

NEVŞEHİR
HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Cilt:12 Sayı:4

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SBE DERGİSİ

ARALIK 2022

2022 – December

E-ISSN: 2149-3871

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY JOURNAL OF ISS

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergi olup, Ulakbim TR Dizin, Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Open Academic Journals Index, ASOS Index, Sparc Indexing J-Gate, International Institute of Organized Research (I2OR), Journal Factor ve SOBIAD veri tabanlarında indekslenmektedir.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international peer-reviewed journal published quarterly. The journal is indexed in Ulakbim TR Dizin, Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Open Academic Journals Index, ASOS Index, SPARC Indexing, J-Gate, International Institute of Organized Research (I2OR), Journal Factor and SOBIAD.

Aralık 2022
December 2022

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ

Amaç ve Kapsam: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi'nin amacı, sosyal bilim alanlarında ve disiplinlerarası çalışmalarda yüksek akademik standartlarda bilime katkı sağlamak, global bir bakış açısıyla özgür bilimsel düşünce gücünü desteklemek, meslek kuruluşları ve bireylerin ulusal ve uluslararası gelişimlerine yardımcı olmak, alanındaki gelişmeleri takip etmek ve bu alanlarda Türkçe ve İngilizce akademik kaynak oluşturmaktır.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi Arkeoloji, Antropoloji, Psikoloji, Felsefe, Sosyoloji, Coğrafya, Edebiyat, Dil, Eğitim Bilimleri, İşletme, Girişimcilik, Örgütsel Davranış, İktisat, Turizm, İstatistik, Hukuk, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, İletişim, Tarih, Sanat Tarihi, Güzel Sanatlar ve Spor Yönetimi gibi sosyal bilim alanlarındaki bilimsel çalışmaların yanı sıra disiplinlerarası çalışmalara da yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın dili Türkçe, İngilizce ve Almancadır.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, uluslararası hakemli dergi statüsünde yılda dört kez yayımlanmaktadır.

Telif Hakkı: Dergide yayımlandıktan sonra, yayımlanan yazıların telif hakkı Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne aittir. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün yazılı izni olmaksızın dergide yayımlanan hiçbir materyal herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz, fotokopi veya teksir edilemez. Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazışma ve Abonelik Adresi

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, Nevşehir, TÜRKİYE
Tel: +90 384 228 10 00 Faks: +90 384 228 10 39
e-posta: sbedergi@nevsehir.edu.tr

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY JOURNAL OF ISS

Aim and Scope: The aim of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is to contribute in the fields of social science and multidisciplinary studies with high standards of academics, to support the power of free scientific thought on a global perspective, to assist the development of professional organizations and individuals in national and international scales, to follow developments in the fields of social science and to create Turkish and English academic source for the fields.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international double blind peer-reviewed journal that covers multidisciplinary studies in addition to the fields of social sciences such as Archaeology, Anthropology, Psychology, Philosophical, Sociology, Geography, Literature, Linguistics, Educational Sciences, Business Management, Organizational Behavior, Economics, Entrepreneurship, Tourism Management, Statistics, Law, Political Science, Public Administration, International Affairs, Communication Sciences, General History, History of Art, Fine Arts, Sport Management and multidisciplinary studies. The languages of the Journal are Turkish, English and German.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international peer-reviewed journal published quarterly a year.

Copyright: After publication, the copyrights of articles belong to Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Institute of Social Sciences. No material published in this journal may be reproduced, stored, transmitted or disseminated in any forms or by any means without obtaining written permission from Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Institute of Social Sciences. Legal and scientific responsibility for articles belongs to the authors themselves.

Correspondence and Subscription Address

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences, Nevşehir, TURKEY
Tel: +90 384 228 10 00 Fax: +90 384 228 10 39
e-mail: sbedergi@nevsehir.edu.tr

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ**

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ
UNIVERSITY
JOURNAL OF ISS**

SAHİBİ (OWNER)

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
adına (on behalf of Nevşehir Hacı Bektaş Veli
University) Prof. Dr. Semih AKTEKİN
(Rektör/Rector)

EDİTÖR KURULU (EDITORIAL BOARD)

Editör (Editor-in-Chief)

Dr. Öğr. Üyesi Samet TAŞÇI

Editör Yardımcısı (Assistant Editor)

Öğr. Gör. Dr. Züleyha GÖKÇE

Mizanpaj Editörü (Layout Editors)

Öğr. Gör. Dr. Züleyha GÖKÇE

Öğr. Gör. Mustafa Cihan YARALI

Dr. Öğr. Üyesi Can Eyüp ÇEKİÇ

Dr. Öğr. Üyesi Barış ERİÇOK

ALAN EDİTÖRLERİ (FIELD EDITORS)

Arkeoloji

Doç. Dr. Bilsen Şerife ÖZDEMİR

Dilbilim

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TUNAZ

Eğitim Bilimleri

Doç. Dr. Bengü AKSU ATAÇ

Grafik Tasarım

Prof. Dr. Göksel ŞİMŞEK

İktisat

Doç. Dr. Ebru TOPÇU

İşletme

Öğr. Gör. Dr. Züleyha GÖKÇE

Kamu Yönetimi

Dr. Öğr. Üyesi Volkan Recai ÇETİN

Psikoloji

Dr. Öğr. Üyesi Nilgün TÜRKİLERİ

Tarih

Dr. Öğr. Üyesi Can Eyüp ÇEKİÇ

Turizm

Doç. Dr. Eda Özgül KATLAV

Türk Dili Ve Edebiyatı

Dr. Öğr. Üyesi Murat GÜR

YAYIN KURULU (EDITORIAL BOARD)

Unvanı - Adı - Soyadı	Görev Yaptığı Üniversite
Doç. Dr. Ali Osman KURT	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Alper KAŞKAYA	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Aysun ERGİNER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe BUDAK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Bakytgul KULZHANOVA	El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Doç. Dr. Bengü AKSU ATAÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Berrin GÜZEL	Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Çağrı ÖZTÜRK DEMİRBAŞ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Didem KOBAN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Durdağı AKAN	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Duygu EREN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru UZUNKOL	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Elvan YALÇINKAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah ÖZKUL	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma ÜNAL	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Hüseyin KILIÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim ÇOŞKUN	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Lokman TANRIKULU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet UZMAN	National Cheng Chi University
Doç. Dr. Mevlüt GÜNDÜZ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Muhittin ÇALIŞKAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Nuray KURTDEDE FİDAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay GULIYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Doç. Dr. Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Sevtap Günay KÖPRÜLÜ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Stevo POPOVIC	University of Montenegro
Doç. Dr. Tekin ÇELİKKAYA	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Yener BEKTAŞ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslı GÜNDOĞAN	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayberk Nuri BERKMAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül ÖZCAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Can Eyüp ÇEKİÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel Tüzel İŞERİ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARSLAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün DAĞ	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevim GÜVEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Soner METE	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Turan ŞENER	Akdeniz Üniversitesi

DANIŞMA KURULU (ADVISORY BOARD)

Unvanı - Adı - Soyadı	Görev Yaptığı Üniversite
Prof. Dr. A. Celil ÇAKICI	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Abdibaet MAMASIDIKOV	University of Economy and Enterprise
Prof. Dr. Abdullah SAYDAM	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Adem ÖGER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Ali GAZEL	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet SABAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. András RÓNA-TAS	Szeged University
Prof. Dr. Arif SARIÇOBAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ayfer ŞAHİN	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram ÇETİN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir BULUÇ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent GÜL	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Çavuş ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet AVCIKURT	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet KIRPIK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Emre ÜNAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan GAVCAR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Ergün ÖZTÜRK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Ferruh AĞCA	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. H. Abdullah ŞENGÜL	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mehmet SOYSALDI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan SARITAŞ	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Vahit ERKUTLU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Handan DEVECİ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati AKYOL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hilmi DEMİRKAYA	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin KÖKSAL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim YILMAZ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ÖZTÜRK	Çağ Üniversitesi
Prof. Dr. Irina NEVSKAYA	Goethe University
Prof. Dr. Joanne HUGHES	Queen's University
Prof. Dr. Kadir KARATEKİN	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Marufjon YULDASHEV	O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat Institutie
Prof. Dr. Mehmet GÜLTEKİN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut ÇAPA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KAR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nilüfer ŞAHİN PERÇİN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri BALOĞLU	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan SEVER	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Sabri SİDEKLİ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin KAYMAKCI	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Şevki ÖZGENER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Şule AYDIN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Turhan ÇETİN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ünal İBRET	Kastamonu Üniversitesi

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ**2022 YILI- ARALIK SAYISI (CİLT:12 SAYI:4)**Web: <http://dergipark.org.tr/nevsosbilen> E-Mail: sbedergi@nevsehir.edu.tr**BU SAYININ HAKEM LİSTESİ**

Unvanı - Adı - Soyadı	Görev Yaptığı Üniversite/Kurum
Prof. Dr. Abdulkerim ÇALIŞKAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKKAYA	Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DERAN	Tarsus Üniversitesi
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Emine YENİTERZİ	Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Fahri YETİM	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Abdullah ARSLAN	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
Prof. Dr. Mehmet ÇANLI	Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet KOÇAK	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ÖNTÜĞ	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Mümtaz SARIÇİÇEK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Ridvan EZENTAŞ	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Sevgi Gül AKYILMAZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Suzan COBAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit GÜMRAH	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Volkan ÖNGEL	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup ÇELİK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Ali ÇOBAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Aydan YÜCELER	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin ALKAYA	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Barış GÜR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir Bora DEDEOĞLU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent Okan MİÇOOĞULLARI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Cansel OSKAY	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Çilem UYGUN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Ferda ÜSTÜN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Gülin TEREK ÜNAL	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Gülin TEREK ÜNAL	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Halil Yurdakal	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. İlhan GÜLLÜ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. İsa YILDIRIM	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Kadri Gökhan YILMAZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet ÇAKIR	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Şirin Ayış	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Metin KAPLAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Metin KAPLAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Metin ÖZKARAL	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Nurdan DEĞİRMENCİ	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan KURTOĞLU	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Selçuk KARAYEL	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan TÜRKOĞLU	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Sevda AKAR	Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman GÖKSOY	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Şahin ŞİMŞEK	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Şerif Onur BAHÇECİK	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Tuna BEŞEN DELİCE	Afyon Kocatepe Üniversitesi

Doç. Dr. Yaşar BEDİRHAN	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Kerem ÖZDEMİR	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Oğuz AKÇAY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet SAPANCI	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arzu ÇEVİK	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslı KÖSE	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Fikriye SARSIKOĞLU	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Barış ERİÇOK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Barış ERİÇOK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Behiye DAĞDEVİREN ERTAŞ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Behiye DAĞDEVİREN ERTAŞ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Beril BAYKAL PARILDAR	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Berna YÜNER	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Deniz KAYA	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dursun KELEŞ	Iğdır Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ergün YURTBAKAN	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erhan GİRAY	Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erol YILDIRIM	İstanbul Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ersoy ZENGİN	Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra Gülay ER PASİN	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra Gülay ER PASİN	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DİNÇER	Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma SAĞLAM DEMİRKAN	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Feyzullah ŞAHİN	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Selçuk ETİ	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Heysem Suat BATU	İstanbul Kent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin SARAC	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut POLAT	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt DEDE	Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat TEMUR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BİLGİN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNAY	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nadide YILMAZ	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurcan ALKIŞ BAYHAN	Başkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nuri SEZER	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman TAŞKIN	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Safiye Çiğdem GÖREN	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sema YILMAZ	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serdar TAŞCI	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Toprak KESKİN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Ahmet GÜLAY	Trabzon Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Başak COŞKUN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Bedirhan ELDEN	Kayseri Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Derya GÜRTAŞ DÜNDAR	Aydın Adnan Menderes
Öğr. Gör. Dr. Eray KARA	Giresun Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Eray KARA	Giresun Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Fadime Begüm TEPE	Giresun Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Melike GÜNBEY	Giresun Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Mete SİPAHIOĞLU	Samsun Üniversitesi
Dr. Adnan SEYAZ	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Göknur ERSARI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Seher ULU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

İÇİNDEKİLER (CONTENT)

Sayfa/Pages:	Başlık/Title
1887-1912	COVID-19 SÜRECİNDE MOBİL SAĞLIK UYGULAMALARI: HES UYGULAMASINA YÖNELİK KRİTİK BAŞARI FAKTÖRLERİ ANALİZİ MOBILE HEALTH APPLICATIONS IN COVID-19 PROCESS: CRITICAL SUCCESS FACTORS ANALYSIS FOR “LIFE FITS INTO HOME (LFIH)” APPLICATION Selçuk YEKE & Ashhan Güzin SELÇUK
1913-1927	YAKINLARININ ÖLÜMÜNÜN BİREY ÜZERİNDEKİ PSİKOLOJİK ETKİLERİ THE PSYCHOLOGICAL EFFECTS OF THE DEATH OF THE RELATIVE ON THE INDIVIDUAL Mustafa ATAK & Zehra ATAK
1928-1940	İLKOKULLARDA ZÜMRE TOPLANTILARININ İŞLEVSELLİĞİ VE VERİMLİLİĞİ ÜZERİNE HERMENEUTİK FENOMOLOJİK BİR İNCELEME A HERMENEUTIC PHENOMENOLOGICAL ANALYSIS ON THE FUNCTIONALITY AND EFFICIENCY OF THE WORK OF THE GROUP TEACHERS' BOARD IN PRIMARY SCHOOLS Mehmet Ali YARIM, Serap MORKOÇ & Yavuz SULAK
1941-1961	COVID-19'UN YARATTIĞI ZORUNLU DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE YENİ NORMALDE PERAKENDECİLİK THE FORCED DIGITAL TRANSFORMATION OF COVID-19 AND RETAILING IN THE NEW NORMAL Faruk GÜVEN
1962-1977	FACTORS AFFECTING COURSE ATTENDANCE IN DISTANCE EDUCATION UZAKTAN EĞİTİMDE DERSE DEVAMI ETKİLEYEN FAKTÖRLER Behlül Bilal SEZER, Ufuk GÜVEN & Sedat KARAÇAM
1978-1994	OKUL ÖNCESİ VE İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN SALGIN DÖNEMİNDE VE ÖNCESİNDE TEKNOLOJİK ARAÇ KULLANMALARINA İLİŞKİN EBEVEYN GÖRÜŞLERİ PARENTAL VIEWS ON PRESCHOOL AND PRIMARY SCHOOL STUDENTS' USE OF TECHNOLOGICAL TOOLS DURING AND BEFORE THE EPIDEMIC PERIOD Onur BATMAZ & Tekin GÜLER
1995-2009	OKULUN DİJİTAL YÖNETİMİ ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ (ODYÖ) GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI DEVELOPMENT OF THE SCHOOL'S DIGITAL ADMINISTRATION SCALE (SDAS) VALIDITY AND RELIABILITY STUDY Emrah KAYA & Murat ÖZDEMİR
2010-2021	OECD ÜLKELERİNİN SAĞLIK GÖSTERGELERİ AÇISINDAN KÜMELEME ANALİZİ YÖNTEMİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF OECD COUNTRIES ACCORDING TO CLUSTERING ANALYSIS METHOD IN TERMS OF HEALTH INDICATORS Ash KÖSE

2022-2034	MOHAÇ VE KARLOFÇA MİHVERİNDE MACARİSTAN'DAKİ OSMANLI ANLATIMINA ÖRNEKLER: GYÖRGY SZERÉMI VE MIHÁLY CSEREI EXAMPLES OF OTTOMAN EXPRESSION IN HUNGARY ON THE AXIS OF MOHACS AND KARLOWITZ: GYÖRGY SZERÉMI AND MIHÁLY CSEREI Hüseyin Şevket Çağatay ÇAPRAZ
2035-2053	EKOĞİRİŞİMCİLİK OLGUSU ÜZERİNE TİPOLOJİK YAKLAŞIMLAR: KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME TYPOLOGICAL APPROACHES ON ECOPRENEURSHIP: A COMPARATIVE REVIEW Sedef Gülsüm AKSU & Nurcan Hakan ÇIRAKLAR
2054-2074	AKILLI TURİZM UYGULAMALARI KAPSAMINDA DİJİTAL PLATFORMLARIN DESTİNASYONLARA KATKISI; "GOTURKIYE" ÖRNEĞİ CONTRIBUTION OF DIGITAL PLATFORMS TO DESTINATIONS WITHIN THE SCOPE OF SMART TOURISM APPLICATIONS; EXAMPLE OF "GOTURKIYE" Ceyhun AKYOL
2075-2090	DIGITAL CITIZENSHIP AMONG PHYSICAL EDUCATION TEACHING MAJORS BEDEN EĞİTİMİ ÖĞRETMEN ADAYLARINDA DİJİTAL VATANDAŞLIK Kasım YON & Leyla SARAÇ
2091-2106	PROBLEMS SCHOOL ADMINISTRATORS FACED DURING THE PANDEMIC OKUL YÖNETİCİLERİNİN PANDEMİ SÜRECİNDE YAŞADIKLARI SORUNLAR Sevda KUBİLAY
2107-2120	KAZIMKARABEKİR'DE BİR DİNİ GRUP ARAŞTIRMASI: "KEMAL BABA" ÖRNEĞİ A RELIGIOUS GROUP STUDY IN KAZIMKARABEKIR: THE EXAMPLE OF "KEMAL BABA" Tahir DAĞCI & Ziyaeddin KIRBOĞA
2121-2142	COVID-19 SALGINI DÖNEMİNDE TEMEL GELİR UYGULAMASI TARTIŞMALARI BASIC INCOME APPLICATION DISCUSSIONS DURING THE COVID-19 EPIDEMIC Melike ÇALLI KAPLAN
2143-2159	GASTRONOMİ VE DİJİTALLEŞME GASTRONOMY AND DIGITALIZATION Merve UÇKAN ÇAKIR & Şule AYDIN
2160-2176	NATURE-BASED LEARNING AND DIGITAL COMPETENCIES IN EARLY YEARS EDUCATION OKUL ÖNCESİ EĞİTİMDE DOĞA TEMELLİ ÖĞRENME VE DİJİTAL YETERLİLİKLER Vahide YİĞİT-GENÇTEN, Filiz AYDEMİR & Mehmet GÜLTEKİN
2177-2181	İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMENİ ADAYLARININ BECERİ TEMELLİ ETKİNLİK GELİŞTİRMEYE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ EXAMINATION OF PRE-SERVICE PRIMARY EDUCATION MATHEMATICS TEACHERS' OPINIONS ON SKILL-BASED ACTIVITY DEVELOPMENT SITUATIONS Özge TÜRK & Emre EV ÇİMEN
2182-2194	TÜRKİYE'NİN KALKINMA PLANLARINDA KADIN EĞİTİMİ WOMEN'S EDUCATION IN TURKEY'S DEVELOPMENT PLANS Gülay SARIÇOBAN

2195-2213	14 MAYIS 1950 GENEL SEÇİMLERİ: ANKARA İLİ ÖRNEĞİ 14 MAY 1950 GENERAL ELECTIONS: THE EXAMPLE OF ANKARA PROVINCE Birkan DEMİRBILEK
2214-2230	TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ METİNLERİN KALIPLAŞMIŞ SÖZ VARLIĞI UNSURLARI BAKIMINDAN İNCELENMESİ EXAMINATION OF TEXTS IN TURKISH TEXTBOOKS IN TERMS OF MOLDED VOCABULARY ELEMENTS Hulusi GEÇGEL, Fatih KANA & Begüm ÖNCÜ
2231-2245	COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE ÖĞRETMENLERİN UZAKTAN EĞİTİM DENEYİMLERİ DISTANCE EDUCATION EXPERIENCES OF TEACHERS DURING THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS Didem KOŞAR & Nazan BAKIR
2246-2256	SANAL MAĞAZA ATMOSFERİNİN DAVRANIŞSAL NİYET ÜZERİNE ETKİSİ THE EFFECT OF THE VIRTUAL STORE ATMOSPHERE ON BEHAVIORAL INTENTION Sümeyye YALÇIN & Kenan GÜLLÜ
2257-2270	ALGILANAN VİZYONER LİDERLİĞİN İÇSEL PAZARLAMAYA ETKİSİ: KONAKLAMA İŞLETMELERİ ÖRNEĞİ THE EFFECT OF PERCEIVED VISIONARY LEADERSHIP TO INTERNAL MARKETING: A SAMPLE OF ACCOMMODATION BUSINESSES Mehmet Halit AKIN & Yavuz Sezer OĞUZHAN
2271-2289	ENFLASYONİST KOŞULLARDA TÜRKİYE EKONOMİSİNE İLİŞKİN PARA ARZI TAHMİNİ FORECASTING MONEY SUPPLY GROWTH IN TURKEY UNDER INFLATIONARY CONDITIONS Ünal ERYILMAZ
2290-2302	YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENEN İŞİTME ENGELLİ BİREYLER İÇİN İŞARET DİLİ SÖZ VARLIĞI VERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF SIGNAL LANGUAGE VOCABULARY DATA FOR HEARING- IMPAIRED INDIVIDUALS LEARNING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE Mesut GÜN, Lokman TANRIKULU & Ashhan TÜRK
2303-2317	İŞLETMELERİN FİNANSAL BİLGİLERİNİ MANİPÜLE ETME NEDENLERİ: BİST KOBİ SANAYİ ENDEKSİNDE YER ALAN İŞLETMELER ÜZERİNE BİR UYGULAMA THE REASONS FOR MANIPULATION OF ENTERPRISES' FINANCIAL INFORMATION: AN APPLICATION ON THE ENTERPRISES INCLUDED IN BIST SME INDUSTRY INDEX İncilay ERDURU
2318-2331	YETİŞKİN BİREYLERDE KÜSME DAVRANIŞININ KENDİLERİNDE ALGILADIKLARI EMPATİ DÜZEYİ VE BENLİK SAYGISI İLE İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP OF ADULT INDIVIDUALS WITH THE LEVEL OF EMPATHY AND THEIR SELF-ESTEEM Emre PEKÇETİNKAYA & Halis ÖZERK

2332-2349	İŞLEM KAPANMANIN NEDENLERİ VE SONUÇLARI: BORSA İSTANBUL İŞLEM KAPANMALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA REASONS AND CONSEQUENCES OF THE DELISTING: A STUDY OF BORSA İSTANBUL DELISTINGS Yasin Erdem ÇEVİK
2350-2363	İŞYERİNDE KİŞİLERARASI İLİŞKİ TARZLARI VE BİREYSEL PERFORMANS ARASINDAKİ İLİŞKİDE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIĞIN ARACI ROLÜ THE MEDIATING ROLE OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE IN THE RELATIONSHIP BETWEEN INTERPERSONAL RELATIONSHIP STYLES AND INDIVIDUAL PERFORMANCE IN THE WORKPLACE M. Tahir DEMİRSEL, Leyla ERAT OCAK & Halime KARA
2364-2384	KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA NÜBÜVVET MÜHRÜ VE HASAN HİLMİ'NİN <i>LEVHA-İ MÜHR-İ ŞERİF</i> ADLI ESERİ THE MOHR-E NABOVAT IN THE CLASSICAL TURKISH LITERATURE AND HASAN HİLMİ'S BOOK ENTITLED <i>LEVHA-E MOHR-E SHARİF</i> Bünyamin TAŞ
2385-2400	XVI. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE VERGİ MUAFİYETİ ve TOPLUM YAPISI: VİDİN SANCAĞI'NDA MUAF VE MÜSELLEMLER TAX EXEMPTION AND SOCIAL STRUCTURE IN THE OTTOMAN STATE IN THE XVI. CENTURY: EXEMPTED AND MUSELLEMS IN THE SANJAK OF VIDIN Almla Gökçe ÖZCAN
2401-2417	İNSAN HAKLARI AVRUPA MAHKEMESİNİN DANIŞMA GÖRÜŞÜ VERME YETKİSİ: BİLANÇO VE PERSPEKTİFLER THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND THE ADVISORY OPINIONS: A TEMPORARY PERSPECTIVE Engin SELÇUK
2418-2424	ÇEVİRİ VE EDEBİYAT: EDEBİ YENİLİK VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK AÇISINDAN ÇEVİRİNİN ROLÜ TRANSLATION AND LITERATURE: THE ROLE OF TRANSLATION IN TERMS OF LITERARY INNOVATION AND SUSTAINABILITY Abdullah ŞENGÜL
2425-2437	XVIII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE MÜSADERE SÜRECİ (NAZIRZADE MEHMED AĞA ÖRNEĞİ) CONFISCATION PROCESS IN THE SECOND HALF OF THE EIGHTEENTH CENTURY IN THE OTTOMAN EMPIRE (THE CASE OF NAZIRZADE MEHMED AĞA) Naime Yüksel KARASU
2438-2446	"BURSA'DAN YAYLIMATESH" ŞİİRİNDE LİRİK SEMBOLLER LYRICAL SYMBOLS IN "BURSA'DAN YAYLIMATESH" POETRY Şamil YEŞİLYURT
2447-2467	KALKINMA AJANSLARINDA AB AKREDİTASYONU EU ACCREDITATION IN DEVELOPMENT AGENCIES İdris KOLOĞLU

2468-2483	ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NDA HAC SEYAHATLERİ II PILGRIMAGES IN THE MEDIEVAL EUROPE II Özlem GENÇ
2484-2497	ÖZBEK TÜRKÇESİNDE “TEJAMLILIK TAMOYILI (EN AZ ÇABA YASASI)” VE “ELLİSİS (EKSİLTİM)” KAVRAMLARI ÜZERİNE ON THE CONCEPTS OF “TEJAMLILIK TAMOYILI (THE LAW OF LEAST EFFORT)” AND “ELLİSİS” IN UZBEK TURKISH Nursan ILDIRI
2498-2516	İKİNCİ ABE İKTİDARINDA JAPONYA'DA GÖÇ POLİTİKASI AÇILIMININ SİYASİ BOYUTLARI: YABANCI BAKICI ALIMI ÖRNEĞİ THE POLITICAL DIMENSIONS OF IMMIGRATION POLICY OPENING UNDER THE SECOND ABE ADMINISTRATION: THE CASE OF ADMISSION OF FOREIGN CAREGIVERS Kıvılcım ERKAN
2517-2536	LYKİA BÖLGESİ'NDE KLASİK DÖNEM'E TARİHLENDİRİLEN BAZI YAPILARDAKİ DUVAR ÖRGÜ STİLLERİNE DAİR GÖZLEMLER – 1 OBSERVATIONS ON MASONRY STYLES IN SOME BUILDINGS DATED TO THE CLASSICAL PERIOD IN THE LYKIA REGION – 1 Halil Mert Erdoğan
2537-2561	GÜRAY MÜZE KOLEKSİYONU'NDA BULUNAN PIŞMIŞ TOPRAK KANDİLLER TERRACOTTA LAMPS IN THE GÜRAY MUSEUM COLLECTION Burcu TÜYSÜZ
2562-2571	BİLGİSAYAR DESTEKLİ TASARIM VE TASARIMCI COMPUTER AIDED DESIGN AND DESIGNER Abdulkadir ÖZDEMİR
2572-2582	RİZE'DE VATAN CEPHESİ THE FATHERLAND'S FRONT IN RIZE Sinan BAŞARAN
2583-2599	YENİ ASUR DEVLETİ'NİN ASKERİ SEFERLERİNDE GANİMET ALINAN HAYVANLAR VE BÖLGELERİ THE ANIMALS AND THEIR REGIONS WHICH WERE LOOT AT THE MILITARY CAMPAIGNS OF THE NEO-ASSYRIAN STATE Sercan COŞGUN & Okay PEKŞEN
2600-2611	VIDEO SANATINDA GÖSTERGELERARASILIK: “TATE MODERN YOLUNDA (2003)” ÖRNEĞİ INTERSEMIOTIC IN VIDEO ART: THE CASE OF “ON THE PATH OF TATE MODERN (2003)” Alper ALTUNAY & Elif GÜNTÜRKÜN

COVID-19 SÜRECİNDE MOBİL SAĞLIK UYGULAMALARI: “HES” UYGULAMASINA YÖNELİK KRİTİK BAŞARI FAKTÖRLERİ ANALİZİ

MOBILE HEALTH APPLICATIONS IN COVID-19 PROCESS: CRITICAL SUCCESS FACTORS ANALYSIS FOR “LIFE FITS INTO HOME (LFIH)” APPLICATION

Selçuk YEKE

Ardahan Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

selcukyeke@ardahan.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1953-6222

Ashıhan Güzin SELÇUK

Niğantaşı Üniversitesi

İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

aslihan.selcuk@nisantasi.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3181-5646

ÖZ

Geliş Tarihi:

03.05.2021

Kabul Tarihi:

07.11.2022

Yayın Tarihi:

30.12.2022

Anahtar Kelimeler

Covid-19
Mobil Sağlık
Uygulamaları
Hayat Eve Sığar
(HES)
Kritik Başarı
Faktörleri

Keywords

Covid-19
Mobile Health
Applications
Life Fits Into
Home
Critical Success
Factors

Bu çalışmada Sağlık Bakanlığı'nın Covid-19 salgınıyla mücadele kapsamında geliştirmiş olduğu “Hayat Eve Sığar (HES)” uygulamasının başarılı bir şekilde kullanılabilmesi ve yürütülebilmesi için gerekli kritik başarı faktörlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda toplam 20 kişi ile odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Bir araştırmacı İstanbul'da 5 sağlık çalışanı ve HES uygulamasını günlük hayatında kullanan 5 kişi ile odak grup görüşmesi yapmıştır. Diğer bir araştırmacı ise Ardahan'da yine 5 sağlık çalışanı ve HES uygulamasını günlük hayatında kullanan 5 kişi ile ayrı bir odak grup görüşmesi yapmıştır. Her bir odak grup görüşmesi ortalama 45 dakika sürmüştür. Yapılan odak grup görüşmeleri sonucunda elde edilen veriler çözümlenerek analiz edilmiştir. Analiz sonucunda HES uygulamasının başarılı bir şekilde kullanılabilmesi ve yürütülebilmesi için gerekli olabilecek toplam 4 kritik başarı faktörü belirlenmiştir. Bu faktörler fonksiyonellik/işlevsellik, yeni hizmetler ve kullanım deneyimi, hız ve kod güvenliğinden oluşmaktadır.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to reveal the essential critical success factors for the successful use and execution of the “Life Fits Into Home” application developed by the Ministry of Health within the scope of combating the Covid-19 pandemic. In this context, focus group interviews were held with a total of 20 people. A researcher held a focus group meeting with 5 healthcare workers and 5 people who use the LFIH application in their daily life in Istanbul. Another researcher held a separate focus group meeting in Ardahan with 5 healthcare workers and 5 people who use the LFIH application in their daily life. Each focus group meeting took an average of 45 minutes. The data obtained as a result of the focus groups were analyzed. As a result of analysis, 4 critical success factors that may be required for the successful use and execution of the LFIH application were determined. These factors consist of functionality, new services and usage experience, speed and code security.

DOI: : <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.932088>

Atıf/Cite as: Yeke, S. ve Selçuk, A., G. (2022). COVID-19 sürecinde mobil sağlık uygulamaları: “Hes” uygulamasına yönelik kritik başarı faktörleri analizi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 1887-1912.

Giriş

2020 yılında Çin’de başlayarak tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgını insan hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. Salgınla birlikte küresel ölçekte vak’a ve ölüm oranlarında önemli artışlar meydana gelmiştir. Ülkelerin ekonomik ve sağlık sistemleri önemli ölçüde zarar görmüştür. Bunun yanında insanların iş ve sosyal hayatları çok büyük bir sekteye uğramıştır. Salgınla mücadelede sosyal mesafe, maske ve temizliğin önemi vurgulanmakla birlikte, dünya genelinde de aşılama çalışmaları başlamıştır. Hemen hemen her ülke salgınla mücadele çerçevesinde birtakım kurallar ve kısıtlamalar getirmiştir. Ülkeler salgının hızını azaltmaya yönelik olarak birtakım uygulamaları geliştirmeye çalışmaktadır. Türkiye de bu kapsamda “Hayat Eve Sığar (HES)” uygulamasını geliştirerek salgının seyrini takip edebilmeyi ve salgının hızını azaltabilmeyi hedeflemektedir.

Sağlık Bakanlığı’nın altyapısını oluşturarak kamuoyunun hizmetine sunulan “Hayat Eve Sığar (HES)” uygulaması kod üretilmesi yoluyla kişilerin güncel sorgulamasını gerçekleştirmekte ve kişilerin Covid-19 hastası olup olmadığını ilgili kişilere ve kurumlara göstermektedir. HES uygulaması birtakım uygulama özelliklerine sahiptir. Risk haritası ve yoğunluğu, ihbar mekanizması, korona riskinin hesaplanması, salgına ilişkin güncel verilerin sunulması bu özelliklerden bazılarını oluşturmaktadır. Diğer taraftan uygulama sayesinde hasta olan kişilerin izolasyonu ve karantina süreci gerçekleşmekte ve başka kişilerin hasta olması önenebilmektedir. Bu doğrultuda uygulamanın salgınla mücadelede ve toplum sağlığının korunmasında önemli bir işlev üstlendiği söylenebilmektedir. Ancak uygulamanın daha doğru, etkili ve toplumun her kesiminde yaygın bir şekilde kullanılması salgın sürecinin daha az hasarla atlatılması için önemli bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Uygulamanın her kesim tarafından etkin bir şekilde kullanılabilmesi ve uygulamanın salgın sürecinde başarılı bir şekilde yönetilebilmesi için birtakım kritik başarı faktörlerinin olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada da HES uygulamasının başarılı bir şekilde kullanılabilmesi ve yönetilebilmesi için gerekli olan kritik başarı faktörlerinin araştırılması amaçlanmıştır.

Literatür İncelemesi

Elektronik Sağlık ve Mobil Sağlık

İnternet ve cep telefonu dünya çapında en hızlı benimsenen ve en fazla kullanılan teknolojidir (Katz, 2008; Kahn ve diğerleri, 2010). “We are social ve Hootsuite’in Digital”ın 2021 Raporu’na göre bugün 5.22 milyar kişi cep telefonu kullanmakta olup bu rakam dünya nüfusunun yaklaşık %66,6’sına denk düşmektedir. Aynı rapora göre Ocak 2021’de dünya çapında 4,66 milyar kişinin internet kullandığı ve bu rakamın geçen yılın aynı döneminden bu yana 316 milyon (% 7,3) arttığı, küresel internet penetrasyonunun ise şu anda % 59,5 seviyesinde olduğunun altı çizilmektedir.

Cep telefonları ve internetin dünya genelinde kullanımının yaygınlaşması her alanda yaşamı kolaylaştıran farklı uygulamaların geliştirilmesini olanaklı kılmıştır. Bu alanlardan biri de sağlıktır. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren sağlık hizmetlerini desteklemek üzere bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmaya başlanması yeniliklerin kapısını aralamış, teknoloji okuryazarlığının artması ile birlikte sağlık alanındaki teknolojik uygulamalar toplumun her kesimine yayılma imkânı bulmuş ve bu durum teknolojik sağlık hizmetlerinin tasarım sürecini hızlandırmıştır.

Akıllı telefon teknolojisinin ve kablosuz iletişimin yaygınlaşması ile birlikte sağlık alanında gündeme gelen konulardan biri de elektronik sağlık uygulamalarıdır. Elektronik sağlık uygulamaları elektronik sağlık hizmetlerini desteklemek üzere araçlar, süreçler ve iletişim kanalları sağlayan uygulamalar olarak tanımlanmaktadır (Liu ve diğerleri, 2011). Elektronik sağlık uygulamaları sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden sağlıklı yaşam hedefine ulaşmada ülkelerin sağlık sistemlerini destekleyen önemli araçların başında gelmektedir.

Dünya sağlık alanında birçok zorlu durum ile karşı karşıyadır. 2019 yılı verilerine göre dünya genelindeki ölüm sebeplerine bakıldığında üç ana başlık ön plana çıkmaktadır. Bunlar kardiyovasküler hastalıklar (iskemik kalp hastalığı, felç), solunum hastalıkları (kronik obstrüktif akciğer hastalığı, alt solunum yolu enfeksiyonları) ve neonatal durumlar (doğum asfiksisi, doğum travması, neonatal sepsis ve enfeksiyonlar ve erken doğum komplikasyonları) olarak sıralanmaktadır. Ölüm sebepleri bulaşıcı hastalıklar, bulaşıcı olmayan hastalıklar ve yaralanmalar olmak üzere üç kategori altında gruplanabilir. Bulaşıcı olmayan hastalıklar dünya genelinde ölüm sebepleri arasında birinci sırada yer almakta ve dünyadaki ölümlerin %74’ünden sorumlu tutulmaktadır. 9 milyondan fazla kişi bulaşıcı olmayan hastalıklar sebebiyle 60 yaşından önce hayatını kaybetmiş ve bu durum

prematüre ölüm olarak nitelendirilmiştir. Bulaşıcı olmayan hastalıklar kapsamında kalp hastalığı, bulaşıcı hastalıklar kapsamında ise pnömoni ve diğer alt solunum yolu hastalıkları en ölümcül hastalık türleri olarak sıralanmıştır (World Health Organization, 2019).

Bulaşıcı ve bulaşıcı olmayan hastalıkların risk faktörlerini azaltmak ve sağlığı tehlikeye atan davranışların dönüştürülmesini desteklemek suretiyle hastalıkların önlenabilir ve yönetilebilir olması, elektronik sağlık uygulamalarını sağlık sistemlerinin sürdürülebilir bir parçası haline getirmiştir. Sürdürülebilir kalkınma 2030 ajandasında yer alan “herkes için her yaşta sağlıklı bir yaşam sağlama hedefi”, yaşlanan nüfusun sağlık hizmetlerine duyduğu gereksinimin artması ve sağlık hizmetlerine yönelik beklentinin farklılaşması gibi konular teknoloji ile harmanlanmış sağlık sistemlerinin tasarımını hızlandırmıştır. Bu kapsamda sağlık hizmetlerinin kapasitesinin geliştirilmesi, toplumun tüm kesimlerinin yüksek kalitede sağlık hizmetlerine ekonomik, güvenli ve eşit erişiminin desteklenmesi, nitelikli veriye erişim ve takip, kamuoyu bilinçlendirme çalışmaları, sağlık alanındaki olağanüstü durumlara hızlı yanıt verme kapasitesinin geliştirilmesi ve sağlık hizmetlerine yönelik bütçe yükünün azaltılması elektronik sağlık uygulamalarının kazandırdığı avantajlar arasındadır.

Elektronik sağlık uygulamalarının bir alt kümesi olan mobil sağlık uygulamaları sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden sağlıklı yaşam hedefinin gerçekleştirilmesi kapsamında birçok fırsat barındırması nedeniyle önemli uygulamalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mobil sağlık uygulamaları mobil teknolojilerin kullanımı ile sağlık hizmetlerine kolay erişimi destekleyerek sağlık hizmetlerinin dönüşümünde önemli fırsatlar sunmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde eğitim, bilgilendirme, farkındalık inşa etme, sağlık okuryazarlığının geliştirilmesi, bulaşıcı ve bulaşıcı olmayan hastalıkların önlenmesi ve hastalık yönetimi, salgın yönetimi ve uzaktan takip gibi alanlarda sağlık hizmetlerini desteklemekte ve sağlık maliyetlerini düşürmektedir (Lewis ve Kershaw, 2010; Kreps ve Neuhauser, 2010; Noordam ve diğerleri, 2011; Klasnja ve Pratt, 2012; Piette ve diğerleri, 2012; Varshney, 2014; Alghamdi ve diğerleri, 2015). Dünya Sağlık Örgütü mobil sağlığı mobil telefonlar, hasta takip araçları, cep bilgisayarları ve diğer kablosuz araçlarla desteklenen medikal halk sağlığı uygulaması olarak tanımlamıştır (World Health Organization, 2011). Mobil sağlık, sağlık uygulamalarını geliştirmek üzere mobil telefon teknolojilerinin ve giyilebilir sensörlerin yaratıcı kullanımınıdır (Kumar ve diğerleri, 2013).

2020 yılında mobil sağlık uygulamalarının toplam pazar büyüklüğü 45.7 milyar dolar olarak gerçekleşmiş olup 2021-2028 yılları arasında %17.6'lık bir yıllık büyüme beklenmektedir (mHealth Market Size & Share, Industry Report, 2021-2028). IQVIA enstitüsü (2017) dijital sağlığın yükselen değeri raporunda dünya çapındaki uygulama mağazalarında 318.000'den fazla mobil sağlık uygulamasının bulunduğu ve bu sayıya her gün 200 mobil sağlık uygulamasının eklendiğini vurgulanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü halk tarafından mobil sağlık uygulamalarının kullanılmasını sağlık hizmetlerine uygun maliyetli, pratik ve şeffaf erişimin sağlanması adına önemli bir adım olduğunu altını çizmektedir. Mobil sağlık uygulamaları genel olarak 3 kategori altında ele alınabilir (Boulos ve diğerleri., 2014). Bunlar;

1. Genel sağlık ve yaşam uygulamaları; Kalori saymaya yönelik beslenme uygulamaları, diyet planları içeren beslenme uygulamaları, kilo vermeye yardımcı uygulamalar (Carter ve diğerleri, 2013), uyku takibi uygulamaları (Isetta ve diğerleri, 2017), stres yönetimi uygulamaları (Silva ve diğerleri, 2019), spor uygulamaları (Turner-McGrievy ve diğerleri, 2013) sağlığa zararlı alışkanlıkların terkedilmesine destek veren uygulamalar (Abroms ve diğerleri, 2013) bu kapsamda ele alınmaktadır.
2. Teletıp uygulamaları; Doktorlar tarafından verilen sanal muayene hizmetleri (Crico ve diğerleri, 2018) bu kapsamda ele alınmaktadır.
3. Sağlık yönetimi uygulamaları; Bireylerin kalp hastalıkları, diyabet, zihinsel sağlık, hamilelik gibi kendi sağlık durumlarını takip ettikleri uygulamalar (Cafazzo ve diğerleri, 2012; Kirwan ve diğerleri, 2013; Stinson ve diğerleri, 2013), medikal eğitim sağlayan uygulamalar (Hamine ve diğerleri, 2015), sağlık hizmeti sağlayıcılarının hastaların sağlık durumlarını uzaktan takip ettiği ve istatistiki bilgi edinebildiği hastalık ve salgın yönetimi uygulamaları (Li ve Ray, 2010; Eysenbach, 2011) ve ilaç takibi yapılmasını destekleyen uygulamalar (Lupton, 2013) bu kapsamda ele alınmaktadır.

Mobil sağlık uygulamaları ülkelerin sağlık alanındaki potansiyellerini açığa çıkarmada ve sağlığın her alanında bilgiyi toplama, analiz etme, işleme ve yönetmede geniş fırsatlar sunmaktadır. Bu kapsamda çeşitli alt alanlarda elde edilen faydalar ön plana çıkmaktadır. Üreme sağlığı, anne ve yeni doğan sağlığı ve çocuk sağlığı alanlarında geliştirilen mobil sağlık uygulamaları sağlık hizmetlerinin kapsamını genişleterek ölüm oranlarını azaltmayı

amaçlamaktadır (Nurmatov ve diğerleri, 2014; Carmichael ve diğerleri, 2019; Ward ve diğerleri, 2020). Mobil sağlık uygulamalarının katkı sağladığı bir diğer alan ise prematüre ölüm olarak adlandırılan bulaşıcı olmayan hastalıklar sebebiyle 60 yaşından önce yaşamını yitirenlerin oranını azaltma hedefidir. Bulaşıcı olmayan hastalıklara yönelik risk faktörlerinin neler olduğu konusundaki bilgilendirmeler (sigara kullanımı, alkol kullanımı, sağlıksız beslenme, fiziksel aktivitede bulunmamak vb.), bu faktörlere yönelik davranış değişimini desteklemeye yönelik yönlendirmeler, tanı ve tedaviyi desteklemeye yönelik uygulamalar ve kronik hastalıkların (diyabet, kanser, solunum yolu hastalıkları, kardiyovasküler hastalıklar vb.) etkin yönetimine dair uygulamalar mobil sağlık uygulamalarının bu alanda sunduğu katkıların başında gelmektedir (Bloomfield ve diğerleri, 2014; Peiris ve diğerleri, 2014; Stephani ve diğerleri, 2016). Mobil sağlık uygulamalarının sunduğu veri toplama ve izleme kolaylıkları küresel anlamda hastalıkların ve salgınların takibinde oldukça önemli olan bir diğer katkı alanıdır (Li ve diğerleri, 2010). Gelecekte kullanım alanlarının çoğalması beklenen mobil uygulamalar ile birlikte kullanılan özel araçlar ve sensörler ise hastalık tanısında, takibinde, yönetiminde ve araştırmasında büyük kolaylıklar sunacaktır.

Covid-19 Sürecinde Mobil Sağlık Uygulamaları

Şiddetli akut solunum sendromu koronavirüs 2'nin (SARS-CoV-2) neden olduğu yeni koronavirüs hastalığı (COVID-19) 13 Ocak 2020'de tanımlanan ve tüm dünyayı etkisi altına alan bir virüstür. Vakaların ciddiyeti ve yayılma hızı nedeniyle Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart 2020'de COVID-19'u bir pandemi olarak nitelendirilebileceğini etmiştir. COVID-19'un ilanından bu yana 17 Şubat 2021 itibariyle dünya genelinde 108.822.960 vaka bildirilmiş, 2.403.641 kişi hayatını kaybetmiştir (World Health Organization, 2021). Türkiye'de ise toplam vaka sayısı 2.602.034 olup, 27.652 kişi hayatını kaybetmiştir (T. C. Sağlık Bakanlığı COVID-19 Bilgilendirme Platformu, 2020). Farklı yapıdaki sağlık sistemleri sahip olan ülkeler virüsün yayılmasını kontrol altına alabilmek için çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir. Bu kapsamda alınan önlemlerin kapsamı hijyenik maske kullanımının zorunlu tutulmasından başlayarak sosyal izolasyona ve karantina uygulamasına geçilmesine kadar genişletilmiştir.

COVID-19 virüsünün semptomlarının bireyler arasında farklılık göstermesi salgının yönetimini zorlaştırmaktadır. Çin'den gelen ilk verilere göre semptom göstermeyen bireylerin diğer bireyleri enfekte ettiği saptanmıştır (World Health Organization, 2020). Özellikle enfekte çocukların yetişkinlere kıyasla daha az klinik semptom gösterdiği bulunmuştur (Davies ve diğerleri, 2020). Amerika ve Çin'deki birçok vakanın asemptomatik olduğu, test anında herhangi bir semptom göstermediği ancak vakalardan %75 ila %100'ünde sonraki günlerde semptom geliştiği belirlenmiştir (Kimball ve diğerleri, 2020; Wang ve diğerleri, 2020). Yapılan birçok araştırma enfekte bireylerin henüz semptom geliştirmeden başka bireyleri enfekte ettiğini göstermektedir (Luo ve diğerleri, 2020; Jang ve diğerleri, 2020; Arons ve diğerleri, 2020; Yu ve diğerleri, 2020; Tong ve diğerleri, 2020). Pozitiflik süresinin asemptomatik hastalarda 1-2 hafta, hafif ila orta şiddette semptom gösteren hastalarda 3 hafta ve daha fazla, şiddetli semptom gösteren hastalarda ise çok daha uzun olması (Pan ve diğerleri, 2020; He ve diğerleri, 2020; Wölfel ve diğerleri, 2020; Zou ve diğerleri, 2020; To ve diğerleri, 2020; Qi ve diğerleri, 2020) ve asemptomatik hastaların diğer bireyleri enfekte etme riskinin yüksek olması COVID-19'un geleneksel yöntemlerle takibini zorlaştırmaktadır. Bu noktada mobil sağlık uygulamaları salgın yönetimi kapsamında ülkelerin aldığı ileri düzey önlemlerin yıkıcı ekonomik etkilerini azaltarak salgını kontrol altına almada birçok fırsat sunmaktadır.

Pandemi ile ortaya çıkan yeni düzende sağlık alanındaki ihtiyaçlara cevap verebilmek ve sağlık sistemini güçlendirmek adına birçok mobil sağlık uygulaması geliştirilmiştir (Menni ve diğerleri, 2020; Timmers ve diğerleri, 2020; Wang ve diğerleri, 2020, García-Iglesias ve diğerleri, 2020; Yamamoto ve diğerleri, 2020; Echeverría ve diğerleri, 2020; Banskota ve diğerleri, 2020; Zens ve diğerleri, 2020; Altmann ve diğerleri, 2020; Soriano ve diğerleri, 2020; O'Down, 2020). COVID-19 sürecinde ulusal sağlık otoriteleri ve özel kurullar tarafından geliştirilen mobil sağlık uygulamalarını 6 kategori altında sınıflandırmak mümkündür. Bunlar;

1. COVID-19 vakalarını izlemek ve haritalamak için kullanılan temas izleme uygulamaları
2. COVID-19 virüsüne yakalanan bireyleri evlerinde izlemeyi ve gözetim altında tutmayı olanaklı kılan karantina uygulamaları
3. COVID-19 virüsüne yönelik semptom izleme uygulamaları

4. COVID-19 hakkında eğitim ve bilgilendirme sağlayan uygulamalar

5. Sağlık otoriteleriyle online konsültasyona imkân veren uygulamalar

6. COVID-19 pandemisi nedeniyle zorunlu tutulan izolasyonun zihinsel ve sosyal etkileri ile başa çıkmaya ve ruh sağlığı semptomlarını izlemeye yönelik uygulamalar

Pandemi sürecinde geliştirilen ilk mobil sağlık uygulamaları COVID-19 tanısı almış bireylerin başka bireylerle temasını tespit etmek ve kullanıcıları bilgilendirmek için geliştirilen temas izleme uygulamalarıdır (Baharudin, 2020).

Oxford Üniversitesi akademisyenleri tarafından yürütülen ve temas izleme uygulamalarının virüsün yayılımını azaltmada çok önemli bir role sahip olduğunu bildiren araştırma sonuçları diğer ülkeleri de bu konuda aksiyon almaya yönlendirmiştir (Ferretti ve diğerleri, 2020). Geliştirilen uygulamalar enfekte olmuş bireylerle temas eden bireylere bilgilendirme mesajı göndererek test yaptırmalarını önermektedir. Bu uygulamaların bir diğer avantajı temaslıların otomatik olarak sisteme kaydedilmesini olanaklı kılmasıdır.

Temas izleme uygulamalarına ek olarak, çeşitli ülkeler enfekte bireyleri takip etmek üzere karantina uygulamaları geliştirmişlerdir. Bu uygulamalar enfekte bireylerin hareketlerini izlemek üzere cep telefonu sinyallerini kullanmakta ve bu yolla bireyleri buldukları konumu terk etmemeye zorlamaktadır. Enfekte bireyler buldukları konumdan ayrıldıklarında karantina uygulamaları bireylerin kurallara riayet etmediğini yetkililere haber vererek salgın yönetiminin etkinliğini arttırmaktadır (Singh, 2020).

Pandemi sürecinde sağlık sistemlerinin ihtiyaçlarına yönelik geliştirilen bir diğer mobil sağlık uygulaması ise semptom izleme uygulamalarıdır. Bu uygulamalar kullanıcıların COVID-19 virüsü ile ilgili semptomlar gösterip göstermediğini belirlemek üzere ateş, öksürük, vücut ağrısı, enfekte vakayla temas durumu ve varsa son seyahatine ilişkin bilgileri sorgulayan bir dizi soru ile kullanıcıların enfekte olma olasılığını değerlendirerek şüpheli bir durumda uyarı vermekte ve ne yapılması gerektiği hususunda kullanıcıları bilgilendirerek bir sağlık kuruluşuna başvurmaları hususunda yönlendirmektedir. Genellikle ulusal sağlık otoritelerinin geliştirdiği bu uygulamaların haricinde COVID-19 tanısında belirleyici olan vücut sıcaklığı ve nabız gibi biyometrik verileri toplayıp değerlendirmeye yönelik akıllı saatler ve bantlar yardımcı semptom takibini olanaklı kılan uygulamalardır (Busvine, 2020). Dikkat çeken bir diğer varyasyon ise kullanıcıların öksürük seslerini analiz ederek enfekte olup olmadığını değerlendiren uygulamalardır (Collins, 2020).

Salgının ciddiyeti COVID-19 virüsünün seyri hakkında toplumu daha fazla bilgi edinmeye teşvik etmektedir (Abd-Alrazaq ve diğerleri, 2020). Ancak ilk vakaların ortaya çıktığı günlerde yaşanan panik ortamında özellikle sosyal platformlarda yaşanan bilgi kirliliği salgın yönetimini zorlaştırmıştır. Bilgi paylaşmak üzere geliştirilen mobil sağlık uygulamaları bu konuda bir çözüm sunmaktadır. Pandemi sürecinde COVID-19 virüsünün yayılımına dair doğru istatistikleri sunmak ve alınması gereken kişisel hijyen önlemleri hakkında toplumu bilgilendirmek üzere geliştirilen mobil sağlık uygulamaları ulusal sağlık otoriteleri tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Avustralya, Hindistan, Singapur ve Birleşik Krallıkta olduğu gibi Türkiye’de de salgın yönetimi kapsamında alınan yerel önlemler hakkında bilgi ve danışmanlık vermek üzere WhatsApp platformu tercih edilen uygulamalardandır.

Mobil sağlık uygulamaları sağlık kuruluşları için de çeşitli fırsatlar barındırmaktadır. COVID-19 kapsamında sağlık çalışanlarını enfekte olmaktan korumak ve sağlık kuruluşlarına başvuran enfekte birey sayısını kontrol altında tutmak için çeşitli sağlık kuruluşları online muayene/konsültasyon uygulamalarına başvurmuşlardır (Higgs, 2020). Bu kapsamda enfekte bireyler, temaslı bireyler ve riskli ortamlarda bulunmaması gereken risk grubundaki bireyler dijital ortamda sağlık yetkilileri ile bir araya gelerek yardım almaktadırlar.

Salgın yönetimi kapsamında sağlık otoritelerinin zorunlu kıldığı kişisel özgürlükleri kısıtlayan sağlık önlemleri ve bu önlemlerin birçok sektörde sebep olduğu ekonomik kayıplar, enfekte olma endişesi, hastalığı ağır semptomlarla geçiren ya da hastalık sebebiyle yakınlarını kaybeden bireylerin duygu durumları, belirsiz gelecek algısının beraberinde getirdiği endişeli ruh hali toplumda bazı psikolojik rahatsızlıkların ortaya çıkmasını tetiklemektedir. Bu noktada salgının etkin yönetiminde toplumu oluşturan bireylerin vereceği psikolojik tepkiler hastalığın yayılmaya devam etmesinde kritik bir öneme sahiptir (Cullen ve diğerleri, 2020). Toplum sağlığı, güvenliği ve refahının devamlılığını sağlamak üzere pandemi koşullarına uygun olarak geliştirilen mobil sağlık uygulamaları psikolojik hassasiyet içinde bulunan bireylere yardım etmeyi amaçlamaktadır (Hu ve diğerleri, 2020; Torous ve diğerleri, 2020). Bu kapsamda geliştirilen uygulamalar arasında online terapi sunan uygulamalar

(Ralston ve diğeri, 2019), kaygıyı yönetmeye yönelik meditasyon uygulamaları (Heater, 2020) ve COVID-19 kaygısıyla baş etmeye yönelik ipuçları veren metin mesajları gönderen uygulamalar (Berrouguet ve diğeri, 2016) yer almaktadır.

Türkiye Örneği: Sağlık Bakanlığı, “Hayat Eve Sığar (HES)” Uygulaması

“Hayat Eve Sığar (HES)” kodu, kontrollü sosyal hayat kapsamında, ulaşım ya da ziyaret gibi işlemlerde kişilerin başka kurumlarla ve kişilerle, Covid-19 hastalığı açısından herhangi bir risk taşıyıp taşımadığını güvenli şekilde paylaşmalarına yarayan bir koddur. Bu kod sadece toplu taşıma araçları, toplu kullanım alanları gibi yerlerde geçirilecek süre boyunca bulaş riskini azaltmak amacıyla hizmet etmektedir. Covid-19 veya temaslı olan kişiler toplu ulaşım aracı kullanamamaktadır. Birlikte seyahat edilen diğer kişilerin sonradan Covid-19 testinin pozitif olması halinde HES kodu sayesinde ilgili kişilere bilgilendirme yapılmaktadır. Oluşturulan HES kodu ilgili firma, kurum ya da kişiye iletilir ve kişinin hastalık riski taşıyıp taşımadığı bu kod ile sorgulanabilir. Kurum ya da kişiler paylaşılan HES kodlarını sorgulayarak Covid-19 açısından herhangi bir riskin var olup olmadığını sorgulayabilmektedir. Aynı şekilde kişiler paylaşılan HES kodlarını uygulama üzerinden sorgulayıp başka kişilerin risk durumlarını görebilmektedir. Paylaşılan firma ya da kurum HES kodu ile kişinin sağlık durumunu sorgulamakta, risk varsa seyahati ya da ziyareti onaylamamaktadır. Örneğin uçak, tren, otobüs vb. seyahatine başlamadan önce HES kodu paylaşılmaktadır. Paylaşılan HES kodları üzerinden tüm yolcuların Covid-19 riski taşıyıp taşımadığı sorgulanabilmekte ve riskli kişilerin seyahati engellenmektedir. Böylece kişilerin sağlık durumu korunabilmektedir (Hayat Eve Sığar, 2021). Bununla birlikte harita üzerinde hastane, eczane, market zincirleri, metro ve duraklar gibi temel ihtiyaç noktalarına kolayca ulaşılabilen, evde izolasyon, enfekte kişiler ve riskli bölgelerin yoğunluğu görülebilmektedir. Ailem bölümüne merak edilen ve takip etmek istenilen yakın kişiler eklenerek, ilgili kişinin bu uygulamayı yükleyip, uygulama üzerinden onay vermesi durumunda onların konum bilgilerini görebilmesi, takip edebilmesi ve buldukları bölgelere göre risk durumlarını görebilmesi mümkün olmaktadır (T. C. Sağlık Bakanlığı Giresun İl Sağlık Müdürlüğü, 2020).

Kritik Başarı Faktörleri

Kritik başarı faktörleri, hemen hemen her iş kolunda bulunan ve başarıya ulaşmayı kolaylaştıran önemli faktörlerdir. Diğer bir deyişle, kritik başarı faktörleri başarıya ulaşmak için dikkat edilmesi gerekli işin püf noktalarıdır. Bu faktörler işletmelerin yeteneği ile ilgili olabileceği gibi, işletme dışı çevresel unsurlarla da ilgili olabilmektedir. Kritik başarı faktörleri işletmelerin her düzeyindeki farklı faktörlerden oluşabilmektedir. Dolayısıyla her kademe ve faaliyette bu faktörlerin mevcut olup olmadığına yönelik analiz yapılması gerekmektedir (Ülgen ve Mirze, 2018) İşletmelerde kritik başarı faktörlerinin genel olarak dört temel kaynağa dayandığı ileri sürülmektedir. İlk temel kaynak sektörün yapısıyla ilgilidir. Bilindiği üzere her sektör doğası gereği kendi özelliklerine göre belirlenen bir dizi kritik başarı faktörlerine sahiptir. İkinci temel kaynak rekabetçi strateji, endüstriyel ve coğrafi konumdan oluşmaktadır. Bir şirketin durumu, geçmişi ve uyguladığı mevcut rekabet stratejisi tarafından etkilenmektedir. Bir veya iki büyük şirketin hâkim olduğu bir pazarda, büyük şirketlerin eylemleri küçük işletmeler için önemli olabilmektedir. Büyük şirketlerin eylemlerine göre küçük şirketler için yeni bir pazar alanı oluşabileceği gibi, bir ürün hattından tamamen çıkmaları da söz konusu olabilmektedir. Sektördeki farklılıkların yanı sıra coğrafi konumdaki farklılıklar da bir şirketin diğerlerine göre farklı kritik başarı faktörlerine sahip olmasına yol açabilmektedir. Üçüncü temel kaynak çevresel faktörlerle ilgilidir. Ekonomi dalgalandıkça, politik faktörler değiştikçe ve nüfusta önemli değişimler meydana geldikçe kritik başarı faktörleri de kurumlar için değişkenlik gösterebilmektedir. Son temel kaynak ise geçici faktörlerden oluşmaktadır. Bu faktörler belirli bir süre içinde gerçekleşmekte ve sona ermektedir. Örnek olarak, envanter kontrolünün kritiklik derecesi normal koşullarda düşük iken, stok düzeyinin çok arttığı ya da çok azaldığı dönemlerde ciddi kritiklik seviyesine ulaşabilmektedir (Rockard, 1979). Bu çalışmanın çıkış noktası dijital bir uygulamaya dayandığından dolayı, bu uygulamanın etkinliğini ve değerini anlayabilmek için bilgi sistemlerinin başarı ölçümlemesine de değinmek gerekmektedir. Bu doğrultuda bilgi sistemleri başarı modeli bu çalışmanın altyapısı için önemli hale gelmektedir. Bu model kapsamında bilgi sistemlerinin kalitesi ön plana çıkmaktadır. Bilgi kalitesi, sistem kalitesi ve hizmet kalitesi bilgi sistemlerinin başarıya ulaşma sürecinde dikkat edilmesi gereken temel unsurlardır. Bilginin kaliteli olması için bütünlüğe sahip olması, kolay anlaşılabilir olması, kişiselleştirilmesi, birbiriyle ilişkili ve güvenilir

olması gerekmektedir. Sistemin kaliteli olması ise elverişli, uyumlu, güvenilir, kullanışlı ve kısa yanıt süresine sahip olmasına bağlıdır. Hizmet kalitesi kapsamında da cevaplanabilirlik, empati ve garanti hizmetlerinin ölçülmesi gerekmektedir. Modelde geçen bu kalite türlerinin bilgi sistemlerini kullanan kişilerde kullanma niyetine ve sonrasında da kullanma davranışına yol açacağı beklenmektedir. Kullanıcının bilgi sisteminden tatmin olması durumunda da ortaya net yararlar çıkmaktadır. Bu yararlar temel olarak maliyet tasarrufu, satış artışları, azalan araştırma maliyetleri, yeni pazarların ortaya çıkması ve zaman tasarrufu şeklindedir. Bu yararlar ortaya çıktıkça kullanıcıların sistemi kullanma niyeti ve davranışı yeniden bu yararlardan etkilenmektedir (DeLone ve McLean, 2003). Mobil bir uygulama olan HES'in bilgi sistemlerinin başarı olabilmesi için ihtiyaç duyulan kaliteye sahip olması ve kullanım sonucunda da ortaya yararların çıkması söz konusu olabilmektedir. Bu doğrultuda bilgi sistemleri başarı modeli HES uygulaması kapsamında belirlenmeye çalışılan kritik başarı faktörlerine dayanarak olabilmektedir. Literatürde mobil uygulamaalrın kritik başarı faktörlerinin araştırılmasına yönelik başka çalışmalara rastlamak mümkündür. Handayani ve diğerleri (2018) Endonezya'daki mobil sağlık uygulamasının kritik başarı faktörlerini belirlemeye yönelik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Endonezya'daki mobil sağlık uygulamasını kullanan personel ve kişi sayısının düşük olduğunun belirtildiği çalışmada bilgi, sistem, hizmet ve organizasyonel kalite kritik başarı faktörlerinin altyapısını oluşturmuştur. Araştırma sonucunda yeterli ve ilişkili bilgi, ulaşım kolaylığı, kullanıcı ve hizmet uyumu ve üst yönetim desteği ağırlıklı olarak ortaya çıkan kritik başarı faktörleridir. Bunun yanında bilgi sistemlerini kullanabilme ve süreçleri yönetebilme yeteneği ile sosyal entegrasyon diğer kritik başarı faktörlerini oluşturmaktadır. Okongwo ve Huisman (2019) mobil uygulamaların gelişimine yönelik kritik başarı faktörlerinin belirlenmesi amacıyla bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada mobil uygulamaların gelişiminin sağlanması için birtakım kritik başarı faktörleri tespit edilmiştir. Bu faktörler fonksiyonellik, mobil araç spesifikasyonu, bireysel gelişim, yazılım geliştirme kitinin kullanımı, taşınabilirlik, web ve ağ entegrasyonu, sistem geliştirme metodolojisinin kullanımı ve arka uç entegrasyonundan oluşmaktadır. Shankar ve diğerleri (2021) mobil bankacılık uygulamalarının sürdürülebilir olabilmesi için gerekli olan kritik başarı faktörlerini araştırmıştır. Yaptıkları araştırma sonucunda mobil bankacılık uygulamalarının sürdürülebilir kılabilmek için müşteri desteği, gizlilik ve güvenlik, etkinlik, uyum ve süreç akışının önemi ortaya konulmuştur. Pala (2019) yükseköğretimde kullanılan mobil eğitim uygulamalarının etkinliği için gerekli kritik başarı faktörlerini araştırmıştır. Araştırma sonucunda kritik başarı faktörleri öğrenci ihtiyaçları ve kalite bileşenleri olarak iki başlıkta toplanmıştır. Öğrenci ihtiyaçları başlığı altında ihtiyaçların tanımlanması ve öğrencilerin katılım motivasyonunun sağlanması gerekmektedir. Kalite bileşenleri başlığı altında ise kullanılabilirlik, işlevsellik ve sürdürülebilirlik faktörlerinin önemli olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla öğrenci ihtiyaçlarının tanımlanması ve kalite bileşenlerinin ortaya konulmasıyla birlikte mobil eğitim uygulamalarının başarı şansının artacağı ileri sürülmektedir. Zhou ve diğerleri (2021) Çin'de Covid-19 sürecinde geliştirilen mobil sağlık uygulamalarının nasıl kullanıldığını ortaya koymak üzere bir çalışma gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda altı ana tema ortaya çıkmıştır. Bu temalar kişisel gizlilik, toplum, devlet, durumsal özgünlük, güçlü yanlar ve olası gelişmelerden oluşmaktadır. Kişisel gizlilik kişisel bilgilerin korunmasını, toplum ve devlet teması yerel toplumla ve devletle kurulan ilişkileri, durumsal özgünlük bölgesel ve zamansal kaygıları, güçlü yanlar ve olası gelişmeler ise mobil uygulamaların güçlü özelliklerini ve gelecekte uygulamada meydana gelebilecek gelişmeleri ifade etmektedir.

Sağlık kurumlarının ve yönettiği uygulamaların performansını ve başarısını etkileyen kritik başarı faktörleriyle ilgili bazı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Alcázar ve diğerleri (2012) yaptıkları çalışmada uygun klinik yönetim gelişimini belirleyen belli kriterlerin olduğunu ifade etmiştir. Bu kriterler hasta merkezli hizmet, liderlik, takım çalışması, özerklik ve sorumluluk, bütünleştirilmiş süreç yaklaşımı ve örgütlenmiş bakım, mesleki yeterlilikler, öz değerlendirme- dış değerlendirme kapasitesi ve sonuç odaklılıktan oluşmaktadır. Sidek ve Martins (2017) gerçekleştirdikleri çalışmada sağlık kurumlarında hasta bilgi sistemi ve elektronik hasta kaydının başarıya ulaşması için gerekli olan kritik başarı faktörlerini araştırmıştır. Araştırma kapsamında sağlık kurumlarında görev yapan çalışanlar ile mülakat yapılarak veriler toplanmıştır. Yapılan analizlerin sonucunda kritik başarı faktörleri olarak sistemin kullanılabilirliği, beklenmedik davranışlar, ihtiyaç analizi, eğitim, değişim yönetimi ve proje organizasyonu ön plana çıkmıştır. McCorie ve diğerleri (2019) gerçekleştirdikleri çalışmada elektronik sağlık kayıt sisteminin başarılı şekilde uygulanması üzerinde etkili olan faktörleri araştırmıştır. Araştırma kapsamında sağlık çalışanları ve sağlık kurumlarında görev yapan idari personelden mülakat yoluyla veri toplanmıştır. Yapılan analiz sonucunda elektronik sağlık kayıt sisteminin başarılı şekilde uygulanabilmesi için uyumluluk, bilişsel katılım, kolektif eylem ve dönüşümlü gözetim faktörlerinin gerekli olduğu ortaya çıkmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Kısıtları

Sağlık Bakanlığı tarafından Covid-19 sürecinde bulaş riskini azaltabilmek için oluşturulan “Hayat Eve Sığar” uygulamasının başarılı bir şekilde kullanılabilmesi ve yürütülebilmesi için gerekli olan kritik başarı faktörlerinin ortaya çıkarılması araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Sağlık kurumlarında görev yapan çalışanlar ile HES uygulamasını günlük hayatında kullanan kişiler araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda sağlık kurumlarında görev yapan 10 çalışan ile HES kodunu aktif olarak kullanan 10 kişiden veri toplanmıştır. Araştırma verilerini toplayabilmek için Ardahan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu Komisyonu’ndan gerekli Etik Kurul izni alınmıştır (04.03.2021 tarihli E-67796128-000-2100006243 sayılı Etik Kurul Onay Belgesi ile).

HES uygulamasının iki farklı grup tarafından değerlendirilmesinin kritik başarı faktörlerinin eksiksiz bir şekilde ortaya konulmasında etkili olabileceği düşünülmektedir. İstanbul ve Ardahan gibi farklı şehirlerde görev yapan ve yaşamını sürdüren kişilerden toplanan veriler tek bir grup olarak değerlendirilmiştir. Covid-19 salgını tüm toplumu etkileyen bir süreç olduğu için mekân ve konum sınırlaması yapılmamıştır. Dolayısıyla mekân ve konum sınırlamasının olmaması araştırmanın bir kısıtını oluşturabilmektedir.

Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama Aracı

Araştırmada toplanan verileri analiz etmek için nitel bir yöntem tercih edilmiştir. Nitel yöntemlerden birisi olan odak grup görüşmesinden yararlanılmıştır. Araştırmada odak grup görüşmesi tekniğinden yararlanılmasının sebebi, grup dinamiğinin ve grup içi etkileşimin bir neticesi olarak HES uygulamasının başarılı bir şekilde kullanılabilmesine ve yürütülebilmesine ilişkin yeni ve farklı fikirlerin ortaya çıkarılmasını sağlamaktır. Karşılıklı çağrışımlar ve etkileşimler sonucunda katılımcılar birbirlerinin duygu ve düşüncelerini tetiklemektedir. Bu şekilde zengin bir bilgi akışı sağlanmaktadır (Kitzinger, 1995; Çokluk ve diğerleri, 2011). Covid-19 salgın dönemi, dünyadaki mobil sağlık uygulamaları, HES uygulaması ve kritik başarı faktörlerine yönelik yapılan literatür taraması sonucunda yarı yapılandırılmış sorular oluşturulmuştur. Araştırmacılar bir araya gelerek literatürden elde ettikleri bilgiler üzerine tartışarak araştırma soruları hazırlanmıştır. Araştırma sorularının mobil sağlık uygulamasının başarısını etkileyebilecek tüm fiziksel, çevresel ve toplumsal faktörleri içermesine dikkat edilmiştir. Toplam 21 açık uçlu soru oluşturulmuş ve katılımcılara yöneltilmiştir. İki araştırmacı tarafından farklı zamanlarda ve yerlerde toplam 2 odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Bir araştırmacı İstanbul’da 5 sağlık çalışanı ve HES uygulamasını günlük hayatında kullanan 5 kişi ile odak grup görüşmesi yapmıştır. Diğer bir araştırmacı ise Ardahan’da yine 5 sağlık çalışanı ve HES uygulamasını günlük hayatında kullanan 5 kişi ile ayrı bir odak grup görüşmesi yapmıştır. Odak grup çalışmalarında geçerliliğin ve güvenilirliğinin sağlanabilmesi için en az 6, en fazla 12 örneklemin yeterli olabileceği ifade edilmektedir. Genel olarak öyküleyici araştırmalarda 1-2, fenomenolojik çalışmalarda 3-10, temellendirilmiş teoriye dayalı çalışmalarda 20-30 ve örnek olay çalışmalarında da 4-5 arası örneklemin yeterli olacağı ileri sürülmektedir (Creswell ve Creswell, 2018). Belirtilen örneklem aralıklarına göre bu çalışmadaki örneklem sayısının araştırmanın geçerliliği için yeterli olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte bir araştırmanın geçerliliğini ortaya koyan bazı faktörler de bulunmaktadır. Bu faktörler inandırıcılık, aktarılabirlik, onaylanabilirlik ve güvenilebilirlik oluşmaktadır (Guba, 1981). İnandırıcılık bulguların gerçeklikle ne kadar ilgili olduğunu yansıtmaktadır (Arastaman ve diğerleri, 2018). Bu noktada inandırıcılığın sağlanması için belli başlı tekniklerden yararlanılmaktadır. Bu tekniklerden bir kısmı uzun süreli etkileşim, katılımcı teyidi, uzman incelemesi ve sürekli gözlemdir (Guba, 1981; Miles ve Huberman, 1994). Covid-19 salgını için geliştirilen HES uygulaması toplumun tüm kesimlerinde ve kurumlarında uygulanmaya başlanmıştır. Bu süreçte insanlar uygulamayı günlük hayatlarında kullanmış olup, insanların uygulamaya yönelik algılarını ve tutumlarını anlayabilmek için kurumlarda, mekânlarda ve uygulamanın kullanıldığı her türlü ortamda gözlem yapma imkânı elde edilmiştir. Yapılan gözlemlerle birlikte uzun süreyi kapsayacak şekilde uygulamayı kullanan insanlarla etkileşim de gerçekleştirilmiştir. Bu etkileşim sayesinde insanların uygulamaya yönelik algılarına ve tutumlarına yönelik derinlemesine bir anlayış geliştirmek mümkün olmuştur. Sağlık çalışanlarının salgın dönemi boyunca çok yoğun bir şekilde çalışması ve sürekli göz önünde olması sebebiyle dolaylı olarak gözlem yapma imkânı ortaya çıkmıştır. Sağlık çalışanlarının virüs taşıyan hastalarla direkt temas halinde oldukları, acil durumlarda hastalara

müdahale ettikleri ve karantinada olan hastalara sağlık hizmeti verdikleri görülmüştür. Yapılan bu dolaylı gözleme dayalı olarak da sağlık çalışanlarının HES uygulamasına yönelik algı ve tutumlarının çalışmanın geçerliliği adına önemli olacağı düşünülmektedir. Aktarılabirlik çalışma sonuçlarının benzer katılımcı ve ortamlardaki durumlara uyarlanabilmesini ifade etmektedir (Houser, 2018). Nitel araştırmalarda aktarılabirliği ortaya koyabilmek için örneklem seçiminin nasıl yapıldığı, katılımcıların özellikleri, araştırma ortamı ve veri toplama süresi açıkça belirtilmelidir (Johnson ve diğerleri, 2020). Bu araştırmada amaçlı örneklemin kullanıldığı söylenebilmektedir. Nitekim sağlık çalışanları ile HES uygulamasını günlük hayatında aktif olarak kullanan katılımcılar uygulamayı kullanarak ve yöneterek deneyim elde etmiş kişilerden seçilmiştir. Dolayısıyla bu katılımcıların araştırma için gerekli olan uygulamaya ilişkin bilgi, deneyim ve görüşe sahip olmaları örneklem kapsamında değerlendirilmesi açısından önemli bir etken oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında görev yapan sağlık çalışanları uzman ve acil tıp teknisyenlerinden oluşmaktadır. Sağlık çalışanları sektörde deneyimli olup, aynı zamanda saha çalışmalarında da yer almaktadır. HES uygulamasının salgın döneminde gündelik hayatın bir parçası haline geldiği düşünüldüğünde, uzman ve acil tıp teknisyenlerinin sahadaki gözlem ve deneyimlerinden yola çıkarak araştırmanın örneklemini açısından uygun oldukları düşünülmektedir. Araştırma kapsamında yer alan diğer katılımcılar ise HES uygulamasını günlük hayatında aktif kullanan kişilerden oluşmaktadır. Bu katılımcılar sağlık sektörünün dışında olup, sahadaki sağlık çalışmalarında da yer almamaktadır. Ancak bu kişilerin günlük hayatlarında HES uygulamasını kullanırken yaşadığı deneyimlerin, karşılaştıkları durumların ve uygulamaya yönelik algılarının önemli olduğu düşünüldüğünde araştırmanın örneklemine uygun diğer bir grup olduğuna kanaat getirilmiştir. Her bir odak grup görüşmesi ortalama 45 dk. sürmüştür. Katılımcılardan izin alınarak odak grup görüşmeleri kayıt altına alınmıştır. Mülakatlarda hiçbir şekilde yönlendirme yapılmamış olup, katılımcıların sorulara verdikleri cevaplar dışında kişisel düşüncelerini belirtmesine de izin verilmiştir. Kayıt altına alınan görüşmeler daha sonra iki araştırmacı tarafından yazıya dökülmüştür. Bu süreçte katılımcıların ortaya koyduğu söylemler ve vücut dili (kelime, cümle, söz öbekleri, tonlama, vurgulama, duygu gösterimi) araştırmacılar tarafından titizlikle ele alınmıştır. Araştırmacıların yüz yüze yaptığı görüşmelerde hem katılımcıları hem de araştırma ortamını gözlemlemesi görüşmelerden elde edilen verilerin yanında davranışsal olarak da zengin bir bakış açısı sunmuştur. Nvivo, MAXQDA vb. yazılımlarla gerçekleştirilen çözümleme ve tema oluşturma süreçlerinde daha çok rasyonel sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Yazılımlar aracılığıyla gerçekleştirilen analizlerde katılımcıların verdikleri mesajları derinlemesine okuyabilmek ve mesajların temelinde yatan unsurları irdeleyebilmek pek mümkün olmamaktadır. Bu perspektiften bakılacak olursa, bu çalışmada araştırmacıların katılımcılarla yaptıkları görüşmelerde edindikleri gözlem, bakış açısı ve duygu ve düşünceleri anlayabilmesi araştırmanın bulgularına daha derinlik kazandırmıştır. Araştırmacılar tarafından teorik bütünlük ve uygulama ile teori arasındaki eşgüdümün de dikkate alınmasıyla birlikte, yazıya dökülen veriler katılımcıların duygu, düşünce, jest ve mimiklerinin gözlemlenmesi ve yorumlanması neticesinde çözümlenmiştir. Bu doğrultuda araştırmacılar derinlemesine inceleme yapabilmek, davranışsal mesajları daha çok irdeleyebilmek ve verilerin altında yatan gerekçeleri daha net saptayabilmek için çözümleme sürecini nitel yöntemler için geliştirilen yazılımları kullanmadan yapmayı tercih etmiştir. Bunun yanı sıra veri sayısının makul seviyede olması da çözümleme sürecinin manul yapılması için elverişli bir ortam oluşturmuştur. Araştırmaların geçerliliğini ortaya koyan bir diğer faktör olan onaylanabilirlik, bulguların bütünlüğünün verilerde yer aldığı ve araştırmacının verileri, analitik süreçleri ve bulguları okuyucuların teyit edebileceği şekilde birbirine bağlaması gerektiği bakış açısına dayanmaktadır (Morrow, 2005). Bir çalışmada onaylanabilirliği sağlayabilmek için ses kaydı, saha notları gibi ham verilerin varlığı, analiz edilmiş veri, bulguların oluşumu (kod, kategori, tema) ve ölçümlerin nasıl geliştirildiği (açık uçlu sorular, gözlem vb.) açıkça belirtilmelidir (Lincoln ve Guba, 1985). Bu çalışma kapsamında veriler ses kaydı yoluyla elde edilmiş ve daha sonra analiz edilerek bulgulara ulaşılmıştır. Bulgular incelendiğinde de kod, kategori ve temaların oluştuğu görülmektedir. Ölçümü gerçekleştirmek için de açık uçlu sorulardan yararlanılmıştır. Katılımcılara yöneltilen açık uçlu sorular Ek 1’de verilmiştir. Son olarak güvenilebilirlik ise çalışmanın benzer koşullarda benzer katılımcılar kapsamında tekrarlanması durumunda aynı sonuçları verebilmesini ifade etmektedir (Başkale, 2016). Nitel çalışmalarda güvenilebilirliği ortaya koyabilmek için en çok kullanılan teknik üçgenleme olarak adlandırılmaktadır. Üçgenleme iki ya da daha fazla veri toplama yönteminin (örneğin, görüşmeler ve gözlemler) veya iki ya da daha fazla veri kaynağının (örneğin, farklı grup üyeleriyle bireysel görüşmeler) aynı araştırma içerisinde birlikte kullanılmasını ve sonuçlarının karşılaştırılmasını ifade etmektedir (Mays ve Pope, 2000). Bu araştırmada en az iki farklı veri kaynağı kullanılmış olup, veriden kaynaklı üçgenlemeden söz edilebilmektedir. Sağlık çalışanları ile HES uygulamasını günlük hayatında aktif kullanan

katılımcıların araştırma kapsamını oluşturması veriden kaynaklı üçgenlemenin varlığını göstermektedir. Dolayısıyla nitel çalışmaların geçerliliğini ve güvenilirliğini sağlayabilmek için gerekli olan dört faktör bu araştırma çerçevesinde de değerlendirilmiştir.

Analiz ve Bulgular

Odak grup görüşmelerinden elde edilen ses kayıtları öncelikli olarak metne dönüştürülmüştür. Daha sonra metin çözümlenmesi gerçekleştirilmiştir. Çözümleme sonucunda ilk olarak kodlar oluşturulmuştur. Ortak kodların bir araya getirilmesiyle kategorilere ve en son aşamada ise temalara ulaşılmıştır. Elde edilen temalar HES uygulamasının başarılı bir şekilde kullanılabilmesi ve yürütülebilmesi için gerekli olan kritik başarı faktörlerini açıklamaktadır. Analiz sonucunda ortaya çıkan kod, kategori ve tema bilgileri aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

Tablo 1. “Fonksiyonellik/İşlevsellik” Temasına İlişkin Bilgiler

Kodlar	Kategori	Tema
Riskli bölge tanımlaması/Riskli bölgenin daha spesifik hale getirilmesi ve daraltılması		
Güvenli alan sorgulaması/Girilen bir binanın güvenli olup olmadığı		
Konuma göre (konum değiştiğinde) otomatik mesaj ile bilgilendirme. Örn. yüksek riskli bölgedesiniz vb.		
Daha spesifik bilgi / apartmanda/sokakta kaç pozitif vaka olduğu bilgisinin paylaşılması	Konum Bazlı Etkin Uyarı Sistemi	
Haritada nokta hedefleme, gizlilik kaydıyla		
Uyarı için teknik altyapı (Bluetooth, radyofrekans önerisi)		
İki telefon yan yana gelince uyarı verilmesi, pozitif vakayla temas halinde uyarı alınması		
Etik kurala uygun anlık kayıt		
GPS takibi ile temaslı kişinin işyeri yetkililerine bildirilmesi		
Coğrafi takip (GPS kullanımı) ile pozitif vakalarla temas edilip edilmediği		Fonksiyonellik/İşlevsellik
Kod yoluyla temaslı olanların tespiti, temaslıları sisteme yüklemek		
Temaslıların takibi, toplumun korunması ve güvenliği		

Kişisel kodlara kısıtlamaların otomatik olarak tanımlanması ve uyarı vermesi

GPS ile karantina takibi

İş yerlerinin sisteme otomatik olarak tanımlanması

Bulaş Önleyici Mekanizma

Hasta verilerinin sisteme hemen işlenmesi, kullanıcının inisiyatifine bırakılmaması

Aile bireylerinin ve çalışma arkadaşlarının uygulamaya otomatik tanımlanma gereği

Sorulan soruların güncel araştırma sonuçlarına göre kapsamının genişletilmesi

Bölgesel farklılıklar; her bölgede var olan farklı uygulamalar

Kullanma ihtiyacının şehirlere göre değişmesi

Şehirlerarası dolaşımda kontrol mekanizması

Toplu ulaşımda kontrol

Farklı şehirlerden gelenleri kontrol etmek

Kullanım kontrolü

Dışarıda HES sorgulama (GBT sorgulaması gibi) ve takip sıklığının artırılması

Fonksiyonellik/İşlevsellik

Gündelik hayata entegrasyon (HES kodunu toplu ulaşım kartına entegre etme)

Küçük yerlerde uygulamaya çok ihtiyaç duyulmaması

HES kodu uygulamasının tüm kapalı mekanlara girişte zorunlu hale getirilmesi

Filî özellikten habersiz (Karekod okutulduğunu bilmeyenler)

Amacın anlaşılır olmaması

Uygulamanın hangi özellikleri içerdiği konusunda eksik bilgilendirme

---

Kırsal bölgelerde uygulamanın kullanılmasının teşvik edilmesi için bilgilendirme çalışmaları yürütmesi	Etkin Bilgilendirme Sistemi
Sisteme alternatif tanımlama; uygulamayı kullanamayan kesimin sisteme tanımlanabilmesi	
Kamu spotları ve görsel-işitsel kanallar yoluyla kullanımı artırma	
Yerel verilerin sunulması	
Amaca yönelik net bir tanımlama ihtiyacı	
Kurumların/bireylerin salgına yönelik algısı	
İhbarın sonuçlanması	
İhbarın sonucuna yönelik geri bildirim	
İhbarın ulaştığı kaynak	Etkin İhbar Yönetim Sistemi
İhbar sonucunda hızlı eylem, dinamiklik	

Tablo 2. “Yeni Hizmetler ve Kullanım Deneyimi” Temasına İlişkin Bilgiler

Kodlar	Kategori	Tema
İhtiyaçların giderilmesi (market alışverişi vb.)		
Aşı randevusu ve takibinin tanımlanması		
112 acil sağlık hizmetine kolay erişim sağlanması		
Covid-19 testi için randevu alabilme		
Covid-19 testi yaptırma sürecinde hastaların ortalama bekleme süresinin paylaşılması		
Özel sağlık kurumlarında PCR testinin ücretlerinin ve sürecinin sorgulanması		
Covid geçiren bireylere süreçte güvenilir tavsiyeler vermesi	Kapsamı Genişletilmiş Hizmetlere Kolay Erişim	

Covid geçiren bireylerin süreçte ihtiyaç duyabilecekleri bilgileri edinebilmeleri için soru cevap sistemi

Covid virüsünün olumsuz psikolojik etkilerini azaltmaya yönelik (enfekte olma korkusu, kaygı, yakınlarını kaybetme vb.) tavsiyeler verilmesi (olumlu düşünme/meditasyon/ kitap tavsiyesi/ film tavsiyesi / yemek tavsiyesi / hobi tavsiyesi vb.)

Covid geçirmemiş bireylere korunma yöntemleri hakkında tavsiyeler verilmesi

Covid geçirmemiş/geçirmiş bireylere bağışıklığı güçlendirmek için tavsiyeler verilmesi/ günlük ya da haftalık otomatik mesajlar

Uygulama üzerinden Covid-19 belirtilerinin takibinde güncel yaklaşımlar

Yeni Hizmetler ve Kullanım Deneyimi

Akıllı cihazlara erişim
Teknolojiye yakınlık
Eğitim

Kullanım Ağı

Tablo 3. “Hız” Temasına İlişkin Bilgiler

Kodlar	Kategori	Tema
Yazılım güncelleme hızı		
Kurumların çalışma hızı (kod okuturken bekleme süresinin az olması)	Hız	Hız

Tablo 4. “Kod Güvenliği” Temasına İlişkin Bilgiler

Kodlar	Kategori	Tema
Başkasına ait HES kodunun kullanılmaması		
HES kodu güvenliği		
HES kodunun birden fazla kullanımı	Kod Güvenliği	Kod Güvenliği

---

Görsel kimlik doğrulama sistemi

Sistemsel açık

Barkod ile kişi-kod teyidi

Analiz sonucunda toplam 8 kategori ve 4 tema ortaya çıkmıştır. 2 kategorinin her biri tek başına ayrı bir tema oluşturmuştur. Bu kategoriler “hız” ve “kod güvenliği”dir. Konum bazlı uyarı sistemi, bulaş önleyici mekanizma, etkin bilgilendirme sistemi ve etkin ihbar yönetim sistemi “fonksiyonellik/işlevsellik” temasını oluşturmuştur. Son olarak, kapsamı genişletilmiş hizmetlere kolay erişim ile kullanım ağının ortak özellikleri üzerinden “yeni hizmetler ve kullanım deneyimi” teması ortaya çıkmıştır.

Elde edilen temalar çalışmanın amacı doğrultusunda HES uygulamasının başarılı bir şekilde kullanılabilmesi ve yürütülebilmesi için gerekli olan başarı faktörlerini oluşturmaktadır. Bu faktörlerden ilki HES uygulamasının fonksiyonelliği/işlevselliğidir. Fonksiyonellik/işlevsellik HES uygulamasında yer alan ve gelecekte güncellenmesi beklenen özelliklerle ilgilidir. Bu tema altında yer alan konum bazlı uyarı sistemi insanların bulunduğu bölgenin daha detaylı tanımlanması ve bölgeye ilişkin detaylı veri sunumuyla birlikte Covid-19 hastalığı bulunan kişilerin dijital sistem aracılığıyla tespit edilmesine ilişkindir. Bu kapsamda bölgelerin risk durumu, spesifik konumlardaki (apartman, sokak vb.) vak'a bilgisi, nokta hedef tespiti, değişen konuma bağlı olarak risk ölçümü ile temaslı kişilere yönelik GPS takibi, uyarı sisteminin kurulması (bloetooth, radyofrekans vb.) gibi önerilerin HES uygulamasında yer alması başarıya ulaşma sürecinde önemli bir adım olabilmektedir. Konum bazlı uyarı sistemine yönelik olarak bir sağlık çalışanının ifadesi şu şekildedir:

“HES kodu özellikle pandemi döneminde iller arası geçişlerde de insanların sıkıntılı bölgeden geldiğini biliyorsan tedbir amaçlı güzel bir uygulama.”

Bu tema altında yer alan ikinci kategori bulaş önleyici mekanizmadır. Bu kategori bulaşı önleyebilmek için gerekli olan izleme ve denetim faaliyetlerini ifade etmektedir. Bu faaliyetler ile bulaşın minimum düzeye düşürülebileceği ve toplum sağlığının korunabileceği düşünülmektedir. Hasta olan kişilerin sisteme hızlı şekilde işlenmesi, karantina takibi, temaslı kişilerin tespiti, HES koduna kısıtlamaların tanımlanması, risk hesaplamasında kullanılan soruların kapsamının genişletilmesi ile HES uygulamasının kullanılmasında bölgesel farklılıkların önüne geçilmesi, toplu ulaşımında kontrolün sağlanması, şehirlerarası sirkülasyonun kontrol edilmesi, HES uygulamasının günlük hayata entegre edilmesi gibi öneriler bulaş önlemek adına önemli olabilmektedir. Bulaş önleyici mekanizma kapsamında HES uygulamasını kullanan katılımcılardan biri şu ifadeyi kullanmıştır:

“HES uygulaması ulaşım biçimlerinde kodu kullanarak virüsün topluca yayılmasını engellediği için orada belki ciddi başarı sağlamış olabilir.”

Fonksiyonellik/işlevsellik teması altındaki üçüncü kategori etkin bilgilendirme sistemidir. Bu kategori HES uygulamasının amacının net bir şekilde açıklanması ve uygulamada var olan özelliklerin içeriği konusunda eksiksiz bilgilendirme yapılmasıyla ilgilidir. Bu kapsamda uygulamanın özelliklerinden haberi olmayan kişilere bilgilendirme yapılması, kırsal bölgelerde yaşayan insanların uygulamayı kullanması için bilgilendirme yapılması, kamu spotları/görsel ve işitsel kanallar yoluyla kullanımın artırılması, amacın yeniden tanımlanması gibi öneriler HES uygulamasının başarılı bir şekilde kullanılmasında etkili olabilmektedir. Etkin bilgilendirme sistemine yönelik bir sağlık çalışanının ifadesi şu şekildedir:

“Kamu spotlarının biraz daha artırılmasıyla, görsel ve işitsel kanalları kullanarak da HES uygulamasının daha iyi kullanılması, yaygın kullanılması sağlanabilir.”

Yine etkin bilgilendirme sistemine ilişkin HES uygulamasını kullanan katılımcılardan biri şu ifadeyi kullanmıştır:

“Güvenli alan, alan karekod okut diye bir şey var. Ben bunun ne işe yaradığını hiç bilmiyorum. Var mı kullanan bunu mesela? Acaba etrafındakileri mi gösteriyor ama neyin barkotunu okutacaksın. İşte bu yüzden uygulamayla ilgili bilgilendirme eksik.”

Fonksiyonellik/işlevsellik teması altındaki son kategori etkin ihbar yönetim sistemidir. Bu kategori ise HES uygulaması üzerinden başka kişilerin ihbar edilmesini, ihbarın sonuçlanmasını ve geri bildirim sağlanmasını ifade etmektedir. Bu doğrultuda HES uygulaması üzerinden yapılan ihbar sonucunda hızlı ve dinamik bir şekilde eyleme geçilmesi, ihbarın kime ulaştığı bilgisinin verilmesi, ihbarın sonuçlandırılması ve buna yönelik ihbarda

bulunan kişiye geri bildirim sağlanması HES uygulamasının başarılı bir şekilde kullanılabilmesi ve yürütülebilmesi için önemlilik arz etmektedir. Etkin ihbar yönetim sistemine ilişkin HES uygulamasını kullanan katılımcılardan birinin görüşü şu şekildedir:

“Uygulamadaki ihbarın nereye gittiği önemli. Genel birime mi gidiyor, tepeye mi gidiyor. Eğer tepeden biri arasaydı muhtemel daha hızlı intikal ederlerdi. Belki o açıdan etkinliğini artırıyor olabilir uygulama.”

Yine etkin ihbar yönetim sistemine ilişkin HES uygulamasını kullanan başka bir katılımcının ifadesi ise şu şekildedir:

“Uygulama üzerindeki veriler bir merkezde toplanıyor orada mı kullanılıyor yoksa yerelde mi paylaşılıyor, daha anlık, daha dinamik bir şekilde orada mı izleniyor, takip ediliyor ve yönlendiriliyor. Bu sorular da aslında önemli.”

Diğer bir başarı faktörü yeni hizmetler ve kullanım deneyimidir. Bu başarı faktörü HES uygulamasına yeni hizmetlerin getirilmesi ve insanların uygulamayı deneyimleyerek mevcut ve yeni hizmetlere ulaşabilmesini ifade etmektedir. Bu doğrultuda HES uygulaması üzerinden Covid-19 hastası olan kişilerin ihtiyaçlarının (market alışverişi vb.) karşılanması, aşı randevusunun alınması, Covid-19 test randevusunun alınması, 112 acil sağlık hizmetine ulaşılması, kişilere psikolojik destek verilmesi, bağımsızlığı güçlendirici bilgilerin verilmesi gibi önerilerle birlikte kişilerin teknolojiye yakın olması, eğitim seviyesinin yüksek olması ve akıllı cihazlara erişim sağlayabilmesi gibi unsurlar HES uygulamasının başarıya ulaşmasında etkili olabilmektedir. Yeni hizmetler ve kullanım deneyimine yönelik bir sağlık çalışanının ifadesi şu şekildedir:

“Aşılama konusunda, bi ara telefonlara ulaşmıyorsun hani randevu almak için. Onda bile aşı yapan birimle görüşsek dahi uygulama üzerinden almaya kalktık dimi. Uygulama üzerinden daha rahat, bizi yönlendirdi. İşte aşı tarihiniz budur, ikinci aşı tarihiniz budur.”

Üçüncü başarı faktörü hızla ilişkindir. Bu başarı faktörü HES yazılım hızının ve kurumların çalışma hızının yüksek olması gerektiğini ifade etmektedir. Buna göre uygulama güncellemesinin hızlı olması ve kurumların özellikle kod okutma sürecinde bekleme sürelerini kısaltmak için çalışmalarda bulunması HES uygulamasının başarılı bir şekilde kullanılmasına ve yürütülmesine önemli katkı sunabilmektedir. Hıza yönelik bir sağlık çalışanının ifadesi şu şekildedir:

“Uygulamanın kesintisiz devam etmesi çok önemlidir. Güncelleme hızı vs. çok hızlı olmalı bence.”

Son başarı faktörü ise kod güvenliğidir. Bu başarı faktörü ise HES kodunun güvenli ve yanıltıcı olmayacak şekilde kullanımını açıklamaktadır. HES kodunun birden fazla kullanımının önüne geçilmesi, başkasına ait HES kodunun kullanılmaması, görsel kimlik teyidinin yapılması, barkod ile kişi-kod teyidinin sağlanması ve sistemsel açıkların önüne geçilmesi gibi öneriler kod güvenliği kapsamında değerlendirilmekte ve HES uygulamasının başarıya ulaşmasında katkı sağlayabilmektedir. Kod güvenliğine ilişkin HES uygulamasını kullanan bir katılımcının ifadesi şu şekildedir:

“HES’in pandemiyle ilgili ciddi bir şey olduğunu göstermek adına belki bazı yaptırımlar da getirilebilir. Atıyorum işte sen başkasının HES’ini kullanırsan bir cezası olabilir. Hapis cezasına varacak noktaya bile getirebiliriz.”

Kod güvenliğine ilişkin HES uygulamasını kullanan başka bir katılımcının ifadesi ise şu şekildedir:

“Çipli ehliyetlere hani dokunuyorsun ya böyle hani orada senin cezan var mı ortaya çıkıyor. Bunu da herhâlde böyle barkod gibi bir şey ile okusalar ve senin kimliğine eşleştirseler, çünkü sen başkasının kodunu da veya başkasının telefonunu da gösterebilirsin. Daha işlevsel olabilir. Rahat edilen sonuçlara iyi etkin bir şekilde ulaştırabilir diye düşünüyorum.”

Sonuç ve Tartışma

Covid-19 pandemisini etkin şekilde yönetmek çok yönlü bir yaklaşım gerektirmektedir. Bu bağlamda salgının ilk aşamalarında temas takibini yapmak üzere geliştirilen mobil uygulamalar oldukça önemlidir. Yaşadığımız dijital çağda salgın yönetimi dahilinde geliştirilen mobil uygulamalar salgının küresel çapta yayılmasını engellemek üzere önemli araçların başında gelmekte olup, gelecekte gerçekleşmesi olası salgın senaryolarına hazırlıklı olmak üzere önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu noktada ülkemizde Covid-19 salgını yönetimi için geliştirilen “Hayat Eve Sığar” uygulamasının kritik başarı faktörlerinin incelenmesi uygulamadaki aksaklıkları ve güçlendirilmesi gereken yanları tespit etmek açısından oldukça önem arz etmektedir.

Çalışmada öne çıkan kritik başarı faktörleri dikkate alındığında “Hayat Eve Sığar” uygulamasının kullanımının yaygınlaşması ve amacı doğrultusunda etik ilkeler dahilinde kullanımının sağlanması için topluma yönelik bilinçlendirilmenin ve eğitimin oldukça önemli olduğu görülmektedir. Uygulamanın özelliklerinin bilinmemesi salgın yönetimini sadece karekod bağlamında yönetmekle sınırlı kalmasına sebep olacağından bu anlamda sağlanacak bilgilerin toplumun her kesimine ulaşması için çalışmalar planlanması elzemdir. DeLone ve McLean (2003) geliştirdiği bilgi sistemleri başarı modelinde bilgi kalitesinin önemine vurgu yapmış olup, bu çalışma kapsamında da uygulamaya ilişkin özelliklerin eksiksiz şekilde tüm kesimlere duyurulması ve gerekli bilgilendirmenin yapılmasının gereği vurgulanmıştır. Aynı şekilde Handayani ve diğerleri (2018) yeterli ve birbiriyle ilişkili bilginin mobil uygulamaların başarısında etkin rol oynadığını belirtmiştir. Ancak uygulamada yer alan kaliteli bilginin ve özelliklerin tüm kesimler tarafından bilinmesine yönelik bir eylemden söz edilmemiştir. Bu çalışmada ise uygulamadaki özelliklerin ilgili kesimler tarafından bilinmesi ve öğrenilmesine yönelik bilgilendirme çabasının gerekliliği vurgulanmıştır. Bu çalışma kapsamında uygulamanın amaca yönelik kullanımını engelleyen unsurlardan belki de en önemlisi salgının toplumun her kesimi tarafından aynı derecede tehdit edici olarak algılanmamasıdır. Bu durum uygulamadaki boşlukların bireyler tarafından tespit edilmesi ve bu boşluklardan faydalanarak uygulama kullanımının manipüle edilmesi salgın yönetiminde başarıya ulaşma konusunda önemli bir engeldir. Uygulama üzerinden Dünya Sağlık Örgütü ve Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı'nın güncel bilgileri düzenli olarak paylaşması bilgi kirliliğinin önüne geçilmesi ve güvenilir bilginin ulaşılabilir kılınması açısından oldukça önemlidir. Ek olarak semptom tarama algoritmasında yeni veriler ve araştırma sonuçları ışığında yapılabilecek güncellenmenin özellikle virüsün varyantlarına dair erken teşhisin doğruluk payını artırarak etkin salgın yönetimine destek sağlaması beklenmektedir.

“Hayat Eve Sığar” uygulaması üzerinden denetim ve uyarı sistemlerinin daha kapsamlı hale getirilmesi ihtiyacı salgın yönetimi açısından karşımıza çıkan diğer bir unsurdur. Uygun hijyen önlemleri ve sosyal mesafe önlemleri ile birlikte temas takibi salgın yönetimindeki en etkin yöntemdir. Ancak uygulamada bireysel bağlamda bu takip ancak beyan edilen veriler üzerinden gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla adrese dayalı nüfus kayıt sistemi ve Sosyal Güvenlik Kurumu/Bağkur ile entegre şekilde aynı hanede yaşayan veya aynı iş yerinde çalışanların uygulamaya otomatik olarak tanımlanması bireylerin kendi korunma önlemlerini almaları ve bulaşın engellenmesi açısından fayda sağlayacak bir diğer uygulamadır. GPS sisteminin temas takibinde etkin kullanımı da hem bireysel açıdan hem de sağlık sistemi açısından olası riskleri bertaraf edecektir. Mobil uygulamaların kritik başarı faktörleri incelendiğinde genel olarak uygulamaların fonksiyonelliği veya işlevselliği başarıda önemli rol oynamaktadır. Uygulamalarda var olan özellikler, geliştirilecek veya eklenecek yeni özellikler uygulamaların kullanıcılar tarafından daha kolay benimsenmesinin ve kullanılmasının önünü açmaktadır (Okongwo ve Huisman, 2019; Pala 2019). Yapılan bu çalışmada da HES uygulamasının mevcut ve gelecekte güncellenmesi beklenen özelliklerin uygulamanın başarısında rol oynayabileceği ortaya çıkmıştır. Etkin bilgilendirme sistemi, bulaş önleyici mekanizma, konum bazlı etkin uyarı sistemi ve etkin ihbar yönetim sistemi HES uygulamasının fonksiyonelliğini göstermekte olup, HES uygulamasının başarılı şekilde yönetilebilmesi ve kullanılabilmesinde etkin rol oynamaktadır.

HES uygulaması kapsamında beklenen yeni hizmetler ve etkili bir kullanım deneyimi uygulamanın yine başarısında etkili olmaktadır. Sağlık sektörü dışındaki diğer sektörlerde var olan mobil uygulamaların başarı hikayeleri incelendiğine kullanıcı ile uygulama arasındaki uyumun önemi (Handayani ve diğerleri, 2018; Shankar ve diğerleri, 2021) ve uygulamaları kullanma kolaylığı sıkça dile getirilmektedir (Pala, 2019). Kullanıcılar ile uygulama arasındaki uyumun gerçekleştirilmesi ve kullanma kolaylığının sağlanması esasında kullanıcı deneyimine işaret etmektedir. Dolayısıyla kullanıcılar uygulamaları kullandığına yeni ve farklı deneyimler sağlıyorsa ve bu deneyimi yaşarken işlerini de kolaylıkla yürütebiliyorsa uygulamaların başarılı olması mümkün hale gelebilmektedir. Tüm bunların yanısıra bu çalışmada uygulamanın hızı önemli bir kritik başarı faktörü olarak ortaya çıkmış olmasına rağmen, literatürde uygulamaların hızına yönelik kritik başarı faktöründen söz edilmemektedir. Salgın sürecinde anlık gelişmelerin yaşanması, vak'a sayılarının devamlı takip edilmesi, temaslıların anında tespit edilebilmesi için HES uygulamasının gerekli hızda çalışması gerekliliği bu durumu ortaya çıkarmış olabilmektedir. Öte yandan salgın sürecinin bir parçası olarak hayatımıza giren HES uygulamasının başarısına etki etmesi beklenen etkin ihbar yönetim sistemi, konum bazlı etkin uyarı sistemi ve bulaş önleyici mekanizma bu uygulamaya özgü olup, spesifik bir amaca hizmet etmektedir. Dolayısıyla salgın dönemi ve sağlık sektörü dışında geliştirilen diğer mobil uygulamalarda bu özelliklere doğrudan rastlamak pek mümkün değildir.

Mevcut hali ile “Hayat Eve Sığar” uygulamasının sunduğu hizmetlerin kapsamının genişletilmesi gerekliliği kritik başarı faktörleri bağlamında ortaya çıkan diğer önemli faktördür. İzolasyonun salgın yönetiminde oldukça kritik olması online sağlık hizmetlerinin daha kapsamlı tasarlanması gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda “Hayat Eve Sığar” uygulamasının salgın yönetiminde etkin bir araç haline gelmesi uygulama üzerinden erişilebilen hizmetlerin arttırılması ile mümkün olacaktır. Sağlık çalışanlarının fiziki yükünü azaltmak ve izolasyon koşullarında teması asgari düzeye indirmek üzere bireylerin ihtiyaç duyabilecekleri hizmetlerin uygulamaya eklenmesi aynı zamanda uygulamanın aktif kullanıcı sayısını ve kullanım sıklığını da arttırarak salgının etkin yönetimine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı tarafından salgın yönetimi kapsamında geliştirilen “Hayat Eve Sığar” uygulamasını ele alarak mobil sağlık uygulamalarının salgın yönetimindeki önemini vurgulamak ve başarılı bir salgın yönetimi için kritik başarı faktörlerini belirlemek üzere gerçekleştirilmiştir. Ülkelerin salgın yönetimi için geliştirdikleri farklı mobil sağlık uygulamalarının karşılaştırmalı analizi gelecekte mobil sağlık uygulamalarının içerik ve kapsamının geliştirilmesi açısından fayda sağlayacaktır.

Kaynakça

Abd-Alrazaq, A., Alhuwail, D., Househ, M., Hamdi, M & Shah, Z. (2020). Top concerns of tweeters during the COVID-19 pandemic: Inveillance study. *Journal of Medical Internet Research*, 22(4), e19016, 1-9.

Abroms, L. C., Westmaas, J. L., Bontemps-Jones, J., Ramani, R & Mellerson, J. A. (2013). A content analysis of popular smartphone apps for smoking cessation. *American Journal of Preventive Medicine*, 45(6), 1-8.

Alcázar, V. R., Olivera, A. T., Garcia, D. N & Paz, A. A. (2012). Critical success factors for quality assurance in healthcare organizations. *Quality Assurance and Management*, 1-424.

Alghamdi, M., Gashgari, H & Househ, M. A. (2015). Systematic review of mobile health technology use in developing countries. *Studies in Health Technology and Informatics*, 213, 223-226.

Altmann, S., Milsom, L., Zillessen, H., Blasone, R., Gerdon, F., Bach, R., Kreuter, F., Nosenzo, D., Toussaert, S & Abeler, J. (2020). Acceptability of app-based contact tracing for COVID-19: Cross-country survey study. *JMIR Mhealth Uhealth*, 8(8), e19857, 1-9.

Arastaman, G., Fidan, İ. Ö & Fidan, T. (2018). Nitel araştırmada geçerlik ve güvenilirlik: Kuramsal bir inceleme. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 37-75.

Arons, M. M., Hatfield, K. M., Reddy, S. C., Kimball, A., James, A., Jacobs, J. R., Taylor, J., Spicer, K., Bardossy, A. C., Oakley, L. P., Tanwar, S., Dyal, J. W., Harney, J., Chisty, Z., Bell, J. M., Methner, M., Paul, P., Carlson, C. M., McLaughlin, H. P., Thornburg, N., Tong, S., Tamin, A., Tao, Y., Uehara, A., Harcourt, J., Clark, S., Brostrom-Smith, C., Page, L. C., Kay, M., Lewis, J., Montgomery, P., Stone, N. D., Clark, T. A., Honein, M. A., Duchin, J. S., Jernigan, J. A., Public Health–Seattle and King Count & CDC COVID-19 Investigation Team (2020). Presymptomatic SARS-CoV-2 infections and transmission in a skilled nursing facility, *New England Journal of Medicine*, 382(22), 1-10.

Baharudin, H. (2020). *Coronavirus: S'pore government to make its contact-tracing app freely available to developers worldwide*. <https://www.straitstimes.com/singapore/coronavirus-spore-government-to-make-itscontact-tracing-app-freely-available-to>.

Banskota, S., Healy, M & Goldberg, E. M. (2020). 15 smartphone apps for older adults to use while in isolation during the COVID-19 pandemic. *The Western Journal of Emergency Medicine*, 21(3), 514-525.

Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.

Berrouiguet, S., Baca-García, E., Brandt, S., Walter, M & Courtet, P. J. (2016). Fundamentals for future mobile-health (Mhealth): A systematic review of mobile phone and web-based text messaging in mental health. *Journal of Medical Internet Research*, 18(6), e135, 1-16.

Bloomfield, G. S., Vedanthan, R., Vasudevan, L., Kithei, A., Were, M & Velazquez, E. J. (2014). Mobile health for non-communicable diseases in Sub-Saharan Africa: A systematic review of the literature and strategic framework for research. *Globalization and Health*, 10(49), 1-9.

Boulos, M. N., Brewer, A. C., Karimkhani, C., Buller, D. B & Dellavalle, R. P. (2014). Mobile medical and health apps: State of the art, concerns, regulatory control and certification. *Online Journal of Public Health Informatics*, 5(3), e229, 1-23.

Busvine D. (2020). *Covid-19: Germany launches smartwatch app to monitor coronavirus spread, the star.*

<https://www.thestar.com.my/tech/tech-news/2020/04/07/covid-19-germany-launches-smartwatch-app-to-monitor-coronavirus-spread>.

Cafazzo, J. A., Casselman, M., Hamming, N., Katzman, D. K & Palmert, M. R. (2012). Design of an mHealth app for the self-management of adolescent type 1 diabetes: A pilot study. *Journal of Medical Internet Research*, 14(3), e70, 1-14.

Carmichael, S. L., Mehta, K., Srikantiah, S., Mahapatra, T., Chaudhuri, I., Balakrishnan, R., Chaturvedi, S., Raheel, H., Borkum, E., Trehan, S., Weng, Y., Kaimal, R., Sivasankaran, A., Sridharan, S., Rotz, D., Tarigopula, U. K., Bhattacharya, D., Atmavilas, Y., Pepper, K. T., Rangarajan, A., Darmstadt, G. L & Ananya Study Group (2019). Use of mobile technology by frontline health workers to promote reproductive, maternal, newborn and child health and nutrition: A cluster randomized controlled trial in Bihar, India. *Journal of global health*, 9(2), 1-15.

Carter, M. C., Burley, V. J., Nykjaer, C & Cade, J. E. (2013). Adherence to a smartphone application for weight loss compared to website and paper diary: Pilot randomized controlled trial. *Journal of Medical Internet Research*, 15(4), e32, 1-17.

Creswell, J. W & Creswell, J. D. (2018) *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*, California: SAGE Publications.

Lewis, H & Kershaw, T. (2010). Text messaging as a tool for behavior change in disease prevention and management. *Epidemiologic Reivens*, 32(1), 56-69.

Collins, S. (2020). *New App Collects The Sounds of COVID-19*. University of Cambridge. <https://www.cam.ac.uk/research/news/new-app-collects-the-sounds-of-covid-19>.

Crico, C., Renzi, C., Graf, N., Buyx, A., Kondylakis, H., Koumakis, L & Pravettoni, G. (2018). mHealth and telemedicine apps: In search of a common regulation. *Ecancermedicalscience*, 12(853), 1-6.

Cullen, W., Gulati, G & Kelly, B. D. (2020). Mental health in the COVID-19 pandemic. *QJM: An International Journal of Medicine*, 113(5), 311-312.

Çokluk, Ö., Yılmaz, K & Oğuz, E. (2011). Nitel bir görüşme yöntemi: Odak grup görüşmesi. *Kuramsal Eğitimbilim*, 4(1), 95-107.

Davies, N., Klepac, P., Liu, Y., Prem, K., Jit, M., CCMID COVID-19 Working Group & Eggo, R. M. (2020). Age-dependent effects in the transmission and control of COVID-19 epidemics. *Nature Medicine*, 26, 1205-1211.

DeLone, W. H & McLean, E. R. (2003). The DeLone and McLean model of information systems Success: A ten-year update. *Journal of Management Information Systems*, 19(4), 9-30.

Guba, E. G. (1981). Criteria for assessing the trustworthiness of naturalistic inquiries. *Educational Communication and Technology*, 29(2), 75-91.

Hootsuite (2021). Digital 2021 Global Overview Report.

Echeverría, P., Mas Bergas, M. A., Puig, J., Isnard, M., Massot, M., Vedia, C., Peiro, R., Ordorica, Y., Pablo, S., Ulldemolins, M., Iruela, M., Balart, D., Ruiz, J. M., Herms, J., Sala, B. C & Negredo, E. (2020). COVIDApp as an innovative strategy for the management and follow-up of COVID-19 cases in long-term care facilities in Catalonia: Implementation study. *JMIR Public Health Surveill*, 6(3), e2, 1-8.

- Eysenbach, G & Consort-eHealth Group (2011). Consort-eHealth: Improving and standardizing evaluation reports of web-based and mobile health interventions. *Journal of Medical Internet Research*, 13(4), e126, 1-10.
- Ferretti, L., Wymant, C., Kendall, M., Zhao, L., Nurtay, A., Abeler-Dörner, L., Parker, M., Bonsall, D & Fraser, C. (2020). Quantifying SARS-CoV-2 transmission suggests epidemic control with digital contact tracing. *Science*, 368(619), 1-7.
- García-Iglesias, J. J., Martín-Pereira, J., Fagundo-Rivera, J & Gómez-Salgado, J. (2020). Digital surveillance tools for contact tracking of infected persons by SARS-CoV-2. *Revista Espanola de Salud Publica*, 94(23), 1-8.
- Hamine, S., Gerth-Guyette, E., Faulx, D., Green, B. B & Ginsburg, A. S. (2015). Impact of mHealth chronic disease management on treatment adherence and patient outcomes: A systematic review. *Journal of Medical Internet Research*, 17(2), e52, 1-15.
- Handayani, P. W., Meigasari, D. A., Pinem, A. A., Hidayanto, A. N & Ayuningtyas, D. (2018) Critical success factors for mobile health implementation in Indonesia. *Heliyon*, 4(11), 1-26.
- Hayat Eve Sığar (2021). *HES Kodu Nedir?*. <https://hayatevesigar.saglik.gov.tr/hes.html>.
- He, X., Lau, E. H. Y., Wu, P., Deng, X., Wang, J., Hao, X., Lau, Y. C., Wong, J. Y., Guan, Y., Tan, X., Mo, X., Chen, Y., Liao, B., Chen, W., Hu, F., Zhang, Q., Zhong, M., Wu, Y., Zhao, L., Zhang, F., Cowling, B. J., Li, F & Leung, G. M. (2020). Temporal dynamics in viral shedding and transmissibility of COVID-19. *Nature Medicine*, 26, 672-675.
- Heater, B. (2020). *Mediation apps offer free mindfulness, as social distancing takes a toll*. <https://techcrunch.com/2020/03/18/meditation-apps-offer-free-mindfulness-as-social-distancing-takes-a-toll/>
- Higgs, T. (2020). *Launching online consultations in the NHS App during COVID-19*. <https://digital.nhs.uk/blog/transformation-blog/2020/launching-online-consultations-in-the-nhs-app-during-covid-19>.
- Houser, J. (2018). *Nursing research: Reading, using, and creating evidence*, Denver: Jones & Bartlett Publishers.
- Hu, N., Pan, S., Sun, J., Wang, Z & Mao, H. (2020). Mental health treatment online during the COVID-19 outbreak. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 270(6), 783-784.
- Jang, S., Han, S. H. & Rhee, J. Y. (2020). Cluster of coronavirus disease associated with fitness dance classes, South Korea. *Emerging Infectious Diseases*, 26(8), 1917-1920.
- Johnson, J. L., Adkins, D & Chauvin, S. (2020). Qualitative research in pharmacy education: A review of the quality indicators of rigor in qualitative research. *American Journal of Pharmaceutical Education*, 84(1), 138-146.
- Isetta, V., Torres, M., González, K., Ruiz, C., Dalmases, M., Embid, C., Navajas, D., Farré, R & Montserrat, J. M. (2017). A new mhealth application to support treatment of sleep apnoea patients. *Journal of Telemedicine and Telecare*, 23(1), 14-18.
- Kahn, J. G., Yang, J. S & Kahn, J. S. (2010). Mobile' health needs and opportunities in developing countries. *Health Affairs*, 29, 252-258.
- Katz, J. E. (2008). *Handbook of mobile communication studies*, Cambridge: MIT Press.
- Kimball, A., Hatfield, KM., Arons, M., James, A., Taylor, J., Spicer, K., Bardossy, A. C., Oakley, L. P., Tanwar, S., Chisty, Z., Bell, J. M., Methner, M., Harney, J., Jacobs, J. R., Carlson, C. M., McLaughlin, H. P., Stone, N., Clark, S., Brostrom-Smith, C., Page, L. C., Kay, M., Lewis, J., Russell, D., Hiatt, B., Gant, J., Duchin, J. S., Clark, T. A., Honein, M. A., Reddy, S. C., Jernigan, J. A ve Public Health-Seattle & King County; CDC COVID-19 Investigation Team (2020). Asymptomatic and presymptomatic SARS-Cov-2 infections in residents of a long-term care skilled nursing facility-King County, Washington. March, *Morbidity and Mortality Weekly Report*, 69(13), 377-381.

Kirwan, M., Vandelanotte, C., Fenning, A & Duncan, M. J. (2013). Diabetes self-management smartphone application for adults with type 1 diabetes: Randomized controlled trial. *Journal of Medical Internet Research*, 15(11), e235, 1-15.

Kitzinger, J. (1995). Qualitative research: Introducing focus groups. *British Medical Journal*, 311, 299-302.

Klasnja, P & Pratt, W. (2012). Healthcare in the pocket: Mapping the space of mobile-phone health interventions. *Journal of Biomedical Informatics*, 45(1), 184-198.

Kreps, G. L & Neuhauser, L. (2010). New directions in eHealth communication: Opportunities and challenges. *Patient Education and Counseling*, 78(3), 329-336.

Kumar, S., Nilsen, W. J., Abernethy, A., Atienza, A., Patrick, K., Pavel, M., Riley, W. T., Shar, A., Spring, B., Spruijt-Metz, D., Hedeker, D., Honavar, V., Kravitz, R., Lefebvre, R. C., Mohr, D. C., Murphy, S. A., Quinn, C., Shusterman, V & Swendeman, D. (2013). Mobile health technology evaluation: The mHealth evidence workshop. *American Journal of Preventive Medicine*, 45(2), 228-236.

Li, J & Ray, P. (2010). *Applications of e-Health for pandemic management*. The 12th IEEE International Conference on e-Health Networking, Applications and Services, Lyon, France, 391-398.

Li, J., Moore, N., Akter, S., Bleisten, S & Ray, P. (2010). *mHealth for influenza pandemic surveillance in developing countries*. 43rd Hawaii International Conference on System Sciences, Honolulu, HI, USA, 1-9.

Lincoln, Y. S & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*, California: SAGE Publications.

Liu, C., Zhu, Q., Holroyd, K. A & Seng, E. K. (2011). Status and trends of mobile-health applications for iOS devices: A developer's perspective. *Journal of Systems and Software*, 84(11), 2022-2033.

Luo L., Liu D, Liao X, Wu X, Jing Q, Zheng J., Liu, F., Yang, S., Bi, B., Li, Z., Liu, J., Song, W., Zhu, W., Wang, Z., Zhang, X., Chen, P., Liu, H., Cheng, X., Cai, M., Huang, Q., Yang, P., Yang, X., Han, Z., Tang, J., Ma, Y & Mao, C. (2020). Modes of contact and risk of transmission in COVID-19 among close contacts. *medRxiv*.

Lupton, D. (2013). Quantifying the body: Monitoring and measuring health in the age of mHealth technologies. *Critical Public Health*, 23(4), 393-403.

Mays, N & Pope, C. (2000). Qualitative research in health care: Assessing quality in qualitative research. *BMJ*, 320, 50-52.

McCorie, C., Benn, J., Johnson, O. A & Scantlebury, A. (2019). Staff expectations for the implementation of an electronic health record system: A qualitative study using normalisation process theory. *BMC Medical Informatics and Decision Making*, 19(222), 1-14.

mHealth market size & share. *Industry Report*, 2021-2028

Menni, C., Valdes, A. M., Freidin, M. B., Sudre, C. H., Nguyen, L. H, Drew, D. A., Ganesh, S., Varsavsky, T., Cardoso, M. J., Moustafa, J. S. E. S., Visconti, A., Hysi, P., Bowyer, R. C. E., Mangino, M., Falchi, M., Wolf, J., Ourselin, S., Chan, A. T., Steves, C. J & Spector, T. D. (2020). Real-time tracking of self-reported symptoms to predict potential COVID-19. *Nature Medicine*, 26, 1037-1040.

Miles, M. B & Huberman, A. M. (1994). *An expanded sourcebook: Qualitative data analysis*, California: SAGE Publications.

Morrow, S. L. (2005). Quality and trustworthiness in qualitative research in counseling psychology. *Journal of Counseling Psychology*, 52(2), 250-260.

Noordam, C., Kuepper, B. M., Stekelenburg, J & Milen, A. (2011). Improvement of maternal health services through the use of mobile phones. *Tropical Medicine & International Health*, 16(5), 622-626.

Nurmatov, U. B., Lee, S. H., Nwaru, B. I., Mukherjee, M., Grant, L & Pagliari, C. (2014). The effectiveness of mhealth interventions for maternal, newborn and child health in low-and middle-income countries: Protocol for a systematic review and meta-analysis. *Journal of Global Health*, 4(1), 1-8.

O'Down, A. (2020). Covid-19: App to track close contacts is launched in England and Wales. *British Medical Journal*, 370, m3751, 1-2.

Okongwo, C. W & Huisman, M. (2019) The predicting success factors of mobile applications development: Organizational perspectives. *12th LADIS International Conference Information Systems*, 11-18.

Pala, O. (2019) Yükseköğretimde mobil eğitim uygulamalarında kritik başarı faktörlerinin Bulanık DEMATEL ile değerlendirilmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 9(3), 519-528.

Pan, Y., Zhang, D., Yang, P., Poon, L. L. M & Wang, Q. (2020). Viral load of SARS-CoV-2 in clinical samples. *The Lancet Infectious Diseases*, 20(4), 411-412.

Peiris, D., Praveen, D., Johnson, C & Mogulluru, K. (2014). Use of mhealth systems and tools for non-communicable diseases in low-and middle-income countries: A systematic review. *Journal of Cardiovascular Translational Research*, 7, 677-691.

Piette, J. D., Datwani, H., Gaudio, S., Foster, S. M., Westphal, J., Perry, W., Rodríguez-Saldaña, J., Mendoza-Avelares, M. O & Marinec, N. (2012). Hypertension management using mobile technology and home blood pressure monitoring: Results of a randomized trial in two low/middle-income countries. *Telemed and e-Health*, 18(8), 613-620.

Qi, L., Yang, Y., Jiang, D., Tu, C., Wan, L., Chen, X & Li, Z. (2020). Factors associated with duration of viral shedding in adults with COVID-19 outside of Wuhan, China: A retrospective cohort study. *International Journal of Infectious Diseases*, 96, 531-537.

Ralston, A. L., Andrews, A. R & Hope, D. A. (2019). Fulfilling the promise of mental health technology to reduce public health disparities: Review and research agenda. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 26(1), 1-14.

World Health Organization (2020). Report of the WHO-China Joint Mission on Coronavirus Disease 2019

Rockard, J. F. (1979). Chief executives define their own data needs. *Harvard Business Review*, Mart.

Shankar, A., Tiwari, A. K & Gupta, M. (2021) Sustainable mobile banking application: a text mining approach to explore critical success factors. *Journal of Enterprise Information Management*, 35(2), 414-428.

Sidek, Y. H & Martins, J. T. (2017). Perceived critical success factors of electronic health record system implementation in a dental clinic context: An organisational management perspective. *International Journal of Medical Informatics*, 107, 88-100.

Silva, H. E., Lawler, S., & Langbecker, D. (2019). The effectiveness of mhealth for self-management in improving pain, psychological distress, fatigue, and sleep in cancer survivors: A systematic review. *Journal of Cancer Survivorship: Research and Practice*, 13(1), 97-107.

Singh V. (2020). *Geo-Fencing App Will Be Used to Locate Quarantine Violators*, *The Hindu*.

<https://www.thehindu.com/news/national/coronavirus-geo-fencing-app-will-be-used-to-locate-quarantine-violators/article31241055.ece>.

Soriano, J. B., Fernández, E., de Astorza, A., de Llano, L. A. P., Fernández-Villar, A., Carnicer-Pont, D., Alcázar-Navarrete B., García, A., Morales, A., Lobo, M., Maroto, M., Ferreras, E., Soriano, C., Del Rio-Bermudez, C., Vega-Piris, L., Basagaña, X., Muncunill, J., Muncunill, B. G., Lumbreras, S., Catalina, C., Alzaga, J. M., Quilón, D. G., Valdivia, C. A., de Lara, C & Ancochea, J. (2020). Hospital epidemics tracker (hepitracker): Description and pilot study of a mobile app to track COVID-19 in hospital workers. *JMIR Public Health Surveill*, 6(3), e21653, 1-14.

Stephani, V., Opoku, D & Quentin, W. A. (2016). A systematic review of randomized controlled trials of mhealth interventions against non-communicable diseases in developing countries. *BMC Public Health*, 16(572), 1-10.

Stinson, J. N., Jibb, L. A., Nguyen, C., Nathan, P. C, Maloney, A. M., Dupuis, L. L., Gerstle, J. T., Alman, B., Hopyan, S., Strahlendorf, C., Portwine, C., Johnston, D. L & Orr, M. (2013). Development and testing of a

multidimensional iPhone pain assessment application for adolescents with cancer. *Journal of Medical Internet Research*, 15(3), e51, 1-15.

T.C. Sağlık Bakanlığı COVID-19 Bilgilendirme Platformu (2020). *Güncel COVID-19 Tablosu*. <https://covid19.saglik.gov.tr/>.

T.C. Sağlık Bakanlığı COVID-19 Bilgilendirme Platformu (2020). *COVID-19 Nedir?*. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>.

T.C. Sağlık Bakanlığı Giresun İl Sağlık Müdürlüğü (2020). *Hayat Eve Sığar Mobil Uygulaması*. <https://giresunism.saglik.gov.tr/TR,181641/hayat-eve-sigar-mobil-uygulamasi.html>.

The IQVIA Institute Reports The Growing Value of Digital Health, 2017.

Timmers, T., Janssen, L., Stohr, J., Murk, J. L & Berrevoets, M. A. H. (2020). Using eHealth to support COVID-19 education, self-assessment, and symptom monitoring in the Netherlands: Observational study. *JMIR Mhealth Uhealth*, 8(6), 1-13.

To, K. K. W, Tsang, O. T. Y., Leung, W. S., Tam, A. R., Wu, T. C., Lung, D. C., Yip, C. C. Y., Cai, J. P., Chan, J. M. C., Chik, T. S. H., Lau, D. P. L., Choi, C. Y. C., Chen, L. L., Chan, W. M., Chan, K. H., Ip, J. D., Ng, A. C. K., Poon, R. W. S., Luo, C. T., Cheng, V. C. C., Chan, J. F. W., Hung, I. F. N., Chen, Z., Chen, H & Yuen, K. Y. (2020). Temporal profiles of viral load in posterior oropharyngeal saliva samples and serum antibody responses during infection by SARS-Cov-2: An observational cohort study. *The Lancet Infectious Diseases*, 20, 565-574.

Tong, Z. D., Tang, A., Li, K.F., Li, P., Wang, H. L., Yi, J. P., Zhang, Y. L & Yan, J. B. (2020). Potential presymptomatic transmission of SARS-CoV-2, Zhejiang Province, China. *Emerging Infectious Diseases*, 26(5), 1052-1054

Torous, J., Jän Myrick, K., Rauseo-Ricupero, N & Firth, J. (2020). Digital mental health and COVID-19: Using technology today to accelerate the curve on access and quality tomorrow. *JMIR Mental Health*, 7(3), 1-6.

Turner-McGrievy, G. M., Beets, M. W., Moore, J. B., Kaczynski, A. T., Barr-Anderson, D. J & Tate, D. F. (2013). Comparison of traditional versus mobile app self-monitoring of physical activity and dietary intake among overweight adults participating in an mhealth weight loss program. *Journal of the American Medical Informatics Association*, 20(3), 513-518.

Ülgen, H & Mirze, H. (2018). *İşletmelerde stratejik yönetim*, İstanbul: Beta Yayınevi.

Varshney, U. (2014). A model for improving quality of decisions in mobile health. *Decision Support Systems*, 62, 66-77.

Wang, S., Ding, S & Xiong, L. A. (2020). New system for surveillance and digital contact tracing for COVID-19: Spatiotemporal reporting over network and GPS. *JMIR Mhealth Uhealth*, 8(6), e19457, 1-6.

Wang, Y., Liu, Y., Liu, L., Wang, X., Luo, N & Ling, L. (2020). Clinical outcome of 55 asymptomatic cases at the time of hospital admission infected with SARS-coronavirus-2 in Shenzhen, China. *The Journal of Infectious Diseases*, 221(11), 1770-1774.

Ward, V. C., Raheel, H., Weng, Y., Mehta, K. M., Dutt, P., Mitra, R., Sastry, P., Godfrey, A., Shannon, M., Chamberlain, S., Kaimal, R., Carmichael, S. L., Bentley, J., Abdalla, S., Pepper, K. T., Mahapatra, T., Srikantiah, S., Borkum, E., Rangarajan, A., Sridharan, S., Rotz, D., Nanda, P., Tarigopula, U. K., Atmavilas, Y., Bhattacharya, D., Darmstadt, G. L & Ananya Study Group (2020). Impact of mHealth interventions for reproductive, maternal, newborn and child health and nutrition at scale: BBC media action and the *Ananya* Program in Bihar, India. *Journal of Global Health*, 10(2), 1-13.

World Health Organization (2011). mHealth: New horizons for health through mobile technologies: Based on the findings of the second global survey on eHealth. *Global Observatory for eHealth Series*, 3.

World Health Organization (2019). *Global Health Estimates*. <https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/the-top-10-causes-of-death>.

World Health Organization, (2021). WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard. <https://covid19.who.int/4>.

Wölfel, R., Corman, V. M., Guggemos, W., Seilmaier, M., Zange, S., Müller, M. A, Niemeyer, D., Jones, T. C., Vollmar, P., Rothe, C., Hoelscher, M., Bleicker, T., Brünink, S., Schneider, J., Ehmann, R., Zwirgmaier, K., Drosten, C & Wendtner, C. (2020). Virological assessment of hospitalized patients with COVID-2019. *Nature*, 581, 465-469.

Yamamoto, K., Takahashi, T., Urasaki, M., Nagayasu, Y., Shimamoto, T., Tateyama, Y., Keiichi, M., Koabayashi, D., Kubo, S., Mito, S., Abe, T, Matsuura, H & Iwami, T. (2020). Health observation app for COVID-19 symptom tracking integrated with personal health records: Proof of concept and practical use study. *JMIR Mhealth Uhealth*. 8(7), e19902, 1-14.

Yu, P., Zhu, J., Zhang, Z.& Han, Y. A. (2020). Familial cluster of infection associated with the 2019 novel coronavirus indicating possible person-to-person transmission during the incubation period. *The Journal of Infectious Diseases*, 221(11), 1-5.

Zens, M., Brammertz, A., Herpich, J., Südkamp, N & Hinterseer, M. (2020). App-based tracking of self-reported COVID-19 symptoms: Analysis of questionnaire data. *Journal of Medical Internet Research*, 22(9), e21956, 1-6.

Zhou, S. L., Jia, X., Skinner, S. P., Yang, W & Claude, I. (2021) Lessons on mobile apps for COVID-19 from China. *Journal of Safety Science and Resilience*, 2, 40-49.

Zou, L., Ruan, F., Huang, M., Liang, L., Huang, H., Hong, Z., Yu, J., Kang, M., Song, Y., Xia, J., Guo, Q., Song, T., He, J., Yen, H. L., Peiris, M & Wu, J. (2020). SARS-CoV-2 viral load in upper respiratory specimens of infected patients. *The New England Journal of Medicine*, 382(12), 1177-1179.

EK 1: YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME SORULARI

- 1) HES uygulamasını kullanıyor musunuz? Kullanmıyorsanız neden?
- 2) HES uygulamasını nasıl değerlendiriyorsunuz?
- 3) HES uygulamasının kullanımı kolay mı? Kullanımında zorlanıyor musunuz?
- 4) HES uygulamasının kullanımı konusunda desteğe (yardıma) ihtiyaç duyduunuz mu/ duyuyor musunuz?
- 5) HES uygulamasını ne kadar sıklıkla kullanıyorsunuz?
- 6) HES’de var olan uygulamalar yeterli ve tatmin edici mi?
- 7) HES uygulamasının en çok hangi özelliklerini kullanıyorsunuz?
  - HES uygulamasını kullanarak corona riskinizi hesapladınız mı? Bu özelliği yeterli ve tatmin edici buldunuz mu? Neden?
  - HES uygulamasını kullanarak bölgenizdeki risk durumunu kontrol ettiniz mi? Ne sıklıkla bu özelliği kullanıyorsunuz? Bu özelliği faydalı buluyor musunuz? Neden?
  - HES uygulamasında yakınlarınızı uygulamaya tanımladınız mı? Bu özelliği faydalı buluyor musunuz? Neden?
  - HES uygulamasını kullanarak yakınlarınızın kodlarını sorgulamak suretiyle sağlık durumları hakkında bilgi edindiniz mi? Bu özelliği faydalı buluyor musunuz? Neden?
  - HES uygulamasını kullanarak ihbarda bulundunuz mu? Bu özelliği faydalı buluyor musunuz? Neden?
  - HES uygulamasını kullanarak günlük koronavirus tablosunu takip ediyor musunuz? Uygulama üzerinden koronavirus tablosunu takip etmek hususunda ne düşünüyorsunuz?
- 8) Covid-19 yönetim sürecinde HES uygulaması sizce fayda sağladı mı? Neden?
- 9) Salgının yönetilmesi sürecinde HES’in işlevini nasıl görüyorsunuz?
- 10) Covid-19 yönetim sürecinde başarıya ulaşılabilmesi için HES uygulamasının özelliklerinin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz? Neden?
- 11) HES uygulamasının başarılı olabilmesi için sahip olması gereken özellikler nelerdir?
- 12) HES uygulamasının başarısında hangi faktörler etkilidir?
- 13) HES kullanımını etkileyen faktörler nelerdir?
- 14) Sizce HES salgın sonrasında da kullanılmalı mı?
- 15) HES kodu uygulaması hangi alanlarda zorunlu olmalı? Neden?
- 16) HES uygulamasından beklentileriniz nelerdir?
- 17) HES uygulamasının geliştirilmesi gerektiğini düşünüyor musunuz? Hangi özellikler eklenirse uygulama daha kullanışlı hale gelir?
- 18) Sizce ülke genelinde HES uygulaması yaygın olarak kullanılıyor mu? Neden?
- 19) Covid-19 yönetim sürecinde HES uygulamasının amacına ulaşması için Sağlık Bakanlığına düşen sorumluluklar nelerdir?
- 20) Covid-19 yönetim sürecinde HES uygulamasının amacına ulaşması için bireylere düşen sorumluluklar nelerdir?
- 21) Uygulamanın kullanımının artması için Sağlık Bakanlığı neler yapmalıdır?

EXTENDED SUMMARY

Mobile Health Applications in Covid-19 Process: Critical Success Factors Analysis for "Life Fits Into Home (LFIH)" Application

The Covid-19 pandemic, which started in China in 2020 and spread all over the world, negatively affected human life. Due to the pandemic, the economic system, health systems and social lives of people in the world have been interrupted. Countries have suffered economically and commercially, and radical changes have occurred in business and education life, and people's physical and mental health have deteriorated. Due to the Covid-19 pandemic, which has affected the whole world, countries have introduced some precautions and restrictions. These precautions and restrictions have been introduced to reduce and control the impact of the pandemic. Digital applications have also been developed to monitor the pandemic process and reduce the infectiousness of the pandemic

The Ministry of Health in Turkey has developed "Life Fits Into Home" mobile application in this direction. It is aimed to reduce the effects of the pandemic thanks to attributes such as the detection of Covid-19 patients, monitoring the quarantine process and determining risky areas. However, the successful use and management of the application is extremely important in terms of pandemic management. In this direction, it has emerged as a need to reveal the critical success factors that may affect the success of the application. Critical success factors are important factors that are found in every line of business and facilitate success. In other words, critical success factors are the tricks of the business that must be considered in order to achieve success. These factors may be related to the capability of the companies as well as to external environmental factors. Critical success factors can consist of different factors at every level of the companies. Therefore, it is necessary to analyze whether these factors are present at every level and activity (Ülgen ve Mirze, 2018). In this study, it is aimed to reveal the essential critical success factors for the successful use and execution of the LFIH application.

Employees working in health institutions and people who use the LFIH application in their daily life constitute the scope of the study. Accordingly, data were collected from 10 employees working in health institutions and 10 people who actively use the LFIH code. In order to collect research data, Ethics Committee permission was obtained from Ardahan University Scientific Research and Publication Ethics Committee. It is thought that the evaluation of LFIH application by two different groups may be effective in revealing the critical success factors completely. The data collected from people working and living in different cities such as Istanbul and Ardahan were evaluated as a single group. Since the Covid-19 pandemic is a process that affects the whole society, there was no space and location limitation. Therefore, the absence of space and location limitations may constitute a limitation of the research. A qualitative method was preferred to analyze the data collected in the study. Focus group interview, which is one of the qualitative methods, was utilized. The reason for using the focus group interview technique is to reveal new and different ideas about the successful use and execution of the LFIH application as a result of group dynamics and intra-group interaction. As a result of mutual connotations and interactions, the participants trigger each other's feelings and thoughts. In this way, a rich flow of information is provided (Kitzinger, 1995; Çokluk et al., 2011). Semi-structured questions were formed as a result of the literature review on mobile health management and LFIH application. A total of 21 questions were formed and directed to the participants. A total of 2 focus group meetings were held at different times and locations by two researchers. A researcher held a focus group meeting with 5 healthcare workers and 5 people who use the LFIH application in their daily life in Istanbul. Another researcher held a separate focus group meeting in Ardahan with 5 healthcare workers and 5 people who use the LFIH application in their daily life. Each focus group meeting took an average of 45 minutes. Focus group interviews were recorded with the permission of the participants. The audio recordings obtained from the focus group interviews were primarily translated into text. Then, the textual analysis was carried out. As a result of the analysis, firstly the codes were created. By bringing the common codes together, categories and then the themes were reached. The themes obtained explain the essential critical success factors for the successful use and execution of the LFIH application.

As a result of the analysis, a total of 8 categories and 4 themes emerged. Each of the 2 categories created a separate theme by itself. These categories are "speed" and "code security". Location-based effective warning

system, anti-infection mechanism, effective information system and effective denouncement management system formed the "functionality" theme. Finally, the theme of "new services and usage experience" emerged through the common features of the usage network with easy access to extended services.

Effectively managing the Covid-19 pandemic requires a versatile approach. In this context, mobile applications developed to trace contact in the early stages of the pandemic are very important. In the digital age we live in, mobile applications developed within the scope of pandemic management are one of the most important tools to prevent the spread of the pandemic on a global scale and offer important opportunities to be prepared for possible pandemic scenarios in the future. At this point, it is very important to examine the critical success factors of the "Life Fits Into Home" application, which was developed for the management of the Covid-19 pandemic in our country, in order to identify the flaws in the application and the ways that need to be strengthened. This study has dealt with the "Life Fits Into Home" application by developed the Republic of Turkey Ministry of Health within the scope of pandemic management and has aimed to identify critical success factors for successful pandemic management by emphasizing the importance of mobile health applications in pandemic management. Comparative analysis of different mobile health applications developed by countries for pandemic management will be beneficial in terms of improving the content and scope of mobile health applications in the future.

YAKIN ÖLÜMÜNÜN BİREY ÜZERİNDEKİ PSİKOLOJİK ETKİLERİ

THE PSYCHOLOGICAL EFFECTS OF THE DEATH OF THE RELATIVE ON THE INDIVIDUAL

Mustafa ATAK

Erciyes Üniversitesi
Psikolojik Danışma ve Rehberlik Merkezi
mustafaatak@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2913-411X

Zehra ATAK

Milli Eğitim Bakanlığı
zehraatak@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-9476-1764

ÖZ

Çalışmada yakın ölümünün birey üzerindeki tesirleri araştırılmış ve yakını kaybeden beş birey ile mülakat yapılmıştır. Mülakat sonuçlarına göre; lezzetleri acılaştırıcı olarak bilinen ölümle karşılaşmadan önce ölümün aslında tam manasıyla bilinmediği ancak kişinin ölümle karşılaştığında tarifsiz bir acı yaşadığı ve ölüme dair gerçek kanaatin ancak yakınlarında gerçekleşen bir ölüm sonrasında olduğu belirtilmiştir. Yakınları üzerinden ölümle karşı karşıya kalan bireylerin ölüme ve hayata bakışlarının değiştiği ifade edilmiştir. Dini inanç, davranış ve ibadetlerin kayıp sonrası yaşanan travmayı atlatmada önemli rolü olduğu, kayıp sonrasında ölü adına yapılan yardım ve bağışların, kutsal kitaplardan yapılan okumaların ve duaların kişinin ruhsal durumu üzerinde olumlu etkisi olduğu görülmüştür. Yakınlarında ölümü tecrübe eden kişilerin hayatın değerini bildikleri ve yaşamlarını öncesine göre daha anlamlı geçirmek için çaba sarf ettikleri de gözlenmiştir. Yakın kaybının bireyde pozitif etki meydana getirdiği görülmüştür. Çalışmanın yürütüldüğü süreçte yaşanan Covid-19 pandemisinin topluma olumsuz etkileri olduğu gibi varoluşsal anlam bağlamında olumlu etkileri de olmuştur. Bunların belki de en önemlisi ölüm farkındalığı sağlamasıdır.

ABSTRACT

In the study, the effects of the death of their relative on the individuals were investigated and at this point, five individuals who lost their relative were interviewed. According to the interview results; It has been stated that death is not known completely before encountering death that is known as having bitter taste but the person experiences an indescribable pain when he encounters death, and the real conviction about death is only formed after a death of close ones. It has been stated that individuals who are faced with death of their relative have changed their perspectives on death and life. It has been seen that religious beliefs, behaviors and worship have an important role in overcoming the trauma experienced after the loss; aid and donations made in the name of a person who died after the loss, readings from the holy books and prayers, have a positive effect on the mental state of the person. It has also been observed that people who have experienced death of close ones know the value of life and make an effort to spend their lives more meaningfully than before. It has been observed that the loss of relative has a positive effect on the individual. The Covid-19 pandemic, which was experienced in the process of the study, has positive effects in the context of existential meaning as well as having negative effects on society. Perhaps the most important of these is to provide awareness of death.

Geliş Tarihi:
15.09.2021

Kabul Tarihi:
28.09.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler

Ölüm, Ölüm algısı, Ölüm korkusu, Hayatın anlamı.

Keywords

Death, Perception of death, Fear of death, Meaning of life.

DOI: <https://doi.org/10.30783/10.30783/nevsosbilen.996175>

Atıf/Cite as: Atak, M. ve Atak, Z. (2022). Yakınlarının ölümünün birey üzerindeki psikolojik etkileri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 1913-1927.

Giriş

Başkasının ölümüne yürüyüşünü gözlemlemek diğerlerinde ölümüne ve hayata bakış noktasında önemli farkındalıklar kazandırmaktadır. Yakınını kaybetmek insana, sevgisini göstermediği, takdir etmediği ya da af dilemediği durumlarda yaşamın neler getirebileceğini anımsatmakta ve hayattaki yakınlarına karşı insanı daha duyarlı kılmaktadır (Rinpoche, 2017).

Ölüm karşısında insan, eninde sonunda “Yaşamın anlamı nedir?” sorusuyla yüzleşmek durumundadır. Kuramsal olarak “Yaşamın anlamı nedir?” sorusunun cevabı basit görünse de bu cevabı verebilmek, anlamlı bir yaşamı, entelektüel bir çabayı, yaşamın her ayrıntısının derinlemesine irdelenmesini ve düşünülmesini gerektirir. Koestenbaum, ölümle yüzleşmenin ortaya çıkardığı psikolojik iyi olmaya ilişkin bireysel değişimleri; korkuyu etkisizleştirerek yaşamın tadına varma, yaşamda samimiyetin önemini fark ettirme, önemli şeyler yapma kapasitesi kazanma, kişilik bütünlüğünün kazanılmasını sağlama, dürüst bir kişiliğe sahip olma, özellikle yaşlılar için geçmiş yoluyla da yaşamın anlamını bulma şeklinde özetlemektedir (Rinpoche, 2017). Buna göre yakınları ve sevdiklerinin ölümleriyle karşılaşmayan ya da kendi ölümleriyle yüzleşmeyen sadece başkalarının bunu nasıl yaptıklarını okuyanların deneyimleri, yaşamın kutsallığı, güzelliği ve gerçek değerinin farkına varılmasını sağlayamayacaktır (Koestenbaum, 1998).

Ölüm olgusuna ilişkin nitel ve nicel çalışmaların artış gösterdiği psikoloji alanında özellikle ölümün kaygı boyutunu psikolojik açıdan değerlendiren araştırma ve incelemelerde 1960’lardan sonra artış görülmüştür. 2000’li yıllara kadar ölüm olgusuna ilişkin olarak geriatri ve terminal dönem hastalarında ölüm kaygısı, ölüm kaygısının çeşitli meslek grupları ile ilişkisi, üniversite öğrencilerinde ölüm algısı, farklı uyruktaki öğrencilerde ölüm kaygısı gibi konularda karşılaştırmalı bazı nicel ve nitel çalışmalar yapılmıştır. Ölüm konusunun ruh sağlığı kapsamında değerlendirilmesinin akabinde psikoloji bilimi, ölümcül hastaya ve yakınlarına danışmanlık, yas danışmanlığı, ölüm korkusu, ölüm kaygısı gibi konular bağlamında ölüm olgusuna odaklanmıştır (Hulsey & Frost, 1995).

Ölüm fenomenini Türkiye’de psikolojik perspektiften ele alan ilk çalışmada Ünver, İstanbul’un Üsküdar, Karacaahmet ve Edirnekapı semtlerinde mezarlıklarda yer alan mezar taşlarındaki yazılardan yola çıkarak Türk milletinin ölüm karşısında hissettiği duyguların üzerinde durmuş, Türk insanının ölümüne karşı fazla korku duymadığı ve ölümü tevekkülle karşıladığı sonucuna ulaşmıştır (Ünver, 1938).

Şentürk, ölümü kabul ve ondan kaçış tutumlarına değinmiş, ölüm gerçeğini kabul edemememin neden olduğu psikolojik sorunlar üzerinde durmuştur. Ölümü İslami perspektiften değerlendirerek insanın kendisini psikolojik olarak ölüm olayına hazırlaması ve ölüm sonrası için sağlıklı bir inanç sistemine göre hayatını düzenlemesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır (Şentürk, 1984).

Hökelekli, çalışmasında bireyin ölümüne dair tutumlarıyla inanç ve pratiklerinin arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Dindar kişilerin ölümle daha fazla meşgul olduklarını, ölümüne karşı olumlu bir tutum geliştirdiklerini belirtmiştir (Hökelekli, 1992).

Karaca’nın ölüm psikolojisi konusunda yaptığı çalışmada; değişik yaş ve gruptaki bireylerin ölümüne bakış ve ölüm kaygısı düzeyinin birbirinden farklı olduğu görülmüş olup ayrıca ölüm kaygısıyla dindarlık arasında ters yönde bir ilişki olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Karaca, 1997).

Kübler-Ross, ölümün psikolojik yönünü anlamak amacıyla ölmek üzere olan farklı cinsiyet ve yaştaki yüzlerce kişiyle görüşmüş ve her an ölmeyi bekleyen bu bireylerin reddetme, öfkelenme, pazarlık yapma, hüznü-depresyon ve kabul olmak üzere birbiriyle bağlantılı beş aşamadan geçtiklerini belirtmiştir (Kübler-Ross, 2010).

Araştırmanın problem cümlesi; “Yakın ölümünün birey üzerindeki psikolojik etkileri nelerdir?” şeklinde belirlenmiş olup araştırmanın alt problemleri şöyle sıralanmıştır:

- Yakınını kaybeden bireylerin kayıp öncesi ile sonrasında kişilik yapılarında bir fark meydana gelmiş midir?
- Yakınını kaybeden bireylerin kayıp sonrası dini yaşantılarında bir değişiklik olmuş mudur?
- Yakınını kaybeden bireylerin kayıp öncesi ile sonrasında nefes alamama, uykuya dalma güçlüğü, kâbus görme vb. durumlarında bir farklılık meydana gelmiş midir?
- Yakınını kaybeden bireylerin kayıp öncesi ile sonrasında sahip oldukları ölüm korkusu ve ölümüne bakışları arasında bir fark meydana gelmiş midir?
- Yakınını kaybeden bireylerin kayıp öncesi ile sonrasında psikolojik destek alma noktasında bir fark meydana gelmiş midir?

- Yakınını kaybeden bireylerin kayba karşı verdikleri tepkilerinde kaybın yaşının, yakınlık düzeyinin ve kaybın ani ya da sürece bağlı olarak gelişmesinin sonuç üzerinde farklı etkileri olmuş mudur?
  - Yakınını kaybeden bireylerin geçmiş sorgulamaları ve gelecek planları kayıptan etkilenmiş midir?
  - Yakınını kaybeden bireylerin genel yaşantıları ve insan ilişkilerinde kayba bağlı olarak hangi değişiklikler meydana gelmiştir?
  - Yakınını kaybeden bireylerin hayata bakış ve hayatı anlamlandırmalarında nasıl bir değişiklik olmuştur?
- Bu çalışmada yakın ölümü sebebiyle ölüme tanıklık eden bireylerde meydana gelen psikolojik değişimler ortaya konulmuştur.

Kavramdan Temaya Ölüm

Canlı varlıkların hayatîyetlerinin son bulmasına ölüm adı verilir. Hayatın zıttı, hissiz kalmak, bitmek-tükenmek, deruni uyku, geçmek, sönmek, aşmak, bir şeyden kuvvetin gitmesi, hayvani kuvvetin yok olması ve ruhun bedenden kurtuluşu gibi anlamlara gelen ölüm (Bilmen, 1967) sözlükte, “bir insan, bir hayvan ya da bitkide yaşamın tam ve kesin olarak sona ermesi” şeklinde tanımlanmaktadır. (Atatürk Kültür, 1988)

Başkalarının can verişini sahici anlamda tecrübe edemeyip onların yanında olacağını bilse de insanoğlu, ölüm olgusunu anlamaya ve açıklamaya çalışmaktan vazgeçmemiştir (Heidegger, 2011). Var olduğundan beri sorgulamasına rağmen, ölüm sonrasına ait somut bilgilere ulaşamayan insan, ölüme karşı verdiği tepkilerle ve ölünün son yolculuğuna uğurlanmasına yönelik eylemlerle, ölümlle sonlanan hayatı bir şekilde anlamlandırmaya gayret etmiştir.

Varoluşçu psikoloji ölümü, varoluşun çözemediği fakat yaşamak zorunda olduğu belki de yaşamın anlamının içinde saklı olduğu en büyük gizem ve insanın içinde bulunduğu en büyük ikilem olarak görmektedir (Yanbastı, 1996). Ölüm gerçeği psikoterapi için büyük önem taşımakta, ölümün farkında oluş, bireyin hayat görüşünde kökten bir değişime neden olabilmektedir. Ölümün fizikselliği bireyi yok etse de ölüm fikri onu koruyabilmekte ve ölüm, insanı bir varoluş durumundan daha yükseğine çıkarabilen bir katalizör olarak hareket etmektedir. Ölümün farkında oluş, insanı önemsiz meşguliyetlerden uzaklaştırıp kişinin hayatına derinlik getirerek farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır (Yalom, 2001).

Bireyin sıradan bilinç durumundan varoluşsal bilinç boyutuna adım atabilmesi için kalıcı izli, etkileyici bir tecrübe yaşaması gerekmektedir. Burada en etkili tecrübe ölümlle yüz yüze gelmektir. Ölümlle yüz yüze gelmek kişinin bizzat kendisinin ölüme ramak kala bir hadise yaşamasıyla olabileceği gibi yakınlarında ölümü bizzat duyumsayarak da gerçekleşebilmektedir. Yakinen gözlenen ölüm ve sonrasındaki ölüm tefekkürü, terapi sürecinde danışanda ciddi değişim sağlayabilecek itici bir güçtür (Yalom, 2017). Böylece birey, ölüm anksiyetesi ve korkusunun doğurduğu genel anksiyete, fobi, panik bozukluk gibi rahatsızlıklardan kurtulup sağlıklı bir bakış açısı kazanabilecektir. Temelde dengeli bir yaşam ve ruh sağlığı anlamına gelen psikolojik iyi oluş (Desi & Ryan, 2001), varoluşçu yaklaşımda otantik davranışlarla ilişkilendirilmekte olup bireyin ruh sağlığının yerinde olması ve ölüm kaygısıyla doğrudan yüzleşmiş olmasına bağlanmaktadır (Koestenbaum, 1998).

Rinpoche, duygusal olarak kabul edilip farkında olunsun diye ölüm hakikatinin defalarca tecrübe ettirildiğini; böylece ölümlle birey arasında canlı bağlantı oluştuğunu ifade etmektedir (Rinpoche, 2017). Sevilen birinin ölümünün bireydeki etkisi, güçlü ve çelişen duygulardan oluşan bir nehre atılmaya benzetilmekte olup bu, insanı, yaşamının yüzeyinin altında akan, nefes alamadığı karanlık sulara çekmektedir. Ostaseski'ye göre, bu iç yolculuğunun girdabından kaçmaya çalışan insan, çırpınmayı bırakıp teslim olduğunda, nazik akımlarla yeni bir hedefe taşındığını hissederek sonunda sudan çıkıp kıyıya yenilenmiş gözlerle adım atacak ve dünyaya yeni bir şekilde girecektir. Bu acı, kişiyi bireysel kayıplarının ötesine geçen derin bir anlayışa götürecektir. Ne zaman bir kayıp yaşasa insan, aslında hayatı daha derin bir şekilde tecrübe etmek için bir şansa daha sahip olmaktadır. Her şey bittiğinde insan hâlâ ölümden korkabilir ama yaşamaktan korkmayacak ve teslim olarak kendini hayata vermeyi öğrenecektir. Hayat yolunda ilerledikçe, bu dünyada sonsuz acı var olsa da ona cevap veren sonsuz şefkat olduğuna inanmayı öğrenerek belki de geçmişte bir şekilde kaybolmuş parçalarına erişecek ve bu farkındalık sayesinde hüzün yolculuğu, bütünlüğe giden bir yol halini alacaktır (Ostaseski, 2018).

Yakınların Kaybıyla Oluşan Ölüm Algısı

Yalom, küçük yaşlarda anne-babasını kaybetmiş, üç buçuk yıllık psikoterapiden sonra hayata karşı daha gerçekçi bakış açısı geliştirebilen şizofrenik bir hastanın ancak hayatın fâni olduğunu kabul etmekle tedaviye yanıt verdiğini ifade etmektedir (Yalom, 2001). Bu farkına varış iyileşmenin ilk adımı olmuştur. Hasta ölüme karşı sağlıklı kabul edilen bireyde olduğu gibi güçlü bir şekilde geliştirdiği savunma mekanizmasını terk ederek her şeye gücü yeterliğine ve zarar görmezliğine dair inancını bırakmıştı. Kendisinin Tanrı olmadığını ve insanların ölümlü olduğunu fark etmişti. Böylece ölmüş anne-babasının ikisinin de yaşadığına dair uzun süreli inancı kapsayan paranoid şizofreni hastalığının temeli artık çökmüştü. Hiçbir şey, her şeye gücü yetme hissini, ölümün kaçınılmazlığının kabulü kadar tahrip edemez. Bu nedenle şizofrenik hasta hararetle bir umutsuzlukla ölümü inkâra sarılır (Ostaseski, 2018). Ölümü kabul edip ona teslim olabilmenin sağlıklı bir ruh halinin oluşumuna destek verdiği düşüncesinden hareketle katılımcılara *kayıp sonrası ölüm korkularında ve ölüme bakışlarında bir değişiklik olup olmadığı* sorusu yöneltilmiştir.

Bir başkasının ölümü, insanı kendi ölümüyle yüzleşmeye de yaklaştırmaktadır. Birçokları için, yakın birinin ölümü varoluşsal farkındalık kazandırarak insanın kendi ölümünün gerçekleşebileceğini en candan biçimde kabul etmesini sağlamaktadır (Yalom, 2001). Kendi ölümünün gerçekleşebileceğini idrak eden kişinin gelecek planları da bu farkındalıktan etkilenir. Yalom'un bu iddiasından yola çıkarak yapılan bu çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde *yakını kaybeden bireylere kayıplarından sonra geleceğe dair planlamalarında bir değişiklik olup olmadığı* sorulmuştur.

Ölüm olgusunu açık yüreklilikle ele almanın hayatı daha katlanılabilir kılma ve olayların gerçek durumunu daha iyi değerlendirebilme gibi bir ödülü olduğunu belirten Freud, Birinci Dünya Savaşı'nda oğlunu yitirmiş ve on altı yıl kanserle pençeleşmiş ve yaşamının ilerleyen yıllarında ölüm bilinci kazanmış olup (Türkçapar & Göka, 1992) insanın gerçekte var olan ölüm algısını ve ölüme karşı geliştirdiği tepkileri şöyle dile getirmiştir:

“Savaş, insanın ölümlerle daha önceki samimi olmayan ilişkilerini bozdu. Eğer birisi onu dinlemiş olsaydı, onun, ölümün bütün bir hayatın zorunlu sonu olduğuna, herkesin doğaya bir ölüm borcu bulunduğuna ve bu borcu ödemeye hazırlanması gerektiğine inandığını düşünürdü. Ölümün doğal, yadsınamaz ve kaçınılmaz olduğunu ilan etmeye hazır olduğunu sanırdı. Hâlbuki insan, gerçekte farklıymış gibi davranır. Ölümü bir yana itmeye, onu yaşamdan ayırmaya açık bir eğilim gösterir. Ölüm için mutlak bir sessizlik sürdürmeye çalışır. Daha da ötesi kişi için kendi ölümü hayal ötesidir ve ne zaman buna kendini zorlasa seyircilikten öte bir varlığı olmadığını anlar. Nihayetinde kimse kendi ölümüne inanmaz. İnsan sürekli olarak ölümün rastgele nedenselliğini, ileri yaşı, hastalığın bulaşıcılığını vurgular. Böylece ölümü bir zorunluluktan bir kazaya indirgeme eğilimi sergiler. Kendiliğinden ölen birisi için özel bir şekilde davranır, çok zor bir işi başarmış birine duyulana benzer bir hayranlık duyar ve mezarı başında öleni öven şeyler söyler” (Freud, 2018).

Gençlik, cinsellik ve güç tutkunu toplum bireyleri, ölümden kaçmak için farklı savunma mekanizmaları geliştirmektedirler. Bunlar, yaşlılardan ve hastalardan kaçmakta, çalışma hayatları bitmiş olan yaşlıları artık topluma yararlı olamadıkları için gözden çıkarmakta ve ölümü yalnız başlarına beklemeleri için onları bakım evlerine terk etmektedirler. Hâlbuki ölmekte olanlara yardımın, ruhsal bilgiyi de beraberinde getireceği, sadece bu ruhsal bilgi sayesinde ölüm olgusunun doğru şekilde anlaşılacak şekilde ölümle gerçekten yüzleşilebileceği iddia edilmektedir (Rinpoche, 2017). Ölmekte olanlarla ilgilenenler, ölümü daha yakından tanıma imkânı bularak yaşamlarına daha huzurlu ve cömert bir ivme ile devam ettiklerini belirtmektedirler. Bu sebeple çalışmada katılımcılara *kayıbedilen kişinin ölüm sürecinde yer alıp almadıkları* sorulmuştur.

Rinpoche, ölmek üzere olan birinin yanında olmanın kişiyi kendi ölümünü düşünmeye sevk ettiğini, bunun da sanılanın aksine kişiyi karamsarlığa itmek yerine daha anlamlı bir yaşantıya sürüklediğini ve kişinin kendine gelmesine katkı sağladığını şöyle dile getirmektedir:

“Ölmekte olan biriyle ilgilenmek kendi gerçekliğini cılananmış aynasıyla yüzleşmeye benzer. Bu aynada, acı korkunuzun ve paniğinizin çıplak yüzünü görürsünüz. İnsan olarak gelişmeyi hızlandıran en etkili yolun ölmekte olanlarla ilgilenmek olduğunu düşünüyorum. Ölmek üzere olan insanlarla ilgilenmek bile kendi içinde kişinin kendi ölümü hakkında derinlemesine fikir yürütmesi ve düşünmesidir ki bu ölümle yüzleşebilmenin ve onu kabullenebilmenin yollarından biridir. Ölmek üzere olan insanlarla ilgilendiğinizde, hayatın en önemli şeyinin ne olduğu konusunda açık ve net bir düşünceye, bir tür karara varırsınız.” (Rinpoche, 2017).

İnsan, sevdiklerinin kaybı sonrası yakından görerek derinden hissettiği ölüm olgusuyla ilgili önemli bir bilinç ve farkındalık kazanmaktadır. Ölüme dair oluşan bu bilinç sayesinde birey, hayatta oluşunun değerini anlamakta, değerlerine açıklık getirmekte, hayatında anlam bulmakta, kendini tanıyıp keşfetmekte, uğrunda yaşayacağı gayeler edinerek hedefine götüreceği girişimlerde bulunmaktadır. Ölüm, hızla akıp giden hayatı pişmanlıklar olmadan yaşayabilmek için iyi bir kılavuzdur. Hayatın sallantılı yapısı ile temasta buldukça yaşamın değerini bilen insan, bir dakikayı bile boşa harcamak istemez, ömrünü sorumluca kullanarak her ânını verimli geçirmek ister. Hayatın geçiciliğinin farkında olmak insana dengeli bir bakış açısı ve bilgelik kazandırır. Bu bağlamda *yakını kaybeden bireylerin yaşanan kayıp sonrasında hayata bakışlarında, hayati anlamlandırma durumlarında ve genel yaşantılarında bir değişiklik olup olmadığı* irdelenmiştir.

Yıldız'a göre yas sürecinin patolojik düzeye kaymaması, acı ve ıstırapların hayata anlam kazandırma yönünde dönüştürülebilmesi için dinsel inanç ve uygulamalar, örf ve adetler gibi sosyo-kültürel faktörler yas ile başa çıkma araçları olarak kullanılabilir. Bundaki başarı düzeyi, kişinin değerleri, dünya görüşü ve anlam haritaları ile doğru orantılıdır. Başa çıkma aracı olarak kullandığı ister dinsel inanç ve uygulamalar olsun isterse halk inançları olsun işe yaraması için kişide anlamlı bir karşılığının olması gerekmektedir (Yıldız, 2014). Sağlıklı bir ölüm bilinci geliştirme ve insanlara ölümü düşündürme konusunda her kültürün birtakım önlem ve önerileri bulunmaktadır. Hasta ziyaretleri, cenaze merasimleri, insanların bunlara katılmaya teşviki, ölünün adına yapılan hayırlar ve kabir ziyaretleri bunların başlıcalarıdır. Ölü namına iyilik ve yardımlarda bulunma, ibadet yerlerine başlılarda bulunma, ölü için kutsal kitaplardan metinler okuyup dualar etme gibi uygulamalar birçok dinde mevcut olup bunlar ölen kişiye yararlı olduğu kadar geride kalanın acısını hafifletmek için de etkili olan yöntemler arasında yer almaktadır. Bu kapsamda çalışmaya katılan bireylere *kayıp sonrası dini inanç ve davranışlarında değişiklik olup olmadığı* sorulmuştur.

Volkan'a göre; yas tutma işi, kayıp sonrasında hem yaşamla hem de kayıpla uzlaşma çabası olup bunun iki bileşeni bulunur. İlki, kaybedilen kişinin geride kalan için anlamını görebilmek üzere ilişkiyi yeniden gözden geçirmek; ikincisi ise kaybı, geleceği olmayan bir anıya dönüştürmektir. Bu görevler tamamlandığında yasin sonuna gelinir ve karanlık dehlizden çıkılarak yeniden yaşama yoluna girilir (Volkan, 2017). Bu sebeple bu çalışmada katılımcılara *geçmişe dair pişmanlık ve sorgulamalarının yanı sıra geleceğe dair planlarının olup olmadığı* sorulmuştur.

Ölümlerle gelen kayıp, ister istemez var olan ilişkilerdeki dinamikleri etkileyerek aile ilişkilerinde önemli algısal değişiklikler yaşanmasına neden olmaktadır. Eş kaybı sonrasında çocuklarla olan ilişkilerin yeniden düzenlenmesi söz konusu olabilmektedir. Geride kalan eşin tekrar evlenmesiyle kaybedilen bağlanma figürünün yeri doldurulmaya çalışılırken meydana gelen bu yeni durum, aile bireyleri arasındaki ilişkilerin niteliğini de değiştirmektedir. Dul kalan yaşlıların bazıları, huzurevine yahut çocuklarının yanına taşınmak zorunda kalmakta ve bu durumda daha fazla sosyal ve duygusal desteğe ihtiyaç duyabilmektedir (Yıldız, 2012). Ölümün geride kalan gözü yaşlı bireyler üzerindeki bu etkileri göz önüne alınarak çalışmada katılımcılara *kayıp sonrası genel yaşantılarında ve insan ilişkilerinde değişiklik olup olmadığı* sorulmuştur.

Ölümden sonra kaybın acısını bastırmak için geride kalan kişi, ölen kişi ile özdeşim yapabilmektedir. Bu, babasının ölümünden sonra herhangi bir iş sahibi olmaya merakı olmayan delikanlının işlerin başına geçip babasından da başarılı bir şekilde işleri yürütmesi örneğinde görüldüğü üzere sağlıklı bir özdeşim olabileceği gibi eşi kalp krizinden ölen kadının sonraki süreçte ölenin hastalık belirtilerini göstermesindeki gibi sağlıksız da olabilmektedir (Volkan, 2017). Bu durum göz önünde bulundurularak katılımcılara *kayıp sonrası kişilik yapılarında değişiklik meydana gelip gelmediği* sorulmuştur.

Sağlıklı bir yas sürecinin akabinde olumlu birçok psikolojik etkisinden bahsedilen yakın ölümünün her ne olursa olun istenen bir şey olmadığına altını çizmek gerekir. Bu konuda oğlunu kaybeden bir hahamın tecrübe ettiği ölüme ilişkin olarak söylediği sözler benzer acıyı yaşayanların duygularını da yansıtmaktadır: “Oğlumun yaşamı ve ölümü sayesinde, hiçbir zaman olamayacağım kadar duyarlı bir insan, daha etkili bir din adamı ve anlayışlı bir yol gösterici oldum. Ama eğer oğlumu geri getirecek olsaydı bu meziyetlerin hepsini gözümü kırpmadan geri verirdim” (Volkan, 2017). Kişi, sevdiklerinin başına geldiğinde ölümü daha yakından izler ve yakıcılığını daha derinden hisseder. Karşılaşılan acılar ve yakınların kaybı ne kadar kazanım sağlarsa sağlasın insan, yine de kaybettiğine yeniden kavuşmayı her şeye yeğler.

Yöntem

Araştırmanın Yöntemi ve Modeli

Araştırma için Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'na başvurulmuş ve kurulun 27/07/2021 tarihli ve 337 sayılı kararı ile çalışmanın etik yönden uygun olduğuna dair onay alınmıştır.

Çalışma, nitel araştırma yöntemi ile yapılmıştır. Ölüm olgusu ve yakınına kaybeden bireydeki ölümün etkileri araştırılırken ilk olarak konuya ilişkin kavramsal çerçevenin oluşturulması için doküman incelemesi yapılmıştır. Bu çerçevede çalışmanın ilk aşamasında ölüm, psikolojik etki kavramları araştırılarak literatürde tespit edilmiş yakınların kaybı sonrası meydana gelen psikolojik etkiler irdelenmiştir. Çalışmanın ilk basamağı olan doküman incelemesi yapılırken bu alanda geniş çaplı araştırmalarıyla tanınan varoluşçu psikiyatrist Yalom'un terapilerinden elde ettiği veriler esas alınmıştır. Ayrıca ölmek üzere olan binlerce kişiye ilişkin çalışmalarını kitaplaştıran psikiyatrist Kübler-Ross'un gözlemlerinden, ölmek üzere olanların bakımlarıyla ilgilenen ve psikolojik destek veren kuruluşun sahibi ve çalışanı psikolog Ostaseski'nin deneyimlerinden, yaşam ve ölüm üzerine çalışmalarını kitaplaştıran Rinpoche'nin görüşlerinden, kayıp yaşayan bireylerin kayıp sonrası yas süreçlerini konu alan çalışmalarında bilinen psikiyatrist Volkan'ın düşüncelerinden psikoloji alanyazınında istifade edilmiştir. Ayrıca din psikolojisi alanında ölüm psikolojisi çalışmaları ile bilinen Karaca'nın, dindar kişilerin ölümle daha fazla meşgul olduklarından dolayı ölüme karşı olumlu bir tutum geliştirdiklerini belirten Hökelekli'nin ve dini sistemlerin sundukları ölüm sonrasına ilişkin doktrinlerinin ölüme bakışı olduğu kadar dünya hayatını da etkilediğini ileri süren Yıldız'ın çalışmalarından yararlanılmıştır. Konuya ilişkin literatürün taranması sonucunda yakın kaybı yaşayan bireylerdeki değişimleri gözlenebilir hale getirmeye yönelik sorular oluşturulmuştur. Böylece literatürde belirtilen temaların çalışmaya katılan bireylerde gözlenip gözlenmediğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada alt problem başlıkları halinde ortaya konulan sorular kapsamında araştırmacı tarafından alan yazından elde edilen temalar, bu araştırmanın ana probleminin temaları olarak kullanılmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında yakın kaybını tecrübe eden gönüllü kişilerle nitel araştırma teknikleri arasında yer alan derinlemesine mülakat tekniği (Tekin H. , 2012) kullanılmıştır. Görüşmenin gerçekleştirileceği kişiler hakkında detaylı araştırma yapılarak bu kişilerin çalışma konusu hakkındaki fikir ve çıkarımları tespit edilmiştir. Görüşmenin ana konusu ile bu konular arasında oluşturulan bağlam neticesinde sorular hazırlanmıştır. Görüşme katılımcıların talepleri doğrultusunda yüz yüze veya görüntülü görüşme ile gerçekleştirilmiş, önceden belirlenmiş sorular, katılımcının kendi hayatıyla ilgili anlattığı anekdotların ışığında genişletilmiştir. Derinlemesine mülakat yöntemi kullanılan bu çalışmada katılımcının fikirleri kadar kişisel yaşamışlıkları ve duyguları da dikkate alınmıştır. Böylece katılımcılar konuya yönelik düşüncelerini rahat bir şekilde ifade edebilmiş ve bu yöntem sayesinde doğru ve nitelikli görüşler ortaya çıkmıştır.

Çalışmada yakın kaybı sonrasında bireyin kişilik yapısı, inancı, dini yaşantısı, genel yaşantısı, insan ilişkileri, geçmişi sorgulaması, geleceği planlaması, ölüme bakışı, ölüm korkusu, hayata bakışı ve hayatı anlamlandırması noktasında yaşadığı değişimlerle ilgili soruları içeren bir görüşme protokolü kullanılmıştır. Bu protokol yapılandırılmış görüşmeye göre daha esnek, yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle önceden planlanıp mantıklı biçimde organize edilmiş; açık uçlu sorularla birlikte alternatif soruları da içeren, yönlendirmeden uzak bir görüşme formudur. Derinlemesine mülakat tekniği kullanılması sebebiyle görüşmenin akışına göre sorulan alt ya da yan sorular, katılımcıların kayıp sonrası durumlarına yönelik verdikleri cevapları detaylandırmasına imkân verecek nitelikte olmuştur.

Bu çalışmada katılımcılar, birden fazla örnekleme tipini içermesi sebebiyle tercih edilen amaçlı örnekleme yöntemiyle (Yıldırım & Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 2011) belirlenmiştir. Çalışılan konunun yakın kaybı olması sebebiyle yakın kaybı yaşayan bireylerle görüşmeler sağlanmıştır. Beş kişiden oluşan çalışma grubuna kartopu tekniğiyle ulaşılmıştır. Görüşülen kişi, araştırmacıyı, kendisi gibi yakınına kaybeden bir başka kişiye yönlendirmiş böylece yakın kaybı yaşayan diğer kişilere erişim gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunun büyüklüğünden çok çalışma grubunun araştırmanın ihtiyaç duyduğu bilgiyi sunup sunmaması dikkate alınmıştır. Çalışma grubu, doküman inceleme neticesinde elde edilen verileri sunduğu için sayı artırımına ihtiyaç duyulmamıştır. Verilerin analiz ve yorumlamasında öncelikle literatür taraması sonucu şekillenen temalar kullanılmakla birlikte mülakatlar esnasında ortaya çıkan birtakım temalar da bu temalara eklenmiştir. Ayıklama süreci temaların hepsinin ortaya çıkarılmasıyla tamamlanmıştır.

Geçerlik ve güvenilirlik sağlama noktasında katılımcı teyidi ve meslektaş teyidi yöntemleri kullanılmıştır. (Yıldırım & Şimşek, 2011)

Çalışma Grubu

Çalışmada yer alan katılımcıların ad ve soyadlarının ilk harfleri kodlanarak ifade edilmiş; cinsiyetleri, yaşları, meslekleri, kaybedilen kişiyle yakınlık durumları, kayıp şekilleri ve kayıp yaşadıkları yıl aşağıdaki şekilde tablo haline getirilmiştir:

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyet, Meslek, Yaş ve Ölen Yakınının Ölüm Nedeni, Ölüm Yılı ve Yaş Bilgileri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Meslek	Kaybın Yakınlık Durumu	Kayıp Şekli	Kayıp Yılı	Kaybın Yaşı
AY	Bayan	40	Vaize	Ağabey	Kanser	2016	40
ND	Bayan	31	Hemşire	Kardeş	Kanser	2019	25
YZ	Bayan	47	Öğretmen	Baba	Kanser	2016	68
OÇ	Erkek	84	Emekli	Eş	Felç	2018	78
MF	Erkek	36	Yönetici	Anne	Ameliyat	2020	59

Bulgular ve Tartışma

Yapılan literatür taraması sonrasında elde edilen dokümanların analizi sonucunda yakınların kaybına yönelik geride kalan bireylerde gözlenen etkiler belirlenerek yakın kaybı yaşayan bireylere, bu etkileri ortaya çıkaracak sorular sorulmuştur. Kendileriyle görüşülen katılımcıların kayıp öncesi ve sonrasında yönelik sorulara verdikleri cevaplar, doküman analizi sonucu elde edilen temalar çerçevesinde değerlendirilerek yakını kaybeden bireylerde görülen psikolojik etkiler belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmadan elde edilen bulgular, görüşme formunda yer alan sorularda ön plana çıkan tasnife göre yakınların ölümüyle karşılaşmadan önce ve karşılaştıktan sonra olmak üzere iki başlık altında toplanarak sunulmuştur. Literatür incelemesinde yakın ölümünün birey üzerindeki psikolojik etkilerinin çalışıldığı araştırmalarda bulgular, sorgulanan öge başlığı altında öncesi ve sonrası şeklinde ifade edilebildiği gibi öncesi ve sonrası başlığı altında her bir ögenin tek tek incelendiği de görülmüştür. Öncesi ve sonrasında ayrı başlıklar altında verilmesinin okuyucu için çalışmayı daha açık ve net kılacağı düşünülerek bu şekilde bir ayırma gidilerek çalışılması uygun görülmüştür.

Yakınların Ölümüyle Karşılaşmadan Önceki Bulgular

Kişilik Yapısı

Çalışmaya katılan beş katılımcıya kişilik yapıları sorulduğunda katılımcılardan AY ve ND kendilerini dışa dönük ve konuşkan; OÇ ne içe dönük ne de dışa dönük olan, herkesle değil ama kafasının sardığı kişilerle konuşmayı seven; MF içedönük, asosyal, konuşmayı sevmeyen; YZ zaman zaman değişiklik gösterse de dışa dönük, atılgan ve konuşkan bir kişilik yapısına sahip olarak tanımlamıştır.

Dini İnanç ve Yaşantı Durumları

Çalışmaya katılan beş deneğin dini yaşantı durumlarını belirlemeye yönelik olarak beş vakit namaz kılma ve Ramazan orucu tutma durumları sorulduğunda katılımcıların tamamı beş vakit namaz kıldıklarını ve Ramazan orucu tuttıklarını ifade etmiştir.

Nefes Alamama, Uykuya Dalma Güçlüğü, Kâbus Görme vb. Sorun Durumu

Katılımcılardan AY, MF, ND ve OÇ kayıp öncesinde uykuya dalma güçlüğü yaşadıklarını ifade etmiştir. YZ ise herhangi bir sorun belirtmemiştir.

Ölüm Korkusu ve Ölüme Bakış Durumu

Kayıp öncesi ölüm korkuları ve ölüme bakışları sorulduğunda katılımcılardan AY, sevdiğini kaybetmekten korktuğunu; OÇ, kendi ölümünden korktuğunu; YZ, hem kendi ölümünden hem de sevdiğini kaybetmekten korktuğunu; MF ve ND ise ölüme dair bir korkularının bulunmadığını ifade etmişlerdir. Ölüme bakışlarında ise katılımcıların tamamı özel bir farkındalıklarının olmadığını dile getirmiştir.

Psikolojik Destek Alma Durumu

Katılımcıların tamamı kayıp öncesinde herhangi bir şikâyetlerinin olmadığını dolayısıyla ilaç ya da psikoterapi türünde bir psikolojik destek almadıklarını ifade etmiştir.

Yakınların Ölümüyle Karşılaştıktan Sonraki Bulgular

Kişilik Yapısı

Kayıp sonrası durumları sorulduğunda katılımcılardan AY, ND, OÇ ve YZ kişilik yapılarında genel anlamda bir değişim olmadığını; MF içe dönüklüğünün daha da arttığını ifade etmiştir. Buna ilaveten katılımcılardan AY kayıp sonrasında artık bazı duygularını içinde yaşadığını; MF kendini dışarıya neredeyse tamamen kapattığını; ND herkesle her şeyi konuşmayı bıraktığını özellikle kaybettiği yakını hakkında pek konuşmak istemediğini belirtmiştir.

Dini İnanç ve Dini Yaşantı Durumları

Yaşadığı travmayı atlatmada dini inancının etkisinin olup olmadığı sorulan katılımcılardan AY, “En büyük destek inancımdan geldi. Bu imtihanın Allah’tan geldiğini, bu dünyanın geçici bir yurt olduğunu bilmek ve cennette onunla kavuşacak olma umudunu taşımak bu acıyı bir nebze hafifletti.” derken; MF, “Ecelin değişmezliğine inanmam ve tevekkül etmeye çalışmam bu konuda fayda sağladı. Annemin iyi bir insan olduğuna inanıyorum. Dünyada sıkıntılı bir yaşamı oldu, birçok zorluk yaşadı, hep sabretti. Bunun mükâfatını alacağına inancım sonsuz. Netice itibarıyla günün birinde kavuşacağımıza olan inancım bu süreci atlatma çabamda etkili oldu.” sözleriyle inancı sayesinde kaybın travmatik etkisinden kurtulma gayreti içinde olduğunu dile getirmiştir. ND, “Yaşadığım travmayı atlatmamda bir ahiret inancının olmasının çok çok büyük faydası oldu. Bazen çok isteksiz de olsam Kur’an okuduğum zaman çok rahatlıyordum. Allah, o acıda kalbimi böylece ayakta tuttu.” diyerek Allah’a sığınmanın huzur vericiliğine dikkat çekmiştir. İnançın Allah’ın kullarına bir lütuf ve inayeti olduğunu düşünen OÇ, Ben de oraya varacağım ve eşimle yeniden bir araya geleceğiz diye düşününce rahatlıyordum. Bu inanç beni tam olarak teskin ediyordu. Bütün bunlardan sonra ben hâlâ ayakta duruyorsam hafız olmam ve dindar olmam sebebiyledir. Ayrıca hayır-hasenat yapmam arttı. Katarakt olan 4-5 kişinin ameliyatını yaptırdım. Büyük bağış yapacağım zaman sevabını eşimin ruhuna gönderiyorum.” diyerek eşinin ardından ona faydası dokunacak hayırlar yapmak suretiyle yaşarken ona yaşattığı için üzüldüğü sıkıntılıların adeta telafisini yaptığını ifade etmiştir. YZ, “Ölümün son olmadığını düşünmek, yeniden doğuş ve dünya uykusundan uyanma olduğunun bilincinde olmak büyük rahatlık sağladı. İnançım her şeyin başında etkili oldu.” sözleriyle bu süreçte en güçlü desteğinin inancı olduğunu dile getirmiştir.”

Katılımcılar dini inançlarının gereği olarak, yaşadıklarının Allah’ın takdirinde gerçekleştiğine, ecelin değişmezliğine, dünyanın geçiciliğine, yakınlarıyla cennette kavuşacaklarına, sabrettiklerinde mükâfat alacaklarına yürekten inandıkları için yaşadıkları acıyla baş edebildiklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların tamamı inançları sayesinde ayakta kalabildiklerinin altını çizmiştir.

Kayıp sonrası dini yaşantı durumu sorulduğunda ise katılımcılardan AY, dini yaşantının ahlaki boyutları konusunda daha fazla hassasiyet kazandığına vurgu yapmıştır. Katılımcılardan ND, ibadetlerinin daha da arttığını ve kalbinin acısına rağmen dini inancının gereği olarak isyan cümlesi kurmaktan sakındığını vurgulamıştır. Çalışmanın iki erkek katılımcısı olan OÇ ve MF ise küçük yaşta beri düzenli ibadet ettiklerini, yaşadıkları kaybın ibadetleri üzerinde artırıcı bir etkisi olmadığını ifade etmişlerdir. Bayan katılımcıların yakınlarının ölümünden sonra dini yaşantılarında artış olduğu söylenebilir. Karaca, erkeklerin kadınlardan daha dindar olduklarını ifade etmiş olsa da (Karaca, 1997) burada ölüm olgusu karşısında kadınların dini yaşantılarında olumlu değişim gerçekleşmesinin sebebi, onların olgu ve olaylardan daha fazla etkilendikleri şeklinde açıklanabilir. Acı ve ıstırapların hayata anlam kazandırma yönünde dönüştürülebilmesi için başa çıkma aracı olarak kullanıldığı ister dinsel inanç ve uygulamalar olsun isterse halk inançları olsun işe yaraması için kişide anlamlı bir karşılığının olması gerektiğini ifade eden Yıldız ve Hökelekli’nin tezlerini destekler mahiyette bu çalışmada da dini inanç ve davranışların, ölü adına yapılan yardım, bağış ve duaların, yakını kaybeden bireylerin ruhsal durumu üzerinde olumlu etkisinin bulunduğu görülmüştür (Hökelekli, 2005; Yıldız, 2014).

Nefes Alamama, Uykuya Dalma Güçlüğü, Kâbus Görme vb. Sorun Durumu

Katılımcılardan YZ kayıp sonrası süreçte bu tarz problemlerle karşılaşmadığını belirtirken, MF ve OÇ daha önce var olagelen uykuya dalma güçlüğüne nispeten artış olduğunu ifade etmiştir. Katılımcılardan

AY, uykuya dalma ve yaşanan acının gerçek olmama ümidini yansıtan rüyalarından söz etmektedir. Katılımcılardan ND yaşadığı acının travmatik etkisini uzun süre atamadığını ifade etmiştir.

Volkan rüyaların açık içeriğinden ya da anlattıkları öyküden yas işinin izinin sürülebileceğini belirtmektedir (Volkan, 2017). Bu rüyalar geride bırakılmaya karşı duyulan öfke, yeniden birleşme arzusu, ilişkinin dinamiklerinin değişmesi gibi öğeleri içerir. AY, kayıp sonrası Volkan'ın çalışmasında yer verdiği biçimde sıklıkla kaybettiği abisini hayatta imiş gibi görerek yeniden bir araya gelme arzusunu yansıtan rüyalar gördüğünü ifade etmiştir. ND, bastırıldığı acısını kabullenmekte zorlanmış ve inancının etkisiyle susturduğu isyanını uyku esnasında çılgınlık atarak uyanmasıyla açığa çıkarmıştır. Bilinçaltı, bastırıldığı duyguları dışarıya atarak deşarj olmanın yolunu bu şekilde bulmuştur.

Psikolojik Destek Alma Durumu

Katılımcıların tamamı kayıp sonrasında yaşadıkları travmayı aşmak için ilaç ya da psikoterapi şeklinde bir psikolojik destek almadıklarını belirtmişlerdir.

Ayrıca katılımcılardan AY, “Çok yakın dostlarımla sohbet ederek derdimi onlarla paylaşarak onların desteğini aldım.” derken; ND, “Ehil gördüğüm insanlarla konuştum.” sözleriyle doğru yönlendirme yapacağına inandığı kişilerin desteğini almayı tercih etmiştir. OÇ, “Çok bunalınca kendim gibi eşi ölen arkadaşlarımla konuşuyorum zaman zaman” demek suretiyle benzer acıyı yaşamış olduğu için derdini anlayabileceğine inandığı kişilerden destek aldığını ifade etmiştir.

Kaybın Ani ya da Sürece Bağlı Şekilde Gerçekleşmesi, Yaşı ve Yakınlık Durumu

Deprem, sel, yangın, trafik kazası, terör, savaş, kalp krizi, kanser, yaşlılık gibi ölüm nedenlerine; ölen kişinin yaşına ve bebek, çocuk, genç, yetişkin, yaşlı olmasına; eş, anne-baba, kardeş, arkadaş, akran olmasına bağlı olarak herkesin kayıp sonrası tepkilerinin de farklılık gösterdiği çalışma sonuçları arasında yer almaktadır. AY ve ND, kansere bağlı kardeş kaybı yaşamışlar. Diğer katılımcıların kayıplarına göre daha genç yaşta gerçekleşen zorlu sürecin tesirinden uzunca bir süre kurtulamamışlardır. AY, 40 yaşında olan abisinin kaybindan sonra “İlk başlarda çok daha yoğun olmak üzere ama hâlâ devam eden bir şekilde her heyecan ve sevincimin bir kenarı eksik oldu.” derken; ND, 25 yaşında kaybettiği kardeşiyle ilgili olarak, “Onun halini düşününce yaşadığım bazı şeylerden utanıyordum. Hele ilk zamanlar güzel bir şey yesem, bir yere gezmeye gitsem aylar sonra bile vicdan azabı çekiyordum. ‘Yapmasam ne olurdu ki? Gezmesem ne olurdu ki? Yemesem ne olurdu ki?’ diye düşünüyordum.” diyerek ortak paylaşılan birçok hatıranın canlanmasına neden olan güzelliklerin benzerini yaşadıkça suçluluk duygusu içerisine girdiklerini, kayıplarının artık var olmadığı bir dünyada zevk veren hiçbir şeyden eskisi gibi tat alamadıklarını ifade etmektedirler.

Felç nedeniyle bir süre yatalak kalan 78 yaşındaki eşini kaybeden OÇ, “Babam ve annem öldüğünde arımdaki duvar yıkılmış gibi arkasız kaldığımı düşünmüştüm, eşim öldüğündeyse hiçbir dayanağımın kalmadığını hissettim. Eşim ölünce çocukların hepsi cenaze nedeniyle buraya gelmişti. Onlar gittikten sonra yalnızlığı çok fazla hissettim, hiçbir yere sığamayacağımı düşündüm. Bakıcı tutup evimde kalmaya devam edince rahatladım. Bu ölüm, başka ölümler gibi değildi, onun ölümüyle ben de ölmüş gibiydim, kapım kapanmış, ocağım sönmüştü. Yaşama sarılabilmesi için insanı hayata bağlayan şeylerinin olması lazım. Benim neyim kalmıştı ki?” diyerek can yoldaşlığı ve hayat arkadaşlığının sona ermesiyle derinden hissedilen yalnızlığa vurgu yapmış, eşini kaybetmesiyle aslında yaşama nedenini de kaybettiğini dile getirmiştir.

Ameliyat sonrasında 61 yaşındaki annesini kaybeden MF’de olduğu gibi ani ölümün etkisi daha derin hissedilmektedir. “Ailemin yanında olmak, yalnızlığa alışma sürecinde destek olmak istedim. Diğer kardeşlerim evli olduğu için onlar evlerine geçince altı aya yakın babamla birlikte yaşadım.” diyen MF karşılaştığı ani ölümün etkisiyle ani kararlar vermiş, hastalık ve vefat sürecinde yeterli desteğini göremediğini iddia ettiği nişanlısını terk etmiş, ailenin diğer üyelerine yakın olmak amacıyla kamudaki işinden istifa etmiş ve memleketine dönmüştür. MF, kayıp sonrası verdiği kararlarla hayatında merkezi rolü olan anne kaybının kendisi için önemli olabilecek ne varsa hepsinin yıkımına neden olduğunu vurgulamaktadır.

Aldığı kemoterapinin etkisiyle kısa sürede aşırı kilo kaybeden ve çok acı çeken 68 yaşındaki babasının sıkıntılarının sona erip rahata kavuşması için dualar ettiklerini ifade eden YZ, “Ölen en yakınınız, babanız olunca ölümün her an içindedir. Onun son anına şahitlik etmek, ruhunu teslim ettiği anda yanında olmak, anlatılamayan farklı bir duygu. Ölümün en yakınınızdakine gelmesi, onun yokluğunu sürekli

yüreğinizde hissetmeniz içinizi çok acıtıyor.” sözleriyle babanın ölümünün yürekte duyumsanan sürekli bir boşluk hissine neden olduğunu dile getirmiştir.

Buradan anlaşıldığı üzere yakınını kaybeden bireylerin yaşadıkları acıya verdikleri tepki, kaybedilen kişinin ölümünün ani ya da sürece bağlı bir ölüm olarak gerçekleşmesine, kaybedilen kişinin yaşına ve yakınlık durumuna göre farklılık gösterebilmektedir. Yakın yaş kardeş veya akraneların kaybında, daha çok birlikte yaşanan geçmişin tesiriyle hayatın lezzetlerinden eskisi gibi keyif alamama söz konusuyken; bekâr bir evlat için hayatın merkezinde bulunan annenin kaybında, hayattan kendini yalıtma, hayatı durdurma çabası söz konusu olabilmektedir. Eşin kaybı yapayalnız kalmışlık hissiyle kendini gösterirken, babanın kaybında yeri doldurulamaz büyük bir boşluktan bahsedilmektedir. Gençlerin ölümünün kabulü zor olmakta, belli yaşın üzerindekiyle ise ölüm daha kolay yakıştırılmaktadır. 25 yaşındaki kardeşini kaybeden ND, “Kardeşimin arkadaşları cenazeye geldiğinde dedim ki hani aslında çoğu yaşıyor ama Allah benim kardeşimi seçti. Kader asla anlayabileceğimiz bir şey değil galiba. Kardeşim çok gençti, bir yıllık evliydi. Biz ona yakıştıramadık Allah yakıştırmış tabii, biz yakıştırmazsak da? Allah en iyisini bilir muhakkak.” sözleriyle genç ölümün kabulünün zorluğunu dile getirmiştir. Yakın kaybını yaşayan kişilerin kayıp yaşadıkları zamanki yaşlarının da tecrübe edilen acıya karşı verilen tepkide önemli ölçüde etkili olduğu da ayrıca göz önünde bulundurulmalıdır. Ölmek üzere olanlarla çalışan Ostaseski ve Kübler-Ross’un gözlemlerinde belirttikleri üzere yakınını kaybeden bireylerin yaşadıkları acıya verdikleri tepki, kaybedilen kişinin ölümünün ani ya da sürece bağlı bir ölüm olarak gerçekleşmesine (Ostaseski, 2018), kaybedilen kişinin yaşına ve yakınlık durumuna göre farklılık gösterebilmektedir (Kübler-Ross, 2010). Bu çalışmada söz konusu etmenlerin yakınını kaybeden bireylerde farklı etkilerinin olduğu gözlenmiştir.

Geçmiş Sorgulama ve Pişmanlıklar

Sevdiklerini bir gün kaybedebilecekleri düşüncesini sıklıkla taşıyanların kayıptan önce yakınlarıyla nitelikli zaman geçirerek iyi ilişkiler kurdukları gözlenmiştir. Bu kişilerde kayıptan sonra sorgulama ve pişmanlıklar daha az olmaktadır yakınının bir gün ölebileceğini pek düşünmeden yaşayanlarda görülen geçmiş yaşantıya yönelik sorgulama ve pişmanlığın daha fazla olduğu görülmüştür. “Ben çocukluğumdan beri annemin ya da abimin ölümünü düşünüp üzülür ve o ânı gerçekten yaşıyor gibi ağlardım.” diyen AY, geçmişe dair sorgulama ve pişmanlık yaşamamasının nedenini “Çünkü abimle çocukluk ve ilk gençlik yıllarında çok samimi, dolu dolu bir kardeşlik ilişkimiz vardı. O günleri iyi ki öyle geçirmişiz diye hâlâ şükrederim.” sözleriyle açıklamıştır. Buradan dolu dolu yaşanan sıcak ilişkilerin kazandırdığı sevmeye ve sevilmeye duygusunun ölümünden sonra dahi sürekli olarak hissedilmesine katkı sağladığı sonucu çıkarılabilir.

Annesinin ölümünden kendini bir miktar mesul hisseden MF “Ameliyat sürecine gelmeden evvel annemin şikâyetlerini dikkate alıp önlem almadığım için sorgulamalarım çok oldu. Onun şikâyetlerini uykusuzluğa, yorgunluğa, yaşa bağlı olarak görmeden doktora götürseydim keşke.” sözleriyle kayıp sonrası hayatını gözden geçirmiş ve yeniden bu suçluluk duygusunu yaşamamak için radikal kararlar almıştır. Babasının yanında olmak için işini bırakmış, evlilik düşüncesini yeniden gözden geçirmiştir.

Hastalığın erken evrede teşhis edilmesi nedeniyle doktorların yüzde seksenin üzerinde kurtulma ümidi var dediklerinde bile kardeşinin ölümünü beklemediklerini belirten ND, “Çok fazla, pişmanlığım oluyor. Sanırım artık o hayatta olmadığı için tek taraflı olarak kendimi sorguluyorum. Sorgulamak yetmiyor, bir zamandan sonra suçlamaya başlıyorum. Mesela onun yanında daha çok kalmayı isterdim. Şimdiki aklım olsun sabah akşam sürekli görüntülü arardım. Hastalığın başındayken bir kere tartışmıştık. Keşke... O çok büyük bir keşke oldu bana, keşke hiç tartışmasaydık.” sözleriyle kabullenemediği kayıp sonrasında derin pişmanlıklar yaşadığını ve kendini suçlamaktan bir türlü kurtulamadığını ifade etmiştir.

Eşinin kendisinden önce öleceğine hiç ihtimal vermeyen OÇ, “Kaba konuştuğum oldu, kavga ettiğimiz de. Ölümünden sonra eşim bana kırgın gittiye diye çok pişmanlıklar yaşadım. Onunla yaşadığım olumsuzluklar aklıma geliyor, onunla daha iyi geçinseydim, tartışmasaydım, gönlünü hoş tutsaydım diyorum hep.” diyerek öleceğine inanmadığı eşiyile iyi bir geçmiş oluşturamadığı için kendini sürekli sorguladığını belirtmiştir.

“Bu süreçte onun çektiği sıkıntıları gördükçe, acılarının arttığını gözledikçe onun için artık “Rabbim, yaşayacaksa hayırlı şifa ile yaşat, eğer vakti gelmişse imanla, huzurla onun canını al!” gibi dualar ederek rahatlamasını düşünüyorduk.” diyerek ölmeden önce babasının ölümünü kabullendiklerini ifade eden YZ, pişmanlık düzeyinde bir sorgulama yaşamadığını “Birlikte olduğumuz yıllarda elimden geldiğince ona itaatsiz bir evlat olmamaya çalıştım.” sözleriyle belirtmiştir.

Hayattayken sevdiklerinin bir gün öleceğini düşünen, onların ölümleriyle fikren de olsa yüzleşebilen kişilerin ölüm gelmeden önce, sevdikleriyle daha nitelikli ve zengin bir ilişki yaşadıkları görülmüştür. MF,

ND ve OÇ öleceğini akıllarına bile getirmek istemedikleri yakın kaybından sonra geçmişi çokça sorgulamış ve pişmanlıklar yaşamışlardır. Sevdiklerini kaybetme düşüncesiyle kayıp öncesinde yüzleşmiş olan AY ve YZ'nin geçmişi sorgulama ve pişmanlıklarının olmaması bu noktada dikkate değerdir.

Ölümün gerçekliğinin içtenlikle kabulü, sevilen kişilere sevginin daha cömertçe sunulmasına katkı sağlamaktadır. Bu sebeple yakınlarında ölümü tecrübe edenlerin yaşadıkları kaybın etkisiyle genel yaşantıları, hayata bakışları ve insan ilişkilerinde olumlu değişimler meydana gelmektedir.

Ölüm Korkusu ve Ölüme Bakış

Kayıp sonrası ölüm korkuları ve ölüme bakışları sorulduğunda “Sevdiklerimin ölümünün teorisi bile mahvediyordu beni ama gerçeği öyle olmadı. Gerçekten onu yaşayınca elbette üzuldüm ama Allah bir yandan da ferahlık ve sabır lütfetti. Dünyanın her an bırakılıp gidilecek bir yer olduğunu daha yakından idrak ettim. Ölüme şu an genel olarak daha sakin bakabiliyorum ama kendi ölümümü henüz tam olarak idrak edemediğim farkındayım.” sözleriyle duygularını dile getiren AY gibi “Kayıp öncesi ölüm korkum ve bir yakınımın ölümünü yaşama korkum vardı. Ama babamın ölümüne anbean tanıklık etmemle bu korkularım tamamen kayboldu.” diyen YZ de tanıklık ettiği kayıp sonrasında ölüme dair korkularının yok olduğunu ifade etmiştir. “Öncesinde korkuyordum ama şimdi niye korkayım. Yaşama sarılmak için seni hayata bağlayan neyim kaldı ki? Dinen tasvip edilmediği için ölümü dilemem ama şimdi Azrail gelse, “Canını alacağım!” dese “Niye geldin?” demem.” diyen OÇ, dünyaya bağlayan faktörlerin yok olmasının yaşama arzusunu da köreltmiş ve ölüm korkusunun da beraberinde sona erdiğini vurgulamıştır. MF, “Ölüme dair bir korkum yoktu. Sonrasında da bir değişiklik olmadı.” diyerek kısa cevap vermeyi tercih etmiştir. ND, “Ölüm korkum yoktu. Sonrasında yakınlarımı kaybetme korkusu oldu. Vefat eden kardeşimin gösterdiği herhangi bir hastalık belirtisini aileden kim gösterse bir acaba oluyor yani bir soru işareti koyuyorsun oraya.” sözleriyle kayıp sonrasında yakınını kaybetme korkusunun arttığını belirtmiştir. Hemşire olan ND'nin mesleği gereği hastalıkların semptomları hakkında bilgi sahibi olmasının ve hastalarla sık karşılaşmasının bu kaygıyı desteklediği söylenebilir.

AY, “Gerçekten onu yaşayınca elbette üzuldüm, ciğerim yandı...”; ND, “Hani burnunun direği sızlamak diye bir tabir vardır ya, ben onun anlamını kendi kardeşimi kaybettiğimde yaşadım. Hâlâ kardeşimden bahsederken burnumun kökünde tarif edemediğim bir ağrı oluyor.”; OÇ, “Onun ölümüyle ben de ölmüş gibiydim, kapım kapanmış, ocağım sönmüştü.”; YZ, “Ölümün en yakınınızdakine gelmesi, onun boşluğunu sürekli yüreğinizde hissetmeniz içinizi acıtıyor.” sözleriyle ölüme dair hissettiklerini aktarmaya çalışsalar da ölümün acılığının anlatılamaz olduğunu altını çizmişlerdir. MF, annesinin ölümünün kendisi için çok acı bir tecrübe olduğunu söylemiş, bu konuda daha fazla konuşmak istememiştir.

Ölüme bakış noktasında katılımcıların tamamı ölümle karşılaşmadan önce ölümü anladıklarını zannetmelerine rağmen yakınlarında ölüme tanıklık etmelerinden sonra aslında şimdiye kadar ölümü anlamamış olduklarını, yaşadıkları kayıpla birlikte ölümü adeta tattıklarını ve gerçek anlamda ölümün farkına vardıklarını belirtmişlerdir. Yalom'un vurguladığı gibi hiçbir şey, her şeye gücü yetme hissini, ölümün kaçınılmazlığının kabulü kadar tahrip edemez (Yalom, 2001). Bu çalışmaya katılan bireyler, her şeye güçlerinin yetebileceği inançlarının yakınını kaybetmekle önemli ölçüde darbe aldığını ifade ederek yaşadıkları çaresizlik hislerini dile getirmişler; bu çaresizlik hissini hafiflemesiyle birlikte teslimiyet duygusuna dönüştüğünü vurgulamışlardır. Bu teslimiyet halinin etkisiyle bireyin hayata bakışı şekillenmiştir.

Hayata Bakış ve Hayatın Anlamını Sorgulamada Meydana Gelen Değişimler

Yaşadığı kaybın içini çok acıttığını belirten AY, “Değişikliklerin olumlu yönde olduğunu görmeye meyilliyim belki de ama daha önce dünyanın geçiciliğini sadece düşünmekle birlikte abimin vefatıyla bunu yakinen idrak ettiğimi düşünüyorum. “Ağzın tadını kaçıran ölümü çokça anın!” hadisini hayatımın ortasına taşıdı abimin ölümü. Kayıp öncesinde olduğu gibi sonrasında da hayatın anlamını sorgulamaya devam ediyorum.”; MF, “Hayatın anlamsız olduğuna ve yaşanmaya değer olmadığına inanmaya başladım. Hayata gereğinden fazla önem verdiğimizizi düşünüyorum artık.”; ND, “Dünya her an bitecekmiş gibi sanki böyle elinde bir iğne var da hayat her an patlayacak balon gibi geliyor.”; OÇ, “Hayatın boş olduğunu düşündüm. O her şeyi bırakıp gitti. Hiçbir şeyi götüremiyorsun işte.”; YZ, “Bir parça da olsa hayatınıza çekidüzen vermek adına sorgulama yapıyorsunuz. Bundan sonraki hayatınızda hep ölümün ne kadar içinde olduğunuzu hissediyorsunuz.” şeklinde görüşlerini belirtmişlerdir.

Katılımcıların tamamı yaşadıkları kaybın hayatın geçiciliğini vurucu bir şekilde kendilerine hatırlattığını ve kayıp sonrasında onlar için artık hayatın kayıp öncesindeki anlama sahip olmadığını belirtmişlerdir.

Hiçbir şeyi öte tarafa götüremediği dünyada insanların gereğinden fazla bir şekilde hayatı önemsediklerini fark ettiklerini de ilave etmişlerdir. Rinpoche'nin, ölmek üzere olan birinin yanında olmanın kişiyi kendi ölümünü düşünmeye sevk ettiği ve daha anlamlı bir yaşantıya yönelttiği iddiasında (Rinpoche, 2017) yer aldığı üzere bu çalışmada da ölüme tanıklık eden bireylerin yaşamlarının belirgin bir anlam kazandığı görülmüştür. Lezzetleri acılaştırılan ölümlerle karşılaşmadan önce ölümün aslında tam olarak bilinmediği ancak kişinin ölümlerle karşılaştığında tarifsiz bir acı yaşadığı ve ölüme dair gerçek kanaatin ancak yakınlarında gerçekleşen bir ölüm sonrasında oluştuğu, yakınları üzerinden ölümlerle temas eden bireylerin ölüme ve hayata bakışlarının değiştiği tüm katılımcıların ortak ifadesi olmuştur. Bunun neticesi olarak yakınlarında ölümü tecrübe eden bu kişilerin hayatın kıymetini bilerek yaşamlarını anlamlı geçirme uğruna çaba sarf ettikleri gözlenmiştir. Ölümle yakın temas gerçekleştirmiş olan bu bireyler, hayattaki çekişme ve koşturmacayı yeniden sorgulayarak daha dolu bir yaşama adım atmışlardır.

Geleceğe Dair Planlar

Katılımcılara yakın kaybının geleceğe dair planlarını etkileyip etkilemediği sorulduğunda katılımcılardan AY, “Farkında olmadan yaptığım uzun vadeli planların hepsine bir ünlem koymamı sağladı.”; MF, “Annem evlenmemi çok istiyordu. O ölmeden önce nişanlanmıştım. Annem ölünce pek çok şey gibi evlenmemin de anlamı kalmamıştı zaten.”; ND, “Kardeşim hastayken hep “Abla hemşirelik çok zor. Bir ömrün var, onu bu şekilde tüketme, bu şekilde yıpratma!” derdi. Geleceğe dair acaba yapmasam mı bu mesleği? şeklinde mesleğimi çok sorguladığım bir etkilenme söz konusu oldu.”; OÇ, “Bolluk içinde yüzüyoruz zaten, ne plan kuracağım bu yaştan sonra.”; YZ, “Ciddi anlamda etkilemedi.” şeklinde cevaplamışlardır.

Genel olarak hayatın geçiciliğini hatırlatan ölümü yakınlarında tecrübe eden katılımcılar yaşamın bir freninin olduğunu fark ederek hayatlarındaki koşturmacayı ve durmaksızın plan yapmayı nispeten yavaşlatmışlardır. Terapilerinde kendi ölümünün gerçekleşebileceğini idrak eden kişinin gelecek planlarının da bu farkındalıktan etkilendiğini ifade eden Yalom'un belirttiği gibi (Yalom, 2001) bu çalışmada da ölüm farkındalığının bireylerin geleceğe dair hedefleri üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Hayatın her an bitebileceğini idrak eden bireyler, hedeflerine bir an evvel ulaşmak için harekete geçmiş, yaşadıkları kayıp sonrasında hayatları için önemli kararlar almışlardır.

Genel Yaşantı ve İnsan İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler

AY, “Daha çok üzülüp daha çok kızabileceğim, tepki gösterebileceğim şeylere daha sakin bakabilir oldum. Her ne kadar istediğim oranda gerçekleştiremesem de aileme ve dostlarıma öncelik vererek onlarla daha çok vakit geçirmeye çalışıyorum.” sözleriyle kayıp sonrasında daha az tepkisel bir tavır içerisinde bulunduğunu, olaylara daha sakin bakabildiğini, aile ve dostlarla daha fazla zaman geçirmeye özen gösterdiğini vurgulamıştır. MF, “Annemin kaybıyla hayatımda oluşan derin boşluğu doldurmak için daha önceden başlayıp yarıda bıraktığım doktora eğitimime odaklanmaya karar verdim. Bilemiyorum belki de sadaka-i cariyeye amaçlı talebe yetiştirmek (ekonomik açıdan desteklemek yoluyla) için yeniden çalışmaya başladım. Yaşadığım acı sayesinde dostumu düşmanımı tanıdım. Değmeyecek insanlara vakit harcamaktan kurtulmuş oldum. Ailemle daha sıkı bir ilişki içine girdim.” diyerek zorlu geçen yaş sürecinin ardından çevresindeki insanlardan kendini soyutlayarak kara gününde yanında olan gerçek dostlarla daha samimi ilişki içerisinde olmayı seçtiğini ifade etmiştir. Zaten içedönük olan MF kayıp sonrası dost seçiminde çok daha seçici olmuştur. ND, “Sağlıklı nefes aldığım her günü kâr sayıyorum hamdolsun. Yaşamın farkına vardım ve ailemin değerini daha iyi anladım, aileme daha düşkün oldum.” sözleriyle sağlığın ve aile bağlarının önemine vurgu yapmıştır. OÇ, “Eşim aç-susuz insanlara yardım etmeye çok önem verirdi. Onun ölümünden sonra Afrika'da eşimin adına kuyu açtırdım. Onun ölüm yıldönümlerinde en sevdiği yiyecek olan karpuzu konu komşuya dağıttım. Bu yaptıklarımın onu mutlu edeceğine eminim.” diyerek eşinin ardından onu öte dünyada mutlu edeceğine inandığı hayırlar yaptığını ifade etmiştir. YZ, “Yaşadığım kayıp beni ölüme yaklaştırarak bana ölümü sevdirdi. Yakınını kaybeden kişilere bakışım, duruşum değişti; hassasiyetim ve empati gücüm arttı. Acılı zamanımda benim yanımda olan, arayıp soran insanlar beni çok mutlu etti. Ben de o günden beri yakınını kaybeden kişilerin özellikle ilk günlerinde yanlarında olmaya özen gösterdim. Babam ibadetlerine düşkün ve inandığı gibi yaşayan bir dava insanıydı. Babamın ölümünden sonra bu bayrağı ondan teslim alarak onu en güzel şekilde taşımaya çalıştım.” demiştir. Katılımcılardan OÇ eşinin hassasiyetlerine bürünerek kaybettiği eşinin ruhunun huzura ereceği inancı taşıdığını vurgularken YZ ibadetlerine babası gibi özen gösterdiğini özellikle babasının dava insanı olma özelliğini devraldığını böylece onunla bağının güçlendiğine inandığını belirtmiştir. Burada Volkan tarafından ölüm sonrası kaybın acısını hafifletmek için kullanıldığı iddia

edilen sağlıklı özdeşim örneği (Volkan, 2017) görülmektedir. Ölümden sonra kaybın acısını bastırmak için geride kalan kişinin, ölen kişi ile özdeşim yapabileceğini ileri süren Volkan'ın belirttiği gibi bu çalışmada da ölen kişiye ait davranışsal bir özellikle özdeşim kurularak ölen yakının misyonunu üstlenme, yarım kalan işlerini tamamlama şeklinde özdeşim yapılmaya yönelik çabalarla kayıp ile olan bağ korunmaya çalışılmıştır. Bireyler, ölümlerle karşılaşma sonucu adeta dönüşüm yaşayarak ideallerini ölen yakın ideallerine benzeyecek şekilde değiştirmişlerdir.

Yaşanan kayıp katılımcıların hayatın üzülmeye, kızmaya değmeyecek kadar kısa olduğunun farkına varmalarına; daha sakin ve anlayışlı olmalarına; aynı acıyı yaşayanlarla empati geliştirmelerine ve ailenin ve gerçek dostların önemini kavramalarına katkı sağlamıştır. Burada aslında katılımcıların tamamı acılarını yaşarken birilerinin yanında olmalarından memnuniyet duyduklarını ifade etmiştir. Ancak görüşme süresince daha olumlu bir bakış açısı sergileyen AY, ND ve YZ kayıp sonrası yanında olan kişilere minnet duyarken yanında olamayan kişileri suçlama yoluna gitmemişler, sonraki yaşantılarında aile ve dostlarıyla ilişkilerini daha da güçlendirmişlerdir. Görüşme sırasında acılarını yaşarken yanında olmayan insanlara duydukları kırgınlık ve kızgınlıklarını belli eden ve bu insanlara karşı nispeten olumsuz bir bakış sergileyen MF ve OÇ kayıp sonrasında dostlarının sayısını azaltmayı seçmişler, aileleri dışında tanımadıkları kişilere iyilik yapmayı yeğlemişlerdir. Katılımcıların erkek olmaları ve biraz daha içe dönük bir kişilik yapısına sahip olmaları bu seçimlerinde etkili olmuş olabilir.

Sonuç

Yakın ölümlerini tecrübe eden bireylerin kayıp öncesi ve sonrası durumları göz önüne alınarak yakınların ölümünün bireydeki psikolojik etkilerinin araştırıldığı bu çalışmada görüşme yapılan kişilerin paylaşımları, psikolojik bağlamda ele alınarak irdelenmiştir. Araştırmada literatür birikiminin sağladığı zemin üzerinde, nitel araştırma modeli kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenen ve kartopu tekniğiyle ulaşılan kişilerle mülakat yapılmıştır.

Çalışmanın bulgular kısmında, yakınların kaybıyla bireyde oluşan psikolojik etkiler; incelenen dokümanlar çerçevesinde tartışılmış ve literatürdekine benzer şekliyle katılımcıların ifadelerinde görülmüştür. Bu etkiler; ölümlü olduğunun farkına vararak fanilik bilincine sahip olma, daha erdemli bir hayat sürme, olayların durumunu daha iyi değerlendirebilme, hayatı daha katlanılabilir kılma, daha huzurlu ve cömert olma çalışmalarından, hayatta oluşunun değerini fark etme, hayatına anlam arama ve bulma, kendini tanıyıp keşfetme, uğrunda yaşayacağı gayeler edinme çalışmalarından, ilişkilerini yeniden düzenleme çalışmalarından, kendisine, yakınlarına, insanlığa hatta tüm varlıklara ilişkin yeni bir bakış kazanma, aile ilişkilerine önem verme, ölen kişiyle özdeşim kurularak onun misyonunu sürdürme, empati yeteneği kazanma, gereksiz kıskançlıklar, anlamsız kavgalar, tartışmalar, dedikodu ve kalp kırmalar ile uğraşmanın fayda vermediğini anlama şeklinde sıralanabilir. Literatürde ifade edilen psikolojik etkilere ilaveten katılımcıların tamamının dünyanın geçiciliği ve ahiretin kalıcılığının farkına vararak ibadetleri, ahlaki erdemleri ve hayır-hasenatı artırarak ahirete yatırım yapma etkisinin olduğu görülmüştür.

Dini inanç, ibadetler ve davranışların kayıp sonrası yas sürecini atlatma üzerinde olumlu etkisinin olduğu görülmüş; kayıp sonrasında ölü adına yapılan hayır ve yardımların, dini metin okumalarının ve ölü için yapılan duaların geride kalan yakının ruhsal durumu üzerinde rahatlatıcı etkisi olduğu izlenmiştir. Bununla birlikte yakınına kaybetmek suretiyle ölümlerle karşılaşan bireylerin de yakın kaybı sonrasında dini ibadet ve davranışlarında veya hayır-hasenat işlerinde artma görülmüştür. Bu bağlamda dini inanç ve yaşantının ölüme bakışı etkilediği gibi ölümlerle karşılaşmanın da dini inanç ve yaşantıyı etkilediği sonucu çıkarılabilir.

Görüşme yapılan kişilerde yakın kaybının ölüm farkındalığı kazandırma noktasında etkili olduğu görülmekte, ölüm farkındalığı sayesinde kişinin hayata bakışı da değişime uğramaktadır. Aslında yaşamın anlamlı hale gelmesi fanilik bilincinin kazanılması ile gerçekleşebilmektedir. Bu bilinç, insanı önemsiz kaygılara odaklanmaktan kurtararak daha canlı ve erdemli bir hayata sevk etmektedir. Özellikle Covid-19 pandemisi sonrası bireylerde meydana gelen hastalık korkusu ve ölüm kaygısının ölümlerle yüzleşmek suretiyle aşılması, hayata daha sıkı tutunmayı beraberinde getirecektir. Ölümle yüzleşme becerisine sahip bireylerden oluşan toplum; daha anlamlı bir yaşamı benimseyen, içinde yaşadığı dünyaya karşı daha duyarlı ve daha az saldırgan bir toplum olabilecektir. Bu çalışmada elde edilen bulgulardan yola çıkarak yakın ölümünü tecrübe eden kişilerin gözlem ve deneyimlerinin ölümlerle teması olmayan diğer insanlara aktarılması, onların da ölümü hayatın olumlu bir parçası olarak kabul etmelerine katkı sağlayabilecektir, denilebilir.

Kaynakça

- Altunışık, R. (2004). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Sakarya Kitabevi.
- Atak, Z. (2020). *Ölüm algısının bireydeki terapötik etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, (1988). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilmen, Ö.N. (1967). *Dini ve felsefi ahlak lügatçesi*. Bilmen Yayınevi.
- Frank Ostaseski, (2018). *Beş davet-ölüm hayatı dolu dolu yaşamayı nasıl öğretir?* (D. Uz, Çev.) The Kitap Yayınları.
- Freud, S. (2018). *Savaş ve ölüm üzerine*, (E. Yıldırım, Çev.). Oda Yayınları.
- Heidegger, M. (2011). *Varlık ve zaman*, (K.H Ökten, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Hökelekli, H. (2005). *Din psikolojisi*. TDV Yayıncılık.
- Hulsey, T.L. & Frost, C.J. (1995). *Psychoanalytic psychotherapy and the tragic sence of life and death*. Bulletin of The Menninger Clinic.
- J. Madge, (1965). The tools of science an analitical description of social science techniques. Anchor Books Doublegady and Comp.
- Karaca, F. (1997). *Psikolojik açıdan ölüm ve dini inanç ilişkisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Karaca, F., (2000). *Ölüm psikolojisi*, Beyan Yayınları.
- Kübler-Ross, E.(2010). *Ölüm ve ölmek üzerine*. (E. Uşşaklı, Çev.). April Yayıncılık.
- Özcan, T.M. (1985). *Ruhi bunalımlar ve islam ruhiyatı*. Güven Matbaası.
- Rinponche, S. (2017). *Tibet'in yaşam ve ölüm kitabı*, (G. Tokcan, Çev.). Omega Yayınları.
- Tanhan, F. (2007). *Ölüm kaygısıyla başetme eğitiminin ölüm kaygısı ve psikolojik iyi olma düzeyine etkisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Tekin, H.H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri tekniği olarak derinlemesine görüşme, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 13, 101-116. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4163>
- Türkçapar, H. & Göka, E. (1992). *Freud*. Ağaç Yayınları.
- Ünver, S. (1938). İstanbul halkının ölüm karşısındaki duyguları. *Yeni Türk Mecmuası*, 6 (68), 312-321.
- Volkan, V. (2017). *Kayıptan sonra yaşam*. Pusula Yayınları.
- Yalom, I. (2001). *Varoluşçu psikoterapi*, (Z.İ. Babayiğit, Çev.). Kabalıcı Yayınları.
- Yanbastı, G. (1996). *Kişilik kuramları*. Ege Üniversitesi Yayınları.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık,
- Yıldız, M. (2012). Bağlanma kuramı açısından yaşlılık dönemine genel bir bakış. *CU Sosyal Bilimler Dergisi*, 36(1),1-30. <http://cujos.cumhuriyet.edu.tr/tr/pub/issue/4346/59424>
- Yıldız, M. (2014). *Ölüm kaygısı ve dindarlık*, Dokuz Eylül İlahiyat Vakfı Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

The general purpose of this research is to investigate the therapeutic effect of the experience of losing relative, that is, to investigate the effect of closely observed death on the mental health of the individual. In the context of sub-problems, it is also among the aims of the research to determine how the loss of life affects the life skills of the individual, based on the effects of the death experience observed closely on the individual's view of death and life, making sense of life, questioning the past and making decisions for the future, general and religious life, and the effect on human relations. In this framework, in the first stage of the study, the concepts of death and therapeutic effect were investigated, and the therapeutic effects that occurred after the loss of relative identified in the literature were examined using the document review method

The study was conducted with the qualitative research method. While investigating the death phenomenon and its effects on the bereaved individual, firstly, a document review was conducted to establish the conceptual framework on the subject. Then, the interview method was used to reveal the concepts of the therapeutic effect in individuals who encountered the deaths of their relative in a realistic and holistic way in their natural environment. In this context, in the first stage of the study, the concepts of death and therapeutic effect were investigated and the therapeutic effects that occurred after the loss of relative were analyzed in the literature by using document review method. In the second stage of the study, as a result of the analysis of the documents obtained, in-depth interview technique, which is frequently used among qualitative research techniques, was used with volunteers who experienced the loss of their relative in order to examine whether the therapeutic effects claimed to be seen in people who lost their relative have occurred.

In the study, all of the therapeutic effects that occur on the individual with the loss of relative were seen in the statements of the participants as in the literature. These can be listed as having a consciousness of mortality by recognizing that one is mortal, living a more virtuous life, being able to assess better the state of affairs, making life more bearable, being more peaceful and generous, realizing the value of being alive, seeking and finding meaning in life, self-knowledge and discovery; attaining goals to live for, reorganizing their relationship, gaining a new perspective on himself/ his relative, humanity and even all beings, giving importance to family relationships, continuing his mission by identifying with the deceased, gaining the ability to empathize and understanding that dealing with unnecessary jealousy, meaningless fights, silly arguments, gossip and heartbreak is not beneficial. In addition to the therapeutic effects expressed in the literature, with the effect of the fact that all of the participants are religious, it has been observed that there is an effect of investment in the hereafter by increasing worship, moral virtues and charity, by realizing that this life in the world is temporary however hereafter is the permanent home.

The experience of a loss helped to realize that life is too short to be sad and angry; to be calmer and more understanding; to develop empathy with those who experienced the same pain and to understand the importance of family and true friends. Here, in fact, all of the participants stated that they were happy to be with someone while they were experiencing their pain. However, while the participants who displayed a more positive perspective during the interview, were grateful to the people who were with them after the loss, they did not blame the people who could not be with them, and further strengthened their relations with their family and friends in their later lives.

It has been stated that death is not known exactly before encountering death which is mentioned as making the taste of life bitter, but the person experiences an indescribable pain when he encounters death, and the real conviction about death is only formed after a death of close ones occurred. It has been stated that individuals who come into contact with death through their relative have changed their perspectives on death and life. It has been seen that after loss religious beliefs and behaviors have an important role in overcoming the trauma, aid and donations made in the name of the person who died, readings from the holy books and prayers have a positive effect on the mental state of the person. It has also been observed that people who have experienced death of close ones know the value of life and make an effort to spend their lives meaningfully. In other words, it has been observed that the loss of relative has a therapeutic effect on the individual. Life becomes meaningful only by gaining the consciousness of mortality. This awareness leads a person to a more lively and virtuous life by freeing them from focusing on unimportant concerns. The Covid-19 pandemic, which was experienced during the process of the study, had positive effects in the context of existential meaning as well as having negative effects on society. Perhaps the most important one was that it enables one to face death. In order to help people feel less fear until they die, it is important to take action to create societies that talk and discuss death, rather than societies that are afraid to talk about death during and after this period.

İLKOKULLARDA ZÜMRE TOPLANTILARININ İŞLEVSELLİĞİ VE VERİMLİLİĞİ ÜZERİNE HERMENEUTİK FENOMOLOJİK BİR İNCELEME

A HERMENEUTIC PHENOMENOLOGICAL ANALYSIS ON THE FUNCTIONALITY AND EFFICIENCY OF THE WORK OF THE GROUP TEACHERS' BOARD IN PRIMARY SCHOOLS

Mehmet Ali YARIM
Milli Eğitim Bakanlığı
karazeybekli@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8168-8526

Serap MORKOÇ
Milli Eğitim Bakanlığı
serap2018@outlook.com
ORCID: 0000-0003-4009-7671

Yavuz SULAK
Milli Eğitim Bakanlığı
yavuzsulak@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8168-8526

ÖZ

Geliş Tarihi:

29.01.2022

Kabul Tarihi:

23.11.2022

Yayın Tarihi:

30.12.2022

Anahtar Kelimeler

Zümre toplantısı,
zümre,
öğretmenler, kurul
toplantısı,
öğretmen
zümreleri

Keywords

Group meeting,
group, teachers,
board meeting,
teacher groups

Bu araştırmanın amacı, ilkokulda görev yapan öğretmenlerin görüşlerine dayalı olarak zümre öğretmenler kurulu çalışmalarının misyonunu yerine getirip getirmediği ile verimliliğine ve işlevselliğine ilişkin çıkarımların incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda, çalışma nitel araştırma desenlerinden hermeneutik fenomoloji desenine dayalı olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2021-2022 öğretim yılında Erzurum il merkezindeki (Aziziye, Palandöken, Yakutiye) ilkokullarda görev yapan 29 sınıf ve branş öğretmeni oluşturmaktadır. Görüşmede veriler görüşme yöntemi ile yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilen verilerin incelenmesinde içerik analizi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre zümre öğretmenler kurulu toplantıları akademik başarıya ve mesleki gelişime katkı sağlamakla birlikte misyonunu tam anlamıyla yerine getirememekte ve formalitede kalıp yasal bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bu toplantılarda birtakım düzenlemeler yapılması ve dijital platformların kullanılmasıyla işlevselliğin ve verimin artırılması sağlanabilir.

ABSTRACT

The purpose of this research is to examine whether the work of the group primary school teachers' board fulfills its mission and the implications for its efficiency and functionality, based on the opinions of the teachers. For this purpose, the study was designed based on the hermeneutic phenomenology pattern, one of the qualitative research designs. The study group of the research consists of 29 primary school classroom teachers working in primary schools in Erzurum city center (Aziziye, Palandoken, Yakutiye) in the 2021-2022 academic year. In the interview, the data were obtained by using the semi-structured interview form with the interview method. Content analysis was used to analyze the obtained data. According to the results of the research, although the meetings of the group teachers' board contribute to academic success and professional development, they cannot fulfill their mission fully and remain in formality and are seen as a legal obligation. By making some arrangements and using digital platforms in these meetings, it is possible to increase the functionality and efficiency.

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilen.1064856>

Atıf/Cite as: Yarım, M., A., Morkoç, S. ve Sulak, Y. (2022). İlkokullarda zümre toplantılarının işlevselliği ve verimliliği üzerine hermeneutik fenomolojik bir inceleme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 1928-1940.

Giriş

Bir eğitim kurumunda sürdürülebilir başarının elde edilebilmesi ve eğitim- öğretim sürecinin verimli olması için öğretmenler önemli bir faktördür. Öğretmenler arasında işbirliği ve yardımlaşmanın olması öğrencilerin daha iyi öğrenmelerini sağlarken eğitim ve öğretimin de niteliğini artırmaktadır (Rogers ve Threatt, 2000). Bunun için öğretmenlerin eğitim öğretim sürecinde birlikte hareket etmeleri, bilgi alışverişinde bulunmaları, işbirliği yapmaları, deneyimlerini paylaşmaları ve birlikte karar almaları başarının elde edilmesinde önemli bir yere sahiptir (Küçük vd., 2004).

Eğitim kurumu sınıf/alan zümreleri; eğitim kurumunda aynı sınıfı okutan veya alanı aynı olan öğretmenlerden oluşur. Ancak ilkokullarda zümreler; aynı sınıfı okutan öğretmenler ile varsa o sınıfta/sınıflarda derse giren alan öğretmenlerinden oluşur. İlçe sınıf/alan zümre toplantılarında; a) Bir önceki toplantıda alınan kararlar b) İlçe düzeyinde uygulama birliğinin sağlanması c) Öğretim programlarında belirlenen ortak hedeflere ulaşılması ç) Öğrenci başarısının artırılması için alınacak tedbirler d) İlçe düzeyinde yapılan sınavlar, ortak sınavlar ile merkezi ortak sınavlar e) Zümre ve alanlar arası iş birliği f) Eğitim ve öğretimde kalitenin yükseltilmesi g) İş sağlığı ve güvenliği konuları yer almaktadır (MEB, 2019).

Şube ve zümre öğretmenler kurulu toplantılarının temel amacı eğitim-öğretim hizmetinin niteliğini artırmaktır. Yapılma gerekçesi de budur. Zümre öğretmenler kurulu, öğretmenlerin mesleki gelişimlerine de katkı sağlayan bir toplantı olarak düşünülebilir (Sertkaya, 2016). Zümre toplantıları öğrencilerin akademik başarılarını artırmak için yapılan planları, ölçme değerlendirme araçlarını kapsadığı gibi öğretmenlerin mesleki gelişimini teşvik etmekte ve etkili mesleki gelişim yaklaşımını da barındırmaktadır (Eroğlu ve Özbek, 2018). Bu sebeple öğretmenlerin deneyimlerini ve bilgi birikimlerini birbirleriyle paylaşmaları, eksikliklerini tespit etmeleri, kendilerini geliştirmeleri için aynı sınıf düzeyindeki öğretmenlerin paylaşımları öğretmenlere bir imkân sunmaktadır (Holloway ve Long, 1998).

Grup dinamiği açısından grup üyeleri arasındaki işbirliği ne kadar yüksekse elde edilen verim de o kadar yüksek olur (Cohen ve Boiley, 1997). Eğitim ve öğretim hedeflerinin gerçekleşmesinde birlikte alınan kararların sistematik bir şekilde uygulanması, bireysel çabalardan daha fazla etkili olmaktadır. Zümre öğretmenler kurulu bu durumu teşvik eden bir etkinliktir (Sertkaya, 2016). Zümre öğretmenler kurulu bu işbirliği ile eğitimin kalitesinin artırılması için önemli bir fırsattır. Çünkü bu bilgi paylaşımının başarıyı artırması hedeflenmektedir (Çil, 2015). Ayrıca bu toplantılar; istenilen başarı hedefine ulaşılması için öğretmenlerin birlikte koordineli çalışması ve alınan kararların doğru bir şekilde uygulanarak değerlendirme yapılması öğrencilerin hem akademik hem de sosyal ve bilişsel gelişimlerine katkı sağlamak için önemlidir (Albez vd., 2014). Bir okulda öğrenci başarısını artırmanın en önemli adımlarından biri öğretmenler arasındaki iletişim ve iş birliğini en üst seviyeye çıkarmaktır (Utley vd., 2003). Zümre toplantılarında alınan kararlar, öğrenci başarısını desteklemesinin yanı sıra öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap vermesi ve öğrencilerde olumlu davranış geliştirme açısından önemli bir araçtır (Gökçer, 2011). Zümre toplantılarında alınan kararların hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin performansını olumlu şekilde etkilemesi beklenir. Ancak toplantılar sınırlı kaldığında performansın da yetersiz kaldığı söylenebilir (Albez vd., 2014). Bu toplantıların etkili bir şekilde yapılması da öğretmenlerin karar alma sürecine aktif ve gönüllü katılması ile sağlanacak bir durumdur (Çalışkan vd., 2018).

Öğretmenler zümre öğretmenler kurulu sayesinde farklı bilgi, beceri, yöntem yoluyla öğrencilerin daha zenginleştirilmiş öğrenme yaşantıları edinmelerine olanak sağlayacaktır. Farklı fikirler dile getirildiğinde bilgi üretimi de artacaktır (O'day, 2002; Reeves, 2004). Öğretmenler meslekteki kıdemlerine ve kişisel gelişimlerine göre farklı bakış açılarına ve bilgi birikimlerine sahip olabilirler (Black ve Halliwell, 2000). Farklı bakış açılarını paylaşma olanağı öğrenme süreçlerinin etkililiğini artıracaktır (Kıvılcımlı, 1995). Bu farklı bakış açıları öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarını daha etkili bir şekilde karşılayacaktır (Smith, 2017). Bu nedenle zümre öğretmenler kurulu çalışmaları etkili bir şekilde yürütülmelidir. Sosyal bir örgüt olan okullarımızda eğitim ve öğretimin niteliğinin artmasının yanında öğretmenlerin iş doyumunu ve öğrenci başarısı da okullara bağlılığı olumlu yönde etkilemektedir. Zümre öğretmenler kurulu toplantıları öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor açıdan üst düzey bir öğrenme elde etmelerine olanak sağlayacaktır (Aydın, 2018).

Yapılan alan yazın incelemesine göre Türkiye'de zümre öğretmenler kurulu ile ilgili olarak bilimsel çalışmalar bulunmaktadır. Küçük, Ayvacı ve Altıntaş (2004) tarafından yapılan araştırmada aynı okulda farklı yıllara ait zümre öğretmenler kurulu tutanakları incelendiğinde alınan kararların birbiriyle aynı olduğu görülmüştür. Şahin vd. (2011)'in yaptıkları çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Aydın (2018) ise yaptığı çalışmada coğrafya

öğretmenlerinin zümre öğretmenler kurulu toplantılarını, bir görüş alış-verişi platformu olarak algıladıklarını ortaya koymuştur. Alım ve Doğanay (2016), Çepni ve Kılıç (2018), Karal ve Eyüpoğlu (2015), benzer çalışmalar yaparak zümre toplantılarının fikir alış verişine imkân sağlayan bir toplantı olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca zümre toplantılarının etkililiği üzerine vurgu yapan çalışmalar da mevcuttur (Gökçer, 2011; Albez vd., 2014; Güler vd., 2015). Demirtaş ve Cömert (2006) tarafından yapılan çalışmada liselerdeki zümre toplantılarının etkililiğiyle ilgili olarak bu toplantıların orta düzeyde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Konuya ilişkin uluslararası alan yazındaki çalışmalar ise mevcut eğitim sisteminin ve okul ikliminin iyileşmesi için en önemli faktörün öğretmenler arasındaki iş birliğinin ve paylaşımın artırılması ve bireysel olarak da öğretmenlerin kendilerini geliştirmeleri olduğunu göstermektedir (Yenipınar, 2019).

Zümre toplantılarında alınan kararların formalite olmaktan çıkıp gerçekten uygulanabilir olması; bu toplantıların öğrencileri akademik, sosyal, kültürel ve davranışsal olarak yönlendirici nitelikte olması için çok önemli bir faktördür. Zümre toplantılarının öğretmen ve öğrencilere gerçekten katkı sağlayacak ve eğitim- öğretim açısından verimliliği artıracak nitelikte olması gerekir. Fakat bu konuda yapılan çalışmalar incelendiğinde daha çok zümre öğretmenler kuruluna ilişkin bir takım eksiklikler ve sorunlar olduğu ortaya konulmuştur. Demirtaş ve arkadaşları (2008) ile Küçük vd. (2004) yaptıkları çalışmalarda zümre toplantılarında alınan kararların pek çoğunun uygulanmadığı bulgulanmıştır. Benzer şekilde Sağın vd.'e (2020)'göre de zümre öğretmenler kurulunda alınan kararlar kağıt üstünde kalmakta ve formalite olarak görülmektedir. Hâlbuki değişimlerin ve yeniliklerin ardı ardına geldiği bir dönem olan 21. yüzyılda öğretmenlerin, öğrencilerin ve okulun performansını artırmaya yönelik olarak yapılan kurul çalışmalarının örgüt ve birey üzerindeki etkinliğine, işlevselliğine ve amaca uygunluğuna yönelik çalışmalara daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmaların en yaygınlarından ve önemlilerinden biri de zümre öğretmenler kuruludur.

Ortak hedef ve amaç belirleme süreci misyon birlikteliğinin en somut ifadesidir. Fakat zümre öğretmenler kurulu toplantılarına ilişkin bakış açısı maalesef misyon kavramının sadece bir zorunluluğu yerine getirmekten ibaret, fikirsel ve bilimsel gelişmeye kapalı, değişen ve gelişen koşullara katkı sağlamaktan uzak bir durumun tezahürü olarak karşımıza çıkarmaktadır. Konuyla ilgili Gülsüm (1998) tarafından yapılan çalışmada, zümre öğretmenlerinin bu konuda bir birliktelik sağlayamadıklarına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda eğitim çıktılarının kalitesi ve öğrenci gelişimi açısından son derece önemli olan zümre öğretmenler kurulunun günümüz öğretmenleri açısından misyonunun ve işlevselliğinin tespit edilmesi eğitim kalitesinin artırılması anlamında önemli kazançlar sağlayacaktır. Türkiye örneğinde konuya ilişkin çeşitli bölgelerde öğretim kademelerinde çalışmalar mevcuttur. (Küçük vd. 2004; Demirtaş vd. 2008; Şahin vd. 2011; Albez vd. 2014; Eyüpoğlu, 2015; Aydın, 2018;) Fakat sıkıntılı bir pandemi döneminde uzunca bir süre acil uzaktan eğitim yapıldığı ve eğitime ilişkin işleminin değiştiği bir süreç ortaya çıktı. Bu sürecin ardından yukarıda eğitimdeki önemi anlatılan zümre toplantılarının değişen şartlardan sonraki misyonunu ve işlevini araştırmak önem kazanmıştır. Çünkü öğrencilerin başarılarının artırılması için gerekli önlemler zümre toplantılarında alınır. Ders işlenişinde, ölçme ve değerlendirmede birlik ve beraberlik sağlarsa, eğitim ve öğretim süreci olumlu yönde gelişebilir. Kaldı ki daha önce yapılan çalışmalarda üzerinde pek durulmayan zümre toplantılarının değişen şartlarla birlikte iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için neler yapılması gerektiğinin incelenmesi zümre öğretmenler kurulu olgusunun işlevine ve verimine dair önemli veriler sağlayacaktır. Bu bağlamda bu çalışmada ilkökulda görev yapan öğretmenlerin görüşlerine dayalı olarak zümre öğretmenler kurulu çalışmalarının misyonunu yerine getirip getirmediği ile verimliliğini ve işlevselliğini incelemek amaçlanmıştır. Bu temel amaç doğrultusunda çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin zümre toplantılarının uygulanabilirliğine ilişkin görüşleri nelerdir?
- İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin zümre toplantılarının akademik başarıya katkı sağlamasına yönelik düşünceleri nelerdir?
- İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin zümre toplantılarının mesleki gelişime katkılarına ilişkin görüşleri nelerdir?
- İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin zümre toplantılarının verimliliğine ilişkin görüşleri nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nitel araştırma desenlerinden olgu bilim deseninde tasarlanmıştır. Bir nitel araştırma yöntemi olan fenomenoloji yöntemi farkında olup ayrıntılı bilgiye sahip olmadığımız durumlarda kullanılan bir desendir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Fenemolojinin hermeneutik modeli ise olguya ilişkin verilerin yorumlanmasına anlamlandırılmasına dayanan bir modeldir (Friesen vd 2012; Gadamer 2003). Bu bağlamda süre ve durum sınırlaması olmayıp genel bir olgu olan öğretmenlerin zümre toplantılarını yorumlayıcı bir paradigmayla derinlemesine incelemeyi amaçlayan bu çalışma nitel araştırma modeli desenlerinden hermeneutik fenomenoloji deseniyle desenlenmiştir.

Çalışma Grubu

Olgubilim araştırmalarında veri kaynakları, araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dışa vurabilecek veya yansıtabilecek bireyler ya da gruplardır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Araştırmanın çalışma grubu, amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik ve kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemleri kullanılarak belirlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubu 2021-2022 eğitim-öğretim yılında Erzurum'da il merkezindeki ilkokullarda görev yapan 29 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcılardan 18'i sınıf öğretmeni, 4'ü psikolojik danışman, 4'ü İngilizce, 3'ü ise din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenidir.

Veri Toplama ve Uygulama Süreci

Araştırma verileri nitel araştırma veri toplama aracı olan görüşme yöntemi ile toplanmıştır. Görüşmede yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Hazırlanan görüşme formu geçerlilik ve anlaşılabilirliği sağlayabilmek için eğitim bilimleri bölümünden uzmana inceletilerek, onların görüş ve önerileri doğrultusunda son haline getirilmiştir. Görüşme yapılmadan önce çalışma ve sorular hakkında katılımcılara bilgiler verilmiştir. Görüşmeler, okullarda öğretmen odasında yaklaşık 30 dakika sürmüştür. Görüşme formu dört açık uçlu sorudan oluşmaktadır:

- Zümre toplantılarının işlevselliği ve misyonu hakkında neler düşünüyorsunuz, niçin?
- Zümre toplantılarının faydaları hakkında neler düşünüyorsunuz, niçin? (Aşağıdaki sonda'lara göre cevaplayınız)
Akademik başarıyı artırma ve sınıf içi uygulamalar bağlamında faydaları nelerdir?
Mesleki gelişim anlamında faydaları hakkında neler düşünüyorsunuz?
Öğretmenler arası iletişim ve etkileşim anlamında neler düşünüyorsunuz?
- Zümre toplantılarının daha yararlı ve işlevsel olması için neler düşünüyorsunuz?
- Size göre günümüz şartlarında zümre toplantılarının yerini alabilecek ya da kullanılması gereken oluşum ya da platformlar var mıdır, niçin?

Verilerin Analizi

Katılımcılardan elde edilen veriler içerik analizi ile analiz edilmiştir. İçerik analizi kodlama yoluyla verilerin altında yatan kavramları ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak amacıyla yapılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Veriler öncelikli olarak analize hazır hale getirilip verilerin kodlanması yapılmıştır. Daha sonra kodlanan veriler kategorilere ayrılıp birbiri ile ilişkili olan kodlar aynı tema altında birleştirilmiştir. Temaların oluşturulması ve adlandırılması literatür incelemesine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar analiz süreci boyunca Ö1, Ö2, Ö3 şeklinde kodlanarak analize tabi tutulmuştur.

Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenilirliği

Araştırma için Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı'nın 26.01.2022 tarihli ve 28 oturum sayılı kararı ile etik kurul izni alınmıştır. Nitel bir araştırmalarda çalışmaların inanılabilirliğini sağlamak için birden fazla yöntem vardır. Bu yöntemlerden bazıları; araştırmacının alanda katılımcılarla uzun süre etkileşim kurması, katılımcıların teyidinin alınması ve çalışma ile ilgili uzman görüşünün alınmasıdır. (Holloway ve Wheeler, 1996). İnanırcılığın artırılması kapsamında bulgular, yorumlar ve sonuçlar katılımcılarla paylaşarak görüşleri ve teyitleri alınmıştır. Araştırma örneklemini ayrıntılı bir şekilde ifade edilerek çalışmanın aktarılabilirliği sağlanmıştır. Buna ek olarak çalışmanın bütün aşamaları açık, net ve anlaşılır bir şekilde ifade edilmiştir. Aynı zamanda katılımcılarla görüşme yapmadan önce güven oluşturma, tanıma amaçlı sohbet edilmiştir (Lincoln ve Guba, 1986). Araştırma için yapılan bütün görüşmeler gönüllük esasına göre yapılarak katılımcıların onayı alınmıştır. Ayrıca katılımcılar, toplanan verilerin sadece bilimsel amaçla kullanılacağı konusunda bilgilendirilmiştir.

Bulgular

Araştırmadan elde edilen verilerden; işlevsellik, akademik fayda, katkı, iyileştirme ve geliştirme temaları olmak üzere dört tema oluşturulmuştur. İşlevsellik temasında 8 kod, akademik fayda temasında 10 kod, katkı temasında 16 kod, iyileştirme ve geliştirme temasında 14 kod oluşturulmuştur. Bu tema ve kodlara yönelik detaylı bulgular aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Zümre Toplantılarının İşlevselliğine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan öğretmenlerin zümre toplantılarının misyonuna ilişkin çeşitli düşünceleri mevcuttur. Bu düşünce ve ifadeler zümre toplantılarının işlevselliği boyutunda incelenmiştir ve oluşturulan kodlar şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Zümre Toplantılarının İşlevselliğine İlişkin Çıkarımlar

İşlevsellik boyutundaki 48 ifade 8 kod altında toplanmıştır. Bu 8 koddan 3'ü olumlu 5'i olumsuzdur. Bu temada en çok tekrar edilen kod formalitedir (11). Daha sonra en çok tekrar edilen ifade fikir ve bilgi alış verişidir (10). Bu temada yer alan diğer olumlu kodlar; uygulamada birlik ve bütünlük (6), amaca uygunluktur (4). Diğer olumsuz kodlar ise; misyon eksikliği (8), verimsizlik (4), yasal zorunluluk (3), kaynak ve zaman israfıdır (2). Görüşme yapılan öğretmenlerin zümre öğretmenler kurulunun işlevselliğine ilişkin ifadelerinden bazıları aşağıdadır:

“Zümre toplantılarının amacına uygun olarak gerçekleştiğini düşünmüyorum. Geçmişten süregelen angarya iş düşüncesinin etkili olduğunu düşünüyorum. Daha düzenli ve dikkatli yapılacak toplantıların verimli olacağını düşünüyorum.”(Ö8)

“Zümre toplantıları aynı sınıf düzeyinde il, ilçe ve okul genelinde eşgüdüm sağlar. Bütünlük oluşması açısından önemlidir.”(Ö9)

“Günümüzde zümre toplantılarının tamamı formalite olarak kâğıt üzerinde yapılan, sadece okul ve öğretmen isimlerinin değiştirildiği matbu evrak hazırlama işi olarak yapılıyor. Çünkü gerekliliğine ve geçerliliğine inanılmıyor.”(Ö29)

“Formaliteden ileri gidemeyen fakat haksızlıkla yapıldığında öğrencilerin gelişimini, öğretmenlerin program oluşturma ve düzeni için faydalı olduğunu düşünüyorum.”(Ö20)

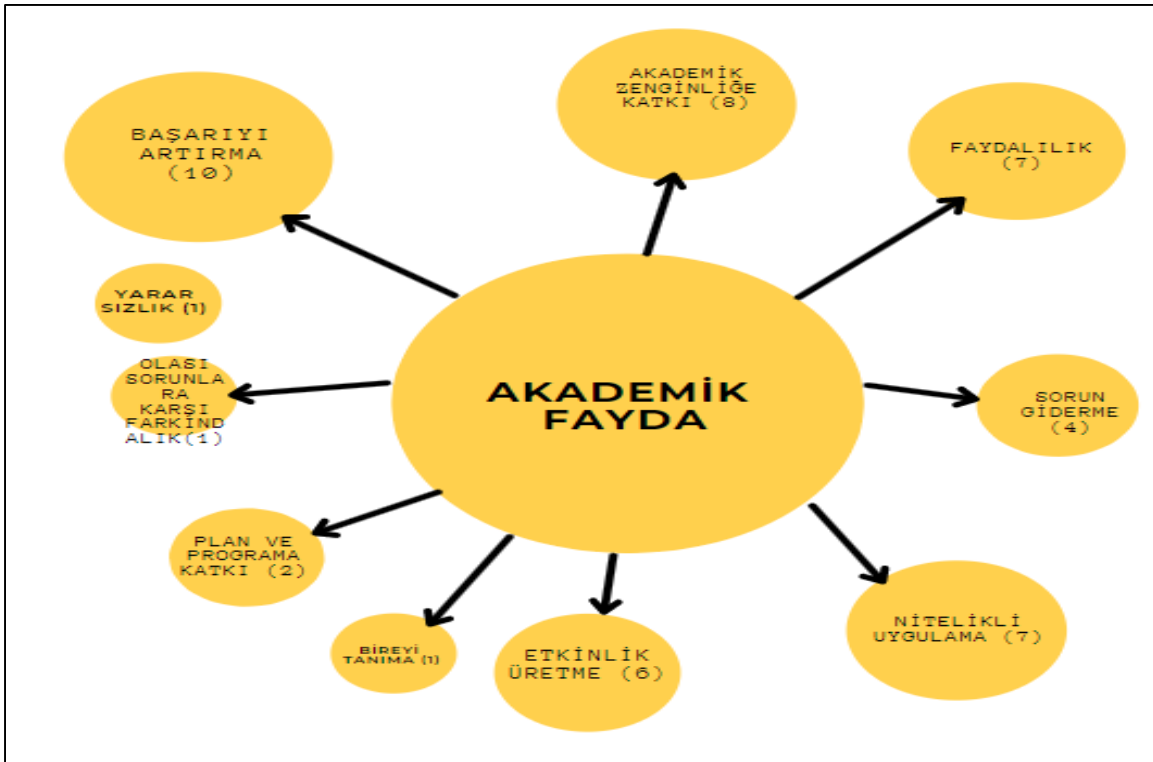
“İşlevsel olarak hiçbir işe yaramadığını düşünüyorum. Çünkü amacına uygun olarak gerçekleştirilmiyor.”(Ö15)

“Amacına uygun yapılırsa ve fikir alış verişi, işbirliği içinde olursa gayet faydalı olacağını düşünüyorum.”(Ö6)

“Zümre toplantıları, öğretmenlerin birbirleriyle iletişim halinde bulunabilmeleri için uygun bir ortamdır. Bu ortam sayesinde öğretmenler farklı öğretim tekniklerini paylaşarak birbirlerine yardımcı olabilmektedirler.”(Ö14)

Zümre Toplantılarının Akademik Katkısına İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan öğretmenlere göre zümre toplantılarının öğrenci başarısı ve sınıf içi süreçlere ilişkin bir takım akademik faydaları söz konusudur. Bu faydalar akademik fayda boyutu altında toplanmıştır.

Şekil 2. Zümre Toplantılarının Akademik Faydalarına İlişkin Çıkarımlar

Şekil 2’de de görüldüğü gibi akademik fayda boyutunda bulunan 47 ifade, 10 kod altında toplanmıştır. Bu kodlardan 9’u olumlu, 1’i olumsuzdur. Bu temada en fazla tekrar edilen kod başarıyı artırma kodudur (10). Daha sonra en çok tekrar edilen kod akademik zenginliğe katkı (8) kodudur. Temada yer alan diğer kodlar ise; faydalılık (7), nitelikli uygulama (7), etkinlik üretme (6), sorun giderme (4), plan ve programa katkı (2), olası sorunlara karşı farkındalık (1), bireyi tanımadır (1). Olumsuz kod olarak da yararsızlık kodu vardır (1). Görüşme yapılan öğretmenlerin zümre öğretmenler kurulunun akademik katkısına ilişkin ifadelerinden bazıları aşağıdadır:

“Her başarının ardında planlı ve programlı şekilde bir çalışma vardır. Bu bağlamda da amacına uygun olarak yapılan zümre toplantılarının öncelikle sınıf içi uygulamalar konusunda öğretmenlerin elini rahatlatacağını ve dolayısıyla akademik başarıyı artıracığını düşünmekteyim.”(Ö5)

“Farklı bir öğretim yöntemi, kaynak kitap vs. görüşülmesi açısından uygundur. Öğretmenlerin kendi branşlarıyla ilgili sorunları dile getirdiğinden diğer branşlardaki problemleri önleyici olarak etkileyebilir.”(Ö17)

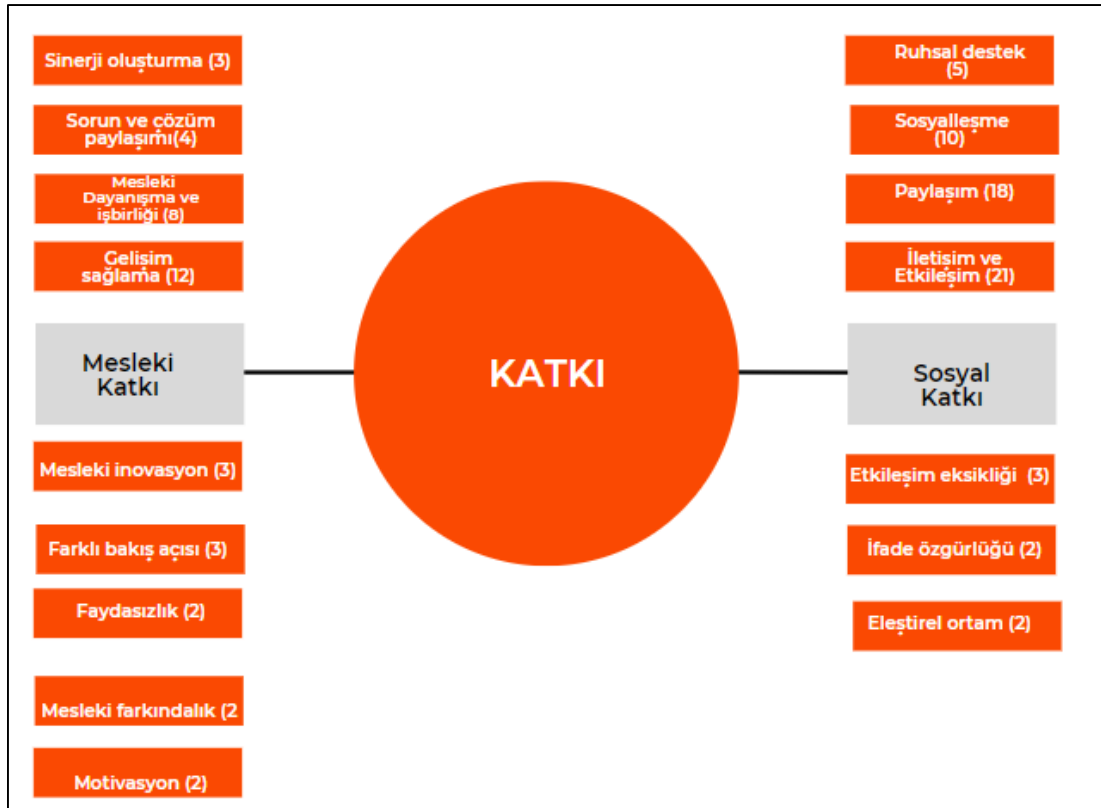
“Farklı sınıflarda benzer sorunların yaşanması muhtemel olduğu için bu sorunların tespiti ve değerlendirilmesi açısından zümre toplantıları yararlı olabilir. Kâğıt üzerinde kalmayan, tartışmaya ve karşılıklı fikir alışverişine dayanan zümre toplantıları akademik başarıyı artırmak ve sınıf içi uygulamaları zenginleştirmek açısından etkili olabilir.” (Ö2)

“Öğretmen deneyimlerinin birbirine aktarılmasıyla sınıf içi uygulamalarda iyileştirmeler yapılması akademik başarıyı artırır.”(Ö22)

“Akademik olarak bakıldığında ünitelerde hangi yöntem ve tekniğin kullanılması konusunda fikir alışverişisi yapılmakta bu da o üniteyi işlerken yöntem ve teknikleri seçmemize yardımcı olmaktadır. Bu sayede akademik başarıda da gözle görülür bir şekilde artış olmaktadır.”(Ö13)

Zümre Toplantılarının Mesleki Gelişime Ve Etkileşime Katkısına İlişkin Bulgular

Katılımcıların ifadelerine göre gerek mevcut haline rağmen gerekse de misyonuna uygun uygulandığında öğretmenlere mesleki anlamda ve sosyal anlamda önemli kazanımlar sağlamaktadır. Bu katkılar şekil 3’de gösterildiği gibidir.

Şekil 3. Zümre Toplantılarının Katkı Boyutuna İlişkin Çıkarımlar

Bu boyutta yer alan 103 ifade 16 kod altında düzenlenmiştir. Bu kodlar mesleki katkı ve sosyal katkı olmak üzere iki alt kategoride incelenmiştir. Kodlardan 14 tanesi olumlu, 2 tanesi ise olumsuzdur. Bu temada en fazla kullanılan kod iletişim ve etkileşimdir (21). İkinci sırada ise paylaşım (18) yer almaktadır. Temada kullanılan diğer olumlu kodlar; gelişim sağlama (12), sosyalleşme (10), dayanışma ve işbirliği (8), ruhsal destek (5), sorun ve çözüm paylaşımı (4), farklı bakış açısı (3), sinerji oluşturma (3), mesleki inovasyon (3), mesleki farkındalık (2), ifade özgürlüğü (2), eleştiri ortamı (2), motivasyon (2) şeklindedir. Bu temada kullanılan olumsuz kodlar ise; etkileşim eksikliği (3) ve faydasızlıktır (2). Görüşme yapılan öğretmenlerin zümre öğretmenler kurulu toplantılarının mesleki gelişim ve etkileşime ilişkin ifadelerinden bazıları aşağıdadır:

- “Tecrübelerin birbirine aktarılması mesleki gelişim açısından çok faydalı olacaktır. (Ö24)
- “Tecrübe, birikim olarak mesleki yeterlilik açısından faydalı olacağını düşünüyorum.”(Ö12)
- “Yeni yöntem ve teknikler öğrenebiliriz.”(Ö8)
- “Tecrübeli öğretmenlerin yeni atanan öğretmenlerle kendi tecrübelerini paylaşması açısından uygundur.” (Ö17)
- “Farklı tecrübeye sahip bireylerin bir araya gelince hem birbirleri ile olan etkileşimleri hem de gelişimleri olumlu yönde artacaktır.”(Ö23)
- “İletişim ve etkileşim daha fazla olmalıdır. Yorgunlukların giderilmesi, moral ve motivasyon açısından önemlidir.”(Ö3)
- “Zümre toplantıları sayesinde öğretmenlerin birbirleriyle olan iletişim ve etkileşimleri artar. Hangi derste neler yapıldığı paylaşılır. Ders yılı süresince karşılıklı etkileşim içerisinde bulunan zümreler zamanla birbirlerine karşı olumlu tutum sergiler. Bu tutum zamanla okul iklimini etkileyerek huzurlu bir ortam oluşur.”(Ö27)
- “Sosyalleşme ve mesleğe farklı bir bakış açısı sağlar.”(Ö10)
- “Dönem başı ve dönem sonu yerine daha sık aralıklarla yapılabilir.”(Ö11)
- “Zümre toplantılarına katılan öğretmenlerin bir araya gelmesi iletişim ve etkileşim açısından tabii ki faydalıdır. Öğretmenlerin bu toplantılarda konuşmaları, düşüncelerini anlatmaları, branşlarıyla ilgili sorunları tartışmaları ve ortak bir paydada buluşmaları öğretmenlerin etkileşimi açısından olumlu bir hava yaratır.”(Ö16)
- “Amacına uygun olarak yapılırsa öğretmenler arasında etkili bir etkileşim ve iyi bir iletişim kurulmasına fayda sağlayacağını düşünüyorum.”(Ö21)

Zümre Toplantılarının İyileştirilmesi ve Geliştirilmesine İlişkin Bulgular

Zümre Toplantılarının İyileştirilmesi ve Geliştirilmesine İlişkin Bulgulara göre zümre toplantıları mevcut haliyle oldukça işlevsiz ve verimsizdir ve bu durumu düzeltmek için bazı alternatif karar ve uygulamalar mevcuttur. Katılımcı görüşlerine ilişkin kodlardan oluşan bu alternatifler şekil 4'te ki gibidir.

Şekil 4. Zümre Toplantılarının İyileştirilme ve geliştirilmesine İlişkin Çıkarımlar

İyileştirme ve geliştirme boyutunda 61 ifade ve 14 kod bulunmaktadır. Bu temadaki kodların tümü olumludur. En fazla tekrar edilen kod online platform ve web siteler (19), ikinci sırada ise, içselleştirme ve inandırıcılığı artırmadır (9). Bu temadaki diğer kodlar ise; toplantı öncesi hazırlık (6), toplantı yapma sıklığı (5), güncellik (4), uzman katılımı (4), yüz yüze toplantılar (3), önem ve ciddiyet (3), samimi ortam (2), uygulamaya dönüklük (2), esneklik (1), değerlendirme (1), veli ve öğrenci katılımı (1), ihtiyaç analizi (1) şeklindedir. Alternatif uygulamalar temasına ilişkin 34 ifade ve 6 kod bulunmaktadır. Zümre öğretmenler kurulunun ve verimin artırılmasına ilişkin ifadelerinden bazıları aşağıdadır:

“Zümre toplantılarının içeriğinin ihtiyaçlar kapsamında güncellenmesi daha işlevsel olmasını sağlar.”(Ö19)

“Toplantılar usulüne uygun bir şekilde yapılırsa öğretmenler arası işbirliğini artırır.”(Ö25)

“Zümre toplantılarının daha yararlı olabilmesi ve amacına hizmet edebilmesi için, veli ve öğretmenlerin katılımı sağlanmalı ya da daha öncesinde onların fikirlerinin ve isteklerinin alınmış olması gerekir.”(Ö4)

“Bu toplantıların yararlı olduğu düşüncesi öğretmenler tarafından içselleştirilmeli ve sürecin devamı da sağlanmalıdır.”(Ö7)

“Toplantıların daha yararlı olabilmesi için MEB tarafından eleştirilerin tek tek okunması ve dikkate alınması gerekiyor. 11 yıllık öğretmenlik hayatımda hala ders kitapları yetersiz kalıyor.”(Ö1)

“Öğretmenlerin toplantılara hazırlıklı gelmesi ve daha sık aralıklarla toplantı yapılması gerekiyor.”(Ö26)

“Öğretmenlerin formaliteyi uygulamaya dökerek etkileşimlerini artırıp bilgi ve tecrübelerini birbirlerine aktarabilecekleri fırsatlar yaratılmalıdır.”(Ö20)

“Zorunlu durumlarda ZOOM ya da Web 2.0 araçları kullanılarak bilgi alışverişinde bulunulabilir. Okul dışında daha fazla esnek zaman ayarlanmış olur. Katılımın daha fazla olacağı düşünmüyorum.”(Ö29)

“Bana göre zümre toplantıları amacına uygun hale getirilirse, gerekli önem ve ciddiyetle yapılırsa başka bir alternatif gerek kalmaz.”(Ö16)

“Ben öğretmenlerin yüz yüze, genişletilmiş bir şekilde bir araya gelmelerini ve uzman kişilerin de bu toplantılara katılmalarını uygun buluyorum.”(Ö6)

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Öğretmenlerin görüşlerine dayalı olarak zümre öğretmenler kurulu çalışmalarının misyonunu yerine getirip getirmediği ile verimliliğine ve işlevselliğine ilişkin çıkarımların incelenmesini amaçlayan bu çalışmada zümre toplantılarının misyonu, işlevi, verimliliği ve alternatiflerine ilişkin birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlardan ilki, katılımcı öğretmenlerin günümüzdeki zümre öğretmenler kurulu çalışmalarının tam anlamıyla misyonunu yerine getiremediği düşüncesinde olmalarıdır. Bu konuda öğretmenlerin misyonuna uygun bir şekilde uygulandığında zümre toplantılarının birtakım yararları olduğuna fakat bu uygulamanın günümüzde bir formalitede kaldığı şeklinde farklı görüşleri vardır. Millî Eğitim Bakanlığına (2019) göre okullardaki zümre toplantılarının misyonu; eğitim paydaşlarına ilişkin ilkeleri, yönetimi, işleyişi ve işlevlerini düzenleyerek eğitim kurumlarının birbirlerini tanımalarını sağlayıp bir bütün halinde hareket edebilme yetisi kazandırmak, okul çevre ilişkilerine katkı sağlamak, okullardaki öğretim programlarında ve uygulama süreçlerinde fikir alış veriş yoluyla, il ve ülke genelinde birliktelik sağlamak, alınan karar ve sonuçların, izleme ve değerlendirilmesinin yapılmasıdır. Fakat çalışma sonuçlarına göre zümre toplantıları fikir alış veriş sağlama ve uygulamada birlik sağlamaya yönelik katkılar sağlamakla birlikte genel olarak yorumlandığında; yasal zorunluluk, kaynak israfı ve formalite olarak görülmekte ve verimsiz geçmektedir. Bu sonuçlar zümre toplantılarının amaçları bağlamında düşünüldüğünde misyonunu tam anlamıyla yerine getirememektedir. Güler ve arkadaşları (2015) ile Küçükayvaci ve Altıntaş (2004) da yaptıkları çalışmada katılımcıların zümre toplantılarının yararına inanmadığı şeklinde bulgulara ulaşmışlardır. Çalışkan vd. (2018)'nin yaptığı çalışmaya göre de öğretmenler zümre toplantılarını formalite olarak görmektedirler. Erzurum örneğinde yapılan bir diğer çalışmada Albez vd. (2014) ise katılımcıların zümre toplantılarının misyonuna yönelik yararları olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Acarbaş'ın (2011) yaptığı çalışmaya ortaokul ve lise öğretmenleri dahil edilmiştir ve mevcut çalışma sonuçlarının tersine bazı sonuçlar çıkmıştır. Bu durum, zümre toplantılarının diğer kademelerde ilkokullardakinden daha yararlı ve verimli görülmesini ortaya çıkarmıştır. Bu durumun sebebi ise, ortaokul ve lise öğrencilerinin gerek derse giren öğretmen sayısının fazlalığı gerek konuların yoğunluğu gerek de belki de en önemlisi bu kademdeki öğrencilerin LGS ve üniversite sınavı gibi insan hayatında artık çok önemli olan iki sınavın muhatabı olmaları sebebiyle okullarda daha çok iletişime ve fikir alış verişine ihtiyaç duyulması olabilir. Aydın (2018), Sertkaya (2016), Çalışkan ve arkadaşları ile Kılcan

ve arkadaşları (2018) da liselerdeki zümre toplantılarının yararlı ve verimli görüldüğüne yönelik sonuçlara ulaşmışlardır. Bu bağlamda zümre toplantılarının ilkökul kademesinde diğer kademelere göre misyonuna daha az hizmet ettiği şeklinde bir sonuca ulaşılabilir.

Araştırmadaki bir diğer sonuç katılımcı öğretmenlere göre öğretmenler kurulu çalışmaları genel olarak okullardaki akademik başarıya katkısı vardır. Zümre toplantılarının sınıf içi uygulamalara, etkinlik çeşitliliği sağlamada, okul kaynaklarıyla ilgili sorunların tartışılarak çözüm yolları üretilmesine yararları vardır. Ayrıca zümre toplantıları okullardaki akademik zenginliğe ve nitelikli bir eğitime faydalar sağlamaktadır. Bu sonuçlar bağlamında düşünüldüğünde zümre toplantı çalışmaları okullardaki akademik seviyeye katkı anlamında işlevini yerine getirmektedir. Benzer şekilde Göksoy ve Yenipınar (2015) da konuya ilişkin yaptıkları çalışmada zümre toplantılarının, okulların akademik başarı ve etkisine katkıları olduğu şeklinde sonuçlara ulaşmışlardır. Çalışma sonuçlarının aksine Cansoy (2019) katılımcıların çoğunluğunu ilkökul öğretmenlerinin oluşturduğu çalışmada okullarda kolektif öğrenmenin bir uygulama alanı olan zümre toplantılarında öğrencilerin başarısını arttırmaya yönelik etkili çalışmaların yürütülmediği sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuçlara göre zümre toplantılarının akademik başarıya etkisi öğretmenlerin toplantılara bakış açısıyla ilişkili olarak farklılık göstermektedir. Bazı örneklerde zümre toplantıları başarıya katkı sağlarken farklı bir örnekte bu katkıdan söz edilememektedir. Bu sonuç da aslında öğretmenlerin zümre toplantılarına yönelik inançlarının ve motivasyonlarının artırılmasının bu toplantıların etki ve katkısını arttıracığı şeklinde yorumlanabilir.

Öğretmenlerin mesleki gelişiminde zümre öğretmenler kurulu kapsamında yapılan paylaşım ve etkileşimin önemi çok büyüktür. Bu toplantılar esnasında yapılan fikir ve bilgi alış verişidir. Araştırma sonuçları da aynı bağlamda zümre öğretmenler kurulu toplantılarının mesleki gelişim anlamında öğretmenlere önemli katkılar sağladığını göstermektedir. Bu toplantılarda öğretmenler bilgi üretip bu bilgiyi paylaşmaktadırlar. Bu toplantılarda işbirliği, deneyim paylaşımı ve etkileşimle öğretmenlere farklı bakış açıları ve mesleki farkındalık sağlanmaktadır. Ayrıca bu toplantılar dayanışmaya, sosyalleşmeye de olanak sağlamaktadır ve öğretmenlerin birbirlerine ruhsal anlamda destek olmalarıyla bir tür sinerji de oluşturmaktadır. Bu toplantılar öğretmenlere görüşlerini rahatça ifade etme ve eleştirel bir düşünce ortamı da sağlamaktadır. Eroğlu ve Özbek (2018), yaptıkları çalışmada zümre toplantılarının mesleki deneyime katkıları olduğu şeklinde bulgulara ulaşmışlardır. Demirtaş ve Cömert (2006) yaptıkları çalışmada mesleki deneyim kazanma anlamında zümre toplantılarına yeterli derece önem verilmediğini bulmuşlardır. Şahin ve arkadaşları (2011) ile Albez ve arkadaşlarının (2014) yaptıkları çalışmada zümre toplantılarının meslekte yeni öğretmenlerin gelişimlerine daha fazla katkıda bulunduğu şeklinde sonuçlara ulaşılmıştır. Bu bağlamda okullardaki zümre toplantı çalışmalarının öğretmenlerin mesleki deneyimlerini artırma noktasında önemli bir işlevi olduğu görülmektedir. Çünkü zümre birlikteliği eğitim/öğretim faaliyetinin planlama aşamasındaki ortak hedeflerin belirlenmesi açısından son derece büyük bir önem arz etmektedir. Aynı kazanımın belirlenen metot ve teknikler, belirtilen süre ve süreçler doğrultusunda aynı seviyedeki öğrencilere kazandırılma süreci eşgüdüm kavramının önemi ortaya çıkarmaktadır. Eşgüdüm planlamasının yapıldığı yer de zümre öğretmenler kurulu toplantılarıdır. Eşgüdümsel planlamadan yoksun bir eğitim/öğretim planlaması özellikle farklı şubeler arasındaki dönüt alma sürecini olumsuz etkiler. Eroğlu ve Özbek (2018) de bu konudaki önemi vurgulayıp, eğitim süreçlerinde zümre öğretmenler kurulu toplantılarının mesleki işbirliğini ve paylaşımı geliştirecek şekilde planlanması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Araştırmada ulaşılan bir diğer sonuç da yapılacak bazı düzenleme ve uygulamalarla zümre toplantılarının işlevselliğinin ve verimliliğinin artırılabilir. Öğretmenlere göre bu düzenleme ve uygulamalardan bazıları, zümre öğretmenler kuruluna ilişkin inandırıcılığı artırma, toplantılardan önce yeterli hazırlıkların yapılması, toplantıların sıklığının artırılması, toplantı gündemlerinin güncellenmesidir. Bu toplantılarda alınan sonuçların yönetsel akıl tarafından okunup dikkate alınması, velilerin katılımının sağlanması, uygulamaya dönük bir yapılanma ve toplantıların denetim ve değerlendirilmesi yollarıyla okullarda zümre toplantılarının işlevselliği ve verimi artırılabilir. Ayrıca araştırmadaki önemli sonuçlardan biri de mevcut haliyle zümre öğretmenler kurulunun işlevi ve verimi arttırmıyorsa bu toplantıların yerini alabilecek alternatif uygulamaların kullanılabilir. Katılımcıların büyük çoğunluğuna göre çevrimiçi platformlar ve web siteleri zümre öğretmenler kuruluna bir alternatif olabilir. İhtiyaç duyulan her an bu platformlara ulaşma imkânı ve etkinlik, kaynak ve doküman paylaşma kolaylığı bunların birer alternatif olarak görülmesine sebep olmuş olabilir. Bu bağlamda zümre öğretmenler kurulunun işlevselliği ve verimliliğinin artırılması için her türlü eğitimsel uygulamada

olduğu gibi bu toplantılara yönelik olarak da öğretmenlerin inancını ve motivasyonunu artırıp desteklerinin sağlanması gerekmektedir. Zümre öğretmenler kurulunun değerlendirip yönlendirecek bir yönetsel aklın oluşturulması, formaliteden çıkartılıp daha çok uygulamaya dönük etkinliklerin uygulanması ve belki de en önemlisi teknolojinin hayatımızın her alanına girdiği şu günlerde altı ayda bir zorunluluktan kısa süreli toplantılar yerine teknolojik ve bilişim platformları yoluyla anlık ve sürekli bir iletişim ve etkileşim sürecinin bu toplantıların misyonuna entegre edilmesi işlevselliği ve verimliliği önemli derece arttıracaktır.

Kaynakça

- Albez, C., Sezer, Ş., Akan, D. & Ada, Ş. (2014). İlköğretim okullarında zümre öğretmenleri kurulu çalışmalarının etkililiği üzerine bir inceleme, *Middle Eastern & African Journal of Educational Research*, 7(1), 4-19.
- Alım, M. ve Doğanay, G. (2016). Coğrafya öğretiminde zümreler arası işbirliğinin önemi ve ortak konuların analizi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 35, 1-15.
- Aslan, Z. (2019). *Milli eğitim sisteminde zümre öğretmenler kurulunun işleyişinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Aydın, F. (2018). Coğrafya dersi zümre toplantılarına ilişkin öğretmen görüşleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 23(40), 75-86.
- Ayık, A. Ada Ş. (2007). İlköğretim okullarında oluşturulan okul kültürü ile okulların etkililiği arasındaki ilişki. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 8(2), 429-446.
- Black, A. L. & Halliwell, G. (2000). Accessing practical knowledge: How? Why? *Teaching and Teacher Education*, 16(1)103-115.
- Cansoy, R. (2019). Öğretmen görüşlerine göre okulların mesleki öğrenme topluluğu olma durumlarının incelenmesi. *Eğitim Ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori Ve Uygulama*, 10 (19) , 1-27.
- Cohen, S. G. & Bailey, D. E. (1997). What Makes Teams Work: Group Effectiveness Research From the Shop Floor to the Executive Suite. *Journal of Management*, 23(3), 239-290.
- Çalışkan H, Yıldırım, Y. ve Kılınç, G. (2018). Zümre öğretmenler kurulu toplantılarına ve e-müfredata ilişkin sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 30-61.
- Çil, M. (2015). *Fen bilgisi zümre faaliyetlerinin sınav hazırlama yöntemleri üzerindeki etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, İstanbul.
- Demirtaş, H. ve Cömert, M. (2006). Zümre öğretmenler kurulu toplantılarının etkililiğinin öğretmen görüşlerine dayalı olarak değerlendirilmesi (Malatya İli Örneği). *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, 25(1), 96-108.
- Demirtaş, H. ve Cömert, M. (2006). Zümre öğretmenler kurulu toplantılarının etkililiğinin öğretmen görüşlerine dayalı olarak değerlendirilmesi. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6 (25), 96-108
- Demirtaş, H., Üstüner, M., Özer, N. ve Cömert, M. (2008). Öğretmenler kurulu toplantılarının etkililiğine ilişkin öğretmen görüşleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(15), 55-74.
- Eroğlu, M., (2018). Zümre öğretmenler kurulu toplantılarının mesleki gelişim bağlamında incelenmesi. *Researcher: Social Science Studies*. 6(3), 255-271.
- Friesen, N., Henriksson, C. & Saevi, T. (Ed.) (2012). *Hermeneutic phenomenology in education, method and practice*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Gadamer, H. G. (2003). *Hermeneutik, hermeneutik üzerine yazılar*, (Çev. D.Özlem) İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Gökyer, N. (2011). İlköğretim okulu zümre öğretmenler kurulu toplantılarının gerçekleştirme düzeyi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 127-148.

- Güler, M. Altun, T. ve Türkdoğan, A. (2015). Matematik öğretmenlerinin zümre öğretmenler kurulunun etkililiği hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 14(2), 395-406.
- Gülsüm, E. (1998). *Öğretmenler ve zümre başkanlarının bakışı ile zümre etkililiğinin nitel bir değerlendirmesi: Bir özel okuldaki Türkçe ve zümreleri örnekleri*. Yüksek Lisans Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Holloway, I., & Wheeler, S. (1996). *Qualitative research for nurses*. Oxford: Blackwell Science Ltd.
- Holloway, K., & Long, R. (1998). Teacher development and school improvement: The use of “shared practice groups” to improve teaching in primary schools. *Journal of In-Service Education*, 24(3), 535-544.
- Kılcan, B., Çepni, O. ve Kılınç, A.Ç. (2018). Examining Social Studies Teachers’ Views on Branch Teachers’ Committee Meetings. *Journal of Education and Training Studies*, 6(4), 143-153.
- Kıvılcımlı, H. (1995). *Diyalektik nedir?*, Diyalektik Yayınları.
- Küçük, M., Ayvacı, H., Altıntaş, A. ve Trabzon, D. (2004). *Zümre öğretmenler kurulu toplantı kararlarının eğitim ve öğretim uygulamaları üzerindeki yansımaları*, XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1986). But is it rigorous? Trustworthiness and authenticity in naturalistic evaluation. *New Directions For Program Evaluation*, 30(1), 73-84.
- Eroğlu, M. ve Özbek, R. (2018). Zümre öğretmenler kurulu toplantılarının mesleki gelişim bağlamında incelenmesi. *Researcher Social Science Studies*, 6(3). 255-271
- O'Day, J. (2002). Complexity, accountability, and school improvement. *Harvard Educational Review*, 72(3), 293-329.
- Reeves, D. B. (2004). *Accountability for learning: how teachers and school leaders can take charge*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Rogers, R. & Threatt, D. (2000). Peer assistance review. *Thrust for Educational Leadership*, 29(3), 14-16.
- Sagin, A.E., Gullu, M. & Ugras, S. (2020). Beden eğitimi zümre öğretmenlerinin işbirliği düzeyinin belirlenmesi: bir karma yöntem araştırması, *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(32), 369-388. doi: 10.29329/mjer.2020.258.19
- Sertkaya, F. (2016). *Zümre öğretmenler kurulu çalışmalarının yönetim süreçleri açısından değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Smith, K. (2017). *Teachers as self-directed learners: Active positioning through professional learning*. Singapore: Springer
- Şahin E., Maden S., ve Gedik, M. (2011). Zümre öğretmenler kurulu toplantılarının etkililiğinin Türkçe öğretmenlerinin görüşlerine dayalı olarak değerlendirilmesi (Erzurum ili örneği). *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 155-172.
- Şahin, E., Maden, S., & Gedik, M. (2011). Zümre öğretmenler kurulu toplantılarının etkililiğinin Türkçe öğretmenlerinin görüşlerine dayalı olarak değerlendirilmesi (Erzurum ili örneği). *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 155-172.
- Utey, B. L., Basile, C. G. ve Rhodes, L. K. (2003). Walking in two worlds: master teachers serving as site coordinators in partner schools, *Teaching and Teacher Education*. 19(1), 515- 528.
- Yenişınar, Ş. (2019). Zümre öğretmenler kurulu çalışmalarının yönetim süreçleri temelinde incelenmesi, *Trakya Eğitim Dergisi*, 9(4), 791-808.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık.

EXTENDED SUMMARY

In this study, it is aimed to examine whether the work of the group teachers' board fulfills its mission, and its efficiency and functionality, based on the opinions of the teachers.

This study was designed in the phenomenology pattern, which is one of the qualitative research designs. Phenomenology method, which is a qualitative research method, is a design used in cases where we are aware but do not have detailed information (Yıldırım and Şimşek,

Data sources in phenomenological studies are individuals or groups that experience the phenomenon that the research focuses on and can express or reflect this phenomenon (Yıldırım & Şimşek, 2021). The study group of the research was determined by using the maximum diversity and easily accessible sampling methods, which are among the purposive sampling methods. The study group of the research consists of 29 participants, consisting of classroom teachers working in schools in the city center of Erzurum in the 2021-2022 academic year. The research data were collected by the interview method, which is a qualitative research data collection tool. The data obtained from the participants were analyzed by content analysis.

From the data obtained from the research; Four themes were created: functionality, academic benefit, contribution, improvement and development. 8 codes were created in the functionality theme, 10 codes in the academic benefit theme, 16 codes in the contribution theme, and 14 codes in the improvement and development theme. Detailed findings for these themes and codes are presented in the tables below. 48 expressions in the functionality dimension are gathered under 8 codes. Of these 8 codes, 3 are positive and 5 are negative. The most repeated code in this theme is formality (11). The most frequently repeated expression is the exchange of ideas and information (10). Other positive codes in this theme; unity and integrity in practice (6), expediency (4). Other negative codes are; lack of mission (8), inefficiency (4), legal obligation (3), waste of resources and time (2). 47 statements in the academic benefit dimension were gathered under 10 codes. 9 of these codes are positive and 1 is negative. The most repeated code in this theme is the code to increase success (10). Afterwards, the most repeated code is contribution to academic wealth (8). Other codes in the theme are; usefulness (7), qualified practice (7), producing an activity (6), troubleshooting (4), contribution to the plan and program (2), awareness of possible problems (1), getting to know the individual (1). There is also uselessness code as negative code (1). 103 expressions in this dimension were organized under 16 codes. These codes were examined in two sub-categories as professional contribution and social contribution. 14 of the codes are positive and 2 of them are negative. The most used code in this theme is communication and interaction (21). Sharing (18) takes the second place. Other positive codes used in the theme; development (12), socialization (10), solidarity and cooperation (8), spiritual support (5), problem and solution sharing (4), different perspective (3), creating synergy (3), professional innovation (3), professional awareness (2), freedom of expression (2), critical environment (2), motivation (2). The negative codes used in this theme are; lack of interaction (3) and uselessness (2).

Today's group teachers' board cannot fully fulfill its mission. legal obligation is seen as a waste of resources and formality and is inefficient. that the work of the teachers' board generally contributes to the academic success in schools. Group meetings are beneficial for in-class practices, providing a variety of activities, and producing solutions by discussing problems related to school resources. The branch meetings provide important contributions to teachers in terms of professional development. Another result reached in the research is that the functionality and efficiency of the group meetings can be increased with some arrangements and practices to be made. According to the teachers, some of these regulations and practices are increasing the credibility of the IPC meetings, making adequate preparations before the meetings, increasing the frequency of the meetings, updating the meeting agendas. The functionality and efficiency of group meetings in schools can be increased by reading and considering the results obtained in these meetings by the administrative mind, ensuring the participation of parents, a practical structuring, and supervision and evaluation of the meetings. In addition, one of the important results of the research is that if the function and efficiency of the group meetings in their current form cannot be increased, alternative applications that can replace these meetings can be used. According to the majority of the participants, online platforms and websites can be an alternative to face-to-face meetings.

COVID-19'UN YARATTIĞI ZORUNLU DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE YENİ NORMALDE PERAKENDECİLİK

THE FORCED DIGITAL TRANSFORMATION OF COVID-19 AND RETAILING IN THE NEW NORMAL

Faruk GÜVEN

Abdullah Gül Üniversitesi

Yönetim Bilimleri Fakültesi, İşletme Bölümü

faruk.guven@agu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2440-585X

ÖZ

Geliş Tarihi:

29.01.2022

Kabul Tarihi:

23.11.2022

Yayın Tarihi:

30.12.2022

Anahtar Kelimeler

Dijital Dönüşüm
Dijitalleşme
Perakendecilik
Dijital Pazarlama
Covid-19

Keywords

Digital
Transformation
Digitalization
Retailing
Digital Marketing
Covid-19

Son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmeler birçok sektörde yıkıcı etkiler yaratmaktadır. Üretici ile nihai müşteri arasında yer alan ve ticaret ekosisteminde çok önemli bir rolü olan perakendecilik sektörü de teknolojik gelişmelerden yakından etkilenmiştir. Online pazar yerleri, sosyal medya uygulamaları gibi yeni nesil online satış mecraları coğrafya sınırlaması olmadan dünyanın herhangi bir yerine satış yapma imkânı sağlamaktadır. Bazı üreticilerin online pazar platformları üzerinden doğrudan nihai müşteriyle etkileşime geçmesi, perakendecilerin tedarik zincirindeki aracılık rolünü zayıflatmıştır. Covid-19'dan önce dijital dönüşümünü tamamlayamayan perakendeciler Covid-19'da kapanma ve çeşitli sınırlamalardan kaynaklı olarak satış yapamaz duruma gelmişken, daha önce e-ticaret deneyimi olan perakendeciler salgında büyüyen e-ticaret trendinden olumlu etkilenmişlerdir. Bu çalışmada Covid-19 salgınının ortaya koyduğu zorunlu dijital dönüşüm ile birlikte perakendecilerin yeni dönemdeki pazarlama stratejileri analiz edilmektedir. Çalışmada, perakende sektörü bağlamında dijitalleşme ve dijital dönüşüm ele alınmaktadır. Elde edilen bulgular perakendecilerin dijitalleşme araçlarıyla pazarlama stratejilerini yeni normale adapte etmesini önermektedir.

ABSTRACT

Technological developments in recent years have had devastating effects in many sectors. The retail sector, which is between the producer and the end customer and has a very important role in the trade ecosystem, has also been closely affected by technological developments. New generation online sales channels such as online marketplaces and social media applications provide the opportunity to sell to any part of the world without geographical restrictions. The fact that some manufacturers interact directly with the final customer through online market platforms has weakened the intermediary role of retailers in the supply chain. While retailers that could not complete their digital transformation before Covid-19 were unable to sell due to the closure and various limitations in Covid-19, retailers with previous e-commerce experience were positively affected by the growing e-commerce trend in the epidemic. In this study, the marketing strategies of retailers in the new era are analyzed together with the compulsory digital transformation brought about by the Covid-19 epidemic. In the study, digitalization and digital transformation are discussed in the context of the retail industry. The result of this study suggests that retailers should adapt their marketing strategies to the new normal with digitalization tools.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1064939>

Atıf/Cite as: Güven, F. (2022). COVID-19'un yarattığı zorunlu dijital dönüşüm ve yeni normalde perakendecilik. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 1941-1961.

Giriş

2020 yılının başında ortaya çıkan Covid-19 salgını dünyayı geri dönüşü olmayan bir sürece sokmuştur. Daha önceki sarsıcı krizlerden farklı olan Covid-19 salgını, tek bir bölgeyi sınırlı bir zaman diliminde etkilemenin çok ötesine geçip, hızlı bir şekilde yayılarak tüm dünyayı olumsuz etkilemiştir (Rodrigues, Franco, Sousa & Silva, 2021). Ekonomik, toplumsal ve bireysel boyutta alışılacelmiş yaşam tarzını yıkıma uğratan ve dünya tarihinin en büyük ekonomik krizine sebep olan salgın, işletmelerin kapanmasına ve milyonlarca kişinin işsiz kalmasına neden olmuştur (ILO, 2020; WB, 2021).

Bu makalenin odağı olan perakende sektörü, fiziksel mekanların salgın süresince çeşitli kereler kapanmak zorunda kalması nedeniyle, salgından en olumsuz etkilenen sektör olmuştur (Beckers, Weekx, Beutels, & Verhetsel, 2021). Sayısız ürünün sayısız müşteriye satış aşamasının en önemli basamağı olan perakende sektörü, ekonomide kritik rol oynamaktadır. Yıllık 1,4 trilyon TL ciro ile milli gelirin yaklaşık beşte birini üreten sektör, 2,5 milyon kişiye de istihdam sağlamaktadır (TÜSİAD, 2021). Covid-19 öncesi dönemde de mevcut olan dijital fırsat ve tehditler, salgın döneminde internet ve bilgi teknolojilerinin e-ticareti zorunlu hale getirmesi sonucunda, sektörün yaratıcı yıkıma maruz kalmasına neden olmuştur (Verhoef, 2021). E-ticarete geçiş yapmak için kaynakları kısıtlı olan perakendeciler, sadece yurtiçinden değil dünyanın herhangi bir yerinde yerleşik çok sayıda e-satıcı ile rekabet etmek durumunda kalmıştır. Buna karşın bazı üreticilerin, online pazar yerleri üzerinden doğrudan müşteriyle etkileşime geçmesi nedeniyle (Lee & Ma, 2021), perakendeciler tedarik değer zincirinde aracılık özelliklerini kaybetmeye başlamıştır. Sonuç olarak, gerek Covid-19 öncesinde gerekse Covid-19 sonrasında ağırlıklı olarak fiziksel perakendeciler, online platformların müşteriye doğrudan ulaşması ve online ticaret sisteminin maliyet avantajları nedeniyle rekabet etmede zorluk yaşamıştır (Verhoef, 2021).

Salgın öncesinde kendi dijital altyapısı ve/veya online pazaryeri üzerinden e-ticaret yapmakta olan perakendeciler, ticaretin sadece elektronik ortamda yapıldığı kapanma dönemine kolayca uyum sağlamıştır. E-ticaret tecrübesi olmayıp Covid-19 krizine çevik yanıt veren fiziksel perakendeciler ise, salgın döneminde dijital dönüşümlerini başlatmıştır. Perakendeciler dijital dönüşüm sayesinde; müşteri sadakati, satış ve karlılığını artırabilmekte ve pazara daha hızlı ürün sunabilmektedir (Tsou & Chen, 2021). Yakın geçmişte geleneksel iş modeli olan fiziksel DVD/CD dağıtım yöntemini dijitalleştiren Netflix küresel bir marka haline gelmişken, daha güçlü rakipleri dijital dönüşümü gerçekleştiremedikleri için pazardan çıkmak zorunda kalmıştır.

Perakendeciler sektörün rekabetçi dijital dönüşüm baskısına ek olarak, dijitalleşen tüketicilerin beklentilerini de yönetmek durumunda kalmıştır (Henriette, Feki & Boughzala, 2016). İnternette çok fazla zaman harcayan ve ürünleri online platformlardan satın alan tüketicinin dijital okuryazarlık seviyesi de artmıştır. Tüketicilerin kapanmalarda evde olmaları, internette daha çok vakit geçirmelerine ve tüketimlerini online yapmalarına sebep olmuştur (Statista, 2022). E-ticaretin tüketiciye çok sayıda temas eden satış/etkileşim kanalına sahip olması (sosyal medya uygulamaları, yerel, ulusal ve küresel online pazaryerleri, mobil uygulamalar, web sayfası, dijital reklamlar vb.), internette uzun süre vakit geçiren tüketicilere daha kolay ve etkin ulaşılmasının önünü açmıştır (Grewal ve diğerleri, 2020a). İşletmelerin verimliliğini artıran teknolojik gelişmeler (Tsou & Chen, 2021), ilk yatırım ve operasyonel maliyetlerini de düşürmektedir (Cervantes & Franco, 2020). Perakendeciler depolama ve lojistik sistemlerinde robot kullanmakta ve iç süreçlerindeki bilgi akışını kurumsal yazılımlarla gerçekleştirmektedir (Grewal ve diğerleri, 2020a). Tüketicilerin e-ticarete artan talebi, A101 ve BİM gibi çok geniş fiziksel satış ağına sahip perakendecilerin pazara kendi e-ticaret uygulamalarını sunmasına yol açmıştır (Digitalage, 2020).

En dinamik ve rekabetçi sektör olarak nitelendirilen perakende sektörünün (Cervantes & Franco, 2020), salgın öncesi ve sonrasında ana gündemi dijital teknolojiler ve dijital dönüşüm olmuştur (Hänninen, Kwan & Mitronen, 2021). Dijital dönüşüme uyum sağlayamayan perakendeciler kapanmak zorunda kalmış veya fiziksel mekanları alışveriş yapılan yerden ziyade 'showroom' haline gelmiştir (Hänninen, Kwan & Mitronen, 2021). Salgından önceki dönemde bile çok sayıda fiziksel perakende mağazasının kapanması, bu durumun 'perakende sektörünün kıyameti' olarak anılmasına sebep olmuş, geleneksel fiziksel perakende sektörünün kurtarılabilceğine inanç kalmamış ve sonuç olarak perakendeciliğin geri dönüşü olmayacak şekilde yeniden yapılandırılması gerektiği öngörülmüştür (Helm, Kim & Van Riper, 2020). Fiziksel mağazalar/perakendeciler Covid-19 öncesi dönemde güç kaybetmeye başlamış, Covid-19 sonrasında ise dijitalleşemeyen perakendeciler iflas riskiyle karşılaşmıştır (BBC, 2021). Bu durumun makroekonomik sorunları artıracığı ve Amazon gibi güçlü online pazaryerlerinin daha çok büyümesine sebep olacağı düşünülmektedir (Verhoef, 2021).

Bu çalışmada, Covid-19 salgını ile zorunlu strateji haline gelen dijitalleşme kavramının, perakende sektörü üzerine olan etkileri ele alınacak ve perakendecilerin yeni dönemde pazarlama stratejileri tartışılacaktır. İlk bölümde salgının iş dünyasına olan etkileri incelenmektedir. Sonrasında perakendecilikte dijital dönüşüm olgusu detaylı olarak ele alınmaktadır. En son kısımda ise perakendecilik sektöründe pazarlama karması analiz edilmektedir.

Covid-19 ve Mobilitenin Kesintiye Uğraması

Küreselleşme ile artan ticari entegrasyon, şirketlerin dış kaynak kullanımını yaygınlaştırmıştır. Bilgi teknolojileri ve ulaşım sektöründeki gelişmeler; sermaye, ürün ve işgücü faktörlerinin dünya çapında hareketliliğini ve erişilebilirliğini artırmış ve maliyetleri düşürmüştür. Buna karşılık Covid-19 salgını ise, birbirine kenetli küresel dünyada çok hızlı yayılarak tüm ülkelerin sınırlarını kapatmasına ve küreselleşmenin duraksamasına neden olmuştur (ECB, 2021).

Ticaretin dinamosu olan mobilite sekteye uğramış, sonuç olarak alışveriş merkezleri, oteller, marketler, iş yerleri, kamu kurumları ve eğitim hizmeti veren kuruluşlar salgının başlarında tamamen kapanmak zorunda kalmış ve ulaşım hizmetleri kesintiye uğramıştır. Doğası gereği ürün ve insan hareketlerine dayalı olan ticaret, salgın nedeniyle neredeyse tamamen durma noktasına gelmiştir. Kapanmalar sonrasında salgının yayılım hızı kısmen azalmış, ancak hizmet vermeye tekrar başlayan bazı sektörlerde ulusal ve küresel tedarik zincirinin çökmesi nedeniyle üretim sorunları ortaya çıkmış, şehirleşme ve küreselleşmenin artması sonucu birbirine çok sıkı bağlı üretim ve tedarik zincirleri, salgın nedeniyle en zayıf halka haline gelmiştir (WEFORUM, 2022). Alışveriş merkezi ve caddelerde yer alan gıda-dışı fiziksel perakende mağazalar kapalı kalmaya devam etmiştir. Covid-19 öncesinde uzaktan/online çalışma altyapısı ve deneyimi olan organizasyonlar ilk kapanma sürecinde daha az sorun yaşamıştır. Buna karşın, yeterli dijital yetkinliklere sahip olmayan bazı perakendeciler ve tüketiciler ticareti telefon üzerinden sürdürmüşlerdir. İşletmelerin, Covid-19'un yarattığı krize yönelik yanıtları aşağıda sıralanmıştır:

- a) Fiziksel hayatın sekteye uğraması nedeniyle eğitim, kamusal işler, alışveriş ve eğlence, müşteri hizmetleri evden online olarak gerçekleştirilmiştir.
- b) Ödemelerde nakit para yerine, sanal ve fiziksel banka kartları kullanılmıştır (BKM, 2022; Visa, 2021).
- c) Fiziksel mekanlarda hizmet sunulmaması nedeniyle kişisel bakım ve tedavi gibi bazı hizmetler müşterilerin evlerinde sunulmuştur (NTV, 2020).
- d) Mobil uygulamaların/e-ticaret sitelerinin sayısı artmıştır (Statista, 2021a). Aşağıda yer alan Şekil 1'de Türkiye'deki lider perakende giyim firmalarının kapanmalara karşı aldığı önlemler görülmektedir. LC Waikiki ve Koton, üçüncü parti e-ticaret platformları yerine kendi mobil ve/veya web e-ticaret kanallarını tercih etmiştir (Twitter, 2022).
- e) Fiziki ürünlere ek olarak hizmet sunumunun da kesintiye uğraması tüketicilerde 'kendin-yap/çöz' (do-it-yourself) mentalitesini yaygınlaştırmış ve tüketiciler ürün onarım, bakım ve kurulum işlerini internette öğrenerek gerçekleştirmiştir (NPD, 2020).
- f) Online ticaret, kuryecilik, mobil uygulama geliştirme, online eğitim gibi iş alanları büyümüştür (Kuveyt Türk, 2021).

Not: Twitter sayfasından alınmıştır.

Şekil 1: Perakendecilerin Kapanmalara Karşı Almış Oldukları Dijital Önlemler

Dijitalleşme ve Dijital Dönüşüm

Yeni Dijital Ekonomi

Salgından yıllar önce başlayan dijitalleşme olgusu, yeni bir ekonomi ekosistemi oluşturmuş ve uzun yıllar boyunca dünyanın en büyük şirketleri sıralamasında yer alan GE ve P&G gibi 'geleneksel' sanayi şirketleri günümüzde sıralamalarını Google, Facebook, Amazon ve Apple gibi yeni nesil teknoloji şirketlerine bırakmıştır (Verhoef ve diğerleri, 2021). Yeni nesil teknolojiler, yeni dijital dünyada fiziksel dünyanın kısıtlama ve engellerini hızlıca ortadan kaldırmış (WTO, 2020) ve kısa sürede büyüyüp yaygınlaşmıştır (Aghakhani, Wautelet, & Kolp, 2021). Bu başarıyı dijital teknolojilerin esnek, ölçeklendirilebilir ve düşük maliyetli yapısına dayandıran işletmeler, yeni iş modelleri ile yeni iş alanları (Uber, Airbnb gibi) oluşturmuştur (Aghakhani, Wautelet, & Kolp, 2021). Dijital teknolojileri adapte eden işletmeler, iç süreçlerini dijital ortama taşımış, şeffaf ve görünür hale gelen bilgiler ise işletmelere veriye dayalı karar verme olanağı sağlayarak işletmeleri pazarda çok daha fazla rekabetçi hale getirmiştir (Tsou & Chen, 2021).

Dijital Dönüşüm Kavramının Çerçevesi

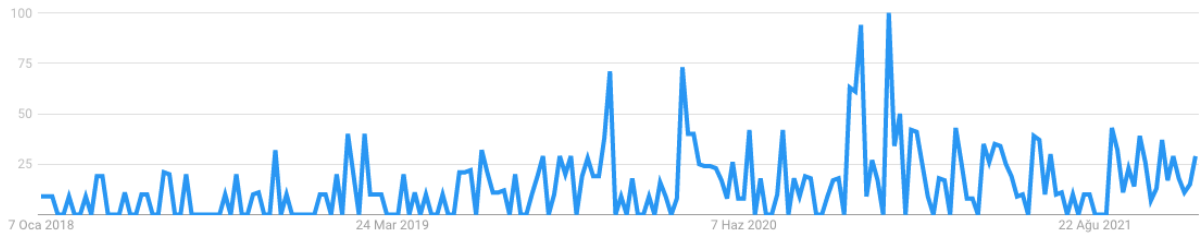
Akademi ve iş dünyasında, dijitalleşmeye yönelik olarak bir kavram karmaşası bulunmaktadır (Henriette, Feki & Boughzala, 2016. 'Dijital' kelimesi ve bu kelimeden türetilen diğer birçok kavramda (dijital hazır olma, dijital iş modeli, dijital teknoloji, dijital inovasyon, dijital dönüşüm ve dijital girişimcilik vb.) benzer karmaşa sorunu devam etmektedir (Bican & Brem, 2020). Bu sorunu gidermeye yönelik olarak, dijitalleşme ile ilgili kavramlardan en çok tartışılan üçüyle ilgili tanımlama ve ilişki düzeyi Tablo 1'de gösterilmiştir (Verhoef ve diğerleri, 2021).

Tablo 1: Dijital Dönüşüm Merdiveni

Aşama	Örnek	Gerekli Dijital Kaynaklar	Örgüt Yapısı
İlk Seviye Dijitalleşme (<i>Digitization</i>)	Kâğıt dokümantasyonun dijital ortama aktarılması	Dijital varlıklar (yazılım ve donanım gibi)	Yukarıdan aşağı hiyerarşi
Dijitalleşme (<i>Digitalization</i>)	Robotların üretimde kullanılması, dijital dağıtım ve iletişim kanalları	+ Dijital çeviklik, dijital şebeke kabiliyeti	Ayrı, çevik birimler
Dijital Dönüşüm (<i>Digital Transformation</i>)	Dijital platformlar, sadece veriyle yürütülen iş modelleri	+ Büyük veri analizi	Esnek ve ayrı birimler

Not: Bilgiler Verhoef ve diğerleri, (2021)'dan elde edilmiştir.

Tablo 1’de gösterildiği üzere, işletmeler için nihai bir hedef olan dijital dönüşüme, sırasıyla temel ve daha ileri seviye dijitalleşme basamaklarından sonra ulaşılabilir. Bir çeşit süreç olan bu serüven, birbirine bağlı ve bağımlı ardışık aşamalardan oluşmaktadır. Verhoef ve diğerlerine (2021) göre dijitalleşmek için sadece dijital yetkinliklere sahip olma yeterli olmamakta, ek olarak bu hedefi gerçekleştirmek için örgüt yapısı da önem arz etmektedir. Dijitalleşme, üst düzey yönetim iradesini ve katılımını gerektirmektedir, çünkü şirket içi atalet ve direnç dijital dönüşüme engel oluşturabilmektedir (Vial, 2019). İşletmelerde dijitalleşme artarken aynı zamanda katı hiyerarşik yapıdan esnek yapıya geçiş yapılmakta ve işletmeler veriye dayalı yeni iş modelleri kurmaktadır (Verhoef ve diğerleri, 2021). Türkiye’de de Şekil 2’de görüldüğü üzere dijital dönüşüm kavramına salgın zamanında ilave bir ilgi doğmuş ve salgının başladığı 2020 yılında ‘dijital dönüşüm’ kavramı Google’da geçmişe göre artan oranda aranılan kavram olmuştur (Google Trends, 2021).

Not: Google Trends sayfasından alınmıştır.

Şekil 2: Dijital Dönüşüm Kavramının Yıllara Göre Google’da Aranma Trendi

Perakende Sektöründe Teknolojinin Önemi

Üretici, dağıtıcı, perakendeci ve tüketiciden oluşan perakende değer zincirinin merkezinde teknoloji yer almaktadır (Grewal, Gauri, Roggeveen & Sethuraman, 2021). Akıllı telefonlar, arama motorları ve sosyal medya uygulamaları sayesinde daha fazla bilgi ve güç sahibi olan tüketicilerin dijitalleşme becerileri artmakta, tüketiciler alışverişlerini online mağazalara kaydırmakta ve perakendecileri dijital dönüşüme zorlamaktadır (Verhoef ve diğerleri., 2021). Bu nedenle, fiziksel ve/veya online perakendeciler, müşterilerine daha iyi hizmet verebilmek için teknolojiye olan yatırımlarını artırmaktadır (Grewal, Gauri, Roggeveen & Sethuraman, 2021).

Salgın zamanında dijital dönüşümün dinamosu, salgın ve onun yaratmış olduğu yeni normal koşulları olmuş (Soto-Acosta, 2020) ve salgından olumsuz etkilenen fiziksel perakendeciler işlerini yürütmek için dijitalleşmeye geçmek zorunda kalmıştır (Verhoef, 2021). Son on yıldır tırmanışta olan e-ticaret, salgın başladığında tek seçenek haline gelmiş, organizasyonları dijitalleşmeye itmiş ve salgın dijitalleşmede tek başına beş senelik ilerlemeyi sağlamıştır (Forbes, 2021; Grewal, Gauri, Roggeveen & Sethuraman, 2021).

Perakendecilik sektörü üreticiden nihai tüketiciye ürün ve hizmetleri sunan sektör olması nedeniyle oldukça dinamik bir sektör olup, teknolojik gelişmelerden eskiden beri yararlanmaktadır (Shankar ve diğerleri, 2021; Grewal, Roggeveen ve Nordfält, 2017). Tek-tıklama ile alışveriş kolaylığı ve kişiye özgü ürün tavsiyesi ile başlayan perakende teknoloji devrimi, salgın öncesinde gerekli dijital dönüşümü yapamayan birçok fiziksel mağazanın da kapanmasına yol açmıştır (Shankar ve diğerleri, 2021). Bunun yanı sıra, perakende sektöründe yaygınlaşmaya başlayan robotlar, büyük veri analizi için yapay zekâ çözümleri, dijital fiyat etiketleri, akıllı raflar, kiosklar, kendin-öde sistemleri, chat-botlar, artırılmış gerçeklik, mobil cüzdanlar, kablosuz sensor ve karekodlar, dijital sipariş ve lojistik takip sistemleri gibi teknolojiler perakendecilikte yeni iş alanları açmış, perakendecilerin operasyonel verimliliğini artırıp müşteri deneyimini zenginleştirmiştir (Grewal ve diğerleri, 2020b). Müşteri; satış elemanına ihtiyaç duymadan aradığı ürünü mobil uygulamasıyla devasa bir markette bulabilmekte, barkodunu okuttuğu ürünü alışveriş arabasına koymakta ve yine mobil uygulaması ile ödemesini kendisi aracısız tamamlayabilmektedir (Cervantes & Franco, 2020). Benzer şekilde, mağaza içi teknolojik altyapı ile perakendeci, mağaza civarındaki müşteriyi, müşterinin mobil telefonu ile kablosuz iletişim kurarak (bluetooth, Wi-Fi) mağazaya çekebilme ve aynı zamanda mağaza içerisindeki hareketlerini analiz edebilmektedir. Mağaza içi teknolojik araçlar, tüketici gözünde mağaza imajını olumlu olarak artırmakta ve tüketicinin satın alma olasılığını artırmaktadır (Cervantes & Franco, 2020). Perakendede artan kanal sayısı ve internet araçları, tüketicileri çok fazla bilgiye maruz bırakırken (Grewal, Roggeveen ve Nordfält, 2017), teknolojinin oluşturduğu bu sorunu yine teknoloji çözmüştür. Perakendeciler, toplanan devasa verileri analiz ederek kişiye özel ürün sunmakta ve tüketicilerin doğru kararlar almasını sağlamaktadır.

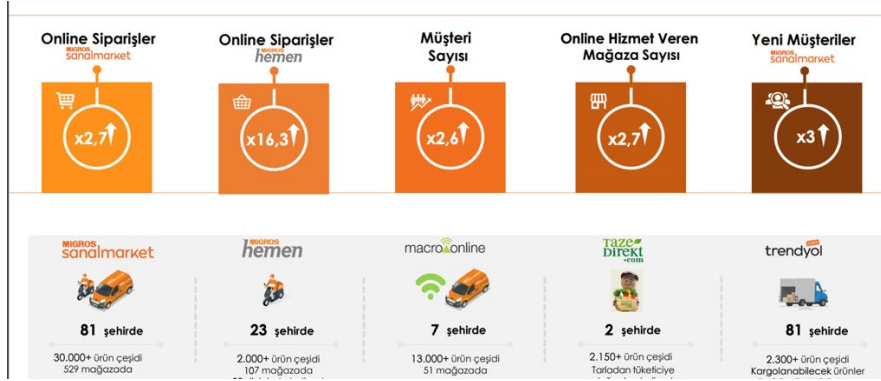
Yeni Normalde Perakendecilik

Salgın kaynaklı kapanmalar üretim ve ticareti durdurmuş, bozulan tedarik zinciri sonucunda dağıtıcılardan perakendecilere olan mal akışı aksamış ve nakliye maliyetleri artmıştır (The Guardian, 2021). Bununla birlikte, eve kapanmalar market alışverişlerini ve ileriye yönelik gıda stoklamasını artırmıştır. Perakende sektörü salgından önce denediği veya geniş kapsamlı yapmadığı online ticareti, salgında ana satış yöntemi haline getirmiştir. Covid-19 ile birlikte, toplam küresel perakende satışların içerisindeki online ticaretin payı geçmiş yıllara göre belirgin şekilde artmıştır (Statista, 2021b; UNCTAD, 2021). Online ticaretin toplam perakende satışlar içerisindeki pay oranı 2019'a kadar ortalama olarak %1,5 olarak artarken, 2020'de bu oran %4,5 olarak kaydedilmiş ve 2020'de küresel perakende satışların %18'i e-ticaretten kaynaklanır hale gelmiştir (Statista, 2021b). Zara'nın da yer aldığı Inditex şirketler grubunda ise online satış gelirleri toplam satışlarının %30'unu aşmıştır (Inditex 2021; Inditex 2022). Ayrıca, 2017'den pandeminin başladığı 2020'e kadar ortalama yıllık %27 artan online satış hacmi 2020'de %67 oranında artmıştır. Zincir süpermarket BİM, %14,6'lık tüketici enflasyonunun olduğu 2020 yılında satışlarını %38 ve karını %113 artırırken, yakın rakiplerinden Migros ise cirosunu bir önceki yıla göre %26 oranında artırmıştır (Haberler, 2021). Aynı dönemde BİM'in çalışan sayısı %20 artarken Migros'un ise %15 oranında artmıştır. Salgından önce e-ticaret tecrübesi olan perakendecilerin salgın zamanındaki kriz yönetimi, online ticarete ilk kez girecek olanlara göre daha başarılı ve kolay olmuştur (McKinsey, 2021a). Örneğin, Amazon 2020'de satış gelirlerini Almanya'da %32, İngiltere'de ise %51 oranında artırmıştır.

Yeni normalde tüketicilerin online siparişe daha fazla eğilim göstermesi, perakendecilerin dijital ticarete yönelik yatırımlarını, Şekil 3'te gösterildiği üzere, artırmıştır (Migros, 2020):

- Online ticarete söz konusu ürün portföyünün artması
- Online ticarete dahil olan süpermarket sayısının artması
- Online ticaret yapılan illerin kapsamının genişlemesi
- Teslimatta hıza dayalı hizmetin farklılaştırılması (30 dakika içerisinde teslimat)
- Ürün sipariş verme süresinin genişlemesi (7x 24 saat sipariş verilebilmesi)

- f) Üreticiden tüketiciye doğrudan teslimat (tarladan tüketiciye ürün teslimat modeli)
g) Dağıtım bölgesine ve ürün gruplarına göre farklı lojistik seçeneklerinin tercih edilmesi

Not: Migros'un web sayfasından alınmıştır.

Şekil 3: Covid-19 Sonrası E-ticarette Perakende Dönüşümü: Migros örneği

Salgında fiziksel mağazaların kapanması sonucunda, e-ticaret büyük şehirlerin dışındaki şehirlerde de yaygınlaşmıştır (bkz. Tablo 2). E-ticaret pazarında hâkim konumda olan büyük illerin pazar payı, 2021'in ilk yarısında bir önceki seneye göre düşüş göstermiştir (E-Ticaret Bilgi Platformu, 2021). Böylece e-ticaret kademeli de olsa diğer illerdeki girişimcilerin başlattığı ve ülke pazarından pay almaya başladığı bir olgu haline gelmiştir. E-ticaret sayesinde perakendecinin pazarı salt kendi bulunduğu il olmaktan çıkıp tüm ülke pazar haline gelmiştir.

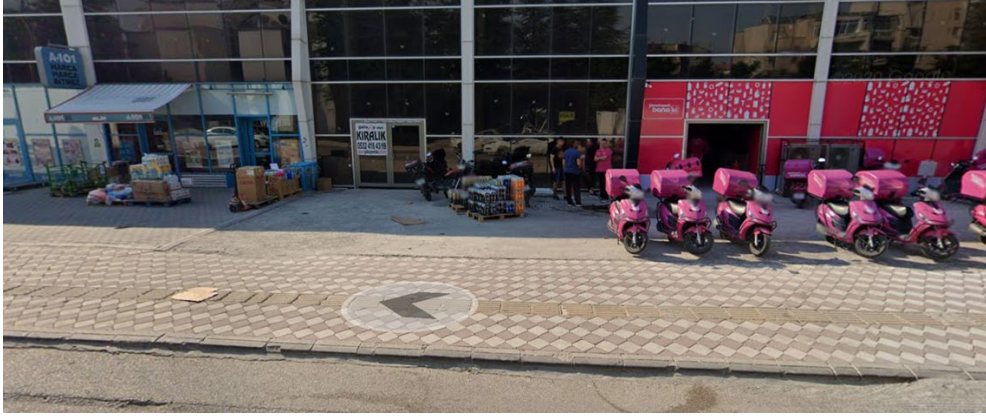
Tablo 2: E-ticaret Yapan İşletmelerin Seçili İllere Göre Dağılımı

		2020	2021 (ilk 6 ay)
İstanbul	Sayı (bin)	106	131
	Oran	%43	%41
Ankara	Sayı (bin)	22	26
	Oran (%)	%9	%8
İzmir	Sayı (bin)	17	21
	Oran (%)	%7	%6,5
Bursa	Sayı (bin)	10	13
	Oran (%)	%4	%4

Not: Bilgiler E-Ticaret Bilgi Platformundan (2021) elde edilmiştir.

Salgında yaygınlaşıp popüler halen gelen 'karanlık mağaza' (dark shop) perakende modeli, online süpermarketler dahil olmak üzere birçok iş dalını tehdit eder hale gelmiştir (Vaimo, 2021). Fiziksel mağazaya sahip bu tip marketlerde, dışarıdan mağaza içi görünmemekte ve mağazanın toplam hacmi -müşteri kabul edilmediğinden- tamamen ürün depolamaya tahsis edilmektedir. Personel yatırımı ise mağaza içi personel yerine, karanlık mağaza zincirinin e-ticaret uygulamasından sipariş veren müşterilere ürün teslimatı yapan motorlu kuryelere yapılmaktadır. Bir çeşit depolama ve lojistik operasyon merkezi olan karanlık mağazalar 7x24 açık olup, dakikalar içerisinde teslimat yapmaktadır (Getir, 2022; Vaimo, 2021). Şekil 4'de aynı caddede yer alan tüketici alışverişine

açık A101 mağazası ile dağıtım aracı olan motosikletlerle özdeşleşen karanlık mağaza Banabi yer almaktadır. Tüketici ziyaretine kapalı fiziksel mağazanın, ürün depolama için kullanılması ve çoğunluk mağaza personelinin ürün dağıtımını için tahsis edilmesi, motosikletlerle hızlı ve küçük hacimli ürün teslimatına olanak sağlaması, online ticarete karanlık mağaza konseptine maliyet avantajı ve esneklik kazandırmaktadır.

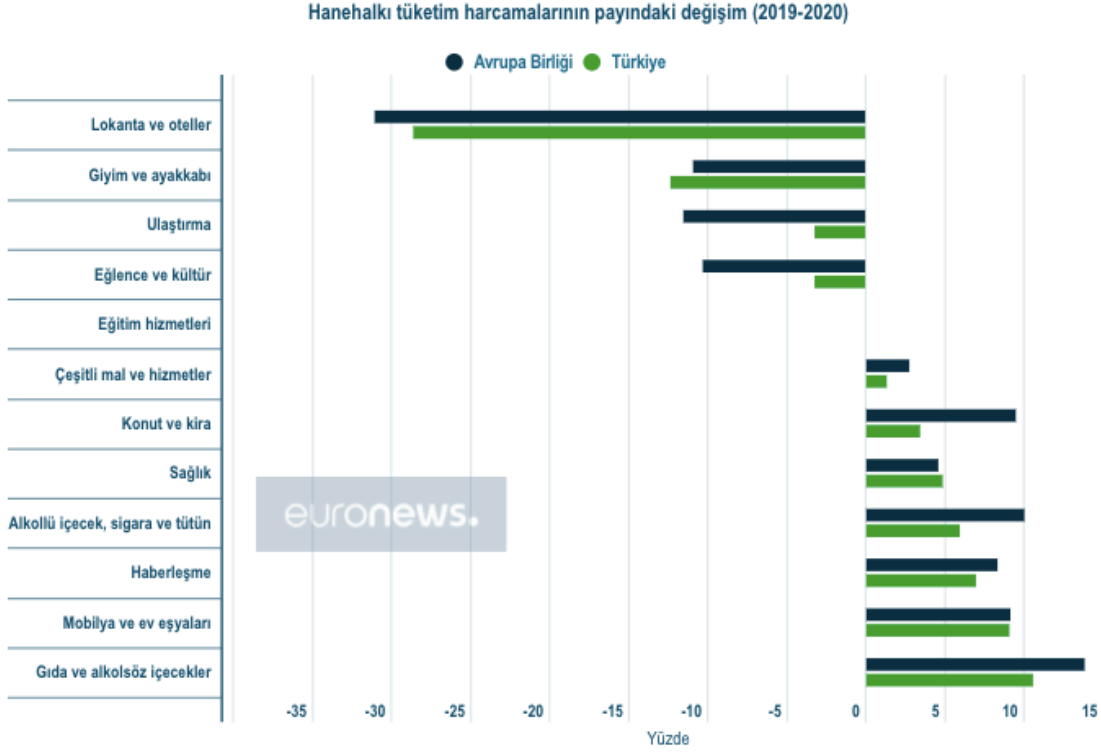

Not: Google Haritalar web sayfasından alınmıştır (lokasyon: Ankara).

Şekil 4: Fiziksel Mağaza (A101) ve Karanlık Mağaza (Banabi)

Salgın sadece ticari işletmeleri değil, tüketicileri de dijitalleştirmiştir. Evden/işten online sipariş verme, e-devlet işlerini ifa etme, evden çalışma ve eğitim hizmetlerini sürdürme gibi birbirini destekleyici dijital işler tüketicinin dijital okuryazarlığını artırmıştır. Eğitimini, mevcut veya yeni işini, alışverişini veya ikinci el eşya satışını internet üzerinden evinde yapmak durumunda olan tüketici, haberleşme harcamalarına daha fazla kaynak ayırmıştır (bkz. Şekil 5). Salgında e-ticaret bağlamında- işletmelerin dışında- başarısından daha az bahsedilen bir segment ise tüketiciden-tüketicie olan ticaret şeklidir (McKinsey, 2021a). Evde uzun süre zaman geçirmenin yarattığı etkiye ek olarak; sürdürülebilirlik kaygısı, ekonomik ihtiyaçlar ve tedarik zincirinin kesintiye uğraması da tüketicilerin ikinci el eşyalarını salgında internet üzerinden daha yoğun alıp satmasına neden olmuştur. İkinci el satışı yapan e-ticaret platformları 2020'de Avrupa'da %50'den daha fazla büyümüş ve bu büyümenin sürdürülebilirlik bağlamında artmaya devam etmesi beklenmektedir (McKinsey, 2021a).

Kapanmalar sürecinde toplumun tüketim alışkanlıkları değişmiş, ev dışındaki sosyal yaşama dair tüketim kalemleri azalma göstermiş, evde tüketilen mal ve hizmetler ise Covid-19 öncesi döneme kıyasla hem Türkiye'de hem de AB'de artmıştır (bkz. Şekil 5). Üretim durması ve ulaştırmanın sektöre uğramasına ek olarak, evde uzun süre yaşamak zorunda kalan tüketicinin değişen talep yapısı, ticareti derinden etkileyip arz ve talep şokları oluşturmuştur. Tüketicilerin öncelikli satın aldığı ürün grupları hijyen, gıda ve mobilya olmuştur (Sucu & Kılıçarslan, 2021).

Not: EuroNews Türkiye web sayfasından alınmıştır.

Şekil 5: Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Payındaki Değişim (2019-2020)

Perakende Sektöründe Online Pazaryerleri veya E-ticaret Platformları

Dijital altyapıya ve yetkinliklere erişim geçmişe göre daha az maliyetli olsa da küçük ölçekli şirketlerin dijitalleşme sürecinde yeterli kaynaklara sahip olmadıkları gözlenmektedir (Viswanathan & Telukdarie, 2021). Beşerî ve finansal kaynaklara sahip olan büyük ölçekli perakendeciler; Amazon, Trendyol, Hepsiburada, n11 gibi online pazaryerlerine/ e-ticaret platformlarına ihtiyaç duymadan kendi online satış sistemlerini (web, mobil uygulama, sosyal medya mecraları) e-ticarette kullanabilirken, orta ve küçük ölçekli şirketler ise online pazaryerlerinin pazarlama ve teknolojik altyapısından yararlanabilmektedir. Dijital pazaryerlerini kullanan esnaf ve KOBİ gibi perakendeciler, e-ticaret platformları vasıtasıyla dijitalleşme fırsatı ve daha çok müşteriye ulaşım büyüme olanağı elde edebilmektedir (Trendyol, 2022). Online pazaryerlerinde hem satıcıların hem de satıcıların sattığı ürünlerin tüketiciler tarafından yorumlanıp kamuya açık olması, ticareti çok daha şeffaf ve rekabetçi hale getirmektedir.

Ticarette yaratıcı yıkıma neden olan e-ticaret platformları, salgından sonra mevcut iş modellerini geliştirmeye ek olarak yeni iş modelleri de yaratmaktadır:

a) *Ticaretin kapsamının genişlemesi:* Yemeksepeti işletmesinin lokanta hizmetine ek olarak market alışverişini uygulamasını geliştirmesi, çiçeksepetinin çiçek dışında ürünleri satmaya başlaması, Hepsiburada'nın seyahat sitesi kurması ve mobilya gibi ürünler için opsiyonel ücretli montaj hizmeti sunması (Hepsiburada, 2022a), online pazaryerlerinin kaldırma gücüne örnek olarak verilebilecektir.

b) *Abonelik metodu ile premium hizmetler sunulması:* Tüketicilerle uzun dönemli ilişki kurmak için abonelik sistemi cazip bir modeldir. Netflix, YouTube Premium, Amazon Prime, Spotify, Disney+ ve Datacamp firmaların hizmetlerinden yararlanma aylık/yıllık ücret ödeme ile mümkün olmaktadır. Herhangi bir satın alma işleminde ürünün mülkiyetinin işletmeden tüketiciye geçmesi söz konusu iken, abonelik sisteminde tüketici, abonelik süresince işletmenin sunduğu hizmeti işletmenin belirlediği şartlar çerçevesinde kullanmaktadır. Bir çeşit kiralama yöntemi olan abonelik sistemini perakendeciler de stratejik bir pazarlama yöntemi olarak kullanmaya

başlamıştır. Böylelikle müşteriye taahhüt altına sokmadan ve esnek ödeme sistemiyle müşteriyle kesintisiz ilişki kurulabilmektedir. Bahsi geçen iş modelini günümüzde e-ticaret platformları başarı ile uygulamaktadır. Abonelik sisteminde tüketici e-ticaret platformuna aylık belli bir ücreti ödemekte ve aşağıda yer alan faydaları elde etmektedir (Amazon, 2022; Hepsiburada, 2022b; Walmart, 2022):

- Teslimat avantajları (minimum satın alma miktarı olmadan ücretsiz ve hızlı teslimat seçenekleri)
- Sadece üyelere özel kampanya ve fırsatlara erişim
- Promosyonlardan önceden haberdar olma
- Montaj hizmetlerini ücretsiz olarak alma (mobilya, lastik)
- Ücretsiz seç-izle TV üyelikleri (Amazon Prime, BluTV)
- İadelerin kapıdan yapılması
- Çağrı merkezine öncelikli olarak bağlanması
- Mağaza içerisinde kasaya uğramadan temassız ödeme (ürünleri tara ve çık modeli)

c) *Paylaşım ekonomisinden yararlanma*: Özellikle online pazaryerlerinin, on binlerce ürünü ülke sathında milyonlarca müşteriye göndermesi bu tip e-ticaret platformlarını yeni iş ortakları aramaya itmştir. Ürün toplama ve ürün dağıtımı için e-ticaret platformları kendi aracı ve dağıtım personeli olan girişimcilerle gelir ortaklığı modeline geçmiştir (Trendyol, 2022). Mevcut kargo şirketlerine bağımlılığın yaratmış olduğu maliyet ve hizmet kalitesi sorunlarını, atıl kapasitesi olan girişimcilerin kaynakları ile çözmek, online pazaryerleri için maliyet avantajı ve operasyonel esneklik sağlamaktadır. Ürünlerin müşteriye hızlı ve hasarsız gönderilmesi ve kolay iade süreçleri, perakendeciler için farklılaşma stratejisi haline gelmiştir.

d) *Yeni ekonomiye dayalı inovasyon yaratma*: Google ve Facebook gibi dijital ekonomi şirketlerinin çok hızlı büyüüp yüksek gelirlere ulaşması ağırlıklı olarak dijital reklama dayanmaktadır. Çok sayıda ürün, alıcı ve satıcı barındıran Amazon ve Walmart gibi perakendeciler, bahsi geçen teknoloji firmalarını takip ederek, arama sonuçlarıyla ilişkilendirilebilen dijital reklam yöntemini benimsemeye başlamıştır (Walmart Connect, 2022). Tüketicinin Walmart web sayfasında bir ürün araması sonucunda, en başta karşısına Walmart'a ücret ödeyen satıcıların ürünleri çıkmaktadır. Milyonca ürün ve müşteriye barındıran e-ticaret platformları, arama fonksiyonlarını geliştirerek müşterinin arama sonuçlarının karşısına çıkacak firmalardan Google'ın yaptığı gibi belirli bir ücret al almaktadır. Walmart'ın benimsediği yeni dijital pazarlama yöntemleri aşağıda sıralanmıştır (Walmart Connect, 2022):

- *Arama*: Çok fazla ürün kategorisi ve sayısı ile ayrı bir dijital dünya yaratan Walmart'ın, kendi mecrasında yapılan tüketici ürün arama sürecinde tüketicinin karşısına Walmart'a ücret ödeyen satıcının ürününü çıkarması
- *Gösterim*: Tüketicilerin online ortamda gezindiklerinde karşısına çıkan satıcı ve/veya satıcı ürününü dijital reklam şeklinde sunma (Walmart web sitesinde, Walmart uygulamasında ve Walmart markasının dışarısında yer alan halka açık diğer internet mecralarında)
- *Mağaza içi*: binlerce mağazada yer alan dijital ekranlarda ve mağaza içerisinde müşterinin dikkatini çekecek diğer uygun platformlarda satıcı ve/veya satıcı ürününe yer verme
- *Marka etkileşimleri*: Satıcının ürününün pazarlama süreçlerinde satıcıya marka ve pazarlama desteği verme

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere, perakendeciler farklılaştırılmış hizmetleri üyelerine özgü sunarak müşteri sadakatini artırmakta ve dijital reklamlardan yeni gelirler elde edip rekabet avantajı yaratmaktadır.

Perakendecinin dijital dönüşümünü betimleyen pazarlama bileşenleri aşağıdaki alt başlıklar altında sıralanmıştır:

Perakendecilikte Ürün

Salgın döneminde kapanmalar nedeniyle fiziksel mağazalara erişimin kısıtlı olması, sağlık hassasiyeti ve evde geçirilen zamanın artması nedeniyle tüketici davranışı radikal olarak değişmiştir. Perakendeciler bu dinamik dönemde öncelikle varlıklarını sürdürebilmek ve sonrasında karlılıklarını devam ettirebilmek için değişen tüketici talebine karşılık gelecek ürün satışı optimizasyonuna gitmişlerdir (Grewal, Gauri, Roggeveen & Sethuraman,

2021). Örneğin, LC Waikiki ve Yataş gibi firmalar ana faaliyetlerinin dışına çıkarak kaynaklarını maske üretimine kaydırmışlardır. Perakendecilikte ürün konusu aşağıdaki kapsamda ele alınabilecektir:

Talep kayması: Şekil 5’de gösterildiği üzere salgın zamanında öne çıkan ürün grupları gıda, hijyen, mobilya ve bilgisayar gibi ürünler olmuştur. Tüketicilerin bir kısmı kapanmalar ve oluşan küresel ekonomik kriz nedeniyle işini kaybetmiş ve sonuçta bazı ürünlerin tüketimi azalmış ve/veya ertelenmişken, bazı ürünlere yönelik talep yoğun şekilde artmıştır. Evden eğitim alma ve çalışma, akıllı telefon, bilgisayar, kamera ve televizyon gibi elektronik cihazlara olan talebi çok yüksek seviyeye çıkarmıştır (JP Morgan Research, 2022).

Arz şoku: Ülkelerin kapanması, talep kayması, bazı ürünlerin ihracatına sınırlama getirilmesi, ulaştırma sektörünün kısıtlı çalışması, ürün ve hizmet üretiminin durması gibi aynı anda gerçekleşmesi çok düşük olasılıklı olaylar, bazı nihai ve ara ürünlerin tedarikini olanaksız hale getirmiş ve bazı ürünlere ise bekleme sürelerini aylar mertebesine çıkarmıştır. Salgın zamanı ve sonrasında yaygınlaşan uzaktan çalışma (elektronik ürünlere olan talep) ve yine çipe gereksinim duyan otomotiv sektörünün üretime başlaması küresel bir çip krizini tetiklemiş ve halen bu kriz devam etmektedir (JP Morgan Research, 2022).

Dijital ürünler: Covid-19 ve sonrasında, mevcut ürün ve hizmetlerin dijital versiyonları geliştirilmiş veya var olan dijital ürünler daha da yaygınlaştırılmış ve yeni dijital ürünler pazara sunulmuştur. Salgın öncesinde de sosyal medya uygulamaları ve diğer dijital medya mecralar, yazılı medyayı tehdit etmekteyken, salgın sonrasında yazılı basındaki abone kaybı daha da hızlanmıştır (TÜİK, 2021). Kapanmalar nedeniyle fiziksel mekanlarda icra edilen eğitim, eğlence ve kültürel (sinema, müze, kitap, konser, spor, tiyatro vb.) faaliyetler ve bazı tıbbi tedaviler online ortama taşınmıştır (Roggeveen & Sethuraman, 2020). Udeemy, Datacamp, Coursera, EdX ve YouTube gibi birçok e-egitim platformu üniversite eğitimini ikame edebilecek boyuta gelmiştir.

İkinci el ürün satışı: İkinci el satışına olanak tanıyan popüler online pazaryerleri sayesinde ikinci el eşya satışı Türkiye ve Avrupa’da artmaktadır (McKinsey, 2021a). Tüketici davranışlarındaki değişikliği gözlemleyen H&M tekstil grubu, ikinci el ürün satan online pazaryeri Sellphy’inin çoğunluk hissesini alarak 24 ülkede satış yapmaktadır (H&M, 2021). Tüketicinin değişen çevre hassasiyetini dikkate alan H&M ikinci el ürün satma haricinde; satılamayacak durumda olan kıyafetleri mağazalarındaki geri dönüşüm noktalarına kabul etmekte ve tamiri olanaklı olan giysiler için ise onarım hizmeti sunmaktadır (H&M, 2021).

Özel markalı ürünler: Bozulan tedarik zinciri ve enflasyonist ortam perakendecilerin kendi özel markaları ile rekabet avantajı elde edeceklerini göstermektedir. Salgın öncesi dönemde hızlı tüketim ürünleri cirosunun yüzde 19’unu oluşturan özel markalı ürünlerin payı, 2022 ilk çeyreğinde yüzde 30’un üzerine çıkmıştır (Dünya, 2022).

Kişiselleştirme: Mobil uygulamalar, sosyal medya uygulamaları ve akıllı telefonlar tüketicilerle ilgili bireysel boyutta zengin bilgi sağlamaktadır. Covid-19 ile birlikte dijitalleşmenin artması ve tüketicilerin akıllı cihazlarıyla daha fazla vakit geçirmeleri perakendecilerin modern veri analizi yöntemleriyle kişiye özel pazarlama tekliflerini geliştireceklerini göstermektedir (Fortuna, Rizzo & Musso, 2021).

Abonelik: E-ticaretin yaygınlaştığı günümüzde perakendecilerin tüketici kaybını önleme ve tüketici elde tutma faaliyetleri kritik hale gelmektedir. Her gün sayısı artan mobil/web tabanlı e-ticaret araçlarına ek olarak sosyal medya mecraı üzerinden de yapılan online ticaret, perakendecileri müşterileriyle uzun vadeli ilişki kurmaya itmektedir. Amazon ve Hepsiburada gibi perakendeciler, müşterileriyle uzun vadeli ve kesintisiz ilişki kurmak için müşterilerini kendi veya üçüncü parti video platformlarına aboneliğe teşvik etmekte ve bu sayede müşteri ücretsiz ve hızlı dağıtım ve indirim gibi çeşitli avantajlar elde ederken, perakendeciler de üyelik/abonelik gibi ilave bir hizmeti müşterilerine sunarak daha nitelikli ilişki kurmayı hedeflemektedir (Amazon, 2022; Hepsiburada, 2022b; Walmart, 2022).

Perakendecilikte Fiyatlandırma

Perakendecilikte fiyat dengesini oluşturan en önemli faktör arz ve talep dengesidir. Salgında hijyen ürünlerine ve maskelere olan talep, bu ürünlerin fiyatlarını oldukça yukarı çıkarır ken, salgın sonrası dönemde tedarik zincirinin bozulmasıyla oluşan küresel enflasyonist ortamda tüketiciler daha ucuz özel marka ürünlere yoğunlaşmıştır. Alım gücünün düşmesiyle özel markalı ürün gamı genişlemekte, sadece gıda ürünleri değil kişisel bakım ürünleri de tüketiciler tarafından yoğun talep edilmektedir. Bu değişime hızlı ayak uyduran BİM gibi perakendeciler, özel markalı ürünleri ciroları içerisinde %70 seviyesine taşımayı başarmıştır (Dünya, 2022).

Salgın süresince ve sonrasında artan e-ticaret hacmi sonucunda, online ortamda sunulan ürünlerin fiyatlarına kolayca erişilmesi perakendecilik sektöründe alışveriş sistemini kökten değiştirmiştir. Aynı ürün için çok farklı fiyatlandırma yapılması, tüketicinin Cimri, Akakçe gibi fiyat kıyaslaması yapan mecralara yönelmesine neden olmuştur. Bu durum, genel olarak yüksek sabit maliyet yapısına sahip fiziksel perakendecilerin aleyhine gelişen bir olgu olmuştur. Mağazalarda ürünleri deneyimleyen müşteriler, akıllı telefonları ile gerçek zamanlı olarak internetteki fiyatları kontrol etmekte ve daha ucuz olan kanaldan alışverişlerini tamamlamaktadır. E-ticaret ile fiziksel ticaret arasındaki maliyet yapısı karşılaştığında, şehrin kalabalık bir caddesinde veya popüler alışveriş merkezindeki mağaza için yüksek mağaza kirası ödeyen, işyeri personeli, aydınlatma ve ısıtma/soğutma giderleri olan fiziksel mağazaların maliyetlerinin online rakiplerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Eve veya ofise her saat hızlı teslimat modeli, online fiyat avantajı ile birlikte Getir firması gibi küresel doğan perakendecilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Fiziksel sınırlamaların dışına çıkıp, müşterinin her an ve her zaman kolayca eriştiği mobil cihazından erişilebilir olmak perakendeciliği yeniden tanımlamaktadır. Fiziksel mağaza perakendecileri rekabet edebilmek için online ortamda kendi uygulamaları ve/veya pazar yerleri üzerinden ürünleri sunmuşlardır. Perakendeciler her iki ortamda da fiyat pozisyonlandırma stratejilerini uygulamaya koymuşlardır. Örneğin, perakendeci kendi kurumsal web sayfasındaki ürünlerin fiyatlarını, online pazar yerlerine göre daha yüksek tutma stratejisi uygulayabilmektedir.

Tüketicinin dijital platformlarda bıraktığı izler (çerezler), tüketicinin satın alma niyetini tahmin etmeyi kolaylaştırmaktadır. Tüketicinin ilgilendiği ürünü anlık olarak algılayabilen Google veya Facebook destekli dijital reklamcılık modeli, tüketiciye kişiselleştirilmiş bir teklif ile birlikte tüketiciye özel fiyat belirlemektedir. Bunun yanı sıra perakendecilerin yapay zeka kullanması, müşteri sepetini artırıcı pazarlama faaliyetlerini zenginleştirmektedir. Örneğin, bir ürünü alan müşteriye 'bu ürünü alan müşteriler Y ürününü de aldılar' şeklinde bilgi verdikten sonra her iki ürünü paket (bundle) olarak indirimli sunmak müşteri başına geliri artırıcı yöntemlerdir.

Perakendecilikte Çok Kanallılık

Fiziksel mağazalara salgın zamanında getirilen yükümlülükler artmış, müşteri kapasitesi sosyal mesafe dikkate alınarak sınırlandırılmıştır. Artan e-ticaret, dinamik talep yapısı, fiziksel perakendecilerin müşteri başına operasyonel maliyetlerinin artması ile; perakende mağazaların fiziksel alanlarının küçülmesi veya yeni ürünlerin sergilendiği showroömlara dönüşmesi ihtimal dışı değildir (Shankar ve diğerleri, 2021).

Perakendecinin, fiziksel mağazasına ilave olarak e-ticarete de geçiş yapması ile hitap ettiği pazarlar doğal olarak artmaktadır. Ticaretin online ortamda yapılmasıyla birlikte internet ortamında birbirinden farklı çok sayıda online kanal yapısı ortaya çıkmıştır. Firmaların kendilerine ait mobil uygulamaları ve web sitelerine ek olarak, üçüncü parti online web/mobil pazaryerleri ve sosyal medya uygulamaları (Facebook, Instagram, Twitter, YouTube vb.), eposta ve kısa mesaj gibi araçlar, online ticaret ve iletişim mecra sayısını artırmıştır. Tüketicilerin yapacakları satın alma için; ürün arama, satın alma ve satış-öncesi ve sonrası hizmet alımı faaliyetlerinde dijital kanallar en temel mecra haline gelmiştir (Verhoef, 2021). Satın almanın en önemli basamağı olan ürün ile ilgili bilgi alma aşamasında; online ortamların fiziksel aramaya göre çok etkin ve hızlı olduğu bilinen bir gerçektir. Ürünün özellikleri ile ilgili görsel veya video formatında (YouTube ürün değerlendirmeleri) bilgi alma, satın almış gerçek tüketicilerinin yorumlarından yararlanma, fiyatları ve diğer şartları (teslimat süresi ve ücreti) şeffaf bir şekilde öğrenme olanağı tüketiciler açısından çok değerlidir. Bunun yanı sıra, fiziksel kanal ile dijital kanallar arasında geçişler olabilmektedir. Fiziksel mağazadan ürün arayıp beğenen tüketici, bahsi geçen ürünü dijital ortamdan satın alabilmekte ve daha sonraki alışverişinde online arama yapıp fiziksel mağazadan ürünü satın alabilmektedir (Verhoef, 2021). Rekabet Kurumunun yaptığı araştırmada online ticarete ürün aramasının başlangıç noktası %50 online pazaryerleri, %30 internet arama motorları, %10 fiyat karşılaştırma siteleri ve %3 markanın kendi internet sitesi olarak bulunmuştur (RK, 2021). Ürün siparişinin verildiği kanal, perakendecinin stok lokasyonları, teslimatın yapıldığı mekân, teslimatı yapan firma ve iadenin yapıldığı kanal gibi farklı kanalların kombinasyonu, çoklu kanal yönetimini karmaşık hale getirebilmektedir (Kembro, Norrman & Eriksson, 2018). Ayrıca birden çok kanalda çok sayıda ürünü yönetme faaliyeti (indirim, fiyat değişikliği, yeni ürün ve içerik ekleme, fatura kesip gönderme vb.) kanal ve ürün sayısı arttığı durumda perakendecilerin manuel olarak yönetebilecekleri bir süreç olmaktan çıkmaktadır. Ancak çoklu kanal yönetimini optimize eden yazılımlarla, perakendeciler operasyonlarını etkin şekilde yürütebilmektedir. Bunun yanı sıra, mağaza içi teknolojiler veya uygulamalar ile sanal gerçeklik

araçlarını sunan perakendeciler müşteri memnuniyetini artırıp, satışlarını artırabilecektir. Örneğin, online mağazadan seçmiş olduğu ürünü uygulama sayesinde kendi üzerinde gören müşterinin mağazaya olan bağlılığı artarken, perakendecinin iade oranı da düşecektir. Alıcı ile satıcıyı perakende ürün pazarında buluşturan Trendyol ve Hepsiburada gibi e-ticaret platformları sahip oldukları ‘pazaryeri’ iş modelini diğer sektörlerle taşıma eğilimi göstermekte (Trendyol Go, Dolap, Hepsiburada Seyahat, Hepsiburada market vb.) ve dijital işlerini desteklemek için teknoloji startup şirketleri (Trendyol Tech, Hepsijet Ar-Ge) kurmaktadır. Değer zincirinin en önemli aşamalarından biri olan dağıtım ve teslimat sürecini bazı platformlar kendi çalıştıkları özel kargo şirketleriyle veya kendi bünyelerindeki şirketlerin yönettiği ‘paylaşım ekonomisi’ modeliyle optimize etmektedir. Tüketici, kargosunu zarar görmeden, belirtilen tedarik süresi uygun ve istediği adresten (ev, işyeri, petrol istasyonu vb.) çoğu zaman kargo ücreti ödemedi almaktadır. Buna ilaveten, e-ticarete söz konusu ürünlerin iade süreçleri perakendecilerin maliyetlerini artırmaktadır. Bu sorunu çözmek için Boyner ve Hepsiburada gibi perakendeciler iade sürecini en aza indirmek için ‘kapıda dene’ iş modelini yürürlüğe koymuşlardır.

Online e-ticaret mecrasının bahsi geçen faydalarına rağmen, tüketicinin sosyalleşme ve fiziksel ortamı duyuşal olarak deneyimlemek istemesi de insani bir ihtiyaç olarak durmaktadır (McKinsey, 2021b). Bu nedenle online ortamda chatbot’lar yerine gerçek kişiyle iletişime geçip müşteri sorunlarını çözmeye de tercih edilmektedir. Apple Türkiye, Amazon Türkiye, Hepsiburada ve Trendyol gibi önde gelen perakendeciler, müşterilerine gerek telefon gerek dijital kanallar üzerinden gerçek kişi ile hizmet sunmaktadır (Hepsiburada, 2022b; Trendyol, 2022). Bu sayede statik ve etkileşimsiz bir e-ticaret ortamından, müşterinin ürün, fiyat ve teslimat gibi birçok konuda sorununun gerçek kişi ile etkileşim sağlanarak çözüldüğü interaktif satın alma deneyimi yaratılmaktadır.

Perakendecilikte Promosyon

Salgının hızlandırdığı dijitalleşme ile online alışveriş hacmi ve sayısı, online alışveriş yapan müşteri sayısı ve online satış yapan perakendeci sayısı artmaktadır. Her bir tüketiciye ait satın alma verileri (satın alma sıklığı, tercih edilen ürün grubu, alışveriş sepeti miktarı, ödeme şekli vb. bilgiler) perakendecilere geçmişe göre daha fazla fırsat sunmaktadır. Dijital ortamda yer alan verilerin analizi ve müşteriye özgü çözümlerin doğru zamanda doğru fiyatta sunulması perakendecilere rekabetçi avantaj kazandırmaktadır.

Dijitalleşme, perakendecilere ürün ve kampanyalarını çok sayıda farklı mecra üzerinden tanıtmaya imkânı sunmuştur. Sosyal medya uygulamaları, Google haritalar, perakendecinin mobil e-ticaret uygulaması ve web sayfası gibi mecralar çeşitli fırsatlar ve riskler barındırmaktadır. Bu mecralara ek olarak, dijital reklamcılık da etkili bir iletişim aracı olmaktadır. Lokasyon bilgisini işleyen yazılımlar sayesinde, perakendeciye yakın müşterilerin mobil telefonlarına kısa mesaj ve benzeri bildirimlerle anlık olarak mevcut kampanyalar duyurabilmektedir. Tüketicinin bulunduğu lokasyon ile o lokasyona ait saat ve hava durumu gibi değişkenler arasında ilişki kuran lokasyon-bazlı uygulamalar, mobil cihazlar üzerinden tüketiciye çeşitli fırsatları sunabilmektedir (Grewal, Roggeveen ve Nordfält, 2017). Örneğin, tüketicisinin ilgi listesinde olan bir ürüne yönelik indirimlerin tüketicinin mağaza civarındayken mobil cihazına bilgi şeklinde gelmesi veya hava durumu kasvetli iken kendini iyi hissettiren ürün bilgilerinin tüketiciyle paylaşılması buna örnek olarak verilebilmektedir.

Kişiselleştirilmiş kampanya düzenlemek ve kişiye özgü reklam vermek, dijitalleşme sayesinde mümkün olmuştur. Bunun yanı sıra, online mecralarda tüketicinin izni olmadan yapılan reklam ve tanıtımlar yaygın bir sorun haline gelmektedir. Tüketicinin herhangi bir satıcı ile kişisel verilerini kendi rızası ile paylaşması o tüketiciye yönelik ürünlerin pazarlamasını kolaylaştırırken, aynı zamanda mahremiyet ve kişisel verilerin hukuki olmayan şekilde kullanılıp paylaşılması ticaretin geleceğini tehdit eden bir sorun olarak durmaya devam etmektedir.

Gün boyu yaşamsal ihtiyaçlarını akıllı cihazlar üzerinden yapan tüketici, perakendeciler için çok fazla veri sunmaktadır. Online pazarın en büyük avantajı müşterinin her hareketinin bir veri olması ve bu veriye uygun şirket pazarlama tepkisinin anlık olarak ve geçmiş benzer tüketici davranışları da dikkate alınarak yapılabilmesidir. Sosyal medya, mobil uygulama, web sitesinden ve lokasyon-bazlı uygulamalardan toplanan verilerin işlenip doğru fiyatla müşteriye ürün sunulması, perakendecinin satış gelirlerini artıracaktır (Grewal, Roggeveen ve Nordfält, 2017). Enflasyonist ortam perakende gelirlerini düşürme eğilimi gösterdiğinden, perakendeciler için tüketicilerle olan iletişim daha da önem kazanmıştır (FT, 2022)

Perakendecinin temel amacı, tüketiciyi alışverişe teşvik etmek ve tüketicinin alışveriş sepetini büyütme. Perakendeciler salgın sonrası geliştirdikleri dijital yetkinlik ile farklı dijital mecraada promosyonel etkinliklerini aşağıdaki yöntemlerle sürdürebilecektir (The Ascent, 2022):

Bütünsel iletişim: Perakendeci; yazılı, TV ve online reklamcılığı kullanıp, tüm kanallardan mesajını hedeflediği kitlelere ulaştırabilecektir. E-posta, sosyal medya hesapları, mobil uygulama ve uyarı sistemi, web sitesi, SMS, afiş, ilan, billboard, otomatik çağrı, online reklam, ürün aramalarında en önde sırada olma (Walmart Connect, 2022) gibi promosyonel bilgilerin paylaşıldığı pazarlama araçları kararsız kalan veya yeterli bilgisi olmayan tüketicileri harekete geçirip perakendecinin satışlarını artıracaktır.

İndirim gösterim şekli: Perakendeciler yaptıkları indirimleri yüzdesel veya miktarsal olarak göstermektedir. 50 TL'lik bir üründe %5 indirim bilgisi 2,5 TL indirim bilgisine göre daha avantajlıken, 30.000 TL'lik bir üründe 1.500 TL indirim bilgisi %5 indirim bilgisine göre daha avantajlı olabilecektir. Tercih edilen indirim gösterim şekli algılanan değere, ürün fiyatına ve hedeflenen müşteri grubuna göre perakendeci tarafından uyarlanmalıdır.

Kıtlık ve aciliyet yaratma: COVID-19 sırasında kanıtlandığı gibi, tüketici talebindeki ani artışlar, makarna, un ve tuvalet kâğıdı gibi ürünlerde benzeri görülmemiş küresel stoklamaya yol açmıştır. Kıtlık yaratma taktikleri perakendecilikte önemli bir rol oynamaktadır. Sınırlı sayıda ürün olduğu/kaldığı bilgisi, uygulanan indirimin zamanlayıcı ile gösterilmesi ürün kıtlığı ve aciliyet sinyalleri vermekte ve tüketiciyi satın almaya teşvik etmektedir (Barton, Zlatevska & Oppewal, 2022).

Bir alana bir bedava: Covid-19 sonrası dönemde belirsizliğin yaratmış olduğu fazladan ürün stoku perakendeciler için ciddi bir maliyet yaratmaktadır. Var olan bu stokun eritilmesi için, perakendeciler 'bir alana bir bedava' yöntemini (BOGO: Buy one, Get one) kullanarak satışlarını artırmakta ve stoklarını azaltmaktadır.

İndirim kuponları: Covid-19 sonrası oluşan enflasyonist ortam, artan ürün fiyatları ve ötelenen/ertelenen satın alma niyetleri karşısında perakendeciler sanal indirim kuponları sunarak, müşteriyi özel hissettirip yeni ve çapraz satışlarla satışlarını artırabilecektir.

Müşteri Sadakati Puanları: Gerek fiziksel gerekse online ticaret yapan perakendecilerin uygulamakta olduğu sadakat programları, müşteriyi elde tutarak uzun vadeli değer yaratmada kritik öneme sahiptir. Covid-19 öncesi tüketici ve marka arasındaki etkileşim, salgın sonrasında tamamen değişmiştir (Deloitte, 2021). Örneğin, otel ve havayolları firmalarının en değerli segmenti olan iş için seyahat eden tüketiciler salgında seyahat etmeyi sonlandırdığı için, bu firmaların sadakat/bağlılık programları da tekrardan gözden geçirilmek zorunda kalmıştır. Firmalar, değişen tüketici davranışlarının sonucunda yeni tüketici profillerinin oluştuğunu saptamıştır (Deloitte, 2021). Abonelik sisteminde, perakendeciler müşteri sadakatini ödüllendirmek için 'abonelerine', ücretsiz ve hızlı teslimat, indirimler, montaj gibi ücretsiz hizmetler sunmakta ve müşteriyi olan ilişkilerini müşteriyi kaybetmeden ve karlı şekilde sürdürebilmektedir (Amazon, 2022; Hepsiburada, 2022b; Walmart, 2022).

Sezonsal Promosyonlar: Yıl sonu kampanyaları, Efsane/Harika Cuma indirimleri, yaz ortası Amazon Prime günleri, Sevgililer Günü, Anneler Günü gibi anlamlı olan günler, perakendecilerin büyük satış fırsatına dönüştürdüğü anlar haline gelmiştir. Web sitesi ve mobil uygulamalara bu dönemde artan trafiği optimize etmek, müşteri deneyimi açısından önemlidir. Web sayfasının veya mobil uygulamanın yavaş olması veya açılmaması müşterinin başka perakendecilere gitmesine neden olabilecektir.

İş birlikleri: Perakendeciler yerel veya ulusal markalar ile iş birliği yapıp daha geniş kesimlere ve kaynaklara ulaşabilmektedir. Her iki markanın da pazarlama kanallarından aynı mesajı senkronize olarak vermeleri pazarlama iletişimi açısından uyumlu olacaktır. Günümüzde popüler olan önemli bir iş birliği ise influencerlar ile yapılan programlardır (Trendyol, 2022). Trendyol, influencer iş birliği için dijital mecra olarak Instagram'ı, minimum takipçinin 10 bin olmasını ve takipçilerle olan etkileşimin organik olmasını şart koşmaktadır. Marka bilinirliğini artırma veya kampanyaları tanıtmaya amacıyla influencer pazarlamasından da perakendeciler yararlanabilmektedir. Önceleri TV reklamlarında bilinen/meşhur kişilerin reklamlarda oynaması şeklinde başlayan influencer pazarlama, günümüzde etkileşim özelliğini kazanarak 'sosyal ticarete' evrilmiştir. Sosyal medya uygulamalarında çok takipçisi ve ünü olan popüler bir fenomen, sosyal medya üzerinde canlı yayın sırasında ürün tanıtımını yapıp gerçek zamanlı satış yapmaktadır (WEFORUM, 2021).

Sonuç

Perakendeciliğin tarihsel serüvenine bakıldığında, seyyar/mobil satıcılar modeli ile yürütülen perakendecilik (Wikipedia, 2022), ironik olarak günümüzde yine seyyar/mobil kurye modeli ile tüketici lokasyonuna teslimatla devam etmektedir. Teknolojiye erişimin arttığı günümüzde tüketici, perakendeciler ve diğer kuruluşların dijitalleşme seviyesi yetkinlikleri artmaktadır. Fiziksel sınırları olmayan dijital dünya, çok sayıda yeni iş modeli ve ürünü yaratma kabiliyetine sahiptir. Müşteri deneyiminin yaşandığı kritik lokasyon olan perakendecilik sektörü, üretim sektörünün vitrini olarak ticarete çok önemli bir yere sahiptir. Covid-19 salgınıyla birlikte, kapanmalar ve kısıtlamalar nedeniyle talep ve arz şokları yaşanmış, mal ve hizmet üretimi durmuştur. Kapanma sürecinde işlerini ve eğitimlerini uzaktan gerçekleştiren bireyler, zamanlarının çoğunu evlerinde geçirmek zorunda kalmıştır. Salgın, perakende sektöründe yıkıma neden olmuş, dijitalleşmeyi ve online ticareti zorunlu hale getirmiştir (Verhoef, 2021). Online satış yapmayan bazı perakendeciler fiziksel mağazalarını kapatmak zorunda kalmıştır. Bir kısmı ise, dijitalleşme aşamalarını hızlı bir şekilde tamamlayıp dijital dönüşümlerini başarmıştır.

Salgın sonrası dönemde e-ticaret sektörü büyürken, fiziksel mağaza modeli de küçülme göstermektedir. 2020'e göre 2021'de gelirlerini artıran perakende firması H&M, bunun yanında fiziksel mağaza ve personel sayısını azaltma yoluna girmiş (H&M, 2021) ve 2020'de Türkiye'deki 7 mağazasını da kapatmıştır (H&M, 2020).

Teknoloji tüketicilerin hayatını kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte insanın doğası gereği sosyal olması ve etkileşime ihtiyaç duyması, teknoloji yatırımlarının tüketici memnuniyetsizliğine yol açmasına neden olabilecektir (Cervantes & Franco, 2020). Bu sorunu önlemek için, tüketicinin teknolojiyi benimseyip kullanması aşamasında perakendecilerin destek olması gerekmektedir. Mağaza içi teknoloji yatırımlarının etkin kullanılması için öncelikle hizmet personelinin mağaza içi teknolojik sistemler konusunda eğitilmesi, sonrasında da bu teknolojileri kullanacak olan müşterilere yüz yüze veya telefonla hizmet personeline destek verilmesi yapılan yatırımların tüketicilerle benimsenmesi açısından önem taşımaktadır. Süpermarketlerde yer alan kendin-öde kasalarında market personelinin görevlendirilmesi, online pazaryerlerinde ürün tanımı veya müşteri hizmetleri için canlı insan sohbet hizmeti gibi bilinen örnekler, tüketicilerin sürekli gelişen karmaşık ve hepsi birbirinden farklı dijital sistemleri verimli kullanması ve doğası gereği 'insan' etkileşimine ihtiyaç duymasına örnek gösterilebilecektir.

Salgın tam anlamıyla sona erdiğinde tüketicinin online ve fiziksel pazarlara olan davranışının ne olacağı merak konusudur (Verhoef, 2021). Fiziksel mağazaların kapanmasıyla popüler caddelerin ve alışveriş merkezlerinin öneminin kaybedileceği ve sosyolojik değişimlere yol açacağı tahmin edilmektedir. Buna karşın, Covid-19 salgınında aniden değişen tüketici alışkanlıkları, salgının aşılma ile göreceli olarak kontrol alınması sonucunda eski haline dönüş yapmaya başlamıştır (Morris, 2022). Örneğin, tüketiciler ev bisikleti satın alma veya kullanma yerine fiziki spor salonlarına rağbet etmekte ve restoranlar müşteri hareketliliği açısından salgın öncesi döneme doğru ilerlemektedir.

Sonuç olarak, perakendeci ve tüketicileri yeni virüslerin ortaya çıkabileceği gelecekte, fiziksel ve sanal dünyanın birlikte yer alacağı hibrit bir ekosistemin beklediği düşünülmektedir.

Öneriler

Perakende sektörü ülke ekonomileri ve tüketici refahı için kritik öneme sahip bir sektördür. Bugün B2C, B2B ve C2C birçok farklı ticari işlem alıcı ile satıcıları bir araya getiren online platformlar üzerinden icra edilmektedir. Covid-19 salgınıyla dijitalleşme ve dijital araçlarla başa çıkabilen sektörün ulusal ve uluslararası ekonomiye değer katmaya devam etmesi için sektör paydaşlarının, düzenleyicilerin ve akademisyenlerin aşağıdaki hususları gözetmeleri gerekmektedir:

- E-ticaretin yaygınlaşması için dijital yetkinliklerin ve altyapının geliştirilmesi, yapay zeka kullanımının teşvik edilmesi, robotlaşmaya yatırım yapılması
- Tüketicilerin perakende sektörüne güvenlerinin devamı için siber güvenlik önlemlerinin artırılması ve sahte markaların internet yoluyla kolayca satılmasının engellenmesi
- Benzer salgın ve krizlerle karşı karşıya kalabilecek sektörün kriz yönetim yetkinliklerini geliştirmesi
- Online ve offline (fiziksel) kanalların müşteri deneyimini artırıcı şekilde entegrasyonu
- Mağaza içi teknolojilere ve sanal gerçeklik teknolojilerine yatırım yapılması

- Anında teslimat modelini yoğun olarak kullanan karanlık mağazaların geleneksel yaşam tarzı ve alışveriş kültürüne olan etkisinin yakından izlenmesi
- Fiziksel para kullanımının azaltılarak nakitsiz topluma geçiş yapılması, bu vesile ile her türlü ticaretin adil şekilde vergilendirilmesinin sağlanması, temassız ödeme ile alışverişin kolay hale gelmesi
- Kargo ve lojistik işlemlerini içeren ulaştırma sektörünün hizmet kalitesi ölçütlerinin artırılması
- Perakende sektöründe çalışanların haklarının korunması ve niteliğinin artması
- Perakende sektörünün e-ihracat için geliştirilmesi
- Yaşlı ve diğer dezavantajlı kesim için dijital eğitim desteğinin sağlanması
- Kriz anında kritik malzemelere erişim için fiyat kontrollerinin uygulanması
- Başarılı bir dijital dönüşümün gerçekleşmesi için perakendecilerin esnek organizasyon yapısına sahip olması gerektiği

Kaynakça

Aghakhani, G., Wautelet, Y., & Kolp, M. (2021). Towards Strategic Support and Guidance of the Digital Transformation: A Conceptual Model. *In Proceedings of workshops co-organized with the 14th IFIP WG 8.1 Working Conference on the Practice of Enterprise Modelling (PoEM 2021)*. Vol. 3031, pp. 42-54.

Amazon (2022). *Amazon Prime*.
<https://www.amazon.com.tr/gp/help/customer/display.html?nodeId=201910360>

Barton, B., Zlatevska, N., & Oppewal, H. (2022). Scarcity tactics in marketing: A meta-analysis of product scarcity effects on consumer purchase intentions, *Journal of Retailing*, article in press, <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2022.06.003>.

BBC (2021). *Almost 50 shops a day disappear from High Streets*

Beckers, J., Weekx, S., Beutels, P., & Verhetsel, A. (2021). COVID-19 and retail: The catalyst for e-commerce in Belgium?. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 62, 102645.

Bican, P. M., & Brem, A. (2020). Digital Business Model, Digital Transformation, Digital Entrepreneurship: Is There A Sustainable “Digital”?. *Sustainability*, 12(13), 5239.

BKM (2022). *İnternette Yapılan Kartlı Ödemeler*.

Cervantes, A. V., & Franco, A. (2020). Retailing technology: do consumers care?. *Spanish Journal of Marketing*, 24(3), 355-375.

Deloitte (2021). *Impact of the COVID-19 crisis on short- and medium-term consumer behavior*

Digitalage (2020). *E-ticaret dünyasına giren A101'in uygulaması Türkiye genelinde kullanıma sunuldu*. <https://digitalage.com.tr/e-ticaret-dunyasina-giren-a101in-uygulamasi-turkiye-genelinde-kullanima-sunuldu/>

Dünya (2022). *Özel markalı ürünlere talep patladı*.

ECB (2021). *Globalisation after the pandemic*.

E-Ticaret Bilgi Platformu (2021). *E-Ticaret İstatistikleri*. <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>

Euronews (2021), *Covid-19 salgınında hanehalklarının tüketim harcamaları Türkiye ve AB'de nasıl değişti?*, <https://tr.euronews.com/2021/12/27/covid-19-salg-n-nda-hanehalklar-n-n-tuketim-harcamalar-turkiye-ve-ab-de-nas-l-degisti>

Forbes (2021). *How Covid-19 Changed Retail — Probably Forever*

Fortuna, F., Risso, M., & Musso, F. (2021). Omnichannelling and the Predominance of Big Retailers in the post-Covid Era. *Symphonya. Emerging Issues in Management*, (2), 142-157.

FT (2022). *UK retail sales fall as inflation hits consumers*

Getir (2022). *Sıkça sorulan sorular*. <https://getir.com/yardim/sss/>

Google Haritalar (2022). <https://goo.gl/maps/Dqdmfkn9BFvk67kE7>

Google Trends (2021). <https://trends.google.com.tr/trends/explore?date=2018-01-01%202021-12-31&geo=TR&q=dijital%20d%C3%B6n%C3%BC%C5%9F%C3%BCm>

Grewal, D., Gauri, D. K., Roggeveen, A. L., & Sethuraman, R. (2021). Strategizing Retailing in the New Technology Era. *Journal of Retailing*, 97(1), 6-12.

Grewal, D., Hulland, J., Kopalle, P. K., & Karahanna, E. (2020a). The future of technology and marketing: A multidisciplinary perspective. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48(1), 1-8.

Grewal, D., Noble, S. M., Roggeveen, A. L., & Nordfalt, J. (2020b). The future of in-store technology. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48(1), 96-113.

Grewal, D., Roggeveen, A. L., & Nordfalt, J. (2017). The future of retailing. *Journal of Retailing*, 93(1), 1-6.

H&M (2020). *Annual Report*. <https://hmgroupp.com/wp-content/uploads/2021/04/HM-Annual-Report-2020.pdf>

H&M (2021). *Annual and Sustainability Report*. <https://hmgroupp.com/wp-content/uploads/2022/03/HM-Group-Annual-and-Sustainability-Report-2021.pdf>

Haberler (2021). *Korona salgınında marketlerin cirosu tavan yaptı! En çok kar eden BİM oldu*.

Hänninen, M., Kwan, S. K., & Mitronen, L. (2021). From the store to omnichannel retail: looking back over three decades of research. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 31(1), 1-35.

Helm, S., Kim, S. H., & Van Riper, S. (2020). Navigating the 'retail apocalypse': A framework of consumer evaluations of the new retail landscape. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 54, 101683.

Henriette, E., Feki, M., & Boughzala, I. (2016). *Digital Transformation Challenges*. In MCIS (p. 33). <https://core.ac.uk/download/pdf/301370048.pdf>

Hepsiburada (2022a). *Kurulum hizmeti*. <https://www.hepsiburada.com/staticPage/12413>

Hepsiburada (2022b). *Hepsiburada Premium Hizmetler*. <https://www.hepsiburada.com/premium>

<https://bkm.com.tr/internetten-yapilan-kartli-odeme-islemleri/>

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yazili-Medya-ve-Uluslararası-Standart-Kitap-Numarasi-Istatistikleri-2020-37204>

<https://migroskurumsaltr.blob.core.windows.net/migroskurumsaltr/migros-sunum-4c-2020-637546718035443332.pdf>

https://s1.q4cdn.com/050606653/files/doc_financials/2021/q4/Visa-4Q21-Earnings-Transcript.pdf

<https://walmartconnect.com/content/wmg/home/about-us.html>

<https://www.bbc.com/news/business-58433461>

<https://www.dunya.com/sectorler/perakende/ozel-markali-urunlere-talep-patladi-haberi-660920>

<https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2021/html/ecb.sp211016~25550329d5.en.html>

<https://www.fool.com/the-ascent/small-business/retail-management/articles/retailer-promotions>

<https://www.forbes.com/sites/forbesbusinesscouncil/2021/07/22/how-covid-19-changed-retail---probably-forever/?sh=36cb1a96145c>

<https://www.ft.com/content/d5b7092f-23b0-4299-9d2d-83dd17d64d37>

<https://www.haberler.com/ekonomi/korona-salgininda-marketlerin-cirosu-tavan-yapti-13980646-haberi/>

https://www.ilo.org/asia/media-centre/news/WCMS_763819/lang--en/index.htm

https://www.inditex.com/documents/10279/648175/2020_Results_v2.pdf/270b31a8-def3-c53e-73a9-91200087e0d2

<https://www.inditex.com/documents/10279/667617/2021+Results.pdf/14fa1d42-8153-1308-3e9b-f263221c00c2>

<https://www.jpmorgan.com/insights/research/supply-chain-chip-shortage>

<https://www.kuveytturk.com.tr/blog/is-dunyasi/pandemi-surecinde-parlayan-girisim-fikirleri>

<https://www.mckinsey.com/industries/retail/our-insights/reimagining-the-role-of-physical-stores-in-an-omnichannel-distribution-network>

<https://www.mckinsey.com/industries/technology-media-and-telecommunications/our-insights/c2c-ecommerce-could-a-new-business-model-sell-more-old-goods>

<https://www.ntv.com.tr/turkiye/uzmanlardan-eve-berber-cagirmayin-uyarisi,7S0WILzixU2acBYtF0NqhQ>

<https://www.statista.com/statistics/534123/e-commerce-share-of-retail-sales-worldwide/>

<https://www.statista.com/topics/1002/mobile-app-usage/#dossierKeyfigures>

<https://www.theguardian.com/business/2021/oct/02/supply-chain-world-economy-energy-labour-transport-covid>

<https://www.vaimo.com/what-is-a-dark-store-a-post-pandemic-retail-model/>

<https://www.weforum.org/agenda/2021/05/china-future-social-commerce-content/>

<https://www.weforum.org/agenda/2022/01/5-ways-the-covid-19-pandemic-has-changed-the-supply-chain/>

<https://www.worldbank.org/en/news/feature/2021/06/08/the-global-economy-on-track-for-strong-but-uneven-growth-as-covid-19-still-weighs>

https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/sk/Documents/consumer-business/Impact_of_the_COVID-19_crisis_on_consumer_behavior.pdf

ILO (2020). 81 million jobs lost as COVID-19 creates turmoil in Asia-Pacific labour markets

Inditex (2021). *Investor Relations Presentation*.

Inditex (2022). *Investor Relations Presentation*.

JP Morgan Research (2022). Supply Chain Issues and Autos: When Will the Chip Shortage End?

Kembro, J. H., Norrman, A., & Eriksson, E. (2018). Adapting warehouse operations and design to omnichannel logistics: A literature review and research agenda. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*. 48 (9), 890-912

Kuveyt Türk (2021). *Pandemi Sürecinde Parlayan Girişim Fikirleri*,

Lee, J. J., & Ma, Z. (2021). How do consumers choose offline shops on online platforms? An investigation of interactive consumer decision processing in diagnosis-and-cure markets. *Journal of Research in Interactive Marketing*. 16(2), 277-291.

McKinsey (2021a). *C2C e-commerce: Could a new business model sell more old goods?*

- McKinsey (2021b). *Reimagining the role of physical stores in an omnichannel distribution network*
- Migros (2020). *Online Hizmet Kanalları*.
- Morris, C. (2022). *Why corporate pandemic winners like Peloton, Netflix, and DoorDash are suddenly stumbling*. Fast Company. <https://www.fastcompany.com/90715629/pandemic-winners-peloton-netflix-doordash-stumbling>
- NPD (2020). *Do-It-Yourselfers Will Continue to Fuel Home Improvement Market Post-Pandemic*, <https://www.npd.com/news/press-releases/2020/do-it-yourselfers-will-continue-to-fuel-home-improvement-market-post-pandemic-reports-npd/>
- NTV (2020). *Uzmanlardan 'eve berber çağırmanın' uyarısı*.
- RK (2021). *Rekabet Kurumu E-Pazaryeri Platformları Sektör İncelemesi Ön Raporu*, Nisan 2021, <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/sector-raporlari/e-pazaryeri-si-on-rapor-20210705115502897-pdf>
- Rodrigues, M., Franco, M., Sousa, N., & Silva, R. (2021). COVID 19 and the Business Management Crisis: An Empirical Study in SMEs. *Sustainability*, 13(11), 5912.
- Roggeveen, A. L., & Sethuraman, R. (2020). How the COVID-19 pandemic may change the world of retailing. *Journal of Retailing*, 96(2), 169.
- Shankar, V., Kalyanam, K., Setia, P., Golmohammadi, A., Tirunillai, S., Douglass, T., Hennessey, J., Bull, J.S., & Waddoups, R. (2021). How technology is changing retail. *Journal of Retailing*, 97(1), 13-27.
- Soto-Acosta, P. (2020). COVID-19 pandemic: Shifting digital transformation to a high-speed gear. *Information Systems Management*, 37(4), 260-266.
- Statista (2021a). *Mobile app usage - Statistics & Facts*.
- Statista (2021b). *E-commerce share of total global retail sales from 2015 to 2024*
- Statista (2022). *Average daily time spent using the internet by online users worldwide as of 3rd quarter 2020, by region* : <https://www.statista.com/statistics/1258232/daily-time-spent-online-worldwide/>
- Sucu, M., Ç. & Kılıçarslan (2021). Covid-19 Sonrası Tüketici Çevrim içi Satın Alma Davranışları: Keşifsel bir Çalışma. *SSS Journal*, 85, p. 2984-3000.
- The Ascent (2022). *6 Types of Retailer Promotions and How to Implement Them*.
- The Guardian (2021). *'A perfect storm': supply chain crisis could blow world economy off course*
- Trendyol (2022). *Hakkımızda*. <https://www.trendyol.com/hakkimizda>
- Tsou, H. T., & Chen, J. S. (2021). How does digital technology usage benefit firm performance? Digital transformation strategy and organisational innovation as mediators. *Technology Analysis & Strategic Management*, 1-14.
- TÜİK (2021). *2020 yılı Yazılı Medya ve Uluslararası Standart Kitap Numarası İstatistikleri*
- TÜSİAD (2021). *Perakendenin Geleceği Mevcut Durum, Beklentiler ve Politika Önerileri*
- Twitter (2022). <https://twitter.com/home>
- UNCTAD (2021). *Global E-Commerce Jumps to \$26.7 Trillion, Covid-19 Boosts Online Retail Sales*, <https://unctad.org/press-material/global-e-commerce-jumps-267-trillion-covid-19-boosts-online-retail-sales>
- Vaimo (2021). *What is a Dark Store? The New Post-Pandemic Retail Model*
- Verhoef, P. C. (2021). Omni-channel retailing: some reflections. *Journal of Strategic Marketing*, 29(7), 608-616.
- Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Dong, J. Q., Fabian, N., & Haenlein, M. (2021). Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda. *Journal of Business Research*. 122, 889-901

Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118-144.

Visa (2021). *Investor Relations, Quarterly Results*, Q42021.

Viswanathan, R., & Telukdarie, A. (2021). A systems dynamics approach to SME digitalization. *Procedia Computer Science*, 180, 816-824.

Walmart (2022). *Walmart Plus, Meet Walmart+*. <https://www.walmart.com/plus>

Walmart Connect (2022). *Product and services*.

WB (2021). *The Global Economy: on Track for Strong but Uneven Growth as COVID-19 Still Weighs*

WEFORUM (2021) *What can China tell us about the future of social commerce and content?*

WEFORUM (2022) *5 ways the COVID-19 pandemic has changed the supply chain*.

Wikipedia (2022). *Retail*. <https://en.wikipedia.org/wiki/Retail>

WTO (2020). *WTO report looks at role of e-commerce during the COVID-19 pandemic*
https://www.wto.org/english/news_e/news20_e/rese_04may20_e.htm

EXTENDED SUMMARY

The retail sector, where intense customer experience is experienced, has a very important place in trade as the showcase of the production sector. With the Covid-19 epidemic, demand and supply shocks were experienced due to closures and restrictions, and the production of goods and services stopped. Individuals who carried out their work and education remotely during the closure process had to spend most of their time at home. During this crisis, commerce continued mainly in the form of e-commerce. Some retailers with no e-commerce experience had to close their physical stores. Some of them completed their digitalization stages quickly and succeeded in their digital transformation. Digitization does not only consist of e-commerce, but also includes the digitization of all internal processes of the business. Retailers that aim to be successful and continue their business in the new normal need to complete their digital transformation.

The main purpose of this research is to explore the digitalization stages of retailers during the Covid-19 and to suggest marketing strategies for effective digital marketing.

Descriptive method is used at this study.

The coronavirus pandemic has disrupted businesses and individuals. Manufacturing activities of companies stopped and supply chain mechanisms collapsed. Schools and workplaces were closed and many individuals were locked down to their homes. The pandemic also disrupted the global investment because of the uncertainty created. For households and individuals, the main supplies were food and hygiene products. That is why supermarkets, which had not digitized themselves, were the first to transform themselves. At the beginning of the pandemic, when the severity of the spread was not fully understood, people rushed into the supermarkets and made stockpiling. After that, when lockdowns started, the e-commerce era and daily deliveries to homes began. Supermarkets remained open throughout the pandemic. The other retail companies imitated the supermarket model: click and collect and delivery through the closest retail shop.

The damage to the value chain flowing from the producer to the consumer and the continuation of this chaotic environment required retailers to develop their dynamic competencies. In particular, the inability of physical stores to provide services in some periods due to compulsory closure, the necessity of a limited number of customers to be in the physical space at the same time, and the increase in uncertainties in the cost-pricing-demand-supply of the products offered point to the need for competence development. Many retailers which did not adapt to the devastating environment created by the pandemic had to close their physical stores. On the other hand, online platforms such as Getir, Banabi and Yemeksepeti, which retail through e-commerce, have grown. In this process, while retailers and their employees have increased their digital competencies, consumers have likewise adapted to the digital environment. E.g; Finding the product to be purchased from the web/mobile applications, making the payment with a virtual card, tracking the cargo processes over the internet and receiving the product with a contactless code require a number of digital competencies. As a result, the consumer, who had to use digital technologies in her/his commercial and social life, and the retailer, which had to go digital, led to a rapid progress towards the digital society.

The retail industry has been transformed by the force of Covid-19 since customer behavior has changed during the pandemic. Customers are likely to prefer online stores as they have various promotions and faster delivery options. Meanwhile, traditional retailers which do not have online presence are under great threat of Covid-19 lockdowns and limitations. This article aims to identify the marketing strategies for an effective digital transformation of retailers.

FACTORS AFFECTING COURSE ATTENDANCE IN DISTANCE EDUCATION UZAKTAN EĞİTİMDE DERSE DEVAMI ETKİLEYEN FAKTÖRLER*

Ufuk GÜVEN
Düzce Üniversitesi
Temel Eğitim Bölümü
ufukguven@duzce.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1977-6426

Sedat KARAÇAM
Düzce Üniversitesi
Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölüm
sedatkaracam@duzce.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7610-3848

Behlül Bilal SEZER
Düzce Üniversitesi
Temel Eğitim Bölümü
behlulbilalsezer@duzce.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4287-7460

ÖZ

Geliş Tarihi:
30.01.2022

Kabul Tarihi:
08.08.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Uzaktan Eğitim
Öğrenci Katılımı
Teknoloji
Uzaktan Öğretim

Keywords
Distance Education
Student Attendance
Technology
Remote Teaching

Okul öncesinden üniversiteye kadar öğrencilerin öğrenme ve akademik başarısını etkileyen en önemli faktörlerden bir tanesi derse katılımdır. Derse katılım COVID-19 pandemisi nedeniyle karşılaştığımız acil uzaktan öğretim koşullarında daha da önemlidir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte uzaktan eğitime geçiş başlamış ve bu sistemin kendine has özellikleri öğrenci katılımını da etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı uzaktan eğitimde öğrenci katılımını etkileyen faktörleri belirlemektir. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan keşfedici durum çalışması deseninin kullanıldığı bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu araştırmanın çalışma grubunu farklı üniversitelerden on beş fen bilgisi öğretmen adayı oluşturmuştur. İçerik analizi yöntemi ile incelenen öğrenci görüşme formları, katılımı etkileyen faktörlerin iç ve dış faktörler olarak kategorize edildiğini ortaya koymuştur. İç faktörler; inançlar, ilgi/merak, kaygı, kişisel kazanç gibi bilişsel ve fiziksel etmenler olarak bulunurken, dış faktörler ise öğretmenler, ders programları, ev ortamları, akran ilişkileri ve eğitim teknolojilerinin özellikleri olarak bulunmuştur.

ABSTRACT

From pre-school to university, one of the most important factors affecting students' learning and academic success is attendance. It is even more important in emergency distance teaching conditions that we are facing due to COVID-19 pandemics. With the development of technology, the transition to distance education has started, and the unique features of this system also affect student attendance. This study aims to find the factors affecting student attendance in distance education. The study utilized exploratory case study design, one of the qualitative research methods. Semi-structured interview form was used as a data collection tool. Fifteen prospective science teachers from different universities participated this study. The student interview forms, which were examined with the content analysis method, revealed that the factors that affect attendance are categorized as internal and external factors. While internal factors are affective factors such as beliefs, interest/curiosity, and anxiety, cognitive factors such as personal gains, and physical factors such as personal health problems; external factors are instructors, course program, home environment, peer relations, and educational technology.

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilen.1065288>

Atıf/Cite as: Guven, U., Karacam, S. ve Sezer, B. B. (2022). Online eğitime katılımı etkileyen faktörler. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 1962-1977.

*Bu çalışma Tübitak 2237-A Bilimsel eğitim etkinliklerini destekleme programı kapsamında 'Gök Kubbe Yolculuk' adlı projeden üretilmiştir.

Introduction

Technology arises from the needs of human beings; this technology is affected by the culture of human beings as well as affecting them in all aspects and form the basis to create new technology. This dynamic interaction between technology and society guarantees technological progress because technologies are the products of human imagination and creativity. Technology has changed and will continue changing customs of centuries. One of the changing customs is in the education system. Until 20 years ago, there was no need to name the current education system. However, educators have started to define the previously used education system as traditional learning or face-to-face learning with the online education system introduced by the technology. Although the history of online education is not very new, it is a method that is not used very often, especially in Turkey. At very few universities, some courses were offered to students in the online model. However, with the COVID-19 pandemic, online education, also called emergency remote teaching (Hodges, et al., 2020), has started to be widely used all over the world and in Turkey to offer both theoretical and practical courses. When the first decision on online education was made, all stakeholders of education process had many concerns since that was a big shift in education. This concern was about whether the online system would replace face-to-face learning and whether the technical infrastructure would be sufficient. Especially the teachers' and parents' concerns about whether the online system would replace face-to-face learning were not unwarranted because, in the online system, the student cannot make eye contact with his/her friends or teacher and cannot communicate without words. This problem was similar for the teacher. Teachers could "dance" effectively with their students in face-to-face learning, but in online education, teachers were asked to "dance" with three people (teachers, students, and IT technologies). The three-person dance was unfamiliar to teachers, and they had to use both arms more actively than before. Under these concerns, online education began synchronously in Turkey, and new problems arose in this new form of education, which teachers, academics, students, and parents are not accustomed to.

Connection problems, motivating students to learn, and ensuring that students attend classes are just a few of these problems. Educators stated that students do not attend classes regularly, especially after the online education has begun (Goldstein, Popescu & Hannah-Jones, 2020). In April 2020, when the pandemic started and online education began, more than half of the students in the United States did not continue online education regularly. This number was even higher in low socioeconomic environments (Goldstein, Popescu & Hannah-Jones, 2020). That led education managers to seek a solution to this problem. Attendance can be defined as effective student participation in the learning process (Christenson, Reschly & Wylie, 2012). Various studies have been carried out to ensure that students attend online courses regularly. Some of these studies have revealed that students living in rural areas with low socioeconomic levels are unable to attend classes due to technical reasons such as lack of devices or lack of internet connection, and these problems have been tried to be solved. However, even if one of the most crucial factors affecting attendance is technical deficiencies, focusing on this point alone is not enough to plan the future of online education. Technical deficiencies are just the tip of the iceberg. In addition to technical infrastructure, teachers, students, parents, and education managers are the factors in the online education process. In this regard, positive and negative factors affecting the attendance of undergraduate fourth-grade prospective science teachers who attended all courses in an online activity that lasted for five days were examined.

Theoretical Framework

From preschool to senior year of university, the most important factor affecting students' learning and academic success is attendance. In this respect, many studies have been carried out on student attendance. As a result of these studies, it has been revealed that student attendance is related to many variables (Sever, Ulubey, Toraman & Türe; 2014). In a study conducted by Unal (1981), it was stated that students attend the course if the instructors choose the appropriate methods. In other studies, it was found that learning environments and student characteristics besides instructors were effective in student attendance (Adıyaman, 2008; Agile, 2008; Sarıtepeci, 2012). These studies are generally aimed at student attendance in face-to-face learning. On the other hand, a student's desire to attend online courses is related to how satisfied they are with the process. When various studies aimed at determining student satisfaction are examined, it was seen that they are usually used to measure the elements that students are satisfied with (Baikal et al., 2002; Tütüncü & Ipekgil Dogan, 2003) or

determine the differences in student satisfaction in different education systems (Ev, 2005; Ayhan & Tunacan, 2006). It is also discussed that the use of online communication tools in both traditional and online learning environments can positively affect attendance (Harasim, 1989; Leidner & Jarvenpaa, 1995). Besides, when student attendance in online courses increases, their satisfaction increases (Alavi & Dufner, 2005) and attendance rates change positively (Rovai, 2002). As a result of these studies, it is seen that students are very motivated to learn when they attend online courses (Hrastinki, 2008). Also, it is known that the level of interaction between students and education is quite high in the online education process. According to the results of the study conducted by Bilgiç, Dogan, and Seferoglu (2011), it was determined that the three crucial factors affecting student success in online education programs were pedagogical and technical competencies of instructors and advances in online media technologies, respectively. Therefore, to establish a more effective online education system, instructors must be equipped with sufficient pedagogical and technical knowledge (Kim & Bonk, 2006). In the study of Volery and Lord (2000), they argued that distance education has become an even more active process by going beyond traditional learning through the digital technologies used in online education. In this study, which is mentioned that the internet is one of the most powerful tools that can be used in education, it is seen that with some technological developments in education; it becomes crucial for instructors to improve their technology use skills. Efficient and correct use of technology by teachers is as important as the creation of technology infrastructure. According to the results of Ertürk's (2008) study, the reasons for the lack of effective use of technology in the teaching process are attributed to the lack of technological infrastructure in educational institutions and the inability of teachers to use the technology at the desired level. According to the research results, enabling prospective teachers to take a more positive attitude towards technology and engage in activities that will improve their ability to use technology for educational purposes will also increase the quality of education.

The Study

Previous studies have shown that studies have been carried out on students' attendance and participation in face-to-face learning (Kaplan, 2009; Saritepeci & Yildiz, 2014; Eroglu & Kalayci, 2020). Although the factors affecting attendance in face-to-face learning give the outlines of attendance in online education, it cannot be expected to give all the factors that affect attendance in online education, which is very different from face-to-face learning. In face-to-face learning, the individual is physically in the classroom; it is known by his/her family that s/he goes to school at a certain time, and an environment is created in which the individual spends time with his/her friends at the school. However, in online education, there is none of these. In other words, we cannot expect the internal and external factors affecting attendance in online education to be the same. In contrast, it is noted that there are few studies aimed at identifying factors affecting student attendance in online education, whose nature is quite different from face-to-face learning. For this reason, it is aimed to eliminate this gap in the literature by trying to determine the factors affecting the attendance of the prospective teachers who attend the online activity, which includes ten lessons per day for five days, with no absenteeism.

As a result of this study, positive examples and factors that triggered the continuation of these positive examples were shown as the prospective teachers who participated in the study continued to attend the courses. In this respect, the reasons for students who do not attend classes are not the focus of this study. Therefore, the situation discussed in this study should be considered as a positive example. Within the findings obtained from this positive example, suggestions were made for the online pre-course, course, and post-course positions of the teachers at the end of the study. Parents and education managers are offered suggestions for preparing and maintaining the online course programs. The following question is the research question of this study: What are the factors that affect prospective science teachers' regular attendance online classes? The goal of this study is to determine the factors affecting prospective science teachers' attendance in online classes. Besides, it aims to determine the problems that prospective teachers encounter in online classes.

Method

The case study method, one of the qualitative research methods, was used in this study in which the factors affecting the attendance of the prospective science teachers in online courses were determined. The case study

is a qualitative research approach in which the researcher conducts an in-depth examination of the specific dimensions of one or more clearly defined situations (events/facts) using various data collection tools, and creates the themes related to the cause of the situation (Creswell, 2007). Yin (2004) examines the case study in three classes as exploratory, descriptive, and explanatory case study. According to Yin (2004), the exploratory case study looks for answers to the question of "what?" regarding the specified dimension of any situation. In this study, in which the exploratory case study was adopted, the factors affecting the regular student attention in the activities in a project supported by TUBITAK, which lasted for five days and 10 hours a day, were examined.

Study Group

According to Neuman (2014), the maximum variation sampling method allows identifying a wide range of themes related to the situation or phenomenon being studied. In this context, the activity was shared on social media, especially on the project webpage, through the written press in June. Applications were submitted via Google forms until August, and 195 prospective science teachers studying at various universities applied to the project. Among the applicants, 40 prospective science teachers were chosen. To ensure maximum variation, the candidates are first grouped according to their university and ranked according to their academic achievements. In the selection, first the top-scoring students at all universities, then the second top scoring ones were chosen, and a group of 40 participants was formed. As a result, 40 prospective science teachers from 17 different universities participated in the event. However, 5 participants could not continue the activities for various reasons. 20 of the remaining 35 students did not give feedback to the structured interview form sent to determine the factors affecting their attendance in activities. As a result, 15 prospective science teachers, who are fourth-grade students of the science teaching department with academic averages higher than 2.5, participated in the study. Despite the decision to switch to distance education at universities in the spring semester of the 2019-2020 academic year due to the pandemic, most of the courses were conducted asynchronous (assigning homework). In this respect, the prospective teachers who participated in the research attended all the courses online within a program for the first time. Since the activities are conducted as two sessions, before the practice of the activities, the group of forty people was randomly divided into two groups, with twenty people in each group.

Practice

Since the activity addressed in the study was organized online, and materials were required for practice-based activities for teaching astronomy, two communication groups were formed through a communication program for participants and educators before the practice. In these groups, the content of the activity, the practice procedure, and the materials were shared, and questions were answered. Besides, some simple materials (shoebox, scissors, etc.) required for the activities were provided by the participants, and materials that were difficult to obtain such as lenses for virtual glasses were shipped to the participants by the coordinator. Similarly, the communication groups' questions were answered. Also, since the activities were conducted in two groups, two virtual classrooms have been established. Before the activities, participants were made to enter the system at different times in their virtual classroom to get to know the online system in which the activities were conducted. In this orientation session, it was checked whether all participants' cameras and microphones work properly, and the important features of the online education system were explained. Attendance for the orientation session was voluntary.

Twenty-three activities (see Appendix 1) aimed at teaching methods and materials for astronomy education were completed online in five days. The instructors that had tasks in the project work in different universities in Turkey and all of them have a PhD degree in the subject they taught. In practice, ten lessons were held per day, each for 45 minutes, and the activities started at 8:00 a.m. and ended at 6:45 p.m. every day. It was conducted in two groups, with twenty teacher candidates in each group. There was a fifteen-minute break between lessons and a lunch break was given for one hour at 13:00. At the end of each day, an evaluation of the day was held with the participants, and the next day's activities and necessary materials were specified. The evaluation of the day was done separately in both groups, and motivating expressions were used for the participants. A moderator has been assigned to the virtual classrooms to assist the instructors and to follow the process. These moderators opened virtual classes 15 minutes before the event time, guided the educators about the system, and monitored

the participants. During the practice, only two participants experienced power cuts, but the participants attended the lessons on their mobile phones and did not fall behind. After the completion of the activities, the structured interview form prepared to determine the factors affecting the attendance of the participants was sent from the group created in the communication program and they were asked to answer the questions and return them within two days.

Data Collection Tools

A semi-structured interview form consisting of open-ended questions was developed by the researchers to determine the factors affecting the participants' attendance in an online project. After the form was prepared, two experts were consulted about the questions. One language expert was consulted about the language and the other expert was consulted for comprehension. The question form did not include any demographic information as they were known through the TUBITAK project application form. The final form consists of three questions about attending online courses (see Appendix 2). The major reason for using the semi-structured interviews in the study was the lack of time and the lack of face-to-face interviews since the participants were in different cities. An alternative online interview was considered, but that was not preferred because the online system does not allow audio and video recordings to be transferred to different media. The semi-structured interview form was created for these reasons and it was shared with the participants through an online education platform, and they were given enough time to answer the questions. Participants sent back the forms via e-mail or message.

Data Analysis

The data obtained from the structured interview form was analyzed by content analysis. The purpose of content analysis is to reveal the concepts hidden in the meanings in the data and the relationships between these concepts. According to Yıldırım and Şimşek (2006), in content analysis, researchers group the data within the common concepts or themes and reflect the patterns between these groups in a way that the reader can understand. In this context, code and conceptual categories related to the factors affecting the attendance of prospective science teachers in online classes with content analysis were presented in this study.

In the analysis process of the data, data were first read once. This has increased the coders' knowledge of data. In this process, the coders have noted the remarkable codes. They also gave nicknames to each participant. These nicknames were used while writing the article. In the second stage, the actual coding was started. During this coding, both coders used different colored pens and underlined the statements related to the code, and noted important citations. They also saved the code in the code list when they encountered different codes. The coders reviewed the data from the beginning, returning to the first data every five people. It ensured the consistency of the codes given in this process. The coding process was done by two coders. 83 codes were given by coders and 7 codes were found to be different from them. When the consistency of the codes given by the coders (Miles & Huberman, 1994) was examined, it was seen that there was 91.6% consistency between the codes. Since this level is higher than the 90% level specified by Miles and Huberman (1994), it can be considered that the results are reliable.

Findings

In this study, it was aimed to determine the factors affecting student attendance to online theoretical and applied courses by 14 different instructors to 40 students from 17 different universities within an online project. The findings of the interviews that were qualitatively analyzed in-depth as a result of the research are explained in this section. As a result of the analysis, it was determined that the factors affecting the attendance of prospective teachers to online classes are grouped under two themes. These themes have been defined as internal and external factors. These definitions are considered by Ertmer (1999) as primary (external factors) and secondary (internal factors).

Theme 1. Internal Factors

It was determined that prospective teachers, who emphasized the theme of internal factors, emphasized some cognitive, physical, and affective factors related to their attendance in online education. These factors are defined as internal factors as they are related to and originate from the individual. These factors are affective factors

such as beliefs, interest/curiosity, and anxiety; cognitive factors such as gains, and physical factors such as personal health problems. These factors are discussed below.

Belief Factor: As seen in the statements of prospective teachers, an important factor affecting the prospective teachers' attendance to online classes is their belief that the courses they will attend will contribute to their lives and professions. One participant stated her opinion (F.7, Female): "I believe that this project will provide me individual and professional development, so it was the biggest factor that kept me going in this process". Another participant (F.5, Female) stated her belief by saying that "First, I believe that taking part in such a TUBITAK project has improved me in many ways and this makes me very happy." As a result of the study conducted by Duman and Ulubey (2008), it revealed a positive relationship between the educational beliefs and technology uses of prospective teachers. It can be said that prospective teachers have a positive belief in the courses, which positively affects their participation in the courses.

Interest/Curiosity Factor: Almost all the prospective teachers stated they were interested and curious about the course they will attend. More than half of the participants stated they wanted to continue their online courses because they were interested in the subject. The students expressed their interest and curiosity towards the courses: (F.1, Female) "The most important factor that allows me to actively participate in the project and to sit at the computer for 11 hours is my interest and curiosity in the subject". Another participant stated that (F.2, Female) "First of all, I have to state that I attend this activity both to contribute to my professional life and to make myself competent for my students, and to find answers to my questions by communicating with people who are competent in Astronomy, which is my curiosity. I am very glad to have participated." At the same time, students will be more motivated towards the course in a distance education environment where students are interested. It is estimated that student attendance may increase when they are motivated by online lessons.

Personal Gains Factor: Another factor affecting the regular attendance of the students to the lessons offered by the distance education method is the personal gains they get at the end of the lessons. The students stated that they attended the classes because they thought that they would obtain useful tools and information that they could use when they became teachers. One participant (F.9, Female) said: "I always wanted to participate in the activities, to improve myself and to feel more instructive and experienced in science education" and mentioned the personal gains that she aimed to get at the end of the project. At the same time, most of the prospective teachers who participated in the study claimed that they continued the courses because they believed that they would make significant personal gains in life or profession as a factor affecting their attendance at the online activity. One of these prospective teachers (F.3, Female) said: "I can say that I have been enlightened about many issues related to my profession. They guided us by telling us about their experiences in terms of profession and gave us ideas." In this way, when the prospective teachers think that they will make significant personal gains for their professional lives, it is seen that they want to continue the courses. In many studies, it was found that the attendance rates of students in this training increased when the training was closely related to learning outcomes (Fayyumi, 2009; Lee, 2005; Girginer & Ozkul, 2004).

Anxiety Factor: Internal factors that negatively affect attendance have also emerged in distance education. These were identified as anxiety and personal health problems. Students state that they have various concerns about online education. One of the prospective teachers (F.2, Female) who participated in the study expressed this concern: "The first day I learned that this project would be online, I had concerns. After all, it wouldn't be easy for me to be on the computer for hours and spend a long time." Another participant (F.11, Female) expressed her anxiety throughout the online courses: "Conducting this project through distance education affected me negatively. There was important information that I missed due to internet connection problems. Besides, since there is no classroom environment in our house, I had a hard time following classes and focusing because of the noise my little brother made." It can be said that feeling anxious during the distance education process is due to their unfamiliarity with educational technologies that they have not used before. These educational activities were conducted online for the first time caused students to panic. While information technologies continue to replace traditional methods used in education, they emphasized that one of the

challenges to using computers is anxiety, so technical training should be given to teachers to prevent this anxiety (Agaoglu et al., 2008).

Personal Health Problems Factor: Another negative factor that students experienced in online education was health problems. A participant (F.2, Female) stated: “I sometimes had difficulty because I had an eye laser surgery approximately 2 months ago, and most of the time I had to listen to the lessons with sunglasses, but that wasn’t a big obstacle.” Another participant (F.1, Female) said: “I can't describe how I was physically and mentally exhausted at the end of the day. Sitting at the computer for hours reduced my interest in classes on some days because I started to feel pains in my eyes and back. I had to go to the hospital because of these pains”. Many students stated that they experienced physical problems such as headaches and eye pains due to long-term screen use. Salturk and Güngör (2020) evaluated distance education through the students' perception, and it is seen that it causes health problems in 25% of students due to long-term screen use.

Theme 2. External Factors

While the prospective teachers participated in distance education courses, they continued online courses under the influence of some factors. In this section, the factors that affect students externally when attending online courses are explained.

Instructor Factor: Most of the prospective teachers stated that one of the external factors positively affecting them is the instructor. The more the instructor knows his/her field, the more the students' interest increases. As an indicator of this situation, one of the students (F.8, Female) stated: “The rapid interventions of our coordinator teacher in this project enabled our other teachers to transfer information more efficiently”. Another participant (F.13, Female) said that “What made me most happy about the project was that our teachers were as enthusiastic and excited as we were. Maybe I recovered thanks to the positive energy I got from them when the process was getting worse. Seeing these significant efforts made me feel valuable.” Those instructors assisted prospective teachers during online education ensured them to take a positive attitude towards the course. Prospective teachers who had a positive attitude towards the course attended the online classes regularly. In the same way, Özer (2011) stated that the instructors' behaviors in the distance education process affected the students.

Peer Relationship Factor: Almost half of the participants stated their peer relationships, another positive external factor, as follows: (F.4, Female) “I noticed that all the prospective teachers and the project coordinator participating in this program are helpful. If there was something someone did not know, someone else would help them.” The other participant (F.11, Female) said: “At first I didn't know the people. But then the sincerity of my teachers and friends changed this situation.” It is seen that the rate of prospective teachers' attendance is quite high when they have positive relationships with their peers throughout online courses. In the study conducted by Güvey Aktay and Gültekin (2015), it is stated that peer collaboration enables students to interact with their peers while gaining learning experiences, and the social relationships they establish with their peers increase the quality of education in the classroom and provide an effective education process.

Course Program Factor: The factor that affects prospective teachers both positively and negatively is the course program. Regarding the course program, one participant (F.10, Female) said: “The fact that the course process was based on practice rather than theory was effective in spending a lot of time on the computer. Since we are in the pandemic period and we have been away from schools for a long time, doing something in terms of education is among the most effective reasons I stay at the computer for 11 hours”. Also, nearly half of the prospective teachers expressed their thoughts about the crash program. One of them (F.14, Female) stated that “Even while having breakfast, I attended online classes from 3 different devices (computer, personal phone and friend's phone) because of the fear that electricity will go out and the computer will break down.” Almost all the participants stated that the online training for 11 hours a day was quite intense. As a result of the intensive course program, they stated that they had various health problems such as headaches and eye pain. One participant (F.3, Female) said: “Being at the computer for 11 hours was good at first, but towards the end, there was a headache, a desire not to listen and fall asleep. No matter how much I want, after a while, I couldn't focus

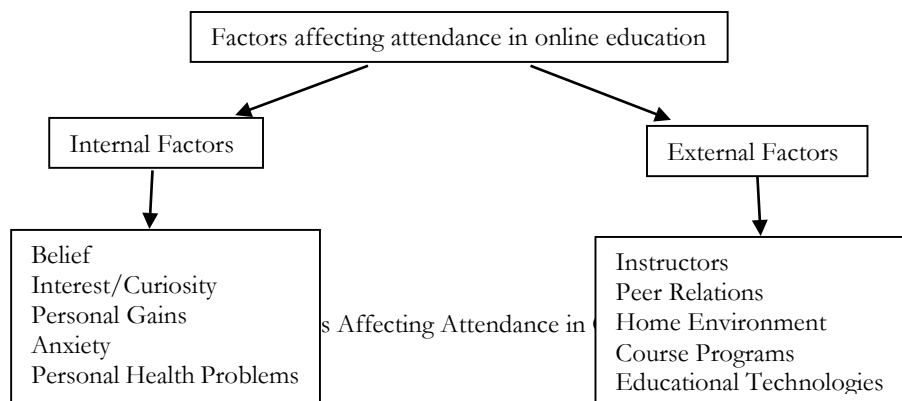
on anything.” Prospective teachers mentioned that they had various problems due to the intensive course program and were negatively affected by the course program. Besides, Al and Orçun Mardan (2004) mentioned in their study that special course programs should be applied to the student in distance education and that more flexible course programs can be created in this way. The course loads of the students should also be determined and the daily course hours should be adjusted accordingly.

Home Environment Factor: Many prospective teachers who participated in the study stated that their home environment negatively affected their online course attendance. One student (F.7, Female) stated: “I had problems with the internet at some hours because there are other students trying to attend online classes other than me in the home”. Another participant (F.12, Female) stated: “Although being at home seems positive for most people, it has led to many negative situations for me because I have 2 younger siblings”. She also mentioned that she had difficulties in the home environment due to family members. Many prospective teachers who participated in the study stated that their conditions at home were not suitable for distance education and they did not get the desired efficiency from distance education courses. As a result, some students had problems with attendance due to home conditions. During the distance education process, students had to study at home because all the places (libraries) where students could study were closed. In the study conducted by Sarı (2020), it is not possible to determine whether students' home environments are suitable for studying. Therefore, it is necessary to consider all hard conditions at home (number of younger siblings, responsibilities in the house, etc.), especially when evaluating students.

Educational Technologies Factor: Another factor that negatively affects almost all the participants is related to educational technologies. They stated that their home internet is insufficient, and they frequently had connection problems. One participant (F.5, Female) stated that “The day I had a power cut, my phone was also out of charge. I could not attend the lesson for a few hours. I am very sorry for the information I missed during this time “. Another participant (F.14, Female) said: “We have only one device to use in distance education, but sometimes my brother (primary school student) needs to use it for his courses. In this case, I cannot attend to my courses“. Since these problems are thought to negatively affect the confidence and desire of prospective teachers in the teaching process, it can be said that prospective teachers' attitudes towards online courses are also negatively affected. According to the study of Papuşcuoglu (2021) which examines the effects of distance education on social inequalities, one of the biggest problems in distance education is the lack of access to online courses due to not having the internet connection or a capable device. He mentions that these deficiencies prevent students to participate in distance education courses.

Conclusion and Discussion

With the Covid-19 pandemic, new problems arose with the sudden change from face-to-face education to online education. One of these problems is ensuring regular student attendance. This study was conducted to reveal the factors affecting student attendance. As a result of this study, in which the interview technique is used from qualitative research methods, it can be said that the factors affecting attendance are collected in the major topics of internal and external factors as seen in Figure 1. Among the internal factors, beliefs, interest and curiosity, and personal gains were found to positively affect attendance, while anxiety and health problems emerged as factors that were negatively affected. External factors affecting student attendance are instructors, course programs, home environment, peer relations, and educational technologies used in courses.

Educational technologies are the basic components of distance education. To increase the effectiveness of the courses, the effective use of these technologies in the courses is crucial. In his study, Ertmer (1999) grouped these barriers as primary factors and secondary factors while stating the barriers to the effective use of technologies in lessons. One of the primary factors is beliefs. He stated that to use technology effectively, teachers must first have a positive belief. In this study, beliefs were found to be a factor affecting attendance. Students' interest and curiosity in the course, as well as the gains they will make at the end of the course, affect attendance. According to Pluck and Johnson's (2011) study, students' interest and curiosity in the course is an important factor that drives them to search for information and learning activities. Both the competence of the instructors who gave the course and their attitudes towards the students positively affected attendance. In their study, Weil, Rosen and Wugalter (1990) mention that the successful integration of technology into education is only possible with educators, administrators, and teachers who develop a positive attitude towards technology and have mild anxiety. The students who participated in the study emphasized that their course program also affects effective participation in the courses. Besides, the concerns and health problems that students may experience during the course, especially the possibility of contracting Covid-19, affect attendance. In the study conducted by Sarı (2020), it is mentioned that it is very important to keep students' anxiety levels at a low level in distance education.

External factors, which are among the findings of the study, affect attendance positively and negatively. Students with low SES have problems attending distance education because they either do not have the internet connection or devices to log into distance education platforms. The situation gets worse if low SES students have school-aged siblings because that have shared the only device. Having too many class hours in one day or starting too early or finishing late both prevent effective participation in lessons and reduce student productivity. For this reason, studies are suggesting that distance education lessons' beginning and ending times and durations should be reorganized (Yildirim, 2020). The students who participated in the study emphasized that their course program also affects effective participation in the courses. Too many courses or courses that start too early negatively effect student attendance in distance education. Moreover, health problems and concerns that students may experience during the course, especially the possibility of contracting Covid-19, affect attendance. In the study conducted by Sarı (2020), it is mentioned that it is very important to keep students' anxiety levels at a low level in distance education.

Because of COVID-19, the long duration of distance education and attending lessons from home changed the perspective of individuals about the students and resulted in students being asked to take responsibility at home. That can affect student attendance negatively. Although the intensive course program affected student attendance negatively, the relationships of the students with each other were found to be a positive factor affecting attendance. When students motivate each other to attend the lessons, it prevents absenteeism. Therefore, peer relationships are crucial in face-to-face learning as well as in distance education. Peer relationships are also crucial in distance education for students to feel like they belong to a learning community (Chetwynd, Gardner & Jefferis, 2013). It is stated by many researchers that technology should be used in education to provide qualified education (Strycker, 2020; Turvey & Pachler, 2020). It is seen that the attendance of students who see technology as an advantage in the education process and do not have problems in their use has also increased.

Suggestions

It is possible to sort the suggestions that can be given at the end of the study as follows. First, students' belief in the distance education system should be strengthened. There is a lot of work in this regard, especially for educators. It should be explained to students that the online education system can be a useful education format, and it should be demonstrated practically. By explaining the advantages of distance education, students' beliefs in this education format should be strengthened. Another important suggestion may be for teachers and instructors. Instructors should attract students' interest and curiosity with the lesson contents and their teaching methods. Students with high levels of interest and curiosity are more motivated to both learn and continue the course. Another suggestion that can be given to the instructors is to clearly explain the personal gains they will get at the end of the online education. If students are given information about where and how to use these gains, students can attend the lessons regularly. In cases which thousands of students who suddenly switched

to the distance education system during the COVID-19 pandemic experience anxiety during the adaptation to the system, instructors should give orientation to the students about how to use the system and applications. In this way, the concerns of the students about the system can be prevented. Another factor that increases students' anxiety levels may be personal illnesses or COVID-19. If the student and his/her family have the COVID-19 virus, students should be supported and assisted with homework and exams. At the same time, students should be allowed to express their situation by providing them with different communication channels. Regarding the distance education course program, the courses should not begin early in the morning (8 a.m.), the total daily course hours should be limited (never exceeding 10 lesson hours), there should be sufficient breaks between the different courses, and the lessons should not be held in blocks and the course hours should not be extended. To increase the efficiency of distance education in a home environment, families should be informed, and sufficient time and the opportunity should be provided for the students' lessons and assignments. Considering that peer relationships are crucial at every stage of education, peers should be encouraged to communicate with each other. In educational technologies, students should be given hands-on demonstrations on how to connect to the system in the first place, and detailed orientations should be organized before the courses start. In this way, the student should know how to deliver the assignment and learn to communicate with the instructor. Another suggestion may be about devices for attending online classes. Students should connect to lessons from technological devices (tablets, computers, etc.) whose screen size is larger than the phone. As they constantly read, watch, and examine the contents displayed on the screens, students get tired quickly.

References

- Adıyaman, Y. Z. (2008). *İlköğretim okullarında öğretmenin kullandığı yöntem, teknik ve etkinliklerin öğrencinin derse katılımına etkisi ilişkisi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yeditepe Üniversitesi.
- Ağaoglu, E. , Ceyhan, E. , Ceyhan, A. A. & Sımsek, Y. (2008). The validity and reliability studies of the computer anxiety scale on educational administrators (Cas-Ea). *Turkish Online Journal of Distance Education*, 9(3) , 45-58. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tojde/issue/16917/176518>
- Alavi, M., & Dufner, D., (2005). Teknoloji aracılı işbirliğine dayalı öğrenme: Bir araştırma perspektifi. SR Hiltz & R. Goldman (Eds.), *Learning on together : research on asynchronous learning networks* (pp.191-213). Lawrence Erlbaum , Mahwah, NJ.
- Al, U. & Madran, R. O. (2004). Web-based distance education systems: Required features and standards. *Bilgi Dünyası*, 5(2), 259-271.
- Ayhan, İ. & Tunacan, T. (2006). *İnternet Destekli Tezsiz Yüksek Lisans Programlarında Memnuniyeti Etkileyen Faktörlerin İstatistiksel Yöntemlerle Değerlendirilmesi* [Sözlü sunum]. VI. Uluslararası Eğitim Teknolojileri Sempozyumu, KKTC.
- Baykal, Y. Ü. , Sökmen, B. S. , Korkmaz, B. & Akgün, B. (2015). Öğrenci memnuniyeti ölçeği geliştirme çalışması. *Florence Nightingale Journal of Nursing* , 12(49). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fjn/issue/9024/112510>
- Bilgiç, H., Doğan, D. & Seferoğlu, S. (2011). Türkiye'de yükseköğretimde çevrimiçi öğretimin durumu: ihtiyaçlar, sorunlar ve çözüm önerileri. *Yükseköğretim Dergisi*, 1(2) , 80-87. <https://doi:10.2399/yod.11.080>
- Chetwynd, F., Gardner, C. & Jefferis, H. (2013). *Literature review for the eSTEEeM project: The use of peer assessment/review in distance teaching via the Moodle VLE*. <http://www.open.ac.uk/about/teaching-and-learning/esteem/files/esteem-pa/file/ecms/webcontent/2013-P-Taylor-peer-review-literature-search.pdf>
- Christenson, S. L., Reschly, A. L. & Wylie, C. (2012). *Handbook of research on student engagement*. Springer.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Çevik, N. (2008). *Öğretmen değişkenlerinin orta seviyenin üzerindeki öğrencilerin derse katılımı ve konuşma miktarlarına etkisi üzerine nitel bir çalışma* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

- Duman, B. & Ulubey, Ö. (2008). Öğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefelerinin öğretim teknolojilerini ve interneti kullanma düzeylerine etkisi ile ilgili görüşleri. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 95-114.
- Eroğlu, F. & Kalaycı, N. (2020). Üniversitelerdeki zorunlu ortak derslerden türk dili dersinin uzaktan ve yüz yüze eğitim uygulamalarının karşılaştırılarak değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(3), 1001-1027. <https://doi.org/10.16916/aded.710396>
- Ertmer, P. (1999). Addressing first- and secondorder barriers to change: Strategies for technology integration. *Educational Technology Research and Development*, 47(4), 47-61.
- Ertürk, H. (2008). *Matematik Öğretmenlerinin Teknoloji Kullanma Yeterliliklerinin Verimliliğe Etkisi* [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Yeditepe Üniversitesi.
- Ev, H. (2005). Aktif Eğitimde Öğrenci Memnuniyeti (DEÜ İlahiyat Fakültesi Örneği), Emin Alıcı (Ed.), *II. Aktif Eğitim Kurultay Kitabı* (II. Aktif Eğitim Kurultayı 4-5 Haziran 2005 İzmir), (ss.202-210). Dokuz Eylül Yayınları.
- Fayyومی, A. (2009). The Effectiveness of E-Learning: Academic and Business Comparison . *Turkish Online Journal of Distance Education* ,10 (1), 130-140. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tojde/issue/16911/176399>
- Goldstein, D., Popescu, A. & Hannah-Jones, N. (2020). *As school moves online, many students stay logged out*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2020/04/06/us/coronavirus-schools-attendance-absent.html>
- Girginer, N. & Özkul, A. E. (2004). Uzaktan eğitimde teknoloji seçimi. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 3(3), 155-164. <http://www.tojet.net/articles/3319.htm>
- Güvey Aktay, E. & Gültekin, M. (2015). Akran İşbirliği ve İlk Okuma Yazma Öğretimi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 291-309. <https://dergipark.org.tr/en/pub/trakyasobed/issue/30210/326101>
- Hrastinski, S., (2008). What is online learner participation? A literature review, *Computers & Education*, 51(4), 1755-1765. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2008.05.005>
- Kaplan, Z. (2009). Öğretmen Adaylarının Derse Devamının Öğrenme Başarısına Etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(25), 22-32. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pauefd/issue/11118/132969>
- Kim, K. J. & Bonk, C. J. (2006). The Future of online teaching and learning in higher education: The survey says. *Educause Quarterly*, 29(4), 22-30.
- L., Harasim (1989). On-line education: A new domain R. Mason & A.A. Kaye (Eds.), *Mindweave: Communication, computers and distance education*, (pp.50-62) Pergamon.
- Lee, K. (2005). E-Learning: The quest for Effectiveness. *Malaysian Online Journal of Instructional Technology*. 2(2), 61-71.
- Leidner, D., E. & Jarvenpaa S.L. (1995) The use of information technology to enhance management school education: *A theoretical view MIS Quarterly*, 19(3), (pp. 265-291).
- Miles, M, B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded Sourcebook*. (2nd ed). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hodges, C., Moore, S., Lockee, B., Trust, T. & Bond, A. (2020). The difference between emergency remote teaching and online learning. *Educause Review*, 27, 1-12. <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>
- Neuman, W. L. (2014). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches* (7th ed.). Essex: Pearson.
- Özer, B. (2011). *Uzaktan eğitim programlarının öğrenci ve öğretim üyesi görüşleri açısından değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Papuşcuoğlu, T. (2021). Eğitim hakkı üzerine bir tartışma: uzaktan eğitim sürecinin bourdieu üzerinden bir analizi. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, 4(6), 129-148. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tibek/issue/60047/862338>

- Pluck, G. & Johnson, H. (2011). "Stimulating curiosity to enhance learning", *GESJ: Education Science and Psychology*, 2(19), 24-31.
- Rovai, A., (2002). Building sense of community at a distance. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 3(1), 1-16. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v3i1.79>
- Saltürk, A. & Güngör, C. (2020). Üniversite öğrencilerinin gözünden covid-19 pandemisinde uzaktan eğitime geçiş deneyimi. *Adyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36), 137-174. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.788716>
- Sarı, H. İ. (2020). Evde kal döneminde uzaktan eğitim: Ölçme ve değerlendirmeyi neden karantinaya almamalıyız? *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi*, 3(1), 121-128.
- Santepeci, M. (2012). *İlköğretim 7. sınıf sosyal bilgiler dersinde harmanlanmış öğrenme ortamlarının öğrencilerin derse katılımına, akademik başarısına, derse karşı tutumuna ve motivasyonuna etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Santepeci, M. & Yıldız, H. (2014). Harmanlanmış öğrenme ortamlarının öğrencilerin derse katılım ve derse karşı motivasyonları üzerine etkisinin incelenmesi. *Abi Evran Üniversitesi Kurşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 207-223. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefad/issue/59467/854526>
- Sever, M., Ulubey, Ö., Toraman, Ç. & Türe, E. (2014). Lise Öğrencilerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Derse Katılımlarının İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 39(176), 183-198. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2014.3633>
- Strycker, J. (2020). K-12 art teacher technology use and preparation. *Heliyon*, 6(7), 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e04358>
- Turvey, K. & Pachler, N. (2020). Design principles for fostering pedagogical provenance through research in technology supported learning. *Computers and Education*, 146, (103736). <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.103736>
- Tütüncü, Ö. & İpekgil Doğan, Ö. (2003), Müşteri Tatmini Kapsamında Öğrenci Memnuniyetinin Ölçülmesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uygulaması, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(4), 130-151. <http://hdl.handle.net/20.500.12397/5508>
- Ünal, C. (1981). *Genel tutumların veya değerlerin psikolojisi*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Volery, T. & Lord, Deborah. (2000). Critical success factors in online education. *International Journal of Educational Management*. 14(5), 216-223. <https://doi.org/10.1108/09513540010344731>
- Weil, M. M., Rosen, L. D. & Wugalter, S. E. (1990). The etiology of computerphobia. *Computers in Human Behavior*, 6(4), 361-379. [https://doi.org/10.1016/0747-5632\(90\)90014-8](https://doi.org/10.1016/0747-5632(90)90014-8)
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, K. (2020). *Covid-19 Uzaktan eğitim-öğretim dönemi değerlendirmesi*. Yayınlanmamış ham veri.
- Yin, R. (2004). *The case study anthology*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Appendix 1.
Activity Schedule

Gün	Etkinlikler	Gün	Etkinlikler
1. Gün	<p>Astronomideki kavram Yanılgılarının Sunumu (3 Saat)</p> <p>Benim Dünyam, Güneşim ve Ayım! drama etkinliği (3 Saat)</p> <p>Teleskopları ve Teleskop Kurmayı Öğreniyorum (2 Saat)</p> <p>İnsanlık için Büyük Adım isimli argümantasyon etkinliği (2 Saat)</p>	2. Gün	<p>Uzaydaki Çöplerimiz isimli QR kod etkinliği (2 Saat)</p> <p>Güneş Saati Nedir? isimli güneş saati yapım etkinliği (1 Saat)</p> <p>Usturlap (Astrolabe) Nedir? isimli usturlap yapım etkinliği (1 Saat)</p> <p>Takım Yıldızları ve Yıldız Saati Nedir? isimli takım yıldızı dürbünü yapım etkinliği (1 Saat)</p> <p>Kavramsal Değişim Metin Hazırlıyorum isimli kavramsal değişim metni etkinliği (3Saat)</p>
3. Gün	<p>Sanal Gerçeklik isimli basit malzemelerle sanal gerçeklik gözlüğü yapım etkinliği (2 Saat)</p> <p>Evrenden Sınıfa: 3D Hologram isimli astronomi konularında hologram kullanımı etkinliği (2 Saat)</p> <p>Kişiye Özel Planetaryum- Güneş Sistemini Tanıma isimli sanal gerçeklik uygulamaları etkinliği (1 Saat)</p> <p>Kişiye Özel Planetaryum- Güneş Sistemini Tanıma isimli sanal gerçeklik uygulamaları etkinliği (1 Saat)</p> <p>Kişiye Özel Planetaryum ile Uzay Tanıma isimli sanal gerçeklik uygulamaları etkinliği (2 Saat)</p> <p>Hedef Ay! İsimli STEM temelli astronomi öğretimi etkinliği (3 Saat)</p>	4. Gün	<p>Özel Gereksinimli Öğrencilere Astronomi Öğretimi isimli özel gereksinimli öğrencilere astronomi öğretiminin nasıl yapılacağına yönelik etkinlik (2 Saat)</p> <p>Biçimlendirici Değerlendirmeye Dayalı Temel Astronomi Olgularının Öğretimi isimli astronomi öğretiminde biçimlendirici değerlendirmenin kullanımına yönelik etkinlik (2 Saat)</p> <p>Mevsimlerin Neden Oluştüğünü Öğrenelim, Öğretim isimli istasyon tekniği temelli etkinlik (3 saat)</p> <p>Webquest Destekli Astronomi Eğitimi isimli webquest uygulamalarının astronomi öğretiminde kullanımına yönelik etkinlik (3 Saat)</p>

5. Gün Astronomide Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları isimli astronomi konularında artırılmış gerçeklik uygulamalarının kullanımına yönelik etkinlik (4 Saat)
- Eğitsel Oyunlar isimli astronomi öğretiminde kullanılacak eğitsel oyunların tasarlandığı etkinlik (2 Saat)
- Kavram Karikatürlerine Yönelik Uygulamalar isimli kavram karikatürlerinin entegre edilebilecek yöntemler ve önemli hususların sunulduğu etkinlik (1 Saat)
- Kavram Karikatürü Hazırlıyorum isimli astronomi kavramlarına yönelik kavram karikatürü hazırlama etkinliği (1 Saat)
- Yapılandırılmış Görüşme Formunun katılımcılara gönderilmesi
-

Appendix 2. Semi-Structured Question Form

Uzaktan Eğitimde Öğrenci Devamını Etkileyen Faktörler

Bu çalışmada sizlerin uzaktan eğitim ortamlarında derslere devam etmenizi etkileyen faktörleri belirlemek istiyoruz. Aşağıdaki sorulara Gök Kubbe Yolculuk projesi kapsamında aldığınız derslerdeki durumları dikkate alarak cevaplamanızı bekliyoruz. Katılımınız için şimdiden teşekkür ederiz.

1. Gök Kubbe Yolculuk Projesinde günde 11 saat derse bir fiil katıldınız. Bu süreçte beş gün tam 11 saat bilgisayar başında kalmanızı sağlayan ne veya neler idi? Ders öncesi, ders süreci, içsel veya dışsal faktörler olabilir. Yazınız.
2. Gök Kubbe Yolculuk projesinde derslere aktif olarak katılmanızı olumsuz etkileyen etkenler nelerdir? Ders öncesi, ders süreci, içsel veya dışsal faktörler olabilir. Yazınız.
3. Bunların dışında belirtmek istediğiniz olumlu ya da olumsuz etkenleri yazınız.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Geleneksel ya da online eğitimde öğrencilerin akademik başarısını etkileyen en önemli faktörlerden bir tanesi de öğrencilerin derslere devamını ve aktif katılımlarını sağlamaktır. Yüz yıllardır kullanılan geleneksel eğitim yönteminde öğretmenler geçmişten getirdikleri tecrübeleri de kullanarak öğrencilerin derslere devamını sağlamak adına birçok strateji ve yöntem geliştirmişlerdir. Ancak, teknolojik gelişmelerle birlikte yüzyıllardır süregelen alışkanlıklar bir bir değişmeye başlamıştır. Teknolojik gelişmelerin yanında Covid-19 pandemisinin de ortaya çıkmasıyla geçmişten beri süregelen yüz yüze eğitimle birlikte online eğitimde yoğun olarak kullanılmaya, özellikle de üniversitelerde başlamıştır. Online eğitim sisteminin özellikle Türkiye de çok uzun bir geçmişi olmamasından dolayı öğrencilerin derslere devamı sürekli ve verimli olamamaktadır. Online eğitime çoğunlukla asenkron bir anlayışla başlandı ve öğretmenlerin, akademisyenlerin, öğrencilerin ve velilerin çokta alışık olmadıkları bu yeni eğitim formatında gün geçtikçe yeni sorunlar ortaya çıkmaya başladı. Bağlantı problemleri, öğrencileri derse dahil etme, öğrenmeye motive etme ve öğrencilerin derslere devam etmelerini sağlama gibi sorunlar bu sorunlardan sadece bir kaçını oluşturmaktadır. Eğitimciler özellikle online eğitime geçildikten sonra öğrencilerin derslere düzenli olarak devam etmediklerini belirtmeye başladılar. Nisan 2020 tarihinde yani pandeminin henüz başlayıp online eğitime daha yeni geçildiğinde Amerika Birleşik Devletleri'nde öğrencilerin yarısından fazlasının online eğitime düzenli olarak devam etmedikleri ve bu sayının düşük sosyo ekonomik düzeye sahip çevrelerde daha da yüksek olduğu haberi yayınlandı (Goldstein, Popescu ve Hannah-Jones, 2020). Öğrencilerin online derslere düzenli olarak devam etmelerini sağlamak amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları özellikle düşük sosyo ekonomik düzeye sahip kırsal kesimlerde yaşayan öğrencilerin cihaz eksikliği ya da internet bağlantısı yoksunluğu gibi teknik sebeplerden dolayı derslere devam edemediklerini tespit ederek bu sorunlar çözülmeye çalışılmıştır. Fakat derse devamı etkileyen en önemli faktörlerden biri teknik yetersizlikler olsa dahi, derse devamı teknik yetersizlikler zemininde bırakmak online eğitimin geleceğini planlamak açısından yeterli değildir. Çünkü teknik yetersizlikler buzdağının sadece görünen yüzüdür. Teknik alt yapının yanında öğretmen, öğrenci, veli, eğitim yöneticileri online eğitim sürecinin yürütülmesinde birer faktördür ve bu bakımdan online eğitim sürecinde öğrenci devamını etkileyen faktörlere yönelik buzdağının altı keşfedilmelidir. Bu araştırmanın amacı fen bilimleri öğretmen adaylarının online derslere devam etmelerini etkileyen faktörleri belirlemektir. Ayrıca, öğretmen adaylarının online derslerde karşılaştıkları sorunları tespit etmek de bu çalışmanın amaçlarından biridir.

Fen bilimleri öğretmen adaylarının çevrimiçi yürütülen derslere devamını etkileyen faktörlerin tespit edildiği bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Keşfedici durum çalışmasının benimsendiği bu çalışmada da beş gün süren ve günde 10 saat dersin işlendiği TÜBİTAK tarafından desteklenen bir projedeki etkinliklere hiç aksatmadan devam eden öğrencilerin derse devamlarını etkileyen faktörler incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırmaya özgü örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda etkinliğin duyurusu haziran ayında proje sayfası başta olmak üzere sosyal medya, yazılı basın üzerinden paylaşılmıştır. Başvurular Ağustos ayına kadar Googleforms üzerinden hazırlanmış, form aracılığıyla alınmış ve projeye çeşitli üniversitelerde öğrenim gören 195 fen bilimleri öğretmeni başvurmuştur. Başvuru yapan adaylar arasından 40 fen bilimleri öğretmen adayı seçilmiştir. Bu seçimde maksimum çeşitliliği sağlamak için ilk olarak adaylar öğrenim gördükleri üniversiteye göre gruplandırılmış ve akademik başarılarına göre kendi içinde sıralandırılmışlardır. Seçimde ilk olarak her üniversitenin birincileri, tüm üniversitelerden birinciler alındıktan sonra ikincileri alınarak 40 kişilik katılımcı grubu oluşturulmuştur. Sonuç olarak etkinliğe 17 farklı üniversitede öğrenim gören 40 fen bilimleri öğretmen adayı katılmıştır. Fakat 5 katılımcı çeşitli nedenlerle etkinliklere devam edememiştir. Geriye kalan 35 öğrenciden ise 20'si etkinliklere devam etmelerini etkileyen faktörleri belirlemek için gönderilen yapılandırılmış görüşme formuna dönüt vermemiştir. Sonuç olarak araştırmaya akademik ortalamaları 2.5'den yüksek olan fen bilgisi öğretmenliği ana bilim dalı dördüncü sınıf öğrencisi 15 fen bilimleri öğretmen adayı katılmıştır. Katılımcıların çevrimiçi düzenlenen bir projedeki etkinliklere devamını etkileyen faktörleri belirlemek için araştırmacılar tarafından geliştirilmiş ve açık uçlu sorulardan oluşan yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yapılandırılmış görüşme formundan elde edilen veriler içerik analizi ile analiz edilmiştir. Bu çalışmada içerik analizi ile fen bilimleri öğretmen adaylarının çevrimiçi derslere devamlarını etkileyen faktörlere yönelik kod ve kavramsal kategoriler sergilenmiştir.

Bu çalışmada, online olarak yürütülen bir proje kapsamında 17 farklı üniversiteden 40 öğrenciye 14 farklı öğretim üyesi tarafından online eğitimler verilerek, öğrencilerin online ortamlarda verilen teorik ve uygulamalı derslere

olan devamlılıklarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma da öğrencilerin derse devamını etkileyen faktörleri ortaya çıkarmak için yapılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniğinin işe koşulduğu bu çalışmanın sonucunda öğrencilerin online derslere katılmalarını etkileyen faktörler içsel ve dışsal faktörler olarak tanımlanmıştır. İçsel faktörler temasına vurgu yapan öğretmen adayları online eğitimde derslere devamlılığa yönelik kendilerine ilişkin bazı bilişsel, fiziksel ve duyuşsal faktörlere vurgu yaptıkları tespit edilmiştir. Bu faktörler bireyin kendine ilişkin ve kendinden kaynaklanmasından dolayı içsel faktörler olarak tanımlanmıştır. İçsel faktörler *inançlar, ilgi ve merak ve kazanımlar* derse devamı olumlu yönde etkileyen faktörler olarak bulunurken *kaygı ve sağlık sorunları* ise olumsuz yönde etkileyen faktörler olarak ortaya çıkmıştır. Öğretmen adayları uzaktan eğitim derslerine katılım sağlarken aynı zamanda kendilerinin dışında faktörlerin etkisinde kalarak online derslere devam sağlamışlardır. Öğrenci devamını etkileyen dışsal faktörler ise *öğretim üyeleri, ders programları, ev ortamı, ekran ilişkileri ve derslerde kullanılan öğretim teknolojileri* başlıkları ön plana çıkmıştır.

Öğrencilerin online derslere katılmalarını arttırmak için öncelikle, öğrencilerin uzaktan eğitim sistemine olan inançları güçlendirilmelidir. Bu konuda özellikle eğitimciler çok fazla iş düşmektedir. Online eğitim sisteminin faydalı bir eğitim formatı olabileceği öğrencilere anlatılmalı ve uygulamalı bir şekilde gösterilmelidir. Yine uzaktan eğitim yönteminin avantajları da anlatılarak öğrencilerin bu eğitim formatına olan inançları güçlendirilmelidir. Diğer bir önemli tavsiye ise öğretmen ve öğretim üyeleri için olabilir. Öğretim elemanları derslerde anlattıkları konu içerikleriyle ve kullandıkları anlatım metodlarıyla öğrencilerin ilgi ve meraklarını çekebilmeyi başarmaları gerekir. İlgi ve merak düzeyi yüksek olan öğrenciler hem öğrenmeye hem de derse devam etme konusunda daha motive olmaktadır. Öğretim üyelerine verilebilecek diğer bir öneri ise, öğrencilere aldıkları online eğitimler sonunda elde edecekleri kazanımlar açık bir şekilde anlatılmalı ve derslerde edinecekleri bu kazanımları nerede ve nasıl kullanacakları ile ilgili bilgiler verilerek öğrencilerin derse devamı sağlanabilir.

OKUL ÖNCESİ VE İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN SALGIN DÖNEMİNDE VE ÖNCESİNDE TEKNOLOJİK ARAÇ KULLANMALARINA İLİŞKİN EBEVEYN GÖRÜŞLERİ

PARENTAL VIEWS ON PRESCHOOL AND PRIMARY SCHOOL STUDENTS' USE OF TECHNOLOGICAL TOOLS DURING AND BEFORE THE EPIDEMIC PERIOD

Onur BATMAZ

Yozgat Bozok Üniversitesi
Sağlık Hizmetleri MYO
Çocuk Bakım ve Gençlik Hizmetleri
onur.batmaz@yobu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9208-2645

Tekin GÜLER

Yozgat Bozok Üniversitesi
Çekerek Fuat Oktay Sağlık Hizmetleri MYO
Çocuk Bakım ve Gençlik Hizmetleri
tekin.guler@yobu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4300-2228

ÖZ

Geliş Tarihi:
15.02.2022

Kabul Tarihi:
15.06.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Okul Öncesi
İlkokul
Teknolojik Araç
Salgın
Ebeveyn Görüşleri

Keywords
Preschool
Primary School
Technological Tools
Epidemic
Parental Views

Bu çalışma, okul öncesi ve ilkokul öğrencilerinin COVID-19 salgın döneminde ve öncesinde teknolojik araç kullanmalarına ilişkin ebeveyn görüşlerinin incelenmesi amacıyla yapılan betimsel bir çalışmadır. Yozgat ilinde öğrenim gören okul öncesi veya ilkokul öğrencisi olan ebeveynler çalışmanın katılımcılarını oluşturmaktadır. Uygun durum örnekleme yöntemiyle belirlenen katılımcıların 69'u okul öncesi ve 98'i de ilkokul öğrencisi olan ebeveynlerdir. Çalışmanın verileri araştırmacılar tarafından hazırlanan anketle toplanmış ve betimsel istatistikler kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, okul öncesi ve ilkokul öğrencilerinin salgın döneminde teknolojik araçla vakit geçirme süreleri salgın öncesi döneme göre arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Çocukların uyuma sürelerinde, günlük beslenme öğün sayılarında, yemek yerken ve uyumadan önce teknolojik araçla ilgilenme durumlarında, teknolojik araçları hangi amaçla kullandıklarında ve oyun tercihlerinde değişikliklerin olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca okul öncesi ve ilkokul öğrencilerinin ebeveynleri, çocuklarının teknolojik araçları COVID-19 salgın döneminde, salgın öncesine göre daha bilinçli kullandıklarını ifade ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada çocukların teknolojik araçları etkili bir şekilde kullanmalarına yönelik ebeveynlere bilgilendirmeler yapılması önerilmiştir.

ABSTRACT

This study is a descriptive study conducted to examine parental views on the use of technological tools by preschool and primary school students during and before the COVID-19 epidemic. Parents who are preschool or primary school students studying in Yozgat are the participants of the study. 69 of the participants determined by the convenience sampling method are preschool and 98 are primary school students. The data of the study were collected with a questionnaire prepared by the researchers and analyzed using descriptive statistics. As a result of the study, it was concluded that the time spent by preschool and primary school students with technological tools during the epidemic period increased compared to the pre-epidemic period. It has been concluded that there are changes in the children's sleeping time, the number of daily nutrition meals, their interest in technological tools while eating and before sleeping, the purpose for which they use technological tools and their game preferences. In addition, it was found that the parents of preschool and primary school students stated that their children used technological tools more consciously during the epidemic period than before the COVID-19 epidemic. In the study, it was suggested to inform parents about the effective use of technological tools by children.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1074156>

Atıf/Cite as: Batmaz, O. ve Güler, T. (2022). Okul öncesi ve ilkokul öğrencilerinin salgın döneminde ve öncesinde teknolojik araç kullanmalarına ilişkin ebeveyn görüşleri. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 1978-1994.

Giriş

Son zamanlarda teknolojinin hızla ilerlemesiyle birlikte sınır ve kapsamının da her geçen gün genişlediği görülmektedir. 1990'lı yıllarda hayatımıza girmeye başlayan internet 2000'li yıllarda ciddi bir ivme yakalamış ve 2000'li yıllar ile birlikte bireyin yaşamında önemli bir yer edinmiş hatta temel ihtiyaç haline gelmiştir. İnternet sayesinde bireyler farklı teknolojik araçlarla tanışmış ve bunları da özellikleri doğrultusunda kullanmaya başlamıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2020) raporunda teknoloji kullanımı süresinin önceki yıllara göre arttığı, hem kullanılan teknolojik araçların hem de bu araçların kullanım amacının çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Çocuklar erken yaşlardan itibaren teknolojik araçlarla vakit geçirmektedir. Ancak bu durum çocukların gerçek yaşamdan uzaklaşmalarına, gerçek oyun kültüründen alıkonmalarına, kaldırılabileceklerinin üzerinde uyarana maruz kalmalarına sebep olabilmektedir (Akbulut, 2013). Teknolojik araçlar, çocuklar için dikkat ve ilgi çekici eğitim ortamları olmasının yanında onların en önemli eğlence kaynaklarından da biridir (Apaydın ve Kaya, 2020). Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre, 2016 yılı Nisan ayında hanelerin %96,9'unda cep telefonu ya da akıllı telefon, %66'sında ise taşınabilir bilgisayar ve %22,9'unda masaüstü bilgisayar bulunduğu belirtilmiştir (TÜİK, 2016). Günümüzde teknoloji, çocukların yaşamlarında önemli bir yer tutmakta ve yeni nesil olarak adlandırılan çocukların, teknolojik araçları günlük yaşamlarında sıklıkla kullandıkları görülmektedir. Ancak onların teknolojiyi sıklıkla kullanmaları teknolojiden nitelikli olarak faydalandıklarını göstermemektedir (Özdemir ve Çebi, 2020). Çocukların teknolojik araç kullanımından kaynaklı bilişsel, fiziksel ve psikososyal durumları hakkında bilinçli olmak gerekmektedir. Çünkü uzun süreli teknoloji kullanımının gelişim döngüsünü tamamlamamış çocuklarda bir takım fizyolojik sorunlara da sebep olduğu bilinmektedir. Oturuş bozukluklarından kaynaklı iskelet ve kas sistemi rahatsızlıklarının yaşanması, vücutta tutulma ve gerginlik belirtilerinin olması, göz hastalıklarının (yorgunluk, ağrı, kuruluk vb.) görülmesi ortaya çıkan sorunlardan bazılarıdır. Ayrıca radyasyon dalgalarının çocuk üzerindeki etkileri de göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur (Akbulut, 2013). Ancak teknolojinin etkili ve doğru bir şekilde kullanılması belirtilen birçok problemi ortadan kaldırılabılır hatta yararlı bir duruma da gelebilir. Çocukların zihinsel gelişimini destekleyici farklı oyunlara, birçok duyusuna hitap eden ilgi çekici içeriklere, uygulamalara vb. teknolojik araçlarla kolayca ulaşılabilir. Dolayısıyla teknolojik araçların erken yaşlardan itibaren hayatımıza girdiği düşünüldüğünde, bu araçların erken yaşlardan itibaren daha dikkatli bir şekilde çocuklarla buluşturulması ve onların kullanımına sunulması son derece önem arz etmektedir.

Öğrencilerin kişiliklerinin şekillendiği, topluma uyum sağladığı, olumlu veya olumsuz birçok bilgi, beceri veya davranışın kazanıldığı ilk çevre ailesidir. Aile, çocuğun hem okul öncesi hem de ilkökul dönemde yoğun bir şekilde etkileşimde bulunduğu eğitim kademesidir. Dolayısıyla aileler çocuklarının eğitim-öğretim süreçleriyle birlikte onların gelişim süreçlerinden de sorumludurlar. Çocukların erken yaşlarda anne ve babasını rol model alması, aile bireylerinin de teknoloji kullanımına dikkat etmelerinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Nitekim Kuzu ve diğerleri'nin (2008) yapmış olduğu çalışmada aile bireylerinin teknoloji kullanım süreleri arttıkça ev ortamında yaşanan psikososyal sorunların da arttığı gözlemlenmiş ve öğrencilerde ciddi sorunların yaşandığı gözlemlenmiştir. Günümüzde bütün dünyayı etkisi altına alan ve hayatın normallerini değiştiren COVID-19 salgını süreci teknoloji kullanımını oldukça etkilemiştir. Salgın sürecinde çevrimiçi eş zamanlı, eş zamansız eğitim-öğretim faaliyetleri ağırlık kazanmış ve çocukların teknoloji ile teması farklı bir boyut kazanmaya başlamıştır. TÜİK tarafından hazırlanan 2020 tarihli Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırmasında, hanelerin internete erişiminin %90,7 olduğu ifade edilmiştir. Bu oran 2018 yılında %82,5 olarak ifade edilmektedir. Bu oranlardaki değişim salgın sürecinin internetin ve teknolojik araç gereçlerin yaygınlığını artırdığını ortaya koymaktadır. Milli Eğitim Bakanlığının 2010'lu yıllarda hayata geçirdiği FATİH (Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi) projesi de eğitimde teknoloji kullanımını artırdığı söylenebilir. Ayrıca çocukların okul öncesi eğitimden itibaren bilgisayar, televizyon, telefon gibi teknolojik araçların da yaygın şekilde kullanılmasının (Sayan, 2016) da teknoloji kullanımında etkili olduğu düşünülmektedir. 2019 yılında yaşamın yeni normallerini oluşturan salgın sürecinin etkileri, hayatın her alanında olduğu gibi eğitim-öğretim faaliyetlerini de baştan sona etkilemiştir. Bu kapsamda okul öncesi ve ilkökul dönemi çocuklarının fiziksel ve ruhsal gelişim özellikleri dikkate alındığında salgın süreci eğitim şartlarından en fazla etkilenen grup olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla COVID-19 salgın döneminde ve öncesinde okul öncesi ve ilkökul öğrencilerinin teknolojik araç kullanma durumlarının ortaya konulması onların bu durumlarını anlamak ve ortaya çıkan sonuçlara yönelik daha iyi çözümler ortaya koymak adına bu çalışmanın yapılma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Alanyazın incelendiğinde COVID-19 salgın sürecinde yapılan çalışmaların salgın sürecinin,

çocuklar ve ergenlere psikolojik etkileri (Çalışkan, 2020; Dalton vd., 2019; Davico vd., 2021; Di Giorgio vd., 2021; Şahbudak ve Emiroğlu, 2020), psikososyal etkileri (Akoğlu ve Karaaslan, 2020; Jiao vd., 2020), bedensel sağlığına etkileri (Yanartaş ve Törün, 2020), teknoloji kullanımının incelenmesine (Arı-Arat ve Gülay-Ogelman, 2021; Ergin ve Akgül, 2021; Fidan ve Çelik, 2020; Kuru ve Kolcu, 2021) yönelik olduğu ancak salgın döneminde çocukların teknolojik araçlara ilişkin davranışlarını inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ayrıca okul öncesi ve ilkökul dönemindeki öğrencilerin COVID-19 salgın döneminde ve öncesinde teknoloji kullanma durumlarının veli görüşlerine göre incelenmesini ortaya koyan bir çalışmaya da rastlanılmamıştır.

Yöntem

Bu bölümde araştırma modeline, çalışma grubuna, veri toplama araçlarına, verilerin toplanmasına ve analizine yer verilmiştir.

Araştırma Modeli

Okul öncesi ve ilkökul öğrencilerinin COVID-19 salgın döneminde ve öncesinde teknolojik araç kullanmalarına ilişkin ebeveyn görüşlerinin incelenmesi amacıyla yapılan bu araştırma betimsel bir çalışmadır. Betimsel araştırma, bir durumun olabildiğince dikkatli ve tam bir biçimde tanımlayan araştırmadır (Büyüköztürk vd., 2020). Bu araştırmada amaç, araştırma problemine cevap verecek olan mevcut durumun ortaya konulmasıdır (Gay, Mills ve Airasian, 2012).

Katılımcılar

Araştırmanın katılımcıları, Yozgat ilinde okul öncesi veya ilkökulda öğrenim gören öğrencilerin ebeveynlerinden oluşmaktadır. Uygun durum örnekleme yöntemiyle belirlenen katılımcıların 69'u okul öncesi ve 98'i ilkökul öğrencisi olan ebeveynlerdir. Bu örnekleme, araştırmanın yapıldığı yakın çevrede olan, ulaşılması daha kolay ya da elde mevcut olan aynı zamanda da araştırmaya gönüllü olarak katılan bireyler üzerinde yapılan örneklemedir (Erkuş, 2017). Araştırmaya katılan ebeveynlerin 124'ü anne, 43'ü de babadır. Ebeveynlerin öğrenim düzeyleri incelendiğinde, annelerin; 35'inin ilkökul, 42'sinin ortaokul, 40'ının lise ve 50'sinin de lisans düzeyinde, babaların ise; 32'sinin ilkökul, 39'unun ortaokul, 45'inin lise ve 51'inin de lisans düzeyinde olduğu görülmüştür. Ebeveynlerin çocuk sayılarına göre dağılımı incelendiğinde, ebeveynlerin; 32'sinin bir, 64'ünün iki, 42'sinin üç, 18'inin dört ve 11'inin de 5 ve üzerinde çocuğunun olduğu bulunmuştur.

Veri Toplama Aracı

Okul öncesi ve ilkökul öğrencilerinin COVID-19 salgın döneminde ve öncesinde teknolojik araç kullanmalarına ilişkin ebeveyn görüşlerinin belirlendiği bu araştırmanın verileri, araştırmacılar tarafından geliştirilen anket ile toplanmıştır. Ankette yer alan sorular için Sınıf Eğitimi ve Okul Öncesi Eğitimi alanından üçer öğretim üyesinden uzman görüşü alınmıştır. Alınan uzman görüşleri sonucunda aynı amaca yönelik olan sorular ankette çıkarılmış, ankete son hali verilmiş ve yazım, noktalama için iki Türkçe öğretmenin görüşüne başvurularak ankete son hali verilmiştir. Son hali verilen anket hem okul öncesi hem de ilkökul öğrenci ebeveynlerine uygulanmıştır. Ön uygulama neticesinde ebeveynler tarafından ankette anlaşılmayan herhangi bir durum olmadığı görülmüş ve araştırmacılar tarafından uygulama aşamasına geçilmeye karar verilmiştir. Anket üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcılara ait demografik özellikler, ikinci bölümde COVID-19 salgın öncesine ait açık uçlu sorular ve üçüncü bölümde de COVID-19 salgın dönemine ait açık uçlu sorular yer almaktadır. Ankette yer alan ikinci ve üçüncü bölüm soruları aynı sorulardan oluşmaktadır. Örneğin, ikinci bölümde “Çocuğunuz günde kaç saat telefon, tablet, bilgisayar vb. teknolojik araç ile vakit geçirirdi?” sorusu yer alırken üçüncü bölümde “Çocuğunuz günde kaç saat telefon, tablet, bilgisayar vb. teknolojik araç ile vakit geçirir?” sorusu yer almaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmanın verileri Google Formlar aracılığıyla katılımcılara ulaştırılmış ve gönüllü olarak katılmaları istenmiştir. Anket üç hafta süreyle açık tutulmuş ve veri girişinin durmasıyla anket Google Formlardan kapatılmıştır. Google Formlardan elde edilen veriler analiz edilmiş, verilerin analizinde betimsel istatistiksel tekniklerden (frekans, ortalama) yararlanılmıştır.

Bulgular

COVID-19 salgın dönemine ve öncesine yönelik okul öncesi ve ilkökul öğrenci ebeveynlerinin “Çocuğunuz günde kaç saat telefon, tablet, bilgisayar vb. teknolojik araç ile vakit geçirirdi/geçirir?” anket sorularına verdikleri cevaplara ilişkin bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir. Uzaktan eğitimle yapılan ders saati süresi, COVID-19 salgın dönemindeki saat süreleri dışında tutulmuş ve ankette de belirtilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Teknolojik Araçla Vakıt Geçirme Sürelerine İlişkin Bilgiler

	Frekans (f)	COVID-19 Salgın Öncesi Ortalama (dakika)	COVID-19 Salgın Dönemi Ortalama (dakika)	Değişim (dakika)	
Okul öncesi	69	138	177	39	
İlkokul	1. sınıf	27	168	204	36
	2. sınıf	24	158	184	26
	3. sınıf	22	180	196	16
	4. sınıf	25	192	218	26
Toplam İlkokul	98	174	201	27	

Tablo 1’e göre, öğrencilerin teknolojik araçla vakıt geçirme sürelerine ilişkin ebeveyn görüşleri incelendiğinde, okul öncesi öğrencilerinin COVID-19 salgını öncesinde ortalama 138 dakika, salgın döneminde ise ortalama 177 dakika teknolojik araçlarla vakıt geçirdikleri görülmüştür. COVID-19 salgın öncesinde; birinci sınıf öğrencilerinin ortalama 168 dakika, ikinci sınıf öğrencilerinin ortalama 158 dakika, üçüncü sınıf öğrencilerinin ortalama 180 dakika ve dördüncü sınıf öğrencilerinin ortalama 192 dakika teknolojik araçlarla vakıt geçirdikleri bulunmuştur. COVID-19 salgın döneminde ise, birinci sınıf öğrencilerinin ortalama 204 dakika, ikinci sınıf öğrencilerinin ortalama 184 dakika, üçüncü sınıf öğrencilerinin ortalama 196 dakika ve dördüncü sınıf öğrencilerinin ortalama 218 dakika teknolojik araçlarla vakıt geçirdikleri görülmüştür. Ayrıca ilkökul öğrencilerinin COVID-19 salgını öncesinde ortalama 174 dakika, salgın döneminde ise ortalama 201 dakika teknolojik araçlarla vakıt geçirdikleri bulunmuştur. Okul öncesi öğrencilerinin COVID-19 salgın döneminde teknolojik araçlarla vakıt geçirme süresi ortalama 39 dakika, ilkökul öğrencilerinin ise ortalama 27 dakika arttığı ortaya çıkmıştır.

COVID-19 salgın dönemine ve öncesine yönelik okul öncesi ve ilkökul öğrenci ebeveynlerinin “Çocuğunuz günde kaç uyurdu/uyur?” anket sorularına verdikleri cevaplara ilişkin bilgiler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Günlük Uyuma Sürelerine İlişkin Bilgiler

	f	COVID-19 Salgın Öncesi Ortalama (saat/dakika)	COVID-19 Salgın Dönemi Ortalama (saat/dakika)	Değişim (dakika)	
Okul öncesi	69	10 saat 15 dakika	10 saat 13 dakika	2	
İlkokul	1. sınıf	27	9 saat 48 dakika	9 saat 29 dakika	19
	2. sınıf	24	9 saat 12 dakika	9 saat 6 dakika	6
	3. sınıf	22	9 saat 33 dakika	9 saat	33
	4. sınıf	25	9 saat 32 dakika	9 saat 16 dakika	16
Toplam İlkokul	98	9 saat 31 dakika	9 saat 13 dakika	18	

Tablo 2’ye göre, öğrencilerin günlük uyuma sürelerine ilişkin ebeveyn görüşleri incelendiğinde, okul öncesi öğrencilerinin COVID-19 salgını öncesinde ortalama 10 saat 15 dakika, salgın döneminde ise ortalama 10 saat 13 dakika uydukları ortaya çıkmıştır. COVID-19 salgın öncesinde; birinci sınıf öğrencilerinin ortalama 9 saat 48 dakika, ikinci sınıf öğrencilerinin ortalama 9 saat 12 dakika, üçüncü sınıf öğrencilerinin ortalama 9 saat 33 dakika ve dördüncü sınıf öğrencilerinin ortalama 9 saat 32 dakika teknolojik araçlarla vakıt geçirdikleri bulunmuştur. COVID-19 salgın döneminde ise, birinci sınıf öğrencilerinin ortalama 9 saat 29 dakika, ikinci sınıf öğrencilerinin ortalama 9 saat 6 dakika, üçüncü sınıf öğrencilerinin ortalama 9 saat ve dördüncü sınıf öğrencilerinin ortalama 9 saat 16 dakika uydukları görülmüştür. Ayrıca ilkökul öğrencilerinin COVID-19 salgını öncesinde ortalama 9 saat 31 dakika, salgın döneminde ise ortalama 9 saat 13 dakika uydukları bulunmuştur. Okul öncesi öğrencilerinin COVID-19 salgın döneminde uyuma süresi ortalama 2 dakika, ilkökul öğrencilerinin ise ortalama 18 dakika azaldığı ortaya çıkmıştır.

COVID-19 salgın dönemine ve öncesine yönelik okul öncesi ve ilkökul öğrenci ebeveynlerinin “Çocuğunuz günde kaç öğün beslenirdi/ beslenir?” anket sorularına verdikleri cevaplara ilişkin bilgiler Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin Günlük Beslenme Öğün Sayılarına İlişkin Bilgiler

	COVID-19 Salgın Öncesi		COVID-19 Salgın Dönemi	
	Günlük Beslenme Öğün Sayısı	f	Günlük Beslenme Öğün Sayısı	f
Okul öncesi	2	12	2	15
	3	33	3	24
	4	18	4	22
	5	6	5	8
1. sınıf	2	3	2	3
	3	19	3	16
	4	3	4	1
	5	2	5	7
2. sınıf	3	16	2	3
	4	5	3	10
	5	3	4	8
İlkokul			5	3
	2	5	2	6
	3	14	3	12
3. sınıf	4	3	4	4
	2	2	2	2
	3	15	3	15
4. sınıf	4	7	4	5
	5	1	5	3
	2	10	2	14
Toplam İlkokul	3	64	3	53
	4	18	4	18
	5	6	5	13

Tablo 3’e göre, öğrencilerin günlük beslenme öğün sayılarına ilişkin ebeveyn görüşleri incelendiğinde, COVID-19 salgını öncesinde okul öncesi öğrencilerinden; 12’sinin iki, 33’ünün üç, 18’inin dört ve altısının da beş öğün beslendikleri görülmüştür. Salgın döneminde ise, okul öncesi öğrencilerinden 15’inin iki, 24’ünün üç, 22’sinin dört ve sekizinin de beş öğün beslendikleri bulunmuştur. COVID-19 salgını öncesinde ilkökul öğrencilerinden; 10’unun iki, 64’ünün üç, 18’inin dört ve altısının da beş öğün beslendikleri görülmüştür. Salgın döneminde ise, ilkökul öğrencilerinden 14’ünün iki, 53’ünün üç, 18’sinin dört ve 13’ünün de beş öğün beslendikleri bulunmuştur. COVID-19 salgın döneminde üç öğünden fazla beslenen okul öncesi ve ilkökul öğrenci sayılarında, salgın öncesine göre bir artış olduğu görülmüştür.

COVID-19 salgın dönemine ve öncesine yönelik okul öncesi ve ilkökul öğrenci ebeveynlerinin “Çocuğunuz yemek yerken herhangi bir teknolojik araçla ilgilenir miydi/mi? Evet ilgilenirdi/ilgilenir, hayır ilgilenmezdi/ilgilenmez. Cevabınız evet ise hangi teknolojik araç ile ilgilendiğini de yazınız.” anket sorularına verdikleri cevaplara ilişkin bilgiler Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin Yemek Yerken Teknolojik Araçla İlgilenme Durumlarına İlişkin Bilgiler

	COVID-19 Salgın Öncesi			COVID-19 Salgın Dönemi		
	İlgilenme Durumu	Teknolojik Araç Türü	f	İlgilenme Durumu	Teknolojik Araç Türü	f
Okul öncesi	Evet	Telefon	20	Evet	Telefon	28
		Televizyon	12		Tablet	18
	Hayır	Tablet	11	Hayır	Televizyon	10
		-	30			22

İlkokul	1. sınıf	Evet	Telefon	9	Evet	Telefon	13
			Televizyon	8		Tablet	6
		Hayır	Tablet	1	Hayır	Televizyon	6
			-	11		-	5
	2. sınıf	Evet	Televizyon	10	Evet	Telefon	11
			Telefon	7		Tablet	7
		Hayır	Tablet	2	Hayır	Televizyon	5
			-	9		-	5
	3. sınıf	Evet	Televizyon	8	Evet	Telefon	12
			Telefon	8		Tablet	5
		Hayır	Tablet	1	Hayır	Televizyon	4
			-	7		-	3
	4. sınıf	Evet	Telefon	8	Evet	Telefon	11
			Televizyon	7		Tablet	6
		Hayır	Tablet	2	Hayır	Televizyon	4
			-	10		-	6
Toplam İlkokul	Evet	Televizyon	33	Evet	Telefon	47	
		Telefon	32		Tablet	24	
	Hayır	Tablet	6	Hayır	Televizyon	19	
		-	37		-	19	

Bazı ebeveynler birden fazla teknolojik araç belirtmişlerdir.

Tablo 4'e göre, öğrencilerin yemek yerken herhangi bir teknolojik araçla ilgilenme durumlarına ilişkin ebeveyn görüşleri incelendiğinde, COVID-19 salgını öncesinde okul öncesi öğrencilerinden; 39'unun yemek yerken teknolojik araçla ilgilendiği, 30'unun ise ilgilienmediği görülmüştür. Salgın döneminde ise okul öncesi öğrencilerinden 47'sinin yemek yerken teknolojik araçla ilgilendiği, 22'sinin ise ilgilienmediği bulunmuştur. COVID-19 salgını öncesinde ilkokul öğrencilerinden; 61'inin yemek yerken teknolojik araçla ilgilendiği, 37'sinin ilgilienmediği, salgın döneminde ise ilkokul öğrencilerinden; 79'unun yemek yerken teknolojik araçla ilgilendiği, 19'unun ise ilgilienmediği görülmüştür. Yemek yerken teknolojik araçla ilgilenen öğrenci sayılarının COVID-19 salgın döneminde, salgın öncesine göre hem okul öncesi hem de ilkokul kademesinde artış gösterdiği bulunmuştur. COVID-19 salgın döneminde, yemek yerken telefon ve tabletle ilgilenen öğrenci sayılarının arttığı, televizyonla ilgilenen öğrenci sayılarının ise azaldığı görülmüştür.

COVID-19 salgın dönemine ve öncesine yönelik okul öncesi ve ilkokul öğrenci ebeveynlerinin "Çocuğunuz uyku öncesinde herhangi bir teknolojik araçla ilgilenir miydi/mi? Evet ilgilenirdi/ilgilenir, hayır ilgilenmezdi/ilgilenmez. Cevabınız evet ise hangi teknolojik araç ile ilgilendiğini de yazınız." anket sorularına verdikleri cevaplara ilişkin bilgiler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Öğrencilerin Uyku Öncesinde Teknolojik Araçla İlgilenme Durumlarına İlişkin Bilgiler

		COVID-19 Salgın Öncesi			COVID-19 Salgın Dönemi		
		İlgilenme Durumu	Teknolojik Araç Türü	f	İlgilenme Durumu	Teknolojik Araç Türü	f
Okul öncesi	Evet	Telefon	12	Evet	Telefon	21	
		Televizyon	9		Televizyon	11	
	Hayır	Tablet	4	Hayır	Tablet	10	
		-	44		-	30	
İlkokul	1. sınıf	Telefon	11	Evet	Telefon	13	
		Televizyon	5		Tablet	7	
		Tablet	3		Televizyon	6	
	2. sınıf	Evet	Telefon	9	Evet	Telefon	11
			Televizyon	8		Televizyon	9
		Hayır	Tablet	1	Hayır	Tablet	4
	-		10	-		5	
	3. sınıf	Evet	Telefon	4	Evet	Telefon	6
			Televizyon	4		Tablet	5

		Tablet	2		Televizyon	5
	Hayır	-	14	Hayır	-	8
4. sınıf		Telefon	13		Telefon	14
	Evet	Televizyon	5	Evet	Televizyon	6
		Tablet	1		Tablet	4
	Hayır	-	7	Hayır	-	2
Toplam İlkokul		Telefon	37		Telefon	44
	Evet	Televizyon	22	Evet	Televizyon	26
		Tablet	7		Tablet	20
	Hayır	-	41	Hayır	-	22

Bazı ebeveynler birden fazla teknolojik araç belirtmişlerdir.

Tablo 5'e göre, öğrencilerin uyku öncesinde herhangi bir teknolojik araçla ilgilenme durumlarına ilişkin ebeveyn görüşleri incelendiğinde, COVID-19 salgını öncesinde okul öncesi öğrencilerinden; 15'inin uyku öncesinde teknolojik araçla ilgilendiği, 44'ünün ise ilgilenmediği görülmüştür. Salgın döneminde ise okul öncesi öğrencilerinden 39'unun uyku öncesinde teknolojik araçla ilgilendiği, 30'unun ise ilgilenmediği bulunmuştur. COVID-19 salgını öncesinde ilkökullü öğrencilerinden; 57'sinin uyku öncesinde teknolojik araçla ilgilendiği, 41'inin ilgilenmediği, salgın döneminde ise ilkökullü öğrencilerinden; 76'sının uyku öncesinde teknolojik araçla ilgilendiği, 22'sinin ise ilgilenmediği görülmüştür. Uyku öncesinde teknolojik araçla ilgilenen öğrenci sayılarının COVID-19 salgın döneminde, salgın öncesine göre hem okul öncesi hem de ilkökullü kademesinde artış gösterdiği bulunmuştur. COVID-19 salgın döneminde, uyku öncesinde telefon, televizyon ve tabletle ilgilenen öğrenci sayılarının arttığı görülmüştür.

COVID-19 salgın dönemine ve öncesine yönelik okul öncesi ve ilkökullü öğrenci ebeveynlerinin "Çocuğunuz teknolojik araçları hangi amaçla kullanırdı/kullanır?" anket sorularına verdikleri cevaplara ilişkin bilgiler Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Öğrencilerin Teknolojik Araçları Hangi Amaçla Kullandıklarına İlişkin Bilgiler

	COVID-19 Salgın Öncesi		COVID-19 Salgın Dönemi	
	Kullanma Amacı	f	Kullanma Amacı	f
Okul öncesi	Oyun	31	Oyun	29
	Çizgi film izleme	24	Çizgi film izleme	28
	Eğlence amaçlı video izleme	10	Eğlence amaçlı video izleme	12
	Eğitici amaçlı video izleme	6	Eğitici amaçlı video izleme	10
	Masal dinleme	4	Müzik dinleme	5
	Müzik dinleme	3		
	Belgesel izleme	1		
1. sınıf	Oyun	20	Canlı ders	24
	Çizgi film izleme	7	Oyun	12
	Eğlence amaçlı video izleme	5	Eğlence amaçlı video izleme	6
	Eğitici amaçlı video izleme	3	Çizgi film izleme	3
	Müzik dinleme	1	Eğitici amaçlı video izleme	1
2. sınıf	Oyun	21	Canlı ders	22
	Çizgi film izleme	6	Oyun	15
	Eğlence amaçlı video izleme	5	Çizgi film izleme	5
	Eğitici amaçlı video izleme	2	Eğlence amaçlı video izleme	5
			Eğitici amaçlı video izleme	4
3. sınıf	Oyun	19	Canlı ders	21
	Çizgi film izleme	7	Oyun	12
	Eğlence amaçlı video izleme	4	Çizgi film izleme	4
	Eğitici amaçlı video izleme	2	Eğitici amaçlı video izleme	3
	Sosyal medya	2	Eğlence amaçlı video izleme	2
4. sınıf	Oyun	22	Canlı ders	24
	Eğitici amaçlı video izleme	8	Oyun	18
	Eğlence amaçlı video izleme	7	Eğitici amaçlı video izleme	12
	Çizgi film izleme	5	Sosyal medya	8

	Sosyal medya	4	Eğlence amaçlı video izleme	6
			Çizgi film izleme	5
			Müzik dinleme	3
	Oyun	82	Canlı ders	91
	Çizgi film izleme	25	Oyun	57
Toplam İlkokul	Eğlence amaçlı video izleme	21	Eğitici amaçlı video izleme	20
	Eğitici amaçlı video izleme	15	Eğlence amaçlı video izleme	19
	Sosyal medya	6	Çizgi film izleme	17
	Müzik dinleme	1	Sosyal medya	8
			Müzik dinleme	3

Bazı ebeveynler birden fazla teknolojik araç belirtmişlerdir.

Tablo 6'ya göre, öğrencilerin teknolojik araçları hangi amaçla kullandıklarına ilişkin ebeveyn görüşleri incelendiğinde, COVID-19 salgını öncesinde okul öncesi öğrencilerinden; 31'inin oyun, 24'ünün çizgi film izleme, 10'u eğlence amaçlı video izleme, altısı eğitici amaçlı video, dördü masal dinleme, üçü müzik dinleme ve biri de belgesel izleme amaçlı kullandıkları görülmüştür. Salgın döneminde ise, öğrencilerden 29'u oyun, 28'i çizgi film izleme, 12'si eğlence amaçlı video izleme, 10'u eğitici amaçlı video ve beşi de müzik dinleme amaçlı teknolojik araçları kullandıkları belirtilmiştir. COVID-19 salgını öncesinde ilkökul öğrencilerinden; 82'si oyun, 25'i çizgi film izleme, 21'i eğlence amaçlı video izleme, 15'i eğitici amaçlı video izleme, altısı sosyal medya ve biri de müzik dinleme amaçlı teknolojik araçları kullandıkları görülmüştür. Salgın döneminde ise ilkökul öğrencilerinden; 91'i canlı ders, 57'si oyun, 20'si eğitici amaçlı video izleme, 19'u eğlence amaçlı video izleme, 17'si çizgi film izleme, sekizi sosyal medya ve üçü de müzik dinleme amaçlı teknolojik araçları kullandıkları bulunmuştur.

COVID-19 salgını dönemine ve öncesine yönelik okul öncesi ve ilkökul öğrenci ebeveynlerinin "Çocuğunuzun oyun tercihi neydi/ne?" anket sorularına verdikleri cevaplara ilişkin bilgiler Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Öğrencilerin Oyun Tercihlerine İlişkin Bilgiler

	COVID-19 Salgını Öncesi		COVID-19 Salgını Dönemi		
	Oyun Tercihi	f	Kullanma Amacı	f	
Okul öncesi	Arkadaşlarıyla oynama	43	Telefon veya Tabletle oynama	48	
	Telefon veya tabletle oynama	33	Oyuncaklarıyla oynama	34	
	Oyuncaklarıyla oynama	29	Anne, babayla oynama	26	
	Kardeşiyle oynama	18	Kardeşiyle oynama	22	
	Anne, babayla oynama	10	Arkadaşlarıyla oynama	7	
			Evcil hayvanıyla oynama	3	
İlkokul	1. sınıf	Telefon veya tabletle oynama	21	Telefon veya tabletle oynama	23
		Arkadaşlarıyla oynama	20	Kardeşiyle oynama	15
		Kardeşiyle oynama	12	Anne, babayla oynama	10
		Oyuncaklarıyla oynama	8	Oyuncaklarıyla oynama	8
		Anne, babayla oynama	3	Arkadaşlarıyla oynama	2
	2. sınıf	Telefon veya tabletle oynama	16	Telefon veya tabletle oynama	20
		Arkadaşlarıyla oynama	14	Kardeşiyle oynama	16
		Kardeşiyle oynama	14	Oyuncaklarıyla oynama	9
		Oyuncaklarıyla oynama	7	Anne, babayla oynama	5
		Satranç oynama	2	Arkadaşlarıyla oynama	3
			Satranç oynama	2	
3. sınıf	Telefon veya tabletle oynama	12	Telefon veya tabletle oynama	18	
	Arkadaşlarıyla oynama	10	Kardeşiyle oynama	12	
	Kardeşiyle oynama	9	Oyuncaklarıyla oynama	12	
	Oyuncaklarıyla oynama	9	Arkadaşlarıyla oynama	2	
4. sınıf	Telefon veya tabletle oynama	15	Telefon veya tabletle oynama	19	
	Arkadaşlarıyla oynama	14	Kardeşiyle oynama	9	
	Kardeşiyle oynama	8	Arkadaşlarıyla oynama	7	
	Oyuncaklarıyla oynama	1	Anne, babayla oynama	3	

		Oyuncaklarıyla oynama		1
Toplam İlkokul	Telefon veya tabletle oynama	64	Telefon veya tabletle oynama	80
	Arkadaşlarıyla oynama	58	Kardeşiyle oynama	52
	Kardeşiyle oynama	43	Oyuncaklarıyla oynama	30
	Oyuncaklarıyla oynama	25	Anne, babayla oynama	18
	Anne, babayla oynama	3	Arkadaşlarıyla oynama	14
	Satranç oynama	2	Satranç oynama	2

Bazı ebeveynler birden fazla teknolojik araç belirtmişlerdir.

Tablo 7'ye göre, öğrencilerin oyun tercihlerine ilişkin ebeveyn görüşleri incelendiğinde, COVID-19 salgını öncesinde okul öncesi öğrencilerinden; 43'ünün arkadaşlarıyla, 33'ünün telefon veya tabletle, 29'unun oyuncaklarıyla, 18'inin kardeşiyle ve 10'unun anne, babayla oynamayı tercih ettikleri belirtilmiştir. Salgın döneminde ise, 48'inin telefon veya tabletle, 34'ünün oyuncaklarıyla, 26'sının anne, babayla, 22'sinin kardeşiyle, yedisinin arkadaşıyla ve üçünün de evcil hayvanıyla oynamayı tercih ettikleri bulunmuştur. COVID-19 salgını öncesinde ilkökul öğrencilerinden; 64'ü telefon veya tabletle, 58'i arkadaşlarıyla, 43'ü kardeşiyle, 25'i oyuncaklarıyla, üçü anne, babayla ve ikisi de satranç oynamayı tercih ettikleri belirtilmiştir. Salgın döneminde ise ilkökul öğrencilerinden; 80'i telefon veya tabletle, 52'si kardeşiyle, 30'u oyuncaklarıyla, 18'i anne, babayla 14'ü arkadaşlarıyla ve ikisi de satranç oynamayı tercih ettikleri bulunmuştur.

COVID-19 salgını dönemine ve öncesine yönelik okul öncesi ve ilkökul öğrenci ebeveynlerinin "Çocuğunuzun teknolojik araçları bilinçli kullanma durumunu puanlayınız." anket sorularına verdikleri cevaplara ilişkin bilgiler Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Öğrencilerin Teknolojik Araçları Bilinçli Kullanma Durumuna İlişkin Bilgiler

		COVID-19 Salgın Öncesi (10 puan üzerinden)	f	COVID-19 Salgın Dönemi (10 puan üzerinden)	f
Okul öncesi	1	1	1	3	3
	2	4	4	4	4
	3	4	4	5	5
	4	5	5	6	8
	5	10	10	7	14
	6	7	7	8	13
	7	14	14	9	10
	8	12	12	10	12
	9	5	5		
	10	7	7		
Ortalama		6,4	69	7,4	69
1. sınıf	1		3	1	1
	3		-	3	2
	4		4	4	2
	5		7	5	4
	6		2	6	3
	7		2	7	3
	8		3	8	2
	9		4	9	6
	10		2	10	4
	Ortalama		5,9	27	6,8
İlkokul	2		1	4	2
	4		2	5	7
	5		6	6	4
	6		5	7	3
	7		4	8	5
	8		4	9	2
	9		1	10	1
	10		1		

Ortalama	6,2	24	6,5	24
	1	2	3	1
	2	2	5	7
	3	3	6	2
3. sınıf	5	6	7	3
	6	2	8	4
	8	3	9	2
	9	2	10	3
	10	2		
Ortalama	5,4	22	6,5	22
	1	2	2	1
	2	2	4	1
4. sınıf	3	1	5	2
	4	2	6	4
	5	1	7	3
	6	2	8	3
	7	4	9	6
	8	2	10	5
	9	5		
	10	4		
Ortalama	6,5	25	7,5	25

Tablo 8 (Devamı). Öğrencilerin Teknolojik Araçları Bilinçli Kullanma Durumuna İlişkin Bilgiler

	COVID-19 Salgın Öncesi (10 puan üzerinden)	f	COVID-19 Salgın Dönemi (10 puan üzerinden)	f
Toplam İlkokul	1	7	1	1
	2	5	2	1
	3	4	3	3
	4	8	4	5
	5	20	5	20
	6	11	6	13
	7	10	7	12
	8	12	8	14
	9	12	9	16
	10	9	10	13
Ortalama	6,0	98	7,2	98

Tablo 8'e göre öğrencilerin teknolojik araçları bilinçli kullanma durumlarına ilişkin ebeveyn görüşleri incelendiğinde, COVID-19 salgın öncesinde okul öncesi öğrencilerin ebeveynlerinin görüşlerinin ortalaması 6,4 olduğu, salgın döneminde ise 7,4 olduğu görülmüştür. İlkokul öğrencilerinin teknolojik araçları bilinçli kullanma durumlarına ilişkin ebeveyn görüşlerinin ortalaması COVID-19 salgını öncesi 6,0 iken salgın döneminde 7,2 olduğu ortaya çıkmıştır. Hem okul öncesi hem de ilkökul öğrencilerinin ebeveynleri, çocuklarının teknolojik araçları salgın döneminde, salgın öncesine göre daha bilinçli kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Tartışma

Okul öncesi öğrencilerinin COVID-19 salgın döneminde teknolojik araçlarla vakit geçirme süresi ortalama 39 dakika, ilkökul öğrencilerinin ise ortalama 27 dakika arttığı ortaya çıkmıştır. Kuru ve Kolcu (2021) tarafından yapılan çalışmada okul dönemi çocuklarının salgın öncesinde 1-3 saat, salgın döneminde ise 4-6 saat vakit geçirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Arı-Arat ve Gülay-Ogelman (2021) tarafından yapılan çalışmada çocukların günlük ortalama teknolojik araç kullanma süresinin 197 dakika olduğu bulunmuştur. Öztürk (2019) tarafından okul öncesi dönemde günlük 30 dakika, ilkökul döneminde ise 45 dakika teknolojik araçlar ile zaman geçirmenin doğru olacağı ifade edilmiştir. Amerikan Pediatri Akademisi (2016) tarafından iki-beş yaş arasındaki çocukların teknolojik araç kullanım sürelerinin bir saatle, altı yaşından büyük çocuklar içinde bu sürenin en fazla iki saatle

sınırlandırılması gerektiği ifade edilmiştir. Çalışma bulguları incelendiğinde salgın öncesi ve salgın döneminde öğrencilerin teknoloji kullanım sürelerinin normal kabul edilen sürelerden çok fazla olduğu görülmektedir. Salgın sürecindeki teknoloji kullanım süresi fazlalığının sosyal izolasyon (Akoğlu ve Karaaslan, 2020; Kuru ve Kolcu, 2021) ve çevrimiçi eğitimden kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Okul öncesi öğrencilerinin COVID-19 salgın döneminde uyuma süresi ortalama 2 dakika, ilkökul öğrencilerinin ise ortalama 18 dakika azaldığı ortaya çıkmıştır. İşsever ve diğerleri (2021) 3-6 yaş çocukların günde ortalama uyku ihtiyacının 10-13 saat arasında olduğunu ifade etmişlerdir. İlkokul dönemi çocukların ise 9-11 saat uyuması gerektiği ifade edilmektedir (Arslankaya, 2020). Çalışma bulguları incelendiğinde, okul öncesi dönemdeki çocukların ortalama 10 saat 15 dakika, ilkökul dönemdeki çocukların ise 9 saat 13 dakika uyudukları sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın bulguları alanyazını destekler niteliktedir.

COVID-19 salgın döneminde üç öğünden fazla beslenen okul öncesi ve ilkökul öğrenci sayılarında, salgın öncesine göre bir artış olduğu görülmüştür. Gültepe (2021) tarafından da günde 4-6 öğün olarak planlanmasının uygun olduğu belirtilmiş olup, bu çalışmanın bulguları ile uyumlu olduğu görülmektedir.

COVID-19 salgın döneminde, yemek yerken telefon ve tabletle ilgilenen öğrenci sayılarının arttığı, televizyonla ilgilenen öğrenci sayılarının ise azaldığı görülmüştür. Gürsoy (2016) doğru bir beslenme alışkanlığı için çocukların yemek yerken teknolojik araç kullanması doğru bir yaklaşım olmadığını belirtmiştir. Bu durum çalışma bulgularıyla karşılaştırıldığında salgın sürecinin doğru beslenme alışkanlığı kazanmaya olumsuz etki ettiği söylenebilir. Teknolojik araçların ortaya koyduğu sonuçlar arasında obezite, hareketsizlik, sosyal ilişkilerin zayıflaması, günlük rutinlere zaman ayırmama gibi durumların olduğu bulunmuştur (Muslu ve Bolşık, 2009).

Uyku öncesinde teknolojik araçla ilgilenen öğrenci sayılarının COVID-19 salgın döneminde, salgın öncesine göre hem okul öncesi hem de ilkökul kademesinde artış gösterdiği bulunmuştur. COVID-19 salgın döneminde, uyku öncesinde telefon, televizyon ve tabletle ilgilenen öğrenci sayılarının arttığı görülmüştür. Bu bulgunun da alan yazın ile uyumlu olduğu (URL-1) görülmekte olup, uyku öncesi teknolojik araç kullanımının uyku bozukluklarına neden olabileceği düşünülmektedir. Çocuğun teknolojik araçlarla çok erken yaşta tanışması ve bunları aşırı kullanması, insanların duygu ve düşüncelerini anlama, öz düzenleme, dürtü kontrolü, zihinsel esneklik gibi zihinsel işlevler üzerinde olumsuz etkilere yol açtığı bulunmuştur (Nathanson, Sharp, Aladé, Rasmussen ve Christy, 2013). COVID-19 sürecinde çocukların teknolojik araçlarla etkileşimlerinin artmasının yanında akran ilişkilerine ve sosyal duygusal öğrenme süreçlerinde olumsuz durumların yaşanacağı belirtilmiştir (Goagoses, Winschiers-Theophilus ve Chamunorwa, 2020).

Öğrencilerin teknolojik araçları hangi amaçla kullandıklarına ilişkin bulgular incelendiğinde, okul öncesi dönem çocukların salgın öncesinde ve salgın döneminde teknolojik araçları daha çok oyun oynamak ve çizgi film izleme amacıyla kullandığı, ancak ilkökul dönemi çocukların salgın öncesinde teknolojik araçları oyun oynamak için kullanırken salgın döneminde canlı ders yapmak amacıyla kullanmaya başladığı görülmektedir. Bu değişimin sebebinin salgın sürecinden uzaktan eğitimin yaygınlaşmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. 0-8 yaş çocukların teknolojik araç kullanımlarına ilişkin 2011, 2013 ve 2017 yıllarında yapılan çalışmalarda 8 yaş altı çocukların %98'inin teknolojik araç olan bir evde yaşadığı bulunmuştur (Common Sense Media, 2017).

Öğrencilerin oyun tercihlerine ilişkin ebeveyn görüşleri incelendiğinde, salgın öncesi dönemde daha çok arkadaşlarıyla oynamayı tercih eden okul öncesi dönem çocuklarının salgın döneminde telefon ve tablet gibi teknolojik araçlarla oynamaya başladığı görülmektedir. Bu durum çalışmamızın diğer bulgularıyla ve alan yazınla (Akoğlu ve Karaaslan, 2021) uyumluluk göstermektedir. İlkokul dönemi çocukların salgın öncesi ve salgın döneminde telefon ve tablet gibi teknolojik araçlarla oyun oynamayı tercih ettikleri görülmekte olup özellikle salgın öncesinde de arkadaşlarıyla oynamamayı tercih etmemesi bakımından dikkat çekicidir.

Hem okul öncesi hem de ilkökul öğrencilerinin ebeveynleri, çocuklarının teknolojik araçları salgın döneminde, salgın öncesine göre daha bilinçli kullandıklarını ifade etmişlerdir. Araştırma bulgularından olan yemek yerken teknolojik araçla ilgilenme, uyumadan önce teknolojik araçla ilgilenme ve teknoloji kullanım amaç ve süreleri dikkate alındığında, bu bulgunun diğer bulgular ile uyumlu olmadığı görülmektedir. Bu durumun sebebinin ise ebeveynlerin bilinçli teknolojik araç kullanımına ilişkin bilgilerindeki yetersizlikler ile çocuklarına ilişkin bakış açılarından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Nitekim Goldschmidt (2020) COVID-19 salgın sürecinde de teknoloji kullanımında bilinçli olunmasının gerekliliğini belirtmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Okul öncesi öğrencilerinin COVID-19 salgını öncesinde teknolojik araçlarla vakit geçirme süresi ortalama 138 dakika 39 dakika, ilkökul öğrencilerinin ise ortalama 174 dakika zaman geçirdiği ortaya çıkmış ve salgın sürecinde bu sürenin okul öncesi çocuklarda ortalama 39 dakika, ilkökul çocuklarında ise 27 dakika arttığı ortaya çıkmıştır. Çocukların salgın döneminde, salgın öncesine göre ortalama uyku sürelerinde değişimin yaşandığı ortaya çıkmıştır.

Her ne kadar COVID-19 salgını döneminde üç öğünden fazla beslenen okul öncesi ve ilkökul öğrenci sayılarında, salgın öncesine göre bir artış olduğu bulunmuştur.

COVID-19 salgını döneminde, yemek yerken telefon ve tabletle ilgilenen öğrenci sayılarının arttığı, televizyonla ilgilenen öğrenci sayılarının ise azaldığı görülmüştür.

Uyku öncesinde teknolojik araçla ilgilenen öğrenci sayılarının COVID-19 salgını döneminde, salgın öncesine göre hem okul öncesi hem de ilkökul kademesinde artış gösterdiği bulunmuştur.

Okul öncesi dönemdeki çocukların salgın öncesinde ve salgın döneminde teknolojik araçları daha çok oyun oynamak ve çizgi film izleme amacıyla kullandığı, ancak ilkökul dönemindeki çocukların salgın öncesinde teknolojik araçları daha çok oyun oynamak için kullanırken salgın döneminde ise canlı ders için kullandıkları görülmüştür.

Salgını öncesinde daha çok arkadaşlarıyla oynamayı tercih eden okul öncesi dönem çocuklarının salgın döneminde telefon ve tablet gibi teknolojik araçlarla oynamaya başladığı, ilkökul dönemi çocuklarının ise salgın öncesi ve salgın döneminde daha çok telefon ve tablet gibi teknolojik araçlarla oyun oynamayı tercih ettikleri ortaya çıkmıştır.

Hem okul öncesi hem de ilkökul öğrencilerinin ebeveynleri, çocuklarının teknolojik araçları salgın döneminde, salgın öncesine göre daha bilinçli kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Bu çalışma kapsamında; ebeveynlere bilinçli teknoloji kullanımı konusunda eğitimlerin verilmesi, ebeveynlerin çocuklarının teknolojik araç kullanım algısına ilişkin daha geniş katılımlı bir çalışma yapılması, çocukların teknolojik araçları etkili bir şekilde kullanmalarına yönelik ebeveynlere bilgilendirmelerin yapılması ve ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte vakit geçirebilecekleri teknolojik araçlardan uzak oyunlar oynamaları konusunda yönlendirmelerin yapılması önerilebilir.

Kaynakça

Akbulut, Y. (2013). Çocuk ve ergenlerde bilgisayar ve internet kullanımının gelişimsel sonuçları. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 53-68.

Akoğlu, G., & Karaaslan, B. T. (2020). Covid-19 ve izolasyon sürecinin çocuklar üzerindeki olası psikososyal etkileri. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 99-103.

American Academy of Pediatrics. (2016). American academy of pediatrics announces new recommendations for children's media use. <https://www.pathwayped.com/american-academy-of-pediatrics-announces-new-recommendations-for-childrens-media-use/>

Apaydın, Ç., & Kaya, F. (2020). An analysis of the preschool teachers' views on alpha generation. *European Journal of Education Studies*, 6(11), 123-141.

Arı-Arat, C., & Gülay-Ogelman, H. (2021). Küçük çocukların COVID-19 sürecinde teknolojik araç kullanımının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Maarif Mektepleri Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 15-32.

Arslankaya, H. (2020). Çocuklar hangi yaşta, ne kadar uyumalı?. (Erişim: 01.09.2021), <https://www.acibademhayat.com/cocuklar-hangi-yasta-ne-kadar-uyumali>

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayınevi.

Common Sense Media. (2017). *The common sense census: Media use by kids age zero to eight*. San Francisco, CA: Author.

Çalışkan, Y. (2020). COVID-19 pandemisi ve karantina sürecinde çocuk ruh sağlığı. *Medical Research Reports*, (3), 149-154.

- Dalton, L., Rapa, E., Ziebland, S., Rochat, T., Kelly, B., Hanington, L., ... & Richter, L. (2019). Communication with children and adolescents about the diagnosis of a life-threatening condition in their parent. *The Lancet*, 393(10176), 1164-1176.
- Davico, C., Ghiggia, A., Marcotulli, D., Ricci, F., Amianto, F., & Vitiello, B. (2021). Psychological impact of the COVID-19 pandemic on adults and their children in Italy. *Frontiers in Psychiatry*, 12, 239.
- Di Giorgio, E., Di Riso, D., Mioni, G., & Cellini, N. (2021). The interplay between mothers' and children behavioral and psychological factors during COVID-19: An Italian study. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 30(9), 1401-1412.
- Ergin, D. A., & Akgül, G. (2021) Anne babaların ilkökul çağı çocuklarında teknolojik araçların kullanımına ilişkin tutumlarının nitel analizle incelenmesi. *Baskent University Journal of Education*, 8(2), 411-426
- Erkuş, A. (2017). *Davranış bilimleri için bilimsel araştırma süreci*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Fidan, İ., & Çelik, F. (2020). İlkokul çağı öğrencilerinin ders çalışma sürecinde teknolojik araç kullanımına ilişkin veli görüşleri. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 484-512.
- Gay, L. R., Mills, G. E., & Airasian, P. (2012). *Educational research. Competencies for analysis and applications*. Pearson Published.
- Goagoses, N., Winschiers-Theophilus, H., & Chamunorwa, M. B. (2020). The (potential) role of technology for young children's social-emotional learning: During and beyond the COVID-19 pandemic. *Digital Government: Research and Practice*, 2(1), 1-6.
- Goldschmidt, K. (2020). The COVID-19 Pandemic: Technology use to support the wellbeing of children. *Journal of Pediatric Nursing*, 53, 88-90.
- Gültepe, N. (2021). Kilo vermek için günde kaç öğün beslenmeliyiz?. (Erişim: 15.10.2021), <https://uzmanlardiyorki.com/kilo-vermek-icin-gunde-kac-ogun-beslenmeliyiz/>
- Gürsoy, D. (2016) Çocuklar yemek yerken neden tablet ile oynamamalı?. (Erişim: 11.10.2021), <https://dijitalmedyavecocuk.bilgi.edu.tr/2016/05/17/cocuklar-yemek-erken-neden-tablet-ile-oynamamali-2/>
- İşsever, O., Didişen, N. A., & Yılmaz, H. B. (2021). Çocuk bakımında önemli bir konu: güvenli uyku ve uyku eğitimi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 6(2), 157-161.
- Jiao, W. Y., Wang, L. N., Liu, J., Fang, S. F., Jiao, F. Y., Pettoello-Mantovani, M., & Somekh, E. (2020). Behavioral and emotional disorders in children during the COVID-19 epidemic. *The Journal of Pediatrics*, 221, 264.
- Kuru, N. B., & Kolcu, M. (2021). Covid-19 pandemisinde okul çocuklarında (6-10 yaş) teknolojik araç kullanımının belirlenmesi: İstanbul örneği. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 15(3), 552-560.
- Kuzu, A., Odabaşı, F., Erişti, S. D., Kabakçı, I., Kurt, A. A., Akbulut, Y., Dursun, Ö. Ö., Kıyıcı, M., & Şendağ, S. (2008). İnternet kullanımı ve aile. *Ankara: T. C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Bilim Serisi*: 133.
- Nathanson, A. I., Sharp, M. L., Aladé, F., Rasmussen, E. E., & Christy, K. (2013). The relation between television exposure and theory of mind among preschoolers. *Journal of Communication*, 63(6), 1088-1108.
- Özdemir, T. B., & Çebi, A. (2020). Lise öğrencilerinin web 2.0 teknolojilerini kullanım durumlarının incelenmesi. *Journal of Kırsehir Education Faculty*, 21(1), 1-33.
- Öztürk, M. (2019). Yeşilay'dan yarıyıl tatili'nde çocukların teknoloji kullanımı için öneriler. (Erişim: 11.10.2021), <https://www.yesilay.org.tr/tr/haberler/yesilaydan-yariyil-tatilinde-cocuklarin-teknoloji-kullanimi-icin-oneriler>
- Sayan, H. (2016). Okul öncesi eğitimde teknoloji kullanımı. *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (13), 67-83.
- Şahbudak, B., & Emiroğlu, N. İ. (2020). Çocuk ve ergende Covid-19 salgını ve duygu durum bozuklukları birlikteliği. *Türk J Child Adolesc Ment Health*, 27(2), 59-63.
- TÜİK (2016). Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması. (Erişim: 05.09.2021), <https://www.tuik.gov.tr/>

- TÜİK (2020). Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması. (Erişim: 05.09.2021), <https://www.tuik.gov.tr/>
- URL-1 (2017). Yatmadan önce çocuklar tablet-telefon kullanmalı mı?. (Erişim: 05.12.2021), <https://www.medikaynak.com/n/yatmadan-once-cocuklar-tablet-telefon-kullanmali-mi>
- Yanartaş, M. S., & Törün, S. H. (2020). COVID-19 ve çocuk. *Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 40-48.

EXTENDED SUMMARY

Today, the COVID-19 epidemic process, which affects the whole world and changes the normal of life, has greatly affected the use of technology. During the epidemic, online synchronous and asynchronous education activities gained weight and children's contact with technology began to gain a different dimension. The effects of the epidemic process, which created the new normals of life in 2019, have affected education and training activities from beginning to end, as in all areas of life. In this context, considering the physical and mental development characteristics of preschool and primary school children, it is an undeniable fact that the epidemic process is the group most affected by educational conditions. Therefore, the need for this study has emerged in order to reveal the technological tool use status of preschool and primary school students during and before the COVID-19 epidemic, to understand their situation and to offer better solutions for the results.

This research is a descriptive study to examine the views of parents on the use of technological tools by preschool and primary school students during and before the COVID-19 epidemic. The participants of the study consist of parents who are preschool or primary school students studying in Yozgat. 69 of the participants determined by the convenience sampling method are preschool and 98 are parents who are primary school students. The data of the study were collected with a questionnaire developed by the researchers. Descriptive statistical techniques were used in the analysis of the data.

It has been revealed that preschool students spend an average of 39 minutes with technological tools during the COVID-19 epidemic period, while primary school students increase by an average of 27 minutes. In the study conducted by Kuru and Kolcu (2021), it was concluded that school children spent 1-3 hours before the pandemic and 4-6 hours during the pandemic period. In the study conducted by Ari-Arat and Gulay-Ogelman (2021), it was found that the average daily use of technological tools by children was 197 minutes. It was stated by Ozturk (2019) that it would be correct to spend 30 minutes a day with technological tools in the preschool period and 45 minutes in the primary school period.

It has been revealed that the average sleep time of preschool students during the COVID-19 epidemic period decreased by 2 minutes, and primary school students decreased by an average of 18 minutes. Issever et al. (2021) stated that the average sleep requirement of 3-6 year old children is between 10-13 hours per day. It is stated that primary school children should sleep 9-11 hours (Arslankaya, 2020). When the findings of the study were examined, it was concluded that the children in the preschool period slept for an average of 10 hours and 15 minutes, and the children in the primary school period slept for 9 hours and 13 minutes. Therefore, the findings of this study support the literature.

It has been observed that there is an increase in the number of preschool and primary school students who are fed more than three meals during the COVID-19 epidemic period compared to the pre-epidemic period. It was stated by Gultepe (2021) that it is appropriate to plan 4-6 meals a day, and it seems to be compatible with the findings of this study. During the COVID-19 epidemic period, it was observed that the number of students interested in phones and tablets while eating increased, while the number of students interested in television decreased. Gursoy (2016) stated that it is not the right approach for children to use technological tools while eating for a correct eating habit.

It was found that the number of students interested in technological tools before sleep increased during the COVID-19 epidemic period, both at the preschool and primary school levels, compared to the pre-epidemic period. During the COVID-19 epidemic period, it was observed that the number of students interested in phones, televisions and tablets before sleep increased. It is seen that this finding is compatible with the literature (URL-1), and it is thought that the use of technological tools before sleep may cause sleep disorders.

When the findings regarding the purpose of using technological tools are examined, it is seen that preschool children use technological tools more for playing games and watching cartoons before the epidemic and during the epidemic, but primary school children use technological tools for playing games before the epidemic, but for live lessons during the epidemic period. appears to be using it. It is thought that the reason for this change is due to the spread of distance education from the epidemic process. In studies conducted in 2011, 2013 and 2017 on the use of technological tools by children aged 0-8, it was found that 98% of children under the age of 8 live in a house with a technological device (Common Sense Media, 2017).

When the parents' opinions about the game preferences of the students are examined, it is seen that the preschool children, who preferred to play with their friends in the pre-epidemic period, started to play with technological tools such as phones and tablets during the epidemic period. This situation is compatible with the other findings of our research and the literature (Akoğlu and Karaaslan, 2021).

Parents of both preschool and primary school students stated that their children used technological tools more consciously during the epidemic than before the epidemic. Goldschmidt (2020) stated that it is necessary to be conscious in the use of technology during the COVID-19 epidemic process.

Within the scope of this research; it can be suggested that parents should be trained on conscious use of technology, a wider participation study should be conducted on the perception of their children's use of technological tools, information should be given to parents about the effective use of technological tools by their children, and parents should be guided to play games away from technological tools where they can spend time with their children.

OKULUN DİJİTAL YÖNETİMİ ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ (ODYÖ) GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI¹

DEVELOPMENT OF THE SCHOOL'S DIGITAL ADMINISTRATION SCALE (SDAS) VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

Emrah KAYA

Hacettepe Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Yönetimi Bilim Dalı

emrah.kaya.cyd@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1615-068X

Murat ÖZDEMİR

Hacettepe Üniversitesi

Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

mrtozdem@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1166-6831

ÖZ

Geliş Tarihi:

18.02.2022

Kabul Tarihi:

08.03.2022

Yayın Tarihi:

30.12.2022

Anahtar Kelimeler

Okul Yönetimi
Dijitalleşme
Okulun Dijital
Yönetimi
Geçerlik
Güvenirlilik

Keywords

School
Administration
Digitalization
Digital School
Administration
Validity
Reliability

Bu araştırmanın amacı, okulun tüm boyutları ile dijital yönetimine ilişkin mevcut durumu belirlemeye elverişli, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmektir. Bu amaçla ilk aşamada, okulun ve okul yönetiminin dijitalleşmesi ile ilgili alanyazın taranmış ve alanyazına dayalı olarak kırk maddelik bir madde havuzu oluşturulmuştur. Daha sonra hazırlanan maddeler eğitim yönetimi ve ölçme-değerlendirme alanlarında 10 uzmana gönderilmiştir. Uzmanların önerileri doğrultusunda yeniden düzenlenmiş olan 33 maddelik taslak ölçek Ankara ilindeki altı farklı ilçeden toplam 519 yönetici ve öğretmene uygulanmıştır. Okulun Dijital Yönetimi Ölçeği'nin (ODYÖ) yapı geçerliğini belirlemek amacıyla birinci çalışma grubu (170 katılımcı) ile Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve ikinci çalışma grubu ile (349 katılımcı) Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Yapılan AFA sonucunda beş alt ölçek "insan kaynağının yönetimi", "okul toplum ilişkilerinin yönetimi" "öğrenci işlerinin yönetimi" okul işletmesinin yönetimi" ve "eğitim programlarının yönetimi" şeklinde isimlendirilmiştir. Beş alt ölçekten oluşan bu model DFA ile doğrulanmıştır. Ölçeğe ait Cronbach Alpha hesaplaması ise ölçeğin güvenilir bir veri toplama aracı olduğunu göstermiş ve tüm bu bulgulara dayalı olarak ODYÖ'nün, okulların dijital yönetim özelliklerini belirlemede elverişli, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

The purpose of the research is to develop a convenient, valid and reliable measurement tool that can be used to determine the current situation regarding digital administration with all dimensions of school. For this purpose, in the first stage, the literature on the digitalization of the school and school administration was scanned and an item pool of forty items was created based on the literature. Afterwards, the prepared items were sent to ten experts in the fields of educational administration and measurement-evaluation. The 33-item draft scale, which was rearranged in line with the suggestions of the experts, was applied to a total of 519 administrators and teachers from six different districts in Ankara. Exploratory Factor Analysis (EFA) was conducted with the first study group (170 participants) and Confirmatory Factor Analysis (CFA) was conducted with the second study group (349 participants) in order to determine the construct validity of the School's Digital Administration Scale. As a result of the EFA, five sub-scales were named as "management of human resources", "management of school-society relations", "management of student affairs", "management of school enterprise" and "management of educational programs." This construct was validated by DFA. In addition, the Cronbach Alpha calculation of the scale showed that the scale was a reliable data collection tool, and based on all these findings, it was concluded that SDAS was a suitable, valid and reliable measurement tool for determining the digital administration characteristics of schools.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1075879>

Atıf/Cite as: Kaya, E. ve Özdemir, M. (2022). Okulun dijital yönetimi ölçeğinin geliştirilmesi (ODYÖ): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 1995-2009.

¹ Bu araştırma 1.yazarın Hacettepe Üniversitesi Eğitim Yönetimi Bilim Dalı'nda hazırladığı olduğu doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Okul ve okul yönetimi ile ilgili iş ve işlemler geleneksel yöntemlerle yapılmaya devam edilirken, dijital dönüşüm başta olmak üzere son yıllarda yaşanan bazı gelişmeler okulların yönetimi konusundaki paradigmalardan değişmesine ve yönetici yeterliklerinin sorgulanmasına yol açmıştır. Nitekim dijitalleşme, okul yönetimini tüm yönleri ile kuşatmış ve eğitim yönetimi alanındaki politika belirleyicilerinin, uygulayıcıların ve birçok eğitim paydaşı üzerinde sert bir baskının hissedilmesine sebep olmuştur. Bu bakımdan dijital teknolojilerin hızla yaygınlaşması ve bunların okulöncesiinden yükseköğretime kadar tüm eğitim kademelerinde görülmesi eğitim kurumlarının öğretim ve araştırma uygulamalarını yeniden tanımlamaya ve örgütsel altyapılarını yeniden tasarlamaya zorlamıştır (Guri-Rosenblit, 2009).

Dünyanın birçok ülkesinde anlık ve hızlı bilgiye daha etkili ulaşabilmesi amacıyla tüm kurumsal ortamlar yeni teknolojilerle donatılmaya çalışılmıştır. Gibson (2001), yaygınlaşan eğitim teknolojilerinin öğrenme ortamlarına etkin ve etkili bir şekilde uyarlanabilmesinde ise en kritik unsurun “yönetim” ve “liderlik” olduğunu savunmaktadır. Bir diğer deyişle eğitimdeki teknoloji ile ilgili uygulamalar sadece öğretme ve öğrenme süreci için değil, aynı zamanda tüm okulun yönetim faaliyetleri için de önemli bir görev içermektedir (Mooji ve Smeets, 2001). Bununla birlikte yönetmek ve liderlik etmek, örgütsel rutinleri ve istikrarı korumayı değil; var olan mevcut rutini aşmayı ve yenilikleri kucaklamayı gerektirmektedir (Vennebo, 2016). Nitekim eğitim örgütlerindeki yeni dijital teknolojiler; *1*) hem eğitici yeniliklerin kolaylaştırıcısı, *ii*) hem bilgi okuryazarlığı için bir araç *iii*) hem de okulun dijital yönetime geçişinde idari bir modernizasyon aracı olarak görülebilir (Baron ve Bruillard, 2003; Drent ve Meelissen, 2008; Vandenbroucke, 2007). Dolayısıyla okulların dijital çağa uyum sağlamasında müdürlerin birer değişim öncüsü olarak görev alması (Delanty, 2003; Williams ve Sheridan, 2010) ve sergilediği yönetim ve liderlik ile dijitalleşmeyi okul kültürüne yansıtması beklenmektedir.

Okul, doğası gereği karmaşık bir yapıya sahiptir. Dijital teknolojiler, okul yönetimini birçok yönü ile sarmış ve etkisi altına almıştır. Bu nedenle dijitalleşmenin okul yönetimindeki görünümü de çok boyutludur. Taymaz (2011)'e göre okul yönetimi *1*) insan kaynağının yönetimi, *ii*) okul-toplum ilişkilerinin yönetimi, *iii*) öğrenci işlerinin yönetimi, *iv*) okul işletmeciliği ve *v*) eğitim programlarının yönetimi olmak üzere beş temel boyuttan oluşmaktadır. Okulun dijital yönetimi de bu sınıflandırmaya dayalı olarak ele alınabilir:

İnsan kaynakları yönetimi birden fazla tanıma sahiptir (Boxall, Purcell ve Wright, 2007). Ancak özetle, bir örgütün en değerli varlıklarına -yani insan kıymetine- stratejik ve tutarlı bir biçimde yaklaşımını ifade etmektedir (Armstrong, 2006). İnsan kaynakları yönetiminin temel amacı örgütün insanlar aracılığı ile başarıya ulaşmasını sağlamaktır. Nitekim örgüt demek, “insan” demektir (Açıkalin, 2016). Ancak nasıl ki dijitalleşme; ürün satın alma, başkalarıyla iletişim kurma, sağlık hizmetleri alma gibi temel yaşam şekillerini değiştirdiyse, insan kaynakları yönetimini de baştan aşağı değiştirmiştir (Gueta ve Stone, 2005; Johnson, Carlson ve Kavanagh, 2020; Parry ve Tyson, 2011; Strohmeier, 2007). Dolayısıyla dijitalleşme, son yıllarda insan kaynakları süreç ve uygulamaları üzerinde derin etkiler bırakmış; işlerin, iş ilişkilerinin ve denetimin doğasını değiştirmiştir (Stone, Deadrick, Lukaszewski ve Johnson, 2015). Bu nedenle “teknolojideki bu sürekli yenilikler, insan kaynağı yönetimi çalışmalarının gerçekleştirilme şeklini temelden değiştirecek” gibi görünmektedir (Society for Human Resource Management, 2002).

Okul-toplum ilişkileri bir tür halkla ilişkilerin geliştirilmesini ifade etmektedir. Amerika Halkla İlişkiler Topluluğu'nun kurucusu Rex Harlow, birçok kaynağı tarayarak beş yüzün üzerinde halkla ilişkiler tanımı tespit etmiştir (Moore, Bagin ve Gallagher, 2012). Ancak Grunig ve Hunt (1984); bu tanımlardan yola çıkarak halkla ilişkileri kısaca, “bir örgüt ile halkları arasındaki iletişimin yönetimi” olarak ifade etmiştir. Okul-toplum ilişkileri de bu bağlamda; öğrenci, aile ve toplum arasında bir iletişim ağı geliştirilerek onu yönetmeyi kapsar. Kurulan iletişim ağı sayesinde; okulun amaçları, ihtiyaçları ve başarıları kesintisiz bir biçimde halka ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Vatandaşlar bu ilişkiler ağı sayesinde zamanla okuldaki karar alma süreçlerine aktif olarak katılım göstermiştir (Kindred, 1957). Okul ve toplum arasındaki ilişkiler geleneksel olarak daha çok; gazete, dergi veya broşürler yoluyla kurulmaya çalışılırken, günümüzde daha dijital yöntemlerle kurulmaya çalışılmaktadır. Çeşitli dijital medya araçlarını (e-posta, whatsapp, twitter vb) etkili kullanmak bu noktada okulun topluma açılmasında yeni bir biçim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda okul müdürünün, medya ilişkilerini okulun genel iletişim planının bir parçası haline getirmesi, okulun hikayesini medya yoluyla yaratması ve halka anlatması gerektiği düşünülebilir (Pawlas, 2013).

Öğrenci işleri, öğrencinin kayıt, okula devam, sınav ve disiplin gibi birtakım işlerin yanı sıra öğrencinin okuldaki güvenliğinin sağlanması, sağlığının korunması ve rehberlik gibi bir dizi hizmetleri içermektedir (Şişman, 2020). Okul yönetiminin diğer boyutlarında olduğu gibi, öğrenci hizmetlerinin temel ilkesi de öğrencileri geliştirmek ve öğrenmeye aktif olarak dahil etmektir (Kuh, 2009). Fakat tarihsel olarak, öğrenci demografisi değiştikçe, öğrenci işleri departmanlarının sunduğu hizmetler de “yeni” öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Son yıllarda okullarda sunulan birçok öğrenci hizmeti, öğrencilerin evlerinden ya da kampüs dışındaki diğer yerlerden de erişimlerini sağlayacak bir biçimde gelişim göstermiştir (Kretovics, 2003). Günümüzde, öğrenci hizmetleri, uzmanlar tarafından tasarlanmış çok sayıda teknolojik uygulama ile giderek daha dijital ve daha otomatik hale gelmektedir (Moneta, 2005). Türkiye’de 2007 yılında kullanılmaya başlanan “e-okul” uygulaması bu dönüşüme örnek olabilir. Bir okul yönetimi yazılımı olan bu uygulama ile okul yöneticileri tüm öğrenci işlemlerini (kayıt, nakil, devam takibi, karne, veli bilgilendirme), ders ve sınav işlemlerini (ders programı, sınav takvimi, not girişi vs.) ve personel işlemlerini daha rahat ve güvenli bir şekilde yürütebilmektedir (eOkul, 2009).

Okul işletmeciliği, en geniş haliyle eğitimde kullanılacak bina, tesis ve araçların sağlanması, hazır bulundurulması ve çalıştırılması etkinliklerini kapsamaktadır. Okul işletmeciliği, eğitim programlarının amaçlarının gerçekleştirilmesine destek olan yardımcı, ek bir hizmettir. Bu nedenle okul yöneticileri zamanlarının büyük bir bölümünü işletmecilik sorunlarını çözmeye ve geliştirmeye ayırmaktadırlar (Taymaz, 2011). Bu kapsamda, bahçe sulama yazı ve hesap işleri, okula giren araç gereç (demirbaşın) kaydının tutulması gibi birçok yönetsel iş, geleneksel yöntemlerin aksine giderek daha dijital yöntemlerle yürütülmeye çalışılmaktadır.

Eğitim programlarının yönetimi, hedef belirleme ve planlama, okulun eğitim programlarını izleme ve gözden geçirme ve okul personelini geliştirme gibi faaliyetleri içermektedir (Lee ve Dimmock, 1999). Eğitim programları yönetimi, bir bakıma “öğretimsel yönetim” (Hallinger ve Murphy, 1985) olarak değerlendirilebilir. Toplumun beklentileri ve sosyal yapısı ile okullara devam eden öğrencilerin istek ve ihtiyaçları değiştikçe öğretim programlarında belirlenen amaç, kapsam ve yöntemin de değiştirilmesi ve geliştirilmesi gerekir. Okul yöneticisi bu amaçla, bireyin ve toplumun istediği öğrenciyi yetiştirmek üzere sistemi düzenlemeye çalışmaktadır (Taymaz, 2011). Eğitim Bilişim Ağı (EBA), Fırsatları Arttırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH), teknoloji yeterliklerini arttırmak amacıyla öğretmenlere verilen hizmet içi eğitimler, elektronik ölçme-değerlendirme gibi bazı girişimleri bu kapsamda düşünülebilir.

Okul yönetiminin boyutlarının her birini önemli ölçüde etkileyen dijital teknolojiye değişimler, ilgili birimler tarafından düzenli olarak izlenmekte, değiştirilmekte ve yeniden biçimlendirilmeye çalışılmaktadır. Nitekim değişim ve yenilik, 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nun 13. maddesinde çok açık bir biçimde tavsiye edilmiştir: “Her derece ve türdeki ders programları ve eğitim metotlarıyla ders araç ve gereçleri, bilimsel ve teknolojik esaslara ve yeniliklere, çevre ve ülke ihtiyaçlarına göre sürekli olarak geliştirilir” (Milli Eğitim Temel Kanunu, 1973). Bu madde, eğitim kurumlarının yönünü sürekli yeniliklere çevirmesi gerektiği fikrini güçlendirmiş ve bunu yasal bir zemine taşımıştır.

Son yıllarda yapılan bilimsel çalışmalar incelendiğinde; devlet yönetimi, vatandaşlık, kültür, ekonomi, pazarlama ve reklamcılık gibi birçok alanın dijital olanla iç içe geçtiği ve artık giderek dijitalleştiği görülmektedir. Eğitim de kaçınılmaz olarak, dijitalleşmenin bu hızlı ve kararlı yayılmasından güçlü bir biçimde etkilenmiştir. Eğitim alanında yapılan ilgili çalışmalara bakıldığında ise daha çok dijital okuryazarlık (Buckingham, 2010; Gilster, 1997; Lankshear ve Knobel, 2008), dijital çağda yeni kimlik oluşumu (Erstad ve Sefton-Green, 2013), eğitimde dijital yetkinlikler ve yeterlikler (Ferrari, 2012; Krumsvik, 2014), dijital liderlik (Sheninger, 2019), eğitimde dijital oyunlar (Gros, 2007; Prensky, 2003), okullarda dijital vatandaşlık (Mossberger, Tolbert ve McNeal, 2007; Ribble, 2015), dijital kültürde çocuk ve okul (Buckingham, 2013) gibi konuların öne çıktığı görülmektedir.

Okulun, dijitalleşen dünyadaki durumunu ele alan çalışmalar daha çok teknoloji çağında eğitim liderliği becerileri (Kearsley ve Lynch, 1992), dijital çağda okul ve okullaşma (Selwyn, 2010, Williamson, 2013), okul kültüründe yaşanan dijital dönüşüm (Altınay vd., 2016), dijital çağda yaşam ve öğrenim (Livingstone ve Sefton-Green, 2016), dijital çağda liderlik ve eğitim planlaması (Picciano, 2002), uzaktan eğitimin planlanması ve yönetimi (Murgatroyd ve Woudstra, 1989; Panda, 2003; Rumble, 2019; Woudstra ve Powell, 1989) ile ilgili çalışmalardır. Dolayısıyla alanyazında liderlik ve yönetsel konuların yok denecek kadar az ve oldukça sınırlı olduğu; hem yurt içinde hem de yurt dışında dijital çağda okulun yönetimi konusunu doğrudan işleyen kapsamlı bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma ile okul yönetiminin boyutlarını da dikkate alarak dijital çağda okulun

yönetimine ilişkin geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Okulun Dijital Yönetimi Ölçeği (ODYÖ), okulun dijital yönetimine ilişkin özellikleri belirlemede elverişli ve geçerli bir ölçek midir?
2. ODYÖ, güvenilir bir ölçek midir?

Yöntem

Bu araştırmada okulun dijital yönetim özelliklerini belirlemeye elverişli, geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirilmiştir. Bu kapsamda araştırma nicel desen türlerinden tarama yöntemi ile yürütülmüştür.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu 2020-2021 eğitim-öğretim döneminde Ankara ilinin altı ilçesinde (Ayaş, Çankaya, Etimesgut, Keçiören, Sincan, Yenimahalle) görev yapan yönetici ve öğretmenlerden oluşmaktadır. Ancak analizler iki farklı çalışma grubu üzerinden yürütülmüştür. Birinci çalışma grubunda 170 yönetici ve öğretmen yer alırken; ikinci çalışma grubunda ise 349 yönetici ve öğretmen yer almaktadır. Ölçek geliştirme çalışmalarında katılımcı sayısı belirlenirken farklı ölçütler kullanılabilir. Tabachnick ve Fidell, (2007), örneklem sayısının ölçekte bulunan madde sayısının en az beş katı kadar olması gerektiğini ifade etmektedir. Comrey ve Lee (1992) ise faktör analizi için 100 katılımcıyı yetersiz, 200'ü ortalama, 300'ü iyi, 500'ü iyi ve 1000 katılımcıyı mükemmel düzeyde kabul etmektedir. Kline (2016) ise, faktör analizinde güvenilir sonuçlar elde edebilmek için 200 kişilik örneklem sayısının genellikle yeterli olacağını, faktör yapısının az olduğu durumlarda ise bu rakamın 100'e kadar indirilebileceğini savunmaktadır. Kısacası, faktör analizi yapılırken örneklem büyüklüğünün yeterli olup olmadığına ilişkin tüm bu yaklaşımlardan en az iki tanesini bir katılımcı sayısına ulaşılması önerilmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012) Bu önerilere dayalı olarak 33 maddeden oluşan taslak ölçekte bir dizi analiz yapabilmek için 165 katılımcıya ulaşılması uygun ve yeterli görülmüştür. Araştırma bu kapsamda birinci çalışma grubunda 170, ikinci çalışma grubunda ise 349 yönetici ve öğretmen olmak üzere toplam 519 katılımcıdan gelen verilerle gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 1'de detaylı olarak verilmiştir:

Tablo 1. Katılımcılara ait Demografik Bilgiler

Değişken	Birinci Çalışma Grubu (170 Kişi)			İkinci Çalışma Grubu (349 Kişi)		
	Seçenek	n	%	Seçenek	n	%
Cinsiyet	Kadın	115	%67.6	Kadın	162	%46.4
	Erkek	55	%32.4	Erkek	187	%53.6
Mesleki Kıdem	1-5 Yıl	34	%20.0	1-5 Yıl	37	%10.6
	6-10 Yıl	51	%30.0	6-10 Yıl	67	%19.2
	11-15 Yıl	26	%15.3	11-15 Yıl	72	%20.6
	16-20 Yıl	32	%18.8	16-20 Yıl	65	%18.6
	21 ve üzeri	27	%15.9	21 ve üzeri	108	%30.9
Yaş	22-30	48	%28.2	22-30	42	%12.0
	31-38	56	%32.9	31-38	98	%28.1
	39-47	40	%23.5	39-47	134	%38.4
Eğitim Durumu	48 ve üzeri	26	%15.3	48 ve üzeri	75	%21.5
	Lisans	127	%74.7	Lisans	283	%81.1
	Lisansüstü	43	%25.3	Lisansüstü	66	%18.9
Görev Yaptığı Kademe	Okul Öncesi	19	%11.2	Okul Öncesi	12	%3.4
	İlkokul	78	%45.9	İlkokul	140	%40.1
	Ortaokul	41	%24.1	Ortaokul	107	%30.7
	Lise	32	%18.8	Lise	90	%25.8

İşlem ve Verilerin Analizi

Okulun Dijital Yönetimi Ölçeği (ODYÖ) geliştirilirken ilk olarak okulların dijitalleşmesi ile ilgili kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Ölçekte yer alan maddeler literatür taraması ile uyumlu olarak hazırlanmış ve toplam 40 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzunda yer alan ifadeler Eğitim Yönetimi ve Ölçme-Değerlendirme alanında 10 uzmana gönderilerek kendilerinden görüşler alınmıştır. Uzmanlar kendilerine gönderilen formdaki maddelerin her biri için “uygun değil”, “kısmen uygun” ya da “oldukça uygun” şeklinde görüşler bildirmiştir. Uzmanlardan gelen öneri ve düzeltmeler neticesinde bazı maddeler ölçekten çıkarılmış, bazı maddelerde ise gerekli düzeltmeler yapılarak madde sayısı 33’e düşürülmüştür. Son olarak ölçeğin dilbilimsel açıdan uygunluğunu değerlendirmek üzere Türk Dili uzmanlarının görüşlerine başvurulmuş ve verilen öneriler çerçevesinde gerekli biçimsel değişiklikler yapılarak taslak ölçek uygulanmaya hazır hale getirilmiştir. ODYÖ, beşli Likert tipi olarak hazırlanmıştır. Dereceler ise Hiçbir Zaman (1), Nadiren (2), Ara Sıra (3), Sıklıkla (4), Her Zaman (5) olacak şekilde puanlanmıştır. Daha sonra Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulu’ndan izin alınmış ve veriler toplanmaya başlanmıştır. Veriler, araştırmaya katılmaya gönüllü olan yönetici ve öğretmenlerden çevrimiçi olarak toplanmıştır. Veri toplama süreci bittiğinde ölçeklerden 13’ünün analize uygun olmadığı tespit edilerek elenmiş ve analiz sürecine geçilmiştir.

ODYÖ’nün yapı geçerliğini test etmek amacıyla birinci çalışma grubu üzerinden Temel Bileşenler Analizi ve varimax döndürme tekniği kullanılarak AFA yapılmıştır. Analizde faktör yüklerinin en az .30 olmasına dikkat edilmiştir (Büyüköztürk vd., 2017). Ölçeğin ve beş alt ölçeğin güvenilirlikleri için ise Cronbach Alpha katsayısına bakılmıştır. Daha sonra ikinci çalışma grubu üzerinden DFA yapılmıştır. Ölçek geliştirme çalışmalarında DFA ile sınanmak istenen yapı pek çok uyum indeksine bakılarak belirlenebilmektedir. Bu nedenle bu çalışma kapsamında yapılan DFA ile Ki-Kare Uyum Testi (Chi-Square Goodness), tahmin hatalarının ortalamasının karekökü (Root Mean Square Error of Approximation, RMSEA), iyilik uyum indeksi (Goodness of Fit Index, GFI), düzeltilmiş iyilik uyum indeksi (Adjustment Goodness of Fit Index, AGFI), karşılaştırmalı uyum indeksi (Comparative Fit Index, CFI), normlaştırılmış uyum indeksi (NFI), normlaştırılmamış uyum indeksi (Non-Normed Fit Index, NNFI), fazlalık uyum indeksi (Incremental Fit Index, IFI), gibi değerlere bakılmıştır. Ayrıca araştırmada; AFA, Cronbach Alfa ve test tekrar test güvenilirliği yapmak için SPSS 26.0 paket programından; DFA ile ilgili hesaplamaların yapılabilmesi içinse LISREL 8.8 paket programından yararlanılmıştır.

Bulgular

ODYÖ’ya ait yapı geçerliği test edilirken ilk olarak Kaiser-Meyer Olkin (KMO) ve Barlett’s Küresellik Testi sonuçlarına bakılmış ve elde edilen veriler neticesinde ölçeğin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, ölçek verilerinin çok değişkenli bir yapıda olup normal dağılım gösterdiğini ve örneklem büyüklüğünün AFA yapmak için yeterli olduğunu göstermiştir. Ayrıca ODYÖ’nun yapı geçerliği AFA’dan sonra DFA ile de test edilmiştir.

Açımlayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Açımlayıcı faktör analizi yapılırken faktör sayısına karar vermenin birden fazla yolu olduğu düşünülmektedir. Maddelerin özdeğerlerinin incelenmesi, dağılıma (yamaç-birikinti) grafiğine bakılması ya da varyanta katkılarının incelenmesi gibi yöntemler mevcuttur (Cohen, Manion ve Morrison, 2021). Özdeğerler incelenirken ölçüt olarak özdeğeri 1’den büyük olan faktörler dikkate alınmaktadır. Fakat bir ölçeğin faktör yapısı sadece özdeğerlere bakılarak anlaşılabilir. Bu nedenle ODYÖ faktör sayısı çok yönlü olarak incelenmiş ve bu incelemeler sonucunda ölçeğin beş alt ölçeği içerdiği sonucuna ulaşılmıştır. ODYÖ’ye ait alt ölçeklere ilişkin yapı Tablo 2’de detaylı olarak sunulmuştur:

Tablo 2. ODYÖ Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) Sonuçları

Mad No	İfadeler	Döndürülmüş Madde Yük Değerleri				
		1.alt ölçek*	2.alt ölçek*	3.alt ölçek*	4.alt ölçek*	5.alt ölçek*
m24	Yönetici ve öğretmenlerin hizmet-içi eğitim başvuru süreçleri elektronik ortamdan yönetilir.	.798				
m30	Öğretmen ve diğer personelin özlük işleri elektronik ortamda gerçekleştirilir.	.701				
m26	Okuldaki resmi yazışmalar (örn. Dys) dijital ortamda yürütülür.	.689				
m6	Yönetici ve öğretmenler tayin süreçlerini elektronik ortamda (örn. Mebbis) yönetir.	.653				
m17	Şartlar gerektirdiğinde, resmi toplantılar elektronik ortamda (uzaktan) yapılır.	.577				
m18	Okulumuzla ilgili güncel gelişmeler okul dışındaki paydaşlara elektronik ortamda duyurulur.		.799			
m8	Okulumuzun resmi sosyal medya hesapları (örn. twitter, Instagram, Facebook) etkin şekilde kullanılır.		.763			
m16	Okulumuzun web sitesi gelişmelere göre hemen güncellenir.		.756			
m5	Okulun çevresinde yer alan resmi veya özel kuruluşlarla elektronik ortamda (örn. Kupa) paylaşımlar etkin olarak gerçekleştirilir.		.687			
m31	Şartlar gerektirdiğinde, veli toplantıları/veli görüşmeleri online ortamda gerçekleştirilir.		.628			
m27	Okula gelmeyen ya da derse girmeyen öğrenci velisine anlık mesaj yoluyla bilgi verilir.			.848		
m3	Öğrencilerin derse geç kalması veya derse girmemesi halinde, sistem otomatik olarak okul yöneticilerine uyarı verir.			.782		
m23	Öğrencilerle ilgili iş ve işlemler elektronik ortamda kayıt altına alınır ve izlenir.			.474		
m9	Okulumuzda temizlik, bahçe bakımı gibi işlerde akıllı sistemlerden yararlanılır.				.899	
m10	Okulumuzda kantin veya yemekhaneye giren ürünler elektronik ortamda denetlenir.				.896	
m20	Okulda herhangi bir problem çıktığında (yangın, su baskını vb) bina ile uyumlu müdahaleye hazır otomatik sistemler devreye girer.				.736	
m11	Okulun gelir-giderleri elektronik ortamda (örn. Tefbis) kayıt altına alınır.				.388	
m12	Okulumuzda sanal gezi, yarışma veya sergi gibi etkinlikler düzenlenir.					.793
m15	Okulumuzda ölçme-değerlendirme işlemlerinin tamamı elektronik ortamda gerçekleştirilir.					.757
m32	Öğrencilere ödevler elektronik ortamda verilir ve kontrol edilir.					.696
m4	Okul yöneticileri öğretmenlerin derse giriş-çıkış saatlerini elektronik araçlarla takip eder.					.620
m1	Öğrencilerimiz istediği zaman elektronik ortamdaki bilgilere okuldaki dijital imkanları (örn. bilgisayar laboratuvarı) kullanarak ulaşabilir.					.614
KMO		.74	.79	.51	.65	.77
Barlett Küresellik Testi		154.8	214.9	49.5	247.7	168.8
Öz-değer		2.363	2.657	1.555	2.302	2.447
Açıklanan Toplam Varyans		%47.2	%53.1	%51.8	%57.5	%48.9

*ODYÖ'ye ait Alt ölçek 1= İnsan Kaynağının Yönetimi, Alt ölçek 2= Okul Toplum İlişkilerinin Yönetimi, Alt ölçek 3= Öğrenci İşlerinin Yönetimi, Alt ölçek 4= Okul İşletmesinin Yönetimi, Alt ölçek 5= Eğitim Programlarının Yönetimi olarak isimlendirilmiştir.

Tablo 2'den de anlaşılacağı üzere ODYÖ toplam 22 madde ve beş alt ölçekten oluşmaktadır. Birinci alt ölçek ise beş madde içermektedir. Alt ölçeğin KMO değeri .74 iken Barlett Küresellik test sonucu 154.891 çıkmıştır. Özdeğeri 2.363 ve açıklanan toplam varyansı %47.2'dir. Madde faktör yükleri .57 ve .79 arasında değişen birinci alt ölçekte "Öğretmen ve diğer personelin özlük işleri elektronik ortamda gerçekleştirilir." maddesi yer almaktadır. Bu ve benzer maddelerin yer aldığı birinci alt ölçek "İnsan Kaynağının Yönetimi" olarak adlandırılmıştır.

Tablo 2’den ODYÖ’nün ikinci alt ölçeğinin de beş maddeden oluştuğu görülmektedir. İkinci alt ölçeğin KMO değeri .79 iken Barlett Küresellik test sonucu 214.957 çıkmıştır. Bu alt ölçeğin özdeğeri 2.657, açıklanan toplam varyansı ise %53.1 olarak hesaplanmıştır. Madde faktör yükleri .62 ile .79 arasında değişen ikinci alt ölçekte “Okulumuzla ilgili güncel gelişmeler okul dışındaki paydaşlara elektronik ortamdan duyurulur.” maddesi yer almaktadır. Bu ve benzer ifadelerin yer aldığı ikinci alt ölçek “Okul-Toplum İlişkilerinin Yönetimi” olarak adlandırılmıştır.

Üçüncü alt ölçek, üç maddeden oluşmaktadır. KMO değeri .51 ve Barlett Küresellik test puanı ise 49.585 olarak saptanmıştır. Üçüncü alt ölçeğin özdeğeri 1.555 çıkarken açıklanan toplam varyans değeri ise %51.8 çıkmıştır. Madde faktör yükleri .47 ile .84 arasında değer alan üç maddelik üçüncü alt ölçekte “Öğrencilerle ilgili iş ve işlemler elektronik ortamda kayıt altına alınır ve izlenir.” maddesi bulunmaktadır. Ölçekte bu ve buna benzer ifadelerin yer aldığı alt ölçek “Öğrenci İşlerinin Yönetimi” olarak adlandırılmıştır.

Benzer şekilde, Tablo 2’den dördüncü alt ölçeğin de dört madde içerdiği görülmektedir. Yapılan AFA sonucunda bu alt ölçeğin de KMO değeri .65 ve Barlett Küresellik test sonucu ise 247.732 çıkmıştır. Dördüncü alt ölçeğe ait özdeğer 2.302 olarak bulunurken açıklanan toplam varyans ise %57.5 olarak bulunmuştur. Madde faktör yükleri .38 ile .89 arasında değişen dördüncü alt ölçekte “Okulun gelir-giderleri elektronik ortamda (örn. Teşbis) kayıt altına alınır.” maddesi yer almaktadır. Ölçekte bu ve buna benzer içerikteki ifadelerin yer aldığı alt ölçeğe “Okul İşletmesinin Yönetimi” ismi verilmiştir.

Son olarak yine Tablo 2’den izlenebileceği gibi, beşinci alt ölçek madde faktör yükleri .61 ile .79 arasında değişmekte ve beş maddeden oluşmaktadır. Beşinci alt ölçeğin KMO değeri .77 çıkarken Barlett Küresellik test sonucu 168.899 çıkmıştır. Alt ölçeğin özdeğer puanı 2.44 iken açıklanan toplam varyans oranı ise %48.9 olarak bulunmuştur. Alt ölçekte “Öğrencilere ödevler elektronik ortamda verilir ve kontrol edilir.” maddesi yer almaktadır. Ölçekte bu ve buna benzer içerikte olan maddelerin bulunduğu alt ölçek ise “Eğitim Programlarının Yönetimi” olarak isimlendirilmiştir.

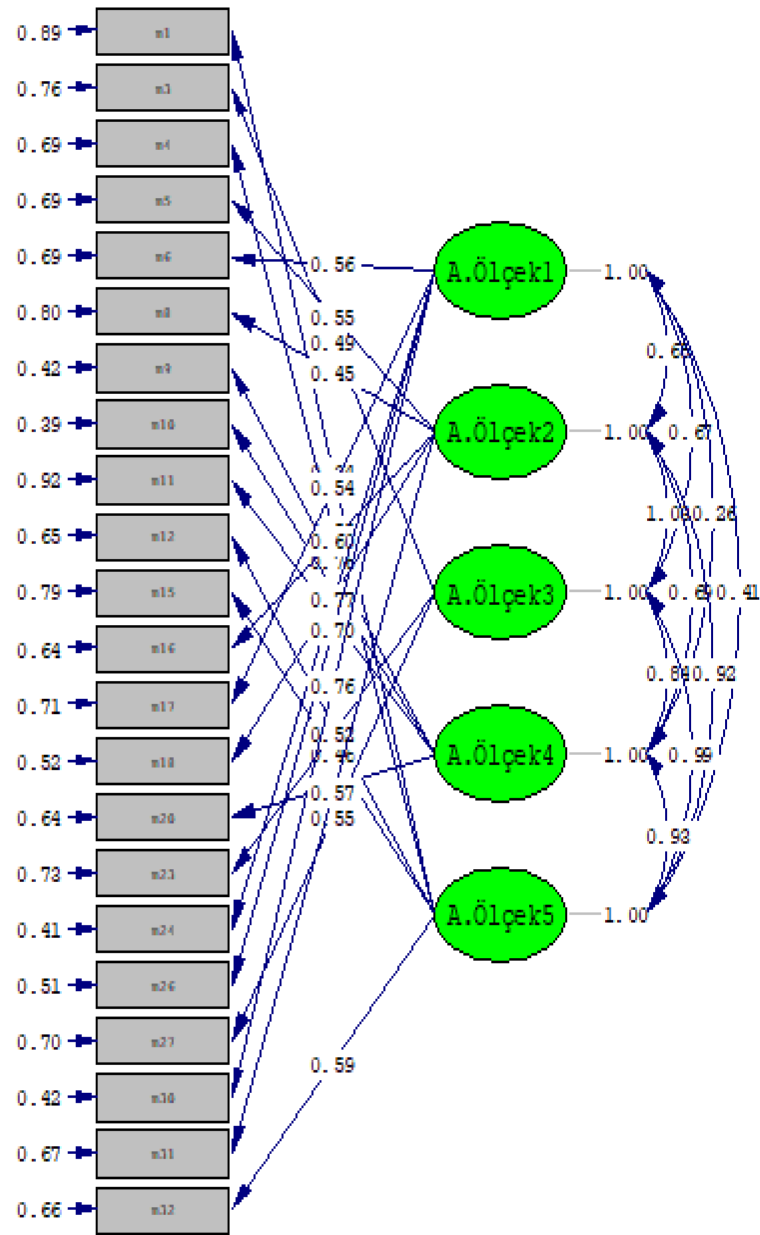
Doğrulatoryıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Araştırmada, 22 madde ve beş alt ölçekten oluşan yapı, 349 kişilik ikinci çalışma grubu üzerinden DFA yapılarak test edilmiştir. ODYÖ’nün DFA sonucunda ortaya çıkan uyum indeks değerleri; $\chi^2/sd=3.51$, RMSEA=.085, GFI=.90, AGFI=.85, CFI=.93, NFI=.90, NNFI=.92, IFI=.93 olarak bulunmuştur. Elde edilen uyum indeksi değerlerinin hepsi kabul edilebilir düzeyde çıkmıştır. İndeks değerleri Tablo 4’te detaylı olarak sunulmuştur:

Tablo 4. ODYÖ Doğrulatoryıcı Faktör Analizi (DFA) Uyum İndeksi Değerleri

Uyum İndeksleri	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütü	Mükemmel Uyum Ölçütü	ÖDYO Değeri	Sonuç
χ^2/sd	$2 \leq \chi^2/sd \leq 5$	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	3.51	Kabul Edilebilir
RMSEA	$.05 \leq RMSEA \leq .085$	$.00 \leq RMSEA \leq .05$	.85	Kabul Edilebilir
GFI	$.90 \leq GFI \leq .95$	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	.90	Kabul Edilebilir
AGFI	$.85 \leq AGFI \leq .90$	$.90 \leq AGFI \leq 1.00$	.85	Kabul Edilebilir
CFI	$.90 \leq CFI \leq .95$	$.95 \leq CFI \leq 1.00$	.93	Kabul Edilebilir
NFI	$.90 \leq NFI \leq .95$	$.95 \leq NFI \leq 1.00$	.90	Kabul Edilebilir
NNFI	$.90 \leq NNFI \leq .95$	$.95 \leq NNFI \leq 1.00$	.92	Kabul Edilebilir
IFI	$.90 \leq IFI \leq .95$	$.95 \leq IFI \leq 1.00$	.93	Kabul Edilebilir

Tablo 4’ten görüldüğü gibi ODYÖ’nün $\chi^2 /sd=3,51$, RMSEA=.85, GFI= 0.90 ve AGFI=.85, CFI= .93, NFI=.90 ve NNFI= .92 değerleri ile kabul edilebilir bir uyum düzeyindedir. DFA sonucunda ortaya çıkan bu verilerin değerlendirilmesinde referans alınan uyum ölçütlerine göre ODYÖ’nün doğrulanabilir bir yapıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu yapıya ait Path diyagramı Şekil 1’de verilmiştir:

Chi-Square=700.12, df=199, P-value=0.00000, RMSEA=0.085

Şekil 1. ODYÖ'ye İlişkin Path Diyagramı

ODYÖ'ye İlişkin Güvenirlik Sonuçları

ODYÖ'nun güvenirligini test etmek amacıyla Cronbach Alpha değerlerine bakılmıştır. Cronbach Alpha, psikoloji ve eğitim araştırmalarında en sık kullanılan iç tutarlılık göstergesidir (Daniel ve Witta, 1997). Bunun yanı sıra araştırmada maddelerin tamamı derecelendirildiğinde (Likert tipi ölçek) maddelerin kendi aralarındaki güvenirlik katsayısını belirlemek için başvurulabilecek en uygun lem Cronbach Alpha'dır (Gliner, Morgan ve Leech, 2015). Tablo 6'da her alt ölçeğe ait Cronbach Alpha katsayıları detaylı olarak sunulmuştur:

Tablo 6. ODYÖ Cronbach Alpha Sonucu

ODYÖ	Cronbach Alpha
İnsan Kaynağının Yönetimi	0.71
Okul Toplum İlişkilerinin Yönetimi	0.78
Öğrenci İşlerinin Yönetimi	0.73
Okul İşletmesinin Yönetimi	0.71
Eğitim Programlarının Yönetimi	0.73
Tümü	0.90

Tablo 6'dan da görülebileceği gibi ODYÖ'nun alt ölçeklerine ilişkin Alpha katsayıları sırasıyla; İnsan Kaynağının Yönetimi 0.71; Okul Toplum İlişkileri 0.78; Öğrenci İşlerinin Yönetimi 0.73; Okul İşletmesinin Yönetimi 0.71; Eğitim Programlarının Yönetimi 0.73 çıkmıştır. Ölçeğe ait tüm boyutlardaki maddelerin yer aldığı analizde ise Cronbach Alpha katsayısının 0.90 olduğu görülmüştür. Bu bulgulara dayalı olarak ODYÖ'nun okulun dijital yönetimine ilişkin özellikleri belirlemek için güvenilir bir ölçme aracı olduğu genel sonucuna ulaşılmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, son yıllarda okullar ve toplum üzerinde dalgalar halinde yayılan “dijitalleşme” (Jedekog, 2005) üzerine odaklanılmıştır. İlgili alanyazında, okulun dijitalleşmesinde değişimin örgütsel, kültürel ve yönetsel boyutlarda olmak üzere çeşitli katmanlarda (Pettersson 2018; Vanderlinde ve van Braak 2010) hissedilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Blau ve Shamir-Inbal 2017; Zhang 2010). Fakat önceki araştırmalara bakıldığında dijitalleşmenin daha çok okulun öğretimsel faaliyetleri ile ilgili boyutunun çalışıldığı görülmektedir. Örneğin Hsu, Ho, Tsai vd. (2012) tarafından yapılan bir araştırmada, 2000-2009 yılları arasında dijital çağda eğitimle ilgili yayınlanmış toplam 2.976 makale analiz edilmiş ve gerek liderlik gerekse yönetsel konuların yok denecek kadar az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle bu araştırmada, okulun dijital yönetim özelliklerini belirlemeye elverişli, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak 40 soruluk bir madde havuzu hazırlanmış ve Eğitim Yönetimi ve Ölçme-Değerlendirme alanında 10 uzmana gönderilmiştir. Uzmanlardan gelen öneri ve düzeltmeler sonrasında madde sayısı 33'e düşürülmüş ve taslak ölçek uygulanmaya hazır hale getirilmiştir.

Hazırlanmış olan taslak ölçek ile Ankara ilinin altı merkez ilçesinde tüm kademelerde görevli (okul öncesi, ilköğretim, ortaokul, lise) toplam 519 yönetici ve öğretmenden veri toplanmıştır. ODYÖ'nün yapı geçerliğini test etmek amacıyla 170 katılımcıdan oluşan birinci çalışma grubu ile AFA yapılmıştır. AFA sırasında ise en yaygın kullanılan temel faktör çıkartma yöntemlerinden biri olan Temel Bileşenler Analizi tercih edilmiştir (Henson ve Roberts, 2006). AFA için seçilen örneklem sayısı KMO değerleri 0.50'den büyük olduğu için uygun ve yeterli görülmüştür (Hair vd.,1995; Tabachnick ve Fidell, 2007). Ölçeğin faktör yapısına karar verebilmek için özdeğer, açıklanan toplam varyans ve yamaç-birikinti grafiği sonuçlarının incelenmesi gerektiği düşüncesiyle (Hair vd., 1995) AFA sırasında faktör yük değeri 0.30'un altında olan (Costello ve Osborne, 2005) ve binişik olan maddeler kademeli olarak taslak ölçekten çıkarılmış ve analizler bu metodla birkaç kez tekrar edilmiştir. Böylece son aşamada toplam 22 madde ve beş alt ölçekten oluşan geçerli bir veri toplama aracına ulaşılmıştır. Daha sonra söz konusu beş alt ölçek sırasıyla; “insan kaynağının yönetimi”, “okul toplum ilişkilerinin yönetimi”, “öğrenci işlerinin yönetimi”, “okul işletmesinin yönetimi” ve “eğitim programlarının yönetimi” olarak adlandırılmıştır. Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi genel yapısı dikkate alındığında, ortaya çıkan bu modelin alanyazında yer alan sınıflandırma ile örtüştüğü söylenebilir (Ada ve Baysal, 2010; Akın, 2019; Çelik, 2011; Gülşen ve Gökyer, 2015; Memduhoğlu ve Yılmaz, 2015; Özdemir S, 2014; Özdemir M, 2018; Sarpkaya, 2014; Şişman, 2010; Taymaz, 2011).

DFA yapabilmek için uygun görülen örneklem sayısı farklılık göstermekle birlikte bu sayının genel olarak 300 ve üzeri olması beklenmektedir (Wolf, Harrington, Clark ve Miller, 2013). Bu nedenle bir sonraki aşamada, 349 katılımcıdan oluşan ikinci çalışma grubu ile DFA yapılmış ve χ^2/sd değeri 5'ten küçük olduğu için (Anderson ve Gerbing, 1984) model uyumunun “kabul edilebilir” düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca RMSEA, DFI, CFI vb. (bkz. Tablo.4) uyum indeks değerlerinin de kabul edilebilir düzeyde olduğu test edilmiştir (Hooper,

Coughlan ve Mullen, 2008). Dolayısıyla tüm bu bulgulara dayalı olarak ODYÖ'nün okulların dijital yönetim özelliklerini belirlemek için "geçerli" bir veri toplama aracı (ölçek) olduğuna karar verilmiştir.

ODYÖ'nün güvenilirliğini test etmek amacıyla her bir alt ölçek için ayrı ayrı Cronbach alfa iç tutarlılık katsayılarına bakılmıştır. Güvenirlik katsayısı .70 ve üzerinde olan ölçümlerin güvenilir kabul edilebileceği ölçütü dikkate alındığında (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012) ODYÖ'nün alt ölçeklerine ait Cronbach Alpha katsayılarının "güvenilir" bir sonuç verdiği söylenebilir. Nitekim madde sayısının düşük olduğu ölçeklerde zaman zaman Cronbach Alpha değerlerinin de düşebileceği öne sürülmektedir (Gliner, Morgan ve Leech, 2015). Bu ölçüt ve bulgulara göre ODYÖ'nün okulların dijital yönetim özelliklerini belirlemede hem geçerli hem de güvenilir bir veri toplama aracı (ölçek) olduğu söylenebilir.

Bu araştırma okulun dijital yönetimi kapsamında yürütülmüştür. Araştırmanın Ankara ili altı merkez ilçesinde yapıldığı düşünüldüğünde, daha büyük bir örneklem ile ODYÖ'nün geçerlik ve güvenilirliği yeniden test edilebilir. İleride ODYÖ'nün kullanılacağı olası araştırmalarda okulun dijital yönetimi ile okul yönetiminin diğer dinamikleri arasında nasıl bir ilişki olduğu da inceleme konusu olabilir. Ayrıca benzer bir yöntemle "dijital çağda okul lideri" özelliklerini belirlemek bir sorunsal olarak öne sürülebilir ve bu konuda geçerli ve güvenilir bir ölçme aracının geliştirilmesi düşünülebilir.

Kaynakça

- Açıkalm, A. (2016). *Çağdaş Örgütlerde İnsan Kaynağının Yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Ada, Ş ve Baysal Z.N (2010). *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Akın, U. (Ed.) (2019). *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Altınay, F., Daglı, G. ve Altınay, Z. (2016). Digital transformation in school management and culture. In *Virtual Learning*. IntechOpen.
- Anderson, J. C. ve Gerbing, D. W. (1984). The effect of sampling error on convergence, improper solutions and goodness-of-fit indices for maximum likelihood confirmatory factor analysis. *Psychometrika*, 49(2),
- Armstrong, M. (2006). *A handbook of human resource management practice*. Kogan Page Publishers.
- Aydın, T. (1997). *Bilgi Toplumu ve Demokrasi*, Trabzon, 1997, Efor Masaüstü Yayıncılık.
- Baron, G. L. ve Bruillard, E. (2003). Information and communication technology: models of evaluation in France. *Evaluation and program planning*, 26(2), 177-184.
- Bell, D. (1980). The Social Framework of the information Society', in, Forester, T.(ed), The Microelectronics Revolution: the complete guide to the new technology and its impact on society. *Cambridge. Mass.*
- Blau, I. ve Shamir-Inbal, T. (2017). Digital competences and long-term ICT integration in school culture: The perspective of elementary school leaders. *Education and Information Technologies*, 22(3), 769–787.
- Boxall, P. F., Purcell, J. ve Wright, P. M. (Eds.). (2007). *The Oxford handbook of human resource management*. Oxford University Press on Demand.
- Buckingham, D. (2010). Defining digital literacy. In *Medienbildung in neuen Kulturräumen* (ss. 59-71). VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Buckingham, D. (2013). *Beyond technology: Children's learning in the age of digital culture*. John Wiley & Sons.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Castells, M. (2007). Communication, power and counter-power in the network society. *International Journal of Communication*, 1(1), 29.

- Cohen, L., Manion, L., ve Morrison, K. (2021). Eğitimde Araştırma Yöntemler. (Çev. Ed. Erkan Dinç ve Kasım Kıroğlu). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Comrey, A. L. ve Lee, H. B. (1992). *A first course in factor analysis*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Costello, A. B. ve Osborne, J. W. (2005). Best practices in exploratory factor analysis: Four recommendations for getting the most from your analysis. *Practical assessment, research ve evaluation*, 10(7), 1-9.
- Çelik, V. (2011). *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Daniel, L. G., ve Witta, E. L. (1997). *Implications for teaching graduate students correct terminology for discussing validity and reliability on a content analysis of three social science measurement journals*. Paper presented at the American Education Research Association, Chicago, IL
- Delanty, G. (2003). Citizenship as a learning process: disciplinary citizenship versus cultural citizenship. *International Journal of Lifelong Education*, 22(6), 597-605.
- Drent, M. ve Meelissen, M. (2008). Which factors obstruct or stimulate teacher educators to use ICT innovatively?. *Computers & Education*, 51(1), 187-199.
- eOkul. (2009). eOkul Kullanım Kılavuzu. <http://eokul.meb.gov.tr> (Erişim Tarihi 05.12.2021)
- Erstad, O. ve Sefton-Green, J. (Eds.). (2013). *Identity, community, and learning lives in the digital age*. Cambridge University Press.
- Ferrari, A. (2012). Digital competence in practice: An analysis of frameworks. *Sevilla: JRC IPTS*. DOI: 10.2791/82116
- Fraenkel, J. R., Wallend, N. E. ve Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education*. New York: McGraw Hill.
- Gibson, I. W. (2001). The role of school administrators in the process of effectively integrating educational technology into school learning environments: New research from the mid-west. In *Society for information technology teacher education international conference* (ss. 502-506). Association for the Advancement of Computing in Education (AACE).
- Gilster, P. ve Glister, P. (1997). *Digital literacy*. New York: Wiley Computer Pub.
- Gliner, j. A., Morgan, G.A. ve Leech, N.L. (2015). *Uygulamada Araştırma Yöntemleri: Desen ve Analizi Bütünleştiren Yaklaşım*. (Çev. Ed. Selahattin Turan). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık
- Gros, B. (2007). Digital games in education: The design of games-based learning environments. *Journal of research on technology in education*, 40(1), 23-38.
- Grunig, J. E. ve Hunt, T. T. (1984). *Managing public relations*. Holt, Rinehart and Winston.
- Gueutal, H., Stone, D. L. ve Salas, E. (2005). *The brave new world of eHR: Human resources management in the digital age*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Guri-Rosenblit, S. (2009). Distance education in the digital age: Common misconceptions and challenging tasks. *International Journal of E-Learning & Distance Education/Revue internationale du e-learning et la formation à distance*, 23(2), 105-122.
- Gülşen, C. ve Gökyer, N. (2015). *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Hallinger, P. ve Murphy, J. (1985). Assessing the instructional management behavior of principals. *The elementary school journal*, 86(2), 217-247.
- Headrick, D. R. (2009). *Technology: A world history*. Oxford University Press.
- Hair Jr, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L., William, C. ve Black (1995). *Multivariate data analysis with readings*. New Jersey: Prentice Hall.

- Henson, R. K. ve Roberts, J. K. (2006). Use of exploratory factor analysis in published research: Common errors and some comment on improved practice. *Educational and Psychological Measurement*, 66(3), 393-416.
- Hooper, D., Coughlan, J. ve Mullen, M. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Hsu, Y. C., Ho, H. N. J., Tsai, C. C., Hwang, G. J., Chu, H. C., Wang, C. Y., & Chen, N. S. (2012). Research trends in technology-based learning from 2000 to 2009: A content analysis of publications in selected journals. *Journal of Educational Technology & Society*, 15(2), 354-370
- Jedekog, G. (2005) *Changing school. Implementation of ICT in Swedish School, Campaigns and Experiences 1984–2004*. Uppsala University: Department of Education.
- Johnson, R. D., Carlson, K. D. ve Kavanagh, M. J. (Eds.). (2020). *Human resource information systems: Basics, applications, and future directions*. SAGE Publications, Incorporated.
- Kearsley, G. ve Lynch, W. (1992). Educational leadership in the age of technology: The new skills. *Journal of research on computing in education*, 25(1), 50-60.
- Kindred, L. W. (1957). *School public relations*. Prentice-Hall.
- Kline, R. B. (2016). *Principle and practice of structural equation modelling*. New York, NY: The Guilford Press.
- Kretovics, M. (2003). The role of student affairs in distance education: Cyber-services or virtual communities. *Online Journal of Distance Learning Administration*, 6(3).
- Krumsvik, R. J. (2014). Teacher educators' digital competence. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 58(3), 269-280.
- Kuh, G. D. (2009). What student affairs professionals need to know about student engagement. *Journal of college student development*, 50(6), 683-706.
- Lankshear, C. ve Knobel, M. (Eds.). (2008). *Digital literacies: Concepts, policies and practices* (Vol. 30). Peter Lang.
- Lee, J. C. K. ve Dimmock, C. (1999). Curriculum leadership and management in secondary schools: A Hong Kong case study. *School Leadership & Management*, 19(4), 455-481.
- Livingstone, S. ve Sefton-Green, J. (2016). *The class: Living and learning in the digital age* (Vol.1). NYU Press.
- McLuhan, M. ve Powers, B. R. (2001). *The global village: Transformations in world life and media in the 21st century*. Communication and society.
- Memduhoğlu, H. B. ve Yılmaz, K. (Ed.). (2015). *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Milli Eğitim Temel Kanunu (1973). *T.C. Resmi Gazete Tarih: 24/6/1973 Sayı: 14574 07. 12. 2021 tarihinde* <http://mevzuat.meb.gov.tr> adresinden erişildi.
- Moneta, L. (2005). Technology and student affairs: Redux. *New Directions for Student Services*, 2005(112), 3-14.
- Mooij, T. ve Smeets, E. (2001). Modelling and supporting ICT implementation in secondary schools. *Computers & Education*, 36(3), 265-281.
- Moore, E. H., Bagin, D. ve Gallagher, D. R. (2012). *The school and community relations* (s. 320). Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- Mossberger, K., Tolbert, C. J. ve McNeal, R. S. (2007). *Digital citizenship: The Internet, society, and participation*. MIT Press.
- Muffoletto, R. (2001). *Education and technology: Critical and reflective practices*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Murgatroyd, S. ve Woudstra, A. (1989). Management: Issues in the management of distance education. *American Journal of Distance Education*, 3(1), 4-19.

- Özdemir, M. (2018). *Eğitim yönetimi: Alanın temelleri ve çağdaş yönelimler*. Ankara: Anı Yayıncılık
- Özdemir, S. (Ed.) (2014). *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Panda, S. (Ed.). (2003). *Planning and management in distance education*. London: Kogan Page
- Parry, E. ve Tyson, S. (2011). Desired goals and actual outcomes of e-HRM. *Human Resource Management Journal*, 21(3), 335-354.
- Pawlas, A. M. ve Pawlas, G. (2005). *The administrator's guide to school-community relations*. Larchmont, New York: Eye on Education, Inc.
- Pettersson, F. (2018). Digitally Competent School Organizations – Developing Supportive Organizational Infrastructures. *International Journal of Media, Technology Lifelong Learning*, 14(2), 132–143.
- Picciano, A. G. (2002). *Educational leadership and planning for technology*. Prentice Hall, Inc. A Pearson Education Company, One Lake Street, Upper Saddle River, NJ, 07458.
- Prensky, M. (2003). Digital game-based learning. *Computers in Entertainment (CIE)*, 1(1), 21-21.
- Ribble, M. (2015). *Digital citizenship in schools: Nine elements all students should know*. International Society for Technology in Education.
- Rumble, G. (2019). *The planning and management of distance education*. London: Croom Helm.
- Sarpkaya, R. (Ed) (1997). *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*. Ankara: Anı Yayıncılık
- Selwyn, N. (2010). *Schools and schooling in the digital age: A critical analysis*. London: Routledge.
- Sheninger, E. (2019). *Digital leadership: Changing paradigms for changing times*. Corwin Press.
- Society for Human Resource Management, (2002). HR Tech: Matching Talent with Tasks. Erişim Tarihi: 01. 01. 2022. DOI: <https://www.shrm.org/hr-today/news/hr-magazine/pages/1102hrtech.aspx>
- Stone, D. L., Deadrick, D. L., Lukaszewski, K. M. ve Johnson, R. (2015). The influence of technology on the future of human resource management. *Human resource management review*, 25(2), 216-231.
- Strohmeier, S. (2007). Research in e-HRM: Review and implications. *Human resource management review*, 17(1), 19-37.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçmelerde güvenirlik ve geçerlik*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Şişman, M. (2020). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. ve Ullman, J. B. (2007). *Using multivariate statistics* (Vol. 5, ss. 481-498). Boston, MA: Pearson
- Taymaz, H. (2011). *Okul yönetimi* (10. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Teich, A. H. (1997). *Technology and the Future*. St. Martin's Press.
- Vandenbroucke, F. (2007). Competences for the Knowledge Society: ICT in education initiative 2007-2009. *Education, and Training*.
- Vanderlinde, R. ve van Braak, J. (2010). The e-capacity of primary schools: Development of a conceptual model and scale construction from a school improvement perspective. *Computers & Education*, 55, 541–553.
- Vennebo, K. F. (2017). Innovative work in school development: Exploring leadership enactment. *Educational Management Administration & Leadership*, 45(2), 298-315.
- Williams, P. ve Sheridan, S. (2010). Conditions for collaborative learning and constructive competition in school. *Educational Research*, 52(4), 335-350.
- Williamson, B. (2013). *The future of the curriculum: School knowledge in the digital age* (s. 152). MIT Press.

Wolf, E. J., Harrington, K. M., Clark, S. L. ve Miller, M. W. (2013). Sample size requirements for structural equation models: An evaluation of power, bias, and solution propriety. *National Institutes of Health*, 76(6),

Woudstra, A. ve Powell, R. (1989). Management: Value chain analysis: A framework for management of distance education. *American Journal of Distance Education*, 3(3), 7-21.

EXTENDED SUMMARY

While the work and transactions related to school and school management continue to be carried out with traditional methods, some developments in recent years, especially digital transformation, have forced the paradigms of school management to change and have led to the questioning of managerial competencies. Because digitalization continues to surround the school administration with all its aspects and causes a heavy pressure to be felt on policy makers, practitioners and many education stakeholders in the field of education administration. The rapid spread of digital technologies and the fact that they are felt at all levels of education from preschool to higher education have forced educational institutions to redefine their teaching and research practices and redesign their organizational infrastructure (Guri-Rosenblit, 2009). For this reason, this research focuses on "digitalization" (Jedekog, 2005), which spreads in waves over schools and society. In the related literature, it has been emphasized that the change in the digitalization of the school should be felt in various layers (Pettersson 2018; Vanderlinde and van Braak 2010) in organizational, cultural and administrative dimensions (Blau and Shamir-Inbal 2017; Zhang 2010). However, when we look at the previous studies, it is seen that the dimension of digitalization related to the educational activities of the school is mostly studied. Based on this gap in the literature, it was aimed to develop a valid and reliable measurement tool suitable for determining the digital management characteristics of the school. For this purpose, an item pool of 40 questions was first prepared and the items were sent to 10 experts in the field of Educational Administration and Assessment-Evaluation. After the suggestions and corrections from the experts, the number of items was reduced to 33 and the draft scale was made ready for implementation.

The sample group of the research consists of 519 administrators and teachers working at all levels (preschool, primary school, secondary school, high school) in six central districts of Ankara. EFA was conducted with the first study group consisting of 170 participants in order to test the construct validity of the SDAS. As a result of EFA, a valid data collection tool consisting of 22 items and five subscales was reached. Then, the five subscales in question are respectively; It has been named as "management of human resources", "management of school-society relations", "management of student affairs", "management of school enterprise" and "management of educational programs". Considering the general structure of the Turkish education system and school management, this emerging model coincides with the classification in the literature (Ada & Baysal, 2010; Akin, 2019; Çelik, 2011; Gülşen & Gökçer, 2015; Memduhoğlu & Yılmaz, 2015; Özdemir S, 2014; Özdemir M, 2018; Sarpkaya, 2014; Şişman, 2010; Taymaz, 2011).

In the next stage, CFA was performed with the second study group consisting of 349 participants and it was concluded that the model fit was at an "acceptable" level. Also RMSEA, DFI, CFI etc. (see Table.4) fit index values were also tested to be at an acceptable level. Therefore, based on these findings, it was decided that SDAS is a "valid" data collection tool (scale) to determine the digital management characteristics of schools.

Cronbach's alpha internal consistency coefficients were examined separately for each subscale in order to test the reliability of the SDAS. The Cronbach Alpha coefficients of the subscales of the SDAS gave a "reliable" result. As a matter of fact, it is suggested that Cronbach Alpha values may decrease from time to time in scales with a low number of items (Gliner, Morgan, & Leech, 2015). According to these criteria and findings, it can be said that SDAS is both a valid and reliable data collection tool (scale) in determining the digital management characteristics of schools.

This research was carried out only within the scope of the digital management of the school. Considering that the research was conducted in six central districts of Ankara, the validity and reliability of the SDAS can be retested with a larger sample. In the future researches that will use SDAS, the relationship between the digital management of the school and the other dynamics of the school management may be the subject of investigation. In addition, determining the characteristics of "school leader in the digital age" with a similar method can be put forward as a problem and the development of a valid and reliable measurement tool can be considered.

OECD ÜLKELERİNİN SAĞLIK GÖSTERGELERİ AÇISINDAN KÜMELEME ANALİZİ YÖNTEMİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF OECD COUNTRIES ACCORDING TO CLUSTERING ANALYSIS METHOD IN TERMS OF HEALTH INDICATORS

Aslı KÖSE

Gümüşhane Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü
asl_kse@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8044-6592

ÖZ

Bu araştırmanın amacı 2019 yılı sağlık göstergelerine göre OECD ülkelerinin kümeleme analizi ile değerlendirilmesidir. Veriler OECD tarafından yayınlanan Bir Bakışta Sağlık araştırma raporundan alınmıştır. Araştırmada kullanılan sağlık insan gücü ile ilgili göstergeler 1000 kişiye düşen hemşire ve hekim sayısı, sağlık statüsü ile ilgili göstergeler doğumda beklenen yaşam süresi, 100.000 kişi başına düşen ölüm oranıdır. Sağlık sektörü kaynakları ile göstergeler sağlık harcaması ve satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcamasıdır. Farklı ölçüm oranlarına sahip verilerin standartlaştırılmış Z değerleri alınmıştır. Analizler SPSS for Windows 15.0 programı ile yapılmıştır. Seçilen sağlık göstergelerine göre iki model kurulmuştur. Birinci modelde hemşire sayısı, doktor sayısı, doğumda beklenen yaşam süresi, 100.000 kişi başına düşen ölüm oranı, sağlık harcaması değişkenleri yer almıştır. İkinci modelde ise bu değişkenlere satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması değişkeni eklenmiştir. Bu modellere k-ortalamalar kümeleme yöntemi uygulanmıştır. Ülkelerin nasıl kümelendiği ve farklılıkların belirlenmesi amaçlanmıştır. Her iki modele göre ülkeler iki kümede gruplanmıştır.

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate the OECD countries according to the health indicators of 2019 by cluster analysis. The data taken from the OECD's Health at a Glance research report. The indicators related to the health workforce used in the research are the number of nurses and physicians per 1000 people, the indicators related to the health status are life expectancy at birth and the death rate per 100.000 people. Health sector resources and indicators are health expenditure and per capita health expenditure according to purchasing parity. Standardized Z values of data with different measurement ratios were taken. Analyzes were made with SPSS for Windows 15.0 program. Two models were established according to the selected health indicators. In the first model, the number of nurses, the number of doctors, life expectancy at birth, death rate per 100.000 people, and health expenditure variables were included. In the second model, per capita health expenditure variable was added to these variables according to purchasing parity. The k-means clustering method was applied to these models. It is aimed to determine how the countries are clustered and the differences. According to both models, countries are grouped into two clusters.

Geliş Tarihi:
28.02.2022

Kabul Tarihi:
31.10.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Kümeleme analizi,
OECD ülkeleri,
Sağlık göstergeleri

Keywords
Cluster analysis,
OECD countries,
Health indicators

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1080274>

Atıf/Cite as: Köse, A. (2022). OECD Ülkelerinin Sağlık Göstergeleri Açısından Kümeleme Analizi Yöntemine Göre Değerlendirilmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2010-2021.

Giriş

Ülkelerin sağlık sistemlerinin temel amacı sağlıklı bireylerden oluşan toplumlara sahip olmaktır. Bu amaçla sağlık alanında yatırım başta olmak üzere birçok sağlık harcamasına ekonomik kaynak ayrılmaktadır. Sağlık harcamaları ülkelerin gelişmişlik düzeyinin önemli bir göstergesidir. Sağlık harcamaları ile ekonomilerin gelişmişlik düzeyi arasında pozitif bir ilişki vardır. Sağlık harcamalarındaki artış, ülke nüfusunun yaşam beklentisini artırmakta ve dolayısıyla yaşam beklentisi ile ekonomik büyüme uzun vadede olumlu yönde etkilenmektedir. Ülkelerin uzun vadede ekonomik büyümelerini ve refahlarını artırmaları sağlık harcamalarına verdikleri önemle ölçülmektedir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkeleri, sadece sağlık harcamaları açısından değil yaşam süresinin uzaması ve kalitesi açısından da ilerleme kaydetmektedir (Roberts,1999). Son yıllarda sağlık harcamalarının artması birçok ülkede olduğu gibi OECD ülkelerinde de sağlık politikalarının tartışılmasına neden olmaktadır.

Ekonomik ve sosyal kalkınma toplumun sağlık statüsünün yükselmesini sağlar (Albayrak ve Öztürk, 2021). Kişi başına düşen gelir artışı, teknolojik yenilik, tıbbi tedaviye ulaşılabilir sağlık sigorta modelleri ve nüfusun yaşlanmasının sağlık harcamalarının büyümesinde önemli etkileri olduğu kabul edilmektedir (Nghiem ve Connelly, 2017). Sağlık harcamaları, beslenme alışkanlıkları ve fiziksel aktivite eksikliği gibi yaşam tarzı faktörlerinden de etkilenir. Bununla birlikte, hem ekonomik gelişmeyi hem de sağlık harcamalarını yönlendiren ana faktör teknolojik ilerlemedir (Galor ve Tsiddon, 1997; Okunade ve Murthy, 2002; Smith ve ark., 2009). Sağlık sektöründe teknolojik ilerleme, yeni hastalıkların tedavisine fırsat sağlamakta, mevcut tedavileri daha etkin hale getirmektedir. Dolayısıyla daha fazla sağlık hizmeti üretilmesi ile sağlık harcamalarında artış gerçekleşmektedir (Solow, 1956). Grossman (1999) tarafından önerilen sağlık sermayesi kavramına göre bireyler gelirlerinde artış gerçekleştiğinde sağlık düzeylerini yükseltmek amacıyla daha fazla yatırım yapma eğilimindedirler. Gelir artışı, obezite, felç ve kanser gibi hastalıkların ortaya çıkması nedeniyle sağlık hizmeti tüketiminde daha fazla artışa yol açabilir. İnsanlar hayatları boyunca özellikle de yaşlılık dönemlerinde yüksek sağlık harcamaları ile karşılaşmakta olup yaşlılık gelişmiş ülkelerin en önemli sağlık harcama faktörlerinden biridir (Koizumi, 1984). Sağlık harcamalarının yaşam süresi ve ölüm oranları gibi sağlık çıktılarında iyileşme sağladığı belirtilmektedir (Tüylüoğlu ve Tekin, 2009). Bu iyileşme ölüm oranlarının azalması ve yaşam süresinin uzaması şeklinde gerçekleşir (Heijink, Koolman ve Westert, 2013). Sağlık çıktılarında iyileşme sağlanabilmesi için gerekli olan kaynaklardan biri de sağlık insan gücüdür. Sağlık sistemi harcamalarının %70-80'ini personel giderlerinden oluşur (Avcı ve Ağaoğlu, 2014).

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sağlık göstergeleri kavramı ve bu kapsamda araştırmada kurulan Model 1 ve Model 2'de kullanılan sağlık göstergelerinden bahsedilecektir. Daha sonra kümeleme analizi yöntemine yer verilecektir. Araştırmada OECD ülkelerinin 2019 yılında gerçekleşen sağlık göstergelerine göre nasıl kümelendiği belirlenmiştir. COVID-19 pandemi öncesindeki en güncel verilerin gerçekleştiği yıl 2019 olması nedeniyle seçilmiştir. Sağlık statüsü ile ilgili göstergeler doğumda beklenen yaşam süresi, 100.000 kişi başına düşen ölüm oranı, sağlık sektörü kaynakları ile göstergeler sağlık harcaması ve satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması, sağlık insan gücü ile ilgili göstergeler 1000 kişiye düşen hemşire ve hekim sayısı olarak belirlenmiştir. Seçilen göstergelere göre iki model kurulmuştur. Birinci modelde hemşire sayısı, hekim sayısı, doğumda beklenen yaşam süresi, 100.000 kişi başına düşen ölüm oranı, sağlık harcaması değişkenleri yer almıştır. İkinci modelde ise bu değişkenlere satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması değişkeni eklenmiştir. Literatüre dayalı olarak sağlık harcamalarının sağlık göstergelerini etkilediği önermesine göre Model 1 kurulmuştur (Heijink, Koolman ve Westert, 2013; Tüylüoğlu ve Tekin, 2009). Birinci modeldeki değişkenlerden farklı olarak Model 2'ye satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması eklenmiştir. Grossman (1999) önermesine göre bireylerin gelirindeki artışın sağlık hizmeti tüketiminin artışına etkisini belirlemek amacıyla Model 2'de satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması değişkeni eklenmiştir. Bu iki modele öncelikle hiyerarşik kümeleme daha sonra k-ortalamlar kümeleme yöntemi uygulanmıştır. Ülkelerin nasıl gruplandığı ve farklılıkların belirlenmesi amaçlanmıştır.

Sağlık göstergeleri, sağlık sorunlarının çözümü ve yaş, cinsiyet gibi sosyodemografik özelliklere göre toplum sağlığındaki değişimin ölçümü amacıyla geliştirilen ölçütlerdir (Lorcu ve ark., 2012). Sağlık göstergelerinden doğumda beklenen yaşam süresi, ölüm oranları, hekim ve hemşire sayısı, sağlık harcamaları, kişi başı satın alma paritesine göre sağlık harcamaları araştırma kapsamında seçilmiştir. Sağlık harcamaları ile ülkelerin sağlık sistemlerinde ölüm oranları ve yaşam beklentisi gibi temel sağlık sonuçlarını iyileştirmek hedeflenir. Ülkelerin sağlık göstergelerine bakıldığında, toplam sağlık harcamalarının çocuk ölüm oranlarını açıklamakta etkili olduğu görülmektedir (Çevik, 2013). Doğumda beklenen yaşam süresi ülkenin sağlık statüsünü ortaya koymada kullanılan en önemli göstergelerden biridir (Songur, 2016). Yaşlı nüfus artışı, teknolojinin gelişimi ile birlikte bulaşıcı olmayan hastalıkların tanı ve tedavisindeki gelişmeler dünyada çok sayıda ülkede doğumda beklenen yaşam süresinin uzamasına neden olmuştur (Tezcan, 2020).

Sağlık statüsüne ilişkin sağlık göstergeleri arasında ölüm oranları da en önemli sağlık göstergeleri arasında yer alır. Bu göstergeler sağlık sistemlerinin performanslarını değerlendirmek için yaygın olarak kullanılır (MacDorman ve ark., 2014). Ayrıca bu epidemiyolojik göstergeler bir ülkenin sosyo-ekonomik düzeyini de belirleyen ölçütlerdir (Köksal ve ark., 2016). Sağlık bakım kalitesinin geliştirilmesi açısından ülkelerin sağlık sistemlerinde yeterli düzeyde hekim ve hemşire istihdamı gereklidir (Newhouse, 1977). Ekonomik büyüme modellerine göre sağlık hizmetlerinin üretimi, emeğin (örneğin doktor ve hemşire işgücü) ve sermayenin (örneğin, bina, hastane yatağı ve tıbbi ekipman gibi) bir işlevi olarak temsil edilebilir. Ekonomik kalkınmanın ilk aşamasında, emek ve sermaye, sağlık hizmetlerinin miktarına katkıda bulunur. Bu kavrama dayalı olarak, sağlık hizmetlerinin gelişimini ölçmek için 1000 nüfusa düşen hekim ve hemşire sayısı ile hastane yatak sayısı gibi göstergeler kullanılır (Parkin ve ark., 1987). Girdi değişkeni sağlık harcaması ve çıktı değişkenleri bazı sağlık statüsü göstergelerinin seçildiği veri zarflama analizi ile 34 OECD ülkesinin verimliliklerinin değerlendirildiği araştırmada 2000 yılında 15 ülkenin etkin olduğu, 2013 yılında ise bu sayının 13 olduğu belirlenmiştir (Boz ve Önder, 2017). OECD ülkelerinin 2013 yılı sağlık harcamaları, doğum hızı, kaba ölüm hızı gibi sağlık göstergeleri kullanılarak yapılan kümeleme analizinde ise Türkiye, İsrail, Meksika ve Şili gibi nispeten sosyo-ekonomik durumu diğer ülkelere göre daha düşük olan ülkeler aynı kümede yer almıştır (Songur, 2016). 2012 yılı OECD ülkelerinin hekim sayısı, hastane yatağı sayısı gibi sağlık sektörü kaynakları ile ilgili değişkenlerinin kullanıldığı araştırmada ise Türkiye, Estonya, Macaristan, Meksika, Polonya ve Şili aynı kümede yer almıştır (Alptekin ve Yeşilaydın, 2015).

Sağlık harcamaları, bir ülkenin ekonomik olarak büyümesini doğrudan etkileyen harcamalardır (Aydemir ve Baylan, 2015). Kamu sağlık harcamalarının ülkelerin sağlık göstergelerine etkisinin değerlendirildiği bir araştırmada düşük gelirli ülkelerde kamu sağlık harcamaları sağlık sonuçlarını iyileştirmekte yüksek gelirli ülkelere göre daha etkili olduğu belirlenmiştir (Çevik, 2013). Sağlık harcamalarındaki artışlar daha iyi ekonomik performansa yol açmasına rağmen harcamanın artışı daha iyi bakım anlamına gelmemektedir. Ülkelerin daha fazla ekonomik kalkınma elde etmek için optimal seviyeye ulaşana kadar sağlık yatırımlarını artırması gerekir. Sağlık hizmetleri, sağlıklı ve üretken bir işgücünün sağlanmasına yardımcı olabileceğinden ekonomik kalkınmada önemli rol oynamaktadır (Gupta ve ark., 2003). Sağlık güvencesi olmayan bireylerin yaptıkları cepten sağlık harcamaları, düşük ve orta gelir düzeyindeki ülkelerin en önemli sağlık sorunlarından biridir (Arı, 2018). Türkiye’de 1960-2015 yıllarını kapsayan zaman serisi analiz sonuçlarına göre işsizlik oranı ile yaşam beklentisi arasında negatif ilişki belirlenmiştir (Gülyüz ve Köse, 2017). İşsizlik oranının artışı bireylerin gelirlerinden sağlıkları için ayıracakları bütçenin kısıtlanmasına neden olmaktadır. Bu da sağlıklı yaşam koşullarından sağlıklı beslenme davranışlarına birçok faktörü olumsuz etkilemektedir. Cepten yapılan harcamalar bireylerin ihtiyaçları olan sağlık hizmetini alamamalarına, almak istediklerinde tahmin edilmeyen harcama riski ile karşılaşmalarına neden olabilmektedir (Özgen, 2008). Özellikle kronik hastalığı olan ya da herhangi bir sağlık sigortası kapsamında olmayan bireyler için cepten yapılan sağlık harcamaları daha da önem kazanmaktadır (Ruger ve Kim, 2007). Kişi başına düşen sağlık harcamaları oranının yüksekliği toplumların refah düzeyini olumlu etkiler. Satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması, kişi başına düşen gelir ile kişi başına düşen sağlık harcamalarının artışına neden olur. Satın alma paritesi ülkeler arasında fiyat farklılaşmasının olmadığını dolayısıyla tek fiyat kanununa dayanan bir yaklaşımdır. Bu çerçevede bir malın fiyatı aynı para birimi cinsinden ifade edildiğinde dolar üzerinden analiz edilmektedir (Akçay ve Erataş, 2015). OECD gibi uluslararası kuruluşlar sağlık istatistiklerine yönelik analizlere göre düzenli veri akışını sağlayarak kamu yararına hizmet üretmektedir (Demir ve Bakırcı, 2014). Ülkelerin sağlık sistemlerine ait sağlık göstergelerinin güvenilir bir biçimde sunulmasında OECD gibi uluslararası kuruluşlar önemli rol üstlenmiştir (Çelebi ve Cura, 2013). Farklı sağlık sistemlerine sahip

OECD ülkelerinin kişi başı sağlık harcamaları ve sağlık harcamalarının GSYİH'daki payları son 30 yıl içinde önemli derecede artmıştır. Ülkelerin temel hedeflerinden biri olan kişilerin sağlık hizmetlerine hakkaniyetli olarak ulaşımını sağlayarak sağlık göstergelerindeki gelişim için sağlık harcamalarının etkin şekilde kontrolü önemlidir (Daştan ve Çetinkaya, 2015).

Kümeleme Analizi

Kümeleme analizi veri setlerindeki gizli bilgilerin belirlenmesi ile karar verme süreçlerini destekleyen veri madenciliği yöntemlerinden biridir (Tekin, 2018). Çok değişkenli istatistik tekniklerden biri olan kümeleme analizi değişken ve birimleri benzer gruplara ayırt etmede kullanılır. Kümeleme analizi bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında farklılık gözetilmeksizin birbirine bağımlı tüm ilişkileri incelemektedir. Hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemleri 2 grupta sınıflandırılır (Özdamar, 2010: 271). Hiyerarşik yöntemlerde küme sayısı kullanılan yazılım programı aracılığı ile belirlenirken, hiyerarşik olmayan kümeleme yönteminde ise veri etiketlerine göre küme sayısı araştırmacı tarafından belirlenir (Koyuncuğil ve Özgülbaş, 2009: 25-30). Kümeleme analizi yapılmadan önce verilerin yapısının farklılığı nedeniyle verilerin her biri standartlaşma biçimi olarak z skorlarına dönüştürülmelidir. (Alpar, 2013: 321, Özdamar, 2010: 150). Diğer çok değişkenli istatistik tekniklerden farklı olarak kümeleme analizinde önemli olan verilerin normallığı varsayımı çok önemli olmayıp uzaklık değerlerinin normallığı yeterli sayılmaktadır (Ada, 2015).

Kümeleme analizi dört aşamada gerçekleşir. Birinci aşamada, değişkenler belirlenir ve veri matrisi hazırlanır. İkinci aşamada, uzaklık ölçüsünden yararlanılarak gözlemlerin uzaklık ya da yakınlıkları belirlenir. Öklit Uzaklığı ve Kareli Öklit Uzaklığı yaygın kullanılan uzaklık ölçüsüdür (Kalaycı, 2016: 356). Üçüncü ve dördüncü aşamada kümeleme yöntemi ve türü belirlenir. K-ortalamar kümeleme yönteminin uygulanmasında küme sayısı araştırmacı tarafından belirlenir (Kalaycı, 2016: 360). Araştırmalarda bu kısıt nedeniyle küme sayısının belirlenebilmesi amacıyla hiyerarşik yöntemlerden yararlanır.

K-ortalamar algoritması, kümeleme analizi için kullanılan yaygın bir algoritmadır. Kümeleme analizi, öğeleri, kavramları veya olayları kümeler adı verilen ortak gruplara ayırmak için önemli bir veri madenciliği yöntemidir. K-ortalamar, gözlemleri kümelere ya da gruplara ayırarak sınıflandırma problemlerini çözmek için keşifsel bir veri analizi aracıdır. K-ortalamar algoritması birçok disipline ait veri setinde kullanılabilir (Önder, 2020). Kümeleme analizi ile ilgili yapılan çalışmalardan bazılarında bu bölümde yer verilmiştir.

2015 yılı OECD ülkeleri sağlık göstergeleri olarak seçilen kişi başı sağlık harcamaları, ilaç harcamaları, doktor ve hemşire sayısı ile hastane yatak sayısı verilerinin bulanık kümeleme analizi sonucunda Türkiye Kore, Meksika ve Polonya ile aynı kümede yer almıştır. Türkiye'nin kişi başı hastane yatak sayısı dışındaki diğer sağlık kaynaklarının yetersizliği belirlenmiştir (Değirmenci ve Yakıcı Ayan, 2020). 2019 yılı refah göstergelerinin değerlendirildiği bir araştırmada ise 167 ülke entropi ve k-ortalamar algoritması ile kümelere ayrılmıştır. Bu iki yöntem ülkeleri refah düzeyine göre ayırmada %73 oranında benzerlik göstermiştir. Her iki yöntemle en çok etkisi olan göstergelerden biri eğitim, en az etkisi olan göstergelerden bir diğeri ise "sosyal sermaye" olduğu belirlenmiştir (Şener ve Koltan Yılmaz, 2021). 2018 yılı Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası sağlık verilerine göre Türkiye gelişmiş ülkeler ile kıyaslandığında kişi başına düşen sağlık harcaması, sağlıklı yaşam beklentisi, yaşam boyu anne ölüm riski, yeni doğan ölüm oranı, hekim sayısı, hemşire ve ebe sayısı, yatak sayısının yetersiz olduğu belirlenmiştir (Alkaya ve Alkaş, 2021).

OECD ülkelerinin 2002 ve 2015 yıllarına ait 17 sağlık göstergesi için ayrı ayrı değerlendirildiği kümeleme analizinde kümelerin farklılaşmasında etkili olan değişkenler belirlenmiştir. Türkiye 2002 yılında Meksika, Macaristan, Letonya, Polonya, Slovakya ile 2015 yılında ise Meksika, Estonya, Kore, Letonya, Polonya ile sağlık göstergeleri açısından benzerlik göstermiştir. Türkiye, sağlık reformu öncesi dönemi ifade eden 2002 yılı ve reform sonrası dönemi ifade eden 2015 yılında gelişmekte olan ülke grubundan oluşan kümede yer almıştır (Kırcı Çevik, 2021). OECD ülkelerinin sağlık statüsü ve sağlık harcamalarının birlikte değerlendirildiği kümeleme analizinde Türkiye, Kore Cumhuriyeti, Meksika, Polonya ve Slovakya ile on dört sağlık göstergesi açısından benzer oldukları belirlenmiştir (Ersöz, 2009). Dünya ülkelerinin COVID-19 salgınının sağlık ve finans sektörlerindeki etkisine göre ülkelerin nasıl kümelendiğinin belirlendiği araştırmada Avrupa ve Amerika kıtalarındaki en yüksek vaka sayılarına sahip ülkeler aynı kümede, Türkiye ise bir milyon kişi başına vaka ve ölüm oranlarının en düşük olduğu ülkeler ile aynı kümede yer almıştır (Tekin, 2020).

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı 2019 yılı sağlık göstergelerine göre OECD ülkelerinin kümeleme analizi ile değerlendirilmesidir. Bu çalışmada kullanılan veriler OECD Sağlık İndikatörleri 2019 raporundan alınmıştır. Eksik veriler nedeniyle Kolombiya ve Kosta Rika çalışma kapsamında yer almamıştır. Bu kapsamda 2019 yılına ait 36 OECD ülkesinin hemşire sayısı, hekim sayısı, satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması, doğumda beklenen yaşam süresi, 100.000 kişi başına düşen ölüm oranı, sağlık harcaması değişkenleri seçilmiştir. Araştırmada kullanılan sağlık insan gücü ile ilgili göstergeler 1000 kişiye düşen hemşire ve hekim sayısı, sağlık statüsü ile ilgili göstergeler doğumda beklenen yaşam süresi, 100.000 kişi başına düşen ölüm oranı, sağlık sektörü kaynakları ile göstergeler sağlık harcaması ve satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcamasıdır. Model 1’de hemşire sayısı, hekim sayısı, doğumda beklenen yaşam süresi, 100.000 kişi başına düşen ölüm oranı, sağlık harcaması değişkenleri yer almıştır. Model 2’de ise bu değişkenlere satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması değişkeni eklenmiştir. İki modelde k-ortalamalar kümeleme yöntemi kullanılarak ülkelerin nasıl kümelendiği ve farklılıkların belirlenmesi amaçlanmıştır. Özellikle satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması değişkeninin etkisi belirlenerek alan araştırmalarına katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Araştırma Yöntemi

Hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemi olan k-ortalamalar yönteminde her kümedeki gözlemlere göre gruplandırma yapılır. Tek yönlü varyans analizi ile her kümedeki gözlemlerin değişkenlere göre ortalamaları yorumlanır. Tek yönlü varyans analiz testleri kullanılarak karşılaştırmalar yapılır (Kalaycı, 2014). Tek yönlü terimi grupları birbirinden ayıran tek özellik olduğu anlamına gelir. Parametreleri belirli normal dağılım gösteren evrenin her birinden alınan k örnek verileri aracılığı ile evren parametrelerine dayalı olarak kurulan hipotezler tek yönlü varyans analizi ile test edilir. Varyans analizi tekniğinde kullanılan F dağılımı sürekli bir dağılım olup aynı örneklemden çekildiği varsayılan iki örnekten hesaplanan varyansların birbirine oranına dayanır (Özdamar, 1999).

Küme sayısı hakkında önsel bir bilgi varsa, hiyerarşik yöntemlere göre hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemleri ile daha güvenilir sonuçlara ulaşılmaktadır (Gürsahal, 2019). K-ortalamalar yönteminde gözlemler, kümeler arası uzaklığın en fazla, küme içindeki uzaklığın ise minimum olması hedeflenir (Alpar, 2011). Hiyerarşik kümeleme yöntemlerinden Ward yönteminin uygulanması sonucunda küme sayısına karar verilmiştir. Bu aşamadan sonra hiyerarşik olmayan kümeleme analizinde k-ortalamalar tekniği uygulanmıştır. Analiz için 20 tekrar yapılması istenirken program 4 tekrar ile sonuca ulaşmıştır. K-ortalamalar algoritması n adet veri nesnesinden oluşan bir veri kümesini, araştırmacının ön bilgisine ve tecrübesine dayanarak belirlenen k adet kümeyle bölümler. 2019 yılına ait 36 OECD ülkesinin hemşire sayısı, hekim sayısı, satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması, doğumda beklenen yaşam süresi, 100.000 kişi başına düşen ölüm oranı, sağlık harcaması değişkenleri seçilmiştir. Farklı ölçekteki verilerin standartlaştırılmış Z değerleri alındıktan sonra analizler SPSS for Windows 15.0 programı ile yapılmıştır. K-ortalamalar kümeleme analizi yöntemine göre ülkelerin hangi kümelere dahil olduğu, her kümenin kümeler arası uzaklık tabloları hazırlanmıştır. Örneklem sayısının ($n > 30$) nedeniyle normal dağılıma uygun olduğu varsayılarak parametrik testler kullanılmıştır (Sümbüloğlu ve Sümbüloğlu, 2012).

Bulgular

Tablo 1’de araştırmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Doğumda beklenen yaşam süresi ortalaması ($\bar{X}=82$), 100.000 kişi başına düşen ölüm ortalaması ($\bar{X}=208,1$), 1000 kişi başına düşen hekim ortalaması ($\bar{X}=3,48$), 1000 kişi başına düşen hemşire ortalaması ($\bar{X}=8,84$), sağlık harcaması ortalaması ($\bar{X}=88\$$), satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması ortalaması ($\bar{X}=5005\$$)’dir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	N
Doğumda beklenen yaşam süresi	82	13,6	36
100.000 kişi başına düşen ölüm oranı	208,1	81,1	36
Hekim sayısı	3,48	0,9	36
Hemşire sayısı	8,84	3,93	36
Sağlık harcaması	88	14,6	36
Satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması	5005	834,1	36

Tablo 2’de değişkenler arası pearson korelasyon katsayı değerleri yer almaktadır. Pozitif pearson korelasyon değerlerine göre en yüksek korelasyon +0.75 ile hemşire sayısı ile satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması arasında, en düşük korelasyon +0.03 ile doktor sayısı ile sağlık harcamaları değişkenleri arasındadır. Negatif pearson korelasyon değerlerine göre en yüksek korelasyon -0.98 ile 100.000 kişi başına düşen ölüm oranı ile doğumda beklenen yaşam süresi arasında, en düşük korelasyon -0.17 ile 100.000 kişi başına düşen ölüm oranı ile hekim sayısı değişkenleri arasındadır.

Tablo 2. Değişkenler Arası Pearson Korelasyon Katsayı Değerleri

r	değişken	değişken
+0,75	hemşire sayısı	satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması
+0,52	hemşire sayısı	doğumda beklenen yaşam süresi
-0,49	hemşire sayısı	100.00 kişi başına düşen ölüm oranı
+0,17	hemşire sayısı	hekim sayısı
+0,21	hemşire sayısı	sağlık harcaması
-0,98	100.00 kişi başına düşen ölüm oranı	doğumda beklenen yaşam süresi
-0,24	100.00 kişi başına düşen ölüm oranı	sağlık harcaması
-0,48	100.00 kişi başına düşen ölüm oranı	satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması
-0,17	100.00 kişi başına düşen ölüm oranı	hekim sayısı
+0,47	doğumda beklenen yaşam süresi	satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması
+0,23	doğumda beklenen yaşam süresi	sağlık harcaması
+0,19	doğumda beklenen yaşam süresi	hekim sayısı
+0,13	hekim sayısı	satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması
+0,03	hekim sayısı	sağlık harcaması
+0,07	satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması	sağlık harcaması

Tablo 3’de model 1’de yer alan değişkenlerin etki düzeyini gösteren tek yönlü varyans analizi bulguları yer almaktadır. K-ortalamlar tekniği ile yapılan analizde araştırmadaki sağlık harcaması, doğumda beklenen yaşam süresi, ölüm oranı, doktor sayısı, hemşire sayısı değişkenlerinin kümeler arasındaki farklılıkları tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Tek yönlü varyans analizine göre ülkeler arasında doğumda beklenen yaşam süresi küme kareler ortalaması (97877,58) olup bu değişkende istatistiksel olarak anlamlı fark belirlenmiştir ($p=0,00$, $p<0,05$). Sağlık harcaması küme kareler ortalaması (81382,81), hekim sayısı küme kareler ortalaması (25,87), hemşire sayısı küme kareler ortalaması (1230,17), ölüm oranı küme kareler ortalaması (238,24) olup bu değişkenlerde istatistiksel olarak ülkelerin kümelendiği gruplar arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Bu değişkenler arasında en yüksek $F=7,64$ değerine sahip olan doğumda beklenen yaşam süresi değişkeni kümeleme analizinin oluşumuna en fazla katkısı olan değişken olarak belirlenmiştir. Kümelerin oluşumundaki ikinci $F=3,49$ değeri ile en yüksek değişken sağlık harcamalarıdır. Sağlık harcaması değişkeni açısından kümeler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 3. Model 1'deki Değişkenlerin Etki Düzeyini Gösteren Tek Yönlü Varyans Analizi Bulguları

Değişken	Küme Kareler Ortalaması	Serbestlik Derecesi	F	p
Doğumda beklenen yaşam süresi	97877,58	1	7,64	0,00
Ölüm oranı	238,24	1	0,03	0,85
Hekim sayısı	25,87	1	0,30	0,58
Hemşire sayısı	1230,17	1	0,79	0,38
Sağlık harcaması	81382,81	1	3,49	0,07

Tablo 4'de model 2'de yer alan değişkenlerin etki düzeyini gösteren tek yönlü varyans analizi bulguları yer almaktadır. Kümeleme analizine göre ülkeler arasında hemşire küme kareler ortalaması (16365,42) ve satın alma paritesine göre küme kareler ortalaması (55910906,33) olup bu değişkenlerde istatistiksel olarak anlamlı fark belirlenmiştir. Sağlık harcaması küme kareler ortalaması (29423,33), hekim sayısı küme kareler ortalaması (106,33), doğumda beklenen yaşam beklentisi küme kareler ortalaması (3570,12), ölüm oranında küme kareler ortalaması (3705,17) olup bu değişkenlerde istatistiksel olarak ülkelerin kümelendiği gruplar arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Bu değişkenler arasında en yüksek F=26,75 değerine sahip olan satın alma gücü paritesi başına düşen sağlık harcaması değişkeni kümeleme analizinin oluşumuna en fazla katkısı olan değişken olarak belirlenmiştir. Kümelerin oluşumundaki ikinci F=14,72 değeri ile en yüksek değişken hemşire sayısıdır.

Tablo 4. Model 2'deki Değişkenlerin Etki Düzeyini Gösteren Tek Yönlü Varyans Analizi Bulguları

Değişken	Küme Kareler Ortalaması	Serbestlik Derecesi	F	p
Doğumda beklenen yaşam süresi	3570,12	1	0,22	0,63
Ölüm oranı	3705,17	1	0,55	0,46
Hekim sayısı	106,33	1	1,29	0,26
Hemşire sayısı	16365,42	1	14,72	0,00
Sağlık harcaması	29423,33	1	1,18	0,28
Satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması	55910906,33	1	26,75	0,00

Tablo 5'de model 1 çerçevesinde k-ortalamalar yöntemine göre küme grupları ve uzaklıkları yer almaktadır. Model 1'de kümeleme analizine göre ülkeler 2 grupta toplanmıştır. Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Norveç, Slovakya bir küme oluşturmuştur. Bu ülkeler arasında merkeze en uzak ülke Kanada (uzaklık mesafesi=581,77), en yakın olan ise Çek Cumhuriyeti'dir (uzaklık mesafesi=139,67). Türkiye'nin yer aldığı 1.kümede merkeze en uzak ülke Lüksemburg (uzaklık mesafesi=587,12), merkeze en yakın ülke ise Portekiz'dir (uzaklık mesafesi=38,28). Türkiye'nin yer aldığı 1.kümede gelişmişlik düzeyi yüksek ülkeler yer almaktadır.

Tablo 5. Model 1 Çerçevesinde K-ortalamalar Kümeleme Yöntemine Göre Küme Grupları ve Uzaklıkları

Ülke	Küme	Uzaklık	Ülke	Küme	Uzaklık
Avustralya	1	73,26	Kore	1	112,35
Avusturya	1	80,04	Latvia	1	250,96
Belçika	1	109,47	Litvanya	1	186,53
Kanada	2	581,77	Lüksemburg	1	587,12
Şile	1	180,81	Meksika	1	238,61
Çek Cumhuriyeti	2	139,67	Hollanda	1	155,41
Danimarka	2	161,06	Yeni Zelanda	1	119,74
Estonya	1	122,53	Norveç	2	203,55
Finlandiya	1	113,94	Polonya	1	78,82
Fransa	1	115,84	Portekiz	1	38,28

Almanya	1	116,17	Slovakya	2	165,62
Yunanistan	1	89,43	Slovenya	1	48,56
Macaristan	1	189,12	İspanya	1	80,52
İzlanda	1	172,7	İsveç	1	179,54
İrlanda	1	80,75	İsviçre	1	386,43
İsrail	1	90,5	Türkiye	1	137,13
İtalya	1	99,91	İngiltere	1	124,37
Japonya	1	187,55	Amerika	1	182,33

Tablo 6'da model 2 çerçevesinde k-ortalamar yöntemine göre küme grupları ve uzaklıkları yer almaktadır. Model 2'de kümeleme analizine göre ülkeler 2 grupta toplanmıştır. Almanya, İsviçre, Amerika, Norveç bir küme oluşturmuştur. Bu ülkeler arasında merkeze en uzak ülke Amerika (uzaklık mesafesi=3070,33), en yakın olan ise İsviçre'dir (uzaklık mesafesi=370,99). Türkiye'nin yer aldığı 1.kümede merkeze en uzak ülke Meksika (uzaklık mesafesi=2428,53), merkeze en yakın ülke ise İtalya'dır (uzaklık mesafesi=157,13).

Tablo 6. Model 2 Çerçevesinde K-ortalamar Kümeleme Yöntemine Göre Küme Grupları ve Uzaklıkları

Ülke	Küme	Uzaklık	Ülke	Küme	Uzaklık
Avustralya	1	1454,15	Kore	1	389,52
Avusturya	1	1842,68	Latvia	1	1822,43
Belçika	1	1393,55	Litvanya	1	1151,94
Kanada	1	1584,96	Lüksemburg	1	1637,52
Şile	1	1387,21	Meksika	1	2428,53
Çek Cumhuriyeti	1	511,06	Hollanda	1	1739,79
Danimarka	1	1751,58	Yeni Zelanda	1	382,93
Estonya	1	1326,21	Norveç	2	1355,19
Finlandiya	1	681,96	Polonya	1	1498,96
Fransa	1	1415,24	Portekiz	1	695,32
Almanya	2	1542,24	Slovakya	1	1272,48
Yunanistan	1	1320,52	Slovenya	1	695,54
Macaristan	1	1517,14	İspanya	1	246,29
İzlanda	1	810,99	İsveç	1	1900,25
İrlanda	1	1363,6	İsviçre	2	370,99
İsrail	1	781,86	Türkiye	1	2329,04
İtalya	1	157,13	İngiltere	1	526,2
Japonya	1	1224,54	Amerika	2	3070,33

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Model 1 çerçevesinde Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Norveç, Slovakya ülkeleri 2. kümeyi diğer OECD ülkeleri ise 1.kümeyi oluşturmaktadır. Model 1'de aynı kümede yer alan bu ülkeler satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması değişkeni eklenerek oluşturulan Model 2'de Norveç hariç aynı kümede yer almışlardır. Norveç'in kişi başına düşen sağlık harcaması birçok ülkeden yüksek olmakla birlikte kamu kaynakları toplam sağlık harcamalarının %85'inden fazlasını oluşturmaktadır. 100.000 kişi başına düşen sağlık insan gücü oranı da yüksektir (Anen, 2013).

Model 2 çerçevesinde k-ortalamar yöntemine göre Norveç ile aynı kümede yer alan diğer ülkeler ise Almanya, İsviçre ve Amerika'dır. İsviçre yaşam beklentisi yüksek olan diğer OECD ülkelerinden daha fazla sağlık insan gücü kaynağına sahiptir (Anders ve ark., 2012). 2009 yılından itibaren sağlık sigortasının zorunlu uygulandığı Almanya'da ise sağlık sisteminin önemli özelliği sağlık hizmetlerinde seçim hakkı ve sınırsız erişimdir. Almanya sağlık sistemi, düşük maliyet paylaşımının yanı sıra en yüksek kapasite düzeylerinden birine sahiptir (Busse ve Blümel, 2014). Araştırmada aynı kümede yer alan bu ülkelerin ortak özelliği refah düzeylerinin ve sağlık hizmetlerine ayrılan kaynakların OECD ortalamasının üzerinde olmaları olabilir.

2019 yılı OECD ülkeleri satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması ortalaması 5005\$ düzeyinde gerçekleşmiştir. Satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması değişkeninin dahil edildiği Model 2'de k-ortalamlar kümeleme analizine göre Türkiye Meksika, İtalya, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Polonya, İspanya, İsrail gibi ülkeler ile aynı kümede yer almaktadır. Çetintürk ve Gençtürk (2020) araştırmasında 36 OECD ülkesinin 2003-2017 yılları arasında satın alma paritesi cinsinden kişi başına düşen sağlık harcaması değişkeninin de yer aldığı kümeleme analizine göre Türkiye sağlık harcamalarında gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmış ve nispeten düşük sağlık harcamalarına sahip ülkelerle aynı kümede yer almıştır. Mut ve Akyürek (2017) OECD ülkelerini sağlık göstergelerine göre kümeleme analizi ile sınıflandırdıkları çalışmalarında doğumda yaşam beklentisi ortalamasının en düşük olduğu ülkeler Meksika ve Şili ile Türkiye aynı kümede yer almıştır. Literatürdeki bu araştırmalar satın alma paritesi cinsinden kişi başına düşen sağlık harcaması değişkeninin de yer aldığı farklılığı belirlemek amacıyla yapılan bu araştırmayı destekler niteliktedir.

Bu çalışmada 2019 yılına ait 36 OECD ülkesinin seçilen sağlık insan gücü, sağlık statüsü, sağlık sektörü kaynakları ile ilgili göstergeler açısından k-ortalamlar kümeleme yöntemine göre nasıl gruplandığı belirlenmiştir. Model 1'de yer alan değişkenlere satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması değişkeni eklenerek kurulan Model 2'de bu değişkenin etkisi değerlendirilmiştir. 2019 yılı satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması değişkeninin dahil edildiği Model 2 ile Model 1 arasındaki belirgin farklılık k-ortalamlar yöntemine göre refah düzeyi yüksek olan ülkelerin bir arada yer almasıdır. Norveç ve İsveç gibi sağlık alanına yatırımı öncelikli hedef belirleyen OECD ülkelerinde sağlık bakımının kalitesi yükselmekte ve sağlık hizmetlerine erişim de artmaktadır.

Model 1'de doğumda beklenen yaşam süresi değişkeni, Model 2'de ise 1000 kişi başına düşen hemşire sayısı ve satın alma paritesine göre kişi başı sağlık harcaması değişkenleri kümelerin oluşumuna en fazla katkısı olan değişkenlerdir. Son yıllarda OECD ülkelerinde sağlık harcamaları artmakta ve bu artışın sağlık sistemi çıktılarına olumlu etkisi yansımaktadır. Sağlık sistemlerindeki harcamaların artışlarının yanında refah düzeyi yüksek ülkelerde de sağlık harcamalarında artış yaşanmaktadır. Ayrıca bireylerin sağlıkları için gelirlerinden ayırdıkları pay yükseldikçe daha fazla sağlık harcaması yapma eğilimindedir.

2019 yılı OECD ülkelerinin seçilen sağlık göstergelerine göre değerlendirildiği bu araştırma pandemi bitimi ile gerçekleştirilecek araştırmalar için bir karşılaştırma aracı olabilir. Farklı yılları kapsayacak ve Dünya Bankası, Dünya Sağlık Örgütü gibi farklı kurumların veri tabanlarındaki seçilen sağlık göstergeleri verilerinden yararlanılarak yapılacak araştırmalar literatüre katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ada, A. A. (2015). Kümeleme analizi ile AB ülkeleri ve Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma açısından değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (29), 1-11.
- Albayrak, S., & Öztürk, İ. (2021). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye üzerine araştırma. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 7(2), 233-257.
- Alpar, R. (2011). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler*. Detay Yayıncılık: Ankara.
- Alptekin, N., & Yeşilaydın, G. (2015). OECD ülkelerinin sağlık göstergelerine göre bulanık kümeleme analizi ile sınıflandırılması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 137-155.
- Alkaya, A., & Alkaş, C. (2021). OECD ülkelerinin sağlık göstergelerine göre kümeleme analizi sınıflaması. *Sosyal Güvence*, 19, 427-474. <https://doi.org/10.21441/sosyalguvence.1050881>
- Akçay, A., & Erataş, F. (2015). Satın alma gücü paritesi teorisinin geçerliliği: G7 örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 81-100. <https://doi.org/10.17336/igusbd.72757>
- Anen, R., Sagan, A., Sperre Saunes, İ. & Lindahl, A. K. (2013). Norway: health system review <https://apps.who.int/iris/handle/10665/330299>
- Anders, A., Glengård, A. and Merkur, S. (2012). Sweden: health system review <https://apps.who.int/iris/handle/10665/330318>
- Avcı, K., & Ağaoglu, S. (2014). Türkiye'de sağlık insan kaynakları planlaması. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 7(1), 83-94

- Aydemir, C., & Baylan, S. (2015). Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 417-435.
- Busse, R. and Blümel, M. (2014). Germany: health system review <https://apps.who.int/iris/handle/10665/130246>
- Boz, C., & Önder, E. (2017). OECD ülkelerinin sağlık sistemi performanslarının değerlendirilmesi. *Sosyal Güvençe Dergisi*, 6(11), 24-61.
- Çelebi, A., & Cura, S. (2013). Etkinlik göstergeleri açısından sağlık sistemleri: Karşılaştırmalı bir analiz. *Maliye Dergisi*, 164 (Ocak-Haziran), 47-67.
- Çetintürk, İ., & Gençtürk, M. (2020). OECD ülkelerinin sağlık harcama göstergelerinin kümeleme analizi ile sınıflandırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11-26. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.650681>
- Çevik, S. (2013). Kamu sağlık harcamalarının sağlık sonuçları üzerindeki etkisi: ülkelerin gelir seviyelerine göre bir karşılaştırma. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 48, 113-133.
- Daştan, İ., & Çetinkaya V. (2015). OECD ülkeleri ve Türkiye'nin sağlık sistemleri, sağlık harcamaları ve sağlık göstergeleri karşılaştırması. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 5(1), 104-134.
- Değirmenci, N., & Yakıcı Ayan, T. (2020). OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri açısından bulanık kümeleme analizi ve TOPSIS yöntemine göre değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38(2),229-241.
- Demir, A., & Bakırcı, F. (2014). OECD üyesi ülkelerin ekonomik etkinliklerinin veri zarflama analiziyle ölçümü. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2),109-132.
- Erus, B., & Aktakke, N. (2012). Impact of healthcare reforms on out-of-pocket health expenditures in Turkey for public insurees. *The European Journal of Health Economics*. 13, 337-346.
- Ersöz, F. (2009). OECD'ye üye ülkelerin seçilmiş sağlık göstergelerinin kümeleme ve ayırma analizi ile karşılaştırılması. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 29(6), 1650-1659.
- Galor, O., & Tsiddon, D.(1997). Technological progress, mobility and economic growth. *American Economic Review*. 87, 363–382.
- Grossman, M. (1999). The human capital model of the demand for health. *National Bureau of Economic Research. Working Paper* 7078.
- Gupta, S., Verhoeven, M., & Tiongson, E.(2003). Public spending on health care and the poor. *Health Economics*, 12(8), 685-696.
- Güleryüz, E.H., & Köse, T. (2017). İşsizlik ve sağlıksızlıkları: Türkiye örneği. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(633), 27-39.
- Gürsakaç, S. (2019). Sosyal bilimlerde SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistiksel analiz teknikleri. Dora Yayın: Bursa.
- Heijink, R., Koolman, X., & Westert, G.P. (2013). Spending more money, saving more lives? The relationship between avoidable mortality and healthcare spending in 14 countries. *European Journal of Health Economics*, 14, 527-538.
- Kalaycı, Ş. (2014). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın: Ankara.
- Kırcı Çevik, N. (2021). OECD ülkeleri sağlık sistemi göstergelerine çok boyutlu bir yaklaşım. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ICOMEP Özel Sayısı*, 213-245.
- Koizumi, A. (1984). Longevity and health care: a cost-benefit type analysis of life expectancy and medical expenditure. *Jinkogaku Kenkyu*, 7, 9–14.
- Köksal, S., Sipahioğlu, N. T., Yurtsever, E., & Vehid, S. (2016). Temel sağlık düzeyi göstergeleri açısından Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkeleri. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 10(4), 205-212.
- Lorcu, F, Acar Bolat, B., & Atakişi, A. (2012). Examining Turkey and member states of European Union in terms of health perspectives of Millennium Development Goals. *Quality and Quantity*, 46, 959-978.
- Mut, S., & Akyürek, E.Ç. (2017). OECD ülkelerinin sağlık göstergelerine göre kümeleme analizi ile sınıflandırılması, *International Journal of Academic Value Studies*, 3(12), 411-422.

- Newhouse, J.P. (1992). Medical care costs: how much welfare loss? *The Journal of Economic Perspectives*, 6(3), 3-21.
- Nghiem, S.H., & Connelly, L. B. (2017). Convergence and determinants of health expenditures in OECD countries. *Health Economics Review*, 7(29), 3-11.
- Okunade, A.A., & Murthy, V.N.R. (2002). Technology as a 'major driver' of health care costs: a cointegration analysis of the Newhouse conjecture. *Journal of Health Economics*, 21, 147-15.
- Özdamar, K.(1999). Paket programları ile istatistiksel veri analizi. Kaan Kitabevi: Eskişehir.
- Özgen, H. (2007). Sağlık Hizmetleri finansmanında cepten harcama: Nedir? Neden önemlidir?. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 10(2), 201-228.
- Önder, E. (2020). *Sağlıkta gelişmekte olan teknolojiler yapay zeka & makine öğrenimi uygulamaları*. Dora Yayıncılık: Bursa.
- Parkin, D., McGuire, A., & Yule, B. (1987). Aggregate health expenditures and national income: Is health Care a luxury good?. *Journal of Health Economics*, 6, 109-127.
- Ruger, J.P., & Kim, H. (2007). Out-of-pocket healthcare spending by the poor and chronically ill in the Republic of Korea. *American Journal of Public Health*, 97(5), 804-811.
- Roberts, J. (1999). Sensitivity of elasticity estimates for OECD health care spending: analysis of a dynamic heterogeneous data field. *Health Economics*, 8(5), 459-472.
- Sonğur, C. (2016). Sağlık göstergelerine göre ekonomik kalkınma ve işbirliği örgütü ülkelerinin kümeleme analizi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 6(1), 197-224.
- Sümbüloğlu, K., & Sümbüloğlu, V.(2012). Biyoistatistik. Hatipoğlu Yayın:Ankara.
- Smith, S., Newhouse, J.P., & Freeland, MS. (2009). Income, insurance, and technology: why does health spending outpace economic growth? *Health Aff.* 28, 1276–843.
- Şener, S. & Koltan Yılmaz, Ş. (2021). Entropi tabanlı ELECTRE TRI ve K-Ortalamalar yöntemleriyle ülkelerin refah düzeyine göre değerlendirilmesi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21(2),191-209.
- Tekin, B. (2018). Ward, K-ortalamalar ve iki adımlı kümeleme analizi yöntemleri ile finansal göstergeler temelinde hisse senedi tercihi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(40),401-436.
- Tezcan, N. (2020). Sürdürülebilir kalkınma amaçları kapsamında Türkiye’de sağlık göstergelerinin analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Prof. Dr. Sabri ORMAN Özel Sayısı*, 202-217.
- Tekin, B. (2020). COVID-19 pandemisi döneminde ülkelerin COVID-19, sağlık ve finansal göstergeler bağlamında sınıflandırılması: Hiyerarşik Kümeleme Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 336-349.
- Tüylüoğlu, Ş. & Tekin, M. (2009). Gelir düzeyi ve sağlık harcamalarının beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm oranı üzerindeki etkileri. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(1),1-31.

EXTENDED SUMMARY

The main purpose of the health systems of countries is to have societies consisting of healthy individuals. For this purpose, economic resources are allocated for many health expenditures, especially investments in the field of health. The main purpose of health expenditures is to improve health indicators. Health expenditures are an important indicator of the level of development of countries. There is a positive relationship between health expenditures and the level of development of economies. The increase in health expenditures increases the life expectancy of a country's population and therefore life expectancy and economic growth are positively affected in the long run. The long-term economic growth and welfare of countries is measured by the importance they attach to health expenditures. A study evaluating the impact of public health expenditures on the health indicators of countries shows that public health expenditures in low-income countries are more effective in improving health outcomes than in high-income countries. The direct effect of the resources allocated to health within the scope of causality on health outcomes may not be related to the income level of the country. This is related to the inefficient use of resources. In addition, inequality in income distribution in low and middle-income countries, the problem of individuals who do not benefit from health insurance, and the problem of benefiting from health services with out-of-pocket payments will be directly reflected in health indicators. International organizations such as the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) report the analyzes on health statistics and provide regular data flow in many fields such as health and economy on their web pages and produce services for the public interest. OECD is a reliable institution in determining and comparing the health indicators of countries. International organizations such as the OECD have played an important role in the reliable presentation of the health indicators of the health systems of the countries.

The aim of this study is to evaluate the OECD countries according to the health indicators of 2019 by cluster analysis. The data taken from the OECD's Health at a Glance research report. The indicators related to the health workforce used in the research are the number of nurses and physicians per 1000 people, the indicators related to the health status are life expectancy at birth and the death rate per 100.000 people. Health sector resources and indicators are health expenditure and per capita health expenditure according to purchasing parity. The data in these dimensions have different measurement rates were taken standardized Z values and analyzed with the SPSS for Windows 15.0 program. Two models were established according to the selected health indicators. In the first model, the number of nurses, the number of doctors, life expectancy at birth, death rate per 100.000 people, and health expenditure variables were included. In the second model, per capita health expenditure variable was added to these variables according to purchasing parity. The k-means clustering method was applied to these models. It is aimed to determine how the countries are clustered and the differences. According to both models, countries are grouped into two clusters. Model 1 included the number of nurses, the number of physicians, life expectancy at birth, death rate per 100,000 people and health expenditure variables. In Model 2, health expenditure per capita variable was added to these variables according to purchasing parity. The effect of this variable was evaluated in Model 2, which was established by adding the per capita health expenditure variable according to purchasing parity to the variables in Model 1. The difference between these two models is the coexistence of countries with high welfare levels according to the k-means method. In OECD countries, such as Norway and Sweden, that set investment in health as a priority target, the quality of health care increases and access to health services also increases. In Model 1, life expectancy at birth variable, in Model 2, number of nurses per 1000 people and per capita health expenditure variables according to purchasing parity are the variables that contribute the most to the formation of the cluster analysis. Health expenditures have been increasing in OECD countries in recent years, and this increase has a positive effect on health system outputs. In addition to the increase in expenditures in health systems, there is an increase in health expenditures in countries with high welfare levels. Thus, there will be an increase in individuals with health living conditions in the health systems of countries. This research, which evaluates the selected health indicators of OECD countries in 2019 before the COVID-19 pandemic, can be a comparison tool for research to be carried out after the end of the pandemic. In future studies, not only OECD countries, but also EU countries, including the time factor in a large sample, will contribute to the literature.

MOHAÇ VE KARLOFÇA MİHVERİNDE MACARİSTAN'DAKİ OSMANLI ANLATIMINA ÖRNEKLER: GYÖRGY SZERÉMI VE MIHÁLY CSEREI

EXAMPLES OF OTTOMAN EXPRESSION IN HUNGARY ON THE AXIS OF MOHACS AND KARLOWITZ: GYÖRGY SZERÉMI AND MIHÁLY CSEREI

Hüseyin Şevket Çağatay ÇAPRAZ

Kırklareli Üniversitesi

Lüleburgaz Meslek Yüksekokulu

çagataycapraz@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7727-0728

Geliş Tarihi:
12.04.2022

Kabul Tarihi:
15.11.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler

György Szerémi
Mihály Cserei
Macar kroniği
Mohaç
Karlofça.

Keywords

György Szerémi
Mihály Cserei
Hungarian chronicle
Mohacs
Karlowitz.

ÖZ

Etnolojinin yanı sıra tarih bilimi de bir "Volkskunde" muhteviyatını benimsemiştir. Tarihçiliğin ilmi metotları, halkın tecrübelerini ve geleneklerini bireylerin gözlemlerinden süzmeye başladığı anda, öznel; ancak bir o kadar da otantik bir satır teşekkül etmiştir. Macaristan için bu dönüşüm noktasını, 1526 tarihli Mohaç Muharebesi ve bunun getirdiği süreç temsil etmektedir. Zira Macaristan'da, Mohaç Savaşı'nı takip eden siyasî ve beşerî kargaşaya paralel olarak, hümanist kültür gelişmiştir. Söz konusu tekâmül, öncelikle ülkenin acınası durumuna karşı çözümler üretme hevesinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı ilerleyişi sonucunda ülkeye hâkim olan korku, evvela edebî türlerde vücut bulmuş ve hal, nihayet kronikçilerin tarih yazımına sirayet etmiştir. Nihai safhada hümanizmin ve romantizmin biçimlendirdiği bir historiyoğrafi, Macaristan'ı betimlemeye başlamıştır. Bu lahzada dönemin ruhunu ve bakış açısını derinlemesine yansıtan eserler kaleme alınmıştır. Macaristan'ın üç parçaya bölünmesi ülkedeki politik görüşlerde de ayrılığa neden olmuş, siyasî otoriteyi temsilen krallığın ve aristokrasinin çare tasarıları değişkenlik göstermiştir. Bu temel üzerine bina edilen çalışmada, iki Macar kronik yazarının kaleme aldığı kayıtlara odaklanılmıştır. Mohaç dönemine ilişkin olarak, saray rahibi mevkiindeki György Szerémi'nin ve Karlofça sürecine dair Macar bürokrasisinde yer edinmiş Mihály Cserei'nin notlarına başvurulmuştur. Elde edilen enfüsi sonuçlar, arşiv belgeleri ve güncel tetkiklerle de desteklenmiş, böylece devrin bakış açısı, çözüm arayışları ve beklentileri yansıtılmak istenmiştir.

ABSTRACT

Along with ethnology, the science of history has also adopted a "Volkskunde" content. The scientific methods of historiography began to filter the experiences and traditions of the people from the observations of individuals. At this moment, subjective; however, an authentic surface has also been formed. For Hungary, this transformation point is represented by the Battle of Mohacs in 1526 and the process it brought. Because, in parallel with the political and human turmoil following the Mohacs War in Hungary, a humanist culture emerged. The current development is primarily due to the eagerness to find solutions to the pathetic situation of the country. The fear that dominated the country as a result of the Ottoman advances firstly embodied in the literary genres, and the situation finally spread to the historiography of the chroniclers. In the final stage, a historiography shaped by humanism and romanticism began to describe Hungary. In this context, works that reflect the spirit and perspective of the period in depth have been written. The division of Hungary into three parts caused a difference in the political views in the country, and the solution plans of the kingdom and aristocracy, representing the political authority, varied. Building on this foundation, the study focused on the records written by two Hungarian chroniclers. Regarding the Mohacs period, the notes of György Szerémi, who served as the palace priest, and Mihály Cserei, who had a place in the Hungarian bureaucracy regarding the Karlowitz process, were consulted. The subjective results obtained were also supported by archival documents and current examinations, so that the perspective of the period, the search for solutions and expectations were aimed to be reflected.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1102569>

Atıf/Cite as: Çapraz, H. Ş. Ç. (2022). Mohaç ve Karlofça Mihverinde Macaristan'daki Osmanlı Anlatımına Örnekler: György Szerémi ve Mihály Cserei. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2022-2034.

"Bu çalışma, 23-27 Kasım 2016 tarihinde, Türk Tarih Kurumu tarafından Macaristan'ın Budapeşte kentinde düzenlenen, Osmanlı-Macaristan-Habsburg İlişkileri ve Kanuni Sultan Süleyman (Ottoman-Hungarian-Habsburg Contacts and Suleiman the Magnificent) adlı sempozyumda sunulmuş "Osmanlı Varlığının Macaristan'daki İki Görgü Tanığı: György Szerémi, Mihály Cserei" başlıklı basılmamış tebliğden üretilmiştir."

Giriş

XVI. ve XVIII. yüzyıl arasında, Macar tarih yazımında Avrupa'dakine benzer bir geçişlilik gözlemlenmektedir. Buna göre Macaristan'da, bazı özellikleri itibarıyla Avrupa'ya paralel bir kritik tarih yazımı neşet etmiştir (Hóman, 1938: 387). Sürece bakıldığında, XVI. yüzyılda Macar Kralı Matthias Corvinus'un kültür alanındaki çabaları sonuç vermiş; İtalya kökenli hümanizm yazınsal alana tesir etmeye başlamıştır. Öte yandan dönemin egemen stilinde homilik, yani retorik'in genel ilkelerinin halka açık vaaz verme sanatına uygulanması anlayışı ile edebî-retorik niteliksel olarak ağır basmaktadır. Elbette mezkûr yazım tarzının, tarih yazımına da büyük oranda etki etmesi kaçınılmaz olmuştur. Öyle ki, gerek Macaristan'da gerekse Erdel'de, üst düzey devlet görevlilerinden aristokrasinin etrafında gruplaşan şahıslara kadar, XVI. ve XVIII. yüzyıl tarih aktarımı bu temel üzerine bina edilmiştir (Brodarics, 1976: 35).

Mevzubahis seyirde, Macaristan'da kâğıda dökülen tarihî ve siyasî çalışmalar ana hatlarıyla iki gruba ayrılabilir. Bunlardan ilki, merkezî otoritenin yanında saf tutan, Katolik dünya görüşünü benimsemiş, genellikle siyaseten Habsburg yanlısı ve iyi derecede Latince bilen kesimdir. İkinci hizbi ise Latince seviyesi belli bir düzeyde olan, kültürel olarak Avrupa'daki çağdaşlarının gerisinde bulunan; ancak toplumun genelini temsil etme kabiliyetine sahip, yazımlarının merkezine halkı alan ve umumiyetle Protestan mezhepli taraf temsil etmektedir (Heltai, 1981: 141).

Ayrılıklar içermesine karşın, gelişim yönü belli bir sathı kazanan ve nihayet aynı havayı soluyan bu iki kol, elbette tarih yazımında orta yola ulaşacaktır. Yazın alanında olgunlaşmanın getirdiği sentezle birlikte Macaristan'da, Avrupa tarih yazımında görülen *erudita* [bilge kişi] yöneliminin bir uzantısı olarak, *Staatenkunde* [devlet bilgisi] yaklaşımı vücut bulmuştur (Bél, 1989: 72). Böylece söz konusu tarihî periyotta hızlı bir dönüşümden geçen Macar tarihyğrafisi, rafineleşmeye de başlamıştır.

Artık dönem yazını, hümanizm kadrajında biçimlenen algılar üzerine oturmakta, daha da özelde Titus Livius ekolünü takip etmektedir. Böylece kaynak eserlerde, daha ziyade epik ve yer yer kıssa nitelikli bir üslup görülmektedir. XVII. yüzyıldan itibaren bu tarzda nispi bir değişiklik vuku bulmuş; barok stili ve Tacitus ekolü izlenmeye başlamıştır. Böylece yapıtlarda dramatik ve karamsar bir hissiyat belirmiştir (Bitskey, 1982: 93).

Yukarıdaki satırlarda değinilen kültür çevresinin üyeleri olan, hatta anılan sürecin önemli temsilcileri arasında bulunan György Szerémi ve Mihály Cserei, Osmanlı-Macar ilişkilerinin kâğıda geçirilmesi hususunda da en önemli simalardan ikisidir. Müelliflerin Avrupa kültür çevresi içinde şekillenen düşünce dünyaları ve kayıt prensipleri, Osmanlı araştırmalarına yeni katkılar ve perspektifler sağlayacaktır. Buradaki katkı, pozitivist unsurlar barındırmaktan ziyade, subjektif nitelikler içermektedir. Bu da bürokrasinin kaleme aldığı evrakların yorumlanmasında, dolayısıyla dönemin ruhunun anlaşılmasında önemli bir ihtiyaçtır.

Macar Krallığı'nın Çöküş Devrinde György Szerémi ve Kayıtları

Hunyadi Ailesi devrinden başlayıp, Osmanlı fetihlerinin iç politikadaki etkilerine değin Macar tarihini *Macaristan'ın Çöküşü Hakkında Hatırat* [Emlékirat Magyarország Romlásáról / Epistola de perditione Regni Hungarorum] adıyla kâğıda döken György Szerémi, güçlü kalemi sayesinde eski Macar edebiyatının ve tarih yazımının en önemli karakterlerinden biri haline gelmiştir. Bu bakımdan eseri, Macar tarih bilimi ve edebiyat tarihinin en önemli örneklerinden birini teşkil etmektedir.

1490 civarında Kamanc'ta¹ doğan Szerémi'nin mesleği ve geçmişine dair bilgilere kendi kayıtları vasıtasıyla ulaşabilmekteyiz. Ölüm tarihi ise bilinmemektedir. Kendisi 1520'lerin başında II. Lajos'un emrine girdi. Mohaç'ın ardından Kral János'un hizmetinde saray rahibi olarak çalışmaya başladı ve ölümüne dek bu hizmetini sürdürdü. Eserini yazdıktan sonra, 50 yaşını geçtiğinde Viyana Üniversitesi'nde öğrenim görmeye başladı (Szádeczky, 1892: 41; Szilády, 1894: 2).

Szerémi, mevkü çok yüksek olmasa da bir saray rahibi olarak pek çok olaya doğrudan tanıklık etme fırsatı yakaladı. Ancak kariyerinde vardığı son nokta ve eğitimi göz önünde bulundurulduğunda, notlarının daha çok

¹ Kamanc, Újvidék / Novisad'ın güneyi.

"Bu çalışma, 23-27 Kasım 2016 tarihinde, Türk Tarih Kurumu tarafından Macaristan'ın Budapeşte kentinde düzenlenen, Osmanlı-Macaristan-Habsburg İlişkileri ve Kanuni Sultan Süleyman (Ottoman-Hungarian-Habsburg Contacts and Suleiman the Magnificent) adlı sempozyumda sunulmuş "Osmanlı Varlığının Macaristan'daki İki Görgü Tanığı: György Szerémi, Mihály Cserei" başlıklı basılmamış tebliğden üretilmiştir."

sıradan Macar insanının dünyasını ele verdiği söylenebilir. İlaveten yapıtı söylenti ve dedikoduları da kapsamaktadır.

Elbette Mohaç'ın yarattığı karmaşada, müverrihin Macaristan'daki yazılı kaynaklara erişim imkânı pek bulunmamaktaydı. Bu nedenle muhtemelen yine başka eserlerden almış olmakla birlikte, Matthias Corvinus'un tahta çıkışı gibi bazı önemli olayların tarihini dahi yer yer yanlış kaydetti. Ancak yeri geldiğinde Mohaç yenilgisine atfen, "...Macarların helak olmasının nedeni hainliktir..." (Szerémi, 1979: 118) gibi tespitlerde bulunarak söz konusu dönemde bir idarecinin psikolojisini ve politik bakış açısını ele verdi.

Türk fetihlerini kişisel olarak tecrübe eden, bu süreçte doğduğu toprak Kamanc'ın kaybedilmesine de tanık olan müellifin, kendi dönemini yazarken kısmen tarafsızlıktan uzaklaşması kaçınılmazdı. Bu tavır Macar tarihî kaynaklarının incelenmesinde yeni bir olanak yarattı: Szerémi Macaristan'daki toprak kayıplarına, kişisel bir tepki olarak "halk" tarafından baktı ve meseleyi "Macar soylularının ihanetleri" merkezinde değerlendirdi (Szerémi, 1979: 21).

Mohaç öncesi Macaristan'ın idarî yapısını feodal parçalanmışlık karakterize etmektedir. Bu zeminde, kralın önderliğinin yanı sıra Kral Naibi István Báthori ve Erdel Voyvodası János Zapolya komutasında üç bağımsız askerî kuvvet vücuda gelmiştir (Gubcsi, 2014: 20-21; Barta, 1971: 2-3). Her ne kadar naip ve voyvodanın faaliyetleri krallığın güney topraklarında yoğunlaşsa da Osmanlı ilerleyişini durduraktan ziyade, merkezdeki Habsburg politik etkisini kırabilmeyi amaçlamışlardır (Szabó, 2006: 39-40). Ayrıca sarayın ve feodal beylerin Habsburg, Venedik ve Roma taraftarları şeklinde ayrılmış olmaları da siyasî birliğin yeniden vücuda getirilmesini güçleştirmiştir.

Bu şartlar altında 1515 senesine gelindiğinde, Habsburg-Jagiellon evlilik sözleşmesi çerçevesinde Macar Kralı II. Vladislav, Leh Kralı Sigismund ve Kutsal Roma İmparatoru I. Maximilian arasında I. Viyana Kongresi gerçekleştirildi. Henüz 1506 senesinde doğan II. Lajos'un, I. Maximilian'ın torunu ve Ferdinand'ın kardeşi Mary ile evliliği üç hükümdar tarafından onaylandı. Vladislav'ın ölümü durumunda ise Lajos'un vasilileri, Leh Kralı Sigismund ve I. Maximilian olacaktı (Török, 1926: 152-154).

Anlaşma sayesinde Macar tahtındaki Habsburg etkisi sağlandı. Dahası Macar Kralı II. Vladislav 1516'da öldü ve tahta oğlu II. Lajos geçti (Perjes, 1979: 121). Böylece Macaristan, Jagiellon Hanedanlığı'nın henüz on yaşındaki son hükümdarına emanet edilmiş oldu.

Merkezî otoritenin zayıf ve iç politikanın oldukça kırılğan olduğu bu esnada, 1521'den itibaren Osmanlı kuvvetleri Sirem'de sürekli olarak konaklamaya başladı. Birkaç yıl geçmeden Sigismund'un kurduğu güney uc bölgesi savunma sistemine büyük zarar verdiler (Pálffy, 1996: 168). Özellikle Belgrad'ın Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi, Macar savunma hattını geri dönüşü olmayacak şekilde çökertti (Kiss, 1889: 438).

Bu dönem için Szerémi Türk sultanının altı yüz bin askerle Macaristan'a karşı harekete geçtiğini kaydetmekte,² aynı zamanda Mohaç'tan önce Macaristan'ın nüfus yapısına da genel olarak değinmektedir:

"*Sirem henüz ayakta idi, Salankamen ve Karom kentlerinde hala insanlar yaşamaktaydı. Salankamen'den Budin'e kadar Tuna Irmağı'nın iki kıyısı da meskûndü. Türklerin çararı, Sirem vilayetine yaklaştıklarında Türk komutanlara halka zarar vermemelerini, sadece boyun eğdirmelerini emretti. Lakin Sirem Kalesi ateşle alındı, yöre halkının çoğu kenti terk etti.*"

Müellif, kalelerin savaşılmaksızın Türklere teslim edildiğini, bu suretle Sirem bölgesinde toplam on altı kalenin ele geçirildiğini, öyle ki, sultanın bu kaleleri idare edecek yönetici bulmakta dahi zorlandığını şaşkınlık içinde not etmektedir. Müverrihin şehirlerden feragat edilmesine karşı duyduğu tepki o denli büyüktür ki, sultanın ağzından şu satırları yazar: "*Türk milleti ve Muhammet peygamber şerefine; ne vaat ederlerse etsinler ben benzer kararlar almış olsaydım milletim beni öldürmüş olurdu...*" (Szerémi, 1979: 117-118)

Aslında Macar idarecilerin Mohaç öncesinde gerekli önlemleri almak ve ülkeyi savunmak konusunda ihmalkâr davrandıklarını söylemek zordur. Özellikle maddî kaynak yaratmak amacıyla Macar dış politikasında büyük

² Rakam fazlasıyla abartılmıştır. Bilindiği üzere bu dönemde batı seferlerine çıkan Osmanlı ordusunun mevcudu, 80.000 ile 100.000 kişi arasında değişmektedir. Bkz. Ferenc Eckhart, *Macaristan Tarihi*, (çeviren: İbrahim Kafesoğlu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1949, 112-113. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II: İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, 323.

"Bu çalışma, 23-27 Kasım 2016 tarihinde, Türk Tarih Kurumu tarafından Macaristan'ın Budapeşte kentinde düzenlenen, Osmanlı-Macaristan-Habsburg ilişkileri ve Kanuni Sultan Süleyman (Ottoman-Hungarian-Habsburg Contacts and Suleiman the Magnificent) adlı sempozyumda sunulmuş "Osmanlı Varlığının Macaristan'daki İki Görgü Tanığı: György Szerémi, Mihály Cserei" başlıklı basılmamış tebliğden üretilmiştir."

gayret gösterilmiş, Osmanlı tehlikesine karşı komşu ülkelerden destek sağlanmak istense de buna muvaffak olunamamıştır (Perjes, 1979: 118).

Sıra Mohaç Meydan Muharebesi'ne geldiğinde Szerémi de Macar ordularıyla birlikte yola koyulmuştur. Seksen topa sahip, yaklaşık yirmi sekiz bin kişilik Macar ordusu, Mohaç ve Kölked arasında kalan Tuna Nehri'nin kolu civarına yerleşmiştir. Mohaç sahrasındaki ufak çaplı çarpışmalar dışında her iki ordu da bir ay boyunca savaşa durmamış, beklemeye koyulmuştur (Perjes, 1979: 290-295). Savaşın akıbetinin belli olmasının ardından Szerémi, Macar kuvvetlerinden ayrılmıştır.

Bu sırada Erdel voyvodası ve daha sonra kral seçilecek olan Zapolya, Mohaç'a doğru harekete geçtiyse de savaş alanına yetişememiştir. Yaklaşık on beş bin kişilik ordusu, Szeged civarında konaklamıştır (Szakály, 1977: 228). Aslında bu tavrıyla merkezle olan ilişkisini tamamen kopardığı anlaşılmaktadır. Nitekim kendisi 1525'te toplanan meclise dahi katılmamış, ardından hain ilan edilmiştir (Jancsó, 1931: 95).

Mohaç'ta kral, 28 baron, yedi başrahip ve eyalet vekilharçlarının çoğu hayatını kaybetti. Böylece ülke yönetiminin başı olan kral ve danışmanları ortadan kalktı. Bir başka ifadeyle Mohaç'ın yarattığı en büyük kayıp, Macar devletini idare eden kadronun yok olmasıydı. Szerémi'den takip edilebildiği üzere tarihsel süreç, Zapolya'nın lehine işledi.

Osmanlı kuvvetleri 13 Ekim'de Macaristan'dan çekildi; 1 Kasım'da ise Zapolya Budin'e geçti. İdaresindeki ordu vasıtasıyla sağladığı siyasi güç sonucunda on gün sonra I. János adıyla kral ilan edildi (Papp, 2004: 70; Szerémi, 1979: 136). Ancak daha önce kabul edilen evlilik sözleşmesi nedeniyle Zapolya'nın kral seçilmesi ülkede oluşan politik boşluğu dolduramadı. Bu sırada Maximilian'ın torunu Ferdinand, Pozsony'de Macar kralı ilan edildi (Horváth, 1897: 5).

Söz konusu gelişmelerin ardından Szerémi iki kral arasındaki çekişmeye yoğunlaşmakta, sultanın Macaristan'da vuku bulan olayları takip ettiğine vurgu yapmaktadır. Buna mukabil Habsburg tarafına katılan Macarlar karşısında, hayretini gizlemeyerek şu ifadeleri kullanmaktadır: *"Bir abmak diğerine derman olur; lakin Türkün ne olduğunu bilmezler."* (Szerémi, 1979: 173) Lakin Szerémi, batıdan gelecek desteği ve bunun yaratacağı değişimleri hesaplamamıştı: 6 Mayıs 1527'de Kutsal Roma İmparatoru V. Karl, Roma'yı ele geçirdi (Polatçı ve Batmaz, 2013: 57) ve bir ay sonra Macaristan'a sefer başlattı (Szekfü, 1935: 33).

Gelişmeler Macaristan'daki Habsburg taraftarlarının elini güçlendirmiş, uluslararası politikada Zapolya'nın durumunu sarsmıştır. Zira mağlup Papa Devleti'nin üyesi olduğu Cognaci Ligi, Habsburg idaresine karşı mücadele vermekte, bu bakımdan Sultan Süleyman tarafından desteklenmekteydi (Veinstein, 2001: 521).

Dış siyasette kendine yer bulmaya çalışan Zapolya, mezkûr ittifaka katılarak Osmanlı idaresi ile yakınlaşmak istemiştir. Fransa Kralı I. François'ten de umduğu yardımı sağlayamayan yeni kral, iktidarını ayakta tutabilmek için tek dayanak noktası olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan medet ummaya başlamıştır.

Zapolya maruz kaldığı siyasi gerileme esnasında Erdel'e kadar ricat etmiş, ülkede barınamayacağını anlayınca Lehistan'daki Tarnów şehrine sığınmak zorunda kalmıştır. Bu sırada mümkün mertebe Osmanlılarla irtibata geçmeye çalışarak, János Fekete adlı elçisini İstanbul'a göndermiştir. Zapolya'ya eşlik eden Szerémi buradaki süreci şöyle aktarmaktadır:

"János Fekete, Mehmed adlı bir Türkle geri geldi. Türkün dış görünüşü aynı János Fekete'ye benziyordu ve iyi Macarca konuşuyordu. Kral Türkü János Fekete ile gördüğünde çok sevindi... ..Türk krala şöyle seslendi: Neden üzülürsün? Neden yüce efendi burada sefil olur, Macaristan'a gitmen gerekmez mi? Zira sana saadet dileyen insan, senin kardeşini; beni buraya gönderdi. Sen burada ne yaparsın? Şimdi sana yardım diye elli bin Türk göndeririz..." (Szerémi, 1979: 213)

Mevzubahis görüşmenin ardından Zapolya Macaristan idaresini ele geçirmek üzere tekrar harekete geçti. Bu sırada Marospazarı ve Barasu'da hükümdar kabul edilen Ferdinand, nihayet Fehérvár'da Macar kanunlarına göre kral ilan edilip taç giydi (Bessenyei, 2003: 99). Başta Kutsal Roma İmparatorluğu ve İspanya Krallığı olmak üzere Avusturya eyaletleri ve Çek Krallığı'nın desteğini sağladığından Ferdinand, Macaristan'daki iktidarını garantiledi (Barta, 1984: 8-71). Ancak Sultan Süleyman'ın 1529'da Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun merkezi Viyana'yı almak maksadıyla Macaristan'a ikinci seferini başlatması, Macaristan'daki dengeleri değiştirdi. Osmanlı orduları Macaristan'a girer girmez Ferdinand'ın kuvvetlerini yenilgiye uğrattı.

"Bu çalışma, 23-27 Kasım 2016 tarihinde, Türk Tarih Kurumu tarafından Macaristan'ın Budapeşte kentinde düzenlenen, Osmanlı-Macaristan-Habsburg İlişkileri ve Kanuni Sultan Süleyman (Ottoman-Hungarian-Habsburg Contacts and Suleiman the Magnificent) adlı sempozyumda sunulmuş "Osmanlı Varlığının Macaristan'daki İki Görgü Tanığı: György Szerémi, Mihály Cserei" başlıklı basılmamış tebliğden üretilmiştir."

Zapolya 3 Eylül 1529'da, Mohaç Savaşı'nın verildiği yerde Osmanlı Devleti tarafından Macaristan kralı olarak tanındı (Afyoncu, 2011: 55; Uzunçarşılı, 1983: 323).

Szerémi, Zapolya'nın kral ilan edilmesinin ardından kendisinin sultanla buluştuğunu, sultanın Belgrad ve Szabács hariç olmak üzere Sirem'deki kentleri krala teslim edeceğine dair söz verdiği aktarmaktadır (Szerémi, 1979: 233). Müellif, görüşmenin başlangıcı hakkında bir bakıma kendi politik beklentilerini de ele vererek “*Sultan, kralı çadırının önünde görür görmez dışarı çıktı, birbirlerine sarıldılar.*” ifadelerini kullanmaktadır.

Szerémi, sultanın yaklaşımı ile ilgili olağanüstü bir betimleme yaptıysa da kendisinin Zapolya'ya karşılıksız güvenmediğinin farkındaydı. Bu nedendir ki, Venedikli tüccar Lodovico Gritti'nin Bâb-ı Âli'ce Zapolya'nın yanına gönderilmesinin kralı denetleme amacını taşıdığını yazmaktadır. Ek olarak müellife göre Gritti'nin bu göreve getirilmesi için babası aracı olup, sultana yalvarmış; gayrimeşru durumunun üstünü bu şekilde örtmeye çalışmıştır (Szerémi, 1979: 252).

Neticede Osmanlı İmparatorluğu'nun desteğini garantilemek isteyen Zapolya, Gritti'nin göreve getirilmesi şerefine Yukarı Tuna'daki toprakları kendisine verdi. Ancak yöredeki tuz madenlerinin gelirini elde etmeye çalışması ve Varadin Piskoposu Imre Czibak'ın ölümünden sorumlu tutulması nedeniyle Erdel beyleri tarafından öldürüldü (Szerémi, 1979: 291).

1538 yılına gelindiğinde Ferdinand ve Zapolya arasında Varadin Antlaşması yapılmıştır. Buna göre her iki hükümdar kontrolü altındaki Macar topraklarında egemenliğini sürdürecektir. İlaveten Zapolya'nın ölümünden sonra idaresindeki yerler Ferdinand'a ve onun haleflerine geçecektir. Antlaşma sayesinde ülkede suni bir iç barış sağlanmışken Zapolya, Jagiellon hanedanından Izabela ile evlendi. Bu evlilikten oğlu János Zapolya Sigismund István dünyaya geldi. Dahası, doğumdan iki hafta sonra hayatını kaybeden Zapolya, vasiyetnamesinde Ferdinand'la yaptığı Varadin Antlaşması'nı hiçe sayarak kendi oğlunu Macar tahtının varisi olarak tayin etti (Bethlen, 2002: 329).

Szerémi'ye göre Zapolya'nın buna cesaret etmesinde kralın sultanla olan yakın ilişkisi rol oynamaktaydı. Hatta gerektiğinde kullanabilmeleri maksadıyla Sultan Süleyman'ın mührü Zapolya'da, Zapolya'nın mührü ise sultanda bulunmaktaydı (Szerémi, 1979: 309).

Gelişme üzerine Ferdinand 4 Mayıs 1541'de, Budin'in alınması için Wilhelm von Roggendorf komutasında tekrar sefer başlattı. Szerémi'nin nazarında aslında Macarlar Budin Kalesi'ni Almanlara teslim etmeye razıydı. Ancak üç nedenden ötürü bu fikirlerini fiiliyata geçirememektedirler:

“*Evvla Almanlar kaleye girseler de burayı Türk çasara karşı koruyamazlardı. Ayrıca Almanlar Macar soyluları ve idarecileriyle geçinemezler, Macarları toptan kılıçtan geçirirlerdi. Son olarak, Macarlar bu vecible sultana karşı yeminlerini bozmuş olurlardı; çasar ise Budin'i Almanlara karşı müdafaa edebilirdi. Velhasıl Budinliler kaleyi Nemçe yerine çasara vermeyi yeğlediler.*” (Szerémi, 1979: 315)

Bu maksatla sultana bir mektup kaleme alındı. Mektubun muhteviyatı şöyleydi: “*Mümkün olduğu kadar çabuk Budin'e gelmesi için yüce çasara yalvarırız, zira bir aydan fazladır Almanlar bizî kuşatma altında tutarlar.*” (Szerémi, 1979: 315) Szerémi'den takip ettiğimiz kadarıyla idarecilerin bu tavrına karşılık, Budin halkı, Hıristiyan olmalarının Macarlar için daha iyi olduğunu düşünüp Nemçe ile anlaştı (Szerémi, 1979: 317).

Alman askerleri gizlice kaleye alınsalar da Macar baronları ve şövalyeleri tarafından yenilgiye uğratıldı. Bu karmaşa içinde, 23 Haziran 1541'de Sultan Süleyman yeniden Macaristan seferine çıktı. Szerémi'nin kayıtlarına göre Nemçe askerleri Budin'de öyle bir hezimete uğramıştır ki, hayatta kalanlar köle olarak satılmak üzere Osmanlı tüccarlarının eline geçmiştir (Szerémi, 1979: 319).

Tarihçinin notlarında, Macar devlet hazinesi sorumlusu, Zapolya'nın danışmanı ve Sigismund János'un vasisi György Fráter önderliğinde çasar ile bir görüşme daha gerçekleştirildiği kaydedilmektedir. Buna göre Macar feodaller sultana yılda toplam bir milyon akçe vergi ödeyeceklerine dair teminat vermiştir (Szerémi, 1979: 321). Ayrıca ülke sultanın emrinde olacak, herhangi bir itaatsizlik gösterilmeyecektir.³

³ Kalenin ele geçirilmesi hakkında ayrıca bkz. Feridun Ahmed Bey, *Münşeat-üs Selâtin*, c. I, Darü't-tibaatü'l-Âmire, İstanbul, 1275/1848, 490.

"Bu çalışma, 23-27 Kasım 2016 tarihinde, Türk Tarih Kurumu tarafından Macaristan'ın Budapeşte kentinde düzenlenen, Osmanlı-Macaristan-Habsburg İlişkileri ve Kanuni Sultan Süleyman (Ottoman-Hungarian-Habsburg Contacts and Suleiman the Magnificent) adlı sempozyumda sunulmuş “Osmanlı Varlığının Macaristan'daki İki Görgü Tanığı: György Szerémi, Mihály Cserei” başlıklı basılmamış tebliğden üretilmiştir."

Bütün bu diplomasiye rağmen 29 Ağustos'ta sultan, György Fráter, Yukarı Tuna Komutanı Bálint Török ve Kraliçe Izabela'yı János Sigismund ile beraber çadırına çağırdı. O anda yeniçeriler Budin Kalesi'nin güvenliğini sağlamak bahanesiyle bir müdahale ile karşılaşmadan kaleye giriş yaptı. Böylece sultan Mohaç'tan on iki yıl sonra Budin'i kendi kontrolüne aldı. Erdel ile Yukarı Tisa'nın idaresi ise yıllık on bin altın karşılığında kraliçeye ve oğluna bırakıldı⁴ (Pach, 1985: 47).

Szerémi, Budin'den ayrılırken sultanın Balint Török'e şu sözleri söylediğini aktarmaktadır: “*Çok neferimi katlettin, artık Macaristan'da senden başka korkacağım kimse kalmamıştır. Lakin ant içerim ki, sen ölümü benim kalcımdan tatmayacaksın; tanrının izini verdiği ana dek yaşayacaksın.*” (Szerémi, 1979: 337)

Söz konusu kayıtların yanı sıra, aslında Szerémi daha Budin alınmadan önce şehrin Türk etkisine girdiğini yazmakta ve bu görüşünü Türklerin şehir ticaretine egemen olmasına dayandırmaktadır:

“*Dalmaçyalı, Dubrovnik kentinden gelen Miklós Sankó adlı bir tüccar vardı. Türkçe, Macarca, İtalyanca, Almanca ve Sırpça bildirdi. Bu sayede Macarların kralı tarafından dinsizlere karşı elçilik yapması için görevlendirilmişti; sık sık Türk çasara gider gelirdi. Ancak çasar onu kendi tarafına çekti. Türk tüccarlar artık elçi vasıtasıyla Budin'e gitmeye başladı. Türklerin kentte sıkça görülmeye başlaması balkta tedirginlik yarattı. Daba sonraları Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen Yabudiler de yörede belirdi. Ne duyup görseler İstanbul'a yetiştirirler, özellikle Macarlar arasındaki anlaşmazlıklar hakkında sultanı bilgilendirirlerdi. Türk mallarını da Macarların haberi olmaksızın şehre getirip satarlardı. İlaveten Türkler ticarette uğraşan Sırplarla seyahat ederdi. Böylece Türk malları her yere yayılırdı.*” (Szerémi, 1979: 63-65)

Mihály Cserei'nin Kaleminden Osmanlı İmparatorluğu'nun Macaristan'dan Ayrılış Serüveni

Döneminin en önemli Macar vakanüvislerinden olan Mihály Cserei, Székelyudvarhely Kalvinist Cemiyeti'nde eğitim görmüş, Erdelli bakan ve başkomutan Mihály Teleki'nin kâhyası olarak çalışmıştır (Nagyajtai Cserei, 1852: 126). Daha sonra Thököly'nin tarafına geçerek mülteci askerlerle birlikte Eflâk'ta bulunmuştur. Macaristan'a döndükten sonra devlet hazinesinde kâtiplik görevine getirilmiştir (Nagyajtai Cserei, 1852: 208).

1661-1711 seneleri arasındaki Macaristan'da gerçekleşen askerî ve beşerî olayları ele alan Cserei, Szerémi'nin aksine meseleleri halk yerine aristokrasinin bakış açısıyla değerlendirmektedir. Ayrıca Osmanlı vassalı olsa da millî beyler tarafından yönetilen Erdel Hükümdarlığı zamanını, Macar tarihinin yükselme devri olarak tanımlamakta ve Macaristan'ın çöküşünden ülke tahtına oturan yabancı kökenli hükümdarları sorumlu tutmaktadır.

Kayıtlarında Erdel Hükümdarlığı'nın son zamanlarına ağırlık veren Cserei, Macar siyasetinin Mohaç'ın ardından yaşadığı travma döneminde olduğu gibi özellikle Erdel'in, Habsburg ve Osmanlı imparatorlukları arasında kalmışlığına ve bu durumdan sıyrılmak için yaptığı girişimlere değinmektedir. Yazılarında Erdel Hükümdarlığı ve Habsburg İmparatorluğu yakınlaşması ayrı bir yer tutmaktadır.

II. Viyana bozgunu ile Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Avrupa'da güçlü bir koalisyon oluşturulması fikri ön plana çıktı. Öte yandan bu koalisyonun başarı kazanması halinde eski Macar Krallığı topraklarının Habsburg Çasarlığı idaresi altında da olsa yeniden birleştirilebileceği düşüncesi gerek Erdel Beyi Mihály Apafi gerekse Erdelli yöneticiler arasında kuvvetlenmeye başladı.

Bu maksatla ilk somut adım, Erdel'i Osmanlı İmparatorluğu'ndan kesin olarak ayırmak amacıyla Viyana'dan gelmiştir. 1685'te Dunod Anditus adlı Cizvit rahip Erdel idaresi ile görüşmelere başlamıştır. Görüşmeler otonom özelliklerini muhafaza etmekle birlikte Erdel'in diğer Macar toprakları gibi Habsburg egemenliğine katılması, ayrıca askerî gücünü Habsburg tasarrufuna devretmesi hususunda yoğunlaşmıştır. Karşılık olarak Erdel, çasar yönetimi tarafından muhafaza edilecek ve Mohaç'tan önceki voyvodalık yapısına geri dönecektir (Fazekas, 1978: 208; Pokoly, 1904: 10; Szilágyi, 1866: 718; Jancsó, 1931: 179).

⁴ Szerémi de Osmanlılara karşı bir plan hazırlamıştı: Szerémi, György Fráter'e sultanı öğle yemeğine çağırması tavsiyesinde bulundu. Padişahın Budin Kalesi'nde verilecek ziyafete katılmayı kabul etmesi durumunda, kale kapısına on top yerleştirilecek ve kendisi yaklaştığında bunlar ateşlenecekti. Fráter bu fikri kabul etmiş, meselenin görüşülmesi için diğer idarecilerle toplantı dahi yapmıştır. Ancak Szerémi'nin deyişimiyle “*yöneticilerin abmaklığından dolayı*” plan uygulanmamış ve bundan ötürü Budin kaybedilmiştir (Szerémi, 1979: 320-321). Böyle bir toplantının yapıp yapılmadığı şüpheli olmakla birlikte, verilen tavsiye aklı başında bir devlet adamının ciddiye alacağı türden değildir.

"Bu çalışma, 23-27 Kasım 2016 tarihinde, Türk Tarih Kurumu tarafından Macaristan'ın Budapeşte kentinde düzenlenen, Osmanlı-Macaristan-Habsburg İlişkileri ve Kanuni Sultan Süleyman (Ottoman-Hungarian-Habsburg Contacts and Suleiman the Magnificent) adlı sempozyumda sunulmuş “Osmanlı Varlığının Macaristan'daki İki Görgü Tanığı: György Szerémi, Mihály Cserei” başlıklı basılmamış tebliğden üretilmiştir."

Tam da bu mesele hakkında Cserei'nin notlarında kullandığı “*Nolentes volentes proteget vos Sua Majestas.*” [İsteseniz de istemeseniz de yüce efendimiz sizleri korumaktadır.] ifadesi, Habsburg idaresinin dönem itibarıyla Erdel'e bakış açısını ve ülkede kanıksanmaya başlayan genel atmosferi yansıtmaya bakımından dikkat çekicidir (Nagyajtai Cserei, 1852: 149).

Mevcut karmaşa içinde, 1688 ve 1689 senelerinde Belgrad, Zigetvar, Vidin, Semendire gibi önemli merkezler Habsburg kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir. Ancak Köprülü Fazıl Mustafa Paşa komutasındaki 1690 seferinde bu topraklar geri alınmıştır (Mehmed Râşid Efendi, 1282/1865: 130-133; Silahdâr Fındıklı Mehmet Ağa, 1928: 483; Osanzâde Ahmed Taib Efendi, 1271/1855: 116).

Aynı sene Habsburg idaresi ile iş birliği yapan Hükümdar Mihály Apafi öldü. Türk Sultanı II. Süleyman 1681'de Mihály Apafi'nin beş yaşındaki oğlunu ahidname vasıtasıyla Erdel Hükümdarlığı'nın vasisi olarak tanıdı. Fakat Bâb-ı Âlî, Erdel'de doğan iktidar boşluğunu değerlendirmek, böylece ülkedeki etkisini sürdürmek istemekteydi. Bu gaye ile Habsburg İmparatorluğu ile yakınlaşan Apafi yönetimi yerine İmre Thököly'yi desteklemeye başladı (Nuruosmaniye Ktp. Nr. 4311; Szádeczky, 1898: 6; Nagy, 1896: 100-101; Fekete, 1935: 127; Fekete, 1993: 433).

Cserei'nin kayıtlarından takip edildiği üzere, bölgedeki dengeleri kendi lehlerine çevirmeye niyetlenen Osmanlı İmparatorluğu ve Thököly arasında ittifak hâsıl oldu. Nihayet Osmanlı, Tatar, Eflak kuvvetlerinin katılımı sonucu sayısı 15 bin kişiyi bulan ve çoğunluğu süvarilerden oluşan bir kuvvetle Thököly, Erdel idaresini ele geçirmek için sefere çıktı. General 21 Ağustos 1690 tarihli Zernyest Savaşı'nda Alman General Heisler ve Erdelli Bakan Mihály Teleki'yi yenilgiye uğrattı (Nagyajtai Cserei, 1852: 199-200). Savaşta Heisler esir düştü, Teleki ise hayatını kaybetti (Nagyajtai Cserei, 1852: 200-220).

Thököly bu zafer ile Erdel'de iktidara geldi. Bâb-ı Âlî de Nemçe yanlısı bir hükümete kıyasla kendi menfaatine uygun bir sonuç elde etti. Ancak yeni durum uzun ömürlü olmadı. Zira yaklaşık iki ay sonra, 25 Ekim'de Habsburg birliklerinin Erdel'e düzenlediği akın nedeniyle Thököly, Eflâk'a kaçmak zorunda kaldı (Szádeczky, 1898: 41-42). Bu olay sonucunda gerek Thököly gerekse Osmanlı İmparatorluğu için Erdel hâkimiyeti dönemi kapandı.

Thököly ve Bâb-ı Âlî'nin saf dışı bırakılmasıyla birlikte Erdel hükümeti ve Habsburg yönetimi arasında 16 Ekim 1690'da *Diploma Leopoldinum* adlı antlaşma imzalandı. Erdel Hükümdarlığı'nın idarî haklarını Osmanlı hâkimiyetine karşı Viyana yönetimine devretmesi anlamına gelen söz konusu vesikanın maddelerini Cserei şu şekilde sıralamaktadır:

“*Mihály Apafi'nin hükümdarlığı garanti altına alınacaktır. Eski hükümdarların yaptığı bağışlar ve verdiği hediyeler korunacaktır. Saksonların otonom yapıları sürecektir. Yasama ve yürütmeye ilişkin hukukî yapı bundan sonra da devam edecektir. Dinlerine bakılmaksızın ülke idaresindeki mevkilere Erdelliler getirilecek, ancak çasar bu mevkileri işgal edecek kişiler hakkında tavsiyelerde bulunabilecektir. Savaş sırasında geri alınmış topraklar, eski sâbiplerine iade edilecektir. Hazîneye geçen mülkler ise 'hak eden' yurttaşlar arasında paylaştırılacaktır. Hükümetin başı, başkomutan, nazırlar, hâkimler ve diğer yüksek mevkilerdeki yöneticiler din unsuru gözetilmeksizin Erdelliler arasından seçilecektir. Eyalet yöneticileri eski kanunların belirlediği ölçütlere göre atanacaktır. Kralın danışmanları içinde en az üç ve hâkimler içinde en az bir Katolik bulunacaktır. Yolda bir kez meclis toplanacaktır. Hükümdar Erdel'de yaşayacak ve kanunlara uyacağına dair yemin edecektir. Erdel, Viyana idaresine barış zamanında elli bin taller, savaş zamanında ise dört yüz bin forint vergi ödeyecektir. Bu meblağın ödeme biçimini Erdelli aristokratlar belirleyecektir. Özgür Sekellere angarya yüklenmeyecektir, ancak ülkenin savunması söz konusu olduğunda kendi masraflarını kendileri karşılayacaklardır. Ülkede özgür ticaret hâkim kılınacaktır. Çasarlık tarafından büyük bir ordu finanse edilerek, Erdel zora sokulmayacaktır. Yeni vergi getirilmeyecektir.*” (Nagyajtai Cserei, 1852: 224-225)⁵

Müellif, maddelere ilaveten anlaşmanın gerçekleştiği politik ortamı ve Erdel yöneticilerinin antlaşma metni hakkındaki çekişmelerini de kaydetmişti:

“*Elbette mükemmel bir vesika idi ve artık mesut bir şekilde yaşayabildik. Lakin üç millet arasındaki pek çok ihtilaf ve dört din arasındaki birçok çatışma o kutsal belgenin ters yüz olmasına neden oldu. Başka manalar çıkarmak, açıklamak ya da cebren bir kenara fırlatmak için uğraşp durdular. Çasar belgenin bazı kısımlarında değişiklik yapın diye birbirlerine karşı*

⁵ Vesikanın orijinali Viyana Devlet Arşivi'nde bulunmaktadır. ÖStA.-HHStA-Votr. Karton no: 7.

"Bu çalışma, 23-27 Kasım 2016 tarihinde, Türk Tarih Kurumu tarafından Macaristan'ın Budapeşte kentinde düzenlenen, Osmanlı-Macaristan-Habsburg İlişkileri ve Kanuni Sultan Süleyman (Ottoman-Hungarian-Habsburg Contacts and Suleiman the Magnificent) adlı sempozyumda sunulmuş "Osmanlı Varlığının Macaristan'daki İki Görgü Tanığı: György Szerémi, Mihály Cserei" başlıklı basılmamış tebliğden üretilmiştir."

çasarın sarayına elçilerini gönderdiler. Mibály Apafi'nin hükümdar olmaması için uğraştılar, bu babiste başarılı da oldular, zira vesikayı tarumar ettiler; kendimizin çukurunu kazdık.” (Nagyajtai Cserei, 1852: 225)

Cserei vesikanın içeriğinden memnundu. Ancak Osmanlı hâkimiyetinden sonra Viyana idaresinin Erdel'e tam güven duyup duymadığı konusunda şüpheleri vardı. Bunu şu satırlarla dile getirmekteydi:

“Çasar, Türklere yakınlaşmasını engellemek için Erdel'i bilgece kontrolü altına almıştır. Evvela Viyana Sarayı, Erdel yönetimine güler yüzünü göstermezse ülke kolaylıkla başka tarafa dönebilir. Bu nedenle Beç, Katoliklerin Erdel'in yerel inançlarına karşı boşnutsuzluk yaratmasına izin vermemektedir.” (Nagyajtai Cserei, 1852: 228)

Gidişat Cserei'nin endişesini haklı çıkarmıştır. Zira Karlofça Antlaşması ile ayrıntıları belirlenen yeni statüde, özerk Erdel fikri hayata geçirilmemiştir. Bunun yerine coğrafya doğrudan Viyana'ya bağlanmıştır (Endes, 1935: 448-449).

Karlofça Antlaşması'na giden süreçte Cserei, Viyana ve Erdel arasındaki gelişmeleri ele alırken Osmanlı Devleti'nin iç politikasına da değinmiştir:

“1695'te Türk Çasarı Ahmet öldüğünde, çasarın büyük oğlu Mustafa tahta geçti. Acımasız, savaşperest bir mişacı vardı. Babasının savaşları vezirlere bırakmasından dolayı bahtsızlıklar yaşadığını idrak etmişti. Lakin artık fikirleri malum olduğundan sayısız Türk, emir almaksızın yeni çasarın yanına dizildi.” (Nagyajtai Cserei, 1852: 238)

Cserei bundan sonra askerî meselelere odaklanmıştır. I. Nemçe seferine atfen sultanın, 150 bin kişilik bir orduyla⁶ Erdel'e doğru harekete geçtiğini kaydetmektedir (Nagyajtai Cserei, 1852: 240). İlk sefer döneminde Leh Kralı II. Augustus'a karşı başarı sağlanmış; Elmas Mehmed Paşa Lugoş Savaşı'nda Erdel'deki çasar kuvvetlerinin başkomutanı Vetarani'yi yenilgiye uğratmıştır (Nagyajtai Cserei, 1852: 241-245). Cserei Erdel seferlerinin devamında, 1696 tarihli Ulaş Savaşı'na da vurgu yapmıştır. Böylece Heisler komutasındaki çasar ordularının kuşattığı Temeşvar'ın Elmas Mehmed Paşa tarafından kurtarılmasına da değinmiştir (Nagyajtai Cserei, 1852: 246-247).

Müellif, Osmanlı egemenliğinin bölgedeki akıbetini belirleyen Zenta Savaşı'nı da kaleme aldı. Alman birliklerinin bütün bir yıl boyunca bölgede askerî hazırlık yaptığını; dahası, Başvezir Elmas Mehmed Paşa'nın ordusuyla Erdel'e karşı harekete geçirdiği sırada, Alman ve Macar birliklerinin Ejder İbrahim Paşa'yı yakalayıp vezirin planlarını öğrendiğini yazdı.

Kayıtlarından okuduğumuz kadarıyla Elmas Mehmed Paşa, Tisa Nehri'ne vardığında yola atlı birliklerle devam etti. Bu hamle Alman savaş idaresi içinde ikileme neden olmuştu. Zira komutanların çoğu arka mevkiilerin tutulması amacıyla yeniçerilerin geride bırakıldığını düşündü. Dolayısıyla şimdi saldırmanın yenilgiyle sonuçlanacağı hususunda Prens Eugen ikna edilmeye çalışıldı. Fakat komutanın gerçekleştirdiği hücumla Osmanlı birlikleri ağır yenilgiye uğratıldı.

Mağlubiyet üzerine vezir, yardım sağlamak için Tisa'ya inşa ettirdiği köprüden geri gelmek istemişse de köprü ateşe verilmiştir.

Müellif Osmanlı ordusunun aldığı zararı anlatırken, Tisa'da yatan askerlerden ötürü köprü olmaksızın rahatça karşıya geçilebileceğini ifade etmektedir. Cserei'nin kayıtlarından okunduğu üzere yeniçeri ağası ve diğer paşalarla birlikte sadrazam da bu olay neticesinde hayatını kaybetti. Ölümü Simon Boér adlı bir askerinin Mühr-i Hümâyûn'u bulması sonucu anlaşıldı.⁷ Cserei bu savaşta 24 bin askerinin hayatını kaybettiğini yazmaktadır. Buna mukabil Almanların kaybı sekiz yüz bile değildir. Ayrıca başta doksan dört top olmak üzere Osmanlıların tüm askerî teçhizatı ele geçirilmiştir⁸ (Nagyajtai Cserei, 1852: 260-261).

⁶ Benzer sayıdaki ordu mevcudu için bkz. Abdülkadir Özcan, “II. Mustafa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 31, Ankara, 2003, 276.

⁷ Mührün akıbeti hakkında bkz. Kenan Kerestecioğlu, “Sultan Mustafa-II'nin Mührü Dolayısı İle Basılan Bir Madalyon”, *Türk Nümismatik Derneği Bülteni*, Bülten No. 14, Türk Nümismatik Derneği Yayınları, İstanbul, 1985, 3-5.

⁸ Savaşta Anadolu Beylerbeyi Mısırlıhâde İbrahim Paşa, Temeşvar Muhafızı Koca Cafer Paşa, Yeniçeri Ağası Mahmud Paşa, Adana Valisi Fazlı Paşa, Rumeli Beylerbeyi Küçük Cafer Paşa, Diyarbekir Beylerbeyi Çerçeci İbrahim Paşa, Mevlüt Mehmet Paşa, Meşayizâde Hasan Paşa, Kul Kethüdası Cebeci Paşa; bunlara ek olarak 58 yeniçeri ağası, silahtar ağa ve sancak beyleri hayatını kaybetmiştir. BOA, A. DVNS. MHM.d, Nr. 109, 60 (1109 H. / 1697 M.).

"Bu çalışma, 23-27 Kasım 2016 tarihinde, Türk Tarih Kurumu tarafından Macaristan'ın Budapeşte kentinde düzenlenen, Osmanlı-Macaristan-Habsburg İlişkileri ve Kanuni Sultan Süleyman (Ottoman-Hungarian-Habsburg Contacts and Suleiman the Magnificent) adlı sempozyumda sunulmuş “Osmanlı Varlığının Macaristan'daki İki Görgü Tanığı: György Szerémi, Mihály Cserei” başlıklı basılmamış tebliğden üretilmiştir."

Vakanüvis bu savaşın sonuçlarını ele alırken olayın, Karlofça Antlaşması'na da zemin hazırladığını vurgulamaktadır:

“Ölenlerin çoğu suda boğulmuştu, ne kadar kişinin öldüğünü kimse bilmez, lakin bu harpte Türkler öylesine bir yenilgiye maruz kalmıştır ki, bir daha tekrarı olmaz. Almanlar Türkleri büyük bir utançla barış yapmak zorunda bırakmıştır. Antlaşmanın öyle ağır maddeleri vardı ki, Türk İmparatorluğu böylesini başlangıcından bu yana hiçbir düşmanı ile imzalamamıştır. (Nagyajtai Cserei, 1852: 261)

Cserei Karlofça Antlaşması'na da değinir:

“Birkaç yıl evvel İngiltere Kralı William, Bâb-ı Âlî'ye William Paget adlı bilge bir mütebassıs göndermişti. Bu kişi Türk ve Alman çasarlar arasında 25 yıl sürecek bir antlaşmanın imzalanması için çabaladı. Neticede Belgrad yakınlarındaki Karlofça adlı yerde devasa binalar yaptırıldı. Gerek Türk gerekse Alman tarafından yetkililer burada toplanıp, Türk milletine utanç ve zarar getirecek bir barış hakkında tartışmaya başladı. Zira Erdel'le birlikte tüm Macaristan'ın Alman çasarına, denizdeki büyük eyaletlerin Venedik'e, bütün Podolya ile birlikte Kamançe'nin Leblere, Azak Kalesi'nin ise Rus çarına verilmesi görüşülürdü.”

“...Sulthan hariç kalmasınlar diye Imre Thököly ve yanındaki Macarlar hakkında da ziyadesiyle uğraşıldı. Lakin Alman çasar Thököly'yi kanun dışı ilan etmiştir. Neticede Thököly İstanbul'a gönderildi ve sürgündeyken hayatını kaybetti. Böylece Thököly isyanı da son bulmuş oldu.” (Nagyajtai Cserei, 1852: 273-274)

Sonuç

Mohaç Savaşı, Budin'in ele geçirilmesi ve nihayetinde Macaristan'ın üçe ayrılması; daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Avrupa çapında fiili bir ittifak kurulmasına neden olacak II. Viyana Seferi, Macar tarihinde büyük değişimlerin habercileri olmuştur. Her iki döneme doğrudan tanıklık etmiş kişilerin tuttuğu kayıtların incelenmesi, söz konusu değişimlerin ele alınmasını, ayrıca Osmanlı ve Macar tarihindeki ortak soruların cevaplanmasını mümkün kılmaktadır. Bu çerçevede, Orta ve Yeni Çağ Macaristanı'nda birer devlet adamı olarak kariyer yapmış, dolayısıyla üst düzey kişilerle temas kurmuş György Szerémi ve Mihály Cserei'nin kaleme aldıkları eserlerin, dönemin aydınlatılması hususunda büyük katkılar sağlayacağı tespit edilmiştir.

Müverrihlerin eğitimleri, mevkileri, hayat tecrübeleri ve başka dönemlerde yaşamış olmaları gibi etkenler, kayıtlarındaki tarz, üslup ve biçimsel farklılıkları yoğun biçimde etkilemiştir. Lakin Osmanlı ve Habsburg egemenlikleri arasında sıkışan Macaristan'ın verdiği mücadeleyi kâğıda dökmek gibi ortak bir hedef belirlemişler; ülkelerinin özgürlüğünü ön plana yerleştirmişlerdir. Zaman zaman öznel bir rota izlemiş olsalar da Macar halkının durumundan Erdel'in uluslararası siyasetteki rolüne kadar uzanan geniş bir yelpazede, devirleri hakkında ayrıntılı bir resim sunmuşlardır. Böylece Macar devlet idaresinin ve halkının yaşadığı buhranı tasvir etmişlerdir.

Netice itibariyle farklı kaynaklardan aktardıkları bilgiler ve ayrıca sundukları rivayetler ile birlikte, György Szerémi ve Mihály Cserei'nin eserlerindeki veriler, Osmanlı-Macar ilişkilerinin mikro tarihsel açıdan tetkik edilmesi kapsamında beklenenden fazlasını vermektedir. Özellikle *-écritures ordinaires-* sıradanın yazımı çerçevesinde, günlük hayata ve topluma ilişkin takip edilen egzistansiyalist özellikler, arşiv belgelerinin sunduğu resmî/diplomatik ve askerî süreçleri tamamlar niteliktedir.

Kayıtlarda Bâb-ı Âlî ve Viyana'ya karşı Macarların verdiği mücadeleler ele alınırken, askerî kuvvetlerin sayılarına, köy ve şehirlerin durumuna ve Macaristan'daki politik yaklaşımlara değinilmiştir. Bu hususlar hakkında kimi kez yanlış ve abartılı bilgiler göze çarpmaktadır. Ancak meselelere tematik açıdan yaklaşılmış olması, XVI. ve XVII. yüzyıl Macar toplumunun hayat görüşüne dair bir rekonstrüksiyon yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Türk tarih yazımını, Rönesans devrinin pratikleriyle ya da Batı Avrupa'daki mezhepsel historiyoğrafinin klasikleriyle karşılaştırmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Ancak Szerémi ve Cserei'nin izledikleri metodun söz konusu aşamada bir kesişme noktası oluşturduğu söylenebilir. Zira kendileri inandırıcılığın sağlanması amacıyla geleneksel yöntemlerin dışına çıkmış ve olayları bir tanık olarak nakletmiştir. Bu anlamda mevcut eserler, Evliya Çelebi'nin de aynı usulden istifade ettiği iddiasıyla frapan da olsa retorik bir karşılaştırma ihtimalinin önünü açmaktadır. Dolayısıyla müverrihlerin kayıtları kültür ve edebiyat tarihi açısından da önem arz etmektedir.

"Bu çalışma, 23-27 Kasım 2016 tarihinde, Türk Tarih Kurumu tarafından Macaristan'ın Budapeşte kentinde düzenlenen, Osmanlı-Macaristan-Habsburg İlişkileri ve Kanuni Sultan Süleyman (Ottoman-Hungarian-Habsburg Contacts and Suleiman the Magnificent) adlı sempozyumda sunulmuş "Osmanlı Varlığının Macaristan'daki İki Görgü Tanığı: György Szerémi, Mihály Cserei" başlıklı basılmamış tebliğden üretilmiştir."

Öneriler

Gerek Szerémi gerekse Cserei, tarihî vakalara dair yaklaşımlarda bulunurken, öznel bir tavır sergilemekten kaçınmamıştır. Kendi devirleri dâhilinde, Macar devletinin ve toplumunun durumunu değerlendirmişler; siyasî ve beşerî çıkarımlarda bulunmuşlardır. Farklı çağların insanları olsalar da iki imparatorluğun arasında, özgür bir devlet teşkilatlanmasının hayalini kurmuşlardır. Böylece sundukları dönem atmosferi ve düşünce tarzı ile arşiv belgelerine destek sunmuşlar, daha geniş çerçeveli tarihsel çıkarımlara katkı sağlamışlardır. Söz konusu şartlar itibarıyla diğer Macar kroniklerine ilişkin yapılacak tetkiklerin, Osmanlı tarih araştırmalarına yeni bir boyut kazandıracağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Afyoncu, E. (2011). *Mubteşem Süleyman*. Yeditepe Yayınevi.
- Barta, G. (1971). Illiziók esztendeje (megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez). *Történelmi Szemle*, 77(1), 1-30.
- Barta, G. (1984). *Az erdélyi fejedelemség születése*. Gondolat.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): A. DVNS. MHM.d, Nr. 109, 60 (1109 H. / 1697 M.).
- Bél, M. (1989). *Magyarország népeinek élete 1730 táján*. Gondolat Kiadó.
- Bessenyei, J. (2003). Ferdinánd király és a magyarországi arisztokrácia, különös tekintettel Ferdinánd pártjának kialakulására (1526-1540). *Történelmi Szemle*, 45(1-2), 93-107.
- Bethlen, F. (2002). *Erdély története, a váradi békekötéstől János Zsigmond haláig (1538-1571)*. Enciklopédia Kiadó-Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Bitskey, I. (1982). *Magyar emlékiratok (16-18. század)*. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Brodarics, I. (1976). *Brodarics históriája a mohácsi vészről*. Zrínyi Kiadó.
- Eckhart, F. (1949). *Macaristan tarihi* (İ. Kafesoğlu, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Endes, M. (1935). *Erdély bárom nemzete és régi vallása autonómiájának története*. A Szerző Kiadása.
- Fazekas, J. (1978). A Habsburg-elnyomás Erdélyben. 1690-1847, A néptömegek harca a társadalmi és nemzeti felszabadulásért (1690-1847). *Korunk*, 3(5), 205-214.
- Fekete, L. (1935). A Rákóczi-Aspremont-Leváltár török iratai. *Leváltári Közlemények*, 13(1-4), 123-157.
- Fekete, L. (1993). *A hódoltság török leváltári forrásai nyomában*. Magyar Tudományos Akadémia.
- Feridun Ahmed Bey, (1275/1848). *Münşeat-üs selâtîn* I. Darü't-tibaatü'l-Âmire.
- Gubcsi, L. (2014). *13 ördögi év, a Mátyásról Mohácsig*. G Marketing & Média Kft.
- Heltai, G. (1981). *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Magyar Helikon.
- Hóman, B. (1938). A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. In. Hóman Bálint (Szerk.), *Történetírás és forráskritika* (pp. 383-437). Magyar Történelmi Társulat.
- Jancsó, B. (1931). *Erdély története*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet.
- Kerestecioğlu, K. (1985). Sultan Mustafa-II'nin mührü dolayısı ile basılan bir madalyon. *Türk Nümismatik Derneği Bülteni*, Bülten No. 14, Türk Nümismatik Derneği Yayınları.
- Kiss, L. (1889). Nándorfehérvár bukása (1521). *Haditörténelmi Közlemények*, 2(2), 389-440.
- Mehmed Râşid Efendi, (1282/1865). *Târîh-i Râşid* II. Matbaa-i Âmire.

"Bu çalışma, 23-27 Kasım 2016 tarihinde, Türk Tarih Kurumu tarafından Macaristan'ın Budapeşte kentinde düzenlenen, Osmanlı-Macaristan-Habsburg İlişkileri ve Kanuni Sultan Süleyman (Ottoman-Hungarian-Habsburg Contacts and Suleiman the Magnificent) adlı sempozyumda sunulmuş "Osmanlı Varlığının Macaristan'daki İki Görgü Tanığı: György Szerémi, Mihály Cserei" başlıklı basılmamış tebliğden üretilmiştir."

Nagy, G. (1896). *Czegei Vass György és Vass László naplói 1659-1739, Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI-XVIII. századokból* 3. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatal.

Nagyajtai Cserei Mihály históriája, (1852). (a szerző eredeti kéziratából Kazinczy Gábor által), Emich Gusztáv Könyvnyomdája.

Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Nuruosmaniye Ktp.): Nr. 4311 (1101H./1690M.).

Osmanzâde Ahmed Taib Efendi, (1271/1855). *Hadîkatü'l-vüzerâ*. Cerîde-i Havâdis Matbaası.

Österreichische Staatsarchiv- Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Vortrage an den Kaiser (ÖStA.-HHStA-Vortr.): Karton no:7.

Özcan, A. (2003). II. Mustafa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 31. Türkiye Diyanet Vakfı.

Pach, Zs. (1985). *Magyarország története 1526-1686*. Akadémia Kiadó.

Pálffy, G. (1996). A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig, (vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz). *Történelmi Szemle*, 38(2-3), 163-217.

Papp, S. (2004). Magyarország és az oszmán birodalom, (a kezdetektől 1540-ig). In: Zombori István (Szerk.), *Közép-Európa Harca A Török Ellen A 16. Század Első Felében* (pp. 37-90). METEM.

Perjes, G. (1979). *Mohács*. Magvető Kiadó.

Pokoly, J. (1904). *Az erdélyi református egyház története* 3. Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa.

Polatçı, T.-Batmaz, A. (2013). Doğu-Batı imajı gölgesinde Konstantinopolis ve Beç: XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı-Habsburg ilişkileri. *Gazi Akademik Bakış*, 6(12), 51-80.

Rónai, H. J. (1897). *Magyar hadi krónika, a magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története, második rész: a mohácsi vésztől a legújabb korig*. Magyar Tudományos Akadémia.

Silahdâr Fındıklı Mehmet Ağa, (1928). *Silahdâr Târîhi* II. Orhaniye Matbaası.

Szabó, J. (2006). *A mohácsi csata*. Corvina.

Szádeczky, L. (1892). *Szerémi György élete és emlékirata*. Magyar Tudományos Akadémia.

Szádeczky, L. (1898). *Thököly erdélyi fejedelemsége*. Athenaeum Részvény-Társulat Könyvnyomdája.

Szakály, F. (1977). *A mohácsi csata, sorsdöntő történelmi napok*. Akadémia Kiadó.

Szekfű, Gy. (1935). *Magyar Történet* 4. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Szerémi, Gy. (1979). *Magyarország romlásáról*. (Erdélyi Laszló fordítását átdolgozta Juhász László), Szépirodalmi Könyvkiadó.

Szilády, Á. (1894). *Irodalomtörténeti közlemények*. Magyar Tudományos Akadémia.

Szilágyi, S. (1866). *Erdélyország története, különös tekintettel művelődésére* 2. Heckenast Gusztáv.

Török, P. (1926). A mohácsi vész diplomáciai előzményei. In: Lukinich Imre (Szerk.), *Mohács Emlékkönyv 1526* (pp. 141-192). Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Uzunçarşılı, İ. H. (1983). *Osmanlı tarihi II: İstanbul'un fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüne kadar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Veinstein, G. (2001). Charles Quint et Soliman le Magnifique: le grand défi. In: Francisco Sánchez-Montes González-Juan Luis Castellano (Coord.), *Carlos V. Europeísmo y universalidad. Actas del congreso internacional celebrado en Granada* (pp. 519-529). Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V (S.E.C.C.F.II y C.V.).

"Bu çalışma, 23-27 Kasım 2016 tarihinde, Türk Tarih Kurumu tarafından Macaristan'ın Budapeşte kentinde düzenlenen, Osmanlı-Macaristan-Habsburg ilişkileri ve Kanuni Sultan Süleyman (Ottoman-Hungarian-Habsburg Contacts and Suleiman the Magnificent) adlı sempozyumda sunulmuş "Osmanlı Varlığının Macaristan'daki İki Görgü Tanığı: György Szerémi, Mihály Cserei" başlıklı basılmamış tebliğden üretilmiştir."

EXTENDED SUMMARY

The aim of the study is to reflect the attitude of Hungarian politics and Hungarian society towards the Ottoman existence through the eyes of Hungarian chroniclers who have a certain administrative status and have witnessed the events directly. In the research, György Szerémi, who wrote the period of the Battle of Mohacs, which will result in the destruction of the historical Hungarian Kingdom, is included. Then, Mihály Cserei, who wrote that Hungary left the Ottoman rule and joined the Habsburg influence, was examined. Thus, the political turmoil of the period, the current political tendencies and the reactions of the Hungarian central authority were tried to be analyzed. During the evaluations, developments in international politics were also taken into account, and the works of two authors were analyzed within this framework.

In this study, the process from the Battle of Mohacs to the Treaty of Karlowitz was subjected to a period analysis based on the records of two Hungarian chroniclers. In order to evaluate the findings in detail, the Ottoman and Austrian archives were also consulted. The analysis is built within the framework of "transmission of the ordinary" in terms of portraying daily life. However, bureaucratic state records were also taken into account in order to make objective comparisons.

The records written by György Szerémi under the name *Memoirs on the Decline of Hungary* [Epistola de perditione Regni Hungarorum] contain the most exciting information in Hungarian history regarding the presence of Turks in Hungary. Serf-born Szerémi used a raw and frank style while writing her memories on paper. It was accompanied by extraordinarily bad Latin.

Although his notes provide references up to the time of László V, his work is mostly dated to the 16th century. It provides detailed data from the first years of the century to 1543. Szerémi did not deal with historical developments in a regular and continuous way, but rather focused on events. In addition, his education is not sufficient for high-level historical synthesis.

The author could not always reach clear information about the developments. Nor did it attempt to collect documents in line with a predetermined plan. In this respect, he did not try to record authentic historical data. In this context, his notes are mostly based on public opinion about historical events and people. However, thanks to this, Szerémi has succeeded in presenting a unique record in reflecting the world of ideas in the lower layers of Hungarian society.

He presented information about individuals' ideas, judgments, ways of thinking, and beliefs. Thus, his records added a new dimension to the existing knowledge in Hungarian historiography. With his writing style, a different perspective has been provided on the view of the Mohacs period. Despite his negative aspects, he is a suggestive writer. His unrefined style, which is far from reservations, also provides important clues to the medieval mentality. His enthusiastic personality also adds color to his writings.

While the main emphasis in his work was the Ottoman expansion in Hungary, he also attempted to compare it with the cult of King Matthias Corvinus. However, this comparison does not emphasize its glory and majesty. Rather, the king was seen as the savior of the little people in the land.

At the beginning of the 18th century, the most important Hungarian language source of the period was written by Mihály Cserei. Cserei was born into a noble family compared to serf-born Szerémi. He had a Calvinist training. He participated in military expeditions with Mihály Teleki and Imre Thököly. He had to hide in Wallachia during the Karlowitz Treaty. He finally took part in the Rákóczi's War of Independence. Therefore, in addition to his education, he had a serious experience both in the bureaucracy and in the military.

Cserei began writing his work in 1709. He has two important differences compared to Szerémi. First, Cserei embraces Transylvanian patriotism. Second, He supports the perspective of the aristocracy in Transylvania. But at the same time, according to Szerémi, Erdel lived its golden age during the Ottoman period. Because although it was under the auspices of the Ottoman Empire, national rulers ruled Transylvania. In this respect, he was sceptical of Habsburg influence after the withdrawal of the Ottomans. In his work, he put forward the

"Bu çalışma, 23-27 Kasım 2016 tarihinde, Türk Tarih Kurumu tarafından Macaristan'ın Budapeşte kentinde düzenlenen, Osmanlı-Macaristan-Habsburg İlişkileri ve Kanuni Sultan Süleyman (Ottoman-Hungarian-Habsburg Contacts and Suleiman the Magnificent) adlı sempozyumda sunulmuş "Osmanlı Varlığının Macaristan'daki İki Görgü Tanığı: György Szerémi, Mihály Cserei" başlıklı basılmamış tebliğden üretilmiştir."

idea of a “patriarchal democracy of the nobility”. At the same time, he emphasized the acumen that the aristocracy could not show in the administration of Hungary. Accordingly, the nobles have darkened the future of the country due to their personal interests.

In this framework, while determining the purpose of the study, the focus was on the chroniclers who had two different classes and ideologies, but met on a common point. Thus, sincere ideas about the future of Hungary were examined. In this way, the reflections of the Ottoman-Hungarian relations in the Hungarian society were tried to be dealt with in the smallest periphery. As a result, in addition to the intense diplomatic schemes presented by the archival documents, it was desired to show the Hungarian people’s perspective on the issues.

Both Szerémi and Cserei had differences in their approach to issues due to their educational background and life experience. However, they took part in certain levels of the Hungarian bureaucracy, and in this respect, they produced solutions for the Hungarian state. They became people of different eras; however, both tried to find answers so that the future of Hungary, which was stuck between the Habsburg and Ottoman empires, could be rebuilt.

The aforementioned psychology has sometimes led the authors to think that a united Hungary can be created alongside the Ottoman Empire. Finally, this process will come into being in the Rákóczi War of Independence, which took place between 1703 and 1711, after the Ottomans left the country.

EKOGİRİŞİMCİLİK OLGUSU ÜZERİNE TİPOLOJİK YAKLAŞIMLAR: KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

TYOLOGICAL APPROACHES ON ECOPRENEURSHIP: A COMPARATIVE REVIEW

Sedef Gülsüm AKSU

Dokuz Eylül Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

sedef.aksu@deu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6878-6108

Nurcan Hakan ÇIRAKLAR

Dokuz Eylül Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

n.ciraklar@deu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2934-1613

ÖZ

Geliş Tarihi:
11.05.2022

Kabul Tarihi:
9.11.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Ekogirişimcilik,
Ekolojik girişimcilik,
Çevresel girişimcilik,
Ekogirişimcilik
tipolojisi

Keywords
Ecopreneurship,
Ecological
entrepreneurship,
Environmental
entrepreneurship,
Ecopreneurship
typology.

Küresel ısınma ve biyolojik çeşitliliğin azalması, hava kirliliği ve doğal kaynakların tükenmesi gibi çevre sorunlarına dair artan endişeler sonucunda 1980'li yılların sonlarında sürdürülebilir kalkınmaya yönelik artan farkındalık, girişimcilerin faaliyetlerinde çevreyi gözetme baskısını güçlendirmiştir. Girişimcilik ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki bağlantıyı vurgulayan ekogirişimciliğin, ekonomik ve çevreye yönelik hedefleri birlikte en büyüklemeyi amaçlayan bir olgu olarak 1990'ların başında ortaya çıktığı söylenebilir. 1990'lardan günümüze kadar ekogirişimcilik bir bilgi alanı olarak kabul edilmiş olmasına karşın, ekogirişimciliğin ne anlam içerdiği ve ekogirişimciliği motive eden faktörlerin neler olduğu konusunda literatürde bir fikir birliğine varılamamıştır. Bu duruma bağlı olarak, literatürde çeşitli kriterleri dikkate alan çok sayıda ekogirişimcilik tipolojisi ortaya çıkmıştır. Araştırmanın sorunsalını literatürde çok sayıda geliştirilen ekogirişimcilik tipolojileri oluştururken, araştırmanın soru ise ilgili tipolojilerin birbirinden farklı yönlerinin neler olabileceğine odaklanmaktadır. Bu bağlamda çalışma, ekogirişimcilik tanımlarındaki çeşitliliğe dayalı olarak, ekogirişimcilik tipolojilerinin hangi ana ölçütlere göre (benzer özelliklere göre) oluşturulduğunu ortaya koymayı ve tipolojiler arasındaki farklılıkları göstermeyi amaçlamaktadır. Literatür incelemesi sonucunda, ekogirişimcilik tipolojilerinin örgüt içi ve örgüt dışı boyutları dikkate aldıkları, içsel boyutlu tipolojilerin aynı zamanda ekogirişimciliği büyük ölçüde bireysel düzeyde, dışsal boyutlu tipolojilerin ise örgüt düzeyinde ele aldıkları tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Increasing concerns about environmental problems such as global warming, reduction of biodiversity, air pollution and depletion of natural resources have increased the pressure on entrepreneurs to take care of the environment in their activities. It can be said that ecopreneurship, which emphasizes the connection between entrepreneurship and sustainable development, emerged in the early 1990s as a phenomenon that aims to maximize economic and environmental goals simultaneously. Although ecopreneurship has been accepted as a field of knowledge since the 1990s, there has been no consensus in the literature on meaning and motivator factors of ecopreneurship. Depending on this situation, many eco-entrepreneurship typologies have emerged in the literature that take into account various criteria. While the problem of the research is the ecopreneurship typologies developed in the literature, the question of the research focuses on the different aspects of the related typologies. In this context, the study aims to reveal the main criteria (according to similar characteristics) ecopreneurship typologies based on the diversity in ecopreneurship definitions and to show the differences between the typologies. As a result of the literature review, it has been determined that ecopreneurship typologies take into account the internal and external dimensions of the organization, while the internal-dimensional typologies also deal with ecopreneurship at the individual level to a large extent.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1115595>

Atıf/Cite as: Aksu, G. S. ve Çıraklar, H. N. (2022). Ekogirişimcilik üzerine tipolojik yaklaşımlar: Karşılaştırmalı bir inceleme. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2035-2053.

Giriş

Doğrusal ekonomide işletmeler, en düşük maliyetli girdilere (sermaye, emek, enerji ve hammadde) sahip oldukları takdirde ancak rekabetçi olabilirlerdi. Dolayısıyla doğrusal ekonomi, işletmelerin başarısını ölçerken, doğaya verilen zararların maliyetini ölçmemektedir (Croston, 2009: 4). Bugünün toplumunun yaşadığı karmaşık sosyal ve çevresel güçlükler, tüketim ve üretim kalıplarının yeniden yapılandırılması yani doğrusal ekonomiden döngüsel ekonomiye dolayısıyla da sürdürülebilir bir geleceğe geçişi bir zorunluluk haline getirmiştir (De Bruin, 2016: 10).

Öte yandan döngüsel ekonomi ve yeşil ekonomi fikri aslında pek de yeni değildir (Le Blanc, 2011: 151; Affolderbach ve Krueger, 2017: 412). Meadows ve arkadaşları (1972) ile Pearce ve arkadaşları (1989) eserlerinde *yeşil ekonomi* kavramına değinmişler ve sürdürülebilir doğrusal ekonominin yarattığı çevresel sorunlara bir çözüm önerisi olarak yeşil ekonomi kavramını öne sürmüşlerdir (Le Blanc, 2011: 151; O'Neill, K. ve Gibbs, 2016: 1729). Pearce ve arkadaşları (1989) aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma ile yeşil ekonomi arasında bağlantı kurmuşlardır. Yıllar içerisinde ise yeşil ekonomi kavramı, daha fazla gündeme gelerek uluslararası kurumların hazırladığı birçok politika gündeminde yer almaya başlamıştır.

Mart 2010'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 64/236 kararıyla, sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılması bağlamında yeşil ekonomiyi Rio + 20 için iki özel temadan biri olarak kabul etmiştir (UNDESA, 2012: 8). Böylece yeşil ekonomi kavramı artık uluslararası politika gündemine daha yaygın bir şekilde yer edinmiş (UNEP, 2011: 17) ve yeşil ekonomi kavramlarına uluslararası ilgi artmıştır (UNDESA, 2012: 8). Bunun en önemli göstergelerinden biri Yeşil Ekonomi Girişimi kapsamında Kasım 2011'de yayınlanan *Green Economy Report* adlı raporudur. Bu raporun önemi aynı zamanda pek çok yayında da başvuru alan *yeşil ekonomi* tanımını yapmış olmasıdır. Kavram, UNEP (2011: 1) tarafından *çevresel riskleri ve ekolojik katlıkları önemli ölçüde azaltırken, insan refahını ve sosyal eşitliği iyileştiren* bir ekonomi olarak tanımlanmıştır.

1990'lı yıllarla birlikte, araştırmacılar çalışmalarında çevresel ve sosyal sorunları da dikkate alan girişimcilik süreçlerini sosyal bağlamlarla ilişkilendirmeye başlamışlardır. Böylece girişimcilik ve sürdürülebilirlik kavramları arasındaki kesişime olan ilgi artmıştır. Bu ilgiyle birlikte, 1990'ların başında ekogirişimcilik kavramının ortaya çıktığı söylenebilir (Blue, 1990; Berle, 1991; Bennett, 1991; Anderson ve Leal, 1997; Staber, 1997; Anderson, 1998; Isaak, 1998; Keogh ve Polonsky, 1998; Lober, 1998; Pastakia, 1998; Schaltegger, 2002). 1990'lardan günümüze kadar ekogirişimcilik bir bilgi alanı olarak kabul edilmiş olmasına (Antolin-Lopez vd., 2019: 408) karşın, ekogirişimciliğin ne anlam içerdiği ve ekogirişimciliği motive eden faktörlerin neler olduğu konusunda literatürde bir fikir birliğine varılamamıştır. Bunun sonucunda literatürde farklı ve çok sayıda ekogirişimcilik tanımlarının bulunması da beklenen bir durumdur. Birçok alanda olduğu gibi girişimcilik ve ekogirişimcilik alanında da tipolojiler yaygın olarak kullanılmaktadır. Tipolojiler, benzer özelliklere sahip olguların sınıflandırılmasını veya farklı özelliklere sahip olgulardan da ayrılmasına olanak sağlar. Bu çalışma, ekogirişimcilik tanımlarındaki çeşitliliğe bağlı olarak, ekogirişimcilik tipolojilerinin hangi ana ölçütlere göre (benzer özelliklere göre) oluşturulduğunu ortaya koymayı ve tipolojiler arasındaki farklılıkları göstermeyi amaçlamaktadır.

Bu amaç doğrultusunda, ilk bölümde ekogirişimcilik kavramına açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Daha sonra ekogirişimciliğe yönelik geliştirilmiş farklı tipolojiler ele alınarak hem kendi içlerinde hem de birbirleriyle benzerlik ve farklılıkları incelenerek değerlendirilmiştir.

Ekogirişimcilik Kavramına Bir Bakış

Schumpeter'den (1934) bu yana, girişimciliğin, yeni teknolojilerin yaratıcı yıkım yoluyla eski ekonomik sistemleri bozabildiği ve ekonomik büyümenin temel itici gücü olduğu düşüncesi yaygın bir şekilde kabul edilmiştir (Hall vd., 2019: 877-878). Larson (2000: 315), birçok pazarı ve sektördeki rekabet dinamiklerini temelden değiştirme potansiyeline sahip yeni bir yaratıcı yıkım dalgasının içerisinde olabileceğimizi vurgulamaktadır. Bu yaratıcı yıkımı gerçekleştirecek olanlar ise, ekogirişimcilerdir (Gibbs ve O'Neill, 2014: 1089). Yeşil ekonomiden doğan fırsatları tespit etme ve geliştirme süreci ekogirişimcilerin en iyi yaptığı iştir (De Bruin, 2016: 11). Bu değişimi yeni teknolojileri, pazarları, süreçleri ve örgütsel biçimleri keşfederek yaparlar ve böylece toplumsal dönüşümü mümkün kılarlar (Fong vd., 2014: 489). Dolayısıyla Schumpeter'in (1934) *yaratıcı yıkım* ifadesi, ekogirişimcilik araştırma alanının temelini oluşturmaktadır (McEwen, 2013: 269; Fong, vd., 2014: 489; Ball, 2016: 20). Schaltegger (2002: 46) *ekogirişimcilerin var olan geleneksel üretim yöntemlerini, ürünlerini, pazar yapılarını ve tüketim kalıplarını yok ettiklerini ve bunları üstün çevresel ürün ve hizmetlerle değiştirdiklerini* belirtmektedir. Böylelikle,

ekogirişimciliğin *daba sürdürülebilir bir iş paradigmasına doğru geçişte büyük bir güç* olma potansiyeline sahip olduğu iddia edilmektedir (Schaper, 2002: 27). Bu bağlamda Isaak'a (1998: 88) göre, ekogirişimciler, kurum kültürlerini ve sektörlerindeki sosyal ilişkileri yeniden yapılandırmayı hedefleyen sosyal aktivistlerdir.

En basit haliyle, ekogirişimcilik, hem girişimcilik hem de çevreye yönelik değer algısı üzerine kuruludur (Anderson, 1998: 135). Dolayısıyla ekogirişimciler diğer girişimcilerden farklı olarak çevresel değerlere sahiptirler (Thompson ve Scott, 2010: 11). Bir başka deyişle, ekogirişimciliğin, sürdürülebilirliğin ekonomik ve çevresel ilkelerine dayandığı iddia edilmektedir (Haldar, 2019: 3). Ekogirişimcilikle sözü edilen temel motivasyon ve ana hedefler çerçevesinde, çevre sorunlarının çözülmesine katkıda bulunarak kazanç elde etmektir. Ekonomik hedefler işletmenin amacıdır, çevresel hedefler ise işletmenin ekonomik mantığının bütünleşik bir parçası olarak kabul edilmektedir (Schaltegger ve Wagner, 2011: 223).

Farklı tanımların yanı sıra bugüne kadar, çevre ve girişimcilik ilişkini ele alırken araştırmacılar tarafından farklı kavramlar kullanılmıştır. Yaygın olarak kullanılan kavramlar yeşil girişimcilik (Berle, 1991), çevreci kapitalistler (Anderson ve Leal, 1997), çevresel girişimcilik (Hendrickson ve Tuttle, 1997), ekogirişimcilik (Isaak, 1998), ekolojik girişimcilik (Marsden ve Smith, 2005) ve eko-girişimcilik (Kotchen, 2009). Schaper (2010: 13), bu kavramların aynı anlama geldiğini ve birbirlerinin yerine kullanılabileceğini savunmaktadır. Bu kavramlara ek olarak sürdürülebilir girişimcilik (Dean ve McMullen, 2007) ve çevresel içgirişimcilik (Hostager, 1998) gibi çeşitli kavramlar da literatürde yer almaktadır. Ancak özellikle sürdürülebilir girişimcilik, çevre ve girişimcilik yanında sosyal bileşene sahip daha farklı bir olguyu tanımlamaktadır ve sözü edilen kavramlardan farklılaşması gerekir. Bu nedenle, Schaper (2010) ile uyumlu olarak, bu makalede dört kavramın (yeşil girişimcilik, çevresel girişimcilik, ekolojik girişimcilik ve ekogirişimcilik/eko-girişimcilik) birbirinin yerine geçebileceğini varsayılmaktadır. Terminolojik birlik sağlamak için bu çalışmada yalnızca ekogirişimcilik kavramı kullanılacaktır.

1990'lı yılların sonlarında, ekogirişimcilik ve benzeri kavramların tanımlanmaya başlanmasıyla birlikte, araştırmacıların farklı kavramsallaştırmalara dayalı olarak ekogirişimciliğin tek tip olduğunu reddeden farklı özelliklere bağlı tipolojiler geliştirmeye başlamışlardır (Örneğin; Pastakia, 1998; Isaak, 2002; Linnanen, 2002; Volery, 2002; Walley ve Taylor, 2002; Schaltegger, 2002). Araştırmanın sorunsalını literatürde çok sayıda geliştirilen ekogirişimcilik tipolojileri oluştururken, araştırmanın soru ise ilgili tipolojilerin birbirinden farklı yönlerinin neler olabileceğine odaklanmaktadır. Bu bağlamda çalışma, ekogirişimcilik tanımlarındaki çeşitliliğe dayalı olarak, ekogirişimcilik tipolojilerinin hangi ana ölçütlere göre (benzer özelliklere göre) oluşturulduğunu ortaya koymayı ve tipolojiler arasındaki farklılıkları göstermeyi amaçlamaktadır.

Ekogirişimcilik Tipolojileri

Literatürde yer alan ekogirişimcilik tipolojileri göz önüne alındığında, araştırmacıların genellikle içsel (amaç, arzu, benimseme düzeyi, tutum, karar verme süreci, motivasyon, inovasyon türü, girişimcinin kişisel yönelimleri) ve dışsal (çevresel piyasada faaliyet göstermek, yapı-eylem ilişkisi, pazar etkisi, kurumsal teşvikler) olmak üzere 2 boyut etrafında tipolojilerini oluşturdukları anlaşılmaktadır.

İçsel Boyutlara Dayalı Ekogirişimcilik Tipolojileri

Pastakia (1998), Isaak (2002), Linnanen (2002), Shick vd. (2002), Lasner ve Hamm, (2011), Bosman (2012) ile Lebron ve Branon (2018) içsel boyutları dikkate alarak tipolojilerini geliştirmişlerdir. Bu boyutlardan; ekogirişimcinin/ekogirişimin amacı, motivasyonu, arzusu, çevresel değerleri benimseme düzeyi, tutumu gibi unsurlar öne çıkmaktadır.

a) Pastakia'nın (1998) Ekogirişimcilik Tipolojisi

Sadece içsel unsurların dikkate alındığı ekogirişimcilik tipolojilerinden ilkinin, Pastakia (1998) Hindistan'da yürüttüğü 6 vaka çalışması sonucunda ortaya atmıştır. Oldukça basit şekilde, ekogirişimcileri amaçlarına göre ikiye ayırmıştır; ticari ekogirişimciler ve sosyal ekogirişimciler.

- *Ticari ekogirişimciler*, bilinçli ve tutarlı bir tercih ile yeşil iş fırsatlarını (çevre dostu ürünler ve süreçlere ilişkin) tespit eder, bunları uygulanabilir ticari girişimlere dönüştürür ve böylece kişisel (bir kurumdan söz ediliyorsa kurumsal) kazançlarını maksimize etmeye çalışmaktadırlar (Pastakia, 1998: 159).

- *Sosyal ekogirişimciler* ise, maddi bir kaygı olmaksızın, çevre dostu bir fikir/ürün/teknolojiyi piyasa yoluyla veya piyasa dışı yollarla (STK'lar, medya, bireysel çabalar vb.) teşvik etmeye çalışmaktadırlar (Pastakia, 1998: 159).

Görüldüğü üzere, Pastakia'nın (1998) ekogirişimcilik tipolojisi oldukça basit olup, iki tip ekogirişim arasındaki sınırlar da bulanık kalmıştır. Ayrıca doğu toplumlarından Hindistan'a ait baskın bir özellik olan maneviyata değer verilmesi durumu, Pastakia'nın (1998) sosyal ekogirişim tipini ortaya atmasına neden olmuştur. Batı toplumlarında, idealist bir sosyal ekogirişime rastlamak çok daha zordur.

b) Isaak'ın (2002) Ekogirişimcilik Tipolojisi

Isaak (2002) görgül bir araştırma yürütmeden oluşturduğu tipolojisinde, işletmeleri, kuruluşlarından itibaren yeşil değerleri benimsemeyip benimsememelerine ve faaliyet amaçlarına göre ikiye ayırmıştır; yeşil işletmeler ve yeşil-yeşil işletmeler.

- *Yeşil işletmeler*, yeşil bir felsefeyle kurulmamış ancak artan farkındalık ile birlikte *yeşil* olmak için gerekli değişiklikleri uygulamaya başlamışlardır (Isaak,2002: 82). Yeşil işletmelerin değişikliğe gitmelerindeki amaç; maliyet, yenilikçilik ve pazarlama avantajlarından faydalanmaktır.

- *Yeşil-yeşil işletmeler* ise, kuruluşundan itibaren hem süreçleri hem de ürünleri yeşil olacak şekilde tasarlamış ve aynı zamanda faaliyet gösterdiği sektörü dönüştürmeyi amaçlamaktadırlar (Isaak 2002: 82). Yeşil-yeşil işletmeler, iş dünyasında yapılan her şeyin sadece para kazanma kaygısıyla yapılmayacağını, aynı zamanda dünya'yı daha sürdürülebilir bir yer haline getirmenin de bir misyon olabileceğini savunmaktadırlar.

c) Linnanen'in (2002) Ekogirişimcilik Tipolojisi

Linnanen (2002) tipolojisini, Finlandiya'daki çevre odaklı girişimlerin kurulum sürecinde ve yönetiminde elde etmiş olduğu on yıldan fazla kişisel deneyimine dayanarak ortaya koymuştur. Tipolojisinde ekogirişimcileri iki boyuta göre sınıflandırmıştır: (1) dünyayı değiştirme, çevre ve yaşam kalitesini iyileştirme arzusu; (2) ticari bir girişim olarak para kazanma ve büyüme arzusu. İlk boyut olan iyi bir yaşamın peşinde koşmak, bu haliyle kabul edilebilir bir hedef gibi gözükse de, işletmecilik anlayışı bakımından oldukça verimsiz bir arzu olarak görülmektedir. İkinci boyut ise, ekogirişimlerde ekonomik başarı faktörlerinin diğer girişimlerden farklı olmadığı yönündeki kabul edilebilir bir varsayımdan ortaya çıkmış olup, tıpkı diğer girişimciler gibi başarılı ekogirişimcilerin de, hızlı hareket etmeleri, olası kazanımlarla risk almaları, başkalarını motive etmeleri, çok sayıda tüketicinin talebini öngörmeleri ve bunları tedarik etmeleri gerekmektedir (Linnanen, 2002: 78). Söz konusu bu iki boyut üzerinden, dörtlü bir tipoloji geliştirilmiştir (bkz Şekil 1).

		Para Kazanma Arzusu	
		Düşük	Yüksek
Dünyayı Değiştirme Arzusu	Yüksek	Kar Amacı Gütmeyen İşletme	Başarılı İdealist
	Düşük	Kendi İşinin Patronu	Fırsatçı

Şekil 1. Linnanen'in (2002) Ekogirişim Tipolojisi
Kaynak: Liannanen, 2002: 78.

- *Kar amacı gütmeyen işletmelerin* para kazanma arzusu düşük iken, dünyayı değiştirme arzuları yüksektir. Bu tip ekogirişimcilerde, kar amacı güden ve gütmeyen örgüt rolleri arasındaki ayrımda büyük oranda bir belirsizlik söz konusudur. İyi bir vatandaşlık davranışı arzusu, yüksek performanslı finansal sonuçlar arayışının önüne geçmektedir. Başka bir deyişle, bu insanlar genellikle toplumu etkileme noktasında yüksek, ancak ekonomik büyüme noktasında düşük bir arzuya sahiptirler. Böyle bir girişime örnek olarak sürdürülebilirlik düşünce kuruluşları (think-tank) verilebilir. Bu tür kuruluşlar, oldukça küçük uzman kuruluşlar olarak kalma eğilimindedir, ancak büyüklüklerinden çok daha fazla bir etkiye sahiptirler (Linnanen, 2002: 78-79).

- *Kendi işinin patronu* örgüt tipi, aşağıda ele alınacak olan Walley ve Taylor'ın (2002) etik başına buyruk ekogirişimcilik tipine benzemektedir. Bu ekogirişimcilik tipinde büyüme isteksizliği söz konusudur. Bu örgütlerin çoğu, genellikle *normal* ticari işletmelerde bulunan sürekli büyüme hayaline alternatif olarak doğmuştur. Kabul

edilebilir bir yaşam standardını garanti altına alacak yeterli bir miktardaki nakit akışı düzeyinden memnundurlar (Linnanen, 2002: 78).

- *Fırsatçılar*, ekogirişimciler arasına yeni dahil olanlardır. Aslında geleneksel endüstrilerde deneyim sahibidirler, fakat kârlarını artırmak amacıyla ekogirişimciliğe doğru yönelen *alışlagelmiş* girişimcilerdir (Linnanen, 2002: 79). Dolayısıyla karlarını artırmak amacıyla ekogirişimci olmaya karar veren ve sadece ekonomik motivasyonlarla yönlendirilen bir tür geleneksel girişimcilerdir.

- *Başarılı idealistler* ise, paraya duydukları arzuyu dünyayı değiştirme arzusuyla birleştirebilen başarılı ekogirişimcilerdir. Dünyayı iyi bir yere dönüştürme arzusu, yeni bir pazar yaratma motivasyonuna yol açmaktadır. Döngü, müşterilerden ve diğer paydaşlardan gelen olumlu geri bildirimlerle desteklenmekte, olumlu iş sonuçları için ek ivme sağlamakta ve böylece girişimcilik motivasyonunu daha da güçlendirmektedir (Linnanen, 2002: 79). Dolayısıyla başarılı ekogirişimciler, iki erdem arasında dinamik bir denge kurmaktadır.

Bu noktaya kadar, Pastakia (1998), Isaak (2002) ve Linnanen'in (2002) ekogirişimlerin/ekogirişimcilerin amaçları üzerinden tipolojilerini geliştirmeyi tercih ettikleri ve bu boyut üzerinden ekogirişimleri sınıflandırdıkları görülmüştür. Shick ve arkadaşları (2002) ise ekogirişimleri farklı bir boyutla ele almıştır. Shick ve arkadaşları'na (2002) göre, ekolojik yeni bir girişim kurmadaki en kritik faktör birey unsurudur. Dolayısıyla ekogirişimleri birbirinden ayıran fark, ekogirişimcilerin tutumlarıdır.

d) Shick ve Arkadaşları'nın (2002) Ekogirişimcilik Tipolojisi

Almanya'daki start-up'ların ekolojik yönelimini inceleyen Shick ve arkadaşları (2002), görgül çalışmalarında, start-up sürecine dahil olan iki grupta görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Bu iki grup, girişimciler ile start-up'lara danışmanlık hizmeti sunan uzmanlardır. Start-up süreçleri hakkında kapsamlı bilgi edinmek için 11 danışman ve 10 start-up girişimci ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Tipolojisi, girişimcilerin tutumlarına göre oluşturan Shick ve arkadaşları (2002), start-up'ların ekolojik yönelimlerinde büyük farklılıklar olduğunu saptamışlardır. Piyasalarda, tüm işletme prosedürlerini, hizmetlerini ve ürünlerini çevresel gereksinimlere göre tutarlı bir şekilde uyarlayan yeşil start-up'lar ile işletmesine hiçbir ekolojik felsefe yüklemeyen geleneksel start-up'lar mevcuttur. Bu sürekliliğin farklı noktalarında yer alan üç tip ekolojik yönelim belirlemiştir:

- *Çevreye kendini adanmışlar*, daimi olarak çevre dostu iş uygulamalarını benimsemektedirler. Bu gruptaki girişimciler, kendi alanlarında çevreye duyarlı olma fırsatları sunan teknik ve malzemelerle ilgilenmektedirler. Stratejileri kasıtlı/bilinçli olarak çevresel ihtiyaçlarla uyumlu hale getirilmektedir (Schick vd., 2002: 64).

- *Çevresel amaç edinme fikrine açıklar* ise, çevre dostu iş uygulamalarını kısmen benimsemektedirler. Çevresel amaç edinme fikrine açık start-up'larda ürünler, hizmetler ve prosedürler çevresel ihtiyaçlara göre tasarlanmamaktadır. Bu gruptaki girişimciler yalnızca belirli çevresel konularla ilgilenmektedirler. Ek olarak yeni bir müşteri segmentini hedeflemek veya özel önlemlerle ekolojik sorunları çözmek amacıyla ürün veya hizmet yelpazesini çevreci özelliklerle genişletmektedirler. Daha çevre dostu önlemlerin benimsenmemelerin altında yatan neden yüksek maliyetlerdir (Schick vd., 2002: 66). Çevreye kendini adanmış girişimcilerde olduğu gibi, çevresel amaç edinme fikrine açık girişimciler de çevre konularına önem vermektedirler. Çevreye karşı sorumluluklarının ve gelecek kuşaklar için kaynakları korumanın gerekliliğinin farkındadırlar. Fakat bunu güçlü bir şekilde dile getirmez ve uygulamaya geçirmezler (Schick vd., 2002: 67). Bu girişimcilere göre, start-up sürecinde çevreye duyarlı iş uygulamalarının uygulanması, öncelikle yeni girişimin faaliyet göstereceği sektöre bağlıdır. Dolayısıyla, start-up aşamasında çevresel uygulamaları benimsemek isteğe bağlıdır (Schick vd., 2002: 67). Bu grup için, çevresel önlemleri girişime dahil etmenin itici gücü genellikle dışsaldır (örneğin; müşterilerden ve tedarikçilerden gelen baskı) (Schick vd., 2002: 67).

- *Çevreye karşı isteksizler*, yönetmeliklere uymak amacıyla çevre dostu iş uygulamalarını benimsemektedirler. Bu gruptaki start-up'lar, yalnızca dış gereksinimler (özellikle yönetmelikler veya müşterilerin özel talepleri) onları buna zorladığı zaman çevresel sorunlarla ilgilenmektedirler. Bu girişimciler, bir sorunları olduğunu fark ettiklerinde (örneğin çevre yetkilileriyle çatıştıklarında), çevresel sorunlarla tam anlamıyla başa çıkmaya çalışmaktadırlar (Schick vd., 2002: 67). Bu tür durumlarda, çevreyi koruma önlemleri, start-up sürecinde ek yük/maliyet olarak değerlendirilmektedir. Çevreye karşı isteksiz start-up girişimcileri daha sürdürülebilir bir şekilde faaliyet göstermenin gerekli olduğuna inanmamaktadırlar. Genel olarak, yasal gereklilikler, bu girişimcileri ekolojik olarak daha sağlam iş uygulamalarını benimsemeye zorlamanın başlıca yolu gibi görünmektedir (Schick vd., 2002: 68).

Dikkatle düşünüldüğünde, kapsamlı bir ekolojik yönelime sahip yeni bir ticari girişim kurmak kolay değildir hatta geleneksel bir ticari girişim kurmaktan çok daha da zordur. Sadece girişimci bireyin sahip olduğu güçlü inançları böylesi bir çabaya yol açabilir. Dolayısıyla Shick ve arkadaşları'na (2002) göre, ekolojik yeni bir girişim kurmada birey en önemli faktördür. Haliyle üç start-up grubu arasında en belirgin fark, ilgili start-up girişimcilerin tutumlarında görülmektedir. Çevreye kendini adanmış girişimciler, ekolojik konulara verdikleri önem bakımından diğer iki gruptan farklıdır. Yüksek düzeyde çevre bilinciyle, çevreye karşı sorumluluklarının ve çevrenin gelecek kuşaklar için korunması gerektiğinin farkındadırlar (Schick vd., 2002: 66). Ayrıca bu gruptaki tüm kişilerin çevre bilinci, çocukluktan itibaren aileleri tarafından aşılacaktır (Schick vd., 2002: 66).

e) Lasner ve Hamm'ın (2011) Ekogirişimcilik Tipolojisi

Okyanuslardaki aşırı avlanma ve deniz ürünlerine olan talebin yıldan yıla artması sonucunda, bazı geleneksel balık çiftliklerinin organik su ürünleri yetiştiriciliğine dönüştüğünü gözlemleyen Lasner ve Hamm (2011), bu dönüşümün altında yatan nedenleri analiz etmiştir. Derinlemesine görüşmeler sırasında, geleneksel girişimlerin ekogirişimcilğe dönüşüm sürecine, sosyal ağ içindekilerin (aile, yerel topluluk ve meslektaşlar) bu dönüşüm kararına verdikleri tepkilere, karar verme sürecinde yaşanan engellere, organik üretim yöntemlerinin avantaj ve dezavantajlara yönelik bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır (Lasner ve Hamm, 2011: 73). Almanya'daki organik su ürünleri yetiştiriciliği üzerine faaliyet gösteren ekogirişimciler (çevresel bir işletme olmayı benimseyenler) ile 8 derinlemesine görüşme yapılmıştır. Araştırmacılar tarafından görüşülen ekogirişimciler, organik su ürünleri yetiştiriciliği yöntemlerinin öncülerini kabul görmektedirler (Lasner ve Hamm, 2011: 75). Ek olarak, ekolojik modernizasyona karşı çıkan 10 geleneksel balık çiftçisi ile de görüşülmüştür. İçerik analizinin sonuçları, organik üretime geçme noktasında farklı güdülere sahip üç tip ekogirişimciye işaret etmektedir:

- *Entelektüel idealist*, çevre sorunlarına her zaman çok duyarlıdır. Danışmanlardan herhangi bir hizmet almadan işi yaparak öğrenir, yalnızca doğru şeyi yapma konusunda güçlü bir inanca sahiptir (Lasner ve Hamm, 2011: 74).
- *Geleneksel tutucu*, geleneği canlı tutmak ister ve böylece teknik yeniliklerin benimsenmesinde gecikir. Teknik modernizasyon konusunda ekonomik kaygılar yaşamaktadır (Lasner ve Hamm, 2011: 74).
- *Ekonomik faydacı* için organik su ürünleri yetiştiriciliği, değişen müşteri talebine karşın bir tepkidir. Dolayısıyla organik su ürünleri fikri onun için önemli değildir, yaptığı şey sadece pazarın ihtiyacı olanı üretmektir (Lasner ve Hamm, 2011: 74).

Aynı zamanda ekolojik modernizasyona karşı çıkan üreticiler de kendi aralarında ikiye ayrılmışlardır; *kaderci erteleyici (fatalistic postponer)* ve *teknik girişimci (technical entrepreneur)* (Lasner ve Hamm, 2011: 74). Ancak modernizasyona karşı çıkanlar, makale konusunun kapsamında yer almadığı için ayrıntıya yer verilmemiştir.

Bu çalışmanın en önemli bulgularından biri de, görüşme yapılan tüm ekogirişimlerin, zamanında organik bir tarım çiftliğini ziyaret ederek organik üretim yöntemleri fikriyle ilk kez tanışmış olmaları ve bu deneyimden etkilenerek organik tarım fikrini, su ürünleri yetiştiriciliğine aktarmak istemeleridir (Lasner ve Hamm, 2011: 75). Dolayısıyla geleneksel bir girişimin, ekogirişime doğru dönüşmesinde en önemli faktörlerden biri de hali hazırda faaliyet gösteren diğer ekogirişimlerdir.

f) Bosman'ın (2012) Ekogirişimcilik Tipolojisi

Lasner ve Hamm (2011) gibi ekogirişimcileri güdüleri üzerinden sınıflandıran bir diğer çalışma ise Bosman'ın (2012) çalışmasıdır. Bosman (2012), Güney Afrika'daki ekogirişimler üzerinde yürüttüğü 10 derinlemesine görüşme sonucunda, ekogirişimcilerin güdüleri üzerinden tipolojik bir değerlendirmeye gitmiştir. Yürütülen on derinlemesine görüşmenin yedisinde, değerlerin ekogirişimcileri güdüleyici bir faktör olduğu vurgulanırken; para kazanma arzusunun ise, on görüşmenin sekizinde değinilmiştir (Bosman, 2012: 58). Bu boyutlar üzerinden Şekil 2'de yer alan tipoloji ortaya çıkmıştır.

- *Radikal ekogirişimciler*, ekonomik fayda elde etme noktasında düşük bir arzuya sahiptir, ancak güçlü değerleri vardır. Çevresel hedeflerine ulaşmada çok etkili olsalar da, elde edecekleri ekonomik faydaya çok odaklanmadıkları için uzun vadeli sürdürülebilirliklerini riske atabilirler. Bu tür ekogirişimcilere örnek, yağmur suyu hasadı, su filtreleme ve depolama, su tasarrufu ve geri dönüşüm cihazları konusunda uzmanlaşmış girişimler verilebilir (Bosman, 2012: 97).

- *İstismarçı ekogirişimciler*, ekonomik faydaya güçlü bir şekilde odaklanırken, değerlere odaklanmamaktadırlar. Yeşil ürün veya hizmetler sunarak ve dolaylı olarak çevreye fayda sağlarken, onlar için esas olan kazanç elde etmektir.

Bu tip ekogirişimciler, kalitesiz ürün veya hizmetler sunarak ve yeşil konulara kötü bir itibar kazandırarak sektöre zarar verme riskiyle karşı karşıyadır (Bosman, 2012: 97).

- *Etkisiz ekogirişimciler* ise, değerlere ve ekonomik faydaya düşük düzeyde odaklanan işletmelerdir. Yeşil ürünler satabilseler de, bunu etkisiz bir şekilde yapmaktadırlar ve en nihayetinde kendileri ve endüstri açısından sürdürülemezdirler (Bosman, 2012: 98).

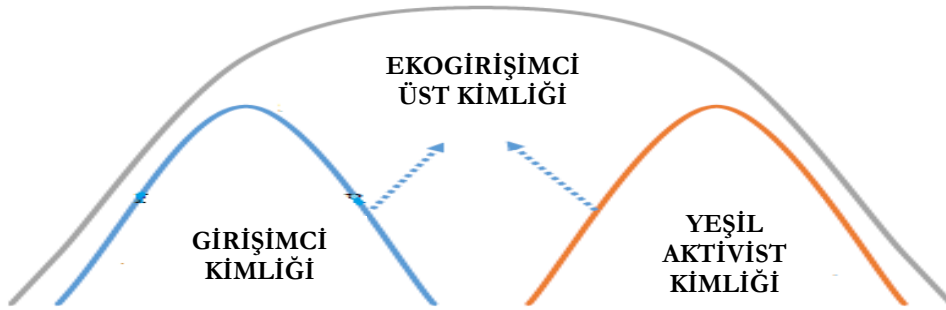
- *Yıldız ekogirişimciler*, hem değerlere hem de ekonomik faydaya güçlü bir şekilde odaklanmaktadırlar. Endüstrilerini dönüştüren yüksek performanslı işletmeler olup sektördeki en iyi potansiyele sahiptirler (Bosman, 2012: 98).

Para Kazanma Arzusu			
		Düşük	Yüksek
Etik ve Değerler	Yüksek	Radikal Ekogirişimci	Yıldız Ekogirişimci
	Düşük	Etkisiz Ekogirişimci	İstismarcı Ekogirişimci

Şekil 2. Bosman'ın (2012) Ekogirişim Tipolojisi
Kaynak: Bosman, 2012: 97.

g) Lebron ve Brannon'ın (2018) Ekogirişimcilik Tipolojisi

Görgül bir araştırmaya dayalı olmayarak, Lebron ve Brannon (2018), Schumpeter'in beş tür yenilikçiliğini (yeni tedarik kaynağı, yeni ürün/ mal, yeni üretim yöntemi, yeni pazar, yeni endüstri) sosyal kimlik teorisi ile birleştirerek, iki boyuta dayalı bir ekogirişim tipolojisi oluşturmuşlardır. Sosyal kimlik kuramına göre, bir kişinin birden fazla kimliği olduğunda, bu kimlikler bölümlere ayrılabilir (örneğin; üniversitede profesör ve evde anne). Girişimciler de birden fazla kimliği yönetir ve üst kimlik oluşturmak ve aralarındaki çatışmayı en aza indirmek için kimlikleri bütünleştirebilirler (Lebron ve Brannon (2018: 18). Ekogirişimcilik de, bireylerin çoklu kimliklerini bütünleştirdiğı bir bağlamdır. Lebron ve Brannon (2018), tüm bu bilgilerin ışığında, belirli kararları ve davranışları motive eden iki mikro kimliğin (girişimci kimliği ve yeşil aktivist kimliği) bütünleştirildiğı bir ekogirişimci üst kimliği önermektedirler (bknz. Şekil 3). Geleneksel girişimci kimliği, ekonomik kazançlar ile davranışı motive ederken, yeşil aktivist kimliği, doğal çevreyi korumak için motive edilmiş bir benlik kavramına dayanmaktadır. Ekogirişimci üst kimliği, geleneksel girişimci kimliği ile yeşil aktivist kimliğini bütünleştirirken ortaya çıkan potansiyel sinerjileri ve çatışmaları yöneten bir üst kimliktir (Lebron ve Brannon, 2018: 11).

Şekil 3. Ekogirişimcilik Üst Kimliği: Mikro Kimliklerin Entegrasyonu
Kaynak: Lebron ve Brannon, 2018: 11.

Schumpeter'in beş yenilikçilik türü (yeni tedarik kaynağı, yeni ürün/ mal, yeni üretim yöntemi, yeni pazar, yeni endüstri) ile ekogirişimci üst kimliği boyutları üzerinden geliştirilen tipolojide iki tip ekogirişimci ortaya çıkmıştır:

- *Yeşil kâşifler*, Schumpeteryen yenilikçilik türlerinden üçünü (yeni tedarik kaynağının bulunması, yeni üretim yönteminin keşfedilmesi ve yeni bir malın/malın kalitesinin geliştirilmesi) kullanmaktadırlar (Lebron ve Brannon, 2018: 13). Örneğin; atık bir ürün olan eski kauçuk lastikleri değerlendirmenin yeni yollarını keşfeden ekogirişimciler, artan enerji talebine bağlı olarak güneşe dayalı enerji elde etmek amacıyla yeni süreçler geliştiren ekogirişimciler, alkalın pilleri yavaş yavaş piyasadan yok eden lityum pilleri geliştiren ekogirişimciler (Lebron ve Brannon, 2018: 14- 15).

- *Yeşil devrimciler*, yeşil ürünlerle yeni bir pazarın keşfedilmesini ya da daha yeşil bir niyetle yeni bir endüstrinin örgütlenmesini sağlayan *değişim ajanlarıdır* (Lebron ve Brannon, 2018: 15). Örneğin; elektrikle çalışan ulaşım aracı pazarların geliştirilmesi, emisyon ticareti (Cap and Trade) sisteminin yarattığı teşvikler sayesinde, ekogirişimlerin fazla emisyon azaltımlarını satmaları, kullanmaları veya bankaya yatırmaları ve bunun sonucunda yeni bir endüstrinin yaratılması (Lebron ve Brannon, 2018: 16- 17). Görüldüğü üzere, ekogirişimci sosyal kimlikleri, ekogirişimcilerin farklı yenilikçilik türlerini takip etmelerine neden olmaktadır.

Yukarıda yer alan tipolojilerden görüldüğü üzere, araştırmacılar tipolojilerini geliştirirken daha çok ekogirişimin veya ekogirişimcinin amacı, sahip olduğu arzuları, tutumları, ana güdü kaynakları ve değerlerinden faydalanmışlar, fakat piyasa faktörlerini, içerisinde yer aldıkları toplumu kısaca dış çevre unsurlarını göz ardı etmişlerdir. Bundan sonraki bölümde ise, dış çevre unsurlarını da tipolojilerine dâhil eden araştırmacılara yer verilecektir.

Dışsal Boyutlara Dayalı Ekogirişimcilik Tipolojileri

Volery (2002); Walley ve Taylor (2002); Schaltegger (2002) ile Nikolaou ve çalışma arkadaşları (2018) dışsal unsurları (çevresel piyasada faaliyet göstermek, yapı-eylem ilişkisi, pazar etkisi, kurumsal teşvikler) da tipolojilerine dahil eden araştırmacılarıdır.

a) Volery'nin (2002) Ekogirişimcilik Tipolojisi

Yürütmüş olduğu 2 vaka çalışmasıyla, Volery (2002), girişimlerin çevresel ve çevresel olmayan piyasalarda (piyasa türü) faaliyet göstermesi durumuna göre, ekogirişimcileri iki gruba ayırmıştır:

- *Çevreye duyarlı girişimciler*, çevre sorunlarının farkındadırlar ancak çevre piyasasında faaliyet göstermezler. İş odaklıdırlar, bu odaklarına çevresel boyutu da dahil etmişlerdir. Daha az kaynak kullanarak ve çevreye daha az etki ederek, daha iyi mal ve hizmet üretir, böylece eko-verimlilik elde etmiş olurlar. Tüm sektörlerde faaliyet gösterebilirler ancak özellikle, makyaj malzemeleri, kimyasallar, enerji ve madencilikte daha sıklıkla yer alırlar. Çevreye duyarlı girişimciler, sıfır atık hedefine doğru ilerlerken kaynak kullanımını ve etkilerini azaltan veya maliyet verimliliğini artıran her türlü yeniliği (ürün, hizmet, süreç) geliştiren bireyler olarak görülmektedir (Volery, 2002: 547).

- *Ekogirişimciler* ise, yine çevre sorunlarının farkında olup, çevre piyasasında faaliyet göstermektedirler. Çevre odaklıdırlar, bu odaklarına karlılığı dâhil etmişlerdir. Çevre piyasasında yer alırlar. Örneğin; katı atıkların geri dönüşümü ve bertarafı, kirliliğin iyileştirilmesi, hava kirliliği kontrolü, organik tarım (Volery, 2002: 548-550).

Her iki tip de temel olarak dört özellik açısından birbirinden farklılık göstermektedir: odak noktaları (iş odaklı veya çevre odaklı), girişimcilik fırsatının kaynağı (mevcut pazar veya yeni pazar), fırsatlarının kullanım şekli (kurumsal girişim veya girişimsel start-up) ve faaliyet gösterdikleri piyasa türü (tüm piyasalar veya çevresel piyasa). Bu iki tip ekogirişimci arasındaki ortak özellikler ise, sürdürülebilir kalkınma için çaba göstermeleri, tüketicilerin ve çevrecilerin çatışan taleplerine yönelik pazarlanabilir çözümler yaratmak amacıyla yenilik yapmaları, sağlıklı ürünler, süreçler ve değerlere sahip olmalarıdır (Volery, 2002: 550).

b) Schaltegger'in (2002) Ekogirişimcilik Tipolojisi

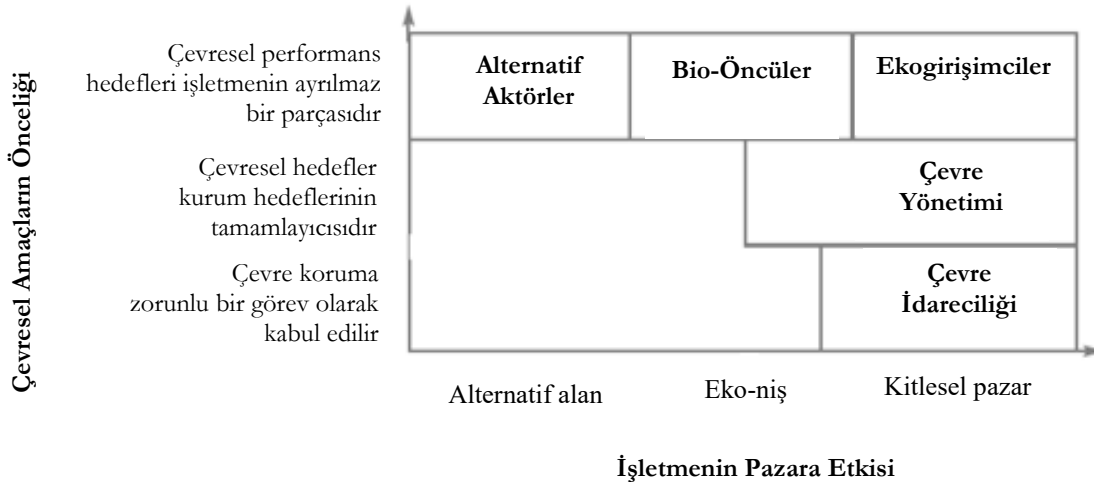
Schaltegger (2002), sadece içsel boyutların girişimleri, ekogirişim yapmaya yetmediğini savunarak, tipolojisine dışsal boyutu da dahil etme kararı almıştır. Bu bağlamda Schaltegger (2002), tipolojisinde yer alan ekogirişimleri çevresel amaçların örgüt amaçlarındaki önceliği (içsel boyut) ve kurumun pazar üzerindeki etkisi (dışsal boyut) üzerinden sınıflandırmıştır. Toplamda 7 vaka çalışması yürütmüştür. Vaka çalışmalarını, Luzern'de düzenlenen RIO Yönetim Forumu'na davet edilen işletmelerden seçmiştir

Çevresel amaçların önceliği (Şekil 4'deki dikey eksen), düşük öncelikten (çevre korumanın zorunlu bir görev olarak kabul edilmesi), orta önceliğe (çevresel konularının kurum hedeflerinin tamamlayıcısı olarak görülmesi)

ve yüksek önceliğe (çevresel konuların temel iş faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmesi) kadar uzanabilir (Schaltegger, 2002: 48). İşletmelerinin pazar etkisi (Şekil 4'deki yatay eksen) ise, küçük (alternatif alanda etkili olma), orta (eko-niş üzerinde etkili olma) veya büyük (kitle pazarı üzerinde güçlü bir etkiye sahip olma) oranda gerçekleşebilir (Schaltegger, 2002: 48). Schaltegger'in (2002) odak noktası, çevresel konulara dayalı kurum hedeflerine yüksek öncelik veren işletmelerdir. Dolayısıyla, araştırmacı bu işletmeler arasında 3 tip ekogirişimci belirlemiştir: alternatif aktörler, bio-öncüler ve ekogirişimciler.

- *Alternatif Aktörler*, alternatif ekonomik modları (örneğin; sahip olunan ürünlerin maddi getiri olmaksızın takas edilmesi) kullanarak, alternatif bir alanda veya eko-alanda faaliyet gösterebilmektedirler. Pazar hedefleri yoktur (Schaltegger, 2002: 49). Yönetimde özerklik, hiyerarşilerin yıkılması, endüstriyel üretim yerine zanaatkarlık, boş zaman ile mesainin bütünleştirilmesi yani kısaca geleneksel ekonomiye karşıt bir kültür yaratma söz konusudur (Schaltegger, 2002: 51-52).

- *Bio-öncüler* ifadesi, *bio* ve *öncü* kelimelerinin birleşimidir. Araştırma ve geliştirmenin merkezi rolündedirler, yaptıkları buluş ve yenilikler aracılığıyla piyasadaki yüksek tercihleri olan müşterileri kapabilirler. Bio-öncüler, müşteri odaklı eko-ürünleri ile cazip pazar nişlerine odaklanırlar (Schaltegger, 2002: 49-50). Niş pazarda faaliyet gösterenler, belirli müşteri tercihlerinde uzmanlaşan işletmelerdir. Rekabet stratejisi, ekonomik olarak başarılı olacak kadar büyük ve kitlesel pazarda faaliyet gösterenler tarafından ihmal edilebilecek kadar küçüktür. Kesin olarak tanımlanmış bir pazar alanına odaklanmaktadırlar. Bu tür işletmeler, farklılaşma stratejisiyle özel hedef gruplarına hizmet etmektedirler. Bu da sunulan ürün ve hizmetlerin yanı sıra, üretim teknolojileri ve örgüt üzerinde yenilikçilik yapmayı gerektirmektedir. Rakipler ise bu nişleri fark etmedikleri, fark etseler de yeterince çekici bulmadıkları veya belirli müşteri tercihlerini yeterince iyi karşılayamadıkları için ihmal etmektedirler (Schaltegger, 2002: 52). Bu tür işletmelerin müşterileri, ürünlere veya hizmetlere güçlü bir ilgi gösterir ve bu ürün ve hizmetler için yüksek fiyatlar ödemeye isteklidirler (Schaltegger, 2002: 52). Pazarlarda çevre konusunda yeni gelişim yolları açarak öncü rolü oynarlar. Kitle pazarının alışılmış pazarlama ve iletişim yaklaşımlarının bio-öncüler tarafından dikkate alınmamasının nedeni; hitap ettiği müşterilerinin, daha yüksek gelire ve çevre konusunda belirli tercihlere sahip olmalarıdır. Söz konusu müşteriler aradıkları ürünleri bulabilmek için genellikle önemli pazar ve ürün bilgisine dolayısıyla daha fazla zamana ihtiyaç duymaktadırlar (Schaltegger, 2002: 52-53). Bio-öncüler, ürünlerin çevresel gelişiminde önemli bir işleve hizmet etse de, doğrudan etkileri küçük kalmaktadır. Müşterilerin çoğunluğu ve kitlesel pazarlardaki ana malzeme ve enerji akışı, bio-öncülerin faaliyetlerinden etkilenmez. Bununla birlikte, yenilikleri ile bio-öncüler, kitle pazarındaki rekabeti etkileyebilirler. Geçmişte pek çok çevreci *küçük güzeldir* anlayışını desteklerken, çevre yönetimi literatürü son zamanlarda, kitlesel pazarlarda önemli bir çevresel etki elde etmek amacıyla niş pazarlardan dışarı çıkmaya ve *büyük düşünmeye* başlamıştır (Schaltegger, 2002: 51).

Şekil 4. Schaltegger'in (2002) Ekogirişimcilik Tipolojisi

Kaynak: Schaltegger, 2002: 49.

- *Ekogirişimciler*, çevresel konuları temel iş faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmektedirler. Bir işletmenin olumlu bir çevresel etkiye sahip olması için, çevresel ilerlemeye gerçek ve önemli bir katkı yapması gerekmektedir. Gerçek bir ilerleme, ancak üretim süreçleri, ürünler ve hizmetleri çevresel bakımdan üstün olduğunda yaratılabilir. Önemli bir katkı ise, işletmenin büyük bir pazar payı kazanması veya rakiplerini ve diğer pazar aktörlerini (tedarikçiler vb.) üstün çevresel çözümler benimsemeleri için etkilemesi ile gerçekleşir. Ekogirişimciler, hem gerçek bir ilerlemeyi hem de gerçek bir katkıyı sağlayan girişimcilerdir (Schaltegger, 2002: 48). Çevre yönetiminden farklı olarak, ekogirişimciler eko-verimliliğin (eco-efficiency) yanı sıra, eko-etkililiğe (eco-efficacy) de odaklanmaktadır. Eko-etkililik, çevresel etkilerin azaltılmasının mutlak anlamda ne kadar iyi başarıldığını tanımlamaktadır. Bir ürünün tüm pazarda neden olduğu çevresel etkiler, etkili bir şekilde azaltılıyor mu? Bu hedef, çevre veya kirlilik önleme teknolojilerini edinme hedefiyle eş tutulamaz (Schaltegger, 2002: 51). Dolayısıyla girişimciliğin önündeki zorluk, tüketim kalıplarını ve piyasa yapılarını değiştiren ve çevresel etkide mutlak bir azalmaya yol açan ürün ve hizmetlerin tedarikinde ekonomik olarak başarılı olmaktır (tamamen gönüllü olarak). Bio-öncülerin aksine, ekogirişimciler genellikle buluşçu değildir. Ekogirişimciler, laboratuvarlarda ve atölyelerde zaman harcamak yerine, ciro elde etmek ve piyasa yapılarını etkilemek amacıyla şekillendirebilecekleri ve pazarlara yerleştirebilecekleri buluşlar ararlar. Ancak istisnaları da vardır. Bununla birlikte, ekogirişimciler, buluşları pazar başarısına dönüştürmek için genellikle bio-öncülerle birlikte çalışırlar. Sonuç olarak, ekogirişimcilerin temel faaliyeti, çevre sorunlarını çözen ürün ve hizmetlerle iş fikirleri aramak, buluşların pazar potansiyelini belirlemek ve bunlarla pazar başarısını gerçekleştirmektir (Schaltegger, 2002: 51).

c) Walley ve Taylor'ın (2002) Ekogirişimcilik Tipolojisi

Tıpkı Schaltegger, (2002) gibi tipolojisinde hem içsel hem de dışsal boyutları bir arada değerlendiren diğer çalışma Walley ve Taylor'a (2002) aittir. Walley ve Taylor (2002), tipolojilerini oluştururken mevcut ekogirişimcilik ve geleneksel girişimcilik tipolojilerini gözden geçirmişlerdir. Bu noktada Giddens'in yapı ve eylem fikirleri, tipolojilerinin temelini oluşturmuştur, Giddens'a (1984) göre, ekogirişimsel faaliyetler, eylem ve örgüt veya sosyal yapı arasında karşılıklı üretilen ilişkiden ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, yapı girişimcinin eylemini şekillendirir ve girişimci eylem sırayla yapıyı şekillendirir (Walley ve Taylor, 2002: 33).

Ayrıca yönelim eksenini belirlerken, daha önce yer verilen yeşil ve yeşil-yeşil işletmeler araştırmasından (Isaak, 2002) ve Thompson'ın (1998) girişimcilik paradigma perspektifinden etkilenmişlerdir. Taylor ve Walley'in (2003: 9), beraber yaptıkları bir başka çalışmada belirtildiği üzere, Thompson'ın (1998) modeli, Walley ve Taylor'ın (2002) ekogirişimcilik tipolojisinin temel yapı taşıdır. Thompson'ın modelindeki dikey eksen sert girişimciliği (bağımsız, pragmatik, fırsatçı ve rekabetçi girişimci paradigmasını) ve yumuşak girişimciliği (daha gayri resmi bir şekilde, iletişimde güçlü olma ve başkalarını kendilerine bağlama ve motive etmek için vizyonlarını satma paradigmasını) temsil etmektedir. Yatay eksen ise, Thompson, iki farklı paradigmaya değinmiştir. Yatay eksenin bir ucunda büyük dönüşüm paradigması (sea-change paradigm) yer almaktadır. Bu paradigmayı benimseyen girişimciler, dünyayı değiştirmek için yola çıkan maceracı girişimciler olarak tanımlanmaktadır. Yatay eksenin diğer ucunda ise, yenilikçilik paradigması (paradigm of innovation) yer almaktadır. Bu paradigmaya göre, değişim yaratmak için hayal gücü, yaratıcılık, tutku ve bağlılık gerekmektedir (Taylor ve Walley, 2003: 9). Modelde yer alan beşinci kategori ise, tasarımcı-mucittir (designer-inventor). Bu kişi, işi kendi başına kurma noktasında ticari zekâ veya ilgiden yoksundur (Taylor ve Walley, 2003: 9- 10).

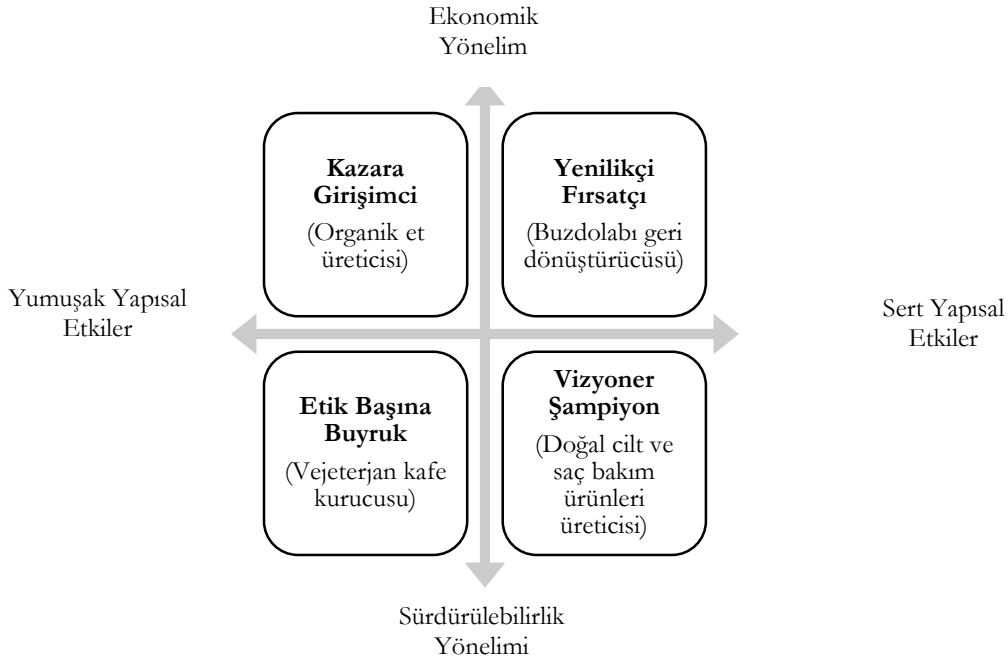
Yapılan nihai değerlendirmeler sonucunda farklı ekogirişim tiplerini karakterize etmek için en uygun açıklayıcı boyutların, dış bağlam (yapısal etkiler) ve girişimcinin kişisel yönelimi veya motivasyonu olduğu görüşü ortaya çıkmıştır (Walley ve Taylor, 2002: 39). Dışsal boyut olan yapısal etkiler; *sert* yapısal etkilerden (devlet düzenlemeleri, ekonomik teşvikler vb.) *yumuşak* (geçmiş deneyimler, aile ve arkadaşlar, vb.) yapısal etkilere kadar uzanmaktadır (Walley ve Taylor, 2002: 40). İçsel boyut olan motivasyon konusu ise, tüm ekogirişimcilerin kar amacı güttüğü ama aynı zamanda asgari bir tür çevresel motivasyona sahip oldukları varsayımına dayanmaktadır (Walley ve Taylor, 2002: 39). Eksenin bir ucunda, çevresel motivasyonlardan çok ekonomik motivasyonlardan etkilenen ekogirişimciler; diğer ucunda ise sürdürülebilirlik yönelimine sahip ekogirişimciler vardır. Kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ise bu çerçevenin dışında kalmıştır (Walley ve Taylor 2002: 39).

Bu iki eksene bağlı olarak 4 tip ekogirişimci önerisinde bulunmuşlardır. Her bir ekogirişimci türü, sürdürülebilirlik ya da ekonomik yönelimli olarak sınıflandırılmakta olup, kendi bağlamlarında yumuşak ya da sert yapısal etkiler olmak üzere farklı etkilere maruz kalmaktadırlar (bknz Şekil 5).

- *Kazara girişimciler*, ekonomik yönelimli olarak tanımlanırlar ve kişisel ağlardan (aile, arkadaş vb.) etkilenerek harekete geçmektedirler. Kazara girişimciliğe örnek olarak, İngiltere'deki BBC Radio 4'te uzun süredir devam eden, radyo draması The Archers'daki kurgusal karakter Tom Archer gösterilebilir. Organik tarımla uğraşan bir çiftçinin çocuğu olarak kendi organik domuz işini kurar. Ebeveynlerinin kararlı ve oldukça başarılı organik çiftçi olması, destekleyici bir sosyokültürel arka plan sağlamıştır. Tom bağımsızlığını ve kendini başarılı bir iş insanı olarak kanıtlamak istemektedir. Organik domuz üretimi, aile işletmesinin geri kalanı için tamamlayıcı bir faaliyet haline gelmiştir. Söz konusu organik domuz üretimi, çeşitli devlet sübvansiyonları tarafından geliştirilmesi özel olarak teşvik edilen, çevresel düzenlemeler tarafından desteklenen veya hatta tüketici tarafından talep edilen bir ürün değildir (Walley ve Taylor, 2002: 41). Tom, bunu yeşil alanda bir niş aramak yerine, sadece yeşil olan bir fırsat olarak görmektedir.

- *Yenilikçi fırsatçılar*, ekonomik yönelimli olarak tanımlanırlar, mevzuat ve devlet teşvikleri gibi sert yapılar aracılığıyla harekete geçmektedirler. Thompson'ın yenilikçi paradigmasından etkilenilerek geliştirilen yenilikçi fırsatçı tipindeki ekogirişimciliğin bir örneği olarak, buzdolaplarını güvenli bir şekilde geri dönüştürmek amacıyla Birleşik Krallık'ta ilk tesisini inşa eden Connell Group'tan Evan Connell verilebilir. Avrupa Birliği yeni çevre mevzuatının, tüm kloroflorokarbonların (CFC'ler) geri kazanılması gerektiğini açıkça ortaya koyması üzerine Connell, Manchester Metropolitan Üniversitesi ile geliştirilen, eski buzdolaplarının içindeki köpük astardan zararlı CFC gazlarını çıkaracak ve onları güvenli olarak bertaraf edecek bazı yeni teknolojileri benimsemiştir (Walley ve Taylor, 2002: 39-40). Bu tip ekogirişimler, yasal düzenlemelerden, tüketici taleplerinden veya benzer pazar fırsatlarından kaynaklanan yeni pazar fırsatları ile motive olmaktadır.

- *Vizyoner şampiyonlar*, sahip oldukları sürdürülebilirlik değerleri tarafından motive olur ve sert yapısal etkiler sonucunda harekete geçerler (Walley ve Taylor 2002: 39- 41). Vizyoner şampiyon tipi, Thompson'ın *büyük dönüşüm* paradigması ile tutarlıdır, çünkü bu tip ekogirişimci, dönüştürücüdür, sürdürülebilirlik yönelimini benimseyen kişidir. Bu sürdürülebilirlik şampiyonu, dünyayı değiştirmek için yola çıkar, öncüdür ve sert yapısal değişimi öngören sürdürülebilir bir gelecek vizyonuna sahiptir. Bu tip aynı zamanda Isaak'ın ekogirişimci tanımına da uyacaktır, çünkü işletme sürdürülebilirlik ilkesi üzerine kurulmuştur. Buradaki klasik örnek, The Body Shop'ın kurucusu Anita Roddick'tir (Walley ve Taylor, 2002: 40).

Şekil 5. Walley ve Taylor'ın (2002) Ekogirişimcilik Tipolojisi

Kaynak: Walley ve Taylor, 2002: 39.

- *Etik başına buyruklar* sahip oldukları sürdürülebilirlik değerleri tarafından motive olur, ve aile ve arkadaşlarla olan etkileşimler sonucunda harekete geçebilirler (Walley ve Taylor 2002: 39- 41). Etik başına buyruklar,

sürdürülebilirlik veya değer odaklı bir motivasyonla, ana akım örgütler kurmak yerine, toplumun uç noktalarındaki alternatif tarzda işler kurma eğiliminde olabilirler. Bu tip ekogirişime örnek olarak, 1970'lerde hippy döneminin zirvesinde iken etik olmak, çevreci olmak ve bu değerleri paylaşan arkadaş ve aileleri desteklemek amacıyla yola çıkan On the 8th Day vejetaryen kafe ve sağlıklı gıda dükkanı verilebilir (Walley ve Taylor, 2002: 40-41).

Tipolojide yer alan süreklilik durumu diğer tipolojilerde yer almadığı için Walley ve Taylor'ın (2002) çalışması dikkat çekicidir. Girişimcilerin zaman içerisinde, işlerini yeniden yapılandırma eğiliminde oldukları göz önüne alındığında, bu tipoloji, girişimcilerin farklı zamanlarda kendilerine uygun farklı ekogirişimci tipini benimseyebileceğini göstermektedir (Walley ve Taylor, 2002: 41).

d) Nikolaou ve Arkadaşları'nın (2018) Ekogirişimcilik Tipolojisi

Nikolaou ve arkadaşları (2018), tipolojilerini oluşturmak amacıyla öncelikle literatürdeki ekogirişimciliğin özelliklerini ve nasıl gruplandırıldıklarını incelemişler. İncelemeler sonucunda ekogirişimcilerin davranışlarına yönelik açıklamaların, mevcut normatif ve tümevarımsal teorik çerçevelerin ötesine geçmesi gerektiğini belirten yazarlar, stratejik ekogirişimcilik tipolojisi geliştirmede kritik bir rol oynayabileceğini düşündükleri kaynak temelli yaklaşım ve yeni kurumsal kuram literatürünü incelemişlerdir (Nikolaou vd., 2018: 116).

Nihai olarak, kaynak temelli yaklaşım ve yeni kurumsal kuram etkilerinden oluşan iki boyut etrafında Şekil 6'da gösterilen tipolojilerini oluşturmuşlardır. Yatay eksen, kaynak temelli yaklaşımın (KTY) etki düzeyini gösterirken; dikey eksen, yeni kurumsal temelli teşviklerin (YKK) etki düzeyini göstermektedir. Ortaya çıkan matris, idealist ekogirişimcilik, stratejik odaklı ekogirişimcilik, yenilikçi ekogirişimcilik ve kurumsal ekogirişimcilik olmak üzere dört tip ekogirişimcilik türünü tanımlamaktadır (Nikolaou vd., 2018: 120).

Şekil 6. Nikolaou ve Arkadaşları'nın (2018) Ekogirişimcilik Tipolojisi

Kaynak: Nikolaou ve arkadaşları, 2018: 120.

- *İdealist ekogirişimciler*, kaynak temelli ve yeni kurumsal kuram teşviklerinden az etkilenirler. Çünkü bu kategorideki girişimciler, çevrenin korunması ve toplum refah konularıyla özgecil bir şekilde ilgilenirler. Bu girişimciler, gönüllü, özgecil değerlere dayalı nitelikleri bünyesinde barındırmakta ve dolayısıyla idealist olarak adlandırılmaktadırlar (Nikolaou vd., 2018: 121). Yalnızca sosyal misyonlarının bir sonucu olarak ekogirişimciliğe yatırım yapan bu girişimciler, sosyal ve çevresel bozulma sorunlarını çözmede topluma yardımcı olmak amacıyla ekogirişimciliğe yatırım yapmaya devam ederler (Nikolaou vd., 2018: 120). Nikolaou ve arkadaşları'nın (2018: 121), idealist eko girişimcileri, Walley ve Taylor'ın (2002) vizyoner şampiyonları, Linnanen'in (2005) kar amacı gütmeyen işletmelerine benzetmektedir.

- *Stratejik-odaklı ekogirişimciler*, yeni finansal fırsatlardan yararlanmak amacıyla ekogirişimciliğe yatırım yapan saf stratejik hedeflere sahip girişimcilerdir. Aslında, bu tür girişimciler örgütlerinin mevcut yeteneklerini, bilgilerini ve yetkinliklerini güçlendirmek veya geliştirmek amacıyla yatırım yapmaktadırlar (Nikolaou vd., 2018: 122). Aynı zamanda, paydaşların ilgisini çekmek (örneğin; daha ucuz borçlanma, daha iyi tedarikçilerle işbirliği) amacıyla çevre konusundaki profillerini geliştirmek isteyen girişimciler de bu gruba girmektedirler (Nikolaou vd., 2018: 123).

- *Yenilikçi ekogirişimciler*, hem kurumsal ortam (KTY) hem de dışarıdan gelen teşvikler (YKK) bu türden girişimcileri ekogirişimciliğe yönlendirmektedir. Bu girişimcilere yenilikçi ekogirişimciler denmesinin nedeni, kurumsal zorunlulukların (örneğin, komuta ve kontrol gereksinimleri, vergiler), hem düzenleyici gereksinimleri karşılamak hem de operasyonel maliyetleri azaltmak amacıyla girişimcilerin stratejik yönetiminde kritik bir rol oynamasıdır (Nikolaou vd., 2018: 123).

- *Kurumsal ekogirişimciler*, ekogirişimciliğe yatırım yapma noktasında kurumsal faktörler (YKK) tarafından teşvik edilen girişimcilerdir. Bu kategorideki girişimciler ağırlıklı olarak kurumsal teşviklere odaklanmaktadırlar. Genel olarak yeni kurumsal teori, girişimcilerin ekogirişimciliğe yatırım yapma kararlarını etkileyen bir dizi normatif, bilişsel ve düzenleyici faktörü ifade etmektedir (Nikolaou vd., 2018: 125). Kurumlar, iş dünyasının işleyişine ilişkin oyunun kurallarını şekillendirmektedirler. Kurumlar iki genel kategoride sınıflandırılabilir: kamu ve özel. Kamu, bir dizi çevresel düzenleme ve mevzuatı, çevre vergilerini ve sübvansiyonları içerirken, özel ise toplumsal ve kültürel gereksinimleri ortaya koymaktadır. Ekogirişimciler, uygulamalarının kamu ve özel kurumların gereksinimleriyle eşbiçimli hale gelmesi için ekogirişimciliğe yatırım yaparak bu zorluklarla yüzleşmektedirler. Bu girişimciler, meşruiyet elde edebilmek için stratejilerini, dışarıdan dayatılan resmi ve gayri resmi gerekliliklerle uyumlu hale getirmeyi amaçlarlar (Nikolaou vd., 2018: 126).

Görüldüğü üzere, Nikolaou ve arkadaşları'nın (2018) ekogirişimcilik tipolojisini diğerlerinden en büyük farkı, yönetim teorilerinden yararlanmış olmalarıdır.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, ekogirişimcilik tanımlarındaki çeşitliliğe bağlı olarak geliştirilen ekogirişimcilik tipolojilerinin hangi ana ölçütlere göre (benzer özelliklere göre) oluşturulduğunu ortaya koymayı ve tipolojiler arasındaki farklılıkları göstermeyi amaçlamıştır.

1990'ların başında, girişimcilik ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki bağlantıyı vurgulayan, ekonomik ve çevreye yönelik hedefleri birlikte en büyükmeyi amaçlayan bir olgu olarak ekogirişimciliğin ortaya çıkmasıyla birlikte ekogirişimcilik literatürü genişlemeye başlamıştır. Ekogirişimciliği kavramsal olarak tanımlamaya ve motive edici faktörleri ortaya koymaya yönelik çalışmaların artması sonucunda ekogirişimcilik olgusu karmaşıklık kazanmıştır. Bu noktada 2000'li yılların başıyla birlikte, araştırmacıların ekogirişimcilik tipoloji çalışmalarına ağırlık vermeleri olgunun karmaşık boyutlarının tanımlanması ve benzer özellik taşıyan ekogirişimlerin sınıflandırılması bakımından oldukça önem arz etmektedir. Literatürde yer alan ekogirişimcilik tipolojileri göz önünde bulundurulduğunda, tipolojilerin birbirine benzeyen veya birbirinden farklılaşan yönleri mevcuttur.

- *Ekogirişimcilik tipolojilerinde yer alan boyutlar değerlendirildiğinde*; araştırmacıların (Pastakia, 1998; Isaak, 2002; Linnanen, 2002; Shick vd., 2002; Lasner ve Hamm, 2011; Bosman, 2012; Lebron ve Branon, 2018) tipolojileri geliştirirken daha çok içsel unsurlara (amaca, arzuya, tutuma, motivasyona, yenilik türüne, girişimcinin kişisel yönelimine) odaklandıkları görülmüştür. Ekogirişimin faaliyet amacı ve ekogirişimcilerin güdüleri içsel boyutlar içerisinde öne çıkan ve ayrıca çalışmalar arasında en sıklıkla ortaklaşan boyutlardır. Volery (2002), Schaltegger (2002), Walley ve Taylor (2002) ile Nikolaou ve arkadaşları (2018) ise, dışsal unsurların (piyasa türü, pazar üzerinde etki, yapısal etkiler, yeni kurumsal kuram unsurları) da ekogirişimleri sınıflandırmada önemli etkenlerden biri olduğunu savunmaktadırlar.

- *Ekogirişimcilik tipolojilerinin boyutları değerlendirmeye devam edildiğinde*; tipolojilerin birçoğu, tipik olarak tek boyutlu yapılarıyla baskın bir davranışı veya tek bir özelliği tanımlamaya odaklanmıştır. Tek bir boyuta odaklanmaları daha fazla sayıda ekogirişimciliği temsil edebilecek bir tipolojinin oluşturulması yerine, az sayıda ekogirişimcilik tipinin ortaya konduğu tipolojilerin (örneğin; Pastakia,1998; Volery, 2002; Isaak, 2002) geliştirilmesine neden olmuştur. Özellikle dışsal boyutun da ekogirişimcilik tipolojilerine dahil edilmesiyle, tek bir boyut üzerinden ele alınan tipolojiler yerine bir eksenle içsel, diğer eksenle dışsal boyutların yer aldığı çoklu boyutlu ekogirişimcilik tipolojileri geliştirilmeye başlanmıştır (örneğin; Schaltegger, 2002; Walley ve Taylor, 2002; Nikolaou vd., 2018).

- *Ekogirişimcilik tipolojileri analiz birimi açısından değerlendirildiğinde*; tipolojilerin çoğunun ekogirişimciliği birey düzeyinde ele aldığı tespit edilmiştir (Linnanen, 2002; Walley ve Taylor, 2002; Lasner ve Hamm, 2011; Bosman, 2012; Lebron ve Brannon, 2018; Nikalaou vd., 2018). Ancak çalışmaların bazılarında yer alan ekogirişimcilik tanımlarında yer alan analiz birimi ile geliştirilen ekogirişimcilik tipolojilerdeki analiz birimi arasında tutarsızlık mevcuttur. Örneğin; Isaak'a (2002: 82) göre ekogirişimci, yeşil tasarımla, yeşil süreçlerle, söylenen ve gerçekleştirilen her konuda ömür boyu sürdürülebilirlik taahhüdünde bulunarak, sektörde iş kurup sektörünü sürdürülebilirliğe doğru dönüştürmeyi amaçlayan bir kişidir. Görüldüğü üzere Isaak'ın (2002) ekogirişimcilik tanımı birey düzeyindedir. Ancak Isaak'ın (2002) aynı çalışmasında yer alan ekogirişimcilik tipolojisi işletmeleri, kuruluşlarından itibaren yeşil değerleri benimsemeyip benimsememelerine ve faaliyet amaçlarına göre oluşturulmuştur. Dolayısıyla ekogirişimcilik tanımı birey düzeyinde iken; tipolojisi firma düzeyindedir. Benzer bir durum Volery (2002)'de de söz konusudur. Volery'e (2002: 110) göre, ekogirişimciler, kaynak israfını azaltan ve verimliliği etkileyen veya artırarak yenilik geliştiren bireylerdir. Görüldüğü üzere tanım birey düzeyinde yapılmıştır. Ancak Volery'nin tipolojisine bakıldığında, tipolojinin faaliyet gösterdikleri piyasa türüne (tüm piyasalar veya çevresel piyasa) bağlı olarak oluşturulduğu görülmektedir. Dolayısıyla ekogirişimcilik tanımı birey düzeyinde iken; tipoloji, firma düzeyinde oluşturulmuştur.

- *Ekogirişimcilik tipolojileri yöntemsel açıdan değerlendirildiğinde*; en dikkat çekici göze çarpan nokta tipolojilerin büyük oranda teorik olarak kalması ve görgül çalışmalarla test edilmemiş olmasıdır. Çok az sayıda tipoloji görgül çalışmaya tabi tutulmuştur. Bu konuya yönelik ekogirişimcilik literatüründe haklı sayılır miktarda eleştiri mevcuttur (Örneğin; El Harbi vd., 2010: 188; Kirkwood ve Walton, 2010: 209-210; Kirkwood ve Walton, 2012: 10; Walley vd., 2010: 60; Schlange, 2006: 4). Ekogirişimcilik tipoloji çalışmalarının birçoğu, literatür incelemesine veya kişisel deneyime dayalıdır. Örneğin; Linnanen (2002), çalışmasındaki verilerin nasıl toplandığına dair bilimsel açıdan ayrıntılı ve geçerli bir açıklama sunmamaktadır. Öte yandan Schlange (2006: 4), görgül çalışmaya dayalı bazı tipolojilerin de, yöntemsel açıdan sakıncalı (örnekleme yanlılığı) olduğu görüşündedir. Örneğin; Schaltegger'in (2002) çalışmasında yer alan vaka çalışması bulguları, ilk etapta önerilen çerçeveyi doğruluyor gibi görünmektedir. Ancak örneklemin, 2000 yılında İsviçre, Luzern'de düzenlenen RIO Yönetim Forumu'na katılan işletmelerden seçilmesi, bu bulguya ulaşılmasının en büyük nedenlerinden biri olarak görülebilir.

- *Ekogirişimcilik tipolojilerinde yer alan ekogirişimcilik türleri değerlendirildiğinde*; tipolojilerde örtüşmeler söz konusudur. Örneğin; Linnanen'in (2002) kendi işinin patronu ile Walley ve Taylor'ın (2002) etik başına buyruk; yine Linnanen'in (2002) fırsatçısı ise Walley ve Taylor'ın (2002) kazara girişimcisine, Linnanen'in (2002) başarılı idealisti ise Walley ve Taylor'ın (2002) vizyoner şampiyonuna benzemektedir.

- *Ekogirişimcilik tipolojilerine yönelik son tespit ise*; tipolojilerin büyük çoğunluğunun dinamik değil statik olmasıdır. Dolayısıyla ekogirişimciler arasında meydana gelebilecek yer değişiklikleri hesaba katılmamıştır (De Bruin ve Lewis, 2010: 100; McEwen, 2013: 269).

Ekogirişimcilik tipolojilerinin, sadece ekogirişimcilik ve yukarıda belirtilen benzeri kavramlar kullanılarak literatür taraması yapılarak incelenmesi önde gelen kısıtlardan biri olarak kabul edilebilir. Başka bir deyişle, ekogirişimcilik yanında, sürdürülebilir girişimcilik kavramı da taramaya dahil edilerek daha kapsayıcı, çevre, ekonomik ve sosyal bileşenli sürdürülebilir girişimcilik tipolojisi geliştirmek olasıdır. Diğer taraftan, ekogirişimcilğe yönelik tipolojik yaklaşımların, ölçme kolaylığı sağlaması bir üstünlük olmakla birlikte, kurama ne derece katkı sağladığı konusunda tartışmaların bulunması, tipolojik yaklaşımların kendi doğasından kaynaklı bir diğer kısıtı oluşturmaktadır.

Ekogirişimciliği motive edici faktörler incelendiğinde, hem içsel (değerler, rekabetçi avantaj elde etme arzusu, maliyetleri düşürme arzusu, üretkenlik vb.) hem de dışsal (düzenleyici kuruluşların rolü, dış paydaşların baskısı vb.) olarak gruplandırılabilir çok sayıda faktörün olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede, gelecekteki araştırmaların iki boyutlu yanında çok boyutlu ekogirişimcilik tipolojileri geliştirmeye yönelmeleri, ekogirişimcilik literatürüne önemli katkı sağlayacağı söylenebilir. Öte yandan, geliştirilen tipolojilerin büyük bölümü nitel karaktere sahip olduklarından, nicel olarak ölçme ve ölçekleme çalışmalarının yetersizliği önemli bir eksikliklerdir. Bu bağlamda, ekogirişimcilik tipolojilerinin nicel olarak ölçülmesine ilişkin ölçek geliştirme çalışmalarına ağırlık verilmesinin yerinde olacağı düşünülmektedir. Ekogirişimcilik tipolojilerine bağlı geliştirilecek ölçeklerin (birey veya firma düzeyinde) araştırmacılara fayda sağlamasının yanı sıra, hali hazırda ekogirişimcilik faaliyeti gösteren işletmelerin öznel değerlendirmeleri sonucunda konumlarını tespit edebilmelerine olanak sağlayabilir ve ideale yakın ekogirişimcilik türüne ulaşmaları noktasında ne tür aksiyon almaları gerektiğini gösterilebilir.

Kaynakça

- Affolderbach, J., & Krueger, R. (2017). "Just" Ecopreneurs: Re-Conceptualising Green Transitions and Entrepreneurship. *Local Environment*, 22(4), 410-423.
- Anderson, A. R. (1998). Cultivating the Garden of Eden: Environmental Entrepreneurship. *Journal of Organizational Change Management*, 11 (2), 135-144.
- Anderson, T. L., & Leal, D. R. (1997). *Enviro-Capitalists: Doing Good While Doing Well*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Antolin-Lopez, R., Martinez-del-Rio, J., & Cespedes-Lorente, J. J. (2019). Environmental Entrepreneurship as A Multi-Component and Dynamic Construct: Duality of Goals, Environmental Agency, and Environmental Value Creation. *Business Ethics: A European Review*, 28(4), 407-422.
- Ball, C. S. (2016). *Energy Policies and Environmental Entrepreneurship: The Cases of Britain, France and Germany*. [Doctoral dissertation, Stirling Management School- University of Stirling]. Erişim Adresi: <https://dspace.stir.ac.uk/handle/1893/23945#Ymf88NpBzIU>. Erişim Tarihi: 14.10.2019.
- Bennett, S.J. (1991). *Eco-Preneuring: The Complete Guide to Small Business Opportunities from the Environmental Revolution*. New York: Wiley.
- Berle, G. (1991). *The Green Entrepreneur: Business Opportunities that Can Save the Earth and Make You Money*. Liberty Hall Press, Blue Ridge.
- Blue, J. (1990). *Ecopreneuring: Managing for Results*. London: Scott Foresman.
- Bosman, N. (2012). *Motivational Drivers of South African Ecopreneurs*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pretoria: Gordon Institute of Business Science, University of Pretoria.
- Croston, G. E. (2009). *Starting Green: An Ecopreneur's Toolkit for Starting a Green Business—From Business Plan to Profits*. Kanada: Entrepreneur Press.
- De Bruin, A. (2016). Towards a Framework for Understanding Transitional Green Entrepreneurship. *Small Enterprise Research*, 23(1), 10-21.
- De Bruin, A., & Lewis, K. (2010). Little Acorns in action: Green Entrepreneurship and New Zealand Micro-Enterprises. *Making Ecopreneurs: Developing Sustainable Entrepreneurship* (pp. 95-107). Editör: Michael Schaper. Surrey, İngiltere: Gower Publishing Ltd.
- Dean, T. J., & McMullen, J. S. (2007). Toward a Theory of Sustainable Entrepreneurship: Reducing Environmental Degradation through Entrepreneurial Action. *Journal of Business Venturing*, 22(1), 50-76.
- El Harbi, S. E., Anderson, A. R., & Ammar, S. H. (2010). Entrepreneurs and the Environment: Towards a Typology of Tunisian Ecopreneurs. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 10(2), 181-204.
- Fong, N., Wolfgramm, R., & Shepherd, D. (2014). Ecopreneurs as change agents; opportunities, innovations and motivations. *QJ Econ*, (84), 488-500.
- Gibbs, D., & O'Neill, K. (2014). Rethinking Sociotechnical Transitions and Green Entrepreneurship: the Potential for Transformative Change in the Green Building Sector. *Environment and Planning A*, 46 (5), 1088-1107.
- Haldar, S. (2019). Towards a Conceptual Understanding of Sustainability-Driven Entrepreneurship. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26(6), 1-14.
- Hall, J., Matos, S., & Bachor, V. (2019). From Green Technology Development to Green Innovation: Inducing Regulatory Adoption of Pathogen Detection Technology for Sustainable Forestry. *Small Business Economics*, 52(4), 877-889.
- Hendrickson, L. U., & Tuttle, D. B. (1997). Dynamic Management of the Environmental Enterprise: A Qualitative Analysis. *Journal of Organizational Change Management*, 10(4), 363-382.

- Hostager, T. J., Neil, T. C., Decker, R. L., & Lorentz, R. D. (1998). Seeing Environmental Opportunities: Effects of Intrapreneurial Ability, Efficacy, Motivation and Desirability. *Journal of Organizational Change Management*, 11(1), 11-25.
- Isaak, R. (1998). *Green Logic – Ecopreneurship, Theory and Ethics*. ABD: Greenleaf Publishing.
- Isaak, R. (2002). The Making of the Ecopreneur. *Greener Management International*, (38) Summer, 81-91.
- Keogh, P. D., & Polonsky, M. J. (1998). Environmental Commitment: a Basis for Environmental Entrepreneurship? *Journal of Organizational Change Management*, 11(1), 38-49.
- Kirkwood, J., & Walton, S. (2010). What Motivates Ecopreneurs to Start a Business? *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, 16(3), 204-228.
- Kirkwood, J., & Walton, S. (2012). Green, Lean and Growing-How Ecopreneurs in New Zealand are Starting, Managing and Growing Green Businesses. *ICSB World Conference Bildiri Kitabı (2 (1): 1-25)*. Düzenleyen: International Council for Small Business (ICSB). 10-13 Haziran 2012.
- Kotchen, M. J. (2009). Some Microeconomics of Eco-Entrepreneurship. *Frontiers in Eco-Entrepreneurship Research. Advances in The Study of Entrepreneurship, Innovation & Economic Growth*, (20), 25-37.
- Lasner, T., & Hamm, U. (2011). Ecopreneurship in Aquaculture–The Adoption of Organic Fish Farming Methods. *Organic Is Life Knowledge for Tomorrow*, 2, 72-75.
- Le Blanc, D. (2011). *Special Issue on Green Economy and Sustainable Development*. Natural Resources Forum. 35(3): 151-154. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Lebron, M. J., & Brannon, D. (2018). When Social Identities Integrate: Schumpeterian Entrepreneurs Leading Green Entrepreneurship. *Academy of Entrepreneurship Journal*, 24(3), 1-25.
- Linnanen, L. (2002). An Insider's Experiences with Environmental Entrepreneurship. *Greener Management International*, 38, 72-88.
- Lober, D. J. (1998). Pollution Prevention as Corporate Entrepreneurship. *Journal of Organizational Change Management*, 11(1), 26- 37.
- Marsden, T., & Smith, E. (2005). Ecological Entrepreneurship: Sustainable Development in Local Communities through Quality Food Production and Local Branding. *Geoforum*, 36(4), 440-451.
- McEwen, T. (2013). Ecopreneurship as a Solution To Environmental Problems: Implications for College Level Entrepreneurship Education. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3(5), 264-288.
- Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J., & Behrens, III W.W. (1972). *The Limits to Growth*. New York: Universe Books.
- Nikolaou, I. E., Tasopoulou, K., & Tsagarakis, K. (2018). A Typology of Green Entrepreneurs based on Institutional and Resource-Based Views. *The Journal of Entrepreneurship*, 27(1), 111-132.
- O'Neill, K., & Gibbs, D. (2016). Rethinking Green Entrepreneurship–Fluid Narratives of the Green Economy. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 48(9), 1727-1749.
- Pastakia, A. (1998). Grassroots Ecopreneurs: Change Agents for a Sustainable Society. *Journal of Organizational Change Management*, 11(2), 157-173.
- Pearce, D.W., Markandya, A., & Barbier, E.B. (1989). *Blueprint for a Green Economy*. London: Earthscan
- Schaltegger, S. (2002). A framework for ecopreneurship. *Greener Management International*, 38, 45-58.
- Schaltegger, S., & Wagner, M. (2011). Sustainable Entrepreneurship and Sustainability Innovation: Categories and Interactions. *Business Strategy and The Environment*, 20(4), 222-237.
- Schaper, M. (2002). The Essence of Ecopreneurship. *Greener Management International*, 38, 26-30.

- Schaper, M. (2010). Understanding the Green Entrepreneur. *Making Ecopreneurs: Developing Sustainable Entrepreneurship* (pp. 7- 20). İngiltere: Gower Publishing Ltd.
- Schick, H., Marxen, S., & Freimann, J. (2002). Sustainability Issues for Start-up Entrepreneurs. *Greener Management International*, 38, 59-70.
- Schlange, L. E. (2006). What Drives Sustainable Entrepreneurs. *Applied Business and Entrepreneurship Association International*, 1-11.
- Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Staber, U. (1997). An Ecological Perspective on Entrepreneurship in Industrial Districts. *Entrepreneurship & Regional Development*, 9(1), 45-64.
- Thompson, J., & Scott, J. (2010). Environmental Entrepreneurship: The Sustainability Challenge. *Institute of Small Business and Entrepreneurship Conference*. London, November 2010.
- Thompson, J.L. (1998). Will the Real Entrepreneur Please Stand Up! Professorial Inaugural Lecture. UK: University of Huddersfield, Huddersfield.
- UNDESA. (2012). A Guidebook to the Green Economy. Erişim Adresi: <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=400&nr=634&menu=35>. Erişim Tarihi: 29.04.2021.
- UNEP. (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication— A Synthesis for Policy Makers United Nations Environment Programme. Erişim Adresi: www.unep.org/greeneconomy. Erişim Tarihi: 29.04.2021.
- Volery, T. (2002). Ecopreneurship: Rationale, Current Issues and Future Challenges. *Conference of Swiss Research Institute of Small Business and Entrepreneurship Bildiri Kitabı* (pp. 541-553), Düzenleyen University of St. Gallen. Erişim Adresi: https://www.kmu-hsg.ch/rencontres/IGW_Rencontres/BAND2002_WEB/F_11_Volery.pdf. Erişim Tarihi: 26.09.2019.
- Walley, E. E., & Taylor, D. W. (2002). Opportunists, Champions, Mavericks? A Typology of Green Entrepreneurs. *Greener Management International*, 38, 31-43.
- Walley, L., Taylor, D., & Greig, K. (2010). Beyond the Visionary Champion: Testing a Typology of Green Entrepreneurs. *Making Ecopreneurs: Developing Sustainable Entrepreneurship* (pp. 59- 74). Editör: Michael Schaper. Surrey, İngiltere: Gower Publishing Ltd.

EXTENDED SUMMARY

The question of this research focuses on the different aspects of the related typologies. In this context, the research aims to reveal the main criteria (according to similar characteristics) ecopreneurship typologies based on the diversity in ecopreneurship definitions and to show the differences between the typologies. For this purpose, 11 ecopreneurship typologies in the literature were examined.

Considering the ecopreneurship typologies in the literature, it is understood that researchers generally form their typologies around two dimensions, including internal (purpose, desire, level of adoption, attitude, motivation, innovation type, entrepreneur's personal orientations) and external (market type, action-structure relationship, market effect). Most of the researchers (Pastakia, 1998; Isaak, 2002; Linnanen, 2002; Shick et al., 2002; Lasner and Hamm, 2011; Bosman, 2012; Lebron and Branon, 2018) focus on internal dimension. The operation purpose of ecopreneurship and the motivations of ecopreneurs are the dimensions that stand out among the internal dimensions and are also the most common among studies. Volery (2002), Schaltegger (2002), Walley and Taylor (2002) and Nikolaou et al. (2018) stated that external factors are also important factors in classifying ecopreneurship. Also many typologies have focused on describing a single trait with their single-dimensional structure. Their focus on a single dimension has led to the development of typologies (Pastakia, 1998; Volery, 2002; Isaak, 2002) in which a small number of ecopreneurship types are revealed, rather than a typology that represent more types of ecopreneurship. Especially with the inclusion of the external dimension in ecopreneurship typologies, multi-dimensional typologies have begun to be developed (Schaltegger, 2002; Walley and Taylor, 2002; Nikalaou et al., 2018). Additionally, there are overlaps in typologies. For example; Linnanen's (2002) self-employer and Walley and Taylor's (2002) ethical maverick.

When ecopreneurship typologies are evaluated in terms of analysis unit, it has been found that most of the typologies deal with ecopreneurship at the individual level (Linnanen, 2002; Walley and Taylor, 2002; Lasner and Hamm, 2011; Bosman, 2012; Lebron and Brannon, 2018; Nikalaou et al., 2018). However, in some studies, there is an inconsistency in analysis units between ecopreneurship definitions and typologies. For example, according to Isaak (2002: 82), an ecopreneur is a person who aims to transform the sector towards sustainability by establishing a business in the sector by making a lifetime commitment to sustainability with green design, processes. As can be seen, Isaak's (2002) definition of ecopreneurship is at the individual level. However, Isaak's (2002) ecopreneurship typology classified businesses according to whether they have adopted green values since their establishment and their activity purposes. Therefore, while the definition of ecopreneurship is at the individual level; typology is at firm level.

The most obvious point is that typologies remain largely theoretical and have not been tested by empirical studies. Few typologies have been subjected to empirical study. There are many criticisms on this subject in the ecopreneurship literature (El Harbi et al., 2010; Kirkwood and Walton, 2010; Kirkwood and Walton, 2012; Walley et al., 2010; Schlange, 2006). Many ecopreneurship typology studies are based on literature review or personal experience. For example, Linnanen (2002) did not provide a scientifically detailed and valid explanation of how the data in his study were collected. On the other hand, according to Schlange (2006), some typologies based on empirical studies are also methodologically objectionable (sampling bias). For example, the sample in Schaltegger's (2002) study consisted of businesses participating in the RIO Management Forum, allowing it to validate the proposed framework.

The latest finding for ecopreneurship typologies is that the majority of typologies are static, not dynamic. Therefore, the position changes that may occur among ecopreneurs were not taken into account.

When the motivating factors of ecopreneurship are examined, it is known that there are many factors that can be grouped as both internal (values, desire to gain competitive advantage, desire to reduce costs, productivity, etc.) and external (role of regulatory institutions, pressure from external stakeholders, etc.). In this context, it can be said that future research will focus on developing multi-dimensional ecopreneurship typologies as well as two-dimensional ones, which will contribute significantly to the literature. On the other hand, since most of the typologies developed have a qualitative character, the inadequacy of quantitative measurement and scaling studies is an important deficiency. In this context, it is thought that it would be appropriate to focus on scale development studies on the quantitative measurement of ecopreneurship typologies. The scales to be developed based on ecopreneurship typologies (at the individual or firm level) can provide benefits to researchers, as well

as enable ecopreneurs to determine their positions as a result of their subjective evaluations and show what kind of action they should take to reach the ideal ecopreneurship type.

AKILLI TURİZM UYGULAMALARI KAPSAMINDA DİJİTAL PLATFORMLARIN DESTİNASYONLARA KATKISI; “GOTURKIYE” ÖRNEĞİ

CONTRIBUTION OF DIGITAL PLATFORMS TO DESTINATIONS WITHIN THE SCOPE OF SMART TOURISM APPLICATIONS; EXAMPLE OF “GOTURKIYE”

Ceyhun AKYOL

Artvin Çoruh Üniversitesi
Artvin Meslek Yüksekokulu/Otel, Lokanta ve İkram
Hizmetleri Bölümü
ceyhunakyol@artvin.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5542-7309

Geliş Tarihi:
25.05.2022

Kabul Tarihi:
18.12.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Türkiye Cumhuriyeti
Kültür ve Turizm
Bakanlığı
Akıllı Turizm
GoTurkiye

Keywords
Republic of Türkiye
Ministry of Culture
and Tourism
Smart Tourism
GoTurkiye

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, dünyanın en çok turist çeken destinasyonları arasında yer alan, Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan Türkiye ile ilgili Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın akıllı turizm uygulamaları kapsamında kullandığı “GoTurkiye” portalını incelemektir. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle literatür bilgileri kapsamında akıllı turizm ile web portalları hakkında bilgiler verilmiş, sonrasında ise Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı kurumu ile ilgili bilgiler sunulmuştur. Devamında ise bakanlığın Türkiye hakkında tanıtım ve ürün geliştirme faaliyetlerinde bulunduğu “GoTurkiye” web portalı incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden örnek olay analizi modelinde gerçekleştirilen çalışmada, Türkiye'nin küresel turizm bilgi platformu olan “GoTurkiye”nin turizmin farklı türlerini ve etkinliklerini tanıtım ve ürün geliştirme konularında hangi içerikler ve tasarımlarla aracılık ettiği incelenmektedir. Elde edilen veriler içerik analizi tekniği ile analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Analiz kapsamında; “Anasayfa”, “Türkiye Deneyimleri”, “Türkiye Gidilecek Yerler”, “GoTurkiyeTV”, “Bloglar” ve “Markalaşma ve Halkla İlişkiler” başlıkları altında bulgular yorumlanmıştır. Ulusal ve uluslararası literatürde araştırma konusu ile ilgili bir çalışmaya rastlanmamış olması çalışmanın özgünlüğünü, niteliğini ve önemini artırıcı etkenler olarak düşünülmektedir.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the “GoTurkiye” portal used by the Ministry of Culture and Tourism regarding Turkey, which is among the world's most popular tourist destinations and connects the continents of Asia and Europe, within the scope of smart tourism applications. In this direction, first of all, information about smart tourism and web portals was given within the scope of literature information, and then information about the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey was presented. Afterwards, the “GoTurkiye” web portal, where the ministry carries out promotional and product development activities about Turkey, has been examined. In the research, which is carried out in the case study model, which is one of the qualitative research methods, it is examined with which content and designs that “GoTurkiye”, Turkey's global tourism information platform, mediates different types and activities of tourism in terms of promotion and product development. The obtained data were analyzed and interpreted with content analysis technique. Within the scope of the analysis; Findings were interpreted under the titles of “Homepage”, “Türkiye Experiences”, “Türkiye Destinations”, “GoTurkiyeTV”, “Blogs” and “Branding and Public Relations”. The fact that there is no study on the research subject in the national and international literature is considered as factors that increase the originality, quality and importance of the study.

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilen.1121229>

Atf/Cite as: Akyol, C. (2022). Akıllı turizm uygulamaları kapsamında dijital platformların destinasyonlara katkısı; “GoTurkiye” örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2054-2074.

Giriş

Turizm, destinasyonlar için gelir getiren en önemli endüstriler arasında yer almaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler ve destinasyonları için turizm faaliyetleri gelir, istihdam ve döviz kazandırmaktadır (Cankurt & Subasi, 2022). Bu ülkeler arasında, dünya genelinde turizm alanında önde gelen destinasyonlardan olan Türkiye de yer almaktadır. Türkiye, varış yerine göre en çok ziyaret edilen ülkeler sıralamasında 6., uluslararası turizm gelirlerinde ise 15. sırada yer almaktadır (UNWTO, 2021: 6-7). Ege Denizi ve Akdeniz'e sınırı olan Türkiye tarihi ve kültürel anlamda zengin bir geçmişe sahiptir (Rankin vd., 2014: 162). Benzersiz birçok doğal ve turistik değerlere sahip olan ülkede İstanbul, Antalya, Muğla, Edirne, Ankara, Kapadokya, Gaziantep, Trabzon, Erzurum gibi dünya genelinde bilinen ve ziyaret edilen destinasyonlar yer almaktadır (Şekil 1).

Şekil 1 - Türkiye Turizm Haritası

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022.

Tarihi zenginlikler ve doğal güzellikler açısından eşsiz özelliklere sahip bir destinasyon konumundaki Türkiye'nin dünyaya yeterince tanıtılması, mevcut ve potansiyel ziyaretçilere destinasyonun bir medeniyetler beşiği olduğu bilgisinin güçlü bir biçimde anlatılabilmesi gerekmektedir. Bu durum, ülke turizminin tanıtım çalışmalarına katkı sağlayacak, ülkedeki farklı özelliklere sahip destinasyonların turizm gelirlerini artıracaktır. Ülke ekonomisinin büyümesine katkı sağlaması muhtemel bu ve benzeri gelişmeler, destinasyonlardaki tüm paydaşların ekonomi şartlarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesine katkı sağlayacaktır (Kantarci & Karakaya, 2016).

Dünya genelinde, ülke turizm hareketlerine yönelik tanıtım çalışmalarında birçok kamu kurum ve kuruluşu rol oynamakta, kendi alan ve branşları ile ilgili faaliyetler gerçekleştirmektedir. Türkiye turizm faaliyetlerinin tanıtım aşamasında en yetkili kurum Kültür ve Turizm Bakanlığı'dır. Bakanlık, turizmle ilgili tanıtım ve geliştirme faaliyetleri kapsamında küreselleşme olgusunu da dikkate alarak, gelişen teknoloji ile tüketici istek ve beklentilerindeki değişiklikleri harmanlamakta, birçok tanıtım ve pazarlama aracı kullanmaktadır. Günümüz teknoloji uygulamaları ve tüketici gereksinimleri doğrultusunda akıllı turizm uygulamaları da bu tanıtım ve pazarlama araçları arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda bakanlık, ilgili destinasyonların kamu yetkili kurum ve kuruluşları ile ortaklaşa hareket etmekte, bilgi ve fikir alışverişi yapmakta, mevcut ve potansiyel kullanıcılarına güncel ve doğru bilgileri sunmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın mevcut bu tanıtım ve geliştirme çalışmaları "GoTürkiye.com" web portalı aracılığıyla gerçekleştirilmekte ve yürütülmektedir.

Mobil kullanımlar, sosyal platformlar, akıllı turizm uygulamaları gibi güncel ve teknolojik gelişmeler, turizm endüstrisinde faaliyet gösteren tüm kurum ve kuruluşların dikkate aldığı, dikkate almak durumunda kaldığı

süreçler hâline gelmiştir. Gelişmekte olan, gelişimi devam eden akıllı turizm anlayışı ve uygulamaları, teknolojinin de katkılarıyla sürecini devam ettirmektedir. Bu çalışmanın, turistik tanıtım ve ürün geliştirme aşamalarında akıllı turizm konusunun ve faaliyetlerinin daha iyi anlaşılabilmesi, bir nebze de olsa literatüre katkı sağlayabilmesi adına önem arz ettiği düşünülmektedir.

Literatür

Akıllı Turizm

“Seyahat süresince ziyaretçilere her koşulda bilgi akışının sağlandığı bir uygulama alanı” olarak ifade edilen akıllı turizm, içeriğinde verilerle ilgili toplama, depolama, işleme, birleştirme, analiz etme gibi süreçleri barındırmaktadır. Mevcut süreçle ilgili yenilik, operasyonel işlemler ve hizmetlerin takip edildiği ve bilgi akışının kullanıldığı akıllı turizm uygulamaları tüketicilere değer yaratıp sunabilmekte, tanıtım ve ürün geliştirme konularında yardımcı olmakta, ilgili destinasyona büyük katkı sağlamaktadır (Gretzel vd., 2015: 181).

Akıllı uygulama, turizm endüstrisinin ve ilgili destinasyonların global anlamda büyümesi ve gelişim göstermesi adına etkili bir teknoloji aracıdır. Akıllı bir turizm alanı oluşturabilmek için dijital teknolojilerdeki yenilikleri geleneksel ve modern yaklaşımlarla desteklemek, sistemli ve entegre bir biçimde hareket etmek gerekmektedir (Borseková vd., 2017: 47). Akıllı turizm uygulamalarında kullanılacak program ve stratejiler destinasyona özgü karakterleri korumalı, diğer yandan da büyüme hedefleri ile doğru orantıda gelişim göstermelidir.

Turizm endüstrisinde yer alan ürün ve işletmelerle ilgili tasarım ve planlamanın yürütüldüğü, süreçle ilgili işletme ve pazarlama faaliyetlerinin sürdürüldüğü, bütüncül ve uzun vadeli bir planlama yaklaşımının benimsendiği bir yaklaşım olan akıllı turizm (Li vd., 2017: 294), şehirlerde ve turistik merkezlerde de farklı aktivitelerle uygulanmaktadır. Bilişim araçları ile ilgili gerekli altyapı ve entegrasyon işlemlerinin tamamlanmasıyla akıllı uygulamalar gerçekleştirilebilmekte, ziyaretçilere yönelik akıllı uygulamalar sağlanabilmektedir. İstanbul’da kent içi toplu ulaşım (Ekşioğlu, 2016), Los Angeles’te trafik kontrol ve takip (Djahel vd., 2015), Paris’te şehir içi araç kullanımı (Lau vd., 2019), Amsterdam’da trafik yoğunluğu ve otopark (Somayya ve Ramaswamy, 2016), Viyana’da toplu taşımacılık (Hoffstetter ve Vogl, 2011), Helsinki’de paylaşımcı yolculuk ve toplu taşıma (Jäppinen vd., 2013) gibi program ve kullanımlar destinasyonlara yönelik uygulanan akıllı turizm teknoloji örneklerindedir.

Web Portalları

Birçok içeriğin bir arada yer aldığı internet siteleri için kullanılan bir ifade olan web portalı, zengin gezinme başlıkları ile entegre edilmiş uygulamalar barındırmaktadır. Etkin ve verimli bir web portalı, veri sunmak için gerekli arayüz katmanının yanı sıra entegre ve etkileşimli veri sunumu için yerleşik işlemlere sahip olmalıdır (Hu vd., 2022: 959). Turistik faaliyetlerle ilgili akıllı turizm teknolojileri kullanımı özellikle web portalı, sosyal medya ve akıllı telefon gibi platform, uygulama ve araçlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Küreselleşme olgusunun gelişmesi ve teknolojik alandaki ilerlemeler neticesinde web portalı kullanımı yaygınlaşmakta ve büyümektedir (Huang vd., 2017: 757).

Bu tarz tanıtım ve reklam faaliyetleri yerli ve yabancı ziyaretçilerin ilgisini çekmekte, ziyaretçi ve destinasyon arasında etkin ve verimli bir bilgi akışı sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Sürecin olumlu devam etmesi ile destinasyon ve ülke imajı hakkında doğru ve uygun bir söylem gelişmesi daha muhtemel hâle gelmektedir (Yücel & Bourse, 2017: 38). Bu doğrultuda, destinasyonla ilgili tanıtım, reklam ve pazarlama faaliyetleri yürüten kurum ve kuruluşlar web site bilgilerinde güvenilirlik ve ikna edicilik konularında etkileyici olabilmek için tasarladıkları ve kullandıkları web sitelerinin planlamasını çok doğru bir biçimde yapmaları gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki; resmi kurum ve kuruluşların destinasyon tanıtımına yönelik web sitesi ve benzeri faaliyetleri tüketiciye; destinasyon güvenilirliği, web site güvenilirliği, bilgi güvenilirliği, vaat güvenilirliği gibi konularda olumlu algı oluşturmaktadır (Kim & Fesenmaier, 2008: 10).

Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı

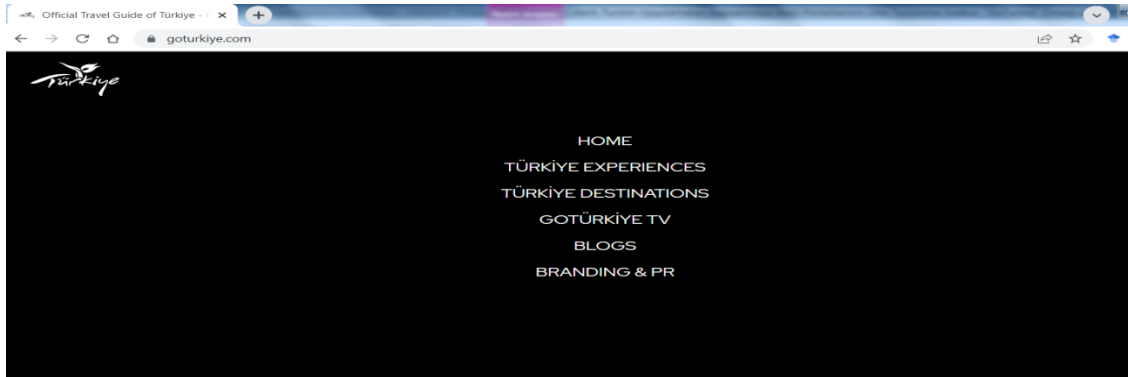
Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın kuruluş amacı; kültürel değerleri yaşatmak, geliştirmek, yaymak, tanıtmak, değerlendirmek ve benimsetmek, tarihî ve kültürel varlıkların tahribini ve yok edilmesini önlemek, yurdun turizme elverişli bütün imkânlarını ülke ekonomisine olumlu katkı sağlayacak şekilde değerlendirmek, turizmin geliştirilmesi, pazarlanması, teşvik ve desteklenmesi için gerekli önlemleri almak, kültür ve turizm konularıyla ilgili kamu kurum ve kuruluşlarını yönlendirmek ve bu kuruluşlarla işbirliğinde bulunmak, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör ile iletişimi geliştirmek ve iş birliği yapmaktır. Misyonu; "Türkiye'nin evrensel kültür, sanat ve turizm değerlerinin sürdürülebilir korunmasını sağlayarak yaşatmak ve tanıtmak, toplumsal bilincin oluşmasında bilgiye erişimi kolaylaştırmak ve ülkenin dünya turizminden alacağı payı artırmak" olan kurum; "üstün evrensel değerlere sahip kültür mirasın, ulusal ve uluslararası sürdürülebilir korunma çabalarını başarı ile yöneten ve Türkiye'yi turizm alanında dünya liderleri arasında ilk sıralara taşıyan güçlü, saygın ve vazgeçilmez bir kurum olmak" vizyonu ile hareket etmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022).

Mevcut ve potansiyel ziyaretçilerde görülen istek ve ihtiyaçlardaki değişimler, destinasyonlardaki paydaşların farklı faaliyetler içerisinde bulunmaları gerekliliğini ortaya çıkarmış, bu doğrultuda destinasyon yöneticileri başta olmak üzere tüm turizm paydaşları akıllı teknolojilerin turizme sağladığı fırsatlardan yararlanma çabası içerisine girmiştir (Wang vd., 2016: 311). Dünya genelinde en çok ziyaret edilen ve turizmden en çok gelir elde eden ülkeler arasında yer alan Türkiye, tanıtım ve pazarlama faaliyetlerini bu konuda resmi ve yetkili kurum olan Kültür ve Turizm Bakanlığı aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Türkiye'nin resmi turizm tanıtım ve geliştirme organı olan Kültür ve Turizm Bakanlığı ülkenin ve ülkedeki destinasyonların tanıtımını güncel ve teknolojik bir platform olan "GoTurkiye.com" aracılığıyla bilgi ve görseller ile etkin bir biçimde yürütmektedir.

Türkiye Turizm Portalı

Millî, manevî, tarihî, kültürel ve turistik değerleri araştırmak, geliştirmek, korumak, yaşatmak, değerlendirmek, yaymak, tanıtmak, benimsetmek ve bu suretle millî bütünlüğün güçlenmesine ve ekonomik gelişmeye katkıda bulunmak, kültür ve turizm konuları ile ilgili kamu kurum ve kuruluşlarını yönlendirmek, bu kuruluşlarla işbirliğinde bulunmak, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör ile iletişimi geliştirmek ve işbirliği yapmak, turizmi millî ekonominin verimli bir sektörü haline getirmek için yurdun turizme elverişli bütün imkânlarını değerlendirmek, geliştirmek ve pazarlamak, Türkiye'nin turistik varlıklarını her alanda tanıtıcı faaliyetler ile her türlü imkân ve araçlardan faydalanarak kültür ve turizmle ilgili tanıtma hizmetlerini yürütmek gibi kuruluş amacı güden, görev ve yetkileri bulunan, misyon ve vizyon değerlerini yerine getiren ve bu doğrultuda hareket eden Kültür ve Turizm Bakanlığı "GoTurkiye" isminde resmi bir internet portalı (GoTurkiye.com) oluşturmuştur (Şekil 2).

Şekil 2 - Menü

Kaynak: goturkiye.com, 2022.

Türkçe, İngilizce, Rusça, Ukraynaca, Almanca, Fransızca, İspanyolca, Arapça, Farsça ve Çince dillerinde hizmet veren ve “Türkiye Resmi Gezi Rehberi” sloganı ile faaliyetlerini yürüten portal; “Anasayfa”, “Türkiye Deneyimleri”, “Türkiye Gidilecek Yerler”, “GoTürkiyeTV”, “Bloglar” ve “Markalaşma ve Halkla İlişkiler” ana başlıklarından oluşmaktadır (goturkiye.com, 2022).

Yöntem

Dünya genelinde “varış yerine göre en çok ziyaret edilen ülkeler” sıralamasında ilk 10, “uluslararası turizm gelirleri”nde ise ilk 15’te yer alan Türkiye, son yıllarda özellikle akıllı turizm uygulamaları kapsamında, teknolojik imkân ve araçlar aracılığıyla farklı platformlarda tanıtım faaliyetlerini sürdürmektedir. Türkiye’nin “Küresel Turizm Bilgi Platformu“ olarak ifade edilen “GoTürkiye” aracılığıyla modern tasarımı ve güçlü teknoloji altyapısı sayesinde destinasyonla ilgili bilgiler alınabilmekte, destinasyonun tüm turistik değerleri tek bir alanda toplanabilmektedir. Kullanıcılarına üstün bir deneyim ve tatmin edici bir bilgilendirme sunmayı hedefleyen “GoTürkiye” portalı, ülkenin turistik değerlerini dijital içerikler halinde kullanıcılarına sunmaktadır.

Çalışma kapsamında “GoTürkiye” akıllı turizm uygulaması (goturkiye.com) detaylı olarak incelenmiş, nitel araştırma yöntemlerinden örnek olay analizi kullanılmıştır. Olayların ve durumların doğal ortamlarında gerçekçi ve bütüncül bir yaklaşımla ele alındığı nitel araştırmalarda sıklıkça kullanılan örnek olay analizi, araştırma problemini disiplinler arası bir yaklaşımla incelemekte, araştırma problemini yorumlayıcı bir yaklaşımla ele almaktadır (Merriam & Grenier, 2019: xi). Nasıl ve neden sorularına yanıt aranılan örnek olay yönteminde ele alınan olay veya durumla ilgili nedenler ve gelişmeler değerlendirilmekte, içerisinde bulunan zamana göre yorumlanmaktadır. Araştırma soruları oluşturulurken Özışık Yapıcı’nın çalışmasından (2022) yararlanılmıştır;

- “GoTürkiye” portalında hangi hizmetler yer almaktadır?
- “GoTürkiye” portalında yer alan hizmetlerin sunumu nasıl gerçekleştirilmektedir?

“GoTürkiye” akıllı turizm uygulaması (goturkiye.com) 01.05.2022 - 20.05.2022 tarihleri arasında incelenmiştir. Belirtilen tarih aralığından sonraki dönemlerde ilgili portalda yapılabilecek muhtemel güncelleme ve yenileme adımları araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

Çalışma ile; yabancı ziyaretçilerin ülke ziyaretlerinde, yerli ziyaretçilerin ise yaşadıkları ülkeyi tanıma ve bilme aşamalarında katkı sağlaması muhtemel bir tanıtım alanı olan platformun tanınırlık ve bilinirliğinin artmasına katkı sağlaması öngörülmektedir. Diğer yandan yöresel, bölgesel, ulusal çapta benzeri dijital tanıtım platformu oluşturma, meydana getirme konularında araştırma yapacak kurum ve kuruluşlar için de bir kaynak oluşturabilme adına literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Diğer yandan ilgili literatürde benzer bir araştırmaya rastlanılmaması konuya özgünlük ve önem katmaktadır.

Analiz ve Değerlendirme

“GoTürkiye” akıllı turizm uygulaması; Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın ülkedeki tüm destinasyonları deneyim odaklı bir perspektifle tanıttığı bir portaldır. Bu doğrultuda bakanlık, ülkede yer alan 81 ilin yerel yönetimleri ve sivil toplum kuruluşları ile koordinasyon sağlayarak portal için içerikler oluşturmakta, her destinasyonun kültürel ve turistik değerlerine yer vermektedir. Alternatif turizm kapsamında kullanıcılarına farklı alanlarda zengin içerikler sunan portal, mevcut ve potansiyel yerli ve yabancı ziyaretçilere de muhtemel seyahatleri ile ilgili rotalar ve planlamalar sunmaktadır (Türkiye Tourism Promotion and Development Agency, 2022).

Tablo 1. “GoTürkiye” Portalında Yer Alan Konular ve Alt Başlıkları

Anasayfa	İstanbul is the New Cool, Turkaegean (Coast of Happiness), Anılarınızı Seçin, Türkiye Sürdürülebilirlik, 2021 Patara Yılı, Türkiye’deki En Paylaşılabilir Anlar, Güvenli Turizm Sertifika Programı Hakkında ile COVID-19 Koruma ve Destek Programı
----------	--

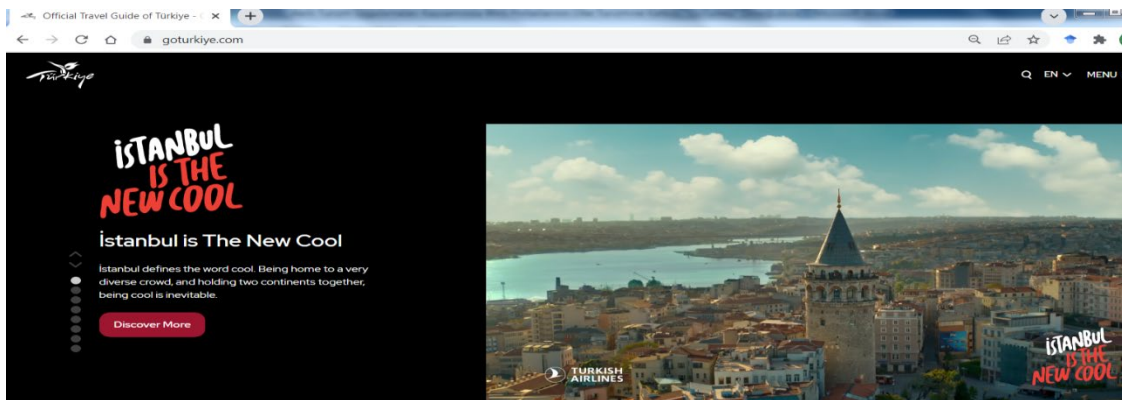
Türkiye Deneyimleri	Sanatlar, Düğünler, Dış Mekan & Macera, Sağlık, Müzekart, Sürdürülebilirlik, Plaj & Eğlence, Gastro, Wellness, Öğren & Çalıştır, Mavi Yolculuk, Tekne Turu, Kamp, Sporlar, Bisiklet, UNESCO, Yürüyüş, Golf, Kayak, Dalış, Toplantı, İnanç, El Sanatları, Yaylalar, Dağlar, Akarsular, Adalar, Göller, Şelaleler, Yavaş Şehir, Doğa & Ekoyaşam, Moda, Alışveriş, Güvenli Turizm, Kanyonlar, Mağaralar, Dört Mevsim, Milli Parklar, Havalimanları, Futbol, Helal Turizm, Bağlar, Kültürel Rotalar, Festivaller, Tren Turları, Türk İslam Sanatı, Mimari, Dijital Göçebeler, Denizler, Tarihi Yerler
Türkiye Gidilecek Yerler	Gör, Tat, Kokla, Dokun, Dinle
GoTürkiye TV	İstanbul, Taş Tepeler, Beyoğlu Kültür Yolu Festivali, Anadolu, Turkaegean, Güvenli Turizm, Asi Koyu, Patara Plajı, Bisiklet Rotaları, Sevgililer Günü, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası, Müzeler
Bloglar	Türkiye'nin Sakin Şehirleri, Türk Yemek Kültürü, Türkiye'de Çekilmiş Ünlü Filmler, Gastro Rotaları, Trekking Güzergâhları, Kuş Gözlemciliği Alanları, Kanyonlar, Tarihi Kuleler, Milli Parklar, El Sanatları, Dalış Destinasyonları
Markalaşma ve Halkla İlişkiler	Basın Bültenleri, Videolar, Fotoğraflar, Logolar, Afişler, Yazı Tipleri ve Medya Kitleri

Kullanıcılarına 5 duyu ile müşteri deneyimi tasarımı kapsamında (Buzova vd., 2021: 1; Ritmala, 2019: 4; Shabgou & Daryani, 2014: 575) logo, renk, görünüm, şekil gibi alanlarda dikkat çekici içerikler sunan portal; gör, tat, kokla, dokun ve dinle başlıklarında özellikle görsel duylara hitap etme doğrultusunda faaliyet göstermektedir. “GoTürkiye” portalı kullanıcılarına Türkçe, İngilizce, Rusça, Ukraynaca, Almanca, Fransızca, Arapça, Farsça ve Çince olmak üzere toplamda 10 farklı dilde hizmet vermektedir.

1. Anasayfa

İnternet sayfası ile ilgili bir aramada adres çubuğuna “GoTürkiye” yazıldığında kullanıcının karşısına ilk olarak “https://goturkiye.com” sayfa bilgileri açılmaktadır. Bu doğrultuda açılan sayfada; İstanbul is The New Cool, Turkaegean (Coast of Happiness), Anılarınızı Seçin, Türkiye Sürdürülebilirlik, 2021 Patara Yılı, Türkiye'deki En Paylaşılabilir Anlar, Güvenli Turizm Sertifikası Programı Hakkında ve COVID-19 Koruma ve Destek Programı alt başlıkları yer almaktadır (Şekil 3).

Şekil 3 - Anasayfa (Homepage)

Kaynak: goturkiye.com, 2022.

İstanbul is the New Cool: Çok çeşitli kalabalıklara ev sahipliği yapan, Asya ve Avrupa kıtalarını bir arada tutan İstanbul destinasyonunu “cool” kelimesi ile özdeşleştiren temanın içeriğinde destinasyonla ilgili gezilebilecek ve görülebilecek değerlere gör, tat, kokla, dokun ve dinle başlıklarında yer verilmektedir. İlgili alt başlıkta; Ahi Çelebi Cami, Rumeli Surları, Anadolu Kavağı ve Yoloz Kalesi, Kanlıca, Zeyrek, Kuzguncuk,

Beylerbeyi, Balat, Vefa, Emirgan, Galata Kulesi, Sanatkârlar Parkı, Kız Kulesi, Büyük Çamlıca Tepesi, Pierre Loti Tepesi, Büyük Valide Han, Otağtepe Parkı, Beyoğlu, Çiçek Pasajı, Atlas Pasajı, Suriye Pasajı, Avrupa Pasajı, Halep Pasajı, Hazzopulo Pasajı, Aznavur Pasajı, Yıldız Park, İhlamur Kasrı, Emirhan Parkı, Dolmabahçe Sarayı gibi eser ve değerler hakkında bilgiler sunulmaktadır. Başlıkta ayrıca İstanbul'daki kahvaltı, Boğaz gezisi, feribot turu, sanat ve kültür, alışveriş, öğlen yemeği, tatlı & Türk kahvesi, canlı müzik, meyhane ve futbol kültürlerine yer verilmektedir.

Turkaegean (Coast of Happiness): Temada; Türkiye'nin Ege Bölgesine ait manzaraların güzelliği, sahillerin göz kamaştırması, kumsalların temizliği, çam ormanları ve zeytinlikleri hakkında doğaseverlere, fotoğrafçılara, tarih meraklılarına ve adrenalin bağımlılarına yönelik bilgi ve görseller yer almaktadır. İlgili başlıkta ayrıca; İzmir'de rüzgâr sörfü, Muğla'da dağ bisikleti, Aydın'da Dilek Yarımadası Milli Parkı, Manisa'da Demirci ve Gördes halıları, Denizli'de Denizli horozu, Afyonkarahisar'da kiraz ve vişne, Uşak'ta Arkeoloji Müzesi, Kütahya'da termal tesis, Muğla'da yamaç paraşütü gibi farklı destinasyonlardaki aktivite potansiyellerine yer verilmektedir.

Anılarınızı Seçin: Temada güneş, deniz, tarif, keşif, dinlenme, eğlence başlıklarında Antalya, Bodrum, Marmaris, Göcek, Datça destinasyonları ile ilgili bilgi ve görsellere yer verilmekte, belirtilen destinasyonlarla ilgili gezilebilecek ve görülebilecek değerlere gör, tat, kokla, dokun ve dinle başlıklarında değinilmektedir.

Türkiye Sürdürülebilirlik: Özellikle “yeşil sever” ziyaretçi ve maceracılar için yönelik bir tema olan bu başlıkta; sürdürülebilir turizm, yeşil misafirperverlik, yeşil ulaşım, yeşil deneyimler, UNESCO kültürel ve doğal mirası, sürdürülebilir gastronomi, sürdürülebilir etkinlikler ve festivaller, eko-sertifikalar ve eko-etiketler konularında Türkiye'nin farklı bölgelerinden bilgi ve görsellere yer verilmektedir.

2021 Patara Yılı: Patara, adını aldığı antik kenti ve 18 kilometre uzunluğundaki plajı ile Türkiye'nin ve Antalya ilinin önde gelen destinasyonları arasında yer almaktadır. Ziyaretçilerine doğa, kültür, ticaret, demokrasi ve gelecek konularında ilham veren ve motivasyon kaynağı sunan Patara ile ilgili bilgi ve görsellere yer verilen tema, destinasyonla ilgili gezilebilecek ve görülebilecek değerleri gör, tat, kokla, dokun ve dinle başlıklarında sunmaktadır. Başlık kapsamında Kaputaş Plajı, antik kent, plaj, Xanthos, Saklıkent gibi rotalara değinilmekte, at biniciliği, vegan lezzetler, zafer takı, kano ve yayla gezileri önerilerinde bulunmaktadır.

Türkiye'deki En Paylaşılabılır Anlar: Antik yerler, doğal güzellikler ve etkileyici destinasyonlara ev sahipliği yapan Türkiye'yi ziyaret etmenin unutulmaz bir deneyim olacağı konusunda bilgilendirme ve yönlendirme yapılan temada ülkenin farklı destinasyonları ile ilgili (Kız Kulesi, Kapadokya, Sümela Manastırı, Balıklıgöl, Salda Gölü, Pamukkale, Ayasofya, Göbeklitepe) video çekimlere yer verilmektedir.

Güvenli Turizm Sertifika Programı Hakkında: Yerli ve yabancı misafirlerin ülkedeki herhangi bir havalimanına gelişlerinden kendi ülkelerine dönüşlerine kadar olan seyahatlerin tüm süreçlerini kapsayan bir uygulama olan “Güvenli Turizm Sertifika Programı” ile ziyaretçilerin rahat ve güvenli bir seyahat edebilmeleri mümkün olmaktadır. Bu program kapsamında konaklama işletmeleri yedi ana başlıkta kategorize edilmiştir. Konaklama, yiyecek-ıçecek, kültür, sanat ve kongre, deniz turizmi, tema parklar, mekanik hatlar ve tur transfer araçları başlık kriterlerde uluslararası standartlara uygun olarak hazırlanan turistik tesisler hakkında bilgilere ilgili temada yer verilmektedir.

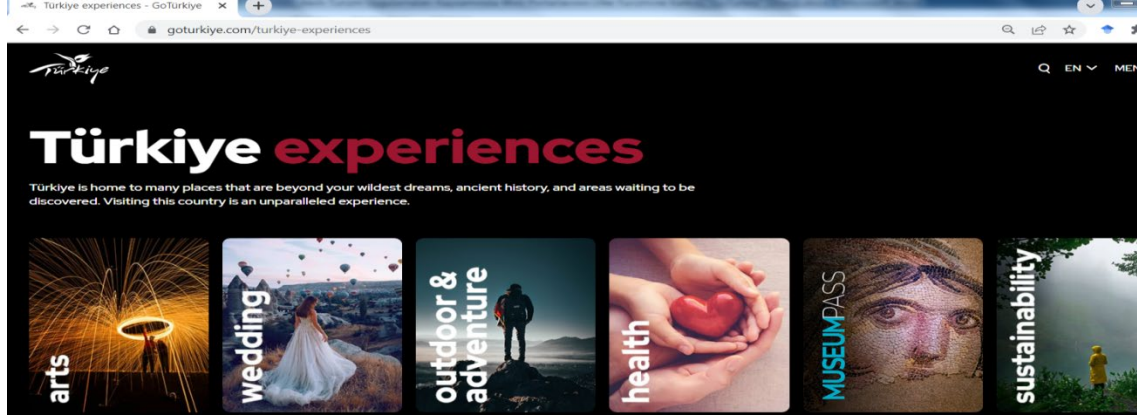
COVID-19 Koruma ve Destek Programı: Türkiye'de ve farklı destinasyonlarında gönül rahatlığıyla bir tatil geçirmek isteyen misafirler “turist koruma ve destek sigortası” ve “konaklama destek sigortası” ile güvenli ve huzurlu bir ortamda bulunmaktadır. İlgili tema ile; iki sigorta hakkında poliçe içeriği, süresi, sınırlılığı, bekleme süresi, tazminat koşulları ve kapsamı hakkında bilgilere yer verilmektedir. Ayrıca temada; misafir sağlığı ve güvenliği, COVID-19 turist koruması ve destek sigortası, turistik tesislerde alınan önlemler, ulaşım araçlarında alınan önlemler, çalışanların sağlığı ve güvenliği, güvenli turizm programının kapsamı, güvenli turizm programı belgeli tesisler gibi başlıklarla ilgili bilgiler sunulmaktadır.

2. Türkiye Deneyimleri

Günümüz seyahat anlayışı ve koşullarında mevcut ve potansiyel ziyaretçiler uzun süren güneş ve kumsal tatillerinden ziyade daha kısa süren ve farklı deneyimler elde edebilecekleri turizm çeşitlerine yönelmektedir (Fernández vd., 2018: 691). Turizm çeşitlerine yönelik ilgi duyan kullanıcıların hayallerine, kadim tarihe ve

keşfedilmeyi bekleyen alanlara ev sahipliği yapan Türkiye'yi ziyaret etmenin alternatif turizm türlerinin örneklerinin sunulduğu bu başlıkta alternatif turizm türlerinin eşsiz deneyimlerinden bahsedilmektedir. Başlıkta farklı temalarla ilgili bilgilere yer verilmektedir (Şekil 4);

Şekil 4 - Türkiye Deneyimleri (Türkiye Experiences)

Kaynak: goturkiye.com, 2022.

Sanatlar: Tema; Batı ve Doğu uygarlıklarının beşiği olan Türkiye'nin, dünyanın en önemli sanat etkinlikleri ve festivallerinin merkezi olduğunu ifade etmektedir. Türkiye'nin sanat ve kültür takvimi içerisinde sanat sergileri, sanat fuarları, bienaller, sanat performanslarının yer aldığı belirtilmekte ve ilgili konularda görseller sunulan temada İstanbul, Antalya, İzmir, Ankara, Bodrum, Adana ve Gaziantep destinasyonlarından bilgi ve örnekler sunulmaktadır.

Düğünler: Türkiye destinasyonunun yer aldığı konum ve tarihi zenginlikler itibarıyla düğün konsepti trendini takip eden çiftler arasında popüler olduğu belirtilmektedir. Tema içerisinde; düğün ve balayı etkinliklerinin yanı sıra İstanbul, Antalya, Kapadokya, Bodrum, Muğla, İzmir destinasyonlarında gerçekleştirilebilecek kraliyet ve lüks düğün, kumsal düğünü, kır düğünü, kutlama ve dini tören gibi konseptler hakkında bilgi ve görseller de yer almaktadır.

Dış Mekan & Macera: Türkiye'de sonsuz sayıda açık hava ve macera etkinliği olduğunu belirten temada; trekking ve hiking, kaya tırmanışı, su sporları, yamaç paraşütü, paraşütle atlama, mağaracılık, kanyonculuk, balıkçılık, binicilik, zipline gibi doğanın tadının çıkarılabileceği eşsiz hazinelere ve görsellere yer verilmektedir. Başlıkta ayrıca; ulaşım, vize gereklilikleri ve para konularında açıklamalar yer almaktadır.

Sağlık: Son on yıldır "Sağlıkta Dönüşüm Programı" sayesinde tıp ve tedavi konularında dünya standartlarına hızla ve verimli bir biçimde ulaşma çabasından bahsedilen temada tıbbi tedaviler, sağlık merkezleri, hastaneler, Türk doktorlar, buluşlar ve başarı hikâyeleri, tıp tarihi ve geleneksel tıp konuları ile ilgili bilgi ve görsellere yer verilmektedir.

Müzekart: Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı ve kararlaştırılmış müze ve ören yerlerinin belirli süre boyunca sınırsız ziyaret edilebileceği, destinasyon tarihi ile ilgili keyifli bir yolculuk yapılabilmesine imkan sağlayan giriş belgesi hakkında detaylı bilgilere yer verilmektedir. Temada ayrıca; fiyat, satış noktaları, gezilebilecek müze ve ören yerleri hakkında bilgi, yönlendirme ve görseller bulunmaktadır.

Sürdürülebilirlik: Türkiye'nin etik ve bilinçli gezginler için keşfedilmeyi bekleyen ve el değmemiş birçok değere sahip önemli bir destinasyon olduğu ifade edilen temada; sürdürülebilir turizm, yeşil misafirperverlik, yeşil ulaşım, yeşil deneyimler, UNESCO kültürel ve doğal mirası, sürdürülebilir gastronomi, sürdürülebilir etkinlikler ve festivaller, eko-sertifika ve eko-etiketler hakkında bilgi ve görsellere yer verilmektedir.

Plaj & Eğlence: Türkiye'yi dünyanın en güneşli destinasyonlarından biri olarak ifade eden temada; Türkiye'nin plajları, eğlence, İstanbul & Boğaziçi, bölgesel plajlar, en iyi plajlar, beş ada, en sakin plajlar, antik yüzme yerleri gibi mekân bilgi ve görselleri yer almaktadır.

Gastro: Avrupa ile Asya'nın, Doğu ile Batı'nın kesişme noktası olan Türkiye'nin Orta Asya'dan beri süre gelen konum ve kültürünün günümüz gastronomisini şekillendirdiğini ifade eden tema, kullanıcılarına; Türk kahvaltısı, Türk sokak yemekleri, fine dining, özgün yiyecek ve içecekler, meze kültürü, hasat günleri, sağlıklı Türk mutfağı, UNESCO yaratıcı şehirler ağı, rotalar, slow food, Türk yemek tarifleri hakkında bilgi ve görseller sunmaktadır.

Wellness: Geleneksel wellness terapilerinin kişiye olan katkılarından bahseden tema; SPA, termaller ve kaynak sular, Türk hamamı, Türk terapisi ve bakımı, Akdeniz diyeti gibi konulara yer vermekte, bilgi ve görseller sunmaktadır.

Öğren & Çalıştır: "Türkiye'de oku ve öğren" konsepti sunan temada çağdaş Türkiye'nin gençlere ve eğitime verdiği öneme değinilmekte, Türkiye'deki zorunlu eğitim ve yükseköğretimden bahsedilmektedir. Bu doğrultuda temada; öğrenmek ve okumak, Türkçe öğrenme, gençlik seyahatleri ve gönüllülük, beceri geliştirme gezileri, eğitim için gidilecek yerler hakkında bilgi ve görseller yer almaktadır. Temada ayrıca Türkiye'nin dünyada ana konusu çocuklar ve gençlik olan iki resmi bayrama (23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Atatürk'ün Anma Gençlik ve Spor Bayramı) sahip tek ülke konumunda olduğu detayına değinilmektedir.

Mavi Yolculuk: Türkiye, rüzgâr bakımından zengin birçok yelken rotasına sahip bir destinasyondur. Önemli görsel değerlere sahip koylar, korunaklı demirleme alanları, dünyaca ünlü yat limanları, sahil kasabaları ve eşsiz tarihi dokusu ile mavi yolculuklar Türkiye için önemli değerler olup bununla ilgili bilgi ve görsellere yer veren temada; Türk guletleri, mürettebatsız tekne kiralama, motor yatlar, mega yatlar hakkında açıklamaların yanı sıra Muğla, Çeşme-Alaçatı, İstanbul gibi destinasyonlardan örnekler sunulmaktadır.

Tekne Turu: Karadeniz'den Ege ve Akdeniz'e uzanan 8.000 kilometre uzunluğundaki kıyı şeridinde gerçekleştirilebilecek tekne turları ve kruvaziyer yolculuklarına değinen tema; İstanbul Galataport, Kuşadası, Marmaris, Didim, Çeşme, Bodrum, Bozcaada, İzmir, Antalya, Alanya, İzmir-Dikili, Mersin, Çanakkale, Sinop, Samsun gibi kruvaziyer destinasyonlar ve limanları ile ilgili bilgi ve görsellere yer vermektedir.

Kamp: Çadır ve macera konseptinde Türkiye ile ilgili misafirperverlik ve macera konularını ön plana çıkaran tema; karavan seyahati & rotaları başlığında karavan güzergâhlarına değinmekte, bunun yanı sıra Doğu Anadolu, Akdeniz, İstanbul, Ege, Karadeniz, Kapadokya gibi destinasyonların kamp alanları ve imkânları hakkında bilgi ve görsellere yer vermektedir.

Sporlar: Yoğun ve lüks spor kompleksleri ile elverişli ve modern antrenman sahalarına sahip Türkiye destinasyonunun dünyadaki tüm profesyonel ve amatör sporculara fırsatlar sunduğunu belirten temada; resort, kamp, otel, doğa, hava gibi etkenlere değinilmekte, ayrıca basketbol, kapalı alan ve plaj, tenis, doğa yürüyüşleri, rüzgâr sörfü, kitesurf, tüplü dalış, yüzme, koşu, binicilik, okçuluk gibi spor branşları ve bu branşlardaki en popüler şehirler hakkında bilgi ve görseller sunulmaktadır.

Bisiklet: Türkiye'nin tarih ve doğa ile bütünleşerek adeta bir "zaman makinesine" dönüştüğü notunu düşen tema yol, dağ ve elektrikli bisiklet rotalarına yer vermekte, kullanıcılarını bisiklet dostu konaklama tesislerine yönlendirmektedir. Temada ayrıca İstanbul, Antalya, Kapadokya, İzmir, Köyceğiz, Ortaca, Dalaman ve Marmaris destinasyonlarındaki bisiklet rotaları ile ilgili bilgi ve görseller yer almaktadır.

UNESCO: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün ilan ettiği sit alanlarının değeri hakkında bilgiler veren tema; Akdeniz, İç Anadolu, Güneydoğu ve Doğu Anadolu, Ege, Marmara, Karadeniz bölgelerindeki UNESCO miras alanları ve rotalara yer vermekte, ayrıca antik, kültürel ve manevi başlıklarıyla tematik rotalara da değinilmektedir.

Yürüyüş: Doğal güzellikler ve tarihi miras içerisinde antik kent, tarihi kalıntı, kumsal, koy, dağ yamacı, plato, kanyon, mağara gibi alanlardaki trekking & hiking yapılabileceğini belirten tema ülkedeki yürüyüş rotalarından bilgi ve görseller sunmaktadır. Temada; Doğu Karadeniz, Batı Karadeniz, İstanbul ve Çevresi, Ege, İç Anadolu, Doğu Anadolu, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu'dan trekking ve hiking rotaları örneklerine yer verilmektedir.

Golf: Dünyaca ünlü golf sahası mimarları tarafından tasarlanan golf tesislerinden örnekler sunan tema; Türkiye'nin golf tutkunlarına 4 mevsim hizmet sunabileceğini belirtmektedir. Temada; destinasyonda gerçekleştirilmiş uluslararası golf organizasyonları hakkında bilgiler yer almakta, ayrıca Belek (Antalya),

Kuşadası (Aydın), İstanbul, Bodrum (Muğla), Ula (İzmir) destinasyonlarındaki golf ve konaklama tesisleri hakkında detaylı bilgi ve görsellere değinilmektedir.

Kayak: Türkiye’de kayak, kış turizmini ön plana çıkartan bir etkinlik olup bu tema altında Ovit (Rize), Uludağ (Bursa), Erciyes (Kayseri), Palandöken (Erzurum), Kartalkaya (Bolu), Sarıkamış (Kars), Kartepe (Kocaeli), Davraz (Isparta), Saklıkent (Antalya) gibi destinasyonlar hakkında 5 duyu ile müşteri deneyimi tasarımı kapsamında bilgi ve görseller sunulmaktadır.

Dalış: Türkiye’nin Doğu ve Batı’nın buluşma noktası olduğu detayı aracılığıyla su altı etkinliklerine değinen tema kapsamında Akdeniz, Ege, Çanakkale destinasyonlarındaki dalış noktaları hakkında bilgi ve görsellere yer verilmektedir.

Toplantı: Dünya genelinde özellikle MICE alanında (meetings, incentives, conferences, exhibitions) sektörün önemli destinasyonlarından biri hâline gelen Türkiye’nin uluslararası organizasyonlara ev sahipliği yapabilme potansiyeli hakkında bilgiler sunan bu tema altında; protokol toplantısı, dernek toplantısı, kurumsal toplantı, uluslararası sergi & fuar, lansman, gala yemekleri gibi etkinlikler için uygun yer ve mekan bilgilerine yer verilmektedir. Bu doğrultuda temada; İstanbul, Antalya, İzmir, Ankara, Kapadokya, Bodrum, Kuşadası, Bursa, Konya, Gaziantep destinasyonlarındaki otel ve kongre merkezleri ile ilgili bilgi ve görseller sunulmaktadır.

İnanç: “İnancın beşiği” olarak adlandırılan Türkiye topraklarının tarih boyunca sayısız insana ve kültüre ev sahipliği yaptığını belirten tema bu birikim üzerine yoğunlaşmıştır. Tema kapsamında Türkiye’nin birçok bölgesindeki kültürel değerler, dini anıtlar, kalıntılar ve ören yerleri potansiyel dini ziyaretler kapsamında bilgi ve görsellerle desteklenerek anlatılmaktadır.

El Sanatları: Türk kültürü ve geleneksel el sanatları hakkında derin bilgiler sunan tema içeriğinde; halı, kilim, ebru, seramik, kaligrafi, minyatür işçiliği, çömlekçilik, mücevher, camcılık, dekoratif ahşap işçiliği, sedef kakmacılığı, triko, kaat’i, boyama, aydınlatma ve yaldızlama, yorgan gibi sanatsal çeşitliliklere bilgi ve görseller aracılığıyla yer verilmektedir. Temada ayrıca tüm bu çeşitliliklerin fiziksel ve çevrim içi kurslarına katılma koşulları hakkında bilgiler de sunulmaktadır.

Yaylalar: Türkiye’nin ortalama 1130 metre rakımlı bir yayla ülkesi olduğunu ifade eden tema altında bölgeler hakkında bilgi verilmekte olup yaylalara sahip destinasyonların bilgi ve görseller aracılığıyla tanıtımı yapılmaktadır. Ayrıca temada, Türkiye coğrafyasına genel bir bakış ortaya konmakta, plato ve yaylaların Türk kültüründeki önemine ve yayla turizmine değinilmektedir.

Dağlar: Kapladıkları alanlar değerlendirildiğinde yüksek rakımlı bir destinasyon olan Türkiye’de dağlar kuzey ve güney bölgelerdeki sıra dağlar olarak uzanmaktadır. İlgili temada ülkede yer alan bölgeler hakkında bilgi verilmekte ve önemli dağlara sahip destinasyonlara bilgi ve görseller aracılığıyla değinilmektedir.

Akarsular: Onlarca farklı nehirlerle ev sahipliği yapan Türkiye’deki nehirlerle genel bir bakış sağlayan temada, nehirler ve geçtikleri coğrafyalar hakkında bilgi ve görsellere yer verilmektedir. Temada ayrıca Türkiye’de farklı alan başlıklarında en çok tercih edilen nehirlerle yer verilmekte ve ülkedeki nehirlerle genel bir bakış açısı ortaya konmaktadır.

Adalar: Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye, jeopolitik açıdan da stratejik öneme sahip bir destinasyondur. Kuzeyinde Karadeniz, güneyinde Akdeniz, batısında Ege Denizi ile kuzeybatısında yer alan iç deniz özelliğindeki Marmara açıklarındaki adaların keşfedilebileceği tema, ülkenin farklı bölgelerinde yer alan göllerle ilgili bilgi ve görsellerden oluşmaktadır. Tema ayrıca, çevresindeki adalar ve adalarda yer alan doğal, kültürel, tarihi ve turistik değerlerin bilgi ve görsellerine yer vermektedir.

Göller: Kendine özgü manzaraları ve sayısız açık hava etkinlikleriyle ziyaretçilerin ilgisini çeken Türkiye’nin göllerine yer veren tema ülkenin farklı bölgelerinde yer alan göllerle ilgili bilgi ve görsellerden oluşmaktadır.

Şelaleler: Doğanın en güzel ve ilham verici harikalarından olan şelaleler irili ufaklı kaya oluşumlarına ve buz gibi berrak sulara ev sahipliği yapmaktadır. Bulunduğu bölgelere temiz su kaynağı, kamp alanları, gezinti yerleri, yeme-içme alanları, yürüyüş ve dağ bisikleti rotaları gibi imkânlar sağlayan şelaleler ve çevreleri ile ilgili bilgi ve görseller bu temayı oluşturan unsurlardır.

Yavaş Şehir: Destinasyonun yedi bölgesinde var olan cittaslow (yavaş şehirler) ile ilgili bilgi ve görseller temayı oluşturmaktadır. Marmara Bölgesinde Taraklı, Vize, İznik ve Gökçeada; Ege Bölgesinde Akyaka, Köyceğiz, Seferihisar, Yenipazar, Gökçeada ve Foça; Akdeniz Bölgesinde Eğirdir ve Yalvaç; Karadeniz Bölgesinde Gerze, Göynük, Mudurnu, Perşembe ve Şavşat; İç Anadolu Bölgesinde Güdül; Doğu Anadolu Bölgesinde Ahlat, Uzundere, Arapgir ve Kemaliye; Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Halfeti ile ilgili bilgi ve görseller Yavaş Şehir temasında yer alan bilgilendirme detaylarıdır.

Doğa & Ekoyaşam: Türkiye'deki mavi sulara, yeşil ormanlara ve kahverengi dağlara dikkat çeken temada; tarım alanları, dağlar & sıradağlar, park & bahçeler, orman & ağaçlık araziler, milli parklar, volkanik & jeotermal alanlar, kırsal Türkiye, Türkiye'nin coğrafyası ve jeolojisi, Türkiye'nin doğa harikaları, kuş gözlem yerleri, doğal manzaralar ve adalar, plajlar ve kıyılar, göller ve akarsular başlıkları hakkında bilgi ve görsellere yer verilmektedir.

Moda: Belirgin ve karakteristik Türk özelliklerini yansıtan ürünlerle ilgili, motif ve tekniklere yer verilen temada; moda tasarım, takı tasarımı, ürün tasarımı, mobilya tasarımı, Ticaret Bakanlığı gibi başlıklara yönelik bilgi ve görseller yer almaktadır.

Alışveriş: Açık hava pazarları, kapalı çarşılar, lüks alışveriş merkezleri gibi alışveriş alanları hakkında bilgi ve görsellerden oluşan temada geleneksel alışverişin yanı sıra İstanbul, Antalya, Bodrum, Mardin, Gaziantep, Kapadokya gibi destinasyonların yerel moda ve tasarım, bölgesel yiyecekler, el işi ürünleri gibi değerlerine yer verilmektedir.

Güvenli Turizm: Yerli ve yabancı misafirlerin Türkiye'deki herhangi bir havalimanına gelişlerinden kendi ülkelerine dönüşlerine kadar olan seyahatlerle ilgili uygulamaları ifade eden temada; misafir sağlığı ve güvenliği, COVID-19 turist koruması ve destek sigortası, turistik tesislerde alınan önlemler, ulaşım araçlarında alınan önlemler, çalışanların sağlığı ve güvenliği, güvenli turizm programının kapsamı, güvenli turizm programı belgeli tesisler, güvenli turizm hakkında sıkça sorulan sorular konularında bilgi ve görsellere yer verilmektedir.

Kanyonlar: Akarsuların aşındırmasıyla oluşmuş çok sayıda kanyona ev sahipliği yapan Türkiye'deki farklı bölgelerde yer alan kanyonlarla ilgili bilgi ve görsellerden oluşan bir temadır.

Mağaralar: Temada; yeraltı gölü, sarnıç, sarkıt ve dikit gibi eşsiz coğrafi eserlere sahip Türkiye'deki 40.000'den fazla mağaranın ziyaretçilere açık olanları ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. Temada ayrıca ülkenin farklı bölgelerindeki mağaralarla ilgili görseller de bulunmaktadır.

Dört Mevsim: Destinasyondaki mevsimler farklılıkları anlatan temada sonbaharın sakinliği, yazın sıcaklığı, kışın dinginliği ve ilkbaharın kokusu ön plana çıkartılmaktadır. İlgili temada; sonbahar, kış, ilkbahar ve yaz mevsimlerinde ülkede öne çıkan turizm destinasyonları ve aktivitelerine bilgi ve görseller aracılığıyla yer verilmektedir.

Milli Parklar: Devlet tarafından resmi olarak korunmaya değer kabul edilen doğal ve kültürel güzellikleri barındıran SİT alanları olan milli parklar, destinasyonların eşsiz doğasını ve tarihini sergilemektedir. Temada Türkiye'nin farklı bölgelerindeki 46 milli parkla ilgili bilgi ve görseller sunulmaktadır.

Havalimanları: Türkiye'deki 37'si uluslararası toplamda 54 adet hizmet veren havalimanları ile ilgili olan tema aracılığıyla hava yolculuğu, Türkiye'nin havalimanları, havalimanı kodları konularında bilgi ve görsellere ulaşılabilmektedir.

Futbol: Bir futbol ve futbolsever ülkesi olan Türkiye, birçok uluslararası futbol organizasyonlarına da ev sahipliği yapmış ve yapmakta, diğer yandan da dünyadaki birçok futbol kulübüne de antrenman, konaklama ve kamp imkânı sunmuş ve sunmaktadır. Temada; Antalya, İstanbul, Erzurum, İzmir, Trabzon, Bolu, Kocaeli gibi destinasyonların kamp seçenekleri, tesis imkânları ve doğal güzellikleri ile ilgili bilgi ve görsellere yer verilmektedir.

Helal Turizm: Nüfusunun %99'u Müslüman bir ülke olan Türkiye aynı zamanda Müslüman dostu bir tatil destinasyonudur. Müslüman dostu konaklama, helal gıda, namaz, camiler, Ramazan ayı ve bayramı, Kurban Bayramı gibi konularla ilgili bilgi ve görsellerin yer aldığı tema aracılığıyla Türkiye, Müslüman bir gezginin bir tatilden bekleyebileceği tüm olanakları sunan bir destinasyonudur.

Bağlar: Arkeolojik kanıtlar ifade etmektedir ki; Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi dünyanın en eski şarap kültürüne ev sahipliği yapmasıyla öne çıkan bir coğrafyadır. Ticari ve yerli üzüm çeşitleri, Anadolu

yolculuğu, ılıman iklim koşulları, farklı ekosistemler gibi konuları barındıran temada Türkiye'nin farklı bölgelerinde yetişen yerli üzüm çeşitleri ile ülkedeki bağcılık faaliyetleri ve gelişimi konularında bilgi ve görseller sunulmaktadır.

Kültürel Rotalar: Tarih ve arkeoloji açısından oldukça zengin bir mirasa ev sahipliği yapan Türkiye'de 19.475 adet tescilli arkeolojik alan bulunmaktadır. Somut ve soyut kültürel mirasın yanı sıra coğrafi özellikleri ve doğal kaynak zenginliği, Türkiye ziyaretçilerine farklı alanlarla ilgili etkinlikler, geziler ve eğlence alternatifleri sunmaktadır. Avrupa tarihi termal kentleri rotası, zeytin ağacı rotası, Avrupa Yahudi mirası güzergâhı, Avrupa endüstriyel miras rotası, demir perde izi, Avrupa seramik rotası, Aeneas kültür rotası gibi tescilli ve kültürel rotalara ilgili temada bilgi ve görseller aracılığıyla yer verilmektedir.

Festivaller: Tarih boyunca ev sahipliği yaptığı medeniyet ve kültürlerden çeşitlilikler sunan destinasyon, dünyanın birçok coğrafyasından ziyaret alan festivaller merkezidir. Sanat, müzik, dans, tiyatro, film konseptlerinden oluşan geleneksel, gastronomi, yaşam tarzı, spor alanlarında festivaller ülkenin kültür ve sanat hayatını yansıtmaktadır. İlgili temada; Beyoğlu Kültür Yolu Festivali başta olmak üzere, İstanbul, Antalya, İzmir, Bodrum, Marmaris, Ankara, Kapadokya, Adana, Gaziantep destinasyonlarındaki festivallere ait bilgi ve görseller yer almaktadır.

Tren Turları: Deneyim, farklı destinasyonlar, eski usul cazibesi, özgürlük, esneklik, maliyet, çevre dostu gibi etkenler trenle seyahat etmek için nedenler arasındadır. Türkiye'de, son yıllarda yüksek hızlı trenler başta olmak üzere yeni hatları geliştirmek ve mevcut rotaları geliştirmek amacıyla geniş çaplı yatırımlar yapılmıştır. İlgili temada nostaljik tren turları, modern demiryolları, uluslararası demiryolları ile ilgili bilgi ve görsellere yer verilmektedir.

Türk İslam Sanatı: Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşları ve gelişmeleri neticesinde Türk İslam Sanatı gelişim göstermiştir. Sanat ve edebiyatın yanı sıra çini, çanak, mücevher, ebru, kilim, halı, minyatür, tezhip, seramik, süsleme gibi alanlarda ülke genelinde gezilecek ve görülecek değerleri yansıtan temada Türk İslam sanatları ile Türk ve İslam sanatı müzeleri ve merkezleri hakkında bilgi ve görseller yer almaktadır.

Mimari: Tarih boyunca farklı medeniyet ve kültürler ev sahipliği yapan Türkiye'nin her bölgesi kültürel, coğrafi ve iklimsel koşullar açısından farklı değerleri barındırmaktadır. Farklı niteliklerdeki mimari karakteri ve tarihi yansıtan bu temada; mimari miras, Osmanlı imparatorluk mimarisi, modern mimari, yerel mimari tarzlar, mimari tasarımlar ve teknikler, tarihin ünlü mimarları, Türkiye mimarisi konularında örneklerle ilgili bilgi ve görsellere yer verilmektedir.

Dijital Göçebeler: İstanbul ve Dalaman başta olmak üzere farklı destinasyonları keşfetmek amacıyla nerede kalınır, ne yenir, nerede yenir, ne yapılır, ortak ofis alanları nelerdir, iklimi nedir, saat kaçtır gibi konularda bilgi ve görsellere yer veren tema, Türkiye'deki destinasyonları büyük şirketlere ve küçük start-up'lara potansiyel bir iş merkezi olarak tanıtmaktadır.

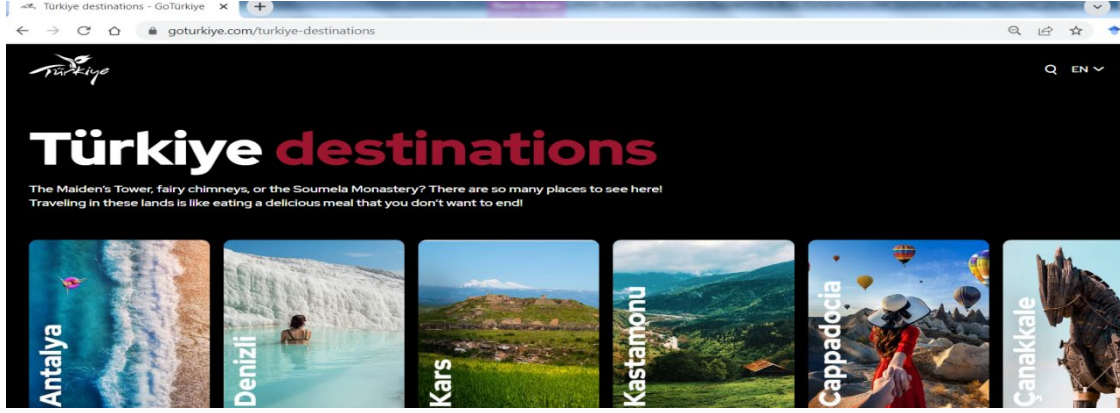
Denizler: Tema, üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada ülkesi olan Türkiye'deki denizlerle ilgili bilgi vermektedir. Akdeniz, Ege Denizi, Marmara Denizi ve Karadeniz'den görsellerle desteklenen temada deniz bölgelerinin iklim koşulları, turizm potansiyeli, altyapısı, kültürel mirası, doğal güzellikleri anlatılmaktadır.

Tarihi Yerler: Türkiye destinasyonunda Hititler, Frigler, Lidyalılar, İyonlar ve Urartu dönemlerinden çok sayıda antik yerleşim kalıntısı bulunmaktadır. İlgili temada ülkenin farklı bölgelerindeki yerleşim yerlerinden bilgi ve görseller bulunmaktadır.

3. Türkiye Gidilecek Yerler

Türkiye'nin her bölgesinde, her ilinde, her ilçesinde mevcut ve potansiyel ziyaretçiler için gezilecek ve görülecek birçok doğal, kültürel, tarihi ve turistik değer bulunmaktadır. İlgili temada farklı bölgelerdeki destinasyonların gezilebilecek ve görülebilecek değerleri "gör", "tat", "kokla", "dokun" ve "dinle" başlıklarında sunulmakta, bilgi ve görsellerle desteklenmektedir (Şekil 5).

Şekil 5 - Türkiye Gidilecek Yerler (Türkiye Destinations)

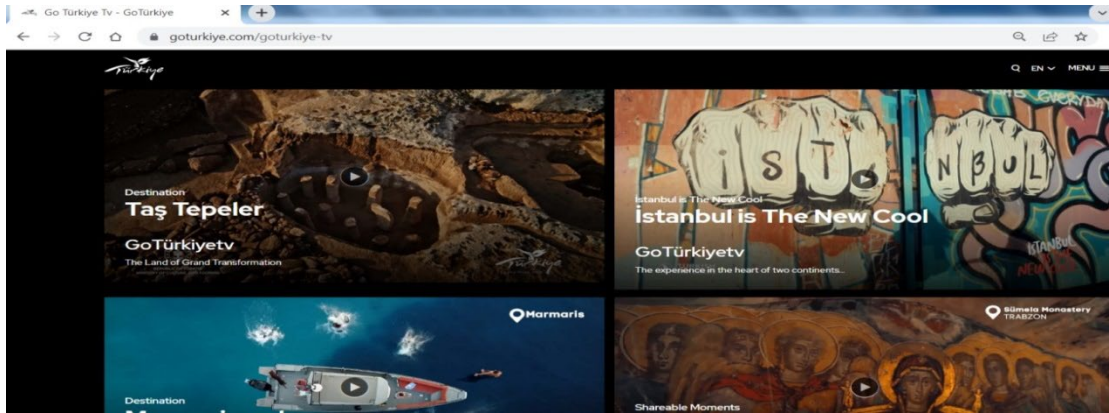
Kaynak: goturkiye.com, 2022.

Örneğin Edirne destinasyonu için “Gör” başlığında cami, külliye, köprü, çarşı, festival, sokak, müze, saray, kervansaraylarına yer verilmektedir. Destinasyonla ilgili “Tat” başlığında destinasyonların yöresel mutfakları ve gastronomi değerleri hakkında bilgilere yer almaktadır. “Kokla” başlığında destinasyonlarda yer alan tarla, deniz, orman, sabun, nehir, göl gibi alan ve değerler hakkında bilgiler sunulmaktadır. “Dokun” başlığında plaj, milli park, liman, dağ, cami kapısı, cami motifi, cami duvar hatları, tarih öncesi dolmenler, cami çinileri, harabe, ahşap bezeme, pamuk boyama tekniği, süpürgecilik, at arabası, sur, bahçe duvarı bilgi ve görsellerine yer verilmektedir. “Dinle” başlığında ise devlet Türk müziği topluluğu, Roman müzik topluluğu, Saros Körfezdeki dalgaların sesi, Kırkpınar yağlı güreşleri cazgır ile davul ve zurna, Sarayıçi tavuk ormanındaki kuşlar, Sultan II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi’ndeki müzik ve su sesleri, Kakava festivali ve ateş, bando ve ciğer festivali, Selimiye Cami’nde ezan, Hıdırellez gibi olay ve etkinliklerinin bilgi ve görsellerine yer verilmektedir. Bu tema başlığında ayrıca destinasyonla ilgili rotalar, yapmadan dönme örnekleri ve 48 saatte destinasyon seçenekleri sunulmaktadır.

4. GoTürkiye TV

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türk Hava Yolları, Beyoğlu Kültür Yolu Festivali gibi kurum ve kuruluşların hazırlamış olduğu tanıtım videolarının yer aldığı başlıkta; İstanbul, Taş Tepeler, Beyoğlu Kültür Yolu Festivali, Anadolu, Turkaegean, güvenli turizm, Asi Koyu, Patara Plajı, bisiklet rotaları, sevgililer günü, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası, müzeler gibi temalar hakkında bilgi ve videolara yer verilmektedir (Şekil 6).

Şekil 6 - GoTürkiye TV

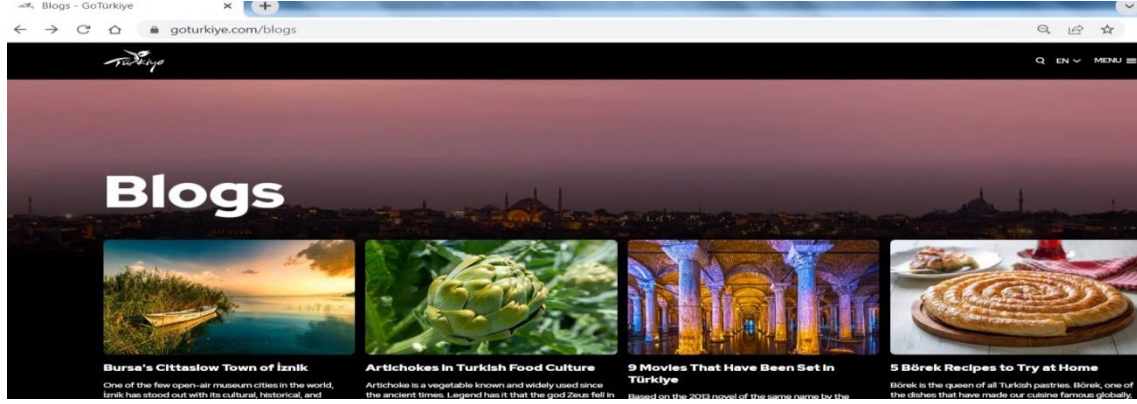

Kaynak: goturkiye.com, 2022.

5. Bloglar

Türkiye'nin sakin şehirleri, Türk yemek kültürü, Türkiye'de çekilmiş ünlü filmler, gastro rotaları, trekking güzergahları, kuş gözlemciliği alanları, kanyonlar, tarihi kuleler, milli parklar, el sanatları, dalış destinasyonları ve diğer birçok spesifik konuda hazırlanmış blog sayfalarından oluşan bu başlıkta blog konuları ile ilgili bilgi ve görsellere yer verilmektedir (Şekil 7).

Şekil 7 – Bloglar (Blogs)

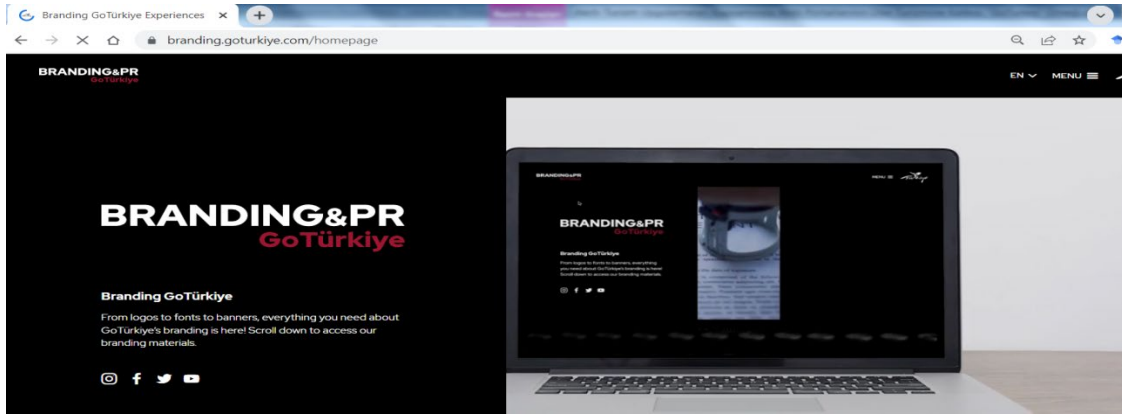

Kaynak: goturkiye.com, 2022.

6. Markalaşma ve Halkla İlişkiler

Bu menüde GoTürkiye markası ile ilgili kullanıcılara sunulan marka malzemeleri yer almaktadır. Bu doğrultuda menüde yer alan başlıklar; basın bültenleri, videolar, fotoğraflar, logolar, afişler, yazı tipleri ve medya kitleri şeklinde sıralanmaktadır (Şekil 8).

Şekil 8 – Markalaşma ve Halkla İlişkiler (Branding&PR)

Kaynak: goturkiye.com, 2022.

Basın Bültenleri: GoTürkiye ile ilgili en güncel haberler ve basın bültenleri buradan alınabilmektedir. Bugüne dek hazırlanan basın bültenlerinde; çocuk dostu oteller, tam kapanma tedbirleri, Cumhurbaşkanlığı Türkiye bisiklet turu, güvenli turizm programı, Moskova Uluslararası Seyahat ve Turizm Fuarı (MITT), aşı kayıt programı, Atlas Sineması ve Sinema Müzesi, Türk yarış pilotu Cem Bölükbaşı, kış tatili seçenekleri, yeni güzel anılar seçenekleri, çevrim içi yayın bilgisi, World Luxury Hotel Awards, Konya Şeb-i Arus törenleri, Akdeniz'in en iyi kruvaziyer destinasyonu, Türkiye Kültür Kampüsü, Formula 1 Türkiye Grand Prix 2020 konularına yer verilmiştir.

Videolar: Bu başlıkta, çevrim içi ve çevrim dışı ihtiyaçlar için GoTürkiye ile ilgili videolar izlenebilmekte ve indirilebilmektedir. Başlık içerisinde; anılarınızı seçin, kış filmleri, Cumhurbaşkanlığı Senfoni

Orkestrası, Nemrut Dağı, Formula 1 İstanbul, yaz turizmi, güvenli turizm, Patara, İstanbul, Türkiye dizileri, Türk hikâyeleri videolarına yer verilmiştir.

Fotoğraflar: Başlıkta, çevrim içi ve çevrim dışı ihtiyaçlar için Türkiye'deki 60 destinasyonla ilgili yüzlerce fotoğrafa yer verilmiştir. Kullanıcılarla bu fotoğraflarla destinasyonlar hakkında bilgi edinebilmekte ve indirme işlemi yapabilmektedir.

Logolar: Çevrim içi ve çevrim dışı ihtiyaçlar için Türkiye ile ilgili hazırlanmış logolara yer verilen bu başlıkta, Türkiye logosu, güvenli turizm logosu, marka kılavuzu ve GoTürkiye logosu kullanıcılara sunulmuştur.

Afişler: Çevrim içi ve çevrim dışı ihtiyaçlar için GoTürkiye afişlerinin indirilebildiği başlıkta 970x250, 728x90 ve 300x250 ölçülerinde Türkçe, İngilizce ve hem Türkçe hem İngilizce olmak üzere toplamda 14 afiş “eşsiz deneyimleri keşfet” ve “güvenli turizm” sloganlarıyla kullanıcılara sunulmuştur.

Yazı Tipleri: Çevrim içi ve çevrim dışı ihtiyaçlar için GoTürkiye'nin resmi yazı tiplerine bu menüden ulaşabilmek mümkündür. İlgili menüde “copperplate”, “el yazısı”, “santral” ve “wild spirit” yazı tipleri ile ilgili indirme seçenekleri yer almaktadır.

Medya Kitleri: Medya kitinde; kurumu veya kuruluşu tanıtan, anlatan, ifade eden belli başlı olgular yer almaktadır (brandingtürkiye.com, 2022). GoTürkiye medya kitinde destinasyonlar ve tecrübeler yer verilmektedir. Bu doğrultuda destinasyonlarla ilgili information, must do's, historical places, fine dining and gastronomy, arts & culture, shopping, night life, nature gibi başlıklara yer verilmektedir.

Dünyanın birçok turizm ülkesi, destinasyonlarını tanıtabilmek, mevcut ve potansiyel ziyaretçileri ile hızlı bir iletişim kurmak için akıllı turizm uygulamalı kapsamında web portalları oluşturmuştur. Örneğin Fransa; “Explore France”, İspanya “spain.info”, Çin “TravelChina”, İngiltere “VisitEngland”, İtalya “enit.it”, Almanya “germany.travel”, Tayland “AmazingTayland”, Dubai “VisitDubai”, Brezilya “VisitBrazil”, Avustralya “TourismAustralia” portalları aracılığıyla turizm dünyasının tüm paydaşlarıyla irtibat sağlayabilmektedir (Page & Connell, 2022). Tüm bu portallar tanıtım ve ürün geliştirme konularında gerçekleştirilen bölgesel ve yerel girişimlerin ulusal ve uluslararası boyutlara taşınmasına olanak sağlamaktadır. Neticede bu ve benzeri portalların ortak amacı, destinasyonlardaki turistik yerlerin tamamen erişilebilir ve tanınabilir hâle getirilebilmesidir.

Fransa, İspanya, Çin, İngiltere, İtalya, Almanya, Tayland, Dubai, Brezilya, Avustralya örnekleri verilen resmi ve kurumsal akıllı turizm uygulamaları aracılığıyla yapılan tanıtım ve ürün geliştirme faaliyetleri Türkiye'de Kültür ve Turizm Bakanlığı aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Günümüz teknoloji imkânları ve gereksinimleri gereği bakanlık, resmi web portalı aracılığıyla ülkenin ve ülkedeki tüm destinasyonların tanıtımını yapmakta, kullanıcılarına ilgilendikleri destinasyonlara yönelik broşür ve kitapçıklar sunmaktadır. Diğer yandan bakanlığın uluslararası alanda da yer edinebilmek, Türkiye'yi daha geniş kitlelere tanıtmak, Türk turizmini geliştirmek amaçlarıyla açık erişim özelliği bulunan “gotürkiye.com” adında bir web portalı mevcuttur. Global bir marka olma amacı ile hizmet veren portal, ülkenin marka değerini güçlendirmek ve turizm endüstrisindeki pazar payını artırmak için tanıtım ve ürün geliştirme stratejileri üretmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Destinasyonlar, günümüz turizm anlayışı kapsamında ürün, reklam, pazarlama, satış gibi konularda yoğun bir rekabet ortamı içerisinde yer almaktadır. Bu rekabet ortamında rakiplerinden bir adım öne çıkmak, ziyaretçiler tarafından tercih edilen olmak isteyen destinasyonlar teknolojiyi ve unsurlarını daha fazla kullanmaya çalışmaktadır.

Günümüz global turizm anlayışında teknoloji sıklıkça kullanılan bir rekabet aracı hâline gelmiştir. Daha geniş kitlelere ulaşabilmek, mevcut bilgileri görsel ve videolarla desteklemek, yeni nesil iletişim olan kullanıcıların görsel duylara hitap etme özellikli gör, tat, kokla, dokun ve dinle başlıklarını uygulamak günümüz turizm tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin amaçları arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda destinasyonlar, teknoloji alanındaki değişim ve gelişmeleri yakından takip etmekte, güncel uygulamalara katılım sağlamaktadır. Etkin ve

verimli bir portal kurma düşüncesi, konu ile ilgili yetkili kurum ve kuruluşların tanıtım ve ürün geliştirme temaları kapsamında başvurduğu akıllı uygulamalar arasında yer almaktadır. Destinasyonlardaki akıllı turizm uygulamalarında hedef kitle ziyaretçilerdir. Ziyaretçi ile destinasyon etkileşiminin ziyaret öncesinde başladığı akıllı turizm uygulamalarında temel hedefler; rekabet avantajı sağlamak, destinasyon çekiciliğini artırmak ve ziyaretçi deneyiminin geliştirilmesini sağlamaktır (Buhalis & Amaranggana, 2015).

Bilindiği üzere, turistik çekicilikler destinasyonlar için turizm gelişiminin temel unsurları olmakta, turistik faaliyetlerin gelişimini etkileyen en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Yerli ve yabancı ziyaretçilerin seyahat kararlarını etkileyen turistik çekiciliklerin varlığı destinasyonların tercih edilme aşamasında ön planda yer alan bir durumdur (Karagöz, Aktaş & Kantar, 2022: 3). Bu turistik çekiciliklerin tanıtım faaliyetleri ve ürün geliştirme uygulamalarında teknoloji, destinasyonlardaki tüm paydaşlar tarafından aktif ve yaygın bir biçimde kullanılmaktadır.

Gelişen teknoloji ve küreselleşme neticesindeki değişimler doğrultusunda internet siteleri ve web portalları, turizm endüstrisinde faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların tanıtım faaliyetleri kapsamında kullandıkları teknolojik imkân ve araçlar arasında yer almaktadır. Türkiye'nin resmi turizm tanıtım ve geliştirme organı olan Kültür ve Turizm Bakanlığı, farklı uygulama ve etkinliklerle Türkiye'nin turistik değer ve varlıklarını ulusal ve uluslararası alanlarda tanıtma ve geliştirme çabası sürdürmektedir. Bu doğrultuda bakanlık; kültürel ve turistik değerleri yaşatma, geliştirme, yayma, tanıtma, değerlendirme ve benimsetme konuları kapsamında ulusal ve uluslararası anlamda faaliyet göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, uluslararası tanıtım faaliyetleri kapsamında "Türkiye'nin Dünyaya Açılan Penceresi" olarak tanımlanan "GoTürkiye.com" portalı aracılığıyla 10 farklı dilde bilgi, görsel ve videolar aracılığıyla kullanıcılarına, yerli ve yabancı mevcut ve potansiyel ziyaretçilerine hizmet vermektedir.

Çalışma alanının oluşturan "GoTürkiye.com" web portalı, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın resmi tanıtım ve ürün geliştirme platformudur. Portalda; "Anasayfa", "Türkiye Deneyimleri", "Türkiye Gidilecek Yerler", "GoTürkiyeTV", "Bloglar" ve "Markalaşma ve Halkla İlişkiler" başlıkları altında tespit ve değerlendirmelere yer verilmektedir. Portal, mevcut ve potansiyel Türkiye ziyaretçilerine ülke ve destinasyonlar hakkında bilgiler sunmakta, görsel ve videolar aracılığıyla etkin ve verimli bir biçimde tanıtım faaliyetlerinde bulunmaktadır. Logo, renk, görünüm, şekil gibi alanlarda dikkat çekici içerikler sunan portalda gör, tat, kokla, dokun ve dinle başlıklarında özellikle görsel duylara hitap eden içerikler bulunmaktadır.

Türkiye'nin ilk dijital global tanıtım platformu olma özelliğine sahip "GoTürkiye.com", global çağın pazarlama dinamiklerine uygun bir şekilde tasarlanmıştır. Yapısını güncel bir biçimde yenileyen portal, ülkenin turizm potansiyelini destinasyon ve deneyim odaklı bir bakış açısı ile hedef pazarlarda kullanıcılarına sunmaktadır. Değişen tüketici istek ve beklentiler çerçevesinde farklı kullanıcılara ve tüketim alışkanlıklarına dijital açıdan akıllı uygulamalara uygun içerikte hazırlanan ve ülkedeki turizm ürün çeşitliliğini vurgulayan platform; özellikle alternatif turizm türleri ve destinasyon özellikleri ile ilgili başlıklarda bilgi, görsel ve videolar sunmaktadır. Destinasyonlara yönelik dijital tanıtım platformları turizm çatısı altındaki örgütlendirmeyi kuvvetlendirmekte, diğer yandan turistlere olduğu kadar yerel halka da bilgi sunmakta ve katkı sağlamaktadır. Konu ile ilgili benzer araştırmalarda da benzeri sonuçlar görülmektedir (Özışık & Yapıcı, 2022; Eris, 2021; Çelik & Topsakal, 2017).

Sonuç olarak turizm, ulusal ve küresel ekonomilerde kilit bir endüstri konumunda yer almakta olup her geçen yıl büyüme göstermektedir. Ülkeler, dünyadaki turizm pastasından daha fazla pay alabilmek, destinasyonlarına daha fazla ziyaretçi çekebilmek için farklı tanıtım ve ürün geliştirme adımları atmaktadır. Web portalları da bu tanıtım ve ürün geliştirme adımlarından biridir. Bununla birlikte, gelişen teknoloji ve tüketici davranışlarının da etkisiyle destinasyonlar tanıtım ve ürün geliştirme aşamalarında akıllı turizm uygulamalarına da başvurmaktadır. Dünyanın önde gelen birçok ülkesi ve destinasyonları akıllı turizm uygulamaları kapsamında dijital platformları bilgi ve görsellerle destekleyerek anlatım, tanıtım, yönlendirme, ürün geliştirme gibi konularda kullanmakta, destinasyonlara olan ilgi ve ziyaretlerin artmasını sağlamaya çalışmaktadır. Dünyanın her bölgesindeki insanlara destinasyonlarla ilgili bilgi ve görselleri ulaştırabilme, mevcut ve potansiyel ziyaretçilerin tüm destinasyonlara erişebilmesini sağlama adına atılabilecek en önemli adımlardandır. Bu ve benzeri bilgilendirme platformları

sayesinde, mevcut ve potansiyel ziyaretçiler aradıkları bilgi ve yönlendirmeleri kolay ve hızlı bir biçimde bulabilmekte, ziyaret ve seyahat programlarını planlayabilmektedir.

Akıllı turizm uygulamaları aracılığıyla kurumsal anlamda sağlıklı ve verimli bir hız ve kalite yakalanmakta, böylece tüm turizm paydaşlarının (kullanıcılar dâhil) hizmet ve çalışmaları dijital dünyaya yansımaktadır. Neticede turizm endüstrisinde faaliyet gösteren ve endüstriye katkı sağlayan tüm paydaşlar (mülki idare amirlikleri, yerel yönetimler, turizm işletmeleri, STK'lar, meslek birlikleri ve odalar, eğitim kurumları, turizm çalışanları, yerel halk, yerli ve yabancı ziyaretçiler), bu konudaki tüm gelişmeleri yakından takip etmeli, global dijitalleşme sürecine uyum sağlamalıdır. Bu doğrultuda özellikle tanıtım, ürün geliştirme, planlama, strateji oluşturma konularında dijital platformlarda güncel gelişmeler takip edilmeli, mevcut ve potansiyel ziyaretçilere bilgi, görsel ve video konularında belge ve materyal desteği sağlanmalıdır. Bunun yanı sıra, destinasyonlardaki turizm arzlarına yönelik tanıtım faaliyetleri ülke, bölge ve yöre turizminin ulusal ve uluslararası anlamda gelişme göstermesini sağlayan, tercih edilebilirliğini artıran önemli unsurlar arasında yer alacaktır.

Kaynakça

- Asgary, A., & Ozdemir, A. I. (2020). Global risks and tourism industry in Turkey. *Quality & Quantity*, 54, 1513-1536. <https://doi.org/10.1007/s11135-019-00902-9>
- Borseková, K., Vaňová, A., & Vitálišová, K. (2017). Smart specialization for smart spatial development: Innovative strategies for building competitive advantages in tourism in Slovakia. *Socio-Economic Planning Sciences*, 58, 39-50. <http://dx.doi.org/10.1016/j.seps.2016.10.004>
- Branding Türkiye. (2022). *Basın kiti nedir? Niye önemlidir? Nasıl oluşturulur?* brandingturkiye.com/basin-kiti-nedir-niye-onemlidir-nasil-hazirlanir/
- Buhalis, D., & Amaranggana, A. (2015). Smart Tourism Destinations Enhancing Tourism Experience Through Personalisation of Services. I. Tussyadiah, A. Inversini (eds.), *Information and Communication Technologies in Tourism 2015*, Springer International Publishing. Switzerland. https://www.researchgate.net/profile/Dimitrios-Buhalis/publication/272576623_Smart_Tourism_Destinations_Enhancing_Tourism_Experience_Through_Personalisation_of_Services/links/54e9d4890cf25ba91c7ff388/Smart-Tourism-Destinations-Enhancing-Tourism-Experience-Through-Personalisation-of-Services.pdf
- Buzova, D., Sanz-Blas, S., & Cervera-Taulet, A. (2021). "Sensing" the destination: Development of the destination sensescape index. *Tourism Management*, 87, 104362. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2021.104362>
- Cankurt, S., & Subasi, A. (2022). Tourism demand forecasting using stacking ensemble model with adaptive fuzzy combiner. *Soft Computing*, Published online: 10 January. <https://doi.org/10.1007/s00500-021-06695-0>
- Çelik, P., & Topsakal, Y. (2017). Akıllı turizm destinasyonları: Antalya destinasyonunun akıllı turizm uygulamalarının incelenmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(3), 149-166. <https://doi.org/10.24010/soid.369951>
- Djahel, S., Jabeur, N., Barrett, R., & Murphy, J. (2015, May 13-15). *Toward V2I communication technology-based solution for reducing road traffic congestion in smart cities* [Oral presentation]. International Symposium on Networks, Computers and Communications (ISNCC), Tunisia. ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?arnumber=7238584&casa_token=LYd-q4y_8K8AAAAA:clxkNWFb2d8HeliTS7S-rzCJV2C0iOyuysEelUF4E1VltC2xxFddw-YnQgTzxADw3Bs4j8Y6w&tag=1
- Ekşioğlu, M. (2016). User experience design of a prototype kiosk: A case for the İstanbul public transportation system. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 32(10), 802-813. <https://doi.org/10.1080/10447318.2016.1199179>
- Eris, T. (2021). Akıllı turizm kapsamında İzmir'in akıllı turizm uygulamalarının incelenmesi: 'visitizmir' örneği. *International Journal of Contemporary Tourism Research, Özel Sayı*, 126-134. <https://doi.org/10.30625/ijctr.948257>

- Fernández, A. G., Ruiz, L. M., & Gómez, E. R. D. (2018). Wine tourism and wine marketing in family-owned micro wineries in Guadalupe Valley, Mexico. *Roda dos Ventos Turismo e Hospitalidade*, 10(4), 690-711. <http://dx.doi.org/10.18226/21789061.v10i4p690>
- Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., & Koo, C. (2015). Smart tourism: Foundations and developments. *Electron Markets*, 25, 179-188. <https://doi.org/10.1007/s12525-015-0196-8>
- Hofstetter, K., & Vogl, A. (2011, May 18-20). "Smart City Wien": Vienna's Stepping Stone into the European Future of Technology and Climate [Oral presentation]. REAL CORP Tagungsband, 1373-1382. https://www.corp.at/archive/CORP2011_237.pdf
- Hu, Z-L., Park, C. A., & Reecy, J. M. (2022). Bringing the animal QTLdb and CorrDB into the future: Meeting new challenges and providing updated services. *Nucleic Acids Research*, 50, 956-961. <https://doi.org/10.1093/nar/gkab1116>
- Huang, C.D., Goo, J., Nam, K., & Yoo, C.W. (2017). Smart tourism technologies in travel planning: The role of exploration and exploitation. *Information and Management*, 54(6), 757-770. <https://doi.org/10.1016/j.im.2016.11.010>
- Jäppinen, S., Toivonen, T., & Salonen, M. (2013). Modelling the potential effect of shared bicycles on public transport travel times in Greater Helsinki: An open data approach. *Applied Geography*, 43, 13-24. <http://dx.doi.org/10.1016/j.apgeog.2013.05.010>
- Kantarci, H. B., & Karakaya, U. (2016, May 30-31). *The effects of tourism sector on Turkey's economic development* [Oral presentation]. WEI International Academic Conference Proceedings, p. 1-7, Prague, Czech Republic. <https://www.westeasinstitute.com/wp-content/uploads/2016/07/kantarci-Karakaya-kocaeli-uni.pdf>
- Karagöz, D., Aktaş, S., & Kantar, Y. (2022). Spatial analysis of the relationship between tourist attractions and tourist flows in Turkey. *European Journal of Tourism Research*, 31, 3102. <https://doi.org/10.54055/ejtr.v31i.2745>
- Kim, H., & Fesenmaier, D. R. (2008). Persuasive design of destination web sites: An analysis of first impression. *Journal of Travel Research*, 47(1), 3-13. <https://doi.org/10.1177/0047287507312405>
- Lau, B. P. L., Marakkalage, S. H., Zhou, Y., Hassan, N. U., Yuen, C., Zhang, M., & Tan, U-X. (2013). A survey of data fusion in smart city applications. *Information Fusion*, 52, 357-374. <https://doi.org/10.1016/j.inffus.2019.05.004>
- Li, Y., Hu, C., Huang, C., & Duan, L. (2017). The concept of smart tourism in the context of tourism information services. *Tourism Management*, 58, 293-300. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tourman.2016.03.014>
- Merriam, S. B., & Grenier, R. S. (2019). *Qualitative research in practice - examples for discussion and analysis* (2. ed.). San Francisco: Jossey-Bass.
- Özışık Yapıcı, O. (2022). Akıllı şehir kapsamında Bursa'nın akıllı turizm uygulamalarının değerlendirilmesi: GoBursa örneği. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 5(1), 38-49.
- Page, J. S., & Connell, J. (2022). *Ageing and the visitor economy: Global challenges and opportunities*. New York: Routledge.
- Rankin, B., Ergin, M., & Gökşen, F. (2014). A cultural map of Turkey. *Cultural Sociology*, 8(2), 159-179. <http://dx.doi.org/10.1177/1749975513494878>
- Ritmala, R. (2019). *Creating sensory experiences for customers*. [Unpublished bachelor thesis, Metropolia University]. <https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/173858/Creating%20sensory%20experiences%20for%20customers.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
- Shabgou, M., & Daryani, S. M. (2014). Towards the sensory marketing: Stimulating the five senses (Sight, hearing, smell, touch and taste) and its impact on consumer behavior. *Indian Journal of Fundamental and Applied Life Sciences*, 4(S1), 573-581. [https://www.cibtech.org/sp.ed/jls/2014/01/00\(68\).pdf](https://www.cibtech.org/sp.ed/jls/2014/01/00(68).pdf)

- Somayya, M., & Ramaswamy, R. (2016, July 12-14). *Amsterdam Smart City (ASC): Fishing village to sustainable city* [Oral presentation]. 11. International Conference on Urban Regeneration and Sustainability, 831-842. [witpress.com/elibary/wit-transactions-on-ecology-and-the-environment/204/35709](http://www.witpress.com/elibary/wit-transactions-on-ecology-and-the-environment/204/35709)
- Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2022). *Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü*. <https://aregem.ktb.gov.tr/Resim/353108,turkiyemizi-taniyalim-98x68-baskijpg.png?0>
- Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2022). *Establishment purpose and duties*. <https://www.ktb.gov.tr/TR-96130/kurulus-amaci-ve-gorevleri.html>.
- Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2022). *GoTürkiye*. goturkiye.com.
- Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2022). *Our mission our vision*. <https://www.ktb.gov.tr/TR-133260/misyonumuz-vizyonumuz.html>.
- Türkiye Tourism Promotion and Development Agency (TGA). (2022). *Press releases*. <https://tga.gov.tr/bultenler/global-tourism-information-platform-of-turkey-goturkiye-com-is-on-with-a-new-design/>.
- Wang, X., Li, X., Zhen, F., & Zhang, J. (2016). How smart is your tourist attraction?: Measuring tourist preferences of smart tourism attractions via a FCEM-AHP and IPA approach. *Tourism Management*, 54, 309-320. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tourman.2015.12.003>
- World Tourism Organization (UNWTO). (2021). World Tourism Barometer. *Statistical Annex*, 19(3), 1-28. https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/unwto_barom21.pdf
- Yücel, H., & Bourse, M. (2017). Image and tourist discourses: Turkey seen by advertisements. *Online Journal of Communication and Media Technologies*, *Special Issue (December)*, 28-39. <https://www.ojcm.net/download/image-and-tourist-discourses-turkey-seen-by-advertisements.pdf>

EXTENDED SUMMARY

Throughout the world, many public institutions and organizations play a role in the promotion of the country's tourism activities and carry out activities related to their own fields and branches. The Ministry of Culture and Tourism is the most authorized institution in the promotion phase of tourism activities in Turkey. The Ministry, taking into account the phenomenon of globalization within the scope of tourism-related promotion and development activities, blends the developing technology with the changes in consumer demands and expectations, and uses many promotional and marketing tools. In line with today's technology applications and consumer needs, smart tourism applications are among these promotional and marketing tools. In this direction, the ministry cooperates with the public authorities and organizations of the relevant destinations, exchanges information and ideas, and provides current and accurate information to current and potential users. These promotion and development activities of the Ministry of Culture and Tourism are carried out and carried out through the "GoTurkiye.com" web portal.

Within the scope of the study, the "GoTurkiye" smart tourism application (goturkiye.com) was examined in detail, and case study analysis, one of the qualitative research methods, was used. Case study analysis, which is frequently used in qualitative research in which events and situations are handled with a realistic and holistic approach in their natural environments, examines the research problem with an interdisciplinary approach and deals with the research problem with an interpretive approach. In the case study method, where answers are sought to questions of how and why, the reasons and developments related to the event or situation discussed are evaluated and interpreted according to the time in it.

The research questions were formed as follows;

- Which services are included in the "GoTurkiye" portal?
- How are the services on the "GoTurkiye" portal performed?

"GoTurkiye" smart tourism application; is a portal where the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey introduces all destinations in the country with an experience-oriented perspective. In this direction, the ministry creates content for the portal by coordinating with the local governments and non-governmental organizations of 81 provinces in the country, and includes the cultural and touristic values of each destination. The portal, which offers rich content to its users in different areas within the scope of alternative tourism, also offers existing and potential domestic and foreign visitors itineraries and plans for their possible travels.

Having the feature of being Turkey's first digital global promotion platform, "GoTurkiye.com" has been designed in accordance with the marketing dynamics of the global age. Renewing its structure in an up-to-date manner, the portal presents the tourism potential of the country to its users in target markets with a destination and experience-oriented perspective. The platform, which is prepared with content suitable for digitally smart applications for different users and consumption habits within the framework of changing consumer demands and expectations, and emphasizing the diversity of tourism products in the country; it offers information, visuals and videos, especially on alternative tourism types and destination features.

Tourism is a key industry in national and global economies and is growing every year. Countries take different promotion and product development steps in order to get a larger share of the world's tourism cake and to attract more visitors to their destinations. Web portals are one of these promotion and product development steps. However, with the effect of developing technology and consumer behavior, destinations also apply to smart tourism applications in the promotion and product development stages. Many of the world's leading countries and destinations support digital platforms with information and visuals within the scope of smart tourism applications and use them in matters such as expression, promotion, orientation, product development, and try to increase the interest and visits to destinations. It is one of the most important steps that can be taken to provide information and visuals about destinations to people in all parts of the world, and

to ensure that current and potential visitors can access all destinations. Thanks to these and similar information platforms, current and potential visitors can easily and quickly find the information and directions they seek, and plan their visit and travel programs.

A healthy and efficient speed and quality is achieved in the institutional sense through smart tourism applications, thus the services and works of all tourism stakeholders (including users) are reflected in the digital world. As a result, all stakeholders operating in the tourism industry and contributing to the industry (local administrations, local governments, tourism enterprises, NGOs, professional associations and chambers, educational institutions, tourism workers, local people, local and foreign visitors) should follow closely and adapt to the global digitalization process. In this direction, current developments on digital platforms should be followed, especially in promotion, product development, planning, and strategy creation, and document and material support should be provided to current and potential visitors on information, visual and video issues. In addition, promotional activities for tourism supplies in destinations will be among the important factors that increase the preferability of country, regional and regional tourism, enabling it to develop nationally and internationally.

DIGITAL CITIZENSHIP AMONG PHYSICAL EDUCATION TEACHING MAJORS BEDEN EĞİTİMİ ÖĞRETMEN ADAYLARINDA DİJİTAL VATANDAŞLIK

Kasım YON
Şehit Şükrü Can Kayadibi Anadolu Lisesi
yonsa6333@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5007-7239

Leyla SARAÇ
Mersin Üniversitesi
Spor Bilimleri Fakültesi
Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği
lsarac@mersin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8593-6873

ABSTRACT

Geliş Tarihi:
28.05.2022

Kabul Tarihi:
21.12.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Keywords
Digital Citizenship
Physical Education
Teacher Candidate

Anahtar Kelimeler
Dijital Vatandaşlık
Beden Eğitimi
Öğretmen Adayı

This study aims to examine whether the digital citizenship levels of physical education teacher candidates differ according to their gender, grade level, and perceived computer skills; and whether there is a relationship between their digital citizenship levels, ages, and daily hours of internet usage. The study's population was made up of physical education teaching majors studying at Mersin University. 171 teacher candidates with an average age of 21.96 participated in the study. The Demographic Information Form, which included questions about gender, age, grade level, perceived computer skill level, and daily hours of internet usage, and the Digital Citizenship Scale were used to collect data. The findings revealed that the digital citizenship levels of candidates did not differ according to gender and grade level but differed according to perceived computer skill levels, and the digital citizenship levels of candidates who perceived their computer skills as high were higher than the digital citizenship levels of candidates who perceived their computer skills as low. In addition, there was no significant relationship between the digital citizenship levels of the candidates who perceived their computer skills at higher or lower levels, their age, and their daily hours of internet usage. As a result, the effective variable in the digital citizenship levels examined in physical education teacher candidates was the perceived computer skill level.

ÖZ

Bu çalışmada beden eğitimi öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeylerinin adayların cinsiyetleri, öğrenim gördükleri sınıf düzeyi ve bilgisayar kullanım becerisine yönelik algılarına göre değişiklik gösterip göstermediğini ve adayların dijital vatandaşlık düzeyleri ile yaşları ve günlük internet kullanım süreleri arasında ilişki olup olmadığını incelemektedir. Araştırmanın evrenini Mersin Üniversitesi'nde öğrenim gören beden eğitimi öğretmenliği bölümü öğrencileri oluşturmuştur. Araştırmaya yaş ortalaması 21.96 olan 171 öğretmen adayı katılmıştır. Veriler, cinsiyet, yaş, sınıf, algılanan bilgisayar becerisi düzeyi ve günlük internet kullanım süresine yönelik soruların yer aldığı Kişisel Bilgi Formu ve Dijital Vatandaşlık Ölçeği aracılığı ile toplanmıştır. Araştırma bulguları öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeylerinin cinsiyet ve sınıf düzeyine göre farklılaşmadığını, ancak algılanan bilgisayar beceri düzeyine göre farklılaştığını; bilgisayar beceri düzeyini yüksek olarak algılayan adayların dijital vatandaşlık düzeyinin, düşük olarak algılayan adayların dijital vatandaşlık düzeyinden daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bunun yanında çalışmada, kendi bilgisayar becerisini yüksek ve düşük düzeyde algılayan adayların dijital vatandaşlık düzeyi ile yaşları ve günlük internet kullanım süreleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Sonuç olarak, beden eğitimi öğretmen adaylarında incelenen dijital vatandaşlık düzeyinde etkili değişkenin algılanan bilgisayar beceri düzeyi olduğu ortaya konmuştur.

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilim.1122035>

Atf/Cite as: Yon, K. and Saraç, L. (2022). Digital citizenship among physical education teaching majors. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2075-2090.

Introduction

The Internet, known as a global network consisting of billions of computers and electronic devices (Galbreath, 1997; Madakam et al., 2015), was put into widespread use in society in 1991 and was adopted by people in a short time (Castells, 2014; Leiner et al., 1997; Leiner et al., 2009). In addition to the Internet, as technology develops and its benefits to human life become clearer, more and more people have begun to incorporate the online world into their daily lives (Haythornthwaite & Wellman, 2002; Howard et al., 2001; McKenna & Bargh, 1999; Venkatesh, 1996). Since the worldwide adoption of the internet, the number of global internet users has increased and ushered in a new era in which technology and data play a larger and more important role in human life (Hunsaker & Hargittai, 2018; Kornbluh, 2018; König et al., 2018). Statistics show that 62.5% of the world's population, approaching 8 billion (Worldometer, 2022), uses the internet (4.95 billion people) (We Are Social, 2022). The internet, which has an increasingly important place in people's daily lives, has been widely used for various purposes, such as watching television and videos, listening to music, getting information, communicating, meeting, chatting, following the news, paying bills, shopping, managing bank accounts, playing games, and finding addresses (Fallows, 2004; Martínez-Domínguez & Mora-Rivera, 2020; Ruzgar, 2005; Teo, 2001). Although the Internet has a variety of benefits and is one of the most powerful inventions, it also has many disadvantages, such as exposure to viruses and cheating, leading to physical inactivity, health problems and obesity, depression, loneliness, social isolation, leading to unnecessary shopping, being an unsafe environment for children, causing internet addiction, exposure to bullying and crime, unwanted advertisements, pornographic and violent images (Bargh & McKenna, 2004; Campbell, 2005; Diomidous et al., 2016; Mustafaoglu et al., 2018; Quaglio & Miller, 2020; Scheerder et al., 2019). On a global scale, it has been reported that internet users spend an average of 7 hours a day on digital media online via devices such as smartphones, desktop/laptop computers, tablets, and game consoles (We Are Social, 2022). This widespread use of the Internet has brought with it the challenge of enabling individuals to participate in a safe, effective, critical, and responsible way in a world full of digital technologies (Ferrari, 2012). This problem has been discussed in the literature as the concept of *digital citizenship*, which is briefly called the ability to participate in society online, and this concept is explained as positive interaction with society, active participation in society, and acting appropriately and responsibly in society through the use of digital technology (Mossberger et al., 2008; Ribble & Bailey, 2007). Digital citizenship refers to competent and positive interaction with digital technologies used for purposes such as working, sharing, socializing, playing, and communicating; participating in local, national, or global communities in a politically, economically, socially, and culturally active and responsible manner in terms of values and attitudes and being involved in the lifelong learning process and constantly defending human dignity in formal, informal, or non-formal settings (Frau-Meigs et al., 2017). In other words, digital citizenship includes general citizenship skills like respecting others' rights, empathizing, and valuing democracy and human rights, as well as specific competencies like online consumer awareness and critical evaluation of online information and resources (Choi, 2016; Simsek & Simsek, 2013; Richardson & Milovidov, 2019).

The issue of digital citizenship continues to be an important concern for individuals of all ages (Hollandsworth et al., 2017; Isin & Ruppert, 2015). Since it does not appear possible to return to a world without the internet, the need to raise individuals who are open to and adaptable to changes in the world in which they live is at the top of the list of important issues in all educational systems (Livingstone et al., 2011; Ranguelov, 2010; Slonje et al., 2013). This scientific data on internet usage areas, benefits, and drawbacks have made it unavoidable for children and young people to know about the internet (Bennett et al., 2008; Livingstone & Bober, 2004). Young people today live in a world transformed by digital technologies that effortlessly enable them to connect and access vast amounts of information through social media (Watkins, 2009). Making sense of this overly rich information and engaging effectively and responsibly in this information environment presents a new set of challenges for educators who seek to prepare young people as citizens, exercise their rights, and participate actively in community affairs (O'Brien, 2008). Studies in many countries have revealed the negative effects of internet use, such as high depression, anxiety, stress, feelings of loneliness, poor sleep quality, and poor academic performance, on children, adolescents, and young people (Balhara et al., 2018; Chung et al., 2019; Nowland et al., 2018; Rodríguez-García et al., 2020; Sohn et al., 2019). Although it creates problems also for adults, it is among the responsibilities of education authorities to protect children and young people from harmful content and behaviors on the internet (Valcke et al., 2007; Valcke et al., 2011; Willard, 2007). In the field of education, increasing knowledge and skills for digital citizenship is considered a bridge for children and young people to

use the internet appropriately (Ghamrawi, 2018; Hollandsworth et al., 2011). Digital citizenship, which is among the important issues in education, is also central in terms of the qualities of teachers, who are responsible for being role models for their students.

The digital citizenship levels of teacher candidates, who also constitute the sample of this research, have been examined in various studies (Albayrak Ozer & Ozer, 2020; Çiftci & Aladağ, 2018; Swallow, 2020; Xu et al., 2019). In one of these studies, Elmali, Tekin, and Polat (2020) examined the digital citizenship levels of preschool, computer education, and instructional technologies teacher candidates and found the digital citizenship levels of the pre-service teachers in this group to be moderate. In another study, Dedeşali and Dasedemir (2019), who examined the digital citizenship level of social studies teacher candidates according to the gender and age variables, revealed that there was no difference between the two genders, but there was a difference according to the age groups of the prospective teachers, and their study revealed that the level of digital citizenship of the participants aged 20-22 was higher than the pre-service teachers aged 17-19 and aged 23 and over. Another study revealing that there is no difference in the level of digital citizenship of teacher candidates according to gender was conducted by Djudin and Kartono (2022) in a sample of teacher candidates in Indonesia. Ata and Yıldırım (2020) examined the digital citizenship perceptions of education faculty students and revealed that the level of digital citizenship perception of teacher candidates is higher, and the level of female teacher candidates is lower than that of males, but it is similar according to age groups and daily hours of internet usage. Çiftci and Aladağ (2018) examined the digital citizenship levels of primary school teacher candidates in terms of various variables and discovered that there was a difference in the digital citizenship levels of teacher candidates depending on the grade studied, with the digital citizenship level of 2nd-grade participants being lower than that of 4th-grade participants. In the same study, it was revealed that there was a significant difference in terms of digital citizenship between the perception levels of teacher candidates, which were stated as low, medium, and high according to their perception of internet use proficiency and that the digital citizenship perception of the candidates with a low perception of computer proficiency was also revealed. In addition, in the study, it was determined that there was no difference in the level of digital citizenship of female and male classroom teacher candidates, and there was no difference in terms of daily hours of internet usage. Soykan and Keser (2018) revealed no difference in digital citizenship levels based on gender or age in another study that examined the level of digital citizenship in teacher candidates based on these two variables. Aladağ and Çiftci (2017) also examined the digital citizenship levels of primary school teacher candidates and found no difference according to gender and grade level. Although the teacher training program's modules on computer and internet use (Information Technologies and Instructional Technologies courses) do not specifically cover digital citizenship, they are nonetheless anticipated to raise teacher candidates' levels of digital citizenship because they cover subjects like computer and internet literacy and safe internet use (Council of Higher Education, 2018). It appears necessary to include the grade variable in future studies in order to reveal the potential effects of these undergraduate courses taken by prospective teachers at various grade levels on their level of digital citizenship.

As discussed above, there have been studies in which digital citizenship levels were examined in areas other than physical education teaching and compared based on gender, grade level, age, daily hours of internet usage, and perceived proficiency in computer use, but it was observed that the findings for these variables were not clear. Furthermore, almost no studies have been conducted to examine the digital citizenship levels of physical education teacher candidates. Regardless of the field of education, in the 2023 Education Vision, which the Ministry of National Education (2018) accepts as a whole home, street, digital environment, and school, it is emphasized that all teachers should improve themselves in digital education. Additionally, it is noted that teachers "make use the information and communication technologies effectively in the teaching and learning process" in the Ministry of National Education's 2017 publication "General Competencies for Teaching Profession," which applies to all teachers. The emphasis placed on the special field competencies of physical education teachers on the necessity of having the ability to "use technological resources in the process of realizing the objectives of teaching" also emphasizes that competence in the use of technology is a requirement for all physical education teachers. This information indicates that, regardless of the teaching field, the use of technology in education is unavoidable (Ministry of National Education, 2017). For this reason, determining the level of digital citizenship of physical education teachers, like all other field teachers, is critical in terms of contributing to the field's limited literature. Therefore, this study aimed to determine the digital citizenship levels of physical education teacher candidates by gender (female and male), grade level (1st grade, 2nd grade, 3rd grade,

and 4th grade), and perceived ability to use digital technologies (weak, medium, and high) variables and to examine whether there is a statistically significant relationship between the level of digital citizenship, age, and daily hours internet usage of teacher candidates.

Method

Research Design

A cross-sectional correlational design was used in this study. The relational survey model, which is used to examine and identify relationships between multiple variables or data points, and to discover patterns or trends between variables by making comparisons, was used in the research (Fraenkel et al., 2012).

Participants

Students in the Sports Sciences Faculty of Mersin University made up the study population. Using a convenient sampling method, physical education teacher candidates were recruited from the department of physical education and sports. The mean age of study participants was 21.96 ± 2.21 ($\bar{x}_{female} = 21.52$, $SD = 1.66$, $\bar{x}_{male} = 22.38$, $SD = 2.57$). The sample comprised 171 students, of which 49.1% were females and 50.9% were males. Of the 171 teacher candidates, 24% were grade 1 students; 24.6 were grade 2 students; 24% were grade 3 students; and 27.5% were grade 4 students. The teacher candidates' average daily hours of internet usage were 5.32 ($SD = 2.64$). Of the participants, 54.76% consider themselves moderately skilled, and 45.24% highly skilled at computers.

Data Collection Instruments

A self-administered Demographic Information Form and the Digital Citizenship Scale were used to collect data.

Demographic Information Form

A Demographic Information Form was designed by the researchers to collect data on physical education teacher candidates' gender (female, male), age (in years), grade (1st grade, 2nd grade, 3rd grade, 4th grade), perceived computer proficiency level (intermediate, high), and daily hours of internet usage (in hours). Demographic data collected was used to examine whether demographic variables were associated with the digital citizenship level of the participants.

Digital Citizenship Scale

The Digital Citizenship Scale was developed to reveal individuals' perceptions of their abilities and paths as active and/or critical members of online communities as part of their daily lives at local, national, and global levels. The scale was originally developed by Choi, Glassman, and Cristol (2017), and translated into Turkish by Erdem and Koçyiğit (2019). The scale consisted of 18 items and 5 subscales (Internet Political Activism, Technical Skills, Local/Global Awareness, Critical Perspective, and Networking Agency), primarily based on a 7-point Likert response scale that ranged from 1 (strongly disagree) to 7 (strongly agree). This study did not involve the use of subscale scores, rather, the analyses were based on the total digital citizenship score gathered from 18 items. The total score was calculated by summing the scores of individual items and dividing them by the number of items. There are no reverse-scored items on the scale. The total scores ranged from 1 to 7, and higher scores obtained from the scale indicate that individuals have higher levels of digital citizenship characteristics. The three sample items of the scale are as follows: (1) "I attend political meetings or public forums on local, town, or school affairs via online methods", (2) "I post original messages, audio, pictures, or videos to express my feelings/thoughts/ideas/opinions on the Internet", and (3) "I am able to use digital technologies (e.g., mobile/smart phones, Tablet PCs, Laptops, PCs) to achieve the goals I pursue". In the original study (Choi et al., 2017), the scale's reliability (Cronbach) was .88, .87 in the Turkish version (Erdem & Koçyiğit, 2019), and .80 in the current study.

Data Collection Procedures

The Mersin University ethics committee provided its ethical approval and the Department of Physical Education and Sports at Mersin University gave its official consent for this study. After obtaining the necessary permissions, the available courses for the study and participants were determined. The lecturers of the courses were informed about the study, and their permission was obtained for data collection. All the students in the lecturer's course were informed about the purpose and scope of the study, and those who voluntarily agreed to

participate in the study were given data collection tools. The scale was anonymous to ensure confidentiality and took approximately 5-7 minutes to complete.

Data Analysis

Independent samples *t*-tests were used to test the difference in digital citizenship levels between female and male participants, and between participants who perceive themselves as moderately skilled and highly skilled on computers; one-way analysis of variance was used to compare differences in digital citizenship score between 1st, 2nd, 3rd, and 4th-grade teacher candidates; and Pearson's correlation analysis was used to examine correlations between digital citizenship score and participants' daily hours of internet usage and age. The collected data were analyzed using IBM SPSS version 20.0 software for Windows.

Results

An independent-samples *t*-test was conducted to compare the digital citizenship levels of female and male physical education teacher candidates. The *t*-test results showed that there was no statistically significant difference in mean digital citizenship score between female and male teacher candidates; $t(169) = -.70, p = .49$. Both females ($\bar{x} = 4.04, SD = .87$) and males ($\bar{x} = 3.95, SD = .82$) were similar in digital citizenship levels (Table 1).

A one-way analysis of variance (ANOVA) was conducted to examine the differences between the 1st, 2nd, 3rd, and 4th-grade physical education teacher candidates in terms of digital citizenship level. The ANOVA test showed that there was no significant difference among the four different grades of teacher candidates, $F(3,167) = .31, p = .82$. Results concluded that digital citizenship levels were similar for 1st ($\bar{x} = 3.92, SD = .82$), 2nd ($\bar{x} = 3.96, SD = .72$), 3rd ($\bar{x} = 4.03, SD = .87$), and 4th grade ($\bar{x} = 4.08, SD = .96$) teacher candidates (Table 1).

An independent-samples *t*-test was conducted to compare the digital citizenship levels of teacher candidates who perceive themselves as moderately skilled and highly skilled on computers. The *t*-test results revealed a statistically significant difference in mean digital citizenship score between teacher candidates who consider themselves to be moderately skilled and highly skilled on computers, $t(166) = -2.15, p = .03$. The mean digital citizenship scores of teacher candidates who perceive themselves as moderately skilled ($\bar{x} = 3.89, SD = .86$) were lower than the scores of teacher candidates who perceive themselves as highly skilled ($\bar{x} = 4.16, SD = .80$) on computers (Table 1).

Table 1. Comparison of Digital Citizenship Scores According to Gender, Grade, and Perceived Computer Skill Level

Gender	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Female	84	3.95	.82		
Male	87	4.04	.87	-0.70	.49
Total	171	3.99	.84		
Grade	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>SD</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
1 st grade	41	3.92	.81		
2 nd grade	42	3.96	.72		
3 rd grade	41	4.03	.87	.31	.82
4 th grade	47	4.08	.96		
Total	171	3.99	.84		
Computer Skill Level	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Moderately skilled	92	3.89	.86		
Highly skilled	76	4.16	.80	-2.15	.03
Total	169	3.99	.85		

A Pearson product-moment correlation was run to determine the relationship between digital citizenship score, teacher candidates' daily hours of internet usage, and their age. Before the correlation analysis, since there was a significant difference between the digital citizenship levels of the participants who perceived themselves as moderately and highly skilled in computers, the data was split according to the perceived computer skill level. A correlation analysis showed that the correlation coefficient between digital citizenship score and daily hours of internet usage ($r = -.21$, $n = 92$, $p = .05$), and age ($r = .11$, $n = 92$, $p = .29$) was not statistically significant in teacher candidates who perceive themselves as moderately skilled on computers. Similarly, correlation analysis revealed that digital citizenship score was not significantly correlated with daily hours of internet usage ($r = .14$, $n = 76$, $p = .22$), and age ($r = -.04$, $n = 76$, $p = .76$) in teacher candidates who perceive themselves as highly skilled in computers (Table 2).

Table 2. The Correlation between Digital Citizenship, Daily Hours of Internet Usage, and the Age of Teacher Candidates Who Perceive Themselves as Moderately Skilled and Highly Skilled

		Digital citizenship
<hr/>		
Moderately skilled in computers		
	<i>Pearson Correlation</i>	-.21
Daily hours of internet usage	<i>p</i>	.05
	<i>n</i>	92
	<i>Pearson Correlation</i>	.11
Age	<i>p</i>	.29
	<i>n</i>	92
	<hr/>	
Highly skilled in computers		
	<i>Spearman Correlation</i>	.14
Daily hours of internet usage	<i>p</i>	.22
	<i>n</i>	76
	<i>Spearman Correlation</i>	-.04
Age	<i>p</i>	.76
	<i>n</i>	76
	<hr/>	

Discussion

This research aimed to examine whether the physical education teacher candidates' level of digital citizenship differs according to their gender, grade level, and perceived computer skills; and whether there is a relationship between digital citizenship level and their age and daily hours of internet usage. Considering the gender variable, the findings of the study revealed that there was no difference between the levels of digital citizenship of male and female physical education teacher candidates, and their scores were higher than the average. In support of the research findings, Erdem and Koçyigit (2019) examined the digital citizenship levels of undergraduate students and revealed that there was no difference between male and female participants. In another study, the digital citizenship level of undergraduate students studying in teaching departments was examined, and no difference was found between the two genders, and the digital citizenship level of both male and female participants was found to be higher than the average (Elcicek et al., 2018). Researchers examining the level of digital citizenship in the sample of primary school teacher candidates revealed that the digital citizenship levels of female and male teacher candidates are above average and similar (Aladağ & Çiftçi, 2017). In another study examining the digital citizenship levels of classroom teachers, it was reported that there was no difference in the level of digital citizenship between men and women (Çiftci & Aladağ, 2018). Sakallı and Çiftci (2016), who examined the digital citizenship levels of primary school teacher candidates, revealed that there was no difference in the level of digital citizenship of female and male teacher candidates, and the digital citizenship level of both genders was higher than the average. Examining the digital citizenship levels of secondary education majors, Kaya and Imer (2020) found that the digital citizenship levels of pre-service teachers were high and reported that there was no difference between the digital citizenship levels of female and male participants. Another study

revealing that there is no significant difference between female and male teacher candidates in terms of digital citizenship level was conducted by Dedeşali and Dasdemir (2019), and the level of digital citizenship was found to be high in their research. Examining the digital citizenship levels of social studies teacher candidates, Çakmak and Aslan (2018) showed that there was no difference between female and male teacher candidates' digital citizenship levels and that the digital citizenship level was higher than the average. Analyzing the digital citizenship levels of the 1st and 2nd-year students of the faculty of education, Ata and Yıldırım (2019) found that the digital citizenship levels of teacher candidates were higher than the average and male participants had higher levels of digital citizenship than female candidates. Yılmaz and Doğusoy (2020) also found that there was a difference in the level of digital citizenship between female and male teacher candidates, and in their study, the digital citizenship level of female candidates was found to be higher than male candidates. Kansu and ksüz (2019), who examined the digital citizenship levels of primary school teacher candidates, revealed that the digital citizenship levels of teacher candidates differ according to gender. In the same study, the digital citizenship levels of female teacher candidates are found to be higher than those of male candidates, but the scores are found to be higher in both genders. In an international study, Liu and Liu (2021) examined the digital citizenship levels of teachers working in underdeveloped regions of China and revealed that teachers' digital citizenship levels were low and there was no difference between female and male teachers. In a similar study, the digital citizenship levels of the candidates studying at a teacher training institution in China were examined and found to be higher than the average (Xu et al., 2019). In the same study, it was reported that there was no difference between the digital citizenship levels of female and male teacher candidates. In the US sample, teachers' level of digital citizenship was examined, and it was found to be high (Choi et al., 2018; Cristol & Gimbert, 2018). It is thought that the reason why the digital citizenship levels of male and female physical education teacher candidates in this study are similar is that both genders have a similar level of literacy required for internet use within the scope of the courses they have taken in the teacher training program (Council of Higher Education, 2018). In addition, findings from this research and research findings that support or do not support these findings also show that more scientific research is needed to establish the relationship between gender and digital citizenship.

It was observed that the digital citizenship levels of the physical education teacher candidates participating in this study did not differ according to grade level. The reviewed literature revealed that more studies found that the grade level variable had no effect on the level of digital citizenship than those that found it did. In one of these studies, researchers examining the level of digital citizenship on a sample of primary school teacher candidates revealed that the level of digital citizenship of primary school teacher candidates is above average and similar according to the grade levels they studied (Aladağ & iftci, 2017). Sakallı and Çiftci (2016), who examined the digital citizenship levels of primary school teacher candidates, also revealed that there is no difference in the digital citizenship levels of pre-service teachers studying in the 1st, 2nd, 3rd, and 4th grades. Kaya and Imer (2020), who examined the digital citizenship levels of secondary education majors, reported that there was no difference between the digital citizenship levels of prospective teachers studying in different grade levels (1st, 2nd, 3rd, and 4th grades). Examining the digital citizenship levels of social studies teacher candidates, Çakmak and Aslan (2018) found no difference between the digital citizenship levels of 1st, 2nd, 3rd, and 4th-graders, and the digital citizenship levels were higher than the average. Yılmaz and Doğusoy (2020) compared the digital citizenship levels of education majors according to grade level and revealed that there was no difference between the 1st, 2nd, 3rd, and 4th graders. In another study examining the digital citizenship levels of primary school teachers, it was reported that there was a difference in the level of digital citizenship among the participants according to different grade levels and that the digital citizenship level of the candidates studying in the 2nd grade was lower than those studying in the 4th grade (iftci & Aladağ, 2018).

The results obtained in the study revealed that the digital citizenship levels of physical education teacher candidates differ according to their perceptions of computer skills, and the digital citizenship scores of the candidates who perceive themselves at a higher level in terms of computer skills are higher than those who perceive themselves at a moderate level. When the literature is examined, it is seen that the research associating digital citizenship and perceived computer skill level was mostly conducted in a sample of primary school teachers, which supports the findings of the current research. In one of these studies, researchers examining the digital citizenship level of primary school teacher candidates revealed that there is a difference between participants with different perception levels of internet usage skills and those with a higher perception level have

a high digital citizenship level (Aladağ & Çiftçi, 2017). In another study examining the digital citizenship levels of classroom teachers, it was found that there was a difference in the level of digital citizenship among teacher candidates who had different perceptions of internet use skills and that the candidates with low perception had the lowest digital citizenship level, the candidates with medium perception had the highest level, and the candidates with the highest perception had the highest level of digital citizenship (Çiftçi & Aladağ, 2018). Similarly, Sakallı and Çiftçi (2016), who examined the digital citizenship levels of primary school teacher candidates, revealed that the digital citizenship levels of the candidates who perceived their internet usage skills as high were higher than those who perceived their skills as medium or low levels. Erdem and Koçyiğit (2019) examined the digital citizenship levels of undergraduate students and revealed that there was a difference between the digital citizenship levels of the participants who had different perceptions of internet usage skills. Since the definition of digital citizenship cannot be made without computer skills, the strong relationship between computer use skills and digital citizenship can be clearly observed (Frau-Meigs et al., 2017; Kim & Choi, 2018; Koltay, 2011; Simsek & Simsek, 2013). One of the most important parts of digital citizenship skills is a computer and internet-based technical skills (Kim & Choi, 2018). The relationship between digital citizenship and computer skills has also been demonstrated by various studies (Nascimbeni & Vosloo, 2019; Shelley et al., 2004). In light of these findings, it is thought that the reason why physical education teacher candidates with high perceived computer skills have a higher digital citizenship level compared to candidates with low computer skills is due to the positive relationship between these two variables.

The results obtained in this study revealed that there is no relationship between physical education teacher candidates' digital citizenship levels and daily hours of internet usage. When the relevant studies in the literature are examined, research findings are parallel to these research findings. In support of the findings of this research Erdem and Koçyiğit (2019) examined the digital citizenship levels of undergraduate students and revealed that there was no difference in terms of digital citizenship levels among students with different daily hours of internet usage (below 1 hour, 1 hour, 1-2 hours, 2-3 hours, 3-4 hours, 4-5 hours, and more than 5 hours). In another study, Kaya and Imer (2020) examined the digital citizenship levels of secondary education majors and reported that there was no difference between the digital citizenship levels of teacher candidates in terms of the daily hours of internet usage (less than 1 hour, 1-2 hours, 2-5 hours, more than 5 hours). Similarly, examining the digital citizenship levels of classroom teachers, it was reported that there was no difference in the digital citizenship levels of classroom teacher candidates whose daily hours of internet usage was different (less than 1 hour, 1-2 hours, 2-5 hours, more than 5 hours) (Çiftçi & Aladağ, 2018). In addition, in the study examining the digital citizenship levels of the 1st and 2nd-grade students of the faculty of education, Ata and Yıldırım (2019) revealed that the digital citizenship levels of teacher candidates were higher than the average and did not differ according to the frequency of daily hours of internet usage (1-2 hours a week, 3-4 hours a week, 1-2 hours a day, 2-4 hours a day, more than 4 hours). In addition, Dere and Yavuzay (2019) also examined the digital citizenship levels of social studies teacher candidates and determined that the digital citizenship levels of teacher candidates according to different daily hours of internet usage (0-2 hours, 2-4 hours, 4-6 hours, and more than 6 hours) were similar. Yılmaz and Doğusoy (2020) compared the digital citizenship level of undergraduate students at the faculty of education according to the duration of connecting to the internet daily but revealed that there was no significant difference between the different durations in terms of digital citizenship level. In a study that did not support these research findings, researchers examining the level of digital citizenship in a sample of primary school teacher candidates revealed that there was a difference between the levels of digital citizenship level of prospective teachers according to different daily hours of internet usage (Aladağ & Çiftçi, 2017). In the same study, it was revealed that there is a difference between those who use the Internet for less than 1 hour a day and those who use the Internet for more than 5 hours, and it has been determined that the digital citizenship levels of those who use it for more than 5 hours a day were higher than those who use it for less than 1 hour a day. Similarly, Sakallı and Çiftçi (2016) discovered that prospective classroom teachers who spend more than 5 hours on the internet daily have higher digital citizenship levels than those who spend 1-2 hours, 2-5 hours, and less than 1 hour on the internet. Çakmak and Aslan (2018) examined the digital citizenship levels of social studies teacher candidates and discovered that there was a difference in digital citizenship levels based on the amount of time spent on the internet daily (1-2 hours, 2-3 hours, more than 3 hours) and that the digital citizenship level of teacher candidates who spend 1-2 hours daily on the Internet is lower than those who spend 2-3 hours on the Internet and more than 3 hours. These research findings, as supported by some studies,

revealed that there was no significant relationship between digital citizenship and daily hours of internet usage. It is thought that the reason for these findings is that pre-service teachers do not take any steps toward accessing any information that will support the acquisition of competence for digital citizenship within the scope of their internet use (Richardson & Milovidov, 2019).

In this study, it was revealed that there is no relationship between digital citizenship levels and the age of physical education teacher candidates. In support of these findings, Erdem and Koçyigit (2019) examined the digital citizenship levels of undergraduate students and revealed that there was no difference between different age groups (18 years, 19 years, 20 years, 21 years, and 22 years and older). In a study examining the digital citizenship levels of 1st and 2nd-grade students of the Faculty of Education, Ata and Yıldırım (2019) reported that the digital citizenship levels of pre-service teachers were higher than the average and did not differ according to their ages (18 years, 19 years, 20 years, 21 years, and 22 years). Yılmaz and Doğusoy (2020) compared the digital citizenship levels among the undergraduate students of the faculty of education according to the age variable and revealed that there was no difference between the digital citizenship levels of teacher candidates in different age groups. Çakmak and Aslan (2018) also examined the digital citizenship levels of social studies teacher candidates and discovered that digital citizenship levels were higher than the average and that there was no difference between the digital citizenship levels of teacher candidates in different age groups (17-19 years, 20-22 years, 23 years and over). The main explanation for why there was no correlation between the levels of digital citizenship and the ages of the physical education teacher candidates who took part in this study may be that they represent a youthful population and their age range is too narrow, similar to other studies (Elcicek, Erdemci, & Karal, 2018; Sakallı & Çiftci, 2016).

Conclusion

This research contributes to the literature in various aspects. First of all, the research contributed to the literature by revealing the digital citizenship level of teacher candidates, especially in the fields of physical education and sports, in addition to studies focusing on the level of digital citizenship of teachers and teacher candidates in various fields in the field of education. These findings also provide information for the development of various strategies to increase the relevance of the current situation by revealing the digital citizenship level of physical education teacher candidates. The present study examined the factors associated with the digital citizenship level of physical education teacher candidates. Finally, the findings from this research revealed that the digital citizenship level of physical education teacher candidates did not differ according to their gender and grade level. However, the digital citizenship level of the pre-service teachers differed according to their perception of computer skill level. The digital citizenship level of the pre-service teachers who perceived their computer skills at a high level was found to be higher than the pre-service teachers who perceived their computer skills at a medium level. There was no significant relationship between the digital citizenship level of the physical education teacher candidates and their daily hours of internet usage. It has also been reported that there is no significant relationship between physical education teacher candidates' digital citizenship level and their age.

Recommendations

The current study has several limitations that must be considered when interpreting the results. One of the limitations of this study is the limited sample size, and because of the small sample size. Thus, the findings of this study should be replicated and confirmed in future studies including larger samples. Another limitation is that only participants from the field of physical education and sports were included in the study. For this reason, the findings of this study should be taken into account by physical education teacher candidates, teachers, and teacher trainers. Another limitation is that the data collected in this study was only analyzed using a descriptive method. Therefore, a qualitative study should be conducted in the future to deeply explore the issues that could influence digital citizenship. Since the results obtained in this research reveal the level of digital citizenship depending on the perceptions of the participants, it is recommended that future studies be designed in a way that reveals the level of digital citizenship independently of the participant's perception. In addition, the fact that the level of digital citizenship is high but that this level does not differ depending on the grade level can be interpreted as meaning that the teacher training program does not lead to a change in the increase in the level of digital citizenship. For this reason, it is recommended to add courses according to the acquisition of digital citizenship knowledge and skills to the teacher training program or to add sections to the content of related courses.

References

- Aladağ, S., & Çiftci, S. (2017). An investigation of the relationship between digital citizenship levels of pre-service primary school teachers and their democratic values. *European Journal of Education Studies*, 3(6), 171-184. <https://doi.org/10.5281/zenodo.580091>
- Albayrak Ozer, E., & Ozer, U. (2020). Effects on digital citizenship: The Turkish pre-service teachers' perspective. *Croatian Journal of Education*, 22(2), 397-424. <https://doi.org/10.15516/cje.v22i2.3520>
- Ata, R., & Yıldırım, K. (2019). Turkish pre-service teachers' perceptions of digital citizenship in education programs. *Journal of Information Technology Education: Research*, 18, 419-436. <https://doi.org/10.28945/4392>
- Balhara, Y. P. S., Mahapatra, A., Sharma, P., & Bhargava, R. (2018). Problematic internet use among students in South-East Asia: Current state of evidence. *Indian Journal of Public Health*, 62(3), 197-210. <https://www.ijph.in/text.asp?2018/62/3/197/241093>
- Bargh, J. A., & McKenna, K. Y. (2004). The Internet and social life. *Annual Review of Psychology*, 55, 573-590. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.55.090902.141922>
- Bennett, S., Maton, K., & Kervin, L. (2008). The 'digital natives' debate: A critical review of the evidence. *British Journal of Educational Technology*, 39(5), 775-786. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2007.00793.x>
- Campbell, M. A. (2005). Cyber bullying: An old problem in a new guise?. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*, 15(1), 68-76. <https://doi.org/10.1375/ajgc.15.1.68>
- Castells, M. (2014). The impact of the internet on society: A global perspective. *Change*, 19, 127-148.
- Choi, M. (2016). A concept analysis of digital citizenship for democratic citizenship education in the internet age. *Theory & Research in Social Education*, 44(4), 565-607. <https://doi.org/10.1080/00933104.2016.1210549>
- Choi, M., Cristol, D., & Gimbert, B. (2018). Teachers as digital citizens: The influence of individual backgrounds, internet use and psychological characteristics on teachers' levels of digital citizenship. *Computers & Education*, 121, 143-161. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.03.005>
- Choi, M., Glassman, M., & Cristol, D. (2017). What it means to be a citizen in the internet age: Development of a reliable and valid digital citizenship scale. *Computers & Education*, 107, 100-112. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2017.01.002>
- Chung, T. W., Sum, S. M., & Chan, M. W. (2019). Adolescent internet addiction in Hong Kong: Prevalence, psychosocial correlates, and prevention. *Journal of Adolescent Health*, 64(6), S34-S43. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2018.12.016>
- Cristol, D., & Gimbert, B. G. (2018, November). Teachers as digital citizens: Factors influencing teachers' levels of digital citizenship. In World conference on mobile and contextual learning (pp. 1-7).
- Çakmak, Z., & Aslan, S. (2018). An investigation of digital citizens' behaviours of social science teachers for some variables. *Adyaman University Journal of Educational Sciences*, 8(1), 72-99. <https://doi.org/10.17984/adyuebd.296203>
- Çiftci, S., & Aladağ, S. (2018). An investigation of pre-service primary school teachers' attitudes towards digital technology and digital citizenship levels in terms of some variables. *International Education Studies*, 11(1), 111-118. <https://doi.org/10.5539/ies.v11n1p111>
- Council of Higher Education (2018). *Teacher training programs for education faculties*. Ankara: Turkish Council of Higher Education.
- Dedebali, N. C., & Dasedemir, I. (2019). Social studies teacher candidates' perception of digital citizenship. *International Journal of Educational Methodology*, 5(3), 465-477. <https://doi.org/10.12973/ijem.5.3.465>
- Dere, İ., & Yavuzay, M. (2019). Examination of prospective social studies teachers through digital citizenship indicators. *MANAS Journal of Social Studies*, 8(3), 2400-2414. <https://doi.org/10.33206/mjss.537592>

- Diomidous, M., Chardalias, K., Magita, A., Koutonias, P., Panagiotopoulou, P., & Mantas, J. (2016). Social and psychological effects of the internet use. *Acta Informatica Medica*, 24(1), 66-68. <https://doi.org/10.5455/aim.2016.24.66-68>
- Djudin, T., & Kartono, K. (2022). The perceptions on digital citizenship among prospective teachers: A survey-explorative study in Westkalimantan-Indonesia. *Journal of Education and Training Studies*, 10(1), 1-10. <https://doi.org/10.11114/jets.v10i1.5374>
- Elcicek, M., Erdemci, H., & Karal, H. (2018). Examining the relationship between the levels of digital citizenship and social presence for the graduate students having online education. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 19(1), 203-214. <https://doi.org/10.17718/tojde.382801>
- Elmali, F., Tekin, A., & Polat, E. (2020). A Study on digital citizenship: Preschool teacher candidates vs. computer education and instructional technology teacher candidates. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 21(4), 251-269. <https://doi.org/10.17718/tojde.803423>
- Erdem, C. & Koçyiğit, M. (2019). Exploring undergraduates' digital citizenship levels: Adaptation of the digital citizenship scale to Turkish. *Malaysian Online Journal of Educational Technology*, 7(3), 22-38. <https://doi.org/10.17220/mojet.2019.03.003>
- Fallows, D. (2004). *The Internet and daily life*. Washington, DC: Pew Internet & American Life Project.
- Ferrari, A. (2012). *Digital competence in practice: An analysis of frameworks*. Sevilla: JRC JRC Technical Reports. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2791/82116>
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education (8th ed.)*. New York: McGraw Hill.
- Frau-Meigs, D., O'Neill, B., Soriani, A., & Tomé, V. (2017). *Digital citizenship education: Overview and new perspectives*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Galbreath, J. (1997). The Internet: Past, present, and future. *Educational Technology*, 37(6), 39-45.
- Ghamrawi, N. A. (2018). Schooling for digital citizens. *Open Journal of Leadership*, 7(03), 209-224. <https://doi.org/10.4236/ojl.2018.73012>
- Haythornthwaite, C., & Wellman, B. (2002). *The Internet in everyday life: An introduction*. In *The Internet in Everyday Life*; Wellman, B., Haythornthwaite, C., Eds.; Blackwell Publishing: Hoboken, NJ, USA; pp. 3-41.
- Hollandsworth, R., Donovan, J., & Welch, M. (2017). Digital citizenship: You can't go home again. *TechTrends*, 61(6), 524-530. <https://doi.org/10.1007/s11528-017-0190-4>
- Hollandsworth, R., Dowdy, L., & Donovan, J. (2011). Digital citizenship in K-12: It takes a village. *TechTrends*, 55(4), 37-47. <https://doi.org/10.1007/s11528-011-0510-z>
- Howard, P. E., Rainie, L., & Jones, S. (2001). Days and nights on the Internet: The impact of a diffusing technology. *American Behavioral Scientist*, 45(3), 383-404. <https://doi.org/10.1177/0002764201045003003>
- Hunsaker, A., & Hargittai, E. (2018). A review of Internet use among older adults. *New Media & Society*, 20(10), 3937-3954. <https://doi.org/10.1177/1461444818787348>
- Isin, E., & Ruppert, E. (2015). *Being Digital Citizens*. Rowman & Littlefield Publishers / Rowman & Littlefield International.
- Kansu, C. Ç., & Öksüz, Y. (2019). The perception and level of digital citizenship on pre-service classroom teachers. *Journal of Education and Training Studies*, 7(10), 67-77. <https://doi.org/10.11114/jets.v7i10.4443>
- Kaya, M., & Imer, G. (2020). Investigation of the relationship between digital citizenship and digital literacy levels of secondary school students. *International Journal of Scientific and Technological Research*, 6(12), 9-19. <https://doi.org/10.7176/JSTR/6-12-02>

- Kim, M., & Choi, D. (2018). Development of youth digital citizenship scale and implication for educational setting. *Journal of Educational Technology & Society*, 21(1), 155-171. <http://www.jstor.org/stable/26273877>
- Kornbluh, K. (2018). The internet's lost promise: And how American can restore it. *Foreign Affairs*, 97, 33-39.
- Koltay, T. (2011). The media and the literacies: Media literacy, information literacy, digital literacy. *Media, Culture & Society*, 33(2), 211-221. <https://doi.org/10.1177/01634437110393382>
- König, R., Seifert, A., & Doh, M. (2018). Internet use among older Europeans: An analysis based on SHARE data. *Universal Access in the Information Society*, 17(3), 621-633. <https://doi.org/10.1007/s10209-018-0609-5>
- Leiner, B. M., Cerf, V. G., Clark, D. D., Kahn, R. E., Kleinrock, L., Lynch, D. C., ... & Wolff, S. (2009). A brief history of the Internet. *ACM SIGCOMM Computer Communication Review*, 39(5), 22-31.
- Leiner, B. M., Cerf, V. G., Clark, D. D., Kahn, R. E., Kleinrock, L., Lynch, D. C., ... & Wolff, S. S. (1997). The past and future history of the Internet. *Communications of the ACM*, 40(2), 102-108. <https://doi.org/10.1145/253671.253741>
- Liu, Y., & Liu, Q. (2021). Factors influencing teachers' level of digital citizenship in underdeveloped regions of China. *South African Journal of Education*, 41(4), 1-17. <https://doi.org/10.15700/saje.v41n4a1886>
- Livingstone, S., & Bober, M. (2004). Taking up online opportunities? Children's uses of the Internet for education, communication and participation. *E-Learning and Digital Media*, 1(3), 395-419. <https://doi.org/10.2304/elea.2004.1.3.5>
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011). *Risks and safety on the internet: The perspective of European children: full findings and policy implications from the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries*. EU Kids Online, Deliverable D4. EU Kids Online Network, London, UK. Retrieved from: <http://eprints.lse.ac.uk/33731/1/Risks%20and%20safety%20on%20the%20internet%28sero%29.pdf>
- Madakam, S. , Ramaswamy, R., & Tripathi, S. (2015). Internet of Things (IoT): A literature review. *Journal of Computer and Communications*, 3(05), 164-173. <https://doi.org/10.4236/jcc.2015.35021>
- Martínez-Domínguez, M., & Mora-Rivera, J. (2020). Internet adoption and usage patterns in rural Mexico. *Technology in Society*, 60, 101226. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2019.101226>
- McKenna, K. Y., & Bargh, J. A. (1999). Causes and consequences of social interaction on the Internet: A conceptual framework. *Media Psychology*, 1(3), 249-269. https://doi.org/10.1207/s1532785xmep0103_4
- Ministry of National Education [Millî Eğitim Bakanlığı] (2018). *Education Vision 2023 [2023 Eğitim Vizyonu]*. Retrieved from: https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/2023_E%C4%9Fitim%20Vizyonu.pdf
- Ministry of National Education [Millî Eğitim Bakanlığı] (2017). *General Competencies for Teaching Profession [Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri]*. Retrieved from: https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_06/29111119_TeachersGeneralCompetencies.pdf
- Ministry of National Education [Millî Eğitim Bakanlığı] (2017). *Competencies for Teachers of Physical Education [Bedens Eğitimi Öğretmeni Özel Alan Yeterlikleri]*. Retrieved from: https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_11/06160702_11-YYretmen_Yeterlikleri_KitabY_beden_eYitimi_YYretmeni_Yzel_alan_yeterlikleri_ilkYYretim_parYa_14.pdf
- Mossberger, K., Tolbert, C. J., & McNeal, R. S. (2008). *Digital citizenship: The Internet, society, and participation*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Mustafaoglu, R., Zirek, E., Yasaci, Z., & Özdinçler, A. R. (2018). The negative effects of digital technology sage on children's development and health. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 5(2), 13-21. <http://dx.doi.org/10.15805/addicta.2018.5.2.0051>
- Nascimbeni, F., & Vosloo, S. (2019). *Digital literacy for children: Exploring definitions and frameworks*. United Nations Children's Fund (Unicef).

- Nowland, R., Necka, E. A., & Cacioppo, J. T. (2018). Loneliness and social internet use: pathways to reconnection in a digital world?. *Perspectives on Psychological Science*, 13(1), 70-87. <https://doi.org/10.1177/1745691617713052>
- O'Brien, J. (2008). Are we preparing young people for 21st-century citizenship with 20th-century thinking? Building a case for a virtual laboratory of democracy. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 8(2), 125-157.
- Quaglio, G., & Miller, S. (2020). Potentially negative effects of internet use, In-depth analysis of the European Parliamentary Research Service, Brussels 2020. Retrieved from [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2020/641540/EPRS_IDA\(2020\)641540_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2020/641540/EPRS_IDA(2020)641540_EN.pdf)
- Rangelov, S. (2010). Summary report education on online safety in schools in Europe. *New Horizons in Education*, 58(3), 149-163.
- Ribble, M., & Bailey, G. (2007). *Digital Citizenship in Schools*. Washington DC: ISTE.
- Richardson, J., & Milovidov, E. (2019). *Digital citizenship education handbook: Being online, well-being online, and rights online*. Strasbourg: Council of Europe.
- Rodríguez-García, A. M., Moreno-Guerrero, A. J., & Lopez Belmonte, J. (2020). Nomophobia: An individual's growing fear of being without a smartphone—a systematic literature review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(2), 580. <https://doi.org/10.3390/ijerph17020580>
- Ruzgar, N. S. (2005). A research on the purpose of internet usage and learning via internet. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 4(4), 27-32.
- Sakallı, H., & Çiftçi, S. (2016). The investigation of the relationship between digital citizenship levels and cyber bullying tendencies of prospective primary school teachers. *Education Technology Theory and Practice*, 6(2), 100-119. <https://doi.org/10.17943/etku.97311>
- Scheerder, A. J., van Deursen, A. J., & van Dijk, J. A. (2019). Negative outcomes of Internet use: A qualitative analysis in the homes of families with different educational backgrounds. *The Information Society*, 35(5), 286-298. <https://doi.org/10.1080/01972243.2019.1649774>
- Simsek, E., & Simsek, A. (2013). New literacies for digital citizenship. *Contemporary Educational Technology*, 4(2), 126-137. <https://doi.org/10.30935/cedtech/6097>
- Shelley, M., Thrane, L., Shulman, S., Lang, E., Beisser, S., Larson, T., & Mutiti, J. (2004). Digital citizenship: Parameters of the digital divide. *Social Science Computer Review*, 22(2), 256-269. <https://doi.org/10.1177/0894439303262580>
- Slonje, R., Smith, P. K., & Frisé, A. (2013). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior*, 29(1), 26-32. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.05.024>
- Sohn, S. Y., Rees, P., Wildridge, B., Kalk, N. J., & Carter, B. (2019). Prevalence of problematic smartphone usage and associated mental health outcomes amongst children and young people: a systematic review, meta-analysis and GRADE of the evidence. *BMC Psychiatry*, 19(1), 1-10. <https://doi.org/10.1186/s12888-019-2350-x>
- Soykan, F., & Keser, H. (2018). A study on the digital citizenship level of preservice teachers according to diverse variables. *Contemporary Educational Researches Journal*, 8(4), 158-173. <https://doi.org/10.18844/cej.v8i3.3567>
- Swallow, M. J. (2020, April). *Exploring Preservice Teachers' Digital Citizenship*. In Society for Information Technology & Teacher Education International Conference (pp. 1893-1898). Association for the Advancement of Computing in Education (AACE).
- Teo, T. S. H. (2001). Demographic and motivation variables associated with Internet usage activities. *Internet Research*, 11(2), 125-137. <https://doi.org/10.1108/10662240110695089>

- We Are Social. (2022). Digital 2022: Another Year of Bumper Growth. Retrieved from: <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022-another-year-of-bumper-growth-2/>
- Watkins, S. C. (2009). *The young and the digital: What the migration to social-network sites, games, and anytime, anywhere media means for our future*. Beacon Press.
- Willard, N. E. (2007). *Cyber-safe kids, cyber-savvy teens: Helping young people learn to use the Internet safely and responsibly*. John Wiley & Sons.
- Worldometer. (2022). Current world population. Retrieved from <https://www.worldometers.info/world-population/>
- Valcke, M., De Wever, B., Van Keer, H., & Schellens, T. (2011). Long-term study of safe Internet use of young children. *Computers & Education*, 57(1), 1292-1305. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2011.01.010>
- Valcke, M., Schellens, T., Van Keer, H., & Gerarts, M. (2007). Primary school children's safe and unsafe use of the Internet at home and at school: An exploratory study. *Computers in Human Behavior*, 23(6), 2838-2850. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2006.05.008>
- Venkatesh, A. (1996). Computers and other interactive technologies for the home. *Communications of the ACM*, 39(12), 47-54. <https://doi.org/10.1145/240483.240491>
- Xu, S., Yang, H. H., MacLeod, J., & Zhu, S. (2019). Interpersonal communication competence and digital citizenship among pre-service teachers in China's teacher preparation programs. *Journal of Moral Education*, 48(2), 179-198. <https://doi.org/10.1080/03057240.2018.1458605>
- Yilmaz, M. & Dogusoy, B. (2020). Determination of the digital citizenship levels of prospective teachers. *Kastamonu Education Journal*, 28(6), 2362-2375. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.692492>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

İstatistikler 8 milyara yaklaşan dünya nüfusunun %62.5'inin internet kullandığını (4.95 milyar kişi) göstermektedir. İnternet dünyadaki herhangi bir bilgiye ulaşma, herhangi bir kişi ile iletişim kurma/tanışma/sohbet etme, haberleri takip etme, fatura ödeme, alışveriş yapma, banka hesaplarını yönetme, televizyon ve video izleme, müzik dinleme, oyun oynama, adres bulma/yol tarifi alma gibi çeşitli amaçlarla yaygın olarak kullanılmakta ve insanların günlük yaşamında giderek daha önemli bir yer edinmektedir. İnternetin bu yaygın kullanım durumu, beraberinde bireylerin, dijital teknolojilerle dolu bir dünyaya güvenli, etkili, eleştirel ve sorumlu bir şekilde katılmalarını sağlama sorununu getirmiştir. Bu sorun literatürde kısaca topluma çevrimiçi olarak katılma yeteneği olarak adlandırılan *dijital vatandaşlık* kavramı olarak ele alınmış ve bu kavram dijital teknolojinin kullanımı yoluyla toplumla olumlu etkileşim kurma, topluma aktif olarak katılma, toplumda uygun ve sorumlu davranma olarak açıklanmıştır. İnternetin olmayacağı bir dünyaya dönüş mümkün görünmediğinden, içinde yaşanılan dünyada meydana gelen gelişmelere açık ve bu gelişmelere adapte olan bireyler yetiştirilmesi gerekliliği tüm eğitim sistemlerinin önemli konuları listesinin ilk sıralarında yer almaktadır. Bugün gençler, dijital teknolojiler tarafından dönüştürülen, sosyal medya aracılığıyla bağlantı kurmayı ve çok büyük miktarda bilgiye erişmeyi zahmetsizce sağlayan bir dünyada yaşamaktadır. Bu yoğun ve zengin bilgiyi anlamlandırmak ve etkin ve sorumlu bir şekilde bu ortama dahil olmak, gençleri vatandaş olarak hazırlamaya, haklarını kullanmaya ve topluluk işlerine etkin bir şekilde katılmaya çalışan eğitimciler için bir dizi yeni zorluk teşkil etmektedir. Yetişkin bireyler için de sorunlar yaratmasına rağmen özellikle çocuk ve gençlerin internet ortamındaki zararlı içerik ve davranışlardan korunması eğitim yetkililerinin sorumlulukları arasında da yerini almıştır. Eğitim alanında ele alındığında da öğrencilerine rol model olma sorumluluğu taşıyan eğitimcilerin dijital vatandaşlık düzeylerinin ortaya konması önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın örneklemini de oluşturan öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeyleri çeşitli ulusal ve uluslararası araştırmalarda incelenmiş ve dijital vatandaşlık düzeyinin cinsiyet, yaş, öğrenim görülen bölüm, sınıf düzeyi gibi değişkenlerle ilişkisi ortaya konmuştur. Alan fark etmeksizin, tüm öğretmenlerin dijital eğitim konusunda kendilerini geliştirmeleri gerekliliği konusuna yönelik, Millî Eğitim Bakanlığı'nın ev, sokak, dijital ortamlar ve okulu bir bütün olarak kabul ettiği 2023 Eğitim Vizyonu belgesinde vurgu yapılmaktadır. Bu nedenle, beden eğitimi öğretmenlerinin de dijital vatandaşlık düzeyinin belirlenmesi önem taşımaktadır. Literatürde, beden eğitimi öğretmenliği alanı dışındaki öğretmenlik alanlarında (sınıf öğretmenliği, okul öncesi öğretmenliği, fen bilgisi öğretmenliği vb.) dijital vatandaşlık düzeylerinin incelendiği; cinsiyet, yaş, internet kullanma süresi, bilgisayar kullanma yetkinliğine göre karşılaştırıldığı araştırmalara rastlanmıştır, ancak bu değişkenlere yönelik elde edilen bulguların netlik kazanmadığı göze çarpmıştır. Bunun yanında beden eğitimi öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeylerini inceleyen çalışmaların yok denecek kadar az olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle bu araştırmanın amacı beden eğitimi öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeylerinin cinsiyet, öğrenim görülen sınıf ve algılanan dijital teknolojileri kullanma beceri düzeyi değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını ve dijital vatandaşlık düzeyinin ile yaş ve günlük internet kullanım süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığını ortaya koymak olarak belirlenmiştir.

Araştırmada, ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmaya, beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümünün 1., 2., 3. ve 4. sınıflarında öğrenim gören ve yaş ortalaması 21.96 olan 171 öğretmen adayı katılmıştır. Araştırmada veri toplamak amacı ile katılımcıların cinsiyet (kadın, erkek), yaş (doğum yılı), öğrenim gördükleri sınıf (1. sınıf, 2. sınıf, 3. sınıf, 4. sınıf), dijital teknolojileri kullanma beceri düzeyleri (zayıf, orta, yüksek) ve günlük internet kullanım sürelerine (saat cinsinden) yönelik soruların yer aldığı Kişisel Bilgi Formu ve Dijital Vatandaşlık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada, bireylerin dijital vatandaşlık düzeyini ortaya koymak amacı ile Choi, Glassman ve Cristol (2017) tarafından geliştirilen ve Erdem ve Koçyiğit (2019) tarafından Türkçeye çevrilen *Dijital Vatandaşlık Ölçeği* kullanılmıştır. Verilerin analizinde bağımsız *t*-testi, ANOVA ve Pearson's korelasyon testi kullanılmıştır. Veriler IBS SPSS 23 ile analiz edilmiştir.

Araştırma bulguları, öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeyinin cinsiyet ve öğrenim görülen sınıf değişkenlerine göre farklılaşmadığını ortaya koymuştur. Ancak araştırmada, bilgisayar beceri düzeyini orta ve ileri düzeyde algılayan beden eğitimi öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu ve beceri düzeyini yüksek olarak algılayan adayların dijital vatandaşlık puanlarının, beceri düzeyini orta olarak algılayan öğretmen adaylarından daha yüksek olduğunu ortaya koyulmuştur. Ek olarak bilgisayar beceri

düzeşini yüksek ve orta düzeyde algılayan beden eğitimi öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeyleri ile yaşları ve günlük bilgisayar kullanım süreleri arasında da anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür.

Bu araştırma bulgularını destekleyen ve desteklemeyen, öğretmen adaylarının katılımı ile yapılmış çeşitli araştırmalara literatürde rastlanmıştır. Bu durum, bu araştırmada ele alınan değişkenlere yönelik bulguların netlik kazanmadığının ve ileri araştırmalara ihtiyaç duyulduğunun göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu araştırma literatüre çeşitli açılardan katkı sağlamıştır. Araştırma öncelikle beden eğitimi ve spor alanında öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeylerini ortaya inceleyerek literatüre bu konudaki sınırlı literatüre katkı sağlamıştır. Bu bulgular aynı zamanda beden eğitimi öğretmeni adaylarının mevcut dijital vatandaşlık düzeylerinin yükseltilmesi adına, öğretmen yetiştiren kurumlara bilgi sunmuştur. Bu çalışmada beden eğitimi öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeyleri ile ilişkili faktörler incelenmiştir. Bu araştırmada elde edilen sonuçlar, katılımcıların algılarına bağlı olarak dijital vatandaşlık düzeyini ortaya koyduğundan, bundan sonraki çalışmaların katılımcının algısından bağımsız olarak dijital vatandaşlık düzeyini ortaya çıkaracak şekilde tasarlanması önerilmektedir. Ayrıca dijital vatandaşlık düzeyinin ortalamasının üzerinde olmasına rağmen bu düzeyin sınıf düzeyine göre farklılık göstermemesi öğretmen yetiştirme programının dijital vatandaşlık düzeyinde artışa yol açmadığı şeklinde yorumlanabilir. Bu nedenle öğretmen yetiştirme programına dijital vatandaşlığa yönelik kazanım sağlanması amacı ile derslerin eklenmesi veya ilgili derslerin içeriğine bölümlerin eklenmesi önerilmektedir.

PROBLEMS SCHOOL ADMINISTRATORS FACED DURING THE PANDEMIC OKUL YÖNETİCİLERİNİN PANDEMİ SÜRECİNDE YAŞADIKLARI SORUNLAR

Sevda KUBİLAY
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Sosyal Bilimler MYO
Yabancı Diller ve Kültürler Bölümü
sevda.kubilay@ohu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2786-0177

ABSTRACT

Geliş Tarihi:
27.05.2022

Kabul Tarihi:
14.12.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Uzaktan eğitim
Pandemi
Okul yönetimi
Yönetimsel sorunlar

Keywords
Distance education
Pandemic
School
administration
Administrative
problems

The aim of this study is to examine the opinions of school administrators about the problems they have experienced in the course of the Covid-19 pandemic to reveal the administrative problems and make suggestions to improve the process during the crises. The research was carried out with a qualitative research method: a case study. The study group of the research consists of 12 school principals working in primary, secondary and high schools. The research data were gathered through online interviews and a semi-structured interview form was used during the interviews. The content analysis was applied, codes and themes were determined from the gathered data and findings revealed four main themes: Coordination problems between the ministry and the provinces, communication problems between the school administrators and other education stakeholders, problems related to technology and institutional problems. The research revealed the problems that can be experienced in the decision, planning, communication and coordination processes of the education administration during the crisis. In this respect, the research is important as it provides insights for future implementations in case of a crisis.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, okul yöneticilerinin Covid-19 pandemisi sürecinde yaşadıkları sorunlara ilişkin görüşlerini incelemek, yönetsel sorunları ortaya çıkarmak ve krizler sırasında süreci iyileştirmeye yönelik önerilerde bulunmaktır. Araştırma nitel araştırma yöntemi olan bir durum çalışması ile yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu ilkökul, ortaokul ve liselerde görev yapan 12 okul müdürü oluşturmaktadır. Araştırma verileri çevrimiçi görüşmeler yoluyla toplanmış ve görüşmeler sırasında yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. İçerik analizi uygulanmış, toplanan verilerden kodlar ve temalar belirlenmiş ve bulgular dört ana temayı ortaya çıkarmıştır: Bakanlık ile iller arasındaki koordinasyon sorunları, okul yöneticileri ile diğer eğitim paydaşları arasındaki iletişim sorunları, teknoloji ile ilgili sorunlar ve kurumsal sorunlar. Araştırma, eğitim yönetiminin kriz dönemlerinde karar verme, planlama, iletişim ve koordinasyon süreçlerinde yaşanabilecek sorunları ortaya koymuştur. Bu bağlamda araştırma, bir kriz durumunda gelecekteki uygulamalar için fikir verici olması yönüyle önemlidir.

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilim.1122408>

Atıf/Cite as: Kubilay, S. (2022). Problems school administrators faced during the pandemic. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2091-2106.

Introduction

The deadly virus was first seen in Wuhan, China spread quickly and affected a great number of countries in a few months. The disease caused by this virus called as COVID-19 has created chaos in the world by affecting the lives of millions deeply. With these staggering results, it was declared as a pandemic by the World Health Organization as of March 11, 2020 (WHO, 2020). Looking at the educational dimension of the pandemic, it is seen that almost in all countries education is suspended due to Covid-19 and each country has offered different practices and various resources for students, teachers and parents (Eken, Tosun & Tuzcu-Eken, 2020). Nevertheless, the typical reaction of the countries against the pandemic was closing the schools temporarily and applying the strategies of distance education, because distance learning is a form of teaching in which the learner and the instructors are located at different times and places and the interaction between them takes place through electronic communication means (Aydın, 2005). The restrictions between learners and educators and learning sources can be removed through distance education (Bozkurt, 2017). The fact that distance education is independent of time and place has provided an advantage during the pandemic. In addition, in distance education, students can take initiative, manage the process according to their learning speed and level of understanding (Özdoğan & Berkant, 2020). So it has been considered as the best alternative way of education to block the spread of the virus in densely affected countries (Telli-Yamamoto & Altun, 2020).

In schools, as in all organizations, decision-making and problem-solving are the main reasons for the existence of administration. Like all social institutions, schools are affected positively or negatively by changes, developments and crises. Adapting schools to these changes is among the duties of the school administration (Çınkır, 2010). With the distance education practices, school administrators have had a more unifying role among teachers, students and parents. They have established a bridge for all stakeholders by informing them about new arrangements, designing interaction channels between teachers and parents, leading educational programs, and organizing training for educators. They have had significant responsibilities to plan and carry out the distance education, however, they have also had problems and challenges. In this respect, it is very crucial to find out their experiences, challenges and opinions to reveal how adaptive a school system can be during crises. School administrators play a major role in the uninterrupted continuation of education and training even in times of crisis. This research aims to shed light to the views of education administrators. There are limited studies in the literature that deal with the administrative difficulties experienced by school administrators during the pandemic, and this study is important in this respect as well. In the research it is aimed to reveal:

- What are the administrative problems school principals have experienced during the pandemic, in terms of decision making and fulfilling responsibilities?
- What are the administrative problems school principals have experienced during the pandemic, in terms of communication and governance?

Turkiye's Education Strategy during the Pandemic

From the date of 11th of March 2020, on which the first Covid-19 case was detected, the Ministry of Education started to take action. Primarily, schools at all levels were closed temporarily to protect against infection among education stakeholders (Özer, 2020a). According to the calendar announced at the beginning of the academic year, the interim holiday, which was planned to be implemented on 23-27 March, was drawn on an earlier date of 16-20 March. (MEB [MoNE], 2020c). However, with the rapid increase in the number of cases and the recommendation of the council of the Ministry of Health and Scientific Committee, which was constituted after the outbreak, the period was extended until the end of May (Özer, 2020a). During the break, arrangements were completed and as of March 23rd, distance education was put into practice. On April 13th, live virtual classroom courses were started to be given for 8th graders, high school preparatory classes and 12th-grade students. The range of the courses was extended to all grade levels a week later (MEB, 2020c). In this process, the central exam dates for placement were also rescheduled. These decisions ceased the educational activities at schools and approximately 18 million students remained out of their classes (Özer, 2020a).

After the lockdown decision, MoNE announced that education services would be provided as distance education through the digital platform of Educational Informatics Network (EBA), and Türkiye Radio and Television Corporation (TRT). Protocols have been signed with TRT in order to facilitate the access of students to distance education via television. With its human resources, MoNE produced the course contents needed for distance education in a short time and these contents were made available to students through EBA and TRT

(Özer, 2020a, 2020b). In other words, distance education was carried out through two main means; the first one is EBA, which aims to provide digital learning materials that can be updated; the second one is a TV channel presenting video lessons parallel to the designed education program (Çelikdemir, 2020).

Educational Informatics Network (EBA)

EBA is a digital learning portal developed in 2011 and has been used by students and teachers since then. It includes educational materials that support the curriculum such as videos, e-books, tests, documentaries and activities related to school subjects. This portal provides both teachers and students from pre-school to high school level with various learning materials and activities so that teachers can give assignments to students via it. The portal is also appropriate for self-study, it provides students with tasks that are proper for their academic needs, in this way, students are free to select the topics on which they want to focus and follow online courses. Due to the fact that the portal allows uploading video recordings of courses, it has been an effective means for distance education. The courses have been designed and structured in a way that students can follow easily without any conflicts (Özer, 2020b).

Turkiye Radio and Television Corporation (TRT)

TRT is a Turkish national television channel owned by the state and it has played a critical role during the process of compulsory suspension. EBA TV which broadcasts educational programs is embedded into TRT and it has been presenting course videos about school subjects (Zan & Zan, 2020). EBA TV is provided as an option for students who don't have an internet connection and the technological devices necessary to follow online courses (Özer, 2020b).

The crisis created by the pandemic has also given way to some positive developments, vocational and technical education has come to the fore with their remarkable contributions to meeting the needs of society. Research and development activities were accelerated and the capacity was increased in educational institutions where medical production was carried out; thus, cooperation between the education and health sectors was strengthened. The production of the disinfectants and cleaning materials was carried out in the vocational and technical education institutions and the cleaning needs of more than 50.000 schools were provided with these productions (Özer, 2020c).

Methodology

Research Design

This study was conducted in a qualitative design in order to reveal the problems faced by school administrators during the pandemic. The study is also a case study since it particularly focuses on the problems experienced by school administrators during the pandemic period. Case study is a qualitative research approach in which the researcher examines one or several situations in depth and reveals the themes related to these situations (Creswell, Hanson, Clark Plano & Morales, 2007).

Before starting the research, the ethical approval was taken from the university's human research ethics committee in order to ensure ethical compliance. During the whole process, ethical principles were taken into consideration and the participants were informed that they could withdraw from the research at any time they want.

Study Group

The study group of the research consists of 12 school principals working in primary, secondary and high schools in the province of Nigde, in the 2020-2021 academic year. The maximum diversity sampling method, one of the purposeful sampling methods, was used while the study group was formed. The aim of maximum diversity sampling is to create a small sample and increase the diversity of the people involved in the research (Yıldırım & Şimşek, 2013). Accordingly, the school principals participating in the study were selected from different education levels; primary school, secondary school and high school. The participants were given code names as A1, A2, A3 etc. to refer participants and A stands for administrator.

Table 1. Demographic features of the participants

Participant	Gender	Educational level	Professional experience
A1	Female	Primary School	10
A2	Male	Primary School	18
A3	Male	Primary School	22
A4	Male	Primary School	20
A5	Female	Secondary School	12
A6	Female	Secondary School	17
A7	Female	Secondary School	15
A8	Male	Secondary School	12
A9	Male	High School	21
A10	Male	High School	16
A11	Male	High School	19
A12	Male	High School	23

Data Collection Tool

After having a certain level of the previous study about the research topic, semi-structured interview form was prepared in the light of previous knowledge and within the frame of the interview guide. The interview guide provides a focused structure for the discussion and covers the main topics (Barriball & While, 1994). Before the interview form was finalized, expert opinion was taken and the suitability of the questions was confirmed. Due to the fact that study group of the research includes school principals, expert opinion is asked from two faculty members who have a doctorate degree in educational administration. In this study, data were collected through semi-structured interviews, however, to confirm the coverage and relevance of the content of the interview questions a pilot testing was carried out. It is a small –scale trial of a larger piece of research (Teijlingen & Hundley, 2001). Harding (2013), states that before embarking into the study, it is beneficial to pilot the interview questions and do necessary adjustments. In the piloting process, two school principals were included in the interview. After the testing phase, necessary changes and adjustments were done to fit the questions to the research aims. Repetitive questions that aim to ask similar points and questions out of context or redundant were omitted. Then main research was started. The interviews were recorded with the permission of the participants and transcribed for analysis, all interviews were organized as word documents. Then, these documents were sent to the interviewees via e-mail. At this point, the interviewees were asked to review their statements. Thus, the participants reviewed the statements that they wanted to correct, that could cause misunderstanding, or that they thought were missing. Finally, after the necessary corrections, the transcripts approved by the participants were included in the analysis process.

Data Analysis

Content analysis was used to analyze the data, firstly, audio recordings were transcribed. In order to obtain a general perspective, intermittent readings were made several times. To identify the codes in each section, the data obtained were divided into sections in the context of sub-problems. The answers given by each participant regarding the sub-problem were gathered together and the coding process was started by the researcher. The data were divided into meaningful sections and descriptive names were given to these sections. These names formed the codes of the research. A code list was created by examining all data. The codes were re-evaluated during the data analysis process and updates were made regarding the codes. The common aspects between the codes were identified, categorized, and finally the themes were reached.

Validity and Reliability

Validity is related to the extent to which the findings, results, and interpretations of the researcher reflect the truth, for the research to be valid, the data obtained by the researcher must reflect the real situation (Yıldırım & Şimşek, 2013). In order to increase the validity of this research, participant confirmation was asked in the study. After the interviews were transcribed, the participants were contacted again and asked to confirm the contents

of the interview. This method is called as participant validation (Long, Johnson & Rigour, 2000) or member reflections (Tracy, 2010). It a process in which original respondents are asked to check the accuracy of the study in the areas of descriptions (Bloor, 1978; Creswell, 2002; Slettebø, 2020). This helps researchers improve the trustworthiness of the study.

Also, during the interviews, the researcher reminded the participants of the confidentiality policy of the research at every stage to prevent the participants from hiding their true thoughts and experiences. The researcher also avoided comments and explanations that could affect the views of the participant during the interviews. Researchers should avoid being subjective (Myers, 2000), be careful not to include their own values or attitudes in the research findings (Sharts-Hopko, 2002). Reliability in qualitative research means that the research process and findings are presented in a clear and understandable way so that external evaluators can check the consistency of the research (Lincoln & Guba, 1985). In this study, the research; pattern, sample determination method, information on data collection tools and analysis process are presented in detail. Within the framework of the process approach, codes, sub-categories and categories were created. In order not to add bias to the research, quotations that reflect the whole are included and the research process has been described in detail. The researcher used researcher diversification to ensure internal reliability. Expert opinion was taken during the development of the data collection tools and the analysis of the data. In the analysis of the data, the data source was coded separately by the researcher and a different expert in the field, and the consistency between the codings was compared.

Findings

The research findings were presented in line with the sub-problems. The interviews conducted and the documents examined were the source of the research findings. The themes and codes obtained as a result of the content analysis are given in Table 2.

Table 2. Themes and codes

Themes	Codes
Coordination and organization problems	Ineffective planning of the process Lack of uniformity in implementations
Communicational problems	Delay in official correspondence Obsolete contact information
Technological Problems	Insufficiency of internet and distance education infrastructure Technological incompetency of educational stakeholders
Institutional Problems	Hybrid learning environment difficulties Hygiene and safety problems

Coordination and organization problems

With the closure of schools and the transition to distance education, teachers and students started to participate in educational activities at home, but school principals and vice-principals were on duty in their offices at the school buildings. The ministry became the sole and most authoritative institution to determine how the process would proceed, and all education administrators were responsible for passively waiting for decisions to be made.

Although school principals had no direct influence on the decision-making, they were held responsible for coordinating the crisis process. In this context, school administrators think that implementations were started without effective planning, especially in the first months of the pandemic. The necessity of making quick and effective decisions created by the crisis environment caused some decisions to be taken without an adequate exchange of ideas so that the decision process could not be carried out effectively and caused confusion from

time to time. Due to the confusion, the decisions made by the ministry became difficult to understand and interpret correctly, resulting in the emergence of different practices based on the same decision. The lack of detailed explanations regarding the implementation caused the school administrators to disagree on the same issue in the beginning.

Ineffective planning of the process

With the announcement of the pandemic, the MoNE had to intervene in the education system immediately. In this process, very rapid decisions were taken by the ministry in a short time. This situation caused difficulties in the implementation of the decisions taken and similarly, there were not enough planning opportunities, for instance, it was difficult to transmit the decisions taken at the ministerial level to schools and to express expectations clearly. There were changes in the decisions taken from time to time during the implementation process, in this respect, most of the participants emphasized the importance of planning before taking action.

We have a saying “make it up as you go along” and this is exactly what happened during the pandemic. The constant change of the decisions taken has exhausted us. In this sense, it would have been much healthier to make solid planning first and then implement it. (A3)

With the closure of the schools, a number of decisions were announced however, the responsibilities of school principals in this process and the practices demanded got increased and constantly changed. The first three months of the pandemic were very stressful and tiring for school administrators.

The most challenging thing for me in this process was instability. I would like to explain this by giving an example. The MoNE decided that the assessment would be face-to-face at schools. Then we were given a lot of instructions to prepare our schools for exams. Our priority was providing safety and security at schools. We worked really hard for a couple of days to make the necessary arrangements. But then what happened? The exams were canceled. It was a total waste of time and energy. (A11)

The panic environment created by the pandemic affected all stakeholders of the education system. In this process, school principals who are obliged to inform students, teachers and parents felt tension due to the uncertainties experienced in practice.

There was complete chaos in the pandemic. The decision taken the day before was changed the next day, or a different decision was made within hours. Such uncertainty worried the school principals more. Because they could not fully understand what they were supposed to do... Sometimes I felt inadequate to meet the teachers' questions and concerns. (A5)

Another participant emphasized the tension created by the uncertainty about the procedure and their role as a school leader.

I encountered so many questions at the beginning of the pandemic that I couldn't answer them. Everyone was very panicked and hoped to find answers to their questions in the school administration. Parents, teachers, and students were all anxious. However, as we were not well informed, we could not provide them with accurate and sufficient information. (A1)

In this process, school administrators were expected to adapt to new practices in a short time. However, school administrators, like other education stakeholders, needed time because they were faced with new and different implementations.

Teachers and students were at their homes, but we were at school. There were tasks requested from us and we were expected to respond very quickly. However, it was forgotten that we also needed an adaptation process. (A7)

Lack of uniformity in implementations

At the beginning of the pandemic, the school administrators interpreted the directives given by the ministry in different ways, so there was no unity in the practices. This situation caused anxiety in school administrators.

During the first months of the pandemic, I was very anxious. There were times when I couldn't quite understand exactly what to do. To clarify the situation, I phoned other schools and asked what was done in those schools. I felt as if I constantly needed to have my actions confirmed. The thought of “Did I do it wrong?” bothered me constantly. (A6)

Another participant drew attention to the positive result of this situation. The ambiguity of the instructions encouraged school principals to communicate more and act collaboratively.

In the beginning, what was wanted to be done seemed open to different interpretations. School administrators were asking each other what to do in a panic. Social media became a useful tool at this point. There was an exchange of ideas in the groups in which the principals were included... School administrators have never been as cooperative as they are now. I think this situation has increased cooperation and sharing. (A2)

Formal and informal social media groups were established among school administrators. In these channels, school administrators were able to ask questions to each other about issues they could not understand or didn't master enough.

I needed approval. Since I didn't want to make mistakes, I was always communicating with other schools. The instructions were unclear and open to different interpretations. (A12)

Communicational problems

Since face-to-face meetings were stopped during the pandemic, telephone and social media applications, electronic information systems have become more important than ever. School administrators were supposed to use all these communication means to follow updated information about their jobs. They were also supposed to be a contact person for parents, students and teachers. While they were acting like a problem-solving agent, they had to deal with some communication problems. These can be classified as problems with official correspondence; problems with contact information; technological barriers to communication.

Delay in official correspondence

Since the Turkish education system consists of a centralized structure and organization, official correspondence is carried out by following the hierarchy. There is an official correspondence flow from the ministry to the provincial directorates of national education, and from the provincial directorates to the school principals. In this context, correspondence is carried out within a certain system, but the functioning of this system during the crisis was not healthy enough. During the pandemic, official correspondence took longer to reach schools and there were occasional delays, which interrupted the process.

We heard the decisions taken at the ministerial level on television and social media. Similarly, parents, students and teachers, who learned about the developments from television and social media, expected us to take action immediately, but it took time for official correspondence to reach the school. We had to wait for these correspondences to proceed and deal with impatient stakeholders. (A8)

During the pandemic, to reduce social contact flexible working hours were determined for employees, and the opportunity to work alternately was provided for school administrators. One of the participants stated that they waited for the official correspondence to reach the school in order to benefit from this opportunity, but that happened quite a long time after the decision was taken.

There are four vice principals at our school. We could not switch to flexible working arrangements for a long time. It took a long time to have official correspondence. We did not want to take an action before getting the related correspondence so we lost time. (A9)

Obsolete contact information

School administrators, who were on the job at the school since the beginning of the pandemic, acted as a coordinator and tried to bring teachers, parents and students together. However, one of the most challenging situations for the administrators in this process was the inability to reach parents and students.

Especially reaching and informing parents was a problem. We call, but either the number was wrong or it was no longer used. It was difficult to reach some parents and get feedback from them... (A3)

In this context, school administrators emphasized the importance of keeping contact information up-to-date and pointed out that is even more important in times of crisis.

This situation raised my awareness about the necessity to update the contact information of the parents. Now I plan to ask parents for their current phone numbers and home addresses at least every 6 months. Because parents do not inform the school when they change their address or phone number. (A1)

Technological Problems

One of the innovations that the pandemic has brought to our lives has been digitization in all areas. Before the pandemic, there was an education community not very familiar with distance education practices. This new situation has created different degrees of difficulties for everyone. The most painful period for school administrators in the transition to distance education was to create curricula for teachers with limited internet and applications or less capable to use them. Not every teacher could respond to this digitalization process with the desired speed and efficiency. The teachers needed support at this point, and it was the school administrators who were responsible for providing solutions. On the other hand, some of the children, the most important component of the education system, did not have the technological means to follow distance education.

Insufficiency of internet and distance education infrastructure

Turkiye is a large country with a population of 82 million. The digitalization process that came with the pandemic has strained the country's internet infrastructure. EBA, created within the scope of a national project, has greatly benefited the country's transition to distance education. The pre-establishment of such a system has facilitated the transition to distance education. However, it started to give an error when the system was overloaded. Faced with constant system error warnings, school principals had great difficulty in creating weekly course schedules for teachers. This situation has created more problems, especially in schools where the number of teachers and students is high. Participants stated that they worked hard to create weekly course schedules on time. They stated that this workload and stress negatively affected their well-being.

EBA was constantly giving system error warnings. But there were lesson schedules we had to prepare for the week. Imagine that you are logging in to the system and cannot do anything and you are running out of time. This was really stressful. We were working at night when the entries to the system were reduced. It was really tiring. (A5)

Ensuring information entry into the system and preparing each teacher's syllabus without conflicting with someone else's added extra work to the school administration.

Weekly course schedules had to be prepared and the system was constantly causing problems. We had to work at night. When I came to school one morning, I witnessed that the vice principal had spent the whole night at school. Only in this way was he able to complete the task. (A8)

The inefficiency of the internet and system infrastructure caused school principals to receive numerous complaints and questions. Education stakeholders who could not enter the system waited for the school administration to solve the problem, which created psychological pressure on school principals.

When distance education was put into practice, teachers and parents who could not enter the system started to call us for help. At that point, I felt very incompetent and clumsy. Frankly, I was not able to help and that was making me feel bad. (A4)

Another problem related to the students, all of the participants expressed, was the lack of internet. Most of the students had difficulty in connecting to the online courses because they either didn't have internet infrastructure where they lived or they didn't have enough internet quota. In some cases, they had internet access but they didn't have the necessary electronic devices.

Our school has a dormitory and most students returned to their homes due to the pandemic. Most of them live in villages. Internet is not available in some of these villages; therefore, it was not possible for those students to attend online classes. (A12)

Some participants expressed students' lack of hardware equipment or software, emphasizing the socio-economic background of them.

Some students connect to online classes with their parents' phones. However, when there is more than one child at home, the internet quota is not enough. Children either do not have computers or necessary hardware or do not have internet. Access to distance education is a problem, especially for students from lower socio-economic classes. (A4)

Technological incompetency of educational stakeholders

Distance and hybrid education approaches have brought together programs such as Zoom, Microsoft Team, and Google Meet, which bring teachers and students together. However, these new applications were complex and difficult to use for some teachers, students, and families. In the EBA system, it was difficult to create lessons and assign students homework, especially for senior teachers with little technology experience. Similarly,

students and families who encountered these practices for the first time also experienced difficulties and needed support.

In the beginning, our teachers had difficulties and were waiting for our help. We had to figure out that and guide them immediately. However, it was very difficult for some senior teachers. I told one of our teachers how to use the app five times and then he could only do it. (A6)

Some of the participating administrators stated that they organized remote seminars to train teachers on new Technologies to overcome problems of technology usage.

Since our school is a school in the city center, our staff consists of very senior teachers. Initially, they had a hard time using distance education tools. These practices were too complex for them and they were reluctant to adapt to this new order. With the help of the computer and informatics teacher in our school, we trained teachers on how to use these applications. (A3)

Families who could not connect to EBA at home also called school administrators and asked for support. In addition, families with more than one student at home expressed their problems to the school administration.

Families often phoned the school administration. This sometimes happened because they could not enter the system, sometimes to complain about the teacher and sometimes to complain about their own children. I was trying to comfort them both as a school administrator and as a parent. Some families were overly worried about their children. (A7)

Participants expressed that students were also inexperienced and could not use the system effectively.

In the beginning, students could not use distance education applications very effectively. They were making noise, sometimes inadvertently sabotaging the lesson. Over time, we all got used to it. (A8)

Institutional Problems

Institutional problems include securing the school building against Covid-19 and arranging a hybrid learning environment. Depending on the course of the pandemic, the MoNE proposed the transition to hybrid education for the agenda. However, this decision didn't include all grade levels. Priority is given to classes that will take the central exam. In hybrid education, it was made clear by the MoNE that classroom size would be divided as two parts to make social distancing possible. In the same way, during the break teachers would be responsible to apply social distancing rules as much as possible (Çetinkaya, 2020). With hybrid education, some of the students switched to face-to-face education. With this new regulation, the hygiene and cleanliness of the schools came to the fore.

Hybrid learning environment difficulties

Classes and desks were organized for hybrid education, and lists of students who would receive face-to-face training were determined. School administrators prepared the school for the new conditions. However, with the hybrid training, risks increased, more and more students and teachers were infected with Covid-19. Teachers and students who were infected with the virus were quarantined. Those in contact were reported to the relevant institutions by the school administration. School administrators stated that they had difficulty following infected or contacted students.

Students who were in contact with infected people could not be detected, and these students brought the virus to the school environment and infected other students and teachers. (A5)

School administrators, who took measures to prevent the disease, expressed that they could not do anything for individuals who did not apply to the health institutions for tests and who were carrying the virus.

Nowadays, the state is trying to prevent infection with a health code that notifies individuals' state of health. However, before that students who carried the virus and didn't take health tests or showed symptoms came to school and infected the virus to others. (A10)

With the hybrid education, more classrooms were needed and the workload of teachers and school administrators increased. School administrators had to constantly remind social distance and hygiene rules and monitor students and teachers in this context. When teachers became infected, the need for some other teachers emerged. School administrators had to deal with all these problems. In addition, when teachers were asked to give the same course both face-to-face and online using technology in the classroom, teachers had difficulties and it was left to school administrators to train teachers in this context.

Hygiene and safety problems

In July 2020, a cooperation agreement between the MoNE and the Turkish Standards Institute was made to open schools in better conditions and to adapt education services to the new normal. With this protocol, *the Guide for Improving Hygiene Conditions in Educational Institutions and Prevention of Infection* was published (MEB, 2020b). The school administrators were required to design their school building according to guidelines and provide hygiene in classrooms, restrooms and inside the building. Schools that meet the conditions specified in the guide would be inspected and then would receive *School Clean Certificate*. The guide, which includes many items such as providing physical cleanliness and hygiene of the school and purchasing disinfectants and medical masks for students, exhausted the school administrators both financially and in terms of workload.

There were many tasks we had to fulfill to get "school clean certificate". However, the school's budget was not sufficient to purchase the materials specified in the manual. For this reason, we sought sponsors for our school and got financial support from them. (A12)

School administrators consider *School Clean* initiative as unsustainable. They stated that they had difficulty in meeting the need for hygiene and cleaning products even in hybrid education; therefore, they think that this practice will not be feasible when face-to-face education is started.

The School Clean project is a very expensive one. I don't think it can be applied in crowded schools in the long term. (A4)
When face-to-face education is started, I do not think the project is sustainable. It is difficult to maintain the hygienic rules specified even in hybrid education. If the implementation is to be continued, schools will have to get support from families, which is not a desired approach by the ministry. (A1)

Discussion and Conclusion

In the study, the problems faced by school administrators during the pandemic were investigated and four main themes were identified. These are the coordination problems between the ministry and the provinces; communication problems between the school administrators and other education stakeholders; problems related to technology and institutional problems.

With Covid-19, a crisis environment has occurred in the world. In these crisis times, education management became more centralized in order to make quick decisions. The authority was gathered at the ministry level so that the actions to be taken could have been carried out more easily. The Ministry tried to react as quickly as possible from the first moment of the crisis (Sarı & Sarı, 2020). Although the centralized approach made it easier to react faster, it created more bureaucracy and led to a lack of planning and coordination. School administrators got crucial information via social media and television, and official correspondence about these decisions reached schools much later; therefore, implementation of the decisions was delayed. In addition, in the centralized approach, the right of initiative of school administrators decreased, the administrators who were supposed to wait for official correspondence and act according to those correspondences were exhausted by frequently changing decisions. The decisions taken without planning were changed according to the spread of the pandemic. This environment of uncertainty caused stress and anxiety on school administrators. The canceled or changed decisions caused the school administrators to waste effort and time, and caused them to feel burnout towards the job. Uncertainty and unclear decisions led to different applications, because school administrators interpreted these decisions differently. Months after the onset of the pandemic, unity was achieved in the implementations.

In this period, distance education applications became the mandatory choice of countries to ensure the continuity of education processes (Özer & Suna, 2020). However, both education personnel, family and students were caught unprepared for the distance education practices which were totally unfamiliar to them. Even some teachers resisted in transitioning to distance education, so it took time for them to adapt to this new system (Taşar, 2021). Güreş, Tekinarslan and Yavuzalp (2016), assert that feeling inadequate may cause a resistance to adapting to new conditions. In addition, during this period, no training was given to school stakeholders on distance education practices. As such, school stakeholders could not achieve the desired efficiency in distance/online teaching applications. School administrators, like other stakeholders, were also affected by this inefficiency. The personal and professional activities of school principals were adversely affected by this

situation (Taşar, 2021). Teachers had difficulty in classroom management in online courses (Arslan & Şumuer, 2020) and it is still challenging for teachers to communicate with their students effectively (Sintema, 2020). This new system also raised many questions. Teachers, parents, and students sought help from school administrators to find answers to these questions. However, school administrators also stated that they felt incompetent from time to time, as they did not have clear information about how the process would work. School administrators became a bridge between teachers and families with the transition to distance education. However, during this process, disinterested families, as well as panicked families, gave rise to communication problems. The wrong contact numbers of some families made it impossible for administrators to contact families and students. Families who had a contact address but did not have internet access or could not use social media effectively created difficulties in terms of communication.

According to the findings, another problematic area is the lack of technological infrastructure and using technology ineffectively. With the pandemic, technology has become inevitable, school principals should take technological leadership by encouraging the intensive use of technology inside and outside the school. Thus, they can develop a culture of technology usage in their institutions (Uğur & Koç, 2019). One of the facts revealed by the pandemic is that it is essential to improve teachers' digital literacy levels (ERG, 2020). Teachers needed technological and pedagogical support in the distance education process (Kırmızıgül, 2020). In this respect, school administrators are supposed to train themselves as technology leaders using new information technologies and applications so that they can lead training and seminars that will ensure the development of their staff (Beytekin, 2014). Research revealed that learners and educators who are used to face-to-face education have problems in distance education when they are not competent in using technology. When infrastructure problems are added to this situation, it becomes more difficult to reach the desired results (Telli-Yamamoto & Altun, 2020). Turan (2020), studied the technological leadership of school principals during the pandemic and found out that technical problems, parents' indifference to their children's education, students' economic problems, and teachers' negative attitudes towards distance education, lack of technological equipment prevented the achievement of the educational goals. Similarly, Demir and Kale (2020) investigated the teachers' opinions about distance education and found out that one of the biggest difficulties teachers face in distance education is the lack of internet connection or electronic devices. Külekçi-Akyavuz and Çakın (2020) identified similar problems in their study regarding the opinion of school administrators about the effect of the pandemic on education. The problems experienced by school administrators were stated as lack of communication, technical inadequacy, lack of knowledge, the indifference of teachers and inadequate planning. Especially, communication problems were emphasized in the study. As a matter of fact, activities that could not be carried out face to face with the pandemic became more open to communication problems. Access to education problem of students who do not have sufficient equipment and internet infrastructure is also mentioned in other studies carried out during the pandemic (Bakıoğlu & Çevik, 2020; Günbaş & Gözüküçük, 2020; Türker & Dündar, 2020; Ünal & Bulunuz, 2020). The pandemic process affected teachers and students psycho-socially, as well as school administrators. In this respect, all educational stakeholders should collaborate to have healthy communications and to create a positive learning environment. To reduce the bitter effects of crises, it is crucial to empathize with the others in the education system and provide support for one another.

With the pandemic and technological developments, digital transformation in education has gained momentum. Further studies can be done on digital readiness of schools in terms of infrastructure and digital competence of educators. In this respect, the expectations, needs and suggestions of school principals can be investigated as well. Another issue that needs to be investigated is how the use of technology affects the efficiency of the teaching and learning process. It is not possible to stay away from technology in our age, so it is essential to increase digital skills. How educators can increase the efficiency of their lessons with technology is an issue that needs to be considered in this context.

References

Arslan, Y. & Şumuer, E. (2020). Classroom management problems encountered by teachers in virtual classes during the Covid-19 pandemic. *Milli Eğitim Dergisi [Journal of National Education]*, 49(1), 201-230. DOI:10.37669/milliegitim.791453

- Aydın, C. H. (2005). Learners' preferences of communication tone used in the print materials for open and distance learning. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi [Anadolu University Journal of Social Sciences]*, 5(1), 131-147.
- Bakioğlu, B., & Çevik, M. (2020). Science teachers' views on distance education in the Covid-19 pandemic process. *Turkish Studies*, 15(4), 109-129. DOI:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43502>
- Barriball K.L., & While A. (1994) Collecting data using a semi-structured interview: a discussion paper. *Journal of Advanced Nursing*, 19(2), 328–335. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1365-2648.1994.tb01088.x>
- Beytekin, O. F. (2014). High school administrators' perceptions of their technology leadership preparedness. *Educational Research and Reviews*, 9(14), 441-446. DOI: 10.5897/ERR2014.1858
- Bloor, M. (1978). On the analysis of observational data: A discussion of the worth and uses of inductive techniques and respondent validation. *Sociology* 12(3), 545–552.
- Bozkurt, A. (2017). The past, present and future of the distance education in Türkiye *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi [Journal of Open Education Practices and Research]*, 3(2), 85-124.
- Creswell, J. (2002). *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*. Upper Saddle River: Merrill Prentice Hall.
- Creswell, J. W., Hanson, W. E., Clark Plano, V. L., & Morales, A. (2007). Qualitative research designs: Selection and implementation. *The Counseling Psychologist*, 35(2), 236-264. <https://doi.org/10.1177/0011000006287390>
- Çelikdemir, K. (2020). Continuing learning in the COVID-19 pandemic. (TEDMEM) <https://tedmem.org/covid-19/covid-19-salgininda-ogrenmenin-surdurulmesi#note-3280-1> Accessed: 10.03.2021
- Çetinkaya, M. (2020). Distance education in Türkiye during the pandemic. In: Ş. İdin (Ed.) *Research Highlights in Education and Science 2020* (pp. 85-103), Konya: International Society for Research in Education and Science (ISRES) Publishing.
- Çınkır, S. (2010). Problems of primary school headteachers: Problem sources and support strategies. *İlköğretim Online [Elementary Education Online]*, 9(3), 1027-1036.
- Demir, S., & Kale M. (2020). Investigation of the distance education process by the teachers' opinions in the period of the covid-19 pandemic. *Turkish Studies*, 15(8), 3445-3470. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44492>
- Eğitim Reformu Girişimi-ERG (2020). Plus education: The effects of coronavirus on education in Türkiye. <https://www.egitimreformugirisimi.org/arti-egitim-turkiyede-koronavirusun-egitime-etkileri/> Accessed: 20.03.2021.
- Eken, Ö., Tosun, N., & Tuzcu-Eken, D. (2020). Urgent and compulsory move to distance education upon Covid-19: A general evaluation. *Milli Eğitim Dergisi [Journal of National Education]*, 49(1), 113-128. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.780722>
- Günbaş, N., & Gözükcük, M. (2020). Views of elementary school children's parents about distance education during the Covid-19 pandemic. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Dergisi [Sakarya University Journal of Education]*, 10(3), 686-716. <https://doi.org/10.19126/suje.789705>
- Gürer, M., D., Tekinarsan, E., & Yavuzalp, N. (2016). Opinions of instructors who give lectures online about distance education. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI)*, 7(1), 47-78. DOI: 10.17569/tojqi.74876
- Harding, J. (2013). *Qualitative data analysis: From start to finish*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Kırmızıgül, H. G. (2020). The Covid-19 pandemic and the resulting education process. *ASEAD* 7(5), 283-289.
- Külekçi-Akyavuz, E., & Çakın, M. (2020). School administrators' views on the effect of Covid-19 pandemic on education. *Turkish Studies*, 15(4), 723-737. DOI: 10.24106/kefdergi.893153

- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills: Sage.
- Long, T., & Johnson, M. (2000). Rigour, reliability and validity in qualitative research. *Clinical Effectiveness in Nursing*, 4(1), 30–37.
- MEB. (2020a). Increase in EBA and live class usage hours. [https://yegitek.meb.gov.tr/www/eba-ve-canli-sinif-kullanim-saatlerinde- artis/icerik/3041](https://yegitek.meb.gov.tr/www/eba-ve-canli-sinif-kullanim-saatlerinde-artis/icerik/3041) Accessed: 05.04.2021
- MEB (2020b) Guideline for Improving Hygiene Conditions and Infection Prevention in Educational Institutions http://merkezisgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_07/28133804_ETM_KURUMLARI_KILAVUZ_BA_SKI_4.pdf Accessed: 01.04.2021
- Myers, M. (2000). Qualitative research and the generalizability question: standing firm with proteus. *The qualitative report*, 4(3), <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2000.2925>
- Özdoğan, A.Ç., & Berkant, H.G. (2020). The examination of stakeholders' opinions on distance education during the covid-19 epidemic. *Millî Eğitim Dergisi [Journal of National Education]*,49(1), 175-199. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.788118>
- Özer, M. (2020a). The contribution of the strengthened capacity of vocational education and training system in Turkiye to the fight against Covid-19. *Journal of Higher Education*, 10(2), 134-140. <https://doi.org/10.2399/yod.20.726951>
- Özer, M. (2020b). Educational policy actions by the Ministry of National Education in the times of COVID-19 pandemic in Turkiye. *Kastamonu Education Journal*, 28(3), 1124–1129. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.722280>
- Özer, M. (2020c). Vocational education and training as “a friend in need” during Coronavirus pandemic in Turkiye. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 9(2), 1–7. DOI: 10.14686/buefad.713574
- Özer, M. & Suna, H.E. (2020). COVID-19 pandemic and education. In Şeker, M., Özer, A. & Korkut, C. (Eds.). *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği [Anatomy of the Global Pandemic Future of Man and Society]*, TÜBA, Ankara, 171-192.
- Sarı, E., & Sarı, B. (2020). Education management in times of crisis: The case of COVID-19. *International Journal of Leadership Studies: Theory and Practice*, 3(2), 49-63.
- Sharts-Hopko, N. C. (2002). Assessing rigor in qualitative research. *Journal of the association of nurses in aids care*, 13(4), 84-86.
- Sintema, E. J. (2020). Effect of COVID-19 on the performance of grade 12 students: Implications for STEM education. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 16(7), 1-6. <https://doi.org/10.29333/ejmste/7893>
- Slettebø, T. (2020). Participant validation: Exploring a contested tool in qualitative research. *Qualitative social work*, 20(5), 1223-1238.
- Taşar, H. H. (2021). Covid-19 pandemisi sürecinin okul müdürleri üzerindeki etkileri. The effects of the Covid-19 pandemic process on school principals. *Abi Evran University Kırsehir Education Faculty Journal*, 22(1), 171-196. <https://doi.org/10.29299/kefad.808864>
- Teijlingen, E. R., & Hundley, V. (2001). The importance of pilot studies. *Social Research Update*, 35.
- Telli-Yamamoto, G., & Altun, D. (2020). The coronavirus and the rising of online education. *Journal of University Research*, 3(1), 25-34. <https://doi.org/10.32329/uad.711110>
- Tracy, S. J. (2010). Qualitative quality: Eight “big-tent” criteria for excellent qualitative research. *Qualitative Inquiry* 16(10), 837–851.
- Turan, S. (2020). Technological leadership of school principals during the covid-19 period. *Millî Eğitim Dergisi [Journal of National Education]*,49(1), 175-199. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.788133>

Türker, A., & Dündar, E. (2020). The opinions of high school teachers on distance learning which is carried out through EBA (Educational Informatics Network) during Covid-19 pandemic period. *Milli Eğitim Dergisi [Journal of National Education]*, 49(1), 323-342.

Uğur, N. G., & Koç, T. (2019). Leading and teaching with technology: School principals' perspective. *International Journal of Educational Leadership and Management*, 7(1), 42-71. <http://dx.doi.org/10.17583/ijelm.2019.3758>

Ünal, M., & Bulunuz, N. (2020). The views and suggestions of science teachers on distance education practices during the Covid-19 pandemic period and subsequent processes. *Milli Eğitim Dergisi [Journal of National Education]*, 49(1), 343-369. DOI: 10.37669/milliegitim.775521

WHO (2020). Coronavirus disease (COVID-19) pandemic. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>. Accessed: 27.03. 2021

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri [Qualitative research methods in the social sciences]*, (5th edition). Seckin Publishing.

Zan, N., & Zan, B. U. (2020). Education in emergency at coronavirus: Overview of faculty of letters students included to distance education system from different regions of Türkiye *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 1367-1394. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44365>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi ilan edilmesiyle birlikte dünyanın pek çok yerinde eğitim kurumlarında yüz yüze eğitime ara verilmiş ve uzaktan eğitim uygulamalarına geçilmiştir. Zamandan ve mekândan bağımsız olarak eğitim hizmeti verme imkânı tanıyan uzaktan eğitim uygulamaları virüsün yayılmasını engellemek için iyi bir alternatif yol olarak benimsenmiştir. Türkiye’de de pandemi ortamının yarattığı riskle mücadele etmek adına eğitimler Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından eğitsel elektronik içerik ağı olarak kurulan Eğitim Bilişim Ağı (EBA) ve ulusal televizyon kanalı olan Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) aracılığıyla yürütülmüştür. Pandemi ortamı ile sosyal mesafe vurgusu yapılmış ve eğitim iş ve işleyişi de çevrimiçi toplantılar yoluyla yürütülmeye çalışılmıştır. Bu yeni düzenin beraberinde getirdiği bazı zorluklar da olmuştur. Eğitim paydaşlarının adaptasyon süreci, dijital yeterlikleri ve bilgi akışı açısından bazı sıkıntılar yaşanmış ve alanyazında öğrencilerin ve öğretmenlerin yaşadığı sorunları ele alan çalışmalara yer verilmiştir. Ancak eğitim yöneticilerinin pandemi sürecinde yaşadığı sıkıntıları ele alan çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışmada, okul yöneticilerinin pandemi sürecinde ve uzaktan eğitim uygulamalarında idari ve eğitim odaklı görevlerini yerine getirirken yaşadıkları sorunların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın odaklandığı çalışma grubu açısından ve ortaya koyduğu sonuçlar aracılığıyla alanyazına ve uygulayıcılara katkı sağlaması beklenmektedir.

Pandemi sürecinde eğitim yöneticilerinin sorumlulukları artmış ve sürecin etkili bir şekilde yönetilmesinde aktif rol oynamaları beklenmiştir. Araştırmada, okul yöneticilerinin pandemi sürecinde karar verme, iletişim ve koordinasyonu sağlama, yönetsel görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirme bağlamında yaşadıkları sorunlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, araştırma nitel desende yürütülmüştür, çünkü nitel araştırmaların temel amacı algı ve deneyimlerin açığa çıkarılmasını sağlamaktır. Araştırma özellikle pandemi sürecine odaklandığı için nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışmasına başvurulmuştur. Araştırmada okul yöneticilerinin pandemi sürecine ilişkin deneyimlerine, görüşlerine ve bakış açılarına yer verilmiştir, bu amaçla çalışma grubu maksimum çeşitlilik örnekleme tekniği ile belirlenmiş ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü’ne bağlı okullarda farklı öğretim kademelerinde görev yapan, farklı mesleki deneyim sürelerine sahip 15 okul müdürü dâhil edilmiştir. Araştırmada yarı-yapılandırılmış görüşme formları kullanılmış ve toplanan veriler, içerik analizi yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir.

Araştırma bulguları okul yöneticilerinin pandemi sürecinde yaşadıkları sorunları ortaya koymuş ve bu sorunlar dört ana tema altında toplanmıştır. Bu temalar, koordinasyon ve organizasyon problemleri, iletişim problemleri, teknolojik problemler ve kurumsal problemlerdir. Kriz anında hızlı karar alabilmek adına eğitim yönetimi daha merkezi bir yaklaşımla yürütülmüş ve tüm kararlar Bakanlık düzeyinde belirlenmiştir. Bu durum ilk andan itibaren en kısa sürede aksiyon almayı sağlarken uygulamada eşgüdüm açısından sorunlara sebep olmuştur. Katılımcılar özellikle Bakanlık ile iller ve okullar arasındaki koordinasyon problemine vurgu yapmış ve planlamanın yeterince sağlıklı olmadığına dikkat çekmiştir. Okul yöneticileri ile diğer eğitim paydaşları arasında da iletişim problemleri yaşanmıştır. Resmi yazışmalarda yaşanan gecikmeler işleyişte sorun yaratırken, okul ve aileler arasında iletişim kurma noktasında zorluklar tecrübe edilmiştir. Ailelere ait iletişim bilgilerinin güncel olmaması okul ve aileler arasında kopukluğa sebep olmuştur. Özellikle yüz yüze etkileşimin olmaması iletişim problemlerini perçinlemiştir. Teknolojik açıdan yeterli alt yapıya sahip olunmaması, internet ve bilgi iletişim cihazlarının eksikliği eğitime erişimde sorunlar yaratmıştır. Bu dönemde, eğitim paydaşlarının dijital yeterlikleri de ön plana çıkmış ve bu yeterliklerin olmaması işleyişte zorluk yaratmıştır. Kurumsal bağlamda hibrit öğrenme ortamlarının yarattığı riskler dile getirilmiş ve hibrit öğrenme sürecinde eğitim yöneticilerinin ve öğretmenlerin iş yükünün arttığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca hijyen ortamının sağlanmasına ilişkin zorluklar da dile getirilmiştir. Bu dönemde okulların hijyen ve güvenliğine ilişkin bazı kriterler belirlenmiş ve okul yöneticilerinden bu kriterleri sağlaması beklenmiştir. Bu noktada katılımcıların bazıları finansal anlamda yaşadıkları sorunlara dikkat çekerek sponsor bulmak durumunda kaldıklarını dile getirmişlerdir.

Araştırma bulguları kriz ortamında hızlı karar verme kadar planlama ve koordinasyon sürecinin de önemine dikkat çekmiş ve eğitim yöneticilerinin yaşadıkları sorunları ortaya koymuştur. Alanyazında araştırma bulgularını destekleyen çalışmalar bulunmaktadır. Turan (2020), okul müdürlerinin altyapı sorunlarından, ailelerin teknolojiye olan uzaklığından ve eğitime erişimde araç gereç eksikliğinden olumsuz etkilendiklerini belirtmiştir. Çakın ve Külekçi Akyavuz (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da benzer iletişim problemlerine dikkat çekilirken, Dilekçi ve Limon (2020) pandemi sürecinde artan iletişim yüküne ve sorunlarına vurgu yapmıştır.

Okul yöneticilerinin artan görev ve sorumluluklarına, iş yüklerine ilişkin bulguları destekleyen araştırmalar da bulunmaktadır (Harris & Jones, 2020; Kavrayıcı & Kesim, 2021; Kırmızıgül, 2020).

Pandemi süreciyle birlikte hızlı bir dijitalleşme süreci başlamıştır, bu bağlamda tüm eğitim paydaşlarının dijital yeterliklerinin artırılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Eğitim yöneticilerinin birer teknoloji lideri gibi hareket edecek donanıma sahip olması çağın gereği haline gelmiştir. Eğitim yöneticilerinin süreci daha etkin yönetebilmeleri açısından öğrencilerin, öğretmenlerin ve ailelerin de yeterliklerini geliştirmeleri önemlidir. Kriz zamanlarında ortaya çıkabilecek belirsizlik durumunun yaratabileceği kaos ortamında okulların gelişen yeni durumlara uyum sağlayabilme reflekslerinin geliştirilebilmesi ve güçlendirilmesi gerekliliği ortaya konmuştur. Bu nedenle yönetim süreçlerinin her birinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Eğitim hizmetlerinin aksamaması ve etkin bir şekilde sağlanması için stratejilerin belirlenmesi ve eğitim yöneticilerinin etkili kriz yönetimi noktasında bilgilendirilmesi gerekmektedir. Bu sayede hem merkezi yönetimde hem de taşrada krize hızlıca cevap verecek ve sürecin oluşturduğu sancuları azaltacak bir yaklaşım sağlanabilir.

KAZIMKARABEKİR'DE BİR DİNİ GRUP ARAŞTIRMASI: "KEMAL BABA" ÖRNEĞİ A RELIGIOUS GROUP STUDY IN KAZIMKARABEKİR: THE EXAMPLE OF "KEMAL BABA"

Tahir DAĞCI

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi/Sosyal Hizmet Bölümü

tahirdagci@kmu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5520-5164

Ziyaeddin KIRBOĞA

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi/Felsefe Bölümü

ziyaeddink@kmu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3636-790X

ÖZ

Geliş Tarihi: 27.05.2022
Kabul Tarihi: 21.12.2022
Yayın Tarihi: 30.12.2022
Anahtar Kelimeler
Din Sosyolojisi,
Kemal Baba,
Melamilik,
Dini Sembolizm
Keywords
Sociology of
Religion,
Kemal Baba,
Melami
understanding,
Religious Symbolism

Çalışmada Karaman Kazımkarabekir ilçesinde etkinlik sürdürmüş bir dini grup araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş ve kartopu tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile grup üyelerinden ham veriler elde edilmiştir. "Kemal Baba" adıyla bilinen grup, Melamilik'in egemen olduğu bir din anlayışını temsil etmektedir. Kemal Baba etrafında öbeklenen grup sosyolojik anlamda karizmatik otorite gruplarına örnek teşkil etmektedir. Grup 1950'li yıllardan sonra Kazımkarabekir ilçesinde kök bulmuş, 1990'lı yıllara kadar grubun etki alanı ve üye sayısı genişlemiştir. Karizmatik liderin vefatıyla grubun sosyal direnci zayıflamıştır. Günümüzde grubun etki alanı daralmıştır. Kemal Baba grubu Alevilik, Bektaşilik, Mevlevilik, Hurufilik gibi inanç sistemlerinden etkilenmiştir. Grup eklektik bir din anlayışına sahiptir. Grubun din anlayışında cezbe hali, manevi mertebeler ve dini sembolizmler öne çıkmaktadır. Grubun aidiyet bağı bireysel manevi olgunlaşma üzerine inşa edildiği için günümüzde grubun herhangi bir teşkilatlanma ve dini-sosyal ağı bulunmamaktadır. Grup üyeleri sonraki kuşaklara din anlayışını pek aktaramadığı için grubun sönmelenme aşamasına girdiği belirtilebilir.

ABSTRACT

In this study, an active religious group research was carried out in Kazımkarabekir district of Karaman province. In the research, qualitative research method was preferred and snowball technique was used. Raw data were obtained from the group members with the semi-structured interview technique. The group known as "Kemal Baba" represents a religious understanding dominated by Melami. The group clustered around Kemal Baba sets an example for charismatic authority groups in sociological terms. The group clustered around Kemal Baba sets an example for charismatic authority groups in sociological terms. The group took root in Kazımkarabekir district after the 1950s, and the group's domain and number of members expanded until the 1990s. With the death of the charismatic leader, the social resistance of the group weakened. Today, the group's sphere of influence has narrowed. Kemal Baba group has been influenced by belief systems such as Alevism, Bektashism, Mevlevi, Hurufism. The group has an eclectic understanding of religion. In the group's understanding of religion, the state of attraction, spiritual levels and religious symbolism come to the fore. Since the bond of belonging of the group is built on individual spiritual maturation, the group does not have any organization and religious-social network today. It can be stated that the group entered the phase of withering away because the members of the group could not convey the understanding of religion to the next generations.

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilen.1122417>

Atıf/Cite as: Dağcı, T. ve Kırboğa, Z. (2022). Kazımkarabekir'de bir dini grup araştırması: "Kemal Baba" örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2107-2120.

Giriş

Bölgesel bir dini grubu incelemeye yönelik yapılan bu araştırmada “Karizma” kavramı merkezi bir konum işgal etmektedir. Grup üyeleri ve lider arasındaki ilişkinin dinsel boyutunun anlaşılması için bu kavram üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır. Karizma (‘Charisma’-hidayet), Yunanca bir kelimedir ve bir kimsenin benzerlerinin üstünde bir içsel iktidarla donanmış olması anlamına gelir. "Charisma" kavramını Max Weber çoğunlukla çok genel bir anlamda kullanır ve bir kimsenin diğerlerine etki edebilme konusundaki her türlü olağanüstü yeteneğini bu kavramla ifade eder (Freyer, 1964: 51). Bununla birlikte dinsel otorite, her zaman olağanüstü bir psiko-fizyolojik özelliklerle ilişkili değildir. Tinsel, zihinsel ve ahlak bakımından önemli kabiliyetler, karizma sahibinin etrafındakiler tarafından saygı görmesine katkı sağlayabilir (Wach, 1995: 406). İnsanların bir gruba aidiyet duyması, o bireyde bazı davranış şekillerinin yerleşmesine ya da yerleşmiş bir takım davranış şekillerine uymasına neden olmaktadır (Dönmezer, 1994: 168). Bir sosyal grup olarak karizmatik gruplar, karizmatik bir çekiciliği olan liderin çevresinde toplanan gruptur. Dolayısıyla bu şekilde gerçekleşen karizmatik bağ, en sıkı ve en güçlü bağlardan biridir (Günay, 1993: 215). Karizmatik otorite, karizmatik liderin getirip açıkladığı düzen ve değerlere içten bağlılığa dayanır. Bu otorite tipinde belli bir ödev ve sorumluluğa davet vardır (Dönmezer, 1994: 278). Karizmanın belirleyicisi yine kendisidir ve kendi sınırını kendisi koyar. Karizma sahibi, diğerlerinin kendisine tabi olmasını ve kendisini takip etmesini bekler. Ancak çevresindekilerin kendisini takip etmedikleri ve ona tabi olmadıkları kanaatine varırsa iddiası ortadan kalkar. Kendini ispat ettiği durumda ise onları yönetir (Weber, 2012: 476).

Dini gruplarda karizma diğer sosyal gruplara göre daha fazla önemsenen bir özelliktir. Dini liderin karizması temelde kendisinin veya çevresinin kendisiyle ilgili yaşadığı olağanüstü dini tecrübeler, dış görüntü ve hitabet gibi öğelerle desteklenir. Başta yakın halkadan olmak üzere üyelerden gelen saygı örüntüleri liderin karizmasını pekiştirir (Bilgin, 2020: 312).

Weber sosyolojisinde önemli bir yer tutan karizma kavramı, araştırmada merkezi bir kavram olarak görülmüştür. Zira araştırmanın ele aldığı dini grubun ortaya çıkışı, inanç sisteminin ve ritüellerinin ortaya konulması, taraftarlarına ulaşılması ve karizmatik liderin herhangi bir şekilde ortadan kalkması bağlamında karizmatik otoriteyi temsil eden liderin ve karizmatik grubun sosyolojik bir temelde değerlendirilmesi gerekmektedir.

1. Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır. Görüşme tekniğiyle araştırmanın verileri toplanmış, bu veriler betimsel analiz yaklaşımı ile ele alınmıştır.

1.1. Çalışma Grubu

Bu çalışma yerel ölçekli bir dini grup araştırmasıdır. Karaman ili, Kazımkarabekir ilçesinde yerel halk içinde faaliyet gösteren, karizmatik lider merkezli bir dini grup incelenmiştir. Çalışmanın örneklemini Kazımkarabekir ilçesindeki “Kemal Baba” adıyla bilinen grup oluşturmaktadır. Kemal Baba grubu hakkında bilinen akademik ya da sivil tabanlı bir çalışma bulunmaması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca araştırma sonunda Türkiye’deki dini grup araştırmalarına bir yenisi eklenecek ve dini grubun sosyolojik tahlili literatüre kazandırılacaktır.

“Kemal Baba” grubunun düşünsel kökleri farklı bir ilden gelen Kemalettin isimli bir kişiye ait olmakla birlikte, göç yoluyla Kazımkarabekir’de kök saldığı için araştırma yalnızca Kazımkarabekir ilçesi ile sınırlı tutulmuştur. Araştırma yapılan grubun Malatya, Kayseri, Konya, Karaman gibi farklı illerde üyelerinin bulunabileceği katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Ancak çalışmanın evreni, ulaşılabilen ve hayatta kalan söz konusu dini grubun müntesiplerinin yaşadığı başta Kazımkarabekir ilçesi olmak üzere Karaman ve Konya illeri ile sınırlıdır.

1.2. Veri toplama araçları

Çalışmaya başlamadan önce Kazımkarabekir ilçesindeki sosyal ve dini hayat ile ilgili teorik bilgiler araştırılmış, akabinde grupla ilgili genel bilgiler elde edilmiştir. Bu aşamada çalışmaya başlamak için Bilimsel Araştırma ve Etik Kurul İzni alınmış ve çalışmaya başlanmıştır.

Araştırmaya konu olan dini grup ezoterik ağırlıklı ve mikro ölçekli bir sosyal görünüm arz etmektedir. Bu nedenle araştırma için öncelikle Kâzımkarabekir ilçesindeki vatandaşlardan grup hakkında bilgisi olan kişilerle görüşmeler yapılmış, bu kişilerden alınan bilgilerle grubun çekirdek kadrosuna ve karizmatik liderin ailesinden birkaç kişiye ulaşılmıştır. Bu noktada grup üyeleri ile bağlantıların kurulmasında kartopu tekniği kullanılmıştır. Ulaşılan grup üyeleriyle görüşme gerçekleştirilmeden önce araştırma soruları hazırlanmış, bu sorular sohbet ortamındaki akışa göre görüşmecilere yöneltilmiştir. Bu noktada araştırma verilerini elde ederken yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. En sonunda görüşmeden elde edilen veriler betimsel analiz tekniğiyle yorumlanmıştır.

Görüşmeciler araştırma metninde isimlerinin doğrudan belirtilmesine pek sıcak bakmamışlardır. Bu nedenle metin içerisinde görüşmecilerin gerçek ismi yerine kod isimler kullanılmıştır.

2. Bulgular

2.1. Kazımkarabekir İlçesi Hakkında Genel Bilgiler

Karaman iline bağlı olan Kazımkarabekir ilçesi, Karaman-Konya yolu üzerinde bulunmaktadır. İlçenin Karaman il merkezine uzaklığı yaklaşık 25 kilometredir. İlçe merkezinde sekiz mahalle ve ilçeye bağlı yedi adet köy yerleşimi bulunmaktadır.

Karaman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden alınan bilgilere göre ilçenin eski adı Gaferyad olup Cumhuriyet'in ilanından sonra nahiye haline getirilmiştir. Nahiyenin adı Kâzım Karabekir Paşa'nın dedesinin buralı olmasından dolayı 1955 yılında "Kâzımkarabekir" olarak değiştirilmiştir. 1989 yılında Karaman'ın vilayet statüsüne yükselmesiyle birlikte Kazımkarabekir ilçe statüsü kazanmıştır (karaman.ktb.gov.tr, 26.01.2022).

2020 yılı TÜİK verilerine göre ilçe nüfusu 3.956'dır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022). İlçede temel eğitim kurumlarının yanında Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi'ne bağlı Meslek Yüksek Okulu bulunmaktadır. İlçede Meslek Yüksek Okulu olduğundan, öğrenciler için devlet yurdu ve özel yurtlar da bulunmaktadır.

İlçenin çevresinde yer alan düz araziler tarım alanları ile kaplıdır. Tahıldan sonra en yüksek gelir hayvancılıktan sağlanır. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapıldığı için ilçenin ekonomisi daha çok tarım ve hayvancılığa, kısmen de ticarete dayanmaktadır.

Karaman bölgesi 1960 ve 1970'li yıllarda Avrupa'ya işçi göçü verdiği için Kazımkarabekir ilçesinden de Avrupa'nın farklı ülkelerine göç hareketi gerçekleşmiştir. Bu nedenle ilçe halkı arasında yabancı ülke emeklisi insanların yoğunluğu dikkat çekmektedir.

İlçe merkezinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı dokuz cami bulunmakta olup camilerde kadrolu din görevlileri bulunmaktadır. İlçenin dini yapısı, sıradan bir Anadolu kasabası görünümü vermektedir. İlçede XV. yüzyılda yapıldığı düşünülen tarihi nitelikli Nalbastı ve Büyük Cami bulunmaktadır (Konyalı, 1967: 273, 529).

2.2. Kemal Baba'nın Hayatı

Kemal Baba'nın akrabaları ve sevenleri ile yapılan görüşmelerde hayatı hakkında şu bilgilere ulaşılmıştır. Resmi kimlikte tam adı Ali Kemaleddin Yıldız olarak geçmektedir. Takipçileri O'nu genellikle "Kemal Baba" olarak

isimlendirmektedir. Takipçilerin günlük dildeki konuşmalarında ise “baba” olarak anılmaktadır. Buradaki baba ifadesi daha çok büyük kişi, sözü dinlenen, saygın, manevi bakımdan itibarlı gibi anlamları içermektedir.¹

Kemal Baba Rumi takvimle 1322 yılında Miladi takvimle 1907 yılında doğmuştur. Oğlundan alınan net bilgiye göre Adana ilinin düşman işgalinden kurtuluş günü olan 5 Ocak 1990’da vefat etmiştir. Buna göre Kemal Baba 83 yıllık bir ömre sahiptir. Kemal Baba Cemile adında bir hanımla evlidir. Cemile hanım 1989 yılında, Kemal Baba’dan bir yıl önce vefat etmiştir. Kemal Baba’nın yedi evladı bulunmaktadır.

Kemal Baba’nın babası “Hanefi hoca” olarak bilinmektedir. Hanefi hoca Malatya Darendeli’dir. Oğlu’nun belirttiğine göre Kemal Baba’nın asıl manevi bağı dedesinden gelmektedir. Kemal Baba’nın dedesi Osmanlı zamanında yaşamış meşayihden olduğu ve şehirli ve kültürlü bir aileden geldiği belirtilmektedir. Dedesi, babasına manevi usulle “el vermiş”, babası da Kemal Baba’ya “el vermiş”tir. Dedesinin manevi bağı ise DYP Elazığ Eski milletvekili Ali Rıza Septioğlu’nun babası olan Şeyh Sadın Hazretleri’nden gelmektedir. Şeyh Sadın’ın babası olan Şeyh Ali es-Sebtî’de meşhur Nakşibendi şeyhi Mevlana Halid-i Bağdadî’nin halifelerindendir (Oğuz, 1983). Konu ile ilgili Kemal Baba’nın oğlu şöyle bilgi vermektedir:

“Septi hazretleri yaşadığı zamanda manevi yönden çok insan yetiştirmiş, onlardan birisi de dedemdir. Dedem de Kemal Baba’yı yetiştirmiştir. Dedem Nakşi olarak bilinir. Dedemin Kadirî olduğunu da söylerler fakat Kemal babaya geldiğinde (tarikât bağlantısı) karışıyor.”

Buna göre silsile olarak bakıldığında Kemal Baba’nın tarikât bağlantısı Nakşibendiliğe dayanmaktadır. Fakat oğlunun da belirttiği gibi Kemal Baba’dan sonra tarikât silsilesinde bir farklılaşma meydana gelmiştir. Muhtemeldir ki Cumhuriyet dönemiyle birlikte tarikât ve tekkelerin kapanması söz konusu farklılaşmaya neden olmuş olabilir. Fakat bu konular araştırmanın kapsamı dışında olduğu için görüşmecilerden konu hakkında bilgi alınmamıştır. Diğer taraftan Kemal Baba yaşadığı dönemde sevenlerine ne bir tarikattan bahsetmiş ne de şeyh-mürît ilişkisine yönelik bir tarikât düzeni salık vermiştir. Dolayısıyla ulaşılan verilerden Kemal Baba ve grubu ile ilgili herhangi bir tarikât ilişkisinden söz etmek mümkün görünmemektedir.

Kemal Baba devlet demir yollarında resmi memur olarak çalışmış, geçimini bu kurumdan aldığı maaşla sağlamıştır. 1939’da meydana gelen Elazığ depreminde Kemal Baba’nın Elazığ’da memur olarak ikamet ettiği, depremle ilgili anlatılan aile hikâyelerinden bilinmektedir. Bu bağlamda Kemal Baba’nın demir yollarında memur olması nedeniyle farklı illerde çalıştığı anlaşılmaktadır.

Kemal Baba emekli olduktan sonra ailesiyle birlikte Adana’ya yerleşmiş ve geçimini sağlamak için kendine ait bir işyeri açmıştır. Önceleri gazoz üretim tesisi ve ekmek fırını olarak işlev gören bu işyeri daha sonraları buz ve tuz üretim tesisine dönüşmüştür. Eski dönemlerde at arabaları ile taşınan buz ve tuz torbaları makineleşmenin gelişmesi ile birlikte motorlu araçlarla taşınmaya başlanmıştır. Buna göre Kemal Baba’nın ticari faaliyetlerden anladığı ve ticarete belli bir ilerleme kaydettiği belirtilebilir. Kemal Baba bundan sonraki hayatını Adana’da geçirmiş ve burada vefat etmiştir.

Kemal Baba dış görünüm olarak sıradan bir insan gibi gömlek-pantolon giyinmiş, hırka, cübbe, sarık, asa gibi dini çağrıştıran kıyafetler kullanmamıştır. Geçmiş yıllarda çektiği fotoğraflara göz atıldığında bu durum anlaşılmaktadır. Çünkü Melamiler toplum içerisinde gerçek durumlarını sezdirmemeyi, kıyafet ve görünüşle ayırt edilmemeyi anlayışlarının esası olarak belirlemişlerdir (Bolat, 2009: 459). Buna göre Kemal Baba dış görünüş bakımından melamîliği içselleştirdiği belirtilebilir.

Kemal Baba çalıştığı işyerlerinde resmi kurallar ne ise onu uyguladığı belirtilmektedir. Görüşmelerde Kemal Baba’nın iş yerinde sigortasız işçi çalıştırmadığına ilişkin bilgiler anlatılmaktadır. Dolayısıyla demir yollarındaki memuriyetinde resmi kuralları benimsediği ve bu nedenle yasal işleri usulüne uygun olarak yaptığı belirtilebilir.

---

¹ Eski zamanlardan bu yana Türkler ilahi ve şiirler okuyan, Allah rızası için halka iyiliklerde bulunan, halka cennet ve saadet yollarını gösteren dervişlere, dini bir kutsiyet atfetmiş onlara ata, bab veya baba unvanı takmışlardır (Köprülü, 1976: 19).

2.3. Kemal Baba'nın Kazımkarabekir İlçesi'ne Gelişi

Farklı kişilerle yapılan görüşmelerden alınan bilgilere göre Kemal Baba Kazımkarabekir'e 1954 yılında gelmiştir. Anlatıldığına göre Kemal Baba bir kış günü Kazımkarabekir İlçesine yaklaşık 8 km mesafede bulunan bir tren istasyonunda iner. Konya-Karaman arası tren hattındaki istasyonun resmi adı günümüzde Demiryurt istasyonu olarak geçmektedir. Bu istasyonun eski adı ise Mandason istasyonudur. Halk arasında da istasyonun adı genellikle bu isimle anılmaktadır.

Kemal Baba Demiryurt İstasyonu'nda trenden indikten sonra yürüyerek Kazımkarabekir (Gaferiyat) İlçesine doğru yönelir. Yol üzerinde Sığircık adlı bir köye gelir ve bir evin kapısını çalar. Yağmurlu ve çamurlu bir gün olmasına rağmen elbisesi tertemiz, ayakkabıları da çamursuzdur. Yağmur ve çamurda yürüyen bir insanda olabilecek emareler bu yolcunun üzerinde bulunmamaktadır. Bunu gören köylüler bu yolcunun bir evliya ya da ermiş kişi olabileceğini düşünerek yolcuyu misafir ederler ve saygıda kusursuzluk etmezler. Bu hikâye halk arasında yaygın olarak bilinmektedir. Anlatılan hikâyelere göre Kemal Baba orada iki gün kalır ve sonra asıl memleketine yani Adana'ya döner.

Sığircık köyünde geçici bir süre kalan Kemal Baba burada kendine birkaç seven kişi (muhibban) edinir. Bu sevenleri daha sonra kısmen yaygınlaşır ve zamanla burada bir kitle haline gelirler. Fakat Kemal Baba'nın bu muhip çevresinin mikro ölçekli veya dar kapsamlı bir grup olduğu değerlendirilebilir.

Kemal Baba'yı seven bu kişiler genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Geçmişte bu köyde yaşamış ve halen hayatta olan kişilerden alınan bilgilere göre bu köyde ikamet eden ve Kemal Baba'yı sevenler her yıl harman zamanından sonra Adana'ya ziyarete gidip gelirler. Bu ziyaretler genellikle bir hafta veya on gün aralığında gerçekleşmektedir. Tren ile yapılan bu yolculuklarda Kemal Baba'ya hediye olarak, buğday, atlar için saman götürülmektedir. Bu ziyaretlerin Kemal Baba ile sevenleri arasındaki dini ve sosyal bağları kuvvetlendirdiği anlaşılmaktadır. Görüşme yapılan kişilerden ikisi trenle Adana'ya bizzat giden kişilerden oluşmaktadır. Bu kişiler tarafından Adana'ya ziyarete giden kişilerin erkeklerden oluştuğu bildirilmektedir.

Görüşme yapılan kişilere “Kemal Baba niçin Kazımkarabekir'e geldi ve neden başka bir istasyonda değil de Demiryurt İstasyonunda trenden inmiştir?” sorusu yöneltilmiştir. Görüşmeciler bu soruyu ‘nasip’ ve ‘takdir’ kavramları ile açıklamışlardır. “Kemal Baba bu bölgedeki farklı ilçelere ziyaret gerçekleştirmiş midir?” sorusuna ise, bizzat gelmediğini fakat manen gelmiş olabileceğini belirtmişlerdir. Fakat Kemal Baba'nın Kazımkarabekir'e daha önceden gelmediğini veya herhangi bir sebeple uğramadığını görüşmeciler belirtmektedir. Bu bilgilere göre Kemal Baba'nın misafirlik için neden Kazımkarabekir ilçesini tercih ettiğine ilişkin bilgilere ulaşılamamıştır.

2.4. Kemal Baba Grubunun İnanç Sistemi

2.4.1. Dini Ritüeller

Kemal Baba ve grubunun yaygın olarak bilinen tarikat veya cemaat formunda bir dini yapı olduğu söylenemez. Bu nedenle Kemal Baba sevenlerine belli bir dini ritüel, zikir veya ibadet uygulaması telkin etmemiştir. Grubun genel karakterinde güzel ahlaka ve kalbi duygulara yapılan özel bir vurgu göze çarpmaktadır.

Kemal Baba'nın sevenlerine hangi dini yapıya daha yakın olduğu sorulduğunda Somuncu Baba, Hacı Bektaş, Mevlana, Yunus Emre'nin yolunda olduklarını belirtmişlerdir. Görüşmeciler “yol” olarak “meşrep” kelimesini kullanmayı tercih etmektedirler. Kemal Baba'nın biçim ve yaşayış bakımından Melami olup olmadığı sorusu yöneltildiğinde sevenleri ve ailesi Melami meşrep olduğunu teyit etmişlerdir;

“Baba Melami olduğunu bizlere söylemezdi. Ben oğlu olduğum halde hiç duymadım, ölene kadar böyle bir şey söylemedi. Fakat yaşam tarzı Melami meşrepti, evet. Kemal Baba kendi yolunun devam ettirilmesi için herhangi bir teşebbüsü olmadı. Baba her şeyi orada bitirdi herhalde. Kemal baba “şusun” diye bize bir şey söylemezdi. Biz aile olarak normal bir hayat sürdük.” (Rasim)

“Baba bize hiçbir zaman şuyum buyum demedi. Yaşantı şekline baktığımız zaman, Melamatlık vardı, fakat öyle Melamiyim demeyi sevmezdi.” (Rasim)

“Kemal Baba Melami meşrepti.” (Mehmet Ali)

Peki Kemal Baba namaz, oruç gibi gündelik ibadetleri yerine getirir miydi? Ailesine bu soruyu sorduğumuzda daha önceleri namaz kıldığını, fakat sonraları bu ibadetleri Kemal Baba’da görmediklerini belirtmektedirler. Kemal Baba’nın oğlu Rasim, namazla ilgili şöyle bilgi vermektedir:

“... Bunlar yaşamışlar. Yani geldikleri zaman Kâzımkarabekir’de saatlerce namaz kılmışlar. Kasabaya ilk geldiği zamanlarda. Yani şeriatla başlamışlar. Bunların hepsi anlatılmış. Bu insanlar (manen) yetiştikçe ilerledikçe daha üst basamaklara çıkarılmış. Dolayısıyla geride kalan şeriat basamağındaki o yaptığımız şeyler üst basamaklarda tamamen yok oluyor.”

“Benim zamanım babanın tam namaz kılmadığı dönemlerde geçti. Kemal babaya ben sorduğumda namaz da bir noktaya kadar demiştir yani.”

O halde Kemal Baba’daki hem manevi tecrübe yoğunluğu hem de namaz konusu nasıl anlaşılmalıdır? Kemal Baba’nın ibadet usulünü anlamak için tasavvuf telakkisinde ve özellikle Bektaşilik’te yaygın olarak kullanılan dört kapı, kırk makam öğretisi bize ışık tutabilir. Tasavvufta şeriat, tarikat, marifet, hakikat olarak derecelendirilen bu kapıların sırasıyla manevi yollarla kat edilmesi gerekmektedir. Bu dört kapıdan sırasıyla geçebilen ve her kapıdaki makamları aşabilen kişi ancak insan-ı kâmil olabilir veya hakka ulaşabilir (Ocak, 1992: 373-379; Fığlalı, 1990: 294-295). Anlaşıldığı kadarıyla Kemal Baba (kendi din anlayışına göre) manevi olarak şeriat makamından, ibadet niteliğinin değiştiği daha üst bir makama geçmiştir. Katılımcıların ifadelerinden anlaşıldığına göre Kemal Baba, şeriat makamından hakikat mertebesine ulaştığı için şeriat kapısındaki gündelik ibadetleri yerine getirmemektedir. Görüşmedeki “*Namaz da bir noktaya kadar*” ifadesi şeriat mertebesine ve sonraki söz konusu aşamalara işaret etmektedir. Peki, şeriat makamı aşıldıktan sonra ibadetlerin niteliği nasıl değişmektedir. Kemal Baba’nın takipçileri bu noktayı “*daim namaz*” kavramı ile açıklamaktadırlar. Şöyle ki şeriat makamında namaz günde beş defa ifa edilmektedir. Hakikat makamında ise 24 saat Allah ile beraber bulunduğu için derviş daima namaz halindedir. Fakat burada kastedilen namaz şekilsel pratikler ve sûrelerle kılınan namaz değildir. Hakikat makamına varıp fenafillaha erişen derviş her an Allah’ın huzurunda olduğu için bütün eylemleri ibadet ve namaz hükmünde olmaktadır. Kemal Baba’nın takipçisi Necmi namaz konusu ile ilgili şöyle beyanat vermiştir:

“Sen gidersin 5 vakit namaz kılarısın, ama ben 24 saat buzurdayım. Hakemin buzurunda. Şimdi bunu anlatamazsın. Akıl alemi bunu anlamaz. Akıl aleminin dışına çıkmadıktan sonra bunu anlayamazsın.”

Görüldüğü gibi Kemal Baba’nın muhipleri namaz konusundaki farklılaşmayı makamlar arasındaki nitelik farkı ile açıklamaktadırlar. Eğer Kemal Baba grubunun Melami meşrep olduğunu varsayarsak şöyle bir durum söz konusudur. Melâmiler arasında belli bir evrad ve ezkâra rağbet etmek makbul görülmemektedir (Gölpınarlı, 1931: 194). Melamiler, keşf ve kerametlere de önem vermedikleri için, nâfilelerle ibadeti çoğaltmaya ve riyazete lüzum görmemektedirler. Onlar, yetenekleri oranında hakikat üzerine yaptıkları sohbetlerden aldıkları feyzle yetinmektedirler (Sunar 1975: 19). Buna göre Kemal Baba grubu namazdan daha ziyade cezbe hallerinden aldıkları feyzle daha çok Allah’a yakınlaştıklarını düşünmektedirler.

Peki Kemal Baba’yı sevenler veya onu kendine rehber edinenler haftalık veya günlük dini toplantı yapar mıydı? Bu soruya Kemal Baba’nın yaşayan takipçisi olan Necmi eski dönemlerde (Avrupa’ya geçmeden evvel) tarım ve hayvancılık yapılan Sığırcı köyünde ve Kâzımkarabekir kasabasında toplandıklarını, bu toplantılara bazen 50 kişi kadar geldiğini belirtmektedir. “*Toplandığımızda toplantıları kim yönetirdi?*” sorusunu Necmi şöyle cevaplamıştır:

“Toplantıları Kemal Baba yapardı. Kemal baba olmadığı zaman söz kimden zuhur ederse o yapardı. Mesela kasabaya toplandık 50 kişi ben başlamışım konuşmaya benden zuhur etmiş. Bende bilmediklerimi kendi konuştuğumdan öğrendim. Çünkü konuşan ben değilim. Bu işler öyle ben yapayım ben edeyim demeyele olmaz. Bu alem başka bir alem. Maneviyat aleminde ne zuhur ederse onu yaşarsın.”

Kemal Baba'nın yaşayan ve 93 yaşında olan takipçisi Mehmet Ali aynı soruyu şöyle cevaplamıştır:

“Toplantıları bir yöneten yok. Herkes oturur bekler. Manen hiç bilemezsin, birisi bir cezbeye kapılır. Allah dedi mi düşer gider. 6 saat ölü gibi kalkamaz, yatar kalır. Sonra tekrar kendine gelir.”

Buna göre, grup üyelerince belli zaman aralıklarında dini toplantıların yapıldığı anlaşılmaktadır. Toplantıların sessiz bir bekleyiş üzerinden devam ettiği ve toplantılarda cezbe hali yaşayan kişilerin olduğu belirtilmektedir. Fakat toplantıların içeriğinde ne konuşulduğuna veya ne anlatıldığına ilişkin pek bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Bunun yanında dini toplantıların kadın ve erkek olarak ayrı mekanlarda yapıldığı bildirilmektedir.

2.4.2. Bir ibadet Biçimi Olarak Cezbe Hali

Sözlükte “çekmek” anlamına gelen cezbe, tasavvufta “Hakk'ın kulu kendine çekmesi ve aniden yüce yaratanın huzuruna yükseltmesi” demektir. Sohbet, zikir ve semâ meclislerinde kalbinde meydana gelen vâridâta veya ilhama dayanamayarak kendinden geçen, gayri ihtiyarı sıçrayıp nâra atan kimselerin davranışlarına cezbe adı verilmektedir. Türkçe'deki “cezbelenmek, cezbeyle gelmek” gibi deyimler bu tür cezbe için kullanılır (Yılmaz, 1993: 504). Cezbe kavramı silsilesi birbirinden farklı tasavvuf anlayışlarında kullanılagelen bir kavramsallaştırma değildir.

Kemal Baba'nın meşrebini takip edenlerle yapılan görüşmelerde farklı zaman aralıklarında cezbe hali yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

“Eskiden saat iki buçukta türküler çıkardı radyoda. Bir gün radyoda türkü çalmaya başladı, birinci mısraı türkü olarak dindim, ikinci mısradaki türkü kayboldu, (radyo) Allah Allah diye bağırmağa başladı, beni bi cezbe aldı o zaman. Kendimden geçtim. Ondan sonra türkü bitti. Ben çekildim duvar dibine oturdum. Şu kalınlıkta şu boyda aşk şarabı getirdiler (eliyle gösteriyor). Bir diktim onu içtim. Ondan sonra her şey yürümeye başladı.” (Necmi)

“Bak hele, cezbetürrahman aleminden geçmeden bakka vasıl olunmaz. Gidersin beklersin, ifaniyet sana yüz gösterdi mi, bunların hepsi açığa çıkar, senden zühur etmeye başlar. Sen seni sende arayacaksın, dışarıda aramayacaksın.” (Necmi)

“Sohbet meclisinde herkes oturur bekler. Manen hiç bilemezsin, birisi bir cezbeye kapılır. Allah dedi mi düşer gider. 6 saat ölü gibi kalkamaz. Yatar kalır. Sonra tekrar kendine gelir.” (Mehmet Ali)

“16 sene önce bir gün mecliste otururken bana cezbe geldi. Mana aleminden madde alemine geçince bir saat kendime gelemedim (eliyle göstererek) bir saat titredim. Çünkü ben peygamber efendimizin ve velilerin huzurundan ayrıldığım için. Onların aşkıyla halim cezbe haline geldi. Cezbe-i min cezbartu-r rahman. Yani cezbe Allah'tan gelir, başkası veremez. Allah'ın mana koltuğu olmasa o cezbe orada olamaz. Yani Allah'ta kendini tamamen yok eden derviş cezbe alemine kapılır. Bu bir sırdır. Allah ile senin aranda.” (Mehmet Ali)

“Melamilikte cezbe olmadıktan sonra derviş olunmaz.” (Mehmet Ali)

Cezbe halini tecrübe etmek Kemal Baba'nın takipçileri için önemli bir dini ritüel olarak algılanmaktadır. Buna göre “cezbeyle gelmek” grup içerisinde ileri bir manevi dereceye işaret etmektedir. Kemal Baba ile sevenleri arasında mekan aşırı yapılan görüşme ya da iletişim biçimleri söz konusu cezbe hallerinde meydana gelmektedir. Öyle anlaşılıyor ki Kemal Baba'nın manevi halkasına dahil olmak için cezbe hali yaşamak grup üyeleri için başat bir dini ritüeldir.

Kemal Baba grubuna dahil olmak için herhangi bir kural olmayıp gönüllü olmak yeterli olmaktadır. Fakat grup içerisinde yükselmek ancak cezbe, rüya gibi manevi haller yoluyla gerçekleşmektedir. Buna göre grubun yatay olarak genişlemesinde gönüllülük esas alınırken dikey olarak genişlemesinde manevi tecrübeler belirleyici olmaktadır.

2.5. Kemal Baba Grubunda Dini Sembolizm

2.5.1. Ağaç Sembolizmi

Tasavvuf kültüründe herhangi bir konuyu izah ederken sembolik anlatıma ve mecazlara sık başvurulur. Sufilik içsel bir tecrübeye dayandığı için soyut konuları farklı sembol gruplarına başvurarak hikayelendirmek en kolay yoldur. Diğer taraftan deruni bir tecrübe doğrudan kelimelere dökülemediği için ancak sembolik anlatımlara müracaat edilerek anlam aktarımı gerçekleşebilir. Kemal Baba grubunda cezbe hali, vahdet-i vücud, fenafillah, insan-ı kamil gibi tasavvufi unsurlar baskın olduğu için sembolik anlatımlara sık başvurulmaktadır. Kemal Baba'nın yakınları ve sevenleri görüşmelerde ağaç sembolizmini sık kullandıkları tespit edilmiştir.

"... Peygamber efendimiz Hz. Ali efendimizi ve Hasan-ı Basri hazretlerini yanına aldı. Gitti ulu bir ağacın altına deve semerinden hutbe yaptı. Orada tarikat yolunu kurdu. Başına Hz. Ali'yi koydu. Ne dedi (peygamber): ilim şebri benim, kapısı Alidir. Aliye varmayan bana gelemes. Bir eve girmen için kapıdan girmen lazım. Onu babrin başına koydu. Şeriat bir babri ummandır, deryadır. Tarikat onun üstünde yüzen bir gemidir. Marifet o gemiye binebilmek, hakikat ise denize batıp yok olmak. Derya ile derya olmaktır." (Necmi)

"Her ağaç bir meyve için vardır. Ağaç meyve verdiğinde hakikat odur." (Necmi)

"Ağacın gövdesi şeriat, dalları tarikat, yaprakları hakikat, çekirdeği marifettir. Meyveyi elde ettiğin zaman ağacın ashını elde edersin." (Sare)

"Hacı Bektaş hacım köy diye bir köye geldi. Orada ağacı buldu. Bunu göriince ağaç yeşerdi, yeşil ağaç oldu. Orada karar kaldı." (Necmi)

"Bir tohumu yere ekmek şeriattır. Elmanın çekirdeğini toprağa gömmek şeriattır. Kökü tarikatdır. Dalları marifettir. Meyvesi hakikatdır." (Necmi)

Görüldüğü gibi farklı konular anlatılırken konunun akışına göre soyut anlamlar ağaç sembolizmi ile anlatılmaktadır. Genelde ağaç sembolizminde tasavvuftaki şeriat, tarikat, marifet, hakikat makamlarının bütünlüğü ve birbiri ile bölünmezliği somutlaştırılmaktadır. Bu ağaç metaforu ile sıradan bir insanın dervişlik yolundaki olgunlaşma aşamaları (seyr-i Sulûk) ve bu aşamaların sırası ve gerekliliği vurgulanmaktadır. Küçük bir çekirdekten meyveli ve yapraklı büyük bir ağacın oluşmasıyla birlikte çokluğa, hamlıktan olgunlaşmaya, basitten mükemmelliğe bir gönderme yapılmaktadır. Diğer taraftan ağacın meyve vermesi ve meyvesindeki çekirdeğin toprağa ekilerek yeniden bir ağaca dönüşmesinde bir döngüsellik dikkati çekmektedir.

2.5.2. Rakamlara ve Harflere Yüklenen Sembolizm

Kemal Baba'nın takipçileri ile yapılan görüşmelerde rakam ve harflerle örülmüş metaforlar sık karşımıza çıkmaktadır. Rakamlar genellikle üç, yedi, kırk, bin bir gibi tasavvuf kaynaklarında karşımıza çıkan sembolik anlamları olan rakamlardır.

"Yunus Emre, Şeyhi Taptuk Emre'ye dedi ki: "bana senden başkası lazım değilmiş" dedi. Taptuk Emre bastonunu attı ve Yunus'a dedi ki: git bastonu bul orada mekan kıl. Şimdi 7 yerde Yunus Emre'nin mezarı vardır." (Necmi)

"Beyazıd-i Bistami hazretleri 7 farklı camide Cuma namazı kıldırıldı." (Necmi)

“Tevbe suresinin 7 tane ismi var.” (Necmi)

“Onlar nerede olursa olsun her taraftan haberi var. Allah diyoruz. Niye Allah diyoruz? 3’ler 7’ler, 40’lar, 300’ler, 1001’ler var. 3’lerin biri Gavs’tır, yani Gavs-ı Azam.” (Necmi)

“18 bin alem var. Bu alemleri yaşaman lazım. Sen şimdi şu alemde yaşıyorsun.” (Necmi)

“Allah 7 kudret daimdir. Ne demek bu: kin, buğz, şirk, isyan, dünya sevgisi, abiret sevgisi. Bunları atmadıktan sonra Adem’in ne olduğuna varamazsın. Bunları atmadıktan sonra “A” demenin manasına varamazsın. Bunlar aramızdaki fesatlıklardır.” (Mehmet Ali)

“9 başlı bir canavar var. Gurur, kibir, nefret, riya, baset, yalan, buğz. Bunlardan kendini sıyırmalı, hep bu gayret ve çalışma üzerinde olacaksın. Ondan sonra yokluğa varıp kül olacaksın.” (Sare)

“40’lar meclisi, 1001’lere kadar gider. Buradan bir tanesi eksildi mi, oradan bir tanesi alınır buraya konur. Oraya dışardan bir daha alırlar. Herkes o 1001’lere girecek, 300’lere girecek, 40’lara girecek, 7’lere, 5’lere, 3’lere kadar inecek.” (Necmi)

Grup içerisinde kullanılan sembolizm yüklü harflerde ise genellikle elif, lam, mim, nun gibi Arapça harfler kullanılmaktadır.

“Mesela Elif, Lam, Mim. ‘Elif’ Allah, ‘Lam’ Ali, ‘Mim’ Muhammed. Namaza durdun Allahüekber dedin. Eğiliyorsun lam oluyorsun değil mi? Yattıktan sonra (secdeye) bak kendine mim oluyorsun. Mim Muhammed oluyor.” (Mehmet Ali)

“Çoğaldık, elifte kalmadık. Namazın işareti bu, sırası bu.” (Mehmet Ali)

“Lavaboda ayna var git bak, gözlerin kaşların burnun ağzın hangi harflerden teşekkül ediyor, ne yazıyor bi oku gel ... Eğer okursan insanın yüzünde Allah, Muhammed yazıyor. Ağzın, burnun, gözlerin, kaşların ve yanakların hangi harflerden teşekkül eder?” (Necmi)

“... Allah’ın yazı kitabına sığmaz ki dedim. Neden? Çünkü orada insan tamamen Allah’ın kendi varlığını taşıyor. O tek varlık, tek elif...” (Mehmet Ali)

“Namaz’ı tersten oku, devret oku, zaman çıkar.” (Mehmet Ali)

İslâm tarihinde harflerin bazı gizli özelliklere sahip olduğu düşüncesi hayli eskidir. Tarihte, harflerle sayıların kutsallığını kabul edip bunlara çeşitli sembolik anlamlar yükleyen Hurufilik akımı bulunmaktadır. Hurûfî anlayış ve yorumlar, başta bazı mutasavvıflar olmak üzere çeşitli İslâmî gruplar arasında ilgi görmüş, özellikle İbnü’l-Arabî’nin katkılarıyla bu ilgi daha da artmıştır. Hurûfîlik inançları Osmanlı döneminde bir yandan Bektaşîler aracılığıyla yeniçeriler üzerinde etkili olmuş, öte yandan Kalenderîler ve Bektaşîler aracılığıyla halk arasında yayılmıştır (Aksu, 1998: 408-412). Hurufiler felsefelerini harflerin ontolojik önceliğinden hareketle temellendirirler ve yaratılış harflerinden oluşan sesle (kün feyekün) başlamıştır (Usluer, 2009: 127).

Görüşmelerden alınan yukarıdaki kesitlerde Kemal Baba’nın takipçilerinin Arapça harflere sembolik anlamlar yükledikleri görülmektedir. Harflere yüklenen bu sembolik anlamlar aklımıza tarihteki Hurufilik akımını getirmektedir. Fakat Kemal Baba ve muhipleri Hurufî olduklarına dair bir işaretle bulunmamışlardır. Öyleyse Kemal Baba ve sevenleri neden rakam ve harflere metaforik anlamlar yüklemektedirler? Bu durum, Kemal Baba’nın Kazımkarabekir’deki takipçilerinin eğitim seviyesinin çok yüksek olmadığı düşüncesini akla getirebilir. Kazımkarabekir ilçesi özelinde düşünüldüğünde ilçe insanları genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. İlçenin kent kültürü ve eğitim imkanları görece sınırlı olduğu için ortalama bir Anadolu kasabası olarak vasıflandırmak yanlış olmayacaktır. Böyle bir toplumsallıkta soyut veya örtülü sufizm kavramları rakam ve

harfler aracılığıyla somutlaştırılmaktadır. Dolayısıyla Kemal Baba grubundaki belli bir tasavvuf eğitimi almamış bireylere sembol grupları, mecazlar, teşbihler yardımıyla içsel tasavvufi bilgileri sunmak oldukça işlevsel görünmektedir.

Görüşmecilerden birisi insanın yüz hatlarında harflerin olduğunu, diğer bir görüşmeci namaz kılarken insan bedeninin harflere benzediğini belirtmektedir. Buna göre insan sureti ve şekilsel ibadet hareketleri harflere, harfler de Allah'a ve Peygambere benzetilmektedir. Hurufilik anlayışına göre harflerin alametleri sadece insanın yüzünde ve vücudundaki hatlar aracılığı ile görünür. Diğer varlıklardaki görünüşü sınırlı ve insandaki gibi aşikar değildir (Usluer, 2009: 127). Bu noktada görüşmecilerin rakam ve harflerle ilgili sembolik anlatımları grubun Hurufilik anlayışıyla kesişen yönlerinin olduğunu göstermektedir.

2.6. Grubun Sosyal Genişleme ve Sönümlenme Aşamaları

Kemal Baba'nın Kazımkarabekir ilçesine 1954 yılında geldiği yukarıda ifade edilmişti. O halde grubun Kazımkarabekir çevresindeki sosyal açılımını bu tarihten itibaren başlatmak doğru olacaktır. Burada kastedilen açılım dini eksenli bir sosyalleşme açılımıdır. Çünkü bir karizmatik lider olarak Kemal Baba'yı takip eden insanların aidiyet bağı dini merkezli olup ekonomik, siyasi ve ideolojik bir aidiyet bağı taşımamaktadır.

Araştırma yapılan bölgede Kemal Baba grubunun takipçi yoğunluğu 1960'lara doğru artma göstermiştir. Görüşme yapılan kişilerden alınan bilgilerde dini toplantıların 1960'lı yıllarda yapılmaya başlandığı ve üye sayısının bu yıllarda çoğaldığı anlaşılmaktadır. Grup üyeleri genel olarak kasaba ölçeğinde geçimini sürdüren çiftçi, işçi ve tüccarlık yapan kimselerden oluşmaktadır.

Halen yaşayan 90 ve 94 yaşlarındaki Kemal Baba'nın en önemli iki takipçisi 1966 yılında Avrupa'ya işçi olarak çalışmaya gitmişlerdir. Bu kişiler Kemal Baba'nın ilçedeki grup aidiyetini sürdüren yardımcı lider veya yöresel grup lideri pozisyonundaki kişilerdir. Bu kişilerin yurt dışına göç etmeleriyle birlikte Kazımkarabekir'deki grup bağlarının zayıfladığı, dini toplantıların sekteye uğradığı, en azından toplantı sürekliliğinin kaybolduğu anlaşılmaktadır. Yurt dışına giden tabiler Kemal Baba ile mektup, telgraf, telefon gibi zamanın iletişim araçları ile görüşmeye devam etmişlerdir. Fakat yüz yüze olmayan bu görüşmeler grup içerisindeki aidiyet bağlarını devam ettirmiş olsa da grup üyeleri arasındaki bağları zayıflatmıştır. Çünkü 1970'li yıllardan sonra Kemal Baba takipçilerinin yoğun olduğu Sığırcık köyünde nüfus azalmaya başlamıştır. Alınan bilgilerde köydeki insanların bir kısmı yurt dışına işçi olarak göç etmiş bir kısmı da ilçeye veya il merkezine taşınmışlardır. Bu duruma göre dönemsel olarak şehirlerin çekiciliği, yurt dışında çalışmanın görece cazibesi grubun zayıflama sürecini hızlandırmıştır.

1990'lı yıllardan sonra Sığırcık köyündeki yerleşim tamamen boşalmıştır. Çalışmanın başlangıç aşamasında köye bizzat gidildiğinde evlerin kerpiçten yapıldığı için kolayca yıkıldığı ve harabeye dönüştüğü gözlenmiştir. Köyde sadece caminin duvarları taştan yapıldığı için yıkılmamış, fakat camiinin kullanılabilir bir durumu kalmamıştır. Bu köyün göç vermesi ve nihayetinde kendiliğinden kapanması Kemal Baba'nın ilçede sosyal olarak zayıflamasını da beraberinde getirmiştir. Özellikle 1990 yılında Karizmatik liderin (Kemal Baba) vefat etmesiyle birlikte Karaman, Konya bölgesine ve Avrupa'ya farklı sebeplerle dağılan grup üyelerinin aralarındaki sosyal grup ilişkisi zayıflamıştır. Çünkü görüşmeciler Kemal Baba'yı seven grup üyelerinin hala var olduğunu fakat sayıca çok az kaldığını, bazen yaz tatillerinde Kazımkarabekir ilçesinde görüştiklerini belirtmişlerdir.

Grubun dağılmasında en önemli etken şudur ki Kemal Baba'yı takip eden kişiler grup aidiyet bağlarını ve din anlayışlarını çocuklarına aktar(a)mamışlardır. Çünkü Kemal Baba'nın ailesi dışında Kazımkarabekir veya yakın çevresinde ikinci kuşak grup üyelerinden bahsetmek zordur. Kemal Baba'nın takipçileri grup aidiyetini bireysel manevi olgunlaşma üzerine inşa ettikleri için herhangi bir teşkilatlanma ve dini-sosyal ağ kurmamışlardır. En azından grubun modern anlamda dernek, vakıf, aile vakfı gibi bir kuruluşu olmamış, üyeler arasından ve aile içinden böyle bir girişimde de bulunulmamıştır. Dolayısıyla Kemal Baba'nın hem grubu hem de din anlayışı sosyal bakımdan sönümlenmeye yüz tutmuştur.

Grubun sönümlenme eğiliminin bir sebebi de din anlayışında ortaya çıkmaktadır. Kemal Baba grubunda görülen din anlayışı sosyal açıdan yayılcı ve misyoner bir özellik taşımamaktadır. Bu nedenle grup üyeleri arasındaki organik ilişkinin kuvveti zayıflamış ve kuşaklar arası devamlılık sağlanamamıştır. Nitekim Kemal Baba'nın takipçilerine çocuklarının durumunu sorulduğunda, çocukların babalarının dini yaşantılarını devam ettirmediklerini belirtmişlerdir. Günümüzde Kazımkarabekir ilçesinde Kemal Baba'yı seven birkaç takipçinin kalması yukarıdaki durumu desteklemektedir.

Sonuç

Sözlü kültürün yaygın olduğu Anadolu coğrafyasında Kemal Baba grubu, farklı yönelimli dini bir anlayış olarak kendine alan açabilmiştir. Kemal Baba'nın din anlayışı bütünüyle Sünni anlayış içine dahil edilmeyeceği düşünülebilir. Kemal Baba'nın inanç deneyimlerinde Bektaşilik, Mevlevilik, Alevilik, Hurufilik gibi anlayış ve düşünce sistemlerinin izleri görülmektedir. Dolayısıyla Kemal Baba'yı bu anlayışlardan birine tam olarak izafe etmek eksik olur. Fakat Kemal Baba'nın din anlayışını Bektaşilik, Mevlevilik, Alevilik, Hurufilik gibi akımların etkilerini taşıyan, batını motifler barındıran, eren-dervişlik kültürü baskın bir din anlayışı biçimi olarak vasıflandırmak mümkündür. Bu anlamda Kemal Baba'nın din anlayışı eklektik özellikler taşımaktadır.

Grubun din anlayışındaki eklektik karakter modern dünyadaki kurumsal dini inançların bireyselleşmeye dönük değişimini göstermektedir. Çünkü grup liderinin ortaya koyduğu seçmeci inanç perspektifi kurumsal din anlayışından bireysel din algılamalarına doğru kaymış, bu anlayış grup takipçileri tarafından içselleştirilmiştir.

Kemal Baba ve grubu şehirleşmenin hız kazandığı 1960'lardan sonra Kazımkarabekir gibi mikro bir alanda etkinlik sürdürmüştür. Grubun, Adana vilayetinden gelip Kazımkarabekir çevresinde filizlenmesi, sosyolojik açıdan dini göç ve dini yayılım olgusuna bir örneklik teşkil etmektedir.

Kemal Baba grubu yöresel bir alanda kök bulduğu için o dönemlerde karşımıza çıkan Sağcılık, Solculuk, Milliyetçilik, İslamcılık gibi siyasi ve ideolojik öbeklenmelerin dışında kalmıştır. Grup, dönemin şehirleşme, ulusal ve uluslararası göç gibi sosyo-ekonomik koşullarından etkilenmiştir. Bu noktada şehirleşme, grubun yayılmasına yönelik olumlu bir etki yapsa da ilerleyen zamanlarda grup ağının dağılmasına zemin hazırlamıştır. Benzer şekilde grup ağının yöresel bir düzeyde kalması üyeler arasındaki bağları kuvvetlendirirken grubun anlayış biçiminin sonraki kuşaklara aktarılmasında negatif bir etkiye neden olmuştur. Son tahlilde Kemal Baba grubunda tespit edilen anlayış, toplumsal açıdan yayılcı özellik taşımadığı için takipçiler arasındaki grup aidiyeti azalmıştır. Bu nedenlerle grup kültürü, sonraki jenerasyona aktarılamamıştır.

Kaynakça

- Aksu, H. (1998). "Hurufilik ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (cilt. 18, ss. 408-412). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bilgin, V. (2020). "Din ve Toplumsal Sorunlar", *Din Sosyolojisi* içinde. (K. Canatan, M. Tekin, Edit.). Bilay Yayınları. 307-334.
- Bolat, A. (2009). "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Melâmet Tasavvuru". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 23, 457-469.
- Dönmezer, S. (1994). *Toplumbilim*. (11. baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Fiğlalı, E. R. (1990). *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*. Selçuk Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1931). *Melamilik ve Melamiler*. Devlet Matbaası.
- Freyer, H. (1964). *Din Sosyolojisi*. (T. Kalpsüz Çev.). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Günay, Ü. (1993). *Din Sosyolojisi Dersleri*. Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Karaman Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2022, Ocak) *Kazımkarabekir*. <https://karaman.ktb.gov.tr/TR-95893/kazimkarabekir.html>
- Konyalı, İ. H. (1967). *Abideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi*. Baha Matbaası.
- Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Oğuz, M. İ. (1983). *Tasavvuf Yolunda Manevi Cihad*. Oğuz Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1990). "Bektaşilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 373-379. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sunar, C. (1975). *Melamilik ve Bektaşilik*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2022, Ocak). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları* <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2020-37210> (E.t. 26.01.2022).
- Usluer, F. (2009). *Hurufilik*. Kabalıcı Yayınevi.
- Wach, J. (1995). *Din Sosyolojisi*. (Ü. Günay, Çev.). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve toplum*. (L. Boyacı, Çev.). Yarın Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (1993). "cezbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 504-505. Diyanet Vakfı Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

The concept of “charisma” has a central position in this research, which is aimed at examining a regional religious group. The study is a local scale religious group research. A charismatic leader-centered religious group operating among the local people in Kazımkarabekir district of Karaman province was investigated. The sample of the study is the group known as "Kemal Baba" in Kazımkarabekir district. The fact that there is no known academic or civilian-based study about the Kemal Baba group reveals the importance of the study.

Qualitative research method was used in the study. The data of the research were collected with the interview technique, and these data were handled with the descriptive analysis approach. Although the intellectual roots of the "Kemal Baba" group belong to a person named Kemalettin, who came from a different province, the research was limited to Kazımkarabekir district only because it took root in Kazımkarabekir through immigration.

The religious group that is the subject of the research has an esoteric predominant and micro-scale social appearance. For this reason, for the research, first of all, interviews were conducted with the citizens of Kazımkarabekir district who knew about the group, and with the information obtained from these people, the core staff of the group and a few people from the family of the charismatic leader were reached. At this point, the snowball technique was used to establish connections with the group members. The data obtained with the semi-structured interview technique were interpreted with the descriptive analysis technique.

In the region where the research was conducted, the follower density of the Kemal Baba group increased towards the 1960s. According to the information obtained from the interviewees, it is understood that religious meetings started to be held in the 1960s and the number of members increased in these years. Group members generally consist of farmers, workers and merchants who make a living on the scale of the town.

Two of Kemal Baba's most important followers, aged 90 and 94, who are still alive, went to Europe in 1966 to work as workers. These people are the people who are in the position of co-leader or local group leader who maintain Kemal Baba's group belonging in the district. It is understood that with the migration of these people abroad, group ties in Kazımkarabekir weakened, religious meetings were interrupted, at least the continuity of the meeting was lost.

It cannot be said that Kemal Baba and his group were a religious structure in the form of a commonly known sect or community. For this reason, Kemal Baba did not suggest a certain religious ritual, dhikr or worship practice to his fans. In the general character of the group, a special emphasis on good morals and heart feelings is striking. The path followed by Kemal Baba and his fans is the path of Somuncu Baba, Hacı Bektaş, Mevlana and Yunus Emre.

Kemal Baba is a Melami in terms of form and life. Kemal Baba's worship method is dominated by the doctrine of four doors and forty modes, which is widely used in Sufism and Bektashism.

These gates, which are classified as sharia, sect, ingenuity, and truth in Sufism, need to be crossed by spiritual means, respectively. A person who can pass through these four gates in turn and surpass the authorities at each gate can become a perfect human being or reach the truth.

There are no rules to be included in the Kemal Baba group, it is enough to be a volunteer. However, ascending within the group takes place through spiritual states such as attraction and dreams. Accordingly, while the horizontal expansion of the group is based on voluntarism, spiritual experiences are decisive in its vertical expansion.

While explaining different subjects, abstract meanings are explained with tree symbolism according to the flow of the subject. In general, tree symbolism embodies the integrity and indivisibility of the sharia, sect, ingenuity, truth authorities in Sufism.

Within the group, metaphors knitted with numbers and letters attract attention. Numbers are usually numbers with symbolic meanings that we encounter in Sufi sources such as three, seven, forty, one thousand and one.

Kemal Baba presents inner Sufi knowledge to members who have not received a certain Sufi education with the help of symbol groups, metaphors and similes.

In the Anatolian geography where oral culture is common, the Kemal Baba group has opened up a space for itself as a religious understanding with a different orientation. It can be thought that Kemal Baba's understanding of religion will not be completely included in the Sunni understanding. In Kemal Baba's faith experiences, traces of understanding and thought systems such as Bektashism, Mevlevi, Alevi, Hurufism are seen. Therefore, it would be incomplete to fully attribute Kemal Baba to one of these understandings. However, it is possible to characterize Kemal Baba's understanding of religion as a form of religious understanding that is dominant in the eren-dervish culture, bearing the influences of movements such as Bektashism, Mevlevi, Alevism, Hurufism, containing esoteric motifs. In this sense, Kemal Baba's understanding of religion has eclectic features.

The eclectic character in the group's understanding of religion shows the change of institutional religious beliefs in the modern world towards individualization. Because the selective belief perspective put forward by the group leader has shifted from the institutional understanding of religion to individual religion perceptions, and this understanding has been internalized by the group followers.

Kemal Baba and his group continued to operate in a micro area like Kazımkarabekir after the 1960s, when urbanization accelerated. The fact that the group came from the Adana province and sprouted around Kazımkarabekir is an example of the phenomenon of religious migration and religious spread in sociological terms.

The group was affected by the socio-economic conditions of the period such as urbanization, national and international migration. At this point, although urbanization had a positive effect on the spread of the group, it paved the way for the disintegration of the group network in the future. Similarly, the fact that the group network remained at a local level strengthened the ties between the members and had a negative effect on the transfer of the understanding of the group to the next generations. In the final analysis, since the understanding found in the Kemal Baba group did not have a socially expansionist feature, the group belonging among the followers of the group decreased. For these reasons, group culture could not be transferred to the next generation.

COVID-19 SALGINI DÖNEMİNDE TEMEL GELİR UYGULAMASI TARTIŞMALARI BASIC INCOME APPLICATION DISCUSSIONS DURING THE COVID-19 EPIDEMIC

Melike ÇALLI KAPLAN

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

melikecalli07@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1474-433X

ÖZ

Geliş Tarihi:
27.05.2022

Kabul Tarihi:
12.12.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Covid-19 Salgını
Sosyal Koruma
Temel Gelir

Keywords
Covid-19
Pandemic
Social Protection
Universal Basic
Income

Bu çalışmada, tüm dünyaya hızlı bir şekilde yayılan Covid-19 salgınının, dünyanın dört bir yanındaki toplumlarda ve ekonomilerde yarattığı şok etkilere karşı hükümetlerin aldığı temel önlemler ve bilhassa vatandaşlarına evrensel temel gelir sağlama ile ilgili tartışmalar üzerinde durulmaktadır. Covid-19 salgınının olumsuz etkisi karşısında hükümetlerin vatandaşlarına evrensel temel geliri mi yoksa alternatif sosyal koruma önlemleri ile geçici temel gelir mi sağlaması tartışılmaktadır. Tartışma yapılırken belirli ülkeler seçilmektedir. Tartışma, vaka sayıları yüksek olan ülkeler arasından gerek geçici gerekse evrensel temel gelir uygulamasını gündemine alan ve pilot çalışma başlatan ülkeler ile temel gelir uygulaması ile ön plana çıkan ülkeler seçilerek yapılmıştır. Ülkelerin Covid-19 döneminde sosyal koruma uygulamaları ISSA (Uluslararası Sosyal Güvenlik Teşkilatı) sayfasından ve mali destek uygulaması IMF (Uluslararası Para Fonu) sayfasından alınarak literatür taraması ile birleştirilip analiz edilmiştir. Sonuç olarak, ülkelerin Covid-19 salgınına karşı öncelikli olarak kısa vadeli ve geçici bir dönemi kapsayacak şekilde sosyal koruma önlemlerine yöneldikleri ortaya konulmuştur. Ancak bu çalışmada, ülkelerin Covid-19 salgını, doğal afetler, savaş vb. durumlarda uzun vadede ve daha kapsamlı olacak şekilde uygulamalara yönelmeleri gerektiği özellikle evrensel temel gelir uygulamasına geçmesinin yerinde olacağı vurgulanmaktadır.

ABSTRACT

In this study, the main measures taken by the governments against the shock effects of the Covid-19 epidemic, which has spread rapidly all over the world, to the societies and economies around the world, and especially the discussions about providing a universal basic income to their citizens are emphasized. In the face of the negative impact of the Covid-19 epidemic, it is discussed whether governments should provide their citizens with a universal basic income or a temporary basic income with alternative social protection measures. The discussion was made by selecting the countries with a high number of cases, which put the basic income application on their agenda and started a pilot study, and the countries that came to the fore with the basic income application. The social protection practices of the countries during the Covid-19 period were taken from the ISSA (International Social Security Organization) page and the financial support application from the IMF (International Monetary Fund) page, combined with the literature review and analysed. As a result, it has been revealed that countries tend to take social protection measures, primarily to cover a short-term and temporary period, against the Covid-19 epidemic. However, in this study, it is emphasized that countries should turn to long-term and more comprehensive applications, and it would be appropriate to adopt universal basic income in particular.

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilin.1122500>

Atıf/Cite as: Çallı Kaplan, M. (2022). COVID-19 salgını döneminde temel gelir uygulaması tartışmaları. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2121-2142.

Giriş

Dünya, tarih boyunca savaşlar, ekonomik krizler, doğal afetler ve bulaşıcı hastalıklar gibi birçok zorlu duruma tanık olmuştur. Bulaşıcı hastalıklardan biri olan ve tüm dünyayı 3 yıldır saran Covid-19 salgını, 31 Aralık 2019'da Çin'in Hubei eyaletindeki Wuhan şehrinde ortaya çıkmıştır. Bir hafta içinde, ilk vakaların canlı kümes hayvanları ve vahşi hayvanların da satıldığı bir deniz ürünleri pazarı ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Enfeksiyonun resmi adının Covid-19 salgını olduğu ve virüsünde SARS-CoV-2 olduğu belirtilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ, WHO) 11 Mart 2020'de, koronavirüsün yayılmasının küresel sağlık tehdidi oluşturduğunu ilan etmiştir. Çin, salgınla mücadele için ilk eğitim alanı haline gelmiştir ve radikal şekilde halk ve sağlık politikaları uygulayarak Covid-19 salgını ile mücadele örneklerini göstermiştir (Phelan, Katz ve Gostin, 2020: 709-710).

Avrupa'daki salgın gelişimi 10 Mart 2020'den sonra Çin'e göre daha fazla artmaktadır. Covid-19 salgını 16 Mart 2020 itibarıyla, dünya çapında 158 ülkede görülmektedir. 170.237 kişi enfekte olup, 6.526 kişi vefat etmiştir ve 77.788 kişi iyileşmiştir (Sutkowski, 2020: 3-4). Pandemi başlangıcından günümüze kadar toplam vaka sayılarının en yüksek olduğu ilk 10 ülke sırasıyla ABD, Hindistan, Fransa, Almanya, Brezilya, Güney Kore, Birleşik Krallık, İtalya, Japonya ve Rusya'dır. Türkiye ise 12. sırada yer almaktadır (WHO, 2022).

Tüm dünyaya hızlı bir şekilde yayılan Covid-19 salgını, dünyanın dört bir yanındaki toplumlarda ve ekonomilerde şok dalgaları yaratmaktadır. Hastalığı ve onu kontrol etmeye yönelik önlemlerin etkileri, salgına hazırlıklı olma ve daha genel olarak geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek hakkında yepyeni soruları ortaya çıkarmaktadır. Ülkeler, aşı bulununcaya kadar hastalığı kontrol edebilmek için tam kapanma, kısmi kapanma gibi önlemler almıştır. Tam kapanma ve kısmi kapanma işletmeleri ve çalışanları olumsuz etkilemektedir. Covid-19 salgınının yayılmasını kontrol altına almak için uygulanan ekonomik faaliyet kısıtlamaları, dünyadaki yoksul ve savunmasız ailelerin çoğunun geçim kaynaklarını tehdit etmektedir. Küresel krize yanıt vermek için, hükümetler sosyal güvenlik ağı programlarını önemli ölçüde genişletmektedirler. Nakit transferleri bu genişlemenin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Hatta politika yapımcılar gündemlerine evrensel temel gelir sağlanıp sağlanamayacağı tartışmalarına da yer vermektedir.

Literatürde pandemin olası olumsuz etkilerini önlemeye yönelik evrensel temel gelir ve geçici temel gelir tartışmaları yer almaktadır. Örneğin Çetinkaya ve Akar (2021) yaptıkları çalışmada, Covid-19 salgını sürecinde ortaya çıkan sosyoekonomik sorunların etkilerini azaltmaya yönelik geçici temel gelir uygulanmasını değerlendirmektedir. De Wispelaere ve Morales (2021) çalışmasında pandemi döneminde finansal güvensizlikten korunma aracı olarak acil durum(geçici) temel gelirine odaklanmaktadır. Beken (2021) ise çalışmasında evrensel temel gelir deneyi ve projesi değerlendirmesi yapmaktadır. Standing (2020); Seçkiner Bingöl (2020) ise pandemi ile evrensel temel gelir uygulamasının zamanı geldi mi tartışmasını yapmaktadırlar. Prabhakar (2020) da pandemi de yoksulluk ve eşitsizliği gidermede evrensel temel gelir uygulaması mı yoksa farklı politika mı uygulamasına gidilmesi tartışmaları üzerinde durmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı ise pandemi döneminde ülkelerin gündemine aldığı evrensel temel gelirin uygulanıp uygulanamayacağını ortaya koymaktır. Belirtilen amaç doğrultusunda ise evrensel temel gelir mi yoksa alternatif temel sosyal koruma uygulamaları mı sağlanmasının Covid-19 salgınının hane halkı ya da bireylerin ekonomisi üzerinde olumsuz etkisini en aza indirebileceği tartışılmaktadır. Ayrıca pandemi sonrasında olası ekonomik şoklara karşı ülkelerin vatandaşlarına yönelik nasıl bir koruma önlemi alması üzerinde de durulmaktadır. Çalışma yapılırken ise evrensel temel gelir ya da en yakın uygulama düzenlemelerine yer veren, evrensel temel geliri gündemine alan ve temel sosyal koruma uygulayan ülke örnekleri irdelenerek sonuca bağlanmaktadır. Ülke örnekleri de Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre pandemi başladığından beri toplamda en çok vaka görülen ülkeler arasından evrensel temel gelir ve geçici temel gelir uygulayan ya da temel gelir tartışmasını gündemine alan ülkelerden ABD, Brezilya, Birleşik Krallık, Almanya, Güney Kore ile evrensel temel gelir uygulaması ile dikkat çeken bir ülke olan Kenya örneği seçilmektedir. Ayrıca Türkiye'de pandemi döneminde uygulanan politikalara da yer verilmektedir. Literatürdeki belirtilen çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, ülke incelemeleri kapsamı farklı seçilmektedir ve kapsamı genişletilmektedir. Sadece geçici temel gelir uygulayan değil, evrensel temel gelir uygulayan ülkeler ile bu ülkelerin alternatif sosyal koruma uygulamaları da incelenerek tartışma yapılmaktadır.

Temel Gelir Kavramı ve Gelişimi

Evrensel temel gelir (koşulsuz temel gelir), herkese tek elden koşulsuz olarak verilen, gelir testi veya çalışma gereksinimi olmadan yapılan periyodik nakit ödeme şeklinde ifade edilir (BIEN, 2021). Temel gelir, düşünebildiğimiz kapsamlı bir küresel adalet modelinin olası bir kurumsal bileşeni olarak görülür (Boso, vd.: 2005). Temel gelir, siyasi bir topluluk tarafından tüm üyelerine bireysel olarak, gelir testi veya çalışma zorunluluğu olmadan ödenir (Van Parijs, 2006).

Evrensel temel gelirin periyodik olması, nakit ödenmesi, bireysel olması, evrensel olması ve koşulsuz olması gibi beş temel özelliği vardır (BIEN, 2021; Standing, 2016a). Temel gelir periyodik olarak diğer bir ifade ile düzenli aralıklarla ödenir. Temel gelirden önemli olan, her ay, form doldurma, sıraya koyma vb. olmadan otomatik olarak ödenmesidir (BIEN, 2021; Standing, 2016a). Evrensel temel gelir gıda pulları, konserve mal kutuları veya doğrudan bir ev sahibine ödenen konut yardımları gibi aynı yardımların aksine, doğrudan bir nakit transferidir. Nakit, alıcının uygun gördüğü şekilde dönüştürülebilir özelliğine sahiptir. Bazı yararlanıcılar yiyecek satın alacak veya kira ödeyecekken, diğerleri yakıt alacak veya gelecekteki güvenlik için tasarruf edecektir (Bidanure, 2019: 484). Temel gelir, bireysel bir gelir olmalıdır. Bu nedenle, medeni, aile veya ev durumuna bakılmaksızın her bireye ödenecektir. Diğer sosyal yardımların aksine, aile başına ödenen bir gelir değildir. Temel gelir aileye bir bütün olarak ödenirse, üyelerden biri istediği zaman kontrol edip dağıtabilir. Bu durumda temel gelir, hane içinde gelirin otomatik dağılımı varsayımından kopacaktır. Koşulları ne olursa olsun, her yetişkine eşit olarak ödenecektir (Martin, 2020:296-297). Evrenseldir, yani sosyoekonomik veya demografik kriterlere dayalı olarak herhangi bir belirli grubu hedef almamaktadır (Ghatak ve Maniquet, 2019:898). Koşulsuz yapılan bir ödemedir. Sadece çalışmaya istekli olduğunuzu kanıtladığınızda aldığınız diğer birçok refah programının aksine şartsız ödenen bir gelirdir. Ne kadar para kazandığınıza, genel olarak neye sahip olduğunuza ve temel geliri almak için herhangi katkı payı ödemenize bağlı olmadan ödenmektedir (Ward, 2021).

Bir temel gelir programı, yoksulluğu hafifletmek, ekonomik büyümeyi teşvik etmek, girişimcilik faaliyeti oluşturmak ve teknolojik inovasyon nedeniyle kaybedilen işleri değiştirmek için belirli bir gelir sağlamak için hükümet tarafından vatandaşlara yapılan ödemelerden oluşmaktadır (D’Mello, 2019). Temel gelir esas olarak yeniden dağıtıcı bir sosyal politika aracı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, kuruluşu genellikle sosyal güvenlik hakkı, yeterli sosyal ve tıbbi hizmetler gibi sosyal haklara kadar uzanmaktadır. Herkese verilen sabit oranlı bir transfer olarak temel gelir, birçok refah devleti tarafından sosyal haklara dayalı sosyal güvenlik kavramını canlandıran ideal tipik evrensel yardım olarak tanımlanmaktadır (Kildal ve Kuhnle, 2005).

Temel gelir tartışmaları üzerinde çalışmalar ve araştırmalar yapanlar, temel gelir tartışmalarının çıkış noktasının temel güvence olduğunu bilmektedir (Standing, 2016b: 19). Temel Gelir programlarının mevcut sosyal yardımlara kıyasla avantajları, konuyla ilgili literatürde sıklıkla vurgulanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: a) *temel gelir, farklı sosyal yardımların faydalanıcıları arasındaki mevcut bölünmeyi ortadan kaldıracaktır;* b) *temel gelir, sosyal korumayı evrensel hale getirecek ve yoksulluk, kapsam açıkları ve karşılanmayan sorunları ortadan kaldıracaktır;* c) *temel gelir, bazı sosyal koruma faydalanıcılarının damgalanması sorunlarından kaçınmaktadır;* d) *gelir testi, alıcıların özel hayatının sosyal kontrolü ve dolandırıcılık problemlerini önleyecektir* e) *temel gelir, “yoksulluk tuzağı” ve “işsizlik tuzağı” ortadan kaldıracaktır;* f) *temel gelir, milyonlarca kişiyi idare ve teftiş masraflarından kurtaracak ve sosyal korumayı kolaylaştıracaktır;* g) *temel gelir, bireylerin özerkliğini artıracak ve aile yapısında, yaşam tarzlarında, işgücü piyasasında vb. değişiklikleri ortaya koymak için daha uygun olacaktır* (Noguera, 2001: 84).

Evrensel bir temel gelir fikri, tarihte sivil hakların kurulmasına, evrenselciliğin çok daha eski bir somutlaşmasına ve daha temel bir hak kümesine kadar uzanabilmektedir. Temel gelir önerisi, 18. yüzyılın sonlarında T. Paine “Tarım Adaleti” adlı çalışmasında formüle edilmiştir. (Laurinavičius ve Laurinavičius, 2016:52). Tarım Adaleti adlı çalışmasında “Benim dilediğim sadaka değil haktır, lütuf değil adalettir” (Standing, 2020:2) şeklindeki düzenleme ile temel gelirin sosyal adaleti sağlama fikrinden ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Uygulama, Thomas Paine ve Thomas Spence’in ilk kez tüm insanlar için temel refahı sağlamak amacıyla vergileri artırmayı ve serveti yeniden dağıtmayı önerdiği on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır. 1960’larda, Amerikalı ekonomist Milton Friedman, geleneksel refah sistemlerine alternatif olarak yoksullar için “negatif gelir vergisini” savunarak bu fikri yeniden canlandırmıştır (Kagel, 2022). 20. yüzyılın sonunda bu fikir ekonomist P. Van Parijs (2005) tarafından daha da geliştirilmiştir. Bu fikir, ülkenin tüm vatandaşlarının, vatandaşların yaşam standardının yoksulluk sınırının üzerinde olmasını sağlayan “vatandaş maaşı” olarak adlandırılan koşulsuz bir aylık yardım aldığı varsayımına dayanmaktadır. Bu faydalar evrenseldir ve seçici değildir; bu, mali durumları veya ekonomik faaliyetlerinden bağımsız olarak tüm vatandaşların bunları alabileceği anlamına gelir (Laurinavičius ve

Laurinavičius, 2016: 52). Yüzyıllar boyunca temel gelir fikirlerine birçok isim verilmiştir. Temel gelir, devlet tarafından düşük gelirli birini güvence altına almak için fakir olduklarını ispat edebilenlere diğer bir deyişle açıkça gelir testi ile ispatlanarak verilen ‘asgari gelir’ teriminden farklıdır. Ayrıca, Kanada ve ABD’de yapılan tartışmalarda belirgin biçimde ortaya çıkmış bir terim olan “garantili yıllık gelir” den de farklıdır. Garantili yıllık gelir ortalama olarak test edilmiş bir gelir garantisini, bir tür negatif gelir vergisi anlamına gelmektedir (Standing, 2016b; 2020). Temel gelir programlarının ise aşağıdaki üç kriteri karşılaması zorunludur: 1) bireylere dağıtılması, (2) gelir testi olmaması ve (3) ekonomik faaliyette tarihsel düşüş olmaması. Hükümetler, vatandaşlarına ekonomik zorluklara karşı temel gelir dışında da çeşitli yardım programları uygulamaktadır. Tablo 1’de çeşitli hükümet yardım programları ve bu programlarla temel gelir arasındaki farklar yer almaktadır (Johnson ve Roberto, 2020: 231-232):

Tablo 1. Hükümet Yardım Programları Örnekleri

	Evrensel Temel Gelir	Garanti Edilmiş Gelir	Nakit Ödemeler	Negatif Gelir Vergisi	Kazanılan Gelir Vergisi Kredisi	Beslenme Programları
Periyodik	Evet	Evet	Değişir	Hayır	Hayır	Hayır
Bireysel Temelli	Evet	Evet	Değişir	Vergi Mükellefi	Vergi Mükellefi	Değişir
Evrensel	Evet	Hayır	Değişir	Hayır	Hayır	Hayır
Sınırlı Fon Kullanımı	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Evet
Ekonomik Etki	Direkt	Direkt	Direkt	1 yıla kadar	1 yıla kadar	Direkt

Not: Johnson ve Roberto, 2020:234.

Tablo 1’de bu yardım programlarını birbirinden ayıran özellikler yer almaktadır. Belirli programların fiili uygulaması, hükümetin eylemine bağlı olarak değişmektedir. Evrensel temel geliri diğer programlardan ayıran özellikler periyodik olarak ödenmesi, bireysel temelli ve herkese verilmesi, fon kullanımında sınır olmayan bir program olması şeklindedir.

Evrensel temel gelir sağlamayı savunanların en temel gerekçesi bireylere sağlanan gelirin yoksulluk oranını azaltıcı etkisi olduğu yönündedir. Ayrıca temel gelir eşitsizliğinin azaltılmasına, devletin sağladığı diğer programlara ihtiyacı azaltılmasında, fiziksel ve zihinsel sağlığı korunmasında, yüksek öğretimi daha erişebilir hale getirmede, çalışanların alacağı ücretleri arttırmada, evde bakım hizmeti yapan aileleri desteklenmede, aile içi şiddet mağdurlarını özgürleştirmede, girişimciliğe teşvik etmede, işçileri ekonomik şoklara karşı korumada etkili olduğu yönündedir (Livingston, 2022).

Evrensel temel gelir uygulaması ile ilgili çeşitli eleştiriler de mevcuttur. İlk olarak ve yaygın ortak karşı savunma, maliyettir. Brüt maliyet ile hesaplanmaktadır ancak gerçek maliyet daha az olacaktır çünkü gelir vergisi yükündeki bir değişiklik, alıcıların programı kısmen kendilerinin finanse etmesi anlamına gelmektedir. Bir başka eleştiri, evrensel temel gelirin en çok ihtiyaç duyanlara ulaşmamasıdır. Son olarak, evrensel temel gelirin çalışmayı caydırdığı korkusu vardır. Fakat koşulsuz nakit transferi alanlar incelendiğinde ise bu fikri destekleyen çok az kanıt bulunmuştur. Hatta işgücü arzı üzerinde minimum etkiye sahip olduğu ortaya konulmaktadır (Patel ve Kariel, 2021:1).

Pandemi Sürecinin Ekonomik, Sosyal ve Çalışma Yaşamına Etkileri

Pandeminin ekonomik etkileri önceki pandemilerden çok farklı olmayıp arz ve talep yanlı etkilerden kaynaklanan ekonomik ve sosyal etki boyutunda birçok olumsuz sonuçlar doğmaktadır. Salgının kontrol altına alınması için uygulanan sosyal izolasyon ve kısıtlama birçok sektörü dolaylı ve dolaysız etkilemektedir. Üretimi yavaşlamakta, gelirler ve dolayısıyla da tüketim ve tasarruflar üzerinde de azaltıcı etki olmaktadır (Türk vd., 2020: 626).

Covid-19 salgınının potansiyel olumsuz ekonomik etkisini anlamak için, şokların ekonomiyi nasıl olumsuz etkileyeceğini anlamak önemlidir. Carlsson-Szlezak ve ark. (2020a) ve Carlsson-Szlezak vd. (2020b)'e göre üç yönden ele alınmaktadır: Birincisi, mal ve hizmetlerin tüketiminin azalmasıyla ilgili olan doğrudan etkidir. Pandeminin uzun sürmesi ve sosyal mesafe önlemleri, tüketicileri evde tutarak, ihtiyari harcamalara karşı dikkatli davranarak ve uzun vadeli ekonomik beklentiler konusunda kötümser olarak tüketici güvenini azaltabilmektedir. İkincisi, finansal piyasa şokları çalışanları dolaylı etkilemekte ve reel ekonomi üzerinde etkisi olmaktadır. Hane halkı serveti muhtemelen düşecek, tasarruflar artacak ve tüketim harcamaları daha da azalacaktır. Üçüncüsü, arz yönlü kesintilerden oluşmaktadır; Covid-19 üretimi durdurdukça tedarik zincirlerini, işgücü talebini ve istihdamı olumsuz etkileyecek, işten çıkarma sürelerinin uzamasına ve işsizliğin artmasına neden olacaktır. Nitekim ILO 2021 raporu da belirtilen durumu desteklemektedir. Rapora göre, *küresel işgücü katılım oranının 2020'de 2,2 yüzdilik puan azalarak %58,4'e düşmesine neden olmuştur. Küresel işsizlik 2020'de sayısal olarak 33 milyon, 1,1 yüzdilik puan artarak %6,5'e yükselmiştir (ILO, 2021).*

Covid-19'un ekonomideki gelir akışları üzerindeki etkisi de açıklanmaktadır. Birincisi, haneler maaş alamamakta ve dolayısıyla tüketim ve tasarruf seviyeleri düşmektedir. Tasarruflardaki azalma yatırımı azaltır ve dolayısıyla nihayetinde sermaye stokunu azaltır. İkincisi, hane halkları ithalata olan taleplerini azaltır, bu da dünyanın geri kalanı için geliri azaltır ve dolayısıyla ülkenin ihracatı düşer. Üçüncüsü, talep / arz şokları yurtiçi ve yurtdışı tedarik zincirlerinde aksamaya neden olur. Dördüncüsü, önceki tüm şoklar ve aksamalar, üretimde düşüşe yol açarak üretim faktörlerinin kullanımında azalmaya neden olur. Bu durumda işgücü, azalan çalışma saatleri veya işten çıkarmalar ve dolayısıyla daha düşük kazançlar nedeniyle sermayeden daha fazla etkilenmektedir (Baldwin 2020).

Covid-19 salgınının 2020 yılında 88 milyon ile 115 milyon kişiyi aşırı yoksulluğa iterek, ekonomik daralmanın ciddiyetine bağlı olarak 2021 yılına kadar toplam 150 milyona yükseltecekleri tahmin edilmektedir. İki yılda bir yayınlanan Yoksulluk ve Paylaşılan Refah Raporu'na göre yeni yoksulların çoğunun zaten yüksek yoksulluk oranına sahip ülkelerde olacağı da belirtilmektedir. Orta gelirli ülkelerin bir kısmının, önemli sayıda insanın aşırı yoksulluk sınırının altına kaydığını görmesi olasıdır. Raporda, toplamın yaklaşık %82'sinin orta gelirli ülkelerde olacağı tahmin edilmektedir (Worldbank, 2020).

Covid-19 salgınının ekonomik ve çalışma yaşamı dışında sosyal yaşamda da olumsuz etkileri mevcuttur. Ülke çapında kapanma uygulanması, halkın günlük yaşamını bozmaktadır. Bazıları için kapanma sonrası artan anksiyete ve depresyon duygularına dair raporlar mevcuttur. En büyük stres etkeni, kaybetme duygusudur. Destek ve kaynaklara erişimin azalması nedeniyle devam eden ruh sağlığı koşullarından muzdarip olanlar için önemli bir zararlı etki olmuştur. Covid-19 salgını, destek seçeneklerinin azalması, sömürü ilişkilerinde artış ve hane halkı içindeki afetle ilgili istikrarsız durum nedeniyle aile içi istismar vakalarını dünya çapında çarpıcı bir şekilde arttırdığı görülmektedir. Sonuç olarak, Fransa'da aile içi istismar olaylarında% 32-36, ABD genelinde% 21-35 artış, Birleşik Krallık'ta aile içi istismar yardım hattı aramalarında% 25 ve aile içi istismar desteğiyle ilgili Google aramalarında ise % 75 artış olmuştur (Alradhawi, 2020:147).

Pandeminin Yarattığı Ekonomik Sorunlara Çözümler

Pandeminin yarattığı ekonomik sorunlara çözüm olarak hem kısa vadede hem de uzun vadede önümüzdeki yıllarda bir dizi politika önlemi önemlidir. Kısa vadede, merkez bankaları ve hazineler, virüs salgını devam ederken bozulan ekonomilerin işlemeye devam etmesini sağlamalıdır. Finansal stres karşısında hükümetler için kritik bir rol vardır. Faiz oranlarının düşürülmesi merkez bankaları için olası bir yanıt olsa da şok sadece bir talep yönetimi sorunu değil, parasal, maliye ve sağlık politikası müdahalelerini gerektiren çok yönlü bir krizdir. (McKibbinand Fernando,2020:50). Krizin etkilerini azaltmak ve durağan bir iktisadi ortamı sağlamak için parasal genişleme sağlanmalıdır. Aynı zamanda toplam talebi arttırmak için genişlemeci maliye iktisat politikalarının uygulanmasında bir uzlaşma vardır (Çolak, 2020:19).

Ülkeler Covid-19'un ekonomik yönetiminde farklı önceliklerle ve tutarlarda bir mali müdahale gerçekleştirirken nihai hedefler işçiyi korumaya yönelik düzenlemelerin, işverene yönelik mali önlemlerin, ihracata yönelik müdahalelerin ve düşük gelir gruplarına yönelik transferlerin ortaya konulması olmuştur (Baldwin ve Mauro, 2020). Hükümetler, sosyal koruma programlarında benzeri görülmemiş bir genişleme ile karşılık vermektedir. 20

Mart ve 12 Haziran arasında 195 ülke, tahmini 1,7 milyar kişiyi kapsayan 1.024 yeni sosyal koruma önemi uygulamaya koymuştur. Nakit transferleri bu genişlemenin büyük bir bölümünü oluşturmakta ve 1,2 milyar kişiye ulaşmaktadır (Gentilini vd., 2020). Covid-19 salgını ayrıca temel gelir fikrine yeni bir ivme kazanmıştır. Krizin bu kadar çok finansal kayıp ve belirsizlik yaratması ve federal teşvik paketlerinin milyonların ihtiyaçlarını karşılayamaması nedeniyle, savunucular vatandaşların bir tür garantili gelire umutsuzca ihtiyaç duyduğunu savunmaktadır. Dünyanın dört bir yanında, ülkeler bunu test etmek için pilot programlar yürütmektedirler (Gentilini vd., 2020). Pandeminin neden olduğu aksaklıkların sonuçlarını azaltmanın bir yolu olarak devlet tarafından garanti altına alınan, vergiden muaf, düzenli bir geliri garanti etme fikri ortaya atılmaktadır. Evrensel temel gelirin, gelir güvencesizliğini hızla azaltarak yoksulluğu önleyeceği; ayrıca toplam talebi teşvik ederek Covid-19 sonrası dönemde ekonomik toparlanmanın hızlandırılmasına önemli ölçüde katkıda bulunabileceğini öne sürülmektedir (Lavinias,2020). Nitekim önceki uygulamalar temel gelirin yoksulluğu azaltıcı ve ekonomik toparlanmayı desteklediği görülmektedir. Örneğin, Speenhamland Sistemi adı verilen dünyanın ilk garantili gelir programı, 1795 ve 1834 yılları arasında kırsal İngiltere'deki birçok aileyi açlıktan kurtardığı tespit edilmektedir. 2007 ve 2009 yılları arasında, Namıbya'daki Temel Gelir Hibe programı, ülkenin yoksulluk oranını neredeyse yarıya indirmektedir. 2003 ve 2015 yılları arasında Brezilya'da Bolsa Familia adlı garantili bir gelir programı, ülkenin yoksulluk oranını dörtte üçten fazla azaltmıştır Alaska Üniversitesinin Alaska Daimî Fonu üzerine yaptığı 2016 tarihli bir araştırma, tüm eyalet sakinlerine mütevazı bir nakit ödeme (yılda yaklaşık 1.000 dolar) veren bir program, her yıl 15.000 ila 25.000 Alaskalıyı yoksulluktan uzak tuttuğunu ortaya koymaktadır. Kenya ve Uganda'da GiveDirectly tarafından yürütülen evrensel temel gelir denemeleri, katılımcıların kazançlarını, varlıklarını ve beslenmelerini artırmaktadır. 2017 yılında, Ontario'daki bir temel gelir pilot programı, katılımcıların daha fazla tasarruf etmelerine, borçlarını ödemelerine ve yaşam standartlarını iyileştirmelerine yardımcı olduğu tespit edilmektedir. Aynı yıl Finlandiya'da yapılan bir başka deneme, katılımcıların finansal sağlığını önemli ölçüde iyileştirdi. İranlılara günde yaklaşık 1,50 dolara eşit nakit transferi sağlayan İran'ın temel gelir programı hakkındaki 2019 UNICEF raporu, bu ülkedeki yoksulluğu önemli ölçüde azalttığı ortaya konulmaktadır. (Livingston, 2022).

Pandemi sonrasında uygulanacak politika tartışmaları, ekonomiyi hareketlendirmek için büyük teşvik paketlerine duyulan ihtiyaç üzerinde yoğunlaşmaktadır (Leach vd., 2021: 6). Buradaki amaç, büyümeyi teşvik etmek ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kullanılan Keynesyen tip teşvik biçimleriyle ekonomileri yeniden düzenlemektir. Bununla birlikte, bu yaklaşımlarda sorun ise ekonomik büyümeyi artırmak için standartlaştırılmış yatırımlar yoluyla mevcut yapıları sabitlemeye odaklanılmasıdır (Leach vd., 2021: 6). Ayrıca Pandemi, mevcut ekonomik sistemin eksikliklerini ortaya koymaktadır ve evrensel temel gelire olan ilgide bir artış yaratmaktadır. Ayrıca pandemi ile hükümetlere, rantiyeye kapitalizminden daha adil, etik ve ekolojik bir ekonomiye aşamalı bir geçişi ilerletmek için bir fırsat penceresi açıldığını ileri sürülmektedir. Temel gelirin, yirmi birinci yüzyılda iyi bir toplum vizyonu için yeni bir gelir dağıtım sistemine geçişin önemli bir parçası olabileceği vurgulanmaktadır (Standing,2020:7).

Pandemi Döneminde Ekonomik Sorunlara Çözüm: Evrensel Temel Gelir Uygulaması ile Diğer Alternatif Uygulamalar ve Ülke Örnekleri

Covid-19 salgını, sosyal koruma programlarının uygulamasının genişletilmesine, sosyal koruma programı kapsamının arttırılmasına ve yeni programların oluşturulmasına yol açmıştır. Ülkeler, pandeminin çeşitli etkilerinin üstesinden gelmek için farklı uygulamalara yönelmiştir. Sosyal koruma programı, kriz sırasında uygulanan kısıtlamalara karşı toplumun direncini artırmak için bir araç olarak kullanılmaktadır (Abdoul-Azize ve El Gamil,2021:115).

Boessenkool (2020a)'a göre Covid-19 ile özellikle ekonomi ve sağlık alanında ortaya çıkan sorunları ağırlaştırılan unsur bireylerin çalışmaya ait gelirlerini kaybetmiş olmasıdır. Bu nedenle, her ne kadar uzun dönemde evrensel temel gelir uygulamasını doğru bulmasa da kısa vadeli ve geçici bir "Kriz Temel Gelirinin" hayata geçirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu türde bir temel gelir sağlanırsa dolaylı ücret sübvansiyonu gibi çalışarak katılım kolaylığı ile firmalara ve çalışanlara gerekli destek oluşacaktır (Boessenkool, 2020b). Pandemi krizi sürecince her sakine aylık nakit ödeme şeklinde acil durum(geçici) temel gelirin sağlanması pandemi politikası yanıtında kritik ve zamanında bir rol oynayabileceği de ileri sürülmektedir. Acil durum temel gelir önerisi ile evrensel temel gelir arasındaki temel fark, acil durum temel gelirin doğası gereği özellikle pandemi müdahalesinin maliyetlerini

hafifletmeye yönelik geçici bir önlem olmasıdır. Acil durum temel gelir programları süre açısından farklılık gösterebilir. Daha katı versiyonları sadece acil karantina dönemini (örneğin 3 ay) kapsayacak ve söz konusu önlemler kademeli bir gevşeme aşamasına girer girmez tükenecektir. Daha cömert planlar için ise 6 aylık bir ödemeyi önermektedir. Ayrıca, daha kısa planların politikacılar tarafından kabul edilmesi daha olası görülmektedir. İlk etapta kısa vadeli olan geçici temel geliri savunulması siyasi fizibilite açısından düşünüldüğünde, daha iyi bir strateji olarak görülmekte ve uygulandıktan sonra ise daha uzun bir süre için uzatmaya çalışılması vurgulanmaktadır (De Wispelaere ve Morales, 2021: 249-250). Sadece geçici temel geliri savunanlar değil evrensel temel gelir uygulaması tartışmasına karşı olumlu yönde artış oluşturmaktadır ve önemli bir kamu politikası planı olarak görülmektedir (Nettle vd., 2021: 2; Prabhakar, 2020). Bu çalışmada da hükümetlerin evrensel temel gelir uygulamaları sistemlerine dâhil etmesi gerektiği savunulmaktadır. Bu doğrultuda da seçilmiş ülkelerin pandemi dönemindeki uygulamaları incelenmektedir.

Kenya Temel Gelir Uygulaması ve Diğer Uygulamalar. Evrensel bir temel gelir sistemine yönelik en uzun soluklu ve en iddialı girişim şu anda Kenya’da yürütülmektedir. Kâr amacı gütmeyen GiveDirectly, 2016 yılından beri Kenya’nın Siaya ve Bomet ilçelerinde 14.000’den fazla haneye doğrudan nakit ödeme şeklinde yapılmaktadır. Program 2028 yılına kadar sürdürme amacı gütmektedir (Eckas, 2021).

Bu araştırma, Kenya’da sırasıyla 940.000 ve 860.000 nüfuslu Siaya ve Bomet İlçelerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar, evrensel bir temel gelirin ekonomik sonuçlar, zaman kullanımı, risk alma, cinsiyet ilişkileri ve yaşam hedefleri üzerindeki etkilerini değerlendirmek için GiveDirectly ile ortaklık yapmıştır (Banerjee, vd., 2020). Programda, nakit ödeme alanlar, uzun vadeli, kısa vadeli, toplu ödeme ve bir kontrol grubu olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Uzun süreli alıcılara, 12 yıllık program süresince her yetişkine günde 0,75 ABD doları verilmiştir. Bu miktarın, gıda giderleri ile temel sağlık ve eğitim ihtiyaçlarını yeterince karşılayacağı düşünülmektedir. Kısa vadeli alıcılar, temel ihtiyaçlar için iki yıl boyunca günde 0,75 ABD doları almıştır. Üçüncü gruba, tek seferlik 500 \$ tutarında bir toplu ödeme verilmiştir. Son olarak, kontrol grubu herhangi bir ödeme almamıştır (Eckas, 2021). Araştırma sonuçları incelendiğinde, Kenya’da evrensel temel gelir elde edenlerin daha iyi gıda güvenliği yaşadığı ve son 30 gün içinde açlık yaşamalarını bildirme oranlarının düştüğü görülmüştür. Açlık oranlarının %68’den %57’ye düşmüştür ve en güçlü iyileşmeler uzun vadeli alıcılar grubunda görülmüştür (Eckas, 2021). Akıl sağlığı da dâhil olmak üzere genel sağlığa bakıldığında, hane halklarının bir hane üyesinin hasta olduğunu bildirme olasılıkları yaklaşık yüzde altı puan daha azalmıştır. Ayrıca araştırmada, hastane kullanımının azaldığı ve bunun da hastane kapasitesinin korunmasına yardımcı olduğu belirtilmektedir. En az bir gelir akışının sabit kalacağı konusunda gönül rahatlığına sahip olmanın Kenya’nın karşı karşıya olduğu ekonomik belirsizliğe karşı refahı iyileştirmede önemli bir rol oynadığı ortaya konulmaktadır (Eckas, 2021).

Covid-19 salgını gibi beklenmedik durumlar, önceden var olan cömert bir evrensel temel gelire erişimin bir dizi refah ölçüsü üzerinde az da olsa olumlu etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Ancak evrensel temel gelirin şoklarda ve pandemi gibi durumlarda tercih edilen bir araç olma ihtimalinin düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum evrensel temel gelirin başarısız olduğu anlamına gelmemektedir. Bu tür beklenmedik durumlara karşı temel gelirin uygun bir biçimde tasarlanmadığını göstermektedir (Banerjee, vd., 2020:25). Diğer bir ifade ile beklenmedik durumlara karşı temel gelir uygulamasının sistematikleştirilmesi gerekmektedir.

Kenya’da temel gelir dışında uygulamalar da söz konusudur. Ulusal Cinsiyet ve Eşitlik Komisyonu, kırsal kesimdeki kadınların Covid-19 pandemisi sırasında karşılaştıkları çeşitli zorluklara karşı desteklemektedir. Mombasa’daki yaklaşık 24.000 savunmasız ailenin her biri, ulusal hükümet ve Dünya Gıda Programı arasındaki yeni bir ortaklık kapsamında dört kişilik bir ailenin aylık gıda ve beslenme ihtiyaçlarının yarısını karşılamaya yetecek kadar maaş almıştır. Covid-19 salgını nedeniyle gelir kaybı yaşayan gayri resmi kentsel yerleşim yerlerindeki aileleri hedef alan nakit temelli destekler düzenlenmiştir. Kadınlar ve çocuklar için nakit ve ek beslenme desteği üç ay boyunca sağlanmıştır (ISSA, 2021). Kenya, Nairobi ve Mombasa’nın gayri resmi yerleşimlerinde yaşayan Kenya’nın en savunmasız 120.000 kişisini hedefleyen Mobil nakit transferlerini oluşturmuştur (ISSA, 2021).

Amerika Birleşik Devletleri (ABD). ABD, en yüksek Covid-19 vaka sayılarına sahip ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD’de, Covid-19 salgını sebebiyle işgücü piyasasında eşi benzeri görülmeyen bir şok

meydana gelmiştir. Covid-19 salgını nedeniyle ortaya çıkan ekonomik gerileme, Amerika’da işsiz sayısını 2020 Şubat ayında 6,2 milyondan Mayıs 2020’de 20,5 milyona yükselterek 14 milyondan fazla artışa neden olmuştur. İşsizlik oranı Şubat’ta %3,8’den Mayıs ayında %13’e yükselmiştir (Kochhar, 2020).

Hükümetin, Covid-19 salgını ile mücadele kapsamındaki düzenlemeleri, Tablo 2’de ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır.

Tablo 2. ABD'deki Covid-19 Salgını ile Mücadele Kapsamındaki Düzenlemeler

EKONOMİK/ MALİ DESTEK PAKETLERİ	<ul style="list-style-type: none"> • 11 Mart 2021’de Meclis 1.844 milyar dolar maliyeti olan koronavirüs yardımı sağlayan Amerikan Kurtarma Planını onaylanmıştır. • 483 milyar ABD doları Maaş Koruma Programı ve Sağlık Hizmetlerini Geliştirme Yasası (Paycheck Protection Program and Health Care Enhancement Act) kabul edilmiştir. • 2,3 trilyon ABD Doları (GSYİH’nın yaklaşık %11’i) Koronavirüs Yardımı, Yardım ve Ekonomi Güvenliği Yasası (CARES ACT) kabul edilmiştir. • 8,3 milyar ABD Doları Coronavirus Hazırlık ve Müdahale Ek Ödenek Yasası onaylanmıştır.
SOSYAL YARDIMLAR	<p>Nakdi Yardımlar</p> <ul style="list-style-type: none"> • Yetişkinlerin her birine 1.200\$ ve çocukların her birine 500\$ verilecektir. • Bekârlar için 75,000 ABD doları, hane reisleri için 112,500 ABD Doları ve evli çiftler için ortak başvuruda 150,000 ABD Doları ile başlar. <p>Aynı Yardımlar</p> <ul style="list-style-type: none"> • Virüsten etkilenen Ailelere 5 milyon dolarlık bakkal kuponu sağlayacaktır. • Pandemi sırasında Safeway süpermarketlerinden yiyecek, temizlik malzemeleri ve diğer ev eşyalarını satın almalarına yardımcı olmak için 6.250 aileye kupon başına 800 dolar içermektedir. • “Ailelerin İlk Koronavirüs Müdahale Yasa” ile okul çağında çocukları olan ve okulların kapanmaması durumunda ücretsiz veya indirimli yemeklerden yararlanacak olan hanelere acil gıda yardımı.
SOSYAL SİGORTA	<ul style="list-style-type: none"> • “Ailelerin İlk Koronavirüs Müdahale Yasası”, okulları kapanan çocuklarına bakan ebeveynlerin en fazla 12 hafta ücretli aile izni almasına izin verilmesi. • Ayrıca, günlük 200 dolara kadar, kişinin normal ücretinin % 67’si oranında 12 haftaya kadar ücretli aile ve sağlık izni sağlanması. • Konser ve serbest meslek sahipleri de bu avantajları vergi kredisi şeklinde alınmaktadır. • Koronavirüs, Yardım, Yardım ve Ekonomik Güvenlik Yasası (CARES Yasası), işverenlerin, Sosyal Güvenlik vergilerinin işveren payının yatırılmasını ve ödenmesini ve serbest meslek sahibi kişilerin belirli serbest meslek vergilerinin ödenmesini 27 Mart’tan 31 Aralık 2020’ye ertelemiştir. • COBRA olarak bilinen hükümet programı aracılığıyla sigorta satın almak, geçici olarak çok daha ucuz hale getirilmektedir.
İŞGÜCÜ PIYASASI	<ul style="list-style-type: none"> • CARES Act tarafından oluşturulan Maaş Koruması Programı, küçük işletmelere, sosyal haklar da dâhil olmak üzere 8 haftaya kadar bordro maliyetlerini ödemeleri için fon sağlamaktadır. • Fonlar ayrıca ipotek, kira ve kamu hizmetlerine faiz ödemek için de kullanılabilir. • Maaş Koruma Programı, küçük işletmelere çalışanların işte tutulması ve diğer bazı masraflar için destek sağlanması

Not: IMF (2021);ISSA (2021); Gentilini vd., (2020) kaynaklarından yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2’ye göre ABD, Maaş Koruma Programı ve Sağlık Hizmetlerini Geliştirme Yasası, Yardım ve Ekonomi Güvenliği Yasası, Koronavirüs Hazırlık ve Mücadele Ek Ödenek Yasası, Koronavirüs ile İlk Mücadele Yasası olmak üzere belirli yasaları kabul etmiştir. Yasalar doğrultusunda ise çeşitli ekonomik ve mali destek paketleri de

onaylamıştır. Sosyal yardım uygulamasında özellikle temizlik malzemeleri, yiyecek ve diğer ev ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulan yardım kuponları ön plana çıkmaktadır. Sosyal sigorta uygulamaları incelendiğinde ise okulları kapanan ve çocuklarına bakmak zorunda olan ebeveynlere sınırlı da olsa ücretli izin hakkı tanınmaktadır. Pandemide birçok ülkede dezavantajlı konumda olan sanatçı ve serbest meslek sahiplerine vergi kredisi desteği sağlanmaktadır. CARES Act uyarınca işverenlerin, sosyal güvenlik vergilerinin işveren payının yatırılmasını ve ödenmesini ve serbest meslek sahibi kişilerin belirli vergilerinin ödenmesi ertelenmektedir. CARES Act uyarınca Maaş Koruması Programı kapsamında küçük işletmelere, sosyal hakları da kapsayarak 8 haftaya kadar bordro maliyetlerini ödemeleri için fon sağlamaktadır. Ayrıca kısa çalışma ödenekleri ile ilgili düzenlemeler de yer almaktadır. İşten çıkarma yerine kısa süreli çalışma tercih edilmesi halinde hükümet 26 hafta boyunca kısa çalışmalara dair ödemeleri üstlenmektedir (Reed ve Schulteis, 2020).

ABD’de evrensel temel gelire tam olarak uygulandığı tek eyalet Alaska’dır. 1982’den beri Alaska Daimi Fonu tarafından finanse edilen uygulamaya göre en az 1 yıl Alaska’da ikamet eden her vatandaşa yıllık 2.000 Dolar yardım alabilmektedir (Seçkiner Bingöl, 2020). Uygulama ile her yıl her yıl 15.000 ila 25.000 Alaskalı’nın yoksulluktan uzak tutulduğu tespit edilmiştir (Livingston, 2020).

ABD’de pandemi döneminde ayrıca örnek bir proje olarak Denver Temel Gelir Projesi uygulaması başlatılmıştır. Evsiz bireylere garantili gelir sağlamanın etkisini inceleyen ilk büyük çaba olarak karşımıza çıkmaktadır. Proje Denver Colorado’lu iş adamı ve hayırsever Mark Donovan tarafından oluşturulmuştur ve Tesla hissesini satarak elde ettiği 500.000 dolarlık sermaye ile projeyi başlatmıştır. Pilot çalışma Denver Üniversitesi Konut ve Evsizlik Araştırmaları Merkezi tarafından kontrol grubu denemesi yürütülmektedir (Knight,2021).

Covid-19’dan doğrudan etkilenen bireylere 2020 ortalarında aylık 1.000 ABD doları hibe verilmeye başlanmıştır. Denver Temel Gelir Projesi ile bireylere temel gelir pilot uygulaması Ocak 2021’de başlatılmıştır. Proje kapsamında, bireylerle program aracılığıyla iletişim kurulacak ve gerekirse ek destek amacıyla 15 ortak kuruluş aracılığıyla 2000 potansiyel alıcının başvuruları kabul edilecektir. Bu potansiyel gruptan başvuruların 820’si rastgele üç gruptan birine atanacaktır. A Grubu, önden 6.500\$ ve ardından 11 ay boyunca 500\$/ay alacak. B Grubu, 12 ay boyunca aylık 1.000 ABD doları alacaktır. C Grubu bir karşılaştırma grubu olacak ve anketleri tamamlamak ve temel gelirin etkisini görmeyi sağlamak için ayda 50\$ alacaktır. Programın 2022 yılına kadar 20 ek şehir ve 2023 yılına kadar 200 şehir daha 100.000’den fazla kişi üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olacağı ve aynı zamanda programın ekonomik adaleti anlamlı bir şekilde artırırken evsizliği önemli ölçüde azaltması beklenmekte ve uygulamanın gidişatına da yön vereceği yönünde beklentileri vardır (Donovan, 2021).

Brezilya. Brezilya’da ilk Covid-19 vakası 26 Şubat 2020’de ortaya çıkmıştır. Brezilya Hükümeti insanlara evde kalmalarını, kalabalıktan kaçınmalarını ve yalnızca acil durumlarda evlerinden çıkmalarını belirtmiştir. Diğer ülkelerde olduğu gibi ticarete ara verilmiş sadece eczaneler, süpermarketler, restoranlardaki paket servisler, benzin istasyonları ve diğer birkaç temel hizmet veren yerler işlevsel kalmıştır. Birçok insan çalışmamakta ve yeterince gelir elde edememektedir (Coelho, 2020).

Federal hükümet Şubat ayında “ulusal öneme sahip bir halk sağlığı acil durumu” ilan etmiştir. Mart ayında Ulusal Kongre, 2020 yılı sonuna kadar kamu harcamalarında mevcut sınırların ötesinde bir artışa izin veren 6 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname yayınlamıştır. 2 Nisan 2020 tarih ve 13.982 sayılı Kanun ile acil yardım oluşturmuştur. 2 Eylül 2020 tarihli 1.000 Sayılı “Geçici Tedbir, Acil Yardımın Genişletilmesi” oluşturulmuştur. Her iki düzenlemenin amacı Covid-19 pandemisinin yarattığı ekonomik kriz nedeniyle, kişi başına düşen gelir düzeyi daha düşük olan nüfus üyelerine düzenli bir gelir akışını garanti etmektir (Yamasaki ve Rodopoulos, 2021: 20).

Brezilya’da hiçbir zaman koşulsuz bir program olarak uygulanmamasına rağmen, bugün 14,3 milyon aileyi veya Brezilya nüfusunun neredeyse ¼’ünü oluşturan yaklaşık 47 milyon nüfusu kapsayan, gelir testi ile yapılan 2003 yılından beri Bolsa Família programını (Aile Ödenek Programı) uygulamaktadır. (Coelho,2020). Bolsa Família programı ile eşitsizliğin azaltılmasına yardımcı olduğu tespit edilmiştir. Fakat bu program gerçek bir evrensel temel gelir değildir. Ödemeler sadece düşük gelirli ailelere yöneliktir (Livingston,2022).

Brezilya’da pandemide,160’tan fazla Brezilyalı sivil toplum örgütü ve hareketinden oluşan bir koalisyon ile “A Renda Básica que Queremos” (İstedğimiz Temel Gelir) sloganı ile evrensel temel gelir uygulamasını teoriyi

pratiğe dönüştürmek için kampanya başlatılmıştır. Kampanya, Brezilya ulusal Kongresi'nin birkaç üyesine ayrıntılı bir politika önerisi sunulmuştur ve bu öneri daha sonra yasa oluşturulması yönünde gündem olmuştur. Öneri 30 Mart'a kadar federal milletvekilleri ve senatörler tarafından oybirliğiyle onaylanmıştır. Sonrasında Başkan Jair Bolsonaro tarafından onaylanmıştır (Telles,2020). Birçok aktivist, uzman ve politikacı tarafından Covid-19 pandemisi azaldıktan sonra acil temel gelirin kalıcı hale geleceğini beklemektedir (Telles,2020).

Brezilya'nın acil temel gelir sağlama dışında Covid-19 salgını ile mücadele kapsamında ekonomik ve mali destek paketleri, sosyal yardımlar, sosyal sigorta düzenlemeleri ve işgücü piyasası düzenlemelerini kapsayan önlemleri de bulunmakta ve Tablo 3'te ayrıntıları yer almaktadır:

Tablo 3. Brezilya'da Covid-19 Salgını ile Mücadele Kapsamındaki Düzenlemeler

EKONOMİK/MALİ DESTEK PAKETLERİ	<ul style="list-style-type: none"> COVID-19'un etkisini azaltmak için 2020'de GSYİH'nın yüzde 12'sini oluşturan bir dizi mali önlem alınmıştır.
SOSYAL YARDIMLAR	<p>Nakdi Yardım</p> <ul style="list-style-type: none"> Bolsa Familia programı ile 1 milyon aileye 3 milyar R\$ yardım. Kayıt dışı çalışanlar için ayda 115 \$'lık (veya asgari ücretin %60'ı) 3 aylık acil nakit transferi sağlama. Acil Yardım Desteği. Aldir Blanc yasası, sanat ve kültür çalışanları için 600 R\$ acil durum ödeneği getirmektedir. Engelli yaşlılar ve aşırı yoksul bireyler için koşulsuz nakit transferidir. <p>Aynı Yardımlar</p> <ul style="list-style-type: none"> Pandemi sırasında nüfusun savunmasız kesimlerine 323.400 gıda sepeti dağıtmıştır. Ailelere okul yemeklerinin dağıtımı. Devlet okullarından gelen öğrenciler, Nisan 2020'de başlamak üzere üç ay boyunca aile gıda sepetleri alacaktır.
SOSYAL SİGORTA	<ul style="list-style-type: none"> Sosyal güvenlik ve sosyal yardım ödemelerindeki zorunlu olan bazı şartlar 120 gün süreyle geçici olarak askıya alınmıştır. Sağlık Sigortası Ulusal Tamamlayıcı Sağlık Kurumu, koronavirüs testini sağlık sistemine zorunlu tutmuştur. Beneficio Emergencial de Manutenção do Emprego e Renda" programının tanıtılmasıyla, işçilerini şsizlik sigortası değeri etkilenmeyecektir. Sosyal Güvenlik Primler iödemeleri ertelenmiştir.
İŞGÜCÜ PİYASASI	<p>Uzaktan çalışma, bireysel tatil beklentisi, toplu tatil ödeneği verilmesi, istihdama bağlı olarak gerekli idari tıbbi muayenelerin askıya alınmıştır.</p> <p>Kısa çalışma uygulaması onaylanmış ve sonrasında haftada 45 saate kadar çalışarak telafi edilecektir.</p> <p>Beneficio Emergencial de Manutenção do Emprego e Renda: Hükümet, firmalar çalışmalarını 3 ay süreyle %25, %50 ve %70 oranında azaltacaktır.</p>

Not: IMF (2021); ISSA (2021); Gentilini vd. (2020).

Tablo 3'e göre Covid-19 salgını ile mücadele kapsamında düzenlemeler incelendiğinde, hükümet mali destek paketi onaylanmıştır. Paket kapsamında sağlık harcamalarının genişletilmesi, savunmasız hanelere geçici gelir desteği, kayıt dışı ve düşük gelirli işçilere nakit transferleri, emeklilik ödemelerinin öne alınması, istihdam desteği harcamaları yer almaktadır. Sosyal yardım kapsamında nakdi yardımlar kapsamında ise kayıt dışı çalışanlar için nakdi destek, aile yardımı, sanat ve kültür çalışanları için acil durum ödeneği, engelli yaşlılar ve aşırı yoksul bireyler için koşulsuz nakit transferi yer almaktadır. Aile yardımı ailedeki kişi sayısına göre değişmektedir. Tek kişilik aileye yardım aylık 150,00 R\$'dır; birden fazla kişiden oluşan aileye, aylık 250,00 R\$; tek ebeveynli ve ailede on sekiz yaşından küçük en az bir çocuğu varsa aileye aylık 375 R\$ verilmektedir. Aynı yardımlar da yer almaktadır. Federal hükümet, yeni koronavirüs pandemisi sırasında nüfusun savunmasız kesimlerine gıda sepeti dağıtmaktadır. Yaklaşık 40 milyon öğrenciyi ve 150.000 okulu kapsayan 1,5 milyar R\$'lık bir bütçe onaylamıştır.

Devlet okullarından gelen öğrenciler, üç ay boyunca aile gıda sepetleri alacaktır. Yemek sepetleri evlerine teslim edilecektir (ISSA, 2021). İşgücü piyasası düzenlemeleri incelendiğinde ise uzaktan çalışma, bireysel tatil beklentisi, toplu tatil ödeneği verilmesi, istihdama bağlı olarak gerekli idari tıbbi muayenelerin askıya alınması, telafi çalışma ve kısa süreli çalışma uygulamaları ön plana çıkmaktadır.

Birleşik Krallık. Birleşik Krallık 23 Mart 2020’de kapanmaya giderken, hükümet pandemiye karşı koruma sağlamak için Coronavirus İş Tutma Planı, Serbest Meslek Gelir Destek ve acil durum değişiklikleri olmak üzere sosyal güvenlik sisteminde üç ana sosyal refah önlemi uygulamaya koymuştur. İşte tutma programı, salgın nedeniyle geçici olarak çalışmayan çalışanları desteklemek için Mart 2020’de başlatılmıştır. Personelin işverenleri tarafından geçici olarak izinli sayıldığı durumlarda, Birleşik Krallık hükümeti aylık 2.500 sterline kadar ücretlerin %80’ini ödemiştir (Machin,2021: 652). Mayıs 2020’den itibaren, Serbest Meslek Gelir Destek Programı serbest meslek sahiplerinin, toplamda 7.500 £ ile sınırlı olmak üzere, üç ay boyunca ticari kârın %80’i değerinde bir hibe başvurusunda bulunmalarına izin vermiştir. Birleşik Krallık, 20 Mart 2020’de, sosyal güvenlik sistemi için 7 milyar sterlinlik ek finansman açıklamıştır. Sosyal güvenlik sistemindeki en önemli değişikliklerin evrensel kredi, maluliyet, bakıcılar ve hastalık yardımlarında yapıldığı belirtilmiştir (Machin,2021: 652-653):

Tablo 4. Birleşik Krallık’ta Covid-19 Salgını ile Mücadele Kapsamındaki Düzenlemeler

EKONOMİK/MALİ DESTEK PAKETLERİ	<ul style="list-style-type: none"> Birleşik Krallık Hükümeti, küçük işletmeleri COVID-19’da desteklemek için 20 milyon sterlinlik yeni fon açıklamıştır. Sağlık acil durumu sırasında haneleri ve aileleri desteklemek için vergi ve harcama önlemleri açıklamıştır. Hükümet, işletmelerin krediye erişimini kolaylaştırmak için üç ayrı kredi planı başlatmıştır. Ticari kredi sigortası, dokuz ay boyunca geçerli olan Ticari Kredi Reasürans planı aracılığıyla 10 milyar sterline kadar devlet garantisi almıştır. Hükümet inovasyon ve gelişmeyi sürdüren firmaları desteklemek için, hibeler ve krediler yoluyla 1 milyar sterlinlik bir paket uygulamaya koymuştur.
SOSYAL YARDIMLAR	<p>Nakdi Yardımlar</p> <ul style="list-style-type: none"> Evden çalışan kişiler, elektrik ve ısınma faturalarını evden çalışanın ek masraflarını karşılamak için 144 £. Birleşik Krallık hükümeti, Koronavirüs pandemisi sırasında kendilerini tecrit eden düşük gelirli işçilere nakit desteği Ailelere destek programı <p>Aynı Yardımlar</p> <ul style="list-style-type: none"> Okul kupon kampanyası. Gıda Fonu Uygulaması
SOSYAL SİGORTA	<ul style="list-style-type: none"> Yasal Hastalık Ödemesi sağlanması Serbest meslek sahibi veya haftalık 118 £ Alt Kazanç Limitinin altında kazanan kişiler artık Evrensel Kredi veya Primli İstihdam ve Destek Tahsisi talep edebilmektedir.
İŞGÜCÜ PİYASASI	<ul style="list-style-type: none"> 100’den fazla genç çırağın ücretlerini ödemek için 1 milyon sterlin ayırdı. Fon, 16 ile 20 yaşları arasındakilere sunulacaktır. İşverenler, çalışmayan ve işten atılmak yerin eizne tabi tutulan ve maaş bordrosunda tutulan kişilerin ücretlerinin çoğunu karşılayacak bir hibeye başvuracaktır. Serbest Meslek Geliri Destek Programı Hibe Uzatması

- Coronavirüs İş Tutma Programı, çalışanların çalışmadığı saatler için mevcut maaşlarının %80'ini alması ve daha fazla ekonomik desteğin açıklanmasıyla *bir ay uzatıldı*.
- Devlet, normal çalışma saatlerinden daha az çalışan işçilerin ücretlerine katkıda bulunmaktadır.

Not: IMF 2021; ISSA 2021; Gentilini vd,2020.

Tablo 4'de Birleşik Krallık'ta Covid- 19 Salgını ile mücadele kapsamındaki düzenlemelere yer verilmektedir. Hükümet, ekonomik destekler adı altında küçük ve orta büyüklükteki işletmelere yardım yapmakta, sağlıkta acil durumlara karşısında ailelere destek sağlamaktadır. Ayrıca Hükümet, işletmelerin krediye erişimini kolaylaştırmak için üç ayrı kredi planı başlatmıştır. Serbest meslek sahiplerinin gelir vergisi ödemelerini altı ay ertelemiştir (IMF,2021). Evden çalışanlara faturalarını ödeyebilmeleri için nakit yardımlar yapmaktadır. Ayrıca testi pozitif çıkıp karantinadaki işçilere günlük 13-pound vermektedir. Hükümet, okul çağındaki 1,3 milyon çocuğun yemeklere erişmeye devam etmesini sağlamak için resmi olarak ulusal bir okul kupon kampanyası başlatmıştır. Okul çağındaki her çocuk için aynı yardımlar yapılmaktadır. Bu yardımlar çocuklara haftada 15 sterlinlik kupon verilmesi şeklinde olup bu kuponlar tüm büyük süpermarketlerde kullanılabilir (Gentilini vd,2020). Ayrıca aynı yardımlar kapsamında gıda fonu (70 milyon sterlin) uygulaması ile özellikle yaşlı insanlar ve ücretsiz okul yemeklerine güvenemeyecek ailelere yönelik gıda güvensizliği sorunlarını ele almaları için kamu, özel ve gönüllü sektörlerdeki kuruluşlara destek verilecektir (ISSA,2021). Sosyal sigorta uygulamalarında ise hastalık ödemeleri ve evrensel kredi veya primli istihdam ve destek tahsis yönünde uygulamalar ön plana çıkmaktadır. Hükümet, uygun yasal hastalık ödemesi imaliyetlerini geri ödeyerek küçük ve orta ölçekli işletmeleri ve işverenleri Covid-19 ile ilgili yasal hastalık ödemenin ektramaliyetleriyle başa çıkmaları için destekleyecektir. Yasal hastalık ödeneği sağlanmakta ve düzenlemede kolaylaştırılmıştır. İşgücü piyasası düzenlemelerinde işten çıkarmaları önlemek için ücretlerin belirli kısmı için işverenler devlete hibe başvurusunda bulunabilmektedir. Serbest meslek sahiplerinin geliri destekleme programı ile serbest meslek çalışanlarına maddi destek sağlamaktadır. Serbest meslek sahiplerine, her biri Kasım 2020- Ocak 2021 ve Şubat 2021- Nisan 2021 arasını kapsayan üç aylık dönemler için geçerli olan iki hibe şeklinde destek sağlanmaktadır (ISSA, 2021).

Ülkede Covid 19 döneminde güzel bir gelişme yaşanmaktadır. İngiltere 2022'de Galler'de temel gelir uygulamasında pilot çalışma yapacaktır. Aslında temel gelir İngiltere'de 1800'lü yıllardan itibaren politik düzlemde tartışılmaktadır ancak henüz uygulaması gerçekleşmemiştir. 2010'da kabul edilen Evrensel Gelir (Universal Credit) programı evrensel temel gelire giden yolda en önemli adım olarak değerlendirilmektedir. Universal Credit uygulaması altı farklı sosyal yardım kalemi yerine bu sosyal yardımları alan kişilere aylık veya haftalık olarak yapılan düzenli nakdi yardımları ifade etmektedir (Seçkiner Bingöl, 2020). Araştırmanın, çalışan insanlar, işsizler ve çocuklar gibi bir dizi farklı insan grubunu içermesini ve temel bir gelire en çok ihtiyaç duyan alanlara odaklanması beklenmektedir (Morris,2021).

Almanya. Almanya, pandemi başlangıcından günümüze kadar toplam vaka sayıları sıralamasında dördüncü sırada yer almaktadır (WHO, 2022). Diğer ülkelerde olduğu gibi pandemi ile mücadele kapsamında Almanya'da çeşitli düzenlemelere gitmiştir. Tablo 5'de bu düzenlemeler yer almaktadır.

Tablo 5. Almanyada Covid-19 Salgını ile Mücadele Kapsamındaki Düzenlemeler

EKONOMİK/MALİ DESTEK PAKETLERİ	COVID-19 kriziyle mücadele etmek ve ardından toparlanmayı desteklemek için 156 milyar Euro (GSYH'nin %4,9'u) ve 130 milyar Euro tutarında olmak üzere (GSYH'nin %4'ü) iki ek bütçe kabul edilmiştir.
SOSYAL YARDIMLAR	Nakdi Yardımlar <ul style="list-style-type: none"> • Serbest çalışanlara, 3 ay boyunca doğrudan hibe sağlanması. • Ebeveynlere, çocuk başına 300 Euro'luk bir nakit yardım sağlanması • Almanya'nın 130 milyar €'luk ikinci teşviki, çocuk hibesi alan aileler için bir defaya mahsus 300 €'luk "çocuk ikramiyesi" içermektedir. • Düşük gelirli aileler ayda 185 €'ya kadar acil aile ek yardımı sağlanması.

-
- Okulların kapanması nedeniyle çocuklarına bakmak zorunda olan ve bu nedenle çalışamayan ebeveynler, altı haftaya kadar aylık net gelirlerinin %67'si kadar tazminat alabilmesi

Aynı Yardımlar

SOSYAL SİGORTA

- Merkel tarafından garanti edilen emekli maaşı artışı.
- Sigorta primlerinin ödeme desteği
- Sosyal koruma paketi.
- Serbest meslek sahipleri kısa çalışma ödeneğinden yararlanması
- Serbest meslek sahipleri kısa çalışma ödeneğinden yararlanması

İŞGÜCÜ PİYASASI

Kısa çalışma düzenlemesi

Not: IMF 2021; ISSA 2021; Gentilini vd.2020.

Tablo 5' e göre pandemi ile mücadele Almanya 156 milyar Euro ve 130 milyar Euro iki ek bütçe kabul etmiştir. Sosyal yardım, sosyal sigorta ve işgücü piyasası düzenlemelerinde geçici ve kolaylaştırıcı düzenlemelere yer verilmiştir. Nakdi yardımlarda Almanya'da COVID-19 nedeniyle gelir kaybeden ebeveynlere çocuk yardımlarına erişim kolaylaştırılmıştır. Çocuk yardımı (Kinderguschlag) için, 6 ay yerine bir aylık gelir belgesi gösterilmesi ile süreç basitleştirilmiştir. Ailelere "Acil Ek Yardım Tutarı" adı altında 185 Euro gelire, kiraya, ailenin büyüklüğüne ve çocukların yaşına bağlı olarak ödenecektir. Yardım, alıcılar için 6 ay boyunca otomatik olarak yenilenecektir. Covid-19 nedeniyle geliri düşen hak sahipleri de Acil Çocuk Yardımı (Notfall-KiZ) alma hakkına sahip olmaktadır Sosyal sigorta düzenlemeleri adı altında ise sosyal koruma paketi onaylanmıştır. Böylelikle sosyal güvenlik yardımlarına erişim kolaylaştırılmıştır. İşgücü piyasası düzenlemeleri adı altında ise işverenlerin normal olarak işgücü için ödemeleri gereken sosyal sigorta primlerinin ödeme desteği tamamı Federal İstihdam Bürosu tarafından sağlanmaktadır. Kurgararbeit düzenlemelerinin (kısa süreli çalışma) daha fazla genişletilmesi, şirketlerin çalışanları işten çıkarmak yerine onları işte tutmaları imkân vermektedir. Çalışanlar daha az saat çalışsa dahi 12 aya kadar işverenden maaşlarının %60'ını alacaktır ve sosyal sigorta primleri devlet tarafından ödenecektir. Çocuk sahibi olan işçiler ise maaşın %67'sini alacaktır (ISSA 2021; Gentilini vd.,2020). Serbest meslek sahipleri de dahil kısa çalışma ödeneğinden yararlanabilmektedir. Kısa çalışma ödeneğinin uzatılması hükmü, 12 aydan 24 aya kadar uzatılmıştır (ISSA, 2021).

Almanya'da sosyal koruma düzenlemeleri dışında, Berlin'de merkezi bulunan Ekonomik Araştırma Enstitüsü tarafından temel gelir uygulaması başlatılmıştır. Evrensel temel gelir projesi ile 2020 Ağustos ayından başlayarak Aralık 2024 yılına kadar, rastgele seçilen 1500 kişiye ayda 1.200 € dağıtılacaktır (Moreno, 2020).

Güney Kore. Covid-19 ekonomik gerilemesinin etkisi, Kore'nin işgücü piyasasının kendine has özelliklerinden dolayı Koreliler için ciddi zararlı olabileceği anlamına gelmektedir. Kore'de küçük serbest meslek sahibi işletmeler ve işgücünün payı olarak atipik işçiler, diğer OECD ülkelerinden çok daha fazladır. 65 yaş ve üstü kişiler, Mart 2020 itibariyle yüzde 15,8'dir. Bununla birlikte, 65 yaş ve üzerindeki tahmini yüzde 33,1'i çalışırken bile, Kore'de yaşlı yoksulluk oranı hemen hemen tüm diğer OECD ülkelerinden daha yüksektir. Pandeminin olası olumsuz etkilerine karşı, Kore'de yaşlı hane halkı için "kıdemli işler kuponu" verilmiş ve toplam 543.000 kişi yararlanmıştır. Ayrıca Kore'de yerel yönetimlerin bazıları geçici temel gelir uygulamıştır. Bu geçici temel gelir Kore'de "afet temel geliri" adıyla da bilinmektedir. Bireylere 4 ayda bir 236.000 KRW nakit desteği sağlanmıştır (Yeo ve Kim, 2020: 5-6). Tablo 6'da Güney Kore'de Covid-19 Salgını ile mücadele kapsamındaki düzenlemeler yer almaktadır.

Tablo 6. Güney Kore Covid-19 Salgını ile Mücadele Kapsamındaki Düzenlemeler

---

EKONOMİK/MALİ DESTEK PAKETLERİ

- 17 Mart'ta Ulusal Meclis, ilk 2020 ek bütçesini kabul etti. Ek bütçe, 10,9 trilyon KRW harcama içermektedir.

1 Temmuz 2021'de hükümet, 2021 için 33,0 trilyon won (GSYİH'nın yüzde 1,6'sı) değerinde önerilen 2. ek bütçeyi açıkladı.

SOSYAL YARDIMLAR

Nakdi Yardımlar

- İnşaat işçileri için yeni kurulan bir Acil geçim fonu kredi programı, Özel Bölgesel İstihdam Desteği Yardımı.
- Ailelere, evrensel program aracılığıyla 14.3 trilyon won (11.66 milyar \$) maliyetle acil afet yardımı alacak.
- Hükümet, çocuk bakımının kreşten evde bakıma geçmesi durumunda düşük gelirli haneler için nakit desteği.

Aynı Yardımlar

Düşük gelirli hanelere ve çocuk yardımı alan kişilere kuponlar sunulması.

SOSYAL SİGORTA

- Devlet istihdam sigortası programını 2025 yılına kadar tüm işçileri kapsayacak şekilde genişletti. Sanatçılar kapsama alındı.
- Sağlık sigortasının yabancıların COVID-19 kurtarmasında prim yardımı almaya hak kazandı
- Kore hastalara ücretsiz testler ve sonraki tedaviler sağlanması
- Düşük gelirli haneler ve küçük işletme sahiplerinin yükünü hafifletmek için sosyal sigortada indirim veya muafiyet sunacak.
- COVID-19 Salgınına Müdahale Destek Paketi, günde 50.000 won ödemeye birlikte 5 güne kadar çocuk bakım iznini kapsamı.
- Genç işsizler için iş arayanların ödeneğini artırılması ve düşük gelirli hanelerden gelenler için 3 aya kadar ödeneklerin uzatılması.

İŞGÜCÜ PİYASASI

Çalışanları işte tutulması sübvansiyonunu. Geçici önlem üç aydır.

Not: IMF 2021;ISSA 2021; Gentilini vd.2020.

Tablo 6'ya göre Güney Kore'de nakdi yardımlar adı altında inşaat işçileri için Acil Geçim Fonu kredi programı oluşturulmuştur. Program kapsamında 100 bin işçiye, iki aya kadar olmak üzere ayda 500 bin KRW oranında "Özel Bölgesel İstihdam Desteği Yardımı" yapılmaktadır. Ayrıca hükümet, dört veya daha fazla üyesi olan hanelere 1 milyon won, üç kişilik hanelere 800.000 won, iki kişilik hanelere 600.000 won ve tek kişilik hanelere 400.000 won destek sağlamayı planlamaktadır. Sosyal sigorta önlemleri incelendiğinde, Kore hastalara ücretsiz testler ve sonraki tedaviler sağlamaktadır. Belirtilen düzenlemenin maliyeti merkezi ve yerel yönetimler ile sağlık sigortası kamu kuruluşu tarafından karşılanmaktadır. İstihdam ve Çalışma Bakanlığı çalışanları işte tutulması halinde sübvansiyon sağlamaktadır. Belirtilen önlem üç ay olmak üzere geçici bir uygulamadır (ISSA, 2021).

Güney Kore'de temel gelire benzer uygulamalar yer almaktadır. 2016 yılında Seongnam belediyesi tarafından Gençlik Temettüsü uygulaması ile temel gelir, 2017 cumhurbaşkanlığı seçimleri için adayların bir politika taahhüdü haline gelmiştir ve Gyeonggi eyalet hükümeti, Nisan 2019'da Gençlik Temel Gelirini uygulamaya koymuştur. Ancak özellikle Covid-19 döneminde belirtilen düzenlemeler arasında yer alan acil yardım geliri tartışmaları iyice artırmıştır. Hatta "Güney Kore, dünya çapında evrensel temel gelir programını tam anlamıyla uygulayan dünyadaki ilk ülke olabilir" tartışmaları yer almaktadır (YouandChoi, 2021). İktidardaki Kore Demokratik Partisi'nin 2022 başkanlık seçimleri için adayı olan Gyeonggi Valisi Lee Jae-Myung, temel geliri aşağıdaki şekillerde uygulamaya koyma sözü vermiştir. İlk olarak, 2023'ün ilk çeyreğinde tüm vatandaşlara tek seferlik 250.0002 KRW (yaklaşık 212 ABD Doları) ödeme yapılacaktır. İkinci olarak, gençlere 1 milyon KRW (yaklaşık 850 ABD Doları) ek ödenek sağlanacaktır. Üçüncüsü, beş yıllık görev süresi boyunca, üç ayda bir yılda dört kez toplam 1 milyon KRW sağlanacak. Dördüncüsü, süresi dolan yerel düzeyde nakit şeklinde temel gelir sağlanacaktır (Seung-ho, 2021).

Türkiye'de Pandemi Döneminde Uygulamalar. Türkiye'de ilk resmi korona vakası 11 Mart tarihinde açıklanmıştır. Pandemiyle mücadele kapsamında iktisadi krizden etkilenen vatandaşlara ve işletmelere yönelik mali desteklerin sağlanması yönünde gündem oluşturulmuştur. 18 Mart'ta açıklanan "Ekonomik İstikrar

Kalkanı Paketi” adı altında Türkiye’nin Covid-19 pandemisine karşı uygulamaya koyduğu mali desteklerin kapsamı belirlenmiştir.

Tablo 7. Türkiye'nin Covid-19 ile Mücadele Kapsamındaki Düzenlemeleri

EKONOMİK/MALİ DESTEK PAKETLERİ	<ul style="list-style-type: none"> • Türkiye’de hükümet 100 milyar liralık 'Ekonomik İstikrar Kalkanı' adlı paketi 18 Mart'ta açıkladı. • Nakdi yardım için 2 milyar TL’lik paketin devreye alınması • Geliri 5 bin liranın altında olan 6.7 milyon vatandaşa 40 milyar lira finansman desteği verilmesi.
SOSYAL YARDIMLAR	<p>Nakdi Yardımlar</p> <ul style="list-style-type: none"> • İhtiyaç sahibi 2 milyon 111 bin haneye 1.000 TL nakdi yardım • İşsiz kalanlara ve yardım talebinde bulunan 5.5 milyon aileye 1.000 TL yardım yapılması <p>Yaşlı ve engellilere sosyal yardım, gelir kriteri ve ağır maluliyet aranmaksızın üç ay boyunca yapılacak.</p> <p>Aynı Yardımlar</p>
SOSYAL SİGORTA	<ul style="list-style-type: none"> • En düşük emekli maaşı 1.500 liraya (232 \$) yükseltilecek • Türkiye’de kamu hastanelerinde hastalara yönelik koronavirüs tedavisi ve ilaçları ücretsiz hale getirilmesi • Sosyal güvenlik prim ödemeleri 6 ay uzatılması. • Hükümet çalışma yasalarında COVID-19 nedeniyle bazı değişiklikler yaptı. Bunlardan en önemlisi İşsizlik Sigortası Kanunu ile İş Kanunu’nda yapılan değişiklik.
İŞGÜCÜ PİYASASI	<ul style="list-style-type: none"> • Asgari ücret desteğinin işletme büyüklüğüne bakılmaksızın sürdürülmesi • Kamu sektöründe ve özel sektörde esnek ve uzaktan çalışma modelinin devreye alınması • İşten çıkarmaları önlemek için korona virüsten etkilenen iş yerlerinde çalışanlara yönelik olarak kısa çalışma ödeneğinin devreye alınması • Kısa çalışma ödeneği ile faaliyetlerini azaltan ya da durduran işletmelerde çalışan vatandaşlara 3 ay maaş desteği verilmesi • Salgın sırasında işten çıkarmaları engelleyen düzenleme üç ay daha uzatılacak. • Sağlık çalışanları 3 ay boyunca maksimum performans ödemelerini alacak ve 32.000 sağlık personeli daha işe alınacak

Not: Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı, Covid-19 Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi (2020), ISSA(2021).

Tablo 7’ye göre, Nakdi yardımlar kapsamında ihtiyaç sahibi ailelere aylık 1000 tl tutarında yardım, işsiz kalanlara ve yardım talebinde bulunanlara 1000 tl tutarında yardım yapılacaktır. Yaşlı ve engellilere yönelik sosyal yardım herhangi bir koşul aranmaksızın 3 ay boyunca yapılacaktır. Sosyal sigorta düzenlemeleri incelendiğinde ise emekli maaşı düzenlemesi yapılmıştır. Türkiye’de kamu hastanelerinde hastalara yönelik koronavirüs tedavisi ve ilaçları ücretsiz hale getirilmiştir, sosyal güvenlik prim ödemeleri uzatılmış, kısa çalışma ödeneğinden yararlanma için gereken 600 ve 120 gün koşulları Covid-19 süresince sırasıyla 450 ve 60 güne düşürülmüştür. İşgücü piyasası düzenlemesine bakıldığında ise, asgari ücret desteği uygulamasına devam edilmesi, esnek ve uzaktan çalışma getirilmesi, işten çıkarma yasağı getirilmesi, sağlık çalışanlarına performans ödemesi ve sağlık çalışanı istihdamı sağlanması yer almaktadır.

Pandemi döneminde nakdi desteğini artıran Türkiye’de de evrensel temel gelir uygulamasına geçilebilir mi sorusuna Beken (2021) çalışmasında “ Dünya üzerinde temel gelir pilot projelerini hayata geçiren örneklere bakıldığında milli gelir düzeyinden bağımsız olarak her bir gelir grubu kategorisindeki ülkede kendine yer

bulduğu görülmektedir. Dolayısıyla sadece gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere özgü olduğu söylenemeyecektir. Sosyal harcamaların GSYH içindeki payı, harcama türlerinin niteliği nve kapsamı, temel gelirin nasıl uygulanabileceği noktasında yol gösterici olabilecektir. Böylelikle, tam ya da kısmî bir temel gelir yapısından hangisi ile hareket edilebileceği ve maliyetlerin büyüklüğü daha net bir şekilde ortaya çıkarılabilecektir” şeklinde belirtmektedir.

Sonuç

Evrensel temel gelir, herhangi bir gelir testine gerek duymadan veya herhangi bir çalışma yapmadan tüm bireylere koşulsuz olarak garanti edilen bir gelir olarak karşımıza çıkmaktadır. Temel gelirin belirleyici özellikleri ise periyodik olması, nakit ödenmesi, bireysel olması, evrensel ve koşulsuz olmasıdır. Temel gelir tartışmalarının çıkış noktası temel güvence olması bilinmesine rağmen birçok ülke sosyal güvenlik sistemlerine dâhil etmemektedir. Bunun temel sebebi ise ülkelerin, temel gelir ödemelerinin finansman zorluğu ve temel gelirin bireyler üzerinde tembellik yaratacağı gibi önyargılı bakış açısıdır.

Covid-19 salgını ile ülkeler çeşitli düzenlemelere gitmişlerdir. Başlangıçta birçok ülke pandeminin yaratacağı ekonomik etkilere karşı temel gelir uygulamasını gündemine koysa da sonrasında belirtilen alanlarda alternatif sosyal koruma uygulamalara geçilmiştir.

Peki neden temel gelire geçilmelidir? ABD, Brezilya, Birleşik Krallık, Almanya, Güney Kore, Kenya ve Türkiye üzerinde yapılan bu çalışmada, ülkelerin ekonomik durumları, nüfusu, gayri safi milli hasılası vb. durumları birbirinden farklı olsa da pandemide bu ülkelerde ortak görülen uygulama sosyal koruma önlemlerini arttırma, sağlık, sosyal güvenlik ve işgücü piyasasına yönelik kapsamları ve dezavantajlı duruma düşen özellikle alt gelir gruplarına yönelik ailelere, serbest meslek sahibi olanlara destekler sağlanmaktadır. Pandemi düşünüldüğünde çalışanlar işlerini kaybettiğinde, hükümetin tepki vermesi daha uzun zaman alacaktır. Bireylere temel bir gelir sağlanması durumunda olası kriz anında, çeşitli kurumlara başvurmaksızın barınma, yiyecek ve benzeri şeyleri karşılayabilme konusunda sorun yaşamayacaklardır. Bunun sonucunda bireylere güvende olmalarını, temel ihtiyaçlarını karşılama ve onurlu bir insan hayatı yaşamalarını sağlamanın bir yolu da oluşturulacaktır. Aynı zamanda temel gelir sağlanması yoksullukla mücadele önlemi de olacaktır. Evrensel temel gelir alt gelir grubuna yardım sağlamanın tek yolu elbette değildir. İncelenen ülkelerde pandemi öncesi ve pandemi sırasında çeşitli sosyal yardım programları, sağlık hizmetleri, çeşitli sübvansiyonlar yer almaktadır. Ancak bu programlardan yararlanma koşullarının zorluğu ve bürokratik engellerle karşılaşmaktadır. Sosyal damgalama nedeniyle yardım başvurusunda bulunmayan bir kesim de mevcuttur. Ayrıca hükümetlerin şu anki uyguladıkları sosyal koruma önlemlerinden özellikle sosyal yardımlardan yararlanan kişiler, girdikten sonra onları kaybetmemek için her türlü çabayı gösterebilir. Gelir artışı olursa bazı haklardan yararlanamayacağını düşüncesi daha iyi işler bulmaktan veya daha fazla saat çalışmaktan kaçmalarına neden olabilir. Evrensel bir program olan, herhangi koşul aranmaksızın düzenli olarak ödenen temel gelir ile ise tam olarak kapsam boşluklarını ve dışına itilmeleri önlemek mümkündür. Özellikle Covid-19 döneminde ortaya çıkan savunmasız nüfuslardan olan düşük ücretli işçilerin izne çıkarılması veya işten çıkarılması, çalışma saatlerinin azalmasıyla karşı karşıya kalan işçileri, okulların kapalı olması ve bakım düzenlemelerinin artık mevcut olmaması nedeniyle işçilerin izin almak zorunda kalması, serbest meslek sahibi ve sanatçılar için geçerli olacaktır. Pandeminin etkileri ele alınırken aile içi şiddetin arttığını gösteren çalışmalara yer verilmiştir. Sadece pandemi döneminde değil öncesinde de şiddet mağdurlarının kendilerini veya çocuklarını destekleyecek araçlardan yoksun olmaları, onları şiddete katlanır hale getirebilmektedir. Temel gelir sağlarsa, mağdurlara bağımsız bir gelir kaynağı sağlayarak bu bağdan kurtulmalarına yardımcı olunabilir.

Çalışmada incelenen ülkelere Kenya’da Covid-19 salgını döneminde temel gelir uygulamasında toplum içinde düşük düzeyde de olsa olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir. ABD’de Alaska’da uygulanan ve tam bir temel gelir uygulaması sergilenen düzenleme ile her yıl her yıl 15.000 ila 25.000 Alaskalı’nın yoksulluktan uzak tutulduğu ortaya konulmaktadır. ABD’de pandemi döneminde ayrıca örnek bir proje olarak Denver Temel Gelir Projesi uygulaması başlatılmıştır. Brezilya, Bolsa Familia programı ailelere ödenek sunsa da evrensel temel gelir değildir. Ülkede, pandemide evrensel bir temel gelir fikrinin teoriyi pratiğe dönüştürmek için kampanya başlatılmıştır. Birleşik Krallık’ın Covid 19 döneminde dikkate değer bir gelişme yaşanmaktadır. Galler’de temel gelir uygulamasında pilot çalışma başlatacaktır. Almanya’da sosyal koruma düzenlemeleri dışında, Berlin’de merkezi bulunan Ekonomik Araştırma Enstitüsü tarafından temel gelir uygulaması başlatılmıştır. Güney Kore’de Covid-19 döneminde yürürlüğe konan acil yardım geliri temel gelir tartışmalarını iyice arttırmıştır. İktidardaki Kore

Demokratik Partisi'nin 2022 başkanlık seçimleri için adayı olan Gyeonggi Valisi Lee Jae-Myung, temel geliri uygulamaya koyma sözü vermiştir. Türkiye ve belirtilen ülkelerde kısa süreli çalışma, uzaktan çalışma, telafi çalışması, sosyal güvenlik prim teşvikleri ve prim ödemeleri erteleme, aynı ve nakdi yardımlar, işsizlik ve kısa çalışma ödeneği düzenlemeleri, işten çıkarma yasakları vb. uygulamalar alternatif uygulamalar olarak karşımıza çıkmakta ve geçici olarak düzenlenen uygulamalardır. Bu uygulamalar kısa vadede vatandaşların lehine olsa da Covid-19 salgını sonrasında veya salgının azalması durumunda ülkelerde olası ekonomik kriz ve dalgalanmalarda uzun vadede etki sağlaması söz konusu değildir. Kısa çalışma, hükümetlerin işten çıkarma yasaklarının kaldırılması ile Covid-19 salgını döneminde olumsuz etkilenen işletmeler, küçülmeye gideceklerdir. Sonuç itibarıyla de temel gelir gibi sürekli bir geliri olmayan vatandaşlar bilhassa işgücü, geçim sıkıntısı ile karşı karşıya kalacaklardır. Hatta Dünya Bankası Raporu'nda belirtildiği gibi alt gelir grubunda yer alan kesim daha fazla etkilenecek ve yoksulluk artacaktır. Tüm bunların sonucu ise sosyal ve psikolojik sorunlara da neden olması mümkündür. İncelenen ülkeler doğrultusunda, ülkelerin vatandaşlarına insan onuruna yaraşır bir yaşam sağlayabilmeleri ve Covid-19 salgını gibi bulaşıcı hastalıklar, olası doğal afetler, ekonomik kriz vb. durumlarda vatandaşlarını olumsuz etkilenmesini en aza indirmede ya da önlemede evrensel temel gelir uygulaması deneyimleri olumlu görülmektedir. Her ne kadar temel gelirin finansmanı konusunda ikilemler yaşansa da ülkelerin sosyal politika ve sosyal güvenlik sistemleri kapsamında evrensel temel gelir uygulamasını eklemeleri yerinde bir uygulama olacaktır. Nitekim alternatif sosyal koruma önlemlerine yönelen ülkelerin özellikle halen daha evrensel temel geliri gündemlerine almaya çalışmalarını, yeni pilot çalışmalar başlatmalarında sistemlerinde böyle bir uygulamaya ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Pandemi sırasında hükümetler olağanüstü bir ölçekte harcama yapmaya istekli olduklarını göstermişlerdir. Bu nedenle temel gelir sağlama meselesi maliyetinin karşılanabilirlikten çok siyasi irade meselesi olduğu da görülmektedir (Standing,2020:6).

Kaynakça

- Abdoul-Azize H.T & El Gamil, R. (2021). Social Protection as a Key Tool in Crisis Management: Learnt Lessons from the COVID-19 Pandemic. *Glob Soc Welf*, 8:107–116.
- Alradhawi, M. (2020). Effects of the COVID-19 pandemic on mental well-being amongst Individuals in society. A letter to the editor on The socio-economic implications of the coronavirus and COVID-19 pandemic: A review", *International Journal of Surgery*, 78, 147–148.
- Baldwin, R & Tomiura, E. (2020). Thinking ahead about the trade impact of COVID-19. in (ed) *Richard Baldwin and Beatrice Wederdi Mauro, Economics in the Time of COVID-19*, CEPR Press, p 59-73.
- Baldwin, R., & Wederdi Mauro, B. (2020). *Economics in the Time of COVID-19*, CEPR Press, London.
- Banerjee, A., I Faye, M., Krueger, A., Niehaus, P. & Suri, T. (2020). Effects of a Universal Basic Income during the Pandemic., *Working paper*, https://econweb.ucsd.edu/~pniehaus/papers/ubi_covid.pdf.
- Beken, H.G. (2020). 21. Yüzyılda (Evrensel) Temel Gelir Tartışmaları. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 42(2): 180-201.
- BIEN (2021). *About Basic Income*. <https://basicincome.org/about-basic-income/> E.T. 15.05.2021.
- Bidadanure, J.U. (2019). The Political Theory of Universal Basic Income. *Annu. Rev. Political Sci*, 22:481–501.
- Boessenkool, K. (2020a). *In Normal Times, Universal Basic Income is a Bad Idea. But it's the Wisest Solution for COVID - 19 Economic Strain*. The Globe and Mail. 19 Mart 2020
- Boessenkool, K. (2020b). *Policy Challenges During a Pandemic*. 7 Nisan 2020, Max Bell School of Public Policy. <https://www.mcgill.ca/maxbellschool/article/articlespolicy-challenges-duringpandemic/briefing-crisis-basic-income>, E.T.05.10.2022
- Boso, A., Larrinaga, I. & Vancea, M. (2005). *Basic Income For Immigrants Too*,
- Carlsson-Szlezak, Philipp, Reeves, M. & Swartz, P. (2020a). Understanding the Economic Shock of Coronavirus. *Harvard Business Review*,
- Carlsson-Szlezak, Phillip, Reeves, M. & Swartz, P. (2020b). *What Coronavirus Could Mean for the Global Economy*.

- Coelho, A. (2020). *Brazil: the National Senate Approves Emergency Basic Income*. [Brazil: the NationalSenateapprovesEmergency Basic Income | BIEN — Basic Income Earth Network](#), 20.11.2021.
- Çetinkaya, G. Ve Akar, S.(2021). *Covid-19 Salgınında Koşulsuz Temel Gelire Alternatif Geçici Temel Gelir: Çözüm Olabilir Mi?*. 12. International Conference on Political Economy (ICOPEC2021@Manisa) Impacts of COVID-19 on Societies and Economies June 24-26, 2021, Manisa, Turkey | [www.icopec.org](#)
- Çolak, Ö. F. (2020). Salgına karşı ekonomik önlemler artmalı. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 10 (114):18-23.
- D’MelloJ.F. (2019). Universal Basic Income and Entrepreneurial Pursuit in an Autonomous Society.*Journal of Management Inquiry*, 1– 5 [sagepub.com/journalsPermissions.nav](#) DOI: 10.1177/1056492619827381.
- Doi: 10.1596/978-1-4648-1602-4. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO
- Donavan, M.P. (2021). *Denver Basic Income Project Started With Tesla [TSLA] Gains*, [Denver BasicIncomeProject Startedwith Tesla \[TSLA\] Gains -CleanTechnica](#), 20.12.2021.
- Eckas, A. (2021). *Examining Universal Basic Income In Kenya*, <https://borgenproject.org/universalbasic-income-in-kenya/E.T.05.07.2021>.
- Gentilini U, Almendi M., Dale P., Lopez A.V, Mujica, I.V., Quintana, R. &Zafar, U.(2020). Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real-Time Review of Country Measures. *Livingpaperversion* 11 (June 12, 2020)
- Ghatak, M. andManiquet, F. (2019). Universal Basic Income: Some Theoretical Aspects. *Annu. Rev. Econ.* 11:895–928.
- <https://basicincome.org/bien/pdf/IrkusFinalVersionFullPaper.pdf>E.T.05.03.2022
- <https://Doi.Org/10.1057/S41599-021-00760-7>.
- <https://hbr.org/2020/03/understanding-theeconomicshock-of-coronavirus>
- <https://hbr.org/2020/03/what-coronavirus-could-mean-forthe-global-economy>.
- https://www.theglobeandmail.com/opinion/article-in-normal-timesuniversal-basic-income-is-a-bad-idea-but-its-the/?utm_source=Shared+Article+Sent+to+User&utm_medium=Email:+Newsletters+/+E+Blasts+/+etc.&utm_campaign=Shared+Web+Article+Links, E.T.05.10.2022.
- <https://www.theguardian.com/society/2021/may/14/wales-to-launch-universal-basic-incomepilotscheme#:~:text=A%20pilot%20universal%20basic%20income,%2C%20Mark%20Drakord%2C%20has%20revealed.&text=Under%20a%20UBI%20system%2C%20every,the%20asic%20cost%20of%20living,> 02.01.2022.
- ILO (2021). *ILO Gözlem COVID- 19 ve Çalışma Yaşamı*. 7. Baskı https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-/europe/---ro-geneva/---ilo_ankara/documents/briefingnote/wcms_769693.pdf, 11.10.2021
- IMF (2021). *Policy Responses To Covid-19*. <https://www.imf.org/en/Topics/imf-andcovid19/Policy-Responses-to-COVID-19>, 11.10.2021
- ISSA (2021). *Coronavirus country measures*. <https://ww1.issa.int/coronavirus/country-measures>, 10.10.2021
- Johnson, A.F & Roberto, K.J. (2020). The COVID-19 pandemic: Time for a universal basic income. *Public Admin Dev.* 2020;1–4. [wileyonlinelibrary.com/journal/pad](#) <https://doi.org/10.1002/pad.1891>.
- Kagel, M.(2022). *Universal Basic Income in Germany*.<https://www.aicgs.org/2022/09/universal-basic-income-in-germany/#:~:text=UBI%20in%20German%20Politics&text=In%202021%2C%20the%20Gres%20were,of%201%2C200%20euros%20a%20month> E:T.05.10.2022.
- Kildal N. &Kuhnle S. (2005). *Normative Foundations of the Universal Welfare State*.Routledge, London.

- Knight, P. (2021). *The Denver Basic Income Project: A Privately Funded Initiative Focused on the Homeless*. [The Denver Basic Income Project: A Privately Funded Initiative Focused on the Homeless | BIEN Basic Income Earth Network](#), 02.01.2022.
- Kochhar, R. (2020). *Unemployment rose higher in three months of COVID-19 than it did in two years of the Great Recession*. [How U.S. unemployment during COVID-19 compares with Great Recession | Pew Research Center](#), 20.02.2022.
- Laurinavičius, A. Ve Laurinavičius, A. (2016). The Concept of Basic Income: Global Experience and Implementation Possibilities in Lithuania, *Business, Management and Education*, 14(1), 50–63.
- Lavinas, L. (2020). *Brazil: COVID-19, UBI, and ultraliberalism*, [Brazil: COVID-19, UBI, and ultraliberalism | BIEN — Basic Income Earth Network](#), 20.12.2021.
- Leach, M., MacGregor, H., Scoones, I., & Wilkinson, A. (2021). Post-pandemic transformations: How and why COVID-19 requires us to rethink development. *World Development*, 138 (2021) 105233, p1-11.
- Levine, D. I. & McKibbin, W. (2020). Simple steps to reduce the odds of a global catastrophe. The Brookings Institution **aktaran** McKibbin, W ve Fernando, R. (2020). *Edit. The economic impact of COVID-19. Economics in the Time of COVID-19*, CEPR Press.
- Livington, A. (2022). *Pros and Cons of Universal Basic Income*. <https://www.moneycrashers.com/prosandcons-universal-basic-income/>. E.t.05.10.2022.
- Machin, R. (2021). COVID-19 and the temporary transformation of the UK social security system. *Critical Social Policy*, Vol. 41(4): 651–662.
- Martin, J. M. (2020). *Constitutionality Of Basic Income In Germany*. ERAZ 2020 Conference Proceedings The 6th International Scientific Conference DOI: <https://doi.org/10.31410/ERAZ.2020.295>.
- McKibbin, W ve Fernando, R. (2020). The economic impact of COVID-19. *Economics in the Time of COVID-19 Edited by Richard Baldwin and Beatrice Wederdi Mauro*, CEPR Press.
- Moreno, A.M., (2020). "Policy Responses to Covid-19 in Latin American Countries: A Universal Basic Income. *Gaceta Médica De Caracas*, 128(2): 172-187.
- Morris, S. (2021). *Wales to launch pilot universal basic income scheme*.
- Nettle, D., Johnson, E., Johnson, M & Saxe, R. (2021). Why has the COVID-19 pandemic increased support for Universal Basic Income?. *Humanities And Social Sciences Communications* 8:79
- Noguera, J.A. (2001). Some Prospects for Basic Income Scheme in Spain. *South European Society & Politics*, Vol.6, No.3 pp.83-102.
- Patel, S.B. & Kariel J. (2021). Universal basic income and covid-19 pandemic. *BMJ*; 372: n193 | doi: 10.1136/bmj.N.193.
- Phelan, A. L., Katz, R., & Gostin, L. O. (2020). The novel coronavirus originating in Wuhan, China: challenges for global health governance. *JAMA*. 323(8):709-710. doi:10.1001/jama.2020.1097.
- Prabhakar, R. (2020). Universal Basic Income and Covid-19: Is A Basic Income Both Affordable and Desirable?. *IPPR Progressive Review*, Volume 27(1): 106-113.
- Reed, K. P. & Schulteis, M. P. (2020). President Trump Signs Into Law the Coronavirus Aid, Relief, and Economic Security (CARES) Act. *The National Law Review*, <https://www.natlawreview.com/article/president-trump-signs-law-coronavirus-aid-relief-and-economic-security-cares-act> E:T 05.12.2021
- Seçkiner Bingöl, E. (2020). Covid-19 Pandemisi Sonrası Evrensel Temel Gelir Tartışması: Zamanı Geldi Mi??. *Tesev Değerlendirme Notları-* 2020/5.
- Seung-Ho, B. (2021). Recent Issues Facing Social Security in South Korea, *Issue Paper Series: Labour and Society*.

- Standing, G. (2016a). *Basic Income: And How We Can Make It Happen*. A Pelican Introduction. Standing, G. (2016b). Temel Gelir: Küreselleşen Dünyada Yoksullukla Bir Mücadele Yöntemi *derleyen Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, İletişim Yayınları, s.17-37.
- Standing, G. (2020). The Case for a Basic Income Opening Essay for GTI Forum Universal Basic Income: Has the Time Come? *Gtu Forum Opening Essay*.
- Standing, G. (2021). *Welsh Government Commitsto Basic Income Pilot*. [Welsh Government Commitsto Basic Income Pilot | BIEN — Basic Income Earth Network](https://www.welsh.gov.uk/government/news/welsh-government-commits-to-basic-income-pilot), 20.12.2021.
- Sutkowski, L. (2020). Covid-19 Pandemic; Recession, Virtual Revolution Leading to De globalization?. *Journal of Intercultural Management* Vol. 12 | No. 1 | March 2020 | pp. 1–11 DOI 10.2478/joim-2020-0029.
- Telles, P. (2020). *COVID-19: Brazil Implements Basic Income Policy Following Massive Civil Society Campaign*. <https://www.opendemocracy.net/en/democraciaabierta/covid-19-brazil-implements-basic-income-policy-following-massive-civil-society-campaign>, 20.12.2021.
- Türk, A, Bingül, B. A., ve Rengin, A. K. (2020). Tarihsel süreçte yaşanan pandemilerin ekonomik ve sosyal etkileri. *Gaziantepe University Journal of Social Sciences*, 19(COVID-19 Special Issue), 612-632.
- Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı (2020). *Covid-19 Ekonomik İstikrar Kalkamı Paketi*. <https://www.isim.org.tr/content/upload/attached-files/covid19ekonomik-istikra20200414170956.PDF>
- Van Parijs, P. (2006). Basic Income: A Simple and Powerful Idea for the Twenty-First Century. In B. Ackerman, A. Alstott and P. Van Parijs (eds.) *Redesigning Distribution*. New York: Verso.
- Ward, L. (2021). *The pros and cons of universal basic income*. <https://college.unc.edu/2021/03/universal-basic-income/>
- WHO (2022). *Coronavirus (COVID-19) Dashboard* <https://covid19.who.int/> E.T. 30.10.2022
- Wispelaere, D.J., Morales, L., (2021). Emergency Basic Income during the Pandemic. *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, 30: 248–254
- Worldbank (2020). *Poverty and Shared Prosperity 2020: Reversals of Fortune*, Washington, DC: World Bank.
- Yamasaki, N & Rodopoulos, F. (2021). Emergency Aid: The Brazilian response to an unprecedented challenge. in *What's next for social protection in light of COVID-19: country responses Policy in Focus*, Volume No. 19, Issue No. 1, March 2021 p.20-21.
- Yeo, E.G., Kim, A. S., (2020). Emergency Support Measures in Response to Covid-19. *Korea Institute for Health & Social Affairs, Research in Brief*, No: 2020-08: 1-8.

EXTENDED SUMMARY

The Covid-19 epidemic, which spread rapidly all over the world, created shock waves in societies and economies around the World. The effects of the disease and the effects of measures to control it have raised new questions about development, past, present and future for epidemic preparedness. Countries have taken measures such as full closure and partial closure to control the disease until a vaccine is found. The spread of the Covid-19 pandemic and the economic activity restrictions imposed to contain its spread have threatened the livelihoods of many of the poorest, most vulnerable families in the world. To respond to this unprecedented global crisis, governments around the world have significantly expanded their social safety net programs. Cash transfers account for a large part of this expansion. Infact, policy makers have included discussions on whether a universal basic income can be provided on their agendas. The main purpose of this study is to reveal whether the universal basic income, which is on the agenda of the countries during the pandemic period, can be applied or not. In line with the stated purpose, it is discussed whether the provision of universal basic income or alternative basic social protection practices can minimize the negative impact of the Covid-19 epidemic on the economy of households or individuals. It also focuses on what kind of protection measures countries should take for their citizens against possible economic shocks after the pandemic. While the study is being carried out, the examples of countries that include universal basic income or the closest implementation regulations, take universal basic income into its agenda and apply basic social protection are examined and concluded. The country samples were taken from the USA, Brazil, United Kingdom, Germany and South Korea, which are among the countries with the highest number of cases in total since the pandemic began, according to the World Health Organization data, which apply universal basic income and temporary basic income or include it in the basic income discussion. In addition, the example of Kenya, a country that draws attention with its universal basic income application, was chosen.

In addition, the policies implemented during the pandemic period in Turkey are also included. Unlike the studies mentioned in the literature, in this study, the scope of country studies was selected and expanded differently.

As a result, it has been revealed that long-term applications will be more effective instead of short-term applications in the applications of countries to protect their citizens in cases such as Covid-19, disease, economic crisis, natural disaster. In particular, it is concluded that the basic income application should now be included the social security systems of the countries.

Applications such as short-term work, remote work, compensatory work, social security premium incentives and postponing premium payments, in-kind and cash benefits, unemployment and short-time working allowance regulations, and dismissal bans appear as alternative applications in Turkey and the specified countries and are temporary applications. Although these practices are in favor of the citizens in the short-term, they do not have a long-term effect in the possible economic crises and fluctuations in the countries after the Covid-19 epidemic or in case the epidemic decreases. With their moval of short-time working and there moval of the dismissal bans of the governments, the businesses that were adversely affected during the Covid-19 epidemic will down size. As a result, citizens who do not have a permanent income such as basic income, especially labor force, will face financial difficulties. Infact, as stated in the World Bank Report, the lower income group will be more affected and poverty will increase. The result of all these will also cause social and psychological problems. The best practice that will prevent countries from negatively affecting their citizens in cases such as infectious diseases such as the Covid-19 epidemic, possible natural disasters, and economic crisis can be a universal basic income application. Therefore, it would be appropriate for countries to add the universal basic income application within the scope of their social policy and social security systems. As a matter of fact, the fact that countries that turn to alternative social protection measures are still trying to include universal basic income on their agenda shows that they need such an application in their systems to initiate new pilot studies. During the pandemic, governments have demonstrated their willingness to spend on an extraordinary scale. For this reason, it is seen that the issue of providing basic income is very much a matter of political will.

GASTRONOMİ VE DİJİTALLEŞME

GASTRONOMY AND DIGITALIZATION

Şule AYDIN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Turizm Fakültesi/Turizm İşletmeciliği
suleaydin@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8760-643X

Merve UÇKAN ÇAKIR

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Turizm Fakültesi/ Gastronomi ve Mutfak Sanatları
mervecakir@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8935-2800

ÖZ

Geliş Tarihi:
30.05.2022

Kabul Tarihi:
24.11.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Gastronomi,
Dijitalleşme,
Teknolojik
Yenilikler,
Yapay Zekâ,
Robotik,
Nesnelerin İnterneti

Keywords
Gastronomy,
Digitisation,
Technological
innovations,
Artificial intelligence,
Robotics,
Internet of Things.

Gastronomi biliminde gıdanın üretilmesi, dağıtılması ve sunulması aşamalarında teknolojik gelişmelerden sıklıkla yararlanılmaktadır. Bu bağlamda çalışma kapsamında dijitalleşme ve gastronominin ilişkisi hakkında nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması ve doküman analizi teknikleri kullanılarak konu hakkında incelemeler yapılmıştır. Çalışma kapsamında değerlendirilen dijitalleşme ve dijital dönüşüm kavramlarının gastronomi alanı üzerindeki etkileşimlerini incelemek bu araştırmanın amaçlarından biridir. Gastronomi alanında kullanılan teknolojilerin diğer teknolojik gelişmelerle bağlantılı olarak geliştiği söylenebilmektedir. Ayrıca artırılmış gerçeklik, nesnelerin interneti, yapay zekâ ve robotik, akıllı uygulamalar, 3D yazıcılar gibi teknolojik yeniliklerin adapte olduğu ve sektörel düzeyde kullanımın başladığı görülmüştür. Bu bağlamıyla değerlendirildiğinde gastronominin dijitalleşmeye uyum sağladığı ve gelecekte bu yeniliklerin devam edeceğinden bahsetmek mümkündür. Çalışmamız sonucunda dijital teknolojilerinin artık ütopyik bir bilim-kurgu filmi olarak değerlendirilmediği, gıda endüstrisi ve turizm uygulamaları içerisinde sıklıkla kullanıldığı görülmüştür.

ABSTRACT

In the science of gastronomy, technological developments are frequently used in the production, distribution, and presentation of food. In this context, within the scope of the study, the literature review and document analysis techniques, which are among the qualitative research methods, about the relationship between digitalization and gastronomy were examined on the subject. It is one of the aims of this research to examine the interactions of the concepts of digitalization and digital transformation, which are evaluated within the scope of the study, in the field of gastronomy. It can be said that the technologies used in the field of gastronomy have developed in connection with other technological developments. In addition, it has been observed that technological innovations such as augmented reality, the internet of things, artificial intelligence and robotics, smart applications, and 3D printers have been adapted and used at the sectoral level. When evaluated in this context, it is possible to mention that gastronomy has adapted to digitalization and that these innovations will continue in the future. As a result of our study, it has been seen that digital technologies are no longer considered utopian science-fiction films and are frequently used in the food industry and tourism applications.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1123324>

Atıf/Cite as: Aydın, Ş. ve Uçkan Çakır, M. (2022). Gastronomi ve dijitalleşme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2143-2159.

Giriş

Yeme içme pratikleri sürekli olarak değişim göstererek, günümüz yeme biçimlerinin oluşumuna olanak sağlamıştır. Gıda endüstrisinde kullanılan yenilikçi teknolojiler ise gıda ürünlerinin işlenmesinde mevcut sistemsel özelliklerin yenilenmesini, yenilikçi gıda üretimlerinin sonucunu ve ayrıca gıdanın fonksiyonel yönlerinin ortaya çıkarılması gibi bir dizi değişikliği ifade etmektedir (Fuste-Forne ve Jamal, 2020; Del Chiappa, Atzeni ve Loriga, 2019; Portugal vd., 2021).

Küreselleşmeyle birlikte yaşanan teknolojik gelişmeler, insan yaşamının her alanına etki ederek geleneksel gıda üretim yöntemleri ve hizmet sağlama gibi faaliyetler üzerinde de etkili olmuştur. Gıda endüstrisi içerisinde önemli bir yere sahip olan yiyecek-içecek endüstrisi de karmaşık üretim süreçlerinde bu gelişmelerden yararlanmıştır. Tüketicilerin tercihlerinde yer alan değişimler işletmeleri; faaliyetlerini sürdürebilmek, trendlere uyum sağlayabilmek ve rekabet gücüne sahip olabilmek amacıyla teknolojiden yararlanmaya yönelmiştir. Aynı zamanda bireylerin gıdalla olan etkileşiminin geliştirilmesinde teknolojinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Bireysel yiyecek ve içecek deneyimlerinin çeşitlendirilmesinde duyuşsal bir yönelim bulunurken, bu deneyimi oluşturan temel unsurların görsel, işitsel ve dokunsal öğeler gibi duyuşsal deneyimleri içerdiği görülmektedir (Nijholt vd., 2016; Velasco vd., 2018). Bu kapsamıyla çok-duyuşlu teknolojiler (görsel, işitsel ve dokunsal artırılmış gerçeklik, vb.) bireylerin duyuşları uyarmak için tasarlanarak, bireylerin lezzet algısı gibi duyuşsal deneyimini çeşitlendirme potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir (Velasco vd., 2018). Örneğin, Kabaq artırılmış gerçeklik uygulaması, restoranda müşterilerin sipariş vermeden önce menüden yemek istedikleri yemeğe ait üç boyutlu görüntüleri görebildiği bir yemek uygulamasıdır. Müşteriler yemeği fiziksel olarak yemeden önce, görsel duyuş deneyimiyle lezzet beklentilerinin karşılanacağı fikrine sahip olmaktadır (Velasco vd., 2018; Spence vd., 2017). Gıda teknolojileri kavramsal açıdan oldukça hızlı büyüme gösteren ve ivme kazanan yeni nesil fenomenler olduğundan söz etmek mümkündür. Bu tür formatların hızla yükselişü gıda sektörü içerisinde büyük ölçüde değişimler yaşanmasına neden olmuştur.

Gastronomi ve dijitalleşme kavramları oldukça yenilikçi içerikleriyle birçok araştırmacı ve akademisyen tarafından incelenen popüler bir araştırma konusudur. Bu bağlamıyla değerlendirildiğinde yiyecek ve içecek işletmeleri açısından dijitalleşme çalışmalarının betimsel bir değerlendirmesini sunmak bu çalışmanın amaçlarındanadır. Araştırma kapsamında incelenen husus, gastronomi ve dijitalleşme unsurlarına yoğunlaşmakta olup, ilgili alan yazında yer alan gıda ve teknoloji ilişkisini gastronomi odağında incelemiştir. Bu bağlamda çalışmada öncelikle dijitalleşme kavramı açıklanmış, daha sonra ise gastronomi ve dijitalleşme uygulamaları ele alınmıştır.

1. Dijitalleşme Kavramı

Dijitalleşme kavramı ilk olarak 1971 yılında North American Review dergisinde yayınlanan bilgisayar programcılığı öğretmeni Robert Wachal'ın makalesinde yer almıştır (Wachal, 1971). Toplumun dijitalleşmesine yönelik sosyal sonuçların incelendiği bu çalışma, dijitalleşme hakkında modern literatürün gelişmesine olanak sağlamıştır (Brennen ve Kreiss, 2016; Göktaş ve Ülkü, 2021). 1950'li yıllarda bilgisayarlarla birlikte başladığı tahmin edilen dijital devrim, nesnelere ve interneti kullanarak günümüz teknolojisinin oluşumunda önemli bir role sahip olmuştur (Topsakal vd., 2018). 18. Yüzyılda buhar makinesinin icadından bu yana endüstriyel faaliyetlerde yaşanan dört sanayi devrimi endüstri 4.0'ın altyapısı olarak hizmet etmektedir. Dijitalleşme, dijital devrim, dördüncü sanayi devrimi gibi isimlerle anılan Endüstri 4.0 ürün geliştirme ve üretim hazırlıkları açısından birçok yenilikçi yaklaşımın ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır (Özsoylu, 2017).

Dijital devrimin gerçekleşmesiyle birlikte hayatın her alanında kullanılan teknolojik yenilikler elektronik aletler aracılığıyla evlerde, büyük veri, akıllı ürünler ve nesnelere interneti gibi gelişmelerle endüstriyel mutfaklarda uygulama alanları yaratmıştır (Baker ve Evans, 2015). Dijitalleşme eğlence, güvenlik, akıllı şehirler, çocuk bakımı ve akıllı evler gibi gündelik yaşamın birçok alanına entegre olmuştur. Dijital teknolojiler, yeni iş modellerinin oluşumunda bilgi, makine, veri gibi girdilerin kişi ve kuruluşlarla uyumlu çalışabilme becerisini etkileyerek işletmelerin doğru ve stratejik düzeyde karar almasını sağlayan çok yönlü bir kavram olarak ele alınmaktadır. Dijitalleşme sosyal medya uygulamaları üzerinden gerçekleştirilen ilişkiler ve kamu kuruluşlarının sunmuş olduğu e-hizmetlere kadar birçok alanda yaygınlaşan bir kullanım olanağına sahiptir (Brennen ve Kreiss, 2016).

Günümüzde dijitalleşme kavramı rekabet gücünü arttıran, bilgi ve ağ tabanlı teknolojileri kullanarak teknolojik yeniliklerin uyum sağlayan bir yapılaşma süreci olarak görülmektedir. Dijital kavramı, verilerin sayısallaştırılması yoluyla ifade edilen, bir iş veya hizmet üretme sürecinin tamamını ifade eden süreçler olarak bilinmektedir (Baker ve Evans, 2015). Teknolojinin gündelik yaşama bu denli hızlı adapte olduğu göz önüne alındığında yaşamsal tüm faaliyetler üzerinde köklü bir değişiklik gerçekleştirdiğinden bahsetmek mümkündür. İlgili alan yazın incelendiğinde dijital dönüşüm kavramı işletmelerin performansını ve girişimlerini geliştirmek amacıyla teknolojinin kullanımını içerdiği görülmektedir (Karagiannaki, Vergados ve Fouskas, 2017; Ebert ve Duarte, 2018; Vial, 2019). Ancak işletmeler müşteri deneyimlerini geliştirmek, yeni iş modelleri oluşturmak ve uygulamalarını kolaylaştırmak amacıyla sosyal medya ve mobil uygulamalar gibi yeni dijital teknolojileri iş performanslarına entegre etmektedir (Fitzgerald vd., 2014; Singh ve Hess, 2017). Dijital dönüşüm kavramıyla birlikte işletmeler performanslarını iyileştirmekte, mevcut ürünleri açısından yenilikçi teknolojilerle verimliliğe odaklanan dijital inovasyon sürecine uyum sağlamaktadır (Haffke, Kalgovas ve Benlian, 2016; Demirkan, Spohrer ve Welsler, 2016). Bu bağlamda teknolojilerin hem üretim hemde kalite kontrolünü geliştirmek gibi birçok endüstride kullanım imkanına sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, gıda endüstrisinde soğuk zincir üretim bandında meyve, sebze, et ve süt ürünleri gibi dondurulmuş ürünlerin kalite kontrolünü gerçekleştirmek amacıyla bulut bilişim tabanlı sistemler kullanılmaktadır (Lu ve Wang, 2016). Gıda ürünün soğuk zincirinin kırılması ve mikrobiyolojik yükünün yükselmesi gibi durumlar bu teknolojilerle belirlenebilmektedir. Aynı zamanda gıda güvenliği açısından sıcaklık ve nem gibi faktörleri izleyebilen sensör tabanlı nesnelerin interneti uygulamaları, ürünün tedarik bandına girmeden önce tespit edilmesi gibi faydalara sahiptir (Maksimovic vd., 2015). Bu bağlamda bilgi teknolojilerinin depolama, lojistik, gerçek zamanlı ürün kontrolü, sıcaklık ve nem sorunlarının erken tespiti gibi gıda endüstrisi açısından önemli faydalara sahiptir (Keleş ve Ova, 2020). Bu teknolojiler sayesinde daha az maliyetli, güvenli gıdanın üretimi mümkün olmaktadır.

Dijital dönüşüm, dijital teknolojilerin getirdiği değişiklik ve fırsatlardan, aynı zamanda bunların toplum üzerindeki etkilerinden stratejik ve öncelikli bir şekilde tam olarak yararlanmak için ticari faaliyetlerin, süreçlerin, yetkinliklerin ve modellerin derin ve hızlanan dönüşümü olarak ifade edilebilmektedir (Haffke vd., 2016). İşletmeler ve organizasyonlar karlılık oranlarını arttırmak, rekabet avantajı ve iş gücü verimliliği elde etmek, müşteri deneyimlerini kişiselleştirmek amacıyla teknolojik gelişmelerden faydalanarak yeni iş modellerini oluşturmaktadır (Gray ve Rumpe, 2015).

Dijital dönüşümle birlikte tüketici davranışlarında ortaya çıkan değişim, müşteri deneyimi uygulamalarında yeni çözümlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hizmet sektörüne, rekabet avantajı sağlayan teknolojik uygulamalar, uzun vadeli dijital stratejilerin gelişmesini ve işletmeler açısından dijital değer yaratmak amacıyla teknolojinin kullanılmasını oldukça önemli kılmaktadır (Styvén ve Wallström, 2019). Teknolojinin benimsenmesi küresel bir olgu olarak, kullanımının yoğunluğu özellikle gelişen pazarlarda etkileyici sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Bughin, Chui ve Manyika, 2010). Birçok organizasyon yapısı ve türleri, artan dijitalleşmenin neden olduğu zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır (Bouwman vd., 2019). Bu dönüşümle birlikte ürünler, hizmetler ve operasyonlar işletmeleri değiştirmeye ve bu değişime uyum sağlamak amacıyla yeni stratejiler oluşturmaya zorlamaktadır (Li vd., 2018). Bu durum işletmeler açısından çok çeşitli zorlukların ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. Bu zorluklar bilişim teknolojisi konusunda uzman personelin eksikliği, finansal riskler, zaman kısıtlamaları ve oluşturan stratejinin uygulanabilirliği noktasında işletmelere engel teşkil etmektedir (Styvén ve Wallström, 2017). Dijital dönüşüm, üretkenliği, değer yaratmayı ve sosyal refahı arttırmak için yenilikçi teknolojileri benimsemek ile ilişkilendirilmektedir. Birçok hükümet, kurum ve endüstriler uzun vadeli politikalarının planlaması aşamasında dijital stratejileri planlamalarına dahil etmektedir (Ebert ve Duarte, 2018). Günümüzde birçok uygulayıcı tarafından dijitalleşmenin önemi kabul edilmekte ve dijital değer oluşturulmasında teknolojinin kullanılması önemli bir strateji olarak görülmektedir (Pohjola, Lemmetyinen ve Dimitrovski, 2020).

2. Dijital Gastronomi Kavramı ve Uygulamaları

Gıda endüstrisi dünya ekonomisinin önemli bir bölümünü kapsayan tarım, gıda işleme, perakendecilik ve yemek hizmetlerini kapsayan oldukça geniş bir hizmet alanına sahiptir. İnsanoğlunun yeme-içme ihtiyacını karşılamak amacıyla tarladan sofraya gıda ürünlerinin işlenmesini, pişirilmesini ve tüketicilere sunulmasını içeren bir dizi üretim, işleme ve hizmeti içerisinde barındıran oldukça büyük endüstrilerden biridir (Dorfman, 2014). Yiyecek

ve içecek endüstrisi, bir dizi paydaşı içeren oldukça karmaşık bir sistemdir. Gıda üretim fabrikaları, dağıtımclar, perakendeciler, çiftçiler ve turizm boyutu ile ilgilenen işletmeler olmak üzere çok çeşitli bir ağı temsil etmektedir. Bu endüstri içerisinde yiyecek-içecek hizmeti sunan işletmeler küreselleşme, tüketici davranışlarında yaşanan değişim ve teknolojik gelişmelerle birlikte rekabet avantajı sağlamak amacıyla değişiklikler yapmaktadır (Uçkan akır ve Özbay, 2021). Gastronomi alanında bilimsel ve teknolojik temelli gelişmeler tüketicilerin istekleri doğrultusunda yiyecek ve içecek üretimi, sunumu ve hizmet gibi birçok yenilikçi uygulamaları içerisinde barındıran uygulamaları içermektedir. Günümüzde birçok yiyecek-içecek işletmesi artan rekabet ve yenilikçi teknolojilere uyum sağlamak amacıyla dijital dönüşüme uyum sağlamaya çalışmaktadır.

Gastronomi bilimi, bilimsel altyapısını anlamlandırmak amacıyla gösterilen tüm çabalara rağmen, büyük ölçüde sanatsal bir alan olarak görülmektedir (Brillat-Savarin, 2009). Bu anlamıyla değerlendirildiğinde, gastronomi hammaddeleri beslenme ve sağlık merkezinde yemeklere dönüştürme sanatı olarak görülmektedir. Mutfak ortamında yemekler ve yemek pişirmenin inceliklerinin tarihsel gelişimi incelendiği klasik mutfağın doğuşundan bu yana teknoloji, sosyoloji, kültürel ve politik alanlarda yaşanan değişimler moleküler mutfak, dijital mutfak ve NbN (Note by Note) mutfak gibi mutfak uygulamalarında yeni eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Güneş vd., 2018). Gelişen teknolojilerin (otomasyon sistemleri, üretim ve robotlar gibi dijital teknolojiler) mutfak uygulamalarına adaptasyonu ile birlikte; gastronomi ürünleri, deneyimleri ve bilimini önemli ölçüde değiştirmiştir.

Adrian Bregazzi tarafından dijital gastronomi kavramı, “dijital teknolojiler kullanılarak yiyecek üretimine aracılık edilmesi veya yeni tariflerin geliştirilmesi için dijital verilerin kullanılması” olarak tanımlanmaktadır (2014). Gıda endüstrisinde yer alan teknolojik gelişmelerle birlikte ev ortamında ve restoran mutfaklarında ortaya çıkan bir takım gıda temelli gelişmeler dijitalleşme sürecine dikkat çekmektedir. Günümüzde bireyler internet ve teknoloji sayesinde birçok reçete ve pişirme deneyimlerine erişebilmektedir (Aguilera, 2018). Aynı zamanda akıllı teknolojiler sayesinde fiziksel olarak evlerinde bulunmamalarına rağmen yemek pişirme, ısıtma, saklama ve depolama gibi fiziksel aktivite gerektiren uygulamaları, WiFi ve Bluetooth gibi uzaktan erişimi mümkün kılan bağlantıları kullanarak gerçekleştirebilmektedir (Aguilera, 2018).

Dijital gastronomi kavramı, geleneksel yemek pişirmeyi yenilikçi teknolojilerle besleyen bir mutfak vizyonu (Carlota, 2019) olarak görülmektedir. Aynı zamanda gıda endüstrisi ve gastronomi açısından teknolojiyi entegre eden işletmelerin tedarik zincirleri verimli hale gelerek, işletmelerin değer zincirini de olumlu yönde etkilemektedir. Öte yandan teknoloji tabanlı uygulamalar içerisinde yeni nesil tüketiciler olarak bilinen prosumer (üreten tüketici) tüketicilerin ihtiyaçları arasında teknolojik yeniliklerde bulunmaktadır. Örneğin, bireylerin kişisel seçimleri dijital menüler aracılığıyla müşteri talebine uygun olarak düzenlenebilmektedir (Uygur ve Küçükergin, 2013; Şahin ve Yağcı, 2017). Gastronomi 4.0 olarak kavramsallaştırılan bu dijital dönüşüm uygulamaları “Öncelikle insanoğlunun temel ihtiyaçlarını karşılamak ve daha sonra da duyulara hitap etmek suretiyle görsel, lezzet, kıvam, tat, koku, sağlıklı beslenme, hijyen vb. anlamlarda beklentileri karşılamak için; özellikle 3D baskı, endüstriyel büyük veri, otomasyon ve akıllı robotlar, siber güvenlik gibi yüksek teknoloji metodlarıyla yeterli, sağlıklı ve uygun gıdaların üretilmesi” şeklinde tanımlanabilmektedir (Davutoğlu ve Yıldız, 2020: 306).

Endüstri 4.0'ın sunmuş olduğu teknolojik içerikler arasında entegrasyon sistemleri, otonom sistemler, nesnelerin interneti, büyük veri, bulut bilişim, artırılmış gerçeklik, yapay zeka, siber güvenlik ve sanal ortamların simülasyonu gibi kavramlar bulunmaktadır (Basco, Beliz, Coatz ve Garnero, 2018). Gastronomi uygulamaları açısından değerlendirildiğinde endüstri 4.0 alanında kullanılmaya başlanan dijital uygulamaların gastronomi 4.0 içinde geçerli olduğu görülmektedir (Luque, Peralta, De Las Heras ve Córdoba, 2017). Bu bağlamda gastronomi alanında uygulanan teknolojiler sırasıyla artırılmış gerçeklik, nesnelerin interneti, yapay zeka ve robot şefler, akıllı uygulamalar, 3D yazıcılar, telematik ve tematik restoranlar üzerinde incelenerek aktarılmıştır.

2.1. Artırılmış Gerçeklik ve Gastronomi

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte bilgisayarlar üzerinden yaratılan sanal bir dünyanın kapısı açılmaktadır. Artırılmış gerçeklik uygulamalarını kapsayan bu yazılımlar gerçek dünyada yer alan çevrenin bilgisayar ortamında simüle (canlandırılan) edilen sanal dünyaya taşınmasını ifade etmektedir (Carmigniani ve Furht, 2011). Artırılmış gerçeklik, gerçek dünya ve sanal dünya içerisinde yer alan nesnelere aracılığıyla eşzamanlı etkileşim sağlayan bir teknoloji olarak görülmektedir (Azuma, 1997). Araştırma ve keşfetme deneyimi sunan artırılmış gerçeklik

uygulamaları, duyuşal özellikleri bakımından beş duyuya hitap ederek tüketicilere kişiselleştirilmiş deneyimler sağlamaktadır (Stapleton ve Hughes, 2006; Johnson vd., 2011).

Günümüzde restoranlarda da dahil olmak üzere birçok endüstride uygulama alanına sahip olan artırılmış gerçeklik simülasyonları, konuklara yemeklerinin hazırlanma süresinde eğlenmelerine olanak tanıyan bir dizi uygulamayı içermektedir (Hwang, Yoon ve Bendle, 2012). Yiyecek ve içecek işletmeleri açısından sürekli değişen ve gelişen pazarda rekabet gücünü elde etmek amacıyla yenilikçi anlayışla teknolojiyi takip etmek oldukça önemli bir gündem olarak görülmektedir (Cankül, Doğan ve Sönmez, 2018). Müşterilerin sipariş vermesinden, yiyeceklerin hazırlanması ve sunumuna kadar geçen süreçte önemli bir role sahip olan teknolojik yenilikler, artırılmış gerçeklik uygulamaları ile sunulan deneyimleri geliştirmenin ve kişiselleştirmenin güçlü bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. İşletmeler, QR kodlarla menülerine artırılmış gerçeklik uygulamalarını entegre etmekte ve aynı zamanda yemeğin içerdiği hammaddeleri, kalori ve besin değerleri gibi niceliksel özellikleri müşteriye aktarabilmektedir (Winter, 2011). Dominos pizza tarafından geliştirilen sanal bir oyun olan “Dominos Pizza Hero AR uygulaması”, tüketicilere sanal olarak pizza yapmalarını, diğer oyuncularla rekabet etmelerini ve yapmış oldukları pizzayı Dominos restoranlarından sipariş etmelerini sağlayan bir uygulamadır (Zhao ve Balague, 2015). Aynı zamanda Moskova’da faaliyet gösteren “White Rabbit” isimli restoranda Şef Vladimir Mukhin Rus mutfağından ürünleri sunarken, bu ürünlere akıllı telefonlar aracılığıyla artırılmış gerçeklik deneyimi ekleyerek müşterilerine eşsiz bir deneyim yaşaması için olanak sağlamaktadır (White Rabbit, 2022).

Perez ve meslektaşları tarafından yapılan artırılmış gerçeklik uygulamasını kapsayan çalışmasında (2019), kullanıcılar artırılmış gerçeklik gözlükleri takarak yeme deneyimleri yaşaması sağlanmaktadır. Bu çalışmada katılımcılar gözlükler aracılığıyla sanal olarak plajda bulunmakta ve bu sanal ortamda gerçek yiyecekleri yemeyi deneyimlemektedir. Profesyonel aşçıların tasarladığı gerçek tadım menülerini artırılmış gerçeklik uygulamalarının bir diğer uygulaması olan dağıtılmış gerçeklik uygulaması ile deneyimleyen katılımcılar, yerel yiyecek unsurları ile o destinasyonu olumlu olarak değerlendirmişlerdir. İlgili literatür incelendiğinde sanal ortamda yemek yeme deneyimi kavramının yeni bir kavram olmadığı görülmektedir. Korsgaard ve diğerleri (2017) tarafından tasarlanan araştırmada ise kullanıcının önüne konulan gerçek yiyecekler ve bu yiyeceklerle etkileşime girmesi amacıyla artırılmış gerçeklik deneyimi gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamıyla değerlendirildiğinde artırılmış gerçeklik deneyimleri, bireylerin yeme-içme deneyimlerini etkileyebilmekte ve yiyecek-içecek işletmelerinde yaşanan deneyimin niteliğinde iyileştirici bir dizi teknolojik yeniliği kapsamaktadır. Arttırılmış gerçeklik uygulamalarının adapte edildiği gastronomi deneyimleri, hatırlanabilir deneyimler yaşatması açısından oldukça değerli bir süreç olarak görülmektedir.

2.2. Nesnelerin İnterneti (Internet of Thing) ve Gastronomi

Nesnelerin interneti kavramı, insanların fiziksel nesnelere olan etkileşimini ve bu nesnelere kontrol etme konusunda yardımcı olan yenilikçi bir yaklaşım olarak görülmektedir. Nesnelerin internetinde, fiziksel nesnelere atanan IP adresleri aracılığıyla her nesneden veri toplamak ve verileri merkezi bir noktada depolamak mümkün hale gelmektedir (Verma vd., 2019). Sağlık, ev otomasyonları, akıllı şehir ve tarım endüstrileri de dahil olmak üzere birçok alanda uygulamaları bulunan nesnelerin internetinde, çeşitli sensörler aracılığıyla veriler toplanmakta ve aynı zamanda bu cihazların güneş enerjisi ile kolayca çalışması mümkün olduğundan daha az elektrik maliyeti ve bir noktada sürdürülebilir enerji kaynağı olması nedeniyle birçok endüstride kullanılmaktadır (Memon vd., 2020). Nesnelerin interneti, tarımsal üretim faaliyetleri açısından insan emeğinin en aza indirilmesi, mahsul ve toprak sağlığına hızlı erişim sağlanması, mahsulün uzaktan izlenmesi vb. gibi tarımın otomasyonuna yardımcı olmaktadır (Puranik vd., 2019). Nesnelerin internetini kullanan çiftçiler, tarla görüntülerine gerçek zamanlı olarak erişerek, mahsulün zamanında ve doğru bir şekilde toplanmasına olanak sağlar. Nesnelerin interneti sayesinde internet temelli sistemler bireyler tarafından minimum çaba ile ulaşması gereken hedeflere erişebilmektedir.

Nesnelerin interneti işletmelerde kullanıldığında da, müşterilerine park imkanı sağlama, ücretsiz rezervasyon oluşturma, sipariş ve hesapları mobil olarak gerçekleştirme gibi kolaylıklar sağlamaktadır (Saeed vd., 2016). Ayrıca restoranlarda akıllı mutfak uygulamaları kullanılarak, kahve makinesi, buzdolabı, pişirme ekipmanları ve mikser gibi mutfak aletlerine entegre edilebilmektedir (Mogali, 2015). Bu cihazlarda yerleşik veya gömülü sensörler aracılığıyla, kahve mesai saatinin başlangıcında hazırlanabilir veya fırın uzaktan erişimle sabah servisinde kullanılacak ekmekleri ön pişirme yapabilir. Diğer bir yandan restoran mutfaklarında kullanılan tavaların altında bulunan sıcaklık sensörleri aracılığıyla mobil olarak bluetooth teknolojisi ile sıcaklık derecesi

ayarlanabilmekte ve aşamalı bir pişirme gerçekleştirilebilmektedir (Mogali, 2015). Mutfaklarda kullanılan sous-
vide (vakumda pişirme) cihazları ve konveksiyonel fırınlarda nesnelerin interneti teknolojisi ile uzaktan kontrol
edilerek hazırlanan ürünlerin pişirme süreleri ve sıcaklık dereceleri kontrol edilebilmektedir. Yiyecek-içecek
işletmeleri ve restoranlar nesnelerin interneti sayesinde mutfak ekipmanlarının rutin bakımlarını gerçekleştirerek,
iş gücü ve tamirat gibi maliyetleri azaltmaktadır (Deloitte Digital, 2016; Hazarhun ve Yılmaz, 2020; Yapıcı ve
Altunay, 2021).

2.3. Yapay Zeka, Robot Şefler ve Gastronomi

Yapay zeka kavramı ilk olarak 1956 yılında Amerikalı bilgisayar mühendisi John McCarthy tarafından kullanılmış,
hesaplanmış akıllı düşünceyi resmileştiren ve mekanize eden çalışma alanı olarak tanımlanmıştır (Jasonos ve
McCormick, 2017; Russell ve Norvig, 2010). Apple'ın Siri'si, Amazon'un Alexa'sı, IBM'in Deep Blue'su ve
Google'ın AlphaGO'su gibi sistemlerin tümü bu tür yapay zekanın temsilcileri olarak görülmektedir (Cain,
Thomas ve Alonso Jr, 2019). Yapay zeka, öğrenme, akıl yürütme ve problem çözme gibi insani düşünme
biçimlerinin bilgisayarlar tarafından kopyalanması ve taklit edilmesini içeren bir kavramdır (Arrieta vd., 2020;
Dwivedi vd., 2019; Poortmans vd., 2020). Yapay zeka aynı zamanda bilgisayarlar tarafından kontrol edilen
robotlar ve akıllı yazılımları da kapsayan geniş bir uygulama alanına sahiptir (Kumar vd., 2016; Choudhary, Arba
ve Patkar, 2016). Gıda endüstrisinde oldukça başarılı uygulama örnekleri bulunan yapay zeka, gıdaların
sınıflandırılması aşamasında ve oldukça yüksek maliyetli iş gücü temininde işletmelere faydalar sağlamaktadır
(Şahin ve Ağaoğlu, 2020).

Son yıllarda gıda ve gastronomi ile ilgili araştırmaların çoğalması, yapay zeka ve robotların kullanımına yönelik
ilgiyi artırmaktadır. Günümüzde sağlıklı gıdaların hazırlanmasını teşvik eden robotik uygulamalara örnek olarak
Moley Robotics tarafından geliştirilen Robochef verilebilmektedir (Moley, 2022). Robotların turizm ve
gastronomi alanında hizmet sağlayıcıları olarak kullanımı giderek artan bir öneme sahiptir (Ivanov, Dolgui ve
Sokolov, 2019; Kuo, Chen ve Tseng, 2017). Robotların endüstrilerde üretim aşamasında çalışmasından bu yana
hizmet sağlayıcı olarak insan gücünün yerini almaya başlamasıyla birlikte robot şefler, ilgi çekici ve müşteri
deneyimini değiştiren rollere sahip olarak konaklama ve restoran endüstrisinde fiziksel ve teknolojik emek
gücünün değişimine olanak sağlamıştır (Van Doorn vd., 2017; Murphy, Hofacker ve Gretzel, 2017; Bowen ve
Morosan, 2018; Park, 2020).

Günümüzde gelişen teknolojik uygulamalarla birlikte robotlar yemek hazırlama ve servis etme gibi işlemlerde
etkili bir şekilde kullanılmaktadır (Lukanova ve Ilieva, 2019). Restoranlarda şef olarak görev yapan robotlara
örnek olarak, California'da yer alan CaliBurger isimli restoranda hamburger pişiren Flippy isimli robochef
verilebilmektedir (Otero, 2018; Fuste-Forne, 2021). Aynı zamanda Pizza Hut'ın Pepper isimli robot garsonları
ile müşterilerin siparişini ve ödeme esnasında yemeğin ücretini aldığı bilinmektedir (Yılmaz, 2018). Bilgi
teknolojilerinin restoranlara yerleşmesiyle birlikte, pizza üreten, pişiren ve dilimleyerek servis eden robot Pazzi
(Uzan ve Sevimli, 2020), Japon samuray kültürünü yansıtan ve müşterinin siparişlerini servis eden samuray
kostümlü robotlar (Pieska vd., 2013), eğlence amaçlı kullanılan ve temizlik yapan robotlar (Hazarhun ve Yılmaz,
2020) gibi birçok robot uygulamaları endüstri içerisinde yer almıştır.

2.4. Akıllı Uygulamalar ve Gastronomi

Günümüzde gastronomi ve turizm alanında birçok teknolojik uygulama tüketicilere hızlı yemek siparişi işlevi,
rehberlik ve ödeme kolaylığı sunması gibi bir dizi işleve sahiptir. Bu uygulamalar içerisinde helal gıda, vejetaryen
yemekler ve glutensiz beslenme ihtiyacındaki bireyler açısından oldukça önemli bilgiler yer almaktadır
(Henderson, 2016). Nesnelere sosyal olarak akıllı hale getirmek için kullanılan teknolojilerin karışımı, insanlar ve
nesnelere arasındaki etkileşimi genişletmiştir (Console vd., 2012). Akıllı uygulamalar bir destinasyon hakkında
bilgi almak isteyen turistlerin cep telefonları aracılığıyla erişebildikleri yerel rehberler olarak fayda
sağlayabilmektedir. Bu uygulamalara örnek olarak, Piemonte projesi, akıllı nesnelere aracılığıyla bir destinasyonun
kültürel mirasını içeren ilişkileri aktarmak amacıyla tasarlanmıştır. Piemonte projesi ile bir gıda ürününün
arkasında yer alan kültürel miras, hikayeler ve gelenekler gıda ürünleri, pazar tezgahları, restoranlar, mağazalar, tarifler,
coğrafi konumlar, aşçılar, üreticiler ve mağaza sahipleri aracılığıyla kullanıcıların bilgisine sunulmuştur (Piemonte,
2022).

Akıllı uygulamalar, restoran gibi işletmelere adapte edildiğinde sipariş verme, ödeme ve sadakat uygulamaları gibi geniş perspektifle müşterilerine hizmet sunabilmektedir (Borovska ve Yılmaz, 2021). Örneğin, Covid-19 pandemisinin sosyal etkileşimi kısıtladığı süreçte, bireylerin telefonları aracılığıyla ulaştığı akıllı uygulamalar restoranlardan sipariş verilmesine olanak sağlamıştır. Bu bağlamıyla değerlendirildiğinde oldukça geniş bir yelpazeye sahip olan gastronomi deneyimleri mobil uygulamalar, oyunlar, rehberler, sipariş kanalları ve e-yemek kitapları gibi birçok formuyla erişilebilir durumdadır.

2.5. 3D Yazıcılar ve Gastronomi

Teknolojik gelişmelerde yaşanan hızlı değişimler gıda ve gastronomi alanında da uygulamaların yaygınlaşmasını sağlamıştır. Teknolojik yeniliklerden faydalanarak gıdalardan üç boyutlu yazıcılar (3D) aracılığıyla hızlı ve standart kalitede yemekler üretilmeye başlamıştır. Gıda endüstrisinde köklü değişimler yaratan 3D yazıcılar, müşteri istekleri doğrultusunda tasarlanan (besin içerikleri, görünüm vb.) gıdalar gibi yenilikçi uygulamalara fırsat yaratmaktadır (Sun vd., 2015a). İlk nesil 3D yazıcılar yaklaşık 10 yıl önce halka tanıtılmıştır. Nanotek Instrument, şirketi müşterilerinin tasarladığı bir doğum günü pastasını üretmek için prototipleme ve fabrikasyon patentini alarak (Yang vd., 2001), kişileştirilmiş gıdaların teknolojik olarak üretilmesinin kapılarını aralamıştır. 2009 yılında Electrolux Design Lab yarışmasında ise, Nico Klaber'in küçük robotik bir kol ile çok malzemeli gıda yazabilen Moleculaire konsept tasarımlı 3D yazıcısı ortaya çıkmıştır. 2010 yılına gelindiğinde ise 3D yazıcılar gıda kartuşları, içerikleri, miktarları, şekilleri, dokuları ve diğer özelliklerini seçmek için etkileşimli bir kullanıcı arayüzü geliştirilerek kişileştirilmiş bir gıda ürünü üretilmesi gibi uygulamalarla genişlemiştir (Lipton vd., 2010).

3D yazıcılar gıdanın yakın geleceğinde oldukça aktif bir rol oynayarak eğlence, estetik, sanat ve sürdürülebilirlik gibi konularda hizmet etmeye başlamıştır. 3D yazıcılar, insan sağlığını ve konforu için de kullanılan gıda alanında ki önemli bir teknolojik gelişmedir. Avrupa Birliği, 3D yazıcıların yeme ve yutma problemleri olan hasta ve yaşlı beslenmesinde oldukça önemli bir potansiyele sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamıyla çoğu zaman besin değeri düşük ve genellikle lezzetsiz gıdalar tüketmekte olan hastaların, bireysel ihtiyaçları (besin içeriği, lezzet, aroma, koku vb.) doğrultusunda 3D yazıcılar aracılığıyla kişiselleştirilmiş gıdalar üretilebilecektir (Jia, 2016; Sun, 2015a).

3D yazıcılar aracılığıyla pizza hamuru, et, makarna, çikolata, geometrik şekillerde bisküvi, dekoratif pasta malzemeleri ve daha pek çok şekerleme ürünlerine kadar çok çeşitli malzemeler üretilebilmektedir (Ízdebska ve Zolek-Trynowska, 2016; Sun vd., 2015b; Sol vd., 2015). 2016 yılında Londra'da kurulan Food Ink restoranıyla birlikte 3D yazıcılar yiyecek-içecek işletmelerinde yer almaya başlamıştır. Restoranda müşteri deneyimini farklılaştırma adına müşterilere sanal gerçeklik gözlükleri verilerek, yiyecekler servis edilmektedir (Food Ink, 2016). Alışılmadık görünümlere sahip kahveler hazırlamak için 3D yazıcıları kullanan kahvehanelerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. 3D yazıcılarla birlikte süt köpükleri üç boyutlu formlarda sanatsal faaliyetlere dönüşebilmektedir (Pallottino, 2016). 3D yazıcılar aracılığıyla birçok şekil ve formda şeker küpü yapılabildiği bilinmektedir. Bu teknoloji, pasta ve şekerlerin geleneksel yöntemlerle elde edemeyecekleri şekiller yaratmasına olanak sağlamaktadır (Godoi, 2016). Aynı zamanda çikolata, sıcaklık aracılığıyla kremi veya sıvı formlara dönüşebilmekte ve bu nedenle 3D yazıcılarda sıklıkla kullanılan plastik malzemelerle benzerlik göstermektedir (Jia vd., 2016; Zeleny ve Ruzicka, 2017). 3D yazıcılarda çikolata kullanılarak insan yüzü modellemesi, ayakkabı, gül ve kahve fincanları gibi üretimler gerçekleştirilebilmektedir. Ayrıca yazıcılar aracılığıyla gıda üretim aşamalarının en ince ayrıntısına kadar planlanmakta ve bu planlama sayesinde ürünlerde yaşanacak kayıplar azaltılmakta ve maliyetler düşürülmektedir (Şahin ve Yağcı, 2014). Bu bağlamıyla değerlendirildiğinde 3D yazıcıların geleceğin büyük bir bölümünde gıdanın geleceğine yön vereceği söylenebilmektedir.

2.6. Telematik ve Tematik Restoranlar

Yemek veya yemek yenilen anlar birey ve toplumsal açıdan çok çeşitli sosyolojik anlamlara sahiptir (Bourdieu, 1987). Yemek birlik, beraberlik, zevk, yaratıcılık ve paylaşma duyguları gibi birçok sosyolojik duygu ve düşüncenin odağında yer almaktadır. Yemek geleneksel olarak birliktelik yaratması ve sosyal olarak etkileşimi içeren ortamlarda sunulması gibi unsurlara sahipken, günümüzde iş yoğunluğu, bireysel hareketlilik ve ulaşım gibi gündemler birlikteliğin önündeki engeller olarak karşımıza çıkmaktadır (Piqueras-Fiszman, Varela ve Fiszman, 2013). Gıda alanında yaşanan teknolojik yenilikler, yemeğin sosyolojik içeriklerini güçlendirmek ve bireylerin duygusal bağlılıklarına yönelik uygulamaları da barındırmaktadır. Bireyler sosyal düşünen varlıklardır,

bu bağlamıyla değerlendirildiğinde teknolojik gelişmeler bireyleri birine yakınlaştıran ve birliktelik duygularını arttıran yeniliklerle gündelik yaşama adapte olmuştur (Roe, 1994). Bu uygulamalar tematik ve telematik olmak üzere müşteri deneyimi zenginleştiren gelişmeler olarak aktarılmaktadır.

Telematik restoranlar ilk olarak Londra’da bulunan Inamo restoranında müşteri deneyimini geliştirmek amacıyla kullanılmıştır. Akıllı masalar aracılığıyla müşteriler oturdukları masayı ekran olarak kullanarak, restoranın sunmuş olduğu yiyecek ve içecekler hakkında bilgi sahibi olabilmektedir. Aynı zamanda bu masalar aracılığıyla siparişlerini verebilmekte, yemeğinin hazırlanma aşamasını mutfağa bağlanarak izleyebilmektedir (Inamo Restoran, 2022; Echtler ve Wimmer, 2013; Margetis vd., 2013; Aksoy ve Akbulut, 2017). Teknolojinin yemek sofralarında kullanılması “telematik yemek partileri” aracılığıyla da gerçekleştirilebilmektedir. Telematik uygulamaları ile izleyici performansla aktif olarak katkıda bulunabilmektedir. Seyirci ve oyuncu arasındaki bu etkileşim ilk olarak 1960’larda Roy Ascott’ın telematik temelli sanat vizyonunun içerisinde yer almıştır (Giges ve Warbuton, 2010). Seyirci ve oyuncu arasında paylaşılan bir etkinlik olarak görülen telematik performanslar, gözlemci izleyici olgusu ihtiyacını ortadan kaldırmıştır (Giges ve Warbuton, 2010).

Telematik akşam yemeği, uzak mesafelerdeki yaşayan konuklar arasında çoklu sosyal etkileşim fırsatı yaratarak, çok modlu teknoloji platformu kullanılarak bütünsel bir yemek deneyimi sunmaktadır (Barden vd., 2012). Akşam yemeğine davetli konuklar, uzaktaki konuklar ile video kaydı ve ağ bağlantılı videoların masaya yansıtılması yoluyla görsel olarak etkileşim kurabilmektedir. Aynı zamanda misafirlerin yakalarında bulunan mikrofonlar aracılığıyla işitsel olarak etkileşime fırsat yaratılmaktadır. Günümüzde ise akıllı telefonlar aracılığıyla uzakta yaşayan tanıdıklar ve ailelerin evine konuk olabilmekte ve hatta toplumsal ritüeller arasında bulunan bayramlaşma gibi sosyal ihtiyaçları görüntülü konuşma, facetime vb. uygulamalarla sağlayabilmektedir. Barden ve diğerleri (2012) yemek yeme deneyimini hem yakın hem de uzakta yaşayan bireylerin birlikte hissedebileceği ortamlar yaratılması açısından geliştirmiştir. Bu uygulama, yakın gelecekte Metaverse dünyasında kişilerin sanal görünümünün birleşip, sanal olarak sosyalleşebileceği ortam deneyimlerinin teknolojik başarılarının fikrinsel açıdan ilk adımı olarak görülebilmektedir.

Restoran sektöründe yer alan teknolojik yeniliklere bir diğer örnek olarak tematik restoranlar verilebilmektedir. Restoranların karlılığı ve sürdürülebilirliği sunmuş oldukları menü ve misafir etkileşimlerini etkilemektedir. Bu faktörlerin yanı sıra atmosfer, estetik, lokasyon ve dekorasyon gibi özellikler de müşterinin tercih etme kararlarını etkilemektedir (Piqueras-Fiszman vd., 2013). Bu bağlamıyla restoranlar, teknolojik yeniliklerden yararlanarak işletmenin ambiyansını değiştirerek tematik tasarımlarda bulunmaktadır. Tematik restoranlara örnek olarak Rainforest Cafe verilebilmektedir. Kendine özgü otantik bir deneyim vaadinde olan Rainforest cafe, müşterilerinin yağmur ormanlarında bulunma hissini deneyimlemelerini vaad etmektedir (Goldblatt, 2012; Pine ve Gilmore, 2013). Bir diğer örnek olarak ise Fat Duck restoran verilebilir. Bu restoranda moleküler mutfak uygulamaları deniz ve dalga sesleri eşliğinde servis edilmektedir. Deniz kabuğuna gizlenen bir müzik çalar aracılığıyla çalınan deniz sesleri, müşterilerin yemek deneyimlerini işitsel açıdan zenginleştirmektedir (Spence ve Piqueras- Fiszman, 2013; Aksoy ve Akbulut, 2017).

Gastronomi’nin önemli bir unsuru olarak görülen restoranlar, günümüzde yalnızca yemek yenilen mekan olma tanımlamasından çıkarak deneyim unsurlarını içerisinde barındırmakta ve rekabet gücünü arttırmak istemektedir. Bu kapsamıyla telematik ve tematik restoranlar teknolojik gelişmeleri kullanarak bireyin dijital etkileşimini arttırmakta ve bireysel deneyimleri duyuşsal ve duygusal olarak kişiselleştirmektedir.

Sonuç

Bireylerin beslenme alışkanlıkları küreselleşme, göçler, salgın hastalıklar ve teknolojik gelişmelerden etkilenmektedir. Bilgi ve teknoloji çağı olarak adlandırılan bu çağda, bireylerin arayışlarında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Dolayısı ile bireylerin gün geçtikçe değişen ve gelişen taleplerine cevap verebilmek adına sürekli büyüyen ve çehresi değişen yiyecek içecek sektörü, ülke ekonomileri açısından oldukça büyük önem arz etmektedir. Diğer bir yandan, sektörün emek yoğun yapısı nedeniyle istihdam yaratma gücü, özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu sektörü daha önemli kılmaktadır. Bu bağlamda gerek ülkeler, gerekse işletmeler dijital dönüşümün tüm unsurlarını içeren gastronomi 4.0 prensiplerine uyum sağlamayı gereklilik olarak görmektedir.

Hızla gelişen teknolojik iyileştirmeler bireylerin yaşantısının her anına nüfuz etmiş durumdadır. Teknolojinin bu denli içselleştirilmesi ve gündelik hayata adaptasyonu birlikte insanoğlunun en temel ihtiyaçlarından biri olan gıda sektörünün faydalanması kaçınılmaz bir durumdur. Bu nedenle yiyecek-içecek endüstrisi açısından ele alındığında teknoloji, yenilikler ve deneyimlerin çeşitlendirilmesi yönüyle kullanılan önemli bir araç konumundadır.

Gastronomi açısından değerlendirildiğinde ise teknoloji, özel ilgi alanlarından biri olarak kabul edilen yeme ve içme deneyimlerini çeşitlendiren, ulaşılabilir kılan ve özgünleştiren uygulamalar barındırmaktadır. Dijital dönüşüme uyum sağlamak arzusunda olan restoranlar, işletmeler, şefler ve politikacılar sektörün yenilikçi çehresini teknoloji ile birleştirmekte ve bu nedenle endüstri 4.0 olarak bilinen akıl çağına gastronomi bilimine gastronomi 4.0 olarak adapte edildiği görülmektedir (Öztürk, 2020; Boydak, 2021; Çelen, 2021; Keskin ve Sezen, 2021; Saldamli, Iflazoglu ve Can, 2021; Güner ve Aydoğdu, 2022).

Teknoloji ve yemeğin birlikte kullanımı, bireysel açıdan yeme-içme deneyimi çeşitlendirilme, özgünleştirme ve unutulmaz kılma deneyimlerini içerirken; toplumsal açıdan değerlendirildiğinde ise gıda güvenliği, sürdürülebilirlik ve ekonomik kalkınma gibi makro ölçüde avantajlar yaratmaktadır. Gastronomi 4.0'a uyarlanan teknolojik yenilikler incelendiğinde geleceğin iş gücü olarak görülen robotlar ve yapay zekanın, akıllı mutfak ve üretim gereçlerinin kullanılmasıyla nesnelere internetinin, akıllı telefon uygulamalarında yer alan rehberler, sosyal medya ve e-menü uygulamalarının ve aynı zamanda sanal görüntülerle restoranların atmosferinin duyuşsal bir deneyim dönüştürülmesinin birden fazla dönüşümü içerdiği ve uygulama alanının bulunduğu görülmüştür. Gastronomi belirli ülkelere veya bölgelerle özdeşleştirilerek o bölgeye özgünleştirildiğinde, güçlü bir turizm pazarlama aracı haline gelmektedir. Özgünlük her zaman turizm tüketiminin önemli bir yönü olarak görülmüştür. Özgün, yerel ve bölgesel yiyecekler aramak belirli bir varış yerini ziyaret etmenin güçlü motivasyonları arasında görülmektedir (Richard ve Hjalager, 2002). Teknolojik yeniliklerle birlikte gastro turistlerin merakını uyandıracak tematik restoranlar, dijital olarak geliştirilen restoran atmosferinde çoklu deneyimler vaat etmektedir. Sınırlı sayıda ve özgün olan bu restoranlar, sıra dışı deneyimler sunmaktadır. Gastronomi deneyimleri, çoklu duyuşsal deneyimlerin birleşiminden oluşmaktadır. Bu deneyimlere birden fazla defa maruz kalan bireylerde ilk etkisini yitireceği önemli bir gerçektir. Bu nedenle gastronomiyi dijitalleştirirken eğlence ve fayda gibi dengelerin oluşturulması oldukça önemlidir.

Gastronomi ve dijitalleşme konuları oldukça yenilikçi bir konu olarak tüm dünyadan ilgililer ve araştırmacılar tarafından incelenen oldukça popüler ve yeni bir araştırma alanıdır. Bu bağlamıyla değerlendirildiğinde çalışmanın ilgili literatüre fayda sağlayacağı düşünülmekte ve gelecekteki araştırmalar açısından yardımcı bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aguilera, J. M. (2018). Relating food engineering to cooking and gastronomy. *Comprehensive reviews in food science and food safety*, 17(4), 1021-1039.
- Aksoy, M., & Akbulut, B. A. (2017). Restoranlardaki teknolojik yeniliklerin deneyim pazarlaması açısından değerlendirilmesi. In *international congress on cultural heritage and tourism (ICCHT)*(pp. 19-21).
- Arrieta, A. B., Díaz-Rodríguez, N., Del Ser, J., Bennetot, A., Tabik, S., Barbado, A., ... & Herrera, F. (2020). Explainable Artificial Intelligence (XAI): Concepts, taxonomies, opportunities and challenges toward responsible AI. *Information fusion*, 58, 82-115.
- Azuma, R. T. (1997). A survey of augmented reality. *Presence: teleoperators & virtual environments*, 6(4), 355-385.
- Baker, D., & Evans, W. (2015). *Digital information strategies: From applications and content to libraries and people*. Chandos Publishing.
- Barden, P., Comber, R., Green, D., Jackson, D., Ladha, C., Bartindale, T., ... & Olivier, P. (2012, June). Telematic dinner party: designing for togetherness through play and performance. In *Proceedings of the Designing Interactive Systems Conference*(pp. 38-47).
- Basco, A. I., Beliz, G., Coatz, D., & Garnero, P. (2018). *Industria 4.0: fabricando el futuro* (Vol. 647). Inter-American Development Bank.
- Borovska, Y., & Yılmaz, H. (2021). Gastronomi Ve Mutfak Sanatları Öğrencilerinin Akıllı Restoran Uygulamalarını Kullanma Niyetlerinin Ölçülmesine Yönelik Bir. *Journal of Gastronomy, Hospitality, and Travel*. 4(1)
- Bourdieu, P. (1987). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Harvard university press.
- Bouwman, H., Nikou, S., & de Reuver, M. (2019). Digitalization, business models, and SMEs: How do business model innovation practices improve performance of digitalizing SMEs?. *Telecommunications Policy*, 43(9), 101828.
- Bowen, J., & Morosan, C. (2018). Beware hospitality industry: the robots are coming. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 10(6), 726-733.
- Boydak, B. (2021). Postmodern Kültür ve Teknolojinin Etkileşimi: Post-Dijital Sanatta Estetik. *Sosyal Bilimlerde Uluslararası Dijital Dönüşüm Konferansı Tam Metin Bildiri Kitabı*, 2, 139.
- Bregazzi, A. (2014). Digital Gastronomy. In *Proceedings of the Food & Material Culture: Proceedings of the Oxford Symposium on Food and Cookery 2013*, Oxford Symposium.
- Brennen, J. S., & Kreiss, D. (2016). Digitalization. *The international encyclopedia of communication theory and philosophy*, 1-11.
- Brillat-Savarin, J. A. (2009). *The physiology of taste: or meditations on transcendental gastronomy*. Vintage.
- Bughin, J., Chui, M., & Manyika, J. (2010). Clouds, big data, and smart assets: Ten tech-enabled business trends to watch. *McKinsey quarterly*, 56(1), 75-86.
- Cain, L. N., Thomas, J. H., & Alonso Jr, M. (2019). From sci-fi to sci-fact: the state of robotics and AI in the hospitality industry. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*.
- Cankül, D., Doğan, A., & Sönmez, B. (2018). Yiyecek-içecek işletmelerinde inovasyon ve artırılmış gerçeklik uygulamaları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 576-591.
- Carlota, V. (2019). Digital Gastronomy, infusing traditional cooking with 3D printing technologies. (Erişim Tarihi: 27.05.2022). <https://www.3dnatives.com/en/digital-gastronomy-24052019/>
- Carmigniani, J., & Furht, B. (2011). Augmented reality: an overview. *Handbook of augmented reality*, 3-46.

- Choudhary, S., Arba, H., & Patkar, U. (2016). An Innovative Study on Artificial Intelligence and Robotics. *International Journal of Innovative Research in Computer and Communication Engineering*, 4(3), 3292-3296.
- Console, L., Antonelli, F., Biamino, G., Carmagnola, F., Cena, F., Chiabrando, E., ... & Venero, F. (2013). Interacting with social networks of intelligent things and people in the world of gastronomy. *ACM Transactions on Interactive Intelligent Systems (TiiS)*, 3(1), 1-38.
- Çelen, A. İ. (2021). Cisco Dijital Hazırlık Endeksinde Türkiye İçin Perspektifler. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (5), 68-103.
- Davutoğlu, N. A. C. İ., & Yıldız, E. (2020). Turizm 4.0'dan Gastronomi 4.0'a Giden Yolda: Geleceğin Restoranları ve Yönetimi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(109).
- Del Chiappa, G., Atzeni, M., & Loriga, S. (2019). Profiling airport travellers based on their perceptions, satisfaction and intention to recommend food and beverage services. *European Journal of Tourism Research*, 23, 172-190.
- Deloitte Digital (2016). *The Restaurant of the Future Creating the Next Generation Customer Experience*. Erişim Tarihi: 20.10.2021.
- Demirkan, H., Spohrer, J. C., & Welser, J. J. (2016). Digital innovation and strategic transformation. *IT Professional*, 18(6), 14-18.
- Dixit, S. (Ed.) (2019) *The Routledge Handbook of Gastronomic Tourism*. Abingdon: Routledge. ISBN: 978-1-138-55155-8, 590 pages. Reviewed by Francesc Fusté-Forné. *European Journal of Tourism Research* 23, pp. 225-227.
- Dorfman, J. H. (2014). *Economics and Management of the Food Industry*. New York, USA: Routledge.
- Dwivedi, Y. K., Rana, N. P., Jeyaraj, A., Clement, M., & Williams, M. D. (2019). Re-examining the unified theory of acceptance and use of technology (UTAUT): Towards a revised theoretical model. *Information Systems Frontiers*, 21(3), 719-734.
- Ebert, C., & Duarte, C. H. C. (2018). Digital transformation. *IEEE Softw.*, 35(4), 16-21.
- Echtler, F., & Wimmer, R. (2013). *The Interactive dining table*. Human Factors in Computing Systems Conference . Paris: ACM.
- Fitzgerald, M., Kruschwitz, N., Bonnet, D., & Welch, M. (2014). Embracing digital technology: A new strategic imperative. *MIT sloan management review*, 55(2), 1.
- Foodink. (2022). *Food Ink İşletmesi*. (Erişim Tarihi: 24.05.2022). <http://foodink.io>
- Fusté-Forné, F. (2021). Robot chefs in gastronomy tourism: what's on the menu?. *Tourism Management Perspectives*, 37, 100774.
- Fusté-Forné, F., & Jamal, T. (2020). Slow food tourism: an ethical microtrend for the Anthropocene. *Journal of Tourism Futures*, 6(3), 227-232.
- Giges, B. and Warburton, E.C. *From Router to Front Row: Lubricious Transfer and the Aesthetics of Telematic Performance*. *Leonardo*, 43, 1, (2010), 24– 32.
- Godoi, F. C., Prakash, S., & Bhandari, B. R. (2016). 3d printing technologies applied for food design: Status and prospects. *Journal of Food Engineering*, 179, 44-54.
- Goldblatt, J. (2012). 3 Creating the sensual temporal marketplace experience and the role of planned events in tourist retail sustainable development. *Tourism and Retail: The Psychogeography of Liminal Consumption*, 51.
- Göktaş, L. S., & Ülkü, A. (2021). *Dijitalleşme sürecinde ortaya çıkan bir kavram: Dijital detoks tatili*. Co-Editors. Gray, J., & Rumpe, B. (2015). Models for digitalization. *Software & Systems Modeling*, 14(4), 1319-1320.

- Güner, D., & Aydoğdu, A. (2022). Gastronomi Alanındaki Teknolojik Gelişmelere Yönelik Bir Değerlendirme: Dijital Gastronomi. *Aydın Gastronomy*, 6(1), 17-28.
- Güneş, E., Bayram, S., B., Özkan, M., & Nizamhoğlu, H. F. (2018), Gastronomy four zero (4.0), *International Journal of Environmental Pollution and Environmental Modelling*, 1(3), 77-84.
- Haffke, I., Kalgovas, B. J., & Benlian, A. (2016). The Role of the CIO and the CDO in an Organization's Digital Transformation. *Thirty Seventh International Conference on Information Systems*, Dublin.
- Hazarhun, E., & Yılmaz, Ö. D. (2020). Restoranlarda Dijital dönüşüm: Touch restoran örneği. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 4(3), 384-399.
- Henderson, J. C. (2016). Local and traditional or global and modern? Food and tourism in Singapore. *Journal of Gastronomy and Tourism*, 2(1), 55-68.
- Hwang, J., Yoon, S. Y., & Bendle, L. J. (2012). Desired privacy and the impact of crowding on customer emotions and approach-avoidance responses: waiting in a virtual reality restaurant. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*.
- Inamo Restoran. (2022). Inamo restaurant. (Erişim Tarihi: 24.05.2022). <http://www.inamo-restaurant.com/>
- Ivanov, D., Dolgui, A., & Sokolov, B. (2019). The impact of digital technology and Industry 4.0 on the ripple effect and supply chain risk analytics. *International Journal of Production Research*, 57(3), 829-846.
- Izdebska, J., & Zolek-Tryznowska, Z. (2016). 3D food printing—facts and future. *Agro FOOD Industry Hi Tech*, 27(2), 33-37.
- Jasonos, M., & McCormick, R. (2017). *Technology Integration for Restaurants & Hospitality Industry in the Year 2025*. Haaga: University of Applied Sciences.
- Jia, F., Wang, X., Mustafee, N., & Hao, L. (2016). Investigating the feasibility of supply chain-centric business models in 3D chocolate printing: A simulation study. *Technological Forecasting and Social Change*, 102, 202-213.
- Johnson, S. J., Guediri, S. M., Kilkenny, C., & Clough, P. J. (2011). Development and validation of a virtual reality simulator: human factors input to interventional radiology training. *Human Factors*, 53(6), 612-625.
- Karagiannaki, A., Vergados, G., & Fouskas, K. (2017). The impact of digital transformation in the financial services industry: Insights from an open innovation initiative in fintech in Greece. In *Mediterranean Conference on Information Systems (MCIS)*. Association For Information Systems.
- Keleş, B., & Ova, G. (2020). Gıda tedarik zinciri yönetiminde bilgi teknolojileri kullanımı. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 137-143.
- Keskin, E., & Sezen, N. (2021). Gastronomi 4.0 üzerine kavramsal bir araştırma. *Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research*, 5(2), 177-198.
- Korsgaard, D., Nilsson, N. C., & Bjørner, T. (2017). Immersive eating: evaluating the use of head-mounted displays for mixed reality meal sessions. In *2017 IEEE 3rd Workshop on Everyday Virtual Reality (WEVR)* (pp. 1-4). IEEE.
- Kumar, N., Kharkwal, N., Kohli, R., & Choudhary, S. (2016, February). Ethical aspects and future of artificial intelligence. In *2016 International Conference on Innovation and Challenges in Cyber Security (ICICCS-INBUSH)* (pp. 111-114). IEEE.
- Kuo, C. M., Chen, L. C., & Tseng, C. Y. (2017). Investigating an innovative service with hospitality robots. *Management*, 29(5), 000.
- Li, L., Su, F., Zhang, W., & Mao, J. Y. (2018). Digital transformation by SME entrepreneurs: A capability perspective. *Information Systems Journal*, 28(6), 1129-1157.

- Lipton, J., Arnold, D., Nigl, F., Lopez, N., Cohen, D., Norén, N., & Lipson, H. (2010). Multi-material food printing with complex internal structure suitable for conventional post-processing. In 2010 International Solid Freeform Fabrication Symposium. University of Texas at Austin.
- Lu, S., & Wang, X. (2016, August). Toward an intelligent solution for perishable food cold chain management. In 2016 7th IEEE international conference on software engineering and service science (ICSESS) (pp. 852-856). IEEE.
- Lukanova, G., & Ilieva, G. (2019). Robots, artificial intelligence, and service automation in hotels. In Robots, artificial intelligence, and service automation in travel, tourism and hospitality. Emerald Publishing Limited.
- Luque, A., Peralta, M. E., De Las Heras, A., & Córdoba, A. (2017). State of the Industry 4.0 in the Andalusian food sector. *Procedia Manufacturing*, 13, 1199-1205.
- Maksimovic, M., Vujovic, V., & Omanovic-Miklicanin, E. (2015). A Low Cost Internet of Things Solution for Traceability and Monitoring Food Safety During Transportation. In HAICTA (pp. 583-593).
- Margetis, G., Grammenos, D., Zabulis, X., & Stephanidis, C. (2013). iEat: An interactive table for restaurant customers' experience enhancement. *HCI International Conference-Communications in Computer and Information Science* (s. 666-670). Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Memon, M. S., Kumar, P., Mirani, A. A., Qabulio, M., & Sodhar, I. N. (2020). Deep Learning and IoT: The Enabling Technologies Towards Smart Farming. In *Industrial Internet of Things and Cyber-Physical Systems: Transforming the Conventional to Digital* (pp. 47-60). IGI Global.
- Mogali, S. (2015). Internet of Things and its role in Smart Kitchen. 4th National conference of Scientometrics and Internet of Things, s. 1-11, Bangalore.
- Moley (2022). Robochef. (Erişim Tarihi: 24.05.2022). <https://moley.com>
- Murphy, J., Hofacker, C., & Gretzel, U. (2017). Dawning of the age of robots in hospitality and tourism: Challenges for teaching and research. *European Journal of Tourism Research*, 15(2017), 104-111.
- Nijholt, A., Velasco, C., Karunanayaka, K., & Huisman, G. (2016). 1st international workshop on multi-sensorial approaches to human-food interaction (workshop summary). In *Proceedings of the 18th ACM International Conference on Multimodal Interaction (ICMI-2016)*, (Tokyo: ACM,), 601-603.
- Otero, C. (2018). Flippy, Un Auto $\square$ mata Que Hace Hamburguesas A Media Jornada. BeTech.
- Özsoylu, A. F. (2017). Endüstri 4.0. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(1), 41-64.
- Öztürk, H. M. (2020). Teknolojik gelişmeler ve gastronomi alanına yansımaları: Gastronomi 4.0. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 222-239.
- Pallottino, F., Hakola, L., Costa, C., Antonucci, F., Figorilli, S., Seisto, A., & Menesatti, P. (2016). Printing on food or food printing: a review. *Food and Bioprocess Technology*, 9(5), 725-733.
- Park, S. (2020). Multifaceted trust in tourism service robots. *Annals of Tourism Research*, 81, 102888.
- Perez, P., Gonzalez-Sosa, E., Kachach, R., Ruiz, J., Benito, I., Pereira, F., & Villegas, A. (2019, March). Immersive gastronomic experience with distributed reality. In 2019 IEEE 5th Workshop on Everyday Virtual Reality (WEVR) (pp. 1-6). IEEE.
- Piemonte. (2022). Piemonte Projesi. (Erişim Tarihi: 24.05.2022). <http://piemonte.di.unito.it>
- Pieska, S., Luimula, M., Jauhainen, J., & Spiz, V. (2013). Social service robots in wellness and restaurant applications. *Journal of Communication and Computer*, 10(1), 116-123.
- Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (2013). The experience economy: past, present and future. In *Handbook on the experience economy*. Edward Elgar Publishing.

- Piqueras-Fiszman, B., Varela, P., & Fiszman, S. (2013). How does the science of physical and sensory properties contribute to gastronomy and culinary art?. *Journal of Culinary Science & Technology*, 11(1), 96-109.
- Pohjola, T., Lemmetyinen, A., & Dimitrovski, D. (2020). Value co-creation in dynamic networks and e-tourism. *Handbook of e-Tourism*, 1-23.
- Portugal, P. H. F., Moreira, J. F., Póvoas, M. D. S., Silva, C. A. F. D., & Guedes, A. L. A. (2021). The Favela as a Place for the Development of Smart Cities in Brazil: Local Needs and New Business Strategies. *Smart Cities*, 4(4), 1259-1275.
- Puranik, V., Ranjan, A., & Kumari, A. (2019). Automation in agriculture and IoT. In 2019 4th International Conference on Internet of Things: Smart Innovation and Usages (IoT-SIU), (IEEE), 1-6.
- Roe, R. A. (1994). Reflections on telematics and work. Conceptual and methodological issues. *Telematics and work*, 1-38.
- Russell, S., & Norvig, P. (2010). *Intelligence artificielle: Avec plus de 500 exercices*. Pearson Education France.
- Saeed, H., Shouman, A., Elfar, M., Shabka, M., Majumdar, S. and Horng-Lung, C. (2016). Near-field communication sensors and cloud-based smart restaurant management system, in *IEEE 3rd World Forum on Internet of Things (WF-IoT)*, pp. 686-691.
- Saldamli, A., Iflazoglu, N., & Can, I. I. (2021). Applying Industry 4.0 on Management of Gastronomy Events. In *Impact of ICTs on Event Management and Marketing* (pp. 242-261). IGI Global.
- Singh, A., & Hess, T. (2017). How chief digital officers promote the digital transformation of their companies. *MIS Quarterly Executive*, 16(1).
- Sol, I. E. J., Van der Linden, D. V. B. K., & Van Bommel, K. J. C. (2015). 3D food printing: the barilla collaboration. Feb-2015.
- Spence, C., & Piqueras-Fiszman, B. (2013). Technology at the dining table. *Flavour*, 2(1), 1-13.
- Spence, C., Obrist, M., Velasco, C., & Ranasinghe, N. (2017). Digitizing the chemical senses: Possibilities & pitfalls. *International Journal of Human-Computer Studies*, 107, 62-74.
- Stapleton, C., & Hughes, C. E. (2006). Believing is seeing: Cultivating radical media innovations. *IEEE Computer Graphics and Applications*, 26(1), 88-93.
- Styvén, M. E., & Wallström, Å. (2019). Benefits and barriers for the use of digital channels among small tourism companies. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 19(1), 27-46.
- Sun, J., Peng, Z., Zhou, W., Fuh, J. Y., Hong, G. S., & Chiu, A. (2015a). A review on 3D printing for customized food fabrication. *Procedia Manufacturing*, 1, 308-319.
- Sun, J., Zhou, W., Huang, D., Fuh, J. Y. H., & Hong, G. S. J. F. *Technology*, B.(2015b). An overview of 3D printing technologies for food fabrication, 8(8), 1605-1615.
- Şahin, E. Ö., & Ağaoglu, B. (2020). Gastronomi Alanında Bulanık Mantık Kullanarak Etin Pişme Oranını Tahmin Eden. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, Special Issue (4), 334-346
- Şahin, N. N., & Yağcı, P. (2017). Endüstri 4.0 Kapsamında Prosumer Kavramının Yiyecek İçecek Sektörü Açısından Değerlendirilmesi. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4(Special Issue 1), 12-22.
- Topsakal, Y., Yüzbaşıoğlu, N., Çelik, P., & Bahar, M. (2018). Turizm 4.0-Turist 5.0: İnsan Devriminin Neden Endüstri Devrimlerinden Bir Numara Önde Olduğuna İlişkin Bakış. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 1(2), 1-11.
- Uçkan Çakır, M. & Özbay, G. (2021). *Yiyecek İçecek Sektörünün Genel Yapısı. İçinde Ulema, Ş.(Ed.) Yiyecek İçecek Pazarlaması*. Detay Yayıncılık, Ankara.

- Uygur, S. M., & Küçükergin, K. G. (2013). Fast-Food Restoranlarda Bireyselleştirme, Müsteri Tatmini, Minnettarlık ve Tekrar Satın Alma Eğilimi Arasındaki İlişki: Tekrar Satın Alma Eğiliminde Ataletin Farklılaştırıcı Etkisi/The Relationship Between Customization, Customer Satisfaction, Gratitude and Repurchase Intention in The Fast Food Restaurants: The Moderating Effect of Inertia on Repurchase Intention. *Ege Akademik Bakış*, 13(3), 383.
- Uzan, Ş. B., & Sevimli, Y. (2020). Gastronomideki robotik uygulamalar ve yapay zekâ. *Tourism and Recreation*, 2(2), 46-58.
- Van Doorn, J., Mende, M., Noble, S. M., Hulland, J., Ostrom, A. L., Grewal, D., & Petersen, J. A. (2017). Domo arigato Mr. Roboto: Emergence of automated social presence in organizational frontlines and customers' service experiences. *Journal of service research*, 20(1), 43-58.
- Velasco, C., Obrist, M., Petit, O., & Spence, C. (2018). Multisensory technology for flavor augmentation: a mini review. *Frontiers in psychology*, 9, 26.
- Verma, A., Prakash, S., Srivastava, V., Kumar, A., & Mukhopadhyay, S. C. (2019). Sensing, controlling, and IoT infrastructure in smart building: a review. *IEEE Sensors Journal*, 19(20), 9036-9046.
- Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *The journal of strategic information systems*, 28(2), 118-144.
- Wachal, R. (1971). Humanities and computers: A personal view. *The North American Review*, 256(1), 30-33.
- White Rabbit. (2022). White Rabbit Restoranı. (Erişim Tarihi: 02.04.2022). <https://whiterabbitmoscow.ru/en/gallery/restaurant-interior>
- Winter, M. (2011). *Scan Me-Everybody's Guide to the Magical World of Qr Codes*. Westsong Publishing.
- Yang, J., Wu, L. W., & Liu, J. (2001). U.S. Patent No. 6,280,785. Washington, DC: U.S. Patent and Trademark Office.
- Yapıcı, O. Ö., & Altunay, R. (2021). Geleceğin Restoranları ve Nesnelerin İnterneti. Çalışkan, G. & Yıldırım, G. (Ed.) *Geleceğin Restoranları*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Yılmaz, F. (2018). Robotlar hayatımızda. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (12), 109-120.
- Zeleny, P., & Ruzicka, V. (2017). The design of the 3D printer for use in gastronomy. *MM Science Journal*, 1, 1744-1747.
- Zhao, Z., & Balagué, C. (2015). Designing branded mobile apps: Fundamentals and recommendations. *Business Horizons*, 58(3), 305-315.

EXTENDED SUMMARY

Meals or meal times have a great variety of sociological meanings for the individual and society (Bourdieu, 1987). Food is at the center of many sociological sentiments and thoughts such as unity, unity, enjoyment, creativity, and sharing. While food traditionally has elements such as creating togetherness and presenting it in socially interactive environments, today's agendas such as workload, individual mobility, and transportation appear as obstacles to unity (Piqueras-Fiszman, Varela, & Fiszman, 2013). Technological innovations in the field of food also include applications aimed at strengthening the sociological content of food and the emotional involvement of individuals. Individuals are socially minded beings, and when evaluated in this context, technological developments have adapted to daily life with innovations that bring individuals closer to one another and increase their sense of togetherness (Roe, 1994).

Eating and drinking practices have changed in a period of about a thousand years, allowing the formation of today's eating styles. Innovative technologies used in the food industry, on the other hand, represent a series of changes in the processing of food products, such as the renewal of existing systemic features, the result of innovative food production, as well as revealing the functional aspects of food (Fuste-Forne and Jamal, 2020; Del Chiappa, Atzeni, and Loriga, 2019; Portugal et al., 2021). The subject examined within the scope of the research focuses on the elements of gastronomy and digitalization, and examined the relationship between food and technology in the related literature that focused on gastronomy.

The concept of digital gastronomy is defined as "food mediation through digital technologies or the use of digital data to create new recipes" (Bregazzi, 2014). Besides technological developments in the food industry, certain developments related to food in the home environment and restaurant kitchens draw attention to the digitization process. Nowadays, people have access to many recipes and culinary experiences via the Internet and technology (Aguilera, 2018). At the same time, thanks to smart technologies, applications that require physical activity such as cooking, heating, storage, and storage, although they are not physically present, can be performed using connections that enable remote access such as WiFi and Bluetooth (Aguilera, 2018).

The concept of digital gastronomy is considered a culinary vision (Carlota, 2019) that powers traditional cuisine with innovative technologies. At the same time, the supply chain of companies incorporating technology in terms of the food industry and gastronomy becomes effective and positively affects the value chain of companies. On the other hand, among the technology-based applications, prosumer consumers, known as new generation consumers, include applications where food and beverages can be added to customer demand, and where they can express their individual preferences through personalized menus (Şahin and Yağcı, 2017; Uygur and Küçükergin, 2013). These digital transformation applications, conceptualized as Gastronomy 4.0, "Firstly, by meeting the basic needs of human beings and then appealing to the senses, visual, flavor, consistency, taste, smell, healthy nutrition, hygiene, etc. to meet expectations in terms of meaning; It can be defined as the production of sufficient, healthy and suitable food, especially with high technology methods such as 3D printing, industrial big data, automation and smart robots, and cyber security (Davutoğlu and Yıldız, 2020: 306).

Among the technological contents offered by Industry 4.0 are concepts such as integrated systems, autonomous systems, internet of things, big data, cloud computing, augmented reality, artificial intelligence, cyber security, and simulation of virtual environments (Basco, Beliz, Coatz, & Garnero, 2018). When evaluated in terms of gastronomy applications, it is seen that digital applications that have been used in the field of industry 4.0 are valid in gastronomy 4.0 (Luque, Peralta, De Las Heras, & Córdoba, 2017).

While the use of technology and food together includes the experiences of diversifying the individual eating and drinking experience, making it unique and unforgettable; When evaluated from a social point of view, it creates macro-level advantages such as food security, sustainability, and economic development. When the technological innovations adapted to Gastronomy 4.0 are examined, robots and artificial intelligence, which are seen as the workforce of the future, the internet of things with the use of smart kitchen and production tools, guides in smartphone applications, social media, and e-menu applications, as well as the atmosphere of restaurants with virtual images It has been seen that the transformation of experience includes more than one transformation and has application areas. When gastronomy identifies with particular countries or regions and is their own, it becomes a powerful tool for tourism marketing. Authenticity has always been perceived as a significant aspect of tourism consumption. Searching for authentic, local, and regional food appears to be among the strong motivations for visiting a particular destination (Richard & Hjalager, 2002). Thematic restaurants,

which will arouse the curiosity of gastro tourists with technological innovations, promise multiple experiences in a digitally developed restaurant atmosphere. These limited edition and unique restaurants offer extraordinary experiences. Gastronomy experiences consist of a combination of multi-sensory experiences. It is an important fact that it will lose its first effect in individuals who are exposed to these experiences more than once. For this reason, it is very important to create balances such as entertainment and benefit while digitizing gastronomy.

NATURE-BASED LEARNING AND DIGITAL COMPETENCIES IN EARLY YEARS EDUCATION

OKUL ÖNCESİ EĞİTİMDE DOĞA TEMELLİ ÖĞRENME VE DİJİTAL YETERLİLİKLER

Vahide YİĞİT GENÇTEN

Adıyaman Üniversitesi
Okul Öncesi Öğretmenliği Bölümü
vgencten@adiyaman.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0372-2298

Filiz AYDEMİR

Adıyaman Üniversitesi
Okul Öncesi Öğretmenliği Bölümü
faydemir@adiyaman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5996-9153

Mehmet GÜLTEKİN

University of Arkansas, Fayetteville
Curriculum and Instruction,
Childhood Education
mehmet1@uark.edu
ORCID: 0000-0002-8040-2936

ABSTRACT

Geliş Tarihi:
30.05.2022

Kabul Tarihi:
18.12.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler:
Dijital Yeterlilik
Doğa Temelli
Öğrenme
Okul Öncesi Eğitimi

Keywords:
Digital Competency
Nature-Based
Learning
Early Years
Education

The activities, approaches, and classroom instructions in which technology is at the center gradually increase as a necessity of our world. Through classroom practice, it is aimed that children develop competence and skills from an early age. On the other hand, substantial research has been undertaken on nature-based approaches to children's learning. However, integrating the benefits of nature-based learning and digital competencies has yet to be understood. The present study seeks to understand and explain this integration and relationship between nature and technology in the early years of education. For this purpose, this study used previous literature as a supporting resource. This review found evidence that the practice of integrating nature-based learning with technology is effective in children's understanding and development. Therefore, this study can contribute to a better understanding of why and how to integrate these different approaches and should be valuable to practitioners wishing to support children with a well-rounded approach.

ÖZ

Teknolojinin merkezde olduğu etkinlikler, yaklaşımlar ve sınıf içi uygulamalar dünyamızın bir gereği olarak giderek artmaktadır. Sınıf içi uygulamalarla çocukların erken yaşlardan itibaren yetkinlik ve becerilerini geliştirmeleri amaçlanmaktadır. Öte yandan, çocukların öğrenmesine yönelik doğa temelli yaklaşımlar üzerine önemli araştırmalar yapılmıştır. Ancak, doğa temelli öğrenme ve dijital yeterliliklerin faydalarının entegre edilmesi henüz yeterince anlaşılmamıştır. Bu çalışma, eğitimin ilk yıllarında doğa ve teknoloji arasındaki bu bütünleşmeyi anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Bu amaçla, bu çalışma, destekleyici bir kaynak olarak mevcut literatürü kullanmıştır. Bu çalışmanın sonucunda, doğa temelli öğrenmeyi teknolojiyle bütünleştirme uygulamasının çocukların anlama ve gelişmesinde etkili olduğuna dair kanıtlar bulunmuştur. Bu nedenle, bu çalışma, bu farklı yaklaşımların neden ve nasıl entegre edileceğinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilir ve çocukları çok yönlü bir yaklaşımla desteklemek isteyen uygulayıcılar için önemli bir yere sahiptir.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbil.1123453>

Atıf/Cite as: Yiğit Gençten, V., Aydemir, F. ve Gültekin, M. (2022). Okul öncesi eğitimde doğa temelli öğrenme ve dijital yeterlilikler. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2160-2176.

Introduction

Many scholars believe that each child learns differently. For example, some learn through play, some learn through nature, and others learn through digital materials (Beck, 2010). While it is evident that multiple ways of learning should be provided to children to support multiple intelligence, teachers still have limited knowledge of combining two different approaches (Almeida, Prieto, Ferreira, Bermejo, Ferrando, and Ferrandiz, 2010). In addition, while teachers use nature-based education, they often underestimate the role of digital media. However, combining nature-based activities with digital activities will bolster learning opportunities for all children who learn differently.

Providing different learning opportunities for children will help them look at themselves from multiple perspectives, but it will also help them be global citizens who gain multiple and complex skills (Pashler, McDaniel, Rohrer, and Bjork, 2009). To be a world citizen, children should perform multiple skills, including learning from nature and digital competencies. Thus, a combination of both is needed to support the development of multiple skills. Yet, often teachers have limited knowledge about this combination. Thus, there is a gap in literature focusing on the combination of nature and the digital world in classroom learning activities.

Considering the gap in the literature and teachers' limited knowledge, the researchers in this study aim to develop a contemporary education model by combining nature and the digital world for teaching young children. This study will also help teachers reconsider their classroom activities and the multiple learning methods to support their students. Echoing teachers' limited knowledge about combining coexisting methods that have traditionally been considered conflicting, researchers aim to develop an advanced learning method by combining nature and the digital world through an extensive literature review. Thus, through an analytic perspective, literature about nature, digitalism, and both were reviewed to reach the findings. In short, this paper highlights the importance of bridging together nature-based learning and digital competencies and explores the ways in which classroom practice can be designed for a more comprehensive teaching and learning process.

Nature-based Learning for Young Children

Nature-based education, including a wide range of approaches such as forest schools, nature kindergartens, outdoor education, environmental education, and sustainability education, has attracted considerable attention, both scholarly. This kind of education has overarching aims to support children through individual experiences (Beery & Jørgensen, 2016), cooperation (Gruno & Gibbons, 2020), collaboration (Spiteri, 2020), communication (Collado et al., 2020), exploration (Silverman & Corneau, 2017), construction (Dennis et al., 2014), and imagination (Cordiano et al., 2019). In addition, there are a variety of activities that can take place in nature-based education, such as using outdoor spaces as learning places (Leea & Bailie, 2019) and including nature as a resource or concept in the regular program (Harwood et al., 2020) in order to raise environmental awareness (Bonnett, 2021), create a bond between nature and children (Gull et al., 2019), protect the environment (Güler Yıldız et al., 2021), or learn with nature even during Covid-19 pandemic (Burke et al., 2021). While aiming for these, children's motor skills, cognitive skills, socio-emotional skills, and language and literacy skills are also supported through a play-based learning approach (Ebbeck et al., 2019).

The roots of nature-based education are based on different theories which have significant influences on early years education: the views of Comenius on the relationship between nature and sensory experiences; the opinions of Froebel on nature and collaboration; the ideas of Piaget on nature and first-hand experiences; the views of Montessori on nature and intrinsic motivation; the opinions of Steiner on nature and experiential learning; and the statements of Rousseau on nature and healthy development (Ahi & Kahrman-Pamuk, 2021; Blackwell, 2015). While Bronfenbrenner (1979) discussed the importance of mutual interaction between the child and nature, Dewey (1986) highlighted that nature and natural resources should be in children's lives to support their development. In these philosophical tenets, nature creates spaces for children to play, transform, and become independent learners (Duhn, 2012).

However, the emergence of nature-based schools was not found until the 1950s, primarily in Scandinavia and Germany, and then spread globally, such as in the UK and the US (Cree & McCree, 2012). Recent years have witnessed a growing academic interest in nature-based or environmental education. The arguments of those who defend that nature should be part of regular education gather around the severe consequences of climate change on Earth, the increasing contribution of people to these results, and the necessity of producing solutions

quickly (Ajaps & Forh Mbah, 2022). There is a further claim that to contribute to environmental conservation, training and education should be critical and relatable (Kayira, 2013). Therefore, when educating young learners, a critical and place-based pedagogy (Freire, 1974; Sobel, 2005), often defined as critical pedagogy of place (Ajaps & Forh Mbah, 2022), should be referred to make the process meaningful, consistent, and context-driven.

Place-based pedagogy focuses on people-nature connection and bond. By integrating various elements such as experiential and deeper learning, children-centered pedagogy, project-based and work-based learning, and civic and informal learning, early years educators support children in developing physical, social, emotional, and academic skills (Cutter-Mackenzie-Knowles et al., 2020). It is often associated with integrating multidimensional concepts through creating connections to places with meaningful experiences and memories (Jørgensen, 2015). Thus, children learn how to respect, protect, and care for the place they are attached to through a place-based pedagogy. However, traditional schools are held responsible for reproducing oppression as children are seen as separate from nature and eventually become alienated (Gruenewald, 2003). Sobel (2005) discusses a need for school reform to (re)connect the classroom practice with nature. Schools should focus on sustainability and systems thinking by beginning right here-right now as a curriculum guideline and shifting to emergent diversity instead of mandated monoculture (Sobel, 2005).

Critical place-based pedagogy should reflect a transformation model. Through this model and re-connecting children with nature, it is highly possible to support children on the way to becoming active learners through being a part of knowledge creation (Ajaps & Forh Mbah, 2022). Children in nature-based education question, research, search for answers, criticize, cooperate, and be part of understanding (Malone et al., 2017). With a program suitable for evaluating emerging opportunities encountered in nature, teaching, and learning, instead, become flexible and open to individual development (Bradley & Male, 2017). Multi-perspectives and different voices are regarded in preference to authoritarian perspectives or teacher-centered instructions (Davies & Hamilton, 2016). Instead of planning all learning and teaching processes around standardized content, interaction with nature is allowed to guide the program (Dean, 2019). Children can experience environmental concepts or issues by themselves in nature, such as seasonal changes or life cycles; so, education based on nature is mainly related to knowledge about evolving issues (Harwood et al., 2020).

These benefits, as mentioned earlier for children, should be part of the regular curriculum in the early years of education rather than acknowledging nature-based education as an alternative to mainstream education. The 'regular' curriculum needs to be also organized regarding digital competencies for children during the early years. Previous studies have suffered from a lack of a solid theoretical framework; therefore, we will discuss these competencies before arguing how to combine these skills into a curriculum theoretically and through practical examples.

Digital competencies for Young Children

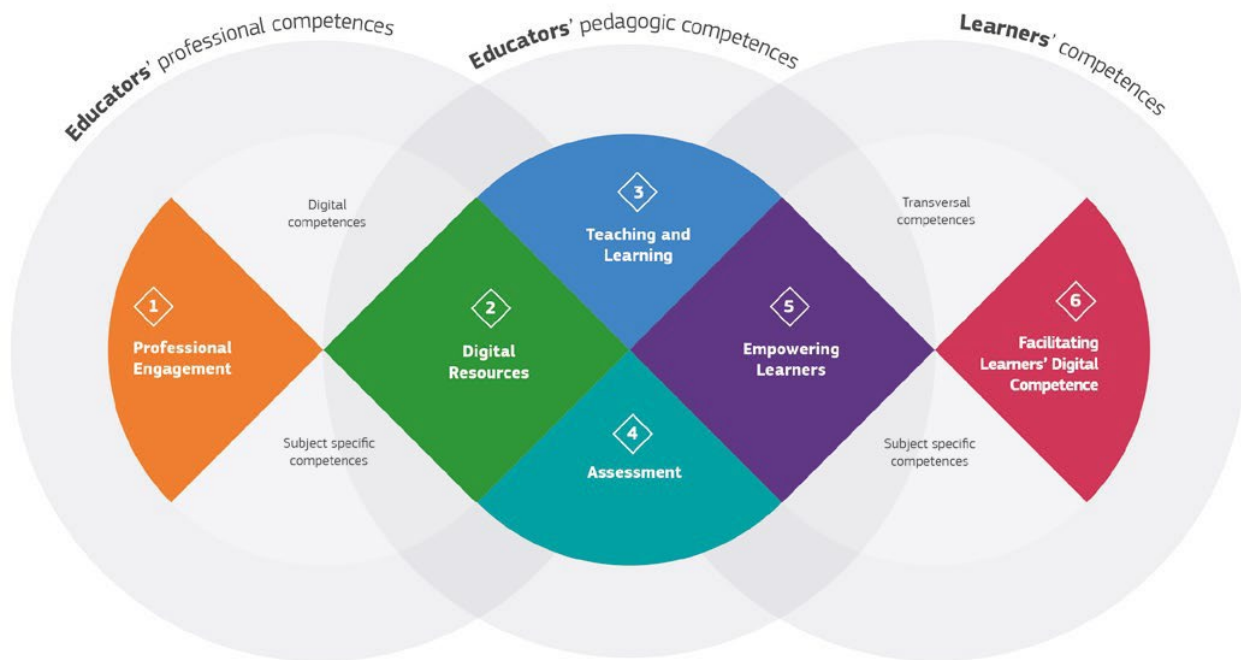
Recent years have witnessed a growing academic interest in technology, spreading to all areas of human life. Technological and digital practices have replaced a variety of practical subjects through this popularization (Çelik, 2020). In today's world dominated by digitalization, we can argue that the results immediately emerged in the rapid spread of information so that the practice has diversified, its functions have increased, and innovations have become parts of our lives (Öztürk, 2013; Pala & Başbüyük, 2020). Therefore, in the 21st century – the information age -scientific and technological developments lead to different required skills from individuals. The upcoming generation needs to use technology consciously and effectively as information producers see value in society, not pure consumers (Koltay, 2011). Many digital tools serve this goal, such as online platforms, computers, and mobile sources. However, it is important to reach the information from suitable sources and make the obtained information functional by interpreting and transferring the knowledge as practical skills in daily life (Frailon, Ainley, Schulz, Friedman & Gebhardt, 2014). Children, then, need to understand, use, and manage technology through proper resources for their needs, abilities, and development (Ekmen & Bakar, 2019).

Technological and scientific developments influence educational environments and their contents in many ways. For example, virtual environments and digital platforms are commonly used in education (Şirin, 2016). In this digital century, the roles of students and teachers have changed, and learner-teacher roles are challenged as well. Learning is an active agent in children's lives, and teachers are seen as supporting parts of this learning process in developing digital competencies (Bilgic, Duman & Seferoğlu, 2011). The concept of digital competence is

one of the newest emerging concepts regarding technological skills. Digital competence is acknowledged in this paper as the ability to understand and use the information presented by technological resources in various forms (Ilomäki et al., 2016; Lankshear & Knobel, 2008).

'Digital competence' is often used in education and emphasized in the curriculum to describe children and their development (MEB, 2018). Hence, it is expected that teachers should be able to use digital teaching materials competently in educational environments (Çelik, 2020). Collins and Halverson (2010) stated that integrating technology in learning environments would benefit both teachers and learners based on the constructivist approach. In addition, the fact that digital competence has an important place in education requires this competence to be carefully considered in the preparation of the programs. While creating aims and achievements in the program, digital competencies need to be provided to children and included in the content of the program (Kurudayıoğlu & Soysal, 2020).

In this direction, the clause of effective use of information and communication technologies in the learning and teaching process has been included among the General Competencies for the Teaching Profession updated in 2017 by the Ministry of National Education General Directorate of Teacher Training and Development (Toker et al., 2021). Other countries also define strategies for the concept of digital competence and revise their education systems to involve this competence (Eurydice Network Report, 2012). In the report published by the OECD (2019), there is a proposal to systematically integrate sustainable support mechanisms into education in order to provide digital competence to the new generation. In this regard, the European Union Commission also states that teachers will be role models in developing digital competence, even in early childhood education (Redecker, 2017). Furthermore, DigCompEdu (Redecker, 2017), suggested by the European Commission, has prepared a "Digital Competencies Framework for Trainers" for educators (Figure 1).

Figure 1. 6 Fundamental Digital Competence Areas (Redecker, 2017).

Arpa (2017) stated that education policy and programs will not effectively respond to today's individual and social needs if they do not benefit from technological opportunities. Therefore, innovation, productivity, and digital skills should be included in education programs. In addition, Ekmen and Bakar (2019) stated that digital competence occurs more in the updated curriculum, with a 28% increase in the dimension of acquisitions and explanations compared to the previous programs. In another study, Geçgel, Kana, and Eren (2020) also emphasized that teachers, students, and programs should re-evaluate digital competence during the Covid-19

epidemic. The advancement of technology has provided children with many new opportunities and led them to different ways of producing knowledge (Hicks et al., 2014). Therefore, children need to acquire digital competencies for the right and appropriate use of digital tools (Özerbaş & Kuralbayeva, 2018). Supporting children who can use information technologies well will significantly contribute to the education of children who can develop products using the information at hand (Özdener & Öztok, 2005). Instead of verbally explaining the Internet and computers to children, it is necessary to create environments where they can actively use technology (Öztok, 2007).

Education and technology show a strong appearance together. In the literature, it is seen that many studies have been carried out in schools for the development of education and technology (Boyraz, 2008). In the 1960s, “Educational Technology” was established in the USA to efficiently use technological resources in education (Numanoğlu, 1995). The “Literate Individuals of the Digital Age” project was carried out within the scope of the TÜBİTAK 4004 Nature Education and Science Schools Support Program under the direction of the Konya Provincial Directorate of National Education for the development of digital competence in Turkey, in Konya and Ankara on 21-28 June 2019 (Sayın et al, 2020). With the digitalization of education, digital competence projects have also become popular. One of the examples of these projects can be seen in schools in Sweden. One of these projects’ aims is for teachers and students to use digital technology and understand how digitalization changes society and the individual (Lindfors et al, 2021).

Educational technology provides many benefits. However, criteria such as ease of use, usefulness, and effectiveness should be considered for quality purposes in education in using the environment and resources, the target, the subject, and the child (Alkan, 1990). A range of materials such as computers, tablets, smartboards, printers, Internet, video recordings, educational video cassettes, and display tools (Elmo, overhead projector, data show, and LCD panel) are used in the educational environment to support the digital competence of children. Lifelong learning can be achieved through integrating these resources into the learning environments, especially for young children. It is also essential to use digital materials in order for children to be motivated and enjoy the subjects, eventually becoming self-learners (Yalın, 2020).

Bringing Together Competencies From Two (Different) Edges

Although technology is so widely used today and is now an indispensable part of education, educational approaches and classroom practices in which nature and technology coexist are rare. In general, this is due to the assumption that these two pedagogies are pretty different and imply contradictory approaches. For instance, researchers who discuss the importance of nature-based education often argue that children no longer spend time in nature because of increasing screen time (Merritt et al., 2022). However, on the other hand, a number of published studies (Koyuncu, 2019) that describe technology-driven education underestimate or neglect the benefits of nature for children’s development. Therefore, there is an urgent need to address the disconnection problems due to the scarcity of works that combine these two understandings.

Especially today, with the spread of Covid-19, we can see that digital platforms related to environmental/nature-based education have become widespread, with schools being kept closed and a shift from physical education environments to online platforms. Thus, while it aimed to protect children from the adverse outcomes of the pandemic, it was also possible to develop distance learning methods and benefit from technology in education with hybrid methods even after the danger was taken under control. Here we do not support the notion that children should be kept inside to become safe; however, we value the place of outdoor play in young children’s lives, which became a refuge for many families during the pandemic (Burke et al., 2021). However, the improvements in distance learning and digital environments open or reveal the way for new experiences that children cannot get solely by being outside.

The digital competencies, which are directly related to nature and environment, develop the child’s contact with nature, their knowledge, understanding, competencies, skills, interest, and critical thinking, and can be supported by using one or more technological tools such as computers, personal devices, and Internet (Merritt et al., 2022). The nature-based digital activities can range from online environmental courses to online field trips, virtual environments, and the use of 3D printers (Table 2). These activities might be in real-time (synchronous), available at any time, regardless of time (asynchronous), or hybrid/blended (Merritt et al., 2022).

Table 1. Technology- driven and Nature-based Activities in the Early Years

Activity	Fields of usage samples
Online environmental education	To cover the topics in regular environmental education through online platforms
Online field trip	To visit scientists from different fields, to visit interesting places such as active volcanoes, to experience natural phenomena such as the northern lights
Virtual Environment	Three-dimensional representations of a place
Web-based activities	Virtual laboratory experiments, carbon footprint calculators, virtual beehive
A/Synchronous Experience	
The use of digital representations	Digital images, 3D printers, videos

The following section reviews the evidence for integrating nature-based education with digital competencies in early years education in detail. These: online environmental education, online field trip, virtual environment, web-based activities, a/synchronous experience, the use of digital representations.

Online Environmental Education

More recent attention has focused on the provision of online environmental education, especially with the Covid-19 pandemic worldwide. Awareness of this kind of education is not current, having possibly first been described with the spreading of the Internet. However, the study of online environmental education has gained momentum with distance learning, which offers a safe space and spreads rapidly as an alternative to traditional education due to the restrictions of the pandemic. Since environmental problems are usually caused by human beings and do not end by themselves, the spread of online environmental education also has positive effects in terms of environmental awareness.

Online environmental education, then, can be designed to be related to the environment, raise children's sensitivity and connection to nature, develop problem-solving skills, and increase their knowledge. There can be a variety of examples of such kinds of education. For instance, one study by Yeh et al. (2017) suggested that technology can be used in the classroom during geographic science through a computer-based concept mapping strategy. Also, a hybrid and multifaceted environmental program can be planned for increased human-nature connections, such as observations of wildlife, creative arts, virtual nature hike, or any other special events (Bruni et al., 2015). Young children can visit a natural place first, and then they can use their experiences for school projects through digital resources. For Dale et al. (2020), this natural setting is necessary for environmental education outcomes. Edstrand (2015) offered that a carbon footprint calculator can be used as a supporting resource in environmental education so that children can understand climate change thoroughly with a digital tool for measuring how people influence the environment.

Another sample can be seen in Hartley et al. (2018) study, which suggests that online training courses effectively teach and learn negative ecological influences on coastal environments, such as marine litter education. They found that children were more concerned, increased their understanding of the problems, developed cause and effect relationships, and performed more waste-reduction behaviors at the end of the course. Indeed, children's critical knowledge about how ecological systems survive and how people can affect them can be acquired through observation-based ecology (Merritt & Bowers, 2020). In their early years, young children can develop ecological knowledge, skills, and awareness of living creatures and natural processes with the opportunities to observe systematically, eventually supporting their bonds with nature. Schönfelder and Bogner (2017) emphasized two ways of acquiring environmental knowledge in this manner: first, encountering living animals

where they actually live, and second, observing them through digital resources. As a result, they discussed that both approaches support children in acquiring conservational knowledge.

Online Field Trip

Virtual or online field trips are acknowledged as ways to open doors for children to meet scientists from various fields and visit laboratories or other otherwise unavailable places for children (Adedokun et al., 2014). Children can develop a sense and understanding of science and broaden their experiences through various subjects such as water quality monitoring, avian diversity, turtle ecology, and fish migration. This kind of experience is found to positively impact children's attitudes and motivation toward the environment and lead children to understand the culture-physical geography relationship (Jacobson et al., 2009). Rundgren et al. (2015) discussed virtual field trips as they can be used to teach about natural disasters such as floods, tsunamis, or earthquakes. In addition, Lee et al. (2020) suggested that virtual field trips can be approached as pre-visit and post-visit activities for an actual field trip for follow-up purposes.

Virtual field trips also play an important role in raising a global citizen by enabling children to contact and connect with different cultures by promoting greater classroom engagement, a deeper understanding of environmental subjects from multicultural perspectives, eventually supporting ecological literacy, and increasing sensitivity to multicultural differences (Delacruz, 2018). Children from different places such as Latin America can easily access various areas such as Africa and its endemic plants, local animals, or natural phenomena through virtual trips. In addition, this kind of experience makes the learning process engaging and enjoyable so that children can be motivated to learn (Bursztyrn & Campbell, 2015). Han (2019) makes a similar point in his study of immersive virtual trips on the presence and perceived learning – in this case, reef sharks, and found overall enhancement.

To compare virtual field trips with real field trips in a nature preserve, Puhek et al. (2012) conducted a case study. They discussed that children increased their knowledge in biology and ecology as there were few differences between the levels of knowledge acquisition effectiveness. On the other hand, Quay et al. (2020) discussed what has been changed in outdoor and environmental educators' teaching approaches and experiences when shifting actual field works to virtual ones with the Covid-19 pandemic. One of the most noticeable is expressed as the opportunity to explore “the nooks and crannies of their local terrain” (p. 2). However, they found virtual learning to lack the enjoyment which comes with learning in nature, “light bulb moments, witnessing of awakening, constant dialogue, chatter, the jousting of ideas, the growth, support, and care... could not penetrate the firewalls of our online worlds” (p.2). In this paper, we also believe that field trips are and should be at the center of nature-based education, and virtual field trips should be valued as supportive and rich resources without excluding any of them and embracing the positive sides of both.

Virtual Environment

Previous studies primarily defined a virtual environment as a digital resource offering a simulation of a 3D environment (Chang et al., 2019). Such a resource can provide realistic stimulation through high interactivity between the learner and the subject in several ways, such as wearable technology. It is practical to create experiences for children to stimulate or operate risky activities. For instance, in a study with elementary students investigating if including VR can help their learning performance in a Geology class, researchers found that this VR guidance system improved students' learning achievement and increased their learning motivation (Chang et al., 2019).

The virtual environment has been proposed to explain how ecosystems work or the dynamics in ecosystems (Grotzer et al., 2013), or the causes and results of environmental problems, aiming to cultivate the desired environmental behaviors and attitudes. For instance, virtual environments can be beneficial for creating real-life scenarios such as teaching the importance of water resources with a natural ecosystem of a lake (Barbalios et al., 2013) which also develops children's problem-solving skills. In addition, virtual labs have a high potential for teaching and learning environmental science (Pettersson et al., 2013). Interactive virtual explorations such as a Pacific Island Volcanoes Site (Bruch et al., 2011), a virtual island with Mediterranean monk seals that are amongst endangered species (Fokides & Chachlaki, 2019), the environmental influence of a natural disaster on a wetlands ecosystem (Pedersen & Irby, 2014) and a virtual ecological pond for children to observe aquatic

plants and animals for learning about marine ecology (Tarnig et al., 2010) can be seen as examples of how to use the virtual environment in nature-based education.

In education with virtual environments, children are often given or come up with a question or task to research. Then, they need to design the investigation, engage in the data collection and analysis process, test their hypothesis, and discuss their findings (Pedersen & Irby, 2014). Therefore, it is more likely a scientific inquiry, helping children develop cognitive skills and understand the importance of ecological conservation through rich and realistic experiences that motivate children to become self-learners. When real and virtual environments are compared in the literature, it is generally stated that real environments are highly effective in learning. In contrast, virtual environments support in-curriculum resources or become a good option when there is no possibility of accessing the natural environment (Harrington, 2011). Virtual environments also reinforce children's motivation to visit natural sites. To illustrate, in a study by Grotzer et al. (2013), this kind of virtual environment was offered to children for content knowledge and as creating prior visits to a national park.

Web-based Activities

Web-based activities integrated into nature-based education can be defined as a combination of innovative technologies and location-based interactive learning that children can access at any time from anywhere (Brown et al., 2011). These activities often unite outdoor learning requiring leaving the buildings and exploring nature while interacting with each other and the environment. For example, in their study, Barak and Ziv (2013) designed a web-based platform for children first to visit a natural site, then complete the learning activity related to that place, provide information, and share it on the online platforms to interact. They discussed this kind of activity as innovative and beneficial for children as it promotes accessibility, reusability, personalization, and social interactivity. In other studies, computer games to distinguish migratory birds (Chang et al., 2019) and web application models for watersheds (Gill et al., 2014) are common for web-based activities in education. Digital earth program is also valuable for teaching and learning about geosciences such as weather, climate, hydrology, physical geography, and geology developing children's sense of place and the increasing interconnectedness of the global multicultural community (Cohn et al., 2014).

A/Synchronous Experience

While synchronous activities provide instant discovery and access to children, asynchronous experiences are also practical for continuous and lasting communication. These discussions and experiences can motivate children to become explorers themselves, provide the motivation and skills to overcome environmental issues, and understand the basics of scientific inquiry. In addition to that, they offer opportunities for more reflection, support equality in the process of participation, and make learning an active process by facilitating feedback from both teachers and peers in digital projects so that children can share their powerful insights with increased flexibility (Lowenthal et al., 2020). An example of this kind of experience can be seen in Fauville's (2017) study, in which they used online asynchronous discussion with a marine scientist about ocean literacy.

The Use of Digital Representations

Digital representations involve visual sources such as images and videos, which increase attention and motivation, support children's problem-solving skills, and value prior knowledge in nature-based education (Cook, 2006). Amongst them, we can mention videos about scientists as young as 2-year-olds (Chen & Cowie, 2013), endangered species and nature documentaries (Kleinhenz & Parker, 2017), about controversies such as the pros and cons of bottled water (Salmerón et al., 2020), educational films about living animals (Sammet et al., 2015), and video cases related to a socio-scientific problem. Although some studies suggest that these visualizations about learning objects are not as compelling as direct contact (Klingenberg, 2013), the benefits of using them, such as increased content understanding, improved student attitudes, and allowing children to understand the natural world, are widely acknowledged (Kleinhenz & Parker, 2017).

Conclusion

Teachers often focus on one learning strategy and implement it in their classrooms, only focusing on nature-based education or digital learning. However, the best teaching practices come from a combination of different approaches to education. Even though nature and digitalism seem conflicting, they coexist, and teachers'

education strategy will be better if they continue it. As stated previously, these two approaches have a commonality and can be used together for better learning outcomes. Based on the extensive literature review for this study, teachers can engage in many activities to combine nature with the digital world. These are; online environmental education, online field trip, virtual environment, web-based activities, a/synchronous experiences, and digital representations. By combining nature-based education with digitalism, these activities can easily be used in the classroom. In addition, children can benefit from multiple learning strategies since these activities stimulate multiple intelligence. Online environmental education can be planned in a way that will be related to the environment and increase children's problem-solving skills. These can be creative art, trekking, and children's visits to a natural place and their burdens can be used in projects with digital resources. With the online field trip, children develop their understanding and sense of science. The virtual environment offers the simulation of the 3D environment. Virtual environments are useful for teaching the natural ecosystem of a lake and the importance of water resources. Children can access web-based activities from anywhere at any time and interactive learning is provided. A/synchronous experiences give kids instant access and discovery. Digital representations include images and videos for prior knowledge acquisition that increase attention and motivation.

Although teachers agree that all children learn differently, they still have difficulties finding the best strategies for some students. In this situation, they should consider combining strategies. Yet, considering the dearth of studies focusing on the combination of multiple strategies, teachers have limited knowledge about the combination of strategies. Further, teachers should be informed that one strategy cannot be best for all children. Thus, instead of following only one strategy, they should learn to combine different strategies that even may appear conflicting.

Not many studies investigate the effectiveness of combining multiple strategies on children. While this study sheds light on combining two different strategies (nature-based education and digital competencies), more studies are needed to investigate the combination of various strategies. Technological and scientific developments influence educational environments and their contents in many ways. For example, virtual environments and digital platforms are commonly used in education (Şirin, 2016). The nature-based digital activities can range from online environmental courses to online field trips, virtual environments, and the use of 3D printers. These activities might be in real-time (synchronous), available at any time, regardless of time (asynchronous), or hybrid/blended (Merritt et al., 2022). Further, the activities stated in this study should be used in a real classroom to measure their effect on children. More empirical studies are needed to learn about children's responses to these joint activities. As a result, the combination of these two methods (nature-based education and digital competencies) is relatively new, and more researchers should focus on this area.

References

- Adedokun, O. A., Liu, J., Parker, L. C., & Burgess, W. (2014). Meta-analytic evaluation of a virtual field trip to connect middle school students with university scientists. *Journal of Science Education and Technology*, 24(1), 91-102. <https://doi.org/10.1007/s10956-014-9524-6>
- Ahi, B., & Kahrıman-Pamuk, D. (2021). Environment is like nature: opinions of children attending forest kindergarten about the concept of environment. *International Electronic Journal of Environmental Education*, 11(2), 91-110.
- Ajaps, S., & Forh Mbah, M. (2022). Towards a critical pedagogy of place for environmental conservation. *Environmental Education Research*, 1-16. <https://doi.org/10.1080/13504622.2022.2050889>
- Alkan, C. (1990). Öğrenme öğretme durumlarının temel bir öğesi olarak öğretim araçları üzerine bir öğretim ünitesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 7(1), 339-344.
- Almeida, L. S., Prieto, M. D., Ferreira, A. I., Bermejo, M. R., Ferrando, M., & Ferrandiz, C. (2010). Intelligence assesment: Garder multiple intelligence theory as and alternative. *Learning and Individual Differences*, 20(3), 225-230.

- Arpa, M. (2017). Gelişen eğitim teknolojilerinin eğitim programlarına etkisi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 128–135.
- Barak, M., & Ziv, S. (2013). Wandering: A Web-based platform for the creation of location-based interactive learning objects. *Computers and Education*, 62, 159-170. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2012.10.015>
- Barbalios, N., Ioannidou, I., Tzionas, P., & Paraskeuopoulos, S. (2013). A model supported interactive virtual environment for natural resource sharing in environmental education. *Computers and Education*, 62, 231-248. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2012.10.029>
- Beck, C. R. (2010). Matching teaching strategies to learning style preferences. *The Teacher Educator*, 37(1), 1-15.
- Beery, T., & Jørgensen, K. A. (2016). Children in nature: sensory engagement and the experience of biodiversity. *Environmental Education Research*, 24(1), 13-25. <https://doi.org/10.1080/13504622.2016.1250149>
- Bilgiç, H. G., Duman, D. & Seferoğlu, S. S. (2011). Dijital yerlilerin özellikleri ve çevrim içi ortamların tasarlanmasındaki etkileri. Akademik Bilişim'11- XIII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri. 2-4 Şubat 2011 İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Blackwell, S. (2015). Impacts of Long Term Forest School Programmes on Children's Resilience, Confidence and Wellbeing <https://getchildrenoutdoors.files.wordpress.com/2015/06/impacts-of-long-term-forest-schools-programmes-on-childrens-resilience-confidence-and-wellbeing.pdf>
- Bonnett, M. (2021). Environmental consciousness, nature, and the philosophy of education: some key themes. *Environmental Education Research*, 1-11. <https://doi.org/10.1080/13504622.2021.1951174>
- Boyras, Z. (2008). *Türk eğitim sisteminde eğitim teknolojisinin eğitim- öğretim kalitesine etkisi* [Yayınlanmış yüksek lisans tezi]. Beykent Üniversitesi.
- Bradley, K., & Male, D. (2017). Forest School is muddy and I like it: Perspectives of young children with autism spectrum disorders, their parents and educational professionals. *Educational and Child Psychology*, 34, 80-96.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *Ecology of human development: experiments by nature and design*. Harvard University Press.
- Brown, D. J., McHugh, D., Standen, P., Evett, L., Shopland, N., & Battersby, S. (2011). Designing location-based learning experiences for people with intellectual disabilities and additional sensory impairments. *Computers and Education*, 56(1), 11-20. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2010.04.014>
- Bruch, K. M., Braun, H.-W., & Teel, S. (2011). Evaluating the effectiveness of live interactive virtual explorations involving a hard-to-reach native american earth lodge and a pacific island volcanoes site. *Journal of Interpretation Research*, 16(1), 67-72.
- Bruni, C. M., Winter, P. L., Schultz, P. W., Omoto, A. M., & Tabanico, J. J. (2015). Getting to know nature: evaluating the effects of the Get to Know program on children's connectedness with nature. *Environmental Education Research*, 23(1), 43-62. <https://doi.org/10.1080/13504622.2015.1074659>
- Burke, A., Moore, S., Molyneux, L., Lawlor, A., Kottwitz, T., Yurich, G., Sanson, R., Andersen, O., & Card, B. (2021). Children's wellness: outdoor learning during Covid-19 in Canada. *Education in the North*, 28(2), 24-45. <https://doi.org/10.26203/p99r-0934>
- Bursztyn, N., & Campbell, T. (2015). Utilizing geo-referenced mobile game technology for universally accessible virtual geology field trips. *International Journal of Education in Mathematics Science and Technology*, 3(2), 93-100. <https://doi.org/10.18404/ijemst.88970>
- Çelik, T. (2020). Candidate application process in the process of integrating social science courses with digital: A phenomenological research. *Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Education Journal*, 20(3), 1407-1422. <https://dx.doi.org/10.17240/aibuefd.2020.20.56791-603364>
- Chang, S. C., Hsu, T. C., Kuo, W. C., & Jong, M. S. Y. (2019). Effects of applying a VR-based two-tier test strategy to promote elementary students' learning performance in a Geology class. *British Journal of Educational Technology*, 51(1), 148-165. <https://doi.org/10.1111/bjet.12790>

- Chen, J., & Cowie, B. (2013). Scientists talking to students through videos. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 12, 445-465.
- Cohn, T. C., Swanson, E., Whiteman Runs Him, G., Hugs, D., Stevens, L., & Flamm, D. (2014). Placing ourselves on a digital earth: Sense of Place Geoscience Education in Crow Country. *Journal of Geoscience Education*, 62(2), 203-216. <https://doi.org/10.5408/12-404.1>
- Collado, S., Rosa, C. D., & Corraliza, J. A. (2020). The effect of a nature-based environmental education program on children's environmental attitudes and behaviors: a randomized experiment with primary schools. *Sustainability*, 12(17). <https://doi.org/10.3390/su12176817>
- Collins, A., & Halverson, R. (2010). The second educational revolution: Rethinking education in the age of technology. *Journal of Computer Assisted Learning*, 26(1), 18-27. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2729.2009.00339.x>
- Cook, M. P. (2006). Visual representations in science education: The influence of prior knowledge and cognitive load theory on instructional design principles. *Science Education*, 90(6), 1073-1091. <https://doi.org/10.1002/sce.20164>
- Cordiano, T. S., Lee, A., Wilt, J., Elszasz, A., Damour, L. K., & Russ, S. W. (2019). Nature-based education and kindergarten readiness: nature-based and traditional preschoolers are equally prepared for kindergarten. *The International Journal of Early Childhood Environmental Education*, 6(3), 18-36.
- Cree, J., & McCree, M. (2012). *A Brief History of the Roots of Forest School in the UK Horizons*. Issue.
- Cutter-Mackenzie-Knowles, A., Malone, K., & Hacking, E. B. (2020). *Research handbook on childhoodnature*. Springer.
- Dale, R. G., Powell, R. B., Stern, M. J., & Garst, B. A. (2020). Influence of the natural setting on environmental education outcomes. *Environmental Education Research*, 26(5), 613-631. <https://doi.org/10.1080/13504622.2020.1738346>
- Davies, R., & Hamilton, P. (2016). Assessing learning in the early years' outdoor classroom: examining challenges in practice. *Education 3-13*, 46(1), 117-129. <https://doi.org/10.1080/03004279.2016.1194448>
- Dean, S. (2019). Seeing the forest and the trees: a historical and conceptual look at danish forest schools. *The International Journal of Early Childhood Environmental Education*, 6(3), 53-64.
- Delacruz, S. (2018). Building digital literacy bridges: connecting cultures and promoting global citizenship in elementary classrooms through school-based virtual field trips. *TechTrends*, 63(4), 428-439. <https://doi.org/10.1007/s11528-018-0350-1>
- Dennis, S. F., Wells, A., & Bishop, C. (2014). A post-occupancy study of nature-based outdoor classrooms in early childhood education. *Children, Youth and Environments*, 24(2), 35-52.
- Dewey, J. (1986). Experience and education. *The Educational Forum*, 50(3), 241-252. <https://doi.org/10.1080/00131728609335764>
- Duhn, I. (2012). Places for pedagogies, pedagogies for places. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 13(2), 99-107. <https://doi.org/10.2304/ciec.2012.13.2.99>
- Ebbeck, M., Yim, H. Y. B., & Warriar, S. (2019). Early childhood teachers' views and teaching practices in outdoor play with young children in singapore. *Early Childhood Education Journal*, 47(3), 265-273. <https://doi.org/10.1007/s10643-018-00924-2>
- Edstrand, E. (2015). Making the invisible visible: how students make use of carbon footprint calculator in environmental education. *Learning, Media and Technology*, 41(2), 416-436. <https://doi.org/10.1080/17439884.2015.1032976>
- Ekmen, C. & Bakar, E. (2019). İlköğretimde öğretim programları ve ders kitaplarında dijital yetkinliğin yeri. *Milli Eğitim Dergisi*, 48(221), 5-35.

Eurydice Network Report. (2012). <https://op.europa.eu/fr/publication-detail/-/publication/9e2d1009-d3bd-4d00-9feb-74cce4d5e990/language>.

Fauville, G. (2017). Questions as indicators of ocean literacy: students' online asynchronous discussion with a marine scientist. *International Journal of Science Education*, 39(16), 2151-2170, doi: 10.1080/09500693.2017.1365184

Fokides, E., & Chachlaki, F. (2019). 3D Multiuser virtual environments and environmental education: the virtual island of the mediterranean monk seal. *Technology, Knowledge and Learning*, 25(1), 1-24. <https://doi.org/10.1007/s10758-019-09409-6>

Frailon, J., Ainley, J., Schulz, W., Friedman, T., & Gebhardt, E. (2014). *Preparing for life in a digital age - The IEA international computer and information literacy study international report*. Springer International Publishing.

Freire, P. (1974). *Education for critical Consciousness*. Continuum.

Geçgel, H., Kana, F., & Eren, D. (2020). Türkçe eğitiminde dijital yetkinlik kavramının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(3), 886-904.

Gill, S. E., Marcum-Dietrich, N., & Becker-Klein, R. (2014). Model my watershed: connecting students' conceptual understanding of watersheds to real-world decision making. *Journal of Geoscience Education*, 62(1), 61-73. <https://doi.org/10.5408/12-395.1>

Grotzer, T. A., Kamarainen, A. M., Tutwiler, M. S., Metcalf, S., & Dede, C. (2013). Learning to reason about ecosystems dynamics over time: *The Challenges of an Event-Based Causal Focus*. *BioScience*, 63(4), 288-296. <https://doi.org/10.1525/bio.2013.63.4.9>

Gruenewald, D. A. (2003). The best of both worlds: a critical pedagogy of place. *Educational Researcher*, 32(4), 3-12.

Gruno, J., & Gibbons, S. L. (2020). Incorporating nature-based physical activity in physical and health education. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 91(3), 26-34. <https://doi.org/10.1080/07303084.2019.1705210>

Güler Yıldız, T., Öztürk, N., İlhan İyi, T., Aşkar, N., Banko Bal, Ç., Karabekmez, S., & Höl, Ş. (2021). Education for sustainability in early childhood education: a systematic review. *Environmental Education Research*, 27(6), 796-820. <https://doi.org/10.1080/13504622.2021.1896680>

Gull, C., Bogunovich, J., Goldstein, S. L., & Rosengarten, T. (2019). Definitions of loose parts in early childhood outdoor classrooms: a scoping review. *The International Journal of Early Childhood Environmental Education*, 6(3), 37-52.

Han, I. (2019). Immersive virtual field trips in education: A mixed-methods study on elementary students' presence and perceived learning. *British Journal of Educational Technology*, 51(2), 420-435. <https://doi.org/10.1111/bjet.12842>

Harrington, M. C. R. (2011). Empirical evidence of priming, transfer, reinforcement, and learning in the real and virtual trillion trails. *IEEE Transactions on Learning Technologies*, 4(2), 175-186. <https://doi.org/10.1109/tlt.2010.20>

Hartley, G. P., Chow, L., Ammons, D., Wheat, W. H., & Dow, S., W. (2018). Programmed cell death ligand 1 (PH-L1) signaling regulates macrophage proliferation and activation. *Cancer Immunol Res*. 6(10),1260-1273. doi: 10.1158/2326-6066.CIR-17-0537.

Harwood, D., Boileau, E., Dabaja, Z., & Julien, K. (2020). Exploring the national scope of outdoor nature-based early learning programs in Canada: Findings from a large-scale survey study. *The International Journal of Holistic Early Learning and Development*, 6, 1-24.

Hicks, D., John L., Michael B., Cheryl B. & Richard D. (2014). Guidelines for using technology to prepare social studies teachers. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 14(4), 433-450.

- Ilomäki, L., Paavola, S., Kantosalo, A. & Lakkala, M. (2016). Digital Competence-an emergent boundary concept for policy and educational research. *Educ. Inf. Technol* (21), 655-679. <https://www.myk.gov.tr/index.php/tr/turkiye-yeterlilikler-cercevesi>.
- Jacobson, A. R., Militello, R., & Baveye, P. C. (2009). Development of computer-assisted virtual field trips to support multidisciplinary learning. *Computers and Education*, 52(3), 571-580. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2008.11.007>
- Jørgensen, K.-A. (2015). Bringing the jellyfish home: environmental consciousness and ‘sense of wonder’ in young children’s encounters with natural landscapes and places. *Environmental Education Research*, 22(8), 1139-1157. <https://doi.org/10.1080/13504622.2015.1068277>
- Kayira, J. (2013). (Re)creating spaces forMunthu: postcolonial theory and environmental education in southern Africa. *Environmental Education Research*, 21(1), 106-128. <https://doi.org/10.1080/13504622.2013.860428>
- Kleinhenz, P. N., & Parker, M. S. (2017). Video as a tool to increase understanding and support for the Endangered Species Act. *Applied Environmental Education and Communication*, 16(1), 41-55. <https://doi.org/10.1080/1533015x.2017.1282333>
- Klingenberg, K. (2013). Primärerfahrung with living animals in contrast to educational videos: a comparative intervention study. *Journal of Biological Education*, 48(2), 105-112. <https://doi.org/10.1080/00219266.2013.849285>
- Koltay, T. (2011). The media and the literacies: Media literacy, information literacy, digital literacy. *Media, Culture and Society*, 33(2), 211-221.
- Koyuncu, M. (2019). *Alternative approach in pre-school education: Examination of the views of teachers, parents and administrators in forest schools* [Unpublished master's thesis]. Ankara Yildirim Beyazit University.
- Kurudayıoğlu, M., & Soysal, T. (2020). Examining the 2018 Turkish course curriculum in terms of digital competence. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Faculty of Education*, 54, 184-199.
- Lankshear, C. & Knobel, M. (Eds). (2008). *Digital literacies concepts, policies and practices*. Peter Lang Publishing.
- Lee, H., Stern, M. J., & Powell, R. B. (2020). Do pre-visit preparation and post-visit activities improve student outcomes on field trips? *Environmental Education Research*, 26(7), 989-1007. <https://doi.org/10.1080/13504622.2020.1765991>
- Lea, C. K., & Bailie, P. E. (2019). Nature-based education: using nature trails as a tool to promote inquiry-based science and math learning in young children. *Science Activities*, 56(4), 147-158. <https://doi.org/10.1080/00368121.2020.1742641>
- Lindfors, M., Pettersson, F., & Olofsson, A. D. (2021). Conditions for professional digital competence: the teacher educators’ view. *Education Inquiry*, 12(4), 390-409. <https://doi.org/10.1080/20004508.2021.1890936>.
- Lowenthal, P. R., Borup, J., West, R. E., & Archambault, L. (2020). Thinking beyond zoom: using asynchronous video to maintain connection and engagement during the covid-19 pandemic. *Jl. of Technology and Teacher Education* 28(2), 383-391.
- Malone, K., Truong, S., & Gray, T. (2017). *Reimagining Sustainability in Precarious Times*. Springer.
- MEB. (2018). Philosophy course curriculum. <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=338>
- Merritt, E. G., & Bowers, N. (2020). Missed opportunities for observation-based ecology in the next generation science standards. *Science Education*, 104(4), 619-640. <https://doi.org/10.1002/sce.21572>
- Merritt, E. G., Stern, M. J., Powell, R. B., & Frensley, B. T. (2022). A systematic literature review to identify evidence-based principles to improve online environmental education. *Environmental Education Research*, 1-21. <https://doi.org/10.1080/13504622.2022.2032610>

- Numanoğlu, G. (1995). *Policies and strategies in using the computer as an educational environment* [Published master's thesis]. Ankara University.
- OECD (2019), OECD *Skills outlook 2019 : Thriving in a digital world*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/df80bc12-en>
- Özdener, N. & Öztok, M. (2005). Comparison of Turkish and English curricula in terms of computer and internet literacy. *Journal of National Education*, 167(2), 236-247.
- Özerbaş, M. A. & Kuralbayeva, A. (2018). Investigation of digital literacy levels of Turkish and Kazakhstan teacher candidates. *Journal of MSKU Education Faculty*, 5(1), 16-25.
- Öztok, M. (2007). *Adequacy of computer course in Turkish curriculum in terms of information and communication technologies in European Union educational activities* [Published master's thesis]. Marmara University.
- Öztürk, M. C. (2013). Digital communication and new media. Anadolu University Press.
- Pala, S. M., & Başbüyük, A. (2020). *Digital literacy scale development study for 10-12 age group students. Mediterranean Journal of Educational Research*, 14(33), 542-565. <https://doi.org/10.29329/mjer.2020.272.25>
- Pashler, H., McDaniel, M., Rohrer, D., & Bjork, R. (2009). Learning styles: Concepts and evidence. *Psychological Science in the Public Interest*, 9(3), 105-119.
- Pedersen, S., & Irby, T. (2014). The VELscience project: Middle schoolers' engagement in student-directed inquiry within a virtual environment for learning. *Computers and Education*, 71, 33-42. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2013.09.006>
- Petersson, E., Andersson, A. L., & Säljö, R. (2013). Exploring nature through virtual experimentation: picking up concepts and modes of reasoning in regular classroom practices. *Universitetsforlaget, Nordic Journal Of Digital Literacy*, 8(3), 139-156.
- Puhek, M., Perše, M., & Šorgo, A. (2012). Comparison between a real field trip and a virtual field trip in a nature preserve: knowledge gained in biology and ecology. *Journal of Baltic Science Education*, 11(2), 164-174.
- Quay, J., Gray, T., Thomas, G., Allen-Craig, S., Asfeldt, M., Andkjaer, S., Beames, S., Cosgriff, M., Dymont, J., Higgins, P., Ho, S., Leather, M., Mitten, D., Morse, M., Neill, J., North, C., Passy, R., Pedersen-Gurholt, K., Polley, S., . . . Foley, D. (2020). What future/s for outdoor and environmental education in a world that has contended with COVID-19? *Journal of Outdoor and Environmental Education*, 23(2), 93-117. <https://doi.org/10.1007/s42322-020-00059-2>
- Redecker, C. (2017). European framework for the digital competence of educators:digcompedu. In: Punie, Y. (Ed). EUR 28775 EN. *Publications Office of the European Union*, Luxembourg. <http://dx.doi.org/10.2760/159770>
- Rundgren, S.-N. C., Nyberg, L., Evers, M., & Alexandersson, J. (2015). Learning about flood risk: comparing the Web-based and physical flood-walk learning environments. *Asia-Pacific Forum on Science Learning and Teaching*, 16(1), 1-18.
- Salmerón, L., Sampietro, A., & Delgado, P. (2020). Using Internet videos to learn about controversies: Evaluation and integration of multiple and multimodal documents by primary school students. *Computers and Education*, 148. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.103796>
- Sammet, R., Kutta, A.-M., & Dreesmann, D. (2015). Hands-on or video-based learning with anticipation? A comparative approach to identifying student motivation and learning enjoyment during a lesson about ants. *Journal of Biological Education*, 49(4), 420-440. <https://doi.org/10.1080/00219266.2014.1002518>
- Sayın, H., Altun, A., Orhan, N. O., & Pembecioğlu, N. (Eds). (2020). *Literate individuals of the digital age project book*. Publications of Konya Provincial Directorate of National Education.
- Schönfelder, M. L., & Bogner, F. X. (2017). Two ways of acquiring environmental knowledge: by encountering living animals at a beehive and by observing bees via digital tools. *International Journal of Science Education*, 39(6), 723-741. <https://doi.org/10.1080/09500693.2017.1304670>

- Silverman, J., & Corneau, N. (2017). From nature deficit to outdoor exploration: curriculum for sustainability in Vermont's public schools. *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning*, 17(3), 258-273. <https://doi.org/10.1080/14729679.2016.1269235>
- Şirin, H. (2016). *Trends in educational sciences in the 21st century*. L. Kucukahmet, (Ed.). In Introduction to educational science (pp. 23-45). Nobel.
- Sobel, D. (2005). *Place-based education: connecting classrooms and communities*. Orion Society. <https://books.google.com.tr/books?id=jm1xAAAACAAJ>
- Spiteri, J. (2020). Too young to know? a multiple case study of child-to-parent intergenerational learning in relation to environmental sustainability. *Journal of Education for Sustainable Development*, 14(1), 61-77.
- Tarng, W., Ou, K.-L., Tsai, W.-S., Lin, Y.-S., & Hsu, C.-K. (2010). An instructional design using the virtual ecological pond for science education in elementary schools. *Journal of Educational Technology Systems*, 38(4), 385-406. <https://doi.org/10.2190/ET.38.4.b>
- Toker, T., Akgün, E., Cömert, Z., & Edip, S. (2021). Digital competence scale for educators: adaptation, validity and reliability study. *Journal of National Education*, 50(230), 230-301.
- Yalın, H. İ. (2020). *Instructional technologies and material development*. Nobel.
- Yeh, T.-K., Lai, Y.-M., Chang, C.-C., Liu, G.-Y., Chen, K.-J., & Huang, C.-H. (2017). The effects of a collaborative computer-based concept mapping strategy on geographic science performance in junior high school students. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 13(8). <https://doi.org/10.12973/eurasia.2017.00981a>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Araştırmacılar bu çalışmada küçük çocuklara öğretmek için doğa ve dijital dünyayı birleştirerek çağdaş bir eğitim modeli geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma aynı zamanda öğretmenlerin öğrencilerini desteklemek için sınıf içi etkinliklerini ve çoklu öğrenme yöntemlerini yeniden gözden geçirmelerine yardımcı olmayı hedeflemektedir. Öğretmenlerin, birbiri ile çelişkili kabul edilen yöntemleri bir araya getirme konusundaki sınırlı bilgilerini, kapsamlı bir literatür taraması yoluyla yansıtan araştırmacılar, doğayı ve dijital dünyayı birleştirerek bir öğrenme yöntemi geliştirmeyi amaçlamaktadır. Böylece, bulgulara ulaşmak için doğa, dijitalizm ve her ikisinin birleşimi hakkında analitik bir bakış açısıyla literatür gözden geçirilmiştir. Kısacası, bu çalışma doğa temelli öğrenme ile dijital yetkinlikleri bir araya getirmenin önemini vurgulamaktadır. Daha kapsamlı bir öğretme ve öğrenme süreci için sınıf uygulamalarının nasıl tasarlanabileceğini de araştırmaktadır.

Orman okulları, doğa anaokulları, açık hava eğitimi, çevre eğitimi ve sürdürülebilirlik eğitimi gibi çok çeşitli yaklaşımları içeren doğa temelli eğitim bilimsel olarak büyük ilgi görmüştür. Böyle bir eğitim, çocukları bireysel deneyimler (Beery & Jørgensen, 2016), işbirliği (Gruno & Gibbons, 2020; Spiteri, 2020), iletişim (Collado et. Al, 2020), keşif (Silverman & Corneau, 2017), inşa (Dennis ve diğerleri, 2014) ve hayal gücü (Cordiano ve diğerleri, 2019) yoluyla desteklemeyi kapsamaktadır. Buna ek olarak, açık alanların öğrenme yerleri olarak kullanılması (Leea & Bailie, 2019) ve düzenli bir program ile doğayı bir kaynak veya kavram olarak dahil etmek gibi doğa temelli eğitimde yer alabilecek çeşitli etkinlikler literatürde yer almaktadır (Harwood et al., 2020). Çevre bilincini artırmak (Bonnett, 2021), doğa ile çocuklar arasında bir bağ oluşturmak (Gull ve diğerleri, 2019), çevreyi korumak (Güler Yıldız ve diğerleri, 2021), ve doğayla öğrenmek için doğa temelli etkinliklere programda yer verilmektedir. Bunlar amaçlanırken çocukların motor becerileri, bilişsel becerileri, sosyo-duygusal becerileri, dil ve okuryazarlık becerileri de oyun temelli bir öğrenme yaklaşımıyla desteklenmektedir (Ebbeck vd., 2019).

Yer temelli pedagoji, insan-doğa bağlantısına odaklanır. Deneyimsel ve derin öğrenme, çocuk merkezli pedagoji, proje tabanlı ve iş temelli öğrenme ile yaygın öğrenme gibi çeşitli unsurları entegre ederek, erken çocukluk eğitimcileri çocukları fiziksel, sosyal, duygusal ve akademik becerileri geliştirmeleri konusunda destekler (Cutter-Mackenzie-Knowles ve diğerleri, 2020). Genellikle, yer temelli pedagoji, anlamlı deneyimler ve anılar içeren yerler ile bağlantılar oluşturarak çok boyutlu kavramların bütünlendirilmesiyle ilişkilendirilir (Jørgensen, 2015). Böylece çocuklar bağlı oldukları yere saygı duymayı, korumayı ve özen göstermeyi bu pedagoji ile öğrenirler. Bununla birlikte, çocuklar doğadan ayrı görüldükleri ve sonuç olarak doğaya yabancılaştıkları için geleneksel okullar doğadan kopukluğu sürdürmekten sorumlu tutulmaktadır (Gruenewald, 2003). Sobel (2005), sınıf uygulamalarını doğa ile (yeniden) ilişkilendirmek için okul reformuna olan ihtiyacı vurgular. Okullar, programın bir gerekliliği olarak olabilecek en kısa sürede başlayarak ve zorunlu tek bir müfredat yerine çeşitliliği göz önünde bulundurarak, sürdürülebilirlik ve çok kültürlü sistem düşüncesine odaklanmalıdır (Sobel, 2005).

Teknolojik ve bilimsel gelişmeler eğitim ortamlarını ve içeriklerini birçok yönden etkilemektedir. Örneğin sanal ortamlar ve dijital platformlar eğitimde yaygın olarak kullanılmaktadır (Şirin, 2016). Bu dijital yüzyılda, öğrencilerin ve öğretmenlerin rolleri değişmiştir ve öğrenen-öğretmen rollerine de meydan okunmaktadır. Öğrenme, çocukların hayatında aktif bir etmendir ve öğretmenler, dijital yeterliliklerin geliştirilmesinde bu öğrenme sürecinin destekleyici bir parçası olarak görülmektedir (Bilgic, Duman & Seferoğlu, 2011). Dijital yeterlilik kavramı, teknolojik becerilerle ilgili ortaya çıkan en güncel kavramlardan biridir. Bu çalışmada dijital yeterlilik, teknolojik kaynaklar tarafından çeşitli şekillerde sunulan bilgileri anlama ve kullanma yeteneği olarak kabul edilmektedir (Ilomäki vd., 2016; Lankshear & Knobel, 2008).

'Dijital yeterlilik' eğitimde sıklıkla kullanılmakta ve programda çocukları ve gelişimlerini tanımlamak için vurgulanmaktadır (MEB, 2018). Bu nedenle öğretmenlerin dijital öğretim materyallerini eğitim ortamlarında yetkin bir şekilde kullanabilmeleri beklenmektedir (Çelik, 2020). Collins ve Halverson (2010), teknolojiyi öğrenme ortamlarına entegre etmenin yapılandırmacı yaklaşıma dayalı olarak hem öğretmenlere hem de öğrenenlere fayda sağlayacağını belirtmişlerdir. Ayrıca dijital yetkinliğin eğitimde önemli bir yere sahip olması, programların hazırlanmasında bu yetkinliğin dikkatle ele alınmasını gerektirmektedir. Programda amaç ve kazanımlar oluşturulurken çocuklara dijital yeterliliklerin kazandırılması ve programın içeriğine dahil edilmesi gerekmektedir (Kurudayıoğlu ve Soysal, 2020).

Teknoloji günümüzde bu kadar yaygın olarak kullanılmasına ve eğitimin vazgeçilmez bir parçası olmasına rağmen, doğa ile teknolojinin bir arada olduğu eğitim yaklaşımları ve sınıf uygulamaları azdır. Genel olarak bu, iki pedagojinin oldukça farklı olduğu ve karşıt yaklaşımlar içerdiği görüşünden kaynaklanmaktadır. Örneğin, doğa temelli eğitimin önemini tartışan araştırmacılar, sıklıkla artan ekran süresi nedeniyle çocukların artık doğada vakit geçirmediğini savunmaktadır (Merritt ve diğerleri, 2022). Ancak diğer yandan, teknoloji odaklı eğitimi tanımlayan çalışmalar (Koyuncu, 2019), doğanın çocukların gelişimi için faydalarını küçümsemekte veya ihmal etmektedir. Bu nedenle, bu iki anlayışı birleştiren çalışmaların azlığından kaynaklanan kopukluk sorunlarının acilen ele alınması gerekmektedir.

Özellikle günümüzde Covid-19'un yaygınlaşmasıyla birlikte okulların kapalı tutulması ve fiziksel olarak aktif ortamlardan çevrimiçi platformlara geçişle birlikte doğa temelli eğitim ile ilgili dijital platformların yaygınlaştığı görülebilmektedir. Böylece çocukların pandeminin olumsuz sonuçlarından korunması amaçlanırken, salgın kontrol altına alındıktan sonra dahi uzaktan eğitim yöntemlerinin geliştirilmesi ve hibrit yöntemlerle eğitimde teknolojiden faydalanılması da mümkün olmaktadır. Burada çocukların güvende olmaları için içeride tutulması gerekliliği göz önünde bulundurulmakta; ancak pandemi sırasında birçok ailenin sığınağı haline gelen açık hava oyunlarının küçük çocukların hayatındaki yerine de önem verilmektedir (Burke ve ark., 2021). Bununla birlikte, uzaktan eğitim ve dijital ortamlardaki gelişmeler, çocukların sadece dışarıda olmakla elde edemeyecekleri yeni deneyimlerin önünü açmaktadır.

Doğa ile doğrudan ilişkili olan, çocuğun doğa ile temasını, bilgisini, anlayışını, yeterliklerini, becerilerini, ilgisini ve eleştirel düşünmesini geliştirerek bilgisayar ve internet gibi bir veya birden fazla teknolojik araç kullanılarak, dijital yeterlikler desteklenebilir (Merritt ve diğerleri, 2022). Doğaya dayalı dijital etkinlikler, çevrimiçi çevre kurslarından çevrimiçi saha gezilerine, sanal ortamlardan 3D yazıcıların kullanımına kadar geniş bir çerçevede ele alınabilir. Bu faaliyetler gerçek zamanlı (senkron), gerçek zamandan bağımsız olarak (eşzamansız) herhangi bir zamanda gerçekleştirilebilir veya hibrit olarak tasarlanabilir (Merritt ve diğerleri, 2022).

Öğretmenler genellikle tek bir öğrenme stratejisine odaklanır ve bunu sınıflarında yalnızca doğa temelli eğitime veya dijital öğrenme ile uygulayabilir. Bununla birlikte, en iyi öğretim uygulamaları, eğitime yönelik farklı yaklaşımların birleşiminden meydana gelir. Doğa ve dijitalizm çelişkili gibi görünse de aslında bir arada varlıklarını sürdürür. Daha önce belirtildiği gibi, bu iki yaklaşımın birçok ortak noktası vardır ve daha iyi öğrenme sonuçları için birlikte kullanılabilir. Bu çalışma için yapılan kapsamlı literatür taramasına dayanarak, öğretmenler doğayı dijital dünya ile birleştirmek için birçok aktivitede bulunabilirler. Bunlar; çevrimiçi çevre eğitimi, çevrimiçi alan gezisi, sanal ortam, web tabanlı etkinlikler, eş zamanlı deneyim ve dijital temsillerin kullanımı olarak çeşitlendirilebilir. Doğa temelli eğitim ile dijital yetkinlikler bir araya getirilerek bu etkinlikler sınıfta rahatlıkla kullanılabilir. Bu aktiviteler çoklu zekayı teşvik ettiği için çocuklar çoklu öğrenme stratejilerinden de faydalanabilirler.

İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMENİ ADAYLARININ BECERİ TEMELLİ ETKİNLİK GELİŞTİRMEYE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

EXAMINATION OF PRE-SERVICE PRIMARY EDUCATION MATHEMATICS TEACHERS' OPINIONS ON SKILL-BASED ACTIVITY DEVELOPMENT SITUATIONS

Özge TÜRK

Milli Eğitim Bakanlığı

ozgeturk026@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3624-4125

Emre EV ÇİMEN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü

evcimen@ogu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6835-6578

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

10.08.2022

Kabul Tarihi:

28.11.2022

Yayın Tarihi:

30.12.2022

Anahtar Kelimeler

Ortaokul matematik eğitimi
Problem kurma becerisi
Tahmin becerisi
Matematiksel modelleme becerisi

Keywords

Middle school mathematics education
Problem posing skill
Estimation skill
Mathematical modeling skill

Araştırmada ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının beceri temelli etkinlik geliştirmeye ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde İlköğretim Matematik Öğretmenliği Lisans programında öğrenim gören 20 öğretmen adayı oluşturmuştur. Araştırmada görüşme formları kullanılarak elde edilen veriler içerik analizi ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak adayların problem kurma becerisine yönelik etkinliklerin öğrencilerin yaratıcı düşünme ve ilişkilendirme becerilerini geliştirmeyi sağlayacağı ve etkinliklerde bir değerlendirme ölçeği hazırlanması gerektiği görüşüne sahip oldukları görülmüştür. Adayların, tahmin becerisine yönelik etkinliklerin farklı tahmin stratejilerinin kullanımına imkân vermesi gerektiğini, bu etkinliklerin tahmini değerler gerçek değere yakınlığına göre değerlendirilmesinin önemli olduğunu düşündükleri saptanmıştır. Öğretmen adaylarının matematiksel modelleme becerisine yönelik problem durumunun gerçek yaşamla ilişkili olması, modelleme ilkelerini kapsamaması ve uygun ölçme araçları ile etkinliğin amacına ulaşma durumunun kontrol edilmesi gerektiği görüşünde oldukları belirlenmiştir. Araştırma sonucuna dayanarak, lisans ders içeriklerine matematiksel beceriler dâhil edilerek daha geniş bir kapsamda etkinliklerin ele alınması önerilmektedir.

In the study, it was aimed to determine the middle school pre-service mathematics teachers' opinions on developing skill-based activities. In this study, case study design, one of the qualitative research methods, was used. The study group of the research consisted of 20 pre-service teachers attending the Middle Education Mathematics Teaching Undergraduate Program at Eskişehir Osmangazi University. The data obtained by using interview forms in the research were analyzed by content analysis. As a result, it was seen that the pre-service teachers had the opinion that the activities for problem posing skills would enable the students to develop their creative thinking and association skills and that an evaluation scale should be prepared in the activities. It was found that the pre-service teachers thought that activities for estimation skills should allow the use of different estimation strategies, and that it was important to evaluate these activities according to the closeness of the estimated value to the true value. It was determined that the pre-service teachers were of the opinion that the problem situation regarding mathematical modeling skills should be related to real life, should cover modeling principles, and that the achievement of the goal of the activity should be checked with appropriate measurement tools. Based on the research results, it is recommended that activities be addressed in a broader context by including mathematical skills in the undergraduate course contents.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1160500>

Atıf/Cite as: Türk, Ö. ve Ev Çimen, E. (2022). İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının beceri temelli etkinlik geliştirmeye ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2177-2181.

¹ Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde 2022 yılında tamamlanan "İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının beceri temelli etkinlik geliştirme süreçlerinin ve uygulama sürecine ilişkin görüşlerinin incelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

Küresel ekonomi, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki değişimlerin ve gelişmelerin eğitim alanında birçok değişikliği beraberinde getirmesi (Atalay, Ay, & Gültekin, 2014) bireylerin ihtiyaç duyduğu bilgi ve becerilerin de değişmesine neden olmaktadır (Saavedra & Opfer, 2012). Günümüzde bu beceriler, 21. yüzyıl becerileri olarak adlandırılmaktadır. *21. yüzyıl becerileri* kavramı, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development –OECD) tarafından yeni yüzyıl insanının beklentilerinin araştırıldığı bir projeye ortaya çıkmış ve 21. yüzyıl insanının taşıması gereken özellikler ve bireylere kazandırılma yolları belirlenmeye çalışılmıştır. 21. yüzyıl becerilerine sahip bireyler sorgulama yapabilme, yaratıcı ve eleştirel düşünme, problem çözme stratejilerini kullanma, işbirlikçi çalışma ve bilgiye ulaşma yollarını kullanma gibi niteliklere sahip olmalıdır (Kırbaşlar, vd., 2018). Bireye 21. yüzyıl becerileri kazandırmayı amaçlayan önemli alanlardan biri de şüphesiz matematik eğitimi olmaktadır (Gültekin, 2014).

Matematik Dersi Öğretim Programı (2018) problem çözme, problem kurma, eleştirel düşünme, tahmin etme, ilişkilendirme, matematiksel modelleme gibi üst düzey düşünme becerilerini kazandırmayı hedeflemektedir. Silver ve Cai (2005) matematik eğitiminde problem kurma becerisinin öğrenciler için önemini vurgulayarak matematik derslerinde problem kurma etkinliklerinin uygulanmasını önermektedir. Matematik eğitiminde problem kurma etkinlikleri incelendiğinde öğrencilerin çözmesi için öğretmenler problem kurduklarında bir öğretim yöntemi, öğrenciler kendi ilgilerine göre problem kurduklarında ise bir öğrenme aktivitesi olmaktadır (Stoyanova, 2003). Öğrenciler kendi problemlerini kurarken bilgilerini ve fikirlerini yansıtırlar. Bu sayede öğrencinin konuyu anlama düzeyleri de ortaya çıkar. Öğrencilerin problem kurmalarına fırsat verilmesi, onların matematiksel durumları keşfetmesini ve muhakeme etmeyi öğrenmelerini, matematiksel fikirlerin sözlü veya yazılı olarak nasıl kullanılacağına dair deneyim kazanmalarını geliştirerek (Akay, 2006) öğrencilerde matematiğe karşı ilginin artmasına, korku ve kaygının azalmasına yol açar (Altun, 2001). Problem kurma etkinlikleri aynı zamanda öğrencilerin varsayım, tahmin ve akıl yürütme becerilerinin gelişmesini sağlamaktadır (Katrancı, 2014). Bu bağlamda matematik eğitiminde önemli bir diğer beceri de tahmin becerisidir. Tahmin becerisine ilişkin ders içi etkinliklerin yapılması öğrencilerin matematiğin gerçek yaşamdaki yerini kavramalarını, matematiğin eğlenceli ve ezberden uzak bir bilim dalı olduğunu görmelerini sağlamaktadır (Çilingir & Türnüklü, 2009). Öğrenciler tahminde bulunurken gerçek değere yakın veya gerçek değerden uzak tahmin ya da güçlü veya zayıf tahmin şeklinde bir yaklaşımın tahmin sürecinde ve değerlendirme aşamasında yer alması öğrencilerde matematiğe yönelik olumlu tutum gelişmesine yol açar. Öğrencilere üst düzey düşünme becerileri kazandırabilmek için de tahmin becerisi üzerinde durulması gerekmektedir (Aslan, 2011). Tahmin becerisi aynı zamanda matematiksel modelleme becerisi kapsamında da önemlidir. Öğrenci matematiksel modelleme sürecinde problem durumuna ilişkin bir model tahmininde bulunur ve bu modelin geçerliğini test ederek kendisine verilen problemin çözümünü gerçekleştirir. Matematiksel modelleme becerisi, 21. yüzyıl problem çözümleri olan öğrencilerin yeterliklerini geliştirdiği kabul edilen bir öğretim yaklaşımı (Eric, Dawn, Wanty & Seto, 2012) olduğu için bu beceriye ilişkin etkinlikler matematik dersi için çok önemli bir yere sahiptir. Matematikte modelleme becerisine yönelik etkinlikler öğrencilerin matematiğin gerçek yaşamdaki kullanım durumlarını görmelerine fırsat vermesi açısından uygun bir yoldur (Lingefjard & Holmquist, 2005). Matematik eğitiminde yukarıda bahsedilen üç beceriye yönelik etkinlikler ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde bu etkinliklerin matematik eğitimi için kullanışlı araçlar olduğu görülmektedir (English & Watters, 2004; Lesh & Doerr, 2003; Lowrie, 1999; Nixon-Ponder, 2001; Segovia & Castro, 2009; Sulak, 2008). Bu bağlamda, nitelikli bir öğrenmenin gerçekleştirilebilmesi için etkinliklerin önemli bir yere sahip olduğu (Özden, 2001) söylenebilir. Etkinlikler, öğretimin eğlenceli hale dönüşmesine imkân vererek öğrencilerin derse ilişkin ilgi ve motivasyonu arttırmakta, öğrencilerin öğretim sürecine aktif katılımına imkân tanıyarak zengin bir öğrenme ortamına dönüşmesine fırsat vermekte (Gürbüz & Toprak, 2014) ve bu sayede bilgileri daha kalıcı hale getirmektedir (Mert-Cüce, 2012; Uşun & Karagöz, 2009). Bu nedenle etkinliklerin uygulayıcısı olan öğretmenlerin yeterli bilgi ve beceriye sahip olması büyük önem taşımaktadır. Öğretmenlerin bu bilgi ve becerileri kazanmalarındaki en önemli basamak olan hizmet öncesi eğitimin niteliği ve içeriği, etkinliklerden beklenen kazanımların elde edilmesinde en büyük etkidir (Işık, İltaş, & Baş). İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının mesleki hayatlarında başarılı bir öğrenme ve öğretim süreci gerçekleştirebilmeleri için, etkinlik tasarlama ve uygulama süreçlerine ilişkin adaylara nitelikli bir eğitim verilmelidir (Özgen & Alkan, 2014; Uşun & Gökçen, 2010). Yapılan bazı araştırmalar ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının bu konuda eksiklerinin olduğunu ortaya koymuştur. Uğurel, Bukova-Güzel ve Kula (2010)

araştırmasında öğretmen adaylarının etkinlik kavramına ilişkin görüş ve deneyimlerinin oldukça sınırlı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Akçay ve Ardıç (2020) matematik dersinin öğretiminde öğretmen adaylarının problem kurma becerilerini geliştirecek etkinliklere yer verilmesini önermektedir. Sulak (2008) öğretmen adaylarının, tahmin ve tahmin stratejileri ile ilgili bilgilendirilmesi ve bu stratejilerin etkinlikler ile öğretiminde izlenmesi gereken yollara ilişkin deneyim kazandırılması gerektiğini vurgulamıştır. Sağıroğlu ve Karataş (2018) ise araştırmasında öğretmenlerin etkinlik oluşturma sürecinde zorlandıklarını ve etkinlik oluşturamadıklarını belirlemiş, bu nedenle öğretmen adaylarına matematiksel modelleme dersi çerçevesinde modelleme etkinliği tasarlama eğitimi verilmesini önermiştir. İncelenen çalışmalar matematik öğretmeni adaylarının, hizmet öncesinde bu becerilere ilişkin etkinlik geliştirme konusunda yetersiz olduklarını göstermiştir (Özgen & Alkan, 2014; Sağıroğlu & Karataş, 2018; Uğurel, Bukova-Güzel, & Kula, 2010; Uşun & Gökçen, 2010; Sulak, 2008). İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının nitelikli bir öğretim süreci planlayabilmeleri için problem kurma, tahmin ve matematiksel modelleme becerilerine yönelik mesleki bilgi ve becerilere sahip olmalarının mesleklerinde etkili bir öğretim süreci planlamaları açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Yetiştirilen matematik öğretmeni adaylarının kendilerinden beklenen öğretim başarısını gerçekleştirebilmeleri için etkinlik tasarlama ve uygulamaya ilişkin bilgi, beceri ve deneyimleri belirli bir düzeyde olmalı ve nitelikli bir eğitim verilmelidir (Özgen ve Alkan, 2014; Uşun ve Gökçen, 2010). Bu çalışmada problem kurma, tahmin ve matematiksel modelleme becerilerine ilişkin 8 haftalık bir uygulama süreci gerçekleştirilmiş, adayların bu üç beceriye yönelik etkinlik geliştirmeye ilişkin bir eğitim verilmiştir. İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının beceri temelli etkinlik geliştirmeye ilişkin görüşleri incelenerek alana bu konuda katkı sağlanması düşünülmektedir. Araştırmada ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının beceri temelli etkinlik geliştirmeye ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın problem cümlesi “ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının problem kurma, tahmin ve matematiksel modelleme becerilerine yönelik bilgi sahibi olma ve yetkinlik durumlarına ilişkin uygulama öncesindeki ve sonrasındaki görüşleri nasıldır?” biçiminde oluşturulmuştur.

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Nitel araştırmaların amacı, bireylerin yaşam deneyimlerini nasıl yorumladıklarını ifade etmek, hayata ilişkin anlamları ile ilgili anlayışlarını ortaya koymak ve anlamlandırma süreçlerinin genel çerçevesini çizmek (Merriam, 2015) olduğu için bu çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırmalar, görüşme, gözlem veya doküman analizinin gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı analiz sonucunda olguların ve olayların kendi ortamında gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konduğu araştırmalardır (Yıldırım & Şimşek, 2013). Durum çalışması, sınırları belli bir sistemin ayrıntılı olarak açıklanması ve incelenmesi olarak açıklanmaktadır (Merriam, 2015). Bu çalışmada ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının beceri temelli (problem kurma, tahmin ve matematiksel modelleme) etkinlik geliştirme sürecine ilişkin görüşlerinin incelenmesi amaçlandığından nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Nitel araştırmalarda çalışma grubu seçimi belli bir amaca yönelik gerçekleştirildiği (Merriam, 2015) için araştırmalar çoğunlukla amaçlı olarak seçilmiş nispeten küçük çalışma grupları üzerinde derinlemesine incelemeler şeklinde yapılmaktadır (Patton, 2002). Araştırmanın çalışma grubunu Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Matematik Öğretmenliği Lisans programında 2020-2021 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde öğrenim gören 3. sınıf öğrencilerinden “Matematik Öğretiminde Etkinlik Geliştirme” seçmeli dersini alan 20 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Kolay ulaşılabilir durum örnekleme araştırmacıya hızlı ve pratik olma imkânı verdiği için çalışma grubunun oluşturulmasında amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme kullanılmıştır. Bu yöntemde araştırmacı ulaşılabilir bir durumu seçer ve bu grupla araştırmasını gerçekleştirir (Şimşek & Yıldırım, 2013).

Veri Toplama Araçları

Durum çalışmasında birçok veri toplama yöntemi kullanılarak (Merriam, 2015) birbirini teyit edebilecek farklı verilere ulaşılmaya çalışılmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013). Araştırmada nitel veri toplama yöntemlerinden

görüşme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, araştırma kapsamındaki bireylerin bakış açısı üzerinden olayları anlamayı, bu bakış açısını oluşturan düşünsel alt yapı ve süreçleri ortaya koymayı sağlamaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013). Bu çalışmada alt problemleri cevaplandırmak için görüşme formları kullanılmıştır. Yapılandırılmış görüşme formu, önceden belirlenen soruların araştırmacı ile araştırılan kişiler arasında gerçekleştiği ve araştırılan kişilerin düşünceleri doğrultusunda değiştirilme durumunun olmadığı görüşme formudur (Ekiz, 2003). Araştırmada önceden belirlenen soruların kapsamının dışına çıkılması istenmediği için yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu araştırma kapsamında altı görüşme formu (problem kurma becerisine ilişkin ön ve son görüşme formu, tahmin becerisine ilişkin ön ve son görüşme formu, matematiksel modelleme becerisine ilişkin ön ve son görüşme formu) hazırlanmıştır. Görüşme formları hazırlandıktan sonra üç öğretmen adayı üzerinde yapılan pilot uygulamanın sonucunda gelen dönütlere göre formlara son şekli verilmiştir. Formlar, dil ve anlatım açısından ve daha açık ve anlaşılır sunulması bakımından düzenlenmiştir. Bu süreçte iki alan eğitimi uzmanının ve bir dil uzmanının görüşüne başvurulmuştur. Nihai hali verilen üç beceriye yönelik hazırlanmış görüşme formları ile etkinlik temelli gerçekleştirilen ders işleyişi ve uygulamaların öncesinde ve sonrasında öğretmen adaylarının görüşleri yapılandırılmış formlar aracılığıyla yazılı olarak alınmıştır.

Uygulama Süreci

Uygulama sürecinin ilk haftasında, öğretmen adaylarından izin talebinde bulunulmuş ve araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiştir. Uygulama sürecinin ikinci haftasında, ders öncesinde yüklenen etkinlik sunusu ve etkinliği konu alan makaleler ders sürecinde öğretmen adayları tarafından dörder kişilik beş gruba ayrılarak incelenmiştir. Dersin sonunda etkinliğe ilişkin verilen makaleler ve etkinlik sunusuna yönelik geri bildirimler alınmış ancak bu sürenin yeterli olmadığı görüldüğü için etkinliğe ilişkin uygulama süreci bir hafta uzatılmıştır. Uygulama sürecinin üçüncü haftasında, öğretmen adayları etkinliğe ilişkin kendileri ve grup arkadaşlarıyla paylaşılan makalelerine yönelik önemli gördükleri kısımları paylaşmıştır. Uygulama sürecinin dördüncü haftasında, ders öncesinde beceri sunusu ve becerileri konu alan bir adet makale öğretmen adaylarına verilmiştir. Ders sürecinde Matematik Dersi Öğretim Programı (MEB, 2018) paylaşılmış ve uygulama sürecinin ikinci haftasında belirlenen grupların programdaki becerileri incelemeleri istenmiştir. Gruplar inceledikleri Matematik Dersi Öğretim Programı'ndaki (MEB, 2018) becerileri ve programın amaçlarını farklı sunum biçimleriyle ortaya koymuşlardır. Uygulama sürecinin beşinci haftasında, ders öncesinde yüklenen problem kurma becerisi sunusu ve problem kurma becerisini konu alan iki adet makale (Bayazit ve Kırnay-Dönmez, 2017; Işık ve Kar, 2012) öğretmen adaylarına verilmiştir. Adaylar derse hazırlıklı gelerek problem kurma becerisine ilişkin yöneltilen sorulara cevaplar vererek derse katılım sağlamıştır. Araştırmacı problem kurma becerisine ilişkin etkinlik örneğini paylaşarak adaylar ile birlikte örnek etkinlik planını incelemiştir. Uygulama sürecinin altıncı haftasında, ders öncesi yüklenen tahmin becerisi sunusu ve tahmin becerisini konu alan bir adet makale (Boz-Yaman ve Bulut, 2017) öğretmen adaylarına verilmiştir. Adaylar ders öncesi verilen makaleyi ve içeriği incelemiş, ders sürecinde çeşitli bilgiler vermişlerdir. Araştırmacı tahmin becerisine ilişkin etkinlik örneğini paylaşarak adaylarla birlikte örnek etkinlik planını incelemiştir. Uygulama sürecinin yedinci haftasında, ders öncesi yüklenen matematiksel modelleme becerisi ile ilgili sunu ve iki adet makale (Çavuş-Erdem ve Gürbüz, 2018; Tekin-Dede, 2018) öğretmen adaylarına verilmiştir. Adaylar ders sürecinde bu beceriye ilişkin diğer arkadaşlarıyla fikir alışverişinde bulunarak çeşitli bilgiler vermişlerdir. İkinci haftada belirlenen gruplara belirlenen 5 makale verilmiş ve adaylar önemli gördükleri kısımları paylaşmıştır. Araştırmacı matematiksel modelleme becerisine ilişkin etkinlik örneğini paylaşarak adaylarla birlikte örnek etkinlik planını incelemiştir. Araştırmacı sekizinci hafta uygulama sürecinin genel bir değerlendirmesini yaparak süreci tamamlamıştır. Araştırmanın uygulama planı ve adayların uygulama süreci görevleri aşağıda belirtilmiştir.

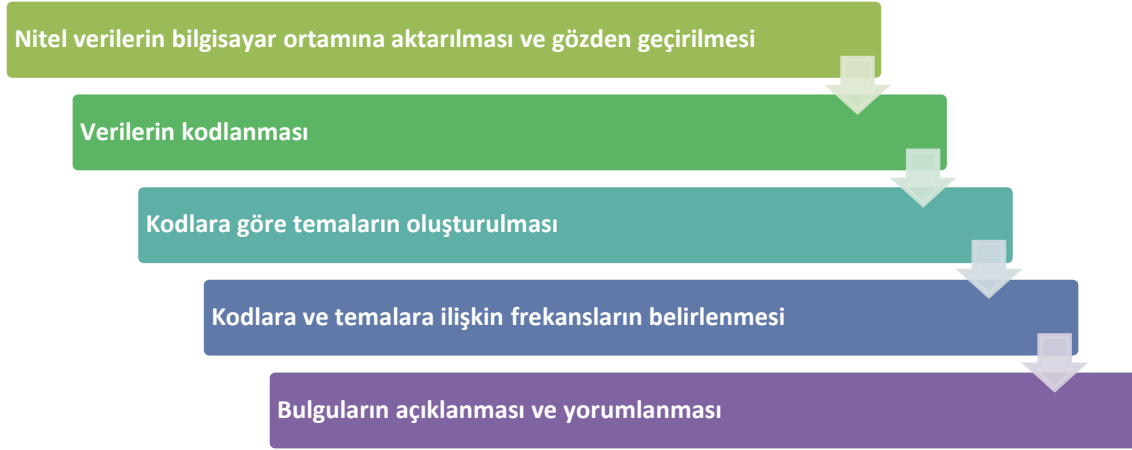
Tablo 1. Uygulama Planı ve Öğretmen Adaylarının Uygulama Süreci Görevleri

Hafta	Konu	Uygulama Süreci Görevleri		
		Ders Öncesi	Ders Süreci	Ders Sonrası

1. Hafta	-Tanışma -Uygulama süreci ile ilgili bilgilendirme	-Öğretmen Adayı İzin Formu -Öğretmen Adayı Bilgi Formu	-Tanışma -Uygulama süreci ile ilgili bilgilendirme	-
2.Hafta	-Matematik eğitiminde etkinlik kullanımının önemi	-Etkinlik sunu dosyası -Doküman paylaşımı (2 adet)	-Etkinlik ve etkinliğin temel unsurlarının tartışılması -Doküman paylaşımı (5 adet) -Küçük grup tartışması	-
3.Hafta	-Matematik eğitiminde etkinlik kullanımının önemi	-Problem Kurma, Tahmin ve Matematiksel Modelleme Becerilerine İlişkin Ön Görüşme Formları (3 adet)	-Etkinlik geliştirmede dikkat edilecek unsurların tartışılması ve belirlenmesi -Küçük grup tartışması	-
4.Hafta	-Matematik eğitiminde becerilerin önemi	-Beceri sunu dosyası -Doküman paylaşımı (1 adet) - Video paylaşımı (1 adet)	-21. yy. becerilerinin tartışılması -Matematik Dersi Öğretim Programı'nın (MEB, 2018) incelenmesi -Küçük grup tartışması	-
5.Hafta	-Problem kurma becerisi	-Problem kurma becerisi sunu dosyası -Doküman paylaşımı (1 adet) -Video paylaşımı (1 adet)	-Problem kurma becerisinin matematik öğretimindeki yeri ve önemi -Problem kurma becerisine yönelik örnek etkinlik incelemesi	-Problem Kurma Becerisine İlişkin Son Görüşme Formu
6.Hafta	-Tahmin becerisi	-Tahmin becerisi sunu dosyası -Doküman paylaşımı (1 adet) -Video paylaşımı (2 adet)	-Tahmin becerisinin matematik öğretimindeki yeri ve önemi -Tahmin becerisine yönelik örnek etkinlik incelemesi	-Tahmin Becerisine İlişkin Son Görüşme Formu
7.Hafta	-Matematiksel modelleme becerisi	-Matematiksel modelleme becerisi sunu dosyası -Doküman paylaşımı (1 adet) -Video paylaşımı (1 adet)	-Matematiksel modelleme öğretimindeki yeri ve önemi -Matematiksel modelleme becerisine yönelik örnek etkinlik incelemesi -Doküman paylaşımı (5 adet) -Küçük grup tartışması	- Matematiksel Modelleme Becerisine İlişkin Son Görüşme Formu
8.Hafta	- Uygulama süreci ile ilgili genel bir değerlendirme	-	- Uygulama süreci ile ilgili genel bir değerlendirme	-

Verilerin Analizi

Araştırmada yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla nitel veriler elde edilmiştir. Nitel veri analizi süreci, çok iyi planlanmalı ve belgelendirilmelidir (Miles & Huberman, 2016). Nitel veri analizi, araştırma verilerinin anlamının ortaya konmasıdır. Bu anlam, katılımcıların ifadeleri ile araştırmacının ne gördüğü ve anladığının ilişkilendirildiği, bütünleştirildiği ve yorumlandığı bir süreçtir. Bu süreç tümevarımsal ve karşılaştırmalıdır (Merriam, 2015). Nitel verilerin analizi ile ilgili alanyazında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır (Şimşek & Yıldırım, 2013). Bu araştırmada elde edilen verilerin kodlanması, kodlamalar sonucunda ise tümevarımsal yöntemle temalar oluşturulması amaçlandığından içerik analizi tercih edilmiştir. İçerik analizi, görüşmelerde ve yazılı materyallerde yer alan içeriklerin amaca uygun olarak sistematik ve bütünsel analizi olarak açıklanmaktadır (Bal, 2016). İçerik analizinde elde edilen verilerin açıklanabileceği kavram ve bağlantılara ulaşılması amaçlanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013). Araştırmada yapılan içerik analizi aşamaları aşağıda belirtilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Nitel Verilerinin İçerik Analizi Aşamaları

Geçerlik ve Güvenirlik

Bilimsel araştırmalar için geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları oldukça önemlidir. Geçerlik araştırma sonuçlarının doğruluğunun sağlanması, güvenilirlik ise araştırma sonuçlarının tekrar edilebilirliğinin sağlanması ile ilgilidir (Yıldırım & Şimşek, 2013). Dış geçerlik, araştırma sonuçlarının genellenabilirliği ile ilgilidir (Yıldırım & Şimşek, 2013). Araştırmanın dış geçerliğinin sağlanması için veri toplama araçlarının hazırlanması, verilerin toplanması ve analiz edilmesi, araştırmanın çalışma grubu seçimi, araştırma süreci ve ortamına ilişkin bilgiler detaylı olarak açıklanmıştır. İç geçerlik, araştırma bulgularının gerçekleri ortaya koyma düzeyi (inandırıcılığı) ile ilgilidir (Merriam, 2015). Araştırmanın iç geçerliğinin sağlanması için veri çeşitlemesi (üçgenleme) kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda uzman görüşü alınmıştır. Araştırmada kullanılan görüşme formlarında yer alan sorular hazırlanırken kapsam geçerliğinin sağlanması için matematik eğitimi ile ölçme ve değerlendirme alanlarından ikişer uzmanının ve bir dil uzmanının görüşüne başvurulmuş, formda yer alacak soruların araştırmanın genel amacına uygun olmasına dikkat edilerek uzman görüşleri doğrultusunda formda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Nitel araştırmalarda güvenilirlik, ulaşılan sonuçların elde edilen verilerle tutarlılığı olarak açıklanmaktadır (Merriam, 2015). Dış güvenilirlik, araştırma bulgularının benzer ortamlarda aynı şekilde elde edilip edilemeyeceği ile ilgilidir (Yıldırım & Şimşek, 2013). Araştırmanın dış güvenilirliğinin (teyit edilebilirlik) sağlanması için araştırma süresince elde edilen veriler herkesin ulaşabileceği şekilde saklanmıştır. İç güvenilirlik, araştırma verileri kullanılarak farklı araştırmacıların da aynı sonuçlara ulaşip ulaşmayacağı ile ilgilidir (Yıldırım & Şimşek, 2013). Araştırmanın iç güvenilirliğinin (tutarlılık) sağlanması için her bir görüşme formundan elde edilen veriler iki kişi tarafından kodlanmış ve bu kişiler arasında Miles ve Huberman'ın (1994) Görüş Birliği/(Görüş Birliği+Görüş Ayrılığı) x100 formülü kullanılarak kişiler arası uyum %87 olarak hesaplanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde öğretmen adaylarının uygulama öncesi ve sonrası problem kurma, tahmin ve matematiksel modelleme becerilerine ilişkin bilgi sahibi olma durumlarına ve yetkinlik durumlarına ilişkin ulaşılan bulgulara her üç beceri için alt başlıklar halinde yer verilmiştir.

Öğretmen Adaylarının Problem Kurma Becerilerine İlişkin Bulgular

Öğretmen adaylarının problem kurma becerisine yönelik etkinlik geliştirme ile ilgili bilgi sahibi olma durumlarına ve süreçte dikkat edilmesi gerekenlere ilişkin uygulama öncesi görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Problem Kurma Becerisine Yönelik Etkinlik Geliştirme Sürecinde Dikkat Edilmesi Gerekenlere İlişkin Uygulama Öncesi Görüşler

Bilgi Düzeyi	Tema	Kod	f	f _t
Bilgisi var	Biçimsel yapı	Açık ve anlaşılır bir dil kullanılmalı	3	9

		Öğrenci düzeyine uygun olmalı	3	
		Uygulanabilir olmalı	2	
		Konu önceden belirlenmeli	1	
	Öğrencilerin bilişsel becerilerine yönelik olma	Mantıksal çıkarım yapmayı sağlamalı	1	2
		Soyut düşünmeyi geliştirmeli	1	
	Diğer	Problem durumu gerçek hayattan seçilmeli	1	1
Kısmen bilgisi var	Öğrenme-öğretme süreci	Problem durumu gerçek hayattan seçilmeli	2	3
		Öğretmen yönlendirici olmalı	1	
Bilgisi yok	-	-	-	-
Toplam			15	15

Tablo 1 incelendiğinde “Kısmen bilgim var” ve “Bilgim var” diyen öğretmen adaylarından tamamının görüş bildirdiği belirlenmiştir. Bilgisi olan öğretmen adayları problem kurma becerisine yönelik etkinliğin en fazla biçimsel yapısına dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Adayların görüşleri incelendiğinde genel olarak dikkat edilmesi gerekenler ile ilgili az sayıda görüş bildirdikleri saptanmıştır. Bu durum, yeterli bilgiye sahip olmadıklarının bir sonucu olabilir. Öğretmen adayı görüşü aşağıda verilmiştir:

ÖA19: “Etkinliklerin geliştirilme süreciyle ilgili bir bilgim yok.”

Öğretmen adaylarının problem kurma becerisine etkinlik geliştirme ile ilgili bilgi sahibi olma durumlarına ve süreçte dikkat edilmesi gerekenlere ilişkin uygulama sonrası görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Problem Kurma Becerisine Yönelik Etkinlik Geliştirme Sürecinde Dikkat Edilmesi Gerekenlere İlişkin Uygulama Sonrası Görüşler

Bilgi Düzeyi	Tema	Kod	f	f _t	
Bilgisi var	Öğrenme-öğretme süreci	Kullanılan dil açık ve anlaşılır olmalı	3		
		Öğretmen iyi bir rehber olmalı	2		
		Yönergeler önceden hazırlanmalı	1		
		Süreç doğru yönetilmeli	1		
		Sınıf içerisinde tartışma ortamı yaratılmalı	1		
		Zorlanan öğrenciler ile yakından ilgilenecek sınıftan geri kalmaları önlenmeli	1	14	
		Alışılmadık bir durum karşısında nasıl bir tutum izlemesi gerektiği ile ilgili planlama yapılmalı	1		
		Etkinliğe girişte ilgi çekici sorular sorulmalı	1		
		Farklı öğretim yöntemlerine yer verilmeli	1		
		Öğrencilerin eğlenerek öğrenecekleri bir ortam oluşturulmalı	1		
	Öğrencilerin hazırbulunuşluğuna dikkat edilmeli	1			
	Beceri gelişimine katkı	Beceri gelişimine katkı	Yaratıcı düşünme becerisini geliştirme	2	
			Eleştirel düşünme becerisini geliştirme	2	
			Matematiksel düşünme becerisini geliştirme	2	9
Konular arasında ilişkilendirme yapılmasına katkı sağlama			2		
Muhakeme yeteneğini geliştirme			1		
Biçimsel yapı		Amaca yönelik hazırlanmalı	2	8	

	Etkinlik için uygun süre tanınmalı	2	
	Öğrenci düzeyine uygun olmalı	1	
	Etkinlikte başlangıç noktasına karar verilmeli	1	
	Konu önceden belirlenmeli	1	
	Konuyu pekiştirmeyi sağlamalı	1	
Ölçme değerlendirme süreci	Değerlendirme ölçeği hazırlanmalı	4	
	Dilbilgisi kurallarına uygunluğuna göre değerlendirme yapılmalı	1	
	Eksik ya da fazla bilgi olma durumlarına göre değerlendirme yapılmalı	1	8
	Problemin çözülebilir olma durumuna göre değerlendirme yapılmalı	1	
	Problemin anlaşılabilir olma durumuna göre değerlendirme yapılmalı	1	
Etkinliğin özellikleri	Her bir problem kurma türüne yönelik hazırlanmalı	4	
	Problem kurma temelli problem çözmeye imkân verilmeli	2	7
	Öğretmen öğrenci iş birliğiyle yürütülmeli	1	
Problemin özellikleri	Problem günlük yaşama uygun hazırlanmalı	5	
	Problem açık ve anlaşılır bir şekilde ifade edilmeli	1	6
Kısmen bilgisi var	Amaca yönelik hazırlanmalı	4	
	Öğrencilerin problem kurmadan önce problem çözme yeterlilikleri tespit edilmeli	1	5
Toplam		58	58

Tablo 2 incelendiğinde uygulama sonrası adayların görüşlerinin çeşitlenerek farklı bakış açılarına sahip oldukları görülmektedir. “Problemin özellikleri”, “Öğrenme-öğretme süreci”, “Ölçme değerlendirme süreci”, “Etkinliğin özellikleri” ve “Bicimsel yapısı” temaları bir etkinliği oluşturan temel unsurlardır. Adayların görüşlerinin çeşitlenmesi problem kurma becerisine ilişkin etkinlik geliştirme dersinin etkililiğini göstermektedir. Öğretmen adayları “Öğrenme-öğretme süreci” teması kapsamında yönergelerin önceden hazırlanması, dilin açık ve anlaşılır olması, etkinliğe girişte ilgi çekici sorular sorulması, öğretmenin iyi bir rehber olması, öğrencilerin eğlenerek öğrenecekleri bir ortam oluşturulması ve farklı öğretim yöntemlere yer verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca adaylar etkinliklerin ölçme değerlendirme boyutuyla ilgili bir değerlendirme ölçeği hazırlanmalı şeklinde görüş bildirmişlerdir. Bu bulgu uygulama öncesinden farklı olarak etkinliğin ölçme değerlendirme boyutuyla ilgili ölçek geliştirme konusunda öğretmen adaylarında farkındalık oluşturulduğunu göstermektedir.

Öğretmen adayları “Problemin özellikleri” teması kapsamında bu beceriye yönelik etkinlik geliştirirken yer verilen problemin günlük yaşama uygun hazırlanması gerektiği şeklinde görüş bildirmişlerdir. 2018 Uluslararası Öğretme ve Öğrenme Anketi’ne ([TALİS], 2019, s. 14) göre de öğretmenlerin öğretimin açık ve anlaşılır olması için problemi günlük hayatla ilişkilmesi gerektiğini düşündüğü görülmektedir. Öğretmen adayı görüşü aşağıda verilmiştir:

ÖA2: “Evet... Öncelikle öğretmen iyi bir rehber olmalıdır. Öğrencilerinden hangi problem kurma türüne göre görev isteyecek ise ona göre yönergeler hazırlanmalı ve süreci yönetmelidir. Öğrencilerin yazdığı problemler sınıf içerisinde tartışma ortamı yaratılarak konuşulmalı... Zorlanan öğrenciler ile yakından ilgilenerek sınıftan geri kalmaları önlenmelidir.”

Öğretmen adaylarının problem kurma becerisine yönelik etkinlik geliştirme konusunda yetkinlik durumlarına ilişkin uygulama öncesi görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Problem Kurma Becerisine Yönelik Etkinlik Geliştirmeye İlişkin Uygulama Öncesi Yetkinlik Düzeyi Görüşleri

Yetkinlik Düzeyi	Açıklama	f	f _t
Yetkin	Fakülte kapsamında alınan derslerin katkısı	1	1
Kısmen yetkin	Uygulama yapmadığı için eksiklik hissedilmesi	2	3
	Hazırlanan problemlerin basit ve tekdüze olması	1	
Yetkin değil	Bilgisi yok	14	14
Toplam		18	18

Tablo 3 incelendiğinde uygulama öncesi problem kurma becerisine ilişkin etkinlik geliştirme ile ilgili yetkin hisseden adayın fakülte kapsamında aldığı derslerin katkısına yönelik açıklama yaptığı belirlenmiştir. Kısmen yetkin hisseden öğretmen adaylardan biri fakülte kapsamında alınan derslerin bilgi sahibi yaptığını ancak uygulama yapılmadığı için deneyim sahibi olmadığını diğeri ise problemleri basit ve tekdüze hazırladığı için yetkin hissetmediğini ifade etmiştir. Öğretmen adaylarının tamamına yakını ise bilgi sahibi olmadıkları için yetkin hissetmediklerini belirtmiştir. Öğretmen adayı görüşü aşağıda verilmiştir:

ÖA16: "Kendimi problem kurma becerisine yabancı hissetmiyorum. Ufak da olsa bilgim ve çabam var. Ne denli yeterliyim, bunu bilmek için gerçekten bu konuya dair eğitim almam lazım. O yüzden diyebilirim ki yetkin değilim."

Öğretmen adaylarının problem kurma becerisine yönelik etkinlik geliştirme konusunda yetkinlik durumlarına ilişkin uygulama sonrası görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Problem Kurma Becerisine Yönelik Etkinlik Geliştirmeye İlişkin Uygulama Sonrası Yetkinlik Düzeyi Görüşleri

Yetkinlik Düzeyi	Tema	Kod	f	f _t	
Yetkin	Dersin içeriği	Dersin araştırma yapmaya teşvik etmesi	3	18	
		Etkinlik geliştirilirken dikkat edilmesi gerekenlerin açıklanması	3		
		Etkinliğin matematik öğretimindeki yeri konusunda bilgi edinmeyi sağlaması	2		
		Etkinlik kavramının ayrıntılı açıklanması	1		
		Problem kurma etkinliğinin öğrenme-öğretme sürecinde kullanma gerekliliğine dikkat çekilmesi	1		
		Etkili bir öğretim sürecinin nasıl planlanması gerektiğine dikkat çekilmesi	1		
		Öğrenmeyi nasıl kalıcı hale getirileceğinin açıklanması	1		
		Problem durumu hazırlama konusunda bilgi edinmeyi sağlaması	1		
		Etkinlik geliştirme sürecinin açıklanması	1		
		Öğrencilerin sahip olduğu becerilerin gelişimine ilişkin yapılacak çalışmaların açıklanması	1		
	Derste kullanılan materyal	Ders sürecinde verilen içeriklerin problem kurma becerisiyle ilgili bilgi sahibi yapması	Öğrencilerin istekli hale getirilmesinin örnek etkinliklerle açıklanması	1	
			Geliştirilen etkinliğin öğrenci düzeyine uygun olmasının öneminin açıklanması	1	
		Dersin öğrenme-öğretme süreci	Etkinlik planı hazırlama konusunda bilgi edinmeyi sağlaması	1	
			Etkinlik geliştirilerek deneyim kazandırması	6	11
			Etkinlik geliştirilerek öğrenilen bilgilerin uygulamaya dönüştürülmesi	5	
Problem kurmanın öğrencilerin öğrenmelerini kolaylaştırdığına yönelik farkındalık oluşturması	1	5			

		Öğrencilerin nasıl yönlendirileceği konusunda farkındalık oluşturması	1	
	Derste kazandırılan farkındalıklar	Etkinliklerin dikkat çekici şekilde geliştirilmesi konusunda farkındalık yaratması	1	
		Problem kurma becerisinin önemi ile ilgili farkındalık oluşturması	1	
		Öğrenciye beceri kazandırma konusunda farkındalık oluşturması	1	
Kısmen Yetkin	Kişisel nedenler	Etkinliğin kapsamlı olmasının yetersizlik hissi oluşturması	1	3
		Etkinliğin geliştirilmesinde planlamayı yapamaması	1	
	Diğer	Öğrenci üzerinde uygulama yapılmaması	1	
Yetkin değil	Kişisel nedenler	Yeterince çalışılmaması	2	
		Problem kurma etkinliğiyle ilgili yanlış ön bilgilerin öğrenilen yeni bilgilerle kavram kargaşası yaratması	1	3
Toplam			54	54

Tablo 4 incelendiğinde yetkin hisseden öğretmen adaylarının açıklamalarına göre uygulama sürecinin amacına ulaştığı görülmektedir. Öğretmen adayları en fazla dersin içeriğini vurgulamışlardır. Uygulama süresince kullanılan zengin içerikler ile adayların bireysel öğrenme sorumluluklarını almaları beklendiği için bu uygulama kapsamında da zengin içeriklerin öğretmen adaylarının gelişimine yol açması önemli bir bulgudur. Özellikle öğretmen adaylarının dersin araştırma yapmaya teşvik etmesinin yetkin hissetmelerini sağladığını ifade etmeleri bu öğrencilerin bireysel öğrenme sorumluluklarını aldıklarının göstergesi olabilir.

Öğretmen adaylarının problem kurma becerisine ilişkin etkinlik geliştirmeleri, deneyim sahibi olmalarını ve edindikleri bilgileri uygulamaya dönüştürmelerini sağlamıştır. Adayların görüşleri etkinlik geliştirme sürecinin özellikleri ile de örtüşmektedir. Öğretmen aday görüşü aşağıda verilmiştir:

ÖA1: "Evet. Çünkü derste bu konunun ayrıntılı olarak ele alındığını ve derste verilen kaynakların bana büyük katkısı olduğunu düşünüyorum. Dersin katkısı öncelikle bana etkinliğin ne olduğunu ayrıntılı olarak öğretmesidir. Ardından problem kurmanın etkinliğe entegre edilerek problem kurma etkinliklerinin öğrenme-öğretme sürecinde kullanmam gerektiğini göstermesi konusundadır."

Kısmen yetkin hisseden öğretmen adayının, öğrenciler üzerinde uygulanmamasının yetersizlik hissi oluşturduğunu; yetkin hissetmeyen öğretmen adayları ise problem kurma becerisine ilişkin etkinlik geliştirme süresince çalışmadıklarını ifade etmişlerdir.

Öğretmen Adaylarının Tahmin Becerilerine İlişkin Bulgular

Öğretmen adaylarının tahmin becerisine yönelik etkinlik geliştirme ile ilgili bilgi sahibi olma durumlarına ve süreçte dikkat edilmesi gerekenlere ilişkin uygulama öncesi görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Tahmin Becerisine Yönelik Etkinlik Geliştirme Sürecinde Dikkat Edilmesi Gerekenlere İlişkin Uygulama Öncesi Görüşler

Bilgi Düzeyi	Tema	Kod	f	f _t	
Bilgisi var	Biçimsel yapı	Bir amaç doğrultusunda hazırlanmalı	1		
		Basit ve anlaşılır olmalı	1	4	
		Sınıfın fiziksel yapısı dikkate alınmalı	1		
			Süre belirtilmeli	1	
	Öğrenme-öğretme süreci		Doğru yönlendirmeler yapılmalı	1	
			Öğrenciye gerekli zaman verilmeli	1	4
Yuvarlama yapılarak tahmin edilmeli			1		

		Öğretmen rehber konumunda olmalı	1	
Bilgisi yok	-	-	-	-
Toplam			8	8

Tablo 5 incelendiğinde bilgim var diyen öğretmen adaylarından tamamının açıklamada bulunduğu, bilgisi olmayan adayların ise açıklamada bulunmadığı belirlenmiştir Bilgisi olan öğretmen adayları tahmin becerisine ilişkin etkinlik geliştirme sürecinde “Öğrenme-öğretme süreci” ve “Bıçimsel yapı”ya dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Öğretmen adaylarından biri yuvarlama yapılarak tahmin edilebileceğini ifade etmesi eksik bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Çünkü tahmin becerisi sadece yuvarlama stratejisinden ibaret değildir. Öğretmen adayı görüşü aşağıda verilmiştir:

ÖA1: “Öğretmenin tamamen rehber konumunda öğrencilere doğru yönlendirmeler yapmasına dikkat edilmelidir. Öğrenciye gerekli zamanın verilmesi gerekir.”

Öğretmen adaylarının tahmin becerisine yönelik etkinlik geliştirme ile ilgili bilgi sahibi olma durumlarına ve süreçte dikkat edilmesi gerekenlere ilişkin uygulama sonrası görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Tahmin Becerisine Yönelik Etkinlik Geliştirme Sürecinde Dikkat Edilmesi Gerekenlere İlişkin Uygulama Sonrası Görüşler

Bilgi Düzeyi	Tema	Kod	f	f _t
Bilgisi var	Ölçme değerlendirme süreci	Tahmini değer gerçekte değere yakınlığına göre değerlendirilmeli	8	15
		Etkinliğe uygun kriterler ile ölçme değerlendirme yapılmalı	4	
		Kullanılan tahminin dayanağı belirlenerek değerlendirme yapılmalı	2	
		Doğru strateji kullanımına göre değerlendirilmeli	1	
	Öğrenme-öğretme süreci	Öğrencilere yönlendirmeler yapılmalı	4	13
		Etkinlik öncesi konuya uygun sorular yöneltilmeli	2	
		Öğrencileri düşünmeye teşvik etmeli	2	
		Konuyla ilişkili konular hatırlatılmalı	1	
		Dikkat çekilmeli	1	
		Öğretim süreci iyi planlanmalı	1	
		Grup çalışması şeklinde planlanmalı	1	
		Verilen her bir problem sınıf ortamında detaylıca ele alınmalı	1	
	Etkinliğin özellikleri	Farklı tahmin stratejilerinin kullanımına imkân vermeli	6	13
		Tahmin çeşitlerinin kullanımına imkân vermeli	5	
		Etkinlik tahmin çeşitlerine yönelik problemlerin çözümüne olanak sağlamalı	1	
		Ön bilgileri kullandırmalı	1	
	Problem durumunun özellikleri	Problem günlük hayattan olmasına özen gösterilmeli	4	7
		Bağlam verilmeli	1	
		Problem açık ve anlaşılır bir şekilde ifade edilmeli	1	
		Problem öğrencide çözme isteği uyandırmalı	1	
Bıçimsel yapı	Sınıf düzeyine uygun hazırlanmalı	2	5	
	Materyal ile desteklenmeli	1		
	Hedeflenen kazanımlara uygun hazırlanmalı	1		
	Amaca yönelik etkinlik planlanmalı	1		

Kısmen var	bilgisi	Diğer	Konuya dair yöneltilen sorular açık, anlaşılır ve net olmalı	1	1
Toplam				54	54

Tablo 6 incelendiğinde uygulama sonrası öğretmen adaylarının bakış açılarının farklılaştığı ve görüşlerinin çeşitlendiği görülmektedir. Öğretmen adaylarının etkinliğin tüm boyutları ile ilgili sahip olması gereken unsurlara ilişkin görüş belirttikleri saptanmıştır. Derste etkinlik planı boyutlarının ve etkinlik geliştirme görevlerinin vurgulanması bu bulgunun elde edilmesine katkı sunmuş olabilir. Öğretmen adayları en fazla “Ölçme değerlendirme süreci” ile ilgili görüş bildirmişlerdir. Ölçme değerlendirme süreci öğrencilere yapılan etkinliğin hangi amaca yönelik ise o amaç doğrultusunda hedefe ulaşıp ulaşılmadığını gösterir. Bu nedenle öğretmen adaylarından elde edilen bu bulgu çok önemlidir. Ayrıca öğretmen adayları “Tahmini değer gerçek değere yakınlığına göre değerlendirilmesi”ne ilişkin görüş belirtmişlerdir. Matematik Dersi Öğretim Programı’ndaki (MEB, 2018) kazanımların açıklamalarında da tahmini değer gerçek değere yakınlığına vurgu yapılmaktadır. Öğretmen adayları “Etkinliğin özellikleri” temasında tahmin becerisine yönelik etkinlikler ile ilgili en fazla “Farklı tahmin stratejilerinin kullanımına imkân vermesi” kodunu belirtmiştir. Bu sayede geliştirilecek olan etkinlikteki problemin çözüm yollarının çeşitlenmesi sağlanabilir. Öğretmen aday görüşü aşağıda verilmiştir:

ÖA12: “Evet, bilgi sahibi olduğumu düşünüyorum... Tahmin becerisi etkinliklerinde öğrenci tahmin dayanağı ortaya koymuş mu, öğrenci bir nesne üzerinden karşılaştırma mı yapmış yoksa referans noktası mı almış, öğrenci tahminde bulunurken gerçek değerle tahmini değer arasında karşılaştırma yapmış mı diye dikkat edilir.”

Öğretmen adaylarının tahmin becerisine yönelik etkinlik geliştirme konusunda yetkinlik durumlarına ilişkin uygulama öncesi görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Tahmin Becerisine Yönelik Etkinlik Geliştirmeye İlişkin Uygulama Öncesi Yetkinlik Düzeyi Görüşleri

Yetkinlik Düzeyi	Açıklama	f	f _t
Yetkin	Yeterli bilgiye sahip olma	2	2
Kısmen yetkin	Uygulama yapmadığı için eksiklik hissetme	1	1
Yetkin değil	Bilgisi yok	17	17
Toplam		20	20

Tablo 7 incelendiğinde uygulama öncesi tahmin becerisine yönelik etkinlik geliştirmeye ilişkin yetkin hisseden öğretmen adayları bu konuda bilgi sahibi olduklarını, kısmen yetkin hisseden öğretmen adayı ise bilgi sahibi olduğunu ancak deneyim sahibi olmadığını ifade etmiştir. Öğretmen adaylarının büyük bir kısmının bilgi sahibi olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Öğretmen adayı görüşü aşağıda verilmiştir:

ÖA3: “Bu konuda yeterli bilgiye sahip olmadığım için kendimi yetkin hissetmiyorum.”

Öğretmen adaylarının tahmin becerisine yönelik etkinlik geliştirme konusunda yetkinlik durumlarına ilişkin uygulama sonrası görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Tahmin Becerisine Yönelik Etkinlik Geliştirmeye İlişkin Uygulama Sonrası Yetkinlik Düzeyi Görüşleri

Yetkinlik Düzeyi	Tema	Kod	f	f _t
Yetkin	Dersin içeriği	Tahmin becerisine yönelik etkinlik geliştirme konusunda bilgi edinmeyi sağlaması	11	29
		Tahmin becerisine yönelik etkinliği nasıl geliştirileceğinin gösterilmesi	3	

		Tahmin ve tahmin becerisi konusunda bilgi edinmeyi sağlaması	3	
		Tahmin stratejilerini nasıl kullanılması gerektiğinin gösterilmesi	3	
		Etkinlik geliştirilirken dikkat edilmesi gerekenlerin belirtilmesi	2	
		Matematik öğretiminde farklı becerilerle ilgili bilgi sahibi yapılması	1	
		Etkinlik kavramının açıklanması	1	
		Etkinlik geliştirme sürecinin nasıl planlanacağıın gösterilmesi	1	
		Matematik konularıyla ilgili doğru etkinliğin nasıl hazırlanması gerektiğinin ortaya konulması	1	
		Matematiği günlük yaşamla ilişkilendirmenin farklı yollarının gösterilmesi	1	
		Etkinliği değerlendirmede izlenebilecek yolların gösterilmesi	1	
		Öğrenmeyi nasıl kalıcı hale getirileceğinin açıklanması	1	
Dersin öğrenme- öğretme süreci		Etkinlik geliştirerek deneyim kazandırması	3	
		Etkinlik geliştirilerek öğrenilen bilgilerin uygulamaya dönüştürmesi	3	
		Dersin etkinlik geliştirme konusunda bir rehber niteliğinde olması	2	10
		Dersin araştırma yapmaya teşvik etmesi	1	
		Derste verilen içeriklerle ilgili tartışma ortamı yaratması	1	
Derste kazandırılan farkındalıklar		Öğrencilerin nasıl geliştirileceği konusunda farkındalık kazandırması	1	
		Tahmin becerisinin önemi konusunda farkındalık oluşturması	1	
		Tahmin becerisine yönelik etkinlik geliştirmenin önemi konusunda farkındalık oluşturması	1	5
		Öğrencide kalıcı öğrenmenin etkinliklerle sağlanması konusunda farkındalık yaratılması	1	
		Dersin verimliliği açısından etkinlik geliştirmenin önemli olduğuna ilişkin farkındalık kazandırılması	1	
Derste kullanılan materyaller		Örnek etkinliğin kullanılması	2	3
		Derste materyal kullanılması	1	
Kısmen Yetkin	Diğer	Bilgi eksikliğinin olması	3	4
		Öğrenciler üzerinde uygulama yapılmaması	1	
Yetkin değil	Diğer	Becerinin etkinliğe entegre edilmesi konusunda yetersiz olunması	1	1
Toplam			52	52

Tablo 8 incelendiğinde öğretmen adayları yetkin hissetmelerinin nedeni olarak en fazla dersin içeriğini vurgulamıştır. Dersin içeriğinin tahmin becerisine ilişkin etkinlik geliştirme konusunda bilgi sahibi olmalarını sağlamasından dolayı adayların kendisini yetkin hissetmesi, uygulama süresince kullanılan içeriğin konunun öğrenilmesini sağlayacak nitelikte hazırlandığının göstergesi olabilir.

Öğretmen adaylarının tahmin becerisine yönelik etkinlik geliştirmesi, deneyim sahibi olmalarını ve edindikleri bilgileri uygulamaya dönüştürmelerini sağlamıştır. Adayların görüşleri etkinlik geliştirme sürecinin özellikleri ile de örtüşmektedir. Öğretmen adaylarının dersin etkinlik geliştirme konusunda rehber niteliğinde olduğunu belirtmeleri uygulama sürecinin onların etkinlik geliştirme sürecinde başvurabileceği bir kılavuz olduğunu göstermektedir. Öğretmen adayı görüşü aşağıda verilmiştir:

ÖA1: "Evet. Çünkü uygulama gerekli materyal sunumu tartışması ve örnek etkinlikle bilgi sahibi olduğumu düşünüyorum. Aynı zamanda etkinlik geliştirme ödevinin yer almasının katkı sağladığını düşünüyorum. Bu dersin katkısı öncelikle etkinliğin ne olduğu nasıl yapıldığı, daha sonrasında tahminin ve tahmin becerisinin ne olduğu ve tahmin becerisinin etkinliğe entegre edilmesi yönündedir."

Öğretmen adaylarından üçünün bilgi eksikliğinin olmasından ve birinin ise öğrenciler üzerinde uygulama yapılmamasından dolayı kısmen yetkin hissettiği; diğerinin ise tahmin becerisine ilişkin etkinlik geliştirme konusunda kendisini yetersiz hissettiği belirlenmiştir.

Öğretmen Adaylarının Matematiksel Modelleme Becerilerine İlişkin Bulgular

Öğretmen adaylarının matematiksel modelleme becerisine yönelik etkinlik geliştirme ile ilgili bilgi sahibi olma durumlarına ve süreçte dikkat edilmesi gerekenlere ilişkin uygulama öncesi görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Matematiksel Modelleme Becerisine Yönelik Etkinlik Geliştirme Sürecinde Dikkat Edilmesi Gerekenlere İlişkin Uygulama Öncesi Görüşler

Bilgi Düzeyi	Tema	Kod	f	f _t
Bilgisi var	Etkinliğin özellikleri	Öğrenci düzeyine uygun olmalı	1	4
		Açık ve anlaşılır olmalı	1	
		Genellenebilir olmalı	1	
		Model oluşturmaya imkân vermeli	1	
Kısmen bilgisi var	Öğretmen ve öğrenci rolü	Öğrenciler aktif olmalı	1	2
		Öğretmen rehber konumunda olmalı	1	
Bilgisi yok	-	-	-	-
Toplam			6	6

Tablo 9 incelendiğinde bilgin var diyen öğretmen adaylarının “Etkinliğin özellikleri” teması kapsamında öğrenci düzeyine uygun, genellenebilir açık ve anlaşılır olmasına, model oluşturmaya imkân vermesine dikkat edilmesi gerektiğini vurguladığı belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının az sayıda görüş belirtmeleri matematiksel modelleme becerisine ilişkin etkinlik geliştirme konusunda bilgi eksiklerinin olduğunu göstermektedir. Öğretmen adayı görüşü aşağıda verilmiştir:

ÖA1: “Çok fazla bilgim yok. Ama öğrencilerin aktif olmasına, bağımsız düşünebilmesine ve öğretmenin rehber konumunda olmasına dikkat edilmelidir.”

Öğretmen adaylarının matematiksel modelleme becerisine yönelik etkinlik geliştirme ile ilgili bilgi sahibi olma durumlarına ve süreçte dikkat edilmesi gerekenlere ilişkin uygulama sonrası görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10. Matematiksel Modelleme Becerisine Yönelik Etkinlik Geliştirme Sürecinde Dikkat Edilmesi Gerekenlere İlişkin Uygulama Sonrası Görüşler

Bilgi Düzeyi	Tema	Kod	f	f _t
Bilgisi var	Problemin özellikleri	Problem durumu gerçek yaşamla ilişkili olmalı	9	21
		Farklı çözüm yollarına yönlendirmeli	5	
		Problem durumu açık ve anlaşılır olmalı	4	
		Problem durumu kolayca çözülebilir olmamalı	1	
		Özgün ve otantik olmalı	1	
	Etkinliğin özellikleri	Öğrencinin yaşadığı kültüre uygun verilmeli	1	12
		Etkinlik matematiksel modelleme ilkelerini içermeli	7	
		Matematığı gerçek yaşamla ilişkilendirmeli	2	
		Geliştirilen etkinlik farklı model oluşumuna imkân vermeli	2	

	Öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve sosyal becerilerini geliştirmeli	1	
	Model oluştururken tablo, grafik, denklem veya şekillerden yararlanılmalı	2	
Öğrenme- öğretme süreci	Sınıfta beyin fırtınası yapılmalı	1	
	Öğrencilerin dikkatini çekmeli	1	
	Öğrencilere keşfetme ve uygulama fırsatı sunmalı	1	10
	Öğrencilerin grup çalışması yapmasına fırsat vermeli	1	
	Problemin çözülmesi için istek uyandırmalı	1	
	Etkinliğe girişte sorular sorulmalı	1	
	Problem durumuyla ilgili ön bilgi verilmeli	1	
	Öğrencinin yaratıcılığını ön plana çıkarmalı	1	
Biçimsel yapı	Amaca uygun hazırlanmalı	2	
	Kazanım odaklı olmalı	1	5
	Konu önceden belirlenmeli	1	
	Yeterli süre tanınmalı	1	
Ölçme değerlendirme süreci	Modelleme süreçlerine göre değerlendirme yapılmalı	2	
	Uygun ölçme araçları ile etkinliğin amacına ulaşma durumu kontrol edilmeli	2	5
	Yapılan modeller sınıf içerisinde değerlendirilmeli	1	
Beceri gelişimine katkısı	Problem çözüme becerisini geliştirme	1	2
	Matematiksel düşünme becerisini geliştirme	1	
Diğer	Öğretmen rehber rolünde olmalı	1	1
Kısmen bilgisi var	Diğer	Bilgi eksikliğinin olması	1 1
Toplam		57	57

Tablo 10 incelendiğinde öğretmen adaylarının uygulama sonrası problemin ve etkinliğin özellikleri, biçimsel yapı, öğrenme-öğretme ve ölçme değerlendirme süreçleri ile ilgili görüş belirttikleri saptanmıştır. Bu durum, öğretmen adaylarının modelleme becerisiyle ilgili kapsamlı bilgi sahibi olduğunun göstergesidir.

Öğretmen adayları dikkat edilmesi gerekenler ile ilgili en fazla “Problem durumu gerçek yaşamla ilişkili olmalı” kodunu vurgulamıştır. Matematiksel modelleme sürecinde kullanılan problemler gerçek yaşam ile ilgili olduğu için adayların bu anlamda farkındalık kazanmaları önemlidir.

“Etkinliğin özellikleri” teması kapsamında en fazla “Etkinlik matematiksel modelleme ilkelerini içermeli” açıklamasında bulunulması öğretmen adaylarının matematiksel modelleme becerisine yönelik etkinliklerle ilgili temel ilkelerin farkında olduğunu göstermektedir.

“Ölçme değerlendirme süreci” teması kapsamında ise modelleme süreçlerine göre değerlendirme yapılmalı, uygun ölçme araçları ile etkinliğin amacına ulaşma durumu kontrol edilmeli şeklinde görüş belirtilmiştir. Öğretmen adayları görüşü aşağıda verilmiştir:

ÖA8: “Evet. Gerçek model, matematiksel model, matematiksel çözüm ve yorumlanması, çözümün gerçek dünyada yorumlanması adımlarının birbirini takip ettiği etkinlikler olmalı”

Kısmen bilgim var diyen öğretmen adayının açıklaması incelendiğinde bilgi eksikliğinin olduğunu ifade ettiği belirlenmiştir.

Öğretmen adaylarının matematiksel modelleme becerisine yönelik etkinlik geliştirme konusunda yetkinlik durumlarına ilişkin uygulama öncesi görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11. Matematiksel Modelleme Becerisine Yönelik Etkinlik Geliştirmeye İlişkin Uygulama Öncesi Yetkinlik Düzeyi Görüşleri

Yetkinlik Düzeyi	Açıklama	f	f _t
Yetkin	Yeterli bilgiye sahip olma	1	1
Kısmen yetkin	Uygulama yapmadığı için eksiklik hissetme	3	4
	Detaylı bilgiye sahip olmama	1	
Yetkin değil	Bilgisi yok	15	15
Toplam		20	20

Tablo 11 incelendiğinde uygulama öncesi matematiksel modelleme becerisine yönelik etkinlik geliştirmeye ilişkin yetkin hisseden öğretmen adayı bu konuda bilgi sahibi olduğunu, kısmen yetkin hisseden öğretmen adayları deneyim ve detaylı bilgiye sahip olmadığını belirtmiştir. Öğretmen adaylarının çoğunluğunun bilgi sahibi olmadığı için yetkin hissetmedikleri tespit edilmiştir. Benzer şekilde Tablo 9’da da öğretmen adaylarının bilgi sahibi olmadıkları belirlenmiştir. Öğretmen adayı görüşü aşağıda verilmiştir:

ÖA1: “Hayır. Çünkü etkinlik geliştirebilmek için o konuya hakim olunması gerektiğini düşünüyorum. Ben kendimi bu konuda bilgi sahibi görmediğim için etkinlik geliştirebileceğimi düşünmüyorum.”

Öğretmen adaylarının matematiksel modelleme becerisine yönelik etkinlik geliştirme konusunda yetkinlik durumlarına ilişkin uygulama sonrası görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12. Matematiksel Modelleme Becerisine Yönelik Etkinlik Geliştirmeye İlişkin Uygulama Sonrası Yetkinlik Düzeyi Görüşleri

Yetkinlik Düzeyi	Tema	Kod	f	f _t
Yetkin	Derste kullanılan materyal	Sunumlar ve makaleler ile bilgi edinmeyi sağlaması	8	20
		Örnek etkinlik sayesinde nasıl bir etkinlik tasarlanması gerektiğinin anlaşılması	7	
		Ders öncesinde paylaşılan videonun derse hazır olmayı sağlaması	4	
		Örnek etkinliklerin yaratıcılığı geliştirilmesi	1	
	Dersin içeriği	Matematiksel modelleme etkinliği geliştirme konusunda bilgilendirme yapılması	6	18
		Matematiksel modelleme kavramının açıklanması	3	
		Matematiksel modelleme becerisiyle ilgili etkinliklerin sahip olması gereken özelliklerinin açıklanması	3	
		Problem durumu hazırlama konusunda bilgilendirme yapılması	2	
		Geliştirilen etkinliklerin modelleme becerisinin derste nasıl uygulanması gerektiği konusunda fikir vermesi	2	
		Matematiksel modelleme becerisine yönelik etkinliklerde dikkat edilmesi gereken hususların açıklanması	2	
		Ders sürecinde grup çalışmasıyla farklı örnek etkinlikler inceleme fırsatı sunulması	6	
	Dersin öğrenme-öğretme süreci	Matematiksel modelleme becerisine yönelik geliştirilen etkinlikler ile deneyim kazandırması	5	14
		Ders sürecinde grup çalışmasıyla aktif olunarak konuyu pekiştirme imkânı verilmesi	2	
		Tartışma forumları ile öğrenilenlerin pekiştirilmesi	1	

	Derste kazandırılan farkındalıklar	Matematiksel modelleme becerisinin önemine ilişkin farkındalık oluşturması	3	
		Modelleme becerisine ilişkin etkinliğin sahip olması gereken özellikler ile ilgili farkındalık oluşturması	1	5
		Öğrenciler için faydalı olacak bir beceri olduğuna ilişkin farkındalık oluşturması	1	
Kısmen Yetkin	Diğer	Bilgi eksikliğinin olması	3	4
		Öğrenci üzerinde uygulama yapılmaması	1	
Yetkin değil	Diğer	Anlaşılması zor bir beceri olması	1	1
Toplam			62	62

Tablo 12 incelendiğinde öğretmen adaylarının derste kazandırılan farkındalıkların ve kullanılan materyallerin, dersin içeriğinin ve öğrenme-öğretme sürecinin kendilerini yetkin hissetmelerini sağladığını ifade etmişlerdir.

Öğretmen adayları en fazla derste kullanılan materyali temasını vurgulamıştır. Bu temaya ilişkin adaylar en çok makaleler ve sunumlarla bilgi edinmeyi sağlaması, örnek etkinlik sayesinde nasıl bir etkinlik tasarlanması gerektiğinin anlaşılması kodlarına yönelik görüş bildirmiştir. Öğretmen adaylarından elde edilen bulgular ders süresinde kullanılan materyallerin etkililiğini ortaya koyması açısından önemlidir.

Dersin içeriği teması kapsamında matematiksel modelleme etkinliğinin sahip olması gereken özelliklerinin açıklanması ve bu beceriye ilişkin etkinlik geliştirme konusunda bilgilendirme yapılması adayların kendisini yetkin hissetme nedenleri olarak tespit edilmiştir. Bu durum adayların bilgi sahibi olduğunun bir göstergesi olabilir. Öğretmen adayı görüşü aşağıda verilmiştir:

ÖA2: "Evet. Çünkü bu ders sayesinde matematiksel modellemenin matematik öğretiminde önemli bir yere sahip olduğunu gördüm. Matematiksel modelleme ile ilgili etkinliği nasıl geliştirmem gerekiyor ve matematiksel modellemenin matematik öğretimindeki önemli katkısını fark ettim."

Öğretmen adaylarından üçünün bilgi eksikliğinin olmasından, birinin ise öğrenciler üzerinde uygulama yapılmamasından dolayı kısmen yetkin hissettiği; diğerinin ise anlaşılması zor bir beceri olduğu için matematiksel modelleme becerisine ilişkin etkinlik geliştirme konusunda kendisini yetersiz hissettiği belirlenmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Öğretmen adaylarının yarısından fazlası uygulama öncesi problem kurma becerisine ilişkin etkinlik geliştirme ile ilgili bilgi sahibi olmazken, uygulama sonrası adayların tamamının bilgi sahibi olduğu belirlenmiştir. Öğretmen adayları uygulama sonrasında etkinliğe girişte ilgi çekici sorular sorulması, yönergelerin önceden hazırlanması ve öğrenme-öğretme sürecinin iyi planlanması gerektiğini belirtmiştir. Turhan ve Güven (2014) de yaptıkları araştırmada öğrenme-öğretme süreçlerinin problem kurma becerisini kazandırmak amacıyla düzenlenmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Adaylar etkinliklerin ölçme değerlendirme boyutuyla ilgili bir değerlendirme ölçeği hazırlanması gerektiğini ifade etmiştir. Araştırmada problem kurma becerisine yönelik etkinliklerin problemin günlük yaşama uygun hazırlanması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. El-Sayed (2002) da çalışmasında öğretmenin gerçek hayat durumları ile matematik içeriklerinin ilişkilendirmesi gerektiğini vurgulamıştır. Öğretmen adaylarının yarısından fazlası uygulama öncesi problem kurma becerisine ilişkin etkinlikler konusunda kendisini yetkin hissetmezken, uygulama sonrası büyük çoğunluğunun yetkin hissettiği belirlenmiştir. Benzer şekilde Korkmaz ve Gür (2006) de çalışmasında, öğretmen adaylarının problem kurma becerisi ile ilgili sorunların iyi planlanmış uygulamalar ile çözümlenebileceği, öğretmenlerin büyük çoğunluğunun yeterliklerinin geliştirilebileceği sonucuna ulaşmıştır. Uygulama sonrası adaylar dersin içeriğinin ve öğrenme-öğretme sürecinin, derste kazandırılan farkındalıkların ve kullanılan materyallerin yetkin hissetmelerini sağladığını belirtmiştir.

Öğretmen adaylarının yarısından fazlası uygulama öncesi tahmin becerisine ilişkin etkinlik geliştirme ile ilgili bilgi sahibi olmazken uygulama sonrası tamamına yakınının bilgi sahibi olduğu tespit edilmiştir. Öğretmen adayları tahmin becerisine yönelik etkinliklerde dikkat edilmesi gerekenler ile ilgili en fazla ölçme değerlendirme sürecine yönelik görüş bildirmiştir. Özellikle tahmini değerin gerçek değere yakınlığına göre değerlendirilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bozkurt ve Yavaşca (2021) da çalışmasında bir matematiksel tahminin başarılı olabilmesi için

tahmini değerinin gerçek değere olabildiğince yakın olması gerektiği sonucunu elde etmiştir. Alanyazında yapılan araştırmalarda da öğrencilere uygulanan tahmin etkinliklerinin gerçek değere yakınlığına göre değerlendirildiği görülmektedir (Akkuşçı, 2019; Satan, 2020; Segovia & Castro, 2009; Sulak, 2008). Öğretmen adayları tahmin becerisine yönelik etkinliklerin sahip olması gereken özellikler ile ilgili en fazla farklı tahmin stratejilerinin kullanımına imkn vermesi gerektiğini belirtmiştir. Tekinkır (2008) da araştırmasında öğrencilerin tahmin becerisine ilişkin problemi zrken farklı stratejiler kullanabilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Uygulama ncesi ğretmen adaylarının tamamına yakını tahmin becerisine yönelik etkinlikler konusunda yetkin hissetmezken uygulama sonrası yetkin hissettiği belirlenmiştir. Araştırmanın sonucuyla benzer olarak Aslan (2011) da araştırmasında öğretmenlerin kendilerini tahmin etkinliklerinde yeterli gördüğü, sadece değerlendirme kısmında zorlandıkları sonucu elde edilmiştir. Öğretmen adayları derste kazandırılan farkındalıkların, dersin içeriğinin ve öğrenme-öğretme sürecinin, kullanılan materyallerin yetkin hissedilmesine neden olduğuna yönelik görüş bildirmiştir. Hazırlanan dersin içeriğinin tahmin becerisine yönelik etkinlikler konusunda bilgi edinmeyi sağladığı belirlenmiştir. Dersin etkinlik geliştirme konusunda rehber niteliğinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmen adaylarından dördünün bilgi eksikliğinin olmasından ve öğrenciler üzerinde uygulama yapılmamasından dolayı kendisini kısmen yetkin hissettiği, bir ğretmen adayının ise becerinin etkinliğe entegre edemediği için yetkin hissetmediği tespit edilmiştir.

Öğretmen adaylarının yarısından fazlasının uygulama öncesi matematiksel modelleme becerisine ilişkin etkinlik geliştirme ile ilgili bilgi sahibi olmazken uygulama sonrası tamamına yakınının bilgi sahibi olduğu belirlenmiştir. Adaylar problem durumunun gerçek yaşama ilişkili olması gerektiğini ifade etmiştir. Benzer şekilde Kocayayla (2019) da araştırmasında grup çalışmalarında öğrencilerin gerçek yaşama uygun zmler üretmelerinin önemini vurgulamıştır. Öğretmen adayları geliştirilen etkinliğin matematiksel modelleme becerisine ilişkin ilkeleri içermesi gerektiğini belirtmiştir. Lesh vd. (2000) de matematiksel modelleme etkinliklerinin altı temel ilkeye sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Adaylar, modelleme sreclerine göre değerlendirme yapılmalı, uygun lme araçları ile etkinliğin amacına ulaşma durumu kontrol edilmeli ve yapılan modeller sınıf içerisinde değerlendirilmeli şeklinde görüşlerini ifade etmiştir. Alanyazındaki birçok araştırma da değerlendirmenin önemini vurgulayarak değerlendirme sürecine yer vermiştir (avuş-Erdem & Gürbüz, 2021; zgen & şeker, 2021; Tutak & Güder, 2014). Öğretmen adaylarının büyük çoğunluğu uygulama öncesi matematiksel modelleme becerisine ilişkin etkinlik geliştirme konusunda kendisini yetkin hissetmezken, uygulama sonrasında yetkin hissettiği tespit edilmiştir. Öğretmen adayları kendilerini yetkin hissetmelerinin nedeni olarak en fazla derste kullanılan materyalini vurgulamıştır. Bu bağlamda ders içeriklerinin bilgi edinmeyi sağladığını verilen örnek etkinlik sayesinde nasıl bir etkinlik tasarlanması gerektiğinin anlaşıldığını ifade etmişlerdir. Bu durum, uygulama sürecinde kullanılan materyallerin ğretmen adayları üzerinde olumlu etkisinin olduğunu göstermektedir. Zihar ve iltaş (2018) da araştırmasında derslerin materyal ve modeller ile desteklenmesinin öğrenmeyi olumlu etkilediğini vurgulamıştır. Adaylar dersin öğrenme-öğretme süreci kapsamında grup çalışması aracılığıyla farklı örnek etkinlikler inceleme fırsatı sunulduğunu ifade etmişlerdir. Grup alışması öğrencilerin anlamları tartışma, fikirleri başkaları ile şekillendirme ve öğrenme durumlarına yansıtma fırsatı sağlayan etkili bir ğretim yöntemi olduğundan (Fraser & Deane, 1997) uygulama sürecinde tercih edilmiştir.

Eğitim fakültelerinin lisans programlarındaki etkinlik geliştirmeye yönelik ders içeriğine beceriler dahil edilerek daha geniş bir kapsamda beceri odaklı etkinlikler ele alınabilir. Öğretmen adaylarının problem kurma, tahmin ve matematiksel modelleme becerilerine yönelik etkinlik geliştirmeleri ve bu etkinlikleri sınıf ortamında uygulamaları istenerek mikro ğretim yoluyla uygulama sonrası iyileştirmeleri sağlanabilir. Bu araştırma; 2020-2021 eğitim ğretim yılı bahar dönemi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlköğretim Matematik ğretmenliği Lisans programında öğrenim gören Matematik ğretiminde Etkinlik Geliştirme seçmeli dersini alan 20 ğretmen adayı, problem kurma, tahmin ve matematiksel modelleme olmak üzere üç beceri, evrimii uygulamalar ve etkinlikler ile sınırlıdır.

Kaynakça

- Akay, H. (2006). *Problem kurma yaklaşımı ile yapılan matematik öğretiminin öğrencilerin akademik başarısı, problem çözme becerisi ve yaratıcılığı üzerindeki etkisinin incelenmesi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Akçay, A. O. ve Ardiç, F. (2020). Sınıf öğretmeni adaylarının kesirlerde problem kurma becerilerinin incelenmesi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 25, 108-119. Doi: <http://dx.doi.org/10.29228/INESJOURNAL.47919>
- Akkuşçi, H. (2019). *Altı ve yedinci sınıf öğrencilerinin uzunluk ölçümsel tahmin becerilerinin incelenmesi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.
- Altun, M. (2001). *Matematik öğretimi*. Bursa: Erkam Matbaası.
- Aslan, E. (2011). *İlköğretim beşinci sınıf matematik dersi öğretim programında yer alan tahmin becerisi ve bu becerinin kazandırılması sırasında karşılaşılan durumların öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Atalay, N., Ay, Y. ve Gültekin, M. (2014) İlköğretimde serbest etkinliklere yönelik sınıf öğretmeni ve öğrenci görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(2), 419-437.
- Bal, H. (2016). *Nitel araştırma yöntem ve teknikleri*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Bayazit, İ., & Dönmez, S. M. K. (2017). Öğretmen adaylarının problem kurma becerilerinin orantısal akıl yürütme gerektiren durumlar bağlamında incelenmesi. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 8(1), 130-160.
- Bozkurt, E. ve Yavaşca, H. (2021). Sınıf öğretmenlerinin matematiksel tahmin becerisine ilişkin algılarının ve öğretim süreçlerinin incelenmesi. *Journal of Computer and Education Research*, 9(17), 225-247. Doi: <https://doi.org/10.18009/jcer.847829>
- Boz-Yaman, B., & Bulut, S. (2017). Ortaokul matematik öğretmenlerinin tahmin hakkındaki görüşleri. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 11(1), 48-80.
- Çavuş-Erdem, Z., & Gürbüz, R. (2018). Matematik modelleme etkinliklerine dayalı öğrenme ortamında yedinci sınıf öğrencilerinin alan ölçme bilgi ve becerilerinin incelenmesi. *Adıyaman University Journal of Educational Sciences*, 8(2), 86-115. Doi: <https://doi.org/10.17984/adyuebd.468376>
- Çilingir, D. ve Türnüklü, E. B. (2009). İlköğretim 6-8. sınıf öğrencilerinin matematiksel tahmin becerileri ve tahmin stratejileri. *İlköğretim Online Dergisi*, 8(3), 637-650. Doi: 10.18009/jcer.847829
- Ekiz, D. (2003). *Eğitimde araştırma yöntem ve metodlarına giriş: Nitel, nicel ve eleştirel kuram metodolojileri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- El-Sayed, R. A. E. (2002). Effectiveness of problem posing strategies on prospective mathematics teachers' problem solving performance. *Journal of Science and Mathematics Education in Southeast Asia*, 25(1), 56-69.
- English, L., & Watters J. (2004). Mathematical modeling in the early school years lyn english and james watters. *Mathematics Education Research Journal*, 16(3), 59-80.
- Eric, C. C. M., Dawn, N. K. E., Wanty, W., & Seto, C. (2012). Assessment of primary 5 students mathematical modelling competencies. *Journal of Science and Mathematics Education in Southeast Asia*, 35(2), 146-178.
- Fraser, S., & Deane, E. (1997). Why open learning?. *Australian Universities' Review*, 40(1), 25-31.
- Gültekin, M. (2014). Dünyada ve Türkiye'de İlköğretim Programlarındaki Yönelimler. *Ilkogretim Online*, 13(3).
- Gürbüz, R. ve Toprak, Z. (2014). Aritmetikten cebire geçici sağlayacak etkinliklerin tasarlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 8(1), 178-203. Doi: <https://doi.org/10.12973/nefmed.2014.8.1.a8>
- Işık, A., C, İltaş, A., & Baş, F. (2010). Öğretmen yetiştirme ve öğretmenlik mesleği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 53-62.

- Işık, C., & Kar, T. (2012). Sınıf öğretmeni adaylarının problem kurma becerileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(23), 190-214.
- Kırbaşlar, F. G., Acar Şeşen, B., İnce, E. Mutlu, A., Barış, Ç. Ç., Avcı, F., Usta Gezer, S. (2018). *İşbirlikli öğrenme ortamlarında fen öğretimi: kuramdan uygulamaya öğretmen-kılavuz kitabı*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Kocayayla, C. (2019). *Ortaokul 7. sınıf öğrencilerine yönelik matematiksel modelleme etkinliklerinin geliştirilmesi ve öğrencilerin modelleme yeterliklerinin belirlenmesi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Korkmaz, E. ve Gür, H. (2006). Öğretmen adaylarının problem kurma becerilerinin belirlenmesi. *Balikesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 65-74.
- Lesh, R. E., & Doerr, H. M. (2003). *Beyond constructivism: Models and modeling perspectives on mathematics problem solving, learning, and teaching*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Lesh, R., Hoover, M., Hole, B., Kelly, A., & Post, T. R. (2000). Principles for developing thought-revealing activities for students and teachers. In *Research design in mathematics and science education* (pp. 591-646). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Lingefjard, T. & Holmquist, M. (2005). To assess students' attitudes, skills and competencies in mathematical modeling. *Teaching Mathematics and Its Applications*, 24, 123-133. Doi: <https://doi.org/10.1093/teamat/hri021>
- Lowrie, T. (1999). Free problem posing: year 3/4 students constructing problems for friends to solve. *Making a Difference*, 22, 328-335.
- Merriam, S. B. (2015). *Qualitative research: a guide to design and implementation* (S. Turan, Çev.). San Francisco: Jossey-Bass.
- Mert-Cüce, A. P. (2012). *Etkinlik temelli matematik öğretimi yapılan sınıf ortamından yansımalar: Aksiyon araştırması* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (2016). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). *Matematik dersi öğretim programı* (ilkokul ve ortaokul 1-8.sınıflar). Ankara.
- Nixon-Ponder, S. (2001). *Teacher to teacher: Using problem-posing dialogue in adult literacy education*. Ohio Literacy Resource Center.
- Özden, Y. (2001). *Öğrenme ve öğretme*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Özgen, K. ve Alkan, H. (2014). Matematik öğretmen adaylarının etkinlik geliştirme becerilerinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(3), 1179-1201.
- Özgen, K. ve Şeker, İ. (2021). 6. sınıf öğrencilerinin farklı matematiksel modelleme problemlerindeki beceri gelişimlerinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(230), 329-358. Doi: <https://doi.org/10.37669/milliegitim.680760>
- Patton, M. Q. (2002). Two decades of developments in qualitative inquiry: A personal, experiential perspective. *Qualitative Social Work*, 1(3), 261-283. Doi: <https://doi.org/10.1177/1473325002001003636>
- Saavedra, A. R. ve Opfer, V. D. (2012). Learning 21st-century skills requires 21st-century teaching. *Phi Delta Kappan*, 94(2), 8-13. Doi: <https://doi.org/10.1177/003172171209400203>
- Sağiroğlu, D., & Karataş, İ. (2018). Matematik öğretmenlerinin matematiksel modelleme yöntemine yönelik etkinlik oluşturma ve uygulama süreçlerinin incelenmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 12(2), 102-135. Doi: <https://doi.org/10.17522/balikesirnef.506423>

- Satan, N. (2020). *Ortaokul öğrencilerinin ölçmede tabmin performanslarının ve tabmin stratejilerinin incelenmesi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Segovia, I., & Castro, E. (2009). Computational and measurement estimation: curriculum foundations and research carried out at the University of Granada, Mathematics Didactics Department. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 7(1), 499-536.
- Silver, E. A., & Cai, J. (2005). Assessing students' mathematical problem posing. *Teaching Children Mathematics*, 12(3), 129-135. Doi:10.5951/TCM.12.3.0129
- Stoyanova, E. (2003). "Extending Students' Understanding of Mathematics via Problem-Posing". *Australian Mathematics Teacher*, 2, 32-40.
- Sulak, B. (2008). *Sınıf öğretmenliği adaylarının matematikte kullanılan tabmin stratejilerini kullanım düzeyleri üzerine bir araştırma* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- TALİS. (2019, Ağustos). *2018 Uluslararası öğretim ve öğrenme anketi*. Ankara: Türk Eğitim Derneği Düşünce Kuruluşu.
- Tekin-Dede, A. (2018). Uzamsal yönelim becerilerini içeren bir gerçek yaşam probleminin çözüm sürecinden yansımalar: badana problemi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (46), 176-198.
- Tekinkır, D. (2008). *İlköğretim 6-8. sınıf öğrencilerinin matematik alanındaki tabmin stratejilerini belirleme ve tabmin becerisi ile matematik başarısı arasındaki ilişki* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Turhan, B. ve Güven, M. (2014). Problem kurma yaklaşımıyla gerçekleştirilen matematik öğretiminin problem çözme başarısı, problem kurma becerisi ve matematiğe yönelik görüşlere etkisi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43(2), 217-234. Doi: <https://doi.org/10.14812/cufej.2014.021>
- Tutak, T. ve Güder, Y. (2014). Matematiksel modellemenin tanımı, kapsamı ve önemi. *Turkish Journal of Educational Studies*, 1(1), 173-190.
- Uğurel, I., Bukova-Güzel, E. ve Kula, S. (2010). Matematik öğretmenlerinin öğrenme etkinlikleri hakkındaki görüş ve deneyimleri. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 103-123.
- Uşun, S. ve Karagöz, E. (2009). İlköğretim II. kademe matematik dersi öğretim programının öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 101-116.
- Uşun, S., & Gökçen, E. (2010). The effect of activity based instruction approach on students' attitudes towards the mathematics lesson in the second grade of primary school. *International Online Journal of Educational Sciences*, 2(2), 532-561.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zihar, M. ve Çiltaş, A. (2018). Matematiksel modelleme yöntemiyle 8. sınıf üslü ifadeler konusunun öğretimine yönelik bir eylem araştırması. *e-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 46-63. Doi: <https://doi.org/10.30900/kafkasegt.500004>

EXTENDED SUMMARY

In this study, it was aimed to determine the primary school pre-service mathematics teachers' opinions on developing skill-based activities. The case study design, one of the qualitative research methods, was used in the research. The study group of the research consisted of 20 pre-service teachers who have taken the elective course of "Activity Development in Mathematics Teaching" among the 3rd grade students attending the Primary Education Mathematics Teaching Undergraduate Program of the Faculty of Education of Eskisehir Osmangazi University in the spring semester of the 2020-2021 academic year. The data obtained by using interview forms during the interviews with the pre-service teachers were analyzed by content analysis.

The pre-service teachers expressed their opinions about the characteristics of the problem, the learning-teaching process, the measurement-evaluation process, the characteristics of the activity, and the formal structure of the problem after the application. The pre-service teachers emphasized that the instructions should be prepared in advance, the language should be clear and understandable, interesting questions should be asked at the beginning of the activity, the teacher should be a good guide, an environment where students would learn while having fun, and different teaching methods should be included. The finding that an evaluation scale should be prepared regarding the measurement and evaluation dimension of the activities was obtained from the candidates. This finding shows that, unlike before the implementation, awareness was raised about scale development related to the measurement and evaluation dimension of the activity. Pre-service teachers emphasized the content of the course the most as the reason for feeling competent. Since the candidates are expected to take individual learning responsibilities with the rich contents used during the application, it was considered important that the rich contents lead to the development of the pre-service teachers within the scope of this application.

The pre-service teachers expressed their opinions on the elements that should be possessed in all dimensions of the activity related to the estimation skill after the application. Emphasizing the dimensions of the activity plan in the lesson may have contributed to this finding. Pre-service teachers expressed the most opinions about the assessment and evaluation process. The assessment and evaluation process shows whether the goal has been achieved in line with the purpose of the activity made to the students. In this context, this finding obtained from teacher candidates was considered to be important. In addition, it was seen that the pre-service teachers expressed their opinions about the evaluation of the estimated value according to its closeness to the true value. In the theme of the features of the activity, the candidates stated the code that allows the use of the most different estimation strategies related to the activities related to the estimation skill. Teachers emphasized the content of the course the most as the reason they felt competent. This may be an indication that the content used during the application was prepared in a way that would enable the subject to be learned.

It was found that pre-service teachers expressed their opinions about the formal structure, the characteristics of the problem and the activity, the learning-teaching and measurement-evaluation processes related to mathematical modeling skills after the application. This is an indication that pre-service teachers have comprehensive knowledge about modeling skills. Teachers emphasized the code that most problem situations should be related to real life. Since the problems used in the mathematical modeling process are related to real life, it is important for pre-service teachers to gain awareness in this sense. The view that the activities should include the principles of mathematical modeling within the scope of the theme of the features of the activity shows that the teachers are aware of the principles of mathematical modeling skills. If pre-service teachers are in the measurement and evaluation process theme; they stated that evaluation should be made according to the modeling processes, and the achievement of the purpose of the activity should be checked with appropriate measurement tools. The pre-service teachers stated that the content of the course and the learning-teaching process, the awareness gained in the course and the materials used made them feel competent.

While more than half of the pre-service teachers did not have knowledge about developing activities related to problem posing skills before the application, it was concluded that all of the pre-service teachers gained that knowledge after the application. After the application, pre-service teachers stated that interesting questions should be asked at the entrance to the activity, instructions should be prepared in advance and the learning-teaching process should be well planned. They stated that an evaluation scale should be prepared regarding the measurement and evaluation dimension of the activities. While more than half of the pre-service teachers did not feel competent about the activities related to problem posing skills before the application, the result was

obtained that the majority of them felt competent after the application. It was found that the content of the course and the learning-teaching process, the awareness gained in the course and the materials used made the pre-service teachers feel competent.

While more than half of the pre-service teachers did not have knowledge about the development of activities related to the prediction skill before the application, it was concluded that almost all of them gained that knowledge after the application. The pre-service teachers expressed the most opinions about the assessment and evaluation process regarding the things to be considered in the activities for estimation skills. In particular, they stated that the activities should be evaluated according to the closeness of the estimated value to the actual value. They also stated that activities for estimation skills should allow the use of different estimation strategies at most. While almost all of the pre-service teachers did not feel competent about the activities for estimation skills before the application, it was concluded that they felt competent after the application. It has been determined that the awareness gained by the pre-service teachers in the course, the content of the course and the learning-teaching process, and the materials used contribute to their feeling competent. It was concluded that the application and the lesson are a guide for activity development.

While more than half of the pre-service teachers did not have knowledge about the development of activities related to mathematical modeling skills before the application, it was concluded that almost all of them gained that knowledge after the application. While the majority of pre-service teachers did not feel competent in developing activities related to mathematical modeling skills before the application, it was concluded that they felt competent after the application. It was observed that the teachers stated that the course offered the opportunity to examine different sample activities through group work within the scope of the learning-teaching process. As a result of the research, it was determined that the content, materials, and learning-teaching process used in the course enabled pre-service teachers to have knowledge about developing skill-based activities and to feel competent.

As a result of the research, it is suggested that pre-service teachers should be asked to develop activities for problem posing, estimation and mathematical modeling skills and to apply these activities in the classroom environment, and it would be beneficial to improve them through micro-teaching after application.

TÜRKİYE'NİN KALKINMA PLANLARINDA KADIN EĞİTİMİ WOMEN'S EDUCATION IN TURKEY'S DEVELOPMENT PLANS

Gülay SARIÇOBAN

Hacettepe Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

gulaysaricoban@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9309-8363

ÖZ

Geliş Tarihi:

16.08.2022

Kabul Tarihi:

12.12.2022

Yayın Tarihi:

30.12.2022

Anahtar Kelimeler

Kalkınma, plan,
eğitim, kadın

Keywords

Development, plan,
education, women

Ülkemizde her hükümetin programları dâhilinde ele aldıkları kalkınma planları daha önce Devlet Planlama Teşkilatı ve Kalkınma Bakanlığı tarafından günümüzde ise T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından beş yıllığına hazırlanmaktadır. Türkiye'de 1963 yılından itibaren günümüze kadar 11 kalkınma planı iktisadi, sosyal, kültürel meselelerin tümünü içine alacak şekilde hazırlanmıştır. Çalışmanın amacı kalkınma planları ekseninde kadınların eğitimi konusunda ne tür çalışmalar yapıldığını ortaya koymak, var olan meselelere dikkat çekmek ve nasıl çözümlenmesi gerektiği konusunda değerlendirmeler yapmaktır. Bu araştırmada nitel veri araştırma tekniklerinden doküman analizi tekniği kullanıldı. Bu doğrultuda öncelikle kalkınma planlarının Türkiye'deki gelişim süreci ve tarihsel perspektif içinde kadınların eğitimi değerlendirildi. Daha sonra 11 kalkınma planı ayrı ayrı incelenerek kadınların eğitimiyle ilgili maddeler analiz edildi. 1963-2023 arasında planlanan toplam 11 adet beş yıllık kalkınma planı çerçevesinde kadınların eğitimi ilgili somut, tutarlı, süreklilik arz eden politikaların maalesef günümüze kadar gerçekleştirilmediği tespit edilmiştir. İncelediğimiz kalkınma planlarında kadınların eğitimi hususu ile ilgili olarak birtakım hedeflerin konulduğunu ancak bu hedeflerin birçoğunun uygulamaya konulmadığını ve günümüze kadar da bu konuda istikrarlı bir politikanın izlenmediği görülmüştür. Çağdaş ve gelişmiş bir toplum olabilmek için erkekler kadar kadınların da eğitim seviyesi yükseltilmelidir.

ABSTRACT

The development plans that are implemented in our country and that each government deals with within their programs were prepared by the State Planning Organization and the Ministry of Development, and today they are prepared by the Presidency of the Strategy and Budget Department of the Republic of Turkey for a period of five years. Since 1963, 11 development plans have been prepared in Turkey to cover all economic, social and cultural issues. The aim of the study is to reveal what kind of work has been done on the education of women in the axis of development plans, to draw attention to existing issues and to make evaluations on how to solve them. In this study, the document analysis technique, one of the qualitative data research techniques, was used. In this direction, first of all, the development process of development plans in Turkey and the education of women in the historical perspective were evaluated. Then, eleven development plans were examined separately and the items related to women's education were analysed. The findings showed that, concrete, consistent and continuous policies regarding women's education have unfortunately not been realized within the framework of a total of eleven five-year development plans planned between 1963-2023. In the development plans we examined, it was seen that some goals were set regarding the education of women, but most of these goals were not realized and a stable policy was not followed in this regard until today. In order to become a modern and developed society, the education level of women as well as men should be increased.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1162999>

Atıf/Cite as: Sarıçoban, G. (2022). Türkiye'nin kalkınma planlarında kadın eğitimi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2182-2194.

Giriş

İktisadi ve sosyal alandaki hedeflere ulaşmak için özel sektör ve kamuya yol gösterici nitelik taşıyan her ülkenin kendisine has kalkınma planları vardır (Kızılboğa-Özaslan, & Alıcı, 2014, s.316). Kalkınma planlarının temel hedefi Türk vatandaşlarının mesut ve müreffeh hale gelmesini sağlamak yönünde olmuştur. Kalkınma planları ülkenin gerçeklerine, halkın arzu ve ihtiyaçlarına uygun hazırlanmalıdır. Devletin istikrarlı, devamlı ve hızlı bir kalkınma hedefine ulaşabilmek için tüm imkânlarını kullanması gerekir.

Türkiye’de kalkınma planları hazırlama düşüncesi, 1929 yılında dünyada başlayan ve Türkiye’yi de etkileyen ekonomik kriz sonrası ortaya çıkmıştır. İlk kalkınma planı Sovyetler Birliği tarafından 1933-1937 dönemlerini kapsayacak şekilde hazırlandı. Bu plan 1934 yılından itibaren uygulamaya konuldu ve bu planlı dönemde ekonominin genelinden çok sanayinin kalkınmasına öncelik verildi. Birinci planda ortaya konulan hedeflere ulaşılmasının ardından 1936 yılında ikinci beş yıllık sanayi planı hazırlanarak uygulanmaya başlanmıştır. Bu planlı dönem ise İngiltere’den teknik destek alınmıştır. Birinci ve ikinci sanayi planları savaş koşulları nedeniyle istenilen başarıyı sağlamasa da Türkiye’de sanayinin gelişmesi bakımından önemli bir etki yarattığı düşünülmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin’in girişimleriyle “1946 İvedili Sanayi Planı” hazırlanmıştır. Bu planlı dönemde diğerlerinden farklı olarak üretim hedefleri ve tüketim hedefleri bütüncül bir yaklaşımla ele almıştır. Ancak bu bakış açısı ilgi görmemiş ve plan uygulamaya geçmemiştir. (Tekeli ve İlkin, 1981, s.2-3) 1947 yılında hazırlanan kalkınma planı ise daha önceki planlarla karşılaştırıldığında daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Bu planda tarım sektörüne daha fazla ağırlık verilmiş ve diğer sektörlerde tarımı destekleyecek şekilde tasarlanmıştır (Tekeli ve İlkin, 1981, s.16-21). 1950’li yıllarda ise yeni bir planlama yapılmadığı bilinmektedir.

27 Mayıs 1960 askeri darbesinden yaklaşık üç ay sonra Eylül 1960’ta Devlet Planlama Teşkilatı kuruldu (Mıhçı, 2014, s.173). 1963-2013 yılları arasında DPT tarafından dokuz kalkınma planı hazırlanmıştır. 2011 yılında Devlet Planlama Teşkilatının yerine Kalkınma Bakanlığı kuruldu ve 10. Kalkınma Planı (2014-2018) bu bakanlık tarafından hazırlandı. 2018 genel seçimlerinden sonra Kalkınma Bakanlığı ile Maliye Bakanlığının Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü birleştirilerek Cumhurbaşkanlığı bünyesinde Strateji ve Bütçe Başkanlığı oluşturuldu ve 11. Kalkınma Planı’nı (2019-2023) hazırladı.

Osmanlı’dan Cumhuriyete Kadınların Eğitimi

Tanzimat’ın ilanından önce Osmanlı’da eğitim kurumları olarak sıbyan mektepleri, Enderun ve Medreseler bulunmaktaydı. Kızlar sadece ilköğretim eğitimi veren sıbyan mekteplerine gidebiliyorlardı ancak bu okullara olan talep oldukça yetersizdi. Yönetici ve aydın kesimin kız çocukları ise Arapça, Farsça, güzel yazı, müzik gibi özel ders alarak eğitimlerini devam ettirmişlerdir (Kurnaz, 1999, s.1).

1839 yılında yayınlanan Tanzimat Fermanı’nın içeriğine bakıldığında eğitimle ilgili bir husus görememekteyiz. Ancak Avrupa’ya resmi görev ya da öğrenim görmek için giden aydınlar, ülkede bulunan azınlık ve yabancı okullar ilköğretim eğitimi önemli ölçüde etkilemiştir (Bilasa, 2015, s. 49). 1847 yılında çıkarılan bir yönetmelikle ilköğretim eğitimi veren sıbyan mekteplerinin süresini 4 yıl olarak belirlemiştir. Bu yönetmeliğin getirdiği en önemli gelişme bu okullarda okumanın yanında ilk kez yazmanın da öğretilmeye başlanmasıdır (Akyüz, 2010, s. 161). 1847 talimatnamesinde kız erkek ayırımı yapılmamıştır. İlköğretimde atılan önemli adımlardan biri de, dönemin sonlarında çıkarılan 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’dir. Bu nizamnamenin kızlarla ilgili olan 9. maddesi 6 ve 10 yaşları arasındaki kızların okula devamlarını zorunlu kılmaktadır. 15. madde bir bölgede iki sıbyan mektebi var ise bunlardan birinin kızlara, diğerinin erkeklere ayrılacağını, aksi durumda ise kızlar için okullar yapıncaya kadar onların erkek çocuklarla aynı okula gideceklerini, fakat onlarla karışık oturmayacaklarını belirtmektedir. 16. madde ise, kız sıbyan mekteplerinin hocalarının kadın olacağını, fakat kadın öğretmen bulmada sıkıntı çekildiği takdirde, ihtiyacı karşılayacak sayıda öğretmen yetiştirilinceye kadar uzun yıllar öğretmenlik yapmış güvenilir ve deneyimli erkek öğretmenlerin bu okullara tayin edileceğinin altını çizmektedir (Akyüz, 2010, s. 163).

Tanzimat döneminde kadın öğretmenlerin istihdam edildiği ilköğretim düzeyinde ayrıca ev sıbyan mekteplerinin çok sayıda olduğu görülmektedir. Bu okullarda kız öğrencilerin belli seviyede eğitim aldıkları “ev içi” denen bir eğitim ortamı meydana getirmişlerdir (Akyüz, 2010, s. 164). Yine bu dönemde ilk defa kızlar için 1859’da İstanbul’da Cevri Kalfa İnas Rüştüyesi açılmıştır. Bu okula Sultan Ahmet Kız Rüştüyesi de denilmektedir. 1870’lerden itibaren kız rüştüyelerinin taşrada önemli merkezlere yayıldığı görülmektedir (Akyüz, 2010, s.164).

Abdülhamit dönemi sonlarında ülkede 619 Rüştiye mektebi bulunmaktaydı ve bunların 74'ü kızlara aitti (Akyüz, 2010, s. 232). Rüştiyeler genel orta öğretimin en alt düzeyinde yer alan okullardır. Rüştiyeler ilk açıldıklarında iki yıl, daha sonra dört yıl süren bir eğitim hizmeti sunmaktaydı. 1859 yılından itibaren de bu süre altı yıla çıkarılmıştır. 1870 yılında ise ilk kız öğretmen okulu olan Darümuallimat kurulmuştur. Bu okulda kız rüştiyelere öğretmen yetiştirilmiştir (Önder, 2014, s. 143).

1876'da ilan edilen Kanun-i Esasinin 14. maddesinde "Osmanlı efradının kaffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır" hükmü ile ilköğretimin zorunlu olduğu bir kez daha tekrar edilmiş ve anayasal zorunluluk haline gelmişti. Böylece kız ve erkek çocuk ayrımı olmaksızın tüm çocuklara eşit eğitim fırsatı hukuken sağlanmış oldu (Erdem, 2018, s.182).

Kızlara ait orta öğretim alanında önemli bir atılım da 1880 yılında açılan İstanbul'da idadi düzeyinde bir okulun açılması olmuştur. Özünde batılı bir bakış açısıyla, Türkçe, yabancı dil dersleri: Fransızca, Almanca, İngilizce, genel kültür dersleri, Müzik, el sanatları ve ev işleri gibi dersleri programına dâhil eden bu okul iki yıl süre eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmiş ancak daha sonra kapatılmıştır (Akyüz, 2010, s.233).

1863 yılında açılan Darülfunun, birçok sebeplerden ötürü farklı yıllarda birkaç kez açılıp kapandı. Son olarak II. Abdülhamit'in isteğiyle 1900 yılında Darülfunun-u Şahane adıyla açıldı. Darülfunun sadece erkek öğrencilere eğitim veriyordu. Ancak Balkan Savaşı'nı takiben bu okulda kız öğrencilere yönelik konferanslar düzenlendi. Bu gelişmenin ardından kız öğrencilere yönelik verilen dersler 12 Eylül 1914'te ayrı bir bina içine alındı (Önder, 2014, s.149). 1921 yılından itibaren kızların Darülfunun'a alınmalarıyla öğretmenlik dışındaki meslekler de de kadınlar görülmeye başlandı (Gündüz, 2018, s. 193).

Meşrutiyet döneminde 1913'te Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-i Muvakkatı (ilköğretim geçici kanunu) çıkarılmıştır. Ancak "geçici" bir kanun olarak çıkarılmasına rağmen birçok maddesi Cumhuriyet döneminde yürürlükte kalmıştır. Bu kanunla ilköğretimin zorunlu ve devlet okullarında parasız olması karar altına alınmıştır (Akyüz, 2010, s.268). Orta öğretim düzeyinde eğitim veren idadilerde olumlu yönde bir takım gelişmeler görülmüştür. 1911 yılında İstanbul'da ilk kız idadisi açılmıştır. Bu okul 1913'te İstanbul İnas Sulta Tanzimat'ın ilanından önce Osmanlı'da eğitim kurumları olarak sıbyan mektepleri, Enderun ve Medreseler bulunmaktaydı. Kızlar sadece ilköğretim eğitimi veren sıbyan mekteplerine gidebiliyorlardı ancak bu okullara olan talep oldukça yetersizdi. Yönetici ve aydın kesimin kız çocukları ise Arapça, Farsça, güzel yazı, müzik gibi özel ders olarak eğitimlerini devam ettirmişlerdir.

1839 yılında yayınlanan Tanzimat Fermanı'nın içeriğine baktığımızda eğitimle ilgili bir husus görememekteyiz. Ancak Avrupa'ya resmi görev ya da öğrenim görmek için giden aydınlar, ülkede bulunan azınlık ve yabancı okullar ilköğretim eğitimi önemli ölçüde etkilemiştir (Bilasa, 2015, s. 49). 1847 yılında çıkarılan bir yönetmelikle ilköğretim eğitimi veren sıbyan mekteplerinin süresini 4 yıl olarak belirlemiştir. Bu yönetmeliğin getirdiği en önemli gelişme bu okullarda okumanın yanında ilk kez yazmanın da öğretilmeye başlanmasıdır (Akyüz, 2010, s. 161). 1847 talimatnamesinde kız erkek ayrımı yapılmamıştır. İlköğretimde atılan önemli adımlardan biri de dönemin sonlarında çıkarılan 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. Bu nizamnamenin kızlarla ilgili olan 9. maddesi 6 ve 10 yaşları arasındaki kızların okula devamlarını zorunlu kılmaktadır. 15. madde bir bölgede iki sıbyan mektebi var ise bunlardan birinin kızlara, diğerinin erkeklere ayrılacağını, aksi durumda ise kızlar için okullar yapılınca kadar onların erkek çocuklarla aynı okula gideceklerini, fakat onlarla karışık oturmayacaklarını belirtmektedir. 16. madde ise, kız sıbyan mekteplerinin hocalarının kadın olacağını, fakat kadın öğretmen bulmada sıkıntı çekildiği takdirde, ihtiyacı karşılayacak sayıda öğretmen yetiştirilinceye kadar uzun yıllar öğretmenlik yapmış güvenilir ve deneyimli erkek öğretmenlerin bu okullara tayin edileceğinin altını çizmektedir (Akyüz, 2010, s. 163).

Tanzimat döneminde kadın öğretmenlerin istihdam edildiği İlköğretim düzeyinde ayrıca ev sıbyan mekteplerinin çok sayıda olduğu görülmektedir. Bu okullarda kız öğrencilerin belli seviyede eğitim aldıkları "ev içi" denen bir eğitim ortamı meydana getirmişlerdir (Akyüz, 2010, s. 164).Yine bu dönemde ilk defa kızlar için 1859'da İstanbul'da Cevri Kalfa İnas Rüştiyesi açılmıştır. Bu okula Sultan Ahmet Kız Rüştiyesi de denilmektedir. 1870'lerden itibaren kız rüştiyelerinin taşrada önemli merkezlere yayıldığı görülmektedir (Akyüz, 2010, s.164). Abdülhamit dönemi sonlarında ülkede 619 Rüştiye mektebi bulunmaktaydı ve bunların 74'ü kızlara aitti (Akyüz, 2010, s. 232). Rüştiyeler genel orta öğretimin en alt düzeyinde yer alan okullardır. Rüştiyeler ilk açıldıklarında iki yıl, daha sonra dört yıl süren bir eğitim hizmeti sunmaktaydı. 1859 yılından itibaren de bu süre altı yıla

çıkarılmıştır. 1870 yılında ise ilk kız öğretmen okulu olan Darümuallimat kurulmuştur. Bu okulda kız rüştiyelere öğretmen yetiştirilmiştir (Önder, 2014, s. 143).

1876'da ilan edilen Kanun-i Esasinin 14. maddesinde "Osmanlı efradının kaffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır" hükmü ile ilköğretimin zorunlu olduğu bir kez daha tekrar edilmiş ve anayasal zorunluluk haline gelmişti. Böylece kız ve erkek çocuk ayrımı olmaksızın tüm çocuklara eşit eğitim fırsatı hukuken sağlanmış oldu (Erdem, 2018, s.182).

Kızlara ait orta öğretim alanında önemli bir atılımda 1880 yılında açılan İstanbul'da idadi düzeyinde bir okulun açılması olmuştur. Özünde batılı bir bakış açısıyla, Türkçe, yabancı dil dersleri: Fransızca, Almanca, İngilizce, genel kültür dersleri, Müzik, el sanatları ve ev işleri gibi dersleri programına dâhil eden bu okul iki yıl süre eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmiş ancak daha sonra kapatılmıştır (Akyüz, 2010, s.233).

1863 yılında açılan Darülfunun, birçok sebeplerden ötürü farklı yıllarda birkaç kez açılıp kapandı. Son olarak II. Abdülhamit'in isteğiyle 1900 yılında Darülfunun-u Şahane adıyla açıldı. Darülfunun sadece erkek öğrencilere eğitim veriyordu. Ancak Balkan Savaşı'nı takiben bu okulda kız öğrencilere yönelik konferanslar düzenlendi. Bu gelişmenin ardından kız öğrencilere yönelik verilen dersler 12 Eylül 1914'te ayrı bir bina içine alındı (Önder, 2014, s.149). 1921 yılından itibaren kızların Darülfunun'a alınmalarıyla öğretmenlik dışındaki meslekler de de kadınlar görülmeye başlandı (Gündüz, 2018, s. 193).

Meşrutiyet döneminde 1913'te Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-i Muvakkatı (ilköğretim geçici kanunu) çıkarılmıştır. Ancak "geçici" bir kanun olarak çıkarılmasına rağmen birçok maddesi Cumhuriyet döneminde yürürlükte kalmıştır. Bu kanunla ilköğretimin zorunlu ve devlet okullarında parasız olması karar altına alınmıştır (Akyüz, 2010, s.268). Orta öğretim düzeyinde eğitim veren idadilerde olumlu yönde birtakım gelişmeler görülmüştür. 1911 yılında İstanbul'da ilk kız idadisi açılmıştır. Bu okul 1913'te İstanbul İnas Sultanisi adını alarak açılan ilk kız lisesi olmuştur (Akyüz, 2010, s.273). 1915'te kızlara mahsus bir yükseköğretim kurumu olan İnas Darülfununu açıldı (Akyüz, 2010, s.275). Aynı yıl İnas Sanayi-i Nefise Mektebi açıldı. Bu okulun amacı kadınların güzel sanatlarla ilgisini artırmak ve mevcut İnas sultanilerine kız öğretmen yetiştirmektir (Gündüz, 2018, s.191). Bu olumlu gelişmeler neticesinde 1917'de Tıp Fakültesi'ne kız öğrenci kabulü başladı. Kız öğrenciler derslere peşesiz olarak katılmaya başladılar (Önder, 2014, s. 149).

Kadınlara eğitim imkânı Osmanlı döneminde çok sınırlı bir şekilde verilirken, Tanzimat döneminde belirli bir seviyeye gelmiş, II. Meşrutiyet döneminde ise hızlanmıştır. Tüm bu daha önceki kazanımlar Cumhuriyet Dönemin'deki gelişmelere zemin hazırlamış ve köklü değişikliklere gidilmiştir.

Kadınların eğitimi konusunda Atatürk 1 Mart 1922'de TBMM'de yaptığı bir konuşmada şu cümleyi kurarak bu husustaki net tavrını ortaya koymuştur "Kadınlarımızın da aynı dereceyi tahsilden geçerek yetişmelerine atf-ı ehemmiyet olunacaktır" (Cumbur, 1992, s.259). Bu sözleriyle Atatürk kadınların eğitimine önem verileceğini ve bu konuda hiçbir taviz verilmeyeceğini açıkça beyan etmiştir.

3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ilköğretim devlet okullarında zorunlu ve parasız hale getirilmiştir. Şeriye ve Evkaf Vekâletine ve özel vakıfların bünyesindeki tüm okullar Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. 1925 yılında Üçüncü Heyet-i İlmiye toplantısı gerçekleşti. Bu toplantıda kızların eğitimine ilişkin tek tip okul oluşturulması, kızların eğitimindeki görülen sorunların giderilmesi, kız ve erkek öğrencilerin bir arada eğitim görmeleri ve daha çok üretici eğitim modelinin benimsenmesi gibi hususlar kabul edilmiştir (Çetin, 2003, s.141).

1927 yılından itibaren Kız Enstitüleri açılmıştır. Bu okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak için 1934-1935 öğretim yılında Kız Meslek Öğretmen Okulu açıldı. Daha sonraki yıllarda bu okul Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu adını almış, 1982'de Mesleki Teknik Eğitim Fakültesine dönüşmüştür (Duman, 2014, s.66)

Cumhuriyet döneminde kadınların eğitiminde yaygın eğitimden de yararlanılmıştır. 1928 yılında eğitim-öğretim hayatına başlayan Millet Mektepleri yaygın eğitim veren okulların ilk örneklerinden biri olmuştur. Kız Teknik Öğretim, Pratik Kız Sanat Okulları, Köy Kadın Gezici Kursları ve Kız Teknik Olgunlaşma Enstitüleri bünyesinde de yaygın eğitim hizmetleri verilmiştir (Çetin, 2003). Kız sanat okullarının öğretmen ihtiyacını karşılamak için, 1935 yılında sanat okullarındaki öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere Ankara'da Kız Sanat Öğretmen Okulu açıldı. 1938 yılında bu okullarının sayısı 14'e çıktı (Sallan Gül, 2015, s.101).

1973 yılında çıkarılan ve eğitim sisteminin yapısını yeniden düzenleyen Millî Eğitim Temel Kanunu'nda, ilköğretimin süresi 8 yıl olarak düzenlenmiş ve 1997-1998 eğitim-öğretim döneminden itibaren ülke genelinde uygulanmaya başlamıştır. (Önder, 2014, s. 233-234). 2012-2013 eğitim-öğretim döneminde de 4+4+4 sisteminin

uygulanmasıyla zorunlu eğitim 12 yıla çıkarılmıştır. İlk dört ilkokul, ikinci 4+4 ise orta öğretim kurumu şeklinde faaliyet planına alınmıştır. nısı adını alarak açılan ilk kız lisesi olmuştur (Akyüz, 2010, s.273). 1915'te kızlara mahsus bir yükseköğretim kurumu olan İnas Darülfununu açıldı (Akyüz, 2010, s.275). Aynı yıl İnas Sanayi-i Nefise Mektebi açıldı. Bu okulun amacı kadınların güzel sanatlara ilgisini artırmak ve mevcut İnas sultanilerine kız öğretmen yetiştirmektir (Gündüz, 2018, s.191). Bu olumlu gelişmeler neticesinde 1917'de Tıp Fakültesi'ne kız öğrenci kabulü başladı. Kız öğrenciler derslere peşesiz olarak katılmaya başladılar (Önder, 2014, s. 149).

Kadınlara eğitim imkânı Osmanlı döneminde çok sınırlı bir şekilde verilirken, Tanzimat döneminde belirli bir seviyeye gelmiş, II. Meşrutiyet döneminde ise hızlanmıştır. Tüm bu daha önceki kazanımlar Cumhuriyet Dönemin'deki gelişmelere zemin hazırlamış ve köklü değişikliklere gidilmiştir.

Kadınların eğitimi konusunda Atatürk 1 Mart 1922'de TBMM'de yaptığı bir konuşmada şu cümleyi kurarak bu husustaki net tavrını ortaya koymuştur "Kadınlarımızın da aynı dereceyi tahsilden geçerek yetişmelerine atf-i ehemmiyet olunacaktır" (Cumbur, 1992, s.259). Bu sözleriyle Atatürk kadınların eğitimine önem verileceğini ve bu konuda hiçbir taviz verilmeyeceğini açıkça beyan etmiştir.

3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ilköğretim devlet okullarında zorunlu ve parasız hale getirilmiştir. Şeriye ve Evkaf Vekâletine ve özel vakıfların bünyesindeki tüm okullar Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. 1925 yılında Üçüncü Heyet-i İlmiye toplantısı gerçekleşti. Bu toplantıda kızların eğitimine ilişkin tek tip okul oluşturulması, kızların eğitimindeki görülen sorunların giderilmesi, kız ve erkek öğrencilerin bir arada eğitim görmeleri ve daha çok üretici eğitim modelinin benimsenmesi gibi hususlar kabul edilmiştir (Çetin, 2003, s.141).

1927 yılından itibaren Kız Enstitüleri açılmıştır. Bu okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak için 1934-1935 öğretim yılında Kız Meslek Öğretmen Okulu açıldı. Daha sonraki yıllarda bu okul Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu adını almış, 1982'de Mesleki Teknik Eğitim Fakültesine dönüşmüştür (Duman, 2014, s.66)

Cumhuriyet döneminde kadınların eğitiminde yaygın eğitimden de yararlanılmıştır. 1928 yılında eğitim-öğretim hayatına başlayan Millet Mektepleri yaygın eğitim veren okulların ilk örneklerinden biri olmuştur. Kız Teknik Öğretim, Pratik Kız Sanat Okulları, Köy Kadın Gezici Kursları ve Kız Teknik Olgunlaşma Enstitüleri bünyesinde de yaygın eğitim hizmetleri verilmiştir (Çetin, 2003). Kız sanat okullarının öğretmen ihtiyacını karşılamak için, 1935 yılında sanat okullarındaki öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere Ankara'da Kız Sanat Öğretmen Okulu açıldı. 1938 yılında bu okullarının sayısı 14'e çıktı (Sallan Gül, 2015, s.101).

1973 yılında çıkarılan ve eğitim sisteminin yapısını yeniden düzenleyen Millî Eğitim Temel Kanunu'nda, İlköğretimin süresi 8 yıl olarak düzenlenmiş ve 1997-1998 eğitim-öğretim döneminden itibaren ülke genelinde uygulanmaya başlamıştır. (Önder, 2014, s. 233-234). 2012-2013 eğitim-öğretim döneminde de 4+4+4 sisteminin uygulanmasıyla zorunlu eğitim 12 yıla çıkarılmıştır. İlk dört ilkokul, ikinci 4+4 ise orta öğretim kurumu şeklinde faaliyet planına alınmıştır.

Kalkınma Planları (1963-2023)

Tanzimat'ın ilanından önce Osmanlı'da eğitim kurumları olarak sıbyan mektepleri, Enderun ve Medreseler bulunmaktaydı. Kızlar sadece ilköğretim eğitimi veren sıbyan mekteplerine gidebiliyorlardı ancak bu okullara olan talep oldukça yetersizdi. Yönetici ve aydın kesimin kız çocukları ise Arapça, Farsça, güzel yazı, müzik gibi özel ders alarak eğitimlerini devam ettirmişlerdir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Kızların eğitiminde özellikle Kız Teknik Öğretim Kurumlarının önemli olduğu vurgusu yapılmıştır. Türkiye'de bütün kademelerdeki eğitimin kadın erkek ayrımı yapılmaksızın eşit bir şekilde devam ettiği, ancak Kız Teknik Öğretimin ayrıca değerlendirilmesi gerektiği ifade edilerek bu kapsamda yapılması gerekenler şu şekilde sıralanmıştır:

1-Kız teknik öğretimde kadını, bir ev kadını olarak değerlendiren ve geliştirmeyi amaç edinen çalışmaların özellikle kadının eğitim imkânlarından yoksun olduğu geri kalmış bölgelerde Kız Teknik Öğretim kurumları yoğunlaştırılmalıdır.

2- Kız teknik öğretimde, kadınları yapılarına uygun mesleklere hazırlamak için öğretim programları, öğretim dalları ve okul alt yapıları bu yönde geliştirilmeli ve değiştirilmelidir (DBT, 1963, s.460-461).

Birinci beş yıllık kalkınma planında kız enstitülerinin temel hedefi kız öğrencileri iyi bir ev kadını olarak yetiştirmek ve kadınlar için uygun görülen mesleklere hazırlanmalarına yardımcı olmaktır (DPT, 1972, s.750). Ancak, kız teknik öğretimden beklenen işlevsel eğitim gerçekleşmemiştir. Mezunlarından %24'ü yükseköğretime devam etmiştir. Ayrıca, bu grubun %30'u iş hayatına başlamış ve maalesef %41'nin ise meslekî bir iş yapmadığı tespit edilmiştir (DPT,1963 s.161).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

Bu planda kadınların eğitimi ile ilgili çalışmalara özellikle ağırlık verileceği, ülkenin dört bir tarafında yaygınlaşması için, bu konuda ilgili bakanlıklar, kamu kuruluşları, kamu yararına çalışan sivil toplum kuruluşları ve gönüllü diğer kuruluşların yardımı ile MEB tarafından kadın eğitimine yönelik bir kampanya yürütüleceği belirtilmiştir. Böylece Türk kadınının toplum hayatında gereken yerinin alınmasına ve statü kazanmasına yardımcı olacak özel kadın eğitim programlarının uygulanması doğrultusunda gereken tüm tedbirlerin alınacağına işaret edilmiştir (DPT, 1968, s.180).

Bu planda kadın eğitimi konusuna önem verildiği kız teknik öğretimde, kız öğrencileri iş hayatının bir parçası haline getirmek asıl hedef olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda söz konusu bu okulları buldukları çevrelerine faydalı çalışmalar yapan eğitim kurumları durumuna getirmek için çalışmaların başlandığı ifade edilmiştir (DPT, 1968, s.161). Kız enstitülerinin öğretim programı ve okul öncesi eğitim hizmetlerinin geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla çocuk yuvalarının açılması öngörülmüştür (DPT, 1968, s.164). Ayrıca bu okullarda öğrencilerin eğitim-öğretim faaliyetlerinde üretime etkin bir şekilde katılabilmeleri sağlamak amacıyla döner sermaye gelirlerinin artırılması, yaz ve bitirme staj çalışmalarının başlatılması, öğrencilerin gruplar halinde çevrede eğitim faaliyetlerinde bulunmaları vurgulanmıştır. Buna ilaveten anneleri kız enstitülerinde çalışan, ana eğitiminden yoksun çocuklar için kreş imkânı sağlanacağı ifade edilmiştir. Diğer taraftan mesleğe yönelik kız öğretmen okulları ve sekreterlik okullarının kız teknik öğretimin ilkeleri içinde tasarlanıp geliştirileceği belirtilmiştir.

Türk kadınının toplum içerisindeki statüsünü artırmayı amaçlayan yaygın eğitim programları hazırlanması ilke olarak kabul görmüştür. Bu çerçevede “Ev kadını ve anne olarak” kadın eğitim programlarının geliştirilmesi ve böylece ev kadınlığı ve annelik bilgilerinin geniş kitlelere ulaştırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda bölge okullarından istifade edileceği, köy kadınları gezici kurslarının MEB bünyesine alınarak kız teknik öğretim kurumlarından destek alınacağı söylenmiştir. Bir çeşit yaygın eğitim statüsünde olan Akşam Kız Sanat Okulları'nın mevcut programlarının revize edilmesi amaçlanmıştır (DBT, 1968, s.180).

Kırsal bölgelerdeki genç kız ve kadınlara ev ekonomisi ve sağlıkla ilgili bilgileri kazandırmak amacıyla yaygın eğitim yapan kuruluşlarla iş birliği yapılarak, buldukları çevrenin koşul ve gereksinimlerine uygun yaygın eğitim programlarının uygulanması hedeflenmiştir. Bu programlarda ayrıca bu bölgelerde yaşayanların üretici faaliyetlerini geliştirmek ve yaşam standartlarının artırılmasına yönelik eğitimin verileceği de ifade edilmiştir.

Birinci kalkınma planında amaçlandığı gibi ikinci plan döneminde de kız enstitülerinin öğretim programlarında üretim sistemi ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmalara devam edilmesi planlanmıştır. Ancak yeterli derecede başarılı olamamıştır. Kız sanat ortaokullarının da diğer meslek okullarının gerisinde kaldığı görülmüştür (DBT, 1968, s.750).

Kız enstitülerindeki öğretmenlerin nitelik olarak yetersiz oluşları ve eğitim programlarının üretim sisteminin gerekliliklerinden uzak olması köy enstitüsü öğrencilerinin işlevsel bir eğitim görmelerini kısıtlamıştır. Diğer taraftan “Giyim Programı” mezunlarının daha donanımlı mezun olmaları ise dikkat çekicidir. Ancak bu durum “Konfeksiyon Programı”nda sınırlı kalmıştır. Köy enstitülerinin kayıtlarında ise ilk kayıt ve mezun sayılarında yıldan yıla artış gözlenmiştir. Fakat bazen de düşüşler kaydedilmiştir. Dolayısıyla, istikrarlı bir gelişim görülmemiştir. 1963-1964 öğretim yılında 103 olan köy enstitülerinin sayısı 1971-1972 öğretim yılında %43,6 oranında devamlı bir artışla 148'e yükselmiştir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Kız enstitülerinin kız meslek liselerine dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Böylece bu okullarda öğrenciler ev kadınlığı ve annelik bilgilerinin yanı sıra çağdaş mesleklere yönelebilecekti. Kız meslek liselerinin geleneksel meslek dallarının yanında modern koşullara uygun meslek dallarını da bünyesine alması uygun görüldü (DPT,1972, s.759).

Gezici Köy Kadın Kurslarında yürütülen çalışmaların pratik tarım ve kız sanat okulları ile uyumlu bir biçimde sürdürmeleri planlanmıştır. Bu kurslarda, bu bölge halkının kültür seviyesinin yükseltecek sosyal, ekonomik ve kültürel konulara ilişkin programların hazırlanması, hayata geçirilmesi hedefler arasında yer almıştır. Bu kursların, özellikle kırsal bölgelerde yaşayan kadınların değişen koşullara uyumunu sağlayacak biçimde geliştirilmesi amaçlanmıştır (DPT, 1972, s.779)

Kadınların eğitime yönelmesini sağlamak amacıyla özellikle Pratik Kız Sanat Okullarına ağırlık verileceği belirtilmiştir. Bu okullarda ağırlıklı olarak genel kültür ve mesleki beceri kazandırma gibi işlevsel program hazırlanması, uygulanması ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca, kadınlara beslenme, çocuk bakımı gibi çeşitli konularda eğitimler verilecektir. Pratik Kız Sanat Okullarının programları kadınların her türlü gereksinimlerini karşılamak üzere çeşitli eğitim faaliyetlerini kapsaması öngörülmüştür (DPT,1972, s.779).

Genel olarak bu planlı dönemde, kadın eğitiminin yaygınlaştırılması amaçlanmış ve kadının tarım dışı faaliyetlerde çalışmasına imkân sağlayacak iş olanaklarının artırılmasına yönelik çalışmalarda bulunulmuştur.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

Teknik Liselerin yeniden yapılandırılması düşünülmüş ve bu maksatla, endüstrinin ihtiyaç duyduğu alanlara yönelik programların yapılması, üretim sürecinin orta düzey insan gücü gereksinimine cevap verecek şekilde planlanması ve bu okullarda hem kız hem erkek öğrenci yetiştirilmesi amaçlanmıştır.

Bu planın temel amacı Kız Meslek Liselerinde, yürütülmekte olan geleneksel programların yaygın eğitim programları bünyesine alınması ve üretime yönelik olarak yeniden düzenlenmesi sağlanacaktır (DPT, 1979, s.457).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

Bu dönemde, ülkemizde yaşanan sanayileşme çalışmaları neticesinde finans sektöründe ve sosyal hayattaki gelişmeler sayesinde kadınların etkin olarak iş hayatına katılmaları sağlanmıştır. Özellikle büyük kentlerde kadınların iş hayatında yer almaları okul öncesi çocukların güvenli bir ortamda bakımları ve yetiştirilmelerini zorunlu kılmış ve bunun sonucunda çocuklarımız için kreş ve gündüz bakımevlerine olan ihtiyaç artmıştır. Bu bağlamda kreş ve gündüz bakımevlerinin mevcut kapasite ve hizmet veriminin artırılması, nitelik ve nicelik olarak geliştirilmesi karar altına alınmıştır (DPT, 1984, s.156).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

Kadının eğitimi konusundaki sorunların devam ettiği ve bu sorunların giderilmesine yönelik tedbirlerin alınacağı ifade edilmiştir. Özellikle ailenin önemine vurgu yapılarak, kadının ve çocuğun korunmasına ve eğitilmesine dikkat çekilmiştir (DPT, 1989, s.3). Kadınların eğitim imkânlarının artırılması ve mesleki eğitim olanaklarından daha fazla istifade etmeleri için tarım dışı sektörlerde istihdamın yaygınlaştırılması amacıyla gerekli koşulların oluşturulması hedeflenmiştir (DPT, 1989, s.287).

Mesleki ve Teknik eğitimde Endüstri Meslek Liseleri ile Otelcilik ve Turizm Meslek Liselerine gereken önem verilerek, Kız Meslek Liseleri daha işlevsel hale getirilecektir (DPT, 1989, s.292).

Sosyal ve ekonomik kalkınmanın getirilerinden kadınların daha fazla istifade etmelerini sağlamak üzere eğitim, istihdam ve sağlık olanaklarının çoğaltılması ön plana çıkarılarak, kadının sosyal hayattaki statüsünün her açıdan iyileştirilmesine yönelik gerekli önlemlerin alınacağı söylenmiştir (DPT,1989, s.353).

Kadınların iş hayatına aktif olarak katılmalarını sağlamak için meslek edindirme ve beceri kazandırma çalışmalarına ağırlık verilecektir. Bu amaçla özel programlar ve projeler geliştirileceği planlanmıştır (DPT, 1989, s. 354).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

Toplumsal eşitlik ilkesi çerçevesinde kadınların toplumsal yaşamın her alanında yer almaları esas alınmıştır. Sosyal refahın artırılması ve kadınlarında bu refah seviyesinden daha fazla yararlanabilmesi için kız çocuklarının ve kadınların eğitimi önem arz etmektedir (DPT, 1995, s.38). Çünkü okul öncesi eğitimde yeterli gelişme sağlanamamıştır. Büyük çoğunluğu kız çocuğu olan 1.4 milyon çocuğun ilkökul sonrası eğitimden yoksun bırakılmıştır (DPT, 1995, s.38). Nüfusun eğitim düzeyindeki yetersizlikler ise devam etmektedir. 1990 yılı itibarıyla 6 yaş ve üstü kadınların %28'i okuma-yazma bilmemektedir. Okur-yazar kadın nüfusun %81,6'sı ilkökul mezunudur. Ortaokul ve dengi okul mezunu kadın oranı %7,6 seviyesindedir. Lise ve dengi okul mezunu kadınların oranı %8,3 ve yükseköğretim mezunu olan kadınların oranı ise % 2,6'dır (DPT, 1995, s.12).

Bu planda önemli görülen hususlar içerisinde kadınların eğitimi, sağlık, istihdam ve sosyal güvenlik konularının iyileştirilmesi, kadın-erkek eşitliğinin önündeki engellerin ortadan kaldırılması, kadının toplum içerisindeki konumunun yükseltilmesi gibi konular yer almaktadır (DPT,1995, s.35).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde kadınların bilgi ve becerilerini geliştirmek için açılan kurslara ivme kazandırılması amaçlanmıştır (DPT, 2000 s.64). Kadın okur-yazarlığını artırmak için projeler geliştirilecektir. Kadınların eğitime etkin bir şekilde katılabilmeleri ve toplumun ön yargılarından uzaklaştırılması için örgün ve yaygın eğitim yanında yazılı ve görsel iletişim araçlarından faydalanılacağı belirtilmiştir (DPT,2000, s.94).

Kadınların etkinlik alanlarını artıracak, toplum içindeki konumlarını güçlendirecek, eşit fırsat ve imkânlardan yararlanmalarını sağlamak için eğitim seviyelerini yükseltilecek çalışmalar yapılacaktır. Böylece, kadınların kalkınma sürecine, iş hayatına ve karar alma mekanizmalarına daha fazla katılımı sağlanmış olacaktır (DPT, 2000 s.224).

İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü tarafından İstihdam Eğitim Projesi çerçevesinde kadınların istihdam olanakları araştırılmış ve beceri kazandırma kursları düzenlenmiştir (DPT, 2000, s.93).

1999 yılı itibarıyla kadınların okur-yazar oranı %77,4'dür. Kentlerde bu oran %82,2 iken kırsal kesimde %67,8'dir. 1997-1998 eğitim- öğretim yılından başlayarak temel eğitimde zorunlu sekiz yıllık kesintisiz eğitime geçilmesi, kadınların eğitim seviyesinin yükseltilmesi açısından önemli olduğu ifade edilmiştir (DPT,2000, s.93).

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)

2000-2004 yılları arasında kadın okur-yazarlık oranı %76,2'den %80,6'ya çıkmıştır. Ancak bu artış erkek okur-yazarlık oranının gerisinde kalmıştır. Diğer taraftan, AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında, kadınların karar alma sürecine katılımı yetersiz kalmıştır. Bu durum 2002 seçimlerinde açıkça görülmüştür. Kadınların parlamentoda temsil oranı yaklaşık olarak %4,4 seviyesinde tespit edilmiştir (DPT, 2006, s.51).

Bu planlı dönemde özellikle kırsal kesimde yaşayan kız çocuklarının eğitim ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli desteklerin verileceği ve eğitime erişimlerinin kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Kadınların sosyal ve ekonomik hayata katılmalarını daha fazla artırmak için mesleki eğitime önem verileceği söylenmiştir. Ayrıca İlköğretimde okul terklerini azaltmak amacıyla, ilk olarak kırsal kesimde kız çocuklarının eğitimine yönelik gerekli tedbirlerin alınacağı ve ortaöğretime geçişteki sayının artırılması planlanmıştır (DPT, 2006, 91-94).

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)

Daha önceki dönemlerin genel bir değerlendirmesi yapılarak eğitimde nitelik ve niceliğin artırılması hedeflenmiştir. Netice olarak eğitimin her kademesinde okullaşma oranlarında artış sağlanmış ve derslik başına düşen öğrenci sayısında kayda değer azalma görülmüştür. Taşınabilir eğitim sistemi ile kız çocukları ile maddi durumu iyi olmayan öğrencilerin eğitimlerine devamı sağlanmıştır. Diğer taraftan zorunlu eğitim süresi uzatılarak ortaöğretim sistemi yeniden yapılandırılmıştır. Öğretmenlerin hizmet içi eğitimleri nicel ve nitel olarak güçlendirilmiştir. Durum böyle iken, Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) sonuçlarına göre ülkemiz okul öncesi eğitim ve ortaöğretime erişimde ve başarı performansında uluslararası ortalamaların altında kalmıştır (KB, 2013 s.25).

Eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması ve eğitim hizmetlerinin olumlu yönde geliştirilmesi için çalışmalar planlanmıştır. Bu planlar içerisinde ücretsiz ders kitabı temini, şartlı eğitim yardımları, taşınabilir eğitim gibi uygulamalar göze çarpmaktadır. Bunlara ilaveten öğretmenlerin istihdamı ve hizmet içi eğitimlerinin iyileştirilmesi ve artırılması, eğitime ayrılan kamu kaynağının arzu edilen düzeye çıkarılması, FATİH Projesinin başlatılması, 12 yıllık kademeli zorunlu eğitim sistemine geçilmesi ve müfredatın bu doğrultuda yenilenmesi planlanmıştır (KB, 2013, s.31).

Bu dönemde planlanan faaliyetler:

1-Öncelikle engelliler ve kız çocukları olmak üzere ilk ve orta öğretimde tüm çocukların okula erişimi sağlanacak, sınıf tekrarı ve okul terki azaltılacaktır (KB, 2013 s.33).

2-Diğer taraftan çocukların yoksulluktan kaynaklanan yoksunlukları giderilecektir. Erken çocukluk gelişimi desteklenecektir. Kız çocuklarının okullaşma ve okula devam oranlarının yükseltilecek ve eğitimde ve istihdamda olmayan gençlerin ekonomik ve toplumsal hayata katılımları sağlanacaktır (KB, 2013, s.45).

3-Kadınların karar alma süreçlerinde etkin olarak yer almaları, istihdamlarının artırılması, eğitim ve beceri düzeylerinin yükseltilmesi hedeflenmiştir (KB, 2013, s.44).

Ayrıca, ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişimini etkileyecek en önemli faktörlerden birinin, Kadınların özellikle eğitim aracılığı ile iş hayatına ve sosyal yaşama katılım seviyesinin yükselmesiyle mümkün olabileceği vurgusu yapılmıştır (KB, 2013, s.10).

Onuncu Kalkınma Planı döneminde eğitimde beşerî ve fiziki altyapı iyileştirilmiş, öğretmen sayıları artırılmış, başta kız çocukları ve dezavantajlı öğrenciler olmak üzere eğitimin tüm kademelerinde okullaşma oranlarında artış sağlanmış ve derslik başına düşen öğrenci sayısı önemli ölçüde azaltılmıştır (SBB,2019, s.22).

On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2019-2023)

Bu dönemde, güçlü bir toplum olabilmek için kadınlar güçlenmelidir anlayışıyla hareket edilmiştir. Bu kapsamda, kız çocukları ile kadınların eğitime önem verilmiştir. Kız çocukları ve kadınların sosyal ve ekonomik hayata katılım oranlarının daha üst seviyeye çıkarılması ve eğitim ve öğretim sürecinde kaynaklara erişimin kolaylaştırılması kalkınma planına alınmıştır. Daha da önemlisi kadının toplum içindeki yerinin ve statüsünün iyileştirilmesi için farkındalığın artırılması için ne gerekiyorsa yapılacağı ifade edilmiş (SBB, 2019, s.134) ve bunlar aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

1. İşgücü piyasasının değişen ihtiyaçları çerçevesinde yeni gelişen meslek alanları göz önünde bulundurularak kız çocuklarının fen, teknoloji, mühendislik, matematik alanlarındaki mesleklere yönlendirilmesi için çalışmalar yürütülecektir.
2. Kız çocukları ile kadınların eğitimin tüm kademelerine tam erişimleri ve etkin katılımları sağlanacaktır.
3. Kadınların ve kız çocuklarının eğitimin tüm kademelerinde kayıt, devam ve tamamlama oranları artırılabilecektir.
4. Başta kadın ve genç çiftçilere yönelik olmak üzere, üretim maliyetlerinin düşürülmesi, teknoloji kullanımı, kaliteli ve sağlıklı ürün üretimi konularında eğitim verilecek, yayım ve sertifika programları ile tarımsal becerinin geliştirilmesine yönelik kurslar düzenlenecektir.
5. Japonya örneği incelenerek sadece kadın öğrencilerin kabul edildiği kadın üniversiteleri kurulacaktır.
6. İşgücü piyasasında kadın istihdamını artıracak şekilde kadınların özellikle kodlama, yazılım gibi teknoloji üretimi alanlarında mesleki eğitim ve beceri gelişimi fırsatları güçlendirilecektir.
7. Kadınların internet sitesi, portal, uygulama gibi dijital ortamlardaki ekonomik faaliyetlerinin geliştirilmesini hedefleyen mekanizmalar oluşturulacak ve kadın girişimcilerin e-ticarette güçlenmelerini sağlamaya yönelik eğitim programları ve seminerler düzenlenecektir.
8. Medyada kadın temsili iyileştirilecek ve kadınların medya okuryazarlığının artırılması sağlanacaktır.
9. Medya alanında düzenleyici veya denetleyici kamu kuruluş personeline yönelik medyada kadın temsili konusunda farkındalık eğitim programları düzenlenecektir.
10. Üniversitelerin lisans ve lisansüstü programlarında medyada kadın temsili vb. konularına yer verilecektir.
11. Kırsal toplumun beşerî sermayesinin geliştirilmesi için aile işletmelerine yönelik çiftçi eğitimi ve tarım danışmanlığı konularındaki faaliyetler güçlendirilecek, kadın ve genç girişimciler başta olmak üzere yetişkin nüfusun yaygın eğitim kurslarına erişimi sağlanacak, Mesleki eğitim programları katma değeri yüksek yerel ürünler esas alınarak programlanacaktır.
12. Kırsal alanda yaşayan kadın ve genç çiftçiler tarımsal eğitim-yayım faaliyetleri, kırsal destek projeleri ve tarımdaki iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinde öncelikli olarak desteklenecektir (SBB, 2019, s.151)

Aşağıdaki tabloda 2023 hedefleri görülmektedir.

Tablo 1. 2018 yılı verileri TÜİK Toplumsal Yapı ve Cinsiyet İstatistikleri, 2023 verileri On Birinci Kalkınma Planı tahminleridir (SBB, 2011, s.15).

Kadın / Hedefler	2018	2023
	%	%
Okullaşma Oranı, Kadın (ilkokul)	91,6	100
Okullaşma Oranı, Kadın (ortaöğretim)	83,4	100
Okullaşma Oranı, Kadın (yükseköğrenim)	47,4	60
Kadın İstihdam Oranı	29,4	39
İşgücüne Katılım Oranı, Kadın	34,2	38,5
Parlamentodaki Kadın Temsil Oranı	17,3	20
Kendi Hesabına Çalışanlar İçindeki Kadın Oranı	17,8	20
İşveren Olarak Çalışanlar İçindeki Kadın Oranı	8,7	10

Sonuç ve Öneriler

Birinci planlı dönemde kız teknik eğitimin daha işlevsel hale gelmesi amaçlanmış ancak başarılı olunamamıştır. Bu dönemde başlatılan ve ikinci planlı dönemde devam eden kız enstitülerinin eğitim programlarının üretim sistemi ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesi çalışmaları sınırlı ölçüde başarılı olmuştur. Kız enstitülerindeki programlarının ve öğretmenlerinin nitelik yetersizliği bu okulların başarı oranını düşürmektedir.

İkinci planda yaygın eğitim yoluyla kadınların eğitilmesi ev kadınlığı ve annelik bilgilerinin geniş kitlelere ulaştırılması planlanmış fakat bu çalışmalardan tam bir verim alınamamıştır.

Üçüncü planlı dönemde Kız Enstitüleri Kız Meslek Liselerine dönüştürülmüştür. Gezici Köy Kadın Kursları yaygınlaştırılmış ve kadının tarım dışı faaliyetlerde çalışabileceği iş imkânlarının artırılmasına yönelik girişimlerde bulunulmuştur.

Dördüncü planlı dönemde ilk iki planlı dönemde amaçlanan kız meslek liselerini programlarının yenilenmesi gerekliliği bu planlı dönemde de masaya yatırılmış, ancak dönemin sonunda bir ilerleme kaydedilemediği görülmektedir.

Beşinci planlı dönemde kadın eğitiminden ziyade kadınların çalışma hayatına daha aktif katılmalarından dolayı, çocuklarının bakımı için kreş ve gündüz bakım evlerinin nitelik ve nicelik olarak artırılmasına yönelik adımlar atılmıştır.

Altıncı planlı döneme gelindiğinde hala kadın eğitimi ilgili sorunlar devam etmektedir. Bu planlı dönemde mevcut sorunların ivedilikle çözümlenmesi için birtakım çalışmalar yapılmış ancak göze çarpan bir gelişme olmamıştır. Gerek kadının toplum içindeki statüsünü artıran çalışmalarda gerekse Kız Meslek Liselerinin daha nitelikli hale getirilmesi konularındaki çalışmalar çok yetersiz kalmıştır.

Yedinci planlı dönemde toplumsal cinsiyet eşitliğine vurgu yapılması önemlidir. 1990'lı yıllarda Kadınların %28'si okuma yazma bilmemekte, %8,3'ü lise ve dengi okul mezunu, %2,6'sı ise yüksekokul mezunudur. Dolayısıyla bu oranlara bakarak kadınların erkeklerin çok gerisinde kaldığını söyleyebiliriz. Bu dönemde kadın eğitime daha fazla önem verilmiş ve kadın erkek eşitliğinde ilerleme sağlanmıştır. Nitekim 1999 yılında kadınların okur-yazar oranı %77,5'e çıkmıştır. Ayrıca 1997-1998 eğitim-öğretim döneminde sekiz yıllık zorunlu kesintisiz eğitime geçilmesi kadınların eğitim seviyesinin yükseltilmesi açısından önemli bir adım olmuştur.

Sekizinci planlı dönemde kadınların okur -yazar oranı %80,6'ya yükselmesine rağmen erkek okur- yazar oranının gerisinde kalmıştır. Ayrıca kadınların karar alma mekanizmalarında yer almaları çok sınırlı kalmıştır. Nitekim 2002 seçimlerinde kadınların parlamentoda temsil oranı yaklaşık %4,4'tür.

Dokuzuncu planlı dönemde 2012 yılında 12 yıllık (4+4+4) zorunlu eğitime geçilmiştir. Eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak için başlatılan Fatih projesi ise başarıya ulaşamamıştır.

On birinci kalkınma planı döneminde daha güçlü bir toplum olabilmenin ön şartı olarak kadınların güçlenmesi öngörülmüş ve bu doğrultuda birtakım hedefler belirlenmiştir. Kız çocuklarının yeni teknoloji alanlarına (fen, teknoloji, mühendislik vb.) yönlendirilmesi amaçlanmıştır. Ancak bugün baktığımızda bu alanlarda eğitim gören

kız öğrenci sayısının erkek öğrenci sayısının çok altında olduğunu görmekteyiz. Kadın üniversitelerinin açılması planlanmış fakat henüz bu konuda bir çalışma yapılmamıştır. Ancak 2022 Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programında bu konuyla ilgili çalışmaların başlatılacağı ifade edilmiştir. Fakat kadın üniversitelerinin açılması cinsiyet ayrımcılığını hiç şüphesiz daha da artıracaktır. Ayrıca kadın medya okuryazarlığının artırılması, medyada kadın temsili konusunda farkındalık eğitim programlarının düzenlenmesi, kadınların tarımsal becerilerini geliştirmeye yönelik kurslar verilmesi öngörülmektedir. Fakat bu planlı dönem 2023'te tamamlanacağı için bu tarihten sonraki verilere bakarak dönemi değerlendirmemiz daha doğru olacaktır.

Buraya kadar yaptığımız değerlendirmeler ışığında 1963-2023 arasında planlanan toplam 11 adet beş yıllık kalkınma planında kadınların eğitimi ilgili somut, tutarlı, süreklilik arz eden politikaların maalesef günümüze kadar gerçekleştirilmediğini tespit ettik. Bu mesele ile ilgi bundan sonraki yapılacak beş yıllık kalkınma planlarında öncelikli olarak aşağıda belirttiğimiz hususların dikkate alınması konunun hassasiyeti bakımından önemlidir.

- 1) Cinsiyet eşitsizliği ortadan kaldırılmalıdır.
- 2) Okul ve derslik sayısı artırılmalıdır. Gerekirse özel sektörden destek alınmalıdır.
- 3) Kız meslek liselerinin programları yeniden gözden geçirilmeli ve çağın gereklerine uygun ve üretim sektörünün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden planlanmalıdır. Bu okulların ihtiyaç duyduğu nitelikli öğretmen ihtiyacı karşılanmalıdır.
- 4) Kız çocuklarının okula devam oranları artırılmalıdır. Bugün kız çocuklarının büyük çoğunluğu zamanlarını evde ev işi yaparak geçirmektedir. Bu gerçekten hareketle ailelerin kız çocuklarını okula göndermeleri yönünde eğitim verilmeli ve inka çalışmaları yapılmalıdır.
- 5) Zorunlu kesintisiz eğitim devam ettirilmeli ancak sakıncalı tarafları yeniden gözden geçirilmelidir.
- 6) Medya organları aracılığıyla kamu bilincini artırıcı çalışmalar yapılmalıdır.
- 7) Düşük gelirli ailelere eğitim giderlerini karşılamaları için maddi destek sağlanmalıdır.
- 8) Yaygın eğitim programları geliştirilmeli, eğitici kurs sayısı artırılmalı ve daha nitelikli hale getirilmelidir.
- 9) Kadınların eğitimi meselesi siyasi politika aracı haline getirilmeden ele alınmalı ve konunun uzmanlarından yararlanılmalıdır.

Sonuç olarak, güçlü ve refah seviyesi yüksek bir toplum olabilmenin en önemli şartı kadın-erkek ayrımı gözetmeksizin herkese eşit eğitim imkânı verebilmektir. Kaldı ki içinde bulunduğumuz çağda, 21.yy'da toplum içinde eğitilmiş kadın oranı ne kadar fazla ise o toplum daha kalkınmış kabul edilmektedir. Bu bağlamda kadınların eğitimiyle ilgili Atatürk'ün şu sözleri çok dikkat çekicidir: "Bir sosyal toplum bir organı faaliyette bulunurken, diğer organı çalışmazsa o toplum felçlidir. Bugünün ihtiyaçlarından biri, kadınlarımızın her yönden yükselmesini sağlamaktır. Binaenaleyh, kadınlarımız da ilimci ve fenci olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün öğretim kademelerinden geçeceklerdir. Sonra, kadınlar hayatta da erkeklerle beraber yürüyecek, birbirinin yardımcısı ve destekleyicisi olacaklardır" (Göksel, 1985, s.956).

Kaynakça

- Akyüz, Y. (2010). *Türk eğitim tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2010)*. Pegem Akademi.
- Bilasa, P. (2015). *Türkiye'de ilköğretimin tarihsel gelişimi (1970-2010)*. Pegem Akademi.
- Cumbur, M. (1992). Atatürk döneminde kadın eğitimi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8(23).
- Çetin, F. (2003). Cumhuriyet döneminde kadın eğitimi. *Milli Eğitim Dergisi*, (160), 140-153.
- Duman, T. (2014). Mesleki ve teknik eğitime öğretmen yetiştiren yükseköğretim kurumlarının kuruluşu, gelişimi ve kapatılmaları. *Journal of Research in Education and Society*, 1(1), 65-92.
- Erdem, Y. T. (2018). *Türk eğitim tarihinde kadın, çocuk ve aile eğitimi. Kronolojik ve tematik Türk eğitim tarihi*. M. Gündüz (Ed.). İdeal Kültür Yayıncılık.
- Göksel, B. (1985). Atatürk'ün eğitim konusundaki görüşleri ve Misak-ı Maarif. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(13), 956.

- Kızılböğe-Özaslan, R. ve Alıcı, O. V. (2014). Kalkınma planlarında yerel yönetimler ve yapılan reformlar çerçevesinde mukayesesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(26), 315-342.
- Kurnaz, Ş. (1999). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadınların eğitimi. *Milli Eğitim Dergisi*, (160), 143(14), 1-26.
- Mıhçı, H. (2014). Göreli geri kalmışlıktan kurtulma hamlesi ve Türkiye'de planlı kalkınma deneyimi. *Mülkiye Dergisi*, 25(231), 149-196.
- Önder, M. (2014). *Türk eğitim tarihi*. Anı Yayıncılık.
- Sallan, G. S. Alica A. ve Gümüšoğlu F. (2015). Cumhuriyetin aydınlanma sembolleri: kadınlar ve köy enstitüleri. *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 89-114.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu kalkınma planı 2014-2018*. [https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2021/12/Onuncu Kalkınma Planı-2014-2018.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2021/12/Onuncu_Kalkinma_Planı-2014-2018.pdf) (Erişim Tarihi 12 Nisan 2022)
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2000). *Uzun vadeli strateji ve sekizinci beş yıllık kalkınma planı 2001-2005*. [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Sekizinci Bes Yillik Kalkınma Planı-2001-2005.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-2001-2005.pdf) (Erişim Tarihi 12 Nisan 2022)
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1963). *Kalkınma planı (birinci beş yıl) 1963-1967*. [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Birinci Bes Yillik Kalkınma Planı-1963-1967.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Birinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1963-1967.pdf) (Erişim Tarihi 12 Nisan 2022)
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1968). *İkinci beş yıllık kalkınma planı 1968-1972*. [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/İkinci Bes Yillik Kalkınma Planı-1968-1972.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/İkinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1968-1972.pdf) (Erişim Tarihi 12 Nisan 2022)
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1972). *Üçüncü beş yıllık kalkınma planı 1973-1977*. [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Üçüncü Bes Yillik Kalkınma Planı-1973-1977.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Üçüncü_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1973-1977.pdf) (Erişim Tarihi 12 Nisan 2022)
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1979). *Dördüncü beş yıllık kalkınma planı 1979-1983*. [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Dördüncü Bes Yillik Kalkınma Planı-1979-1983.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Dördüncü_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1979-1983.pdf) (Erişim Tarihi 12 Nisan 2022)
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1984). *Beşinci beş yıllık kalkınma planı 1985-1989*. [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Beşinci Bes Yillik Kalkınma Planı-1985-1989.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Beşinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1985-1989.pdf) (Erişim Tarihi 12 Nisan 2022)
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1989). *Altıncı beş yıllık kalkınma planı 1990-1994*. [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Altıncı Bes Yillik Kalkınma Planı-1990-1994.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Altıncı_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1990-1994.pdf) (Erişim Tarihi 12 Nisan 2022)
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1995). *Yedinci beş yıllık kalkınma planı 1996-2000*. [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Yedinci Bes Yillik Kalkınma Planı-1996-2000.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1996-2000.pdf) (Erişim Tarihi 12 Nisan 2022)
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2006). *Dokuzuncu kalkınma planı 2007-2013*. [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Dokuzuncu Kalkınma Planı-2007-2013.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Dokuzuncu_Kalkinma_Planı-2007-2013.pdf) (Erişim Tarihi 12 Nisan 2022)
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On birinci kalkınma planı 2019- 2023*. [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/On Birinci Kalkınma Planı-2019-2023.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf) (Erişim Tarihi 12 Nisan 2022)
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1981). *Savaş sonrası ortamında 1947 Türkiye iktisadi kalkınma planı* (İkinci Baskı). ODTÜ İdari İlimler Fakültesi, Yayın No:24.

EXTENDED SUMMARY

The development plans that are implemented in our country and that each government deals with within their programs are prepared by the State Planning Organization and the Ministry of Development, and today by the Presidency of the Republic of Turkey Strategy and Budget Department for a period of five years. Since 1963, 11 development plans have been prepared in Turkey to cover all economic, social and cultural issues. The aim of the study is to reveal what kind of work has been done on the education of girls in the axis of development plans, to draw attention to existing issues and to make evaluations on how to solve them.

In this direction, first of all, the development process of development plans in Turkey and the education of women in the historical perspective were evaluated. Then, eleven development plans were examined separately and the items related to women's education were analyzed. In this study, the document analysis technique, one of the qualitative data research techniques, was used and the parts of the eleven development plans related to women's education were examined

In this study, it has been determined that, within the framework of a total of eleven five-year development plans planned between 1963-2023, concrete, consistent and continuous policies regarding women's education have unfortunately not been realized until today.

In the development plans we examined, it was seen that some targets were set regarding the education of women, but most of these targets were not implemented and a stable policy was not followed in this regard until today. However, as Atatürk stated, an uneducated woman cannot be a good wife or a good mother. In order to become a modern and developed society, the education level of women as well as men should be increased.

At the end of this study, it is suggested that the following points, which are believed to shed light on this problem, should be taken into account in the next five-year development plans. (1) Gender inequality should be eliminated, (2) Number of schools and classrooms should be increased. If necessary, support should be obtained from the private sector. (3) The programs of vocational high schools for girls should be reviewed and re-planned in accordance with the requirements of the age and to meet the needs of the production sector. The need for qualified teachers that these schools need should be met. (4) The school attendance rate of girls should be increased. The majority of girls today spend their time doing housework at home. Based on this fact, education should be given to families to send their girls to school and efforts should be made to persuade them. (5) Compulsory uninterrupted education should be continued, but its objectionable aspects should be reviewed. (6) Studies should be carried out to increase public awareness through media organs. (7) Financial support should be provided to low-income families to cover their education expenses. (8) Non-formal education programs should be developed, the number of training courses should be increased and they should be made more qualified. (9) The issue of women's education should be addressed without turning it into a political policy tool and experts should be used. Considering the suggestions for the improvement of the issues revealed in the light of the data obtained by the document analysis method in this study, it is thought that an important step will be taken in the education and training of women and as a result of these developments, the status of women in social life will be much stronger.

14 MAYIS 1950 GENEL SEÇİMLERİ: ANKARA İLİ ÖRNEĞİ

14 MAY 1950 GENERAL ELECTIONS: THE EXAMPLE OF ANKARA PROVINCE

Birkan DEMİRBILEK

Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü
bdemirbilek@ankara.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1803-2337

ÖZ

Geliş Tarihi:
17.08.2022

Kabul Tarihi:
31.10.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Seçimler
Partiler
Mitingler
Milletvekilleri
Ankara

Keywords
Elections
Parties
Rallies
Members of
Parliament
Ankara

II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni dünya düzeniyle, birçok ülkede çok partili hayata geçilmiştir. Türkiye’de II. Dünya Savaşı öncesi çok partili hayata geçiş çalışmaları olmasına rağmen, bu geçiş 1945 yılı itibarıyla mümkün olmuştur. Aynı yıl içerisinde Millî Kalkınma Partisi (MKP) kurulmuştur. Devam eden süreçte ise 1946 yılında Demokrat Parti (DP) kurulmuştur. 1948 yılında ise Millet Partisi’nin (MP) kurulmasıyla birlikte, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), DP ve MP iktidara gelebilmek için mücadele vermiştir. Çok partili hayata geçiş sonrası DP’nin yönetimi ele alması sebebiyle, 1950 seçimleri Türk siyasi tarihinin önemli kırılma noktalarından biri olmuştur. DP, iktidara giden süreçte birçok ilde önemli başarılar elde etmiştir. Bunlardan biri de Ankara ilinde elde ettiği başarıdır. Ankara ili için CHP, DP ve MP çetin mücadeleler vermiş ve Ankara halkından oy alabilmek için, partinin önde gelen simalarını sahaya indirmiştir. Partilerin Ankara milletvekili adayları ve yöneticileri, Ankara’nın ilçelerinde toplantılar ve mitingler düzenleyerek, Ankara halkına seçim propagandaları hakkında bilgi vermişlerdir. Bunlara ek olarak partiler, gazete yayın organları ile de seçim propagandalarını yürütmüş ve Ankara seçmeni üzerinde etkili olmaya çalışmışlardır. Sonuç olarak, bu mücadeleden zaferle ayrılan DP, hem Ankara milletvekili adaylarının tamamını Meclise göndermiş hem de iktidarı CHP’den alarak tarihî bir başarıya imza atmıştır.

ABSTRACT

With the new world order established after World War II, multi-party system was started in many countries. Although there were efforts to transition to a multi-party system in Turkey before World War II, this transition became possible as of 1945. The National Development Party (MKP) was established in the same year. In the ongoing process, the Democrat Party (DP) was established in 1946. With the establishment of the Nation Party (MP) in 1948, the Republican People's Party (CHP), DP and MP struggled to come to power in the 14 May 1950 elections. The 1950 elections were one of the important breaking points in Turkish political history, as the DP came into power after the transition to the multi-party system. The DP achieved important successes in many provinces in the process leading to power. One of them is the success, which achieved in the province of Ankara. The CHP, DP and MP made strong efforts for the province of Ankara and they brought the leading figures of the party to the field to get votes from the people of Ankara. Ankara parliamentary candidates and executives of the parties informed people of Ankara about the election propaganda by organizing meetings and rallies in the districts of Ankara. In addition to these, parties also carried out propagandas of election by newspapers and media to effect Ankara voters. As a result, the DP, which emerged victorious from this struggle, both sent all of the Ankara parliamentary candidates to the Parliament and achieved a historical success by taking power from the CHP.

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilen.1163292>

Atıf/Cite as: Demirbilek, B. (2022). 14 Mayıs 1950 genel seçimleri: Ankara ili örneği. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2195-2213.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde demokratikleşme açısından önemli adımların atıldığı bilinmektedir. Bundan dolayıdır ki Türkiye'de demokratikleşme sürecinin bir geçmişi vardır. Bu süreç 19. yüzyılda Tanzimat ile başlamış ve Meşrutiyet projeleriyle devam etmiştir (Akıncı & Usta, 2015, s. 42). II. Meşrutiyet Dönemi süresince dört genel seçim ve bir tane de ara seçim yapılmış ve buna bağlı olarak, saltanatın kaldırılmasına kadar, 24 hükümet kurulmuştur (Tunaya, 1988, s. 5-6). Türk siyasetinin 20. yüzyılda özellikle iki alanda önemli bir değişim geçirdiği bilinmektedir. Bunlardan birincisi saltanatın yıkılmasıyla yerine cumhuriyetin kurulması, ikincisi ise tek parti düzeninden rekabete dayalı çok partili düzene geçilmesidir (Dursun, 2007, s. 24).

1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası¹ ve 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası² kurulmuş ancak bu muhalif hareketler uzun ömürlü olmamıştır. Buna bağlı olarak Mustafa Kemal Atatürk hayatı boyunca çok partili sisteme geçiş başarılı olamamıştır. Çok partili hayata geçişin tam anlamıyla İsmet İnönü döneminde gerçekleştiğini söylemek yanlış olmaz. Meclis'te çok sayıda partinin olması, farklı düşüncelerin temsil edilmesi açısından önemliydi.

II. Dünya Savaşı sonrası pek çok ülkede, özellikle Avrupa'da, devlet sistemleri yeniden dizayn edilmiştir ve demokratik bir sistem kurma çabaları yoğunlaşmıştır. Dünyaya dizayn verme sürecinde başı çeken iki süper güç ise ABD ve SSCB'dir. Savaş sonrası dönemde Türkiye oluşabilecek bir SSCB tehdidine ve ülke içinde yayılma ihtimali olan komünizm rejimine karşı bir duruş sergilemiş ve doğal olarak da ABD'ye yanaşma gereği duymuştur. Bu yakınlaşmayı destekleyen durum ise Türkiye'nin bu dönemde ABD'den Truman Doktrini ve Marshall yardımları anlaşmalarıdır. Bunlara ek olarak Türkiye'nin 1947'de Uluslararası Para Fonu'na (IMF) ve Dünya Bankası'na üye olması bu tutumu destekler niteliktedir (Özer, 2015, s. 28). Böylelikle Sovyet yayılmacılığına karşı Türkiye'nin tavrı Batı'dan yana olmuştur.

Savaş sonrasında Türkiye'de gelişen önemli bir durum da basında çeşitliliğin artmasıdır. Tek parti döneminden farklı olarak basında çoksesli bir kimlik ortaya çıkmıştır. Bu dönem basınında çeşitlilik ve renklilik, II. Meşrutiyet dönemindeki gibi çeşitli ve renkli olduğu gibi sayıca da bir hayli fazlaşmıştır (Uyar, 2012, s. 194). Devam eden süreçte ise dünyada tek parti düzeninin yıkılıp demokrasinin yaygınlaştığı bir dönemde, Türkiye Cumhuriyeti de bu gelişmelere ayak uydurmuş ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de desteğiyle CHP'nin karşısında muhalif partilerin kurulmasının önü açılmıştır. Millî Kalkınma Partisi³ ile başlayan çok partili sisteme geçiş süreci DP'nin kurulmasıyla devam etmiştir.

İnönü, CHP'nin dışında oluşumunu gerçekleştiren MKP'nin kurulmasına olumlu bakmadığı görülmekle birlikte kendi bünyelerinden ayrılanlar tarafından kurulmasını gerçekleştirecek bir partiye daha sıcak baktığı ifade edilmektedir (Seydi, 2014, s. 29-30). CHP'den olaylı bir şekilde ayrılan bir grup muhalif vekil tarafından kurulacak olan DP güçlü bir şekilde CHP'nin karşısına çıkmıştır. DP'nin kurulmasıyla Türkiye, çok partili hayata geçiş sürecini ciddi anlamda hissetmiştir.

Bu geçiş sürecinde yaşananlar kısaca şöyle özetlenebilir:

DP'nin kuruluşuna zemin hazırlayan gelişmeler dikkate alındığında, CHP içindeki büyük toprak sahiplerinin ve ticaret burjuvazisinin parti içindeki güvenlerinin arttığı bir dönemde, özellikle 1945 yılındaki Bütçe Görüşmelerinde ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı görüşmelerinde, Meclis'te parti aleyhtarı bir tutum sergilemişlerdir. Bu durum parti içinde ciddi bir muhalefetin ortaya çıktığını ve ilerleyen zamanlarda partiden kopuşların yaşanacağına işaret ediyordu (Uyar, 2012, s. 183). Adnan Menderes ve Mehmet Fuat Köprülü CHP milletvekili olarak katıldıkları 1945 yılı Bütçe Görüşmelerinde parti yöneticilerini şiddetli bir şekilde eleştirmişlerdir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sırasında ise Adnan Menderes yapmış olduğu uzunca bir konuşmanın neticesinde toprakların kamulaştırılması, çiftçiliği bir meslek haline getirilmesi düşüncesinin nasyonal sosyalist rejimden alındığını iddia etmiştir. Devamında üzerinde konuşulmayan konuların tasarıya eklenmesinin iç tüzüğe aykırı olduğu gibi gerekçeleri ileri sürerek parti aleyhinde demeçler vermiştir (Eroğul, 2013, s. 11; Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 7, Cilt 17, Toplantı 2, Birleşim 55, 16 Mayıs 1945, s. 117; Aydın, 2018, s. 371). Yine aynı kanun tasarısı üzerine Refik Koraltan da Menderes gibi benzer eleştirilerde bulunmuş, özellikle toprak sahibi olanların elinden toprağının alınıp başka birine verilmesinin

¹ TPCF hakkında bilgi için bk. Ateş, 1994; Zürcher, 2021.

² SCF hakkında bilgi için bk. Okyar, 2014.

³ MKP hakkında bilgi için bk. Özacun, 2002.

doğru bulmadığını yani kısacası mülkiyet hakkının çiğnendiği kanaatinde olduğu için tasarının değişmesi gerekliliğini dile getirmiştir (TBMM TD, Dönem 7, Cilt 17, Toplantı 2, Birleşim 48, 19 Mayıs 1945, s. 70-74). Toprak reformu konusunda yapılan eleştiriler, CHP içindeki çok sayıda milletvekilini rahatsız ettiği gibi güçlü bir muhalefetin ortaya çıktığını da gösteriyordu. Bu muhalefetin devamında partiden ayrılmalar ve ihraçlar da kaçınılmaz olmuştur. CHP içindeki muhalefetin benimsediği ve uygulamaya koyduğu politikalar basında da yeni bir partinin kurulmak üzere olduğu havasını sezdiriyordu (Tanin, 3 Haziran 1945, s. 1). 21 Eylül 1945'te Adnan Menderes ve Mehmet Fuat Köprülü CHP'den ihraç edildi. 1945 yılının Eylül ayında Celal Bayar CHP milletvekilliği görevini bıraktı (Ahmad & Ahmad, 1976, s. 15). 3 Aralık 1945 yılında ise Bayar, CHP'den istifa etti (Ahmad & Ahmad, 1976, s. 16; Akşam, 4 Aralık 1945, s. 1). Bütün bu gelişmeler neticesinde Bayar'ın yeni bir parti kuracağı yönünde ifadeleri basına yansımaya başladı. Bayar, 7 Aralık 1945 tarihinde kurulacak olan partinin 85 maddeden oluşan tüzüğü yetkili kurumlara gönderdi (Aydemir, 1993, s. 138).

Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Mehmet Fuat Köprülü'nün verdiği dördü taksirin Meclis tarafından Anayasa'nın ruhuna aykırı bulunduğu için reddedilerek söz konusu taksirin yeniden tanzim edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴ Bu sonucu alan dört muhalif kendilerine yeni bir yol çizmişler, 7 Ocak 1946 yılında DP'yi kurmuşlardır (Akşam, 8 Ocak 1946, s. 1). DP'nin kurucu kadrosuna bakıldığı zaman siyasette belli noktalara gelmiş tecrübeli kişilerden oluştuğu görülür. Özellikle Celal Bayar, Millî Mücadele'ye önemli katkıları olan, Atatürk döneminde başbakanlık yapmış ve halk tarafından da tanınan bir siyasetçiydi.

DP'nin kurulmasıyla birlikte ilk genel seçimlerin 1946 yılında yapılması kararlaştırılmıştı. Bu CHP'nin istediği bir seçenektir. Çünkü yeni kurulan ve Türkiye genelinde teşkilatını tam olarak hazır hale getiremeyen DP'yi yenmek CHP için daha kolay olacaktı. Diğer taraftan DP seçim tarihini ne kadar eleştirse de 21 Temmuz 1946 seçimlerine katılma kararı almıştır.

DP'nin CHP karşısında girmiş olduğu ilk seçim 21 Temmuz 1946 tarihinde gerçekleşti. Bu seçimde *açık oy gizli tasnif* yöntemi kullanılmış ve denetim adli birimler yerine idari birimlerce yapılmıştı (TÜİK, 2012, s. XII). Bu seçim kanunu CHP'li yöneticilerin tasarımıyla meydana getirilmiştir (Ortaylı, 2010, s. 93). 1946 Genel Seçimi sonucunda CHP %85.4 oy oranı ile 397, DP %13.1 oy oranı ile 61, DP listesinden yer alan bağımsızlar %0.9 oy oranı ile 4, bağımsız olarak seçilenler ise %0.6 oy oranı ile 3 milletvekili olmak üzere toplamda 465 milletvekili Meclise girmiştir (21 Temmuz 1946 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları Seçim Sistemi: Çoğunluk Sistemi). Seçim sonucu göz önünde bulundurulduğunda, seçim öncesinde birçok şehirde teşkilatını hazır edemeyen DP'nin seçimi kaybetmesi de olağan bir durum olarak görülmektedir. Yeni dönem için ise İnönü, hükümeti kurma görevini Recep Peker'e vermiştir (Uzun, 2012, s. 106).

Bu sonuçlarla CHP büyük çoğunlukla iktidara geldi. DP seçimde usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle seçimlere itirazda bulundu (Cumhuriyet, 24 Temmuz 1946, s. 1). Hatta DP yöneticileri İzmir'de düzenledikleri bir mitingde bu durumu dile getirdiler (Cumhuriyet, 24 Temmuz 1946, s. 3). Ancak sonuç değişmedi ve 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar CHP iktidar, DP ise muhalefet pozisyonunu sürdürdüler.

1950 Genel Seçimlerine giderken Türkiye'nin yönetim sistemini betimleyen tablo şöyledir:

1946 seçimlerinde zaferle ayrılan CHP Meclis'te büyük bir çoğunluk elde etmişti. Meclis tekrardan İsmet İnönü'yü cumhurbaşkanı olarak seçti ve İnönü, Şükrü Saraçoğlu kabinesinin istifa etmesi üzerine, kabine kurma görevini Recep Peker'e vererek başbakanlık makamına getirmiştir. Başbakan Recep Peker de 14 kişiden oluşan kabinesini Meclise sunmuş ve kabine Meclis tarafından onaylanmıştır (TBMM TD, Dönem 8, Cilt 1, Toplantı Olç, Birleşim 2, 12 Ağustos 1946, s. 12; Akşam, 7 Ağustos 1946, s. 1). Zaman geçtikçe muhalif DP milletvekilleri ile Recep Peker Hükümeti arasında sürekli çatışmaların olduğu gözlemlenmiştir. Bu siyasi krizin çözümü için Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Recep Peker ve DP lideri Celal Bayar ile bir görüşme yaparak bu krizi sonlandırma çabasına girmiştir. 12 Temmuz Beyannamesi olarak tarihe geçen bu toplantı sonucunda iki parti arasında kısa süreli de olsa bir dostluk kurulmuştur. Ancak ilerleyen süreçte Recep Peker Hükümeti istifa etmiş ve yerine Şemsettin Günaltay Hükümeti kurulmuştur. İki parti arasındaki bu yakınlaşmadan rahatsız olan DP'li

⁴ Dört muhalif milletvekili tarafından hazırlanan önerge 7 Haziran 1945 tarihinde CHP Meclis Gurubu Yüksek Başkanlığı'na sunulmuştur. Bu önergenin içinde genel hatlarıyla bahsedilenler; Millî hâkimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesini Anayasamızın yalnız şekline değil ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin alınması. Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkânlarının sağlanması. Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeni baştan tanzimi. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu 30.1.0.0, Kutu No 53, Gömlek No 315, Sıra No 4, s. 2.

bir grup, parti yöneticilerine karşı gelmiş ve bu durum neticesinde partiden istifalar ve ihraçlar gerçekleşmiştir. DP'den ayrılanların bir kısmı ise MP'yi kurmuştur (Çavuşoğlu, 2021, s. 146-149).

14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerine CHP ve DP'nin yanında seçime girecek diğer parti MP'dir. MP, DP'den ayrılanlar tarafından 19 Temmuz 1948'de kurulan bir siyasi partidir (Kılınc, 2018, s. 1242). Bu partide Atatürk'ün yakın silah arkadaşlarından Mareşal Fevzi Çakmak'ın yanı sıra Yusuf Hikmet Bayur, General Sadık Aldoğan, Osman Bölükbaşı gibi tanınmış şahsiyetler de bulunmaktaydı. MP yetkilileri seçime gidilen süreçte sadece CHP'ye değil aynı zamanda DP'ye de ciddi eleştirilerde bulunmuşlardır (Kudret, 20 Mart 1950, s. 4).

1950 Genel Seçimleri yaklaştıkça Meclis'te iktidar ve muhalefet arasında gerginliklerin de yaşandığı görülmektedir. İkinci Hasan Saka Hükümeti zamanında Meclis'te Seçim Kanunu üzerine tartışmalar yaşanırken Adnan Menderes, 1946 seçimlerinde büyük sıkıntılar yaşandığı yönünde demeçler verirken bir sonraki yapılacak seçimler için daha güvenilir bir kanunun çıkarılması isteğinde bulunmuştur. Ancak Komisyon DP'nin isteğini yerine getirmemiştir (Goloğlu, 2013, s. 300). İkinci Saka Hükümetinin istifası sonrasında gelen Şemsettin Günaltay Hükümeti DP'nin istediği gibi bir Seçim Kanunu üzerinde çalışmıştır. 1950 seçimleri için hazırlanan "Milletvekili Seçim Kanunu" yoğun tartışmalar sonucunda 16 Şubat 1950 tarihinde 336 kabul ve 10 ret oyla Meclis'ten geçmiştir (TBMM TD, Dönem 8, Cilt 24, Toplantı 4, Birleşim 48, 16 Şubat 1950, s. 706-710; Ankara Akşam Haberleri, 17 Şubat 1950, s. 1). Bunu takip eden süreçte ise 24 Mart 1950'de Meclis son kez toplanarak 8. dönemini tamamladı ve seçim tarihi olarak da 14 Mayıs 1950'de mutabık olundu (TBMM TD, Dönem 8, Cilt 24, Toplantı 4, Birleşim 48, 16 Şubat 1950, s. 710; Ankara Akşam Haberleri, 25 Mart 1950, s. 1). Uygulanacak olan Yeni Seçim Kanunu'na göre milletvekili seçimi tek dereceli ve ekseriyet usulüne göre genel eşit, gizli oy sistemiyle yapılacaktır. Yine kanuna göre, oy serbest ve şahsidir. Oyların sayılması ve ayrılması da açık olarak yapılacaktır (Goloğlu, 2013, s. 378; T.C. Resmî Gazete, 21 Şubat 1950). Bu yasa ile tam anlamıyla demokratikleşmeye geçilmese bile seçmenin elde ettiği oy güvencesi gerçek anlamda demokrasiymiş gibi bir hava sezdirmiştir (Çavdar, 2013, s. 15).

1946 Genel Seçimlerinde CHP'nin Ankara'da 18 milletvekilinin tamamını kazanarak Meclise gönderdiği bilinmektedir (TBMM Albümü 1920-2010, 2010, s. 448-451). 1950'deki Ankara seçimlerinde ise tam tersine DP Ankara'daki 18 milletvekilinin tamamını Meclise göndermiştir. Dolayısıyla 4 yıl içerisinde Ankara halkının muhalefet partisine yöneldiği görülmektedir. Bu çalışmada 14 Mayıs 1950 seçimlerine giden süreçte dönemin siyasi partilerinden, CHP, DP ve MP'nin Ankara ili ve ilçelerinde gerçekleştirmiş oldukları siyasi toplantıların basındaki yansımaları, iktidar ve muhalefet partileri arasındaki seçim mücadelesi ve Ankara ilinin seçim sonuçları hakkında bilgiler verilerek Ankara milletvekillerinin tamamının CHP'den DP'ye geçmesine rol oynayan faktörler değerlendirilmektedir.

14 Mayıs 1950 Ankara İli Seçimleri İçin İktidar ve Muhalefet Partilerinin Çalışmaları

Günümüzdeki seçimlerde olduğu gibi 14 Mayıs 1950 seçimlerinde de İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirleri kazanmak önem arz ediyordu. Dolayısıyla adı geçen bu üç ili kazanan büyük bir başarı elde etmiş olacaktı. 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde Başkent Ankara'da toplam 18 milletvekili çıkartılacaktı. Başkentte CHP, DP ve MP olmak üzere üç parti Ankara milletvekillerini kazanmak için mücadele verecekti.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Ankara İli Seçim Çalışmaları

1950 Genel Seçimi kararı alındıktan sonra partiler adaylarını göstererek seçim çalışmalarına başladılar. CHP'nin Ankara milletvekili adayları; İsmet İnönü, Ragıp Tüzün, Mümtaz Ökmen, Ahmet Şükrü Esmer, Hıfzı Oğuz Bekata, Cemal Kiper, Naci Tınaz, Fuat Bayramoğlu, Emin Halim Ergun, Naki Cevat Akkerman, Ahmet Hamit Selgil, Raşit Börekçi, Arif Çubukçu, Rifat Pilavoğlu, Halil Naci Mihçioğlu, Müjgan Ağaoğlu, Namık Ambarcıoğlu, İhsan Pehlivanlı isimlerinden oluşmaktaydı (Aynı Tarihi, Mayıs 1950, s. 13).⁵ Bu milletvekili adaylarından İsmet İnönü, Hıfzı Oğuz Bekata, Naci Tınaz, Emin Halim Ergun, Naki Cevat Akkerman, Ahmet Hamit Selgil, Raşit Börekçi, Arif Çubukçu adlı kişiler aktif milletvekili iken; Ragıp Tüzün, Mümtaz Ökmen, Ahmet Şükrü Esmer, Cemal Kiper, Fuat Bayramoğlu, Rifat Pilavoğlu, Halil Naci Mihçioğlu, Müjgan Ağaoğlu, Namık Ambarcıoğlu, İhsan Pehlivanlı adlı kişiler 1950 seçimlerinde milletvekili adayı olarak yerini almışlardır (TBMM TD, Dönem 8, Cilt 1, Toplantı Olğ., Birleşim 1, 5 Ağustos 1946, s. 4; Akşam, 24 Temmuz 1946, s. 1; BCA, Fon Kodu 490.1.0.0, Kutu No 131, Gömlek No 531, Sıra No 1, s. 14-27).

⁵ CHP'nin Ankara Milletvekilleri Adaylarının Mesleki Dağılımı İçin bk. Ankara Akşam Haberleri, 10 Mayıs 1950, s. 2.

İktidar partisi CHP, Ankara'daki seçim çalışmalarını geniş bir alana yayıyordu. CHP, Ankara'da birçok ocak açılışı yapmış ve Ankara'nın ilçelerinde ve köylerinde seçim çalışmalarını hızlandırmıştır. Ankara'daki seçim çalışmalarına genel olarak Ankara milletvekilleri, milletvekili adayları ve bazı yöneticiler katılmıştır.

CHP yetkilileri seçimin yaklaşmasıyla beraber başarılı neticeler almak için birtakım kanuni düzenleme ve uygulama gerçekleştirmiştir. Bunlar, 16 Şubat'ta Yeni Seçim Kanunu'nun kabulü, 22 Mart'ta kısmi affın çıkarılması ile birlikte Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nda yapılan değişiklikler, memur kesimine vergi indirimi ve memura ikramiye verilmesi gibi uygulamaları meydana getirmişti (Benhür, 2007, s. 67-68).

Meclis'te milletvekilleri yeni seçim kanunu üzerine çalışmalarını sürdürürken, CHP'li yöneticiler ile milletvekili adayları meydanlarda halk ile buluşmaya devam ediyordu. Bu doğrultuda CHP, 5 Mart'ta Ankara'nın Ses, Sakalar, Kaya, Yüce ve İskitler adında beş adet ocak açılışı yapmıştır (Ulus, 6 Mart 1950, s. 1-3). 12 Mart'ta Cebeci Doğan Ocağı açılışı olmuştur (Ulus, 13 Mart 1950, s. 2). 19 Mart'ta ise Ankara'da altı tane CHP Ocağı açılmıştır. Bu ocaklar; Çay, Ateş, Doğu, Akalar, Akarsu ve Türközü Ocaklarıdır (Ulus, 20 Mart 1950, s. 4). 2 Nisan'da Ankara'da Şükriye ve Abidinpaşa ocakları açılmıştır (Ulus, 3 Nisan 1950, s. 4). 8 Nisan günü CHP Ankara'da Sevenler, Ünlüler ve Altınkaya adlarında üç ocak daha açmıştır (Ulus, 9 Nisan 1950, s. 1,4). Genel itibarıyla CHP'li yönetici ve milletvekili adayları tarafından açılan bu ocaklar, seçim propagandasını yürütmek için oluşturulmuş önemli merkezlerdi. Ankara'nın birçok bölgesinde açılan ocaklar özellikle milletvekili adaylarını kırsal kesimlerde halkla buluşturmak, onların sıkıntılarını dinlemek ve bir miktar da olsa onları CHP'ye üye yapmak açısından önemliydi.

Seçim tarihi belirlendikten sonra CHP seçim çalışmalarını hızlandırdı ve Genel Sekreter Fikret Sılay, parti teşkilatlarının seçim süresince izleyecekleri yolu bir genelge ile tüm teşkilata duyurdu. Bu genelgenin ana temasını ise köylüler oluşturuyordu. Dolayısıyla onların oyunu almak için köylerde yaşayan partililerden yararlanılması isteniyordu (Turp, 2018, s. 682).

1950 Genel Seçim çalışmaları esnasında seçim beyannamesini ilk yayınlayan parti CHP olmuştur. CHP'nin seçim beyannamesinde milleti ilgilendiren konular bulunmaktadır. Bunlar; çiftçi, köylü, iktisat, eğitim gibi zaruri mevzulardan oluşmaktadır (Ulus, 28 Nisan 1950, s. 1,5). En başta köylü ve çiftçi için köylerde eğitim, yol, su, toprak ve köylüye daha elverişli usul ve araçlar vermek gibi vaatler vardı. Anayasa ile ilgili olarak tek parti döneminde olan Altı Umdeyi Anayasa'dan çıkarıp yerine laik cumhuriyet rejiminin korunması için gerekli kayıtların konmasının mecburi bir durum olduğu belirtilmekteydi (Ayn Tarihi, Mayıs 1950, s. 46-50). Bunların dışında şehircilik ve eğitim düzenlemeleri ile işçi hakları hakkında vaatler de sıralanmıştır (Ulus, 28 Nisan 1950, s. 1,5). Genel çerçevede bu vaatler üzerinde çalışan CHP'liler her ilde olduğu gibi Ankara'da da bu vaatler üzerinde durarak seçim çalışmalarını yürütmüşlerdir.

CHP seçim çalışmalarını yürütürken bir taraftan da Ankara'nın ilçelerinde mitingler düzenlemekteydi. Milletvekilleri bu mitinglerde halka hitap etmekte ve genel anlamda hem partilerinin geçmiş icraatlarını hem de gerçekleştirmeyi düşündükleri vaatlerini anlatmaktaydılar. Bu doğrultuda Ankara ilindeki ilk mitingi İsmet İnönü gerçekleştirmiştir. CHP'nin elindeki en büyük koz hiç şüphesiz İsmet İnönü'ydü. İnönü, kendi partisi yani CHP adına seçim çalışmalarını sürdürmüştür. İnönü, seçim çalışmasına 23 Mart'ta Polatlı'da başlamıştır (Ankara Akşam Haberleri, 23 Mart 1950, s. 1; Yeni Sabah, 24 Mart 1950, s. 5). İnönü, burada toplanan partililere seslenirken Anayasa'nın demokratik hayatın gerekliliğine göre değiştirilmesine ihtiyaç olduğunu ve ikinci bir Meclis'in var olması gerektiğini belirtmiştir. İktidar ve muhalefet arasındaki gerginliğe de değinen İnönü; Kendi partileri olarak vazifeyi yerine getirdiklerini ama muhalefetin sert eleştirilerine devam ettiğini söylemiştir (Ulus, 24 Mart 1950, s. 1).⁶ Gerçekten güncel basında yer alan ifadelerde muhalefet partileri tarafından gerçekleştirilen toplantılarda iktidara karşı sert politika yürütüldüğü gözlemlenmektedir (Kudret, 13 Mart 1950, s. 1,4).

İnönü, 25 Mart tarihinde Kırıkkale'de⁷ bir miting yapmıştı (Ankara Akşam Haberleri, 25 Mart 1950, s. 1) ve buradaki konuşmasında muhalefet partilerinin şiddet politikasına devam ettiklerini belirtirken, tekrar iktidar olduklarında "Altı Ok"un Anayasa'dan çıkarılacağı vaadinde bulunmuştur. İnönü, mevcut Anayasa hakkında

⁶ İsmet İnönü konuşurken bk. Ek-1.

⁷ Kırıkkale, 1950 tarihinde Ankara'nın ilçesi konumundadır. 21 Haziran 1989 tarihli ve 3578 sayılı yasa ile Ankara ilinden ayrılarak il konumuna getirilmiştir. T.C. Resmî Gazete, 21 Haziran 1989.

bilgi verirken de Anayasa'nın bir partiyi temsil etmemesi gerektiğinin altını çizerek bütün halk tarafından benimsenen bir Anayasa'nın olması gerektiğinin önemini belirtmiştir.⁸

İsmet İnönü, 27 Mart'ta Beypazarı'ndaki konuşmasında Türkiye'nin dış güvenliği sorunu, demokratik rejim ve Anayasa üzerinde durmuştur. İnönü, dış güvenlikten bahsederken vatanın kendi sınırlarının dışında hiçbir milletin toprağında gözleri bulunmadığını vurgulamış, bu noktada önemli olan durumun kendi haklarımızın ve bütünlüğümüzün korunması olduğunu ifade etmiştir. İnönü ayrıca, Anayasa'nın ortak bir çalışma ile hazırlanması gerektiğini belirtmiş fakat dönemin siyasi havasının da bu duruma uygun olmadığını sözlerine eklemiştir (Ulus, 28 Mart 1950, s. 1,3). Seçim hakkında da konuşan İnönü, memleketteki siyasi hayatın huzur ve emniyet içinde olması gerektiğini ve politikacıların şiddet yanlısı bir görüntü vermemesinin daha doğru bir yaklaşım olacağını ifade etmiştir (Ulus, 28 Mart 1950, s. 3).

CHP, 17 Mart'ta Çamlıdere'de bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıya Ankara milletvekilleri General Naci Tınaz ve Emin Halim Ergun katılmıştır. İlk konuşmayı Naci Tınaz gerçekleştirmiştir. Konuşmasında vatanın kalkınması adına 1950 yılı bütçesine fazlaca yatırım yaptıklarından ve bu yatırımların vatandaşa olumlu yansıdığından bahsetmiştir. Devamında ise Tınaz, yaklaşan seçimlerle ilgili, bu emniyetli ve şerefli ilerleyişin sürmesi ve memleketin itibarının artmasını sağlamak için, 1950 seçimlerinde CHP'nin iktidara gelmesi gerektiğine değinmiştir (Ulus, 18 Mart 1950, s. 1,3). Daha sonra Ergun, seçimle ilgili bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasında, İnönü'nün Ankara ilinden aday olmasının önemini belirterek, bu durum karşısında hemşehrilerine düşen görevin büyük olduğuna dikkat çekmiştir. Daha sonra İl Genel Meclisi İkinci Başkanı Naşit Uluğ söz alarak şunları dile getirmiştir: *Demokrasi liderler devridir. Partilerin başında bulunan liderlerin şahsiyetleri, o partilere oy verecek vatandaşlar için başlıca teminat ve ümit kaynağıdır. CHP ise bu bakımdan en talihli partidir. Onun, rahmetli Atatürk'ün hayatında ve devlet işlerinde kararlarına iştirak etmiş tek arkadaşı İsmet İnönü gibi bir lideri vardır.* Devamında ise İnönü'nün millî birliği korumak için çalıştığını ve bunun sürmesinin de 1950 seçimlerine bağlı olduğunu beyan etmiştir (Ulus, 18 Mart 1950, s. 3).

CHP'nin diğer bir toplantısı 26 Mart tarihinde Kızılcahamam'da olmuştur. Kızılcahamam'da gerçekleşen toplantıya CHP Müfettişi Muzaffer Akpınar ve İl İdare Kurulu üyeleri katılmışlardır. Kongre başkanlığına Akpınar getirilmiştir. Başkan bu kongrede seçimlerle ilgili bir beyan etmiştir.⁹ Akpınar özetle dönemin şartlarına göre Türkiye'yi düzlüğe çıkartacak tek partinin CHP olduğunu söylemiştir.

CHP, 2 Mayıs'ta Balâ'da bir miting gerçekleştirmiştir. Mitinge CHP'li yöneticiler milletvekilleri ve yeni milletvekili adayları katılmıştır. Yeni aday Rifat Pilavoğlu hitabında CHP'nin iktidarı boyunca programlı olarak yaptırdığı demiryolu, yol ve su işlerinden bahsetmiştir. Pilavoğlu ayrıca köylü için buğdayı koruma maksadıyla teşkil edilen Toprak Mahsulleri Ofisi'nin köylünün ihtiyacı için önemli olduğunu ve bundan ayrı köylülere toprak, ziraî kredi ve ziraat makineleri verdiğini, bundan sonraki programlarında da ziraî sigortaların oluşturulmasıyla köylünün zaman zaman maruz kaldığı sıkıntıların ortadan kaldırılacağını belirtmiştir (Ulus, 3 Mayıs 1950, s. 1.).

CHP, Kalecik'te de 2 Mayıs'ta bir toplantı gerçekleştirdi. İlk olarak Recep Dengin bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, İsmet İnönü'nün II. Dünya Savaşı'nda yurdu kurtaran siyasetini övmüş ve İnönü'nün 30 yıl içinde yurt ve milleti koruma ve yükseltme yönünden tarihi şahsiyetine karşı beslenen hayranlığın büyük isabetine işaretlerle vatandaşların 1950 seçimlerinde kullanacakları oylar ile memleketin kaderini belirleyeceklerini önemle vurgulamıştır (Ulus, 3 Mayıs 1950, s. 6). CHP'nin diğer Ankara milletvekili adayı Namık Ambarcıoğlu kürsüye gelmiş ve konuşmasında Türk köylüsü için bir parti aramak lazım gelirse bunun ancak CHP olduğunu belirtmiş ve âşar, Toprak Ofisi, toprak dağıtımı, ziraî kalkınma, okul, askerlik, sağlık, su, yol ve kredi alanlarında verilen hizmetleri açıklamıştır. Devamında 14 Mayıs 1950 seçiminin ise bütün vatandaşların bu hizmetleri göz önünde bulundurarak oy kullanmaları gerektiği yönündeki düşüncesini açıklamıştır. (Ulus, 3 Mayıs 1950, s. 6).

⁸ "Halk Partili vatandaşlarımıza söyleyeyim ki, bizim inandığımız Altı Oklu prensiplerin Anayasa'dan çıkarılması tabii olacaktır. Biz, Halk Partili olarak Altı Oklu prensiplerimizi vatandaşlarımıza beğendirmeye çalışmakta devam edeceğiz. Bu suretle, diğer siyasi partilere karşı kendi prensiplerimizi Anayasa ile imtiyazlı bir mevkie koymuş olmaktan çıkacağız. Ama şurasını hemen ilave etmeliyim. Yeni Anayasamız bazı prensipleri bütün vatandaşların, bütün siyasi partilerin müşterek umdeleri olarak tespit ve tayin etmeye mecburdur. Benim şahsi fikrim budur." Ulus, 26 Mart 1950, s. 1.

⁹ "Büyük Millet Meclisi seçimleri yenileme kararı verdi. Seçim Kanunu kabul edilince, seçimin derhal yenilenmesi tabii idi. Bu seçim memleketin önümüzdeki dört yıl içinde siyasi iktidarını elinde tutacak partiyi belli edecekti. Halk Partisi'nin zaferi bu memleket için hayırlı bir istikbal vadeditir ve dünyanın bugünkü müşkül şartlarından vatanımızı ancak Halk Partisi'nin mücerrep siyaset ve iktidarı kurtarip selamete çıkarabilir." Ulus, 27 Mart 1950, s. 3.

2 Mayıs'ta Balâ ve Kalecik'te yapılan toplantılarda üzerinde durulan konular yine çiftçi ve köylü sorunları üzerine olmuştur. Seçim beyannamelerinde de belirtildiği üzere köylü sorunları üzerinden gitmek seçimlerde başarı elde etmek için etkin bir faktördür. Çünkü kırsal kesimde oturan çiftçi ve köylüden alınacak oylar Ankara'daki seçimi kazanmak açısından önemli bir siyasi hamle olarak görülmektedir.

CHP, seçime az bir süre kala Ankara'daki çalışmalarını hızlandırmış ve 5 Mayıs günü Haymana'ya giderek bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda Recep Dengin, CHP'nin Ankara milletvekili adaylarından Fuat Bayramoğlu, Emin Halim Ergun ve Dr. Ahmet Hamid birer konuşma gerçekleştirmişlerdir. CHP adayları genel olarak CHP'nin yıllardır yapmış olduğu hizmetlerden ve parti politikalarından bahsetmiş ve toplanan köylülerden yaklaşan seçimler için oy istemişlerdir (Ulus, 6 Mayıs 1950, s. 1,6). Aynı gün Çubuk ve Kızılcahamam ilçelerinde de bir toplantı gerçekleştirildi. Çubuk ve Kızılcahamam'da gerçekleştirilen toplantılara Ankara Milletvekili Arif Çubukçu katıldı. Çubuk'taki konuşmasında CHP'nin iç ve dış politikası ile memleketin ekonomik anlamda kalkınmasını sağlama yolunda yaptığı çeşitli hizmetlerin geniş bir açıklamasını yapmış, meydanı dolduran büyük kalabalık arasında bulunan köylüleri çeşitli konular üzerinde aydınlatmıştı. Daha sonra Kızılcahamam'da da bir konuşma yapmıştır (Ulus, 6 Mayıs 1950, s. 1,6). Ayrıca Kızılcahamam'daki toplantıya Ankara Milletvekili Naci Tınaz da iştirak etmiştir. Buradaki konuşmasında CHP'nin iktidar mevkiine geçtiği günden beri yaptığı büyük memleket ve millet hizmetlerinden bahsetmiştir (Ulus, 6 Mayıs 1950, s. 1,6).

CHP, Ankara'daki seçim çalışmasını 8 Mayıs'ta Beypazarı'nda yaptığı toplantıda sonlandırmıştır. Beypazarı'nın Uruş Köyü'nde CHP'li temsilciler tarafından memleket ve seçim işleriyle alakalı geniş çapta bir konuşma yapılmıştır. Buraya Ankara'dan Recep Dingin ilçe merkezinden Ankara milletvekili adaylarından İhsan Pehlivanlı ve İl ve İlçe İdare Kurulu üyeleri katılmışlardır. Hatipler burada toplanan köylülere 27 yıldır iktidar partisinin başardığı çeşitli işleri, yapmakta olduğu ve iktidarda kalacak olursa yapmayı tasarladığı hizmetleri ve CHP'nin köy ve köylü politikasının ana hatlarını anlatmışlardır (Ulus, 9 Mayıs 1950, s. 3).

Ankara seçim çalışmaları sırasında İsmet İnönü'nün, seçim beyannamesinde belirtildiği üzere, Anayasa ile ilgili bir düzenlemenin yapılması üzerinde durduğu görülmektedir. CHP'nin seçim vaatlerinde üzerinde durduğu diğer önemli bir konu ise köy hayatı ve köylünün sorunlarıdır. Bundan dolayıdır ki CHP'nin yapmış olduğu mitinglere bakıldığı zaman Kızılcahamam, Güdül, Balâ, Polatlı, Beypazarı gibi köylü nüfusunun fazla olduğu yerlerde yoğunluk kazanmıştır. CHP milletvekili adaylarının Ankara'nın köylerinde yapmış oldukları seçim çalışmalarında iktidarda oldukları sürece köylülerin ihtiyaçlarını gidermek ve refah düzeylerini artırmak için mücadele verdiklerini ve seçtikleri takdirde buna devam edecekleri vaatlerini vermişlerdir.

CHP'nin Ankara seçim çalışması süresince yapmış olduğu faaliyetlere Ankara milletvekillerinin yanı sıra milletvekili adayları ve bazı yöneticiler de katılmıştır. İktidarda oldukları süre boyunca yapmış oldukları hizmetler ve seçtikleri takdirde de ileriye dönük yapacakları hakkında bilgiler vererek partililerden oy istemişlerdir. Bunların yanında yeni kurulan DP'nin sert eleştirilerine verdikleri cevaplar siyasi havanın biraz daha gerginleşmesine neden olmuştur. Ayrıca Ankara seçim çalışmalarına İsmet İnönü'nün katılması ve Malatya'nın yanında Ankara'dan da aday olması CHP'nin Ankara seçimlerini kazanmaya önem verdiğini göstermektedir.

Demokrat Parti'nin Ankara İli Seçim Çalışmaları

DP, 1946 seçimlerine katılmış ve bu açıdan 1950 seçimlerine giren deneyimli bir muhalefet partisidir. Dört yıl boyunca muhalefette kalan parti, CHP'nin her türlü açığını iyi bir şekilde yakalamış ve propagandasının ağır bir bölümünü de bu eksikler üzerinden sürdürmüştür.

1946 yılından 1950 yılına kadar iktidar ve Demokratlar arasında birçok alanda tartışmaların yaşandığı bilinmektedir. Bu dört yıllık süre boyunca İsmet İnönü'nün hem iktidar hem de muhalefet arasındaki uzlaşmacı tavrı da önemli bir durumdur. Hatta bazı durumlarda DP'li yöneticilere karşı ılımlı bir politika sürdürmüştür. 12 Temmuz 1947 Beynamesi ile de İsmet İnönü, Peker Hükümeti'ne karşı Celal Bayar'ı desteklemiştir. Bundan güç alan DP ise Peker hükümetine karşı şiddetli eleştirilerine hız vermiştir (Ahmad & Ahmad, 1976, s. 34). Böylelikle DP bir dahaki seçimlere kadar CHP iktidarı üzerinde baskı kurarak yıpratma politikasına devam etmiştir.

Bu dönem aralığına bakıldığı zaman iktidarın arkasında güçlü bir basın olduğu açıkça görülmektedir. Öyle ki sosyalist partilerinin çıkardığı gazeteler de kapatılmıştır (Ahmad & Ahmad, 1976, s. 27). Dolayısıyla 1949 yılına kadar DP'nin de bir yayın organı yoktu. Ancak bazı yerel gazetelerin DP'yi desteklediği bilinmektedir. Bundan dolayı DP yöneticileri hem Meclis'te iktidara karşı dirençli bir muhalefet örneği göstererek hem de ara ara illerde

mitingler yaparak seslerini halka karşı daha fazla çıkarma imkânı bulmuşlardır. Bu dört yılı en verimli şekilde geçiren DP, 1950 yılındaki seçimlere daha iyi hazırlanmış ve *Zafer Gazetesi* ile halka sesini daha fazla duyurmuştur. Özellikle DP'nin Ankara seçim çalışmalarında, Ankara milletvekili adaylarının tanıtımında ve adayların seçim vaatlerinin halka ulaşmasında bu gazetenin önemli derecede katkısı olmuştur.

1950 genel seçimi kararı alındıktan sonra partiler adaylarını göstererek seçim çalışmalarına başladılar. DP'nin Ankara milletvekili adayları; Sadri Maksudi Arsal, Mümtaz Faik Fenik, Hamit Şevket İnce, Osman Talat İltekin, Seyfi Kurtbek, Talat Vasfi Öz, Mehmet Muhlis Ete, Fuat Seyhun, Osman Şevki Çiçekdağ, Selahaddin Adil, Muhlis Bayramoğlu, Ramiz Eren, Cevdet Soydan, Abdullah Gedikoğlu, Selahattin Benli, Ömer Bilen, Hamdi Bulgurlu, Dağıstan Binerbay isimlerinden oluşmaktaydı.¹⁰ Öte yandan DP, 1946 seçimlerinde Fevzi Çakmak ve Mehmet Fuat Köprülü'yü Ankara ilinden aday göstermişti. Diğer taraftan Samet Ağaoğlu, Emin Sazak ve Muhlis Ete gibi isimler de Ankara'dan aday gösterilmiştir (Koçak, 2012, s. 498). Ancak DP, 1946 yılında Ankara seçimlerinde umduğunu bulamamıştır. 1950 yılındaki Ankara seçimlerinde ise parti kurucularından hiçbirinin aday olmaması dikkat çekicidir.

DP, seçim beyannamesini CHP'den belli bir süre sonra yayınlamıştır. Beynamede bahsedilen başlıca konular; devletin bütçesi ile ekonomik bünyenin gücünü eşit hale getirmek, millî ekonomiyi rahatlatacak planları devreye sokmak, devletin masraflarını asgari düzeyde tutmak, bu tasarruflarla biriken sermaye ile üretimi artırarak sermayeyi, ülkeyi kalkındıracak verimli bölgelerde kullanmak gibi vaatlerden oluşmaktaydı (Her Gün, 9 Mayıs 1950, 1,3). İktidara geldiklerinde ise CHP döneminde uygulanan Devletçilik politikasını kısıtlayarak liberalleşmeye doğru bir adım atılması amaçlanıyordu. Bu durum iş hayatını etkileyen bürokratik kayıtlar ve devlet müdahaleleri asgari düzeye indirilecekti (Ayın Tarihi, Mayıs 1950, s. 56-57). DP'nin bu beyannamesinin ülke genelinde nasıl bir izlenim uyandırdığı ve dolayısıyla seçmen üzerinde nasıl bir etki yaratacağı durumu önem arz etmektedir. Bu durum diğer illerde olduğu gibi Ankara ili özelinde de geçerlidir. Ankara ilinde yapılacak seçim çalışmalarında da DP'nin bu vaatler üzerinden gitmesi en doğal olanıydı.

DP seçim çalışmalarını yürütürken bir taraftan Ankara'nın ilçelerinde mitingler düzenlemekteydi. Milletvekilleri bu mitinglerde halka hitap etmekte ve genel anlamda partilerinin gerçekleştirmeyi düşündükleri seçim vaatlerini anlatmaktaydılar. DP ilk seçim çalışmalarından birini 29 Aralık 1949 tarihinde Polatlı'da gerçekleştirmiştir. Buraya İl İdare Kurulu Başkanı Osman Şevki Çiçekdağ, Dr. Muhlis Bayramoğlu ve İl İdare Kurulu üyelerinden Hamdi Bulgurlu ve Abdullah Gedikoğlu katılmıştır. Burada Polatlı ilçesindeki köylülere verilen tohum paylarındaki haksızlıklara değinilmiş ve hayvan hırsızlıklarıyla mücadele edilmediği ve işçilerin gerekli ilgiyi görmediği gibi sorunlar dile getirilmiştir (Zafer, 2 Ocak 1950, s. 3).

Keskin'de yapılan kongrede ise demokrasi üzerine vurgu yapılarak halkın hür iradesi neticesinde bir partinin iktidara gelmesinin önemli olduğu belirtilmiştir. Bunun da yeni seçim kanunu ile gerçekleşeceği umut ediliyordu (Zafer, 3 Ocak 1950, s. 3). Balâ'daki Karaali bucağına bağlı birçok köyde yaşayan halkın da tamamının DP'ye geçmesi partinin köylü politikası üzerinde olumlu etkisi olduğunu göstermektedir (Zafer, 4 Şubat 1950, s. 3). Dolayısıyla tarım, işçi ve köylü sorunlarının üzerine gitmenin seçim çalışmalarında olumlu iz bıraktığı söylenebilir.

DP'nin Ankara'daki başka bir seçim çalışması da Kızılcahamam'da gerçekleştirilmiştir. Burada gerçekleştirilen kongreye İl İdare Kurulu Başkanı Osman Şevket Çiçekdağ'ın yanı sıra üyelerden Ramiz Eren, Hamdi Bulgurlu, Abdullah Gedikoğlu ve Afyon Milletvekili Kemal Özçoban katılmıştır. Kızılcahamam'da gerçekleştirilen toplantıda konuşan Çiçekdağ halkın sıkıntıları üzerinde durarak bunların birçok yerde aynı olduğunu belirtmiş, bu tür problemlerin giderilmesinin millî iradenin tam ve sorunsuz olarak işlemesiyle mümkün olabileceğini dile getirmiştir. Afyon Milletvekili Özçoban ise seçimlerde vatandaşın her türlü tesir ve etkiden uzak olarak oyunu kullanması gerektiğini belirterek 1946 seçim metodunun tekrar uygulanmasının millet nezdinde olumlu karşılanmayacağını ifade etmiştir (Zafer, 1 Şubat 1950, s. 4). Bu toplantıda milletvekilleri ve adayların üzerinde durdukları sorun bir önceki seçimlerde istenilen seçim sisteminin yerine getirilmediği ve demokrasi açısından millet iradesinin tam olarak yansıtılmadığı yönündedir. Dolayısıyla 1950 seçimleri bu açıdan önem taşımaktaydı.

DP, Ankara'daki diğer önemli bir toplantısını 28 Nisan'da Haymana'da gerçekleştirmiştir. Toplantıda Haymana avukatlarından Ahmet Fevzi Yılmaz hararetle bir konuşma ile memleketin sıkıntılarını dile getirmiştir. Daha sonra Ankara milletvekili adayları Selahattin Benli ve Hamit Şevket İnce toplanan halka bir konuşma yapmışlardır

¹⁰ DP'nin Ankara Milletvekili Adaylarının Mesleki Dağılımı için bk. Zafer, 25 Nisan 1950, s. 1.

(Zafer, 29 Nisan 1950, s. 1). DP aynı gün Ankara'nın Çubuk ilçesinde de bir toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantı için Ankara'dan İl İdare Kurulu İkinci Başkanı ve Ankara milletvekili adayları Dr. Muhlis Bayramoğlu, Emekli General Selahaddin Adil ve Dr. Talat Vasfı Öz, Çubuk'a gelmişler ve kalabalığa bir konuşma gerçekleştirmişlerdir. İlk sözü Dr. Öz almış ve açılış konuşması yapmıştır. Konuşmasında 1950 seçimlerinin Türk Milleti için önemine değinmiş ve yaklaşan seçimlerde, baskı olmaksızın, herkesin özgür iradesi ve düşüncesiyle oy kullanması gerektiğini açıklamıştır. Daha sonra sözü General Adil'e bırakmıştır. Adil, özetle kendi hayatından ve Millî Mücadele yıllarından bahsettikten sonra seçmenlerden partisi adına oy istemiştir (Zafer, 29 Nisan 1950, s. 6).

DP'nin Ankara'daki son ilçe çalışması 7 Mayıs günü Elmadağ'da gerçekleşmiştir. Bu toplantıya DP'nin çeşitli yöneticileri ve Ankara Milletvekili adayı Dr. Talat Vasfı Öz katılmıştır. Ankara adayı burada bir konuşma gerçekleştirmiştir. Kürsüye gelen Öz, DP'nin güçlenmesinden endişelenen CHP'nin bu güçlenmeyi bölmek için vermiş olduğu mücadelenin etkisiz olacağını dile getirmiştir. Devamında ise DP'nin 1950 Genel Seçimlerini mutlaka kazanacağını ifade ederek, iktidar partisini yalnız sandık başında sağlanacak zaferle mağlubiyete uğratacaklarını açıklamıştır (Zafer, 8 Mayıs 1950, s. 8).

DP, son olarak 30 Nisan günü Ankara'nın Cebeci Meydanı'nda bir miting gerçekleştirmiştir. Burada DP'nin Ankara milletvekili adayları seçimle ilgili düşüncelerini ifade etmek üzere birer konuşma gerçekleştirmişlerdir. İlk olarak İl Kurulu Başkanı Osman Şevket Çiçekdağ kürsüye çıkmıştır. Konuşmasında Ankara halkına, partilerin seçimi kazanmak için birçok faaliyette bulunduğunu ancak milletin kullanacağı oylar ile zafere ulaşılacağını ifade etmiştir. Çiçekdağ devamında 1946 seçimlerini hatırlatarak o gün bütün baskılara rağmen halkın korkusuz bir şekilde sandık başına gittiğini belirtmiş ve bu seçimler için de halkın vicdanının sesini dinleyerek oy vermelerini istemiştir (Zafer, 1 Mayıs 1950, s. 6).

Osman Şevki Çiçekdağ'dan sonra Prof. Sadri Maksudi Arsal bir konuşma gerçekleştirmiştir. Sonrasında General Selahaddin Adil¹¹ bir konuşma yapmıştır. Adil, konuşmasında; İstiklal Harbi'ni kazanmış olan Türk Milletinin hürriyeti de kazandığını zannettiğini ancak son senelerde iktidar partisinin şahsi emel ve ihtiraslarına kapılarak milleti unuttuğunu söylemiştir. Devamında CHP'nin seçim beyannamesini de ele alan Adil, bunun bir beyanname ve program olmadığını önceki vaatlerin bir tekrarı olduğunu dile getirmiştir (Zafer, 1 Mayıs 1950, s. 6).

Selahaddin Adil'den sonra söz alan Talat Vasfı Öz memleketin kötü gidişine temasla DP'nin iktidara geldiği zaman sadece yapabilecekleri vaatleri verdiğini, iktidara gelirlerse bu vaatleri yerine getirerek milletin huzuruna yüz akı ile çıkacaklarını ifade etmiştir (Zafer, 1 Mayıs 1950, s. 6). Toplantıda son sözü Hamit Şevket İnce almıştır. İnce, burada Atatürk'ün memlekete istiklal, hürriyet ve refah verdiğini fakat onun ölümünden sonra memleketin perişan bir duruma girdiğini, vatandaş hak ve hürriyetinin çiğnendiğini söylemiştir (Zafer, 1 Mayıs 1950, s. 6).

Hamit Şevket İnce'nin konuşması sırasında toplantıda bir hadise meydana gelmiştir. Konuşma sırasında DP ile CHP arasındaki bir anlaşma yapıldığı iddialarını reddeden sözleri üzerine kalabalığın arasında MP'li *Kudret Gazetes*'nin Yazı İşleri Müdürü Yalçın Uras'ın *muvazaa vardır. İspat edebilirim* sözünün üzerine kalabalık içinde bir arbede ortaya çıkmış ve Uras oradan güçlükle çıkartılmıştır (Cumhuriyet, 1 Mayıs 1950, s. 1,3). Böylece hiçbir hadiseye meydan verilmeden Uras, toplantı yerinden uzaklaştırılmıştır. Fakat Uras, muvazaa ile ilgili görüşlerini Hukuk Fakültesi binası önünde de tazelemiştir. Bu hadise sonrasında topluluk dağılmıştır (Vatan, 1 Mayıs 1950, s. 4).

Parti yöneticileri daha çok Ankara'nın ilçe ve civar köylerinde halkla buluşmuş ve oy talep etmişlerdir. DP, Ankara ilinde başarı elde etmek için bilinen siyasi şahsiyetlerin yanı sıra halktan kişileri de milletvekili adayı olarak göstermiştir. Ankara'daki seçim çalışmalarının çoğunluğunda DP milletvekili adayları yer almıştır. Özellikle DP'nin üzerinde en çok durduğu mevzu 1950 seçimlerinin, 1946 seçimlerinden ayrı olarak daha adil ve daha demokratik bir şekilde gerçekleşmesi yönünde olmuştur. Meclis'te Seçim Kanunu tasarıları görüşülürken bu konu üzerine tartışmalar yoğunlaşmıştı ve meydanlarda da DP'li adaylar çok titiz bir şekilde seçimin halk iradesini yansıtacak şekilde sonuçlanmasını istemişlerdir.

1946 yılında gerçekleşen seçimlerde CHP'nin seçimlere hile karıştırdığını ve buna bağlı olarak seçimleri kazandığı yönünde sürekli suçlamalarda bulunan DP, 1950 yılına kadar bu durumu basında, mitinglerde ve toplantılarda sürekli dile getirerek halkı bu duruma inandırmaya çalışmış ve genel itibariyle demokrasi, hürriyet gibi kavramlar

¹¹ Selahaddin Adil konuşurken bk. Ek-2.

kullanarak CHP'nin tutumunu eleştirmekle güçlü bir muhalefet örneği gösterip, halkı kendi tarafına çekmeyi büyük oranda başarmıştır. Dolayısıyla DP'nin bu politikası 1950 seçimlerinde etkili olmuş ve İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük illerde oylarını arttırmıştır. Özellikle Ankara seçimlerinde *Zafer Gazetesi*'nin etkisinin önemli olduğunu söylemek yanlış olmaz. Büyük oranda barışçıl bir ortamda yapılan seçim sonrasında ise iktidarı ele alan DP'de Genel Başkan Celal Bayar cumhurbaşkanı, Adnan Menderes başbakan ve Refik Koraltan'da meclis başkanı olmuştur (Özer, 2015, s. 63). Böylelikle ülkeyi 27 yıldır tek başına yöneten CHP, iktidarı milletin iradesi ile DP'ye bırakmıştır. Bu iktidar değişikliğinde, CHP'nin yıpranmışlığının yanı sıra II. Dünya Savaşı sırasında halkın ekonomik ve sosyal alanda ciddi problemler yaşamasının da etkisi büyüktür.

Millet Partisi'nin Ankara İli Seçim Çalışmaları

DP içindeki bazı muhalifler, CHP'ye karşı daha sert bir tutum izlenmesi gerektiğini belirtmekle beraber, DP yöneticilerinin tavizkar bir politika izlediklerini düşünmekteydiler. Bunlar arasında önde gelen kişiler ise Yusuf Kemal Tengirşenk, Kenan Öner, Sadık Aldoğan ve Ahmet Tahtakılıç'tır. 10 Mart 1948 tarihinde ise DP'den ihraçlar başlamıştır. Partiden ihraç edilenlerin bir bölümü Müstakil Demokratlar Grubu'nu oluştururken, diğerleri ise Mareşal Fevzi Çakmak'ın önderliğinde 1948 tarihinde MP'yi kurmuşlardır. Kurulan bu parti 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerine katılmıştır (Uyar, 2012, s. 190-191). MP, DP içinden ayrılan bir grup tarafından kurulan bir muhalefet partisi olup kendi programlarında belirtildiği üzere milliyetçilik esasına dayanan ve muhafazakâr kimliği olan bir partidir (Çaylak, 2007, s. 36). MP seçim çalışmalarında hem CHP hükümetinin yapmış olduğu faaliyetlere hem de DP'ye yoğun eleştirilerde bulunarak seçim sürecine devam etmiştir. Ankara seçim çalışmaları boyunca da bu tutumlarını devam ettirmişlerdir. Diğer partilerde olduğu gibi MP'de Ankara seçim çalışmalarına önem vermiştir. Ankara'nın ilçelerinde parti üyeleri ve milletvekili adayları seçim propagandasını yürütmüşlerdir.

1950 genel seçimi kararı alındıktan sonra partiler adaylarını göstererek seçim çalışmalarına başladılar. MP'nin Ankara milletvekili adayları; Fitnat Fevzi Çakmak, Vasfi Raşit Seviğ, Sadık Aldoğan, Zeki Mesut Alsan, Nureddin Ardiçoğlu, Ferruh Ağan, Enis Akaygen, Hüseyin Namık Orkun, Ali Rıza Baskan, İhsan Pınar, Aziz İlder, Nihat Akpınar, İzzet Mühürdaroğlu, Abdullah Caner, Sadrettin Tosbi, Hakkı Demircioğlu, Etem Silsüprüoğlu, Derviş Uzman'dır (Aydın Tarihi, Mayıs 1950, s. 13).¹²

MP; CHP ve DP gibi, bir seçim beyannamesi yayınlamıştır. Bu beyanname Mareşal Fevzi Çakmak tarafından hazırlanmıştır. Beyanname Çakmak'ın bahsettiği konuların en başında insan hakları gelmektedir. 1946 seçimlerinde CHP'nin baskı uygulayarak iktidara geldiğini ve bu aşamada halk üzerinde ciddi bir baskı yarattığını ifade etmiş, basın ve ceza kanunlarının ağırlaştırılmış olmasına, demokratik olmayan kanunlar hükümete aşırı sağ ve aşırı sol gruplardan istediklerini mahkûm etme imkânı veriyordu (Kudret, 9 Nisan 1950, s. 1-2). Beyannamenin en önemli amaçlarından biri vicdanları ezen ve ruhları baskı altında tutan hükümet ve zabıta korkusunun yarattığı havayı ortadan kaldırmaktır. İktidardan korkan bir halk yerine onu seven ve kendi malı bilen bir halkın bulunmasının, yurdu iç ve dış düşmanlardan koruyacak en kuvvetli tedbir olduğu ifade edilmiştir. Gerçek ve bütün sahaları kaplayan bir vicdan hürriyeti, söz hürriyeti, yazı hürriyeti, toplanma hürriyeti, çalışma hürriyeti, iktidarın baskısı altında yaşamaktan kurtulma hürriyeti istediklerini belirtmişlerdir (Kudret, 9 Nisan 1950, s. 2). MP'nin hazırlamış olduğu bu beyanname üzerinde seçim çalışmaları yürütülürken, Ankara milletvekili adayı olan Çakmak, Ankara'daki seçim çalışmalarında da bu politika üzerinde durmuştur.

MP, Ankara'da büyük oranda teşkilata hız vermişti. Ankara ili dâhilinde bütün kazalarda teşkilatı meydana gelmiş ve nahiyelerle köylere doğru büyük bir yayılma görülmüştür. Polatlı'da dört gün içinde 30 köyde ocak ve bucak kurulmuştur. Diğer kazalarda da hızlı bir yayılma gerçekleştirmiştir. Güdül, Ayaş, Balâ, Şereflikoçhisar, Beypazarı ve Kızılcahamam'da büyük oranda teşkilatlanmıştır. Keskin'de 78 köyün 60'ında teşkilat kurmuşlardır. Kaman ve Çiçekdağı'nda da Keskin'e bağlı olarak ocaklar ve bucaklar açılmıştır. Böylece Keskin, Kaman ve Çiçekdağı'da MP teşkilatı kurulan köy sayısı 110 kadar olmuştur (Kudret, 27 Mart 1950, s. 1). Diğer taraftan MP, Ankara'nın Altındağ ve Yenidoğan bölgelerinde de teşkilatını genişletmeye devam etmiştir. Genel Başkan Yusuf Hikmet Bayur, İl İkinci Başkanı Avukat Kemal Tamer, il üyeleri ve Ankara'nın diğer ilçe başkanlarının katılımı ile Yenidoğan ve Altındağ'a gidilmiştir. Buralarda 9 Nisan'da Ömer, Aldoğan ve Sahra Ocakları açılmıştır (Kudret, 10 Nisan 1950, s. 1,4).

MP'nin ilk seçim çalışmalarından biri 5 Şubat tarihinde Kırıkkale'de Afyon Milletvekili Sadık Aldoğan önderliğinde düzenlemiştir. Aldoğan burada partililere seslenirken CHP iktidarında halkın birçok yönden

¹² MP'nin Ankara adaylarının mesleki dağılımı için bk. Kudret, 24 Nisan 1950, s. 1,4.

demokratik haklarını kullanamadıkları ve partinin de buna müsaade etmediği yönünde açıklamaları olmuştur. Bunun için de çıkardıkları kanunlarla kendilerini halktan üstün gördüklerini belirtmiştir. Dolayısıyla kendi partilerinin amacının vatandaşların özgürlüğünü en üst seviyede toplandığı bir durum yaratmak olduğunu ifade etmiştir (Kudret, 6 Şubat 1950, s. 1,4).

19 Şubat'ta gerçekleştirilen Kızılcahamam toplantısında MP'li delegeler tarafından ele alınan konular arasında köylerdeki ihtiyaçların eksikliğinin yanı sıra kişisel ihtiyaçların giderilmesi ve vergilerin azaltılması gerektiği yönünde düşünceler dile getirilmiştir (Kudret, 21 Şubat 1950, s. 3). Ankara'nın Yenidoğan ilçesinde gerçekleştirilen mitingde MP Genel Başkan Hikmet Bayur iktidar partisinin, her zaman olduğu gibi seçimlere altı ay kala oy toplayabilmek için çeşitli vaatlerde bulunduğunu fakat tecrübeli parti yetkilileri ve vatandaşların bu vaatlere kesinlikle inanmayacaklarını belirtmiştir. Bayur devamlı CHP içinde parti başkanına itaat etmeyenlerin partiden ihraç edildiğini ancak kendi partilerinde tenkitlere takdir ile yaklaştığını da ifade etmiştir (Kudret, 13 Mart 1950, s. 4). DP'de olduğu gibi MP'de de temel nokta demokrasinin ve seçimin adaletli bir şekilde yürütülmesi yönündedir. Bunun yanında CHP'nin baskıcı bir tutumla iktidarını yönettiğini ifade eden partililer içinde Sadık Aldoğan, özellikle İnönü hakkında çok sert ithamlarda bulunmuştur. Aynı ay içerisinde Polatlı ilçesinde yapılan toplantıda ise Genel Sekreter Ahmet Tahtakılıç'ın partililerle yapmış olduğu görüşmede üzerinde durduğu meselenin temel noktası Anayasaya uygun bir devlet yapısını ortaya çıkarmak ve millî iradeyi güçlendiren bir sistemi vücuda getirmek olduğu görülmektedir (Kudret, 20 Mart 1950, s. 4).

Nisan ayında partinin ileri gelenleri tarafından gerçekleştirilen Samanpazarı toplantısında ise yine CHP ve İnönü aleyhine eleştirilerin olduğu görülmektedir. Özellikle Genel Başkan Bayur, İnönü'nün halk tarafından artık eskisi kadar sevilen bir lider olmadığını belirtirken, Anayasayı istediği gibi değiştirip ikili meclis sistemini kurmak gibi bir isteğinin olduğunu ifade etmiştir. Başkan Bayur, İnönü'nün iktidar ve muhalefet arasında ortaya çıkacak olan sorunları çözen bir konumda olacağından dolayı ikili meclis sistemine olumlu bir yaklaşım sergilememiştir (Kudret, 10 Nisan 1950, s. 1,4). Adı geçen sistem ile İnönü, iktidar ve muhalefet arasında herhangi bir ihtilaf olması durumunda devreye girecek ve sorunu çözen bir merci olacaktır. Böyle bir sistem MP tarafından kabul edilmemektedir.

MP, 6 Mayıs'ta Ankara Cebeci meydanında binlerce kişinin katılımıyla bir miting düzenlemiştir. Bu mitinge MP Genel Başkanı Yusuf Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı, Vasfı Raşit Seviğ, Gönül Aldoğan, Ankara adayı Ferruh Ağan, Kudret Gazetesi Başyazarı Nureddin Ardıçoğlu, Nihat Akpınar ve Kemal Tamer katılmıştır. Toplantıyı İl İkinci Başkanı Kemal Tamer açmıştır. Müteakiben General Sadık Aldoğan'ın kızı Gönül Aldoğan babası adına bir konuşma gerçekleştirmiştir. Sonra halka hitap etmek üzere Bayur¹³ kürsüye gelmiştir. Ülke içindeki sıkıntılara değinen Bayur, bu ülke içindeki gerginliğin yeni olmadığını sekiz on yıldır sürdüğünü ifade ederek Cumhurbaşkanı ve iktidarın bu sıkıntıların kaynağı olarak dış güçleri gösterip bunu millete inandırmaya çalıştığını ancak durumun böyle olmadığını ifade etmiştir. Bayur, gelecek seçimlerle ilgili ise 14 Mayıs'ın bir dönüm noktası olduğunu, sonu gelmeyen baskıların nihayete erdirilmesi için iktidarın çoğunluğu elde etmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bayur, daha sonra kendi parti programından bahsederken her türlü kötülüğe, halkın sömürülmesine ve devlet başkanına yeni yetkiler verilmesine açıkça karşı çıkılacağına değinmiş, bunun için çalışacaklarını belirtmiş ve konuşmasını bitirmiştir (Kudret, 7 Mayıs 1950, s. 1,4).

Bayur'un konuşmasından sonra Seviğ kürsüye gelmiştir. Konuşmasında bu milletin bayrağını en yüksekte tutulması, dinin yerinin mitingler de değil vicdanlarda olması, son olarak ise devlet başkanının siyasi bataklığa düşürülmemesi gerektiğini söylemiştir. Seviğ, konuşmasının devamında CHP iktidarıyla ilgili şunları söylemiştir: *CHP Genel Başkanı muhalefeti geçen 25 seneyi inkâr etmekle itham ediyor. Ve bunu vatan için ayıp sayıyor. Muhalefet asla geçen 25 seneyi toptan inkâr etmemiştir ve inkâr etmemektedir.* Bu sözlerle kendilerine yapılan eleştirilere cevap vermiştir (Kudret, 8 Mayıs 1950, s. 1-2). Seviğ'den sonra Bölükbaşı bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasında iktidarın baskıcı tutumundan bahseden Bölükbaşı, Aldoğan'ın mevcut iktidar üzerindeki eleştirel söylemlerinden dolayı mahkûm edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. MP'nin amaçlarından birinin din ve vicdan hürriyeti olduğunu belirtip, iktidarın bu durumu bir irtica meselesi haline getirmesini eleştirmiştir (Kudret, 8 Mayıs 1950, s. 1-2). Bölükbaşı konuşmasının devamında ise tek parti dönemi ile ilgili olarak CHP'nin halktan uzaklaşan ve onların dertlerine, şikâyetlerine duyarsız kalan bir iktidara dönüştüğü düşüncesinde olduğunu beyan etmiştir (Kudret, 8 Mayıs 1950, s. 3).

¹³ Hikmet Bayur konuşurken bk. Ek-3.

MP, diğer partiler gibi, Ankara seçim çalışmalarına önem vermiştir. Partinin önde gelenleri Ankara'nın ilçelerinde yapmış oldukları siyasi toplantılarda halkla buluşmuş ve onlardan oy talep etmişlerdir. Özellikle CHP ve DP üzerinden çok sert eleştirilerde bulunarak halk üzerinde etki yaratmaya çalışmışlardır. Bunun yanı sıra Ankara seçimleri için de partinin ağır topları olan Mareşal Fevzi Çakmak¹⁴, General Sadık Aldoğan, Ord. Vasfi Raşit Seviğ gibi adaylar gösterilmiştir. MP'li adaylar seçim süreci boyunca gerek Ankara'da gerek diğer illerdeki toplantılarda, özellikle İsmet İnönü üzerinden CHP'ye sert ithamlarda bulunmuşlardır. İnönü'nün kendisi ile halk arasına mesafe koyduğu sürekli ifade edilmiştir. Bundan dolayıdır ki, devamlı demokrasi vurgusu yaparak seçmen üzerinde olumlu etki yaratmak istemişlerdir.

Ankara İli Seçim Sonuçları ve Partilerin Oy Oranları

14 Mayıs 1950 Genel Seçiminde 8.905.576 seçmenden 7.958.055'i yani %89.3'ü seçim sandığına gitmişti (Karpaz, 2012, s. 327). DP bu oyların 4.391.694'ünü, CHP 3.148.626, MP 368.537'sini bağımsızlar ise 44.537'sini almıştır. Meclis'te DP; %55.2'lik oranla 416 milletvekili ile %85.4 temsil hakkı, CHP; %39.6'lık oranla 69 milletvekilli ile %14.2 temsil hakkı, MP ve bağımsızlar 1 milletvekili ile %0.2 temsil hakkı kazanmıştır (Tuncer, 2010, s. 218).

1950 seçimlerinde Ankara'daki kayıtlı seçmen sayısı 342.126'dır. Oy kullanan seçmen sayısı 307.716'dır. Katılım oranı %89.9'dur. Seçilecek olan milletvekili sayısı ise 18'dir. Ankara'daki seçimlerde CHP 126,018 oy ile %42.2'de kalmış ve bu seçimlerde milletvekili çıkaramamıştır. DP 146.876 oy ile %49.1 oran ile 18 milletvekilinin tamamını almış, MP ise 26.196 oy ile %8.8'de kalmış ve milletvekili çıkartamamıştır (TÜİK, 2012, s. 31). TÜİK'in verileri Ankara'da oy kullanan seçmen sayısını 307.716 olarak göstermektedir, üç partinin aldığı oy sayısının toplamı 299.090'dır. Ankara seçim sonuçlarına göre partilerin milletvekili adaylarının aldıkları oy sayısı¹⁵ baz alındığında DP Ankara seçimlerini kazanarak, çoğunluk usulüne göre, tam liste halinde 18 milletvekilini¹⁶ de Meclise sokmuştur (Zafer, 16 Mayıs 1950, s. 1).

14 Mayıs 1950 seçimi CHP ve DP arasında önemli bir mücadeleye sahne olmuştur. DP seçim kampanyasının özünü *Söz Milletindir* sloganına bağlamaktaydı. Bu bağlamda DP uzun yıllardır tek parti ile yönetilen halkın artık yeni bir oluşumu seçeceği kanaatindeydi. Bunun dışında CHP'den ayrılan önemli siyasetçilerin DP saflarına geçmesi de iyi planlanmış siyasi bir hamleydi (Benhür, 2007, s. 72).

CHP ise seçimlere *Takdir Milletindir* sloganı ile girmiştir. Ancak iktidarın yapmış olduğu seçim kampanyası, uzun yılların getirdiği iktidar yıpranmışlığı ve halkın yeni arayışlara ilgisinin gölgesinde gerçekleşmiştir (Benhür, 2007, s. 72). Seçim öncesinde CHP içerisinde meydana gelen bazı iç karışıklıklar ve partinin ağır toplarından birkaçının gerek ayrılığı gerekse basına yansıyan olumsuz beyanatları CHP kampanyasına umulandan çok fazla zarar vermiştir. Ayrıca seçim beyannamesinde çeşitli vaatler vermişlerse de halk tarafından pek teveccüh bulmadığı görülmektedir (Benhür, 2007, s. 72-73).

Sonuç

14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri Cumhuriyet tarihinin en çekişmeli seçimlerinden birine sahne olmuştur. Daha seçime gidilmeden önce Meclis'te seçim kanunu tasarısı görüşülürken milletvekillerinin aralarındaki şiddetli tartışmalar, partiler arasında seçimin çok çetin geçeceğini göstermekteydi. Buna bağlı olarak özellikle muhalefet partileri olan DP ve MP'nin seçim meydanlarında iktidar partisi CHP'ye yönelik ithamlarının sertliği basında da yer almıştır. Bu durum doğal olarak Ankara seçimlerine de yansımıştır.

Milli Mücadele'nin merkezi ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin başkenti ve ülkenin yönetildiği yer olan Ankara, parti liderleri için de en gözde şehirlerin başında gelmektedir. Dolayısıyla Ankara seçimlerini kazanmak prestij açısından da önemli bir durumdur. Ülkeyi yönetecek partinin Ankara'yı kazanması da bu açıdan değerlidir.

Ankara'daki seçim çalışmalarına genel olarak partilerin Ankara milletvekili adaylarının ve parti yöneticilerinin yanı sıra parti liderlerinin de katıldığı görülmektedir. Üç partinin de Ankara'da gösterdikleri adaylardan çok güçlü isimlerin varlığı bilinmekle beraber CHP'den İsmet İnönü'nün aday olması parti adına önemli bir siyasi hamle olarak görülmektedir. Doğal olarak CHP'nin Ankara'daki çalışmalarında İnönü de boy göstermiştir. Ankara'nın

¹⁴ Mareşal Fevzi Çakmak'ın vefatı üzerine eşi Fitnat Fevzi Çakmak Ankara milletvekili adayı olarak gösterilmiştir. Zafer, 11 Nisan 1960, s. 1.

¹⁵ Ankara Milletvekili Adaylarının aldıkları oy sayısı için bk. Ek-4, Ek-5, Ek-6.

¹⁶ Ankara Milletvekilliğini kazananların özgeçmişleri hakkında bilgi edinmek için bk. TBMM Tercüme-i Hal Kağıtları; Zafer, Mayıs 1950.

ilçelerinde ve köy yerleşkelerinde yürütülen seçim çalışmalarında muhalefetin, iktidarın faaliyetlerine ve özellikle de İsmet İnönü'ye almış oldukları cephe basında açık bir şekilde görülmekteydi. Özellikle MP'li adayların, İnönü aleyhine kurulu bir politika üzerinden siyasetini yürütmesi belki de halk arasında pek teveccüh bulamamıştır. Seçim sonucunda da Meclise sadece bir milletvekili gönderebilmiştir o da Osman Bölükbaşı'dır.

DP'nin yürütmüş olduğu seçim politikasının Ankara halkı nezdinde olumlu sonuçlar doğurması seçimi kazanmasında etkili olmuştur. DP, Ankara milletvekili adaylarının tamamını Meclise göndererek önemli bir başarı elde etmiştir. Bundan ayrı olarak CHP'nin 27 yıldır ülkeyi yönetmesi ve iktidar yorgunluğunun yanı sıra dönemsel gelişmelerin etkisiyle de halk tarafından bir iktidar değişikliği uygun görülmüştür. Böylelikle 1950 seçimlerinde çok partili hayatta bir ilk yaşanarak kurucu parti CHP, iktidarı DP'ye devretmiştir.

Kaynakça

21 Temmuz 1946 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları Seçim Sistemi: Çoğunluk Sistemi. 02 27, 2022 tarihinde https://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuclari/secim3_tr.pdf. adresinden alındı

Ahmad, F., & Ahmad, B. T. (1976). *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971* (1. b.). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Akıncı, A., & Usta, S. (2015). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(17), 1-52.

Akşam.

Ankara Akşam Haberleri.

Ateş, N. Y. (1994). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: Der Yayınları.

Aydemir, Ş. S. (1993). *Menderes'in Dramı (1899-1960)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydın, M. K. (2018). CHP'de Parti İçi Muhalefetin İlk Örneği: Çiftçi Topraklandırma Kanunu ve TBMM'de Yaşanan Tartışmalar. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(41), 359-384.

Aynı Tarihi.

Benhür, Ç. (2007). 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP'nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları. *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*(17), 61-75.

Cumhuriyet.

Çavdar, T. (2013). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi* (5. b.). Ankara: İmge Kitabevi.

Çavuşoğlu, H. (2021). 12 Temmuz Beyannamesi Süreci ve Beyannamenin Türk Siyasal Hayatına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(23), 141-154.

Çaylak, A. (2007). 1946-50 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakar Demokratlar ve Türk Demokrasininin Almış Olduğu Biçim. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(1), 17-42.

Dursun, D. (2007). Türkiye'nin Dönüşüm Süreci Dinamikleri ve Genel Özellikleri. B. Duran, H. Al, & D. Dursun içinde, *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye: Aktörler, Alanlar, Sorunlar* (1. b.). İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Eroğul, C. (2013). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi* (1. b.). İstanbul: Yordam Kitap.

Goloğlu, M. (2013). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV 1946-1950 Demokrasiye Geçiş* (1. b.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Her Gün.

Karpat, K. H. (2012). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kılınç, M. (2018). Türk Demokrasi Tarihinde Millet Partisi ve Osman Bölükbaşı Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(23), 1241-1246.

Koçak, C. (2012). *Türkiye’de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İktidar ve Demokratlar* (1. b., Cilt 2). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kudret.

Okyar, A. F. (2014). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi?* İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları.

Ortaylı, İ. (2010). *Türkiye’nin Yakın Tarihi* (2. b.). İstanbul: Timaş Yayınları.

Özacun, O. (2002). Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*(2), 205-233.

Özer, İ. (2015). *Demokrat Parti Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat* (1 b.). İstanbul: İskenderiye Kitap.

Seydi, S. (2014). Türkiye’de Siyaset: 1946-1950. T. Ü.-C. Göktepe (Dü.) içinde, *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1946-2012* (s. 20-62). İstanbul: Ufuk Yayınları.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).

T.C. Resmî Gazete.

Tanin.

TBMM Albümü 1920-2010 (Cilt 1. 1920-1950). (2010). Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.

TBMM Tercüme-i Hal Kağıtları.

Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye’de Siyasal Partiler* (2. b., Cilt 1). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Tuncer, E. (2010). *1950 Seçimleri* (1. b.). Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı.

Turp, M. (2018). Türkiye’nin Demokratikleşme Sürecinde Bir Mihenk Taşı: Basında 1950 Seçimleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(37), 677-714.

TÜİK, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011. (2012). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.

Ulus.

Uyar, H. (2012). *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi.* İstanbul: Boyut Yayıncılık.

Uzun, H. (2012). İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XII(25), 101-139.

Vatan.

Yeni Sabah.

Zafer.

Zürcher, E. J. (2021). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet* (7. b.). Ankara: İletişim Yayınları.

Ekler

Ek-1

Ulus, 24 Mart 1950, s. 1.

Ek-2

Zafer, 1 Mayıs 1950, s. 1.

Ek-3

Hikmet Bayur dünkü miting de konuşurken

(Foto: Nazif Yarman)

Kudret, 7 Mayıs 1950, s. 1.

Ek-4

CHP Milletvekili Adayları	Aldıkları Oy Sayıları
İsmet İnönü	131179
Ragıp Tüzün	128768
Mümtaz Ökmen	128394
Ahmet Şükrü Esmer	127821
Hıfzı Oğuz Bekata	127680
Cemal Kiper	127039
Naci Tınaz	126853
Fuat Bayramoğlu	126467
Emin Halim Ergun	126285
Naki Cevat Akkerman	125875
Ahmet Hamit Selgil	125734
Raşit Börekçi	125323
Arif Çubukçu	125062
Rifat Pilavoğlu	124928
Halil Naci Mihçioğlu	124455
Müjgan Ağaoğlu	124181
Namık Ambarcıoğlu	124159
İhsan Pehlivanlı	119252

Ayn Tarihi, Mayıs 1950, s. 13.

Ek-5

DP Milletvekili Adayları	Aldıkları Oy Sayıları
Sadri Maksudi Arsal	150035
Mümtaz Faik Fenik	149966
Hamit Şevket İnce	149450
Osman Talat İltekin	149014
Seyfi Kurtbek	148735
Talat Vasfi Öz	148414
Mehmet Muhlis Ete	147622
Fuat Seyhun	146700
Osman Şevki Çiçekdağ	146654
Selahaddin Adil	146352
Muhlis Bayramoğlu	146323
Ramiz Eren	148499
Cevdet Soydan	145350
Abdullah Gedikoğlu	145368
Selahattin Benli	144749
Ömer Bilen	144635
Hamdi Bulgurlu	143293
Dağistan Binerbay	142568

Aynı Tarihi, Mayıs 1950, s. 13.

Ek-6

MP Milletvekili Adayları	Aldıkları Oy Sayıları
Fitnat Fevzi Çakmak	33860
Vasfi Raşit Seviğ	31742
Sadık Aldoğan	31138
Zeki Mesut Alsan	27870
Nureddin Ardıçoğlu	27226
Ferruh Ağan	26628
Enis Akaygen	26600
Hüseyin Namık Orkun	26481
Ali Rıza Baskan	25084
İhsan Pınar	24887
Aziz İlter	24794
Nihat Akpınar	24630
İzzet Mühürdaroğlu	24038
Abdullah Caner	23623
Sadrettin Tosbi	23462
Hakkı Demircioğlu	23365
Etem Silsüprüoğlu	23129
Derviş Uzman	22972

Aynı Tarihi, Mayıs 1950, s. 13.

EXTENDED SUMMARY

Before the establishment of the Republic of Turkey, important democratization movements started in the last century of the Ottoman Empire. The opening of the Ottoman Parliament and the establishment of parties are examples of these democratization efforts. The holding of congresses during the National Struggle, acting together with the people and most importantly the opening of the Grand National Assembly show that the will of the people is valued. These developments were also an important step for the establishment of the republican regime. With the proclamation of the Republican regime, there were attempts to transition to multi-party life at the request of President Mustafa Kemal Atatürk himself. These transitions were realized with the Progressive Republican Party in 1924 and the Free Republican Party in 1930. However, attempts to transition to a multi-party system failed in this period. In the period of İsmet İnönü, with the establishment of the National Development Party in 1945, there was a transition to a multi-party system for the second time. Following this, the process continued with the establishment of the Democrat Party in 1946 by a group of deputies who left the Republican People's Party. In 1948, the Nation Party was founded by a group of dissidents who left the Democratic Party. In this study within the framework of the 14 May 1950 General Elections, the election activities in the province of Ankara of the Republican People's Party, the Democrat Party and the Nation Party were evaluated. The important point here is the situation in which the Republican People's Party won the province of Ankara in the 1946 elections, fell into the hands of the Democrat Party in the 1950 General Elections and what the reasons were for the people of Ankara to turn to the Democrat Party.

The first general election held during the İnönü period was on 21 July 1946, and the Republican People's Party won the election by gaining a great advantage over the Democrat Party. Within the framework of these election results, the Republican People's Party won the province of Ankara and brought all 18 deputies to the Parliament. The Democratic Party, on the other hand, continued its activities as an opposition party until the General Elections of 14 May 1950. During this period, the Democratic Party displayed a good example of opposition to the ruling party and wore out the ruling party in many areas until the 14 May 1950 General Elections. Therefore, the Democratic Party was well prepared for the 14 May 1950 General Elections.

After the new election law was passed in the Parliament, the Republican People's Party, the Democrat Party and the Nation Party participated in the 1950 elections. Parties struggling to come to power carried out their election activities in the provinces and demanded votes from the people by explaining what they would do when they came to power through rallies and newspapers.

Winning big cities such as Istanbul, Ankara and Izmir in the elections was important for the parties. Among these cities, it was also important to win the city of Ankara, the center of the National Struggle, the capital of the Republic of Turkey, which houses the Turkish Grand National Assembly. In this context, party representatives carried out election activities in many districts of Ankara. They carried out election activities and struggled to collect votes in regions where farmers and peasants were high, such as Güdül, Balâ, Kızılcahamam, Haymana, Keskin, Altındağ, and Samanpazarı. Since the population in the districts and villages of Ankara is higher than in the center, getting the votes of the voters living here was very important to win the city of Ankara. In the General Elections of 14 May 1950, a total of 18 deputies would be elected from Ankara. For the Ankara provincial elections, which constitute the main theme of this study, the current deputies and parliamentary candidates of these three parties carried out their election activities in the villages, districts and various regions of Ankara.

Due to the conditions of the period and the limited transportation, more voters were reached by supporting the election propaganda through the parties, newspapers and radios. The Cumhuriyet People's Party, the Democrat Party and the Millet Party ran their election campaigns by Ulus newspaper, Zafer newspaper and Kudret newspaper respectively. These newspapers mostly talked about the activities in Ankara in the process leading up to the elections. The new election law draft submitted to the Parliament caused fierce debates between the government and the opposition, and the representatives of the opposition party struggled to make it a more democratic election than the general elections held in 1946. This bill was formed as the request of the Democratic Party and passed the parliament with the approval of the ruling party. The most important feature of this bill is that the majority method is valid. Therefore, the party that received the most votes in a province won all the deputies in that province.

In the elections held on May 14, 1950, the people of Ankara voted in favor of the Democrat Party. According to the 1950 election law, the Democrat Party being the first party meant that it won all the deputies in Ankara. With this success, the Democrat Party sent all 18 deputies in Ankara to the Parliament. The Republican People's Party and the Nation Party lost the Ankara elections and could not get a deputy from Ankara.

Therefore, the Republican People's Party, which has been ruling the country for 27 years, received the opposition position. While the Democratic Party achieved this success, it also won cities such as Istanbul, Ankara and Izmir. At this point, the 1950 Elections constituted one of the important breaking points in the history of the Republic of Turkey.

TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ METİNLERİN KALIPLAŞMIŞ SÖZ VARLIĞI UNSURLARI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

EXAMINATION OF TEXTS IN TURKISH TEXTBOOKS IN TERMS OF MOLDED VOCABULARY ELEMENTS

Hulusi GEÇGEL

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
hgecgel@comu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9277-6417

Fatih KANA

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
fatihkana@comu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1087-4081

Begüm ÖNCÜ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrencisi
oncubegum17@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5915-6673

ÖZ

Geliş Tarihi:

19.08.2022

Kabul Tarihi:

12.12.2022

Yayın Tarihi:

30.12.2022

Anahtar Kelimeler

Kalıplaşmış Söz Varlığı, Türkçe Ders Kitapları, Türkçe Eğitimi.

Keywords

Stereotyped Vocabulary, Turkish Textbooks, Turkish Education.

Bu çalışmada 2021-2022 eğitim-öğretim yılında ortaokullarda okutulan 5. ve 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin kalıplaşmış söz varlığı unsurları (atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler) bakımından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın verileri nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda 6. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerin kalıplaşmış söz varlığı unsurları bakımından 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlere oranla daha zengin bir içeriğe sahip olduğu; 5. ve 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde en fazla deyimlerin ve ikilemelerin, en az kalıp sözlerin ve atasözlerinin kullanıldığı saptanmıştır. 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerde en fazla kalıplaşmış söz varlığı unsuruna “Milli Mücadele ve Atatürk”, en az kalıplaşmış söz varlığı unsuruna “Sağlık ve Spor” temasının; 6. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerde en fazla kalıplaşmış söz varlığı unsuruna “Milli Kültürümüz”, en az kalıplaşmış söz varlığı unsuruna “Bilim ve Teknoloji” temasının sahip olduğu; 5. ve 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde kalıplaşmış söz varlığı unsurlarının en fazla hikâye edici metin türlerinde, en az şiir türünde kullanıldığı tespit edilmiştir.

ABSTRACT

In this research, it is aimed to examine the texts in the 5th and 6th grade Turkish textbooks taught in secondary schools in the 2021-2022 academic year in terms of stereotyped vocabulary elements (proverbs, idioms, reduplications, formulaic words). The data of the research were obtained by using document analysis, one of the qualitative research methods. Descriptive analysis technique was used in the analysis of the obtained data. As a result of the research, it was found that the texts in the 6th grade Turkish textbook have a richer content in terms of stereotyped vocabulary elements compared to the texts in the 5th grade Turkish textbook; It was determined that idioms and reduplications were used the most, and formulaic words and proverbs were used the least in the texts in the 5th and 6th grade Turkish textbooks. In the texts of the 5th grade Turkish textbook, the most stereotypical vocabulary element is “National Struggle and Atatürk”, and the least stereotypical vocabulary element is “Health and Sports”; In the texts in the 6th grade Turkish textbook, "Our National Culture" has the most stereotyped vocabulary, and "Science and Technology" has the least stereotypical vocabulary; In the texts of the 5th and 6th grade Turkish textbooks, it has been determined that the stereotyped vocabulary elements are used mostly in narrative text types and least in poetry type.

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilin.1164532>

Atıf/Cite as: Geçgel, H., Kana, F. ve Öncü, B. (2022). Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin kalıplaşmış söz varlığı unsurları bakımından incelenmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2214-2230.

Giriş

Dil, insanların birbiriyle haberleşmesini sağlayan, duygu, düşünce ve arzularını ses, şekil ve anlam bakımından ait olduğu toplumun kendi değer yargılarına göre biçimlenmiş ortak kuralları vasıtasıyla başkalarına iletilmesini sağlayan, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir yapıdır (Korkmaz, 1992). Bir dilin ifade gücü sahip olduğu sözcüklerden beslenmekte (Aydın, Öksüz ve Çelebi, 2021) ve bu nedenle sahip olunan söz varlığı bir dilin ifade gücünde önemli rol oynamaktadır.

Söz varlığı, Türkçe Sözlük'te (2022) “bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler” olarak tanımlanmakta; yalnızca bir dilde var olan sözcüklerden meydana gelmemekte, atasözlerini, deyimleri, ikilemeleri, kalıp sözleri, terimleri, özdeyişleri vb. de içerisine almaktadır (Aksan, 2004). Bu unsurlardan atasözleri, deyimler, ikilemeler ve kalıp sözler ise kalıplaşmış söz varlığı unsurları olarak nitelendirilmekte (Gökdayı, 2008) ve tüm söz varlığı unsurları o dili konuşan toplumun maddi-manevi kültürünü, dünya görüşünü yansıtmaktadır (Aksan, 2004).

Atasözü, Türkçe Sözlük'te (2022) “uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel” olarak; Aksoy (1988) tarafından ise geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca yaşadıklarından, edindikleri tecrübelerinden ve bu tecrübelerle dayanan düşüncelerinden doğan, bir milletin ortak düşüncelerini, tutumlarını ifade eden, yol gösteren, halk tarafından benimsenmiş kalıplaşmış söz varlığı unsuru olarak tanımlanmaktadır. Her atasözü belirli sözcüklerle söylenmiş ve donmuş bir yapıya sahiptir. Bu nedenle aynı anlamı karşılansa bile kullanılan sözcüklerde ve söz diziminde herhangi bir değişiklik yapılamamaktadır (Aksoy, 1988). Atasözleri, toplumsal hafızanın önemli bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Uz ve Özcan, 2020). Çünkü yüzyıllar önce yaşamış olan bireylerin edindikleri tecrübeleri ve birikimleri bu sözler vasıtasıyla dile getirmesi gelecek nesillere yol göstermektedir. Bu yönüyle de atasözleri bir millette ortak bir bilinç oluşturmada, akıl, irade ve sezgi yoluyla edinilen insani birikimlerin kuşaklar arasında taşınmasına aracılık etmektedir (Baş, 2012; akt. Kurudayıoğlu ve Temur, 2021).

Deyim, Türkçe Sözlük'te (2022) “genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir”; Aksoy (1988) tarafından çoğunlukla gerçek anlamından farklı bir anlamı bulunan, bir kavramı ya da durumu, çekici bir şekilde ifade etmeyi sağlayan kalıplaşmış sözcük topluluğu; Çotuksöken (1992) tarafından ise en az iki sözcükten meydana gelen, sözlü ve yazılı anlatım gücünü genişleten, anlam bakımından zaman zaman mantık dışına çıkan kısımları olabilen, bünyesindeki bazı sözcükleri anlam değişmesine uğramış olan kalıplaşmış söz öbeği olarak tanımlanmaktadır. Deyimlerde de tıpkı atasözlerinde olduğu gibi aynı anlamı karşılansa bile kullanılan sözcüklerde ve söz diziminde herhangi bir değişiklik yapılamamakta (Aksoy, 1988) ancak deyim oluşturulan sözcükler arasında farklı sözcükler girebilmekte (Aydın ve Gülден, 2021), deyim içinde geçen isimler ya da filler cümlelerin bağlamına göre çekimlenebilmekte (Karadağ, 2021) ve kimi zaman kullanılan zamirler değişebilmektedir (Aksoy, 1988). Tüm bunlar da atasözlerine oranla deyimlerin, kalıplaşma özelliğinin az da olsa esnetilebildiğini göstermektedir. Anlatılması, tanımlanması, açıklanması zor olan durumlar ya da olaylar deyimler vasıtasıyla kolayca somutlaştırılabilmekte ve çarpıcı bir şekilde ifade edilebilmektedir (Apaydın, 2010).

İkileme, Hatiboğlu (1981: 9) tarafından “anlatım gücünü arttırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılması” şeklinde tanımlanmakta ve ikilemeler Türkçenin zenginliğinin, yaratma gücünün bir göstergesi olarak nitelendirilmektedir. İkilemeler diğer kalıplaşmış söz varlığı unsurları gibi yan yana gelen sözcüklerin kalıplaşmasından meydana gelmektedir. Bu nedenle ikilemeyi oluşturan iki sözcük birbirinden ayrılamamakta, söz dizimleri değiştirilememekte ve anlamsal olarak tek bir sözcük gibi bütün olarak işlem görmektedir (Yastı, 2007). Türkçenin her döneminde ikilemelerin kullanımına sık sık başvurulmuştur. Bu nedenle Türkçe, ikilemeler açısından zengin bir dil konumundadır. Dünya dillerine bakıldığında da Türkçede kullanılan ikileme oranına en yakın oran Korecede ve bir nebze Japoncada görülmekte, Hint-Avrupa dillerinde seyrek olarak ikilemelerle karşılaşmakta, Latin edebiyatında ise yalnızca birkaç ikileme örneğine rastlanılmaktadır (Aksan, 2006). İkilemeler, anlam bakımından aynı sözcüklerin, zıt anlamlı sözcüklerin, yakın anlamlı sözcüklerin, biri anlamlı biri yarı anlamlı sözcüklerin, ikisi de yarı anlamlı

sözcüklerin (tek başına ikisi de anlamsız sözcüklerin, yansıma sözcüklerin) tekrarlanması yoluyla kurulmaktadır (Hatiboğlu, 1981). Bazı araştırmacılar (Aksan, 2001; Ergin, 2013; Hatiboğlu, 1981) m, p, r, s ünsüzleriyle kurulan pekiştirmeli yapıları da (bembeyaz, kıpkırmızı, çarçabuk, kaskatı vb.) ikileme olarak kabul etmektedir. Ancak ikileme konusuyla ilgili sözlük çalışması ve farklı yayınları olan Akyalçın (2007) ikilemelerin en az iki sözcükten oluşması gerektiği kuralından hareketle tek sözcük halindeki bu tür pekiştirmeli yapıların ikileme olarak değerlendirilmesinin uygun olmadığını düşünmektedir.

Kalıp sözler, belirli durum ve olaylar karşısında söylenmesi gelenek haline gelmiş sözler (Bilgin, 2013), önceden girdiği belirli bir form içerisinde bireylerin hafızasında muhafaza edilen, kullanılacağı esnada üretilmeyip var olduğu haliyle hatırlanarak, gerektiği noktalarda birtakım ufak tefek değişiklikler (ekleme, çıkarma vb.) yapılarak kullanılan, tek bir sözcükten, ardışık ya da aralı sözcüklerden kurulabilen, belirli durum ve olaylar karşısında toplumca benimsenmiş sözleri kullanarak iletişimin kurulmasına/devam ettirilmesine imkân veren, kullanım alanı çok sınırlı olan kalıplaşmış söz varlığı unsuru olarak tanımlanmaktadır (Gökdayı, 2008). Bu kalıplaşmış söz varlığı unsuru için literatürde kalıp sözler (Aksan, 2004; Gökdayı, 2020; Bilgin, 2013), ilişki sözleri (Aksan, 2004), kültür birimler (Kula, 1996), iletişimsel sözler (Toklu, 2003), bağlamsal sözler (Çotuksöken, 2002) gibi farklı terimler kullanılmaktadır. Kalıp sözler doğum, ölüm, evlenme, ayrılık, kavuşma gibi önemli anları ve bu anlarda hissedilen duyguları ifade etmek ve bunun yanında iletişim kurmak, iletişimi devam ettirmek, bir konuyu özetlemek, açıklamak, konuşmanın sırasını değiştirmek veya sona erdirmek amacıyla kullanılmaktadır (Gökdayı, 2020). Toplumda bireyler arasındaki bağın ve aidiyet duygusunun güçlenmesine yardımcı olmaktadır (Doğançay, 1990; akt. Martı, 2019). Kalıp sözleri atasözü, deyim, ikileme gibi diğer kalıplaşmış söz varlığı unsurlarından ayıran en önemli özellik geleneksel ve kültürel bir dayatmaya sahip olmasıdır. Çünkü atasözleri, deyimler, ikilemeler anlatımı daha etkili ve çarpıcı bir hale getirmek amacıyla isteğe bağlı olarak kullanılmaktadır. Ancak toplumdaki bireyler, geleneksel ve kültürel bir dayatma nedeniyle belirli olaylar ya da durumlar (doğum, ölüm vb.) karşısında birtakım kalıp sözleri (Allah analı babalı büyütsün, başınız sağ olsun vb.) kullanma konusunda bir zorunluluk hissetmektedirler (Bilgin, 2013). Kalıp sözler bir toplumun kültürünü, inançlarını, gelenek ve göreneklerini, insan ilişkilerindeki detayları yansıtmaktadır (Aksan, 2004). Genel olarak Türkçenin diğer dillere kıyasla kalıplaşmış söz varlığı unsurları (atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler) bakımından daha zengin bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir (Gökdayı, 2008).

Ana dili edinimi süreci ilk olarak aile içerisinde başlamakta ve toplumsal çevreye doğru genişleyen bir kültür ortamında kendiliğinden gerçekleşmektedir (Demir ve Yapıcı, 2007). Belirli bir aşamadan sonra bireylerin ana dili ediniminde ve dolayısıyla söz varlığı gelişiminde en fazla etkiyi sosyal çevre ve eğitim-öğretim ortamı meydana getirmektedir (Turhan, 2010). Söz varlığı gelişiminin temelleri aile içerisinde atılmakta ve eğitim-öğretim süreciyle de geliştirilmekte ve sağlamlaştırılmaktadır. Eğitim-öğretim ortamlarının söz varlığı gelişiminde rol oynaması da ana dili öğretiminde büyük bir öneme sahip olan Türkçe dersini ön plana çıkartmaktadır. Tağa (2016), Türkçe dersinin temel amaçlarından bir tanesinin, öğrencilere hem okul hem de sosyal hayatlarında gereksinim duyacakları dil becerilerini zenginleştirecek bir söz varlığını kazandırmak olduğunu ifade etmekte ve okuma, yazma, dinleme, konuşma gibi temel dil becerilerinin sahip olunan söz varlığından etkilendiğini vurgulamaktadır.

Türkçe dersinde öğrencilerin söz varlığını zenginleştirerek gelişimini sağlayacak temel araçlardan bir tanesi ise Türkçe ders kitaplarıdır. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından “Taslak Ders Kitabı ve Eğitim Araçları ile Bunlara Ait Elektronik İçeriklerin İncelenmesinde Değerlendirmeye Esas Olacak Kriterler ve Açıklamaları” adlı belgede taslak olarak hazırlanmış ve kurul onayına sunulmuş ders kitaplarının değerlendirmesinde “öğrencilerin sınıf seviyelerine uygun ve söz varlıklarını zenginleştirmeye yönelik bir dil kullanılmalıdır” (TTKB, 2018: 12) ilkesine dikkat edildiği belirtilmektedir. Bunun yanı sıra 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nın özel amaçları arasında da öğrencilerin “okuduğu, dinlediği/izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmalarının; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmelerinin sağlanması” (MEB, 2019: 8) amaçlanmaktadır. Öğrenciler de Türkçe ders kitaplarında söz varlığı unsurlarıyla daha çok metinler vasıtasıyla karşılaşmaktadır. Bu açıdan ders kitaplarında yer verilen metinlerin Türkçenin zengin söz varlığını ortaya koyacak ve bunu öğrencilere sezdirecek bir nitelik taşıması gerekmektedir.

Literatürde Türkçe ders kitaplarını söz varlığı unsurları bakımından incelemeye yönelik araştırmaların (Apaydın, 2010; Arslan Kutlu, 2006; Bulut ve Taçyıldız, 2020; Büyükhellaç, 2014; Canbulat ve Dilekçi, 2013; Çelik, 2015; Daharlı, 2012; Gökçe, 2014; Karadağ, 2019; Kargın, 2019; Süğümlü ve Eraslan, 2019; Turhan,

2010; Uludağ, 2010; Yavuz vd., 2020) mevcut olduğu ancak doğrudan kalıplaşmış söz varlığı unsurlarına odaklanan araştırmaların sayıca az olduğu görülmüştür. Bu araştırmanın amacı 5. ve 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin kalıplaşmış söz varlığı unsurları (atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler) bakımından incelenmesidir. Bu doğrultuda araştırma boyunca aşağıdaki alt problem sorularına cevap aranmıştır:

- 5. ve 6. Sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde kullanılan kalıplaşmış söz varlığı (atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler) unsurlarının genel dağılımı nasıldır?
- 5. ve 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde kullanılan kalıplaşmış söz varlığı (atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler) unsurları nelerdir?
- 5. ve 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde kullanılan kalıplaşmış söz varlığı (atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler) unsurlarının temalara göre dağılımı nasıldır?
- 5. ve 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde kullanılan kalıplaşmış söz varlığı (atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler) unsurlarının metin türlerine göre dağılımı nasıldır?

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Bu araştırmada verilerin elde edilmesi nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Doküman incelemesi araştırılması amaçlanan olay, durum vb. hususlarla ilgili olarak yazılı materyallerin çözümlenmesini içeren bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Araştırmada 5. ve 6. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan metinler kalıplaşmış söz varlığı unsurları (atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler) bakımından incelenmiş ve çözümlenmiştir.

Çalışma Materyali

Bu araştırmanın çalışma materyalini 2021-2022 eğitim-öğretim yılında ortaokullarda okutulan Anıttepe yayınlara ait Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Çapraz Baran ve Diren, 2019) ve Milli Eğitim Bakanlığı yayınlara ait Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Ertürk, Keleş ve Külünk, 2021) oluşturmaktadır. Araştırmada ders kitaplarında yer alan dinleme/izleme ve serbest okuma metinleri de dahil olmak üzere tüm metinler incelemeye tabi tutulmuş ve toplamda 79 metin kalıplaşmış söz varlığı unsurları (atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler) bakımından incelenmiştir. 6. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan “120” isimli dinleme/izleme metni ise bir film olduğu için inceleme kapsamına alınmamıştır.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veriler, Türk Dil Kurumu'nun (2022) “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”, Aksoy'un (1988) “Atasözleri Sözlüğü”, Aksoy'un (1984) “Deyimler Sözlüğü”, Akyalçın'ın (2007) “Türkçe İkilemeler Sözlüğü”, Hatiboğlu'nun (1981) “Türk Dilinde İkileme” ve Gökdayı'nın (2020) “Türkçede Kalıp Sözler” eserleri esas alınarak toplanmıştır. Araştırmanın ilk aşamasında 2021-2022 eğitim-öğretim yılında ortaokullarda 5. ve 6. sınıflara okutulan Türkçe ders kitaplarına dijital ortam aracılığıyla erişilmiştir. Daha sonra Türkçe ders kitaplarında yer alan metinler araştırmacılar tarafından iki kez detaylıca incelenmiş ve metinlerde yer alan kalıplaşmış söz varlığı unsurları (atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler) tespit edilmiştir. Kalıplaşmış söz varlığı unsurlarından bazılarının hem deyim hem de ikileme olarak değerlendirildiği görülmüş, bu nedenle ilgili unsurlara hem deyim hem de ikileme başlığı altında yer verilmiştir. Ayrıca m, p, r, s ünsüzleriyle kurulan pekiştirmeli yapılar ikileme olarak değerlendirilmemiş ve araştırmaya dahil edilmemiştir.

Verilerin Analizi

Bu araştırmanın verileri betimsel analiz tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Betimsel analiz tekniğinde “elde edilen veriler, daha önceden araştırma sorusu veya alt sorularından yola çıkılarak belirlenmiş temalara göre özetlenir ve yorumlanır” (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 244). Araştırmada veriler daha önceden belirlenen alt problem soruları esas alınarak temalara ayrılmış, metinlerde tespit edilen kalıplaşmış söz varlığı unsurları (atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler) grafikler kullanılarak görselleştirilmiş, altına açıklamalarda bulunulmuş ve ilgili

unsurların geçtiği kısımlardan doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde yer alan kalıplaşmış söz varlığı unsurlarının istatistiksel olarak genel dağılımı hesaplanırken aynen tekrar eden unsurlar bir unsur olarak sayılmıştır.

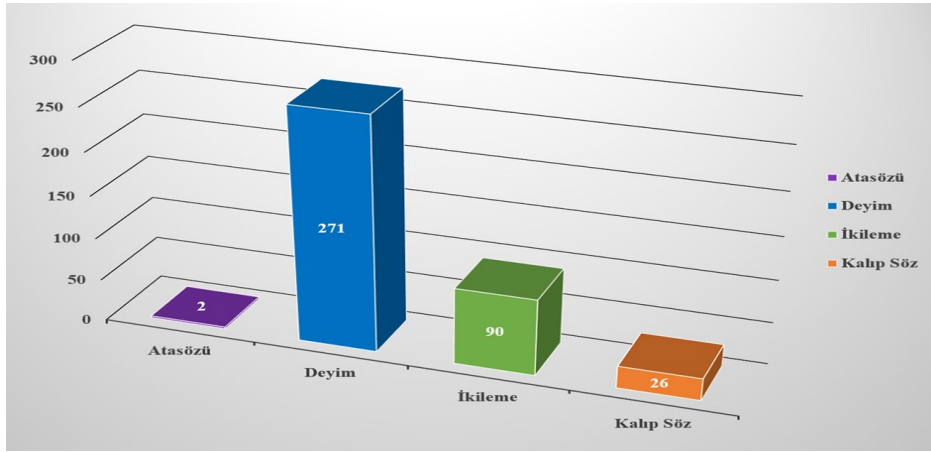
Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliği

Doküman incelemesi kullanılarak gerçekleştirilen araştırmalarda geçerlik ve güvenirliğin sağlanması için verilerin inandırıcı olması büyük önem arz etmekte, bu nedenle elde edilen verilerin açık, anlaşılır, tutarlı bir biçimde sunulması ve veri analizi sürecinde bir başka araştırmacıdan teyit alınması tavsiye edilmektedir (Cansız Aktaş, 2019). Bu araştırmada da geçerlik ve güvenirliği sağlamak amacıyla incelenen Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde kalıplaşmış söz varlığı unsurlarının (atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler) yer aldığı kısımlardan doğrudan alıntılar yapılmış, elde edilen veriler daha açık ve anlaşılır olması adına grafiklerle görselleştirilmiş, incelemeye tabi tutulan metinler iki kez detaylıca incelenmiş ve elde edilen verilerle ilgili bir uzmanın görüşüne başvurulmuştur.

Bulgular

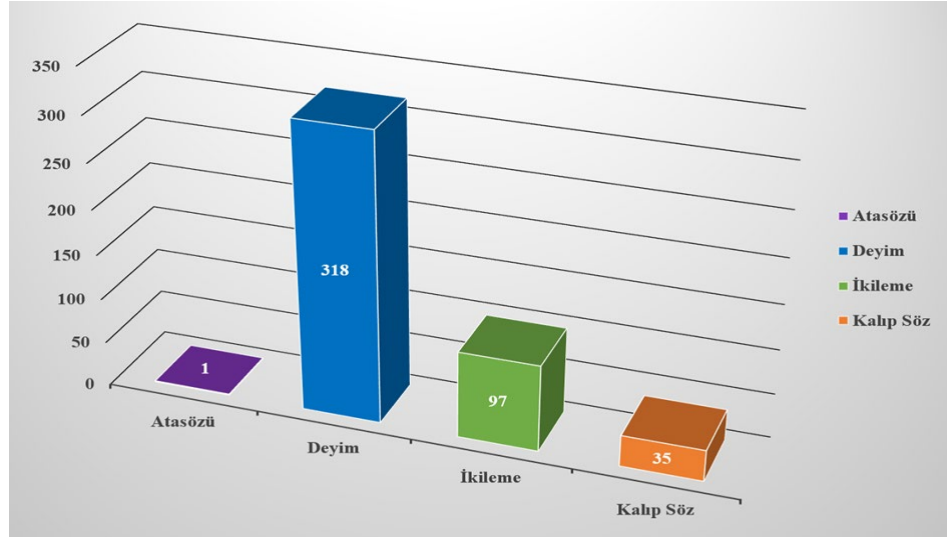
Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın ana ve alt problemleri doğrultusunda elde edilen veriler analiz edilmiştir.

5. ve 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerde Kullanılan Kalıplaşmış Söz Varlığı Unsurlarının Genel Dağılımı

Grafik 1. 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metinlerde Kullanılan Kalıplaşmış Söz Varlığı Unsurlarının Genel Dağılımı

Grafik 1 incelendiğinde 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerde en fazla kullanılan kalıplaşmış söz varlığı unsurunun deyimler ($f=271$) ve ikilemeler ($f=90$) olduğu, en az kullanılan kalıplaşmış söz varlığı unsurunun kalıp sözler ($f=26$) ve atasözleri ($f=2$) olduğu, ders kitabının tamamında yer alan metinlerde de birbirinden farklı toplamda 389 tane kalıplaşmış söz varlığı unsurunun kullanıldığı görülmektedir.

Grafik 2. 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metinlerde Kullanılan Kalıplaşmış Söz Varlığı Unsurlarının Genel Dağılımı

Grafik 2 incelendiğinde 6. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerde en fazla kullanılan kalıplaşmış söz varlığı unsurunun deyimler ($f=318$) ve ikilemeler ($f=97$) olduğu, en az kullanılan kalıplaşmış söz varlığı unsurunun kalıp sözler ($f=35$) ve atasözleri ($f=1$) olduğu, ders kitabının tamamında yer alan metinlerde de birbirinden farklı toplamda 451 tane kalıplaşmış söz varlığı unsurunun kullanıldığı görülmektedir.

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metinlerde Kullanılan Kalıplaşmış Söz Varlığı Unsurları

5. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan metinlerde “Bir elin nesi var, iki elin sesi var”, “Yalnız taş, duvar olmaz” atasözlerinden başka bir atasözüne yer verilmediği ve bu iki atasözünün de bir dinleme/izleme metninde “*Bir elin nesi var/ İki elin sesi var/ Ayrı gayrı olunmaz/ Yalnız taş duvar olmaz.*” şeklinde kullanıldığı görülmüştür.

5. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan metinlerde “acı vermek, aç kalmak, ad koymak, adam olmak, adam yerine koymamak, adı geçmek, adı kalmak, adım atmak ($f=3$), adım başı, adımlarını sıklaştırmak, ağzını aramak, akla gelmek, akli karışmak, aklına gelmek, alay etmek, anlata anlata bitirememek, aslına bakarsan, ateş gibi, ateşe vermek, bağırıp çağırmak, balta vurmak, bardağı taşıran damla, baskın yapmak, baş başa kalmak, başına gelmek, başına toplamak, başından geçmek ($f=2$), başsız kalmak, beti benzi solmak, bir araya getirmek, bir arpa boyu yol almak, bir ayağı çukurda (olmak), bir çırpıda, bir dediğini iki etmemek, bir deri bir kemik kalmak, birbirine girmek, birlik olmak, bitap düşmek, boğazı düğümlenmek ($f=2$), boşa gitmek, boy vermek, boyun eğmemek, burnunu sokmak, canı sıkılmak, canından bıkmak, canını yakmak ($f=2$), cesaretini toplamak, cezasını çekmek, çaba harcamak, çaresiz kalmak, çekip gitmek, çığır açmak, çileden çıkarmak, dalga geçmek, dalıp gitmek, darmadağın olmak, davet etmek, değer vermek ($f=2$), deli gibi, demir almak, ders vermek, dert yanmak, destek olmak ($f=2$), dikkat çekmek, dikkatini çekmek ($f=2$), dile getirmek, dili çözülmek, dilinden anlamak, dillere destan (olmak), dolup taşmak, donup kalmak, dört bir yan ($f=3$), dünyaya gelmek ($f=3$), eğitim almak ($f=2$), el değmemiş, elde kalmak, el ele vermek, elden gitmek, ele avuca sığmamak, eli silah tutmak, elinden geleni yapmak, elinden gelmek, elinden kurtulmak ($f=3$), esir düşmek, eskisi gibi, eziyet etmek, fark edilmek, fark etmek ($f=2$), farkına varmak, farkında olmak ($f=2$), fedakarlık yapmak, fırsat bulmak, fırsat vermek, galeyana gelmek, gayret göstermek, geri dönmek ($f=2$), görev almak, göz alabildiğine, göz atmak, göz gezdirmek, göz göze gelmek ($f=2$), göz kulak olmak, göz yummak, gözden kaybolmak ($f=2$), gözleri kapanmak, gözlerine inanmamak, gurur duymak, gün ağarmak, günah olmak, güneş doğmak, günlerden bir gün, günlük tutmak, haber almak ($f=3$), haber vermek ($f=2$), hak etmek ($f=2$), hakkından gelmek, haklı çıkmak, (...) hâline gelmek, (...) hâlini almak ($f=2$), halt etmek, hayatına girmek, hesabını bilmek, heyecan duymak, heyecana kapılmak, hizmet görmek, hop oturup hop kalkmak, hoşuna gitmek, ısrar etmek, ibaret olmak, içeri(ye) dalmak, içine almak, içine sinmemek, ihanete uğramak, ihtiyaç duymak, ileri gitmek, ilgi görmek, ilgisini çekmek, imza atmak, imza toplamak, imza vermek, inci gibi, iş görmek, iş yapmak, işe yaramak ($f=3$), işinden olmak, kafasını uçurmak, kafayı takmak, kalbi çarpmak, kalbi dayanmamak, kanı donmak, kapı

kapı dolaşmak, kapısına dayanmak, kara kara düşünmek, karar vermek (f=7), karşı durmak, karşılık vermek (f=3), karşısına almak, kendi başına (f=2), kendini beğenmek, kendini göstermek, kendini toparlamak, kendini tutmak, kıpkırmızı kesilmek, kıyamet mi kopar ?, kıymetini bilmek, kilit vurmak, kim bilir, konuk olmak, kriz geçirmek, kul olmak, kulak misafiri olmak, kulaklarına inanamamak, kurşun gibi, kusur etmemek, kuyruğa girmek, mal etmek, manevra yapmak, mektep medrese görmek, melek gibi, meydana gelmek, morali bozulmak, müjde vermek, mümkün olmak, nam salmak, nasıl olsa, nasihatte bulunmak, nazar değmek, ne denli, ne pahasına olursa olsun, ne yapacağını bilememek, neden olmak, nefes almak, nefes nefese kalmak, neye uğradığını şaşırarak, o kadar, ortaya çıkarmak, ortaya çıkmak (f=4), ödü patlamak, önüne dikilmek, özlem duymak, peşine düşmek, punduna getirmek, razı olmak, rüzgar gibi, saçına ak düşmek, saygı duymak (f=2), saygı göstermek (f=2), seni gidi seni, ses vermek, sır vermek, sırtına almak, sinirine dokunmak, sokağa atmak, sokaklara dökülmek, son bulmak, sona ermek, sonuç almak, söz vermek (f=2), sözünü kesmek, sürüp gitmek, şöyle bir, tahta çıkmak, takılıp kalmak, taklidini yapmak, tehlike atlatmak, telefon etmek, temel atmak, ter ter tepinmek, ters gitmek, tokat atmak, türkü söylemek (f=2), türkü tutturmak, uzak kalmak, üstün görmek, üzerinde durmak, üzerine düşmek, vakti gelmek, veda etmek, yanında olmak (f=2), yardımına koşmak, yargıya varmak, yazık olmak, yazıyı sökmek, yenik düşmek, yer almak, yer tutmak, yere sermek, yerinden oynamak, yerine getirmek, yerine koymak, yerle bir olmak, yıldırım gibi (f=2), yok etmek, yol açmak, yol vermek, yola çıkmak, yola düşmek, yola koyulmak, yolunda gitmek, yolunu değiştirmek, yolunu gözlemek, yolunu tutmak, yurt edinmek, yüz vermemek, zapt etmek, zar gibi, zarar vermek, zeval vermemek, zevk almak (duymak) (f=2), zoruna gitmek, zorunda kalmak (f=3)” şeklinde birbirinden farklı toplamda 271 tane deyim kullanıldığı tespit edilmiştir. Deyimlerin metinlerdeki kullanımlarından bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Geçenlerde bize uğradığında bu arkadaşlardan birini, punduna getirip şakayla karışık söyledim bunu: “Telefonu eden, dolayısıyla ‘gelen’ sensin.” dedim.” (Çapraz Baran ve Diren, 2019: 17)

“Yine bir gün baloncu dinlenmek için durduğunda keçik çocuk bütün cesaretini toplayarak yanına gitti.” (Çapraz Baran ve Diren, 2019: 34)

“Mehmetçikler, İngilizlerin “Ancak altı ayda aşılabilir.” dedikleri Yunan siperlerini yıldırım gibi aşıyordu. Düşman neye uğradığına şaşırması.” (Çapraz Baran ve Diren, 2019: 46)

“Nazım Bey ağır bir görev almıştı. Ne pahasına olursa olsun bu görevin hakkıyla ve eksiksiz yerine getirilmesi gerekiyordu.” (Çapraz Baran ve Diren, 2019: 52)

5. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan metinlerde aynı sözcüğün tekrar edilmesi yoluyla “adım adım, ağır ağır, akın akın, art arda, ayrı ayrı (f=2), bas bas, bile bile, bol bol, boncuk boncuk, boydan boya, bütün bütün (f=2), çok çok, dilden dile, dizi dizi, dönüp dönüp, duya duya, düşünceden düşünceden, elif elif, elma elma, geceden geceden, geri geri, göz göze, günden güne (f=2), günü gününe, heceden heceden, hemen hemen (f=2), ille de ille, inceden inceden, iyceden iyceden, karış karış, kendi kendine (f=3), keyifli keyifli, korka korka, mini mini, niceden niceden, önceden önceden, renk renk, saf saf, saplandı saplanacak, sıçraya sıçraya, sık sık (f=2), sıkı sıkıya, soluk soluğa, tatlı tatlı, tek tek, teker teker, tekrar tekrar, tıklım tıklım, utana utana, üzüm üzüm, yavaş yavaş (f=4), yeni yeni, yüceden yüceden” şeklinde birbirinden farklı 53 tane ikileme; zıt anlamlı ve olumlu-olumsuz sözcüklerin tekrar edilmesi yoluyla “alır almaz, atar atmaz, baştan sona, batıp çıkmak, der demez, aşağı yukarı, ister istemez, kalkar kalkmaz, olup olmadığı, zengin fakir” şeklinde birbirinden farklı 10 tane ikileme; yakın anlamlı sözcüklerin tekrar edilmesi yoluyla “ara sıra (f=2), arada sırada, aramak taramak, ayrı gayrı, bağırıp çağırmak, başlı başına, binbir (f=3), bir iki (f=2), canla başla, çalışıp didinme, çekip gitmek, dağ taş, dolup taşmak, kimi kimsesi, koruyup gözetmek, okuma yazma (f=2), ova bayır, sen ben, ses seda, yemeden içmeden” şeklinde birbirinden farklı 20 tane ikileme; biri anlamlı biri yarı anlamlı iki sözcüğün tekrar edilmesi yoluyla “cıngıl mıngıl, ev bark, ufak tefek” şeklinde birbirinden farklı 3 tane ikileme ve yansıma sözcüklerin tekrar edilmesi yoluyla “gacırcı gucur, güm güm, hıçkırca hıçkırca, hüngür hüngür” şeklinde birbirinden farklı 4 tane ikileme kullanıldığı tespit edilmiştir. 5. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan metinlerin tamamında ise birbirinden farklı 90 tane ikileme kullanılmıştır. İkilemelerin metinlerdeki kullanımlarından bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

“İpleri eline sıkıca doladıktan sonra yavaş yavaş sokağın sonuna doğru yürümeye başladı.” (Çapraz Baran ve Diren, 2019: 35)

“Arkadaşlarına “Dakikalarımızı, saniyelerinizi, günlerinizi şen geçirmeye bakın.” derdi. Bunu der demez başlardı Nasrettin Hoca’dan fıkralar anlatmaya.” (Çapraz Baran ve Diren, 2019: 187)

5. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan metinlerde “aferin (f=2), Allah yardımcınız olsun, ayağımı öpeyim, ayıptır günahdır, bak hele, efendim, görüşürüz, güle güle (f=2), haydi bakalım, her nasılsa, hoş geldin, hoşça kal/hosça kalın (f=2), imdat, iyi akşamlar, iyi günler, kusura bakma/kusura bakmayın (f=2), lütfen, merhaba (f=3), önemli değil, rica etsem, sağ ol/sağ olsun (f=2), şükürler olsun, teşekkür ederim/teşekkür ederiz (f=4), umurumda değil (f=2), yakışık almaz, yani (f=5)” şeklinde birbirinden farklı toplamda 26 tane kalıp sözün kullanıldığı tespit edilmiştir. Kalıp sözlerin metinlerdeki kullanımlarından bazı örnekler ise aşağıda sunulmuştur:

“Herkes derin bir nefes alarak “Ooooh!” çekti. “Şükürler olsun Allah’ım!” diye içlerinden geçen duanın buzuruyla rahatladılar.” (Çapraz Baran ve Diren, 2019: 53)

“İsındıktan ve karnı doyduktan sonra işine geri dönmek için ayağa kalktı ve genç kadına “Siz’e çok teşekkür ederim. Süt ve kurabiyeler için borcum ne kadar?” diye sordu.” (Çapraz Baran ve Diren, 2019: 215)

“Ulaşım sistemlerinde insana düşen yükü hafifletmek için bilişim imkânlarından yararlanmak yani bilgisayar sistemlerine yaptırılabilir iletişim ve besaplama işlerinin yükünü insanın omuzlarından kaldırmak gerekir.” (Çapraz Baran ve Diren, 2019: 232)

6. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metinlerde Kullanılan Kalıplaşmış Söz Varlığı Unsurları

6. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan metinlerde “Zararın neresinden dönülse kârdır” atasözünden başka bir atasözüne yer verilmediği ve bu atasözünün de bir okuma metninde “Hani bir söz var ya “Zararın neresinden dönülürse kârdır.” diye, bize çok yakışan, işte ben de öyle yaptım.” (Ertürk, Keleş ve Külünk, 2021: 167) şeklinde kullanıldığı görülmüştür.

6. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan metinlerde “acele etmek (f=2), açığa vurmak, ad almak, adım atmak (f=2), akıllı olmak, aklına gelmek (f=3), aklının ucundan bile geçirmemek, alaya almak, aldırış etmemek (f=2), altında kalmak (f=2), altüst etmek, altüst olmak, aman vermemek, anlam verememek, ant vermek, araya girmek, ardını bırakmamak, arkasına düşmek, arkasına takılmak, ayağa fırlamak, bağırıp çağırmak, başa çıkmak (f=2), başına çökmek, başına geçmek (f=3), başına gelmek, başında beklemek, başından geçmek, bir güzel, (...) bir hâl almak, bir köşeye çekilmek, boş yere, boya vurmak, boynuz kulağı geçmek, buyur etmek (f=2), buz tutmak (f=2), can çekişmek, can simidi olmak, can vermek (f=2), canı sıkılmak (f=3), canından bezmek, canını dişine takmak, ciddiye almamak (f=2), darbe indirmek, davet etmek, değer vermek, delik deşik olmak, demek istemek, denk düşmek, dik dik bakmak, dik kafalı, dikkat çekmek, dile getirmek, dili tutulmak, dilinden anlamak, dilinden düşürmemek, dimdik durmak, diz çökmek, dize gelmek, dört bir yan, dört gözle beklemek, dur durak bilmemek, dünyalar onun olmak, dünyaya gelmek, eksik etmemek, eksik olmamak, el ele vermek, el etmek, el kaldırmak, ele geçirmek, eli yüzü düzgün, elinde bulunmak, elinden geleni yapmak, elinden gelmek, elini kolunu bağlamak, esir almak, esir düşmek, esir etmek, evirip çevirmek, eziyet etmek, fark etmek (f=3), farkına varmak (f=3), farkında olmak, faydalı olmak, fenalık geçirmek, feryat etmek, fırsat bulmak (f=4), gafil avlanmak, gayrete gelmek, geceyi gündüze katmak, geç kalmak, gelin gitmek, geri almak, geri dönmek (f=3), geri göndermek, geri kalmak, geri kalmamak, geri vermek, gizli tutmak, göç etmek (f=2), gölge gibi, gönlü razı olmamak, görmezden gelmek, göz kırpmak, göz önünde bulundurmamak, gözdağı vermek, gözden çıkarmak, gözden düşmek, göze almak, gözleri dolmak (f=2), gözlerini kaçırmak, gözlerinin içine bakmak, gözü görmemek, gözünü ayırmamak (f=2), gözünü dikmek, gözünü yıldırım, gözünü yummak, gözyaşı dökmek (f=2), gurur duymak, gücüne gitmek, güç gelmek, günün birinde (f=2), haber vermek (f=2), hak vermek, (...) hâline gelmek, hâlini hatırlamak, hasret gidermek, hata etmek, hava almak, hayal kurmak (f=2), hayran olmak, hazır olmak, hazırlık yapmak (f=2), hesap etmek, heyecan vermek, heykel gibi, hiçe saymak, hizmet etmek, hocalık etmek, hor görmek, hora tepmek, hoşuna gitmek, icat etmek, iç geçirmek, içi burkulmak, içini çekmek, iflas etmek, ihtiyaç duymak, ileri atılmak (f=2), iletişim kurmak, ilgisini çekmek, ilişki kurmak, imza atmak, imle çekmek, iş görmek, işe yaramak, işi bozulmak, işine gelmemek, iyi etmek, iyi gelmek (f=3), iz bırakmak, izin almak (f=2), izne çıkmak, kafa patlatmak, kafasını uçurmak, kafasında şimşek çakmak, kalbi çarpmak, kaldı ki, kale gibi, kanat çırpma, karar almak, karar kılmak, karar vermek (f=5), karara varmak, karşı çıkmak, karşı karşıya olmak, karşı koymak, kaşlarını çatmak, katıla katıla gülmek, katkıda bulunmak, kendinden geçmek, kendine gelmek (f=2), kendini alamamak, kendini kaptırmak, kendini vermek (f=3), kıvanç duymak,

kız vermek, kin beslemek, koluna girmek, konser vermek, kör kör parmağım gözüme, kulak vermek, kuş uçurtmamak, kül olmak, laf atmak, makine gibi, malum olmak, mesaj vermek, meydan okumak, meydana gelmek (f=2), müjde vermek, müracaatta bulunmak, nabızı atmak, ne çıkar ?, ne de olsa, ne hacet, ne olursa olsun, ne pahasına olursa olsun, ne var ki, ne yapacağını bilememek (f=4), neden olmak, nefes almak (f=2), nefes tüketmek, nefesi kesilmek, not almak, o gün bu gündür, o kadar (f=6), ok gibi yerinden fırlamak, ortadan kalkmak, ortadan kaybolmak, ortaya çıkmak (f=4), ortaya koymak, ölüm gibi, önüne düşmek, örnek olmak, övünmek gibi olmasın, özen göstermek, pahalıya mal olmak, peşine takılmak, pır pır etmek, rahat etmek, razı etmek, rezil olmak, rol oynamak, sahip çıkmak, salık vermek, saltanat sürmek (f=2), saygı duymak (f=2), selam vermek, serbest bırakmak (f=2), servis yapmak, ses vermek, sıkıntı çekmek, sınava girmek, sır saklamak, sinirlerini germek, siper etmek, son yolculuğa çıkmak, sorun çıkarmak, söz almak, söz etmek (f=3), söz konusu olmak, söz vermek, söze karışmak (f=2), suratını ekşitmek, şafak sökmek (f=2), şaşkına dönmek, şehit düşmek, şimşek gibi, şöyle bir, şüphe etmek, tadını almak, tadını çıkarmak (f=2), ter dökmek, tır tır titremek, tozunu almak (f=2), türkü söylemek, uygun bulmak, uykuya dalmak, uzak durmak, uzak kalmak, üstesinden gelmek, üstün görmek, üstün olmak, üstüne titremek, üstüne yürümek, vakit geçirmek, yanına almak, yanıt vermek (f=2), yardımda bulunmak, yataklara düşmek, yazıya geçirmek, yem olmak, yenik düşmek, yer almak (f=2), yer bulmak, yer vermek, yeri göğü inletmek, yerinde duramamak, yerinden olmak, yerinden oynatmak, yerini almak, yerini tutmak (f=2), yeter ki, yok etmek, yok olmak (f=2), yol açmak, yol almak, yol aramak, yol bulmak, yola çıkmak (f=4), yola koyulmak, yollara düşmek, yolunu bulmak, yolunu gözlemek, yolunu tutmak, yurt edinmek, yüreği kanamak, yüreğine su serpmek, yüz tutmak, yüzü gülmek, yüzü kızarmak, yüzüne vurmak, yüzünün aklıyla çıkmak, zarar görmek, zararı olmamak, zayıf düşmek, zincire vurmak, zorunda kalmak (f=3)” şeklinde birbirinden farklı toplamda 318 tane deyim kullanıldığı tespit edilmiştir. Deyimlerin metinlerdeki kullanımlarından bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Renklerin aşaldığı bir dünyanın güzelliği kalmayacağı konusunda onları uyaralım. Onlar da bir renk çemberi oluşturduklarının farkına varın.” (Ertürk, Keleş ve Külünk, 2021: 15)

“Fakat kendim kalkmak istersem kendime tam manasıyla güveniyorum, karşımdakilere meydan okuyorum, demektir.” (Ertürk, Keleş ve Külünk, 2021: 25)

“Behey Ağa! Gözünün önünde bir köpeğe basa çıkmaktan aciz bir çocuğu paralamaya çalışıyor.” (Ertürk, Keleş ve Külünk, 2021: 35)

“Sanki can çekiyor, o kadar çalış bir ışık. Ama bir ışık: idare lambası. Bir de onun tavanda, duvarlarda dans eden, hora tepen cinleri.” (Ertürk, Keleş ve Külünk, 2021: 76)

6. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan metinlerde aynı sözcüğün tekrar edilmesi yoluyla “acı acı (f=2), ağır ağır (f=3), aşırı aşırı, basa basa, birer birer, birinden biri, bitti bitecek, bol bol, cansız cansız, çeşit çeşit, çığlık çığlığa, çok çok, diken diken, diz dize, gitgide, günden güne, hafif hafif, hemen hemen (f=2), hızlı hızlı, ıslıl ıslıl, iç içe, için için, içten içe, ine ine, iri iri, iyiden iyiye, kaçtı kaçacak, katman katman, kendi kendine (f=2), kocaman kocaman, kolay kolay, lapa lapa (f=2), nefes nefes, olmazsa olmaz, olursa olsun, omuz omuza, oradan oraya, pis pis, renk renk, sakın sakın, sessiz sessiz, sık sık (f=3), sıra sıra, soluk soluğa, şaşkın şaşkın (f=2), tatlı tatlı (f=2), teker teker, tıklım tıklım, uzun uzun (f=4), üst üste (f=2), yan yana, yanık yanık, yavaş yavaş (f=2), yüksek yüksek, zaman zaman (f=2)” şeklinde birbirinden farklı 55 tane ikileme; zıt anlamlı ve olumlu-olumsuz sözcüklerin tekrar edilmesi yoluyla “başlar başlamaz, der demez, olup olmadığı, öte beri, varı yoğu, zengin fakir, geleni gideni, gelip giden, gidip gelmek” şeklinde birbirinden farklı 9 tane ikileme; yakın anlamlı sözcüklerin tekrar edilmesi yoluyla “ara sıra, bağıra çağıra, bağırıp çağırarak, baştan aşağı, bıkmak usanmak, binbir, bir iki (f=2), bitmek tükenmek, bulmak buluşturmak, büyütüp yetiştirmek, çekip götürmek, dönüp dolaşmak, eli yüzü, evirip çevirmek, gelenek görenek, hoplayıp zıplamak, iki üç, itip kakmak, itiş kakış, kırk elli, konuşa gülüşe, okuma yazma (f=2), sararıp solmak, sen ben, tıka basa, toz toprak, üç dört, yağmur çamur, yeme içme” şeklinde birbirinden farklı 29 tane ikileme; biri anlamlı biri yarı anlamlı iki sözcüğün tekrar edilmesi yoluyla “ufak tefek, ev bark” şeklinde birbirinden farklı 2 tane ikileme ve yansıma sözcüklerin tekrar edilmesi yoluyla “oflayıp puflamak, çağıl çağıl” şeklinde birbirinden farklı 2 tane ikileme kullanıldığı tespit edilmiştir. 6. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan metinlerin tamamında ise birbirinden farklı 97 tane ikileme kullanılmıştır. İkillemelerin metinlerdeki kullanımlarından bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Suratını ekşitip, etrafındakileri uzun uzun süzdü.” (Ertürk, Keleş ve Külünk, 2021: 230)

“Türkiye’nin varı yoğu bu orduydu. Yenilirse her şey biterdi.” (Ertürk, Keleş ve Külünk, 2021: 44)

“Onlar hamamdan döndüğünde kimi insanlar tanıyamamış Kâmil’i. Tabii birkaç gün sonra yine eski Kâmil olmuş. Kömür isleri ve toz toprak...” (Ertürk, Keleş ve Külünk, 2021: 107)

“Cepler, yemiş ve ufak tefek oyuncak koymaya ne kadar iyi gelirdi!” (Ertürk, Keleş ve Külünk, 2021: 34)

6. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan metinlerde “Allah Allah, Allah korusun, Allah yardımcın olsun, Allah’ın inayetiyle, amma yaptın ha, arkaya doğru ilerleyin, az daha, baş üstüne, buyurun, dansı başınıza, elveda, estağfurullah, haydi bakalım, hoş geldiniz, imdat, kusura bakma, lütfen (f=3), merhaba (f=3), mübarek olsun, ne yazık ki (f=3), neyse (f=2), özür dilerim, rica ederim, sağ ol/sağ olun (f=3), sakın ha, söz veriyorum, sözüm ona, tamam mı ?, teşekkür ederim (f=2), üzgünüm, vallahi, Ya Rabbi, yani (f=7), yaşasın, yazık” şeklinde birbirinden farklı toplamda 35 tane kalıp sözün kullanıldığı tespit edilmiştir. Kalıp sözlerin metinlerdeki kullanımlarından bazı örnekler ise aşağıda sunulmuştur:

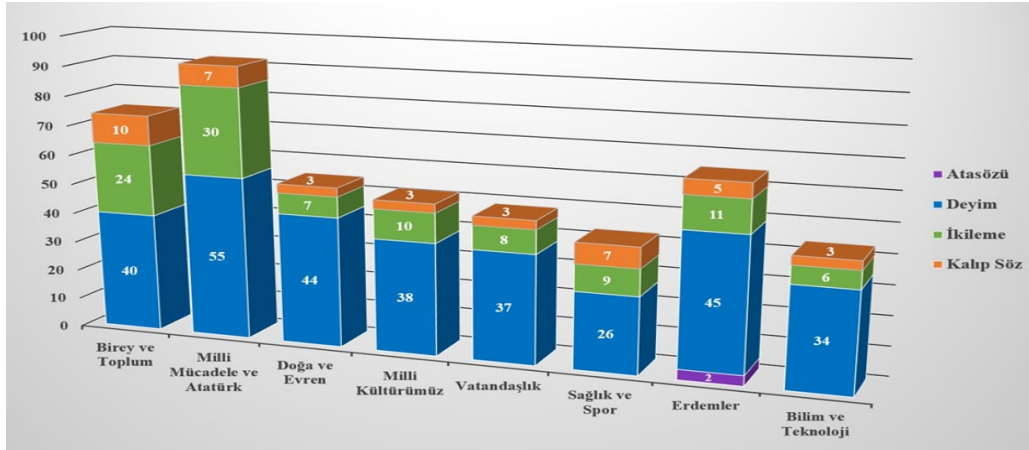
— İnanmanı isterim anne. Çaya gidiyorum. — Çizmelerle mi? Neyse... Beni merak etme. Allah yardımcın olsun oğlum.” (Ertürk, Keleş ve Külünk, 2021: 45)

“Burada donarsam kurtlara yem olurum. Allah korusun! Yavrum ne olur? Mermiler, toplar tüfekler ne olur?” (Ertürk, Keleş ve Külünk, 2021: 51)

“Sağ olun. Hepinize ben de sevgilerimi sunarım. Ancak zaferi ben kazanmadım.” (Ertürk, Keleş ve Külünk, 2021: 98)

“Ülkemizde ne yazık ki görme engelli çocuklarımızla ilgili bugüne kadar yayımlanmış tek bir çocuk dergisi yoktu.” (Ertürk, Keleş ve Külünk, 2021: 167)

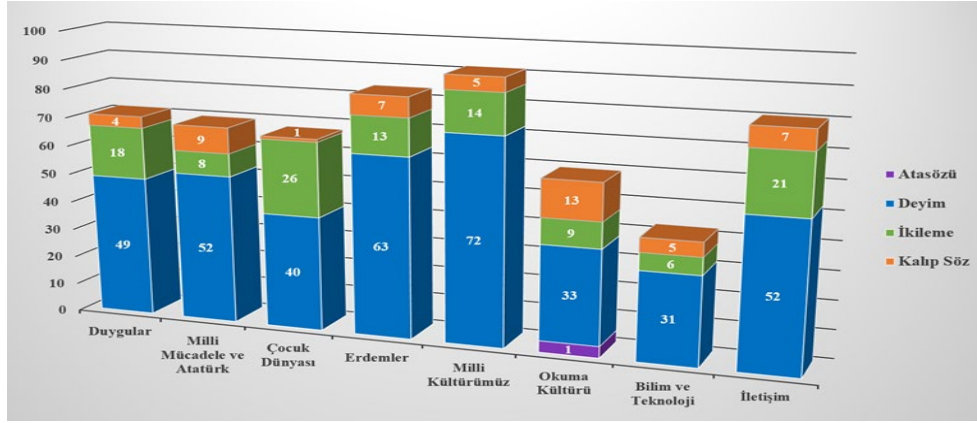
5. ve 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerde Kullanılan Kalıplaşmış Söz Varlığı Unsurlarının Temalara Göre Dağılımı

Grafik 3. 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metinlerde Kullanılan Kalıplaşmış Söz Varlığı Unsurlarının Temalara Göre Dağılımı

Grafik 3 incelendiğinde kalıplaşmış söz varlığı unsurlarından atasözlerinin 5. sınıf Türkçe ders kitabında yalnızca “Erdemler” (f=2) temasındaki metinlerde kullanıldığı; deyimlerin en fazla “Milli Mücadele ve Atatürk” (f=55), en az “Sağlık ve Spor” (f=26) temasındaki metinlerde kullanıldığı; ikilemelerin en fazla “Milli Mücadele ve Atatürk” (f=30), en az “Bilim ve Teknoloji” (f=6) temasındaki metinlerde kullanıldığı; kalıp sözlerin en fazla “Birey ve Toplum” (f=10), en az “Doğa ve Evren” (f=3), “Milli Kültürümüz” (f=3), “Vatandaşlık” (f=3), “Bilim ve Teknoloji” (f=3) temalarındaki metinlerde kullanıldığı görülmektedir. Grafik 3 genel olarak değerlendirildiğinde ise en fazla kalıplaşmış söz varlığı unsuruna “Milli Mücadele ve Atatürk” (f=92) temasının, en az kalıplaşmış söz varlığı unsuruna “Sağlık ve Spor” (f=42) temasının sahip olduğu anlaşılmaktadır.

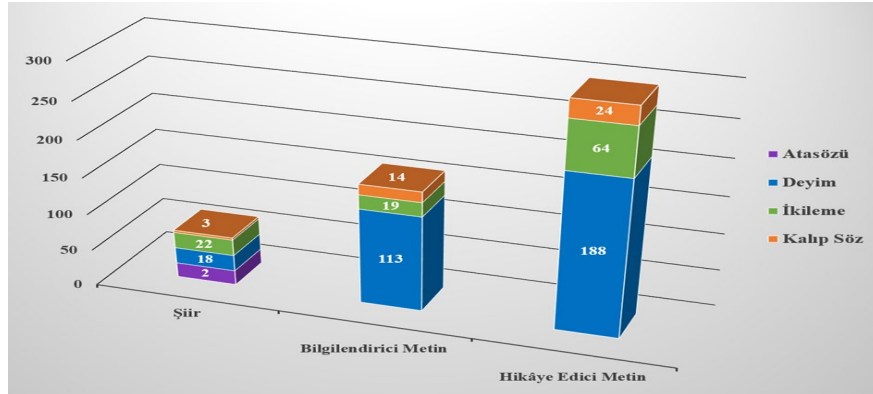

Grafik 4. 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metinlerde Kullanılan Kalıplaşmış Söz Varlığı Unsurlarının Temalara Göre Dağılımı

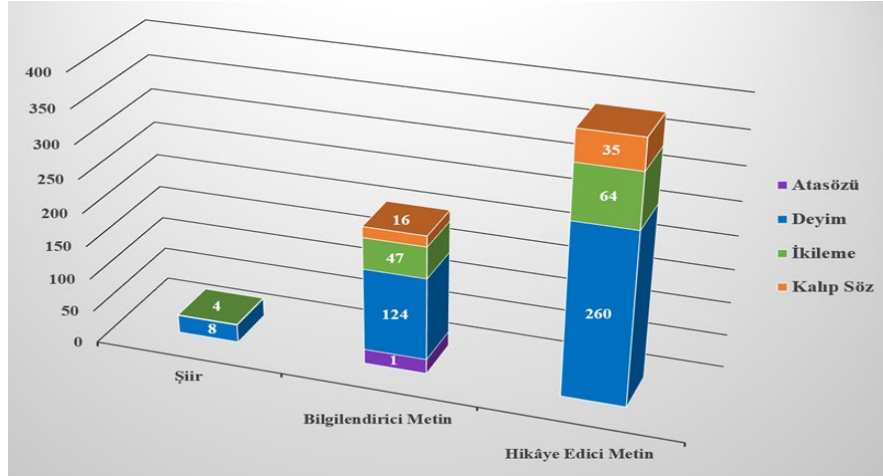
Grafik 4 incelendiğinde kalıplaşmış söz varlığı unsurlarından atasözlerinin 6. sınıf Türkçe ders kitabında yalnızca “Okuma Kültürü” (f=1) temasındaki metinlerde kullanıldığı; deyimlerin en fazla “Milli Kültürümüz” (f=72), en az “Bilim ve Teknoloji” (f=31) temasındaki metinlerde kullanıldığı; ikilemelerin en fazla “Çocuk Dünyası” (f=26), en az “Bilim ve Teknoloji” (f=6) temasındaki metinlerde kullanıldığı; kalıp sözlerin en fazla “Okuma Kültürü” (f=13), en az “Çocuk Dünyası” (f=1) temasındaki metinlerde kullanıldığı görülmektedir. Grafik 4 genel olarak değerlendirildiğinde ise en fazla kalıplaşmış söz varlığı unsuruna “Milli Kültürümüz” (f=91) temasının, en az kalıplaşmış söz varlığı unsuruna “Bilim ve Teknoloji” (f=42) temasının sahip olduğu anlaşılmaktadır.

5. ve 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerde Kullanılan Kalıplaşmış Söz Varlığı Unsurlarının Metin Türlerine Göre Dağılımı

Grafik 5. 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metinlerde Kullanılan Kalıplaşmış Söz Varlığı Unsurlarının Metin Türlerine Göre Dağılımı

5. sınıf Türkçe ders kitabında 7 tane şiir, 13 tane bilgilendirici, 20 tane hikâye edici metin türü yer almakta ve Grafik 5 incelendiğinde kalıplaşmış söz varlığı unsurlarından atasözlerinin 5. sınıf Türkçe ders kitabında yalnızca şiir (f=2) türünde kullanıldığı; deyimlerin en fazla hikâye edici metin (f=188) türlerinde, en az şiir (f=18) türünde kullanıldığı; ikilemelerin en fazla hikâye edici metin (f=64), en az bilgilendirici metin (f=19) türlerinde kullanıldığı; kalıp sözlerin en fazla hikâye edici metin (f=24) türlerinde, en az şiir (f=3) türünde kullanıldığı görülmektedir. Grafik 5 genel olarak değerlendirildiğinde ise kalıplaşmış söz varlığı unsurlarının en fazla hikâye edici (f=276) ve bilgilendirici (f=146) metin türlerinde, en az da şiir (f=45) türünde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Grafik 6. 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metinlerde Kullanılan Kalıplaşmış Söz Varlığı Unsurlarının Metin Türlerine Göre Dağılımı

6. sınıf Türkçe ders kitabında 3 tane şiir, 16 tane bilgilendirici, 21 tane hikâye edici metin türü yer almakta ve Grafik 6 incelendiğinde kalıplaşmış söz varlığı unsurlarından atasözlerinin 6. sınıf Türkçe ders kitabında yalnızca bilgilendirici metin (f=1) türlerinde kullanıldığı; deyimlerin en fazla hikâye edici metin (f=260) türlerinde, en az şiir (f=8) türünde kullanıldığı; ikilemelerin en fazla hikâye edici metin (f=64) türlerinde, en az şiir (f=4) türünde kullanıldığı; kalıp sözlerin en fazla hikâye edici metin (f=35) türlerinde kullanıldığı, şiir türünde ise hiç kullanılmadığı görülmektedir. Grafik 6 genel olarak değerlendirildiğinde ise kalıplaşmış söz varlığı unsurlarının en fazla hikâye edici (f=359) ve bilgilendirici (f=188) metin türlerinde, en az da şiir (f=12) türünde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Temelleri aile içerisinde atılmaya başlanan söz varlığının geliştirilmesinde Türkçe dersi ve ders kitapları önemli bir işleve sahiptir. Çünkü Türkçe dersi ile çocukların söz varlığının zenginleştirilmesi hedeflenmekte, bu hedef doğrultusunda temel kaynak olarak Türkçe ders kitaplarının kullanımına başvurulmaktadır. Bu nedenle Türkçe ders kitaplarının Türkçenin zengin söz varlığını ortaya koyacak ve bunu öğrencilere sezdirecek bir nitelik taşıması büyük önem arz etmektedir. Araştırma sonucunda 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerde birbirinden farklı toplamda 389 tane kalıplaşmış söz varlığı unsurunun kullanıldığı, bu unsurlardan 271 tanesinin deyim, 90 tanesinin ikileme, 26 tanesinin kalıp söz, 2 tanesinin atasözü olduğu; 6. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerde birbirinden farklı toplamda 451 tane kalıplaşmış söz varlığı unsurunun kullanıldığı, bu unsurlardan 318 tanesinin deyim, 97 tanesinin ikileme, 35 tanesinin kalıp söz, 1 tanesinin atasözü olduğu tespit edilmiştir. 5. ve 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinler kalıplaşmış söz varlığı unsurları bakımından karşılaştırıldığında her iki ders kitabında da en fazla deyimlerin ve ikilemelerin, en az kalıp sözlerin ve atasözlerinin kullanıldığı belirlenmiş, 6. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerin kalıplaşmış söz varlığı unsurları bakımından 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlere oranla daha zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmüştür. Her iki ders kitabında yer alan metinlerde atasözlerinin oldukça az kullanılması durumu, hazırlık çalışmaları ve metin altındaki etkinliklerle giderilmeye çalışılmıştır. Ancak yine de diğer söz varlığı unsurlarına göre atasözlerinin kullanımı oldukça sınırlı kalmıştır. Akın'ın (2018) yaptığı araştırmada MEB yayınlarına ait 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki; Yavuz'un (2020) yaptığı araştırmada MEB ve Ekoyay yayınlarına ait 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki; Kargın'ın (2019) yaptığı araştırmada Eksen, Destek ve MEB yayınlarına ait 6., 7. ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki okuma metinleri farklı söz varlığı unsurları bakımından incelenmiş, en fazla kullanılan kalıplaşmış söz varlığı unsurunun deyimler ve ikilemeler, en az kullanılan kalıplaşmış söz varlığı unsurunun ise kalıp sözler ve atasözleri olduğu tespit edilmiştir. Sügümlü ve Eraslan'ın (2019) yaptığı araştırmada da MEB yayınlarına ait ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki okuma metinleri doğrudan kalıplaşmış söz varlığı unsurları bakımından incelenmiş, en fazla kullanılan kalıplaşmış söz varlığı unsurunun deyimler, en az kullanılan kalıplaşmış söz varlığı unsurunun atasözleri olduğu, 5., 6. ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki

okuma metinlerinde hiç atasözü kullanılmadığı sonucuna ulaşılmış ve ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde atasözlerine çok az yer verilmesi bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Kuzey'in (2021) yaptığı çalışmada ise MEB yayınlarına ait 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabındaki okuma metinleri farklı söz varlığı unsurları bakımından incelenmiş, ders kitabında yalnızca iki atasözüne yer verildiği tespit edilmiş, Süğümlü ve Eraslan'ın (2019) çalışmasında olduğu gibi atasözlerine yeterince yer verilmemesi bir eksiklik olarak nitelendirilmiştir. Literatürde Türkçe ders kitaplarının yanı sıra çocuk edebiyatı yapıtlarında yer alan söz varlığı unsurlarını tespit etmeye yönelik farklı çalışmalar da bulunmaktadır. Tekşan, Çınpolat, Çelenk ve Güneş'in (2019) çalışmasında Sevim Ak'ın çocuk kitapları doğrudan kalıplaşmış söz varlığı unsurları bakımından; Uzun Yurt'un (2016) çalışmasında Aytül Akal'ın "Gökyüzünde Balonlar" isimli hikâye kitabı, Çetinkaya'nın (2020) çalışmasında Ayla Çınaroglu'nun masal ve hikâyeleri, Özbaşı'nın (2021) çalışmasında Mavisel Yener'in "Dolunay Dedektifleri" roman serisi farklı söz varlığı unsurları bakımından incelenmiş ve en fazla kullanılan kalıplaşmış söz varlığı unsurunun deyimler ve ikilemeler, en az kullanılan kalıplaşmış söz varlığı unsurunun ise kalıp sözler ve atasözleri olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Aytan'ın (2016) yaptığı çalışmada çocuk edebiyatı alanında eser veren 11 sanatçının 106 eseri atasözleri bakımından incelenmiş, eserlerde 63'ü birbirinden farklı toplamda 67 atasözü kullanımı belirlenmiş, eser başına 1.58 atasözünün düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan bu araştırmalar genel olarak değerlendirildiğinde de mevcut araştırma sonuçlarının literatürdeki pek çok çalışmayla örtüştüğü görülmektedir.

5. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerde en fazla kalıplaşmış söz varlığı unsuruna "Milli Mücadele ve Atatürk", en az kalıplaşmış söz varlığı unsuruna "Sağlık ve Spor" temasının; 6. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerde en fazla kalıplaşmış söz varlığı unsuruna "Milli Kültürümüz", en az kalıplaşmış söz varlığı unsuruna ise "Bilim ve Teknoloji" temasının sahip olduğu tespit edilmiştir. 6. sınıf Türkçe ders kitabında "Bilim ve Teknoloji" temasının en az kalıplaşmış söz varlığı unsuruna sahip olmasının ilgili temada bilgilendirici metin türlerinin yoğunlukta olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Çünkü bilgilendirici metin türlerinde okurlara bilgi verilmesi amaçlandığı için sade, kısa cümleler ve nesnel bir anlatım tercih edilmekte, bu nedenle kelimeler ve cümleler gerçek anlamlarıyla kullanılmaktadır. Uzun'un (2019) yaptığı çalışmada da MEB yayınlarına ait 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki okuma metinleri atasözleri ve deyimler bakımından incelenmiş, metinlerde hiç atasözü kullanılmadığı, en fazla deyim içeren temanın "Sağlık ve Spor" olduğu, bu temayı "Milli Mücadele ve Atatürk", "Doğa ve Evren", "Erdemler" ve "Çocuk Dünyası" temalarının takip ettiği, en az deyim içeren temanın "Okuma Kültürü" olduğu, bu temayı "Bilim ve Teknoloji" ve "Milli Kültürümüz" temalarının takip ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Öz'ün (2012) yaptığı çalışmada ise MEB, Pasifik, Tav ve Koza yayınlarına ait 8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki okuma metinleri farklı söz varlığı unsurları bakımından incelenmiş, Koza yayınlarına ait ders kitabında en fazla kalıplaşmış söz varlığı unsuruna "Milli Kültür", en az kalıplaşmış söz varlığı unsuruna "Atatürk" temasının; MEB yayınlarına ait ders kitabında en fazla kalıplaşmış söz varlığı unsuruna "Kişisel Gelişim", en az kalıplaşmış söz varlığı unsuruna "Zaman ve Mekan" temasının; Tav yayınlarına ait ders kitabında en fazla kalıplaşmış söz varlığı unsuruna "Toplum Hayatı", en az kalıplaşmış söz varlığı unsuruna "Duygular" temasının; Pasifik yayınlarına ait ders kitabında en fazla kalıplaşmış söz varlığı unsuruna "Kişisel Gelişim", en az kalıplaşmış söz varlığı unsuruna "Atatürk" temasının sahip olduğu tespit edilmiştir. Yapılan bu araştırmaların mevcut araştırma sonuçlarıyla zaman zaman örtüştüğü zaman zaman da ayrıştığı görülmektedir. Bu farklılıkların Türkçe ders kitaplarında yer verilen temalardan ve kitap yazarları tarafından bu temalara uygun olarak seçilen metinlerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

5. ve 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde kalıplaşmış söz varlığı unsurlarının en fazla hikâye edici metin türlerinde, en az şiir türünde kullanıldığı tespit edilmiştir. İncelenen ders kitaplarında da en fazla hikâye edici metin türlerine, en az şiir türüne yer verilmiştir. Bu nedenle de kalıplaşmış söz varlığı unsurlarının metin türlerine göre dağılımını, ders kitaplarında yer alan bilgilendirici, hikâye edici metin ve şiir sayısının etkilediği düşünülmektedir. Süğümlü ve Eraslan'ın (2019) yaptığı çalışmada mevcut araştırma sonuçlarına paralel olarak MEB yayınlarına ait ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki okuma metinlerinde kalıplaşmış söz varlığı unsurlarının en fazla öykü türünde kullanıldığı tespit edilmiştir. Türkben'in (2019) yaptığı çalışmada da MEB ve Ezde yayınlarına ait ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki okuma metinleri deyim varlığı bakımından incelenmiş, 5., 6. ve 7. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki okuma metinlerinde deyimlerin en fazla hikâye edici metin türlerinde, en az şiir türünde; 8. sınıf Türkçe ders kitabında en fazla bilgilendirici metin türlerinde, en az şiir türünde kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bulut ve Taçyıldız'ın (2020) yaptığı çalışmada MEB, Ekoyay ve Özgün yayınlarına ait 6. ve 7. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki okuma metinleri kalıplaşmış söz varlığı unsurları

bakımından incelenmiş, kalıplaşmış söz varlığı unsurlarının MEB yayınlarına ait Türkçe ders kitaplarında en fazla bilgilendirici metin türlerinde, en az şiir türünde; Ekoyay ve Özgün yayınlarına ait Türkçe ders kitaplarında en fazla hikâye edici metin türlerinde, en az şiir türünde kullanıldığı belirlenmiştir. Gökçe'nin (2014) yaptığı araştırmada ise MEB ve Tav yayınlarına ait 8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki "Toplum Hayatı" temasında yer alan okuma metinleri farklı söz varlığı unsurları bakımından incelenmiş, her iki ders kitabında da hikâye edici metin türlerinin söz varlığı bakımından bilgilendirici metin türlerinden daha zengin olduğu tespit edilmiştir.

Öneriler

1. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından hazırlanan "Taslak Ders Kitabı ve Eğitim Araçları ile Bunlara Ait Elektronik İçeriklerin İncelenmesinde Değerlendirmeye Esas Olacak Kriterler ve Açıklamaları" adlı belgede söz varlığıyla ilgili yer verilen ilkeye söz varlığı unsurlarının her birinden en az kaç tane bulunması gerektiğiyle ilgili bir ekleme yapılmalı ve bu sayede öğrencilerin Türkçenin tüm söz varlığı unsurlarıyla karşılaşmasına imkan sağlanmalıdır.

2. Türkçe ders kitaplarında metin türlerinin genel ve temalara göre dağılımı daha dengeli yapılmalı ve kalıplaşmış söz varlığı unsurlarının tek bir temada toplanmasının (bir tema 91 tane kalıplaşmış söz varlığına sahipken diğer temanın 42 tane kalıplaşmış söz varlığına sahip olması gibi) önüne geçilmelidir.

Kaynakça

Akın, K. (2018). Ortaokul 5. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan okuma metinlerinin söz varlığı üzerine bir değerlendirme. *Social Sciences Studies Journal*, 4(22), 3695-3706. <https://doi.org/10.26449/sss.801>.

Aksan, D. (2004). *Türkçenin sözvarlığı*. Engin Yayınevi.

Aksan, D. (2006). *Anlambilim*. Engin Yayınevi.

Aksan, Y. (2001). Türkçede zaman anlatımı ve kimi ikileme yapıları. Ö. Demircan ve A. Erözden (Ed.), *XV. Dilbilim Kurultayı Bildiriler Kitabı* içinde (115-122). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

Aksoy, Ö. A. (1984). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü: II deyimler sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü: I atasözleri sözlüğü*. İnkılap Kitabevi.

Akyalçın, N. (2007). *Türkçe ikilemeler sözlüğü*. Anı Yayıncılık.

Apaydın, N. (2010). *6. sınıf Türkçe ders kitaplarının söz varlığı açısından incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Arslan Kutlu, H. (2006). *MEB ilköğretim 6, 7. ve 8. Sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin söz varlığı açısından değerlendirilmesi* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Aydın, G., & Gülden, B. (2021). Kelime öğretimi. F. Temizyürek ve T. Türkben (Ed.), *Türkçe Öğretimine Genel Bir Bakış El Kitabı* içinde (473-512). Pegem Akademi Yayıncılık.

Aydın, İ., Öksüz, A., & Çelebi, A. (2021). Çocuk kitaplarında yansıma, ikileme ve pekiştirme sözcük görünümleri. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 923-945. <https://doi.org/10.47525/ulasbid.939363>.

Aytan, T. (2016). Türk çocuk edebiyatı üzerine bir söz varlığı çalışması: Atasözleri. *Millî Eğitim Dergisi*, 45(210), 425-445.

Bilgin, M. (2013). *Anlamdan anlatıma Türkçemiz*. Anı Yayıncılık.

Bulut, K., & Taçyıldız, E. (2020). Farklı yayınevlerine ait ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin kalıplaşmış söz varlığı açısından incelenmesi. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 6(4), 687-714. <https://doi.org/10.20322/littera.798055>.

Büyükhellaç, S. (2014). *Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki söz varlığının incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- Canbulat, M., & Dilekçi, A. (2013). Türkçe ders kitaplarındaki kalıp sözler ve öğrencilerin kalıp sözleri kullanma düzeyleri. *Turkish Studies*, 8(7), 217-232. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5474>.
- Cansız Aktaş, M. (2019). Nitel veri toplama teknikleri. H. Özmen ve O. Karamustafaoğlu (Ed.), *Eğitimde Araştırma Yöntemleri* içinde (113-136). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çapraz Baran, Ş., & Diren, E. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Türkçe 5. sınıf ders kitabı*. Anıtepe Yayıncılık.
- Çelik, A. (2015). *Ortaokul Türkçe ders kitaplarının söz varlığı üzerine art zamanlı bir inceleme 1947 tarihli Türkçe I ve Meb 2014 Türkçe 6 ders kitapları örneği* [Yüksek lisans tezi, Mevlana Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çetinkaya, S. (2020). Ayla Çınaroglu'nun masal ve hikâyelerinin Türkçe öğretimi bağlamında söz varlığı açısından incelenmesi [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çotuksöken, Y. (1992). *Deyimlerimiz*. Özgül Yayınları.
- Çotuksöken, Y. (2002). *Uygulamalı Türk dili II*. Papatya Yayıncılık.
- Daharlı, G. (2012). *5. sınıf Türkçe ders kitaplarının söz varlığı açısından incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Demir, C., & Yapıcı, M. (2007). Ana dili olarak Türkçenin öğretimi ve sorunları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 177-192.
- Ergin, M. (2013). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Ertürk, N., Keleş, S., & Külünk, D. (2021). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Türkçe 6 ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gökçe, B. (2014). Türkçe ders kitaplarındaki toplum hayatı temalı metinlerin söz varlığı açısından değerlendirilmesi. *International Journal of Languages Education and Teaching*, 2(1), 150-164. <https://doi.org/10.18298/ijlet.52>.
- Gökdayı, H. (2008). Türkçede kalıp sözler. *Bilgi*, 44, 89-110.
- Gökdayı, H. (2020). *Türkçede kalıp sözler*. Kriter Yayınevi.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türk dilinde ikileme*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karadağ, Ö. (2019). Aynı sınıf düzeyi için hazırlanan Türkçe ders kitaplarının ortak söz varlığı açısından karşılaştırılması. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(4), 1130-1140. <https://doi.org/10.16916/aded.616942>.
- Karadağ, Ö. (2021). *Kelime öğretimi*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Kargın, F. (2019). *6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki söz varlığı öğeleri üzerine bir inceleme* [Yüksek lisans tezi, van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kula, O. B. (1996). Dilin kültürelliği ya da kültürün dilselliği. *Bilim ve Ütopya*, 23, 46-47.
- Kurudayıoğlu, M. ve Temur, N. (2021). 21. yüzyıl becerileri çerçevesinden Türk atasözlerine bir bakış. *Bilgi*, 99, 1-25. <https://doi.org/10.12995/bilig.9900>.
- Kuzey, M. (2021). 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında Türkçenin söz varlığı. *OPUS—Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(41), 3302-3328. <https://doi.org/10.26466/opus.907263>.
- Martı, L. (2019). Türkçe öğrenenler açısından kalıp sözler ve işlevleri. D. Yaylı ve Y. Bayyurt (Ed.), *Yabancılarla Türkçe Öğretimi Politika, Yöntem ve Beceriler* içinde (113-120). Anı Yayıncılık.
- MEB (2019). *Türkçe dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Milli Eğitim Bakanlığı.

- Öz, G. (2012). *İlköğretim sekizinci sınıf Türkçe ders kitaplarının söz varlığı bakımından incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Özbaşı, S. (2021). Dolunay Dedektifleri roman dizisinin Türkçenin söz varlığı açısından çözümlenmesi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4), 2496-2518. <https://doi.org/10.34083/akaded.990755>.
- Süğümlü, Ü., & Eraslan, A. (2019). Ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan metin türleri ile kalıplaşmış söz varlığı ilişkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(3), 630-646. <https://doi.org/10.16916/aded.557969>.
- Tağa, T. (2016). Kelime öğretiminde hedef kelimelerin belirlenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 45(210), 163-177.
- Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (2018). *Taslak ders kitabı ve eğitim araçları ile bunlara ait elektronik içeriklerin incelenmesinde değerlendirmeye esas olacak kriterler ve açıklamaları*. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. Erişim Adresi: https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_11/05200109_taslakderskitabi_incelemevedegerlendirmekriterleri.pdf. Erişim Tarihi: 02.05.2022.
- TDK (2022). Atasözleri ve deyimler sözlüğü. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 02.05.2022.
- Tekşan, K., Çinpolat, E., Çelenk, B., & Güneş, T. (2019). Sevim Ak'ın eserlerinde söz varlığı unsurları. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 361-370. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2019.19.43815-468668>.
- Toklu, M. O. (2003). *Dilbilime giriş*. Akçağ Yayınları.
- Turhan, H. (2010). *8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin söz varlığı açısından incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Türkben, T. (2019). Türkçe ders ve öğrenci çalışma kitaplarının deyim varlığı ve öğretimi açısından incelenmesi. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 63-90.
- Uludağ, Ç. (2010). *7. sınıf Türkçe ders kitaplarının söz varlığı açısından incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Uz, M., & Özcan, M. F. (2020). Behiç Ak'ın Gülümseten Öyküler dizisindeki hikâye kitaplarının kalıplaşmış söz varlığı açısından incelenmesi. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, 187-214.
- Uzun, M. (2019). *5.sınıf Türkçe ders kitabının atasözü ve deyimleri barındırması bakımından incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Uzuner Yurt, S. (2016). Aytül Akal'ın Gökyüzünde Balonlar adlı öykü kitabının söz varlığı. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 425-444. <https://doi.org/10.17556/jef.61125>.
- Yastı, M. (2007). Türkçe deyimlerde geçen ikilemelerin ses ve şekil özellikleri. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 51-87.
- Yavuz, M. (2020). *Türkçe dersi öğretim programı ve 6. sınıf Türkçe ders kitaplarının söz varlığı açısından incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

EXTENDED SUMMARY

The aim of this research is to examine the texts in the 5th and 6th grade Turkish textbooks in terms of stereotyped vocabulary elements (proverbs, idioms, reduplications, formulaic words). Obtaining the data in the research was carried out by using document analysis, one of the qualitative research methods. The study material of the research consists of the Secondary School and Imam Hatip Secondary School 5th Grade Turkish Textbook (Cross Baran and Diren, 2019) of Anittepe publications taught in secondary schools in the 2021-2022 academic year, and the 6th Grade Turkish Course Book of the Secondary and Imam Hatip Secondary Schools of the Ministry of National Education publications. He composes the book (Ertürk, Keleş and Külünk, 2021). In the research, all texts including listening/watching and free reading texts in the textbooks were examined and a total of 79 texts were examined in terms of stereotyped vocabulary elements (proverbs, idioms, reduplications, formulaic words). The listening/watching text named "120" in the 6th grade Turkish textbook was not included in the scope of the analysis because it is a movie. In the research, the data were collected from the Turkish Language Association (2022) "Proverbs and Idioms Dictionary", Aksoy's (1988) "Proverbs Dictionary", Aksoy's (1984) "Idioms Dictionary", Akyalçın's (2007) "Turkish Reduplication Dictionary" has been collected based on the works of Hatiboğlu (1981) "Duplication in Turkish Language" and Gökdayı (2020) "Phrase Words in Turkish". In the first stage of the research, Turkish textbooks taught to 5th and 6th grades in secondary schools in the 2021-2022 academic year were accessed via digital media. Then, the texts in the Turkish textbooks were examined in detail twice by the researchers and the stereotypical vocabulary elements (proverbs, idioms, reduplications, stereotypes) in the texts were determined. It has been seen that some of the stereotyped vocabulary elements are considered both as idioms and reduplications, therefore, the related elements are included under the title of both idiom and reduplication. In addition, reinforcement structures formed with m, p, r, consonants were not considered as reduplication and were not included in the research. The data of the research were analyzed using descriptive analysis technique. In the research, the data were divided into themes based on predetermined sub-problem questions, stereotyped vocabulary elements (proverbs, idioms, reduplications, stereotypes) identified in the texts were visualized using graphics, explanations were given below, and direct quotations were included from the parts where the relevant elements were mentioned. While calculating the statistical general distribution of the stereotyped vocabulary elements in the texts in the Turkish textbooks, the repetitive elements were counted as an element. In order to ensure the validity and reliability of the research, direct quotations were made from the parts that contain stereotyped vocabulary elements (proverbs, idioms, reduplications, and formulaic words) in the texts in the Turkish textbooks examined, the data obtained were visualized with graphics in order to be more clear and understandable, and the analyzed texts were analyzed twice. were examined in detail and an expert's opinion was sought regarding the data obtained.

Turkish lessons and textbooks have an important function in the development of vocabulary, the foundations of which are started to be laid within the family. Because the Turkish course aims to enrich the vocabulary of children, and in line with this goal, the use of Turkish textbooks is used as the main source. For this reason, it is of great importance that Turkish textbooks have a quality that will reveal the rich vocabulary of Turkish and make students feel this. This research was carried out in order to examine the texts in the 5th and 6th grade Turkish textbooks in terms of stereotyped vocabulary elements (proverbs, idioms, reduplications, formulaic words). As a result of the research, it was determined that 389 different stereotyped vocabulary elements were used in the texts in the 5th grade Turkish textbook, 271 of these elements were idioms, 90 of them were reduplication, 26 of them were formulaic words and 2 of them were proverbs; It has been determined that in the texts of the 6th grade Turkish textbook, a total of 451 stereotyped vocabulary elements are used, 318 of these elements are idioms, 97 are reduplication, 35 are formulaic words, and 1 is proverb. When the texts in the 5th and 6th grade Turkish textbooks were compared in terms of stereotyped vocabulary elements, it was determined that idioms and reduplications were used the most, and formulaic words and proverbs were used the least in both textbooks. It has been seen that it has a richer content compared to the texts in the first grade Turkish textbook. The fact that proverbs are used very little in the texts in both textbooks can be eliminated with preparatory studies and activities under the text.

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE ÖĞRETMENLERİN UZAKTAN EĞİTİM DENEYİMLERİ

DISTANCE EDUCATION EXPERIENCES OF TEACHERS DURING THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS

Didem KOŞAR

Hacettepe Üniversitesi
Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
didemkosar@hacettepe.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4959-1094

Nazan BAKIR

Hacettepe Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
nazanbakir@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9442-8993

ÖZ

Geliş Tarihi:

26.08.2022

Kabul Tarihi:

14.12.2022

Yayın Tarihi:

30.12.2022

Anahtar Kelimeler

Covid 19
Pandemi
Uzaktan eğitim

Keywords

Covid 19
Pandemic
Distance education

Bu araştırmada COVID 19 sürecinde öğretmenlerin uzaktan eğitim deneyimlerinin ortaya konması amaçlanmıştır; araştırma nitel araştırma yöntemi kullanılarak yürütülmüştür ve olgubilim desenindedir. Araştırmanın çalışma grubunu 2020-2021 öğretim yılında Diyarbakır'da görev yapmakta olan 15 resmi ortaokul öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesinde maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. Öğretmenler uzaktan eğitimin avantajlarına ilişkin öğretmen, öğrenci, sistem kategorilerinde; uzaktan eğitimde yaşanan sorunları öğrenci, sistem ve öğretmen kategorilerinde; uzaktan eğitimde yaşanan sorunların çözümlerini sistem, ders ve iletişim; eğitimin geleceğine ilişkin iletişim, süreç ve aile kategorilerinde görüş bildirmişlerdir. Ülkedeki kırsal kesimler de dahil her yerine internet bağlantısı götürülmesi, dijital olarak hazırlanmış iyi örneklerin paylaşılması gibi öneriler sunulmuştur.

ABSTRACT

In this research, it is aimed to reveal the distance education experiences of teachers during the COVID 19 process. The research was conducted using qualitative research method and was in the phenomenological design. The study group of the research consists of 15 official secondary school teachers working in Diyarbakır in the 2020-2021 academic year. Maximum variation sampling was used to determine the study group. A semi-structured interview form developed by the researchers was used as a data collection tool in the study. Content analysis was used in the analysis of the data. Teachers revealed out their views on the advantages of distance education as teacher, student and system categories; they revealed out their views on the problems of distance education on student, system and teacher categories; also they revealed out their views on solution of these problems as system, lesson and communication categories; whereas the future of education views were gathered around communication, process and family categories. Suggestions such as bringing internet connection to every part of the country, including rural areas, and sharing good examples prepared digitally were suggested.

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilen.1167272>

Atıf/Cite as: Koşar, D. ve Bakır, N. (2022). COVID-19 pandemi sürecinde öğretmenlerin uzaktan eğitim deneyimleri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2231-2245.

Giriş

Korona virüs 2019 (Covid 19) dünyada ilk kez 2019 yılı Aralık ayında Çin'in Wuhan bölgesindeki deniz ürünlerinin satıldığı pazarda bulunan insanlarda saptanmıştır. Covid 19 kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almış milyonlarca kişiye bulaşmış ve çok sayıda kişi hayatını kaybetmiş, Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2020) tarafından da pandemi ilan edilmiştir. Bu tür bir virüs daha önce insanlarda görülmemiştir; yeni bir virüs olup ateş, öksürük, nefes darlığı gibi pek çok belirtisi bulunmaktadır. İnsanlar arası bulaşma ilk başta Wuhan ve ardından Hubei eyaletindeki diğer şehirlere, Çin'in diğer eyaletlerine ve akabinde tüm dünyaya yayılmıştır.

Covid 19 salgını beraberinde pek çok belirsizliği de getirmiştir; yaşamın virüsten sonra nasıl olacağı, salgının seyri, sağlık, ekonomi, ticaret vb. pek çok sektör gibi eğitim kurumları da bu süreçten oldukça fazla etkilenmişlerdir (Can, 2020). Bu belirsizliğe istinaden eğitim sistemleri acil durum önlemleri alma yoluna gitmişlerdir. Eğitim sistemleri Covid 19 bağlamında bir takım önlemler alma yoluna gitmiş ve bu önlem ve çözüm yolları uzaktan eğitime odaklanmıştır. Bu sürecin nasıl yürütüleceği, nasıl daha etkili olabileceği, teknolojiyi eğitimle nasıl entegre olması gerektiği, olası öğrenme kayıplarının neler olabileceği ve nasıl telafi edileceği ve farklı öğrenme yöntemlerinden nasıl faydalanacağı üzerinde çalışmalar yapılmış ve yapılmaktadır (Arslan, Görgülü Arı, Hayır Kanat, 2021; Han, Demirebilek ve Demirtaş, 2021; Saygı, 2021; Yılmaz, 2022). Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) verilerine göre pandemi sürecinden etkilenen yaklaşık 208 ülkede hem okullar hem de üniversiteler eğitimde ara verme yoluna gitmiştir. Bu süreçten etkilenen öğrenci sayısı 1.576.021.818 olarak kaydedilmiştir ve bu oran neredeyse ve tüm dünyadaki öğrenci sayısının %92'sini oluşturmaktadır.(UNESCO, 2020).

Türkiye'de ilk Korona virüs 2020 yılı Mart ayında görülmüştür. Salgının başlamasıyla beraber ülkede pek çok zorluk da gelmiş ve günlük yaşam rutinleri kesintiye uğramış ve tüm zorluklar eğitime de etki etmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'de 11 Mart 2020 tarihinde görülen ilk Covid 19'dan sonra okulöncesi, ilkököl, ortaokul, lise ve yükseköğretim kademelerinde eğitime ara verilmiştir. Daha sonra 23 Mart 2020'de Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Yükseköğretim Kurulu'nca (YÖK) alınan kararlarla uzaktan eğitime geçilmiştir (Özdoğan ve Berkant, 2020).

Pandemi ile birlikte yüz yüze eğitim yerini uzaktan eğitime bırakmıştır. Eğitim kurumlarının kapanması sonrası öğretmenlerin öğrencilerle iletişim kurarak eğitimin engellenmesini sağlamaya çalışmak, uzaktan öğrenme ve açık eğitim uygulamaları teknolojik altyapısı hazır olan ülkelerde tercih edilmiştir. Ancak okulların kapalı olması sebebiyle öğrenci başarılarının belirlenmesi, öğretmenlerin desteklenmesi, öğrenci ve velilere psiko-sosyal destek sağlanması, telafi eğitimi planlamalarının yapılması, okul kapanışlarına istisnalar getirilmesi gibi konularda çeşitli uygulamalara başvurulmuştur (Gençoğlu ve Çiftçi, 2020).

Uzaktan eğitim teknolojinin hızla yaşandığı günümüzde çağı yakalayabilmek için önemli uygulamalardan biridir (Aktaş, Büyüktaş, Güllü ve Yıldız, 2020). Yaşanan herhangi bir kriz anında eğitim faaliyetlerinin aksamadan yürütülmesini sağlamak uzaktan eğitimin amaçları arasında bulunmaktadır (Can, 2020). Hem canlı yayın olarak hem de kayıttan gerçekleştirilen eğitim öğretim faaliyetlerine yönelik farklı isimler de kullanılmıştır; uzaktan öğretim (Sarıtaş ve Barutçu, 2020), çevrimiçi eğitim (Yamamoto ve Altun, 2020), çevrimiçi öğretim (McIntyre, Gregersen ve Mercer, 2020), uzaktan eğitim (Karadağ ve Yücel, 2020) bunlardan bazılarıdır. Uzaktan eğitim, öğrenci ile öğretmenin yüz yüze olmadan çeşitli iletişim araçları kullanılarak belli bir merkezden yapılan eğitim biçimidir. (Türk Dil Kurumu [TDK], 2020). Ateş (2010) uzaktan eğitimi, yüz yüze eğitime alternatif olarak geliştirilmiş bilgi ve internet teknolojinin eğitim ortamlarına getirdiği en büyük değişim olarak tanımlamaktadır. Covid 19 nedeniyle okulların kapanması ile birlikte pek çok ülkede öğrencilerin eğitim ve öğretim hayatından kopmalarına adına internet, televizyon ve/veya radyo gibi iletişim araçları eşliğinde farklı uzaktan öğrenme uygulamaları kullanılmaya başlanmıştır. UNESCO 61 ülkenin katıldığı bir araştırmada ülkelerin %82' sinde uzaktan eğitimde televizyon, radyo gibi geleneksel iletişim araçlarının ve internet tabanlı uygulamaların kullanıldığını belirlemiştir. Bu süreçte sadece çevrimiçi araçlar değil aynı zamanda televizyon gibi yayın organları da kullanılmaktadır. Türkiye'de de geleneksel iletişim araçları ile internet araçları beraber kullanılmış ve Eğitim Bilişim Ağı (EBA) da televizyon kanalları aracılığıyla sürdürülmüştür. İlköğretim ve ortaöğretim düzeyinde açık ve uzaktan eğitim uygulamaları Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) EBA İlkokul TV, TRT EBA Ortaokul TV ve TRT EBA Lise TV kanalları üzerinden sürdürülmüştür (Milli Eğitim Bakanlığı (MEB, 2020a). Ayrıca EBA canlı ders sisteminin yanı sıra eğitimde Zoom Skype, Google Meet gibi farklı platformlar da kullanılmıştır.

Alan yazın incelendiğinde yapılan bir araştırmada öğrencilerin Covid 10 dönemi uzaktan eğitim ile yürütülen derslere ilişkin görüşleri incelenmiş; araştırma sonucunda öğrencilerin bu süreç içerisinde gerçekleştirilen derslerden geri kalmadıkları için uzaktan eğitimi yararlı bulduklarını ancak yine de yüz yüze eğitimi tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır (Pınar ve Dönel Akgün, 2020). Bir diğer çalışmada Keskin ve Özer (2020) yükseköğretim kurumlarında yaptıkları çalışma öğrenci ve öğretim elemanları arasında etkili bir iletişim kurulmadığı, eğitimde teknik aksaklıklar yaşandığı sonuçlarını ortaya koymuşlardır. Bir araştırmada da öğrenciler kendilerine ait bir odaları olmadığını bunun kendi motivasyonlarını düşürdüğünü bu nedenle uzaktan eğitim tercihi olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır (Kör, 2021).

Türkiye’de öğretmenler Covid 19 pandemi sürecinde çok önemli roller üstlenmişlerdir. Öğrenci ve aileleri ile sürekli iletişim, öğrencilerin akademik gelişimleri, sosyal duygusal durumlarının takip edilerek desteklenmesi, hazırbulunmuşluk düzeylerine göre ev sorumlulukları vermeleri ve geri dönütler sunmaları, çevrim içi canlı derslerle öğrencilerin öğrenme kayıplarını engellemeleri bu rollerden bazılarıdır. Ayrıca uzaktan eğitim bağlamında ders videosu hazırlık sürecinde, mesleki ve teknik okullarda tıbbi maske, siperlik, tulum gibi malzemelerin üretilmesinde, sosyal sorumluluk çalışmaları bağlamında sokağa çıkma kısıtlaması olan 65 yaş ve üzeri kişilerin temel gıda ihtiyaçlarının karşılanmasında gönüllü olarak görev almaları da diğer rolleri arasında sayılabilir (Gençoğlu ve Çiftçi, 2020).

Uzaktan eğitime acil ve zorunlu geçiş nedeniyle, süreç içerisinde birçok aksaklık yaşanmıştır. Covid 19 pandemi sürecinde çoğu öğretmen eğitim ve öğretim sürecini aksatmadan yürütmek ve öğrencilerine destek olmak amacı çerçevesinde belki de daha önce hiç kullanmadıkları uzaktan eğitim araçlarıyla karşılaşarak kullanmak durumunda kalmışlardır. Öğretmenler yüz yüze iletişim dışında farklı yöntem ve araçlarla öğrencilerinin öğrenmesini ve iyi olma halini desteklemek ve aynı zamanda salgının kendi yaşamlarında sebep olduğu sosyal ve psikolojik güçlüklerle de mücadele etmek zorunda kalmışlardır (Çetinkaya Aydın, 2020). Öğretmenler uzaktan eğitim süresince okullarının bulunduğu sosyal çevredeki internet alt yapısı eksikliği, ölçme ve değerlendirme çalışmalarının tam olarak yapılamaması, canlı derslere katılımın az olması, öğretmenlerin kendilerinin evlerinde kişisel bir bilgisayarlarının bulunmaması (Bakırcı, Doğdu ve Artun, 2021; Saygı, 2021), göz sağlığında sürekli ekrana bakma kaynaklı bozulmalar, uzun zaman dilimlerinde sürekli ekran başında oturarak ders anlatmanın sebep olduğu duruş bozuklukları, sürekli ev ortamında bulunmaktan kaynaklı sosyal ve psikolojik, bunların yanı sıra ekonomik olarak da bir takım sıkıntılar yaşamışlardır (Ercan ve Keklicek, 2020).

Türkiye’de okullarda eğitime ara verildiği süreçte uzaktan eğitim programlarıyla öğretmenlerin mesleki ve bireysel gelişimlerinin desteklenmesi için ulusal ve uluslararası sertifikalı mesleki gelişim programları başlatılmıştır. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu tarafından akredite edilen eğitim programları ulusal, uluslararası kurum ve kuruluşlar, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve akademisyenlerin iş birliğinde hazırlanmıştır. Bu doğrultuda hazırlanan uzaktan hizmet içi eğitim programlarına 107 bin öğretmen katılmıştır. Ayrıca öğretmen ve okul yöneticilerinin bireysel ve mesleki gelişimini desteklemek amacıyla sosyal medya hesaplarından paylaşımlar yapılmıştır (MEB, 2020b).

Covid 19 salgınından sonra her ne kadar günümüzde yüz yüze eğitime geçilmiş olsa da uzaktan eğitimin önemi ve yaşam döngüsü içindeki önemi yadsınamayacak kadar büyük olmuştur. Bu bağlamda öğretmenlerin uzaktan eğitim süresince yaşadıkları deneyimlerin ortaya çıkarılması sürecin bütün olarak değerlendirilmesi, gelecekte farklı koşullarla ya da belirsiz durumlarda karşılaşıldığında sürecin başlatılması ve verimli şekilde yürütülmesi, eksikliklerin giderilmesi ve çalışmaların daha sağlıklı planlanabilmesi açısından öğretmenlerin görüşlerinin alınması önemli görülmüştür. Bu bağlamda bu araştırmada Covid 19 sürecinde öğretmenlerin uzaktan eğitim deneyimlerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki alt amaçlara yanıt aranmıştır;

Öğretmenlerin Covid 19 sürecinde (i) uzaktan eğitim çalışmalarının sunduğu avantajlara ilişkin görüşleri nelerdir? (ii) uzaktan eğitimde yaşanan sorunlara ilişkin görüşleri nelerdir? (iii)uzaktan eğitimde yaşanan sorunların çözümlerine ilişkin görüşleri nelerdir?(iv) Öğretmenlerin Covid 19 süreci sona erdikten sonra eğitimin geleceğine ilişkin düşünceleri nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Covid 19 pandemi sürecinde öğretmenlerin yaşadığı uzaktan eğitim deneyimlerinin ortaya konmasını amaçlayan bu araştırma nitel araştırma yöntemi kullanılarak yürütülmüştür ve olgu bilim desenindedir. Olgu bilim deseni farkında olunan ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olunamayan olgulara odaklanmaktadır. Olgu bilim desenin kullanıldığı araştırmaların amaçlarından birisi kişinin bir olguya ilişkin yaşantılarını, deneyimlerini, algılarını belirlemek ve olguya yüklediği anlamları açığa çıkartmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu doğrultuda bu araştırmada derinlemesine incelenen olgu öğretmenlerin COVID 19 sürecinde uzaktan eğitim ile ilgili yaşantılarıdır.

Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2021-2022 öğretim yılında Diyarbakır'da görev yapmakta olan 15 resmi ortaokul öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesinde maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örneklemede amaç, örneklem oluştururken araştırma problemine taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum düzeyde tutmak, geniş çaplı durumları ve önemli görülen ortak örüntüleri belirlemektir (Baltacı, 2018; Yıldırım ve Şimşek, 2018). Maksimum çeşitlilik örnekleme ile büyük farklılıkların oluşturduğu ortak örüntülere odaklanılarak incelenen olguların benzer yönleri belirlenebilir (Travers, 2001). Çalışma grubunda yer alan öğretmenlerin belirlenmesinde gönüllülük esasının yanı sıra yaş, öğrenim durumu, mesleki kıdem, uzaktan eğitim ile günlük ders saati, bilişim teknolojilerini kullanma düzeyleri, uzaktan eğitim programına katılma durumları, kişisel bilgisayara sahip olma durumları ve evde internet bağlantısı olma durumları gibi değişkenler çeşitlilik kaynağı olarak alınmıştır.

Çalışma grubunda yer alan öğretmenlerin yaşları 29 ile 42 arasında değişmektedir. Öğretmenlerin tamamı lisans mezunu olup mesleki kıdemleri 6 ile 18 yıl arasında değişmektedir. Öğretmenler günde en az 2 en fazla 8 saat derse girdiklerini bildirmişlerdir. Bilişim teknolojilerini kullanma düzeyini 1 öğretmen çok iyi, 8 öğretmen iyi ve 6 öğretmen orta olarak belirtmişlerdir. Daha önceden düzenlenen uzaktan eğitim programlarına 3 öğretmen katılırken 12 öğretmen katılmamıştır. 2 öğretmen hariç bütün öğretmenlerin evde bilgisayarı bulunmakta ve tamamının evinde internet bağlantısı vardır.

Veri Toplama Aracı ve Süreci

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Öncelikle ilgili alanyazın ayrıntılı olarak taranmıştır. İlgili alanyazın taranırken öncelikle Covid 19 pandemi süreci, bu süreçteki uzaktan eğitim uygulamaları, süreçte eğitim kurumlarında yaşanan sorunlar, öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin deneyimleri, sürece yüklenen anlamlara ilişkin araştırmalar incelenmiştir. Daha sonra öğretmenlerin Covid 19 uzaktan eğitim deneyimlerini ortaya koymak amacıyla çeşitli sorular belirlenerek Eğitim Yönetimi alanından görev yapmakta olan iki uzman görüşüne başvurulmuştur. Uzmanlar öncelikli olarak görüşme formundaki soru sayısının azaltılmasını önermişlerdir; bu bağlamda birbirini tekrar eden, birleştirilebilme durumunda olan sorular yeniden düzenlenerek soru sayısında azaltmaya gidilmiştir. İkinci olarak uzmanlar soruların daha anlaşılır olmasına yönelik önerilerde bulunmuşlardır; bu doğrultuda sorular katılımcıların anlayacağı ve daha net cevap verebilecekleri şekilde daha açık yazılmaya çalışılmıştır. Son olarak yazım yanlışı, anlatım bozukluğu, dil bilgisi hatası olan az sayıdaki sorularda düzelmeye gidilmiştir. Uzmanların geribildirimleri dikkate alınarak görüşme formu yeniden düzenlenerek araştırmanın amacına uygun ve anlaşılır olacak şekilde forma son hali verilmiştir. Görüşme formunda yer alan bazı görülme soruları şu şekildedir; “Covid-19 pandemi sürecinde yapılan MEB uzaktan eğitim çalışmalarında karşılaştığımız sorun/sorunlar nelerdir?”, “Covid 19 pandemisi sona erdiğinde eğitim sisteminin ne gibi değişimlere uğrayacağını düşünüyorsunuz?”.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak görüşme kullanılmıştır. Görüşme nitel araştırma yöntemi ile yürütülen çalışmalarda en sık kullanılan veri toplama tekniklerindedir. Araştırmacıların görüşme yolu ile veri toplama amaçlarından bir tanesi araştırmaya katılan kişilerin duygu, düşünce ve tutumlarını kendi iç görüşlerini ve yaşam perspektiflerini anlamaya çalışmaktır. Görüşme yöntemi kullanılarak katılımcıların olguya ilişkin yaşantıları, düşünceleri, tutum ve davranışları, duyguları, tepkileri ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Olgubilim deseninde yürütülmüş olan bu araştırmadan araştırmaya katılan öğretmenlerin Covid 19 süresince uzaktan eğitimle ilgili deneyimlerini araştırmacılar ile etkileşimli bir ortamda kendi ifadeleri ile detaylı, samimi, rahat ve derinlemesine anlatmalarının etkili olacağı ve onların konuya ilişkin görüşlerini daha açık bir

şekilde ortaya koyacağı düşünüldüğü için görüşme kullanılmıştır. Çalışma grubunun belirlenmesi ve gerekli yasal izinlerin alınmasının ardından öğretmenler ile iletişime geçilerek araştırmanın amacı ve yöntemi ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir ve gönüllü katılım gösteren öğretmenlerden uygun bir zaman dilimi için randevu talep edilmiştir. Belirlenen randevu saatinde görüşmeyi kabul eden öğretmenlerin görev yaptıkları okullara gidilerek öğretmenlerle birebir ve yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Covid 19 küresel salgını nedeni ile yüz yüze görüşme imkânının bulunmadığı durumlarda çalışmaya katılan bazı gönüllü öğretmenler ile Zoom üzerinden görüşme yapılmıştır. Bir görüşme yaklaşık 35 ile 45 dakika aralığında sürmüştür. Çalışmada kurum ve şahıs isimlerinin belirtilmeyeceği, verilerin bilimsel amaçla kullanılacağı ve yapılan görüşmelerin sadece araştırmacı tarafından dinleneceği belirtilerek katılımcılardan alınan onay ile ses kayıt cihazı aracılığıyla görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Kayıt altına alınan her bir görüşmeden elde edilen veriler araştırmacılar tarafından dinlenerek Word dosyası şeklinde bilgisayar ortamında yazılmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde birbirine benzeyen verilerin belirli kavramlar, kategoriler ve temalar çerçevesinde bir araya getirilmesi ve anlaşılabilir biçimde düzenlenerek yorumlamaya destek olan içerik analizi kullanılmıştır. Nitel araştırma verilerinin analizinde verileri kodlama, temaları bulma, kod ve temaları düzenleyerek bulguları tanımlama aşamaları kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Araştırmada katılımcılarla yapılan görüşmeler çalışmanın genel ve alt amaçlarına uygun şekilde kodlanmıştır. Ulaşılan kodlar bir araya getirilmiş benzer yönler bağlamında gruplandırılarak alt temalara ve ardından temalara ulaşılmıştır. Katılımcıların görüşlerini doğrudan verebilmek nedeniyle kod ve alt temalara uygun ifadeler kullanılmıştır. Katılımcıların gizliliğini sağlamak için Ö1, Ö2, Ö3, ..., Ö15 şeklinde kodlar verilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Bilimsel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik sonuçların inandırıcılığı açısından en önemli iki ölçüt olarak kabul edilmektedir. Nitel araştırmalarda geçerlik; araştırmacının olguyu olduğu biçimiyle ve olabildiğince tarafsız bir şekilde gözlemlenmesi anlamına gelmektedir. Toplanan verilerin ayrıntılı bir şekilde rapor edilmesi ve araştırmacının sonuçlara nasıl ulaştığını açıklaması nitel araştırmada geçerliğin önemli ölçütlerindedir. İç geçerlik araştırmacının; verileri toplama, verileri analiz etme ve verileri yorumlama sürecinde tutarlı olması ve bu tutarlılığı nasıl sağladığını açıklaması ile ilgilidir. Dış geçerlik ise araştırma sonuçlarının benzer ortamlara genellenebilmesi için araştırmacının; araştırmanın tüm aşamalarını ayrıntılı bir şekilde betimlemesi ile ilgilidir. Araştırmanın iç güvenilirliği araştırmanın tutarlılığı ile dış güvenilirliği ise araştırmanın nesnel ve yansız olması ile ilgilidir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu araştırmada katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmeler uzun tutularak ve derinlemesine sorular sorularak; katılımcılarla uzun süreli etkileşim kurulmaya ve derinlemesine veri toplanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda katılımcılardan katılımcı teyidi alınmıştır, böylelikle iç geçerlik sağlanmaya çalışılmıştır. Bu araştırmada ise yöntem bölümünde, çalışma grubu, veri toplama aracı, verilerin toplanması ve çözümlenmesi süreçlerindeki işlemler detaylandırılarak ayrıntılı raporlaştırma yoluna gidilmiştir. Bulgular bölümünde temalara ilişkin katılımcı görüşleri doğrudan alıntılarla sunularak ayrıntılı betimleme yapılmaya çalışılmıştır; bu şekilde dış geçerlik sağlanmaya çalışılmıştır. Bu araştırmanın iç güvenilirliği, araştırma sonuçlarının veriler ile tutarlılığına ilişkin tutarlılık incelemesi ile dış güvenilirliği ise araştırma sürecinin ayrıntılı bir şekilde açıklanması, varsayım ve önyargıdan uzak bir tutumla sürecin işlenmesi ve görüşme kayıtlarının başkaları tarafından incelemeye uygun şekilde saklanması ile sağlanmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Uzaktan Eğitimin Sunduğu Avantajlara İlişkin Bulgular

Öğretmenlerin uzaktan eğitimin sunduğu avantaj ilişkin görüşleri kategori, kod, katılımcı kod ve sayısı şeklinde aşağıda Tablo 1’de verilmiştir;

Tablo 1. Uzaktan Eğitimin Avantajları

Kategori	Kod	Katılımcı
Öğretmen	Teknoloji kullanım becerisi	Ö4, Ö5, Ö7, Ö9, Ö14
	Kendine zaman ayırma	Ö10, Ö11, Ö12
Öğrenci	Eğitimden uzaklaşma engeli	Ö7, Ö13
	Öğretmen öğrenci buluşması	Ö7

Sistem	EBA TV	Ö2
	Alt yapı eksikliği farkındalığı	Ö7, Ö8, Ö15
	Yaşam boyu öğrenme	Ö13

Tablo 1 incelendiğinde öğretmenlerin uzaktan eğitimin avantajlarına ilişkin öğretmen, öğrenci, sistem kategorilerinde görüş bildirdikleri belirlenmiştir. Öğretmen kategorisinde teknoloji kullanım becerisi, kendine zaman ayırma; öğrenci kategorisinde eğitimden uzaklaşma engeli, öğretmen öğrenci buluşması, görsellik ve sistem kategorisinde EBA TV, alt yapı eksikliği farkındalığı ve yaşam boyu öğrenme kodları öne çıkmaktadır.

Öğretmenlerin teknoloji kullanım becerilerine ilişkin olarak Ö4 aşağıdaki şekilde öğretmenlerin teknolojiye ilişkin becerilerinin arttığını ifade etmiştir;

Öğretmenler konusunda bazı avantajlar oldu, mesela bilgisayarı kullanma yeterliliğimiz bence biraz daha çok arttı bu dönemde, bu konuda kendimizi geliştirdik. İnternette neler yapabiliriz, kendi alanımızla ilgili ne tür çalışmalar yapabiliriz, bu alanda bize katkısı çok oldu. İnanılmaz bir hızla ilerledik diyebilirim bu süreç için” şeklinde görüşünü ifade ederken Ö7 “Bir; öğretmenlerin teknolojiye olan ilgisini artırdı kesinlikle bunu söyleyebilirim çünkü yıllarca insanlar, öğretmen arkadaşlar da dahil bir çok teknolojik aleti hiç dokunmadık kullanmadık en azından bir çok teknolojik aleti kullanma ve etkin olarak kullanma fırsatı verdi bize, bu birincisiydi”

Kişisel olarak kendine zaman ayırma konusunda pandemi sürecinin avantajlarına dikkat çeken Ö10 görüşlerini şöyle dile getirmiştir;

Ben yani kişisel olarak pek evden çıkmadığım için, benim hayat tarzıma da uydu, okumalarım daha şey oldu, daha düzenli oldu, daha fazla zaman ayırabildim. Gitar çalıyorum, onun için daha avantajlı oldu, bana daha fazla zaman kaldı diyebilirim. Mesela daha önce yapmak istediğim bazı şeyler vardı, felsefe okumalarım gibi. Çünkü çok fazla süre isteyen bir şey, günde 1 saat 2 saat okuyayım boş zamanlarımda yeterli olmayacağı için, bu benim için bir fırsat oldu, felsefe okumaları yaptım.

Ö13 Covid 19 sürecinin avantajlarından birisinin öğrenciler açısından eğitimden kopmama olduğunu “yani çocukların bir nebze de olsa eğitimden kopmadıkları gerçeğini bize sunduğunu görüyoruz, evet istediğimiz düzeyde belki değil ama yine de evde de olsa bir şeyler yapmaya çalışılıyor.” şeklinde söylemiştir. Ö7 öğretmen öğrenci buluşması ile ilişkili olarak “Öğretmenlerin ve öğrencilerin en azından buluşmasını sağladık, çocukların en azından derslere geri kalmasını engelledi, eğitimden uzaklaşmasını engelledik” şeklinde görüşünü bildirmiştir. Alt yapı konusundaki görüşünü Ö8 şu şekilde belirtmiştir; “Çalıştığımız okulda akıllı tahtamız yok uzaktan eğitim öğrenciler için biraz da görsellik açısından, hani bilgisayardan direkt yansıttığımız için görsellik açısından iyi oldu.” EBA TV’nin kullanım avantajı sağladığına ilişkin görüşünü Ö2, “Hemen EBA TV’nin devreye sokulması bir avantajdı, EBA üstünden canlı derslerin başlatılması öğrenciler için ve öğretmenler için büyük bir avantaj olmuştur.” şeklinde ifadelendirmiştir.. Uzaktan eğitimin en önemli avantajlarından birisinin yaşam boyu öğrenme olduğunu dile getiren Ö13 düşüncelerini şu sözlerle açıklamıştır;

Bunun yanında uzaktan eğitimin şöyle bir faydası olduğunu da gördük; sadece öğrenciler için değil yetişkinler için de, öğretmenler içinde ve diğer çalışan meslek grupları içinde gün içerisinde işte, işten geldikten sonra, çalışmalarını bitirdikten sonra, evdeyken de uzaktan eğitim yoluyla devam edeceğini, sürekli gelişimi açık bir şekilde hayatını sürdürebileceği eğitime katabileceği gerçeği söz konusu.

Uzaktan Eğitimde Yaşanan Sorunlara İlişkin Bulgular

Öğretmenlerin uzaktan eğitimde yaşanan sorunlara ilişkin görüşleri kategori, kod, katılımcı kod ve sayısı şeklinde aşağıda Tablo 2’de verilmiştir;

Tablo 2. Yaşanan Sorunlar

Kategori	Kod	Katılımcı
Öğrenci	Derse katılım	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö13, Ö14, Ö15
	Donanım eksikliği	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö13, Ö14, Ö15

	Kardeş sayısı	Ö4,Ö7,Ö11
Sistem	Alt yapı eksikliği	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö13, Ö14, Ö15
	İş yaşam dengesi	Ö7, Ö12
	Fiziksel problemler	Ö5, Ö6
Öğretmen	7/24 telefon	Ö12
	Teknoloji kullanımı	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10
	Ders süreci	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö13, Ö14, Ö15

Tablo 2 incelendiğinde öğretmenlerin uzaktan eğitimde yaşanan sorunları öğrenci, sistem ve öğretmen olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Öğrenci kategorisinde derse katılım, donanım eksikliği, kardeş sayısı kodları öne çıkarken, sistem kategorisinde alt yapı eksikliği tüm öğretmenler tarafından vurgulanmıştır. Öğretmen kategorisinde iş yaşam dengesi, fiziksel problemler, 7/24 telefon, teknoloji kullanımı ve öğrencinin ders süreci öne çıkan kodlardır.

Derse katılım konusunda Ö1 düşüncelerini “mesela canlı dersleri yapıyorduk ama 40-45 kişilik sınıfta 4- 5 öğrencinin katılımıyla dersi işlemek zorunda kaldık.” şeklinde açıklamıştır. Ö2 “Çünkü öğrencilerimin derse katılımı düşünürsem %50’yi hiçbir zaman bulmadım.”; Ö5 “Öğrenci katılımı çok az, bizim belki şartlarımızdan dolayı, okulun çevresel koşulları yani öğrencilerimizin maddi imkânı imkânsızlıkları daha doğrusu, onlardan dolayı ne yazık ki öğrencilerimizde internet ya da tablet ya da bilgisayar bunlara erişim çok sınırlı ve bu nedenle öğrenci katılımı çok düşük.” şeklinde düşüncelerini dile getirerek uzaktan eğitimde öğrencilerin bazı nedenlerle derse katılmadıklarını ifade etmişlerdir. En önemli olarak görülen bir diğer sorun da internet alt yapısı eksikliğidir. Buna ilişkin olarak Ö12 “EBA da özellikle bazı dönemler çok yoğunluk oldu, dersten kopuşlar, işte bağlantı kuramamalar, öğrencilerin bağlanamaması maalesef yoğun oluyor, bazı saatler çok yoğun oldu, sıkıntımız buydu.” Şeklinde, Ö6 ise aşağıdaki gibi internet sorununu dile getirmişlerdir;

Şimdi uzaktan eğitim anlatırken şöyle; benim evim internet altyapısının yine çok sağlam olmadığı bir bölgede oturuyorum ve internet sık sık, elektriğim ve internetim köyümde de öyle evimde de öyle birbirlerini çok bağlantılı zaten, elektriğim kesildi yerler. Eğer telefonunda bir öğretmen olarak şarjı, interneti uygun değilse ki, olmayabilir bence, bu bir öğretmenin en doğal hakkı. Uygun olmadığı; derse ulaşamıyorsun.

Öğretmenler iş yaşam dengesi sağlama, evden etkili ders anlatımı konularında da bir takım sıkıntılar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin Ö7 kendi ailesi ile ilgili olarak evde bulunan diğer aile fertlerinden dolayı derslerini etkili işleyemediğini belirtmiş ve şöyle demiştir;

Alt yapı olarak özellikle velilerin, bizim şey vardı, yani ev ortamı gerçekten ne kadar rahatlık verse de canlı derslere uygun değil, ev ortamında aile var, ders anlatmak istiyorsun, onlarda kendi hayatını devam ettirmek istiyorlar, orada ikisi birbirine karışıyor, olmuyor. Okula, genellikle kendi okuluma geldim, kendi okulumda ders anlatıyorum. Yani baktım çözüm yok, bir de evde öğretmen sayısı çok; bir abim, kardeşim, ben. Annem kardeşlerim diğerleri diyor ki nereye gidelim, yani o sıkıntı var. Yani şimdi mesela abim bir odayı alıyordu, aynı odayı kullanamıyorsun, ben de diğer odaya gidiyordum, diğer kardeşimde diğer odaya gidiyordum. Annem diyor ki biz nereye gidelim. Yani sıkıntı oluyordu. Bende okulu kullandım genellikle kendi okuluma gittim.

Ders sürecinde öğrencileri derse katmak, kameradan izlemek, dersi dinleyip dinlemediklerini kontrol etme konusunda sıkıntılar yaşadığını ifade eden Ö13’nün sözleri aşağıdaki gibidir.

Ders esnasında ya da ders sırasında yani kayma olabiliyor, ders dışı farklı uygulamalara oyunlara başka şeylere kayabiliyor, tabi bunu kontrol etmek bir anlamda güçleşiyor. Şöyle bir handikapı var bu uzaktan eğitimin, öğrencinin kamerasını açmak istiyoruz, lakin evlerin müsait olmadığını söylüyorlar kamera açılmadığında da bu şeyi nasıl olduğunu, arka planda nelerin döndüğünü bilmiyoruz. Bir de şöyle bir durum da var, ailelerin kendi içerisinde, mesela arka planda, anne

de baba da dinliyor, bazen derse müdahil olma durumları da oluyor, belki bu ders esnasında olmuyor lakin ders sonrasında okul idarecilerini arayarak, bu hocanız nasıl ders anlatıyor gibi böyle şeylerle karşılaşmış durumdayız.

Uzaktan Eğitimde Yaşanan Sorunların Çözümüne İlişkin Bulgular

Öğretmenlerin uzaktan eğitimde yaşanan sorunlara ilişkin görüşleri kategori, kod, katılımcı kod ve sayısı şeklinde aşağıda Tablo 3'te verilmiştir;

Tablo3. Sorunların Çözümüne İlişkin Bulgular

Kategori	Kod	Katılımcı
Sistem	Alt Yapı	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö13, Ö14, Ö15
	Kaynak	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö13, Ö14, Ö15
Ders	Katılım	Ö2, Ö3, Ö5, Ö6, Ö7, Ö9, Ö10, Ö11, Ö13, Ö14
	Değerlendirme kriterleri	Ö2, Ö3, Ö5, Ö6, Ö7, Ö9, Ö13, Ö14
İletişim	Öğrenci	Ö6, Ö12

Tablo 3 incelendiğinde öğretmenlerin uzaktan eğitimde yaşanan sorunların çözümlerini sistem, ders ve iletişim olarak değerlendirdikleri görülmüştür. Sistem kategorisinde alt yapı ve kaynak kodları öne çıkarken ders kategorisinde katılım ve değerlendirme kriterleri, iletişim kategorisinde ise öğrenci kodu öne çıkmaktadır. Uzaktan eğitimde yaşanan sorunların çözümüne ilişkin olarak Ö1 düşüncelerini şöyle açıklamıştır;

Hep Avrupa'yı örnek veriyoruz. Bazı Avrupa ülkelerinde orda çalışan akrabalarımızla iletişim halindeyiz. Onlar şunu diyor: Bizdeki canlı ders olayı çocuk okulda nasıl ki işte sabah 8 'de ders başlıyorsa 12'de ders başlıyorsa, düzenli bir şekilde ve altyapısı sağlam bir şekilde, herkesin evinde internet olacak şekilde, işte herkesin bilgisayarında kamerası açık bir şekilde kontrollü bir şekilde biz bu şekilde ders görüyoruz diyorlar. Eğer bizde kendi ülkemizde kendi öğrencilerimiz de o imkânı sağlarsak altyapısı sağlam olan her öğrencinin evinde bilgisayar interneti olan herkesin kamerası açık bir şekilde otokontrolün bizde olduğu bir şeyi gerçekleştirecek uzaktan eğitim yüz yüze eğitim kadar olmasa da yine çok faydalı olacaktır. Bizim bunu sağlamamız gerekiyor.

Ö2 öncelikli olarak sürecin aksamaması öğrencilerin derslerine devam edebilmesi için araç donanımının sağlanması konusunda “*Milli eğitim öncelikle öğrencilerin internet ve cihaz eksikliğini gidermeli.*” şeklinde önerisini sunmuştur.

Ö9 öğrenci ve öğretmen arasındaki ilişkinin olumlu olması nedeniyle, öğrencinin öğretmenini dersi sevmesi, desteklendiğini hissetmesinin derse katılım konusunda önemli olduğunu dile getirerek düşüncelerini şöyle açıklamıştır.

Öğretmenin öğrenciye hitap biçimi, öğretmenin öğrenci ile arasındaki ilişki, öğrencinin derse katılımını çok etkiliyor. Şöyle yaparsanız; dersi eğlenceli hale getirecek şeyler bulursanız, mesela öğrenci dersten sıkılmazsa, bir yolunu bulup bahane uydurmuyor, annesinin telefonu yoksa babasınınkine başlıyor, ya da bilgisayar komşusuna gidene bile gördüm ben. Benim öğrencilerimden şöyle örnek vermek istiyorum; evinde bilgisayar olmayan öğrencilerim vardı, aynı binada oturuyorlardı, sırf benim dersim için yan yana gelip buluşuyorlardı.

Ö14 de “*yani önerim şu, öncelikle internetin, alt yapının sağlanması lazım, iyi bir alt yapının olması gerekiyor, herkesin ulaşabileceği seviyede olması gerekiyor, herkese ulaşması gerekiyor buna, hani internet diyoruz, EBA diyoruz, öncelikle bunu sağlamamız lazım, altyapı, ben bunu öneririm.*” Şeklinde görüşlerini bildirerek alt yapı sorununun çözümüne, öğrencilere internet ve bilgisayara ya da tablet sağlanması bağlamında, etkili iletişim kurarak derslere katılımlarını sağlama, etkili değerlendirme kriterlerinin katılma yardımcı olacağı konusunda öneriler sunmuştur.

Covid 19 Sonrası Eğitimin Geleceğine İlişkin Bulgular

Öğretmenlerin COVID 19 sonrası eğitimin geleceğine ilişkin görüşleri kategori, kod, katılımcı kod ve sayısı şeklinde aşağıda Tablo 4’te verilmiştir;

Tablo 4. Eğitimin Geleceği

Kategori	Kod	Katılımcı
İletişim	Sosyalleşme	Ö1, Ö3, Ö13, Ö14
	Kayıp nesil	Ö1
Süreç	Eğitim teknolojisi	Ö2, Ö3, Ö5, Ö7, Ö8, Ö9
	Hibrit eğitim	Ö4
	Robotlar	Ö12
	Teknoloji kullanımı	Ö1,Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö13, Ö14, Ö15
	Yeni donanımlar	Ö2, Ö3, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9
	Okul dışı öğrenme ortamları	Ö13
	Öğretmen eğitimi	Ö6, Ö8
Aile	Resim Beden Eğitimi Müzik dersleri	Ö11
	Destek	Ö7, Ö10
	Gelişim	Ö10, Ö15

Tablo 4 incelendiğinde Covid 19 sonrası eğitimin geleceğine ilişkin olarak öğretmenler iletişim, süreç ve aile kategorilerinde görüş bildirmişlerdir. İletişim kategorisinde sosyalleşme ve kayıp nesil; süreç kategorisinde eğitim teknolojisi, hibrit eğitim, robotlar, teknoloji kullanımı, yeni donanımlar, okul dışı öğrenme ortamları, öğretmen eğitimi, Resim Beden Eğitimi Müzik dersleri; aile kategorisinde destek ve gelişim öne çıkan kodlar arasında yer almaktadır.

Öğretmenlerden Ö1 pandemi koşulları ile öğrencilerin uzaktan eğitim yolu ile akademik ve sosyallik açısından geri kaldıklarını bunun telafisini yapmakla eğitimin geleceğini bağdaştırmış ve sözlerini şu şekilde dile getirmiştir; *“Gelecekte sadece bir yıl değil biz aslında birkaç nesli farkında olmadan yok ettik. Bizim o açığı kapatmamız lazım diğer taraftan da hepimiz şu an sanal bağımlı olduk, yani bakıyorsun, biz yetişkin bireyler olmamıza rağmen oturuyoruz, farkında olmadan karşımızdaki ile iletişim kuracağımıza telefona sarılıyoruz, mesaj atıyoruz internette bakıyoruz. Aslında bu uzaktan eğitim bizden sosyalleşmeyi de aldı. Biz bunu acısını ciddi anlamda çekeceğiz.”* Artık teknolojinin eğitimde daha fazla rol oynamadığını ve bu bağlamda öğretmenlerin teknoloji kullanım becerilerine yönelik olarak eğitimlerin sıklaşmasını dile getiren Ö6 düşüncelerini *“Öğretmenler için daha fazla eğitim olabilir, çünkü yaş aralıkları çok farklı; yeni nesil öğretmenler buna çok rahat adapte olabilmişken, bazı yaşlı olgun öğretmenler çocukları olmadan canlı derse de giremediler. Bunun için ekstra birilerine ihtiyaçları oldu ama yeterince, iyi materyal ve internete ulaşım varsa; okul her zaman olmayabilir yani her gün olmayabilir 1-2 gün veya haftanın bazı günleri olabilir, olmalı kesinlikle bu bir itici güç.”* şeklinde ifade etmiştir. Resim Müzik ve Beden Eğitimi derslerinin önemsenmesi gerektiğini vurgulayan Ö11 sözlerini şu şekilde dile getirmiştir;

(...) resim, müzik, beden eğitimi önem verilmediği sürece, ben eğitim sisteminin başarılı olabileceğini asla düşünmüyorum. Temel dersler ön plana çıkıyor ve çocuklar haliyle temel derslere önem vermeye çalışıyorlar. Not onlar için çok önemli. Ben notlarını çok güzel veriyorum, çokta memnunlar, çok da memnunum. Ama eğitim sistemi açısından ama gelecekte çocukların yararına olabileceği hiçbir ufukta bir ışık göremiyorum, niye göremiyorum, çünkü bu üç temel, üç güzel, yatıştırıcı, eğlendirici derslere hiç kimse önem vermiyor ve niye verilmiyor. Bir çocuk resmi yaparken, herkesin yeteneği farklı olabilir, sizin açınızdan, siz müzikte çok iyi olabilirsiniz, bazı öğrenciler resimde çok iyi olabilir, herkes matematik yapmak zorunda değil, herkes fen bilgisi bilmek zorunda değil, yani ne bileyim herkes İngilizce konuşmak zorunda değil.”

Robotların da eğitimde rol oynayacağını düşünen Ö12 *“şimdi pandemiden önce şöyle söylenmişti, işte gelecekte robot öğretmenler olacak ondan sonra onlarla ders işleyeceğiz, bilgisayarlar daha çok işin içine girecek ama Covid-19 döneminde gördük*

ki kesinlikle öğretmensiz bir eğitim düşünülemez.” demiştir. Gelecekte ailelere de çok önemli sorumlulukların yüklendiğini vurgulayan Ö10 düşüncelerini şöyle ifade etmiştir;

Yani işte, biraz aileler kendi başının çaresine bakıyor gibi bir durum ortaya çıktı, yani bu süreç devam ederse, ya da önümüzdeki süreçlerde bu sürecin tekrarı, tekrar söz konusu olursa, biraz daha ailelerin kendilerini geliştirmesi, öncelikle ailenin, velinin kendini geliştirmesi. Ben çocuğumu evde nasıl yetiştirebilirim, eğitimine nasıl katkıda bulunabilirim. Öncelikle aileler bir zahmet kendisini geliştirsin, baksın etsin.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Öğretmenler Covid 19 süresince yüz yüze eğitimin yapılamadığı dönemde uzaktan eğitim ile eğitim öğretime devam etmişlerdir; bu bağlamda uzaktan eğitimin kendileri, öğrenci ve sistem ile ilgili konularda bazı avantajlar sağladıklarını belirtmişlerdir. Öğretmenler pandemi ile birlikte zorunlu olarak uzaktan eğitim sürecinin başlaması ile birlikte teknoloji ve eğitimi daha fazla ilişkilendirmek durumunda kalmışlardır; böylelikle daha önceden kullanılmayan bazı bilgisayar program ve uygulamalarını öğrenerek kullanmaya başladıklarını ve süreç içerisinde de teknoloji kullanım becerilerini geliştirdiklerini ifade etmişlerdir. Süreç sadece teknolojik aletlerin kullanılması konusunda becerileri artırmakla kalmamış, eğitimde görselliği artırmış ve aynı zamanda öğrencilerin eğitimden tamamen kopması önünde engel teşkil etmiş ve öğrencilerle öğretmenleri sınıf ortamının dışında yeni bir platformda buluşarak eğitim sürecinin devamını sağlamıştır. Yaşam boyu öğrenmenin önemi ortaya çıkarak Türk Milli Eğitiminin temel ilkelerinden birisi olan her yerde eğitim ve süreklilik ilkeleri bağlamında da süreç önemli hale gelmiştir. Bu araştırmanın bulgusuna benzer şekilde Han, Demirebilek ve Demirtaş'ın (2021) araştırma sonuçlarına göre de salgın sürecinde uzaktan eğitimin bazı avantajları olmuştur. Bunlar, teknoloji kullanımının yaygınlaşması, öğretmenlerin teknolojik bilgi ve kullanımının artması, eğitim ile teknolojinin entegre olması, eğitsel dijital içeriklerin artması ve paylaşılması, uzaktan eğitim ile belirli kazanımların elde edilmesi, eğitimden kopmayarak hangi şartta olursa olsun eğitime devam edilebilmesi, öğretmenlerin sınırlı da olsa öğrencilerine ulaşabilmesi, öğrencilerin derslerden geri kalmaması, her zaman ve her yerde eğitim verilebilmesidir. Özdoğan ve Berkant (2020) da araştırmalarında benzer şekilde teknoloji kullanım farkındalığının artması, eğitimden kopmayarak eğitim ihtiyacını giderme bağlamında uzaktan eğitimin avantajlarını belirlemiştir. Eğitim öğretim ve öğrenme sürecinin devamlılığı bağlamında Ülger (2021) de benzer sonuçlara ulaşmıştır. Bu açılarından değerlendirildiğinde Covid 19 öncesi çok da aşına olunmayan uzaktan eğitim sürecinin eğitim öğretim hayatına dahil olmasının beraberinde eğitim ve öğretim sürecine erişim kolaylığı ve rahatlığı, teknoloji bilgisi ve uygulamalarının artması, dijital okuryazarlığın geliştirilmesi, büyük bir salgın hastalık süresince eğitim ve öğretimden kısmen kopmama gibi pek çok açıdan avantajlar sağladığı görülmektedir.

Öğretmenler Covid 19 süresince yüz yüze eğitimin yapılamadığı dönemde uzaktan eğitim ile eğitim öğretime devam etmişlerdir; bu dönemin avantajları olduğu kadar beraberinde pek çok sorunu da getirdiklerini vurgulamışlardır. Özellikle en çok vurgulanan sorun alanları da öğrenci, sistem ve öğretmen kategorilerinde toplanmıştır. Öğretmenler uzaktan eğitim süresince öğrencilerin derse katılımı konusunda pek çok sorun dile getirmişlerdir. Kameraların çoğunlukla kapalı olması, öğrencilere zaman baskısı nedeni ile yeterli derecede söz hakkı tanımaması, davranışların yeterli ve etkili şekilde öğretmen tarafından gözlenememesi, evdeki kardeş sayısı nedeni ile zaten kısıtlı olan maddi imkânlar nedeni ile öğrencilerin evde tek olan telefon ya da bilgisayarını ders bağlamında paylaşma konusunda sıkıntılar yaşanması, alt yapı eksikliği nedeni ile derslere bağlanma, uzun süre çevrimiçi kalma, ses donanımı vb. donanım sıkıntıları, öğretmenlerin sürekli evden ders yapma durumunda kalmaları nedeni ile iş yaşam dengesi sağlamakta güçlük çekmeleri, öğretmenlerin velilerle sürekli telefonda iletişim kurma çabaları ve bu durumun zaman zaman öğretmeni de zor durumda bırakması, teknoloji kullanımı konusunda sıkıntılarının yaşanması, öğrencilere etkili dönüt verememe ve sürekli bilgisayar başında ders anlatmaktan ortaya çıkan fiziksel problemler en çok vurgulanan sorunlar olarak araştırma sonuçları arasında yer almaktadır. Araştırmanın bu sonucunu destekler pek çok araştırma bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Balaman ve Hanbay Tiryaki'nin (2021) araştırma sonuçlarıdır. Söz konusu araştırmada da öğretmenler uzaktan eğitimin psikomotor alan derslerinde, ölçme değerlendirmede, duyguların aktarımında, etkileşimde etkisiz olduğunu bildirmişlerdir. Ayrıca her öğrencinin imkânlar ve altyapı bakımından aynı şartlara sahip olmadığı ve motivasyonda azalma belirtilmiştir. Balaman ve Hanbay Tiryaki'nin iletişim açısından geri dönütlerin sağlıklı verilememesi ve öğrencilerin kontrol edilmemesi de bu araştırmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Han,

Demirbilek ve Demirtaş'ın (2021) araştırmalarında bu araştırmanın sonuçları ile tutarlı olarak okul yöneticileri ve öğretmenler zorunlu uzaktan eğitimin olumsuz yönlerine ilişkin internete erişim, teknolojik araçlar ve teknolojiye, derslerin işlenmesine, motivasyon ve iletişime, eğitimde fırsat eşitliğine, sınıf yönetimine, zorunlu ve plânsız sürece ilişkin olumsuzluklar ifade etmişlerdir. Özdoğan ve Berkant (2020) da araştırmalarında benzer şekilde internet eksikliği, bilgisayar eksikliği, duygusal bağ kurulamaması, derse katılımın düşük olması, motivasyon eksikliği, etkili değerlendirmenin yapılamaması sorunlarını ortaya koymuşlardır. Arslan, Görgülü Arı ve Hayır Kanat'ın (2021) çalışmalarında her ne kadar farklı bir çalışma grubu olsa da veli penceresinden bakıldığında da internet erişimi, teknolojik araç gereç yetersizliği, teknolojik yetersizlik ve internet olmaması belirlenen sorunlar arasında yer almaktadır. Kavuk ve Demirtaş (2021) da yine benzer şekilde COVID 19 süreci uzaktan eğitim uygulamalarının ortaya çıkardığı sorunları teknolojik aletlerin kullanımı, internet erişimi, aynı anda evde birden çok kişinin aynı bilgisayarı kullanma çabaları, internet bağlantı problemleri, öğretmen öğrenci arası iletişim kopukluğu, değerlendirmenin sağlıklı yapılamaması, ailelerin destek eksikliği, bazı sağlık problemleri, olarak belirlemişlerdir. Karadağ ve Yücel (2020) de öğrencilerin %23'ünün uzaktan eğitime dâhil olmadığı belirtilmişlerdir. Ülger'in (2021) yapmış olduğu araştırmada belirlenen sorunlar da benzer olmuştur; internete erişim, eğitim düzeyi düşük ebeveynler ve dijital uçurum bazılarıdır. Şüphesiz pek çok avantajının yanında eğitimde fırsat ve imkân eşitliği bağlamında pek çok sorunda Covid 19 süreci ile birlikte yeniden gündeme gelmiştir. Maddi imkânlardan yoksun ailelerin öğrencilerin yeterli teknolojik alete, bilgisayara, internete sahip olamamaları ve etkili kullanamamaları nedeni ile akademik açıdan yeteri derecede kendilerini geliştirme fırsatı bulamamışlardır. İnternet alt yapısının olmaması nedeni ile pek çok evde internet olmadığı ve bazı yerlerde olsa dahi yine de etkili çevrimiçi bağlanma sorunu yaşandığı belirlenmiştir; derse etkili katılım sağlanamaması pek çok öğrenci de motivasyon düşüklüğünü beraberinde getirmiştir.

Öğretmenler uzaktan eğitim sürecinde yaşanan sorunların çözümü olarak internet bağlamında alt yapı sorunun çözülmesini böylelikle evinde bilgisayarı olan herkesin internete bağlanma, bağlantının sürdürülmesi bağlamında çözüm önerisi sunmuşlardır. Ayrıca süreç pek çok ailenin evinde kısıtlı imkânların bulunduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir, öğrencilerin maddi imkânsızlıklar nedeni ile evlerinde eğitim öğretim süresince yararlanabilecekleri materyal, teçhizat olmamasının büyük sıkıntılar doğurdu ortaya konuş her öğrenciye bu bağlamda kaynak desteği sağlanmasının gerekliliğine işaret etmişlerdir. Derse katılım konusunda donanım ve alt yapı sorunundan öte öğrenciden kaynaklanan sorunların çözümünde de öğrenciye aile ve okul işbirliği ile destek verilmesi, derse katılımın zorunluğu ve öneminin vurgulanmasına dikkat çekmişlerdir. Etkili değerlendirme kriterlerinin bunda önemli olacağı da belirlenmiştir. Özdoğan ve Berkant (2020) da bu araştırmanın sonuçları ile tutarlı şekilde araştırmaları sonucunda okul yöneticilerinin uzaktan eğitimin niteliğinin artırılmasına yönelik çözüm önerilerinin çoğunlukla fırsat eşitliğin sağlanması ve değerlendirmeye ait esasların belirlenmesi şeklinde olduğunu ortaya koymuşlardır.

Araştırmada dikkat çeken bir diğer sonuç ise öğretmenlerin Covid 19 sonrası eğitimin geleceğine ilişkin düşünceleridir. Covid 19 sonrası öğretmenler pandemi nedeni ile okullarından, arkadaşlarından ve sosyal çevreden uzak kalmanın, yüz yüze eğitimin alternatifi olan uzaktan eğitimdeki pek çok sorun nedeni ile etkili bir eğitim öğretim sürecinin yaşanmadığını bunun da kayıp bir nesli ortaya çıkardığına işaret etmişler gelecekte de bu yaraları sarmanın doğru olacağına işaret etmişlerdir. Aynı zamanda artık uzaktan eğitimin yok sayılmayacağını hibrit eğitime devam edileceğini, teknoloji kullanım becerilerinin her eğitim paydaşı tarafından içselleştirilmesi gerektiğini, ailelerinde bu bağlamda hem kendilerini geliştirmeleri hem de öğrencilerine destek olmalarının altını çizmişlerdir. Ayrıca öğretmenler Resim, Müzik, Beden eğitimi gibi derslerin gelecekte daha çok önemsenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Balaman ve Hanbay Tiryaki'nin (2021) araştırmalarında da benzer şekilde Fen Bilimleri, Müzik, Beden Eğitimi, Tiyatro gibi uygulamalı içeriğin ağırlıkta olduğu derslerde, sanatsal etkinliklerde uzaktan eğitim yoluyla öğretimin yetersiz kaldığı belirlenmiştir. COVID 19 sürecinin eğitim ve öğretim hayatında tüm okul kademeleri ve türlerinde pek çok değişikliğe yol açacaktır. Öncelikle yüz yüze eğitimin olmaması ve sadece uzaktan eğitim süreci ile yürütülen dönemde yaşanan sorunlar aksayan yönlerin telafi edilmesi gerekmektedir. Eğitim ve teknoloji entegrasyonunun devam edeceği aşikârdır; bu doğrultuda süreçte gelişen teknoloji kullanım becerilerinin artırılması, farklı yöntem ve tekniklerin kullanılmaya devam etmesi, yeni yazılımlar, donanımların geliştirilme sürecinin devam edeceği düşünülmektedir.

Araştırmanın sonuçları bağlamında şu öneriler sunulabilir; internet alt yapısının geliştirilmesi ile ülkedeki kırsal kesimler de dâhil her yerine internet bağlantısı götürülebilir. Öğrencilere bilgisayar desteği sağlanarak eğitim ve

öğretim sürecine aktif katılımları sağlanabilir. Eğitim teknolojisi bağlamında teknoloji kullanım becerilerini artırıcı ve tüm eğitim paydaşlarını kapsayan eğitimler düzenlenebilir; öğretmenlerin teknoloji liderliği davranışları kazanmaları ve geliştirmeleri sağlanabilir. Öğrencilerin sosyal becerilerini artırmak ve geliştirmek amacı ile sosyal etkinliklere daha fazla yer verilebilir. Görsellik bağlamında dijital olarak hazırlanmış iyi örnekler paylaşılabilir ve örneklerin artırılması bağlamında çalışmalar yapılabilir. Bu araştırma Diyarbakır ilinde ortaokullarda görev yapmakta olan 15 öğretmen ile yürütülmüştür; çalışma farklı illerde, farklı veri toplama yöntem, veri toplama aracı ve katılımcılarla yürütülebilir.

Kaynakça

- Aktaş, Ö., Büyüktaş, B., Gülle, M., & Yıldız, M. (2020). Covid-19 virüsünden kaynaklanan izolasyon günlerinde spor bilimleri öğrencilerinin uzaktan eğitime karşı tutumları. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-9.
- Arslan, K., Görgülü Arı, A., & Hayır Kanat, M. (2021). COVID-19 pandemi sürecinde verilen uzaktan eğitim hakkında veli görüşleri. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 192- 206. doi: 10.7816/ulakbilge-09-57-03.
- Ateş, V. (2010). *Gazi üniversitesi uzaktan eğitim programlarında kullanılmakta olan öğrenme yönetim sisteminin ders verenler açısından değerlendirilmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Gazi Üniversitesi
- Bakırcı, H., Doğdu, N., & Artun, H. (2021). Covid-19 pandemi dönemindeki uzaktan eğitim sürecinde fen bilgisi öğretmenlerinin mesleki kazanımlarının ve sorunlarının incelenmesi. *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 640-658. <http://doi.org/10.31592/aeusbed.909184>
- Balaman, F., & Tiryaki, S. H. (2021). Corona virüs (Covid-19) nedeniyle mecburi yürütülen uzaktan eğitim hakkında öğretmen görüşleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 52-84. <https://doi.org/10.15869/itobiad.769798>
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231-274
- Can, E. (2020). Coronavirüs (covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye’de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 11-53. <https://dergipark.org.tr/en/pub/auad/issue/55662/761354>
- Çetinkaya Aydın, G. (2020). *COVID-19 salgını sürecinde öğretmenler*. (TEDMEM). <https://tedmem.org/covid-19/covid-19-salgini-surecinde-ogretmenler>.
- Ercan, Ş., & Keklicek, H. (2020). COVID-19 pandemisi nedeniyle üniversite öğrencilerinin fiziksel aktivite düzeylerindeki değişimin incelenmesi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 69-74. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ikcusbfd/issue/55773/740514>
- Gençoğlu, C., & Çiftçi, M. (2020). Covid-19 salgınında eğitim: Türkiye üzerinden bir analiz. *Journal of History School*, 46, 1648-1673.
- Guidance*. <https://www.who.int/docs/defaultsource/coronaviruse/20200307-responding-to-COVID-19-communitytransmission-final.pdf>.
- Han, F., Demirbilek, N.& Demirtaş, H. (2021). Okul yöneticisi ve öğretmenlerin koronavirüs (covid 19) salgını sürecinde yürütülen uzaktan eğitime ilişkin görüşleri. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 10(3), 1168-1193. doi:10.30703/cije.819946
- Karadağ, E., & Yücel, C. (2020). Yeni tip koronavirüs pandemisi döneminde üniversitelerde uzaktan eğitim: lisans öğrencileri kapsamında bir değerlendirme çalışması. *Yükseköğretim Dergisi*, 10(2), 181-192. <https://doi.org/10.2399/yod.20.730688>
- Kavuk, E.,& Demirtaş, H. (2021). COVID-19 pandemisi sürecinde öğretmenlerin uzaktan eğitimde yaşadığı zorluklar. *E-Uluslararası Pedagoji Dergisi* 1(1), 55-73. <https://trdoi.org/10.27579808/e-ijpa.20>

- Keskin, M., & Özer, D. (2020). COVID-19 sürecinde öğrencilerin web tabanlı uzaktan eğitime yönelik geri bildirimlerinin değerlendirilmesi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 59-67.
- Kör, A. (2021). *A study of EFL students' engagement and participation in online education during Covid-19 pandemic*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- McIntyre, P. D., Gregersen, T., & Mercer, S. (2020). Language teachers' coping strategies during the Covid-19 conversion to online teaching: Correlations with stress, wellbeing and negative emotions. *System*, 94, 1-12. doi:10.1016/j.system.2020.102352
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2020a). *Korona virüse karşı eğitim alanında alınan tedbirler*. T. C. Millî Eğitim Bakanlığı. <http://www.meb.gov.tr/bakan-selcuk-koronaviruse-karsi-egitim-alaninda-alinan-tedbirleriacikladi/haber/20497/tr>
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2020b). *Türkiye'deki uzaktan eğitim Avrupa'ya anlatıldı*. <http://oygm.meb.gov.tr/www/turkiyedeki-uzaktan-egitim-avrupaya-anlatildi/icerik/801>
- Pınar, M. A., & Dönel Akgül, G. (2020). The opinions of secondary school students about giving science courses with distance education during the COVID-19 pandemic. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 10(2), 461-486.
- Sarıtaş, E., & Barutçu, İ. (2021). Öğretimde dijital dönüşüm ve öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye hazır bulunuşluğu: Pandemi döneminde Pamukkale Üniversitesi öğrencileri üzerinde bir araştırma. *İnternet Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 5-22. <https://doi.org/10.34231/iuyd.706397>
- Saygı, H. (2021). Covid-19 pandemi uzaktan eğitim sürecinde sınıf öğretmenlerinin karşılaştığı sorunlar. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi (AUAd)*, 7(2), 109-129. <https://doi.org/10.51948/auad.841632>
- Travers, M. (2001). *Qualitative research through case studies*. CA:Sage.
- Özdoğan, A.Ç., & Berkant, H. G. (2020). COVID-19 Pandemi dönemindeki uzaktan eğitime ilişkin paydaş görüşlerinin incelenmesi. *Millî Eğitim Dergisi Özel Sayı*, 49(1), 13-43. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.788118>
- UNESCO (2020). *COVID-19 Educational disruption and response*. UNESCO. <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>.
- Ülger, K. (2021). Uzaktan eğitim modelinde karşılaşılan sorunlar-fırsatlar ve çözüm önerileri. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 393-412.
- WORLD Health Organization. (2020). *Responding to community spread of COVID-19: Interim*
- Yamamoto, T. G., & Altun, D. (2020). Coronavirüs ve çevrimiçi (online) eğitimin önlenemeyen yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 25-34. doi: 10.26701/uad.711110
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, H. (2022). Covid-19 sürecinde konservatuvarda öğrenim gören öğrencilerin uzaktan eğitim uygulamalarına ilişkin görüşleri. *e- Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 9, 642-658. doi: 10.30900/kafkasegt.1025763

EXTENDED SUMMARY

Coronavirus 2019 (Covid 19) was detected for the first time in the world in December 2019 in Wuhan. Covid 19 has affected the whole world in a short time, millions of people have been infected and many people have died, and it has been declared a pandemic by the World Health Organization (WHO, 2020). This type of virus has never been seen in humans. It is a new virus and has many symptoms such as fever, cough, and shortness of breath. Through person-to-person transmission, it has spread to other cities in Hubei province, especially Wuhan, to other provinces of China and today, to all countries of the World. The first CoronaVirus in Turkey was seen in March 2020. With the onset of the pandemic, many difficulties have come in the country and daily life routines have been interrupted and all difficulties have also affected education. In this direction, after the first virus case seen in Turkey on March 11, 2020, education was suspended for a short time in pre-school, primary school, secondary school, high school and higher education levels; Afterwards, with the decision taken by the Ministry of National Education and the Council of Higher Education on March 23, 2020, distance education process has been started instead of face-to-face education (Özdoğan and Berkant, 2020). It has been conducted TRT EBA Primary School TV, TRT EBA Secondary School TV and TRT EBA High School TV channels and Education Information Network (EBA) continued (Ministry of National Education [MEB], 2020). In addition to the EBA live lesson system with the pandemic, different platforms such as Zoom, Skype and Google Meet, one of the most preferred lesson tools in the field of education, were also used in this process. In this context, in this research, it is aimed to reveal out the distance education experiences of teachers during the Covid 19 process. In line with this general purpose, answers were sought for the following sub-objectives; 1) What are the teachers' views on the advantages of distance education studies during the Covid 19 process? 2) What are the teachers' views on the problems experienced in distance education during the Covid 19 process? 3) What are the teachers' views on the solutions to the problems experienced in distance education during the Covid 19 process? 4) What are the teachers' views on the future of education after the Covid 19 process ends?

This research, which aims to reveal the distance education experiences of teachers during the Covid 19 pandemic process, was conducted using qualitative research method and is in the phenomenological design. The phenomenon examined in depth in this research is the experiences of teachers regarding distance education during the Covid 19 process; in addition, interview was used as a data collection tool. The study group of the research consists of 15 official secondary school teachers working in Diyarbakır in the 2020-2021 academic year. Maximum diversity sampling was used to determine the study group.

A semi-structured interview form developed by the researchers was used as a data collection tool in the study. Some of the questions in the interview form are as follows; "What are the problems/problems you encounter in the MEB distance education studies conducted during the Covid 19 pandemic process?", "What changes will the education system undergo when the Covid 19 pandemic ends? Content analysis was used in the analysis of the data. In order to ensure the confidentiality of the participants in the study group, codes such as K1, K2, K3, ..., K15 were given.

Teachers expressed their views on the advantages of distance education in the categories of teachers, students and systems. Technology skills in the teacher category, taking time for oneself; in the student category, the barrier to alienation from education, teacher-student meeting, visual quality and EBA TV in the system category, awareness of lack of infrastructure and lifelong learning codes were found.

Teachers evaluated the problems experienced in distance education as students, systems and teachers. While the codes of attendance, lack of equipment, number of siblings were emerged out in the student category, the lack of infrastructure was emphasized by all teachers in the system category. In the teacher category, work-life balance, physical problems, 7/24 telephone, technology use and student's course process are the prominent codes.

Teachers evaluated the solutions to the problems experienced in distance education as system, lesson and communication. In the system category, infrastructure and source codes were determined; while in the course category, participation and evaluation criteria and in the communication category, student codes were found.

Teachers expressed their views on the future of education after COVID 19 in the categories of communication, process and family. Sociality and lost generation are the codes found in the communication category; in the process category, such codes are found education technology integration, hybrid education, robots, technology

use skills, new equipment, out-of-school learning environments, teacher education, Art Physical Education Music lessons; also support and development are among the prominent codes in the family category.

In the context of the results of the research, the following suggestions can be made. By developing the internet infrastructure, internet connection can be brought to every part of the country, including rural areas. By providing computer support to students, their active participation in the education and training process can be ensured. In the context of education and technology integration, trainings that increase technology use skills and cover all education stakeholders can be organized; it can be ensured that teachers gain and develop technology leadership behaviors. in order to increase and develop students' social skills. More social activities can be organized. Good examples, prepared digitally in the context of visual quality, can be shared and studies can be carried out in the context of increasing examples.

SANAL MAĞAZA ATMOSFERİNİN DAVRANIŞSAL NİYET ÜZERİNE ETKİSİ

THE EFFECT OF THE VIRTUAL STORE ATMOSPHERE ON BEHAVIORAL INTENTION

Sümeyye YALÇIN
Erciyes Üniversitesi
Doktora Öğrencisi
sumeyyeyalcin@outlook.com
ORCID: 0000-0001-8215-8685

Kenan GÜLLÜ
Erciyes Üniversitesi
Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği
kgullu@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8604-8798

ÖZ

Günümüzde online ticaret bir çok açıdan sunduğu avantajlar sayesinde büyük ilgi görmeye başlamış ve sanal mağazalardan alışveriş yapan tüketicilerin sayısı artmaya başlamıştır. Sanal mağaza anlayışı geleneksel mağaza anlayışına göre pazarlama stratejilerine yeni boyutlar kazandırmayı başarmıştır. Günümüz rekabet ortamında sanal mağaza alışverişi, firmaların minimum maliyetler eşliğinde kar oranlarını yükseltmelerine imkân tanımıştır. Bu imkânlardan bazıları tüketicilerin davranışsal niyetleriyle ortaya çıkmıştır ve işletmelerin pazarlama faaliyetlerinde sanal mağaza atmosferinin ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, araştırmanın amacı sanal mağaza atmosferinin davranışsal niyet üzerindeki etkisini araştırmaktır. Araştırmanın amacı doğrultusunda hazırlanmış olan anket formları Google form aracılığı ile kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenmiş 255 tüketici üzerinde uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS istatistik paket programı kullanılarak regresyon analizi uygulanmıştır. Regresyon analizleri araştırmanın hipotezlerini test etmek maksadı ile uygulanmıştır. Son olarak katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetlerine yönelik tutumlarının istatistiksel bakımdan farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amaçlanmış ve bu amaçla t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Araştırmanın bulguları sonucunda elde edilen değerlere göre, sanal mağaza atmosferinin davranışsal niyet üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

ABSTRACT

Today, online commerce has started to attract great attention thanks to the advantages it offers in many respects and the number of consumers shopping from virtual stores has started to increase. The virtual store concept has succeeded in adding new dimensions to the marketing strategies compared to the traditional store concept. In today's competitive environment, virtual store shopping has allowed companies to increase their profit rates with minimum costs. Some of these possibilities have emerged with the behavioral intentions of consumers and have shown how important the virtual store atmosphere is in the marketing activities of businesses. In this context, the aim of the research is to investigate the effect of the virtual store atmosphere on behavioral intention. Questionnaire forms prepared in line with the purpose of the research were applied to 255 consumers who were determined by convenience sampling method via Google form. Regression analysis was applied to the obtained data using SPSS statistical package program. Regression analyzes were applied to test the hypotheses of the research. Finally, it was aimed to determine whether the attitudes of the participants towards behavioral intentions related to the store atmosphere according to their socio-demographic characteristics were statistically different, and for this purpose, t-test and one-way analysis of variance (ANOVA) were performed. According to the values obtained as a result of the findings of the research, the atmosphere of the virtual store has a significant effect on behavioral intention.

Geliş Tarihi:
26.08.2022

Kabul Tarihi:
12.12.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler:
Sanal Mağaza
Atmosferi
Davranışsal Niyet
Online Alışveriş

Keywords:
Online Store
Atmosphere
Behavioral
Intention Online
Shopping

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1167276>

Atıf/Cite as: Yalçın, S. ve Güllü, K. (2022). Sanal mağaza atmosferinin davranışsal niyet üzerine etkisi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2246-2256.

Giriş

20. yüzyılın sonlarında, teknolojik ve düşünsel bağlamda hızlı bir değişim ve gelişim gerçekleşmiştir. İletişim araçları ve kanalları değişmiş, internet bilgisayar ve mobil haberleşme araçları günlük yaşamda fazlasıyla yer almaya başlamıştır ve bunların sonucunda bireylerin davranışları da değişim göstermeye başlamıştır. Geçmişte bireylerin satın alma davranışları, meslek, toplumsal statü vb. gibi rollere bağlı iken yaşanan bu değişimle beraber bireylerin satın alma ve tüketim davranışlarında, istek, duygu ve hazları etkili olmaya başlamıştır. Geçmişte baktığımızda satın alma ve tüketim davranışları, ihtiyaçların karşılanması adına bir durum olarak nitelendirilmiş, günümüzde ise bu durum değişmiştir ve tüketiciler keyif almak ve duygularını tatmin etmek için satın alma eğilimi göstermeye başlamışlardır.

İşletmeler, ürün ve hizmet kalitesini artırma, pazardaki payını yükseltme gibi hedeflerine ulaşabilmek adına rekabet aracı olarak pazarlama stratejilerini kullanmaktadırlar. İnternetin ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte geleneksel pazarlama stratejilerinin yerini online pazarlama stratejileri almaya başlamıştır. Online pazarlama stratejilerinde önemi giderek artmakta olan alanlardan bir tanesi de sanal organizasyonlardır.

Sanal organizasyonlar, online platformlarda yer ve de zaman bakımından engel olmaksızın çalışmakta olan bireylerin gerçekleştirdikleri iletişim tabanlı bir bilgi çağı olarak tanımlanabilir (Öğüt, 2003,105). Sanal organizasyonların gelişimi ile beraber, nihai tüketiciye hitap etmekte olan pazarlar, bilgi çağının pazarlama aracı olan sanal mağazalar aracılığı ile e-ticaretin gerçekleştirildiği sanal pazarlar haline gelmiştir. Sanal mağazalar, ürün veya hizmetlerin online platformlarda satışını kapsayan işletme modelleri olarak ifade edilmektedir (Güleş ve Öğüt, 2006,253).

Sanal mağazalara artan ilgi, sanal mağaza atmosferinin önemini de ortaya çıkarmıştır. Teknoloji ve buna bağlı olarak internetin gelişiminden etkilenen ve sanal ortamlarda faaliyet göstermek isteyen işletmeler, tüketicilerin sanal mağazalara ve sanal mağaza atmosferlerine karşı tutumlarını bilmenin önemini farkına varmalıdırlar.

Bireylerin teknolojiye verdikleri önem ve internet kullanımları ile edindikleri bilgiler ve tecrübeleri ile web sitesinin ses, renk, görsel içerik ve kolay bir biçimde erişime imkânı gibi atmosfer unsurları tüketicinin davranışsal niyetlerine ve dolayısı ile satın alma davranışlarına etki etmektedir. Çalışmada; sanal mağaza atmosferinin tüketicilerin davranışsal niyetleri üzerindeki etkilerini araştırmak amaçlanmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Bu başlık altında sanal mağaza atmosferi ve davranışsal niyet kavramlarına değinilecektir.

Sanal Mağaza Atmosferi

Mağaza atmosferi kavramını ilk olarak ele alan Kotler, mağaza atmosferini; pazarlamanın önemli araçlarından biri olarak nitelendirmekte ve satın alma davranışı sağlamak için tüketicilerde duygusal bir etki yaratacak güç olarak ifade etmektedir (Kotler, 1973-1974,50). Bu tanıma göre kısaca mağaza atmosferi, tüketicilerin satın alma davranışını artırmaya yardımcı bir etkidir.

Mağazadaki ürün çeşitliliği, dekorasyonu, sunum ve ambalajı, kullanılan renkler, müzik, koku, personelin tavrı vb. gibi tüketici üzerinde etki bırakan bütün faktörler ve uyarıcı tarafından oluşturulan genel ortam mağaza atmosferi olarak ifade edilmektedir (Arslan, 2004,66). Diğer bir tanıma göre, mağaza atmosferi; mağaza içi ve dışı ile alakalı bütün sembolik, fiziksel faktörlerle ilgili düzenlemelere bağlı görünüş olarak ifade edilmektedir (Tek ve Orel, 2006,626-627).

Mağaza atmosferi kavramı; farklı şekillerde tanımlanmıştır, genel olarak ifade edecek olursak, tüketicileri satın almaya teşvik etme amacı ile mağazanın ışık, renk, müzik, koku ve görsel faktörler ile birlikte dizayn edilmesi şeklinde ifade edilebilir (Kaltcheva ve Barton, 2006,107-108). Yapılan bu tanımdan yola çıkarak, mağaza atmosferinin tüketicinin beş duyusuna hitap ettiğini ve tüketicinin satın alma davranışını olumlu-olumsuz yönde etkilediğini söylenebilir.

Mağaza atmosferi, tüketicinin satın alma ihtimalinde artışa sebep olacak, tüketicilerde bir takım duyguları açığa çıkaracak şekilde bilinçli bir biçimde tasarlanmalıdır. Mağaza atmosferi çevresel unsurların bir bileşenidir. Bu unsurlar sıcaklık, koku, renk gibi soyut unsurlar olabilirken, personeller, tasarım gibi somut unsurlar da olabilir (Bakırtaş, 2013,48).

Mağazaların fiziksel faktörlerinin bireyler üstünde oluşturduğu estetiksel, duyuşsal ve bilişsel etkilerin tamamı mağaza atmosferini oluşturmaktadır. Mağazanın fiziksel özelliklerini iç ve dış unsurlar olarak ele alabiliriz. Dış faktörleri mağazanın dış görünümü, çevresi, vitrini gibi unsurlar oluştururken iç faktörünü ise, döşemeleri ışıklandırma ve renkler gibi unsurlar oluşturmaktadır (Arslan ve Bayçu, 2006).

Tüketicileri mağazalara çekebilmek adına yararlanılan çok fazla unsur bulunmaktadır. Önemli olan nokta tüketicilerin sadece mağazaya çekilmesi değil aynı zamanda tüketicileri mağaza içinde tutmak, mağazada keyifli vakit geçirmelerini ve mağazayı yeniden ziyaret etmelerini sağlamaktır. Bu durumun sağlanabilmesi adına pek çok mağaza atmosferi unsuruna ihtiyaç duyulmaktadır (Pantano, 2014).

Yaşanan gelişmeler ve değişimler neticesinde mağazasız perakendecilik olarak adlandırılan sanal veya online mağaza atmosferi kavramı ortaya çıkmış ve giderek büyük önem kazanmaya başlamıştır. Sanal mağaza atmosferi kısa bir şekilde ifade etmek gerekirse, hizmetin sunulduğu ortamdaki atmosferin web üzerinde oluşturulmasıdır. Sanal mağaza atmosferi, perakende mağaza atmosferinin online dünyadaki karşılığı olarak ifade edilir. Yani yapısal tasarım unsurları medya unsuru ve site içi yerleşim düzeni sanal mağaza atmosferinin oluşturulmasındaki unsurlardır (Childers vd., 2001, 529).

Geleneksel mağaza atmosferi ve sanal mağaza atmosferinin bileşenleri benzerlik göstermektedir ancak geleneksel mağaza atmosferi tüketicinin beş duyusuna odaklanırken sanal mağaza atmosferi, geleneksel mağaza atmosferinden farklı olarak tüketicinin görsel ve işitsel duyularına hitap etmektedir (Örcün, 2006,16). Geleneksel mağaza atmosferi, tüketicileri etkileyen, bir imaj planlayan mağazanın fiziksel özelliklerine dayalı iken, sanal mağaza atmosferi, otomatik makineler, web siteleri, kataloglar vb.'nin fiziksel faktörlerinden meydana gelmektedir (Berman ve Evans, 2007, 544).

Sanal mağaza atmosferinin beş adet unsuru bulunmaktadır, bunlar (Vrechopoulos vd., 2004, 18-19);

1. Mağaza Önü Düzeni,
2. Mağazanın İç Dekorasyonu,
3. Mağazanın Yerleşim Düzeni,
4. Görsel Sunumlar,
5. İnsan ve Ödeme.

Davranışsal Niyet

Tüketicilerin bir hizmeti veya ürünü kullanıp, satın alıp deneyimledikten sonra, ürünle veya hizmetle ilgili gösterdikleri ya da yapmayı planladıkları davranışlar “davranışsal niyet” şeklinde ifade edilmektedir (Başar, 2017, 50). Davranışsal niyet, tüketicilerin beklenen ya da gelecek için planlanmış eylemleri olarak da tanımlanabilmektedir (Lam ve Hsu, 2005, 591). Diğer bir tanıma göre ise davranışsal niyet, tüketicilerin bir tutumu sergileyip sergilemeyeceğinin kararının kendi kontrolünde olmasıdır (Ajzen, 1991, 182).

Davranışsal niyetler farklı araştırmacılar tarafından farklı çeşitlerde boyutlandırılmışlardır. Cronin, Brady ve Hult, (2000) tarafından davranışsal niyetler üç başlık altında boyutlandırılmıştır;

- ✓ Örgüte sadık olma,
- ✓ Örgüte daha çok ödeme yapma,
- ✓ Çevrelerine işletme ile ilgili olumlu tavsiyelerde bulunma.

Yücenur, Demirel, Ceylan & Demirel ise davranışsal niyetleri beş başlık altında boyutlandırmışlardır (2011, 160);

- ✓ Örgütten uzaklaşma,
- ✓ Örgüte duyulan sadakat,
- ✓ Örgüte daha çok ücret ödeme,
- ✓ Şikayetlere dair dışsal cevap,
- ✓ Şikayetlere dair içsel cevap.

Davranışsal niyetlerin alt boyutları içerisinde sadakatin habercisi olan olumlu yönde davranışsal niyetleri “tekrar satın alma niyeti, tavsiye etme niyeti, hizmetle alakalı çevrelerine olumlu görüş bildirme, daha çok para harcama ve daha çok fiyat ödeme niyeti” olarak ifade edebiliriz. Olumsuz yönde davranışsal niyetleri ise, “işletme hakkında olumsuz söylemlerde bulunma, işletmeyi değiştirerek başka bir işletmeye geçme, çevresindekilere kötü yorum yaparak şikayette bulunma ve işletmeyi bir daha tercih etmeme” olarak ifade etmek mümkündür (Zeithaml vd., 1996, 36).

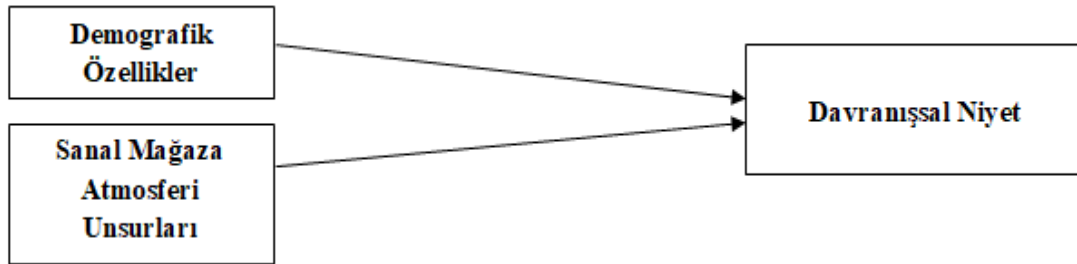
Davranışsal niyetler memnuniyet sürecinin sonucu olarak ortaya çıkarlar ve alınan hizmet hakkında olumlu/olumsuz yorumlar, çevreye önerme vb. davranışlar ile işletmelerin müşterilerini etkilerler (Lyon ve Powers, 2004, 115). Bundan dolayı davranışsal niyetler, destinasyonlar ya da işletmeler ile oluşturulacak bağın devamlı bir ilişkiye dönüşüp dönüşmeyeceğinin bir göstergesidir (Zeithaml vd., 1996, 33; Yang, Gu ve Cen, 2011, 28) İşletmelerin rekabetçi pazarlama ortamında, varlıklarını devam ettirebilmeleri, performanslarını artırarak karlarını uzun vadede üst düzeye taşıyabilmeleri adına tüketicilerin davranışsal niyetlerinin belirlenmesinin ana faktör rolü oynadığını söyleyebiliriz (Vogel, Heiner ve Ramaseshan, 2008, 98). Destinasyon yöneticilerin ve işletmelerin göze çarpan ve çekici bir imaj yaratabilmeleri, kaynak kullanımlarını maksimum seviyeye çıkarabilmeleri için davranışsal niyetlerin ve belirleyicilerinin anlaşılması ve bu yönde pazarlama çabaları geliştirmeleri gerekmektedir (Chen ve Tsai, 2007, 1116).

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma sorusu “Sanal mağaza atmosferi unsurları tüketicilerin davranışsal niyetlerini nasıl etkiler?” olarak belirlenmiştir. Araştırmamızın amaçları neticesinde hazırladığımız anket formu 3 ayrı bölümden meydana gelmektedir. Anket formunun ilk bölümünde katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin sorular, ikinci bölümde (Pine vd.,1995; Zeithaml vd., 1996; Ajzen vd., 2004) tarafından oluşturulan internet alışverişi ile ilgili davranışsal niyeti belirlemeye yönelik “davranışsal niyet” ölçeği; üçüncü bölümde Arslan (2016)’dan alınan “sanal mağaza atmosferi ölçeği” yer almaktadır. Anket formları kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen 255 birey üzerinde gerçekleştirilmiştir. Anket formlarından elde edilen veriler SPSS paket programı vasıtası ile analiz edilmiştir.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Bu araştırmanın amacı, online tüketicilerin sanal mağaza tercihlerini, sanal mağazada dikkat ettikleri unsurları, sanal mağazadan alışveriş yapma davranışlarını artırmak için yapılması gerekenleri ve sanal mağaza atmosferinin davranışsal niyetlerine etkilerini incelemek, pazarlama literatürüne katkı sağlamak ve çevrimiçi faaliyet gösteren işletme yöneticilerine yararlı bilgiler sunmaktır. Bu doğrultuda araştırma sorusu “Sanal mağaza atmosferi unsurları tüketicilerin davranışsal niyetlerini nasıl etkiler?” olarak belirlenmiştir. Çalışmanın amacı kapsamında modeli aşağıdaki biçimde oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada tüketicilerin davranışsal niyetlerine sanal mağaza atmosferinin ve katılımcıların demografik özelliklerinin etkili olup olmadığını belirlemek amacı ile aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H₁. Sanal Mağaza atmosferi unsurlarının tüketicilerin davranışsal niyetleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₂. Tüketicilerin sanal mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetleri sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık gösterir.

H_{2a}. Tüketicilerin sanal mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetleri cinsiyet gruplarına göre farklılık göstermektedir.

H_{2b}. Tüketicilerin sanal mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetleri yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.

H_{2c}. Tüketicilerin sanal mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetleri eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

Verilerin Analizi

Araştırmada öncelikle normallik testi ve kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Sonrasında, anket çalışmamıza katılım sağlayan tüketicilerin demografik özelliklerine ilişkin frekans analizine ve ölçeklere yönelik betimleyici analizlere yer verilmiştir. Daha sonra veriler SPSS istatistik paket programı kullanılarak regresyon analizi uygulanmıştır. Regresyon analizleri araştırmanın hipotezlerini test etmek maksadı ile uygulanmıştır. Son olarak katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetlerine yönelik tutumlarının istatistiksel bakımdan farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır.

Araştırmanın Bulguları ve Değerlendirilmesi

Araştırmada uygulanan analizler tabloda gösterilmiş ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

Normallik Testi

Normallik testi araştırmada kullanılan verilen normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek maksadı ile gerçekleştirilmiştir. Daha sonra ise, ifadelerin basıklık ve çarpıklık değerleri incelenmiştir. Tablo 1’de ölçeklere ait ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri verilmiştir.

Tablo 1. Ölçeklerin Normallik Testi Sonuçları (Çarpıklık ve Basıklık Değerleri)

Ölçekler	N	Ort.	Ss	Çarpıklık	Basıklık
Davranışsal Niyet	255	2,5196	,05669	(0,456;0,153)	(-0,437;0,304)
Sanal Mağaza Atmosferi	255	2,8511	,03944	(0,294;0,153)	(0,380;0,304)

Ölçeklerin normal dağılım göstermesi için basıklık ve çarpıklık değerleri +2 ile -2 arasında yer almalıdır. İfadelerin basıklık ve çarpıklık değerlerine baktığımızda da +2 ile -2 arasında olduğu görülmektedir. Bu bulgular neticesinde ifadelerin normal dağılım gösterdiğini söylemek mümkündür (George ve Mallery, 2010).

Demografik Özelliklere İlişkin Sıklık ve Yüzde Analizi

Frekans analizi anket çalışmamıza katılan tüketicilerin demografik özelliklerini incelemek maksadı ile gerçekleştirilmiştir ve sonuçlar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Demografik Özelliklere Göre Dağılım

Demografik Özellikler		n	%	Demografik Özellikler		n	%
Yaş	18-24	15	5,9	Cinsiyet	Kadın	63	24,7
	25-31	56	22,0		Erkek	191	74,9
	32-38	65	25,5		Toplam	255	100
	39-45	62	24,3	Eğitim Durumu	İlkokul	9	3,5
	46-50	31	12,2		Ortaokul	45	17,6
	51 ve üzeri	26	10,2				

	Toplam	255	100		Lise	61	23,9
					Ön Lisans	104	40,8
					Lisans	33	12,9
					Lisansüstü	3	1,2
					Toplam	255	100

Araştırmaya katılan çalışan kişilerin demografik özellikleriyle ilgili yapılan frekans analizi sonuçlarına göre 255 kişinin %24,7'sinin kadın, %74,9'unun erkek; %25,5 ile en fazla yaş aralığının 32-38 arasında olduğu; %40,8'inin ise ön lisans eğitimi görülmektedir. Tablo 2 incelendiğinde, bazı kategorilerde homojen dağılım söz konusu değildir. Bu sonucun sebebi ise, araştırmaya katılanların kolayda örnekleme yöntemiyle seçilmiş olmasıdır.

Güvenirlilik Analizi

Çalışmada kullandığımız ölçeklerin güvenirliğini test etmek amacı ile güvenirlik analizi uygulanmış ve sonuçları Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenirlik Analizi Sonuçları

Ölçekler	Cronbach Alpha Katsayısı
Davranışsal Niyet	,889
Sanal Mağaza Atmosferi	,908

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilir olabilmesi için Alpha değerlerinin 0,60 ya da üzerinde bir değer almaları gerekmektedir (Özdamar, 2004). Tablo 3'de verilen güvenirlik analizi sonuçlarına göre araştırmada kullanılan ölçeklerimizin güvenilir olduğu görülmektedir.

Regresyon Analizi ve Hipotezlerin Testleri

Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını belirlemek maksadı ile regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Regresyonun geçerli sayılabilmesi için normallik şartının sağlanması gerekmektedir ve ölçeklerimizin normallik şartları sağlanmıştır. Sanal mağaza atmosferinin davranışsal niyet üzerindeki etkinlik düzeyini ortaya çıkarmak amacı ile basit doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır.

Tablo 4. Sanal Mağaza Atmosferinin Davranışsal Niyete Etkisine Ait Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize edilmiş	t değeri	Anlam Düzeyi (Sig.)
	β	Standart Hata	Beta		
Sabit	0,203	,218		0,934	,351
Sanal Mağaza Atmosferi	0,812	,075	,565	10,897	,000

R: 0,565 Düz. R²=0,319; F= 118,749; **p<0,01

Sanal mağaza atmosferinin davranışsal niyete etkisini tespit etmek amacı ile gerçekleştirilen basit regresyon analizi sonucuna göre kurulan modelin istatistiksel bakımdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır, bu sonuca ulaşabilmek için ise, F değerine karşılık gelen anlamlılık seviyesine bakılmaktadır (F:118,749; p<0,01).

Tablo 4 incelendiğinde, basit doğrusal regresyon analizinden elde edilen sonuç, sanal mağaza atmosferinin bağımlı değişken olan davranışsal niyet varyansının %32'sini açıklamaktadır. Tablo 4'deki Beta katsayısı incelendiğinde, sanal mağaza atmosferi davranışsal niyeti anlamlı bir şekilde etkilemektedir ($p < 0,01$).

Regresyon analizi bulgularına göre, sanal mağaza atmosferi davranışsal niyet üzerindeki etkisi anlamlıdır. Bu bulgulara göre “Sanal Mağaza atmosferi unsurlarının tüketicilerin davranışsal niyetleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.” şeklinde oluşturulan H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Sanal Mağaza Atmosferinin Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırma Sonuçları

Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetlerine yönelik tutumlarının istatistiksel bakımdan farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır.

Katılımcıların mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetlerinin, cinsiyet demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla yapılan t testi sonuçlarına Tablo 5’de yer verilmiştir.

Tablo 5. Davranışsal Niyetin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Grup	N	x	SS	t	p
Kadın	63	2,5661	,95440	,538	,591
Erkek	191	2,4956	,88480		

Kadın ve erkeklerin sanal mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetlerinin karşılaştırılması için yapılan t testi sonrasında davranışsal niyetlerin cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği ($p > 0,05$) tespit edilmiştir. Bu durumda “Tüketicilerin sanal mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetleri cinsiyet gruplarına göre farklılık göstermektedir.” şeklinde oluşturulan H_{2a} hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 6’da davranışsal niyetin katılımcıların yaş gruplarına göre karşılaştırmasına ait tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 6. Davranışsal Niyetin Yaşa Göre Karşılaştırılması

Grup	N	x	SS	F	p
18-24	15	2,8778	,70842		
25-31	56	2,7411	,88644		
32-38	65	2,5692	,97890		
39-45	62	2,3414	,90507	2,331	,043
46-50	31	2,4516	,86623		
51 ve üzeri	26	2,2179	,90532		

Tablo 6’daki sonuçlara göre davranışsal niyetin yaş gruplarına göre anlamlı farklılık göstermediği ($p > 0,05$) tespit edilmiştir. Bu durumda “Tüketicilerin sanal mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetleri yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.” şeklinde oluşturulan H_{2b} hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 7’de davranışsal niyetin katılımcıların eğitim düzeylerine göre karşılaştırmasına ait tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 7. Davranışsal Niyetin Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılması

Grup	N	x	SS	F	p
------	---	---	----	---	---

İlkokul	9	1,9630	,29788		
Ortaokul	45	2,6481	,95757		
Lise	61	2,5273	,89348		
Ön lisans	104	2,5224	,89739	,986	,427
Lisans	33	2,5101	,98508		
Lisansüstü	3	2,11111	,76980		

Tablo 7'deki sonuçlara göre davranışsal niyetin katılımcıların eğitim düzeylerine göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) tespit edilmiştir. Bu durumda “Tüketicilerin sanal mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetleri eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.” şeklinde oluşturulan H_{2c} hipotezi reddedilmiştir.

Gerçekleştirilen analiz bulgularına göre tüketicilerin sanal mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetleri sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık göstermemektedir. Bu durumda “Tüketicilerin sanal mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetleri sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık gösterir.” Şeklinde oluşturulan H_2 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 8. Hipotez Testi Sonuçları

H₁: Sanal Mağaza atmosferi unsurlarının tüketicilerin davranışsal niyetleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.	Kabul
H₂: Tüketicilerin sosyo-demografik özellikleri ile davranışsal niyetleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Red
H_{2a}: Tüketicilerin sanal mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetleri cinsiyet gruplarına göre farklılık göstermektedir.	Red
H_{2b}: Tüketicilerin sanal mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetleri yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.	Red
H_{2c}: Tüketicilerin sanal mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetleri eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.	Red

Sonuç ve Öneriler

Dünyada yaşanan gelişmelerle birlikte tüketiciler ve onların istekleri de değişip farklılaşmıştır. Yaşanan bu değişimle birlikte bireylerin tüketim alışkanlıkları ve alışveriş yapma amaçları da değişmektedir. Eskiden tüketiciler ürünleri ihtiyaçları doğrultusunda satın alırken günümüzde ihtiyaç dışında hedonik faydadan ötürü de satın alma eğilimi göstermektedirler. Tüketiciler alışverişini eğlence amaçlı, boş vakitlerini değerlendirmenin bir yolu olarak görmektedirler. Teknolojide de yaşanan gelişimler sonucunda online alışveriş insanların yaşamında önemli bir yere sahip olmuş durumda ve bu dönüşümler işletmeleri için sanal mağazanın gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Sanal mağazacılık, ürünleri tüketiciye ulaştırma konusunda işletmeciler adına çok önemli bir araçtır.

Sanal mağaza atmosferi, mağaza içerisinde, tüketicilerin duygularına ve davranışlarına etki eden uyarıcıların tamamıdır. Tüketicilerin mağaza içerisinde buldukları zaman ile bu uyarıcılar doğrudan ilişkilidir. Sadece satılan ürün değil ürünün sergilendiği ortam ve atmosfer de tüketiciler açısından ürünün bir parçası olarak görülmektedir. Satın alma işlemlerinde tüketicilerin davranışsal niyetlerine etki eden birçok faktör vardır ve sanal mağaza atmosferi de bu faktörlerden bir tanesidir.

Bu doğrultuda çalışmamız, online tüketicilerin sanal mağaza tercihlerini, sanal mağazada dikkat ettikleri unsurları, sanal mağazadan alışveriş yapma davranışlarını artırmak için yapılması gerekenleri ve sanal mağaza atmosferinin davranışsal niyetlerine etkilerini incelemek, literatüre ve çevrimiçi pazarlamaya yararlı bilgiler sunabilmek amacı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada öncelikle normallik testi ve kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Sonrasında, anket çalışmamıza katılım sağlayan tüketicilerin demografik özelliklerine ilişkin frekans analizine yer verilmiştir. Daha sonra veriler SPSS istatistik paket programı kullanılarak regresyon analizi

uygulanmıştır. Regresyon analizleri araştırmanın hipotezlerini test etmek maksadı ile uygulanmıştır. Son olarak katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetlerine yönelik tutumlarının istatistiksel bakımdan farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amaçlanmış ve bu amaçla t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır.

Sanal mağaza atmosferinin davranışsal niyete etkisini tespit etmek amacı ile gerçekleştirilen basit regresyon analizi sonucuna göre kurulan modelin istatistiksel bakımdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır, bu sonuca ulaşabilmek için ise, F değerine karşılık gelen anlamlılık seviyesine bakılmaktadır (F:118,749; $p < 0,01$). Tablo 4 incelendiğinde, basit doğrusal regresyon analizinden elde edilen sonuç, sanal mağaza atmosferinin bağımlı değişken olan davranışsal niyet varyansının %32'sini açıklamaktadır. Tablo 4'deki Beta katsayısı incelendiğinde, sanal mağaza atmosferi davranışsal niyeti anlamlı bir şekilde etkilemektedir ($p < 0,01$). Regresyon analizi bulgularına göre, sanal mağaza atmosferi davranışsal niyet üzerindeki etkisi anlamlıdır. Bu bulgulara göre "Sanal Mağaza atmosferi unsurlarının tüketicilerin davranışsal niyetleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır." şeklinde oluşturulan H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Kadın ve erkeklerin sanal mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetlerinin karşılaştırılması için yapılan t testi sonrasında davranışsal niyetlerin cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği ($p > 0,05$) tespit edilmiştir. Bu durumda "Tüketicilerin sanal mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetleri cinsiyet gruplarına göre farklılık göstermektedir." şeklinde oluşturulan H_{2a} hipotezi reddedilmiştir. Tablo 6'daki sonuçlara göre davranışsal niyetin yaş gruplarına göre anlamlı farklılık göstermediği ($p > 0,05$) tespit edilmiştir. Bu durumda "Tüketicilerin sanal mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetleri yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir." şeklinde oluşturulan H_{2b} hipotezi reddedilmiştir. Tablo 7'deki sonuçlara göre davranışsal niyetin katılımcıların eğitim düzeylerine göre anlamlı farklılık göstermediği ($p > 0,05$) tespit edilmiştir. Bu durumda "Tüketicilerin sanal mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetleri eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir." şeklinde oluşturulan H_{2c} hipotezi reddedilmiştir.

Gerçekleştirilen analiz bulgularına göre tüketicilerin sanal mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetleri sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık göstermemektedir. Bu durumda "Tüketicilerin sanal mağaza atmosferine bağlı davranışsal niyetleri sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık gösterir." Şeklinde oluşturulan H2 hipotezi reddedilmiştir.

Tüketicilerin davranışsal niyetlerinde, sanal mağaza ortamında kullanılan görseller, renkler, grafikler, atmosfer ve ürünleri diğer ürünlerden belirgin bir biçimde farklılaştırmak amacıyla tasarım ve uygulamalar, ürün veya hizmetleri kolay bir şekilde bulmaya yönelik komut ve uygulamalar, ürün ve hizmetler ile ilgili seçenek listelerinin anlaşılır, basit, tutarlı ve kolay erişilebilir olması gibi sanal mağaza atmosferi unsurlarının etkili olduğu söylenebilir.

Tüketicilerin online alışveriş ile alakalı tereddüt ettiği konulardan birisi de aldığı ürünün sitede sergilendiği şekilde ellerine ulaşmamasıdır. Bu yüzden ürünün sanal mağazada teşhir edilmesini sağlayabilmek adına üç boyutlu hologramlar hazırlanabilir.

Tüketicilerin davranışsal niyetlerini etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Fakat çalışmada bu unsurlardan sanal mağaza atmosferi ele alınarak incelenmiştir. Davranışsal niyet literatürde belirtilen fiyat, tutundurma, dağıtım, maddiyat, zaman vb. gibi birçok değişkenlerle de ilişkili olabilmektedir. Bu yüzden gelecekteki çalışmalar, davranışsal niyeti diğer faktörlerle de inceleyebilirler. Ayrıca gelecekteki çalışmaların daha fazla tüketici ile gerçekleştirilmesi daha genel sonuçlar elde edebilmek adına faydalı olacaktır. Aynı zamanda sanal mağaza atmosferinin davranışsal niyete etkisini ölçmek için deney yönteminin kullanılması da etkili olacaktır.

Kaynakça

Ajzen, I. (1991). The Theory Of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211.

Arslan, M., ve Bayçu, S. (2006). Mağaza atmosferi. *Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını*, 66.

Bakırtaş, H. (2013). S-O-R paradigması temelinde mağaza atmosferi ve duyguların pazarlamadaki önemi: bir literatür incelemesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15 (25), 47-55.

- Başar, F. (2017). *Algılanan hizmet kalitesi ile davranışsal niyet ilişkisinde müşteri memnuniyetinin rolü: kış koridorunda bir uygulama*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Berman, B. ve J. R. Evans (2007). *Retail management a strategic approach*. New Jersey: Pearson Education.
- Chen, C. F., & Tsai, D. (2007). How destination image and evaluate factors affect behavioral intentions?. *Tourism Management*, 28, 1115-1122.
- Childers, Terry L., Christopher L. Carr, Joann Peck ve Stephen Carson. Hedonic and utilitarian motivations for online retail shopping behavior. *Journal of Retailing*, 77, (2001):511-535.
- Cronin, J. J, Brady, M. K., ve Hult, G. T. M. (2000). Assessing the effects of quality, value, and customer satisfaction on consumer behavioral intentions in service environments. *Journal of Retailing*, 76(2), 193-218.
- Kaltcheva, V.D.,ve Barton, A.W. (2006). When should a retailer create an exciting store environment? *Journal Of Marketing*, 70, 107-118.
- Kotler, P. (1973-1974). Atmospherics as a marketing tool. *Journal Of Retailing*, 49(4),48-64.
- Lam, T., ve Hsu, C. H. C. (2005). Predicting behavioral intention of choosing a travel destination. *Tourism Management*, 27, 589-599.
- Lyon, D. B., ve Powers, T. L. (2004). The impact of structure and process attributes on satisfaction and behavioral intentions. *Journal of Services Marketing*, 18(2), 114 - 121.
- Nunnally, J. C. (1978). An overview of psychological measurement. *Clinical Diagnosis of Mental Disorders*, 97-146.
- Öğüt, A. (2003). *Bilgi çağında yönetim*. Nobel Yayınları.
- Örcün, O. (2006). B2C uygulamalarında web sitesi atmosferinin (webmosfer) tüketicilerin ziyaret sıklığı ve kullanım şekli üzerindeki etkileri ve bir uygulama [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özdamar, K. (2004). *Tabloların oluşturulması, güvenilirlik ve soru analizi. Paket Programlarla İstatistiksel Veri Analizi*, Kaan Kitabevi.
- Pantano, E. (2014). Innovation drivers in retail industry. *Journal of Information Management*, 34(3), 344-350.
- Tekin, G., Güleş, H,K., Öğüt, A.(2006). *Teknoloji yönetimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Vogel, V., Heiner, E., & Ramaseshan, B. (2008). Customer equity drivers and future sales. *Journal of Marketing*, 72, 98-108.
- Vrechopoulos, Adam P. , Robert M. O'keefe, Georgios I. Doukidis ve George J. Siomkos (2004). Virtual store layout: an experimental comparison in the context of grocery retail. *Journal of Retailing*, 80, 1, 18-19.
- Yücenur, G. N., Demirel, N. Ç., Ceylan, C. & Demirel, T. (2011). Hizmet değerinin müşterilerin davranışsal niyetleri üzerindeki etkisinin yapısal eşitlik modeli ile ölçülmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 156-168.
- Zeithaml, V. A., Berry, L. L., & Parasuraman, A. (1996). The behavioral consequences of service quality. *Journal of Marketing*, 60(2), 31-46.

EXTENDED SUMMARY

At the end of the 20th century, a rapid change and development took place in the technological and intellectual context. Communication tools and channels have changed, internet, computer and mobile communication tools have started to take place in daily life, and as a result, the behavior of individuals has started to change. In the past, individuals' purchasing behavior, occupation, social status, etc. With this change experienced while depending on roles such as such, individuals' desires, emotions, and pleasures have begun to be effective in their purchasing and consumption behaviors. When we look at the past, purchasing and consumption behaviors were characterized as a situation in order to meet the needs, but today this situation has changed and consumers have begun to tend to buy to enjoy and satisfy their emotions.

Businesses use marketing strategies as a competitive tool in order to achieve their goals such as increasing product and service quality and increasing their market share. With the development of the internet and technology, online marketing strategies have begun to replace traditional marketing strategies. One of the areas whose importance is increasing in online marketing strategies is virtual organizations.

Virtual organizations can be defined as a communication-based information age realized by individuals working on online platforms without any obstacles in terms of space and time (Öğüt, 2003,105). With the development of virtual organizations, the markets that appeal to the end consumer have become virtual markets where e-commerce is carried out through virtual stores, which are the marketing tools of the information age. Virtual stores are expressed as business models that include the sale of products or services on online platforms (Güleş and Öğüt, 2006, 253).

The increasing interest in virtual stores has also revealed the importance of the virtual store atmosphere. Businesses that are affected by the development of technology and the internet and want to operate in virtual environments should realize the importance of knowing the attitudes of consumers towards virtual stores and virtual store atmospheres.

Atmosphere elements such as the importance that individuals attach to technology, the knowledge and experience they have gained through their use of the internet, and the sound, color, visual content and easy accessibility of the website affect the behavioral intentions of the consumer and thus their purchasing behavior. In the study; It is aimed to investigate the effects of the virtual store atmosphere on the behavioral intentions of consumers. In the study, information is given about the definitions of the virtual store atmosphere and behavioral intention concepts. Afterwards, the method of the research, the analysis of the data, the findings of the research, the evaluation of the findings, and the conclusion and recommendations section are given.

In the research, 255 pieces of data were collected from consumers and the data were collected using the survey method. The normality test was first applied to the data collected by this method. Mann-Whitney-U and Kruskal-WallisH tests, which are one of the non-parametric tests, were used to determine whether the findings of the collected data differ statistically. While analyzing the data we obtained, frequency, percentage, mean and standard deviation from descriptive statistics tests, regression and correlation analyzes from inferential statistics tests were performed. As a result of the findings; It is seen that the virtual store atmosphere has a significant and positive effect on the behavioral intentions of consumers.

ALGILANAN VİZYONER LİDERLİĞİN İÇSEL PAZARLAMAYA ETKİSİ: KONAKLAMA İŞLETMELERİ ÖRNEĞİ

THE EFFECT OF PERCEIVED VISIONARY LEADERSHIP TO INTERNAL MARKETING: A SAMPLE OF ACCOMMODATION BUSINESSES

Mehmet Halit AKIN

Erciyes Üniversitesi
Turizm Fakültesi
Turizm İşletmeciliği Bölümü
halitakin@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9455-0323

Yavuz Sezer OĞUZHAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Gelibolu Piri Reis MYO
Yönetim ve Organizasyon Bölümü
ysezer.oguzhan@comu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1097-9094

ÖZ

Geliş Tarihi:
06.09.2022

Kabul Tarihi:
09.11.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Vizyoner liderlik
İçsel pazarlama
Konaklama
işletmeleri

Keywords
Visionary leadership
Internal marketing
Accommodation
businesses

Konaklama işletmelerinde çalışanların motivasyon ve memnuniyetini sağlayarak daha etkin ve verimli bir iş gücü ortaya koyabilmeleri için yöneticilerin sergilemiş olduğu liderlik tarzı ve yansımaları önemli bir araçtır. Bu noktada, örgüt içerisinde iş birliği sağlayarak örgütsel hedeflere ulaşılabilmesi bakımından vizyoner liderliğin önemli bir konuma sahip olduğu bilinmektedir. Vizyoner liderlik tarzını benimseyen yöneticilerin varlığı, konaklama işletmelerinde özellikle operasyonel bir süreç olarak içsel pazarlama uygulamalarının başarıya ulaşması ve müşteri memnuniyetine yönelik doğrudan etkileri bulunan çalışan memnuniyetinin sağlanması bakımından oldukça önemlidir. Bu bilgiler doğrultusunda araştırmanın amacı, algılanan vizyoner liderliğin içsel pazarlamaya olan etkisinin Kayseri'deki dört ve beş yıldız zincir konaklama işletmelerinin çalışanları örneğinde tespit edilmesi olarak ortaya konmuştur. Sonuç olarak algılanan vizyoner liderlikle içsel pazarlama da zayıf yönlü bir ilişki olmasına rağmen algılanan vizyoner liderliğin içsel pazarlama üzerinde pozitif yönde etki oluşturduğu saptanmıştır.

ABSTRACT

It is a fact that the leadership style and reflections of the managers are necessary in order to provide a more effective and efficient workforce by providing motivation and satisfaction of employees in accommodation businesses. At this point, it is known that visionary leadership has an important position in terms of achieving organizational goals by collaborating within the organization. The presence of managers who adopt a visionary leadership style is very important for the success of internal marketing practices, especially as an operational process, in accommodation businesses and ensuring employee satisfaction, which has direct effects on customer satisfaction. In line with this information, the aim of the research is to determine the effect of perceived visionary leadership on internal marketing in the sample of employees of four and five stars chain accommodation businesses in Kayseri. As a result, although there is a weak relationship between perceived visionary leadership and internal marketing, it has been determined that perceived visionary leadership has a positive effect on internal marketing.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1171790>

Atıf/Cite as: Akın, M. H. ve Oğuzhan, Y. S. (2022). Algılanan vizyoner liderliğin içsel pazarlamaya etkisi: Konaklama işletmesi çalışanları örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2257-2270.

Giriş

Teknoloji, çevresel unsurlar ve insanların yaşam tarzlarında görülen değişimlerle birlikte bireylerin gereksinimlerinin de değişime uğradığı görülmektedir. İş yaşamında her zaman en önemli faktör olan müşteriler, bu konumunu artık bir kaynak olarak görülen çalışanlarla paylaşmaya başlamıştır. Müşteriler, önemini yitirmiş olmamakla birlikte çalışanların da örgütlere ve örgüt faaliyetlerine doğrudan etki yaratmasıyla çok önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmıştır. Hatta örgütler, en önemli kaynak olarak çalışanları öncüllemeye başlamıştır. Çünkü artık örgütler, müşterilerin memnuniyetini, örgütün amaç ve hedeflerine ulaşabilmeyi ve sürdürülebilir rekabet ortamında fark yaratabilmeyi çalışanlarının tatmin edilmeleri, motive olmaları ve kendilerini değerli hissetmeleriyle olanaklı hale gelebileceğinin farkına varmışlardır.

Kurumsal olmasa dahi pazarlama faaliyetleri, insanoğlunun yaptığı en eski icraatlerden biridir. Klasik anlayış, pazarlama faaliyetlerini tamamen müşteri odaklı yürütmekte iken örgütteki asıl faktör olarak değerlendirilebilecek “çalışan” göz ardı edilmiştir. Modern anlayışta çalışan, bir değer olarak görülmekte ve pazarlama faaliyetlerinin esas itibarıyla içten başlaması gerektiğini ifade etmektedir. İçsel pazarlamanın temel felsefesini oluşturan bu yaklaşım, çalışanların hizmet verirken huzurlu, mutlu, tatmin ve motive olmalarını kapsamaktadır. Örgütler artık bilmektedir ki içsel pazarlamanın sağladığı hisler, müşterilerin de huzurlu, mutlu ve tatmin olmalarını sağlayacaktır. Bunların yanında çalışanlar, yaptıkları işlerde daha verimli olacaklar ve örgütün oluşturduğu amaç, hedef ve vizyona ulaşmasında önemli katkılar sunacaklardır.

Klasik liderlik yaklaşımlarının bazı durum ve davranışları açıklamada yetersiz kalmasıyla yeni liderlik yaklaşımları doğmuş ve birçok bilinmezlik, bu sayede çözüme kavuşmuştur. Modern liderlik yaklaşımlarından biri olan vizyoner liderlik ise son yıllarda araştırmalara konu olmuş ve araştırmaların odağında olmayı başarmıştır. Örgütsel faaliyetler çerçevesinde yöneticilerin belirlediği vizyona inanmak ve bu doğrultuda faaliyetlerde bulunmak örgütler için de oldukça önemlidir. Her yöneticinin lider olamayacağı gibi her lider de yönetici pozisyonunda yer almamaktadır. İdeal olanın lider olanın yönetici olması olsa da örgütlerde buna her zaman rastlanmamaktadır. Vizyoner liderler; yeni ve heyecan verici vizyon oluşturan, risk alabilen, geçmişin, bugünün ve yarının analizini yapabilen ve daha da önemlisi inandığı ve benimsediği vizyonu takipçilerine de inandıran kimselerdir. Takipçileri, liderlerine o denli inanmışlardır ki kendilerini liderlerinin benimsediği vizyonu gerçekleştirmeye adanmışlardır. Burada ise liderin güvenilir olması, oluşturduğu vizyona kendisinin inanması ve karizmatik gücünü kullanması devreye girmektedir.

Konaklama işletmeleri emek yoğun yapısı nedeniyle örgüt içerisinde iş birliğinin sağlanabilmesi ve örgütsel çabaların bir bütün olarak yürütülebilmesi adına, genelde sektörle ilgili özelde ise örgütle ilgili vizyona sahip olan liderlere en fazla ihtiyaç duyan işletmelerden biridir. Diğer taraftan konaklama işletmelerinin yönetim açısından sahip olması gereken niteliklerin yanı sıra operasyon açısından da ciddi uygulamalara sahip olması gerektiği aşikardır. Dolayısıyla yine emek yoğun yapısının gereği, çalışanların memnuniyetinin genel anlamda hizmet kalitesini artırarak sadık ve tatmin olmuş müşterilerin oluşmasına katkı sağladığı bilinen konaklama işletmelerinde (Karamustafa vd., 2010), içsel pazarlama uygulamaları, örgütün amaç ve hedeflerine ulaşabilmesi adına oldukça önem arz etmektedir. Bahsedilen bilgiler doğrultusunda araştırmada, algılanan vizyoner liderliğin içsel pazarlamaya olan etkisinin diğer bir ifadeyle örgütlerdeki liderlik yapısının dolaylı olarak müşteri memnuniyetine yönelik etkisinin Kayseri’de faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı zincir konaklama işletmelerinin çalışanları örneğinde ortaya konması amaçlanmıştır.

İçsel Pazarlama

Bilimin, bilime bağlı olarak teknolojinin ve teknolojiye de bağlı olarak pazarların, sektörlerin ve anlayışların gelişmesiyle pazarlama alanında çok farklı eğilimler göze çarpmaktadır. Sadece artık bir pazarlama çeşidi değil birbirinden farklı ama bir yerlerde yine birbirleriyle kesişen pazarlama yöntemleriyle karşılaşmaktadır. Örgütler klasik anlayışla, pazarlama faaliyetlerinin odağına müşterileri oturturken “çalışan” odaklı anlayış, modern yönetim ve pazarlamanın önemli faktörü haline gelmiştir.

Son zamanlarda kendini iyice hissettiren yoğun rekabet, özellikle hizmet sektöründe faaliyet gösteren örgütleri çalışana (iç müşteriye) daha çok yönelmektedir. Zira çalışan odaklı olmak örgütün hizmet kalitesini ve dış

müşteri memnuniyetini sağlamak adına oldukça önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Conduit ve Mavondo, 2001). İçsel pazarlama, öncelikle Sasser ve Arbeit (1976) tarafından “çalışan, hizmet örgütünün ilk pazarıdır” sloganıyla adından söz ettirmiş ve Grönroos (1981) tarafından da “içsel pazarlama; motive olmuş ve müşteri bilincine sahip çalışan yaratmayı amaçlar” sloganıyla sistemleştirilmiştir (Saad vd., 2002).

Toplum ve müşteri beklentilerinin giderek farklılaşması ve hızlı yanıtlar alabilme isteğinin bir sonucu olan içsel pazarlama (Jain ve Yadav, 2017), örgütte dış pazar odaklı performansı artırabilmek amacıyla çalışanın dikkatini iç faaliyetlere yönlendirilmesini sağlayan bir pazarlama türüdür (Ballantyne vd., 1995). İçsel pazarlama sürecinde örgüt, çalışanlarını iş ürünleriyle tatmin etmeye ve kendi içinde farklı faktörleri ortaya çıkarmayı çalışmaktadır (Gounaris, 2006; Keller vd., 2006). İçsel pazarlama, çalışanları örgüt felsefesi veya politikasındaki değişiklikleri kabul etmeye teşvik etme sürecini (Reardo ve Enis, 1990) ifade ederken içsel bir değer yaratmak için oluşturduğu içsel pazarlama, çalışanların yönetim ve organizasyon arasındaki ilişkileri başlatma, devam ettirme ve daha iyiye götürebilme sürecini de kapsamaktadır (Roberts-Lombart ve Steyn, 2007; Ahmed ve Rafiq, 2000; Gapp ve Merrilees, 2006). Bununla birlikte, örgütte çalışanlar arasında iletişimi ve müşteri bilincini geliştiren eylemler ve bu eylemler ile dış pazar performans arasında bir köprü görevindedir (Hogg vd., 1998).

Bir örgütün saygınlığı, örgüt içindeki ve dışındaki kişiler tarafında belirlenmektedir (Fombrun, 1996). Örgütün saygınlığı oldukça önemli olduğu için bunun korunması ve devam ettirilebilmeleri için gerçekleştirileceği içsel pazarlama, örgütün müşterilere söyledikleriyle çalışanlarca inanılan ve uygulananlar arasındaki dengeyi kurmak amacıyla örgüt için oldukça önemli bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır (Roberts ve Dowling, 1997; Aurand vd., 2005; Papisolomou ve Vrontis, 2006). Bu noktada ise içsel pazarlama uygulamalarının başarıya ulaşmasında önem arz eden içsel pazarlama faktörlerinin önemi ortaya çıkmaktadır. İçsel pazarlama faktörlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- **İletişim:** İletişim faktörü hem örgüt içinde hem de örgüt dışında örgütsel uygulamaları doğrudan etkileyebilecek güce sahiptir. İletişimin gücü, beraber iş yapabilmek ve eylemleri yönlendirebilmektedir. Grönroos (1990), iç iletişimin örgütün çalışanlara ve müşterilere hizmet ederken örgüt politikalarının ve stratejilerinin benimsenmesine ve gerekli bilgilerin alınmasına hizmet ettiğini belirtmektedir. İç iletişimin etkin olması ise dış iletişimin etkinliğini artırarak örgüt, çalışan ve müşteri arasında sağlam bir bağ kurulmasını sağlayacaktır. İstenen ve beklenen iletişimin olması iş birliği ruhunu geliştirecek ve karşılıklı verimlilik sağlanacaktır.
- **Motivasyon:** İçsel pazarlama, öncelikle her kademede motive olmuş, tatminkar ve müşteri odaklı hizmet veren çalışan profili yaratmayı amaçlamaktadır (Ewing ve Caruana, 1999; Finney ve Hansen, 2010; Wu vd., 2013). Motive olmuş çalışan, kendisini örgütüne bağlı hissedecek ve örgütüne hizmet etmek için elinden gelen çabayı sarf edecektir. Örgüt çalışanlarını ücret zammı, ikramiye, mevki yükseltme, hediye, tatil gibi maddi olarak motive edebileceği gibi taltif ve takdir gibi manevi olarak da motive edebilecektir.
- **Politika ve Strateji:** İçsel pazarlama anlayışında çalışanlar iç müşteri, yapılan işler ürün ve örgüt de pazar olarak algılanmaktadır (Tsai ve Tang, 2008). Bu bağlamda çalışanların müşteri istek ve gereksinimlerini karşılayabilmeleri için desteklenmeye, eğitime, geliştirilmeye gereksinim vardır. Örgütler, geliştirecekleri politika ve stratejilerle hem çalışanların daha iyi düzeye gelmesini sağlayacak hem de müşterilerin memnuniyeti için gerekli adımları atması sonucu elde edilecektir.

İçsel pazarlama faktörlerini daha da genişletmek ve zenginleştirmek mümkündür. Zira örgüt içi iletişimin bir bağı olarak değerlendirilebilecek içsel pazarlama, sosyal, dinamik ve etkili bir süreci temsil etmektedir.

Vizyoner Liderlik

Vizyon, “görmek”, “ileriyi görmek” anlamlarına gelirken örgütsel anlamda çalışanların örgütün değer, amaç, inanç ve hedeflerini benimsemesiyle oluşan rehber pozisyonundaki kavramı ifade etmekte ve bir nevi pusula görevi görmektedir (Conley, 1996). Vizyon, bir hedeftir ancak bu hedefin gerçekçi, güvenilir, şimdiki zaman

diliminden daha iyi, daha başarılı ve daha arzulanan özelliklere sahip olması gerekmektedir (Nanus, 1992). Acar ve Acar (2019), vizyonu gelecek için yapılması gereken örgütsel faaliyetlerin değerlendirilmesi, açıklanması ve iletilmesi olarak açıklarken vizyon olarak ortaya konan hedefin her zaman başarıya ulaşamayabileceğini de eklemiştir.

1988 yılında Sashkin tarafından ortaya atılan ve Bennis ve Nanus (1994) ve Kouzes ve Posner (1997) tarafından geliştirilen vizyoner liderlik kavramı, son zamanların araştırma konularında ön sıralarda yer almaktadır. Günümüzde liderler bir vizyona sahiptirler ve sonuç odaklıdır. Yeni ve kolay olmayan vizyona kendilerini kanalize ederken takipçilerini de buna inandırır ve bu şekilde yönlendirmektedirler. Takipçiler, inandıkları bu vizyon için tüm emek ve enerjilerini vizyonun gerçekleşmesi için harcamakta ve kendilerini bu uğurda adanmışlardır (Nanus, 1992). Vizyoner liderlik, bir süreç olup takipçilerin bireysel sorumluluk olarak motive olmalarını kapsamaktadır (Nwnakwo ve Richardson, 1996).

Vizyoner liderler, gelecek için belirledikleri vizyon ile stratejik öncelikleri bir araya getirebilen kimselerdir (Acar ve Acar, 2019). Nwnakwo ve Richardson (1996)' a göre vizyoner liderlerin diğer liderlerden farkı; benliklerini, özelliklerini ve tercihlerini ortaya koyan bir sistem oluşturmaları, örgütü yeni ve başarılı yerlere taşıyabilen gönüllere ve akıllara hitap edebilmeleridir. Vizyoner liderlerin özellikleri şu şekilde sıralanabilecektir (Rowe, 2001; Bridge 2003; Maxwell, 2007; Elenkov vd., 2005; Sarwat vd., 2011; D'Intino vd., 2008; Taylor vd., 2014; Kearney vd., 2019; Ylimaki, 2006):

- Yaratıcıdır.
- Geleceği görmektedirler.
- Risk almaktadırlar.
- Geçmiş, bugün ve gelecek zaman dilimleri arasında bağ kurabilmektedirler.
- Gerçekçidirler.
- Güvenilirdirler.
- Yarattıkları vizyon etkileyicidir.
- Takipçilerinin destekçileridirler.
- İletişimde başarılıdır.
- Örgütün faaliyetlerine anlam kazandırmaktadırlar.
- Takipçilerine doğru iletişimde bulunmaktadırlar.
- Sezgileri güçlüdür.
- Algıları güçlüdür.
- Olaylara ve durumlara bütünsel bakmaktadırlar.

Vizyoner liderler zaman ve koşullar değişse de kendilerini yenileyebilen ve yeni koşullara evrilip yeni vizyon oluşturabilen liderlerdir. Bunu yaparken de takipçilerine ilham verme, oluşturduğu yeni vizyonla onları motive etme ve kendilerini adamaya yöneltme özellikleri taşımaktadırlar.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın evreni Kayseri'de faaliyette bulunan dört ve beş yıldızlı zincir konaklama işletmeleri olarak belirlenmiştir. Araştırma kapsamında dört ve beş yıldızlı zincir konaklama işletmelerinin seçilme nedeni, organizasyonel yapıları içerisinde profesyonel iş birimlerine ve kurumsal yapı, marka değeri ve hizmet kalitesi düzeyleri bakımından belirli niteliklere sahip olmalarının öngörülmesidir. Kayseri'de bu nitelikleri taşıyan beş konaklama işletmesi mevcut olup, bunların tamamına ulaşılması amaçlanmıştır. Bu sebeple toplamda 310 adet anket formunun ilgili birimlere bırakılmasının tanımlanan evrende tam sayım ile veri toplanmasına uygun olacağına kanaat edilmiştir. Kadrolu olmayan çalışanlar süreklilik arz etmiyor olması nedeniyle araştırmada kapsam dışı bırakılmıştır. Araştırma verileri, bırak-topla yöntemiyle ilgili konaklama işletmelerinde 13-30 Ağustos 2022 tarihlerinde temin edilmiştir. Toplamda 113 anket formu toplanmış, anket formlarından 29 tanesi araştırmayı amacına ulaştıracak nitelikte olmadığı için çıkarılmış ve 84 anket formu analizlere dâhil edilmiştir.

Konaklama işletmelerindeki vardiyalı çalışma sistemi, çalışanların haftalık izin günleri, çalışma yoğunluğu, zaman yetersizliği gibi faktörler nedeniyle araştırma kapsamında yeterli sayıda anket toplanamamıştır. Bu nedenle araştırmanın bulgu, sonuç ve önerileri katılımcılar özelinde sınırlı tutulmuş ve genellemeyi engelleyen önemli bir sınırlılık olarak kabul edilmiştir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak Sashkin (1996) tarafından geliştirilen ve Yeyrek (2018) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Vizyoner Liderlik Ölçeği" ve Money ve Foreman (1996) tarafından geliştirilen ve Kaya (2020) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "İçsel Pazarlama Ölçeği"nden yararlanılmıştır. Ölçek, toplam 40 ifadeden oluşmaktadır. Ölçekte kesinlikle katılmıyorum ile kesinlikle katılıyorum arasında değişen yanıtların yer aldığı 5'li Likert tipi ölçek kullanılmıştır ve ayrıca katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin sorulara da yer verilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğinin test edilmesi için Cronbach's Alfa katsayısı hesaplanmış ve tatmin edici düzeyde olduğu görülmüştür ($\alpha=0,958$). İçerik geçerliliğinin sağlanması için araştırmacılar tarafından Türkçeye uyarlanmış hali kullanılan ölçekte, nomolojik geçerliliğinin test edilmesi için ise ilgili ölçekten yararlanılarak geçerliliği destekleyen önceki araştırmalar (Tarabishy vd., 2005; Sihombing ve Gustam, 2007; Taylor, Cornelius ve Colvin, 2014; Yıldız, 2014; Taşkın ve Yeni, 2016; Basyazicioglu ve Akdogan 2018; Aydın & Karaman, 2022; Eryılmaz, Demirci, ve Özdemir 2022) incelenmiştir (Hair vd., 2010). Ölçeğin güvenilirlik ve geçerliliğine ilişkin incelemeler sonrasında, verilere ilişkin normallik dağılım testi yapılmış, PLS-SEM modeli faktör analizi ile yapı geçerliliği test edilmiş ve araştırmanın amacına yönelik tanımlayıcı istatistikler ile analizlerden yararlanılmıştır.

Araştırmanın Modeli

Algılanan vizyoner liderliğin içsel pazarlamaya yönelik etkisinin tespit edilebilmesine yönelik kurgulanan bu araştırmada, öncelikli olarak algılanan vizyoner liderliğin içsel pazarlama ile olan ilişkisinin alt boyutları ile birlikte ortaya konması, daha sonrasında ise boyutların birbirine etki edip etmediğinin tespit edilmesine yönelik bir plan oluşturulmuştur. Araştırma dâhilinde cevaplanması beklenen sorular, araştırma hipotezlerine dönüştürülmüş ve araştırma modeli oluşturulmuştur. Araştırma hipotezleri ana boyutlar üzerine oluşturulmuş olmakla birlikte karmaşıklığı ortadan kaldırmak adına alt boyutlara ilişkin hipotezler oluşturulmamış ancak ana boyutlar temelinde alt boyutlara yönelik ilişki ve etki testleri de gerçekleştirilmiştir. Araştırma hipotezleri şu şekildedir:

H₁: Çalışanların vizyoner liderlik algılamaları ile içsel pazarlama arasında ilişki vardır.

H_{1a}: Çalışanların vizyoner liderlik algılamaları ile içsel pazarlama arasında pozitif ilişki vardır.

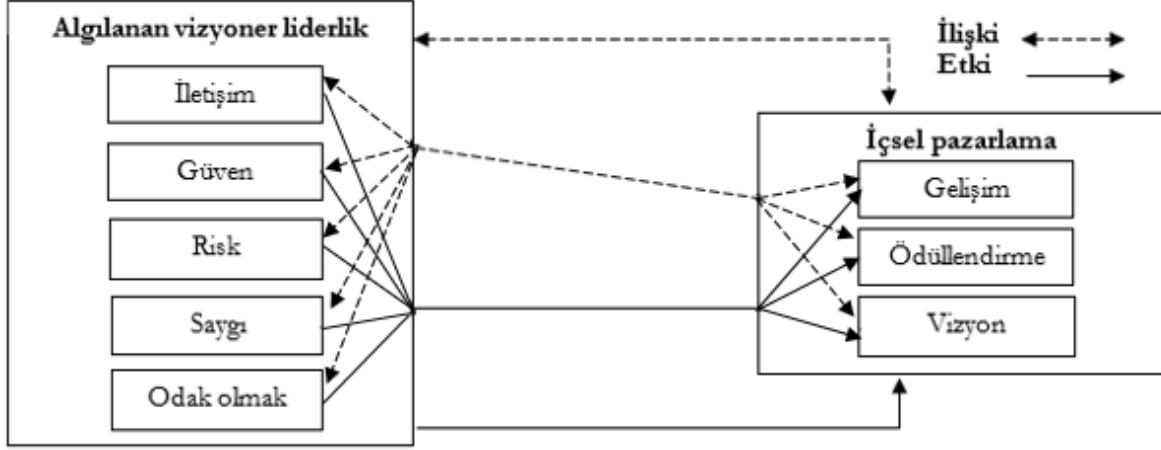
H_{1b}: Çalışanların vizyoner liderlik algılamaları ile içsel pazarlama arasında negatif ilişki vardır.

H₂: Çalışanların vizyoner liderlik algılamaları, içsel pazarlamayı etkilemektedir.

H_{2a}: Çalışanların vizyoner liderlik algılamaları, içsel pazarlamayı pozitif yönde etkilemektedir.

H_{2b}: Çalışanların vizyoner liderlik algılamaları, içsel pazarlamayı negatif yönde etkilemektedir.

Bu doğrultuda araştırmanın modeli ise şu şekilde oluşmuştur:

Şekil 1. Araştırmanın modeli

Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın amacına ulaşması için öncelikle verilerin normallik dağılımları test edilmesine yönelik çarpıklık (*skewness*) ve basıklık (*kurtosis*) katsayıları hesaplanmış, katsayılarının -2,0 ve +2,0 olmasına dikkat edilmiş (Ryu, 2011) ve tespit edilen çarpıklık (-1,832 / -0,267) ve basıklık (-0,976 / 1,908) değerlerinden dolayı verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin hesaplanan frekans dağılımlarında, evren dar olmasından dolayı frekans sıklıkları 10 ve altı olan ifadelerin yer aldığı cinsiyet ve medeni durum haricinde bütün demografik özelliklerde yeniden gruplandırmaya gidilmiştir. Buna göre; katılımcıların genel çoğunluğunun genel çoğunluğunun 21-40 yaş aralığında (%75), resepsiyonist, mutfak personeli, garson, güvenlik görevlisi, meydançı gibi 'Çalışan' pozisyonunda (%67,9) ve 'Önbüro + housekeeping' departmanında (%66,7) çalışanlar olduğu görülmüştür. Ayrıca katılımların 'Erkek' - (%77,4), 'Evlü' - (60,7), 'İlköğretim-lise' - (%54,8) ve '6.000 TL ve altı' - (%75) gruplarında yoğunluk gösterdikleri tespit edilmiştir.

Yapı geçerliliğinin test edilmesi amacıyla yapılan PLS-SEM modeli faktör analizinde; (a) AVE değerinin 0,50 olması, bu değer altında ise CR (birleşik güvenilirlik) değeri 0,70'den yüksek olması, (b) CR değerlerinin AVE değerlerinden yüksek olması ve (c) faktör yüklerinin ise > 0,40 olması gerektiği göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre (Tablo 1), AVE değerlerinin genel olarak > 0,50 olduğu (Afthanorhan, 2013), düşük olanların ise CR değerlerinin > 0,70 olduğu (Ab Hamid, Sami ve Sidek, 2017) ve bütün ifadelerin faktör yüklerinin > 0,40 olduğu görülmüştür (Namlu ve Odabasi, 2007). Dolayısıyla ölçeğin uyum geçerliliği bakımından geçerli olduğu ve araştırmanın amacına yönelik analizler açısından uygunluk gösterdiği ifade edilebilir.

Tablo 1. Faktör Analizi Sonuçları

	Faktörler	Maddeler	Faktör Yükleri	Cronbach's Alfa	AVE	CR
Algılanan Vizyoner Liderlik	İletişim	İLE1	,544	,857	,391	,759
		İLE2	,691			
		İLE3	,739			
		İLE4	,534			
		İLE5	,590			
	Güvenilirlik	GÜV1	,556	,863	,301	,721
		GÜV2	,451			
		GÜV3	,547			
		GÜV4	,600			
		GÜV5	,577			
	Risk	RSK1	,504	,810	,291	,702
		RSK2	,584			
		RSK3	,609			
		RSK4	,467			
		RSK5	,519			
	Saygı	SYG1	,513	,874	,369	,741
		SYG2	,512			
		SYG3	,640			
		SYG4	,760			
		SYG5	,579			
Odak olmak	ODK1	,701	,884	,481	,822	
	ODK2	,654				
	ODK3	,750				
	ODK4	,731				
	ODK5	,628				
İçsel Pazarlama	Gelişim	GLŞ1	,666	,927	,514	,893
		GLŞ2	,728			
		GLŞ3	,850			
		GLŞ4	,791			
		GLŞ5	,567			
		GLŞ6	,638			
		GLŞ7	,730			
		GLŞ8	,732			
	Ödüllendirme	ÖDL1	,725	,834	,402	,725
		ÖDL2	,584			
		ÖDL3	,511			
		ÖDL4	,694			
	Vizyon	VZY1	,682	,867	,545	,782
		VZY2	,768			
		VZY3	,762			

Ölçeğin uyum geçerliliği bakımından ve araştırmanın amacına yönelik analizler açısından uygunluk gösterdiğinin saptanması neticesinde, araştırma kapsamında algılanan vizyoner liderliğin içsel pazarlama etkilerinin saptanabilmesi için araştırma modeli dâhilinde öncelikli olarak boyutlar arasındaki ilişkinin test edilmesi için korelasyon analizi, bu ilişkiler arasındaki etkilerin test edilmesi için ise regresyon analizi yapılmış ve sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Faktörler Arasındaki Korelasyon

Faktörler	Algılanan Vizyoner Liderlik	İçsel Pazarlama	İletişim	Güven	Risk	Saygı	Odak Olmak	Gelişim	Ödüllendirme	Vizyon
Algılanan Vizyoner Liderlik	1									
İçsel Pazarlama	,597**	1								
İletişim	,821**	,521**	1							
Güven	,823**	,289**	,651**	1						
Risk	,607**	,541**	,308**	,408**	1					
Saygı	,819**	,414**	,606**	,563**	,284**	1				
Odak olmak	,875**	,553**	,624**	,665**	,386**	,795**	1			
Gelişim	,621**	,974**	,517**	,321**	,502**	,476**	,606**	1		
Ödüllendirme	,420**	,901**	,370**	,144	,567**	,180	,356**	,808**	1	
Vizyon	,590**	,909**	,574**	,309**	,456**	,435**	,514**	,845**	,760**	1

** p < 0.01 seviyesinde anlamlı korelasyon

Araştırma hipotezlerinden H1 ve alt hipotezlerinin test edilmesi için yapılan korelasyon analizinde, korelasyon katsayısının 0,20'den küçük olması durumunda 'hiçbir ilişki yok veya çok zayıf ilişki var', 0,20 – 0,39 arası 'zayıf', 0,40 – 0,59 arası 'orta', 0,60 – 0,79 arasında 'güçlü' ve 0,80 – 1,00 arasında ise 'çok güçlü' ilişki olduğu kabul edilmiştir (Swinscow ve Campbell, 2002; Mitchell vd., 2017). Elde edilen bulgular, araştırmanın hipotezlerine yönelik değerlendirildiğinde çalışanların vizyoner liderlik algılamaları ile içsel pazarlama arasında zayıf bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Ayrıca alt boyutlarda, ödüllendirme ile güven ve saygı boyutları arasında bir ilişkinin olmadığı/pozitif yönlü çok zayıf bir ilişkinin olduğu, diğer taraftan çalışanların gelişimleri ile ödüllendirme ve vizyon boyutları arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Aynı zamanda algılanan vizyoner liderlik (risk hariç) ve içsel pazarlama faktörlerinin kendi alt boyutları ile pozitif yönlü çok güçlü ilişkilerinin olduğu görülmüştür. Diğer boyutlar arasında ise zayıf, orta ve güçlü olmak üzere farklı derecelerde pozitif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma hipotezlerinden H2 ve alt hipotezlerinin test edilmesi için regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Buna göre, çalışanların vizyoner liderlik algılamalarının içsel pazarlamaya yönelik etkisine ilişkin sonuçlar şöyledir:

Tablo 3. Algılanan Vizyoner Liderliğin İçsel Pazarlama Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

R	R2	Düzeltilmiş R2	F	Anlamlılık Düzeyi
,597	,356	,348	45,338	,000
	Standardize Edilmiş Beta		t	
Algılanan Vizyoner Liderlik	,597		6,733	,000

Bağımlı Değişken: Affetme Vizyoner Liderlik Değişken: İçsel Pazarlama
Beta: ,597 Anlamlılık: ,000

Tablo 3'te yer alan regresyon analizi sonuçlarına göre belirleme katsayısı $R^2 = ,356$ ve algılanan vizyoner liderliğin içsel pazarlamayı açıklama oranı %35,6'dır. Ayrıca algılanan vizyoner liderliğin içsel pazarlama üzerinde istatistiksel anlamlı bir öncül etkisinin bulunduğu diğer bir ifadeyle algılanan vizyoner liderliğin içsel pazarlamayı pozitif yönde etkilediği görülmektedir ($\beta = ,597$; $p = ,000$). Algılanan vizyoner liderliğin içsel pazarlamanın alt boyutlarına yönelik etkisine ilişkin bulgular ise algılanan vizyoner liderliğin içsel pazarlamanın gelişim ve vizyon boyutunu pozitif; ödüllendirme boyutunu ise negatif yönde etkilediğini göstermektedir ($\beta = ,656$; $p = ,000$, $R^2 = ,430$).

Algılanan vizyoner liderliğin iletişim alt boyutlarının içsel pazarlamanın alt boyutlarına yönelik etkisine ilişkin bulgulara göre iletişim ($\beta = ,596$; $p = ,000$; $R^2 = ,356$), güven ($\beta = ,395$; $p = ,003$; $R^2 = ,156$), saygı ($\beta = ,608$; $p = ,000$; $R^2 = ,370$) ve odak olmak ($\beta = ,650$; $p = ,000$; $R^2 = ,423$) boyutları içsel pazarlamanın gelişim ve vizyon boyutunu pozitif; ödüllendirme boyutunu ise negatif yönde etkilemektedir. Bu boyutların aksine algılanan vizyoner liderliğin risk boyutu ise ($\beta = ,572$; $p = ,000$; $R^2 = ,327$) içsel pazarlamanın gelişim ve ödüllendirme boyutunu pozitif; vizyon boyutunu ise negatif yönde etkilemektedir.

Araştırmanın bulguları sonucunda oluşan hipotezlerin kabul-ret durumlarının bir bütün olarak ortaya konması için hipotez testlerine ilişkin sonuçlar bir tablo halinde sunulmuştur (Tablo 4):

Tablo 4. Hipotez Testlerine İlişkin Sonuçlar

	Hipotez	Açıklama		Sonuç	
İlişki	H ₁	Algılanan vizyoner liderlik	→	İçsel pazarlama	Kabul
	H _{1a}	Algılanan vizyoner liderlik	+	İçsel pazarlama	Kabul (Zayıf)
	H _{1b}	Algılanan vizyoner liderlik	-	İçsel pazarlama	Red
Etki	H ₂	Algılanan vizyoner liderlik	→	İçsel pazarlama	Kabul
	H _{2a}	Algılanan vizyoner liderlik	+	İçsel pazarlama	Kabul (Pozitif)
	H _{2b}	Algılanan vizyoner liderlik	-	İçsel pazarlama	Red

Sonuç

Emek yoğun yapısından dolayı müşteri memnuniyetinin çalışan memnuniyeti ile doğrudan ilişkili olduğu bilinen konaklama işletmeleri açısından içsel pazarlama ve uygulamaları oldukça önem taşımaktadır. İçsel pazarlamanın başarıya ulaşması ve dolayısıyla örgüt içerisinde memnuniyetin yanı sıra birliğin sağlanarak örgütsel amaçlara ulaşılabilmesinde önem arz eden husus ise çalışanları yönlendiren, etkileyen ve teşvik eden yöneticilerdir. Bu noktada konaklama işletmelerinin özellikle yöneticilerinin vizyoner liderlik tarzlarına sahip olmalarının çalışan ve dolayısıyla müşteri memnuniyetinin sağlanmasında önemli bir araç olacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda, algılanan vizyoner liderlik ile içsel pazarlama arasındaki ilişki durumunun yanı sıra algılanan vizyoner liderliğin içsel pazarlamaya yönelik etkisinin sınanması amacıyla bu araştırma gerçekleştirilmiştir.

Araştırma bulgularına göre çalışanların vizyoner liderlik algılamaları ile içsel pazarlama arasında bir ilişkinin bulunduğu ancak bu ilişkinin yönünün zayıf olduğu saptanmıştır. Diğer bir ifadeyle yöneticilerin vizyoner liderlik tarzları ve bunun yansımaları ile örgütsel gelişim, ödüllendirme ve vizyona yönelik uygulamalar arasında ilişki bulunmasına karşın bu ilişkinin olması gerekenden zayıf olduğu görülmüştür. Bu sonuç, konaklama işletmelerinde özellikle çalışanların gelişimini destekleyecek, onları teşvik edecek ve hem kişisel hem de örgütsel anlamda gelecekle ilgili hedefleri daha net bir şekilde ortaya koyacak uygulamaların geliştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Aynı durum, algılanan vizyoner liderliğin güven ve saygı boyutlarında da görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre algılanan vizyoner liderliğin güven ve saygı boyutları ile içsel pazarlamanın ödüllendirme boyutu arasında bir ilişkinin olmadığı/pozitif yönlü çok zayıf bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle yöneticilerin güven ve saygı ile ilişkili tarzlarının, çalışanların teşvik edilmeleri ile ilişkili bir husus değildir. Bu noktada, yöneticilerin güven ve saygıya ilişkin yansımalarının çalışanları teşvik edici bir boyuta dönüşmesi noktasında, örgüt içerisinde ve yönetici davranışlarında değişimlerin sağlanmasının gereklilik arz ettiği görülmektedir. Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu olarak gösterilecek sonuç ise içsel pazarlamanın kendi alt

boyutlarında görülen ilişki durumudur. Buna göre, içsel pazarlamanın gelişim boyutu ile ödüllendirme ve vizyon boyutları arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu bulgu, çalışanların hem teşvik edilmesi hem de kişisel ve örgütsel anlamda gelecekle ilgili kaygılarının ortadan kaldırılmasının gelişimlerini desteklediğini, dolayısıyla müşteri memnuniyetinin sağlanması adına önemli bir adım olduğunu göstermektedir.

Regresyon analizlerine göre algılanan vizyoner liderlik içsel pazarlamayı pozitif yönde etkilemektedir. Bu durum, ilişki testlerinde elde edilen sonuçları destekler niteliktedir. Diğer bir ifadeyle algılanan vizyoner liderlik ile içsel pazarlama arasında zayıf yönlü de olsa tespit edilen ilişki, etki analizinde de ortaya çıkmış ve örgütlerde vizyoner liderlik tarzlarının ve yansımalarının geliştirilmesinin müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu etkiler oluşturacağı görülmüştür. Dolayısıyla bu noktada, örgütler özellikle vizyoner liderlik algılamalarının güçlendirilmesine yönelik uygulamalarını yaygınlaştırmaları ve bu uygulamaların hem çalışan hem de müşteri memnuniyetine yönelik yansımalarını artırmaları gerekmektedir. Algılanan vizyoner liderliğin yanı sıra alt boyutlarının içsel pazarlamanın alt boyutlarına yönelik etkisinin bulunup bulunmadığını tespit etmek amacıyla yapılan analizlerde, algılanan vizyoner liderliğin risk boyutu haricinde bütün boyutlarının içsel pazarlamanın gelişim ve vizyon boyutunu pozitif, ödüllendirme boyutunu ise negatif yönde etkilediği saptanmıştır. Başka bir deyişle ifade etmek gerekirse hem vizyoner liderlik algısı hem de iletişim, güven, saygı ve odak olmak alt boyutlarına ilişkin algılar, çalışanların teşvik edilmesi hususunda olumsuz bir etki oluştururken gelişimlerinin desteklenmesi ve kişisel/örgütsel anlamda gelecekle ilgili kaygılarının ortadan kaldırılmasına ilişkin görüşlerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır. Risk boyutu ise gelişim ve ödüllendirme boyutunu pozitif, vizyon boyutunu ise negatif yönde etkilemektedir. Bu durum, yöneticilerin özellikle risk faktörüne ilişkin ortaya koydukları vizyoner lider yansımalarının çalışanların kişisel/örgütsel anlamda gelecekle ilgili kaygılarının ortadan kaldırılmasına yönelik olumsuz etki oluşturduğunu, diğer bir ifadeyle yöneticilerin riskle ilgili yansımalarının çalışanların gelecekle ilgili kaygılarını artırdığını göstermektedir.

Öneriler

Elde edilen bu bulgulara göre konaklama işletmelerine vizyoner liderlik algılamaları ve bunun içsel pazarlamaya yönelik yansımalarını değerlendirerek müşteri memnuniyetini artırabilmeleri amacıyla; (a) en temelde çalışanların gelişimini destekleyecek, onları teşvik edecek ve hem kişisel hem de örgütsel anlamda gelecekle ilgili hedefleri daha net bir şekilde ortaya koyacak vizyoner liderlik niteliklerine sahip yöneticilerle çalışması, (b) yöneticilerin güven ve saygı ile ilgili davranışlarının çalışanları teşvik edecek nitelikte olmasına yönelik çabaların gösterilmesi, (c) çalışanların teşvik edilmesinin yanı sıra hedeflerin doğru bir şekilde ortaya konması ile müşteri memnuniyetinde önemli bir faktör olan çalışanların gelişimlerinin sağlanmasına odaklanılması, (ç) algılanan vizyoner liderliğin içsel pazarlamayı pozitif yönde etkiliyor olmasından dolayı özellikle vizyoner liderlik algılamalarının güçlendirilmesi aracılığıyla çalışan ve müşteri memnuniyetine odaklanılması ve (d) yöneticilerin riskle ilgili yansımalarının çalışanların gelecekle ilgili kaygılarını artırdığı göz önünde bulundurularak risk alabilen ve aldığı risklerle çalışanlar üzerinde güven duygusu oluşturan yöneticilerin istihdam edilmesi önerilmektedir.

Bu araştırma kapsamı itibarıyla ilgili alan yazında önemli bir boşluğu doldurmakla birlikte birtakım sınırlılıklara sahip olduğu da aşikârdır. Bu sınırlılıklar göz önünde bulundurularak liderlik algılamaları ve pazarlama uygulamalarına yönelik gerçekleştirilmesi muhtemel araştırmalara yönelik; kıyaslama yapabilmenin yanı sıra konuya derinlik kazandırabilmek adına farklı işletmeler temelinde, daha genellenebilir sonuçlar elde edebilmek amacıyla daha büyük evren ve örneklemelerde, farklı liderlik türlerinin ve analizlerin de dâhil edildiği daha geniş alanyazında araştırmaların gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Ab Hamid, M. R., Sami, W., & Sidek, M. M. (2017). Discriminant validity assessment: Use of Fornell & Larcker criterion versus HTMT criterion. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 890, No. 1, p. 012163). IOP Publishing.
- Acar, P. & Acar, Z. (2019). Core vision, strategic vision and visionary leadership: A qualitative field study by mintzberg typology. *Research Journal of Business and Management (RJBM)*, 6(3), 175-184. DOI: [10.17261/Pressacademia.2019.1119](https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2019.1119)
- Afthanorhan, W. M. A. B. W. (2013). A comparison of partial least square structural equation modeling (PLS-SEM) and covariance based structural equation modeling (CB-SEM) for confirmatory factor analysis. *International Journal of Engineering Science and Innovative Technology*, 2(5), 198-205.
- Ahmed, P. K. & Rafiq, M. (2000) Advances in the internal marketing concept: Definition, synthesis and extension. *Journal of Services Marketing*, 14(6), 449-462.
- Aurand, T. W., Gorchels, L. & Bishop, T. R. (2005) Human resource managements role in internal branding: An opportunity for cross functional brand message synergy. *Journal of Product and Brand Management*, 14(3), 163-169.
- Aydın, M., & Karaman, A. (2022). Vizyoner Liderlik ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (47), 265-277.
- Ballantyne, D., Christopher, M. & Payne, A. (1995). Improving the quality of services marketing: service (re) design is the critical link. *Journal of Marketing Management*, 11(1-3), 7-24.
- Basyazicioglu, H. N., & Akdogan, M. S. (2018). The effects of internal marketing activities on the satisfaction and performance of salespeople. *Journal of Business Economics and Finance*, 7(3), 309-318.
- Bennis, W. & Nanus, B. (1994). *Leaders: Strategies for taking charge*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Bridge, B. (2003). *Eğitimde vizyoner liderlik ve etkin yöneticilik*. İstanbul: Beyaz Yayınları.
- Conduit, J. & Mavondo, F. T. (2001). How critical is internal customer orientation to market orientation? 1. *Journal of Business Research*, 51(1), 11-24.
- Conley, D. T. (1996). *Are you ready to restructure? A guidebook for educators, parents, and community members*. Thousand Oaks, California: Corwin Press.
- D'Intino, S. R., Boyles, T., Neck, C. P. & Hall, J. R. (2008). Visionary entrepreneurial leadership in the aircraft industry: The boeing company legacy. *Journal of Management History*, 14(1), 39-54.
- Elenkov, D. S., Judge, W. & Peter, W. (2005). Strategic leadership and executive innovation influence: An international multi-cluster comparative study. *Strategic Management Journal*, 26, 665-682.
- Eryılmaz, G., Demirci, İ., & Özdemir, F. (2022). Yiyecek-içecek işletmelerinde vizyoner liderlik modelinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: Adana ili örneği. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 43-62.
- Ewing, M. & Caruana, A. (1999). An internal marketing approach to public sector management: The marketing and human resources interface. *The International Journal of Public Sector Management*, C.(1), 17-26.
- Finney, S. & Hansen, M. S. (2010) Internal marketing as a change management tool: A case study in re-branding. *Journal of Marketing Communications*, 16(5): 325-344.
- Fombrun, C. J. (1996) *Reputation: Realizing value from the corporate image*. Harvard Business School Press, Boston.
- Gapp, R. & Merrilees, B. (2006). Important factors to consider when using internal branding as a management strategy: A healthcare case study. *Brand Management*, 14(1/2), 162-176.
- Gounaris, S. P. (2006) Internal-market orientation and its measurement. *Journal of Business Research*, 59(4): 432-448.

- Grönroos, C. (1981). *Internal marketing an integral part of marketing theory*. In: Marketing of Services. Eds: Donnelly J.H. Jr., George W.R.: American Marketing Association, Chicago. p:236-238.
- Hogg, G., Carter, S. & Dunne, A. (1998). Investing in people: internal marketing and corporate culture. *Journal of Marketing Management*, 14(8), 879-895.
- Jain, E. & Yadav, A. (2017). Marketing and technology: Role of technology in modern marketing. *IOSR Journal of Business and Management*, 19(5), 49-53.
- Karamustafa K., Güllü K., Acar N., & Ulama Ş. (2010). *Konaklama işletmelerinde pazar odaklılık uygulamaları*. Detay Yayıncılık.
- Kaya, C. (2020). *İçsel pazarlama faaliyetlerinin kurumsal itibar ile ilişkisinde çalışan memnuniyetinin rolü*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Haliç Üniversitesi.
- Kearney, E., Shemla, M., Knippenberg, D. & Scholz, F. A. (2019). A paradox perspective on the interactive effects of visionary and empowering leadership. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 155, 20-30.
- Keller, S. B., Lynch, D. F., Ellinger, A. E., Ozment, J. & Calantone, R. (2006) The impact of internal marketing efforts in distribution service operations. *Journal of Business Logistics*, 27(1):109-139.
- Kouzes, J. M. & Posner, B. Z. (1997). *The leadership challenge*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Maxwell, J. C. (2007). *360 derece liderlik*. (S. Yeniçeri, Çev.) İstanbul: Beyaz Yayınları.
- Mitchell, J. A., Quante, M., Godbole, S., James, P., Hipp, J. A., Marinac, C. R., ... & Kerr, J. (2017). Variation in actigraphy-estimated rest-activity patterns by demographic factors. *Chronobiology international*, 34(8), 1042-1056.
- Money, A. H., & Foreman, S. (1996). The measurement of internal marketing: a confirmatory case study. *Journal of Marketing Management*, 11(8), 755-766.
- Nanus, B. (1992). *Visionary leadership: Creating a compelling sense of direction for your organization*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Nwankwo, S., & Richardson, B. (1996). Quality management through visionary leadership. *Managing Service Quality*, 6(4), 44 – 47.
- Papasolomou, I. & Vrontis, D. (2006) Using internal marketing to ignite the corporate brand: the case of the UK retail bank industry. *Brand Management*, 14(1/2):177-195.
- Reardon, K. K. & Enis, B. (1990). Communication forum: Establishing a companywide customer orientation through persuasive internal marketing. *Management Communication Quarterly*, 3(3), 376-387.
- Roberts, P. W. & Dowling, G. R. (1997) The value of a firm's corporate reputation: How reputation helps attain and sustain superior profitability. *Corporate Reputation Review*, 1, 72 –75.
- Roberts-Lombard, M. & Steyn, T. F. J. (2007) Internal marketing in the travel agency industry in the Western Cape Province. *South African Business Review*, 11(3), 144- 158.
- Rowe, W. G. (2001). Creating wealth in organizations: The role of strategic leadership. *The Academy of Management Executive*, 15(1), 81-94.
- Ryu, E. (2011). Effects of skewness and kurtosis on normal-theory based maximum likelihood test statistic in multilevel structural equation modeling. *Behavior research methods*, 43(4), 1066-1074.
- Saad, N. M., Ahmed, P. K. & Rafiq, M. (2002). Internal marketing: Using marketing-like approaches to build business competencies and improve performance in large Malaysian corporations. *Asian Academy of Management Journal*, 7(2), 27-53.
- Sarwat, N., Hayat, K., Qureshi, J. A. & Ali, M. (2011). Impact of strategic leadership on organizational performance, in the context of job satisfaction and organizational commitment, evidence form educational institutions of Pakistan. *Interdisciplinary Journal Of Contemporary Research In Business*, 3(4), 658-675.

- Sashkin, M. (1988). The Visionary Leader . J. A. Conger ve R. N. Kanungo içinde, Charismatic Leadership: The Elusive Factor in Organizational Effectiveness (s. 120-133). San Francisco: Jossey-Bass.
- Sashkin, M. (1996). Visionary leader assessment trainers guide. *Human Resource Development Pr.*
- Sasser, E. W. & Arbeit, S.P. (1976). Selling jobs in the services sector. *Business Horizons*, 19(3):61-65.
- Sihombing, S. O., & Gustam, M. (2007). The effect of internal marketing on job satisfaction and organizational commitment: An empirical study in a university setting. In *1st PPM National Conference on Management Research, Jakarta, Indonesia*.
- Swinscow, T. D. V., & Campbell, M. J. (2002). *Statistics at square one* (pp. 111-25). London: Bmj.
- Taylor, C. M., Cornelius, C. J., & Colvin, K. (2014). Visionary leadership and its relationship to organizational effectiveness. *Leadership & Organization Development Journal*.
- Tarabishy, A., Solomon, G., Fernald, L. W., & Sashkin, M. (2005). The entrepreneurial leader's impact on the organization's performance in dynamic markets. *The Journal of private equity*, 8(4), 20-29.
- Tsai, Y. & Tang, T. (2008) How to improve service quality: internal marketing as a determining factor. *Total Quality Management and Business Excellence Review*, 19, 1117–1126.
- Taşkın, E., & Yeni, Z. (2016). İçsel pazarlama faaliyetlerinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 62-86.
- Namlu, A. G., & Odabasi, H. F. (2007). Unethical computer using behavior scale: A study of reliability and validity on Turkish university students. *Computers & Education*, 48(2), 205-215.
- Wu, W. Y., Tsai, C. C. & Fu, C. S. (2013). The relationships among internal marketing, job satisfaction, relationship marketing, customer orientation, and organizational performance: an empirical study of tft-lcd companies in Taiwan. *Human Factors and Ergonomics in Manufacturing & Service Industries*, 23(5) 436-449.
- Yeyrek, M. (2018). *Geleneksel yönetim ve vizyoner liderlik davranışlarının, çalışanların performansına etkilerine yönelik bir araştırma* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Yıldız, S. M. (2014). İçsel pazarlamanın iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki rolü: Spor ve fiziksel etkinlik işletmeleri üzerine ampirik bir inceleme. *Ege Akademik Bakış*, 14(1), 137-146.
- Ylimaki, R. M. (2006). Toward a new conceptualization of vision in the work of educational leaders: Cases of the visionary archetype. *Educational Administration Quarterly*, 43(4), 620-651.

EXTENDED SUMMARY

Due to its labor-intensive structure, accommodation businesses are one of the businesses that most need leaders who have a vision about the sector in general and the organization in particular, in order to ensure cooperation within the organization and to carry out the organizational efforts as a whole. On the other hand, it is obvious that accommodation businesses should have serious applications in terms of operation as well as the qualifications they should have in terms of management. Therefore, due to its labor-intensive structure, internal marketing practices in accommodation businesses, which are known to depend on the satisfaction of their employees in general, are very important for the organization to achieve its goals and objectives. In line with this information, in the research, it is aimed to reveal the effect of perceived visionary leadership on internal marketing, in other words, the indirect effect of leadership structure in organizations on customer satisfaction in the example of the employees of four and five stars chain accommodation businesses in Kayseri.

According to the research findings, it has been determined that there is a relationship between the visionary leadership perceptions of the employees and internal marketing, but the direction of this relationship is weak. In other words, although there is a relationship between the visionary leadership styles of the managers and its reflections and the practices towards organizational development, rewarding and vision, it was seen that this relationship was weaker than it should be. This result indicates that practices should be developed that will support the development of employees, encourage them, and reveal the future goals in both personal and organizational terms in accommodation businesses. The same situation is seen in the dimensions of trust and respect of perceived visionary leadership. According to the results of the analysis, it is seen that there is no relationship between the trust and respect dimensions of perceived visionary leadership and the rewarding dimension of internal marketing / there is a very weak positive relationship. In other words, the style of managers associated with trust and respect is not a matter of encouraging employees. At this point, it is seen that it is necessary to ensure changes in the organization and in managerial behaviors in order to turn the reflections of the managers on trust and respect into an encouraging dimension for the employees. The result that will be shown as another important finding of the research is the relationship status seen in the sub-dimensions of internal marketing. Accordingly, there is a strong positive relationship between the development dimension of internal marketing and the reward and vision dimensions. This finding shows that both encouraging the employees and eliminating their personal and organizational concerns about the future support their development, therefore it is an important step in ensuring customer satisfaction.

According to regression analysis, perceived visionary leadership positively affects internal marketing. This situation supports the results obtained in the relationship tests. In other words, the relationship between perceived visionary leadership and internal marketing, albeit weak, emerged in the impact analysis and it was seen that the development of visionary leadership styles and reflections in organizations would have positive effects on customer satisfaction. Therefore, at this point, organizations especially need to expand their practices to strengthen visionary leadership perceptions and increase the reflections of these practices on both employee and customer satisfaction. In the analyzes carried out to determine whether the perceived visionary leadership as well as its sub-dimensions have an effect on the sub-dimensions of internal marketing, it was determined that all dimensions of perceived visionary leadership, except the risk dimension, positively affected the development and vision dimension of internal marketing and negatively affected the reward dimension. In other words, perceptions regarding both visionary leadership perception and sub-dimensions of communication, trust, respect and focus, while it has a negative effect on encouraging employees, it has a positive effect on their opinions on supporting their development and eliminating their personal/organizational concerns about the future. On the other hand, the risk dimension is positive for the development and reward dimension; negatively affects the vision dimension. This situation shows that the visionary leader reflections of the managers, especially regarding the risk factor, have a negative effect on eliminating the personal/organizational concerns of the employees about the future, in other words, it is seen that the reflections of the managers about the risk increase the concerns of the employees about the future.

ENFLASYONİST KOŞULLARDA TÜRKİYE EKONOMİSİNE İLİŞKİN PARA ARZI TAHMİNİ

FORECASTING MONEY SUPPLY GROWTH IN TURKEY UNDER INFLATIONARY CONDITIONS

Ünal ERYILMAZ

Kamu Gözetimi Kurumu

unaleryilmaz@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-9056-4963

ÖZ

Para arzı artışı, faiz oranları ve harcama/gelir büyüklükleri arasındaki ilişkiyi anlamak, merkez bankaları ve politika yapımcılar için önemli bir konudur. Para politikasının isabeti ve etkinliği parasal büyüklüklerdeki değişimler ile mevcut ve gelecekteki harcama/gelir ve enflasyonun hareketlerinin doğru yorumlanmasına bağlıdır. Para politikalarının temel amacı enflasyonu kontrol etmek olan merkez bankası, para ve kredi arzının büyüme oranını etkileyerek, ekonomideki mal ve hizmetlere yapılan toplam harcamalara müdahale edebilmektedir. Bu çalışmada, Merkez Bankası açısından hem bir ara hedef hem de bir bilgi değişkeni olan para arzı toplamlarından reel M2 serisinin ex-post öngörüsü ve ayrıca Reel M2 ile Sanayi Üretimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çerçevede, zaman serisi analizi ile bazı öngörü modelleri oluşturularak söz konusu modellerden elde edilen sonuçlar tartışılmıştır. MA(1) ve ARMA(0,0) kullanarak RM2'nin öngörülmesi makul sonuçlar vermiştir. Ayrıca, çeşitli VAR modelleri kullanılarak sanayi üretimi (dLY) ve reel para arzı (dlrM2) birlikte belirlenmiştir. En iyi VAR modeli, içsel değişkenler olan dLY ve dlrM2'in gecikmeli değerlerini içermektedir. Granger Nedensellik Testi, RM2'nin Y'ye neden olmadığını ancak Y'nin RM2'ye neden olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, Merkez Bankasının ekonomik aktivite seviyesine bakarak para arzının büyüklüğünü belirlediğini göstermektedir. Örneğin yaz aylarında ekonomi daha yoğun faaliyet içermektedir (turizm, ihracat, ithalat) ve Merkez Bankası ekonomik aktiviteye göre para arzını artırmaktadır.

ABSTRACT

Understanding the relationship between money supply growth, interest rates and spending/income volumes is an important issue for central banks and policy makers. The accuracy and effectiveness of monetary policy depends on the correct interpretation of changes in monetary aggregates, current and future expenditure/income and inflation movements. The central bank, whose main objective of monetary policies is to control inflation, can intervene in the total expenditures on goods and services in the economy by affecting the growth rate of money and credit supply. In this study, the ex-post prediction of the real M2 series and also the relationship between Real M2 and Industrial Production are examined. In this framework, some forecast models were formed and discussed. Estimating RM2 using MA(1) and ARMA(0,0) yield reasonable results. In addition, industrial production (dLY) and real money supply (dlrM2) were determined together using various VAR models. The best VAR model includes the lagged values of the endogenous variables dLY and dlrM2. The Granger Causality Test shows that RM2 does not cause Y, but Y does cause RM2. This result shows that the Central Bank determines the size of the money supply by looking at the level of economic activity.

Geliş Tarihi:
06.09.2022

Kabul Tarihi:
08.11.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Para Arzı,
Merkez Bankası,
Para Politikası,
ARMA,
VAR

Keywords
Money Supply,
Central Bank,
Monetary Policy,
ARMA,
VAR

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsobilen.1171796>

Atf/Cite as: Eryılmaz, Ü. (2022). Enflasyonist koşullarda Türkiye ekonomisine ilişkin para arzı tahmini. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2271-2289.

Giriş

Para arzı artışı, faiz oranları ve harcama/gelir büyüklükleri arasındaki ilişkiyi anlamak, merkez bankaları ve politika yapıcılar için önemli bir konudur. Para politikasının isabeti ve etkinliği parasal büyüklüklerdeki değişimler ile mevcut ve gelecekteki harcama/gelir ve enflasyonun hareketlerinin doğru yorumlanmasına bağlıdır. Para arzının iki potansiyel rolü olan ara hedef ve bilgi değişkeni işlevleri hem politika yapımında hem de para politikası araştırmalarında önemli bir konu olarak öne çıkmaktadır. Merkez bankaları para politikası uygulamalarında faiz oranı ve diğer bazı değişkenlerle birlikte para arzını da ara hedef olarak kullanır. Bu nedenle, para arzının güvenilir bir ara hedef olabilmesi ve politika araçlarını uygulayarak para arzı değerlerini etkin bir biçimde kontrol edebilmesi için, para ve politika hedef değişkenleri (gelir veya fiyatlar gibi) arasında istikrarlı bir uzun dönemli ilişki gereklidir. Öte yandan, para arzındaki hareketler, gelir ve fiyat seviyelerindeki değişimlere ilişkin güvenilir tahmin edici bilgiler ve sinyaller taşıyabileceğinden, merkez bankaları için faydalı bir rehber görevi görebilmektedir (Miyao, 2004). Ancak para-gelir nedenselliği olarak adlandırılan (Granger nedenselliği), parasal büyüklükler ile gelir düzeyi arasındaki nedensellik ilişkisi, birçok araştırmanın çelişkili sonuçlar göstermesi nedeniyle literatürde hala tartışılan bir konudur (Stock ve Watson, 1989).

M2 gibi para arzı göstergeleri, belirli koşullarda üretim düzeyi gibi makroekonomik değişkenlerle ilgili öngörü sağlayabilmektedir. Bununla birlikte, hangi parasal göstergenin para politikası için hedef değişken olarak daha uygun olacağı sorusu, ampirik olarak nedensellik ilişkilerinin incelenmesini gerektiren bir konudur. Geniş tanımlı para arzı toplamlarındaki genişlemeler enflasyon oranının iyi bir öncü göstergesidir. Para talebinin istikrarlı olması durumunda para arzındaki büyümenin ancak enflasyona yol açacağını ileri süren ekonomistlere göre para arzı, enflasyonu kontrol etmek için önemli bir politika aracıdır (Friedman, 1970).

Merkez bankaları, faiz oranları üzerindeki etkileri yoluyla dolaylı olarak para arzının büyüme oranını da kontrol eder. Faiz oranları yükseldiğinde, tüketiciler ve işletmeler daha az para tutar, daha az borç alır ya da kredi çeker ve mevcut kredileri geri öder. Bu ise, M1 ve diğer geniş parasal büyüklüklerin büyüme oranında bir düşüşe yol açar. Para politikalarının temel amacı enflasyonu kontrol etmek olan merkez bankaları, para ve kredi arzının büyüme oranını etkileyerek, ekonomideki mal ve hizmetlere yapılan toplam harcamalara müdahale edebilmektedir. Söz konusu para politikası araçsallığı ve aktarım mekanizmalarının işleyişi konusunda Çavuşoğlu (2003), para arzının yüksek enflasyon ve bütçe açıklarına eşlik etmesinin bir sonucu olarak, kredi ve para arzının ekonomide içsel olarak genişlediğini ortaya koymuştur.

Para arzına ilişkin konular her zaman ekonomi literatürünün yaygın tartışma alanlarından biri olmuştur. Para arzının içselliği (Chappell ve Peel, 1979; Gavin ve Kydland, 1999), optimal para arzı (Stemp, 1993), para arzı ile faiz oranı (Evans ve Honkapohja, 2003), sermaye piyasaları (Singh, 1993), enflasyon (Prasad, 1968) ve büyüme ilişkisi (Chang ve ark., 2009), para stoku hedeflemesi (Asako ve Wagner, 1992; Lane, 1985; Mercenier ve Sekkat, 1988), para arzının istikrarı ve tahmini (Bagshaw ve Gavin, 1983; Koenig, 1996; Lombra ve Kaufman, 1984) literatürde bu para arzına ilişkin tartışma konularından sadece birkaçıdır. Bu çalışma, bir bilgi değişkeni olarak para arzının rolüne odaklanmakta ve reel M2 serisinin ex-post öngörüsünü yapmayı ve ayrıca reel M2 ile sanayi üretimi (Y) arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, zaman serisi analizi ile bazı öngörü modellerini kullanarak söz konusu modellerin özellikleri de araştırılmıştır.

Veri Seti ve Yöntem

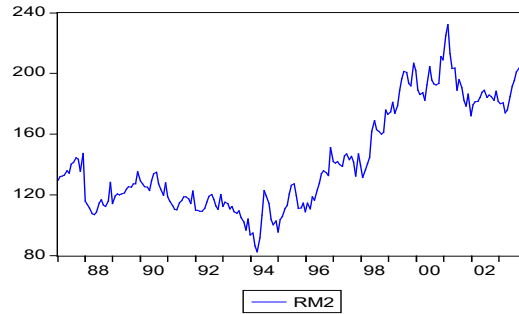
Çalışmada kullanılan orijinal zaman serileri mevsimsellik etkileri taşımaktadır. Bu nedenle çalışmada ilk olarak mevsimsellikten arındırılmamış RM2 ve Y serileri kullanılmıştır. Ele alınan bazı modellerde zaman trendi ve mevsimsel değişkenler ile gecikmeli değişkenler de dâhil edilmiştir. T.C. Merkez Bankası veri servisinden alınan orijinal veriler mevsimsellikten arındırılmamış, 1987:01-2004:11 dönemine ait 215 gözleme ait aylık ortalama serilerdir. ARMA ve VAR modellerinde veri setinin son 10 gözlemi dışında hepsi kullanılacak ve SIC değerine göre seçilecek en iyi ARMA Modelini kullanarak son 10 gözlem öngörülenecektir. Parasal toplamlara ilişkin veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) bilançosundan alınmıştır. Veriler TCMB'nin www.tcmb.gov.tr adresindeki internet sitesinde yayınlanmaktadır.

Çalışmada temel olarak, çalışmanın amaç ve kapsamı bakımından ampirik olarak en uygun para tanımı olan reel M2 serisi kullanılacaktır. M2; M1 (piyasada dolaşımdaki nakit para ve bankalardaki yerli ve yabancı para cinsinden vadesiz mevduat) ve bankalardaki yerli ve yabancı para cinsinden vadeli mevduatları içeren daha geniş bir para tanımıdır. Değişkenlerin nominal değerleri, geçmiş yıllardaki yüksek enflasyon, verilerdeki

mevsimsellik ve istikrarsızlık dikkate alındığında, değişkenlerdeki büyüme oranlarına odaklandığımız için RM2 ve Y serilerinin logaritmalarının (büyüme oranları) birinci farkları kullanılmıştır. İlk adım olarak, serilerin durağanlığını kontrol etmek için değişkenlerin her biri için birim kök testleri uygulanmıştır. Optimum gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. Ardından, serileri tahmin etmek için en iyi ARMA modeli seçilmiş ve 2004:02-2004:11 dönemi için öngörü regresyonlarında M2'nin tahmin edilen içeriği incelenmiştir. Tahmin ve öngörü özelliklerini görmek için çeşitli testler yapılmış ve ayrıca bazı VAR modelleri çalıştırılmıştır.

RM2 Serisinin Modellenmesi

Şekil 1'de görüldüğü gibi, reel M2 serisi hem trend hem de mevsimsellik sergilemektedir. Seri, maksimum değerine Aralık ayında, minimum değerine Ocak ayında ulaşmakta, Temmuz ayında ise hafif bir artış göstermektedir. 1994 ve 2001 yılları arasındaki yükseliş eğilimi, esas olarak devalüasyon ve yüksek enflasyonlu ekonomik krizden kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi, Türkiye ekonomisinde 2001-2003 döneminde bir durgunluk yaşandı ve ardından 2004 yılında %10 GSYİH büyümesi ile ekonomik patlama dönemi başladı.

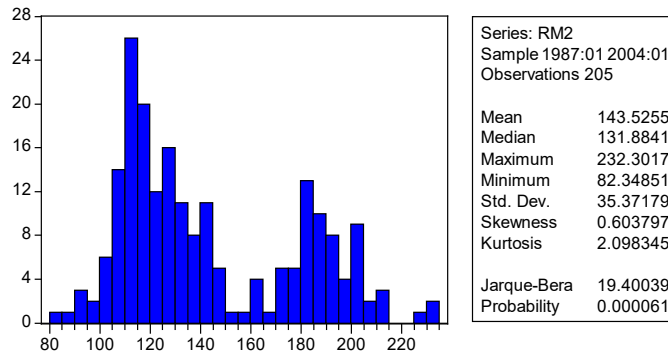

Şekil 1. Düzey Serisi Olarak RM2

RM2 Düzey (Level) Serisi

RM2 Normallik Testi İçin Tanımlayıcı İstatistikler

Şekil 2'deki histogramdan RM2 serisinin normal dağılmadığı görülmektedir. Serinin iki zirvesi var. Nitekim serinin normal dağıldığına dair sıfır hipotezi altında, Jarque-Bera test istatistiği için p değeri %5 olan anlamlılık seviyesinden küçük olduğu için sıfır hipotezi reddedilir. Bu nedenle seriler normal dağılım göstermediği sabittir.

Şekil 2. RM2 Normallik Testi

Reel M2'de Birim Kök Testi

Durağan bir zaman serisi, kesme noktasında veya trendde yapısal kırılmalar olduğunda durağan değilmiş gibi görünebilir (Nelson ve Plosser, 1982; Peron, 1989). Böyle bir durumda birim kök testleri, düşük güce yol açan yapısal kırılmaları dikkate almadığımızda, sıfır hipotezinin yanlış şekilde reddedilmemesine yol açar. Nitekim yapısal değişim durumunda Dickey-Fuller (DF)'in gücü düşük olduğundan, DF istatistiklerinin birim

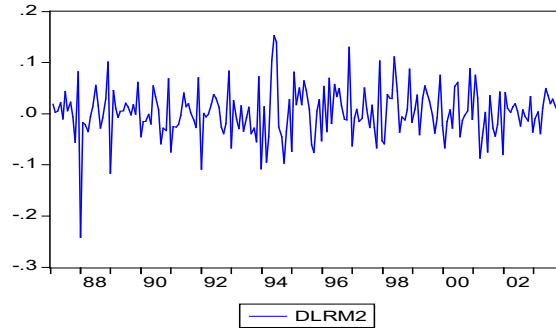
kök gösterdiği durumlarda KPSS (Kwiatkowski–Phillips–Schmidt–Shin) testi kullanılır (Kwiatkowski, 1992). Test sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. RM2'de Birim Kök İçin DF-GLS Testi ve KPSS Testi

(a) DF-GLS Testi					(b) KPSS Testi				
Sıfır Hipotezi: RM2'de birim kök var					Sıfır Hipotezi: RM2 durağan				
Dışsal: Sabit					Dışsal: Sabit				
Gecikme Uzunluğu: 3 (AIC, MAXLAG=8'e dayalı otomatik)					Bant genişliği: 3 (Bartlett kernel kullanan Newey-West)				
t- İstat.					LM-İstat.				
Elliott-Rothenberg-Stock DF-GLS test istatistiği					Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin test istatistiği				
-0.84659					0.650619				
Test kritik değerleri:					Asimptotik kritik değerler:				
1% düzey					1% düzey				
5% düzey					5% düzey				
10% düzey					10% düzey				
-2.66936					0.739000				
-1.95641					0.463000				
-1.6085					0.347000				
GLS Detrend Artıklar Üzerine DF-GLS Test Denklemi					Artık varyansı (düzeltmesiz)				
Bağımlı değişken: D(GLSRESID)					803.7616				
Yöntem: En az kareler					HAC düzeltilmiş varyans (Bartlett kernel)				
Örneklem: 2003:01 2004:11					2829.731				
Gözlem sayısı: 23					KPSS Test İstatistiği				
Değişken					Bağımlı Değişken: RM2				
Katsayı					Yöntem: En az kareler				
Std. Hata					Örneklem: 2003:01 2004:11				
t-İstat.					Gözlem sayısı: 23				
Olasılık					KPSS Test İstatistiği				
GLSRESID(-1)					Değişken				
-0.041236					Katsayı				
0.048708					Std. Hata				
0.846589					t-İstat.				
0.4078					Olasılık				
D(GLSRESID(-1))					C				
0.190590					215.6763				
0.205187					6.044387				
0.928862					35.68207				
0.3646					0.0000				
D(GLSRESID(-2))					R-kare				
0.147427					0.000000				
0.211536					Ort. bağımlı var.				
0.696938					215.6763				
0.4943					Adj. R-kare				
D(GLSRESID(-3))					0.000000				
0.425963					S.S. bağımlı var.				
0.214115					28.98786				
1.989415					Regresyon S.H.				
0.0612					28.98786				
R-kare					Akaike bilgi kriteri				
0.075807					6.477566				
Ort. bağımlı var.					Kareler topl. artışı				
2.722615					18486.52				
Adj. R-kare					Schwarz kriteri				
-0.070118					6.675043				
S.S. bağımlı var.					Durbin-Watson İstat.				
5.705661					1.773963				
Akaike bilgi kriteri					Log olasılık				
6.477566					-70.49201				
Schwarz kriteri									
6.675043									
Kareler topl. artışı									
618.5368									
Schwarz kriteri									
6.675043									
Log olasılık									
-70.49201									
Durbin-Watson İstat.									
1.773963									

Durağanlık sıfır hipotezi altında KPSS testi için LM istatistiği 0.651'dir ve %1, %5 ve %10'daki kritik değerler sırasıyla 0.739, 0.463, 0.347'dir. %5 ve %10 seviyelerinde, LM test istatistiği kritik değerlerden büyüktür, bu nedenle RM2 serisi durağan olmadığı için sıfır hipotezi reddedilir (Ancak dikkat edilirse, %1 seviyesinde test istatistiği anlamlıdır ve sıfır hipotezi reddedilemez).

Dickey-Fuller GLS testi için, t-testi istatistiği -0.847'dir ve "durağan değil" sıfır hipotezi altında %1, %5 ve %10'daki kritik değerler sırasıyla -2.67, -1.95, -1.61'dir. DF-GLS testi istatistik değeri kritik değerlerden büyüktür, bu nedenle birim kök sıfır hipotezi reddedilemez. RM2 durağan değildir ve birim kökü vardır. Birim kökün varlığı, daha karmaşık istatistiksel modellerin benimsenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle, log serisinin birinci dereceden farkı alınarak durağan büyüme oranı serisine dönüştürülür. Serinin log farkı Şekil 3'te gösterilmiştir. Çizgi grafiği, seriyi tarih/gözlem numarasına karşı gösterir. Burada trend olmasa da mevsimsellik örüntüsü görüldüğünden mevsimsellik için test yapılması gerekir.

Şekil 3. Log-Farklı Alınmış RM2 Serisi

Mevsimsellik ve Trend Testi

Mevsimsellik testi için, 12 ay boyunca sadece mevsimsel kukla değişkenleri içeren özel bir model oluşturulmuştur. Mevsimsel kuklalar üzerinde dLRM2 bağımlı değişkeni regrese edildikten sonra, modeldeki her bir mevsimsel değişkenin anlamlılığı için t-testi kullanılır. Tablo 2'de regresyon ve test sonuçları gösterilmektedir. Bazı mevsimsel değişkenlerin (S1, S6, S7, S10 ve S12) katsayıları anlamlıdır. t-istatistiklerinden anlaşılacağı üzere seride bir miktar mevsimsellik bulunmaktadır. Söz konusu değişkenlerin katsayılarının t-istatistikleri 2'den büyük ve bu t-istatistikleri için p-değerleri %5'lik anlamlılık düzeyinden küçüktür. Ancak Tablo 2'deki test sonuçlarından da görüleceği gibi seride trend yoktur. Trend değişkeni, düşük t istatistiği ve yüksek p değeri ile istatistiksel olarak anlamlı değildir. F istatistiği de trend değişkeninin istatistiksel olarak önemsiz olduğunu göstermektedir.

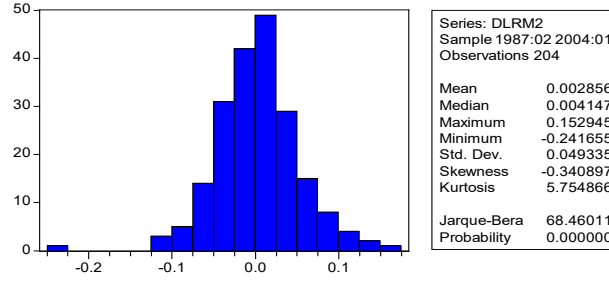
Tablo 2. Mevsimselliği ve Trendi Test Etme Modelleri

(a) Mevsimselliği Test Etme Modeli					(b) Trendi Test Etme Modeli				
Bağımsız Değişken: DLRM2					Bağımsız Değişken: DLRM2				
Yöntem: En az kareler					Yöntem: En az kareler				
Örneklem (Uyarlı): 1987:02 2004:01					Örneklem (Uyarlı): 1987:02 2004:01				
Gözlem sayısı: 204, bitiş noktalarını ayarladıktan sonra					Gözlem sayısı: 204, bitiş noktalarını ayarladıktan sonra				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistik	Olasılık	Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistik	Olasılık
@SEAS(1)	-0.063900	0.009150	-6.983267	0.0000	C	-0.003585	0.006931	-0.517192	0.6056
@SEAS(2)	0.009618	0.009150	1.051132	0.2945	@TREND	6.28E-05	5.86E-05	1.071681	0.2851
@SEAS(3)	-0.003861	0.009150	-0.421916	0.6736	R-kare	0.005653	Ort. değişken var.		0.002856
@SEAS(4)	-0.009142	0.009150	-0.999079	0.3190	Adj. R-kare	0.000731	S.S. değişken var.		0.049335
@SEAS(5)	0.007917	0.009150	0.865207	0.3880	Regresyon	0.049317	Akaike bilgi kriteri		-3.171360
@SEAS(6)	0.042455	0.009150	4.639731	0.0000	S.H.				
@SEAS(7)	0.031112	0.009150	3.400095	0.0008	Kareler topl.	0.491288	Schwarz kriteri		-3.138829
@SEAS(8)	0.004013	0.009150	0.438518	0.6615	artığı	325.4787	F-İstatistik		1.148499
@SEAS(9)	-0.012914	0.009150	-1.411291	0.1598	Durbin-	2.140325	Olas.(F-İstat.)		0.285142
@SEAS(10)	-0.023807	0.009150	-2.601719	0.0100	Watson İstat.				
@SEAS(11)	-0.017404	0.009150	-1.901974	0.0587					
@SEAS(12)	0.070183	0.009150	7.669907	0.0000					
R-kare	0.446865	Ort. değişken var.		0.002856					
Adj. R-kare	0.415175	S.S. değişken var.		0.049335					
Regresyon S.H.	0.037728	Akaike bilgi kriteri		-3.659804					
Kareler topl.	0.273294	Schwarz kriteri		-3.464621					
artığı									
Log olasılık	385.3000	Durbin-Watson İstat.		1.673706					

Log-Farklı Alınmış RM2

dLRM2 İçin Tanımlayıcı İstatistikler - Normallik Testi

Şekil 4'teki histogramdan log-farklı serisi normal dağılım gösteriyor gibi görünse de Jarque-Bera testi bu görünümü desteklememektedir. Jarque-Bera testi, örneklemin çarpıklık ve basıklık değerlerine göre normal dağılımdan (çarpıklığı=0, basıklığı=3) ne ölçüde uzaklaştığını gösteren bir "goodness-of-fit" testidir (Jarque ve Bera, 1980; 1987).

Şekil 4. dLRM2 Normallik Testi

Normal dağılım sıfır hipotezi altında, Jarque-Bera test istatistiği için küçük olasılık değeri sıfır hipotezinin reddedilmesine yol açar. Bu nedenle, dLRM2 serisi için %5 düzeyinde normal dağılım hipotezi reddedilir. Buna ilave olarak, serinin çarpıklığı -0.34'tür, bu da sağ kuyruğun soldan daha uzun olduğunu gösterir. Ayrıca, basıklık değeri 5.755 olan tepeli bir dağılım söz konusudur.

dLRM2 Birim Kök Testi

KPSS testi için LM istatistiği 0,235 ve durağanlık sıfır hipotezi altında %1, %5 ve %10'daki kritik değerler sırasıyla 0,739, 0,463 ve 0,347'dir. Tüm seviyelerde, LM test istatistiği kritik değerlerden daha küçüktür, bu nedenle sıfır hipotezi reddedilemez. dLRM2 durağan serisinin durağan olduğu sonucuna varırız.

Dickey-Fuller GLS testi için, t-istatistiği -4.158'dir ve "durağan değil" sıfır hipotezi altında %1, %5 ve %10'daki kritik değerler sırasıyla -2.67, -1.96 ve 1.61'dir. DF-GLS test istatistik değeri, tüm seviyelerde kritik değerlerden büyüktür; bu nedenle, birim kök sıfır hipotezi reddedilir. dLRM2 durağandır ve birim kökü yoktur. Birinci farkın alınması seriyi durağan hale getirmiştir. Test sonuçları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. dLRM2 Üzerinde DF-GLS ve KPSS Birim Kök Testi

(a) DF-GLS Birim Kök Testi					(b) KPSS Birim Kök Testi				
Sıfır Hipotezi: DLRM2'de birim kök var					Sıfır Hipotezi: DLRM2 durağan				
Dışsal: Sabit					Dışsal: Sabit				
Gecikme uzunluğu: 0 (AIC, MAXLAG=8'e dayalı otomatik)					Bant Genişliği: 0 (Bartlett kernel kullanan Newey-West)				
t-İstat.					LM-İstat.				
Elliott-Rothenberg-Stock DF-GLS test istatistiği -4.158097					Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin test istatistiği 0.235017				
Test kritik değerleri:					Asimptotik kritik değerler:				
1% düzey -2.669359					1% düzey 0.739000				
5% düzey -1.956406					5% düzey 0.463000				
10% düzey -1.608495					10% düzey 0.347000				
GLS Detrend Artıklar üzerine DF-GLS Test Denklemi					Artık varyansı (düzeltmesiz) 0.000684				
Bağımlı değişken: D(GLSRESID)					HAC düzeltilmiş varyans (Bartlett kernel) 0.000684				
Yöntem: En az kareler					KPSS Test Denklemi				
Örneklem: 2003:01 2004:11					Bağımlı Değişken: DLRM2				
Dahil edilen gözlem sayısı: 23					Yöntem: En az kareler				
					Örneklem: 2003:01 2004:11				
					Dahil edilen gözlem sayısı: 23				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstat.	Olas.	Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstat.	Olasılık
GLSRESID(-1)	-0.887557	0.213453	-4.158097	0.0004	C	0.012477	0.005575	2.238011	0.0357
R-kare	0.438706	Ort. değişken var.	-0.001729		R-kare	0.000000	Ort. değişken var.	0.012477	
Adj. R-kare	0.438706	S.S. değişken var.	0.035970		Adj. R-kare	0.000000	S.S. değişken var.	0.026738	
Regresyon S.H.	0.026948	Akaike bilgi kriteri	-4.347277		Regresyon S.H.	0.026738	Akaike bilgi kriteri	-4.362964	
Kareler topl. artığı	0.015977	Schwarz kriteri	-4.297908		Kareler topl. artığı	0.015728	Schwarz kriteri	-4.313595	
Log olasılık	50.99369	Durbin-Watson istat.	1.657027		Log olasılık	51.17409	Durbin-Watson istat.	1.506871	

Arma Modellerini Kullanarak Tahmin ve Öngörü

Log-Farkı dLRM2 Serisi ile En İyi ARMA Modelini Tahmin Etme

ARMA(0,0)'dan ARMA(2,2)'ye kadar, trendli ve trendsiz, farklı ARMA(p,q) modelleri tahmin edilmiştir. Hem trendli hem de trendsiz, ARMA(0,0) en küçük SIC değerine ve MA(1) ikinci en küçük SIC değerine sahiptir. Ancak modellerin geneline bakıldığında, trendsiz modellerin, trendli modellere göre daha küçük SIC

değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Öte yandan, ARMA(0,0) modelini seçmek, sadece sabit (*constant*) üzerindeki regresyon olduğu için mantıklı değildir. Daha karmaşık bir modele ihtiyaç olduğundan, MA(1) modeli ikinci en iyi model olarak kullanılabilir. Bu nedenle, öngörü ve yorumlar için trendsiz durağan MA(1) modeli ve trendsiz ARMA(0,0) modeli seçilmiştir. (Ayrıca, serideki durumun farklı açılardan gözlemlenebilmesi için farkı alınmamış logRM2 serisi de kullanılmıştır. logRM2 serisi kullanıldığında, en iyi model SIC değeri en küçük olan AR(1) modelidir. ARMA(1,1) ikinci en küçük SIC değerine sahiptir. Ancak düzey lRM2 serisi birim köke sahip olduğu için durağan değildir. Bunun yanında, aynı ARMA modelleri mevsimsellikten arındırılmış serilerle de oluşturulmuştur. RM2 serisi Census X12 mevsimsel ayarlama yöntemini kullanılarak mevsimsel etkilerden arındırılmıştır. Ancak, mevsimsel kuklalar eklemeyen, bu yöntemin de ARMA(0,0)'ı en iyi model olarak verdiği görülmektedir.)

ARMA(0,0) modeli mevsimsel değişkenlerle birlikte aşağıdaki biçimde yazılabilir:

$$d\log(\text{RM2}) = \beta_0 + \sum_{i=2}^{12} \theta_{i-1} S_i + \varepsilon \quad (1)$$

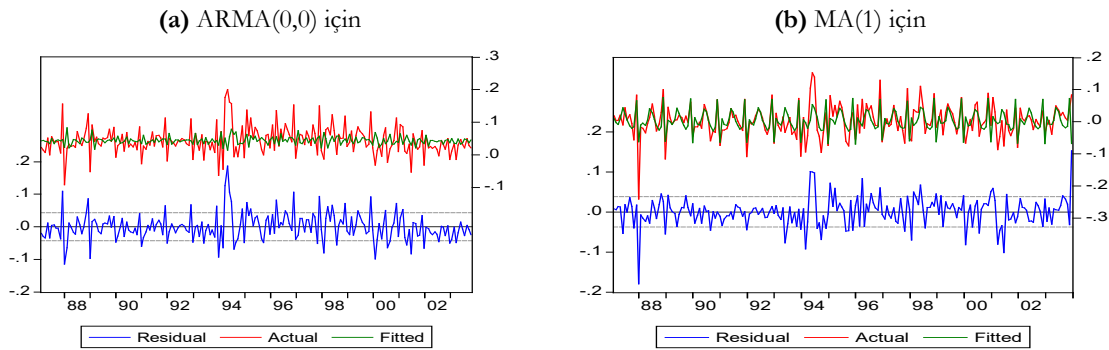
Mevsimsel değişkenli MA(1) modeli ise aşağıdaki biçimde yazılabilir:

$$d\log(\text{RM2}) = \beta_0 + \varepsilon_t + \beta_1 \varepsilon_{t-1} + \sum_{i=2}^{12} \theta_{i-1} S_i \quad (2)$$

Burada S_i mevsimsel kukla değişkenleri ve ε gözlemlenemeyen şokları temsil eder. Modellerde β_0 sabiti bulunduğundan çoklu bağlantıdan kaçınmak için ilk mevsimsel kukla modellerden çıkarılmıştır.

Hem MA(1) hem de ARMA(0,0) modelleri, ters kökleri birim çemberin içinde olduğundan durağandır. Ancak, her iki modelin de tahmin sonuçları biraz zayıftır. ARMA(0,0) için $R^2=0.45$ ve MA(1) için $R^2=0.46$ olup bu değerler oldukça düşüktür. Modeller, RM2'deki değişimin sadece %45'ini açıklayabildikleri için parasal büyüme dinamiklerine iyi bir yaklaşım sağlamıyor gibi görünüyor. Ancak ARMA(0,0), yüksek t istatistikleri ve 0,05'ten düşük p değerleri ile anlamlı görünmektedir. Öte yandan, MA(1) modelinde ilk gecikmeli yenilik istatistiksel olarak önemsizdir. Bilindiği gibi, t -istatistiği büyüklük olarak 2'yi aşarsa, değişken katsayısının sıfır olmama olasılığı en az %95'tir. Analizdeki t -istatistikleri, mevsimsel değişkenlerin önemli olduğuna işaret etmektedir. Bu ise orijinal serideki mevsimselliği kanıtlayan bir başka göstergedir. MA(1) modeli, -0.11'lik (yani 1'den küçük) bir ters köke sahiptir, bu da modelin durağan olduğu anlamına gelir. F istatistiklerinin ARMA(0,0) için 14.1, MA(1) için 13.27 ve istatistiklerin $p=0.000$ değerlerinin de 0.05'ten küçük olması, her iki modelin de bir bütün olarak dIRM2 tahmini için anlamlı olduğunu göstermektedir.

Her iki model de regresyon katsayılarının istatistiksel güvenilirliğini gösteren küçük standart sapmalara sahiptir. Standart hata ne kadar küçükse, katsayıya o kadar az istatistiksel gürültü etki eder. Sonuç olarak, dIRM2'yi öngörmek için hem ARMA(0,0) hem de MA(1) modellerinin kullanılması uygun olacaktır. Gerçek, kestirilen ve artık değerler Şekil 4'de gösterilmiştir. Şekiller, bağımlı değişken $d\text{RM2}_{t-1}$ 'in ve bir adım ilerideki standartlaştırılmış artıklar ε_{t-1} 'in gerçek ve bir adım ilerideki uyumlu değerlerini resmetmektedir. Artık Şekillerinden, artıklar sıfır ortalamasının altında veya üzerinde ısrarla kalmaya devam etmediği için seri korelasyon olmadığını görebiliriz.

Şekil 4. ARMA(0,0) ve MA(1) İçin Gerçek, Kestirilen ve Artık Şekilleri

Artıkların Korelogramı

Çoğu durumda, bir zaman serisinin grafiğinin görsel olarak incelenerek herhangi bir trend, mevsimsellik ya da kısa vadeli de olsa korelasyon örüntüsü olup olmadığına bakılarak söz konusu serinin rastgele olmadığını anlamak mümkündür (Chatfield ve Xing, 2019). Ancak, bilhassa görsel analiz yeterli olmadığı durumlarda korelogram, bir zaman serisindeki rastgeleliği kontrol etmek için yaygın olarak kullanılan bir araçtır. Bir zaman serisinin rastgelelik koşulunu sağlaması için bütün zaman gecikmeleri için otokorelasyonlar sıfıra yakın olmalıdır. Rastgelelik koşulunun ihlali temel bazı varsayımlarla ilişkili istatistiksel çıkarımları şüpheli kılar (Box ve Ljung, 2015).

Tablo 4'deki artık korelogramları, MA(1) ve ARMA(0,0) süreçlerinden artıkların otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon fonksiyonlarını göstermektedir. Bu fonksiyonlar, serideki zamansal bağımlılık örüntüsünü karakterize eder. Eğer τ_1 sıfırdan farklı ise bu serinin birinci dereceden seri bağıntılı olduğu anlamına gelir. Burada hem ACF'ler hem de PACF'ler sıfıra oldukça yakındır. Hem ACF hem de PACF, bir miktar sönümlü salınım göstermektedir. Ancak sıfır hattı ile kesişmemekte ve düzenli biçimde bozulmamaktadır. $\theta > 0$ olduğundan son dâhil edilen gecikmelerdeki katsayılar olan PACF'ler, sönümlü salınım şeklinde bir bozulma örüntüsüne sahiptir.

Tablo 4. ARMA(0,0) ve MA(1) İçin Artık Korelogram

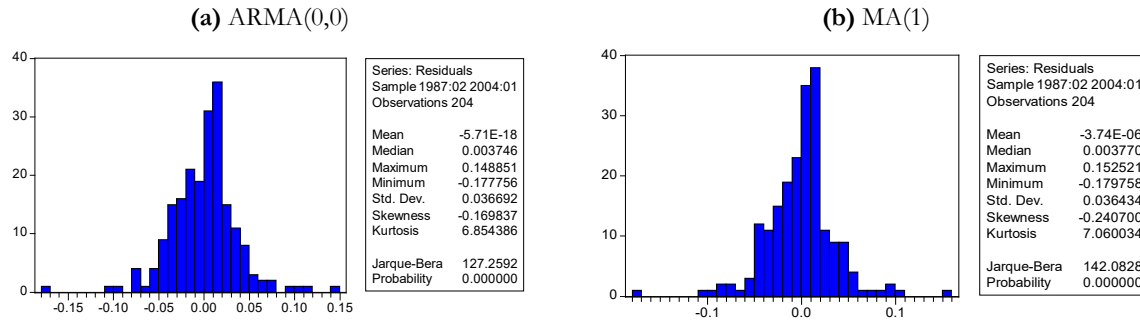
(a) ARMA(0,0)							(b) MA(1)						
Örneklem: 1987:02 2004:01							Örneklem: 1987:02 2004:01						
Dahil edilen gözlem sayısı: 204							Dahil edilen gözlem sayısı: 204						
OKF	KOKF	OK	KOK	Q-İst.	Olas.	OKF	KOKF	OK	KOK	Q-İst.	Olas.		
. *	. *	1	0.122	0.122	3.1044	0.078	. .	. .	1	0.009	0.009	0.0184	
. *	. *	2	0.092	0.079	4.8801	0.087	. *	. *	2	0.087	0.087	1.5910	0.207
. .	. .	3	0.012	-0.008	4.9095	0.179	. .	. .	3	0.021	0.020	1.6849	0.431
* .	* .	4	-0.162	-0.174	10.445	0.034	* .	* .	4	-0.156	-0.165	6.7853	0.079
* .	. .	5	-0.085	-0.050	11.968	0.035	. .	. .	5	-0.058	-0.061	7.4977	0.112
* .	. .	6	-0.063	-0.019	12.811	0.046	* .	* .	6	-0.057	-0.028	8.1839	0.146
. .	. .	7	0.007	0.034	12.822	0.077	. .	. .	7	0.013	0.033	8.2174	0.223
. .	. .	8	0.020	-0.002	12.904	0.115	. .	. .	8	0.011	-0.004	8.2419	0.312
. *	. .	9	0.069	0.045	13.939	0.125	. .	. .	9	0.071	0.052	9.3151	0.316
. .	. .	10	-0.018	-0.053	14.010	0.173	. .	. .	10	-0.019	-0.040	9.3947	0.402
* .	* .	11	-0.073	-0.080	15.184	0.174	* .	* .	11	-0.078	-0.093	10.736	0.378
. .	* .	12	0.050	0.079	15.729	0.204	. .	. .	12	0.068	0.076	11.758	0.382
* .	* .	13	-0.079	-0.058	17.101	0.195	* .	* .	13	-0.094	-0.057	13.709	0.320
. *	* .	14	0.070	0.079	18.188	0.198	. .	. .	14	0.087	0.082	15.400	0.283
* .	* .	15	-0.069	-0.109	19.242	0.203	* .	* .	15	-0.080	-0.103	16.831	0.265
. .	. .	16	0.010	0.027	19.264	0.255	. .	. .	16	0.015	0.015	16.884	0.326
. .	. .	17	0.040	0.028	19.624	0.294	. .	. .	17	0.041	0.031	17.271	0.368
. .	. .	18	-0.004	0.013	19.627	0.354	. .	. .	18	-0.014	0.012	17.314	0.433
. .	. .	19	0.030	0.005	19.836	0.404	. .	. .	19	0.032	0.005	17.544	0.486
. .	. .	20	-0.007	-0.006	19.847	0.468	. .	. .	20	-0.012	-0.005	17.579	0.551
. .	. .	21	-0.003	-0.014	19.849	0.531	. .	. .	21	0.004	-0.009	17.583	0.615
. .	. .	22	-0.047	-0.038	20.363	0.560	. .	. .	22	-0.050	-0.044	18.165	0.639
. .	. .	23	0.021	0.047	20.466	0.614	. .	. .	23	0.028	0.044	18.351	0.685
. .	. .	24	-0.008	-0.010	20.480	0.669	. .	. .	24	-0.011	-0.008	18.378	0.737
. .	. .	25	0.020	0.036	20.577	0.716	. .	. .	25	0.017	0.036	18.446	0.781
. .	. .	26	0.041	-0.018	20.968	0.744	. .	. .	26	0.036	-0.020	18.758	0.809
. .	. .	27	0.004	0.029	20.972	0.788	. .	. .	27	0.003	0.035	18.760	0.846
. .	* .	28	-0.030	-0.063	21.193	0.817	. .	. .	28	-0.026	-0.056	18.926	0.873
* .	. .	29	-0.058	-0.026	21.989	0.821	. .	. .	29	-0.051	-0.031	19.563	0.880
. .	. .	30	-0.042	-0.020	22.418	0.838	. .	. .	30	-0.033	-0.023	19.833	0.898
. .	. .	31	0.001	0.028	22.418	0.869	. .	. .	31	-0.006	0.012	19.843	0.921
. .	. .	32	0.043	0.043	22.877	0.882	. .	. .	32	0.038	0.045	20.204	0.931
. .	. .	33	0.039	-0.002	23.253	0.896	. .	. .	33	0.027	-0.004	20.378	0.944
. .	. .	34	0.057	0.040	24.047	0.897	. .	. .	34	0.040	0.032	20.779	0.952
. *	. .	35	0.070	0.038	25.274	0.887	. *	. .	35	0.073	0.047	22.094	0.942
. .	. .	36	-0.044	-0.039	25.754	0.897	. .	. .	36	-0.048	-0.030	22.660	0.947

Kalıntılar arasında seri korelasyon yoksa, tüm gecikmelerde ACF ve PACF sıfır olmalı ve tüm Q istatistikleri, yüksek p değerleri ile istatistiksel olarak önemsiz olmalıdır.

Otokorelasyonlar, $\pm 2 \div (\sqrt{T})$ olarak hesaplanan iki standart hata sınırı içinde olduğundan, yaklaşık %5 anlamlılık düzeyinde sıfırdan önemli ölçüde farklı değildir. Korelograma bakıldığında, ARMA(0,0)'dan gelen artıkların, 4., 5. ve 6. gözlemler dışında beyaz gürültü olduğu görülmektedir. Çünkü artıklar kendi otokorelasyonlarında (ACF) ve kısmi otokorelasyonlarında (PACF) standart hata bantlarını aşmamaktadır. Ancak 4., 5. ve 6. artıklar, artık bantlarını bir miktar aşmaktadır. MA(1) sürecinden gelen tüm artıklar beyaz gürültüdür ve Bartlett bantlarının içinde kalmaktadır. Aynı sonucu, beyaz gürültü sıfır hipotezi ile Ljung-Box Q İstatistiği kullanılarak da görülebilir. Sıfır hipotez, Y_t beyaz gürültüdür, otokorelasyonların sıfıra eşit olduğu anlamına gelir. Çalışmada kullanılan modellerde, p değerleri sıfırdan uzak ve 0,05'ten büyük olduğundan (ARMA(0,0)'daki 4., 5. ve 6. gözlemler hariç) Q istatistikleri anlamsızdır ve dolayısıyla MA(1) ve ARMA(0,0) modellerinde seri korelasyon bulunmamaktadır. Bu ise artıkların beyaz gürültü olduğunu gösterir.

Normallik Testi

Normalliği test etmek için Jarque-Bera istatistikleri de dâhil olmak üzere artıkların bir histogramını ve tanımlayıcı istatistikleri Şekil 5'te verilmektedir. Kalıntılar normal dağılıyorsa, histogramlar çan şeklinde olmalı ve Jarque-Bera istatistikleri anlamlı olmamalıdır.

Şekil 5. ARMA(0,0) ve MA(1) Üzerinde Normallik Testi

Ancak, Şekil 5'deki histogramlar simetrik görünmüyor. Ayrıca J-B test istatistiğine bakıldığında her iki model için de p değeri 0.000 olduğu için her iki model de normal dağılıma sahip değildir. Hem ARMA(0,0) hem de MA(1) modellerinde artık basıklığının 3'ten çok daha yüksek ve çarpıklığın sıfırdan uzak olması Jarque-Bera testinin normallik hipotezinin reddedilmesine neden oluyor. Genel olarak, normal dağılıma sahip olmayan artıklar, aykırı değerlerin varlığına veya modelin genel uyum eksikliğine işaret eder. Aslında dIRM2 serisinin grafiğinden de görüldüğü gibi seride bazı aykırı değerler vardır. Ancak, her ne kadar artıkların sağ kuyrukları biraz uzun olsa ve görece olarak toplu görünseler de, normal dağılımla iyi bir şekilde yaklaşılabilmeleri mümkün görünmektedir.

Mevsimsellik Testi

ARMA(0,0) ve MA(1) modellerinin mevsimsellik testi için Wald Testi kullanılmıştır. LM (Lagrange multiplier) ve LR (likelihood-ratio) testleri ile birlikte, mevsimsellik testi için kullanılan yöntemlerden biri olan Wald testi, sıfır hipotezi altında asimptotik bir χ^2 dağılımına sahiptir ve istatistiksel olarak anlamlılığı belirlemek için söz konusu dağılım kullanılır (Martin vd. 2013; Engle, 1984). Tablo 5'de yer verilen test çıktılarından görüleceği üzere mevsimselliğin olmadığı sıfır hipotezi altında, hem Ki-kare istatistikleri hem de F istatistikleri için p olasılık değeri 0.000'dır ve bu 0.05 kritik değerinden düşüktür. Düşük olasılık değerleri, mevsimselliğin olmadığı (yani $C(i)=0$) sıfır hipotezinin reddedildiğini gösterir. Bu nedenle, mevsimsel kukla değişkenler her iki modelde de istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 5. ARMA(0,0) ve MA(1) Üzerinde Mevsimsellik İçin Wald Testi

(a) ARMA(0,0)				(b) MA(1)			
Wald Testi:				Wald Testi:			
Ho: C(2)=C(3)=C(4)=C(5)=C(6)=C(7)=C(8)=C(9)=C(10)=C(11)=C(12)=0				Ho: C(2)=C(3)=C(4)=C(5)=C(6)=C(7)=C(8)=C(9)=C(10)=C(11)=C(12)=0			
Denklemler: ARMA00				Denklemler: ARMA01			
Test İstatistiği	Değer	df	Olasılık	Test İstatistiği	Değer	df	Olasılık
F-İstatistiği	14.10113	(11, 192)	0.0000	F- İstatistiği	15.46046	(11, 191)	0.0000
Ki-kare	155.1124	11	0.0000	Ki-kare	170.0650	11	0.0000
Sıfır Hipotez Özeti:				Sıfır Hipotez Özeti:			
Normalize Kısıtlar (= 0)	Değer	Std.Hata		Normalize Kısıtlar (= 0)	Değer	Std. Hata.	
C(2)	0.073518	0.012941		C(2)	0.074493	0.012274	
C(3)	0.060039	0.012941		C(3)	0.059989	0.012966	
C(4)	0.054758	0.012941		C(4)	0.054708	0.012966	
C(5)	0.071817	0.012941		C(5)	0.071767	0.012966	
C(6)	0.106355	0.012941		C(6)	0.106305	0.012966	
C(7)	0.095012	0.012941		C(7)	0.094962	0.012966	
C(8)	0.067912	0.012941		C(8)	0.067862	0.012966	
C(9)	0.050986	0.012941		C(9)	0.050936	0.012966	
C(10)	0.040093	0.012941		C(10)	0.040043	0.012966	
C(11)	0.046496	0.012941		C(11)	0.046446	0.012966	
C(12)	0.134082	0.012941		C(12)	0.134032	0.012208	
Katsayılar üzerindeki kısıtlar doğrusaldır				Katsayılar üzerindeki kısıtlar doğrusaldır.			

Seri Korelasyon Testi

Doğrusal bir modelin hata serisinde otokorelasyon varsa, değişken katsayılarının en küçük kareler (OLS) yöntemiyle tahminleri verimsizdir ancak yansızdır. Ancak, bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin regresör olarak yer aldığı bir denklemde, OLS tahminleri hem tutarsız hem de taraflıdır. Bu nedenle tahmin çalışması yapılan modellerde otokorelasyon testi yapılması önemlidir (Breusch, 1978). Bilhassa bağımlı değişkenin gecikmelerinin bağımsız değişkenler arasında bulunduğu durumlarda Lagrange Multiplier yaklaşımını benimseyen Breusch-Godfrey LM testi, Durbin-Watson ve Ljung-Box testlerinden daha güçlü ve geçerli sonuç verir. Sıfır hipotezi, k gecikme sayısına kadar seri korelasyonunun olmadığıdır (Godfrey, 1978). Ele aldığımız ARMA(0,0) ve MA(1) modelleri için Breusch-Godfrey LM testinin sıfır hipotezi, gecikme sayısı 2'ye kadar seri korelasyon olmadığıdır. Obs*R-kare etiketli istatistik, sıfır hipotez için LM test istatistiğidir. Düşük olasılık değerleri, artıklarda seri korelasyonun varlığını gösterir. Bizim durumumuzda p değerleri 0.05'ten büyüktür. Bildiğimiz gibi, test artıklarda seri korelasyon gösteriyorsa, OLS standart hataları geçersizdir ve çıkarım için kullanılmamalıdır. Modellerimizde RM2 serisinin log farkını aldığımız için seri korelasyonu yoktur. Test çıktıları her iki model için Tablo 6'da gösterilmiştir.

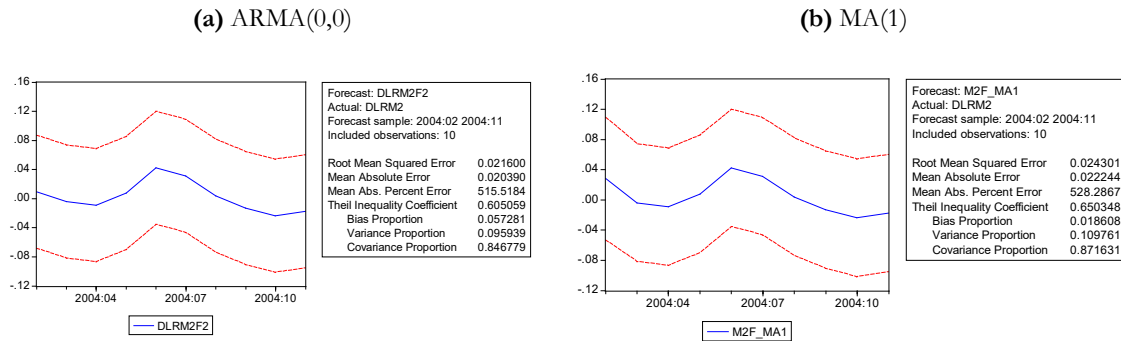
Tablo 6. ARMA(0,0) ve MA(1) Üzerinde LM Seri Korelasyon Testi

(a) ARMA(0,0)					(b) MA(1)				
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Testi:					Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Testi:				
F-istatistik	2.187098	Olasılık	0.115060		F- istatistik	0.956193	Olasılık	0.386205	
Obs*R-kare	4.590814	Olasılık	0.100720		Obs*R-kare	2.043484	Olasılık	0.359967	
Test Denklemleri:					Test Denklemleri:				
Bağımlı Değişken: RESID					Bağımlı Değişken: RESID				
Yöntem: En az kareler					Yöntem: En az kareler				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistik	Olas.	Değişken	Katsayı	Std. Hata	t- İstatis.	Olas.
C	-7.46E-17	0.009094	-8.20E-15	1.0000	C	-3.17E-05	0.009169	-0.003458	0.9972
@SEAS(2)	0.000915	0.012880	0.071015	0.9435	@SEAS(2)	-0.000381	0.012286	-0.031006	0.9753
@SEAS(3)	0.000725	0.012879	0.056310	0.9552	@SEAS(3)	0.000795	0.012987	0.061180	0.9513
@SEAS(4)	6.90E-17	0.012861	5.37E-15	1.0000	@SEAS(4)	0.000499	0.012989	0.038409	0.9694
@SEAS(5)	7.50E-17	0.012861	5.83E-15	1.0000	@SEAS(5)	3.15E-05	0.012969	0.002427	0.9981
					@SEAS(6)	3.17E-05	0.012969	0.002447	0.9981

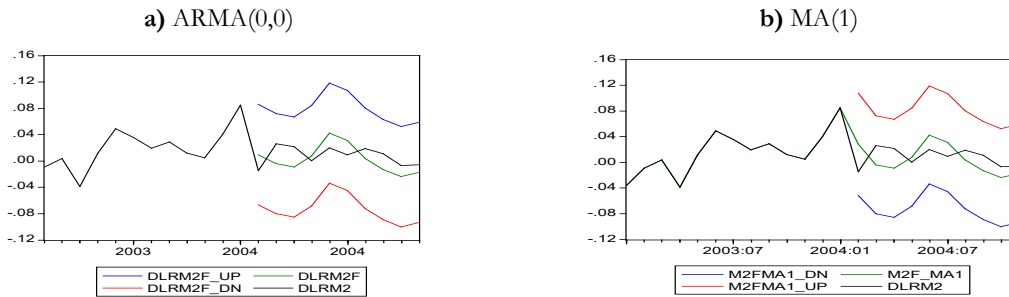
@SEAS(6)	9.03E-17	0.012861	7.02E-15	1.0000	@SEAS(7)	3.17E-05	0.012969	0.002445	0.9981
@SEAS(8)	8.20E-17	0.012861	6.38E-15	1.0000	@SEAS(8)	3.17E-05	0.012969	0.002445	0.9981
@SEAS(7)	7.07E-17	0.012861	5.50E-15	1.0000	@SEAS(9)	3.17E-05	0.012969	0.002445	0.9981
@SEAS(9)	7.65E-17	0.012861	5.95E-15	1.0000	@SEAS(10)	3.17E-05	0.012969	0.002445	0.9981
@SEAS(10)	7.53E-17	0.012861	5.85E-15	1.0000	@SEAS(11)	3.17E-05	0.012969	0.002445	0.9981
@SEAS(11)	6.94E-17	0.012861	5.40E-15	1.0000	@SEAS(12)	3.17E-05	0.012211	0.002596	0.9979
@SEAS(12)	7.51E-17	0.012861	5.84E-15	1.0000	MA(1)	3.100664	5.592910	0.554392	0.5800
RESID(-1)	0.121284	0.075916	1.597600	0.1118	RESID(-1)	-3.096761	5.599627	-0.553030	0.5809
RESID(-2)	0.082823	0.076064	1.088857	0.2776	RESID(-2)	0.451280	0.645534	0.699080	0.4854
R-kare	0.022504	Ort. bağımlı var	-5.71E-18		R-kare	0.010017	Ort. bağımlı var	-3.74E-06	
Adj. R-kare	-0.044377	S.S. bağımlı var	0.036692		Adj. R-kare	-0.063315	S.S. bağımlı var	0.036434	
Regresyon S.H.	0.037497	Akaike bilgi kriteri	-3.662957		Regresyon S.H.	0.037570	Akaike bilgi kriteri	-3.654528	
Kareler topl. artışı	0.267143	Schwarz kriteri	-3.435243		Kareler topl. artışı	0.266776	Schwarz kriteri	-3.410549	
Log olasılık	387.6217	F-istatistik	0.336477		Log olasılık	387.7619	F-istatistik	0.136599	
Durbin-Watson istat.	1.913154	Olasılık(F-istat.)	0.985415		Durbin-Watson istat.	1.899667	Olasılık(F-istat.)	0.999926	

MA(1) ve ARMA (0,0) Modellerini Kullanarak Öngörü

Çalışmanın bu bölümünde, 2004:02 ve 2004:11 arası döneme ait dLRM2'yi öngörmek için MA(1) ve ARMA(0,0) modelleri kullanılmıştır (Şekil 6). MA(1) ve ARMA(0,0) modelleri kullanılarak yapılan öngörülerde küçük bir fark vardır. Şekil 7 ise dLRM2'nin geçmişini ve 2004 için 10 aylık bir öngörüyle gerçek değerlerle birlikte göstermektedir. Görsel yorumlamaya yardımcı olmak için sadece iki yıllık geçmiş veriler gösterilmiştir. Yapılan öngörülerin makul olduğu ve kullanılan modellerin, serinin davranışına hâkim olan örüntüyü yakaladığı görsel olarak görülebilmektedir.

Şekil 6. ARMA(0,0) ve MA(1) Kullanılarak dLRM2 için Öngörü Çıktısı

Şekil 7. ARMA(0,0) ve MA(1) Kullanılarak Üst ve Alt Sınırlı Öngörü ve Gerçek Veriler

dlog(RM2)'nin gerçek değerleri, tüm öngörü dönemi için öngörü aralığı içindedir. Gerçek veriler, üst ve alt sınırlar arasında ve öngörüyle hemen hemen aynı şekildedir. Ancak, öngörü döneminin ortasında yetersiz tahmin varken, dönemin başında ve sonunda aşırı tahmin vardır. Gerçek seri düşerken, öngörüler gerçek

serinin altındadır, ancak gerçek seri yükseldiğinde, öngörüler gerçek serinin üzerinde kalmaktadır. Bununla birlikte, görüldüğü gibi, kullanılan modeller yeterince iyi bir öngörü sağlamaktadır.

Öngörüler yapıldıktan sonra, serinin gözlemlenen gerçek değerlerine göre değerlendirilebilir. Ex post öngörüler yapıldığı için tahmin hataları hesaplanabilir ve bu hatalar öngörülen modelin kalitesi hakkında önemli bilgiler verir. Bu çalışmada da kullanılan Eviews programı, öngörülerin ex-post olması durumunda, değerlendirme istatistiklerini raporlamaktadır.

İyi bir öngörü elde etmek için, sapma ve varyans oranları küçük olmalı ve böylece sapmaların çoğu kovaryans oranlarında yoğunlaşmalıdır. Sapma, modeldeki sistematik hatanın bir göstergesidir. Bu nedenle, öngörü modellerinde sapmanın 0'a yakın olması umulur. Büyük bir sapma, öngörünün üzerinde veya altında sistematik bir hata olduğunu gösterir. Burada, her iki modelde de küçük bir sapma söz konusudur. Varyans, öngörülerin, öngörümü yapılacak değişkendeki değişkenlik derecesini tekrarlama yeteneğinin göstergesidir. Varyans oranı büyükse, gerçek seri çok fazla dalgalanırken, öngörülen seri o derecede dalgalanmamış demektir. Bu çalışmada kullanılan her iki modelde de dalgalanma oldukça küçüktür. Diğer yandan, kovaryans oranı öngörüdeki sistematik olmayan hatayı ölçer ve ne kadar büyük olursa o kadar iyidir, çünkü bu, hatanın çoğunun rastgele olaylardan kaynaklandığına ve kullanılan modelin gerçek serinin ortalamasını veya varyansını tekrarlamadaki yetersizliğinden kaynaklanmadığına işaret eder. İdeal olarak kovaryans oranı; sapma, varyans ve kovaryans oranlarının toplamı bire eşit olacak şekilde en yüksek eşitsizlik oranına sahip olmalıdır (Brooks ve Sotiris, 2010; Pindyck ve Rubinfeld 1991). Hem MA(1) hem de ARMA(0,0) modellerinde kovaryans oranı oldukça büyükken, sapma ve varyans oranı küçüktür. Bu nedenle, öngörülerin başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

ARCH Modelinin İncelenmesi

Ekonometrik modeller, rastgele terimin varyansının değişmediğini (homoskedastisite) varsayımıyla çalışır. Ancak, büyük (yüksek volatilité) ve küçük hataların (düşük volatilité) bir arada kümelenme eğiliminde seyrettiği, rastgele hatanın beklenen değerlerinin zamanla değişken olduğu koşullu varyans durumları için ARCH modelleri önerilmiştir. Bir zaman serisinde ARCH olup olmadığını anlamak için hata teriminin zamana göre varyansına bakılır. Yüksek volatilité dönemlerini daha yüksek volatilitenin ve düşük volatilité dönemlerini daha düşük volatilitenin izlemesi halinde ARCH örüntüsü söz konusudur (Enders, 2015; Engle, 1982). dlrM2'nin grafiğine bakıldığında ARCH örüntüsü görmüyoruz. Ayrıca, MA(1) ve ARMA(0,0) süreçlerinin artıklarında otoregresif koşullu heteroskedastisite (ARCH) kanıtı yoktur. Nitekim ARCH etkisinin olmadığı sıfır hipotezi altında, ARCH test sonuçları Tablo 7'de görüldüğü gibi artıklarda ARCH olmadığını göstermektedir.

Tablo 7. ARMA(0,0) ve MA(1) Üzerinde ARCH Testleri

(a) ARMA(0,0)					(b) MA(1)				
F-statistic	1.875598	Olasılık	0.155963		F-istatistik	1.098907	Olasılık	0.335249	
Obs*R-kare	3.737297	Olasılık	0.154332		Obs*R-kare	2.206576	Olasılık	0.331778	
Test Denklemi: Bağımlı Değişken: RESID^2 Yöntem: En az kareler Örneklem(Uyarlı): 1987:04 2004:01 Dahil edilen gözlem sayısı: 202 (bitiş noktalarını ayarladıktan sonar)					Test Denklemi: Bağımlı Değişken: RESID^2 Yöntem: En az kareler Örneklem(Uyarlı): 1987:04 2004:01 Dahil edilen gözlem sayısı: 202 (bitiş noktalarını ayarladıktan sonar)				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistik	Olasılık	Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistik	Olasılık
C	0.001099	0.000263	4.174808	0.0000	C	0.001144	0.000266	4.298437	0.0000
RESID^2(-1)	0.096843	0.079160	1.223395	0.2226	RESID^2(-1)	0.053991	0.080178	0.673390	0.5015
RESID^2(-2)	0.107022	0.079131	1.352467	0.1778	RESID^2(-2)	0.102211	0.080147	1.275300	0.2037
R-kare	0.018501	Ort. bağımlı var	0.001352		R-kare	0.010924	Ort. bağımlı var	0.001334	
Adj. R-kare	0.008637	S.S. bağımlı var	0.003263		Adj. R-kare	0.000983	S.S. bağımlı var	0.003274	
Regresyon S.H.	0.003249	Akaike bilgi kriteri	-8.606246		Regresyon S.H.	0.003272	Akaike bilgi kriteri	-8.592132	
Kareler topl. artışı	0.002101	Schwarz kriteri	-8.557113		Kareler topl. artışı	0.002130	Schwarz kriteri	-8.543000	
Log olasılık	872.2308	F-istatistik	1.875598		Log olasılık	870.8054	F-istatistik	1.098907	
Durbin-Watson istat.	1.801237	Olasılık(F-istat.)	0.155963		Durbin-Watson istat.	1.779312	Olasılık(F-istat.)	0.335249	

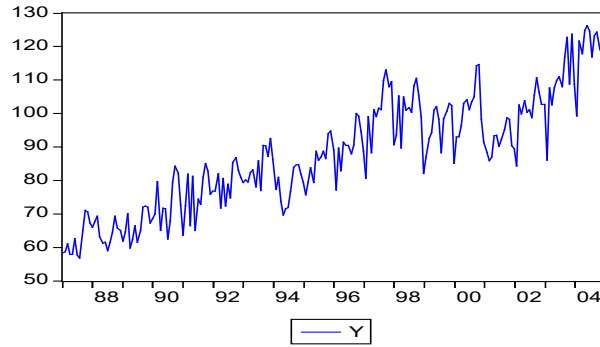
Ayrıca, artıklardaki otoregresif koşullu heterokedastisite (ARCH)'nin olup olmadığını kontrol etmek için karesi alınmış artıkların korelogramı kullanılabilir. Artıklarda ARCH yoksa, otokorelasyonların ve kısmi otokorelasyonların tüm gecikmelerde sıfır olması ve bu çalışmada olduğu gibi Q-istatistiklerinin anlamlı olmaması gerekir.

ARCH etkilerinin göz ardı edilmesi öngöründe verimlilik kaybına neden olabilir. Ancak burada daha iyi bir yaklaşım elde etmek için ARCH modelinin kullanılmasına gerek yoktur.

VAR Modeli

Modelde İkincil Zaman Serileri, Endüstriyel Üretim

Çalışmada, VAR modellerini reel M2 ile birlikte oluşturmak için kullanılan ikincil seri Toplam Sanayi Üretim Endeksi (Y)'dir. Şekil 8'de görüldüğü gibi, Y serisi hem trend hem de mevsimsellik sergilemektedir. Ancak Y üzerinde öncelikle birim kök testi yapılması daha uygundur.

Şekil 8. Y Düzey Serisinde Toplam Üretim Endeksi Grafiği

KPSS testi Y serisinin durağan olmadığını göstermektedir. KPSS testi için, LM istatistiği 1.708'dir ve durağanlığın sıfır hipotezi altında %1, %5 ve %10'daki kritik değerler sırasıyla 0.739, 0.463 ve 0.347'dir. %5 ve %10 seviyelerinde, LM test istatistiği kritik değerlerden büyüktür, bu nedenle sıfır hipotezi reddedilir. Bunun yanı sıra, Dickey-Fuller birim kök testi, Y serisinin birim köke sahip olduğunu gösterir. Dickey-Fuller GLS testi için, serinin birim köke sahip olduğu sıfır hipotezi altında t istatistiği 1.175 ve %1, 5 ve %10'daki kritik değerler sırasıyla -2.577, -1.942 ve 1.615'tir. DF-GLS test istatistik değeri, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde kritik değerlerden büyüktür. Bu nedenle, bu seviyelerde sıfır hipotezi reddedilemez. Sonuç olarak, Y serisi durağan değildir ve birim kökü vardır. Birim kök testi sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Y Üzerinde KPSS ve DF-GLS Birim Kök Testi

(a) KPSS Birim Kök Testi	(b) DF-GLS Birim Kök Testi
Sıfır Hipotezi: Y durağan	Sıfır Hipotezi: Y'de birim kök var
Dışsal: Sabit	Dışsal: Sabit
Bant genişliği: 11 (Bartlett kernel kullanan Newey-West)	Gecikme Uzunluğu: 13 (AIC, MAXLAG=14'e dayalı otomatik)
LM-İstat.	t-İstatist.
Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin test istatistiği	Elliott-Rothenberg-Stock DF-GLS test istatistiği
Asimptotik kritik değerler: 1% düzey	Test kritik değerleri: 1% düzey
5% düzey	5% düzey
10% düzey	10% düzey
Artık varyansı (düzeltmesiz)	GLS Detrend Artıklar üzerine DF-GLS Test Denklemi
HAC düzeltilmiş varyans (Bartlett kernel)	Bağımlı Değişken: D(GLSRESID)
KPSS Test Denklemi	Yöntem: En az kareler
Bağımlı Değişken: Y	Örnekleme (Uyarlı): 1988:03 2004:01
Yöntem: En az kareler	Dahil Edilmiş Gözlem Sayısı: 191 (bitiş noktalarını uyarladıktan sonra)
Örnekleme: 1987:01 2004:01	
Dahil Edilmiş Gözlem Sayısı: 205	
	Değişken
	Katsayı
	Std. Hata
	t- İstat
	Olasılık

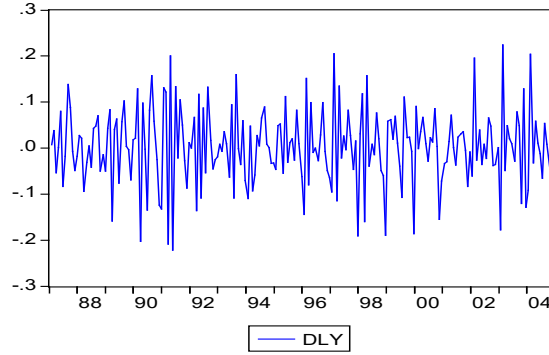
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstat.	Olasılık
C	85.83415	1.081721	79.34964	0.0000
R-kare	0.000000	Ort. bağımlı var		85.83415
Adj. R-kare	0.000000	S.S. bağımlı var		15.48788
Regresyon S.H.	15.48788	Akaike bilgi kriteri		8.322859
Kareler topl. artışı	48934.40	Schwarz kriteri		8.339069
Log olasılık	-852.0931	Durbin-Watson istat.		0.207470
GLSRES(-1)	0.018072	0.015385	1.174692	0.2417
D(GLSRES(-1))	-0.548694	0.077535	-7.076747	0.0000
D(GLSRES(-2))	-0.136952	0.078514	-1.744299	0.0828
D(GLSRES(-3))	-0.206795	0.079059	-2.615709	0.0097
D(GLSRES(-4))	-0.313674	0.078218	-4.010277	0.0001
D(GLSRES(-5))	-0.207400	0.080261	-2.584055	0.0106
D(GLSRES(-6))	-0.101019	0.079980	-1.263049	0.2082
D(GLSRES(-7))	-0.145460	0.079395	-1.832095	0.0686
D(GLSRES(-8))	-0.198742	0.079551	-2.498314	0.0134
D(GLSRES(-9))	-0.113387	0.079182	-1.431972	0.1539
D(GLSRES(-10))	-0.224721	0.076461	-2.939016	0.0037
D(GLSRES(-11))	-0.051901	0.076850	-0.675351	0.5003
D(GLSRES(-12))	0.566167	0.076020	7.447596	0.0000
D(GLSRES(-13))	0.141276	0.078092	1.809091	0.0721
R-kare	0.576902	Ort. bağımlı var		0.214136
Adj. R-kare	0.545827	S.S. bağımlı var		7.238731
Regresyon S.H.	4.878350	Akaike bilgi kriteri		6.077964
Kareler topl. artışı	4212.299	Schwarz kriteri		6.316351
Log olasılık	-566.4456	Durbin-Watson ista.		2.004814

Bu nedenle, reel M2 serisinde yapıldığı gibi, durağan büyüme serilerine dönüştürmek için Y serisinin log farkı alınır. dLY için DF-GLS ve KPSS Birim Kök Testleri sonuçlarını gösteren Tablo 9'da görüldüğü gibi yeni dLY serisinde birim kök yoktur.

Tablo 9. dLY Üzerinde DF-GLS ve KPSS Birim Kök Testi

(a) DF-GLS Birim Kök Testi					(b) KPSS Birim Kök Testi				
Sfır Hipotezi: DLY'de birim kök var					Sfır Hipotezi: DLY durağan				
Dışsal: Sabit					Dışsal: Sabit				
Gecikme Uzunluğu: 14 (AIC, MAXLAG=14'e dayalı otomatik)					Bant genişliği: 56 (Bartlett kernel kullanan Newey-West)				
t-İstat.					LM-İstat.				
Elliott-Rothenberg-Stock DF-GLS test istatistiği					Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin test istatistiği				
Test kritik değerleri:					Asimptotik kritik değerler:				
1%düzyey					1% düzey				
5%düzyey					5% düzey				
10%düzyey					10%düzyey				
GLS Detrend Artıklar üzerinde DF-GLS Test Denklemi					Artık varyansı (düzeltmesiz)				
Bağımlı Değişken: D(GLSRESID)					HAC düzeltilmiş varyans (Bartlett kernel)				
Yöntem: En az kareler					KPSS Test Denklemi				
Örneklem (Uyarlı): 1988:05 2004:01					Bağımlı Değişken: DLY				
Dahil Edilmiş Gözlem Sayısı: 189 (bitiş noktalarını uyarladıktan sonra)					Yöntem: En az kareler				
Örneklem (Uyarlı): 1987:02 2004:01					Dahil Edilmiş Gözlem Sayısı: (bitiş noktalarını uyarladıktan sonra)				
Dahil Edilmiş Gözlem Sayısı: 189 (bitiş noktalarını uyarladıktan sonra)					Değişken				
Değişken					Katsayı				
Katsayı					Std. Hata				
Std. Hata					t-İstat.				
t-İstat.					Olasılık				
Olasılık					C				
GLSRESI(-1)					0.003054				
D(GLSRESI(-1))					0.005780				
D(GLSRESI(-2))					0.528381				
D(GLSRESI(-3))					0.5978				
D(GLSRESI(-4))					R-kare				
D(GLSRESI(-5))					0.000000				
D(GLSRESI(-6))					Ort. bağımlı var				
D(GLSRESI(-7))					0.003054				
D(GLSRESI(-8))					Adj. R-kare				
D(GLSRESI(-9))					0.000000				
D(GLSRESI(-10))					S.S. bağımlı var				
D(GLSRESI(-11))					0.082550				
D(GLSRESI(-12))					Regresyon S.H.				
D(GLSRESI(-13))					0.082550				
D(GLSRESI(-14))					Akaike bilgi kriteri				
R-kare					-2.145929				
Adj. R-kare					Schwarz kriteri				
Regresyon S.H.					-2.129664				
Kareler topl. artışı					Log olasılık				
Log olasılık					219.8848				
Durbin-Watson istat.					2.727103				
1.95856									

Log-fark dLY serisinin grafiği Şekil 9'da görülmektedir. Log-farkı dLY serisi trend değil mevsimsellik göstermektedir. Bunun için VAR modellerinde mevsimsel kuklalar dışsal değişkenler olarak kullanılacaktır.

Şekil 9. Y Log-Farkı Serisinin Grafiği

VAR Model Seçimi

Vektör otoregresyonu (VAR), birbiriyle ilişkili zaman serisi sistemlerinin tahmini için yaygın olarak kullanılır. Birden fazla değişkene ait zaman serilerinden oluşan bir sistemde hangi değişkenin dışsal hangisinin içsel olarak dikkate alınacağından emin olunamayan durumlarda her bir değişken simetrik olarak ele alınır ve birbirlerinin mevcut ve geçmiş gerçekleştirmelerinden etkilenmelerine izin veren bir denklem sistemi ile birlikte tahmin edilirler. Bu şekilde, VAR modeli, sistemdeki her içsel değişkeni, sistemdeki tüm içsel değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bir fonksiyonu olarak ele alır (Enders, 2015). Bu nedenle VAR işlemini gerçekleştirmeden önce gecikme uzunluğunun modele uygunluğu test edilmiştir.

VAR'ın gecikme uzunluğunun belirlenmesi gibi model seçimlerinde Akaike (AIC), Hannan-Quinn (HQC) veya Schwarz (SIC) bilgi kriterleri kullanılabilir. Bu çalışmada Schwarz bilgi kriteri kullanılmış ve bilgi kriterinin daha küçük değerleri tercih edilerek model seçimi yapılmıştır. Sistemdeki tüm içsel değişkenlerin birinci ila dördüncü gecikmelerini, gecikme uzunluğuna göre çeşitli VAR modellerinde kullanılmış ve en küçük SIC değeri tek gecikmeli modelde elde edilmiştir. Bu sonuç, alternatif VAR modelleri oluşturmadan önce gerçekleştirdiğimiz VAR gecikme sırası seçim kriterleri süreciyle (Tablo 10'da) tutarlıdır. En uygun VAR modeli, bir gecikmeli içsel değişkene sahip olandır. Bu nedenle, örnekte VAR(1) modeli kullanılacaktır.

Tablo 10. VAR Gecikme Sayısı Seçimi Kriterleri

VAR Gecikme Sayısı Seçim Kriteri					
İçsel değişkenler: DLRM2 DLY					
Dışsal değişkenler: C @SEAS(2) @SEAS(3) @SEAS(4) @SEAS(5) @SEAS(6) @SEAS(7) @SEAS(8) @SEAS(9) @SEAS(10) @SEAS(11) @SEAS(12)					
Örnekleme: 1987:01 2004:11					
Dahil edilen gözlem sayısı: 201					
Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC
0	660.1522	NA	6.11E-06	-6.329872	-5.935448
1	688.3228	52.41695	4.81E-06	-6.570376	-6.110214*
2	696.2133	14.52491	4.62E-06	-6.609088	-6.083189
3	698.6746	4.481759	4.70E-06	-6.593777	-6.002141
4	707.0106	15.01297	4.50E-06	-6.636921	-5.979547
5	709.7572	4.891964	4.56E-06	-6.624449	-5.901338
6	710.4108	1.151271	4.72E-06	-6.591153	-5.802304
7	712.9527	4.426104	4.79E-06	-6.576644	-5.722057
8	716.3663	5.876075	4.82E-06	-6.570808	-5.650485
9	716.8503	0.823620	4.99E-06	-6.535824	-5.549763
10	726.3549	15.98286	4.73E-06	-6.590596	-5.538798
11	739.5808	21.97736	4.32E-06	-6.682396	-5.564860
12	754.1692	23.95110*	3.90E-06*	-6.787753*	-5.604480

13	755.1076	1.521927	4.02E-06	-6.757289	-5.508278
* kriter tarafından seçilen gecikme sırasını gösterir					
LR: sıralı değiştirilmiş LR test istatistiği (her test %5 düzeyinde)					
FPE: Son tahmin hatası					
AIC: Akaike bilgi kriteri					
SC: Schwarz bilgi kriteri					

VAR modelinde, sanayi üretimi (dIY) ve reel para arzı (dlrM2) birlikte belirlenmekte ve sabit, trend değişkeni ile mevsimsel değişkenler dışsal değişkenler olarak kullanılmaktadır.

VAR(1) Modeli

VAR'ın içsel değişkenlerin bir gecikmeli değerini içerdiğini varsayarsak, model aşağıdaki biçimde yazılabilir:

$$\begin{aligned} dIRM2_t &= \beta_1 + \varphi_{1,1} dIRM2_{t-1} + \varphi_{1,2} dIY_{t-1} + \delta_{1,1} \bar{T} + \sum_{i=2}^{12} \theta_{1,i-1} S_i + \varepsilon_{1t} \\ dIY_t &= \beta_2 + \varphi_{2,1} dIRM2_{t-1} + \varphi_{2,2} dIY_{t-1} + \delta_{2,1} \bar{T} + \sum_{i=2}^{12} \theta_{2,i-1} S_i + \varepsilon_{2t} \end{aligned} \quad (3)$$

Burada φ_{ij} tahmin edilecek parametrelerdir, β_i sabit katsayıdır, $\bar{T}$ trendi temsil eden kukla değişkendir ve S_i aylık mevsimselliği temsil eden kukla değişkenlerdir.

Son 10 gözlem dışında tüm verileri kullanarak tahmin edilen VAR modelleri, sabit katsayı, mevsimsel kukla değişkenler ve doğrusal bir trend ile $p=1,2,3,4$ gecikmelerini içermektedir. Sistem için Schwarz kriterine göre en iyi model VAR(1)'dir. Bu model, elde edilebilen en küçük SIC değerine -5.86 sahiptir. SIC'ye göre dışsal bir değişken olarak bir trend eklendiğinde, en iyi VAR modeli yine VAR(1) modeli çıkmaktadır. Ancak, t istatistiği 2'den küçük olduğu için trend değişkeni anlamlı görünmemektedir.

RM2 ile Y arasında deterministik bir ilişki olup olmadığını test etmek mümkündür. Bu amaçla VAR(1) modelini kullanarak VAR Çift Yönlü Granger Nedensellik Testi yapılmıştır. dIRM2 bağımlı değişken olduğunda, dIY'nin dIRM2'ye neden olmadığı sıfır hipotezi altında, p -değeri 0.05 anlamlılık düzeyinden küçüktür. Bu nedenle sıfır hipotezi reddedilemez. Ancak, dIY bağımlı değişken olduğunda, dIRM2'nin dIY'ye neden olmadığı sıfır hipotezi altında, p değeri 0,05 anlamlılık düzeyinden büyüktür, bu da sıfır hipotezinin reddedilmesi anlamına gelir. Bu nedenle, Granger Nedensellik Testi, RM2'nin Y'yi etkilemezken Y'nin RM2'yi etkilediğini göstermektedir. Bu sonuç, önceki yorumla tutarlıdır.

Merkez Bankası, para arzını ekonomik faaliyet düzeyine göre ayarlamaktadır. Ekonomi büyürken yani üretim seviyesi arttıkça para talebi de yükselerek daha yoğun piyasa işlemlerine karşılık gelmekte, dolayısıyla merkez bankası para talebindeki ve ekonomik aktivitedeki bu artışa cevap vermektedir. ARMA tahmin grafiği genel olarak yaz aylarında para arzının arttığını gösteriyor. Bunun nedeni, yaz aylarında ihracat, ithalat, turizm ve dışarıda çalışan ve Türkiye'ye tatil için gelen Türk işçilerinin artması nedeniyle ekonomik faaliyetlerin ve işlemlerin artıyor olmasıdır.

Sonuç

SIC değerine göre dIRM2'yi tahmin etmek için en iyi ARMA modeli ARMA(0,0)'dır. Ancak bu mantıklı olmayacağı için ikinci en küçük SIC değerine sahip MA(1) modeli kullanılmıştır. Artıklar beyaz gürültüdür ve seri korelasyon yoktur, ancak seri normal dağılıma sahip değildir. Mevsimsellik etkilerini karşılamak için mevsimsel kukla değişkenler eklenmiştir. Birinci farkı alarak birim kök problemi giderilmiş ve ayrıca büyüme hızları (yani logaritmik seriler) kullanılmıştır.

MA(1) ve ARMA(0,0) kullanarak RM2'nin öngörülmesi makul sonuçlar vermiştir. Gerçek veriler, üst ve alt sınırlar arasında ve öngörüyle hemen hemen aynı şekildedir. Tahmin sapması ve varyansı nispeten daha küçüktür, kovaryans ise oranların en büyüğüdür.

Çeşitli VAR modelleri kullanılarak sanayi üretimi (dIY) ve reel para arzı (dlrM2) birlikte belirlenmiş ve sabit, trend kukla değişkeni ve mevsimsel kukla değişkenler dışsal değişkenler olarak modellere dahil edilmiştir. En iyi VAR modeli, modellerdeki içsel değişkenler olan dIY ve dlrM2'in bir gecikmeli değerlerini içermektedir. Granger Nedensellik Testi, RM2'nin Y'ye neden olmadığını ancak Y'nin RM2'ye neden olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, Merkez Bankasının ekonomik aktivite seviyesine bakarak para arzının büyüklüğünü belirlediğini göstermektedir. Örneğin yaz aylarında ekonomi daha yoğun faaliyet içermektedir (turizm, ihracat, ithalat) ve Merkez Bankası ekonomik aktiviteye göre para arzını artırmaktadır.

Serideki reel hareketlere daha iyi bir yaklaşım elde etmek için daha karmaşık öngörü modelleri oluşturulması bu konuda ufuk açıcı olabilir. M2 ve diğer makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin daha geniş bir

resmini çekmek için enflasyon, faiz oranı ve bütçe açığı gibi diğer serilerin de ARCH, GARCH veya VAR modellerine eklenmesi faydalı olabilir. Türkiye için özel mevsimsellik koşulları, resmî tatiller, bayramlar, Ramazan ayı da dikkate alınabilir. Örneğin, Atuk ve Ural (2002) tarafından yapılan bir araştırmada hareketli tatil etkisi parasal toplamlar serisinde %5 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Ramazan ayı, parasal büyüklükleri etkileyen bir diğer özel mevsimselliklerdir. Ancak aynı çalışmada M2 serisi için iş günü ve artık yıl etkileri %5 düzeyinde önemsiz bulunmuştur.

Kaynakça

- Asako, K. ve Wagner, H. (1992). Nominal income targeting versus money supply targeting. *Scottish Journal of Political Economy*, 39(2), 167–187.
- Atuk, O. ve Ural, B.P. (2002). Seasonal adjustment methods: An application to the Turkish monetary aggregates. *Central Bank Review*, 2(1), 21–37.
- Bagshaw, M.L. ve Gavin, W.T. (1983). Forecasting the money supply in time series models. *Working Papers (Old Series)* 8304. Federal Reserve Bank of Cleveland.
- Box, Jenkins ve Reinsel, Ljung (2015). *Time series analysis: Forecasting and control*. 5th Edition. John Wiley and Sons Inc., Hoboken, New Jersey.
- Breusch, T.S. (1978). Testing for autocorrelation in dynamic linear models. *Australian Economic Papers*, 17, 334–355.
- Brooks, C. ve Tsolacos, S. (2010). *Real estate modelling and forecasting*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çavuşoğlu, A.T. (2003). The endogenous money growth: An outcome of high budget deficits in Turkey. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 111–127.
- Chappell, D. ve Peel, D.A. (1979). On the dynamic stability of monetary models when the money supply is endogenous. *The Manchester School*, 47(4), 349–358.
- Chang, C.-H., Chan, K.C. ve Fung, H.G. (2009). Effect of money supply on real output and price in China. *China & World Economy*, 17(2), 35–44.
- Chatfield, C. ve Xing, H. (2019). *The analysis of time series: An introduction with R*. 7th Edition. New York: Chapman and Hall/CRC Press.
- Enders, W. (2015). *Applied econometric time series*. Hoboken, NJ: Wiley.
- Engle, R.F. (1982). Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica*, 50(4), 987–1007.
- Engle, R.F. (1984). Wald, likelihood ratio, and lagrange multiplier tests in econometrics. *Handbook of Econometrics*, Vol. 2, Chapter 13, 775–826.
- Evans, G.W. ve Honkapohja, S. (2003). Friedman's money supply rule vs. optimal interest rate policy. *Scottish Journal of Political Economy*, 50(5), 550–566.
- Friedman, M. (1970). Counter-revolution in monetary theory, *Occasional Paper 33*, Wincott Memorial Lecture, Institute of Economic Affairs.
- Gavin, W.T. ve Kydland, F.E. (1999). Endogenous money supply and the business cycle. *Review of Economic Dynamics*, 2(2), 347–369.
- Godfrey, L.G. (1978). Testing against general autoregressive and moving average error models when the regressors include lagged dependent variables. *Econometrica*, 46, 1293–1301.
- Koenig, E.F. (1996). Forecasting M2 growth: An exploration in real time. *Economic and Financial Policy Review*, Federal Reserve Bank of Dallas, Issue Q II, 16–26.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P.C.B, Schmidt, P. ve Shin, Y. (1992). Testing for the null hypothesis of stationarity against the alternative of unit root: How sure are we that economics time series have a unit root. *Journal of Econometrics*, 54, 159–178.
- Lane, T.D. (1985). The rationale for money-supply targets: A survey. *The Manchester School*, 53(2), 179–207.
- Miyao, Ryuzo (2004). Use of money supply in the conduct of Japan's monetary policy: Reexamining the time series evidence. *Discussion Paper Series*, Research Institute for Economics & Business Administration, Kobe University.

- Nelson, C.R. ve Plosser, C.I. (1982). Trends and random walks in macroeconomic time series: Some evidence and implications. *Journal of Monetary Economics*, 10, 139–162.
- Jarque, C.M. ve Bera, A.K. (1980). Efficient tests for normality, homoscedasticity and serial independence of regression residuals. *Economics Letters*, 6(3), 255–259.
- Jarque, Carlos M. ve Bera, Anil K. (1987). A test for normality of observations and regression residuals. *International Statistical Review*, 55(2), 163–172.
- Lombra, R.E. ve Kaufman, H.M. (1984). The money supply process: Identification, stability, and estimation. *Southern Economic Journal*, 50(4), 1147–1159.
- Martin, V., Hurn, S. ve Harris, D. (2013). *Econometric modelling with time series: Specification, estimation and testing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mercenier, J. ve Sekkat, K. (1988). Money stock targeting and money supply: An intertemporal optimization approach (with an application to Canada). *Journal of Applied Econometrics*, 3(3), 215–228.
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica*, 57(6), 1361–1401.
- Pindyck, R.S. ve Daniel L. R. (1991). *Econometric models and economic forecasts*. 3rd Edition. New York: McGraw-Hill.
- Prasad, K. (1968). The impact of money supply on the price level and the rate of interest in India, 1950-51 to 1961-62. *Bulletin of Economic Research*, 20(1), 14–27.
- Singh, R.A. (1993). Response of stock prices to money supply announcements: Australian evidence. *Accounting & Finance*, 33(2), 43–59.
- Stemp, P.J. (1993). Optimal money supply rules under asymmetric objective criteria. *Journal of Economics*, 57(3), 215–232.

EXTENDED SUMMARY

The main objective of the Turkish central bank's monetary policy is price stability. By changing the rate at which the supply of money and credit is growing, total spending on goods and services in the economy could be shifted upward or downward. In monetary policy making and research, two potential roles of money supply shows up as important subjects matter, which are to function as an "intermediate target" and as an "information variable". Indicators such as M2 provide useful information about changes that are taking place in the economy (e.g. the future level of production in the economy). The growth of the broader monetary aggregates is a good leading indicator of the rate of inflation.

This study focuses on the role of money supply as an information variable and aims to make an ex-post forecast of real M2 series and also examines the relationship between Real M2 and Industrial Production (Y). We investigate a variety of model specifications using some forecasting models with the time series analysis. Our study mainly will be based on real M2 series, which is empirically the most appropriate definition of money for our purpose. Our original series are seasonally unadjusted. Therefore, in our study, we first employed those seasonally unadjusted RM2 and Y series. We later used time trend and seasonal variables and lagged variables in some models, as well. For our purpose, we used the data from the high-inflation period of 1987-2004 to extract some insight for nowadays.

As an initial step, we perform unit root tests for each of the variables to check for stationarity of the series. Optimal lag length will be chosen based on the Schwarz Information Criterion. Then, we choose the best ARMA model to forecast our series. We examine the predicted content of M2 in the forecasting regressions for the period of 2004:02-2004:11. We perform various tests to see the estimation and forecast characteristics and we conduct some VAR models, as well.

The ARMA(0,0) model with seasonal variables can be written as follows:

$$d\log(\text{RM2}) = \beta_0 + \sum_{i=2}^{12} \theta_{i-1} S_i + \varepsilon \quad (1)$$

The seasonally variable MA(1) model can be written as:

$$d\log(\text{RM2}) = \beta_0 + \varepsilon_t + \beta_1 \varepsilon_{t-1} + \sum_{i=2}^{12} \theta_{i-1} S_i \quad (2)$$

where S_i represents the seasonal dummy variables and ε represents the unobservable shocks. Since the models have a constant β_0 , the first seasonal dummy was excluded from the models to avoid multicollinearity.

We find out that the best ARMA model is ARMA(0,0) to estimate $d\log(\text{RM2})$ with respect to SIC value. However, since it wouldn't make sense, we also used MA(1) model that has the second smallest SIC value. Residuals are white noise and there is no serial correlation, however our series is not normally distributed. To deal with the seasonality, we added seasonal dummy variables. We fixed the unit root problem by taking the first difference and also we used growth rates (logarithmic series).

Forecasting RM2 using MA(1) and ARMA(0,0) gave us reasonable results. Actual data falls between upper and lower bounds and almost in the same way with the forecast. Forecast bias and variance are smaller relatively while covariance is the greatest of the proportions.

In various VAR models we constructed, industrial production ($d\log(Y)$) and real money supply ($d\log(\text{RM2})$) are jointly determined and the constant, trend variable and seasonal variables are included into the models as exogenous variables. The best VAR model contains one lagged values of the endogenous variables, $d\log(Y)$ and $d\log(\text{RM2})$. The Granger Causality Test shows that RM2 doesn't Granger-cause Y while Y Granger cause RM2. It is consistent with our assumption that Central Bank takes policy actions to determine the size of the money supply as a response to economic activity. For example, during the summer, economic activity is higher (due to increasing tourism, export and import) and Central Bank increases the money supply in response to economic activity.

We need to construct complex forecasting models to achieve a better approximation to the actual movements in the series. We would try an alternative model using M1 or another monetary aggregate to avoid getting ARMA(0,0) as the best forecast model. We might try ARCH and GARCH models; we could add other series such as inflation, interest rate and budget deficit into the VAR models to take a wider picture of the relation among M2 and the other macroeconomic variables. We should also consider the special seasonality conditions in Turkey's case. For example, in a research made by Atuk and Ural, the moving holiday effect is found to be significant at 5 % level in monetary aggregate series. Holy Ramadan month is another special seasonality affecting the monetary aggregates. However, working day and the leap year effects are found to be insignificant at 5 % level for M2 series in the same study.

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENEN İŞİTME ENGELLİ BİREYLER İÇİN İŞARET DİLİ SÖZ VARLIĞI VERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF SIGNAL LANGUAGE VOCABULARY DATA FOR HEARING-IMPAIRED INDIVIDUALS LEARNING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Mesut GÜN
Mersin Üniversitesi
Türkçe Eğitimi Bölümü
mesutgun@mersin.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9663-1066

Lokman TANRIKULU
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Alman Dili Eğitimi Bölümü
ltanrikulu@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1862-8176

Aslıhan TÜRK
Konya-Ereğli Müfide Aziz Sayın Halk
Eğitim Merkezi
aslihan.turk42@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4709-457X

ÖZ

Geliş Tarihi:
01.11.2022

Kabul Tarihi:
18.12.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler:
Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi, İşitme Engelli Bireyler, Türk İşaret Dili, Avrupa Ortak Başvuru Metni, Temel Seviye Söz Varlığı

Keywords
Teaching Turkish as a Foreign, Language Hearing Impaired Individuals, Turkish Sign Language, Common European Framework of Reference, Basic Vocabulary

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yapılmış çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar kitap incelemesi, deyimler, atasözleri, dil becerileri, yöntem teknik geliştirmeye yönelik vb. şekilde sıralanabilir. Bu çalışmada yabancı dil olarak Türkçe öğrenen işitme engelli bireyler için Türk işaret dili söz varlığı verileri incelenmiştir.

Bu alanda öğretilmesi gereken kelimeler temalara ayrılmış, bulgular kısmında tablo haline getirilmiştir. Temalar selamlaşma ifadeleri, renkler, hayvanlar, sayılardan oluşmaktadır. Hedef alınan seviyeler; A1-A2 temel seviyedir. Temalardan sonra verilerin toplandığı kaynaklar değerlendirilmiştir. Daha sonra belirtilen seviyelerde bulunan işitme engelli ve yabancı uyruklu bireylerin Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenme aşamasında yeterlilikleri kazanımlar şeklinde incelenmiştir. Bunun için yenilenen, Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme kaynağı referans alınmıştır. Nitel araştırma olan çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonunda A1-A2 seviyelerde bulunan işitme engelli ve yabancı uyruklu bireylere Türkçeyi yabancı dil olarak öğretirken basit ve günlük ihtiyaçlarını karşılayacak kelimelerin verildiği tespit edilmiştir. Selamlaşma ifadeleri 9 kelime, renkler 11, hayvanlar 43, sayılar 10 olmak üzere toplamda 73 tane söz varlığı mevcuttur. Araştırma süreci tamamlandıktan sonra işaret dili alanında uzman 6 kişiden görüş alınmıştır. Literatür taraması kısmında ifade edildiği gibi bu çalışma niteliğinde alanda yapılan çalışmaların sayısı azdır. Çalışmanın işitme engeli bulunan özel grupların dil öğrenimine yönelik çalışmalara rehber olması temenni edilmektedir.

ABSTRACT

There are various studies in the field of teaching Turkish as a foreign language. These studies include book review, idioms, proverbs, language skills, method and technique development, etc. can be sorted. In this study, Turkish sign language vocabulary data for hearing impaired individuals learning Turkish as a foreign language were examined. The words that need to be taught in this area are divided into themes and tabulated in the findings section. Themes consist of greeting expressions, colors, animals, numbers. Target levels; A1-A2 is the basic level. After the themes, the sources from which the data were collected were evaluated. Then, the proficiency of the hearing impaired and foreign nationals at the specified levels in learning Turkish as a foreign language was examined in the form of gains. For this, reference is made to the renewed Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching and Evaluation. In the study, which is a qualitative research, document analysis method was used. At the end of the study, it was determined that while teaching Turkish as a foreign language to hearing impaired and foreign nationals at A1-A2 levels, simple words that would meet their daily needs were given. There are 73 vocabulary items in total, 9 of which are greeting expressions, 11 colors, 43 animals, and 10 numbers. After the research process was completed, opinions were received from 6 experts in the field of sign language. As stated in the literature review section, the number of studies in this field is few. It is hoped that the study will guide the studies on language learning of special groups with hearing impairment.

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilen.1174082>

Atıf/Citeas: Gün, M., Tanrikulu, L. ve Türk, A. (2022). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen işitme engelli bireyler için işaret dili söz varlığı verilerinin değerlendirilmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2290-2302.

Giriş

Türkçe Sözlükte “Dil, insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma.” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2009: s.526). Dil; toplumlar arasında iletişimi sağladığı gibi nesiller arasında da kültür aktarımını sağlayarak kültürün taşıyıcısı konumundadır. Bir ulusun kültürüne, toplumsal bakışına, düşünce yapısına ilişkin ipuçlarını ortaya koyar. Bu şekilde toplumda ortak bir iletişim dili oluşur. Dilin yaşayan ve canlı bir varlık olması onu kullanan topluma bağlıdır.

Tarih boyunca insanlar sosyalleşmenin ve iletişimin bir gereği olarak dile ihtiyaç duymuşlardır. Zaman içerisinde bu iletişimin şekli değişse de toplumdaki zorunluluğu giderek artmıştır. Gerek mağara duvarlarına çizilen resimler gerekse jest, mimikler ya da el, kol hareketleri olsun bir şekilde anlaşmaya ve günlük hayatta yaşamlarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Dünya üzerinde insan dışında diğer canlılar bile birbirleri ile anlaşabilmek için içgüdüleriyle hareket ederek iletişim kurma yoluna gitmişlerdir. Bundan dolayı dil; bir toplum için yaşayan, değişen ve zorunlu bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen bir birey için ise zorunluluk boyutu bir kat daha fazladır. Çeşitli sebeplerle dil öğrenen bireyler 2010 yılından itibaren Türkiye’ye gelmektedir. Bu alana olan ihtiyaç 2010’dan itibaren bir ivme kazanmıştır. İş, kariyer, eğitim, evlilik, sosyal hayatta iletişime geçmek, göç gibi zaruri sebeplerden dolayı dil öğrenimi bir gereksinim haline gelmiştir. Bireylerin dil öğrenmek için Türkiye’ye gelmesi dil öğretiminin nasıl yapılacağı sorununun da beraberinde getirmektedir; çünkü her bireyin dil öğrenme amacı ve kapasitesi farklı özellikler barındırmaktadır.

İlk başlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesinde dil bilgisi kuralları ön planda iken daha sonraları bireylerin günlük hayatını devam ettirmeye yönelik pratik ve evrensel kelimeleri bilmeleri öne çıkmıştır. Dil öğretiminde temel kaynak olarak Avrupa Ortak Çerçeve Programı üzerinden hareket edilmektedir. Bu kaynakta bulunan temel, orta ve ileri seviyelerin kazanımlarına ve yeterliliklerine göre bir yol izlenmektedir. Zaman içerisinde yenilenen çerçeve programa eklemeler yapılmıştır. Çağın dil gereksinimlerine cevap verebilmesi için tekrar gözden geçirilmiştir. 2021 yılında yayınlanan çerçeve programa işitme engelli ve yabancı uyruklu bireylerin Türkçeyi nasıl öğreneceği ile ilgili yeterlilikler eklenmiştir.

Türkiye’de bulunan işitme engelliler hakkında yapılan çalışmalar diğerlerine göre azdır. Bu bireylerin günlük hayatta iletişime geçmelerini sağlamak için işaret öğretiminin yapılması şarttır. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından işaret dilinin bireylerin konuşmalarını tembelleştirdiği düşüncesi ile bütün işaret dili kitapları yasaklanmıştır. Böyle bir kuralın gelmesi bu bireyler için olumsuz bir sonuçtur. Günümüzde ise bu kuralın yerini işaret dili kılavuz kitaplar ve kelime sözlükleri almıştır. Artık resmiyette işitme engelli bireylerin işaret öğretimini destekleyen müfredat ile karşı karşıyayız. İlk başlarda çok az kaynağa sahip olan işitme engelli bireyler için son zamanlarda faydalı eğitim politikaları bulunmaktadır.

Türk işaret dilinin işitme engeli bulunan bireylere yönelik yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanına etkin bir şekilde uyarlanması ve dilimizi öğretmek için engellerin ortadan kalkması gerekmektedir. Evrensel işaretler, duyu organlarına hitap eden alternatif kaynaklar, görsel materyaller, dudak okuma, göz iletişimi, kelimenin gerçek anlamına odaklanma, parmak alfabesi, gösterip yaptırma vb. uygulamalar kullanılarak dil öğretimi sağlanabilir.

Bu çalışmada A1 ve A2 seviyeleri dikkate alınmıştır. İncelenen kelimeler ise selamlaşma ifadeleri, renkler, sayılar ve hayvanlardan oluşan evrensel kelimelerdir. İşitme engelli bireylerin dezavantajlı durumlarını en aza indirebilmek ve Türkçenin sınırsız gücünü ortaya çıkarmak için önemli bir çalışmadır. Bundan sonraki çalışmalara rehber olması ve daha farklı çalışmalara bir kapı açması temenni edilmektedir.

Bu çalışmanın diğer çalışmalardan ayrılan yönü; alanda yapılan çalışmalar içinde ilk defa incelenmesi, yabancı uyruklu ve işitme engelli bireylerin topluma kazandırılması, temel seviyede ve günlük hayatta iletişime geçmelerine yardımcı olması, günlük hayatta kullanılan kelimelerin seçimi için Avrupa Ortak Çerçeve Programı’nın referans alınmasıdır.

İşitme engelli bireyler duyma yeteneklerini az kullandıkları ya da hiç kullanmadıklarından dolayı kelime öğretiminde görsel öğelerin yardımına ihtiyaç duyulmuştur. Bu sayede bu bireylerin bilmeleri gereken kelimeler temalara ve seviyeye uygun şekilde verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışmada temel seviyede bulunan bireyler olduğu için özellikle evrensel kelimelerin seçimine dikkat edilmiş ve somutlaştırma yoluna gidilmiştir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanı yeni bir alan olup bu alanda çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar dört temel dil becerisi, yöntem ve teknik çalışmaları, kitap incelemeleri, kültürel öğelerin aktarımı, alana yönelik

öğretmen ya da öğrenci görüşleri vb. şeklindedir. Bu çalışmanın amacı, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında işitme engelli bireylerin temel seviyede öğrenmesi gereken kelimeleri, kazanımları ve referans kaynaklarını belirlemektir. Bu amaçla aşağıda yer alan alt problemler belirlenip değerlendirilmiştir.

1. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında işitme engelli bireylerin temel seviyede öğrenmesi gereken kelimeler nelerdir?
2. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında işitme engelli bireylere A1 ve A2 seviyelerde dil öğretimi yapılırken referans alınan temel kaynaklar nelerdir?
3. İşitme engelli bireylerin A1 ve A2 seviyelerde yabancı dil olarak Türk işaret diline dayalı temel kazanımlar nelerdir?

Yöntem

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi modeli kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, veri toplama tekniklerine göre görgül ve belgesel (doküman) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Görgül araştırmalar gözleme dayalı araştırmalardır. Veriler, anket, gözlem ve görüşme gibi araçlar yardımıyla toplanır. Belgesel yani doküman araştırmaları ise kitap, gazete veya rapor gibi yazılı verilerin analizini kapsamaktadır (Büyüköztürk vd., 2017).

Verilerin Toplanması

Araştırmaya konu olan işaret dili verileri Avrupa Ortak Çerçeve Programı kapsamında A1 ve A2 konuşma seviyesi esas alınarak işaret dili sözlüğüne göre kelimeler şeklinde incelenmiştir. İncelenen kelimeler temalara uygun olacak şekilde bölümlere ayrılmış ve tablo şeklinde bulgular kısmında ifade edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmanın temel problemi olan işitme engelli bireylerin işaret dili üzerinden A1 ve A2 seviyelerde dil öğrenmeleri esas alınarak kelimeler selamlaşma, hayvanlar, renkler ve sayılar gibi bölümlere ayrılmıştır. Bölümler evrensel kelimelerden oluşmaktadır. Bu 4 bölüm bulgular kısmında tablo haline getirilmiş ve tartışma kısmında yapılan benzer/ilgili araştırmalarla karşılaştırılmıştır. Daha sonra Avrupa Ortak Çerçeve Programı ile ilişkilendirilerek A1 ve A2 seviyesi bağlamında analiz edilmiştir. Bu çerçeve program 2021 yılının aralık ayında Milli Eğitim Bakanlığı onayından geçmiştir. Ayrıca çalışmanın temelini oluşturan işaret dili alanında altı adet uzman görüşüne de yer verilmiştir. Bu görüşlerden bazıları şu şekildedir:

- Türk işaret dili eğitici ve tercümanı Özgül ÇETİN KEPÇE'ye göre bu çalışma; işaret dili öğretiminde işaretler kavramlarla, kelimelerle ve nesnelere özdeşleştirilmiştir. Yabancı dil olarak Türk işaret dili öğretiminde kavramların, nesnelere ve kelimelerin yabancı dil karşılıkları dikkate alınmalıdır. Bu çalışma alana ve yabancı dil olarak Türk işaret dili eğitimi çalışmalarına katkı sağlayacaktır. İşaret dili eğitimini destekleyen verilere bir arada ulaşılması açısından yabancılara eğitim veren işaret dili eğitimcilerine kaynak oluşturabilecektir. İşaret dili öğretiminde kullanılması önerilen yöntem ve materyallerin çeşitliliği eğitimlerin etkililiğine destek olabilecek niteliktedir.
- İşitme engelliler ile çalışma fırsatı bulan Türkçe öğretmeni Büşra ATMACA'ya göre; çalışmada yer alan yabancı dil olarak Türk işaret dili öğretimi alana yeni bir soluk getirecek bakış açısı sunmuştur. Gerek içeriğin özgünlüğü gerek konunun sınırlandırılması anlamında işitme engellilerin yabancı dil olarak Türk işaret dilini öğrenmelerine katkı sağlayacaktır. Çalışmada yer alan kelimeler; bahsedilen seviyelerde öğretilen kelimelerle örtüşmekte, kaynakçada yer alan eserler alanda sıklıkla kullanılmaktadır. Bu nedenle çalışmanın, Türk işaret dili öğretmenlerine de bir ışık tutacağı ve işitme engellilerin akademik başarılarını artırmaya yönelik çalışan öğretmenlere de katkı sağlayacağı söylenebilir.

Bulgular

Birinci Alt Probleme/Amaca İlişkin Bulgular

Bu araştırma incelenirken işitme engelli A1 ve A2 seviye öğrencilere öğretilmesi gereken kelimeler dört tema şeklinde bölümlere ayrılmıştır. Bu bölümde selamlaşma ifadeleri, renkler, hayvanlar ve sayılar temaları bulunmaktadır. Bu temalar tablo şeklinde gösterilerek değerlendirilmiştir. Bu tablolar; A1 ve A2 temel seviyeleri dikkate alınarak Türk İşaret Dili Sözlüğü kaynağına göre oluşturulmuştur. Kelimeler ise Türkçe öğretim setlerinde kullanılan sıralamaya göre hazırlanmıştır.

Tablo 1. Selamlaşma İfadeleri

Elveda	Hoş bulduk	Özür dilemek
Güle güle	Hoş geldiniz	Selam
Günaydın	Merhaba	Teşekkür etmek

Tablo 1’de yenilenen Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme kaynağı kapsamında A1 ve A2 temel seviyede bulunması gereken selamlaşma ifadeleri belirlenmiştir. 9 kelimedenden oluşan bu listeye göre işitme engelli ve yabancı uyruklu bireyler Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenirken temel seviyede bağlama uygun olacak şekilde bir diyalogdaki sıradan ifadeleri anlayabilme yeterliliğine sahiptirler. Bu ifadeler yukarıdaki tabloda görülmektedir. Türkçe öğrenen yabancı bireyler günlük hayatta selamlaşırken kullandığımız kelimelerin ne şekilde ve nerede kullanılması gerektiğini de duruma göre öğrenmektedirler. Tabloda bulunan bazı kelimelerin el işareti aynıdır. İşaret dilinde bir kelimenin birden fazla gösterimi mevcuttur. Bu yüzden kelime hazinesinin zengin olması için bu durum önemlidir. Temel alınan çerçeve program 2021 yılının aralık ayında yayınlanmıştır.

Tablo 2. Sayılar

0 Sıfır	5 Beş
1 Bir	6 Altı
2 İki	7 Yedi
3 Üç	8 Sekiz
4 Dört	9 Dokuz

Tablo 2’de 10 tane sayının öğretildiği görülmektedir. Temel seviyede tek basamaklı sayıların öğretimine ağırlık verilmiştir. İki ve üç basamaklı sayıların öğretimine orta ve ileri düzeylerde yer verilebilir. Kaynak olarak ele alınan çerçeve program ise 2021 yılında yayınlanmıştır.

Tablo 3. Renkler

Beyaz	Mavi	Lacivert	Turuncu
Gri	Mor	Sarı	Yeşil
Kırmızı	Pembe	Siyah	

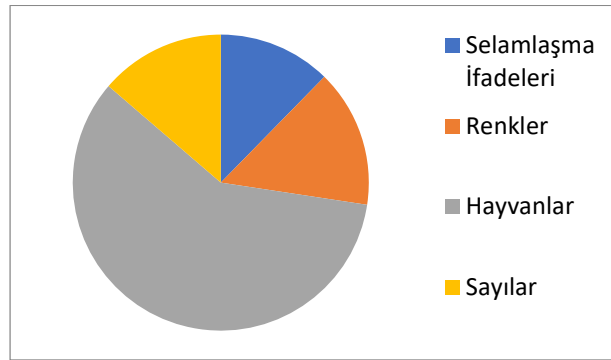
Tablo 3’te yenilenen Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, 2021 yılının aralık ayında yayınlanan Öğretme ve Değerlendirme kaynağı kapsamında A1 ve A2 temel seviyede bulunması gereken renkler listesi yukarıdaki şekilde 11 kelimedenden oluşmaktadır. Bu kaynakta, temel seviyede genellikle evrensel kelimelerin öğretimine ağırlık verilmiştir. İlgili kelimeler birlikte verilen görsellerle beraber işitme engelli ve yabancı uyruklu bireyler renkleri doğru bir şekilde algılayabilme yeterliliğine sahiptir. Söz konusu işaretlerin desteğiyle işitme engelli bireyler yeni bir işaret oluşturabilir ya da bunu diyalog kurduğu diğer bireylere anlatabilir.

Tablo 4. Hayvanlar

Akrep	Fare	Kartal	Eşek
Arı	Fil	Keçi	Karga
At	Fok	Kedi	Sinek
Ayı	Geyik	Kelebek	Solucan
Balık	Hayvan/Kaplan	Kirpi	Tavşan
Boğa	Hindi	Köpek	Tavuk
Böcek	Horoz	Kurbağa	Tavus Kuşu
Civciv	İnek	Kurt	Tilki
Çekirge	Kanguru	Kuş	Timsah
Deve	Kaplumbağa	Domuz	Yengeç
Karıncı	Yılan	Zürafa	

Tablo 4'te yenilenen Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme kaynağı kapsamında A1 ve A2 temel seviyede bulunması gereken hayvanlar temasının kelime listesi yukarıdaki gibi belirlenip sıralanmıştır. Bu çerçevede program 2021 yılında yayınlanmıştır. Bu temada selamlaşma ifadeleri ve renkler temasına göre kelime listesi daha fazladır. Toplam 43 adet öğretilmesi gereken kelime bulunmaktadır. Yine diğer temalarda olduğu gibi listedeki kelimenin anlamını çağrıştıracak bir görsel ve kelimenin anlamını ifade eden el şekli de bulunmaktadır. Bu ikisi eş zamanlı bir şekilde verilerek kelimeler öğretilmeye çalışılabilir. Temel seviyede bulunan işitme engelli ve yabancı uyruklu bireyler hayvanların işaretlerini anlayabilme yeterliliğine sahiptir. Bu şekilde basit yönergeleri, açıklamaları takip edebilirler

İşitme engelli bireyler temel seviyelerde bu 4 temadan hareketle basit şekilde işaretlenmiş metinleri anlayabilirler. Bir şeyi anlaşılır bir şekilde açıklama yeterliliği onların işaret dili birikimini temsil etmektedir. Temalar aşağıda grafik şeklinde görülmektedir.

Şekil 1. Temaların Analizine Göre Dağılımı

Şekil 1'e göre, hayvanlar temasında öğretilmesi gereken kelimelerin diğer temalara göre daha fazladır. Bu tema; ilgili listenin %59'unu, renkler temasının %15'ini, selamlaşma ifadelerinin %12'sini ve sayılar temasının %14'ünü oluşturmaktadır. Buradan hareketle bu temaların yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında temel seviyeye göre basit düzeyde öğretilmesi gerekmektedir. Örneğin sayılar temasında tek basamaklı sayıların öğretimi esas alınmalıdır. Kolaydan zora gidecek bir kelime öğretimi yapılmalı ve öğretilen kelimeler zamanla kullanılarak tekrar edilmelidir.

İkinci Alt Probleme/Amaca İlişkin Bulgular

Bu çalışmada Türk işaret dili sözlüğü, işaret dili dil bilgisi kitabı, Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni ve araştırma problemiyle ilgili öğrenme, öğretme ve değerlendirme kaynakları incelenmiştir. Türk işaret dili sözlüğü işitme engelli bireyler arasında ortak bir dil oluşturmak amacıyla tasarlanmıştır. Bu sözlükte işitme engelli bireylerin kullandığı yaklaşık 2607 kelime bulunmaktadır. Her kelimedenden sonra bu kelimenin nasıl yapıldığına yönelik açıklaması; el şeklinin, vücut duruşunun detaylı anlatımı bulunmaktadır. Ayrıca kelimenin yanında görsel de kullanılarak kelimeler daha da somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Programlar ve Öğretim Materyalleri tarafından hazırlanan bu kaynak işitme engelli bireylerin kelimelerin anlamlarını öğrenmelerini sağlamakta ve bu öğrencilerin bilişsel, dilsel ve kinestetik zekâlarının gelişmesine de yardımcı olmaktadır. Sosyal ortamlarda kullanılan kelimelerin kavramları hatırlama açısından ulaşılabilir olması da bu bireylerin yararına. Fakat alan yazında yabancı dil olarak Türkçeyi öğrenen işitme engelli bireyler için seviyelere göre oluşturulmuş bir kelime listesi bulunmamaktadır. Sadece seviyelere göre verilmesi gereken temalar ve başlıklar belirlenmiştir. Türk işaret dili sözlüğü söz konusu ihtiyacı karşılayan bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Bu kaynakta yöresel olarak anlamı değişen kelimelere yer verilmemiş ve Türkiye genelinde standart bir dil oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çaba; işitme engelliler arasındaki farklı işaretlerin kullanımının da önüne geçebilir.

Türk işaret dili dil bilgisi kitabı; sözlük çalışmasına göre daha geniş kapsamlı bir çalışmadır. Yabancı dil olarak Türkçeyi öğrenen işitme engelli bir birey temel seviyede ise bu kaynaktan faydalanma imkânı düşüktür. Çünkü işaret dilinin de her dil gibi kendine has gramer kuralları vardır. Araştırmanın sınırlılığını oluşturan A1 ve A2 temel seviyelerinde herhangi bir gramer konusu ise bulunmamaktadır. 2015 yılında güncellenen bu kaynak dilbilim uzmanları tarafından düzenlenmiştir. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında orta ve ileri seviyelerde başvurulması gereken kaynaklar arasındadır.

Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme kaynağı güncellenmiş ve bu ölçeklerin içine işitme engelli bireylerin dil öğrenim yeterlilikleri de eklenmiştir. Bu kaynakta yabancı uyruklu ve işitme engelli bireylerin temel, orta ve ileri seviyelerdeki dil öğrenim şekilleri aşama aşama incelenmiştir. Literatür kısmında da değinildiği gibi işaret dili varlığı, sematik doğruluk, toplum dilbilimsel uygunluk ve kültürel repertuar, işaret metni yapısı, ortam ve bakış açıları, dilsel farkındalık ve yorumlama, hazır bulunuşluk ve etki, işleme hızı, işaretleme akıcılığı şeklinde uzmanlar tarafından geniş bir ölçekte hazırlanmıştır. Bu kaynak bu alan açısından yepyeni bir boyut oluşturmaktadır. Özel eğitime ihtiyaç duyan bireylere ve işitme engelli bireylere daha sağlıklı ve verimli dil eğitimi alma olanağı tanımaktadır.

Üçüncü Alt Probleme/Amaca İlişkin Bulgular

Literatür kısmında da bahsedildiği gibi işitme engelli ve yabancı uyruklu bireylerin temel seviyede dil yeterlilikleri ve söz varlığında bulunan kelimeler incelenmiştir. Alımlayıcı ve üretici bireylerin Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni referans alınarak öğretilmesi gereken ve seviyelere göre izlenmesi gereken yollar ifade edilmiştir. Literatür kısmı dışında kaynağın en sonuna eklenen farklı bir ölçek de tespit edilmiştir. Bahsedilen ve sonradan eklenen bu ölçekler Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme kaynağının son kısmından alınmıştır.

Tablo 5. İşaret Dili Birikimi

<i>İşaret Dili Birikimi</i>	
A2+	Bir şeyi anlaşılır şekilde açıklayabilir.

A2	<p>Sınırlı kelime birikimine rağmen basit bir işaretlenmiş metni anlayabilir. Sözcüksel işaretler ile hayvanları belirtebilir.</p> <p>Yeni oluşturulan işaretleri, örneğin kişiler veya renkler için, doğru şekilde uygulayabilir.</p>
A1	<p>Bir diyalogdaki sıradan ifadeleri anlayabilir. (Ör. Selamlamalar veya teşekkürler). Aylar, günler, sayılar ve zamanların sözcüksel işaretlerini anlayabilir.</p> <p>İşaret dilinde selamlaşmayı anlayabilir.</p> <p>Hayvanların sözcükleşmiş işaretlerini anlayabilir.</p> <p>Basit yönergeleri, açıklamaları ve sebep açıklamalarını takip edebilir. Bağlama uygun basit ağızla söyleme kullanabilir.</p>

İşaret dili birikim tablosuna bakıldığında işitme engelli bireylerin günlük hayattaki basit ifadeleri anlamaya yönelik kazanımlar mevcuttur. Bireyin kelime dağarcığı birkaç temayla sınırlıdır. A2 seviyesi biraz daha geniş tutulmuştur. Basit ve soyut kelimelerin yeterlilikleri de bulunmaktadır. Bu seviyeden sonra soyut temaların da öğretilbileceği buradan anlaşılmaktadır. Zamansal ifadelerin basit şekilde kullanımı bir üst seviye için temel oluşturabilir. İşaret dili birikimi tablosuna göre işitme engelli bireylerin işaret öğrenmesi mümkün olmakla birlikte; karşısındaki bireylerle iletişime girmesi de mümkündür. Kelime serveti sınırlı da olsa bu bireyler yukarıda anlatılan söz varlığı ile günlük hayatta iletişim kurabilirler. Örneğin diyaloga girme, selamlaşma, teşekkür etme vb. nezaket ifadelerini kullanma ya da bir başkasını bu ifadeleri kullandığında anlayabilmeleri, işitme engelli ve yabancı uyruklu bireyler için avantaj sayılabilecek bir boyuttur.

Tablo 6. Şematik Doğruluk

Şematik doğruluk
A1 Basit ifadeleri anlayabilir.
Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme kaynağından alınan (D-AOBM, 269) bu tabloda A2 seviyesi bulunmamaktadır. Tabloda temel seviyedeki bireylerin basit ifadeleri anlamaya yönelik kazanımları mevcuttur. Detaylı kazanımlar ise literatür kısmında verilmiştir.

Tablo 7. Ortam ve Bakış Açıları

Ortam ve bakış açıları
A2 Duyguları el-dışı yollarla iletebilir.
Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme kaynağından alınan (D-AOBM, 269) bu tabloda kaynağa eklenen bu ölçekte soyut kelimelerin bu seviyede anlaşılabilirliğini ifade etmektedir. A1 ve A2 temel seviyede bulunan soyut kelime serveti ile orta ya da ileri seviyelerde bulunan soyut kelime serveti birbirinden farklıdır. Bu seviyede önceki şemalarda da ifade edildiği gibi basit olan ve anlaşılabilirliği yüksek olan bir soyutluk mevcuttur. El dışı yollarla yani jest, mimik ya da vücudun konumlanması ile bir kelimenin öğretiminin mümkün olduğu belirtilmiştir. Bu tabloda A1 seviyesinde bir kazanım bulunmamaktadır. Eklenen ölçekte toplum dilbilimsel uygunluk ve kültürel birikim, işaret metni yapısı, dil farkındalığı ve yorumlama, bilgi işleme hızına yönelik kazanımlar mevcut değildir. Basit ifadeleri anlayabilir kazanımından hareketle bir önceki şemada bulunan kazanımları da içine almaktadır. Ayrıca bu tabloda yabancı uyruklu bireyler için hazırlanan eğitim setlerinde tanışma, sayılar, renkler, hayvanlar vb. üniteler bulunmaktadır. Bu çalışmada bulunan kazanımlar da

kitaplarda bulunan müfredat ile uyumludur. Özellikle Milli Eğitim müfredatlarına yeni giren Özel Eğitim İşaret dili kaynaklarında da bu sıraya uygun temalar bulunmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde Türk işaret dili verilerinin değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışmada Türk işaret dili sözlüğü kullanılarak Avrupa Ortak Başvuru Metni ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde bu veriler değerlendirilerek A1 ve A2 seviyesinde bulunan işitme engelli ve yabancı uyruklu bireylerin hangi standartlarda dil öğrenmesi gerektiği belirlenmiştir. Özel eğitime ihtiyaç duyan ve işitme duyusunu diğer bireylere göre normalin dışında kullanan bu bireylerin dil öğrenme şekilleri de muhakkak ki farklı bir yöntem ve tecrübe gerektirmektedir. Gerek yöntem olarak gerek eğiticilerin uzmanlığı konusunda dikkat edilecek hususlar arasındadır. Böyle özel bir grubun dile olan ihtiyacı; normal bireylere göre daha fazladır. İşitme engelli kişilerin hayatını devam ettirmesi, iletişime geçmesi ve dili kullanabilme yeterliliğine bağlıdır. Bu bireylere verilen eğitimlerin bireylerin kullandığı cihaza, işitme seviyesine göre değişkenlik gösterdiği bilindiğinden Türkçenin işitme engelli, görme engelli gibi özel gruplara öğretimi konusunda daha fazla çalışma yapılması Türkçenin sınırsız gücünü ortaya koyması bakımından da oldukça önemlidir.

Alan yazın çalışmaları bu alanda işitme engelli bireylere yönelik çalışmaların az olduğu görülmektedir. Bu çalışmada; işitme engelli bireylere A1 ve A2 seviyelerinde öğretilmesi gereken kelimeler belirlenip temalara ayrılmış ve Avrupa Ortak Çerçeve Programı ile ilişkilendirilmiştir. Ayrılan temalarda selamlaşma ifadelerinden 9 kelime, renklerden 11 kelime, hayvanlar temasından 43 kelime ve sayılar temasından 10 kelime gösterilmiştir. Toplamda 4 temadan 73 adet kelime incelenmiştir. Bu da bulgular kısmında grafik ve tablo şeklinde analiz edilmiştir. Buradan %59 oranla hayvanlar, %12 selamlaşma kelimeleri, %15 renkler ve %14 sayıların olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öğretilcek kelimelerin genel olarak her ülkede kullanılan evrensel kelimeler olduğu tespit edilmiştir. Temel seviyeye de uygun olmasına dikkat edilmiştir. Örneğin sayıların rakamlar şeklinde olması temel seviyede ele alınmasındandır. İki ve daha fazla basamaktan oluşan sayıların öğretimi üzerinde durulmamıştır.

Çalışmaya referans olan kaynaklar içinde 2607 kelime bulunan Türk işaret dili sözlüğü bulunmaktadır. Bu sözlüğün yenilenmesindeki amaç evrensel kelimeleri bir araya toplamak ve yöresel olarak kullanılan kelimeleri azaltmaktır. Çünkü bölgeden bölgeye değişen kelimelerin kullanımı yabancı uyruklu bireyler için sorun oluşturacaktır. Türk işaret dili kelimelerinin yanında aslında bu kelimelerin kullanıldığı ortamlar da öğretilmektedir. Örneğin; selamlaşma ifadelerinin gün içinde nerede kullanılacağı yenilenen Avrupa Ortak Başvuru Metninde yer almaktadır.

Csizer ve Kontra (2020)'nin yaptığı "Sağır ve Ağır İşitme Engelli Öğrencilerin Yabancı Dil Öğrenme Özellikler" isimli çalışmasında bu öğrenci grubunun karşılaştığı zorlukların daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla anket ve görüşme tasarlanmıştır. Veriler pilot uygulamaya sahip olan üç Avrupa ülkesinden toplanmaya çalışılmıştır. Bu süreçte bu bireylerin dile karşı motivasyonları, inançları, stratejileri analiz edilmiştir. Sonuç olarak motivasyon ve inançlarına rağmen birtakım sorunlar ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu zorlukları aşabilmek amacıyla ulusal işaret dili öğretiminin daha faydalı olacağına, etkili öğrenme ortamlarının oluşturulması gerektiğine, özerk öğrenme yöntemlerine de ihtiyaç duyulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gün ve Türk (2022)'ün yaptığı İşitme Engeli Olan Yabancı Uyruklu Bireylerin İşaret Dili Üzerinden Türkçe Öğrenim Süreci isimli çalışmada bu bireylere dil öğretimi yapılırken takip edilmesi gereken adımlar, yöntemler, karşılaşılan zorluklar incelenmiştir. Çalışmanın sonunda; ilgili alanda kullanılan yöntemlerden sembolleştirme, jest ve mimik kullanma, ağızla söyleme vb. tercih edildiği görülmektedir. Karşılaşılan zorluklar başlığı altında işitme duyusunun doğurduğu olumsuzluklardan bahsedilmiştir. Bu bireylere dil öğretimi yapılırken takip edilmesi gereken adımların da temalara ayrılması gerektiği ifade edilmiştir. Örneğin; meslekler, aile terimleri, coğrafi kelimeler, akrabalık terimleri, duygular, taşıtlar vb. şeklinde anlatılmaktadır.

Sarıkaya ve Uzuner (2013)'in çalışmasında işitme engelli bireylerin yakın çevrelerinde bulunan kişilerin de işaret dili öğrenmesi gerektiği anlatılmıştır. Özellikle bu bireylerin dil eğitim programları, kılavuz kitapları vb. olması gerektiği ifade edilmiştir.

Csizer ve Kontra (2020); Çalıcı, Kamacı ve Aytan (2022)'in yaptığı çalışmalarda ise sağır bireylere dil öğretimi konusunda sorunlar olduğu tespit edilmiş ve yeni çalışmalara ihtiyaç olduğu söylenmiştir. Bu çalışmada da işitme

engelli ve yabancı uyruklu bireylerin dil öğretimi için söz varlığı verileri yeniden incelenmiştir. A1 ve A2 seviyesinde temalara ayrılmaya çalışılmıştır. Özellikle Kurt (2017)'un çalışmasında işitme engelli bireylere eğitim veren öğretmenlerin yeterli eğitime sahip olmaması bu bireyler açısından büyük sorun oluşturmaktadır. Bu çalışmada bu durum üzerinden sahada donanımlı elemanların bulunmadığına işaret edilmiştir.

Bulut, S. (2018)'un "İşitme Engellilere Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Üç Boyutlu Teknolojilerin Yeri" adlı çalışmasında ise görsel ve yazılı materyaller kullanılarak teknoloji destekli araçlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Özel eğitime ihtiyaç duyan bireylerin dil öğrenmesinde öğretim ortamlarının görsel materyallerle desteklenmesi gerekmektedir. Bu durum bireylerin hem anadillerinde hem de yabancı dil olarak Türkçenin öğreniminde fayda sağlamaktadır. Bu araştırmanın sonucunda ise kullanılan materyaller bilgiyi somutlaştırmış ve yabancı dil olarak Türkçeyi hızlı, kalıcı öğrenmelerini desteklemiştir. Yapılan çalışmadan sadece işitme engelli bireyler değil görme engelli bireylerin Türkçe öğrenmesinde de yararlanılabileceği belirtilmiştir. Üç boyutlu teknoloji yardımıyla oluşturulan materyaller görsel ve basılı olarak ele alınmıştır. Bu şekilde dil öğretiminin dezavantajlı bireyler üzerinde uygulanması daha uygun görülmüştür. Ayrıca geliştirilen bu materyallerin de zamandan tasarruf, istenildiğinde tekrar kullanma, bilgiye kolay ulaşma, içeriği basitleştirme, dikkat çekme, hatırlamayı kolaylaştırma, çoklu öğrenme ortamı sunma, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını karşılama gibi faydaları da bulunmaktadır. Bu çalışmada işitme engellilerin A1 ve A2 dil seviyelerinde oyunlar tasarlanmıştır. Bu oyunlar: tombala, üç boyutlu oyun kartları şeklinde etkinlikler mevcuttur. B1 ve B2 seviyesinde ise adam asmaca ve kelime havuzu oyunu kazanımıyla birlikte verilmiştir. Son olarak C1 ve C2 seviyesinde tabu oyunu üzerinden kelime öğretimi yapılmaya çalışılmıştır. Verilen seviyeler kazanımlar yönünden azdır ve işitme engelli bireylerin Türkçeyi öğrenmelerine yönelik yeterlilikler bulunmamaktadır. Araştırmada sanal yollarla dil öğretimine ağırlık verilmiştir. İşaret dilinin uzmanlar tarafından öğretilmesi sonucuna ulaşılmıştır. Hem eğiticilerin hem de öğretim yönteminin önem taşıdığına değinilmiştir.

Yukarıda sonuçları hakkında bilgi verilen bu çalışmayla ilgili/benzer diğer araştırma sonuçlarıyla bu araştırma sonuçlarının genel olarak örtüştüğü, işitme engelli bireylere yabancı dil olarak Türkçe öğretimi konusunda daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Öneriler

- ✓ Bu çalışmadan hareketle işitme engelli bireylerin orta ve ileri düzeydeki dil seviyelerinin verileri belirlenebilir.
- ✓ İşitme engelli bireylerden oluşan bir grubun dil öğrenimine yönelik deneysel desende çalışma yapılabilir.
- ✓ İleri düzeydeki dil seviyeleri için Türk işaret dili, Türkçe dilbilgisi kurallarıyla karşılaştırmalı olarak incelenebilir.
- ✓ Normal düzeyde işitme seviyesine sahip sınıflarda eğitim gören işitme engelli bireylerin eğitim programları alan uzmanlarınca tekrar düzenlenebilir.
- ✓ Dil öğretimini desteklemesi açısından işitme engelli bireylere Türkçe öğretiminde dijital kaynaklardan yararlanılabilir.
- ✓ Geliştirilen bu çalışmadan hareketle dil becerilerinin gelişimine yönelik çalışma kâğıtları, ölçme ve değerlendirme uygulamaları alternatif olarak geliştirilebilir.

Kaynakça

- Baki, Y. (2019). Yabancılarla Türkçe öğretimi alanındaki araştırma eğilimleri. *International Journal of Language Academy*, 7(3), 22-41.
- Bulut, S. (2015). Görme engellilere yabancı dil olarak Türkçe öğretimi. *Kesit Akademi Dergisi*, 1(1), 138-173.
- Bulut, S. (2018). İşitme engellilere yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde üç boyutlu teknolojilerin yeri. *Millî Eğitim Dergisi*, 47(218), 21-54.

Bulut, S., Kanat-Soysal, Ö. ve Gülçiçek, D. (2018). Suriyeli öğrencilerin Türkçe öğretmeni olmak: Suriyeli öğrencilerin eğitiminde karşılaşılan sorunlar. *Uluslararası Türkçe, Edebiyat, Kültür Eğitim Dergisi*, 7(2), 1210-1238.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, EK., Akgün, ÖE., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi Yayıncılık.

Csizér, K., & Kontra, EH. (2020). Foreign Language Learning Characteristics of Deaf and Severely Hard-of-Hearing Students. *The Modern Language Journal*, 104(1), 233-249.

Çiftçi, Ö. ve Coşkun, H. (2017). Yabancılar Türkçe öğretimi alanında yapılan çalışmaların farklı değişkenlere göre tasnifi. *International Journal of Languages Education and Teaching*, (17), 205 - 214.

Deliveli, K. (2020). İşitme engelli öğrencilere sunulan eğitim hizmetlerinin değerlendirilmesine ilişkin nitel bir araştırma. *SDU International Journal of Educational Studies*, 7(1), 26-44.

Dikyuva, H., Makaroğlu, B., & Arık, E. (2015). *Türk İşaret Dili Dilbilgisi Kitabı*. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.

Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme (2021) (Avrupa Konseyi).

Domagala-Zyšk, E., & Kontra, EH. (Eds.) (2016). English as a foreign language for deaf and hardof-hearing persons: *Challenges and strategies*. Cambridge Scholars Publishing.

Erdem, M. D., Gün, M., Şengül, M. ve Özkan, E. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yazılmış bilimsel makalelerde geçen anahtar sözcüklere ilişkin bir içerik analizi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(41), 213-237.

Girgin, MC. (2003). *İşitme engelli çocukların eğitimine giriş*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Gün, M., & Türk, A. (2021). İşitme Engeli Olan Yabancı Uyruklu Bireylerin İşaret Dili Üzerinden Türkçe Öğrenim Süreci. *Türk Dil Kurultayı Dergisi*, 1, 839-852.

Karaca, MF., & Bayır, Ş. (2018). Türk İşaret Dili İncelemesi: İletişim ve Dil Bilgisi. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi (UEAD)* 2(2), 35-58.

Kurt, B. (2017). İşitme engelliler okullarında çalışan Türkçe öğretmenlerinin Türkçe eğitimine ilişkin görüşleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(43), 381-392.

Massi, SM., Salija, K., & Muhayang, M. (2019). Teacher's beliefs on the use of visual materials in teaching english vocabulary to the deaf students. Erişim adresi: <http://eprints.unm.ac.id/15261/1/article%20jurnal.pdf>.

Nasir, NAM., Hashim, H., Rashid, SMM., & Yunus, MM. (2021). Exploring the Potential Usage of Mobile Technologies Among the Hearing-Impaired Students in Learning English as a Second Language (ESL). *International Journal of Interactive Mobile Technologies*, 15(19), 48-63.

Özer, H. ve Turhan Tuna, S. (2020). Yabancılar Türkçe öğretimi konusunda yayımlanmış bilimsel çalışmalar üzerine bir inceleme. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 81-98.

Sarıkaya, E. & Uzuner, Y. (2013). İşitme engelli çocukların okuma yazma öğrenmelerine ilişkin öğretmen görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi - Journal of Qualitative Research in Education*, 1(1), 31-61.

Tarcan, A. (2004). *Yabancı Dil Öğretim Teknikleri*. Nobel Yayıncılık.

Tayfun, R. (2009). *Etkili İletişim ve Beden Dili*. Nobel Yayıncılık.

TDK (2009). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tüfekçioğlu, U. (2003). *İşitme, konuşma ve görme sorunları olan çocukların eğitimi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Türk İşaret Dili Sözlüğü. (2015). Meb Yayınları.

Uysal, A. (2010). *İşitme engellilerde Türkçe öğretimi, sorunlar, öneriler*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Yaman, E. (2007). *Doğru Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı Sözlü Anlatım*. Savaş Yayınevi.

Zehsan, U. (2003). Aspects of Türk işaret dili (Turkish Sign Language). *Sign Language and Linguistics*, 6(1), 43-75.

EXTENDED SUMMARY

Teaching Turkish as a Foreign Language is still a new research area and the number of studies is limited. Generally, grammar topics, examining and scanning the source books in the field of Teaching Turkish as a Foreign Language, researching stereotypes, etc. is in the form. In addition, there are studies on cultural transfer and picture analysis. In the study, which is a new source in the field, Turkish sign language vocabulary data has been tried to be examined at A1 and A2 basic levels with reference to the renewed European Common Application Text for Languages: Learning, Teaching and Evaluation resource. It is aimed to guide the hearing impaired and foreign nationals who are in a disadvantaged situation and come to our country for various reasons.

In this study, the document analysis method, one of the qualitative research methods, was used. The research consists of 3 problem situations under the basic problem sentence of "What are the Turkish vocabulary data at A1 and A2 basic levels of foreign nationals and hearing impaired individuals through Turkish sign language?" The words that need to be learned at A1 and A2 basic levels, the referenced resources and the achievements of the language levels are tabulated and expressed in the findings section.

Sign language data, which is the subject of the research, was divided into themes and tried to be examined one by one. The data obtained were divided into 4 themes: greeting expressions, colors, numbers and animals. Within these themes, a total of 73 vocabulary data were identified, including 9 words from greeting expressions, 11 words from colors, 10 words from the theme of numbers, and 43 words from the theme of animals. An individual with hearing impairment and a foreign national will need this number of vocabulary to be able to communicate in daily life.

In order to test the validity of the study, opinions were taken from 6 experts who worked in this field at the end of the study. Experts were selected from among individuals who had the opportunity to work with hearing impaired individuals, knew sign language, worked in special education schools, worked in this field, and taught Turkish as a Foreign Language. According to the opinions of the experts, this study will be a new source on language acquisition of hearing impaired individuals, it is suitable for the specified A1 and A2 basic levels, and it is the first study to expand the boundaries of Turkish. It has been determined by experts that the bibliography used is the sources that should be used in the literature review.

The study is limited to A1 and A2 basic levels, Turkish sign language dictionary, and the European Common Framework Program renewed in 2021. The reason is that few experts have been reached on validity. The scarcity of resources in this area and the limited number of studies are one of the disadvantages of the study. The advocacy of different schools by sign language experts, their disagreement and the collection of sign language resources for a period caused the expert opinions to be limited. Looking at the vocabulary data, the words that hearing-impaired and foreign nationals need in their daily lives have been studied. Universally, greeting expressions, single-digit numbers, objective colors that everyone knows, words on animals were examined. Since it is a basic level, stereotyped expressions such as proverbs and idioms and grammar subjects are not mentioned. The reason for this is that these subjects are not included in the achievements at A1 and A2 levels. In the findings section, it was concluded that the most comprehensive theme consisted of animals, then colors, numbers and the least greeting expressions. While there are a total of 2607 words in the Turkish sign language dictionary from the referenced sources, only 73 were used according to the European Language Portfolio, which was renewed in 2021. It has been determined that the vocabulary of a hearing impaired and foreign national at A1 and A2 basic level is 73. Considering these individuals learning Turkish in Turkey, these resources should be updated and continued. Because the resources to be used during the study are limited, there is a need for such studies in the field of Teaching Turkish as a Foreign Language. In the literature part, a wide scale was prepared by experts in the form of presence of sign language, schematic accuracy, sociolinguistic compatibility and cultural repertoire, sign text structure, environment and perspectives, linguistic awareness and interpretation, readiness and effect, processing speed, signal fluency. It also opens the door for individuals in need of special education to receive language training. There are qualifications of buyers and producers in each title.

As a result, in this study, it was tried to be associated with the European Common Application Text by using the Turkish sign language dictionary. In this way, these data were evaluated and it was examined which standards should be learned by hearing impaired and foreign nationals at A1 and A2 levels. . The language learning styles of these individuals, who need special education and use their sense of hearing outside of the normal, definitely

require a different experience. It is among the issues to be considered both in terms of method and the expertise of the trainers. The language need of such a special group is higher than normal individuals in daily life. His survival and communication depends on his ability to use the language. In particular, it has been determined that the training given varies according to the device used by the individuals and the level of hearing. Teaching Turkish to special groups such as hearing impaired and visually impaired will reveal the unlimited power of this language.

Among the topics discussed are the problems encountered in the training given on this subject, the limited number of studies, the need for more studies, the need to learn from the people close to these individuals, the more important the training of trainers, the need to design materials, etc. focused on. In future studies, studies can be carried out for those who will prepare textbooks, lecturers and researchers.

İŞLETMELERİN FİNANSAL BİLGİLERİNİ MANİPÜLE ETME NEDENLERİ: BİST KOBİ SANAYİ ENDEKSİNDE YER ALAN İŞLETMELER ÜZERİNE BİR UYGULAMA

THE REASONS FOR MANIPULATION OF ENTERPRISES' FINANCIAL INFORMATION: AN APPLICATION ON THE ENTERPRISES INCLUDED IN BIST SME INDUSTRY INDEX

İncilay ERDURU

Uşak Üniversitesi

Uygulamalı Bilimler Fakültesi

Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü

incilay.erduru@usak.edu.tr

ORCID: 0000-002-7763-3397

ÖZ

Finansal bilgi manipülasyonu, işletmelerin sosyal sorumluluk kavramını ihlal ederek muhasebe süreçlerinde gerçekleştirmiş oldukları faaliyetlere ilişkin bilgilerini bilinçli olarak değiştirmesini ifade etmektedir. İşletmelerin finansal bilgilerini manipüle etmesi, bireysel olarak kurumsal kimliklerini, güvenilirliğini, hisse senetlerinin piyasa fiyatını, yeni yatırım olanaklarını olumsuz etkilerken; ülkelerin de para ve sermaye piyasalarına olan güvenin azalmasına ve mevcut yatırımcıların yeni yatırım piyasalarına yönelmelerine neden olmaktadır.

İşletmeler finansal başarısızlıklarını gizleme, yeni yatırımcıları işletmeye çekme, daha uygun maliyette finansman sağlama ve finansal hedeflerin gerçekleştirildiği izlenimi verme vb. nedenlere dayanarak finansal bilgilerini manipüle edebilmektedir. Bu kapsamda çalışmada, BIST KOBİ Sanayi Endeksi'nde yer alan işletmelerin 2020 yılı finansal bilgi manipülasyonu olasılıkları ve bu olasılıklara etki eden faktörlerin (dış baskı, finansal başarısızlık durumu ve finansal hedefler) belirlenmesi amaçlanmıştır. Söz konusu amaç çerçevesinde elde edilen veriler, Mann Whitney U Testi ve Linear Regresyon yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, BIST KOBİ Sanayi Endeksi'nde yer alan işletmelerin ortalama % 36'sının finansal bilgilerini manipüle etme olasılığının yüksek olduğu ve işletmeleri finansal bilgi manipülasyonuna, maruz kaldıkları dış baskı ve belirlenen finansal hedeflerin (bütçe, maliyet düşürme hedefleri vb.) yönelttiği tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Financial information manipulation refers to the conscious change of information about the activities they have carried out in the accounting processes by violating the concept of social responsibility. Manipulation of financial information of enterprises, negatively affects their individual corporate identity, reliability, market price of stocks and new investment opportunities. It also causes countries to lose confidence in money and capital markets and to turn existing investors towards new investment markets.

Enterprises manipulates financial information based on reasons which are try to hide their financial failures, attract new investors, provide more affordable financing and give the impression that financial goals are achieved etc. In this context, in this study, it is aimed to determine the financial information manipulation possibilities of the enterprises in the BIST SME Industry Index in 2020 and the factors affecting these possibilities (external pressure, financial failure status and financial targets). The data were analyzed using the Mann Whitney U Test and Linear Regression methods. According to the results of the analysis, it has been determined that 36% of the enterprises in the BIST SME Industry Index have a high probability of manipulating their financial information. In addition, it has been determined that the enterprises are directed to financial information manipulation, the external pressure they are exposed to and the determined financial targets (budget, cost reduction targets etc.).

Geliş Tarihi:
15.09.2022

Kabul Tarihi:
01.12.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler

Finansal Bilgi
Manipülasyonu,
Beneish Modeli,
BİST KOBİ Sanayi
Endeksi.

Keywords

Financial
Information
Manipulation,
Beneish Model, BIST
SME Industry Index.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilin.1175833>

Atf/Cite as: Erduru, İ. (2022). İşletmelerin finansal bilgilerini manipüle etme nedenleri: BİST KOBİ sanayi endeksinde yer alan işletmeler üzerine bir uygulama. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2303-2317.

Giriş ve Kavramsal Çerçeve

Manipülasyon, bireyin bir başka bireyi/bireyleri etkisi altına alması, bilinçli olarak yönlendirmesi ve isteği dışında davranmaya zorlaması durumu (Yılmaz, 2018: 449) olarak ifade edilmektedir. Manipülasyon kavramı yerli/yabancı literatürde ve uygulamada diğer disiplinler ile birlikte çok sık kullanılmaktadır. Psikolojik manipülasyon, piyasa manipülasyonu, kazanç manipülasyonu, muhasebe manipülasyonu, finansal bilgi manipülasyonu gibi kavramlar literatürde en çok yer alan ve uygulamada en çok rastlanan manipülasyon türleridir.

Finansal tablo manipülasyonu, muhasebe manipülasyonu, kazanç yönetimi gibi kavramlarla da ifade edilen finansal bilgi manipülasyonu, işletmelerin genel kabul görmüş muhasebe ilkelerindeki raporlama ile ilgili esnekliklerden faydalanarak veya mevcut standartlara aykırı davranarak, finansal durum ile faaliyet sonuçlarını gerçek durumundan daha farklı göstermek amacıyla; finansal bilgileri menfaatleri doğrultusunda değiştirmeleri olarak ifade edilmektedir (Küçüksozen ve Küçükkocaoğlu, 2005: 4). İşletmeler, finansal bilgi manipülasyonu yaparak hazırladıkları finansal tablolar ile işletmenin varlık ve kaynak yapısı, performans sonuçları, nakit akışı ve özkaynak değişimlerine ilişkin mevcut ve potansiyel yatırımcılara yanıltıcı/hileli finansal bilgi sunmakta ve söz konusu tarafların işletme hakkında olumlu bir izlenime sahip olmasını amaçlamaktadırlar. Ancak işletmelerin hedeflediği söz konusu amaç, kısa vadede işletmeye fayda sağlayacak gibi görünse de uzun vadede işletmenin itibarının zedelenmesi, hisse senedinin piyasa değerinin düşmesi, pazar kayıpları, cezalar ve iflas ile sonuçlanabilecek durumlar ile karşı karşıya kalınmasına neden olabilmektedir. Mikro düzeyde işletmeler için söz konusu kayıpları ortaya çıkaran manipülatif finansal tablolar, makro düzeyde ülkelerin sermaye piyasalarına olan güvenin azalmasına, yabancı yatırımcıların daha güvenli finansal piyasalara yönelmesine dolayısıyla yabancı sermaye kayıplarının yaşanmasına neden olarak ülke ekonomisini derinden etkilemektedir.

Ülkelerin sermaye piyasalarını ve ekonomilerini, yatırım anlamında güvenli bir ortam olmaktan çıkararak finansal bilgi manipülasyonu, işletmeler tarafından belirli amaçların gerçekleştirilmesi amacıyla yapılmaktadır. İşletmeleri manipülatif finansal tabloları hazırlamaya ve sunmaya yönlendiren bu amaçları, hile üçgeninden yola çıkarak aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür.

Amerikan sosyolog Donald R. Cressey tarafından ilk kez kullanılan hile üçgeni ile bir bireyi hileye yönlendiren temel parametrelerin/nedenlerin; baskı/motivasyonun oluşması, hile yapma fırsatının olması ve suçun rasyonelleştirilmesi olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda işletmelerin finansal bilgilerini manipüle edebilmesi için ilk aşamada, yöneticilerin üzerinde bir baskı unsurunun var olması gerekmektedir. Yöneticilerin kişisel olarak yaşadıkları finansal sıkıntılar ya da kâr ile doğru orantılı şekilde ücretlerine ek daha fazla prim kazanma istekleri, finansal tabloların manipülasyonu anlamında yöneticiler üzerinde bireysel baskı oluşturmaktadır. İşletmenin nakit sıkıntısı yaşaması, bu sıkıntının giderilebilmesi için uygun maliyette finansman kaynağı sağlama amacı, müşteri kayıplarının yaşanması, işletmenin stoklarının piyasa fiyatlarında yaşanan önemli ölçüdeki düşüşler, pazar payındaki daralma, tahsil edilemeyen alacaklar, iflasın bekletilmesi gibi unsurlar da yöneticiler üzerinde kurumsal anlamda baskı oluşturmaktadır (Uzunoglu, 2018: 29; Safiq ve Seles, 2018: 58)

İşletmeleri finansal bilgilerini manipüle etmeye yönlendiren bir diğer unsur ise yöneticilerin finansal bilgilerde ya da muhasebeleştirilme süreçlerinde yanlış veri girişini sağlayacak bir şansının ya da fırsatının var olmasıdır. İşletmelerin muhasebe süreçlerinin yönetiminde sorumlu bir personelin olmaması, iç kontrol sisteminin zayıf olması veya etkin bir şekilde işletilmemesi, bağımsız denetimin tüm yönleriyle detaylı bir şekilde gerçekleştirilmemesi, yönetim kurulu ile denetim komitelerinin yanlış yönlendirilmesi vb. gibi faaliyet ve ortamlar, finansal bilgilerin manipüle edilebilmesine yönelik fırsatları yaratmaktadır (Uzunoglu, 2018: 30). İşletmeler finansal bilgilerini kasıtlı olarak değiştirmek için yeterince iç ve dış baskılara maruz kalsalar da, bu baskıları sonuçlandırabilecek ortamları/fırsatları mevcut olsa da, kurum içi faaliyetlerinde, dış paydaşları ile olan ilişkilerinde belirli etik çizgilere sahip olmaları halinde finansal bilgilerini asla manipüle etmeyeceklerdir. Bir başka ifadeyle yöneticilerin finansal bilgileri yanlış gösterme yönünde atmış oldukları adımları rasyonelleştirmedikleri, manipülatif faaliyetleri rakip işletmelerin de yaptıkları gerekçesiyle haklı görmedikleri sürece hile üçgeni tamamlanmamış ve finansal bilgiler manipüle edilmemiş olacaktır (Uzunoglu, 2018: 30; Güngör, 2020: 2). Buna karşılık işletmelerin finansal bilgileri manipüle etmeye yönelik çeşitli nedenler ortaya koyması ve bu nedenlerin haklılığına inanmaları, diğer koşulların da var olması durumunda manipülatif finansal tabloların hazırlanmasını ve bilgi kullanıcılarına sunulmasını kaçınılmaz kılacaktır.

İşletmeler yukarıda ayrıntılı bir şekilde açıklanan unsurların var olması durumunda, kazanç yönetimi, kârın istikrarlı hale getirilmesi, yaratıcı muhasebe, büyük temizlik muhasebesi ve hileli finansal raporlama gibi yöntemler kullanarak muhasebe faaliyetlerinde manipülasyona gidebilmektedir. Bu yöntemler ile ilgili açıklamalara aşağıda yer verilmiştir.

Kar/kazanç yönetimi: Finansal tablolarda raporlanacak kâr tutarındaki azalmayı önlemek, finansal analistler tarafından yapılmış tahminleri ve yönetim tarafından belirlenen hedefleri karşılamak amacıyla işletme tarafından kârın bilinçli olarak manipüle edilmesi faaliyetidir (Dereköy, 2020: 93). Ayrıca işletmeler yürütülen sözleşmeler ile ilgili sonuçları etkilemek ve hisse senedi yatırımcılarını yanıltmak için de karı belirleyen gelir tablosu kalemlerini değiştirebilmekte ve karı yönetebilmektedirler (Healy ve Wahlen, 1999: 368).

Kârın istikrarlı hale getirilmesi: Finansal piyasalarda mevcut ve potansiyel yatırımcılar için işletmelere yatırım yapılma sürecinde dikkate alınabilecek en önemli özellik, işletmenin sahip olduğu risk düzeyidir. Bir başka ifadeyle üst yönetim, işletmesinin risk düzeyini rakip işletmelerin risk düzeyinin altına çekerek daha az riskli işletme görünümü elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için de kârın yüksek olduğu dönemlerde kârın düşürülmesi, kârın düşük olduğu dönemlerde ise kârın yükseltilerek işletmenin istikrarlı bir finansal performansa sahip olduğu imajı yaratılmaktadır. İşletme yönetimi özellikle peşin tahsil edilen gelirlerde tahakkuk yoluyla karı istikrarlı hale getirebileceği gibi, belirli gelir ve gider kalemlerini farklı hesaplarda veya dönemlerde muhasebeleştirerek de karı istikrarlı hale getirebilir (Dereköy, 2020: 93-94).

Yaratıcı muhasebe uygulamaları: Yaratıcı muhasebe, işletme içerisinde gerçekleşen finansal olayların, mevcut muhasebe kuralları ve kanunlardaki esneklerden yararlanarak ve/veya bu kanun ve standartların bir kısmı veya tamamının göz ardı edilmesiyle yöneticilerin istedikleri şekilde muhasebeleştirilmesi ve finansal tablolarda sunulmasıdır (Yadav, Kumar ve Bhatia, 2014: 66). İşletmeler özellikle maddi duran varlıklar, bu varlıklara ilişkin ayrılan amortismanlar, stoklar, borçlar ve inşaat sözleşmeleri ile ilgili muhasebe işlemlerinde yaratıcı muhasebe uygulamalarına daha fazla başvurmaktadır (Yadav, Kumar ve Bhatia, 2014: 69-70).

Agresif muhasebe: İşletme yönetimlerinin belirlemiş oldukları sayısal sonuçlara ulaşmak amacıyla muhasebe standartları ve genel kabul görmüş muhasebe politikalarının kasıtlı olarak seçilmesi ve uygulanması ile gerçekleşmemiş gelirlerin ilgili döneme kaydedilmesi, döneme ait giderlerin gelecek dönemlere aktarılmasını ifade etmektedir (Elitaş, 2013: 48).

Büyük temizlik muhasebesi: İşletmelerin mevcut yönetimlerinin görevden çekildiği ve yeni yöneticilerin yönetimde söz sahibi oldukları dönemlerde sık karşılan bir manipülasyon yöntemidir. İşletme yönetiminde söz sahibi olan yeni yönetici, önceki yöneticilerin kamuya açıklamış oldukları finansal tabloları aslında olduğundan daha iyi gösterdikleri, bu nedenle işletmenin mevcut durumda finansal olarak daha zor durumda olduğunu açıklayarak, yönetime geldikleri ilk dönemlerde bilançonun bazı kalemlerini temizlemek suretiyle gelecek dönemleri olduklarından daha karlı göstermeyi hedeflemektedirler (Uzunoğlu, 2018: 53-55). Büyük temizlik muhasebesi işletmelerin kamuoyuna düşük kâr açıkladıkları dönemlerde de başvurdukları bir manipülasyon yöntemidir. İşletmeler bu yöntem ile gelirlerini erteleyerek, zararda oldukları yıllarda daha çok zarar açıklayarak, gelecek yıllarda daha karlı görünmeyi sağlamaktadır.

Hileli finansal raporlama: İşletmelerin finansal bilgi kullanıcılarını yanlış yönlendirmeye yönelik olarak finansal tablolarını yanlış hazırlaması ve sunması ile ilgili etik dışı, kasıtlı gerçekleştirilen bir faaliyettir (Kaya ve Uzay, 2018: 721). İşletmelerin ticari işlemlerini, muhasebe kayıtlarını ve bu kayıtları destekleyici belgeleri değiştirmesi, bu kapsamda gerçekleştirilen faaliyetlere örnek olarak verilebilir.

İşletmeler muhasebe süreçlerinde ve finansal tablo kalemlerinde, finansal bilgi manipülasyonlarını yukarıdaki yöntemleri kullanarak gizli şekilde gerçekleştirmektedirler. Finansal analistler, bağımsız denetçiler, denetim komitesi üyeleri ve akademisyenlerin, gizli şekilde gerçekleştirilen bu finansal bilgi manipülasyonlarını çeşitli istatistiksel modeller kullanarak tahmin edebilmeleri mümkündür. Healy (1985), DeAngelo (1986), Jones (1991), Düzeltilmiş Jones Modeli (1995), Endüstri Modeli, Beneish (1997, 1999) ve Spathis (2002) gibi bilim insanlarının kendi isimleri ile anıldıkları modeller, finansal bilgi manipülasyonunun tahmin edilmesinde kullanımı en yaygın olan modellerdir (Kılıç ve Evcı, 2017: 71-74). Bu çalışmada, Beneish'in 1997 yılında ortaya koyduğu ve 1999 yılında kazanç manipülasyonunun belirleyici özelliklerinden yola çıkarak geliştirdiği model kullanılarak, BİST KOBİ Sanayi Endeksi'nde yer alan işletmelerin finansal bilgi manipülasyonu yapma olasılıkları ve işletmeleri manipülasyon yapmaya yönelen nedenler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Literatür Taraması

Çalışmanın bu bölümünde, finansal bilgi manipülasyonuna ilişkin yurt içi ve yurt dışında yer alan çalışmalara yer verilmiştir.

Finansal bilgi manipülasyonunun tespitinde temel bir model olarak kabul edilen ve Beneish tarafından geliştirilen modelin temeli 1997 yılına dayanmaktadır. Benesih (1997) çalışmasında, Amerika Birleşik Devletleri, SEC’de yer alan 2053 işletmenin 1987-1993 yıllarına ilişkin verilerini kullanarak, işletmelerin finansal bilgi manipülasyonu yapıp yapmadıklarını probit analiz yöntemi ile araştırmıştır. Araştırma sonucunda göre işletmelerin finansal bilgi manipülasyonu gerçekleştirip gerçekleştirmediklerinin belirlenmesinde ticari alacaklar endeksi, toplam tahakkukların toplam varlıklara oranı, borsa performansı, pozitif tahakkuklar, nakit satışlar ve borç / özkaynak oranları gibi değişkenlerin kullanılabilmesi belirlenmiştir. Beneish 1997 yılında ortaya koymuş olduğu modeli 1999 yılında geliştirmiş ve geliştirmiş olduğu bu yeni model ile işletmelerin kazanç manipülasyonu gerçekleştirip gerçekleştirmediklerinin tespit edilebileceği değişkenleri belirlenmiştir. Söz konusu çalışmaya göre ticari alacaklar endeksi, brüt kâr marjı endeksi, aktif kârlılık endeksi, satışların büyümesi endeksi ve toplam tahakkukların toplam varlıklara oranı gibi değişkenler kazanç manipülasyonunun tespit edilmesinde modelde kullanılan değişkenler olarak ortaya konmuştur.

Literatürde Beneish modelinden yola çıkılarak, modele yeni değişkenler eklenerek yada çıkarılarak, yeni manipülasyon tespit modelleri geliştirilmiş ve bu modellerin muhasebe manipülasyonunu açıklama güçleri ve manipülasyonu tespit edebilmek için gerekli olan değişkenler ilgili çalışmalarda belirlenmiştir. Spathis (2002), Carcello ve Nagy (2004), Küçüksözen ve Küçükkocaoğlu (2005), Suyanto (2009), Nor vd. (2010), Perols ve Loguee (2011), Amara vd.(2013), Varıcı ve Er (2013), yapmış oldukları çalışmalarında örnekleminde yer alan işletmelerin finansal bilgi manipülasyonu gerçekleştirme olasılıklarını lojistik regresyon yöntemini kullanarak tespit etmişlerdir. Söz konusu çalışmalar sonucunda Net Satışlar/Aktif Toplamı, Net Satışlar/Ticari Alacaklar, Yabancı Kaynak /Öz Kaynak, Alacaklardaki Büyüme, Satışlardaki Büyüme, Net Kâr/Toplam Varlık, Satışların Doğal Logaritması, Ticari Alacaklar Endeksi, Brüt Kâr Marjı Endeksi, Amortisman Endeksi, Finansman Giderleri/ Net Satışlar, Aktif Kârlılık Endeksi, Stoklar/Satışlar, Denetçinin Görev Süresi ve İşletmenin Borsada İşlem Gördüğü Süre, Çalışma Sermayesi/Toplam Varlık ve Z Skor değerlerinin, işletmelerin finansal bilgi manipülasyonu gerçekleştirme olasılıklarının tespitinde kullanılacak değişkenler olduğu tespit edilmiştir.

Literatürde işletmelerin finansal bilgi manipülasyonu gerçekleştirme olasılıklarının tespitinde, yukarıda açıklanan lojistik regresyon yönteminin dışında kantitatif karar verme tekniklerini kullanan çalışmalarda yer almaktadır. Fannign ve Cogger (1998), Kirkos vd. (2007), Küçükkocaoğlu, Benli ve Küçüksözen (2007), Liou (2008), Ata ve Seyrek (2009), Dikmen ve Küçükkocaoğlu (2010), Gupta ve Gill (2012), yapmış oldukları çalışmalarında işletmelerin finansal bilgi manipülasyonu gerçekleştirme olasılıklarını yapay sinir ağları ve karar ağacı gibi yöntemler kullanarak tespit etmeye çalışmışlardır. İlgili metodoloji kullanılarak işletmelerin finansal bilgi manipülasyonu gerçekleştirme olasılıklarının tespitinde, Z Skor, Net Kâr/Toplam Varlık, Borç/Özkaynak, Satışlar/Toplam Varlık, Çalışma Sermayesi/Toplam Varlık, Çalışma Sermayesi/Satışlar, Nakit ve Nakit Benzerleri/KVYK, Dönen Varlıklar/KVYK, Alacaklar/Toplama Varlık, Özkaynak/Toplam Varlık, Faiz ve Vergi Öncesi Kâr/Finansman Giderleri, Brüt Kâr Marjındaki Değişim, Alacaklardaki Değişim, Stok Devir Hızı, Stoklar/Toplam Varlık, Cari Oran, Faaliyet Kârı/Satışlar, Satışların Maliyeti/Faaliyet Giderleri, Stoklar/Toplam Aktif, KVYK/Toplam Aktif gibi değişkenlerin kullanılabilmesi belirlenmiştir.

Literatürde yer alan yukarıdaki çalışmalar, işletmelerin finansal bilgi manipülasyonu gerçekleştirme olasılıklarının tespit edilmesi, manipülasyonun tespit edilebilmesinde kullanılacak değişkenler ve işletmeleri manipülatör işletmeler ile manipülatör olmayan işletmeler olarak sınıflandırılması amacıyla gerçekleştirilmiştir. İşletmeleri manipülasyon yapmaya yönlendiren etkenlerin belirlenmesine yönelik ise literatürde oldukça az çalışma bulunmaktadır. Safiq ve Seles (2018) ile Altunal ve Kurnaz (2020), Toplam Borç/Toplam Varlık, Aktif Karlılık Hedefleri, Z Skor, Net Nakit Akışı, finansal istikrar ve baskıya yönelik çeşitli değişkenler kullanarak işletmeleri finansal bilgi manipülasyonuna yönelten etkenleri tespit etmeye çalışmışlardır. Söz konusu çalışmaların sonucuna göre net nakit ihtiyacı, yöneticilere ödenen prim ve teşvikler, finansal başarısızlıklar vb. nedenlerin, işletmeleri muhasebe süreçlerine ilişkin bilgilerini manipüle etmeye yönelttiği belirlenmiştir.

İşletmeleri finansal bilgi manipülasyonuna yönlendiren nedenlerin tespit edilmesine yönelik literatürde yer alan çalışmaların sayıca yetersiz olarak değerlendirilmesi ile küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansal bilgi manipülasyonu gerçekleştirme olasılığı ve manipülasyona yönelten etkenlerin araştırılmasına yönelik literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanılmaması nedeniyle bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, yeni yatırımcıların yatırım kararlarında işletmeleri değerlendirme, güvenilirliklerini sınamaya, bağımsız ve iç denetçilerin denetim sürecini daha etkili ve verimli şekilde yönetmelerine katkı sağlama açısından önem taşımaktadır.

Çalışmanın Amacı, Kapsamı ve Metodolojisi

Bu bölümde çalışmanın amacı, hipotezleri, kapsamı, kısıtları ve uygulama sonuçlarının elde edilebilmesi için kullanılan metodolojiye yer verilmiştir.

Çalışmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu çalışma, iki temel amaç üzerinde kurgulanmış olup bu amaçlardan ilki, BİST KOBİ Sanayi Endeksi'nde yer alan işletmelerin muhasebe süreçlerinde ve bu süreç sonunda bilgi kullanıcılarına sundukları finansal tablolarında manipülasyon yapma olasılıklarının tespit edilmesidir. Çalışmanın literatüre katkı sağlaması bakımından önemli olan bir diğer amacı ise işletmeleri manipülasyon yapmaya yönlendiren nedenlerin (işletmenin finansman ihtiyacı nedeniyle daha düşük maliyette yabancı kaynak sağlama ihtiyacı, yeni yatırımcıları işletmeye çekmek için işletmenin finansal performansını olduğundan daha iyi gösterme ihtiyacı, yöneticilerin maaşlarına ek işletmenin karından alacakları yüksek prim beklentisi, bütçe döneminde belirlenmiş olan finansal hedeflere ulaşıldığı izlenimi verme ve finansal başarısızlıkları gizleme vb.) belirlenmesidir.

Bu kapsamda çalışmanın amacından yola çıkılarak test edilecek hipotezler aşağıdaki gibi belirlenmiştir (Altunal ve Kurnaz, 2020: 110).

H1: Manipülasyon ihtimali yüksek olan işletmeler ile manipülasyon ihtimali olmayan işletmelerin, DSRI, GMI, AQI, SGI, DEPI, SGAI, TATA ve LEVI oranları arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H2: İşletmelerin finansal başarı/başarısızlık durumlarından “Sat/TV, SMM/Stok, Stok/Sat., SMM/Sat., BK/Sat., ΔBK, ΔSat., ΔNak.Akış değişkenleri, finansal bilgi manipülasyonu olasılığını pozitif yönde etkilerken, “Sat/TA ve Altman Z Scor” değişkeni finansal bilgi manipülasyonu olasılığını negatif yönde etkilemektedir.

H3: Dış baskı unsurlarından, “Top.Borç/Top. Var, (İşl.Fal.Nak.Ak.-Ser.Har)/Dön.Var, İşl.Fal.Nak.Ak-Nak.Temet.-Ser.Harc., Fin.Gid./Top.Borç, Net Çal.Ser/Top.Var, Cari Oran” değişkenleri, finansal bilgi manipülasyonu olasılığını pozitif yönde etkilerken, “Toplam Borç/Top.Özk. ve NK/Sat” değişkeni finansal bilgi manipülasyonu olasılığını negatif yönde etkilemektedir.

H4: Finansal hedeflerden ROA, ROE ve TQ değişkenleri, finansal bilgi manipülasyonu olasılığını pozitif yönde etkilemektedir.

Çalışmanın Kapsamı ve Kısıtları

Çalışmada finansal bilgi manipülasyonu yapma ihtimali olan işletmelerin ve bu işletmeleri finansal bilgi manipülasyonuna yönelten nedenlerin belirlenebilmesi için, BİST KOBİ Sanayi Endeksi'nde işlem gören işletmeler örneklem olarak seçilmiştir. Örneklem söz konusu endeks kapsamında yer alan işletmeler ile sınırlı tutulması, Beneish modelinin daha çok sanayi işletmeleri için kullanılması ve hem Beneish hem de regresyon modellerinde yer alan bağımsız değişkenlerin sayısının fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Çalışma kapsamında BİST KOBİ Sanayi Endeksi'nde işlem gören işletmelerin, 2021 yılına ilişkin finansal tabloları henüz yayınlanmadığından dolayı, 2020 yılı verileri kullanılarak ilgili analizler gerçekleştirilmiştir. BİST KOBİ Sanayi Endeksi'nde 2020 yılında 38 işletme kayıtlı bulunmakta olup bu işletmelerin finansal tablo verileri ve faaliyet raporları Merkezi Kayıt Kuruluşu, Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)'nda yer alan finansal tablolardan ve bu tabloların dipnotlarından elde edilmiştir. Çalışmanın bulguları bölümünde de görüleceği gibi, KAP'dan elde edilerek hesaplanan işletmelerin manipülasyon olasılıkları, işletmelerin kurumsal imajlarını

olumsuz etkilememesi amacıyla işletme isimleri/kodları belirtilmeden ve KAP'da yer alan sıralama takip edilmeden verilmiştir.

Çalışmanın Metodolojisi

Çalışmada işletmelerin muhasebe manipülasyonu yapma olasılıklarının değerlendirilebilmesi için Beneish tarafından geliştirilen aşağıdaki model kullanılmıştır (Beneish, 1999: 31):

$$Mi: -4,840 + (0.920 * DSRI) + (0.528 * GMI) + (0.404 * AQI) + (0.892 * SGI) + (0.115 * DEPI) + (0.172 * SGAI) + (4.679 * TATA) + (-0.327 * LVGI)$$

Beneish modelinde yer alan bağımsız değişkenlerin anlamları ve bu değişkenlerin hesaplanabilmesi için gerekli olan formüller Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Beneish Modelinin Açıklayıcı Değişkenlerine İlişkin Formüller

Modelin Değişkenleri	Modelin Değişkenlerine İlişkin Formüller
Ticari Alacaklar Endeksi (DSRI)	$DSRI = \frac{Tic. Al._t / Brüt Sat._t}{Tic. Al._{t-1} / Brüt Sat._{t-1}}$
Brüt Kâr Marjı Endeksi (GMI)	$GMI = \frac{Brüt Sat._{t-1} - SMM_{t-1} / Brüt Sat._{t-1}}{Brüt Sat._t - SMM_t / Brüt Sat._t}$
Aktif Kalitesi Endeksi (AQI)	$AQI = \frac{(1 - Döne. Var._t - Mad. DV._t) / Top. Var._t}{(1 - Döne. Var._{t-1} - Mad. DV._{t-1}) / Top. Var._{t-1}}$
Satışlardaki Büyüme Endeksi (SGI)	$SGI = Brüt Sat_t - Brüt Sat_{t-1}$
Amortisman Giderleri Endeksi (DEPI)	$DEPI = \frac{Amort. Gid._{t-1} / (Amort. Gid._{t-1} + Mad. DV._{t-1})}{Amort. Gid._t / (Amort. Gid._t + Mad. DV._t)}$
Pazarlama, Satış, Dağıtım ve Genel Yönetim Giderleri Endeksi (SGAI)	$SGAI = \frac{(PSDG_t + GYG_t) / Brüt Sat_t}{(PSDG_{t-1} + GYG_{t-1}) / Brüt Sat_{t-1}}$
Borçlanma Yapısındaki Değişmeler Endeksi (LVGI)	$LVGI = \frac{(KVB_t + UVB_t) / Top. Var._t}{(KVB_{t-1} + UVB_{t-1}) / Top. Var._{t-1}}$
Toplam Tahakkukların Toplam Varlıklara Oranı (TATA)	$TATA = Top. Tahak. / Top. Var._t$

Kaynak: (Safiq ve Seles, 2018: 58).

Çalışmada BİST KOBİ Sanayi Endeksi'nde yer alan işletmelerin manipülasyon yapma olasılıkları, yukarıda belirtilen açıklayıcı değişkenler kullanılarak hesaplanan Beneish katsayısına göre belirlenmiştir.

İşletmelerin belirlenen bu manipülasyon olasılıkları üzerine hangi değişkenlerin etki ettiğini bir başka ifade ile işletmeleri manipülasyona yönlendiren nedenlerin belirlenebilmesi için linear regresyon yöntemi kullanılmıştır. Çalışmaya ilişkin regresyon yönteminde bağımlı değişken olarak işletmelerin manipülasyon olasılıkları, bağımsız değişkenler olarak ise işletmeleri manipülasyon yapmaya teşvik eden (dış baskılar, işletmelerin finansal hedefleri ve finansal başarı/başarısızlıkları değişkenleri) kullanılmıştır. İşletmeleri finansal bilgilerinin manipüle etmeye teşvik eden söz konusu değişkenlere ve formüllerine Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2. Regresyon Yönteminde Açıklayıcı Değişken Olarak Kullanılan Oranlar

Finansal Manipülasyon Nedenleri	Açıklayıcı Değişkenler / Oranlar
Dış Baskılar	DB1 Toplam Yabancı Kaynak/Toplam Varlık
	DB2 (İşletme Faal.Nakit Akışı-Ort.Sermaye Harcaması)/Dönen Varlıklar
	DB3 İşletme Faal. Nakit Akışı-Nakit Temettü-Sermaye Harcaması
	DB4 Net Kar/ Satışlar
	DB5 Toplam Borç/Özkaynak Top.
	DB6 Finansman Gid./Toplam Borç
	DB7 Net Çalışma Sermayesi /Top. Varlık
	DB8 Dönen Varlıklar / KVK
Finansal Hedefler	FH1 Dönem Net Karı/Toplam Varlıklar
	FH2 Dönem Net Kar/Toplam Özkaynaklar
	FH3 (Toplam Borç+Piyasa Değeri)/Top.Varlık
	FBD1 Satışlar/Top.Varlık
	FBD2 SMM/Stoklar
	FBD3 Stoklar/Satışlar
	FBD4 SMM/Satışlar
	FBD5 Brüt Kâr /Satışlar
	FBD6 Satışlar / Ticari Alacaklar
	FBD7 2020 Yılı Brüt Kar-2019 Yılı Brüt Kar
FBD8 2020 Yılı Net Satışlar – 2019 Yılı Net Satışlar	
Finansal Başarı/Başarısızlık Durumu	FBD9 (Dönem Net Karı-İş.Faal.Sağ.Nak.Akışı)/Top.Varlık
	FBD10 Altman Z Scor Değeri ¹

Çalışmada BIST KOBİ Sanayi Endeksi'nde yer alan işletmelere ilişkin bağımlı değişken olan manipülasyon olasılıkları ve Tablo 2'de gösterilen formüller kullanılarak bağımsız değişkenler hesaplanmış, elde edilen veriler ile regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen tablolara ve yorumlarına aşağıdaki başlık altında yer verilmiştir.

Çalışmanın Bulguları

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak yukarıda da ayrıntılı bir şekilde açıklanan Beneish modeline göre işletmelerin manipülasyon olasılıkları hesaplanmıştır. Hesaplanan manipülasyon olasılıkları (Mi değerleri) daha sonra, veri grubuna ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri kullanılarak standartlaştırılmış normal olasılıklara (Zi değerlerine) çevrilmiştir. Beneish modeline göre hesaplanan bu olasılık değerlerinin (Zi değerleri);

- 0,035'ten küçük olması durumunda o işletmenin manipülasyon yaptığına ilişkin bir bulgunun olmadığı (manipülasyon olasılığı derecesi 0),
- 0,035-0,06 aralığında manipülasyon yapma olasılığının bulunduğu (manipülasyon olasılığı derecesi 1),

¹ Altman Z Scor Değeri (Zi) = 0,012. + 0,014. + 0,033. + 0,006. + 0,999 formülü kullanılarak hesaplanmıştır.

- 0,06-0,14 aralığında manipülasyon yaptığına dair ciddi bulguların olduğu ve (manipülasyon olasılığı derecesi 2),
- 0,14'ten büyük olması durumunda manipülasyona dair çok önemli bulguların (manipülasyon olasılığı derecesi 3) olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.

Bu kapsamda BIST KOBİ Sanayi Endeksi'nde yer alan işletmelerin finansal bilgi manipülasyonu olasılık değerlerine Tablo 3'de yer verilmiştir.

Tablo 3. İşletmelerin Manipülasyon Olasılıklarına İlişkin Beneish Modeli Değerleri

İşletme No	M Score (Mi)	Zi	Manipülasyon Olasılığının Derecesi	İşletmenin Manipülasyon Derecesinin Anlamı
1	-1,75	-0,01	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
2	0,47	0,46	3	Manipülasyon yapıldığına ilişkin çok önemli bulgular mevcut
3	-2,16	-0,1	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
4	-2,25	-0,12	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
5	-1,87	-0,04	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
6	0,12	0,39	3	Manipülasyon yapıldığına ilişkin çok önemli bulgular mevcut
7	-2,73	-0,22	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
8	-0,83	0,18	3	Manipülasyon yapıldığına ilişkin çok önemli bulgular mevcut
9	2,25	0,84	3	Manipülasyon yapıldığına ilişkin çok önemli bulgular mevcut
10	2,12	0,81	3	Manipülasyon yapıldığına ilişkin çok önemli bulgular mevcut
11	-0,11	0,34	3	Manipülasyon yapıldığına ilişkin çok önemli bulgular mevcut
12	-1,91	-0,05	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
13	-1,77	-0,02	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
14	1,54	0,69	3	Manipülasyon yapıldığına ilişkin çok önemli bulgular mevcut
15	-2,28	-0,13	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
16	-2,81	-0,24	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
17	-1,19	0,11	2	Manipülasyon yapıldığına ilişkin ciddi bulgular mevcut
18	15,51	3,67	3	Manipülasyon yapıldığına ilişkin çok önemli bulgular mevcut
19	-1,58	0,02	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
20	-2,29	-0,13	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
21	1,22	0,62	3	Manipülasyon yapıldığına ilişkin çok önemli bulgular mevcut
22	-2,36	-0,14	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
23	-1,92	-0,05	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
24	-2,15	-0,1	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
25	-2,52	-0,18	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
26	-0,7	0,21	3	Manipülasyon yapıldığına ilişkin çok önemli bulgular mevcut
27	-14,73	-2,79	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
28	-2,39	-0,15	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil

29	-2,03	-0,07	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
30	-1,5	0,04	1	Manipülasyon yapma olasılığı bulunmaktadır
31	-2,32	-0,13	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
32	-0,15	0,33	3	Manipülasyon yapıldığına ilişkin çok önemli bulgular mevcut
33	0,28	0,42	3	Manipülasyon yapıldığına ilişkin çok önemli bulgular mevcut
34	-0,91	0,17	3	Manipülasyon yapıldığına ilişkin çok önemli bulgular mevcut
35	-4,4	-0,58	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
36	-12,92	-2,4	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
37	-12,92	-2,4	0	Manipülasyon yapıldığına ilişkin bir bulgu mevcut değil
38	1,62	0,71	3	Manipülasyon yapıldığına ilişkin çok önemli bulgular mevcut

Tablo 3’de gösterilen olasılık değerleri (Zi değerleri) incelendiğinde, BIST KOBİ Sanayi Endeksi’nde yer alan 38 işletmeden, 21’nin manipülasyon yaptığına ilişkin bir bilginin mevcut olmadığını, 14’ünde ise manipülasyon yapıldığına ilişkin çok önemli bulguların mevcut olduğu tespit edilmiştir. Manipülasyon yapma ihtimali yüksek olan söz konusu işletmelerin, endekste yer alan toplam işletme sayısı içerisindeki payı % 36 olup anakütle içerisindeki oranının önemli düzeyde olduğu açıktır.

İşletmeler bu çerçevede manipülasyon yapma olasılıklarına göre, manipülasyon yapma ihtimali yüksek olan işletmeler ve manipülasyon yapma ihtimali olmayan işletmeler olarak ikiye ayrılmıştır. Bu işletmelerin manipülasyonlarının hesaplanmasında kullanılan açıklayıcı değişkenleri arasında anlamlı bir farklılığın bulunup bulunmadığı ise veri seti normal dağılım göstermediği için Mann Whitney U Testi ile analiz edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. İşletmelerin Manipülasyonun Açıklayıcı Değişkenlerine İlişkin Fark Analizi Sonuçları

Modelin Açıklayıcı Değişkenleri	Manipülasyon Yapma İhtimali Yüksek Olan İşletmeler	Manipülasyon Yapma İhtimali Olmayan İşletmeler	Mann Whitney U Testi Sonuçları	
	Ortalama Farkı	Ortalama Farkı	Z Değeri	Anlamlılık Değeri
DSRI	22	17,68	-1,183	0,237
GMI	20,44	18,82	-,444	0,657
AQI	23	16,95	-1,656	0,098
SGI	22,44	17,36	-1,390	0,165
DEPI	20,38	18,86	-,414	0,679
SGAI	15,73	21,23	-1,516	0,130
ACR/TATA	26,44	14,45	-3,282	0,001
LEVI	18,63	20,14	-,414	0,679

Tablo 4 incelendiğinde, sadece TATA oranı olarak ifade edilen Toplam Tahakkuklar/Toplam Varlıklar oranına ilişkin anlamlılık değerinin, standart anlamlılık değeri olan 0,05’den küçük çıktığı görülmektedir. Söz konusu anlamlılık oranının $p=0,001 < 0,05$ olarak gerçekleşmesi, manipülasyon yapma ihtimali yüksek olan işletmeler ile manipülasyon yapma ihtimali olmayan işletmelerin TATA oranlarında anlamlı farklılığın bulunduğunu ortaya koymaktadır. İlgili işletmelerin TATA oranlarına ilişkin ortalama fark değerleri incelendiğinde, manipülasyon yapma ihtimali yüksek olan işletmelerde bu oranın, manipülasyon yapma ihtimali olmayan işletmelere göre daha yüksek gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Manipülasyon yapma ihtimali yüksek olan Tablo 4'deki işletmeleri, bu faaliyeti gerçekleştirmeye yönlendiren nedenlerin neler olduğunun tespit edilebilmesi amacıyla çoklu doğrusal regresyon yöntemi uygulanmış olup uygulama sonuçlarına aşağıdaki tablolarda yer verilmiştir.

Tablo 5. Regresyon Analizine İlişkin Model Özeti ve Anova Testi Sonuçları

Model	R	R ² Değeri	Düzeltilmiş R ² Değeri	Serbestlik Derecesi	F Değeri	Anlamlılık Değeri
1	0,906	0,820	0,723	13	8,429	0,000

Tablo 5 incelendiğinde, çalışmanın amacı doğrultusunda kurulan regresyon modelinin geçerli olup olmadığının değerlendirilmesinde kullanılan anlamlılık değerinin $p=0,000 < 0,005$ olduğu görülmekte olup bu değer çalıştırılan regresyon modelinin bir bütün olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu modelin Düzeltilmiş R² değeri incelendiğinde; dış baskılar, finansal başarı/başarısızlık ve finansal hedefler grupları altında ifade edilen bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken olan manipülasyon olasılığını açıklama gücü %72,30 olarak belirlenmiştir. Söz konusu oran sonuçların anlamlılığı açısından önemli bir düzeydedir.

Regresyon modelinin bir bütün olarak anlamlılığı test edildikten sonra, işletmelerin manipülasyon yapma nedenlerini ifade eden bağımsız değişkenlerin, manipülasyon olasılığını etkileyip etkilemediğini gösteren analiz sonuçlarına Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6. İşletmeleri Finansal Bilgi Manipülasyonuna Yönelten Nedenlere İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler ²	B	Standart hata	t	p	Corelasyon İstatistiği/Tolerans Değeri	Corelasyon İstatistiği/VIF Değeri
DB2	-,300	,402	-,747	,462	,501	1,996
DB3	-2,309	,000	-,377	,709	,408	2,449
DB5	-,193	,085	-2,272	,032**	,516	1,938
DB6	1,447	,448	3,229	,004*	,567	1,764
DB7	,209	,046	4,565	,000*	,195	5,129
DB8	-,205	,051	-4,049	,000*	,543	1,842
FH2	,032	,017	1,865	,075***	,457	2,186
FH3	,019	,013	1,421	,168	,175	5,714
FBD2	,002	,017	,139	,891	,646	1,547
FBD3	,104	,268	,387	,702	,577	1,732
FBD6	-,032	,024	-1,328	,197	,456	2,193
FBD7	-2,114	,000	-,460	,649	,378	2,646
FBD8	1,348	,000	,462	,648	,335	2,981

*%1 düzeyinde anlamlı, **%5 düzeyinde anlamlı *** %10 düzeyinde anlamlı

² Çalışmada kurulan regresyon modelinde, bağımsız değişkenler olarak belirlenen ve Tablo 2'de gösterilen değişkenlerden DB1, DB4, DB9, DB10, FH1, FBD1, FBD4, FBD5 değişkenlerinin korelasyon değerleri (VIF değerleri) 10'un üzerinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle söz konusu değişkenler, regresyon modelinde çoklu doğrusallık sorunu yaratacağı için analiz dışı bırakılmıştır.

Tablo 6 incelendiğinde, işletmeleri finansal bilgilerini manipüle etmeye yönelten nedenlerin temelde dış baskı unsurları ve finansal hedefler olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık işletmelerin finansal olarak istikrarlı olup olmamalarının, manipülasyon olasılıkları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ortaya konmuştur.

Anlamlı farklılık tespit edilen açıklayıcı değişkenlerin beta katsayıları incelendiğinde, DB6 (Finansman Gideri/Toplam Borç), DB7 (Net Çalışma Sermayesi /Toplam Varlık) ile FH 2(Dönem Net Karı/Özkaynaklar) değişkenleri ile işletmelerin muhasebe manipülasyonu gerçekleştirme olasılıklarının doğru orantılı değiştiği görülmektedir. Bir başka ifade ile söz konusu değişkenlerin artmasının, işletmelerin finansal bilgilerini manipüle etme olasılığını arttırdığı tespit edilmiştir.

Finansman Giderleri/Toplam Borç oranı (DB6), işletmelerin yabancı kaynak edinmenin maliyeti olarak ifade edilen finansman giderlerinin, toplam borç içerisindeki payını göstermektedir. Bu oran işletmelerin finansal anlamda sıkıntı yaşadığını ortaya koymakta olup bu oranı yüksek olan işletmelerin, finansal bilgilerini manipüle etme ihtimalinin de yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda Finansman Giderleri/Toplam Borç oranına ilişkin H3 hipotezi kabul edilmiştir.

Net Çalışma Sermayesi/Toplam Varlık (DB7) oranı, işletmenin mevcudunda bulunan likit varlıkların, toplam varlıklar içerisindeki payını gösteren bir orandır. Bu oranın belirli oranda yüksek olması, işletmelerin yeni yatırımcılar nezdinde nakit sıkıntısı çekmeyen, borçlarını ödeyebilecek güçte olan bir işletme imajı çizilmesi anlamında önem arz etmektedir. Ayrıca işletmelerin borçlanmanın kaldıraç etkisinden yararlanma vb. gibi nedenlerle, yeni finansman olanağı sağlama sürecinde de kredi kuruluşları tarafından bu oranın yüksek çıkması önemlidir. Bu nedenle işletmeler, söz konusu avantajları sağlayabilmek için, ilgili orana ilişkin hesapların tutarlarını manipüle ederek oranı arttırabilmektedirler. Dolayısıyla Net Çalışma Sermayesi/Toplam Varlık oranına ilişkin H3 hipotezi kabul edilmiştir.

Analiz kapsamında işletmelerin finansal bilgilerini manipüle etme olasılığını arttıran bir diğer unsur ise hedeflenen ROE değeri olarak da ifade edilen Dönem Karı/Özkaynaklar (FH2) oranıdır. Bu oran sermayedarların işletmeye yapmış oldukları yatırımlarını, işletme yönetiminin ne kadar verimli kullandığını gösteren bir orandır. Dolayısıyla işletme yöneticileri, iç ve dış bilgi kullanıcılarına cari dönemde, önceki dönemlere kıyasla sermayedarlara daha fazla kazandırdıklarını, dolayısıyla başarılı bir işletme yönetimi gerçekleştirdiklerini göstermiş olmaktadır. Bu nedenle işletme yöneticileri hem kendi yönetim biçimlerini başarılı kılmak hem de başarılı yönetimin getirisi olan ücret ve prim artışlarından yararlanmak için söz konusu oran ile ilgili hesap kalemlerini değiştirerek bu oranın artmasını sağlayabilmektedirler. Bu kapsamda ROE değerine ilişkin kurulan H4 hipotezi kabul edilmiştir.

İşletmelerin finansal bilgilerini manipüle etme olasılığı ile ters orantılı şekilde hareket eden açıklayıcı değişkenlere de Tablo 6'da yer verilmiştir. İlgili tablo incelendiğinde, Toplam Borç/Özkaynak ve Dönen Varlıklar/KVYK oranları ile işletmelerin finansal bilgilerini manipüle etme olasılığı arasında negatif (ters yönlü) bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Bu oranların, finansal bilgi manipülasyonu üzerindeki etkisini aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür.

Toplam Borç/Özkaynak (DB5) oranı, işletmelerin varlık finansmanın ne kadarının özkaynakları ile ne kadarının borçlanarak sağlandığını gösteren bir orandır. Bu oranın yüksek olması, işletmelerin varlıklarının büyük kısmının yabancı kaynak sağlanması yolu ile finanse ettiğini, dolayısıyla borca ilişkin anapara ve faiz ödemelerini zamanında gerçekleştirememesi riskinin yüksek olduğunu ve aynı zamanda başarılı bir işletme yönetiminin gerçekleştirilemediğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle işletmeler yatırımcılar nezdinde olumlu bir firma imajı çizmek, yeni finansman kaynağına ihtiyaç duyulduğunda uygun maliyetle kredi sağlamak ve yine kendi yönetim biçimlerinin başarılı olduğunu bilgi kullanıcılarına ispat edebilmek için, toplam borç ve özkaynaklar ile ilgili hesap kalemlerinde değişikliğe giderek bu oranı daha düşük gösterebilmektedir. Bu kapsamda ilgili orana ilişkin kurulan H3 hipotezi kabul edilmiştir.

Dönen Varlıklar/KVYK oranı (DB8), işletmenin aktifinde yer alan dönen varlıkları ile kısa vadeli borçlarını ödeme gücünü gösteren bir orandır. Bu oran ile işletmelerin finansal bilgilerini manipüle etme olasılığı arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. İşletmeler genellikle bu oranı, FH2 ve DB5 oranlarına ilişkin yapılan açıklamalardan dolayı yüksek olmasını istemekte ve bu nedenle oranın ifade edilmesinde kullanılan hesap kalemlerini manipüle edebilmektedirler. Bu kapsamda cari orana ilişkin kurulan H3 hipotezi red edilmiştir.

Sonuç

İşletmeler sosyal sorumluluk kavramının gereği olarak bilgi kullanıcılarının, ihtiyaç duydukları finansal bilgileri gerçeğe uygun şekilde sunmak ile sorumludurlar. İşletmeler yaşamış oldukları dönemsel nakit sıkıntılarını gidermeye yönelik uygun maliyetli kredi tahsisini sağlama, mevcut yatırımcılarını koruma, yeni yatırımcılara işletmelerini daha karlı göstererek hisse senetlerinin piyasa fiyatını arttırma ve satma, finansal başarısızlığı/istikrarsızlığı gizleme, bütçe döneminde belirlenen hedeflerin aşıldığını üst yönetime ispat etme gibi nedenler ile finansal bilgilerini manipüle edebilmekte ve muhasebenin en temel kavramı olan sosyal sorumluluk kavramını ihlal edebilmektedirler.

İşletmelerin sosyal sorumluluk kavramını ihlal ederek muhasebe süreçlerini kasten değiştirip değiştirmediği, manipülasyon söz konusu ise hangi finansal tablo kalemleri ile işletmenin finansal bilgi manipülasyonu yaptığının ortaya koyulabilmesi, hem bağımsız denetim yapan denetçiler hem de işletme üst yönetimi, iç denetçiler ve mevcut/potansiyel yatırımcılar açısından önem arz etmektedir. Bağımsız denetim, iç denetim ve yatırımcılar anlamında konunun önemi nedeniyle, bu çalışmada BIST KOBİ Sanayi Endeksi'nde yer alan işletmelerin finansal bilgi manipülasyonu gerçekleştirme olasılıkları ve söz konusu işletmeleri manipülasyona yönelten nedenlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada ilgili endekste yer alan 38 işletmenin 2020 yılı verileri kullanılarak Mann Whitney U Testi ve Lineaar Regresyon Analizi gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada ilk olarak işletmelerin Beneish modeline göre Zi değerleri hesaplanmış ve bu değerlere göre endekste yer alan işletmelerin ortalama % 36'sının finansal bilgilerini manipüle etme ihtimalinin çok yüksek olduğu tespit edilmiştir. Manipülasyon olasılıkları tespit edilen işletmeler, daha sonra manipülasyon yapma ihtimali yüksek olan işletmeler ile manipülasyon yapma ihtimali olmayan işletmeler olarak ikiye ayrılmış ve manipülasyon açıklayıcı değişkenlerinden hangi oranlarda bu işletmeler grubu arasında farklılık ortaya çıktığı belirlenmeye çalışılmıştır. İlgili analiz sonuçlarına (Mann Whitney U Testi) göre, sadece Toplam Tahakkuk/Toplam Varlık (TATA) oranının, bu işletme grupları arasında anlamlı farklılık gösterdiği, manipülasyon yapma ihtimali yüksek olan işletmelerde bu oranın, manipülasyon yapmayan işletmelere göre daha yüksek gerçekleştiği tespit edilmiştir.

İşletmelerin finansal bilgi manipülasyonu gerçekleştirme olasılıkları belirlendikten sonra, işletmeleri bu eyleme yönlendiren nedenlerin tespit edilebilmesi amacıyla dış baskı, finansal hedefler ile finansal istikrarsızlık/başarısızlık kategorilerinde alt değişkenler belirlenmiş ve hipotezler oluşturulmuştur. Çalışmada hipotezlerin test edilmesine yönelik regresyon analizi gerçekleştirilmiş olup analiz sonucuna göre, işletmelere dışarıdan yapılan baskıların ve koymuş oldukları finansal hedeflerin, işletmelerin muhasebe manipülasyonu gerçekleştirme olasılıkları üzerinde anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir. Anlamlı etki yaratan nedenlere ilişkin oranlar incelendiğinde, Finansman Gideri/Toplam Borç, Net Çalışma Sermayesi /Toplam Varlık ile Dönem Net Karı/Özkaynaklar oranı arttığında işletmelerin finansal bilgilerini manipüle etme olasılıklarının arttığı, buna karşılık Toplam Borç/Özkaynak ile Dönen Varlıklar/KVYK oranı arttığında işletmelerin finansal bilgilerini manipüle etme olasılıklarının azaldığı ortaya konmuştur.

Çalışmadan elde edilen sonuçların, BIST'de işlem yapacak yatırımcıların işletmelerin güvenilirliğini test etme, bağımsız denetçilerin işletmeleri manipülasyona yönelten nedenlerden yola çıkarak daha ayrıntılı inceleyecekleri finansal tablo kalemlerinin ve bu finansal tablo kalemlerine uygulayacakları denetim prosedürlerinin belirlenmesi anlamında önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışma, işletmelerin finansal bilgi manipülasyonu olasılıklarının ve işletmeleri manipülasyona yönelten nedenlerin belirlenmesine yönelik BIST KOBİ Sanayi Endeksinde yer alan işletmeler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, BIST'de sektörel olarak farklı endekslerde yer alan işletmelerin manipülasyon olasılıkları ve manipülasyon nedenleri araştırılarak, sektörel anlamda karşılaştırmalar yapılabilir. Ayrıca sektörel bazlı yapılabilecek söz konusu çalışmalar, farklı ülkelerdeki eşdeğer sektörler ile karşılaştırılarak ülkelerin aynı sektörde yer alan işletmelerinin finansal bilgi manipülasyonu olasılıkları ve nedenleri ortaya konulabilir.

Kaynakça

Altunal, I. & Kurnaz, N. (2020). Muhasebe manipülasyon riskinin hile üçgeni ve örgütsel işletme stratejileri üzerindeki etkisi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22 (Özel Sayı), 97-129. <http://dx.doi.org/10.31460/mbdd.645103>.

- Amara, I., Ben Amar, A., & Jarbou, A. (2013). Detection of fraud in financial statements: French companies as a case study. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 3(3), 40-51. doi: 10.6007/IJARAFMS/v3-i3/34.
- Ata, H. A. & Seyrek, İ. H. (2009). The use of data mining techniques in detecting fraudulent financial statements: an application on manufacturing firms. *Süleyman Demirel University the Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 14(2), 157-170.
- Beneish, M.D. (1997). Detecting GAAP violation: Implications for assessing earnings management among firms with extreme financial performance. *Journal of Accounting and Public Policy*, 16(3), 271-309, doi:10.1016/S0278-4254(97)00023-9.
- Beneish, M.D. (1999). The detection of earnings manipulation. *Financial Analysts Journal*, 55(5), 24-36. doi: 10.2469/faj.v55.n5.2296.
- Carcello, J.V. & Nagy, A.L. (2004). Audit firm tenure and fraudulent financial reporting. *Auditing a Journal of Practice and Theory*, 23(2), 55-69, doi: 10.2308/aud.2004.23.2.55.
- Dereköy, F. (2020). Muhasebe manipölasyonları: Toshiba vakası, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ocak (85), 91-110. [doi:10.25095/mufad.673709](https://doi.org/10.25095/mufad.673709).
- Dikmen, B. & Küçükkocaoğlu, G. (2010). The detection of earnings manipulation: The three- phase cutting plane algorithm using mathematical programming, *Journal of Forecasting*, 29 (5), 442-466. doi: 10.1002/for.1138.
- Elitaş, B. L. (2013). Muhasebe manipölasyonu ve muhasebe bilgi kalitesine etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (58), 41-53.
- Gupta, R. & Gill, N. S. (2012). Prevention and detection of financial statement fraud - An implementation of data mining framework. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 3(8), 150-156. doi: 10.14569/IJACSA.2012.030825.
- Güngör, A. (2020). Red flags in identifying purchasing fraud and case examples, administrative and economics sciences. Y.A. Unvan (Ed.), *Administrative and Economics Sciences Theory, Current Researches and New Trends içinde* (Cilt 1, ss. 1-16). İvpeBOOKS
- Fanning, K. M., & Cogger, K.O. (1998). Neural network detection of management fraud using published financial data. *International Journal of Intelligent Systems in Accounting, Finance & Management*, 7(1), 21-41. doi: 10.1002/(SICI)1099-1174(199803)7:13.0.CO;2-K.
- Healy, P. M. & Wahlen, J. M. (1999). A review of the earnings management literature and its implications for standart setting. *Accounting Horizons*, 13 (4), 365-383. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.156445>.
- Kaya, H.P. ve Uzay, Ş. (2018). Hileli finansal raporlama ve bağımsız denetçinin sorumluluğu, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Özel Sayı, 20, 721-740.
- Kıllı, M. ve Evcı, S. (2017). Muhasebe manipölasyonlarının tespitinde kullanılan modeller. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 68-79. <https://dergipark.org.tr/pub/oskaiibfd/issue/30047/320236>.
- Kirkos, E., Spathis, C. & Manolopoulos, Y. (2007). Data mining techniques for the detection of fraudulent financial statements. *Expert Systems with Applications*, 32(4), 995-1003. doi:10.1016/j.eswa.2006.02.016.
- Küçükkocaoğlu, G., Keskin Benli, Y & Küçüksözen, C. (2007). Finansal bilgi manipölasyonunun tespitinde yapay sinir ağı modelinin kullanımı. *İMKB Dergisi*, 9(36) 1-30. ISSN 1301-165.
- Küçüksözen, C. & Küçükkocaoğlu, G. (2005, 3-5 Kasım). *Finansal bilgi manipölasyonu: İMKB şirketleri üzerinde ampirik bir çalışma*. 1st International Accounting Conference on the Way to Convergence, MÖDAV, İstanbul.
- Liou, F.M. (2008). Fraudulent financial reporting detection and business failure prediction models: A comparison. *Managerial Auditing Journal*, 23(7), 650 - 662. doi:10.1108/02686900810890625.

- Nor, J. M., Ahmad, N. & Saleh, N. M. (2010). Fraudulent financial reporting and company characteristics: tax audit evidence. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 8(2), 128-142. doi: 10.1108/19852511011088389.
- Perols, J. L., & Lougee, B. A. (2011). The relation between earnings management and financial statement fraud. *Advances in Accounting*, 27 (1), 39- 53. doi:10.1016/j.adiac.2010.10.004.
- Safiq, M. & Seles, W. (2018). The effects of external pressures, financial targets and financial distress on financial statement fraud. *Advances in Economics, Business and Management Research*, (73), 57-61. <https://doi.org/10.2991/aicar-18.2019.13>.
- Spathis, C. T. (2002). Detecting false financial statements using published data: Some evidence from Greece. *Managerial Auditing Journal*, 17(4), 179-191. doi: 10.1108/02686900210424321.
- Suyanto, S. (2009). Fraudulent financial statement evidence from statement on auditing standard no. 99. *Gadjah Mada International Journal of Business*, 11(1), 117-144.
- Uzunoğlu, H. (2018). *Finansal bilgi manipölasyonu: BİST sınai endeksi (XUSIN) uygulaması*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Yadav, B., Kumar, A. & Bhatia, B.S. (2014). Concept of creative accounting and its different tools. *International Journal of Management and Social Sciences Research*, 3(2), 66-74. doi=10.1.1.428.5424&rep=rep1&type.
- Yılmaz, H. (2018). İnsan ilişkilerinde manipölasyon ölçeği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 449-467. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mjss/issue/43010/520792>.
- Varıcı, İ. ve Er, B. (2013). Muhasebe manipölasyonu ve firma performansı ilişkisi: İMKB uygulaması. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 13(1), 43- 52, doi: 10.21121/eab.2013119499.

EXTENDED SUMMARY

Financial information manipulation refers to the conscious change of information about the activities they have carried out in the accounting processes by violating the concept of social responsibility. Manipulation of financial information of businesses, negatively affects their individual corporate identity, reliability, market price of stocks and new investment opportunities. It also causes countries to lose confidence in money and capital markets and to turn existing investors towards new investment markets.

Businesses manipulate financial information based on reasons which are try to hide their financial failures, attract new investors, provide more affordable financing and give the impression that financial goals are achieved etc. In this context, in this study, it is aimed to determine the financial information manipulation possibilities of the companies in the BIST SME Industry Index in 2020 and the factors affecting these possibilities (external pressure, financial failure status and financial targets). In the literature, the reasons for manipulating the financial information of the enterprises can be determined by using the Beneish Model.

The Beneish model is the one of the most well-known models which is used to detect financial information manipulation of businesses. Beneish investigated whether businesses manipulate financial information using the probit analysis method in 1997. Beneish developed the his model in 1999 and determined the variables which it can be determined whether businesses perform earnings manipulation or not. Based on the Beneish model in the literature, Spathis (2002), Carcello and Nagy (2004), Küçüksözen and Küçükkocaoğlu (2005), Suyanto (2009), Nor et al. (2010), Perols and Loguee (2011), Amara et al. (2013), Varıcı and Er (2013) determined the probability of performing financial information manipulation of the enterprises and the variables that can be used in determining these possibilities by using the logistic regression method. In addition, quantitative decision making techniques have been used to detect manipulation of financial information of businesses in the some studies. Fannign and Cogger (1998), Kirkos et al. (2007), Küçükkocaoğlu et al. (2007), Liou (2008), Ata and Seyrek (2009), Dikmen and Küçükkocaoğlu (2010), Gupta and Gill (2012) determined the possibilities of financial information manipulation by using methods such as artificial neural networks and decision trees.

In this study, the data was analyzed using the Mann Whitney U Test and Linear Regression methods. According to the results of the analysis, it has been determined that 36% of the enterprises in the BIST SME Industry Index have a high probability of manipulating their financial information. In addition, it has been determined that the companies are directed to financial information manipulation, the external pressure they are exposed to and the determined financial targets.

YETİŞKİN BİREYLERDE KÜSME DAVRANIŞININ KENDİLERİNDE ALGILADIKLARI EMPATİ DÜZEYİ VE BENLİK SAYGISI İLE İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP OF ADULT INDIVIDUALS WITH THE LEVEL OF EMPATHY AND THEIR SELF-ESTEEM

Emre PEKÇETİNKAYA
OGM Pictures
epekcetinkaya@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8004-6129

Halis ÖZERK
İstanbul Rumeli Üniversitesi
Psikoloji Bölümü
halisozerk@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5530-6638

ÖZ

Geliş Tarihi:
25.09.2022

Kabul Tarihi:
31.10.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Benlik Saygısı,
Empati Düzeyi,
Küsmeye Davranışı

Keywords
Self Esteem,
Level of Empathy,
Resentment,
Stonewalling,
Cooling-off

Bu çalışmanın amacı, yetişkin bireylerde küsmeye davranışı şiddetinin kendilerinde algıladıkları empati düzeyi ve benlik saygısı ile ilişkisinin incelenmesidir.

Araştırma örneklemini, Türkiye'nin farklı illerinde ikamet eden 18 yaş ve üzeri 343 yetişkin bireyden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama araçları olarak; Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam Formu, Benlik Saygısı Değerlendirme Ölçeği-Kısa Formu, Empatik Eğilim Ölçeği-(EEÖ) ve araştırmacı tarafından araştırmanın amacına yönelik olarak oluşturulan küsmeye anketi uygulanmıştır. Araştırma kapsamında tüm verilerin anlamlılık düzeyi $p < .05$ düzeyinde sınanmıştır. Elde edilen verilerin analizi SPSS 22.0 istatistik paket programı kullanılarak yapılmıştır.

Araştırmada küsmenin şiddetini belirlemek için üç sorunun çarpımı kullanılmış ve elde edilen veriler örneklemini ikiye bölecek şekilde "düşük küsmeye şiddeti" ve "yüksek küsmeye şiddeti olarak adlandırılmıştır. Araştırma kapsamında küsmeye ilişkin ölçülen özellik bağımsız değişken olarak değerlendirilmiştir. Benlik saygısı ve empatik eğilim puanlarının lineer bileşkesi olup "Barışıklık" şeklinde adlandırılan değişken ise bağımlı değişken olarak atanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre bireylerin barışıklık düzeyinin küsmenin şiddet düzeyine göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

This study aimed to examine the relationship between the level of empathy and self-esteem in adult individuals.

The study is conducted with 343 adults (aged 18 and over) residing in various provinces of Turkey. As data collection tools, Informed Voluntary ConsentForm, Self- Esteem Evaluation Scale-Short Form, Empathic Tendency Scale (EES), and a questionnaire on resentment were used by the researcher. Within the scope of the research, the significance level of all data was tested at the $p < .05$ level. The analysis of the data was made using the SPSS 22.0 statistical package program.

Through the study, the reason for the resentment was measured with a questionnaire prepared by the researcher. The results of three questions were used to determine the severity of the resentment. The data obtained were named "low intensity of resentment" and "high intensity of resentment," dividing the sample into two. Within the scope of the research, the measured characteristics of resentment were evaluated as an independent variable. The variable called "having peace of mind," the linear resultant of self-esteem and empathic tendency scores, was assigned as the dependent variable.

The results obtained, it was concluded that the level of being in peace with oneself of individuals differed according to the level of violence of resentment.

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilim.1180056>

Attıf/Cite as: Pekçetinkaya, E. ve Özerk, H. (2022). Yetişkin bireylerde küsmeye davranışının kendilerinde algıladıkları empati düzeyi ve benlik saygısı ile ilişkisinin incelenmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2318-2331.

Giriş

Bireylerin, bir problem ile karşılaşma durumlarında çatışma yaşadıkları kişilerle ilişkilerini devam ettirmek isteyip istememeleri, kurdukları iletişimin yaklaşımını ve şeklini belirler. Küsmeye davranışı, çatışmaların gidişatını ve sonucunu olumlu veya olumsuz biçimde etkileyebilmektedir. Küsmeye, bir çatışma tarzı, bir iletişim türü, bir sorun çözme davranışı veya tüm bunlardan ötesinde bir davranış örüntüsü olarak ortaya çıkabilir (Ergül, 2017).

Küsmeye davranışı, uluslararası literatürde farklı etkileri, biçimleri, süresi, amacı ve nedenleriyle değerlendirilerek pek çok farklı davranış örüntüsüyle ele alınmaktadır. Ülkemizde ise küsmeye davranışı olarak adlandırılan davranış, amaçları ve türleri itibarıyla bir bütün olarak kabul edilmektedir. Küsmeye, sözlük anlamı itibarıyla gelişmemek, büyümek; görevini yerine getirememek, bir sebepten dolayı beklenen niteliğini kaybetmek gibi anlamlara gelmektedir (TDK, 2021). Özmen (2006)' e göre küsmeye davranışı, bireylerin içe yönelik edilgen öfke tepkilerinden biridir.

Kişiler arasındaki ortaya çıkan küsmeye davranışı, bireyler arasındaki çatışmaların seyrini ve sonuçlarını olumlu ya da olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Küsmeye davranışı, birey tarafından çok farklı amaçlarla ortaya konabilir. Kimi zaman bir iletişim biçimi olarak, kimi zaman bir çatışma yöntemi olarak kimi zaman da bir sorun çözme davranışı olarak başvurulabilir. Bunların dışında daha farklı davranış biçimleri olarak da karşımıza çıkabilir. Kişiler arası ilişkilerde sorunlardan kaynaklanan çatışmaların ortaya çıkması olumsuz bir durum olarak düşünülse de yaşanan bu çatışmaların sonucunda kişiler olumsuz duygularla birlikte olumlu duygular da hissedebilirler. Kişiler tarafından iyi yönetilen çatışma ve sorunlar hem kendileri hem de var olan ilişkileri adına olumlu sonuçlar doğurabilir (Johnson ve Johnson, 2003: 136-177).

Benlik saygısı kavramı ise, benliğin duygusal boyutunu ifade eder. Birey, kim olduğuna dair çeşitli fıkirlere sahip olmasının yanı sıra, kim olduğuna ilişkin çeşitli duygulara da sahiptir. Dolayısıyla benlik saygısı bireyin benliğini onaylama, kabullenme, beğenme ve değerli bulmasına karşılık gelmektedir (Adams, 1995: 13-48).

Bireyler arası ilişkiler bağlamında "empati" kavramı en sade haliyle "bir kişinin kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması olarak ifade edilmektedir (Dökmen, 2019: 153-156).

Bu kavramların ışığında küsmeye davranışının, bireylerin kendilerinde algıladıkları empati düzeyi ve benlik saygısı ile ilişkisinin olup olmadığı araştırmaya değer bir problem durumu olarak düşünülmüştür. Bu amaçla araştırma planlanmış ve gerçekleştirilmiştir. Bu ilişkisinin ve düzeyinin incelenmesinin alan yazına önemli katkı sağlayacağı ve bundan sonra yapılacak olan çalışmalar için de yol gösterici olabileceği düşünülmüştür.

Empati

Empati ifadesi bir kavram olarak ilk kez 1909 yılında, Psikolog Edward Titchener tarafından Almanca "Einfühlung" yani "içini hissetmek" kelimesinin tercümesi olarak kullanılmış ve literatüre girmiştir. Titchener'in, "nesnelere insancillaştırma, kendimizi onların yerine koyarak onlar gibi hissetme" olarak tanımladığı empati, zaman içinde çeşitli duygusal durumları ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır (Rothschild ve Rand, 2006: 47-54).

Bireyler arası ilişkiler bağlamında empati en yalın haliyle bir insanın kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması olarak tanımlanmaktadır (Dökmen, 2019: 153-156). Empati, diğer insanların duygusal durumlarını deneyimleme eğilimi ve onların durumundan çok duygularına odaklanan duygusal bir tepki olarak kabul edilir (Albiero, vd., 2009).

Hoffman (1976)' a göre herkes empati hissetme yeteneği ile dünyaya gelir. Öte yandan empati eğilimine sahip olmak, karar verme ve bilişsel düşünce süreçlerine giren pek çok boyut olduğunu anlamayı gerektirebilir. Geçmişteki yaşantıların bugünkü karar verme süreçleri üzerinde bir etkisi bulunmaktadır. Bölünmüş bir ailede büyümek, çocukluk çağı travmaları, anne baba kayıpları ve diğer pek çok boyut, bir kişinin sahip olduğu empati eğilimine ve zihninde karar vermek için faydalandığı bağlantı ve süreçlere etki edebilir (Dietrich, 2010).

Herhangi bir ilişkide empati kavramının yaşayıp yaşamadığı en baskın olarak "dinleme" anında görülür. Empatik bir dinleme karşımızdaki kişiyi anlamayı amaçlar. Karşımızdaki kişinin sözcükleri, mimikleri hangi deneyimleri ifade ediyor, kişi neler düşünüyor ve hissediyor, dünyayı ve kendini nasıl görüyor soruları empatik bir dinleme için oldukça kritiktir (Cüceloğlu, 1993: 354-359).

Kişinin ortaya koyduğu davranışlarında empati gelişiminin çevreden bağımsız olmadığı, bireyin empati düzeyinde birçok faktörün etkili olduğu gözlenmiştir. Araştırmalarda empati eğilimi ölçülmeye çalışılmakta, bu nedenle de empati düzeyini belirleyen unsurlar olabildiğince az sayıya indirgenmeye çalışılmaktadır. Bu indirgeme ölçmede kolaylık sağlasa da elde edilen sonuçların güvenilirlik derecesini etkilemektedir (Tanotti, 1979).

Araştırmalarda, yeni doğan bir bebeğin başka bir bebeğin ağlamasına karşı daha güçlü bir ağlamayla tepki verdiğini gözlenmiştir (Martin ve Clark, 1982). Bebeklerde gözlenen bu durumun, ağlama sesinin doğasından dolayı tetiklenmediği, aksine empatik tepkinin çok erken bir belirtisi olduğu ifade edilebilir. Bir bebeğin başka bir bebeğin ağlamasına refleks olarak ağlamaya başlaması, etrafımızdakilerin olumsuz duygularına yanıt vermek için biyolojik bir yatkınlığımız bulunduğu düşüncesini destekliyor olabilir (McDonald ve Messinger, 2011).

Empatinin en önemli unsurlarından birinin taklit etme olduğu, bu sayede davranış, duygulanım ve bilişte benzerliklerin ortaya çıkmasını sağladığı düşünülmektedir. Sosyal çevremizi algılayabilmemizde ve diğer bireylerle iletişim kurmamızda taklit etme davranışını çok etkili olduğu ifade edilmektedir (Van Baaren, Decety, Dijksterhuis, Van Der Leij ve Van Leeuwen, 2009). Empati üzerine yapılan bazı çalışmalarda empati becerisinin doğuştan geldiği fikrine ulaşılsa da çoğu araştırmada empatik becerinin sonradan öğrenilerek geliştirilebilen bir beceri olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Buckman, Tulsy ve Rodin, 2011).

Empati becerisi yüksek olan kişiler, kendileri deneyimlememiş olsa dahi diğer kişilerin problemlerini ve sıkıntılarını anlayabilirler. Başkalarına yardım edebilmeleri de onların sorunlarını doğru şekilde anlamalarıyla mümkün olabilir (Guttman ve Laporte, 2000). Yapılan araştırmalardan ulaşılan sonuçlara göre, bireyde empati becerisi baskın olarak çocukluğun erken dönemlerinde gelişmektedir. Çocukta empati becerisinin gelişiminde anne babaların ve yakınlarında bulunan yetişkinlerin çocuğa yaklaşım şekillerinin önemli bir etkisi saptanmıştır. Çocukluğunda anne babalarının ilgisi ve sevgisi ile büyüyen kişilerin, anne babası tarafından ihmal edilen çocuklara kıyasla daha yüksek düzeyde empati becerisi geliştirdikleri sonucuna ulaşılmıştır (Zahn-Waxler, vd., 1992).

Benlik Saygısı

Benlik, psikoloji alanında yapılan çalışmalarda merkezde yer alan oldukça önemli kavramlardandır. Benlik kavramı alanda ilk kez psikoloji biliminin öncü psikologlarından William James tarafından 19. yüzyılın sonlarına doğru kullanılarak psikoloji literatüründe yer bulmaya başlamıştır (Rosenberg, 1976).

Cooley (1902) ise benlik kavramını daha farklı bir şekilde ele almıştır. Ona göre kişiler gelişim süreçleri sırasında etraflarındaki diğer bireylerin onları algılama biçimi konusunda bir bilince sahip olurlar. Bu algılama tarzı, tam olarak doğru olmasa dahi kişi için oldukça önemli bir noktadadır (Arıca, 1999). “Ayna benlik metaforu” olarak adlandırılan bu benlik ifadesi, kişide benlik algısının oluşumunda sosyal ilişkilerin önemini ifade etmektedir. Bu metafora göre benlik, kişinin etrafında bulunan diğer kişilerin tepkileri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kişi kendi ile ilgili bir değerlendirme yaparken, etrafındakilerin düşünce ve yargılarının hayali yansımalarını ifade etmektedir. Bireyin kendi benlik algısı da etrafındakilerin yargı ve düşüncelerine dair hissettiği gurur ve küçümsenme gibi duyguları ile biçimlenmektedir (Armutlu, 2008).

James bireyin ulaştığı başarılarının arzularına oranıyla ve kendisini kabul etme düzeyinin benlik saygısıyla ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla sadece arzuları ve hedefleri gerçekte uyumlu olan kişinin başarılı olup kendini değerli bulacağını ileri sürmüştür (Bruno, 1996: 101-102). Birey kendini değerlendirdiğinde olumlu bir yargıya ulaşıyorsa benlik saygısı düzeyinin yüksek, eğer olumsuz bir yargıya varıyorsa benlik saygısı düzeyinin düşük olduğu anlamına gelmektedir (Rosenberg, 1976).

Benlik kavramının birey tarafından benimsenip kabul edilmesiyle benlik saygısı ortaya çıkar. Benlik saygısı, bireyin kendini değerlendirmesiyle ulaştığı benlik kavramından memnun olup olmaması olarak tanımlanabilir. Bireyin kendini var olduğu halinden daha altta ya da daha üstte görmeksizin kendinden memnun olması olarak ifade edilmektedir. Bireyin kendini sevebilecek, olduğu gibi kabul edilebilecek, değer verilebilecek bir olarak görmesidir. Sonuç olarak bireyin kendini olumlu bir şekilde gördüğü bir ruh hali olarak tanımlanmaktadır (Yörükoğlu, 1986: 89-97).

İnsanda benlik saygısının gelişebilmesinde olumlu ya da olumsuz olarak etkili olan pek çok faktör bulunmaktadır. Kişinin hayatının özellikle ilk yıllarını geçirdiği aile ortamının özellikleri oldukça önemlidir. İlişkilerin ve iletişimin çatışmalı, problemlili olduğu bir aile ortamında büyüyen kişilerde, bu çatışma ortamıyla ilişkili olarak kaygı gelişebilir ve dolayısıyla düşük benlik saygısı ortaya çıkabilir (Steffenhagen, 1990: 70-81).

Benlik saygısının gelişimi yaşamın belli dönemlerde daha yoğun şekilde olsa da hayat boyu devam eden dinamik bir süreçtir. Kişinin çevresindekilerle iletişim ve etkileşimleri sonucu duyguları, düşünceleri biçimlenir ve kendi içinde bir iç diyalog şekillenir. Bireyin, yaşamının ilk yıllarında çevresindekilerden gördüğü sevgi ve disiplin aracılığıyla gelişir, akranlarla ilişkilerin ve diğer pek çok faktörün etkisiyle gelişimini sürdürür (Şahin, 2006).

Alfred Adler, sağlıklı bir benlik saygısının gelişmesi için sosyal ilginin çok önemli olduğu görüşünü ifade etmiştir. Ona göre sosyal ilginin yüksek olmadığı bir ortamda yetişen bireyin, benlik saygısının yüksek olması da mümkün değildir. Bundan dolayı sosyal çevre ile iş birliği içinde olmanın benlik saygısının gelişiminde oldukça önemli olduğunu ileri sürer (Steffenhagen, 1990: 44).

Baran ve Haktanır (1998), kişinin benlik saygısının gelişmesi için çocukluk döneminde anne babaların ve bakım verenlerin çocuğun ihtiyaçlarına karşılık verebilmesinin, yeterli miktarda ilgi ve sevgiyi gösterebilmesinin oldukça önemli olduğunu belirtmektedir.

Aksüt (2011), özel okullarda ve devlet okullarında eğitim gören 270 ilkökul öğrencisi ve 270 veli ile yaptığı araştırmada, öğrencilerin benlik saygısı ile ebeveyn tutumları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu sonucuna ulaşmıştır.

Benlik saygısı yüksek olan kişiler, kendilerini olumlu bir şekilde değerlendirir ve güçlü noktalarını görüp iyi hissederler. Kendilerini diğerlerinden daha aşağıda ya da yukarıda görmezler. Bunun yerine gelişmesi gereken yönleri olduğunu bilirler, bunları hoşgörülle karşılar, kendilerine güvenir ve başarabileceklerine inanırlar. Zaman içinde daha iyi bir noktaya ulaşacaklarına dair inançları yüksektir. Benlik saygısı düşük kişiler ise, kendilerini sıklıkla sahte olumlu ruhsal görünümlemeye zorunlu hissederler. Diğerlerinin gözünde değerli olabilmek için umutsuz bir mücadele içindedirler. Diğer insanların olumsuz eleştirilerinden korkarlar. Kendilerini beğenmez, onaylamaz ve başka insanların da böyle hissedeceğinden kaygı duyarlar (Pope, McHale ve Craighead, 1988).

Benlik saygısı yüksek olan bireyler, kendilerinin tek ve benzersiz olduğunu düşünürler. İlişkilerinde aidiyet hissetmeye eğilimlidirler, sahip oldukları potansiyeli ve yetenekleri bilirler. Sorunları ve zorlukları aşmak konusunda çabalamaya arzuludurlar. Gerçekçi olmayan hedefler peşinde koşmazlar, gerçekle bağlantıları iyi noktadadır (Carlock, 1999: 413-417).

Benlik saygısı yüksek olan kişilerin, kendilerini tanımlarken olumlu ifadeleri kullanmaya daha yatkın oldukları gözlemlenirken, benlik saygısı düşük olan kişilerin kendilerini tanımlarken olumsuz ifadeleri kullanmaya daha yatkın oldukları gözlenmiştir (Arıca, 1999). Benlik saygısı düşük olan bir kişinin kendini algılayışı olumlu değildir. Motivasyonu ve enerjisi düşüktür. Girişimde bulunmaktan ve denemekten korkar, kaçınır. Diğerleriyle ilişkilerinde sağlıklı bir denge oluşturamaz (Yavuzer, 2005: 20-26).

Küsme Davranışı

Küsme, sözlük anlamı itibariyle gelişmemek, büyümek; vazifesini yerine getirememek, bir sebepten dolayı istenilen niteliğini kaybetmek gibi anlamlara gelmektedir (TDK, 2021). Özmen (2006)' e göre küsme davranışı bireylerin içe yönelik edilgen öfke tepkisidir.

Duyguların kişilerin davranışlarını belirlemede oldukça önemli bir işlevi bulunmaktadır (Acar, 2007). Uyarıcılara karşı nasıl tepkiler vereceğimizi, kararlarımıza yönelik olarak davranışlarda bulunacağımızı duygularımız şekillendirir. Duygular, kişilerin çevredekilerle iletişimlerini etkileyerek sosyal ilişkilerini de belirler. Doğası gereği çevresindekilerle iletişim içinde sosyal bir canlı olan insan için duyguların yeri çok önemlidir. Çünkü duyguların gelişiminde en önemli etken bireyin sosyal ilişkileridir (Konrad ve Hendl, 2003: 25-29).

Duygular bireyin kontrolü dışında ortaya çıkarlar. Bireyin deneyimlediği sadece olumlu duygular değil, olumsuz duygular da bulunmaktadır. Duyguların oluşumunda yalnızca olaylar değil, bireylerin etraflarındaki insanlarla ilişkileri de belirleyicidir. Duygunun oluşmasında bireyin olaya ve uyarıcıya nasıl bir anlam verdiğinin etkisi önemlidir (Konrad ve Hendl, 2003: 9-166). Bandura (1977), insanın birtakım refleksler haricinde doğuştan sahip

olduğu bir davranış dağarcığının olmadığını, öğrenme yoluyla belli davranışları sonradan kazandığını ifade etmiştir.

Uluslararası literatüre bakıldığında küsme davranışı türlerine karşılık gelebilecek bazı ifade tarzları olduğu görülmektedir. Pasif agresif bir çatışma biçimi olarak küsme, çatışmadan kaçınma davranışı (avoid to conflict), duvar örme (stonewalling), susarak ya da iletişimi azaltarak cezalandırma (silent treatment), öfke ya da kırgınlık (Resentment), dışlama ya da mesafe koyma (ostracism), kabuğuna çekilme/geri çekilme (withdraw), çatışmanın etkilerinin sona ermesi için soğuma dönemi (cooling off) bu ifade tarzlarının en bilinenlerindedir.

Literatürde farklı etkileri, şekilleri, süresi, amacı ve sebepleriyle değerlendirilen küsme davranışı pek çok farklı davranış örüntüsüyle değerlendirilmektedir. Ülkemizde ise küsme olarak isimlendirilen davranış, hedefleri ve türleri itibarıyla genel bir bütün olarak tanımlanmaktadır.

Pasif Çatışma Biçimi Olarak Küsme: İnsanlar arasındaki ilişkide küsme davranışlarından biri olarak ifade edilen pasif agresif çatışma, bireyler arasındaki çatışmaları çözme davranışlarından biri olarak görülebilir.

Bireyler pasif çatışma yaşadıkları durumda, çatışmadan kaçınmak için çeşitli mazeretler öne sürerek küsme davranışını sergilemekte veya iletişim kurmama yolunu seçmektedirler. Bireyler, çatışmanın çözülmesi için ilk girişimi karşı taraftan bekleyerek ve bu girişim gelene dek inatlaşarak iletişimden kaçınmayı tercih etmektedirler (Dökmen, 2019: 85-97).

Çatışmadan Kaçınma Davranışı Olarak Küsme (Avoid to Conflict): Çatışmadan kaçınma davranışı, bireylerin sorunlara çözüm üretmek için bir girişimde bulunmadığı ve iş birliğine istekli olmadığı bir küsme çeşididir (Thomas, 1976).

Bunların ötesinde bireyler, küsme davranışının bir biçimi olan kaçınmada, problem olarak görülen bir konu hakkında konuşmadan kaçarak, başka bir konu hakkında konuşmayı tercih edebilirler. Bireyler, çatışma nedeni olan konuyu çözüme kavuşturmaksızın ertelemeyi seçerler. Birbirlerine karşı açık bir şekilde ifade etmeseler de söz konusu konuda farklı düşüncelere sahip olduklarını kabullenirler ve başka konulara geçiş yaparlar (Vuchinich, 1987). Problem oluşturan anlaşmazlığın ortaya çıkarabileceği olumsuz sonuç ertelendikçe birikecektir. Çözüme kavuşturulmayan, ertelenen, önemsenmeyen, ilgisiz davranışlar çiftler arasındaki ilişkinin kalitesini azaltan bir etkiye sahiptir (Troupe, 2008).

Duvar Örme (Stonewalling): Duvar örme davranışı küsme türlerinden biridir. Duvar ören biri karşısındaki kişi ile konuşmaz ve onu dinlemez. Göz teması kurmama, duvar örme davranışının önemli bir göstergesidir. Bakışlarını ve ilgisini karşısındaki kişiye vermeyerek başka şeylere odaklanır. Kişiler arasındaki iletişim yolları kapanır ve ilişki zarar görür (Yushimoto, vd., 2005).

Karşısındaki kişiye duvar ören birisi, göz kontağı kurmaktan kaçınır, konuşulan konu dışında başka şeylere odaklanır. Böylelikle karşısındaki kişiyi onaylamayan ve reddeden bir izlenim verir. Sessizleşme, mırıldanma şeklinde bazı sözleri tekrarlama ya da örneğin içinde olunan odadan çıkıp gitmek gibi davranışlar duvar örme davranışının diğer belirtilerindedir (Gottman, 1993). Sessizliğe gömülme tutumu olarak ifade edilen duvar örme davranışı, kişinin karşısındaki kişiye isteklerini kabul ettirmesine ve onu manipüle etmesini olanak sağlasa da çatışma konusu olan durumun çözümü konusunda bir fayda sağlamaz (Cox ve Brooks-Gunn, 1998: 17).

Sessizliğe Bürünme (Silent Treatment): Bireyin çatışma oluşturan problemi karşısındaki kişiyle konuşarak çözmektense sessizlik tutumunu ortaya koyması bir çeşit küsme davranışı örüntüsüdür. Kişinin sessizlik tutumunu devam ettirdiği süre uzadıkça, karşısındaki kişiyle olan ilişkisi daha fazla zarar görüp yıpranabilir. Dolayısıyla davranışın sonucunda ortaya çıkan yıkım artar (Ergül, 2017).

Öfke ve Kırgınlık (Resentment): Derin küskünlük şeklinde ifade edilen bu küsme biçimi, bireyin uzun süre boyunca öfkesini ifade edememesi ve duygularını gizlemesi sonucunda ortaya çıkar. Her ne kadar bireyler birbirlerini isteyerek kırmak ve üzme istemeseler de birikmiş öfke duygusu zaman içinde küskünlüğe dönüşerek ilişkinin büyük zararlar almasına sebep olabilir (Murphy, 1982).

Biriken öfkenin küskünlük olarak ortaya çıkması, esasında bireyin bir çeşit adaleti oluşturma çabasıdır. Bireyin kendiyi ve karşısındakiyle daha iyi bir ilişki kurma becerisi olmadığı veya bunu tercih etmediğinde küsme davranışı ortaya çıkan bir yoldur. Bununla birlikte bireyin içinde birikmiş olan öfke ve kin duygusunu sona erdirebilmesi, problemlerin çözümü ve kişinin kendiyi ilişkisini iyileştirebilmesi için oldukça önemlidir (Freedman ve Enright, 1996).

Dışlama (Ostracism): Williams'ın (2001) bir bireyi veya bir grubu bilinçli şekilde görmezden gelme eylemi olarak tanımladığı dışlama, en genel anlamıyla bir kişiyle iletişim kurmayı reddetmek olarak ifade edilmektedir. Küsmeye tepkilerinden biri olarak ilişkilerde cezalandırma amacıyla yapılan dışlama, tek ya da çok kaynaklı, kısa veya uzun süreli olarak farklı çeşitlerde ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte türü ve süresi nasıl olursa olsun ilişkilere olumsuz etki etmektedir (Rose, 2015: 98-111).

Talep Etme-Kaçınma/ Geri Çekilme Tipi Küsmeye (Demand-Withdrawing): Eş ilişkilerinde görülen talep etme-geri çekilme davranış stili, bireyin problemi çözmek yerine ilgilenmeme, odaklanmama yoluyla kaçınma davranışını sergilemesidir. Bu yöntemle kişi çatışmadan kaçınmayı ve tartışma konusunu olabildiğince önemsizleştirmeyi amaçlar (Heavey, Layne ve Christensen, 1993). Çatışmadan kaçınan birey için tartışılan konu anlamsızdır ve karşı taraftaki kişinin arzu ve amaçları önemli değildir (Weger, 2005).

Soğuma (Cooling off): Bireyler aralarındaki problemi konuşarak çözemediklerinde ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçlardan kaçınmak için bilinçli olarak susma ve aralarına mesafe koyma davranışını uygulayabilirler. Evlilik ilişkisinde bu davranışın arkasındaki amaç, çatışma sonucunda oluşabilecek olumsuz durumları hafifleterek ve engelleyerek evliliği sürdürebilmektir (Lee, 2013).

Araştırma Yöntemi

Araştırma, ilişki tarama modeline göre tasarlanmış nicel bir araştırmadır. İlişki tarama modeli, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığı ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir. Araştırma öncesinde İstanbul Arel Üniversitesi Etik Kurulu'ndan onay alınmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın örneklemini Türkiye'nin çeşitli illerinde ikamet eden 18 yaş ve üzeri 343 yetişkin bireyden oluşmaktadır. Elverişli örnekleme yöntemiyle belirlenen katılımcıların yaş aralığı 18-75 olarak belirlenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Etik kurulun 06.08.2021 tarih ve 2021/11 sayılı toplantısında verilen etik kurul onayına istinaden veri toplama araçlarının yönergeleri doğrultusunda katılımcılardan onam alınarak ölçekler uygulanmıştır. Araştırmaya katılımda gönüllülük esastır. Araştırmada veri toplama araçları olarak; Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam Formu, Benlik Saygısı Değerlendirme Ölçeği -Kısa Formu, Empatik Eğilim Ölçeği-(EEÖ) ve araştırmacı tarafından araştırmanın amacına yönelik olarak oluşturulan Küsmeye Anketi uygulanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin çıkarımlar yapmak için araştırmacı tarafından hazırlanan ve 8 sorudan oluşan formdur.

Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam Formu: Onam formu araştırmanın amacına, danışmanı ve yürütücüsüne, süresine, gizlilik esaslarına ve katılımcıların haklarına ilişkin bilgileri içeren formdur.

Benlik Saygısı Değerlendirme Ölçeği – Kısa Formu: Benlik Saygısı Değerlendirme Ölçeği-Kısa Formu (BSDÖ-KF), yirmi madde olarak tasarlanmış, geçerlilik güvenilirlik çalışması Tokuş (2010) tarafından yapılmıştır. On olumlu, on olumsuz madde yüklü soru içermektedir. BSDÖ-KF, BSDÖ'ten geliştirilmiş, (+70) – (-70) puan aralığında değerlendirilmiş ve olumlu maddeler için Cronbach's Alpha 0,91, olumsuz maddeler için Cronbach's Alpha 0,87 bulunmuştur. Ölçeğin 3 alt boyutu bulunmaktadır; Başkaları ile birliktelik, beceriklilik, doyum alt boyutu olumlu; başkaları ile kıyaslama ve başarısızlık alt boyutu ve kendinden hoşnut olmama alt boyutu olumsuz madde yüklerine sahip bir alt boyutlardır. Ölçeğin alt boyutlarının Cronbach's Alpha sayısı sırasıyla 0,875, 0,853, 0,897 bulunmuştur.

Empatik Eğilim Ölçeği: Kişinin olaylar karşısında kendisiyle ilgili duygusal duyarlılığını ölçme amacıyla hazırlanan ölçek, Dökmen (1988) tarafından geliştirilmiştir.

Beşli likert tipi dereceleme şeklinde cevaplanan ölçekteki yanıtlar “tamamen aykırı” ile “tamamen uygun” arasında değişmektedir. Ölçekte yer alan; 3, 6, 7, 8, 11, 12, 13, ve 14. sorular negatif olup, ters puanlanmaktadır. Normal ve negatif ifadeler elde edilen toplam puan bireyin empatik eğilim puanını sunar. Ölçek, geçerliliğini test etmek için 24 kişilik bir denek grubunun Empatik Eğilim Ölçeği ve Edwards Kişisel Tercih Envanteri'nin

“Duyguları Anlama” adlı bölümünden elde edilen puanlarla arasındaki korelasyona bakılmıştır. İki ölçekten elde edilen sonuçlar arasındaki korelasyon 0.68 olarak bulunmuştur.

Ölçeğin güvenilirlik kanıtları ise test-tekrar test ve testi yarılama yöntemiyle elde edilmiştir. Test-tekrar test güvenilirliği $r = 0.82$ olarak saptanmıştır. Ölçeğin tek ve çift maddelerden alınan puanlar arasındaki korelasyon ise $r = 0.86$ 'dır (Dökmen 1988). Empatik Eğilim Ölçeği'nin güvenilirliğini incelemek üzere Gökler (2009) tarafından yapılan çalışmada Cronbach-Alpha iç tutarlık katsayısı hesaplanmış ve $\alpha = 0.71$ olarak bulunmuştur. Ayrıca ölçeğin iki eşit yarı güvenilirliği $r = 0.74$ olarak saptanmıştır. Ölçeğin bu araştırma grubu için Cronbach Alfa ile hesaplanan güvenilirlik katsayısı 0.73 olarak bulunmuştur. Bireyler, 20 maddeden oluşan ölçekte her maddedeki 1'den 5'e kadar olan sayılardan birini işaretleyerek, ilgili maddedeki görüşe katılımlarını belirtmektedir. İşaretlenen sayılar o maddeye ilişkin puanı oluşturmaktadır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 100, en düşük puan ise 20'dir. Toplam puanın yüksek olması empatik eğilimin yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

Küsmeye Davranışı Anketi: Küsmeye anketi araştırmacı ve tez danışmanı tarafından literatür bağlamında oluşturulmuştur. İlk hali 35 sorudan oluşan anketin ölçme ve değerlendirme açısından yaratacağı sıkıntılar pilot çalışma ışığında belirlenmiş ve anket soruları 6 adet olarak belirlenmiştir. İngilizce ve Türkçe literatürde küsmeye davranışını ölçen bir ölçek bulunmadığı için araştırmacı tarafından araştırmanın amacına yönelik oluşturulan 6 soruluk küsmeye davranışı anketi uygulanmıştır.

Verilerin Toplanması

Veri toplama araçlarının yönergeleri doğrultusunda katılımcılardan onam alınarak ölçekler katılımcılara uygulanmıştır. Araştırmaya katılımda gönüllülük esastır. Çalışmaya başlamadan önce katılımcıların bilgilendirilmiş onamı, veri ölçüm araçlarını yanıtlamadan önce araştırmacı tarafından oluşturulan ve ölçeklerin yer aldığı bağlantı sayfasının ilk bölümünde yer almıştır. Araştırmacı tarafından belirlenen veri ölçüm araçlarının çevrimiçi ortama yüklenip paylaşılabilir bağlantı sayfası oluşturulmasıyla katılımcılara şahsi e-posta ve sosyal medya uygulamalarından sanal ileti olarak gönderilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 22.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. İlk olarak örneklemin normal dağılım gösterip göstermediğini saptamak amacıyla normallik testi uygulanmıştır. Sonuca göre uygun analiz yönteminin kullanıldığı araştırmada, karşılaştırma analizlerinde, iki grupta değişkenlerin karşılaştırılmasında Bağımsız Örneklem t Testi, ikiden fazla grupta değişkenlerin karşılaştırılmasında Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) uygulanmıştır. İlişki analizi için Pearson Korelasyonu uygulanmıştır. Anlamlı ilişki saptanan değişkenlerle “Doğrusal Regresyon Analizi” uygulanmıştır. Analizlerde anlamlılık değeri 0,05 düzeyinde alınmıştır. Tez konusu ile ilgili literatür taraması yapılarak, gerçekleştirilen çalışmaların sonuçları tez çalışması sonuçlarıyla ilişkilendirilmiş, değerlendirilmiş, tartışılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Bulgular

Bu araştırmada küsmenin hedef ve nedeni araştırmacı tarafından hazırlanan birer soruyla ölçülür iken küsmenin şiddetini belirlemek için üç sorunun çarpımı kullanılmış ve elde edilen veriler örnekleme ikiye bölecek şekilde “düşük küsmeye şiddeti” ve “yüksek küsmeye şiddeti olarak adlandırılmıştır. Araştırma kapsamında küsmeye ilişkin ölçülen özellikler Bağımsız değişken olarak değerlendirilmiştir. Benlik saygısı ve empatik eğilim puanlarının lineer bileşkesi olup “Barışıklık” şeklinde adlandırılan değişken ise bağımlı değişken olarak atanmıştır.

Küsmeye ilişkin ölçmelerin düzeyleri bakımından barışıklık düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla üç farklı MANOVA analizi yapılmıştır.

Öncelikle MANOVA'nın temel varsayımları kontrol edilmiştir. Tek değişkenli (Univariate) aşırı değerler (Outlier) Box Plot, Çok değişkenli (Multivariate) aşırı değerler Mahalanobis indeksi ile incelenmiştir. Çok değişkenli aşırı değerler için Mahalanobis değerleri incelendiğinde yedi katılımcının $p < .001$ düzeyinde anlamlı biçimde aşırı değere sahip olduğu anlaşıp (Tabacknick ve Fidell, 2007) bu katılımcıların verileri MANOVA

analizlerinde kullanılmamıştır. Bağımlı değişkenler arasındaki çoklu doğrusallık ve tekillik varsayımları Pearson Korelasyonu ile incelenmiş ve varsayımların karşılandığı görülmüştür. Benlik saygısı ve empatik eğilim arasında $r(336) = .67$ korelasyon bulunmuş ve bu hem çoklu doğrusallık düşündürmeyecek kadar düşük hem de tekillik çağrıştırmayacak kadar yüksek ($p < .001$) olarak değerlendirilmiştir. Ancak, hata varyanslarının homojenliği için yapılan Levene testlerinde değişkenlerden birinin homojenlik göstermediği anlaşılmış, Tabacknick ve Fidell'in (2007, s. 251) in her hücrede en az 20 kişi olması şartıyla analizin yapılabileceği bilgisi dikkate alınarak anlamlılık düzeyi için Pillai's Trace indeksi kabul edilmiştir. Tüm analizler için her bir değişkene ilişkin betimleyici istatistik sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1: Empatik Eğilim ve Benlik Saygısı Puanlarına İlişkin Betimsel İstatistikler

Değişken	Gruplar Hedef	N	x	sd
Empatik Eğilim	1	148	69,02	6,73550
	2	30	71,60	9,16741
	3	43	70,30	5,69684
	4	113	70,58	6,11176
	Toplam	334	69,94	6,69183
Benlik saygısı	1	148	108,91	16,48967
	2	30	110,90	22,03500
	3	43	112,58	15,06689
	4	113	113,65	15,33249
	Toplam	334	111,16	16,57270
1. Derece akrabalarıma (anne, baba, eş, çocuk) 2. Derece akrabalarıma (kardeş, dede, nine, torun) 3. Derece akrabalarıma (yeğen, amca, dayı, hala, teyze). 4. Arkadaşlarıma				
Empatik Eğilim	Neden			
	1	76	70,17	7,42
	2	82	69,62	6,83
	3	81	68,69	6,86
	4	97	70,90	5,75
Toplam	336	69,89	6,71	
Benlik saygısı	1	76	114,84	14,91
	2	82	110,52	16,21
	3	81	107,96	19,20
	4	97	111,20	15,32
	Toplam	336	111,08	16,56
1. Yalan söylenilmesi 2. Kişiliğime hakaret 3. Dikkate alınmamak 4. Sevgi/Saygı görmemek				
Empatik Eğilim	Şiddet			
	Düşük	161	71,19	6,69
	Yüksek	175	68,70	6,52
Toplam	336	69,89	6,71	
Benlik saygısı	Düşük	161	115,15	13,60

Yüksek	175	107,33	18,13
Toplam	336	111,08	16,56

Küsmeye konu hedef, neden ve şiddet bakımından barışıklık düzeyleri arasında anlamlı fark bulunup bulunmadığını kontrol etmek amacıyla uygulanan MANOVA sonuçları Tablo 2' de görülmektedir. Küsmeye konu hedef kişiler bakımından barışıklık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır Pillai's Trace= .030, $F(6-660) = 1,651, p > .05$. Barışıklık düzeyi kimlere küsüldüğüne göre farklılaşmamaktadır. Küsmeye nedenleri açısından barışıklık düzeyi incelendiğinde grupların puan ortalamalarının anlamlılık sınırında (Pillai's Trace= .038, $F(6-678) = 2,052, p > .05$.) kaldığı görülmektedir.

Tablo 2: Barışıklık Düzeylerinin Küsmeye Özellikleri Bakımından Farkına İlişkin MANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişken		Etki	Değer	F	Hipotez sd	Hata sd	Sig
Barışıklık düzeyi	Hedef kişi	Pillai's Trace	,030	1,651	6	660	,130
	Küsmeye Nedeni	Pillai's Trace	,038	2,052	6	678	,054
	Küsmeye şiddeti	Pillai's Trace	.057	10,081	2	333	.000

Kişinin başkalarıyla barışıklığını temsilen empatik eğilim ve kendisiyle barışıklığını temsilen de benlik saygısının lineer bileşkesinden oluşmuş barışıklık düzeyinin küsmeye şiddet düzeyine göre farklılaştığı anlaşılmaktadır Pillai's Trace= .057, $F(2-333) = 10,081, p < .05$. Barışıklık düzeyinde görülen bu farklılığa her bir bağımlı değişkenin katkısını belirlemek için ANOVA analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 3' de görülmektedir.

Tablo 3: Barışıklık Düzeyinin Küsmeye Şiddet Düzeyleri Arası Farkına İlişkin ANOVA Sonuçları

Değişken	Var.K	KT	sd	KO	F	p
Empatik Eğilim	G.Arası	519,57	1	519,57	11,92	,001
	G.İçi	14553,36	334	43,57		
Benlik Saygısı	G.Arası	5124,79	1	5124,79	19,73	,000
	G.İçi	86763,20	334	259,77		

Tablo 2' de görülen empati ve benlik saygısının lineer bileşkesinden oluşan barışıklık düzeyinin MANOVA sonucuna göre gruplar arasında farklılaştığının ortaya çıkması sonucunda bu farka bağımlı değişkenlerin katkısı ANOVA testiyle incelenmiştir. ANOVA (Tablo 1) sonuçlarına göre küsmeye şiddeti yüksek olan grubun empatik eğilim bakımından ($\bar{x} = 68.70$) küsmeye şiddeti düşük olan gruba ($\bar{x} = 71.19$) kıyasla daha zayıf olduğu görülmektedir $F(1-334) = 611.92, p = .001$. Aynı şekilde şiddeti düşük olan grubun benlik saygısının ($\bar{x} = 115.15$) daha şiddetli küsmeye yaşayanlara göre ($\bar{x} = 107.33$) istatistiksel bakımdan daha düşüktür $F(1-334) = 19.73, p = .000$.

Sonuç

Elde edilen sonuçlara göre, kişinin başkalarıyla barışıklığını temsilen empatik eğilim ve kendisiyle barışıklığını temsilen de benlik saygısının lineer bileşkesinden oluşmuş barışıklık düzeyinin küsmeye şiddet düzeyine göre farklılaştığı anlaşılmaktadır. Empati ve benlik saygısının lineer bileşkesinden oluşan barışıklık düzeyinin MANOVA sonucuna göre gruplar arasında farklılaştığının ortaya çıkması sonucunda bu farka bağımlı

değişkenlerin katkısı ANOVA testiyle incelenmiştir. ANOVA sonuçlarına göre küsmeye şiddeti yüksek olan grubun empatik eğilim bakımından küsmeye şiddeti düşük olan gruba kıyasla daha zayıf olduğu görülmektedir. Aynı şekilde küsmeye şiddeti yüksek olan grubun benlik saygısının, daha düşük şiddette küsmeye yaşayanlara göre istatistiksel bakımdan daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde doğrudan küsmeye davranışına yönelik olmamakla birlikte, pasif agresif bir çatışma olarak ifade edilen küsmeye davranışının kapsamı içine girebilecek bazı çalışmalar bulunmaktadır. Rehber (2007) tarafından Nevşehir ilindeki 5 farklı ilköğretim okulunda eğitim gören 755 öğrenci ile yapılan çalışmada, empatik eğilim puanı düşük olan çocukların saldırganlık puanının, empatik eğilim puanı yüksek olan öğrencilere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte empatik eğilim puanı yüksek olan öğrencilerin, insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkan problemleri çözmede daha iyi oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlardan yola çıkılarak empatik eğilim düzeyi ve benlik saygısı düzeyi düşük olan bireylerin daha şiddetli küsmeye davranışında bulunduğu söylenebilir. Dökmen, (1988) insanlara dair olumsuz duygular besleyen bireylerin, iletişim çatışmalarına girme olasılıklarının daha yüksek olduğunu ifade etmiştir. Bu, aynı zamanda empati düzeyi yüksek olan kişilerin, kişiler arası ilişkilerde daha az çatışma ve iletişim problemleri yaşayacağına anlamına gelmektedir.

Barışıklık düzeyinin bileşkelerinden olan benlik saygısı ile ilgili bulgularımızı destekleyen çalışmalar da mevcuttur. Benlik saygısı ile ilgili olarak yapılan çalışmada (Baumeister, Campbell ve Krueger, 2003), bireylerin benlik saygıları puanı yükseldikçe, çatışma çözme sürecinde daha açık ve yapıcı oldukları saptanmıştır. Dolayısıyla benlik saygısı yüksek olan bireylerin, benlik saygısı düşük olan bireylere göre, düşüncelerini açıkça söyleme ve çatışma yaşama durumlarında bunu çözmeye çabalama konusunda daha istekli oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Yine bir başka çalışmada, kişilerin benlik saygısı puanı yükseldikçe iletişim becerilerinin arttığı, dolayısıyla arkadaşlık ilişkilerinin sürekliliğinin ve kalitesinin arttığı görülmüştür (Keefe ve Berndt, 1996).

Kaynakça

- Acar, E. (2007). İşletme yönetiminde duygusal zekanın yeri ve önemi üzerine bir araştırma. [Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Adams, J. F. (1995). Ergenliği Anlamak. B. Onur (Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Aksüt, A. (2011). *The relationship between students' self-esteem, parental attitudes and students' achievement in foreign language learning*. [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi].
- Albiero, P., Matricardi, G., Speltri, D., ve Toso, D. (2009). The assessment of empathy in adolescence: a contribution to the Italian validation of the "Basic Empathy Scale". *Journal of Adolescence*, 393-408. DOI: 10.1016/j.adolescence.2008.01.001
- Arıca, T. (1999). *Grupla psikolojik danışma yoluyla benlik saygısının geliştirilmesi*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Armutlu, C. (2008). *Sembolik tüketim: Benlik imajı uyumu üzerine bir araştırma*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>
- Baran, G., ve Haktanır, G. (1998). Gençlerin benlik saygısı düzeyleri ile anne baba tutumları algılamalarının incelenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 5(3), 134-141.
- Baumeister, R. F., Campbell, J. D., ve Krueger, J. I. (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles? *Psychol Sci in The Public Interest*, 4(1), 1-44.
- Buckman, R., Tulsky, J., ve Rodin, G. (2011). Empathic responses in clinical practice: Intuition or tuition? *Canadian Medical Association Journal*, 183(5), 569-571. Doi: 10.1503/cmaj.090113
- Bruno, F. (1996). *Psikoloji Tarihinin Giriş*. G. Sevdiren (Çev.). İstanbul: Kibele.
- Carlock, C. (1999). *Enhancing self-esteem*. (Third edition). Philadelphia: Taylor ve Francis Group.

- Cox, M. J., ve Brooks-Gunn, J. (1998). *Conflict and cohesion in families: Causes and consequences*. Routledge. Psychology Press
- Cüceloğlu, D. (1993). *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Dietrich, C. (2010). Decision making: factors that influence decision making, heuristics used, and decision outcomes. *Inquiries Journal*. 2(2), 1-3
- Dökmen, Ü. (1988), Empatinin yeni bir modele dayanılarak ölçülmesi ve psikodrama ile geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(1-2), 155-190.
- Dökmen, Ü. (2019). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ergül, H. (2017). *Evlü bireylerde küsme davranışı ile evlilik uyumu ilişkisinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi].
- Freedman, S. R., ve Enright, R. D. (1996). Forgiveness as an intervention goal with incest survivors. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64(5), 983– 992.
- Gottman, J. M. (1993). The roles of conflict engagement, escalation, and avoidance in marital interaction: a longitudinal view of five types of couples. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 61(1), 6-15. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.61.1.6>
- Guttman, H., ve Laporte, L. (2000). Empathy in families of women with borderline personality disorder, anorexia nervosa, and a control group, *Family Process*. 29(3), 345-358.
- Heavey, C. L., Layne, C., ve Christensen, A. (1993). Gender and conflict structure in marital interaction: A replication and extension. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 61(1), 16–27. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.61.1.16>
- Hoffman, M. (1976). Empathy, role taking, guilt and the development of altruistic motives. T. Lickona, *Moral development and behavior* (s. 124-143). New York: Holt, Rinehart ve Winston.
- Ianotti, L. J. (1979). *The elements of empathy*. Biennial Meeting of the Society for Research in Child Development. San Fransisco, California.
- Johnson, F. P., ve Johnson, D. W. (2003). *Joining Together*. New York: Pearson Education Inc.
- Keefe, K., ve Berndt, T. J. (1996). Relations of friendship quality to self-esteem in early adolescence. *The Journey of Early Adolescence*, 16(1), 110-129.
- Konrad, S., ve Hendl, C. (2003). *Duygularla Güçlenmek*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Lee, J. (2013). The impact of a mandatory cooling-off period on divorce. *The Journal of Law and Economics*, 56(1), 227-243.
- Martin, G., ve Clark, R. (1982). Distress crying in neonates: Species and peer specificity. *Developmental Psychology*, 18(1), 3-9.
- McDonald, N., ve Messinger, D. (2011). The development of empathy: How, when, and why. A. Acerbi, J. Lombo, ve J. Sanguinetti, Free will, *Emotions and Moral Actions: Philosophy and Neuroscience in Dialogue* (s. 341-368.). University of Miami.
- Murphy, J. G. (1982). Forgiveness and resentment. *Midwest Studies in Philosophy*, 7(1), 503-516
- Özmen, A. (2006). Anger: The theoretical approaches and the factors causing the emergence in individuals. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 39(1), 39-56.
- Pope, A., McHale, S., ve Craighead, W. (1988). *Self-Esteem Enhancement With Children And Adolescents*. (First Edition). Boston: Psychology Practitioner Guidebook Series.

- Rehber, E. (2007). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin empatik eğilim düzeylerine göre çatışma çözme davranışlarının incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Rose, J. (2015). *The Literary Churchill*. Yale University.
- Rosenberg, M. (1976). *Beyond self-esteem: some neglected aspects of the self-concept*. Paper presented at Annual Meeting of the American Sociological Association (New York, New York, August 30-September 3, 1976)
- Rothschild, B., ve Rand, M. (2006). *The Psychophysiology Of Compassion Fatigue And Vicarious Trauma*. London: W. W. Norton ve Company.
- Steffenhagen, R. (1990). *Self-Esteem Therapy*. New York. Praeger Publishers.
- Şahin, R. (2006). *Bireylerin proaktif kişilik yapısı ile benlik saygısı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TDK. (2021, Haziran 11). www.tdk.gov.tr. adresinden alındı.
- Thomas, K. W. (1976). Conflict and conflict management. *Handbook of Industrial and Organizational Psychology* (s. 889-935). Chicago: Rand McNally.
- Troupe, F. (2008). *Marital Conflict: A Longitudinal Study* [Doctoral dissertation, Florida State University].
- Van Baaren, R., Decety, J., Dijksterhuis, A., Van Der Leij, A., ve Van Leeuwen, M. (2009). Being imitated: consequences of nonconsciously showing empathy. J. *Decety, The Social Neuroscience of Empathy*. Cambridge: MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262012973.003.0004>
- Weger, H. (2005, February 1). Disconfirming communication and self-verification in marriage: Associations among the demand/withdraw interaction pattern, feeling understood, and marital satisfaction. *Sage Journals*, 22(1), 19-31
- Yavuzer, H. (2005). *Gençleri Anlamak*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yörükoğlu, A. (1986). *Gençlik Çağı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Sosyal ve Felsefi Eserler Dizisi.
- Yushimoto, D., Shapiro, A., O'Brien, K., ve Gottman, J. (2005). Nonverbal communication coding system of committed couples. *The New Handbook of Methods in Nonverbal Behavior Research* (s. 369–398). New York: Oxford University Press.
- Zahn-Waxler, Knafo, A., C., Van Hulle, C., Robinson, J., ve Rhee, S. (2008). *The developmental origins of a disposition toward empathy: Genetic and environmental contributions*. 737-752.

EXTENDED SUMMARY

Whether individuals want to continue their relationship with the people with whom they have conflict in situations of encountering a problem determines the approach and form of communication they establish. Resentment can positively or negatively affect the course and outcome of conflicts. Resentment may occur as a style of conflict, a type of communication, a problem-solving behavior or above all, a behavior pattern (Ergül, 2017).

Resentment behavior is evaluated in the international literature with its different effects, forms, duration, purpose, and reasons, and is handled with many different behavioral patterns. In our country, the behavior, which is called resentment behavior, is accepted as a whole in terms of its purposes and types. Resentment is not being able to develop or grow in terms of dictionary; it means not being able to fulfill its duty, losing its expected quality for some reason (TDK, 2021). According to Özmen (2006), resentment is one of the passive anger reactions of individuals.

The concept of self-esteem refers to the emotional dimension of the self. In addition to having various ideas about who he is, the individual also has various feelings about who he is. Therefore, self-esteem corresponds to the individual's approving, accepting, liking, and finding himself valuable (Adams, 1995).

In the context of interpersonal relations, the concept of "empathy" in its simplest form is expressed as "a person's putting himself in the place of the other person and understanding his feelings and thoughts correctly (Dökmen, 2019).

In light of these concepts, it is considered a problem situation that is worth investigating whether the resentment behavior is related to the level of empathy and self-esteem that individuals perceive in themselves. For this purpose, the research was planned and carried out. It is thought that examining this relationship and its level will contribute significantly to the literature and maybe a guide for future studies.

The research is quantitative research designed according to the relational survey model. Before the research, approval was obtained from the Ethics Committee of Istanbul Arel University (decision dated 06.08.2021 and numbered 2021/11).

The sample of the study consists of 343 adults aged 18 years and older residing in various provinces of Turkey. The age range of the participants determined by the convenient sampling method was determined as 18-75. As data collection tools in the research; the Informed Voluntary Consent Form, Self-Esteem Evaluation Scale-Short Form, Empathic Tendency Scale-(EES), and the Embitterment Questionnaire, which were created by the researcher for the purpose of the research, were applied.

The data obtained in the research were analyzed using the SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 22.0 program. First of all, a normality test was applied to determine whether the sample showed a normal distribution. In the study, in which the appropriate analysis method was used according to the result, the Independent Sample t-Test was used in comparative analysis and the comparison of two-group variables, and One-Way Analysis of Variance (ANOVA) was used in the comparison of variables with more than two groups. Pearson Correlation was applied for the relationship analysis. "Linear Regression Analysis" was applied with the variables in which a significant relationship was found. The significance value was taken at the 0.05 level in the analysis.

While the target and cause of the resentment were measured with a question prepared by the researcher in the research, the product of the three questions was used to determine the severity of the resentment, and the data obtained were named "low intensity of resentment" and "high intensity of resentment", dividing the sample into two. Within the scope of the research, the measured characteristics related to resentment were evaluated as an independent variable. The variable called "Reconciliation", which is the linear resultant of self-esteem and empathic tendency scores, was assigned as the dependent variable.

According to the results of MANOVA, which was applied to check whether there is a significant difference between the levels of reconciliation in terms of the target, reason, and violence subject to resentment; No significant difference was found between the levels of reconciliation in terms of the target persons subject to resentment (Pillai's Trace= .030, $F(6-660)= 1.651$, $p>.05$). The level of peace does not differ according to whom one is offended. When the level of reconciliation was examined in terms of the reasons for resentment, it was

seen that the mean scores of the groups remained at the limit of significance (Pillai's Trace= .038, $F(6-678)=2.052$, $p>.05$).

It was found that the level of reconciliation, which consists of the linear resultant of the empathic tendency to represent the peace of the person with others and the self-esteem to represent the peace of mind, differs according to the severity of resentment (Pillai's Trace= .057, $F(2-333)=10,081$, $p<.05$). In the ANOVA findings made to determine the contribution of each dependent variable to this difference in the level of peace; It is seen that the group with high severity of resentment is weaker in terms of empathic tendency ($=68.70$) compared to the group with low severity of resentment ($=71.19$) $F(1-334) = 611.92$, $p = .001$. Likewise, it was found that the self-esteem of the group with low severity ($=115.15$) was statistically lower than the group with more severe resentment ($=107.33$) $F(1-334) = 19.73$, $p = .000$.

According to the results obtained, it is understood that the level of reconciliation, which consists of the linear resultant of the empathic tendency representing the peace of the person with others and the self-esteem representing the peace with himself, differs according to the level of resentment. It is seen that the group with a high level of resentment is weaker in terms of empathic disposition compared to the group with low severity of resentment. In the same way, it was concluded that the self-esteem of the group with a high level of resentment was statistically lower than those who experienced resentment with lower severity.

Based on these results, it can be said that individuals with low levels of empathic tendency and low self-esteem exhibit more severe resentment. Dökmen (1988) stated that individuals who have negative feelings about people are more likely to engage in communication conflicts. This also means that people with high levels of empathy will experience fewer conflicts and communication problems in interpersonal relationships.

There are also studies supporting the research finding (the finding that the self-esteem of the group with a high level of resentment is statistically lower than the group with lower severity of resentment) regarding self-esteem, which is one of the components of the level of reconciliation. In a study on self-esteem (Baumeister, Campbell, & Krueger, 2003), it was found that as individuals' self-esteem scores increase, they are more open and constructive in the conflict resolution process. Therefore, it has been concluded that individuals with high self-esteem are more willing to express their thoughts openly and to try to resolve them in case of conflict, compared to individuals with low self-esteem. In yet another study, it was observed that as the self-esteem scores of individuals increase, their communication skills increase, thus the continuity and quality of friendship relationships increase (Keefe & Berndt, 1996).

İŞLEM KAPANMANIN NEDENLERİ VE SONUÇLARI: BORSA İSTANBUL İŞLEM KAPANMALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

REASONS AND CONSEQUENCES OF THE DELISTING: A STUDY OF BORSA ISTANBUL DELISTINGS

Yasin Erdem ÇEVİK

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İşletme Bölümü

c.erdem@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3684-6668

ÖZ

İşleme kapanma, hisse senedinin borsa pazarlarından çıkması ya da çıkarılması olarak tanımlanabilir. Çalışmanın amacı, işleme kapanma nedenlerini ve ekonomik sonuçlarını Borsa İstanbul kapsamında ortaya koymaktır. Bu amaca yönelik olarak, öncelikle işlem sırası kapanan şirketlerin finansal durumlarındaki, performanslarındaki ve firma değerindeki değişimleri incelenmiştir. Zorunlu işleme kapanmaya konu olan şirketlerin likiditeleri zayıf, karlılıkları az, çalışma etkinlikleri ise düşüktür. Finansmanlarında ağırlıklı olarak borç kullanılmış olup, borç ödeme gücü ve mali yapı oranları anlamlı bir şekilde farklılaşmıştır. Diğer taraftan, birleşmeye ve gönüllü işleme kapanmaya konu olan şirketlerin finansal durum ve performanslarının, işlem gören firmalardan farklı olmadığı görülmüştür. Zorunlu olarak işlem sırası kapanan şirketlerden oluşan portföyün getirisinin, şirketlerin işlem sırası kapanmadan 45 gün önce, istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde BIST-100'den farklılaşmaya başladığı görülmektedir. "Gönüllü" ve "Birleşme" portföylerine yapılan istatistiksel testlerde herhangi bir olay penceresinde anlamlı bir bulguya rastlanmamıştır. Portföylere ait getirilerin BIST-100'den farklılaşmadığı görülmektedir. Ayrıca özele geçiş işlemi (GPT) kapsamında değerlendirilen şirketlerden oluşan portföylerin, satın alma duyurusu öncesinde artmaya başlayan getiri performansının, satın alma duyurusundan sonra da bir süre daha devam ettiği söylenebilir. Ancak benzer olay pencereleri için diğer borsalarda görülen ve istatistiksel olarak anlamlı bulunan aşırı getiri farklılığı, Borsa İstanbul'da gözlenmemiştir.

ABSTRACT

Delisting can be defined as the removal of a listed company from a stock exchange. The aim of the study is to reveal the reasons and economic consequences of delisting on the scale of Borsa Istanbul. For this purpose, firstly, the changes in delisted firms' financial statements, performances and value were examined. Involuntary delisted firms have poor liquidity, low profitability, and weak operating efficiency. As their debt was predominantly used for financing, debt solvency and financial structure ratios differed significantly. On the other hand, the financial status, and performances of companies - that were subject to merger or voluntary delisting - didn't differ much from the listed firms. It was seen that the return on portfolio of the involuntary delisted companies, started statistically and significantly to differ from BIST-100, 45 days prior to the delisting. In statistical tests performed on the "Voluntary" and "Merger" portfolios, no significant finding was found in any event window. It seems that the returns on portfolios were not different from BIST-100. In addition, it can be said that the return performance of the portfolios consisting of companies evaluated within the scope of the going private transaction (GPT) transaction, which started to increase before the acquisition announcement, continued for a while after the announcement. However, the statistically significant abnormal return difference seen in other exchanges for similar event windows was not observed in Borsa Istanbul.

Geliş Tarihi:
30.09.2022

Kabul Tarihi:
06.12.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler:
İşlem Sırası
Kapanma,
Zorunlu İşleme
Kapanma,
Gönüllü İşleme
Kapanma,
Borsa İstanbul

Keywords:
Delisted,
Involuntary
Delisting,
Voluntary Delisting,
Istanbul Stock
Exchange

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbil.1182337>

Atıf/Cite as: Çevik, Y. E. (2022). İşlem kapanmanın nedenleri ve sonuçları: Borsa İstanbul işlem kapanmaları üzerine bir araştırma. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2332-2349.

Giriş

Borsanın adil ve düzenli bir şekilde işlemesi, belirli kuralların koyulmasını, alım-satım sürecinin gözlemlenmesini ve gerektiğinde çeşitli yaptırımların uygulanmasını gerektirir. İşleme kapanmaya ilişkin düzenlemelerle, borsada hangi hisse senetlerinin işlem görebileceği ve hangi durumlarda işlemlerin durdurulacağı belirlenir.

Halka arzla birlikte işlem görme yükümlülüklerini karşılamak durumunda olan şirket, işlem gördüğü sürece ilgili kurallara uymak zorundadır. Gereken yükümlülükleri sağlayamayan şirketler borsa pazarlarından çıkarılabilir. Diğer taraftan şirket, firma değerini artıracığını öngörerek, kendi rızasıyla borsa pazarlarından ayrılmak da isteyebilir. Hisse senedinin borsa pazarlarından çıkmasını ya da çıkarılmasını ifade eden “işlem sırasının kapanması” (delisted) kavramı yerine bu çalışmada “işleme kapanma” ifadesi kullanılmıştır. Çalışmanın amacı, pay piyasalarında işleme kapanmanın nedenlerini ve ekonomik sonuçlarını Borsa İstanbul kapsamında ortaya koymaktır.

İşleme kapanma, ikili bir sınıflamaya tabi tutularak (Macey ve O’Hara, 2008), gönüllü işleme kapanma ve zorunlu işleme kapanma olarak incelenebilir. Gönüllü işleme kapanma, şirketin yetkili organları tarafından alınan karara bağlı olarak, işlem gördüğü borsa pazarlarından kendi isteğiyle çıkmasını ifade ederken; zorunlu işleme kapanma kavramı ise, belirlenen kurallara uyulmaması ya da istenen gereksinimlerin karşılanamaması üzerine, yetkili otorite kararı ile gerçekleşen işleme kapanmalar için kullanılmaktadır. Zorunlu ve gönüllü işleme kapanma sayılarında son yıllarda büyük bir artış görülmektedir. Dünya çapında 42 borsanın 2008-2012 yılları arasındaki verileri incelendiğinde, yıllık ortalama 1267 hisse senedinin işlem sırasının kapandığı görülmektedir (Martinez ve Serve, 2017). ABD borsalarında (NYSE ve Nasdaq) 2000-2015 döneminin işlem sırası kapanan şirket sayısı 5800’ün üzerindedir. Aynı dönem içerisinde 112 şirket Borsa İstanbul pazarlarından ayrılmıştır (Aksoy ve Çevik, 2017).

İşleme kapanma sayılarındaki artışın yanı sıra, birçok farklı açıdan işleme kapanmanın önemine vurgu yapmak mümkündür. Bazı araştırmacılar (Baker ve Kennedy, 2002; Dahiya ve Klapper, 2007), işleme kapanan şirketin varlıklarının diğer işletmelere aktarılmasını, Schumpeter’in ünlü metaforu “yaratıcı yıkım” kapsamında ele almış ve konuyu çalışmaya değer bulmuştur. Bazı çalışmalar ise, borsa gelişiminin sınırlı kalması (Doidge vd., 2017) ya da şirketlerin borsada kalma sürelerinin kısılması (French ve Fama, 2004) gibi durumlar sebebiyle işleme kapanmanın ayrıntılı şekilde ele alınması gerekliliğini belirtmişlerdir. Son yıllarda, Borsa İstanbul pay piyasasının gelişiminde durağan bir döneme geçildiği görülmektedir. Bu olumsuz durumun bir boyutunu, gerçekleşen halka arz sayısının sınırlı kalması oluştururken, diğer önemli boyutunu da işleme kapanmalar oluşturmaktadır. İşleme kapanmanın Borsa İstanbul kapsamında incelenmesi, borsanın gelişiminin önündeki zorlukların tespiti ve çözümü açısından önem teşkil etmektedir. Konu üzerine yapılan çalışmalardan elde edilecek bulgular, Türkiye Sermaye Piyasalarının gelişimine katkı sağlar.

İşleme kapanma, hukuki ve ekonomik bir olay olarak tasvir edilebilir. İşlem görme şartlarında aranan gereksinimler borsalarda yer alan şirketlerin niteliğini etkilerken (French ve Fama, 2004), zorunlu işleme kapanmaya ilişkin düzenlemelerle işleme kapanmanın “neden”, “ne zaman” ve “kim tarafından” yapılacağı belirlenmiş olur. İşleme kapanmanın ekonomik sonuçlarını konu alan çalışmalarda, işleme kapanmanın firma değeri ile ortakların servetine olan etkisi araştırılmaktadır. Yapılan analizlerde genellikle kümülatif aşırı getiri (CAR) ya da primli getiri (premium) yöntemi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular dikkate alındığında, işleme kapanmanın zorunlu ya da gönüllü gerçekleşmesine bağlı olarak ekonomik sonuçların belirgin bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Zorunlu işleme kapanan firmalarda yaşanan mali başarısızlık süreci, firma değerini ve yatırımcıların servetini olumsuz yönde etkilemektedir (Warner, 1977; Sanger ve Peterson, 1990, Panchapagesan vd. 2004; Macey vd., 2008; Çevik ve Aksoy, 2017). Gönüllü işleme kapanma ise firmanın değerini ve ortakların refahını artırmaya yönelik bir işlemdir (DeAngelo vd., 1984; Lehn ve Poulsen, 1989; Kaplan, 1989a,1989b; Weir vd., 2005, Renneboog vd., 2007).

Bu çalışmada, Borsa İstanbul pazarlarında gerçekleşen işleme kapanmalar incelenmiştir. Borsa İstanbul pazarlarında, 2000-2018 döneminde 133 şirketin işlem sırası kapanmıştır. Literatürdeki sınıflandırmaya benzer bir şekilde (Thomsen ve Vinten, 2005; Doidge vd., 2017; Dahiya ve Klapper, 2007), Borsa İstanbul pazarlarından çıkılması birleşme, gönüllü işleme kapanma ve zorunlu işleme kapanma olarak üç grupta sınıflandırılmıştır. Bu şirketlerden 34’ü birleşmeye konu olurken, 20’si ise gönüllü olarak borsadan ayrılmıştır. 79 şirket ise, kottan çıkarma şartları dikkate alınarak, borsa yönetim kurulu kararı ile borsa pazarlarından atılmıştır. Şirketlerin kotasyon şartlarının hangisini sağlayamadığı, Borsa İstanbul tarafından alınan kararlar incelenerek analiz

edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, diğer borsalar için elde edilen bulgularla (Macey vd., 2008; Harris vd.,2008) karşılaştırılmıştır. Ayrıca Borsa İstanbul'daki işleme kapanmaların genel görünümünü ortaya koymak amacıyla, işleme kapanan şirketlerin “pay piyasasına etkisine”, “sektörel dağılımına”, “işlem görme sürelerine” ve “halka arz dönemlerine” ilişkin tespitlerde bulunulmuştur.

İşleme kapanmanın ekonomik boyutunu ortaya koymak amacıyla, Borsa İstanbul'da işlem sırası kapanan şirketlerin finansal durumlarındaki, performanslarındaki ve firma değerindeki değişimleri incelenmiştir. İşleme kapanan şirketlerin finansal durum ve performansları ortaya koyulurken oran analizinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular, işleme kapanma nedenine göre birleşme, gönüllü işleme kapanma ve zorunlu işleme kapanma olmak üzere üç ayrı grupta paylaşılmıştır. Gruplar arasındaki farklılığı ölçmek için t testi kullanılmıştır. Zorunlu işleme kapanmaya konu olan şirketlerin istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde likiditelerinin zayıf, karlılıklarının az, çalışma etkinliklerinin ise düşük olması beklenir. Firma değerindeki değişimler, üç grup (zorunlu, gönüllü ve birleşme) için oluşturulan portföylerin son 3 aya ait (59 işlem günü) kümülatif aşırı getirileri (CAR) hesaplanarak ölçülmüştür. Literatürdeki sonuçlara bakıldığında, zorunlu işleme kapanan şirketlerden oluşan portföyün, istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde, BIST-100 endeksinden negatif olarak ayrışması beklenir. Benzer şekilde, birleşme ve gönüllü portföyleri için olay günü seçilerek, kümülatif aşırı getiri analizi uygulanmış ve elde edilen bulgular, literatürdeki sonuçlar dikkate alınarak yorumlanmıştır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde Borsa Yönetim Kurulu'nun işleme kapanmaya yönelik olarak aldığı yaptırım kararları analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde Borsa İstanbul'daki işleme kapanmaların genel görünümü (işleme kapama nedenleri, pay piyasasına etkisi, sektörel dağılımı, işlem görme süreleri ve halka arz dönemi) ortaya koyulmuştur. Dördüncü bölümde, Borsa İstanbul kapsamında işlem sırası kapanan şirketlerin finansal durumlarındaki, performanslarındaki ve firma değerindeki değişimleri incelenmiştir. Son bölümde ise çalışmadan elde edilen sonuçlara yer verilmiş, literatürle karşılaştırılmıştır.

Borsa İstanbul'da Gerçekleşen İşleme Kapanma Yaptırımları

Borsa İstanbul'da işlem sırası kapanan şirketlerin tespiti için Borsa İstanbul internet sitesinde yayımlanan “İşlem Sırası Kapanan Şirketler” adlı dosya kullanılmıştır (Borsa İstanbul, 2022). Dosyada, 2000 yılından sonra gerçekleşen işleme kapanmalara ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca sadece birleşme ve satın alma nedeniyle işlem sırası kapanmış şirketler için ek açıklamalar mevcuttur. Borsa pazarlarından çıkarılan çoğu şirket hakkında ayrıntılı bilgi mevcut olmadığı için, işleme kapanma sebepleri ayrıca araştırılmıştır.

2000-2018 döneminde Borsa İstanbul'da 133 şirketin hisse senetlerinin işlem sıralarının kapandığı görülmektedir. Borsa İstanbul pazarlarından çıkılması, birleşme, gönüllü işleme kapanma ve zorunlu işleme kapanma olarak üç grupta sınıflandırılmıştır. İşleme kapanma sebeplerine, Kamuyu Aydınlatma Platformu ve Borsa İstanbul tarafından yayımlanan haber arşivleri incelenerek karar verilmiştir. Bu şirketlerden 34'ü birleşmeye konu olurken, 20 şirket gönüllü olarak borsadan ayrılmıştır. 79 şirket ise borsa pazarlarından atılmıştır. Birleşmeye konu olan şirketlerin işlem sırasının kapanması, ekseriyetle Borsa Kotasyon Yönetmeliği'nin 16. maddesinin (g) ve (p) bendleri, 24. maddenin (f) bendi ile Borsa Kotasyon Yönergesinin 23. maddesinin 1. fıkrasının (ç) bendi uyarınca gerçekleşmiştir. Gönüllü işleme kapanmaların ise Sermaye Piyasası Kurulu Tebliği kapsamında gerçekleştirildiği söylenebilir.

Borsa Yönetim Kurulu, aldığı yaptırım kararlarını, “Borsa Kotundan Çıkarma Şartları veya Çıkarmayı Gerektiren Durumları” dikkate alarak gerekçelendirmektedir. Yönetim kurulu kararlarında belirtilen bu gerekçeler kullanarak, şirketlerin hangi kriterleri sağlayamadığı için borsa pazarlarından atıldığı analiz edilebilir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular işleme kapanmalar hakkında önemli bilgiler sağlayacağı gibi, diğer borsalar için elde edilen sonuçlarla (Macey vd., 2008; Harris vd.,2008) da karşılaştırılabilir. Analizin gerçekleştirilmesi için öncelikle, 2000-2018 dönemindeki işleme kapanmaların hukuki dayanağını oluşturan üç düzenlemedeki benzer kottan çıkarma şartları ve bendler dikkate alınarak yeni bir sınıflandırılma yapılmış ve Tablo 1'de paylaşılmıştır.

İşleme kapanmanın hukuki dayanağının oluşması için Tablo 1'de görülen koşullardan birinin ortaya çıkması yeterlidir. Ancak genellikle zorunlu işleme kapanmalarda, şirketlerin birden fazla koşulu sağlayamadığı görülmüştür. 2000-2018 dönemindeki 78 şirketin işleme kapanma kararı duyurusu, toplamda 206 gerekçeye dayandırılmıştır. Şirket bazlı düşünüldüğünde, Borsa Yönetim Kurulu, işlem sıralarını kapatma kararı alırken ortalama üç gerekçe belirtmiştir. Yedi şartı sağlamaması sebebiyle 1 şirketin işlem sırası kapatılırken, 33 şirket ise

sadece bir gerekçe gösterilerek borsa pazarları dışına itilmiştir. Bir gerekçe gösterilerek işlem sırası kapanan 33 şirketten 28'nin, sona erdiği ya da ana faaliyetini yürütemediği görülmektedir. Diğer 5 şirketten, ikisi özsermayesini yitirdiği için, biri ise borçlarını ödeyemediği ve finansman sıkıntısı çektiği için işlem sırası kapatılmıştır. Kalan ikisi, kamuyu aydınlatma yükümlülüklerini sağlayamamıştır.

Tablo 1 incelendiğinde, kamuyu aydınlatma yükümlülükleri, şirketlerin karşılamakta en fazla zorlandığı yükümlülük olarak dikkat çekmektedir. İşleme kapanan 78 şirketin 58'i, kamuyu aydınlatma yükümlülüklerini yerine getirememiştir. 41 şirket ise, uzun bir süre boyunca faaliyetlerine devam etmedikleri için işlem sıraları kapanmıştır. Şirketler, "Borsa yönetimince yapılacak düzenlemelere ve ilgili mevzuata uyulmaması, istenecek bilgilerin verilmemesi" gerekçe gösterilerek de sıklıkla borsa pazarlarından atılmışlardır.

Tablo 1. Borsa İstanbul'da Gerçekleşen İşleme Kapanma Yaptırımları

Grup / Düzenlemenin Yayımlandığı Yıl	Düzenleme ve Bendi			Gerekçe Sayısı	Gerekçe Yüzdesi
	1995	2004	2015		
Kamuyu aydınlatma yükümlülüklerini yerine getirmemesi	c, d	b, c	a	58	%28
İşletmenin uzun bir süre ya da büyük ölçüde faaliyetlerini durdurmuş olması	f*, j	e, i	c	41	%20
Borsa yönetimince yapılacak düzenlemelere ve ilgili mevzuata uyulmaması, istenecek bilgilerin verilmemesi.	e, r	d, p	b	28	%14
Borsa ücretini ödememesi	I	h	e	21	%10
İflas, tasfiye**	f*, g,	f,	ç,	18	%9
Borçlarını ödemede zorlanması, finansman sıkıntı çekmesi	h	g	d	17	%8
Özsermayesinin büyük kısmını ya da tamamını yitirmesi	b, l	a, j	f	16	%8
Bağımsız denetçinin olumsuz görüşü	m	k	g	6	%3
İlişkili taraflardan olan ticari olmayan alacaklarının toplam aktiflere oranının %50'yi aşması	-	-	ğ	1	%0
GİP'de piyasa danışmanı ile çalışılmaması	-	-	h	0	%0
TOPLAM				206	%100

Not. (*)1995 yılında yayımlanan Kotasyon Yönetmeliği f maddesi hem iflasları hem de faaliyetin durdurulmuş olmasını kapsamaktadır. (f) bendi uyarınca işleme kapanan 13 şirketten, üçü (EMSAN, EMPAS, MDRNU) iflas etmiştir.

(**) Yeniden yapılandırılmak üzere TMSF'ye devredilen 4 bankanın adına TMSF kottan çıkma başvurusu yapmıştır ancak iflas ve tasfiye grubunda sınıflandırılmıştır.

Yapılan analiz sonucunda 58 şirketin, kamuyu aydınlatma yükümlülüğüne uymadığı görülmüştür. Ancak "yalnızca" kamuyu aydınlatma yükümlülüğüne uymadığı için işlem sırası kapanan şirket sayısı ikidir. Dolayısıyla, kamuyu aydınlatma yükümlülüğüne uyulmamasının, işleme kapanmalar için ana bir gerekçe olmadığı açıktır. İşlem sırası kapanan 78 şirketten 59'u ya faaliyetlerine uzun bir süre ara vermiş ya da sona ermiştir (Tablo 1). Bu tablo, Borsa İstanbul Yönetim Kurulu'nun işleme kapanma kararı için son ana kadar beklediğini, sadece başarısızlığı "kesinleşmiş" olanları borsa pazarları dışına attığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, uygulanan işleme kapanma politikası sebebiyle, Borsa İstanbul pazarları bünyesinde birçok başarısız firmanın bulunmasına izin verilmektedir. Başarılı firmaların yanı sıra başarısız firmaların da işlem görmesi, borsa pazarlarındaki "limon probleminin" varlığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu, borsanın imajına, kalitesine zarar verebileceği gibi küçük yatırımcının korunması açısından da istenmeyen bir durumdur.

Borsa İstanbul kapsamında gerçekleşen işleme kapanmalar hakkında daha fazla bilgi sağlama amacıyla, elde edilen bulgular, Harris ve diğerlerinin (2008), 1999-2002 arasında Nasdaq'da gerçekleşen 1098 zorunlu işleme kapanmayı incelediği çalışma ile karşılaştırılmıştır. Nasdaq'da gerçekleşen işleme kapanmaların %70'inin halka arzda aranan kriterlerle ilişkili olduğu görülmektedir. Borsa İstanbul'daki mevcut düzenlemelere bakıldığında (Kotasyon Yönergesi 8.madde) ise, işlem görmek için aranan 5 değişken (piyasa değeri, halka açık piyasa değeri,

net kar, halka açıklık oranı, özsermaye/sermaye oranı) içerisinde sadece şirketin özsermayeye ilişkin durumu, borsa kotundan çıkarmayı gerektiren durumlardan biri olarak ele alınmaktadır.

Karşılaştırma yapıldığında dikkat çeken diğer bir husus ise Nasdaq; piyasa değeri, net aktif büyüklük, net kar başta olmak üzere mali bünyenin kalitesini ölçen birçok değişkeni dikkate alarak işleme kapanma sürecini yönetmektedir. Borsa İstanbul'da işleme kapanma gerekçelerine bakıldığında ise, mali bünyenin kalitesini belirten kriterlerden ziyade iflas kurumuyula ilgili olan değişkenler (şirketin faaliyetini durdurmuş olması, iflas, tasfiye, ödeme aczi) öne çıkmaktadır. İşlem gören şirketlerin yaptığı satışlara, yarattığı nakit akışlarına veya elde ettiği net kara ilişkin hiçbir kriter şu ana kadar düzenlemelerde yer almamıştır. Şirketin piyasa değeri, hisse senedi fiyatı ya da işlem hacmi gibi temel göstergelerdeki düşüş sebebiyle hiçbir şirketin işlem sırası kapatılmamıştır. Hatta son yönergede, hisse senedi fiyatı ve işlem hacmine ilişkin kriterler kaldırılmıştır.

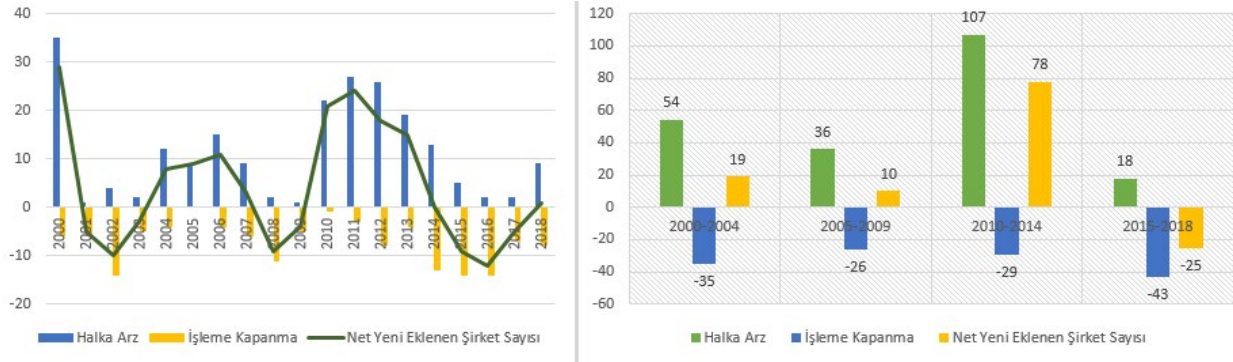
İşleme kapanma politikalarındaki belirsizlik, yatırım ortamına zarar verebilir. Geciken işleme kapanma kararının yarattığı külfetlerin kime, ne kadar yansıtacağı da ayrı bir problem olarak ele alınmalıdır. Gerekli durumlarda, işleme kapanmaya yönelik gereken yaptırımın geciktirilmeden tutarlı ve şeffaf bir şekilde gerçekleştirilmesi, yatırım ortamını olumlu etkiler, borsanın gelişimine katkı sağlar (Serrano, 2013).

Borsa İstanbul'daki İşleme Kapanmaların Genel Görünümü

Borsa İstanbul'da gerçekleşen işleme kapanmaların genel görünümü alt başlıklarda sunulan analizler yardımıyla ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

İşleme Kapanmaların Pay Piyasasına Etkisi

Pay piyasasının büyüklüğü için kullanılan önemli göstergelerden biri, pazarlarda işlem gören hisse senedi sayısıdır. Gerçekleşen halka arzlar pay piyasasının büyümesini sağlarken, işleme kapanmalar pay piyasasının küçülmesine neden olur. Şekil 1'in sol tarafındaki grafikte yıllar itibariyle halka arz sayıları, işleme kapanma sayıları ve aralarındaki fark alınarak hesaplanan net yeni eklenen şirket sayıları görülmektedir.

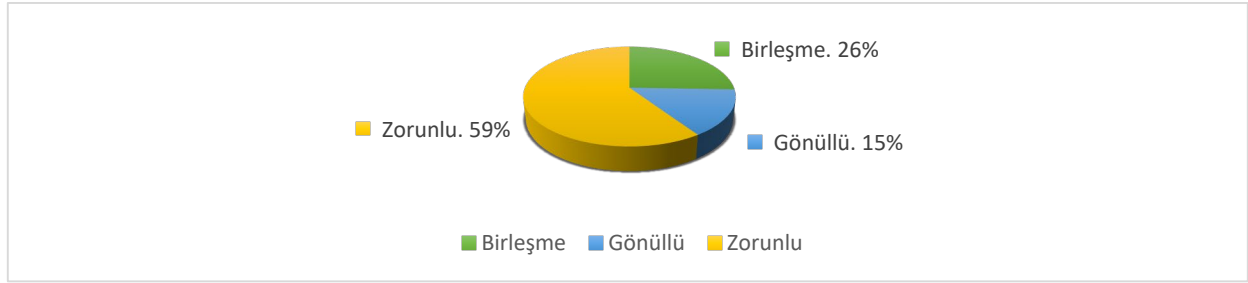
Şekil 1. Halka Arz ile İşleme Kapanma Sayılarının Karşılaştırılması

Veriler incelendiğinde, Borsa İstanbul Pay Piyasası'nda yıllar itibariyle istikrarlı bir gelişimin olmadığı görülmektedir. Net eklenen şirket sayılarının en yüksek değerlere ulaştığı 2000 ve 2011 yılları en fazla büyümenin yaşandığı yıllar olurken; krizin etkisinin hissedildiği yıllarda ise (2002 ve 2008 yılları gibi) borsa pazarlarında küçülmeler ortaya çıkmıştır. Büyüme trendinin olduğu 2010-2014 yıllarını kapsayan dönemde 107 halka arz, 29 işleme kapanma gerçekleşirken; pay piyasası 78 yeni şirket kazanmıştır (Şekil 1 sağ grafik). 2015-2018 döneminde ise, 43 işleme kapanmanın yaşanması borsayı olumsuz etkilemiştir.

İşleme Kapanma Nedenleri

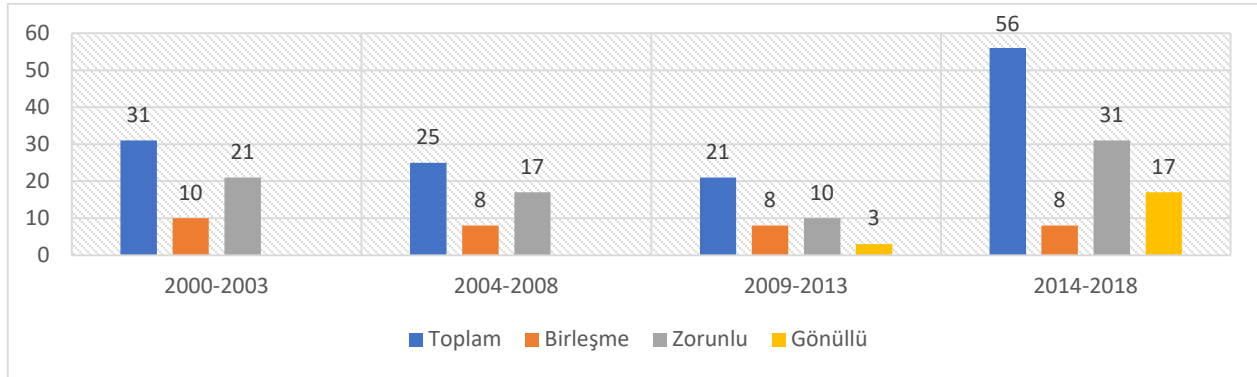
İşleme kapanmalar birleşme, zorunlu işleme kapanma ve gönüllü işleme kapanma şeklinde sınıflandırıldığında; Borsa İstanbul'da yaşanan işleme kapanmaların yaklaşık %59'unun zorunlu işleme kapanma olduğu

görülmektedir (Şekil 2). Borsa İstanbul bu görünümüyle, birleşme ve gönüllü işleme kapanmaların sıklıkla görüldüğü, zorunlu işleme kapanmaların ise daha az yaşandığı Kıta Avrupası (Thomsen ve Vinten, 2014) ve ABD (Macey vd., 2008) borsalarından olumsuz olarak ayrılmaktadır.

Şekil 2. Borsa İstanbul'da İşleme Kapanma Nedenleri

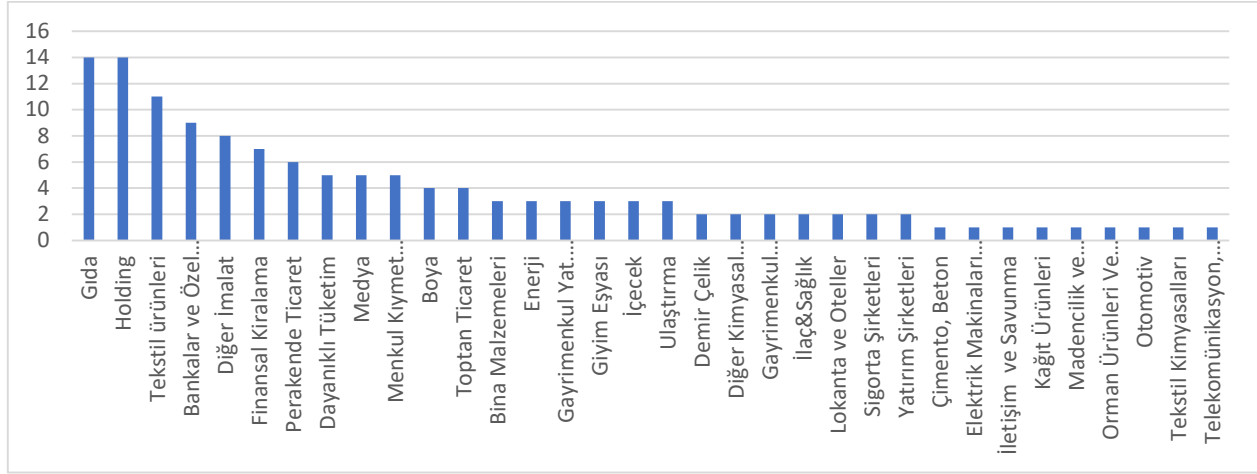
Yıllar itibariyle bakıldığında (Şekil 3), zorunlu işleme kapanmanın her dönemde Borsa İstanbul'daki işleme kapanmanın ana nedeni olduğu göze çarpmaktadır. Önceki dönemlerde gönüllü olarak borsadan ayrılmak isteyen çok şirkete rastlanmazken, son dönemlerde gönüllü işleme kapanma sayılarında büyük bir artış olduğu görülmektedir. Borsa İstanbul'un son yıllardaki (Şekil 1'de 2015-2018 dönemi) küçülmesinin arkasındaki nedenlerden biri, yaşanan gönüllü işleme kapanmalardır. Şirketlerin neden Borsa İstanbul'dan ayrılmak istediğinin tespit edilmesi, borsanın gelişimi açısından önem arz etmektedir.

Şekil 3. Yıllar İtibariyle Borsa İstanbul'da İşleme Kapanma Nedenleri

İşleme Kapanan Şirketlerin Sektörel Dağılımı

İşleme kapanan şirketlerin faaliyet gösterdiği sektörler de araştırılmıştır. İşleme kapanan firmaların ağırlıklı olarak "Gıda" (14), "Holding" (14), "Tekstil Ürünleri" (11), "Bankalar ve Özel Finans Kurumları" (9), "Diğer İmalat" (9) sektörlerinde faaliyet gösterdikleri tespit edilmiştir. Sektör dağılımının tamamı Şekil 4'ten görülebilir. İşleme kapanma nedenlerine göre bakıldığında; zorunlu olarak işleme kapatılan şirketlerin birçoğu (10) "Tekstil Ürünleri" sektöründe, birleşmeye konu olan şirketler (5) "Holding" sektöründe, gönüllü olarak borsadan ayrılan firmalar (3) ise "Menkul Kıymet Yatırım Ortaklığı" sektöründe faaliyet göstermiştir.

Şekil 4. Borsa İstanbul'da İşleme Kapanan Şirketlerin Sektörleri

Borsa Pazarlarında İşlem Görme Süreleri

İşleme kapanan şirketlerin borsa pazarlarında işlem gördükleri süreler analiz edilerek, Tablo 2 oluşturulmuştur. İşleme kapanan şirketin halka arz tarihi ile son işlem gördüğü tarih kullanılarak, kaç yıl borsada işlem gördüğünü ifade eden “borsa yaşı” bulunmuştur. Genel olarak bakıldığında, işlem sırası kapatılan 133 şirketin, ortalama 12 yıl borsada işlem gördüğü söylenebilir. Halka arz edildiği yıl işlem sırası kapanan şirket olduğu gibi, 31 yıl boyunca işlem gördükten sonra işlem sırası kapanan şirket de mevcuttur. İşleme kapanma nedenlerine göre bakıldığında, birleşme ve gönüllü işleme kapanma grubunda sınıflandırılan şirketlerin, borsa pazarlarında daha uzun kaldığı görülmektedir. Zorunlu işleme kapanan şirketlerin ise, yaklaşık %38’inin ilk beş yılda işlem sıraları durdurulmuştur.

Tablo 2. İşleme Kapanan Şirketlerin Borsada İşlem Görme Süreleri

Yaş / Neden	Birleşme		Zorunlu		Gönüllü		Genel	
	N	%	N	%	N	%	N	%
0+	0	0%	1	1%	0	0%	1	1%
1+	0	0%	2	3%	0	0%	2	2%
2+	1	3%	4	5%	0	0%	5	4%
3+	0	0%	8	10%	0	0%	8	6%
4+	1	3%	7	9%	0	0%	8	6%
5+	2	6%	8	10%	0	0%	10	8%
6-10	8	24%	16	20%	4	20%	28	21%
11-20	15	44%	30	38%	12	60%	57	43%
20+	7	21%	3	4%	4	20%	14	11%
Toplam	34	100%	79	100%	20	100%	133	100%
Ortalama	15 yıl		9 yıl		17 yıl		12 yıl	
En Düşük	2 yıl		0		6 yıl		0	
En Yüksek	31 yıl		26 yıl		29 yıl		31 yıl	

İşleme Kapanan Şirketlerin Halka Arz Dönemlerinin İncelenmesi

İşleme kapanma, işleme kapanma politikasına bağlı olarak borsadan borsaya geçişebileceği gibi, yıllar içerisinde borsa yönetimlerinin uygulamasına bağlı olarak da değişebilir. Benzer şekilde, işlem görme kriterlerinin değişmesi, borsaya erişim sağlayan şirketlerin kalitesine ve halka arz döngüsüne etki etmektedir (French ve Fama, 2004).

Tablo 3. Dönemler İtibariyle Halka Arzlar ve İşleme Kapanan Şirketler

	Halka Arz Sayısı	İşleme Kapanma Sayısı	İşleme Kapanma Oranı	Başarı Oranı
1990-1994*	115	33	%29	%71
1995-2000*	150	54	%36	%64
2001-2004	19	2	%11	%89
2005-2009	36	6	%17	%83
2010-2014	107	19	%18	%82
2015-2018	18	1	%6	%94
1990-2000	265	87	%33	%67
2001-2016	169	28	%17	%83

Not. (*) 2000 yılı öncesinde borsada işlem görmeye başlayıp, işlem sırası kapanan hisse senetleri, Borsa İstanbul'un yayınladığı işlem sırası kapananlar listesinde yer almamaktadır. Bu sebepten tabloda işleme kapanma sayısı daha fazla olması muhtemel 1990-1994 ile 1995-2000 dönemlerine (*) işareti koyulmuştur.

Halka arzlardaki işleme kapanma oranlarının tespiti için, 1990-2018 yıllarındaki halka arz sayıları da kullanılarak, Tablo 3 elde edilmiştir. 1990-1994 yılları arasında, Borsa İstanbul'da toplam 115 halka arz gerçekleşmiş olup, bu halka arzlardan en az 33 tanesi işleme kapanmıştır. Bu durumda, 1990-1994 dönemi için gerçekleştirilen halka arzların en az %29'unun işleme kapandığı söylenebilir. En başarısız olarak nitelendirilebilecek dönem, 1995-2000 yılları arasındadır. İlgili dönemde gerçekleşen halka arzların en az %36'sı daha sonraki yıllarda işleme kapanmıştır. Genel olarak bakıldığında, 1990-2000 döneminde gerçekleşen her 3 halka arzdan 1'i işleme kapanırken; 2001-2016 döneminde ise yaklaşık her 5 halka arzdan 1'inin işleme kapandığı söylenebilir.

İşleme Kapanmanın Ekonomik Boyutu

İşleme kapanmanın ekonomik boyutu, başta işletmeler olmak üzere birçok kesimi ilgilendirmektedir. Borsa İstanbul kapsamında işlem sırası kapanan şirketlerin finansal durumlarındaki, performanslarındaki ve firma değerindeki değişimleri incelenmiştir.

İşleme Kapanan Şirketlerin Halka Arz Dönemlerinin İncelenmesi

İşleme kapanma öncesinde şirketin finansal durumu ve performansı farklılaşabilir. İşleme kapanan şirketlerin finansal durumu ve performansı, mali tablolarının analiz edilmesi yoluyla ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Mali tabloların analizinde, literatürde sıklıkla kullanılan oranlar tercih edilmiştir. İşlem sırası kapanan şirketlerin likiditesi, karlılığı, çalışma etkinliği, mali yapısı, yükümlülükleri karşılama gücü, büyüme trendi, piyasa çarpanları ve büyüklüğü, oranlar yoluyla analiz edilmiştir. Şirketlerin verileri, FİNNET Elektronik Yayıncılık'tan temin edilmiştir. İşlem sırası kapanan şirketin son işlem tarihinden önce yayınlandığı son yıllık mali tablolarındaki veriler kullanılmıştır. Kontrol grubundaki şirketlerde ise, eşleştirildiği işleme kapanan şirket referans alınmış ve ilgili yıla ait mali tablolar dikkate alınmıştır.

İşleme kapanmanın ekonomik boyutuna ilişkin ampirik çalışmalara bakıldığında, işleme kapanmanın nedenine bağlı olarak elde edilen sonuçların belirgin bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Oran analizi yapılırken, literatüre benzer şekilde işleme kapanma sebeplerine göre "Zorunlu", "Gönüllü" ve "Birleşme" grupları oluşturulmuştur. Gruplara ait hesaplanan oranların karşılaştırılması ve yorumlanması için, Pour ve Lafer (2013) ve Michelsen ve Klein'e (2011) benzer şekilde, kontrol grubu oluşturulmuştur. Bu çalışmada da eşleştirilmiş örnek tasarım benimsenmiş (Lehn ve Poulsen, 1989; Martinez ve Serve, 2011; Tutino vd., 2014) ve kontrol grubu oluşturulmuştur. Buna göre aynı sektörde faaliyet gösteren şirketler içerisinde, halka arz tarihi ve satış tutarı en yakın olan iki firma kontrol grubuna seçilmeye gayret edilmiştir. İşleme kapanan şirketlere ait oranlarla, referans değer niteliğindeki kontrol grubu oranlarına bağımsız örneklem t testi uygulanarak, işleme kapanan şirketlere ait oranların istatistiksel olarak farklılığı test edilmiştir.

İşleme kapanmanın ekonomik sonuçlarını konu alan ampirik çalışmalarda, işleme kapanmanın firma değeri ve ortakların servetine olan etkisi de araştırılmaktadır. Araştırmacılar, işleme kapanmanın ekonomik sonuçlarını, primli getiri ya da kümülatif aşırı getiri hesaplayarak incelemektedir (Renneboog vd., 2007). Bu çalışmada da Borsa İstanbul kapsamında gerçekleşen işleme kapanmaların ortak refahı ve firma değerine olan etkisi, kümülatif aşırı getiri (CAR) analizi yardımıyla incelenmiştir.

Vaka çalışmalarında en fazla kullanılan yöntemlerden biri kümülatif aşırı getiri (CAR) analizidir (MacKinlay, 1997). Aşırı getiri, BIST-100 getirisinden sapma olarak ele alınmıştır. Endeks performansının altındaki (üstündeki) getiri, bir yatırımcının hak ettiği altındaki (üstündeki) getiri olarak düşünülmüştür. R_{it} i hisse senedinin getirisini, R_{mt} ise pazar getirisini ifade etmektedir. (1) nolu eşitliğe göre hesaplanan aşırı getiriler (AR_{it}) kullanılarak, i hisse senedinin (2) nolu eşitlikteki (t_1, t_2) dönemindeki kümülatif aşırı getirisi ($CAR_i(t_1, t_2)$) bulunabilir.

$$AR_{it} = R_{it} - R_{mt} \quad (1)$$

$$CAR_i(t_1, t_2) = \sum_{t=t_1}^{t=t_2} AR_{it} \quad (2)$$

İşlem sırası kapanan her bir hisse senedinin kümülatif aşırı getirileri (2) kullanılarak, ilgili hisse senetlerinden oluşan portföyün (t_1, t_2) dönemindeki ortalama kümülatif aşırı getirisini (3) hesaplamak mümkündür.

$$ACAR_i(t_1, t_2) = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CAR_i(t_1, t_2) \quad (3)$$

Kümülatif aşırı getiri (CAR) analizi, kapanma nedenlerine göre oluşturulan “Zorunlu”, “Gönüllü” ve “Birleşme” portföylerine uygulanmıştır. Her bir portföyün kapsamına işleme kapanan şirketler dahil edilmiş olup, işleme kapanma sayısı portföyün büyüklüğünü (N) göstermektedir. Her bir portföy için, çeşitli olay pencereleri için hesaplanan ortalama kümülatif getirilerin, t testi ile sifıra eşitliği sınanmıştır. Böylece ilgili portföyün getirisinin, BIST-100’den istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılığı test edilmiştir.

İşleme Kapanan Şirketlerin Finansal Durumu ve Performansı

İşleme kapanan şirketlerin finansal durumlarındaki ve performanslarındaki değişimi ortaya koymak amacıyla, mali tabloları analiz edilmiştir. İşleme kapanan şirketlerden oluşan üç grup ile kontrol grubuna ait rasyolar Tablo 4’te verilmiştir. Rasyolar hesaplanırken, şirketin son işlem tarihinden önce yayımladığı yıllık mali tabloları kullanılmıştır. Uç değerlere sahip şirketler, analiz sonuçlarını olumsuz olarak etkilememesi için örneklemeden çıkarılmıştır. Tablo 4 oluşturulurken öncelikle ortalama değeri, parantez içerisinde t değerleri ile anlamlılık düzeyleri ve hesaplamalarda kullanılan şirket sayıları (n) yazılmıştır.

Zorunlu işleme kapanmalar genellikle başarısızlık sebebiyle ortaya çıktığı için, işlem sırası kapatılan şirketlerin finansal durumlarının olumsuz, performanslarının ise düşük olması beklenir. Tablo 4’teki zorunlu işleme kapanmalara ait oranlar incelendiğinde, Borsa İstanbul için de benzer bir durumun söz konusu olduğu görülmektedir. Zorunlu olarak işlem sırası kapatılan şirketlerin likidite (1,2,3), karlılık (5, 6, 7, 8) ve çalışma etkinliğini (16, 17, 18) ölçen hemen hemen bütün oranların diğer gruplara göre düşük kaldığı ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde kontrol grubundan farklılaştığı görülmektedir. Zorunlu işleme kapanmaya konu olan şirketlerin istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde likiditeleri zayıf, karlılıkları az, çalışma etkinlikleri ise düşüktür. Finansmanlarında ağırlıklı olarak borç kullanılması sebebiyle özsermayeleri düşük kalan şirketlerin mali yapı oranları (9, 10) da farklılaşmıştır. Şirketlerin borç ödeme gücü (12) ise, borçlarını ödeyemez durumda olduğunu göstermektedir. Piyasa çarpanlarının istatistiksel olarak anlamlı olacak şekilde düşük çıkması, Borsa İstanbul yatırımcısının başarısızlığı fiyatladığını ifade eder. Ayrıca zorunlu işleme kapanmaların daha çok küçük ölçekteki (22, 23, 24) şirketlerde görüldüğü söylenebilir.

Gönüllü işleme kapanma ile birleşme işlemleri, firmaların değerini ve ortakların refahını artırmaya yönelik olarak yapılmaktadır. Zorunlu işleme kapanan şirketler için geçerli olan finansal durum ve performanslarına ilişkin olumsuz beklenti, bu gruplar için geçerli değildir. Tablo 4'teki Gönüllü ve Birleşme grubu oranları, kontrol grubu oranlarından farklılaşmış olmasına rağmen, bu farklılıkların istatistiksel olarak bir anlamlılığı yoktur. Birleşme grubu için 2 oran (15 ile 18) istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşırken, gönüllü grubunda benzer durumda olan 3 oran (12, 23, 24) mevcuttur. Bu sonuçlar birleşmeye ve gönüllü işleme kapanmaya konu olan şirketlerin finansal durum ve performanslarının, işlem gören firmalardan farklı olmadığını göstermektedir. Gönüllü işleme kapanma, istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksek borç ödeme gücüne (12) sahip, büyük ölçekli (23, 24) şirketlerde görülmektedir. Bu bulgulara bakılarak, gönüllü işleme kapanan firmaların daha nitelikli olduğu söylenebilir. Son yıllarda gönüllü işleme kapanma sayılarında artış yaşandığı düşünüldüğünde, nitelikli şirketlerin kendi istekleriyle borsadan ayrılma kararının araştırılması Borsa İstanbul açısından önem arz etmektedir.

İşleme Kapanmanın Ortakların Refahı ve Firma Değeri Üzerine Etkisi

Bu başlıkta Borsa İstanbul kapsamında gerçekleşen işleme kapanmaların ortak refahı ve firma değerine olan etkisi, kümülatif aşırı getiri (CAR) analizi yardımıyla incelenmiştir. Analizlerde tanımlanan olaylar ve elde edilen bulgular alt başlıklarda paylaşılmıştır.

Zorunlu İşleme Kapanan Şirketlerden Oluşan Portföyün Performansı

Şirketlerde yaşanan başarısızlık, firmanın değerini ve yatırımcıların servetini olumsuz etkileyecektir. Zorunlu işlem sırası kapanan şirketlerden oluşan portföyün BIST-100'den olumsuz olarak ayrışması beklenir. Zorunlu işleme kapanan şirketlerin işlem sırasının kapandığı tarih, olay günü olarak tanımlanmıştır. Portföye ait son 3 aylık (59 işlem günlük) ortalama kümülatif aşırı getiriler (ACAR), çeşitli olay pencereleri için hesaplanmıştır. Elde edilen ACAR'ların genel görünümü Şekil 5'te görülebilir. İşleme kapanmadan 3 ay önce, şirketlerin ACAR'ları giderek kötüleşmektedir. ACAR'ların sıfırdan farklılığı test edilmiş olup, elde edilen standart hatalar, t değerleri, p değerleri ve anlamlılık düzeyleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 4. İşleme Kapanan Şirketlerin Finansal Durum ve Performansı

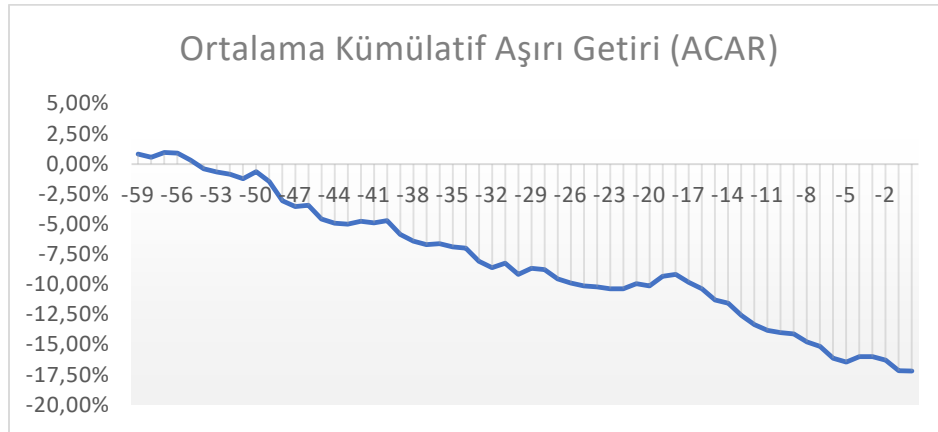
DEĞİŞKENLER		KONTROL	ZORUNLU	BİRLEŞME	GÖNÜLLÜ
Likidite Durumu	Cari Oran (1)	1,86 n=79	1,21 (2,46)** n=65	1,60 (0,65) n=25	1,99 (-0,23) n=12
	Asit-Test Oran (2)	1,31 n=79	0,87 (2,08)** n=65	1,22 (0,27) n=26	1,08 (0,56) n=12
	Nakit Oran (3)	0,39 n=79	0,07 (3,37)*** n=65	0,41 (-0,13) n=26	0,20 (0,79) n=12
Karlılık	Dönen Varlık / Aktif (4)	0,52 n=82	0,58 (-1,29) n=65	0,46 (1,23) n=27	0,54 (-0,30) n=12
	Aktif Karlılık (5)	% 1,75 n=82	-% 16,55 (4,70)*** n=65	-% 1,72 (0,77) n=27	-% 2,26 (-0,14) n=12
	FAVÖK / Aktif (6)	% 9,06 n=82	-%0,20 (3,90)*** n=65	% 9,28 (-0,08) n=27	% 12,35 (-0,98) n=12
Mali Yapısı ve Yükümlülük Karşılama Durumu	Net Kar Marjı (7)	%1,86 n=79	-%17,89 (2,44)** n=57	-%3,01 (0,13) n=27	% 3,00 (-0,35) n=12
	FAVOK Marjı (8)	% 10,40 n=80	-%14,19 (1,77)* n=59	% 9,71 (0,18) n=27	% 12,69 (-0,49) n=12
	Kaldıraç Oran (9)	% 52,59 n=82	% 87,41 (-4,78)*** n=61	% 52,04 (0,08) n=27	% 63,75 (-1,35) n=12
Yükümlülük Karşılama Durumu	Öz kaynak / Aktif (10)	% 45,09 n=82	% 12,30 (4,48)*** n=61	% 45,22 (-0,22) n=27	% 35,58 (1,11) n=12
	Duran Varlık / Aktif (11)	% 47,90 n=82	% 42,11 (1,28) n=65	% 54,04 (-1,24) n=27	% 45,92 (0,30) n=12
	FAVOK / Fin. Gid. (12)	1,66	-0,33	1,30	4,05

		n=77	(3,15)** n=61	(0,41) n=25	(-1,92)* n=12
	<i>Fin. Gid. / Satışlar (13)</i>	% 81,43 n=82	% 34,06 n=62	% 16,93 n=27	% 22,25 n=12
	<i>Aktif Devir Hızı (14)</i>	0,94 n=81	0,84 n=65	1,28 n=27	1,22 n=12
	<i>Stok Devir Hızı (15)</i>	5,74 n=74	4,89 n=58	8,62 n=24	4,01 n=10
<i>Çalışma Etkinliği</i>	<i>Alacak Devir Hızı (16)</i>	6,06 n=79	3,44 n=63	6,99 n=21	4,98 n=10
	<i>Borç Devir Hızı (17)</i>	7,19 n=79	3,64 n=62	7,32 n=27	8,27 n=12
	<i>Dönen Varlık D.H. (18)</i>	1,82 n=81	1,38 n=65	2,79 n=27	2,30 n=12
	<i>Duran Varlık D.H. (19)</i>	4,01 n=76	5,52 n=58	4,27 n=26	4,75 n=12
<i>Piyasa Çarpanları</i>	<i>PD / Aktif (20)</i>	0,93 n=82	0,52 n=65	1,33 n=27	1,20 n=12
	<i>PD / Borç (21)</i>	1,80 n=76	0,87 n=65	3,62 n=26	2,68 n=12
<i>Büyüklik</i>	<i>Aktif (ln) (22)</i>	19,31 n=82	17,34 n=65	18,92 n=27	20,08 n=12
	<i>PD (ln) (23)</i>	18,73 n=82	16,10 n=65	18,54 n=27	20,13 n=12
	<i>Satışlar (ln) (24)</i>	18,84 n=82	15,04 n=65	17,99 n=27	19,97 n=12
		n=82	(5,55)** n=65	(1,31) n=27	(-2,70)** n=12

Not. ***, **, * sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 5'te verilen sonuçlar incelendiğinde, zorunlu olarak işlem sırası kapanan şirketlerden oluşan portföyün getirisinin, şirketlerin işlem sırası kapanmadan 45 gün önce BIST-100'den farklılaşmaya başladığı görülmektedir. Söz konusu portföyün alım-satımını yapan bir yatırımcının üç aylık periyotta (CAR[-59,0]), BIST-100 endeksine göre kaybı %17'dir. Elde edilen sonuçlar, zorunlu işleme kapanmanın firma değeri ve ortakların serveti üzerine olan olumsuz etkisini istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Analiz sonuçlarına göre Borsa İstanbul'da zorunlu olarak işlem sırası kapanan şirketlerin firma değerlerinde kayıp yaşandığı ve yatırımcıların büyük zarar ettiği görülmektedir. Ayrıca Borsa İstanbul yatırımcısının da rasyonel bir şekilde yatırım kararı olarak hisse senetlerini fiyatladığı görülmektedir. Zorunlu işleme kapanmanın hisse senedi performansına ve yatırımcıların servetine olan etkisini konu alan benzer çalışmalarda (Sanger ve Peterson, 1990; Angel vd., 2004; Macey vd.; 2008) hisse senedi fiyatlarının likiditeye bağlı olarak düştüğü ortaya koyulmuştur. Analiz sonuçları literatürle uyumludur.

Şekil 5. Zorunlu İşleme Kapanan Şirketlerden Oluşan Portföyün ACAR'ları

Tablo 5. İşleme Kapanan Şirketlerin Finansal Durum ve Performansı

<i>Olay Penceresi</i>	<i>Olay Günü</i>	<i>ACAR</i>	<i>SH</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>Anlamlılık Düzeyi</i>
CAR[-59,-59]	-59	%0,84	0,0057	1,46	0,93	
CAR[-59,-58]	-58	%0,57	0,0091	0,63	0,73	
CAR[-59,-57]	-57	%0,96	0,0115	0,83	0,80	
CAR[-59,-56]	-56	%0,91	0,0150	0,60	0,73	
CAR[-59,-55]	-55	%0,32	0,0172	0,19	0,57	
CAR[-59,-54]	-54	-%0,39	0,0169	-0,23	0,41	
CAR[-59,-53]	-53	-%0,65	0,0191	-0,34	0,37	
CAR[-59,-52]	-52	-%0,85	0,0204	-0,42	0,34	
CAR[-59,-51]	-51	-%1,22	0,0209	-0,58	0,28	
CAR[-59,-50]	-50	-%0,62	0,0230	-0,27	0,39	
CAR[-59,-49]	-49	-%1,46	0,0246	-0,59	0,28	
CAR[-59,-48]	-48	-%3,05	0,0243	-1,26	0,11	
CAR[-59,-47]	-47	-%3,54	0,0254	-1,39	0,08	*
CAR[-59,-46]	-46	-%3,43	0,0267	-1,29	0,10	
CAR[-59,-45]	-45	-%4,56	0,0281	-1,62	0,05	*
CAR[-59,-44]	-44	-%4,91	0,0279	-1,76	0,04	***
CAR[-59,-43]	-43	-%4,98	0,0296	-1,68	0,05	***
CAR[-59,-42]	-42	-%4,75	0,0295	-1,61	0,06	*
CAR[-59,-41]	-41	-%4,88	0,0298	-1,64	0,05	*
CAR[-59,-40]	-40	-%4,71	0,0296	-1,59	0,06	*
CAR[-59,-39]	-39	-%5,84	0,0299	-1,96	0,03	***
CAR[-59,-38]	-38	-%6,40	0,0298	-2,15	0,02	***
CAR[-59,-37]	-37	-%6,70	0,0297	-2,26	0,01	***
CAR[-59,-36]	-36	-%6,62	0,0306	-2,16	0,02	***
CAR[-59,-35]	-35	-%6,86	0,0315	-2,18	0,02	***
CAR[-59,-34]	-34	-%6,98	0,0324	-2,16	0,02	***
CAR[-59,-33]	-33	-%8,07	0,0330	-2,45	0,01	***
CAR[-59,-32]	-32	-%8,60	0,0334	-2,57	0,01	***
CAR[-59,-31]	-31	-%8,24	0,0337	-2,44	0,01	***
CAR[-59,-30]	-30	-%9,16	0,0338	-2,71	0,00	***
CAR[-59,-29]	-29	-%8,66	0,0345	-2,51	0,01	***
CAR[-59,-28]	-28	-%8,77	0,0366	-2,40	0,01	***
CAR[-59,-27]	-27	-%9,52	0,0376	-2,53	0,01	***
CAR[-59,-26]	-26	-%9,89	0,0372	-2,66	0,00	***
CAR[-59,-25]	-25	-%10,11	0,0379	-2,67	0,00	***
CAR[-59,-24]	-24	-%10,20	0,0396	-2,58	0,01	***
CAR[-59,-23]	-23	-%10,34	0,0411	-2,52	0,01	***
CAR[-59,-22]	-22	-%10,35	0,0397	-2,61	0,01	***
CAR[-59,-21]	-21	-%9,93	0,0388	-2,56	0,01	***
CAR[-59,-20]	-20	-%10,13	0,0393	-2,58	0,01	***
CAR[-59,-19]	-19	-%9,31	0,0403	-2,31	0,01	***
CAR[-59,-18]	-18	-%9,17	0,0398	-2,31	0,01	***
CAR[-59,-17]	-17	-%9,82	0,0403	-2,44	0,01	***
CAR[-59,-16]	-16	-%10,37	0,0394	-2,63	0,01	***
CAR[-59,-15]	-15	-%11,28	0,0400	-2,82	0,00	***
CAR[-59,-14]	-14	-%11,55	0,0402	-2,87	0,00	***
CAR[-59,-13]	-13	-%12,56	0,0418	-3,00	0,00	***
CAR[-59,-12]	-12	-%13,32	0,0407	-3,27	0,00	***
CAR[-59,-11]	-11	-%13,80	0,0406	-3,40	0,00	***
CAR[-59,-10]	-10	-%13,99	0,0402	-3,48	0,00	***
CAR[-59,-9]	-9	-%14,11	0,0402	-3,51	0,00	***
CAR[-59,-8]	-8	-%14,77	0,0393	-3,76	0,00	***
CAR[-59,-7]	-7	-%15,13	0,0400	-3,78	0,00	***
CAR[-59,-6]	-6	-%16,11	0,0407	-3,96	0,00	***

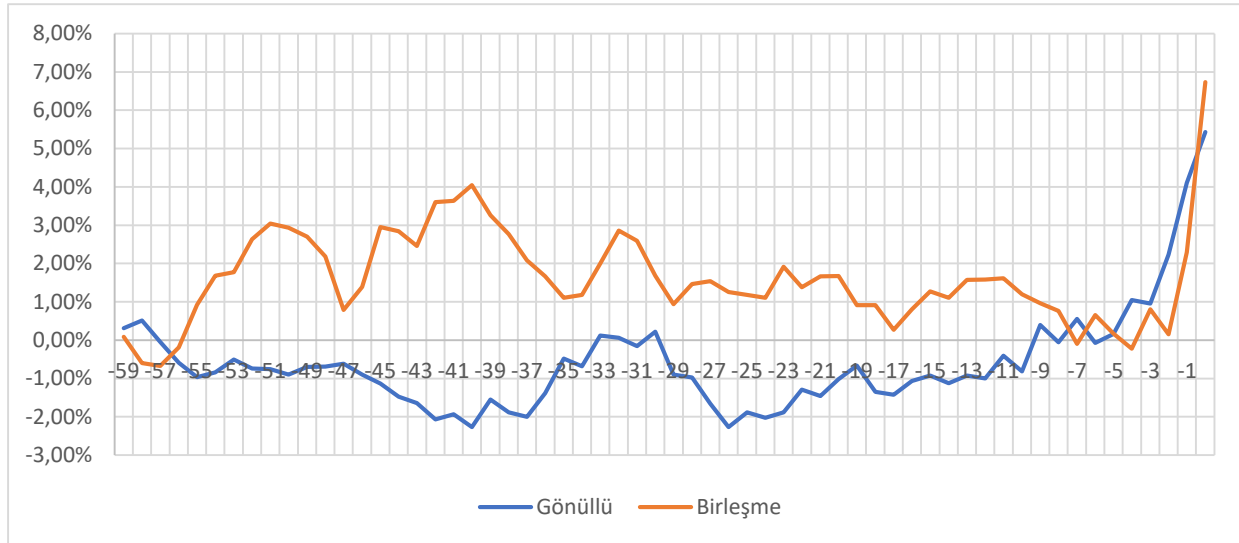
CAR[-59,-5]	-5	-%16,44	0,0405	-4,05	0,00	***
CAR[-59,-4]	-4	-%15,98	0,0416	-3,84	0,00	***
CAR[-59,-3]	-3	-%15,99	0,0439	-3,64	0,00	***
CAR[-59,-2]	-2	-%16,29	0,0434	-3,75	0,00	***
CAR[-59,-1]	-1	-%17,16	0,0444	-3,86	0,00	***
CAR[-59,0]	0	-%17,19	0,0461	-3,73	0,00	***

Not. ***, **, * sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Birleşmeye ve Gönüllü İşleme Kapanmaya Konu Olan Şirketlerden Oluşan Portföylerin Performansı

Birleşmeye konu olan şirketlerden oluşan “Birleşme” portföyü ile gönüllü olarak borsa pazarlarından ayrılan şirketlerden oluşan “Gönüllü” portföyünün ACAR değerleri hesaplanmıştır. Birleşme portföyü için olay günü, birleşmeye ilişkin duyurunun yapıldığı gün seçilirken; gönüllü portföyü için yetkili organ tarafından şirketin borsadan ayrılma kararının verildiği gün, olay günü olarak seçilmiştir. Portföylere ait son 3 aylık (59 işlem günlük) ortalama kümülatif aşırı getiriler (ACAR), çeşitli olay pencereleri için hesaplanmıştır. Elde edilen ACAR’ların genel görünümü Şekil 6’da görülebilir.

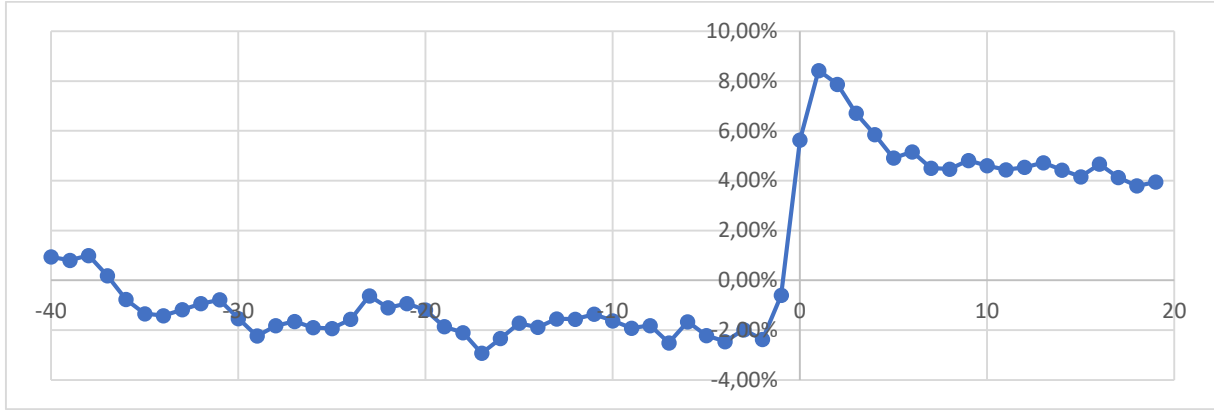
Yapılan istatistiksel testlerde herhangi bir olay penceresinde anlamlı bir bulguya rastlanmamıştır. Portföylere ait getirilerin BIST-100’den farklılaşmadığı görülmektedir. Şekil 6’daki genel görünümde birleşmeye konu olan şirket getirilerinin, gönüllü olarak işleme kapanan şirketlere göre daha iyi performansa sahip olduğu gözlenmektedir. Gönüllü işleme kapanma, finansal görünürlük (Mehran ve Peristiani, 2009) ve yatırımcının bilinirliği (Bancel ve Mittoo, 2009) ile yakından ilişkilidir. Şirketin getirisinin ve likiditesinin düşük olması durumunda gönüllü işleme kapanma ihtimalinin arttığını gösteren ampirik çalışmalar mevcuttur. Borsa İstanbul’da yaşanan gönüllü işleme kapanmalar da bu ampirik bulguları desteklemektedir. Diğer taraftan, olay gününe yaklaşıldıkça, her iki portföyün de ortalama kümülatif aşırı getirilerinin arttığı gözlemlenmiştir.

Şekil 6. Birleşme ve Gönüllü Portföylerinin ACAR'ları

Birleşmeye ve Gönüllü İşleme Kapanmaya Konu Olan Şirketlerden Oluşan Portföylerin Performansı

Birleşmeye konu olan şirketlerle özele geçiş işlemi (GPI) kapsamında değerlendirilen şirketlerden oluşan portföyün ACAR değerleri hesaplanmıştır. Şirketlerin satın alma duyuru tarihlerinin yapıldığı tarih, olay günü olarak tanımlanmıştır. Duyuru öncesi son 2 ve duyuru sonrası 1 ay olmak üzere 3 aylık ortalama kümülatif aşırı getiriler (ACAR), çeşitli olay pencereleri için hesaplanmıştır. Elde edilen ACAR’ların genel görünümü Şekil 7’de görülebilir.

Şekil 7. Satın Alma Öncesi ve Sonrası ACAR'lar

Şekil 7'deki genel görünüme bakıldığında, satın alma duyurusu öncesinde artmaya başlayan getiri performansının bir süre daha devam ettiği söylenebilir. Ancak yapılan istatistiksel testlerde anlamlı bir bulgu yoktur. Benzer olay pencereleri için diğer borsalarda görülen (Kaplan, 1989a, 1989b; Rennboog vd.,2007) aşırı getiri farklılığı Borsa İstanbul'da gözlenmemiştir.

Sonuç

İşleme kapanma, hukuki ve ekonomik bir olaydır. Pay piyasalarında işleme kapanmanın nedenlerini ve ekonomik sonuçlarını Borsa İstanbul kapsamında ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, işleme kapanmanın hukuki ve ekonomik boyutları ele alınmıştır.

İşleme kapanmanın hukuki boyutuna yönelik olarak Borsa Yönetim Kurulu'nun işleme kapanmaya yönelik olarak aldığı yaptırım kararları analiz edilmiştir. Borsa İstanbul Yönetim Kurulu'nun işleme kapanma kararı için son ana kadar beklediği ve sadece başarısızlığı "kesinleşmiş" olanları borsa pazarları dışına attığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle, uygulanan işleme kapanma politikası sebebiyle, Borsa İstanbul pazarları bünyesinde, ödeme aczi içinde olan, temerrüte düşen, hakkında iflas davası açılan, özsermayesini kaybetmiş ve/veya üst üste zarar eden birçok başarısız firmanın bulunmasına izin verilmektedir. İşleme kapanmaya yönelik gereken yaptırımın, geciktirilmeden tutarlı ve şeffaf bir şekilde uygulanması, borsa imajını ve kalitesini artırarak, uzun vadede borsanın gelişmesini sağlar (Serrano, 2013).

Borsa İstanbul'daki işleme kapanmaların genel görünümünü ortaya koymak amacıyla, işleme kapanan şirketlerin "pay piyasasına etkisine", "sektörel dağılımına", "işlem görme sürelerine" ve "halka arz yıllarına" ilişkin tespitlerde bulunulmuştur. Borsa İstanbul'da gerçekleşen halka arz sayıları ile işlem sırası kapanma sayıları yıllık bazda karşılaştırıldığında, 2014 yılı ile birlikte yeni bir döneme geçildiği söylenebilir. 2014 ve sonrasında Borsa İstanbul'daki yıllık işleme kapanma sayıları, yıllık halka arz sayılarını geçmiştir. İşleme kapanma nedenleri incelendiğinde, Kıta Avrupası (Thomsen ve Vinten, 2005) ve ABD (Macey vd., 2008) borsalarında birleşme ve gönüllü işleme kapanmalar sıklıkla görülürken, zorunlu işleme kapanmaların ise daha az yaşandığı görülmektedir. Aksine, Borsa İstanbul pazarlarında ise, 2000-2018 döneminde yaşanan işleme kapanmaların ana nedeni (işleme kapanmaların %60'ı) zorunlu işleme kapanmalardır. Önceki dönemlerde gönüllü olarak borsadan ayrılmak isteyen şirketlere rastlanmazken, 2012 yılından sonra gönüllü işleme kapanmalar görülmeye başlamıştır.

İşleme kapanan şirketlerin ağırlıklı olarak "Gıda", "Holding", "Tekstil Ürünleri", "Bankalar ve Özel Finans Kurumları" ve "Diğer İmalat" sektörlerinde faaliyetlerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Birleşme (ortalama 15 yıl) ve gönüllü (ortalama 17 yıl) işleme kapanma grubunda sınıflandırılan şirketlerin, borsa pazarlarında daha uzun kaldığı görülmektedir. Zorunlu işleme kapanan şirketlerin (ortalama 9 yıl) yaklaşık %38'inin işlem sıraları ise halka arzdan sonraki ilk beş yıl içerisinde durdurulmuştur. 1990-2000 döneminde gerçekleşen her 3 halka arzdan en az 1'i işleme kapanırken; 2001-2016 döneminde yaklaşık her 5 halka arzdan 1'nin işleme kapandığı söylenebilir.

Çalışmada işleme kapanmanın ekonomik boyutu da ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Oran analizi sonucunda elde edilen bulgular, istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde, zorunlu işleme kapanmaya konu olan şirketlerin, likiditelerinin zayıf, karlılıklarının az, çalışma etkinliklerinin ise düşük olduğunu göstermektedir. Finansmanlarında ağırlıklı olarak borç kullanılmış olup, borç ödeme gücü ve mali yapı oranları anlamlı bir şekilde farklılaşmıştır. Gönüllü işleme kapanmalar ise istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksek borç ödeme gücüne sahip, büyük ölçekli şirketlerde görülmektedir. Bu bulgulara bakılarak, gönüllü işleme kapanan firmaların daha nitelikli olduğu söylenebilir. Son yıllarda gönüllü işleme kapanma sayılarında artış yaşandığı düşünüldüğünde, nitelikli şirketlerin Borsa İstanbul'dan ayrılma isteğinin arkasındaki nedenin tespit edilmesi, borsanın gelişimi açısından önem arz etmektedir.

Borsa İstanbul kapsamında gerçekleşen işleme kapanmaların, ortakların refahı ve firma değerine olan etkisi, kümülatif aşırı getiri (CAR) analizi yardımıyla incelenmiştir. Zorunlu olarak işlem sırası kapanan şirketlerden oluşan portföyün getirisinin, şirketlerin işlem sırası kapanmadan 45 gün önce istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde BIST-100'den farklılaşmaya başladığı görülmektedir. Söz konusu portföyün alım-satımını yapan bir yatırımcının, üç aylık periyotta BIST-100 endeksine göre kaybı %17'dir. Elde edilen bulgular, literatürle uyumludur (Macey vd., 2008; Angel vd., 2008; Çevik ve Aksoy, 2017).

“Gönüllü” ve “Birleşme” portföylere ait getirilerin ise BIST-100'den farklılaşmadığı görülmektedir. Ayrıca ek bir analiz olarak, şirketlerin satın alma duyurusunun yapıldığı tarih, olay günü olarak tanımlanmış ve birleşmeye konu olan şirketlerle, özele geçiş işlemi (GPI) kapsamında değerlendirilen şirketlerden oluşan portföyün ortalama aşırı kümülatif getirileri (ACAR) hesaplanmıştır. Satın alma duyurusu öncesinde artmaya başlayan getiri performansının, satın alma duyurusundan sonra da bir süre daha devam ettiği söylenebilir. Ancak benzer olay pencereleri için diğer borsalarda görülen ve istatistiksel olarak anlamlı bulunan aşırı getiri farklılığı (Kaplan 1989a, 1989b; Rennboog vd., 2007), Borsa İstanbul'da gözlenmemiştir.

Kaynakça

- Baker, G. P., & Kennedy, R. E. (2002). Survivorship and the economic grim reaper. *Journal of Law, Economics, and Organization*, 18(2), 324-361.
- Bancel, F., & Mittoo, U. R. (2009). Why do European firms go public?. *European Financial Management*, 15(4), 844-884.
- Çelik, Ş. (2013). Micro credit risk metrics: a comprehensive review, *Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management*, 20(4), 233-272.
- Çevik, Y.E. ve Aksoy, A. (2017). Mali Başarısızlık Nedeniyle Borsa İstanbul'da İşlem Sırası Kapanan Şirketlerin Hisse Senedi Performanslarının İncelenmesi, 21. Finans Sempozyumu, Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 18-21 Ekim 2017, 497-514
- Dahiya, S. and Klapper, L. (2007). Who survives? A cross-country comparison, *Journal of Financial Stability*, 3(3), 261-278.
- DeAngelo, H., DeAngelo, L., & Rice, E. M. (1984). Going private: Minority freezeouts and stockholder wealth. *The Journal of Law and Economics*, 27(2), 367-401.
- Doidge, C., Karolyi, G. A., Stulz, R. M. (2017). “The US listing gap”. *Journal of Financial Economics*, 123(3), 464-487.
- Fama, E. F., & French, K. R. (2004). New lists: Fundamentals and survival rates. *Journal of financial Economics*, 73(2), 229-269.
- Harris, J.H., Panchapagesan, V. and Werner, I.M. (2008). Off but not gone: a study of Nasdaq delistings, Working Paper Series 2008-6, Ohio State University, Charles A. Dice Center for Research in Financial Economics.
- Kaplan, S. (1989a). Management buyouts: Evidence on taxes as a source of value. *The journal of finance*, 44(3), 611-632.

- Kaplan, S. (1989b). The effects of management buyouts on operating performance and value. *Journal of financial economics*, 24(2), 217-254.
- Lehn, K. and Poulsen, A. (1989). Free cash flow and stockholder gains in going private transactions, *The Journal of Finance*, 44(3), 771-787.
- Macey, J., O'Hara, M. and Pompilio, D. (2008). Down and out in the stock market: the law and economics of the delisting process, *The Journal of Law and Economics*, 51(4), 683-713.
- MacKinlay, A. C. (1997). Event studies in economics and finance. *Journal of economic literature*, 35(1), 13-39.
- Martinez, I., & Serve, S. (2017). Reasons for delisting and consequences: A literature review and research agenda. *Journal of Economic Surveys*, 31(3), 733-770.
- Mehran, H., & Peristiani, S. (2009). Financial visibility and the decision to go private. *The Review of Financial Studies*, 23(2), 519-547.
- Michelsen, M. and Klein, C. (2011). "Privacy please!" The public to private decision in Germany, *Review of Managerial Science*, 5(1), 49-85.
- Panchapagesan, V., & Werner, I. M. (2004). From pink slips to pink sheets: Market quality around delisting from Nasdaq. Ingrid M., From Pink Slips to Pink Sheets: Market Quality Around Delisting from NASDAQ (March 15, 2004).
- Pour, E. K., & Lasfer, M. (2013). Why do companies delist voluntarily from the stock market?. *Journal of Banking & Finance*, 37(12), 4850-4860.
- Renneboog, L., Simons, T., & Wright, M. (2007). Why do public firms go private in the UK? The impact of private equity investors, incentive realignment and undervaluation. *Journal of Corporate Finance*, 13(4), 591-628.
- Sanger, G. C. and Peterson, J. D. (1990). An empirical analysis of common stock delistings, *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 25(2), 261-272.
- Serrano, A. (2013). Two essays on regulation and transparency (Doctoral dissertation, Rutgers University-Graduate School-Newark).
- Thomsen, S. and Vinten, F. (2014). Delistings and the costs of governance: a study of European stock exchanges 1996–2004, *Journal of Management & Governance*, 18(3), 793-833.
- Tutino, M., Panetta, I. C. and Laghi, E. (2014). Key Factors in Delisting Process in Italy: Empirical Evidence, *GSTF Journal on Business Review (GBR)*, 2(4), 218-223.
- Warner, J. B. (1977). Bankruptcy costs: Some evidence. *The journal of Finance*, 32(2), 337-347.
- Weir, C., Laing, D., & Wright, M. (2005). Undervaluation, private information, agency costs and the decision to go private. *Applied Financial Economics*, 15(13), 947-961.

EXTENDED SUMMARY

The firm, which has to meet its obligations to be traded together with the IPO, must comply with the relevant rules as long as it is traded. Firms that fail to meet the required obligations can be delisted from the stock market. On the other hand, the company may voluntarily want to leave the stock market, anticipating that it will increase the value of the firm. The concept of delisting refers to the exit or removal of a share from the stock market. The aim of the study is to reveal the reasons and economic consequences of delisting in the share markets on the scale of Borsa Istanbul.

In this study, firstly, delisted firms in Borsa Istanbul markets were examined. In the Borsa Istanbul markets, 133 firms were delisted in the 2000-2018 period. In a similar way to the classification in the literature (Thomsen and Vinten, 2005; Doidge et al., 2007; Dahiya and Klapper, 2007) delisting Borsa İstanbul markets has been classified into three groups as merger, voluntary delisting and involuntary delisting. While 34 of these firms were subject to merger and acquisition, 20 of them left the stock market voluntarily. 79 firms were delisted from Borsa Istanbul with the decision of the Board of Directors of Borsa Istanbul, taking into account the delisting requirements. The resolutions taken by Borsa İstanbul Board of Directors were analyzed by examining which of the firms' listing requirements could not meet. It was concluded that Borsa İstanbul Board of Directors waited until the last moment for the decision to delisting and only the firms whose failures were "confirmed" were delisted. In other words, due to the closure policy applied, the situation that would require delisting is ignored; failed firms are allowed to be included in the stock market even though the delisting conditions are met. Consistent and transparent implementation of the necessary sanction for delisting, without delay, increases the image and quality of the stock market and ensures the development of the stock market in the long run (Serrano, 2013).

In order to present the general view of the delisting in Borsa Istanbul, determinations have been made regarding the "impact on the stock market", "sectoral distribution", "duration of trading" and "IPO years" of the delisted firms. When the number of public offerings and the number of delisting realized at Borsa Istanbul are compared on an annual basis, it can be said that a new period has started with the year 2014. After 2014, the number of annual delisting at Borsa Istanbul exceeded the number of annual IPOs. When the reasons for the delistings were examined, Continental Europe (Thomsen and Vinten, 2005) and the USA (Macey et al., 2008), mergers and voluntary delisting are frequently observed in stock exchanges, while involuntary delistings are observed to be less frequent. On the contrary, in Borsa Istanbul markets, the main reason for delisting (60% of delisted firms) in the 2000-2018 period was involuntary delisting. While there were no firms that wanted to leave the stock market voluntarily in the previous periods, voluntary delisting started to be seen after 2012.

It is observed that the delisted firms mainly concentrated in the "Food", "Holding", "Textile Products", "Banks and Private Finance Institutions" and "Other Manufacturing" sectors. It is observed that firms classified in the merger and acquisition (average 15 years) and voluntary (average 17 years) delisting groups traded longer in the stock market. The trading of approximately 38% of the involuntary delisted firms (9 years on average) were stopped within the first five years after the IPO. While at least 1 out of every 3 IPOs realized in the period of 1990-2000 was delisted; it can be said that approximately 1 out of every 5 IPOs was delisted in the period of 2001-2016.

In the study, the economic dimension of delisting is also discussed in detail. For this purpose, firstly, the changes in delisted firms' financial statements, performances and value were examined. Ratio analysis was used while revealing the financial status and performance of the delisted firms. While performing the ratio analysis, "Involuntary", "Voluntary" and "Merger" groups were formed according to the reasons for delisting. In order to compare and interpret the calculated ratios of the groups, a control group was formed, as Pour and Lafer (2013) did. Involuntary delisted firms have poor liquidity, low profitability, and weak operating efficiency. As their debt was predominantly used for financing, debt solvency and financial structure ratios differed significantly. On the other hand, the financial status and performances of companies - that were subject to merger or voluntary delisting - didn't differ much from the listed firms. Voluntary delisting are statistically significant in large-scale firms with high solvency. Based on these findings, it can be said that voluntary delisted firms are more qualified. Considering that there has been an increase in the number of voluntary delisting in recent years, it is important for the development of the stock market to determine the reason behind the request of qualified companies to leave Borsa Istanbul.

The effect of delisting in Borsa Istanbul on the welfare of the owners and the value of the firm was examined with the use of cumulative average abnormal returns (CAR) analysis. The difference between the return of the BIST-100 and the cumulative average abnormal returns calculated for the "Involuntary", "Voluntary" and "Merger" portfolios formed according to the reasons for delisting was tested. The loss of an investor who trades the portfolio is 17% according to the BIST-100 index. The findings obtained are consistent with the literature (Macey et al., 2008; Angel et al., 2008; Çevik & Aksoy, 2017). In statistical tests performed on the "Voluntary" and "Merger" portfolios, no significant finding was found in any event window. It seems that the returns on portfolios were not different from BIST-100.

İŞYERİNDE KİŞİLERARASI İLİŞKİ TARZLARI VE BİREYSEL PERFORMANS ARASINDAKİ İLİŞKİDE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIĞIN ARACI ROLÜ

THE MEDIATING ROLE OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE IN THE RELATIONSHIP BETWEEN INTERPERSONAL RELATIONSHIP STYLES AND INDIVIDUAL PERFORMANCE IN THE WORKPLACE

M. Tahir DEMİRSEL

Selçuk Üniversitesi
Uluslararası Ticaret ve Finansman
mtdemirsel@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8341-3182

Leyla ERAT OCAK

Hitit Üniversitesi
Uluslararası Ticaret ve Lojistik
leylaerat@hitit.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7136-2493

Halime KARA

Selçuk Üniversitesi
SBE
hlmkrccnuu@gmail.com
ORCID:0000-0003-0561-6413

Geliş Tarihi:
30.09.2022

Kabul Tarihi:
07.11.2022.

Yayın Tarihi:
30.12.2022.

Anahtar Kelimeler
Kişilerarası İlişki
Tarzları
Bireysel Performans
Psikolojik
Dayanıklılık

Keywords
Interpersonal
Relationship Styles
Individual
Performance
Psychological
Resilience

ÖZ

İnsanların hayatının önemli bir parçasını oluşturan ve karşı taraf ile olumlu veya olumsuz etkileşimine yol açan kişilerarası ilişkiler, sadece sosyal hayatta değil iş hayatında da bireyleri etkisi altına almaktadır. Bu etkileşim besleyici ya da ketleyici biçimde gerçekleşebilmektedir ve bu tip kişilerarası ilişkilerin iş hayatında bireylerin performansına etkisi farklı düzeylerde olabilmektedir. Bu noktada bireyin psikolojik dayanıklılık düzeyi önemli bir rol oynayabilmektedir. Bu araştırmanın amacı, kişilerarası ilişki tarzları ile bireysel performans arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın aracı bir rolünün olup olmadığını incelemektir. Bu kapsamda Konya ilinde faaliyet gösteren özel bir hastanede çalışan 125 kişiye anket yapılmış ve elde edilen veriler SPSS 22, AMOS 22 ve SPSS MACRO paket programları kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda psikolojik dayanıklılığın, kişilerarası ilişki tarzları ve bireysel performans arasındaki ilişkide aracı role sahip olduğu tespit edilmiştir. Literatürde, kişilerarası ilişki tarzları ve bireysel performans arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın aracılık rolünün incelendiği araştırmaların eksik olması nedeniyle, bu araştırmanın literatüre önemli bir kaynak ve katkı sağlaması beklenmektedir.

ABSTRACT

Interpersonal relationships, which form an important part of people's lives and cause positive or negative interaction with the other party, affect people not only in the social life but also in the business life. This interaction can take place in a nurturing or inhibiting way, and the effect of such interpersonal relationships on the performance of individuals in the business life can be at different levels. At this point, the psychological resilience level of the individual comes into play. The aim of this study is to examine whether psychological resilience has a mediating role in the relationship between interpersonal relationship styles and individual performance. In this context, 125 people working in a private hospital operating in Konya were surveyed and the data obtained were analyzed using SPSS 22, AMOS 22 and SPSS MACRO package programs. As a result of the analysis, it was determined that psychological resilience has a mediating role in the relationship between interpersonal relationship styles and individual performance. It is expected that this research will provide an important source and contribution to the literature, since there has been a lack of studies examining the mediating role of psychological resilience in the relationship between interpersonal relationship styles and individual performance.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsoshilen.1182445>

Atf/Cite as: Demirsel, M. T., Erat-Ocak, L. ve Kara, H. (2022). İşyerinde kişilerarası ilişki tarzları ve bireysel performans arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın aracı rolü. *Nevesehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2350-2363.

Giriş

Çevresiyle etkileşim içerisinde olan insanoğlu, kurduğu ilişkilerle varlığını devam ettirme ve gereksinimlerini karşılama fırsatı bulmaktadır. İnsanların ihtiyaçları doğrultusunda diğer insanlarla etkileşimine yol açan kişilerarası ilişki tarzları kavramı, iki ya da daha fazla insan arasında gelişen, farklı ihtiyaçlardan kaynağını alan, tanışıklıktan samimiyete kadar farklı yoğunlukta yaşanan karşılıklı duygusal etkileşim ve davranımlar olarak tanımlanmaktadır (İmamoğlu ve Aydın, 2012). Doğumdan yetişkinliğe kadar kişilerarası ilişkiler partnerlerin birbirlerinin hedeflerini takip etmelerini desteklemesi yoluyla şekillenir. Bebekler; yemek, rahatlık ve güvenlik gereksinimlerini karşılayan bakıcılarıyla; gençler, kendilerine arkadaşlık eden, yönlendirmede ve tavsiyede bulunan akranları, öğretmenleri ve danışmanlarıyla; yetişkinler ise kişisel ve kişilerarası hedeflere ulaşırken kendilerini destekleyen romantik partnerleri, arkadaşları, akademik ve mesleki hedeflerini kolaylaştıran profesörler, meslektaşlar ve danışmanlarıyla sosyal bağlar kurarlar ve ilişkiler geliştirirler. Bu bağlamda, yaşam boyunca insanların, hedeflerine doğru ilerlemelerini kolaylaştıran insanlarla ilişki kurdukları ifade edilebilir (Orehek vd., 2018). Bu gibi ilişkiler, besleyici ve ketleyici olmak üzere iki farklı biçimde gerçekleşebilmektedir. Bu ilişki biçimleri kişilerarası ilişkilerin canlı bir parçasıdır. Besleyici ilişkiler; dolaysız ve dürüst konuşmalardan oluşan, açık ve doğal ilişkilerdir. Ketleyici ilişkiler ise; besleyici ilişkilerin aksine doğallıktan uzak, diğer bireylerle kurulan iletişimi geliştirme çabası içermeyen ilişkiler olarak belirtilmektedir (Akdur ve Batgün, 2017).

Performans, kişinin görevini yerine getirmek için göstermiş olduğu çabalar karşısında ulaştığı başarı düzeyi olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda performans, bireyin sahip olduğu nitelikler ve yetenekler ile inanç ve değerlerine bağlı olarak değişebilmektedir. Dolayısıyla, bireysel performans değişime ve etkiye açık bir niteliğe sahiptir (Büte, 2011). Rakip işletmelerin rekabetçi becerilerinin gelişimi ve rekabet koşullarının sürekli olarak yoğunlaşması göz önüne alındığında, kurumsal performansın en üst düzeye çıkarılması gittikçe zorlaşmaktadır. Özellikle çalışanlarının bireysel performansı düşük olan işletmelerin, bu yoğun rekabet ortamında kurumsal performanslarını artırabilmeleri neredeyse olanaksızdır. İşletme tarafından beklentilerinin karşılandığı ölçüde çalışanların bireysel performanslarının artması sağlanabilecek ve bu durumun kurumsal performansa ve işletmenin rekabet üstünlüğüne olumlu etkilerinin görülmesi daha olası bir hale gelecektir (Vosloban, 2012).

Psikolojik dayanıklılık olumsuz bir takım durumlar var olurken bireyin stresle başa çıkması konusunda başarılı olma gücü olarak tanımlanmaktadır (Turgut vd., 2017). Dayanıklılık, yıllar boyunca birçok şekilde tanımlanmış, disiplinlerarası bir yapıdır. Bazı kavramsallaştırmalar dayanıklılığı, bireylerin olumsuzluklarla başa çıkmalarına ve zorluklara karşı olumlu yaklaşımlarına yardımcı olan bir özellik veya kapasite olarak değerlendirmektedir (King vd., 2016). Psikolojik dayanıklılık, çalışanların iş yaşamında karşılaştıkları güçlüklerle mücadele edebilmeleri açısından fark yaratma potansiyeli olan konumdur ve bu bağlamda, bireysel performans üzerindeki etkileri de oldukça önemlidir.

Bu çalışma, Konya ilinde bulunan bir özel hastane çalışanlarının kişilerarası ilişki tarzları ve bireysel performansları arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılık düzeylerinin aracı rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Kişilerarası ilişki tarzları olumlu olan çalışanların örgüt içerisinde diğer çalışanlarla olumlu ilişkiler kurması ve bu sayede bireysel performanslarının artması beklenmektedir. Bununla birlikte kişilerarası ilişki tarzları olumlu olan çalışanların psikolojik dayanıklılık düzeylerinin de yüksek olacağı ve bu durumunda örgüt içinde bireysel performanslarının da yüksek olacağı öngörülmektedir. Araştırmanın yalnızca Konya’da ve sadece özel bir sağlık kuruluşunda yapılması araştırmanın en önemli kısıtı durumundadır. Ayrıca araştırmanın farklı dönemlerde tekrarlanmaması bir diğer kısıtı oluşturmaktadır. Araştırmanın ilerleyen dönemlerde farklı özel ve kamusal sağlık kuruluşlarında tekrarlanması; bununla birlikte farklı zaman dilimlerinde tekrarlanarak boylamsal bir nitelik kazanması literatürde bu konudaki eksikliğin giderilmesi açısından önemlidir.

Kavramsal Çerçeve

Kişilerarası İlişki Tarzları

İnsanoğlu sosyal süreçlere katılma ve insanlarla ilişki kurma gereksinimi ile var olabilmektedir. Bireyler hayatlarının ilk döneminde aileleriyle ve devamında hayatlarına aldıkları insanlarla var oluşlarını kuvvetlendirmektedirler (Erok, 2013). Bu kuvvetlendirme ise ilişki kavramı ile gerçekleşmektedir. TDK (2022)’ya göre ilişki, “iki şey arasında karşılıklı ilgi, bağ, münasebet ve temas” olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada ele alınan ilişki kavramı ise iki veya daha fazla insan arasında gerçekleşen ilişkidir ve böyle bir ilişkinin

en önemli kısmını karşıdaki kişiyi fark etmek ve onu kabullenmeye çabalamak oluşturmaktadır (Göçener, 2010). “İnsan ilişkileri” kavramı ise en geniş tanımıyla, insanlar arasındaki çatışmaları, işbirlikçi çabaları ve grup ilişkilerini ifade etmektedir (Reece ve Brandt, 1999). Diğer bir ifadeyle insan ilişkileri, insanların karşılıklı eylemler aracılığı ile amaçlarını gerçekleştirmek için çevredeki her türlü insan ve durumla olan etkileşimleri biçiminde ifade edilebilir (Bozkurt, 1995). Yani ilişkilerde bir etkileşim söz konusudur. Dolayısıyla, kişi başkaları ile ilişki kurarken sadece kendisinde olan özelliklerden değil aynı zamanda karşı tarafın da kimi özelliklerinden etkilenebilmektedir (Hoxha, 2011).

Plutchik (1997)’e göre kişilerarası ilişkiler, bireylerin diğerleriyle olan ilişkilerinde karşılaştıkları duygu, düşünce ve davranış tarzlarıdır. Kişilerarası ilişkiler en az iki kişinin oluşturduğu ilişkilerdir ve kişinin diğeri hakkındaki fikirleri, diğerini nasıl hissettiği, diğerinin fikir, hal ve hareketlerine yönelik beklentileri, diğerinin hareketlerine karşı ne tepki verdiği gibi bileşenleri içermektedir. Bu kavramı kişilerarası iletişim kavramı ile karıştırmamak gerekmektedir (Akdur ve Batıgün, 2017). Kişilerarası iletişim, kaynağını ve hedefini insanların oluşturduğu iletişim iken; kişilerarası ilişkiler ise kişilerin iletişimde kullandıkları yöntemler olarak ifade edilmektedir (Hoxha, 2011).

Kişilerin psikolojik ve fiziksel sağlıkları açısından iletişim kurmaları kadar bu iletişimi nasıl kurdukları da oldukça önemlidir. Kişiler hayatları boyunca olumlu veya olumsuz bir etkileşim içinde olurlar ve ilişkiler yaşarlar. Kişilerin diğerleri ile nasıl iletişim kurduğu, kendisini karşı tarafa nasıl ifade ettiği ve etkileşim halinde olduğu insanlara yönelik tavır, onun kişilerarası ilişki tarzını göstermektedir (Doğan ve Sapmaz, 2012). Literatürde kişilerarası ilişki tarzlarının farklı şekillerde sınıflandırılmasına rastlanmaktadır. Şahin vd. (1994) yapmış oldukları çalışmada kişilerarası ilişki tarzlarını besleyici ve ketleyici/zehirleyici ilişki tarzı olarak ele almışlardır. Şahin vd. (2011) daha sonra yapmış oldukları bir diğer çalışmalarında ise ilişki tarzlarını, baskın, kaçınan, öfkeli, duygudan kaçınan, manipülatif ve küçümseyici tarzlar şeklinde ele almışlardır. Besleyici ilişki tarzlarında kişiler birlikte saygılı bir ortamda dürüst bir şekilde gereksinimlerini ve fikirlerini dile getirmektedirler. Karşılıklı besleyici bir ilişkinin varlığı kişilerin karşısındakine saygılı ve kabullenici yaklaşmasını gerekli kılmaktadır. Bencil, saygısız ve küçümseyici bir ilişki tarzı ise ketleyici/zehirleyici ilişki tarzını belirtmektedir. Bu tarz ilişkilerde ise kişiler diğerlerini küçümsemekte, diğerleri hakkında hep olumsuz duygulara sahip olmakta ve kendilerini diğerlerinden üstün görmektedirler (Küçükmetin, 2018). Kişilerarası ilişkilerin örgüte yansımış hali, çalışanların çalışanlarla ve çalışanların yöneticilerle olan günlük etkileşimidir. Bu ilişkiler genellikle çalışma ortamının doğal bir parçasıdır ve kimi zaman iç açıcı ve yaratıcı özelliklere sahipken, kimi zaman da gerginlik ve hayal kırıklığının kaynağı haline gelebilmektedir (Stoetzer, 2010).

Bireysel Performans

Fransızca kökenli bir kavram olan performans Türkçe’ye *başarım* olarak geçmiştir. Başarım ise elde edilen bir başarı veya üstlenilen bir görevi yerine getirebilme becerisi olarak ifade edilmektedir. Performans, bir çalışanın kendisine verilen iş ya da görevi belirli bir zaman kesiti içerisinde yerine getirmek sureti ile elde ettiği sonuçlardır. Kavram, tanımlanan koşullara göre bir görevin gerçekleştirilme düzeyini ya da davranış örgüsünü tanımlamaktadır. Üstlenilen işlerin olumlu sonuçlar getirecek şekilde yerine getirilmesi ile yüksek bir performansla sahip olduğu ve üstlenilen görevde başarılı olduğu; aksi takdirde kişinin başarısız olduğu ve görevi olması gerektiği gibi icra edemediği düşünülmektedir (Şimşek ve Öge, 2015). Dolayısıyla çalışanların bireysel performansları hem örgütün hem de kendi hedeflerinin yerine getirilebilmesi açısından önemli olmaktadır. Başarının anahtarı olan performansta bir artışın meydana gelmesi kendiliğinden gerçekleşebilecek bir durum değildir. Yani hem bireysel hem de kurumsal performansın stratejik bir konu olarak düşünülmesi ve yönetilmesi gerekmektedir (Nişancı vd., 2016).

Bireysel performans, işletmelerin hedeflerinin gerçekleştirilmesi için çalışanların kullanmış oldukları yetkinlikler şeklinde ifade edilebilir. Yetkinlikler ise kişinin işletmelerin hedeflerini gerçekleştirme dereceleridir. Bu yetkinlikler sadece işe yönelik değil aynı zamanda işe yönelik olmayan kimi yetkinlikleri de kapsamaktadır. İşe yönelik olmayan yetkinlikler arasında takım çalışması, müşteri odaklılık, istekli ve coşkulu olma, yardımseverlik, kurum kültürünü sahiplenme ve bireysel disiplin sayılabilir (Gürbüz, 2014). Bireysel performans üç temel etmenle şekillenmektedir. Bunlar: Odaklanma (işgörenin ne yapacağını bilmesi), yetkinlik (işgörenin gerekli yetilere sahip olması); ve adanmadır (işgörenin katkı sağlamaya hevesli olması). Bireysel performansın yüksek olması için bu üç etmenin birlikte gerçekleşmesi beklenmektedir. Dolayısıyla işletme yönetiminin bu üç etmenin

de ne zaman ve ne derecede gerekli olacağını belirlemesi gerekmektedir. Farklı durumlara göre bu etmenlerin farklı bileşenleri içermesi de muhtemeldir (Hacıoğlu, 2018).

Psikolojik Dayanıklılık

Bireyler hayatları boyunca olumlu deneyimler edindikleri kadar olumsuz ve güç deneyimler de edinebilmektedir. Sevilen birinin ölümü, işten çıkarılma, doğal afetler, terör saldırıları ve benzer üzücü olaylar insanların hayatlarında karşılaşılabilecekleri olumsuz deneyimlerden bazılarıdır. Bu tür olaylar, bireylerin duygu yoğunluğu yaşamalarına veya farklı tepkiler geliştirmelerine neden olabilmektedir. Bireyler bu şekilde yoğun strese sebep olan olaylara ve hayatlarında ciddi değişimlere neden olan durumlara zaman içerisinde uyum sağlayabilmektedirler. Bu uyumun sağlanmasındaki en önemli etmen psikolojik dayanıklılıktır (Basım ve Çetin, 2011).

Psikolojik dayanıklılık, 2002 yılında Luthans tarafından pozitif psikolojik sermayenin bir bileşeni olarak ortaya atılmıştır (Kanbur vd., 2017). Pozitif psikolojik sermaye ise, pozitif örgütsel davranışın temel yapısıdır ve bireylerin zorlu görevlerde başarılı olmak için gerekli özgüvene sahip olması, halihazırda ve gelecekte başarılı olabilmek için iyimser olması, hedeflere doğru ilerlerken gerekirse yolları hedeflere yönlendirmesi, sıkıntılar ve sorunlar etrafını çevirdiğinde devam etme ve kendini toparlama ile öne çıkan pozitif bir psikolojik gelişim durumunu ifade etmektedir (Luthans vd., 2006).

Bir pozitif örgütsel davranış ifadesi olarak dayanıklılık; sorunlardan, belirsizlikten, karmaşadan, başarısızlıktan veya değişimden, zorlu süreçlerden ve artan sorumluluklardan sonra bireyin kendisini toparlamak için kullandığı pozitif psikolojik kapasite olarak tanımlanmaktadır (Youssef, 2004). Psikolojik dayanıklılık ise olumsuz duygusal deneyimlerden kendini toparlama kabiliyeti ve stresli deneyimler sonucunda hayatın olağan akışına uyum sağlayabilme becerisi olarak nitelendirilebilir. Bu tanım çeşitli davranışsal sonuçlarla ilişkili olan psikolojik bir ruhsal durumu yansıtmaktadır (Tugade ve Fredrickson, 2004). Psikolojik dayanıklılık, stresli yaşam koşullarında bireylerin kendini toparlama gücünün en önemli unsurunu oluşturmaktadır. Literatürde psikolojik dayanıklılığının ruh sağlığı üzerindeki etkileri ile ilgili birçok araştırma bulunmaktadır ve büyük çoğunluğunda bireylerin ruh sağlığını olumlu etkilediği görülmektedir (Terzi, 2008).

Kobasa (1979) tarafından geliştirilen *dayanıklı kişilik* kavramı stresle başa çıkma ve sağlıkla ilgili literatürde pek çok araştırmaya konu olmuştur. Dayanıklılık, stresli yaşam olayları ile karşılaşmada bir direnç kaynağı olarak işlev gören kişilik özelliklerinin toplamı olarak ifade edilmektedir (Parkes ve Rendall, 1987). Kobasa vd. (1982)'ye göre dayanıklılığın kişilik eğilimleri vardır. Bunlar; bağlanma, denetim ve meydan okumadır. *Bağlanma eğilimindeki güçlü insanlar*, kendilerini geri çekmek yerine duruma dâhil olmayı tercih ederler ve bu durumu deneyimledikleri ilginç ve önemli bir şeye dönüştürmenin en iyi yolu olarak görürler. *Denetim eğilimindeki güçlü olan insanlar*, kendilerini şartlar karşısında güçsüz görmekten ziyade, çaba göstererek çevrelerinde olup bitenlerden etkilenmek yerine daha çok onları etkilemeyi düşünürler. *Mücadele eğiliminde güçlü insanlar* ise, ilerlemenin ve gelişmenin hayatın olumlu ve olumsuz deneyimlerinden öğrenilenlerle birlikte gerçekleşeceğine inanmaktadırlar (Maddi vd., 2002).

Değişkenler Arasındaki İlişkiler, Hipotezler ve Teorik Model

Kişilerarası ilişki tarzları, kişilerarası ilişkilerin ve iletişimin kalitesini etkilemektedir. Bireyler, içinde buldukları kişilerarası ilişkilerde kendilerine has kişilerarası ilişki tarzları tercih edebilmektedirler. Bireyin seçmiş olduğu kişilerarası ilişki tarzları, kişilerarası ilişkilerin olumlu ya da olumsuz yönde şekillenmesine, sıcak ilişkilerden saldırganlığa kadar varabilecek geniş bir yelpazede gerçekleşmesine neden olabilmektedir (Koç, 2014). İşyerinde kişilerarası ilişkiler, tüm çalışanlar için kaçınılmaz bir gerçekliktir (Reich ve Hershcovis, 2011). Farklı davranış özelliklerine sahip bireyler, işyerinde diğerleriyle ilişki kurarlar. İşteki kişilerarası ilişkiler, bu bireylerin davranış özelliklerinden etkilenebilir (Abe ve Mason, 2016). İşyeri ilişkileri, bu ilişkilerdeki bireyler ve ilişkilerin var olduğu ve geliştiği örgütler için önemli etkileri olan benzersiz kişilerarası ilişkilerdir (Gaur ve Ebrahimi, 2013).

Ortalama bir çalışan, örgütte günlük olarak yaklaşık sekiz-dokuz saatlik bir zaman geçirmektedir ve çoğu durumda diğer çalışanlarla birlikte çalışması gerekmektedir. Sosyal canlılar olarak insanlar birbirleriyle iletişim kurmaya ve duygularını paylaşmaya gereksinim duyarlar (Velmurugan, 2016). İş ortamındaki kişilerarası ilişkiler, kurum içindeki paydaşların etkileşiminin anahtarıdır. Bu ilişkiler, çalışma ortamının doğal bir parçasıdır ve kimi zaman olumlu duygular gelişmesini ve yaratıcılığı beraberinde getirirken, kimi zamanlarda da olumsuz duygular,

stres ve hayal kırıklıklarının kaynağı olabilmektedir (Omunakwe vd., 2018). Olumlu ve etkili bir kişilerarası iletişim, çalışanların örgütsel hedeflere kanalize olmasını kolaylaştırarak çalışma ekipleri veya birimler arasındaki koordinasyonu daha etkin hale getirebilir. Aksi durumda ise çatışmalar artacak, koordinasyon sorunları ortaya çıkacak ve hem bireysel hem de kurumsal performans olumsuz etkilenecektir (Muda vd., 2014).

Araştırmacıların, iş ortamındaki olumsuz kişilerarası ilişkilerin hem çalışanlar hem de örgüt üzerindeki etkilerine yoğunlaştıkları gözlemlenmektedir. Saldırganlık, sosyal dışlanma ve beceriksizlik gibi olumsuz kişilerarası etkileşimlere maruz kalan çalışanlarda iş tatminsizliğini ile birlikte fiziksel ve zihinsel sağlık sorunları dahi oluşabilmektedir. Diğer taraftan, olumlu etkileşimler ise, kişilerarası ilişkilerin olumlu yönde gelişmesini sağlayarak iş motivasyonunu ve tatminini artırabilmektedir (Reich ve Hershcovis, 2011).

Herhangi bir örgütün performansı, örgütte çalışanlar ve yöneticiler gibi iç paydaşlar ile tüketiciler, müşteriler ve tedarikçiler gibi dış paydaşlarla olan iletişimin etkinliği ile yakından ilintilidir. Kişilerarası ilişkiler, bu nedenle bir örgüt için sanıldan çok daha önemli bir konudur. Çoğu örgütte iş problemlerinden ziyade insan problemleri vardır. İnsan sorunları ise genellikle, örgütsel hedefin gerçekleştirilmesini engelleyen hatalı kişilerarası ilişkilerden kaynaklanmaktadır (Patricia, 2015). Çalışanlar arasındaki olumlu kişilerarası ilişkiler, işyerinde olumlu bir ortam sağlar ve çalışanların hedeflerine daha hızlı bir şekilde ulaşmalarına yardımcı olur. Aynı zamanda çalışanlar görevlerine daha iyi odaklanabilirler ve dolayısıyla verimlilik artışları yaşanabilir (Ngari ve Agusioma, 2013). Bu yüzden işletmelerdeki ilişkilerin çalışanların performansına etki ettiği iddia edilebilir.

Günümüz örgütlerinde işlerin yerine getirilmesi çalışanların iş ortamında sosyal ağlar aracılığıyla etkileşime girmelerini gerektirmektedir. İşle ilgili bilgi ve tavsiye veren birçok iş odaklı ilişkiye sahip olmak, daha iyi bir iş performansını da beraberinde getirecektir (Shah vd., 2016). Bireysel performans; iş tatmini, çalışma ortamı, motivasyon, stres, kurum kültürü gibi faktörlerden etkilenebilmektedir (Kuzu ve Özilhan, 2014). Mesleki stres, olumsuz fiziksel ve zihinsel sağlık sonuçları, olumsuz iş performansı ve yüksek personel değişim oranı gibi bir dizi olumsuz örgütsel sonuçlarla ilişkili olan evrensel bir olgudur (Rees vd., 2015). Bu yönüyle bireysel performans; insan kaynakları yönetimi, finansal yönetim ve örgütsel psikoloji gibi birbirleriyle ilişkili ancak farklı alanlarda çok sayıda araştırmaya konu olmuştur ve olmaya devam etmektedir (Koopmans vd., 2011).

Psikolojik dayanıklılık, modern işyerinin stres ve baskılarıyla başa çıkabilen çalışanlar için tanımlayıcı bir özellik olarak kabul edilmektedir (Barrywinbolt, 2022). Çalışanların karşılaştıkları belirsizlikler, artan sorumlulukları ya da yeni işe girenlerin işe adapte olma ve öğrenme gibi durumlarında psikolojik dayanıklılık çok daha gerekli bir özellik haline gelmektedir (Kavi ve Karakale, 2018). Dayanıklılıkla kişilik faktörleri (duygusal denge, dışa dönüklük, açıklık, vicdan sahibi olma ve anlaşılabilirlik) arasında yapılan araştırmalar sonucunda dayanıklılık ile kişilik faktörleri arasında yüksek oranlarda ilişki olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalar, dayanıklı kişilik profillerinin beş faktör kişilik testlerinde yüksek puan alabildiklerini de doğrulamaktadır (Friborg vd., 2005). Uzun yıllar devam eden Kauai Boylamsal Çalışması ve Lundby Çalışmasında da zorlu yaşam koşullarının üstesinden gelen dayanıklı insanların önemli özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır (Werner, 2013). Psikolojik dayanıklılığa sahip olanlar genellikle dayanıksız insanlardan daha esnektirler ve kendi içlerinde veya çevrelerinde var olan koruyucu kaynaklarla zor durumların üstesinden gelebilmektedirler. Bu kaynaklar; psikolojik/eğilim özellikleri, aile desteği, uyum ve dış destek sistemleridir. Bunlar, uzun vadeli streslere karşı sağlıklı bir uyumun en önemli belirleyicileridir (Friborg vd., 2003). Dayanıklılığın, bir çalışma ortamında olumlu görülebilecek birçok özellik ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Dayanıklı çalışanlar stresli olaylar esnasında duygusal olarak daha istikrarlı, yeni deneyimlere daha açık, daha uyumlu ve değişikliklerle yüzleşmede daha esnektirler (Trifoglio, 2018).

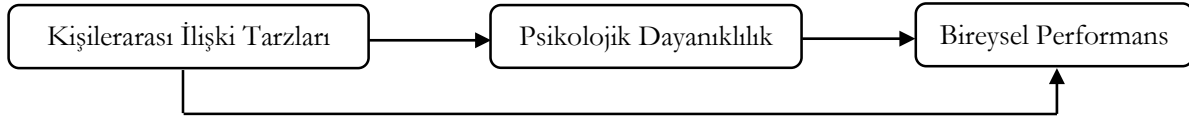
Bu araştırmada bireysel performans, kişilerarası ilişki tarzlarının ve psikolojik dayanıklılığın bir sonucu olarak ele alınmış ve psikolojik dayanıklılığın kişilerarası ilişki tarzları ve bireysel performans arasındaki ilişkiye aracılık edeceği iddia edilmiştir. Sonuç olarak yapılan literatür çalışmasının sonucunda kişilerarası ilişki tarzlarının performans üzerinde pozitif etkisinin olacağı ve bu ilişkiye psikolojik dayanıklılığın da aracılık yapacağı öngörülmüştür. Bu bilgilere dayanarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H1: Kişilerarası ilişki tarzları ve bireysel performans arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Kişilerarası ilişki tarzları ile psikolojik dayanıklılık arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Psikolojik dayanıklılık ile bireysel performans arasında pozitif ve anlamlı ilişki vardır.

H4: Psikolojik dayanıklılık kişilerarası ilişki tarzları ve bireysel performans arasındaki ilişkide aracı role sahiptir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Yöntem

Araştırma Evreni, Örnekleme ve Demografik Bulgular

Araştırmanın evreni Konya ilinde bulunan özel bir hastanede çalışan 180 çalışandan meydana gelmektedir. Araştırmada olasılıklı olmayan örnekleme tekniklerinden kolayda örnekleme tekniği kullanılmıştır. Buna göre araştırma evreni 280 ve %95 güven aralığında %5 hata payı ile 123 olarak tespit edilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2016). Araştırmada özel bir hastanedeki çalışanlara Haziran 2022 tarihinde 180 anket formu dağıtılıp, çalışanlara anket içeriğiyle ilgili bilgilendirme yapılmıştır. Anketlerin uygulanması sırasında yanlış veya eksik doldurulan anketler çıkarılmıştır. Ankete katılan çalışanlarda toplam 125 anket elde edilmiş ve analize tabi tutulmuştur. Ankete katılan çalışanların demografik özellikleri incelendiğinde, katılımcıların çoğunluğunun 25- 34 yaş (%39,2) aralığında oldukları, cinsiyetlerine göre çoğunluğunun kadın (%71,8) çalışanlardan oluştuğu, medeni durumlarına göre büyük çoğunluğunun evli (%42,4) oldukları, eğitim durumlarına göre çoğunluğunun lise mezunu (%40) oldukları, hastanedeki konumlarına göre çoğunluğunun hemşire (%25,6) oldukları ve mesleki çalışma sürelerine göre çoğunluğun 1-5 yıl (%34,4) arası çalıştıkları görülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Kişilerarası İlişki Tarzları Ölçeği: Araştırmada çalışanların kişilerarası ilişki tarzlarını ölçmek için Şahin ve arkadaşlarının (1994) geliştirdiği 31 ifadeden oluşan, “Kişilerarası İlişki Tarzları Ölçeği” kullanılmıştır. Katılımcılar ölçekteki maddeleri 5’li likert ölçeğine göre yanıtlamıştır.

Bireysel Performans Ölçeği: Çalışanların bireysel performans düzeylerini ölçmek için Sigler ve Pearson (2000) tarafından geliştirilen 4 ifadeden oluşan, “Bireysel Performans Ölçeği” kullanılmıştır. Katılımcılar ölçekteki maddeleri 5’li likert ölçeğine göre yanıtlamıştır.

Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği: Araştırmada çalışanların psikolojik dayanıklılık düzeylerini ölçmek amacıyla Işık (2016) tarafından geliştirilen 21 ifadeden oluşan, “Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği” kullanılmıştır. Katılımcılar ölçekteki maddeleri 5’li likert ölçeğine göre yanıtlamıştır.

Bulgular

Ölçüm Modelleri

Araştırma hipotezlerinin test edilmesinden önce ölçeklerin yapı geçerliliklerinin test edilmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Araştırmanın modeline ait doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarının ($\chi^2/df = 1,796$; RMSEA=0,047; CFI=0,871; TLI= 0,9835; RMR=0,076) iyi uyum iyiliği değerlerine sahip olduğu tespit edilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2016; Çakıroğlu ve Öztürk, 2020).

Hipotezlerin Test Edilmesi

Tablo 1’de araştırmanın ölçekleri olan kişilerarası ilişki tarzları (KİT), psikolojik dayanıklılık (PD) ve bireysel performans (BP) ölçeklerine ait ortalama (Ort), güvenilirlik (α), standart sapma (S.S.) ve korelasyon analizi sonuçları görülmektedir. Araştırmada kullanılan ölçeklere ait geçerlilik analizi daha önceki araştırmalarda yapıldığı için gerek duyulmamıştır. Tablo 1’de araştırmaya ait ölçeklerin güvenilirlik katsayısının $0,60 < \alpha < 0,90$ aralığında yüksek güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2016; Karagöz, 2019).

Tablo 1. Ölçeklerin Ortalama, Güvenilirlik, Standart Sapma ve Değişkenler Arası Korelasyon Katsayıları

	Ort.	α	S.S.	KİT	PD	BP
Kişilerarası İlişki Tarzları	1,390	0,811	0,345			
Psikolojik Dayanıklılık	2,578	0,899	0,563	-0,335**		
Bireysel Performans	3,472	0,898	0,876	-0,249**	0,535**	

(n=125) ** = $p < 0,01$ KİT: Kişilerarası İlişki Tarzları, PD: Psikolojik Dayanıklılık, BP: Bireysel Performans

Tablo 1’de araştırmanın ölçeklerine ait korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde, kişilerarası ilişki tarzları ile bireysel performans arasındaki ilişkinin anlamlı ve negatif olduğu ($r = -0,249$; $p < 0,01$), kişilerarası ilişki tarzları ile psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkinin anlamlı ve negatif olduğu ($r = -0,335$; $p < 0,01$) ve son olarak psikolojik dayanıklılık ile bireysel performans arasındaki ilişkinin de anlamlı ve pozitif olduğu ($r = 0,535$; $p < 0,01$), görülmektedir.

Araştırmanın hipotezlerini test etmek için Hayes’in (2013) geliştirdiği SPSS Macro analiz programı kullanılmıştır. Psikolojik dayanıklılığın, kişilerarası ilişki tarzları ve bireysel performans arasındaki ilişkide aracı role sahip olup olmadığını analiz etmek için Bootstrap yöntemi kullanılmıştır (Preacher ve Hayes, 2004; Preacher vd., 2007). Bootstrap yöntemi, Baron ve Kenny’nin (1986) kullandığı yöntemden ve Sobel testinden daha güvenilirdir (Hayes, 2018).

Tablo 2. Aracılık Testine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Psikolojik Dayanıklılık						
Değişkenler	β	SH	T	P	EDGA	EYGA
Kişilerarası İlişki Tarzları	-0,547	0,139	-3,946	0,000	-,822	-,273
Bireysel Performans						
Değişkenler	β	SH	T	P	EDGA	EYGA
Psikolojik Dayanıklılık	0,791	0,126	6,286	0,000	,542	1,040
Kişilerarası İlişki Tarzları (Direkt Etki)	-0,201	0,205	-0,977	0,331	-,607	,206
Kişilerarası İlişki Tarzları (Toplam Etki)	-0,633	0,222	-2,857	0,005	-1,072	-,194
			β	SH	EDGA	EYGA
Dolaylı Etki			-0,433	0,118	-,684	-,220

Not: (n=125); EDGA: En Düşük Güven Aralığı, EYGA: En Yüksek Güven Aralığı

Tablo 2’de araştırmanın ölçeklerine dair çoklu regresyon modelinin katsayıları verilmiştir. Tablo 2’deki bulgulara göre kişilerarası ilişki tarzlarının bireysel performansını negatif olarak etkilediği görülmektedir ($\beta = -0,201$). Elde edilen bu sonuca göre H1 hipotezi reddedilmiştir. Tablo 2’deki ikinci bulgu, kişilerarası ilişki tarzlarının psikolojik dayanıklılığı negatif etkilediği tespit edilmiştir ($\beta = -0,547$). Bu sonuca göre H2 hipotezi reddedilmiştir. Tablodaki üçüncü bulgu ise, psikolojik dayanıklılığın bireysel performansını pozitif olarak etkilediği görülmektedir ($\beta = 0,791$). Elde edilen bu sonuçla H3 hipotezi kabul görmüştür. Tablo 2’de araştırmanın ölçekleri arasındaki ilişkilerin anlamlı olması ($p < 0,01$), aracılık ilişkisini sorgulamaya imkân sunmuştur. Araştırmanın dördüncü hipotezi olan H4 hipotezinde, psikolojik dayanıklılığın kişilerarası ilişki tarzları ve bireysel performans arasındaki ilişkide aracı role sahip olup olmadığını analiz etmek için regresyon analizi yapılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2016; Hayes, 2018). Analizler yapılırken Hayes (2018) tarafından geliştirilen Process Macro analiz programından Model 4 ve Bootstrap tekniği ile 5000 yeniden örnekleme işaretlenmiştir. Bootstrap yöntemiyle uygulanan aracılık etki analizlerinde, hipotezlerin desteklenebilmesi için %95 güven aralığındaki güven aralığı değerlerinin sıfır olmaması gerekmektedir (Mallinckrodt vd., 2006). Tablo 2 incelendiğinde, kişilerarası ilişki tarzlarının psikolojik dayanıklılık vasıtasıyla bireysel performansını negatif yönde dolaylı etkilediği tespit edilmiştir ($\beta = -0,433$). Bu dolaylı etkinin anlamlılığına ilişkin güven aralıkları incelendiğinde anlamlı olduğu görülmektedir (%95 GA [-,684, -,220]). Elde edilen sonuca göre H4 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

İşyerinde kişilerarası ilişkiler, örgüt kapsamında çalışan herkes için kaçınılmaz bir gerçekliktir (Reich ve Hershcovis, 2011). Farklı davranış özelliklerine sahip bireyler, işyerinde diğerleriyle ilişki kurarlar. İşteki kişilerarası ilişkiler, bu bireylerin davranış özelliklerinden etkilenebilir (Abe ve Mason, 2016). İşyeri ilişkileri, bu ilişkilerdeki bireyler ve ilişkilerin var olduğu ve geliştiği örgütler için önemli etkileri olan benzersiz kişilerarası ilişkilerdir (Gaur ve Ebrahimi, 2013). Bu araştırmada kişilerarası ilişki tarzları ve bireysel performans arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü incelenmiştir. Bu bağlamda Konya ilinde bulunan özel bir hastanede 125 çalışandan anket yöntemiyle veri toplanarak analizler gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmada ilk önce kişilerarası ilişki tarzları ve bireysel performans arasındaki ilişki sorgulanmış ve kişilerarası ilişki tarzları ve bireysel performans arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. Türkiye'deki sağlık kurumlarında iş stresinin oldukça yüksek olması, hasta yakınlarının sıklıkla sağlık çalışanlarına karşı olumsuz tutumlar takınması ve kimi zaman saldırgan davranışlar sergilemesi ve çalışanların ücret düzeylerinin genel olarak düşük olması olumsuz kişilerarası ilişkileri desteklemektedir. Bu negatif koşullar altında olumsuz kişilerarası ilişki tarzlarının bireysel performansı da olumsuz etkiliyor olması beklenebilir sonuçtur. Bu sonuca göre araştırmanın H1 hipotezi reddedilmiştir. Araştırmanın ikinci olarak, kişilerarası ilişki tarzları ve psikolojik dayanıklılık arasında ilişki olup olmadığı sorgulanmış ve kişilerarası ilişki tarzları ile psikolojik dayanıklılık arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Sağlık sektöründeki olumsuz çalışma koşulları, ülke ekonomisinin genel durumu, Covid 19 salgını gibi faktörler bireylerin psikolojik dayanıklılık düzeyini olumsuz etkileyebilmektedir. Kişilerarası ilişki tarzlarındaki olumsuzluklar sonucunda bireylerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinde düşüşler görülmesi olası bir durumdur. Elde edilen bu sonuçla H2 hipotezi de reddedilmiştir. Araştırmada üçüncü olarak psikolojik dayanıklılık ve bireysel performans arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Psikolojik olarak daha dayanıklı bireylerin bireysel performanslarının diğerlerine göre daha güçlü olması beklenen bir durumdur. Bu sonuca göre H3 hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmada son olarak aracılık rolü test edilmiştir. Buna göre psikolojik dayanıklılığın kişilerarası ilişki tarzları ve bireysel performans arasındaki ilişkide aracı role sahip olduğu ortaya konulmuştur. Bu sonuçla araştırmanın dördüncü hipotezi olan H4 hipotezi kabul edilmiştir. Elde edilen bulgular; literatürde konuyla ilgili diğer araştırmaların sonuçları ile benzerlik göstermektedir (Şahin vd., 1994; Motowidlo ve Van Scotter, 1994; Hurtz ve Donovan, 2000; Kuang ve Steinberg, 2022; Kılıç, 2006; Bayramkaya, 2009). Bununla birlikte, yapılan çalışmanın kısıtları bulunmaktadır. Zaman etmeninden dolayı çalışma sadece Konya'da bir özel hastane çalışanları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Mevcut araştırma kesitsel veri ile gerçekleştirildiği için tüm hastane çalışanlarına genellenemez. Yapılan araştırmalarda mevcut çalışmaya ilişkin literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır ve bu nedenle yapılan çalışmanın özgün bir çalışma niteliğinde olduğu söylenebilir. Daha sonra yapılacak araştırmalar için, farklı sektör ve örneklemelerin seçilmesi araştırma için daha geniş ve zengin sonuçların elde edilmesini mümkün kılacaktır.

Kaynakça

- Abe, I. I. & Mason, R. B. (2016). The Role of Individual Interpersonal Relationships on Work Performance in The South African Retail Sector. *Problems and Perspectives in Management*, 14(2), 192-200.
- Akdur, S. & Batıgün, A. D. (2017). Mizah Tarzları ile Kişilik Özellikleri, Kişilerarası İlişki Tarzları ve Psikolojik Sağlık Arasındaki İlişkiler. *Türk Psikoloji Yazıları*, 20(39), 1-10.
- Barrywinbolt, (2022). [Online] Mevcut: <https://www.barrywinbolt.com/>, [Erişim tarihi: 26.04.2022].
- Basım, N. & Çetin, F. (2011). Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(2), 104-114.
- Bayramkaya, E. (2009). Sosyal Fobi Belirtileri, Yetişkin Bağlanma Boyutları ve Kişilerarası İlişki Biçimleri Arasındaki İlişkiler. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozkurt, E. (1995). İnsan İlişkileri ve Eğitim Yönetimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 2(2), 231-237.
- Büte, M. (2011). Etik İklim, Örgütsel Güven ve Bireysel Performans Arasındaki İlişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25, 171-192.

- Çakıroğlu, K. I. & Öztürk, A. (2020). Mağaza Kişiliği Ölçeğinin Türkçe Uyarlamasının Geçerlilik ve Güvenirliği. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(5), 4273-4299.
- Doğan, T. & Sapmaz, F. (2012). Kişilerarası İlişki Tarzları ve Öznel İyi Oluş. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(3), 585-601.
- Erok, M. (2013). İlişkilere İlişkin Bilişsel Çarpıtmalar, İlişkilere Dair İnançlar, Kişilerarası Öfke, Kişilerarası İlişkiler, Problem Çözme ve Evlilik Çatışması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Friborg, O., Barlaug, D., Martinussen, M., Rosenvinge, J. H. & Hjemdal, O. (2005). Resilience in Relation to Personality and Intelligence. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 14(1), 29-42.
- Friborg, O., Hjemdal, O., Rosenvinge, J. H. & Martinussen, M. (2003). A New Rating Scale for Adult Resilience: What are the Central Protective Resources Behind Healthy Adjustment? *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 12(2), 65-76.
- Gaur, M., & Ebrahimi, N. (2013). Understanding Workplace Relationships—With Special Reference to Superior-Subordinate Relationship—An Important Dimension Having Impact On The Success, Growth And Performance of the Employees And Organization. *International Journal of Research and Development*, 2(2), 7-12.
- Göçener, D. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Güvenli Bağlanma Düzeyleri İle Kişilerarası İlişki Tarzları Arasındaki İlişkiler. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürbüz, F. (2014). Toplam Kalite Yönetimi Algısının Bireysel Performansa Etkileri Üzerine Sağlık Çalışanları Uygulaması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri 3. Baskı. Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Hacıoğlu, S. (2018). Çalışanların İş Tatmin Düzeylerinin İşten Ayrılma Niyetlerine ve Bireysel Performanslarına Etkisi (Ankara İlçe Belediye Çalışanlarına Yönelik Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hayes, A. F. (2018). Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis second edition: A regression-based approach. New York, NY: Ebook The Guilford Press.
- Hayes, J. R. (2013). The complete problem solver. Routledge.
- Hoxha, G. (2011). Arnavutluk ve Türkiye'deki Üniversite Öğrencilerinin Kişilerarası İlişki İle Problem Çözme Becerilerinin Karşılaştırılması (Epoka ve Selçuk Üniversitesi Örneği). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Hurtz, G. M. & Donovan, J. J. (2000). Personality and Job Performance: The Big Five Revisited. *Journal of Applied Psychology*, 85 (6), 869-879.
- Şahin, N. H., Durak, A. & Yasak, Y. (1994). Interpersonal Style, loneliness and depression. 23rd International Congress of Applied Psychology, July 17-22, Madrid, Spain.
- Şahin, N. H., Durak Batogün, A., & Koç, V. (2011). Kişilerarası tarz, kendilik algısı, öfke ve depresyon [The relationship between depression, and interpersonal style, self-perception, and anger]. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(1), 17-25.
- Işık, Ş. (2016). Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği nin geliştirilmesi Geçerlik ve güvenirlilik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 4(2), 165-182.
- İmamoglu, S. E. & Aydın, B. (2012). Kişilerarası İlişki Boyutları Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Psikoloji Çalışmaları*, 29(0), 39-64.
- Kanbur, E., Kanbur, A. & Özdemir, B. (2017). Psikolojik Dayanıklılık ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkide İş Doyumunun Aracılık Rolü: Havacılık Sektöründe Bir Araştırma. *İş ve İnsan Dergisi*, 4(2), 127-141.

- Karagöz, Y. (2019). Spss-Amos-Meta Uygulamalı İstatiksel Analizler. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Kavi, E. & Karakale, B. (2018). Çalışan Psikolojisi Açısından Psikolojik Dayanıklılık. *Emek ve Toplum*, 7(17), 55-77.
- Kılıç, G. (2006), Eğitim Kurumlarında Liderlik Tarzları ve Örgüt Kültürünün Performans Üzerindeki Etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- King, D. D., Newman, A. & Luthans, F. (2016). Not If, But When We Need Resilience In The Workplace. *Journal of Organizational Behavior*, 37, 782-786.
- Kobasa, S. C. (1979). Stressful Life Events, Personality, and Health: An Inquiry Into Hardiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1-11.
- Kobasa, S. C., Maddi, S. R. & Kahn, S. (1982). Hardiness and Health: A Prospective Study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42(1), 168-177.
- Koç, B. (2014). Kişilerarası İlişki Tarzlarının Saldırganlık İle İlişkisi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(4), 160-182.
- Koopmans, L., Bernaards, C. M., Hildebrandt, V. H., Schaufeli, W. B., De Vet, H. C. & Van Der Beek, A. J. (2011). Conceptual frameworks of individual work performance: A systematic review. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 53, 856-866.
- Kuang, D. C. & Steinberg, L. (2022). Assessing Performance: Investigation of the Influence of Item Context Using Item Response Theory Methods. http://www.air.org/news_events/documents/SIOP2004AssessPerformance.pdf, [Erişim tarihi: 25.06.2022].
- Kuzu, Ö. H. & Özilhan, D. (2014). The Effect of Employee Relationships and Knowledge Sharing on Employees' Performance: An Empirical Research on Service Industry. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 109, 1370-1374.
- Küçükmetin, A. (2018). Kişilerarası İlişki Tarzları ve Sosyal Desteğin Psikolojik ve Fiziksel İyi Oluştaki Rollerinin İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Luthans, F., Vogelgesang, G. R. & Lester, P. B. (2006). Developing the Psychological Capital of Resiliency. *Human Resource Development Review*, 5(1), 25-44.
- Maddi, S. R., Khoshaba, D. M., Persico, M., Lu, J., Harvey, R. & Bleecker, F. (2002). The Personality Construct of Hardiness II. Relationships with Comprehensive Tests of Personality and Psychopathology. *Journal of Research in Personality*, 36, 72-85.
- Mallinckrodt, B., Abraham, W. T., Wei, M. & Russell, D. W. (2006). Advances in Testing the Statistical Significance of Mediation Effects, Brief reports. *Journal of Counseling Psychology*, 53 (3), 372-378.
- Motowidlo, S. J. & Van Scotter, J. R. (1994). Evidence That Task Performance Should Be Distinguished From Contextual Performance. *Journal of Applied Psychology*, 79, 475-480.
- Muda, I., Rafiki, A. & Harahap, M. R. (2014). Factors Influencing Employees' Performance: A Study on the Islamic Banks in Indonesia. *International Journal of Business and Social Science*, 5(5), 73-80.
- Ngari, J. M., & Agusioma, N. L. (2013). Influence of Employee Relations on Organization Performance of private universities in Kenya. *International Journal of Innovative Research & Studies*, 2(8), 134.
- Nişancı, N. Z., Akyol, E. M. & Özmutaf, N. M. (2016). Farklılıklar Kapsamında Davranış Tarzları ve Bireysel Performans: Beyaz ve Mavi Yakalı Çalışan Perfspectifi. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23(1), 287-307.
- Omunakwe, P. O., Nwinyokpugi, P. N. & Adiele, K. C. (2018). Workplace Interpersonal Relationship and Organizational Productivity in Deposit Money Banks in Port Harcourt. *Journal of Economics, Management & Social Science*, 4(4), 153-177.

- Orehek, E., Forest, A. L. & Barbaro, N. (2018). A People-as-Means Approach to Interpersonal Relationships. *Perspectives on Psychological Science*, 13(3), 373-389.
- Parkes, K. R. & Rendall, D. (1987). The Hardy Personality and Its Relationship to Extraversion and Neuroticism. *Personality and Individual Differences*, 9(4), 785-790.
- Patricia, O. (2015). Improving Interpersonal Relationship in Workplace. *IOSR Journal of Research & Method in Education*, 5(5), 115-125.
- Plutchik, R. (1997). The circumplex as a general model of the structure of emotions and personality. In R. Plutchik & H. R. Conte (Eds.), *Circumplex models of personality and emotions* (pp. 17-45). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10261-001>
- Preacher, K. J. & Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 36(4), 717-731.
- Preacher, K. J., Rucker, D. D. & Hayes, A. F. (2007). Addressing moderated mediation hypotheses: Theory, methods, and prescriptions. *Multivariate behavioral research*, 42(1), 185-227.
- Reece, B. L. & Brandt, R. (1999). *Effective Human Relations in Organizations*: Houghton Mifflin Company.
- Rees, C. S., Heritage, B., Osseiran-Moisson, R., Chamberlain, D., Cusack, L., Anderson, J. & Hegney, D. G. (2016). Can we predict burnout among student nurses? An exploration of the ICWR-1 model of individual psychological resilience. *Frontiers in psychology*, 7, 1072. doi:10.3389/fpsyg.2015.00073
- Reich, T. & Hershcovis, S. (2011). Interpersonal relationships at work. In (pp. 223-248).
- Shah, N. P., Parker, A. & Waldström, C. (2016). Examining the Overlap: Individual Performance Benefits of Multiplex Relationships. *Management Communication Quarterly*, 31(1), 5-38.
- Sigler, T. H. & Pearson, C. M. (2000). Creating an empowering culture: examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of quality management*, 5(1), 27-52.
- Stoetzer, U. (2010). *Interpersonal Relationships at Work Organization, Working Conditions and Health*. Karolinska Institutet, Karolinska Institutet.
- Şahin, N. H., Durak, A. & Yasak, Y. (1994). Kişilerarası ilişkiler ölçeği: Psikometrik özellikleri. VIII. Ulusal Psikoloji Kongresinde Sunulmuş Bildiri, 21-23.
- Şimşek, M. Ş. & Öge, H. S. (2015). *İnsan Kaynakları Yönetimi* (6 ed.). Konya: Eğitim Yayınevi.
- TDK (2022). [Online] Mevcut: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid, [Erişim tarihi: 18.05.2022].
- Terzi, Ş. (2008). Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıkları ve Algıladıkları Sosyal Destek Arasındaki İlişkisi. *Türk PDR Dergisi*, (29), 1-9.
- Trifoglio, V. (2018). *Connections Between Resilience, Work-Related Factors and Perceived Organizational Practices Focus on Older Finnish Nurses*. (Master), The University of Tampere.
- Tugade, M. M., Fredrickson, B. L., & Feldman Barrett, L. (2004). Psychological resilience and positive emotional granularity: Examining the benefits of positive emotions on coping and health. *Journal of personality*, 72(6), 1161-1190.
- Turgut, H., Soran, S., & Ateş, M. F. (2017). Örgütsel özdeşleşme işten ayrılma niyeti ilişkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 16. UİK Özel Sayısı, 577-592.
- Velmurugan, C. (2016). International Relationships and Organizational Effectiveness. *International Journal of Business Management and Leadership*, 7(1), 1-5.
- Vosloban, R. I. (2012). The Influence of the Employee's Performance on the company's growth-a managerial perspective. *Procedia Economics and Finance*, 3, 660-665.

Werner, E. E. (2013). What can we learn about resilience from large-scale longitudinal studies?. In Handbook of resilience in children (pp. 87-102). Springer, Boston, MA.

Youssef, C. M. (2004). Resiliency development of organizations, leaders and employees: Multi-level theory building and individual-level, path-analytical empirical testing. The University of Nebraska-Lincoln.

EXTENDED SUMMARY

Purpose: The objective of this study is to examine the mediating role of psychological resilience in the relationship between interpersonal relationship styles and individual performance of employees of a private hospital in Konya. It is expected that the employee with a positive interpersonal relationship will be beneficial for the organization by establishing positive relations with other employees in the organization and individual performance of employees will increase. In addition, it is predicted that the psychological resilience of employees with high interpersonal relationship styles will also be high, and in this case, their individual performance within the organization will increase.

Scales: Interpersonal Relationship Styles Scale: In the study, the “Interpersonal Relationship Styles Scale” consisting of 31 statements developed by Şahin et al. (1994) was used to measure the interpersonal relationship styles of the employees. Participants answered the items in the scale according to a 5-point Likert scale. Individual Performance Scale: In order to measure the individual performance levels of the employees, the “Individual Performance Scale” consisting of 4 statements developed by Sigler and Pearson (2000) was used. Participants answered the items in the scale according to a 5-point Likert scale. Resilience Scale: The Psychological Resilience Scale, which consists of 21 statements developed by Işık (2016), was used to measure the resilience levels of the employees in the study. Participants answered the items in the scale according to a 5-point Likert scale.

Sample: The universe of the research consists of 180 employees working in a private hospital in Konya. Convenience sampling technique, one of the nonprobability sampling techniques, was used in the research. Accordingly, the research population was determined as 123 with a 5% margin of error between 280 and 95% confidence intervals (Gürbüz & Şahin, 2016). In the research, 180 questionnaires were distributed to the employees in a private hospital in June 2022, and the employees were informed about the content of the questionnaire. Incorrectly or incompletely filled questionnaires were removed during the implementation of the questionnaires. A total of 125 questionnaires were obtained from the employees and the findings were analyzed statistically.

Hypotheses: In this study, individual performance was considered as a result of interpersonal relationship styles and psychological resilience, and it was claimed that psychological resilience would mediate the relationship between interpersonal relationship styles and individual performance. According to the literature review, it was predicted that interpersonal relationship styles would have a positive effect on performance and that psychological resilience would also mediate this relationship. Based on this information, the following hypotheses have been developed.

H1: There is a positive and significant relationship between interpersonal relationship styles and individual performance.

H2: There is a positive and significant relationship between interpersonal relationship styles and psychological resilience.

H3: There is a positive and significant relationship between psychological resilience and individual performance.

H4: Psychological resilience has a mediating role in the relationship between interpersonal relationship styles and individual performance.

Conclusion and Discussion: In this study, the mediating role of resilience in the relationship between interpersonal relationship styles and individual performance was examined. In this context, data were collected from 125 employees in a private hospital in Konya, using the survey method, and analyzes were carried out. As a result of the analysis, the following conclusions were reached. In the study, firstly, the relationship between interpersonal relationship styles and individual performance was questioned and it was concluded that there is a negative and significant relationship between interpersonal relationship styles and individual performance. According to this result, the H1 hypothesis of the study was rejected. In the second part of the study, it was questioned whether there was a relationship between interpersonal relationship styles and psychological resilience, and it was revealed that there was a negative and significant relationship between interpersonal

relationship styles and psychological resilience. With this result, the H2 hypothesis was rejected. Thirdly, a positive and significant relationship was found between psychological resilience and individual performance. According to this result, hypothesis H3 was accepted. Finally, the mediating role was tested in the study and it was revealed that psychological resilience has a mediating role in the relationship between interpersonal relationship styles and individual performance. With this result, the fourth hypothesis of the research, the H4 hypothesis, was accepted.

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA NÜBÜVVET MÜHRÜ VE HASAN HİLMİ'NİN *LEVHA-İ MÜHR-İ ŞERİF* ADLI ESERİ

THE MOHR-E NABOVAT IN THE CLASSICAL TURKISH LITERATURE AND HASAN HİLMİ'S BOOK ENTITLED *LEVHA-E MOHR-E SHARİF*

Bünyamin TAŞ

Aksaray Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

bunyamintas@aksaray.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0501-6496

ÖZ

Geliş Tarihi:

05.10.2022

Kabul Tarihi:

15.12.2022

Yayın Tarihi:

30.12.2022

Anahtar Kelimeler

Nübüvvet Mührü
Hasan Hilmi
Levha-i Mühr-i Şerif

Keywords

Mohr-e Nabovat
Hasan Hilmi
Levha-e Mohr-e Sharif

Modern dönem öncesi İslami edebiyatta başlıca işlenen konulardan biri Hz. Muhammed'dir. Müslüman şair ve yazarlar, peygamberlerini hem düzyazı hem de manzum eserlerinde sık sık anmıştır. Özellikle edebî eserlerde daha çok olağanüstü yönleri ile zikretmiştir. Bu doğrultuda Hz. Muhammed'in vücudunda yer alan fiziksel bir özelliği olup mucizevi anlamlar yüklenen nübüvvet mührü (hâtemü'n-nübüvve, hâtem-i nübüvvet, mühr-i nübüvvet) de edebiyatın konusu edilegelmiştir. Söz konusu fiziksel özellik, klasik Türk edebiyatında başlangıçtan itibaren ona olağanüstülük atfeden inançlar bağlamında konu edilmiştir. Klasik Türk edebiyatını üreten toplumda, zaman içinde, çeşitli rivayetlerden esinlenerek tasarlanan nübüvvet mührü modelleri levhalara çıkarılmak suretiyle mukaddes bir nesneye dönüştürülmüştür. Bu kutsal objenin olağanüstü güçleri bulunduğu da inanılmıştır. Hasan Hilmi'nin *Levha-i Mühr-i Şerifi* anılan inançların nihai ürünü olarak nitelenebilecek bir eserdir. Eserde bu levhaların ne gibi faydalar sağladığına dair inançlar konu edilmiştir. Ayrıca nübüvvet mührünü yansıttığına inanılan bir levha modeli de resmedilmiştir. Bu çalışmada, daha önce bilimsel bir yayının konusu olmayan Hasan Hilmi'nin *Levha-i Mühr-i Şerif* adlı eserinin incelemesi ve el yazması metninin çeviri yazıya aktarımı yapılmıştır.

ABSTRACT

One of the main themes in the literature of pre-modern Muslims is the prophet Mohammad. Muslims frequently mentioned their prophets both in their poems and in their prose works. The Prophet of Islam mentioned his extraordinary aspects, especially in literary works. In this context, mohr-e nabovat (the seal of prophethood), which is a physical feature in the body of the prophet Mohammad, and which has miraculous meanings after his death, has also been the subject of literature. The aforementioned bodily feature of prophet Muhammad has been the subject of the classical Turkish literature in the context of beliefs that accepted it as an extraordinary feature from the beginning. The society that created the classical Turkish literature, over time, took the models of mohr-e nabovat, which were inspired by various narrations, on plates and turned them into sacred objects. The people also believed that these sacred objects had extraordinary powers. Hasan Hilmi's *Levha-e Mohr-e Sharif* is a work that can be described as a result of these beliefs. In the work, he talked about the beliefs about what kind of benefits these plates provide for believers. He also painted a plate model believed to reflect the mohr-e nabovat. In this study, the analysis of Hasan Hilmi's work called *Levha-e Mohr-e Sharif*, which was not the subject of a scientific publication before, and the transcription of the manuscript text were made.

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilen.1184710>

Atıf/Cite as: Taş, B. (2022). Klasik Türk Edebiyatında Nübüvvet Mührü ve Hasan Hilmi'nin *Levha-i Mühr-i Şerif* adlı eseri. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2364-2384.

Giriş

Klasik Türk Edebiyatında Nübüvvet Mührü

Temel esaslarını İslam kültüründen alan klasik Türk edebiyatı geleneğinin ana mevzularından biri Hz. Muhammed'dir. Bu geleneğe mensup her türden eserde, gerek mukaddimelerdeki salve yoluyla olsun gerek manzum eserlerdeki naatler aracılığıyla olsun, ondan bahsedilmesi adeta zorunluluk mertebesinde bir teamüldür. Bu durumun doğal bir sonucu olarak Hz. Muhammed'e dair her şey klasik Türk şiirinde konu edilebilmiştir. Bazı konularsa şiirlerde diğer şiyer mevzularına nazaran daha yaygın ve geniş bir şekilde ele alınmıştır. Şiirin başlıca kaynağı ve aynı zamanda birinci muhatabı da olan duygular üzerinde daha etkili olduğundan olsa gerek, mucizeler ve bilhassa miraç hadisesi klasik Türk şiirinde yaygın ve ayrıntılı olarak işlenen konulardan olmuştur. Öyle ki gördüğü rağbetten ötürü miraç konusunu işleyen eserleri müstakil bir tür (mirâciye, mirâcnâme) kapsamına alma gereği duyulmuştur. Yine Hz. Muhammed'le ilgili türlerden biri olan mevlitleri de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Zira her ne kadar doğum gibi bütünüyle doğal bir konuyu işliyor görünseler de mevlit telifindeki temel saikin Hz. Muhammed'in doğumunda yaşandığına inanılan olağanüstülükleri anlatmak olduğu, tür kapsamındaki eserlerin içeriğinden (Köksal, 2011: 26) kolayca anlaşılacaktır. Miraç ve mevlit manzumeleri gibi müstakil bir tür olacak kadar ayrıntılı ve sık ele alınmamakla birlikte nübüvvet mührü de naatlerde işlenen bir mevzu olarak karşımıza çıkabilmektedir (Yeniterzi, 1989: 414-417).

Nübüvvet mührü, Hz. Muhammed'in sırtında, iki kürek kemiği arasında, sol kürek kemiğine daha yakın bulunduğu rivayet edilen güvercin yumurtası büyüklüğündeki bene verilen addır (Sinanoğlu, 2007; Ceyhan, 2021). *Mühr-i nübüvvet, bâtem-i nübüvvet ve bâtemü'n-nübüvve* adlarıyla da anılır. İslami kaynaklar Hz. Muhammed'in bedeninde, tarif edilen yerde siğil, kist veya ben olarak nitelenebilecek bir et parçasının olduğu konusunda ittifak etmektedir (Ahatlı, 2001; Sinanoğlu, 2007; Emami ve Sharafaei, 1393; Ceyhan, 2021). İlgili kaynaklarda aktarılan bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla her ne kadar bu et parçasına Hz. Muhammed'in kendisi herhangi bir olağanüstülük atfetmemiş olsa da tarihi süreç içerisinde onun peygamberliğinin delillerinden biri olarak algılanmaya başlanmıştır. Özellikle delâilü'n-nübüvve (peygamberliğin delilleri) ve şemâil (Hz. Muhammed'in fizikî özelliklerini konu edinen eserler) kitaplarında onun mucizelerinden biri olarak tarif edilegelmiştir. Buna göre söz konusu et parçası sıradan bir bedenî özellik olmayıp Tanrı'nın özel bir işareti, dolayısıyla bir nevi mühür olarak kabul görmüştür. Binaenaleyh muahharan mührün mevcudiyeti, nitelikleri ve anlamsal değeri üzerine çok geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Mührün, Hz. Muhammed'in bedenine doğuştan vurulmuş ilahi bir remz veya çocukluğunda melekler tarafından göğsü yarıldıktan sonra vurulmuş bir işaret olarak ortaya çıktığı yönündeki rivayetler bu kabildendir. Süleyman Çelebi'ye (ö. 1422?) ait olan aşağıdaki ilk iki beyit mührün adeta şimşek gibi parlayan olağanüstü bir yapıya sahip olduğu, Vechî'ye (XVII. yy.) ait üçüncü beyit mührün ilahi bir işaret olduğu ve Nâbî'ye (ö. 1712) ait olan son beyit ise mührün Hz. Muhammed'in son peygamber olmasının delili olduğu inançlarını aksettirmektedir:

“Çün mübârek arķasın açdı hümâm
Ol nübüvvet mühri berķ urdı tamâm

Sanaduñ toğdı cihāna āfıtāb
Yāħu zūlmetden göründi māhitāb” (Yılmaz, 2014: 253)

“Nāme-i zātın idicek inşā
Aña mühr-i nübüvvet urdı Ĥudā” (Yeniterzi, 1989: 415)

“Ĥüccet-i ĥatm-i rusüldür aña şāhid Ĥaķdan
Yetme mi zaħr-ı şerifindeki şekl-i ĥātem” (Yeniterzi, 1989: 416)

Yine üzerinde iki satır hâlinde “*lā-ilāhe illa'llāh* [Allah'tan başka tanrı yoktur.]” ile “*Muhammedün resūlu'llāh* [Muhammed Allah'ın elçisidir.]” ibareleri yazıldığı ve/veya “*Allāhu vahdehū lā-şerike leh* [Allah tektir ve ortağı yoktur.]” ve “*Tebabbah ente beysūrun. Teveceh baysu şî'te fe-inneke mansūrun* [Ferah ol (ey Muhammed), sen arslan gibi cesursun. Her nereye yönelirsen (Tanrı) yardımıyla galip olacaksın.]” yazıldığı yönündeki rivayetler de bu türdendir. Mezkûr rivayetlerin klasik Türk edebiyatındaki yansımaları, Yazıcıoğlu Mehmed'in (ö. 1451)

Muhammedîye'si (1449) ile Edirneli Nüvâzî'nin (XVII. yy.) *Hilye'sinden* (1635) alınan aşağıdaki beyitlerde görülebilir:

“Ukâşe anı görmeklige vardı
Görür keklük yumurtasınca vardı

Ne gördi gördi kim bir nūr-ı berrāk
İki nürdan satır iderdi işrāk

Ki *lā-ilābe illa'llāh* yazılmış
Muhammeddür resūlu'llāh yazılmış” (Çelebioğlu, 1996: II/258)

“Ki anuñ cirm-i pāki içre mersüm
Şehādet **ķavli** olmuşdı merķūm

Dahı *Allāhu vāhid* resmi dirler
O mührüñ dāhılindeydi muħarrer

Yazılmış hāricinde hem yine hūb
Tevecceh haysu şî'te resmi merģüb” (Soydan, 2002: 195)

Esasında nübüvvet mühründeki yazılara ilişkin son rivayetlerin hadis âlimlerince kuşkuyla karşılandığı anlaşılmaktadır (Ahatlı, 2001; Emami ve Sharafaei, 1393). Buna karşın tasavvufi çevrelerde ise oldukça geniş bir kabul görmüştür. Aynülkudât Hemedânî'nin (ö. 1131) *Tembüdât*'ından alınan aşağıdaki cümleler, mutasavvıflarca nübüvvet mührü bağlamında üretilen anlamlara dair fikir vermesi bakımından dikkate değerdir:

“Yazık, ne anlarsınız? Siyah beni, *lā-ilābe illa'llāh* çehresine hatem ve zinet olan *Muhammedün resūlu'llāh* mührü olarak bil! Şâhidin haddi (yanak), hâl (ben) olmaksızın asla kemal bulamaz. *Lā-ilābe illa'llāh* yüzünün güzelliği, *Muhammedün resūlu'llāh* beni olmadan asla mükemmelliğe ulaşamaz ve sûretlerde kendini gösteremez. Yüz binlerce âşkın canı, bu benin sırrına şahit olmuştur. İnsan ile Allah'ın likâsı arasında bir perde kalır, bu perde de kalkınca geriye Allah'ın cemâlinin likâsından başka bir şey kalmaz. Bu tek perde nedir? ‘Yanaktaki iki zülüften başka, yolun şahidi yoktur.’ işte bu makamdır (2016: 32).”

Bu kabulün bir sonucu olarak sonraki mutasavvıflar nübüvvet mührünün niteliği ve anlamı üzerine müstakil eserler de yazmaya başlamıştır. Emami ve Sharafaei'nin (1393) tespitlerine göre nübüvvet mührünün anlamı hakkında müstakil eser yazan ilk mutasavvıf, aynı zamanda bir İbni Arabî (ö. 1240) şarihi olan İsfahanlı Sâinüddin Alî bin Muhammed Türke'dir (ö. 1431/32). İbn Türke'nin Arapça yazdığı eserinin adı ise *Esrâru Mübrî'n-Nübüvve'*dir. Takip eden dönemde nübüvvet mührüne yüklenen bu olağanüstü manevi cihetin veya başka bir deyişle ezoterik anlamların, onun zaman içinde resmedilerek adeta ikonografik bir öğeye ve uğur getirdiğine inanılan bir tılsıma dönüşmesine yol açtığı anlaşılmaktadır. İbn Türke'den yaklaşık üç asır sonra yaşayan Muhammed Hâdî bin Muhammed Hüseyin'in (XVIII. yy.) Haydarabad'da Farsça telif ettiği *Ziyâu'l-Uyûn* (1703) adlı eseri nübüvvet mührüne ilişkin mezkûr telakkileri göstermesi bakımından kayda değerdir. Eserde *Kur'an* ayetleri, melek adları, ehlibeyte mensup kimselerin adları, muhtelif rakam ve harflerden müteşekkil tılsımlar ve kanatlı melek çizimleri içeren değişik mühür formları resmedilmiştir. Yazar, Hz. Ali'ye atfen nübüvvet mührüne bakmanın faydasına yönelik bir inanış aktarır. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden *Levha-i Mübr-i Şerîf* ve Mustafa Fevzî bin Nu'mân'ın (ö. 1924) aşağıda mevzubahis edilen eserinden de anlaşıldığı üzere sonradan Türk kültür ve edebiyatında da karşılık bulduğu görülen söz konusu inanışı kısaca şu şekilde aktarabiliriz: Nübüvvet mührüne sabah namazından sonra bakan elli Hz. Âdem haccı, öğle namazından sonra bakan iki yüz Hz. İbrahim haccı, ikinci namazından sonra bakan beş yüz Hz. Musa haccı, akşam namazından sonra bakan yedi yüz Hz. İsa haccı, yatsı namazından sonra bakan bin Hz. Muhammed haccı yapmış, bin köle azad etmiş, bin aç kimseyi doyurmuş ve bin çıplağı giydirmiş gibi olur (1114: v. 2^b).

Yukarıda anılan eserin bir el yazma nüshasından alınmış örnek çizimler aşağıda görülebilir. İlk örnek “Bazı dualarda nübüvvet mührü bu şekilde yazılmıştır.” başlığıyla takdim edilmiştir. İç içe dikdörtgenler biçiminde resmedilen çizimin en dış çevresine değişik harf, rakam ve işaretler, bir alttaki iç dikdörtgenin çevresine besmele

ve Bakara Suresi'nin 255. ayeti (Âyetü'l-kürsî), merkez etrafında yer alan dikdörtgenin çevresine ise Âl-i İmrân Suresi'nin 18-19. ayetleri yazılmıştır. Çizimin merkezinde çeşitli harf ve sözcüklerin yazılı olduğu iç içe resmedilmiş üç daire vardır. Daireleri çevreleyen dikdörtgenin her bir köşesinde ise dört melekten birinin adı yazılmıştır:

Resim 1. Ziyâ'u'l-Uyûn, 1114: 3a.

Aşağıdaki çizim ise “Nübüvvet mührü bu on beş dairede gizlenmiştir. Ona bakmanın birçok faydası zikredilmiştir.” serlevhasıyla takdim edilmiştir. Her biri iç içe iki daireden oluşan çizimlerde iç daireler ile dış daireler arasındaki çemberlere çoğunlukla güzel he (e) harfinin yer aldığı kırmızı mürekkeple yazılmış çeşitli harfler yerleştirilmiştir. Dairelerin ilkinde besmele ve Fatıha Suresi, iki ve üçüncüsünde Bakara Suresi’nin 255. ayeti (Âyetü’l-kürsî), dört ve beşincisinde besmele ve Fetih Suresi’nin ilk dört ayeti, altıncısında besmele ve Kevser Suresi, yedincisinde besmele ve Nasr Suresi, dokuzuncusunda besmele ve İhlas Suresi yazılı olup diğer dairelerde ise çoğunu anlamlandıramadığımız harf ve işaretler yer almaktadır:

Resim 2. *Ziyâ'u'l-Uyûn*, 1114: 3b.

Yine aynı eserden alınan aşağıdaki çizim ayet, huruf-ı mukattaa, çeşitli harf, rakam ve sembollerin yazıldığı geometrik şekillerden oluşması bakımından önceki iki örnekle ortak özelliklere sahip olmakla birlikte kanatlı melek resimleri içermesi bakımından kitaptaki diğer örneklerden ayrılmaktadır. Takip eden dört çizim ise kitaptaki daha sade varyantları örneklemek için alıntılanmıştır:

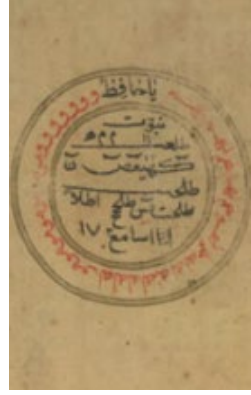
Resim 3. Ziyâ'u'l-Uyûn, 1114: 4a.

Resim 4. Ziyâ'u'l-Uyûn, 4b.

Resim 5. Ziyâ'u'l-Uyûn, 4b.

Resim 6. Ziyâ'u'l-Uyûn, 5a.

Resim 7. Ziyâ'u'l-Uyûn, 5a.

Yukarıdaki çizimlere benzer nübüvvet mührü formlarının, benzer inançlar çerçevesinde Türk kültüründe de karşılık bulunduğu anlaşılmaktadır. Nakşibendi-Hâlidî şeyhlerinden Gümüşhaneli Ahmed Ziyâ'üddîn'e (ö. 1893) mürit olan Mustafa Fevzî bin Nu'mân'ın *Şümûsu's-Sâfi fî-Erfâfi'l-Mustafâ* (1913) adlı manzum eserinde şeyhinden naklen yer verdiği ifadeler, özellikle tarikat çevrelerinde, nübüvvet mührünün adeta ikonografik çizimler aracılığıyla uğur getiren bir inanç nesnesine dönüştürüldüğünü göstermektedir:

“Şağ cihet tevḥîd idi başdan ṭaraf
Şol ṭaraf ism-i nebiyy-i zî-şeref

Ortada yazmış Ḥudâ-yı zü'l-celâl
Cümle-i mergûbe-i nuşret-me'âl

Ki *tebahbah ente beyşûr* kelimesi
Hem *teveccub ḥayşu şî'te* cümlesi

İnneke manşûr idi ḥatm-i kelâm
Bu idi mühr-i nübüvvet ve's-selâm

Türkcesi Allâhu a'lem şöyledir
Ben merâm itdikce rabbim şöyledir

Müsterîḥ ol ey nezîr ve ey beşîr
Her umûrî ben saña kıldım yesîr

Her ne istersen tevaccüh it aña
Nuşreti va'd eyledim muṭlağ saña

Hey'et-i mühr-i şerîf-i müsteṭâb
Böyledir Allâhu a'lem bi's-şavâb

Nûr-ı 'aynım ḥazret-i Aḥmed Ziyâ
Mürşid-i pâkım imâm-ı aşfiyâ

Ma'nevî emr-i celîl-i ḥâtemî
Böyle tertîb eyledi bu ḥâtemi

Hem teberrük vechile vaḳfeyledi
Virilür *iḥvâna mühr-i Aḥmedî'* (1913: 51)

Şümûsu's-Sâfi fî-Evfâfi'l-Mustafâ dan iki yıl önce telif edilen ve bir mühür çizimi de içeren Hasan Hilmi'nin (ö. 1911'den sonra) *Levha-i Mühr-i Şerîf*inde nübüvvet mührüne dair Türk kültüründe yer edinen telakkiler daha ayrıntılı görülebilmektedir. Aynı zamanda bu yazının asıl konusu olan mezkûr eser ve yazarı aşağıda müstakilen değerlendirilmiştir.

Hasan Hilmi

İki divanıyla birlikte toplam 10 eserin varlığı bilinen Hasan Hilmi, 1854 yılında, günümüzde Bulgaristan'ın Kırcaali şehrine bağlı Ençets (Енчеп) köyünde doğmuştur. O dönemde Edirne vilayetinin Hasköy kazasına bağlı olan köyün adı hem Hasan Hilmi'nin eserlerinde (Ekici, 2010: 367; Sazlık, 2010: 228) hem de resmî belgelerde (Kayıcı, 2013: 50; Kazancıgil vd., 2014: 273-274) Selman Cemaati olarak geçmektedir. Hasan Hilmi 15 yaşına gelince eğitim amacıyla köyünü terk edip İstanbul'a gitmiş ve eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla kısa süreli seyahatler dışında ömrünün sonuna kadar İstanbul'dan ayrılmamıştır. En son 1911'de hayatta olduğu tespit edilebilen müellifin ne zaman ve nerede vefat ettiği bilinmemektedir.

İstanbul'da 18 yıl medrese eğitimi alan Hasan Hilmi, bu eğitimin bir sonucu olarak Hz. Câbir Camii olarak da anılan Atik Mustafa Paşa Camii'nde uzun yıllar fahri kürsü şeyhliği yapmıştır. Vaaz ve irşat amacıyla zaman zaman İstanbul civarındaki köy ve kasabalara da gitmiştir. Eserlerinde sık sık ifade ettiği üzere amelen Hanefi, itikaden Maturidi mezheplerine ve tarikaten Nakşibendi tarikatının Hâlidî koluna mensup olup aynı zamanda şeyhlik de yapan yazar, bütün telifatını söz konusu mensubiyetlerine ait itikadi konulara hasretmiştir. Divanları da bu değerlendirmeye dâhildir. Dolayısıyla edebî şahsiyeti de bu çerçevede şekillenmiştir. Bilimsel yayınları mevcut olan iki divanındaki (Ekici, 2010; Sazlık, 2010; Ekici ve Gümüş, 2020) manzumelerin tamamına yakını dinî konularda yazılmış olup birçoğu “yâ resûla'llâh” redifi üzerine kurulmuştur. Yazarın divanları dışında *Evsâf-ı Kırcaali Baba* (Yiğit ve Kayapınar, 2018) ve *Münzevî Risâlesi* (Ekici ve Taş, 2022) adlı nazım-nesir karışık eserleri bilimsel olarak yayınlanmıştır. *Miftâhu'l-Ârifîn* adlı eseri ise serbest bir şekilde Latin harflerine aktarılmıştır (Hasan Hilmi, 1981). Sayılarının dışında *Aşkenâme*, *Mev'izâ*, *Hazînetü'l-Ma'rîfet*, *Necâtü'l-Ebeveyn* ve *Levha-i Mühr-i Şerîf* adlı eserleri vardır. Bu çalışma sonucunda bilimsel yayınları bulunmayan mezkûr son beş eserden *Levha-i Mühr-i Şerîf* de bilim dünyasının yararına sunulmuş olacaktır.

Levha-i Mühr-i Şerîf

Levha-i Mühr-i Şerîf, adından da anlaşılacağı üzere genel olarak nübüvvet mührünü, özel olarak konu etrafında şekillenen inançların halk kültüründeki bir yansıması olan objeleşmiş nübüvvet mührü formunu konu edinmektedir. Kısa bir risale hükmünde olan eserde toplam 49 beyitten oluşan 3 manzume, bir nübüvvet mührü çizimi ve mensur bir hatime bölümü vardır.

Eserdeki manzumeler hezec bahrinin *mevâ'ülün/mevâ'ülün/mevâ'ülün/mevâ'ülün* kalıbı ile yazılmıştır. Bu kalıp, Hasan Hilmi'nin diğer eserlerinde de en çok kullandığı kalıptır (Ekici ve Taş, 2022: 19). Yine benzer şekilde yazarın diğer eserlerinde bulunan manzumelerin büyük çoğunluğunda olduğu gibi *Levha-i Mühr-i Şerîf*teki üç manzumeden ikisi, redifi “yâ resûla'llâh” sözcükleri üzerine kurulu birer naattir. Eserdeki ilk manzume 15, ikincisi 30 ve üçüncüsü ise 4 beyitten oluşmaktadır. İlk iki manzumede uyak bulunmamaktadır. Buna mukabil her ikisinde de redif vardır. 4 beyitlik son manzume ise *aa, ba, ca, da* uyak örgüsüyle yazılıp redifsizdir. Başka eserlerindeki manzumelerinde de müşahede edilen bu durum, yazarın dize sonu ses uyumunu gözetmediği hâlde teknik olarak uyak-redif ayrımını pek önemsememesinden kaynaklanmış olmalıdır. Hasan Hilmi, uyak konusunda olduğu gibi veznin tatbiki konusunda da oldukça rahattır. Bu konuda sorun bulunan eserdeki 5 dizede (1/3, 6, 11, 14; 2/16) çeşitli müdahalelerle vezin sağlanabilirken 2 dizede (2/10, 13) hiç sağlanamamaktadır. Vezne bir şekilde uydurulabilen geri kalan dizelerin tamamında ise oldukça çok imale ve zihaf uygulaması bulunmaktadır.

Eserin 15 beyitlik ilk manzumesinde nübüvvet mührünün bir modeli olduğu düşünülen levhalara yahut çizimlere bakmanın veya bu levhaları bulundurmaın sağlayacağına inanılan faydalar konu edilmiştir. Buna göre “âşık”ların bu nesneyi görünce öpüp gözüne sürdüğünü ifade eden yazar, sabah akşam ona bakanların Kevser şarabından içmiş gibi olacaklarını, ömürlerince kaza, bela, hastalık ve ansızın gelen ölümlerden korunacaklarını söyler. Aynı şekilde çocukları alkarısından, insanların veya cinlerin nazar ve sihirlerinden koruduğunu; beşiklerinin üzerine konulduğu takdirde bebeklerin melekler tarafından muhafaza edileceklerini ifade eder. Müteakiben ticaretle

uğraşanların dükkânlarına asmaları hâlinde müşterilerinin karınca gibi çoğalacağı, asıldığı evi yangından ve hırsızlıktan koruyacağı, vücuda basılması veya mezara konulması hâlinde kabir ve haşır azabından koruyup sırat köprüsünü süratle geçmeye yardımcı olacağına yönelik inançlar ve nakledilen bilgilerin kaynağının ise Süyûtî (ö. 1505) olduğu kaydedilmiştir.

Birinci manzumeden sonra, takip eden sayfanın başına nübüvvet mührünün bir modeli resmedilmiştir.¹ Hasan Hilmi'nin çizimi olan nübüvvet mührü modeli yuvarlak karakterli olup içinde Arapça yazılar (*Tebabbah, ente beysûrun. Teveceh baysu şite. Fe-inneke mansûrun. Lâ-ilâbe illa'llâh, Muhammediin resûlu'llâh*) ve bunların müellif tarafından yapılmış çevirileri vardır. Söz konusu çizim ve yazıları, aşağıda çeviri yazılı metinde orijinaline benzer bir şekilde aktarılmaya çalışılmıştır.

Eserde nübüvvet mührü modelinden sonra kaydedilen ikinci manzume sakal ve bıyık tıraşı hakkındadır. Hasan Hilmi sakal ve bıyık tıraşı hakkındaki, kendi fikrinde doğru olduğuna hükmettiği, dinî teamülleri işlediği manzumesinde bir yandan da Hz. Muhammed'in bu konudaki tutum ve davranışlarını konu edinir. Manzume bu yönüyle hilye veya şemail türü kapsamında değerlendirilebilir. Esasında nübüvvet mührü de Hz. Muhammed'in bedenî özellikleriyle ilgili bir konu olduğu için ilk manzume de aynı kapsamda değerlendirilebilir. Dolayısıyla *Levha-i Mühr-i Şerîfî* genel anlamıyla hilye veya şemail türü içinde görmek mümkündür. Nitekim yazar da böyle gördüğünden iki mevzuyu bir arada işlemiş olmalıdır. Bunun yanında *Levha-i Mühr-i Şerîfî*'nin, klasik Türk edebiyatı çerçevesinde değerlendirilebilecek nübüvvet mührüne münhasıran yazılmış bilinen tek eser olduğunu belirtmek gerekir.

Eserdeki son manzume 4 beyitten müteşekkil olup konu itibarıyla eserin bütününden ayrışır gibi görünmektedir. Mazumede “cihanın mürşidi” olarak nitelenen aşkın önemi ve aşk ehlinin dünyadan hiçbir zaman eksilmeyeceği konusu Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'ye (ö. 1273) duyulan muhabbet bağlamında işlenmiştir.

Hasan Hilmi nesren yazdığı son kısımda ise yine sakal ve bıyık konusunu ele alıp bu konuda kendisine referans olduklarını düşündüğü 11 geçmiş İslam bilgininin adını veya eserini anmıştır.

Levha-i Mühr-i Şerîfî'nin müellif hatlı nüshası Ankara Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz B 421/3 arşiv numarasıyla kayıtlı el yazmasının içinde yer almaktadır. Kütüphane kataloğuna eser adı “*Na'at-ı Şerîf*” biçiminde kaydedilmiştir. Nüsha, müellifin *Aşkenâme* (1891) ve *Mev'îza* (tarihsiz) adlı eserlerini de muhtevidir. Evvela *Aşkenâme* için kullanıldığı anlaşılan nüshada *Mev'îza* derkenara, *Levha-i Mühr-i Şerîfî* ise son üç yaprağa (270^a-272^a) kaydedilmiştir. Kırmızı cetveli, rekabeli ve muhtelif satırlı yapraklarda manzum kısımlar çift sütun, eserin sonundaki mensur kısım ise tek sütun olarak düzenlenmiştir. Eserin ilk sayfasında (270^a) en üstte kırmızı mürekkeple eser adı, son sayfasında (272^a) en altta ise “sene 1329” kaydı bulunmaktadır. Bu sene kaydı, Hasan Hilmi'nin eserleri üzerinde takip edilebilen son tarih olması bakımından ayrıca kayda değerdir.

Eser çeviri yazıya aktarılırken el yazmasının yaprak numaraları [ ] içinde koyu yazılmış ve mensur bölümde özgün metnin satır numaraları ( ) içinde gösterilmiştir. Manzumelerin her biri eserdeki sırasına göre numaralandırılmış, metinlerine geçilmeden önce vezinleri yazılmış ve her bir beytin sıra numarası metnin sol tarafında gösterilmiştir. Mensur bölümlerde yer alan Arapça metinler Arap harfleriyle dizilmiş ve çevirileri dipnotta verilmiştir. El yazması metinde ayrı yazıldıkları halde vezin gereği birbirine ulanması gereken ünlüler “_” işareti ile gösterilmiştir. Sözcüklerin okunuşunda el yazmasının imlasına bağlı kalınıp, “*tecürbe* (1/11)” ve *mübr-ü Kudret* (1/11)” örneklerinde görüldüğü üzere, düzeltme veya standartlaştırma yoluna gidilmemiştir.

¹ Hasan Hilmi tarafından çizilen model için bu yazının tıpkıbasım bölümüne bakınız.

Çeviri Yazılı Metin

[270^a]

Levha-i Mühr-i Şerif

Bi' smillāhi' r-raḥmani' r-raḥīm

1

Meḡā' ilün/ meḡā' ilün/ meḡā' ilün/ meḡā' ilün

— — — / — — — / — — — / — — —

- 1 Nübüvvet mührini 'aşık görünce yâ resûla'llâh
Öpüp yüzün gözün sürse ölünce yâ resûla'llâh
- 2 Sevinüp rüz u şeb baksa ziyâret eylese her gün
İçer kevşer şarâbindan toyunca yâ resûla'llâh
- 3 Belâlardan kazâlardan emîn olur marâzlardan
İzin yok füc' eten mevte_ 'ömrünce² yâ resûla'llâh
- 4 Nazar degmez sihir tutmaz 'adüvvü ins ile cinden
Şabîyi ümmü şibyânlar tutunca yâ resûla'llâh
- 5 Çocuk dünyâya geldikde beşigi üstüne kónsa
Melekler hıfz ider me'mür olunca yâ resûla'llâh
- 6 Nübüvvet mühridir Loḡmân 'ilâc aldım hediyyemdir
Marîz oldum şihhat³ buldum içince yâ resûla'llâh
- 7 Ticâret isteyen ihvân nübüvvet levhasın alsun
Gidüp dükkânına aşsun açınca yâ resûla'llâh
- 8 Gelürler müşteriler çok qarınca gibi âdemler
Şatar mâlîñ alur aḡca açınca yâ resûla'llâh
- 9 Harîḡ-i dâr-ı dünyâdan şirâr-ı şerr-i sârîḡdan
Necât bulur bi-hıfzi'llâh gelince yâ resûla'llâh
- 10 Evinde hıfz ider olsun nübüvvet mührini dâ'im
Bu şartdır niyyete hâliş gidince yâ resûla'llâh
- 11 Tecürbe eylemiş yazmış kitâbında Süyüḡi hem
Muḡammed mühr-ü ḡudretdir ḡur'an⁴ dilince yâ resûla'llâh
- 12 Şirâḡı yıldırım gibi geçer yevm-i ḡiyâmetde
'Azâb çekmez hisâb görmez ḡaşirce yâ resûla'llâh
- 13 Nübüvvet levhasıñ yazmış vücûda mührine başmış
Girince ḡabrîne aşmış raḡatca yâ resûla'llâh

² Sözcük 'ömrünce biçiminde okunursa vezindeki aksaklık giderilebilir.

³ Sözcük şihhat biçiminde okunursa vezindeki aksaklık giderilebilir.

⁴ ḡur'an sözcüğü dizeden çıkarılırsa vezindeki aksaklık giderilebilir.

14 Ebübekir 'Ömer 'Osmân 'Alidir 'aleme'l-aşhâb
Muḥammed mühri yüz⁵ dört kitâb refikce yâ resûla'llâh

15 Nübüvvet mührini gördi **HASAN HİLMİ** yüzün sürdi
Ayağın cennete başdı_âh idince yâ resûla'llâh

[270^b]

2

Na't-ı şerif 'ale'n-nebiyyi şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem

Mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün

— — — / — — — / — — — / — — —

1 Bıyık mekrüh şaḳal sünnet keseriz yâ resûla'llâh
Kesilse ḳabzadan fazla maḳaşsız yâ resûla'llâh

2 Yazılmış levḫasın gördüm kesilsün ḳabzadan fazla
Buña fetvâ viren müftî 'aḳılsız yâ resûla'llâh

3 Ḳaşırdır mu'cize liḫyeñ keserdiñ ḳabzadan zâ'id
Bu sünnet cümle aşḫâbda nizâ'sız yâ resûla'llâh

4 Ḥalifeñ ḫazret-i Ḥaydar bıyık kesdi şaḳal kesmez
Ricâliñ zîneti liḫye ḫilâfsız yâ resûla'llâh

5 Şaḳal baḫşinde şüfîler muḫâlif şer'e söz söyler
Ḥadısiñ liḫye-i 'adle mümeyyiz yâ resûla'llâh

6 'Avâmıñ liḫyesi ḳabza keserler hiç uzatmazlar

⁵ *Yüz* sözcüğü dizeden çıkarılırsa vezindeki aksaklık giderilebilir.

- Bıyıklar ağızını örtmüş sevilmez yâ resûla'llâh
- 7 Tavile lihyeler görse delilsiz dahl ider şüfi
Bu teşbihde ğalaṭ söyler ḥaṭâsız yâ resûla'llâh
- 8 İmâm-ı ḥazret-i 'Alî uzatdı lihyesin müşbit
Göbeginden aşağıda riyâsız yâ resûla'llâh
- 9 İmâmlar kıvâli aḳvâdır şaḳal kesmekde şüfi
Bu fetvâ cümle taḳvâda kesilmez yâ resûla'llâh
- 10 'Avâm başka ḥavâş başka eḥaşsu'l-ḥâş muḳarrebler
Ḥâsenâtu'l-ebrâr seyyi'âtü'l-muḳarrebîn teslîmiz yâ resûla'llâh⁶
- 11 Naşarâ dîn-i 'İsâda Yahûdî dîn-i Mûsâda
Muḥammed dîni taḳvâda kesilmez yâ resûla'llâh
- 12 Şaḳaldan başka mâlim yok mu 'arızlar uzun görsün
Şaḳalımdan kıll eksilse yamarız yâ resûla'llâh
- 13 [271^a] Bıyıkdan kesdigin kıllı şaḳalıñ ucuna ekle
Şefâ'at sünnetiñ bekle Kıtırmız yâ resûla'llâh⁷
- 14 Be hey şüfi ḥazer eyle şaḳal dahli cehâletdir
Cehâletle cehennemde yanarız yâ resûla'llâh
- 15 Namâz kılmaz oruç tutmaz bıyık kesmez şaḳal şalmaz
Bu şüfi bunları görmez ne_a'mâyız yâ resûla'llâh
- 16 Ḥaḳıḳat şâf-derün şüfi başiretle nazâr kılsa
Ḳuşûr⁸ lihyede bulmaz ḥumaḳâyız yâ resûla'llâh
- 17 Ḥayât nefsiñ memâṭ bulsun memâṭ ḳalbiñ ḥayât bulsun
Şaḳal şal mübârek olsun şerîfiz yâ resûla'llâh
- 18 Zekânında şaḳal yokdur şorarsan yaşı kırık beşdir
Yenilmiş nefse bu arslan şefi'iz yâ resûla'llâh
- 19 Şaḳal şalmaz şabîlerdir bıyık yokdur neyi kessün
Bu icrâ bâliğ olduḳda keseriz yâ resûla'llâh
- 20 Naşîḥat ṭâlib-i ḥaḳḳa hidâyetle hediyeindir
Şaḳal şalmaḳ kerâmetdir ḳabûliz yâ resûla'llâh
- 21 Sa'âdet lihyenizde var beyâz kıll on yedi yerde
Rivayet var yigirmi de ḥisâbız yâ resûla'llâh

⁶ Vezin bozuk.

⁷ Vezin bozuk.

⁸ *Ḳuşûr* biçiminde okunursa vezindeki aksaklık giderilebilir.

- 22 Şakal dersinde irşādım kitāb-ı meşnevīdendir
Bu dersi şeyh-i Rüstemden okuruz yā resūla'llāh
- 23 Meşāhīr-i meşāyīh'dan Vidin şehrin şemistānı
Vidinli şeyh-i Rüstemdir mürīdiz yā resūla'llāh
- 24 Ledünnī 'ilmine meşhūr cihānıñ zabtına me'mūr
Ṭarīkat şeyhi feyzu'llāh muṭ'iiz yā resūla'llāh
- 25 Hākīkat kuṭbu tevhīdi ṭarīkat gāvıı tefrīdi
Hidāyet şemsi tecrīdi ziyāyız yā resūla'llāh
- 26 Şemā'il hāk kitābındır yazılmış çok hadīsler var
Boyardıñ ihtiyāt idüp şakalın yā resūla'llāh
- 27 Ebūbekir bu sünnetle 'amel itdi nice yıllar
Vücūdi eskidi gitdi boyardı yā resūla'llāh
- 28 Cihād itmekde düşmāna şecī' olmağ bu niyyetle
Şerī' atde cevāz vardır cesūrız yā resūla'llāh
- 29 Ğazā'-i nefsi ekberde mücāhid fi-sebīli'llāh
Şakal kesmekde ğazā'ı çok şehīdiz yā resūla'llāh
- 30 [271^b] Şemā'il-i şerīfiniz kütübhāne açılmışdır
Okur ezber **HASAN HİLMİ** şakalız yā resūla'llāh

3

Mefā'ilün/mefā'ilün/mefā'ilün/mefā'ilün

✓ — — — / ✓ — — — / ✓ — — — / ✓ — — —

- 1 Dime aşhāb-ı 'aşğ öldi cihān boşdur şakın dānā
Bulınur Şems-i Tebrīzī kāmı emsāl-i Mevlānā
- 2 Gelenler gitdiler heyhāt cihānı boş bırakmazlar
Güneş aḥşam ğurūb itse şabāḥ vakti toğar 'aynā
- 3 Cihānıñ mürşidi 'aşğdır ebed bākī ğurūb itmez
Laḳırtıyla bu iş bitmez çalınsun nāy-ı Mevlānā
- 4 **HASAN HİLMİ** 'ayb görme güneş yok dirse 'arifler
Gözünde perdeler vardır ḥaber vir Şemsi Loḳmāna

[8] Bıyık şakal kesmek hakkında olan ta'birāt-ı şahīḥalar bunlardır: İmām-ı Ebū Yūsuf, [9] İmām-ı Mālik, İmām-ı Faḥrī'd-dīn Rāzī, İmām-ı Ğazālī, Kādīḥan, İmām-ı Tirmīzī, İmām-ı [10] Nevevī, İmām-ı Buḥārī, İmām-ı Müslim ve Kādī 'İyāz ve şāḥibü'l-Hülāşa, Ebū Ḥanīfe [11] bi-ecma'ihim ittifāken; bıyığını kesmeli, şakalını ḥāl üzerine terk itmeli, didikleri mes'ele [12] kavl-i taḳvāya elyağdır. Ve şakalı ziyāde kesmek 'Acem ve Mecūsī ve Fīrenk ve dinde za'if [13] olan Ḥaydarī ğurūhu olduğundan ḥaşıyetu'llāhda müstağrağ olduklarına binā'endir. Mıkrāz [14]

itmeleri, fetva kavline mes'ele, Yahūdî ve Naşārāya müşabehet lazım gelmesün için, bıyığını ^[15] kesüp şağalından bir miqdâr-ı kabza fazla olan kılları kesmeli, deyü cā'iz gördiler. ^[16] Bu kabzada ihtilâf-ı şer'î vardır: Üç el bir yüzdür ve üç el bir şağaldır, ^[17] bir avuç bir kabzadır. İşte endâze-i şer' ile ölçülür ve takvâ mağaşıyla [272a] ^[1] kesilir. Peygamber-i zî-şâna ittibâ'-ı tām hakkında bir güzel ^[2] sünnet-i şerifdir. 'Ulemâ'-i rabbânî ve meşâyih-ı hakkanîye bu mes'ele bâbu ^[3] takvâda müstesna olunur. *أَهْلُ التَّقْوَا وَ أَهْلُ* ^[4] *إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ،* ^[5] *إِنِّي أَخَشِيكُمْ وَ اتَّقَاكُمْ إِلَى اللَّهِ* ^[10]. hadîsi hikmet-i senedât-ı etkîyâdır. ^[6] *قُلِ الْخَيْرُ وَالْأَفْسَاطُ* ^[11]. Hakq te'âlâ dili bir yaratdı, kulağı iki. ^[7] İki diñle, birden artıķ söyleme.

Sene: 1329

Sonuç

Hiz. Muhammed'in sırtında, sol kürek kemiği yakınında bulunup kaynaklarda ben, siğil veya kist olarak da nitelenen et parçası, Müslümanlar tarafından peygamberlik nişanı hükmünde değerlendirilerek nübüvvet mührü (hâtemü'n-nübüvve, hâtem-i nübüvvet, mühr-i nübüvvet) unvanıyla anılagelmıştır. Zaman içinde bedenî bir nişan olmanın da ötesinde olağanüstü anlamlar yüklenen nübüvvet mührü, Hiz. Muhammed'i başlıca mevzularından biri edinen klasik Türk edebiyatında da başlangıcından itibaren mucizevî bağlamda telakki edilmiştir. Naat, mevlit ve doğrudan Hiz. Muhammed'in fiziksel özelliklerini konu edinen hilye türü eserlerde bu telakkinin neticesi olan birçok kayıt vardır.

İslamî geleneğe Hiz. Muhammed'in fiziksel özelliklerinin ancak yazı vasıtasıyla ifade edilebilmesinin sonucunda onun cismanî varlığıyla sağlanmak istenen temas, resim yerine, manevî bir saygınlık da atfedilen hat levhaları (hilye-i şerif) aracılığıyla kurulmuştur. Hiz. Muhammed'in fiziksel bir özelliği olup aynı zamanda bir mucize olarak görülebilen nübüvvet mührü de hilye levhaları gibi zaman içinde mukaddes bir nesneye dönüştürülmüştür.

Hasan Hilmi'nin *Levha-i Mühr-i Şerif*i yukarıda anılan takdis ameliyesinin edebiyatta yansıma bulan bir ürünüdür. *Levha-i Mühr-i Şerif*e göre nübüvvet mührü levhaları, insanlara türlü işlerinde yardımcı olup onları afetlerden koruyucu mucizevî etkiler taşıdığına inanılan bir nevi tılsımlı nesnelere. Eser, sırasıyla 15, 30 ve 4 beyitten oluşan 3 manzume, bir nübüvvet mührü levhası ve mensur bir sonuç bölümü içermektedir. *Levha-i Mühr-i Şerif*, genelde nübüvvet mührüne, özelde ise nübüvvet mührü levhalarına toplum tarafından ne gibi anlamlar atfedildiğini sarahaten ifade etmesi ve konu hakkında Türk edebiyatında müstakilen kaleme alınan nadir bir eser olması bakımından kayda değerdir.

⁹ *أَهْلُ التَّقْوَا وَ أَهْلُ الْمَغْفِرَةِ* 9: "Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim, *takva ve mağfirat ehlî* olanlar derin saygı duyarlar (Fâtır, 35/28)." [1. İtalik kısımlar, ilgili ayette bulunmadığı hâlde metnin devamına müellifçe eklenmiş ibareleri göstermektedir. İbareler Kur'an'da başka bağlamlarda bulunmaktadır. 2. Ayet meali Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan linkten (<https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/fatir-suresi-35/ayet-35/kuran-yolu-meali-5>) alınmıştır.]

¹⁰ *إِنِّي أَخَشِيكُمْ وَ اتَّقَاكُمْ إِلَى اللَّهِ* 10: "Allah'tan en çok korkunuz benim." anlamındaki hadis rivayetinden alındı.

¹¹ *قُلِ الْخَيْرُ وَالْأَفْسَاطُ* 11: "Ya hayır söyle ya da sus." anlamındaki hadis rivayetinden alındı.

Kaynakça

- Ahatlı, E. (2001). Nübüvvet mührü (tarihî süreçteki algılanması ve anlamlandırılması). *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(3), 281-302.
- Aynülkudât Hemedânî. (2016). *Tembîdât aşk ve hakikat üzerine konuşmalar*. (H. Baltacı, Çev.) İstanbul: Dergâh.
- Ceyhan, N. (2021). Klasik İslâm tarihi kaynaklarında nübüvvet mührü. *ATEBE*(6), 53-77.
- Çelebioğlu, A. (1996). *Mubammedîye*. İstanbul: MEB.
- Ekici, H. (2010). *Hasan Hilmi Edirnevî Dîvânı (inceleme-metin)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekici, H., & Gümüş, K. (2020). *Hasan Hilmi Dîvânı (inceleme-metin-dizgin-ıtkıbasım)*. Ankara: Sonçağ Akademi.
- Ekici, H., & Taş, B. (2022). *Hasan Hilmi ve Münzevî Risâlesi*. Ankara: Son Çağ.
- Emami, A., & Sharafaei, M. (1393 (2015)). Nigâhî be şurûh-i irfânî-i mühr-i nübüvvet/A look at mystical commentaries of mohr-e nabovat. *Pijûhbîshâ-yi Edeb-i İrfânî (Gevher-i Gâyâ)/Researches On Mystical Literature (Gowbar-i-Guyâ)*, 8(2), 29-48.
- Hasan Hilmi. (1329 (1911)). *Levha-i mübr-i şerîf*. Ankara: Milli Kütüphane. Arşiv No: 06 Mil Yz B 421. v. 270a-272a.
- Hasan Hilmi. (1981). *Miftâhu'l-ârifîn*. (H. Ege, O. Dalcı, & İ. Gündüz, Dü) İstanbul: Şelale.
- Kayıcı, H. (2013). *Sâlnâmelere göre idârî, sosyal ve ekonomik yapısıyla Edirne Sancağı*. İstanbul: Edirne Valiliği.
- Kazancıgil, R., Gökçe, N., & Öncel, M. (2014). *Edirne il yulluğı H. 1319-M. 1901*. Edirne: Edirne Valiliği.
- Köksal, M. F. (2011). *Mevlid-nâme*. Ankara: TDV.
- Muhammed Hâdî bin Muhammed Hüseyinî. (1114 (1703)). *Ziyâu'l-uyûn*. İran Kitâbhâne-i Meclis-i Şûra-yı Millî Kütüphanesi, Arşiv No: 5580.
- Mustafa Fevzî bin Nu'mân. (1913). *Şümûsu's-sâfî fi-erfâfi'l-Mustafâ*. İstanbul: Tevsi'-i Tıbâ'at Matba'ası.
- Sazlık, F. (2010). *Hasan Hilmi bayatı, edebî kişiliği, dîvânı ve dîvânının incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sinanoğlu, M. (2007). Nübüvvet Mührü. *TDV İslâm ansiklopedisi* (Cilt 33). İstanbul: İSAM.
- Soydan, S. (2002). *Niyazi'nin Tercüme-i Hilye-i Şerif adlı eserinin inceleme, metin ve sözlük çalışması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeniterzi, E. (1989). *Divan şiirinde na't*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- Yılmaz, Y. (2014). *Süleyman Çelebi Dede Mevlid-i Şerîf gramer-metin-dizgin*. Ankara: SAGE.

عمره شريف
لوه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اوبوب يوزك كوزك سورسوا بولول الله	نبوت مهري عاشق كوز نجده يار سول الله
ايجر كوز شيرتد طوي نجده يار سول الله	سويوب روزش بفسن يارب يله كوز
اذن يوق نجده موت عمر نجده يار سول الله	بلارون قضا اردن امين اولور مضره
صبي اوصيانا طوي نجده يار سول الله	نظره مرمي طوي مرمي عدو انسن يله جندت
ملك كحفظ ايده قامور او نجده يار سول الله	جوجوق نيايد كاد كده بيشيكي و سون قوشه
مريض اولدو صحت بولدم ايجنه يار سول الله	نبوت مهري دير لقمان عاليج ايدر هبم
كديوب دكاته تصوا ايجنه يار سول الله	بخارت استيان اخون نبوت لو حمرن اسون
صنارها ملك الوراجه ايجنه يار سول الله	كلور لومشتر يار جوق قنجه كبي ادمار
بخات بولور حفوظ الله كلينه بولور الله	جوق بوردنيادن شرار شر سار قدن
بوشطدير نيته خالص كنجي بولور الله	اونده حفوظ ايده اولور سون مهري دهر
عجه مهر قدر تد قران ديلنجه يار سول الله	بختر ايشن لازميش كتابنده سيوطم
عذاب جكم حساب كوز مرنجيه يار سول الله	صراط يلد يرمي كنج بوق قيامته
كنجده نيز اصميش حاجته يار سول الله	نبوت لوحه سلك يار ميسر جوده مهري بولور
محمد مهر نور دت كتاب فقيه بولور الله	ابوبك عمر عثمان عيلدي عله الامام

نبوت مهري كوزدي حلي بوزك سوردي
اياغني جسته باصدي ايدنجه يار سول الله

يَقْدِرُ سَبِيحًا فِي صَقَالِكِ أَوْجِهَهُ أَكَلَهُ
بَهْمِي صُوفِي خَدْرُ إِلَيْهِ صَقَالُهُ خَلَّ جَهَانَهُ
نَمَازُ قَلْبِهِ أَوْ رُوحِ طَوْتَمُزِي تَوَسُّمُ صَقَالِ صَلَاحِهِ
حَقِيقَةُ صَافِيُونَ صُوفِي بَصِيرَتُهُ نَظَرُ قَلْبِهِ
جَمَاتِ نَفْسِكَ نَمَاتِ بُولَسُوفَانِ قَلْبِكَ جَمَاتِ بُولَسُوفَانِ
زَقَانَتُهُ صَقَالُ تَوَقُّدِ صُورِ سَنَائِيهِ وَفِي بَشَرَتِهِ
صَقَالُ صُلْبِ صَبِيرَتِهِ يَوْزُوقُ دَرِي كَسْرُ سَوْتِ
تَجَمُّعُ طَرِيقَتِهِ هَذَا إِلَيْهِ هَدَى مَسْدَرُ
سَعَادَتِ لِحْمِهِ نَزْدَهُ وَارْتِبَاعُ قَلْبِهِ يَدُ كَيْبَرِيَّةِ
صَقَالُهُ رَشِيدُهُ ارْتِبَاعُهُ كِتَابُ مَنُوبِيَّةِ تَارِدِ
مَشَاهِيرِ مَنِيَا تَخْدِنُ وَدِينِ شَهْرَةِ شَمْسَتَانِي
لَبَنِي عَيْنِهِ مَشْهُورِ جِهَانِكَ خَضِيضَتُهُ مَأْمُورِ
حَقِيقَةُ قَطْرِ تَوْجِيهِ طَرِيقَتِ عَوْنِ قَهْرِي
شَمَائِلِ حَقِّكَ إِيذِي بَارِئِ لَشْنِ جَوْ وَحَيْثُ لَوَارِ
أَبُو بَكْرٍ بُوَسْتَلَهُ عَمَلَانِي نَجْمَهُ يَلْدَرِ
جَمَادِ أَمَّا كَدُهُ وَشَمَانِ شَيْخِ أَوْلَادِ بُوَسْتَلَهُ
غَزَاؤُهُ نَفْسِ كَبْرِيَّةِ مَجَاهِدِي فِي سَبِيلِ اللَّهِ

شَفَاعَتِ سُنَّتِكَ بَلْمَهُ قَطْرِ زِيَارِ سَوَالِ اللَّهِ
جَمَالَتُهُ جَمْعُهُ يَنَارِي زِيَارِ سَوَالِ اللَّهِ
بُوصُوفِي بُوَيْلِي كُورِ مَنَزَرِ عَمَارِ زِيَارِ سَوَالِ اللَّهِ
قُصُورِي لِحْمِهِ دَهْ بُولُزِ حَقَائِقِ زِيَارِ سَوَالِ اللَّهِ
صَقَالُ صَالِ صِبَا لِهْ أَوْ سَوْشَرِ بِي زِيَارِ سَوَالِ اللَّهِ
يَمِيلُ نَفْسُهُ بُوَارِ سَالَانِ شَفِيعِ زِيَارِ سَوَالِ اللَّهِ
بُوَاجِزِ بَالِغِ أَوْلَادِهِ كَسْرَهُ زِيَارِ سَوَالِ اللَّهِ
صَقَالُ صَدَقِ كَرَمَتِهِ رَقِيبِ زِيَارِ سَوَالِ اللَّهِ
رَوَايَتِ وَارِثِي كَرِيمِ حَسْبَانِ زِيَارِ سَوَالِ اللَّهِ
بُودِ رَسْمِ شَيْخِ رَسْمَتِنِ أَوْ قُورِ زِيَارِ سَوَالِ اللَّهِ
وُودِي شَيْخِ رَسْمَتِنِ مَرِيدِ زِيَارِ سَوَالِ اللَّهِ
طَرِيقَتِ شَيْخِ فَضْلِ اللَّهِ مَطْعَمِ زِيَارِ سَوَالِ اللَّهِ
هَدَايَتِ تَمَسُّقِ مَحَبَّتِي ضِيَاءِ زِيَارِ سَوَالِ اللَّهِ
بُوَارِي لِهْ رَاجِحِيَا طَائِدِ وَرِ صَقَالِ لِهْ زِيَارِ سَوَالِ اللَّهِ
وُجُودِي سَكِينِي كِتَابِ بُوَارِ زِيَارِ سَوَالِ اللَّهِ
شِرْعَتِهِ جَوَارِي وَرَارِ جَسُورِ زِيَارِ سَوَالِ اللَّهِ
صَقَالُ كَسْرَتِهِ عَارِ حَقِّ شَهِيدِ زِيَارِ سَوَالِ اللَّهِ

شما ای شریفی از کتبمانه اجلسید
اوقوز از بزرگ حلی صفا لیزیا رسول الله

دیده اصل عشق اولدی جهان پوشد صقلاننا
کلنگد بیهفات جهان پوش بر قزل
جهانک منشد عشق ابدی غریب اتمز
بویوشمین تیریزی فی امثال مولانا
کوشن اخنام غریبانه صبح قوتوناننا
لقنبله بوشن تیریزیا بسون نای مولانا

حسرتی کورمه کوشن بوردیسه عارفله
کوزنده بوده لر وار ز خبر ورش شمس لقمانه

بیو و صقال سماء حقیقه اولان تعیرات صحیحله بونلردر امام ابو یوسف
امام مالک امام فخر الدین رازی امام عزالدین قاضی نایب امام تبریزی امام
نوح امام بخاری امام مسلم واقعی عیاض صالح الخالصه ابو حنیفه
یا جمعهم اتفاقا یعنی کسملی صقالی حال و زبانه ترک اتملی بیدکلی مسئله
قول نقوایه البقدر و صقال زیاده کسماک عجم و محوسی و غیرتک و دینه ضعیف
اولا حیدر کوفه اولدیغیدن نحیسه اللهه مستغرق اولدقلرینه بناده در ترکه مقراض
اتملی فتوا قولنه مسئله یهوی و نصارانیه مشابره لایم کسماک ایچون بیغی
کسوب صقالندن بر مقدار فیضه فضله اولان قبلدری کسملی بوجان کوزدیلر
بوقیضه ده اخیلا و شرعی واردر اویج آینه بوردر اویج آینه صقلان
بیر اویج بوقیضه در - ایشته انداز شرعیله اویج بوردر و تقوا مقاصیله

کسلور

كسبوا بِعَمَلِهِمْ بِشَانِ اِتِّبَاعِ تَامِ حَقِيقَةِ رُكُوزِ
سُتُو شَرِيفِ دُرِّ عُلَمَائِهِ رَبِّانِي وَمَشْرِاحِ حَقَائِقِهِ بَوْمَسْئَلِهِ يَا ب
تَقْوَاهُ مُسْتَنَادِ اُولُو نُورٍ اَتَمَّ اَخْتِشَى اللهُ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءِ
اهْلُ التَّقْوَا وَاهْلُ الْمَغْفِرِ اَنْزَلْنَا حَقِيقَتَكَ نَازِلًا اَوْلَانِ اَيْتِ شَرِيفِ دُرِّ
لِي اَخْتِشَكَمْ وَأَنْفَقْنَا ^{لِللَّهِ} كَثِيرًا مِنْ حِكْمَةٍ سَنَدَانِ اِتِّبَاعِهِ
قُلُوبِ الْخَيْرِ وَالْاَفْئِدَةِ حَقِيقَتِهَا بِاِيْدِي رِيبِ رَدِّ قَوْلَاغِي اِيكِي
ايكِي دِكْلَه بَرْدَن اَرْتَقِ سُوْنِكَه

EXTENDED SUMMARY

One of the main subjects of the classical Turkish literature tradition, which takes its basic principles from Islamic culture, is prophet Muhammad. Mentioning the prophet in all kinds of works belonging to this tradition is almost an obligatory custom. As a natural consequence of this situation, everything about the prophet Muhammad could be the subject of classical Turkish poetry. Some subjects have been dealt with more widely and broadly in poems compared to other subjects of *sirah*. In this context, *Miraj* and especially the event of ascension have been common and detailed topics in classical Turkish poetry. Although it is not discussed in detail and frequently enough to be an independent genre like the *Miraj* verses, *mohr-e nabovat* can also appear as a subject in *naats*.

Mohr-e nabovat has taken place in poems since the beginning of Classical Turkish literature due to its extraordinary features. However, it is often referred to as a miracle that is only briefly mentioned in another general topic. In classical Turkish poetry, it was mentioned with its features that it had an extraordinary structure, that it was the proof of the prophet Muhammad being the last prophet, that it was a divine stamp and that there was an inscription in two lines on it.

Over time, the meanings attributed to the *mohr-e nabovat* have increased even more. As a result of this situation, especially mystics started to write independent works on the quality and meaning of the *mohr-e nabovat*. It is understood that this extraordinary spiritual aspect, or in other words, esoteric meanings, attributed to the *mohr-e nabovat* in the following periods, caused it to turn into an iconographic element and a talisman believed to bring good luck by being depicted over time. In Turkish culture, the plates on which the *mohr-e nabovat* is drawn have been transformed into a lucky faith object through iconographic drawings, especially in Sufi circles. In Hasan Hilmi's (d. after 1911) *Levha-e Mohr-e Sharif*, which also includes a drawing, the notions of the *mohr-e nabovat* in Turkish culture can be seen in more detail.

Hasan Hilmi was born in 1854 in the village of Ençets (Енчѐт) in the present-day Bulgarian city of Kardzhali. When he turned 15, he left his village for education and went to Istanbul. As it is understood from the information he gave in his works, he did not leave Istanbul until the end of his life, except for short trips. It is not known when and where the author, who was last determined to be alive in 1911, died. The author has 10 known works today. 5 of these works have been published, the others have not yet been published. As a result of this study, *Levha-e Mohr-e Sharif*, one of Hasan Hilmi's 5 works that do not have scientific publications yet, will be presented for the benefit of the scientific world.

As the name suggests, *Levha-e Mohr-e Sharif* deals with the *mohr-e nabovat* in general and the objectified *mohr-e nabovat*, which is a reflection of the beliefs shaped around the subject in folk culture. In the work, which is like a short treatise, there are 3 verses consisting of 49 couplets, a drawing of the *mohr-e nabovat*, and a prose conclusion. In the first verse of the work, which consists of 15 couplets, the benefits that are believed to be provided by looking at the plates or drawings that are thought to be a model of the *mohr-e nabovat* or having these plates are discussed. According to this, the author, who states that "lovers" kiss this object and rub it on their eyes, says that those who look at it morning and evening will feel as if they drank from Kawsar wine, and that they will be protected from accidents, troubles, diseases and sudden deaths for the rest of their lives. Likewise, it protects children from evil, evil eye and magic of humans or jinn; It means that babies will be protected by angels if placed on their cradles. Subsequently, it has been recorded that if traders hang it in their shops, its customers will multiply like ants, it will protect the house where it is hung from fire and theft, and if it is stepped on the body or placed in the grave, it will protect it from the torment of the grave and resurrection and help to cross the Sirat Bridge quickly. After the first verse, a model of the *mohr-e nabovat* is depicted at the top of the following page.

The *mohr-e nabovat* model, drawn by Hasan Hilmi, has a round character and has Arabic inscriptions and their Turkish translations made by the author. In the last part, which Hasan Hilmi wrote prose, he again addressed the issue of beard and mustache and mentioned the names or works of 11 past Islamic scholars, whom he thought were references in this regard.

Levha-e Mohr-e Sharif is noteworthy in that it clearly expresses what kind of meanings are attributed to the *mohr-e nabovat* in general and to the *mohr-e nabovat* plates in particular, and that it is a rare work written on the subject in Turkish literature independently.

XVI. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE VERGİ MUAFİYETİ ve TOPLUM YAPISI: VİDİN SANCAĞI'NDA MUAF VE MÜSELLEMLER

TAX EXEMPTION AND SOCIAL STRUCTURE IN THE OTTOMAN STATE IN THE XVI. CENTURY: EXEMPTED AND MUSELLEMS IN THE SANJAK OF VIDIN

Almila Gökçe ÖZCAN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü
almila.ozcan@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6715-0829

ÖZ

Geliş Tarihi:
11.10.2022

Kabul Tarihi:
21.12.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Osmanlı
Devleti, Balkan,
Vidin,
Vergi Muafiyeti,
Muaf
ve Müsellemeler

Keywords
Ottoman
State,
Balkan,
Vidin,
Tax
Exemption,
Exempted
and
Musellems.

Osmanlı toplumu vergi verme durumlarına göre askerî ve reaya olarak iki ana gruba ayrılmıştı. Osmanlı toplumunda bu iki gruptan farklı olarak bir de muaf ve müsellemler grubu vardı. Muaf ve müsellemler devlet için hizmet etmeleri şartıyla hizmetleri süresince birtakım vergilerden muaf tutulmuştu. Bu çalışmanın amacı Osmanlı Devleti'nin -askeriler haricinde toplumun bir başka kesimine- vergi muafiyeti tanınmasının sebebini ortaya koymaktır. Bu nedenle makalede vergi sayımları sonucunda vergi mükellefleri, vergiler ve bazı vergilerden muaf olanların kaydedildiği mufassal tahrir defterleri ana kaynak olarak seçilmiştir. Makalede serhat sancağı olan Vidin sancağının mufassal tahrir defteri kullanılmış, sancakta yaşayan muaf ve müsellemler grubunun üyeleri, devletin sancakta muaf ve müsellemler grubuna muafiyet verdiği vergiler ile muafiyet vermesine sebep olan hizmetler incelenmiştir. Buna göre devletin sancakta muaf ve müsellemler grubu olarak şahincilere, çakırcılara, sayyadân-ı mâhilere (balıkçılar); zenberekçilere, tüfenkçilere, neccarlara, bennalara, haddadlar, yaycılara; derbendçilere, martoloslara; gemilere yardım edenlere, gemicilere, köprücülere; cami meremmetçilerine; taşçılara; havass köylerinin halkına, âmâlara ve maddi durumu iyi olmayanlara vergi muafiyeti tanımıştı. Vidin'in serhat sancağı olması güvenlik konusunun ön plana çıkmasına yol açmıştır. Devletin sancakta muafiyet verdiği vergiler sırasıyla avarız-ı divaniye, tekalif-i örfiye ve tekalif-i şeriye türü vergilerdi.

ABSTRACT

Ottoman society was separated into two main groups as military and reaya according to their taxation status. In Ottoman society, apart from these two main groups, there was also a group of exempted and musellems. Exempted and musellems were exempted from certain taxes during their service, provided that they served for the state. The aim of this study is to reveal the reason why the Ottoman State –to another group of society other than the military- granted tax exemption. For this reason, in this article, detailed tahrir books, in which taxpayers, taxes and tax-exempted ones were recorded as a result of tax counts, was chosen as the main source. The detailed tahrir book of the Vidin sanjak, which was the borderland sanjak, was used. Members of the exempted and musellem group lived in the sanjak, the taxes that the state gave exemption to the exempted and musellems and the services that caused the exemption in the Vidin were examined. The state granted tax exemption to fishermen, hawkers, falconer; gunsmiths, rifleman, carpenters, builders, blacksmiths, bowmen; derbendçi, martoloses; sailors, ship keeper, bridgeman; repairman of mosque; stoncutters; the community which lived in privileged villages were called havass, blindman and poor men as a exempted and musellems group. The fact that Vidin was a frontier sanjak led to the security issue coming to the fore. The taxes that the state granted exemption in the sanjak were avarız-ı divaniye, tekalif-i örfiye and tekalif-i şeriye type taxes, respectively.

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilim.1187331>

Atıf/Cite as: Özcan, A. G. (2022). XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde vergi muafiyeti ve toplum yapısı: Vidin Sancağı'nda muaf ve müsellemler. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2385-2400

Giriş

Osmanlı Devleti toplumu vergi ödeme durumlarına göre askerî ve reaya olarak iki ana sınıfa ayırmıştı. Askerî sınıf (yönetenler) vergi vermeyen; reaya (yönetilenler) ise vergi vermekle yükümlü olan gruptu (Tabakoğlu, 1999: 21, 23). Bu gruplardan askerîlerin görevi Osmanlı hukukunu uygulamak, böylece ülkede adâleti ve halkın refahını sağlamak, reayanın görevi ise üretim yapmak ve vergi vermek suretiyle askerî sınıfı desteklemek idi. (Yediyıldız, 1999: 344-360).

Osmanlı toplumunda askerîler ve reayadan farklı olarak muaf ve müsellemler denilen bir grup daha vardı. Bu grup raiyyet rüsümünden¹ tamamen muaf olan askerîler ile raiyyet rüsümünü tamamen ödemekle yükümlü olan reaya arasında yer almakta ve raiyyet rüsümünü kısmen ödemekteydi. Muaf ve müsellemlerin ayrıcalıklı olmaları devlet için belirli hizmetleri yerine getirmelerine bağlıydı (İnalçık, 2009: 52).

Osmanlı Devleti kademeli olarak vergi muafiyeti uygulamıştı. Devlet ilk olarak avarız türü vergilerden, ikinci olarak raiyyet rüsümünden ve üçüncü olarak şeri vergilerden muafiyet tanımaktaydı. Avarız-ı divaniyeden muafiyet genelde uygulanan en basit muafiyet idi. Raiyyet rüsümünden muafiyet genellikle fiili bir askerî hizmeti yerine getirenlere verilirdi. Tekalif-i şeriyeden muafiyet ise fevkalâde hallerde nadiren tanınırdı. Tekalif-i şeriyeden muaf olanlar raiyyet rüsümü ve avarız-ı divaniyeden de muaf tutulurlardı. Raiyyet rüsümünden muaf olanlar ise avarız türü vergilerden de muaf olurdu. Devlet XVI. yüzyılda şeri vergiler ve raiyyet rüsümünden muafiyeti kaldırıp yalnızca avarız türü vergilerden muafiyet tanımaya başlamıştı (İnalçık, 2009: 56).

Bu makalenin amacı XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin askerîler dışında devlet adına iş yapan başka bir toplumsal gruba vergi muafiyeti tanınmasının sebeplerini ortaya koymak olduğundan ana kaynak olarak Osmanlı vergi ve nüfus sayımlarının kaydedildiği mufassal tahrir defterleri seçilmiş, Vidin sancağına ait H. 994/M. 1586 tarihli ve TKGM. TADB, TTD,199. numaralı mufassal tahrir defteri kullanılmıştır. Mufassal tahrir defterleri Osmanlı Devleti'nin XV. ve XVI. yüzyıllarda herhangi bir bölgesini, nüfus ve sosyo-ekonomik yapısını incelemek için en önemli kaynaklardır. Bir bölgenin bir tane bile olsa tahrir defterinin bulunması (özellikle fetihten sonra hazırlanmış ise) bölgenin Osmanlı öncesi ve tahririn yapıldığı dönemdeki durumu hakkında bilgi vermektedir. Defterlerde bir bölgenin nüfusu, sosyal tabaklaşması, üreticileri, vergi gelirlerine sahip olanlar, muaf olanlar hakkında bilgi ve tahmini de olsa vergi gelirlerini tespit etmek mümkündür. Burada önemli nokta defterde yazan vergi miktarının tahmini ve ortalama rakamlar olması ve defterin reayadan toplanan bütün vergileri içermemesidir. Ancak mufassal tahrir defterlerinin eksik kalan tarafları da mevcuttur. Bunlardan ilki bu defterlerin eksikliğini telafi edecek benzer serilerin olmamasıdır. İkinci sorun ise bir bölgede yaşanan demografik ve iktisadi değişiklikleri takip etmek için en az iki tahrir defteri gerekirken çoğu bölgenin iki tahrir defteri olmamasıdır. Diğer bir husus vergi veren nüfusun tasnifinde bazı aldatici veya kesin tanımlanmamış terimlerin olmasıdır (Öz, 1991: 432-434).

Bir bölgenin coğrafi ve stratejik konumu vergi muafiyetini doğrudan etkilemektedir. Bu sebeple makalede yer olarak, Balkanlarda bir serhat sancağı olan Vidin seçilmiş, yol üzerinde bir serhat bölgesinde yaşayan muaf ve müsellemler incelenmiştir. Vidin, günümüzde Bulgaristan'ın kuzeybatısında Tuna Nehri'nin sağ kıyısında yer alan bir sanayi ve liman şehridir. Vidin'in tarihi dolaylı biçimde Roma dönemine kadar inmektedir. Ancak Roma şehriden geriye sadece Bdin şeklinde Slavlaşmış adı kalmıştır. Bu isim Türkçe'ye Vidin olarak geçmiştir. Bulgar Çarı Simeon idaresindeki Vidin piskoposluk merkezi idi. Vidin şehri Çar Simeon'un ölümü ve I. Bulgar İmparatorluğu'nun çöküşünden (968) sonra 1003 yılına kadar Bizans güçlerine karşı direndi ama sekiz aylık bir kuşatmadan sonra ele geçirildi. Vidin'deki Bizans hâkimiyeti 1185 yılında şehrin tekrar Bulgarlar'ın eline geçmesine kadar sürdü (Kırel, 2013:103-104).

Bulgar Kralı İvan Aleksandır'ın 1369 yılında Macarları Tuna Nehri'nin öte yanına atmak için Türklerden yardım istemesiyle Osmanlı Devleti'nin Vidin ile ilk teması gerçekleşti. 1371 yılında Çirmen Savaşı'nda Osmanlılar Sırp'ların gücünü kırdı. Bunun üzerine Bulgar Kralı'nın Vidin'de yarı bağımsız bir prens olarak hüküm süren oğlu İvan Sratsimir Osmanlı'nın vassalı oldu. Yıldırım Bayezid Niğbolu Savaşı'nda Haçlıları yendi ve Vidin Prenslığı'ni Osmanlı Devleti'ne kattı. Vidin şehri fetihten sonra Doğu Anadolu'dan gelen Türk göçmenlerle iskân edilmişti. Ancak Vidin -Feth-i İslam ve Bana'daki Müslüman nüfus dışında- hemen hemen tamamen Hıristiyan yerleşmesi olarak kalmıştı (Kırel, 2013: 103-104).

¹ (Halil İnalçık'a göre raiyyet rüsümü örfi vergilerdir. Diğer bir deyişle rüsüm-ı örfiyedir. Raiyyet rüsümü çift resmi ve bağlantılarından oluşmuştu. Çift resminin bağlantıları nim-çift, caba, kara, mücerred, bennâk dönüm ve tütün resmidir. Tekâlif-i örfiyye yani örfi vergiler devlet görevlilerinin yaptıkları görev harcamalarının reaya tarafından ödenmesi idi (İnalçık, 2009: 38-49 ve Akdağ, 2010: 560).

Osmanlı Devleti Vidin'i Tuna üzerinden gelebilecek saldırıları önlemek ve devletin kuzey sınırını korumak için bir üs ve kale olarak kullanmıştı (Kiel, 2013: 103-104). Vidin tarım ve hayvancılığa uygun bir coğrafyaya, Tuna Nehri'nin üzerinde önemli iskele ve kalelere sahipti. Bu durum Vidin'in bazen birinci derecede bazen de üçüncü derecede serhat şehri olarak kabul edilmesine yol açmıştı (Selçuk, 2018: 220).

Osmanlı Dönemi'nde sancak, kaza ve nahiye merkezi olan (Kayapınar, 2015: 81-82) Vidin idari yapılanmada 1527-1552 yılları arasında Rumeli eyaletine; 1552-1641 yılları arasında Tımsıvar eyaletine bağlıydı (Sezen, 2017: 790). Vidin Mihai Maxim'e göre XVI. yüzyılda Tımsıvar beylerbeyliğinden ayrılarak Rumeli Beylerbeyliğine (Maxim, 2012: 94); Zinkeisen'e göre III. Murat devrinin sonlarına doğru Tımsıvar eyaletine bağlanmıştı (Kayapınar, 2015: 83). Vidin batıda Semendire sancağı, güneyde Sofya sancağı, doğuda Niğbolu sancağı ve kuzeydoğuda Eflak ile çevriliydi (BOA, 2013: 1036). Vidin sancağında XVI. yüzyılda Vidin, İsfelik (Svrilig), Bana (Soko Bana), Zagoriye, Polomiye, Krivina, Timok, Çerna Reka ve Feth-i İslam (Kladovo) olmak üzere toplam 9 nahiye; Vidin, Bana, İsfelik, Filurdin, Belgrad ve Feth-i İslam kaleleri olmak üzere 6 tane kale bulunmaktaydı. Bu kalelerden Feth-i İslam Kalesi, Osmanlılar tarafından kurulmuş ve XVI. yüzyılda Vidin Kalesi'nden daha büyük bir kaleye dönüşmüştü (Kayapınar, 2015: 82).

Vidin Sancağında Muaf ve Müsellemler

Sancakta muaf ve müsellemler grubunu şahinciler, çakırcılar, sayyadân-ı mâhiler (balıkçılar); tüfenkçiler, neccarlar, bennalar, haddadlar, yaycılar; derbendçiler, martoloslar; gemiciler, gemilere yardım edenler, köprücüler; cami meremmetçileri; taşçılar; havass köylerinin halkı; âmâlar ve maddi durumu iyi olmayanlar oluşturmuştu.

Saray Hizmeti Sebebiyle Muaf Olanlar

Sancakta saraya hizmet etmeleri karşılığında muaf olanlar şahinci, çakırcı ve sayyadan-ı mahiler idi. Osmanlı Devleti'nde avcılarının görevleri hükümdarla beraber ava gitmek, sarayda av kuşlarına bakmak ve dışarıda saray için av kuşu yetiştirmektir (Sertoğlu, 1986: 24). Osmanlı Devleti'nde saraydaki av kuşlarına bakan, hariçte hizmet edip saraya av kuşu yetiştiren üç avcı sınıfı vardı. Bu sınıflar ulufeli, tımarlı ve tekâliften muaf olmak üzere üç kısımdı. Avcılardan sarayda hizmet edenler maaşlı yani ulufeli idiler. Anadolu ve Rumeli'nde av kuşları yetiştirmekle görevli olanlar ise tımarlı ve muaf olanlardı (Uzunçarşılı, 1988: 422). Avcılardan muafiyeti olanların bir bölümü yuvacı ve yavrucu, bir bölümü ise avcı idi. Bunlar devletin dağlık ve taşlık yerlerde olan çakır, şahin ve atmaca yuvalarını korumakla görevliydi (Sofyalı, 1992: 70-72).

Osmanlı Devleti'nde taşra doğancılığı görevini yapanlara avcı (sayyadân) denilmekte ve sayyadlar kendi aralarında -uzmanlık alanına göre- şahinci, atmacacı, zağanoscu, bazcı, çakırcı, doğancı, sayyadan-ı mahi, yuvacı, kayacı, dideban, görünçeci, tülekçi, götürücü, yavrucu ve tuzakçı gibi isimlerle de anılmaktaydı. Sayyadların muaf olmaları için yuvalardan kuş elde etmeleri gerekmektedir. Eğer avcılar kuş alamazlarsa vergi ödemek zorunda kalırlardı. Bu vergiye mürde baha denir, bu vergiyi Müslümanlar 150, gayrimüslimler 300 akçe olarak öderlerdi (Sarı, 2016: 297, 301). Şahinci ve çakırcılar yırtıcı kuşlardan şahin ve çakırcıların yuvalarını tespit eder, yavruları takip eder ve eğitirdi (Uzun&Aras, 2016: 100).

Vidin, XVI. yüzyılda Rumeli'de avcılık teşkilatlanmasının yayıldığı 38 merkezden biriydi (Alkan&Gökbğa, 2015: 31). Sancağın Bana nahiyesi hariç diğer nahiyelerinde avcılık teşkilatında çeşitli görevleri olan muaf ve müsellemler vardı. Bu nahiyelerden Çerne Reka avcılarının en yoğun olduğu nahiye idi.

Şahinciler

Şahinci avcı kuşlardan olan şahinleri yakalamak, beslemek yuvaları gözetip korumakla görevlidir (Erdem, 2019: 19). Taşradaki şahincilerin görevleri arasında muhafaza ettikleri yerlerin emniyetini sağlamak, o civarın temizliğini yapmak ve ormanları korumak da vardı (Özcan, 2010: 278).

Vidin sancağı kanunnamesine göre şahincilerin vergi düzeni eskiden beri aynı idi. Buna göre şahinciler avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemdi. Şahincilerden biri ölürse yerine yarar evladı getirilir ve o da sair şahincilerin muaf olduğu usule göre muaf ve müsellemler olurdu. Şahinciler haraç, ispençe, kendi baştinalarından elde ettikleri ürünler için öşr-i şıra, öşr-i kovan ve resm-i henazır vermezlerdi. Şahinciler kendi baştinalarından ziyade sipahi toprağında ziraat eder ve bağ dikerse kanun üzere öşür ve salariye verirdi. Şahinciler yüz koyuna kadar olan sürüleri için koyun resmi vermez ancak sürüsünde yüz koyundan fazla koyun varsa yüzden fazla olan kısımdan iki koyuna bir akçe verirdi. (TKGM. TADB, TTD. 199, s. 10a. ve 10b).

Sancağın 6 nahiyesinde şahinci cemaati vardır. Buna göre Çerne Reka nahiyesinin şahinci cemaati 87 nefer ve bunların evladı 53 nefer (TKGM. TADB, TTD, 199: 441-442, 447-450); Zagorye nahiyesinin şahinci cemaati 54 nefer ve bunların evladı 6 nefer (TKGM. TADB, TTD, 199: 450b, 449-452); Polomiye nahiyesinin şahinci cemaati 41 ve bunların evladı 14 nefer (TKGM. TADB, TTD, 199: 451-458); Timok nahiyesinin şahinci cemaati 16 nefer

ve bunların evladı 18 nefer (TKGM. TADB, TTD, 199: 448); Krivina nahiyesinin şahinci cemaati 9 nefer ve bunların evladı 4 nefer (TKGM. TADB, TTD.199: 447b) ve Feth-i İslam nahiyesinin şahinci cemaati 1 nefer (TKGM. TADB, TTD, 199: 447b) idi.

Çakırcılar

Taşrada bulunan çakırcılar dağlarda çakır yuvalarına çıkıp çakır yavrularını toplar ve bunları av için yetiştirirlerdi (Özcan, 1993: 189).

Vidin sancağı kanunnamesine göre çakırcılar eskiden beri avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemdi. Çakırcılardan biri ölürse yerine yarar evladı getirilir ve o da sair çakırcıların muaf olduğu usule göre muaf ve müsellemler olurdu. Çakırcılar haraç, ispençe, kendi baştinalarından elde ettikleri ürünler için öşür-i şıra, öşür-i kovan ve resm-i henazır vermezlerdi. Çakırcılar kendi baştinalarından ziyade sipahi toprağında ziraat eder ve bağ dikerse kanun üzere öşür ve salariye verirdi. Çakırcılar yüz koyuna kadar olan sürüleri için koyun resmi vermez ancak sürüsünde yüz koyundan fazla koyun varsa yüzden fazla olan kısımdan iki koyuna bir akçe verirdi. (TKGM. TADB, TTD. 199, s. 10a. ve 10b).

Sancağın 3 nahiyesinde çakırcı cemaati vardı. Buna göre Çerne Reka nahiyesinde çakırcı cemaati 61 nefer, bunların evladı 48 nefer (TKGM. TADB, TTD,199: 440-444); Krivina nahiyesinde çakırcı cemaati 21 nefer, evladı 11 nefer (TKGM. TADB, TTD, 199: 437,441b, 442-443) ve İsfelik nahiyesinde çakırcı cemaati 9 nefer, bunların evladı 16 nefer (TKGM. TADB, TTD,199: 445b-446b).

Sayyadân-ı Mâhiler

Vidin halkı balıkçılık konusunda şehrin Tuna Nehri'nin üzerinde olmasının sağladığı avantajı kullanmıştır (Kayapınar, 2015: 99). Vidin nahiyesinde sayyadân-ı mâhi cemaati 47 neferdirdi. Bu cemaat hizmetleri karşılığında eskiden beri avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muafı (TKGM. TADB, TTD, 199: 31b).

Geri Askerî Hizmet Sebebiyle Muaf Olanlar

Sancakta geri askerî hizmet sebebiyle muaf olanlar Vidin nahiyesinde idi. Vidin Kalesi'nde ordunun teçhizatını hazırlayan birtakım meslek sahibi kişiler bulunmaktaydı. Vidin Kalesi'ndeki bu gruplar hakkında ilk bilgiler 1466 yılına ait olup bu tarihte kalede 20 zenberekçi, 2 yaycı, 2 kalkancı ve 1 kirişçi görev yapmaktaydı. Kale erleri için zenberek, yay, kalkan ve kiriş üreten bu kişiler hizmetleri karşılığında XV. yüzyılda tımar tasarruf etmekte iken XVI. yüzyılda tımar tasarrufu yerine maaş almakta veya bazı vergilerden muafiyet tutulmaktaydılar. (Kayapınar, 2015: 102-103) Sancakta geri askerî hizmet sebebiyle muaf olanlar Vidin Kalesi'nin tüfenkçi, yaycı ve zenberekçi cemaatleri idi. M. 1586 tarihli tahrir defterine göre bu cemaatlerden zenberekçilerin muafiyeti ref edilmişti.

Tüfenkçiler

Tüfenkçi tüfenk adı verilen, barutla patlayıp içindeki kurşunu olağanüstü bir sürat ve şiddetle ve kızgın olarak uzağa atan ateşli silahı yapan ustadır (Şemseddin Sami, 2017:332).

Vidin Kalesi'nin tüfenkçi cemaati 42, cemaatin evladı 12 nefer idi. Tüfenkçi cemaatinin vergi düzeninde değişiklik yapılmıştı. Buna göre defter-i atikde (eski defterde) haraç, ispençe ve bütün avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemler kaydolunan cemaat defter-i cedide (yeni defterde) hizmetleri karşılığında ispençe, avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olarak yazılmıştı. Cemaat eskiden öşür ve sair rüsumlarını ödemekle yükümlüken bu değişikliklerle eskiden muaf olduğu haracı da ödemekle yükümlü olmuştu. (TKGM. TADB, TTD,199: 30a).

Yaycılar

Yaycıların görevi kale erleri için yay üretmektir. Vidin Kalesi'nin yaycı cemaati 3 neferdirdi. Yaycı cemaati eski deftere göre haraç, ispençe ve bütün avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemler idi. Ancak yeni tahrirde bu konuda bir değişiklik yapılmış ve cemaatin haraç muafiyeti kaldırılmıştı. Yeni defterde cemaat eskiden beri ödemekle yükümlü olduğu öşür ve diğer rüsumlarla birlikte haraç ödemekle de yükümlü tutulmuştu (TKGM. TADB, TTD,199: 31b).

Zenberekçiler

Osmanlı kalelerinde bulunan yardımcı personeller arasında yer alan zenberekçiler zenberek denilen ve tüfek şeklinde olup ok fırlatan bir silahı kullanmakta uzman olan kişilerdir. Zenberekler kalelerdeki mazgal deliklerine göre tasarlandığından kullanan kişiye üstün bir koruma avantajı sağlamaktaydı (Altuğ, 2016: 260). Zenberekçilerin bu asli görevlerinin yanında kalenin onarımına muhtaç yerlerini tamir etmek, silah ve bazı edevâtın bulunduğu damların bakımı yapmak, mirî mallarını iskeleye indirmek ve gemiye yüklemek gibi görevleri de vardı. (Ünal, 2020: 152).

Vidin Kalesi'nin zenberekçi cemaati iki kişiden oluşmaktaydı. Zenberekçi cemaati eski deftere göre haraç, ispençe ve avarız-ı divaniyeden muaf iken öşür ve rüsumlarını vermekle yükümlü idiler. Ancak bu iki zenberekçinin görevi

M.1586 tarihli yeni tahrir defterinde kaldırıldı ve zenberekçiler deftere haraç ve rüsumlarını diğer reaya gibi vermek üzere kaydedildiler (TKGM. TADB, TTD,199: 29a).

Kalede Yapı Hizmeti Sebebiyle Muaf Olanlar

Vidin sancağında kalede yapı hizmeti ile uğraşanlar Vidin Kalesi'nde görevli haddadlar, bennalar ve neccarlardı. 1586 tarihli tahrir defterinde adı geçen cemaatlerin muafiyet düzeninde değişiklik yapılmış ve daha önce muaf oldukları haraçlarını ödemek ile yükümlü olarak yazılmışlardı.

Haddadlar

Haddad demirci demektir. Haddadlar ordunun ihtiyaçları için Samako, Köstence ve başka yerlerde bulunan, haddad karhanesi denilen imalathanelerde kazma, kürek ve külünk gibi malzemeleri üretirlerdi (Sertoğlu, 1986: 129).

Vidin Kalesi haddadan cemaati 9, evlatları 4 nefer idi. Haddad cemaati eskiden beri haraç, ispençe ve bütün avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemdir. Ancak yeni tahrirle yapılan değişiklik sonucunda cemaatin haraç muafiyeti kaldırılmış, cemaat eskiden beri yükümlü oldukları öşür ve sair rüsumun yanında haraç ile de mükellef tutulmuştu. H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine Vidin Kalesi'nin haddadan cemaati ispençe ve bütün avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemdir üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD,199: 30b).

Bennalar

Kalede yapı işleri ile görevli olan bennalar duvar ustasıdır. (Taş, 2003: 205). Kalenin bennayan cemaati eski deftere göre haraç, ispençe ve bütün avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemdir iken yeni tahrirde yapılan bir değişiklik haraç muafiyetleri kaldırılmıştı. Cemaat bu sebeple eskiden beri ödemekle yükümlü oldukları öşür ve rüsumlarının yanında haraç da ödemekle yükümlüydü. Bu değişiklik sonucunda cemaat H. 994/M.1586 deftere göre ispençe ve bütün avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemdir idi. Vidin Kalesi bennayan cemaati 4 nefer, evlatları 1 nefer idi (TKGM. TADB, TTD,199: 30b).

Neccarlar

Neccar dülger, doğramacı veya marangozluk işini yapan kişidir (Ünal, 2011:513). Vidin Kalesi'nin neccaran cemaati 3 nefer, evlatları 1 nefer idi. Neccaran cemaati eski deftere göre haraç, ispençe ve bütün avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemdir iken yeni tahrirde yapılan bir değişiklik ile haraç muafiyetleri kaldırılmıştı. Cemaat bu sebeple eskiden beri ödemekle yükümlü olduğu öşür ve sair rüsumun yanında haraç da ödemekle yükümlü hale geldi. Cemaat H. 994/M.1586 deftere göre ispençe ve bütün avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemdir idi (TKGM. TADB, TTD,199: 30b).

Konum ve Güvenlik Hizmeti Sebebiyle Muaf Olanlar

Vidin'in Tuna Nehri üzerinde önemli iskelelerin bulunması sebebiyle serhat şehri olarak kabul edilmesi, zaman zaman istilalara uğraması (Selçuk, 2018: 220) ve kara üzerinden Tuna'yı takip eden eski bir Roma yolunun önemli duraklarından biri olması (Kayapınar, 2015: 105-106) sancakta güvenlik ile ilgili hizmetlerin ön plana çıkmasına sebep olmuştu. Vidin sancağında konum ve güvenlik sebebiyle muaf olanlar derbendçiler ve martoloslardı.

Derbendçiler

Osmanlı Devleti'nde derbendçiler yolların ve geçitlerin emniyetini sağlamakla görevliydi. Derbendler istihkâm olarak kullanılan yerler olup önemli geçit noktalarında yer alırlardı. Bir yerin derbend olması için yolların kavşak noktasında ve merkezî bir durumda; en önemli şart olarak ise mahûf ve muhâtar olan, kuttâ'-i tarîk ve harâmîden hâlî olmayan bir durumda² olması gerekmektedir (Orhonlu, 1990: 9-11).

Osmanlı Devleti'nde derbendçilerin bir kısmı yurtluk ve ocaklık şeklinde tımar tasarruf ediyordu. Bunlara ashab-ı derek veya derbendçi denilirdi ve bunlar icmalli yani kadrolu tımar sahibiydi. Ancak asıl derbendçiler muafiyetle derbendçilik yapanlardı. Bunlar tehlikeli yerlerde yerleşmişlerdi. Bu derbendçiler de ashab-ı derek gibi ayende ve ravendeyi (gelen geçen, yolcu) kondurur, göçürür; tabi oldukları derbend içindeki taşlı ve geçişi zor olan yerleri tamir ederlerdi. Derbendçiler nöbetle silahlı bir şekilde derbendleri sınırındaki tehlikeli yerlerde bekler, buranın güvenliğini sağlayarak yolcuları haberdar eder ve onlara rehberlik ederlerdi. Ayrıca derbendleri korur ve savunurlardı (Sofyalı, 1992: 75-76). Derbendlerin görevleri Perakin ve İsfelik Banesi kadılarına gönderilen H. 30 Cemazeyilevvel 967/M. 27 Şubat 1560 tarihli bir mühimme hükmünde "hırsız ve harami olan ehl-i fesadı ele geçirmekte gereği gibi yardım etmek" olarak yazılmıştı (BOA, MD 3, h. 823).

² Tehlikeli, yol kesen ve eşkiyaların eksik olmadığı bir yerde olması gerekmektedir.

H. 994/M.1586 tarihli sancak kanunnamesine göre derbendçiler tehlikeli yerlerden yolcuları emniyetle geçirmeğe ve mallarına ve nesnelere zarar verdirmeğe mütezzim olduklarından yeni deftere muaf kayd olunmuşlardı. (TKGM. TADB, TTD,199:4).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Vidin sancağındaki bütün derbend köyleri eskiden beri derbend idi. Defterde sancaktaki köylerden bir kısmının derbend olma sebepleri hakkında bilgi bulunmaktadır. Buna göre Çerne Reka nahiyesinde Girver köyü Koçanya ve Zaplonya üzerinde tarik-i amm (umumi yol) üzerineydi. Köye gelen eşkiyalar hırsızlık yapıyor, karban (kervan) yakıyor, insan öldürüyordu. Bu sebeple köy tehlikeli yerleri korumak üzere derbend yazılmıştı (TKGM. TADB, TTD,199: 233b). Bana nahiyesinde Dolna Lukova köyü taşlık bir yerdeydi ve halkı burayı koruyordu (TKGM. TADB, TTD, 199:387b). İsfelik nahiyesinde Periş köyü taşlık ve tehlikeli bir yerde umumi yol üzereydi (TKGM. TADB, TTD,199: 419b-420a).

Yine H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Feth-i İslam nahiyesinde Luka köyü yol üzerinde, taşlık bir yerde ve dağ içindeydi. Köyde haramiler eksik olmadığından derbend olması gerektiği, aksi halde dağılacağı bildirilmiş ve köy derbend yapılmıştı (TKGM. TADB, TTD,199: 337a). Dolna Aluniçe köyü Tuna kenarında tehlikeli bir yerdeydi. Halk hem burayı korumak hem de miri gemilere yardım etmek üzere derbend yazıldı (TKGM. TADB, TTD, 199: 346b). Gorna Orahoviçe köyü taşlık bir yerdeydi ve halkı tehlikeli yerleri bekliyordu (TKGM. TADB, TTD,199: 352b). Lavova köyü Tuna kenarında tehlikeli ve umumi yol üzerinde, memerr-i nas yani yolcuların gelip geçtiği bir yerdi. Köy bu sebeple derbend kaydolunmuştu (TKGM. TADB, TTD, 199: 355b). Lekeb (?) köyü Tuna üzerinde büyük bir adada halî ve ıssız, tehlikeli ve yolcuların gelip geçtiği bir yerdeydi. Buranın şenlendirilmesi için emir verilmiş ve köy derbend olarak yazılmıştı (TKGM. TADB, TTD, 199: 370a). Gorna Aluniçe köyü Tuna kenarında tehlikeli bir yerdeydi. Halkı burayı beklemek şartıyla derbendçi idi (TKGM. TADB, TTD, 199: 378b). Kasaben köyü Tuna yolunda Demirkapı denilen bir mahalde taşlık ve tehlikeli bir yerdeydi. Halkı burayı beklemek şartıyla derbendçi idi (TKGM. TADB, TTD, 199: 379b).

Derbendlerin önemli bir rolü de ıssız yerlerin şenlendirilmesi yani iskâna açılmasıydı. Buna göre H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Zagorye nahiyesinde Lukçofçe köyü eski defterde mezra olarak kaydedilmişti. Köy taşlık ve tehlikeli bir yerde gelenin geçenin çok olduğu umumi yol üzerindeydi. Bu yerde cinayetler işleniyordu. Bu karyenin istimâlet ile şenlenmesi bildirildi, bu sebeple buraya gelip derbend hizmet edecek olanlar bu hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olarak yeni deftere kaydedildiler. Köy 13 hane ve 3 mücerred idi (TKGM. TADB, TTD, 199: 159a-b).

Derbendçiler derbend âdeti denilen bir vergi düzenine tabiydiler. Bu âdete göre derbendçilerden ziraat yapanlar öşür ve resimlerini; ziraat yapacak yeri olmayanlar ise belirli bir miktar akçeyi vermek zorundaydılar. Hristiyan derbendçiler cizyeden başka derbend âdetine göre ispençe, öşür ve âdet-i ağnam da vermekle yükümlüydü (Orhonlu, 1990: 51-53).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterinde yer alan kanunnameye göre Vidin sancağında derbendçiler avarız ve kürekçilikten muafıydı. Ayrıca derbendçiler giyah (taze ot) ve hime (odun) vermezlerdi (TKGM. TADB, TTD,199: 4a).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre sancakta derbend köylerinin bir kısmının tabi olduğu vergi ve muafiyet düzeni eskiden beri aynı idi. Buna göre Vidin nahiyesinde Gorna Kalanik köyü on ikişer akçe ispençe ve birer kile buğday ve birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden muafı (TKGM. TADB, TTD, 199: 45a). Polomiye nahiyesinde Marofça köyü yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsûmlarını tamamen vermekle yükümlü ancak hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden (TKGM. TADB, TTD,199: 63), Pretrega köyünün avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden (TKGM. TADB, TTD,199: 68b), Brevibord (?) köyünün halkı on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa, avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden (TKGM. TADB, TTD,199: 106b) muafı.

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Zagorye nahiyesinde Aludinçe (?) köyü avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muafı (TKGM. TADB, TTD,199:154a). Çerne Reka nahiyesinde İsteniçe köyü on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa, avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muafı (TKGM. TADB, TTD,199: 234b). Timok nahiyesinde İvidlayadinçe (?) köyü on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden (TKGM. TADB, TTD,199: 302a); Yelbrofça (TKGM. TADB, TTD,199: 302a-b) ve Zutîçe (TKGM. TADB, TTD,199: 306a-b) köylerinin halkı avarız-ı divaniyeden; Gorna Petruşa köyü on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden (TKGM. TADB, TTD,199: 304b-305a) muafı. Yine Timok

nahiyesinde Yasikofça köyü hâric ez-defter³ idi. Taşlık ve tehlikeli bir yerde olan köy derbend hizmeti yapıyordu. Köyün durumu bildirildiğinde köy hizmetleri karşılığında eski defterde olduğu gibi yeni defterde de avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf yazıldılar (TKGM. TADB, TTD,199: 321).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Feth-i İslam nahiyesinde Dolna Aluniçe (TKGM. TADB, TTD, 199: 346), Gorna Orahoviçe (TKGM. TADB, TTD, 199: 352) ve Kasaben (TKGM. TADB, TTD, 199:379) köylerinin halkı on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa, bütün avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden; Lavova köyü on ikişer akçe ispençe ve her müzevvedden (evliden) birer kile buğday, birer kile arpa ve bütün avarız-ı divaniyeden (TKGM. TADB, TTD, 199: 355) muaftı. İsfelik nahiyesinde Periş köyü avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden (TKGM. TADB, TTD, 199: 419b-420a), İzvor (TKGM. TADB, TTD,199: 422b-423a) ve Pozvizde (TKGM. TADB, TTD, 199: 430a) köyleri avarız-ı divaniyeden ve Gorna Kravye köyü on ikişer ispençe, her müzevvedden birer kile buğday ve birer kile arpa, avarız-ı divaniyeden (TKGM. TADB, TTD, 199: 425b) muaf ve müsellemler idiler.

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre sancakta derbend köylerinin bir kısmının tabi olduğu vergi ve muafiyet düzeninde değişiklik olmuştu. Bazı köylerin muaf olduğu vergi türleri azaltılmıştı. Buna göre Vidin nahiyesinde Gromabadiçe (?) köyü eski deftere göre on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa, avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşürleri ve sair rüsumlarını tamamen vermek, hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD,199: 47b).

Polomiye nahiyesinde Glatniçe-i Kenar (TKGM. TADB, TTD,199: 60) ve Pavlikan (TKGM. TADB, TTD,199: 64b) köyleri eski deftere göre on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemler iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe ve öşürlerini tam olarak ödemek ancak hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere yazılmışlardı. İslivovnik köyünün halkı eski deftere göre on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamam vermek ancak hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemler olmak üzere kaydedilmişlerdi (TKGM. TADB, TTD,199: 60b). Polomiye nahiyesinde Berasuk köyünde halk eski deftere göre on ikişer akçe ispençe, her müzevvedden birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere on ikişer akçe ispençe, her müzevvedden birer kile buğday ve birer kile arpa vermek, avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD,199: 66b). Asgun (?) (TKGM. TADB, TTD,199: 72b) Gatmoviçe (?) (TKGM. TADB, TTD,199:91b) ve Lomgrad (TKGM. TADB, TTD,199: 63b) köylerinin halkı eski deftere göre on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamamen vermek ancak hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere kaydedildiler.

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Feth-i İslam nahiyesinde Luka köyü eski deftere bütün avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere yazılmışken yeni deftere on ikişer akçe ispençe, her müzevved birer kile buğday ve birer kile arpa ve sair rüsumlarını tamamen vermek, bütün avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere yazılmışlardı (TKGM. TADB, TTD, 199: 337). Lekeb (?) köyü eski deftere avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazılmışken yeni deftere on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa vermek, avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldı (TKGM. TADB, TTD,199: 370).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre bazı derbend köylerinin muaf oldukları vergi türleri ise artırılmıştı. Buna göre Polomiye nahiyesinde İstolinbrod köyünün halkı eski deftere göre yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve rüsumlarını tamamen vermekle mükellef, avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olarak yazıldılar (TKGM. TADB, TTD,199: 62a). Verakgiriniçe (?) (TKGM. TADB, TTD,199: 68a) ve Dolna Brotoloniçe (TKGM. TADB, TTD,199: 93b) köylerinin halkı eski deftere göre avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamamen vermek, hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere yazılmışlardı. İstatikofça köyü eski deftere göre avarız-ı divaniyeden muaftı. Ancak köy taşlık ve geçmesi zor bir yerde olduğundan halk perakende olmuş yani etrafa dağılmıştı. Bu sebeple köy halkı yeni deftere on ikişer akçe ispençe, her müzevvedden birer kile buğday,

³ Hâric ez-defter: Yeni arazi tahriri yapılırken eski deftere göre fazla çıkan veya eski tahrirde kaydedilmemiş olan nüfus ve arazi hâric ez-defter olarak adlandırılırdı (Ünal, 2011:299).

birer kile arpa, avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere kaydedildiler (TKGM. TADB, TTD,199: 74b). İlovlodofça (?) halkı eski deftere göre on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamamen vermek ancak hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD,199, s.68b). Kalkofça (TKGM. TADB, TTD, 199: 95b) ve Aytatoylu (?) (TKGM. TADB, TTD, 199:119b) köylerinin halkı eski deftere avarız-ı divaniyeden muaf yazılmışken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür-i galatların ve sair rüsumlarını tamamen vermek, ancak hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar. Bezdaniçe halkı eski defterde avarız-ı divaniyeden iken yeni deftere avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199:122b).

Yine H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Zagorye nahiyesinde Tolokofça köyü eski deftere avarız-ı divaniyeden muaf olarak yazılmışken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe ve öşür ve sair rüsumlarını tamam vermek, hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olarak yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199:139a-b). Voşniçe köyü eski defterde on ikişer akçe ispençe, birer kile arpa, birer kile buğday ve avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür-i galat ve sair rüsumlarını tamamen vermek, ancak hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199:157a).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Çerne Reka nahiyesinde Kriver (?) köyü eski deftere birer kile buğday, birer kile arpa ve bütün avarız-ı divaniyeden muaf olarak yazılmışken yeni deftere on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa, bütün avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199: 233b). Bana nahiyesinde Dolna Lukova köyü eski deftere avarız-ı divaniyeden muaf yazılmışken yeni deftere on ikişer akçe ispençe, avarız-ı divaniyeden ve müzevveçler birer kile buğday ve birer kile arpa vermektan muaf olmak üzere yazılmıştı (TKGM. TADB, TTD, 199: 387b).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre sancakta eskiden halkının tamamı derbend üzere muaf olan köylerin bir kısmında yeni deftere köyün tamamı yerine bir bölümü derbend hizmetinden muaf olarak yazılmıştı. Buna göre Polomiye nahiyesindeki derbend köylerinden Linova (TKGM. TADB, TTD, 199: 77a) ve Kovaçiçe (TKGM. TADB, TTD, 199: 79a) köylerinin halkı eski deftere göre yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve rüsumlarını tamamen vermekle yükümlü ancak avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf iken yeni defter yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamamen vermek ancak hizmetleri karşılığında doksan neferi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere kaydedildiler. H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Polomiye nahiyesinde Vidilofça köyünün halkı eski deftere avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf yazılmışken yeni deftere altmış neferi avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazılmışlardı (TKGM. TADB, TTD, 199: 92b). Otolofça köyü halkı eski defterde avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamamen vermek ancak hizmetleri karşılığında otuz hanesi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199:94a).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Zagorye nahiyesinde Ostrokaniçe (?) köyü eski deftere göre avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe ve öşürlerini tamam vermek, ancak hizmetleri karşılığında 60 neferi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199:155a-b). Çerne Reka nahiyesinde ... Halapine köyü eski deftere avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf yazılmışken yeni deftere 30 hanesinin derbend hizmeti karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199: 264a-b).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre sancakta eskiden halkının tamamı muaf olan köylerden bir kısmında muaf olanların sayısı değiştiği gibi muaf olunan vergiler de değişmiştir. Buna göre Vidin nahiyesinde Çeluris (?) köyü eski deftere on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa, avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olarak yazılmış iken yeni deftere köyden altmış hane derbend olarak yazıldı. Bu altmış hane hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemlerdi (TKGM. TADB, TTD,199:54b).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Polomiye nahiyesinde Krivadol köyü halkı eski defterde avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamamen vermek ancak hizmetleri karşılığında doksan neferi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere kaydedildiler (TKGM. TADB, TTD, 199: 83b). Medkofça (TKGM. TADB, TTD, 199:103a), Dirilofça (TKGM. TADB, TTD, 199: 87b) ve Milaştivaç (?) (TKGM. TADB, TTD, 199: 110a) köylerinin halkı eski deftere on

ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemler yazılmışken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamamen vermek ancak hizmetleri karşılığında doksan hanesi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar. İstepandol köyünün halkı eski deftere göre on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa, avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamamen vermek ancak hizmetleri karşılığında altmış neferi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199: 89b). Mirşave-i (?) Glatniçe (TKGM. TADB, TTD, 199:114a) ve Prodim (TKGM. TADB, TTD, 199:101b) köylerinin halkı eski deftere onikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden muaf yazılmışken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür-i galatları ve sair rüsumların tamamen vermek ancak hizmetleri karşılığında altmış hanesi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere kaydedildiler. Hader (?) köyü eski deftere avarız-ı divaniyeden muafiyetle yazılmışken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamamen vermek ancak hizmetleri karşılığında altmış hanesi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199: 102b). Habikojiçe halkı eski deftere göre avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden iken yeni deftere altmış hanesi avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf olarak yazılmıştı (TKGM. TADB, TTD, 199:123b).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Zagorye nahiyesinde Vrač (?) köyü eski deftere göre on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe ve öşürlerini tamam vermek, hizmetleri karşılığında doksan hanesi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199:140a-141a-b). Kırtol köyü eski deftere göre avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe ve öşürlerini tamam vermek, hizmetleri karşılığında 60 neferi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199:141b).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre sancaktaki bazı derbend köyleri derbendçilik dışında başka hizmetler de yapmakla yükümlüydü. Buna göre Feth-i İslam nahiyesinde Dolna Aluniçe köyü halkı nehirden geçen mirî gemilere (TKGM. TADB, TTD, 199: 346) ve Gorna Aluniçe köyü halkı miri zahire gemilerine (TKGM. TADB, TTD, 199: 378) yardım etmekle de görevliydi. Sancaktaki derbend köylerinden Zagorye nahiyesinde Tulukofça (?) (TKGM. TADB, TTD, 199: 139a-b) ve Draç (?) (TKGM. TADB, TTD, 199:140a-141a-b), Çerne Reka nahiyesinde Girver (?) (TKGM. TADB, TTD, 199: 233b) ve İsteniçe köyü (TKGM. TADB, TTD, 199: 234b). Timok nahiyesinde Lodlayadinçe (?) (TKGM. TADB, TTD, 199: 302a) köyleri aynı zamanda havass-ı hümayun köyü idi.

Martoloslar

Osmanlı Devleti'nde martolosların kuruluş devrinde görevleri habercilik ve casusluk iken martoloslar XVI. yüzyılda akıncı, kale muhafızı, derbendçi ve maden bekçisi gibi askerî görevleri bulunan bir teşkilat olmuşlardır. Devlet martolos teşkilatında XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren bazı değişiklikler yapmıştır. Martoloslar devlete bu dönemde çok yönlü olarak, yüzyılın ikinci yarısında ise uc muhafızı, kale askerî ve akıncı olarak hizmet etmişlerdir. Martoloslar XVI. yüzyılda hizmetlerine göre askerî martoloslar ve iç hizmetteki martoloslar olarak ikiye ayrılmıştır. Bunlardan askerî martoloslar XV. yüzyılın ikinci yarısı ve XVI. yüzyılın başında Vidin, Kuzey Sırbistan, Bosna, Dalmaçya ve Arnavutluk havalisinde bulunan hudut boylarında kale muhafızlığı yapmışlardır. Askerî martolos teşkilatı XVI. yüzyılın ikinci yarısında çözülmeye uğramıştır. XVI. yüzyılda hudutların değişmesiyle eski martolosların görevleri de değişmiş, sınırların içinde düşman bulunmadığından martoloslar emniyet kuvveti haline gelmiştir. İç hizmetteki martoloslar askerî martolos teşkilatının tamamen önemini kaybettiği XVII. yüzyılın ikinci yarısında zirve dönemini yaşamıştır (Keser, 1999: 267-274).

Vidin sancağında Vidin ve Feth-i İslam nahiyelerinde yaşayan martoloslardan bir kısmı Tuna Nehri'nin (BOA, MD 48, h.1053 ve BOA, MD 49, h. 142), Çerne Reka ve Bana nahiyelerinde yaşayan martolosların bir kısmı Koçanya Dağı'nın (BOA, MD 22, h. 43 ve BOA, MD 3, h. 821) hıfz u hıraseti (korunması/muhafazası) için görevlendirilmişti.

Tuna nehrini korumakla görevli martoloslar Feth-i İslam ve Vidin nahiyelerinde idiler. H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Feth-i İslam Kalesi'nde 1 ağa, 6 serbölük olmak üzere toplam 57 martolos vardı (TKGM. TADB, TTD,199: 374a). Bu martolosların evlatları 50 neferdi (TKGM. TADB, TTD, 199: 375a). Feth-i İslam nahiyesinde kale haricinde 50 nefer martolos vardı ve bunların evlatları 50 neferdi (TKGM. TADB, TTD, 199: 378a). Vidin Kalesi martolosları miri gemilere hizmet etmekteydiler. Martoloslar bu hizmetleri karşılığında haraç, ispençe ve bütün avarız-ı divaniyeden muafıydılar. Martoloslar yeni deftere de haraç, ispençe, cemi avarız-ı divaniye

ve tekalif-i örfiyeden muaf ve müsellemler yazıldılar. Kale martolosları 1'i ağa, 1'i kethüda olmak üzere toplam 48 kişiydiler. Kale martoloslarının evlatları 23 müzevvec ve 17 mücerred idi (TKGM. TADB, TTD, 199: 29b-30a). Koçanya Dağının muhafazası ile görevli olan martoloslar Çerne Reka ve Bana nahiyelerinde yaşamaktaydı. H. 994/M.1586 tarihli sancak kanunnamesine göre Çerne Reka nahiyesindeki 30 martolos da Koçanya Dağı'nın muhafazası için görevlendirilmişti. Çerne Reka nahiyesinin martolosları ek olarak miri mal toplanmasında emirlere muavenet (yardım) etmek ile de görevliydi. Bu martoloslar hizmetleri karşılığında ispençe, mutasarrıf oldukları baştinalarında hasıl olan öşr-i galat, öşr-i şire ve sair rüsum, bütün avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf ve müsellemlerdi (TKGM. TADB, TTD, 199:11a-11b). Yine kanunnameye göre Bana nahiyesinden 26 nefer martolos Koçanya Dağı'nın muhafazası için tayin edilmişti. Bu hizmetleri karşılığında yeniçeri oğlanı vermek, bütün avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye, kürekçi, nüzûl, kebe⁴ vermektan muaf ve müsellemler tutulmuşlardı (TKGM. TADB, TTD, 199:11a).

Ulaşım Hizmeti Sebebiyle Muaf Olanlar

Devletlerin iktisadi faaliyetleri yolların geçtiği yerler ile bu yolların vardığı liman ve şehirlerde toplandığından ulaşımın gelişmesi ve işlemleri yolların emniyetinin sağlanmasına bağlıydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti yolların üzerindeki nehir ve akarsuların üzerine köprüler yaptırmıştı. Ulaşım için karayollarının nehirlerle birleştiği ve köprü yapılamayan yerlerde geçişleri sağlamak için iskeleler kurulmuş veya buralarda gemi (kayık) işletilmişti (Halaçoğlu, 2014: 1, 5,140).

Vidin sancağında ulaşım-nakliye hizmeti sebebiyle muaf olanlar köprücüler, gemiciler ve nehirden geçen gemilere yardım edenlerdi.

Köprücüler

Osmanlı Devleti'nde köprüler iki şekilde inşa ettirilmişti. Buna göre köprüyü ya devlet tarafından yaptırılmış ya da bazı kişiler tarafından vakıf olarak yaptırılmıştı. Bir yerde köprü yaptırılması için o yerin işlek bir trafiğinin olması yani ahalisinin köprüye şiddetle ihtiyaç duyması gerekmekteydi. Halk köprü yaptırılması için bu ihtiyaçlarını kazalarının kadısına bildirir, kadı da bu isteği merkeze iletirdi. Köprücüler köprülerin bakım, onarım ve muhafazası ile ilgilenen kişilerdi. Köprücülerin görevi belgelerde "görüp gözetmek, meremmet etmek" olarak yazılmıştır. Bazen köprücülere meremmetçi de denilmiştir. Köprücüler buldukları yere bağlı olarak Müslüman veya Hıristiyan olabilirdi. Bu konuda devletin belirli bir tercihi yoktu, önemli olan bu görevi en uygun kişinin yapması idi. Köprücülerin vergi muafiyeti amme hizmeti gören diğer gruplara tanınan muafiyet ile aynı olup köprücüler avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf tutulmuşlardır. (Orhonlu, 1973: 701-703, 706).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre sancakta köprücülük hizmeti ile görevli olanlar Bana nahiyesinde İstoçiçe köyünün halkı idi. İstoçiçe köyü gelen geçenin çok olduğu bir yol üzerinde ve genellikle taşkınların olduğu bir nehir kenarında yer almaktaydı. Nehirde yaşanan taşkınlar yolcu ve yolcu gemilerinin buradan geçmesini zorlaştırmıyordu. Bana kadısı köy halkına bir hüküm vermişti. Buna göre köy halkı nehir üzerinde köprü ve bu köprü'nün hizmetini yapmak karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmuşlardı. Bu durum başkente bildirildiğinde verilen bir ferman ile halkın köprü ve köprü'nün hizmetini yapmaları karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf oldukları bildirilmişti. Köy halkı eski defterde olduğu gibi yeni deftere de bu usulle kaydedilmişti. Köyün nüfusu 15 hane, 17 mücerred ve 2 bennak idi (TKGM. TADB, TTD, 199: 389a).

Gemiciler

Osmanlı Devleti'nde halkı nehir ve ırmakların köprü inşasına elverişli olmayan tehlikeli yerlerinden kayık ile geçiren kişilere gemici denmekteydi. Osmanlı Devleti'nde nehirlerden geçiş çeşitli yollarla yapılmaktaydı. Bunlardan ilki dönemin ileri gelenleri tarafından vakfedilmiş kayıklar vasıtası ile halkın parasız olarak geçirilmesi, ikincisi bazı yerlerde halkın para ile geçirilmesi idi. Son olarak Fırat ve Tuna gibi büyük nehirlerde geçiş hükümetin tesis ettiği ve çoğunlukla askerî amaçla kullanılan nehir donanmaları ile sağlanırdı. Nehirlerde geçişi sağlamak için gemi (kayık) işleten kişiler "derbend âdeti"⁵ denilen bir vergi nizamına tabi idi (Orhonlu, 1969: 157-159).

Gemiciler hizmetlerini önemli yolların geçtiği, nehirlerin yaygın ve köprü inşasına müsait olmadığı tehlikeli geçit yerlerinde ifa etmekteydiler. (Orhonlu, 1969: 160). Vidin Delenska ve Topolovitsa nehirlerinin birleşip Tuna'ya döküldüğü yerde bulunmaktaydı ve devletin Tuna üzerindeki önemli limanlarından birisiydi. Vidin'den gemiler Tuna üzerinden batı ve doğu istikametine hareket etmekteydiler. 1572 tarihli bir Niğbolu defteri Tuna üzerindeki gemilerin Vidin ve Kili arasında sürekli hareket halinde olduklarını göstermektedir. (Kayapınar, 2015: 105-106).

⁴ Kebe: Kaba kumaştan yapılmış kalın palto, ceket, aba vs. (Ünal, 2011: 391).

⁵ Derbent adeti için bkz. Derbendçiler, s.6.

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Feth-i İslam nahiyesinde Bukovince köyü Timok Nehri'nin kenarında umumi yol üzerindeydi, çoğu zaman nehirde su baskını oluyor ve yolcular buradan geçemiyordu. Bu sebeple köy dağılmak üzere olduğundan köy halkının yolcuların nehirde su baskınına yardım etmek şartıyla hizmetleri karşılığında birer kile buğday ve birer kile arpa ve bütün avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmaları, ispençelerini yirmi beşer akçe ve sair rüsumlarını diğer reaya gibi tamamen vermeleri için arzda bulunuldu. Bunun üzerine köy eski defterde olduğu gibi yeni defterde de her müzevvecden birer kile buğday ve birer kile arpa ve bütün avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak, yirmi beşer akçe ispençe ve sair rüsumlarını diğer reaya gibi vermek üzere kaydolundu. Köy nüfusu 16 hane ve 4 mücerred (TKGM. TADB, TTD, 199: 368b).

Gemilere Yardım Edenler

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre sancakta gemilere yardım etmeleri ve korumaları sebebiyle muafiyet tanınan ahali Feth-i İslam nahiyesinde Demirkapı bölgesinde yaşamaktaydı. Demirkapı Tuna'nın bir vadisiydi ve Güney Karpatlar ile Doğu Sırp Dağları arasında doğuya doğru uzanmaktaydı. Tuna Nehri bazı yerlerde daralmaktaydı ve daralmanın olduğu bölge Orta Avrupa, Adriyatik, Balkanlar ve Karadeniz'den gelen yolların kesişme noktasıydı. Demirkapı geçidi Tuna Nehri'ni düğümleyen bir coğrafi yapı olarak önemli bir konuma sahipti (Kılıçarslan, 2010: 60-61).

Nefs-i Feth-i İslam ve Orşova köyü Tuna üzerinde Demirkapı adlı tehlikeli bir yerdeydi. Nefs-i Feth-i İslam halkı Tuna'dan geçen miri zahire gemilerine yardım ediyordu. Orşova köyünün halkı miri gemilere yardım etmenin yanı sıra tehlikeli yerleri koruyor, böylece gemi malına zarar gelmesini önüyor ve derbend muhafazası da yapıyordu. Hizmetleri karşılığında Nefs-i Feth-i İslam'ın ve Orşova köyünün halkı eskiden olduğu gibi yeni deftere de avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere kaydedildi. Orşova köyü 8 hane, 5 mücerred idi (TKGM. TADB, TTD, 199: 371a, 373b).

Bakım ve Onarım Hizmeti Sebebiyle Muaf Olanlar

Cami Meremmetçileri

Meremmetçi meremmet yani tamir ve onarım işini yapan kişidir. (Pakalın, 2004: 481). Sancakta cami meremmeti ile görevli olanlar Bana nahiyesinde yer alan Yoşaniçe köyünün halkı idi. Köy halkı padişahın köyde yaptırdığı caminin tamir ve onarımı ile görevliydi. Halk bu hizmet karşılığında eski deftere avarız-ı divaniyeden muaf olarak yazılmıştı. Halk yeni deftere de aynı usul üzere muaf yazıldı. Köy nüfusu 25 hane, 22 mücerred, 2 müslim, 5 bennak ve 3 baştina idi (TKGM. TADB, TTD, 199: 393b-394a).

Yapı Hizmeti Sebebiyle Muaf Olanlar

Taşçılar

Taşçı mermer ve sair taşları yontmak suretiyle çeşitli eşyalar yapan kişidir (Sami, 2017: 672). H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Feth-i İslam nahiyesinde taşçı cemaati toplam 10 nefer, taşçı cemaatinin evlatları 12 neferdi. Taşçıların muaf oldukları vergiler hakkında tahrir defterinde bilgi bulunmamaktadır (TKGM. TADB, TTD, 199: 375a.-375b).

Köylerin-Köylülerin Statüsü Sebebiyle Muaf Olanlar

Havass Köylerinin Halkı

Osmanlı tımar sisteminde tımarlar fonksiyonlarına göre tımar, zemat ve has olmak üzere üç gruptu. Bunlardan has havass-ı hümayun ile havass-ı vüzera ve ümera olarak iki türdü. Havass-ı hümayun sultana aitti. Ülkenin en zengin ve güvenilir gelir kaynakları havass-ı hümayunda toplanırdı. Havass-ı vüzera ve ümera ise yüksek rütbeli devlet görevlilerine ve eyalet yöneticilerine tahsis edilmekteydi (Acun, 2002: 1670). Haslar ve askerî amirlerin zeametleri -mali ve idari bağımsızlıkları sebebiyle- serbest tımar olarak adlandırılırdı. Serbest tımarlarda dirlik sahipleri rüsum-ı serbestiye olarak bilinen resm- tapu, resm-i arûsane, cürm ü cinâyet gibi miktarı önceden bilinmeyen vergileri toplama hakkına sahipti. (Oflaz, 2002:701).

Has karyelerinin bazı vergilerden muafiyetleri vardı. Örneğin H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre sancakta Polomiye nahiyesinde yer alan İslavatin köyü padişah hassıydı. Bu köyde yaşayan halk avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler idiler. (TKGM. TADB, TTD, 199: 70a). Köyün bu muafiyet durumu sancakta has karyelerine vergi muafiyeti verildiğini göstermektedir.

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Vidin nahiyesinde Koşaka (TKGM. TADB, TTD,199: 15a), Usturuzeb (TKGM. TADB, TTD,199:15b), Tatarlu (TKGM. TADB, TTD,199: 17a), Yokofça (TKGM. TADB, TTD, 199: 21a), Yatofça (TKGM. TADB, TTD, 199: 21b) ve Sinatofça (TKGM. TADB, TTD, 199: 22a) gibi birçok havass-ı hümayun karyesi vardı. Nefs-i Vidin ise Vidin sancakbeyinin hassı idi (TKGM. TADB, TTD,199,

s.22b). Polomiye nahiyesinde İslavatin, İrvoz, Veysilofça, Musteşte nam-ı diğer Novasil, Yarlofça, Muminbrod, Kariniçe, Gorna Lom, Lalomirofça, Medviniçe, Virboça, Dayatofça köyleri padişah hassı idi (TADB. TTD, 199: 70a, 58a, 58a, 58a, 59b, 61b, 81b, 82a, 74a, 75a, 75b, 76a). Polomiye nahiyesinde diğer has köyleri Dolna Vereniçe, Gorna Vereniçe ve Yaşofça ise mirliva hassı idi (TKGM. TADB, TTD,199: 81a, 82a, 85a). Zagorye nahiyesinde Dayatofça (TKGM. TADB, TTD,199:131a) ve Bodilofça (TKGM. TADB, TTD,199: 135a); Krivina nahiyesinde Puriniçe (TKGM. TADB, TTD,199: 178a), Gorna Mustik (TKGM. TADB, TTD,199: 178a), Bağışince (?) (TKGM. TADB, TTD,199: 178b), Yaşaniçe (TKGM. TADB, TTD,199: 178b), Tırnaviçe (TKGM. TADB, TTD,199:178a), Gorna Kopriviniçe (TKGM. TADB, TTD,199: 178a) ve Yasikovaç (TKGM. TADB, TTD,199: 178b); Çerne Reka nahiyesinde Kraguyofça (TKGM. TADB, TTD,199: 212a), Kotofça (TKGM. TADB, TTD, 199: 213a) Yuşatince (TKGM. TADB, TTD,199: 214b), Gorna Lunıçe (TKGM. TADB, TTD,199: 215a) ve Gelitofça (TKGM. TADB, TTD,199: 215b);Timok nahiyesinde İzmiyaniçe (TKGM. TADB, TTD,199: 281a), Dolna Virbince (TKGM. TADB, TTD,199: 281b), Siryatofça (TKGM. TADB, TTD,199: 284a), Bratniçe (TKGM. TADB, TTD,199: 286) ve Drakçoyofça (TKGM. TADB, TTD, 199: 287a); Feth-i İslam nahiyesinde Vetrene, Velisakçe, Gelvec (?), Latova, Glogoviçe (?), Dolna Mitoş, Boyovince, Dolna Tudne, Çerovaç, Gorna Oraşkofça, Dolna Oraşkofça, Viratne, Gorna Payuca, Dolna Payuca ve Bakomir karyeleri gibi birçok havass-ı hümayun karyesi vardı (TKGM. TADB, TTD,199: 338-371). Feth-i İslam nahiyesinde derbend olan Lavova, Luka, Dolna Aluniçe, Gorna Orahoviçe, Lekeb, Gorna Aluniçe köyleri, nehir ulaşımında görevli olan Bukovince köyü, gemilere hizmet eden Orşova köyü ve nefsi-i Feth-i İslam aynı zamanda havass-ı hümayundu (TKGM. TADB, TTD,199:337-379).⁶

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Bana nahiyesinde de has köyleri bulunmaktaydı. Bu köylerden Basvik, Dokça ve Sredne Rutışte köyleri padişah haslarıydı. Basvik aynı zamanda filorici⁷ karyesiydi. Dolna Rutışte köyü filorici hasıydı (TKGM. TADB, TTD, 199: 382a). Bana nefsinde yer alan Bana Kalesi'nin müstahfızları, Cami-i Hacı Mehmed, Hacı Mustafa, Mescid-i Abdüllatif, Cami-i Atık, Mescid-i Alibey, Mescid-i Hacı Turak ve Piri Beğ mahalleleri Vidin mirlivasının hasları arasında idi (TKGM. TADB, TTD, 199: 384a-385b). Yine H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre İsfelik nahiyesinde Gorna Krenda (TKGM. TADB, TTD,199: 408a), Dolna Krenda, Grabofça (TKGM. TADB, TTD,199: 408b) ve Devirofça (TKGM. TADB, TTD,199: 409a) gibi birçok havass-ı hümayun köyü vardı.

Bedensel Durumu Sebebiyle Muaf Olanlar

Âmâlar

Osmanlı Devleti körlük gibi bedensel engelleri sebebiyle geçimlerini sağlayamayan kişilere vergi muafiyeti tanıdı. Yılmaz Kurt'a göre tek gözü görebilen kişinin normal bir işi yapabileceği düşünüldüğünde âmâ olarak kaydedilenlerin iki gözünün de görmediğini düşünmek gerekmektedir (Kurt, 2017: 2010). Arşiv belgelerinden devletin âmâlara avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye türü vergilerden (BOA, MD, D. 13, H.1433), gayri Müslim âmâlara cizye gibi şeri (AE. SOSM III, 71-5438) bir vergiden muafiyet tanıdığı anlaşılmaktadır.

Vidin nahiyesinde Çavuş Beğ mahallesinde 1 âmâ vardı (TKGM. TADB, TTD, 199: 23b).

Maddi Durumu Sebebiyle Muaf Olanlar

Osmanlı Devleti maddi açıdan zorluk yaşayan kişileri vergiden muaf tutmuştu. Sancakta maddi durumu sebebiyle yetersiz olanlar hakkında mühimme defterlerinden elde ettiğimiz bilgilere göre M. 1567 yılında Feth-i İslam Kalesi'nin martoloslarından on yedi kişi ve Vidin Kalesi'nin martoloslarından beş nefer Zaçesne sancagındaki kaleye tayin edilmişlerdi. Ancak bu martoloslar fakir olduklarından Zaçesne sancagina gidip hizmet etmeye güçleri yoktu. Bu sebeple martoloslar Vidin beyine yerlerinde kalmak istediklerini bildirmişlerdi. Vidin beyinin durumu bildirmesi üzerine Feth-i İslam ve Vidin kaleleri martoloslarının yerlerinde kalmasına karar verilmişti. (BOA, MD 7, h. 170). Yine sancakta yaşayan celeplerin tahririni yapmakla görevli olan Köprülü kadısına deftere kadimden

⁶ Daha önce de bahsedildiği üzere Luka ve Lekeb köyleri bütün avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden, Lavova, Dolna Aluniçe, Gorna Aluniçe ve Gorna Orahoviçe köyleri onikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa, bütün avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden, Bukovaç köyü her müzevec birer kile buğday, birer kile arpa, bütün avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden, Orşova köyü ve nefsi-i Feth-i İslam avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muafı. Lekeb halkı on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa, Gorna Aluniçe halkı on ikişer akçe ispençe, her müzevec birer kile buğday, birer kile arpa vermekle yükümlüydü. (TKGM. TADB, TTD, 199: 337-379.)

⁷ (Filoriciler (Eflakan) Karadağ bölgesi ile Romanya'ya kadar olan bütün sınır boylarında yaşarlardı. Filoricilerin görevi sefer zamanı ordunun geri hizmetini yapmak, diğer zamanlarda ise kale ve köprü tamiri gibi işlerle uğraşmaktı. Filoriciler şeri ve örfi vergi ödemez, yılda birer filori verirlerdi. Filoricilerin nahiyeye kethüdalarna knez, köy kethüdalarna primikür denirdi. Knez ve primikürler her sene filori vergisini toplayan emirlere yardım ettikleri için vergiden muaf tutulmuşlardı. bkz. Sertoğlu, 1986: 95.)

celeplik yapanları yazması, maddi durumu yeterli olmayanları celep yazmaması bildirilmişti (BOA, MD. 39, h. 527).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde toplumsal sınıflardan birini oluşturan muaf ve müsellemler grubu hizmetlerinin karşılığında veya bedensel ve maddi durumları sebebiyle birtakım vergilerden muaf tutulmuştu. Muaf ve müsellemler grubunun bir kısmı vergilerini hizmet olarak ödüyor, bir kısmı ise çalışacak durumlarının olmaması sebebiyle gelir elde edemedikleri için vergi ödemiyorlardı. Osmanlı Devleti gibi para darlığı ve ulaşım sorunu yaşayan bir devlet için vergileri nakit olarak toplamak, devlet merkezine getirmek ve bir ihtiyaç dâhilinde kullanılmak üzere taşraya para göndermek külfetli bir işti. Devletin bu durum için bulduğu çözümlerden birisi vergi muafiyeti sistemi olmuştu. Devlet bu sayede ülkenin herhangi bir yerinde çıkan sorunu yerinde, zaman kaybetmeden ve merkezden para göndermeden çözüyordu. Halk ise muafiyet yoluyla vergilerini hizmet olarak ödediğinden mali yönden bir sıkıntı yaşamıyordu.

Vidin sancağında muaf ve müsellemler olanlar saray hizmeti, geri askerî hizmet, konum ve güvenlik hizmeti, ulaşım hizmeti, tamir hizmeti ve yapı hizmeti yapanlar; havass köylerinin halkı, âmâlar ve maddi durumu yetersiz olanlardı. Devlet sancakta birçok alanda vergi muafiyeti tanımıştı. Ancak Vidin'in bir serhad sancağı olması ve Tuna kenarında bulunması güvenlik konusunu öne çıkarmıştı. Bu sebeple sancakta muafiyet verilen alanlar arasında yoğunluk güvenlik ile ilgili hizmetlerde, bu hizmet sebebiyle muaf ve müsellemler arasında ise yoğunluk derbendçilerdeydi. Sancakta Krivina nahiyesi hariç her nahiyede yer alan derbendler Polomiye nahiyesinde yoğunlaşmıştı. Devlet derbendler yoluyla güvenliği sağlamanın yanı sıra köylerin dağılmasını da önlemişti. Hizmet dağılımının en yoğun olduğu nahiyeye ise Vidin idi.

Tahrir defterinde sancakta verilen muafiyetin kadimden beri uygulandığı vurgulanmaktadır. Daha önce belirtildiği üzere Vidin'in yol üzerinde bir şehir olması sadece Osmanlı döneminde değil, eski dönemlerde de önem kazanmasını sağlamış ama bu durumdan olumsuz olarak etkilenmesine de yol açmıştı. Devletin halkın mağduriyetini gidermek ve dağılmalarını önlemek amacıyla vergi muafiyeti uyguladığı görülmektedir.

Sancakta muafiyet verilme prosedürü incelendiğinde Bana nahiyesinde kadının İstoçiçe köyü halkına köprü inşaat etmek ve köprünün bakımını yapmak şartıyla muafiyet hükmü verdiği görülmektedir. Feth-i İslam nahiyesinde Bukovince köyü nehir kenarında olup taşkına maruz kaldığından köy halkı dağılmak üzere olduğundan muaf olmaları için arzda bulunulmuştu.

Sancakta muaf ve müsellemler olanlar genellikle köyler ve cemaatler iken bir kişi âmâ olması sebebiyle bireysel muafiyete sahipti. Sancakta muaf ve müsellemler arasında zımmi reaya da yer almaktaydı. Bunun en açık örneği martoloslardır. Ayrıca diğer muaf ve müsellemler grupları arasında da – açıkça belirtilmese de- mükellef ya da muaf oldukları vergiler sebebiyle zımmi reyanın bulunduğu görülmektedir. Buna göre sancak kanunnamesinde yazan “haraç ve ispençe vermezler” ifadesi sebebiyle şahincilerin arasında; eskiden haraç ve ispençeden muaf, yeni defterde ise haraç ile mükellef ve ispençeden muaf oldukları ifadesi sebebiyle Vidin Kalesi'nin zenberekçi, tüfenkçi, yaycı, neccar, benna, haddad cemaatlerinin arasında zımmilerin olduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma derbend köylerinden de örnek vermek mümkündür. Buna göre ispençeden muaf olmaları Vidin nahiyesinde Gorna Kalanik, Polomiye nahiyesinde Marofça, Timok nahiyesinde Gorna Petruşa, Feth-i İslam nahiyesinde Dolna Aluniçe köyünün zımmi olduğunu göstermektedir. Feth-i İslam nahiyesinde yolcuların nehirden geçmesine yardımcı olan Bukovince köyünün ispençe ile mükellef olması halkının zımmi olduğunu göstermektedir.

Devlet –daha önce de bahsedildiği üzere- vergi muafiyetini kademeli bir şekilde uygulamıştı. Buna göre devletin en yaygın muafiyet verdiği vergiler avarız-ı divaniye türünde idi. İkinci sırada örfî vergiler yer almaktaydı. Devletin en az muafiyet tanıdığı vergiler ise şeri vergilerdi. Devletin herhangi bir hizmete karşılık muafiyet tanıdığı vergi türünün hizmetin devlet açısından önemini gösterdiği söylenebilir. Buna göre devlet Vidin sancağında tekalif-i şeriyeden muafiyeti şahinci, çakırcı ve martaloslara; tekalif-i örfîye ve avarız-ı divaniyeden muafiyeti sayyadan-ı mahi, tüfenkçi, yaycı, neccar, benna, haddad, köprücü, gemici, gemi korumakla görevli olanlara tanımıştı. Sancaktaki derbend köylerinin çoğu da bu tür muafiyete sahipti. Sadece avarız-ı divaniyeden muaf olanlar cami meremmetçileri ve derbend köylerinin küçük bir kısmı idi. Devletin derbend köylerinin çoğuna tekalif-i örfîyeden muafiyet verirken az bir kısmına sadece avarız-ı divaniyeden muafiyet vermesinin bu köylerin coğrafi konumu ile ilgili olduğu kabul edilebilir.

Devlet sancakta yer alan muaf ve müsellemler gruplarının bazılarının muafiyet durumlarında zamanla değişikliğe gitmişti. Buna göre Vidin Kalesi'nin zenberekçilerinin görevleri ref olunmuştu. Bazı muaf ve müsellemler gruplarının muaf oldukları vergilerde değişiklik yapılmış, daha önceden muaf oldukları vergiyi ödemekle yükümlü oldukları

bildirilmişti. Buna göre Vidin Kalesi'nin tüfenkçi, yaycı, neccar, bennayan ve haddadan cemaatleri yeni deftere haraç ödemekle yükümlü olarak yazılmıştı. Derbend köylerinden Vidin nahiyesinde yer alan Gromabadiçe ve Polomiye nahiyesinde yer alan Glatniçe-i Kenar köyleri eskiden muaf oldukları ispençeyi ödemekle mükellef tutulmuşlardı. Devletin -daha başka örnekleri de olan- bu uygulamasının farklı sebepleri olabilir. Buna göre bu uygulamanın sebebi Vidin sancağının birinci derecede serhad sancağı iken 2. hatta 3. dereceye düşmesi olabileceği gibi devletin XVI. yüzyılın sonlarında yaşadığı mali sıkıntı sebebiyle gelir elde etme isteği de bir sebep olabilir. Ancak bu noktada devletin bazı derbend köylerinin muafiyet kademelerini yükseltmesi de dikkat çekmektedir. Buna göre Polomiye nahiyesinde İstolinbrod ve İlavladofça köyleri muaf oldukları avarız-ı divaniyeye ek olarak tekalif-i örfiyeden muaf tutuldular. Bu köylere ek bir vergi türünden muafiyet verilme sebebi belirtilmemiştir. Ancak yine aynı nahiyede yer alan İstatikofça köyü taşlık ve geçmesi zor bir yerde olduğundan halkının dağılması sebebiyle avarız-ı divaniyeye ek olarak tekalif-i örfiyeden de muaf tutulmuştu. Devletin bu değişiklikleri yaparken nahiyelerin coğrafi ve stratejik konumunu dikkate aldığı kabul edilebilir. Muaf oldukları vergi türleri artırılan köylerin muafiyetleri ikinci dereceden muafiyete yükseltilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Tapu Arşiv Daire Başkanlığı

Tapu Tahrir Defterleri: TKG.M. TADB. TTD, 199.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

AE.SOSM III, 71-5438.

BOA, (Mühimme Defteri) MD. 3.

BOA, (Mühimme Defteri) MD. 7.

BOA, (Mühimme Defteri) MD. 13.

BOA, (Mühimme Defteri) MD. 22.

BOA, (Mühimme Defteri) MD. 39.

BOA, (Mühimme Defteri) MD. 48.

BOA, (Mühimme Defteri) MD. 49.

Araştırma Eserler

Acun, F. (2002). Klasik Dönem Eyalet idare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması. *Türkler*, 9, 1665-1683.

Akdağ, Mustafa. (2010). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. Yapı Kredi Yayınları.

Alkan, M. & Gökbuğa, F. (2015). XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Av Teşkilatı'nın Silistre Sancağındaki Yapılanması. *Gazî Akademik Bakış* 9 (17), 23-39.

Altuğ, U. (2016). Fatih Sultan Mehmed Döneminde Gelibolu Sancağındaki Kaleler. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 20, 249-263.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2013). *Rumeli Eyaleti (1514-1550) Osmanlı Yer Adları: I*. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Erdem, F. (2019). *Kıyud-ı Kadime Arşivi 10 Numaralı Mufassal Şahinciyân Defteri Örneğinde Osmanlı Devleti'nde Taşra Avcı Kuşu Yetiştiriciliği*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Halaçoğlu, Y. (2014). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*. İlgi Kültür Sanat.

İnalçık, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. Eren Yayıncılık.

Kayapınar, A. (2015). Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin. *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 67-114.

Keser, B. (1999). Osmanlı Devletinde Martolos Teşkilatı. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12, 267-275.

Kınel, M. (2013). Vidin. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 43, 103-106.

Kılıçaslan, M. E. (2010). XVIII. Yüzyılda Tuna Demirkapısı ve Girdaplar İdaresi. *Karadeniz Araştırmaları*, 25 (Bahar), 59-76.

Kurt, Y. (2007). XVI. Yüzyılda Kars-ı Maraş Sancağı'nda Muafklar ve Muafiyet Sebepleri. *38. Uluslararası İcanâs Kongresi Bildirileri*. IV.

Maxim, M. (2012). Tımişvar. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 41, 94-95.

Oflaz, M. (2002). Osmanlı Dirlik Sistemi. *Türkler*, 10, 1301-1325.

Orhonlu, C (1969). Gemicilik. *Türkiyat Mecmuası*. 1969, 15, 157-169.

- Orhonlu, C. (1973). Köprücülük. *VII. Türk Tarih Kongresi* (Ankara, 25-29 Eylül 1970) Kongreye Sunulan Bildiriler II.
- Orhonlu, C. (1990). *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*. Eren Yayıncılık.
- Öz, M. (1991). Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler. *Vakıflar Dergisi*, 22, 429-439.
- Özcan, A. (1993). Çakırcıbaşı. TDV İslam Ansiklopedisi, 8, 189-190.
- Özcan, A. (2010). Şahincibaşı. TDV İslam Ansiklopedisi, 38, 277-278.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sarı, A. (2016). Osmanlı Sarayının Avcı Kuş Tedarikçileri. *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı 2*, (Doç. Dr. Hatice Oruç, Dr. Muhammed Ceyhan, Ed.), 294-304.
- Selçuk, H. (2018). Lale Devrinde Vidin Şehri. *Lale Devrinde Osmanlı Devleti ve Neşebir* (İlyas Gökhan, Hüseyin Saraç, A. Gökçe Özcan, Ed), Kömen Yayınları, 220-233.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarihi Lügati*. Enderun Kitabevi.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Sofyalı Ali Çavuş, (1992). *Sofyalı Ali Çavuş Kanûnnamesi* (Midhat Sertoğlu Haz.). Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Şemseddin Sami. (2017). *Kâmûs-ı Türki* (. Raşit Gündoğdu vd. Haz.). İdeal Kültür Yayıncılık.
- Tabakoğlu, A. (1999). Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları. *Osmanlı*, 4,17-31.
- Taş, M. (2003). Osmanlı'dan Günümüze Yapı Üretiminde Mimarlık Meslek Örgütlenmesinin Gelişimi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi* 8 (1), 203-214.
- Uzun, A& Aras, O. (2016). *Mali Yönleriyle Osmanlı Devleti'nde Çakırcılık ve Şahincilik Teşkilatı*. Liberal Düşünce Dergisi, sayı 83, s. 99-112.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. TTK.
- Ünal, A.A. (2020). 16. Yüzyılda Midilli Sancağı'nda Ayrıcalıklı Hizmet Sınıfı Olarak Muaf ve Müsellem Reaya. *Journal of Universal History Studies* 3 (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue),148-161.
- Ünal, M.A. (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. Paradigma Yayıncılık.
- Yediyıldız, B. (1999). Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış. *Türkler*, 10,330-392.

EXTENDED SUMMARY

The Ottoman State divided the society into two main groups as military and reaya according to their taxation status. Military class from these groups were completely exempted from taxes. Reaya was liable to pay taxes. In addition to these two main groups, there was another group in the society called the exempted and musellems. The state granted exemption from partial taxes to exempted and musellems on the condition that they perform some services for the state and as long as they perform these services. The state also granted tax exemption to people whose physical and financial situation prevented them from paying taxes. The purpose of this article is to reveal the reasons why the state provided tax exemption to exempted and musellems. For this reason, the main source in this article is detailed tahrir book of sanjak of Vidin and in line with the data obtained, the services that caused the exemption were determined and classified. Vidin, a frontier city in the Balkans, was on the right coast of the Danube. Vidin was an important city through history due to its geographical and strategic location. The geographic location of Vidin had affected practice of the tax exemption. The Ottoman State granted tax exemption to exempted and musellems due to palace service, back military service, doing the construction works of the castle, location and security, transportation service, maintenance and repair service, construction service, the status of villages and villagers, physical and financial deficiencies of persons in sanjak of Vidin. In Vidin, hawkers, falconer, fishermen; rifleman, bowmen, carpenters, builders and blacksmiths; bridgemen, those who ensured the safety of passengers and ships crossing the Danube; mosque repairmen; stoners; the people of havass villages; blindman, poor men were included in the exempted and musellems groups. The geographical and strategic structure of Vidin brought the security issue to the fore in the sanjak. For this reason, derbends and martolos, who were exempted due to their location and security, had an important place in the exempted and musellems group. There were derbends in all township except Krivina in Sanjak. The state both ensured security and prevented the disintegration of villages through derbends. The exemption granted in the sanjak had been applied since the past. The fact that Vidin was a city on the road had caused it to gain importance since ancient times. However, Vidin was also negatively affected by being on the road. The state applied tax exemption in order to eliminate the grievances of the people and prevent their dispersal. In the sanjak, the exempted and musellems were generally villages and communities. In sanjak, a person was entitled to individual exemption because he was blind. In Vidin, there was also zimmi reaya among the exempted and musellems. The most obvious example of this was martaloses. The state had changed the exemption status of some of the exempted and musellems groups over time. Accordingly, the state abolished the duties of the zenberekists. Ottoman state had made changes in the taxes that some exempted and musellems were exempted from and had declared that they were obliged to pay the tax they were previously exempted from. Accordingly, the tüfenkçi, bowmen, bennayan and haddadan communities of the castle of vidin were written to be liable to pay tribute tax to the new tahrir book. The state had increased the exemption levels of some derbend villages. For example, the villages of İstolinbrod and İlavladofça in Polomiye were exempted from tekâlif-i örfiye in addition to the avarız-ı divaniye. Ottoman state granted exemption from taxes such as avarız-ı divaniye, tekâlif-i örfiye and tekâlif-i şeriye to those in the exempted group according to their services. Due to the conditions of the period, the state was experiencing problems of cash shortage and slowness of transportation. Despite these problems, by applying tax exemption, the state ensured that needs such as security, transportation, repair and raising animals for the palace were met. The state also prevented those with physical and financial disabilities from having trouble paying taxes. Exempted and musellems paid their taxes not in cash but as services.

İNSAN HAKLARI AVRUPA MAHKEMESİNİN DANIŞMA GÖRÜŞÜ VERME YETKİSİ: BİLANÇO VE PERSPEKTİFLER

THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND THE ADVISORY OPINIONS: A TEMPORARY PERSPECTIVE

Engin SELÇUK
İstanbul Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
engin.selcuk@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2238-5103

ÖZ

Geliş Tarihi:
11.10.2022

Kabul Tarihi:
09.11.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Danışma görüşü
İnsan hakları
Ulusal yargı

Keywords
Advisory opinions
Human rights
National judgment

İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesine ek 16 No'lu Protokol, taraf devletler yüksek mahkemelerinin talebi üzerine İnsan hakları Avrupa Mahkemesine danışma görüşü verme yetkisi tanıyarak aynı mahkemenin yargılama alanını genişletir. Taraf devletlerin en yüksek mahkemeleri, Sözleşme ve Protokollerinde tanımlanan hak ve özgürlüklerin yorumlanması ve uygulanmasıyla ilgili ilke sorunları üzerine Mahkemeden danışma görüşü isteyebilir. Talepte bulunan yüksek mahkeme, yalnızca, önünde derdest olan bir dava çerçevesinde danışma görüşü talebinde bulunabilir. Ayrıca, ilgili yüksek mahkemenin, talebine dair gerekçe belirtmesi ve söz konusu derdest davanın hukuksal ve olgusal arka planına dair Mahkemeye bilgi sunması gerekir. Protokol'ün öngördüğü yeni usul, Mahkeme ile ulusal makamlar arasındaki etkileşimi mümkün kılarak ikincilik ilkesi temelinde Sözleşmenin uygulanmasını güçlendirir. Ancak, seçimlik doğası ve danışma görüşlerinin bağlayıcı gücünün olmaması nedeniyle Protokol'ün geniş kapsamlı bir diyalog oluşturmayı başarması şüphelidir.

ABSTRACT

Protocol No. 16 extends the jurisdiction of the European Court of Human Rights, enabling the Court to give advisory opinions in response to requests from the highest courts or tribunals of states parties to the Convention. The highest national courts or tribunals of a High Contracting Party may request the Court to give an advisory opinion. These requests concern questions of principle relating to the interpretation or application of the rights and freedoms defined in the Convention or its protocols. The requesting court or tribunal may seek an advisory opinion only in the context of a case pending before it. It must give reasons for its request and must provide the Court with the relevant legal and factual background to the pending case. It thus makes it possible to enhance the interaction between the Court and national authorities and thereby reinforce implementation of the Convention, in accordance with the principle of subsidiarity. But it is not certain that the Protocol will succeed in generating a wide-ranging dialogue, given its optional nature and the absence of binding force of opinions.

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilen.1187591>

Atf/Cite as: Selçuk, E. (2022). İnsan hakları Avrupa mahkemesinin danışma görüşü verme yetkisi: Bilanço ve perspektifler. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2401-2417.

Giriş

Avrupa’da insan haklarının ortaklaşa koruması, iki egemenlik düzeyi arasındaki yetkilerin paylaşımı üzerine oturur: Avrupa Konseyi üyesi devletlere tek tek ait olan devlet egemenliği düzeyi ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi -bundan sonra ‘Sözleşme’- tarafından inşa edilen ulus-üstü hukuksal ve moral egemenlik düzeyi. Bu iki egemenlik düzeyi arasındaki ilişki sürekli bir gerilimin ifadesidir. Özellikle 2000’li yıllarda bireysel başvuru sayısındaki inanılmaz artışa mukabil nispeten istikrarsız bir siyasal mekânda değişim halindeki hukuksal ve idari yapıların varlığı karşısında İnsan hakları Avrupa Mahkemesi -bundan sonra ‘Mahkeme’- normatif bir güç odağı haline gelir. Mahkemenin normatif gücünden giderek rahatsızlık duyan Avrupa Konseyi üyesi devletler, hükümetlerarası konferanslar -İnterlaken (2010), İzmir (2011), Brighton (2012)- yoluyla Mahkemeye sağlam mesajlar verir. Bu mesajlar yansımalarını sırasıyla 1 Ağustos 2018 ve 1 Ağustos 2021 tarihlerinde yürürlüğe giren 16 No’lu Ek Protokol ile Sözleşme metnini değiştiren 15 No’lu Protokolde bulur. İlki, Mahkemenin iş yükünü azaltmak ve etkililiğini arttırmak adına yargıçlar diyalogunu kurumsallaştırmak ister; ikincisi ise iki egemenlik düzeyi arasındaki dengeyi sağlayan ikincillik ilkesi ile takdir yetki alanı doktrininin anlamını yeniler.

Fransa’nın 12 Nisan 2018 tarihinde onuncu ülke olarak onaylamasının ardından yürürlüğe giren 16 No’lu Protokol ile Sözleşme tarihinde yeni bir aşamaya geçilir. Protokol, ulusal yüksek mahkemelerin Sözleşmenin yorumu ve uygulamasına ilişkin Mahkemeden danışma görüşü talebinde bulunmasını mümkün kılan ihtiyari bir mekanizma kurar. Protokol’ün Madde 1 düzenlemesine göre,

- “1. Yüksek Sözleşmeciler Tarafların (...) yapacakları bildirimde belirtilecek olan en yüksek mahkemeleri veya yargı kurumları, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Protokollerinde tanımlanan hak ve özgürlüklerin yorumlanması ve uygulanmasıyla ilgili ilke sorunları üzerine İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinden danışma görüşü isteyebilir.”
2. Talepte bulunan mahkeme veya yargı kurumu, yalnızca, önünde derdest olan bir dava çerçevesinde danışma görüşü isteyebilir.”

Protokol’ün öngördüğü danışma görüşü usulünün amacı, Mahkeme ile ulusal makamlar arasındaki etkileşimi güçlendirmek ve böylece Sözleşmenin uygulanmasını ikincillik ilkesine uygun olarak pekiştirmektir. Burada amaç, uyumsuzluğu Mahkemeye devretmek değil, talebi yapan ulusal mahkemeye, bekleyen uyumsuzluğu değerlendirirken Sözleşmede ifadesini bulan haklara saygı gösterilmesini garanti altına almak için gerekli araçları sağlamaktır. Mahkeme, olayların bir analizini yapmaya veya Sözleşme hukuku ışığında iç hukukun yorumlanmasına ilişkin tarafların bakış açılarının esasını değerlendirmeye veya usulün sonucuna karar vermeye yetkili değildir. Rolü, kendisine sunulan sorularla ilgili olarak bir fikir vermekle sınırlıdır. Kuşkusuz, davayı çözmek ve duruma göre Mahkemenin iç hukuk hükümleri için verdiği görüşten kaynaklanan tüm sonuçları çıkarmak, talepte bulunan ulusal mahkemeye kalmıştır.

Diyalog Protokolü Neden ve Nasıl Yazıldı

A. Malraux (1997: 78), “Kolomb’un, nereye gittiğinden daha çok, nereden yola çıktığını bildiğini” yazmıştı. Pozitif hukuk normlarının kaderi de çoğu zaman Kolomb’ununki gibidir. Hukuk normları bir kez üretildikten sonra mahkeme içtihadı ve kurumlar pratiği eşliğinde farklı koordinatlara yerleşir. Bu noktada pozitif bir hukuk normu olarak 16 No’lu Protokolün yerleşeceği koordinatı kestirmek son derece güçtür. Ne var ki pozitif normların hiç birisi hukuki ya da siyasi bir boşlukta üretilmediği gibi Protokol de öncesinde var olan bir tercih, felsefe ve bir müktebatın ürünüdür. Şu halde Protokolün, hangi ihtiyacı karşılamak için ve neden yazıldığı; hangi aktörler tarafından ve nasıl yazıldığı soruları gelecekte oturacağı koordinatı kestirebilmek açısından önemlidir.

Protokol Neden Yazıldı

Mahkeme Eski Başkanı D. Spielmann’ın (2014) “*Diyalog Protokolü*” şeklinde nitelediği 16 No’lu Protokol’ün ikili amacının olduğu düşünülebilir: Mahkemeye yapılacak bireysel başvuruların sayısını azaltmak ve Mahkeme ile ulusal mahkemeler arasındaki diyalogu iyileştirmek. Bu noktada Protokolün Açıklayıcı Raporuna göre, Protokolün özünü, Mahkemenin yargı yetkisinin danışma görüşü vermek suretiyle genişletilmesinin “*ulusal makamlar ve Mahkeme arasındaki etkileşimi pekiştireceği ve böylelikle Sözleşmenin uygulanmasını, uyum içerisinde, güçlendireceği*” (Conseil de L’Europe, P16, 2013: §3) fikri oluşturur. Aynı fikir, Sözleşme sistemi içerisinde üç farklı

ihtiyaca karşılık gelir: Mahkemenin iş yükünü azaltmak, ulusal yargının Mahkemeye karşı olan direncini kırmak ve buna bağlı olarak Mahkeme kararlarının iç hukuklarda uygulanmasını kolaylaştırmak.

2000'li yıllar boyunca Mahkemenin iş yükü artışı bir tsunami şeklinde devam etmektedir. 2022 yılının ilk altı ayında Mahkemeye 23150 yeni başvuru yapılmış, böylece 30 Haziran 2022 tarihi itibarıyla Mahkeme önünde bekleyen başvuru sayısı 72750'ye ulaşmıştır. Ancak asıl önemli olan Daire ve Büyük Daire önündeki iş yüküdür ki aynı tarih itibarıyla bu sayı 32150'dir. Mahkemenin sürekli artan iş yükü, Sözleşme sisteminin etkililiği noktasında ciddi soru işaretlerini beraberinde getirir. İşte Protokol'ün ilk faydası ya da karşılık geldiği ilk ihtiyaç, iç hukuklardan gelen bireysel başvuruların sayısını azaltarak Mahkemenin iş yükünü hafifletmek olacaktır. Gerçekten de, Mahkemenin Sözleşmenin yorumu ve uygulamasına bağlı sorunlar üzerinde önceden danışma görüşü usulü ile konumunu berraklaştırması iç hukuklarda yüksek yargı mercileri eliyle başvuruya konu eylem ve işlemlerin önünü kesebilir. Mahkemenin vereceği danışma görüşü sadece yüksek yargı merci önündeki uyuşmazlığın çözümünde değil iç hukuklardaki yapısal ve sistemik sorunların da önüne geçecektir. Danışma görüşü usulü, özellikle mükerrer başvurularda Mahkemenin iş yükünü azaltacaktır. Bugün Mahkeme önündeki başvuruların neredeyse yarısı uyuşmazlığın tarafları farklı olsa da iç hukuktaki aynı konudan kaynaklanan mükerrer başvurulardır. Bu başvuruların kaynağı ise Sözleşmenin Mahkeme içtihadına uygun yorumlanmamasından doğan iç hukuki düzenin yapısal ya da sistemik sorunlarıdır. 21 Şubat 2011 tarihinde Mahkeme Genel Kurulu kararıyla İchtüzüğe eklenen Pilot karar usulü, bu tarz mükerrer davaların altında yatan yapısal sorunları tespit ederek ilgili devletlere sorunları ortadan kaldırma konusunda yükümlülük getirme tekniği olarak geliştirilmişti. Şimdi 16 No'lu Protokol, pilot karar usulüne *a priori* bir seçenek olarak karşımıza çıkar.

Danışma görüşü usulünün ikinci faydası, ulusal yargının Mahkemeye karşı olan direncini kırarak Mahkeme ile taraf devletler arasındaki çatışmaları azaltmak olabilir. İç hukukun Sözleşme tarafından güvence altına alınan hak ve özgürlüklerle uyumunu ve derinlemesine kontrolünü sağlayan ilk ve her düzeyde ulusal yargıçlardır. İşte bu noktada Mahkeme, Sözleşmede ifadesini bulan hak ve özgürlüklerin ulusal makamlar tarafından ihlalini önleyemeyen ve aynı noktada Sözleşme hükümlerini Mahkeme içtihadına uygun yorumlamaktan kaçınan ulusal yargıyı mahkûm eder. Mahkeme ile ulusal yargı arasındaki karşılaşmalar şimdiye kadar hep iç hukuk yollarının tüketilmesi sonrası "bastırıcı" ve bu ulusal yargıyı "mahkûm edici" surette gerçekleşir. Şimdi yürürlüğe giren danışma görüşü ve dolayısıyla yargıçlar diyalogu, bu mahkûm edici/yaptırım uygulayıcı mantığa hakların pozitif olarak nasıl korunacağı üzerine bir diyalog zemini açarak seçenek yol sunar (Tulkens, 2018: 653). Protokolün ruhunda olan, diyalogu bastırıcı değil "önleyici" bir sistem içerisinde gerçekleştiren bir yol açmaktır. Bu yol oldukça değerlidir. Çünkü mahkûm edici olmaktan çok bildirici ve ikna edici niteliktedir. Kuşkusuz danışma görüşü usulü zorunlu değil seçimlidir ve bu süreçte danışma görüşü veren Büyük Dairenin otoritesi de "bağlayıcı" değil, "ikna edici" niteliktedir (Benoit-Rohmer, 2018: 4). İkna edici otorite, gücünü verdiği kararın şekli anlamda niteliğinden değil; daha çok ne söylediğinden yani ikna edici söyleminden alır. Burada Büyük Dairenin otoritesi kararın ikna ediciliğine ve akla yakınlığına dayanmak zorundadır.

Danışma görüşü usulünün üçüncü faydası, Mahkeme kararlarının iç hukuklarda uygulanmasını kolaylaştırmak noktasında karşımıza çıkabilir. Mahkemenin kurulduğu 1959 yılından bu yana (1 Ocak 2022) esas üzerinden verdiği 24511 karardan 5533 tanesinin uygulanmayı beklediği düşünülürse, konunun Mahkemenin meşruiyeti ve ikna edici otoritesi açısından ne derece önemli olduğu daha kolay anlaşılır. Bir "ilke" sorununa ilişkin olarak taraf devletlerden birinin yüksek mahkemesi Mahkemedan danışma görüşü istediğinde Mahkemenin verdiği danışma görüşüne uyulması durumunda uyuşmazlığı iç hukukta çözecek merci ile danışma görüşü isteyen merci aynı olduğundan Mahkeme içtihadının uygulanması kolaylaşmış olacaktır. Aynı yönde, Mahkemenin vereceği danışma görüşüne uyulması durumunda iç hukukta danışma görüşü isteyen yüksek mahkemenin otoritesi kesin olduğundan kararın Mahkemenin danışma görüşü ile aynı yönde icrası da kesin olacaktır. Oysa Mahkeme kararlarının Bakanlar komitesi eliyle uygulanması bu derece kesin ve etkili olmayan bir mekanizmadır.

Protokol Hangi Aktörler Tarafından Nasıl Yazıldı

Mahkeme ile ulusal yargı arasında diyalog arayışı için önce 1953, ardından 1962 yılında çeşitli girişimlerde bulunulur ancak hepsi başarısızlıkla sonuçlandır. Belki bu yüzden Mahkeme Eski Başkanı D. Spielmann (2014) ulusal yargı ile diyalogun "*Mahkemenin DNA'sının bir parçası*" olduğu iddiasındadır. Bu diyalog arayışı, uzun süre boyunca terk edilmiş görünür ve ulusal yargı makamları ile Mahkeme arasında gayri resmi karşılaşmalarla sınırlı

kalır.¹ 2000’li yıllarda konu tekrar tartışılır ancak hem danışma görüşü usulü hem de sonrasında verilecek kararın bağlayıcı ya da seçimlik olması noktasında yaşanan görüş farklılıkları nedeniyle sonuçsuz kalır. Bu yolla tesis edilecek bir ön-karar usulünün Sözleşme tarafından tesis edilen yargısal denetime alternatif bir model olup pek çok hukuki soruna neden olacağı ve mahkemenin iş yükünü arttıracacağı kaygısı da kimi arayışları sonuçsuz bırakır.

Mahkemeye bireysel başvuruların bir tsunami gibi aktığı ve ulusal yargının direnci nedeniyle etkililik arayışının ciddi kaygılara neden olduğu bir dönemde Sözleşmenin denetim mekanizmasının uzun dönemde etkililiğini incelemekten sorumlu Akil İnsanlar Grubu’na 2006 yılında danışma görüşü konusunda fikirler üretme görevi verilir. İki egemenlik düzeyi arasındaki yorum çatışması ve gerilimi düşürmek amacıyla Akil İnsanlar Grubu, Bakanlar Komitesine Kasım 2006’da sundukları raporla “*ulusal temyiz mercileri ve anayasa mahkemelerinin Strasbourg Mahkemesinden danışma görüşü talep edebilmesinin yerinde olacağı*” (CM/2006/203: §76) tavsiyesinde bulunur. Raporu kabul eden Bakanlar Komitesine göre de “*Sözleşme ve Protokollerinin yorumuna ilişkin hukuki sorunlar karşısında danışma görüşü talepleri yargıçlar arası diyalogu destekleyip Mahkemenin anayasal rolünü güçlendirecektir*” (Conseil de l’Europe, 2006: §135). Bakanlar Komitesinin talebi üzerine bu kez Mahkemenin kendisi, konuya ilişkin 2007 tarihli görüşünde (CEDH, Avis, 2007: §4) “*getirilen önerinin izlenen amaç için –ulusal yargı ile diyalogu desteklemek- uygun*” olduğunu not ettikten sonra böyle bir mekanizmanın faydalarının, “*sistemin ikincil niteliğini güçlendirmek*” ve “*çekişmeli olmayan bir bağlamda, bir devleti mahkûm etmeden*” hukuki yorum sorunlarının çözümüne katkı sağlamak olacağını belirtir. Ne var ki gene Mahkemeye göre “*böyle bir mekanizmanın, bireysel başvuru mekanizmasına dayanan mevcut sisteme entegre edilmesi fikri, daha uzun vadede derinlemesine düşünmeyi gerektirir.*” Mahkeme, danışma görüşü usulünün bireysel başvuru mekanizması üzerinde yaratacağı etkinin belirsizliği karşısında endişe duyarak “*teklifin incelenmesinin daha sonraki bir aşamaya ertelenmesi*” tavsiyesinde bulunur.

Artan iş yükü karşısında ve Sözleşme sistemindeki etkililik arayışları nedeniyle Mahkemenin “*kurumsal bir şantiye alanına döndüğü*” (Hervieu, 2013: 2) 2010 yılı ve sonrasında fikir tekrar tartışmaya açılır. “İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinin Geleceği Üzerine” İnterlaken’de toplanan hükümetlerarası konferansın devamında bu kez 26-27 Nisan 2011 tarihlerinde İzmir’de dışişleri bakanları bir araya gelir. Konferans sonrasında kabul edilen İzmir Bildirisinin (Comité des Ministres, 2011, § D/1-2) konu açısından önemli yanı, danışma görüşü usulünün Sözleşme metninde yapılacak bir değişiklikte tüm taraf devletler için zorunlu bir protokolle değil de ihtiyari nitelikli ve Sözleşmeye “ek” bir protokolle düzenlenmesi ve bunun için nihai bir tarih belirlenmiş olmasıdır. Ayrıca Bildiri, protokolün yazım sürecine bir aktör olarak Mahkemeyi de dâhil etmesi noktasında önemlidir.

İzmir Bildirisinin Mahkemeye yaptığı çağrının ardından Mahkeme, özel bir çalışma grubuna, danışma grubu usulünün mümkün olup olamayacağı sorusu üzerinde fikirler üretmesi talimatını verir. Talimat ve ardından gerçekleşen çalışma grubu toplantıları Mahkeme tarafından gayri resmi bir “mütalaa” şeklinde kabul edilir. İlgili mütalaa, danışma görüşü usulünün Sözleşme sistemi üzerindeki olası etkilerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyarken çok gönüllü bir şekilde olmasa da protokole ilişkin ilk gayri resmi taslağı ortaya çıkarmış olur. Bir yıl sonra ikincilik ilkesini güçlendirmek için Birleşik Krallık’ın talebiyle başlatılan Brighton Konferansı, Bakanlar Komitesini 2013 yılının sonundan önce taraf devletler için ihtiyari bir protokol metni hazırlamaya davet eder (Comité des Ministres, 2012, §12-d). Mahkeme ise Brighton Konferansı için hazırlanan ön mütalaa’da konuya ilişkin mesafeli ve gönülsüz pozisyonunu muhafaza eder: “*Uluslararası yargı ile Mahkeme arasındaki diyalogu yoğunlaştırmak için yeni bir danışma görüşü usulünün uygulamaya konulması gereklipek gerekmediği sorusu, şu anda reformların geleceğine ilişkin daha geniş bir bağlamda incelenmektedir. Mahkeme, bu sorunun daha fazla dikkate alınması gerektiği kanısındadır. Yakında bu konuyla ilgili bir tartışma belgesi hazırlayacaktır*” (CEDH, Avis, 2012, §28). Ne var ki taraf devletlerin iradelerini aşamayacak olan Mahkeme, aynı ön mütalaa ile 2011 tarihli mütalaa’sını daha da genişleterek yazılacak olan protokol taslağının temellerini atar. Protokol metnini kaleme alan “İnsan Hakları Yönetim Komitesi” neredeyse bütünüyle Mahkemenin mütalaa’larına bağlı kalırken Protokolün yazımına katkı sağlayan Mahkeme bir tür “*yargısal diplomasiye*” (Bianku, 2019: 14) kapı açmış olur. Metin, Bakanlar Komitesi tarafından kabul edilerek 10 Haziran 2013 tarihinde taraf devletlerin imzasına açılır. 2 Ekim 2013 tarihinde Fransa, İtalya ve onları takip

¹ İki düzey arasındaki bilgi akışını tesis etmek ve içtihatlarını uyumlaştırmak noktasında bir birlerinden haberdar olmak için Ekim 2015’te Mahkemenin himayesinde SCN (Superior Court Network) kuruldu. 2017 yılından bu yana Mahkeme ile üye ülkeler yüksek yargı organları temsilcilerinin katıldığı her yıl düzenlenen periyodik toplantılarla somutlaşıyor. 2017 yılından beri düzenlenen bu periyodik toplantıların tamamına Türkiye’den Anayasa Mahkemesi raportörü ve Yargıtay Genel Sekreter Yardımcısı düzeyinde katılım sağlanmıştır.

eden beş küçük Avrupa ülkesi (Ermenistan, Slovenya, Slovakya, San Marino, Finlandiya) ilk imzaları atarak onay sürecini başlatır.²

1 Ağustos 2018 tarihinde onuncu devlet olarak Fransa'nın onayı ile yürürlüğe giren Protokol, usule ilişkin değişiklikler getiren bir protokolün bütün karakteristik özelliklerini taşır. Sözleşme tarihinde bu tür usul değişikliği içeren protokoller bütün taraf devletlerin onayı ile yürürlüğe girmiştir. 16 No'lu Protokolün sadece on devletin onayı ile yürürlüğe girmesinin bir sebebi Protokolün bir an önce yürürlüğe girmesi kaygısı ise bir diğer sebebi de devletlerin yüksek yargı makamlarının danışma görüşü talep edip etmemesi noktasında taşıdıkları kararsızlıktır.

Danışma Görüşünün Hukuki Niteliği

Protokolün öngördüğü şekliyle danışma görüşü usulü ve aynı usulün işleyiş mekanizması aslında oldukça basittir. Zorluk, usulün hukuki doğasını belirlemekle ilgilidir. L. Burgorgue-Larsen'in yorumunda (2020: 221), "*usul, resmi olarak hukuki 'danışma' kisvesine bürünse de, diğer uluslararası yargı mercilerinde var olan geleneksel danışma usulleri ile benzerliği yoktur.*" Gerçekten de Protokol, temelde "danışma görüşü" ile "ön-karar" usulleri arasında melez; ya da daha anlayışlı bir ifadeyle "orijinal" (Crepet-Daigremont, 2012: 673) bir usul getirir.

İlk olarak, uluslararası hukukta danışma görüşünün amacı, bir uluslararası mahkemeyi bir hukuki uyuşmazlık hakkında karar vermeye davet etmek değildir. Bu yüzdendir ki, tavsiye niteliğindeki görüş talepleri, söz konusu mahkemeye ev sahipliği yapan uluslararası kuruluşun kurucu metninde bu amaçla açıkça yetkilendirilmiş kuruluşlar tarafından yapılır. Örneğin, Birleşmiş Milletler Şartına göre "herhangi bir hukuki sorun" hakkında Uluslararası Adalet Divanına danışabilecek olan Genel Kurul ve Güvenlik Konseyidir (Madde 96/1). Aynı maddenin 2. Fıkrası, daha önce Genel Kurulun onayını almış olmak ve faaliyet konusuna ilişkin görüş talebini uygun şekilde sınırlamak kaydıyla, diğer herhangi bir organ veya ihtisas kuruluşunun da danışma mekanizmasına başvurmasına izin verir. Aynı durum, Amerikan Devletleri Örgütü ve Afrika Birliği için de geçerlidir. Sözleşme hukuku da aynı türden danışma usulüne sahiptir ki kapsamı son derece sınırlı olan bu usulde Sözleşmenin Madde 47-49 düzenlemeleri temelinde yalnızca Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Mahkemeden görüş talep edebilir. Bu kısa hatırlatmalardan çıkan sonuç, uluslararası hukukta danışma görüşünün ilgili örgütün üye devletleri ve organları ile mahkemesi arasında işleyen bir mekanizma olduğudur; yoksa herhangi bir yargılamaya ilişkin değil.

İkinci olarak, Protokolün getirdiği usul tam olarak bir danışma görüşü usulü değil ise acaba bir ön-karar usulü olarak nitelenebilir mi? İlk bakışta, Protokol tarafından oluşturulan usulün, gerçekten de birçok açıdan ön-karar usulüne benzediği görülür. Çünkü usul, ulusal yargının önündeki bir dava vesilesiyle, davada uygulamak zorunda olduğu normun Sözleşmeye uygun yorumuna ilişkindir ve Mahkemeden görüş gelinceye kadar ulusal yargı bakmakta olduğu davayı bekletmek durumundadır. Usul, bu yönleriyle örneğin Avrupa Birliği Adalet Divanı önündeki ön-karar usulü ile benzer. Ancak temel fark şudur: Üye devlet mahkemelerinin talebi üzerine, Birlik hukukunun yorumlanması veya Birlik kurumları tarafından kabul edilen tasarrufların geçerliliği hakkında ön karar vermeye yetkili olan Divan, talep üzerine doğrudan harekete geçer ve verdiği kararlar bağlayıcıdır. Oysa Protokol'ün getirdiği usulde beş yargıçtan oluşan Kurul, talebin uygunluğunu filtrelemeye yetkili olduğundan, Büyük Daire talebi otomatik olarak inceleyemeyeceği gibi, Mahkemenin görüşü de bağlayıcı değildir. Danışma görüşü, eğer uluslararası hukukta olduğu gibi talepte bulunan ya da sevkten sorumlu siyasi makamlar tarafından herhangi bir uyuşmazlık dışı usul ile formüle edilmiş olsaydı, bunların "*bağlayıcı olmaması gerçeği daha az rahatsız edici olurdu*" (Burgorgue-Larsen, 2020: 223). Oysa Protokol'ün öngördüğü mekanizma ulusal bir dava bağlamındadır. Bu nedenle de ulusal yargıç tarafından ortaya atılan soruya karşılık verilen danışma görüşünün bir amaca hizmet edebilmesi için bağlayıcı olması gerekirdi.

Klasik bir danışma görüşü değilse ve Avrupa Birliği hukukunda gözlemediğimiz bir ön karar mekanizması da değilse, Protokol'ün öngördüğü usul nasıl nitelenebilir? Belki verilebilecek tek yanıt, bunun tekil ve melez bir usul olduğudur.

² Protokolün onay sürecinin başladığı tarihten, makalenin yazımının bittiği tarihe (25 Eylül 2022) kadar geçen 4 yıldan uzun süre zarfında 46 üyeli Avrupa Konseyi içerisinde sadece 17 üye devlet Protokolü onaylamıştır. İlgili taraf devletlerin verdikleri onay belgelerinin yürürlüğe giriş tarihleri şu şekildedir: Ermenistan, Estonya, Gürcistan, İtalya, Finlandiya, Litvanya, Arnavutluk, Ukrayna, Slovenya ve Fransa (1 Ağustos 2018), Hollanda (1 Haziran 2019), Yunanistan (1 Ağustos 2019), Andora (1 Eylül 2019), Slovakya (1 Nisan 2020), Lüksemburg (1 Eylül 2020), Bosna-Hersek (1 Temmuz 2021), Romanya (1 Ocak 2023).

Danışma Görüşü Usulünün İşleyiş Koşulları

Protokol'ün getirdiği usul, gerçekte oldukça basittir ve işleyiş mekanizması belli koşullarla sınırlandırılır. İlk koşul, diyalogun aktörlerine ilişkindir. Protokol, Mahkeme ile ulusal yargı arasındaki diyalogu sadece “*en yüksek mahkemeler ve yargı kurumları*” (Madde 1/1) ile sınırlandırır. Bu mercilerin hangileri olduğu taraf devletlerin takdirindedir. Her taraf, devlet, Protokolde öngörülen şekilde (Madde 10) bir bildirimle hangi mahkemeleri seçtiğini belirtir ve aynı şekle tabi olarak seçimlerini her zaman değiştirebilir. “En yüksek mahkemeler” ifadesi, “Anayasa mahkemesi veya yargı kolunun en üstündeki mahkemeden daha düşük olmakla birlikte, yine de “yüksek” oldukları için özel bir öneme sahip olan mahkemeler ya da belirli bir dava sınıfı için görevli mahkemelere de atıfta bulunabilir. Bu mahkemelerin belirlenmesi, kendi yargı sistemlerinin özgünlüğü temelinde taraf devletlerin takdirine bırakılmıştır. Uygulamaya bakıldığında Fransa gibi adli yargı – idari yargı ayrımının olduğu ülkelerin anayasa mahkemesi, yargıtay ve danıştayı seçtiği; yargı birliğinin olduğu ülkelerin ise her ülkenin özgün yapısına bağlı olarak temelde Anayasa Mahkemesi ve/veya en yüksek temyiz mahkemesini seçtiği görülür. Yunanistan hariç hiçbir ülke sayıştayı seçmezken, bilindik yüksek mahkemelere ilave olarak Finlandiya’nın, “Sigorta Mahkemesi” ve “Yüksek İş Mahkemesi”ni; Hollanda’nın “Endüstri ve Ticaret İdare Mahkemesi”ni; Romanya’nın ise on beş istinaf mahkemesini seçtiği görülür. Hiç bir taraf devletin uyuşmazlık mahkemesini seçmediğini ise not olarak düşmek gerekir.

İkinci koşul, danışma görüşünün konusu ve kapsamına ilişkindir, zira ulusal yargı, Mahkemeden ancak Sözleşmede ifadesini bulan hak ve özgürlüklerin yorumlanması ve uygulanmasıyla ilgili “*ilke sorunları*” (Madde 1/1) üzerine danışma görüşü isteyebilir. İlke, ulusal yargının önüne gelen uyuşmazlığı çözerken titizlikle uyması gereken ve tartışmasız kabul edilen kurallar bütünü ya da bir tür dayanak noktasını ifade eder. Bir ilke sorunu farklı durumları kapsayabilir. Bu, yapısal veya sistemik bir sorun, taraf devletlerin ortak çıkarını ilgilendiren bir konu veya Mahkeme tarafından oluşturulan ancak iç hukuklarda uygulama zorluğu çeken bir içtihat olabilir. Ayrıca, iç hukuktaki normatif bir düzenlemenin ulusal yargı tarafından istikrarlı bir şekilde yorumlanmasının Sözleşmeye uygunluğuna ilişkin bir soru yahut davanın olguları karşısında Mahkeme içtihadının uygulanmasının elverişli görünmediği durumlar olabilir (Giannopoulos, 2019: 81). Kuşkusuz ilke sorunlarının ne olduğunu değil belki daha çok ne olmadığını anlamak için Mahkemenin uygulamasını izlemek gerekecek.

Üçüncü koşul, talep edilen görüşün yüksek mahkeme önünde derdest bir davayla ilgili olmasına ilişkindir: “*Talepte bulunan mahkeme veya yargı kurumu, yalnızca, önünde derdest olan bir dava çerçevesinde danışma görüşü isteyebilir*” (Madde 1/2). Protokolün açıklayıcı raporunun belirttiği gibi, “*Usul, örneğin, derdest bir davada uygulanması gerekmeyen mevzuatın teorik olarak incelenmesine izin vermeyi amaçlamamaktadır*” (Conseil de l’Europe, P16, 2013: §10). Kuşkusuz bu koşul, Mahkemeyi ulusal mevzuat hakkında soyut görüş verme yükünden kurtarmayı hedefler.

Dördüncü koşul danışma görüşünün içeriğine ilişkindir: “*Danışma görüşü talebinde bulunan mahkeme veya yargı kurumu, talebine dair gerekçe belirtir ve söz konusu derdest davanın hukuksal ve olgusal arka planına dair bilgi sunar*” (Madde 1/3). Kuşkusuz ulusal yargının, Mahkemenin görüşüne ihtiyaç duyduğu noktayı netleştirilmesi önemlidir. Çünkü usulün amacı, iç hukuktaki uyuşmazlığı Mahkemeye aktarmak olmadığından Mahkeme, söz konusu usul bağlamında ne olguları ne de ulusal mevzuatı incelemek durumundadır. Ancak, Mahkemenin “ilke sorunlarına” odaklanabilmesi için ulusal yargının davanın yasal ve olgusal bağlamını belli ölçüde tanımlaması gerekir. Davanın Sözleşmenin yorumlanması veya uygulanması ile ilgili bir ilke veya genel çıkar sorunu ortaya koyduğunu ve bu sorunun çözülmesinin uyuşmazlığın çözümü için esas teşkil ettiğini gösterecek kadar ikna edici bir şekilde görüş taleplerinin ulusal yargı tarafından gerekçelendirilmesi beklenir. Bu noktada Mahkeme, Protokol nedeniyle yeniden kaleme aldığı içtüzüğünde talebin şu hususları içermesini şart koşar:

“İç hukukta görülen davanın konusu ile ilgili hukuki ve olgusal bağlam”, “İlgili iç hukuk hükümleri”, “Sözleşme ile ilgili konular, özellikle söz konusu edilen hak ve özgürlükler”, “İlgili olduğu takdirde, iç hukukta görülen davada tarafların konu hakkındaki iddiaları”, “Mümkün ve uygun olduğu takdirde, danışma görüşü talebini sunan mahkemenin konu hakkında yapmış olduğu her türlü analiz de dâhil olmak üzere kendi görüşünün bir özeti” (İçtüzük, Bölüm X, Madde 2§1).

Beşinci koşul, Sözleşmenin Madde 43 düzenlemesindeki daire önündeki bir davanın Büyük Daireye sevkî usulüne benzer şekilde, ulusal yargıdan gelen talebin sevkine ilişkindir. Danışma görüşü Büyük Daire tarafından verilir ancak öncesinde Büyük Daire bünyesinde beş yargıçtan oluşan Kurul, danışma görüşünün kabulü

konusunda karar verir (Madde 2§1). Kurul, talebin reddine karar verdiği takdirde kararını gerekçelendirmek zorundadır. Bu haliyle gerekçeli ret kararları, Sözleşme tarafından güvence altına alınan hakların yorumlanması ve uygulanmasına ilişkin “ilke sorunları” ifadesinin anlamının belirlenmesini mümkün kılacaktır. Kurulun ret kararı üzerine talep ayrıca Büyük Dairede görüşülmez. Böylece Kurul, bir filtre işlevi görmüş olur. Bu noktada, Berger'e göre (2015: 8) “*eğer Kurul çok katı olursa ulusal yüksek mahkemelerin cesaretini kurma riskiyle karşı karşıya kalır, (...) Kurul çok esnek olursa da Büyük Daireye aşırı yük bindirmiş olur.*”

Riskler

16 No'lu Ek Protokol, değerine mukabil doğasından kaynaklanan bazı kaçınılmaz sorun alanlarına sahiptir ve bu sebepten işleyişi kimi riskleri beraberinde getirebilir. Sorun alanları temelde Protokol'ün seçimlik doğasından ya da L. Burgorgue-Larsen'in yorumunda (2020: 125) “*Protokol'ün aktörlere tanıdığı yedi özgürlükten*” kaynaklanır: 1) Protokolü onaylama özgürlüğü; 2) “En yüksek mahkemeleri” belirleme özgürlüğü; 3) Danışma görüşü talebi özgürlüğü; 4) “En yüksek mahkemeler” listesini değiştirme özgürlüğü; 5) Danışma görüşü talebini kabul edip etmeme özgürlüğü; 6) Ayrık bir görüş belirtme özgürlüğü; 7) Büyük Dairenin verdiği danışma görüşünü uygulama özgürlüğü.

Protokol'ün seçimlik doğası temelinde karşılaşılmaması muhtemel en büyük risk, Mahkemenin giderek soyut denetime sürüklenmesi ve ikincillik ilkesinin ağır darbeler almasıdır. Protokol'ü kaleme alanlar bu riski ciddiye almış olmaları ki Açıklayıcı Raporda “*Usulün amacının, uyumsuzluğu Mahkemeye devretmek değil, talepte bulunan yüksek mahkemeye, uyumsuzluk hakkında karar verirken Sözleşmenin öngördüğü garantilere uygun ve gerekli araçları sağlamak*” (Conseil de l'Europe, P16, 2013: §11) olduğunun altı çizilidir. Bunun anlamı, danışma görüşü verirken Mahkeme, uyumsuzluğa ilişkin somut olarak bir analiz yapamayacak, ortaya atılan hukuki soruların *a priori* bir analizini yapacaktır. Ne var ki, her danışma görüşü talebinin Mahkemece kabulü zorunlu değildir. Mahkeme, danışma görüşünü Büyük Dairenin beş üyesinden oluşan Kurulun kabul yönünde karar almasının ardından verir. Kurul, talep vesilesiyle önüne gelen sorunun Sözleşme hukuku açısından “ilkesel” bir sorun olup olmadığını araştırmak durumundadır. Ancak danışma görüşü talebinin değerlendirilmesinde kurulun takdir yetkisine herhangi bir sınırlandırma getirilmiş değildir. Bu durum ise hem Kurul hem de Büyük Dairenin soyut bir denetim yapmasına kapı açar. Oysa ikincillik ilkesi gereği normalde Mahkeme, sadece başvuru üzerine önüne gelen somut bir olaya ilişkin Sözleşmenin yorumunda ulusal makamlara yol gösterir. Şimdi danışma görüşü usulünün ilkesel ya da sistemik/yapısal sorunlarla ilgili olması ve bu noktada takdirin Kurul ve Büyük Dairede olması, danışma görüşünü pilot karar usulüne *a priori* bir seçenek olarak karşımıza çıkarır ve soyut bir denetimi gerektirir. Bu noktada Protokol, ikincillik ilkesine saygıyı hedefleyen hiçbir mekanizma öngörmez. Bu durum, danışma görüşü usulünün ikincillik ilkesinden vazgeçme anlamı taşıyıp taşımadığı sorusunu akla getirir.

İkinci temel risk, Sözleşme sistemini bir diyalogla güçlendirme arayışındaki usulün tam tersi farklı düzeylerde ulusal yargı ve Mahkeme arasında, bazen de Mahkemenin kendi içerisinde çatışma doğurma olasılığıdır. Bu olasılık birkaç farklı çatışma düzeyinde gerçekleşebilir ve hepsinin de nedenleri farklı olabilir. İlk çatışma düzeyi usulün bizatihi kendisinde kaynaklanır. Protokol, Büyük Daireye, beş yargıçtan oluşan Kurul aracılığıyla, bir üye devletin yüksek mahkemesi tarafından formüle edilen bir talebe yanıt vermeyi reddetme yetkisi verir. Böyle bir güç, ulusal yargı ile gerilimler yaratabilir. Gerçekten de, olgusal çerçeve yetersiz tanımlandığında, ihtilaf teorik ve soru yapay olduğunda beş üyeden oluşan Kurul'un görevi stratejik ve hassas olacaktır. Stratejik, çünkü bir çığ gibi tavsiye taleplerinden kaçınmak gerekli olacak ve Kurul bir filtre görevi görecektir. Hassas, çünkü ulusal yargıçlara, görüş taleplerinin Sözleşmenin yorumlanması ve uygulanmasına ilişkin herhangi bir “ilke” doğurmadığını açıklamak için gerekçeler üretmek Kurul'u zorlayacaktır.

İkinci çatışma düzeyi ulusal yargı ile mahkeme arasında usulün bizatihi kendisinden kaynaklanabilir. Protokol gereği Mahkemenin vereceği danışma görüşünün içeriği, tamamen veya kısmen, tüm yargıçların kanaatini oybirliği ile yansıtmadığı takdirde, her yargıç kendi ayrık görüşünü belirtme hakkına sahiptir (Madde 4/2). Bir an için bir veya daha fazla yargıç tarafından ayrık bir görüş kaleme alındığını düşünelim... Bu bağlamda, bir felaket senaryosu hayal etmek çok zor değildir. Mahkemenin oybirliği oluşturmayacak şekilde verdiği bir danışma görüşü sonrası ulusal yargı, görüşün içeriğine direnmek için ayrık oyları gerekçe olarak kullanabilir. Böyle bir tutum da Mahkeme ve bir bütün olarak Sözleşme sistemine karşı eşi benzeri görülmemiş bir ulusal yargısal güvensizliğinin işareti olur.

Bir başka çatışma düzeyi danışma görüşünün bağlayıcı olmamasından kaynaklanır. Mahkemeye göre, “*diyalogun doğası danışma görüşlerinin bağlayıcı olmamasını gerektirir*” (CEDH, Avis, 2013: §12). Kuşkusuz uygulamada ulusal makamların Mahkemenin bir danışma görüşünün yorumlayıcı otoritesine direnmesi zor olacaktır. Peki ya direnme gerçekleşirse Mahkeme kararlarının otoritesi genel olarak tehlikeye düşmez mi? Elbette burada temel korku, Mahkemenin otoritesini güçlendirmek adına getirilen uygulamanın Avrupa mekânında temel haklar koruması alanında iki vitesli bir sisteme yol açması riskidir. Bir başka çatışma düzeyi de Büyük Daire ile Daireler arasında olabilir (Burgorgue-Larsen, 2020: 250). Acaba danışma görüşü Mahkemenin kendisi için bağlayıcı mıdır? Büyük Dairenin danışma görüşü ile çelişen Daire kararları olursa ne olacak? Talepte bulunan ulusal yüksek mahkemenin Büyük Dairenin vereceği danışma görüşü doğrultusunda uyuşmazlığı karara bağlaması durumunda Mahkemeye bireysel başvuru hakkı saklı olduğuna göre -ki aksi yönde bir hüküm bulunmamaktadır- aynı olay, bir danışma görüşü sonrası bireysel başvurunun konusu olursa ve esas incelemesi için Dairenin önüne gelirse, bağlayıcı güce sahip olmayan danışma görüşü yargılama sonucunda çelişkiye neden olmaz mı?

Protokolün Uygulaması

Fransız Yargıtay’ının Danışma Görüşü Talebi

Mahkemeden ilk danışma görüşü Fransız Yargıtay’ı tarafından taşıyıcı anneliğe ilişkin olarak 12 Ekim 2018 tarihinde talep edilir ve Kurul’un 3 Aralık 2018 tarihinde başvuruyu kabul etmesinin ardından, Mahkeme görüşünü 10 Nisan 2019 tarihinde açıklar.³ Fransız Yargıtay’ı talebini, "müstakbel anne" ile taşıyıcı annelik sözleşmesinin imzalanmasından sonra doğan bir çocuk arasındaki soy bağı kurulma yöntemlerine ilişkin çok çetrefilli bir "ilke" sorununa bağlar.

Taşıyıcı annelik bir sözleşmeyi gerektirir ve sözleşmenin konusu, normal şartlarda doğal ebeveynleri tarafından dünyaya getirilemeyecek olan çocuğun güvenli ve sağlıklı bir şekilde teslimidir. Fransız hukukunda taşıyıcı anneliği konu edinen, başka kelimelerle, bir başkası için çocuk doğurma sonucunu doğuran tüm sözleşmelerin yok hükmünde olacağı Medeni Kanun’la sabit olduğu gibi Ceza Kanunu da ilgili fiili suç olarak niteler. Bu noktada Fransız Yargıtay’ının danışma görüşü talebi, daha önce Mahkemenin 2014 yılında gene Fransa’ya ilişkin karara bağladığı Mennesson ve Labassée davaları ile doğrudan bağlantılıdır. Mennesson çifti ve Labassée çifti ABD’de 2000 ve 2001 yıllarında bir taşıyıcı anne vasıtasıyla bebek sahibi olurlar. ABD’de çiftler ve bebekleri arasında ebeveyn-çocuk bağı tespit edilmiş olmasına rağmen Fransız devleti, doğum sertifikalarını taşıyıcı annelik sözleşmelerinin geçersizliği nedeniyle nüfus siciline kaydetmeyi reddeder. Fransız Yargıtay’ı da taşıyıcı annelik sözleşmesinin Medeni Kanunu uyarınca yok hükmünde olduğunu tespit edip, nüfus sicil kayıtlarının yapılamayacağına ancak bu durumun ABD’de tanınan ebeveyn-çocuk bağına hanel getirmeyeceği gibi çocukların anne ve babalarıyla Fransa’da yaşamalarına da engel olmayacağına hükmeder. Ancak Yargıtay kararı, doğal olarak çocuk adına vatandaşlık ve soy bağı kurulmasını engeller. Her iki başvurunun Strasbourg mekânına taşınması sonrası Mahkeme, konunun etik düzene ilişkin hassas bir konu olduğu, konuya ilişkin bir Avrupa mutabakatının bulunmadığı ve bu yönüyle genel olarak devletlerin takdir yetki alanı içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini not ettikten sonra, konuya ilişkin türlü belirsizliklerin giderilememiş olmasının ebeveyn için olmasa da çocuk/çocuklar için Sözleşmenin 8. maddesinde düzenlendiği şekliyle özel hayatın gizliliğinin ihlali anlamına geldiğine hükmeder. Ne var ki bu kararlardan üç yıl sonra, *Paradiso ve Campanelli-İtalya* kararında Mahkeme, Sözleşmenin ebeveyn olma hakkını güvence altına almadığını vurgulayarak, “biyolojik bağ, başvuru sahipleri tarafından ulusal kurallara aykırı olarak yaratılan bir durumu yargı yoluyla yasallaştırabilecek ana kriter olmaya devam etmektedir” ifadesiyle çocuk ile en azından baba arasındaki biyolojik bağın varlığını esas almış; müstakbel anne ile ilgili olarak ise çocuk kendi –müstakbel annenin- gametleriyle taşıyıcı anneden doğmuş olsa dahi “anne her zaman bellidir” *mater semper certa est* ilkesine dayanarak anne ile çocuk arasındaki soy bağının doğumla kuruluyor olmasından taviz vermemiştir.

Mennesson ve Labassée kararları sonrası Fransız Yargıtay’ı içtihat değişikliğine giderek baba ile çocuk arasında biyolojik bağın varlığı durumunda taşıyıcı anne aracılığıyla doğan çocuğun soy bağı kurulmasına yeşil ışık yaktı. Tüm bu tartışmalardan sonra Fransız Yargıtay’ı, Mennesson çiftinin mücadelesi sonucu önüne gelen taşıyıcı

³ CEDH, Avis consultatif relatif à la reconnaissance en droit interne d’un lien de filiation entre un enfant né d’une gestation pour autrui pratiquée à l’étranger et la mère d’intention demandé par la Cour de cassation française, Demande no P16-2018-001, 10 avril 2019.

annelik ile ilgili davada Mahkemeye şu soruları sorar: Taşıyıcı annelik sonrası yabancı bir ülkede dünyaya gelen çocuk açısından müstakbel annenin durumu ne olacak? Bu noktada çocuğun müstakbel annenin gametleri ile doğup doğmadığına göre bir ayırım yapılmalı mı? Ayrıca konuya ilişkin Sözleşmenin 8. Maddesi noktasında Devletlere tanınan takdir yetki alanının kapsamı nedir?

Mahkeme, verdiği danışma görüşünde, çocuk amaçlı ebeveyn bağının tanınmasını sağlamak için uygulanacak araçların seçiminin Devletlerin takdir yetki alanı içinde olduğunu kabul eder; bu da, ebeveynliğin kurulmasına ilişkin belirsizlik süresinin mümkün olduğu kadar kısa olması koşuluyla çocuğun yüksek yararının karşılanabileceği anlamına gelir. Mahkeme önce bu tür durumlarda çocuğun yüksek yararının her şeyin üzerinde olduğunu ve taşıyıcı annelik yoluyla doğan çocuğun soy bağının kurulmamasının pek çok durumda çocuğun yüksek yararını olumsuz etkilediğinin altını çizer. Ancak gene de konunun her somut olayın onu niteleyen özel koşullarına göre incelenmesi gerektiğini not eder. Mahkeme görüşünde özellikle çocuk doğduktan sonra belirsizlik süresinin ya da başka bir ifadeyle doğum ile müstakbel anne arasında hukuki bağ kurulduğu zaman aralığının mümkün olduğunca kısa olması gerektiğinin altını çizer. Ancak bu durum devletin, yabancı bir ülkede oluşturulan doğum belgesi ile bağlı olduğu sonucunun çıkarılmasını gerektirmediği gibi ayrıca sözleşmenin 8. Maddesi anlamında devletin çocuk ile müstakbel anne arasında ebeveyn çocuk ilişkisinin en baştan beri *ab initio* tanınması yükümlülüğünü getirmez.

Görüşünde mahkeme, 8. Maddenin taşıyıcı annelik yoluyla yabancı bir ülkede doğan çocuğun aralarında biyolojik bağ olması kaydıyla yalnızca müstakbel baba ile arasında hukuki bir bağ kurulması imkânını öneren içtihadını hatırlar (§ 35). Mahkemeye göre, yurtdışında taşıyıcı anneden doğan çocuk ile müstakbel anne arasında hukuki bağ kurulması için ise Mahkemeye göre göz önünde tutulması gereken iki nokta vardır: “*çocuğun yüksek yararı ve taraf devletin takdir yetki alanının genişliği* (§ 37). Bu iki noktanın her somut olayın koşulları içerisinde değerlendirilmesi gerekir. Ayrıca Mahkeme, Sözleşmenin, yurtdışında biyolojik baba ile üçüncü kişi olan bir bağışçının gametleriyle taşıyıcı annelik yoluyla doğan bir çocuğun doğum belgesinin soy bağı kurulması ve nüfus kaydına tescili noktasında devleti yükümlülük altına sokmadığının altını çizer.

Mahkemeye göre yabancı bir ülkede taşıyıcı annelik yoluyla biyolojik baba ile üçüncü bir bağışçının gametlerinden doğan bir çocuğun durumunda ise,

“Sözleşme'nin 8. Maddesi anlamında çocuğun özel hayatına saygı hakkı, ulusal hukukun, yurtdışında yasal olarak kurulmuş olan doğum belgesinde ‘yasal anne’ olarak belirtilen müstakbel anne ile çocuk arasında soy bağının tanınmasına olanak sağlanmasını gerektirir.

Sözleşme'nin 8. Maddesi anlamında çocuğun özel hayatına saygı hakkı, iç hukukta soy bağı tanımanın, yabancı ülkede yasal bir doğum belgesinin transkripsiyonu üzerinden yapılmasını gerektirmez; bu tanıma, çocuğun yüksek yararına uygun olacak şekilde hızlı ve etkili uygulama biçimlerinin iç hukukta sağlanması koşuluyla müstakbel annenin çocuğu evlat edinmesi gibi farklı yollarla da mümkündür.”

Ermenistan Anayasa Mahkemesinin Danışma Görüşü Talebi

Ermenistan Anayasa Mahkemesi tarafından 2 Eylül 2019 tarihinde gönderilen danışma görüşü talebi Kurul tarafından 2 Ekim 2019 tarihinde kabul edilir ve Mahkeme görüşünü 29 Mayıs 2020 tarihinde açıklar.⁴ Ermenistan Anayasa Mahkemesi tarafından sorulan sorular şunlardır:

“1) Sözleşmenin 7. Maddesinde ifadesini bulan ‘hukuk’ kavramı ile diğer maddelerinde -örneğin Madde 8-11- ifadesini bulan ‘yasa’ kavramı aynı niteliksel koşulları mı içerir?

2) Aksi durumda aralarındaki ayırım mümkün kalacak kurallar nelerdir?

3) Bir suçun tanımında daha yüksek bağlayıcı güce ve daha yüksek bir soyutlama düzeyine sahip norma atf yapan ceza kanunu, açıklık, öngörülebilirlik, ulaşılabilirlik ve istikrar koşullarını yerine getiriyor sayılabilir mi?

⁴ CEDH, Avis consultatif, relatif à l'utilisation de la technique de « législation par référence » pour la définition d'une infraction et aux critères à appliquer pour comparer la loi pénale telle qu'elle était en vigueur au moment de la commission de l'infraction et la loi pénale telle que modifiée, demandé par la Cour constitutionnelle arménienne, Demande no P16-2019-001, 29 mai 2020.

4) *Ceza yasalarının geriye yürümezliği ilkesi ışığında –Sözleşme Madde 7/1- suçun işlendiği an yürürlükte olan ceza kanunu ile değiştirilen ceza kanununu karşılaştırmak ve böylece benzerlik ve bağlam açısından farklılıklarını belirlemek için uygulanacak kriterler nelerdir?”*

Ermenistan'da 19 Şubat 2008 tarihinde yapılan başkanlık seçimlerinin adil ve eşit şartlarda yapılmadığını savunan protestocu gruplara yönelik polis müdahalesi sonucu 18 kişi hayatını kaybeder. Olayların ardından Devlet Başkanı R. Koçaryan olağanüstü hal ilan eder. Söz konusu olaylardan çok sonra, Nisan 2018'de “kadife devrim” olarak nitelenen olaylar sonrası seçilen N. Paşinyan döneminde bir tür devri sabık yapılarak önceki pek çok siyasi hakkında ceza davası açılır. Bu kişilerden biri de Eski Devlet Başkanı R. Koçaryan'dır. Koçaryan, 2008 tarihli olaylar nedeniyle 2009 yılında değiştirilen ceza kanunun ilgili hükümleri ve burada yapılan atıf nedeniyle 2015 tarihli Anayasa hükümleri uyarınca yargılanır. Oysa fiilin işlendiği sırada eski ceza kanunu ve 2005 Anayasası yürürlükteydi ve ceza kanunu ilgili suçu bütünüyle Anayasaya atıfla tanımlamaktadır. Yargılama sırasında Koçaryan'ın itirazları nedeniyle sorun Anayasa Mahkemesine taşınır.

Mahkeme, önce danışma görüşü talebinin iç hukukta davaya bakan mahkemenin uygulamak zorunda olduğu norm ile ve olayla doğrudan bağlantılı noktalarla sınırlandırılması gereğinin altını çizer. Bu noktada Ermenistan Anayasa mahkemesi tarafından talep edilen danışma görüşünün amacı, Sözleşmenin 7. Maddesi gereklerine uygun bir şekilde ceza kanununun ilgili maddesinin anayasaya uygunluğu sorununun çözülmesidir. Mahkeme, birinci ve ikinci sorular ile yapılan yargılama arasında bağlantı görmemektedir. Bu ilk iki soruya verilecek yanıt teorik ve genel nitelikli olacağından danışma görüşünün kapsamı dışındadır.

Üçüncü soruya ilişkin olarak Mahkeme önce eylemleri veya ihmalleri suç saymak için “*atıf yoluyla yasama*” tekniğine başvurmanın kendi başına Sözleşme'nin 7. Maddesi gereklerine aykırı olmadığı tespitinde bulunur. Kanun, “*atıf standardı ve atıfta bulunulan standart birlikte okunduğunda, suçlanan kişinin gerektiğinde uzman tavsiyesi alarak hangi davranışın cezai sorumluluğa yol açabileceğini belirleyebilmesine izin vermelidir.*” Mahkemeye göre bu gereklilik, atıfta bulunulan norm, ilgili hukuk düzeninde atıfta bulunulan normdan daha yüksek bir hiyerarşik sıraya veya daha yüksek bir soyutlama düzeyine sahip olduğunda da geçerlidir. Bu modele göre tasarlanmış bir suçlamanın açıklığını ve öngörülebilirliğini garanti etmenin en etkili yolu, atfın açık olmasını ve atıf standardının suçu oluşturan unsurları tanımlamasını sağlamaktır. Ayrıca, atıfta bulunulan normlar, atıfta bulunan norm tarafından tanımlanan ceza sorumluluğunun kapsamını genişletmemelidir. Her halükarda, davanın şartlarında cezai sorumluluğun öngörülebilir olup olmadığını değerlendirmek hem atıfta bulunulan standardı hem de atıfta bulunan standardı uygulaması gereken ulusal mahkemenin görevidir.

Dördüncü soruya ilişkin olarak Mahkeme Sözleşmenin 7. Maddesinin amaçları bakımından, bir suçun işlendiği iddiasından sonra çıkarılan bir kanunun, iddia edilen olayların gerçekleştiği tarihte yürürlükte olan kanundan daha fazla veya daha az sanık lehine olup olmadığını belirlemek için davanın özel koşullarını dikkate almak gerekir. Olay somutlaştırıldıktan sonra, daha sonraki kanunun, suçun işlendiği tarihte yürürlükte olan kanundan daha ağır sonuçlar doğuracağı açık ise sonraki kanun uygulanamaz.

Slovakya Yargıtay'ının Danışma Görüşü Talebi

Slovakya Yargıtay'ı, kayda 5 Ekim 2020 tarihinde giren talebinde polis teftiş mekanizmasının bağımsızlığının değerlendirilmesini isterken Mahkemeye şu soruyu sorar: “*Hiyerarşik ve işlevsel açıdan doğrudan İçişleri Bakanına bağlı olan İçişleri Bakanlığı Teftiş Servisi görevlileri tarafından yapılan inceleme sırasındaki usuli işlemler ve bu yolla elde edilen deliller, hukuka uygun kabul edilebilir mi ve bağımsız ve tarafsız bir soruşturma ve kovuşturmaya dayanak sağlar mı?*” Büyük Daire içerisinden oluşturulan Kurul, danışma görüş talebinde ortaya atılan soruların, talepte bulunan mahkemenin önüne gelen uyuşmazlığı çözerken ihtiyaç duyacağı konuyla ilgili olmadığından bahisle 14 Aralık 2020 tarihinde talebi kabul etmeme kararı alır.⁵ Tıpkı bir anayasa mahkemesinin somut norm denetimi yolu ile önüne gelen davada, ilgili normun davada uygulanması gereken norm olmadığından bahisle başvuruyu reddetmesi gibi.

Polis memuru I.E hakkında, 2014 yılında bir kadına fiziki saldırıda bulunduğu iddiaları nedeniyle polis ve güvenlik servislerine yönelik soruşturma iddialarından sorumlu İçişleri Bakanlığı Teftiş Birimi tarafından soruşturma başlatılır. Soruşturmanın ardından ilk derece mahkemesi ve istinaf mahkemesinde yargılanan I.E

⁵ CEDH, Collège de la grande chambre, “Décision relative à une demande d'avis consultatif formée en vertu du Protocole no 16 concernant l'interprétation des articles 2, 3 et 6 de la Convention demande formée par la cour suprême de la république slovaque”, demande no p16-2020-001, 14 décembre 2020.

hakkında mahkûmiyet kararı verilerek adli para cezasına çarptırılır. Ceza mahkûmiyetine karşı I.E'nin başvurusu üzerine konu temyiz merci olarak Yargıtay'ın önüne gelir. Yargıtay, önüne gelen dava vesilesi ile İçişleri Bakanlığı Teftiş Biriminin mevcut yapısı ve çalışma biçiminin Sözleşmenin 6. Maddesi (adil yargılanma hakkı) kapsamında değerlendirilmesini talep eder.

Danışma görüşü talebini inceleyen Kurul, öncelikle danışma görüşü usulünde Mahkemenin, olayların bir analizini yapmaya veya Sözleşme hukuku ışığında iç hukukun yorumlanmasına ilişkin tarafların bakış açılarının esasını değerlendirmeye veya usulün sonucuna karar vermeye yetkili olmadığına altını çizer. Kurul'a göre, Mahkemenin rolü, kendisine sunulan sorularla ilgili olarak bir fikir vermekle sınırlıdır. Bu sebepten “*danışma görüşü usulü, yasama işlemlerinin teorik bir incelemesi anlamına gelmez*” (§18). Kurul bu genel tespitlerin ardından 16 No'lu Ek protokol'ün işleyiş koşullarından birinin, Sözleşmede ifadesini bulan hak ve özgürlüklerin yorumlanması ve uygulanmasıyla ilgili ilke sorunları üzerine danışma görüşü talep edilmesi; bir diğerinin ise ulusal yüksek mahkemenin önündeki derdest bir dava bağlamında danışma görüşü talep edebilmesi olduğunu hatırlatır. Kurul'a göre, “*adil yargılanma hakkının ancak suçlamanın esasına karar verebilecek bir 'mahkeme' öniinde uygulanan usul açısından değerlendirilebilir*” (§ 20) ve Sözleşmenin 6. Maddesi “*bir suçlamanın esası hakkında karar vermeye yetkili mahkemenin, yasama organı, yürütme organı ve taraflardan bağımsız olmasını gerektirir*” (§ 21). Oysa danışma görüşü talebine konu olan bakanlık teftiş birimi, yargılama öncesindeki bir aşama ile ilgilidir.

Litvanya Danıştay'ının Danışma Görüşü Talebi

17 Eylül 2020 tarihinde Litvanya Danıştay'ı, Bayan N.V'nin Litvanya Ulusal Meclisi (Seimas) seçimlerinde adaylık başvurusunun reddedilmesi ile ilgili önündeki derdest davada danışma görüşü talebinde bulunur. 25 Ocak 2021 tarihinde Kurul'un talebi kabul etmesinin ardından 8 Nisan 2022 tarihinde Büyük Daire danışma görüşünü açıklar.⁶

2007-2012 yılları arasında Kaunas Bölge mahkemesinde yargıç olan N.V'nin velayet davalarında savunduğu farklı görüşler ve kararlarıyla bir dizi suç işlediğinden bahisle Başsavcılık tarafından bir yargıç olarak sahip olduğu dokunulmazlığın kaldırılmasını talep edilir. Haziran 2012 de Ulusal Meclis, N.V'nin bir yargıç olarak sahip olduğu dokunulmazlığı kaldırır. Bu karar üzerine N.Y, Cumhurbaşkanlığı makamından görevden alınmasını talep eder. 2 Temmuz 2012 de N.V görevden alınır ve siyasete atılarak 16 Kasım 2012 tarihinde Ulusal Meclis üyesi olur. N.V, milletvekili sıfatı taşıyorken daha önce hakkında verilen gözaltı kararının uygulanması sırasında adli görevlilere hakaret, görevi yaptırılmaya direnme gibi bir dizi suçtan soruşturmanın yürütülmesi için milletvekili dokunulmazlığının kaldırılması talep edilir. Bunun üzerine N.V kendisi dokunulmazlığından feragat eder ve ardından Mayıs 2013'de ABD'ne gider/kaçar. Aralık 2013'te milletvekili olarak görevleri ve sorumluluklarını yerine getirmediğinden bahisle hakkında meclis soruşturulması açılır. Soruşturmanın sonucunda 3 Haziran 2014 tarihinde Anayasa Mahkemesi, meclis çalışmalarına katılmayan N.V'nin milletvekili yeminine sadık kalmayarak anayasayı ciddi şekilde ihlal ettiğine hükmeder. Anayasa mahkemesi kararı sonrası 19 Haziran 2014 tarihinde Mecliste yapılan bir oylama ile N.V'nin milletvekilliği düşürülür. Litvanya makamlarının talebi üzerine 2019 yılında ABD tarafından iade edilen N.V'ye işlediği suçlar nedeniyle bir yıl hapis cezası verilir ve ceza Ocak 2022'de Yargıtay tarafından onanır.

2020 yılında N.Y, yapılacak meclis seçimleri için adaylık başvurusunda bulunur. Ancak ilgili merci, N.V'nin 2014 tarihli milletvekilliğinin düşürülmesi kararı nedeniyle adaylık başvurusunu reddeder. Zira 2004'de Meclis çıkardığı bir kanunla suç işlediğinden bahisle suçlanan ve görevden alınan bir kamu görevlisinin süresiz olarak hak yoksunu sayılması ve meclis seçimlerinde aday olamamasını hükme bağlamıştı. Bu kanun N.V olayından çok önce eski cumhurbaşkanı için uygulanır. Konu Strasbourg Mahkemesine intikal ettiğinde *Paksas – Litvanya* kararında Mahkeme, hakkında yürütülen *impeachment* usulünün ardından görevden alınan eski cumhurbaşkanının süresiz hak yoksunu kabul edilerek yasama fonksiyonuna erişiminin kesin ve geri dönülemez bir şekilde engellenmesini orantısız bir müdahale olarak görmüş ve Sözleşmenin 1. No'lu Ek Protokolünün 3. Maddesine (serbest seçim hakkı) aykırılık tespiti yapmıştı. N.V, Mahkemenin 2011 tarihli *Paksas* kararını gerekçe göstererek adaylık başvurusunun reddine ilişkin dava sürecini başlatır. İşte bu vesile ile önüne gelen davada Litvanya

⁶ CEDH, Grande Chambre, Avis consultatif, Concernant l'appréciation de la proportionnalité, sous l'angle de l'article 3 du protocole no 1 à la convention, d'une interdiction générale pour une personne de se porter candidate à une élection après une destitution dans le cadre d'une procédure d'impeachment demandé par la cour administrative suprême lituanienne, demande no p16-2020-002, 8 avril 2022.

Danıştay'ı danışma görüşü talebi ile Mahkemeden serbest seçim hakkı temelinde taraf devletin takdir yetki alanının sınırlarının neler olduğunu ve ulusal mahkemenin dikkate alması gereken orantılılık ilkesinin kapsamını belirleyen ve 1 No'lu Protokol'ün 3. Maddesinden doğan gereklilikler ve kriterler neler olduğunu sorar. Gene bu bağlamda serbest seçim hakkının kullanılmasına engel olan genel bir yasağın orantılılığını değerlendirmek için yalnızca süreye mi, yoksa aynı zamanda kişinin çıkarıldığı görevlerin niteliğine ve görevden alma sürecine neden olan eyleme ilişkin her bir davaya özgü koşullara mı bakmak gerektiğini sorgular.

Mahkeme görüşünde önce N.Y'nin milletvekilliğinin düşürülmesi ve adaylık başvurusunun reddinden kaynaklanan soruların, Paksas davasında Büyük Daire tarafından verilen karardan kaynaklanan durumla da açıkça ilgili olduğunu not eder. Zira Litvanya makamları Paksas kararının uygulanmasını bekletmekte ve işbu danışma görüşü talebinin sonucunu beklemektedir. Mahkemeye göre, N.V.'nin meclis seçimlerinde adaylık başvurusunun kabulünü engelleyen yasal sınırlama, Mahkemenin Paksas davasında verdiği ihlal kararının da sebebinin oluşturur (§ 70). Mahkeme, Litvanya Danıştay'ı tarafından yöneltilen soruların geçerliliğini koruduğu ve bu nedenle Mahkeme tarafından ele alınması gerektiği kanaatinde. Ancak, *“16 No'lu Protokol'ün bir kararın icrası bağlamında kullanılması amaçlanan bir araç olarak tasarlanmadığını vurgular”* (§ 63).

Mahkemeye göre 2004 tarihli yasa, *“öngördüğü hak mahrumiyetinin kesin ve geri döndürülemez doğasının orantısız bir sınırlama oluşturması nedeniyle 1 No'lu Protokol'ün 3. maddesine aykırıdır”* (§ 70). Bu bağlamda Mahkeme, Danıştay tarafından kendisine yöneltilen soruyu, *“bir karara varmak amacıyla uygulanacak kriterler konusunda rehberlik talebi olarak algılanmaktadır. 16 No'lu Protokol'ün amacı ve amacına uygun olarak, Mahkeme, Ulusal Meclisin neden olduğu sorunu çözmek için yapabileceği herhangi bir yasal girişime hanel getirmeksizin, talebi yapan mahkemenin bakış açısına göre cevap verecektir”* (§ 73).

Mahkeme, devamında konuya ilişkin içtihadını hatırlatır ve devletlerin özellikle, kendi anayasal düzenlerinde, milletvekillerinin statüsünü düzenleyen kuralları belirleme konusunda büyük bir serbestliğe sahip olduğunu, bu konudaki ilgili kriterlerin her bir devlete özgü tarihsel ve siyasi faktörlere göre değiştiğini altını çizer. *“Bununla birlikte, bu kurallar, belirli kişi veya grupların ülkenin siyasi yaşamına ve yasama organının seçimine katılmalarını bütünüyle yasaklama etkisine sahip olamaz. Ayrıca, meşru mülahazalar, bir kişinin seçimlere katılma hakkının sınırlanmasını baklı gösterse bile, bu tür sınırlamalar, ilk başvurularını baklı kılan demokrasiye yönelik tehdit ortadan kalktıktan çok sonra getirildiğinde, 1 No'lu Protokol'ün 3. Maddesi ile bağdaşmaz hale gelebilir”* (§ 91). İşte bu bağlamda danışma görüşü talebine yanıt niteliğinde olmak üzere, Mahkemenin görüşüne göre, sınırlandırmaya ilişkin kriterler *“doğası gereği nesnel olmalı ve yalnızca görevden alınmasına yol açan olaylarla ilgili değil, ilgili koşulların şeffaf bir şekilde değerlendirilmesine izin vermelidir. (...) Nitekim, görevden alma, milletvekilliğinin düşürülmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan yasağın temel amacı, ilgili kişiye, cezai yaptırıma ek olarak başka bir yaptırım uygulamak değil, parlamento kurumlarını korumaktır. Bu nedenle, ilgili kriterler öncelikle kişinin üyesi olmayı planladığı kurumun ve dolayısıyla ilgili devlette anayasal sistemin ve bir bütün olarak demokrasinin düzgün işleyişinin gereklilikleri perspektifinden tanımlanmalıdır”* (§ 94).

Ermenistan Yargıtay'ının Danışma Görüşü Talebi

Ermenistan Yargıtay'ı tarafından 11 Mart 2021 tarihinde Mahkemeye ulaşan danışma görüşü talebi, 10 Mayıs 2021 tarihinde Kurul tarafından kabul edilerek Büyük Daire'ye sevk edilir. Büyük Daire, 26 Nisan 2022 tarihinde görüşünü açıklar.⁷

Ermenistan Yargıtay'ının danışma görüşü talebi, Mahkemenin 2012 yılında verdiği ve gözaltı sırasında başvuruya konu eylemleri “işkence” ve “kötü muamele” olarak nitelediği *Virabyan-Ermenistan* kararının iç hukukta uygulanması ile bağlantılıdır. Mahkemenin ilgili kararı ardından iki polis memuru hakkında ceza soruşturulması başlatılmış ancak soruşturma sonucunda zamanaşımından bahisle 2016 yılında takipsizlik kararı verilmiştir. 2017 yılında başsavcılık, soruşturmayı yürüten makamların uluslararası hukuk ve özellikle Sözleşmenin 3. Maddesini (işkence yasağı) hesaba katmadan dosyayı kapatmış olmalarından bahisle soruşturmayı yeniden başlatır. Devamında yapılan yargılamanın ardından ilk derece mahkemesi ve istinaf mahkemesinin polisleri suçlu bulan ancak zamanaşımını nedeniyle her hangi bir cezai mahkûmiyete hükmetmeyen kararlarına karşı savcılık 2019 yılında temyiz başvurusunda bulunur. Savcılığa göre, Sözleşmenin 3. Maddesi karşısında zamanaşımından söz

⁷ CEDH, Grande Chambre, Avis consultatif concernant l'applicabilité de la prescription aux poursuites, condamnations et sanctions pour des infractions constitutives, en substance, d'actes de torture demandé par la Cour de cassation arménienne, Demande no P16-2021-001, 26 avril 2022.

edilemez. 27 Ocak 2021 tarihinde Yargıtay, Sözleşmenin 3. Maddesinin 7. Madde (suçta ve cezada kanunilik) ile birlikte yorumu konusunda Mahkemeden danışma görüşü istenmesini karara bağlar.

Mahkemenin 26 Nisan 2022 tarihli danışma görüşüne göre, sorunun kaynağı dava mahkemesinin sanıkları işkence suçundan sorumlu tuttuktan sonra zamanaşımı nedeniyle cezai sorumluluktan muaf tutmasıdır. Mahkeme, görüşünde önce Sözleşmenin 3. Maddesinin devletleri işkenceyi suç olarak kabul etme yükümlülüğü altına soktuğuna ilişkin yerleşik içtihadını hatırlatır. Gene Mahkemeye göre, “Sözleşmenin 3. Maddesi kapsamında soruşturma makamlarının hareketsiz kalması nedeniyle suçun zamanaşımına uğraması Sözleşmenin ihlali sayılır” (§ 61). Somut olayda ise soruşturma makamlarının hareketsizliğine ilişkin bir iddia bulunmamaktadır ve aleyhe yasanın geriye yürümezliği ilkesi temel bir ilkedir (§ 77). Bu bağlamda Mahkeme oy birliği ile şu görüşünü açıklar:

“Eğer bir suç iç hukukta zamanaşımına tabi ve zamanaşımı süresi dolmuşsa 7. Maddenin yeni bir kovuşturma açılmasını engeller. İç hukukta normatif değere sahip uluslararası hukuk kurallarının Sözleşmenin 7. Maddesi anlamında söz konusu suçun zamanaşımına bağlı olmadığı sonucuna ulaşmak için yeterince açık ve ulaşılabilir bir temel oluşturup oluşturmadığını belirleme görevi önce ulusal yargıya aittir.”

Fransız Danıştay’ının Danışma Görüşü Talebi

Fransız Danıştay’ının 15 Nisan 2021 tarihli danışma görüşü talebi, Kurul tarafından 31 Mayıs 2021 tarihinde kabul edilir ve Büyük Daire, 13 Temmuz 2022 tarihinde danışma görüşü açıklanır.⁸ Fransız Danıştay’ının talebi, Fransız Biyoçeşitlilik Ofisinin kurulması, çevre kolluğunun güçlendirilmesi ve Avcılar Federasyonu’nun sahip olduğu görevlerin yeniden tanımlanmasını öngören Çevre Kanunu değişikliğinin hemen ardından Fransız Danıştay’ı önüne gelen bir davaya ilişkindir.

1964 tarihli Çevre Kanunu, “Avcılık Komün Dernekleri”nin (ACCA) kurulmasını öngörmektedir. ACCA’lar, mümkün olduğunca geniş bir coğrafya üzerinde avcılık faaliyetlerini geliştirerek avcılık mirasını koruyup geliştirmeyi hedefler. Arazi sahipleri ilgili komünde kurulan ACCA’nın üyesi olarak kendilerine sağlanan fonlarla avlanma bölgeleri oluşturur. 2019 yılında yapılan yasal değişiklik, bir ACCA’nın kurulduğu tarihte belirli bir yüz ölçümde -20 ila 100 hektar- mülkiyet hakkına ya da avlanma hakkına sahip kişilerin bu uygulama ve sağlanacak fonlara itiraz hakkına sahip olmasını; mülkleri üzerinde avlanmaya itiraz edebilmelerini öngörür. Bu şekilde itiraz eden ya da cayma hakkını kullanan bir kişi ACCA’nın dışında kalır. Yani 2019’da yapılan yasa değişikliği itiraz ve cayma hakkını ACCA’ların kurulduğu 1964 yılı itibariyle mülkiyet ya da avlanma hakkına sahip kişilerle sınırlı tutar. Bu noktada ACCA’nın oluşturulduğu tarihte varlığı kabul edilmiş olan dernekler ile daha sonra oluşturulan dernekler arasında ortaya çıkan muamele farklılığı dikkate çeker.

Fransa Özel Ormancılar Federasyonu, Danıştay’da açtığı davada bu yasal düzenleme ve ilgili kararnamenin Sözleşmenin 14. Maddesi (ayrımcılık yasağı) ve 1 No’lu Ek Protokol’ün 1. Maddesine (mülkiyet hakkı) aykırı olduğu iddiasındadır. Başvuruculara göre ACCA’ları zayıflatmamak adına başka tedbirler alınması mümkünken itiraz hakkının bu şekilde belirli bir tarih itibariyle var olan hak sahipleri ile sınırlandırılmış olması mülkiyet hakkına orantısız bir müdahale oluşturur. Zira ACCA’ların kurulmasıyla hedeflenen kamu yararı, itiraz hakkına sahip kişilerin belli bir zamana referansla belirlenmesini haklı çıkarmaz.

Bu noktada Danıştay, önüne gelen dava vesilesiyle ACCA’dan önce kurulan dernekler/birliklerin yasada belirtilen aşgari bir yüzey alınının altına indiği takdirde avcılık bölgesi dışına çıkarılması imkânını ortadan kaldıran yasal düzenlemenin Sözleşmeye uygunluğunu sorgular ve Mahkemeye şu iki soruyu sorar:

- Hukuk kişilerinin kurulduğu tarih esas alınarak yasada düzenleme yapılması Sözleşmenin 14. Maddesi temelinde ayrımcılık yasağının ihlali olarak görülebilir mi?
- Eğer bu soruya verilecek yanıt olumlu ise benzer ya da bir biriyle kıyaslanabilir nitelikte kişiler arasında farklı muamelede bulunabilmenin kriterleri neler olabilir?

Mahkeme, farklı muamelenin “makul ve objektif” gerekçelere dayanması durumunda Sözleşmeye aykırılıktan söz edilemeyeceğinin altını çizer. Eğer “meşru bir amaca dayanmıyorsa ya da kullanılan araçlarla amaç arasında makul bir

⁸ CEDH, Grande Chambre, Avis consultatif relatif à la différence de traitement entre les associations de propriétaires « ayant une existence reconnue à la date de la création d’une association communale de chasse agréée » et les associations de propriétaires créées ultérieurement, demandé par le conseil d’état français, demande no p16-2021-002, 13 juillet 2022.

orantılılık bağı yoksa farklı muamelenin makul ve objektif bir gerekçesinin olmadığı kabul edilir” (§ 72). Bu çerçevede mahkemenin öngördüğü kriterler:

- (1) Sınırlamanın yasa ile öngörülmesi,
- (2) Sınırlamanın makul bir temelini olması,
- (3) Yasa ile belirlenen ayırım kriterinin niteliği ve ulusal makamların takdir yetki alanı üzerindeki etkisi,
- (4) Amaca ulaşmak için seçilen araçlarla aynı amaçların elverişliliği kriteri ve
- (5) Kullanılan araçların etkisi.

Mahkemeye göre somut olayda sınırlamanın yasa ile öngörülmesi kriteri açısından herhangi bir sorun görünmemektedir. Sınırlamanın makul bir temelini olması kriteri açısından, düzenlemenin amacının avcılık mirasını koruyup geliştirmek, kullanılan aracın ise belli hukuk kişilerine itiraz hakkı tanımayarak toprakların bölünmesini önlemek olduğunu tespitten sonra bu durumun “meşru bir kurumsal iradenin ifadesi” (§ 97) olduğunun altını çizerek. Üçüncü kriter olan, yasa ile belirlenen ayırım kriterinin niteliği ve ulusal makamların takdir yetki alanı üzerindeki etkisi konusunda Mahkeme, mülkiyet hakkı konusunda taraf devletlerin takdir yetki alanlarının geniş olduğunu belirtir. Ayrımcılık yasağı noktasında ise, örneğin ırk ya da etnik köken temelinde bir ayrımcılığın kabul edilemez olduğunun ancak somut olayda hak sahibi kişiler arasında zaman açısından bir ayırım yapılmasının bu ayırımın temelinde toprakların büyüklüğünün olmasından bahisle konuyu takdir yetki alanı içerisinde kabul eder. İlgili kriteri 4. Kriter ile birlikte mütalaa eden Mahkeme, ekonomik ve sosyal politikalara ilişkin alınan tedbirlerin, doğası gereği kategoriler ya da birey grupları arasında ayırım yapmayı gerektirdiğinin altını çizerek seçenek tedbirlerin varlığının sınırlamanın takdir yetki alanı içerisinde kalması ve meşru bir temele dayanması kaydıyla yasa koyucu tarafından kullanılan aracı tek başına haksız kılamayacağını not eder (§ 99). Gene Mahkemeye göre, “bu noktada yasa koyucunun seçtiği tedbirin amaçla olan yeterliliğine karar vermek Mahkemenin görevi değildir” (§ 111). Ayrıca Mahkeme, 5. kriteri de somut olayda devletin takdir yetki alanı içerisinde kabul eder.

Sonuç

Yeni usulün başarısı her şeyden önce, yüksek mahkemelerin bu yeni aracı kullanarak ve Mahkemeden danışma görüşü talep etmekten çekinmeyerek diyalog oyunu oynama iradesine bağlıdır. Şu an için Fransız mahkemeleri, yeni mekanizmayı ilk kullanan olmayı ve Mahkemeden danışma görüşü talep etmeyi onur meselesi haline getirmiş durumda. Oyuncular, şimdilik Fransız Yargıtay’ı, Fransız Danıştay’ı ve birkaç küçük ülke yüksek mahkemesi. Bu sebepten ve Protokol’ün yürürlüğe girmesinde bugüne (Eylül 2022) yaklaşık dört yıllık bir süre geçmiş olmasını da hesaba katarak, danışma görüşü uygulamasının şimdilik oldukça zayıf kaldığını söylemek mümkün.

Sorun alanları ya da çatışma risklerinin yanında gerçekte bir “yargıçlar diyalogu” olup olamayacağını; olursa, bu diyalogun ne derece diyalektik ve sahici olacağını sorgulamak gerekir. Çünkü son sözü söyleyecek ve danışma görüşünü verecek olan Mahkemedir ve Mahkemenin de “bu yeni ‘hukuk beyanı’ biçimini gerekli basiret ve zarafetle kullanıp kullanmayacağı henüz belli değildir” (Bianku, 2019: 19). Kuşkusuz yargıçlar diyalogu, Sözleşme sistemi içerisinde yargılamanın kalitesini güçlendirecektir. Ama aynı diyalogun bir tiyatro terimi olarak ‘soliloğ’a -kendi kendine konuşma- dönüşmemesi için ulusal özgül nitelikleri hesaba katmak ve diyalektik bir süreç gerekir. Ulusal makamlar ve Mahkeme arasındaki diyalogda sadakat, mekanik uyum ya da sistematik güvensizlik anlamına gelmez; tersine, uyumlu bir yakınsama sanatı ve karşılıklı iyilik ruhunu varsayar. Bu diyalog diyalektik olmalıdır, yani her iki taraftaki ilerleme sayesinde yapıcı ama aynı zamanda Büyük Dairede verilen kararları ikna edici otorite ve hatta gerçek yorumlayıcı otorite şeklinde tanıyarak kesin olmalıdır. Zira hiçbir şey hakların güvence altına alınması ve hukuk güvenliği açısından ulusal mahkemeler ile Mahkeme arasında alevlenen, kalıcı ve azaltılamaz bir anlaşmazlıktan daha zararlı olamaz.

Kaynakça

Benoît-Rohmer, F. (2017). Le Protocole 16 à la Convention européenne des droits de l'homme : du soliloque au dialogue. J.-P. Jacqué (dir.), *Écrits sur la communauté internationale : enjeux juridiques, politiques et diplomatiques. Liber amicorum Stelios Perrakis, Athènes, I. Sideris*, 431-446.

- Benoît-Rohmer, F. (2019). Le Protocole 16 ou le renouveau de la fonction consultative de la Cour européenne des droits de l'Homme. *Les défis liés à l'entrée en vigueur du Protocole 16 à la Convention européenne des droits de l'Homme, Actes de la Journée d'étude de l'Institut de Recherche Carré de Marré de Malberg*, 1-10.
- Bianku, L. (2019). La Cour Européenne des Droits de l'Homme et le Protocole Les défis liés à l'entrée en vigueur du Protocole 16 à la Convention européenne des droits de l'Homme. *Actes de la Journée d'étude de l'Institut de Recherche Carré de Marré de Malberg*, 10-23.
- Burgorgue-Larsen, L. (2020). Le protocole n° 16, entre théories et réalités du dialogue judiciaire. *Hors-série, Revue québécoise de droit international*, 220-254.
- Costa, J.-P., Titun, P. (2013). Les avis consultatifs devant la CEDH. *L'Homme dans la Société Internationale : Mélanges en hommage au Professeur Paul Tavernier, Bruylant*, 605-614.
- Crepet-Daigremont, C. (2012). Nouvelle étape de la réforme de la Cour européenne des droits de l'homme : vers une redistribution des rôles de la Cour et des États. *Annuaire français de droit international, volume 58*, 655-677.
- Giannopoulos, C. (2015). Considerations on the Protocol n°16 : Can the new advisory competence of the European Court of Human Rights breathe new life into the European Convention on Human Rights ?. *German Law Journal (GLJ), n° 16*, 337-350
- Giannopoulos, C. (2019). En guise de synthèse : les avantages et les inconvénients du Protocole 16", Les défis liés à l'entrée en vigueur du Protocole 16 à la Convention européenne des droits de l'Homme. *Actes de la Journée d'étude de l'Institut de Recherche Carré de Marré de Malberg*, 80-91.
- Hervieu, N. (2013). Cour européenne des droits de l'homme : Bilan d'étape d'un perpétuel chantier institutionnel. *Actualités Droits-Libertés du CREDOF, 2013*, 1-11.
- Malraux, A. (1997). *Condition Humaine. Gallimard*.
- Sicillianos, L.-A. (2014). L'élargissement de la compétence consultative de la cour européenne des droits de l'homme - A propos du Protocole n°16 à la Convention européenne des droits de l'homme. *RTDH*, 28-42.
- Tulkens, F. (2018). La Cour européenne des droits de l'homme et les avis consultatifs. *Cahiers de droit européen, vol. 54, n° 3*, 653-659.
- Vincent, B. (2015). Le protocole n°16 à la Convention européenne des droits de l'homme, ou l'institutionnalisation du 'dialogue des juges. *Gazette du Palais, n°178*, 3-15.

EXTENDED SUMMARY

Following the ratification of France as the tenth country on 12 April 2018, Protocol No. 16 entered into force on 1 August 2018; thus a new phase has commenced in the history of the ECHR. The Protocol establishes a discretionary mechanism that enables national high courts to seek advisory opinions from the Court on the interpretation and application of the ECHR.

The highest national courts or tribunals of a High Contracting Party may request the Court to give an advisory opinion. These requests must concern questions of principle relating to the interpretation and the enforcement of the rights and freedoms defined in the Convention or its protocols. The requesting court or tribunal may seek an advisory opinion only regarding a case pending before itself. It must give reasons for its request and provide the Court with the relevant legal and factual background to the pending case. It thus makes it possible to enhance the interaction between the Court and national authorities and thereby reinforce the implementation of the Convention, per the principle of subsidiarity.

It can be thought that the Protocol No.16 has dual purposes: to reduce the number of individual applications to the Court and to improve the dialogue between the Court and national courts. At this point, the essence of the Protocol is the idea that the extension of the Court's jurisdiction by giving an advisory opinion will strengthen the interaction between the national authorities and the Court. Thus the implementation of the ECHR in harmony is reinforced. The same idea corresponds to three different needs within the ECHR system: to reduce the Court's workload, to break the resistance of the national judiciary to the Court, and, consequently, to facilitate the enforcement of the Court's decisions in domestic law.

The advisory opinion procedure and its working mechanism, as set forth by the Protocol, are pretty straightforward. The difficulty is with determining the legal nature of the procedure. Although the procedure appears to be formal legal consultation, it has no similarities with traditional advisory procedures available in other international jurisdictions. Indeed, the Protocol essentially introduces a hybrid, to establish that insightful, original procedure between "advisory opinion" and "pre-decision" procedures.

Protocol No. 16 has some unavoidable problematic areas arising from its nature parallel to its value, and therefore its application may bring some risks. Problem areas mainly originate from the subsidiary nature of the Protocol. The greatest possible risk due to the subsidiary nature of the Protocol is that the Court will gradually be dragged into abstract review and the principle of subsidiarity will receive heavy blows. The second main risk is the possibility of conflict between the national judiciary and the Court at different levels, and sometimes within the Court itself, in contrast to the procedure that seeks to strengthen the ECHR system through a dialogue.

It is necessary to examine whether there can actually be a "judges dialogue" alongside these problem areas or the risks of conflict. If there can be, it is also necessary to question how dialectical and genuine this dialogue will be. Because it is the Court that will have the final say and give its advisory opinion, and it is not yet clear whether the Court will use this new form of "statement of the law" with the necessary prudence and grace. Undoubtedly, the judges' dialogue will strengthen the quality of the proceedings within the ECHR system. However, for the same dialogue not to turn into a soliloquy -self-talk- as a theatrical term, national-specific features must be taken into account, and a dialectical process is required. In the dialogue between the national authorities and the Court, loyalty does not mean mechanical conformity or systematic distrust; on the contrary, it presupposes a harmonious art of convergence and a spirit of mutual benevolence. This dialogue should be dialectical, that is, constructive, thanks to progress on both sides, but also definitive, recognizing the decisions made in the Grand Chamber as persuasive and even genuine interpretative authority.

The success of the new procedure depends, first of all, on the will of the high courts to play a dialogue game by using this new tool and not hesitate to seek an advisory opinion from the Court. For the time being, the French courts have made it a matter of honor to be the first to use the new mechanism and seek an advisory opinion from the Court. The players are, for now, the French Supreme Court, the French Council of State, and a few small country high courts. For this reason, and taking cognizance of the fact that approximately four years have

passed since the entry into force of the Additional Protocol (September 2022), it is possible to say that the implementation of advisory opinion remains quite weak for now.

ÇEVİRİ VE EDEBİYAT: EDEBİ YENİLİK VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK AÇISINDAN ÇEVİRİNİN ROLÜ

TRANSLATION AND LITERATURE: THE ROLE OF TRANSLATION IN TERMS OF LITERARY INNOVATION AND SUSTAINABILITY

Abdullah ŞENGÜL

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
asengul@nevsehir.edu.tr
ORCID: : 0000-0002-6699-1308

ÖZ

Geliş Tarihi:
14.10.2022

Kabul Tarihi:
22.11.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Türk edebiyatı,
Çeviri,
Çeviri Bilim,
Edebi Yenilik,
Dil,
Mukayese.

Keywords
Turkish Literature,
Translation,
The Science of
Translation,
Literary Newness,
Language,
Comparison.

Çeviri, çok kültürlülüğün beraberinde getirdiği bir zorunluluktur. Çeviri, baskın kültürün tanınması, örnek alınması sırasında bir ihtiyaç haline dönüşür. Çeviri, farklı toplumların birbirleriyle anlaşmasını ve tanınmasını sağlar. Bilgi ve kültür alışverişini düzenleyen temel etmenlerden bir olan çeviri, insanlığın kendi dışındaki dünyayı öğrenmesinin en kestirme yoludur.

Çeviri ihtiyacının karşılanabilmesi için çeşitli yollara başvuran toplumlar bunun için zaman zaman müesseseler oluşturmuş ve bu işi en doğru şekilde yapmaya çalışmışlardır. Bu çabalar zaman içinde adına çeviri bilim dediğimiz bir disiplinin doğmasını sağlar. Yenedünya düzeninde bu disipline sahip olan toplumlar kendi dışındaki dünyayı tanıma ve anlama konusunda çok büyük avantajlara sahip oldular. Bu disiplinden uzak toplumlar ise çevirinin mevcut dil ve kültüre verdiği zarara maruz kaldılar.

1600'li yılların ortalarında Doğu'dan yapılan ilk çeviriler, başta sözlük (dil), kültür, din gibi konularda yapılır. Türk kültürü açısından düşündüğümüzde Doğunun Batı'ya ilgisi 1850'li yıllarda başlar. Bu tarih, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin yenileşmeyi bir devlet politikası haline getirdiği yıllara rastlar. Bu yüzden yapılan ilk çeviriler, askeri ve coğrafi konular başta olmak üzere Batı medeniyetini tanıma ve anlamaya yönelik eserle sınırlı kalır.

ABSTRACT

Translation is an obligation that is brought by multiculturalism. It becomes a necessity during recognizing and pattern the dominant culture. It gets different societies to understand and compromise with each other. The translation which is one of the primary elements organizes the transaction of knowledge and culture. It also is the shortest way for human being to learn the outside world.

The societies that want to meet translation needs try different methods and sometimes they established institutions to have the best translation. These efforts, in time, led up to born science of translation as a discipline. In the modern world, the societies that have this discipline have a significant advantage to know and communicate with other nations. On the other hand, the societies that do not have this discipline are exposed to harm that is caused by translation.

In the middle of 1600s, first translations were primarily on subjects such as lexicon (language), culture, religion, in the East. When we consider it from the point of Turkish culture, the attention of the East toward the West began the 1850s. This date, at the same time, was the period when the Ottoman Empire adopted innovation as a government policy. Therefore, first translation works were limited to martial and geographical topics that were dedicated to recognizing and understanding Western culture.

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilim.1189285>

Atf/Cite as: Şengül, A. (2022). Çeviri ve edebiyat: edebî yenilik ve sürdürülebilirlik açısından çevirinin rolü. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2418-2424.

Giriş

Edebî yenilik, dış dünyada yaşanan gelişmelerle birlikte farklı edebiyatlarla olan münasebetler sonucunda bir ihtiyaç olarak ortaya çıkar. Yenileşmeyi bir ihtiyaç haline getiren temel unsur, zihniyette meydana gelen değişimlerdir. Zihniyet değişiminde ise farklı kültür ve medeniyetlere kapı aralayan çevirinin rolü oldukça önemlidir. Bu yüzden çeviri ve zihniyet ile kültür ve medeniyet değişimleri arasında önemli bir bağın olduğu kabul edilir. Bu bağın bir neticesi olarak sanatta ve edebiyatta yenileşme düşüncesi gelişir. Dış dünyada yaşanan gelişmeler bu düşüncenin en önemli basamağını oluşturur.

Günümüzde gelişmişliğin ölçüleri dünden daha farklı bir şekilde değerlendirilir. Artık kişi başına düşen milli hâsıla veya teknolojik güç belirleyici olarak kabul edilmez. Uluslararası ticaret ve teknoloji transferleri dünden daha farklı bir dünyayı karşımıza çıkarır. Bugün güçlü ve modern olarak nitelenen toplumların sadece ekonomik ve teknolojik güçlerinin olmadığı, en az onun kadar dil ve kültüre önem verdikleri görülür. Dillerini geliştirmek, bir dünya dili haline dönüştürmek o dille ticaret yapmayı da kolaylaştırır. Buna bağlı olarak gittikçe küçülen dünyada dilin önemi daha da artar. Başka diller karşısında varlığını korumak ve kendini geliştirmek için yeni disiplinler oluşur.

Gelecekte varlığını devam ettirmek işte bu disiplinlere sahip olmaktan geçmektedir. Bunların başında çeviri bilim geliyor. Bir topluma dünyadaki bütün kapıları açan bu disiplin, aynı zamanda o toplumu yozlaştıracak, yok edecek gizli bir güce de sahiptir. Bunun farkında olarak dilini donatanlar, çeviriyi belli bir ilke çerçevesinde yapanlar, söz konusu etkileşimden en az zararla kurtulma hatta avantaja dönüştürme şansına sahiptirler.

Yenilik/Değişim ve Çeviri

Hans Joachim Störig, 1963'te kaleme aldığı *Das Problem des Übersetzens* (Çeviri Sorunu) isimli eserinde iki farklı kültürün bir arada yaşamaya başlaması, bir kültürün öteki kültüre baskın çıkması ve iki kültür arasındaki farkların bulunması durumunda çevirinin bir ihtiyaç olarak ortaya çıktığını söyler (Eruz, 2010: 154). Bu şartların XVI. asırda oluşmaya başladığını ve aynı asrın ikinci yarısında kaçınılmaz bir ihtiyaç haline dönüştüğü görülür. Başlangıçta çevirinin yönü Doğu'ya dönüktür çünkü baskın kültür o asırda oradadır. Başta Arapça ve Türkçe sözlükler olmak üzere Doğu dillerinden Batı dillerine çevirilerinin yapıldığı; Kur'an'ı ve İslam medeniyetini tanımaya yönelik çevirilerin bu sürecin en önemli ayrıntısını oluşturduğu görülür (Eruz, 2010: 213-218). Bilindiği gibi sonraki asırlarda roller değişir.

1800'lü yılların başından itibaren siyasal ve kültürel birlikteliklerin güçlenmesi, ulus-inşa sürecine farklı boyutlar kazandırır. Bu süreç aynı zamanda değişimle birlikte yürütülmek istenir. Değişim düşüncesinin kaynağı ne olursa olsun ulus-inşa süreçlerinde bu düşüncenin milli bir dille yapılmak istenmesi tercümenin rolünü güçlendirir. Çünkü değişim ihtiyacı içindeki toplumlar, farklı medeniyetlere ait değerler manzumesini kendi dilleriyle ifade etmeyi çoğu zaman bir ideal haline getirirler.

Sürecin bizde de benzer şekilde geliştiği anlaşılıyor. Zira Tanzimat'la birlikte açık ve anlaşılır bir dil kullanmanın önemine sürekli vurgu yapılması, dilin güçlendirilmek istenmesi, yenilikteki sürekliliği dil üzerinden yapma düşüncesinin bir neticesidir. Bu asırda başlayan edebî yenilik, daha çok başka edebiyatları tanıma, çeşitli tür ve şekillerden çeviri ve uyarlamalar yapma kısacası başka edebiyatları bir nevi taklit şeklinde geçer. Eski ile yeni arasında tercih ve tereddütler bu asrın bir diğer özelliği olur. Bu yüzden başlangıçta Batı'dan yapılan çevirilerin etki alanı oldukça sınırlı kalır. Bir nesir dilinin olmayışı, gelişigüzel dille yapılan çevirilerin belli bir kesimle sınırlı kalmasına sebep olur. Etki alanı dar olsa da bu asırda yapılan çevirileri, Batı'da ortaya çıkan medeniyetin Osmanlı Devleti tarafından fark edilmesi ve hatta belli ölçülerde bu medeniyete sahip olmak istemesi şeklinde de okunabilir. Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü* isimli eserinin önsözünde büyük uyanışların gittikçe genişleyen, büyüyen fikirlerle gerçekleştiğini belirterek, yenilikçi düşüncelerin sürdürülebilir olmasında çevirinin rolüne dikkat çeker (Ülken, 2011: VII).

Osmanlı Devleti'ndeki çeviri faaliyetleri, bizim dışımızda oluşan bilgi ve birikime uzanmanın en emin ve en kestirme yolunun çeviri olduğu fark edildikten sonra başlar. Kâtip Çelebi'nin "Géographie" karşılığı olarak isimlendirdiği *Cihannüma* Batıdan yapılan ilk tercümelere biridir (Ülken, 2011: 238-239). Aynı asırda Türkçe kaleme alınan *Keşf-üç-şünun*'un da Batı dillerine çevirisinin yapılmış olması bu farkındalığın bir diğer cephesini oluşturur. Dikkatlerin edebî eserlere yönelmesi daha sonraki yıllarda gerçekleşir. İlk edebî çeviriler, on dokuzuncu asrın ikinci yarısında başlar.

Batıdan çevirilerin yapıldığı dönemde, Şarktan da özellikle fıkıh, kelim, tefsir konularının dışında menakıpname çevirileri devam etmektedir. Devletin içinde bulunduğu sosyal, siyasi, askeri ve kültürel meselelerin çözüm kaynağının Batıda olduğuna dair görüşler Şarktan yapılan tercümelere etkili olur. Böylece eski tabirle Şark ve Garp zihniyeti diyebileceğimiz kutuplaşma kısa bir süre sonra yerini kaynaşmaya bırakır ve iki kültür arasındaki etkileşimi hızlandırır. Böylece Tanzimat'tan önce Batıdan sadece teknikle ilgili yapılan çevirilerin yanında sanat, ilim, felsefe konularında da çeviriler yapılır. Yenileşme tarihiyle ilgilenenler bu etkileşimin başlangıcını Mustafa Reşit Paşa'nın çabalarına bağlar. Bu çabalar en azından itikat ve iman dışındaki konularda Batıya yönelmenin kapısını açar ve bu sayede çevirilerin yapılması kolaylaşır (Ülken, 2011: 243).

Üçüncü Ahmet, Üçüncü Selim, İkinci Mahmut devri Batılılaşma açısından önemlidir. Ancak Abdülaziz devrinde başlayan çeviri faaliyetleri Batıda özellikle Fransa'daki edebiyatı gündemine alır. Edebiyat, felsefe ve tarih konusunda yapılan çeviriler aynı zamanda edebî yeniliğin ilk adımını oluşturur. Bunu Batıdaki yeni edebî tür ve şekillerdeki çeviri ve uyarlamalar takip eder.

Tanpınar, ilk edebî çevirinin 1859'da yapıldığını söyler. Söz konusu dönemde edebî yenilikler kitaptan ziyade gazete ve mecmua yoluyla okuyucunun karşısına çıkarıldığı için içtimâi bir özellik arz eder. 19. asrın ortalarına kadar Osmanlı aydınının Avrupa kültürü hakkında oldukça yüzeysel bilgileri vardır. Nitekim III. Selim devrinin Dışişleri Bakanı olan Atıf Efendi'nin Fransız İhtilali konusunda sunduğu raporda: “*Ruso ve Volter misülli meşhûr şındıkların eserleriyle husûle gelmiş bir fiske u ficür cünbüşii*” (Okay, 1988: 304) şeklinde bahsetmesi bunun en açık örneğidir. Dolayısıyla Batı'dan yapılan tercümelere öncelikle edebî yeniliği gerçekleştirecek olan aydın bir kesimin ortaya çıkmasına imkân hazırlar. Bu açıdan 1859'dan sonra özellikle edebiyat, sanat ve kültür sahasında yapılan çeviriler bir anlamda batılı bir mektep hüviyetindedir. Tanzimat döneminde yeni bir edebî anlayışın ortaya çıkmasında sayıca az olsa bile tercümelere önemli bir rolünün olduğu görülür (Okay, 1988: 306).

Münif Paşa'nın Voltaire'den çevirdiği *Muhâverat-ı Hikemiyye* (Felsefi Diyaloglar) ilk edebî tercüme olmasının yanında Batıda ne arıyoruz sorusuna da cevap veren bir bilinç sergiler. Münif Paşa kitabının başına aldığı önsöz mahiyetindeki yazısında Batıda öncelikle faydalı ve güzel olanı almak, sonra da Batı edebiyatlarında bizde olmayan yeni edebî türleri, tarzları getirmek şeklinde açıklar (Okay, 1988: 306). Bu bilinç Atıf Paşa'nın Rousseau, Voltaire ve Fransız İhtilali hakkındaki düşünceleriyle karşılaştırıldığında kısa sürede yapılan tercümelere vasıtasıyla bir hayli yol kat edildiği görülür. Bununla birlikte Batıdan yapılan ilk tercümelere aydınlarımızın yeni edebî değerler yerine ahlaki birtakım endişelerine bağlı olarak hikmet dersleri verecek eserlere yönelmeleri devir açısından oldukça normaldir. Edebiyat ve sanatın sosyal ve siyasi endişelerin önüne geçmesi yakın zamanda gerçekleşir. *Hikâye-i Mağdûrin* (Sefiller) tercümesinde olduğu gibi. Burada dikkatten kaçırılmaması gereken şudur: Bu tip yeniliklerin peşinde koşanlar, devlette üst düzey görevlilerdi. Yeniliği açık insanlardı. Bu yüzden birçoğu ilerleyen yaşlarına rağmen Fransızca öğrenmişti. Ancak bu insanlar bir taraflarıyla da Doğuluydular. Doğunun edebî zevke ve terbiyesine göre yetiştirilmişlerdi. Diğerlerinden farkı, Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı yenedünya düzeninin farkındaydılar. Bir taraftan Molière'den uyarlamalar yapan Ahmet Vefik Paşa'nın aynı zamanda Ebulgazi Bahadır Han'dan yaptığı *Uşa-i Şecere-i Türki* tercümesi bu anlayışın bir neticesi olarak düşünülmelidir. Molière'nin eserlerinden uyarlamalar yaparken yerli tipler oluşturma gayreti de bu çerçevede düşünülebilir.

Kültür ve sanat açısından XIX. asrın bir Fransız asrı olduğu kabul edilir bir gerçektir. Bu asırda Türk kültürü üzerinde de güçlü bir Fransız etkisinden bahsedebiliriz. Söz konusu etki, Osmanlı aydınlarının ilk öğrendikleri Batı dilinin Fransızca olmasıyla da ilişkilidir. Fransız kültür ve medeniyetinin yakından takip edilmesi, değişim sürecinde Fransız edebiyatını diğer Batılı edebiyatlardan daha cazip kılar. Başta askerlik olmak üzere tıp, mühendislik gibi sahalarda görülen bu etkileşim, Tanzimat'ın ilanıyla birlikte sosyal ve kültürel alanda da kendini güçlü bir şekilde gösterir. Şüphesiz Fransızcanın dışında 1856'da Kırım Savaşı sonucu oluşturulan ittifak gibi bazı siyasî gelişmelerinde rolü inkâr edilemez. Osmanlı coğrafyasında çok hızlı bir şekilde yayılan Fransız okulları önce Fransızcaya ve zamanla Avrupa'ya özellikle de Fransa'ya olan rağbeti artırır. Bunun neticesi olarak Fransız kültür ve edebiyatını daha yakından tanımaları mümkün olur. Türk cemiyet hayatını birçok yönden etkileyen Fransız tesiri, Tanzimatın ilânından sonra bu kültürü daha yakından tanımaya başlayan şair ve yazarların, edebî hayatımızı etkileyecek bir hareketin içine girmelerini kolaylaştırır. Ancak hemen belirtelim ki bu dönemde yapılan çeviriler, belli bir plan çerçevesinde değil; daha çok tesadüflere ve şahıslara bağlı olarak sürdürülür (Kerman, 1978: 393).

Başlangıçta olduğu gibi sonraki yıllarda da çeviriler daha çok Fransızca üzerinden yapıldığı görülür. Hatta İngiliz, Alman, Rus ve Yunan edebiyatlarından yapılan çeviriler bile genellikle o eserin Fransızca çevirisinden yapılır. Kaynak dilde Fransızcanın hâkimiyeti değişmemekle birlikte çevrilen eserlerin türlerinde değişiklikler olur. Osmanlının son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında edebî çevirilerin yerine ulus-inşa sürecine katkı yapması planlanan sosyoloji, tarih kitapları ön plana çıkar. 1940 sonrası yeniden edebî eserlere döndüğü görülür (Gürçağlar, 2018: 181-195).

Edebî yeniliğin başladığı dönemde tercümelemlerin yanında bol miktarda uyarlamaların yapılması sonraki yıllarda tartışma konusu olur. Özellikle Batıdaki güçlü eserlerin tercüme edilmesinin edebiyatın yenileştirilmesine uyarlamadan daha fazla katkı yapacağı kabul edilir. Bu dönemdeki tartışmaları sonraki yıllarda değerlendiren Reşat Nuri, tiyatrodaki vaka icat etmenin ve bunlarla enteresan bir piyes kurmanın zorluğuna dikkat çekerek, bunun uzun tecrübelerle ve tiyatro tekniğini öğrenmekle mümkün olacağını söyler. Bu konuda Ahmet Vefik Paşa'nın oynadığı role dikkat çeker (Yavuz, 1976: 417).

Aydınlarımız söz konusu süreçte iki önemli keşif yaparlar. Birincisi, sosyal yapının düzenlenmesine katkı yapacak yeni bir edebiyat; ikincisi bu edebî eserleri herkese rahatlıkla taşıyan bir edebiyat dilinin varlığı.

Edebî Yeniliğin Sürdürülebilir Olmasında Çevirilerin Rolü

Çeviri, edebî yeniliklerde çok önemli bir müessesedir. Öncelikle sanatçıların farklı edebiyatlara yönelmeleri ve yönünü döndükleri edebiyatın mahiyetini kavrayabilmeleri bu sayede gerçekleşir. Yeni konuları tanınması, bunların ifade şekillerinden haberdar olması çevirinin etki alanı olarak kabul edilir. Söz konusu etki, XIX. asırda Avrupa ile olan ilişkilerimizin bir sonucu olarak sosyal, kültürel, siyasî ve askerî hayatımızın köklü değişikliklere maruz kalması demektir (Okay, 1969: 17). Mevcut olan hayatla yeni hayat arayışları çevirisi yapılan konuların alanını genişletti. Bu yüzden bizde çeviri, her zaman edebî yeniliklere hizmet eden bir araç olamadı. Zaman zaman iç ve dış gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan projelerin gerçekleştirileceği bir zemin olarak da görüldü. Başta Arayışlar dönemi olmak üzere Cumhuriyetin ilk döneminde yapılan çevirilerin tamamına yakını bu çerçevede değerlendirilebilir (Gürçağlar, 2018: 3). Çeviri yoluyla belirli fikirlerin inşası, edebî yeniliğin sürekliliğini tehlikeye attığı gibi, sanatta ideolojik kaygıların ön plana çıkması gibi tehlikeleri de beraberinde getirebilir. Bu tehlike her zaman vardır ve zaman zaman edebî yeniliğin etkilenmesi söz konusu olmuştur. Günümüzde ise, mevcut tehlikelerle birlikte edebî yeniliğimizi tehlikeye atacak başka gelişmeler yaşanmaktadır. Mesela, yabancı dil öğrenimiyle birlikte, başka edebiyatlardaki gelişmelerin münevver kesim tarafından orijinal dilde takip edilmesi, ana dil için oldukça tehlikelidir. Bu yüzden çevirinin bir disiplin olarak devamını sağlamak ve hatta orijinal dildeki lezzeti verecek güzellikte çevirilerin yapılmasını sağlamak çağdaş edebiyatlar için bir zorunluluk haline gelmiştir.

Unutulmamalıdır ki, bir edebiyatı yenileştirme ve yeniliği sürekli hale getirmek için çeviriler yapmak, aynı zamanda farklı bir dil, farklı bir kültür, farklı bir tarih, farklı bir sosyal ve siyasî hayat ve hatta farklı bir inanç sistemini tanımak anlamına da gelir. Mevcut durumunuzu bütün bu farklılıklarla zenginleştirmek isterken, bunların tesiri altında zayıflatma tehlikesi de söz konusudur. Reşat Nuri, söz konusu yıllarda Ahmet Vefik Paşa'nın bu tehlikenin farkında olduğunu söyler. Onun telif kılıfına soktuğu adapte piyeslerinde korkusuz ve katıksız Türk olan tipler oluşturarak yukarıda işaret ettiğimiz tehlikeye karşı bir tepki uyandırmaya çalıştığını, ancak bu tipleri, Türk olmayan oyuncularla sahneye taşıdığı için çok başarılı olmadığını belirtir. Reşat Nuri'ye göre İbnürrefik Ahmet Nuri'nin yıllar sonraki benzer çabaları, Türk oyuncular sayesinde daha başarılı olur (Yavuz, 1976: 401). Aynı tehlike günümüzde artarak devam etmektedir. Görsel iletişim araçlarının hayatımıza çok fazla girmesi, sinema filmi ve dizi film çevirileri, çeviri biliminin hem etki alanını genişletmekte hem de önemini artırmaktadır. Batının kendisi için tasarladıkları yeni hayatları, yeni kahramanları biz de kendi insanımız için bulmak ve değişik anlatım araçlarıyla okuyucu, izleyici veya dinleyicinin dikkatine sunmak zorundayız.

Edebiyatımızın yenileştirilmesi sürecinde yapılan çeviriler, aynı zamanda edebiyatımıza kazandırılmaya çalışılan yeni edebî türlerin oluşum ve gelişim sürecini takip etmek anlamına gelir. Söz konusu sürecin bizdeki gelişme seyrinin daha sağlıklı yapılabilmesi, çevirinin kurmaca metinlerle sınırlı kalmamasına bağlıdır. Kurmaca metinlerin yanında, kurmacanın problemlerinin tartışıldığı teorik metinlere de müracaat edilmelidir. Edebî yeniliğimiz bu açıdan incelediğimizde kurmaca ve kurmaca metin dışı yazıların hemen hemen aynı dönemde başladığını görüyoruz. Mesela çeşitli Avrupa ülkelerinde elçilik görevinde bulunan devlet adamlarının tiyatro türü

hakkında genel çizgileriyle de olsa Osmanlı devletini on sekizinci asırdan itibaren bilgilendirdiklerini biliyoruz. İlk teorik yazılar ise, Bosko Tiyatrosu'nun İstanbul'da verdiği temsiller dolayısıyla *Ceride-i Havadis*'te yayınlanır. 1841 tarihini taşıyan söz konusu yazıda, insanların temel ihtiyacı olan yeme, içme ve barınmanın yanında saz çalan, şarkı okuyan veya güreşen pehlivanları izleyerek eğlendiklerini; bugün ise kalbine ferahlık veren, gezip eğlenmeye dair bazı oyunların meydana çıktığını ve bunların sanat kabul edildiğini anlatılır. Avrupa'da bu sanata dair pek çok kitabın yayınlandığını, Yunan, Çin ve Hintlilerde bu sanatın eskiden beri bilindiğini anlatan yazının devamında bu oyunların şeklen icrası için özel mekânların yapıldığı ve birçoğunun günümüze kadar geldiği belirtilir. Söz konusu yazıda, son birkaç asırda bu sanatın Avrupa'da çok geliştiğine işaret edilerek, tiyatro binaları, sahneleme şekilleri ve oyun türleri hakkında bilgiler verilir. Boska Tiyatrosu'nun Beyoğlu'nda yaptığı gösterinin uygun mekân olmamasından dolayı Avrupa'daki gösteriler kadar güzel olmasa da yine çok beğenildiğini; oyuncuların çok para kazanıp kendi toplumlarından itibar gördükleri anlatılır (Sevengil, 1969: 22-24). Yazının tarihi dikkate alındığında, yeniliğin edebî ve sosyal gerekçeleriyle birlikte anlatılmasının önemli olduğu görülür. Benzer çabaların daha sonra yazılan eserlerin önsözlerine serpiştirilmiş bir şekilde devam ettiğini ve Namık Kemal'le birlikte yeni bir merhale kazandığını görüyoruz.

Bu rolü günümüzde sanat eğitimi veren kurumlar üstlenmelidir. Çağdaş edebiyatlardaki yeniliklerden öğrendiklerini eğitim ve sanat faaliyetleri yoluyla sürekli güncel tutmalıdır. Başkalarından aldığımız kadar, başkalarına vereceğimiz edebiyatımıza has güzellikler, yeniliğin sürekliliği açısından kaçınılmazdır. Bu yolla sürekli ve karşılıklı bir etkileşim söz konusu olabilir. Çeviriler yoluyla elde edilecek yeni bilgiler, edebî geleneği güçlendirmek için olmalıdır. Aksi takdirde alınacak olan yenilikler, taklit olmanın ötesine geçemez. Son asırda bir disiplin olarak doğan mukayeseli edebiyat, bu sürecin daha sağlıklı işlemesi için çağdaş edebiyatlara yeni ufuklar açmaktadır.

Çeviriler, farklı kurgu ve anlatım yollarını öğrenmek açısından da önemlidir. Sadece edebiyatı yenileştirme sürecinin başında değil; bu sürecin devamında da çevirilere ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü anlatma, insanlığın en önemli problemlerinden biridir ve bu konuda sürekli bir arayış içindedir. Edebiyatlar, bu konudaki yeniliklerden ancak çeviri yoluyla haberdar olurlar.

Çeviriler yoluyla elde edilen bilgi ve birikim, içe dönme ve kendini tanımak açısından önemlidir. Edebiyatlar, ancak bu yolla yeni edebî tür ve şekilleri kullanma becerisi kazanırlar. Daha kısa bir ifadeyle başkasını tanımak, kendimizi tanımanın ilk adımıdır.

Sonuç

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Çeviri, her şeyden önce sosyo-politik ve kültürel bir olgudur. Bu yüzden sosyal, siyasi ve kültürel problemlerin çözülmesinde bir araç olarak görülmüştür.

Batı medeniyetini tanıma süreci çeviriler vasıtasıyla sürdürülmüş, Doğu ve Batıdaki birikimlere bu yolla ulaşılmıştır. Çeviri bilim, bu sürecin daha sağlıklı sürdürülebilmesi için gereklidir. Sanatta, teknikte, fende geri kalmamak için bu disiplinde de geri kalmamak gerekir.

Türk Edebiyatında çeviri ve uyarlamalarla başlayan Batıyı tanıma süreci, toplumda meydana getirilmek istenen değişime bağlı olarak izah edilebilir. Mevcut edebî zevkler, çevirinin yönünü belirlemede etkilidir. Mesela söz konusu süreçte tiyatro, tiyatro türü içinde komediler öncelikli tercih olmuştur. Bu tercih, keyfiyetten ziyade bir mecburiyetin gereğidir.

Çeviriler, farklı dil, kültür, tarih, inanç sistemleri, sosyal ve siyasi hayatlar yanında yeni edebî tür ve zevkleri tanıma açısından da edebiyatımızı yenileştirme sürecinde birçok avantajlar sağladı. Bu avantajın devam etmesi, çevirilerin devam etmesi gibi bu zorunluluğu beraberinde getirmektedir. Ancak, sadece başka edebiyatlardan yapılan çevirilerle yetinmemek, edebiyatımızın başka kültürler tarafından tanınmasını sağlamak ve bu kültürlerin verdiği tepkiyi öğrenmek için edebî eserlerimizi başka dillere çevirmek gibi bir süreci de çalıştırmak zorundayız. İçe dönük bir edebiyatın gelişme seyrini devam ettirmesi mümkün değildir.

Edebiyatımız, bir tarafı ile geleneksel olanın peşinde olurken, diğer tarafı ile yeni anlatım yolları, yeni türler ve yeni zevklerin arayışı içinde olmalıdır. Yani edebî yeniliğin devam eden bir süreç olduğu dikkatlerden kaçınılmazsa o zaman çok daha güçlü bir edebiyata sahip olmak mümkün olacaktır. Esasen Dünya edebiyatıyla uyumlu, kendimize has bir sesi elde etmenin başka yolunun olmadığı anlaşılıyor.

Kaynakça

- Eruz, S. (2010). *Çok kültürlülük ve çeviri, Osmanlı Devleti'nde çeviri etkinliği ve çevirmenler*. Multilingual.
- Gürçağlar, Ş. T. (2018). *Türkiye'de çevirinin politikası ve poetikası 1923-1960*. (T. Demirel, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kerman, Z. (1978). *1862-1910 yılları arasında Victor Hugo'dan Türkçeye yapılan tercümeleer üzerinde bir araştırma*. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Okay, O. (1988). "Edebiyatımızın batılılaşması yahut yenileşmesi", *Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri* 8. cilt içinde (ss.301-3016). Ötüken-Söğüt.
- Sevengil, R. A. (1969). *Türk tiyatrosu tarihi II opera san'atı ile ilk temaslarımız*. Millî Eğitim Basımevi.
- Ülken, H. Z. (2011). *Uyanış devirlerinde tercümenin rolü*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yavuz, K. (1976). *Reşat Nuri Güntekin'in tiyatro ile ilgili makaleleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

The fact that Muslim young people go to Europe, especially to France, enables them to get to know French culture and literature more closely. The aim of our study is to determine the role of translation in terms of literary innovation and sustainability. It is seen that translation has an important function in the change of thought styles and in the context of establishing relations with developed civilizations.

Translation activities have an important contribution to the renewal of Turkish literature. The effect of such activities on Turkish literature is especially evident in the Tanzimat Period. Therefore, in this study, it has been tried to understand the level of the effect of translation activities on Turkish literature from a historical perspective. Such a view reveals the role of the relevant process in the development of Turkish literature, step by step.

The direction of the fictional works, which were translated recently, was determined by social, political and ideological approaches. In other words, economic and aesthetic benefits remain in the shadow of the social and political. Because the literary translation is done first, why the state needs a change in socio-political reform reforms. So the policy is essential. The fact that the first translators are also employees with various levels is an indication from which frame they look at the texts they translated. The edict of Tanzimat and the changes in social, political and military life that occur accordingly are the most important factors that determine the nature and purpose of the texts to be translated. Muslim youth had a chance to know the French culture and literature intimately by means of their visits to Europe, especially France and their interest in the French language that was increased by the effect of French schools. They thought that new Western literature forms were convenient means that could transfer the innovation to our society. Also, the newspaper and theatre were more strategical, they believed. Specifically, the translations from West revealed a new language for literature as well as they brought new forms of literature. Prose language was shaped by means of newspaper, short story, and novel. Since our traditional theatre based on humor and its power to criticize the wrong and old, Molière translations attracted our people. As it is a necessity in other fields as well, in literature, sustaining the newness requires to chase the new narrations. That's why translations are essential. Translations that are made from different languages are not enough. Translating our literature is important to observe the reaction of the modern world. A sustainable literary newness might be possible with reciprocal communication. While this point increases the importance of translation, it also increases the problems of it.

Literatures that want to change experience a period of recognition and influence by making translations from the literature in which they turn. This is an inevitable process. In other words, copyright works in accordance with the change targets cannot be issued without going through the translation and adaptation steps. It is a fact that in the period when the translation activities started, there was more inclination towards theater texts than other texts in terms of social benefits. In this process, both the activities of foreign theater groups and the impressions of the Ottoman intellectuals going to the West about the theater and the thoughts developed about the theater are the main reason for this trend. All studies, including the process of getting to know Molière, which started with translation and adaptations in Turkish Literature, can be explained depending on the change desired in the society. Many of these types are cartoonish, prepared to laugh over them. But the ultimate goal is to bring these negative types to the reader's agenda. Translations provided many advantages in the process of renewing our literature in terms of recognizing new literary genres and tastes as well as different languages, cultures, history, belief systems, social and political lives. The continuation of this advantage brings along this obligation, as does the continuation of translations. However, we have to run the process of translating our literary works into other languages in order not to be content with translations from other literatures, but to ensure that our literature is recognized by other cultures and to learn the reaction of these cultures. It is not possible for an introverted literature to continue its course of development. While our literature pursues the traditional on the one hand, it must seek new ways of expression, new genres and new tastes on the other. In other words, if it is not overlooked that literary innovation is an ongoing process, then it will be possible to have a much stronger literature. In fact, it seems that there is no other way to get a unique voice that is compatible with world literature.

XVIII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI DEVLETİNDE MÜSADERE SÜRECİ (NAZIRZADE MEHMED AĞA ÖRNEĞİ)

CONFISCATION PROCESS IN THE SECOND HALF OF THE EIGHTEENTH CENTURY IN THE OTTOMAN EMPIRE (THE CASE OF NAZIRZADE MEHMED AĞA)

Naime Yüksel KARASU

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
naime.kayacaglayan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3245-5582

ÖZ

Geliş Tarihi:
17.10.2022

Kabul Tarihi:
18.12.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Müsadere,
İştib,
Nazırzade Mehmed
Ağa

Keywords
Confiscation,
İştib,
Nazırzade Mehmed
Ağa

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde özellikle devlete karşı suç işleyenleri cezalandırmada bir yöntem olan müsadere giderek devletin nakit para elde etmek için kullandığı araçlardan biri haline gelmiştir. Bu çalışmada bahsi geçen aracın XVIII. yüzyılda uygulanması İştib Mübayaacısı Nazırzade Mehmed Ağa örneğinde incelenecektir. Çalışma neredeyse tamamen arşiv kaynaklarına dayanmaktadır. Bununla beraber iki belge müsadere sürecini aydınlatmada temel kaynak olarak tercih edilmiştir. Bunlardan ilki müsadere işlemini gerçekleştirmekle görevli İbrahim Ağa'nın merkeze gönderdiği tahriratların özetlerini içeren kaime dir. Diğerisi ise Mehmed Ağa'nın bilinen tüm malvarlığının kaydedildiği muhalefat defteridir. Bu kaynakların bize sundukları bilgiler birkaç husus hariç bırakılacak olursa müsadere sürecini tüm aşamaları ve detaylarıyla neredeyse mükemmel şekilde ele almaktadır. Ayrıca bu çalışmada elde edilen bazı bulgular muhalefat kayıtlarının sadece merhumun servetini tespit etmekte değil aynı zamanda yerel sosyal ağlar, ekonomik ilişkiler ve daha birçok konuda bilgi ve fikir verebileceğini göstermektedir. Böylece Osmanlı Devleti'nin bahsi geçen yüzyılda müsadere yoluyla taşra ileri gelenlerinin servetlerinden ne şekilde faydalandığı tespit edilecektir.

ABSTRACT

Confiscation, which was a method to punish the ones who committed the crimes against the government in the early stages of the Ottoman Empire, gradually turned into one of the tools which the government used to extract cash. In this study, it will be analysed the application of the aforementioned tool in the 18th century in the case of İştib Cereal Buyer Nazırzade Mehmed Ağa. The research is based almost completely on archival documents. Although lots of other documents were used for the research two documents was chosen as primary sources in clarification of the confiscation process. First of these is the kaime which contains summaries of the letters which İbrahim Ağa, who was in charge to prosecute the confiscation, sent to the capital. The second one is the record book in which Mehmed Ağa's whole property was recorded. Excluding some issues, the information which these documents offers us the process of confiscation with its all stages and details. Besides findings submitted in this study shows us that muhalefat documents can give some information not only on deceased's wealth but at the same time on social networks, economic relations and other several topics. In this way, it will be dealt with how the Ottoman Empire benefitted from local notables by confiscation in the aforementioned century.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1190479>

Attf/Cite as: Karasu, N. Y. (2022). XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devletinde müsadere süreci (Nazırzade Mehmed Ağa örneği). *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2425-2437.

Giriş

Kelime anlamı “ısrarla istemek” olan müsaderenin uygulamadaki karşılığı devlet tarafından mala el konulmasıdır. Bu uygulamanın haksız şekilde zenginleşen devlet görevlilerinin mallarının bir kısmı veya tamamının hazineye aktarılmasına yönelik olduğu genel kabul görmüştür. Bununla beraber, müsadere uygulaması tarihsel süreçte siyasi ve mali bir araç olarak kullanılmış, hatta Emeviler döneminde kişisel rekabetlerde bir silah durumuna gelmiştir. Emevilerin yerine gelen Abbasiler de öncüllerden devraldıkları bu geleneği siyasi yaşamın bir parçası haline getirmişlerdir. Hatta vezirlik için devlet adamları arasındaki rekabette kazanan tarafın kaybedenin malına el koyması sıradan bir hale gelmiştir (Tomar, 2006: 65).

Müsaderenin Osmanlılardaki ilk uygulamaları ise çok masum görünmektedir. Zira II. Mehmed dönemine kadar asiler dışında uygulanmamıştır. Bunun temel sebebi büyük oranda konar-göçer kitlelerden oluşan Osmanlı toplumunda müsadereye maruz kalan grubun devletten desteğini çekeceğine dair kaygı olduğu kabul edilir. İlk siyasi müsadere ise II. Mehmed ile rekabet ettiği ileri sürülen Çandarlı Halil Paşa'nın mallarına el konulması ile gerçekleşmiştir. Tuncay Ögün'ün belirttiğine göre XVII. yüzyıldan itibaren müsadere siyasi amaçlar kadar hazineye gelir sağlamak için uygulanmıştır. Dolayısıyla, müsaderelerden elde edilen gelirler hazine içerisinde daha fazla yer tutmaya başlamıştır. Bunun bir göstergesi önceki yüzyıllarda müsadereye maruz kalmayan ulema sınıfı da bu yüzyılda müsadere uygulamasından kurtulamamasıdır (Ögün, 2006:67). Anlaşılacağı gibi müsadere, Osmanlı Devleti'nde devlet görevlilerine yani askeri ve ulema sınıf mensuplarına uygulanan bir cezaydı. Bununla beraber XVII. yüzyılın sonlarından itibaren eyaletlerde ayan denilen yeni bir sınıfın ortaya çıkması ve bu sınıfa da müsaderenin uygulanması müsaderenin askeri ve ulema sınıfları dışında kalan toplum kesimlerine de uygulanabildiğini göstermiştir. (Ünal, 1987: 102). Zira ayanlık üzerine artan araştırmalar sayesinde bu sınıfın da askeri sınıf içerisinde kabul edilmesi gerektiğini göstermiştir. Hatta II. Mahmud döneminde devlete borcu olup/olmadığına ve isyan edip/etmediğine bakılmaksızın bir ayanın ölümü müsadere sürecinin başlatılması için yeterli görülmüştür. Çünkü, II. Mahmud bu uygulamayı ayanları ortadan kaldırmak için bir etkili bir araç olarak kullanmıştır (Ögün, 2006: 67). Bundan dolayı, müsaderenin XVIII. yüzyıldan itibaren bir ceza yöntemi olmasının yanında hazinedeki nakit darlığını gidermek için kullanılan bir araç haline geldiği genel kabul görmüştür (Telci, 2000: 206). Ancak müsadere edilen kişinin suçu ve devletten sağladığı fayda ne olursa olsun ailesine geçineceği miktarda mal kesinlikle bırakılması temel bir kuraldı (Ögün, 2006: 67).

Muhallefat geride bırakılan anlamına gelen muhallef kelimesinin çoğuludur (Özcan, 2006: 405). Anlaşılacağı gibi muhallefat defterleri ölen veya serveti müsadere edilen kişinin emvalinin kaydedildiği defterlerdir. Osmanlı tarihinde müsadere ve bu işlemin sonucunda ortaya çıkan muhallefat defterleri üzerine öncü bir çalışma Yavuz Cezar tarafından 1977 senesinde Belleten Dergisi'nde yayınlanmıştır. Cezar bu çalışmasında muhallefat defterlerinin sadece kişinin serveti hakkında değil, kişinin sosyal ağlar içerisindeki yeri ve taşrada servetin ne şekilde el değiştirebileceği gibi konularda ufuk açıcı bir yaklaşım geliştirmiştir. Cezar'ın bu yaklaşımı Osmanlı tarihçileri arasında beğeni toplamasına rağmen müsadere ve muhallefat defterleri üzerine araştırmalar bir süre için sınırlı kalmıştır. 2000'li yıllara kadar sadece Mehmet Ali Ünal, Yuzo Nagata ve Fikret Yılmaz'ın konu üzerinde araştırmalar yaptıkları görülmektedir. 2000'li yıllardan itibaren ise müsadere ve muhallefat örnekleri üzerinde çok sayıda çalışma ortaya çıkmıştır. Bunların büyük kısmı muhallefat defterlerinin analiz ve transkripsiyonlarından oluşmaktadır.¹

Bu çalışmada muhallefat listelemekten yerine Nazırzade Mehmed Ağa örneğinde başından sonuna müsadere süreci ele alınacaktır. Ağa'nın muhallefatının içeriği bu araştırmanın kapsamı dışındadır.

Bu çalışmada Nazırzade Mehmed Ağa örneğinde şu sorulara cevap aranacaktır;

1. Müsaderenin kime ve ne sebeple yapıldığı,
2. Kim tarafından yürütüldüğü,
3. Hangi aşamalardan oluştuğu,
4. Devletin müsadere ile ne amaçladığı,

¹ Ayanlara uygulanan müsadereler ile ilgili yukarıda bahsi geçen ve geçmeyen çalışmalardan bazıları kaynakça kısmında tam künyeleriyle gösterilmiştir.

ele alınacaktır. Bununla beraber konumuz olan Nazırzade Mehmed'in müsadere sürecine geçmeden önce kendisi ve vefatından önce devlet hizmetinde bulunduğu görevler hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır.

Nazırzade Mehmed Ağa

Nazırzade Mehmed'in nerede ve ne zaman dünyaya geldiğiyle ilgili bilgi bulunmamaktadır. Nazırzadeler ailesiyle ilgili arşiv kayıtlarında ilk bilgi 1736-1739 Osmanlı/Avusturya-Rus Savaşı sırasında Şehirköy'de isyan eden gayr-ı müslimler dolayısıyla geçmektedir. Mühimme defterine kayıtlı söz konusu hükümde düşmanın (Avusturya) Niş Kalesi'ne saldırı hazırlığı yaptığından Rumeli Valisi Ahmed Paşa'nın kaleyi korumak üzere o tarafa sevk edildiği, ancak yolu üzerinde önce Şehirköy tarafında isyan halindeki gayr-ı Müslimleri tedip etmesi emredildiği belirtilmiştir (BOA, MD. 144, 121/362). Bundan anlaşıldığına göre Şehirköy gayr-ı müslim reaya söz konusu tarihte bir kalkışma içindedir. Hükümün devamında İştib ayanından Nazırzadelerin çevredeki diğer on iki kazanın ayanı gibi kendi kazasından toplayacağı eli silah tutan milis kuvvetlerini toplamakla görevlendirildikleri ve içlerinden birinin toplayacakları birliğe başbuğ tayin olduğu belirtilmiştir (BOA, MD. 144, 121/362). Daha sonra gönderilen diğer bir hükümle Nazırzade'nin bu kuvvetler ile Sofya'da Rumeli Valisi Ahmed Paşa'nın maiyetine katılması emredilmiştir (BOA, MD. 144, 121/356-368). Temmuz ayı sonu veya ağustos ayı başında yazılan bu ferman yaklaşık on gün sonra tekrarlanarak Nazırzadeler ve diğer ayanların acele etmeleri istenmiştir (BOA, MD. 144, 131/391-403). Daha sonra Rumeli Ahmed Paşa'ya yazılan diğer bir hükümde maiyetine tayin edilen kaza ayanları emrindeki askerler ve diğer askeri sınıflardan ne kadarının ulaştığı ve Şehirköy'de isyan eden gayr-ı Müslimlere karşı ne gibi tedbirler alındığına dair rapor göndermesi istenmiştir (BOA, MD. 144, 174/510). Ancak, Ahmed Paşa'nın raporuna arşiv kayıtlarında ulaşılamamıştır. Bundan dolayı, Nazırzadelerin söz konusu görevi yerine getirip/getirmediklerine dair bir bilgi yoktur. Ne var ki, Ahmed Paşa'nın emrindeki ayanlarla Niş'in savunmasına yetişemedikleri dolayısıyla kalenin düşman işgaline uğradığı görülmektedir (BOA, MD. 144, 183/532).

Yukarıdaki ele alınan olaylarla ilgili belgelerde Nazırzade Mehmed'in kendisine değil ailesine hitap edildiği ve "Nazırzadeler" ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Tespitlere göre bundan sonra Nazırzadelere dair uzun süre kayıt yoktur. Osmanlı Devleti'nin aileyi yeniden muhatap alması yine bir savaş döneminde ve güherçile temini konusunda olmuştur. Osmanlı Devleti 1768 senesinin güz aylarında Rus Çarlığına savaş ilan etmesi üzerine takip eden senenin baharında yapılacak sefer için hazırlıklara başlamıştır. Bu hazırlıklar arasında ordu için gerekli zahire ve barut üretiminde kullanılan güherçile temini bulunmaktadır. Nazırzade Mehmed'e gönderilen 17 Ocak 1769 tarihli hükümde Selanik Baruthanesi Nazırı Mir Numan'ın İstanbul'a yazdığı tahriratında talep edilen barutun karşılanması için İştib kazasında uygun yerlere 60 güherçile kazanı kurularak her bir kazanda 600 vukiyye² güherçile kaynatılmasını istediği belirtilmiştir. Hükümün devamında Mir Numan'ın bu talebinin uygun görüldüğü ve kendisinin bu işle görevlendirildiği bildirilmiştir. Bu sebeple belirtilen sayıda kazanlara yapılacak masraflar ile güherçile üretiminde çalıştırılacak işçi ücretlerinin Mir Numan'dan tahsil edilerek görevin yerine getirilmesi emredilmiştir (BOA, MAD. d. 8515, 168/1) Aynı sene içerisinde Nazırzade'ye iletilen diğer bir talep zahire temini konusunda olmuştur. Güherçile ile ilgili talepten beş gün sonra gönderilen hükümde ordunun acil olarak zahireye ihtiyaç duyduğu belirtilerek sadece içinde bulunan seneye sınırlı kalmak üzere (BOA, MAD. d. 8515, 148/1) adları geçen üç kazadan toplam 20.000 kile³ buğday satın alması ve Selanik İskelesi'ne nakletmesi emredilmiştir (BOA, MAD. d. 8515, 148/1). Böylece, Nazırzade Mehmed aynı zamanda *İştib mübayaacısı* atanmıştır.

Tablo 1. 1769 Senesinde Nazırzade Mehmed'den Satın Alması İstenen Zahirenin Kazalara Dağılımı (BOA, MAD. d. 8515, 148/1).

Kazalar	Miktar (Kile)
İştib	10.000
Ustorumca	6.000

² Bu tarihlere bir vukiyye 1,288172 kilograma denk gelmektedir (Kallek, 2007: 338).

³ Cengiz Kallek'in tespitlerine göre bir İstanbul kilesi 20 okka yani metrik sistemdeki karşılığıyla arpa için 23,093 kg. un ve buğday için 25,6589 kg. ağırlığa sahiptir. (Kallek, 2002: 569).

Radovişte	4.000
Toplam	20.000

Bu hükümden on beş gün sonra ise Nazırzade Mehmed'den talep edilen buğday miktarı artırılmış aynı zamanda talebin karşılanacağı kazaların sayısı da üçten on bire çıkarılmıştır. Bu ikinci hükümde önceki talebe ilave olarak 80.000 kile buğday talep edilmiştir (BOA, MAD. d. 8515, 174/1).

Tablo 1. 1769 Senesinde Nazırzade Mehmed'den Satın Alması İstenen Zahirenin Kazalara Dağılımı (BOA, MAD. d. 8515, 174/1).

Kazalar	Miktar (Kile)
İştib	20.000
Ustorumca	6.000
Radovişte	5.000
Kratova ma-Kumanova	8.000
Ebu Raha	5.000
Tikveş	10.000
Köstendil	8.000
Sereşnik	3.000
Radomir	5.500
Pirlepe	3.500
Koçana	6.000
Toplam	80.000

Yukarıda belirtildiği gibi Nazırzade'den talep edilen zahire sadece söz konusu sene için geçerliydi. Bundan dolayı takip eden senelerde talepler tekrarlanmamıştır. Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin kendisinden seferle ilgili talepleri sona ermemiştir. Nazırzade Mehmed 1770 senesinde *binbaş*ı atanarak kazasından 1.000 piyade toplamak ve topladığı bu askerlerle İsakçı Anbar Emini Ali'nin maiyetine gitmek üzere görevlendirilmiştir. Buna dair İsmail Mütevellisi vekili Mahmud'a yazılan hükümde Nazırzade'nin Tolçu'ya hareket ettiği ve İsmail'e ulaştığında kendisine iki kılavuz verilerek Ali'nin bulunduğu yere gitmesinin sağlanması emredilmiştir (BOA, C. AS. 155/6832). Bu arada Akdeniz'e girdikten sonra Çeşme Savaşı'nda Osmanlı Donanması'nı yakan Rus Donanması'ndan "Vardakosta" tabir olunan bazı gemiler muhtemelen bazı ihtiyaçlarını karşılamak için Taşöz Adası'na giderek halkın mallarını yağmalamışlardır. Ardından Kavala Kalesi'ne bazı hamlelerde bulunarak kaledekilere bir mektup göndermişler ve hile ile kaleyi ele geçirmeye çalışmışlardır. Kavala kadısı ve şehrin ileri gelenleri yazdıkları ilam ve mahzar ile durumu hükumete bildirerek yardım istemişlerdir (BOA, AE. SMST. III. 144/11365, 1, 3). Osmanlı Devleti bu şekilde Akdeniz ve Ege'de Rus saldırısına tamamen hazırlık yakalanmıştır. Dahası bölgeden toplanan miri asker kısa süre önce cepheye sevk edilmiş olduğundan Rusların Mora'ya yönelen saldırılarına karşı devletin dayanacağı temel güç ayanlar olmuştur. Bu yüzden, Nazırzade'nin cepheye gitmesinin emredilmesinden yaklaşık dört ay sonra yeni yazılan bir hükümle 500 asker daha toplaması ve acilen Kavala kalesi savunmasına göndermesi emredilmiştir (BOA, AE. SMST. III. 144/11365, 5). Nazırzade'nin buraya gönderdiği askerlerin faaliyetleri hakkında bilgi yoktur. Bununla beraber, belgelerden anlaşıldığına göre bu süreçte gösterdiği gayret dolayısıyla kendisine "kapıcıbaşılık" unvanı da verilmiştir. (BOA, AE. SMST. III. 144/11365, 1).

Ertesi sene Nazırzade'den yine binbaşılık rütbesi ile yeniden 1.000 asker talep edildiği görülmektedir. Ancak, kendisi bu sefer talep edilen sayıda askeri yazmakta başarısız olmuş ve eksik sayıda asker göndermiştir. Bundan dolayı, cezalandırılmasına karar verilmiştir. Ekim 1771'de Kratova Madeni Emini Muhammed'e gönderilen fermanla yukarıda belirtilen sebeple Nazırzade'den 1.000 asker için ödenen 12.500 kuruşu tahsil etmesi ve eğer direniş gösterirse onu hapsedmesi emredilmiştir (BOA, AE. SMST. III. 324/26065). Bu şekilde Nazırzade Mehmed kısa sürede gözden düşmüştür. Bununla beraber, aradan çok zaman geçmeden affedilmiş ve kendisinden tekrar asker talep edilmiştir. Mart 1772 tarihinde kendisiyle beraber birçok ayana gönderilen hükümde askere olan ihtiyaca dikkat çekilerek 500 piyade yazması kendi idaresi altında baharda ordugahta

hazır olması emredilmiştir (BOA, MD 171, 573/2629). Ne var ki, bu zamana kadarki talep edilen askerlerin ücreti devlet tarafından karşılanırken söz konusu sene için talep edilen 500 piyadenin ücretinin kendi cebinden karşılanması emredilmiştir (BOA, MD 171, 573/2629). Böylece, Osmanlı Devleti'nin savaşın ilerleyen yıllarında hazinenin üzerindeki mali yükü hafifletmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Kısa süre sonra bahsi geçen hüküm Nazırzade ve diğer ayanlara tekiden tekrar gönderilmiştir (BOA, MD 171, 64/202). Hükümde öncekinden farklı olarak söz konusu askerlerin kendisi tarafından kumanda edilmesi değil atayacağı başka bir *sergerdenin*⁴ birliğe komuta etmesi emredilmiştir (BOA, MD 171, 64/202). Bunun sebebi muhtemelen Nazırzade'nin savaş zamanında kazadaki diğer işleri görmek üzere bölgesinde kalmasının uygun görülmesi olmasındandır. Nitekim kendisi savaşın ilk senesinde İştib Mübayaacılığında bulunmuştu. Her ne kadar, kaza ve çevresinden tekrar zahire talep edilmediği için takip eden senelerde bu görevine devam etmese de merkezin her an yeni bir talepte bulunması mümkündür.

Nazırzade Mehmed'in kendisinden talep edilen askeri yola çıkarmıştır. İsmi belirtilmeden sergerde tayin ettiği kişiye gönderilen hükümde 29 Nisan 1772'de serdar-ı ekrem Muhsinzade Mehmed Paşa'nın Şumnu Ordugahından harekete geçeceği belirtilerek vaktinde orduya ulaşması için acele hareket etmesi istenmiştir (BOA, MD 171, 100/325). Ancak, söz konusu birlik vaktinde ordugaha ulaşamamıştır. Bunun üzerine, yazılan hükümle Nazırzade ve diğer ayanlar tehdit edilerek acele etmeleri konusunda şiddetli bir şekilde uyarılmıştır. (BOA, MD 171, 118/398). Buna rağmen, Nazırzade ve diğer ayanlardan talep edilen askerlerin haziran ayına kadar cepheye ulaşmadığı görülmektedir. Yazılan yeni bir hüküm devam eden barış görüşmelerinin olumsuz sonuçlanması durumunda düşmanın Osmanlı topraklarına saldıracaklarına şüphe olmadığı, bu yüzden çok sayıda askere ihtiyaç duyulduğu hatırlatılmış ve bu ayanlar tekrar ciddi bir şekilde uyarılmıştır. (BOA, MD 171, 122/455; BOA, MD 171, 122/446). Yazışmalardan anlaşıldığına göre Nazırzade Mehmed 500 asker toplamakta başarısız olmuş ve 200 asker yazabileceğini bildirerek geri kalanından affını rica etmiştir. Ayrıca, bu askerlere kendisi başbuğluk yapmak yerine adaşı olan Mehmed isimli birini vekil tayin etmeyi tercih etmiştir. Nazırzade'nin topladığı bu küçük askeri birliğin Zıştovi savunmasına sevk edildiğini görmekteyiz (BOA, MD 171, 129/492; BOA, AE. SMST. III. 350/28132).

Bu arada 1772 senesi sonunda takip eden sene için Nazırzade'nin yeğeni Ahmed'den masrafları kendi bütçesinden karşılanmak üzere 300 asker yazması istenmiştir (BOA, MD 171, 226/1010; BOA, MD 171, 162/1155). 1773 senesi için Nazırzadeler'den asker talebi bununla sınırlı kalmamıştır. 25 Mart 1773'te Nazırzade Mehmed'e yazılan hükümle mütareke süresinin dolduğu, Rusların kabul edilemez şartlar ileri sürmelerinden dolayı barış antlaşması yapmanın mümkün olmadığı ve bundan dolayı savaşa yeniden başlanacağından ülkenin varlıklı ileri gelenlerinden yeniden asker toplanması istendiği belirtilmiştir. Fermanın devamında diğer ayanlar gibi kendisinin de 300 asker yazarak bir an önce ordugaha ulaşmak üzere yola çıkması emredilmiştir (BOA, MD 171, 293/1280; BOA, MD 171, 321/1399). Ayrıca, daha önce yeğeni Ahmed'den yazması istenen 300 piyadenin de kendi askeriyle beraber yola çıkarılması istenmiştir (BOA, MD 171, 297/1293). Nazırzade Mehmed'in topladığı birlik konusunda bilgi bulunmamaktadır. Ancak, yeğeni Ahmed'in 300 yerine 250 asker topladığı ve Varna muhafazasına görevlendirildiği belgelere yansımıştır (BOA, MD 171, 394/1725). Savaşın son senesine gelindiğinde Nazırzadelerden başka bir talepte bulunulduğuna yönelik belgelerde herhangi bir bilgi geçmemektedir.

Nazırzade Mehmed Ağa'nın Vefatı ve Servetinin Müsaderesi Süreci

Nazırzade Mehmed Ağa savaş sırasında talepleri yukarıda ele alındığı gibi bazen birtakım eksiklerle tamamlamıştır. 1768-1774 Savaşının sona ermesiyle beraber büyük bir sessizliğe gömülmüş gibidir. Çünkü savaştan sonraki faaliyetlerine dair hiçbir bilgiye rastlanamamıştır. Savaştan üç sene sonra vefat ettiği belgelere yansımıştır. Vefatının sebebine dair herhangi bir bilgi bulunmamasıyla beraber muhalefatı ile ilgili yazışmalarda "maktûl" yerine "müteveffâ" kelimelerinin kullanılmasından ve servetinin müsaderesiyle ilgili bir belgede vefatından önceki iki sene boyunca yatalak hasta olduğuna dair bir ifadeden hastalıktan vefat ettiği anlaşılmaktadır (BOA, C..ML. 363/14862, İkinci tahriratın özeti). Başka bir tahrirattan anlaşıldığı kadarıyla vefat ettiği sırada Emetullah, Havva ve Ümmü Gülsüm adında üç karısı, Mahmud ve Ahmed isimlerinde iki evli oğlu ve Ümmü Gülsüm, Fatıma, Aişe ve Hafize adında evli dört kızı olduğu tespit edilmiştir (BOA, C.

⁴ Sergerde; Farsça "baş" demek olan bu tabir gönüllü olarak harbe iştirak eden kafilelerin başlarına verilen addır. (Pakalın, 1983: 184).

ML. 363 – 14862, On dördüncü tahriratın özeti). Ancak bu kişilerin isimleri Padişah I. Abdülhamid'den anlayış rica ettiklerine dair yazılan bir arz sayesinde tespit edilmiştir. Dolayısıyla küçük yaştaki çocukları varsa isimlerinin arza eklenmemiş olması muhtemeldir. Zira bir başka tahriratın özetinde Ağa'nın veresesinin toplam 27 kişi olduğu belirtilmiştir (BOA, C. ML. 363 – 14862, On altıncı tahriratın özeti). Bununla beraber, bu kişilerin diğer aile mensupları olması ihtimali de vardır.

Osmanlı'da müsadere uygulamasında ölen kişinin borçlarının tespiti çok önemlidir. Zira bu konuda bir işlem sırası mevcuttur. Bir kişinin muhalefatından sırasıyla önce devlete, sonra devlet görevlilerine ve en sonunda diğer kişilere olan borçların tahsili gerekli olduğundan borçların ayrıntılı olarak çıkarılması gerekmektedir (Cezar, 1977: 45). Bu aynı zamanda isyan etmeyen ve bir suç işlemeyen merhumlar için serveti müsadere etmede yasal dayanak noktasını ve meşruiyet zeminini oluştururdu. Ancak Nazırzade örneğinde borçlu olduğuna dair hiçbir hesap kaydına rastlanamamıştır. Ek olarak en sık şekilde devletin alacaklı olarak karşımıza çıktığı iltizam ve malikane gibi vergi toplama sözleşmeleriyle ilgili muhalefat defterindeki kayıtlarda Mehmed Ağa'nın alacaklarına dair kayıtlar olmasına rağmen Ağa'nın borcu bulunduğu dair herhangi bir ifade yoktur (BOA, D. BŞM. MHF. d. 12808). Ağa'nın vefat ettiğinin duyulmasının hemen ardından muhalefatının tespit edilerek üzerinde kalan miri meblağın tahsil edilmesi emredilmiştir. Ancak, devlete olan borcunun miktarı konusunda bilgi yoktur. Çünkü Nazırzade'nin devlete ne kadar borcu olduğuna belgelerde değinilmemiştir. Dahası aile üyelerinin müsadere sürecinin tamamlanmasından sonra sundukları bir arzda Nazırzade Mehmed'in devlete hiçbir borcu olmadığını belirtmişlerdir (BOA, D. BŞM. MHF. 63/77, 3). Dolayısıyla hem müsadere sürecine dair arşiv belgelerinin borç konusunda somut bilgi vermemeleri hem de ailenin bu konuda yaptıkları güçlü itiraz Nazırzade'nin borçlu şekilde vefat ettiği konusuna şüpheyle yaklaşmamıza sebep olmuştur.

Nazırzade Mehmed eceliyle vefat ettiği için servetinin müsaderesi ve muhalefatının tespitine kolluk kuvvetlerinin sevkine ihtiyaç duyulmadan Başmuhasebe katiplerinden Hafız Mustafa Efendi görevlendirilmiştir (BOA, C..ML. 181/7629). Kısa süre sonra Hafız Mustafa Efendi'nin yerine Rikab-ı Hümayun hasekilerinden el-Hacc İbrahim Ağa getirilmiştir (BOA, C..ML. 363/14862). Aynı zamanda müsadere işleminin kanuna uygun yapılmasını denetlemek üzere Silistre kadısı da müsadere sürecinin hukuki tarafını denetlemek üzere “molla” olarak atanmıştır (BOA, AE. SABH. I. 361/25187).

Muhalefat mübaşirliği mirasçılarının ölenin mal varlığını saklamak için gösterdikleri yoğun çabadan dolayı çok ciddi gayret ve titizlik gerektiren bir görevdi. Çünkü muhalefatın eksiksiz ortaya çıkarılması saklanılmaya çalışılan her bilginin defalarca yapılan çapraz sorgulamalar, bu sorgulamalardan elde edilen bilgilerin tutarlılık ve tutarsızlıklarından elde edilen yeni veriler ve böylece ulaşılan yeni bilgiler sayesinde saklanan her türlü şeyin açığa çıkarılmasını içeren titiz bir çalışmayı gerektiriyordu. İbrahim Ağa görevini yerine getirmek üzere İştib'e varmasından sonra muhalefat sürecine dair gelişmeleri ve karşılaştığı sorunları art arda merkeze gönderdiği tahriratlarında bildirmiştir (BOA, C..ML. 363 – 14862). Bu tahriratların özetinden oluşan defterdar kaimesinin sonunda İbrahim Ağa'nın muhalefatın gizli kalmaması için kullandığı yöntemle dair yazdığı tahriratın bir özeti bulunmaktadır. Buna göre Mehmed Ağa'nın içe kapanık bir karakter olmasından dolayı mal varlığına dair bir kısım bilgiler gizli kalmıştır. Bundan dolayı İbrahim Ağa Mehmed Ağa'nın varisleri, ona yakın olanları ve çiftlik idaresinde görevli olanlardan her türlü bilgiyi alabilmek için zaman zaman zincire vurmak, korkutmak ve çeşitli eziyetlerde bulunmak zorunda kalmıştır. Bu durum karşısında eziyete ve belki de işkenceye uğrayan bu kişiler tüm bildiklerini söylediklerini yemin ederek belirtmişlerdir (BOA, C. ML. 363 – 14862, On altıncı tahriratın özeti).

İbrahim Ağa'nın farklı zamanlarda payitahta gönderdiği bu tahriratlar özetlendikten sonra padişaha sunulmak üzere hepsi bir kaime olarak madde madde yeniden yazılmıştır. Aslında bu tahriratlar müsadere sürecinin hangi aşamalardan geçerek tamamlandığını ve ne gibi durumları içerebileceğine bir örnek oluşturması bakımından çok önemlidir. Bu yüzden müsadere süreci çoğunlukla bu belge ve muhalefat defterindeki sıraya uygun olarak takip edilmiştir.

Müsadere sürecinin belli başlı birkaç aşamadan oluştuğu tespit edilmiştir. Bu aşamalar kısaca şu şekilde özetlenebilir:

1. Müsadereye dair fermanın kadı tarafından okunarak halka duyurulması,

2. Merhumun hanesinden taşınır eşyaları ve nakdinin tespiti,
3. Ailesi tarafından gizlenen nakit ve kıymetli malların tespiti,
4. Verdiği borçlarının tespiti,
5. İleriye yönelik akaratının, yani kira gelirlerinin tespiti,
6. İkamet ettiği yerdeki taşınmazların tespiti,
7. İkamet ettiği yerin dışındaki taşınır ve taşınmaz malların tespiti,
8. Muhallefatın tahsil edilerek müsadere sürecinin tamamlanması.

İlk aşamada Hacı İbrahim Ağa kendisiyle beraber müsadere görevini yerine getirmek üzere görevlendirilen Silistre Kadısı ile İştib'e giderek süreci fiilen başlatmıştır. Bu aşamada ilk önce ilgili ferman İştib kadısına ibraz edilmiştir. Ardından ferman kadı tarafından okutularak halka duyurulmuştur. Bu arada Hacı İbrahim Ağa İştib'e ulaşana kadar tedbir amaçlı konağı ve diğer binalarının mühürlenmiştir. Fermanın okunmasından sonra bu mühürler İbrahim Ağa'nın adamları tarafından kırılarak Nazırzade'nin taşınır mallarının tespitine başlanmıştır. İbrahim Ağa'nın verdiği bilgiye göre bu ilk incelemede ortaya çıkarılan mallar beklenenden çok uzaktır (*sebt ve defter olundukada me'mûlden dîn olmak hasebiyle*). Buna dair merkeze ilk gönderilen tahriratın özeti üzerine Padişah I. Abdülhamid düştüğü notta Nazırzade'nin muhallefatına hanımları ve kızlarının mallarının karıştırılmamasına özen gösterilmesini ve ancak kendisine ait malların tespitinde gevşek davranılmamasını istemiştir. İlk aşamada tespit edilen nakit para ise 19.067,5 kuruştur (BOA, C..ML. 363 – 14862, ilk tahriratın özeti).

İlk aşamanın tamamlanmasından sonra ikinci aşamaya geçilmiş ve bu da ilk aşamaya benzer şekilde müteveffanın mallarının ortaya çıkarılmasını içerir. Ancak neredeyse çoğunlukla tüm müsadere süreçlerinde görüldüğü üzere merhumun ailesi özellikle nakit para, kıymetli eşyalar ve mücevherleri saklamaya çalışmışlardır. Bundan dolayı, ilk aşamanın devamında merhuma yakın olan adamları ve ailesinin ayrı ayrı sorgulanmasını içeren ve böylece elde edilen bilgilerden malların ortaya çıkarılmasını sağlayan bir süreç söz konusudur. Bununla beraber, müsadere sürecinde özel bir zorluk daha söz konusu olmuştur. Muhallefat Mübaşiri İbrahim Ağa'nın belirttiğine göre Nazırzade kimseye güvenmeyen bir karaktere sahipti ve her işini kendisi görüyordu. Bu sebeple nakit parası ve alacaklarına dair çevresindekilerin çok fazla bilgisi yoktu. Dahası, son iki senesini yatalak olarak geçirmesinden dolayı kendisi de işleriyle fazla ilgilenememişti. Bundan dolayı alacaklarını tespit etmek bir kat daha zor hale gelmişti. (BOA, C..ML. 363 – 14862, İkinci tahriratın özeti). İbrahim Ağa'nın daha yoğun bir çalışma yapması gerekmiştir. Yapılan inceleme sonucunda Ağa'nın vereseşi tarafından saklanan bir miktar nakit para tespit edilmiştir. Ailenin her birinin evlerinde farklı miktarda sakladıkları toplam 33.842,5 kuruşa denk gelen 10.083 adet altın tespit edildi. Aile üyelerinin ileri sürdükleri bahane de Nazırzade'nin vefatından önce bu meblağı kendilerine bağışladığı şeklinde olmuştur (BOA, C..ML. 363 – 14862, Dördüncü tahriratın özeti). Ancak bu konuda hiçbir bahane özellikle sürece nezaret eden Silistre Kadısı tarafından kabul edilmemiştir. Tabi Ağa'nın müsadere pay çıkarmak niyetinde olanlar sadece ailesi olmamıştır. Mehmed Ağa'nın toplam altı cariyesi bulunuyordu. Bunlardan dördü Ağa'nın muhallefatına kaydedilirken Mora asıllı olarak kaydedilmiş, diğer ikisi de Nazırzade Mehmed Ağa tarafından daha önce azat edildiklerini iddia etmişlerdir (BOA, C..ML. 363 – 14862, Üçüncü tahriratın özeti).

Böylece İbrahim Ağa yavaş yavaş gizlenen muhallefatı ortaya çıkarmıştır. Bundan sonra İbrahim Ağa üçüncü aşamaya geçmiştir. Bu aşamada yukarıda belirtildiği gibi merhum tarafından verilen borçlardan oluşmaktadır. Kullanılan terminolojiye (*bi't-tecessüs*) bakılırsa bu alacakların tespiti için gizli bir soruşturma yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu araştırmalar sonucunda 67.312,5 kuruş alacağı olduğu tespit edilmiştir. Alacakların tespitinden sonra bunların tahsili de diğer bir sorunu oluşturmaktadır. Örneğin, İbrahim Ağa Petriç, Usturumca, Köprülü ve Kalkandelen kazalarında Nazırzade'ye borçlu kişilerden tahsilatın yapılması için bir Haseki'yi görevlendirdiğinde Petriç ayanı Arnavut Osman Bey ve kethüdası Talip buna karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine Rumeli mütesellimi 1-2 bayrak deli askerini bahsi geçen iki kişinin üzerine göndermiştir. Bu iki kişinin yakalanması sonrası Eğridere Palangasına hapsedirmiştir. İbrahim Ağa yazdığı tahriratında söz konusu alacaklar tahsil edilene kadar bu iki kişinin serbest bırakılmaları için hüküm yazılmasını rica etmiştir (BOA, C..ML. 363 – 14862, Beşinci tahriratın özeti). Bundan başka İbrahim Ağa'nın tespit edilen diğer bir para alışverişi yine İştib'de ikamet eden Ömer Efendi'ye verdiği 1.500 kuruş ile ilgilidir. İbrahim Ağa, Mehmed Ağa'nın bu parayı Ömer Efendi'ye vermiş olduğunu tespit ettikten sonra konuyu Mehmed Ağa'nın yakınlarına

sormuştur. Aldığı cevapta Mehmed Ağa'nın vefatından önce Ömer Efendi'yi vasi tayin ettiği, söz konusu meblağın 500 kuruşunu vefatından sonra cenaze masraflarına (techîz ve tekfin) ve kalan miktarı ise hayır işlerine harcamasını vasiyet ettiğini belirtmişlerdir (BOA, C. ML. 363 – 14862, On ikinci tahriratın özeti).

Bundan sonra İbrahim Ağa'nın merhumun kira gelirlerini tespit etmeye giriştiği yani dördüncü aşamaya geçtiği görülmektedir. Ağa'nın tespitlerine göre Mehmed Ağa'nın senelik 397 kuruş kira geliri olduğu ve ayrıca Selanik'ten senelik 5.000 kuruş kira geliri olduğuna dair kendisine bilgi verildiği belirtilmektedir (BOA, C. ML. 363 – 14862, Altıncı tahriratın özeti).

İbrahim Ağa taşınmaz malların tespitini en sona bırakmıştır. Zira gayri menkul mallar başka bir yere transfer edilemez, kaçırılmaz ve saklanamazdı. İbrahim Ağa'nın tespitine göre Ağa'nın İştib'de 28,5 dönüm bağı, 6 büyük ve küçük ölçekli evleri bulunmaktaydı. Bu evlerden bir tanesinde nikahlı eşi Emetullah Hatun ikamet etmekteydi. Emetullah Hatun bu evin kendisine Mehmed Ağa tarafından hibe edildiğini ancak buna dair kadı hüccetini henüz almadığını iddia ediyordu. Durumu soruşturan İbrahim Ağa Paşa'nın varislerinden bazılarının Emetullah Hatun'un doğru söylediğine dair şahitlik ettiklerini belirtmiştir. İbrahim Ağa tahriratın devamında Ağa'nın diğer iki eşi Havva ve Ümmü Gülsüm'üm evlerinin olmadığını vurgulayarak adeta onlara da bir ev bırakılmasını merkezden rica ediyor gibidir (BOA, C. ML. 363 – 14862, Yedinci tahriratın özeti). Bahsi geçen evler dışında Nazırzade'ye ait başka gayri menkuller de ortaya çıkarılmıştır. İştib kazasına bağlı çeşitli köylerde altı değirmeni olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu değirmenlerde 2.644,5 İstanbul kilesi buğday, 5.993,5 İstanbul kilesi çavdar, 4.825,5 İstanbul kilesi arpa, 362 İstanbul kilesi alef, 122,5 İstanbul kilesi erzenin Mehmed Ağa'ya ait olduğu tespit edilmiştir (BOA, C. ML. 363/14862, Sekizinci tahriratın özeti).

İbrahim Ağa ev ve değirmelerin ardından Mehmed Ağa'nın diğer taşınmaz mallarını tespite girişmiştir. Tespitlerine göre vefat ettiğinde Ağa'nın tasarrufunda 28 çiftlik bulunuyordu (BOA, C. ML. 363 – 14862, Dokuzuncu tahriratın özeti). Çiftlikler herhangi bir şekilde tapu kaydına sahip olmadığından bahsi geçenler dışında çiftliklerin de olması mümkündür. Bundan dolayı İbrahim Ağa merhumun oğullarının çiftliklerini de inceleme altına almıştır. Yaptığı incelemeler sonucunda Mehmed Ağa'nın büyük oğlu Mahmud Ağa'nın dört ve küçük oğlu Ahmed Ağa'nın iki çiftliği bulunduğunu tespit etmiştir. Bu tespitlerin ardından sıra söz konusu çiftliklerin gerçekte kime ait olduğunun araştırılmasına gelmiştir. Mahmud Ağa söz konusu çiftliklerin kendisine ait olduğunu ispatlamak için satın alma hüccetlerini sunmuştur. Ahmed Ağa ise herhangi bir belge sunamamakla beraber ahali, çiftliklerin kendisine ait olduğuna dair şahitlik etmiştir. Bunlar dışında Mahmud Ağa'nın oğlu Yahya'ya ait bir çiftliğin daha bulunduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalarda bu çiftliğin dedesi Mehmed Ağa tarafından kendisine hibe edildiği ve bu durumun tüm ahali tarafından bilindiği tespit edilmiştir ve muhalledat defterine Yahya'nın çiftliği olarak kaydedilmiştir (BOA, C. ML. 363 – 14862, On üçüncü tahriratın özeti).

Çiftliklerin tespit edilmesinin ardından sıra çiftliklerdeki hububatın kayıtlara geçirilmesine gelmiştir. Tespitlere göre 14.043 kile buğday, 16.322,5 kile çavdar, 22.780 kile arpa, 3.203 kile alef, 974,5 kile erzen ve 2.031 kile çavdar ve arpa karışımı bulunmuştur. İbrahim Ağa bu miktarları kaydettikten sonra o bölgede ekim zamanının yaklaştığını belirterek bu miktarların bir kısmının tohumluk ayrılmış olmasının muhtemel olduğunu açıklamıştır. İbrahim Ağa devamında aslında hem zahirenin tohumluk ayrıldığını raporlamaya çalışmakta hem de o dönem İştib'te ortakçı sözleşmesinin hangi temelde yapıldığına dair kısa bir bilgi vermektedir. Buna göre bahsi geçen çiftliklerde ziraat ortakçılar tarafından yapılmaktadır ve bu ortakçılar sadece tohumluk zahirenin kendilerine verilmesi karşılığında bu çiftliklerde toprağı işlemekte ve elde edilen ürünü çiftlikleri tasarruf eden Mehmed Ağa ile paylaşmaktadırlar. Paylaşımın hangi oranda yapıldığı ise belgede belirtilmemiştir. Zaten İbrahim Ağa'nın amacı bu değildir. Ancak, anlatmak istediği şey tohumluk ayrılan zahireye el konulursa söz konusu çiftliklerde ortakçılığa devam edemeyecekleri ve başka yerlere gitmek zorunda kalacaklarıdır. Böyle bir duruma sebep olmamak için İbrahim Ağa'nın önerisi şudur: Kethüdalari vasıtasıyla ortakçılara ihtiyaçları kadar tohumun mevcut zahireden düşülerek dağıtılması olmuştur. Böylece hem üretimin devam etmesini sağlanacak hem de ortakçıların perişan olmalarını engellenecektir. İbrahim Ağa bu şekilde ortakçılara tohumluk zahirenin düşülmesinden sonra geriye 10.062 kile buğday, 11.653 kile çavdar, 18.707 kile arpa, 1.123 kile alef, 954,5 kile erzen ve 2.031 kile çavdar ve arpa karışımının kalacağını hesap etmiştir. Eğer söz konusu zahirenin İstanbul'a nakli emredilirse bunun ancak Selanik İskelesi üzerinden mümkün olacağını ve kış ayının yaklaşması sebebiyle bir an önce çevre kazalardan araba temini için ferman gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir. İbrahim Ağa bu

bilgileri verdikten sonra zahirenin İstanbul'a sevk edilmek yerine bölgede satılmasına karar verilmesi ihtimalini de göz ardı etmemiştir. Bu yüzden tahriratın devamına düştüğü notta o bölgede zahire alım satımının İstanbul kilesi yerine şinik-i beledi ile yapıldığı ve ölçümlerde iki şinikin bir İstanbul kilesine denk geldiğini ve zahirenin bölgedeki güncel piyasasının İstanbul kilesi hesabıyla şu şekilde olduğu bilgisini vermiştir: Buğday 80 akçe, çavdar ve erzen 30 akçe ve arpa 27 akçe. İbrahim Ağa ayrıca her bir çiftlikte ortakçılara ait bir çift öküz bulunduğunu ve bunların kendilerine ait olduğunu açıklama gereği hissetmiştir (BOA, C. ML. 363 – 14862, Dokuzuncu tahriratın özeti).

Çiftliklerle ilgili tespitler bununla sona ermemiştir. Soruşturmalar sırasında Mehmed Ağa'nın ortakçılardan 2.053 kuruş alacağını olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber, ortakçıların verdikleri bilgiye göre bu meblağ Mehmed Ağa ve ortakçılar arasındaki anlaşmaya göre belirlenmiştir. Buna göre ortakçılar çiftliklerde ziraata devam ettikleri sürece bu meblağı ödemelerine gerek yoktur (BOA, C. ML. 363 – 14862, Onuncu tahriratın özeti). Çiftliklere ait muhasebe işlerinden bir diğeri ise buralarda çalıştırılan işçilerle ilgilidir. İşçilerin kendi iddialarına göre senelik ödenmesi gereken toplam ücret 3.005 kuruştur. Anlaşılan İbrahim Ağa işçilerin bu iddialarını teyit etmemiştir. Zira diğer konularda yaptığı gibi tavsiyede bulunmayarak bu konuda kararı beklediğini belirtmiştir (BOA, C. ML. 363 – 14862, On üçüncü tahriratın özeti).

İbrahim Ağa çiftliklerdeki zahirenin ardından hayvan varlığını da tespiti girişmiştir. Buna göre çiftliklerde toplam 43 kara sığır öküzü, 41 manda, 20 camus, 9 beygir, 13 eşek, "boz" denilen 180 hayvan, 51 keçi, 111 hergele ve 3.666 koyun tespit edilmiştir. İbrahim Ağa bu hayvanlardan en büyük grup olan koyunlar hakkında biraz ayrıntıya girme gereği hissetmiştir. Verdiği bilgiye göre koyunların büyük kısmı damızlık ve dişidir. Dolayısıyla kasaplık değildir. Dahası bu hayvanlar Tuna ve Dobruca'daki koyun ırkları gibi iri değildir. Bundan dolayı çok fazla et vermeleri beklenmemelidir. Böylece, İstanbul'un et ihtiyacı için bu hayvanlardan faydalanmanın çok zor olduğunu ima eden İbrahim Ağa en sonunda lafı sonuca bağlamaya karar verir. Kışın yaklaşmasından dolayı bu hayvanların İstanbul'a sevkini hem zor bir iştir hem de masraflıdır. Bu yüzden hem zahirenin hem de tüm hayvanların bölgede satılmasının daha kolay olduğuna dair bir öneride bulunur. Satın alım işlemi için taliplerin de bulunduğunu, ancak bunların yeterli nakde sahip olmadıklarını bununla beraber eğer bunlara biraz süre verilirse ödeme yapmakta zorlanmayacaklarını belirtir (BOA, C. ML. 363 – 14862, Onuncu tahriratın özeti). İbrahim Ağa bundan sonra tavsiyelerine devam eder: Mehmed Ağa'nın çiftlikleri Selanik ve Siroz'daki çiftlikler gibi büyük değildir. Bu çiftliklerin çoğu birkaç ortakçıdan ibarettir. Ayrıca benzer küçük çiftliklere bölgede birçok kişi de sahiptir. Bundan dolayı, çiftliklerin satışı uzun zaman alacaktır. Bu sebeple, çiftlikler ve kira gelirlerinin ailesine satılması devlet için daha faydalı olacaktır (BOA, C. ML. 363 – 14862, On birinci tahriratın özeti).

İbrahim Ağa muhalefata dair araştırmalarını tamamladıktan sonra ciltli bir muhalefat defterini, ağanın iki oğlunun ricalarını içeren arzları ve kendisiyle beraber müsadere işlemi yerine getirmek için görevlendirilen İsakçı Kadısı Abdullah Efendi'nin ilamıyla beraber gönderildiğini belirtmiştir (BOA, C. ML. 363 – 14862, On beşinci tahriratın özeti). Bundan sonra ise İbrahim Ağa görevini ne kadar büyük ciddiyetle ve ne kadar başarılı şekilde yaptığını ispatlamak istemiştir. Hatta varislerin üzerlerindeki elbiseler hariç her şeye el konulduğunu belirtmiştir. Kendisini bu şekilde herhangi bir başarısızlık ithamına karşı savunduktan sonra Nazırzade'nin ailesine merhamet edilmesi için birtakım gerekçeler ileri sürer. İlk olarak ailenin anlattığına göre birkaç sene önceki seferdeki mübayaa işleri sebebiyle Nazırzade büyük zararlara uğramıştır. Dolayısıyla aile zaten bir süredir perişan bir durumdadır. Eğer söz konusu mallar da ellerinden alınırsa aile üyeleri İstanbul'a giderek boğazda intihar etmekten başka seçeneklerinin kalmadığını ileri sürmüşlerdir (BOA, C. ML. 363 – 14862, On altıncı tahriratın özeti).

Bundan sonra muhalefat sürecinin son aşamasına geçilmiştir. Bu aşama aslında hükümetle veresinin arasında kısa bir pazarlık sürecidir. Bu süreçte XVIII. yüzyılda genel bir hal aldığı şekliyle Osmanlı Devleti aileyi muhalefatı üçüncü kişilere satmakla tehdit ederek aileyi nakit para çıkarmaya zorlayacaktır. Böylece aile hükümeti ikna ettikleri miktarı taksitler halinde nakit olarak hazineye ödeyecektir. Böylece ailenin düzeni bozulmazken Osmanlı Devleti de çok ihtiyaç duyduğu nakit parayı elde edecektir. Bu arada İbrahim Ağa İştib'e ulaştıktan yaklaşık iki ay sonra muhalefat sürecini tamamlanmış ve bu durum İştib kadısı aracılığıyla merkeze bildirilmiştir (BOA, D. BŞM. MHF. 61/15). Ardından muhalefatın kaydedildiği defter merkeze gönderilmiştir. 16 Kasım 1777'de İstanbul'a sevk edilen bu defter (BOA, D. BŞM. MHF. d... 12808; BOA, D.

BŞM. MHF. d. 12809) ve yukarıda bahsi geçen tahriratın tümünün özetini içeren bir kaimenin kısa bir süre sonra padişaha sunulduğu anlaşılmaktadır. Padişah I. Abdülhamid kendisine sunulan bu kaimenin üzerine düştüğü notta ailesinin muhallefat bedelini ödemeyi kabul ederse muhallefatın kendilerine teslimini eğer kabul etmezlerse kişisel eşyalar hariç tüm muhallefatın satılmasını emretmiştir (BOA, C..ML. 361/25187). Bunun üzerine padişahın bu emrini içeren bir ferman İbrahim Ağa'ya hitaben yazılmıştır (BOA, C..ML. 366/15018; BOA, C. ML. 751/30617).

Nazırzade'nin ailesi ilk önce muhallefatı satın alma konusunda isteksiz davranmıştır. Hatta daha sonra yazdıkları bir arzdan anlaşıldığına göre aile üyelerinden bazıları İstanbul'a giderek Mehmed Ağa'nın hiçbir borcu olmadığı için müsaderenin iptalini rica etmişlerdir (BOA, D. BŞM. MHF. 63/77, 3). Buna rağmen daha sonra malların başkalarına satılma ihtimali ortaya çıkınca 220.000 kuruş bedel ödemeyi kabul etmişlerdir. Bundan sonra aile miktarın bir kısmını öderken kalan kısmını ise ödeyeceklerine dair hem İştib Kadısı hem de muhallefat tespitine memur İbrahim Ağa ile beraber görevlendirilen Silistre kadısından alarak merkeze yolladıkları hüccetler yoluyla kalan miktarı ödeyeceklerini taahhüt etmişlerdir (BOA, D. BŞM. MHF. 63/77, 1). Böylece muhallefatın aile tarafından satın alınmasıyla Nazırzade'nin tüm mirası aileye geçmiştir. Muhallefatın bu şekilde merhumun ailesine bedel karşılığında satışı müsaderelerde yaygın bir uygulamadır. Bu uygulama sayesinde devlet sınırlı sayıda alıcının bulunduğu yerel ölçekte hem alıcı bulabiliyor hem de kısa sürede hazineye nakit girmesini sağlıyordu (Cezar, 1977: 55-56).

Ailenin bundan sonra taksitler halinde ödemeyi yaptıkları görülmektedir. İlk önce 1778 senesi başında 43.015,5 kuruş (BOA, TSMA. d. 3141, 1) sonra bu miktarı aynı ay içerisinde 106.124,5 kuruşa tamamladıkları belgelere yansımıştır (BOA, C. ML. 751/30617). Ne var ki aile bir süre sonra taahhüt ettikleri borcu ödemekte zorlanmaya başlamıştır. Bundan dolayı sundukları bir arzuhal ile seslerini padişaha duyurmaya çalışmışlardır. Bu arzda yukarıda belirtildiği gibi Mehmed Ağa'nın devlete hiçbir borcu olmadığını belirttikten sonra sahip oldukları her şeyle beraber 150 yıllık evlerine bile el konulduğunu ve böylece 25 kişinin perişan edildiğini anlatmışlardır. Dahası el kapısına muhtaç hale geldiklerini, söz konusu meblağı ödeyebilmek için çiftlik, dükkân ve hayvanlarını sattıkları, hatta borçlandıklarını belirtmişleridir. Arzın devamında aile borcunun silinmesine yönelik ferman beklerken yeni borç senetlerinin gönderilmesinin akıllarını kaybetmelerine sebep olacağını belirterek borcun silinmesi talebini yenilemişlerdir (BOA, D. BŞM. MHF. 63/77, 3). Ne var ki, 14 aile üyesinin yazdığı bu arzuhal hiçbir karşılık bulmamıştır. Bundan sonra ailenin ödemeyi yapmakta zorlandığı ve dükkân ve çiftliklerine alıcı bulamadıkları buna karşılık hükümetin tahsil amacıyla aileye ve İştib kadısına üç kere hüküm gönderdiği ancak bir sonuç alınamayınca sadrazam çukadarlarından Şehri Mehmed'in borç tahsili için mübaşir olarak İştib'e gönderildiği anlaşılmaktadır (BOA, D. BŞM. MHF. 63/77, 7). Şehri Mehmed İştib'e ulaştığında söz konusu emlakın satılmama sebebini anlamış gibidir: Ailenin elinde tapu senedi bulunmadığından dahası herkes söz konusu emlakın devlet tarafından müsadere edilmiş olduğunu düşündüğünden kimse söz konusu emlakı almak istememektedir (BOA, C. ML. 168/7074, 1). Şehri Mehmed vasıtasıyla ailenin bu talebine cevaben yazılan hükümde aileden istenen meblağın tahsili bahanelere bakılmaksızın alınması emri tekrarlanmıştır (BOA, C. ML. 168/7074, 5). Şehri Mehmed ise yazdığı kaimede borcun tahsili için varislerin, Nazırzade'nin kardeşi Küçük Ağa'nın ve akrabaları Ustorumca ayanı Ahmed Ağa'nın sonrasında hapsedilmek üzere Rumili Valisi'nin huzuruna çıkarılmasını istemiştir (BOA, D. BŞM. MHF. 63/77, 7). Hatırlanacağı gibi Ahmed Ağa Nazırzade'nin yeğeni olup kendisinden daha önce asker talep edilmişti. Bundan sonra görevi devralan Rumili Valisi Abdullah Paşa söz konusu kişileri sorguladığında varisler borçlarının silinmesi taleplerini tekrarlamışlardır (BOA, C. ML. 574/23531). Bundan sonra ailenin yeni bir girişimde bulunduğu görünmektedir: İştib'de ulema sınıfına mensup tüm kişiler bir araya gelerek kaza mahkemesine giderek yazdıkları mahzarlarında Nazırzade Mehmed'in devlete hiçbir borcu bulunmamasına rağmen bazı kişilerin onun zengin bir kişi olduğuna dair söylenti çıkarmaları yüzünden mallarının müsadere edildiğini belirterek borçlarının silinmesini talep etmişlerdir. Aile böylece devlet ve toplum nezdinde itibar gören ulema sınıfını da kendi davaları için şahit tutmuştur (BOA, C. ML. 770/31404, 1). İştib Naibi ise ulemanın yazdığı mazharla beraber İstanbul'a sevk ettiği ilamında ulemanın ifadelerinin doğrulunu teyit etmiştir. (BOA, C. ML. 770/31404, 4). Bu ilam üzerine Padişah I. Abdülhamid düştüğü notta ailenin şimdiye kadar ne kadar ödeme yaptığı ve ne kadar borçları kaldığının hesaplanmasını istemiştir. Bunun üzerine darphaneden bilgi alınmıştır. Yine aynı ilamın üzerine düşülen notta ailenin o ana kadar ödediği meblağın 130.566 kuruş olduğu ve geriye kalanın 89.434 kuruş olduğu görülmektedir. (BOA, C. ML. 770/31404, 4). Ne

var ki, ailenin bu çabaları ilk başta borçlarında küçük bir miktar indirim yapılmasıyla sonuçlanmıştır (BOA, C. ML. 770/31404, 6). Bu şekilde sürekli bir baskıya maruz kalan aile yukarıda belirtildiği gibi Haziran 1780 tarihine kadar borçlarını 89.434 kuruşa indirebilmiştir. Kalan bu miktarın tahsiline ise yine mübaşir olarak Dergâh-ı Ali gediklilerinden Bahri Ağa görevlendirilmiştir. Bahri Ağa'nın yaptığı gizli ve açık araştırmalarda söz konusu meblağın tahsilinin ancak ellerindeki emlakı satarak mümkün olduğu bunun ise bir seneyi bulacağını yazdığı kaimesinde belirtmiştir. Bahri Ağa, ayrıca, ailenin perişan durumda olduğunu ve borcun yarısının affını diğer yarısının ise ileri bir tarihte tahsilini önermiştir. Bu tavrın üzerine padişah düştüğü notta Bahri Ağa'nın önerdiği şekilde borcun yarısının silinmesini ve kalan yarısının altı ay içerisinde bahsi geçen mübaşir tarafından tahsilini emretmiştir (BOA, AE. SABH. I. 173/11583).

Ailenin bundan sonra borçlarını ödedikleri ya da ödemediklerine dair herhangi bir bilgi yoktur. Ancak, takip eden yıllarda Nazırzade Mehmed Ağa'nın küçük oğlu Ahmed'in babası gibi İştib ayarı olarak belgelerde geçtiği görülmektedir (BOA, C. ML. 225/9369).

Sonuç

Yukarıda ele alındığı gibi Osmanlı'da müsadere cezası tarih içerisinde sadece bir ceza yöntemi olmaktan çıkmış ve devletin nakit elde ettiği bir yöntem haline gelmiştir. Nazırzade Mehmed Ağa örneğinde de bu durum açıkça görülmektedir. Zira Mehmed Ağa vefat ettiğinde Osmanlı Devleti bu şahsın devlete borcu bulunduğunu iddia ederek müsadere sürecini başlatmasına rağmen buna dair herhangi bir delil sunulmamıştır. Dahası Ağa'nın borç alacak hesaplarının kaydedildiği kısımda alacakları listelenmesine rağmen herhangi bir borç kaydı bulunmamaktadır. Benzer şekilde ailesi de Mehmed Ağa'nın borcu bulunmadığını defalarca dile getirmiştir. Hatta bazı aile üyeleri Padişah I. Abdülhamid'den merhamet dilemek için İstanbul'a kadar gitmiştir. Buradan hareketle Ağa'nın borcu bulunmadığı varsayılabilir. Ayrıca, müsadere sürecinde İbrahim Ağa'nın aileye olan tutumu müsadere bir el koyma şeklinde görünmesini engellemektedir. Nitekim diğer birçok müsadere örneğinde muhallefet defterine girilen her kaydın tahmini değeri not edilirken İbrahim Ağa'nın defterinde buna yer verilmemiştir. En başından beri Mehmed Ağa'nın borcu bulunmadığını savunan ve bundan dolayı muhallefet bedeli ödemek istemeyen aile, bedel ödemeye razı olduğunda ise önerdikleri meblağ hemen kabul edilmiştir. Bu durum devletin Mehmed Ağa'nın servetine el koymak istemediğini ve müsadereyi bu aileden nakit edinmek için bir pazarlık aracı halinde kullandığını göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin 1768-1774 Savaşı yıllarında yaptığı savaş masrafları, Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla ödemeyi kabul ettiği yüksek miktardaki nakit tazminat ve bu iki durumun ortaya çıkardığı nakit açığı göz önünde bulundurulunca devletin söz konusu yüzyılda eyaletlerde zenginleşen yerel ileri gelenlerin servetlerine göz dikmesi olağandışı görünmemektedir.

Öneriler

Muhallefat defterlerinin tarihçilere çeşitli sorunları anlamada yardımcı olacağı ve birçok konuda bilgi verebileceği başta Yavuz Cezar olmak üzere bu defter koleksiyonu üzerine araştırmalar yapan tarihçiler tarafından sıklıkla vurgulanmıştır. Bunlara ek olarak, yukarıda belirtildiği gibi, muhallefet kayıtlarından ortakçı siteminin işleyişiyle ilgili bazı bilgilerin çıkarılabildiği görülmektedir. Bu sebeple, belli bir bölgede birçok muhallefet kaydı üzerine yapılacak araştırmalar sayesinde bu işletme biçimi hakkında kapsamlı bilgiler elde edilebilir. Ayrıca, yine muhallefet defterleri sayesinde, hacmi, ebatı ve uzunluğu her dönemde ve her bölgede farklılık gösterebilen ölçü birimlerinin standart kabul edilen İstanbul ölçülerine oranı hakkında bilgi elde edilebilmektedir. Zira yine yukarıda belirtildiği üzere İbrahim Ağa müsadere edilen zahirenin miktarını tespit ederken yerel ölçü birimi olan *şimiki* kullanmış ve iki şinikin bir İstanbul kilesine denk geldiği hesabıyla Mehmed Ağa'nın ne kadar zahireye sahip olduğunu merkeze bildirmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Mühimme Defterleri: 144, 171.

Maliyeden Müdevver Defterler: 8515.

Ali Emiri Tasnifi, Sultan Mustafa III: 144/11365, 324/26065.

Ali Emiri Tasnifi, Abdülhamid I: 173/11583, 361/25187.

Cevdet Tasnifi, Askeriye: 155/6832.

Cevdet Tasnifi, Maliye: 168/7074, 181/7629, 225/9369, 361/25187, 363/14862, 366/15018, 574/23531, 751/30617, 770/31404.

Muhallefat Halifeligi, Belgeler: 61/15, 63/77.

Muhallefat Halifeligi, Defterler: 12808, 12809.

Topkapı Sarayı Fonu, Defterler: 3141.

Araştırma Eserleri

Cezar, Y. (1977). Bir ayanın muhallefatı-havza ve köprü kazaları ayanı Kör İsmailoğlu Hüseyin (Müsadere olayı ve terekenin incelenmesi), *Belleten*, 41(161), 41-78.

Kalıpçı, M. E. (2013). Klasik dönem Osmanlı hukukunda müsadere kurumu, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kallek, C. (2002), Kile, *DİA*, (25), 567-570.

Kallek, C. (2007). Okka, *DİA*, (33), 338-339.

Küpelî, Ö. (2011). Yenişehir (Bursa) ayanı Sarıcaoğlu Osman Ağa ve muhallefatı, *History Studies*, 3(3), 245-263.

Nagata, Y. (1988). Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa'ya ait bir tereke defteri, IX. *Türk Tarih Kongresi*. Ankara.

Öğün, T. (2006). Müsadere-Osmanlılar'da müsadere usulü, *DİA*, (32), 67-68.

Özcan, T. (2006). Muhallefat, *DİA*, (30), 405-406.

Öztürk, M. (2015). Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa ve mallarının müsadere sürecine kısa bir bakış, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 95-129.

Pakalın, M. Z., (1983). Sergerde, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 184.

Telci, C. (2000). Aydın muhassılı Abdullah Paşa ve 1148 (1735) senesinde zabtedilen muhallefatı, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 15(1), 199-219.

Telci, C. (2000). Canik muhassılı Vezir Elhac Ali Paşa'nın 1779 tarihli muhallefat defterleri, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 4, 159-182.

Telci, C. (2000). Turgutlu voyvodası Seyfi-zade Es-seyyid Halil Ağa'nın 1791 senesinde müsadere edilen muhallefatı, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1(22), 173-216.

Tomar, C. (2006). Müsadere, *DİA*, (32), 65-68.

Ünal, M. A. (1987). Osmanlı İmparatorluğu'nda müsadere, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (49), 95-111.

Yılmaz F. (1990). Kara Osmanoğlu Ataullah Ağa'ya ait malların müsadere ve bir kira defteri, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 5(1), 239-252.

EXTENDED SUMMARY

Confiscation, which was a method to punish the ones who committed the crimes against the government in the early centuries of the Ottoman Empire, gradually turned into one of the tools which the government used to extract cash from the wealthy people. Nazırzade Mehmed Ağa was one of these people who collaborated with the government during 1768-1774 Russo-Turkish War and served as a cereal buyer (*mühbayaacı*) and military contractor (*binbaşı*), who recruited soldiers in different numbers every year of the war. As soon as Nazırzade Mehmed Ağa died peacefully after the war the government ordered to be confiscated his wealth. In this study, it has been analysed the application of confiscation in the 18th century in the case of Nazırzade Mehmed Ağa. In this way, it has been aimed to clarify how the Ottoman Empire benefitted from local notables by confiscation in this century.

The research is based almost completely on archival documents. Although lots of other documents were used for the research two documents was chosen as primary sources in clarification of the confiscation process. First of these is the kaime which contains summaries of the letters which İbrahim Ağa, who was in charge to prosecute the confiscation, sent to the capital. The second one is the record book in which Mehmed Ağa's whole property was recorded. Excluding some issues, the information which these documents offers us a general picture of confiscation process with its all stages and details.

The family protested the decision to confiscate the property because Nazırzade Mehmed Ağa did not commit any crime against the government, and he was not in debt with the government. Although the government claimed Mehmed Ağa was in debt it did not submit any document or evidence to prove it. Whereas his family demanded compassion from the ruler several times, Sultan Abdülhamid I, he declined it every time and ordered to be completed the process. As a result, İbrahim Ağa, who was in charge, started the process. He listed every item, property, income, debt and coin of Nazırzade in the *muhallefat* book, which he submitted to the government in following days. According to this book Nazırzade had a lot of houses, stores, farms and cash, some of which was hidden by his family.

Right after the listing stage, the last stage of the confiscation process started: Encashment. While in some cases it seems that the government decided to sell the property in most cases it preferred to demand cash in exchange of property listed, which is called (*bedel*), cash money that the family was offered to leave the property intact. At the beginning the family was no willing to pay any price. But when the government threatened the family to sell the whole property to outsiders, they felt that they had to accept the offer. Although the family paid some amount of money at once they were unable to pay it off. Hence, they wanted to send the rest of the price in some time as payments. Although the government accepted this offer the family decided to take advantage of this. They decided to demand compassion once again. But the government, which was in dire need for cash, declined the offer again. We have no information that the family paid off the rest of price. But considering there in no archival evidence that they resisted to do so as well.

Findings show us that the government confiscated the property of Nazırzade Mehmed Ağa for fiscal reasons. To prove this, we have two pieces of evidence:

1. The government did not prove that Nazırzade was in debt,
2. The government did not even try to sell the property and the family offered a price it was accepted immediately.

As it is understood what the government wanted was cash money. The Ottoman Empire was in dire need for cash after the Russo-Turkish War of 1768-1774 because of war expenses. In addition, with the Treaty of Küçük Kaynarca signed with Russia at the end of the war, the Ottoman Empire had accepted pay a big sum of money in cash as war reparations. For this reason, the government had no hesitation to extract cash on any occasion.

Besides these findings submitted in this study on confiscation process in the case of Nazırzade Mehmed Ağa it is also shown us in this paper that muhallefat documents can give some information not only on deceased's wealth but at the same time on social networks, economic relations and other several topics. As mentioned above, there can be found some information on sharecropping system and local measurement units.

“BURSA’DAN YAYLIMATEŞ” ŞİİRİNDE LİRİK SEMBOLLER* LYRICAL SYMBOLS IN “BURSA’DAN YAYLIMATEŞ” POETRY

Şamil YEŞİLYURT

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Türk Dili ve Edebiyatı

yesilyurt@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8750-5234

ÖZ

Geliş Tarihi:
18.10.2022

Kabul Tarihi:
22.11.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler

Attila İlhan
 lirik inceleme
 sembol
 Bursa'dan
 Yaylımateş
 Sisler Bulvarı

Keywords

Attila İlhan
 lyric analysis
 symbol
 Bursa'dan
 Yaylımateş
 Sisler Bulvarı

Sanat eserinin problem hâline getirdiği olgu, sanatçının ruhsal yönelimleriyle birleşerek metnin derin ve yüzeysel anlamını inşa eder. Kimi zaman dış dünyayı betimleyen şiirin öznesi kimi zaman da kendi içsel ve düşünsel yaklaşımını sembolik öğelerin ardına gizler. Her iki durum çoğunlukla çatışmaya dayalı bir yapı ortaya çıkarmakla birlikte durağanlığın olduğu betimsel yansımalar son derece zengindir. Sonuç her ne olursa olsun sanatçı, evreni ve içindeki varlıkları objektif bir gözle anlatıyor gibi görünürken lirik öznenin kâinata bakışını ve hayatı algılayışını göz önüne serer. Metnin kompozisyonu ise çoğu zaman sembolik öğeler, temel karşıtlıklardan genel yapıya giden örüntü ve imgesel tasavvurlar biçiminde sıralanır. İmgeyi “nesnel dünyanın öznel tasarımı...” diye tanımlayan Avner Ziss’in yaklaşımı tersten okunduğunda öznelliği ortaya çıkaran semboller, metnin lirik değerini de işaret edecektir. Göstergelerden hareket ederek anlama ulaşma gayreti gösteren bir metot, elbette mümkün olduğunca nesnel sonuçları hedefler. Fakat sanat metni, nesnellik iddiasını taşısa bile ortaya konan ürün bireysel bir düşünsellik ve heyecansallığın yansıması olacağı için lirik öğelerden bağımsız düşünülemez. *Sisler Bulvarı* (1954) kitabında yer alan “Bursa’dan Yaylımateş” şiirinde Attila İlhan, müşahhas varlıklardan hareketle mücerrede ve şiirin ilhamına gider. Bu yol esnasında lirik semboller tahkiyeli bir metnin yapısal öğelerine benzer bir kompozisyon içine yerleştirir. Hâl böyle olunca sanatçının sözcüklere yüklediği anlam ve onları kullanım biçimlerinin sorgulanması, şiirin gerek oluşumunun tespit edilmesi gerekse ilhamı harekete geçiren duygu hâlinin idrak edilmesi adına önem arz edecektir.

ABSTRACT

The phenomenon that the work of art turns into a problem, combined with the spiritual orientation of the artist, builds the deep and superficial meaning of the text. The subject of the poem, which sometimes describes the outside world, sometimes hides its inner and intellectual approach behind symbolic elements. Although both situations reveal a mostly paradoxical structure, descriptive reflections of stagnation are extremely rich. Whatever the result, the artist describes the universe and the beings in it from an objective point of view. However, it also reveals the lyrical subject's view of the universe and perception of life. The composition of the text, on the other hand, is often listed in the form of symbolic elements, patterns and imaginary conceptions that go from basic contrasts to the general structure. When the approach of Avner Ziss, who defines the image as "the subjective design of the objective world...", is read backwards, the symbols that reveal subjectivity will also indicate the lyrical value of the text. A method that strives to reach meaning by starting from the indicators, of course, aims at objective results as much as possible. However, even if the text of art carries the claim of objectivity, it cannot be considered independently of lyrical elements as the product will be the reflection of an individual intellectuality and emotionality. In the poem “Bursa’dan Yaylımateş” in the book *Sisler Bulvarı*, Attila İlhan goes to the moment of inspiration of the poem, moving from tangible beings. During this path, he places lyric symbols in a composition similar to the structural elements of a narrative text.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1191020>

Atıf/Cite as: Yeşilyurt, Ş. (2022). “Bursa’dan Yaylımateş” şiirinde lirik semboller. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2438-2446.

* Bu makale, 14-16 Ekim 2022 tarihlerinde düzenlenen “Bursa’nın Edebiyatı/Edebiyatın Bursa’sı Bilgi Şöleni”nde sözlü olarak sunulan tebliğin genişletilmiş ve düzenlenmiş biçimidir.

Giriş

Gerek tabiatın gerekse insanın gerçekliğinin yansıtılması üzerine inşa edilen sanat kuramları, özü itibarıyla türün gerçeklik algısını ortaya koymayı hedefler. Antik Yunan'dan itibaren fenomenleri bir araç biçiminde kullanarak bireysel ve kolektif gerçekliğe ulaşmayı amaç edinen bu sanatsal yapılar, mimetik kurguyu esas almış ve Doğu sanatlarının aksine bire bir yansıtmacı yöntemi benimsemiştir. Doğu sanatlarındaki tecridi yaklaşım ise fenomenlerin mümkün olduğunca soyutlanarak imgeselliğin taklidini merkeze koymuştur. Bu durumun inanç felsefesi ve gelenekle izah edilebilecek kuvvetli dayanakları vardır. Her iki durumda da sanat eseri, öznenin fenomenler ve daha üst katmandaki idealar karşısındaki tutumundan, onları algılayışı ve zihin süzgecinden geçirmesinden ibarettir.

Edebî eserlerde insanı dilin taşıyıcısı olarak gören Pospelov, bu durumun şiirdeki *lirik ben*, dramatik eserlerdeki *eyleyen kişiler* ve epik eserlerdeki *anlatıcıyla* ortaklık barındırdığını ifade eder. Aynı şekilde öykü, destan ve romanlardaki kişilerin karakterleri de yine diyaloglar ve monologlar yoluyla yani konuşulan ve düşünülen söz yoluyla açıklanır. Bir edebî metin, her zaman, kişilerin yani eyleyen edebiyat figürlerinin, anlatıcının, lirik kahramanın dil yoluyla getirdikleri ifadelerin bir bütünüdür (Pospelov, 1995, s. 96). Öyleyse türün ne olduğu çok fazla belirleyici olmamakla birlikte ortak bir değeri anlamlandırma üzerine kurulan niyet söz konusudur. Bu niyet kuşkusuz tabiatın ve insanın, öznenin duyuş biçimi içinde yeniden inşa edilmesidir. Edebî türlerin yanı sıra diğer sanat şubelerinde ortak olan yaklaşım ve hedef budur. Böylece bir şiirin tahkiyelî bir metin biçiminde analiz edilmesi yöntem olarak farklı olmakla birlikte varılmaya çalışılan nokta itibarıyla sabit bir değeri ifade eder.

Sanat metinlerinde genel yapıyı çözümleyebilmek için parçalardan bütüne doğru ilerleyecek bir inceleme metodu, metin tahlilinde sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Bir metnin tümevarımcı bir yaklaşımla ele alınması "...bir dizi küçük-evrenin sıralanmasından ortaya çıkan bir büyük-evren..." (Işık, 1978, s. 23)i algılamaya katkı sunacaktır. Bu küçük birimlerin fenomen kabul edilebilecek semboller olması, nihai hedefin idealar biçiminde düzenlenebilecek imgeler olduğunu işaret edecek; kullanılan yapı öğelerinin hangi edebî tür içinde geçtiğinin bir önemi kalmayacaktır.

Metinde geçen ve çeşitli kategorilerde bir arada toplanabilecek sembollerin tekrarlanma sıklıkları, buldukları bağlam içinde kendilerine yüklenen büyük ve küçük evrene dair anlamları ve bunlar arasındaki benzerlikler, çatışmalar ve farklılıklar genel yapının çözülmesinde kolaylıklar sunacaktır. "...dil bilimin kesinlikle belirlediği iki düzey, 'içerik düzeyi' ile 'belirtilme düzeyi', genel çizgileriyle Saussure'ün gösterilen/gösteren ayrımına karşılık veriyorlar. Yazın çalışmaları da bu iki boyut üstünde geliyor." (Işık, 1978, s. 7-8). Gösteren ve gösterilen/sembol ve imge arasındaki anlamsal ilişkilerin ortaya konulması, bir anlamda öznenin ruh hâline inmek ve metnin oluşum aşamasının tespit edilmesi demektir.

Cervantes, Racine, Diderot ve Claudel'in üslupları üzerine yapılan değerlendirmeleri içeren *Linguistics and Literary History Essays in Stylistics* (2015) başlıklı çalışmasında *çevreden harekette merkeze doğru yönelen* ve klasik biçimde sembol incelemesi üzerine metin tahlili yapanların aksine tümdengelimci bir yol izleyen Leo Spitzer, iddialarının ne kadar doğru olduğunu anlayabilmek için tekrardan merkezden çevreye yönelir; bir anlamda düşüncelerinin sağlamasını yapar. *Sezgisel üslup incelemesi* denilen bu sistemde sembollerin ve motiflerin tespit edilmesiyle şekillenen belirli üslup kalıpları, *inward life-center* diye isimlendirilen *içsel yaşam merkezi*nin somutlaşmasına destek sağlar. Bu metodun esası, sanat metninin üst yapısında yer alan Saussure'ün "gösteren", Işık'ın ise "belirtilme düzeyi" dediği biçim odaklarını inceleyerek *içsel yaşama* karşılık gelen sembolik öğeleri belirlemek ve öznenin ruhuna yansıyan birimleri gün yüzüne çıkarmak üzerine kuruludur. Öyle ki "...bazen çevrenin etkisi bazen de kalıtsal özellikler yoluyla gizli bir dil ortaya çıkmakta ve bu birimler aynı yazara ait pek çok sanat eserinde kendisini titizlikle inceleyen kimselere göstermektedir." (Yeşilyurt, 2022, s. 151). Sanatçının belki de yaşamı boyunca ürettiği eserlerin toplamı, zihnindeki bir leitmotife gönderme yapmakta ya da onu dile getirmek için var olmaktadır. Bu yapının gizli olduğu iletişim ağına sembollerin okunup doğru biçimde yorumlanması ile ulaşılmaktadır. Dolayısıyla gerek tümevarımcı gerekse tümdengelimci metotta odak noktası semboller ve onların işaret ettiği imgesel tasavvurlar olmaktadır.

Sembolik tasniflerin lirik öğelere uygun olan kısımları birtakım nitelikleri bulundurmaları zorundadır. "Lirik söylem, olayların sergilenişine bağlı değildir. Şairin nerede, ne zaman, hangi koşullar içinde söylediği ve kime seslendiği, ya doğrudan kendi sözleri içinde vardır ya da zaten bunların pek önemi yoktur." (Pospelov, 1995, s. 303). Bu sebeple asıl odak noktaları betimlemeler ve öznenin içsel yaşamına yönelik göndermelerdir. "Lirikte sanatsal bilginin asal nesnesi, konuşan kişinin kendi karakteridir ve öncelikle de onun iç dünyası, içsel-düşünsel yaşam

kavrayışı ve yaşama ilişkin heyecansal yaklaşımıdır. Bu anlamda lirik ‘ekspresif’ (ifadeli, içsel anlatımlı, dışı vurumlu) denen sanatlarla ve öncelikle de müzikle yakınlık içindedir.” (Pospelov, 1995, s. 303-304). Lirik olanın eylemsellik değil de durağanlık taşıması, Spitzer’ın “spiritual etymon” dediği ve yukarıda kısaca bahsedilen içsel yaşama dönük kavramla da örtüşmektedir. Bundan dolayı “...ekspresif sanatlardan farklı olarak eser, salt hüznün ve üzüntü, salt sevinç ve neşelilik, salt dalıp gitme ve içe kapanma, ya da salt kararlılık ve coşku gibi yalnızca kendi başına bir içsel hava yansıtmakla kalmayıp, nesnel dünyadan kaynaklanan ve nesnel dünyaya yöneltilmiş duygu ve düşünceleri de içerir.” (Pospelov, 1995, s. 304).

Öznenin içsel yaşamının gerçekliği, metindekilerin kendisine ya da çevresinden birine ait duygular olup olmadığı veya tamamen hayal mahsulü bir his evrenini kurgulaması lirik için önemli değildir. Eco’nun tabiriyle kendi “örnek okur” ve “ampirik okur” (Eco, 1995)unu inşa eden sanatçının hedefi, anlatılanların gerçekliğine dair ampirik okuru kucaklamaktır. “Lirikte sanatsal gösterimin ‘özne’si ile ‘nesne’si birbirine çok yakındır ve hatta çoğunlukla bunlar birbirine kaynaşmıştır. Her ikisi de yazarın iç dünyasıdır.” (Pospelov, 1995, s. 306) Metnin öznesi, şairin inşa ettiği örnek okur olarak kabul edilirse nesnesi de dış dünyada karşılığını bulduğu ampirik okur olacaktır. İki soyut varlığı ve onların his dünyalarını betimleyen şair, hedef kitesini de şekillendirmekte ve hem metinde hem de metin dışında bir dünya tasarlamaktadır. Gerçek hayattaki sıradan bir eylem, duygu ya da düşünce sanatçının zihin süzgecinden geçerken değişikliğe uğrayıp idealize edilmiş, kusurlarından arındırılmış, örnek bir mecraya kavuşmuş olabilir. Metnin türü şiir bile olsa onda gerçekliği aramadan eldeki ürüne tamamen kurmaca olarak yaklaşılması, okurun kendisini “sanatsal hileler”den korumasının en basit yolu olacaktır.

Batı edebiyatındaki örneklerinden hareketle lirik eserlerin ortak özelliklerini belirleyen Pospelov şu genel tespitlerde bulunur: Lirik eser her zaman, belirli olguların izlenimlerini, belirli şeyler üstünde durup düşünmeyi ve belirli şeylere ilişkin duyguyu içerir. Lirikteki kendini sergileme tam olarak bireyin gerçek yaşamda kendi düşünce, duygu ve niyetlerini dile getirişinden kesinlikle farklıdır. Lirik şair eserinde yaşantılarının bütününe betimlemez. Fakat en güçlü duygularını dile getirir. Kimi zaman şiirsel yaşantı ile gündelik duygulanımlar arasında büyük bir ayırım bile görülür. Lirik biçimde yansıtılan ruhsal durumlar, yazarın yaşadıklarının düz bir kopyası da değildir. Hiçbir zaman yazarın gerçekten duyduklarının stenografik yazılışından ibaret değildir. Lirik eserler, şair bilincinin yansıması olarak her zaman öznel bir ses niteliği taşırlar. Refleksiyon (iç düşünme) denilen şey, kuvvetli heyecansal ağırlık taşıyan bir *üstünde durup düşünme*dir. Çoğunlukla epik eserlerde rastlanan o soğukkanlı ve “salt” tasvir edici ses tonu, lirikle hiç bağdaştırılmaz. Pek çok lirik eserde duygular doğrudan ve dolaysızca sunulur. Şair kendi yaşantıları üstünde durup düşünür ve okuyucuyu da yakalayıp kendi iç dünyasına çeker. Burada bir *duygusal lirik* söz konusudur. Lirik söyleyişler genel konulara da açıklık getirebilirler. Bu durumda insan varlığının belli sorunlarını içeren bir *düşünsel lirik* söz konusudur. Lirikte gerçeklik, hem ülke, çağ, insanlık, dünya düzeni vb. bir bütün olarak hem de güzellik, sanat vb. manevi ilkeler olarak işlenebilir. Lirik yaratışta tasvir eden ve anlatan biçimler de vardır. Ancak lirikte şairin kendi dışındaki nesnelere sergileyişi, yoğunlaştırılmış derin duyguların dile getirilişiyle ayrılmaz biçimde bağlıdır. Tasvir eden lirik, insanları çevreleyen şeyleri, dış dünyanın çizgilerini, insanların iç yüzlerini ve doğa imgelerini biçimlerken anlatan şiirde bu, belli olgular ve olayları ayrıntılı gösterim yapmaksızın yalnızca ana çizgileriyle veren bir kısa öykü gibidir. Lirik eserler, kendilerine özgü olan o açık ya da örtük içdüşünme bileşeniyle birlikte çoğunlukla kısa ve yoğun eserlerdir (1995, s. 306-312).

Görüldüğü üzere lirik olanın en temel paydası, sanatçının iç dünyasını, duygu ve düşüncelerini yansıtıyor olmasıdır. Bunu odak noktası alırken dış dünyadaki sembollere yüklenen gizli anlamlar ve şiirin öznesinin onları yorumlayış biçimine dikkat etmek gerekir. Pospelov’un *düşünsel heyecansal değerleniş* adını verdiği olgu, lirik eserlerde metnin yazılışındaki esas düşünce ögesi ve bunu izah ederken kullanılan diğer yapı formlarının birleşmesinden meydana gelir.

“Eski Yunan’da Apollon ve Dionysos merkezli odaklanmalar, akıl ile tecrübe arasındaki çatışmaları doğurmuştur. Zeus’un çocuklarından biri olan ve ‘ışık tanrısı’ olarak isimlendirilen Apollon; rasyonelleşmeye, akla, totaliter rejimlere, saf tanrısal boyuta, pozitivizme kaynaklık eder. Çünkü ışık nasıl üzerinde doğduğu her şeyi bütün gerçekliğiyle gösterirse Apolloncu düşüncenin temelinde de gerçeklik ve akıl vardır. Zeus’un Semele’den olan ve ‘şarap tanrısı’ olarak bilinen oğlu Dionysos ise emprizmi, bedeni, liberal düşüncüyü ve bireysel tecrübeleri temsil etmektedir. Dionysos, Zeus’un baldırından doğduğu, âdeta ölüp dirildiği için insan hayatındaki gelgitleri yansıtır. İnsanlık tarihi kadar eski olan ve biri aklı diğeri bireysel tecrübeleri esas alan bu

iki zıt fikir...” (Yeşilyurt, 2013, s. 176) sanat eserinin biçim içerik formuna dair evrensel çelişkiyi işaret eder. Bir yandan bireysel tecrübeler ve öznellik diğer yanda formal yapılar ve görüntüler sembol ile imge arasındaki diyalektiği ortaya koyar.

İnceleme konusu olan çalışmada Attila İlhan'ın “Bursa'dan Yaylımateş” şiirindeki lirizm ağırlıklı sembolleri çözümlenecektir. Yukarıda bahsi geçen teorik zemin etrafında öncelikli olarak tümevarım ve tümdengelim prensipleri etrafında sembollerin tespiti yapılacak; lirizmin ilkeleri etrafındaki temel çatışmalar ya da sanatçının düşünceleriyle uyumlu kullanımlar varsa bunlar sıralanacaktır.

“Bursa'dan Yaylımateş” Şiirinde Lirik Semboller

Bursa'yı eski zamanlardan beri Osmanlı ile özdeşleştiren Attila İlhan, belki de sevdiği kızın, Zehra Kardelin'in, o şehirde yaşamasından ötürü mekân ile kişiyi bir araya getirip tarihî ve bireysel anlamlarla yüklü bir mekân kurgulamıştır. Kendisi İstanbul'da hukuk fakültesinde okurken Zehra da Bursa Kız Lisesinde öğrencidir. Bu vesilesiyle Bursa'ya çok sık gitmesi, şehrin dokusunu oluşturan öğeleri Zehra ile birlikte keşfetmesi, onun muhayyilesinde nostaljik ve derin anlamlar taşıyan bir şehrin izlerini bırakmıştır. Bu izlenimlerini ilk baskısı 1957 yılında yapılan *Abbas Yolcu* (İlhan, Abbas Yolcu, 1996) isimli gezi türündeki kitabında etraflıca anlatmaktadır.

Şiirin yazılış öyküsünü Attila İlhan şu şekilde dile getirir: “o tarihte zehra bursa kız lisesi'nde okuyordu, vırt zırt bu şehre gidip geliyorum, zehra benim sevgilim, henüz lisede, bense toplumcu eyleme bulaşmış bir üniversite öğrencisiyim ama, nasıl olmuşsa bir şiir armağanı kazanmışım, *duvar* diye bir de kitap yayımlamışım, bursa'da nâzım yatmıyor mu, şehirle ilgili bir şeyler yazmalıyım, hattâ mümkünse içine nâzım'ı da karıştırmalıyım. bu, ‘uludağ gibi yine kalbine bakar büyük adam’ mısrayla yarım yamalak yerine getiriliyor, şiirin bütününde, ülkenin çaresizliği, buna karşılık gençlerin sadece sporla, içkiyle, kadınla, sinemayla oyalandığı belirtiliyor, bundan yakınıyor. pathetique havalı bir şiirdir, o zamanlar beğenilmişti.” (İlhan, 2003, s. 161)

Klasik kompozisyon düzenindeki tahkiyeli metinlerde görüldüğü gibi mekânın sınırlarını çizerek şiire başlayan özne Karadeniz Boğazı, Mudanya Körfezi, Marmara Denizi, Nilüfer Çayı, Uludağ, Bursa, Muradiye, Merinos fabrikası, Bursa Ovası, cumhuriyet alanı, Anadolu, İznik Gölü, Serik, Siverek, Arapkir, Süphan Dağı, Giresun, Erzurum sembolleriyle Bursa'dan tüm memlekete yayılan bir genişlik sergiler. İç mekânda ise ovalar, minareler, dağlar, yollar, köyler, kahvehaneler, meyhaneler ile mekânlara bir doku kazandırılır. Şiirde isim ve sıfat ağırlıklı bir kelime kadrosu olmakla birlikte kullanılan fiiller çoğunlukla hareketin olmadığı durum fiilleridir. Şiire bu genel bakış, lirik eserlerin temel yapısını işaret eden hareketsiz ve betimleyici bir görüntü ortaya koymaktadır.

Şiirde esas itibarıyla iki kişi vardır. Biri şiirin öznesi, diğeri de Zehra Kardelin'dir. Bunun dışında sadece isimleri zikredilen kişiler ise dekoratif işlev görmektedir. Mekânlar, nesnelere, şehrin dinamikleri özne ile nesne arasındaki iletişime hizmet ettiği ölçüde anlam kazanmaktadır.

Edebî eserin türü ne olursa olsun yaşam alanları mevzubahis olduğunda orada kurulacak ilk bağlantı odağı kişiler olmaktadır. Herhangi bir uzamdaki bireyin yaşantı ve tecrübeleri, algı, beklenti ve tutumları oranın mekânlaşmasındaki en önemli aşamayı oluşturur. Bu sebeple aidiyet duygusu, yer ile mekânı ayıran belirleyici roldedir. Mekânların bireyle özdeşleşen yanı, sembollerle somut hâle gelir. Attila İlhan'ın şiir boyunca sıraladığı mekânsal öğeleri, Bursa'nın kendisinde bıraktığı aidiyet hissi olarak görmek gerekir. Görüldüğü üzere mekânların şekillenmesi her ne kadar bireylerin kısmi iradesi ile oluyorsa bireylerin de mekânlar tarafından oluşturulup değiştirildiği gerçeğini her zaman dikkate almak gerekir. Attila İlhan için önemli bir etki gücüne sahip olan Bursa'yı, kendi kimliğinden sanatçıya yansıyan öğelerle, bir arzunun dışavurumu ile açıklamak yanlış olmaz. Bu yüzden öznenin beklentilerini, bakış açısını ve şiirin sorunsal yanını “Bursa'dan Yaylımateş” özelinde mekân üzerinden belirlemek mümkün olacaktır.

Mekânların anlatımında çatışmaya dayalı bir durum yoktur. Aynı mekânda dahi “burası” ile “öte yer” arasında kurulan kartezyenik ilişki, özne ile nesne arasındaki mesafeyi artıracak için bu anlamda şiirde bir aykırılık bulunmaz. Aksine bir bütünlük, özelden genele yayılan bir kucaklama arzusu ve nesneyle olan yakınlık anlatılır. Dışsal bir çatışma olmamasına rağmen öznenin iç dünyasında coşkun bir yineleme ve geçmişin kapılarını aralama arzusu sezilir. İçerinin ve dışarının diyalektiğini yinelemelerde görmek mümkündür. Bu yinelemede her şey ifade edilir; sonsuzluk düşüncesi bile bu sembollerin bir parçasıdır. Varlık, bilinçli bir tercihle hareketsiz kılınmak istenir ve böylelikle bütün dikkat öznenin lirizmine çekilir. Anlatılan bütün yaşam alanları, öznenin

birer parça olup onun duygudaşlık kurduğu mekânlar olduğu için öznenin değerler sisteminin somutlaşmasına da destek sunar.

“karadeniz boğazı’ndan mudanya körfezi’ne kadar
marmara denizi
çitlembik gözlü bir martı gibidir
saçları hep öyle perişan nilüfer çayı’nın
ve bulutlara tünemiş ihtiyar bir akbaba uludağ
kanatlarının altında bursa şehri yatar
bu şehir yeşillikler meyvalar sular şehridir

şimdi yine gözlerimde bursa şehri var
bursa şehri’nde sen varsın

ellerini kalbinin üstüne koyar camlardan bakarsın” (İlhan, 2003, s. 106)

“...mekân, bakan kişinin psikolojisine ve bulunduğu konuma, hatta felsefe ve dünya görüşüne göre değişen bir şeydir. Mekân, anlamını biraz da bizden alır. Aynı mekâna (çevreye) bakan kişilerin sayısı, ortaya farklı mekân tablolarını çıkarır.” (Tekin, 2002, s. 151) Şiirin öznesinin de Bursa’nın önemli odak merkezlerinden yayılan lirizmi, o mekânların ardına gizlenmiş imgesel dünyanın tasarımını sezdirir. Dolayısıyla mekânsal tercihleri, iç dünyanın dışa vurumu biçiminde algılamak doğru olacaktır. Belki de bu düşünceyle şiir boyunca mekân, bir durağanlık ve yoğunluk ögesi şeklinde planlanmış; ancak ardına coşkun, çok işlevli ve hareketli bir iç dünya yerleştirilmiştir. Öyle ki teorik anlamda “...davranışında saptadığımız her derin dönüşüme zamansal ve uzamsal ulamlarda da bir dönüşüm eşlik eder.” (1995, s. 100) diyen Tahsin Yücel, “Edebiyatta ve bizzat sanatta, zamansal ve uzamsal belirlenimler birbirinden ayrılamaz ve daima duyguların ve değerlerin izini taşır.” (2001, s. 316) düşüncesindeki Mikhail Bakhtin ile birleşir. Bu mekânsal ögeler, kendilerinden ayrılmaz biçimde bir araya gelen öznenin psikolojik durumunu ifade etmede önemli bir işlev üstlenir.

Şiirde yapılan psikolojik ve içsel yolculuğa “ampirik okur” noktasında hareket kazandırılarak söz konusu aşama, bedenî bir yolculuğa dönüştürülmek istenir. Şairlerin okur kitlesini metne dâhil etmeleri ve en azından duygusal anlamda sürecin parçası hâline getirmelerinin etkili yollarından biri olarak bu görülür. Bunlardan hareketle Attila İlhan’ın mekân ögesini şiirin temel yapısını yansıtmak, kültür ve tarihin bir arada bulunduğu Bursa’yı kendi duygu ve düşünce dünyası ile birleştirmek ve daha genelde de insanla mekânı bütünleştirmek amacıyla kullandığı anlaşılır. Bursa’yı büyük bir coşkuyla anlatan özne, duygu hâlinin zirveye ulaştığı noktada mutlaka Zehra Kardelin’e mekânsal bir gönderme yapar.

“ve bakarsın üflenir sokak lâmbaları şehrin
öksüz bir çocuk gibi sabah olur
açılmış bir dev yelpazesine benzer bursa ovası
uçsuz bucaksız
yudum yudum hürriyet damlar şehrin üstüne
cumhuriyet alanı insanlarıyla kaynaşır durur
uludağ gibi yine kalbine bakar büyük adam
zehra kardelin
sen siyah kehribar gözlü kız
rüzgârda savrulan kuşların kırmızı böceklerin
heyecanı bulut bulut dolar göğsüne
ve sana malûm olur kirsiz çapaksız
sana malûm olur bir ayna gibi devran

uludağ köpükler içinde gözlerine kar yağmış
İznik gölü'nden akıyor bir nehir gibi bu rüzgâr
yelkenleri paramparça bursa şehri'nin
bursa şehri demir taramış
böyle kavgalı günlerde sen poyraza dönersin
küfreder küfür üstüne yumrukları sıkılmış dağlar
incecikten bir zehir süzülür gönlüne
zehra kardelin

hovarda bir çan sesi gibi genişlersin günden güne
ezberinde kınından sıyrılmış bütün mısıralar

şöyle bursa şehri'nden çıkar şehir şehir gezersin” (İlhan, 2003, s. 107)

Şiirde 10 defa Bursa, 5 defa Uludağ geçmektedir. Tabiat öğeleriyle haşır neşir bulunan milletler göl, ova, dağ, ırmak gibi unsurlara manevi anlamlar yüklerler. Çünkü coğrafi birer varlıktan öte, maneviyatı ve ruhu olduğu düşünülen bu oluşumlar bir inancı ve mitolojik anlamları da içermektedir. Fuzuli Bayat bu ilişkiyi “Sihirli gücün fetişten ayrılması sürecinde ruhlar; orman, dağ, su, yer vs. ruhları gibi müstakil yaşama hukukunu elde ettiler.” (2005, s. 63) sözleriyle açıklar. Şehrin sembolü ya da manevi gücü olarak işlev gören bu öğelerden Uludağ'ın yer yer Bursa'nın da önüne geçen kuşatıcı değeri “bulutlara tünemiş ihtiyar bir akbaba uludağ” (İlhan, 2003, s. 106) ifadeleriyle anlatılır.

“Gök-Tanrı'ya yakın ve bazen ona destek olan dikeyliğin güçlü bir simgesi, evrenin merkezinde bulunan ve kozmik bir işlevi olan, ırkın beşiği, ağaçlı, karlı, hem erişilmez, hem gizemli bir yer...” (Bonney, 2000, s. 147) diye karşılığını bulan dağ, Bursa için ilin direği; orada yaşayan kişiler için ise manevi bir dayanak, yüceliğin ve gücün sembolüdür. Nazım Hikmet'in “uludağ gibi yine kalbine bakar büyük adam” (İlhan, 2003, s. 107) sembolü ardından ifade edilmesi bu anlamı işaret eder. O sebeple şiirde Bursa ve Uludağ iki önemli mekânsal bağlantı olarak yinelenir.

Kurmacaya dayalı edebî metinlerde kişiler, gerçek hayattaki niteliklerinin yanı sıra abartılı bir dille kurgulanabilir ya da tamamen farklı bir yapıda sunulabilir. Bu sebeple bahsi geçen bütün kişi, mekân, nesne ve diğer semboller sanatçının zihninden süzülen ve âdeta yeniden kurgulanan öğeler olarak görmek doğru olacaktır. Diğer yandan şiir dünyasındaki anlatıcı konumunda olan öznelere, taşıdığı lirizmi ampirik okur üzerine ne kadar yansıtabilirse metin, o derece başarılı kabul edilir. Bunu yansıtılabileceği semboller, ampirik okurun etkilenme düzeyi ve hazır bulunuşluğuna göre anlam kazanır. Özne ve nesne arasındaki bu paydaşlık, gerek lirizmin gerekse duygu hâlinin yükselmesine kapı aralar. “... hayatın bir yansımaları taşıyan sıkıştırılmış yaşam ve duygu örneklerinin barınağı konumundaki şiirler, öznenin etkileme düzeyi yönüyle okur üzerinde derinlik taşır. Ancak şiirin işlevleri arasında kurmaca dünyanın imkânlarını kullanarak ve iç yaşamı kaynağına inerek vurgulamak, bazen idealize edilmiş duygu hâllerini betimlemek, gerçek dünyayla paralel; ama bazı noktalarda ondan daha yoğun yaşam biçimleri sunmak vardır. Bütün bunları öznenin varlığı ve betimlenmesi üzerinden yapmak mümkündür.” (Yeşilyurt, 2017, s. 19). İnceleme konusu olan şiirde öznenin Bursa ile olan yoğun duygusal etkileşimine sevdiği kızın eşlik etmesi, benzer durumdaki ampirik okurun kazanılması ile neticelenmekte ve böylece Attila İlhan kendi örnek okurunu inşa etmektedir.

Gece işçileri, biletçisi, müezzini, köylüleri, gazileri, Nazım Hikmet'i, Zehra Kardelin'i, Tevfik Fikret'i ile Bursa'dan memleketeye yayılan insan manzaralarına dair semboller tek bir mekâna ait değildir. Memleketin her tarafında benzer yansımalarını bulur. Bursa'da edindiği tecrübeler ışığında Tevfik Fikret'in “Ferdâ” şiirinde geçen “Gençler, bütün ümîd-i vatan şimdi sizdedir” dizesine gönderme yaparak gençliğe olan ümidini diri tutmaya çalışsa da bunun kırıldığını ifade eder.

“âlem yine ol âlem devran yine ol devran

bir esmiş pir esmiş başımızdan kavak yelleri

biz genciz kahveler meyhaneler şahit

kanımız kararmış avuçlarımızda kadın memeleri” (İlhan, 2003, s. 108)

Karşısına Gazi Anadolu sembolünü koyarak içinde bulunduğu paradoksu sembolik kullanımlarla derinleştirmeye çalışır. Ardından tekrar Bursa'yı ve Zehra'yı hatırlayarak o coşkunluk ve memleket endişesi yerini kendi iç lirizmine bırakır. Şiirin son kısımları iç ile dışın birleşmesini sergiler. Özellikle "işte" ifadesiyle bu lirik terennümlere somutluk kazandırılmaya çalışılır. Metin tecridi boyuttan mimetik boyuta evrilir.

"İşte bursa şehri secdeye varmış
dilsiz bir kar dökülür işte uludağ'dan
işte kış gecesi simsiyah bayrakları açılmış
yeşil'den süzülür kollarına bir kumru iner
sen akşamlar içinde şol kumru gibi mahzun
dağıtır hülyalarını bir tren sesi gelir uzaktan
gözlerin serseri saçların rüzgârda yorgun
çıldırısın bursa ovası çıldırısın bursa şehri
körkandil kavaklar çıldırısın boydan boya
işte şehrin ışıkları soğuktan tir tir titrer
işte kahvelerde kanlı bıçaklı mahalle türküleri
giymiş mor cepkeni süleyman durmuş ağlamaya" (İlhan, 2003, s. 109)

Böylece somuttan hareket ederek imgelemine oluşturmaya çalışan sanatçı, lirik ve soyut kavramlara yönelir. Metnin sonunda her iki ögeyi bir araya getirerek bireyden topluma yayılan bir genişliği ortaya koyar.

Sonuç

Sanatçının semboller ardına gizlediği tasavvurların lirik nitelikler taşıdığına bireyselliğin göz ardı edilmeden incelenmesi, metnin derin yapısının ortaya çıkarılmasında etkili olmaktadır. Attila İlhan'ın "Bursa'dan Yaylımates" şiiri tam da bu şekilde bireyden yola çıkıp tüm memlekete genellenebilecek sembollerle yüklüdür. Dar mekânlardan geniş mekânlara ve neredeyse bütünüyle açık mekânlardan kurulu bu kompozisyon içindeki öznenin psikolojik durumu, odak noktası olarak Bursa'yı esas almıştır. Gerek şairin Bursa ile olan bireysel bağları gerekse Bursa'nın önemli bir kültür ve tarih merkezi olması tıpkı Osmanlı Devleti'nin bu coğrafyadan üç kıtaya yayılan coğrafi genişliği, modernize edilen sembolik formlarla okura ulaştırılmaya çalışılmıştır.

Şiirin isminden itibaren metindeki en önemli öge olan mekân ile kişi bağlantısı oldukça kuvvetlidir. Ancak burada sözü edilen kişi, müşahhasan mücerrede giden bir çizgiyi takip eder. Zehra Kardelin odak noktası olarak seçilmiş; ancak her bireyin o mekânlarda kendinden bir parça bulmasına olanak sağlayan lirik semboller kullanılmıştır. Bir anlamda bir olay özelinde olgusal bir duruma vurgu yapılmıştır.

Lirik eserlerin hemen tamamında görüldüğü üzere metinde sanatsal ifadenin yöneldiği esas nesne, öznenin kendi karakteridir. Dolayısıyla metinde içsel bir seslenme ve düşünsel yapı vardır. Aynı zamanda farklı bir öznenin özelinde aşkın yapıya da göndermeler yapılmıştır. Şiir bu yönüyle Pospelov'un ifade ettiği biçimde otopsikolojiktir.

Lirik olan "kendini sergileme" odaklı ilerliyorsa inceleme konusu yapılan eser tam anlamıyla öznenin kendisini sergilemesi üzerine kuruludur. Bu amaç doğrultusunda mekânsal ve kişisel semboller aktif olarak kullanılmıştır. Özne ile nesnenin yakınlığı, sembolik öğeleri içsel bir yapıya taşır ve yeniden anlam kazanmalarına hizmet eder. Bursa'ya dair kullanılan mekânsal öğelerin öznenin algıladığı ölçüde karşılık bulması bunu işaret eder.

Kaynakça

Bakhtin, M. (2001). *Karnavaldan Romana*, çev. Sibel Irzık. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bayat, F. (2005). *Mitolojiye Giriş*. Çorum: KaraM Araştırma ve Yayıncılık.

Bonnefoy, Y. (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü* (Cilt 1). Ankara: Dost Kitabevi.

- Eco, U. (1995). *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*, Çev. Kemal Atakay. İstanbul: Can Yayınları.
- İlhan, A. (1996). *Abbas Yolcu* (2. baskı b.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İlhan, A. (2003). *Sisler Bulvarı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Işık, G. (1978). *Montale'nin Şiir Evreninde Anlamsal Yapılar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Pospelov, G. N. (1995). *Edebiyat Bilimi*. (Y. Onay, Çev.) İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı.
- Spitzer, L. (2015). *Linguistics and Literary History Essays in Stylistics*. Princeton: Princeton University Press.
- Tekin, M. (2002). *Roman Sanatı Romanın Unsurları 1*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yeşilyurt, Ş. (2013). *Ahmet Mithat Efendi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yeşilyurt, Ş. (2017). *Asaf Hâlet Çelebi'nin Şiirlerinde Anlam Evreni*. Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Yeşilyurt, Ş. (2022). Mehmet Âkif Ersoy'da Spiritual Etymon. A. Ü. Muhammed Emin Yıldızlı (Dü.) içinde, *İstiklâl Marşı ve Mehmed Âkif Ersoy* (s. 151-162). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Yücel, T. (1995). *Anlatı Yerlemleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Extended Summary

This study is based on the analysis of Attila İlhan, one of the leading poets of the Republican Era, in terms of lyrical symbols of the poem “Bursa’dan Yaylımateş” in his book *Sisler Bulvarı*. Attila İlhan goes from tangible beings to the abstract and to the inspiration moment of the poem. During this path, he places lyric symbols in a composition similar to the structural elements of a narrative text. As such, questioning the meaning that the artist attributes to words and the ways of using them will be important in terms of both determining the moment of formation of the poem and understanding the emotional state that activates the inspiration.

The theoretical basis of the study consists of lyricism, symbols and stylistic analysis. Art theories, which are built on the reflection of the reality of both nature and human beings, aim to reveal the reality perception of the genre in essence. These artistic structures, which aim to reach individual and collective reality by using phenomena as a tool since ancient Greece, have been based on mimetic fiction and have adopted a one-to-one reflective method, unlike Eastern arts. The isolation approach in Eastern arts, on the other hand, abstracted the phenomena as much as possible and put the imitation of the imaginary in the center. This situation has strong foundations that can be explained by the philosophy of belief and tradition. In both cases, the work of art consists of the subject's attitude towards phenomena and higher-level ideas, his perception of them and his own mental filtering.

The type of literary text studied may vary. So, although the type is not very decisive, there is an intention built on making sense of a common value. This intention is undoubtedly the reconstruction of nature and human in the form of perception of the subject. This is the approach and goal that is common in other branches of art as well as literary genres. Thus, the analysis of a poem in the form of a narrative text, although different in method, expresses a fixed value in terms of the point tried to be reached.

Both inductive and deductive methods were used in the analysis of the poem. An analysis method that will progress from parts to the whole is a method frequently used in text analysis. Handling a text with an inductive approach is done by analyzing small units and reaching larger units from there. When the symbols that can be accepted as phenomena and the images that can be formulated in the form of ideas of the final goal are examined, it will not matter which genre the text belongs to.

The frequency of repetition of the symbols in the text that can be gathered in various categories, the meanings of the big and small universe attributed to them in the context they are in, and the similarities, conflicts and differences between them will provide convenience in solving the general structure.

In this study, the theoretical infrastructure of Leo Spitzer, which follows a deductive path, for the concretization of the inner life center, which he called "inward life-center", was also utilized. Perhaps the sum of the works produced by the artist throughout his life refers to a leitmotif in his mind or exists to express it. The communication network where this structure is hidden is reached by reading and interpreting the symbols correctly. Therefore, in both inductive and deductive methods, the focus is on symbols and the imaginary conceptions they point to.

In the text, especially the places and their symbolic meanings are mentioned. The fact that Bursa is an important cultural center and on the other hand, the artist's telling of his inner world in the expanse that spreads from there constitutes the basic composition.

When the imaginations that the artist hides behind symbols have lyrical qualities, examining individuality without ignoring it is effective in revealing the deep structure of the text. Attila İlhan's poem “Bursa’dan Yaylımateş” is loaded with symbols that can be generalized to the whole country from the individual in this way. The psychological state of the subject in this composition, which consists of narrow spaces to wide spaces and almost entirely open spaces, has taken Bursa as its focal point. Both the poet's individual ties with Bursa and the fact that Bursa is an important cultural and historical center, the breadth of the Ottoman Empire spreading from this geography has been tried to be conveyed to the reader with modernized forms.

KALKINMA AJANSLARINDA AB AKREDİTASYONU EU ACCREDITATION IN DEVELOPMENT AGENCIES

İdris KOLOĞLU

İller Bankası A.Ş., Ar-Ge Kurulu

ikologlu@ilbank.gov.tr

ORCID: 0000-0002-3131-5684

ÖZ

Türkiye’de kalkınma ajansları Avrupa Birliği (AB) sürecine paralel olarak 2000’li yıllarda kurulmuştur. Kalkınma ajanslarının kuruluşunda AB fonlarından daha fazla yararlanılması düşüncesi önemli bir etken olmuştur. Ancak geçmişten günümüze beklenen sonuç gerçekleşmemiş, kuruluşlarının ardından on beş yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen kalkınma ajansları bu beklentiye yeterince cevap verememiştir. Bu durumun şüphesiz çeşitli nedenleri mevcuttur. Ancak sorunun en başta gelen nedenlerinden biri kalkınma ajanslarının AB akreditasyonlarının henüz sağlanamamasıdır. Dolayısıyla bu çalışma, Türkiye’de kalkınma ajanslarının AB fonlarından daha fazla yararlanabilmesine yönelik olarak, AB akreditasyonlarına hazırlık düzeyini araştırmak ve belirlenecek sorunların çözümüne yönelik somut öneriler üretmek amacıyla kaleme alınmıştır. Çalışmanın temel araştırma yöntemi nitel araştırma yöntemi olup, araştırma kapsamında kriter karşılaştırması, rapor - doküman analizi, mevzuat araştırması ve literatür taraması yapılmıştır. Araştırma sonucunda ise IPA I ve IPA II dönemlerinde, kalkınma ajanslarının Türkiye’ye tahsis edilmiş AB fonlarının ancak % 2,80’ini kullanabildiği belirlenmiştir. Ayrıca kalkınma ajanslarınınca 2017 - 2021 yılları arasında da AB ve diğer uluslararası fonlardan elde edilen mali kaynak miktarının, toplam gelirlerinin % 0,13’üne karşılık geldiği tespit edilmiştir. Örnek kalkınma ajansındaki mevcut durum analizinde ise AB akreditasyon kriterlerine tam uyum sağlanabilen kriter oranı % 75,15 olarak hesaplanmış olup, mevcut bulgular çerçevesinde kalkınma ajanslarının akreditasyonlarının sağlanabilmesine yönelik dört adet öneri geliştirilmiştir.

ABSTRACT

Development agencies in Turkey were established in the 2000s in parallel with the European Union (EU) process. The idea of benefiting more from EU funds in the establishment of development agencies has been an important factor. However, the expected result from the past to the present has not been realized, and although more than fifteen years have passed since their establishment, the development agencies could not adequately respond to this expectation. Undoubtedly, there are several reasons for this situation. However, one of the main reasons for the problem is that EU accreditation of development agencies has not been achieved yet. Therefore, this study was written in order to investigate the level of preparation for EU accreditation and to produce concrete suggestions for the solution of the problems to be determined in order for development agencies in Turkey to benefit more from EU funds. The main research method of the study is the qualitative research method, and within the scope of the research, criteria comparison, report - document analysis, legislation research and literature review were made. As a result of the research, it was determined that development agencies could only use 2.80% of the EU funds allocated to Turkey in IPA I and IPA II periods. In addition, it has been determined that the amount of financial resources obtained from the EU and other international funds between 2017 and 2021 by the development agencies corresponds to 0.13% of their total revenues. In the current situation analysis of the exemplary development agency, the rate of criteria that can fully comply with the EU accreditation criteria was calculated as 75.15%, and four suggestions were developed for accreditation of development agencies within the framework of the current findings.

Geliş Tarihi:

27.10.2022

Kabul Tarihi:

06.12.2022

Yayın Tarihi:

30.12.2022

Anahtar Kelimeler

Kalkınma Ajansı
Avrupa Birliği
Akreditasyon
Araç Kurum
Katılım Öncesi
Mali Yardım Aracı
(IPA)

Keywords

Development
Agency
European Union
Accreditation
Intermediate
Institution
Instrument for
Pre-accession
Assistance (IPA)

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilin.1195337>

Atf/Cite as: Koloğlu, İ. (2022). Kalkınma ajanslarında AB akreditasyonu. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2447-2467.

Giriş

Türkiye’de kalkınma ajansları Avrupa Birliği (AB) düzenlemeleri kapsamında 2000’li yıllarda kurulmuş kamu kurumlarıdır. Bu dönemde AB fonlarından daha fazla yararlanılması düşüncesi, kalkınma ajanslarının kuruluşunda önemli bir etken olmuştur. Bu düşünceye göre, kalkınma ajansları Türkiye’nin AB adaylığı döneminde “aracı kurum”, üyelik döneminde ise “yönetim otoritesi” olarak görev alacaktır. Ajansların AB fonlarını yönetmede “aracı kurum” veya “yönetim otoritesi” olabilmeleri ise AB akreditasyonlarının sağlanması ile mümkün olacaktır. Dolayısıyla AB akreditasyonları kalkınma ajansları için bir kritik eşik görevi görecektir. Kalkınma ajanslarının AB tarafından akredite edilmeleri ile birlikte, ajansların mali kaynak sorunları önemli ölçüde çözülecek ve Türkiye’ye tahsis edilen fonların kullanım oranları da kapasite artışına paralel olarak yükselecektir. Ancak bütün bu planlama ve öngörülere rağmen, geçmişten günümüze beklenen sonuç gerçekleşmemiş ve kalkınma ajansları halen akredite olamamıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de kurularak faaliyetlerine devam etmekte olan kalkınma ajanslarının AB akreditasyonlarına hazırlık seviyelerini araştırmak ve akreditasyon sürecindeki sorunlara ilişkin uygulanabilir çözümler ortaya koymaktır. Çalışmanın temel araştırma yöntemi nitel araştırma yöntemidir. Araştırma kapsamında kriter karşılaştırması, rapor - doküman analizi, mevzuat araştırması ve literatür taraması yapılacaktır.

Çalışma kapsamında, Türkiye’de kalkınma ajanslarının kuruluşu, gelişimi ve AB sürecindeki fonksiyonları, Türkiye’ye tahsis edilen AB fonları ve kalkınma ajanslarının bu fonların kullanımındaki rolü kısaca ele alındıktan sonra, akreditasyonun tanımı üzerinde durularak, kalkınma ajanslarının akreditasyonunun önemi irdelenecektir. Ayrıca bu çalışmada Türkiye’de hizmet vermekte olan kalkınma ajanslarından biri rastgele seçilerek bu ajansın mevcut durumu AB akreditasyonuna hazırlık açısından ayrıntılı olarak analiz edilecek ve elde edilen bulgular ışığında geliştirilen önerilere de Sonuç ve Öneriler bölümünde yer verilecektir.

Türkiye’de Kalkınma Ajansları ve AB Fonları

AB Sürecinde Kalkınma Ajanslarının Fonksiyonu

Kalkınma ajansları genel olarak bölgesel kalkınma anlayışını esas alan kurumlar olup, AB üyelik sürecini yaşayan ülkelerde bölgesel AB fonlarının kullanımında aktif rol almışlardır. Bilhassa Orta ve Doğu Avrupa’da AB fonlarının önemli bir kısmı kalkınma ajansları eliyle kullanılmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 69). AB’de ağırlıklı olarak 1990’lı yıllardan itibaren ajanslar, AB bölgesel politikasının uygulanmasında öne çıkmıştır. Böylece Bulgaristan, Slovenya, Polonya, İsveç, Romanya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Portekiz, Macaristan, Estonya gibi ülkelerde birçok kalkınma ajansı faaliyete geçmiştir (Can, 2011: 35).

Türkiye’de kalkınma ajansları ise ilk olarak 1999 Helsinki Zirvesinde gündeme gelmiştir. AB Bölgesel Politikası çerçevesinde yer alan AB fonlarının kullanılabilmesi için gerekli faaliyetler katılım ortaklığı dokümanlarında yer almıştır (Berber ve Çelepci, 2005: 146). 2003 yılı Katılım Ortaklığı Belgesi’nde ülkemizden AB İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasına benzer şekilde üç düzeyde yerleşim sınıflandırması istenilmiş ve bu talebe cevap olarak 2002 yılında bir mevzuat düzenlemesi yapılmıştır (Koçberber, 2006: 40-41). Bu süreçte Düzey-2 bölgelerinde kurulan kalkınma ajansları için AB fonlarından daha fazla yararlanılması fikri önemli bir etken olmuş ve bu fikir 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanunun gerekçesi içinde açık bir şekilde yer almıştır (Cumhurbaşkanlığı DDK, 2014: 771-773). Böylece Türkiye’de 2006 - 2009 yılları arasında 26 kalkınma ajansı kurularak faaliyete geçmiştir.

Türkiye’nin AB müzakerelerinde 22. Fasıl olan “Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu Faslı” ise 2013 yılında müzakereye açılmış ve kalkınma ajansları bu fasıl kapsamına alınmıştır. Bu süreçte AB tarafından istenilen kurumsal yapılar Türkiye’de aktif hale getirilmiştir (Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 2020a).

Türkiye'nin 2013 yılı Ulusal Eylem Planında ajansların AB mali yardımlarının yönetimi sürecinde, adaylık periyodunda “aracı kurum”, üyelik periyodunda ise “yönetim otoritesi” olarak sorumluluk alması planlanmıştır. (Cumhurbaşkanlığı DDK, 2014: 522-523). Buna karşılık, ajansların AB fonlarının kullanımında “aracı kurum” olarak görev alabilmeleri AB akreditasyonu ile mümkün olduğundan, mevcut plan öngörüsü bugüne kadar gerçekleşmemiştir. 22. Fasıla ilgili olarak; AB'nin 2018 Türkiye Raporunda, fasıl kapsamında beklenen gelişmelerin sağlanamadığı (Özcan, 2019: 18); 2019 Türkiye Raporunda, IPA II dönemi fonlarının kullanımında istenilen performansın gösterilemediği, kalkınma ajanslarının yetki ve sorumluluklarının sınırlı olduğu ve ayrıca idari kapasitelerde de gerileme görüldüğü (Avrupa Komisyonu, 2022a); 2020 Türkiye Raporunda ise, özellikle kalkınma ajanslarının performansının ve Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi'nin (BGUS) izlenmesine yönelik bir çerçevenin bulunmadığı, IPA II döneminde fon kaybı riskinin yüksek olduğu ve izleme ve değerlendirme konularında sınırlı ilerleme olduğu belirtilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2022b). Özetle 22. Fasılın gereklilikleri ile ilgili geçmişten bu yana bazı gelişmeler kaydedilmekle birlikte fasıl halen kapanmamıştır (AB Bakanlığı, 2016: 145-151).

AB Fonları ve Kalkınma Ajansları

AB fonları müzakere sürecindeki aday ülkelere AB mevzuatına uyum sağlanabilmesi için kullandırılan mali yardımlardır. Türkiye 1963 yılından itibaren çeşitli mali yardım programları kapsamında bu tür fon ve yardımlardan faydalanmıştır.

Türkiye ile Avrupa Topluluğu (AT) arasında 1963 yılında imzalanan ortaklık Anlaşması'ndan itibaren 1996 Gümrük Birliği Anlaşması'na kadar, Türkiye'ye çoğunluğu kredi niteliğinde 1 milyar Avro civarında fon kullandırılmıştır. 1996-1999 yılları arasında kullanılan toplam fon tutarı da 755,3 milyon Avrodur (Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 2022b). 2001 yılından sonra fonlardan tek başlık altında yararlanılmaya başlanılmış ve 2002 - 2006 döneminde yaklaşık 1,3 milyar Avroluk fon kullanılmıştır. 2005 yılında AB ile müzakerelere başlanılmasının ardından mali yardımlar geçmiş dönemlere göre önemli miktarda artmıştır (Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 2022b). 2007 - 2013 döneminde AB fonları Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) adı altında toplanmış ve Türkiye'ye 4,8 milyar Avro tutarında fon tahsis edilmiştir. IPA II (2014 – 2020) döneminin tahsis edilen fon tutarı da 4,4 milyar Avrodur (Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 2022).

2002 - 2020 yılları arasında Türkiye'ye tahsis edilen AB fonları Tablo 1'de görülmektedir. Buna göre, 2002 - 2020 yılları arasında AB tarafından tahsisi yapılan 10.547,7 milyon Avro fonun %57,10'u tutarındaki 6.023,1 milyon Avro fonun harcanabilmesine rağmen, geri kalan 4.524,6 milyon Avro tutarındaki fon ise çeşitli nedenlerle kullanılmamıştır (Koloğlu, 2020: 53).

Tablo 1. AB Fonlarının Tahsislere Göre Kullanım Durumu (Milyon €) (Mayıs 2020)

Dönemi (Yıllar)	AB Toplam Tahsisat Tutarı	Toplam Finansman Anlaşması Bütçesi	Toplam Sözleşme Tutarı	Toplam Harcam a Tutarı	Tahsisata Göre Harcama Oranı (%)	Toplam Kullanılmayan Tahsisat Tutarı
2002-2006	1.298,5	1.298,5	1.045,5	1.043,7	80,38	254,8
IPA I (2007-2013)	4.795,3	4.444,0	4.393,8	4.041,8	84,28	753,5
IPA II (2014-2020)	4.453,9	2.778,5	1.801,9	937,6	21,05	3.516,3
Toplam	10.547,7	8.521,0	7.241,2	6.023,1	57,10	4.524,60

Not: Tablo, Koloğlu, İ. (2020), Kalkınma Ajanslarının Uluslararası Fon ve Yatırımları Türkiye'ye Çekme Kapasitesinin Güçlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma, Sayıştay Dergisi, 119. Sayı, Ankara, s. 53'ten alınmış olup, veriler esas olarak Hazine ve Maliye Bakanlığı (2022); Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı (2022b) kaynaklarına dayanmaktadır.

AB tarafından halen yürürlükte olan IPA III (2021 – 2027) kapsamında da tüm aday ülkeler için toplam 14,5 milyar Avro tutarında bir mali paket açıklanmıştır. Ancak Türkiye'ye yapılacak tahsisat miktarı henüz kesinlik kazanmamıştır (Avrupa Komisyonu, 2022c).

Öte yandan kalkınma ajansları tarafından kuruldukları tarihten 2018 yılı sonuna kadar toplam 122 AB projesi uygulanmış ve bu projeler sayesinde AB'den 259.754.742 Avro fon sağlanmıştır (Sayıştay, 2019: 104). Dolayısıyla 2018 yılı sonu itibarıyla, IPA I ve IPA II uygulama dönemlerinde kalkınma ajansları tarafından kullanılabilen toplam AB fonu miktarı da ülkemize tahsis edilen toplam AB mali yardımlarının ancak % 2,80'i nispetinde olmuştur (Koloğlu, 2020: 56).

Bunun yanında, kamuya açıklanan son beş yıla ilişkin kalkınma ajansları genel faaliyet raporları incelendiğinde; aşağıda yer alan Tablo 2'den görüleceği üzere, kalkınma ajanslarında AB ve diğer uluslararası fonlardan temin edilebilen kaynak miktarının tüm gelirlere oranı; 2017 yılında % 0,03, 2018 yılında % 0,08 ve 2019 yılında, % 0,15, 2020 yılında % 0,34 ve 2021 yılında ise % 0,04 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 2017 -2021 dönemine ilişkin kalkınma ajanslarında gerçekleşen AB ve diğer uluslararası fonlardan temin edilebilen kaynak miktarının tüm gelir miktarına oranı % 0,13 olarak gerçekleşmiştir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2018: 17,18; 2019: 16-17; 2020: 19; 2021: 20, 2022: 20).

Tablo 2. Kalkınma Ajanslarıncı AB Fonları ve Diğer Uluslararası Fonlardan Sağlanan Kaynak Tutarı (Bin TL)

Yıllar	Toplam Bütçe Gelirleri	AB Fonları ve Diğer Uluslararası Fonlardan Temin Edilen Kaynak	% Oranı
2017	1.041.214	314	0,03
2018	989.161	827	0,08
2019	1.240.251	1.866	0,15
2020	1.320.073	4.616	0,34
2021	1.549.169	748	0,04
Toplam	6.139.868	8.371	0,13

Not: Tablo, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın 2017-2021 yıllarına ait Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporlarından üretilmiştir.

Kalkınma Ajanslarında Akreditasyon ve Önemi

Akreditasyon Nedir?

Fransızcadan dilimize geçmiş olan “akreditasyon” sözcüğünün, Türk Dil Kurumu'nun Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğünde anlamı “*Bir kuruluşun, programın veya birimin üçüncü bir tarafça belirlenen yöntem ölçütlerine göre uyumunun bağımsız ve yetkili bir kuruluş tarafından incelenmesi, onaylanması ve düzenli aralıklarla denetlenmesi işlemi, denklik*” olarak açıklanmıştır (TDK, 2022). Kavramın Fransızcası “accreditation” (Fransızca Sözlük, 2022), İngilizcesi ise “acreditation”dur (Cambridge Dictionary, 2022).

Uluslararası Akreditasyon Forumu (IAF) “akreditasyon” kavramını şu şekilde tanımlamıştır: “*Akreditasyon, testler, kalibrasyonlar, muayeneler ve sertifikalar gibi belirli faaliyetleri yürütmek için tarafsızlıklarını ve yeterliliklerini sağlamak için uygunluk değerlendirme kuruluşlarının tanınmış standartlara göre bağımsız değerlendirmesidir.*” (Uluslararası Akreditasyon Forumu, 2022).

Türk Akreditasyon Kurumu’na göre de “akreditasyon”, “*Uygunluk değerlendirme kuruluşlarınca gerçekleştirilen çalışmaların ve dolayısıyla bu çalışmalar sonucunda düzenledikleri uygunluk teyit belgelerinin (deney ve muayene raporları, kalibrasyon sertifikaları, yönetim sistemi belgeleri, ürün belgelendirme belgeleri, personel belgelendirme belgeleri vb.) güvenilirliğini ve geçerliliğini desteklemek amacıyla oluşturulmuş bir kalite altyapısı*” olarak tanımlanmaktadır (Türk Akreditasyon Kurumu, 2022).

AB’de kurumsal akreditasyon olgusu ilk olarak 1995’te bir tedbir paketi olarak, AB teminat hesaplarının aklanmasını hızlandırmak amacıyla ortaya çıkmıştır (Ulucan, 2007: 34). Ancak, zamanla birçok sektörde ve uluslararası platformda akreditasyon uygulamaları yaygınlaşarak, Avrupa’da ve dünyada önemli bir kalite ve denetim güvencesi haline gelmiştir.

Avrupa Akreditasyon Birliği (European Accreditation)’ne göre genel olarak akreditasyon şu açılardan önem taşımaktadır (Avrupa Akreditasyon Birliği, 2022): “*Akreditasyon tüm piyasa sektörlerinde kamu yararına çalışır. Test, muayene, kalibrasyon, belgelendirme, muayene ve doğrulama hizmetleri sunan akredite kuruluşların ürün ve hizmetlerin ilgili standartlara ve yönetmeliklere uygunluğunu kontrol edecek teknik yeterliliğe ve tarafsızlığa sahip olduğuna dair bir tasdik sağlar. Akreditasyon, kalite ve güvenlik talebinin arttığı yerlerde mal ve hizmetlerin hareketini kolaylaştırmada pazarı destekler. Aşağıdaki özelliklere sahip uyumlu, şeffaf ve sürdürülebilir bir yaklaşım sunar: Yasal gerekliliklerin makul maliyetlerle karşılanmasına yardımcı olur, yeniliği mümkün kılar, düzenleyicilerin kendi kaynaklarını kullanma ihtiyacını azaltır ve tüketicilerin ve işletmelerin güvenini oluşturur. Akreditasyon süreci, aşağıdakileri içeren kamu yararına hizmetlerin sunulması için uygun maliyetli bir yol sağlar: Güvenilir ve yüksek kalitelidir, mevzuata uygunluğu desteklemek, daha düşük idari yükler ve bürokrasi anlamına gelir...*”

Kalkınma Ajanslarında Ulusal Akreditasyon

Bir kalkınma ajansı için akredite olmak, mali kaynak kullanabilme ve dolayısıyla da faaliyetlerini sürdürme açısından hayati niteliktedir. Böylece, bir kalkınma ajansının ulusal akreditasyonu, “*ulusal düzeyde faaliyetlerini yürütebilmek için belirlenen teknik kurumsal kriterleri yerine getirip getirmediğinin, yetkilendirilmiş ulusal kurum ve kuruluşlarca onaylanması ve düzenli aralıklarla denetlenmesi*” olarak tanımlanmaktadır (Koloğlu, 2019: 116).

Türkiye’de kalkınma ajanslarının ulusal akreditasyonu olarak da değerlendirilebilecek faaliyet ve süreçler Kalkınma Ajansları Denetim Yönetmeliğinde “mali yönetim yeterliliği denetimi” adı altında düzenlenmiştir. Yönetmeliğin “Mali Yönetim Yeterliliği” başlıklı 5 ve 6’ncı maddelerine göre, kalkınma ajanslarının Bakanlık (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı) bütçesinden ödenek kullanılabilemesi ancak mali yönetim yeterliklerinin uygun görülmesi halinde gerçekleşebilmektedir. Yine mali yönetim yeterliğinin yenilenmesi de Bakanlıkça gerekli görülen durumlarda resen yapılabilmektedir. Yeterlik Komisyonu ise, koordinatör Bakanlıktan en az daire başkanı seviyesinde bir başkanın başkanlığında, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı’ndan konuyla ilgili olarak en az beş yıldır çalışan uzmanlar veya denetim elemanları arasından kurumlarınca görevlendirilecek toplam beş üyeden oluşmakta ve Yönetmelikte belirtilen ölçütlere göre kurumsal yapıyı analiz ederek hazırlanan görüş bir rapor halinde, en geç yirmi iş gün içinde koordinatör Bakanlık olan Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’na sunmaktadır.

Ajansların mali yönetim yeterliğine ilişkin denetimlerde Komisyon tarafından;

- 1-Kurumsal kapasite ve organizasyon yapısı,
- 2-Veri akış ve raporlama sistemi,

3-İç kontrol ve risk değerlendirme yapabilme kapasitesi,

4-Sözleşme yapabilme ve ödeme süreçleri,

5-Bilgi teknolojileri kullanımı,

6-Muhasebe sisteminin etkin kullanımı konuları ayrıntılı olarak incelenmektedir. Denetimin onaylanma kararı ise komisyonun görüşleri de dikkate alınarak koordinatör Bakanlıkça verilmektedir. Yeterlik Komisyonunca yeterliği zafiyete uğradığı belirlenen ajansların kaynak kullanımları gerekli düzeltmeler yapılanaya kadar Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından askıya alınabilmektedir. Mali kaynak kullanımı yetkisi askıya alınan kalkınma ajansları ise tekrar faaliyet gösterebilmek amacıyla belirlenen eksikliklerle ilgili düzeltmeleri yaptıktan sonra Bakanlığa başvuru yapabilmektedir.

Türkiye’de 2006-2009 yılları arasında kurularak faaliyete geçen 26 kalkınma ajansı 2012 - 2013 yıllarında yapılan mali yeterlilik denetimlerinden başarıyla geçmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 48-49). Bu denetimlerde, ajanslardaki denetimlerde Yeterlik Komisyonlarınca Maliye Bakanlığının Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği’nde belirlenen “Kamu İç Kontrol Standartları” kriter olarak alınmıştır. Bu standartlar ise aslında Maliye Bakanlığınca AB ile üyelik müzakerelerinde AB’nin de uyguladığı COSO çerçeve ve standartlarıdır (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2022). 26/12/2007 tarihli ve 26738 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği, kamu idarelerinde iç kontrol sisteminin oluşturulması, uygulanması, izlenmesi ve geliştirilmesi amacıyla “Kontrol Ortamı”, “Risk Değerlendirme”, “Kontrol Faaliyetleri”, “Bilgi ve İletişim” ve “İzleme” temel başlıkları altında, 18 standart ve bu standartlar için gerekli 79 genel şartı içermekte olup, yapılan denetimler sonucu kalkınma ajanslarının tamamı ulusal açıdan akredite edilmiştir.

Kalkınma Ajanslarında AB Akreditasyonu

Türkiye AB sürecinde çeşitli AB fonlarından yararlanmış. Bu fonlar önceleri AB tarafından merkezi bir sistemle yönetilirken, 2003 yılında merkezi olmayan yeni bir yapılanmaya geçilmiş ve içinde ülkemizin de yer aldığı AB’ye aday ülkeler için Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) kurulmuştur. Buna göre, daha önceden uygulanan PHARE, ISPA, SAPARD, CARDS vb. programlar tek çatı altında toplanmıştır. 2007 - 2013 yılları arasında IPA’nın birinci dönemi, 2014 - 2020 yılları arasında ise ikinci dönemi uygulanmıştır. Hâlihazırda içinde yer aldığımız IPA’nın üçüncü dönemi olup, 2021-2027 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır.

Öte yandan bu süreçte Türkiye’ye tahsis edilen AB fonlarının etkin olarak kullanılabilmesi amacıyla bugüne kadar çeşitli kurumlar ve birimler kurulmuş ve bunlar AB tarafından akredite edilmelerinin ardından faaliyete geçmiştir. Bu kurumlardan kalkınma ajansları için örnek olabilecek kurum IPARD (Instrument for Pre-Accession Assistance on Rural Development) ajansı olarak da bilinen Tarımsal Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK)’dur. TKDK AB’nin IPA I 5. bileşeni olan kırsal kalkınma alanında akreditasyon sürecini 2011 yılında tamamlamış olup, akreditasyonun ardından halen faaliyetine devam etmektedir (Ulucan, 2007: 42).

IPA II döneminde, ayrıca 2015/15 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile fonların kullanım sürecinde kamu kurumlarının rol ve sorumlulukları belirlenmiş (Koloğlu, 2019: 119), Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişin ardından da 2019/20 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile bu sorumluluklar yeniden düzenlenmiştir (Dış İşleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 2022).

Buna karşılık 2007 - 2013 yıllarını kapsayan IPA-I ve 2014 – 2020 yıllarını kapsayan IPA II periyotlarında, kalkınma ajansları AB fonlarının yönetim ve kullanımında aktif bir rol alamamıştır. IPA II döneminde AB akreditasyonu hazırlığı için AB Delegasyonu tarafından bir kurumsal boşluk analizi yapılmış ve sonuç olarak da kalkınma ajanslarına özgü bir kriter seti ortaya çıkmıştır (Erbaş, 2015: 234-246). Ancak bu dönemde ajansların AB akreditasyonlarına henüz hazır olmadığı değerlendirilerek akreditasyon çalışmaları belirsiz bir tarihe ertelenmiştir.

Ancak şunu vurgulamak gerekirse, kalkınma ajanslarının AB akreditasyonlarının sağlanması, ajansların mali kaynak sorunlarını önemli ölçüde çözecek ve ajansların ilk kuruluşlarında kazanıp sonradan kaybettikleri AB

perspektifini ve kurumsal motivasyonu geri kazandıracaktır. Bu da Türkiye'ye tahsis yapılacak AB fonlarının kullanım kapasitesini ciddi oranda artıracığı gibi yeni iş ve yatırım fırsatlarını beraberinde getirerek, kalkınma ajanslarının Türkiye'nin bölgesel ve ulusal kalkınmasına daha fazla katkı vermesinin yolunu açacaktır.

Bir Kalkınma Ajansı Örneğinde Mevcut Durum Analizi

Çalışmanın Çerçevesi ve Uygulama

Türkiye'de genel olarak tek tip kurumsal organizasyon yapısına sahip 26 kalkınma ajansı bulunmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de faaliyet göstermekte olan 26 kalkınma ajansından biri seçilerek mevcut kurumsal yapı ve uygulamalar hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olunması hedeflenmiştir. Araştırma kapsamında gizli veya hizmete özel bilgiler mevcut olduğundan kalkınma ajansının ismi gizli tutulmuştur.

Çalışma sırasında; özel olarak kalkınma ajansının organizasyon şeması, prosedürleri, iş akış şemaları, üretilen belge ve dokümanlar ile 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında (2018 yılında yapılan değişiklikle Kalkınma Ajanslarının Hizmetlerine İlişkin) Kanun, 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Personel Yönetmeliği, Bütçe ve Muhasebe Yönetmeliği, Yatırım Destek Ofisleri Yönetmeliği, Denetim Yönetmeliği, Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği, Destek Yönetimi Kılavuzu, İç Kontrol Sistemi Yönergesi, İç Denetim Yönergesi, İç Denetim Rehberi, son üç yıla ait olmak üzere; Altı Aylık ve Yıllık Faaliyet Raporları, Altı Aylık ve Yıllık İç Denetim Raporları ile Yıllık Bağımsız Dış Denetim Raporları, AB Delegasyonu tarafından IPA II dönemi akreditasyon hazırlık çalışmaları sırasında kullanılan ve temelde COSO Modeline dayanan kriter seti üzerinden karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Böylece kriter setinde yer alan; Kontrol Ortamına ilişkin 64, Planlama/Risk Yönetimine ilişkin 17, Kontrol Faaliyetlerine ilişkin 62, İzleme Faaliyetlerine ilişkin 13 ve İletişime ilişkin 5 kriter sorusu olmak üzere, toplamda 161 kriter sorusuna cevap aranmış ve elde edilen bulgular üçlü kategoride (Evet, Kısmen Evet, Hayır) gruplandırılarak Tablo 3'de toplanmıştır.

Tablo 3. Kalkınma Ajansının AB Akreditasyonlarına Hazırlık Durumu

Kriter No	Kriter Soruları	Kriterin Cevabı
	Kontrol Ortamı	
1	Kalkınma ajansı (KA) çalışanları için etik kurallar var mıdır ve bütün çalışanlar etik kuralların farkında mıdır?	Evet
2	Bütün çalışanların gizlilik ve tarafsızlık beyanamesi imzalaması gerekmekte midir?	Evet
3	Tarafsızlık ve gizlilik beyanamesi etik kurallarla ilgili bilgilendirme içermekte midir?	Evet
4	Bir usulsüzlük görevlisi atanmış mıdır?	Evet
5	İç prosedürler el kitabı usulsüzlüklerin engellenmesi, tespiti, düzeltilmesi ve raporlanmasına ilişkin prosedürleri içermekte midir?	Evet
6	Personel usulsüzlüklere ilişkin prosedürler hakkında bilgilendirilmiş midir?	Evet
7	Personel usulsüzlüklerin kime raporlanması gerektiği gibi raporlama kanallarına ilişkin bilgilendirilmiş midir?	Evet
8	Personel usulsüzlük görevlisinin kim olduğuna dair bilgilendirilmiş midir?	Evet
9	Personele ihbar prosedürleri bildirilmiş midir?	Evet
10	Personel ihbarcılarının nasıl korunacağına dair bilgilendirilmiş midir?	Evet
11	Personelin raporlama zincirinin bozulduğunu belirtebileceği duruma ilişkin prosedür var mıdır?	Hayır
12	Usulsüzlük görevlisi için yeterli düzeyde "görevler ayrılığı" sağlanmış mıdır?	Evet

13	Usulsüzlük görevlisinin görev ve sorumlulukları açık şekilde belirlenmiş ve personele duyurulmuş mudur?	Evet
14	Personel usulsüzlükleri fark etme konusunda eğitilmiş midir?	Hayır
15	Usulsüzlüklere ilişkin prosedür, usulsüzlükleri ortadan kaldırmak için yapılan işlemlerin takibini içermekte midir?	Evet
16	Geçen yıl boyunca herhangi bir usulsüzlük raporlanmış mıdır?	Hayır
17	Bütün iş pozisyonlarını belirleyen ayrıntılı onaylanmış, ayrıntılı kurum organizasyon şeması var mıdır?	Hayır
18	Bütün iş pozisyonlarının görev tanımlamaları mevcut mudur?	Evet
19	İç kontrol faaliyetlerinin yürütülmesi, kalkınma projelerinin hazırlanması ve yürütülmesi ile hibe programlarının uygulanması için ihtiyaç duyulan becerileri gösteren beceri envanteri (Yetenek çerçevesi) mevcut mudur?	Hayır
20	Sadece insan kaynakları ile ilgilenen bir birim oluşturulmuş mudur ya da en azından insan kaynakları görev ve sorumluluklarını yürütmek üzere bir personel görevlendirilmiş midir?	Evet
21	İnsan kaynakları pozisyonlarına ilişkin görev tanımları, insan kaynakları görevlerinin tamamını (Personel planlama, işe alma, seçimi, personel performans değerlendirmesi, personel gelişimi planlaması, hizmet içi eğitim) kapsamakta mıdır?	Evet
22	İş yükü analiz prosedürleri mevcut mudur?	Hayır
23	Planlanan faaliyetleri yerine getirmek ve belirlenen hedeflere ulaşmak için ihtiyaç duyulan personel sayısı sınırlarını belirleyen güncel iş yükü analizi mevcut mudur?	Hayır
24	Personel planlama prosedürü mevcut mudur?	Evet
25	En azından bir yıllık personel planlaması var mıdır?	Evet
26	Personel planlama sürecinde personel devri (giriş-çıkış) dikkate alınmış mıdır?	Evet
27	Personel kalkınma ajansını terk ederken çıkış mülakatı yapılmakta mıdır?	Hayır
28	İşe alım ve seçim süreçleri için prosedürler var mıdır?	Evet
29	Yeni personel işe alım süreci tamamen şeffaf mıdır ve bütün ilgili adaylar için eşit şans ilkesi üzerine dayanmakta mıdır?	Evet
30	İş yükü analizi ve personel planlamasına dayalı olarak hazırlanan personel işe alım planları mevcut mudur?	Hayır
31	Yeni işe alınan personel için, işe başlama hizmet içi eğitimi prosedürü var mıdır?	Evet
32	Bütün yeni başlayan personel için işe yeni başlayanlar hizmet içi eğitimi yapılmış mıdır?	Evet
33	İş yükü analizine dayalı olarak her görev için vekâleten ya da sürekli görevlendirme ile iki personelin görevlendirilmesini mümkün kılacak yeterli sayıda personel var mıdır?	Hayır
34	Görevler ayrılığını ve bütün işlerin yeterli düzeyde gözden geçirilmesini ve gözetimini mümkün kılacak yeterli sayıda personel var mıdır?	Hayır
35	Bütün anahtar personel ve özellikle hassas görevler için ikame planı (personel rotasyonu) var mıdır?	Evet
36	İkame Planı, görevler ayrılığı ilkesine uygun mudur?	Kısmen Evet
37	Yönetim görevi icra eden her bir personel için bireysel performans göstergelerini içeren amaç ve hedefler konmuş mudur?	Kısmen Evet
38	Personel değerlendirme prosedürü mevcut mudur?	Evet
39	Personel Değerlendirme Prosedürü, belirlenen süre sonunda hedeflere ulaşmada başarıyı içermekte midir?	Evet
40	Personel Değerlendirme Prosedürü, yeteneklerin değerlendirilmesi ile gelecek döneme ilişkin eğitim ihtiyaçlarını kapsamakta mıdır?	Evet
41	Personel değerlendirmesi, her 6 ayda bir ya da en azından yılda bir kez yapılmış mıdır?	Evet
42	Personel değerlendirme sonuçları, gelecek döneme ilişkin eğitim planlarının hazırlanmasında kullanılmış mıdır?	Kısmen Evet

43	Ortalama üstü personel için bir ödüllendirme ya da motivasyon (güdüleme) sistemi var mıdır?	Hayır
44	Ödüllendirme ve motivasyon sistemi parasal olmayan teşvik edicileri kapsamakta mıdır?	Hayır
45	Bütün personel, görev tanımı gerekliliklerine uygun mudur(uyumlu mudur)?	Kısmen Evet
46	Personelin eğitim ihtiyaçları, resmi eğitim ihtiyaçları analizinde belirlenmiş midir?	Evet
47	Mali kaynakların sağlanmasını da içeren eğitim planı ayrıntılı olarak hazırlanmış mıdır?	Evet
48	Her bir çalışanın işe başladığı tarihten itibaren aldığı eğitimlerin bilgisayar tabanlı veri tabanı mevcut mudur?	Evet
49	Her bir personel için performans değerlendirme sonuçları, planları ve ilgili bilgileri içeren insan kaynakları gelişimi veri tabanı (bilgisayar tabanlı) mevcut mudur?	Kısmen Evet
50	Kalkınma Ajansında 1 yıldan fazla zamandır çalışanların oranı, toplam çalışan personel sayısının % 50'sinin üzerinde midir?	Evet
51	Kalkınma ajansı içerisinde hassas görevler belirlenmiş midir?	Evet
52	Çalışanlar "Çıkar Çatışması" kavramının farkında mıdır?	Evet
53	Her bir personel Ajans içerisinde görevlerin yerine getirilmesi sırasında ortaya çıkabilecek çıkar çatışmalarının bildirilmesini zorunlu tutan bir bildirme imzalamakta mıdır?	Hayır
54	Hassas görevlere ilişkin kontrol ve prosedürler mevcut mudur?	Evet
55	Program hazırlama ve program yürütme işlevleri arasında yeterli düzeyde görevler ayrılığı mevcut mudur?	Evet
56	Projelerin seçimi ve ödemelerin onaylanması uygulamaları arasında yeterli görevler ayrılığı mevcut mudur?	Evet
57	Muhasebe ve mutabakat işlemleri arasında yeterli görevler ayrılığı mevcut mudur?	Evet
58	Kalkınma ajanslarının görevlerini tam olarak yerine getirebilmeleri için sağlanması gereken yasal yetkilerine ilişkin, kalkınma ajanslarının mevcut mevzuatında düzeltilmesi gereken herhangi bir önemli problem tanımlar mısınız?	Hayır
59	Yasal düzenlemeler ya da diğer uygulama kuralları ajansın yetki sınırlarını, sorumluluklarını ve zorunluluklarını açıkça tanımlamakta mıdır?	Evet
60	Yapılan yetki devirleri kararların önemliliği ile uyumlu mudur?	Kısmen Evet
61	Kalkınma ajansının misyon ifadesi var mıdır?	Evet
62	Tüm ajans çalışanları kalkınma ajansının misyon ifadesinin bilincinde midir?	Evet
63	Çalışanların görev tanımları, hibe programlarının yönetimi ve bölge içerisinde projeler geliştirilmesine ilişkin bütün görev ve sorumlulukları kapsamakta mıdır?	Evet
64	Görev tanımları güncel midir ve her bir çalışan tarafından imzalanmakta mıdır?	Evet
Planlama/Risk Yönetimi		
65	Kalkınma ajansı risklerin belirlenmesi ve kaydedilmesine ilişkin açık ve şeffaf prosedürlere sahip midir?	Evet
66	Son 6 ayda risk yönetim toplantısı organize edilmiş midir?	Evet
67	Risk koordinatörü mevcut mudur?	Evet
68	Riskler toplanarak bir risk kütüğüne kaydedilmiş midir ve risk analizleri yapılmış mıdır?	Evet
69	Riskleri analiz etmek için kullanılan yöntem açıkça anlaşılabilir midir?	Evet
70	Risk yönetim süreci, risklerin etki tahminleri ile meydana gelme olasılığı değerlendirmesini içermekte midir?	Evet
71	Risk yönetim süreci, risklerin azaltılması için gerekli adımların belirlenmesini içermekte midir?	Evet
72	Kalkınma ajansının hedefleri net olarak tanımlanmış mıdır?	Hayır
73	Kalkınma Ajansı başarılarının ölçümü ve değerlendirilmesi için mekanizmalar (Kriter ve anahtar performans göstergeleri) var mıdır/uygulanmakta mıdır?	Kısmen Evet
74	Kalkınma ajansının bir önceki sene hedeflenen uygulamalar ile ulaşılan sonuçlarını karşılaştıran bir analiz çalışması var mıdır?	Evet

75	Planda, plandan sapmalara yönelik düzeltici önlem var mıdır?	Evet
76	İş yükü analizinde kalkınma ajansı hedefleri belirtilmekte ve çalışmaya dâhil edilmekte midir?	Hayır
77	Kalkınma ajansı hedefleri ve temel performans göstergeleri personele yazılı olarak iletilmiş midir?	Evet
78	Kalkınma ajansı içerisinde bütçe planlaması, mali yılda ihtiyaç duyulacak kaynakların tam olarak doğrulanmış tahminlere mi dayanmaktadır?	Kısmen Evet
79	Kalkınma ajanslarında çok yıllık bütçeleme sistemi uygulanmakta mıdır?	Hayır
80	Hibe programları ve kalkınma projeleri için uygulama planı hazırlanmış mıdır ve güncel midir?	Evet
81	Uygulama planı, her adım için sorumlulukları ve bütün adımları, kritik yol haritası vb. içeriyor mu?	Hayır
Kontrol Faaliyetleri		
82	İlgili her onayın iki adım kontrolü temelinde (Her bir adım onaylanmadan önce iki kişinin kontrolü) yapılmasını sağlayan doğrulama prosedürleri uygulanmakta mıdır?	Hayır
83	Hiyerarşik amir tarafından alt kademelere devredilen görevlerin yönetimi üzerinde aktif bir gözetim mevcut mudur?	Evet
84	Görevlerin ifasına ilişkin ilerlemeyi tartışmak amacıyla yönetim ve alt kademeler arasında haftalık toplantılar düzenlenmekte midir?	Evet
85	İç toplantı notları hazırlanmakta ve kalkınma ajansı içerisinde paylaşılmakta mıdır?	Kısmen Evet
86	Kalkınma ajansı, PRAG tedarik kuralları çerçevesinde herhangi bir AB-finansmanlı proje hayata geçirdi mi? (Erasmus ve Leonardo da Vinci gibi Türkiye Ulusal Ajansı tarafından yönetilen topluluk programları hariç). Kalkınma ajansı, IPA kuralları çerçevesinde satın alım prosedürleri uygulamış mıdır?	Evet
87	Kalkınma ajansı personeli, AB satın alım kurallarına (PRAG Kuralları) aşina mıdır ve bu konuda eğitilmiş midir?	Evet
88	AB ve IPA tedarik usulleri, kalkınma ajansı tarafından kendine bağlı herhangi bir birime veya herhangi başka bir kuruma (eğitim veya benzer bir biçimde) öğretilmiş ve transfer edilmiş midir?	Hayır
89	Kalkınma ajansı, son bir yıl içinde ulusal fon kaynaklı bir hibe programı hazırlamış mıdır?	Evet
90	Kalkınma ajansı, IPA tarafından finanse edilen bir hibe planı hazırlamış ve /veya uygulamaya koymuş mudur?	Evet
91	Kalkınma ajansı, IPA tarafından finanse edilen 2007-2013 operasyonel programlarından bir veya birkaçına, bütçesi 10 milyon Euro'nun altında bir proje hazırlamış mıdır?	Evet
92	Kalkınma ajansı, IPA tarafından finanse edilen 2007-2013 operasyonel programlarından bir veya birkaçına, bütçesi 10 milyon Euro'nun üzerinde bir proje hazırlamış mıdır?	Evet
93	Kalkınma ajansı, AB finansmanı ile son bir yıl içinde rekabet prosedürlerine (hibe programı) uyarak proje tekliflerini seçmiş midir?	Hayır
94	Kalkınma ajansı, ulusal kaynaklarla, son bir yıl içinde rekabet prosedürlerine (hibe programı) uyarak proje tekliflerini seçmiş midir?	Evet
95	Şeffaflık, eşit fırsat ve eşit muamele ilkelerine tüm taraflar tarafından seçim süreci boyunca uyulmuş mudur?	Evet
96	Gizlilik ilkeleri tüm taraflar tarafından seçim sürecinde uygulanmış mıdır?	Evet
97	Seçim sürecinde personele ilişkin herhangi bir çıkar çatışmasını önleyici tedbirler alınmış mıdır?	Evet
98	Kalkınma ajansı hibe sözleşmelerini hazırlayıp imzalamakta mıdır?	Evet
99	Kalkınma ajansının, hâlihazırda belge düzenlenmesi, seçim prosedürleri ve sözleşme hazırlanması / imzalanması için prosedürleri var mıdır?	Evet
100	Kalkınma ajansının hali hazırda kontrol belgeleri- kontrol çizelgeleri (checklist) ve raporları var mıdır?	Evet
101	Seçim ve sözleşme, proje teklif çağrısı hazırlıkları, sözleşmelere ilişkin süreçler, iki adımda onay(onaydan önce 2 kişinin kontrolü) prosedürünü içermekte midir?	Evet
102	Şeffaflık kuralları kalkınma ajansının yürüttüğü hibe programlarında uygulanmakta mıdır?	Evet

103	Teklif çağrıları medyada geniş bir biçimde duyurulmakta mıdır?	Evet
104	Kalkınma ajansı bölgede paydaşlarla bilginin yaygın dağıtımını sağlayarak yatırım yapma fırsatları hususunda düzenli iletişimi sürdürebilmekte midir?	Evet
105	Teklif çağrılarına çıktığında kalkınma ajansı, potansiyel başvuru sahiplerinin geniş kapsamda katıldığı bilgilendirme günleri ya da oturumları düzenlemekte midir?	Evet
106	Başarılı başvuru sahipleri/hibe yararlanıcılarının listesi düzenli olarak yayınlanıyor mu?	Evet
107	Bilgi ve iletişim (Halkla ilişkiler görevlisi) için sorumlu bir kişi resmen atanmış mıdır?	Evet
108	Halkla ilişkiler/tanıtım faaliyetleri için standart kılavuzlar oluşturulmuş mudur?	Evet
109	Kalkınma ajansı hibe yararlanıcılarına ödeme yapmakta mıdır?	Evet
110	Hibe yararlanıcıları ödeme prosedürüne aşina mıdır ve standart ödeme isteği (belgeleri) kendilerine sağlanmış mıdır?	Evet
111	Yararlanıcılara, raporlama ilkeleri açıklanmış mıdır ve standart raporlama sağlanmış mıdır?	Evet
112	Sözleşme belgeleri, maliyetlerin uygunluğuna ilişkin kuralları açıkça belirtmekte ve ayrıntılı açıklamakta mıdır?	Evet
113	Ödeme prosedürü, ödeme taleplerinin doğrulanması için bir son tarih ile kontrol listelerini içermekte midir?	Evet
114	Ödeme süreçleri, bütün destekleyici dokümanların % 100 kontrolünü sağlamakta mıdır?	Evet
115	Mevcut yararlanıcılar tarafından sağlanacak muhasebe belgelerinin kapsamlı bir listesi mevcut mudur?	Evet
116	Ödeme süreci, hibe yararlanıcılarına izleme ziyaretlerini içermekte midir?	Evet
117	Hibe yararlanıcıları, ön ödeme almakta mıdır?	Evet
118	Ön ödeme ya da para geri alma talepleri için taleplerin doğrulanmasına ilişkin kapsamlı bir prosedür var mıdır ve uygulanmakta mıdır?	Evet
119	Personel sorumlulukları ve doğrulama prosedürlerinin net olarak farkında mıdır ve kontrol listelerini içeren prosedürler el kitabı mevcut mudur?	Evet
120	Ön ödeme ve geri ödemeye ilişkin uygulama onayları belirlenen son tarihler içinde uygulanmakta mıdır?	Evet
121	Doğrulama, bütün yönetilen sözleşmelerin %100'üne uygulanmakta mıdır?	Evet
122	Nihai onay, bütün yönetilen sözleşmelerin %100'üne uygulanmakta mıdır?	Evet
123	Kalkınma ajansı, harcamanın geri ödenmesine yönelik her işlem için denetim raporu istemekte midir?	Hayır
124	Kalkınma ajansı, sadece hibe sözleşmesi nihai ödemesi için mi denetim raporu istemektedir?	Evet
125	Kalkınma ajansı tarafından uygulanan mevcut hibe programları(Ulusal bütçeden) faydalanıcılar için eş finansman zorunluluğu getirmekte midir?	Evet
126	İşlemlerin sürekliliği planı hazırlanmış mıdır?	Evet
127	Veri kaybı ya da veriye ulaşılamaması durumlarında işlemlerin sürekliliğine ilişkin prosedür var mıdır?	Evet
128	Anahtar personelin yokluğunda ya da ayrılması durumunda işlemlerin sürekliliği sağlanmakta mıdır?	Evet
129	Personelin biriminden ayrılması halinde devir teslim prosedürü bulunmakta mıdır?	Evet
130	Kalkınma ajansı farklı faaliyetler için farklı muhasebe sistemleri uygulamakta mıdır?	Hayır
131	Muhasebe sisteminiz Bilgi-İşlem tarafından desteklenmekte midir?	Evet
132	Muhasebeciler için muhasebe sistemi ve talimatlara ilişkin prosedür var mıdır?	Evet
133	Muhasebe sistemi, kabul edilen muhasebe ilkelerine uygunluğu açısından kontrol edildi mi?	Evet
134	Muhasebe bilgilerinin doğruluğu ve tamlığını sağlamak için mutabakat prosedürleri uygulanmakta mıdır?	Evet
135	Muhasebe ve mutabakat arasında görevler ayrılığı var mıdır?	Evet

136	Prosedürlerden sapma (kural dışılık) durumunda yapılacak işlemler belirlenmiş midir?	Evet
137	Prosedür, normal prosedürlerden sapmanın (kuraldışı)ne olduğunu tanımlamakta mıdır?	Evet
138	Prosedür, kuraldışı durumu kaydetmek ve raporlamaktan sorumlu kişiyi tanımlamakta mıdır?	Evet
139	Prosedür, kural dışılığın kaydedilmesi gereken yeri tanımlamakta mıdır?	Evet
140	Prosedür, kural dışılığın meydana gelmesi halinde kimin bilgilendirilmesi gerektiğini tanımlamakta mıdır?	Evet
141	Kalkınma ajansı, belgelerin güvenliği ve korunması için yeterli ekipmana sahip midir?	Evet
142	Belgelere kimin ulaşma hakkı olduğu tanımlanmış mıdır?	Evet
143	Arşiv prosedürü, belgelerin korunması için (yasa tarafından konmuş) zaman limitlerini tanımlamakta mıdır ve bunlara uyulmakta mıdır?	Evet
İzleme Faaliyetleri		
144	Kalkınma ajansı içerisinde bir iç denetçi var mıdır?	Hayır
145	İç denetime ilişkin prosedürler el kitabı var mıdır?	Evet
146	İç denetim prosedürleri ilgili ulusal yasa ve düzenlemelerle uyumlu mudur?	Evet
147	İç denetçi görevlerini yerine getirebilmek için gerekli bütün kaynaklara (sertifikalı personel, çalışma odası, ekipman) sahip midir?	Hayır
148	Yıllık iç denetim planı var mıdır?	Hayır
149	İç denetim planı risk değerlendirmesi esaslı mıdır?	Hayır
150	İç denetimden üst yönetime doğrudan raporlama uygulaması var mıdır?	Hayır
151	Üst yönetimin hibe programlarının eksiksizliğini, doğruluğunu, kalitesini ve uygulanması ile ilgili zaman çizelgesini izlemesi için hali hazırda düzenlemeler yapılmış mıdır?	Evet
152	İç kontrol zayıflıkları belirlenmekte ve yazılı olarak kaydedilmekte midir?	Evet
153	İç kontrol zayıflıkları düzenli olarak kalkınma ajansı üst yönetimine iletilmekte midir?	Evet
154	İç kontrol zayıflıklarını kaydetmek ve raporlamakla sorumlu bir kişi var mıdır?	Evet
155	İzleme faaliyetlerinin koordinasyonundan sorumlu bir kişi var mıdır?	Hayır
156	İç prosedürler el kitabı, iç kontrol zayıflıklarının kaydedilmesi ve raporlanmasına yönelik bir prosedür içermekte midir?	Hayır
İletişim		
157	AB ya da ulusal fonlarla finanse edilen projelerin ve/veya hibe programlarının uygulanmasına ilişkin Kalkınma Kuruluna ya da ulusal otoritelere yazılı raporlama yapılmasına ilişkin düzenlemeler uygulamaya konmuş mudur?	Evet
158	AB ya da ulusal fonlarla finanse edilen projelerin ve/veya hibe programlarının uygulanmasına ilişkin Kalkınma Kuruluna ya da ulusal otoritelere hitaplı raporların hazırlanması için sorumluluklar belirlenmiş midir?	Evet
159	Prosedürler el kitabı, AB veya ulusal kaynaklarla finanse edilen proje ve/veya da hibe programlarının uygulanmasına ilişkin raporların sunulacağı mercii, zamanını ve içeriğini tanımlamakta mıdır?	Evet
160	Mevcut prosedürler, kalkınma ajansının Kalkınma Kuruluna ya da Yönetim Kuruluna kalkınma ajansı hedeflerinin planlandığı şekilde başarılması için yapılan faaliyet ve alınan tedbirlere ilişkin raporlama yapma zorunluluğunu tanımlamakta mıdır?	Evet
161	İç kontrol sisteminin etkinliği ve etkililiğine ilişkin uygun düzeyde düzenli raporlama yapılmasına yönelik düzenleme mevcut mudur?	Evet

Not: Tablo, rapor ve doküman analizine dayalı olarak kriter karşılaştırması yapılan kalkınma ajansındaki çalışmalar sonucu oluşturulmuştur.

Verilerin Değerlendirilmesi ve Analizi

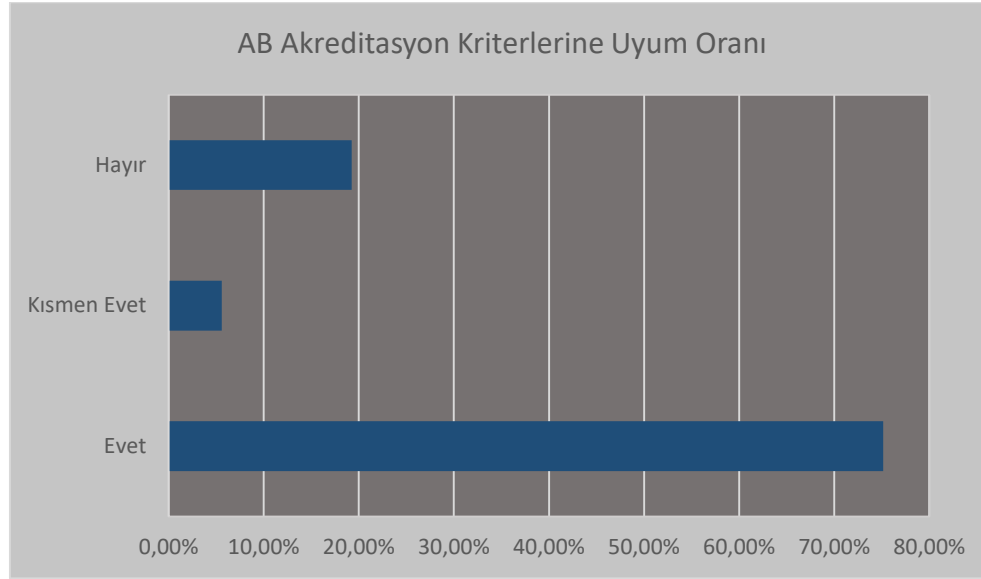
Tablo 3'ün verileri, Tablo 4'te sayısal ve yüzde oranlarına göre özetlenmiş ve Şekil 1'de grafik olarak gösterilmiştir. Buna göre; araştırma yapılan kalkınma ajansında AB akreditasyonuna hazırlık seviyesi yeterli bulunan kriter sayısı 121 (Evet), bu kriterlerin toplam kriter sayısına oranı % 75,15; kısmen yeterli (Kısmen Evet)

bulunan kriter sayısı 9, bu kriterlerin toplam kriter sayısına oranı % 5,59 ve yetersiz (Hayır) bulunan kriter sayısı 31, bu kriterlerin toplam kriter sayısına oranı ise % 19,25 olarak bulunmuştur.

Tablo 4. Kalkınma Ajansının AB Akreditasyonuna Hazırlık Durumu (Kriter Sayısı ve Yüzde Oranı)

	Evet	Kısmen Evet	Hayır
Kriter Sayısı	121	9	31
% Oranı	75,15	5,59	19,25

Not: Tablo, Tablo 3'ten yararlanılarak oluşturulmuştur.

Not: Grafik Tablo 4'ten yararlanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 1. Kalkınma Ajansının AB Akreditasyonuna Hazırlık Durumu Grafiği

Öte yandan, araştırma sonuçları Tablo 5 ve Tablo 6'da konu bazlı olarak kriter sayısı ve yüzde oranlarına gruplandırılmış olup, Şekil 2'de ise grafik olarak sunulmuştur.

Tablo 5. AB Akreditasyonlarına Konu Bazlı Hazırlık Durumu (Kriter Sayısına Göre)

Sıra No	Konu	Evet	Kısmen Evet	Hayır
1	Kontrol Ortamına İlişkin Kriterler	43	6	15
2	Planlama /Risk Yönetimi Kriterleri	11	2	4
3	Kontrol Faaliyetleri Kriterleri	56	1	5
4	İzleme Faaliyetleri Kriterleri	6	-	7
5	İletişim Kriterleri	5	-	-

Not: Tablo, Tablo 3'ten yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 6. AB Akreditasyonlarına Konu Bazlı Hazırlık Durumu (% Oranlarına Göre)

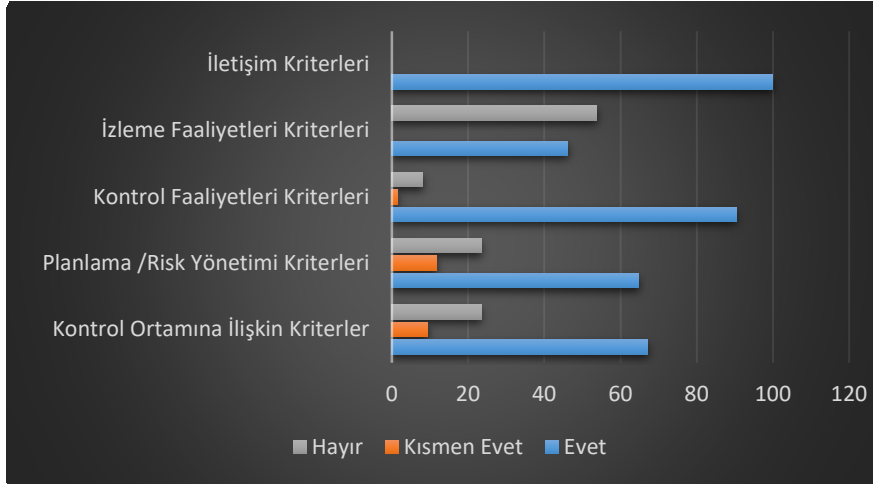
Sıra No	Konu	Evet	Kısmen Evet	Hayır
1	Kontrol Ortamına İlişkin Kriterler	67,18	9,37	23,43
2	Planlama /Risk Yönetimi Kriterleri	64,70	11,76	23,52
3	Kontrol Faaliyetleri Kriterleri	90,32	1,61	8,06
4	İzleme Faaliyetleri Kriterleri	46,15	-	53,84
5	İletişim Kriterleri	100,00	-	-

Not: Tablo, Tablo 5'ten yararlanarak oluşturulmuştur.

Buna göre araştırma yapılan kalkınma ajansında;

▪ **Kontrol Ortamına İlişkin Kriterler** yönünden “Evet” cevabı oranı % 67,18, “Kısmen Evet” cevabı oranı % 9,37, “Hayır” cevabı oranı % 23,43'tür.

Kontrol ortamına ilişkin bulgular şu şekildedir: *Personelin raporlama zincirinin bozulduğunu belirtebileceği durumlara ilişkin bir prosedür mevcut değildir. Personel usulsüzlükleri fark etme konusunda eğitilmemiştir. Geçen yıl boyunca herhangi bir usulsüzlük raporlanmamıştır. Bütün iş pozisyonlarını belirleyen ayrıntılı onaylanmış, ayrıntılı kurum organizasyon şeması bulunmamaktadır. İç kontrol faaliyetlerinin yürütülmesi, kalkınma projelerinin hazırlanması ve yürütülmesi ile hibe programlarının uygulanması için ihtiyaç duyulan becerileri gösteren bir beceri envanteri hazırlanmamıştır. Ajansta iş yükü analiz prosedürleri bulunmamaktadır. Planlanan faaliyetlerini yerine getirmek ve belirlenen hedeflere ulaşmak için ihtiyaç duyulan personel sayısı sınırlarını belirleyen bir güncel iş yükü analizi mevcut değildir. Personel kalkınma ajansından ayrılırken çıkış mülakatı yapılmamaktadır. İş yükü analizi ve personel planlamasına dayalı olarak hazırlanan personel işe alım planları mevcut değildir. İş yükü analizine dayalı olarak her görev için vekâleten ya da sürekli görevlendirme ile iki personelin görevlendirilmesini mümkün kılacak yeterli sayıda personel ise bulunmamaktadır. Ajansta görevler ayrılığını ve bütün işlerin yeterli düzeyde gözden geçirilmesini ve gözetimini mümkün kılacak yeterli sayıda personel istihdam edilmemektedir. Ortalama üstü personel için bir ödüllendirme ya da motivasyon (güdüleme) sistemi kurulmamıştır. Dolayısıyla ödüllendirme ve motivasyon sistemi parasal olmayan teşvik edici bususları da kapsamamaktadır. Her bir personelin ajans içerisinde görevlerin yerine getirilmesi sırasında ortaya çıkabilecek çıkar çatışmalarının bildirilmesini zorunlu tutan bir bildiğe imzalamamaktadır. Kalkınma ajansının görevlerini tam olarak yerine getirebilmesi için sağlanması gereken yasal yetkilerine ilişkin, kalkınma ajanslarının mevcut mevzuatında düzeltilmesi gereken herhangi bir önemli problem ise tanımlanmamaktadır. Ajansta mevcut İkame Planı, görevler ayrılığı ilkesine kısmen uygundur. Yönetim görevini icra eden her bir personel için bireysel performans göstergelerini içeren amaç ve hedefler kısmen belirlenmiştir. Personel değerlendirme sonuçları, gelecek döneme ilişkin eğitim planlarının hazırlanmasında düzenli olarak kullanılmamaktadır. Bütün personel açısından incelendiğinde görevler ile görev tanımları tam olarak uyumlu değildir. Ajansta her bir personel için performans değerlendirme sonuçları, planları ve ilgili bilgileri içeren insan kaynakları gelişimi veri tabanı (bilgisayar tabanlı) bir ölçüde oluşturulmuştur. Ajansta yapılan yetki devirleri kararların önemliliği ile kısmen uyumluluk arz etmektedir.*

Not: Grafik Tablo 6'dan yararlanarak oluşturulmuştur.

Şekil 2. Konu Bazlı Hazırlık Durumu Grafiği (% Oranlarına Göre)

▪ **Planlama /Risk Yönetimi Kriterleri** yönünden “Evet” cevabı oranı % 64,70, “Kısmen Evet” cevabı oranı % 11,76 ve “Hayır” cevabı oranı ise % 23,52’dir. Planlama/risk yönetimine ilişkin bulgular şu şekildedir: *Kalkınma ajansının hedefleri net olarak tanımlanmamıştır. İş yükü analizleri yapılmamıştır. Kalkınma ajansında çok yıllık bütçeleme sistemi uygulanmamaktadır. Ajansta hazırlanan uygulama planları, her adım için sorumlulukları ve bütün adımları ve kritik yol haritalarını vb. içermemektedir. Kalkınma ajansının başarılarının ölçümü ve değerlendirilmesi için mekanizmalar (kriterler ve anahtar performans göstergeleri) kısmen oluşturulmuştur. Ayrıca ajansın bütçe planlaması, mali yılda ihtiyaç duyulacak kaynakların tam olarak doğrulanmış tahminlere dayanmamaktadır. Bütçe tahminleri ile gerçekleştirmeleri farklılık gösterebilmektedir.*

▪ **Kontrol Faaliyetleri Kriterleri** yönünden “Evet” cevabı oranı % 90,32, “Kısmen Evet” cevabı oranı % 1,61, “Hayır” cevabı oranı % 8,06’dır. Kontrol faaliyetlerine ilişkin bulgular şu şekildedir: *Kalkınma ajansında her onayın iki adım kontrolü temelinde yapılmasını sağlayan doğrulama prosedürleri uygulanmamaktadır. AB ve IPA tedarik usulleri, ajans tarafından kendine bağlı herhangi bir birime veya herhangi başka bir kuruma (eğitim veya benzer bir biçimde) öğretilmemiş ve transfer edilmemektedir. Kalkınma ajansı AB finansmanı ile son bir yıl içinde rekabet prosedürlerine (hibe programı) uyarak proje tekliflerini seçmemiştir. Ayrıca harcamaların geri ödenmesine yönelik her işlem için bir denetim raporu istenmemektedir. Kalkınma ajansı farklı faaliyetler için farklı muhasebe sistemleri uygulamakta olup, iş toplantı notları ise hazırlanmakla birlikte kalkınma ajansı içerisinde düzenli olarak paylaşılmamaktadır.*

▪ **İzleme Faaliyetleri Kriterleri** yönünden “Evet” cevabı oranı % 46,15, “Hayır” cevabı oranı ise % 53,84’tür. “Kısmen Evet” cevabı ise yoktur. İzleme Faaliyetlerine ilişkin bulgular şu şekildedir: *Kalkınma ajansı içerisinde bir iç denetçi görev yapmamaktadır. Dolayısıyla bu kriterin sorusu ile bağlantılı olarak, yıllık iç denetim planları ve raporlamaları yapılmamaktadır. Ayrıca ajansta izleme faaliyetlerinin koordinasyonundan sorumlu bir kişi bulunmamakta, İç Prosedürler El Kitabı, iç kontrol zayıflıklarının kaydedilmesi ve raporlanmasına yönelik bir prosedür içermemektedir.*

▪ **İletişim Kriterleri** yönünden “Evet” cevabı oranı % 100, “Kısmen Evet” ve “Hayır” cevabı yoktur.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye AB sürecinde bugüne kadar çeşitli AB fonlarından yararlanmıştır. Ancak AB tarafından tahsis edilen bu fonların önemli bir kısmı proje üretme kapasitesindeki eksiklikler başta olmak üzere çeşitli nedenlerle ülkemizde yeterince değerlendirilememiştir. Kalkınma ajansları ise kuruldukları tarihten bu yana AB projelerinde “yararlanıcı”, “ortak” veya “teknik destek sağlayan” kuruluşlar olarak yer alarak, bu sayede AB fonlarını bir ölçüde bölgelerine çekebilmişlerdir. Ancak 2018 yılı sonu itibarıyla, IPA I ve IPA II uygulama dönemlerinde,

Türkiye için tahsisi yapılan AB fonlarının toplamı göz önüne alındığında, kalkınma ajansları tarafından kullanılabilen toplam fon miktarı Türkiye’de kullanılan toplam AB fonunun ancak % 2,80’i nispetinde olmuştur. Ayrıca 2017 - 2021 dönemi verilerine göre kalkınma ajanslarında AB ve diğer uluslararası fonlardan temin edilebilen kaynak miktarı da ajansların tüm gelirlerinin % 0,13’ü nispetinde gerçekleşmiştir.

Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen mevcut durum analizine göre ise örnek seçilen kalkınma ajansında AB akreditasyon kriterlerine tam uyum sağlanabilen kriter oranı % 75,15 bulunmuştur. Ajansın AB akreditasyon kriterlerine uyumsuz kriter oranı % 19,25, kısmen uyumlu kriter oranı ise % 5,59 olmuştur. Ayrıca AB akreditasyon kriterlerine konu bazı uyum seviyesinde; İletişim Kriterleri % 100 ile öne çıkmış, bunu % 90,32 ile Kontrol Faaliyetleri Kriterleri, % 67,18 ile Kontrol Ortamı Kriterleri, % 64,70 ile Planlama/Risk Yönetim Kriterleri ve % 46,15 ile İzleme Faaliyetleri Kriterleri izlemiştir.

Mevcut bilgi ve bulgular ışığında, Türkiye’de kalkınma ajanslarının AB akreditasyonlarının sağlanabilmesine yönelik şu öneriler geliştirilmiştir:

1- Öncelikle, kalkınma ajanslarının AB fonlarından yararlanma oranının çok düşük olduğu, AB fonlarının kullanımında “aracı kurum” veya “yönetim otoritesi” olarak söz sahibi olabilmeleri için de AB akreditasyonu gerektiği dikkate alındığında, ajansların koordinasyonundan sorumlu Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı - Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü’nce, AB akreditasyonlarının bir an evvel sağlanabilmesine yönelik inisiyatif alınması ve bu konuda tüm ajanslara öncülük edilmesi önem arz etmektedir.

2- Bu çalışma kapsamında Kontrol Ortamı, Planlama/Risk Yönetimi, Kontrol Faaliyetleri, İletişim ve İzleme Faaliyetleri hakkında elde edilen genel bilgi ve bulgular, kalkınma ajanslarının tek tip organizasyon yapısına sahip olduğu da değerlendirildiğinde tüm ajanslar tarafından dikkate alınmalı ve her bir ajansta oluşturulacak çalışma grupları tarafından öncelikle bir boşluk analizi yapılarak eksiklikler birer eylem planı dâhilinde giderilmelidir.

3- AB Komisyonu’nun Türkiye raporlarında da vurgulandığı gibi, kalkınma ajanslarının kurumsal etkinlikleri istenilen düzeyde bulunmadığından, ajanslarda stratejik yönetim, iç kontrol, iç denetim, risk yönetimi, performans yönetimi ve denetimi gibi teknik ve uygulamaların geliştirilmesi için gereken tedbirler alınmalıdır.

4- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı - Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü’nce, AB fonlarından yararlanmada aktif rol alan ve kurumsal gelişim yönünden daha iyi durumda bulunan ajansların, iyi uygulama ve deneyimlerinin diğer ajanslara da transfer edilebilmesi için uygulamalı eğitimler ve tecrübe değişim programları düzenlenmelidir.

Netice olarak, AB akreditasyonları kalkınma ajanslarının AB fonlarının kullanımına aracılık etmesi açısından bir kritik eşiştir. Bu eşiğin aşılması halinde ajanslar kendi bölgelerinde AB fonlarının kullanımında önemli bir rol sahibi olabilecektir. Bu durumda Türkiye’ye tahsis edilen fonların kullanım kapasitesinde ve ajansların mali kaynak miktarında önemli bir artış olacaktır. Bu artış kalkınma projelerinin nicelik ve nitelik artışlarını da beraberinde getirebilecektir. Ayrıca AB akreditasyonu, yaratacağı yeni bir ivme ile Türkiye’ye uluslararası yatırımların çekilmesinde de yeni fırsat ve avantajlar sağlayabilecektir. Böylece, uluslararası akreditasyon güvencesini arkasına almış olan kalkınma ajansları, yeni uluslararası işbirliklerine de zemin arayarak Türkiye’nin ulusal kalkınmasına beklenen katkıyı verebilecektir.

Kaynakça

08.02.2006 tarih ve 26074 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan, 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında (2018 yılında yapılan değişiklikle Kalkınma Ajanslarının Hizmetlerine İlişkin) Kanun.

11 Mart 2014 tarih ve 231/2014 sayılı IPA II Uygulama Tüzüğü.

11.02.2015 tarihli Türkiye Cumhuriyeti ve Avrupa Komisyonu Arasında Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA II) Çerçevesinde Birlik Tarafından Türkiye Cumhuriyeti'ne Yapılacak Mali Yardımın Uygulanmasına İlişkin Düzenlemeler Hakkında Çerçeve Anlaşma 08.12.2015 tarih ve 29556 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan, 2015/15 sayılı "AB'den Sağlanacak Katılım Öncesi Fonların Yönetimi" konulu Başbakanlık Genelgesi.

15.07.2018 tarih ve 30479 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan, 4 sayılı "Bakanlıkların Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşları ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı" Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi.

2 Mayıs 2014 tarih ve 447/2014 sayılı IPA II Uygulama Tüzüğü.

AB Bakanlığı (2016), Avrupa Birliği'ne Katılım İçin Ulusal Eylem Planı, http://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/ulusal_eylem_plani__yeni.pdf (Erişim Tarihi: 25.10.2022).

AB Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) Oluşturan 1085/2006 sayılı Konsey Tüzüğü'nün Uygulanmasına İlişkin 12 Haziran 2007 tarihli ve 718/2007 sayılı Komisyon Tüzüğü (EC).

Avrupa Akreditasyon Birliği (2022), <https://european-accreditation.org> (Erişim tarihi: 25.10.2022).

Avrupa Komisyonu (2022a), 2019 Türkiye Raporu, Dışişleri Bakanlığı AB Dairesi Başkanlığı, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu_tr.pdf (Erişim Tarihi: 25.10.2022).

Avrupa Komisyonu (2022b), 2020 Türkiye Raporu, Dışişleri Bakanlığı AB Dairesi Başkanlığı, https://www.ab.gov.tr/siteimages/trkiye_raporustrateji_belgesi_2020/turkey_report_30.10.2020.pdf (Erişim Tarihi: 25.10.2022).

Avrupa Komisyonu (2022c), European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news_corner/news/questions-and-answers-eu-budget-external-action-next-multiannual-financial_en (Erişim Tarihi: 25.10.2022).

Berber, M., Çelepçi, E. (2005), "Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", www.metinberber.com/kullanici_dosyaları/file/12.doc (Erişim Tarihi: 03.06.2021).

Cambridge Dictionary (2021), <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk /ingilizce-t%C3%BCrk%C3%A7e/ accreditation> (Erişim Tarihi: 25.10.2022).

Can, E. (2011), Bölgesel Kalkınmada Kalkınma Ajanslarının Rolü İzmir Kalkınma Ajansı Örneği, 1. Baskı, İzmir: Altın Nokta.

Cumhurbaşkanlığı DDK (2014), Türkiye'nin Kalkınma Ajansları Uygulamasının Değerlendirilmesi, Araştırma ve İnceleme Raporu, Sayı 3.

Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı (2022), IPA I ve IPA II Dönemi Programlama, <https://www.ab.gov.tr/45627.html> (Erişim Tarihi: 25.10.2022).

Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı (2022a), Fasal 22- Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu, https://www.ab.gov.tr/fasil-22-bolgesel-politika-ve-yapisal-araclarin-koordinasyonu_87.html (Erişim Tarihi: 25.10.2022).

Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı (2022b), TR-AB Mali İşbirliği, <https://www.ab.gov.tr/5.html> (Erişim Tarihi: 25.10.2022).

Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı (2022c), IPA III Dönemi, https://www.ab.gov.tr/ipa-iii-donemi_51805.html (Erişim Tarihi: 25.10.2022).

Erbaş, M. S. (2015). Kamu Kurumları ve Kalkınma Ajanslarında İç Kontrol Sistemi ve Akreditasyon, Konya: Çizgi Kitabevi.

Fransızca Sözlük (2022), <http://www.fransizcasozluk.net> (Erişim Tarihi: 25.10.2022).

Hazine ve Maliye Bakanlığı (2022), İç Kontrolün Tarihçesi, <https://www.hmb.gov.tr/ic-kontrolun-tarihcesi> (Erişim Tarihi: 25.10.2022).

Hazine ve Maliye Bakanlığı Ulusal Yetkilendirme Görevlisi Ofisi (2022), <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2020/09/Mali-Bilgiler-31.05.2020.pdf> (Erişim Tarihi: 25.10.2022).

Kalkınma Ajansları Bütçe ve Muhasebe Yönetmeliği.

Kalkınma Ajansları Denetim Yönetmeliği.

Kalkınma Ajansları Destek Yönetimi Kılavuzu.

Kalkınma Ajansları Personel Yönetmeliği.

Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği.

Kalkınma Ajansları Yatırım Destek Ofisleri Yönetmeliği.

Kalkınma Bakanlığı (2014), Kalkınma Ajansları 2013 Yılı Genel Faaliyet Raporu.

Kalkınma Bakanlığı (2018), Avrupa Birliği'nde Kalkınma Ajansları, Yayın No: 2989.

Koçberber, S. (2006), Kalkınma Ajansları ve Sayıştay Denetimi, Sayıştay Dergisi, Sayı 61. ss. 37-55.

Koloğlu, İ. (2019), Kalkınma Ajanslarında İç Denetim, 1. Baskı, Ankara: Astana Yayınları.

Koloğlu, İ. (2020), Kalkınma Ajanslarının Uluslararası Fon ve Yatırımları Türkiye'ye Çekme Kapasitesinin Güçlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma, Sayıştay Dergisi, 119. Sayı, Ankara, ss. 41-68.

Maliye Bakanlığı (2007), 26.12.2007 tarihli ve 26738 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan, Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği.

Özcan, M. (2019), 2021-2027 Bütçe Döneminde AB'nin Bölgesel Politikası, İKV Değerlendirme Notu, İktisadi Kalkınma Vakfı, https://www.ikv.org.tr/images/files/ikv_degerlendirme_notu_Merve_Ozcan_B%C3%B6lgesel_Politika.pdf (Erişim Tarihi: 25.10.2022).

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2018), Kalkınma Ajansları 2017 Yılı Genel Faaliyet Raporu.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019), Kalkınma Ajansları 2018 Yılı Genel Faaliyet Raporu.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2020), Kalkınma Ajansları 2019 Yılı Genel Faaliyet Raporu.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2021), Kalkınma Ajansları 2020 Yılı Genel Faaliyet Raporu.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2022), Kalkınma Ajansları 2021 Yılı Genel Faaliyet Raporu.

Sayıştay Başkanlığı (2019), 2018 Yılı Kalkınma Ajansları Genel Denetim Raporu.

Türk Akreditasyon Kurumu (2020), Akreditasyon Nedir, <https://www.turkak.org.tr/akreditasyon/akreditasyon-nedir.html> (Erişim Tarihi: 25.10.2022).

Türk Dil Kurumu (2021), Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 25.10.2022).

Ulucan, Betül. (2007), IPA Kırsal Kalkınma Ajansının AB Akreditasyonu, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Uzmanlık Tezi, <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/%C4%B0DAR%C4%B0%20%C4%B0%20%C4%B0%20%C5%9ELER/uzmanl%C4%B1k%20Tezleri/betululucan.pdf> (Erişim Tarihi: 25.10.2022).

Uluslararası Akreditasyon Forumu (2021), Akreditasyon, <https://iaf.nu/en/faq/> (Erişim Tarihi: 25.10.2022).

X Kalkınma Ajansı Altı Aylık ve Yıllık Faaliyet Raporları (2018-2021).

X Kalkınma Ajansı Altı Aylık ve Yıllık İç Denetim Raporları (2018-2021).

X Kalkınma Ajansı İç Denetim Rehberi.

- X Kalkınma Ajansı İç Denetim Yönergesi.
- X Kalkınma Ajansı İç Kontrol Sistemi Yönergesi.
- X Kalkınma Ajansı İş Akış Şemaları.
- X Kalkınma Ajansı Organizasyon Şeması.
- X Kalkınma Ajansı Yıllık Bağımsız Dış Denetim Raporları (2018-2021).

EXTENDED SUMMARY

Development agencies in Turkey are public institutions established in the 2000s within the scope of EU regulations. In this period, the idea of benefiting more from EU funds has been an important factor in the establishment of development agencies. According to this idea, development agencies were envisaged to act as "intermediary institution" during the EU candidacy period of Turkey and as "management authority" during the membership period. Agencies can be "intermediary institutions" or "management authorities" in managing EU funds, with the provision of EU accreditation. Therefore, EU accreditations serve as a critical threshold for development agencies. It is a fact that with the accreditation of the development agencies by the EU, the financial resource problems of the agencies will be solved to a great extent and the utilization rates of the funds allocated to Turkey may increase in parallel with the increase in capacity. However, despite all these planning and foresights, the expected result from past to present has not been realized and development agencies have not been accredited yet.

The aim of this study is to investigate the level of preparation for EU accreditation of development agencies that are established and continue their activities in Turkey and to present applicable solutions for the problems in the accreditation process. The main research method of the study is the qualitative research method. Within the scope of the research, criteria comparison, report - document analysis, legislation research and literature review were made.

Within the scope of the study, after the establishment of development agencies in Turkey, their development and their functions in the EU process, the EU funds allocated to Turkey and the role of development agencies in the use of these funds, the definition of accreditation is emphasized and the importance of EU accreditation of development agencies is discussed. In addition, in this study, one of the development agencies serving in Turkey was randomly selected and the current institutional structure of this agency was analyzed in detail in terms of preparation for EU accreditation.

As a result of the research, it has been understood that Turkey has benefited from various EU funds in the EU process, but a significant portion of these funds allocated by the EU have not been adequately evaluated by our country for various reasons, especially the deficiencies in the capacity to produce projects. In addition, since the date of their establishment, development agencies have been able to attract EU funds to a certain extent by taking part in this process as "beneficiary", "partner" or "technical support" organizations in EU projects. However, considering the total of EU funds allocated for Turkey in the IPA I and IPA II implementation periods as of the end of 2018, it has been determined that the total amount of funds that can be used by development agencies is only 2.80% of the total EU funds used in Turkey. In addition, according to the data for the period of 2017 - 2021, it has been determined that the amount of resources available from the EU and other international funds in development agencies is 0.13% of all revenues of the agencies.

On the other hand, according to the current situation analysis carried out within the scope of this study, it has been determined that the rate of criteria that can fully comply with the EU accreditation criteria in the selected development agency is 75.15%. In the study, the rate of criteria incompatible with the accreditation criteria was 19.25% and the rate of partially compatible criteria was 5.59%.

Within the framework of the findings, the following suggestions were made for development agencies to realize their establishment goals and objectives more effectively:

1- First of all, considering that the rate of utilization of EU funds by development agencies is very low and EU accreditation is required in order to have a say in the use of EU funds as an "intermediary institution" or "managing authority", the Ministry of Industry and Technology responsible for the coordination of the agencies - General Directorate of Development Agencies First of all, it is important to take the initiative to ensure EU accreditation as soon as possible and to lead all agencies in this regard.

2- General information and findings about Control Environment, Planning/Risk Management, Control Activities, Communication and Monitoring Activities within the scope of this study should be taken into consideration by all agencies when considering that development agencies have a uniform organizational structure and should be determined by working groups to be formed in each agency. First of all, a gap analysis should be made and the deficiencies should be eliminated within the scope of an action plan.

3- As emphasized in the Turkey reports of the EU Commission, since the institutional activities of the development agencies are not at the desired level, necessary measures should be taken to develop techniques and practices such as strategic management, internal control, internal audit, risk management, performance management and auditing in agencies.

4- The Ministry of Industry and Technology - General Directorate of Development Agencies should organize practical training and experience exchange programs in order to transfer the good practices and experiences of the agencies that take an active role in benefiting from EU funds and are in a better situation in terms of institutional development, to other agencies.

In conclusion, it can be said that EU accreditations are a critical threshold for development agencies to mediate the use of EU funds. If this threshold is exceeded, agencies will be able to play an important role in the use of EU funds in their regions. In this case, there will be a significant increase in the utilization capacity of the funds allocated to Turkey and the amount of financial resources of the agencies. This increase may bring along the increase in the quantity and quality of development projects. In addition, EU accreditation will provide new opportunities and advantages in attracting international investments to Turkey with a new momentum it will create. Thus, the development agencies, which have taken the assurance of international accreditation, will be able to contribute to Turkey's national development by seeking the ground for new international collaborations.

ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NDA HAC SEYAHATLERİ II PILGRIMAGES IN THE MEDIEVAL EUROPE II

Özlem GENÇ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
ozlmgnc@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2564-7447

ÖZ

Orta Çağ Avrupası'nda yaşayan bireyler dindar insanlardır. Hac her ne kadar Hristiyanlıkta yapılması zorunlu bir ibadet olmasa da sıklıkla kutsal mekânları ziyaret etmişlerdir. Tek bir hac mekânının olmaması işlerini bir miktar kolaylaştırmıştır. Bu ziyaretlerin tek sebebi günahların bağışlanması değildir. Sağlık, zenginlik, cezadan kurtulma gibi dilekler de söz konusudur. Bir hac mekânını ziyaret eden kimse öncelikle önemli ayinlere katılmakta, perhiz yaparak bedenini arındırmakta, ardından sadakalar dağıtıp bağışlar yapmaktadır. Bir mezarın kutsal kabul edilebilmesi için röliklere sahip olması gerekmektedir. Bu rölikler kutsal kişilerin uzuvlarından parçalar olabileceği gibi, dokunduğu eşya, kumaş ya da mezarından toz da olabilmektedir. Hac seyahatleri zamanla gelir getiren bir sektör haline gelmiş ve liderler tarafından da desteklenmiştir. Yola çıkan insanlar genellikle kalabalık gruplar halinde seyahat etseler de sayılarının çokluğu ve yaşanan kazalar güvenlik tedbirlerini zorunlu kılmıştır. Hacılar ziyaretlerinden dönerken kendilerine yararlı olacağı inancıyla bazı hatıra objeleri de yanlarında götürmüşlerdir.

ABSTRACT

Individuals living in Medieval Europe are religious people. Although pilgrimage is not an obligatory worship in Christianity, they often visited holy places. The absence of a single pilgrimage site made their work somewhat easier. The only reason for these visits is not the forgiveness of sins. There are also wishes such as health, wealth, freedom from punishment. A person who visits a pilgrimage site first attends important rites, cleanses his body by fasting, then distributes alms and makes donations. For a tomb to be considered sacred, it must have relics. These relics may be parts of the limbs of holy persons, as well as the objects, fabrics or dust from the grave. Pilgrimages have become an income-generating sector over time and have been supported by the leaders. Although people on the road usually travel in large groups, the large number of people and the accidents made it necessary to take security measures. While returning from their visits, pilgrims took some souvenirs with them, believing that they would be useful to them.

Geliş Tarihi:
27.10.2022

Kabul Tarihi:
10.12.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Orta Çağ Avrupası
Hristiyanlıkta Hac
Hacı Olmak

Keywords
Medieval Europe
Pilgrimage in
Christianity
To be Pilgrim

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilim.1195530>

Atıf/Cite as: Genç, Ö. (2022). Orta Çağ Avrupası'nda Hac Seyahatleri II. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2468-2483.

Giriş

Orta Çağ Avrupası, özellikle erken ve merkezi dönemi dikkate alındığında, dinin her alanda hâkim olduğu, din adamlarının sözleri ve eylemlerinin doğru kabul edildiği bir dönemdir. Hristiyanlık Gotlar ya da Vandallar gibi Germen halklar tarafından daha Roma hâkimiyetine girmeden önce kabul edilmiştir ancak benimsedikleri inanç Katolik Hristiyanlık değil Ariusçu Hristiyanlıktır. Bazıları ise Roma bünyesine dâhil olduktan sonra Hristiyan olmuşlar, yerli Germen din adamları bu dinin gereklerini öğrenmiş ve halklarına öğretmişlerdir. İmparatorluğun yıkılmasından sonra ona ait topraklarda müstakil birer güç olan Germenler, Hristiyanlık öncesi dini uygulamalarını tamamen terk etmemiş, bunları Hristiyanlık ile harmanlamışlardır. Sonuçta Orta Çağ Hristiyanlığı diyebileceğimiz bir dini anlayış ortaya çıkmıştır. Bunun en bariz örneğini bazı pagan dini kutlama ya da tatillerinin biçim değiştirerek Hristiyanlığa entegre edilmesinde görmekteyiz. Çalışmamızın esasını oluşturan hac konusuna gelecek olursak Germen ya da Keltlerin Hristiyanlık öncesinde dört duvarla çevrili kutsal mekân ziyareti yaptıklarına dair görüşler tartışmalıdır. Daha ziyade kutsal kabul ettikleri ağaç ya da ormanları, mağaraları, tepeleri, nehir ve gölleri ziyaret ettikleri bilinmektedir. Bu mekânlara adaklar adamakta, hediyeler bırakmaktadırlar.

Orta Çağ Avrupası'na geldiğimizde hac ya da hacı olmak kavramının çok yönlü değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunun ilk nedeni çağ insanının çok dindar olması ve haccın onlar için çok şey ifade etmesidir. Öyle ki uzaklara gidemeseler de kendilerine en yakın/yerel hac mekânlarını sıklıkla ziyaret etmekte, bu ziyaretlerin, dualarının gerçekleşmesi, günahlarının affedilmesi için gerekli/aracı olduğuna inanmaktadırlar. İkincisi tıpkı bugün olduğu gibi, Orta Çağ Avrupası'nda da hac ciddi bir ekonomik faaliyettir. Hem giden insanların taşıdığı ya da yollarda kazandığı paralar hem de gittikleri yerlerdeki harcamaları kıta içerisinde önemli bir ekonomik sirkülasyonun yaşanmasına neden olmuştur. Orta Çağ gibi ulaşımda sorun yaşanan bir dönemde ticari kazanımların artıyor olması, her kesimin hac seyahatlerini desteklemesi sonucunu doğurmuştur.

Dinlerinin bir şartı olmamasına rağmen kalabalık kabileler halinde yola çıkan dindar hacılar, geçtikleri ve gittikleri yerlerde pek çok şeyin değişmesine neden olmuşlardır. Bunlardan belki de en tuhafı güzergâhların değişmesine vesile olmalarıdır. Bazı yerel liderler, hacılar asil istikametlerine giderken yolda kendi kutsal mekânlarına da uğrasınlar ve gelir bıraksınlar diye rotalardaki yolları değiştirmişlerdir. Böylesine kutsal bir amaçla yola çıkan dönem insanı da mümkün olduğunca çok yeri ziyaret etmek istediğinden bu durumdan memnun olsa gerektir. Hacıların dikkat etmesi gereken en önemli şey haydut ve hırsızlardır. Bu dönemde yolda olmak demek misliyle tehlikede olmak demektir zaten bu nedenle kalabalık kabileler halinde seyahat edilmektedir.

Çalışmamızda hayatındaki her şeyi affedilmek üzerine kurgulayan, öbür dünyada rahat yaşamak, bunun için de günahlarını bağışlatmak isteyen dönem insanının başvurduğu hac yolculuklarının ticari yönü ağır basmakla birlikte, diğer insanlar tarafından nasıl algılandıkları, güvenlik önlemleri ve hacda yapılanlardan bahsedilmeye çalışılacak, bu unsurların varsa günümüze yansımaları tartışılacaktır.

Ticaret

Din ve ticaret MÖ 11. yüzyıldan bu yana Akdeniz'de birbiriyle bağlantı içindedir. Delos Adası'ndaki Apollo Tapınağı kendi döneminde aynı zamanda bir ticaret merkezidir. Batı'da da aynı durum geçerlidir. Hacıların geçtiği rotaları tüccarlar da kullanmaktadır. Hacıların kullandığı rotalardaki noktalar, mal ve hizmet sağlanan ticari aktivite merkezleri olmuşlardır. Krallar ve lordlar da buraları görmezden gelmemiş, zenginlik kaynağı olarak görerek korumuşlardır. Ayrıca bu iki grup da silahsızdır ve barış yanlısıdır. Onlara karşı gerçekleştirilecek saldırılarda ağır cezalar verilmektedir.¹

Hac endüstrisi, yün ticaretinde olduğu gibi, Orta Çağ Avrupası'nda tartışmasız en önemli sektörlerden biridir. Hac yolculuğu bir bağışla sona ermekte, hacı olan kişi gittiği yere bir bağışta bulunmaktadır, bu onun yükümlülüğü gibidir. Hac mekânları Roma'daki kiliseye bağlıdır ve hac mekânlarındaki idareciler o mekânın azizi kimse, onunla ilgili her şeyi pazarlayan kişilerdir. Hac seyahatleri, konaklama, yemek, ulaşım, banka ve hac rozetleri gibi şeyleri de içeren çok kapsamlı bir ekonomik faaliyet anlamına gelmektedir. Bu faaliyeti çoğu zaman özel sektör ve kilise yetkilileri paylaşmıştır.² Orta Çağ hacıları aynı zamanda birer turist sayılabilirler, bu açıdan

¹ Gomez ve Diaz, 2009: 765-766.

² Bell ve Dale, 2011: 602.

da ziyaret ettikleri şehirlerde dikkate değer bir ekonomik etkiye sahiptirler. Tüccarlar ve zanaatkârlar hacıların ihtiyaçlarını karşılamak için çaba gösterdikleri için hac rotalarında yeni kasabalar meydana gelmiştir.³ Fuar ve pazarlar reklamını yapmak ya da desteklemek için özellikle bir tapınağın yakınına kurulmuştur. Hacıların bağışlarını almak ve saklamak tapınak koruyucularının işidir. Bu amaçla pek çok teknik geliştirilmiştir. Büyük uluslararası tapınaklar birbirleriyle bu anlamda rekabet halindedir. İngiltere özelinde ise Canterbury ve Durham arasında bir rekabet vardır.⁴ Durham, Aziz Cuthbert'in rölikleri Viking saldırılarından zarar görmesin diye buraya taşınca önemli bir hac mekânı haline geldi. Türbeden sorumlu olanlar Benediktenlerdi ve her gün belirli zamanlarda türbenin kumaş kaplamasını bir makara sistemi ile kaldırarak ziyaretçilerin görmesini sağlardı. Hacılar dua ettikten ve dileklerini ilettikten sonra, geç döneme ait bir kayda göre, altın, gümüş, balmumu, mücevher, giysi, işleme, fildişi ya da benzeri şeyleri buraya bağışlardı. Aziz Cuthbert'in röliklerine sadece erkekler ulaşabiliyordu. Lindisfarne'da ayrı bir şapelde dua etmek, Durham'da ise röliklerden biraz uzakta, kilisenin bir köşesinde bir sıranın arkasında durmak zorundaydılar.⁵

13. yüzyılda hac rozetleri ve hediyelik eşyaların üretimi ve satışı konusunda kilise ve tüccarlar arasında sorunlar yaşanmıştır. Kilise pek çok hac merkezinde rozetler konusunda hak iddia etmiş, rozetlerin diğer kutsal hac malzemelerinden çok daha önemli olduğunu savunmuştur. 1237'de Rocamadour'da rozetleri satma hakkı, bu ayrıcalık için yıllık vergi ödeyen kasaba halkına verilmiştir. Elbette bu durum tartışmalara yol açmıştır. 15. yüzyılda bir tarafında Hz. Meryem diğer tarafında Aziz Veronica olan rozetleri satma hakkı kasaba halkına, bir tarafında Hz. Meryem diğer tarafında Aziz Amadour olanları satma hakkı piskoposa, Le Puy'da ise rozet ticaretinin tekeli piskopos tarafından Aziz Mary Hastanesi'ne verilmiştir. Santiago de Compostela'daki rozet satıcıları loncası, 1200'den sonra kilise tekeli önleyecek kadar güçlüdür. Kiliseye kira ödeyerek rozetleri sattıkları bir dükkânları da vardır. İngiltere'de kilise böyle bir tekele sahip değildir. Papa tarafından kutsanmış olan azizlerin mezarlarının oluşturduğu ağ evrensel Katolik kilisesi şemsiyesi altında faaliyet gösteren ticari bir bayilik olarak görülebilir. Papalık merkezi bir kontrol uygulamaktadır. İkincil hac malzemelerini sağlama tüm Avrupa'da büyük bir endüstri oluşturmuştur. Bu konuda özel sektör ve kilise arasında güç mücadeleleri yaşanmıştır.⁶

Hac mekânlarının etrafında ve oraya giden yollarda ticaret çok gelişmiş, canlanma olmuştur. Azizinin kilisesinin önündeki pazarda hediyelik eşyalar satılmaktadır. Azizinin kanının su içinde satıldığı küçük tüplerin ve rozetlerin iyileştirici gücü olduğuna inanılmaktadır. Rozetler boyna ve kıyafete takılabildiği için hem taşınabilir ve ucuzlardır hem de taşıyanın bir hacı olduğunu göstermektedirler. Ayrıca bu yolla kutsal mekânın reklamı da yapılmış olmaktadır. Hediyelik eşyaların satışını genelde türbeyi kontrol eden din adamları yapsa da, bazen bu işi zanaatkârlara bıraktıkları ve satıştan pay aldıkları da olmuştur. Bazen de aralarında ciddi tartışmalar, sıkı pazarlıklar yapılmıştır. Zanaatkârlar bağımsız olmak istemekte, kilise izin vermemektedir. Hac yollarında bu tip eşyaların korsan satışları da yapılmaktadır. Hac, şehir ya da ülke için o kadar büyük bir gelirdir ki, yöneticiler yolların hac mekânlarından geçmesi için güzergâhlarda değişiklikler bile yapmışlardır.⁷

Rölikler

Din uğruna şehit olanların kemiklerinin ve vücut parçalarının toplanması Antik dönem boyunca Hristiyan rölik kültürünün⁸ önemli bir yönüdür. İlk yüzyılların birçok Hristiyan şehidinin külleri ya da parçalanmış bedenleri yerel Hristiyan cemaatlerin üyeleri tarafından mezarlıklara ya da başka uygun yerlere gömülmüştür. Bu tip gömü yapılan yerlerin pek azında bir anıt vardır. Anıt olan yerler genelde Hz. İsa'nın takipçileri ve şehitlerinin mezarlarıdır ve Hristiyanlar bu kişileri anmak için mezarları başında toplanmışlardır. Çoğu şehidin mezarı kaydedilmemiş ya da ölümlerinden hemen sonra unutulmuştur.⁹

³ McGrath, 2009: 781-782.

⁴ Bell ve Dale, 2011: 613.

⁵ Davidson ve Gitlitz, 2002:346.

⁶ Bell ve Dale, 2011:624.

⁷ Webb, 2002:34.

⁸ Rölik kelimesinin ilk kullanımı ve ihtivası için bkz; Smith, 2010: 146-148.

⁹ Klein, 2011: 55.

Rölikler ve azizler kültü bir bölgenin Hristiyanlaştırılması ya da orada Hristiyanlığın güçlendirilmesi için çok önemlidir. Yeni inançların benimsenmesinin bir yolu da işte bu yerel azizlerin kültürlerini yerleştirmektir. Buna örnek olarak İskandinavya'yı verebiliriz. Burada Hristiyan kilisesinin kuruluşu 11.-13. yüzyıllar arasında kapsamaktadır. Bu dönemde rölikler çok önemli bir rol oynamışlardır.¹⁰

Orta Çağ Avrupası'nda rölik ticareti (vücut parçası, kemik, kan, gözyaşları, kıyafetler, ayakkabı, yüzük gb.) kazançlı ve yaygın bir aktivitedir. Bu nesnelerin Tanrı ile insan arasında bir aracı olduğuna ve iyileştirici gücü olduğuna inanılmaktadır. Çok kazançlı olduğu için sahteleri de yapılmıştır.¹¹ Aslında röliklerin başka yere götürülmemesi ya da mezarlara konmaması gerekmektedir ancak bu tip yasaklar ilk olarak Doğu'da çiğnenmiş, Konstantin başkentini bunlarla doldurmuştur. Sonraları aynı durum Batı'da da yayılmıştır. Rölikler her zaman kemikler değildir, zaten mezarların çok azında kemiklerin tümü vardır.¹² Aslında kemiklerin tümünün aynı yerde bulunması da gerekmemektedir çünkü inanışa göre kutsal kişiye ait her bir küçük parça bütüne eşittir.¹³ Mezarlara ya da kalıntılara değmiş kumaş-kıyafet parçaları, mezardan alınmış toz, taş parçaları, giysi ya da kemer de rölik olabilir. Bunlar ikincil röliklerdir.¹⁴

Hz. Meryem'e adanan tapınaklar saçını, tarağını, cüppesini veya şişede sütünü, Hz. İsa'ya adanan tapınaklar kanı, saç, sünnet derisi, göbek kordonunun bir kısmı ve Gerçek Haç'ın bazı parçalarını sergilemişlerdir. Dönem inanışına göre onlar göğe yükselirken bu nesnelere yeryüzünde bırakmışlardır.¹⁵ Ayrıca ayak izi, diz izi, taş parçası da rölik olabilir.¹⁶ Azizler rölikleri vasıtasıyla mucizelerini gerçekleştirirlerdi.

Azizlerin kalıntılarında mucizevi bir güç olduğuna inanıldığı için bedeni parçalamak ve uzuvları dağıtmak Orta Çağ Avrupası'nda yaygın hale gelmiştir. Thomas Becket'in naaşı taşınmak üzere mezarından çıkarıldığında, Canterbury Piskoposu Stephen Langton'un kiliselere dağıtılmak üzere birkaç küçük kemiği sakladığı söylenmektedir. Aynı şey azizlerin kanına da uygulanmıştır. Örneğin Canterbury'de, Becket'in mezarının bekçileri, şehidin kanını suyla karıştırarak çok sayıda *ampullae*/küçük şişe yapmışlardır. Tapınaktan sorumlu olanlar rölikler/kalıntılar yoluyla bağış toplamak için onları kırsal bölgelere de götürüyorlardı. 1112'de yanan katedrali yeniden inşa etmek için para toplamak amacıyla Laon Azize Mary Katedrali'ndeki rölikler (bakirenin saçları dâhil) iki kez uzaklara gönderilmiştir. İlki Kuzey Fransa'ya gitmiş ve iyi miktarda bağış toplanmış ama ikincisinde yeterli bağış toplanamadığı için yeniden inşa gerçekleştirilememiştir.¹⁷

Çağ inancına göre bir azizin bedeni onun ruhunun göstergesidir ve iyi korunması gerekmektedir. Bu nedenle rölikler değerli kumaşlarla sarılmakta ve saklanmaktadır, kutsallardır, onlara insan eliyle dokunmak yasaktır. Yine de dokunmak için peçete kullanılabilir, öpülebilir, alın sürülebilir ama çıplak elle dokunulamazdı. Ayrıca sarılmaları çalınmalarını da önlemektedir. Bunun için genelde ipek, keten ama bazen de parşömen kullanılmış, deri gibi hayvansal ürünler bu iş için kullanılmamıştır çünkü İncil hayvansal ürünlerin kirliliğinden bahsetmektedir. Hz. Âdem ve Havva cennetten kovulduklarında hayvan derilerinden yapılmış tunikler giymişlerdir.¹⁸ İpek kullanılmasının nedeni ise hem ipeğin maddi değeri hem de kıymetli oluşudur. İpek röliklerin manevi değeri için bir metafor olarak kullanılmıştır. İpek dini kıyafetlerde keten yerine de kullanılabilirdi çünkü ilişki ile değil kurtçuklarla meydana geliyordu. Kutsal kitapların üzerine yazıldığı parşömen ise Hz. İsa'nın bedeniyle ilişkilendiriliyordu. İncil'de parşömen, inkarnasyon gizeminin metaforudur:¹⁹ *kelam/söz insan oldu, aramızda yaşadı.*²⁰

¹⁰ Nilsson, 2015:1-2.

¹¹ Ladic, 2012: 67.

¹² Webb, 2002:167.

¹³ Davidson ve Gitlitz, 2002: 516.

¹⁴ Webb, 2002:5-6.

¹⁵ Bell ve Dale, 2011:606.

¹⁶ Donkin, 2014:23.

¹⁷ Bell ve Dale, 2011:607.

¹⁸ Yaratılış, 3:21 : Rab Tanrı Adem ile karısı için deriden giysiler yaptı, onları giydirdi.

¹⁹ Bagnoli, 2014: 102-106.

²⁰ Yuhanna, 1:14.

Orta Çağ Avrupası'nda röliklerin amacı manevi güç ya da sağlık elde etmektir. Altın ya da değerli taşlarla süslü rölikler sadece üst sınıfların direk temasına izin verilen şeylerdir. Alt sınıfların üyelerine bu tür nesnelere incelemeleri ya da dokunmaları için nadiren izin verilmiş, bunları ancak, geçit törenlerinde, yanlarından geçerken görebilmişlerdir.²¹

Karolenjler de röliklere değer veren bir devlettir. Karolenj liderler Tourslu Aziz Martin'in *cappa* ya da mantosunu ve Merovenj atalarından kalan başka önemli rölikleri, özel bir yerde tutmamakta, seyahatlerinde yanlarında götürmektedirler. Amaç onları koruması ya da savaşta zafer kazandırmasıdır. *Cappa* adlı bu rölik korunduğu mimari yapıya da adını vermiş ve bulunduğu küçük şapele *cappella* denilmiştir. Kutsal Haç'ın parçası da aynı amaçlarla savaşlara götürülmüş, üzerine yeminler edilmiştir. Şarlman'ın²² ölümünden sonra Papa Hadrian ve III. Leo ya da Bizans sarayından hediye edilenlerin de içinde bulunduğu rölik koleksiyonu varisleri arasında paylaştırılmıştır. Varisler de sonradan bunları, Aachen saray şapeli, Centula ve Prüm gibi manastırların da aralarında olduğu önemli kilise ve manastırlara bağışlamışlardır. Bu bağış olayı sonraki hanedanlar tarafından da sürdürüldüğü için bazı katedral ve manastırlar kutsal rölik koleksiyonu açısından çok zenginleşmiştir.²³ Rölik biriktirmeye meraklı olanlar sadece krallar ya da imparatorlar değildir. Trier Başpiskoposu Egbert (977-993),²⁴ Hildesheim piskoposu Bernward (960-1022)²⁵ ya da Stavelot başrahibi Wibald (ö. 1158)²⁶ gibi danışman, elçi ya da eğitimci, Sakson sınır kontları Hermann Billung ve I. Gero ya da Kontes Braunschweigli Gertrude (ö. 1077) gibi imparatorluğun önde gelen aristokrat ailelerine mensup olanlar da bu konuya özen göstermişlerdir. Lüneburg, Gernrode gibi yerlerde kurulan dini kurumlar, aile üyelerinin mezar yerleri olduğu için, röliklerle bezenmelerine dikkat edilmiştir. Aile üyeleri buralardaki kurumlara rölikler ya da toprak bağışlamışlardır.²⁷

Hacıların satın aldığı *ampullae* denilen küçük şişelerde Ürdün/Şeria Nehri'nden kutsal su ya da bazı röliklerin yıkıldığı sudan, mezardan alınan toz, toprak ya da mezarlardaki lambalardan alınan yağdan bulunabiliyordu. Kilise zemininden kopmuş bir taş parçası da rölik olabilir. Üretildikleri türbenin ya da azizlerin kısa isimleri, bir duanın başlangıcı ya da yer ismi küçük harflerle şişelere yazılırdı. Mühür şeklinde yapılanları da vardı, armalar da resmedilirdi.²⁹ Şişelerin üzerindeki deri kayış kalıntıları dindar hacıların bu şişeleri boyunlarında taşımış olabileceklerini göstermektedir. Boyunlarında taşımalarının amacı elbette sağlık ve bağışlanma elde etmektir yalnız sadece bu amaçla değil yeni azizlerin gücünü artırmak amacıyla da kullanılmışlardır. Yerel aziz mezarlarına Kudüs ya da Roma gibi yerlerden alınmış şişeler yerleştirmek o mezarın kutsallığını beslemek amaçlıdır. Böylece azizin etkisi, statüsü ve otoritesi artmış olmaktadır.³⁰

12. yüzyılda Limoges keşişleri Aziz Martial'in başını sergilemeye başlamışlar ve bu, Orta Çağ boyunca düzensiz aralıklarla yapılmıştır. 1215 4. Lateran Konsili'nin 62 nolu maddesi röliklerin satılmasını, halka sergilenmesini hatta korundukları yerden çıkarılmasını şu ifadelerle yasaklamıştır: "*bazıları azizlerin kalıntılarını satışa çıkardığı ve onları her yerde sergiledikleri için Hristiyan dinine sıklıkla kötülük yapıyor. Gelecekte kötülük yapılmaması için bu kararnameyle, bundan böyle eski röliklerin sandık/kutu dışında sergilenmemesini ve satışa çıkarılmamasını emrediyoruz. Yeni keşfedilenlere gelince, öncesinde Roma piskoposunun onayı alınmadıkça, hiç kimse herkesin önünde onlara saygı göstermeye cüret*

²¹ Blick, 2014: 110.

²² Şarlman ve rölikler konusunda ayrıntılı bilgi için bk; McKitterick, 2008:326-330.

²³ Klein, 2011: 60.

²⁴ Edindiği rölikler arasında Hz. İsa'nın gerildiği haçtan bir çivi ve Havari Andrew'un sandaleti bulunmaktadır. Stansbury-O'Donnell, 2001: 194.

²⁵ Otto saray mensuplarından biridir. Piskopos olarak III. Otto ve II. Henry'nin elçi ve danışmanlığını yapmıştır. Loaliza, 2001: 50.

²⁶ Kutsal Roma İmparatorluğu'nda siyasi ve dini hayatın önemli unsurlarından biri olan Wibald, 1130'da Belçika Stavelot Benedikten Manastır başrahipliğine seçilmiştir. II. Lothar, III. Konrad ve Frederick Barbarossa'nın danışmanlığını yapmıştır. Papa II. Alexander'ın rölyef başı manastırına kazandırdığı röliklerden biridir. Gümüş kakma, kısmen altın yıldız, bronz, mücevherler ve incilerle süslüdür. Kleiner, 2000: 207.

²⁷ Klein 2011: 62.

²⁸ Blick, 2014: 111.

²⁹ Blick 2009a, s. 520.

³⁰ Klein 2011 : 57.

etmesin.”³¹ 1297 Budapeşte Sinodu’nda bu maddeye “*ana bayram günleri ve bu amaçla toplanan hacılar hariç*” ifadeleri eklenmiştir.³²

1238’de tamamlanan yeni Meryem Ana sandığından³³ çıkarılan dört rölik Aachen’da sergilenmiştir. Bunlar Bakire’nin doğum yaptığı gece giydiği giysi, Mesih’in kundak bantları, çarpmıha gerildiğinde giydiği peştamal ve Vaftizci Yahya’nın başının kesilmesinden sonra sarıldığı bezdir.³⁴ Dokunmaya izin verilmeden uzakta sergilenmiştir. Bu sergi pek çok kişi, özellikle Ren-Meuse bölgesindeki kişiler için model olsa da, bu tip sergiler hep risklidir. Kalabalık ileri doğru bastırıldığında kazalar meydana gelmektedir. 1300’de Azize Mary Manastırı’ndan bir keşiş olan Derbyli William, Veronica sergisi sırasında kalabalıkta ezilerek ölmüştür. Limoges’te 1364’te düzenlenen, Aziz Martial’ın başının sergilendiği sergide meydana gelen kazada ise 18 kişi ölmüştür.³⁵

Röliklerin hırsızlara karşı da çok iyi korunması gerekiyordu. Mezarlardaki ya da röliklerdeki değerli taş ya da mücevherler hacıların aklını çelebiliyordu. Bunun için büyük kiliseler sıkı güvenlik önlemleri alıyorlardı. Kutsal emanetlerin saklandığı odalar sıklıkla sekiz fit yüksekliğindeki mezar kaidelerinin üzerinde bulunurlar, ya demirden parmaklıklarla ya da taştan perdelerle korunurlardı. Hacılar rölikleri görmek için tek hakka sahip olurdu. Bazen ruhban sınıf gözetleme odası ya da çatı katı denen yüksek yerlerden aşağıyı gözetlerdi. Vardiyalı bir şekilde çalışan nöbetçiler de olurdu ve rahip bunların gözetiminde mezara yakın, yüksek bir yerde bulunurdu, böylece hırsız fark edebilir ve alarm verebilirdi. En ünlü gözetleme odası geç 14. yüzyılda Aziz Albans’ın türbesinin yakınındaki meşe ağacından imal edilmiştir. İki katlı ve penceresizdir, böylece hacılar içeridekileri kolayca görmektedirler.³⁶

Hacda Neler Yapılıyordu?

Litürji/kilisenin kamu ibadeti haccın ayrılmaz bir parçasıydı. Hacıların çoğu litürjiye dair izlenimlerini yazmadığı için bu konuda pek bilgi bulunmamaktadır. Litürjiye katılım haccın bir parçasıydı ve hacılar dua etmek için hacca gittiklerini de belirtiyorlardı. Birçok hac mekânı kutsama duası ile işe başlıyordu. 11. yüzyıldan itibaren hacılar ve onların sembolleri (asa, para kesesi, Kudüs’e gidecek biri için haç) onlar yola çıkmadan önce bir rahip tarafından kutsanıyordu. Rahip hac sembolünü eline alıp bir dua okuyor ve kilisenin önünde duran ya da sunağın önünde diz çöken inanan kişi üzerine kutsal su serpiyordu. Kutsamadan sonra sembol yeni hacının eline veriliyordu. Kutsama duası hacıya yasal haklar tanır ve görünen görünmeyen tehlikelere karşı korunma talep ederdi. Hacılar hac boyunca dua ederek, perhiz yaparak ve sadaka vererek gönüllülük esasını yerine getirmeye çalışıyorlardı. Bazıları yolculuk sırasında ilahiler söyler, bazıları kaldıkları manastırdaki faaliyetlere katılırlardı. Orta Çağ Avrupası’nda hacıların katıldığı iki büyük litürji Ekmek-Şarap Ayını ve günde sekiz kez (günün sekiz dini saatinde) ruhban sınıf tarafından yapılan dua törenleridir. Bu törenlerde söylenen bazı ilahileri hacılar da söylerdi, *O Roma nobilis* (Ey soylu Roma!) gibi.³⁷

Bu seyahatler sayesinde hacılar kitap kopyalamak için de fırsat yakalamış oluyorlardı, yerel ruhban sınıfla tanışıyorlar ve yeni şeyler öğreniyorlardı.³⁸ Hacıların bağış yapması da beklenen bir şeydi. Bir *denarius* İngiltere’de bir türbe ziyaretinde yapılan standart bağış idi.³⁹

³¹ cum ex eo quod quidam sanctorum reliquias exponunt venales et eas passim ostendunt, christinae religioni sit detractum saepius, ne detrahatur in posterum, praesenti decreto statuimus, ut antiquae reliquiae amodo extra capsam non ostendantur nec exponantur venales. Inventas autem de novo nemo publice venerari praesumat, nisi prius auctoritate Romani pontificis fuerint approbatae, Alberigo vd, 1973: 263.

³² Webb, 2002:32.

³³ Sandığın dışındaki süslemelerin bir analizi için bkn; Carr, 2001:71. İkonografik özellikleri için bkn; Ciresi 2017: 51-65.

³⁴ Bayer, 2010:17.

³⁵ Webb, 2002:33.

³⁶ Blick 2009b:520.

³⁷ Romano 2009a:341-342.

³⁸ Romano 2009a:344.

³⁹ Bell ve Dale, 2011:619.

Hacılar en çok af ya da sağlık istemek için mezarları ziyaret ediyorlardı. Ziyaretleri sırasında, kutsal mekâna girişte de satın alabilecekleri bazı nesnelere adak olarak mezara sunuyorlardı. Bunlar arasında balmumu heykelcikler de vardı. Bu heykelcikler hasta ya da yaralı uzuv, hayvan şeklinde olabileceği gibi boyutu da ona göre yapılabiliyordu. Bazen de aynı amaçla balmumuna batırılmış ipler kullanılıyordu. İplerin uzunluğu hasta kişinin, hayvanın ya da uzvun boyunda kesiliyor, balmumuna batırılıyor, ya bir tekerlek şeklinde sarılıyor ya da mum olarak sunuluyor, mezara bırakılıyordu. Mezarların üzerine sorunun ya da ihtiyaçların görselleri de örtülüyordu. Balmumu ya da değerli metallerden yapılan bu nesnelere vücut bölümleri, organlar, hayvanlar, kuşlar, arabalar, gemi çapaları ya da gemi görselleri olabiliyordu. Örneğin çapası kaybolan denizciler balmumundan yapılmış bir çapa getirip kaybolanın bulunması için dua ediyorlardı. Bu nesnelere sadece balmumundan yapılmıyordu, kumaş, kurşun, ahşap, pişmiş hamur ya da kâğıt da kullanılıyordu. Komutanlar ve krallar yendikleri tarafın bayraklarını teşekkür için getiriyorlardı. 1251'de 3. Henry, Canterbury'de mezara iştirilmesi için altın paralar göndermiştir. Mahkûmlar zincirlerini, iyileşmiş olanlar koltuk değneklerini getiriyordu. Bunlar genelde mezarın girilebilir alanına bırakılıyordu ancak direk mezarın içine bırakılan, kiriş ve payandalara asılan ya da örtülere iştirilenler de vardı. Mezar muhafızları bu gibi adakları korumalıydı çünkü bunlar mezarın önemini artırıyor. Ayrıca bu adaklar ölen kişinin azizlik mertebesine yükseltilmesi için destekleyici unsur olarak da kullanılıyordu. Örneğin Cantilupeli Thomas'ın aziz ilan edilmesini desteklemek için türbesindeki adaklar sayılmış ve Hereford Katedrali'nde 1307'de şu bilgileri içeren bir döküm oluşturulmuştur: tüm vücut ya da çeşitli vücut bölümlerinin tasvir edildiği yaklaşık 2000 balmumu adak, gümüş adaklar, 108 koltuk değneği ve baston, sayılamayacak kadar çok göz, göğüs, diş ve kulak tasviri.⁴⁰

Hatıralar/Rozetler

Orta Çağ insanı için hac sadece yaya, gemiyle ya da atla kat edilen manevi ya da sosyal bir olay değildir. Aynı zamanda hacının dini inancının materyal olarak yansıtıldığı bir olgudur. Objeler ve ne için kullanıldıkları bize Orta Çağ hacı ile ilgili bilgiler vermektedir.⁴¹ Deniz kabukları zamanla, tamamlanan hacın sembolü haline gelmiştir. Bu şekilde rozetler de takılmıştır. Hacılar satın aldıkları hediyelik eşyaların, rölüklerin ya da rozetlerin azizin gücünü taşıdığına ve aktardığına, bu nedenle onları ani ölümden ya da hastalıktan koruyacağına inanıyorlardı. Bu nedenle hac rozetlerini ilaç gibi suya-şaraba batırıp bu sıvıyı içmişler, vücutlarına sürmüşlerdir. Kötü ruhları ya da kötü havayı engellemek için kilise çanlarına, Ekmek-Şarap ayininde kullanılan kadehlere ve vaftiz kurnalarına düzinelerce rozet atmışlardır. Ayrıca bu rozetler evlerin temellerine gömülmüş, haşarat istilasından korumak için tarlalara konulmuş veya dilek dileyerek nehirlere atılmıştır.⁴² Hac rozetleri fakirler için metalden, zenginler için parşömen ya da deniz kabuğundan yapılmıştır.⁴³

En erken ve en ünlü hac rozeti Santiago de Compostela'da Aziz James (Yakup)'in türbesinin yakınında satılan deniz kabuğudur. Hacılar kendi başlarına deniz kabuğu toplamak için okyanusun kıyısına yürüyebiliyor ya da onları kilisenin yakınında kurulan tezgâhlardan satın alabiliyorlardı. Ticaretini genişletmek için zanaatkarlar kalay-kurşun alaşımı ve kara amber (siyah kehribar) hatıra eşyalar üretmekle işe başlamışlardır. Deniz kabuğu kısa sürede sadece Aziz James'in değil genel olarak hacın sembolü haline gelmiştir. Başka türbelerin hac rozetlerinde de deniz kabuğu kullanılmıştır. Çeşitli boyutlarda, renkli, kenarları süslü, kâğıt ya da kumaşla kaplanmış kabuklar da yapılmıştır. İyi Philippe kendisi için altın, maiyetindeki saray mensupları için gümüş, hizmetkârları için kalay-kurşun karışımı rozetler yaptırmıştır. Bazı rozetler geometrikken bazılarında şekle hiç önem verilmemiştir. Ayrıca bu tip eşyaların kayıp nesnelere bulmak, çukura düşen atları çıkarmak, ateşleri söndürmekte işe yarayacağına da inanılıyor. Hacılar bunları adeta büyülü muskalar gibi kullanmışlar, hayvanların yem kaplarına iştirirmişlerdir. Zengin hacılardan bazıları bunları elyazmalarının kenar boşluklarına dikmişlerdir. Bazıları ise gittikleri ya da gitmek istedikleri hac mekânlarının rozetlerini elyazmalarına resmetmişlerdir.⁴⁴

Varlıkları ilk kez 15. yüzyılda kanıtlanan rozetler Latince'de *sigillum* ya da *signum*, Fransızca'da *enseignes*, Almanca'da *zeichen*, Hollandaca'da *teken* olarak geçmektedir. Küçük sembol ya da mühür anlamına gelmektedir.

⁴⁰ Blick 2010a:198-200.

⁴¹ McKinley, 2018: 107.

⁴² Blick, 2012 .

⁴³ Blick, 2014:111.

⁴⁴ Blick 2009a: 526.

Yaygın olarak Merkezi/Yüksek ya da Geç Orta Çağ'da kullanılmışlardır. Satın alması ya da üretmesi ucuz, 4x4 boyutlarında küçük ya da bazen 2x1 boyutlarında incecik nesnelere. İki taraflıdır ama genelde tek yüzleri desenlidir. Merkezi dönemde daha genişleri yapılmıştır.⁴⁵ En eski Orta Çağ rozetleri 12. yüzyılın son on yılına aittir. Sayıları ve kullanımlar Merkezi dönem boyunca artarak devam etmiş 15. yüzyılda en yüksek noktaya ulaşmıştır. 16. yüzyılın ilk on yılında ve Reform döneminde görülmezler. Orta Çağ'a ait en az 20.000 rozet günümüze gelebilmiştir. Bunlardan anlaşıldığı kadarıyla pek çok içerikte yapılabiliyor ve kullanılıyorlardı. Dini, siyasi, sivil, hanedana özgü, yergi unsuru içeren, komik, cinsellik içeren ve müstehcen rozetler bunlardandır.⁴⁶

Mumlar

Hac mekânlarında mumların varlığı 7. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Kilise sunakları büyümüş, mumlar da onları süslemiştir ancak bazı kuralları vardır. Örneğin donyağı ya da ahşap mumlardan kaçınılması, kokusu kötü olmayan balmumu kullanılması gereklidir. Bu konudaki yaygın inanç şöyledir: arılar güzel kokulu balmumu üretirken ölürlür, bu mumlar da Hz. İsa'nın kurban edilmesi anlamına gelir. Röllükler de mum ışıklarıyla sergileniyordu. Mezarın kendisi de bir ışık olarak dikkate alınabilirdi. Mumlar zamanla bir adak haline gelmiş, hacıların kilise ziyaretinde yapacağı en önemli şey olmuştur. Hacılar mumları, kilisede, kilise dışında ya da herhangi bir yerde satın alabilirler ve türbeye getirebilirlerdi. Rahipler genelde iki kayıt tutarlardı, biri para, diğeri balmumu hediyeleri içindi. Canterbury Katedrali'nde bu hediyeler için özel bir oda da vardı. Bazen hacılar yola çıkmadan önce, azizin mezarına gittiklerinde bir mum yakacaklarına ya da türbeye balmumu tasvir sunacaklarına dair yemin ederlerdi.⁴⁷ Santiago de Compostela'daki Aziz James Bazilikası'nın eşliğinde kadınların mum ya da kıyafet sattıkları bilinmektedir. Bazı vaazlarda mumların içini kısa fitil konması eleştirilmiştir.⁴⁸ Çocuklarının sağlığı için dua etmek üzere bağışlanan mumlar daha ziyade ucuz hediyeler gibi görünmektedir. Daha çok zenginlerin tercih ettiği iyi balmumu genelde Doğu Avrupa'dan ithal edilmiştir ve görece daha pahalıdır. Ayrıca bu amaçla hazırlanan mumların çocuğun ağırlığına yakın yapılması genel bir uygulamadır.⁴⁹

Zincirler

Zincirler hacıların popüler adaklarından, tutukluların özgürlüğünü simgeliyordu. Bazen, önceden hapiste olanlar, mucizevi şekilde azizin şefaatiyle kırılmış olan zincirleri türbelere getirirdi, bazen de zincirler kefarete için yapılan haclarda gönüllü olarak alınırdı. Bunu yapan bazı hacılar zincir kendiliğinden kırılana kadar haccı sürdürmek isterdi. Ciddi suçlar işleyenler ve bu nedenle zincire vurularak yalınayak hacca gitme cezası verilenler, türbe türbe dolaşarak dua eder ve mucizevi bir şekilde zincirlerin kırılmasını beklerlerdi. Zincirin kırılması affedilmek anlamına geliyordu.⁵⁰ En çok zincir getirilen hac merkezi Fransa Noblat'taki Aziz Leonard idi çünkü efsaneye göre, bu aziz kraliyet ailesine mensup bir kadının gerçekleştirdiği zor doğuma yardım etmişti ve dönemin Merovenj kralı bunun karşılığı olarak azizin ziyaret ettiği mahkûmları serbest bırakmıştı. Bu hikâyeye nedeniyle bu aziz kurtarıcı olarak kabul edilmiş, 12. yüzyıldan bu yana mezarı zincirler, kelepçeler, prangalar ile dolup taşmıştır. Günahlarının göstergesi olarak zincirler dolayarak kefarete haccı yapanlar sık sık onun yanına gitmiştir. Aziz Petrus da zincirlerle ilişkilendirilmiştir. Özellikle hamile kadınlar doğum sırasında karınlarına zincir sarmak için azizden izin istemeye gelmişlerdir. Zincirler haccın kutsanmasıyla ilgili seremonilerde de kullanılmıştır. Örneğin bazı kiliseler zincirler, balmumu kordonlar ve halatlarla sarılmışlardır. Kilise etrafındaki zincirin hamile kadınları koruduğuna ve mahkûmların serbest bırakılmasına yardım edeceğine inanılmıştır. Kullanılan zincirler genelde at ve sığır zincirleridir. Ayrıca kutsal mekâna getirilen zincirler, serbest kalmış bir mahkûmun getirdiği zincirlerden ya da hacılar tarafından getirilen nallardan da dövülebiliyordu. Hacılar bunları gelecek seyahatlerinde kutsama elde etmek için ya da hayvanının sağlığı için veriyordu. Orta Çağ Avrupası'nda çiftlik hayvanları zincirle bağlanıyordu, Aziz Leonard'ın yortu gününde yerel halk atlarını ve sığırlarını kiliseye

⁴⁵ Rasmussen, 2021: 4.

⁴⁶ Rasmussen, 2021: 8.

⁴⁷ Blick, 2009c: 77.

⁴⁸ Birch, 1998: 119.

⁴⁹ Newman, 2007: 106.

⁵⁰ Madigan, 2015: 331.

getiriyordu. Rahipler kutsal suyu bu hayvanlara da serpiyorlar böylece bu kutsama hayvanları hastalık ya da kazalardan koruyordu.⁵¹ Hacılar zincir dışında taş, toprak, şişe gibi şeyleri de yanlarında götürüyorlardı. Buna ek olarak kendinden bir şey bırakanlar da vardı. Hiçbir şey olmazsa oturduğu yere adlarını yazıyorlardı.⁵²

Mucize Kayıtları

Geç Orta Çağ, Batı Avrupa'da dini değişim ve yenilenme zamanıdır. Laik halk giderek artan bir şekilde dini aktivitelerle katılmaya başlamıştır. Bunların en ünlüsü hacdır. Azizler kültü 12. yüzyılın ortasından itibaren yükselişe geçmiştir. Bu dönemde laik kesimin hacca gösterdiği ilginin en büyük kanıtı, azizlerin mezarlarını ziyaret eden hacılar tarafından kaydedilen mucizelerdir. Kulaktan kulağa yayılan mucizeler bir araya getirilerek yazıya geçirilmiştir. Yerel manastırlarda keşiş ve rahipler tarafından yazılan mucize koleksiyonları hagiografik geleneğin bir bölümüdür, bir azizin ölüm sonrası müdahale gücünün önemli tanıklarındır. 12. yüzyıldan itibaren anlatımları, tarzları ve yapısı değişmiştir. Metinlerde giderek hacıların yaşları ve sosyal durumları gibi kişisel bilgiler ve tanık ifadeleri de yer almaya başlamıştır.⁵³

Hac Rehberleri

Özellikle kutsal topraklara giden hacılar anılarını yazmışlardır. Bunu 4. yüzyıldan beri yapmışlar ve bunlar birer rehber haline gelmiştir. 14. yüzyıldan itibaren yazılanlardaysa olaylara, sosyal ilişkilere, kültürel farklılıklara, maceralara, talihsizliklere yer verilmiştir.⁵⁴

Kilise isimlerinden detaylı bilgilere kadar pek çok önemli unsur barındıran çok sayıda kitap arasında Roma'ya dair bilgi verenlerden en dikkat çekenleri şunlardır: *Cymiteria totius urbis Romanae* (6. yüzyıl), *Notitia ecclesiarum urbis Romae* (7. yüzyıl), *De locis sanctis martyrum* (7. yüzyıl), *Mirabilia urbis Romae* (12. yüzyıl), *Itinerarium Malmesburiense* (7. yüzyıl).⁵⁵

Orta Çağ'ın başında Roma'da yoğun bir nüfus azalması olmuş, nüfus en az % 90 azalmıştır. Papalık bu dönemde her şeyi üstlendiği gibi yolların kontrolünü de üstlenmiş, bu yol ağı uzun süre çok iyi durumda kalmıştır. *Itinerarium Einsidlense*'de⁵⁶ önemli 10 rotanın anlatımı bulunmaktadır. 8. yüzyıl sonu ve 9. yüzyıl başı Roma hakkındaki bilgilerimizin en önemli kaynağı belki de bu eserdir. Şehir içindeki rotaları vermesi açısından adeta modern bir şehir rehberidir. Küçük bir eser olmasına rağmen sadece yolları değil, duvar resimlerini ve Latince şairleri de barındırmaktadır. Bahsettiği antik anıtlar hala görülmektedir. Yol kenarlarındaki kiliselerden de bahsetmekte, Orta Çağ'ın ortalarında, antik dönemden kalma yolların hala kullanıldığını ve ne kadar kalıcı olduğunu göstermektedir.⁵⁷ Verdiği bilgiler tam olarak doğru olmasa bile Orta Çağ Roması'nın bir tasvirini sunmaktadır.

Güvenlik

Orta Çağ Avrupası'nda seyahat eden biri güvende olmak için grup halinde seyahat etmelidir. 14. yüzyıla kadar Kudüs'e hac Venedik gemileri ile yapılmış ve Akdeniz'e Müslümanlar hâkim olduğundan onların kontrolünde

⁵¹ Blick, 2010b: 94-95.

⁵² Dyas, 2014:5.

⁵³ Bailey, 2013: 197-198.

⁵⁴ Craig, 2003: 156.

⁵⁵ Romano, 2009b: 646.

⁵⁶ 9. yüzyıldan kalma bir elyazmasıdır. İsviçre Schwyz kantonunun Einsiedeln kasabesindeki Einsiedeln Benedikten Manastırı'nda bulunmaktadır. Manastırın Latince adı Abbatia territorialis Sanctissimae Virginis Mariae Einsidlensis'dir. İsviçre'nin en büyük hac merkezidir. Eser Roma'ya seyahat edecek hacılar için talimatlar içermektedir. Yazarının kim olduğu, Roma'ya gidip gitmediği ya da eserini eski eserlerden derleyip derlemediği bilinmemektedir.

⁵⁷ Meneghini, 2017: 284.

kalmıştır. Hacılar gruplar halinde bu gemilere binmiştir, bunlar arasında kadınlar da vardır.⁵⁸ Kadınların hac seyahatleri özellikle 14. yüzyılda artmıştır.⁵⁹

Erken ve Merkezî/Yüksek Orta Çağ`da hacıların çoğu güçlü askeri birlikler eşliğinde yola çıkan zenginlerdir ama Geç Orta Çağ`da hacılar genelde silahlı bile olmayan alt sınıftandır, dolayısıyla hırsızların hedefidirler. İlginçtir ki uluslararası hırsızlık çeteleri genelde hacılar tarafından organize edilmiştir. Macarlar ve İtalyanlar uzun yıllar Kuzey İtalya`da çete halinde faaliyet göstermişlerdir. Bu hırsızlardan bazıları belli bölgelerde çalışmak için eğitilmiştir. Bunların öncelikli hedefleri zengin hazineleri ve rölükleri olan kiliselerin olduğu hac merkezleridir. Hacılık kılıfı altında pek çok hırsız uzak yerlere gidebilmiş, bu gittikleri yerlerde yeraltı dünyasının üyeleriyle çeteler kurup gerçek hacılara zarar vermişlerdir.⁶⁰

Hâkimler ve kilise üyeleri hacıların güvenliğini ya da konaklamasını garanti altına almaya çalışsalar da hacılık hiçbir zaman güvenli bir eylem olmamıştır. Mezarların etrafında sıklıkla kavga ya da münakaşalar çıkmış, hac yollarında kanunsuzluk ve eşkıyalık yaşanmıştır. Örneğin Paskalya döneminde iki kişi Roma`ya hacca giderken soyguncu bir baron olan Jacopo Savelli`nin adamlarının eline düşmüş ve hapsedilmişlerdir. Serbest kalmaları için para ödemeleri istenmiştir. Hükümdarlar kendi aralarında mücadeleye giriştikleri zaman yollardaki tehlikeler daha da artmıştır. Hacılar bazen korunmak için hayvan sürülerinin arasına ya da mezarlıklara sığınmışlardır.⁶¹ Yüzyıl Savaşları bu durumu beslemiştir. Fransa ve İngiltere arasında 1337-1453 arasında yaklaşık yüz yıl süren bu mücadeleler sırasında yollarda güvenliği sağlamak kolay olmamış ve insanlar yolculuğa çıkmaktan çekinmiştir. İtalyan şair Petrarca savaşlar devam ederken Fransa`yı geçtiği sırada kentlerin surları dışında sanki ayakta kalan tek bir bina bile kalmadığını kaydetmiştir.⁶²

Hacıların fiziksel güvenliği de düşünülmüştür. İlk olarak 1080`lerde hacılar için barınak ve tıbbi yardım sağlamak amacıyla<sup>63</sup> Hospitalierler olarak bilinen Aziz John Tarikatı kurulmuş, bu tarikat sonradan askeri bir rol üstlenmiştir. 1119`da Kudüs`e seyahat eden hacılar için Tapınakçılar/Tapınak Şövalyeleri Tarikatı⁶⁴ kurulmuştur. Kilise bu şekilde hac sırasında ölen hacılara manevi bir güvenlik de sunmuş olmaktadır. Pek çok hacı hastalıktan öldüğü için bu önemli bir güvencedir.⁶⁵

Hac sırasında ölmek de nadir bir olay değildir. Geç Orta Çağ`da pek çok hükümdar, ölmek üzere olan bir hacıya vasiyetini özgürce yazma ve cenaze yerini seçme hakkını vermek ve korumak için yasalar çıkarmıştır. Bunun nedeni hacıların uzakta ölmeleri durumunda haberin gelmesinin çok uzun sürmesidir. Mezarlıklar genelde hastanelerin yanına yapılmıştır. Canterbury`deki Eastbridge Hastanesi`nin 1340 yılında revize edilen tüzüğüne göre hacılar, uzun zaman önce bu amaçla tahsis edilmiş katedral mezarlığındaki bir arsaya gömülüyorlardı.⁶⁶

Hacca Karşı Görüşler

Erken Orta Çağ`da seyahat edenler genelde laik ya da dini sınıfın üst düzey üyeleridir, bu bir tür ayrıcalık gibidir. Sıradan halk da hac için seyahat etmek isteyince başlarda maceracı ve serseri olarak görülmüşlerdir. Hem dini hem dünyevi otoritelere göre alt sınıflarda birilerinin hareketliliği tehlike demektir. Kilise bazı sinodlarında (konsillere göre daha az katılım olan toplantı) hacıların sayısını sınırlandırmayı denemiş ama aynı kilise 1300`deki

---

⁵⁸ Craig, 2003: 162.

⁵⁹ Onlardan biri olan Somersetli Isolda Parewastell`in hikayesi için bkn; Luttrell 1990: 184.

⁶⁰ Ladic, 2012: 66-67.

⁶¹ Webb, 2002:39.

⁶² Parker, 2014: 98.

⁶³ Altan, 2002: 87-88.

⁶⁴ Çeken, 2020: 40-50.

⁶⁵ Bell ve Dale, 2011:604.

⁶⁶ Webb, 2002:41.

ilk jübile⁶⁷ yılından sonra sadece Roma, Kudüs, Assisi gibi büyük yerlere değil, Aachen, Canterbury gibi daha yerel ve bölgesel yerlere de gitmeyi teşvik etmiştir. Ana sebep tabii ki mali kazançtır.⁶⁸

Bazı hacılar zihinsel ya da fiziksel hastalık sahibi, uzun ve tehlikeli yolculuklardan dolayı yorgun, parasız, aç olduğundan, bunlar onu suç işlemeye teşvik etmiştir. Bazıları hac yolculuklarını maddi kazanç için yapmıştır, buna fuhuş,⁶⁹ sahte rölik ticareti, hırsızlık⁷⁰ hatta cinayet de dâhildir. Bu nedenle bazı Orta Çağ yazarları hac seyahatlerine karşıdır. Örneğin Aziz Augustinus Tanrı'nın bir yerle sınırlı olmadığını her yerde olduğunu yazmıştır. 12. yüzyılda yaşayan Autunlu Honorius'a göre hacca gitmektense fakirlere para vermek daha dindar bir davranıştır. Hac sadece önemli bir günahı olan kişilerce kefaret için yapılmalıdır. Zagreb Piskoposu Augustin Kazotic (1260/5-1323) *kermes* adı verilen kilise fuarlarında içki içmeleri ve kavga çıkarmaları nedeniyle hacıları uyarmıştır.⁷¹

Franklar örneğine baktığımızda Karolenj krallarının hac ziyaretlerinin olası suiistimallerinin farkında oldukları anlaşılmaktadır. Şarلمان döneminde 789'da yayımlanan kanunname *Admonitio Generalis*'te⁷² bazılarının soyunup kendilerini zincire vurarak kefaret için hacca gittiklerini iddia ettikleri, bu şekilde ortalıkta başıboş dolaştıkları yazılmıştır. Bu kişiler için kabul edilen karar sabit bir yerde kalmaları ve bağlı oldukları yasa ne diyorsa ona göre kefaret ödemelerinin daha iyi olduğudur.⁷³ Diğer yandan toprak sahibi güçlü lordlar hacca gidiyorum diyerek kendilerine bağlı olanlardan vergi de toplamaktadır. Fakirler arasında ise hacı dilenmeye bahane olarak kullananlar bulunmaktadır.⁷⁴ Şarلمان 796'da Mercia Kralı Offa'ya yazdığı mektubunda tüccarların gerçek hacılar arasına saklanarak geçiş ücreti ödemekten kaçtıklarını, bunun doğru olmadığını, ticari amaçla seyahat edenlerin geçiş ücretlerini ödemeleri gerektiğini belirtmektedir.⁷⁵ Hac önemli bir kesim tarafından disiplinli bir yaşamdan ve görevden kaçmak için de kullanılmıştır. Bunlar arasında manastırda yaşaması gereken rahip ve rahibeler, kaçak serfler, dilenciler ve serseriler bulunmaktadır.⁷⁶

Sonuç

Orta Çağ Avrupası'nda hacca gitmek demek sadece dinin bir gereğini yerine getirmek demek değildir. İnsanlar pek çok sebeple hac mekânlarını ziyaret etmişlerdir. Bunlar arasında en önemlisi sağlık dilemektir. Bireyler gerek kendileri gerek yakınları, hasta çocukları için şifa vereceği ümidiyle hac mekânlarına akın etmişlerdir. Hristiyanlıkta, İslamiyet'te olduğu gibi, tek hac mekânının olmaması, yerel pek çok kutsal yerin hac mekânı kabul edilmesi işlerini bir nebze kolaylaştırmıştır. Maddi durumu yeterli olmayanlar -ki çoğunluğu böyledir- kendilerine yakın olan bu yerleri ziyaret etmişlerdir.

Hac ziyaretlerinin sıklığı yerel yöneticileri çeşitli önlemler almaya mecbur bırakmış, sağladığı maddi getiriler fark edilince yatırım yapılan bir sektör haline gelmiştir. Ne kadar dindar olunursa olunsun hayati tehlike durumunda yola çıkılmayacağı için bu önlemlerden en önemlisi güvenliktir. Gerek güzergâhlarda gerekse hac mekânlarının çevresinde geniş çaplı güvenlik önlemleri alınmıştır. Kral ya da imparatorlar hacılara zarar verilmemesi için yasalara maddeler eklemiş, cezalar belirlemiştir. Erken Orta Çağ'da daha çok dini yönü ön planda olan hac,

⁶⁷ Genellikle 50 yıllık periyodlar halinde ilan edilen jübile yıllarında genel af ilan edilirdi. İlk jübile ilanı 1300'de Papa VIII. Boniface tarafından 100 yılda bir olacak şekilde belirlense de sonraları bu süre 50, hatta 25 yıla kadar düşürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk; Dubois, 2010: 639-641.

⁶⁸ Ladic, 2012:72.

⁶⁹ Gibb, 2008: 376.

⁷⁰ Röliklere sahip olmak için yapılan hırsızlıklar ve Karolenjler döneminde röliklere verilen önem için bk; Geary, 1994: 212-3.

⁷¹ Ladic, 2012: 62.

⁷² Gillis, 2017: 115-116.

⁷³ Item ut isti mangones et cotiones qui sine omni lege vagabundi vadunt per istam terram, non sinantur vagare et deceptiones hominibus agere, nec isti nudı cum ferro, qui dicunt se data sibi poenitentia ire vagantes: melius videtur, ut si aliquid inconsuetum et capitale crimen commiserint, ut in uno loco permanant laborantes et servientes et paenitentiam agentes secundum quod sibi canonice inpositum sit, Boretius, 1883: 60-61.

⁷⁴ Webb, 2002:12.

⁷⁵ Sed probavimus quosdam fraudolenter negociandi causa se intermiscere, lucra sectantes, non religioni servientes. Si tales inter eos inveniantur, locis oportunis statuta solvant telonea, Duemmler, 1895: 145.

⁷⁶ Webb, 2002:44.

ilerleyen dönemlerde dünyevi yönleri ağır basan bir görev haline gelmiştir. Öyle ki bazı liderler, hac yolculukları sırasında kendi şehirlerindeki hac mekânları da ziyaret edilsin ve gelir bırakılsın diye, güzergâhları bile değiştirmişlerdir.

Hacıları belli mekânlarla çeken en önemli unsurlar kutsal kabul edilen insanlarla ilişkilendirilen kalıntılar/röliklerdir. Bunlar bizzat o kişiye ait bir uzuv olabileceği gibi, ikincil olarak değerlendirilen dokunulan kumaş ya da toz/toprak gibi nesnelere de olabilmektedir. Hac mekânlarının sorumlu başrahip ya da piskoposları bu röliklerden elde edebilmek için uzun yollar katetmiş, çok çaba sarf etmiştir. Ziyaretini gerçekleştiren hacılar evlerine dönerken, bugünkü magnet mantığına benzer şekilde, çeşitli hatıra nesnelere satın aldıkları için hac mekânlarının çevresinde alışveriş yapılan alanlar meydana gelmiştir. Orta Çağ Avrupası'nda başlayan bu durum bugün halen devam etmektedir. Hac ziyaretleri günümüzde de çok kapsamlı, büyük getirileri olan ticari bir faaliyet alanıdır.

Bugüne dek süren başka unsurlara baktığımızda hacda yapılanlardan bahsedebiliriz. Bugün de hac mekânlarında dualar edilmekte, perhiz yapılmakta ve sadaka/bağışlarda bulunmaktadır. Kutsal mekânlarda mum yakma âdeti halen devam etmektedir. Tıpkı o dönemde olduğu gibi bugün de bu kutsal görevi kötü amellerine alet edenler, hırsızlık, gasp amaçlı hacı kılığına girenler vardır. Dolayısıyla güvenlik önlemleri almak bugün de çok gereklidir. Farklı olan unsurlardan biri ise o dönemde bazıları tarafından hacca gitmenin işlerden/sorumluluklardan kaçmak olarak görülmesi ancak bugün böyle bir durumun söz konusu olmamasıdır. Ayrıca o günün aksine bugün hiçbir resmi kurum, hiçbir suçun cezası ya da kefareti olarak hac mekânlarını ziyaret etme kararı verememekte, böyle bir yaptırımında bulunamamaktadır.

Sonuç olarak görünen odur ki, kutsal mekânlar Erken Orta Çağ Avrupası'nda daha ziyade dini amaçlarla ziyaret edilirken, bu ziyaretler zaman ilerledikçe ticari bir faaliyete dönüşmüş ve pek çok özelliğini barındırarak günümüze kadar gelmiştir. Bugünün Hristiyanları Orta Çağ'da yaşayanlar kadar dindardır bilinmez ancak halen hac mekânlarını ziyaret etmekte ve büyük miktarda gelir getirmektedirler.

Kaynakça

- Alberigo, J., P. Joannou & Leonardi, C. & Prodi, P., (Ed.). (1973). *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*. Istituto per le scienze religiose.
- Altan, E. (2002). Templier ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu. *Belleten*, 66/245, Nisan, 10.37879/belleten.2002.87. Erişim Tarihi: 06.07.2022
- Bagnoli, M. (2014). Dressing the Relics. J. Robinson, L. de Beer, A. Harnden (Ed.), *Matter of Faith: An Interdisciplinary Study of Relics and Relic Veneration in the Medieval Period* içinde. The British Museum Press.
- Bailey, A. E. (2013). Wives, mothers and widows on pilgrimage: categories of 'women' recorded at English healing shrines in the Middle Ages. *Journal of Medieval History*, 39/2.
- Bale, A. R., & Dale, R. S. (2011). The Medieval Pilgrimage Business. *Enterprise & Society*, Sep., 12/3.
- Bayer, C. (2010). *City of Aachen*. (P. Bereza, Çev.) Fachbereich Presse und Marketing.
- Birch, Debra Julie. (1998). *Pilgrimage to Rome in the Middle Ages*. The Boydell Press.
- Blick, S. (2012). *Art and Medieval Pilgrimage for Grove Encyclopedia of Medieval Art and Architecture*. Oxford, https://www.academia.edu/3604133/Art_and_the_Medieval_Pilgrimage. Erişim Tarihi: 06.07.2022.
- Blick, S. (2009a). Candles. L. J. Taylor, L. A. Craig, J. B. Friedman, K. Gower, T. Izbicki, R. Tekippe (Ed.). *Encyclopedia of Medieval Pilgrimage* içinde. Brill.
- Blick, S. (2009b). Watching Chambers. L. J. Taylor, L. A. Craig, J. B. Friedman, K. Gower, T. Izbicki, R. Tekippe (Ed.). *Encyclopedia of Medieval Pilgrimage* içinde. Brill.
- Blick, S. (2009c). Pilgrim Badges. L. J. Taylor, L. A. Craig, J. B. Friedman, K. Gower, T. Izbicki, R. Tekippe (Ed.). *Encyclopedia of Medieval Pilgrimage* içinde. Brill.

- Blick, S. (2010a). Chains. L. J. Taylor, L. A. Craig, J. B. Friedman, K. Gower, T. Izbicki, R. Tekippe (Ed.). *Encyclopedia of Medieval Pilgrimage* içinde. Brill.
- Blick, S. (2010b). Ex Votos. L. J. Taylor, L. A. Craig, J. B. Friedman, K. Gower, T. Izbicki, R. Tekippe (Ed.). *Encyclopedia of Medieval Pilgrimage* içinde. Brill.
- Blick, S. (2014). Common Ground: Reliquaries and the Lower Classes In Late Medieval Europe. J. Robinson, L. de Beer, A. Harnden (Ed.). *Matter of Faith: An Interdisciplinary Study of Relics and Relic Veneration in the Medieval Period* içinde. The British Museum Press.
- Boretius, A. (1983). (Ed.). *MGH, Cap. I*. Hanover.
- Carr, A. W. (2001). Threads of Authority: The Virgin Mary's Veil in the Middle Ages. S. Gordon, (Ed.), *Robes and Honor* içinde. Palgrave Macmillan.
- Ciresi, L. V. (2017). Maria Ecclesia: The Aachen Marienschrein as an Alternate Body for the Virgin Mary. E. Kelly, E. R. Rivenbark (Ed.). *Binding the Absent Body in Medieval and Modern Art* içinde. Routledge.
- Collins, M. (2000). *Medieval Herbals*. University of Toronto Press.
- Craig, L. A. (2003). Stronger than men and braver than knights: women and the pilgrimages to Jerusalem and Rome in the later middle ages. *Journal of Medieval History*, 29/3, Routledge.
- Çeken, M. (2020). *Tapınak Şövalyeleri*. Timaş Yayınları.
- Davidson L. K. & Gitlitz, D. M. (2002). *Pilgrimage from the Ganges to Graceland*. ABC-CLIO.
- Diaz, D.G. (2009). Trade and Pilgrimage. L. J. Taylor, L. A. Craig, J. B. Friedman, K. Gower, T. Izbicki, R. Tekippe (Ed.). *Encyclopedia of Medieval Pilgrimage* içinde. Brill.
- Donkin, L. (2014). Stones of St. Michael. J. Robinson, L. de Beer, A. Harnden (Ed.), *Matter of Faith: An Interdisciplinary Study of Relics and Relic Veneration in the Medieval Period* içinde. The British Museum Press.
- Dubois, K. B. (2010). Roman Jubilee. L. J. Taylor, L. A. Craig, J. B. Friedman, K. Gower, T. Izbicki, R. Tekippe (Ed.). *Encyclopedia of Medieval Pilgrimage* içinde. Brill.
- Dummler, E., (Ed.). (1895). *MGH, Epp. IV, Alcuini Epistolae 100*. Berlin.
- Dyas, D. (2014). To be a Pilgrim. J. Robinson, L. de Beer, A. Harnden (Ed.). *Matter of Faith: An Interdisciplinary Study of Relics and Relic Veneration in the Medieval Period* içinde. The British Museum Press.
- Erişim Tarihi: 06.07.2022
- Gear, P. (1994). Sacred Commodities: The Circulation of Medieval Relics. *Living with the Dead in the Middle Ages* içinde. Cornell University Press.
- Gibb, A. J. (2008). Pilgrims and Prostitutes: Costume and Identity Construction in Twelfth-Century Liturgical Drama. *Comparative Drama*, 42/ 3.
- Gills, M. B. (2017). *Heresy and Dissent in the Carolingian Empire*. Oxford University Press.
- Klein, H.A. (2011). Sacred Things and Holy Bodies: Collecting Relics from Late Antiquity to the Early Renaissance. M. Bagnoli, H. A. Klein, C. G. Mann, J. Robinson (Ed.). *Treasures of Heaven* içinde. Yale University Press.
- Kleiner, F. S. (2021). *Gardner's Art through the Ages: The Western Perspective*. vol. I, 16th ed., Cengage Learning.
- Ladic, Z. (2012). Criminal Behaviour by Pilgrims in the Middle Ages and Early Modern Period. *At the Edge of the Law* içinde. (K. Jovanovic, Çev.) Krems.
- Loaiza, K. E. (2001). Bernward of Hildesheim. J. M. Jeep (Ed.), *Medieval Germany* içinde. Garland Publishing.
- Madigan, K. (2015). *Medieval Christianity*. Yale University Press.

- McGrath, K. (2009). Urban Tourism. J. Taylor, L. A. Craig, J. B. Friedman, K. Gower, T. Izbicki, R. Tekippe (Ed.) *Encyclopedia of Medieval Pilgrimage* içinde. Brill.
- McKinley, K.L. (2018). Ampullae and Badges, Pilgrim Paraphernalia in Late Medieval England. B. Gastle, E. Kelemen (Ed.), *Later Middle English Literature, Materiality and Culture: Essays in Honor of James M. Dean* içinde. Lanham, MD:Rowman and Littlefield.
- McKitterick, R. (2008). *Charlemagne*. Cambridge University Press.
- Meneghini, R. (2017). Le Strade di Roma nel Medioevo. Stefan Altekamp, Carmen Marcks-Jacobs, Peter Seiler (Ed.), *Perspektiven der Spolienforschung 2. Zentren und Konjunkturen der Spolierung* içinde. Edition Topoi, Berlin, pp. 283-310. <https://edoc.huberlin.de/bitstream/handle/18452/6009/283.pdf?sequence=1>
- Newman, P. (2007). *Growing Up in the Middle Ages*. McFarland & Company, Inc., Publishers.
- Nillson, S. E. E. (2015). *Creating Holy People and Places on the Periphery*. Ale Tryckteam.
- Parker, G. (2014). *Cambridge Savaş Tarihi*. (F. Tayanç, T. Tayanç, Çev.) İş Bankası Yayınları.
- Rasmussen, A. M. (2021). *Medieval Badges*. University of Pennsylvania Press.
- Romano, J. F. (2009b). Rome. L. J. Taylor, L. A. Craig, J. B. Friedman, K. Gower, T. Izbicki, R. Tekippe (Ed.), *Encyclopedia of Medieval Pilgrimage, Encyclopedia of Medieval Pilgrimage* içinde. Brill.
- Romano, J. F. (2009a). Liturgy and Pilgrimage. L. J. Taylor, L. A. Craig, J. B. Friedman, K. Gower, T. Izbicki, R. Tekippe (Ed.), *Encyclopedia of Medieval Pilgrimage* içinde. Brill.
- Smith, J. (2010). Portable Christianity: Relics in the Medieval West (c. 700-1200). *Royal Society of Edinburgh* içinde. Edinburgh.
- Stansbury-O'Donnell, M. (2001). Egbert. J. M. Jeep (Ed.), *Medieval Germany* içinde. Garland Publishing.
- Webb, D. (2002). *Medieval Pilgrimage c.700-c.1500*. Palgrave Macmillan.

EXTENDED SUMMARY

Medieval Europe, especially considering its early and central period, was a period when religion was dominant in all areas; the words and actions of the clergy were accepted as correct. Christianity was adopted by Germanic peoples such as the Goths or Vandals even before they came under Roman rule, but the faith they adopted was not Catholic Christianity but Aryan Christianity. Some of them became Christians after they were included in Rome, and the local Germanic clergy learned the requirements of this religion and taught it to their people. After the collapse of the empire, the Germans, who were an independent power in the lands belonging to it, did not completely abandon their pre-Christian religious practices, but blended them with Christianity. As a result, a religious understanding that we can call medieval Christianity emerged. We see the most obvious example of this in the integration of some pagan religious celebrations or holidays into Christianity by changing their form. If we come to the subject of pilgrimage, which forms the basis of our study, the opinions that Germanic or Celts visited holy places surrounded by four walls before Christianity are controversial. It is known that they visit trees or forests, caves, hills, rivers and lakes that they consider sacred. They make vows and leave gifts to these places.

Regardless of whether they are of Germanic origin or not, individuals living in medieval Europe were extremely religious people. The most important purpose of their life is to prepare themselves for the afterlife. For this reason, although it is not an obligatory worship in Christianity, they often visited holy places and gave importance to being a pilgrim. According to them, pilgrimage is one of the surest ways to get their sins forgiven. The absence of a single pilgrimage site in Christianity has made their work somewhat easier. The only reason for visiting holy places is not the forgiveness of sins. There are also purposes such as health, wealth, escape from punishment. During the archaeological excavations carried out in places that were considered sacred and visited in the aforementioned period, many objects left as offerings for these purposes were found. Among these objects, including coins, the most striking ones are those in the form of limbs. In addition to fabric, lead, wood, baked dough and paper, these objects, mostly made of wax, were made in accordance with the shape or size of the person's diseased, healing limb. The fact that there are depictions of babies or children among them shows that they want to be parents or to find healing for their children. There are also those who leave chains. These are mostly people who want to thank them for escaping their punishment. Some people left a description of that item in the grave to find their lost items. Those who recovered brought their crutches, those who won the war brought the flags of the opposing side.

Participating in the rituals is one of the things that a person who visits a pilgrimage site should do. The most important of these rites is the Bread-Wine Rite. What is expected from the pilgrims is to accompany the prayers and hymns here. Apart from this, those who come to become pilgrims are expected to cleanse their bodies by fasting, distribute alms and make donations. These charity and donations they give are collected and protected by the officials and spent for the needs of the holy place. As the number of pilgrims increased, their incomes also increased, and there were struggles between religious and worldly authorities who wanted to have these incomes. This economic activity with abundant income was often shared between the two parties.

The increase in the number of places that those who want to be pilgrims can visit has increased the possibility of people going to these places. On the other hand, when choosing places to go, people acted according to the holy ruins found there. As such, a lot of work falls on the abbot or bishops who are responsible for these places. For a tomb to be considered a sacred pilgrimage site, it must have relics. It is their duty to find and bring them back. Of course, not every piece of relic is of equal value. Relics are divided into two as primary and secondary. Primary relics are all or parts of the bones or limbs of holy persons. Secondary ones can be the footprints of these people, the things they touch, the clothes they wear, the fabric or the dust-soil from their graves. Hajj journeys have become an income-generating sector over time and have been supported by the leaders. Although people on the road usually travel in large groups, the large number of people and the accidents made it necessary to take security measures. Heavy penalties were imposed on those who harmed pilgrims.

While returning from their visits, pilgrims took some souvenirs with them, believing that they would be useful to them. These commemorative objects are related to the saint of the place, they are believed to carry and transmit the power of the saint, to be protective. These objects, sometimes attached to clothes, were sometimes placed in water or wine, and this water was drunk or rubbed on the body to find healing. Rosettes are the most

popular among objects. Although they are made in various sizes, they are usually small, easily transportable, inexpensive objects and show that the person carrying them is a pilgrim.

In the Middle Ages Europe, some of the information about pilgrimages and pilgrims is obtained from pilgrimage guides, and some of the texts written by those who go to the holy places are obtained from the miracle records written by word of mouth. The authors of these records are usually local priests or monks. Miracles were considered very valuable because they symbolized the intervention power of the saints after death. Over time, these texts began to give information about the age and social status of the pilgrims.

ÖZBEK TÜRKÇESİNDE “TEJAMLILIK TAMOYILI (EN AZ ÇABA YASASI)” VE “ELLİPSİS (EKSİLTİM)” KAVRAMLARI ÜZERİNE

ON THE CONCEPTS OF “TEJAMLILIK TAMOYILI (THE LAW OF LEAST EFFORT)” AND “ELLİPSİS” IN UZBEK TURKISH

Nursan İLDİRİ

Atatürk Üniversitesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

nursan.aslan@atauni.edu.tr

ORCID: : 0000-0002-0689-4557

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:
28.10.2022

Kabul Tarihi:
22.11.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Özbek Türkçesi
Ellipsis
Derin Yapı
Tejamlılık Tamoyili
Qisqaruv

Keywords
Uzbek
TurkishEllipsis
Deep structure
Tejamlilik Tamoyili
Qisqaruv

Konuşma dilinde meydana gelen daha sonra yazı diline de sirayet eden ellipsis, dilde ekonomi yasası gereği tekrarlardan kaçınmak, iletişimi daha etkili hâle getirmek için belli kurallar çerçevesinde gerçekleşen bir dil olayıdır. Cümle içerisinde derin yapıda bırakılan birimlerin fark edilmesi bir metnin biçimsel ve anlamsal yapısının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlar. Özellikle bir lehçeden başka bir lehçeye yapılan aktarımlarda o lehçenin ses, biçim ve cümle düzeylerinde gerçekleşen ellipsis hadiselerinin ortaya çıkarılması bir anlam kargaşasının oluşumunu engeller. Bu dil olayının gerçekleşmesine zemin hazırlayan ekonomi yasası Özbek gramerciliğinde “tejamlilik temoyili” ya da “tejamkorlik temoyili” terimleriyle karşılanmaktadır. Bu çalışmada Özbek Türkçesi gramerlerinde konunun ne şekilde ele alındığı, bu terimlerin nasıl karşılık bulunduğu, bazı çağdaş lehçelerdeki görüntüleri üzerinde bir değerlendirme yapılmıştır. “Tejamlilik tamoyili” neticesinde ortaya çıkan dil olayı “ellipsis” kavramının diğer benzer dil olaylarıyla karşılaştırması yapılarak bu hadisenin ses, biçim ve söz dizim düzeylerinde gerçekleşen şekilleri, çeşitli eserlerden taramalar yapılarak örnekleriyle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Söz dizimsel, morfolojik ve fonetik düzeyde gerçekleşen ellipsis olayının gerçekleştiği yerler, cümle içerisinde ve aynı cümlenin aktarımında dikkatlere sunulmuştur.

Ellipsis, which first occurs in the spoken language and then spreads to the written language, is a language event that takes place within the framework of certain rules to avoid repetitions in the language as per the economic law and to make communication more effective. Recognizing units left in a deep structure in sentences contributes to a better understanding of the stylistic and semantic structure of a text. Especially in the transfers from one dialect to another, revealing the ellipsis events that occur at the sound, form and sentence levels of that dialect prevents the formation of semantic confusion. The economic law that paved the way for the realization of this language event is met with the terms “tejamlilik temoyili” or “tejamkorlik temoyili” in Uzbek grammar. In this study, which emerged as a result of this economic law, an evaluation has been made on how the subject is handled in Uzbek Turkish grammar, how these terms correspond, and their appearances in some contemporary dialects. By comparing the concept of “ellipsis”, the language event that emerged as a result of “tejamlilik tamoyili”, with other similar language events, the forms of this event at the sound, form and syntax levels have been tried to be revealed with examples by scanning from various works. The places where the ellipsis event, which takes place at the syntactic, morphological and phonetic levels, occurs in the sentence and the transfer of the same sentence are presented to attention.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1196097>

Atıf/Cite as: İldiri, N. (2022). Özbek Türkçesinde “Tejamlılık Tamoyili” (en az çaba yasası) ve Ellipsis (eksiltim) kavramları üzerine. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2484-2497.

Giriş

Makalede 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üzerinde sıkça durulan konulardan biri olan, temelleri George Kingsley Zipf tarafından atıldığı için *zipf yasası* olarak da bilinen dilde ekonomi yasası ile ilgili, dilsel davranışlarımız dâhil olmak üzere bütün toplumsal ve bireysel davranışlarımıza hükmettiği üzerinde durulmaktadır (Demirci, 2015: 27).

Tüm diller için evrensel bir yasa olan, en az çaba yasası olarak da adlandırılan bu teoride; “*Konuşmacılar birbirinden farklı az sayıda kelime kullanarak farklı kavramları ifade etme isteği duyarlar. Yani bir kelimenin birden fazla anlamı karşılamaını sağlayarak kelime dağarcıklarını sınırlı tutma istekleri vardır. Dinleyiciler ise her farklı kavram için farklı kelime duymak ve böylece anlama gayretlerini en aza çekmek isterler. Bu iki isteğin dengelenmesi sonucu kelimelerin gözlenme sıklığı ve sıra numarası çarpımlarının sabitlenmesi bu kanunun temelidir.*” (Kumova Metin, 2008: 468).

“*Mümkün olduğu kadar az enerji ve madde sarfıyla birim zamanda mümkün olduğu kadar çok ve eksiksiz mesaj kodlayıp iletmek bütün tabii ve suni dillerin temayülüdür. Bir kod içerisinde bir dil unsurunun belli bir yerde bulunma ihtiyacı arttıkça enformatif değeri azalır (yani 0’ya yaklaşır). Dil ekonomi veya kolaylık kanunu gereğince zamanla enformatif değerini yitiren unsurları ihraç etmeyi hedef alır*” (Gemalmaz, 2010: 267-268).

Özbekçe gramerlerde dilde ekonomi yasası “*tejamlilik*” ya da “*tejamkorlik tamoyili*” ve “*ekonomiya printsiipi*” terimleriyle karşılanmaktadır.

“*Tejamlilik tamoyil*”nin dil gelişiminin ve dil değişiminin en önemli faktörlerinden biri olduğu dilbilimciler tarafından açıkça ifade edilmektedir. Ancak “*tejamkorlik tamoyili*”nin dil gelişiminde olmazsa olmaz bir unsur olmadığını ifade eden araştırmacılar da vardır. Mesela; Rus dilbilimci Budagov¹, dilde gerçekleşen ekonomi kuralıyla dilin gelişim sürecinin birbirinden farklı değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Ibragimova, 2011: 12).

Ibragimova *Badiiy Matnda Ellipsis va Antiellipsis* adlı tez çalışmasında “tejamkorlik tamoyili”nin sentaks düzeyinde gerçekleşmesiyle ellipsis dil olayının oluştuğunu ifade eder (2011: 14). Bu ifadeyle dilin ses ve biçim düzeylerinde gerçekleşen değişimlerinin fonetik hadiseler olduğunu, sadece söz dizim aşamasında ortaya çıkan dil olaylarının ellipsis olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ibragimova, N. Mahmudov’un *Эллипсис в узбекском языке* “Özbek Dilinde Ellipsis” adlı tezinde ortaya koyduğu fikirlerini² bu konudaki görüşlerine delil olarak gösterir (2011: 14).

Dilde ekonomi sağlamak için başvurulan çok çeşitli yollar vardır. Sıfır tekrar yoluyla gereksiz birimlerin derin yapıda bırakılması, eksik tekrara ve dil dışı göndermelere başvurulması, atasözleri ve deyimlerin kullanılması, ses olaylarıyla oluşturulan kısaltmalar, bazı sözcüklerin işlevlerinin eklerle karşılanması ve eklerin düşmesi dilde ekonomi yasasının sonuçları olarak ifade edilebilir (Aydın, 2011: 5).

Türk dillerinde ellipsis hadisesi daha çok art zamanlı ses olaylarına bağlı olarak ortaya çıktığı için dil unsurlarının tarihsel süreçleri açısından değerlendirilmesi daha uygun olacaktır. Özbekçe gramer kaynakları genel olarak incelendiğinde meseleye daha çok sentaktik açıdan yaklaşıldığı ve edebî eserlerin bu yaklaşımla değerlendirmeye tabi tutulduğu görülmektedir. Özbekçe gramerlerde ses düzeyinde gerçekleşen hadiseler ellipsis olarak değil, fonetik bir hadise olarak değerlendirilirken Avrupalı dilbilimciler ses düzeyinde gerçekleşen fonetik hadiselerin de ellipsis olarak ifade edilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar (O‘rinboeva, 2021: 939).

Dilde yer alan ekonomi yasası gereği çeşitli sebeplerle ortaya çıkan ellipsis dilde belli gramatik kurallar neticesinde ortaya çıkar ve dilin bütün gelişim evrelerinde gözlemlenir. Türkçede eksiltim kavramıyla da karşılanan bu dil olayının gerçekleşmesindeki amaç iletilmek isteneni daha etkili bir şekilde vermek, anlatımda kısıtlılığı ve sözcük tasarrufunu sağlamak ve yinelemelerden kaçınmaktır (Çokuğurluel 1996: 1). Ellipsis edebî bir metnin her düzeyinde farklı amaçlarla gerçekleşir: Sözcük düzeyindeki ellipsiste amaç söyleyişi kolaylaştırmak, cümle düzeyindeki ellipsiste bilgiyi kısaca vererek sözcük tasarrufunda bulunmak, metin düzeyindeki ellipsiste ise amaç metinsel tutarlık ve bağdaşıklık ilişkisi sağlamaktır (Gümüşatam, 2013: 1550). Türkçede *düşüm*, *düşüklü* anlatımlar, *eksilti*, *eksiltili anlatım*, *eksiltili yapıli anlatımlar*, *eksiltme* ve *eksiltim* gibi çeşitli terimlerle ifade edilen bu dil olayı yabancı dillerde *Alm. ellipse*, *Fr.ellipse*, *İng. ellipsis*, *Osm. haxf ü takdir* ifadeleriyle karşılanmıştır (Arabacı, 2012: 16). Özbekçe gramerlerde ise genel olarak *ellipsis* kavramının kullanıldığı ifade edilebilir. Ancak farklı gramer

¹bk. Будагов Р.А. Человек и его язык. –М.: МГУ, 1974. –С.59 – 83.

²bk. Махмудов Н.М. Эллипсис в узбекском языке: Дис. ...канд. филол. наук. –Т., 1977. –С.3.

düzeylerinde gerçekleştiğinde bu terimin Özbekçe gramer kitaplarında **“tushish, tushirilish, qisqaruv, eksik gap, to‘liqsiz gap”** ifadeleriyle de karşılandığı görülmektedir.

Ellipsisin bir edebî metnin söylem değeri açısından da çok önemli bir işleve sahip olduğu şu satırlarla izah edilmektedir: *“Ekonomik bir sistem olan dilin birinci ve ikinci eklemlene düzlemlerinde etkili olan kanunlardan biri en az çaba kanunudur. Bütün dillerde olduğu gibi Türkçede de 1/1 oranında “anlaşılan” belirtilen/nitelenenler silinir. Bu kural, Türkçenin ses ve söz diziminde de kullanılmakta; bu nedenle eksilteli yapılar ortaya çıkmakta; üstelik bu kullanımlar ifadeye “söylem” değeri katmaktadır. Bu işlevi dikkate almadan yapılan sınıflama, bu söylem değerini de ortadan kaldırmaktadır”* (Börekcü ve Tepeli, 2013: 98).

Karaağaç, *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*’nde eksiltme olarak adlandırdığı ellipsisin ses, söz, ek ve cümle ögesi eksiltmesi şeklinde değişik yapılarda ortaya çıkabildiğini ifade etmiş ve ses eksiltmesi, söz eksiltmesi ve söz dizimi eksiltmesi şeklinde üç alt başlıkta bu konuyu değerlendirmiştir (2013: 365).

Necip Üçok, *Genel Dilbilim* adlı çalışmasında dildeki fonetik değişimleri *mihaniği olaylar* ve *ruhi olaylar* olmak üzere iki başlık altında değerlendirir. Eserde *düşüm olayı* olarak terimlendirilen ellipsis ruhi olaylar içerisinde yer almakta ve bir kelime veya birden fazla nesneyi gösteren kelime grubunda bir hecenin veya bir kelime parçasının bir anlam dolgunluğundan dolayı herhangi bir fonksiyonu kalmadığı için düştüğü ifade edilmektedir. Türkçede *zeytin dalı* aslında *zeytin ağacı dalını* ifade etmiş, hastalık olarak bilinen *kızıl* sözcüğü ise *kızıl hastalığı* yapısında yer alan hastalık sözcüğünün düşmesiyle meydana gelmiştir (2004: 84). Benzer bir kullanım *Özbek Türkçesi Gramer Terimleri Sözlüğü*’nde; *ugra oshi* (ugra³ ile hazırlanan yemek) tamlamasında “osh” sözcüğünün ellipsise uğraması ile beraber bu tamlamanın ifade ettiği anlam *ugra* sözcüğüne yüklenmiştir” şeklinde izah edilmiştir.

“Yaxshilar ko‘paysin, yomon qolmasin (İyiler çoğalsın, kötü kalmasın.)” cümlesi de **“Yaxshi [odamlar] ko‘paysin, yomon [odam] qolmasin (İyi [insan]lar çoğalsın, kötü [insan] kalmasın)”** şeklinde içinde ellipsise uğrayan sözcükler barındırmaktadır (Hojiyev, 2002: 133).

Özbekçe gramer kaynaklarının “fonetik” bölümünde ses hadisesi olarak “qisqaruv” terimiyle ele alınan bu dil olayının bazı sözcüklerde ünsüzlerin benzeşmesi neticesinde, ünlülerde ise eliziya sebebiyle ortaya çıkan değişimler sonucu ortaya çıktığı, birleşik sözcüklerin, fiillerin, bazı zamir ve edatların bu dil hadisesi yoluyla oluştuğu ifade edilmiştir (Eltazarov, 2004: 11).

Özbek Türkçesi Gramer Terimleri Sözlüğü’nde, ünlü ile biten sözcüklerin ünlü ile başlayan sözcüklerle yan yana gelmesi neticesinde bir ünlünün düşmesi olayı *eliziya*, lat. *elisiö* şeklinde açıklanmaktadır. *Tushish, tushirilish* terimleriyle de karşılanan *ellipsis* ise dilde ekonomi yasası gereğince öncelikle konuşma dilinde gerçekleşen daha sonra yazı dilinde de yaygınlaşan bir hadise olarak tanımlanmaktadır (Hojiyev, 2002: 133).

Özbek dilciliğinde ellipsis kavramının “jim qolish (sukut), zevgma, implitsitlik” gibi dil olaylarıyla denk olduğu ya da benzer yanlarının olduğu ifade edilir. Bütün bu dil olaylarının birbirine benzer tarafları olsa da her birinin kendine has özellikleri olduğu açıkça ortadadır (Ibragimova, 2011: 37). Ellipsiste cümle içindeki bazı unsurlar, *tejamkorlik tamoyili (ekonomi kanunu)* neticesinde eksilteli kullanılsa da cümle, cümle olma özelliğini kaybetmez, ancak *jim qolish (sukut)* hadisesinde cümlenin sonunda belli bir bölüm söylenmez ve cümle tamamlanmamış olur. *Zevgma* edebî bir terimdir. *Implitsitlik* hadisesinde ise öğelerin ellipsisi dikkate alınmaz (Ibragimova, 2011: 130).

A. N. Kononov, özel isimlerde gerçekleşen ellipsis hadisesiyle ilgili örnekler vermiş, özellikle şahıs isimlerinde meydana gelen ellipsisin küçültme ve sevgi anlamını ifade etme ihtiyacıyla ortaya çıktığını vurgulamıştır.

Mama < Mamajon < Muhammadjon

Xolmat < Xolmuhammad

Matkarim < Mahamadkarim < Muhammadkarim

Mayunus < Mamayunus < Muhammadyunus

Ulbi < O‘g‘il bibi (Kononov, 1960: 138).

³erişte

Özellikle aile içinde küçük çocukların ismini kısaltarak söyleme çok yaygın kullanılan bir ellipsis olayı olarak izah edilmektedir. *Ju < Mavjuda* örneğinde olduğu gibi. *İkiki hafta oldin Ju uyga yig'lab keldi. İki hafta önce Ju [Mavjuda] eve ağlayarak geldi* (Sharq Yulduzi, 1987, no: 3, 68) (Eltazarov, 2004: 43).

Ellipsis dil olayının öncelikle konuşma dilinde meydana geldiği, daha sonra yazı dilinde yaygınlaştığı ve ellipsise uğrayan ifadelerin özellikle selamlaşma gibi kalıplaşmış ifadelerde daha yaygın bir kullanıma sahip oldukları ifade edilmektedir.

Ja [juda] arzon-ku, qimmatrog'i kerak “Çok ucuz ya, daha pahalısı gerek”(Sharq Yulduzi, 1987, No: 8, 8)

Moro bo'lsin-muborak bo'lsin “Mübarek olsun” (Yoshlik, 1986, No: 9, 7)

oborib-opkeldi-olib borib-olib keldi “alıp geldi”

Vaalaykum Assalom- Vaalaykum veya Vaa.. “Selamünaleyküm”

bir tin < tiyin “bir kuruş” (Eltazarov, 2004: 44, 45).

Kavushimni keyib keta qo[l]ng. “Ayakkabımı giyip gidiverin” (Yoshlik, 1986, No: 12, 79- 6.) (Eltazarov, 2004: 47).

Özbekçe isimler arasında “Berdi”, “Keldi” gibi çekimli fiillerden oluşan özel isimlere rastlamak mümkündür. Ancak bu özel isimler “Xudoberdi”, “Omonkeldi” gibi isimlerin ellipsise uğramış şekilleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Eltazarov, 2004:47).

Sadece Özbek Türkçesinde değil, diğer çağdaş lehçelerin gramerlerinde de ellipsis konusunun özellikle söz dizimsel boyutuyla ele alındığı görülmektedir. Kazak Türkçesinde cümlede görülen ellipsis *olqi söylem, tolemsiz söylem* terimleriyle kullanılmaktadır (Yavuz, 2020: 169). Kırgız Türkçesinde *kentik süylöm* olarak terimlendirilen ellipsis genellikle günlük konuşmalarda yer alan ve bazı öğeleri kesilerek söylenen cümleler için kullanılır (Oruzbayeva ve Sagımbayeva, 2004: 147). Türkmen Türkçesinde cümle düzeyinde gerçekleşen ellipsise *doli däl sözlēm* denilmekte, özellikle cevap cümlelerinde kullanılmakta, bu kullanımda yüklem de dâhil bütün öğeler eksiltilebilmektedir (Dinç, 2017: 190). Azerbaycan Türkçesinde *yarımcık ya da yarım cümle* terimiyle cümlede anlamsal bir eksikliğin değil, gramatikal bir eksikliğin varlığından bahsedilir. Konuşmada ya da yazıda tekrara yol vermemek için bazı öğelerde ellipsis oluşması sonucu yarımcık cümleler meydana gelir. Yarımcık cümle üç alt başlık altında incelenir: Temel öğeleri bırakılan yarımcık cümle, yardımcı öğeleri bırakılan yarımcık cümleler ve yardımcı öğelerin bir kısmı bırakılan yarımcık cümleler (Alışova Demirdağ, 2021: 316, 317).

Söz Dizimsel Ellipsis

Noam Chomsky tarafından ortaya konan yaklaşıma göre, her cümlenin derin ve yüzey yapı şeklinde iki katmanı vardır. Derin yapı olarak ifade edilen katman, cümlenin soyut olarak anlambilimsel boyutuyla ilgilidir. Cümlenin derin yapısı, yüzey yapıda yer alan cümlelerin derinlerde yer alan anlamlarını sezme durumunda anlama katkı sağlamaktadır (Demirci, 2010: 293). Metnin anlamsal boyutuyla ilgili oluşan ellipsis Özbekçe gramerlerde *semantik ellipsis* kavramıyla karşılanmaktadır. Semantik ellipsis neticesinde cümlenin sentaktik yapısında önemli bir değişiklik olmadığı için ellipsis okuyucu tarafından fark edilmez. Bu nedenle edebî metinlerde *semantik ellipsis*, diğer ellipsis türlerine nazaran daha az öneme sahiptir (Ibragimova, 2011: 131).

1920'li yıllardan itibaren Özbek Türkçesi gramer çalışmalarında sentaktik yapıda cümlenin öğeleri (gap bo'lakları)nin ellipsise uğraması hadisesinden bahsedilmektedir. Fıtrat, *O'zbek Tili Qoidalari To'g'risida Bir Tajriba. İkinchi Kitob: Navv* adlı eserinde “Gap Bo'laklarining Tushib Qolishi (Cümle Öğelerinin Eksiltimi)” alt başlığında bu dil olayını değerlendirir (Ibragimova, 2011: 16, 17). Özbek Türkçesi gramerlerinde söz dizimsel boyutta gerçekleşen ellipsis, *eksik gap, elliptik gap, to'liqsiz gap* terimleriyle karşılanır. Özbek gramerciliğinde *elliptik gap* ve *to'liqsiz gap* terimlerine sinonim nazarıyla bakılır (Dadaboyev, 2013: 21).

Türkçede *eksiltili cümle* olarak isimlendirilen bu hadiseyi Özbek dilbilimcisi Fıtrat şu şekilde açıklamaktadır: “Cümledeki bazı öğelerin anlamının cümle içindeki sözcüklerden değil başka vasıtalar aracılığıyla anlaşıldığı, anlam ifade eden sözcüklerin cümlede yer almadığı yapılara *eksik cümle (eksik gap)* denir” (Boltaboyev, 2006: 202). *Özbek Gramer Terimleri Sözlüğü* nde ise bu terim, cümle içindeki sözcüklerin diziliminde bazı sözcüklerin ya da sözcük gruplarının cümlede yer almadığı, ama derin yapıda varlıklarının açıkça hissedildiği cümle türü olarak tarif edilir. *Olam quyosh bilan yorug', odam ilm bilan [yorug']*. *Dünya güneş ile aydınlanır, insan ilim ile [aydınlanır]*. cümlesinde ikinci cümlenin yüklemi eksiltili olarak kullanılmıştır (Hojiyev, 2002: 113).

Özbekçe gramer kaynaklarında “sintaktik ellipsis” olarak terimlendirilen sentaktik ellipsisler, cümlenin ögelerinde ve sözcük gruplarında gerçekleşen örnekleriyle dikkatlere sunulmuştur.

Cümlenin Ögelerinde Gerçekleşen Ellipsis

Yüklem veya yüklem talepli bir veya daha fazla zorunlu ögenin düşürülmesiyle kurulan cümlelere eksiltili cümle denilmektedir. Bu tür cümlelerde yargı dinleyenin ve okuyanın zihninde tamamlanmaktadır (Dinç, 2017: 190). Herhangi bir ögesi ellipsise uğrayan cümleler, Özbek Türkçesinde *eksik gap*, *to'liqsiz gap* terimleriyle karşılanmaktadır. Bu türlü cümleler semantik açıdan eksik değildir (Reshetov, Ibrohimov, Tursunov, Kamolov, 1966: 211). *To'liqsiz gap Hozirgi O'zbek Adabiy Tili II-Sintaksis* adlı eserde dört alt başlık altında değerlendirilmiştir:

- a) Dialog tipidagi to'liqsiz gaplar (Konuşma cümlelerinde kullanılan eksiltili cümle)
- b) Mustaqil qo'llanuvchi to'liqsiz gaplar (Müstakil bir şekilde ele alınan eksiltili cümle)
- c) Frazelogik birikma tarzidagi to'liqsiz gaplar (Kalıplaşmış ifade şeklindeki eksiltili cümle)
- d) Qo'shma gap tarkibiga kiruvchi to'liqsiz gaplar (Birleşik cümle içinde yer alan eksiltili cümle)

A. G'ulamov, M. Asqarova'nın *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili, Sintaksis* (1965: 180-183), G'. Abdurahmonov'un *O'zbek Tili Grammatikasi (Sintaksis)* (1996: 36-40), G'. Abdurahmonov, A. Sulaymonov, X. Xoliyorov, J. Omonturdiyev'in *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili Sintaksis* (1979: 109-111) adlı çalışmaları Özbek Türkçesinde “to'liqsiz gap” ile ilgili detaylı bilgiler içermektedir.

Özellikle konuşma cümlelerinde bir cümlenin birden fazla ögesi eksiltili kullanılabilir. Eksiltime uğrayan cümlelerde derin yapıda kalan cümle ögeleri, cümlenin geçtiği metnin genel bağlamından veya önceki ve sonraki cümlelerin semantik yapısından kolaylıkla fark edilebilmektedir. İncelenen metinlerde cümle düzeyinde özne, yüklem, tümleş ve nesne eksikliklerine rastlanmıştır; derin yapıda yer alan eksik ögeler, kaynak dilde ve aktarımda köşeli parantezle yüzey yapıda görünür hâle getirilmeye çalışılmıştır.

1.1.1. Özne Ellipsisi

Yüklem ile beraber cümlenin temel ögelerinden biri olan özne, Özbek Türkçesinde “*ega*” terimiyle karşılanmaktadır. Öznenin eksiltili kullanıldığı cümleler “Egasi bo'lmagan to'liqsiz gaplar” başlığı altında incelenmektedir. Cümlede eksiltili kullanılan özne, genellikle yüklemdeki şahıs eklerinde varlığını hissettirir.

Barcha qizlar suv yuzida erkalanib suzib yurgan to'pga biroz qarashib turdilar-da, [barcha qizlar] bu orada bir-birlariga boqishib yumsboqqina kulishib ham oldilar. “Bütün kızlar bir süre suda yüzen topa baktılar ve [bütün kızlar] bu sırada birbirlerine bakıp hafifçe gülümsediler” (Qahramonov, 1997: 24).

Otam o'lganlarida, yonlaridan arzimagan uch-to'rt so'm pul chiqdi. [arzimagan uch-to'rt so'm pul] qog'ozga o'rab, ip bilan bog'langan. “Babam öldüğünde ceplerinden değersiz üç dört som para çıktı. [Değersiz üç dört som para] kâğıda sarılmış ve iple bağlanmış” (Muxtor, 1997: 6).

1.1.2. Yüklem Ellipsisi

Özbek Türkçesinde “*bosh bo'laklar* (asıl ögeler)” içerisinde yer alan “*kesim*” terimiyle karşılanan yüklem, art arda sıralanan cümlelerde ortak kullanıldığı zaman gereksiz tekrarlardan kaçınmak için, bazen de söyleyişe bir ahenk kazandırmak için derin yapıda bırakılmaktadır. Özbek Türkçesi gramerlerinde “kesimi bo'lmagan to'liqsiz gaplar” başlığı altında bu ellipsis türü değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

To'rdâ — o'rikzordan so'ng olmasor, uning orqasida uzun-uzun so'rtak (ishkom)lar [bor]. “Yukarıda, kayısı bahçesinden sonra elma bahçesi, onun arkasında ise uzun uzun üzüm çardakları [var]” (Öztürkci, 2019: 169, 253).

Og'ir va sirli bir jimlik [..]. “Etrafta ise ağır ve gizemli bir sessizlik [hâkim]” (YP, Öztürkci, 2019: 170, 253).

Muni senga kim aytdi? Po'latning o'zi [aytdi]. “Bunu sana kim söyledi. Polat'ın kendisi [söyledi]” (Öztürkci, 2019: 176, 259).

Orada na kishilar, na sozlar va na boshqalar...[bor edi] “Ortalıkta ne kimseler, ne müzik aletleri ne de başka bir şeyler...[vardı]” (Qahramonov, 1997: 20).

U meni o'ylaydir, men tog'u toshlarni [o'ylayman]. “O beni düşünür, ben ise dağları taşları **[düşünüyorum]**” (Öztürkci, 2019: 173, 257).

Po'lat ham ketdi, otam ham [ketdi]. “Polat da gitti, babam da **[gitti]**” (Öztürkci, 2019: 188, 271).

1.1.3. Nesne Ellipsisi

Özbek Türkçesinde “*vositasiz to'ldiruvchi*” terimiyle karşılanan nesne, cümlenin yardımcı ögeleri arasında değerlendirilir. Cümlenin geçtiği bağlamdan çıkarılan nesne ellipsisinin örnekleri şu şekildedir:

Chunki shu yetti oila uchun bitta televizor bor edi. Hamma [televizorni] barobar ko'radi. “Çünkü bu yedi aile için bir tane televizyon vardı. Herkes **[televizyonu]** beraber izler” (Qahramonov, 1997: 45).

Serqatnov ko'cha [uni] uyiga jo'natdi. “Kalabalık cadde **[onu]** evine yöneltti” (Ahmadov, 2018: 634).

Bilmasdan, [uni] qo'llab qo'yibmiz. “Farkında olmadan **[onu]** kolluyormuşuz” (Ahmadov, 2018: 635).

Men sizdan [aqlingizni] olaman, dedim, olaman. “Ben sizin **[aklınızı başınızdan]** alırım dedim, alırım” (Muxtor, 1997: 14).

1.1.4. Dolaylı Tümleç Ellipsisi

Özbek Türkçesi gramerlerinde “*vositali to'ldiruvchi*” terimiyle karşılık bulan *yer tamlayicisi*, cümlenin yardımcı ögeleri arasında yer alır.

[Sizga] hech ishonmayman. “[Size] hiç inanmıyorum” (Öztürkci, 2019: 184, 267).

Mana shu mahallada Karim qori degan chitfurush bor, [shu mahallada] Odilxo'jaboy degan pudratchi bor. “Bu mahallede Kerim Kari adında bir manifaturacı var ve **[bu mahallede]** Adilhocabay adında bir müteahhit var” (Qahramonov, 1997: 34).

Yuz, ko'zlari porlar, [yuziga] nur ingan edi. “Yüzü, gözleri parlıyor, **[yüzüne]** nur inmiş idi” (Muxtor, 1997: 17).

Yigit darrov butun vujudi bilan taassuf bildirib, [undan] afv so'radi. “Delikanlı aniden bütün hareketleriyle üzüntülerini bildirerek **[ondan]** özür diledi” (Qahhor, 1987: 34).

1.1.5. Zarf Tümleci Ellipsisi

Cümlenin yardımcı ögeleri arasında yer alan zarf tümleci, Özbek Türkçesinde *bol* sözcüğüyle terimlendirilmiştir. Yüklemde anlatılan işin ne zaman ve nasıl yapıldığını gösteren bu ögenin derin yapıdaki varlığı cümlenin yer aldığı bağlamdan kolayca hissedilmektedir.

Masalan, iflos e'tiborli odamlar oldiga kirib-chiqib turadi, [ular bilan] salom-alik qilib turadi. “Mesela, alçak **[şair]** itibarlı adamların yanına girip çıkıyor, **[onlarla]** selamlaşıyor” (Ahmadov, 2018: 636).

Chunki haq hamisha g'olibdir, haqsizlik ersa [hamisha] mag'lub. “Çünkü hak her zaman galiptir, haksızlık ise **[her zaman]** mağlup[tur]” (Erdem Uçar, 2017: 465).

Bu kech qolasizmi, [bu oqshom] ketasizmi? “[Siz] bu akşam kalyor musunuz, [siz] **[bu akşam]** gidiyor musunuz?” (Erdem Uçar, 2017: 465).

1.1.6. Cümlede Birden Fazla Ögede Gerçekleşen Ellipsis

Özellikle günlük konuşma cümlelerinde cümlenin pek çok ögesinde ellipsis hadisesi gerçekleşmektedir. Bu ellipsis hadisesi, Özbek Türkçesi gramerlerinde “Dialog Tipidagi To'liqsiz Gaplar” alt başlığında incelemeye tabi tutulmuştur.

— *Bu yerlerde nima bo'ladi?* — “Bu yerlerde neler olur?”

— *[Bu yerlarda] Paxta, kuzgi bug'doy [bo'ladi].* — “[Buralarda] pamuk, güzbuğdayı **[olur]**”

— *Sening erin nima sovg'a keltirdi?* — “Senin kocan ne hediye getirdi?”

— *[Mening erim] Bir jo'ra atlas [keltirdi]* — “[Benim kocam] bir çift atlas **[kumaş]** **[getirdi]**” (Reshetov, Ibrohimov, Tursunov, Kamolov, 1966: 212)

U o'g'rini bilmagan kim bor? Kattadan tortib kichikkacha [hamma] [uni] [biladi]. “O eşkıyayı tanımayan kim var? Yediden yetmişe kadar **[herkes]** **[onu]** **[tanır]**” (Öztürkci, 2019: 192, 274).

1.2. Kelime Grubu Düzeyinde Gerçekleşen Ellipsis

Sözcük öbeği olarak da ifade edilen kelime grubu, az iki sözcüğün bir araya gelerek oluşturduğu yargısız anlatımlar şeklinde tanımlanır. Sözcük öbeklerinde asıl öge sonda, yardımcı öge başta bulunur ve görevi asıl ögeye yardım etmektir. Türkçede sözcük öbekleri çeşitlilik arz etmektedir (Üstünova, 2005: 418). Özbek Türkçesi gramerlerinde “*so‘z turkumlari*” terimiyle karşılanan sözcük öbeklerinde derin yapıda hissedilen, ancak yüzey yapıda yer almayan ellipsis dil olayı gerçekleşmektedir. Bu aşamada edat gruplarında, tamlamalarda, birleşik fiil gruplarında, bağlama gruplarında ortaya çıkan ellipsis hadisesi örneklerle izah edilmiştir.

1.2.1. Edat grubunda ellipsis

Aytganingiz [kabi] kelsin! “Dediğiniz **[gibi]** olsun!” (Ahmadov, 2018: 634).

O‘zgalardan sir [kabi] saqladi. “Başkalarından sır **[gibi]** sakladı” (Ahmadov, 2018: 637).

1.2.2. Birleşik fiil Gruplarında ellipsis

Alam bilan tag‘in she‘r [o‘qishga] boshladi. “Öfkeyle tekrar şiir **[okumaya]** başladı” (Ahmadov, 2018: 637).

1.2.3. İsim Tamlamalarında ellipsis

[Sening] mehmoning keldi. “[**Senin**] misafirin geldi” (Öztürkci, 2019: 191, 273).

Unisini [uning sababini] men bilmadim, qizim. “Onun **[sebebini]** ben bilmiyorum, kızım” (Öztürkci, 2019: 185, 268).

Hech qaysinglarniki [to‘pi] yo‘qmi? Saltanat, seniki [to‘ping] bor edi-yu? “Hiç kimsenin **[topu]** yok mu? Saltanat, senin **[topun]** var mıydı ya?” (Qahramonov, 1997: 24).

Yarimtasi o‘zimga yetadi. [Aqlning] ortig‘i ortiq ekan. “Yarısı bana yetiyor. **[Aklın]** fazlası fazlaymış” (Muxtor, 1997: 14).

Bu orada taksi [haydovchisi] sabrsizlanib bir-ikki marta dudutladi. “Bu sırada taksi **[şoförü]** sabırsızlanarak birkaç kez kornaya bastı” (Qadirov, 1978: 322).

1.2.4. Sıfat tamlamalarında ellipsis

To‘p o‘yinidan ham yaxshisi [o‘yin] bormi? “Top oyunundan daha iyisi **[oyun]** var mı?” (Qahramonov, 1997: 25).

O iflos [odam] salomni olmasa. “O alçak **[adam]** selamını almasa” (Ahmadov, 2018: 633).

O‘ng [tomon]dan suv salqini ufurib turardi. “Sağ **[taraf]tan** suyun serinliği yayılıyordu” (Qadirov, 1978: 323).

U qiz daryoga tushib ketgan [bir] gavbar bo‘ldi. “O kız deryaya düşmüş **[bir]** cevher idi” (Qahhor, 1987: 39).

2. Morfolojik Düzeyde Gerçekleşen Ellipsis

Özbek Türkçesinde *morfologik qisqaruv* terimiyle ifade edilen ellipsis türünde gramatikal unsurların temelini oluşturan ekler, işlevleri itibariyle derin yapıda yer almaktadır. Bu nedenle ellipsis hadisesinin gerçekleştiği morfolojik unsurlar /Ø/ boş küme biçimbirimi ile yüzey yapıda görünür hâle getirilmiştir.

A. N. Kononov, *Грамматика Современного Узбекского Литературного Языка* “Modern Özbek Edebi Dilinin Grameri” adlı çalışmasının morfoloji bölümünde zaman çekimlerinden bahsederken ellipsis hadisesinin gerçekleştiği örnekleri sıralayarak bu dil olayının morfolojik düzeyde de gerçekleştiğini ispat etmeye çalışmıştır.

hozirgi zamon (şimdiki zaman) yozayapman < yoz-a-ya(ti)p-man

o‘tgan zamon (geçmiş zaman) yozardim < yozar edim

uzoq o‘tgan zamon so‘roq shakli (duyulan geçmiş zamanın soru biçimi) yozganmiding? < yozganmi eding? (1960: 223).

2.1. Ek Düzeyinde Ellipsis

2.1.1. Bildirme Ekinde Ellipsis

Özbek Türkçesinde ek-fil'in geniş zaman üçüncü kişilerinde tek şekilli kullanılan bildirme eki /+dir/ dir. Eski Türkçede kullanılan "tur-" filinden ekleşmiştir. Türk lehçelerinde bu ek /+di/, /+t/ şeklinde bir eksiltime uğramıştır (Savran, 2008: 164).

Özbek Türkçesinde bu ek, bazı zamanların fil çekimlerinde üçüncü teklik şahıs ekinde sonra /+di/ şeklinde karşımıza çıkmaktadır. "Otam oqshom uyga keladi. (Babam akşam eve gelecek)" kel-a+Ø+di

Otang O'lmas botir xonning birinchi **botiri+[Ø]**. "Baban Ölmes Batır, Han'ın birinci batırı+[dır]" (Öztürkci, 2019: 175, 259).

2.1.2. İyelik Eklerinde Ellipsis

Özbek Türkçesinde /+im/, /+ing/, /+i/, /+si/, /+imiz/, /+ingiz/, /+lari/ ekleriyle karşılanan iyelik ekleri özellikle sıfat-fil eklerinden /-gan/ ekinin üzerine gelmesi gerektiği durumlarda ellipsise uğramıştır. Örneklerde ellipsise uğrayan ekler /Ø/ boş küme biçim birimi ile gösterilmiştir.

Po'lat **kel-gan+Ø** tomondan Qumri kelib chiqadir. "Polat'ın geldiği+[i] taraftan Kumru gelir" (Öztürkci, 2019: 170, 254).

Mening sizdan boshqa **tayan-gan+Ø** hech kimim yo'q. "Benim sizden başka dayanağı+[im] yok" (Öztürkci, 2019: 175, 258).

Men, o'sha sen **ayt-gan+Ø** kundun beri o'ylayapman. "Ben senin söylediği+[in] günden beri düşünüyorum" (Öztürkci, 2019: 175, 259).

O'lmas Botirning **qo'rg'on+Ø+Ø** boqchasida o'rik daraxtlarining tagi. "Ölmez Batır'ın çiftlik ev+[i]+nin bahçesindeki kayısı ağaçlarının dibi" (Öztürkci, 2019: 169, 253).

Yangi **uylangan+Ø** vaqtlarim edi. "Yeni evlendiği+[im] zamanlardaydı" (Qahramonov, 1997: 16).

Kecha xolam bizning **uy+Ø+ga** mexmon bo'lib kelgan edi. "Dün teyzem bizim ev+[imiz]+e misafir olmuştu" (Qahramonov, 1997: 16).

Stadion tomon+Ø+dan kelayotgan shovqin Roziyaga endi eshitildi. "Stadyum taraf+[i]+n+dan gelen gürültü Raziye tarafından şimdi işitildi" (Qadirov, 1978: 324).

2.1.3. Durum Eklerinde Ellipsis

Özbek Türkçesi gramerlerinde "Kelishik Kategoriyasi" başlığı altında incelenen durum eklerinde meydana gelen ellipsisin en çok ilgi hâli eki olan /+ning/ ekinde gerçekleştiği söylenebilir.

2.1.3.1. Belirtme Hâli Ekinde Ellipsis

Özbek Türkçesinde "tushum kelishigi qo'shimchasi" olarak ifade edilen belirtme hâli eki /+ni/'dir.

Umrída u, bunday mato bozorda **sotilgani+Ø** yoki harid qiliganini ko'rgan ham, eshitgan ham emasdi. "O, ömründe böyle bir eşyanın pazarda satıldığı+ı+n+[i] yahud alınıp satıldığını ne duymuş ne görmüşü" (Muxtor, 1997: 9).

2.1.3.2. Bulunma Hâli Ekinde Ellipsis

Özbek Türkçesinde yerde ve zamanda bulunmayı ifade eden "o'rin-payt kelishigi qo'shimchasi" /+da/ biçim birimi ile karşılanır. Ekin ellipsise uğrayan görüntüsü /+Ø/ biçim birimi ile karşılanmıştır.

Yiroqlar+Ø sutdek oydin. "Uzaklar+[da] süt beyaz bir aydınlık" (Öztürkci, 2019: 170, 253).

Bog'+Ø ishlagani kelgan qo'shnilardan hech birisi qolmagan, hamma shaharga jo'nab ketgan, ko'chada chigirtkalarining chirillashi, qurbaqalarning qurullashidan boshqa torush yo'q edi. "Bahçe+[de] çalışmaya gelen komşulardan hiç kimse kalmamış, herkes şehre gitmiş, sokakta çekirgelerin seslerinden, kurbağaların vıraklamasından başka ses duyulmuyordu" (Qahramonov, 1997: 17).

2.1.3.3. Ayrılma Hâli Ekinde Ellipsis

Özbek Türkçesinde "chiqish kelishigi" terimiyle karşılanan ayrılma hâli eki /+dan/ dir. Bu ek bazı kullanımlarda /+Ø/ boş küme biçim birimi ile karşılanmaktadır.

Bu sirni **sen+Ø** mendan boshqa yana kim biladir? "Bu sırrı **sen+[den]** benden başka kim biliyor?" (Öztürkci, 2019: 200, 282).

2.1.3.4. İlgi Hâli Ekinde Ellipsis

İsim tamlamasının iyelik eki alan tamlayıcısı bu ek ile belirli hâle geldiği için ilgi hâli ekine yüzey yapıda duyulan ihtiyaç kaybolmuş ve bu ek derin yapıda kalmıştır (Uçar, 2017: 452). Özbek Türkçesinde kullanılan ilgi hâli eki /+ning/ şeklindedir. Bu ekin ellipsise uğradığı yapılarda /+Ø/ boş küme biçimbirimlerin derin yapıdaki varlığını ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır.

O'lmas Botirning qo'rg'on+Ø+Ø boqchasida o'rik daraxtlarining tagi. “Ölmez Batır'ın çiftlik ev+i+[nin] bahçesindeki kayısı ağaçlarının dibi” (Öztürkci, 2019: 169, 253).

Ko'klam+Ø boshlari: hamma daraxtlarning yaproqlari ko'm-ko'k, toza, gullar chaman-chaman bo'lib ochilg'onlar. “İlkbahar+[in] başlangıcı: Bütün ağaçların yaprakları yemyeşil, taze çiçekler sıra sıra açmışlar” (Öztürkci, 2019: 170, 253).

Qo'li bo'g'lik qul kabi devorlar+Ø orasida... “Eli kolu bağlı bir çiçek gibi duvarlar+[in] arasında...” (Öztürkci, 2019: 190, 273).

Men bazm bo'layotgan maydon orqali o'tmoqchi bo'lib, devor+Ø nabrasidan oshib tushdim. “Ben eğlencenin olacağı meydanın yanından geçmek için duvar+[in] yıkık tarafından atladım” (Qahramonov, 1997: 18).

Ikeki tegirmon toshi+Ø orasida yanchilgan kishideke majruh edim. “İki değirmen taşi+[nin] arasında ezilmiş gibi yaralıydım” (Qahramonov, 1997: 19).

Qizlar+Ø barchasi birdan: “Kizlar+[in] hepsi birdan:” (Qahramonov, 1997: 24).

Özbek Türkçesinde şahıs zamirlerinin üzerine gelen ilgi hâli ekinin aitlik ekiyle kullanımında ekin “ng” sesinde fonetik bir ellipsis gerçekleşmektedir. Men ve sen zamirleriyle kullanımında ise ekin başındaki “n” sesi ve sonundaki “ng” sesi düşmektedir (Karadeniz, 2022: 55).

So'ngra Po'lat butkul sizniki (siz+ning+ki) bo'lsun. “Sonra Polat tümüyle siz+[in] olsun” (Öztürkci, 2019: 174, 257).

2.1.3.5 Yönelme Hâli Ekinde Ellipsis

Özbek Türkçesinde /+ga/ yönelme hâli eki fonetik versiyonlarıyla /+ka/ ve /+qa/ şeklinde kullanılmaktadır. Tespit edilen örneklerde yönelme hâli ekinin derin yapıda işlevini koruduğu ancak yüzey yapıya taşınmadığı görülmektedir.

O'shanga ketganligi+Ø-ketgan-a, gul uzib kelarmikan? “Oraya gitmişliğ+i+n+[e] gitmiştir ama çiçek toplayıp gelir mi?” (Öztürkci, 2019: 177, 261).

Shahar chetidagi salqin chorbog'dan birin-кетин beshta yengil mashina chiqdi-yu katta ko'cha+Ø tomon burildi. “Şehrin dışındaki ferah yalıktan arka arkaya beş tane araba çıktı ve büyük sokağ+[a] doğru döndü” (Qadirov, 1978: 305).

Daho+Ø gali keldi. “Sıra Deha+[ya] geldi” (Ahmadov, 2018: 636).

2.1.4. Yapım Eklerinde Ellipsis

İsimden isim yapma eklerinin en işlek eklerinden olan /+lik/ ekinin kullanımında aşağıdaki örnekte ellipsis hadisesi gerçekleşmiştir.

Mulla Toshpo'lat yana beixtiyor tinch+Ø(lik)+ini yo'qotgan edi. “Molla Taşpolat yine istemeden huzurunu kaybetmişti” (Muxtor, 1997: 12).

2.1.5. Zarf-Fiil Eklerinde Ellipsis

Tespit edilen örnekler incelendiğinde özellikle fiil+fiil yapısında kullanılan birleşik fillerin kullanımında yer alan /-a/ zarf-fiil ekinde ellipsis olayının meydana geldiği ifade edilebilir.

Mening sevganimni mendan tortib olmoqchi bo'lgan berahm, o'zi ham menga o'xshab sevganiga qovush-Ø ol-ma-ydir-ku! (qovush-a ol-ma-y+dir) ku! “Sevdiğimi benden çekip alan acımasızın kendisi de benim gibi sevdiğine kavuş-[a]maz ki!” (Öztürkci, 2019: 171, 255).

Unisini, lekin hozir ayt-Ø ol-ma-y+man. “Onu şimdi söyle-[(y)e]mem” (Öztürkci, 2019: 179, 262).

Otam bo'lsa, o'zi ko'rgan jinlar bazmi'ni so'zlasbdan yana tiyil+Ø olmadı. “Babam ise kendi gördüğü “cinler meclisi”ni anlatmadan dur-[a]madı” (Qahramonov, 1997: s. 16).

U o'zi ham tushun-Ø olmagan g'alati bir ko'ngil xiralik bilan yo'lga chiqqan edi. "Kendisinin de anla-
[(y)a]madığı tuhaf bir hüznle yola koyuldu" (Qahramonov, 1997: 52).

2.1.7. Şahıs Ekinde Ellipsis

Men joyni solib **tayyorlay+Ø (man)**. "Ben yeri hazırlayay+[ım]" (Öztürkci, 2019: 171, 255).

Oyimposhsba, biz **tayyor+Ø (miz)**. "Sultanım, biz hazır+[ız]" (Öztürkci, 2019: 193, 276).

Oq yaktak keygan o'rta yashar odam bilan yosbroq yigit mashina yoniga **kelishdi+Ø**. "Beyaz takım elbiseli orta yaşlı bir adam ile genç bir adam arabaya yaklaştı+[lar]" (Qahramonov, 1997: 55).

Ayollar battar bo'l, deya qo'l **siltadi+Ø**. "Kadınlar beter ol diyerek el salladı+[lar]" (Ahmadov, 2018: 633).

Qo'li bo'glik qul kabi devorlar orasida+Ø **(man)**. "Eli kolu bağlı bir çiçek gibi duvarlar arasında+[(y)ım]" (Öztürkci, 2019: 190, 273).

2.1.8. Ek-Fiilde Ellipsis

Özbek Türkçesinde "er-" filinden ekleşerek günümüze ulaşan ek-filin özellikle birleşik zaman oluşturduğu yapılarda ellipsis hadisesi gerçekleşmektedir.

"borgan+edi >borgandi; borgan + emish > borganmish; so'rar+ekan > so'rarkan; bo'lmas esa > bo'lmasa; yo'q + esa > yo'qsa" (Eltazarov, 2004: 61).

Gul uzgali buyurgan emasmi+Ø-di+ng? "Çiçek toplamaya göndermemiş mi+[y-]di+n?" (Öztürkci, 2019: 177, 261).

Yoʻzning oxiri, kuzning boshi edi. Osmon tiniq **[e-di+Ø]**, suklar tingan **[e-di+Ø]**. "Yazın sonu, sonbaharın başlangıcıydı. Göküyü berrak**[i-di+Ø]**, sular sakin **[i-di+Ø]**" (Qahramonov, 1997: 52).

Shunday bo'lishi **shartmi Ø-di?** "Böyle olması şart mıydı?" (Muxtor, 1997: 12).

3. Fonetik Düzeyde Gerçekleşen Ellipsis

Özbekçe gramerlerde ses bilgisi kısmında *eliziya* ve *aferezis* olarak terimlendirilen ses hadiseleri, ellipsis fonetik düzeyde gerçekleşen görüntüsü olarak izah edilmektedir. Bu düzeyde gerçekleşen ellipsise *fonetik qisqaruv* "sesbilgisel eksiltim" denmektedir. Eliziya; iki sözcükten oluşan ifadelerde birinci sözcüğün sonundaki ünlü sesin ikinci sözcüğün başındaki ünlü ses ile karşılaşması sonucu ünlülerden birinin düşmesi hadisesi olarak tanımlanmaktadır. Örneğin; borolmoq < bora olmoq "varabilmek", yozolmoq < yoza olmoq "yazabilmek", echkemar < echki emar "komodo ejderi", bekoyim < beka oyim, oltariq < oltariq, oltoziq < olti oziq, "to'qqiz yoshli ot (dokuz yaşındaki at), yettozik < yetti oziq, "o'n yoshli ot (on yaşındaki at), mangit şivesinde yashulli < yoshiulli [yoshi katta (yaşı büyük)], xo'jeli < xo'jaeli vb. (Nabiyeva, Zokirova, 2016: 86).

Leksik olarak bir araya gelen sözcüklerin birincisinin sonunda ikincisinin başında yer alan ünlülerin telaffuz kolaylığı oluşturmak sebebiyle gerçekleşen ünlü düşmesi olayı olarak adlandırılan "aferezis" ellipsis ses düzeyinde gerçekleşen başka bir görüntüsüdür. narsa < na ersa, nechun < ne uchun gibi sözcükler bu ses olayına örnek olarak gösterilir (Nabiyeva, Zokirova, 2016: 86). "Eliziya" adlı ses olayında ilk sözcüğün ünlüsü düşme eğilimindeyken "aferezis"te ikinci sözcüğün başındaki ünlü düşmektedir.

Bahriddinova, *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili Fonetika-Fonologiya* adlı eserinde ellipsis oluşum şekillerini şu şekilde açıklamaktadır: "Ünlü ile biten ve ünlü ile başlayan iki sözcüğün bir araya gelmesi sonucunda ünlü seslerden birinin düşmesi hadisesidir. Bu ses olayının birkaç gerçekleşme şekli vardır: a) İlk sözcüğün sonundaki ünlü düşer: yoza oladi-yozoladi, bora oladi-boroladi, qora ot- qorot-. b) Ünlü ile başlayan ikinci sözcüğün ilk ünlüsü düşer: borar ekan-borarken, borar emish-borarmish, yozgan ekan-yozgan kan vb. c) Sözcük içinde gerçekleşen ses düşmesine dair örnekler ise şunlardır: Abdusalom-Absalom, Abdujabbor-Abjabbor, olib kel- yapısının opke- şeklinde telaffuz edilmesi sonucunda eksiltim ortaya çıkmaktadır" (2007: 42).

Bas, Po'lat, bas! Men endi chidayolmayman. Ha, nimaga **chidolmaysiz?** "Yeter Polat, yeter! Ben şu an dayanamayacağım buna! Neye dayanamıyorsunuz?" (Öztürkci, 2019: 170, 254). chid(a)-Ø ol-ma-y+siz? chid(a)-Ø ol-ma-y+siz?

Tiriklik bilan ovora bo'lib, bog'ning poyasiga o'z vaqtida **qarØ(a)**olmadim. "Geçim derdiyle uğraştığımdan bağdaki fidanlara zamanında **bakamadım**" (Qahramonov, 1997: 16).

Yaxshi boring, buv[i] Oftob!. “Hoşçakalın, Afitap Nine!” (A. Qadiriy. O‘tgan Kunlar, 303). (Eltazarov, 2004: 62).

Buni qarang-a, bizning uyimizga o‘g‘ri kepti [kel-ib+di]. “Gelin görün ki, bizim evimize hırsız **girmiş**” (Qahramonov, 1997: 32).

Bo‘pti! [bo‘l-ib+di] Besh minut vaqt qoldi. “Tamam, beş dakika kaldı” (Qahramonov, 1997: 48).

Berib bo‘pman [bo‘l-ib+man]. Bir tiyin ham pul yo‘q. “Hepsini verdim. Bir kuruş bile para yok” (Qahramonov, 1997: 49).

Uyli-joyli bo‘lsa yaxshi bo‘p (bo‘l-ib) ketadi. “Evli barklı olsa daha iyi olacak” (Ahmadov, 2018: 633).

Kenja kelini bir chimini to‘latib tarvuz suvini ko‘tarib kepti [kel-ib+di]. “Küçük gelin bir bardağa karpuz suyu doldurup getirdi” (Qahramonov, 1997: 49).

Bu ham yetmagandek, kapron durracha opkelib [ol-ib kel-ib] yelkasiga tashladi. “Bu da yetmezmiş gibi sentetik bir örtü getirip omzuna attı” (Qahramonov, 1997: 49).

Qiz cho‘ponning gapidan hayron bo‘pti [bo‘l-ib+di] ve undan: “Kız çobanın sözüne şaşırılmış ve ona:” (Xudoyberdiyev ve Xudoyberdiyeva, 1995: 13).

Özbekçe gramerlerde “bo‘g‘in tushushi” olarak bilinen hece yutumu olayı da ses düzeyinde gerçekleşen bir ellipsis olarak değerlendirilmektedir. Daha çok kelime birleşmelerinde meydana gelen bu ses olayı birden çok hecedeki seslerin tek hecede toplanması olarak da ifade edilir: ikkovi- iki egüsi, neçük- neçe ök, narsa- ne erse vb. (Coşkun, 2014: 48).

Bir gilamcha, bir sher terisi — po‘stak bilan ikkita yastiq ko‘tarib Po‘lat chiqar. “Bir kilim, bir aslan derisi döşek ve **iki [tane]** yastık ile Polat çıkar” (Öztürkci, 2019: 170, 253).

Özbekçeye Farsçadan ve Rusçadan geçmiş sözcüklerde son hecede yer alan iki veya daha fazla ünsüzün bir arada olması konuşma dilinde Türkçenin fonetik özelliklerine uygun bir hâle getirilir ve ünsüzlerden biri düşürülür. Örneğin; go‘sh - go‘sh, g‘ish - g‘ish, bak - barg, vaq - vaqt, do‘st - do‘st xursand-xursan vb. Bu olaya fonetik bir terim olarak “**apokopa**” denir (Nabiyeva, Zokirova, 2016: 85, 93).

Sonuç

Özbekçe gramer kaynaklarında ellipsis Türkçe gramer kaynaklarında ise eksilti, eksiltim, eksiltili kullanım vb. terimlerle ifadelendirilen dil olayının Türkçede “*ekonomi yasası*” Özbek Türkçesinde “*tejamlilik tamoyili*” olarak terimlendirildiğini, bu dil olayının evrensel bir yaklaşım olarak kabul gören “*zıpf kanunu*” kaynaklı ortaya çıktığını görmekteyiz. Özbek Türkçesinde bu dil olayı, farklı gramer düzeylerinde gerçekleştiğinde çeşitli isimlerle terimlendirilmektedir. Özbek Türkçesinde ses düzeyinde oluşan bu dil olayı “*fonetik ellipsis*”, biçim düzeyinde gerçekleştiğinde “*morfolojik ellipsis*”, cümle düzeyinde meydana geldiğinde ise “*sintaktik ellipsis*” terimleriyle açıklanmaktadır. Bir metnin anlamına yönelik bir ellipsis oluşursa “*semantik ellipsis*”, konuşma dilinde meydana gelen şekli ele alındığında ise “*nutqiy ellipsis*” ya da “*lisoniy ellipsis*” terimleriyle konunun alt başlıklara bölündüğü görülmektedir.

Özbekçe gramerler genel olarak incelendiğinde meseleye daha çok sentaktik açıdan yaklaşıldığı görülmektedir. “*Tejamlilik tamoyili*” etkisiyle sözdizim düzeyinde gerçekleşen ellipsis kavramı çok önceden gramer araştırmacılarının dikkatini çekmiş, edebî eserler bu nazarla incelenmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde Kırgız Türkçesi, Kazak Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde de meselenin daha çok söz dizimsel boyutuyla ele alındığı ifade edilebilir. Özbek Türkçesinde sentaktik boyutuyla incelenen ellipsis “*jim qolish, zevgma, implitsitlik*” gibi benzer dil olaylarıyla birlikte ele alınsa da bu dil olaylarını birbirinden farklı kılan önemli hususiyetleri vardır.

Kaynakça

Abdurahmonov, G. (1996). *O‘zbek tili grammatikasi (sintaksis)*. Toshkent: O‘qituvchi Nashriyoti,

Abdurahmonov, G., Sulaymonov, A., Xoliyorov, X., & Omonturdiyev, J. (1979). *Ho‘zirgi o‘zbek adabiy tili sintaksis*. Toshkent: O‘qituvchi Nashriyoti, s. 109-111.

Ahmadova, M. (2018). *Tog‘ay Murod-tanlangan asarlar (romanlar, qissalar)*. Toshkent: Sharq Nashriyot-Matbaa.

- Alişova Demirdağ, E. (2021). *Azerbaycan türkçesi söz dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Arabacı, A. (2012). *Günlük gazetelerin dilinde eksiltili anlatımlar ve bunların ilköğretim türkçe ders ve öğrenci çalışmaları kitaplarına yansımaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Aydın, H. (2011). "Dilde en az çaba ilkesi" üzerine. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*. I (1), s. 1-6.
- Bahriddinova, B. (2007). *Hozirgi O'zbek adabiy tili fonetika-fonologiya*. Qarshi: Qarshi Davlat Universiteti O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
- Boltaboyev, H. (2006). *Abdurauf Fitrat-tanlangan asarlar* 4. Jild, Toshkent: Ma'naviyat.
- Börekçi, M., & Depeli, Y. (2013). İşlevsel dilbilim yaklaşımıyla türkçede sözcük türleri üzerine. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 2(7), ss. 93-102.
- Çokuğurluel, I. (1996). *Türkçede eksiltili anlatım ve eksiltili cümle* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi.
- Dadaboyev, S. (2013). *Fors tilida sodda gaplar ellipsisi* (Bitiruv Malakaviy Ishi) Toshkent: Toshkent Davlat Sharqshunoslik Instituti, Sharq Filologiyasi va Falsafa Fakulteti, Eron-Afg'on Filologiyasi Kafedrası
- Demirci, K. (2010). Derin yapı ve yüzey yapı kavramlarından ne anlıyoruz?. *Turkish Studies*, Volume 5/4 Fall, 291-304.
- Demirci, K. (2015). En az çaba yasası ve kazak türkçesindeki yaygın örnekleri. *Bilig*, Kış 2015, Sayı: 72, ss. 25-42.
- Deny, J. (1941). *Türk dili grameri (osmanlı lehçesi)*. (çev. Ali Ulvi Elöve). İstanbul: Maarif Vekâleti.
- Dinç, S. (2017). *Türkmen türkçesinin söz dizimi*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Eltazarov, J. (2004). *Tildagi tejamlilik temoyili va qisqaruv*. Samarqand: Alisher Navoiy Nomidagi Samarqand Davlat Universiteti.
- Erdem Uçar, F. M. (2017). Özbek yazar Abdulla Kadiri'nin romanlarında eksiltili yapılar, *International Journal of Languages' Education and Teaching*, Volume 5, Issue 4, December, s. 450-475.
- Gemalmaz, E. (2010). Türk dilindeki ses hadiselerinin bu dilin sentaksıyla ilgisi. Cengiz Alyılmaz, Osman Mert (Haz.). *Türkçenin derin yapısı*. (267-274). Ankara: Belen Yayıncılık.
- Gümüştam, G. (2013). Eksiltim (ellipsis) ve türkçede eksiltim türleri. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/1 Winter 2013*, p.1539-1552.
- G'ulamov, A., & Asqarova M. (1965). *Hozirgi o'zbek adabiy tili, sintaksis*. Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti.
- Hojiyev, A. (2002). *Tilshunoslik terminlarining izobli lug'ati*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat Ilmiy Nashriyoti.
- Ibragimova, F. (2011). *Badiiy matnda ellipsis va antiellipsis*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Alisher Navoiy Nomidagi Til va Adabiyot Instituti, Nomzodlik dissertatsiyasi.
- Karaağaç, G. (2013). *Dilbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Karadeniz, Y. (2022). Özbek Türkçesinde eksiltmeli kullanım biçimleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 53, 47-78.
- Kononov, A. N. (1960). *Грамматика Современного Узбекского Литературного Языка*. Leningrad: AN SSSR.
- Kumova Metin, S. (2008). Türkçede kullanılan işlev kelimelerin zipf 1. kanunu esasında değerlendirilmesi. *Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Dergisi* 23 (2): 467-475.
- Muxtor, O. (1997). *Ayollar mamlakati va saltanati*. Toshkent: Sharq Nashriyot-Matbaa.

- Nabiyeva, D.A.,& Zokirova, H. R. (2016). *O‘zbek tili fonetikasi (o‘quv-uslubiy qo‘llanma)*. Andijon: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va O‘rta Maxsus Ta‘lim Vazirligi Zahiriddin Muhammad Bobur Nomidagi Andijon Davlat Universiteti.
- O‘rinboyeva, E. (2021). Expression of ellipsis and antiellipsis in the literary text. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 12 (104), 938-941.
- Oruzbayeva B.,&Saginbayeva B.. (2004). *Kirgizca-Türkçe, Türkçe-Kirgizca lengüistik terimler sözlüğü*. Bişkek: Avrasya Yayınları.
- Öztürkci, H. (2019). *Çolpan‘ın yarkınay adlı piyesi (inceleme-metin-aktarma-sözlük)*. İstanbul: Akademi Titiz Yayınları.
- Qadirov, P. (1978). *Qara ko‘zlar romani va erk qissasi*. Toshkent: G‘. G‘ulom Nomidagi Adabiyot va San‘at Nashriyoti.
- Qahhor, A. (1987). *Asarlar, I. jild-sarob (roman-bikoyalar)*. Toshkent: G‘afur G‘lom Nomidagi Adabiyot va San‘at Nashriyoti.
- Qahramonov, Q. (1997). *O‘zbek hikoyalari antologiyasi*. Toshkent: Sharq Nashriyoti.
- Reshetov, B. B., Ibrohimov, S. I., Tursunov, U. T., &Kamolov, F. K. (1966). *Hozirgi o‘zbek adabiy tili II-sintaksis*. Toshkent:Fan Nashriyoti.
- Savran, H. (2008). Türk dilinde “+dır” bildirme eki ve “+dır” bildirme ekiyle yapılan belirsizlik kelimeleri. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 14, 2008/1, ss. 163-188.
- Üçok, N. (2004). *Genel dilbilim (lengüistik)*. İstanbul: Multilingual Yay.
- Üstünova, K. (2005). Ad tamlaması iyelik öbeği ayrımı. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.641, ss.418-425.
- Xudoyberdiyev, E.,&Xudoyberdiyeva, Sh. (1995). *Oltin vodiy ertaklari*. Toshkent: G‘. G‘ulom Nomidagi Adabiyot va San‘at Nashriyoti.
- Yavuz, E. (2020). Kazak türkçesinde cümle eksiltimleri. G. Kurt (ed.), *Filoloji Alanında Teori ve Araştırmalar II içinde*, (ss. 167-193). Gece Kitaplığı.

EXTENDED SUMMARY

The economic law of language, also known as the “Zipf law”, whose foundations were laid by George Kingsley Zipf, is one of the most emphasized topics in language studies as a universal approach. The desire of language speakers to express what they want to express by using fewer linguistic units has led to the emergence of this law based on language savings. This approach, which first takes place in the spoken language and then spreads to the written language, affects all phases of a language from its sounds to its semantic elements. The language event that occurs as a result of this effect is called ellipsis. In this study, general evaluations have been made about which concepts the economic law, which is considered as a universal approach for all languages, and the language event ellipsis, which emerged as a result of this law, are met in Uzbek Turkish; what these concepts basically mean; how they correspond in Uzbek grammar, and at what linguistic levels they occur in Uzbek Turkish.

The economic law in the language is termed as “tejamlilik” or “tejamkorlik tamoyili” and “ekonomiya printsibi” in Uzbek grammar, and it is emphasized that this law has a very important effect on the change and development stages of the language. As a result of this development and change, the language event that takes place in the language by considering certain grammatical rules is met with the concept of “ellipsis” in Uzbek Turkish. In Uzbek Turkish grammar, it is stated that the concept of ellipsis has similar aspects with linguistic events such as “jim qolish (sukut), zevgma, implitsitlik”. Although all these language events have similar aspects, it is clear that each of them has its own characteristics.

Ellipsis is described in Uzbek Turkish with such terms as “*fonetik ellipsis*” when it occurs at the sound level, “*morfologik ellipsis*” if it occurs at the morphological level, and “*sintaktik ellipsis*” when it occurs at the sentence level. If an ellipsis occurs for the meaning of a text, it is seen that it is met with expressions such as “*semantik ellipsis*” and when the colloquial form of this is considered, it is met with expressions such as “*nutqiy ellipsis*” or “*lisoniy ellipsis*”. When considered in terms of literary works, it is seen that in Uzbek Turkish, the issue is mostly concerned with the syntactic aspect, and this event, which takes place at other levels of the language, is not discussed in detail. When it occurs at different grammatical levels, it is seen that this term is also met with the expressions “tushish, tushirilish, qisqaruv, eksik gap, to’liqsiz gap” in Uzbek grammar books.

In this study, some works written in Uzbek Turkish have been scanned and three main titles, namely syntactic ellipsis, morphological ellipsis, and phonetic ellipsis, and their examples in Uzbek Turkish have been focused on. In the syntactic ellipsis, which is called “sintaktik ellipsis” in Uzbek Turkish grammar, the elements that are not transferred from the deep structure of the sentence to the surface structure have been tried to be revealed. Recognizing the linguistic elements in the deep structure will ensure a more effective transfer, especially in inter-dialect transfers. The syntactic ellipsis, which is expressed as “eksiltili cümle” in Turkey Turkish, is met with the terms “eksik gap, elliptik gap, to’liqsiz gap” in Uzbek Turkish. Subject, predicate, complement and object ellipsis were encountered at the sentence level in the texts examined, and the missing elements in the deep structure were tried to be made visible in the surface structure with square brackets in the source language and the translation.

Suffixes, which form the basis of the grammatical elements of the language, sometimes remain in a deep structure in terms of their functions. The effect of the language event ellipsis on morphological elements is expressed as “morfologik ellipsis” or “morfologik qisqaruv” in Uzbek Turkish. The ellipsis of various morphemes was tried to be made visible on the samples with the empty set morpheme “Ø”. The ellipsis, which takes place at the phonetic level, is explained in the “fonetika” section of Uzbek Turkish grammar. The ellipsis that takes place at this stage is generally evaluated under the name of sound events. The ellipsis, which takes place at the sound level, is met with the term “fonetik qisqaruv” in Uzbek Turkish. Sound events such as apheresis and elision occurring at this stage are explained as the appearance of ellipsis at the phonetic level. After all these examinations, it has been concluded that this language event in Uzbek Turkish has occurred in all linguistic processes.

İKİNCİ ABE İKTİDARINDA JAPONYA'DA GÖÇ POLİTİKASI AÇILIMININ SİYASİ BOYUTLARI: YABANCI BAKICI ALIMI ÖRNEĞİ

THE POLITICAL DIMENSIONS OF IMMIGRATION POLICY OPENING UNDER THE SECOND ABE ADMINISTRATION: THE CASE OF ADMISSION OF FOREIGN CAREGIVERS

Kıvılcım ERKAN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
erkankivilcim@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2752-4176

ÖZ

Geliş Tarihi:
02.11.2022

Kabul Tarihi:
12.12.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Göç, Japonya,
Yabancı Bakıcılar,
Şinzo Abe

Keywords
Immigration,
Japan, Foreign
Caregivers, Shinzo
Abe

Dünya'da birçok gelişmiş ülke nüfus yaşlanması ve işgücü eksikliğine bağlı olarak yabancı sağlık görevlisi kabul etmektedir. Dünya'da en hızlı nüfus yaşlanmasına sahip olan Japonya ise uzun yıllar yurt dışından yaşlı bakım görevlisi alımına karşı direnmiştir. Ancak, ikinci Abe iktidarı döneminde yabancı bakım görevlilerinin artırılmasına yönelik oluşturulan yeni programlar yabancı bakıcıların sayılarının büyük ölçüde artırılmasını, bakıcıların geldikleri ülkelerin çeşitlendirilmesini ve onların kalıcı oturma erişimleri yani Japon toplumunun kalıcı bir parçası haline gelmeleri mümkün kılınmıştır. Çalışmanın amacı Japonya'nın göç politikasında yaşanan bu dönüşüme sebep olan faktörlerin açıklığa kavuşturulmasıdır. Bu doğrultuda politika yapım süreci Japon hükümetinin yayımladığı raporlar, gazeteler ve diğer halka açık kaynaklar kullanılarak takip edilmiştir. Araştırmanın temel bulgusu, Japonya örneğinde göç politikası dönüşümüne sebep olan faktörlerin demografik ve ekonomik değişikliklerden ziyade siyasi olduğunu ortaya koymaktadır. Şinzo Abe tarafından aktif bir şekilde kullanılan başbakanlık merkezli politika yapım modeli, sağlık sektöründeki işçi sendikalarının çıkarlarını koruyan ve yabancı göçmen alımına yönelik muhafazakâr bir tutum sergileyen bürokratik aktörlerin ekarte edilmesine yol açmış ve ekonomik çıkar gruplarının talepleri doğrultusunda politika oluşturulmasını mümkün kılmıştır.

ABSTRACT

Many developed countries accept foreign healthcare workers due to the aging population and labour shortages. Japan, the fastest aging population in the world, has resisted the recruitment of elderly care workers from abroad for many years. This was seen as an extension of Japan's closed and conservative immigration policy. However, under the second Abe administration, new programs were initiated to increase the number of foreign caregivers, diversify the caregivers' country of origin and pave the way for caregiver's access to permanent residency, that is, to enable them to become permanent members of Japanese society. This study aims to clarify the factors that have led to this transformation in Japan's immigration policy. To this end, the policy-making process was traced using reports published by the Japanese government, newspapers, and other publicly available sources. The study's main finding is that in Japan, the drivers of immigration policy transformation are political rather than demographic and economic changes. The prime minister-centred policy-making model, effectively used by Shinzo Abe, has led to the exclusion of bureaucratic actors that take a conservative stance on immigration to protect the interests of labor unions. This, in turn enabled the executive to formulate an immigration policy in line with the demands of economic interest groups.

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilim.1198470>

Atf/Cite as: Erkan, K. (2022). İkinci Abe İktidarında Japonya'da göç politikası açılımının siyasi boyutları: Yabancı bakıcı alımı örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2498-2516.

Giriş

Dünya’da birçok gelişmiş ülke nüfus yaşlanması ve işgücü eksikliği nedeniyle yurt dışından sağlık görevlisi kabul etmektedir. Dünya’da en hızlı yaşlanan nüfusa sahip olan Japonya ise uzun yıllar yaşlı bakım görevlisi alımına karşı direnmiştir. Bu tutum Japonya’nın kapalı ve muhafazakâr göç politikasının bir uzantısı olarak görülmekteydi. Zira İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, hızlı ekonomik kalkınma ve büyüme sürecinde Japonya, Batı Avrupa ülkeleri gibi, yurt dışından yabancı işçi kabul etmemiştir. 1980’lerin sonunda Japon yenindeki değer artışına ve küçük ve orta ölçekli Japon firmalarında yaşanan kronik işgücü eksikliğine bağlı olarak, yasadışı göç artmıştır. Bunun sonucunda ise, 1990’da yeni bir göç kanunu yürürlüğe girmiş ve Japonya kısmi bir şekilde uluslararası göçe açılmıştır. Ancak, yeni kanunda etnik kökeni Japon olanlara veya belirli nitelikli sektörlerde çalışan yabancılara aile birleşimi ve kalıcı oturma erişim gibi ayrıcalıklar tanınırken, düşük vasıflı sektörlerde yabancı işçi alımını geçici göçmen işçi programı yolu ile yürütülmüştür. 1990 sisteminde yaşlı bakım mesleğinde ise, bazı istisnai durumlar hariç, yabancılara istihdamına izin verilmemiştir.

2000’li yıllara gelindiğinde, Japonya’nın demografik dönüşümü belirgin hale gelmiş ve ülkedeki yaşlı nüfusu büyük bir hızla artış göstermeye başlamıştır. Bu dönüşümün yaratacağı sıkıntıları öngören devlet ise yeni bir uzun vadeli bakım sigortası oluşturmuştur. Sonuç olarak artık, yaşlı bakımı veya uzun vadeli bakım devletin vatandaşlarına sağladığı bir sosyal güvence haline gelmiştir. Aynı zamanda, yaşlı bakım görevlileri için devlet tarafından desteklenen yaşlı bakım tesislerinde ve özel sektörde istihdam alanları açılmıştır. Fakat hızla yaşlanan nüfus ve yaşlı bakım görevlisi mesleğinin ağır çalışma koşulları bu alanda kronik bir işgücü eksikliği doğurmuştur. Buna rağmen Japonya çareyi yabancı bakıcı almakta aramamıştır. 2008 yılında, Japonya Endonezya ve Filipinler ile yaptığı ekonomik işbirliği anlaşmaları çerçevesinde ticari çıkarlarını korumak için bu ülkelerden hemşire ve yaşlı bakım görevlisi ‘adayları’ kabul etmeye başlamıştır. Daha sonra 2014’de, bu uygulama Vietnam ile başlatılmıştır. Ancak alım sayılarının düşük olması ve gelenlerin büyük bir kısmının birkaç yıldan sonra ülkelere geri dönmesi, bu sistemin sembolik nitelikte olduğunun göstergesi sayılabilir. Kısacası, zorlayıcı demografik ve ekonomik nedenlere rağmen, Japonya, yabancı bakıcı alımını ikinci Abe hükümeti iktidara gelene kadar arttırmamıştır.

Önceki çalışmaların çoğu Japonya’nın göç politikasını muhafazakâr ve kapalı olarak değerlendirip bu kapallığı toplumda yaygın olarak kabul gören milli kimlik anlayışı ile açıklamıştır. Bu anlayışa göre Japonya İkinci Dünya Savaşından sonraki hızlı ekonomik kalkınmasını, yüksek kaliteli eğitim seviyesini ve düşük suç oranını toplumun etnik ve kültürel açıdan homojen bir yapıya sahip olmasına borçludur (Arakaki, 2008). Dolayısıyla, bu homojen yapının bozulmaması için de yabancılara kalıcı oturma veya vatandaşlık edinmeleri zorlaştırılmış, mülteci kabulü yapılmamış ve İmparatorluk döneminden kalan azınlıklar ve diğer yabancılar için de uyum politikaları geliştirilmemiştir (Kondo, 2015). Japonya’nın yabancı bakıcılara iş gücü piyasasını açmamasının sebebi de milli kimlik anlayışı ile açıklanmıştır (Peng, 2016). Bakıcılık gibi düşük vasıflı sektörlerde çalışan yabancılara ise kalıcı oturma başvurma hakkı bile tanınmamaktadır. Milli kimlik anlayışına ek olarak da bazı diğer çalışmalar, sağlık sektöründeki işçi sendikalarının yabancı bakıcı alımını engellemek için bürokrasiye ve siyasilere baskı yaptığını da ileri sürmektedir (Vogt, 2007; Hosono, 2011; Akashi, 2014).

Ancak, ikinci Abe iktidarı döneminde görülen göç politikası açılımları bu çalışmaların öne sürdüğü iddiaları geçersizleştirmektedir. Yeni çıkarılan yasalar ile yüksek vasıflı işçilerin kalıcı oturma başvurabilmeleri için artık sadece bir yıl Japonya’da ikamet etmeleri yeterlidir. 1990’larda gerekli ikamet süresi on yıldır. Yine, 2019’da yürürlüğe giren özel beceriler vizesi ile artık inşaat ve gemi inşaatı sektörlerinde çalışan geçici göçmen işçiler de on yıl ikamet süresinden sonra kalıcı oturma başvurma hakkı kazanabileceklerdir. Bunun öncesinde geçici göçmen işçilere kalıcı oturma başvurma hakkı tanınmamaktaydı. Bunun yanı sıra 2016’dan beri yabancı bakıcıların sayılarının büyük ölçüde artırılması hedeflenmiştir. 1990’daki göç kanununa göre bakıcılık sektöründe, bazı istisnai durumlar hariç, yabancılara istihdamına müsaade edilmemekteydi. Eğer, Japon toplumunun homojen yapısını koruma isteği hala geçerli olsaydı, göç politikasındaki bu açılımlar da mümkün olmazdı. Dolayısıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrası Japonya’nın göç politikasını açıklamakta yaygın olarak kullanılan milli kimlik anlayışı, 21. yüzyılın başlangıcındaki yeni gelişmeler ışığında açıklayıcı özelliğini yitirmiştir diyebiliriz.

Özellikle İkinci Abe iktidarı dönemindeki göç politikası değişikliklerine odaklanan çalışmalar azdır. Bazı çalışmalar bu açılımları eski tutucu politikaların devamı olarak görmektedir. Endoh’ya (2019) göre Japonya

işgücü eksikliğini hala büyük ölçüde geçici göçmen işçiler yolu ile gidermektedir ve bunun sebebi yabancıların topluma yerleşimlerinden doğacak maliyetlerin (kamu hizmetlerinden faydalanma, sosyal güvenceye erişim gibi) önlenmek istenmesidir. Ancak bu tespit bakıcılık sektörü için geçerli değildir çünkü yeterli mesleki ve dil bilgisine sahip geçici göçmenlere de kalıcı oturma başvurma hakkı tanınmaktadır. Akashi'ye (2017) göre yabancı bakıcı alımındaki açılımın sebebi işgücü eksikliği ve nüfus yaşlanmasıdır. Bakıcılık sektöründeki işgücü eksikliği ve nüfus yaşlanması 2000'den beridir var olan durumlar olup göç politikasında açılmaya neden olmamıştır. Son olarak, Song (2020) ise başbakan Şinzo Abe'nin liderlik özelliklerinin göç politikasında açılmaya neden olduğunu iddia etmektedir. Ancak bu açıklamada yeterli değildir çünkü eğer politika yapım sürecini belirleyen kanunlar lidere politikayı etkileme yönünde bir yetki tanınmasaydı, politika değişikliği gerçekleşmeyecekti. Dolayısıyla, önceki çalışmaların çoğu Japonya'nın göç politikası dönüşümünün bir yönünü açıklarken, ana faktöre ışık tutmamaktadır. Bu çerçevede, bu çalışmanın amacı uluslararası göç politikası yazınındaki bu boşluğu doldurmaktır. Bunun yanı sıra, Japonya'nın göç politikasının Türkiye'de iyi anlaşılması göç alanında Türkiye ve Japonya arasında işbirliğinin geliştirilmesini de sağlayabilir. Dolayısıyla, çalışmanın bir başka amacı da bu konuda Türkiye'de bilgi birikimi oluşturmaktır.

Bu çalışmanın konusu ikinci Abe iktidarı döneminde yabancı bakıcı alımına yönelik açılmanın altında yatan faktörlerin açıklığa kavuşturulmasıdır. Bu doğrultuda politika yapım süreci Japon hükümetinin yayımladığı raporlar, gazeteler ve diğer halka açık kaynaklar kullanılarak takip edilmiştir. Araştırmanın temel bulgusu, Japonya örneğinde göç politikası dönüşümüne sebep olan faktörün demografik (nüfus yaşlanması) ve ekonomik değişikliklerden (işgücü eksikliği) ziyade, siyasi olduğu yönündedir. Japonya'da nüfus yaşlanması ve yaşlı bakım alanındaki işgücü eksikliği 2000'li yılların başından beri süregelmekte olup ikinci Abe iktidarı dönemine kadar göç politikası dönüşümünü tetiklemeye neden olmamıştır. İkinci Abe iktidarı döneminde etkili bir şekilde kullanılan başbakanlık merkezli politika yapım modeli, yabancı göçmen alımına yönelik muhafazakâr bir tutum sergileyen ve işçi sendikalarının çıkarlarını koruyan bürokratik aktörlerin ekarte edilmesine yol açmış ve başbakanlığın yaşlı bakım alanında aktif olan işletmelerin talepleri doğrultusunda politika oluşturmasını mümkün kılmıştır. Bu çalışmanın geri kalanında önce İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya'nın göç politikasının temel özellikleri ele alınacak, daha sonrasında yabancı bakıcıların alımını arttırmaya yönelik başlatılan programların detayları anlatılacaktır. En son bölümde ise göç politikası değişikliğini tetikleyen demografik, ekonomik ve siyasi faktörler üzerinde durulacaktır.

Japonya'nın Göç Politikasının Genel Özellikleri (1945-2012)

İkinci Dünya Savaşı'ndan 1990'a kadar olan dönemde, Japonya resmi olarak kalıcı oturma yolu ile yabancı göçmen kabul etmemiştir. Bu dönemde ülkedeki en büyük yabancı topluluğunu oluşturan Koreli azınlık savaş bitmeden Japonya'ya giriş yapmış ve savaş sonrası benimsenen ayrımcı ve dışlayıcı yasalar ile Japon vatandaşlığından çıkarılmışlardır. Savaş sonrasında, dönemin Japon hükümetinin ve Amerikan işgal güçlerinin Korelilere yurtlarına dönmesi konusunda yaptığı baskının sonucunda büyük çoğunluk dönmüş, fakat kalan 600 bin civarı Koreli ise yabancı uyruklu olarak kayıt altına alınmıştır. Korelilerin yasal oturma statüsü meselesi de 1964'de onlar için özel olarak çıkarılan 'özel kalıcı oturma statüsü' ile çözülmüştür (Chung, 2010, s. 63-89). 1992'den itibaren bu özel kalıcı oturma statüsü 1951'deki San Francisco Barış Anlaşması ile vatandaşlık statüsünü kaybeden ve Japonya'da kalmayı tercih eden tüm yabancılar için uygulanmaya başlamıştır (Ogawa, 2011, s. 141).

Koreliler dışında, Japonya istisnai olarak Hindi-Çini mülteci krizi sürecinde Batılı ülkelerin baskısı ile on bir bin civarında Hindi-Çini mültecisini kabul etmiştir (Koizumi, 1992, s. 124). Bu istisnai ve dış baskı sonucunda yapılan alım dışında, 1990 öncesi, Japonya'nın bir göç politikası bulunmamaktaydı. Bu dönemde oldukça az sayıda yabancıyı sadece belirli nitelikli sektörlerde geçici olarak istihdamına izin verilmiştir. Örneğin, 1989 yılında sadece 72 bin yabancıya çalışma izni verilmiştir (Morita & Sassen, 1994, s. 160). 1990'dan önceki göç kanununda var olan kalıcı oturma statüsü ise hiçbir yabancıya verilmemiştir (Kondo, 2002, s. 417).

1980'lerin ikinci yarısından itibaren Plaza Anlaşmaları sonucunda değeri artan Japon yeni ve küçük ve orta büyüklükteki imalat şirketlerinde yaşanan işgücü eksikliği nedeniyle Japonya'da yasadışı göç artmıştır (Yamanaka, 1993, s. 73-74). Bu artış ülkede göç politikasının revize edilmesi gerektiği yönündeki tartışmaları da beraberinde getirmiş ve sonuç olarak da 1990'da yeni Göç Kontrolü ve Mülteci Tanıma Kanunu (kısacası, Göç ve Mülteci Kanunu) yürürlüğe girmiştir (Chiavacci, 2012, s. 35). Bu kanunun ortaya koyduğu yeni

oturum statüleri ile Japonya kısmi olarak yabancı göçe açılmıştır. Öncelikle, Japon soyundan gelen (*Nikkeijin*) yabancılar için yeni bir ‘uzun süreli oturum’ statüsü oluşturulmuştur. Bu oturum statüsü sahiplerine statülerini sınırsız kez uzatma, aile üyelerini (eş ve çocuk) beraberlerinde getirme ve diledikleri işte çalışma gibi haklar tanınmıştır (Yamanaka , 2003, s. 133).

1990 kanunu Nikkeijin dışındaki yabancıların sadece belirli nitelikli mesleklerde istihdamına müsaade etmesi bakımından seçici bir göçmen politikası oluşturmuştur diyebiliriz. Kanunda on dört sektör teknik ve özel bilgi gerektiren sektör olarak belirlenmiş ve bu sektörlerde yabancıların istihdamına izin verilmiştir. Oturum izni de istihdam durumuna bağlı kılınmıştır. Bu sektörler: beşerî bilimler ve uluslararası hizmet uzmanları, firmalar arası transfer, mühendis, öğretim elemanı, profesör, vasıflı işçi, dini aktiviteler, araştırmacılar, yatırımcılar ve şirket idarecileri, artist, eğlendirici/animatör, gazeteci/muhabir, hukuk ve muhasebe hizmetleri, tıbbi hizmetlerdir (Kondo, 2008, s. 5). Ancak tıbbi hizmetler sektörü ise yaşlı bakım görevlisi mesleğini kapsamamaktaydı (Yamazaki, 2006, s. 9).

1990 kanununa göre, ekonomik aktivitelerine sınır getirilmeyen yabancılar ise Japon vatandaşlarının eşleri ve çocukları, kalıcı oturum statüsüne sahip yabancılar ve kalıcı oturum statüsüne sahip yabancıların eşleri ve çocuklarıdır (Kondo, 2008, s. 9). Yine, kanuna göre yabancı öğrenciler de haftada yirmi beş saate kadar diledikleri işte çalışabilmekteydiler. Ancak bunun gibi bazı istisnai durumlar haricinde bakım görevlisi mesleği yabancılara kapalı tutulmuştur. Diğer bir deyişle, Japon devletinin yurt dışından yabancı bakıcı tedarik etmek gibi bir politikası bulunmamaktaydı.

Japonya ilk defa 2008’de yurt dışından yabancı bakım görevlisi almaya başlamıştır ancak bu sembolik alım nüfus yaşlanması ve işgücü eksikliği gibi nedenlerden ziyade Japonya’nın ticari çıkarlarını korumak adına yapılmıştır. 2007 ve 2008’de Japonya sırasıyla Endonezya ve Filipinler ile imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşmaları sonucunda bu ülkelerden yabancı bakım görevlisi kabul etmeye başlamıştır. Japonya’nın Filipinler ile yaptığı ekonomik işbirliği anlaşmasının müzakere sürecini inceleyen bir çalışma, Filipinler hükümetinin Japonya’ya yabancı bakıcı ve hemşire göndermek istediğini ve Japon hükümetinin de bu isteği Filipinler’e ihraç ettiği otomobillere yönelik vergilerin kaldırılması koşulu ile kabul ettiğini tespit etmiştir (Hosono, 2011).

Japon Adalet Bakanlığı ekonomik işbirliği anlaşmaları çerçevesindeki bakıcı ve hemşire alımlarının amacını şöyle açıklamaktadır: ‘Adayların kabulü, hemşirelik ve bakım sektöründeki işgücü açığına bir yanıt değil, iki ülke arasındaki ekonomik faaliyetlerin koordinasyonunu güçlendirmek amacıyla Ekonomik Ortaklık Anlaşması’nın resmi çerçevesinde gerçekleştirilen istisnai bir durumdur.’ (MHLW, 2022). Dolayısıyla, bu anlaşmalar çerçevesinde yabancı bakıcı alımı bir göç politikası olarak değerlendirilmemektedir. Ayrıca, bu alımlara yıllık üst sınırlar (bakıcılar için ülke başına yıllık 300 kişi) konulmuş, bakıcıların kalıcı oturum elde edebilmeleri için Japon devletinin uyguladığı bakıcılık uzmanlık sınavını geçip, bakıcılık sertifikası alınması şartı konulmuştur. Bu sertifikayı dört sene içinde alamayan hemşire ve bakıcı adayları ülkelerine geri dönmek zorunda bırakılmışlardır. 2014’den itibaren Vietnam da programa dâhil olmuştur. Programın başlatıldığı 2008’den 2019’a kadar üç ülkeden toplamda beş bin yirmi altı bakıcı kabul edilmiştir (MHLW, 2022).

Bugün Japonya düşük vasıflı sektörlerde işgücü eksikliğini üç kaynak ile gidermektedir. Birincisi kaynak Nikkeijin olmuştur. Günümüzde Japonya’daki Nikkeijin’in çoğunluğu otomotiv ve elektronik eşya parçası üreten sanayilerde çalışmaktadır. İkinci kaynak ise yabancı öğrencilerdir, kanunen uluslararası öğrencilerin haftada yirmi beş saat istihdam edilmesine izin verilmekte ve yabancı öğrencilerin çoğu kasiyerlik, garsonluk ve süpermarket satış elemanı gibi işlerde çalışmaktadırlar. Üçüncü kaynak ise Teknik Stajyer Eğitim Programı (TSEP) olmuştur.

1990’da Göç ve Mülteci Kanununda ‘stajyer’ vizesinin oluşturulmasından sonra TSEP, 1993’te resmi olarak başlatılmıştır. 1960 ile 1973 yılları arasında Almanya’da uygulanan ‘Gastarbeiter’ (misafir işçi) programına oldukça benzeyen bir ‘geçici göçmen işçi’ programıdır. Programın resmi olarak açıklanan amacı Japonya’nın gelişmekte olan ülkelerle olan uluslararası işbirliğini geliştirmektedir. Japonya’ya ‘stajyer’ olarak gelen yabancılar belirli bir süre (günümüzde en çok beş yıl) çalışacak ve Japon firmalarında edindikleri bilgi ve becerileri kendi ülkelerine döndükten sonra bu ülkelerin ekonomik kalkınmasında kullanacaklardı (Kamibayashi, 2009, s. 40). Ancak bugün birçok uzmanın da kabul ettiği gibi TSEP aslında yurt dışında ayağı olmayan küçük ve orta büyüklükteki Japon işletmelerinin Asya ülkelerinden ucuz işgücü temin etmesini

sağlamak amacı ile oluşturulmuş bir 'geçici göçmen işçi' programıdır. TSEP ile kabul edilen göçmenlere yönelik insan hakları ihlalleri dolayısıyla, 2009'da stajyerlere resmi işçi statüsü verilmiş ve iş kanunlarının koruma kapsamına dâhil edilmişlerdir (Kamibayashi, 2018). Ancak, TSEP dâhilindeki insan hakları ihlalleri günümüzde de devam eden bir sorundur.

Dünyadaki bütün geçici göçmen işçi programları gibi de TSEP yabancı işçilerin haklarına sınırlamalar getirmektedir. TSEP ile gelen yabancılar süreleri dolduğunda ülkelerine dönmek zorundadırlar, başka vizeye geçiş yapamazlar veya kalıcı oturma başvuramazlar. TSEP rotasyon (devir daim) prensibi ile sürdürülür. Bu yol ile yabancı işçilerin Japonya'ya kalıcı bir biçimde yerleşmeleri önlenir. Ülkelerine dönen yabancıların yerine yenileri gelir. TSEP ile gelen yabancılar aile üyelerini beraberinde getiremezler. Bu da göçmenlerin ailelerinin Japonya'daki sağlık ve eğitim gibi kamu hizmetlerinden faydalanmalarını kısıtlamak içindir. Son olarak da, TSEP'da geçici göçmen işçiler işveren değiştiremezler. Bunun sebebi, işverenlerin geçici göçmen işçilerin ilk istihdam dönemlerinde mesleki ve dil eğitiminin tüm masraflarını karşılamış olmalarıdır. Bu harcamaların karşılanması için göçmen işçilerin en az iki-üç yıl aynı işveren ile çalışması gerekmektedir. Dolayısıyla, bu kısıtlamaların amacı geçici göçmen işçilerin devlete ve işverene olan maliyetlerinin en az seviyeye indirgenmesidir (Kamibayashi, 2021, s. 197-207).

2017'de TSEP ile gelen geçici göçmen işçilerin toplam sayısı 251 bin kişi civarındaydı. Göçmen işçiler toplamda yetmiş yedi sektörde istihdam edilmekte olup en çok istihdam edildikleri ilk beş sektör makine ve metal işçiliği, dokumacılık ve giyim sektörü, inşaat, yiyecek üretimi ve paketleme, tarım ve balıkçılıktır. Yabancı göçmenlerin en çok geldikleri ilk beş ülke ise sırasıyla Vietnam, Çin, Filipinler, Endonezya ve Tayland'dır (METI, 2018).

TSEP, insan hakları ihlalleri sebebi ile uluslararası ve ulusal insan hakları örgütlerinden büyük eleştiriler almıştır. ABD Dış İşleri Bakanlığı'nın çıkardığı yıllık insan kaçakçılığı raporlarında defalarca bu programda zorla çalıştırma (forced labor) ve köle işçi (slave labor) kullanıldığını iddia etmiştir. 2017 yılındaki raporunda ise TSEP için şu ifadeleri kullanmıştır: "gerçekte bir misafir işçi programı olup, birçok göçmen hiçbir teknik beceri öğrenmemekte ve kötü muamele görmektedir. Bazı stajyerler ise zorla çalıştırılmaktadır." (US Department of State, 2017, s. 226) Japon Adalet Bakanlığı'nın kendi yaptığı araştırmaya göre, 2012 ve 2016 yılları arasında soruşturma altındaki işverenlerin yüzde altmış yedisi göçmen işçilere yönelik çalışma kanunlarını ihlal eden uygulamalarda bulunmuşlardır. En yaygın ihlaller ise işyerinde güvenlik ve sağlık koşulları, ücrete ve çalışma saatlerine ilişkin ihlaller olarak tespit edilmiştir (Verite, 2018, s. 6). Bu ihlallerin önlenmesi adına devlet 2016 yılında yeni bir Teknik Stajyer Eğitim Kanunu çıkarmıştır. Ancak bu kanunun etkilerinin anlaşılması için biraz daha zaman geçmesi gerekmektedir.

İkinci Abe İktidarında Yabancı Bakıcı Alımını Arttırmaya Yönelik Programlar (2012-2020)

İkinci Abe Hükümeti üç yeni program ile Japonya'daki yabancı bakıcıların sayısını arttırmayı hedeflemiştir. Bunlardan birincisi 2016'da Göç ve Mülteci Kanununun revize edilmesi suretiyle, yeni oluşturulan 'bakıcı' vizesidir. İkincisi, yine 2016'da bakıcılık mesleği TSEP'na, yani geçici göçmen işçi programına dâhil edilmiştir. Son olarak, 2018'de yine Göç ve Mülteci Kanununun revize edilmesi suretiyle oluşturulan özel beceriler vizesi kapsamında yabancı bakıcı alımı yapılmıştır. Bu programların sonucunda, yabancı bakıcıların sayıları artırılmış, bakıcıların geldikleri ülkeler çeşitlendirilmiş ve son olarak da kalıcı oturma elde etmeleri mümkün kılınmıştır.

2016 yılında Göç ve Mülteci Kanunu revize edilmiş ve bakıcılık teknik ve özel bilgi gerektiren sektörler arasına konulmuştur. Yabancıların bu vizeyi alabilmeleri için Japonya'da bakıcılık alanında eğitim veren en az iki yıllık bir kurumdan mezun olmaları gerekmektedir. Yani, öncesinde öğrenci vizesi ile Japonya'da yaşamış ve okumuş olmaları gerekmektedir. Vizenin alımı için gerekli olan mesleki koşul bakıcılık sertifikasının alınması ve Japonca dil yeterlilik sınavının N2 seviyesinin geçilmesidir. Bakıcı vizesine sahip kişiler işveren değiştirebilir, aile üyelerini beraberinde getirebilir ve kalıcı oturma başvurabilirler. Bu vizeye bütün ülkelerin vatandaşları başvurabilmekte ve alımlarda kota uygulanmamaktadır (MHLW, 2022). Mart 2020'de bakıcılık vizesine sahip kişilerin sayısı sadece yirmi üç kişidir (ISAJ, 2022, s. 6).

İkinci olarak da, yukarıda özellikleri anlatılan TSEP'na bakıcılık mesleğinin de dâhil edilmesidir. Yukarıda anlatıldığı üzere bu program bir geçici göçmen işçi programıdır ve dolayısıyla işçilerin haklarını kısıtlar.

Teknik stajyer olarak gelen bakıcılar Japonya’da en fazla beş sene çalışabilirler, aile üyelerini beraberinde getiremezler ve işveren değiştiremezler. Alım için gerekli koşul Japonca dil yeterlilik sınavının N4 seviyesini geçmek ve kendi ülkesinde daha önce bakıcılık işi yapmış olmaktır (MHLW, 2022). Kısacası alım koşulları bakıcılık vizesine kıyasla gevşek tutulmuştur. Günümüzde Japonya sadece belirli Asya ülkelerinden teknik stajyer kabul etmektedir. Teknik stajyer kotaları işverenin çalıştırdığı tam zamanlı eleman sayısına göre belirlenmektedir ve yıllar ilerledikçe artırılmaktadır. Örneğin, 201 ve 300 arası tam zamanlı çalışanı olan bir işletme ilk senesinde çalışan sayısının 15 kadar teknik stajyer kabul edebilir, yani toplam işçi sayısının yüzde beş ve sekiz arası yabancı bakıcı istihdam edebilirler (OTTT, 2022). TSEP ile gelen bakıcılar, özel beceriler vizesine geçiş yaparak oturma süresini uzatabilmektedirler. Programın bakıcılık sektörüne uygulanmasından Ocak 2020’ye kadar olan dönemde toplamda 9 bin 3 yüz kişi kabul edilmiştir (MHLW, 2020).

Son olarak, Abe hükümeti 2018 yılında, göç kanununa iki kademeli yeni bir özel beceriler vizesi eklemiştir. Bu vize, bakıcılık da dâhil olmak üzere işgücü eksikliği yaşanan on dört sektör için oluşturulmuştur. Özel beceriler vizesi 1 ve 2 olmak üzere iki kademedendir. İkinci kademe bakıcılara açık değildir. Birinci kademe vizesine sahip kişiler en fazla beş yıl Japonya’da ikamet edebilmekte, aile üyelerini beraberinde getirememekte fakat işveren değiştirebilmektedirler. Alım için Japonca dil sınavının N4 seviyesini ve bakım tesisleri tarafından yapılan mesleki sınavı geçmek gerekir. Fakat TSEP ile üç sene bakıcılık yapmış kişiler dil ve mesleki yeterlilik sınavına tabi tutulmaksızın otomatik olarak özel beceriler vizesi 1’e geçebilmektedirler (MHLW, 2022). Bu yöntemle 2019 yılından itibaren beş yıl içinde altmış bin yabancı bakıcı alımı yapılması planlanmaktadır. Özel beceriler vizesi ile Japonya yine belirli Asya ülkelerinden bakıcı kabul etmektedir. 2019’da özel beceriler vizesinin yürürlüğe girmesinden 2022 Mart ayına kadar olan dönemde toplamda yedi bin civarı kişi birinci kademe özel beceriler vizesi ile Japonya’da bakıcı olarak alınmıştır (ISAJ, 2022, s. 7-17). Özel beceriler vizesine sahip yabancı bakıcılar bakıcılık sertifikası almaları halinde kalıcı oturma ve istihdam elde edebilmektedirler (Asahi Shimbun, 2018). Bu yeni programlar kâğıt üzerinde kalmamış birkaç yıl içinde Japonya’ya gelen yabancı bakıcı sayılarında ciddi artışlara neden olmuştur. Tablo 1, Japonya’nın yabancı bakıcı almak için kullandığı dört yöntemi kıyaslamaktadır.

Göç Politikası Açılımını Tetikleyen Faktörler

Demografik dönüşüm

Japonya’da son otuz yıldır ciddi bir demografik dönüşüm yaşanmaktadır. Azalan doğum oranı ve ortalama yaşam süresinin uzaması nüfus yaşlanması ve küçülmesinin iki temel sebebidir. 2020’de Japonya’da toplam nüfus 125 milyon civarı olup 65 yaş ve üstünün nüfusu ise 36 milyon civarındaydı, bu da toplam nüfusun yüzde 28 civarına tekabül etmekteydi. 75 yaş ve üstü nüfus 18 milyon civarı olup, toplam nüfusun yaklaşık yüzde 15’ni oluşturmaktadır. Japon hükümetinin tahminlerine göre 2065’de her 2,6 kişiden biri 65 yaş ve üstü ve her 3,9 kişiden biri ise 75 yaş ve üstü olacaktır (JCO, 2021).

Nüfus yaşlanmasının sağlık sektörü üzerinde yarattığı mali yük nedeniyle devlet 2000 yılında kamu uzun vadeli yaşlı bakım sistemini yürürlüğe koymuştur. Bu sistem ile 65 yaş ve üstü ve 40 yaş üstü olup da yaşlanma sebebiyle sağlık sorunları yaşayan bireyler uygun ücretlerde aile dışı yaşlı bakım hizmeti alabilir hale gelmiştir. Son yıllarda gittikçe artan sayıda kişi bu bakım hizmetinden faydalanmaktadır. Bu sistem ihtiyaç sahipleri için aile dışı bakım hizmetine erişimi kolaylaştırmıştır. Buna ek olarak, Japonya’da geleneksel aile yapısındaki değişiklikler, kadınların istihdama katılımının artması ve toplumda yaşlı bakımına olan değer yargılarının değişmesi sonucunda aile dışı yaşlı bakım hizmetine olan talepte bir artış görülmektedir (Vogt, 2018, s. 22-23). Yaşlı bakım hizmeti kullanıcılarının sayısında büyük bir artış görülmektedir. Japonya’nın Sağlık Çalışma ve Refah Bakanlığı’nın verilerine göre 2000’de devlet bakım hizmeti kullanıcılarının sayısı toplamda 1 milyon 490 bin civarı iken, 2019’da toplam kullanıcı sayısı 4 milyon 730 bin kişiye ulaşmış, yani neredeyse on yıllık bir sürede üç kattan fazla artış göstermiştir (MHLW, 2020, s. 3). 2025’de devlet 8 milyon kişinin kamu uzun vadeli bakım sisteminden faydalanmasını beklemektedir.

Tablo 1. Japonya'da Yabancı Bakım Görevlisi Alımı için Uygulanan Dört Program

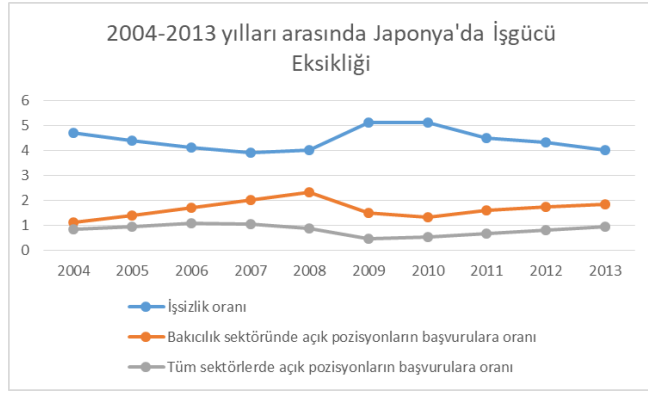
	Ekonomik İşbirliği Anlaşmaları (EİA)	Teknik Stajyer Eğitim Programı (TSEP)	Bakıcılık Vizesi	Özel Beceriler Vizesi
Programın Başlatıldığı Tarih	2008'den itibaren yürürlükte	1 Eylül 2016'dan itibaren yürürlükte	11 Kasım 2017'den itibaren yürürlükte	1 Nisan 2019'dan itibaren yürürlükte
Kabul için Gerekli Dil Yeterliliği	N3	N4	N2	En az N5
Kabul için Gerekli Mesleki Yeterlilik	Kendi ülkesinde bakıcılık mesleğinde çalışmış olmak	Kendi ülkesinde bakıcılık mesleğinde çalışmış olmak	Japonya'da bakıcılık eğitimi veren bir kurumdan mezun olmak ve Japon devleti bakıcılık sertifikasına sahip olmak	TSEP programında üç yıl geçirmiş olmak veya bakım tesisinin uyguladığı sınavı geçmek
Alımlar için Yıllık Kota	Yıllık 900 kişi	Bakım işletmesinde çalışan yerel işçilerin sayısına ve hizmet yılına göre belirleniyor	Kota yok	2019-2024 arası beş yılda toplamda 60.000 kişi
Alım Yapılan Ülkeler	Endonezya, Filipinler ve Vietnam	Hindistan, Endonezya, Özbekistan, Kamboçya, Sri Lanka, Tayland, Çin, Nepal, Pakistan, Bangladeş, Filipinler, Vietnam, Peru, Burma, Moğolistan ve Laos	Ülke sınırlaması yok	Filipinler, Kamboçya, Nepal, Burma, Moğolistan, Sri Lanka, Endonezya, Vietnam, Bangladeş, Özbekistan, Pakistan, Tayland, Hindistan ve Malezya
Aile Birleşimi	Hakkı var	Hakkı yok	Hakkı var	Hakkı yok
Kalıcı Oturuma Erişim	Var (Japon Devlet bakıcılık sertifikasını geçme şartı)	Yok	Var	Var (Japon Devlet bakıcılık sertifikasını geçme şartı)
Program ile Kabul Edilen Yabancı Göçmen Sayısı	Mart 2019'a kadar 5026 kişi	Ocak 2020'ye kadar 9307 kişi	Mart 2020'de sadece 23 kişi	Mart 2022'ye kadar 7019 kişi

Not: Tablo metinde belirtilen kaynaklar kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İşgücü Eksikliği

Nüfus küçülmesi, insan emeğine dayanan birçok sektörde işgücü eksikliğine neden olmuştur fakat yaşlı bakım sektöründeki işgücü eksikliği diğer sektörlerle göre daha kritik bir seviyeye ulaşmıştır. Japonya’da işgücü eksikliği açık pozisyonların başvurulara oranı yöntemi ile ölçülmekte ve bu oran eğer birin üzerinde olursa işgücü eksikliği olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bakıcılık sektöründe 2004’ten beridir yaşanmakta olan işgücü eksikliği diğer sektörlerle göre daha ciddi seviyelerdedir (MHLW, 2014, s. 11). Şekil 1, Japonya’da işgücü eksikliğini ve işsizlik oranını göstermektedir. 2013’de tüm sektörlerde açık pozisyonların başvurulara oranı 0,93 iken, bakıcılık sektöründe 1,82 olup ülkedeki işsizlik oranı ise yüzde 4’dür.

Şekil 1 Japonya’da 2004-2013 Yılları Arasında İşgücü Eksikliği ve İşsizlik Oranı

Not: Kaynak (MHLW, 2014)

Yaşlı bakım sektöründe kronik işgücü eksikliğini doğuran birkaç sebep bulunmaktadır. Birincisi, yaşlı bakım mesleğindeki düşük ücretler ve ağır çalışma koşullarıdır. Bakıcılık mesleğindeki ücretler Japonya’daki ortalama ücretin altındadır. Japon Kabine Ofisi, 2010 yılında ‘Bakıcılık Sigortası ile ilgili bir Kamuoyu Yoklaması’ yapmıştır. Bu bağlamda bakıcılık mesleğinin imajının nasıl olduğunu sormuştur. Katılımcıların yüzde 65’i gece vardiyası olduğu için bakıcılığın zorlayıcı bir meslek olduğunu söylemiş, yüzde 54’ü ise bakıcılık ücretlerinin düşük olduğunu söylemiştir (JCO, 2010). 2012 yılında kayıtlı bakıcıların sayısı 1 milyonun üzerindeyken bunların yaklaşık 580 bini aktif bakıcı olarak çalışmaktaydı (MHLW, 2014, s. 5). Dolayısıyla, bakıcılık Japonlar tarafından tercih edilen bir meslek değildir.

İkinci sebep ise, kamu uzun vadeli yaşlı bakım sigortasının yapısı itibariyle bakıcı ücretlerinin düşük tutulması veya baskılanmasıdır. Kamu uzun vadeli bakım sigortasının dayandığı sosyal devlet anlayışına göre yaşlı nüfusun bakım masrafları genç nüfus üstlenmekte, bu da dolaylı yoldan düşük ücretlere neden olmaktadır. Kamu uzun vadeli bakım sistemi dört kaynaktan finanse edilmektedir. Maliyetin yüzde 55’i yerel ve merkezi yönetimler tarafından toplanan vergilerden karşılanmaktadır. Yüzde 33’ü 40 ila 65 yaş arasının ödediği sigorta primlerinden karşılanmaktadır. Maliyetin sadece yüzde 17’si 65 yaş üstünün ödediği sigorta primlerinden karşılanmaktadır. Geri kalan yüzde 10 ise kullanıcıların ödediği servis ücretlerinden karşılanmaktadır (MHLW, 2022). Sigorta kapsamında sunulan hizmetlerin ücretlerini devlet belirler ve ücretler her üç sene bir gözden geçirilir. Hâlihazırda bakım tesislerinin gelirlerinin çoğu ise bakıcıların hizmet ücretlerine ayrılmaktadır (Hanaoka, 2015, s. 17). Bu çerçevede de bakıcılık ücretleri tesisler tarafından düşük tutulmaktadır.

Son yıllarda hükümet işgücü eksikliğini gidermek için çeşitli yöntemlere başvurmuş olsa da bu girişimler pek başarılı olmamıştır. Bakım hizmet ücretleri 2009 yılında yüzde 3’lük, 2012 yılında ise yüzde 1,2’lik artış göstermiştir. 2012-2014 yılında ise devlet bakıcılar için sübvansiyon çıkarmıştır (MHLW, 2020, s. 115-136). Yine de günümüzde de bakıcılık ücretleri diğer ortalama ücretin altında kalmaktadır. Japonya’da tüm sektörlerde ortalama ücret 350 bin yen iken bakıcılık için 250 bin yendir. Bakıcı ücretlerinin artması için devletin ya vergileri

ya da kullanılan bakım servis ücretlerini artırması gerekmektedir. Ancak bu iki yolda iktidar partisinin oy kaybetmesine neden olabilir zira Japon nüfusunun üçte birine yakını altmış beş yaş ve üstü olup bu kategorideki seçmenlerin oy kullanma oranı genç nüfusa göre daha fazladır. Öyleyse hükümetin iki seçeneği vardır ya devlet yaşlı bakım sigortasını kaldıracak ve bu hizmeti tamamen özel sektöre devredecek ya da var olan sigorta sisteminde değişiklik yapmayıp, daha az ücret karşılığı çalışmayı kabul edecek yabancı bakım görevlilerini getirecektir. Abe hükümeti ikinci yolu tercih etmiştir

Bakım sektöründeki işgücü eksikliğinin kolaylıkla giderilemeyeşinin bir diğer sebebi de, yaşlı bakımının insan emeğinin yoğun kullanıldığı bir alan olmasıdır. Japon Ekonomi, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (JETC), yaşlı bakım alanında robot kullanımını teşvik eden bilimsel çalışmalara yönelik mali yardımlarda bulunmaktadır. Bunun sonucunda bilimsel araştırmalar bakıcılara kolaylık sağlayacak bazı robotlar da geliştirmiştir. Örneğin, Panasonic Şirketi'nin yataktan tekerlekli sandalyeye dönüşen robot icadı, bakıcıların yaşlıları taşımalarını kolaylaştırmaktadır. Yine yaşlılar ile sohbet edebilecek, beden eğitiminde onları yönlendirebilecek robotlar da bazı Japon bakım evlerinde kullanılmaktadır. Bir diğer örnek de Cyberdyne Inc's Hal olup, bu robot da bakıcıların insanları kaldırmasına yardımcı olan elektrikli bir sırt desteğidir. Çalışma Bakanlığı bu robotların bakım tesislerinde kullanımı için mali teşvikte bulunmaktadır (Foster, 2018). Ancak bakıcılık insan emeğinin yoğun kullanıldığı ve kişilerarası etkin iletişim, güven, sıcaklık ve ilgi gibi unsurlara dayandığından bu alandaki işgücü eksikliği robotlar ve otomasyon ile tamamen giderilemez diye düşünülebilir. Ayrıca robot üretiminin maliyetleri insan işgücüne göre daha yüksektir.

Siyasi Nedenler (Başbakanlık Merkezli Politika Yapım Modeli)

Japonya'da 2000'li yılların başından beri süregelen nüfus yaşlanması ve yaşlı bakım sektöründeki iş gücü eksikliği ikinci Abe hükümeti dönemine kadar Japonya'nın göç politikası dönüşümünü tetiklemeye yeterli gelmemiştir. Dolayısıyla, demografik ve ekonomik faktörler gerekli fakat yeterli nedenleri oluşturmamaktadır. Resmi olarak göç politikasından sorumlu olan Adalet Bakanlığı (AB), yabancı istihdamı ile ilgilenen Sağlık Çalışma ve Refah Bakanlığı (SÇRB) ve yerel işçi sendikaları yabancı bakıcıların geçici göçmen işçi olarak Japonya'ya kabul edilmelerini istememekteydiler. Buna karşılık, politika yapım sürecinde etkin rol oynayan başbakanlık ofisi, bakım evi işletmelerinin talepleri doğrultusunda yabancı bakıcıların sayılarını arttıracak programlar yürürlüğe koymuştur.

Japonya'da 1990'a kadar kamu ve dış politika yapım sürecinde sıklıkla kullanılan metot 'demirden üçgen' (iron triangle) olarak bilinmekteydi çünkü bu süreçte bürokrasi, iktidardaki Liberal ve Demokratik Parti (LDP) ve çıkar grupları olmak üzere üç aktör rol oynamaktaydı. Yasa tekliflerini hazırlama yetkisi yetkili bakanlığa ait olup, bu süreçte diğer ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına ve bağlantıda olduğu çıkar gruplarına danışılırdı. Hazırlanan yasa teklifi, iktidar partisi, yani LDP'ye sunulurdu. Tasarı, parti içinde konu üzerinde çalışan ilgili alt kurula gönderilirdi. Alt kurul, partiye destek veren büyük işveren derneklerine danışıp gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra, tasarımı LDP içindeki Politika Araştırmalar Kurulu ve Genel Kurulun onayına sunardı. Onaydan geçmiş son yasa tasarısı artık tartışılmak üzere meclise gönderilirdi. Fakat meclisteki tartışmalar çoğunlukla vitrin süsü niteliğindedeydi, zira LDP 1993'e kadar mecliste çoğunluk statüsünü korumuş ve tek başına iktidarda kalmayı başarmıştır (Shinoda, 2007, s. 23-25).

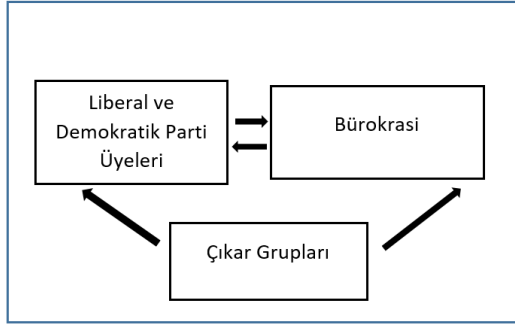
Bu geleneksel politika yapım modelinde hem bürokrasi hem de LDP içinde karar alma mekanizması aşağıdan yukarı işlerdi. Bu nedenle, hantal ve yavaş işleyen bir sistem olarak değerlendirilmiş ve özellikle Japonya'nın lidersiz bir devlet olduğu ve bürokrasi tarafından yönetildiği gibi eleştirilere yol açmıştır. Bu eleştirilere istinaden, 1990'ların başından beri yapılan idari reformlar sonucunda ise başbakanın politika yapım sürecindeki yetki alanını genişletmiş, başbakanı destekleyen kabine sekreterliğinin kurumsal kapasitesini güçlendirmiş ve başbakanlığın altında kabine ofisi adı altında yeni bir

¹ 1994'de yapılan genel seçim kanunu değişikliği sonucunda artık bir seçim bölgesinden aday gösterilecek parti üyesinin parti başkanının onayından geçmesi gerekmektedir. Bu da parti başkanının yani başbakanın parti üyeleri üzerindeki etkisini kuvvetlendirmiştir. 1999'da Kabine Yasasının değişmesi ile beraber, başbakan resmi olarak politika önerisinde bulunma yetkisine sahip olmuştur. Önceden bu yetki bürokrasiye aitti. 2001 yılında yapılan idari reformlar sonucunda ise başbakanın politika yapım sürecindeki yetki alanını genişletmiş, başbakanı destekleyen kabine sekreterliğinin kurumsal kapasitesini güçlendirmiş ve başbakanlığın altında kabine ofisi adı altında yeni bir

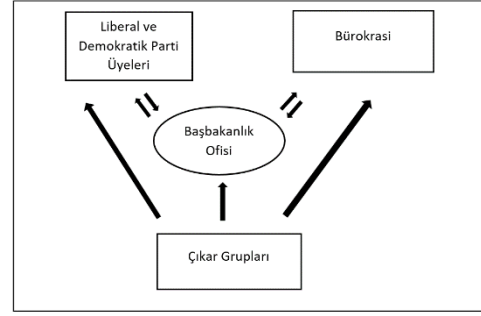
Yeni modelde, artık başbakanlık ofisi ('Kantei'), LDP ve bürokrasi arasındaki etkileşim sonucunda politika oluşturulmaktadır. Ancak eski metottan farklı olarak, başbakanlık önderliğinde yukarıdan aşağıya işleyen bir süreç oluşturulmuştur (Shinoda, 2022, s. 251-252). Kısacası, başbakanlık ofisi yapısı ile desteklenen başbakan gerçek bir 'lider' konumuna getirilmiştir. Bu yeni liderlik pozisyonunu en etkili biçimde kullanan ilk Japon başbakanı Junichiro Koizumi (2001-2006) iken, ikincisi ise ikinci iktidar döneminde (2012-2020) Şinzo Abe olmuştur.

Başbakanlık ofisi, geniş anlamda başbakanı, baş kabine sekreterini, baş kabine sekreterinin üç yardımcısını, kabine sekreterliğini ve kabine ofisini kapsamaktadır. Kabine ofisi önemli konularda politika geliştiren dört tane kurul içermektedir. Bunlardan bir tanesi de Ekonomik ve Mali İşler Kuruluydu. Bu kurullar bürokrasiden bağımsız politika üretme yetkisine sahiptir. Yani politika yapım sürecinde etkin rol oynayacak bir yürütme oluşturulmuştur. Başbakana da ihtiyacına göre özel danışman atama ve kurullar oluşturma yetkisi verilmiştir (Mulgan, 2018). Başbakan Şinzo Abe, ikinci iktidar döneminde ne zaman bir konuyu önemseseyse, bu konudan mesul bir bakan atayıp kabine sekreterliğinin içinde de bu konu ile ilgili özel bir bölüm oluşturmaktaydı (Takenaka, 2021, s. 63). Şekil 2 ve 3, eski demirden üçgen politika yapım modeli ile yeni yürütme merkezli politika yapım modelini kıyaslamaktadır.

Şekil 2 Demirden Üçgen Politika Yapım Modeli

Şekil 3 Başbakan Merkezli Politika Yapım Modeli

Not: Tablolar (Shinoda, 2007; Shinoda 2022)'deki veriler ışığında yazar tarafından oluşturulmuştur.

Başbakan Şinzo Abe ikinci kez iktidara geldiğinde başbakanlık ofisi merkezli politika yapım metodunu etkin bir biçimde kullanmıştır. Yabancı bakıcıların alımını arttıracak yeni fikirlerde bu yol ile ortaya konulmuş ve yetkili bakanlıklara da bu fikirler doğrultusunda yasa teklifi oluşturmaları konusunda talimat verilmiştir. Başbakan Abe, Aralık 2012 genel seçimleri sonucunda LDP ile ikinci kez iktidara gelmiştir. İktidara gelmesinde 'Abenomics' adlı ekonomi politikası büyük bir rol oynamıştır. 'Abenomics' Japon ekonomisini yeniden canlandırmak ve ülkede uzun süredir var olan deflasyonu sonlandırmak üzere yapılan reformlar olup, başlangıçta parasal teşvik, mali teşvik ve ekonomik büyüme için yapısal reform olmak üzere üç unsurdan oluşmaktaydı (Hoshi & Lipsy, 2021, s. 3). Şinzo Abe, Abenomics'in üçüncü ayağı üzerinde çalışmak için Amari Akira'yı ekonominin yeniden canlandırılmasından ve büyüme stratejisinden sorumlu bakan olarak tayin etmiştir. Bunun yanı sıra, Kabine sekreterliğinin içinde, ülkenin büyüme stratejisini belirlemek üzere, Japon Ekonomisinin Yeniden Canlandırılması ile ilgili özel bir bölüm oluşturmuştur. Bu özel bölüm yeni oluşturulan Endüstriyel Rekabet Kurulu sekreterliğini yapmıştır. Endüstriyel Rekabet Kurulu Abenomics için belirli politikalar geliştirmiş ve Japonya'yı yeniden canlandırmak adlı yıllık raporlarını 2013'den itibaren çıkarmıştır (Takenaka, 2021, s. 62-63). Ekonomik büyüme ve demografik değişikliklerden ötürü bakıcılık da dâhil olmak üzere farklı sektörlerde yabancı işçi kabulü fikri de bu raporlarda ortaya koyulmuştur.

kurum oluşturmuştur. Kabine ofisine bağlı bakanlar başbakanı politika yapım sürecinde desteklemişlerdir. 2014'de yapılan idari reform ise başbakana üst düzey bürokrasileri denetleme yetkisi tanımıştır (Takenaka, 2021, s. 49-55).

Şinzo Abe ilk defa Ocak 2014'deki Dünya Ekonomi Forumu'ndaki açılış konuşmasında bakıcılık da dâhil olmak üzere iş gücü eksikliği yaşanan bir kaç sektörde yabancı işçi alımını artırmayı planladığını söylemiştir (PMJC, 2014). 19 Mart 2014'de, LDP Yabancı İşçiler Özel Kurulu oluşturulmuş ve yaşlı bakımı alanında faaliyet gösteren kuruluşlarla halka açık bir görüşme düzenlemiştir. Bu görüşmeye katılan 'Yaşlılar için Sosyal Yardım Kurumları Ulusal Konseyi'² temsilcileri LDP üyelerine TSEP yolu ile yabancı bakıcı alımı yapmaları konusunda ricada bulunmuştur (Shiruba Shinpou, 2014) ve hükümet de bu talepleri doğrultusunda politika geliştireceğini açıklamıştır (Nikkei Shimbun, 2014). 1 Nisan 2014'de LDP Politika Araştırmalar Kurulu Başkanı Yasuhisa Shiozaki LDP'li politikacılar ile birlikte Baş Kabine Sekreteri Yoshihide Suga ile görüşüp TSEP programının kotalarının arttırılmasını ve stajyerlerin Japonya'daki ikamet sürelerinin beş yıla kadar uzatılmasını talep etmiştir (Nikkei Shimbun, 2014). Bunu takiben 4 Nisan 2014'de yabancı bakıcıların alımını arttırmaya yönelik iki yeni düzenleme, Başbakanlığa bağlı Ekonomi ve Mali İşler Kurulu³ ve Endüstriyel Rekabet Kurulunun⁴ ortaklaşa düzenlediği toplantıda kabul edilmiştir (NCCU, 2014). Bu toplantıda Başbakan Abe, Adalet Bakanlığına ilgili yönde araştırma yapmak üzere talimat vermiştir. Dolayısıyla, politika önerisi yukarıdan aşağıya başbakanlıktan, LDP üyelerine ve ondan sonra da ilgili bürokrasiye iletilmiştir. Yani, sürecin ve fikirlerin çıkış noktası bürokrasi değil de başbakanlık olmuştur.

Başbakanlıktan gelen talimat üzerine, 21 Nisan 2014'de Adalet Bakanlığı 6. Göç Politikası Semineri, 8. Yuvarlak masa görüşmesinde bakıcılık sektöründe faaliyet gösteren başlıca tesis işletmeleri dernekleri ve işçi sendikaları ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede de yaşlı bakım işletmeleri tesisleri, yabancı bakıcıların TSEP yolu ile arttırılmaları gerektiği yönündeki taleplerini yinelemişlerdir. Örneğin, Japonya genelinde faaliyet gösteren bir başka yaşlı bakım tesis işletmeleri derneği olan 'Yaşlılar için Sosyal Yardım Kurumları Konseyi'⁵ temsilcileri şu şekilde konuşmuşlardır. 'Kuruluşumuz mevcut nüfus eğilimleri göz önüne alındığında, çalışan nüfusun yakın gelecekte azalacağına inanmaktadır. Yaşlı bakımının teknik stajyer sistemine dâhil edilmesi için on yılı aşkın bir süredir talepte bulunuyoruz' (MOJ, 2014, s. 4-5). Aynı kuruluşun bir başka temsilci ise şu ifadeleri eklemiştir. 'Ben de Japonya'nın yaşlı bakımı konusundaki bilgi birikimini nüfusun yaşlanmakta olduğu Asya'da ki Çin'de bu konu [nüfus yaşlanması] çok ilerlemiş, kullanabileceğimizi düşünüyoruz. Bu anlamda Japon tarzı yaşlı bakımının öğrenilmesinin teknik stajyer programının amacına uygun olduğuna inanıyorum' (MOJ, 2014, s. 6-7). Dolayısıyla, işveren dernekleri yabancı bakıcı alımının arttırılması gerektiği yönündeki taleplerini hükümete ve Adalet Bakanlığı'na bildirmişlerdir.

Ancak Adalet Bakanlığı ile yapılan toplantıda, bakıcı sendikaları TSEP yolu ile yabancı bakıcı alımına karşıt görüşlerini dile getirmişlerdir. Bunu takiben 24 Nisan 2014'de, dönemin en büyük muhalefet partisi olan Japon Demokratik Partisi (JDP) Sağlık ve Çalışma Bölümü Kurulu, yaşlı bakım görevlileri sendikaları ile halka açık toplantı yapmıştır. Bu toplantıya, kabine, adalet bakanlığı, ekonomi, ticaret ve endüstri bakanlığından temsilciler ve JDP üyeleri katılmıştır. Sendikalar karşıt tutumlarını yinelemişlerdir. Örneğin, Japon Bakım Hizmetleri Zanaat Birliği'nin⁶ başkanı Hiromitsu Touyama şu ifadeleri kullanmıştır:

Yabancı teknik stajyerlerin kabul edilmesi, Sağlık, Çalışma ve Refah Bakanlığı'nın 'kaliteli bakım' sağlama çabalarına ters düşmektedir. Bunun kötü çalışma koşullarına yol açabileceği ve böyle bir durumda Japon bakım çalışanlarının sayısının giderek azalacağı yönünde endişeler var. Bu gerçekleşirse, Japon bakım çalışanlarının sayısı daha da azalacaktır. Uzun süreli bakım sigortasının başlangıcından bu yana 14 yıl geçti, ancak bu süre zarfında bakıcılık ücretleri iki kez azaldı ve bakım çalışanlarının koşullarının iyileştirilmesi konusunda çok az ilerleme kaydedildi (NCCU, 2014).

² İngilizce'de National Council of Welfare Facilities for the Elderly, Japonca'da Zenkoku Roujin Fukushi Shisetsu Kyougikai olarak geçmektedir.

³ İngilizce'de Economic and Fiscal Council of Japan, Japonca'da Keizai Zaisei Shimon Kaigi olarak geçmektedir.

⁴ İngilizce'de Industrial Competitiveness Council, Japonca'da Sangyou Kyousou Kaigi olarak geçmektedir.

⁵ İngilizce'de National Senior Citizens Welfare Institutions, Japonca'da Zenkoku Roujin Fukushi Shisetsu Kyougikai olarak geçmektedir.

⁶ İngilizce'de Nippon Care Service Craft Union, Japonca'da Nihon Kaigo Kurafuto Union olarak geçmektedir.

Ancak sendikaların bu karşıt tutumu hükümetin kararını değiştirmemiş ve 24 Haziran 2014’de hükümet çıkardığı stratejik büyüme planında yabancı bakıcıların teknik stajyer programı dâhilinde ve ayrı bir bakıcılık vizesi olmak üzere iki farklı yoldan alınmasını kabine kararı ile kabul etmiştir. Bunun akabinde Başbakan Abe’nin talimatı üzerine Ekim 2014’de SÇRB’nın bünyesinde yabancı bakıcıların istihdamı ile ilgili bir çalıştay oluşturulmuştur. SÇRB yetkilileri diğer bakanlıklara göre işçi sendikalarına ve onların çıkarlarına daha sıcak bakmaktadır (Vogel, 2021, s. 276). Geçmişte SÇRB yabancı hemşirelerin ve bakım görevlilerinin istihdamına yönelik olumsuz bir tutum sergilemiş çünkü bakanlığın Sağlık Politikaları Bürosu hemşirelik alanında faaliyet gösteren ve yabancı hemşire alımına karşı olan sendikalar ile yakın ilişkiler yürütmüştür (Akashi, 2014, s. 182). SÇRB çalıştayının ara dönem raporu 4 Şubat 2015’de çıkmış ve bu raporda da yabancı bakıcıların teknik stajyer olarak kabul edilmeleri konusunda ciddi endişelere yer verilmiştir.

Yabancı uyrukluların bakım sektörüne kabulü değerlendirilirken şu hususlara dikkat çekilmiştir.

- 1) Bakım sektörünün imajının zedelenmemesini sağlamak
- 2) Yabancılara Japon işçilerle aynı şekilde uygun muamele yapılmasını ve Japon işçilere yönelik muamele ve çalışma ortamının iyileştirilmesi için çaba gösterilmesini sağlamak.
- 3) Bakım hizmetlerinin kişiler arası bir hizmet olduğunu ve kamu mali kaynaklarına dayalı olarak sağlandığını dikkate alarak bakım hizmetlerinin kalitesini sağlamak.

Teknik stajyer programına bakım mesleğinin eklenmesi

(1) Temel fikir

Teknik stajyer eğitim programının temel ilkesi, Japonya’nın becerilerinin ortak ülkeye aktarılması yoluyla ‘insan kaynaklarının geliştirilmesi’ konusunda işbirliği yapmaktır. Japonya, diğer ülkelere kıyasla hızla yaşlanan bir nüfusa sahiptir. Demans ve diğer bakım ihtiyaçları olan yaşlıların artan sayısı ve çeşitliliğine cevap verebilecek Japon bakım teknolojisinin denizaşırı ülkelere transfer edilmesi yönünde de bir hareket vardır. Bu tür bakım becerilerinin diğer ülkelere aktarılması uluslararası bir öneme sahiptir. Ancak, bakım işinin ek bir iş kategorisi olarak eklenip eklenmeyeceğine karar verirken yukarıda açıklanan hususların göz önünde bulundurulması gerekmektedir (MHLW, 2015, s. 2-3).

SÇRB’nın endişelerinin yanı sıra, göç politikasından sorumlu bürokratik aktör olan Adalet Bakanlığı (AB) da yabancı bakıcıların Japon ulusal yaşlı bakım sertifikasına sahip olmaksızın ve geçici göçmen olarak istihdam edilmelerine karşı çıkmıştır. AB göç politikasına yönelik bakış açısını 1992’den beridir çeşitli aralıklarla yayımlanan ‘Göç Kontrolüne İlişkin Temel Planlar’ adlı raporlarında belirtmektedir. 2010’daki raporda Adalet Bakanlığı’nın sadece Japon okullarından mezun olmuş veya devlet bakım görevlisi sınavını başarı ile geçip bakıcılık sertifikası almış yabancıların bakım görevlisi olarak çalışmasına izin verileceğini belirtmiştir.

Hızla azalan doğum oranı ve toplumun yaşlanması karşısında Japonya’da, son yıllarda, yabancı uyrukluların tıbbi ve yaşlı bakımı alanlarında kabul edilmesi ile ilgili aktif tartışmalar yaşanmaktadır. ‘Buna ek olarak, yabancı uyrukluların yaşlı bakım alanında kabulü istisnai bir durum olarak ekonomik işbirliği anlaşmaları çerçevesinde Endonezya ve Filipinler ile yürütülmektedir. Ekonomik İşbirliği anlaşmaları çerçevesinde kabul edilen yabancı bakıcıların istihdam durumunu ve bu alanın yerel insan kaynaklarına istihdam sağlamak bakımından önemli bir alan olduğunu düşünürsek, Japon kolejlerinden ve okullarından mezun olan ve sertifikalı bakım görevlileri gibi ulusal yeterliliklere sahip yabancı bakım görevlilerinin kabulüne izin vereceğiz. (MOJ, 2010, s. 23)

2015 Göç Kontrolüne İlişkin Temel Planlar raporunda da ise TSEP yolu ile yabancı bakıcı kabulünü onaylamadığını dolaylı yoldan ifade etmiştir. Sadece Japonya’da bakıcılık alanında eğitim görmüş yabancıları ve ekonomik işbirliği anlaşmaları ile gelen bakıcıların kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

‘Yukarıda da belirtildiği üzere, Japonya hızla yaşlanan bir nüfusa sahip ve yüksek kalitede yaşlı bakıma artan bir talep bulunmaktadır. Bu koşullar altında, sertifikalı yabancı yaşlı bakım görevlisi adayları Endonezya, Filipinler ve Vietnam ile yapılan ekonomik işbirliği anlaşmaları çerçevesinde kabul edilmektedir. Şunu belirtmek gerekir ki, bu anlaşmalar ekonomik faaliyetlerde ikili işbirliğinin

güçlendirilmesi perspektifinden resmi bir çerçevede yabancı uyrukluların kabulüne yönelik olup yaşlı bakım alanındaki işgücü eksikliğine yanıt olarak yürütülen tedbirler arz etmemektedirler.’
‘Haziran ayında Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan Japonya Yeniden Canlandırma Stratejisi (2014 yılında revize edilmiştir) aynı zamanda yaşlı bakım alanında yabancı uyrukluların kabul edilmesini de kapsamaktadır. Bu nedenle, bir Japon üniversitesinden veya başka bir yükseköğretim kurumundan mezun olan ve sertifikalı bakım çalışanı ulusal yeterliliğine sahip olan yabancı öğrenciler için ikamet ve çalışma izni statülerini genişleteceğiz (MOJ, 2015, s. 23)

Yani, AB yabancı bakıcıların geçici göçmen işçi olarak kabul edilmelerini onaylamamaktadır. SCRB çalıştayının orta dönem raporunun çıkmasının ardından Japonya’nın en büyük işçi sendikası olan Japonya Genel İşçi Sendikaları Federasyonu⁷ bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamada hükümetin kararı sert bir dille eleştirilmiştir

Teknik stajyer eğitim sistemine ilişkin olarak, uluslararası katkının temel amacı olan beceri aktarımından sapan bir dizi yasadışı ve uygunsuz çalıştırma vakaları ışığında bir reform önerisi sunulmuştur. Ancak, (teknik stajyer eğitim) sisteminin ‘uygun hale getirilmesinin’ etkinliğinin teyit edilmeden bakım sektörünün sisteme eklenmesi bakıcılık mesleğinin hafife alındığı ve ucuz işgücü temin etmek amacı ile yapıldığı düşünülmektedir. Buna ek olarak, bakım işinin kendine özgü gerekliliklerinde birçok belirsiz ve gevşetilmiş nokta vardır. Özellikle uygulamalı eğitimin başlangıcında, ilkökul seviyesine eşdeğer olduğu söylenen N4 seviyesinde belirlenen Japonca dil şartı, sadece demans bakımı ve kayıt tutmayı değil, günlük olarak meydana gelen acil durumlara müdahale etmeyi bile zorlaştıracaktır ve bunun bakım sektörü için önemli sorunlara yol açacağı konusunda endişeler bulunmaktadır (Rengou, 2015).

Ancak Abe hükümeti işçi sendikalarının görüşlerini göz ardı ederek işveren derneklerine kulak açmayı tercih etmiştir. Ülkenin en büyük üç işveren temsilcisinden biri olan Japonya İşletmeler Federasyonu (JIF)⁸ 2008 yılında çıkardığı ‘Ekonomi ve Toplum Azalan Nüfus ile Nasıl Başa Çıkabilir?’ adlı raporda bakıcılık da dâhil olmak üzere işgücü eksikliğinin artması beklenen sektörlerde kalıcı oturma yolu ile yabancı işçi alımı yapılmasının gerekli olduğunu söylemiştir. Bu talepler raporda şöyle ifade edilmiştir:

Japonya bugüne kadar uzmanlık ve teknik alanlarda yüksek vasıflı personel alımını temel olarak kabul etmiştir. Buna ek olarak, uluslararası işbirliği perspektifinden, ülkeye yabancı stajyerleri ve teknik stajyerleri de kabul etmiştir. Ancak insan kaynakları için rekabetin dünya çapında yoğunlaşmasıyla birlikte tam teşekküllü küresel rekabet ve nüfus azalmasının etkileriyle baş edebilecek bir ekonomik toplumun inşası için gerekli insan kaynaklarının aktif bir şekilde kabul edilmesi gerekir. Gelişmiş Avrupa ülkelerinin deneyimlerini de dikkate alarak, özellikle belirli nitelik ve becerilere sahip olan geniş yelpazedeki kişileri kabul etmek ve onların Japonya’da kalıcı bir şekilde yerleşmesi için Bakanlar Kurulu’nda bu konu ile ilgili bir devlet bakanı atanması gerekir. İlgili bakanlık ve kurumların birlikte çalışıp, ilgili alanlarda mevzuatın geliştirilmesi de dâhil olmak üzere kapsamlı bir Japon tarzı göç politikası ciddi bir şekilde ele alınmalıdır. Ekonomik ve sosyal sistemin orta ve uzun vadede sürdürülmesi ihtiyacı ve bazı sanayi sektörlerinin hâlihazırda işgücü açığı ile karşı karşıya olduğu gerçeği göz önüne alındığında, hükümet uygun yönetim altında belirli niteliklere ve becerilere sahip yabancı personeli kabul etmelidir. Yakın gelecekte, bölgesel ekonominin ve insanların geçim kaynaklarının korunması ve güçlendirilmesi perspektifinden bakıldığında hükümet işgücü açığı beklenen sektörlerde (imalat, inşaat, taşımacılık, tarım, ormancılık ve balıkçılık, yaşlı bakımı vb.) işgücü talebi ve arzı testinin uygulanması öncülüğünde ikamet statülerini genişleterek ve kabul koşullarını gevşeterek vasıflı işçileri aktif olarak kabul etmelidir (Nippon Keidanren, 2008, s. 16-17).

⁷ General Federation of Trade Unions of Japan (Nippon Roudou Kumiai Sourengoukai, kısa adı ile Rengou) adı ile bilinmektedir.

⁸ İngilizce ’de Japan Business Federation, Japonca’da ise Nippon Keidanren olarak bilinmektedir. Japonya’nın en büyük üç ekonomik çıkar grubundan biridir. Japon İş Federasyonu 2002’de kurulmuş ve günümüzde 1494 şirketi, 108 sanayi birliğini ve 47 bölgesel ekonomik kuruluşu temsil etmektedir. JIF iş dünyasının taleplerini siyasi partilere iletmek konusunda aracı bir rol oynamaktadır.

Aralık 2015'te JIF, dönemin devlet bakanı Katsunobu Kato ile bir toplantı gerçekleştirmiş azalan doğum oranı, yaşlanan nüfus ve işgücü açığı sorunlarına yönelik bir tedbir olarak bakım sektöründeki yabancı personel sayısının arttırılmasını talep etmiştir. Buna cevaben de Kato, teknik stajyer sisteminin bir parçası olarak ve başka yollarla da yabancı bakıcıların sayısını arttırmayı düşündüğünü belirtmiştir (Sankei Shimbun, 2015).

Bakıcı vizesi, Göç ve Mülteci Kanununun 18 Kasım 2016'da revize edilmesiyle oluşturulmuştur. Aynı tarihte yürürlüğe giren Yabancılar için 'Teknik Stajyer Eğitiminin Uygun Şekilde Uygulanması ve Teknik Stajyerlerin Korunması Hakkında Kanun' ile de bakıcılık TSEP'a dâhil edilmiştir. Bu iki kanun da oy çokluğu ile kabul edilmiştir. Kabul oyu veren partiler LDP ve iktidar ortağı Temiz Hükümet Partisi, Demokratik İlerleme Partisi ve Japon Restorasyon Partisi olmuştur. Ret oyu veren partiler sol görüşlü Japon Komünist Partisi, Sosyal Demokrat Parti ve Liberal Parti olmuştur. Son olarak, bakıcılığı da içine alan özel beceriler vizesi de yine Göç ve Mülteci Kanununun 8 Aralık 2018'de revize edilmesi ile oluşturulmuştur. Bu kanun teklifine de LDP, Temiz Hükümet Partisi ve sağ görüşlü Japon Restorasyon Partileri kabul oyu vermiş geri kalan partiler ve milletvekilleri reddetmiştir. Taniguchi (2020, s. 111) 2014 ve 2017 yılları arasında Japon meclisindeki siyasi partilerinin kamu ve dış politika konularına olan tutumlarını araştırmış ve LDP üyelerinin çoğunun yabancı işçi alımına karşı olduğunu tespit etmiştir. Bu veri de yabancı bakıcı alımına yönelik politikaların başbakanlık tarafından parti üyelerine kabul ettirildiğini doğrular niteliktedir diyebiliriz.

Sonuç

Uluslararası göçe kapalı olarak bilinen Japonya, ikinci Abe hükümeti döneminde farklı alanlarda yabancı işçilerin sayılarını arttıracak ve onları Japon toplumunun kalıcı bir parçası haline getirecek yeni sistemler üretmiştir. Bu değişiklikler, Japonya'nın geleneksel muhafazakâr göç politikasının açıldığını ve gevşediğini göstermektedir. Bugüne kadar, Japonya'nın göç politikasını üzerinde yapılan önceki çalışmaların çoğu ya güncelliğini yitirmiş ya da politika yapım sürecini eksik analiz etmiştir. Dolayısıyla, bu çalışmanın amacı Japonya'da son yıllarda yaşanan göç politikası dönüşümünün altında yatan nedenlerin açıklığa kavuşturulmasıydı. Bu anlamda, yabancı bakıcı istihdamının ele alınması önem arz etmektedir çünkü demografik ve ekonomik ihtiyaçlara rağmen Japonya uzun yıllar bu alanda yabancı istihdamına karşı çıkmıştır. Bu inatçı politikayı değiştiren başbakan Şinzo Abe, başbakanlık merkezli politika yapım metodunu kullanarak yabancıların istihdamına karşı çıkan bürokratik ve toplumsal aktörleri devre dışı bırakmış, işveren dernekleri ve kamuoyunun taleplerine uygun bir şekilde yabancı bakıcıların arttırılmasını mümkün kılmıştır. Bunun sonucunda, günümüzde artık Japonya farklı yöntemlerle yabancı bakıcı kabul etmektedir. Uluslararası öğrenci veya geçici göçmen işçi statüsü ile gelen yabancılar Japon devletinin uyguladığı mesleki sınavı geçmeleri halinde ise kalıcı oturma elde edebileceklerdir. Yabancı bakıcıların Japonya'da istihdam edilmesi ve onları Japon toplumunun kalıcı bir parçası olarak kabul edilmesi daha Şinzo Abe döneminden önce mümkün olmayan bir durumdu. Genel olarak, Japonya'nın göç politikasının anlaşılması Türkiye açısından da önem arz etmektedir. Eğer Japonya'nın göçmen işçi kabul politikası iyi anlaşılırsa, ileride Türkiye ve Japonya arasında göç konusunda işbirliği yapılabilir ve Japonya Türkiye'den göçmen işçi temin edebilir. Bu araştırmanın en önemli eksikliği kullanılan birincil kaynakların halka açık kaynaklardan oluşmasıdır. Araştırmada, politika yapım sürecine aktif olarak katılmış bürokratlar, siyasiler, sendikacılar ve işveren dernekleri üyeleri ile yapılacak görüşmeler kullanılması, kamuya açık kaynaklardan elde edilen verilerin doğrulanması açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Akashi, J. (2014). New Aspects of Japan's Immigration Policies: Is Population Decline Opening the Doors? *Contemporary Japan*, 175-196. doi:10.1515/cj-2014-0009
- Akashi, J. (2017, Şubat). Abe Seiken no Gaikokujin Seisaku. *Oobara Shakai Mondai Kenkyuiyou Zasshi* (700), 12-19. http://oisr-org.ws.hosei.ac.jp/images/oz/contents/700_02.pdf adresinden alındı
- Arakaki, O. (2008). *Refugee Law and Practice in Japan*. Hampshire: Ashgate.

- Asahi Shimbun. (2018, Aralık 1). *Tokutei Ginou Ichigou, Kizon Kaigo ni mo Zairyuu Shikaku ni mo Ikou (Yeni ikamet statüsüinden mevcut 'hemşirelik bakımı' için de 'Özel Beceriler No. 1')*. Eylül 12, 2022 tarihinde Asahi Shimbun Digital: <https://www.asahi.com/articles/DA3S13792782.html> adresinden alındı
- Chiavacci, D. (2012). Japan in the 'Global War for Talent': Changing Concepts of Valuable Foreign Workers and Their Consequences. *Asien The German Journal on Contemporary Asia* 124, 27-47.
- Chung, E. A. (2010). *Immigration and Citizenship in Japan*. New York: Cambridge University Press.
- Endoh, T. (2019). The Politics of Japan's Immigration and Alien Residence Control. *Asian and Pacific Migration Journal*, 28(3), 324-352. doi:10.1177/0117196819873733
- Foster, M. (2018, Mart 28). *Aging Japan: Robots may have role in future of elder care*. Temmuz 4, 2022 tarihinde Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-japan-ageing-robots-widerimage-idUSKBN1H33AB> adresinden alındı
- Hanaoka, C. (2015, Mayıs). Kaigo Roudouryoku Busoku Wa Naze Shoujiteiruno ka (Bakım Alanındaki İşgücü Eksikliği Neden Oluşmaktadır?). *Nihon Roudou Kenkyu Zasshi*, 57(5), 16-25.
- Hoshi, T., & Lipsky, P. Y. (2021). The Political Economy of the Abe Government. T. Hoshi, & P. Y. Lipsky içinde, *The Political Economy of the Abe Government and Abenomics Reforms* (s. 3-40). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hosono, Y. (2011). Nihon Firipin Keizai Renkei Kyoutei wo Tsuujita Kango-shi Kaigo-shi Ukeire Koushou Katei 8Negotiation Process for Acceptance of Nurse Care Workers through the Japan-Phillipines Economic Partnership Agreement). *Yokohama Kokusai Shakai Kagaku Kenkyu* 15, no.6, 67-89.
- ISAJ. (2022, Kasım). *2021 Immigration Control and Residency Management*. Immigration Services Agency of Japan: <https://www.moj.go.jp/isa/content/001361699.pdf> adresinden alındı
- ISAJ. (2022, May). *Arutana Gaikoku Jinzai no Ukeire Oyobi Kyousei Shakai Jitsugen ni Muketa Torikumi (Acceptance of New Foreign Human Resources and Efforts Toward the Realization of a Symbiotic Society)*. Immigration Services Agency of Japan: <https://www.moj.go.jp/isa/content/930004251.pdf> adresinden alındı
- JCO. (2010, Eylül). *Chousa Kekka no Gaiyou: Kaigo Hoken Seido ni Tsuite (Araştırmanın Sonucunun Genel Hatları: Yaşlı Bakım Sigortası Sistemi ile İlgili)*. Ağustos 18, 2022 tarihinde Japan Cabinet Office: <https://survey.gov-online.go.jp/h22/h22-kaigohoken/2-3.html> adresinden alındı
- JCO. (2021, Temmuz). *Annual Report on the Ageing Society Summary (FY 2021)*. Ağustos 15, 2022 tarihinde Japan Cabinet Office: <https://www8.cao.go.jp/kourei/english/annualreport/2021/pdf/2021.pdf> adresinden alındı
- Kamibayashi, C. (2009). Ichiteki Gaikokujin Roudou sha Ukeire Seido no Teichaku Katei: Gaikokujin Ginou Jisshuu Seido (The Process of Establishment of the Temporary Foreign Worker Acceptance System: Focusing on the Technical Internship Program for Foreign Nationals). *Shakai Shirin* 56, no.1, 39-63.
- Kamibayashi, C. (2018, May). *Gaikokujin Ginou Jisshuu Seidou no Dai Ni no Tenkiten: 2016 nen no Ginou Jisshuu Hou wo Chuushin ni (The Second Turning Point of the Foreign Technical Internship System: Focusing on the Technical Internship Law of 2016)*. Rengou Souken Repouto: <https://www.rengo-soken.or.jp/dio/dio337-2.pdf> adresinden alındı
- Kamibayashi, C. (2021). *Gaikokujin Roudousha Ukeire to Nihon Shakai (Admission of Foreign Workers and Japanese Society)*. Tokyo : Tokyo University Press.
- Koizumi, K. (1992). Refugee Policy Formation in Japan: Developments and Implications. *Journal of Refugee Studies* 5, no.2, 123-135.
- Kondo, A. (2002). The Development of Immigration Policy in Japan. *Asian and Pacific Migration Journal* 11, no.4, 415-435.
- Kondo, A. (2008). Summary of the Legal Position of Migrants in Japan. *Meijyo Daigaku Hou Gakkai (ben) (Meijyo University Law Association ed.)* 57 (3), 226-198.

Kondo, A. (2009). Nihon Zaishuu Gaikokujin ni Kansuru Hou Seidou (Legal System For Foreign Residents in Japan). *Gakujutsu Doukou (Academic Trends)*, 20-30.

Kondo, A. (2015). Migration and Law. *Asia & Pacific Policy Studies*, 2(1), 155-168. doi:10.1002/app5.67

METI. (2018, March 23). *MHLW*. Ministry of Health, Labor and Welfare of Japan: https://www.meti.go.jp/policy/mono_info_service/mono/fiber/ginoujishshukyougikai/180323/3_mhlw-genjyoukadai.pdf adresinden alındı

MHLW. (2014, Haziran 4). *Kaigo Jinzai no Kakubo ni Tsuite*. Eylül 1, 2022 tarihinde Ministry of Health Labor and Welfare of Japan: <https://www.mhlw.go.jp/file/05-Shingikai-12201000-Shakaiengokyokushougaihokenfukushibu-Kikakuka/0000047617.pdf> adresinden alındı

MHLW. (2015, Şubat 4). *Gaikokujin Kaigo Jinzai Ukeire no Arikata ni Kansuru Kentoukai Chukan Matome*. Ministry of Health Labor and Welfare of Japan: <https://www.mhlw.go.jp/file/05-Shingikai-12201000-Shakaiengokyokushougaihokenfukushibu-Kikakuka/0000073122.pdf> adresinden alındı

MHLW. (2020, Ağustos 31). *Gaikokujin Kaigo Shokuin ga İki İki to Katsuyaku Dekiru Shokuba Zukuri to ha (Yabancıların Başarılı ve Aktif bir Rol Oynayabileceği Bir İyeri Yaratmak Nasıl Olur?)*. <https://www.mhlw.go.jp/content/12000000/000678250.pdf> adresinden alındı

MHLW. (2020, Mart 16). *Kaigo Bunya no Meguru Jyoukyou ni tsuite (Bakım Sektörünü Çevreleyen Sorun)*. Ministry of Health, Labor and Welfare of Japan: <https://www.mhlw.go.jp/content/12300000/000608284.pdf> adresinden alındı

MHLW. (2022, Ağustos 01). *Keizai Renkei Kyoutei ni Motozuku Ukeire no Wakugumi (Ekonomik İşbirliği Anlaşmalarına Dayanılarak Yapılan Kabullerin Genel Çerçevesi)*. Ağustos 01, 2022 tarihinde Ministry of Health, Labor and Welfare of Japan: <https://www.mhlw.go.jp/content/000639886.pdf> adresinden alındı

MHLW. (2022, Temmuz 1). *Ministry of Health Labor and Welfare of Japan*. Temmuz 1, 2022 tarihinde Guidebook for Care Service Providers on Employment of Foreign Care Workers: <https://www.mhlw.go.jp/content/12000000/000526603.pdf> adresinden alındı

MHLW. (2022, Ağustos 10). *The Long-term care Insurance System*. Ministry of Health Labor and Welfare of Japan: <https://www.mhlw.go.jp/english/topics/elderly/care/2.html> adresinden alındı

MOJ. (2000, March 24). *Basic Plan for Immigration Control (The 2nd edition) provisional translation*. Eylül 12, 2022 tarihinde Ministry of Justice of Japan: <https://www.moj.go.jp/isa/content/001342292.pdf> adresinden alındı

MOJ. (2005, March). *Basic Plan for Immigration Control (3rd edition) provisional translation*. 09 12, 2022 tarihinde Ministry of Justice of Japan: <https://www.moj.go.jp/isa/content/001342295.pdf> adresinden alındı

MOJ. (2010, March). *Basic Plan for Immigration Control, 4th edition provisional translation*. September 12, 2022 tarihinde Ministry of Justice of Japan: <https://www.moj.go.jp/isa/content/930002581.pdf> adresinden alındı

MOJ. (2014, Nisan 21). *Dai 8 Kai (Dai 6 ji ShutsuNyu Kanri Seisaku Kondankai Gijiroku)*. Temmuz 3, 2022 tarihinde Ministry of Justice of Japan: <https://www.moj.go.jp/isa/content/930003018.pdf> adresinden alındı

MOJ. (2015, September). *Basic Plan for Immigration Control (5th edition) provisional translation*. September 12, 2022 tarihinde Ministry of Justice of Japan: <https://www.moj.go.jp/isa/content/930003137.pdf> adresinden alındı

MOJ. (2022). *Shutsunyu Kanri Seisaku Kondankai (Göç Politikası Danışma Kurulu)*. Eylül 12, 2022 tarihinde Immigration Services Agency of Japan: https://www.moj.go.jp/isa/policies/policies/nyukan_nyukan41.html adresinden alındı

Morita, K., & Sassen, S. (1994). The New Illegal Immigration in Japan, 1980-1992. *The International Migration Review* 28, no.1, 153-163.

Mulgan, A. G. (2018). *The Abe Administration and The Rise of the Prime Ministerial Executive*. New York: Routledge.

- NCCU. (2014, Nisan 28). *Nippon CareSERVICE Craft Union*. Minshutou Kourou Bumon Kaigi Shusseki. Gaikokujin Ginou Jisshu Seido no Minaoshi Giron ni Tsuite Hatsugen (Japon Demokratik Partisinin Sağlık ve Emek Bölüm Toplantısına Katıldık. Yabancı teknik Stajyer Eğitim Sisteminin Düzeltilmesine İlişkin Tartışmalar : https://www.nccu.gr.jp/topics/detail.php?SELECT_ID=201404250001 adresinden alındı
- Nikkei Shimbun. (2014, Nisan 1). *Jimin, Gaikokujin Roudousha Katsuyou de Seifu ni Teigen (Liberal Demokratlar, yabancı işçilerin kullanımı konusunda hükümete tavsiyelerde bulundular)*. Nikkei Keizai Shimbun: https://www.nikkei.com/article/DGXNASFS0104J_R00C14A4PP8000/ adresinden alındı
- Nikkei Shimbun. (2014, Mart 20). *Kaigo de Gaikokujin Ukeire Kakudai Kentou Seifu Jimin, EPA Nado Katsuyou*. Nikkei Shimbun: <https://www.nikkei.com/article/DGXNZO67093740Q4A220C1EE8000/> adresinden alındı
- Nippon Keidanren. (2008, Ekim 14). *Nihon Keizai Dantai Rengou Kai*. Jinkou Genshou ni Taiou Shita Keizai Shakai no Arikata (Ekonomi ve Toplum Azalan Nüfus ile Nasıl Başa Çıkabilir): <https://www.keidanren.or.jp/japanese/policy/2008/073.pdf> adresinden alındı
- Ogawa, N. (2011). Population Aging and Immigration in Japan. *Asian and Pacific Migration Journal* 20, no.2, 133-167.
- OTIT. (2022, Haziran 22). *'Care Worker' in Technical Intern Training Program*. Ağustos 12, 2022 tarihinde Organization for Technical Intern Training: <https://www.otit.go.jp/files/user/210104-2.pdf> adresinden alındı
- Peng, I. (2016, March). Testing the Limits of Welfare State Change: The Slow-moving Immigration Policy Reform in Japan. *Social Policy and Administration* , 50(2), 278-295. doi:10.1111/spol.12215
- PMJC. (2014, Ocak 22). *A New Vision from a New Japan, World Economic Forum 2014 Annual Meeting, Speech by Prime Minister Abe*. Prime Minister of Japan and His Cabinet: https://japan.kantei.go.jp/96_abe/statement/201401/22speech_e.html adresinden alındı
- Rengou. (2015, Şubat 4). *Gaikokujin Ginou Jisshu e no Kaigo Shokushu no Tsuika ni Taisuru Danwa (Yabancı Teknik Stajyer Eğitim Sistemine Bakım Mesleğinin Eklenmesi Üzerine Görüş)*. Nippon Roudou Kumiai Sourengou Kai: https://www.jtuc-rengou.or.jp/news/article_detail.php?id=732 adresinden alındı
- Sankei Shimbun. (2015, Aralık 7). *Keidanren ga Katou Ichioku Katsudou Tantsousou to Kondan, Gaikokujin Kaigoshi Kakudai wo Kentou (Keidanren meets with Minister Kato to discuss expansion of foreign caregivers)*. Sankei Shimbun: <https://www.sankei.com/article/20151207-XVADE7CRTBICXID6WPGEPYKO2E/> adresinden alındı
- Shinoda, T. (2007). *Koizumi Diplomacy: Japan's Kantei Approach to Foreign and Defense Affairs*. Seattle: University of Washington Press.
- Shinoda, T. (2022). The Policymaking Process in Japan. R. J. Pekkanen, & S. M. Pekkanen içinde, *The Oxford Handbook of Japanese Politics* (s. 245-262). New York: Oxford University Press.
- Shiruba Shinpou. (2014, Mart 20). *Kaigo no Jisshu Seido Sousetsu wo Jimintou Gaikokujin I (Bakım için bir teknik stajyerlik sistemi kurulması' LDP, Yabancılar Komitesi)*. Shiruba Shinpou: <http://www.silvernews.com/ps/qn/guest/news/showbody.cgi?CCODE=12&NCODE=2395> adresinden alındı
- Song, J. (2020, Aralık). The Political Dynamics of Japan's Immigration Policies during the Abe Government. *Pacific Focus*, XXXV(3), 613-640.
- Takenaka, H. (2021). Expansion of the Japanese Prime Minister's Power and Transformation of Japanese Politics. T. Hoshi, & P. Y. Lipsy içinde, *The Political Economy of the Abe Government and Abenomics Reforms* (s. 43-67). Cambridge: Cambridge University Press.
- Taniguchi, M. (2020). *Gendai Nihon no Daihyousei Minshu Seiji: Yuukensha to Seijika (Representative Democracy in Japan: Voters and Politicians)*. Tokyo: University of Tokyo Press.
- US Department of State. (2017, June). *Trafficking in Persons Report 2017*. Ağustos 5, 2022 tarihinde United States of America Department of State: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/02/271339.pdf> adresinden alındı

Verite. (2018). *Forced Labor Risk in Japan's Technical Intern Training Program*. Ağustos 1 2022 tarihinde Verite: <https://verite.org/wp-content/uploads/2018/09/Forced-Labor-Risk-in-Japans-TITP.pdf> adresinden alındı

Vogel, S. K. (2021). Abe's Slight Left Turn: How a Labor Shortage Transformed Politics and Policy. T. Hoshi, & P. Y. Lipsy içinde, *The Political Economy of the Abe Government and Abenomics Reforms* (s. 271-309). Cambridge: Cambridge University Press.

Vogt, G. (2007). Closed Doors, Open Doors, Doors Wide Shut? Migration Politics In Japan. *Japan Aktuell*, 5, 3-30.

Vogt, G. (2018). *Population Aging and International Health-Caregiver Migration to Japan*. Cham, Switzerland: Springer.

Yamanaka , K. (2003). 'I will go home, but when?: labor migration and circular diaspora formation by Japanese Brazilians in Japan. M. Douglass, & G. S. Roberts içinde, *Japan and Global Migration: Foreign Workers and the Advent of a Multicultural Society* (s. 123-153). Honolulu: University of Hawai'i Press.

Yamanaka, K. (1993). New Immigration Policy and Unskilled Foreign Workers in Japan. *Pacific Affairs* 66, no.1, 72-90.

Yamazaki, T. (2006, Şubat). Kango Kaigo Bunya ni Okeru Gaikokujin Roudousha no Ukeire Mondai (Yabancı Hemşire ve Bakım Görevlisi Kabulünde Doğan Sorunlar). *Refransu*, 4-24.

Extended Summary

Many developed countries accept foreign healthcare workers due to the aging population and labour shortages. Japan, the fastest aging population in the world, has resisted the recruitment of elderly care workers from abroad for many years.

This policy was seen as an extension of Japan's closed and conservative immigration policy. Japan's immigration policy in the 1990s privileged co-ethnics and foreigners with specialized knowledge and skills. The so-called low-skilled workers were only admitted on a temporary basis and caregiving jobs were not open to foreigners apart from exceptional cases. The start of the admission of foreign caregiver workers from three Asian countries in the 2000s under the Economic Partnership Agreements remained only a symbolic arrangement that served Japanese economic interests and did not amount to an immigration opening.

However, under the second Abe administration, new programs to increase the number of foreign caregivers represent a significant opening in the country's immigration policy. Specifically, the second Abe administration aimed to increase the number of foreign caregivers in Japan through three new programs. The first is the newly created 'caregiver' visa, created in 2016 through the revision of the Immigration and Refugee Law. The second is the inclusion of the caregiving profession in the technical intern trainee program, the temporary migrant worker program. Finally, foreign caregivers are recruited through the newly launched special skills visa, which was also a result of the revision of the Immigration and Refugee Law.

As a result of these programs, the number of foreign caregivers has increased, the countries of origin of caregivers have diversified, and finally, it has become possible for them to obtain permanent residence. The study examined the dynamics behind Japan's immigration policy change. Accordingly, the policy-making process was traced using reports published by the Japanese government, newspaper articles and other publicly available sources.

Japan has been undergoing a serious demographic transition over the last three decades. Declining birth rate and increasing life expectancy are the two main reasons for population aging and shrinkage. Population shrinkage has led to labour shortages in many sectors that rely on human labour, but labour shortages in the elderly care sector have reached a more critical level than in other sectors. There are several reasons for chronic labour shortages in the elderly care sector. First, low wages and harsh working conditions in the elderly care profession. Moreover, the structure of Japan's public long-term care insurance for the elderly is such that caregiver wages are kept low or suppressed. Another reason why the labour shortage in the care sector is not easily eliminated is that elderly care is a labour-intensive field.

In recent years, the government has resorted to various methods to address the labour shortage, but these initiatives have not been very successful. Japan's aging population since the early 2000s and labour shortages in the elderly care sector were not enough to trigger Japan's immigration policy transformation until the second Abe administration. Thus, demographic and economic factors constitute necessary but not sufficient reasons. In response, the prime minister's office, which plays an active role in policy-making, has implemented programs to increase the number of foreign caregivers in line with the demands of nursing home businesses. The study's main finding is that in Japan, the drivers of immigration policy transformation are political rather than demographic and economic changes.

A series of political and administrative reforms since the early 1990s have reduced the influence of the bureaucracy and the ruling LDP in the public policy-making process, while increasing the powers and influence of the prime minister's office. When Prime Minister Shinzo Abe came to power for the second time, he effectively used the prime minister's office-centred policymaking method. The prime minister-centred policy-making model, effectively used by Shinzo Abe, has led to the exclusion of bureaucratic actors that take a conservative stance on immigration to protect the interests of labour unions. This, in turn enabled the executive to formulate an immigration policy in line with the demands of economic interest groups.

LYKİA BÖLGESİ'NDE KLASİK DÖNEM'E TARİHLENDİRİLEN BAZI YAPILARDAKİ DUVAR ÖRGÜ STİLLERİNE DAİR GÖZLEMLER – 1¹

OBSERVATIONS ON MASONRY STYLES IN SOME BUILDINGS DATED TO THE CLASSICAL PERIOD IN THE LYKIA REGION – 1

Halil Mert Erdoğan
Antalya Akev Üniversitesi
Mimari Restorasyon Programı
halil.erdogan@akev.edu.tr
ORCID 0000-0002-8119-7196

ÖZ

Geliş Tarihi: 02.11.2022
Kabul Tarihi: 18.12.2022
Yayın Tarihi: 30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Lykia Bölgesi
Duvar Örgüsü
Polygonal
Rektogonal
Trapezoidal

Keywords
Lycia Region
Masonry
Polygonal
Rectogonal
Trapezoidal

Bu çalışmada Lykia Bölgesi'nde, Klasik Dönem'de karşılaşılan bazı duvar örnekleri ele alınmıştır. Genel amaç çeşitli arkeolojik materyallerle tarihlendirilen yapılara ait duvarların, duvar örgü stillerini karşılaştırmaktır. Pers Egemenliği'nin Lykia'daki yönetsel yapıyı organize etmesi ile birlikte, Klasik Dönem'de Lykia Bölgesi'nde imar faaliyetleri artmıştır. Dolayısıyla Klasik Dönem ile birlikte bu bölgedeki yapılarda yeni duvar örgü teknikleri ile karşılaşmaya başlanmıştır. Duvar örgüsünde kullanılan, örgü teknikleri (Polygonal örgü, Trapezoidal örgü, Rektogonal örgü vs) ile blokların kenar ve yüzey işçiliklerinde detaylar, duvarların tarihlendirilebilmesi yönünde bizlere fikir vermektedir. Apollonia'daki Kimliksiz Mezar Yapısı; Ksanthos'taki Lykia Yapısı, Lykia Akropolü – Doğu Sur; Trysa'daki Heroon ve Set Duvar; Avşar Tepesi'ndeki Hanedan Mezarı; Palamut Köyü'ndeki Uzun Sur ile Onında'daki Batı Kule çalışmada ele alınan yapılarıdır.

ABSTRACT

In this study, some wall samples that encountered in the Classical Period in the Lycian Region are discussed. The general aim is to compare the masonry styles of the walls of the buildings dated by various archaeological materials. With the Persian Sovereignty organizing the administrative structure in Lycia, reconstruction activities increased in the Lycia Region in the Classical Period. Therefore, with the Classical Period, we begin to see new masonry techniques in the buildings in this region. The masonry techniques (Polygonal Masonry, Trapezoidal Masonry, Rectogonal Masonry etc.) used in the masonry and the details in the edge and surface craftsmanship of the blocks give us an idea for the dating of the walls. In this study, although not all the wall samples encountered in the Lycian Region are discussed, the examples showing general differences and giving clear dates are included. The Heroon Structure at Apollonia; Lycian Structure in Xanthos, Lycian Acropolis – The East Wall; Heroon and The Banquette Wall in Trysa; The Dynast Tomb on Avşar Hill; The Long Rampart in Palamut Village and the West Tower in Oninda are the structures discussed in the study.

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilim.1198636>

Atıf/Cite as: Erdoğan, H. M. (2022). Lykia Bölgesi'nde Klasik Dönem'e Tarihlendirilen bazı duvar örgü stillerine dair gözlemler. *Neşebir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2517-2536.

¹ Bu makale Akdeniz Üniversitesi Arkeoloji Ana Bilim Dalı'nda gerçekleştirilen "Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem Lykia Bölgesi Duvarları" adlı doktora tezinin bir bölümünden türetilmiştir.

Giriş

Lykia Bölgesi, Paleolitik Dönem'den² itibaren yaşam izlerinin takip edilebildiği, dönemler içerisinde sınırlarının³ ve egemen güçlerin⁴ sürekli değiştiği Anadolu'daki önemli Antik Çağ bölgelerinden biridir. Geç Arkaik Dönem ile birlikte bölgede gözlemlenebilen, arkeolojik verilerle desteklenen kentleşme, dolayısıyla yapılaşma ve hatta sanat faaliyetleri, Klasik Dönem ile birlikte zirve yapmıştır⁵. Pers Egemenliği'nin Lykia'daki yönetsel yapıyı organize etmesi ve Lykia Bölgesi'ndeki birçok kentin hem bu yönetsel yapı ile hem de değişen egemen güçlerin savaştığı dış güçlerle mücadele etmesi⁶, Lykia Bölgesi'nde bu dönemde hareketliliği beraberinde getirmiştir. Her ne kadar Lykia Bölgesi, Atina ve Pers çekişmesi arasında kalmış ve zaman içerisinde iki yönetimin de boyunduruğu altına girmiş⁷ olsa da ortaya koyduğu sanat ve mimari yapı çeşitliliği nevi şahsına münhasır olmuştur⁸. İç ve dış bölgelerdeki çekişme ve savaş hali, şüphesiz Lykia Bölgesi'ndeki çoğu kentte, özellikle tahkimat yapılarında- yeni bir imar faaliyetinin başlamasına vesile olmuştur. Bu hareketli ve çekişmeli dönemde bölgede ortaya çıkan sanat eserleri ve mimari yapılarıdaki "Lykialılık", yeni imar faaliyetleri süresince üretilen yapılarda karşılaşılan duvar örgü stilleri ve duvar örgü sistemlerinde de kendi belli etmektedir. Bu çalışmada da Lykia Bölgesi'ne ait örneklerden seçilmiş, altı kentte karşılaşılan sekiz yapıya ait duvar örgü stilleri ve duvar örgü sistemleri incelenecektir.

Duvar örgü stili ve teknikleri bağlamında 20. yy'nın ortalarından itibaren temel çalışmalar yayımlanmıştır⁹. Bu yayınlarda öne sürülen bazı tarihlendirme kriterleri, Lykia Bölgesi'nde çoğu tarihlendirilmiş yapı gruplarında gözlemlenen duvar örgüleri ile karşılaştırmalar yapılarak Lykia Bölgesi özelinde bir dönem birlikteliği aranmıştır. Bu çalışmada da kentler özelinde karşılaşılan duvar örgüleri tanıtılacak, değerlendirme kısmında da Lykia Bölgesi'ndeki Klasik Dönem duvar örgülerinin tarihlendirilmesine yönelik sonuçlar tartışılacaktır. Apollonia'daki Kimliksiz Mezar Yapısı; Ksanthos'taki Lykia Yapısı, Lykia Akropolü – Doğu Sur; Trysa'daki Heroon ve Set Duvar; Avşar Tepesi'ndeki Hanedan Mezarı; Palamut Köyü'ndeki Uzun Sur ile Oninda'daki Batı Kule bu çalışmada ele alınan yapılardır.

Apollonia

Orta Lykia'nın en karakteristik Klasik Dönem özelliği olan Dikme Mezarlara¹⁰ çok sayıda sahip olması ve önemli bir sympolitia'nın¹¹ üyesi olması ile tanınan kentte¹², çalışmaların gerçekleştirildiği ve duvar örgü stili ile öne çıkan yapı, Apollonia'daki "Kimliksiz Mezar Yapısı"¹³dır.

Kimliksiz Mezar Yapısı

İki duvarı günümüze ulaşmış, 134 m²lik bir alanda yer alan yapıda¹³, duvarın iç yüzlerinin kaba işçiliğe sahip bırakılmış olması podyum ya da platform¹⁴ işlevini akla getirmektedir. Bu bilgiler ve araştırmalar neticesinde bu mezar yapısının lokal bir Lykia hanedan mezarı olduğu savlanmaktadır¹⁵.

² Karain Mağarası'nın iskânıyla alakalı detaylı bilgi için bk.: Yalçınkaya 1988, 39 – 51; Beldibi Mağarası ile alakalı detaylı bilgi için bk.: Bostancı 1964, 31 – 31; Son dönemlerdeki yeni keşiflerle prehistorik dönemlere ışık tutan Tlos keşifleriyle alakalı bk.: Korkut 2013, 333 – 344; Becks & Polat Becks 2013, 166 183.

³ Özellikle Lukka'nın değişen sınırları ve Lukka halkının bu göç refleksiyle alakalı detaylı bilgi için bk.: Megrelis 2013, 25, 84; Laroche 1976, 15 – 19; Bryce & Zahle 1986, 40, 100.

⁴ Lykia Bölgesi ve bu bölgedeki çoğu kent/yerleşim yeri, özellikle Arkaik – Klasik Dönem içlerinde, antik dönemde Atinalılar ve Perslilerin temsil ettiği iki kutuplu güç dengesinde sürekli olarak saf değiştirmiş ya da değiştirmek zorunda kalmıştır. Briant 2002, 34, 38, 226, 558 – 559.

⁵ Bryce 1983; Bryce 1991; Özüdoğru 2008, 12 – 19.

⁶ Zahle 1991, 145 – 146.

⁷ Bryce & Zahle 1986, 99 – 114.

⁸ Çevik 2015, 38.

⁹ Scranton 1941; Lugli 1954; Akarca 1987; Winter 1971; Durukan 2004; Tırpan – Söğüt 1998; Saner 1995; Lawrence 1996; Tomlinson 1961; Orlandos 1968; McNicholl - Milner 1997; Erdoğan 2017; Marksteiner 1993; Marksteiner 2002; Marksteiner 1994; Konecny 1997; Adam 1982.

¹⁰ Kjeldsen – Zahle 1976, 44; Keen 1992, 53; Keen 1992, 63, dn: 46; Draycott 2004, 103 – 104.

¹¹ Dinç 2012, 77-78; Coulton 1982, 124.

¹² Kjeldsen – Zahle 1976, 29 – 31.

¹³ Kjeldsen – Zahle 1976, 31.

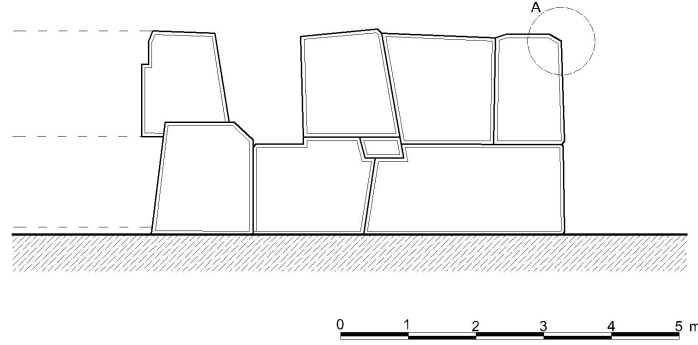
¹⁴ Kjeldsen – Zahle 1976, 39

Yapım Özellikleri.

Yapının iki kanadında duvar kalıntıları gözlemlenmektedir. Kuzeydoğu kanatta yer alan duvarın gözlemlenebilen yüksekliği 3 m iken uzunluğu 11,70 m; duvar kalınlığı ise 1,10 m'dir. Yerel kireçtaşının kullanıldığı yapı duvarı 0,30 m çıkıntı yapan anakaya duvar yatağı olarak kullanılmıştır. Kuzeybatı kanatta yer alan yapı duvarında gözlemlenebilen yüksekliği 1,60 m; uzunluk 11,40 m; duvar kalınlığı ise 1 m'dir. Kuzeydoğuda gözlemlenen anakaya işçiliği bu kanatta karşımıza çıkmamaktadır. Kuzeydoğu kanattaki duvar blokları kuzeybatıda gözlemlenen örneklere göre daha büyük boyutlu organize edilmiştir. Yapının üst bölümlerine ait bilgiler kısıtlıdır; buna ek olarak bazı konstrüktif detaylardan yapının tam olarak bitirmediği savlanmaktadır¹⁶.

Duvar Örgü Stili.

İki duvar kanadında da farklı duvar örgü stilleri söz konusudur: Kuzeydoğu kanatta karşılaşılan duvar örgü stili Pseudo-Isodom Trapezoidal¹⁷ (Şekil 1) iken kuzeybatıda yer alan duvar örgüsünde Nizamlı Polygonal¹⁸ (Şekil 2) ile karşılaşılmaktadır.

Şekil 1. Apollonia Pseudo-Isodom Trapezoidal Örgü

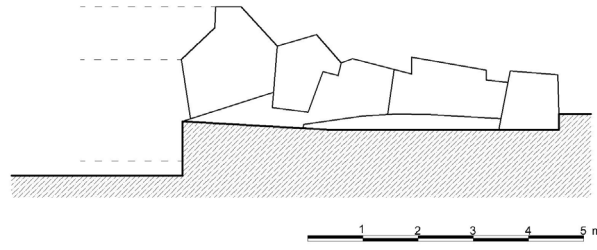
¹⁵ Zahle ve Kjeldsen'nin Ksanthos Antik Kenti'ndeki G Anıtı gibi podyum temelli yapıları atfetmesi ve iç cephe blokların, işçiliksiz, kaba bırakıldığı savını, son yıllarda kazı çalışmaları gerçekleştirilen Ksanthos Antik Kenti'ndeki Güneydoğu Sektör duvarları da destekler niteliktedir. İlgili yapı ve duvar işçilikleri için bk.: Erdoğan 2017, 47-51; Varkıvanç 2018, 928.

¹⁶ Kjeldsen – Zahle 1976, 35 – 36.

¹⁷ Trapezoidal Pseudo-İsodom Örgü, taş sıralarının belirli bir nizam içerisinde ama farklı yüksekliklerin gözlemlendiği örgü biçimidir; (Yun.) *τραπεζιοσχημο ψευδοϊσοδομο*: Trapezioschimo Psevdoisódomo ya da Trapézoidal Pseudo-Isodome. Bk.: Ginouves – Martin 1985, 98. Bu örgü stiline dair detaylı bilgi için bk.: Orlandos 1968, 139; Scranton 1941, 74 – 75; Akarca 1987, 113. Ayrıca birçok yayında yapının ön duvarını temsil eden bu örgü için Sıralı Polygonal (Coursed Polygonal) önerisi yapılmıştır. Oysa bu kısımdaki örgü genelinde dört kenarlı, trapezoidal bloklar dikkat çekmektedir. Arada kullanılan polygonal bloklar, İsodom Trapezoidal örgüyü düzensizleştirmiş ve örgü genelinde Pseudo-İsodom Trapezoidal bir cephe oluşmasına sebebiyet vermiştir. Yapının Kuzeybatı Duvarı'nda daha küçük ölçekli bloklar ile Sıralı Polygonal örgünün söz konusu olduğunu görüyoruz. Orlandos'un dile getirdiği Pseudo-İsodom Trapezoidal ve Sıralı Polygonal örgüler arasında yaklaşık olarak MÖ 4.yy'ın sonlarından itibaren bir birleşim söz konusudur. İlgili yapıya ait bu duvar örgüleri, Orlandos'un bu savının daha erken dönemlerde görüldüğünü gösteriyor olabilir. Orlandos ile alakalı bilgi için bk.: Orlandos 1968, 134, 139.

¹⁸ Nizamlı Polygonal tanımı için bk.: Erdoğan 2017, 66.

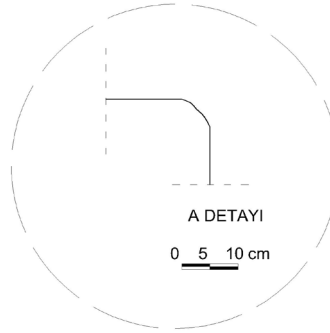

Şekil 2. Apollonia Nizamlı Polygonal Örgü

Yüzey – Kenar İşçilikleri.

Blokların yüzeylerinde, Düz Yüzey Çerçevesi; blok kenarlarında ise, Pahlı (İç Bükey Eğri) işçilik gözlemlenmektedir (Şekil 3).

Şekil 3. Pahlı (İç Bükey Eğri) İşçilik Detayı

Dönemi.

MÖ 470 – MÖ 450¹⁹

Ksanthos

Ksanthos, uzun süredir sistematik kazı çalışmalarının devam ettiği, bu vesile ile birçok yapının tarihlendirilmesinin mümkün olduğu önemli bir Lykia kentidir²⁰. Dynastik Dönem ile birlikte kentte yapılaşmanın kendini gösterdiği²¹, ilerleyen yüzyıllarda da sahip olduğu yapı çeşitliliği ile birlikte bu yapı zenginliğinin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Ksanthos Antik Kenti'nde özellikle polygonal duvar örgü stili yüzyıllar boyunca tercih edilmiştir; bu özelliği ile diğer Lykia ve çevre bölge kentlerinden ayrılmaktadır²².

¹⁹ Apollonia'daki yapının tarihlendirilmesi ile alakalı en temel öneri Kjeldsen ve Zahle'nin duvar örgüsünde karşılaşılan yüzey ve kenar işçiliğindeki detayların Ksanthos'taki G Anıtı ve Lykia Akropolü'ndeki Güney Burç duvarları ile benzerlik taşımaya dair getirdikleri yorumdur. Ayrıca benzer işçiliklerin Orta Lykia'da yaygın kullanımıyla alakalı Phellos ve Pinara'dan bazı detay duvar işçilikleri de örnek gösterilmektedir. Detaylı bilgi için bk.: Kjeldsen – Zahle 1976, 43; Marksteiner 1993, 37. Bu yapıyla alakalı çalışmalarda nadir fikir birliklerinden biri Lykia Duvarcılığı ile Hellen Duvarcılığı'nın farklı kronolojilere tabii olabileceğine dair şüphelerin dile getirilmesidir. Kjeldsen ve Zahle'nin Apollonia'daki ve Ksanthos'taki pahlı kenar işçiliklerine yaptığı atf, Hellen Duvarcılığı ile Lykia Duvarcılığı arasındaki temel farkı göstermektedir. Pahlı kenar işçilikleri Hellen Duvarcılığında MÖ 400 dolaylarında yoğun olarak ortaya çıkarken, buradaki örnekler MÖ 470 – MÖ 450 civarına tarihlendirilmektedir. Detaylı bilgi için bk.: Kolb – Kupke 1992, 42.

²⁰ Kent ile ilgili çalışmalardan bazıları için bk.: Demargne 1958; Metzger 1963; Demargne 1974; des Courtils – Cavalier 2001; des Courtils 1995; des Courtils 1998; des Courtils 2003; des Courtils 2005; des Courtils 2006; des Courtils – Cavalier 2015; Dönmez – Erdoğan 2013; Dönmez – Schürr 2015; Karademir – Kökmen 2014.

²¹ Demargne 1957.

²² Ksanthos Antik Kenti'nde karşılaşılan polygonal duvar örgüsünün sürekliliği ve polygonal örgü gruplandırmalarına dair detaylı bir çalışma için bk.: Erdoğan 2017.

Ksanthos Lykia Yapısı

Fransız arkeologlarca gerçekleştirilen yüzey araştırmaları neticesinde “dromoslu yapı”²³ olarak adlandırılan yapının, 2012 yılı itibarıyla Türk arkeologların sistematik kazı çalıřmalarını²⁴ bu yapıda sürdürmeye başlaması vesilesiyle kimliğine ve tarihlendirilmesine dair önemli bulgulara ulaşılmıştır. Yapıda iki farklı duvar örgü stili ile karřılařılmaktadır²⁵.

Yapım Özellikleri.

Yapıda duvar örgüsünün gözlemlenebilir kısımları doğu ve batı kanatlarda karşımıza çıkmaktadır. İki duvar parçası da güney – kuzey doğrultuludur. Doğu duvarın gözlemlenebilen uzunluğu 11,60 m; yüksekliği 3,10 m; duvar kalınlığı ise 1,20 m’dir. Yapının paralel duran bu iki duvar parçasının batı kanadında karşılaşılan duvar yüksekliği, kazı çalışmalarının bu alanda yoğunlaşmasından kaynaklı 8,05 m’yi bulmaktadır. Yapının iç kısmında karşılaşılan geç dönem eklenti duvarındaki harç yapısı, yapıya ait orijinal duvar örgüsünde karşımıza çıkmaz. Bu kanatlarda kullanılan en büyük boyutlu blok taş ortalama 2,40 m x 1,10 m; en küçük boyutlu blok taşlar ise 0,40 m x 0,25 m’dir.

Duvar Örgü Stili.

Hem doğu hem de batı duvar uzantılarında belirli aralıklarla farklı duvar örgü stilleri kullanılmıştır. Aynı duvar uzantısında iki farklı duvar stiline kullanılmış olması bu bağlamda benzersizdir. Doğu duvarda İsodom Trapezoidal ve Nizamlı Polygonal duvar örgü stili ile karşılaşılırken batı duvarda Pseudo-İsodom Trapezoidal ve Nizamlı Polygonal duvar örgü stili kullanılmıştır. Trapezoidal ve Polygonal örgüler arasında yaklaşık olarak MÖ 4. yy.’ın sonlarından itibaren bir birleşim söz konusudur²⁶ (şekil 4 – 5).

şekil 4. Ksanthos – Lykia Yapısı, Pseudo-İsodom Trapezoidal Örgü

²³ Des Courtils – Cavalier 2001, 154; des Courtils 2003, 88; Karademir – Kökmen Seyirci 2016, 107.

²⁴ Yıldız 2012, 55; Yıldız- Yeşilyurt 2013, 63 – 66; Karademir – Kökmen 2014, 65 – 68; Karademir 2015, 64 – 65; Karademir – Kökmen Seyirci 2016, 107 – 136.

²⁵ Erdoğan 2017, 46 – 47.

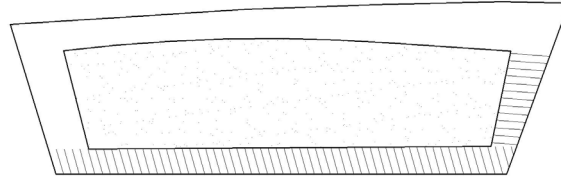
²⁶ Scranton 1941, 165 – 166; Orlandos 1968, 134, 139.

Şekil 5. Ksanthos – Lykia Yapısı, Nizamlı Polygonal Örgü

Yüze – Kenar İşçilikleri.

Doğu duvarda Düz Yüzeyle ve Kenar Bantlı yüze işçiliği dikkat çekmektedir. Burada karşılaşılan kenar bantlarında 4 – 6 cm genişliğinde değişiklik gösteren bantlar gözlemlenmektedir. Batı duvarda karşılaşılan yüze işçiliğinde Çerçevesiz Düz Yüze işçilik doğu duvardaki Kenar Bantlı işçilikten farklılık göstermektedir; 4 – 8 cm aralığında genişliğe sahip bantlar yüzeyledeki dört uzantıda da karşımıza çıkar. Batı duvardaki kenar işçiliği ilgi çekicidir; zira Lesbos (Çizgisel Eğri) işçiliği ile karşılaşılmaktadır²⁷ (Şekil 6).

Şekil 6. Ksanthos – Lykia Yapısı, Lesbos (Çizgisel Eğri) İşçilik Detayı

Dönemi.

MÖ Geç 5. yy – MÖ Erken 4. yy²⁸

Ksanthos Lykia Akropolü – Doğu Sur

Ksanthos Antik Kenti'ni çevreleyen ikili sur sisteminden²⁹, Dynastik Dönem Ksanthos'unun merkezi olarak tanımlanabilecek olan Lykia Akropolü'nü koruyan sur kalıntısı Klasik Dönem'den Hellenistik Dönem'e ve

²⁷ Lesbos, erken dönem çalışmalarda her ne kadar bir duvar örgü stili olarak tanımlanmış olsa da Lykia özelinde bu tanımı, bloklarda karşılaşılan 180°'lik açılardaki aksın kaymalarını tanımlamak için kullanılmaktadır. İlgili tespit için bk.: Erdoğan 2017, 61 – 62.

²⁸ “(...)Arkaik Dönem'e kadar uzanan çok sayıda seramik buluntu arasında gümüş bir Kherei sikkesi de gün ışığına çıkarılmıştır.” Bk.: Karademir – Kökmen 2014, 67; “(...) tüme yakın bir alabaster alabastronun da yer aldığı çok sayıda M.Ö. erken 5. yy. buluntusunun ele geçmesi (...)”, bk.: Karademir 2015, 65; Erdoğan 2017, 46.

²⁹ des Courtils 2003, 75; Erdoğan 2017, 13.

hatta Geç Roma İmparatorluk Dönemi'ne değin kullanılmaya devam etmiştir³⁰; bu sebeple de duvar örgüsü bağlamında bir stil birlikteliğinden bahsetmek mümkün olmamaktadır.

Yapım Özellikleri.

Lykia Akropolü'nün güneydoğu köşesinde yer alan orthostattan³¹ kuzey yönelimli devam eden sur kalıntısının gözlemlenebilen uzunluğu 31,30 m; en yüksek noktası ise 6,10 m'dir. Duvar kalınlığının sur yapılarına nazaran daha dar olduğu gözlemlenmektedir; karşılaşılan duvar kalınlığı kuzeye doğru değişiklik gösterse de ortalama 1,85 m'dir. Orthostattan doğu – batı yönlü ilerleyen diğer aksta farklı bir duvar örgü stili ile karşılaşılmamasına rağmen, bu aksta polygonal örgü ile karşılaşılmaktadır³². Ayrıca bu aksın kuzeye devamında, Bizans Villası'nın iç duvarının yaslandığı noktalarda Doğu Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait eklentiler dikkat çekmektedir³³.

Duvar Örgü Stili.

Güney – kuzey doğrultulu sur kalıntısında Nizamlı Polygonal Örgü³⁴ ile karşılaşılmaktadır (Şekil 7).

³⁰ Metzger, yapılan araştırmaların sonucunda Hellenistik Dönem ve Geç Roma İmparatorluk Dönemi eklentileri haricinde “Lykia Periyodu” olarak tanımladığı döneme ait sur yapısında belirli bir duvar örgüsü birlikteliği görmediğini şaşkınlıkla dile getirir. Buna en güzel örnek, Lykia Akropolis Suru'na ait güneydoğu köşede yer alan değişimdir: Güney cephede orthogonal bloklarla oluşturulan bir örgü doğu – batı uzantılı devam ederken, doğu cephede polygonal örgü kuzey – güney doğrultulu ilerlemektedir. Detaylı bilgi için bk.: Metzger 1963, 11.

³¹ Özellikle savunma duvarları bağlamında birçok unsur çağdaş birçok başka kentte karşımıza çıkabilecek unsurlar sunar. Ksanthos Lykia Akropolü'nde yer alan bu orthostatlar bu unsurların dışında tutulması gereken, Lykia'ya ve bu kente has bir mimari unsurdur. Özellikle en alt kademesinde çeyrek küre benzeri çıkıntılılarıyla, diğer coğrafyalarda kullanılan dirsek/köşe orthostatlarından tamamıyla farklı bir tarz sunar. Ksanthos'taki örnekler, bu açıdan dönemsellik ve teknik olarak benzeşlik kurulmaya çalışıldığında akla ilk gelen Hitit Orthostatlarından çeşitli sebeplerle ayrılır: Çeyrek küre çıkıntısı, Hitit kapı orthostatındaki parabol dönüş yerine düz ve kabartmasız kesim vb. Buna rağmen bu orthostatların kronolojik bir gösterge olmadığı da dile getirilmiştir. Yapısal olarak polygonal örgülerde ortaya çıkan köşe sorunu için akılcı bir çözüm olduğu dikkate alınmalıdır. Detaylı bilgiler için bk.: Metzger 1963, 13 – 14; Marksteiner 1993, 36 – 37; Işık 2016, 455; Erdoğan 2017, 18 – 21. Özellikle polygonal örgülerde karşımıza çıkan köşe orthostatlarının Lykia duvarlığına ait bir stil kriter olması ile alakalı: “(...) Eine Eigenheit des lykischen Mauerwerks sind gewaltige Orthostaten, welche, an den Mauerecken angebracht, deren Stabilität erhöhen sollten.” Bk.: Konecny 1997, 71

³² Özellikle C. Fellows'un Kyklopik olarak tanımladığı, Lykia Akropolü Güney ve Doğu Sur ile alakalı detaylı bilgi için bk.: Fellows 1852, 167, 495; Fellows 1839, 225; Metzger 1963, 8; Marksteiner 1993, 35. Kyklopik ile alakalı detaylı bilgi için bk.: Ginouves – Martin 1985, 97; Müller 2005, 31; Dodwell 1834, 3; Pliny, Hist. Nat.VII.57. Fellows'un Ksanthos Lykia Akropolis'ine ait surlar için iddia ettiği Kyklopik söylemine dair karşıt görüşler için bk.: Metzger 1963, 1; Erdoğan 2017, 21. Myken'lerin Kyklopik duvar örgüsü tercihinin, bir şehrin zenginliği ve halkının becerisi kadar tahkimat sisteminden kaynaklandığı görüşü ile ilgili detaylı bilgi için bk.: Adam 1982, 27.

³³ Metzger 1963, PLXI – 1.

³⁴ Erdoğan 2017, 66.

Şekil 7. Ksanthos Lykia Akropolü – Doğu Sur, Nizamlı Polygonal Örgü

Yüzey – Kenar İşçilikleri.

Örgü genelinde Düz Yüzeyli blok işçilikleri dikkat çekse de kenar işçilikleri farklılıklar gösterir. Gönyeli Kenar işçiliğine ait çok sayıda blok örgüye hakimdir; buna rağmen bazı bloklarda gözlemlenen Lesbos (Çizgisel Eğri) işçilik de kendini belli etmektedir³⁵.

Dönemi.

MÖ 450 – MÖ 425³⁶

Trysa

Merkez Lykia'nın en önemli noktalarından biri olan Trysa'da özellikle ilk keşifler 19. yy'a kadar inmektedir³⁷. Trysa Heroon'u ile karakterize edilen alanda bu yapıdan daha erken tarihli kalıntılar³⁸ söz konusu olsa da bu kalıntılar oldukça cılız ve Trysa Heroon'u ile mukayese edilemeyecek derecede basit yapılardır. Merkez Lykia'da iktidarın el değiştirmesi ve bu süreçte Lykia'daki politik dengelerin iç çekişmelere sahne olmasıyla ilgili Heroon yapısı arasında direkt ilişki kurulmaktadır³⁹. Bu bağlamda bu çalışmamızda hem Heroon'da karşılaşılan duvar örgü sistemi hem de Heroon'a ulaşımı sağlayan patikada konumlanan Set Duvarı'ndaki duvar örgü sistemi irdelenecektir.

Trysa Heroon'u

Trysa'nın en kapsamlı çalışmaları bu yapıda gerçekleştirilmiştir. Olasılıkla Limyra Beyliği'nden Trbbênimi'ye⁴⁰ adanmış olan bu anıtsal yapı, dikdörtgen planlı bir temenosun çevrelediği küçük ölçekli bir lahitten⁴¹ ve bu temenosun iç tarafında çift sıra gözlemlenen kabartmalarla karakterizedir⁴².

Yapım Özellikleri.

Mezarı çevreleyen dikdörtgen temenosun ölçüleri, kuzeybatı yönlü kısa yüzde 22,85 m; güneydoğu yönlü karşıt kısa yüzde 21,65 m'dir. Uzun yüzlerse 25,50 m ve 26,50 m ölçülerine sahiptir. Yerel kireçtaşının kullanıldığı duvar örgüsünde, duvarın çift cidarlı olduğu rahatlıkla gözlemlenebilir. Bununla beraber herhangi bir bağlayıcı malzemenin de kullanılmaması, dönemin duvar örgü stiliyle uyum içindedir. Duvarın kuzeybatı köşesindeki duvar işçiliği ile aynı aksta gözlemlenen duvar işçilikleri arasında farklılıklar söz konusudur; aynı işçilik ve stil farklılığı duvarın iç yüzü için de geçerlidir. Dışta yer alan frizlerin oturacağı blokların düzgün kesimli derzlerle sahip olması, iç kesim için geçerli değildir. Özellikle duvarlarda gözlemlenen bu ustalık kalitesinin düşmesi çeşitli sebeplere bağlanabilir⁴³.

³⁵ Semi-Polygonal ve Pseudo-Polygonal gibi kavramlar üretilmiş, genellikle trapezodial özellik gösteren blok ve örgülere dair Irregular Polygonal de dahil olmak üzere bu tanımlar kullanılmıştır; fakat bu tanımlarda bir birlikten söz edilemez. Bk.: Metzger 1963, 1, 3; des Courtils - Cavalier 2015, 115, dn: 78; Erdoğan 2017, 18, dn: 99.

³⁶ Marksteiner 1994, 300.

³⁷ Benndorf – Niemann 1884, 26 vdd, 134 vdd; Erken dönemde yapılmış kapsamlı bir araştırma için bk.: Benndorf – Niemann 1889; Yapılan ilk haritalama çalışması ve ilk gözlemlere dair detaylı bilgi için bk.: Petersen – von Luschan 1889, 8 – 18.

³⁸ Özüdoğru 2008, 65 – 67.

³⁹ Kolb 1998, 44 – 45. Ayrıca, Limyralı dynast Perikle, Arkaik ve Klasik Dönem'de Lykia'nın en önemli hanedan yerleşimlerinden biri olan Avşar Tepesi'ni ele geçirip, buradan elde ettiği ganimet ile Trysa'ya atadığı vasalını finanse etmiş olabileceği de düşünülmelidir; bk.: Kolb 1998, 45 – 46; Trysa ve Limyra Heroon'larındaki benzer tasvirler için bk.: Kolb 2016, 38. Perikle'nin vasalı olasılıkla kardeşi ya da babası olan Trbbênimi için bk.: Çelik 2020, 3.

⁴⁰ Kolb 2016, 37.

⁴¹ Özellikle Beylikler Dönemi Lykia'sına dair anıtsal mezarlarda, sahil kesimine yakın kentler ve iç kesimde kalan kentler arasında farklılık olduğu gözlemlenmiştir. İç kesimde kalan kentlerdeki bey mezarlarının muhafazakar eski Lykia mimari geleneklerine bağlılığı ile alakalı yorum için bk.: Borchhardt 2016, 407 – 408; Kolp – Kupke 1992, 52.

⁴² Kabartmalarda karşılaşılan Bellerophonates figürünün, Lykia'nın önemli kentlerinde MÖ 4. yy'a tarihlendirilen çoğu anıtsal mezarda karşımıza çıkıyor oluşu, Dynastların Bellerophonates figürüne ortak bir öykünme içinde olduklarını gösterdiğine dair yorum için bk.: Bonisch-Meyer 2016, 23; Kolb 2016, 37 – 38; Olcay Uçkan – Kurtuluş Öztaşkın 2016, 28; Noll 1971, 41; Oberleitner 1993, 136, Abb. 6.

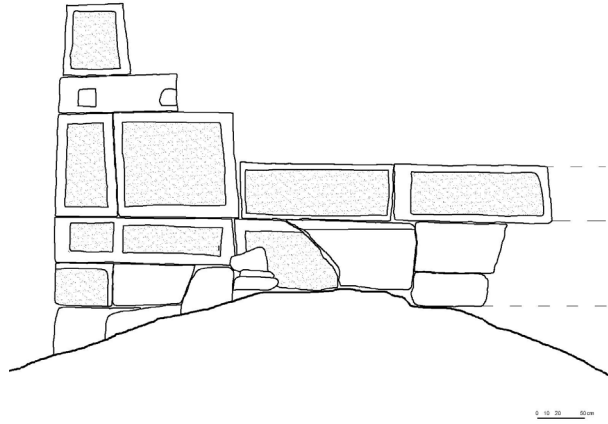
⁴³ Childs bu sebepleri ikiye ayırmıştır: İlk önerisinde duvar ustalarının yetenekleri tartışmaya açılırken, daha makul olan diğer öneride ise kabartma programlarının ön görülemeyen genişlemesi, bu zayıf işçiliği tanımlamak için öne sürülmüştür. Detaylı bilgi için bk.: Childs 1976, 301.

Duvar Örgü Stili.

Özellikle nizamlı horizontal derzlerin gözlemlenebiliyor olması (Şekil 8), ortalama olarak benzer yükseklikte bloklar ile örgünün tamamlanması İso-dom Trapezoidal Örgü stilini beraberinde getirmektedir (Şekil 9).

Şekil 8. Trisa Heroon'u Isodom Trapezoidal Örgü

Şekil 9. Trisa Heroon'u, Köşe İşçiliği

Yüzey – Kenar İşçilikleri.

Duvarın iç ve dış örgüsünde karşılaşılan bloklarda Çerçevesiz Bosaj ve Düz Yüzeyle işçilik hakimken, kenar işçiliklerinde Gönyeli işçilik dikkat çekmektedir. Dıştaki duvarın kuzeydoğu köşesinde ve içteki duvar örgülerinde yaklaşık 8 – 10 cm'lik derinliğe sahip çerçevelerle oluşturulmuş 3 cm dışarıya taşan bir bosaj sistemi söz konusudur. Bosajlarda yoğun bir rustik işçilik gözlemlenmektedir; burada taş ustaları özellikle bu rustik işçilik için bosajı çekiçlese de kullanılan yerel kireçtaşının aşınma payı bu rustik görüntüyü derinleştirir. Dış duvarın devamında karşılaşılan düz yüzeyle bloklar ise hatasız şekilde perdahlanmıştır. Lykia Bölgesi'nde karşılaşılan en ustalıklı perdahlanmış düz yüzeyle bloklar bu duvarda karşımıza çıkmaktadır. Kenar işçiliğinde ise duvar örgü stilini belirleyen horizontal ve vertical derzlerde belli bir düzen hakimdir. Gönyeli tasarlanan derz ve kenar işçiliği, trapezoidal örgünün ihtiyaç duyduğu eğimli kenarları da barındırmaktadır. Duvar örgüsünün genelinde bu eğimli kenarlar blokların kısa kenarlarında karşımıza çıkmaktadır. (Şekil 10)

Şekil 10. Trysa Heroon'u, Çerçeveli Bosaj İşçiliği Detay

Dönemi.

MÖ 380⁴⁴

Trysa Set Duvarı

Trysa'daki kale ve teras yapılarının alt kotunda yer alan patikada kuzeydoğu – güneybatı yönlü ilerleyen bu set duvarı yoğun bitki örtüsü altında kalmıştır.

Yapım Özellikleri.

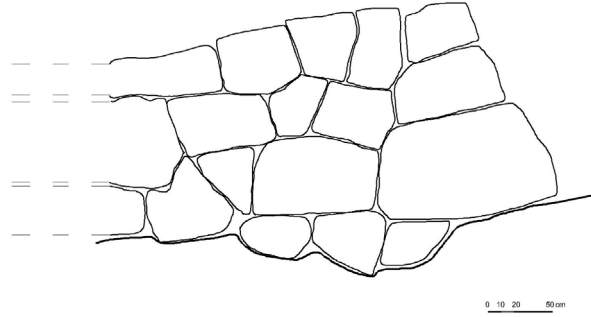
Duvarda gözlemlenebilen tüm kalıntılarda tek tip işçilik söz konusudur. Yaklaşık 5 m'lik bir uzunluk boyunca takip edilebilen duvar kalıntısında herhangi bir bağlayıcı malzeme ile karşılaşmamıştır. Duvarın kuzeydoğu uzantısında polygonal blokların tepe noktalarında konsol benzeri bir görüntü sunan dörtgen bloklar örgü içindeki farklılaşmayı temsil eden tek unsurdur.

Duvar Örgü Stili.

Örgü genelinde bazı noktalarda beş – altı bloğun yarattığı horizontal derz çizgisi bir yay çizse de yine örgü genelinde kullanılan küçük boyutlu polygonal blokların varlığı Nizamlı Polygonal örgüyü kaçınılmaz hale getirmektedir. (Şekil 11)

---

⁴⁴ Trysa Heroon'u ile alakalı yapılan tüm tarihlendirmeler elbette ki yapıya ait çift sıra kabartma planlarındaki plastik eserlerin stil kritikleri neticesinde ortaya çıkmıştır. Buna örnek olarak Ksanthos'taki plastik eserler ile yapılan bir karşılaştırma neticesinde MÖ 370 tarihi bu kabartma planlarındaki eserler için önerilen bir tarihlendirme değildir. Bk.: Bruns-Özgan 2016, 485. Buna ek olarak Orta ve Doğu Lykia'daki yerleşimlerde karşılaşılan trapezoidal örgünün Klasik Dönem sonları Hellenistik Dönem başlarında sevilerek kullanıldığı bilinmektedir. Hem plastik eserlerin tarihlendirilmesi hem Beylikler Dönemi siyasi çekişmelerinin neticesi, araştırmamızda odaklandığımız duvar örgüsünü MÖ 370 yılına tarihlenmemizi sağlar. Fakat duvarın önce inşa edilip kabartmaların bu duvara sonradan yerleştirildiği de gözönünde bulundurulursa MÖ 380 tarihi bu örnek için ideal bir tarihlendirme olacaktır. Bk.: Marksteiner 1993, 43; Childs 1976, 301 dn. 4. Ayrıca eğer savlandığı gibi dynast Perikle Avşar Tepesi ve çevresini kendi hakimiyetine almış ve bölgenin idaresini kolaylaştırmak için daha küçük yerleşimleri desteklemek amacıyla vasalı Trbbenimi'ye Trysa'yı verdiyse; Avşar Tepesi'ndeki siyasi iktidarın kaybedildiği MÖ 4. yy'nin ilk yarısında Trysa Heroon'unun inşa edilmesi de anlamı olacaktır, bk.: Kolb 1998, 45; Çelik 2020, 3 dn. 6.

Şekil 11. Trysa Set Duvarı, Nizamlı Polygonal Örgü

Yüzey – Kenar İşçilikleri.

Duvarın genelinde yüzey işçilikleri birliktelik göstermektedir; Düz Yüzeyle işçilik polygonal bloklara hâkim olan yüzey işçiliğidir. Hatta perdahlanmış olan bu bloklar örgüde dikkat çeken unsurlardan biridir⁴⁵. Buna karşıt olarak kenar işçiliklerinde iki farklı stilin hâkim olduğu gözlemlenmektedir. Örgünün bazı noktalarında kenar işçiliği lesbos stiline uygun, çizgisel eğrilerin takibi söz konusudur; güneybatı yönlü devam eden duvar örgüsünde ise birbiriyle öpüşen açılı derzler hakimdir. Özellikle bu açılı derzlerde komşu blokların birbirine oturması için açılan yine açılı küçük boyutlu oyuklar⁴⁶ da yine bu örgüde karakterize kenar işçiliklerinden birisi olarak sayılabilir.

Dönemi.

MÖ 5. yy⁴⁷

Avşar Tepesi (Zagaba)

Avşar Tepesi 1992 yılında F. Kolb ve ekibi tarafından keşfedilmiştir⁴⁸. Avşar Tepesi'nin Kyaneai'den evvel bölgeye hâkim olan yerleşim yerini temsil ettiği genel olarak kabul edilmektedir. Arkaik – Klasik Dönem boyunca, bölgede sürdürdüğü hakimiyeti MÖ 370/60 yıllarında son bulan⁴⁹ yerleşim yerinin ismi içinse Zagaba önerilmektedir⁵⁰. Kentteki en önemli arkeolojik veriler seramik buluntular⁵¹ ve Hanedan Mezarı⁵² olarak tanımlanan yapıdır. Bu çalışmamızda Hanedan Mezarı'nın duvar örgü sistemi incelenecektir.

Avşar Tepesi (Zagaba) – Hanedan Mezarı

Yerleşim yerinin güney yakasında yer alan nekropol araştırmaları sayesinde ortaya çıkan otuza yakın podyumlu ve teras mezarlar, bu mezarların yönetici sınıfa ve ailelerine ait mezarlar olduğunu kanıtlamıştır⁵³. Dikdörtgen planlı, ana mekânın önünde yer alan bir teras planlamasıyla karakterize olan bu mezar yapısı⁵⁴ hem ahşap

⁴⁵ Perdahlı (Tooled Face) işçilik, Arkaik Dönem'den MÖ 4. yy'ın başlarına kadar devam eder, bk.: Orlandos 1968, 172. Her ne kadar perdahlı / düz yüzeyle bloklar ile Roma İmparatorluk Dönemi'nde dahi karşılaşılsa da bağlayıcı elemanlar ya da kenar işçilikleri gibi diğer unsurlar tarihlemeye bu işçiliği desteklemelidir. Her ne kadar duvar örgüsünü tarihlendirme oldukça zor olsa da bazı işçilik birliktelikleri çeşitli dönemleri işaret ediyor olabilir. Bu hususla ilgili örnekler için bk.: Kjeldsen – Zahle 1976, 30; Kolb 2008, 44 Abb. 64; Erdoğan 2017, 98 Lev. 9.

⁴⁶ Benzer dönemlere tarihlendirilmiş, benzer işçilik örnekleri için bk.: Scranton 1941, 72 Fig. 12; Scranton 1941, 58 Fig. 11; Çevik 2015, 312; Kolb – Kupke 1992, 63 Abb. 99.

⁴⁷ Marksteiner 1993, 45.

⁴⁸ Kolb 1995, 87.

⁴⁹ Limyra Beyi Perikle'nin Ksanthos hakimiyetine karşı başlattığı savaş sonucu Zagaba'da yaşayanlar da kenti terk etmek zorunda kalmış olmalıdır. Blum 2016, 140.

⁵⁰ “Benzer şekilde, definde görülen Zagaba (Fig. 5) sözcüğünün uzun süredir bir Likya beyinin adı olduğuna inanılıyordu; ancak ortaya çıkan yeni kanıtlar bunun bir yer adı olduğunu ve muhtemelen Orta Likya'daki Avşar Tepesi mevkisine işaret ettiğini göstermektedir.”, bk.: Konuk 2016, 569. Ayrıca bk.: Kolb – Tietz 2001, 348; Kolb 2016, 42; Tietz 2016, 362.

⁵¹ Rückert 2008, 1 – 104.

⁵² Kolb 1995, 87; Kolb 1997, 479 – 480; Kolb – Thomsen 2000, 223; Hülten 2016, 384 – 386; Kolb 2008, 47 – 48.

⁵³ Kolb 2008, 47 – 48.

⁵⁴ Kolb 1995, 88.

mimarinin taklit edilerek oluşturulan mezar yapılarına dair bir öncül olarak kabul edilmekte hem de Avşar Tepesi'ndeki mezar yapıları ile konut yapıları arasında büyük bir benzerlik olduğunu göstermektedir⁵⁵. Özellikle Hanedan Mezarı'ndaki, hem duvar örgü tekniğinin Ksanthos Akropolü'ndeki sur yapılarına ve Apollonia'da mezar yapısına benzerliği hem de yapıda gerçekleştirilen kazı çalışmaları neticesinde ele geçen seramik buluntuların varlığı, bu yapının hanedan ailesine ait bir mezar yapısı olduğunu desteklemektedir⁵⁶.

Yapım Özellikleri.

Yaklaşık 11 m uzunluğunda bir cephesi olan Hanedan Mezarı'nın gözlemlenebilen dört blok sırası vardır. Blokların herhangi bir harç ya da bağlantı elemanı ile birleştirilmediği gözlemlenmektedir. Duvar örgü tekniği Ksanthos Lykia Akropolü surlarını anımsatmaktadır. Bununla birlikte duvarın cephesini oluşturan blok sıralarının arkasında yer alan bir dizi moloz taş yığıntısı duvarın iç karakteristiğini çözmekte zorluk yaratmaktadır.

Duvar Örgü Stili.

Duvar örgüsünde karşılaşılan genel stil, Sıralı Polygonal'dir⁵⁷.

Yüzey – Kenar İşçilikleri.

Pürüzlü Yüzey işçiliği ile beraber derzlerde Nizamlı kenar işçiliği gözlemlenmektedir.

Dönemi.

MÖ 450⁵⁸

Palamut Köyü – Uzun Sur

Ksanthos'un yaklaşık 5 km kuzeyinde ve modern isimlendirmesiyle Çavdır mevkesine bağlı Palamut Köyü'nün sınırlarında⁵⁹ yer alan uzun bir duvar kalıntısı ile karşılaşılır. Palamut Köyü'ndeki bu duvar kalıntısı, bölgedeki tek yapıdır. Duvarın ilk kullanımından sonra terk edilmesi ve duvarın inşa edildiği alanda başka hiçbir yapı bulunmaması, Ksanthos'un özellikle kuzeyden gelen bir tehlikeyi önlemek amacıyla bu savunma duvarını inşa ettirdiği savlanmaktadır⁶⁰.

Yapım Özellikleri.

Doğu – batı yönlü tasarlanan sur yapısının inşasında kullanılan blokların yerel kireçtaşından olduğu ve yer yer oldukça aşınmış blokların varlığı dikkat çekmektedir. Duvar genelinde bütünlüğü bozup heterojen bir yapıdan bahsedilmesine yol açan tercih, blok boyutları ile açıklanabilir⁶¹. Her ne kadar çift cidarlı bir duvar yapısından bahsediyor olsak da sistematik bir atkı bloğu ile karşılaşılması ve dolayısıyla büyük boyutlu polygonal blokların örgüdeki hakimiyeti duvarın tarihlendirilebilmesinde yardımcı olan verilerdir. Duvarın dönüşlerinde ya da kapı geçişlerinde köşe orthostatlarını anımsatan blokların varlığı da Klasik Dönem Lykia mimarisinin temel özelliklerinden biridir⁶². Duvarda herhangi bir bağlayıcı malzeme ile karşılaşılmaz. Duvarın yüksekliği ise duvarın hasarlı yapısından ve blokların, cidar arasındaki dolgu molozlarının yıkılıp birikmesi

⁵⁵ Kolb 1997, 348.

⁵⁶ Kolb 2008, 47 – 48; Kolb 1995, 88. Hülten 2016, 385 – 356.

⁵⁷ Düz kenarlı düzenli polygonal örgü ya da sıralı (coursed) polygonal örgüdeki ana unsur, örgüyü oluşturan polygonal blokların eğrisel ya da doğrusal açılara sahip kenarları olsa dahi, dikkat edilmesi gereken nokta, özellikle horizontal derz yüzlerinde, horizontal bir açı yakalanması ve bu açının, örgüde bir çizgi gibi değişmeden takip edilebilmesidir. Bu örgü stili özellikle MÖ 4. yy sonları ve Hellensitik Dönem içlerine kadar sevilerek kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bk.: Ginouves – Martin 1985, 98; Saner 1995, 29; Erdoğan 2017, 60 – 61; Orlandos 1968, 134; MÖ 330 – 300 yılları arasında özellikle Peloponnesos'daki sıralı polygonal kullanımıyla alakalı bk. Scranton 1941, 140.

⁵⁸ İlk yüzey araştırmalarında Hanedan Mezarı'nın duvar örgü tekniği ile Ksanthos Lykia Akropolü surları ve Apollonia'daki mezar yapısı arasında bağlantı kurulmuş; bu bağlantı, sonrasında yapıda gerçekleştirilen kazı çalışmaları neticesinde kesinlik kazanmıştır. Bu çalışmalarda ele geçen seramik buluntuları ve özellikle küpe buluntusu göstermiştir ki bu mezar yapısı MÖ 450 yılına aittir; sonrasında MÖ 430/20 yıllarında tekrardan bir gömü ile karşılaşılsa da ilk inşa tarihi için MÖ 450 kesinleşmiştir. İlgili tarihlendirmeler için bk.: Kolb 1997, 479 – 480; Kolb 2008, 47 – 48.

⁵⁹ Erdoğan 2017, 13; des Courtils – Marksteiner 1999, 89.

⁶⁰ des Courtils – Marksteiner 1999, 103.

⁶¹ des Courtils – Marksteiner 1999, 91.

⁶² Metzger 1963, 13 – 14; Marksteiner 1993, 36 – 37; Işık 2016, 455; Erdoğan 2017, 18 – 21.

sebebiyle tam olarak kestirilememektedir. Buna rağmen des Courtils ve Marksteiner kapı sövelerini işaret ederek korunan yüksekliği 2,80 m olarak belirlemişlerdir⁶³.

Duvar Örgü Stili.

Duvar örgüsünde karşılaşılan genel stil, Nizamlı Polygonal'dir.

Yüzey – Kenar İşçilikleri.

Blokların genelinde Kaba – İşçiliksiz⁶⁴ yüzey işçiliği dikkat çekmektedir; derz/kenar işçiliklerinde ise Lesbos (Çizgisel Eğri) işçilik takip edilmektedir.

Dönemi.

MÖ 475⁶⁵

Oninda – Büyük Avşar

Oninda, Kyaneai'nin yaklaşık 4 km güneyinde yer almaktadır. Kendi döneminde önemli bir güç olan Avşar Tepesi (Zagaba)'dan sonra daha güçsüz bir beyi temsilen Oninda ortaya çıkmış olmalıdır⁶⁶. Oninda'nın kent karakteristiği Kome olarak tanımlanmaktadır⁶⁷. Bu çalışmada Oninda'ya ait Batı Kule ele alınacaktır⁶⁸.

Oninda – Büyük Avşar – Batı Kule

Bir kayalığın üzerine inşa edilen yapı, dikdörtgen ve yaklaşık olarak 16,50 x 10,50 m ölçülerine sahiptir. Gözlemlenebilen duvarları bitki örtüsü sebebiyle yer yer kesintiye uğramaktadır. Akropoliste kule haricinde Klasik Dönem'e tarihlendirilen bir başka yapı ile karşılaşılmaz; olasılıkla bu kule de bu alanın yöneticisine dair küçük bir yapı kompleksini temsil etmektedir⁶⁹.

Yapım Özellikleri.

Yerel kireçtaşından inşa edilen kule tasarımının çift cidarlı olduğu gözlemlenmektedir. Herhangi bir bağlayıcı malzeme ile karşılaşmamış, iki cidar arasında, dolgu malzemesi olarak ufak boyutlu moloz taşlar doldurulmuştur. Olasılıkla ataklara karşı korunması gereken duvar yönlerinde duvar kalınlığı artsa da batı kulenin ön cephesi diğer duvar kalınlıklarına göre daha dardır.

Duvar Örgü Stili.

Duvar genelinde hakim olan örgü stili Pseudo-İsodom Trapezoidal örgü olsa da polygonal blokların da varlığı dikkat çekmektedir⁷⁰. Polygonal Örgü – Trapezoidal Örgü arasından gidip gelen bir karmaşıklık söz konusudur, fakat duvarın cephesindeki derz bakışımalarında trapezoidal blokların özellikle ön planda olması ve örgü genelindeki taş sıralarında blok yükseklikleri değişiklik gösterdiği için bu örgü Pseudo-İsodom Trapezoidal olarak tanımlanmalıdır⁷¹ (Şekil 12).

Yüzey – Kenar İşçilikleri.

Blokların genelinde Trapezoidal bloklarla uyumlu olduğu için tercih edilen Gönyeli kenar işçiliği hakimdir; yüzey işçiliğinde ise ortalama 12 cm'lik genişliğe sahip çerçeveler ve 8 – 10 cm çıkıntılarla tanımlanabilen bosajlar ile karakterize edilebilen Çerçevesi Bosaj işçiliği kullanılmıştır.

⁶³ des Courtils – Marksteiner 1999, 96, 99.

⁶⁴ Bu işçiliğe dair detaylı bilgi için bk.: Ginouves – Martin 1985, 130; Orlandos 1965, 130; Scranton 1941, 23, 53, 74, 105. Bu işçilik Hammer Work ile karıştırılmamalıdır; bu konudaki karşılaştırma için bk.: Scranton 1941, xiii.

⁶⁵ des Courtils – Marksteiner 1999, 102 – 103.

⁶⁶ Kolb 1995, 88.

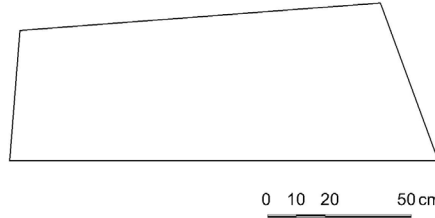
⁶⁷ “Kome adlı birim, bunların en önemlisi olarak görünmektedir. Kome terimi aslında bir Polis territoriumu içinde bulunan yerel idareye bağlı bucak ve yerleşme merkezini belirlemektedir. Modern araştırmacılar tarafından Antik Anadolu'da Kome merkezleri genellikle çiftçiler tarafından yerleşilen köy karakterli bir yerleşim tipi olarak yorumlanmaktadır (...)”, Kolb 1996, 250.

⁶⁸ Marksteiner 1997, 84 – 85.

⁶⁹ Kolb 2008, 146 – 147.

⁷⁰ Marksteiner 1997, 85.

⁷¹ Marksteiner 1994, 302.

Şekil 12. Oninda – Büyük Avşar – Batı Kule, Trapezoidal Blok Detayı

Dönemi.

MÖ 350 – 300⁷²

Sonuç

“Duvar örgüsü belirli bir döneme işaret eder mi?” sorusu uzun yıllardır tartışılmaktadır. Scranton’un 1941 yılında yayımladığı çalışmasıyla başlayan bu tartışmalar arkeolojik literatürde çok sık olmasa da kendine yer bulmaya devam etmiştir⁷³. Erken dönemlere ait çoğu çalışmada, duvar örgü stillerinin ayrımı doğru ve sistematik değildir; Kyklopiik örgü ile polygonal örgünün içiçe geçtiği anlatımlar ya da Lesbos işçiliğinin Polygonal Örgü’den ayrı bir başlıkta ele alınması gibi, oldukça temel problemlerden bahsedilebilir⁷⁴. Tüm bunlara rağmen, belirli bir kent/bölge sınırı içerisinde, belirli duvar örgü stillerinin ve duvar işçiliklerinin benzerlik gösterdiği örnekler ile bu tartışmalı çalışma alanında yeni öneriler getirilebilmektedir.

Lykia Bölgesi’nde karşılaşılan ve tarihlendirilmesi diğer arkeolojik verilerle desteklenen bazı yapılara ait duvar örgülerinin ufak farklılıklarla temsil ettiği dönem özellikleri de bu sebeple büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada tarihlendirilmesi tartışmalı olan bazı yapıların duvar örgülerine yer verilmemiştir; buna rağmen bu dönemden olduğu savlanan birçok farklı örnekte de benzer sonuçlar ile karşılaşılmaktadır. Bu sonuçlardan en önemlisi, tek bir yapıda iki farklı duvar örgü stili ile çok sık karşılaşılmıştır. Özellikle Hellas’taki duvar örgü örneklerinin irdelendiği çoğu çalışmada, Pseudo-İsodom Trapezoidal ve Sıralı Polygonal örgüler arasında yaklaşık olarak MÖ 4. yy.in sonlarından itibaren bir birleşim söz konusudur⁷⁵. Lykia Bölgesi’nde karşılaşılan ve bu çalışmada da Apollonia’daki Kimliksiz Mezar Yapısı; Ksatnhos’ta yer alan Lykia Yapısı ve Oninda’daki Batı

⁷² Perikle’nin Avşar Tepesi’ni ele geçirmesinden sonra Büyük Avşar’da böyle bir yapılaşma söz konusuysa, trapezoidal işçilik de göz önünde bulundurularak Klasik Dönem’in sonları bu duvar örgüsü için ideal bir tarihlendirme olmalıdır. Bu konu hakkındaki görüşler için bk.: Marksteiner 1997, 85 – 86; “(...) Dieser Formenvielfalt steht eine stärkere Formalisierung der im trapezoidalen Stil errichteten, wohl etwas jüngerer Burgenlagen gegenüber (...)”, Marksteiner 1994, 302. Bunlara ek olarak ilgili yapıya dair MÖ 5. yy tarihi de önerilmektedir: “(...) Funde von Schwarzfirnkeramik bestätigen nur vage eine Datierung der Akropolisanlage von Büyük Avşar in klassische Zeit. Das Mauerwerk sowohl der Burg als auch des Grabbaus ist aufschlußreicher; es verweist spätestens in die zweite Hälfte des 5 Jhs v Chr. Die Nähe zum Avşar Tepesi, der nur ca.1500 m Luftlinie entfernt liegt, sodann die strategische Lage auf dem zu diesem gehörigen Plateau oberhalb des Gebietes von Apollonia und die geringen Dimensionen der Burgenanlage lassen keinen Zweifel an einer politischen Abhängigkeit der Akropolisfestung von Büyük Avşar von den Herren Zagabas zu, in deren Diensten der Burgherr von Büyük Avşar sich an der Sicherung des südlichen Grenzgebietes beteiligt haben muß.”, bk.: Kolb 2008, 148.

⁷³ Scranton 1941; Lugli 1954; Akarca 1987; Winter 1971; Saner 1995; Lawrence 1996; Tomlinson 1961; Orlandos 1968; McNicholl - Milner 1997; Erdoğan 2017; Marksteiner 1993; Marksteiner 2002; Marksteiner 1994; Konecny 1997; Adam 1982.

⁷⁴ Kyklopiik duvar tanımı, erken dönemlerde karşımıza çıkan duvar gruplandırılmalarıyla alakalı hatalı tanımlamalardan kaynaklanmaktadır. Buna Charles Fellows’un yorumu da eklenebilir: “These modes of building were both used in the same works, and certainly at the same time; the Cyclopean, which is generally supposed to be the older mode, I have often seen surmounting the regular Greek squared stone walls.” bk.: Fellows 1852, 320. Bu yorumlarda, duvar çalışmalarında gördüğümüz, blok şekline göre tarihlendirme ve duvar gruplandırılmasında yapılan tipik hatalara net bir örnek teşkil etmektedir. Kyklopiik duvarın düzenli/düzensiz polygonal ile karıştırılması, ya da rektogonal blokların sadece Klasik – Hellenistik dönemde kullanılması gibi kalıplaşmış hatalar, bu yorumlarda da karşımıza çıkmaktadır. Lykia’da polygonal örgü Roma İmparatorluk Dönemi’nde de sevilerek kullanıldığı için, bu üstüste binen farklı formda duvarlar, erken dönemli araştırmacıların aklını karıştırmaktadır. İlgili tartışmalar için bk.: Pliny, Hist. Nat.VII.57; Ginouves – Martin 1985, 97; Müller 2005, 3; Dodwell 1834, 3; Adam 1982, 27; Miller 1995, 2; Metzger 1963, 1; Erdoğan 2017, 21.

⁷⁵ Orlandos 1968, 134, 139.

kule ile irdelenen örgü teknikleri göstermiştir ki Lykia Bölgesi'ndeki bu iki örgü stiline birleşimi yaklaşık bir yüzyıl daha erken karşımıza çıkmaktadır.

Buna ek olarak, Klasik Döneme ait birçok yapıda, rektogonal bloklar ile karşılaşmamaktadır; rektogonal blokların özellikle Orta Lykia'da Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen tahkimat yapılarında çok sık kullanıldığı bilinmektedir⁷⁶. Hellenistik Dönem'den önce, bölgede genellikle tercih edilen örgü teknikleri polygonal ve trapezoidal bloklarla gerçekleştirilen örgüler olmuştur. Rektogonal blokların tercih edilmemesi sebebiyle, Klasik Dönem yapılarında, özellikle duvar örgüsünü temsil eden bloklarda, bağlantı elemanları ile çok sık karşılaşmamaktadır. Bununla birlikte ister trapezoidal bloklar olsun ister polygonal bloklar olsun, Klasik Dönem yapılarında karşımıza çıkan blokların derz uyumuna özellikle dikkat edilmiştir. Bu sebeple bu dönemde tercih edilen duvar örgü stilleri arasında Nizamlı Polygonal Örgü ve Isodom ya da Pseudo-Isodom Trapezoidal Örgü yer almaktadır. Ayrıca Lykia Bölgesi'nde karşılaşılan polygonal örgü yoğunluğu, diğer komşu bölgeler ile dönemsel farklılıklar göstermektedir; bu bağlamda polygonal örgü gibi spesifik bazı örgü sistemlerinin tarihlendirilmesinde, bölgesel farklılıklar da göz önünde bulundurulmalıdır⁷⁷.

Örgüde kullanılan blokların yüzey işçiliklerine bakıldığında, daha erken dönemlerde karşılaşılan Rustik⁷⁸, İşçisiz⁷⁹ ya da Çekiçlenmiş⁸⁰ gibi yüzey işçiliklerinin bu dönemde çok tercih edilmediği görülmektedir. Buna karşıt çoğu yapıda Düz Yüzeyle hatta Perdahlanmış Yüzey işçiliği gözlemlenmiştir. Kenar Bantlı ya da Çerçeveleli Bosaja sahip örnekler detaylıca irdelendiğinde ise Klasik Dönem'de genellikle bu bloklarda kullanılan bant aralıklarının 4 – 8 cm genişliğine sahip olduğu anlaşılmıştır; bu genişlik Hellenistik Dönem ile birlikte daralmaya başlayacaktır⁸¹.

Daha önce yapılan bazı çalışmalarda da duvarların belirli bir tarih aralığına verilebilmesine olanak sağlayan detay işçilikler tartışılmıştır. Örnek olarak Kjeldsen ve Zahle'nin işaret ettiği bazı kenar işçilikleri de Hellen duvarcılığında farklılık göstermektedir⁸². Ksanthos özelinde ortaya konan, ve polygonal örgülerde karşılaşılan köşe/dönüş sorununa bir çözüm olarak kullanılan köşe orthostatları da yine bu örneklerden biridir⁸³.

Ortaya çıkan birçok detay işçilik ya da örgü genelindeki bölgesel kullanım aralığı gibi konular, duvarcılık üzerine çalışıldıkça daha çok soruya cevap verecektir; fakat J. A. Becker'in, yapılardaki fonksiyonluluğa vurgu yaptığı önerisi de bu çalışmalarda unutulmaması gereken bir bakış açısı olmaya devam etmektedir⁸⁴.

Kaynakça

Adam, J. P. (1982). *l'Architecture Militaire Grecque*. A&J Picard.

Akaraca, A. (1987). *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I, Şehir ve Savunması*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Becks, R., & Polat Becks, B. A. (2013). Girmeler Mağarası – Lykia'da Bir Kalkolitik Dönem Yerleşimi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(8), 166 – 183.

Becker, J. A. (2007). *The Building Blocks Of Empire: Civic Architecture, Central Italy, And The Roman Middle Republic* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. The University of North Carolina at Chapel Hill.

Benndorf O., & Niemann, G. (1884). *Reisen im südwestlichen Kleinasien: Reisen in Lykien und Karien*. C. Gerold's Sohn.

Benndorf O., & Niemann, G. (1889). *Das Heroon von Gjölbashi-Trysa*. A. Holzhausen.

Blum, H. (2016). Likya'nın Tarihi Coğrafyası – Historical Geography of Lycia. H. İşkan – E. Dünder (Ed.), *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* içinde (ss. 136 – 141). Yapı Kredi Yayınları.

⁷⁶ Çelik 2020b, 80 – 81, dn. 180.

⁷⁷ Karşılaştırmak için, Olba Bölgesi polygonal örgü kullanımına dair bk.: Durukan 2004, 44.

⁷⁸ Ginouves – Martin 1985, 69.

⁷⁹ Ginouves – Martin 1985, 130; Scranton 1941, 23, 53, 74, 105.

⁸⁰ Scranton 1941, 15, 46.

⁸¹ Saner 2000, 267 – 283.

⁸² Kjeldsen – Zahle 1976, 43; Kolb – Kupke 1992, 42.

⁸³ Metzger 1963, 13 – 14; Marksteiner 1993, 36 – 37; Işık 2016, 455; Erdoğan 2017, 18 – 21.

⁸⁴ Becker 2007, 106.

- Borchhardt, J. (2016). Likya Beyleri ve Tapınak Mezarları – Lycian Dynasts and Temple Tomb. H. İşkan – E. Dündar (Ed.), *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* içinde (ss. 402 – 409). Yapı Kredi Yayınları.
- Bostancı, E. Y. (1964). Beldibi Kazılarında Çıkan Önemli Sanat Eserleri. *Antropoloji*, 2, 21 – 31.
- Bönisch-Meyer, S. (2016). Mitoslarda Likya ve Likyalılar – Lycia and Lycians in Myths. H. İşkan – E. Dündar (Ed.), *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* içinde (ss. 12 – 25). Yapı Kredi Yayınları.
- Briant, P. (2002). *From Cyrus to Alexander A History of the Persian Empire*. Eisenbrauns
- Bruns-Özgan, C. (2016). Klasik Dönem Likya Yontuculuğu: Biçem ve Yorum – Classical Period Lycian Sculpture: Style and Iconography. H. İşkan – E. Dündar (Ed.), *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* içinde (ss. 474 – 491). Yapı Kredi Yayınları.
- Bryce, T. R. (1983). Political Unity in Lycia during the "Dynastic" Period. *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 42/1, 31 – 42.
- Bryce, T. R. (1991). Tombs and the Social Hierarchy in Ancient Lycia. *Altorientalische Forschungen*, 18/1, 73 – 85.
- Bryce, T. R., & Zahle J. (1986) *The Lycians : a study of Lycian history and civilisation to the conquest of Alexander the Great. Vol. 1, The Lycians in literary and epigraphic sources*. Museum Tusculanum Press.
- Childs, W. A. P. (1976). Prolegomena To A Lycian Chronology, II: The Heroon From Trysa. *Revue Archéologique*, 1976, Nouvelle Série, Fasc. 2, *Études sur les relations entre Grèce et Anatolie offertes à Pierre Demargne*, 2, 281 – 316.
- Coulton, J. J. (1982). Termessians at Oinoanda. *Anatolian Studies*, Vol. 32, 115 – 131.
- Courtils, J. des. (2003). *Ksanthos ve Letoon Rehberi*. Ege Yayınları.
- Courtils, J. des, & Cavalier, L. (2001). The City of Xanthos from Archaic to Byzantine Times. P. David (Ed.) *Urbanism in Western Asia Minor, New Studies on Aphrodisia, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos, AJA Supplementary Series 45* içinde (ss. 148 – 171).
- Courtils, J. des, & Cavalier, L. (2015). Le Rempart de Xanthos. B. Beck-Brandt & S. Ladstätter & B. Yener-Marksteiner (Ed.). *Turm und Tor - Siedlungsstrukturen in Lykien und Benachbarten Kulturlandschaften – Akten des Gedenkkolloquiums für Thamos Marksteiner in Wien, November 2012, Band 7* içinde (103 – 131).
- Courtils, J. des, & Marksteiner, T. (1999). 'Long Mur' au Nord de Xanthos. *Anatolia Antiqua*, Vol. 7, 89 – 104.
- Courtils, J. des. (1995). Un Nouveau Bas-Relief Archaique De Xanthos. *Revue Archeologique, Nouvelle Series*, Vol. 2, 337 – 364.
- Courtils, J. des. (1998). L'appareil Polygonal Lesbien et L'architecture Eolique. *REA*, Vol. 100, 125 – 137.
- Courtils, J. des. (2005). Ksanthos – Letoon Kazı ve Araştırmaları 2004. *ANMED 3*, 41 – 45.
- Courtils, J. des. (2006). Ksanthos Kazı ve Araştırmaları 2005 / Excavations and Research at Xanthos in 2005. *ANMED 4*, 31 – 35.
- Çelik, A. (2020). Likya Beyi Perikle ve Dönemine (MÖ 390/380-360) İlişkin Bazı Öneriler. *BELLETEN, Cilt: LXXXIV – Sayı 299*, 1 – 20.
- Çelik, A. (2020b). Antalya Beycik 'Fırıncık Mevkii' Antik Yerleşimi – Topografyası, Şehirciliği, Mimarisi. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Çevik, N. (2015). *Likya Kitabı*. Akmed.
- Demargne, P. (1957). Fouilles de Xanthos Rapport sur les Resultats de la Campagne de L'Année 1956. *TAD 7.1*, 5 – 8.

- Demargne, P. (1974). *Fouilles de Xanthos: V, Tombes-maisons, Tombes Rupestres et Sarcophages*. Librairie C. Klincksieck.
- Dinç, S. (2012). Hellenistik ve Roma Çağları Likyası'nda Sympoliteia'lar. *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu Antalya Sempozyum Bildirileri / International Young Scholars Conference I: Mediterranean Anatolia Symposium Proceedings*, 77 – 86.
- Dodwell, E. (1834). *Views and descriptions of Cyclopiian, or, Pelasgic remains, in Greece and Italy : with constructions of a later period : from drawings by the late Edward Dodwell ... intended as a supplement to his Classical and topographical tour in Greece during the years 1801, 1805, and 1806*. Adolphus Richter.
- Dönmez, A., & Erdoğan, H. M. (2013). Batı Agora. bk.: B. Varkıvaç, Ksanthos 2012 Yılı Çalışmaları. *ANMED 11*, 62 – 72.
- Dönmez, A., & Schürr, D. (2015). Zum Agora-Pfeiler in Xanthos IV. *Kadmos, Vol. 54*, 119 – 149.
- Draycott, C. (2004, Ağustos 16-19). “*Dynastic Definitions: Differentiating Status Claims in the Archaic Pillar Tomb Reliefs of Lycia*”. *Anatolian Iron Ages 6: The Proceedings of the Sixth Anatolian Iron Ages Symposium held at Eskişehir-Turkey*. 103 – 134.
- Durukan, M. (2004). Olba Bölgesi ve Bölgede Kullanılan Polygonal Duvar Tekniği. *Anatolia, 26*, (2004), 39 – 63.
- Erdoğan, H. M. (2017). *Ksanthos'un Polygonal Duvarları* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Fellows, Ch. (1838). *A Journal Written During An Excursion In Asia Minor By Charles Fellows*. John Murray Press.
- Fellows, Ch. (1852). *Travels and Researches in Asia Minor, Particularly in the Province of Lycia*. John Murray Press.
- Ginouves, R., & Martin, R. (1985). *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine*, Tome I. – *Matériaux, techniques de construction, techniques et formes du décor*. l'École Française de Rome.
- Hülden, O. (2016). Likya Nekropoller ve Ölü Kültü – The Lycian Necropoleis and the Cult of the Dead. H. İşkan – E. Dündar (Ed.), *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* içindekiler (ss. 376 – 387). Yapı Kredi Yayınları.
- Işık, F. (2016). Likya Uygarlığı'nın Anadolu-İon Özü Üzerine -Beylikler Dönemi Ksanthos'u Özelinde-. H. İşkan – E. Dündar (Ed.). *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* içinde (ss. 436 – 459). Yapı Kredi Yayınları.
- Karademir, H. (2015). Lykia Yapısı. bk.: B. Varkıvaç, Ksanthos Kazıları 2014. *ANMED 12*, 55 – 61.
- Karademir, H., & Kökmen Seyirci, H. (2016). Lidded Bowls: A New Vessel Form in the Ancient City of Xanthus. *HEROM: Journal on Hellenistic and Roman Material Culture, cult.5/1*, 107-136.
- Karademir, H., & Kökmen, H. (2014). Likya Yapısı. bk.: B. Varkıvaç, Ksanthos 2013 Yılı Çalışmaları. *ANMED 12*, 62 – 69.
- Keen, A. (1992). The Dynastic Tombs of Xanthos. Who was Buried Where?. *AnatSt 42*, 53 – 63.
- Kjeldsen, K., & Zahle, J. (1976). A Dynastic Tomb in Central Lycia. New Evidence for The Study of Lycian Architecture and History in The Classical Period. *ActArch 47*, 29 – 46.
- Kolb F., & Thomsen, A. (2000). 1998 Kyaneai Yüzey Araştırması Sonuçları. *AST 17, 1*, 217 – 234.
- Kolb, F. (1995). Kyaneai ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 1993 Yılı Sonuçları. *AST 12*, 83 – 98.
- Kolb, F. (1996). Kyaneai ve Çevresi Yüzey Araştırması 1994 Yılı Sonuçları. *AST 13, 1*, 245 – 269.
- Kolb, F. (1997). 1995 Yılı Kyaneai ve Çevresi Yüzey Araştırması. *AST 14, 2*, 477 – 495.

- Kolb, F. (1998). Hanedanlık Yerleşiminden Otonom Kente Gelişme: Klasik Çağda Likya'da Akültürasyon. *Adalya III*, 37 – 62.
- Kolb, F. (2008). *Burg – Polis – Bischofssitz: Geschichte der Siedlungskammer von Kyaneai in der Südwesttürkei*. Philipp von Zabern.
- Kolb, F. (2016). Beylikler Dönemi'nde Likya (MÖ 550-360) – Lycia During the Dynastic Period (ca. 550-360 BC). H. İşkan – E. DüNDAR (Ed.), *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziğ Nikolaos'un Ülkesi* içinde (ss.36 – 45). Yapı Kredi Yayınları.
- Kolb, F., & Kupke B. (1992). *Lykien. Geschichte Lykiens Im Altertum*. Philipp Von Zabern.
- Kolb, F., & Teitz, W. (2001). Zagaba: Münzprägung und politische Geographie in Zentrallykien. *Chiron* 31, 347 – 416.
- Konecny, A. (1997). *Hellenistische Turmgeböfte in Zentral und Ost Lykien*. Phoibos Verlag.
- Konecny, A. (1997). *Hellenistische Turmgeböfte in Zentral und Ost Lykien*. Phoibos Verlag.
- Konuk, K. (2016). Elmalı Definesi – The Elmalı Hoard. H. İşkan – E. DüNDAR (Ed.), *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziğ Nikolaos'un Ülkesi* içinde (ss. 566 – 569). Yapı Kredi Yayınları.
- Korkut, T. (2013). Die Ausgrabungen in Tlos. P. Brun & L. Cavaliere & K. Konuk & F. Proust (Ed.), *EUPLOIA. LA LYCIE ET LA CARIE ANTIQUES Dynamiques des territoires, échanges et identités Actes du colloque de Bordeaux, 5, 6 et 7 novembre 2009* içinde (ss. 333 – 344). Bordeaux.
- Laroche, E. (1976). Lyciens Et Termiles. *Revue Archéologique*, 1976, Nouvelle Série, Fasc. 1, *Études sur les relations entre Grèce et Anatolie offertes à Pierre Demargne*, 1, 15 – 19.
- Lawrence, A. W. (1996). *Greek Architecture, Fifth Edition*. The Yale University Press.
- Lugli, G. (1957). *La Tecnica Edilizia Romana, Con Particolare Riguardo a Roma e Lazio* Bardi Press.
- Marksteiner, T. (1993). Klassisches Polygonalmauerwerk in lykischen Befestigungen. *Varia Anatolica*, Vol. 3, 35-46.
- Marksteiner, T. (1994). Befestigte Siedlungen Lykiens in vorrömischer Zeit. *Revue des Études Anciennes*. Tome 96, 299 – 314.
- Marksteiner, T. (1997). *Die befestigte Siedlung von Limyra: Studien zur vorrömischen Webrarchitektur und Siedlungsentwicklung in Lykien unter besonderer Berücksichtigung der klassischen Periode*. *Forschungen in Limyra band 1*, Phoibos Verlag.
- Marksteiner, T. (2002). Untersuchungen an den westlichen Stadtmauern von Xanthos. *Anatolia Antiqua*, Vol. 10, 197 – 216.
- McNicoll, A., & Milner, N. P. (1997). *Hellenistic Fortifications from the Aegean to the Euphrates*. Clarendon Press.
- Megrelis, M. (2013). *Religion and Cultural Conservatism in Lycia: Xanthos and the Letoon* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. School of History, Classics and Archaeology The University of Edinburgh.
- Metzger, H. (1963). *Fouilles de Xanthos Tome II L'acropole Lycienne*. Librairie C. Klincksieck.
- Müller, W. (2005). *Mimarlık Atlası, Cilt 1: Genel Bakış Mezopotamya'dan Bizans'a Mimarlık Tarihi* (D. Tunçer Çev.). YEM.
- Noll, R. (1971). Ein fürstlicher Grabbezirk griechischer Zeit in Kleinasien (Das Heroon von Gölbaşı Trysa). *Antike Welt Vol. 2, No. 4*, 40 – 44.
- Oberleitner, W. (1993). Die Neuaufstellung des Heroons von Trysa: Geschichte in Wien und Wiener G'schichtn. *Antike Welt Vol. 24, No. 2*, 133 – 147.

- Olçay Uçkan, Y. & Kurtuluş Öztaşkın, G. (2016). Ateş ve Suyla Kutsanan Kent: Olympos – Olympos: The City Sanctified with Water and Fire. H. İşkan – E. Dünder (Ed.), *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* içinde (ss. 274 – 287). Yapı Kredi Yayınları.
- Orlandos, A. K. (1968). *Les Matériaux de Construction et la Technique Architecturale des Anciens Grecs, Vol. 1*. Paris.
- Özüdoğru, Ş. (2008). *Arkaik Dönem Plastik Eserleri Işığında Lykia İkonografisinde Yerli Ve Yabancı Unsurlar* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Petersen, U., & von Luschan, F. (1889). *Reisen in Lykien, Milyas und Kibyratis*. C. Gerold's Sohn.
- Pliny. *Naturalis Historia* – J. Bostock – H.T. Riley (Ed.) *The Natural History of Pliny*.
- Saner, T. (1995). *İyonya ve Karya'da Hellenistik Duvar Örgüsü* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Scranton, R. L. (1941). *Greek Walls*. Harvard University Press.
- Tırpan, A., & Söğüt, B. (1998). Batı Ovalık Kilikya'da Çokgen (Poligonal) Taşlı Duvar Örgü Tekniği. *OLBA, Vol. 1, (1998)*, 161 – 211.
- Tietz, W. (2016). Batı Likya: Pınara, Telmessos, Kadyanda – Western Lycia: Pınara, Telmessos, Kadyanda. H. İşkan – E. Dünder (Ed.), *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* içinde (ss. 336 – 349). Yapı Kredi Yayınları.
- Tomlinson, R.A. (1961). Emplekton Masonry and 'Greek Structura'. *The Journal of Hellenic Studies, Vol 81*. 133-140.
- Varkıvaç, B. (2018). Ksanthos'taki Güneydoğu Sektör Üzerine Düşünceler - Thoughts On The Southeast Sector In Xanthus. M. Arslan & F. Baz (Ed.). *A. Vedat ÇELGİN'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler* içinde, (ss. 919-933). Eren Yayıncılık.
- Winter, F. E. (1971). *Greek Fortifications*. University of Toronto Press.
- Yalçınkaya, I. (1988). *Karain* Mağarasının Anadolu İskân Tarihindeki Yeri ve Önemi. *Erdem* , 4 (10), 39-52 .
- Yeşilyurt, E., & Yıldız, M. (2013). Lykia Yapısı. bk.: B. Varkıvaç, Ksanthos 2012 Yılı Çalışmaları. *ANMED 11*, 62 – 72.
- Yıldız, M. (2012). Likya Yapısı. bk.: B. Varkıvaç, Ksanthos 2011 Yılı Çalışmaları. *ANMED 10*, 53 – 58.

EXTENDED SUMMARY

Lycia Region, which is located on the Teke Peninsula as it is known today, hosted many civilizations throughout the ancient period. Although its borders are roughly drawn by the Gulf of Antalya, the Gulf of Fethiye and the Mediterranean, these borders changed constantly throughout the periods.

In this study, some wall samples that encountered in the Classical Period in the Lycian Region are discussed. The general aim is to compare the masonry styles of the walls of the buildings dated by various archaeological materials. With the Persian Sovereignty organizing the administrative structure in Lycia, reconstruction activities increased in the Lycia Region in the Classical Period. Therefore, with the Classical Period, we begin to see new masonry techniques in the buildings in this region. The masonry techniques (Polygonal, Trapezoidal, Rectogonal masonry etc.) used in the masonry and the details in the edge and surface craftsmanship of the blocks give us an idea for the dating of the walls. In this study, although not all the wall samples encountered in the Lycian Region are discussed, the examples showing general differences and giving clear dates are included. The Heroon Structure at Apollonia; Lycian Structure in Xanthos, Lycian Acropolis – The East Wall; Heroon and The Banquette Wall in Trysa; The Dynast Tomb on Avşar Hill; The Long Rampart in Palamut Village and the West Tower in Oninda are the structures discussed in the study.

In each of the examples discussed, detailed information is given about previous research on the city and the building. After this stage, the Construction Features that can be determined related to the wall are mentioned; the details that make up the structure unit, such as the size changes of the blocks used in the masonry, and the means of connecting are examined under this title. Masonry Style is discussed in a separate title. Apart from the Masonry Style, the craftsmanship details on the surfaces and edges of the blocks, various sizes and new naming suggestions are also presented in a separate sub-title.

In the context of masonry style and techniques, basic studies have been published since the middle of the 20th century. In some of the dating studies which were featured in these publications, comparisons were made with the masonry observed in the mostly dated building groups in the Lycian Region, and a period coexistence was sought in the Lycian Region specifically.

In the light of all this information, important conclusions have been reached. It is noteworthy that two different masonry techniques were used in a single building, especially in some important structures in the Classical Period Lycian Region. With the determination made by Anastasios Orlandos before, it was claimed that Pseudo-Isodom Trapezoidal and Coursed Polygonal masonries started to be used together from the end of the 4th century BC. The use of these masonries together in the Lycian Region appears about a century earlier than the thesis of A. Orlandos.

It has been determined that rectogonal blocks were not preferred in important structures in the Lycian Region during this period, and instead, polygonal and trapezoidal blocks were used. In addition, the perfect harmony of the joints is evident in the masonry; for this reason, Attached Polygonal (a.k.a. Nizamlı Polygonal) and Isodom, Pseudo-Isodom Trapezoidal masonries are very often encountered. It has been determined that flat surface craftsmanship is generally preferred in the surface craftsmanship of the blocks. In samples with Reference Band or Drafted Edge, the band gaps in question have a width of 4 – 8 cm; this width will begin to narrow with the Hellenistic Period.

GÜRAY MÜZE KOLEKSİYONU'NDA BULUNAN PIŞMIŞ TOPRAK KANDİLLER

TERRACOTTA LAMPS IN THE GÜRAY MUSEUM COLLECTION

Burcu TÜYSÜZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi / Arkeoloji Bölümü

burcutuysuz@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3935-6373

ÖZ

Geliş Tarihi:
10.11.2022

Kabul Tarihi:
22.12.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Güray Müze,
Kandil,
Hellenistik Dönem,
Roma Dönemi,
Bizans Dönemi

Keywords
Güray Museum,
Oil Lamp,
Hellenistic Period,
Roman Period,
Byzantine Period

Kandil, Antik Çağ'da içine yağ konularak bir fitil yardımıyla yakılan, küçük, kolay taşınabilen ve çoğunlukla pişmiş topraktan yapılmış aydınlatma aracını tanımlamaktadır. Kandillerin kökeni, yapım tekniği, malzemesi, tipleri, süsleme teknikleri ve kronolojik gelişimleri gibi konuları yüzyılı aşkın bir süredir bilimsel çalışmalara konu edinilmiş, hem arkeolojik kazılarda hem de müze koleksiyonlarında bulunan kandiller değerlendirilerek literatüre kazandırılmıştır. Güray Müze envanterine kayıtlı pişmiş toprak kandiller de bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı makaleye konu olan kandillerin teknik ve tipolojik özelliklerinin belirlenmesi, tarihlendirilmesi ve bilim dünyasına tanıtılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışma sonucunda Güray Müze envanterine kayıtlı kandillerin dönemlerine ve formlarına göre on ana tipe ayrıldığı tespit edilmiştir. Bazı ana tiplerin de kendi içinde alt tiplere ayrıldığı görülmüştür. Değerlendirilen kandiller çark ya da kalıp olmak üzere iki farklı teknikte yapılmış olup bezemeli ve bezemesiz örnekleri bulunmaktadır. Bezemeli örneklerin şemaları, discus ve omuz üzerine yerleştirilen kabartma şeklinde yapılmış çizgi bezekler, içleri nokta bezemeli yarım daire motifleri, ion kymationu ve mimari yapı kompozisyonundan oluşmaktadır. Genel olarak Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemi'ne ait olan kandillerin en erken örnekleri MÖ 4. yüzyılın sonları ile MÖ 3. yüzyılın başlarına, en geç örnekleri ise MS 4. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.

ABSTRACT

The term "lamp" refers to a small, easy-to-carry and mostly terracotta lighting tool that was lit with the help of a wick by placing oil in it in Antiquity. The origin, construction technique, material, types, ornamentation techniques and chronological development of the lamps have been the subject of scientific studies for more than a century and the lamps which were found both in archaeological excavations and museum collections have been evaluated and included in the literature. The terracotta oil lamps which were registered in the inventory of Güray Museum main concern this study. The aim of the study is to determine the technical and typological characteristics of the lamps, to date this them and to introduce them to the scientific world. As a result of the study conducted for this purpose, it was determined that the oil lamps registered in the inventory of Güray Museum are divided into ten main types according to their periods and forms. Some of the main types were also divided into same sub-types. The evaluated oil lamps were made in two different techniques, wheel or mold, and there are decorated and undecorated examples. The schemes of the decorated examples consist of line decorations in relief placed on the discus and shoulder, semicircular motifs which contain decorations, Ionian cymation and architectural structure compositions. These oil lamps generally belong to the Hellenistic, Roman and Byzantine Periods. The earliest examples were dated the late 4th century BC and early 3rd century BC, while the latest examples were dated the second half of the 4th century AD and the first half of the 7th century AD.

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilin.1202564>

Atıf/Cite as: Tüysüz, B. (2022). Güray Müze koleksiyonu'nda bulunan pişmiş toprak kandiller. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2537-2561.

Giriş

Güray Müze; Nevşehir ili, Avanos ilçesinde, yeraltında kayanın oyulması ile oluşturulmuş T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı özel bir müzedir. Teşhir salonları ve etkinlik alanlarının bulunduğu yapı, yerin yaklaşık 20 m altında, 1600 m² lik bir alana inşa edilmiştir. Müzenin Antik Eserler ve Modern Eserler olmak üzere iki ana koleksiyonu bulunmaktadır. Arkeolojik eserlerin yer aldığı Antik Eserler Koleksiyonu'nda Geç Kalkolitik Dönem ile Selçuklu Dönemi arasına tarihlenen seramik eserler sergilenmektedir. Bu koleksiyonun önemli bir parçasını Hellenistik-Roma ve Bizans Dönemi'ne ait kâse, tabak, kylix, skyphos, kantharos, lagynos, hydria, amphora, testi, unguentarium, kandil ve rhyton gibi farklı formlar oluşturmaktadır. Söz konusu formlar arasındaki kandiller çalışma kapsamında değerlendirmeye alınmıştır.

Kandiller Antik Çağ'ın önemli bir aydınlanma aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün hemen hemen tüm müzelerde ve kazısı yapılan antik yerleşimlerde rastlanan kandil, kelime olarak Latince'den alınmış ve aydınlatan, parlayan anlamına gelen “*Candela*” kelimesinden türemiştir¹. Grekçe'de “*λύχνος*”², Latince'de “*Lychnus*” ve “*Lucerna*” olarak adlandırılmıştır³.

Kandiller, sıklıkla günlük yaşam içinde aydınlatma aracı olarak kullanılmıştır. Ancak bunun yanı sıra kandillere farklı sembolik anlamlar da yüklenmiştir. Örneğin ölümden sonraki yaşamda ve kişilerin öbür dünyaya geçişte aydınlanmaya ihtiyaç duyacağı düşüncesi, mezarlara ölü hediyesi olarak kandillerin bırakılmasına sebep olmuştur⁴. Ayrıca kutsal alanlara tanrı ve tanrıçalar için adak malzemesi olarak kandillerin bırakıldığı da bilinmektedir⁵.

Genel olarak kilden yapılan kandillerin bronz, cam, taş ve altın gibi farklı türdeki malzemelerden de yapılmış örnekleri bulunmaktadır. Teknolojinin gelişimine bağlı olarak kandillerin yapımında elle şekillendirme, çark ve kalıp gibi farklı yapım teknikleri kullanılmıştır. Elle kandil yapımı erken dönemlerde⁶ yaygın olmakla birlikte Hellenistik Dönem'de de karşımıza çıkmaktadır⁷. Çark ile kandil yapımı İlk Tunç Çağı'ndan itibaren, kalıp ile kandil yapımı ise MÖ 3. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamıştır⁸.

Arkeolojik kazılarda ve müzelerde en sık rastlanan eser olan kandillerin ve kandil kullanımının kökeni Alt Paleolitik Çağ'a kadar inmektedir⁹. Bu dönemin kandilleri olarak nitelendirilen aydınlanma araçları taşın şekillendirilmesi ile elde edilmiştir¹⁰. Tarihsel sürecin devamında Neolitik Dönem'de deniz kabukları ve ayaklı geniş kapların da aynı işlev için kullanıldığı düşünülmektedir¹¹. Pişmiş topraktan yapılan bilinen en eski kandiller ise çarkta yapılan çanak şeklindeki örneklerdir. Bu tip kandiller İlk Tunç Çağı'nda Mezopotamya'da ortaya çıkmıştır¹². Sümerliler zamanında kandil kullanıldığına dair veriler Ur Kral mezarlarında bulunan örneklerden gelmektedir¹³. Mısır'da ise MÖ 3. binde Eski Krallık Dönemi'ne ait hiyeroglif işaretler arasında kandil resimleri bulunurken ilk pişmiş toprak kandillere Orta Krallık Dönemi'nde rastlanmıştır¹⁴. Söz konusu arkeolojik verilerden anlaşıldığı üzere doğu kültürlerinde ortaya çıkan kandil Mezopotamya ve Mısır üzerinden farklı coğrafyalara yayılmıştır. Bu bağlamda ilk kandil formlarının bir yandan Mezopotamya'dan Filistin, Suriye ve Kıbrıs'a; diğer taraftan da Mısır üzerinden Kuzey Afrika, Yunanistan, adalar ve Güney İtalya'ya yayıldığı kabul edilmektedir¹⁵.

Antik Çağ'da geniş bir coğrafyada yayılım gösteren kandiller, bu yayılım sonucunda bölgesel farklılıklarla birlikte sürekli gelişim göstermiştir. Sığ kâse formu erken örneklerin yerine MÖ 7. yüzyılın son çeyreğinden

¹ Eyüboğlu, 1988: 188.

² Çelgin, 2018: 474.

³ Walters, 1905: 393.

⁴ Mezarlarda ele geçen kandiller için bkz. Şimşek vd., 2011: 80-104.

⁵ Adak kandilleri için bkz. Bulba, 2019: 31-41.

⁶ Kalkolitik Dönem Kan-Şahin, 2008: 13; Tunç Çağı Kassab Tezgör-Sezer, 1995: 23, Fig. 1-2; Arkaik Dönem Howland, 1958: 7.

⁷ Hellenistik Dönem örnekleri için bkz. Kassab Tezgör-Sezer, 1995: 23-24, Fig. 3-6.

⁸ Bailey, 1972: 18; Kassab Tezgör-Sezer, 1995: 227.

⁹ Bailey, 1972: 17.

¹⁰ a.g.e.

¹¹ Çokay, 2000: 8-9; Fikirtepe Kültürü'nde kandil olarak değerlendirilen kaplar için bkz. Özdoğan, 2002: 103.

¹² Kassab Tezgör-Sezer, 1995: 27.

¹³ Kinal, 1960: 155.

¹⁴ Kinal, 1960: 55.

¹⁵ Kassab Tezgör-Sezer, 1995: 27.

itibaren üst kısmı daha kapalı yağ haznesine sahip kandiller yapılmaya başlanmıştır¹⁶. Köprülü burunlu ve boru askı delikli kandiller olarak isimlendirilen bu yeni tipler Batı Anadolu'da ortaya çıkmıştır¹⁷. Zamanla bu örnekleri Atina ve Korinth kandilleri takip etmiştir. MÖ 3. yüzyıl kandil üretiminin yoğunluk kazandığı bir dönemdir. Bunun sebebi ise çark üretiminin yanı sıra kalıp tekniğinde de kandillerin üretilmesidir¹⁸.

MÖ 1. ve MS 1. yüzyıllarda İtalya kandil üretimiyle ve ürettiği yeni tiplerle ön plana çıkmıştır. İtalya tipleri arasında MS 1. yüzyıllarda ortaya çıkan basık ve yayvan formlu kandiller oldukça sevilmiş zamanla da Küçük Asya, Mısır, Kıbrıs ve Kuzey Afrika gibi farklı coğrafyalara yayılmıştır. Ayrıca bu dönem ile birlikte bezemeler çeşitlenmiş, kandiller üzerinde kabartmalar görülmeye başlamıştır¹⁹.

MS 3. yüzyılda İtalya'da kandil üretimi azalmış bunun yerine Yunanistan, Anadolu ve Kuzey Afrika'da üretimler devam etmiştir. MS 4. yüzyıldan itibaren de Afrika kandilleri önem kazanmıştır. MS 5. ve 6. yüzyıllarda yoğun olarak kullanılan Afrika kandilleri üzerinde, sıklıkla Hıristiyanlık ile ilgili betimlemeler taşımıştır. Bu dönemde Batı Anadolu'da da Ephesos başta olmak üzere Smyrna, Miletos ve Sardeis'te üzerinde Hıristiyanlık sembolleri bulunan kandiller yoğun olarak üretilmiştir²⁰.

Güray Müze Koleksiyonu'nda Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller

Güray Müze envanterine kayıtlı kandil formuna ait yirmi örnek bulunmaktadır. Tamamı satın alma yoluyla müze koleksiyonuna kazandırılmış olan bu kandillerin buluntu yerleri ve kontekstleri ile ilgili bilgiler eksiktir. Bu nedenle kandillerin tarihlendirilmesi literatürde bulunan örneklerle karşılaştırma yöntemi üzerinden yapılmış, form ve hamur astar özelliklerine göre üretim atölyeleriyle ilgili öngörülerde bulunulmuştur.

Çalışmanın konusunu oluşturan kandiller Hellenistik, Roma ve Geç Roma-Erken Bizans Dönemlerine ait olup tipolojik olarak on ana tipe ayrılmaktadır.

Hellenistik Dönem Kandilleri

Değerlendirmeye alınan ilk kandilleri Hellenistik Dönem'e ait örnekler oluşturmaktadır. Sekiz örnek ile temsil edilen bu grup tipolojik olarak Tip 1, Tip 2, Tip 3 ve Tip 4 olmak üzere dört ana tipe ayrılmıştır.

Tip 1 (Howland Tip 25 A, Broneer Tip VII)

Tip 1 başlığı altında, koleksiyonun en erken örneği olan ve literatürde siyah parlak astarı ile tanınan kandil incelenmiştir (**Kat. No. 1; Şekil 1, 1**).

Siyah parlak astar, seramikler üzerinde MÖ 7. yüzyılın sonlarından itibaren görülmeye başlamıştır²¹. Asıl üretim yeri Atina²² olan siyah astar, Atinalı ustaların seramikler üzerinde metalik bir görünüm elde etme isteklerinden ortaya çıkmıştır²³. Seramiklerin yüzeyindeki siyah astar başlangıçta oldukça kalın ve parlak bir yapıya sahipken, zamanla bu özelliğini kaybetmiştir. Astar, MÖ 5. yüzyılda kalınlığını ve parlaklığını korumaya devam etse de özellikle MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren incelerek matlaşmıştır. Astarın özellikle incelendiği bölgelerde renk morumsu kırmızıya dönmüştür. MÖ 3. yüzyıldan itibaren ise astar tamamen incelerek matlaşmış ve bu özelliğini MÖ 2. yüzyılın içlerine kadar devam ettirmiştir²⁴.

Güray Müze envanterinde Kat. No. 1 ile temsil edilen, siyah astarlı kandil tamdır. Çarkta yapılan bu örnek, küresel gövdeli ve uzun burunludur. Burun köprüsü düzdür. Discus, derin halka şeklinde kazıma bir yiv ile sınırlandırılmıştır. Discusun merkezindeki yağ deliği, Erken Hellenistik Dönem kandillerinde olduğu gibi geniş yapılmıştır. Hafif yükseltilmiş kaide kalın tasarlanmış ve kaidenin tabanı dış yüzeyde içe bastırılmıştır.

¹⁶ Kassab Tezgör-Sezer, 1995: 40.

¹⁷ Bailey, 1975: 29.

¹⁸ Bailey, 1972: 18.

¹⁹ Bailey, 1972: 19; Çokay, 1996: 16-17.

²⁰ Öztürk, 2003: 27.

²¹ Brann, 1962: 3.

²² Cook, 1965: 143.

²³ Miller, 1997: 150.

²⁴ Farnsworth-Simmons, 1963: 389; Rotroff, 1982: 14; Rotroff, 1997: 10-11.

Kat. No. 1 Attika üretimi seramiklerin hamur-astar özelliklerini taşımaktadır²⁵. Bu bağlamda açık kırmızımsı kahverengi (2.5 YR 6/4) hamuru, iyi arıtılmış, ince taneli, sık dokulu ve serttir. İç ve dış yüzeyi siyah (Gley 1 2.5/black) astarlı, parlak, pürüzsüzdür.

Tip 1, yukarıda tanımlanan form özellikleriyle Howland Tip 25A ve Bronner Tip VII benzerlik göstermektedir. Atina Agorası kandilleri üzerine tipoloji yapan Howland, küresel gövde ve kalın kaide tabanının Tip 25A için en belirleyici özellik olduğunu belirterek, bu tip örnekleri MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreği ile MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirmiştir²⁶. Korinth kandillerini değerlendiren Broneer ise Tip VII olarak isimlendirdiği bu kandillere tarih aralığı olarak MÖ 4. yüzyılın sonu ile MÖ 3. yüzyılın başını vermiştir²⁷. Bailey²⁸, British Museum'da bulunan örneklerin MÖ 4. yüzyılın sonları ile MÖ 3. yüzyılın başına ait olduklarını belirtmektedir. Tarsus Gözlükule'deki örnekler ise MÖ 4. yüzyılın sonu ile MÖ 3. yüzyılın başına tarihlendirmiştir²⁹. Ayrıca tipin benzer örnekleri Ephesos, Erythrai-Cennettepe, Delos, Salamis ve Kerameikos'ta yapılan kazılarda ele geçmiştir³⁰. Benzer örnekleri dikkate alındığında Tip 1 başlığı altında değerlendirilen kandil MÖ 4. yüzyılın sonları ile MÖ 3. yüzyılın başına tarihlendirilmelidir.

Tip 2 (Howland Tip 25 B)

Tip 2 başlığı altında, gövde formu ile Tip 1'den ayrılan Kat. No. 2 numaralı kandil değerlendirilmiştir (**Şekil 1, 2**). Eser sağlamdır. Ancak gövdenin bazı bölümlerinde astar yer yer dökülmüştür.

Kat. No. 2 omuzdan itibaren alta doğru hafif daralan gövde profilli, uzun burunludur. Burun köprüsü düz, burun tablası oval formludur. Discus geniş içbükey bir profil ile sınırlandırılmıştır. Discusun merkezine yerleştirilen discus deliği geniş yapılmıştır. Kaide hafifçe yükseltilmiş ve tabanı dış yüzeyde içe bastırılmıştır. Buna bağlı olarak iç kısmında konik bir çıkıntı oluşmuştur. Gövde üzerine ip deliği eklenmiştir. Bu delik kandilin kullanılmadığı zamanlarda asılması için ya da kandilin fitilini ayarlamak için kullanılan aletin yanında taşınması için yapılmış olmalıdır³¹.

Değerlendirilen kandilin, pembe (5 YR 7/3) renk hamuru, mika, mineral ve az miktarda kireç katkılı, ince taneli, sık dokulu, serttir. Dış ve iç yüzeyi siyah (5 YR 2.5/1) astarlı, mat, hafif pürüzlüdür.

Tip 2'nin benzer örnekleri Atina Agorası'nda ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde tespit edilmiştir. Atina Agorası örnekleri Tip 25B adı altında değerlendirilmiştir³². Howland, Tip 25B'nin tipolojik olarak Tip 25A ile benzerlik gösterdiğini ancak Tip 25B'nin, gövde üzerinde içi delik kulakçık taşınması ile Tip 25A'dan ayrıldığını belirtmiştir³³. Söz konusu örnekler MÖ 4. yüzyılın 3. çeyreği ile MÖ 3. yüzyılın 2. çeyreği arasında ait kontekstlerde ele geçmiştir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde³⁴ bulunan yakın benzeri Attika üretimi olarak gruplandırılmış ve MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir. Ayrıca Ephesos, Khios, Kerameikos, Delos ve Samothrake Nekropolis'i'nde de benzer örneklerle rastlanmıştır³⁵. Benzer kandiller için sunulan tarih aralığına göre Kat. No. 2, MÖ 4. yüzyılın sonu ile MÖ 3. yüzyılın ortalarına tarihlendirilebilir.

Tip 3

Müze koleksiyonunda yuvarlak gövdeli, ters-düz çift konik profilli, uzun burunlu örnekler Tip 3 başlığı altında toplanmıştır. Değerlendirmeye alınan dört örnek burun ve discus yapılarına göre iki alt başlığa ayrılarak incelenmiştir.

²⁵ Attika üretimi seramiklerin hamur-astar özellikleri için bkz. Rotroff, 1982: 14; Rotroff, 1997: 10.

²⁶ Howland, 1958: Pl. 38, 271, 272.

²⁷ Broneer, 1930: Pl. III, 120.

²⁸ Bailey, 1975: Pl. 16, Q87, Pl. 17, Q86, Q87.

²⁹ Goldman-Jones, 1950: Fig. 93, 1.

³⁰ Ephesos Gassner, 1997: Taf. 90, 786; Erythrai-Cennettepe Gençler-Güray, 2018: 40, Res. 6, Res. 9; Delos Bruneau, 1965: Pl. 1, 18; Salamis Oziol, 1977: Pl. 5, 58; Kerameikos Knigge, 2005: Taf. 107, 514.

³¹ Kassab Tezgör-Sezer, 1995: 71; Öztürk, 2003: 54.

³² Howland, 1958: Pl. 38, 324, 335.

³³ Howland, 1958: 72.

³⁴ Kassab Tezgör-Sezer, 1995: 72, Fig. 167.

³⁵ Ephesos Gassner, 1997: Taf. 90, 784; Khios Anderson, 1954: Fig. 179; Delos Bruneau, 1965: Pl. A, 24, Pl. 1, 24; Kerameikos Knigge, 2005: Taf. 116, 638; Samothrace Nekropolis'i Dusenbery, 1998: 826, S133A.

Tip 3a (Howland Tip 32)

Tip 3a, Kat. No. 3 ile temsil edilmektedir (**Şekil 1, 3**). Bu kandilin burun kısmının altında kırık ve eksiklikler mevcuttur.

Çarkta yapılan örnek, geniş yuvarlak formu, ters-düz çift konik gövde profilidir. Tablaya doğru genişleyen uzun burunludur. Burun köprüsünün alt kısmı dışbükey bir profile sahipken üstü kısmı hafif bombelidir. İçbükey ve içe doğru eğim yapan discus, fazla derin olmayan bir yiv ile çevrelenmiştir. Discus deliği geniş tasarlanmıştır. Halka formu olan kaide dış yüzeyde derin bir oyuya sahiptir. Omuz üzerinde kandili kavramada kolaylık sağlayacak kanatçık şeklinde bir başparmağı tumağı bulunmaktadır.

Tip 3a'nın, iyi artılmış pembe (5YR 7/4) renk hamuru, az miktarda mika katkılı, ince taneli, sık dokulu ve serttir. Dış yüzeyi, daldırma tekniğinde yapılan kırmızı (10 R 5/6) astarlıdır. Gövdenin alt kısmı ve kaidesi hamurunun renginde bırakılmıştır. Yüzeyi mat, hafif pürüzlüdür.

Howland, Kat. No. 3 ile benzer tipolojik özelliklere sahip Atina Agorası³⁶ örneklerini Tip 32 başlığı altında değerlendirmiştir. Belirgin özellikleri kapalı çift konik gövde profilleri olarak tanımlanan bu kandiller MÖ 3. yüzyılın 2. çeyreği ile MÖ 3. yüzyılın sonuna tarihlendirilmiştir. Tipin, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan benzerleri Doğu Ege ve Anadolu üretimi kandiller başlığı altında toplanmış ve MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir³⁷. Tarsus Gözlükule'deki³⁸ örnekler ise Orta Hellenistik tabakalardan gelmiştir. Ayrıca Kaunos Demeter Kutsal Alanı'nda³⁹ yapılan kazılarda ve Burdur Müzesi⁴⁰ koleksiyonunda da benzer kandiller tespit edilmiştir. Diğer merkezlerdeki tipolojik değerlendirmeler ve tarih önerileri dikkate alındığında Güray Müze örneğinin İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan örnekler ile yakın benzerliği dikkati çekmektedir. Bu nedenle söz konusu kandil MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebilir.

Tip 3b (Howland Tip 28 B, Broneer Tip IX)

Discus ve burun köprüsünün formu ile Tip 3a'ya göre farklılık gösteren Kat. No. 4 (**Şekil 1, 4**), Kat. No. 5 (**Şekil 1, 5**) ve Kat. No. 6 (**Şekil 1, 6**) Tip 3b olarak gruplandırılmıştır.

Her üç kandil de tamdır ve çarkta şekillendirilmiştir. Tip 3a'da görülen yuvarlak, ters-düz çift konik profil gövde ve uzun burun Tip 3b'de de karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu tipin farkı discus deliğinin fazla derin olmayan bir yiv tarafından çevrelenmesi ve burun köprüsünün dar yapılmasıdır. Burun tablası oval formu, burun köprüsünün alt kısmı dışbükey profilidir. Kaide yükseltilmiş halka formudur ve diğer örneklerde olduğu gibi dış yüzeyde içe bastırılmıştır. Omuz üzerinde kanatçık şeklinde bir başparmağı tutamağı bulunmaktadır.

Tip 3b'yi oluşturan örneklerden Kat. No. 4 kırmızımsı sarı (7.5 YR 7/6) hamurlu, kırmızı (10 R 5/8) astarlı; Kat. No. 5 pembemsi gri (7.5 YR 7/2) hamurlu, siyah (7.5 YR 2.5/1) astarlı; Kat. No. 6 ise pembe (7.5 YR 7/3) hamurlu, kırmızımsı sarı (5 YR 6/8) astarlıdır. Az oranda mika ve mineral katkılı hamurları ince taneli, sık dokulu ve serttir. Fırınlama sırasında oluşan açık ve koyu renk dalgalanmaları tüm örneklerde görülmektedir. Yüzeyleri mat, hafif pürüzlüdür.

Tip 3b Atina Agorası'nın⁴¹ Tip 28 B, Korinth'in⁴² ise Tip IX grubu ile benzerlik göstermektedir. Howland bu tipin Atina Agorası'nda MÖ 3. yüzyılın başlarından sonlarına kadar görüldüğünü, ancak esas olarak MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında kullanıldığını belirtmektedir. Tip IX altında toplanan Korinth örnekleri ise MÖ erken 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Tip 3b'nin İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde⁴³ bulunan benzerleri Rhodos Atölyesi'nin ürünü olarak belirlenmiş ve MÖ 3. yüzyılın ikinci çeyreğine verilmiştir. Bu veriler doğrultusunda Güray Müze'de bulunan Tip 3b'ye ait örnekler için MÖ 3. yüzyılın ilk yarısı önerilebilir.

³⁶ Howland, 1958: Pl. 41, 426, 428, 429.

³⁷ Kassab Tezgör-Sezer, 1995: Fig. 190-192.

³⁸ Goldman-Jones, 1950: 88, Fig. 93, 15-18, 30-31.

³⁹ Bulba, 2019: 37, Fig. 7.

⁴⁰ Öztürk-Metin, 2012: 484, 489, Res. 1, 2.

⁴¹ Howland, 1958: Pl. 41, 402-405.

⁴² Brooner, 1930: Pl. IV, 142.

⁴³ Kassab Tezgör-Sezer, 1995: Fig. 177, 180.

Tip 4:

Kat. No. 7 ve Kat. No. 8, Tip 4 başlığı altında toplanmıştır (**Şekil 2, 7-8**). Bu tipin ayırt edici özelliği gövdenin alta doğru genişleyerek keskin bir profille kaideye bağlanmasıdır.

Tip 4 kendi içinde kulp ve discus yapılarına göre Tip 4a ve Tip 4b olmak üzere iki alt gruba ayrılmaktadır.

Tip 4a (Howland Tip 35 A, Broneer Tip XII)

Gövde üzerinde halka kulpa sahip Kat. No. 7 numaralı kandil Tip 4a adı altında incelenmiştir (**Şekil 2, 7**). Kulp altında bulunan küçük bir kırık dışında eser tamdır.

Çarkta yapılan kandilin gövdesi alta doğru hafif dışbükey ilerleyerek altta keskin bir profille kaideye bağlanmaktadır. Discus içbükey formu, discus deliği geniştir. Uzun burun köprüsü geniş burun tablası ile sonlanmıştır. Kaidesi dış yüzeyde içe bastırılmıştır. Halka kulp, gövdenin altından çıkarak omuz üzerine bağlanmıştır. Gövde üzerine kanatçık şeklinde bir başparmağı tumağı yerleştirilmiştir.

Kat. No. 7'nin, açık kırmızısı kahverengi (2.5 YR 7/4) hamuru, mika, mineral katkı, ince taneli, sık dokulu ve serttir. Dış yüzey daldırma tekniğinde yapılmış kırmızısı siyah (2.5 YR 2.5/1) astarlıdır. Gövdenin alt kısmı ve kaide astarlanmamış, hamurunun renginde bırakılmıştır. Astar üzerinde yer yer dökümler ve fırınlamadan kaynaklı renk değişimleri görülmektedir.

Değerlendirilen kandilin gövde yapısı ile benzer ancak burun yapısının hafif geniş yapılması ile farklılık gösteren bir örnek Atina Agorası'nda⁴⁴ ele geçmiştir. Tip 35 A olarak gruplanan bu eser MÖ 2. yüzyılın son çeyreği ile MÖ 1. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmiştir. Korinth'te benzer gövde ve kulp özelliklerine sahip kandiller Tip XII başlığı altında değerlendirilmiş ve MÖ 3. yüzyılın sonu ile MÖ 2. yüzyılın başına tarihlendirilmiştir⁴⁵. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde⁴⁶ bulunan yakın formu örnekler Doğu Ege ve Anadolu üretimi kandiller olarak ele alınmış ve bu örnekler MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısı verilmiştir. Bu tipin benzerlerine Salamis'te de⁴⁷ rastlanmıştır. Benzer örneklerden yola çıkarak Güray Müze'de bulunan Kat. No. 7'yi MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirebiliriz.

Tip 4b (Howland Tip 34 A)

Tipolojik olarak Tip 4a'yı andıran ancak kulpsuz tasarlanan Kat. No. 8, Tip 4b başlığı altında değerlendirilmiştir. (**Şekil 2, 8**).

Çarkta yapılan örnek, alt doğru genişleyerek keskin bir profille kaideye bağlanan gövde forma sahiptir. Discus, içbükey profilli olup, discus deliği geniştir. Uzun burun köprüsü geniş ve oval burun tablası ile sonlanmaktadır. Kaidesi yükseltilmiş halka formudur. Gövde üzerinde kanatçık şeklinde bir başparmağı tumağı bulunmaktadır.

Kat. No. 8'in, çok açık kahverengi (10 YR 8/2) hamuru, az miktarda mika, mineral, kireç katkı, ince taneli, sık dokulu ve serttir. Dış yüzey üst gövdede daldırma tekniğinde yapılmış çok koyu gri (10 YR 3/1) mat astarlıdır. Gövdenin alt kısmı ve kaidesi hamurunun renginde bırakılmıştır. Astar üzerinde yer yer dökümler mevcuttur.

Bu tipin benzer örnekleri; Atina Agorası'nda⁴⁸ Tip 34 A başlığı altında değerlendirilmiş ve MÖ 2. yüzyılın sonuna tarihlendirilmiştir. Delos kandilleri arasında Tip 4b için referans alınabilecek bir örnek tespit edilmiştir. MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen bu örnek, gövde formu olarak Kat. No.8'e benzemesine rağmen discusun daha küçük, burunun tablasının ise daha geniş yapılmasıyla Kat. No. 8'den farklılık göstermektedir⁴⁹. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan benzer bir kandil ise MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir⁵⁰. Benzer örnekler için sunulan tarih aralığı dikkate alındığında Güray Müze'de bulunan Kat. No. 8 numaralı kandil MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilebilir.

⁴⁴ Howland, 1958: Pl. 42, 469. Gövde formu için ayrıca bkz. a.g.e. Pl. 17, 469,

⁴⁵ Broneer, 1930: Pl. IV, 189.

⁴⁶ Kassab Tezgör-Sezer, 1995: 239.

⁴⁷ Oziol, 1977: Pl. 6, 94.

⁴⁸ Howland, 1958: Pl. 42, 449.

⁴⁹ Bruneau, 1965: Pl. 2, 47, Pl. 7, 362.

⁵⁰ Kassab Tezgör-Sezer, 1995: 238.

Roma Dönem Kandilleri

Güray Müze envanterinde Roma Dönemi'ne ait üç kandil örneği bulunmaktadır. Bu kandiller formlarına göre Tip 5, Tip 6 ve Tip 7 olmak üzere üç grup altında incelenmiştir.

Tip 5 (Goldman-Jones Tip XI)

Tip 5 başlığı altında literatürde volütlü kandiller olarak adlandırılan gruba ait Kat. No. 9 numaralı örnek değerlendirmeye alınmıştır (**Şekil 2, 9**). Söz konusu kandilin discus ile burun bölümünde kırık ve eksiklikler mevcut olup eser yoğun olarak aşınmıştır.

Kat. No. 9'un yuvarlak formulu gövdesi, hafif konik profillidir. Discustan buruna doğru uzanan bir kanal ve burnun her iki yanında ince uzun volütler bulunmaktadır. Discus bölümü bir sıra kabartma halka ile sınırlandırılmış ve discusun merkezine ışın dizileri yerleştirilmiştir. Kaide düz formudur ve bir sıra kabartma yiv ile çevrelenmiştir. Gövde altından çıkan kulp omuz üzerine bağlanmıştır. Kulp içbükey yiv ile iki bölüme ayrılmıştır. Gövdenin yan kısımlarına kulakçıklar eklenmiştir.

Değerlendirilen kandilin hamuru gri (5 Y 5/1) renkli olup az oranda mika katkılı ve ince taneli, sık dokulu, serttir. Dış yüzeyde siyah (5 Y 2.5/1) renkte astar izleri görülebilmektedir, fakat astarın tamamına yakını dökülmüştür.

Kalıpta yapılan volütlü kandillerin erken örnekleri Hellenistik Dönem'de görülmeye başlamış ve bu kandiller özellikle MS 1. yüzyılda yaygın olarak kullanılmıştır⁵¹. En karakteristik özellikleri, burnun her iki yanında yer alan volütlerdir. Tipe adını veren bu volütler, tipolojik çalışmalarda alt tiplerin oluşturulmasında belirleyici bir özelliktir. Volütlerin yanı sıra burun açısı da alt grupların tespit edilmesinde belirleyici kriterlere sahiptir⁵².

Volütlü kandil formuna ait örnekler birçok merkezde ele geçse de Kat. No. 9 ile benzer tipolojik özelliklere sahip iki örnek Tarsus Gözlükule'de tespit edilmiştir⁵³. Goldman ve Jones tarafından MÖ geç 1 yüzyıl ile MS 1. yüzyıla tarihlendirilen Tarsus Gözlükule'nin Fig. 98, 134 ve 136 numaralı kandilleri ile Güray Müze örneği arasındaki yakın benzerlik dikkat çekicidir. Gözlükule'de Grup XI başlığı altında toplanan bu kandillerden Kat. No. 136'nın gövde formu, burun kanalı, burnun yanlarındaki ince uzun volütleri, discus bölümündeki ışın dizileri ve gövde üzerinde bulunan kulakçıkları; Kat. No. 134'ün ise kulptaki bezeme şeması Güray Müze kandili ile benzer form özellikleridir. Ayrıca karşılaştırılan üç kandilinde gri hamuru ve siyah astarı ortak üretim özellikleridir. Kandiller arasındaki bu yakın benzerlikler her üç kandilin de aynı atölyenin ürünü olduğunu dolayısıyla Güray Müze örneğinin de Tarsus atölyesinde üretilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Tarsus örneği dışında, discusu ışın motifli, halka kulplu kandillere Korinth⁵⁴ ve Tralleis Nekropolü'nde⁵⁵ (MS 1. yüzyıl) rastlanmıştır. Ancak hem Korinth hem de Tralleis örneğinde bazı farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar ışın dizilerinin dekorasyon şemasında, kulpların bezemesiz yapılışında ve volütlerin kısa tasarlanmasında kendini göstermektedir.

Değerlendirmeye alınan Kat. No. 9, Tarsus Gözlükule örneklerine olan yakın benzerliği dikkate alınarak MÖ geç 1 yüzyıl ile MS 1. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Tip 6 (Bailey Tea-Pot)

Tip 6 başlığı altında yuvarlak gövdeli, makara şeklinde dilimli küt tutamağa sahip kandil değerlendirilmiştir (**Şekil 2, 10**). Kat. No. 10 ile temsil edilen bu tipe ait örneğin gövde bölümünün bir kısmı kırık ve eksiktir.

Çarkta yapılan kandil yuvarlak gövdeli, basık çift konik profilli, omuzdan yukarı doğru uzatılmış silindirik burunlu ve disk diplidir. Burun tablası oval formulu ve uç kısmı düz kesilmiştir. Dar discus hafif bastırılarak yapılmıştır. Discus deliği geniştir. Üç dilimli makara şeklindeki küt tutamak applike olarak omuz üzerine yerleştirilmiştir. Gövde üzerinde "X" şeklinde bir kazıma yer almaktadır.

⁵¹ Fuchs, 1963: Lev. 43-44.

⁵² Volütlü kandiller ve bu kandillerin tipolojisi ile ilgili çalışmalar için bkz.; Loeschke, 1919: 211-227; Broneer, 1930: 76-78; Vessberg, 1953: 121-122, Pl. 2; Perzlweig, 1961: Pl. 2-3; Bruneau, 1965: 28-30, 122-128, No. 4570-4610, Pl. 28-30; Bailey, 1980: 127-132, Pl. 1-4; Hayes, 1980: 77, Pl. 38, Fig. 307-308; Civelek 2008.

⁵³ Goldman-Jones, 1950: 92, 93, Fig. 98, 134, 136.

⁵⁴ Broneer, 1930: Pl VII, 393, 480.

⁵⁵ Civelek, 2001: 52, Lev. XI, K59.

Kat. No. 10'un iyi arıtılmış hamuru açık kırmızı (2.5 YR 6/8) renkli, ince taneli, sık dokulu ve serttir. Dış yüzeyi, gövdenin üst kısmında daldırma tekniğinde yapılmış kırmızı (10 R 5/8) astarlıdır. Alt gövde ve dip çevresi ise hamurunun renginde bırakılmıştır. Parlak, hafif pürüzlü yüzeylidir.

Güray Müze'de Tip 6 olarak adlandırılan form, Bailey'nin⁵⁶ tea-pot olarak isimlendirdiği grup ile benzerlik göstermektedir. Bailey, bu tip kandillerin en karakteristik özelliğinin yukarı doğru uzayan burunları ve omuz üzerindeki makara kulpları olduğunu belirtmiştir. Bailey ayrıca Anadolu üretimi olarak düşündüğü bu grubun erken örneklerini MÖ geç 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyıla, geç örneklerini ise MS 2. ve 3. yüzyıllara tarihlendirmiştir. Değerlendirilen kandilin çok sayıda benzer örneği Kıbyra kazılarında ele geçmiştir. Son yıllarda Kıbyra'da yapılan kazılar, bu kandil tipinin, üretim yeri ve tarihlendirilmesi konusunda önemli verilere ulaşılmasını sağlamıştır⁵⁷. Form gelişimi için yeterli miktarda örnek bulunan Kıbyra kandillerinin erken üretimlerinin kaliteli bir işçiliğe, geniş dairesel kaideye ve üç dilimli kulpa sahip olduğu saptanmıştır. Söz konusu erken örnekler için önerilen tarih MS 2. yüzyıldır⁵⁸. Kıbyra'nın erken örneklerinin hamur astar özellikleri ve form özellikleri Güray Müze kandili ile yakın benzerlik göstermektedir. Özellikle Kıbyra K37 numaralı kandil üzerinde bulunan "X" kazıması Güray Müze örneği ile dikkat çekici bir şekilde benzemektedir. Tüm bu benzerlikler Güray Müze örneğinin Kıbyra üretimi olabileceğini akla getirmektedir.

Kıbyra dışında Kat. No. 10'un benzer örnekleri farklı antik yerleşim merkezlerinde yapılan kazılarda ve müze koleksiyonlarında tespit edilmiştir. Bu bağlamda benzer bir örnek Laodikeia Nekropolü'nde ele geçmiştir⁵⁹. KA. T3 adı altında değerlendirilen eser kontekstleri ile MS 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir. Sagalassos'ta bulunan benzer tipolojik özelliklere sahip kandilleri MS 2. ve 3. yüzyıl tabakalarından gelmiştir⁶⁰. Bunların yanı sıra Afyon Arkeoloji Müzesi⁶¹, Akşehir Müzesi⁶², Isparta Arkeoloji Müzesi⁶³, Silifke Arkeoloji Müzesi⁶⁴ ve Antalya Arkeoloji Müzesi'nde de⁶⁵ benzer örnekler tespit edilmiştir. Söz konusu örnekler stil-kritik yöntemiyle tarihlendirilmiş, Afyon kandilleri için MS 1.-2. yüzyıl; Akşehir, Silifke ve Antalya örnekleri için MS 2. Yüzyıl; Isparta kandilleri içinse MS 2-3. yüzyıllar önerilmiştir.

Benzer örnekleri için önerilen tarih aralığı ve özellikle de Kıbyra'nın erken tip kandilleri dikkate alındığında Güray Müze'de bulunan Tip 6, MS 2. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Tip 7 (Broneer Tip XXVIII)

Tip 7 başlığı altında Kat. No. 11 değerlendirmeye alınmıştır (**Şekil 2, 11**). Bu tipin ayırt edici özelliği gövdenin dairesel formlu, omuzun kabartma bezemeli olmasıdır.

Kalıp yapımı olan kandil, dairesel gövdeli, basık ters-düz çift konik profillidir. Kısa burun omuzun devamı niteliğinde öne doğru uzamaktadır. Buna bağlı olarak gövde ile bir bütünlük oluşturmaktadır. Discus deliği geniş ve kabartma halka ile sınırlıdır. Hafif içbükey dipli ve dolgu tutamaktadır. Omuz üzerinde yer alan bezemeler kabartma şeklinde yapılmıştır. Bu bezemeler iç içe yarım daireler ve noktalardan oluşmaktadır.

Değerlendirmeye alınan kandil, beyaz (10 YR 8/1) hamurlu, mika, mineral katkılı, ince taneli, sık dokulu, yumuşak hamurludur. Her iki yüzeyi de hamurunun renginde astarlı mat, hafif pürüzlüdür.

Kat. No. 11'e referans olarak alınabilecek örnekler Korinth⁶⁶ ve Tarsus-Gözlükule'de⁶⁷ tespit edilmiştir. Broneer, Korinth kandilleri içinde Kat. No. 11 ile benzer gövde formuna sahip örnekleri Tip XXVIII başlığı altında değerlendirmiştir. Kendi içinde çok fazla çeşitlilik gösteren Tip XXVIII genel olarak MS 3. yüzyılın ortaları ile MS 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Ancak bu tip içinde MS 3. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen erken

⁵⁶ Bailey, 1975: 98-99, Pl. 30-31, Q158; Bailey, 1988: 418-419, Pl. 125, Q3336.

⁵⁷ Detaylı bilgi için bkz. Metin, 2012: 103-106.

⁵⁸ Metin, 2012: K22-K29, K37.

⁵⁹ Şimşek vd., 2011: Lev. 174, 142, Kat. No. 259.

⁶⁰ Scheltens, 1993: 195, Fig. 8. Sagalassos kandilleri üzerine Roovers tarafından yapılan farklı bir çalışmada söz konusu kandil tipi Sagalassos Kırmızı Astarlı kandilleri olarak değerlendirilmiş MÖ 3.-MÖ 1. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Bkz. Roovers, 1993: 153-159.

⁶¹ Gülünay, 2017: Lev. 3, Res. 7, Kat. No. 3.

⁶² Tekocak, 2012: 714, Fig. 17.

⁶³ Fırat-Metin, 2011: 147, Kat. No. 5-9.

⁶⁴ Öz, 2018: 561, Kat. No. 15-16; Öz, 2018: Res. 15-16.

⁶⁵ Yüksel, 2019: Resim 30, Kat. No. 30.

⁶⁶ Broneer, 1930:102-114, Pl. XIV, 927, 957, Fig. 48, 5.

⁶⁷ Goldman-Jones, 1950: 97-121, Fig. 105, 280, 287.

örnekler, basık küresel gövdeleri, kısa burunları, dolgu tutamakları ve omuz üzerindeki yarım daire motifleri ile Güray Müze örneği ile yakın benzerlik göstermektedir. Tarsus-Gözlükule’de ise Tip XIX başlığı altında ele alınan kandillerin, hamur renkleri, basık dairesel gövde formları ve kısa burunları Kat. No. 11 ile ortak form özellikleridir. Ancak Tarsus örnekleri omuz üzerinde yer alan üzüm salkımı motifleri ve discus deliği etrafındaki kabartma çizgileriyle Güray Müze kandiline göre farklılık göstermektedir. Tarsus’ta bulunan bu kandiller Korinth örneklerinin dejenere olmuş yerel üretimleri olarak değerlendirilmiş ve mezar kontekstlerinden yola çıkılarak MS 3. yüzyılın ortaları ile MS 5. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir. Ayrıca Tarsus Donuktaş kazılarında da benzer hamurlu ve formlu kandil örnekleri ele geçmiş ve Geç Roma Dönemi’ne ait olduğu belirtilmiştir.⁶⁸

Bunların yanı sıra Kat. No. 11’in hem hamur-astar, hem form hem de bezeme özellikleriyle yakın benzerlerine Erzurum Müzesi⁶⁹, Konya Ereğli Müzesi⁷⁰, Şanlıurfa Müzesi⁷¹, Malatya Müzesi⁷² ve Gaziantep Müzesi⁷³ koleksiyonlarında rastlanmıştır. Bu kandiller üzerine yapılan çalışmalarda yerel üretim olabileceği düşünülen Erzurum örnekleri MS 3. yüzyıla; Konya örnekleri MS 3. ve 4. yüzyıllara; Şanlıurfa ve Malatya kandilleri MS 4.-5. yüzyıllara; Gaziantep örnekleri ise MS 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Şanlıurfa Müzesi’nde bulunan örnekleri değerlendiren Özgül, söz konusu tipin üretim merkezi hakkında öngöründe bulunmuştur. Özgül, Tip 4 başlığı altında gruplandığı bu örnekleri, benzer kandillerin buluntu merkezlerini dikkate alarak Tarsus, Karaman, Erzurum ve Şanlıurfa illerini kapsayan bölgenin kandilleri olarak değerlendirmiştir. Çalışma kapsamında değerlendirilen Kat. No. 11’in bahsi geçen merkez ve müzelerdeki örnekler hamur-astar, form ve bezeme özellikleriyle benzemesi, Kat. No. 11’inde Tarsus, Şanlıurfa ve Erzurum illerini kapsayan coğrafyada üretilmiş bir kandil olabileceğini düşündürmektedir.

Formun buluntu merkezlerindeki ve müze koleksiyonlarındaki benzer tipteki örnekleri dikkate alındığında Kat. No. 11 MS 3. ve 5. yüzyıl arasına ait olmalıdır.

Geç Roma Erken Bizans Dönemi Kandilleri

Müze envanterinde bulunan son grubu Geç Roma-Erken Bizans Dönemi kandilleri oluşturmaktadır. Toplamda dokuz örnek ile temsil edilen bu grupta kandiller Tip 8, Tip 9 ve Tip 10 olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

Tip 8

Formları ve bej renkli yumuşak hamurları ile diğer kandillerden hemen ayırt edilebilen Kat. No. 12 (**Şekil 2, 12**), Kat. No. 13 (**Şekil 3, 13**) ve Kat. No. 14 (**Şekil 3, 14**) Tip 8 başlığı altında toplanmıştır. Söz konusu örnekler gövde formlarına göre iki alt gruba ayrılmıştır.

Tip 8a (Sivri Burunlu Kandiller)

Üçgen şeklinde sivrileşmiş burun formu ile diğer örnekler göre oldukça farklılaşmış forma sahip Kat. No. 12, Tip 8a başlığı altında değerlendirilmiştir. Bu tipte form, ters-düz çift konik gövde profiline ve üçgen bir burun tablasına sahiptir (**Şekil 2, 12**). Burun gövde ile birlikte yekpare bir görünüm oluşturmuştur. Geniş discus deliğinin ağır kenarı boyun oluşturacak şekilde dışarı doğru çıkıntı yapmıştır. Kaide halka formludur. Kulp omuz üzerinde küçük tutamak şeklindedir. Omuz üzerinde ve kanallı burun köprüsü üzerinde kabartma şeklinde yapılmış dikey çizgiler yer almaktadır.

Tip 8a’nın hamuru çok açık kahverengi (10 YR 7/3), mika, mineral katkılı, ince kumlu, sık dokulu ve yumuşaktır. Yüzeyi hamurunun renginde astarlı, mat ve pürüzlüdür.

Kat. No. 12 ile benzer form özelliklerini taşıyan kandiller Tarsus Donuktaş⁷⁴, Adıyaman-Turuş kaya mezarları⁷⁵ ve Levzin Höyük⁷⁶ kazılarında ele geçmiştir. Tarsus Donuktaş kazılarında ele geçen örnekler MS 3.

⁶⁸ Baydur, 1990: 163, Res. 21.

⁶⁹ Saraçoğlu, 1997: 329, Kat.no. 11, Res. 11.

⁷⁰ Coşkun, 2007: 71, Res. 26.

⁷¹ Özgül, 2012: Res. 178, 180.

⁷² Canpolat, 2019: Kat. No. 16-17.

⁷³ Bayram, 2020: Kat. No. 17-18.

⁷⁴ Baydur, 1988: 127, Res. 24; Baydur, 1991: 311, 321, Res. 20.

⁷⁵ Erarşlan, 2001: 272, Res. 11.

⁷⁶ Yener, 1993: 362, Res. 10.

ve 5. yüzyıllara; Levzin Höyük'te bulunan örnekler Geç Roma Dönemi'ne; Adıyaman-Turuş kaya mezarları kazı ve temizlik çalışmaları sırasında bulunan kandiller ise Ortaçağ-Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmiştir.

Bunların yanı sıra tipin benzer örneklerine İzmir Arkeoloji Müzesi, Bergama Müzesi, Konya Ereğli Müzesi, Tarsus Müzesi, Şanlıurfa Müzesi ve Erzurum Müzesi kandil koleksiyonlarında da rastlanmıştır. Söz konusu müze koleksiyonları ile ilgili yapılan çalışmalarda bu tip genellikle sivri burunlu-boyunlu kandiller başlığı altında değerlendirilmiş ve benzer örneklerine göre tarihlendirilmiştir.

Bu kapsamda İzmir Arkeoloji Müzesi'nde ve Bergama Müzesi'nde⁷⁷ bulunan örnekler MS 3. – 5. yüzyıllara; Erzurum⁷⁸ ve Konya Ereğli Müzesi'⁷⁹ kandilleri MS 5. yüzyıla; Tarsus⁸⁰ örnekleri MS 5.-6. yüzyıllara; Şanlıurfa Müzesi⁸¹ örnekleri ise MS 4. ve 6. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.

Kat. No. 12 numaralı örnek diğer buluntu merkezlerindeki kandiller ile benzerliği dikkate alınarak MS 3. ve 5. yüzyıllara tarihlendirilebilir.

Tip 8b (Uzun Burunlu Kandiller)

Tip 8a'ya göre daha oval ve uzun bir burun köprüsüne sahip olan Kat. No. 13 (**Şekil 3, 13**) ve Kat. No. 14 (**Şekil 3, 14**) Tip 8b adı altında toplanmıştır. Her iki eser de sağlamdır. Ancak Kat. No. 13'ün dış yüzeyi kalker tabakası ile kaplıdır. Bu örnekler, ters-düz çift konik gövde profilili, uzun burun köprülü ve yuvarlak küçük burun tablalıdır. Discus delikleri neredeyse boyun yapacak şekilde yüksek kenara sahiptir. Kaideleri halka formudur. İki eser arasında burun köprülerinin yapılışında bazı farklılık görülmektedir. Kat. No. 13'ün burun köprüsü düz bir profile sahipken, Kat. No 14'ün burun köprüsü kabartma çizgilerle süslenen geniş bir kanala sahiptir. Kulp, omuz üzerinde küçük tutamak şeklindedir. İki örneğinde omuz üzerinde kabartma şeklinde yapılmış dikey çizgiler yer almaktadır.

Tip 8b'yi oluşturan örneklerin hamuru çok açık kahverengidir (Kat. No. 13: 10 YR 8/2; Kat. No. 14: 10 YR 7/3). Hamurlarında mika, mineral katkıları görülmektedir. Yüzeyleri hamurlarının renginde astarlı, mat ve pürüzlüdür.

Bu tipin benzer örnekleri; Tarsus Donuktaş kazıları⁸², Adıyaman Besni Sofraz Küçük Tümülüs kurtarma kazıları⁸³ ile Antakya Hipodrom ve çevresi kazılarında⁸⁴ ele geçmiştir. Tarsus kandilleri MS 3. ve 5. yüzyıllara, Adıyaman kandilleri, Roma Dönemi'ne, Antakya örnekleri ise MÖ 5. ve 6. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.

Ayrıca tipin benzer örnekleri Konya Ereğli Müzesi, Şanlıurfa Müzesi ve Malatya Müzesi koleksiyonlarında da tespit edilmiştir. Çalışmalarda uzun burunlu kandiller olarak değerlendirilen bu tip örnekler Konya Ereğli Müzesi'nde⁸⁵ MS 5. yüzyıla, Şanlıurfa Müzesi'nde⁸⁶ MS 4. ve 5. yüzyıllara, Malatya Müzesi'nde⁸⁷ ise MS 5. ve 7. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.

Tip 8b'yi oluşturan Kat. No. 13 ve 14 tipolojik özellikleri ve benzer örneklerine göre MS 4. ve 5. yüzyıllara tarihlendirilebilir.

Tip 9 (Discusu Mimari Öge Bezemeli Kandiller)

Tip 9 başlığı altında dört örnek değerlendirmeye alınmıştır (**Şekil 3, 15-18**). Kat. No. 15-18 numaralı bu kandillerin en belirgin özelliği gövdelerinin oval ya da dairesel formlu, burun tablalarının yüksek ve kulplarının içbükey yivle iki bölüme ayrılmış olmasıdır. Bu kandillerin bir diğer ortak özelliği ise discus bölümlerinde mimari bir yapının betimlenmesidir.

⁷⁷ İnanan, 113, 114: 2004: İzmir Arkeoloji Müzesi örnekler: Çiz. No. 32, 33, Kat. No. 32, 33; Bergama Müzesi örneği: Çiz. No. 43, Kat. No. 43. İzmir Arkeoloji Müzesi örneği için ayrıca bkz. İnanan, 2007: Çiz.8.

⁷⁸ Saraçoğlu, 1997: 334, Kat. No. 14, Res. 14.

⁷⁹ Coşkun, 2007: 67, Res. 18, 23.

⁸⁰ Özcihan, 2018: Kat. No. 107-108.

⁸¹ Özgül, 2012: Kat. No. 32-33, Res. 76-79.

⁸² Baydur, 1992: 321, Res. 20.

⁸³ Erarslan, 2003:128, Res. 12.

⁸⁴ Kayaş, 2019: Lev. 26, Res. 51, Kat. No. 50.

⁸⁵ Coşkun, 2007: Res. 22.

⁸⁶ Özgül, 2012: 172, Kat. No. 43, Res. 104.

⁸⁷ Canpolat, 2019: 40, Kat. No. 37.

Kalıp yapımı olan kandiller ters-düz çift konik gövde profilidir. Gövde formları çoğunlukla daireseldir (Kat. No. 16-18). Ancak Kat. No. 15'in gövde formu diğer örneklerle göre oval bir forma sahiptir. Burun köprüleri yukarı doğru yükselerek, yuvarlak burun tablası ile sonlanmaktadır. Geniş discusun hemen merkezine yerleştirilen discus deliği küçük tasarlanmıştır. Dip kısmı hafif içe bastırılarak yapılmıştır. İçbükey yiv ile iki bölüme ayrılan kulplar alt gövdeden çıkarak omuz üzerine bağlanmaktadır.

Discusun neredeyse tamamını kaplayan bezemeler kabartma şeklinde yapılmış, discus deliğinin etrafına yerleştirilmiştir. Bezeme kompozisyonu ortada iki sütun ve üçgen bir çatı ile alt kısımda üzüm salkımını andıran içi nokta bezemeli üçgen, üst kısımda ise içleri birbirine paralel dikey kabartma çizgilerle doldurulmuş yarım dairelerle temsil edilen kemerden oluşmaktadır.

Tip 9 oluşturan örneklerin hamur rengi açık kırmızıdır (2.5 YR 6/6). Hamurları mika, mineral katkı, ince taneli, sık dokulu ve serttir. Astarları Kat. No. 15, 16 ve 18'de soluk kırmızı (10 YR 5/4), Kat. No. 17'de ise açık kırmızımsı kahverengidir (2.5 YR 6/4). Yüzeyleri mat, hafif pürüzlüdür. Kat. No. 15 ve 16'nın burun kısımlarında kullanımdan dolayı oluşan izleri bulunmaktadır.

Bu örneklerin hem form hem de bezeme olarak benzer iki örneğine British Museum⁸⁸ koleksiyonunda rastlanmıştır. Bailey, iki örneği MS 6. yüzyıla tarihlendirilmiş ve bunları Roma İmparatorluğu'nun Yunanca konuşulan doğu kentlerinde üretilmiş kandiller grubu altında değerlendirmiştir. Buna ek olarak Bailey, discus bezemelerini dikkate alarak üretim merkezleri hakkında daha detaylı ön görüşlerde bulunmuştur. Bina tasvirlerini içeren çeşitli günlük ev işlerinin betimlendiği discus bezemeleri grubu altında topladığı örnekleri, discusunda İsis Tapınağı'nın betimlendiği Mısır kökenli kandiller ile karşılaştırmıştır. Sonuçta mimari öğelerin işlenişindeki benzerliğe dikkat çekerek söz konusu kandillerin Mısır üretimi olabileceğini belirtmiştir⁸⁹. British Museum dışında formun benzerleri Bulgaristan'ın kuzeyinde Sadovsko Kalesi'nde⁹⁰ yapılan kazılarda ve Kıbrıs'ta⁹¹ tespit edilmiştir. Sadovsko Kalesi'nde ele geçen tek örnek bulunduğu kontekst ile birlikte MS 527-620 yıllarına verilmiştir. Kıbrıs örneği ise çeşitli Doğu kandilleri başlığı altında toplanmış ve Bizans Dönemi kandiller içinde değerlendirilmiştir.

Tipin Anadolu'da bulunan benzer örnekleri ise Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea)⁹² ve Hadrianapolis⁹³ (MS 5.-6. yüzyıl) kazılarında ele geçmiştir. Küçükçekmece kazılarında bu gruba ait tamamı parçalar halinde on örnek ele geçmiştir. Kaya tarafından Tapınak Motifli Kandiller başlığı altında değerlendirilen örnekler MS 5. ve 6. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.

Çalışma kapsamında değerlendirilen kandiller benzer örnekleri için önerilen tarih aralığı dikkate alındığında MS 6. yüzyıla tarihlendirilebilir. Buna ek olarak Güray Müze örneklerinin British Museum örneklerine olan yakın benzerliği Kat. No. 15-18 numaralı örneklerin de Mısır üretimi olabileceğini düşündürmektedir.

Tip 10 (Palmet Kulplu Kandiller)

Güray Müze koleksiyonunun son tipini literatürde palmet kulplu kandiller olarak tanıyan Kat. No. 19 (**Şekil 3, 19**) ve Kat. No. 20 (**Şekil 3, 20**) oluşturmaktadır.

Tip 10 olarak adlandırılan bu gruba ait her iki örnekte sağlamdır. Kalıp yapımı olan kandiller genel olarak oval formulu, "U" burunlu ve kazıma yivle sınırlandırılmış sığ halka kaidelidir. İçe bastırılarak yapılan discusu çevreleyen kabartma halka, burun köprüsü üzerinde devam ederek bir kanal oluşturmaktadır. Kat. No. 19 discus deliğinin ve omuz üzerinin kabartma motiflerle bezeli olmasıyla diğer örnekten farklılık göstermektedir. Bu motifler discus deliğinin etrafında spiral şeklinde bant, omuz kısmında ion kymationu bezemesinden oluşmaktadır. Kulpların yapımında da bazı farklılıklar görülmekte olup; Kat. No.19'da palmetin yan yaprakları birbirinden ayrı yapılırken; Kat. No. 20'de palmetin yan yaprakları birbirine bağlanmıştır.

Değerlendirmeye alınan kandillerden Kat. No. 19 soluk kırmızı (2.5YR 5/2), Kat. No. 20 kırmızımsı sarı (7.5 YR 6/6) renkte hamura sahiptir. Mika, mineral katkı hamurları ince taneli, sık dokulu ve serttir. Dış

⁸⁸ Bailey, 1988: Pl. 122, Q3309, Q3310.

⁸⁹ Bailey, 1988: 48-49.

⁹⁰ Welkov 1935, Pl 20, 2, 7.

⁹¹ Oziol, 1977: 226-227, Pl. 46, Fig. 837.

⁹² Kaya, 2019: 26, Kat. No. 16-17, Res. 1-2.

⁹³ Dağlı, 2008: 44-45, Şekil 237.

yüzeylerinde kırmızı-kahverengi (2.5 YR 5/4) tonlarında astar izleri görülebilmektedir. Yüzeyleri mat, hafif pürüzlüdür.

İsimlerini kulplarının şeklinden alan kandillerin karakteristik özelliği palmet şeklindeki kulpları ve discus ile burun arasındaki kanallarıdır. Üretimleri Hellenistik Dönem’de başlayan palmet kulplu kandiller MS 1. yüzyılda yoğun olarak üretilmiştir. Bu kandillerin MS 2. yüzyılda üretimi azalırken MS 6. ve 7. yüzyıllarda üretimleri yeniden popüler olmuştur. MS 1. yüzyılda üretilen erken dönem örneklerinde palmet kulplar, dikey halka kulp üzerine monte edilmiştir⁹⁴. MS 6. ve 7. yüzyıllarda üretilen geç dönem örneklerinde ise palmetlerin stilize olduğu, omuz üzerinin de asma dalı, üzüm salkımı gibi motiflerle bezendiği görülmektedir.

Kat. No. 10 ve Kat No. 20’nin benzer örnekleri Kıbyra kazılarında sıklıkla ele geçmektedir. Kıbyra Odeon/Bouleuterion geç dönem seramik çöplüğü tabakasında kalıbıyla birlikte tespit edilen bu tipe ait örnekler bitkisel ve plastik kabartma kulplular başlığı altında yerel üretimi olarak değerlendirilmiş ve MS 6. yüzyıl ile MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir⁹⁵. Tipin benzerleri Ephesos, Miletos ve Laodikeia kontektlerinde de ele geçmiştir. Bu örnekler Ephesos⁹⁶ ve Miletos’da⁹⁷ MS 6. yüzyıla; Laodikeia Nekropolü’nde⁹⁸ buldukları sikkelerle beraber MS 4. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 7. yüzyılın başına tarihlendirilmiştir. Bailey, British Museum’da⁹⁹ bulunan benzer örneklerin ise MS 6. yüzyılın 1. yarısı ile MS 7. yüzyılın 1. yarısına ait olduğunu belirtmiştir. Tipin benzer örneklerine Isparta Arkeoloji Müzesi eserleri arasında da rastlanmıştır¹⁰⁰. Benzer örnekler dikkate alındığında Güray Müze’de bulunan palmet kulplu kandiller için MS 4. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 7. yüzyılın 1. yarısı önerilebilir.

Sonuç

Bu çalışmada Güray Müze envanterinde bulunan yirmi adet pişmiş toprak kandil incelenmiştir. Tamamı satın alma yolu ile müze koleksiyonunu kazandırılan eserlerin buluntu yerleri ve kontektleri ile ilgili bilgileri eksiktir. Bu nedenle tarihlendirmeler, literatürde bulunan eserlerle yapılan stil kritik yöntemi ile belirlenmiştir.

Değerlendirmeye alınan kandiller kronolojik sıralamaya göre Hellenistik, Roma ve Geç Roma-Erken Bizans Dönemlerine aittir. Söz konusu kandiller on ana tip altında toplanmış, bazı tipler kendi içinde de alt gruplara ayrılmıştır. Tiplerin belirlenmesinde form ve dönemsellik özellikler göz önünde bulundurulmuştur.

Müzedeki Hellenistik Dönem’e ait kandillerle ilgili sekiz örnek tespit edilmiştir. Dört farklı tip ile temsil edilen bu örneklerin tamamı çarkta yapılmış, yalın astarlıdır ve geniş discus delikleri, bezemesiz yüzeyleriyle dönemin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Bunlar arasında Tip 1 başlığı altında incelenen Kat. No. 1 koleksiyondaki en erken örnektir (**Şekil 1, 1**). Literatürde Howland Tip 25 A ve Broneer Tip VII ile benzerlik gösteren örnek MÖ 4. yüzyılın sonları ile MÖ 3. yüzyılın başına tarihlendirilmiştir. Eserin siyah parlak astarı, küresel gövdesi ve geniş discus deliği en belirleyici özelliği olup hamur-astar özellikleri Attika üretimi kandillere benzemektedir.

Hellenistik Dönem’in bir diğer tipini Kat. No. 2 numaralı kandil oluşturmaktadır. Bu tipteki örnek Tip 1’e göre daha düz gövdeli, ince mat astarlıdır. Tipolojik olarak Howland Tip 25 B’nin form özelliklerini yansıtan kandil MÖ 4. yüzyılın sonu ile MÖ 3. yüzyılın ortalarına aittir (**Şekil 1, 2**).

Yuvarlak gövdeli, ters-düz çift konik profilli, uzun burunlu Kat. No. 3, 4, 5 ve 6 dönemin farklı bir tipini temsil etmektedir (**Şekil 1, 3-6**). Tip 3 başlığı altında toplanan bu kandiller burun ve discus yapılarına göre Tip 3a ve Tip 3b olmak üzere iki alt gruba ayrılmıştır. Tip 3a’yı oluşturan Kat. No. 3, Howland Tip 32; Tip 3b’yi oluşturan Kat. No. 4, 5 ve 6 ise Howland Tip 28 B ile Broneer Tip IX’un form özelliklerini taşımaktadır. Her iki alt tipe MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.

Hellenistik Dönem’in son örnekleri Tip 4 başlığı altında gruplanan Kat. No. 7 ve 8’dir. Kat. No. 7 ve 8’in karakteristik özelliği üst gövdeden alt gövdeye geçişin keskin bir profille sağlanmış olmasıdır. Bu kandiller kulp ve discuslarının yapılışına göre Tip 4a ve 4b olmak üzere iki alt gruba ayrılmıştır (**Şekil 2, 7-8**). Tip 4a’yı

⁹⁴ Dikey halka kulplar üzerine monte edilen palmet kulplu kandiller için bkz. Bailey, 1988: Pl. 125, Q3335.

⁹⁵ Metin, 2012a: Çiz. 52 K409 - Çiz. 60 K418; Metin, 2012b: Res. 7-11.

⁹⁶ Bailey, 1988: 393, Pl. 114, Q3210.

⁹⁷ Barn, 1995: Lev. 14, d, Çiz. 10, b.

⁹⁸ Şimşek vd., 2011, Lev. 98, 326-327 (Kat No: 1446, 1498).

⁹⁹ Bailey, 1988: Pl. 115, Q3232, Q3233, Q3234, Q3237.

¹⁰⁰ Fırat-Metin, 2011: Çiz. No. 11, Kat. No. 11 (MS 6. - 7. yy)

oluşturan halka kuplu Kat. No. 7, Howland Tip 35 ve Bronner Tip XII; Tip 4b'yi oluşturan Kat. No. 8 ise Howland Tip 34 A ile benzerlik göstermekte olup her iki kandil için önerilen tarih MÖ 2. yüzyılın 2. yarısıdır.

Müze envanterinde Roma Dönemi'ne ait kandiller Kat. No. 9, 10 ve 11 numaralı üç örnek ile temsil edilmektedir. Bu kandillerden ikisi kalıp (Kat. No. 9, 11), biri çark (Kat. No. 10) yapımıdır. Discusları bezemeli (Kat. No. 9, 11) ya da bezemesizdir (Kat. No. 10). Söz konusu kandillerden Kat. No. 9 numaralı ilk örnek literatürde volütlü kandiller olarak adlandırılan gruba aittir (**Şekil 2, 9**). Tip 5 adı altında değerlendirilen bu kandil Tarsus'da Goldman-Jones tarafından Tip XI başlığı altında toplanan örneklerin hem form, hem bezeme hem de hamur-astar özelliklerini taşımaktadır. Kat. No. 9, MÖ geç 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Roma Dönemi'nin bir diğer örneği Tip 6 olarak adlandırılan Kat. No. 10 numaralı kandildir (**Şekil 2, 10**). Kat. No. 10'un karakteristik özelliği yuvarlak gövdesi, omuzdan yukarı uzatılmış burunu ve omuz üzerindeki makara şeklinde dilimli küt tutamağıdır. Bu örnek literatürde Bailey tarafından tea-pot olarak isimlendirilen grubun tipolojik özelliklerini taşımaktadır. Ancak hamur astar ve omuz üzerinde yer alan kazıma motifi ile Kıbyra örneklerine yakınlaşmaktadır. Kandil için önerilen tarih MS 2. yüzyıldır.

Roma Dönemi kandilleri içindeki son tipi Kat. No. 11 temsil etmektedir (**Şekil 2, 11**). Tip 7 başlığı altında gruplanan Kat. No. 11, Broneer Tip XXVIII grubunun erken örnekleri ile benzer özelliklere sahiptir. Bu kandil yuvarlak gövdeli, basık ters-düz çift konik profilli, kısa burunludur. Omuz, içi nokta bezekli yarım daire motifleri ile dekore edilmiştir. MS 3. yüzyıla tarihlendirilen örnek hamur-astar, form ve bezeme özellikleriyle Tarsus Gözlükule'nin yerel örnekleri ile Şanlıurfa, Gaziantep, Malatya ve Erzurum müzelerinin konumlandıkları coğrafyaların yerel örnekleri olarak değerlendirilen kandillere benzemektedir.

Müze envanterinde bulunan son grubu Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'ne ait kandiller oluşturmaktadır. Bu grup içinde Kat. No. 12-20 numaralı sekiz örnek yer almaktadır. Örneklerin tamamı kalıpta yapılmış olup discus ve omuz üzerinde kabartma bezemeler taşımaktadır. Grup içinde ilk olarak Tipi 8 başlığı altında ele alınan Kat. No. 12, 13 ve 14 değerlendirmeye alınmıştır (**Şekil 2, 12-14**). Her üç kandil de ters-düz çift konik gövde profilli, omuz üzerinde küçük tutamaklı, geniş discus delikli ve kabartma bezemelidir. Ancak detayda birbirinden farklı olan örnekler Tip 8a ve Tip 8b olmak üzere iki alt gruba ayrılmıştır. Kat. No. 12 ile temsil edilen Tip 8a'nın burun çıkıntısı sivrileşerek formda üçgen bir görünüm oluşturmuştur. Tipin literatürdeki benzerleri genel olarak sivri burunlu boyunlu kandiller olarak adlandırılmaktadır. Bu örnek için önerilen tarih MS 3. ve 5. yüzyıllardır. Tip 8b'yi oluşturan Kat. No. 13 ve 14 uzun ve yuvarlak bir burun köprüsüne sahiptir. Farklı çalışmalarda benzer örnekleri uzun burunlu kandiller olarak adlandırılmaktadır. Her iki örnek de MS 4. ve 5. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.

Dönemin bir diğer tipini Tip 9 başlığı altında toplanan Kat. No. 15, 16, 17 ve 18 oluşturmaktadır (**Şekil 3, 15-18**). Küresel ya da oval formulu ters-düz çift konik gövde profili, yukarı doğru yükselen burun köprüsü ve iç bükey yivle iki dilime ayrılmış kulp bu tipin karakteristik özelliğidir. Söz konusu kandillerin bir diğer özelliği ise discus bölümlerinde mimari öğelerle ilgili kabartma bezemelerin bulunmasıdır. British Museum'da Mısır üretimi olarak düşünülen kandiller ile yakın benzerlik gösteren Kat. No. 15-18 MS 6. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nin son grubu Tip 10 başlığı altında değerlendirilen Kat. No. 19 ve 20 numaralı iki örnek ile temsil etmektedir (**Şekil 3, 19-20**). Literatürde palmet kuplu kandiller olarak tanınan bu örnekler MS 4. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 7. yüzyılın birinci yarısına tarihlendirilebilir.

Tipolojik özellikleri tanımlanarak, gruplara ayrılan ve tarihlendirmeleri yapılan kandillerin üretim merkezleri de tespit edilmeye çalışılmıştır. Üretim merkezlerinin belirlenebilmesi için söz konusu kandillerin hem hamur astar, hem form, hem de bezeme özellikleri dikkate alınmış ve literatürde bulunan, üretim merkezleri belirlenmiş örneklerle karşılaştırmalar yapılmıştır. Çalışma sonucunda kandillerin tamamının olmasa da bir bölümünün üretim merkezleri ile ilgili öngörülerde bulunulmuştur. Bu bağlamda Kat. No. 1'in Attika, Kat. No. 9'un Tarsus; Kat. No. 10'un Kıbyra, Kat. No. 11'in Tarsus, Karaman, Erzurum ve Şanlıurfa illerini kapsayan coğrafyanın, Kat. No. 15, 16, 17 ve 18'in ise Mısır üretimi olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak Güray Müze envanterinde yer alan kandillerin incelendiği bu çalışmada, söz konusu koleksiyonda bulunan kandillerin MÖ 4. yüzyılın sonlarından MS 7. yüzyılın ilk yarısına kadar geniş bir tarih aralığına sahip olduğu saptanmıştır. Farklı tiplere ait örneklerle dönemlerinin karakteristik özelliklerini yansıtan, daha önce herhangi bir değerlendirmeden geçirilmemiş kandiller bu çalışma ile kandil literatürü arasında yerini almış ve bilim dünyasına tanıtılmıştır.

Katalog

Şekil No: 1, 1

Kat No: 1

Envanter No: GM 245

Ölçüleri: Y: 4 cm Uz.: 8.8 cm

CK: 1cm

Tanımı: Eser tamdır. İyi arıtılmış açık kırmızımsı kahverengi (2.5 YR 6/4) hamuru, ince taneli, sık dokulu ve serttir. İç ve dış yüzeyi siyah (Gley 1 2.5/Black), parlak astarlı, pürüzsüzdür. Çarkta yapılmış, iyi fırınlanmıştır.

Tarihi: MÖ 4. yüzyılın sonu – MÖ 3. yüzyılın başı

Benzer Örnekleri: Howland, 1958: Pl. 38, 271, 272; Broneer, 1930: Pl. III, 120; Bailey, 1975: Pl. 16, Q87, Pl. 17, Q86, Q87; Goldman-Jones, 1950: Fig. 93, 1; Gassner, 1997: Taf. 90, 786; Gençler-Güray, 2018: 40, Res. 6, Res. 9; Bruneau, 1965: Pl. 1, 18; Oziol, 1977: Pl. 5, 58; Knigge, 2005: Taf. 107, 514.

Şekil No: 1, 2

Kat No: 2

Envanter No: GM 395

Ölçüleri: Y: 3.8 cm Uz.: 8.6 cm

CK: 1cm

Tanımı: Eser tamdır. Pembe (5 YR 7/3) renk hamur, mika, mineral, kireç katkılı, ince taneli, sık dokulu ve serttir. Dış ve iç yüzeyi siyah (5 YR 2.5/1) mat astarlı, hafif pürüzlüdür. Astar yer yer dökülmüştür. Omuz üzerinde ip deliği bulunmaktadır. Çarkta yapılmış, iyi fırınlanmıştır.

Tarihi: MÖ 4. yüzyılın sonu – MÖ 3. yüzyılın ortaları

Benzer Örnekleri: Howland, 1958: Pl. 38, 324, 335; Kassab Tezgör-Sezer, 1995: 203; Gassner, 1997: Taf. 90, 784; Anderson, 1954: Fig. 179; Knigge, 2005: Taf. 116, 638; Dusenbery, 1998: 826, S133A.

Şekil No: 1, 3

Kat No: 3

Envanter No: GM 396

Ölçüleri: Y: 3.4 cm Uz.: 10 cm

CK: 0.5 cm

Tanımı: Eserin burun altı kırık ve eksiktir. İyi arıtılmış, pembe (5 YR 7/4) hamur, az miktarda mika katkılı, ince taneli, sık dokulu ve serttir. Dış yüzeyi, daldırma tekniğinde yapılmış kırmızı (10 R 5/6) astarlıdır. Gövdenin alt kısmı ve kaidesi hamurunun renginde bırakılmıştır. Çarkta yapılmış, iyi fırınlanmıştır.

Tarihi: MÖ 3. yüzyılın ilk yarısı

Benzer Örnekleri: Howland, 1958: Pl. 41, 426, 428, 429; Kassab Tezgör-Sezer, 1995: Fig. 190-192; Goldman-Jones, 1950: 88, Fig. 93, 15-18, 30-31; Bulba, 2019: 37, Fig. 7; Öztürk-Metin, 2012: 484, 489, Res. 1, 2.

Şekil No: 1, 4

Kat No: 4

Envanter No: GM 397

Ölçüleri: Y: 2.8 cm Uz.: 8.8 cm

CK: 0.5cm

Tanımı: Eser tamdır. Kırmızımsı sarı (7.5 YR 7/6) hamurlu, az oranda mika, mineral katkılı, ince taneli, sık dokulu ve serttir. Gövde daldırma tekniğinde yapılmış kırmızı (10 R 5/8) astarlıdır. Gövdenin alt kısmı ve kaide etrafı astarlanmamış ve hamurunun renginde bırakılmıştır. Çarkta yapılmış, iyi fırınlanmıştır.

Tarihi: MÖ 3. yüzyılın ilk yarısı

Benzer Örnekleri: Howland, 1958: Pl. 41, 402-405; Broneer, 1930: Pl. IV, 142; Kassab Tezgör-Sezer, 1995: 177, 180.

Şekil No: 1, 5

Kat No: 5

Envanter No: GM 398

Ölçüleri: Y: 3.2 cm Uz.: 9.7 cm

CK: 0.4cm

Tanımı: Eser tamdır. Pembemsi gri (7.5 YR 7/2) hamurlu, az oranda mika, mineral katkılı, ince taneli, sık dokulu ve serttir. Dış yüzeyi daldırma tekniğinde yapılmış siyah (7.5 YR 2.5/1) astarlıdır. Ancak astarda yer yer dökülmeler ve fırınlamadan kaynaklı renk değişimleri vardır. Kaide çevresi hamurunun renginde bırakılmıştır. Çarkta yapılmış, kötü fırınlanmıştır.

Tarihi: MÖ 3. yüzyılın ilk yarısı

Benzer Örnekleri: Howland, 1958: Pl. 41, 402-405; Broneer, 1930: Pl. IV, 142; Kassab Tezgör-Sezer, 1995: 177, 180.

Şekil No: 1, 6

Kat No: 6

Envanter No: GM 246

Ölçüleri: Y: 3.6 cm Uz.: 9.2 cm

CK: 0.5cm

Tanımı: Eser tamdır. Pembe (7.5 YR 7/3) renk hamur, az oranda mika, mineral katkılı, ince taneli, sık dokulu ve serttir. Dış yüzeyi daldırma tekniğinde yapılmış kırmızımsı sarı (5 YR 6/8) astarlıdır. Gövdenin alt kısmı ve

kaide etrafı hamurunun renginde astarlıdır. Astarıda, fırınlamadan kaynaklı koyu siyah (5 YR 2.5/1) renk değişimleri vardır. Çarkta yapılmış, kötü fırınlanmıştır.

Tarihi: MÖ 3. yüzyılın ilk yarısı

Benzer Örnekleri: Howland, 1958: Pl. 41, 402-405; Broneer, 1930: Pl. IV, 142; Kassab Tezgör-Sezer, 1995: 177, 180.

Şekil No: 2, 7   **Kat No: 7**   **Envanter No: GM 244**

Ölçüleri: **Y:**4.4 cm   **Uz.:**10.7 cm   **CK:** 0.5cm   **KÇ:**3.8 cm

Tanımı: Kulp altında görülen küçük kırık dışında, eser tamdır. Açık kırmızımsı kahverengi (2.5 YR 7/4) hamur, mika, mineral katkı olup ince taneli, sık dokulu ve serttir. Dış yüzeyi daldırma tekniğinde yapılmış kırmızımsı siyah (2.5 YR 2.5/1) astarlı, hafif mat, hafif pürüzlüdür. Gövdenin alt kısmı ve kaidesi hamurunun renginde bırakılmıştır. Çarkta yapılmış, iyi fırınlanmıştır.

Tarihi: MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısı

Benzer Örnekleri: Howland, 1958: Pl. 42, 469, Pl. 17, 469; Broneer, 1930: Pl. IV, 189; Kassab Tezgör-Sezer, 1995: 239; Oziol, 1977: Pl. 6, 94.

Şekil No: 2, 8   **Kat No: 8**   **Envanter No: GM 399**

Ölçüleri: **Y:**3.1 cm   **Uz.:**8.3 cm   **CK:** 0.4cm

Tanımı: Eser tamdır. çok açık kahverengi (10 YR 8/2) hamuru, az miktarda mika, mineral, kireç katkı, ince taneli, sık dokulu ve serttir. Dış yüzeyi, daldırma tekniğinde yapılmış çok koyu gri (10 YR 3/1) mat astarlıdır. Gövde altı ve kaide çevresi hamurunun renginde bırakılmıştır. Çarkta yapılmış, iyi fırınlanmıştır.

Tarihi: MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısı

Benzer Örnekleri: Howland, 1958: Pl. 42, 449; Bruneau, 1965: Pl. 2, 47, Pl. 7, 362; Kassab Tezgör-Sezer, 1995: Fig. 238.

Şekil No: 2, 9   **Kat No: 9**   **Envanter No: GM 400**

Ölçüleri: **Y:**3.7 cm   **Uz.:**10.7 cm   **CK:** 0.4cm

Tanımı: Eserin discus, ve burun bölümü kırık olup eksiktir. Gri (5 Y 5/1) renk hamuru az oranda mika katkı, ince kumlu, sık dokulu ve serttir. Dış yüzeyde siyah (5 Y 2.5/1) renkte astar izleri görülmektedir. Fakat tamamına yakını dökülmüştür. Kalıpta yapılmış, iyi fırınlanmıştır.

Tarihi: MÖ geç 1. yüzyıl – MS 1. yüzyıl

Benzer Örnekleri: Goldman-Jones, 1950: Fig. 98, 134, 136; Civelek, 2001: Lev. XI, K59; Broneer, 1930: Pl VII, 393, 480.

Şekil No: 2, 10   **Kat No: 10**   **Envanter No: GM 401**

Ölçüleri: **Y:**3.6 cm   **Uz.:**9 cm   **CK:** 0.4cm

Tanımı: Eser kırık ve eksiktir. İyi arıtılmış açık kırmızı (2.5 YR 6/8) renk hamuru, ince taneli, sık dokulu ve serttir. Dış yüzeyi, gövdenin üst kısmında kırmızı 10 R 5/8) astarlıdır. Kaide çevresi ise hamurunun renginde bırakılmıştır. Hafif parlak, hafif pürüzlü yüzeylidir. Burun kısmında, kullanımdan kaynaklı is izleri görülür. Çarkta yapılmış, iyi fırınlanmıştır.

Tarihi: MS 2. yüzyıl

Benzer Örnekleri: Bailey, 1975: 98-99, Pl. 30-31, Q158; Bailey, 1988: 418-419, Pl. 125, Q3336; Metin, 2012: K22-K29, K37; Şimşek vd., 2011: Lev. 174, 142, Kat. No. 259; Scheltens, 1993: 195, Fig. 8; Tekocak, 2012: 714, Fig. 17; Fırat-Metin, 2011: 147, Kat. No. 5-9; Öz, 2018: 561, Kat. No. 15-16; Yüksel, 2019: Resim 30, Kat. No. 30.

Şekil No: 2, 11   **Kat No: 11**   **Envanter No: GM 15**

Ölçüleri: **Y:** 3.5 cm   **Uz.:** 9.2 cm   **CK:**0.5 cm

Tanımı: Eser tamdır. Beyaz (10 YR 8/1) hamur, mika, mineral katkı, ince taneli, sık dokulu ve yumuşaktır. Dış yüzeyi hamurunun renginde astarlıdır. Omuz üzerinde içleri nokta bezemeli yarım daire motifleri yer almaktadır. Kalıpta yapılmış, iyi fırınlanmıştır.

Tarihi: MS 3. yüzyıl

Benzer Örnekleri: Broneer, 1930:102-114, Pl. XIV, 927, 957, Fig. 48, 5; Goldman-Jones, 1950: 97-121, Fig. 105, 280, 287; Baydur, 1990: 163, Res. 21; Coşkun, 2007: 71, Res. 26; Saraçoğlu, 1997: Res. 11; Özgül, 2012: Res. 178, 180; Canpolat, 2019: Kat. No. 16-17; Bayram, 2020: Kat. No. 17-18.

Şekil No: 2, 12   **Kat No: 12**   **Envanter No: GM 17**

Ölçüleri: **Y:**4.1 cm   **Uz.:**9.8 cm   **CK:** 0.5cm

Tanımı: Eser tamdır. Çok açık kahverengi (10 YR 7/3) hamur, mika, mineral katkı, ince kumlu, sık dokulu ve yumuşaktır. Yüzey hamurunun renginde astarlıdır. Omuz ve burun kanalı kabartma şeklinde dikey ve yatay çizgiler ile bezenmiştir. Kalıpta yapılmış, iyi fırınlanmıştır.

Tarihi: MS 3. ve 5. yüzyıl

Benzer Örnekleri: Coşkun, 2007: Res. 18; Özgül, 2012: Res. 76-79; Saraçoğlu, 1997: Res. 14; Baydur, 1988: 111; Yardımcı, 1986: Res. 20; Erarslan, 2003: 172; İnanan, 2008: Çizim 7-8.

Şekil No: 3, 13   **Kat No: 13**   **Envanter No: GM 16**

Ölçüleri: **Y:**4.3 cm   **Uz.:**9, 1 cm   **CK:** 0.5cm

Tanımı: Eser tamdır. Çok açık kahverengi (10 YR 8/2) hamur, mika, mineral katkı olup, ince taneli, sık dokulu ve yumuşaktır. Dış yüzeyi hamurunun renginde astarlıdır. Omuz üzeri kabartma şeklinde dikey çizgiler ile bezenmiştir. Kalıpta yapılmış, iyi fırınlanmıştır.

Tarihi: MS 4. - 5. yüzyıl

Benzer Örnekleri: Baydur, 1992: 321, Res. 20; Erarslan, 2003:128, Res. 12; Kayaş, 2019: Lev. 26, Res. 51, Kat. No. 50; Coşkun, 2007: Res. 22; Özgül, 2012: 172, Res. 104; Canpolat, 2019: 40, Kat. No. 37.

Şekil No: 3, 14   **Kat No: 14**   **Envanter No: GM 271**

Ölçüleri: **Y:** 4 cm   **Uz.:**9.4 cm   **CK:** 0.5 cm

Tanımı: Eser tamdır. Çok açık kahverengi (10 YR 7/3) hamur, mika, mineral katkı olup, ince taneli, sık dokulu ve yumuşaktır. Hamurunun renginde astarlıdır. Omuz ve burun kanalı kabartma şeklinde yapılmış çizgiler ve üçgenler ile bezemelidir. Kalıpta yapılmış, iyi fırınlanmıştır.

Tarihi: MS 4.-5. yüzyıl

Benzer Örnekleri: Baydur, 1992: 321, Res. 20; Erarslan, 2003:128, Res. 12; Kayaş, 2019: Lev. 26, Res. 51, Kat. No. 50; Coşkun, 2007: Res. 22; Özgül, 2012: 172, Res. 104; Canpolat, 2019: 40, Kat. No. 37.

Şekil No: 3, 15   **Kat No: 15**   **Envanter No: GM 268**

Ölçüleri: **Y:**3.5 cm   **Uz.:**9.6 cm   **CK:** 0.4 cm

Tanımı: Eser tamdır. Açık kırmızı (2.5 YR 6/6) hamur, mika katkı, ince taneli, sık dokulu ve serttir. Soluk kırmızı (10 YR 5/4) astarlıdır. Kulp ve burun kısmında kullanımdan kaynaklı is izleri vardır. Discusta kabartma şeklinde iki sütun, ortasında üçgen bir çatı betimlenmiştir. Alt kısımda bir üçgen içinde nokta bezemeleri, üst kısımda ise dikey kabartma çizgilerle oluşturulan olasılıkla bir kemer yapısı betimlenmiştir. Kalıpta yapılmış, iyi fırınlanmıştır.

Tarihi: MS 6. yüzyıl

Benzer Örnekleri: Bailey, 1988: Pl. 122, Q3309, Q3310; Welkov 1935, Pl 20, 2, 7; Oziol, 1977: 226-227, Pl. 46, Fig. 837; Kaya, 2019: 26, Kat. No. 16-17, Res. 1-2; Dağlı, 2008: 44-45, Şekil 237.

Şekil No: 3, 16   **Kat No: 16**   **Envanter No: GM 273**

Ölçüleri: **Y:** 4.3 cm   **Uz.:**9.7 cm   **CK:** 0.4 cm

Tanımı: Eser tamdır. Açık kırmızı (2.5 YR 6/6) hamur, mika katkı, ince taneli, sık dokulu ve serttir. Soluk kırmızı (10 YR 5/4) astarlıdır. Burun kısmında kullanımdan kaynaklı is izleri vardır. Discusta kabartma şeklinde iki sütun, ortasında üçgen bir çatı betimlenmiştir. Alt kısımda bir üçgen içinde nokta bezemeleri, üst kısımda ise dikey kabartma çizgilerle oluşturulan bir kemer yapısı betimlenmiştir. Kalıpta yapılmış, iyi fırınlanmıştır.

Tarihi: MS 6. yüzyıl

Benzer Örnekleri: Bailey, 1988: Pl. 122, Q3309, Q3310; Welkov 1935, Pl 20, 2, 7; Oziol, 1977: 226-227, Pl. 46, Fig. 837; Kaya, 2019: 26, Kat. No. 16-17, Res. 1-2; Dağlı, 2008: 44-45, Şekil 237

Şekil No: 3, 17   **Kat No: 17**   **Envanter No: GM 267**

Ölçüleri: **Y:**4.5 cm   **Uz.:**10 cm   **CK:** 0.4 cm

Tanımı: Eser tamdır. Açık kırmızı (2.5 YR 6/6) hamur, mika katkılı, ince taneli, sık dokulu ve serttir. Açık kırmızımsı kahverengi (2.5 YR 6/4) astarlıdır. Discusta kabartma şeklinde iki sütun, ortasında üçgen bir çatı betimlenmiştir. Alt kısımda bir üçgen içinde nokta bezemeleri, üst kısımda ise dikey kabartma çizgilerle oluşturulan bir kemer yapısı betimlenmiştir. Kalıpta yapılmış, iyi fırınlanmıştır.

Tarihi: MS 6. yüzyıl

Benzer Örnekleri: Bailey, 1988: Pl. 122, Q3309, Q3310; Welkov 1935, Pl 20, 2, 7; Oziol, 1977: 226-227, Pl. 46, Fig. 837; Kaya, 2019: 26, Kat. No. 16-17, Res. 1-2; Dağlı, 2008: 44-45, Şekil 237

Şekil No: 3, 18   **Kat No: 18**   **Envanter No: GM 269**

Ölçüleri: **Y:**3.7 cm   **Uz.:**11.1 cm   **CK:** 0.5 cm

Tanımı: Eser tamdır. Açık kırmızı (2.5 YR 6/6) hamur, mika katkılı, ince taneli, sık dokulu ve serttir. Soluk kırmızı (10 YR 5/4) astarlıdır. Discusta kabartma şeklinde iki sütun, ortasında üçgen bir çatı betimlenmiştir. Alt kısımda bir üçgen içinde nokta bezemeleri, üst kısımda ise dikey kabartma çizgilerle oluşturulan olasılıkla bir kemer yapısı betimlenmiştir. Kalıpta yapılmış, iyi fırınlanmıştır.

Tarihi: MS 6. yüzyıl

Benzer Örnekleri: Bailey, 1988: Pl. 122, Q3309, Q3310; Welkov 1935, Pl 20, 2, 7; Oziol, 1977: 226-227, Pl. 46, Fig. 837; Kaya, 2019: 26, Kat. No. 16-17, Res. 1-2; Dağlı, 2008: 44-45, Şekil 237

Şekil No: 3, 19   **Kat No: 19**   **Envanter No: GM 266**

Ölçüleri: **Y:** 4.3 cm   **Uz.:**10.1 cm   **CK:** 0.4 cm

Tanımı: Eser tamdır. Fırınlama sırasında yer yer kahverengiye dönen soluk kırmızı (2.5 YR 5/2) hamur, mika, mineral katkılı, ince taneli, sık dokulu ve serttir. Dış yüzeyinde kırmızımsı kahverengi (2.5 YR 5/4) astar izleri görülebilmektedir. Kalıpta yapılmış, kötü fırınlanmıştır.

Tarihi: MS 4. yüzyılın ikinci yarısı - MS 7. yüzyılın 1. yarısı

Benzer Örnekleri: Şimşek vd., 2011: Lev. 98, 326-327 (Kat No: 1446, 1498); Metin, 2012: Res. 7-11; Bailey, 1988: Pl. 115, Q3232, Q3233, Q3234, Q3237.

Şekil No: 3, 20   **Kat No: 20**   **Envanter No: GM 270**

Ölçüleri: **Y:** 6 cm   **Uz.:**10 cm   **CK:** 0.4 cm

Tanımı: Eser tamdır. Kırmızımsı sarı (7.5 YR 6/6) hamur, mika, mineral katkılı, ince taneli, sık dokulu ve serttir. Dış yüzeyinde kırmızımsı kahverengi (2.5 YR 5/4) astar izleri görülebilmektedir. Kalıpta yapılmış, iyi fırınlanmıştır.

Tarihi: MS 4. yüzyılın ikinci yarısı - MS 7. yüzyılın 1. yarısı

Benzer Örnekleri: Şimşek vd., 2011: Lev. 98, 326-327 (Kat No: 1446, 1498); Metin, 2012: Res. 7-11; Bailey, 1988: Pl. 115, Q3232, Q3233, Q3234, Q3237.

Kaynakça

- Anderson, J.K. (1954). Excavations on the Ridge of Kofina in Chios, *BSA* 49, 128-172.
- Bailey, D.M. (1972). *Greek and Roman Pottery Lamps*. British Museum Publications.
- Bailey, D.M. (1975). *Greek, Hellenistic and Early Roman Pottery Lamps, A Catalogue of the Lamps in the British Museum I, Roman Provincial Lamps*. British Museum Publications.
- Bailey, D.M. (1980). *Roman Lamps Made in Italy, A Catalogue of the Lamps in the British Museum II, Roman Provincial Lamps*. British Museum Publications.
- Bailey, D.M. (1988). *A. Catalogue of the Lamps in the British Museum III, Roman Provincial Lamps*. British Museum Publications.
- Barın, G. (1995). *Aydın ve Milet Müzesi'ndeki Üzeri Kabartmalı Hellenistik ve Roma Dönemi Kandiller*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ege Üniversitesi].
- Baydur, N. (1988). Tarsus Donuktaş Kazısı, 1987. *Kazı Sonuçları Toplantısı X-1*, 109-135.
- Baydur, N. (1990). Tarsus Donuktaş Kazısı, 1988. *Kazı Sonuçları Toplantısı XI-1*, 161-178.
- Baydur, N. (1992). Tarsus Donuktaş Kazısı, 1990. *Kazı Sonuçları Toplantısı XIII-2*, 309-322.
- Bayram, E. (2020). *Gaziantep Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil*. [Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Brann, E.T.H. (1962). *Late Geometric and Protoattic Pottery: Mid 8th to Late 7th Century BC, The Athenian Agora, Vol. 8*. American School of Classical Studies at Athens.
- Broneer, O. (1930). *Terracotta Lamps, Corinth Vol IV, Part II*. American School of Classical Studies at Athens.
- Bruneau, P. (1965). *Les Lampes, Exploration Archeologique de Delos, Vol. XXVI*.
- Bulba, M. (2019). Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Kandiller. *Phaselis V*, 31-41.
- Canpolat, S. (2019): Malatya Müzesi'ndeki Roma Ve Erken Bizans Kandilleri. [Yüksek Lisans Tezi Uludağ Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Civelek, A. (2001). *Tralleis Nekropolisini Buluntuları Işığında Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği* [Doktora Tezi Ege Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Civelek, A. (2008). Phokaia'da Bir Volütlü Kandil Atölyesi. *CollAn VII*, 115-135.
- Cokay, S. (2000). *Antik Çağda Aydınlatma Araçları*. Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Cook, J.M. (1965). Old Smyrna: Fourth-Century Black Glaze. *BSA* 60, 143-153.
- Coşkun, D. (2007). *Konya Ereğli Müzesi'nde Bulunan Roma Dönemi Kandilleri*. [Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çelgin (2018). *Eski Yunanca Türkçe Sözlük*. Alfa Yayınları.
- Dağlı, G. (2008). Hadrianoupolis Surları Kurtarma Kazısında Bulunan Roma ve Bizans Dönemi Kandilleri. [Yüksek Lisans Tezi Dokuz Eylül Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Dusenbery, (1998). *Samothrace The Nekropoleis*.
- Erarslan, (2001). Adıyaman Turuş Kaya Mezarları Kazısı ve Temizlik Çalışması. 11. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 263-272.
- Erarslan, (2003). Adıyaman/Besni Sofraz Küçük Tümülüs Kurtarma Kazıları. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu -13*, 121-129.
- Eyüboğlu, (1988). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Sosyal Yayınları.

- Farnsworth, M., Simmons, I. (1963). Coloring Agents for Greek Glazes. *AJA-67*, 389-396.
- Firat, M. (2015). Isparta Müzesi Volütlü Kandilleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt 8 Sayı 36*, 535-551.
- Firat, M., Metin, H. (2011). Isparta Arkeoloji Müzesi Envanterinde Yer Alan bir Grup Kandil. *Arkeoloji Dergisi*, 143-154.
- Fuchs, W. (1963). *Der Schiffsfund von Mahdia*. Tübingen.
- Gassner, V. (1997). *Das Südtor der Tetragonos-Agora Keramik und Kleinfunde, Forschungen in Ephesos XIII/1/1*. Wien.
- Gençler-Güray, Ç. (2018). Erythrai-Cennettepe Kazıları Çark Yapımı Kandilleri. *Anadolu/Anatolia 44*, 37-52.
- Goldman, H., Jones F.F. (1950). The Lamps. *Excavation at Gözlükule, Tarsus, Vol. I, Hellenistic and Roman Period*. Princeton University Press.
- Gülünay, E. (2017). *Afyon Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil*. [Yüksek Lisans Tezi Atatürk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Hayes, J.W. (1980). *Ancient Lamps in the Royal Ontario Musum I: Greek and Roman Clay Lamps*. Toronto.
- Howland, R.H. (1958). *Greek Lamps and Their Survivals, The Athenian Agora Vol. IV*. American School of Classical Studies at Athens.
- İnanan, F. (2004). *İzmir, Tire, Bergama ve Ödemiş Müzelerindeki Bizans Dönemi Pişmiş Toprak Kandilleri*. [Yüksek Lisans Tezi Ege Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- İnanan, F. (2007). İzmir Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Kandil. *Sanat Taribi Dergisi XVI/1*, 49-65.
- Kassab Tezgör D., Sezer, T. (1995). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandil Kataloğu I, Prehistorik, Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönemler*. Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Kaya, Ö. (2019). *Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea) Kazılarında Bulunan Kandiller*. [Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kayaş, P. (2019). *Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazılarında Ele Geçen Pişmiş Toprak Kandilleri*. [Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kınal, (1960). Kaunos Adak Lambaları. *Belleten, XXXIII-130*, 151-159.
- Knigge, U. (1976). *Der Südbügel, Kerameikos IX*. Berlin.
- Loeschcke, S. (1919). *Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswesens*. Zürich.
- Metin, H. (2012a). *Kibyra Kandilleri*. [Doktora Tezi Atatürk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Metin, H. (2012b). Isparta Arkeoloji Müzesi Envanterinde Yer Alan bir Grup Kandil. *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması Anadolu Akdeniz Sempozyumu Bildirileri*, 227-235.
- Miller, M.C. (1997). *Athens and Persia in the Fifth Century B.C*. Cambridge.
- Oziol, T., Pouilloux, J. (1969). *Les Lampes, Salamine de Chypre I*. Paris.
- Oziol, T. (1977). *Salamine de Chypre - VII Les Lampes du Musee de Chypre*. Paris.
- Öz, C. (2018). *Silifke Müzesi'nde Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller*. [Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Öz, C. (2018). Silifke Müzesi'nde Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller. *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdeniz Sempozyumu Bildirileri*, 533-584.
- Özcihan, İ. (2018). *Tarsus Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil*. [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- Özdoğan, M. (2002). Çanak Çömlekli Neolitik Çağ. *Arkeoatlas-1*, 88-92.
- Özgül, M. (2012). *Şanlıurfa Müzesi'nden Bir Grup Kandil*. [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Öztürk, N. (2003). *Kyzikos Kandilleri*. [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Öztürk, N. Metin, H. (2012). Burdur Müzesi'nden Bir Grup Hellenistik Dönem Kandil. *Stratonikeia'dan Lagina'ya, Ahmet Adil Tirpan Armağanı*, 483-492.
- Perzlwieg, J. (1961). *Lamps of the Roman Period First to Seventh Century After Christ, The Athenian Agora, Vol. VII*. American School of Classical Studies at Athens.
- Roovers, I. (1993). The Lamps. *Sagalassos I, First General Report on the Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991)*, M. Waelkens (Ed.), 153-162.
- Rottrof, S.I. (1982). *Hellenistic Pottery, Athenian and Imported Moldmade Bowls, The Athenian Agora-Vol. XXII*. American School of Classical Studies at Athens.
- Rottrof, S.I. (1997). *Hellenistic Pottery, Athenian and Imported Wheelmade Tableware and Related Material Part I, The Athenian Agora Vol. XXIX*. American School of Classical Studies at Athens.
- Saraçoğlu, A. (1997). Erzurum Müzesinden Bir Grup Kandil. *Türk Arkeoloji Dergisi XXXI*, 307-331.
- Scheltens, E. (1993). Some Wheelmade Lamps of Sagalassos. *Sagalassos II, A Preliminary Note. Report on the Third Excavation Campaign of 1992*, M. Waelkens-J. Poblome (Ed.), 191-207.
- Şimşek, C., Okunak, M., Bilgin, M. (2011). Laodikeia Nekropolü (2004-2010 Yılı). Ege Yayınları.
- Tekocak, M. (2012). Akşehir Müzesi'nde Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller. *K. Levent Zoroğlu'na Armağan*, 707-728.
- Vessberg, O. (1953). Hellenistic and Roman Lamps in Cyrrus. *Opuscula Atheniensa 1*, 115-129.
- Walters, H.B. (1905). Roman Lamps. *History of Ancient Pottery, Vol. II*, 393-429.
- Yardımcı, N. (1986): 1984 Harran Kazı ve Onarım Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı VII*, 239-260.
- Yener, E. (1993): Levzin Höyük Kurtarma Kazısı 1991. *III. Müze Kurtarma Kazuları Semineri*, 351-365.
- Yüksel, S. (2019). *Antalya Müzesi Roma Dönemi Kandilleri*, [Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Welkov, I. (1935): Eine Gotenfestung bei Sadowetz (Nordbulgarien). *Germania 19-2*, 149-158.

EXTENDED SUMMARY

Twenty terracotta oil lamps in the inventory of the Güray Museum in the Avanos district of Nevşehir province were studied. All of them were acquired for the museum's collection by purchase, but we lack information about their contexts and findspots. For this reason, typological classifications and dating were determined by the style-critical method based on the works in the literature.

The evaluated lamps in this research are divided into ten main types. Some types are also divided into sub-types. In determining process, the main criteria is the chronological order and also periodical characteristics were taken into account. According to the chronological order, the oil lamps belong to the Hellenistic, Roman and Byzantine Periods.

All Hellenistic Period examples were made on the wheel. These examples with plain slip are represented by eight pieces and five types in the collection. All of the lamps show the characteristic features of the period with their large discus holes and undecorated surfaces. Among these, the lamp numbered Cat. No. 1, analyzed under Type 1, is the earliest example in the collection, which is dated from the late 4th century BC to the beginning of the 3rd century BC (Figure 1, 1). It is considered to be of Attic production. Its black glossy lining, spherical body and large discus hole are its most distinctive features. The oil lamp numbered Cat. No. 2, which has a flatter body and matte thin slip compared to Type 1, is designated as Type 2. It is dated to the late 4th and mid-3rd centuries BC (Figure 1, 2). The examples with large round, double conical body profile and long nose are categorized under Type 3 (Figs. 1, 3-6). Type 3 lamps are divided into two sub-headings, 3a and 3b, according to their nose and discus structures. The examples of this type belong to the first half of the 3rd century BC. The specimens with a body profile that is concave at the top and connected to the base with a sharp profile at the bottom are grouped under Type 4. According to the production of the handles and discus, they are divided into two subgroups, Type 4a and 4b (Figs. 2, 7-8). The suggested date for these lamps is the 2nd half of the 2nd century BC.

The lamps belonging to the Roman Period consist of three examples for now. Two of these lamps are molded and one wheel-made, and their discus is plain slipped with or without decoration. The first of the Roman examples belongs to the group called volute lamps in the literature. It is represented by a single example in the museum (Figure 2, 9). This oil lamp, which is classified as Type 5, shows close similarities with the Tarsus examples and is dated to the late 1st century BC to the 1st century AD. Another type of the period is the oil lamp numbered Cat. No. 10 with a round body, a nose extended above the shoulder, and a blunt handle with a roller-shaped blade on the shoulder (Figure 2, 10). The close resemblance of this wheel-made artifact, labeled as Type 6, to the Kibyra examples in terms of both paste slip and form suggests that the lamp may have been produced at Kibyra. This lamp belongs to the 2nd century AD. The last type among the Roman Period oil lamps is the molded example with a round body, short nose and semicircular motifs with which contain dot decoration. This oil lamp, named as Type 7, is dated to the 3rd century AD (Figure 2, 11).

There are three examples representing the Late Roman-Early Byzantine Period in the museum collection. These examples, which are quite differentiated in terms of form, clay and slip characteristics, are grouped under Type 8 (Figure 2, 12-14). These oil lamps are subdivided into Type 8a and Type 8b according to their form characteristics. In general, the nozzle is either pointed to form a triangular shape or rounded to form an oval shape. The handle is in the form of a small handle on the shoulder. The discus usually has a large discus hole. The decoration on the shoulder is not very varied. Vertical-horizontal lines and dots are observed. This group dated between the 3rd and 5th centuries AD.

The other examples from the Byzantine Period are lamps on which an architectural structure is depicted. These lamps grouped under the heading of Type 9 (Figure 3, 15-18) have molded double conical body profile and slightly concave base. The nose bridge terminating in a rounded nose plate has thickened and gained a monolithic appearance together with the body. The suggested date range for these artifacts is the 6th century AD. The last type of oil lamp in the collection is the lamps with palmette handles. The group, which is represented by two examples for now, is named as Type 10 and dated to the second half of the 4th century AD and the first half of the 7th century AD (Figure 3, 19-20).

In conclusion, this study, which analyzed the oil lamps in the Güray Museum collection, shows that the oil lamps in the collection span a wide range of dates from the late 4th century BC to the first half of the 7th

century AD. The lamps which represent the characteristic features of their periods which have been not evaluated before introduced to the scientific world by means of this research.

Tip 1

---

1 - Kat.no. 1
(GM 245)

Tip 2

---

2 - Kat.no. 2
(GM 395)

Tip 3a

3- Kat.no. 3
(GM 396)

Tip 3b

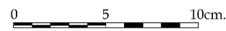
4 - Kat.no. 4
(GM 397)

5 - Kat.no. 5
(GM 246)

6 - Kat.no. 6
(GM 398)

Şekil 1: Güray Müze Koleksiyonu'nda Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller

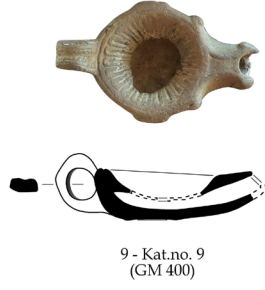
Tip 4a

Tip 4b

Tip 5

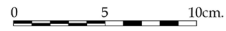
Tip 6

Tip 7

Tip 8a

Şekil 2: Güray Müze Koleksiyonu'nda Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller

Tip 8b

13 - Kat.no. 13
(GM 16)

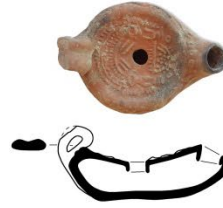

14 - Kat.no. 14
(GM 271)

Tip 9

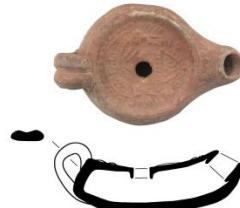
15 - Kat.no. 15
(GM 268)

16 - Kat.no. 16
(GM 273)

17 - Kat.no. 17
(GM 267)

18 - Kat.no. 18
(GM 269)

Tip 10

19 - Kat.no. 19
(GM 266)

20 - Kat.no. 20
(GM 270)

Şekil 3: Güray Müze Koleksiyonu'nda Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller

BİLGİSAYAR DESTEKLİ TASARIM VE TASARIMCI

COMPUTER AIDED DESIGN AND DESIGNER

Abdulkadir ÖZDEMİR

Hitit Üniversitesi

İskilip MYO/ Tasarım Bölümü

art-vin@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-3337-4274

ÖZ

Geliş Tarihi:
17.11.2022

Kabul Tarihi:
21.12.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Bilgisayar Destekli
Tasarım, Sanat,
Geleneksel Sanat,
Teknoloji

Keywords
Computer Aided
Design, Art,
Traditional Art,
Technology

Teknolojinin gelişmesi sanat alanında yenilikleri de getirmiş sanat ve sanatçıya farklı alanlar ve imkanlar sunmuştur. Bilim teknoloji ve sanatın bütünleşmesi ile grafik tasarım bilgisayar desteği ile teknoloji ve sanatın birleşiminden doğan ve her türlü sanat dalını bünyesinde barındıran kapsamlı bir sanat dalı olmuştur. Sanat ve tasarım alanında teknolojinin kullanımı ve bilgisayar destekli tasarım uygulamalarını Geleneksel sanat ile bilgisayar destekli sanat karşılaştırıldığında bilgisayar destekli tasarımın kıyaslanamaz birçok üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Bilgisayar destekli sanat tasarımının geleneksel tasarım yöntemlerine göre hızlı ve verimliliğini büyük ölçüde artırdığı görüşündeyiz. Bilgisayar destekli tasarımında tasarımın tüm aşamalarını tamamlamak için bilgisayar programları kullanılmaktadır.

Bilgisayar teknolojisinin hızlı gelişimi, 21. yüzyılda elektronik bilgi çağına girmiş olmamızla beraber, bilgisayar teknolojisi çeşitli endüstrilerde yaygın olarak kullanılmakta ve bilgisayar, sanat ve tasarım açısından da vazgeçilmez bir unsur olmaktadır. Bilgisayar destekli tasarım tasarımcılara sanatın benzeri görülmemiş bir ifade biçimi sağlamaktadır. Geleneksel tek sanat ile karşılaştırıldığında, bilgisayar destekli sanat tasarımı daha hızlıdır, estetik, görsel olarak çok üstün performans ve kaliteli çalışma.

ABSTRACT

The development of technology has brought innovations in the field of art and offered different fields and opportunities to art and artists. With the integration of science, technology and art, graphic design has become a comprehensive branch of art, which is born from the combination of computer support and technology and art, and includes all kinds of art. When traditional art and computer aided art are compared, it is seen that computer aided design has many incomparable advantages. We are of the opinion that computer aided art design greatly increases its speed and efficiency compared to traditional design methods, design process and design principles and elements. In computer-aided design, computer programs are used to complete all stages of the design.

With the rapid development of computer technology and the fact that we have entered the electronic information age in the 21st century, computer technology is widely used in various industries and is an indispensable element in terms of computer, art and design. Computer-aided design provides designers with an unprecedented form of expression of art. Compared to traditional single art, computer-aided art design is faster, aesthetically pleasing, offering visually superior performance and quality work.

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilen.1206528>

Atıf/Cite as: Özdemir, A. (2022). Bilgisayar destekli tasarım ve tasarımcı. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2562-2571.

Giriş

Günümüzde teknolojiye de ğişme ve gelişmeler insanların hayatlarını ve yaşama alışkınlıklarını, firmaların ihtiyaçı olan ambalaj tasarımlarını, kartvizitlerini afiş ve broşürlerine vs. olan ihtiyaçlarını artan ürün tanıtımı için kullanılan tanıtım materyallerinin çokluğu bununla beraber grafik tasarım kirliliği de meydana getirmiştir. Bu bağlamda bilgisayar destekli grafik tasarımcıya da olan ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Bilgisayar destekli grafik tasarımcıya tanıtım ve firmalar için vazgeçilmez bir unsur olarak çok önemli bir yer tutar hale gelmiştir. Bu durum bilgisayar destekli grafik programlarının geliştirilmesine neden olmuştur. şu an oldukça geniş bir yeteneğine sahip bilgisayar destekli tasarım programları bilgisayar destekli grafik tasarımcıların kullanımına sunulmuştur.

Ülkemizde bilgisayar destekli grafik tasarım eğitimi teknolojinin gerisinde kalmamalı teknolojiyle birlikte gelişmelidir. Bilgisayar destekli grafik tasarım eğitiminde özellikle dikkat edilmesi gerekenler: Bilgisayar destekli grafik tasarım yapanların, görsel algı ve düşünme, görsel anlatım kabiliyetleri, zihinsel gelişimi için, yeterli eğitim bilgi ve donanıma sahip olmaları gerekmektedir. Teknolojinin gelişimi, bilgisayar destekli grafik tasarım alanında da sürekli olarak yeni çözümler ortaya koymaktadır.

Teknolojiler, bilgisayar destekli grafik tasarımın önemli bir parçasıdır. Sanatsal ve estetik kavramları tasarımlarına uygulama yetisi ve kabiliyetini geliştirmeli ve bilgisayarları ve yetenekleri birleştirerek bu araçları tasarımın bir parçası olarak kullanmaları tasarıma kalite getirecektir ve bu teknolojik gelişmeler grafik tasarımcılara önemli fırsatlar sunmaktadır.

Sanat estetik açasından bakıldığında tasarım hayatımızın her alanına girmiş ve vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Giyimden yeme içmeye kadar reklam tasarım vardır ve bulunmaktadır. Artan reklam isteği tanıtım la beraber artan ürün ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ürün kirliliği günümüzde tasarımın önemini daha çok ortaya koymaktadır. Bu tasarım ihtiyaçı artan istekleri karşılamada hız ve performans gerekmektedir. Yapılan çalışmaların baskısı hazırlanması tasarımı yani tasarım süreci zaman aldığı için zaman çok önemlidir işte burada teknolojinin önemini görmekteyiz.

İnsanlık bilgi çağına girdi, teknoloji ile beraber bilgi akışı da hızlı ve bilgiye kolay ulaşılmasını beraberinde getirmiştir. Yeni tasarım anlayışı hayatımızı da etkilemektedir. Sosyal ekonomi ve bilimin gelişmesiyle birlikte çeşitli disiplinlerin bir araya getiren teknolojik gelişmelerdir. Modern sanat anlayışı ile teknoloji bilgisayar vs. modern bilimin temeli ve çekirdeğidir. Bilgisayar çağına girmiş bulunmaktayız. Bilgisayar teknolojisinin hızlı gelişimi ile bilgisayar destekli tasarımın sanat alanında uygulanması ve giderek daha yaygın hale gelmiş ve yaygınlaşmaya devam etmektedir.

Örneğin; Evrensel sanat tasarımı, peyzaj tasarımı, modelleme, kostüm tasarımı, reklam tasarımı, endüstriyel tasarım, web tasarımı, film ve televizyon animasyon tasarımı, baskı,3D, vs. tümü bilgisayar destekli tasarım alanlarıdır. Geleneksel sanata kıyasla eşlenemez bir fark bulunmaktadır.

Artık günümüzde tüm okullarda teknoloji dersleri bulunmakta gittikçe artmaktadır ve bilgisayar destekli tasarım kursları artmakta, grafik tasarım programları hemen hemen açılmayan üniversite kalmamış durumdadır. Bilgisayar destekli tasarımı etkileşimlidir ve bilgisayar animasyonu, film ve televizyon, reklamcılık, çevrimiçi oyunlar, sanal gerçeklik, ağ, multimedya, dijital fotoğrafçılık, dijital müzik, video ve etkileşimli cihazlar, çizgi film ve DV (dijital video gibi) alanlarında kapsamaktadır.

Bu çalışma bilgisayar destekli grafik tasarım programlarının kullanımını ve tasarıma olan etkisini incelenerek değerlendirilmiştir. Bilgisayar destekli grafik tasarım programlarının sanat ve tasarıma olan katkısı üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak, bilgisayar destekli grafik tasarım programlarının hayatımıza her yerde karşılaştığımız tasarımların nasıl yapıldığı ve nasıl yapılması gerektiği geleneksel sanattan ayrılan yönleri üzerinde durulmuştur. Bilgisayar destekli grafik tasarım programlarının tasarımda vazgeçilmez bir unsur olduğu ve daha etkili ve verimli bir şekilde kullanılmasının gerekliliği üzerinde durulacak ve bu konuda değerlendirmeler yapılarak, gelecek çalışmalar için önerilerde bulunulacaktır.

Teknolojiler insanların yaşam şekilleri ve alışkınlıklarını da değişirmiştir. Tasarım hayatın her alanında, çok önemli bir yeri vardır. Tasarım hayatın her alanında olduğu gibi grafik tasarım mesleği ile uğraşanlar açasından da önem arz etmektedir ve grafik tasarım eğitimleri ülkemizde çok önemli bir noktaya gelmiştir. Eskiye göre günümüzde oldukça geniş alana ve özelliklere sahip bilgisayar destekli grafik tasarım programları bulunmaktadır ve kullanıcıların kullanımına sunulmuştur.

Tasarım (Grafik Tasarım)

Grafik tasarım, bir mesajı görsel ve sözel unsurları kullanarak hedef kitleye duyurmak için yapılan afiş, el ilan, billboard, ambalaj, kitap, dergi gibi yazılı ve basılı görsel unsurlarla tasarım kriterleri içinde tasarlayan ve çizen kişileri yetiştiren eğitim dalıdır (İncearık, 2012:5).

Fikirleri, düşünceleri sözel ve görsel unsurları kullanarak bir takım süreçlerden geçirip görsel olarak etkileyici bir şekilde sunmaktır. (Ambrose ve Harris 2012:10).

Grafik tasarım, görsel iletişim sanatıdır. Mesaj iletmek, bir ürün veya hizmeti tanıtmaktır. İletişim ise her türlü bilginin insanlar arasındaki alışverişidir. Grafik tasarımı, görüntülerden oluşan bilgilerin değiş-tokuşu olarak tanımlamaktadır (Becer, 2009:33).

Bilgisayar Destekli Grafik Tasarım (Grafik Tasarım)

Bilgisayar destekli grafik tasarım, bilgisayar programları desteğiyle hedef kitleye anlatılacak konuyu etkili ve bilgi verici, estetik olarak sunmaktır (Emre Becer 1997 s.32). Bir tasarımı neden etkili, estetik ve bilgi verici bir biçimde anlatmak gerekir? sorusunun cevabı, tasarımcının ve amacının ne olduğun gösteren durumdur.

Bilgisayar destekli grafik tasarım (İngilizce: Computer-aided design), tasarımın yapılmasına, değiştirilmesine, için kullanılan bir yazılım programlarıdır (Narayan, K.Lalit 2008). Bilgisayar destekli grafik tasarım programı, tasarımcıların tasarım kalitesini artırmak, üretkenliğini, artırmak için kullanılır (Narayan, K.Lalit 2008). Tasarımlara göre farklı programlar kullanılabilir.

Bilgisayar destekli grafik tasarım avantajları el ile yapılan tasarım, bilgisayar ile yapılan tasarıma kıyasla oldukça fazla dezavantajları bulunmaktadır. Bilgisayar ile yapılan tasarım, tasarım sürecinin sağlıklı ilerlemesini sağlamaktadır. Bilgisayar destekli grafik tasarım yapmanın avantajları;

Bilgisayar destekli tasarım yapmak, çok büyük zaman kazanımı sağlayacaktır.

Yapılan hatada çalışma zarar görmez, yapılan hata geri alınabilir.

Tasarım dosyası kayıt, gönderme veya farklı şekilde değerlendirilebilir.

Baskı süreci sağlıklı ilerler.

Yapılan tasarımın yedeğini alma, çoğaltma işlemi yapılabilir.

Hayal gücünüzü, çok daha fazla ve sınırsız uygulayabilir ve geliştirebilir.

Yapılan tasarımda revizeler çok hızlı gerçekleştirilebilir.

Bilgisayar destekli grafik tasarım programlarının genel yapısı kullanıcı tasarımcının kendisidir; veri girişleri ile bilgisayara komutlar vermek sureti ile ekranda değişik çeşitli görüntüler oluşturulmasını sağlar.

Bilgisayar Destekli Grafik Tasarımda Kullanılan Genel Programlar

Bilgisayar Destekli Grafik Tasarımda tasarımcıların genel olarak kullandığı programlar.

a. Vektörel (çizgisel) tabanlı Yazılımlar; FreeHand, İllustrator...

b. Piksel tabanlı yazılımlar; Photoshop, Painter, Corel Draw.

Vektör ve Vektörel Tabanlı Programlar

Çizime ne kadar yaklaşırsanız yaklaşın, bozulma olmaz nesnenin detay kaybetmeden herhangi bir boyutta yeniden büyütülebilen ve küçültülebilen bir bilgisayar destekli grafik türüdür. Vektör çizimleri oluşturmak için kullanılan birkaç program vardır. Bu Program tasarımcılara birçok avantaj sunmaktadır.

Yapılan grafik tasarımlar bir ölçüye göre meydana gelir. Vektörel tabanlı grafikler vektörel tabanlı programlarla oluşturulmaktadır. Vektör tabanlı grafikler logolar, teknik gerektiren çizimler yazı içeren resimler gibi alanlarda yaygın olarak kullanılmaktadırlar.

Vektörel tabanlı grafikler genelde SVG, EPS, PDF veya AI grafik gibi dosya uzantısı olarak kullanılmaktadır.

Vector

Yaygın Kullanılan Kullanılan Bazı Vektörel Çizim Programları

- Adobe Illustrator:
- Corel Draw:
- Inkspace
- DrawIt (Mac)
- SK1 (Linux)
- Xara Xtreme (Mac, Linux)
- Skencil (Linux)
- Ipe (Linux, Mac)
- Jfig (Mac, Win, Linux)
- ZeusDraw (Mac)
- NodeBox (Mac)
- Tplot (Win)

Piksel ve Piksel Tabanlı Programlar

Noktaların yanyana veya alt alta dizilmesi ile oluşan bir grafikdir. Pikseller bitmap görüntüyü meydana getiren en küçük noktadır. Piksel tabanlı programlar içinde Adobe Photoshop en çok ve en yaygın kullanılan bir yazılımdır. Adobe Photoshop'a rakip olarak Corel PaintShop Proyu gösterebiliriz. Piksel tabanlı grafik tasarım programlarının en çok kullanılan uzantıları .jpg, .png, .gif, .bmp vb diyebiliriz.

Bilgisayar Destekli Grafik Tasarım; tasarım aşamasında ve basım aşamasında teknoloji ile iç içedir. Bu nedenle de teknolojideki gelişmeler grafik tasarımın gelişmesini çok etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir.

Bitmap

Bilgisayar Destekli Grafik Tasarım ve Tasarımcı

Grafik tasarım ve grafik tasarımcı, günümüze çok fazla gelişen ihtiyaç duyulan ve bir zorunluluk haline gelen dünya çapında bir olgudur. Bilgisayar ve internetin sınırlarını zorlayan ve aşan grafik tasarım programları sayesinde grafik tasarımcılar hayal güçlerini serbest bırakabilmiş sınırsızca hayal gücünü tasarım programları ile hayata geçirmeye başlamışlardır.

Bilgisayar Destekli Grafik Tasarım yapanların tasarımı hızlı ve kaliteli şekilde yerine getirebilmeleri için en temel araç bilgisayarlardır, en gelişmiş araç ve teknikleri ve bilimsel verilerin, yeteneklerinin, hayal gücünün, bütün istidatlarını kullanmaları gerekmektedir. Bilgisayar Destekli Grafik Tasarımcı hızla değişen ve gelişen teknolojiyi takip etmesi, kullanması ve yeni üretim teknikleri bularak grafik ürünler ortaya çıkarması zorunludur.

Bilgisayar destekli grafik tasarım sürecinde tasarımcı, patron ile hedef kitle arasında oturur ve hedef kitleyi bilgilendirir. Radyo, televizyon, bilgisayar veya diğer yazılı ve görsel medyadaki duygu, düşünce ve tutumları değiştirmek için kavramların iletmesi gereken mesajları şekillendiren kişidir.

Bilgisayar destekli grafik tasarımda yer alan; kitap kapağı tasarımı, kitap resimleme (illüstrasyon) dergi tasarımı, gazete tasarımı, afiş tasarımı, broşür tasarımı, davetiye tasarımı, web tasarımı, animasyon, etkileşimli CD'ler gibi uygulamalar grafik tasarımcının gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır.

Bir tasarımcının olmazsa olmazı yapılmayanı yapmak, şimdiye kadar yapılanlardan yola çıkarak imkansızı düşünmek ve tasarımları özgün bir şekilde sunabilmektir. Böylelikle geliştirilen tasarım, yeniden ve eksiklerini tamamlamış olarak hedef kitleye sunulabilir. Bu süreç "re design (varolan ürünün yeniden yorumlanması)" olarak adlandırılır. Bu durum, tasarımcının ortamı istediği gibi değiştirmesine ve güncellemeye zorlamasına olanak tanır. Tasarımcılar, tasarım ortamlarında belirli niteliklerden ödün vermemelidir. Dolayısıyla belirli bir süreç için sunulan tasarım, bu sürecin tüm aşamalarında iletişim görevini en iyi şekilde yerine getirmelidir. Araştırmalar sonucunda ihtiyaçları karşılamayan tasarımın yeniden ele alınması, hedef kitlenin isteklerinin yeniden ele alınması ve yaratıcı bir tavırla yeniden yorumlanması gerekmektedir. Grafikerler bir tasarım oluştururken öncelikle kafalarında istedikleri konsepti oluştururlar. Sözcük, harf, resim, hareket gibi simgelerle bu formu oluştururken bu simgelerden hangisinin kavramı en iyi ifade ettiğini önce zihninde sonra taslağa dökerek sonra tasarıma geçmelidir.

Semboller, alıcı tarafından algılanan mesajlar haline geldiği ölçüde talep yaratır. Sembol algılanabilir bir biçimde ifade ediliyorsa, yani tasarımcının iletmediği mesaj, alıcı tarafından algılanan mesajla eşleşiyorsa, arzulananı uyandırmak esastır ve başarıya ulaşmış demektir. Bir tasarımın ana fikrini oluşturan, kalitesini, başarısını ve amaçlarına ulaşip ulaşmadığını belirleyen ana faktördür. Grafik tasarım ortamında birçok mesaj vardır. Bu mesajlar, bir izleyici tarafından etkili bir şekilde yakalandığı sürece hatırlanır. Böylece alıcı gönderilen mesaj

üzerinde düşünebilir, düşüncelerini tamamlayabilir ve bir değerlendirme yapabilir. Mesaj başarılı olursa, izleyici ürünü talep edebilir.

Emre Becer'in İletişim ve Grafik Tasarım adlı kitabında, grafik tasarımcıların tasarım çözümleri oluştururken sordukları sorulardan hareketle (Becer, E. 1997, s.55), hedef kitlenin bazı soruları sorması beklenmektedir:

Tasarımın öğelerini ve aralarındaki ilişkileri daha fazla algılayabiliyor musunuz, algılamakta ne gibi güçlükler yaşıyorsunuz?

-Algılayabildiğim unsurlar bana ne anlatmak istiyor?

-Algılayabildiğim bu faktörler, ürünü hayatımda olması gereken yere yerleştirmek için öneriler sunuyor mu, yardımcı olacak mı?

Tasarımcının tasarımı hakkındaki sorulan bu sorularına olumlu cevaplar varsa, tasarım amacına hizmet etmiştir demektir. Bu nedenle tasarımcılar taslak hazırlarken kendilerini izleyicinin yerine koymalı ve bu sorulara yanıt vermeli ya da izleyiciyle ön taslak araştırması yapmalıdır.

Grafik tasarımcı; müşterinin ne istediği, tasarımın oluşturulduğu hedef kitle, oluşturulan tasarımın hangi bağlamda kullanılacağı, aradaki mesajın ne olduğu gibi sorular çerçevesinde işe öncelikle tasarımlarını belirleyerek başlamalı ve hedef kitleye göre belirlemeli. Topladığınız verilerin bilinçli kullanımı, tasarımınızı hedefli bir şekilde hedef kitleye ulaştıracaktır. Tasarımcılar bütün tasarım sürecinden sorumludur.

Grafik Tasarım Süreci

Grafik tasarım süreci sürekli devam eden bir süreci kapsamaktadır diyebiliriz. Belirli sorunlara çözümler geliştirin ve tasarımlar sonucunda ürünler üretin. Grafik tasarım sürecinde, tasarımcının izleyici ve müşteri tarafından belirlenen hedefler dahilinde tasarımı en etkili şekilde sunmaya çalışması, izleme anlamına gelir ve tasarımı analiz etmenin ilk adımınıdır. Tasarımcıların ürün geliştirmeden önce algılarını, deneyimlerini, gözlemlerini ve topladıkları verileri kullanarak sorunları belirlemeleri ve çözüm geliştirmeleri zorunludur. Bu süreçte tespit edilen sorunlara ne kadar yaratıcı, özgün ve gerçekçi çözümler üretilirse tasarım o kadar başarılı olur. Tasarım sürecinin problem tanımlama, çözüm geliştirme ve ürün sunum aşamaları bir faktörler zinciri içinde ele alınmalıdır. Bu faktörler; tasarımın estetik boyutu, fonksiyonel boyutu ve hedef kullanıcıdır.

Bilgisayar Destekli Tasarımın Ortaya Çıkışı

Bilgisayar destekli grafik tasarım, bilgisayar desteği ile tasarımın sözel ve görsel olarak tasarım sürecinin bilgisayar makineler ile analizlerinin yapılmasını sağlayan sistemdir.

Bilgisayarın, grafik tasarım açısından kullanılması ilk olarak 1960'lı yıllarda ABD'de MIT Üniversitesinde başladığı görülmektedir. İlk adımlarını I. E. Sutherland ve Stephen Coons" atmıştır. TX-2 isimli bir bilgisayar kullanılmıştır. Bu bilgisayarla yapılan çalışmalar, çıktı olarak alınabilecek bir hale getirilmiştir.

Grafik Tasarıma Bilgisayar'ın Etkisi

Bir tasarımcı tasarımlarını oluştururken hem teknik hem de estetik bilgiye sahip olmalıdır. Estetik bilgiyi işlevsel hale getiren teknik bilgidir. Teknik bilgi, sanatçının imkanları dahilinde değişip gelişerek, yeni ufuklar ve olanaklar sunarak, tasarımcının sanatsal ortama geçişini sınırsız hale getirir. Bu nedenle modern teknolojinin gelişmesiyle birlikte bireylerin iletişim ortamlarından biri olan grafik tasarım süreci de gelişmeye girmiş ve son teknolojiyi kullanan grafik tasarım ilerlemeye başlamıştır. Bilgisayar ortamı çağımızın en gelişmiş grafik tasarım teknolojisi ortamıdır. Tasarım bu ortamda görselleştikçe yeni bir karakter kazanmıştır. Anlatım araçları değişti ve gelişti. Aktarılan kavramları daha iyi sunabilir ve hedef kitlenin iletişim ortamına hitap edebilir. Grafik tasarımın yeni aracı olan bilgisayar, sunduğu olanaklar sayesinde tasarım sürecine yeni bir boyut kazandırabilir. Bilgisayar destekli grafik tasarımın programlarının kullanımı tasarım sürecine çok büyük etkisi vardır. Bilgisayar ve programlar olmadan önce destekli tasarımın meydana getirilmesi oldukça zor bıkırtıcı, yorucu, zaman alan bir süreçtir.

Bilgisayar destekli grafik tasarım, hızlı kolay ve estetik yapmamızı sağlamaktadır. Bilgisayar destekli grafik tasarım programları ilk çıktıklarında sınırlı özellikleri bulunmaktaydı. Bu problemler zamanla giderilmiştir.

Bilgisayar Destekli Tasarım'ın Avantajları

- Tasarımcının üretim sürecine katkı sağlar
- Tasarımın estetik ve kalitesinin artmasını sağlar
- Tasarımcının hedef kitle ile iletişimlerinin gelişmesini sağlar
- Veri tabanı oluşturulmasını sağlar
- Tasarım sürecinin analizinin yapılmasını sağlar
- Tasarım hatalarının azalmasını sağlar
- Tasarım sürecinin hızlı olmasını sağlar
- Tasarımın daha hassas ve detaylı olmasını sağlar
- Tasarımın daha temiz ve net olmasını sağlar
- Tasarımda çizim tekniklerini en geniş şekliyle kullanılmasını sağlar
- Malzemeden ve emekten tasarruf sağlar
- Tasarımda değişikliklerin hızlı olmasını sağlar

Amaç

Makalemiz, bilgisayar destekli grafik tasarım programlarının kullanımı geleneksel sanatla arasındaki farkları, bilgisayar destekli grafik tasarım programlarının hızı performansı, ülkeye ve eğitime katkısı açısından önemlidir. Çalışmamızda, sanatçıların ve kullanıcıların tasarım problemlerine nasıl baktıkları tasarım sürecine katkısı ve tasarım ve tasarımcıya etkisi irdelenecektir.

Makalemizde, bilgisayar destekli grafik tasarımın gelişimi ve sanat alanında kullanılmasından itibaren, başlayan süreç ile ortaya çıkan tasarım problemleri incelenecek ve grafik tasarım alanındaki çalışmaları değerlendirmek, güncel ve teknolojik gelişmelerle grafik tasarımın ve tasarımcısı ile ilgili durum analizi yapmaktır. Bu nedenle literatüre katkısı açısından çalışmamız önem arz etmektedir. Bilgisayar destekli grafik tasarım mesleğini yapan tasarımcıların üstündeki etkisini, grafik tasarım süreci açısından incelenerek grafik tasarım sanatını ve tasarımcıyı nasıl etkilediğini tespit etmek amaçlanmıştır.

Teknolojinin oluşturduğu ortamın olanakları sağladığı kolaylıkları ele almak, bilgisayar destekli grafik tasarım sürecine sağladığı yenilikler ve olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya koymaktır.

Kapsam

Bilgisayar destekli grafik tasarım programlarının tasarımcı açısından irdelenmesidir. Bilgisayar destekli grafik tasarım sürecinde tasarımcı açısından eksikliklerin, sorunların ve gerekliliklerin belirlenmesidir. Çalışmanın kapsamı, bilgisayar destekli grafik tasarım ve ortaya çıkan tasarım problemleri bunun etkisi ile tasarıma tasarımcıya olan etkisi teknoloji ve artan ürün çokluğu ve hayatımızın her alanına giren tasarımın tasarımcıya etkisi incelenmiştir. Burada, bilgisayar destekli grafik tasarım programlarını tasarım sürecinin her aşamasında en iyi şekilde kullanabilmeleri, tasarımcılar ağırlıklı olmak bu alanda iş yapan veya Bilgisayar destekli grafik tasarım programlarını kullananlar içinde faydalı olacaktır.

Yöntem ve Sınırlılıkları

“BİLGİSAYAR DESTEKLİ TASARIM VE TASARIMCI” adlı çalışmamızda nitel araştırma ile literatür taraması yapılmıştır. Verilerin toplanması ve tarama ile konuyla ilgili makaleler, kitaplar, dergiler ve internet kaynakları incelenmiş ve yararlanılmıştır. Araştırmayla ilgili elde edilen veriler teknolojinin gelişimi ve grafik tasarıma ve tasarımcıya olan etkisi irdelenmiştir. Bu amaçla benzer yapılacak çalışmalara alternatif bir bakış açısı sunmak amaçlanmıştır. Grafik tasarım ve teknoloji ile tasarımcı ilişkisi ve bu sürecin tasarıma ve tasarımcıya etkisi ele alınmıştır.

Çalışmamız bilgisayar destekli tasarım ve tasarımcıları kapsamaktadır. Teknolojinin sağladığı kolaylıklar ve sonuçlarını ele alarak tasarımcı üstündeki etkileri ve teknik özelliklere değinilmeden teknolojinin getirdiği ve sağladığı yenilikler üstünde durulmuştur.

Çalışmanın Önemi

Tekonolojinin gelişimi ile bilgisayar destekli grafik tasarım ortamında, bilgisayar desteği ile yapılan tasarımlarda, tasarımcının bu imkanları kullanmaması en büyük hatalardan biridir. Yapılan tasarımların kalite, süre ve verimlilik bakımından değer kaybetmemesi ve bilgisayar teknolojisinin iyi incelenmesi, tam anlamıyla kullanılması gereği üzerinde durarak tasarımcıların önemi ve tasarım kalitesinin artması bakımından çalışma önemlidir.

Sonuç ve Değerlendirme

Günümüz iletişim dünyası, teknolojinin gelişimine paralel olarak bir değişim ve gelişim süreci içerisinde. Bu süreç, bireyin kavramı gerçekleştirme yeteneğini en üst düzeye çıkardı. Değişen iletişim ortamı, sürekli iletişim halinde olan insanların teknolojik gelişmelere uyum sağlamasını kolaylaştırmıştır. Kendi ihtiyaçları doğrultusunda iletişim kurmaya çalışan bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak için gelişen dünyanın imkanlarına kapalı kalması imkansızdır. İletişim ortamı ile teknolojik gelişmenin paralelliği, bireylerin ilgi ve ihtiyaçlarını gelenekten eğitim düzeyine, bu ortama kaydırmak için pek çok faktörü zorunlu kılmıştır.

21. yüzyılın en önemli unsuru olan iletişimin değişimlerini ve önemini keşfetmeye devam ettikçe, teknolojik süreçlerin temeli olan bilgi işlem dünyasında kavramların iletilmesi, işlenmesi ve saklanması için teknolojinin artan önemi artmaktadır. Bireylerin teknolojik gelişmenin olanaklarından yararlanmak için çevrelerindeki her şeyi yeniden düzenlemeleri de iletişim ve iletişim teknolojisinin gelişiminin bir sonucudur. Günümüzün teknolojik gelişmelerinin temeli olan dijital dünya, bilgi işlem ortamı, iletişim alanında her alanda inovasyonu kolaylaştırmıştır. İletişim ortamının bir parçası olan grafik tasarım ortamı da teknolojinin gelişimine ayak uydurmuştur. Gelişen iletişim ortamında ayakta kalabilmek ve iletişim adına yaptıkları taahhütler nedeniyle grafik tasarımcıların ve tasarımcıların bu gelişmelere, yeniliklere ayak uydurması gerekmektedir. Bu nedenle bilinçli her grafik tasarımcı sanat ve teknoloji ya da bilim arasındaki tüm ilişkileri gözlemlemeli, takip etmeli ve uygulamalıdır.

Üretken süreçte, grafik tasarımcılar birçok olasılığı gerçekleştirmek için bilgisayar teknolojisini kullanmışlardır. Çünkü bilgisayarlar, hayallerin ötesinde imkânsız görsel sonuçlar ve vizyonlar sağlar. Bilgisayarlar, çok kısa sürede mükemmel kalitede sonuçların elde edilmesini sağlayarak, duyguları kafamızda görselleştirme kolaylığı sağlayarak tasarımcıları motive eder.

Ketizmen (1997) yaptığı araştırmada; “tasarım kolaylığı”, ”kurgu zenginliğine erişim”, “ölçülendirme”, “çizim araçlarına erişim”, “detay çalışması”, “hata düzeltme”, “değişim”, “yüzey kaplama ve renk”, “kopyalama”, “sonucu görme” başlıklı konular incelendiğinde tasarım için harcanan süre klasik yöntem ile yapılan tasarım ile Bilgisayar Destekli yapılan Tasarım kıyaslandığında Bilgisayar Destekli Grafik Tasarım çalışması daha az sürede verimli ve farklı tekniklerle kaliteli çalışmanın yapıldığı görülmüştür.

Grafik tasarım sürecinin tamamında üretken bir tavırla hareket eden tasarımcılar, tasarım problemlerini çözmek için topladıkları verileri bilgisayar ortamında birleştirerek tasarlar ve bilgisayarı kendi yaratıcı tutumları doğrultusunda kullanır, olasılıkları kovalar. Kaliteyi en kolay şekilde tasarlayın. Bu nedenle bilgisayar teknolojisinin grafik tasarıma yansması ve tasarımcıların yaratıcılığı tasarım oluşturmada hayali boyuttan çok sunum boyutuna getirilen kolaylıklar ve fırsatlar olarak görülmektedir.

Kaynakça

- Arıkan, A (2008). Grafik Tasarımda Görsel Algı, 1. Baskı, Konya:Eğitim Kitabevi Yayınları,
- Becer, E. (2002). "Communication and Graphic Design", Dost Publishing House, Ankara
- Becer, E.(1997) İletişim ve Grafik Tasarım.,Dost Yay., ist.
- Borja De Mozota, B. (2005). "Tasarım Yönetimi", Çeviren: Sibel Kaçamak, Media Cat Kitapları, İstanbul
- Hasanova, R.,(2021).https://turansam.com/wp-content/uploads/2021/10/TURAN-SAM_51.pdf.
- <http://www.megep.meb.gov.tr/>
- <https://sozluk.gov.tr/>
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Anasayfa>
- <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR>
- İncearık, M. E. (2012). Grafik - Tasarım Rehberi. İstanbul: Kodlab Yayın Dağıtım.
- Ketizmen, A. (1997). Grafik Teknolojisinde Bilgisayar Destekli Tasarım ve Grafik Eğitiminde Verimliliğe Etkileri. Ankara:Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Reklam Terimleri Sözlüğü, (1995) (Çev.: Ebru Gündem), Yayınevi Yay., ist
- S.(1999) Adobe Photoshop (5.0), Sistem Yay., 1st
- Sezer, S., (2015) GRAFİK TASARIMIN KİTLE İLETİŞİMİNDEKİ ROLÜ Sanatta Yeterlilik Tezi
<http://dSPACE.arel.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12294/1043/K035264.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Sungur, N. (1992) Yaratıcı Düşünce.özgür Yay., Ist.
- Uçar, T. F. (2004). Görsel İletişim ve Grafik Tasarım. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Varol, S. (1998) AdobePhotoshop (3.0,4.0), Sistem Yay.
- Varol, S.(1997) Adobe Illustrator, Sistem Yay., Ist

EXTENDED SUMMARY

From an aesthetic point of view, elemental beer has entered every region and has become indispensable in achieving the design of life. There is a rata advertisement design from clothing to eating and drinking. The increasing demand for advertising, the increasing product and the resulting product content reveal the importance of design today. Speed and performance are needed to meet these increasing design needs. We see the importance of the business print preparation design, that is, the era in which we take the design process, which we will provide here.

Humanity has entered the information age, and the flow of information along with technology has brought with it fast and easy access to information. The new design approach also affects our lives. It is the technological developments that bring together various disciplines with the development of social economy and science. Technology, computer, etc. with the understanding of modern art. It is the foundation and core of modern science. We have entered the computer age. With the rapid development of computer technology, the application of computer aided design in the field of art has become and continues to be widespread.

For example; Universal art design, landscape design, modelling, costume design, advertising design, industrial design, web design, film and television animation design, printing, 3D, etc. are all fields of computer-aided design. There is an incomparable difference compared to traditional art.

Nowadays, there are technology courses in all schools, and computer aided design courses are increasing, and there is no university left with graphic design programs. Computer-aided design is interactive and covers computer animation, film and television, advertising, online games, virtual reality, networking, multimedia, digital photography, digital music, video and interactive devices, cartoons and DV (such as digital video).

This study has been evaluated by examining the use of computer aided graphic design programs and their effects on design. The contribution of computer aided graphic design programs to art and design is emphasized. As a result, the aspects of computer-aided graphic design programs that differ from traditional art are focused on how designs that we encounter everywhere in our lives are made and how they should be done. It will be emphasized that the programs of computer-aided graphic design programs are an indispensable element in design and the necessity of using them more effectively and efficiently, evaluations will be made on this subject and suggestions will be made for future studies.

Technologies have also changed people's lifestyles and habits. Design has a very important place in every aspect of life. Design is important for those who deal with the graphic design profession, as it is in every field of life, and graphic design education has come to a very important point in our country. Compared to the past, there are computer-aided graphic design programs with a wide range of features and features and they are available to users.

RİZE'DE VATAN CEPHESİ THE FATHERLAND'S FRONT IN RIZE

Sinan BAŞARAN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Tarih Bölümü

sinan.basaran@erdogan.edu.tr

ORCID: 0000-0000-5465-0859

ÖZ

Geliş Tarihi:
22.11.2022

Kabul Tarihi:
18.12.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Vatan Cephesi, Rize,
Demokrat Parti,
Cumhuriyet Halk
Partisi.

Keywords
Fatherland Front,
Rize, Democrat
Party, Republican
People's Party.

Türk siyasal hayatında kutuplaşmanın önemli örneklerinden birisi Vatan Cephesi olayıdır. 1957 genel seçimlerinin ardından oylarını artıran CHP'nin başını çektiği muhalefetin ortak tavır sergilemesi ve iktidarı kışkırtıcı söylemleri, DP'nin harekete çekmesine ve Başbakan Adnan Menderes'in "Nifak Cephesi" diye tanımladığı muhalefete karşı Vatan Cephesi'ni kurmasına yol açtı. Menderes'in 12 Ekim 1958 tarihli konuşması ile başlayan ve 27 Mayıs 1960 günü gerçekleşen askeri müdahaleye kadar yaklaşık 20 ay devam eden bu süreçte partiler arası kıyasıya bir çekişme yaşandı. Bu rekabet, halkın daha fazla politize olmasına ve ayrışmasına neden oldu. Bu çalışmada Rize vilayetinde DP'nin Vatan Cephesi kurma faaliyetleri irdelenmiştir. Rize halkının partiler arası geçiş nedenlerine değinilmiştir. İktidar ve muhalefet teşkilatlarının yoğun olarak yürüttüğü bu dönemki faaliyetler sonucunda Rize'de Vatan Cephesi'ne katılımın, dolayısıyla DP'ye iltihakların daha çok olduğu görülmüştür. Halkın DP'ye yöneliminde Menderes'in çağrısının etkili olmasının yanı sıra muhalif partilerin birleşmesinin de önemli tesiri olmuştur. CHP dışında özellikle son iki seçimde vilayette oylarını arttıran CMP'den DP'ye yoğun bir geçiş gözlemlenmiştir.

ABSTRACT

One of the important examples of polarization in Turkish political life is the Fatherland Front movement. The common attitude of the opposition led by the CHP, which increased its votes after the 1957 general elections, and the provocative rhetoric of the government led the DP to take action and to establish the Fatherland Front against the opposition, which Prime Minister Adnan Menderes defined as the "Discord Front". In this process, which started with Menderes' speech on October 12, 1958 and continued for about 20 months until the military intervention made on May 27, 1960, there was a fierce rivalry between the parties. This rivalry caused the public to become more politicized and segregated. In this study, the activities of DP to establish a Fatherland Front in Rize province are examined. It was seen that the participation in the Fatherland Front and therefore the annexation to the DP was more in Rize as a result of the activities carried out intensively by the government and opposition organizations in this period. Menderes' call, along with the unification of the opposition parties, was effective in the orientation of the people to the DP. Apart from the CHP, an intense transition was observed from the CMP, which increased its votes in the province especially in the last two elections, to the DP.

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilen.1208806>

Atıf/Cite as: Başaran, S. (2022). Rize'de vatan cephesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2572-2582.

Giriş

Çok partili hayatın yeniden başladığı 1945 yılından itibaren artarak devam eden iktidar-muhalefet gerginliği, Demokrat Parti (DP) iktidarının üçüncü döneminde doruğuna ulaşmıştı. Ülkede artan demokratik, siyasal, ekonomik huzursuzluklara, parti içi hizipleşmelere ve istifalara rağmen DP, 1957 genel seçimlerini zorda olsa kazanmıştı. Ne var ki güç kaybeden DP'ye karşı diğer partiler daha saldırgan bir siyaset izlemeye başlamıştı. Bu siyaset, DP kanadında öfkeyi arttırdı. Bununla beraber, 1958'de Irak'ta meydana gelen ihtilal haberlerinin muhalif basın tarafından uzun süre gündemde tutulması, Başbakan Adnan Menderes'i rahatsız etti. Durumu art niyetli bir hareket olarak değerlendiren Menderes, 6 Eylül 1958'de Balıkesir'de Demokrat Parti il kongresinde yaptığı konuşmada Irak ihtilaliyle ilgili şunları söyledi:

“Komşu bir memlekette öldürülenlerin cesetlerini haftalarca gazetelerinde neşretmek ve Irak ihtilâlinden imalı bir şekilde bahiste ısrar etmek suretiyle, yurdumuzda da bir serdengeçtinin harekete geçmesini kışkırtmak istemektedirler. Bu iktidarın da, her çareye başvurup yere vurulması icap ettiğini telkine çalışmaktadırlar. Adeta ‘Bunları da öldürecek bir serseri çıkmayacak mı?’ demektedirler.” (Zafer, 13 Ekim 1958; Öymen, 2013: 459).

Aynı günlerde yurt gezisinde bulunan CHP Lideri İsmet İnönü, hükûmete yönelik ağır söylemlerde bulunuyordu (Aslan, 2013: 130). Son seçimde oylarını ve milletvekili sayısını arttıran CHP muhalefetin dozunu arttırmaya başlamıştı (Doğaner, 2013: 33). CHP'nin faaliyetlerini, çıktığı Ege gezisinde il ve ilçelerdeki konuşmalarında “*ihtilalcilik*” olarak nitelendiren Menderes, Ana Muhalefeti, “*vatan satında nifak tohumları ekmek*”le suçladı (Öymen, 2013: 460-461). Muhalefetin yıkıcı diye nitelendirdiği faaliyetlerine karşı yayımladığı bir tamimle il teşkilatlarının harekete geçmesini istedi. 7 Ekim 1958 tarihli tamimde, partiler arası mücadelenin ülkeyi kardeş kavgasına getirebilecek tehlikeli bir yola saptığına vurgu yapılıyordu (Aslan, 2013: 130).

Öte yandan İnönü, 10 Ekim 1958 günü başlayan CHP İstanbul Kongresi'nde muhalefet partilerinin iş birliği yapması gerekliliğini savundu (Uyar, 2013: 41). Zaten muhalif partiler, seçim öncesinde aralarında bir takım görüşmeler yapmış ve neticesiz kalan ittifak girişimlerinde bulunmuşlardı. Neticede Köylü Partisi (KP) ile Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP), Hürriyet Partisi (HP) ile Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) aralarında birleşmeye dönük görüşmeler başladı. Muhalefetin bu girişimleri ve sert söylemleri, DP'yi daha somut adımlar atmaya zorladı. Menderes, CHP başta olmak üzere muhalefet partileri için “*Nifak Cephesi*” tanımlaması yapmıştı. 12 Ekim 1958'de Manisa'da yaptığı konuşmada bu Nifak Cephesi'ne karşı iktidarın “*Vatan Cephesi*”ni kuracağını duyurdu (Öymen, 2013: 460-461). Çağrı sonrası yurdun her yerinden partili-partisiz pek çok kişi Vatan Cephesi'ne ve DP'ye katılmaya başladı. İktidar partisinden istifa edenler de CHP ve HP'nin önderliğinde oluşturulan *Güç Birliği*'ne (Tunç, 2017: 199), dolayısıyla CHP'ye katılıyordu.

Bu çalışmada yukarıda ifade edilen siyasi çekişmenin Rize vilayetindeki yansımaları konu alınmaktadır. Vilayetin bahsi geçen yıllardaki siyasi eğilimi daha ziyade DP'ye yakındır. Hatta son üç genel seçim değerlendirildiğinde tablonun şu şekilde olduğu görülür:

1950 seçimlerinde DP en çok oyu, yaklaşık %70 oranla Rize'den almıştır. Aynı seçimde CHP %30 oy alırken, bağımsızların oy oranı %1'in altında kalmıştı. 1954 seçimlerinde ise vilayette oyların dağılımı; % 68 DP, %25 CHP, %5 CMP ve %2 bağımsız adaylar şeklindedir. DP ve CHP, 1954 seçimlerinde ülke genelinde aldıkları oyun altında bir oyu Rize'de almıştır. Sadece CMP, Rize'de ülke genelindeki ortalamanın üzerine çıkmayı başarabilmişti. 1957 seçimlerinde oy dağılımı, % 50,6 DP, %30,8 CHP ve %18,4 CMP olarak gerçekleşti. Seçime Rize'den girmeyen HP'ye de sandıktan 148 oy çıktı. 1954 seçimlerinde bir öncekine kıyasla DP'nin Rize'deki %2'lik olan oy kaybı, son seçimde %17'inin üzerine çıkmıştı. CHP bir önceki seçime göre oylarını %5 arttırırken en büyük çıkışı %13'ün üzerinde oy artışıyla CMP yakalamıştı (Başaran, 2019, 67, 79, 80, 85). Görüldüğü üzere çalışmaya konu yıllarda DP'nin Rize'deki oylarında ciddi bir düşüş vardır. Çalışmada ağırlıklı olarak arşiv belgeleri ve basından istifade edilmiştir.

Rize'de Vatan Cephesi'nin İlk Gelişimi

Adnan Menderes'in Vatan Cephesi'nin kurulacağını açıklamasının hemen ardından Rize vilayetinde muhalefet partilerinden peş peşe istifalar geldi, Vatan Cephesi'ne ve DP'ye geçişler başladı. Vatan Cephesi'ne katılan bazı kişiler, bu durumu Başbakan'a çektikleri telgraflarla bildirdiler. Bu yönde eldeki ilk belge, 23 Ekim 1958 tarihli Rize merkeze bağlı Karadere bucağının Yokuşlu köyünden İsmail Yılmaz adınadır. Yılmaz, telgrafta Başbakan'ın

çağrısı üzerine Vatan Cephesi yolunda birleşmek için CHP'den istifa ederek DP'ye katıldığını bildirmektedir. Yine aynı köyden Salih Yılmaz çektiği telgrafta, bir grup partili arkadaşı ile CHP'den istifa ederek DP'ye geçtiğini belirtmektedir. Eldeki kayıtlarda CHP'den en çok istifanın Ardeşen ilçesinde gerçekleştiği görülür. Ardeşen'e bağlı Ağvan (Seslikaya) köyünden Faik Memoğlu ve Ali Yeğen aile efratları ile CHP'den istifa ederek DP'ye geçmişlerdir. 27 Ekim 1958 tarihli bir telgrafta, Makalisgirit (Dikkaya) köyü¹ CHP Ocak Başkanı Ömer Kesici² ve idare heyeti üyelerinden Rıfat Sarıtaş ile Mustafa Kos 135 arkadaşları ile CHP'den ayrılarak DP'ye geçtikleri yazılıdır (BCA, 10.9/ 217.672.2).

CHP'de yaşanan istifalar arasında parti içi yolsuzluk iddiaları vardır. Böyle bir telgraf Ardeşen'in Bakoz (Yamaçdere) köyünden İbrahim Çırak imzasını taşımaktadır. Çırak, Menderes'e hitaben çektiği telgrafta ayrılık gerekçesini şu şekilde belirtmektedir:

“Bugüne kadar Halk Partisi saflarında çalışmakta idim. Parti arasında yapılan yolsuzluklardan tahammül edemediğimden yirmi beş arkadaşımın aileleriyle birlikte istifa ederek Demokrat Partisi'ne iltihak ettiğimizden ellerinizden öperiz.” (BCA, 10.9/ 217.672.2)

Ağvan köyünden Osman Haçoğlu ve Ahmet Yardımcı CHP'den istifa etme nedenlerini, partilerinin muhalefete yakışmayacak hareketlerine bağlamaktadır. Aynı ilçenin Gareorta (Ortaalan) köyünden Aziz Berber³, Sıfat (Pirinçlik) köyünden Fevzi Temelci ve Kâzım Öncü, Şenyurt köyünden Ahmet Vehbi Kavas, Işıklı köyünden⁴ Dursun Eskiçırak ve Ali Yakıcı, Aşağıdurak köyünden Asım Süzer ve Mehmet Tepecan, Şangul (Doğanay) köyünden Mustafa İslamoğlu CHP'den istifa ederek DP'ye geçenler arasındadır. Salinköy Muhtarı Mahmut⁵ Akdeniz, aynı köyden İsmail Keresteci, Mustafa Dereci 10 arkadaşıyla, Ağvan köyünden Ferhat Yeğenoğlu, Ali Yeğenoğlu 25 arkadaşıyla, Ardeşen'in Yayla Mahallesi'nden Nuri Kol, Fehmi Kulaber, Zeki Koçer 40 kadar arkadaşıyla DP'ye geçtiklerini bildiren telgraflar çekmişlerdir (BCA, 10.9/ 217.672.2; *Zafer*, 27 Aralık 1958).

İstifa edenler arasında parti ocak başkanları ve muhtarlar da görülmektedir. Eldeki kayıtlarda özellikle Ardeşen'e bağlı köylerde ocak başkanlığından istifa ederek DP'ye geçenler dikkat çekicidir. Buna göre; Tolikçet (Duygulu) köyünden CHP Ocak Başkanı Mustafa Çağaltay gönderdiği telgrafta, 65 arkadaşı ile DP'ye geçtiğini yazmaktadır. Makalisgirit köyünden CHP Ocak Başkanı İbrahim Keseci, 28 Ekim 1958 tarihli telgrafında belirttiğine göre ocak idare heyeti ve 150 seçmen üyesi ile DP'ye kaydolmuştur. CHP Sinanköy Ocak Başkanı Dursun Tepegöz, Menderes'e gönderdiği telgrafta bir grup arkadaşı ile partilerinden istifa ederek DP'ye geçtiklerini bildirmektedir. Sinanköy Muhtarı Osman Özyanık da 29 Aralık 1958 tarihli telgrafında 1946 yılından beri CHP idare heyeti reisliği ve muhtarlığı yapmakta olduğunu ancak partisinin faaliyetlerinden rahatsızlık duyduğu için DP'ye geçmeye karar verdiğinden bahsetmektedir. Yukarıdurak köyü muhtarı Süleyman Kuru, CHP ocak başkanlığı ve ihtiyar heyeti reisliğinden istifa ederek, DP'ye kayıt olmuştur. Aşağıdurak köyü Muhtarı Osman Cin, CHP'den istifa ederek DP saflarına geçmiştir. CHP idare heyetinden Şevki Çamlı ve Hasan Reyhan, 16 Aralık 1958 tarihli telgraflarında 300 üyeyle DP'ye geçtiklerini ve üyelerinin imzalarının DP Çamlıhemşin Başkanlığı'na verildiğini belirtmektedir (BCA, 10.9/ 217.672.2). Görüldüğü üzere telgrafların bazılarında yüksek sayılarda istifalardan bahsedilmektedir. Sayıların doğruluğunun tespit edilmesi mümkün olmamakla beraber, abartılı olma ihtimali yüksek görülüyor.

Vatan Cephesi'ne kaydolan kişilerin isimleri her gün radyolardan okunuyordu. Devlet radyosunun iktidar partisinin siyasi faaliyetleri için kullanılması muhalefetin ciddi tepkisine neden olmuştur. Hatta bazı DP'liler de bu uygulamadan rahatsızdı. Ancak hoşnut olanlarda yok değildi. Bazı vatandaşlar çektikleri telgrafta adının radyodan okunmasını özellikle istemekteydi. Örneğin, Ardeşen'in Merkez Mahallesi'nden CHP idare heyetinden Mehmet Yar ile Işıklı köyünden Rıfat Savaş, 21 Aralık 1958 tarihinde ayrı ayrı çektikleri telgraflarda CHP'den istifa ederek Vatan Cephesi'ne katıldıklarını ve adlarının radyodan okunmasını talep etmişlerdi (BCA, 10.9/ 217.672.2).

¹ Günümüzde Çamlıhemşin'e bağlı bir köydür.

² 28 Ekim 1958 tarihli bir başka telgrafta Makalisgirit köyü CHP Ocak Başkanı İbrahim Keseci olarak verilmekte ve DP'ye geçen kişi sayısı 150 olarak belirtilmektedir. Bk. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 10.9 Kutu No: 217 Gömlek No: 672 Sıra No: 2.

³ Berber sülalesi Ortaalan köyünden ayrılarak müstakil köy olan Yeşilyurt köyünde ikamet etmektedirler.

⁴ Günümüzde Ardeşen merkezde bağlı bir mahalledir.

⁵ Ad, bir başka belgede “Mehmet” diye geçmektedir. Bk. BCA, 10.9/ 217.672.2.

Rize’de DP’ye HP üyelerinden de katılım oldu. DP içerisinde ayrılan bir grup milletvekili tarafından kurulan HP’nin Rize il teşkilatı da ağırlıklı eski DP’lilerden oluşuyordu. HP, parti teşkilatının tüm çabalarına rağmen Rize’de beklenen ilgiyi görmemişti. Hatta parti, 1957 genel seçimlerinde il den aday göstermemişti. Daha sonra HP, 24 Kasım 1958 günü düzenlediği Olağanüstü Kongre’de CHP ile birleşme kararı almıştı (Başaran, 2019: 53, 56). Eldeki belgelerden bu kararın Rize’de HP tabanında hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Birleşme kararından kısa süre sonra HP’lilerden DP’ye geçişlerin meydana geldiği görülmektedir. 1955 yılına kadar DP Ardeşen İlçe Başkanlığı görevini yürütüp daha sonra DP’den istifa ederek HP Ardeşen İlçe Başkanlığı’nı kuran ve partinin teşkilat başkanlığını yürüten İbrahim Kaptan ile parti idare heyetinden Bahri Kahvecioğlu, Ziya Kahveci ve Rıfki Akay, telgraflarında partilerinin isabetsiz kararlarından dolayı pek çok üye ile istifa ederek DP’ye geçtiklerinden bahsetmektedir. Çamlıhemşin HP itibari ilçe idare heyetinden Mustafa Yıldız, Kâzım Reyhan ve Dursun Güneş, 12 Aralık 1958 günlü telgraflarında 1955 yılında DP’den ayrılarak geçtikleri HP’den istifa edip tekrar eski partilerine döndüklerini bildirmektedir (BCA, 10.9/ 217.672.2.). Konuya dair basında yer alan bir haberde adı geçen şahıslarla beraber 80 kişinin de istifa ettiği yazılıdır (Zafer, 22 Aralık 1958). İstifa eden HP’lilerden bir diğeri Ardeşen’in Merkez Mahallesi’nden Rıza Sütlü’dür. Sütlü, telgraflarında DP’ye katılım nedenini şu cümlelerle izah etmektedir:

“İzmir nutkunuzu samimiyetle dinledim. Milletın mukadderatı için canla başla çalıştığınıza şahit olduğumdan 48 üye akrabamla HP’den istifa ederek DP’ye geçmiş bulunuyoruz. Bu hüsnü kabulden dolayı teşekkür eder samimi duygularımın ellerinizden öperim.” (BCA, 10.9/ 217.672.2.).

Rize’de CKMP üyelerinden de azımsanmayacak oranda DP saflarına geçen olmuştur. Parti, CMP ile TKP’nin 16 Ekim 1958 tarihinde birleşmesiyle meydana gelmişti. Birleşmeden önce her iki parti arasında Rize’de teşkilat ve oy potansiyelleri açısından CMP daha iyi bir durumdaydı. CMP, daha önce ifade edildiği gibi Rize’de 1954 seçimlerinde %5, 1957 seçimlerinde %18,4’e oy almıştı. TKP ise Çayeli ilçesi dışında il dâhilinde pek bir varlık gösterememişti. Parti, 1957 seçimlerinde Rize’den aday göstermemişti (Başaran, 2019: 52-53). Her iki partinin aldığı birleşme kararının Rize’de CMP tabanında hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Eldeki kayıtlar incelendiğinde Rize’de CMP ocak başkanları ve idare heyeti üyelerinden hatırı sayılır istifalar yaşandığı görülür. CMP Sıfat Köyü Ocak Başkanı Selver Canca (Zafer, 15 Aralık 1958) ve CMP Bakoz Ocağı Başkanı Ziver Kurttutan DP’ye geçmişlerdir. CMP Çamlıhemşin İtibari İlçe Başkanı Temel Yılmaz, İkinci Başkan İbrahim Özkan Adnan Menderes’e gönderdikleri 16 Aralık 1958 günlü telgrafta, Çamlıhemşin parti idare heyeti üyelerinden muhasip Niyazi Ocakçı ve diğeri üyeler Nevzat Özkan, Kadir Bozacı ile partiye kayıtlı 800 üyenin DP’ye geçtikleri, bu kişilerin imzalarının Çamlıhemşin DP Başkanlığında bulunduğu belirtilmektedir. CMP Ardeşen İlçe Başkanı Ziya Bakoğlu gönderdiği telgrafta, 1956 yılında DP’den ayrılarak CMP’ye geçtiğini ancak bu kararının memleket ve millet zararına olduğunu anladığı için istifa ederek DP’ye döndüğünden bahsetmektedir. Karadere’ye bağlı CMP Geçitli Ocak Başkanı Ahmet Terzi ve üyelerden Muhittin Keler, Hasan Keler, Mehmet Terzi ve telgrafta adı geçen altı partili daha istifa gerekçelerini şu cümlelerle izah etmektedir:

“Muhalefetin son zamanlarda çeşitli politik oyunlarla milleti sürüklemek istediği karanlık uçurumun güç birliği altında olan birleşmesini yalnız CHP ve Hürriyet Partisi için değil CMP içinde bir emri vaki olarak telakki etmekteyiz.

Muhalefetin bu haliyle yurdumuzun berrak ufuklarında yaratmak istedikleri bulanık ve adeta bir ihtilal havasının yok edilme pahasına olarak aslında mensubu bulunduğumuz DP’nin şerefli saflarında daime emrinizde olarak 35 CMP’li ve Reis ile bütün ocak teşkilatı olarak CMP’den istifa edip DP’ye kaydolduğumuzu arz eder en derin saygı ile ellerinde öperiz.” (BCA, 10.9/ 217.672.2.).

Hemşin bucağına bağlı Bilenköy CMP İkinci Başkanı Eyüp Başaran telgraflarında, partinin Köylü Partisi ile birleşmesi ve bugüne kadar Türk Milleti’nin kalkınma ve refahı yolunda çalışmadığına emin olmakla DP’nin Menderes’in memleket için azimle ve fedakârane çalışmakta olduğuna inandığı için aile efradı ile DP’ye geçmeye karar verdiğinden bahsetmektedir. Ardeşen’e bağlı Pelergivat (Akkaya) köyünden Mehmet Seferinoğlu, Çayırüzü⁶ köyünden Mehmet Çırak ve Yanivat (Bayırcık) köyünden Cemal Özel, İyidere bucağına bağlı Çiftlik köyünden Yılmaz, Erzin, Cesur, Akkar, Özdemir, Ayvaz, Tosun ve Güven ailelerinden bir grup vatandaş ve Karadere bucağı Fındıklı köyünden Sefer Akgün de aile efradı ile CMP’den istifa ederek DP’ye katıldıklarını bildiren telgraflar çekmiştir. Dikkati çeken bir başka istifa telgrafı ise Anadolu Ajansı Neşriyat Müdürlüğü

⁶ Günümüzde Çamlıhemşin’e bağlı bir köydür.

Radyoevi'ne gönderilmiştir. 28 Ekim 1958 tarihli bu telgrafta; CMP Karadere Dağdibi Mahallesi Ocak Başkanı Şaban Kukul, ocak idare heyeti üyelerinden Ömer Kukul ve Hasan Demirci, CHP'li Dağdibi Mahallesi Muhtarı Hakkı Kukul ve CHP'li üyelerden Vahit Özdemir ile Sefer Demirci'nin partilerinden istifa edip DP'ye geçtikleri yazılıdır (BCA, 10.9/ 217.672.2; Zafer, 27 Aralık 1958). Görüldüğü üzere iki farklı parti teşkilatından üyeler ortak bir telgraf göndermiştir.

Görüldüğü üzere Adnan Menderes'in çağrısı Rize'de etkisini göstermiş ve il çapında muhalif partilerinden istifalar, Vatan Cephesi ile DP'ye katılımlar gerçekleşmiştir. Ardeşen DP İdare Heyeti Başkanı İsmail Çırak ve Belediye Başkanı Mehmet Kabaoğlu, Parti Genel Merkezi'ne gönderdikleri 21 Aralık 1958 tarihli telgrafta, Ardeşen'de Vatan Cephesine ilginin yoğun olduğunu ve 2.000 den fazla kişinin DP'ye kaydolduğunu bildirmektedir (BCA, 10.9/ 217.672.2).

Öte yandan bazı istifa ve Vatan Cephesine katılım haberlerinin asılsız olduğu anlaşılmaktadır. DP'nin eski İkizdere ilçe başkanı olup daha sonra Hürriyet Partisi İkizdere ilçe başkanlığını görevini üstlenen Ömer Çilo, Zümrüt Rize gazetesine çektiği telgrafta, haberi olmadan DP başkanlığına çekilen bir telgrafta Vatan Cephesi'ne iltihak ettiğinden bahisle kaydının yapılmasını içeren telgrafın tamamen asılsız olduğunu bildirmektedir. Mensubu olduğu Hürriyet Partisi'nin feshiyle ilgili, "...liderlerimizin aldığı karara samimi olarak Güç Birliği'ne iltihak..." ettiğini bildiren Çilo, asılsız haberi tekdiz etmiştir (Zümrüt Rize, 29 Aralık 1958). Muhalefet partilerinin yanı sıra DP'den istifa edenler de yok değildi. Köprülü köyünden Muzaffer Aktaş, partinin gidişatını ülkenin faydasını görmediği için partisinden istifa etmiştir (Zümrüt Rize, 18 Kasım 1958).

1959 Yılında Rize'de Vatan Cephesi

Muhalif partilerden DP'ye katılım 1959 yılında da devam etti. Eldeki belgelere göre bu dönemde partiler arası geçiş, bir önceki dönemde olduğu gibi en fazla CHP'den DP'ye gerçekleşti. Rize merkezden Zelkif Atmaca, Hüseyin Atmaca, Osman Atmaca, Zincirliköprü köyünden İsmet Eksiki, İkizdere'nin Güneyce bucağı Kurtuluş Mahallesi'nden Bakkal Osman CHP'den istifa ederek DP'ye geçmiştir. Esentepe köyünden bir vatandaş,⁷ 2 Mart 1959 tarihli telgrafında partisinden istifa ve Vatan Cephesi'ne geçiş nedenini, "DP'nin feyizli çalışmaları ile meydana getirilen büyük eserler karşısında 10 seneden beri kayıtlı bulunduğum Halk Partisinden geri zihniyetinde kalmaya memleketi zararlı gördüğümden..." sözleriyle açıklamaktadır (BCA, 10.9/ 217.672.2).

Ardeşen'in Merkez Mahallesi'nden İbrahim Gurdal ve 14 kişilik aile efradı, Müftü Mahallesi'nden Rıza Sevim, Armağan köyünden Mehmet Ali Aşık, Bakoz köyünden İsmail Açıkmüşe ve eşi Fatma Hanım, Seslikaya Köyü Muhtarı Osman Ertan, Murat Köyü Muhtarı Osman Demirci ile aynı köyden Ahmet Yangın, İdris Birinci, Osman Sezgin ve Recep Kesimal, Gare (Işıklı Mahallesi) köyünden Nazım Yanık ve yine aynı köyden CHP İtibari Bucak Başkanı Rıfat Gültekin CHP'den istifa ederek DP'ye geçenler arasındadır. Ardeşen'in Ortaalan köyünden Remzi Tiryaki, 31 Mart 1959 tarihli telgrafında 20 arkadaşıyla CHP'den istifa ettiğini ve DP'ye kayıt olduğunu belirtmekle birlikte adının radyodan okunmasını talep etmiştir (BCA, 10.9/ 217.672.2).

Derepazarı bucağından Selimoğlu, Bekiroğlu ve Kalyoncu ailelerine mensup 16 kişi, 12 Eylül 1959 tarihli telgraflarında, CHP'ye üye olmamakla birlikte bugüne kadar CHP adına çalıştıklarını, ancak CHP'nin iktidara gelmek için her türlü yolu denemesini doğru bulmadıklarını, bununla birlikte CHP'nin DP'nin ülkeye yaptığı sayısız eseri toptan inkâr eden tutumundan dolayı DP'ye kaydolduklarını belirtmektedir. İslampaşa Mahallesi'nden 8 CHP'li telgraflarında, hükümetin icraatlarını takdir ettikleri ve CHP'nin siyasetini beğenmedikleri için DP'ye geçtiklerini ifade etmektedir (BCA, 10.9/ 217.672.2).

Merkeze bağlı Tekke köyünden Hasan Trankaş, 2 Şubat 1959 tarihli telgrafında DP dönemindeki kalkınma hareketlerini inkâr ettiği ve üç gün önce köyünde yapılan kongrede söylenen yalanlara tepki olarak partisi CHP'den istifa ederek DP'ye geçtiğinden bahsetmektedir. İkizdere'nin Gürdere köyünden Mahmut Baş ve Bayırköy'den Ekşi ailesinden bir grup CHP'den istifa ederek DP saflarına geçmiştir. Çayeli'den İslam Çolak, aile efradı ile CHP'den ayrılarak Vatan Cephesi'ne katılmıştır. Pazar ilçesinden çekilen 11 Kasım 1959 tarihli bir telgrafta ise 200'e yakın kişinin CHP'den ayrılarak DP'ye geçtiği belirtilmektedir (BCA, 10.9/ 217.672.2).

İslampaşa Mahallesi'nden Hüseyin Camadan ve on arkadaşı, kayıtlı oldukları CHP teşkilatından istifa etmişlerdir. İstifa mektubunda, Halk Partisi'nin muhalefet vazifesini lâıyıkıyla yapamadıklarını beyan eden

⁷ Belgede adı okunmuyor.

İslâmpaşalı gençler, DP'ye geçip mahallelerinde bir Vatan Cephesi ocağı açacaklarını bildirmiştir (Memleket, 20 Kasım 1959).

Partililerin yanı sıra daha önce hiçbir siyasi partiye üye olmamış vatandaşların da Vatan Cephesine katıldığı görülmektedir. Bu kişilerden biri olan Rize'nin Kale Mahallesi'nden Can Bayar, 15 Şubat 1959 tarihli telgrafında Vatan Cephesi'ne katılma gerekçesini şu cümlelerle izah etmektedir:

“Hiçbir partiye intisap etmemek ve tarafsız kalmak istiyordum. Buna rağmen yüksek sevgi idareniz altında Demokrat Partinin memlekete yapmış ve yapmakta olduğu bunca hizmetleri çekinmeden inkâr eden bir zihniyetin haksız hücumları karşısında tarafsız kalmaya daha fazla tahammül edemeyerek aynı mahalleden on arkadaşıyla birlikte Vatan Cephesi'ne iltihak ettiğimizi arz eder, hürmetlerimizi sunarız.” (BCA, 10.9/ 217.672.2).

Yine daha önce hiçbir partiye üye olmadığını belirten Pazar ilçesi Soğuksu Mahallesi'nden Sıtkı Acar, Çayeli'den Halim Çalım ve Ömer Şuşaoğlu ve İslampâşa Mahallesi'nden bir grup vatandaş Vatan Cephesi'ne katılmıştır (BCA, 10.9/ 217.672.2).

Öte yandan CKMP'deki çözülmenin 1959 yılında da devam ettiği görülmektedir. Ardeşen'in Müftü Mahallesi'nde ikamet eden ve 1947 yılında DP kurucularından iken 1955'te arkadaşlarıyla geçimsizlik yüzünden DP'den ayrılarak MP'ye geçen ve partinin ilçe başkanlığını yürüten Sabit Başaran, aile efradıyla birlikte yeniden DP'ye dönmüştür. Sütlüce köyünden Kasım Arıcı, Zincirliköprü köyünden Harun Köse, Sabit Köse ve Ahmet Köse, Rize'de manifaturacılık yapan Hüseyin İstif ve 15 arkadaşı, Kibleadağı köyünden Ahmet İstiklal ve eşi, CKMP'den ayrılarak Vatan Cephesi'ne geçenler arasındadır. Yine Güneysu bucağına bağlı Kiremit köyünden Kara ve Yiğci ailelerinden 16 kişi telgraflarında, “HP (Halk Partisi) devrinde sefalet içerisinde bulunan Türkiye, DP döneminde kalkacağı, kendi nahiyelerinde Nahiyе binası, çay atölyesi ve köprü yapıldığı”nı belirterek CKMP'den ayrılarak Vatan Cephesi'ne gelmişlerdir. Ardeşen'in Mutafı (Gündoğan) köyünden Şevket Tiryaki, CMP ocak başkanlığından istifa ederek DP'ye kaydolmuştur. Şangul köyü CMP Ocak Başkanı Kazım Yaşayan, gönderdiği 29 Ocak 1959 günlü telgrafta 42 arkadaşı ile MP'den istifa ederek DP'ye geçtiğini bildirmiştir. Ardeşen'e bağlı Küçükköy CMP Ocak Başkanı Behçet Kal telgrafında, partinin 31 üyesi ile istifa ederek DP teşkilatına kayıt olduklarından bahsetmektedir. Hemşin'inin Kantarlı Köyü CMP Ocak Başkanı Yusuf Yüce, telgrafında ailesi ve 30 CMP üyesiyle DP saflarına geçtiğini belirtmektedir (BCA, 10.9/ 217.672.2). DP İl İkinci Başkanı Avukat Nazım Tarakçıoğlu, Çayırüzü köyünden Mehmet Özkurt, Gare köyünden Rifat Gültekin'in CKMP'den ayrılarak DP'ye geçtiklerini Genel Merkez'e rapor etmiştir (BCA, 10.9/ 217.672.2).

Hürriyet Partisi İl İdare Kurulu Üyesi Hasan Metin, partisinin CHP ile aldığı birleşme kararını demokrasinin gelişmesine mani bir durum ve DP iktidarına karşı haysiyetsizce bir tedbir olarak gördüğünü belirterek partisinden istifa ederek, akrabalarından yaklaşık 35 kişiyle 1946 yılında kurucuları arasında bulunduğu DP'ye yeniden kaydolmuştur (BCA, 10.9/ 217.672.2).

DP yanlısı basında ve devlet radyosunda Vatan Cephesi'ne katılım hususunda çıkan bazı haberler muhalif partiler tarafından yalanlanmıştır. 29 Ocak 1959 günlü Ankara radyosunda CHP'den istifa ederek Vatan Cephesi'ne katıldığı için adı okunan ve 35 arkadaşı ile DP'ye geçtiği bildirilen İsmail Çorbacı hakkında CHP Çayeli ilçe teşkilatından açıklama yapılmıştır. Açıklamaya göre Çorbacı partiden birkaç yıl önce istifa etmiştir ve onunla birlikte istifa edip Vatan Cephesi'ne katılan başka kişiler yoktur.

“Ankara radyosunun 29.1.1959 günkü yayınında partimizden 35 arkadaşı ile birlikte ayrılarak DP'ye geçtiği bildirilen ve CHP Haramtepe Ocak Başkanı olarak ilan edilen İsmail Çorbacı 1956 yılından sonra ocak başkanı seçilememiş ve 1957 de de partimizden istifa etmiştir. Radyonun yeni gibi göstermek istediği istifa budur. Kendisiyle birlikte istifa eden hiç kimse yoktur.” (Ulus, 8 Şubat 1959).

Bir diğer yalanlama, Çayırüzü köyünden Muhammet⁸ Kurt'un DP Genel Merkezine gönderdiği telgrafa dairdir. Kurt, telgrafında, köyünde başkanlığını yaptığı CHP'den, iktidar hırsları ile hareket ederek kalkınan Türkiye'yi baltaladığı düşüncesiyle 210 kadar bir kişiyle DP'ye geçtiğini bildirmiştir (BCA, 10.9/ 217.672.2). Radyondan da verilen bu haber, CHP tarafından yalanlanmıştır. Parti teşkilatı, Muhammet Kurt'un CHP ile bir ilgisinin

⁸ Bazı belgelerde “Mehmet” diye geçmektedir.

bulunmadığı gibi Çayırüzü köyünden Halk Partisinden herhangi bir ayrılma olmadığını belirtmiştir. Hatta köydeki DP'lilerden bazılarının Güç Birliği'ne katıldığını iddia etmiştir.

“Mehmet Kurt'un CHP ile bir ilgisi bulunmadığı gibi, Çayırüzü köyünden Halk Partisinden herhangi bir ayrılma da olmamıştır. Bu köyde 1957 seçimlerinde CHP 95, DP 99, CMP 52 oy almışlardı. Seçimlerden sonra iktidarın tutumunu beğenmeyen birçok kişi de DP den ayrılmış ve CHP saflarında Güçbirliği cephesine katılmışlardır.” (Ulus, 4 Haziran 1959).

Fındıklı Köyü DP Ocak Başkanı Ahmet Yılmaz, DP Kalkandere İlçe Başkanlığına gönderdiği dilekçede Ege seyahati sırasında İsmet İnönü'ye yapılan muameleden duyduğu üzüntü ve utanç nedeniyle partisinden istifa ederek CHP saflarına katıldığını bildirmiştir (Zümrüt Rize, 4, 9, 23 Haziran 1959).

Görüldüğü üzere ilde süren karşılıklı cepheleşmede DP daha çok tercih edilmektedir. Ardeşen DP İlçe Başkanı İsmail Çırak'ın ilçede gerçekleşen muhtarlık seçimlerine dair genel merkeze verdiği rapora göre, Şentepe Mahallesi muhtarlık seçiminde CHP, Millet Partisi adayını, Düz Mahallesi'nde de Millet Partisi CHP'yi desteklemişti. Buna rağmen seçimi Şentepe Mahallesi'nde 27'ye karşı 76 oyla ve Düz Mahallesi'nde 42'ye karşı 57 oyla DP kazandı. Her üç partinin de seçime girdiği Merkez Mahallesi'nde CHP 39, MP 27 ve DP 135 oy aldı (BCA, 10.9/ 217.672.2).

Öte yandan DP'li idarecilerin il dâhilinde Vatan Cephesi açtırabilmek için çeşitli vaatlerde buldukları iddia edilmiştir. Basında yer alan bir haber göre, halka Vatan Cephesi Ocağı açmaları karşılığında mahalle yollarının düzeltileceği veya çay atölyesi açılacağı yönünde vaatler verilmiştir. Aynı haberde, İslampaşa Mahallesi'nde Vatan Cephesi açılması karşılığında çay atölyesi açılacağı vaadinde bulunduğu yazılıdır (Zümrüt Rize, 4 Haziran 1959).

DP'ye kayıtlar devam ederken, telgraflardan DP il teşkilatında ciddi sıkıntılar olduğu anlaşılmaktadır. Başbakan Adnan Menderes'e Rize'den çekilen 16 Mart 1959 tarihli bir telgrafta şöyle bir sıkıntı dile getirilmektedir:

“Şahsi ihtiras ve arzuların tahakkuku uğruna vilayetimiz Merkez İlçe DP İdare Heyetinin işten el çektirilmesini temin eden İl Geçici Kurulunun tutumu teşkilatın zaafına ve hatta tamamen yok olmasına sebep olacağı esefle müşahede edilmektedir. Çok sevdiğimiz partimizin selameti için durumun ıslahına kadar genel merkezden bir müfettişin vilayetimizde bulundurulmasını arz ve istirham ederiz.” (BCA, 10.9/ 217.672.2)

Bir başka telgrafta Demokrat Partili bir grup, 1958 kongrelerinin yenilenmesi için işten el çektirilen vilayet idare heyeti yerine kurulan Geçici İl İdare Kurulunun suiniyetle hareket ettiği ve yerlerini sağlamlaştırmak için tüzüğe aykırı davrandıkları, Salarha beldesinin Kömürcüler köyünde tüzüğe aykırı kongre yapıldığı iddialarında bulunmuş, birlik ve beraberliğin bozulmaması için acil bir müfettiş gönderilmesini talep etmiştir (BCA, 10.9/ 217.672.2).

Yaşanan anlaşmazlıklar neticesinde DP eski il idare heyeti üyelerinden Av. Nazım Tarakçıoğlu ile Hamdi Fırat ve Cemal Tavukçuoğlu DP'den ihraç edilmiştir (Zümrüt Rize, 30 Temmuz 1959). Gerek teşkilattaki huzursuzluk gerekse hükümetin bir takım politikalarından ötürü Rize'de DP kanadında da hatırı sayılır istifalar olmuştur. Kalkandere'nin Yumurtatepe köyü ile Dağdibi, Merkez, Taşçılar ve Tatlısu mahallelerinden bazı DP'liler partilerinden istifa etmiştir (Zümrüt Rize, 23 Haziran 1959). Pazar'a bağlı Derinsu köyünden Nazım Bakoğlu on kişilik aile efradı ile DP'den istifa ederek CHP'ye kayıt yaptırmıştır (Zümrüt Rize, 10 Temmuz 1959).

DP ve CKMP üyelerinden Kamil Taşçı, Memiş Ketenci ve Mehmet Geniş CHP'ye geçmişlerdir (Zümrüt Rize, 2 Temmuz 1959). Yine Fındıklı ilçesinin Sümer Köyü CHP Ocak Kongresi'nde beş kişi CHP'ye kaydolarak Güç Birliğine katılmıştır (Zümrüt Rize, 19 Mayıs 1959). Aynı şekilde Güneyce'den bazı DP'liler istifa ederek CHP saflarına geçmiştir. Merkeze bağlı Paşakuyu Mahallesi'nden Mehmet Piliç, İnönü'nün başına atılan taştan ötürü, DP'den ayrılarak CHP'ye geçtiğini belirtmiştir (Zümrüt Rize, 29 Aralık 1959).

İkizdere'nin Demirkapı köyü CKMP Ocak Başkanı Aziz Turanlı ve Dereköy DP ocağından Abit Ekşi, Ömer Ekşi, Ali Ekşi partilerinden istifa ederek CHP'ye kayıt yaptırmışlardır. Abit Ekşi ve Ömer Ekşi yeniden seçilen CHP Dereköy Ocağı Müteşebbis Heyeti'ne alınmıştır. DP üyelerinden Şevki Ekşioğlu Zümrüt Rize gazetesine gönderdiği yazıda, İsmet İnönü'ye karşı iktidarın tutumunu beğenmediği için partisinden istifa ettiğini ve CHP saflarına geçtiğini ifade etmiştir (Zümrüt Rize, 11 Temmuz 1959). Güneysu'ya bağlı Yeşilyurt köyünden Hüseyin Erbaş ve oğlu Mehmet 15 arkadaşı ile CHP'ye kayıt olmuştur (Zümrüt Rize, 22 Temmuz 1959). Zümrüt Rize gazetesinin verdiği bir diğer habere göre Pekmezli köyünden 22 genç CHP'ye kaydolmuştur (Zümrüt Rize, 22 Eylül 1959). Aynı gazetenin bir başka haberinde Çayeli'ne bağlı Musadağı köyünden de bir grup vatandaşın

DP'den istifa ederek CHP'ye katıldığı yazılıdır (Zümrüt Rize, 19 Ekim 1959). Kömürcüler Köyü'nde 1950 seçiminde bir, 1954'te sekiz ve 1957'de 14 oy alabilen CHP'nin 1959'da bu köydeki üye sayısı 75'e ulaşmıştır (Zümrüt Rize, 22 Ekim 1959). Pazar'ın Aktaş köyünde DP'li 25 kişi ve Alçılı köyünden 61 DP'li partilerinden istifa ederek CHP'ye geçmiştir (Zümrüt Rize, 1, 11, 22 Aralık 1959).

CHP Derepazarı bucak kongresinde söz alan Selahattin Selimoğlu, 1957 seçimlerinden bu yana CHP'ye katılımın çok olduğunu fakat bu katılımların CHP kurullarının çalışmasının ürünü olmayıp DP iktidarının hatalarından kaynaklandığını, metotlu ve iyi bir çalışma ile bugünkü iltihaklardan çok daha fazla taraftar temini mümkün olabileceğinden bahsetmiştir (Zümrüt Rize, 7 Aralık 1959).

Siyasal alanda yaşanan bu kutuplaşma ve artan istifalardan ötürü CHP, heyetler oluşturarak yurt çapında gezilere başlamıştır (Zümrüt Rize, 8 Temmuz 1959). İlçe ve köy ocak kongreleri kalabalık katılımlarla gerçekleştirilmiş ve sık sık vatandaşlarla görüşülmüştür. CHP kanadında faaliyetlerin hızlanmasının bir diğer nedeni erken seçim olabileceği düşüncesidir. Beklenen bu seçimde Rize'den iyi bir netice almak isteyen CHP Genel Merkezi'nin bu vilayete ağırlık verdiği basında yer almaktadır (Zümrüt Rize, 19 Ekim 1959).

1960 Yılında Rize'de Vatan Cephesi

Eldeki belgelere göre 1960 yılı içerisinde de DP'ye katılım devam etti. Azaklıhoca köyünden Yılmaz, Kaya ve Özdemir ailelerinden bir grup CHP'den istifa ederek DP'ye katıldı. Merkeze bağlı Yeniköy Mahallesi'nden Mehmet İnanç DP Genel Merkezi'ne gönderdiği telgrafta 131 arkadaşı ile istifa ederek DP'ye iltihak etti (BCA, 10.9/ 217.674.4). Aynı şekilde Güneysu'nun Güneli köyünden Kazım Peçe, Derepazarı'na bağlı Kirazdağı köyünden Akgün, Albayrak, Berber, Bursalı ve Deniz ailelerinden bir grup kişi CHP'den istifa ederek Vatan Cephesine katıldılar (Memleket, 26 Ocak 1960; Memleket 9 Şubat 1960; BCA, 10.9/ 217.674.4).

Yine CHP'den istifa eden Pazar'ın Güneyköy Muhtarı Mehmet Tabanlı, 27 Ocak 1960 tarihli telgrafında, CHP'nin nasıl ihtiras peşinde koştuğunu gördüğünü ve DP döneminde memlekette yapılan sayısız eserleri inkâr etmesini doğru bulmadığını ifade etmiştir. İnönü'nün halkı geri ve ileri unsurlar diye ikiye ayırmasını ve partinin eskiden olduğu gibi büyük vatandaş kütlelerini hakir görmeye başlamasını üzüntüyle karşıladığı belirten Tabanlı, eski partisine kabul edilmesini istemiştir. Ardeşen'in Ortaalan köyünden Ahmet Şevket Güner ve bir grup arkadaşı, Hemşin'in Nurluca köyünden İsmail Çakır ile ailesi ve bir grup arkadaşı da Vatan Cephesine geçtiler. Fındıklı'nın Derbent köyü CHP eski ocak idare heyetinden İlyas Arslan, Cevdet Özer, İhsan Arslan, Mustafa Karadeniz, Arslan Yazıcı gönderdikleri ortak telgrafta Vatan Cephesi'ne kaydolduklarını bildirmişlerdir. Fındıklı ilçesinden Behçet Mahmut Yazıcıoğlu ve bir grup arkadaşı gönderdikleri ortak telgrafta, "*Mensubu bulunduğumuz CHP ve CKM partilerinin yıkıcı, sinsî ve gayrisamimî faaliyetlerinden nefretlik duyarak 20 kişi ile birlikte DP'ye geçtik.*" demiştir (BCA, 10.9/ 217.674.4). Topkaya köyü CKMP Ocak Başkanı İsmail İnce ve bir grup arkadaşı, merkeze bağlı Kurtuluş köyünden Aktepe ve Mavi ailelerinden bir grup CKMP'den istifa ederek DP'ye katılmıştır (Memleket, 29 Nisan 1960; Memleket, 14 Mayıs 1960).

Vatan Cephesi'ne katılımla beraber ilçe ve bucaklarda Vatan Cephesi ocaklarının da kurulmasına başlandı. DP Rize İl Başkanı Yusuf Tiryaki parti genel merkezine gönderdiği 16 Nisan 1960 tarihli telgrafta, Güneysu'nun Adacami köyünden CKMP Ocak idare heyetinin tamamı, CHP'den ve müstakillerden 56 kişilik bir grubun partilerinden istifa ederek köylerinde Vatan Cephesi ocağı açtıklarını bildirmektedir. Yine Nisan ayının ilk haftası içerisinde Elmalı köyünde Vatan Cephesi ocağı kuruldu (Zümrüt Rize, 7 Nisan 1960). Ardeşen'de 1 Mart 1960'da kalabalık bir vatandaş topluluğunun katılımıyla Vatan Cephesi ocağı açıldı (Memleket, 2 Mart 1960). Ocağın idare heyeti şu kişilerden oluşmaktaydı: Sabit Başaran, Osman Ergün, Kazım Kabaoğlu, Mehmet Kahveci, Besim Bursalı, Osman Kalaycı ve Rıza Yıldırım (BCA, 10.9/ 217.672.2).

Pazar'da Vatan Cephesi, Rize DP İl İdare Kurulundan Nahit Orgen, Lütfü Vardal ve Ahmet Karalı'nın iştirakiyle kalabalık bir törenle açıldı. Ocak başkanı yaptığı konuşmada şimdilik 225 kişinin CHP'den istifa ederek Vatan Cephesi'ne katıldığını bu sayının sonraki günlerde çok daha fazla artacağı belirtmiştir (Memleket, 2 Aralık 1959). İl Başkanı'nın genel merkeze bildirdiği göre 1957 yılında 1960'a kadarki sürede DP'ye 4.486 kişi katılmıştır (BCA, 10.9/ 217.674.4).

DP'ye katılımların yanı sıra partiden istifalar bu yılda da devam etmiştir. Basında yer alan bir habere göre Müftü Mahallesi'nden ayrılarak yeni oluşturulan Arka Mahalle'de CHP ocağı kurmak için DP'lilerin de aralarında bulunduğu 9 kişilik bir grup CHP'ye katılmıştır (Zümrüt Rize, 18 Şubat 1960). 17 Şubat 1970 günü sekiz kişi

daha CHP'ye kayıt yaptırmıştır. Ardeşen'in Topluca köyünden İlyas Uçak, Bilal Uçak, Hasan Berge ve yedi arkadaşı, Murat köyünden Rasim Kesin, Doğanay köyünden İzzet Aksamaz ve 11 arkadaşı DP'den istifa etmiştir. Yine Murat köyünden CKMP'li Mehmet Karakaş ve dört arkadaşı, Der pazarı'ndan bir grup DP'li de CHP'ye katılmıştır (Zümrüt Rize, 15 Mart 1960, 18 Nisan 1960). DP'nin Ardeşen ve Pazar teşkilatının kurucularından Murat Bakan, 14 Şubat 1960 günü partisinden istifa etmiştir. İstifa nedenlerinden birini 1954'den sonra CHP'den kovulan kötü niyetli kişilerin DP'de toplanmasıyla partinin siyasi itibarının düşürülmesi olarak belirtmiştir (Zümrüt Rize, 19 Şubat 1960).

CHP İl Teşkilatı, Ankara Radyosundan Rize'den Vatan Cephesi'ne katılanlar arasında adları okunan Sandıktaş köyünden Şevket Selimoğlu ile annesi ve adı okunan diğer Selimoğulları'nın DP ile ilgileri olmadığını belirtmiştir. Zincirliköprü CHP Başkanı da radyoda kendi köyünden adları okunan kişilerin öteden beri DP'li olduklarını, radyonun eski kayıtları okuduğunu ifade etmiştir (Zümrüt Rize, 15 Ocak 1960). CHP Pazar eski ilçe başkanı Muhiddin Basa, Vatan Cephesi açma teşebbüsü ve CHP çalışmalarını kösteklediği gerekçeleriyle partiden ihraç edilmiştir (Zümrüt Rize, 8 Ocak 1960).

Öte yandan 15 ay kadar önce DP'ye katılan Can Bayar adlı genç, İstanbul ve Ankara olayları nedeniyle DP Rize İl Başkanlığına gönderdiği dilekçe ile partisinden istifa etmiştir:

“Atatürk'ün Türk gençliğine emanet ve vasiyetini yerine getirmek mecburiyetinde bulunan Türk gençliğine son olaylar münasebetiyle reva gören siyasi bir teşekkülde bulunmak asil kanım ile kabili telif olmadığı gibi bilhassa Atatürk'ün ruhunu rencide etmemek amacıyla yanlış bir istikamete yol alan partiden istifa ediyorum.” (Zümrüt Rize, 13 Mayıs 1960)⁹

Sonuç

Türk siyasal hayatında kutuplaşmanın en açık örneklerinden biri Vatan Cephesi olayı ile yaşanmıştır. Dönemin iktidar partisi DP ile başta CHP olmak üzere diğer muhalefet partileri arasındaki çekişme halkı iki cephe arasında keskin bir bölünmeye sürüklemiştir. Adnan Menderes'in 12 Ekim 1958 Balıkesir mitingindeki konuşması ile başlayan ve 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile biten bu dönem, yaklaşık 20 ay sürmüştür. Belirtilen siyasi çekişmenin Rize'deki yansımalarının incelendiği bu çalışmada, halkın belirgin olarak DP'ye teveccüh ettiği görülmüştür. Bilhassa daha önce DP'den ayrılarak diğer partileri geçen Rizelilerin eski partilerine geri döndükleri anlaşılmıştır. Muhalif partilerden istifalar da HP'nin CHP'yle ve TKP'nin CMP ile birleşmesinin önemli bir yeri vardır. Partililerin bir kısmı bu birleşmeye sıcak bakmamıştır. CHP dışında özellikle son iki seçimde vilayette oylarını arttıran CMP'den DP'ye yoğun bir geçiş gözlemlenmiştir. Öte yandan DP'de de istifalar hatırı sayılır düzeyde gerçekleşmiştir. Bunda teşkilat içerisindeki hizipleşmenin rolü büyüktür. Ayrıca partiye yeni katılan kişilere tepki göstererek istifa edenler olduğu da görülmüştür. CHP'de de DP'de olduğu gibi hizipleşmelerden kaynaklı istifalar gerçekleşmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhurbaşkanlığı Arşivi

10.9/ 217.672.2.

10.9/ 217.674.4.

10.9/ 15.46.2.

---

⁹ İstifa mektubunu yayımlayan ve haberin başında “İstanbul ve Ankara hadiseleri dolayısıyla gençler arasında DP idaresine karşı Antipati devam etmektedir.” ifadesi düşen Zümrüt Rize gazetesi sahibi ve yazı işleri müdürü Mustafa Ardal hakkında soruşturma açıldı. Soruşturma sonucunda TBMM Tahkikat Encümenininin 29 Nisan 1960 tarihli Ankara'da vuku bulan hadiseler hakkında hükümetin ve örfi idare kumandanlıklarının yapacakları resmi beyan ve tebliğler haricinde her türlü haberin yasak edilmesi kararına uymadığı gerekçesi ile gazetenin ilgili nüshası toplandı. BCA, 10.9/ 15.46.2.

Sürelî Yayınlar

Zümrüt Rîze

18 Kasım 1958	11 Temmuz 1959	22 Aralık 1959
29 Aralık 1958	22 Temmuz 1959	8 Ocak 1960
19 Mayıs 1959	30 Temmuz 1959	15 Ocak 1960
4 Haziran 1959	22 Eylül 1959	18 Şubat 1960
9 Haziran 1959	19 Ekim 1959	19 Şubat 1960
23 Haziran 1959	22 Ekim 1959	15 Mart 1960
2 Temmuz 1959	1 Aralık 1959	7 Nisan 1960
8 Temmuz 1959	7 Aralık 1959	18 Nisan 1960
10 Temmuz 1959	11 Aralık 1959	13 Mayıs 1960

Memleket

20 Kasım 1959	9 Şubat 1960	29 Nisan 1960
2 Aralık 1959	2 Mart 1960	14 Mayıs 1960
26 Ocak 1960		

Ulus

8 Şubat 1959
4 Haziran 1959

Zafer

13 Ekim 1958
15 Aralık 1958
27 Aralık 1958

Telif ve Tetkik Eserler

- Aslan, Z. (2013), “Trabzon’da Vatan Cephesi (12 Ekim 1958-27 Mayıs 1960)”, *Karadeniz Araştırmaları*, (36), 129-148.
- Başaran, S. (2019), “Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)”, Zehra Aslan-Mustafa Arıkan (ed.), *Cumhuriyet Döneminde Rîze II (1950-1983) Siyasî Temeller*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, Ankara, 15-94.
- Doğaner, Y. (2013), *Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- (1959), “Faydasız Gayretler”, *Zümrüt Rîze*, 4 Haziran, 1.
- Öymen, A. (2013), “... *Ve İhtilal*”, Doğan Kitap, I. Baskı, İstanbul.
- Tunç, B. (2017), “Eskişehir’de Vatan Cephesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (52), 198-212.
- Uyar, H. (2012), *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek Vatan Cephesi*, Boyut Yayınları, İstanbul.

EXTENDED ABSTRACT

The tension between the government and the opposition, which continued to increase since 1945, when the multi-party life started again, reached its peak in the third term of the Democratic Party (DP) government. The extremely aggressive attitude of the opposition and the unification movement of some parties caused anxiety and anger in the DP.

Menderes defined the opposition parties, especially the Republican People's Party (CHP), as the "Discord Front". In his speech in Manisa on October 12, 1958, he announced that the government would establish the "Fatherland Front" against this Discord Front. After the call, many people who are or are not a member of a party from all over the country started to join the Fatherland Front and the DP. Those who resigned from the ruling party also joined the Union of Forces, which was formed under the leadership of the CHP and Freedom Party (HP), thus the CHP. In this study, the activities of DP to establish a Fatherland Front in Rize province were examined. The reasons for the transition of the people of Rize between parties were mentioned. Archival documents and the press were mainly used in the study.

Immediately after Adnan Menderes announced that the Fatherland Front would be established, successive resignations came from the opposition parties in the Rize province, and transitions to the Fatherland Front and the DP began. Some people who joined the Fatherland Front reported this situation to the Prime Minister through telegrams. The first document in this direction belongs to İsmail Yılmaz from Yokuşlu village of Karadere sub-district of Rize center, dated 23 October 1958.

In the available records, it is seen that the most resignations from the CHP took place in Ardeşen district. Among those who resigned, there were also party leaders and local authorities. The decision of merging CHP and HP was not welcomed by supporters of the HP. Therefore, many citizens moved to the DP. A substantial number of CKMP members also joined the DP in Rize. Likewise, the unification of the Turkish Peasants' Party and the Republican Nation Party (CMP) had reactions especially from the supporters of the CMP in Rize, and the transition to the DP accelerated.

In some of the telegrams sent to the DP and Adnan Menderes, high numbers of resignations are mentioned. Although it is not possible to determine the accuracy of the numbers, it is likely that it is exaggerated. In addition to party members, it is seen that citizens who had never been a member of any political party previously joined the Fatherland Front. On the other hand, it was claimed that DP administrators had made various promises in order to open a Fatherland Front within the province. According to a news report in the press, promises were made to the public that neighborhood roads would be improved, or a tea workshop would be opened in return for opening a Fatherland Front Hearth.

It is understood from the telegrams that there were serious problems in the DP provincial organization while the registrations to the DP were continuing. As a result of these troubles, some party members were expelled, while others resigned and moved to the CHP. There were also some people who resigned from the DP because they were not satisfied with the way İnönü was treated.

Due to this polarization in the political arena and increasing resignations, the CHP formed committees and started trips around the country. District and village congresses were held with large participation, and citizens were frequently interviewed. Another reason for the acceleration of activities in the CHP wing was the thought that early elections may have occurred. It is stated in the press that CHP Headquarters, which wanted to get a good result from Rize in this expected election, gave weight to this province.

After the call of Menderes, many resignations from opposition parties and participation in the Fatherland Front and DP were observed in Rize. Likewise, there were those who resigned from the DP and joined the CHP. On the other hand, it is understood that some news of resignation and participation in the Fatherland Front were unfounded. This period, which started with Adnan Menderes' speech in the public meeting in Balıkesir on October 12, 1958 and ended with the military intervention on May 27, 1960, lasted for about 20 months.

YENİ ASUR DEVLETİ'NİN ASKERİ SEFERLERİNDE GANİMET ALINAN HAYVANLAR VE BÖLGELERİ

THE ANIMALS AND THEIR REGIONS WHICH WERE LOOT AT THE MILITARY CAMPAIGNS OF THE NEO-ASSYRIAN STATE

Sercan COŞGUN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı
87scncsgn@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6199-2881

Okay PEKŞEN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
okay.peksen@omu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4841-5427

ÖZ

Eski Mezopotamya coğrafyasının önemli devletlerinden olan Yeni Asur Devleti askeri ekonomiyi temel alan bir yapıya sahipti. Ülke içerisindeki maden rezervleri, tarımsal potansiyeli, tekstil ürünleri ve hayvan popülasyonu kendine yetecek durumda değildi. Bu sorun ihtiyaçların büyük bir bölümünün gerçekleştirilen askeri seferlerden edinilmesini zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluktan hareketle Yeni Asur Devleti sömürü politikasını ön planda tutmuş ve ekonomisini büyük ölçüde askeri gücüyle kalkındırmıştır. Esir olarak alınan insanlardan madenlere kadar pek çok kalemin oluşturduğu ganimetlerin önemli bir kısmını da çeşitli hayvanlar oluşturmaktadır. Bu hayvanların en önemlilerini koyunlar, sığırlar, develer, katırlar ve atlar oluşturmaktaydı. Geniş bir coğrafyaya hükmeden Yeni Asur Devleti gerek ele geçirdiği yeni topraklardan gerekse de yıllık sefer organizasyonları sırasında yağmaya tabi tuttuğu topraklardan ganimet aldığı hayvanlarla hem ekonomisini güçlendirmekte hem de ordusunun ihtiyaçlarını karşılayabilmekteydi. Bu çalışmada çivi yazılı metinlerden elde edilen bilgilerden hareketle Yeni Asur Devleti'nin askeri seferleri, bu seferlerden elde ettiği ganimetler içerisinde hayvanların yeri ve bu hayvanların Asur ekonomisi açısından önemi hakkında tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

ABSTRACT

The Neo-Assyrian State, one of the important states of the ancient Mesopotamian geography, had a structure based on military economy. The mineral reserves, agricultural potential, textile products and animal population in the country were not self-sufficient. This problem necessitated the acquisition of most of the needs from the military campaigns. Based on this necessity, the Neo-Assyrian State prioritized the policy of exploitation and developed its economy largely with its military power. Various animals constitute an important part of the loot, which is formed by many items from people taken as captives to mines. The most important of these animals were sheep, cattle, camels, mules and horses. The Neo-Assyrian State, which ruled over a wide geography, was able to both strengthen its economy and meet the needs of its army with the animals it took as loot from the new lands it seized and the lands it plundered during the annual campaign organizations. In this study, based on the information obtained from the cuneiform texts, determinations and evaluations were made about the military campaigns of the Neo-Assyrian State, the place of animals in the loot obtained from these campaigns, and the importance of these animals in terms of Neo-Assyrian economy.

Geliş Tarihi:
25.11.2022

Kabul Tarihi:
18.12.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler:
Yeni Asur Devleti
Savaş
Ganimet
Hayvanlar
Ekonomi

Keywords:
Neo-Assyrian
State War
Loot
Animals
Economy

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilen.1210311>

Atıf/Cite as: Coşgun, S. ve Pekşen, O. (2022). Yeni Asur Devleti'nin askeri seferlerinde ganimet alınan hayvanlar ve bölgeleri. *Neuşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2583-2599.

Giriş

Eski Mezopotamya tarihinde önemli bir yere sahip olan Asurluların MÖ II. binyılın başından itibaren siyasi yapılarını oluşturdukları görülmektedir. Ekonomik açıdan bakıldığında ise Eski Asur Devleti, Anadolu ile sıkı bir ticaret içerisinde bulunmuş ve bu sayede ekonomik gelir elde etmiştir (Gökçek, 2020: 35-36). Kalay ve dokuma gibi ürünlerin başı çektiği bu ticaret döneminde Eski Asur Devleti Anadolu ile hem ekonomik hem de kültürel bağlar kurmuştur (Barjamovic, 2020: 24).

MÖ 1500'lerden itibaren ise Orta Asur Krallığı'nın gelişmeye başladığı görülmektedir. Orta Asur Devleti'nin I. Aşşur-uballit dönemine kadar geçen süreci ayrıntılarıyla bilinmemektedir. Asur devleti açısından I. Aşşur-uballit dönemi sonrasında gelişen bir gerileme dönemi söz konusu olmuş ancak I. Adad-nirari, I. Salmanassar ve I. Tukulti-Ninurta dönemlerinde tekrar güçlenilerek çeşitli başarılar elde edilmiştir (Mieroop, 2018: 161).

Yeni Asur Devleti dönemine gelindiğinde ise Eski Asur ve Orta Asur Devletleri'nden daha farklı bir yol izlendiği görülmektedir. MÖ I. bin yılın başlarından itibaren güçlenen Yeni Asur Devleti Mezopotamya ve çevre coğrafyalar üzerinde baskın bir güç haline gelmiştir. Öyle ki, Yeni Asur Devleti İran, Anadolu ve Mısır toprakları üzerine birçok kez seferler gerçekleştirmiş ve uzun bir zaman bu bölgeleri kontrolü altında tutabilmiştir. Ayrıca ele geçirilen bölgeler hem siyasi hem de ekonomik olarak Yeni Asur Devleti tarafından kontrol edilmiştir. Yeni Asur Devleti'nin bu denli güçlü olması ordu temelli bir devlet ideolojisine sahip olmalarından ileri gelmektedir. Bu anlamda Asur kralının temel görevinin devlet ve tanrı Aşşur adına savaşmak olduğu görülmektedir. Bu durum bize Yeni Asur Devleti'nin yayılmacı bir ideolojiye sahip olmasının arkasındaki fikri açıklamaktadır (Mieroop, 2018: 202-203). Yeni Asur Devleti'nin kralları, üstlendikleri bu dini görevi bir propaganda şeklinde kullanmışlardır. Yaptıkları işleri tanrının buyruğu gerekçesiyle ortaya koyduklarını belirten Asur kralları bu sayede kendi istek ve arzularını tanrısal bir güce dayandırarak meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir. Yeni Asur Devleti'nin genişleme politikasında her ne kadar dini durumlar ön plana çıkarılsa da asıl amacın sömürgeci bir sistemin kurulması olduğu görülmektedir. Bu amaç doğrultusunda hareket eden Yeni Asur Devleti sömürgeci faaliyetlerini güçlü orduları sayesinde rahatlıkla uygulayabilmiş ve sefer düzenledikleri bölgelerin zenginliklerini ele geçirmek suretiyle büyük ekonomik kazanımlar elde etmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Yeni Asur Devleti'nin temel askeri politikası savaş kazanma ve sonrasında ekonomik gelir elde etme üzerine şekillenmekteydi (Akyüz ve Toptaş, 2020: 196-198).

II. Aşşur-dan Dönemi Hayvan Ganimetleri (MÖ 934-912)

II. Aşşur-dan, Yeni Asur Devleti'nin ilk hükümdarı olarak kabul edilmektedir. Onun döneminde başlayan gelişmeler neticesinde devlet büyüyerek zamanla bir imparatorluk haline gelmiştir (Akyüz ve Toptaş, 2020: 198). Bu dönemde hayvanlar da dahil olmak üzere, Asur dışındaki toprakların zenginliklerini elde etme üzerine kurulu olan anlayış giderek bir devlet politikasına dönüşmüştür. Haliyle bu sömürü düzeni diğer halkların gözünde Asur'a karşı zamanla olumsuz bir imaj oluşmasını da sağlamıştır (Nardo, 2007: 43). II. Aşşur-dan'ın askeri faaliyetlerine bakıldığında ise seferlerini Aramiler üzerine yoğunlaştırdığı görülmektedir. Bu seferlerin asıl amacı Aramilerin Asurlulardan almış olduğu bölgeleri tekrardan geri alma isteğidir. Bu durumla birlikte hem topraklar genişletilmiş hem de Asur ülkesinde ekonomik anlamda zenginlik artmaya başlamıştır (Liverani, 2014: 475). Eski topraklarını geri alma üzerine şekillenen bu politikayı Yeni Asur Devleti ilk zamanlarında bir propaganda olarak kullanmıştır. Nitekim bu durum hem alınan ganimetleri hem de yapılan askeri seferleri haklı göstermek adına önemli bir algı yaratmayı amaçlamıştır (Kuhrt, 2010: 131). İzlenen bu politika sayesinde elde edilen topraklara ek olarak birçok zenginlik de Asur topraklarına taşınmaya başlanmıştır. II. Aşşur-dan döneminde alınan hayvan ganimetlerine bakıldığında ganimetlerin az olmakla birlikte sürülerin alınması şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Hayvanların türü açıkça belirtilmemekle birlikte ele geçirilen hayvanlar genel bir isimlendirmeye dönemin kayıtlarına geçirilmiştir. Bu anlamda küçük ve büyükbaş hayvan sürülerinin ganimet olarak alındığı vurgulanmıştır. II. Aşşur-dan döneminde elde edilen ilk hayvan ganimetinin Aramiler üzerine yapılan seferden alındığı görülmektedir. Bu seferde Asurlular, Aramilerin elinde bulunan Ekal-pi-nari¹ şehrini ele geçirdikten sonra bu bölgeden hayvan sürüleri aldıklarını kaydetmişlerdir (RIMA 2, A.0.98.1, 6-15). II. Aşşur-dan bu sefer sonrasında batı ve kuzey bölgelerine yönelik askeri faaliyetlerini devam ettirecektir (Toptaş, 2018: 12; Çeçen,

¹ Bir Arami yerleşkesi olan Ekal-pi-nari şehri Küçük Zab ile Dicle'nin birleştiği yere konumlandırılmaktadır. Bkz. Lipinski, 2000: 412.

2007: 33). Bunların yanı sıra yapmış olduğu seferler içerisinde, Suhu² ülkesine ve Kıruru Dağı³ şehirlerine karşı başarılar elde ettiğinden ve bu bölgelerden hayvan sürüleri ele geçirdiğinden bahsetmektedir. Ele geçirilen bu sürüler Asur şehrine taşınmıştır. Taşınan hayvanlar konusunda ise ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır. Alınan hayvan ve diğer savaş ganimetlerinin kayıt altına alınması ve elde edilen başarıların kahramanlık içeren bir üslupla anlatılması durumu daha sonraki hükümdarların kayıtlarında da varlığını sürdürmüştür. Gerçekleştirilen askeri harekâtlarda ganimet ve sömürü üzerine kurulacak olan bu sistemin temelini oluşturulması açısından II. Aşşur-dan'ın faaliyetleri önemli bir başlangıç noktasıdır (RIMA 2, A.0.98.1, 54-59).

II. Adad-nirari Dönemi Hayvan Ganimetleri (MÖ 911-891)

II. Adad-nirari dönemine gelindiğinde Yeni Asur Devleti'nin büyüme politikasının daha da hızlandığı görülmektedir. Seferlerin artışıyla devlet ekonomik açıdan büyümeye devam etmiştir. II. Adad-nirari'nin seferlerine bakıldığında üç bölge üzerine ağırlık verildiği görülmektedir. Bu anlamda II. Adad-nirari, Aramilerin bulunduğu batı ile kuzey coğrafyası ve Babil üzerine seferler gerçekleştirmiştir (Duymuş, 2011a: 33). Aramiler üzerine yapılan seferlerde II. Adad-nirari'nin Aramilere karşı başarılar elde ettiği görülmektedir (Cavendish, 2011: 106). Yapılan başarılı seferlerin artışına paralel olarak ele geçirilen hayvanlar hayvansal ganimetler üzerine tutulan kayıtlar da kademeli bir şekilde artmıştır. Bu anlamda II. Adad-nirari'nin sefeline göre hayvan ganimetlerinden daha fazla bahsettiği görülmektedir. Bu dönemde elde edilen hayvan ganimetlerine bakıldığında öncelikle Qumānu⁴ ülkesinin yenilgiye uğratılması sonucunda hayvan sürülerinin ele geçirildiği görülmektedir. Ganimet olarak alınan bu sürüler Asur şehrine taşınmıştır. Ayrıca Dicle etrafındaki bazı şehirlerden de hayvan sürülerinin alındığı belirtilmektedir. II. Adad-nirari alışılmışın dışında bir yetişkin bir de küçük dişi maymun aldığından bahsetmektedir. Bu maymunları Yukarı Habur çevresinde bulunan Hanigalbat ülkesine (Mitanni) yaptığı üçüncü seferinde bir Arami yerleşkesi olan Bit-Adini⁵ ülkesinden aldığı söylemektedir (RIMA 2, A.0.99.1, 10-19; 1'-5'; RIMA 2, A.0.99.2, 45-48; Kerekes, 2021: 178; Bryce, 2009: 125; Yıldırım-Pekşen 2018: 44). II. Adad-nirari sonraki seferlerinde Sikkur ve Sappānu⁶ şehirlerine karşı savaştığını ve onları yenilgiye uğratarak kendilerinden ganimet olarak hayvan sürüleri aldığı belirtilmektedir. Buradan alınan hayvanların Asur şehrine taşındığı kaydedilmiştir. II. Adad-nirari'nin Hanigalbat ülkesine beşinci kez yapmış olduğu seferinde ise Habur Nehri kıyısında bulunan şehirlerden biri olan Qatnu şehrinde hayvanlar aldığı görülmektedir. Buradan alınan hayvanların hangi türden oldukları açıkça belirtilmiştir. Bu şehirden alınan hayvanlara bakıldığında at ve öküzler dikkat çekmektedir. Aynı seferin devamında Sirqu⁷ şehrinde öküzler ve eşekler alındığı da belirtilmektedir. II. Adad-nirari yapmış olduğu bu seferlerde ele geçirdiği hayvan ganimetlerini ve diğer malları bazen karşı tarafı şiddetle yenerek bazen de kendisine boyun eğilmesi sonucu elde ettiğinden bahsetmektedir. Ancak bunlar içerisinde özellikle savaşarak bir bölgenin alınması durumunda oranın halkının ve ileri gelenlerinin ağır bir şekilde cezalandırıldığına dair anlatılar çokça mevcuttur. Anlaşıldığı üzere Asurlular cezalandırma yöntemiyle, daha sonraki yıllarda toplanacak olan ganimetler için insanların zorluk çıkarmamasını hedeflemişlerdir (RIMA 2, A.0.99.2, 80-90; 97-119).

II. Tukulti-Ninurta Dönemi Hayvan Ganimetleri (MÖ 890-884)

II. Tukulti-Ninurta dönemi seferlerine bakıldığında harekâtların ilk olarak Nairi⁸ ülkesine yapıldığı görülmektedir. Bunlar içerisinde en kayda değer olay Diyarbakır çevresine konumlanan Bit-Zamani krallığının Asur tahakkümüne girmiş olmasıdır. II. Tukulti-Ninurta kendi döneminde Dicle'yi geçmek suretiyle bugünkü Bağdat çevresinden ve yine kuzeye ilerleyerek Anadolu'dan birçok hayvanı ganimet olarak almıştır (Gökçek, 2020: 125-126). Nairi ülkesinden ganimet olarak atlar ve hayvan sürüsü elde edildiği görülmektedir. Bit-Zamani'li

² Orta Fırat dolaylarına konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 666.

³ Büyük Zap'ın üst kısımlarında bulunan dağlık alana konumlandırılmaktadır. Urmiye Gölü ile İran arasında ve Urmiye Gölü'nün güneybatı, İran'ın ise kuzeybatı taraflarında yer almaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 387.

⁴ Mezopotamya ve İran'ın kuzey sınırlarındaki kesişme noktalarına konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 584-585.

⁵ Suriye toprakları içerisinde bulunan bir Arami yerleşkesidir. Bu yerleşke Orta Fırat toprakları içerisinde, Fırat ve Balih nehirleri arasında yer almaktadır. Bkz. Gökçek, 2020: 123; Bryce, 2009: 125-126.

⁶ Bu iki şehrin yerleri tam belli olmamakla birlikte Kuzey Mezopotamya dolaylarına konumlandırılmaktadırlar. Bkz. Bryce, 2009: 653.

⁷ Fırat'ın batısında ve Mari'nin 50 km kuzey bölgesinde yer almaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 701-703.

⁸ Urmiye Gölü'nün batı kesiminden Diyarbakır'a dek uzanan alana Nairi ülkesi adı verilmektedir. Bkz. Pekşen, 2018: 320.

Amme-baal'ı yenerek ondan atlar ve katırlar almıştır. Ayrıca düşmanlarına at temin etmemesi doğrultusunda Amme-baal'e yemin ettirmiştir. Seferin devamında Suhu ülkesinin yöneticisi İli-İbni'den birçok ganimetin yanı sıra öküz ve koyunlar almıştır. Seferine devamında, Hindanu⁹ şehrinden Amme-Alaba adlı kişiden yine birçok hayvan ganimeti aldığı belirtilmekte ve bu ganimetlerin sayıları net olarak vermektedir (RIMA 2, A.0.100.5, 1-3; 11-29; 64b-73a; 73b-85a). Bunlar; "...30 tek hörgüçlü deve, 50 öküz, 30 eşek, 14 ördek, 200 koyun..." (RIMA 2, A.0.100.5, 73b-85a) şeklinde sıralanmaktadır. Anlatıların devamında hayvan ganimetlerinin giderek daha da arttığı görülmektedir. Söz konusu hususta yıllıklarda şu ifadelere yer verilmektedir:

Laqu'lu¹⁰ Mudadda'dan haraç aldım: 200 koyun, 30 öküz, tabul, saman, ekmek, (ve) bira. Ben* kamp kurdum (ve) geceyi geçirdim. Aqarbanu'dan hareket ederek Supru şehrine yaklaştım. Laqu'lu Hamataüü'dan haraç aldım.: 200 koyun, 50 öküz, ekmek, bira, tabul,(ve) saman. Öğleden sonra yola devam ederek kamp kurdum (ve) geceyi Arbatu şehrinde geçirdim. Laqu'lu Harānu'dan haraç aldım: 200 koyun, 30 öküz, ekmek, bira, tabul, (ve) saman. Arbatu'dan yola çıkarak kamp kurdum (ve) geceyi ovada geçirdim. Ovadan hareket ederek Sirqu şehrine yaklaştım. Sirqu şehrinin bir adamı olan Mudadda'dan haraç aldım: üç mina altın, yedi mina saf gümüş, kalay, 40 bronz güveç, bir talant mür, yüz koyun, yüz ve 40 öküz, 20 eşek, 20 kuş, ekmek, bira, tabul, saman (ve) yem. Sirqu kentinde bulunduğum sırada, Laqu'lu Harānu'dan haraç aldım: üç mina altın, 10 mina gümüş, 30 bronz güveç, altı talant kalay, 500 koyun, 100 ve öküz, (ve) 20 eşek. Kamp kurdum (ve) geceyi Sirqu'da geçirdim - Sirqu, Fırat'ın diğer kıyısında yatıyor (RIMA 2, A.0.100.5, 85b-95a).

Bu bilgiler ışığında, yapılan seferlerin artışıyla hayvan ganimetinin çeşitliliği ve miktarının da arttığı görülmektedir. Hayvan ganimetleri içerisinde öküz ve koyunların yanı sıra eşek ve katırlar da bulunmaktadır. Dönem açısından değerlendirildiğinde eşek ve katırların taşımacılık faaliyetleri açısından önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekir. Bunlara ek olarak çeşitli kuşgillerin ganimet olarak alındığı da görülmektedir. Aynı seferin devamında Bit-Halupe'den¹¹ 1200 koyun, 100 öküz ve sayısı belli olmayan ördek Asur ordusu tarafından ganimet olarak alınmıştır. Daha sonra ise yine Bit-Halupê'nin Usala şehrinden 200 koyun ve 30 öküz alınmıştır. Ganimet alımlarında öküzler ve özellikle koyunlar sayıca diğerlerinden çok daha fazladır. Seferin devamında Laqu ülkesinin şehirlerinden olan Dur-katlimmu'dan birçok öküz, koyun ve atların ele geçirildiği ifade edilmektedir. Hemen ardından Qatnu şehrinden 100 ördek ve kazın, Piru şehrinden ise çokça öküz ve koyunun ganimet olarak alındığı görülmektedir. Tüm bu hayvan ganimetlerinin yanı sıra II. Tukulti-Ninurta seferlerinden 2702 at topladığını belirtmektedir. Buradan görüldüğü üzere tüm hayvanlar bir araya getirildiğinde o dönem açısından azımsanmayacak bir ekonomik getirinin sadece hayvanlar üzerinden sağlandığı söylenebilir (Gökçek, 2020: 126; RIMA 2, A.0.100.5, 95b-103; 104-115a; 115b-127; 128-131).

II. Asurnasirpal Dönemi Hayvan Ganimetleri (MÖ 883-859)

Seleflerinin başarıları sayesinde II. Asurnasirpal sağlam temelli olan bir devlet teslim almıştır. Kendisinin 14 büyük sefer düzenlediği bilinmektedir. Bunların yanı sıra II. Asurnasirpal acımasızlığıyla da öne çıkan bir Asur kralıdır. Yıllıklarında düşmanlarına deri yüzme, kol ve bacak kesme, göz oyma ve diri diri insan yakma gibi cezalar uyguladığını aktarmaktadır (Akyüz ve Toptaş, 2020: 201; Köroğlu, 2021: 159; Gökçek 2020: 127). İktidarının ilk yıllarında askeri harekâtlarını öncelikle kuzey eksenli yürüttüğü görülmektedir (Çeçen, 2007: 159). II. Asurnasirpal güçlü bir kral olması ve seferlerinin çokluğu sebebiyle seleflerine oranla çok daha fazla hayvan ganimeti elde etme imkânı bulmuştur. II. Asurnasirpal tahta çıktığı ilk yıl itibarıyla öncelikle Tummü¹² ülkesi üzerine sefere çıktığını ve burada bulunan dağlık arazilerde savaşarak bu bölgenin halklarına karşı zaferler elde ettiğini vurgulamaktadır. Tummü ülkesinde zafer kazandığı şehirlerden çok sayıda öküzü ele geçirdiğinden bahsetmektedir (RIMA 2, A.0.101.1, i 43b-54a). II. Asurnasirpal seferinin devamında çeşitli ülkelerden aldığı hayvan ganimetlerinden şu ifadelerle bahsetmektedir:

⁹ Orta Fırat kıyısına konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 311.

¹⁰ Orta Fırat bölgesinde konumlandırılmaktadır ve Hindanu şehri bu bölgenin güney sınırını teşkil etmektedir. Bölge Fırat ile Habur ırmaklarının kesişme noktası ile güneyde kalan alanı kapsamaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 408-409.

¹¹ Mezopotamya'nın kuzeyinde bulunan bir Arami ülkesidir. Laqu ülkesinin kuzeyinde yer almaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 129

¹² Büyük Zap Nehri dolaylarına konumlandırılmaktadır. Bkz. Pekşen, 2018: 311.

Tammu ülkesinden bereket ederek Kiruru Dağı'na indim. Kiruru ve Simesu¹³ dağlarının, Simerra ülkesinin, Ulmania ülkesinin, Adauş¹⁴ ülkesinin, Hargaiia ülkesinin ve Harmasaia ülkesinin haracını aldım - atlar, katırlar, öküzler, koyunlar, şarap (ve) bronz güveçler. Onlar üzerine angarya yükledim. Ben Kiruru Dağı'ndayken efendim Aşşur'un ıztıısı Gilzānu¹⁵ ve Hubušku'yu¹⁶ alt etti (ve) onlar bana haraç olarak atlar, gümüş, altın, kelay, bronz (ve) bronz güveçler getirdiler (RIMA 2, A.O.101.1, i 54b-58a).

Asurlular yukarıda adı geçen Hubuškia ülkesinden at haraçlarını daha yoğun olarak almışlardır. Diğer hayvanların yanı sıra atların bu bölgeden daha çok alınması bölge atlarının kaliteli olduğuna işaret etmektedir (Akkuş Mutlu, 2015: 134-137). II. Asurnasirpal bu seferin devamında Katmuhi¹⁷ ülkesi ve Mušku'dan öküz ve koyunlar aldığını, sonrasında ise isyan eden Bit-Halupe'nin Suru şehrini ele geçirdiğini ve buradan yine öküz ve koyunlar aldığını belirtmektedir. II. Asurnasirpal Suru şehrinde olduğu süre içerisinde Laqu ülkesinin tüm krallarına, hayvanlar da dâhil birçok türden vergi yüklediğini ve ardından Hindanu şehrinde tek hörgüçlü deve aldığını belirtmektedir. II. Asurnasirpal devam eden seferlerinde Izalla¹⁸ ve Nirbu¹⁹ ülkelerinden öküz ve koyunlar ele geçirdiğini kaydetmiştir. Nirbu ülkesi şehirlerinden olan Tela şehrinin ele geçirilmesinden sonra buradan öküz ve sığırların ganimet olarak alınmış olduğu belirtilmektedir. Yine Nairi, Nirdun²⁰, Urumu²¹ ve Bit-Zamani ülkelerinden öküz ve koyunlar alındığı görülmektedir. Bit-lahiri²², Bit-Bahiani²³, Hatti halkı ve Hanigalbat krallarından ise öküz, koyun ve atlar ele geçirilmiştir. II. Asurnasirpal Dagara²⁴ ülkesinden Nür-Adad'ın kendisine karşı isyan etmesi sonucunda Zamua²⁵ ülkesinde bulunan Babitu şehrinin geçidinde onunla mücadele ederek ona karşı zafer elde ettiğini ve civardaki birçok şehri ele geçirerek buralardan öküz ve koyunlar elde ettiğini belirtmektedir. Seferin devamında Bara şehri ile Nisir Dağı ve ovasında bulunan şehirlerden öküz ve koyunlar ele geçirilmiştir. Zamua ülkesinin krallarının bu durum karşısında korktuğu ve Asurluların bu ülkeden başka ganimetlerle birlikte atlar da aldığı kaydedilmiştir. Zamua ülkesine yapılan üçüncü seferde ise Dagara ülkesiyle birlikte yine Zamua toprakları içerisinde yer alan Hudun²⁶ ve çevresindeki otuz şehirden öküz ve koyunlar ele geçirilmiştir. Bununla birlikte kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla yeri tam belli olmamakla birlikte kuvvetle muhtemel Zamua toprakları içerisinde bulunan Sû ve Elaniu Dağları'nın olduğu bölgeden, Hartişi²⁷, Hubušku ve Gilzānu'dan, İstarâte²⁸ ülkesindeki Kibaku şehrinde, Habhu²⁹ ülkesinden, Suru şehrinde ve Kaşiyari Dağı şehirlerinden öküz ve koyunlar alınmıştır. Bit-Zamani'li olan Amme-baal'nin yakın çevresi tarafından öldürülmesi sonucunda ise II. Asurnasirpal onun intikamını almak için buraya ilerlediğinden ve buradan koşum için eğitilmiş olan 460 at, 2,000 öküz ve 5,000 koyun aldığından bahsetmektedir (RIMA 2, A.O.101.1, i 69b-99a; i 101b-ii 2a; ii 12b-15a; ii 19b-23a; ii 23b-31a; ii 31b-33a; ii 33b-38; ii 39-43; ii 44-47; ii 49b-60a; ii 65b-72a; ii 76b-84a; ii 86b-91a; ii 91b-97a; ii 118b-125a; Bryce, 2009: 98-112).

¹³ Mezopotamya'nın kuzeydoğu kısmı ile İran'ın kuzeybatı kısmında bulunan dağlık bölgeye konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 653.

¹⁴ Yeri tam belli olmamakla birlikte Mezopotamya'nın kuzeydoğusuna konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 6.

¹⁵ Urmiye Gölü yakınlarında bulunan bugünkü Hasanlu yerleşimi olduğu kabul edilmektedir. Bkz. Ceylan, 2015: 190.

¹⁶ Van Gölü ya da Zagros dağları yakınlarında olduğuna dair farklı görüşler bulunmaktadır. Bkz. Akkuş Mutlu, 2018: 134-135.

¹⁷ Adıyaman yakınlarına, Torosların eteklerine konumlandırılmaktadır. Bkz. Gökçek, 2020: 113-134.

¹⁸ Kaşiyari Dağları'nın (günümüzde Tur'Abdin Dağları) güneydoğusunda yer almaktadır. Günümüzde Nusaybin sınırları içerisinde olan Dibek Dağı'nın olduğu alana konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 344-345.

¹⁹ Dicle Nehri'nin güney kesiminde bulunan Kaşiyari Dağları eteklerine konumlandırılmaktadır. Bkz. Akçay ve Özbilen, 2018: 548-555.

²⁰ Nirdun ülkesi Nairi toprakları içerisinde yer almaktadır ve Kaşiyari Dağları'nın kuzeyine konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009:513.

²¹ Kaşiyari Dağları'nın yakınlarında olabileceği düşünülmektedir. Bkz. Bryce, 2009: 756-757.

²² Bir Arami yerleşkesi olan Bit-lahiri Kaşiyari Dağları'nın güneybatısına konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 130.

²³ Bit-Bahiani'nin başkenti kayıtlarda Guzana adıyla da bahsedilen Tell Halaftır. Burası günümüzde Suriye toprakları içerisinde yer almaktadır. Bkz. Duymuş Florioti, 2012: 27.

²⁴ Zamua ülkesinin içerisinde yer alan bir krallıktır. İran'ın kuzeybatısında bulunan Zagros Dağları'na konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009:180.

²⁵ Irak'ın Süleymaniye şehrinin de içinde yer aldığı Süleymaniye yöresine konumlandırılmaktadır. Bkz. Akkuş Mutlu, 2017:231; Bryce, 2009: 786-788.

²⁶ Hudun ile ilgili Bkz. Bryce, 2009: 38-39 "Ammali".

²⁷ II. Asurnasirpal Zamua ülkesindeyken Hartişi'dan ganimet aldığını kaydetmiştir. Bu sebeple Hartişi yüksek ihtimalle Zamua toprakları içerisinde bulunan bir yerleşim yeri olmalıdır. Bkz. RIMA 2, A.O.101.1; ii 76b-84a.

²⁸ Kaşiyari Dağları'nın yakınlarına konumlandırılmaktadır. Bkz. Pekşen, 2018: 315.

²⁹ Yeri tam belli olmamakla birlikte Habhu ülkesi Mezopotamya'nın kuzeydoğu taraflarına konumlandırılmakta olup, II. Asurnasirpal'in yazıtlarına göre batı kısmında Zamua ülkesi bulunmaktadır. Bkz. Pekşen, 2018: 315.

II. Asurnasirpal'ın devam eden seferlerinde ise giderek daha fazla hayvan ganimeti topladığı görülmektedir. Bu anlamda kraliyet yazıtları toplanan ganimetleri şu şekilde aktarmaktadır:

...Iyyar ayının sekizinci günü Kalab'tan hareket ettim. Dicle'yi geçtikten sonra Hatti ülkesinin Karkamış³⁰ şehrine doğru yola çıktım (ve) Bit-Baḫiāni'ye yaklaştım. Bit-Baḫiāni'den haraç olarak koşumlu savaş arabaları, atlar, gümüş, altın, kalay, bronz (ve) bronz güveçler aldım. Bit-Baḫiāni'nin savaş arabalarını, süvarilerini (ve) piyadelerini yanıma aldım. Bit-Baḫiāni'den hareket ederek Azallu³¹ ülkesine yaklaştım. (A)zallu'lu Adad-'ime'den haraç olarak koşumlu savaş arabaları, atlar, gümüş, altın, kalay, bronz, bronz güveçler, öküzler, koyunlar (ve) şarap aldım. Arabaları, süvarileri (ve) piyadeleri yanıma aldım. Azallu ülkesinden hareket ederek Bit-Adini'ye yaklaştım. Bit-Adinili Abunu'dan haraç olarak gümüş, altın, kalay, bronz, bronz güveçler, fildişi kaplar, fildişi kanepeler, fildişi sandıklar, gümüş (ve) altınla süslenmiş fildişi tablolar, altın bilezikler, süslemeli altın yüzükler, altın kolyeler, altın bir hançer, öküz, koyun (ve) şarap aldım. Abunu'nun savaş arabalarını, süvarilerini (ve) piyadelerini yanıma aldım. O zaman Til-abni şehrinin bir adamı olan Ḫabinu'dan haraç aldım. Dört mina gümüş (ve) 400 koyun (ve) ona yıllık haraç olarak 10 mina gümüş yükledim...
...Apré Nebri'nden hareket ederek Patinu'lu Lubarna'nın kraliyet şebri Kunulua şehrine yaklaştım. Öfkeli silahlarım (ve) şiddetli savaşım karşısında o korktu ve bayatını kurtarmak için bana boyun eğdi. Ondan haraç olarak 20 talant gümüş, bir talant altın, 100 talant kalay, 100 talant demir, 1,000 öküz, 10,000 koyun, çok renkli süslemeli 1,000 keten giysi, süslemeli şimsirden dekore edilmiş kanepeler, şimsirden yataklar, süslemelerle dekore edilmiş yataklar, fildişi (ve) şimsirden birçok yatak, onun sarayından ağırlığı belirlenemeyen birçok süs esyası, 10 kadın şarkıcı, zengin çeyiziyle erkek kardeşinin kızı, büyük bir dişi maymun (ve) ördekler aldım...

...O zaman Iahānu ülkesinden bir adam olan Gūsu'dan haraç olarak gümüş, altın, kalay, [demir,bronz], öküz, koyun (ve) çok renkli süslemeli keten giysiler aldım... ..Deniz kıyısının krallarından, Sur, Sayda, Biblos, Maḫallatu, Maizū, Kaizū ve Amurru halkının topraklarından ve denizde (bir ada üzerinde) Arvad şehrinden haraç olarak gümüş, altın, kalay, bronz, bronz bir güveç, çok renkli süslemeli keten giysiler, büyük bir dişi maymun, küçük bir dişi maymun, abanoz, şimsir, fildişi vedeniz canlılarından (olan) naḫirus'u aldım... ..Dicle'yi geçtikten sonra Qipānu³² ülkesine indim. Ḫuzirina şehrinde Qipānu ülkesinin şehir yöneticilerinden haraç aldım. Ḫuzirina şehrindeyken (A)zallu'lu Itti'den (ve) Aššu'lu Giridadi (den) haraç olarak gümüş, altın, öküz (ve) koyun aldım... (RIMA 2, A.0.101.1,iii 56b-76a; iii 77b-84a; iii 84b-92a; iii 92b-iii 95).

Görüldüğü üzere büyük bir coğrafyayı dolaşan II. Asurnasirpal ciddi miktarda hayvan ganimeti toplamıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere Anadolu topraklarının haracı toplanmış ve ardından Lübnan topraklarına dek inilerek Akdeniz kıyısında bulunan şehirlerden ve bu bölgenin halkından ganimetler alınmıştır. Dönemin ulaşım şartları göz önüne alındığında dolaşılacak alan ve elde edilen başarının epeyce büyük olduğu söylenebilir. Bu denli geniş bir coğrafyanın dolaşılması ve diğer birçok ganimetle birlikte çok sayıda hayvanın da ele geçirilmesi Yeni Asur Devleti'ni ekonomik açıdan güçlendirmiştir. Bu bilgilere ek olarak toplanan ganimetler içerisinde deve, katır ve maymunların diğerlerine oranla daha az kaydedildiği görülmektedir. Bunların içerisinde maymun ganimeti ise özellikle “deniz kıyısı kralları” olarak adlandırılan Amurru ülkesi şehirlerinden alınmıştır. Bu maymunların özellikle dişi olduğu da belirtilmiştir. Yararlılık anlamında diğer hayvanlar daha önemli olsalar da maymunların az bulunur olmaları onları dikkat çekici kılmıştır. Bununla birlikte II. Asurnasirpal'ın yapmış olduğu seferlerinde az sayıda alınmış olmasına rağmen kayıtlara geçirilmiş bir diğer hayvan da fildir. Kayıtlarda beş adet canlı filin Suḫū ve Lubdu³³ ülkelerinin yöneticilerinden ganimet olarak alındığı belirtilmektedir. Öyle ki, az bulunması ve güçlü bir hayvan olması bu hayvanları önemli kılmaktadır (RIMA 2, A.0.101.30, 90-101; Kağmıcı, 2020: 2906).

III. Salmanassar Dönemi Hayvan Ganimetleri (MÖ 858-824)

III. Salmanassar 35 yıllık iktidarı boyunca 32 sefer gerçekleştirmiştir. Seferleri genellikle selefleri gibi batı ve kuzey yönlü olmuştur. Askeri harekâtlarını Aramiler ve Urartular üzerine yoğunlaştırdığı görülmektedir (Birecikli, 2010: 25-26; Mieroop, 2018: 213). III. Salmanassar'a yaptığı seferler sırasında çeşitli şehir devletleri ittifaklar kurarak karşı koymaya çalışmışlardır. Ancak bu ittifaklar Asur devletini durdurmak için yeterli

³⁰ Gaziantep sınırları içerisinde yer almaktadır. Bkz. Sönmez, 2012: 1082.

³¹ Mezopotamya'nın kuzeybatı kısmında, Harran yakınlarına konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 784-785.

³² Sultantepe Höyüğü ile Fırat arasında kalan kısımda yer aldığı düşünülmektedir. Bkz. Pekşen, 2018: 322.

³³ Mezopotamya'nın orta bölümünün güney kısmına ve Dicle'nin doğu tarafına konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 423.

olmamıştır (Aslan, 2019: 33-34). Bununla birlikte III. Salmanassar döneminin önemli bir olayı da Urartu Devleti'nin bu dönemde kurulmuş olmasıdır. Bu dönemde Urartu Devleti'ne de seferler gerçekleştirilmiştir (Demir, 2013: 21). III. Salmanassar döneminin hayvan ganimetlerine bakıldığında ise geniş coğrafyalara yapılmış seferler neticesinde birçok hayvanın ganimet olarak alındığı görülmektedir. Söz konusu hususta ilk olarak Gilzanu'dan iki hörgüçlü develer alındığı kaydedilmiştir. Ardından batı yönünde Amurrular üzerine çıkılan seferde Bit-Adini'li olan Ahunu'nun yönetimindeki La'la'tu³⁴ şehrinin ele geçirildiği ve Til-Abni³⁵, Saruge³⁶ ve İmmerina'dan³⁷ öküz ve koyunlar alındığı görülmektedir. Ayrıca Bit-Agusi'den³⁸ öküz ve koyunlar, Unki ülkesi, Gurgum³⁹ ve Sam'al⁴⁰ yöneticilerinden öküz, koyun ve ördekler alınmıştır. Bununla birlikte Aridu⁴¹ şehrindeyken Hargu, Harmasa, Simesi, Simerra, Sirişu ve Ulmanu⁴² ülkelerinden öküz ve koyunlar, Gilzanu'dan, atlar, öküzler ve koyunlar ganimet olarak alınmıştır. Ayrıca Kummuh'tan⁴³, Karkamış'tan, deniz kıyısı ve Fırat kıyısında bulunan krallardan öküz ve koyunlar alınmıştır. Bununla birlikte Urartulu Aramu'nun bulunduğu Arsaşku⁴⁴ kentine yapılan askeri harekât sonrasında ise Aramu'nun Adduru Dağı'na çekildiği kaydedilmiştir. Kraliyet yazıtlarının anlatımına göre Aramu burada yenilmiş ve ganimet olarak at ve katırlar ele geçirilmiştir. Devam eden ganimet alımlarında ise yazıtlardan anlaşıldığına göre Zanziuna şehrinden öküz ve koyunlar, Hubuškia'da bulunan Şilaia şehrinden öküz, koyun, at, katır ve eşekler ganimet olarak alınmıştır. Bit-Dakkuri'nin⁴⁵ Baqanu şehrinden ise öküz ve koyunlar ele geçirilmiştir. III. Salmanassar'ın saltanatının dördüncü yılında Bit-Adini'li Ahunu'ya karşı zafer elde edilerek Sitamrat Dağı'ndaki yerleşmeden atlar elde edilmiştir. Bunlara ek olarak Daienu⁴⁶ ülkesinden atlar, Namri⁴⁷ ülkesinden ise koşuma eğitilmiş atlar ele geçirilmiştir. Que⁴⁸ ülkesi ve Manna⁴⁹ ülkesinden yine öküz ve koyunlar alınmıştır. Burada görüldüğü üzere III. Salmanassar geniş bir coğrafyayı dolaşmış ve buralardan yüklü miktarda hayvan ganimeti elde etmiştir. Ele geçirilen bu hayvanların belli bir kısmı sefer sırasında Asur ordusunun ihtiyaçlarını karşılamakla beraber diğer bölümü Asur ülkesine taşınmıştır (RIMA 3, A.0.102.1, 35-40a; 40b-45; 81'-82'a; 92'b-95'; A.102.2, i 14b-18a; ii 24b-27a; ii 27b-30a; ii 35b-40a; ii 47b-56a; ii 56b-60a; ii 63b-66a; A.0.102.5, vi 5b-7; A.102.6, ii 3-9; iii 34-45; iv 7-25; A.0.102.14, 132-141a; 159b-170). Bunların yanı sıra alınan hayvan ganimetleri hakkında toplu bilgiler veren bir kayıt mevcuttur. Söz konusu kayıt elde edilen hayvan sayısının büyüklüğünün anlaşılması açısından önemli bir yer tutmaktadır. İlgili metinde; “*Egemenliğimin başlangıcından yirminci saltanat yılına kadar olan ganimetler: 110.610 esir, 82.600 ölü, 9.920 at (ve) katır, 35.565 öküz, 19.690 eşek, (ve) 184.755 koyun.*” (RIMA 3, A.0.102.10, iv 34b-40a) ifadeleri geçmektedir. Bu veriler III. Salmanassar'ın yirminci saltanat yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Rakamlar azımsanmayacak kadar fazla olmakla birlikte öküz ve koyunun ganimet anlamında ağırlıkta olduğu görülmektedir. III. Salmanassar döneminin sonlarına bakıldığında önemli bir isyanın ortaya çıktığı görülmektedir. İsyan MÖ 827 yılında çıkmış ve bu ayaklanmaya 27 kent katılmıştır. Asur devletinin gücünü kıran bu durum yaklaşık 80 yıl boyunca Asur devletinin duraklama sürecine girmesine sebep olacaktır (Birecikli, 2010: 28).

³⁴ Bit-Adini ülkesi içerisinde yer almaktadır. Tell-Barsip (Tell Ahmar) yakınlarına konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 407.

³⁵ Fırat Nehri'nin doğusuna, Samsat'ın güneybatı kısımları ve Fırat'ın büküm aldığı bölgeye konumlandırılmaktadır. Bkz. Lipinski, 2000: 164.

³⁶ Harran civarında olduğu düşünülmektedir. Bkz. Bryce, 2009: 623.

³⁷ Til-Abni ve Bit-Adini yakınlarında olduğu düşünülmektedir. Genel anlamda Fırat ile Balih nehirleri arasına konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 333.

³⁸ Suriye'nin orta ve kuzey bölgelerine konumlandırılmaktadır. Başkenti olarak Arpad şehri kabul edilmektedir. Arpad şehri ise Halep'in kuzeyinde bulunan Tel Rıfat'a konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 65-66, 126.

³⁹ Maraş Kalesi'ne konumlandırılmaktadır. Bkz. Şahin, 2019: 149.

⁴⁰ Bir Arami yerleşkesi olan Sam'al Gaziantep'in batısında bulunan Zincirli Höyük'e konumlandırılmaktadır. Bu yerleşim Bit-Gabbar ismiyle de anılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 612-613.

⁴¹ Hubuškia ülkesinin güneybatı sınırlarına konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 62.

⁴² Burada bahsedilen yerleşimler Aridu şehrinin yakınlarına konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 62.

⁴³ Adıyaman ile Gaziantep il sınırlarının kuzeyi ve Kahramanmaraş'ın doğu kısımlarını kapsamaktadır. Bkz. Akkuş Mutlu, 2015: 1; Özkan, 1993: 66.

⁴⁴ Urmiye Gölü'nün batı ve güneybatı kısımlarında olduğu düşünülmektedir. Bkz. Pekşen, 2018: 324.

⁴⁵ Babil şehrinin güneydoğu tarafında bulunan bir Keldani kabilesidir. Bkz. Bryce, 2009: 128-129; Lipinski, 2000: 415-416.

⁴⁶ Sınırları net belli olmamakla birlikte kuzeyde Erzurum ile güneyde Bingöl Dağı ve Murat Vadisi arasında kalan kısmı kapsadığı düşünülmektedir. Bkz. Pehlivan, 1991: 31; Çiğdem, 2007: 96-97; Ünsal, 2008: 29; Tan, 2010: 19; Pekşen, 2018: 311.

⁴⁷ Zagros Dağları'nın batı tarafına, Yukarı Diyal Vadisi'ne konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 496-497.

⁴⁸ Çukurova'ya konumlandırılmaktadır. Bkz. Kurt, 2008: 118.

⁴⁹ Urmiye Gölü'nün güneyi ile Zagros Dağları'nın kuzeyine konumlandırılmaktadır. Bkz. Pekşen, 2018: 310; Akkuş Mutlu, 2017: 227.

V. Şamşı-Adad Dönemi Hayvan Ganimetleri (MÖ 823-811)

V. Şamşı-Adad döneminin Yeni Asur Devleti açısından bir duraklama devri olduğu görülmektedir. Öyle ki, babası zamanında başlamış olan ayaklanmalar onun döneminde de ciddi bir tehdit olarak devam etmekteydi. İsyancıları durdurmak adına V. Şamşı-Adad girişimlerde bulunmuş ve isyanları durdurabilmiştir. Ancak bu durum ileriye dönük gerçekleşecek olan durağanlığa kökten çözüm olamamıştır ve V. Şamşı-Adad'ın hükümdarlığı kısa sürmüştür (Birecikli, 2010: 28-29; Aslan, 2019: 37). Onun dönemi sonrasında Yeni Asur Devleti'nin yönetimine gelen III. Adad-nirari, IV. Salmanassar, III. Aşşur-dan ve V. Aşşur-nirari devletin içinde bulunduğu durumu çözememişler ve sorunlar ancak III. Tiglat-pileser zamanında çözülebilmıştır (Aslan ve Pekşen, 2021: 4). V. Şamşı-Adad hükümdarlığının ilk yıllarında her ne kadar Babil'den yardım almış olsa da daha sonra Babil'e sefer düzenlemiş ve yenilgiye uğratmıştır (Demir, 2013: 23). V. Şamşı-Adad dönemi hayvan ganimetlerine bakıldığında ise kayıtlara yansımış önemli miktarda ganimetin olmadığı görülmektedir. Alınan hayvan ganimetleri incelendiğinde, Nairi ülkesine yapılan seferde Meşu'dan⁵⁰ öküz, eşek, koyun ve iki hörgüçlü develer, Gizilbunda⁵¹ ülkesinde bulunan Uraş şehrinden ise öküz, koyun ve atlar alındığı kaydedilmiştir. Medler üzerine yapılan seferin dönüşünde Araziaş⁵² ülkesinden, Qerebti-alani⁵³ şehrinden ve Der⁵⁴ kentinden öküz ve koyunlar ganimet olarak alınmıştır (RIMA 3, A.0.103.1, ii 34b-59a; ii 59b-iii 20; iii 27b-36; iii 37-44a; iv 11-22a; A.103.4; 6-12). Görüldüğü üzere bu dönemde başlayan duraklamanın etkileri net bir şekilde kendini göstermiş ve hayvan ganimetlerinin miktarında azalma meydana gelmiştir.

III. Tiglat-pileser Dönemi Hayvan Ganimetleri (MÖ 744-727)

III. Tiglat-pileser duraklama dönemini durdurup Asur adına yeni seferler düzenleyerek devleti içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmıştır (Kurt, 2008: 125). Yeni Asur Devleti'nin bu seferleri düzenlemesi ve tekrar yükselişe geçmesi III. Tiglat-pileser'in ordusunda yaptığı yeniliklerle yakından bağlantılıdır (Pekşen, 2021: 624). Bu dönemde ordunun geliştirilmesi III. Tiglat-pileser dönemi sonrasında da devam eden başarı ve gücü Asur ordusuna kazandırmıştır (Gökçek ve Akyüz, 2013: 45). Bunun yanı sıra eyalet sistemi şeklinde Asur'a bağlı yönetimler tesis edilmiş ve bunları yönetenler sıklıkla denetlenmiştir (Gökçek, 2020: 158). Ayrıca III. Tiglat-pileser kontrolü altında bulundurduğu bölgelerdeki bazı toplulukları zorunlu göçe tabi tutarak onların güçlenmesinin önüne geçmiştir (Roux, 1992: 307). Geniş coğrafyalara yayılım göstermeyi başaran III. Tiglat-pileser ganimet olarak birçok bölgeden çokça hayvan toplamıştır. Bunlara bakıldığında Nikkur⁵⁵ şehrinden atlar, katırlar ve öküzler, Bit-Kapsi, Bit-Sangi ve Bit Urzakki⁵⁶ ülkelerinden deve, öküz, koyun ve keçiler alınmıştır. Bununla birlikte Araziaş ülkesinden atlar, öküzler, koyunlar ve keçiler ile Urartu'dan atlar alınmıştır. Ayrıca Unqi ülkesinin Kinalia (Kunalua) şehrinden katırlar, Kummuh, Damascus,⁵⁷ Samiriye,⁵⁸ Tyre (Sur), Biblos, Que,

⁵⁰ İran'ın kuzeybatısı ile Zamua ülkesinin batısına konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 469.

⁵¹ Bugünkü İran toprakları içerisinde yer alan Sakkız (Saggız) şehrinin güney veya güneydoğu kısımlarına konumlandırılmaktadır. Bkz. Çilingiroğlu, 1976: 241.

⁵² Medlerin yaşadığı topraklara yakın bir alana konumlandırılmaktadır. Bkz. RIMA 3, A.0.103.1, iii 27b-36; iii 37-44a.

⁵³ Datebir şehrinin yakınlarında olmalıdır. Çünkü kraliyet yazıtları, V. Şamşı-Adad'ın Datebir şehrini ele geçirdikten sonra buradan kaçanların Qerebti-alani'ye sığındıklarını yazmaktadır. Datebir şehri ise Yukarı Diyala bölgesinin doğu kısmına konumlandırılmaktadır. Bkz. RIMA 3, A.0.103.1, iv 11-22a; Bryce, 2009:187.

⁵⁴ Bugünkü Irak sınırları içerisinde yer alan Badra yerleşiminin yakınındaki Tell Aqar ile aynı yer olduğu düşünülmektedir. Bkz. Bryce, 2009: 192.

⁵⁵ Parsu ülkesinin başkentidir. Parsua ülkesi ise Zagros Dağları'nın İran sınırları içerisinde kalan kısmında, dağların orta batı bölümüne konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 529.

⁵⁶ Kraliyet yazıtlarında Bit-Kapsi, Bit-Sangi ve Bit Urzakki'nin Medlerin yerleşim yerleri olarak kaydedildiği görülmektedir. Bununla birlikte, bu yerleşimlerin yukarıda bahsettiğimiz Parsua ülkesine yakın bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. RINAP 1, no: 47, 34b-36b.

⁵⁷ Bugünkü Suriye sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 181-182; Gökçek, 2020: 162.

⁵⁸ Filistin topraklarının orta kısmında yer alan bir bölge ve şehirdir. Bkz. Bryce, 2009: 614-615.

Karkamış, Hama⁵⁹, Sam'al, Gurgum, Melid⁶⁰, Kasku⁶¹, Tabal⁶², Atuna, Tuhana, İstunda, Hūbišna (Hūbušnu)⁶³ bölgelerinden ve Arap kraliçesi Zabibe'den koyunlar, kuşlar, atlar, katırlar öküzler, keçiler ve develer ganimet olarak alınmıştır. Bunlara ek olarak Babil ülkesi şehirlerinden atlar, katırlar, develer, öküzler, koyunlar ve keçiler, Medlerden ve Medlerin dağlık yerleşimleriyle Ellipi⁶⁴ ülkesinden atlar, katırlar, develer, öküzler, koyunlar ve keçiler Asur ordusu tarafından ele geçirilmiştir. Ayrıca Manna ülkesinden atlar, katırlar, sığırlar, koyunlar ve keçiler, Nairi ülkesinden katırlar, eşekler, öküzler ve koyunlar ganimet olarak alınmıştır. Bununla birlikte Mısır'a sınır bölgelerden atlar alınmıştır. Bu dönemle birlikte ilk kez Mısır'la ilgili bir ganimet alma durumunun söz konusu olduğunu görmekteyiz. Ancak bu durum Gazze'nin Asur tarafından ele geçirilmesiyle ilgilidir. Yani ganimet bir bakıma sınır olarak görülen bölgeden alınmıştır. Geniş bir coğrafyadan toplanan bu hayvanlar III. Tiglat-pileser'in imparatorluğunu yükseltmesinde muhakkak önemli bir rol oynamaktadır. Dönemin şartlarıyla bakıldığında bu kadar çeşitli ve çok sayıda hayvanın Asur ekonomisine ciddi bir kaynak oluşturduğunu söylemek mümkündür (RINAP 1, no: 6, 7b-10; no: 7, 6b-7; no: 8, 1-3; no: 9, 8b-13'b; no: 12, 3'-10; no: 14, 10b no:15, 1-5a; no:17, 1-10, 10b; no:18, 1-3, 4b-6; no: 48, 1-9; Esen, 2019: 71). Döneme ait metinlerde çoğu zaman hayvanların sayıları hakkında kesin bilgiler verilmemiştir. Ancak daha önce de örneğini verdiğimiz üzere ganimet olarak alınan hayvanların sayılarından kısmen bahsedilmiştir. Hayvan ganimetlerinin Yeni Asur Devleti'ne ekonomik getirilerinin vurgulandığı bir metinde şu ifadeler yer verilmektedir:

Arapların kraliçesi Samsi'ye gelince, Saqurri Dağı'nda [ben] [9400 (onun insanını) yendim].(Ondan) 1.000 kişiyi, 30.000 deveyi, 20.000 öküzü, [...] ..., her türlü aromatikten 5.000 (kese), ..., tanrılarının tahtlarını, [askeri teçhizatı (ve) tanrıça(lar)ının asalarını], (ve) mülkünü aldım (RINAP 1, no: 42, 19'b-21).

Burada bahsedilen deve ve öküz sayısına bakıldığında bazı fikirler edinilebilmektedir. Genellikle ayrıntılı rakamlar karşımıza çıkmaya da bu dönemde yapılan seferler ve dolaşılan alanın genişliği bize önemli bir hayvan ganimeti elde edildiğini açıkça göstermektedir. III. Tiglat-pileser sonrası Yeni Asur Devleti'nin başına V. Salmanassar (MÖ 727-722) geçmiştir. Ancak bu dönemde askeri faaliyetlerin sayısında azalma görülmüştür. Ayrıca dönem için kısıtlı bilgiler mevcuttur. V. Salmanassar kendisine yapılan bir suikast sonucu yaşamını yitirmiş ve yerine kardeşi II. Sargon geçmiştir (Köroğlu, 2021: 169).

II. Sargon Dönemi Hayvan Ganimetleri (MÖ 722-705)

Bilgelik ve yetkinlik konusunda kendisinin en üstün seviyede yer aldığını belirten II. Sargon'un V. Salmanassar'ın öldürüldüğü komplo ile ilişkili olduğu düşünülmektedir (Holloway, 2002: 84; Duymuş, 2011b: 102). Onun döneminde başkent, Dur Şarrukin adlı yeni bir kente taşınmış ve ölümüyle birlikte burası terk edilmiştir (Oates, 2005: 42-43). Kendisi devletin başına geldikten sonra iç ve dış sorunlara karşı çözüm üretme yoluna gitmiştir. Bu dönemde Asur'a karşı Urartu, Elam, Mısır ve Suriye'nin bölgesel güçleri düşmanca bir politika izlemiştir. Bu dönemde çeşitli isyanlar da baş göstermiştir. Ancak tüm bunlara rağmen II. Sargon sorunların üstesinden gelebilmiş ve devleti daha da büyütmeyi başarabilmiştir (Demir, 2013: 30; Köroğlu, 2021: 170-171; Toptaş, 2018: 193). II. Sargon'un ordu içerisinde yapmış olduğu yeniliklerin bu başarılarında önemli bir yeri olduğu söylenebilir (Olmstead, 1960: 268). II. Sargon'un elde ettiği hayvan ganimetlerine bakıldığında ise yine karşımıza geniş bir coğrafya ve birçok hayvan ganimeti çıkmaktadır. Hayvan alınan yerlere bakıldığında; Urartu ülkesinden öküz, koyun ve keçiler, Mısır ve Arap kraliçesi ile deniz kıyısı kralları ve çöl krallarından at ve develer, Hūbuškia'dan at, öküz, koyun ve keçiler ganimet olarak alınmıştır. Ayrıca Medlerin 45 şehriyle birlikte Ellipi, Manna ve Allabria⁶⁵ ülkelerinden at, katır, öküz, koyun ve keçilerin alındığı kaydedilmiş ve at sayısının 4609 olduğu belirtilmiştir. II. Sargon'un Marduk-apla-iddina üzerine yapılan seferde ise Dur-Abi-ḥara⁶⁶ şehrinden at, öküz, koyun ve

⁵⁹ Suriye sınırları içerisinde Halep'in 146 km güneyinde bulunmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 282-284.

⁶⁰ Malatya şehri içerisinde bulunan Arslantepe Höyüğü'ne konumlandırılmaktadır. Bkz. Pekşen, 2018: 324.

⁶¹ Suriye'nin kuzeyinde yer alan küçük bir Arami ülkesidir. Karkamış'ın batı kısmında yer almaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 394.

⁶² Tabal ülkesi Geç Hitit Krallıkları içerisinde en batı kısımda bulunan krallıktır. Ülke Kapadokya bölgesine konumlandırılmaktadır. Bkz. Duymuş, 2011a: 36-37.

⁶³ Atuna (Tun(n)na), Tuhana (Tuwana), İstunda (İstuanda) ve Hūbišna (Hūbušnu, Hūpiš(h)na) yerleşimleri Tabal sınırları içerisinde konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 93, 320-321, 338, 726.

⁶⁴ İran'ın batı kesiminde bulunan Zagros Dağları'nın merkezine konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 225.

⁶⁵ Manna ülkesinin başkenti olarak kabul edilen İzurtu'nun güney ve güneybatı kesimlerinde olması gerektiği kabul edilmektedir. İzurtu'nun ise bugünkü İran'da bulunan Sakkız (Saggız) toprakları içerisinde yer aldığı kabul görmektedir. Bkz. Çilingiroğlu, 1976: 239.

⁶⁶ Güney Babil topraklarında Elam sınırına yakın bir alana konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 203.

keçiler ele geçirilmiştir. Ayrıca Gambulu kabilesine mensup insanlardan öküz, koyun ve keçiler alınmıştır. Elam ülkesi topraklarından ve Yabdu⁶⁷ ülkesinden at, katır, eşek, deve, öküz, koyun ve keçiler alınmıştır. Dur-Yakin'in⁶⁸ ele geçirilmesinden sonra ise buradan 2500 at, 710 katır, 6054 deve ve sayısı tam belli olmayan koyunların ganimet olarak alındığı kaydedilmiştir. Bununla birlikte Muşkili Mita'dan savaş atları, Melid ülkesinden at, katır, eşek, deve, öküz ve koyunlar, Tabal ülkesinden koyun, keçi, at ve eşeklerin ganimet olarak alındıkları kayıtlara yansımaktadır. Yapılan seferlerin çokluğu ve alınan hayvan çeşitliliği bakımından III. Tiglat-pileser döneminde olduğu gibi önemli miktarda hayvan ganimetinin ele geçirildiği görülmektedir. Bu iki hükümdarın döneminde ganimetlerin yanı sıra alınan hayvanların ekonominin büyümesinde önemli bir yere sahip olduğu da söylenebilir (RINAP 2, no: 001, 104b-109; 123b-125, 147b-148, 191b-193, 272-279, no: 002, 314-323, 338b-344, 372-401, 428-431, 446b-450; no:117, ii17-19). Zira besin kaynağı, tekstil, taşımacılık ve ordunun ihtiyaçları açısından çok sayıda hayvan yıllarca devletin refahına hizmet etmekteydi. III. Tiglat-pileser dönemine kıyasla II. Sargon dönemi kayıtlarında hayvan sayılarıyla ilgili daha fazla bilgi verilmesine rağmen söz konusu bilgiler yine de yeterli değildir. Bu duruma bir örnek de Asurluların Urartular'dan aldığı hayvanlarla ilgilidir. Söz konusu metinde: “[Ben] Tanrı Haldi'nin meskeni olan Muşaşir şehrini kuşattım ve Urşana'nın karısını, oğullarını, kızlarını, 6.170 kişiyi, 692 katırı (ve) eşekleri, 920+[(155) öküz]zū, (ve) 100.225 koyunu çıkardım.” (RINAP 2, no: 001, 153b-160) ifadeleri yer almaktadır. Bu bilgilerden Muşaşir kenti bölgesinde küçükbaş hayvanların diğer hayvanlara oranla çok daha fazla yetiştirildiğine dair çıkarım yapmak mümkündür.

Sanherib Dönemi Savaş Ganimetleri (MÖ 705-680)

Sanherib'in daha tahta çıkmadan önce devlet işlerinde aktif bir şekilde yer aldığı görülmektedir (Grayson, 2008b: 117-118). Babasının ölümü sonrasında Asur tahtına oturmuş ve hemen ardından Ninova'yı başkent yapmıştır. Bu dönemde sekiz sefer yapılmış ve her sene Anadolu üzerine sefere çıkma geleneği terk edilmiştir (Kurt, 2008: 127). Sanherib'in karşısına çıkan ilk sorun Babil Devleti'dir (Akyüz ve Toptaş, 2020: 219). Elam ile iş birliği içerisinde olan II. Marduk-apla-iddina ile savaşlar yapılmış fakat bu savaşlardan net sonuçlar alınamamıştır. Ancak MÖ 689 yılında Babil şehri Sanherib tarafından yakılıp yıkılmıştır (Cancik-Kirschbaum, 2020: 105-106). Bunun dışında MÖ 701 yılında Akdeniz'in doğusunda kendisine karşı yapılan isyan girişimlerini durdurmak için mücadele başlatmıştır. Sanherib isyancılara karşı başarılı olmuş ve aynı seferde Mısır hükümdarı Taharka'nın güçleriyle de savaşmış ve bu savaşı kazanmış ancak Mısır içlerine ilerleyememiştir. Ayrıca bu dönemde Anadolu topraklarına iki askeri sefer gerçekleştirilmiştir (Köroğlu, 2021: 176-177; Hornung, 2004: 178-179). Sanherib dönemi hayvan ganimetlerinin alındığı bölgeler daha ayrıntılı şekilde incelendiğinde öncelikle II. Marduk-apla-iddina'ya karşı yapılan seferlerde Kutha (Cutha)⁶⁹ şehrinden atlar, ardından yine Babil'den at, katır, eşek ve develer, Hararatu (Harutu)⁷⁰ şehrinden eşek, deve, öküz, koyun ve keçiler alındığı görülmektedir. Ellipi ülkesinden ise at, katır, eşek, öküz, koyun ve keçiler alınmıştır. Yahuda ülkesinde Hizkiya'nın (Hezekiya) yenilgiye uğratılmasından sonra burada bulunan 46 şehirle birlikte birçok küçük yerleşimden at, katır, eşek, deve, öküz, koyun ve keçiler ele geçirilmiştir. Ayrıca Ukku⁷¹ şehrinin alınmasından sonra çevrede bulunan 33 şehirden eşek, öküz, koyun ve keçiler alınmıştır. Illubru⁷² şehrinden eşek, öküz, koyun ve keçiler, Bit-Kilamzah, Hardişpu ve Bit-Kubatti⁷³ şehirlerinden ise at, katır, eşek, öküz, koyun ve keçiler alındığı kaydedilmiştir (RINAP 3/1, no:1, 23-24, 27-29, 57; no: 2, 27-31; no: 4, 49-51; no: 16, v 23-32; no: 17, iv 77-86; no: 140, 1-4). Bununla birlikte Aramilerden bahseden bir metinde onlardan alınan hayvan ganimetleriyle alakalı detaylı sayılar verilmektedir. Söz konusu metinde şu ifadeler geçmektedir:

⁶⁷ Yabdu⁶⁷ ülkesinin (Asur metinlerinde Yabdu⁶⁷ ile birlikte Yabdu⁶⁷, Dibirina ve Dibirina olarak da anılmaktadır) merkezinde Laḫiru adlı kent bulunmaktadır. Laḫiru kenti ise Babil'in doğusunda Elam sınırına yakın bir konumda yer alan Diyala bölgesine konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 406; Lipinski, 2000: 432.

⁶⁸ Güney Mezopotamya'da bir Keldani kabilesi olan Bit-Yakin'in başkenti olarak kabul edilmektedir. Şehir günümüzde Irak'ta bulunan Dikar (Dhi Qar) toprakları içerisinde bulunan Tell al-Lahm yerleşimi ile eşleştirilmektedir. Bkz. Grayson, 2008a: 99; Bryce, 2009: 209.

⁶⁹ Babil'in kuzeyine konumlandırılmaktadır. Bununla birlikte yüksek ihtimalle Kutha şehrinin Babil'in 30 km kuzeydoğusunda yer alan Tall İbrahim olduğu düşünülmektedir. Bkz. Bryce, 2009: 174.

⁷⁰ Dicle'nin doğusuna ve Yeni-Asur Devleti'nin kuzeydoğu sınır bölgesine konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 312.

⁷¹ Asur ile Urartu sınır bölgesinde Cudi Dağı eteklerine konumlandırılmaktadır. Bkz. Bryce, 2009: 735.

⁷² Anadolu'nun güney bölgesinde yer alan Hilakku ülkesi sınırları içerisinde yer almaktadır Bkz. Bryce, 2009: 331-332.

⁷³ Mezopotamya'nın kuzeydoğu kısmına, Zagros Dağları'nın olduğu alana konumlandırılmaktadır. Hardişpu ve Bit-Kubatti şehirleri de Bit-Kilamzah ile ortak anıldığı için büyük ihtimalle bu bölgede yer almaktadırlar. Bkz. Bryce, 2009: 130; RINAP 3/1, no: 140, 1-4.

[Dönüşümde], [Tu'muna, Rihihu, Yadaqu, Ubudu, Gibré, Malihu (Malahu), Gurumu, Ubulu], Damunu, [Gambulu, Hindaru, Ru'u'a, Puqudu, Hamranu, Hagaranu, Nabatu, (ve) Li'ta'u, boyun eğmeyenleri [Aramiler] bep birlikte yendim. Asur'a [öne]mlü bir miktarda [erkek ve dişi 208.000 kişi, 7.200 at (ve) katır, 11.073 eşek, 5.230 deve, 80.100 öküz (ve) 800.600 koyun ve keçiden (oluşan) ganimeti götürdüm] (RINAP 3/1, no. 002, 14-16).

Bu sayı her ne kadar yüksek sayıda hayvan ganimeti olduğunu gösterse de bu dönemdeki seferlerin azlığı ve politika değişiklikleri sebebiyle alınan toplam hayvan ganimeti Sanherib'in seleflerinkine göre çok daha azdır. Sanherib döneminde düzenli yağma seferleri yapılmaması ve selefleri kadar yayılmacı bir politika izlenmemesi hayvan ganimetlerinin daha az olmasına neden olmuştur.

Asarhaddon Dönemi Hayvan Ganimetleri (MÖ 680-669)

Asarhaddon, faaliyetleri açısından Yeni Asur Devleti içerisinde önemli bir hükümdardır. Devletin başına gelebilmesi, annesinin Babil'li olması ve başka erkek kardeşleri olması sebebiyle biraz zorlu olmuştur (Gökçek, 2020: 190). Asarhaddon iktidarı döneminde Babil'in yenilenmesi amacıyla imar faaliyetlerinde bulunmuş ve Mısır üzerine seferler gerçekleştirmiştir. Kendisi Memfis'e kadar ilerlemiş ve Taharka kaçmak zorunda kalmıştır (Toptaş, 2021: 148-149). Kuzeyde ise Medler, İskitler ve Kimmerler tehlike oluşturmuştur. Asarhaddon İskitlere kız verme yoluyla iyi ilişkiler kurma politikası yürütmüştür. Ayrıca Anadolu ve Kimmerler üzerine seferler gerçekleştirilmiştir. Ancak Anadolu faaliyetleri çok net değildir (Köroğlu, 2021: 178-180). Asarhaddon dönemi hayvan ganimetlerine bakıldığında Sayda şehrinden öküz, koyun, keçi ve eşeklerin, Med ülkesi topraklarından ise at, öküz, koyun, keçi, eşek ve develerin alındığı görülmektedir. Bununla birlikte Asarhaddon Kıbrıs ve Ionia'dan Tarsus'a dek olan topraklardaki yöneticilerden ganimetler aldığını belirtmekte ve ardından birçok düşmanından at, öküz, koyun ve keçiler aldığını ifade etmektedir. Fakat Kıbrıs, Ionia ve Tarsus'un içerisinden hayvan alınıp alınmadığı net olarak belirtilmemiştir. Bu dönemde Mısır'dan at, öküz, koyun ve keçiler alındığı kaydedilmiştir. Hayvan ganimetlerinden bahseden belgelerin sayısı az olup, hayvanlarla ilgili net sayılar verilmemiştir. Bu dönemde yağma temelli sefer politikası uygulanmamakla birlikte seferlerin yağmadan çok Asur düşmanlarını etkisiz kılmak amacıyla düzenlendiği görülmektedir (RINAP 4, no: 1, ii 65-ii 80; no: 4, iii' 2-11; no: 60, 9 b²-13; no: 98, r 37b-49).

Asurbanipal Dönemi Hayvan Ganimetleri (MÖ 668-626)

Asurbanipal Yeni Asur Devleti tahtına çıkan son büyük hükümdardır. Onun dönemiyle birlikte Asur son ihtişamlı devirlerini yaşamıştır (Toptaş, 2018: 206). Babasının ölümüyle Asur hükümdarı olan Asurbanipal'in büyük kardeşi Şamaş-şuma-ukin ise bir sene sonra Babil hükümdarı olmuştur. Ancak ikisi arasında Asurbanipal söz sahibi konumdadır (Pekşen, 2021: 633). Asurbanipal Mısır'a, Taharka üzerine seferler düzenlemiş ve Memfis ile Teb kentlerini kontrolü altına almıştır (Freeman, 2003: 89). Bununla birlikte Elam ile savaşmış ve Susa kenti tahrip edilmiştir. Anadolu ve Medler üzerine seferler düzenlenmiş ancak kuzeyde Kimmer tehlikesi canlılığını sürdürmüştür. Şamaş-şuma-ukin kardeşi Asurbanipal'e isyan etmiş ve yapılan mücadeleler sonucu Babil tekrar kontrol altına alınmıştır (Cancik-Kirschbaum: 2020: 121-125; Akyüz ve Toptaş, 2020: 228). Bu dönemde hayvan ganimeti alınan yerlere bakıldığında ise Qirbit⁷⁴, Zarzāta, Şanḫara, Sissil, Adumānu, Ḫallāya, Şeliḫiram, Şaḫarasi, GubBAD, Matuḫanzaḫ, Tazi, Luşanda, LULbasta ve Babsah⁷⁵ şehirlerinden öküz, koyun ve keçiler ganimet olarak alınarak Asur'a götürülmüştür. Mısır ülkesinde ise Teb kentinden atlar ele geçirilmiştir. Ayrıca Manna ülkesinde birçok yerleşimden at, eşek, öküz, koyun ve keçilerin, Gambulu ülkesinden ise öküz, koyun, keçi, at ve katırların alındığı kaydedilmiştir. Şamaş-şuma-ukin'in ölümünden sonra ise Babil'den birçok ganimetle birlikte atlar, Elam ülkesinden ise at, katır, eşek, öküz, koyun ve keçiler alınmıştır. Bununla birlikte Tabal ülkesinden ve Kimmer kralı Tuḡdamme'den atların alındığı belirtilmiştir. Asurbanipal döneminde hayvan sayılarıyla ilgili herhangi bir veri kaydedilmemiştir (RINAP 5/1, no: 2, v 16'-vi 3, no:3, ii 26-37, iii 31-42, vi 10-29, no: 7, viii 55'-74, no: 9, v 57-65, no: 23, 139 b-140, 146b-154). Her ne kadar bu dönemde Asur ülkesi başarılar kazanıp

⁷⁴ Babil sınırları içerisinde olduğu görülmektedir. Nitekim Asur kaynaklarında Aramilere ait olan Dunanu kabilesine yapılan seferde bu kabileye ait Paşitu şehri ve ardından Qirbit'in alındığı belirtilmektedir. Qirbit, Babil'in kuzeydoğu topraklarına konumlandırılan Dunanu kabilesine yakın bir konumda aranmalıdır. Bkz. RINAP 1, no: 5, 5b-7; Bryce, 2009: 203.

⁷⁵ Adı geçen bu şehirler, Qirbit şehrinin hemen ardından ele geçirildiği için ona yakın bir konumda bulunmaları kuvvetle muhtemeldir. Bkz. RINAP 5/1, no: 2, v 16'-vi 3.

ekonomik anlamda hayvan ve farklı ganimetler elde etse de Asurbanipal sonrasında çeşitli sebeplerden dolayı gerileme ve çöküş başlamıştır. Asurbanipal dönemi sonrasına ait kayıtlarda herhangi bir hayvan ganimetine rastlanmamaktadır.

Sonuç

MÖ I. binyılın başlarından itibaren güçlenmeye ve zaman içerisinde bir imparatorluk haline gelmeye başlayan Yeni Asur Devleti, Ön Asya'nın en güçlü devleti haline gelmiş ve bu gücü sayesinde sefer düzenlediği tüm topraklarda bir korku psikolojisi yaratmıştır. Yaratılan bu korku psikolojisi sayesinde Yeni Asur Devleti'nin kralları yıllık olarak düzenledikleri seferlerin birçoğunda savaşmadan direkt olarak üzerlerine gittikleri halklardan haraç almışlardır. Kendilerine direnen şehir halklarını ise ağır bir şekilde cezalandırmışlardır. Öyle ki, kral yıllıklarından edinilen bilgilere göre bu cezalandırmalar acımasız bir boyutta gerçekleştirilmiştir. Yeni Asur Kralları bu politikayı diğer toplumlara korku salmak ve bu sayede onlardan ekonomik gelir elde etmek adına bilinçli bir şekilde uygulamıştır. Asur kralları her ne kadar bu durumu tanrısal bir buyruk sebebiyle gerçekleştirdiklerini söyleseler de gerçeğin daha çok ekonomik ve siyasi sebepler olduğu açıktır. Asurluların sefer düzenledikleri bölgelerden aldıkları ganimetler bize tam olarak durumun böyle olduğunu kanıtlamaktadır. Asurlular gittikleri bölgelerde siyasi üstünlük sağlamaya çalışmakla birlikte bu bölgelerden elde edebilecekleri tüm zenginliklere el koymuşlardır. Üzerlerine seferler düzenlenen toplumlardan alınan bu ganimetler Asurluların ekonomik açıdan güçlenmesini sağlarken malı alınan diğer halkları ise Asur'a karşı daha zayıf kılmaktaydı. Ancak buna karşın Yeni Asur Devleti ele geçirdiği ganimetler sayesinde daha da güçlenerek sonraki yıllarda yapacağı seferler için kendini daha iyi hazırlayabilmekteydi. Bununla birlikte Asurluların ele geçirdikleri bölgelerin insanlarını da ganimet olarak alıp götürmesi sömürü altında kalan bu halkların askeri güç açısından zayıflamasına neden olmaktadır. Bu durum ise Asurluların işine yaramaktaydı. Asurluların sefer düzenledikleri halklardan ganimet olarak neredeyse değerli gördükleri her şeyi aldıkları görülmektedir. Gıda malzemelerinden değerli madenlere varıncaya dek; altın, gümüş, tahıl, süs eşyası ve hayvanlarda dâhil olmak üzere birçok değerli sayılabilecek maddi varlık Asurlular tarafından ele geçirilmiştir. Asurluların askeri seferlerini gerçekleştirdikleri bu dönemde dolaştıkları bölgelerin büyüklüğüne bakıldığında geniş bir coğrafyadan büyük bir ekonomik gelir elde ettikleri görülmektedir. Zira bugünkü Irak topraklarının yanı sıra İran, Anadolu, Akdeniz'in doğu kısmında kalan topraklar ve Mısır dahil çok geniş bir alan Asurluların ezici gücüne yenik düşmüştür. Bu kadar geniş bir alanda birçok başarı elde edebilmek ise Yeni Asur Devleti'nin ne denli güçlü bir yapıya sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Birçok farklı kategoriden alınan ganimetlerin yanı sıra hayvan ganimetleri de yine azımsanmayacak derecede büyük bir öneme sahiptir. Zira dönemin şartları da ele alındığında hayvanların ciddi bir gelir kaynağı olduğunu unutmamak gerekir. Gerek besin, gerek taşımacılık ve gerekse tekstil anlamında hayvanlar insan hayatında önemli bir yer teşkil etmekteydi. Durumun böyle olması Asur ordusunun hayvanları önemli bir ganimet olarak görmesini sağlamaktaydı. Ganimet olarak alınan hayvanlar Asur ordusunun beslenmesi, taşımacılıkta kullanılması ve Asur Devleti'ne maddi kazanç sağlaması açısından önemli bir yere sahipti. Özellikle ordunun uzun yollar yapması atların ölümleriyle sonuçlandığı için at gibi hayvanların ele geçirilmesi ayrı bir önem arz etmekteydi. Ancak genel anlamda bakıldığında coğrafya fark etmeksizin dönem insanları çoğunlukla koyun, keçi ve öküz gibi sütünden, etinden, derisinden ve yününden faydalanabilecekleri ekonomik değeri yüksek hayvanları diğerlerine göre daha fazla yetiştirmişlerdir. Söz konusu hayvanların ekonomik değerinin yüksek oluşu Asurluların ganimet olarak en fazla bu hayvanları almasına neden olmuştur. Bunun dışında at, eşek, katır ve deve gibi hayvanların bunlardan sonra ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Yeni Asur Devleti'nin askeri seferler düzenleyerek pek çok hayvanı ganimet olarak almasının önemli bir nedeni de bu bölgeleri ekonomik olarak zayıflatarak çıkması muhtemel olan herhangi bir isyanın önüne geçilmesidir. Ayrıca atların ganimet olarak alınması ise söz konusu bölgelerdeki toplumların askeri kapasitesini zayıflatarak Yeni Asur ordusunun gücünü arttırmaya yöneliktir.

Kaynakça

Akçay, A. & Özbilen, S. (2018). Yeni Asur Dönemi'nde Yukarı Dicle Bölgesi ve Tarihi Coğrafya İçin Bazı Öneriler. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 537-563.

- Akkuş Mutlu, S. (2015). Kummuh Ülkesi'nin Asur Devleti Açısından Önemi, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2(7), 98-109.
- Akkuş Mutlu, S. (2017). Asur ve Urartu Devleti'nin Manna Ülkesi Üzerindeki Hakimiyet Politikası. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(11), 225-239.
- Akkuş Mutlu, S. (2018). Asur Devleti'nin Anadolu Politikasında Hıbuşkia Ülkesinin Rolü. *Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi*, 5(17), 130-152.
- Akyüz, F. & Toptaş, K. (2020). Yeni Asur İmparatorluğu: Savaşın Kralları. L. G. Gökçek, E. Yıldırım & O. Pekşen (Eds.), *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi* içinde (ss. 195-245). Değişim Yayınları.
- Aslan, C. & Pekşen, O. (2021). Yeni Asur Dönemi'nde Asur Devleti'nin Batı Seferlerinin İktisadi Kazanımları ve Bu Kazanımların Korunmasına Yönelik Faaliyetler. *Near East Historical Review*, 11(1), 1-15.
- Aslan, C. (2019). *Yeni Asur Dönemi'nde Asur Devleti'nin Batı Yayılımı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Barjamovic, G. (2020). Tüccarlar ve Seyyahlar: Anadolu'da Assurlular (MÖ 2000-1600). K. Köroğlu & S. F. Adalı (Eds.), *Assurlular: Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı* içinde (ss. 24-50). Yapı Kredi Yayınları.
- Birecikli, F. (2010). *Yeni Asur Devleti Siyasi Tarihi ve Kültürü* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Bryce, T. (2009). *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia: The Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*. Routledge Taylor & Francis Group.
- Cancik-Kirschbaum, E. (2020). *Assurlular: Tarih, Toplum, Kültür* (Firuzan Gürbüz Gerhold, Çev.). Alfa Yayınları.
- Cavendish, M. (2011). *Ancient Egypt and the Near East: An Illustrated History*. Paul Bernabeo Publisher.
- Ceylan, N. (2015). Kuzeybatı İran'da Önemli Bir Yerleşme: Hasanlu. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), 189-221.
- Çeçen, H. (2007). *Anadolu'daki Arami Krallıkları ve Arami Kültürü* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Çiğdem, S. (2007). Urartu Krallığı'nın Doğu Karadeniz İlişkilerinde Diauehi Ülkesinin Rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 95-111.
- Çilingiroğlu, A. A. (1976). Sargon'un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler. *Anadolu Araştırmaları*, 4, 235-271.
- Demir, G. (2013). *Asur İmparatorluğu'nun Askeri Tarihi (M.Ö. 2000-600)*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Gazi Üniversitesi.
- Duymuş Florioti, H. H. (2012). Yeni Asur Dönemi Yazılı Kaynaklarında Bit-Bahiyani Arami Krallığı. *Tarih Okulu*, 12(1), 23-40.
- Duymuş, H. H. (2011a). Asur Kaynaklarına Göre Demir Çağında Tabal Krallığı. *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 34-46.
- Duymuş, H. H. (2011b). *Asur Devletinin Dış Politikası (Yeni Asur Devri)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Freeman, C. (2003). *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları* (Suat Kemal Angı, Çev.). Dost Yayınları.
- Gökçek, L. G. & Akyüz, F. (2013). Asur Ordusu. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(54), 41-62.
- Gökçek, L. G. (2020). *Assurlular*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Grayson, A. K. (2008a). Assyria: Tiglath-pileser III to Sargon II (744-705 B.C.). In J. Boardman, I.E.S. Edwards, N.G.L. Hammond, E. Sollberger & C.B.F. Walker (Eds.), *The Assyrian and Babylonian Empires and Other States of the Near East, from the Eighth to the Sixth Centuries B.C. , The Cambridge Ancient History* (pp. 71-102). Cambridge University Press.
- Grayson, A. K. (2008b). Assyria: Sennacherib and Esarhaddon (704—669 B.C.). In J. Boardman, I.E.S. Edwards, N.G.L. Hammond, E. Sollberger & C.B.F. Walker (Eds.), *The Assyrian and Babylonian Empires and other States of the Near East, from the Eighth to the Sixth Centuries B.C. , The Cambridge Ancient History* (pp. 103-141). Cambridge University Press.
- Holloway, S. W. (2002). *Aššur is king! Aššur is king!: Religion in the Exercise of Power in the Neo-Assyrian Empire*. Brill.

- Hornung, E. (2004). *Mısır Tarihi* (Zehra Aksu Yılmaz, Çev.). Kabalıcı Yayınevi.
- Kağnıcı, G. (2020). Asur Kral Yazıtlarında Hayvanlar: Siyasi ve Edebi Kayıt Geleneği Üzerine Bir Değerlendirme. *History Studies*, 12(6), 2895-2918.
- Kerekes, M. (2021). *Anadolu'daki Yeni Asur Eyalet Sistemi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Köroğlu, K. (2021). *Eski Mezopotamya Tarihi*. İletişim Yayınları.
- Kuhr, A. (2021). *Eski Çağ'da Yakındoğu II (M.Ö. 3000-330)* (Dilek Şendil, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kurt, M. (2008). Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 117-133.
- Lipinski, E. (2000). *The Aramaeans Their Ancient History, Culture, Religion*. Peeters Publishers.
- Liverani, M. (2014). *The Ancient Near East History: History, Society and Economy*. Routledge Taylor and Francis Group.
- Mierop, M.V.D. (2018). *Eski Yakındoğu Tarihi (MÖ 3000-323)* (Sinem Gül, Çev.). Homer Kitabevi.
- Nardo, D. (2007). *Ancient Mesopotamia (Greenhaven Encyclopedia)*. Greenhaven Press.
- Oates, D. (2005). *Studies in the Ancient History of Northern Iraq*. BSAI Publications.
- Olmstead, A. T. E. (1960). *History of Assyria*. The University of Chicago Press.
- Özkan, S. (1993). Kummuh/Kumaha. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 8(1), 65-80.
- Pehlivan, M. (1991). *Daya(e)ni / Dian(e)bi (Uruatri-Nairi Konfederasyonları Döneminden Urartu'nun Yıkılışına Kadar)*. Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Pekşen, O. (2018). Asur Kral Yıllıklarına Göre Asur Krallarının Anadolu'ya Düzenledikleri Askeri Seferler, Sefer Güzergâhları ve Kentler, B. Gökce & P. Pınarcık (Eds.), *Eski Yakındoğu'da Ulaşım Üzerine Yazılar* içinde (ss. 305-332). Akademisyen Kitabevi.
- Pekşen, O. (2021). Southern Policy of the Neo-Assyrian State and the Elamite-Babylonian Alliance. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 36(2), 621-641.
- RIMA 2: Grayson, A. K. (2002). *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114- 859 BC), The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods, Vol. 2*. University of Toronto Press.
- RIMA 3: Grayson, A. K. (2002). *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858- 745 BC), The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods, Vol. 3*. University of Toronto Press.
- RINAP 1: Tadmor, H. & Yamada, S. (2011). *The Royal Inscriptions of Tiglath-pileser III (744–727 BC) and Shalmaneser V (726–722 BC), Kings of Assyria, (The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 1)*. Eisenbrauns.
- RINAP 2: Frame, G., (2021) *The Royal Inscriptions of Sargon II, King of Assyria (721–705 BC), (The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 2)*. Eisenbrauns.
- RINAP 3/1: Grayson, A. K. & Novotny, J. (2012). *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704-681 BC), Part 1, The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period, Vol. 3/1*. Eisenbrauns.
- RINAP 4: Leichty, E. (2011). *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680-669 BC), (The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 4)*. Eisenbrauns.
- RINAP 5/1: Novotny, J. & Jeffers, J. (2018). *The Royal Inscriptions of Ashurbanipal (668-631 BC), Assur-etil-ilani (630-627 BC), and Sin-sarra-iskun (626-612 BC), Kings of Assyria, Part 1, (The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 5/1)*. Eisenbrauns.
- Roux, G. (1992). *Ancient Iraq*. Penguin Books.
- Sönmez, M. E. (2012). Karkamış'ta Yerleşmenin Tarihsel Gelişiminde Etkili Coğrafi Faktörler ve Antik Karkamış Şehri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(4), 1082-1120.
- Şahin, H. A. (2019). Geç Hitit Beylikleri. *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 131-153.
- Tan, A. (2010). *Urartu Krallığı'nın Kuruluşu* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

Toptaş, K. (2018). *Yeni Asur İmparatorluğu'nda İdeoloji, Propaganda ve İsyanlar* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.

Toptaş, K. (2021). *Asarbaddon – Asur Kralı, Babil Yöneticisi, Mısır Fatibi*. Berikan Yayınları.

Ünsal, V. (2008). Urartu Krallığı'nın Kuzezybatı Seferleri. *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 5, 9-32.

Yıldırım, E. & Pekşen, O. (2013). Üçüncü Arami Göçü'nün Anadolu'nun Güneydoğusuna Yaptığı Etnik ve Siyasi Etkiler. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 13, 31-55.

EXTENDED SUMMARY

Assyrians have an important place in the history of Mesopotamia. Neo-Assyrian State, it is seen that a different path about economy was followed than the Old Assyrian and Middle Assyrian States. The Neo-Assyrian State, which gained strength from the beginning of the first millennium BC, became a dominant power over Mesopotamia and surrounding geographies. So much so that the Neo-Assyrian State carried out many campaigns over the lands of Iran, Anatolia and Egypt and was able to keep these regions under its control for a long time. In addition, the captured regions were controlled by the Neo-Assyrian State both politically and economically. The fact that the Neo-Assyrian State is so powerful is due to their army-based state ideology. As a result of the developments that started during the reign of Aššur-dan II, the first ruler of the Neo-Assyrian State, the state grew and became an empire over time. In this period, the understanding based on acquiring the riches of lands other than Assyria, including animals, gradually turned into a state policy. By the time of Adad-nirari II, it is seen that the growth policy of the Neo-Assyrian State accelerated. With the increase in campaigns, the state continued to grow economically. Considering the campaigns of Adad-nirari II, it is seen that the emphasis is on three regions. In parallel with the increase in successful campaigns, the records kept on the captured animals and animal spoils gradually increased. Adad-nirari II mentions that he obtained the loot of animals and other goods that he captured during these campaigns, sometimes by beating the other side violently and sometimes by submitting to him. However, among these, there are many narratives that the people and notables of that region were severely punished, especially if a region was taken by war. When we look at the Tukulti-Ninurta II period campaigns, it is seen that the operations were first made in Anatolia. In addition, the king in question took many animals as loot from today's Baghdad by crossing the Tigris, and from Anatolia by moving north again. It is seen that the variety and amount of animal loot increased with the increase in the campaigns made in this period. Among the animal spoils, donkeys and mules, as well as oxen and sheep, draw attention. Ashurnasirpal II received a well-founded state from his predecessors. It is known that he organized 14 great campaigns. In addition, due to the multiplicity of his campaigns, he had the opportunity to obtain much more animal loot than his predecessors. As a result of the campaigns, the tribute of the Anatolian lands was collected, and then the trophies were taken from the cities on the Mediterranean coast and the people of this region by going down to the lands of Lebanon. Shalmaneser III carried out 32 campaigns during his 35-year rule. His campaigns were generally in the west and north directions like his predecessors. It is seen that he concentrated his military operations on the Arameans and Urartians. When we look at the animal spoils of the Shalmaneser III period, it is seen that many animals were taken as loot as a result of campaigns to wide geographies. Towards the end of the reign of Shalmaneser III, an important revolt appears to have emerged. The rebellion broke out in 827 BC and 27 cities participated in this uprising. This situation, which broke the power of the Assyrian state, would cause the Assyrian state to come to a standstill for about 80 years. It is seen that the period of Šamši-Adad V was a period of stagnation for the Neo-Assyrian State. So much so that the uprisings that started in the time of his father continued as a serious threat during his reign. Šamši-Adad V. made attempts to stop the riots and was able to stop the riots. However, this situation could not be a radical solution to the stagnation that will take place in the future. Adad-nirari III, Shalmaneser IV, Aššur-dan III and Aššur-nirari V, who ascended the throne of the Neo-Assyrian State after the king in question, could not solve the situation of the state and the problems could only be solved in the time of Tiglath-pileser III. This king saved the state from the troubled situation by stopping the stagnation period and organizing new campaigns on behalf of Assyria. In addition, administrations affiliated to Assyria were established in the form of a state system and those who governed them were frequently inspected. In the texts of the period, precise information about the numbers of animals was not given most of the time. The numbers of animals taken as loot are partly mentioned. After Sargon II came to the head of the state, he tried to find solutions to internal and external problems. Various revolts also broke out during this period. However, despite all this, Sargon II was able to overcome the problems and succeed in enlarging the state even more. It can be said that animals taken as loot in this period had an important place in the growth of the state economy. Although more information is given about the number of animals in the records of the Sargon II period compared to the Tiglath-pileser III period, the said information is still not sufficient. When the regions where the animal spoils of the Sennacherib period are examined in more detail, the spoils taken from Babylon and the Eastern Mediterranean region draw attention. Although the numbers given in the records show that there is a lot of animal loot, the total loot of

animals taken in this period is much less than in previous periods due to the scarcity of campaigns and policy changes. Esarhaddon is an important ruler in the Neo-Assyrian State in terms of his activities. The fact that campaigns were made to Egypt and the loot was taken in this period shows that Assyria's economic interests expanded. However, the number of documents mentioning animal loot is few, and exact numbers of animals are not given. Ashurbanipal is the last great ruler to ascend to the throne of the Neo-Assyrian State. With his time, Assyria lived its last glorious period. Although the Assyrian country gained success in this period and obtained animals and different spoils economically, after Ashurbanipal, due to various reasons, decline and collapse began. No animal loot is found in the records of the post-Ashurbanipal period.

VIDEO SANATINDA GÖSTERGELERARASILIK: “TATE MODERN YOLUNDA (2003)” ÖRNEĞİ INTERSEMIOTIC IN VIDEO ART: THE CASE OF “ON THE PATH OF TATE MODERN (2003)”

Alper ALTUNAY
Anadolu Üniversitesi
İletişim Bilimleri Fakültesi
Sinema ve Televizyon Bölümü
aaltunay@anadolu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3323-6584

Elif GÜNTÜRKÜN
Anadolu Üniversitesi
İletişim Bilimleri Fakültesi
Sinema ve Televizyon Bölümü
elifgunturkun@anadolu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2003-6441

ÖZ

Geliş Tarihi:
05.12.2022

Kabul Tarihi:
18.12.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Video sanatı
Göstergelerarası
Yeniden üretim
Alıntı
Parodi

Keywords
Video art
Intersemiotic
Reproducing
Quote
Parody

Postmodern sanatın çoklu okumaya izin vermesi, yeni bağlantılar kurmayı anlamı zenginleştiren bir yaklaşım olarak görmesi gibi etmenler, metinlerarası yaklaşımı postmodern sanatta çok sık kullanılan bir unsur haline getirmiştir. Farklı sanat türlerinde ve türler arası ilişkilerde metinlerarası aktarımlar, sanat eserinin farklı dönemlerde üretilmiş farklı türlerle ilişkisini kurmaktadır. Sanat eserini alımlarken izleyicinin söz konusu bağlantıları ve ilişkileri anlamlandırabilmesinin yolunu açan metinlerarasılık; filmlerarasılık, medyalararasılık, göstergelerarasılık gibi farklı ilişkileri içerebilmektedir. Video sanatında da metinlerarası ilişkilerin izini sürmek mümkündür. Bir başka video eserden alıntılama yapılabileceği gibi, farklı türde eserden de alıntılama yapılabilmekte ve bu doğrultuda hem videonun üretim sürecinde hem de izleyiciler tarafından alımlanma sürecinde anlamı zenginleştiren farklı açılımlar parodi, pastiş, burlesk gibi yöntemlerle mümkün olabilmektedir. Farklı alıntılama biçimleriyle eserin başka metinlerle ve türlerle bağlantısını kuran alıntılama biçimlerinden biri de “kendine mal etme” veya “temellük” olarak adlandırılan yöntemdir. Bu çalışma kapsamında “Tate Modern Yolunda” eseri göstergelerarası çözümlenmeye tabi tutulacak ve alıntılama stratejisi olarak parodi ve kendine mal etmenin video eserde ne şekilde kullanılabileceği, anlama oluşturduğu katkılar üzerinden irdelenecektir.

ABSTRACT

Factors such as the fact that postmodern art allows multiple readings and that it sees establishing new connections as an approach that enriches the meaning have made the intertextual approach a frequently used element in postmodern art. Intertextual transfers in different art genres and inter-genre relations establish the relationship of the work of art with different genres produced in different periods. Intertextuality, which paves the way for the viewer to make sense of these connections and relationships while receiving the artwork; It can include different relations such as interfilm, intermedia, intersemiotic. It is also possible to trace the intertextual relations in video art. It is possible to quote from another video work, as well as from different types of work, and in this direction, different expansions that enrich the meaning both in the production process of the video and in the process of reception by the audience are possible with methods such as parody, pastiche and burlesque. One of the quotation styles that connects the work with other texts and genres with different quotation styles is the method called "appropriation" or "appropriation". Within the scope of this study, the work “Tate Modern Yolunda” will be subjected to intersemiotic analysis and how parody and appropriation as a citation strategy can be used in the video work will be examined through its contributions to understanding.

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilen.1214923>

Atıf/Cite as: Altunay, A. ve Güntürkün, E. (2022). Video sanatında göstergelerarasılık: “Tate Modern yolunda (2003)” örneği *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2600-2611.

Giriş

Modernizmin yücelttiği ve belli normlara bağladığı tüm varsayımları ve kurumsallaşmış düşünceleri sorunsallaştıran postmodern yaklaşım, sanatta da çeşitli açılımlara neden olmuştur. Sanat eserinin ve sanatçının ayrıcalıklı konumuna meydan okuyan postmodern yaklaşım, sanat eserini gündelik hayatın sıradan bir nesnesi olarak ele alma, sanatçıyı sanata atfedilen tüm kural ve normlardan özgürleşmiş bir bakış açısına kavuşturma gibi çeşitli misyonları ortaya koymuş dolayısıyla sanat eseri de sanatçı da bu yeni olanaklar sayesinde -aynı zamanda postmodernizmin hâkim olduğu tarihsel döneme ilişkin toplumsal ve kültürel olguların etkisiyle- sanatta yeni ifade olanaklarını aramış ve kullanmıştır.

Özellikle postmodern sanatı şekillendiren yeni ifade olanakları, parodi, pastiş, kolaj, aşırma, taklit gibi çeşitli metinlerarası yöntemi içermektedir. Bir metnin mutlaka bir başka metinle iç içe geçmesi, ondan etkilenmiş olması düşüncesine dayanan metinlerarasılık yöntemi, bir yandan modern sanat tahayyülünde yer alan sanatın özgünlüğü ve orjinalliği, yüksek sanat, sanatçıya atfedilen kutsallık gibi temel düşünceleri de aşma, alaya alarak eleştirme gibi bir amacı taşımaktadır.

Bunun yanı sıra bir eserin yeniden üretilmesine dayanan ve “alıntılama” olarak ifade edilen uygulamalar da metinlerarası yöntemlerden biridir. Özellikle önemli kült eserleri yeniden üreterek (taklit, pastiş, parodi, aşırma vb.) bir eseri bağlamından çıkarıp, başka bir bağlama taşıyan sanat uygulamaları eseri, tam da postmodern düşüncenin temelini oluşturan çoğulculuk, çoklu okuma, izleyiciyi aktif konuma getirme gibi dinamiklerle özgürleştirme, sabit ve verili gerçekliğe meydan okuma gibi unsurları karşılamaktadır (Aktulum, 2016, s. 48).

Postmodern düşüncenin sanattaki yansımalarından biri de sanatı sokağa taşıyan ve belli kurallardan özgürleştiren yeni sanat türleridir. Bu bağlamda video sanatı, 60'lı yıllardan itibaren hem gelişen teknoloji ve ucuz ekipman olanaklarıyla hem de dönemin sosyo-kültürel iklimiyle ortaya çıkan yeni sanatsal ifadelerden biri olmuştur. Sinemanın olanaklarını, sinemanın kurallarını yok sayarak genişleten ve farklı sanat türlerinin olanaklarından da yararlanan video sanatı, günümüzde de çağdaş sanat içinde önemli bir sanat türü olarak yer almaktadır.

Video sanatı, film dilinden ayrılan yapısıyla bilinen anlamıyla dramatik yapı, diyalog, çatışma gibi unsurları taşımadan bir mesajı iletebilme, sanatçının eleştirisini yansıtabilme potansiyelini taşımaktadır. Bu doğrultuda okuyucuya çoklu okuma imkânı veren metinlerarası ilişkilerin video eserlerde kullanımı mümkün gözüktüğü de literatüre bakıldığında genellikle video eserler yerine video kliplerde alıntılama ve metinlerarası ilişkilerin daha fazla kullanıldığı görülmektedir (Yıldız, 2019; Aktulum, 2010; Genç, 2019).

Bu çalışma kapsamında, Şener Özmen ve Erkan Özgen imzalı *Tate Modern Yolu* (2003) adlı video, göstergelerarasılık bağlamında incelenecektir. Öncelikle videoda göstergelerarası okumayla alıntılanan eserle ilişkisi, aktarımı ve alıntılanan eseri kavuşturduğu yeni bağlamın ne olduğu, hangi sebeple kullanıldığı ve hangi düşünce ya da olguyu eleştirdiği üzerinde durulacaktır. Videoda, eşek üzerinde Tate Modern'in yolunu arayan takım elbiseli iki karakterin yolculuğu konu edilir. Ancak bu iki karakterin Cervantes'in klasik eseri Don Kişot'a çeşitli göndermeler yaptığı görülmektedir. Söz konusu videoda klasik bir eser olan Don Kişot'un alıntılanması ve kendine mal etme stratejisiyle göstergelerarası bir ilişki kurduğu görülmektedir. Ayrıca literatürde metinlerarası alıntılama yöntemlerinin daha çok müzik videolarında araştırıldığı, video sanatında özellikle de Türkiye'de yapılmış video eserlerde metinlerarası alıntılama yönteminin kullanımına rastlanmadığı bilgisinden hareketle, “Tate Modern Yolunda” eseri üzerinden metinlerarası ilişkilerin video eserlerde de kullanılabildiği ve bu doğrultuda sanatçının eleştirisi için elverişli bir strateji olabileceğinin gösterilmesi amaçlanmaktadır.

Postmodern Sanat ve Metinlerarasılık

Postmodern sanatta görülen önemli eğilimlerden ikisi, türlerin iç içe geçişi ve izleyicinin konumudur. Modernist sanat anlayışında sanatçı, onu özel kılan bir yetenekle üretim yapar ve bu nedenle eserin orjinalliği ve biricikliği (Şahiner, 2013, s. 115-117). Bunun yanı sıra sanatçı açıkça izleyiciden üstün konumdadır. Postmodern sanat, izleyicinin söz konusu edilgen konumunu dönüştürmüştür. İzleyiciyi, eseri üreten sanatçının düşüncesi ve yaklaşımıyla sınırlayan çerçeve genişleyerek, çoklu okuma olarak adlandırılan, her izleyicinin farklı okumalar yaparak farklı yorumlara ulaşabildiği açık yapıt aracılığıyla özgürleşmiştir. Bu aynı zamanda izleyiciyi esere dahil eden, ortaklaştıran bir yaklaşımdır.

Postmodern sanat veya çağdaş sanat olarak ifade edilen sanat anlayışını, modernist sanattan ayıran bir diğer nokta da orjinallik iddiasını aşarken, doğayı taklit etme nosyonunu demodeleştirmesidir. Günümüz sanat anlayışında

eskiyi alıntılanmak, kopyalamak, onun orjinalliğiyle kasıtlı olarak oynamak çok sık kullanılan bir yöntemdir. Burada temel nokta, eskiyi birebir kopyalamaktan öte, kopyalanan veya alıntılanan eserin hangi bağlamda ele alındığıdır. Bu yaklaşım köklerini 1960'ların kavramsal sanat anlayışından almaktadır. Burada eserin biçiminden, özgünlüğünden ziyade ele alınan konu ve ele alınışındaki temel düşünce, eleştiri önem kazanmaktadır. (Girgin, 2018, s. 26-27).

Verili bir anlam yerine, alımlamanın sınırsızlığını öncelleyen yaklaşımda, göstergebilimin terminolojisi ve metodolojisi de 1960'lardan itibaren, özellikle de kavramsal sanat ve kavramsal sanattan beslenen türlerde önem kazanmıştır (Şahiner, 2013, s. 144). Bunun temel nedeni eserin okunmasında metnin önem kazanmış olmasıdır. Bu durum izleyiciden önemli bir entelektüel repertuvar talep etmekte, söz konusu metnin veya ilişkili olduğu metnin çözülmesi konusunda belli bir yeterlilik gerektirmektedir. Özellikle sanatta alıntılanma yöntemleri, bir metnin bir başka metinle kurduğu ilişkileri çözümlemeyi gerektirmekte ve dolayısıyla eserin gönderme yaptığı eski esere dair bilgi sahibi olunmasını zorunlu kılmaktadır. Metinlerarası ilişki, "Öteki yapıtlardan değişik unsurların alınarak başka bir yapıtta kullanıma sokulması işlemi (...)" olarak tariflenmektedir (Aktulum, 2016, s. 79).

Metinlerarasılık, bir edebiyat teorisi yöntemidir ve temelde bir metnin, tek başına özgün ve bağımsız olamayacağı düşüncesine dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre her yeni metin, kendinden önceki metin/metinlerle ilişkilidir (Plett, 1991, s. 17). İlk kez Julia Kristeva tarafından 1979 yılında kullanılsa da metinlerarasılık Mihail Bakhtin'in üzerine eğildiği ve romanlar üzerinden incelediği bir alandır. Metinlerarası ilişkiler bağlamında metin, ilk ele alındığında yazınsal metin olarak değerlendirilmiştir. Yazınsal metne dair tanımlardan birinde metin, "eyleyenlerden kurulu, hem anlatımda hem de içerikte çoğul anlamlı, kendi kendine yeten bir bütün" (Rifat, 2012, s. 16) olarak tariflenmiştir ve buradaki "çoğul anlam" metinlerarası ilişkilerin bir okuma yöntemi olarak ele alınmasını gerekli kılan noktaya da işaret etmektedir. Yazınsal metni bitmiş, tamamlanmış ürünler olarak ele alan yaklaşımların aksine, yazınsal metni bir üretim kaynağı olarak gören ve bu bağlamda metnin, metin öncesinin ve metin sonrasının anlam üretimine girdiğini dolayısıyla metnin anlamlandırılmasında hem yazarın hem metnin hem de okurun ortak bir üretim içinde olduğunu ileri süren bir yaklaşım vardır. Buna göre her okuyucunun metne yüklediği anlam, o metin ve diğer metinler arasında kurduğu ilişkiler ile biçimlenmektedir (Rifat, 2009, s. 96). Kristeva'ya göre de metin bir üretim kaynağıdır ve metnin ilişkide bulunduğu diğer metinlerle arasındaki etkileşimi inceleme girişimi, o metnin hem eski hem de çevresel kültürlerle ilişkisini içerdiği için toplumsallık ve tarihsellik içinde değerlendirilmektedir (Rifat, 1998, s. 29).

Yazınsal metinde çokanlamlılığa perde aralayan, doğal dilin, kimi durumlarda söylediğinin ötesinde başka anlamlar taşımasından da kaynaklanmaktadır ve böyle bir bağlantı sadece yazınsal metinlerle sınırlı değildir (Rifat, 2009, s. 94). Her ne kadar edebi metinler arasındaki (sözel) ilişkileri esas alsa da farklı alanlardaki aktarımlar da metinlerarasılığın sınırları içinde değerlendirilmektedir. Metinlerarasılık açısından göstergebilimin gelişimi, bu çerçevenin genişletilmesinde etkili olmuştur. Y. M. Lotman'a göre sadece yazınsal metin değil, kültürün diğer ürünleri de göstergebilime dahil edilmelidir çünkü sözcükler edebi sanatları oluştururken çizgiler de görsel sanatları oluşturmuş ve bu açıdan metinlerarası ve göstergebilimi edebiyat alanının sınırlarından çıkararak, plastik sanatlar alanıyla genişletmiştir (Lotman, 1973'ten akt. Beteş, 2019, s. 5).

Görsel sanatların çeşitli dallarında metinlerarası ilişkileri irdelemek mümkündür. Bu bağlamda sanatçı bir alıntı yaptığı ve kendine mal ettiğinde bunu imgeler ve biçimlerle oynayarak yapmaktadır (Girgin, 2018, s. 16). Metinlerarası ilişkilerde bir eserin basitçe başka bir sanatçı tarafından kopyalanması, alıntılanması veya herhangi bir şekilde kullanılması meselesinin ötesinde bir bağlam ilişkisi kastedilmektedir. Bir eserde metinlerarası bir ilişki saptandığında "(...) metinlerarasına başvuran bir yazarın, onu bir dönüşüm işlemine tabi tutarak yeni bir anlamla donattığı, daha önce okuduğu bir metinden kimi kırıntıları olduğu gibi metnine yerleştirmeye yetinmeyerek, bir yeniden-yazma işlemiyle, yeni bir anlam alanı yarattığı, başvuru ilk sözün içerisine sokulduğu yeni bir metnin bağlamında yeni bir işlev ile belirlediği (...)" düşünülmeli ve eser bu konularda değerlendirilmelidir (Aktulum, 2000, s. 14). Bu durum sözsel olmayan alanlardaki aktarımların/ilişkilerin ne şekilde ele alınacağı sorusunu gündeme getirmiştir. Metinlerarası ilişkilerde veya alıntılanma yöntemlerinde temelde iki yaklaşım gündeme gelmektedir: açık alıntı veya gizli/örtük alıntı. Açık alıntıda, orijinal metin, yazar/sanatçı tarafından açıkça kopyalanır ve sahiplenilirken, gizli/örtük alıntılarda ise söz konusu metinlerarası örtük ilişkiyi tespit etmek okuyucunun işidir (Gürses, 2013, s. 140). Bu açıdan, her metnin kendisinden önceki ve sonraki metinlerle ilişkisini ortaya koyma meselesi, okuyucuya bu entelektüel donanımı kazanma zorunluluğu yüklerken bir yandan

da metni, üretenin anlam dünyasından çıkararak sonsuz olasılığın ve anlamın mümkün olduğu bir anlamlandırma evrenini mümkün kılar. Bu, postmodernitenin temel nosyonu ile paralellik göstermesi açısından önemli bir noktadır. Metinlerarasılık yalnızca eserin alıntılı olduğu kaynağın izleri ve etkilerine odaklanmaz, alıntılamanın içerdiği tanımlanamayan söylemsel pratikleri, kaynağı kaybolmuş kodları da içerecek biçimde anlamlandırmayı genişletir (Shabir & Mudasiir, 2019, s. 328). Postmodern sanatçıların eserlerinde de sıklıkla metinlerarası ilişkiler kurması bu açıdan postmodern sanatı, modernist sanata göre daha çoğulcu ve özgür bir alanda konumlandırmıştır.

Metinlerarası ilişkilerin edebiyat dışındaki alanları da kapsamaması, farklı türlerdeki yapıtlar arasındaki farklı ilişkileri gündeme getirmiştir. Aktulum'a göre, sözsel olan metinlerin kendi aralarındaki ilişkileri metinlerarası ilişkiler olarak ele almak gerekir ancak sözsel olmayan heykel, resim, müzik gibi eserlerin kendinden önceki sözsel metinlere yaptığı göndermeleri göstergelerarasılık olarak adlandırmak daha doğrudur: "(...) Göstergelerarasılık iki farklı gösterge dizgesi arasındaki (örneğin yazının resimle, resmin müzikle vb.) alışveriş işlemini, değişik gösterge dizgelerine ait yapıtlar arasındaki açık ya da kapalı ilişkileri belirtir. Bu ilişkiler iki biçimde gerçekleşir; Birincisi, sözsel bir sanat sözsel-olmayan bir sanata söze dökerek kendi içerisine alır. İkincisi, sözsel-olmayan bir sanat açıkça sözsel olan bir sanata gönderme yapar" (Aktulum, 2011, s. 17). Bu bağlamda farklı sanat türleri arasında alıntılama ve metinlerarası ilişkilerden söz etmek mümkündür.

İki metin arasında ilişki kuran çeşitli alıntılama yöntemleri bulunmaktadır. Bu yöntemler, ilk metinden alıntılanan imgeyi ya da sözü, yeniden dolaşıma sokar ve bu kez bambaşka bir bağlamda, okuyucuya çoklu okuma fırsatı sunar. Bu, postmodern anlamda metni de sanatçıyı da verili sınırlardan özgürleştiren girişimler olarak açıklanabilir. Bu yöntemlerden bazıları temellük sanatında olduğu gibi, bir resmi yeniden canlandırırken bazıları da alıntılanan metne örtük ya da açık göndermede bulunmaktadır.

Göstergelerarasılık

Postmoderniteyle birlikte eserin, sanatçının ve izleyicinin moderniteden farklılaşan konumları eseri ele alırken yapılan sorgulamayı da farklı bağlantılar ve köprüler kuracak biçimde genişletmiştir. Metinlerarası yaklaşımın temelinde, iki ya da daha çok metnin birbiriyle ilişkisi, önceki metnin, sonraki metinde dönüştürülen biçimi, anlamı ve bağlamı yatmaktadır. Bu bağlamda izleyicinin eserin üretimine katılma misyonunun önem kazanması, bir yandan da izleyicinin farklı bağıntıları kurabilecek bir bakış açısı ve entelektüel birikime sahip olması koşulunu getirmiştir. Moderniteden farklı olarak izleyicinin edilgen konumunun etkinleşmesiyle birlikte sanat yapıtlarında postmodern süreçte üretilen eserlerin farklı bağıntılara ve ilişkilere açık, mümkün olduğunca bu ilişkileri çoğaltan ve farklı okumaları mümkün kılan aktarımlar içerdiği söylenebilir. Bu bağlamda metinlerarası ilişkiler ve aktarımlar içinde yer alan ve sanat eserini okuma yöntemi olarak ele alınabilecek bir yaklaşım da göstergelerarasılıktır.

Resim, müzik gibi eserlerin de birer metin olarak ele alınabileceğini ileri süren Barthes'a atıfta bulunan Aktulum, kimi dilbilimcilerin ise metni yalnızca dilbilim üzerinden ele alınmak üzere sınırlayan görüşlerine yer vermiştir (2011, s. 13-15). Sözel ve sözsel olmayan sanat eserleri arasındaki aktarımları görmezden gelen yaklaşımların aksine Saussure'un ileri sürdüğü, "dil bir göstergeler dizgesidir" tanımını esas alan Jakobson, Molinié, Gignoux gibi kuramcılar, sanatın farklı biçimleri arasındaki ilişkilerin metinlerarasılık yerine göstergelerarasılık kavramı üzerinden ele alınmasını önermişlerdir (Aktulum, 2021, s. 669).

Sanatın farklı formları arasındaki biçim ve bağlam ilişkilerini ele alan, söz konusu bağıntıları bu farklı eserlerin aktarımları üzerinden sorgulayan bir yaklaşım olarak göstergelerarasılık, resim ile müzik veya metin ile resim gibi farklı türler arasındaki aktarımları okuma yöntemi olarak ele alınmaktadır. Söz konusu aktarımlar iki şekilde oluşabilir;

"(...) göstergelerarasılık iki farklı gösterge arasındaki (örneğin yazının resimle, resmin müzikle vb.) alışveriş işlemini, değişik gösterge dizgelerine ait yapıtlar arasındaki açık ya da kapalı ilişkileri belirtir. Birincisi, sözsel bir sanat sözsel olmayan bir sanata söze dökerek kendi içerisine alır. İkincisi, sözsel olmayan bir sanat açıkça sözsel olan bir sanata gönderme yapar" (Aktulum, 2011, s. 17).

Postmoderniteyle birlikte farklı aktarımların önünü açan önemli etmenlerin başında teknolojik gelişmeler gelmektedir. Teknolojinin eserler üzerinde manipüle etme imkânı vermesi ve çeşitli müdahaleleri mümkün kılması ile açık bir dizge üretimi kolaylaşmış video klip, fotoğraf ve sinema gibi farklı sanat formlarında

göstergelerarası ilişkileri olası hale getirmiştir (Bayraktaroğlu, 2010, s. 6). Bu noktada sanatçıların söz konusu farklı eserler arasındaki aktarımlar sayesinde “(...) ayrışık, kopuk, bütünlük arayışının göz ardı edildiği, anlık etkilerin peşinde koşulduğu, çoksesli yapıda, farklı türleri ve disiplinlerin verilerini buluşturan, eski dönem yapıtlarından parçaları yeni bir bağlamda değişik amaç ve işlevlerle kullanıma sokmaktan geri durmayan, ötekilere yaslanarak türe(til)miş yapıtlar üretilmeye başlandı” (Aktulum, 2010, s. 6).

Postmodernitenin sanattaki eğilimlerinden biri eserin orjinalliği ve biricikliği iddiasına zarar vermektir. Bu bağlamda sanatçılar önemli eserleri dönüştürerek, kasıtlı olarak bozarak, esere çeşitli biçimlerde müdahale ederek eskinin orjinalliği ve modernist sanat anlayışını alaşağı etme eğilimindedir. Bu yeniden üretim süreci, eski eserin farklı bağlamlarda anlamının dönüştürülmesi ve yeni bir bağlama kavuşturulması şeklinde gerçekleşmektedir. Söz konusu dönüştürme işleminde, göstergelerarası perspektiften çeşitli stratejiler kullanılmaktadır. Yeniden üretim süreci olarak değerlendirilebilecek bu aktarımlarda, orijinal eserden çeşitli unsurlar alıntılanmakta ve farklı biçimlerde dönüştürülerek yeniden üretilmektedir. Bu noktada metinlerarası ilişkilerde parodi (yansılama) en fazla kullanılan yöntemlerden biridir.

Parodi, metinlerarası türev ilişkiler içinde değerlendirilmektedir. Bir yapıtın biçemi değiştirilmeden konusu değiştiğinde parodi gündeme gelmektedir. Parodiye ilişkin unsurların yapıtta nasıl meydana geldiğini Aktulum şöyle açıklamıştır;

“(…) Bir yapıtı değiştirip yeni bir yapıt oluştururken aranan şey daha çok destan türüyle (aynı biçimde soylu ya da yalın bir biçimde, ciddi olarak kabul edilen bir tür ile) alay etmektir. Bunu yaparken de yazarlar soylu, ciddi bir metni, çoğunlukla sıradan başka bir metne, ya da soylu bir metnin biçimini-çoğunlukla da destanın biçimini-hiçbir kahramanlık olayı anlatmayan sıradan bir konuya uyarlarlar. Birinci durumda “yansılama” başvuran yazar bir metnin konusunu değiştirerek vermek istediği anlamı da saptırır; ikinci durumda ise metnin konusuna dokunmadan salt biçimini bütünüyle değiştirerek biçimsel bir dönüşüm uygular” (1999, s. 117-118).

Postmodern sanatta kült eserlerin orjinallerinin alıntılanarak, üzerinde çeşitli müdahaleler uygulanıp yeniden üretildiği örneklerle sıklıkla rastlanmaktadır. Bu alıntılama uygulamalarından biri de ‘kendine mal etme’ veya ‘temellük’ olarak ifade edilen uygulamadır.

Bir Alıntılama Yöntemi Olarak ‘Kendine Mal Etme’

Sanatçıların sıklıkla başvurdukları kendine mal etme stratejisi, postmodern sanatta en sık rastlanan yeniden üretim biçimlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren postmodern söylemin sanatsal yaklaşımlarda önemli ölçüde karşılık bulmasıyla Yeni Kavramsalılık anlayışı önem kazanmıştır. Bu anlayışı benimseyen sanatçılar, sanatlarında nesneden ziyade anlama ve anlamın kurgulanma, temsil edilme süreçlerine odaklanmışlardır. Bu çerçevede toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, medya eleştirileri, ırkçılık başta olmak üzere pek çok konuya dair ‘alt metinleri’ okumaya ve disiplinlerarası bir anlayışla sanatlarına konu etmeye yönelmişlerdir. (Antmen, 2014, s. 277) .

Bu süreçte kendine mal etme yöntemi ve yapıbozumcu hamleleri bir arada kullanan feminist kadın sanatçılar sanatta orjinallik, aidiyet meseleleri üzerine düşünürken bir yandan hâkim sistemin belirlediği erkek egemen bakışı ve bu bakışın sanat tarihindeki etkisini okumaya ve deşifre etmeye girişmiştir. Nesnesizleşmiş sanat anlayışıyla başka sanatçıların eserlerini sahiplenerek üretim yapan sanatçıların başında Sherrie Levine, Cindy Sherman, Mike Bidlo gibi fotoğraf sanatçıları gelmektedir. Bu sanatçılar önemli sanatçıların çalışmalarını yeniden fotoğraflayarak ürettikleri işlerine kendi imzalarını atarak kendilerine mal etmişlerdir. Bu durum başlı başına orijinal olana yönelik ciddi bir muhalif tavrı göstermektedir. Bunlar aynı zamanda fotoğrafın çoğaltım teknikleri ve dijital olanaklara dayalı yapısıyla sanat nesnesini sıradanlaştıran bir yaklaşımı da içermektedir. Sanat nesnesinin modern sanat anlayışındaki yüce değerini alaşağı edilerek, ironik bir yaklaşımla sanat eserinin ve sanatçının konumu tartışmaya açılmıştır. Yüksek sanat eseriyle gündelik nesnelere arasındaki sınır kalkmıştır.

Kitle iletişim araçları aracılığıyla dolaşıma sokulan imajların belleğimizdeki yerinden ilham alan bu yaklaşım, sonsuz görüntüler bombardımanında üretilecek yeni bir görüntü kalmadığını savunur. Bu sebeple eskiye, belleğimizdeki görüntülere geri dönerek onları bağlamından koparır. Bu görüntüleri yeni bir bağlama yerleştirerek anlamı yeniden inşa eder. Postmodern sanattaki bu geçmişe dönüş eğilimleri, modernizmin her şeyi akılcılaştırmaya çalıştığı bir sistemde gizemini kaybeden dünyanın yeniden büyülenmesi çabalarıdır. (Ritzer, 2016) Postmodern sanat yeni bir söz söylenemeyeceği varsayımından hareket ederken, toplumsal konulardaki muhalif

tavrını da korur. Dolayısıyla kendine mal etme eylemi de sanatsal bir eylemden çok fikir düzeyinde bir eylem olarak gündeme gelmektedir. Başkasına ait bir eser yeniden üretilirken önemli olan kopyalama işleminin kendisi değil, bağlamın nasıl oluşturulduğudur. Çünkü anlam bu noktada yorumlanabilecektir. Bu açıdan izleyicinin donanımı da önemli bir unsur olarak bu metinlerarası aktarımların önemli bir parçası haline gelmiştir.

Temelde bir alıntılama biçimi olan kendine mal etme eylemi, “temellük”, “iyeleme” olarak da adlandırılabilen ve çeşitli biçimlerde gerçekleşebilmektedir. Bu anlamda resimsel alıntılama Kubilay Aktulum, “Bir sanatçının bilerek ve etken biçimde var olan bir yapıtı ya da yapıttan bir bölümü farklı bir resimsel uzama taşınması ve böyle bir yer değiştirme işlemiyle “yeni” anlamlar yaratması işlemi...” olarak tarif etmektedir”. (Aktulum, 2016, s. 115) Dolayısıyla sanatçı sahiplendiği eser seçiminde belli bir amacı taşımaktadır. Resimler arasında aktarımlar, bugünkü anlamıyla hazır nesnelere ve imajların kullanımı dışında bakıldığında sanat tarihinde Rönesans ve Barok’tan beri varlığını sürdüren bir yöntemdir. Alıntılamanın bu ilk örneklerinde özellikle insan vücudu ön plandadır ve alıntılar heykellerden ilham alınarak resme aktarılmıştır. Roma dönemine ait *Üç Güzeller* heykeli sıklıkla alıntılanarak resme aktarılan eserlerden biridir (Girgin, 2018, s. 32-33).

Sanat tarihinde alıntılanan, farklı dönemlerde yeniden üretilen eserlerde Manet’in, *Kırda Öğle Yemeği*, Da Vinci’nin *Mona Lisa*’sı; Michelangelo’nun *Son Yargılama* adlı yapıtı en sık alıntılanan eserlerin başında gelmektedir. Alıntılama şemsiye bir terim olarak düşünürsek, taklit, öykünme, aşırma, temsil etme, saygı gösterme gibi çeşitli amaçlarla kullanılan farklı türlerde alıntılama biçimleri mevcuttur. Kubilay Aktulum’un Resimsel Alıntı isimli eserinde aktardığı şekliyle geçmiş dönemlerden beri kullanılan resimsel alıntı en temelde bir resimden diğerine yapılan aktarım ya da aktarımları içerir. Böylece iki resim arasında bir ilişki kurulur. (Aktulum, 2016, s. 49) Bu yineleme aracılığıyla alıntılanan eserden alınan görüntü, imge, yeni eserde farklı bir bağlamda yerleştirilir. Üslup, tarz, teknik gibi kimi unsurlar değişikliğe uğratılmış olabilir. Bu durumda yeni eserde, eski eserden yapılan alıntı, yeni bir bağlama yerleştirilerek yeni bir anlam oluşturulmuş olur. Dolayısıyla postmodern dönem sanatçıların çeşitli alıntı biçimleriyle ama özellikle de kendine mal etme yöntemiyle ürettikleri işlerin basitçe bir yineleme ya da kopyalamadan farklı olarak görülüp orijinal olarak değerlendirmelerine neden olan nokta budur. “Her temellük (kendine mal etme) edimi bir dönüştürme vaadidir: her el koyma edimi, o farazi başkalaşımı öngörür” (Buchloh, 2018). İki resim arasındaki alıntılama ve etkileşimlerin dışında özellikle kendine mal etme eyleminde sıklıkla olduğu gibi bir sanat türünden alıntılanan imaj bir başka sanat türünde yeniden üretilebilir. Tıpkı heykel ve resim arasında olduğu gibi kendine mal etme, farklı sanat formlarında da görülebilmektedir. İyelenme, sahiplenme olarak da ifade edilen alıntılama yönteminin resimler arasındaki kullanımı şöyle ifade edilmektedir; “Başka bir sanatçının yapıtını şu ya da bu yönetime göre alıntılama, onun içeriğini olduğu kadar biçimini taklit ederek yinelemek ve onu yeni bir bağlamda aynı, benzer ya da başka anlamlarla donatarak yeniden üretmek biraz da öteki resmi kendi iyisi yapmaktır. (...) Sanatın alanında bir sanatçının başka bir sanatçının yapıtını kendine özgü bir biçimde yeniden üretmesi ereğiyle sahiplenmesi, kendi iyisi yapması söz konusudur” (Aktulum, 2016, s. 139).

Yeniden üretilmiş bir yapıtta, alıntılanan eserin tanınması ise izleyiciyi sanatsal sürece katan en önemli unsur olarak önem kazanmaktadır. Bir başka eserden alıntılanan parçaların sanatçının tercihi doğrultusunda yerleştirildiği yeni bağlamda postmodern sanatın ayrılmaz unsurlarından biri olan ironi de vardır. Böylece sanatçı belli noktalarda anlamı değişime uğratarak esere eleştirel bir mesafeyi mümkün kılar. Sanat tarihinde önemli yeri bulunan eserleri ironik bir yaklaşımla itibarsızlaştırır. Ciddiyetine zarar verir. Böylece modernist sanatın biriciklik ve yücelik mitlerine saldırırken, geçmiş ve bugün arasında bir köprü kurar. Geçmişle kurduğu ilişkide temsil noktasında verili bakış açılarını kırarak izleyiciyi sorgulamaya çağırır. Bunu yaparken malzeme olarak kitle iletişim araçlarından, popüler kültürden, diğer sanatçıların eserlerinden yararlanabilir.

Batı sanatının sanat tarihindeki baskın konumu nedeniyle kendine mal etme stratejisini seçen ve başka sanatçıların eserlerini yeniden üreten sanatçılar genellikle batı sanatına ait eserlere yönelmektedir. Batı sanatının tartışmasız yeri ve teknik, kaynak ve literatür açısından sağladığı olanakların yanı sıra sanat piyasasındaki yeri de bu durumu sanatçılar açısından kaçınılmaz kılan etmenlerdendir. Bir yeniden üretim stratejisi olarak kendine mal etme, video eserlerde çok sık rastlanan bir uygulama değildir. Metinlerarası alıntılama yöntemleri olarak bakıldığında bu tip aktarımlara daha çok video kliplerde rastlanmaktadır. “Tate Modern Yolunda” eseri ise bir video eser olarak göstergelerarası bir okuma yapmayı mümkün kılan, aynı zamanda kendine mal etme stratejisini kullanan bir eser olarak örnek teşkil etmektedir. Bu çerçevede metinlerarası alıntılama ve yeniden üretim ilişkileri

bağlamında eserin incelenmesi, metinlerarası alıntılamanın video eserlerde de kullanılabilmesine yönelik bir perspektif sağlamaktadır.

Tarihsel ve Kültürel Gelişim Sürecinde Video Sanatı

Videonun ortaya çıkışına bakıldığında tarihsel olarak kamerayla ilk görüntünün elde edilişi sürecine kadar uzanan bir dönemi ele almak gereklidir. Video, temelde üretildiği araç bakımından bir objektifin varlığından hareketle inşa edilen görüntü ve hareketli görüntü üretimi süreci içinde gelişmiştir. “Işık ve maddenin bir aradalığından meydana gelen fotoğraf, optik ve kimya biliminin bir ürünüdür” (Yıldız, 2019, s. 14) . Ancak fotoğraf ilk ortaya çıktığında görüntünün kayda alınması anlamında bir devrim niteliğinde olsa da fotoğrafın bir sanat olarak ele alınabileceğinin keşfedilmesiyle farklı arayışlar başlamıştır. Fotoğrafın ürettiği imgenin durağan olması, hareketli görüntünün üretimiyle ilgili başka arayışları getirmiştir. Fotoğrafa ilişkin teknik özelliklerin keşfedilmesi, enstantaneyle belli bir zaman aralığında birden çok fotoğrafın çekilebilmesi ve bu karelerin artarda getirilmesiyle hareketli görüntüye yakın bir sonuç elde edilmesiyle hareketli imgenin de temelleri atılmıştır (Baker, 2015’den akt. Yıldız, 2019, s. 14-15).

Hareketli görüntü, mesaj iletim gücü olan bir kitle iletişim aracıdır. Görüntü ve sesi eş zamanlı olarak iletebilen bir ortam olarak video da tıpkı fotoğraf gibi zaman içinde çeşitli teknik olanakların keşfedilmesi ve gelişmesiyle birlikte bir kitle iletişim aracı olmanın ötesinde sanatsal bir potansiyel, bir sanat formu olarak da gündeme gelmiştir. Bununla birlikte video ve film arasında çok belirgin bazı temel farklar vardır. Levend Kılıç’a göre buradaki temel fark iki medya arasında görüntü oluştururken kullanılan malzemeden ve yapısal farklılıklardan oluşmaktadır. Video ışıklı noktacıklardan oluşan ekranda elektronik olarak üretilmekteyken fotoğraf ve filmde ise görüntü, ışık yansıtma yoluyla üretilir. Bu yapısal fark videoya yeni olanaklar sunması bağlamında öne çıkmaktadır (1995, s. 11).

Videonun ortaya çıktığı dönemden itibaren yaygın olarak kullanılması, özellikle televizyon başta olmak üzere görsel kitle iletişim araçlarına yapısı gereği kolay aktarımı ve maliyetinin ucuzluğuyla yakından ilişkilidir. Teknolojinin gelişmesiyle hafıza kartı ve dijital disk gibi avantajlar (Çankır, 2018, s. 4), video kayıt cihazlarının kolay taşınabilir olması gibi etmenlerle ve aynı zamanda eş zamanlı ses ve görüntü sağlamasıyla birlikte ekrana kolaylıkla yansıtılabiliyor olması, videoyu yaygın olarak kullanılan bir ortam haline getirmiştir.

1960’lı yıllardan itibaren referanslarını Aydınlanma düşüncesinden alan Modernizmin bir ideoloji ve proje olarak beklenen refahı sunamaması video sanatı da dahil olmak üzere pek çok sanat formunun ortaya çıkmasında ve birbiriyle eklektik biçimde etkileşime geçmesinde önemli bir tarihsel eşik olarak gündeme gelmiştir. Modernizmin aklı önceleyen mantığı, ilerlemeyi ve bilimsel nosyonları temel alan yaklaşımı, sosyal hayatta ve entelektüel dünyada her şeyi temel karşıtlıklar ve kutuplar olarak ele almayı gerekli kılmıştır. Bu mantık, pozitivist bilimsel paradigmayı temel alsada toplumsal ve düşünsel alanlarda ikili karşıtlıkları merkeze alması, bu ikili kutupların dışındaki ve ötesindeki çeşitli varoluş hallerini, cinsiyeti, kimlikleri yok saymış ve bu durum özgürlüğün ihlali bağlamında postmodernizm olarak deneyimlenen tarihsel süreçte muhalif toplumsal tepkileri tetiklemiştir (Altunay, 2013, s. 30-31).

Aydınlanma’nın ve Modernizmin belirlediği estetik ölçütlerin yadsınması, sanatçıların muhalif ve eleştirel tutumlarının odaklandığı başat noktalardan biri olmuştur. Sanatçılar modern sanatın kurumsal mantığını ve estetik ölçütlerini, sanat türlerini melezleştirerek ve sanatçıyı üstün tutan hiyerarşik konumu dönüştürmeyi amaçlayarak eleştirmişlerdir. Bu bağlamda sanatı, stüdyodan, belli bir sanatsal birikim ve donanıma sahip kişi olarak işaretlenen sanatçının güdümünden ve müzelerden çıkararak sokağa taşımışlar ve herkesin üretebildiği bir sanat anlayışını ortaya çıkarma çabalarını sürdürmüşlerdir (Yılmaz, 2013, s. 28-29).

İster fotoğraf ister video olsun görüntüye duyulan bu olağanüstü talebe verilen arz, sonunda görüntünün de gerçekliğin de aşırı tüketimine yol açarak geçiciliği olağanlaştırmaktadır. Sontag’a göre bunun nedeni kameraların bize, kısa anlara müdahale etme, onları ‘düzeltme’ imkânını tanımasıdır (Sontag, 2006, s. 251). Kapitalist modelin talepleriyle de ilişkili olarak görüntüye yönelik tüketim eğilimlerinin artması ve bu durumun sanatı da içine alacak kapsamda genişlemesi ile sanat görüntüsü ve diğer görüntüler arasındaki değer farkının erimesi video sanatını, tüm bu süreçlerden etkilenerek hem kendi olanakları ölçüsündeki sınırları kullanarak hem de mevcut kapitalist düzeni eleştirerek var olma alanı sağlamıştır. Dolayısıyla video sanatının öncelikle televizyona yönelmesi ve

televizyonun standart görüntü akışını sekteye uğratarak ilk örneklerini vermesi bu mevcut düzenin toplumsal ve ideolojik eleştirisi olarak okunmaktadır (Altunay, 1999, s. 117).

Video nun görüntüye müdahalesiyle oluşturulan yapıbozum denemeleri “plastik unsurlar” olarak ortaya çıkmış ve 1960’lı yıllardan itibaren video sanatının diğer disiplinlerle ilişkisi içinde oluşan video film, video performans, video heykel, video enstalasyon gibi farklı açılımları oluşturmuştur (Saray, 2014, s. 10). Özellikle 1990’lı yıllardan itibaren hem internet altyapısının hem de bilgisayar teknolojisinin gelişmesi ve ulaşılabilirliğinin artması, video sanatının üretim ve sergilenme süreçlerine de yansımıştır. Yeni medya veya bilgisayar sanatı olarak adlandırılan sanatların içinde anılan video sanatı, erken dönemlerinde verdiği örneklerden farklılaşmış, her türlü imajın, ses ve sözün sanatçının istediği şekilde inşa edilebildiği, manipüle edilebildiği bir ortam özelliği kazanarak dijitalleşen hayatlarımızın dijital bir uzantısı niteliği kazanmıştır (Alp, 2015, s. 75).

Video sanatı, tarihsel gelişimi içinde teknolojik olanakların gelişmesiyle birlikte kendi olanaklarını da var olan sanat sınırlarını aşmak için daha aktif biçimde kullanmaya devam etmiştir. Alıntılama yöntemleri ve diğer manipülasyon stratejileriyle birlikte düşünüldüğünde tüm bu olanakların video sanatı bağlamında kültürel, sınıfsal veya dönemin bireysel sorunlarını ele alacak biçimde kimlik, hafıza ve mekanla ilişkili olarak işlenebildiği eleştirel bir misyonu da taşıdığı söylenebilir.

Tate Modern Yolunda (2003) Eserinin Göstergelerarasılık Bağlamında İncelenmesi

Video eserde, iki adamın bir eşek ve bir atın üzerinde engebeli bir dağ yolunda ilerlemeye çalıştıkları görülmektedir. Diyaloglardan 40 gün 40 gecedir yolda oldukları anlaşılan karakterlerin oradan geçen bir yabancıya “Tate Modern’e hangi yoldan gidebiliriz?” sorusunu sordukları görülmektedir. Takım elbiseleriyle hayvanlar üzerinde ilerleyerek Tate Modern’e ulaşmaya çalışan bu kişilerin diyalogları ve karakterler, izleyiciye Cervantes’in Don Kişot eserini anımsatmaktadır.

Don Kişot’ta kahraman, kendisini üstün niteliklerle özdeşleştirmekte, her şeye muktedir olduğunu düşünmekte ve sisteme meydan okumaktadır. Onun kendisini yüceltmesini görenler gerçeği ona göstermek yerine ona gülmeyi tercih etmektedirler. Don Kişot’u bir kahraman yapan soylu ya da zengin olmamasına rağmen sistemi karşısına alabilecek cesareti kendisinde bulmasıdır. Bu bir anlamda da bir delilik halidir.

Eserde kahramanların bulunduğu yer net olmasa da bir dağda oldukları ve hem siyasi hem coğrafi konum olarak Doğu’da buldukları görülmektedir. Burada Doğu’dan kasıt, oryantalist düşünce içinde coğrafi sınırlardan bağımsız olarak Batı’nın üstünlük kurduğu ve aynı kümede kategorileştirdiği ülkeler ve halklardır. Bu bağlamda düşünüldüğünde kahramanların at ve eşek üzerinde Tate Modern’e ulaşmaya çalışmaları ironiktir. Don Kişot romanına gönderme taşıyan video eserde at ve eşek üzerinde ilerleyen kişilerin Don Kişot ve Sancho Panza’nın yeniden canlandırmasını yaptığı görülmektedir.

Don Kişot romanında kahraman, kendisini öyle olmamasına rağmen son şövalye olarak görür ve uşağı Sancho Panza’yla birlikte ezilen halkı kurtarmak için yola çıkar. Mükemmel ve ihtişamlı olarak gördüğü atı, eski püskü eşyalardan bulup kuşandığı kılıçlarla hayalindeki şövalye görünümüne bürünür. Yolda karşılaştığı kişileri, hayvan sürülerini ve insanlara kötülük yaptığını düşündüğü yel değirmenlerini düşman olarak görür.

Video eserde, Don Kişot’un at, eşek ve mümkün olmamasına rağmen ulaşmaya çalıştığı yerle ilgili olarak göstergelerarası bir okumayla Don Kişot romanının parodisini yaptığı görülmektedir. Parodi, genellikle soylu ya da ciddi bir metnin hiçbir kahramanlık olayı anlatmayan sıradan bir metne uyarlanması (Aktulum, 2000) olarak tariflenmektedir. Parodisi yapılan metnin zaman, mekân ve konusu değişse de çeşitli göstergelerde biçimsel olarak belli benzerlikler taşımaktadır. Bu bağlamda video eserde, kahramanlık mitinin de kendi içinde bir parodisinin yapıldığını söylemek mümkündür. Video eserde romandaki yel değirmenlerinin yerini Tate Modern almıştır. Roman kahramanı Don Kişot’un eski püskü kıyafetlerle soylu bir şövalye görünümüne bürünmesi, video eserde karakterlerin takım elbiseyle at ve eşek üzerinde dağda ilerlemeye çalışmaları şeklinde dönüştürülmüştür. Ancak söz konusu yolculuğun sebebi, Don Kişot’taki gibi bir kahramanlık teması taşımamaktadır. Alıntılanan ve alıntının yapıldığı metinde, yani orijinal metin ve sonradan üretilen metinde parodi, gülünç çelişki, uyumsuzluk gibi unsurları belli bir tezatlık ilişkisi içinde dönüştürür. Bu dönüşümde ciddi olanı saçma olanla, eski olanı modern olanla biçim ve içerik açısından tezat düşürür (Rose, 2016, s. 54).

Sözel bir eserden yapılan alıntılama bir video eserde uygulanmıştır. Bu bağlamda göstergelerarası okumanın yanı sıra video eserde bir diğer alıntılama da roman kahramanlarını yeniden canlandırması bağlamında temellük,

iyeleme veya diğ er bir ifadeyle kendine mal etme olarak ifade edilen alıntılama biçimidir. Göstergelerarası ve kendine mal etme stratejisiyle yapılan alıntılama esas olan noktalardan biri, alıntılanan eserin, alıntının yapıldığı metinde yeni bir anlam oluşturulması, ilk metindeki anlamı dönüştürülmesidir. Don Kişot romanında kahramanın ezilenlere karşı verdiği mücadele hayal ürünü varsayımlarla ilerlemekte, kahraman kendisini de öyle olmamasına rağmen üstün vasıflara sahip biri olarak görmektedir. Don Kişot'un halka eziyet edenlere karşı çıktığı yolculuk video eserde Tate Modern'e yolculuk şeklinde dönüştürülmüş ve burada Tate Modern'in seçilmesi, bağlamın alıntılanan eserdeki dönüşümüne işaret etmektedir. Aynı zamanda eserde kahramanın kendisini şövalye sanması ve kılıç vb. eşyalar kullanması da video eserde takım elbise kullanılması şeklinde dönüştürülmüştür. Bu sayede eski yapıt, yeni bir yapıta taşınmış ve yeni koşullarda, yeni bir bağlamda yeniden ele alınmıştır (Aktulum, 2016, s. 61).

Video eserde, Don Kişot'un çıktığı yolculuğun, Tate Modern'e yolculuk olarak pardileştirilmesi, kendine mal etme yöntemiyle alıntılanarak göstergelerarası bir bağlama taşınmıştır. Yazılı bir metin olan Don Kişot'un bir video eserde alıntılanması göstergelerarası çözümlemeyi mümkün kılmıştır. Yolculuğun video eserde Tate Modern'e yapılması sanatın Batılı üstünlüğüne bir eleştiri olarak okunmaktadır.

Küreselleşmeyle birlikte yerellik ve evrensellik meseleleri sanatta öne çıkan temalar olurken, geleneksel ve evrensel karşıtlığında veya sentezinde, evrensel sanattan kastın baskın şekilde Batı Sanatı olduğu kabul edilmektedir (Karaca, 2017, s. 41). Bu bağlamda Batı'nın, Modernizmle birlikte kurumsallaştırdığı ideolojik bakışla her düzeyde Batı'ya atfettiği hiyerarşik üstünlüğün sanatta da baskın şekilde kendini gösterdiğini söylemek mümkündür.

Çağdaş sanat bir yanda katı ve seçkin yapıları ile eleştirilirken diğ er yandan söz konusu yapının küreselleşmeyle ilişkisi çeşitli eleştirileri aydınlatan bir faktör olarak gösterilmektedir. "Küreselleşme, bir yandan kendisine çağdaş dünyanın yarattığı olanaklarla meca bulmaya çalışırken bir yandan da varlığını feodal bir kavram olarak "kolonileştirme" üzerinden yaşatmaya çalışmaktadır. Bu keskin çelişki, sanat için karşı koyamayacağı çekicilikte bir kontrast yaratmaktadır" (Erdoğan, 2015, s. 80). Standardize olmuş kültürü, yerel temalarla canlandırma ve otantik kültürel öğeleri sanatta kullanma meselesi bu açıdan bakıldığında yerel olanı, tıkanan ve sıkılaştıran evrensel temaları cazip hale getiren, ilham veren bir unsur olarak gündeme getirmektedir. Dolayısıyla belli dönemlerde Batı'nın Doğu'ya yönelttiği ilginin, Doğu'ya ait belli temaları ve görsel-işitsel kodları yağmalaması gibi, sanatta da yerele ve geleneksel olana duyulan ilginin oryantalist bir bakıştan beslenip beslenmediği meselesi ayrı bir tartışma konusudur. Söz konusu tartışma her ne kadar bu çalışmanın kapsamını aşsa da Batı'nın Doğu'ya yönelik algısını çağdaş sanat piyasası özelinde yerellik ve evrensellik üzerinden düşünürken eleştirel referansı oluşturması açısından önem taşımaktadır. Video eserde karakterlerin Tate Modern'e varma yolculuğu, Doğu'nun Batılı sanat üstünlüğüne başkaldırısı bağlamında metinlerarası ilişkilerin eleştirel bir amaçla kullanıldığını göstermektedir.

Sonuç

Özellikle postmoderniteyle birlikte sanat, farklı eserlerle ve hatta farklı türde eserlerle ilişki kurabilmiştir. Metinlerarası yöntemin temelinde basit bir hatırlatma değil, ilk alıntılanan eserin başka bir bağlama yerleştirilmesi bulunmaktadır.

Video sanatı da tıpkı diğ er sanat dalları gibi farklı eserlerle ilişkilenebilmekte ve bu bağlamda izleyiciye farklı okumalar yapabilme olanağı sağlamaktadır. Böylece izleyicinin anlam haritası çeşitlenerek birbirinden farklılaşabilmektedir. Tate Modern Yolunda örneğinde Don Kişot romanına göndermeler yer almaktadır. Yazılı bir eserin biçimsel belli özellikleri değiştirilerek başka bir bağlamda ve farklı bir sanat eserinde örnek eserdeki gibi alıntılanması göstergelerarası çözümlemeyi mümkün kılmıştır.

Video eserde parodi dışında bir diğ er alıntılama biçimi ise kendine mal etmedir. Sanatçılar video eserde Don Kişot ve Sancho Panza'nın yerine geçerek orijinal metni kendilerine mal etmişlerdir. Bu noktada parodi ve kendine mal etme gibi alıntılama biçimlerini uygularken orijinal metindeki bağlamı ikinci metinde dönüştürmüşlerdir. Bunu yaparken hem romandaki karakterlerin giyim kuşam özelliklerini hem de zaman ve mekânı dönüştürmüşler ancak konuyu özellikle parodi anlamında eleştirel bir bağlama taşımışlardır.

Video eserde, Don Kişot'un yolculuğu Tate Modern'e yolculuk olarak dönüştürülmüş ve böyle bir seçimin yapılması Tate Modern'in temsil ettiği değerler bağlamında bir sorgulamayı gerekli kılmıştır. Buradan yola

çıkılarak at ve eşek üzerinde dağda ilerledikleri görülen karakterlerin tıpkı Don Kişot'un kendisini şövalye sanması gibi, varamayacakları bir noktaya yolculuk yapmaları tezatlak taşımaktadır. Tate Modern'e yolculuk bu açıdan karakterlerin öyle olamamalarına rağmen kendilerine kahramanlık misyonu yükleyerek Batı'ya, aslında sanatın Batılı konumuna başkaldırısı olarak okunmaktadır. Sanatın ağırlıklı olarak Batı'nın tekelinde olması ve Doğu'nun yalnızca belli temaların zaman zaman ödünç alındığı, oryantalist bir çerçevede sınırlandırılması video eserde Batı sanatının oryantalist tutumuna ilişkin bir eleştiri olarak görünmektedir. Tıpkı Don Kişot ve Sancho Panza gibi video eserdeki iki karakter de kendilerinden üstün bir sisteme karşı hayalperest bir tavırla başkaldırmaktadır.

Kendine mal etme ve parodinin bir alıntılama biçimi olarak kullanılması video eserde göstergelerarası bir ilişkilendirme kurulabileceğini örneklendirmektedir. Eser, anlatım dili olarak videonun estetik olanaklarını kullanmaya çalışırken, uluslararası güçlü bir metin üzerine yapılandırıldığı öyküsel kurguya sırtını dayamaktadır. El kamerasının hızlı, belgeci ve filmik kullanımından uzak yapısı ile, bir edebi başyapıtın hazır metni arasında ilişki kurmaya çalışan eser, izleyicilerinden yarattığı kurgusal yapıyı çözümlemesini beklemektedir.

Video sanatı tarihinde, hazır yapımlar ile yeni ilişkiler kurma geleneği oldukça fazla olmasına rağmen, edebi bir metnin doğu kültürü içinde yeniden yapılandırılması, eserin özgün bir anlatı kazanmasını desteklemekte; Don Kişot romanındaki kahramanın yolculuğu, videografin belgeci üslubu ile birleştiğinde, güçlü bir eleştirel kimlik kazanmaktadır.

Videonun filmin ve film dilinin çeşitli avantajlarından muaf olmasına rağmen metinlerarası bağıntıları ve göndermeler sayesinde video sanatında sanatçılara eleştirel bir alan açabilmesi açısından Tate Modern Yolunda yapıtı bir örnek teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Aktulum, K. (1999). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Aktulum, K. (2010). Video-Klip ve Alıntılama: Hold Your Horses Adlı Müzik Grubunun 70 Million'u. *Art-e Sanat Dergisi*, 1(6), 3-50.
- Aktulum, K. (2011). *Metinlerarasılık Göstergelerarasılık*. Ankara: Kanguru Yayınları.
- Aktulum, K. (2016). *Resimsel Alıntı*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Aktulum, K. (2021). Bir Çözümleme Yöntemi Olarak Sanatta Göstergelerarasılık. *folklor/edebiyat*, 27(107), 661-686.
- Alp, M. (2015). Teknolojinin Algılama Biçimlerine Etkisi ve Video Sanatının Alternatif Arayışları. *Yüksek Lisans Tezi*. Kocaeli Üniversitesi. Ulusal Tez Merkezi.
- Altunay, A. (1999). Mekanik Sanattan Elektronik Sanata Geçiş ve Video Sanatı. *Doktora Tezi*. Anadolu Üniversitesi. Ulusal Tez Merkezi.
- Altunay, A. (2013). *Sanat Ortamında Video*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Antmen, A. (2014). *20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Bayraktaroğlu, A. M. (2010). Gérard Rancinan'ın Methamorphoses Adlı Fotoğraflarında Yenidenüretim. *Art-e Sanat Dergisi*, 3(6), 1-23.
- Buchloh, B. H. (2018, 03 28). *skopbülten*. e-skop.com: <https://www.e-skop.com/skopbulten/temelluk-sanati-ve-parodi/3739> adresinden alındı.
- Çankır, M. B. (2018). *VİDEO SANATININ GÖRSEL DİSİPLİNLERLE ETKİLEŞİMİ*. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi. Ulusal Tez Merkezi.
- Erdoğan, M. (2015). Küresel Çağda Sanat ve Küresel Sanat Pazarı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 75-98.
- Girgin, F. (2018). *Çağdaş Sanat ve Yeniden Üretim*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.

- Gürses, İ. (2013). Transgresyon ve Anarşi: Fotoğrafta Aşırılığın Estetiği. *Doktora Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Karaca, G. (2017). Yerellik ve Gelenekten Beslenen Evrensel-Çağdaş Sanat Anlayışı. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi* (3), 40-4.
- Kılıç, L. (1995). Giriş / Çoğaltım aracından Sanat Ortamına. L. Kılıç içinde, *Video Sanatı Eleştirel Bir Bakış* (s. 11-16). İstanbul: Hil Yayın.
- Plett, H. F. (1991). Intertextualities. H. F. Plett içinde, *Intertextuality*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Rifat, M. (1998). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rifat, M. (2009). *Göstergebilimin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Rifat, M. (2012). *Roman Kurgusu ve Yapısal Çözümleme*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ritzer, G. (2016). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*. (F. Payzın, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rose, M. A. (2016). *Parodi: Antik, Modern ve Postmodern*. (C. Dikme, Çev.) Ankara: Hece Yayınları.
- Saray, Ç. (2014). Güncel Sanatta Sinema ve Anlatısallık. *Sanat - Tasarım Dergisi*, 1(1), 9-13.
- Shabir, S., & Mudasir, M. (2019). Intertextuality in Contemporary Criticism: A Critical Assessment. *10(2)*, 325-330.
- Sontag, S. (2006). The Image-World. S. Manghani , A. Piper, & J. Simons içinde, *Images: A Reader* (s. 249-253). London: Sage.
- Şahiner, R. (2013). *Sanatta Postmodern Kırılmalar*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Yıldız, L. (2019). Videoda Çoklu İmge Öğelerinin İlişki Ağları. *Yüksek Lisans Eser Metni*. İstanbul: Marmara Üniversitesi. Ulusal Tez Merkezi.
- Yılmaz, M. (2013). *Modernden Postmoderne Sanat*. Ankara: Ütopya Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

Postmodernism has been experienced as a process that has brought important opposition ideas and new approaches to the agenda in the world of thought as well as in cultural and social life. Contrary to modernism's definitions of fixed reality prioritizing reason, postmodernism has accepted all known meanings and reality as dubious definitions that should be questioned. As a result, various oppositions have been replaced by pluralism, and different states of existence and identities have gained importance instead of a given and single truth in terms of meaning. Along with the different representations of reality and the importance of experience, the reflections of postmodernity in art have also been experienced as the denial of the general aesthetic and intellectual criteria of modern art. In parallel with the oppositional thoughts of the artists of the 1960s, different genres and art forms in art began to come to the fore with a new perspective with different approaches. The fact that the work becomes clear in postmodern art, allowing different readings and different expansions of meaning, has gained importance in the trend of reproduction of original works in postmodern art. In the light of quotations from the original texts or references to other texts (works) by intertextual methods, both the artist and the viewer were responsible for the meaning and value of the work, and on the other hand, they were liberated from the given schemes.

The use of intertextual relations and exchanges in video art is less common than other types of art. Instead, it is seen that intertextual citation methods are used more frequently in video clips. Intertextual citation was used in the video work examined in the context of this study, and in this context, it set an example that intertextual relations can take place in video art. Intersemiotic analysis has been made in the video work and quotations from the novel *Don Quixote* have been identified in the work. The theme of character and journey, borrowed from a literary work, is reproduced in another art form, the video work. It has been seen that the parody and appropriation methods determined by the inter-signature analysis were used in the reproduction in question, and thus the heroes and the story of the original work, *Don Quixote*, were reproduced in the video work in another context. The work, which uses intertextual methods with parody and appropriation strategies, transformed *Don Quixote's* journey theme of the hero and his assistant, who set out to fight against imaginary enemies. In the video work, the heroes, just like the heroes in the *Don Quixote* novel, have embarked on a job that they cannot handle, but the windmills and imaginary enemies in *Don Quixote* have been replaced by the Tate Modern museum in the video work. The characters trying to reach the Tate Modern by walking on horses and donkeys on the mountain, while parodying *Don Quixote*, also took the place of the characters in the novel. In this way, they criticized the Western position of contemporary art and the dominance of the Western-centered approach in art.

In this context, the use of the method of appropriation along with parody in intertextual relations in video work has been an important ground and material for artists to bring their criticisms to the agenda. With this perspective, it is the aim of this study to present a framework for the use and critical nature of intertextual relations in video works. On the Tate Modern Way, his work sets an example in terms of revealing the aforementioned qualities, and it is thought that the intertextual citation methods set forth in this work can also be used in other video works and will offer a perspective to artists and viewers in terms of the meanings they bring to the work.